De Gids. Jaargang 68

bron
De Gids. Jaargang 68. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1904

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001190401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

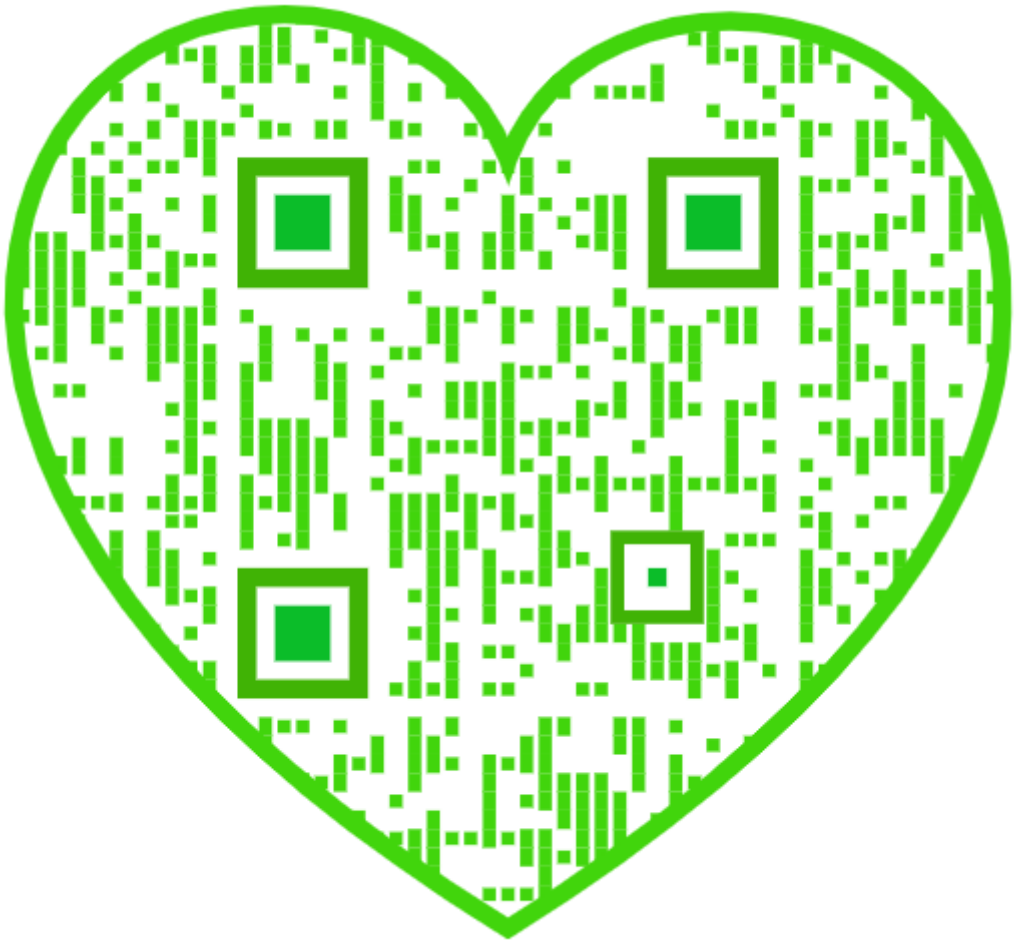

[Eerste deel]

Waan.

Nu fletsen eindelik op de hoogste toppen de laatste vegen gloeiend goud. Snel als doodskleur koortsig hete wangen overzweeft het zwijmend avondrood verkillend grijs en dra doorstrakt dof-blauwig donker de brede, in-sneeuw-geheven spitsenreeks het blekend hemelsblauw, zwak violet doorgloord. Beneden grauwt in schemersmoring weg de loodkleur van het meer en op de hellingen, die 't omstaan, vernevelt blauw het gebronsde bossegroen. Alomme groezeling van nacht doet op de helder groene oevers gelig-lichtende huisjes tanen en onder de scherp-omlijnde grijsheid van breed-opmurende Pilatus-rug verduistert tot dof-gore plekking Luzerns gewoel van kleuren fleurig fris.

Maar als met vaag gepinkel eerste sterren het dovend zwerk doorpriemen, glimmen overal rossige puntjes uit de zwartende diepte op en plotseling straalt het ganse stadsbeeld als een doorprikt toneelgordijn in felle lichtjes-flikker-lijning.

Over het balkonhek leunend-neergebogen hebben Hendrik en Margaretha lang zwijgend voor zich heen gestaard; zij, de witte, saamgelegde handen rechtuitgestrekt in het duister, hij, op die witte handen neerkijkend, een arm geslagen om haar middel en nu en dan in 't even-aandrukken denkend: wat is ze fijn en broos en teer. En 't is hem, of hij om die tere broosheid haar dubbel lief heeft, want zijn liefde is veel minder een bewonderend begeren dan een behoefte om te beschermen en te koesteren. Ze lijkt hem zo arm, zo eenzaam, zo hulpeloos en hij voelt 't als een zaligheid de kracht te mogen zijn, waaraan zij zich toevertrouwt, de macht, die haar vergoeden zal al, wat het leven haar heeft onthouden of

ontroofd. In dat leven, dat staag-haar-omschuimende en voortsleurende leven wil hij rotsvast rechtop staan met het fijne schepseltje in zijn krachtige armen, haar hoog ophoudend boven het verbijsterend bruisen en sissen en geluidloos opzwalpen en donderend nederploffen. En nu eerst verbeeldt hij zich het ware geluk te hebben gevonden. Werken en streven voor het heil van een grote menigte, van een heel volk... 't is zeker mooi en misschien kan het anderen bevredigen... hij heeft er wel beschouwd nooit genoeg altruïsme en nooit genoeg overtuigingskracht voor bezeten. Het trotsen van gevaren ten bate van de wetenschap, wellicht ook ten bate van gewetenloze fortuinzoekers... het heeft hem een poos afleiding en zijn dagen een inhoud gegeven; maar ook daarvoor ontbrak hem zo menige noodzakelike eigenschap en het liet zijn gemoed zo akelig leeg. Eén mens, één geliefd wezen gelukkig, zeldzaam gelukkig te kunnen maken, zou dat voor hem niet zijn de hoogste heerlikheid, de weelde, waaraan zijn hart behoefte heeft, de taak, waarmee hij zijn toekomst kan vullen? Hij is er haar zo dankbaar voor, dat zij hem dit heeft doen geloven, toen hij doelloos uit Indië terugkeerde, mat ontgoocheld, bitter ontstemd, wan-hopend.

Hij wil 't haar eens zeggen en 't haar doen voelen door de innigheid van zijn armdruk; doch... nu wringt zij hem af.

‘Niet zo vast, hè. Je hand is zo warm.’

Schichtig, als werd hij op een onhandigheid betrapt, laat zijn arm los; die intimiteit met een vrouw is hem ook nog zo vreemd.

‘Aardig... al die glimmende puntjes, vin je niet?’

Ze vraagt 't weer heel gewoon en vriendelik.

‘Ja, m'n lieveling, heel aardig. Indië is mooi; maar in Europa zijn toch ook bekoorlike plekjes. En op zo'n plekje nou te moge staan met jou in...’

Leuk valt ze hem in de rede.

‘Zeg... Henk... hoe zal je me voortaan noeme? Tot nog toe heb je lieveling gezegd of m'n naam voluit; maar Mar-ga-re-tha... dat is zo lang, zo stijf en 't klinkt me ook zo sentimenteel, zo dwepend. Thuis zei iedereen Gretha en dat zegt mevrouw ook.’

‘Dan zeg ik 't niet. Ik wil je 'n eige naam geve...’

'n naam, die andere je niet geve. Ik zal... Maggie zegge. Is dat goed? Zo noem ik je toch al in stilte... voor me zelf.'

'Ja... och ja; maar dan moet je die twee g's op z'n Duits uitspreke. De Hollandse g is afschuwelik.'

'Dat kan je gedaan krijge. Dus... mijn kleine, mijn bekoorlike, mijn allerliefste Maggie.'

Fluks, als vreest hij een ontglipping, indien ze de toeleg merkt, drukt hij een zoen op de zijïge nekhaartjes.

'Nou... nou... niet al te verliefd, hè... niet zo erg zoet. Ik hou niks van sentimentele manne.'

'Dan had je me maar niet verliefd moete make.'

De opmerking blijft onbeantwoord.

'Van daag ben je net drie weke hier, hè? Wat heb je me al veel moois late zien! De Rigi, de Stanserhorn, Bürgenstock, Göschenen, de duivelsbrug... Zonder jou was ik daar nooit gekome; want mevrouw... die denkt niet aan zulke tochte. Ik hou van je, Henk. Weet je 't al?'

Ze zegt 't zo verrukkelik eenvoudig, alleen de laatste woorden iets zachter, iets teerder uitsprekend dan de eerste. Geen aasje twijfel aan haar oprechtheid komt in Hendrik op; slechts de begeerte van alle verliefden om presies te weten met welke kracht en welke zuiverheid van gevoel ze bemind worden, dwingt hem de vraag af:

'Uitsluitend, omdat ik je zoveel moois heb laten zien?'

'Kom, je weet wel beter.'

Hij weet ook wel beter: maar 't is zo heerlik die woorden van haar lippen te horen. Weer wil hij zijn arm om haar heen sluiten en haar aan zich drukken; doch nu weert zij hem dadelik en zeer beslist af.

'Niet zo dicht op me; dat benauwt me.'

Hendrik laat af; teleurstelling dempt zijn innerlik opjuichen in liefde.

'Komme jullie nog nie na binne?'

Een oude stem heeft de vraag geuit en plots opgeschrikt wenden beiden zich om.

In de zwarte kamer-gaping bleekt een grijs behaard hoofd op; witte handen steunen aan weerszijden tegen de grauwe posten.

'Maar mevrouwtje, komt u liever 's na buite. 't Is heus niks koud. 'n Zomerse avond.'

‘Ja, tante’ voegt Hendrik er bij, ‘'t is de eerste zomeravond, die ik in Europa geniet.’

Het bleke hoofd schudt ontkennend.

‘Nee, Gretha, nee, Henri... in de avondlucht... dat doe 'k niet. Met mijn rumatiek... dat gaat nie meer. Maar... als jullie 't buite zo heerlik vinde... jullie zijn jong... blijf dan nog maar een poosje op 't balkon. Ik zal me wel redde.’

Mevrouw keert in de duisternis terug; een ogenblik later horen Hendrik en Margaretha een afgestreken lucifer achter zich spetteren en overglijdt hen een weifelend rossig schijnsel, vervloeiend in de wijde ruimte vóór hen, verdiepend het nachtelik zwart.

‘Moet je haar niet helpe?’

‘Wel nee; ze doet alles veel liever zelf.’

Ze hangen nu weer dicht naast elkaar over het balkon-hek heen en kijken zwijgend naar de lichtjes, die witter en witter opschitteren uit het weggedonkerde landschap.

Na een poos zegt hij haast fluisterend:

‘We moeste 't haar eigenlik maar zegge; vin je ook niet?’

‘Waarom?’

‘Ach... waarom niet? We zijn allebei meerderjarig; ouwers hebbe we geen van beie meer; niemand kan ons dus wat in de weg legge. En ze zou d'r ook niks tege hebbe.’

‘Vergeet je dan, dat ik bij d'r in dienst ben en dat ze heel erg op de vormen is gesteld? Als ze 't weet, verbiedt ze me natuurlik alle tochtjes met jou alleen en ik wil toch nog na de Pilatus, na de Frohnalp, na Seelisberg, ook nog 's na Göschenen en de duivelsbrug... Je hebt 't beloofd, hè? Nee, Henk, dat zou onprakties zijn.’

‘Nou, goed... goed; we zulle zwijge. 't Is waar... met haar opvattinge... en... er is ook wel wat in met je beie 'n geheim te hebbe, waarvan niemand... geen enkel mens wat afweet. Wat? Het geeft iets innigs. Voel jij dat ook zo?’

Het antwoord blijft uit; maar zij laat hem begaan als zijn arm behoedzaam haar middel omsluipt en zij verroert zich niet als zijn lippen zacht, heel zacht een zoen donzen op haar wang.

‘Mijn lief, mijn engelachtig vrouwtje.’

‘Zeg... Henk... hou je *veel* van me?’

‘*Heel... veel*.’

‘Dan is 't goed. En... is 't nou heus waar... heb ie nooit met 'n vrouw iets... iets gehad?’

‘Nooit. Geloof je 't niet?’

‘Ja wel; maar... 't is toch erg ongewoon... vooral in Indië, hè? Dus niet eens met zo'n... zo'n bruine vrouw?’

‘Net evenmin. Had je 't pikanter gevonde, als ik 'n Don Juan was geweest?’

Hij vraagt 't voor de aardigheid; maar ze lacht er niet om. Haar stem klinkt zelfs heel ernstig als ze langzaam, nadenkend antwoordt:

‘Pikanter... nee; dat niet. 't Is zelfs wel... 't is in alle geval niet ordinair, hè?’

‘En dat bevalt jou; wat? Jij, die zo'n hekel hebt aan a wat ordinair is.’

‘Ja, iets ordinairs kan 'k nou eenmaal niet uitstaan maar...’

Zij aarzelt en hij vult aan:

‘Maar 'n Don Juan zou je misschien ook niet ordinair hebbe gevonde; wat?’

Dat hij gelijk heeft, erkent ze niet; maar in de vaal rode uitglanzing van het kamerlicht ziet hij aan het trillen van haar mondhoek, dat ze stil glimlacht. Doch weer verstrakken zich haar trekken.

‘Henk, vin je 't niet erg, dat ik als eens geëngageerd ben geweest?’

‘Wel nee, m'n kind.’

‘Andere manne zouwen 't wel erg vinde. Denk je niet?’

De vraag vleit Hendrik.

‘'t Is mogelik. Misschien zou ik 't zelf ook erg vinde... van 'n ander; maar van jou... ik weet immers, dat jij niks anders hebt gedaan dan de inspraak volge van je hart. Je hebt je vergist... je hebt 't ingezien... dat heeft je in moeilike omstandighede gebracht... dat heeft je zeer gedaan; maar dat is toch niet te veroordele; wat? Als je nou maar veel, heel veel van mij houdt. Doe je dat?’

‘Ja, Henk, ik hou van je.’

Nogmaals heeft ze die woorden heel eenvoudig geuit; Hendrik kan ze niet genoeg horen. Deze keer verbeeldt hij

zich, dat er nog nooit in haar toon zulk een innigheid is geweest. Hij kan zijn arm niet weerhouden haar middel weer vaster te omsluiten en ook ditmaal duwt zij hem niet terug.

Nu spreekt zij van haar vorig verliefd-zijn. Dat was zo raar geweest. Toen had ze ook voor 't eerst haar eigen wonderlike onstandvastigheid leren kennen. Het ene ogenblik één en al opwinding en liefde... dan had ze soms wel een gekheid willen doen om die man te bewijzen hoe veel ze van hem hield... het andere een nuchterheid, een kou, een onverschilligheid... o, allerakeligst! En het vreemdste was, dat zij in de ene stemming zich van de andere geen flauwe voorstelling kon maken. Altijd dacht ze: zoals ik nu ben, blijf ik ook en toch was ze juist nooit... zo gebleven. En wat ook heel wonderlik was: ze kon soms alleronaangenaamst zijn, terwijl ze toch lief wilde wezen. Haar eerste geliefde maakte wel gedichten en nam 't haar dan vreselik kwalik, dat zij daar geen de minste belangstelling voor toonde. Hij wist maar niet, dat zij nu en dan onbemerkt in zijn kamer sloop, alleen om die gedichten te lezen, en naderhand had zij hem dit ook nooit verteld.

Of er meer zulke zonderlinge mensen als zij zouden bestaau? Alleen in boeken had zij wel eens dergelike karakters ontmoet. Maar die waren toch weer niet helemaal als zij geweest; want bij die anderen had niet op den duur... als bij haar... de onverschilligheid gezegevierd.

‘Nou ja’ zegt Hendrik, ‘maar hij was toch ook geen geschikte man voor je.’

Dat geeft ze toe. Ze kon onmogelik opzien tot iemand, die zich zinneloos jaloers aanstelde en sentimentele huilbuien kreeg, wanneer ze eens dwars of weerbarstig was geweest. Dat ze een lastig karakter heeft... ze weet 't. Henk zal heel wat met haar te stellen krijgen; maar voor iemand, die hoog boven haar staat, die gezag heeft, bukt ze graag... juist heel graag. Zo iemand kan haar kneden als was.

‘Dus Henkie, nou ben je gewaarschuwd.’

Hij lacht.

‘Je hebt mooi prate, kind; maar wat moet ik beginne als je lastig wordt en onaangenaam? Je slaan?’

‘Slaan... echt slaan... nee; maar zo'n enkele klap...

dat kan geen kwaad. Dat heb ik zelfs wel graag... soms. 't Hangt er ook van af van wie. In alle geval moet je niet te zacht, niet al te goedig met me omgaan. Daar kan 'k niet tege.'

Zijn arm omklemt haar weer heel vast en laat zelfs niet los als ze poogt zich te ontwringen aan die kracht.

'Jij bent 'n ongewoon kreatuurtje, dat op 'n ongewone manier behandeld moet worde. Weet je wat ik doen zal? Ik zal van je houwe, heel veel van je houwe. Als je 's stout wordt, zal ik lief voor je blijve... als je boze kure hebt, zal ik nog liever voor je zijn. Zou dat niet 't beste middel weze om je lastige karakter wat te verandere, om 't weerbarstige hitje dat je bent... te temme?'

'Zal je me dan verwenne, Henk, me erg verwenne?'

'En daar kan je niet tege!'

'Ja, zie je, dat is 't nou juist. Ik zal altijd proberen 'n man d'r onder te krijge; maar als 't me lukt, kan 'k onmogelik meer van 'm houwe. Dat is misschien heel lelik en slecht; maar ik kan d'r niks aan verandere. Je moet me maar wete te vatte.'

'Jonge, jonge, kindje, ik hoor 't je zegge; maar dat wordt 'n lastig vraagstuk.'

'Ja, Henk, 't is zoals 't is. Als 't je nou maar niet gaat vervele.'

'Dat zal 't zeker niet. Ik heb op de wereld immers geen ander doel meer dan te leve voor jou... voor jou geluk. Vroeger heb ik van vrouwe niks wille wete, omdat ik dacht in 't publieke leve 'n veel hoger ideaal te vinde dan in de liefde, die toch altijd egoïsties is: maar daar ben ik helendal van terug gekome. Tegenwoordig verlang ik voor me zelf niks meer. Voor jou...'

'Nee, Henk, zo mag je niet spreke. Ik wil juist, dat jij gelukkig zal worde en dat *ik* 't dan heb bewerkt. Ik wil, dat iedereen je zal benije, om dat je zo'n mooie....'

'Wel zeker!'

'Is 't soms niet waar, dat ik mooi ben? Denk je, dat ik me zelf niet op de juiste waarde weet te schatte? Ik gooi me niet weg, hoor, en ik wil, dat iedereen jou zal benije, omdat je zo'n mooie, elegante, jonge vrouw hebt, die je heel gelukkig maakt.'

'Als je voor mij nou maar niet *al* te jong bent, kindlief,

of liever: ik voor jou te oud. We schele 'n dikke twintig jaar en na al 't geen ik heb doorgemaakt, voel ik me zeker niet jong voor m'n leeftijd.'

'Jonge manne trekke me ook niet aan. Allemaal bluf, niks geen degelikheid, nee.... Te oud vind ik je volstrekt niet.'

De laatste zinnen hebben zij elkander al eens meer toegevoegd en telkens heeft Hendrik er zich over verwonderd, dat Maggie nooit vroeg: wat is 't dan toch, dat jij beweert doorgemaakt te hebben. 't Is waar: van zijn tante kan zij het een en ander hebben vernomen; maar die tante weet toch niet alles en verlangt zij er dan niet naar het verhaal eens uit zijn eigen mond te horen? Hij begint nu maar uit eigen beweging aan een relaas van zijn ervaring en vertelt haar van zijn domineeschap, dat hij op moest geven, omdat allengs zijn geloof door de twijfel ondermijnd was, van zijn redakteurschap, dat hij daarna eveneens liet varen, omdat schrijven tegen zijn overtuiging hem een walging van zich zelf zou hebben gegeven, en eindelik van zijn gevaarvolle tocht door Borneo met de onderzoekingsreiziger Baselhoff, waarop hij volkomen ontgoocheld werd aangaande de praktiese waarde van zijn opleiding en van de wetenschap, waarmee zijn hersenen waren volgestopt. Van zijn onvoldoend altruïsme en onvoldoende overtuigingskracht spreekt hij niet, maar het doet hem goed al zijn grieven tegen het maatschappelik leven en tegen zijn opvoeding eens te kunnen luchten. Hij voelt er zich zelf door gerechtvaardigd, en verbeeldt zich er wel aan te doen Maggie van alles op de hoogte te brengen. Zijn aanstaande vrouw moet toch zijn verleden kennen en weten wat er bij hem omgaat. Zij heeft er zeker niet naar durven vragen, vrezende hem te kwetsen. Trouwens Maggie schijnt aandachtig te luisteren, al wijst zij hem nu eens naar een verlicht bootje, dat over het donkere meer voorbij glijdt, rustig geklok van riemslagen omhoog zendend in de nachtelike stilte, en dan weer naar een ster, die verbijsterend snel het zwart-blauwe zwerk doorschiet. Maar als hij uitgesproken heeft, verbaast het hem toch, dat zij geen enkele opmerking maakt, geen enkele vraag stelt en dadelik weer met haar raad aankomt om toch vooral niet te lief en te zachtzinnig voor haar te wezen. Ze gelooft, dat geen enkele

vrouw daar tegen bestand is, wijl iedere vrouw behoefte heeft aan.... een meester.

‘Misschien’ laat zij er op volgen, ‘ben ik nooit verliefder geweest dan eens.... ik was nog 'n kind, zie je, 'n kind met korte rokke; maar toen was ik al dol verliefd op 'n kapelmeester, met wie ik geen woord ooit had gewisseld. Hij keek me zelfs niet aan. Bespottelik, hè? En hij was geen mooie man; dat moet je niet denke! O, nee, eer lelik; maar ik vond er zo iets in, dat hij alleen met z'n dirigeerstok die hele bende regeerde en dwong mooie muziek te make.’

Hendrik lacht flauwtjes; hij kan zich zo snel niet losmaken van zijn eigen bittere en zoveel ernstigere ondervinding. Maar Maggie is nog zo jong, zo naïef.

‘Niet ordinair, hè, zo'n drillende kapelmeester.’

Ze misduidt zijn licht-ironiese betoning.

‘Vin je 't ergerlik, Henk, dat ik je alles zo oprecht en zo openhartig vertel? Zo ben ik nou eenmaal.’

‘Wel nee, lievelingetje, dat vind ik juist verrukkelik. Maar zulle we nou niet na binne gaan? We kunne tante toch de hele avond niet aan d'r lot overlate. Wat?’

Langzaam rijst Maggie uit haar voorovergebogen houding overeind; doch nu schiet schor-schurend in de zwarte diepte een vuurpijl een eindje omhoog, trekt een goud lijntje over de donkere achtergrond, buigt om, spat open in talloze vonkjes en een zwak plofje doortrilt de lucht.

‘Hé, kijk... vuurwerk!’

‘Ja, 'n vuurpijl van Bürgenstock. Wille we nou...?’

‘Nee, nee; eve wachte, of d'r nog meer kome.’

Weer leunt zij over het balkonhek heen en naast haar buigt Hendrik neder. Nog veel vuurpijlen volgen en Maggie vindt het schouwspel aller-interessantst, ofschoon 't haar tegenvalt, dat vuurpijlen zo weinig hoog de lucht in gaan. Op de pijlen volgt Bengaals licht. Dit vindt ze mooi; maar het stelt haar eveneens teleur, omdat er maar zulk een klein stukje van het wijde landschap bloedig door overgloeid en niet eens sterk verhelderd wordt. Ten slotte spreekt ze van een mager vuurwerkje; maar toch heeft het schouwspel haar opgewonden; zij begint drukker en luider te praten, richt zich op, loopt heen en weer; in de uitglanzing van de lichte kamer neemt Hendrik het schitteren van haar ogen, het levendig gebeweeg

van haar lippen duidelik waar. En plots houdt hij 't niet langer uit, slaat beide armen om de slanke, witte gedaante, perst haar aan zich, dringt zijn mond naar de hare toe.

Nu echter duwt zij hem krachtig terug, haar handen drukkend tegen zijn borst. Haar hoofd buigt weg uit zijn bereik; zij worstelt zich los en grauwt hem toe, de heftigheid van haar toon node versmorend:

‘Nee... nee... ben je nou gek! Laat me... ik wil niet! Je doet me zeer. Ga weg met die dikke, zwarte baard.’

Hendrik laat af als beschaamd; Maggie lijkt erg boos.

‘Moet je tante nou toch alles wete? We zouwe d'r niks zegge... je wilt haar niet late wachte en.... En wees nou ook asjeblieft niet zo woest en niet zo erg verliefd. 'n Beetje is goed; maar zo veel...’

Ziende, dat hij bedremmeld staat, grijpt ze hem bij de hand, trekt ze hem lachend mee.

‘Kom nou maar, woestaard, die 't nergens met de beschaafde mense hebt kunnen uithouwe.’

In de deur-opening laat ze hem echter weer los om naar binnen te springen, luid schallend:

‘Daar zijn we, daar zijn we! Nou wordt er domino gespeeld!’

Een schrik slaat haar met stilte. Mevrouw Verheulen, die achter haar boek in is gedut, schokt uit haar slaap op, grootogig beangst om zich heen kijkend, benauwde klanken uitstotend in hol gehijg.

‘Gut, mevrouwtje-lief, maak ik u zo aan 't schrikke? Laat ik u gauw 'n glaasje water geve. Als ik dat had gewete! Hendrik, giet je tante dadelik wat Eau de Cologne op d'r zakdoek. Ginds staat de fles.’

Terwijl beiden zich haasten om hulp te brengen, komt mevrouw Verheulen weer tot bezinning.

‘Kind, kind... hè... Wat was dat?... Is dat schrikke!... Nee, hoor 's; dat mot je nie meer doen. Je weet toch, dat m'n hart... Hè!... Ik droomde juist van... 'n... gut... m'n hart bonst nog.’

Met het glas in de opgeheven hand ligt Margaretha naast de oude vrouw op de knieën; zenuwachtige vrees doorlicht haar ogen en ze jammert verwijtend:

‘Wat is 't toch ellendig, dat ik altijd zo vreselik onnadenkend ben! En dat u nou ook juist ingedut was.... ik dacht er in 't geheel niet aan. Hoe komt 't ook? Anders slaapt u nooit... Drink nou maar 's gauw, mevrouwtje, hè? Drink nou. Kan u me vergeve? Ik heb er heus spijt van. Maar drink nou toch.’

Mevrouw Verheulen drinkt met korte teugjes; Hendrik bet haar voorhoofd met Eau de Cologne en het duurt niet lang, of de oude hand streelt Gretha weer over het glanzig blonde, wijd uitkroezende haar.

‘Je kon 't nie helpe, kind; ik begrijp 't wel. 't Is al weer voorbij, hoor. Maak je maar niet ongerust.’

Vrolik springt Margaretha weer op.

‘Dan zal ik u maar 's opfleure met 'n walsje van Strauss!’

De piano openkleppend slaat zij de Blaue Donau aan.

Hendrik heeft zijn ogen niet van haar af. Hij had 't nooit gedacht, dat een vrouw hem zó zou kunnen boeien, betoveren, in zijn warm-levend gevoel ontrukken aan de wereld. En hij kan 't niet vatten, haast niet geloven, dat dit alles nu van hem is: dit elegante, soepele figuurtje in die effen witte japon haast bovenaards liefelik, dit fijne, ivoorblanke gezichtje met de donkere ogen onder wenkbrauw-boogjes, die wel gepenseeld lijken, zo sierlik overbruggen ze de raadselachtige kijkers en met het smalle neusje, zo kloek uitbuigend boven een fijn lipje, dat in 't haastig praten ongewoon levendig op en neder golft. En dan die handen... die zeldzaam mooie, witte handen, zo mollig gevuld in verhouding tot haar magerte, die handen met aristokraties toegespitste vingertjes, kleine kuiltjes op de knokken en biezonder zorgvuldig geknipte nageltjes. Naast de piano staande blikt hij strak op die handen neer, weg uit zijn verleden, weg uit zijn omgeving, doof voor de muziek, niets meer gewaarwordend dan zijn zalig liefhebben.

Doch nu houdt ze plots op, klept de piano weer dicht en glipt van het taboeretje.

‘Ziezo! Nou is 't al weer genoeg.’

‘Hou nog niet op; speel nou 's wat ernstigs. 'n Sonate van Beethoven, wat?’

‘Nee, 't is uit. Ik speel niet meer.’

‘Kom nou, je was zo goed op dreef; ik vin 't zo heerlik.’

‘Nee, nee; m'n nagels zijn te lang.’

‘Knip ze dan af. Dat is gau w genoeg gedaan. Wil ik't doen?’

‘Ben je mal. Ze zijn juist zo mooi.’

Ook mevrouw Verheulen dringt aan.

‘Kindjelief, waarom doe je nou niet 's wat Henri vraagt. Gistere heb je 't hem ook al geweigerd.’

‘Juist, tante, gisteren en eergistere... de nodige kere. Ik heb nooit meer te hore gekrege dan zo'n paar losse mate.’

‘Hoeft ook niet’ klinkt het plagend.

‘En ze kan heus zo artistiek spele... met zoveel gevoel. Kom, Gretha, laat je nou nie bidde.’

‘Nee, mevrouwtje, 't is niet om me te late bidde; maar aan voorspele heb ik 'n hekel en van avond doe ik 't niet.’

‘Omdat je nagels te lang zijn?’

‘Juist, meneer Hendrik, omdat m'n nagels te lang zijn en omdat ik geen lust heb ze af te knippe. Nou weet u 't en nou gaan we domino spele, niet waar, mevrouw.’

De domino-stenen rollen rammelend over het tafelblad, dat Maggie al pratend van het kleed heeft ontdaan en weldra zitten de twee vrouwen tegenover elkander, ieder glurend in een rij opstaande zwarte steentjes. En terwijl midden op het bruine blad het witte, met-zwarte-nummergaatjes-gespikkelde slangetje snel aangroeit, kijkt Hendrik, om de tafel drentelend, neer op het stukje halsblankheid onder de bronzig-blonde, breed-geronde haardos, op het witte voorhoofd, in de slapen zo fijn blauw geaderd, op de rozige vingers, die zo vlug stenen verzetten, aanschuiven, omwerpen, dooreenschudden en op nieuw verdelen.

Maggie wint spel na spel en zo verdiept is ze in haar berekeningen, dat Hendrik geen blik kan opvangen; maar als mevrouw Verheulen er eindelik in slaagt haar ook eens af te sluiten, springt ze op en roept ze uit:

‘Hè, nou kan 'k niet meer! Ik word duizelig van al dat getel.’

Hendrik merkt op, dat het ook al laat is geworden en hij dus maar heen zal gaan.

‘Ik zal je uitlate.’

‘Ja, kind; da 's goed. Laat jij Henri even uit en dan gaan wij na bed.’

‘Gaan we morge na de Pilatus? U vindt 't immers goed, mevrouwtje?’

‘O, ja; gaan jullie maar... ten minste als 't mooi weer is.’

‘Daar kan u op aan. Als *ik* uit wil gaan, is 't altijd mooi weer. Ik ben 'n Zondags-kind; dat weet u. Mij loopt altijd alles mee.’

Mevrouw Verheulen glimlacht.

‘Nou... da's tot nog toe toch maar erg betrekkelik geweest, hoor. En in de toekomst... ja wie zal zegge, wat...’

Met een tartend vingerknippen valt Gretha haar in de rede.

‘Wie dan leeft, dan zorgt, nietwaar, meneer Hendrik? Hoe laat moet ik morge tot uw orders gereed staan?’

‘Wille we zegge: halftien?’

‘Half tien; zu Befehl! En nou mag u weggaan. Nou moet u rust gaan neme voor al de inspanninge, die u wachte.’

Hendrik moet lachen om het vrolik overmoedige van haar toon; mevrouw Verheulen plaagt hem nog even met zijn goedige gedweeheid tegenover het jeugdige kommando en achter Maggie aan verlaat hij de kamer, blij denkend aan haar woorden: ik ben 'n Zondags-kind.

In de flauw verlichte, eenzame voorgang van het pension gluurt hij haastig-speurend rond, slaat dan zijn arm om Maggie's hals en drukt haar een kus op de mond. Ze laat het toe; maar haar lippen blijven slap en geven de kus niet terug. Dra weert zij hem weer af, opent haastig de huisdeur en als hij die vlak achter zich dicht hoort vallen, moet hij denken: nou heeft ze uit eige beweging me nog geen enkele zoen gegeve.

* * *

‘Ik ben 'n Zondagskind; je zal 't zien, 't wordt zeker mooi!’ heeft Maggie herhaald, toen Hendrik haar kwam afhalen en werkelik.... het wordt mooi, heerlik mooi weer.

De melkig-witte damp uit rokende meerspiegel in grijze opdwarrelingen door de ruimte verbreid om alle kleuren dovend, alle klanken dempend bergen, bossen, huizen te omsluipen, met nattige nevel openingen vullend, lijnen uitvagend, diepten verdoezelend in straten, gangen en kamers door te sijpelen en tot fijne droppels verdicht, boombladen te overtrekken met grijze glimming van fluwelige schimmel, twijgen glazig te bekralen met vervloeiende parels, die in

kille huiveringen neerritselen naar de donker bestippelde grond..... nu verijlt ze, gelig doorschenen, nu vallen er gaten in van helder-glorend blauw. Een wijle nog doorvlokt ze de zonnegloeiing in wild verwaaiende wieling van wit doorglansd gewolk; dan lossen de laatste flarden zilverrag in de egale luchtzee op en fel-strak staan rondom in het juichend hemelsblauw weer groenende ruggen, blauwende rotsen, blinkende spitsenrij. Huizen, bomen, boten, vlaggen stralen weer in pralende bontheid van verven; met verblindende vonkenflikkering weerkaatst de zon in het blauwgroene meer, overglinsterend de kalme spiegeling van lichtende hemel en donkere hellingen; alleen om de stoere Pilatusrug huift nog een hoge wolk, boven blinkend als doorzonde stoom tegen de groenige goud-tinteling van de lucht, van onderen dof afgrijzend op de blauw-zwarte rots.

En als Maggie en Hendrik, opgeklommen naar het bovendek van de stoomboot, in de nog-frisse morgenlucht zich op eens weldadig omgloeid voelen door de zonneschijning, die het dek hel overkleurt naast brede schaduwstrepen van schoorsteen en uitgespannen tent, en die glinster-sterretjes doet opspatten uit blinkend geschuurd koperbeslag, jubelt Maggie:

‘Zie je wel, zie je wel!’

‘Nou, nou’, meesmuilt Hendrik, ‘vertrouw maar niet al te vast op je geluk. Als er dan's 'n tegenvaller komt....’

‘Denk je, dat ik daar niet tege kan? Dan ken je me nog niet! Ik heb met 't verdriet kennis gemaakt, geloof dat vrij. Maar weet je hoe 't met mij gaat? Midden in m'n hevigste ellende merk ik ineens: nou is 't uit en.... dan is 't ook uit. Dan is 't voor goed voorbij. Ik denk er nog wel 's aan, maar leuk, zie je.... onverschillig. Dat noem ik nou m'n gezonde egoïsme. O, als ik dat niet had.... geloof me, dan was ik er al lang niet meer; want je weet: sterk ben 'k nou juist niet en verdriet tast me zó aan, zo verschrikkelik....’

‘Dat je nooit weer verdriet mag hebbe, nietwaar, kleintje?’

Hendriks hand dwaalt over haar lichte handschoen en een blijde blik straalt even zijn ogen in, glijdt voorbij. Warme teerhartigheid verweekt hem; maar hij weet, dat zij een hekel heeft aan sentimentaliteit en dringt zijn gevoel terug. Trouwens, het medelijden, waaraan zijn liefde zo rijk is, stemt hem stug tegenover een zogenaamd gezond egoïsme,

dat zijn derenis wel eens versmaden kon. En er is ironie in zijn stem als hij vervolgt:

‘Jij moet 'n buitengewoon leventje hebbe, dan is dat gezonde egoïsme niet eens nodig.’

‘Spot jij d'r maar mee, 't is me al wat goed te pas gekome.’

Nu spreekt zij hem weer van haars vaders faljiesement en zelfmoord, van het vreselike eensklaps-arm-worden als je nooit zorgen hebt gekend, van haar moeders jong-sterven, natuurlik gevolg van al die rampen en van haar eindelik-alleen-staan op de wereld zonder vermogen, zonder famielie, zonder enig nuttig talent.

‘Als ik nou nog opgeruimd en levenslustig ben, geloof dan maar vrij, dat ik 't te danke heb aan dat gezonde egoïsme. Wat me ook overkomt, wat me ook ontgaat, altijd denk ik: tobbe helpt niet, voorbij is voorbij, laat ik maar blij zijn met 't goeie, dat me overblijft, en hopen op 't betere, dat ik misschien nog krijge kan. Ja, Henkie, voor iemand in mijn omstandighede heb ik 'n gezegend temperament en 'n gelukkige levensbeschouwing.’

‘Anders zou je je ook niet tevreje stelle met mij; wat?’

‘O, Henk, hengel niet; dat kan ik niet uitstaan!’

De boot loopt niet vol; 't is nog te vroeg in het seizoen; maar toch ontbreekt het Maggie niet aan gelegenheid om vergelijkende toilet-studies te maken. Het merendeel der dames wordt met een: ‘vreselik ordinair’ geen tweede blik waardig gekeurd; van de rest zet ze de grootste helft met een goedkeurend knikje voor het nauwgezet volgen van de laatste smaak ook nog op zij; een bewonderend en nauwkeurig gadeslaan genieten alleen de weinige vrouwen, die zich weten te onderscheiden zonder de nieuwste eisen van de mode te miskennen. Fluisterend duidt ze deze aan, om dan op eens luider uit te roepen:

‘En daar zie jij nou niks van, hè?’

Hendrik erkent ootmoedig, dat er voor hem wel lawaaierig opzichtige en burgerlik al-te-simpele toiletten bestaan, die hij beide niet lijden kan; maar dat hij alles goedvindt wat daar tussen ligt.

‘Dat dacht ik wel! Nog nooit heb je iets van mijn toilet gezegd. O.... niet, dat 't ooit zo biezonder is.... Als 'k geld had, zou je wel 's wat anders zien.... maar ik maak

Nu zou ze er niet meer mee spelen... En Iselonde glimlachte even om zichzelve, en om haar vlindernet van zij en robijnen en ivoor.

Ook zag zij de schaduwen rond-om den zetel der oude koningin, en ze vreesde om Mirmene's wille; en zij vermoedde dat het niet was voor de schaduwen alleen dat ze vreesde. Het scheen of Mirmene gebogen zat onder de zwaarte der schaduwen... Maar zij nam heur blonde haar in de handen; het glansde zacht in het maanlicht, en zij kuste het...

Het was alles om te weenen, de berkebladeren, Mirmene die blind was en in schaduwen zat, en haar eigen zachte haar van goud...

Ze schreide niet, ze lachte niet; maar 't was haar of ze had kunnen lachen, en of ze had kunnen schreien ook; blij was ze zonder lach en droef zonder tranen, en wenschte niet dat het anders ware dan zóó...

X.

Toen ging zij over de gangen naar Mirmene's bidkapel, waar zij wist dat altijd kaarsen brandden.

En zij nam eene lange kaars en daalde daarmede de trappen af naar de keldergewelven.

Schaduwen kropen achter haar aan en deinsden voor haar weg langs de grauwe wanden en over de steenen treden, en van de lange kaars vielen glanzende droppen als parels.

Het zilver van haar kleed glinsterde weelderig in het gouden kaarslicht; haar witte hand beschermend gebogen voor de vlam werd rozig doorschenen als een teere bloem.

Zoo daalde zij; en uit de duisternis, die zich achter haar sloot, golfde heur sleep haar na van de treden, als een zilveren waterval uit een zwarte spelonk.

Zij daalde tot zij het gewelf bereikt had, waar de vogel stond die de harp droeg tusschen de vleugels.

Roerloos stond hij met zijn gebroken wiek gekeerd naar Iselonde; het kristallijnen gruis op den keldervloer glinsterde als een bui van heldere waterdroppen.

Het kaarslicht, dat niet stil was in den tocht der gewelven, wekte speelsche flonkeringen op den wondervogel; dui-

zend vonkjes sprongen over het ragfijne kristal der veeren en lijnrechte snaren, en Iselonde zag nu dat er ook van deze waren gebroken.

Haar vrees den vogel aan te raken was weg; zij naderde hem met vertrouwen en streelde den onbeweeglijken kop, de gebroken wiek...

Het was alles glaskoud en roerloos... en toch had het geleefd; de vleugels had zij zien bewegen, vele malen, en in haar droom had hij gevlogen, de wondervogel.

O, als die brooze vlerk maar niet gebroken was in hunne handen!... En Iselonde dacht weer aan den glimlach van Mirmene en haar hoofdschudden als over iets dat niet mogelijk was.

En zij vreesde hem nu te begrijpen, dien glimlach van twijfel, al wilde ze liever blijven gelooven...

Zij zette zich op den rug van het wonderdier en streelde het koude kristal zonder ophouden.

Misschien... misschien was het niet waar, was alles niet waar, de droom niet, en ook het bewegen niet der glinsterende wieken, dat zij zoo vele malen had geloofd te zien... misschien had de vogel nooit geleefd...

O, zij werd droef van een grooten weemoed om wat zij had geloofd en om wat ze twijfelde.

En zij dacht hoe ver nu Runegaal was, en hoe lang geleden de schoone droom...

Voor de eerste maal nu kwam over haar de bekoring der dingen die ver zijn en lang geleden; en zij dacht het daarom telkens weer opnieuw, hoe ver nu Runegaal was, en hoe lang geleden de schoone droom...

Want er was een zachte vreugde in de droefheid van dit denken, het was de wellust van den weemoed...

En op haar lippen voelde zij de woorden van Runegaal's lied, tot haren mond als bloesems gedreven, op den zoelen adem van haar jongen weemoed; en zij zong ze na, mijmerend:

‘Ontwaak, Iselonde, ontwaak!

want de liefde ligt over uwe ziel als een zachte dauw, een zoele dauw als waar de gouden morgen in loopt te spelen op het veld’...

kunt kope.... jelui manne zijn zo dom en zo onhandig.... dan zal ik je wel 'n goeie winkel wijze.'

En met een guitig-tartend lachje, dat toch te goedig en te vol genegenheid is om door Hendrik euvel geduid te kunnen worden, besluit ze:

'O jou ours.... jou verschrikkelike ours! Gelukkig voor jou geef ik niet veel om 'n man z'n uiterlik. Als-t-ie maar flink is van karakter.... alles beter weet dan ik.... tegen alle moeilikhede van 't leven opgewasse.... altijd zich zelf meester.... zo'n rots, waar je op steune kunt.... Merk je wel, meneer, dat ik je 'n komplimentje maak? Leer nou maar 's hoe je 't mij moet doen.'

Gillend gefluit doorsnerpt haar laatste woorden; twee vingers in de ooren gestopt kijkt ze een poos met smartelik voorhoofdfronsen star naar de grond. Dan springt ze op om haar blik te laten rondwaren in de nu-weer-wijde, warm doorstraalde, wonderbaar-opkleurende ruimte. En ze vindt het safierblauwe water, waar de wentelende schroef tans een breed uitschuimend spoor in opspuit van wittige sneeuw vlokkend over bleke turkooizen, onvergelijkelik mooi; ze ziet in de lange reeks bevlagde hotels met palmen en bloemen voor de ingangen een rij vorstelike paleizen; ze meent de majestueuze bergen nog nooit zo blinkend te hebben zien afzilveren tegen het tintelende luchtblauw. Haar ogen ontschieten donkere schitterstralen; haar bovenliplijn golft in druk gepraat hoog op, en haar bleke wangen doorgloeit rozig rood. In elk omgroend, over-het-water-uitziend landhuis zou ze willen wonen; met de bootjes vastgemeerd in schuithuisjes zou ze willen varen; over de sneeuwvelden zou ze willen wandelen; als ze naar de spiegeling kijkt in het kristalheldere meer fluistert ze: een verzonken paradijs. En herhaaldelik roept ze uit:

'Henkie, Henkie, wat is de wereld toch mooi en wat ben ik jou dankbaar, dat je me dit alles laat zien!'

'Ben je tevreje, kind?'

'Ik hou van je, Henk.'

Hij vraagt niets meer, stil savoererend zijn weer-zich-zaligvoelen. Zijn genietende ogen zien alleen nog die ene, tere, elegante vrouwegestalte, rusten op haar wangen, zoeken haar blikken, overdwalen haar ganse lichaampje, volgen elke be-

weging van haar handen, elke wending van haar hoofd. En hij verstaat niet eens meer duidelik wat ze zegt, zo vast is zijn aandacht geboeid bij het bewonderend beschouwen, bij het mijmerend koesteren van zijn sensatie's, bij het angstig zich-ingriffen van de liefdesmuziek, die zijn ziel doorruist.

Maar als ze weer naast hem neerzijgt met die eigenaardige aanvlijing van haar lenige leden, welke hem telkens het gevoel geeft van een zich-toevertrouwen aan zijn hoede, een inroepen van zijn bescherming, als hij onwillekeurig zijn hand uitstrekt om de hare te vatten, slaat ze hem plots als een wesp af, grauwt ze hem toe:

'Henk.... waar denk je aan! Onder zoveel mense! Kijk toch waar je bent!'

Kil-fnuikend slaan de klanken in zijn gemoed neer; even lust 't hem te vragen of 't soms niet ordinair is zich om die mensen te bekreunen; maar zelfbedwang is hem tot gewoonte geworden en zijn gebelgdheid verkroppend, huichelt hij belangstelling in het gezelschap en de natuur. Eindelik weer zijwaarts blikkend ziet hij Maggie met gebogen hoofd strak naar de grond staren, de ogen overwaasd, de lippen slap gesloten. Daar heb je weer zo'n bui, denkt hij, en vertederd door medelijden met haar zwak gauw-moe-zijn blijft hij zwijgen, eerbiedigend haar rust. -

Schurend en piepknarsend legt de boot aan, laat mensen glippen, neemt mensen op, gilt andermaal op witte stoomwolk zijn fel gefluit de lucht in, trilt weer verder, de kalme waterspiegeling bochtig uiteenslierend en Maggie ziet niet op, Hendrik kijkt zwijgend voor zich. Onder Bürgenstocks dreigend-steil-staande wand wijst hij opgesprongen haar toch de hotels aan, die heel hoog, kleurig bestippelen het donker geboomte, wijst hij ook naar het elektriese spoorbaantje, dat in bijkans loodrechte helling kleeft tegen de rots, en nu blikt zij wel even rond; maar in het knikkende hoofd blijven de ogen mistig verdoft en de lippen slaplijnig gesloten.

Toch vreemd, moet Hendrik denken.

Stansstad met zijn bruin-verweerde toren naast frisgroene kastanje-tuin, zijn wagenopeenhoping voor Stanserhorn- en Engelenbergbanen glijdt voorbij; de brug over het Alpnachtmeer draait open en zwaait achter de boot weer toe; ze stappen uit en stijgen op naar het Pilatusspoortje, en immer nog

blijft Maggie zwijgen, staart ze dromerig voor zich heen, gehoorzaamt ze automaties Hendriks wenken.

Pas tussen de gele beschotten van het wagen-afdelinkje, dat ze met niemand hoeven te delen, luikt ze weer op en met plotse ogenblinking in het recht-zich-richtende hoofd, gromt ze, zenuwachtig-nieuwsgierig heen en weer warend tussen de portieren:

'Vooruit nou, vooruit nou!'

Eindelik duwt het lokomotiefje puffend aan en sidderschokkend stijgt de wagen.

Nu dalen huizen, rotsen, struiken, bomen; 't is, of in bodemloze put heel het landschap naast hen allengs nederzakt. Kleurig bebloemde grasveldjes, donkere bosjes, grijs-bruin doorhouwen gesteente, rechtlijnige, hoogbekruinde stammen... uit hoge hoogte glijden ze aan, zijgen langs de wagen lager, lager af... verzinken. En dan breidt in de gaping, die onder lichtende hemelkoepeling wijder, immer wijder zich verruimt, breed en breder tot in doezelig blauwe diepte, een nieuw tafereel zijn lijnen en zijn tinten uit. Dan doemt omlaag het meer weer op, tans bijna effen blauw, reusachtige glasplaat lijkend met strakke omlijning ingeklemd tussen zwartig groenende steilten; er omheen een heuvelen-golving groenig geel van weiden, gemarmerd met bleekgrauwe brokken steen; daarachter de stoere Alpenreuzen in statige omwalling reeks na reeks de ruglijn hoger heffend, reeks na reeks verwazend in de verte, tot eindelik zilverglanzend blauwdoorkloofd de glinsterspitsen scherp zich snijden in het fluwelig blauwe zwerk.

'O, Henk, o, Henk, wat is dat mooi... wat is dat prachtig!'

Staande strekt Maggie nu zelf de hand naar hem uit, grijpt zijn schouder en steunt er op. Hendrik verroert zich niet, genietend van haar genot, gelukkig onder haar zacht-op-hem-leunen. Weer ontgaat niets aan haar aandacht: de bomen, die schuin schijnen op te groeien, de lucht, die dunner en kouder wordt, de spring-gleuven in het gesteente, de verandernde plantentooi, alles, alles let ze op; over alle dingen heeft ze wat te zeggen, wat te vragen. En Hendrik vertelt wat hij weet, vindt het verrukkelik haar te kunnen beleren.

Maar onverhoeds grijpt ze zijn parapluie aan, die naast hem lag op de bank, en eer hij vermoedt wat ze voor heeft,

schiet schuins het scherm de wagen uit, plaant even boven steil-neerglissende glooiing, ploft dan neder in de struiken, verdwijnt.

'Maar Maggie...!'

Een schatering is haar antwoord.

'Wat betekent die gekheid nou?'

'Ja, Henk, ineens kon ik 't onmogelik meer uithouwe. Dat afschuwelike vod heeft me al zo lang gehinderd en nou... hier... in die prachtige natuur...'

'Nou ja; maar hoor 's...'

'Ach, wat! Van daag komt er immers geen regen. Kijk die mooie hemel 's aan! En morge koop je maar 's 'n nieuwe. Als je met mij wandelt... met je elegante aanstaande.... of ben ik dat soms niet...?'

Hendrik knikt, lachend.

'O... nou, dan kan je toch zo'n lomp artikel van 'n burgerjuffrouw uit 'n hofje niet onder je arm drage!'

Hendrik heeft haar veel te lief om ernstig boos te kunnen worden. Helendal ongelijk kan hij haar ook niet geven; zij legt een smaak, een schoonheidsgevoel aan den dag, die hem blijkbaar ontbreken. Toch verzwijgt hij niet, dat haar wijze van handelen hem brooddronken lijkt. En nu wijdt zij uit over haar behoefte om zich te omgeven met louter mooie, smaakvolle zaken.

'Is 't te duur... goed, dan neem ik 't niet... dan neem ik in 't geheel niks. Maar wat ik heb, moet mooi weze. Ja, Henkie, je zal me veel mooie dinge moete geve, waarvoor je zelf niks voelt. Ik wil bijvoorbeeld 'n porseleine bad hebbe... op z'n Amerikaans naast m'n slaapkamer en dan 'n Arabies boudoir met 'n hanglamp in 't midde.. zo'n moskee-lamp, weet je... en dan zijë portières... Zal je me verwenne? Je hebt 't beloofd, hè? Weet je, wat ik ook moet hebbe?... 'n Grote hond... Geen kat. O, katte kan 'k niet uitstaan... 'n kat vind ik net 'n sentimentele man. Jij houdt zeker veel van katte, hè?'

'Ja, kind, ik mag 'n poesje graag.'

'Net iets voor jou. Hoe is 't mogelik! Nou... als jij 'n kat neemt, dan mag 't beest nooit in m'n slaapkamer of in m'n boudoir kome. Ja, dat is ook nog iets... ik wil 'n aparte slaapkamer hebbe... mijn terrein, waar ik helemaal baas ben... en waar niemand mag binnekome als ik geen

permissie geef. En daar moet alles heel biezonder zijn... gordijne van zeegroene zij...'

De halfweg-halte leidt haar af; in de neerdalende wagen zit een elegant paar, die samen Frans spreken en Maggie's aandacht geheel in beslag nemen.

Als de beide lokomotieven weer puffend aanduwen en de kluitjes mensen elkaar voorbij zijn gegleden, boeien haar de grijze rotswanden, nu aan weerskanten in dorre naaktheid stug opbonkend van ijl begroesde, rul-geel-overbrokkelde helling en gewagend van lange winterkou en doodse onherbergzaamheid. 't Is, of geheimzinnige stilte, al dat kaal gesteente ontzwevend, de opwaarts-schokkende wagen omhult; het puf-geklots klinkt holler op en echoot van de rotsen weer in doffe galmen.

'O, kijk dat beekje, Henk, dat daar schuimt over al die kolossale blokke heen. Wat zal dat water koud zijn, hè? 't Is mooi hier... heel groots; maar vreselik eenzaam en verlate. Voel jij je ook zo klein, zo nietig in die verschrikkelike natuur?'

Hendrik moet lachen en poogt zijn afwijkende bewondering te uiten; maar ontgeeft het zich niet, dat hij de juiste woorden niet vindt en zij hem voor leuker moet houden dan hij is. Doch als zij boven aangekomen en het kil-duistere stasion weer uitgestapt zijn, hij iets ten achteren door het afgeven van de kaartjes, ziet hij tot zijn verbazing Maggie zonder opkijking of aarzeling, met haar eigenaardig wiegheupende gang recht afstappen op het hotel.

Fluks is hij weer naast haar.

'Moet je niet eerst 's rondkijke... Alle spitse zijn nou zo helder. Je kunt nooit wete, of ze straks niet in de wolke zitte.'

Klagend klinkt het:

'Och nee... later; ik moet nou eerst ete. 'k Heb honger.'

'Goed, kind. Honger is 'n teken van gezondheid. Ik dacht alleen... maar 't is best. Je zult dadelik ete hebbe en dan eet je er maar 's duchtig op los. Wat? Niet zo'n fijn mondje zetten als anders.'

'Henkie-lief, pers me niet. Ik wil wel ete... Nou dadelik; maar niet veel.'

In de lage eetzaal kiest Hendrik naast de table d'hote een afzonderlik tafeltje uit, bestelt iets van de spijskaart met een

fles wijn en wacht. Saaie, duffe stilte loomt als dikke lucht in het te-lege vertrek. Dicht opeengedrongen en toch sprakeloos zit een achttal gasten aan de lange gedekte dis. Dof voetstappen-geklak, ritselrinkelen van tafelgereedschap, stemmengesmoezel doorsoezen de holle ruimte. Maggie zegt weer niets, geeft nauweliks antwoord op Hendriks vragen. Hij let op, dat haar ogen lichtgroenig-bruin zijn. Zeker moe denkt hij en zwijgt dan ook, verzinkend in gedachteloos staren. De schotels worden opgezet en door Hendrik bediend begint Maggie te eten. Maar al gauw legt ze vork en mes weer op haar bord neder, grote lappen vlees er mee bedekkend, en als hij zacht verwijtend haar toevoegt:

'Kliek je nou al weer? En je hadt honger?'

...duwt ze hem korzelig toe:

'Henk... asjeblieft, laat me begaan en let niet op wat ik eet. Ik ben er niks op gesteld onder toezicht te staan. Als ik geen trek ergens in heb, krijg je toch niks van me gedaan. En ik kan 't ook niet vele, dat je me zo zit aan te stare.'

Gekrenkt door de terechtwijzende toon en denkend: ze moest toch begrijpen, dat ik voor haar eigen bestwil aandring, dat ik uit liefde haar aanzie, schenkt Hendrik zwijgend haar glas vol; dadelik brengt ze het aan de mond.

En nu ziet hij haar ogen weer allengs donkerder opkleuren, de moede uitdrukking van haar trekken verdwijnen, haar mond zich vaster sluiten, tot ze plots, met krachtige lipgolving, opgewekt begint te babbelen, allerlei verhaaltjes opdissend van avonturen uit haar jeugd, reisontmoetingen met zijn tante, eigenaardigheden van het Luzerner pension.

Weer geniet Hendrik van het kijken naar haar mooi, nu glimlachend gezichtje en opeens moet hij uitroepen:

'Wat heb jij toch vreemde oge! Het ene moment staan ze mat, dan schittere ze weer en geen twee minute lang hebbe ze dezelfde kleur.'

Ze lacht fijntjes.

'Zo... Zie je dat nou eindelik ook?'

Het woord eindelik ontsnapt aan Hendriks aandacht.

'Wat voor kleur hebbe die oge dan toch, wel beschouwd?'

Schalks het hoofd schuddend kijkt ze hem uit de schuinte aan.

'Dat heeft nog geen mens wete te zegge. Soms zijn ze

blauw, dan weer zwart, ook wel 's groen, of grijs, of bruin. En zie j' er geen andere biezonderheid in?'

'Nog 'n andere biezonderheid?'

Scherper kijkt Hendrik haar aan, voor het eerst voelend, dat eigenaardige van alle ogen, die soms een opening lijken doorzichtgevend tot in het diepste van de ziel, en dan plotseling voor de blik, die peilen wil, een floers blijken, waar die ziel veilig achter schuil gaat. Maar hij begrijpt toch niet wat ze bedoelt, haalt zijn schouders op en schudt van neen.

''n Andere biezonderheid?... Nee, lieveling, nou weet ik niet wat je meent.'

Nogmaals lacht ze en nu is er in die lach iets medelijdendgeringschattends.

'Weet jij 't weer niet? Zie je weer niks, beer... ours?'

'Nee, heus niet. Wat moet ik dan toch zien?'

'Zie jij niet, dat er goud in mijn ogen is? Heel fijn goudstof?'

'Ja, waarachtig; je hebt gelijk! Wie heeft je dat 't eerst verteld?'

'Dat zou je wel 's wille wete, hè? Kom, schenk me nog maar 's in en late we na buite gaan.'

Haastig drinkt ze uit en eer Hendrik zijn rekening heeft gekregen, is Maggie verdwenen.

Buiten gekomen vindt hij haar op een bank gezeten, onder het heen en weer trekken van haar tule boa turend naar de sneeuwspitsenreeks, die nog altijd zeldzaam-strak opblinkt uit wolkloze hemel. En weer noemt ze het schouwspel onvergelijkelik, goddelik; weer dankt ze Henk voor al het mooie, dat hij haar zien laat.

Tot ze op eens in de laagte een grauw-witte vlek ontwaart.

'Is dat marmer, Hendrik, daar in de diepte... naast dat schuurtje?'

'Wel nee, dat is sneeuw.'

'Och nee.'

Ze wil 't niet geloven, roept op nieuw tartend uit:

''t Is marmer!'

En eensklaps schiet ze in de hoogte, ijlt ze met luchtige sprongetjes over het kleiïg doorweekte zigzag-pad naar beneden.

‘Wie me liefheeft, volge me!’

Onthutst kijkt Hendrik haar een ogenblik na.

‘Maggie... voorzichtig toch... niet zo gauw... 't is glad... pas op de draaie!’

Een gilletje slakend huppelt en springt en zwiert ze van hoek tot hoek, glibberend en glijdend in het ommezwaaien en weer voortzwirrelend tot de volgende zwenking. Een tip van de tule boa wappert van haar af.

Ook Hendrik gaat; maar aanstonds voelt hij zich zwaar en onzeker op de klef-doorklensde bodem. Zijn stakig gestrekte beenen trillen, zijn armen grijpen naar een houvast in de lucht en nog is hij al glissend en schommelend en schuivend niet halfweg, als hij van beneden haar lach schriltergend de ijle lucht hoort doorschetteren. En wanneer hij bij haar aankomt, heeft zij haar handschoen al uitgetrokken en een grote sneeuwbal gekneed, waarmee zij hem bedreigt en die dan in een wijde boog neerschiet naar het dal.

‘Nou, kind, dat jij niks gebroke hebt, is ook meer geluk dan wijsheid.’

Lachend knijpen de koude, natte vingers hem in zijn wangen.

‘Kon je nie meekome, logge beer? 'n Andere keer zulle we sokke voor je kope, hè? Maar... gelijk heb je... dat moet ik bekenne, al had ik je graag ongelijk gegeve. 't Is sneeuw en geen marmer. En wil 'k je nou 's wat zegge? 'k Vin 't toch prettig, dat jij gelijk hebt. Jij moet alles beter wete en alles beter kunne.’

Hendrik voelt zich gestreeld; maar ongerust; de eis komt hem zeer ongewoon voor.

Doch eensklaps schreeuwt hij 't uit van pijn; de fijne vingers, die nog immer zijn wangen vasthouden, drukken hun vlijmscherpe nagels vast in zijn vlees.

‘Doet 't zeer? Da's nou mijn manier van liefkoze.’

‘Zo... nou... ik moet bekenne, dat ik op die manier maar matig gesteld ben.’

Langzaam klimmen ze over het slingerend pad weer op: Maggie nu vaak stilhoudend om het bonzen van haar hart, Hendrik staag doorstappend en met vaste greep haar kalmend als ze zenuwachtig ongeduldig het tempo weer versnellen wil. Boven andermaal gaan ze zitten op een bank, tans aan de achterzijde van het hotel, waar de rotswand loodrecht afvalt

naar de donker-beboste heuvelklingen, die Luzerns geel-grijze huizenwemeling omsluiten en daarachter eindeloos-ver de vlakte deinst, doorblauwd met spiegelende meren, wegdoezelend naar de horizont.

‘Ook mooi, hè, Henk? Kan je begrijpen, dat tante daar nou ergens zit? Hoe gek, hè? Zie je de villa?... Ik niet.’

Hendrik wijst naar een geel vlekje, dat hem voorkomt het gordijn van het balkon te wezen en een wijle blikken ze daar zwijgend heen. Dan toont hij haar de top van de Esel.

‘Daar moete we nog op, kleintje.’

Dadelik springt ze omhoog.

‘Wie 't eerst er is!’

Met trippelpasjes snelt ze op het trapjespad aan en springt en stapt en klautert schokkend naar boven.

Tans zou 't Hendrik zeker niet moeilik vallen haar met een paar sprongen vooruit te komen; maar hij vermoedt, dat ze haar vaart gauw zal moeten vertragen en roept haar in het achterblijven na:

‘Haast je maar niet; je blijft toch steke en die grappe deugen in 't geheel niet voor zo'n teer schepseltje.’

Dra blijft ze ook staan, de hand op het hart gedrukt, sprakeloos hijgend. Naast haar gekomen legt hij stuttend voorovergebogen zijn arm om haar middel, voelt het zware bonzen in haar borst en smakt angstig ontevreden met zijn tong tegen zijn tanden. Maar zij, snel een blik om zich heen geworpen, zijgt, nog zwoegend van het klimmen, slap tegen hem aan, laat haar hoofd achterover zinken op zijn schouder, kijkt hem in de ogen en zingt hem toe:

‘Hou je van me, Henk, hou je veel van me?’

‘Dol, dol veel, mijn heerlik lief weze!’

‘Zoen me dan!’

Vast met beide armen het ranke lichaam omvattend zoent Hendrik haar voorhoofd, zoent hij haar wangen, zoent hij haar ogen, die nu haast zwart zien, zoent hij haar mond en... voelt dan op eens weer die slappe, die lusteloze weerstand van haar lippen.

Zou er iets aan hem zijn, dat haar weerzin wekt? Hij weet 't niet en wil 't ook niet vragen; maar als hij nogmaals haar kussen wil, weert ze hem af.

‘Nou is 't al weer genoeg.’

In het langzamer-opklimmen kapittelt hij haar nu, zeggend, dat ze zwak is en geen gekheden mag doen; geërgerd antwoordt ze, dat haar gezondheid niets te wensen overlaat en ze sedert haar achtste jaar nog nooit een hele dag in bed heeft doorgebracht.

Maar dan doornevelt de matheid weer haar geest en vergrijzen haar ogen. Boven zegt ze weinig meer; zwijgend dalen ze de heuvel weer af, zwijgend schokken ze in het bergspoortje terug naar Alpnacht, en in de wagen naar Luzern strekt Maggie zich aanstonds recht-uit op de bank, sluit ze haar ogen, sluimert ze in. -

Als Hendrik door mevrouw Verheulen uitgenodigd, zijn avondeten in het pension neemt, is Maggie weer opgeruimd en spraakzaam. In haar effen-witte huisjurk - voor het uitgaanstoilet in de plaats gekomen - vindt Hendrik haar eigenlik het allerbekoorlikst. Hij kan de ogen weer niet van haar afhouden; vooral de mooie handjes, die nu zo sierlik-vlugvingerig zich bewegen om tante haar Eau de Cologne-flesje aan te reiken, hem een glas bier in te schenken, zich zelf voor een spiegel het haar weer eens op te steken, dat telkens loswoelt.... hij wendt er zijn blik geen sekonde af; hij kan zijn lust nauw bedwingen ze te grijpen en te kussen; ze boeien zijn aandacht zodanig, dat mevrouw Verheulen soms een vraag moet herhalen eer zij gehoor vindt. Aan tafel voert Maggie het hoogste woord. Ze vertelt van de heerlike vaart over het meer, van de steil-stijgende rit tegen de Pilatus-helling op, van de fijner en fijner wordende lucht, die boven als Champagne je bloed in beweging brengt, van het onvergetelik mooie uitzicht op de spits naar de dichtbije rotsen, de verre sneeuwbergen, de diepe Vierwaldstättersee en Hendrik meent, dat zelfs in haar zonderlinge momenten van afgetrokken zwijgzaamheid en blijkbaar moezijn haar niets is ontgaan. Hoe meer ze babbelt, des te meer windt ze zich op; twee en drie maal verhaalt ze hetzelfde; alles noemt ze verrukkelik, ongelofelik, allergoddelikst. Maar als ze eindelik uitjubelt:

‘Ik heb zó genote, zo heerlik genote, zo'n zalige dag gehad....! Ziet u nou wel mevrouwtje, dat ik 'n Zondagskind ben.’

...antwoordt mevrouw Verheulen kalm glimlachend:

‘Meisjelief, denk nou 's aan je ete.’

‘O, dat ete, dat ete! Ik heb vandaag al meer dan genoeg gegete. Henk heeft me zó geperst; maar wacht maar, als we eenmaal getrouwd zijn...’

Star van verbazing staart mevrouw Verheulen haar aan; Hendrik voelt zich kleuren, werpt haar een verwijtende blik toe, kijkt dan angstig nieuwsgierig naar zijn tante en weet niet wat te zeggen of te doen.

‘Eenmaal ge... getrouwd...’ klinkt het dan, ‘wie... wie getrouwd... met wie?’

Maggie barst in lachen los.

‘Nou is 't er toch uit! En ik heb 't nog al zelf wille verzwijge. O, hoe dom, hoe vreselik dom!’

Mevrouw Verheulen begrijpt alles.

‘Nee, Gretha-lief, dat vind ik nou volstrekt niet aardig van je... en van jou ook niet, Henri. 't Is toch waarachtig 'n veel te ernstige zaak om zo... zo... zo als 'n grap te worde behandeld en bovendien, dat jullie same... nou goed, dat mot je zelf wete... je hoeft mij niet om permissie te vrage... maar me daar niks van te zegge... alles achter m'n rug te bekonkele... En waarom? Ik begrijp 't niet. Wat vreesde je dan toch, dat ik doen zou?’

Ze heeft gelijk, denkt Hendrik, en hij tracht de oude vrouw te sussen, gewagend van de geheimzinnigheid, waar verliefden immers behagen in scheppen, van de vrees, die ze hadden, dat tante bezwaar zou maken tegen hun uitstapjes; maar terwijl 't hem moeite kost mevrouw Verheulen vergevensgezind te stemmen, wier moederlike genegenheid voor Maggie in hun achterhoudendheid een grievend blijk van wantrouwen voelt, houdt Maggie haar luchtige opvatting van de zaak vol, beweert ze zelfs schertsend, dat mevrouwtje volstrekt niet alles haarfijn van haar hoeft te weten.

‘Wel nee! Aan m'n eige mama zou ik niet eens van alles tekst en uitleg geve.’

En als mevrouw Verheulen na afloop van het soupee haar slaapkamer is binnengegaan, roept Maggie uit:

‘Wat zijn ouwe mense toch nieuwsgierig en egoïst!’

Dat is Hendrik te kras.

‘Omdat tante niet graag bedot wil zijn en omdat ze er niet op gesteld is jou te verlieze?’

‘Nou ja... ik vat wel, dat ze 't niet plezierig vindt weer aan 'n andere gezelschapsjuffrouw te moete wenne; maar ze kon toch ook begrijpe, dat 'n meisje van mijn leeftijd altijd kans heeft van te trouwe.’

‘Maggie-lief, dat is nou de zaak niet. Je voelt je ongelijk en nou wil je 't over 'n andere boeg gooie. Dat is niet mooi; dat moet je niet doen. Egoïst... egoïst! Vin jij je zelf soms niet egoïst... jij, die de ouwe vrouw aan d'r lot wil overlate... die haar niet eens dadelik wil waarschuwe, uit vrees, dat je er dan misschien 'n pretje bij zou inschiete? Bedenk toch 's wat ze voor je gedaan heeft! Behandelt zij je soms als 'n gewone juffrouw van gezelschap? Heeft zij je niet zo goed als kind aangenome? En stond je na de dood van je ouwers niet hulpeloos op straat? Je hadt niet eens geld genoeg om op kamers te gaan wone. Nee, nee; we hadde haar dadelik alles moete zegge...’

Maggie trekt verbaasd wenkbrauwen en schouders in de hoogte.

‘En nou we 't haar zegge, is 't juist niet goed.’

‘Ach, kom’, grinnikt Hendrik een beetje gemelik, menende haar niet-willen-begrijpen te gevoelen, ‘en op 'n mooie manier; wat?’

Een poosje doordroeft de kamer pijnlike stilte; sprakeloos zitten Maggie en Hendrik aan de gedekte tafel tegenover elkander; zij, langzaam servetten opvouwend, eerste het hare dan dat van mevrouw; hij, plukkend aan een restje brood, er balletjes van wrijvend op het laken.

Dan komt de kelner binnen, dekt de tafel af met gerammel van messen en vorken, geklater van borden, schalen en glazen, geklak van toegekletste deuren, en dwalen Maggie en Hendrik in de kamer rond, boeken en kranten opvattend en weer nedergooiend zonder een woord tot elkander te richten.

Als 't eindelik weer rustig is geworden, terwijl uit de kleurdovende schemering het felgetinte tafelkleed lichter en lichter opglanst onder gele uitschijning van de lage petroleumlamp, gaat Maggie op Hendrik toe, legt haar hoofd tegen zijn schouder aan, kijkt schalks-schuin op naar zijn ogen en lispt:

‘Je hadt gelijk, Henk. Ik heb 't wel dadelik ingezien; maar ik wou 't niet bekenne... ik kon 't niet over m'n

lippe krijge. Wil je 't me vergeve? Als jij wat zegt, heb ik altijd 't gevoel, dat je gelijk hebt... dat 't zo moet weze; maar daar vecht ik dan tegen, zie je.'

Aanstonds heeft Hendriks arm haar spichtige schoudertjes omvat; 't is hem, of hij nu zelf ook vergiffenis moet vragen, zo mooi komt haar erkennen van ongelijk hem voor.

'Ik? Je vergeve? Maar, kindlief, mij heb je niks gedaan.'

'O, met je tante zal ik 't wel goedmake; dat gaat gemakkelik genoeg. Als jij me maar niet slecht vindt, hè. Ik geef alleen om jou. Vin jij me slecht? Vin jij me ondankbaar?'

Geheel vertederd tracht Hendrik nu zelf haar ondoordachte uitroep en zijn eigen boze woorden te vergoeliken; maar dat wil ze niet.

'Nee, Henk, sijfer 't nou maar niet weg. Je hebt gelijk gehad, groot gelijk. Jij ziet ook alles zoveel scherper in... jij denkt 't zo door. Ik weet heel goed, dat ik eigenlik lelik heb gehandeld. Kan je toch nog van me houwe?'

'Maar mijn lieve kind, nog evenveel als altijd. Ja, eigenlik moest ik zegge: meer dan ooit.'

'Dan is 't goed', jubelt ze en Hendrik verbeeldt zich het goud in haar ogen te zien lichten.

'Henk, wil je me make tot de vrouw van je hart en en tot 't kind van je verstand?'

Tot enig antwoord kust hij haar op voorhoofd en wangen.

Nu keert mevrouw Verheulen terug en Maggie vraagt haar niet om vergiffenis; maar brengt haar plan te berde om morgen naar Göschenen te gaan. Ze doet het met tal van flemende, flikflooiende woordjes, met lonkjes en lachjes, met zachte streling van haar zijïge handen. Mevrouw Verheulen oppert inderdaad de gevreesde bezwaren; doch almaardoor lachend en almaardoor schertsend babbelt Maggie ze weg, dwingt ze de oude vrouw om mee te lachen en hoofdschuddend haar toestemming te verlenen. Zodra ze die toestemming heeft, jaagt Maggie Hendrik weg, zeggende: 'nou moet ik weer slape' en gelijk de vorige avond begeleidt zij hem naar de deur.

Reeds heeft ze de deurknop in de hand, als aan Hendriks handschoen een knoop loslaat.

'Die kan jij er nou wel 's aanzette, wat?'

‘O, nee, Henk! Knope aanzette, dat doe 'k niet; dat weet je. Daar is de meid in je hotel voor.’

De weigering doet hem zeer; hij wil echter over zo'n kleinigheid niet brommen, zucht alleen:

‘Je bent er toch eentje,’

...en slaat zijn arm om haar hals.

Als gisteren laat ze hem begaan; maar als gisteren blijven haar lippen slap, geeft ze hem zijn kus niet terug.

* * *

Nog altijd glinsterstraalt de fijne, grijze regen. Het rijkvervige, warmbezonde landschap, dat Maggie op haar uitstapjes zo bewonderd heeft, lijkt tans een vaal-verweerde gobelin gespannen achter glimmend-bedroppelde ruiten. Gedoofd zijn alle kleuren op het grauwe stramien. De wittig-verschoten hemeltint is, een olie-vlek gelijk, naar beneden doorgebleekt, wegvretend de zilver-schitterende sneeuwkoppen, uitwissend de blauwende ijsspleten, doffe vochtlijn trekkend dwars over het gebergte heen. De begroende glooiingen vernevelen achter een roetig-grijs mistfloers, waar villa's, hotels, huisjes schimmig in verwazen; het diepe, hemel-en-bergen-spiegelende safier-blauw van het meer lijkt een harde vloer geworden van donker-glanzende lei.

In het druilige morgenlicht, dat de banale pension-kamer verdroeft, heeft Maggie mevrouw Verheulen lang achtereen voorgelezen. Het boek op haar schoot neerlatend, blikt ze naar buiten en zucht dan diep.

‘Nou is 't al drie dage, mevrouwtje, drie lange dage, dat er van die grote, grauwe, glazige droppels hangen aan de ijzere stang van 't balkon! Kijk... nou en dan vloeie ze in mekaar en dan valt er een af, die zeker te zwaar is geworde. Hè... wat is dat weer vervelend! En kijk 's na 't meer, na de berge...! Ik wor nog suf van al die grijsheid. Wil u gelove, dat ik niet meer weet wat ik lees... dat ik m'n oge haast niet meer ope kan houwe!’

Mevrouw Verheulen schudt lachend het oude, grijze hoofd, waar de ogen nog zo levendig in flikkeren en wenkt vermanend met de opgeheven, kromme wijsvinger.

‘Wil jij wel's nie zo toegeve aan je impressionabiliteit!

Drie regendage... is dat nou zo erg? In Holland regent 't toch wel 's 'n hele week lang.'

Maggie omvat haar knie met beide handen en rekt zich uit. 'Ach, ja... 't is waar; maar als ik daar aan denk... dan vraag ik me wel 's af hoe zal ik 't ooit in Holland weer uithouwe.'

'Zijn dat nou gedachte voor 'n jong meisje, die gaat trouwe met de man van d'r keuze?'

Maggie lacht schalks en kijkt mevrouw Verheulen in de schuinte aan.

'Man van d'r keuze!... O, mevrouw, hoe komt u d'r aan? 'n Vrouw kiest toch niet. Als u nou nog zei, dat ik de vrouw van *zijn* keuze was!... Vindt u me heel wonderlik, hè? Soms denk ik wel 's, dat Henk me ook wonderlik vindt. Nou... hij zal me toch diene te neme zoals ik ben. U weet: komediespele kan 'k niet. Ik flap d'r alles maar ongegeneerd uit en ik toon me net zoals 'k me op 't ogenblik voel... nou 's zus... dan weer zo... geen twee momente achter mekaar 't zelfde. Of dat nou slecht is... of oprecht... ik weet 't niet... 'k weet er niks van! Maar ik kan nou eenmaal niet anders weze.'

Met een licht schokje gaan mevrouw Verheulens schouders even omhoog.

'Ach, lievert, ieder mens heeft z'n eigenaardighede. Wees jij maar oprecht. Voor 't ogenblik is 't alleen de vraag, of jij veel, oprecht veel van Henri houdt en Henri van jou. De rest komt van zelf. Later... later... Ach, later wordt alles toch heel anders. Dan wen je aan mekaar. 't Gebeurt ook wel, dat je niet aan mekaar went. Daar kan geen mens met zekerheid vooruit iets van zegge.'

Een poosje blikt Maggie zinnend voor zich heen; dan klinkt het als in gedachten:

'Nee, hè... Alles komt altijd anders uit dan je denkt en of je van mekaar houdt, dat weet je eigenlik nooit zeker.'

Mevrouw Verheulen schrikt op.

'Maar kindje... maar Grethalief...! Twijfel je d'r aan, of je van Henri houdt?'

'Nee, mevrouwtje... twijfele... dat niet; maar... 't is 't ene ogenblik toch zo anders als 't andere en dan denk ik wel 's: wat ik nou houwe noem van iemand... is dat nou wel houwe... is dat bij mij net als bij 'n ander? Dat zijn

malle idees, hè? Och, ja, u moet er ook maar niet op lette. Zo'n idee komt ineens bij me op en is ook ineens weer weg.'

Mevrouw Verheulen zegt niets; maar kijkt Maggie ernstig onderzoekend aan.

'Vindt u m'n idees erg gek? Ze zulle wel verandere. Gelooft u niet, dat 'n vrouw zich ongemerkt... zonder dat ze 't zelf weet... laat plooien en vervorme door 'n man? Je stribbelt tege... nou ja, dat doe je altijd, al wil je wel zo. Maar als je man flink is... zou u niet denke, dat je dan toch eindigt met te zijn zoals hij 't verlangt?'

Weer haalt mevrouw Verheulen even de schouders op.

'Of 't nou wel de vrouw is, die zich laat plooie... dat staat nog te bezien.'

Maar daarna het hoofd schuddend glimlacht ze met verbaasde, niet begrijpende bewondering.

'Zo'n jong ding! Waar haal je die mensekennis van daan?'

'Mensekennis?'

'Ja, zeker. O, 't is geen kwaad. Voor Henri doet 't me zelfs plezier, dat je zo spreekt; maar 't is toch nie gewoon, dat meisjes van jou leeftijd al zulke gedachte hebbe.'

Het kompliment tovert geen blosje op Maggie's bleke wangen. Ze schijnt er niets om te geven en laat er dadelik op volgen:

'Vindt u Henk niet 'n... 'n heel biezondere man? Als ik bij hem ben, heb ik altijd zo'n heerlik gevoel van gerustheid en vertrouwe. 't Is net, of me in zijn gezelschap niks kwaads kan overkome... of hij... wat er ook gebeure mag... altijd raad zal wete te schaffe. En wat is-t-ie knap! Van alles weet ie. Hij heeft veel gestudeerd, hè, en heel wat beleefd ook. Toch is-t-ie nooit pedant. Soms vin 'k 'm wel 's al te eenvoudig; maar dat staat 'm toch wel goed... 't Past zo bij z'n hele persoonlikheid. En weet u, wat ie ook nog is? Erg goedhartig! Ik heb maar te kikke en ie doet al m'n zin.'

'Ja, kindje, daar heb je gelijk in. Goedhartig is-t-ie; maar pas nou maar op. Toon, dat je 't waardeert; daar is 'n man op gesteld en maak er nooit misbruik van. Dat kunne de meeste manne nie vele; dan verandere ze soms ineens als 'n blad op 'n boom.'

Op nieuw lacht Maggie guitig; onder de omhooggetrokken wenkbrauwen van het schuin-voorovergebogen hoofdje schiet een grappig-tartende blik naar mevrouw Verheulen heen.

‘Ik moet toch verwend worde, mevrouwtje, heel erg verwend.’

‘Nee, kind, dat moet je juist niet en daar ben je zelf ook wel van overtuigd.’

‘Zo!’

Op eens klinkt Maggie's stem hard en koel.

‘Als u zulke dinge zegt, ga ik liever maar weer door met leze.’

Een goed half uur houdt ze dit lezen vol, nanwkeurig en duidelik, maar toch uitdrukkingsloos de woorden uitsprekend als iemand, die wel zijn plicht volbrengt, maar ondertussen denkt aan gans andere dingen. Dan zijgt het boek nogmaals in haar schoot neer en begint ze loom te gapen.

‘Nou kan 'k heus niet meer. Ik krijg zo'n slaap van dat triestige weer. Ik kan m'n oge waarlik niet meer opehouwe.’

Mevrouw Verheulen denkt er niet aan zich te ergeren.

‘Welnou, Gretha-lief, doe ze dan gerust 's toe en dut eventjes in. Dat zal je goed doen.’

Maggie laat het hoofd achterover leunen op de gevulde stoelrand, vraagt nog:

‘Waar of Henk toch blijft?’

En als mevrouw Verheulen gezegd heeft: ‘Hij zal wel komme,’ slaapt ze in.

Pas na het eten daagt Hendrik op.

‘Wel, wel, meneer, ben je daar eindelik? Ik dacht waarlik, dat je mijn bestaan al weer vergete was.’

Een handdruk voor zijn tante, een handdruk voor Maggie; dan volgt pas Hendriks antwoord:

‘Ik geloof er niks van, dat jij dat dacht. Maar laat ik je vertelle wat de reden is van m'n wegblijve. Twee hele dage had ik hier stil in huis gezete. Toen 't nou van morge weer zulk gemeen weer was... toen ik begreep, dat we van daag ook niet uit zouwe gaan... toen dacht ik: nee, nou moet ik 's wat beweging hebbe... weer of geen weer. Ik heb dus 'n paar uur gewandeld... ben natuurlik slik-nat en bemodderd t'huis gekome; maar daarna heb ik me verkleed en nou voel ik me opgefrist... nou ben ik geheel tot uw orders.’

‘Tot mijn orders? Dat is best; dan ga je dadelik weer uit en met mij.’

't Is mevrouw Verheulen, die antwoordt.

‘Maar Gretha...! Nou Henri zich juist verkleed heeft?’

‘O, mevrouwtje,... 'n spatje min of meer... daar geeft die beer niks om. Hij heeft wel erger dinge getrotseerd; nietwaar, beer? En ik heb ook wel 's 'n opfrissing nodig.’

Hendrik verklaart zich bereid andermaal zijn schoenen vuil te maken, als hij daar Maggie genoegen mee kan doen; maar laat er het verzoek op volgen, of Maggie hem dan nu eindelik... vóór of na de wandeling... eens wat voor wil spelen.

‘Och, nee, Henk, ik hou niet van voorspele en 'k heb veel te lange nagels.’

‘Wil je dat dan nooit 's voor me doen?’

‘Ja wel; maar later... als we getrouwd zijn. Dan speel ik alleen voor jou... voor niemand anders.’

Mevrouw Verheulen noemt 't heel onaardig, dat Gretha zo hardnekkig Henri's verzoek blijft weigeren; maar Maggie weert haar aanmerkingen gekscherend af, noemt Hendrik: ouwe lobbes, klopt hem op de rug en vraagt mevrouw Verheulen lachend om vergunning voor een wandelingetje in de regen. Dan verlaat ze met Hendrik het pension, beiden in regenmantels gehuld, met regenschermen gewapend.

‘En waar gaan we heen?’

‘Na 't diorama, hè? Dat heb ik nog niet gezien.’

Buiten grijpt zij Hendriks arm voor de eerste maal. Zij heeft het gearmd-gaan steeds geweigerd, het erg ordinair genoemd.

‘Wel, wel; verschaft de regen me die eer?’

‘Juist meneer; nou kan ik van jou parapluie profitere. Het ophouwe van zo'n ding maakt m'n arm zo vreselik moe.’

‘Wat ben jij toch 'n zwak poppetje!’

Een teer medelijden doorklankt Hendriks stem en een liefhebbend drukje van zijn arm begeleidt zijn woorden; maar schertsend voegt hij er aan toe:

‘En wat versta je de kunst je zwakheid te exploitere.’

Ze dalen nu de glooiing af, waarop de pensions, overelkander-heen en tussen-elkander-door naar het meer uitziende, in dichte warreling verrijzen, een lange middenstraat

omgevelend, die, van de heuvelrug neer-gleuvend tot aan het ommuurde kerkhof, dat de hoog-opstaande kerk insluit, om de graven heenbuigend de vlakke kade bereikt. Op dit kerkhof houdt Hendrik stil onder de bogen-galerij, waarin het tuintje vol begroende, bebloemde en bekruiste graven is gevat.

Ze zijn hier alleen; alleen in een droeve stilte. Hol doorklanken hun stappen de ledige ommegang; van Luzerns verlaten straten en kaden suizen flauw onherkenbare geluiden aan: onzichtbare mussen tjilpen; uit de effen luchtgrauwheid, die de kerkspitsen omwaast, ruist zacht-zeurend-zingend de vale regen neer op blauw-grijze zerken; van kruisen, bloemen, bladeren ritselen in slaperig een-tonige tikkeling de glazige droppels af.

Hendrik leest grafschriften; Maggie staat er dromend bij. De gedachteloze blik van haar groenige ogen dwaalt loom om over het glimmend druipende groen, de dof glanzende dozen met kunstkransen, het bleke geblink van steen en hout.

Tot ze knorrig uitroept:

‘Here, heer, wat is 't hier met lelik weer onverdragelik melankoliek! Ik zou hier niet graag ligge.’

‘Vin je dan niet, dat dit kerkhofje iets gemoedeliks heeft?’

‘Nee... benauwd. Ik zou op 'n hoge bergtop begrave wille worde... heel alleen.’

Hendrik kijkt verwonderd op.

‘Heel alleen? Dus niet bij iemand, die je lief hebt gehad?’

Strak-onverschillig-starogend schijnt ze de vraag niet te horen; Hendrik denkt: zou ze 't menen of er soms maar wat uitflappen.

En weer leest hij grafschriften, tot ze vraagt:

‘Henk... zou je me wurge, als ik 't je vroeg?’

‘Hè?’

‘Ja... nou niet; maar later... wanneer je niet meer van me houdt. Als ik toch dood moet, zou ik graag gewurgd worde... door jou. Probeer 's of je 't kunt.’

‘Kom, ben je mal!’

‘Nee, heus, probeer 't 's.’

Hendrik vindt haar verlangen erg zot; maar toch omsluit zijn brede hand haar fijne halsje, drukt er zijn vingers vast in... vaster... nog vaster, en roerloos laat Maggie hem

begaan. Zij sluit de ogen, buigt het hoofd achterover, schijnt de verstikkende omklemming als een zaligheid te gevoelen.

Maar als eensklaps orgelmuziek de stug-donkere kerkmuur doorzingt, weert ze hem af, kijkt ze luisterend op, doorlicht goudglans haar verdonkerde pupillen.

‘O... dat is heerlik...’

Het fluisteren van haar stem getuigt van wellustig genieten. En opgewonden gaat ze voort:

‘Hoor je 't, Henk?... 't Is toch vreemd... ik ben in 't geheel niet gelovig... ik denk nooit over godsdienst na... en toch hou ik van kerkmuziek. Ik heb zo 't gevoel, dat kerkmuziek me beter maakt. Als ik kerkmuziek hoor, heb ik altijd lust om neer te knielen en te gaan bidde.’

Hendrik kijkt haar weer scherp aan, ontdekt in het goud van haar ogen de gloeiïng van een extase. Goedig, maar droog klinkt zijn antwoord:

‘Welnou, kindje, bid. Wille we eve de kerk binnegaan? Wat?’

‘O, nee, Henk, niet met jou en niet in deze kerk. Om te bidde moet ik alleen zijn en in 'n kerk met mooie Madonnabeelde. De kerk zelf moet ook mooi zijn... oud, zie je, donker met veel goud en met gekleurde glaze.’

‘Maar Maggie-lief, je bent toch niet Rooms.’

Het naïef-verwonderde van zijn toon brengt om haar mond een lachje te voorschijn, dat voor Hendrik iets medelijdends heeft.

‘Wel nee... en toch bid ik alleen in 'n Roomse kerk, hè? Dat vin jij nou heel dwaas. Is 't niet zo?’

‘Heel dwaas... nee; maar wel... kijk... ik moet weer denke wat ik gistere dacht, toen we samen over boeke sprake... en over de belange van 't volk... over de armoede... over Indië... toen vond ik ook al, dat je alles zo tot je zelf terug brengt... tot je eigen sensatie's.’

‘En daar begrijp jij niks van, hè?... Ach, ja, 't is ook 'n kwestie van gevoel.’

Het gesprek heeft Hendrik onaangenaam aangedaan; maar niet goed begrijpende waarom, berust hij en zwijgt.

Ze is nog zo jong, denkt het in hem, ze weet nog niet eens hoe ze 't met zichzelf heeft... hoe zou ze dus weten wat er in mij omgaat.

Zodra de muziek ophoudt, wandelen ze verder, gelijk zo even arm in arm; van tijd tot tijd omklemt Hendrik's arm de hare wat vaster; doch 't is, of Maggie daar niets van gewaar wordt.

In het Diorama bekijken ze de afbeeldingen van gletschers, het spoortje van de Rigi-baan, de zonsondergang op de bergspitsen, het Alpenglühen; Maggie blijft er koel bij, mat en onverschillig. Ze zegt, dat het diorama haar erg tegenvalt, dat ze niet van namaak houdt en nu steken ze over naar het hoog-omlommerde tuintje, waar boven de kleine vijver Thorwaldsens stervende leeuw neerligt, diep uitgehouwen in de vaal-grijze rotswand.

Hier is Maggie één en al bewondering. Ze laat Hendriks arm los, steekt haar parapluie op en gaat een eindje op zij. Ze heeft de leeuw bij helder weer al eens beschouwd, toen zonneschijn door het gebladerte trillende flikkerlichtjes wierp op de grauwe steen en 't haar te moede werd, of het stervende dier nog stuiptrekte; maar in het treurlicht van de sombere regendag vindt ze het beeld in zijn donkere omlijsting nog veel grootser, veel indrukwekkender. Ze blijft er lang zwijgend op turen, vereenzaamd in haar bewonderend kijken, tot ze zich weer tot Hendrik wendt, zeggend:

'Da's nog wat anders dan 'n beer, zo'n leeuw, hè?'

'Ja' antwoordt hij kalm, 'zo'n dooie leeuw maakt geen lastige aanmerkinge; wat?'

'Henk... koop me 'n klein leeuwtje en 'n klein beertje. Wil je?... Tot aandenke, hè? Die zet ik dan naast mekaar op m'n schoorsteen.'

Hendrik is aanstonds bereid en ze gaan de winkel binnen, die tegenover het gedenkteken staat.

'Ze hoeve niet zo groot en zo duur te weze. Als ze maar 'n beetje goed gesneje zijn.'

'Niet ordinair, hè?'

'Juist; niet ordinair.'

In het magazijn moet Hendrik meer Duits spreken dan hem aangenaam is in Maggie's tegenwoordigheid. Doorgaans lacht ze om zijn vergissingen in de geslachten of zijn weifelen tussen mir en mich en hoe onschuldig dit lachen ook klinkt, het doet hem altijd een beetje zeer. Ditmaal blijft zij wel ernstig; maar toch vermoedt hij, dat zijn fouten wor-

den opgelet en dit belemmert hem in het vragen. Als de winkeljuffrouw hen dus voor een grote, geel houten beer brengt, die een vlaggestok vasthoudt, wil hij maar dadelik dit voorwerp kopen. Nu echter lacht Maggie zo luid op, dat de juffrouw haar glimlach niet bedwingen kan.

‘Maar Henk, van wat voor afmetinge stel jij je dan toch wel voor, dat schoorsteenmantels in dameskamers meestal zijn? En wat 'n grof, lomp, lelik beest is dit!’

Ze doet nu maar zelf het woord en krijgt dan ook weldra een leeuwtje van steen en een beertje van donker hout, die naar haar zin zijn, al vormen ze geen pendanten en al vindt ze de afwerking lang niet ideaal.

‘Dus je bent tevreje?’

‘Ja, Henkie, ik dank je wel; je bent 'n goeie lobbes en nou mag je 't pakje ook nog drage; want zie je, beer, als 'n heer met 'n dame uit is, dan draagt hij de pakjes.’

Deze keer is Maggie met haar terechtwijzing er toch te vlug bij; niet zonder enige scherpte klinkt Hendriks antwoord:

‘Dat was me bekend, mejuffrouw. In de bosse van Borneo heb ik nog niet al de lesse vergete, die m'n goeie moeder me gegeve heeft; maar als je dit pakje niet zo lang vast wilt houwe, tot dat ik m'n schuld hier betaald heb en m'n porte-monnaie weer opgestoken.... zet 't dan asjeblieft ergens neer.’

Zodra ze weer gearmd onder één regenscherm lopen, spreekt Maggie andermaal haar dank uit en nu voegt zij er heel zacht bij:

‘Hou je nog van me, Henk?’

‘Zeker, m'n kind.’

‘Dan is 't goed. Ik heb je geërgerd, hè?’

‘Wel 'n beetje.’

‘Ja... soms kan ik dat niet late. Let er maar niet op.’

Daarna spreekt ze van haar kunstopvatting, die in het kunstwerk een gedachte verlangt en deze gedachte met veel gevoel uitgewerkt wil zien.

‘In de leeuw, zie je, is 'n gedachte.... de gedachte van 'n held... 'n stervende held, die voor de overmacht bezwijkt. Dat vin ik nou mooi. Beelde of schilderije, die me niks zegge... bijvoorbeeld zo'n binnehuis met etende boere...

of 'n Venusbeeld.... of 'n landschap.... die kan 'k niet uitstaan, al zijn ze nog zo kunstig gemaakt. Dat vin jij nou natuurlik onzinnig, hè?'

'Wel nee, kleine kriticus, integendeel... dat ben 'k nou's presies met je eens en ik vin 't heel merkwaardig, dat zo'n jong ding als jij al over alles heeft nagedacht.'

Bij het pension gekomen wil Maggie nog niet naar binnen.

'Nog 'n eindje opklimme, hè?'

Ze geven dus het pakje af en wandelen de heuvelrug verder op. Maggie's verlangen maakt Hendrik weer gelukkig. De kleine tengere gestalte aan zijn arm voelt hij op nieuw als een kostbaar bezit, als een zeldzame schat. Onder de beschuttende parapluie klemt ze zich dicht tegen hem aan en 't is Hendrik, of een warme uitstraling van tederheid en liefde hen vereent, of ze aanhoudend elkander woordeloos toevoegen: ik houd van je... ik houd van je. En nu ze ernstig schijnt en toch opgewekt wil hij van de gelegenheid gebruik maken om eens te praten over hun mooie toekomst, die zo heel anders moet worden ingericht dan de samenleving van de meeste gehuwde mensen. Ze moeten er van de beginne af zorgvuldig voor waken, dat hun geluk fris blijft en niet ondergaat in de een of andere sleur en dat kunnen ze, omdat geen alledaagse drukkende zorgen hen geheel in beslag zullen nemen. Maggie zal zich niet behoeven af te sloven in haar huishouden; hij zal aan het publieke leven niet meer tijd hoeven te wijden dan hem zelf zal goeddunken.

'En ik dacht, dat je niks meer wou uitvoere.'

'In 't geheel niks? Nee, m'n kind, dat niet. We mogen ons toch niet helendal afzondere. Dat zou juist niet goed zijn. We moete belangstelling houwe voor 't geen er in de wereld omgaat.'

'Och' zegt ze 'ik zou maar 't liefst zo'n beetje 'n droomleve lije; maar wat zulle we nou al over de toekomst prate. Alles valt altijd anders uit dan je gedacht hebt en... kome die tije, dan kome die plage.'

Zonder rechtstreeks tegen te spreken poogt Hendrik haar toch tot andere gedachten te brengen door te vertellen van zijn werkzame natuur en van de behoefte, iedere man eigen, om zich te wijden aan een taak van algemeen belang. Wel

is waar heeft hij zich vergist, toen hij meende daar zijn leven geheel mee te kunnen vullen en wil hij voortaan in de eerste en voornaamste plaats zorgen voor haar en hun samenzijn; maar uitsluitend daarvoor te leven, zijn geestelike krachten, al zijn tijd alleen dááraan te besteden.... neen, dat zou hem op den duur niet bevredigen en.... haar immers evenmin. Om Maggie dit duidelik te maken begint hij een schets van hun aanstaande dagverdeling, waaruit dan van zelf opschijnt welke werkzaamheden hij ieder toedenkt, waarvoor hij van plan is hun vrije ogenblikken te gebruiken. Als zij hem echter herhaaldelik in de rede valt, nu eens met een verzoek om over te steken naar de andere straatzij, waar het droger is, dan weer met een aanmaning om zijn arm wat hoger, wat lager of wat minder stijf te houden, begrijpt hij, dat zij niet toeluistert en vraagt hij:

‘Wor je misschien 'n beetje moe?’

Gemelik klinkt het antwoord:

‘Ja. Late we nou maar teruggaan. Die weg is ook zo vervelend steil.’

Zonder een woord meer te zeggen bereiken ze het pension. -

Na het etensuur terugkerend vindt Hendrik Maggie niet in het salon.

‘Zo alleen!’ roept hij zijn tante toe, die, naar gewoonte in haar grote leuningstoel bij het lage venster gezeten, bladert in een geïllustreerd tijdschrift. Glimlachend legt de oude vrouw haar bril af.

‘Wie geldt nou eigenlik jou belangstelling.... de tante, die alleen gelaten wordt en die je schijnt te beklagen of de gezelschapsjuffrouw, die 't op d'r gewete heeft, dat ik hier zo eenzaam moet zitte wachte?’

Blozend boven zijn volle, donkere baard antwoordt Hendrik slechts met een verlegen lachje, en nadat zij met fijntjes toegeknepen lippen het hoofd heeft geschud, gaat mevrouw Verheulen voort:

‘Van verliefde mense kan je toch ook wel zegge: la parole est donnée à l'homme pour cacher sa pensée. Maggie doet 'n dutje, hoor; nou weet je 't.’

‘Was ze dan zó moe?’

Hendrik spreekt dadelik zachter als vreest hij de slapende te zullen wekken.

‘Ik zou na afloop van de table d'hote onmiddellik terugkome. U ziet, dat ik aan 't bevel voldaan heb.’

Lichtelik schokschouderend kijkt mevrouw Verheulen even naar buiten de triestige grijsheid in, die meer en bergen overwaast.

‘Je weet hoe ze is. Zo'n gevoel van moeheid of slaap overvalt d'r wel 's meer... zo ineens. 't Is 'n delikaat persoontje... buitengewoon delikaat.’

‘Nou ja; maar... u denkt toch niet... ze is toch niet ziek?’

Nu stelt mevrouw Verheulen hem gerust en nodigt ze hem uit eens bij haar plaats te nemen. 't Is haar niet onaangenaam een momentje ongestoord onder vier ogen met hem te kunnen babbelen.

‘Je weet, jonge.... al ben je maar 'n neef van me.... ik heb ie altijd zo'n beetje als m'n zoon beschouwd. Ach ja, als je zelf geen kindere hebt en langzamerhand geen enkele famielie-band meer over...’ Weer kijkt de oude vrouw even uit in de triestige grijsheid. ‘Je zal 't me dus, hoop ik, nie kwalik neme als ik met jou en met je planne me zo nou en dan bezig hou. Wel?’

Een warme opbruising van sympathie drijft Hendrik weer van zijn stoel omhoog, dwingt hem naar de oude vrouw toe om haar hoofd met zijn beide handen te omvatten en zijn lippen te drukken op de rimpels onder het wit-verbleekte haar.

‘Tante... tante... wil u 't me nou 's inpepere, dat ik onlief ben geweest?... Ik weet 't immers wel. We hadden u dadelik alles moete vertelle.’

‘Och nee, da's voorbij. Aardig was 't nie van jullie... zo weinig vertrouwelik; maar... verliefde lui... ik weet 't wel... ik heb m'n oge nie met sterrekijke verslete... verliefde lui zijn altijd min of meer abnormaal.’

Lachend gaat Hendrik weer zitten.

‘Daar ben ik me toch niet van bewust, tante.’

Mevrouw Verheulen glimlacht ook.

‘Dat dacht ik wel; maar om nou op je trouwplanne terug te komme... Als ik hier alleen... zo stilletjes na buite zit te ture, heb ik d'r al heel wat ogenblikkies over nagedacht en hoe meer ik probeer me d'r in te verdiepe... ja, weet je... ik kan me jullie nie same voorstelle.’

Verbaasd kijkt Hendrik haar aan.

‘Maar tante, waarom niet?... Meent u... ziet u er dan enig bezwaar in? U is immers erg op Maggie gesteld... wat?’

‘O, wat dat aangaat... de kleine heks heeft me haast net zo ingepalmd als jou.’

‘Denkt u dan, dat we niet voor mekaar passe... of... of iets dergeliks?’

‘Nou... nie passe... Soms denk ik juist wel 's: wie weet, of 't geen bestiering geweest is, dat die twee mekaar hebbe gevonde; want... zo denk ik dan... welke andere vrouw zou ik nou voor hem wete... en welke andere man voor haar. Nee, dan weet ik 't toch niet.’

‘Waarom kan u ons dan niet samen u voorstelle?’

‘Ja... wat zal 'k je daar nou van zegge? 't Kan best aan mij ligge; maar... als ik zo bedenk hoe jij ben... zo beredeneerd... zo plichtmatig... zo gelijk van humeur... ik weet wel... je hebt al heel wat in je leven ondervonde... maar goed... Gretha heeft toch ook d'r deel gehad... op zo'n jeugdige leeftijd en in zulke vreselike omstandighede je ouwers te moete verlieze... maar 't laat nie na... ze is nog erg onnadenkend... en... en onberekenbaar... 't ene ogenblik al lief wat er aan is... levendig... opgewonde... 't andere onverschillig voor alles... stil... saai zelfs. Je weet, dat ze al 's 'n aanzoek... misschien wel meer dan één... heeft afgeslage... terwijl 'n huwelik toch 'n uitkomst voor d'r zou zijn. Ik kan 't nie helpe; maar 'n beetje grilligheid... 't Is natuurlik niet om 'n spaak in 't wiel te steke. Dat begrijp je toch wel... is 't niet? Ik zou niks liever wille dan dat 't jullie goed ging... jullie allebei... maar zouwe jullie 't nou heus op den duur goed met mekaar kunne vinde? Daar mot je toch wel 's ernstig over nadenke. Bezint eer gij begint, nie waar? Liefde is 'n mooi ding... 't is eigenlik 't enig waarlik mooie, dat 'n mens in z'n leve heeft; maar de liefde heeft z'n gevaren ook, hoor... z'n hele, grote gevare. Daarom mot je al vast nooit toelate, dat de liefde aan je gezond verstand 't zwijgen oplegt.’

Op eens is 't Hendrik, of dat gezond verstand, ergens buiten hem staande, hem al lang in het oog heeft, een zwijgende agent gelijk op wacht in een straat, en of 't niet

aangaat maar altijd die agent voorbij te lopen zonder ooit eens te vragen: op wie let je... wat heb je gezien... weet je ook iets, dat van belang kan zijn voor mij? Tans is de agent zelf begonnen te spreken, niet door hem, maar door zijn tante ondervraagd, en moet hij luisteren naar zijn stem. Hij kan 't echter niet dadelik. 't Is hem ook, of hij gedachten in een vreemde taal hoort verkonden en of hij die eerst vertalen moet om er de waarde en de kracht van te beseffen. Een poos doolt zijn blik zinnend rond, terwijl zijn voorhoofdsvel samentrekt in twee diepe, rechtopstaande rimpels en het neerplooien van zijn mondhoeken zichtbaar wordt ondanks de volheid van knevel en baard.

Dan klinkt het, in een zucht uitgestoten:

'Of we 't op den duur met mekaar zulle kunne vinde... op den duur? Ja... wat zal ik u daarop antwoorde? Natuurlik hoop en geloof ik van ja; maar...'

En plotseling gaat hij luider voort:

'Eigenlik kan ik u alleen antwoorde: ik hou zielsveel van Maggie en één ding weet ik zeker: dat gevoel dring ik me niet op. Ik maak me maar niet wat wijs, omdat ik 'n vrouw zoek... omdat ik nou eenmaal trouwe wil. O, nee! Als gevoel 'n vertrouwbare leidsman is, dan ben ik gerust, zo gerust als 'n mens maar weze kan. Maar... overigens... dat moet ik erkenne: op 't gebied van vrouwe... laat ik liever zegge: van de liefde... ben ik zonder enige ondervinding... bepaald groen... en dat... dat besef geeft me soms 'n akelig gevoel van verlegenheid... van niet-wetehoe-ik-'t-heb. Maggie heeft voor mij... 't zal wel aan mijn onnozelheid ligge... maar voor mij heeft ze eigenaardighede... eigenaardige tegenstrijdighede, die ik onmogelik op kan losse... die me dikwels helendal in de war brenge.'

Mevrouw Verheulen knikt instemmend.

'Dat heb je dan toch ook opgemerkt. Nou... die eigenaardighede... ik noem 't raadsels... soms ook kure... Ik kan 't nie helpe... maar hoeveel ik van 't schepseltje hou... die raadsels make me wel 's bang.'

'Zeker, tante, mij ook en 't gekste van de zaak is, dat ze zelf zo dikwels spreekt van d'r lelike karakter, zonder dat ik begrijp wat ze daar eigenlik mee bedoelt.'

'Jonge, jonge, Henri, wees dan toch voorzichtig. Ze heeft

veel goeds en veel liefs... ik zal 't waarlik nie wegsijfere; maar die rare dinge... Daar heb je nou dat stilzwijgen over 't geen d'r tusse jullie is voorgevalle... O, ze heeft in 't begin d'r rolletje meesterlik gespeeld... Ik heb niks gemerkt, dan dat jelui samen erg goed schenen op te schiete; maar... kan jij dat nou rijme met d'r oprechtheid en d'r openhartigheid, die toch zó ver gaan, dat ze heus wel 's erg brutaal uit d'r hoekie komt?'

Hendrik zwijgt, verlegen voor zich uitturend.

Nu somt mevrouw Verheulen al de raadsels in Gretha op, waarvoor ze geen oplossing heeft kunnen vinden.

Dat het meisje haar oprecht genegen is en er naar streeft haar goed te verzorgen... zij twijfelt er geen ogenblik aan; maar toch laat Gretha haar telkens schrikken... hoewel ze weet hoe nadelig dit is voor iemand, wiens hart niet goed meer werkt... en toch laat ze haar met de grootst mogelike leukheid hele dagen alleen. Kordaat heeft Gretha haar treurig lot aanvaard en dat ze haar best doet van alles de zonzijde in het oog te houden... 't is flink en niet genoeg te prijzen; maar wat dan weer te denken van haar zonderlinge buien van lusteloosheid en verveling, die toch weinig geestkracht verraden en van haar volmaakte onbezorgdheid voor de toekomst. Spruit die onbezorgdheid uit onverstand voort... ziet ze de ernst van het leven niet in? Het kan wezen; maar Gretha is toch in staat heel verstandig te redeneren en aan mensekennis ontbreekt 't haar ook niet.

Hendrik heeft dat alles eveneens opgemerkt en spreekt nog van haar aanhoudend weigeren hem iets voor te spelen, terwijl 't hem toch onmogelik is aan haar liefde te twijfelen, van haar flemend vragen om verwend te worden, ondanks haar eigen waarschuwing om niet te lief voor haar te zijn wijl ze dat niet kan verdragen, van haar onverschilligheid in godsdienstzaken naast haar behoefte om te bidden voor Roomse Madonnabeelden.

Maar van welke kant zij de tegenstrijdigheden ook beschouwen, hoeveel moeite zij zich schijnbaar ook geven om alles te begrijpen en te duiden, het raadselachtige blijft hun mysterie, het woord van het letterslot vinden ze niet. Eigenlik wordt dit ook door geen van beiden begeerd. Al spreken zij 't niet uit, zij weten 't wel, dat ontleden en verklaren van verschijnselen in het

zieleleven voor hen nagenoeg gelijk staat met ze te ontnuchteren en van elke bekoring te ontdoen.

Het eind is dan ook, dat hun opstelling van tegenstrijdigheden, die aanvankelik een opsomming van grieven leek, allengs verandert in een beurtzang van loftuitende woorden, waarbij Maggie's bescheidenheid, lieftalligheid, talenten worden uitgebazuind en het geliefde schepseltje ten slotte door Hendrik genoemd wordt een biezonder... heel biezonder meisje. Als dan mevrouw Verheulen 't nog waagt even van de mogelikheid te reppen, dat Gretha zich misschien toch wel een ziertje.... een heel klein ziertje.... door haar en door anderen heeft laten verwennen, roept Hendrik - die 't niet over zich heeft kunnen verkrijgen te zinspelen op haar nooiteen-kus-teruggeven - dadelik geestdriftig uit:

'Ach, nee, tante, ach, nee! Dat lijkt maar zo, omdat ze zo oprecht is en natuurlik. Al die onderdanigheid en overdreven dankbaarheid is bij de mense toch maar schijn en huichelarij. Als u 's gehoord had met wat voor 'n eenvoud ze me verteld heeft van d'r japonne, die ze zelf maakt.... als u er bij geweest was, toen ze me zo demoedig d'r ongelijk bekende en om vergiffenis vroeg.... als u gezien had, hoe ze van morge nog 'n tamelik duur kado, dat ik d'r geve wilde, afwees, om alleen 'n paar onbeduidende souvenirtjes aan te neme... Nee, nee... dat de mense... u, ik en andere.... Maggie graag zouwe verwenne.... 't is te begrijpe... wat? Ze weet immers iedereen in te palme. Maar... dat ze werkelik verwend, werkelik bedorve... hoe weinig ook... zou zijn... nee, nee; dat spreek ik beslist tege...! Daar... toen ik over onze toekomst wou uitweie... om d'r dan toch 's duidelik te make, wat ze als mijn vrouw van 't leve te wachte heeft... toen wou ze daar niet eens op ingaan... toen zei ze uit gekheid: kome die tije, dan kome die plage. Heus, 't is wel 'n biezondere... 'n heel biezondere, goeie, onopgemaakte, eerlike, mooie natuur!'

En als mevrouw Verheulen overreed met hem in heeft gestemd, als ze weer samen Maggie's lof hebben gezongen, eindigt Hendrik met te tobben over zijn eigen tekortkomingen.

'Weet u wat ik dikwels denk... als ze zo vreemd doet... als ik d'r niet begrijp?... Dan denk ik: ligt 't ook soms aan mij. Heb ik misschien iets gezegd, dat d'r kwetse kon,

of iets nagelate, wat ik had behore te doen. Ik heb zo weinig... al te weinig, dat weet ik nou wel, met meisjes intieme omgang gehad en...'

Mevrouw Verheulen valt hem in de rede.

'Nou, m'n jonge... als je daar zelf over begint, wil ik je wel zegge, wat ik al meer dan eens gedacht heb. Jullie zijn wel veel uit... ik zou haast zegge *te* veel, als 't niet was, dat ik me in de toestand van verliefde jongelui nog wel verplaatse kan... maar ik zie jullie toch ook wel same niewaar... En dan maak ik onwillekeurig m'n opmerkinge. Dat kan je toch wel begrijpe; is 't niet?'

Hendrik knikt. Een onaangenaam angstgevoel duikt in zijn binnenste op en doorduizelt zijn denken. Mevrouw Verheulen's verontschuldigende toon verraadt, dat ze met opmerkingen aanmerkingen heeft bedoeld. 't Is hem, of ze nu zal gaan spreken over een gevaar, dat hij al lang vermoed, maar tegen-beter-weten-in zich halsstarrig ontveinsd heeft. En om zich een houding te geven, zegt hij met een twijfelachtig lachje:

'Heeft u schrikwekkende voortekenen opgemerkt?'

'Nou... zo erg is 't niet; maar wat ik vreemd vin... je moet er nie boos om worde, want ik zeg 't in je eige belang en ik kan 't heel goed mis hebbe... maar ik vin 't vreemd, dat jullie zo koel met mekaar omgaan. Misschien is mijn tegenwoordigheid daar de schuld van... ik weet natuurlik niet hoe jullie onder vier oge same zijn... maar in mijn bijzijn... in mijn bijzijn hebbe jullie mekaar nog niet één hartelike zoen gegeve... niet één enkele.'

Even zwijgt ze, Hendrik vragend aanziende; als hij echter glimlacht en niets zegt, gaat ze voort:

'Weet je dat zelf wel?.. Jij bent nou wel geen verliefd schooljongentje meer; maar... mijn hemel, als ik dat vergelijk met mijn engagementstijd...! Nee maar... dat was wat anders, hoor! En weet je wat me ook zo frappeert?... Dat is jou onverschilligheid voor je toilet. Al ben je nou nooit 'n modepop geweest... iemand, die geëngageerd is... nee, hoor 's...'

Nu geeft ze Hendrik toch vat.

'O, tante, wat dat aangaat, kan ik u geruststellen. Daar denkt Maggie heel anders over. Ze plaagt er me wel 's mee;

maar dat is dan ook alles. Ze noemt me 'n beer en ze vindt, geloof ik, dat voor zo'n beer de raffinemente van de mode niet eens zouwe passe!'

Mevrouw Verheulen haalt de schouders op.

'Raffinemente!... Ik zou 't nou nog geen raffinement noeme als je 's 'n nieuwe das kocht. Nee, jonge, ik was vroeger nie met jou uitgegaan, hoor! Ik had nie voor den dag wille komme met 'n aanstaande, die d'r zo weinig elegant uitziet. En dan... ik hoor nou voor 't eerst van 'n kado; maar dat je niet 's van die kleine attentie's hebt...'

Hendrik schrikt op.

'Kleine attentie's! Daar zegt u nou iets! Och, tante, vertel me nou asjeblieft 's wat u daar presies mee op 't oog heeft. Noem 's wat. Want ziet u... daar heb je 't... daar heb ik al zo dikwels aan gedacht. Ik verbeeld me telkens, dat ik iets verzuim wat ik behoorde te doen; maar dan weet ik toch niet goed wat. Ik denk dan wel: misschien is 't dit... misschien moest ik zus of zo; maar dan vind ik 't weer gek of onhandig... dan durf ik niet... dan is 't net, of ik verlege zou worde... en dan... dan doe ik maar niks. Ik bid u... help me... geef me raad!'

Mevrouw Verheulen moet lachen.

'Ja, Henri, raad geve... zo in 't algemeen... dat kan 'k wel; maar... te zegge: dit of dat... Daar... om nou maar 's één enkel ding te noeme: waarom heb je Gretha nog in 't geheel niet 's 'n blommetje gegeve?'

Hendrik grijpt naar zijn haren als in vertwijfeling.

'Is Maggie dan op bloeme gesteld? Hoe kon ik dat wete? Daar heb ik nooit iets van gemerkt!'

'Gesteld op blomme... bepaald gesteld... dat is ze ook niet; maar wat doet dat er toe? 't Is ommers meer... 't hoort er zo bij. Voel je dat niet? Geef je geen blomme, dan is 't net, of je 't met opzet doet... dan wordt er wat achter gezocht...'

'Ja, maar, tante, dat is ook eigenlik 't geval. Ik houd er niet van bloemen af te plukke. Bloemen en blade leven en pluk je ze af, dan maak je ze dood.'

Mevrouw Verheulen moet weer lachen.

'Nou ja; maar als ze toch eenmaal afgeplukt zijn. Trouwens... ik noemde de blomme maar op als 'n voorbeeld.'

En plotseling een inval krijgend vaart ze overtuigdnadrukkelik voort:

‘Laat ik j's wat zegge: 'n vrouw, die van 'n man houdt, wil die man door 'n gekleurd vergrootglas zien. Dat vindt ze prettig; daar heeft ze behoefte aan. De meeste manne begrijpe dat niet en in d'r domheid slaan ze de vrouw dan dat gekleurde vergrootglas uit de hand. Weet je wat daar 't gevolg van is? Dat de man op eens in de oge van de vrouw veel kleiner en veel... hoe zal ik 't noeme... veel kleurlozer, veel nuchterder wordt en dat zij denkt: is dat nou alles. Ware de here van de schepping verstandiger... laat ik liever zegge: slimmer, dan zouwe ze d'r best doen nog veel mooier en nog groter, nog beter en nog interessanter te schijne dan de vrouw zich toch al wijsmaakt dat ze zijn.’

‘Maar tante, vindt u dan, dat mense, die mekaar liefhebbe, die hun hele verdere leve same wille doorbrenge... dat die voor mekaar komedie moete spele?’

‘Zeker, m'n jonge. Ik begrijp wel, dat jij met je eenvoud en je eigenaardige opvattinge het afkeurt; maar wees van één ding maar verzekerd: zonder komedie-spele kom je d'r op den duur toch niet. Doe je 't nie vóór je huwelik, dan mot je d'r mee beginnen in je huwelik. Gretha ziet nou hoog tege je op... ze geeft je allerlei heldekwaliteite, waarvan je... nou... 't zal mooi zijn als je de helft ervan bezit... Ik laat 'r stilletjes in d'r waan. Geloof me: doe dat ook. Sla d'r ten minste d'r gekleurde vergrootglas niet uit de hand.’

Hendrik weet niet wat te antwoorden op een voorschrift, dat hem tegenstaat en daar hij toch de betrekkelike waarheid van beseft. Juist begint hij:

‘Ja maar, tante, Maggie...’

.... als Maggie op de drempel van haar slaapkamer verschijnt en beiden beurtelings onderzoekend aankijkt.

Hendrik ziet het goud in haar donkere ogen lichten; met het blosje van de slaap nog op de wangen lijkt ze hem frisser en bekoorliker dan ooit.

‘Jelui hebben over me gesproke!... Wat heb ie gezegd?’

‘Heb jij dan geluisterd, juffertje?’

‘Als ik 't gedaan had, meneer Henk, zou 'k brutaal genoeg zijn d'r voor uit te durve kome!’

O, wat pakt ze Hendrik op eens in! Hoe volkomen verslaat

ze terstond alle bedenkingen van zijn tante, alleen door te verschijnen en uit te spreken die enkele zin!

Want nu ze hem zo driest haar oprechtheid in het gezicht slingert, weet hij 't immers zeker, dat zij èn zelf zich niet mooier voordoet dan zij is, dus ook oprecht is in haar zeldzame betuigingen van liefde èn van hem geen komediespel verlangt. Neen, hij kan haar geen kleurend vergrootglas uit de hand slaan, want zij kijkt er niet door; zij heeft dat zelfbedrog niet nodig.

Terwijl mevrouw Verheulen Maggie plagend onderhoudt over al het kwaad, dat Henri en zij van haar hebben opgemerkt en samen besproken, moet hij denken: had tante maar niets gezegd, dan zou ik haar nu zeker in mijn armen sluiten en zoenen; maar toch vindt hij 't ook weer goed, dat zijn tante gesproken heeft en vraagt hij zich af: tot hoe laat kan ik blijven om het bloemenmagazijn nog zeker open te vinden.

Doch als hij enige uren later in bed ligt, duurt het lang, eer de slaap zijn denken verdooft en hoort hij aldoor weer de onopgeloste vragen: over hun koelheid samen... of zij 't op den duur... op den duur samen zullen kunnen vinden... naar Maggie's zonderlinge tegenstrijdigheden... haar verwendzijn... de leukheid, waarmee zij de oude vrouw hele dagen alleen laat...

En als hij de volgende morgen in een zonderling ontevreden stemming zich aankleedt, hoort hij Maggie spreken van haar gezond egoïsme, ziet hij haar onverschillig-zwijgend naast zich lopen, terwijl hij uitweidt over zijn werkzame aard en over zijn toekomst, die toch ook de hare mag heten.

MARCELLUS EMANTS.

(Slot in het volgende nummer.)

De wandeling.

Eerste gedeelte.

I.

Dien Zondag-middag ging de jongen met zijn vader een wandeling doen. De wind kwam uit het Zuid-Westen en het had 's morgens al een paar keer geregend, maar telkens na den regen werd het weêr helderder in huis.

Na de koffie ging hij achter zijn vader de trap bij de huiskamer af, dus voorbij het schilderij in zijn oude gouden lijst, dat aan den muur hing op het onderst portaaltje en waarvan je niet goed wist wat er eigenlijk op stond, maar waar je, rood en bruin en groezelig blank in het donker, naakte lijfjes zag, vreemd, want anders zag je zoo iets niet op een schilderij, en je zag het nergens anders ook, en hoe komt op een schilderij wat je niet eens ooit ergens anders ziet?... maar later zoû je hooren, dat die naakte dikke lijfjes Onze Lieve Heer en engeltjes waren; en voorbij het weêrglas met zijn glazen kolommetjes nog achter het smalle glas dat er voor was, in zijn donker bruin hout, met zijn driehoekig dakje, en dat wel het vreemdste en koelste voor je was van al wat er in huis was, want je dacht er nooit lang over na wat voor weêr het was of wat voor weêr het worden zoû.

Hij liep achter zijn vader de trap af. Dat gebeurde maar zelden, je was zoo dicht bij vader, waar je alles van hoorde,

het stappen van zijn voeten op den grond, met het beurtelings kraken van zijn schoenen, het schuiven van zijn arm langs zijn zij na dat hij even binnen onder zijn jasje had gevoeld, zeker om daar iets goed te doen, - vader ging het portaal af, en werd lager en toen was zijn hoofd op de zelfde hoogte als zijn zoontje's gezicht, zijn jasje en zijn achterhoofd waren in schemer-donker, maar je zag stukjes van zijn schoenen van boven klaar glimmen door het licht van tusschen de trapleuning. Bij elken stap naar beneden knikten zijn beenen in aan de knieën en hij liep van de trap met een soort rustig en vroolijk gelijkmatig bewegen van zijn stappen naar beneden, terwijl er telkens een treê weêr gewoon en onbevlekt leêg bleef, met den kleurigen looper in de donkerte, en de heele trap zoo schuin en goed naar boven opstond alsof hij daar expres zoo naar boven reikte opdat de jongen en zijn vader op die manier naar beneden zouden gaan.

Elke treê was daar met zijn voor-uit-stekende kantigheid en toch zachte om-randing door den looper, en was daar terwijl vader er op stapte en den grond er voelde, en bleef daar dan maar weêr, onbewegelijk, met de leêgte boven zich, met naast zich de rechte vlakte van de licht zwart beschemerde witte muur, zelve met zijn kleurigen looper er op en daar naast glad en zilverig bruin en schoon tot in de hoekjes, waar de eindjes van de looper-roeden dicht bij waren.

Over het kleine portaaltje, dat het ónderste van alle portalen was, kwam vader op de onderste trap, die maar kort was. Vader was groot en de trap was nu kleiner en met iets stil eerbiedigs en alsof de doorgang er nu nòg meer heelemaal onbelemmerd was en de trap nog zekerder van voren zonder hek was dan als het zoontje er alleen overging. Deze ging maar achter zijn vaders donkeren rug, tot zij beneden bij de kleêrenkast waren, op de blauwige en grauwige en koude witte vierkanten, waar het eigenlijk geen portaal was. Hier kwam hij náast zijn vader, toen deze de deur naar hen toe open had gedaan, en beide te gelijk moffelden zij de kast in. Hij stond tegen zijn vader aan, dien hij voelde aan zijn linker heup, aan zijn arm en aan zijn schouder in het donker van de onzichtbaar geele kast, waar de zachte en

leege kleêren allemaal in hingen. Zijn vader kwam met zijn rechter arm tegen het achterhoofd van den jongen en over hem heen naar de diepe bovenplank, waar hij zijn hoed nam, en die even in de hoogte bezijden de muur in het ganglicht hield om te zien waar het heele kleine strikje er aan den binnenband was, om dat daar de kant was die van achteren op zijn hoofd moest komen, en in dien zelfden tijd stond het zoontje, van achteren en op-zij zijn vader voelend, in de kast, onder de plank, zijn hoedje en jas van de kapstok te krijgen. Hij had ze al, ze hingen ook allebeî op één kapstok, maar toen deed hij ze stiekem in donker er weêr even aan om dit nog even te laten duren, en grabbelde er langzaam nog eens naar, zijn arm áan zijn vaders arm lang uit, zijn vader recht voor zich uit reikend naar zijn jas nu en híj naar boven naar de zijne. En zij lachten stil en het zoontje zei ‘'t is hier ook zoo donker’, en de jassen met de ophangers waren bij hun en zij deden ze aan, buiten de kast en een eindje er van daan nu gekomen. En allebeî met hun armen de mouwen door en dan even naar voren staand met de armen neêr en dan met hun armen naar boven en hun handen aan hun halzen om de kragen neêr te doen en de knoopen van voren dicht te maken.

De bakkebaarden van den vader waren zachte figuurtjes van haar, langs zijn wangen en van zijn wangen op-zij af driehoekig naar beneden staande. Er waren groote lijnen vóor in zijn gezicht, van de hoekjes naast zijn neus af schuin naar beneden, langs het vlaktetje boven zijn bovenlip tot aan de uithoekjes van zijn mond. Dit waren een soort smalle voren, die meteen de grenzen van zijn wangen van voren waren. Een eindje onder zijn onderlip was een duidelijk rontetje, in 't midden van het onderste stukje van zijn hoofd daar, een fijn rond-getrokken licht-zwarte lijn en het plakje dat die maakte, en dit dacht de jongen dat zijn vaders kin was. Vlak boven zijn oogen, die van daar nu keken alsof zij dat wel gezellig vonden, was de rand van vaders hoed. Vader kwam met zijn onderlip een heel klein eindje over de heele breedte over zijn bovenlip als om iets van zich nu te voelen terwijl hij zijn handschoenen aandeed in de gedachte nu met zijn zoontje uit te gaan. Daarna

nam hij zijn wandelstok uit de paraplu-bak naast de trap.

De buitenkant van de breede trap-plint was hier, recht voor-uit naar boven langs de onderste korte trap, en dan in-eenen door met een bocht den hoek om rechts naar hooger op tot aan het huiskamerportaal. Hier onder was een niet opzichtige geele houten muur, eerst achter den paraplu-bak en dan daar-ook rechts verder, mede schuin op onder de tweede trap, en van boven tot aan de marmeren steenen aan den doorgang naar de keuken. Hierop waren figuren van recht liggende en schuin-oppe in het hout gewerkte riggels en streepen, en het geele hout glom er met een plek. Achter den jongen en zijn vader bij de keuken en vóor hen in den gang was het fijn zilver-kleurige daglicht tot op het witte marmer neêr.

Zij gingen door den gang, naar de voordeur toe, waar, op het heele smalle stukje voor-muur tusschen de voordeur en de zijmuur van den gang, de ketting neêr-hing, die zoo'n lekker prut-rinkend-krisch-krisch geluid maakte als hij hard tegen de muur aankwam. Het zoontje liep achter zijn grooten vader, om wien heen de gang er laag en kort uitzag en dun als een staketsel, en zag de ketting, door, met het hoofd schuin, langs zijn vaders arm te kijken. De deur kwam binnen en achter de drie bovenlijnen van het lankwerpig vierkant der deuropening kwam de straat buiten te zien met het tintelende licht.

Nu waren zij op de stoep. In vaders grijze overjas waren drie naden als licht zwarte dunne strepen op zijn rug, een in 't midden van onder zijn jaskraag uit recht naar beneden tot aan het spleetje onder aan de jas met de zwabberende uiteindjes daarvan, en een van elk van de twee naadcirkels uit, waarmeê de mouwen aan de jas vast waren, deze lange naden waren naar het rug-midden aangebogen tot zij recht aan weêrskante van den midden-naad naar beneden konden gaan.

Onder uit de overjas waren de twee weeke kolommetjes van vaders beenen en daar-onder aan was zijn schoen, klaar blinkend en rond gebogen om zijn voet, met het van onderen grauw-grijze maar daarin met een rijtje glimmende spijker-

tipjes, in de rondte langs den rand te zien, en dan naar boven afgekapte, stukje, dat de hak was.

II.

Het zoontje liep zijn vader een eindje voorbij de straat op, met snelle stappen, en keerde zich toen om en bleef hem onbewegelijk, met zijn heele gezicht zonder geluid lachend van blijheid, staan opwachten. De vader keek even of hij daar was, met zijn lichtblauwe oogen van onder zijn hiervoor een beetje neêrgedane fijn-roode boven-oogleden, en lachte toen tegen hem met zijn hoofd weêr even onbewegelijk en als opzettelijk in een fatsoen naar voren opgehouden om de lief kozing van zijn zoontje's kijken te ontvangen, terwijl hij heel even tegen iets in zijn zachte kijken scheen door te zetten, het zoontje ziende in genegenheid zó dat de jongen dit mocht zien. Daarna draaide het zoontje achter zijn vader om en stak zijn arm van achteren door diens linker arm-opening en de jongen liep toen op zijn hakken met zijn teenen naar boven wat stappen naast zijn vader voort, op zijn teenen neêrziend.

Het was Zondag-middag en het was nu stiller en leêger op straat dan op gewone dagen, en daarboven was de lucht met den Zuid-Westen wind. Juist zette een wolk op en kwam te voorschijn, boven de huizen en boven de takken met bladen van de boomen heen komend. Vóor de wolk was de lucht wit op eenige plaatsen en op andere weêr zacht grijs met licht blauw er door heen, maar toen kwam hij met zijn pluizerigen voorrand, zelf dik, grijs en zwart en van achteren weêr met een pluis-rand en daar achter was het licht blauw, groen-achtig. Die wolk dreef daarboven over den jongen en zijn vader heen. Er kon regen uit komen, maar dit gebeurde niet, want hij woei kalm voorbij, terwijl er een heele stoet geele en bruine bladen over den grond huppelden naar den anderen kant van de straat en daar de hoogte in stoven net als een zwerm opgeschrikte vogeltjes. Daar naast stonden de rijtuigen van den sleeper op straat, zoo maar, en zonder paard er voor. De ledige lemoenen lagen met hun naar buiten uitgebogen gevormde voorstukken op den steenen grond. Je

zag ze nu goed en ze stonden daar weerloos, met de dikke wielen met het grauw van hun rand, waarmeê ze op den grond kwamen, en naar dien rand toe van het midden uit al de spaken, zwart purper van kleur met lichtere roode biezen, en daar achter de veêren, zoo gedwee en met hun bovenhelft neêr, stil en zedig in weêrwil van hun geheimzinnig wezen, als bange ganzen en die niets meer om trotsch op te zijn hadden, en dan had je daarboven de bok, die bleef met zijn rug in en in de hoogte daar staan, daar kon die eene koetsier van dezen sleeper, de zoon van den sleeper zelf, dan ook op zitten, met zijn lijf zoo recht-op, en zijn hoedje zoo schuin op en die rende over de straat met een prachtig, fier dravend paard.

Het zoontje keek hiernaar, wat naar voren reikend met zijn hoofd, voor de borst van zijn vader heen, en dan keek hij weêr den linker kant uit, waar zijn vader niet was, langs de huizen met zijn blik en net zoo langs de menschen en kinderen, die er voor stonden, stil en stiekem blij zóó, als wist hij nu héél zeker dat zij hem, ook al wilden zij, nú toch niets konden doen.

Voor een van de huizen, op een platte stoep, stond een man, met een zwarten broek en een zwart vest aan en met zijn armen in witte mouwen, zonder jas aan op straat.

III.

De jongen en zijn vader spraken aldoor samen. De rand van vaders hoed was als een huifje boven zijn gezicht, daaronder stak zijn neus met het puntje naar voren. Aan den eenen kant boven aan vaders neus was de eene helft van zijn bril, een glaasje, en daar achter was de kleine ruimte tusschen den bril en vaders oog. Vaders oog was achter den bril met een kleine ruimte er nog voor, zoo als het daar ook geweest zoû zijn als hij geen bril had op gehad. Maar 't was nu net of je daar iets nakends zag, iets van binnen-in iets, dat eigenlijk niet bedoeld was om zoo gezien te worden, het was net een jong vogeltje met nog maar nietige donsveêrtjes dat je in een nest ziet en dat beweegt.

Tusschenbeye keek het zoontje schuin naar zijns vaders

gezicht op om hem wat te vragen, een anderen keer, als hij aan iets dacht, danste hij op zijn voeten naar achteren, maar altijd maar even zoo lang zij in de stad waren en meestal liepen zij maar gewoon, gauw stappend, met hun tweeën door, en keek de jongen wel, het hoofd lichtelijk voor-over zoo dat hij van onder zijn wenkbrauwen uit keek, naar voren met iets flauwerigs en lauws om zijn oogen als iemand die door iets van binnen in hem zeker is, als hij van achter een beschutting maar recht naar een doel in de verte toe gaat, en wat er eigenlijk was scheen te zijn een warme vertrouwelijkheid die als een onzichtbare rustende vogel tusschen hem en zijn vader op hun verbonden armen was. Recht ging zijn vaders rug aan vaders achterkant naar beneden, recht was zijn lijf van voren naar beneden tot waar zijn beenen er onder uit stapten, en langs de lijnen van zijn vaders neus en bovenen onderlip-vlaktetjes zag hij de kleurige huizen van de stad staan in het licht blauw zilverige licht van den dag, en verder ook voor-uit, altijd verder, zoo ver als hij maar zien kon, en langs zijn vaders rug zag hij ze ook en verder naar achteren zoo ver als je je hoofd kon draayen. Aan de stoepen met groene hekjes, waar zij langs kwamen, stonden kinderen, meisjes met stijf gestreken witte boezelaars voor, met een grijs touw aan bruine handvatsels in hun handen, waarmeê één touwetje sprong, maar een andere had het rustend in haar kleine blank-bruine handen af hangend aan beide kanten van het witte naar beneden strak zich verbreedend boezelaar, en zij keek met haar blank-bruin verlicht gezicht, waarin klare bruine oogen in hun wit open stonden.

De smalle licht-grijze band van den trottoir was recht voor hen uit, heel flauw en lang dan naar den eenen kant en dan naar den anderen kant van het rechte afbuigend. Daar boven waren de boompjes achter elkaâr met hun takken met bleeke groene en gele bladen, die zagen er uit zoo droog als het heerlijke pakpapier is en zij waren zoo netjes en precies allemaal alsof zij gemáakte boomen waren.

Het hoofd van den jongen was naast den boven-arm van zijn vader, op de hoogte tusschen zijn vaders schouder en zijn elleboog, en de vader zag het daar naast hem zijn, komend

dan weêr even voor zijn schouder uit met zijn blank, en zijnde dan weêr er achter zoo dat hij alleen wat haar en een stuk van het hoedje zag, terwijl hij voortliep en maar even schuin langs het zoontje heen denkend op den weg keek en dan zag het stil bewegen van den jongen naast hem.

Onder het hoedje van voren kwam wat haar van den jongen uit, daar-onder was het stukje dat zijn voorhoofd was, het was recht-op, effen zonder rimpels er in en bizonder blank en aan de kanten en van boven was er het haar, droog en zacht en met een weinigje stille glans overal er op verspreid, het was heel zacht en toch zoo, dat je bijna alle haartjes als strakke eindjes zij appart kon zien, achter zijn kleine slapen was het tot aan zijn oor vlak langs zijn hoofd neêr zonder uit te steken en je zag plekjes lichter bruin en donkerder plekjes bijna zwart en je zag de uiteinden van de kleine haartjes, maar van boven stond het een beetje op en los van mekaâr zoo dat het al was waar het voorhoofd nog niet uit was en het er dus een klein beetje, los en lichtelijk warrig, lokkig, jongens-achtig, over heen hing.

Met zijn gezichtje keek de jongen vooruit en hij vroeg en zijn vader wist alles van de bizondere huizen waar zij langs kwamen of vertelde uit de geschiedenis van lang geleden.

IV.

Er ging hun iemand voorbij met een groote oranje doek om, waar haar armen en rug heelemaal onder waren, en die in een spitsen driehoek naar beneden eindigde een eindje boven de straat op haar bruine japon en aan weêrskante dan schuin naar voren naar de hoogte was, om de japon heen, met een rand van dunne franje in allerlei fijne kleurtjes. En de bruine japon was heelemaal effen, zonder iets er op, maar met enkele los uitbollende plooyen en heelemaal van onderen er aan was een smal zwart koord er rondom heen. Deze vrouw had een stil glansenden zwart strooyen hoed om haar hoofd, van achteren te zien stijf en met een rondte van al maar grootere stroô-kringen, en een rand van daar eindigende witte kant was in haar hals onder den hoed uit.

Voor den jongen en zijn vader uit was een zwart paarsche

kerk, met een mat blanken opstaanden band in de muur om de deur heen. Allemaal menschen gingen daar naar binnen, verscheye mannen met petten op, zij hadden een hagelwit boordje om hun rood-bruine, vreeselijk doorgroefde en behaarde halzen zooals je die anders nooit zoo ziet, een andere had een hoed op en een massa vreeselijk dik haar, gelijk afgesneden in zijn hals, waar je dan in eens diep onder de rare en net als geplukte hals zag. Zij waren allemaal met zwarte jassen en broeken en glimmende schoenen. Sommige keken nog even op zij vóor zij, langzaam hun beenen verzettend, in den dichten drom naar binnen traden. Je zag dan een gezicht op zij, zoo vreeselijk bruin alsof er gloeyende zonneschijn van naar je toe zoû komen.

Toen het zoontje hier naar gekeken had, voelde hij dat zijn arm aan iets vast was en merkte hij in eens weêr dat zijn vader naast hem liep. Toen kwamen zij een stads-bocht door en een gracht op. De lucht stond juist even stil alsof de wolken hadden uitgestoeid, wijd uit een geslagen, met een groote ruimte tusschen hen open en overal zacht grijze, licht blauwe, en donker witte onbewegelijke plekken en vegen, waar een soort van schuin lijnende schalkschheid bijna onzichtbaar in het licht onder was, vragend: moeten we weêr beginnen? Toen kwam, ordelijk over de rails, een tram aangegleden met een op een draf aanloopend paard er voor tusschen slap hangende trek-riemen, hard klakkend met zijn hoeven op de steenen, vonken, zoo wit en blauw als de bliksem, spatten om de grauwe hoeven op en zijn dikke glansende achterlijf danste snel meê. Achter hem stond de koetsier, boven het spatbord kwam hij uit. Hij had een blinkenden regenjas aan en hij had een koetsiersbaardje en voor-uit-ziende oogen. Hij had een pet met een ronden bol op zoo als,... zoo als,... o ja, zoo als ook zoo'n jockey op een plaatje thuis op had, en hij draaide met zijn eene hand, waarin hij de leidsels hield, aan den rem en hij schelde met zijn andere hand vreeselijk hard aan den koperen bel, die hing aan het lage afdakje, dat was boven al de menschen, die vlak bij mekaâr en stil, met hun blanke gezichten achter om den koetsier heen stonden.

V.

In dien tijd was een nieuwe wolk aangedreven, boven om den zwarten toren heen, die fijn dicht bij hun in de verte stond en waar de nu voor hen open liggende gracht, zich naar toe rondde. Terwijl het in de verte net boven de huizen al weêr lichter grijs werd, begon het uit deze donkergrijze wolk te regenen. De lucht wemelde boven je hoofd en daaruit vielen de druppen heel klein en even te voelen op je naar boven gehouden wang. Toen begon het al meer en meer, zij gingen over den brug, met zijn leuning die nu heel alleen stond, maar mooi en nat af boog naar de gracht en toen de gracht op langs den wallenkant om het in het water te zien regenen. Het water stroomde wel door met zijn in dikke half-kringen voortstuwenden groenen vloed, maar het regende er in neêr hier, daar en overal. De druppels vielen er allemaal op neêr, zoo gauw zoo veel achter mekaâr net of het met lijnen regende, en dan was het net of sommige druppels weêr naar boven terug sprongen en daar speelsch braken, maar de meesten maakten kringetjes en dubbele kringetjes om elkaâr heen getrokken en kringetjes waarvan het eene half over het andere heen kwam en die allemaal dadelijk weêr weg waren maar dan waren er al weêr andere, en zij maakten belletjes, dat waren net glazen balletjes, die dreven een eindje op het water meê en braken dan open en waren dan weg. Op een enkele plaats waren heele groote kringen, wat moest daar een groote druppel gevallen zijn, en dan kwam de wind en die zwierde door die recht neêrvallende regendruppels heen en joeg het rechte gelijn uit-een en maakte aardige schuine glans-figuren op het water, net of er licht door tralies van een luik scheen, net als de harp van die vrouw van de kermis, die buiten 's zomers aan hun huis kwam spelen. Maar het werd onder-tusschen al weêr heelemaal licht boven de huizen waar het eerst al een beetje licht was geweest, de wolk dreef langzaam voorbij, met een heele drukte van wolkpluizen nog achter zich aan, en daar scheen waarachtig de zon om je heen, vreeselijk geel, en je zag hem duidelijk licht geven, en de steenen waren allemaal nat, de klinkertjes van de smalle reepen straat waren donkerder geel en de keitjes van het breede stuk in 't midden waren

heelemaal donker geworden van het nat, en tusschen de goud-geele klinkertjes van den smallen kleine-steentjes-baan aan den huizenkant lagen plasjes water, de eene bruinig, grond-soppig, door het zand er onder in, de andere daar je dat niet van zag om dat het blauw van een stuk blauwe lucht en een witte wolk van een witte wolk in de lucht er net als in een spiegeltje in te zien lagen.

De wind ging nog door de boomen, bladen waren bij mekaâr als huiverende kanaries en groene vogeltjes. Een bruin-grijze musch vloog neêr op de straat, tjilpte, tripte nader en pikte aan het gouden vuil. Donker-páársch waren de keyen, met hier en daar vreeselijke kleine plekjes water er tusschen maar die een spiegel-glans afgaven als je er toevallig over heen keek.

De paraplu, die de jongen droeg, werd neêrgedaan, hij was nog nat van boven maar droogde toch al weêr op, het nat was er in suikerachtig berandde plekjes op, je kon best nog even onder een paraplu doorloopen al regende het niet meer. Maar nu dan was hij neêrgedaan, en al de plooyen er van maar nattig tegen mekaâr aan, en boven ieder stak het ijzeren spijltje uit met het ronde kogeltje van boven erop en boven op den stok was een groote hondenkop, en als altijd zwabberde stijf het smalle lintje met het ringetje er op zij aan.

VI.

De huizen waren allemaal bedaard blijven staan en er kwamen weêr meer menschen uit de straat voor het zoontje en zijn vader uit en over den brug bij den toren aan den linker kant. Het was eigenlijk een stille gracht waar zij hier gingen en de overkant was ook een stille gracht maar daar ginter was het vol. Het licht scheen nu nog precies even helder als toen zij uit gingen en na de bui stapten zij weêr blij door in de licht goud-kleurige stad en met de kleurige en licht gouden verte voor hen uit, waar boven de huizen de lucht zacht licht blauw te zien was, waar de wind al door witte en licht grijze mooye wolken opblies

over de daken en dan hoog er boven uit. Hun wandeling zoû nog zóó lang duren. Als zij uit de stad waren, kwamen zij pas goed buiten.

De vader was er nog altijd, naast den jongen, en liep met hem langs de hooge stoepjes met hun treêtje-treêtje-treêtje, waar soms, juist vlak bij hun, iemand, die daar zijn moest, vlug tegenop stapte met zijn beenen, en langs de instoepjes met hun groen glimmend traliewerk voor de benedendeur-ruit en de stille leuke schelknoppen, blinkend koperen en groen en zwart bollig ronde, en langs al de platte blauwe stoepen en de kelderdeuren met een zwaren ijzeren dwarsbout er voor en de vensters daar naast, die wel eens met vierkantjes van dikke ijzeren staven als een gevangenis waren, en langs de spiegelruiten daarboven naast de hooge voordeuren en waar de staatsie-gordijnen hingen en hier of daar het hoofd van iemand was, van een vreemde mevrouw of jufvrouw, die hij niet kon, maar die daar toch zat met een fluweelen lint met een kruisje eraan om haar hals en met vreeselijke fijne, bleek ròze en blauwend blanke vingers, als bewegend albast aan een fijn zilver groen haakwerkje bezig. De oogleden van zoo een dame waren open zoo precies mooi dat je het niet mooyer bedenken kon en als het midden-muurtje van haar neus van onderen een beetje lager was dan de vleugels, was dat fijn ròze en licht rood om te zien.

VII.

Nu kwamen zij aan de straat, die eerst voor hen uit was geweest en waar zoo veel menschen uit kwamen en in gingen. De smalle klinkertjes-baan aan den huizenkant van de gracht, de smalle baan met de geel-goude klinkertjes, die daar allemaal vlak bij elkaâr gevoegd lagen, zoo groot als reepjes boteram zoo wat, en waarvan er wel aan den rand van boven lichtelijk zwarterig afgebrokkeld waren, was hier uit. Hij eindigde tegen een rij grijze keyen aan, met een rechte streep, want de rijen keyen uit de straat en van de gracht waren hier samengelegd, zonder klinkers er tusschen, naar den brug toe.

Hier was de straat dus niet plat neêr meer, maar was naar

de hoogte, zoo dat de menschen, die de straat ingingen, op een glooying van rijen grijze kei-vierkantjes naar lager heen stapten, en de menschen, die de straat uit kwamen, allemaal naar hooger-op gingen; aan den eenen kant was de glooying van de rijen grijze straat-steenen het ergst, en met een duidelijken ergen bocht langs den effen trottoir werd de straat daar zonder dat je het aan een streep of zoo merken kon, de vloer van de brug; aan den anderen kant waren de rijen steenen hier naast het klinker-baantje uit de straat, dat naast hen meê verder door was gelegd, tot aan den hoek van een andere breede straat, waar dat klinker-baantje uit was, en de groote steenen samen werden met de groote rijen keyen van uit die straat naar de brug.

Maar als je naar den grond keek zag je de plekken van de straat maar even, want dadelijk kwam er een schoen en een broek van een man boven-op of rokken van vrouwen, die aan éen stuk rond wiebelend waren en dan met-een weêr voorbij, en tusschen hun en de volgende beenen was het plekje grond donkerder grijs dan de grootere openere plekken waren.

Zij zagen al voor zij er aan waren, een hek, dat de straat op stond, allemaal ijzeren spaken met een ijzeren bocht van de huismuur naar den trottoir over de spaken heen, en om dat je liep was het net of er een soort beweging in de spaken was, waardoor zij samen kwamen en je net even iets zag, dat schuin er achter achter het keldervenster lag, en dan was het weêr weg. Een jongen liep op een drafje voorbij tusschen de menschen door, en hij had zoo een ijzeren hoepel, die niet uit het ijzeren stokje kon, waarmeê die jongen hem voortduwde, en die hoepel maakte dat aardige geluid van zoo een ijzeren hoepel op de straat-steenen, terwijl de jongen over de midden-straat er meê aan kwam en hem op deed tegen den trottoir en er meê verdween tusschen de rokken en beenen van de menschen. Naast dat hek was het afstoepje naar den kelder, naar een kelder, zoo laag, onder de begane straat, en waar de deur van open stond met vreemd gefatsoeneerde strakke witte gordijntjes er voor. Naast de deur was een venster, waarvoor groene augurken en witte eieren

in groote glazen dingen lagen en daaronder lagen zilverachtige bokkingen op stukken papier, tusschen klein paaltjes, die daar achter dat venster recht-op stonden naast de bokkingen, met koperen knoppen van boven.

Het zoontje en zijn vader moesten wat langzamer gaan omdat de menschen hier zoo dicht bij mekaâr liepen. Vlak voor hen liep een dame met een mantel aan van zwart fluweel, het was blauw-achtig zoo mooi zwart was het, op haar rug, en daar was een groot figuur van zwart gitten op, precies in 't midden en heel regelmatig gevormd, aan den eenen kant net zoover op de mantel als aan den anderen kant, allemaal slingers en lijnen die goed met mekaâr uit kwamen, al kon je ook niet zien wat het was. De jongen dacht er in eens aan, dat zijn eigen vader niet ver van hem af was, zoo als toch ook zoû kunnen, maar vlak bij hem was, en hij drukte met zijn hand, die op zijns vaders arm lag, een zacht duwtje op dien arm, waarna de vader dien arm van den jongen even tegen zich aan drukte, zoo als zij dat meer deden als zij samen liepen en niet veel zeiden.

Nu en dan kwam er een plek open naast iemand, die voor hen liep, dan trok het zoontje zijn vader een beetje meê en liepen zij weêr een eindje vrijer op. De jongen voelde den arm van zijn vader door de kleêren heen als iets vasts, dat er was en nu en dan even bewoog, naar voren toe met een klein verroerinkje om den wandelstok anders te grijpen of op zij met een kort schokje van den elleboog naar den jongen toe om de verbonden armen eens op nieuw goed te schikken, en tusschenbeye zag hij hun voeten gelijk opstappen zoo dat je er aan zien kon dat die bij mekaâr hoorden.

Zij kwamen nu al al-door voorbij winkels, die allemaal met de luiken er voor waren om dat het Zondag was, maar daar boven was dat glas van de groote ruiten bij eenige te zien en daar achter zag je in de hoogte de lampen en de vazen staan en de kroonen hangen.

VIII.

Boven de menschen, die allemaal in de straat waren, uit,

stonden de huizen aan allebei de kanten. De meesten van dezen waren zwart paarsch gekleurd. Boven de winkels leken zij niet meer op winkels. Eerst dacht je dat dus de winkels eigenlijk geen winkels waren, maar dan begreep je dat de winkels toch wel winkels waren maar de menschen daarboven woonden in gewone woonhuizen net als thuis.

Boven de winkels hadden deze huizen allen vensters, er waren er die er twee naast elkaâr hadden, andere weêr drie, daarboven hadden zij nog zoo een rij vensters en dáar boven nog weêr een. Boven de bovenste vensters of luiken eindigden de huizen met iets voor dat de lucht begon, eenigen hadden een rechten gelen band, waar het windas uit stak, anderen hadden iets geels meer ronds en met krullen dat in 't midden boven hun hoogste vensters was.

Het woei nog aldoor en dat merkte je ook wel degelijk hier in de straat. De grond was goed hard onder je voeten, je hoorde de menschen er op loopen en je voelde het je zelf ook doen. Als je er om dacht voelde je warmte komen in je voeten. En je liep met je arm vast aan iets dat zelf zacht, warm en vast was. Als je dáaraan dacht voelde je iets lekkers aan je hart en iets lekkers in je hoofd, en dan kwam de wind en verlegde het witte zijje dasje van het meisje dat je juist tegenkwam als een duivenveêr en kwam dan in je eigen gezicht als een vleugje koele luchtigheid en kwam door de haren aan je oor, die daar net als wat droog halmpjes-gewas waren.

IX.

Vader had een grooten zwarten hoed zoo als alleen de vaders en andere groote menschen hebben. De rand was onderaan, ook aan het zoontje zijn kant. Deze was in een zachten vasten bocht en van dof zwart goed van allemaal ribbeltjes vlak naast elkaâr. Wat daarboven was zag je zoo niet, maar daar-onder was de eene kant van het gezicht van vader, met het onderstukje van het oor, dat onder de haren te zien was. Vader had een oor, zoo als het jongetje zelf ook ooren had op zij vast aan zijn hoofd. Het was er, het was daar te zien onder de groote zachte haren.

Zij stapten telkens als zij wat langzamer hadden moeten gaan weêr wat harder aan dan voor dat zij langzaam gingen. Dan kwam er een opening tusschen de wandelaars en ging de vader daarin, de jongen trok zijn arm terug, zoo dat hij nog alleen met zijn hand voor aan zijn gestrekten arm zijn vaders arm vasthield, en op een klein drafje achter hem aanliep terwijl de vader vlug tusschen de menschen door ging om gauw hun voor en weêr met het zoontje naast zich te zijn. Zij kwamen wel eens recht tegenover menschen, die van den tegenovergestelden kant kwamen. Dan weken zij op zij, met hun tweeën zoo gelijk alsof zij maar één wezen geweest waren. Soms kwamen zij zoo tegenover menschen, die naar den zelfden kant weken als zij, zoo dat zij dan weêr even tegenover elkander waren zonder door te kunnen, dán weken zij en ook die menschen weêr te gelijk naar den anderen kant, tot eindelijk de beide paren konden doorgaan, zonder dat men eigenlijk onder de beginnen van lachjes en blosjes en boosheidjes oplette hoe het nu eindelijk goed was gegaan. Soms kwam de jongen achter zijn vader aan, zoo'n beetje nagesleept, als de vader iemand van den anderen kant komend, voorbij ging, die ook een ander zoo achter zich had, terwijl die achterloopers geen van beiden wisten dat er nog een achter dien ander was, met zijn borst tegen een anderen jongen aan met een pet op, en zij keken elkaâr als van zelf sprekend bijna niet aan, elkaâr reeds lang schijnende te kennen om dat zij van één soort waren.

X.

De straat uit, kwamen zij op een breeder plein. Op den hoek was een zacht rood gekleurd gebouw, rond zoo als een vestingtoren van vroeger en hiervoor stond, duidelijk en recht-op onbewegelijk een man met een blauwen broek, koperen knoopen van voren, een blinkenden helm op en stukjes van een bizonder goed op zijn schouders, en met een rechten snor, die, net als het gebouw waar hij was uitgekomen, nieuw en frisch leek en toch op iets heel ouds van lang geleden tijden.

Hier zag je veel meer van de lucht en daaronder was aan den jongen zijn rechter hand, voor de huizen van den over-

kant, waarvan je daardoor alleen de bovenste stukken zag, een hek met een groen plantsoen er achter, waarvan ook heel veel kleine blaadjes, recht schuin naar de hoogte en langzaam heen en weêr zwiepend aan dunne twijgjes, al boter-geel waren. Aan zijn linker hand was een grijs gebouw, waar boven de deur een prachtig uitbouwsel uitstak van groen ijzeren loof- en krulwerk met glas er overal tusschen, en met zijn plechtige bovenranden en onderranden zoo gevormd dat het leek op een grooten kroon voor een keizer of voor een bisschop. En verder was dit groote huis met rood en goud er aan. Zij, die er waren, zijn zoo bizonder dat zij in die pracht op hun gemak zijn en daar grappen kunnen maken en lachen.

Nu gaan zij weêr straten door en platte bruggen over, die zijn boven het water, dat is van de grachten, die je rechts ziet, en links ziet, als je de straat uit komt, rechts de gracht met den breeden baan van grijze keyen met de lekkere, als licht zwarte stroop wel recht zich richtende maar toch brokkelig gelijnde zand-vierkantjes er om heen, en daar naast de smalle banen van kleine-steentjes, frissche geele, dat paadjes zijn en dán heel breed en heel gelijk afgelijnd, dat straatjes zijn en dán heel ver doorgaand en prachtig effen zoo als straatjes die bij huizen in kleine stadjes hooren niet zijn, straatjes, zwarterig en geel en frisch precies zoo als citroenen, die vruchten, óok zijn. En boven die straatjes zijn de heele groote boomen. Hun stammen zijn oud en bruin en grijs. Van boven zijn hun groote massaas groene en geele blaadjes. Hun takken zijn boven de stille steenen gracht en hun schaduwen liggen tusschen het lichte goud van de goud-grijze steenen. De wind beweegt er in en kleine dunne geele blaadjes zweven er in een zwermpje af, kleuren zich licht goud, als zij zich omwenden in de lucht in den wind in den zonne-schijn en dalen op het voorbijstroomende flonkerende donkere water neêr.

In de straten gingen zij soms den trottoir op als er juist een paar andere menschen, nog jonge menschen, van af kwamen, en gingen dezen strijkelings voorbij zoo dat de woorden die dezen zeiden vlak bij het zoontje klonken terwijl

zij hem toch niet aanzagen en misschien niet eens hadden gezien. Sommige menschen rooken sigaren, zoo dat je in eens een tipje gloeyend goud ziet worden in de straat. Aan de deuren van de toch gesloten winkels, op de hoeken van dwars-straten, komen mannen staan met krullend haar en heelemaal schoone witte jasjes aan en schoone witte sloofjes voor, net of zij die komen laten kijken. En als zij zelf de straat eens rondgekeken hebben, met het lankwerpig vierkant van hun groenen deurpost om hen heen, gaan zij weêr naar binnen toe terug.

XI.

Achter het hooge glazen paleis in de verte is het waar het zoontje en zijn vader eigenlijk henen gaan.

De tram komt aan en achter dezen vertoont aan 't einde van de straat de plaats met het paleis zich in licht ròze, licht violette en zilver-blanke kleuren.

Van voren op de plaats, vóor het paleis, is een fontein, die hoog opgaat en waar de wind van boven een wolk waterstuifsel net als blank licht doet zijn. Daar achter is het paleis met al zijn smalle grijs-witte boogjes om de bleekblauwe glazen heen naast elkaâr.

Naast den jongen ging zijn vader. Onder het benedenrondinkje van dezen zijn oor aan zijn zoontje's kant was een stukje van zijn hals, tusschen de bakkebaard met zijn door elkaâr gewarde kleine fijne krulletjes en de groote laag hangende krullen van zijn hoofdhaar. Daaronder was, boven de grijze jaskraag uit, een reepje van vaders blauwige sneeuwwitte boord.

Het weêr was nog mooyer geworden. Groote witte wolken waren boven de plaats, waarvan er twee blank-goud en fonkelend waren aan hun randen en daarom heen was de lucht blauw, en, bij dit blauw, vol met licht dat zelf zilverkleurig was.

De jongen liep met zijn vader onder de boomen, langs de boomstammen die daar stonden, en boven hun was deze

lucht door de als een borduurwerk mooi met teêre bladeren bezette en dan stil bewegende boomtakken heen te zien. Daarnaast was de fontein. Je hoorde zijn water in de groote waterbakken daar beneden druppelen zoo als het afviel van de dikke stralen, zilver-kleurig, die hooge bochten maakten in de lucht.

Naast de steentjes waarop zij gingen was een reep grond, dat geen straat was. Je zag als een rechte streep, waar de straat uit was, zoo precies waren de buitenkantjes van de uiterste steentjes onder mekaâr geleid. En de reep grond was geel en grijs van kleur, zoo als stof en asch is, maar hard was hij om op te loopen en bijna veêrend als je er op stapte alsof hij was van kastie-ballen-goed, maar dan veel harder. En daarin waren lichtblauwe en grijze grint-steenen, die er meê gelijk lagen of er half boven uit staken. Naast die reep grond zag de jongen gras toen hij naar beneden keek. Het was daar, hij zag de stoffige plat getrapte korte sprietjes aan den rand van den geelen en grijzen grond en daar naast was het frisscher en groener en het was een grasveld met een bloemperk er midden in.

L. VAN DEYSSEL.

Een Fabian-aristocraat als dramaturg.

George Bernard Shaw, ‘Plays,’ drie deelen, en ‘Man and Superman,’ één deel, Louden, Grant Richards.

Het bloed kruipt - en wie eenmaal tooneelrecensent was, jaren achtereen in coulissen- en theater-atmosfeer leefde, raakt er nooit geheel van los. Ontmoet hij dan in éénen werk, dat ook andere kanten voor hem heeft, en zijn nieuwen levenskring raakt, de oude betoovering krijgt hem opnieuw te pakken. En zoo ben ik dan nu doende in Holland belangstelling te vragen voor een Engelsch dramatist, dien men hier, geloof ik, nauwelijks kent, en wiens vier-deelige dramatische productie (al kende ik twee zijner werken van vroeger) mij zelf tot kort geleden nieuw was.[1)]/nt

De belangstelling voor George Bernard Shaw is te gereeder te vragen omdat hij een man is die een heel brok modern geestelijk leven in Engeland representeert, en in zijn tintelende oorspronkelijkheid een der meest onderhoudende opsnijders van paradoxen. Hij is Ier; mede-oprichter, spreker en schrijver voor de socialistische propaganda-club de *Fabian-Society* geweest; heeft als muziekcriticus Wagner in Engeland verdedigd; als tooneel-criticus Ibsen vóórgestaan en tegen het gangbare Engelsche Society-tooneel geijverd; over Ibsen een òverscherpzinnig essay: *the Quintessence of Ibsenism* den Engelschen tegen 't hoofd gegooid; is in zijn magerte een sprekende reclame voor de ontvettende kracht van het door hem aangenomen vegetarisme, en wordt niet moe in

1) ‘Man and Superman’ verscheen toen een goed deel dezer studie reeds geschreven was.

zijn stukken en zijn voorreden te bewijzen dat hij zelf-kennis bezat toen hij zich zelf een *saltimbanque* noemde - in geestelijken zin. Met zijn uitgetrokken gezicht, door ruigen, rossigen baard omgroeid, zijn gèlende spot-oogen, zijn langen piekneus lijkt hij geboren om *den Geist der stets verneint* te belichamen. Zijn heele *oeuvre* als tooneelschrijver is inderdaad werk van den scherp-kritiseerenden geest. En wat hij ontkent is de gretig aangenomen deugdzaamheid, de voortreffelijkheid van de tegenwoordige maatschappij, en haar gangbare idealen en denkbeelden.

Als Ibsen. - Toch weer anders dan deze Noor. -

* * *

Over geen enkel modern tooneel-schrijver valt zooveel te weten te komen als over Shaw. Hij heeft een auteur naast zich die alles weet, en weinig van hem verzwijgt: - - Bernard Shaw zelf. Zijn eerste bundel: *Plays Unpleasant* (waarin opgenomen: Widowers houses: a Play; The Philanderer: a topical Comedy; en Mrs. Warrens Profession: a Play), wordt al dadelijk voorafgegaan door een voorrede van 26 pagina's, met den titel: 'Mainly about myself.' Het tweede deel, omvattend: *Plays Pleasant* (met Arms and the man: a Comedy; Candida: a Mystery; The Man of Destiny: a trifle, en You never can tell: a comedy), heeft een korter voorrede van 17 pagina's, waarin evenwel, behalve de mededeelingen omtrent het ontstaan der stukken, de auteur en zijn inzichten allerminst vergeten worden. Eindelijk, de derde bundel, getiteld: *Three plays for Puritans* (The Devils Disciple: a melodrama; Caesar and Cleopatra: a history; en Captain Brassbound's Conversion: an adventure), geeft een drieledige voorrede van 37 pagina's, waarin naast de algemeene beschouwingen die omtrent den persoon van den schrijver alweer niet ontbreken. Zijn laatst-uitgekomen stuk wordt voorafgegaan door een ellenlange confessie aan een mede-criticus. En dan zijn er *interviews*, als in 'The Candid Friend.' Krijgen we dus geen vat op hem, 't zal moeten wezen omdat hij ons al te veel van zich zelf verteld heeft en het moeilijk blijft bij hem te weten wat hem al dan niet ernst is.

Een introductie van hem zelf zal intusschen mijn lezers aanstonds een sleutel geven tot zijn eigenaard. Daarom is, nu zij door de opsomming van de titels zijner stukken al even 'n overzicht kregen van zijn werk, een vertaling van een brokje zelfkarakteristiek uit de voorrede van de *Plays for Puritans* hier nu allereerst noodig. Wie het gelezen heeft zal moeten erkennen dat van den man die zulk een voorrede uit kon geven, de lezing zijner stukken de kostelijke moeite waard moet wezen. En daarmee ben ik al halverwege 't geen ik bereiken wil.

* * *

> ‘Er loopt een dwaze meening rond dat een auteur zijn werk voor zich zelf behoort te laten spreken, en dat de man die er uitleggingen aan- en voorhangt zich onder 't vermoeden legt een even slecht kunstenaar te wezen als de schilder waarvan Cervantes vertelde dat die onder zijn schilderij schreef: “dit is een haan”, uit vrees dat men zich anders vergissen zou in de voorstelling. Maar 't antwoord op deze gedachtelooze vergelijking ligt voor de hand: dàt de schilders zonder uitzondering een etiket op hun schilderijen plakken. Wat anders is een catalogus van de jaartentoonstelling der Royal Academy dan een ris mededeelingen als: dit is de Vallei van den Vrede; dit is de school van Athene; dit is gure October, dit is de Prins van Wales, en zoo voort? - De eenige reden waarom de meeste tooneelschrijvers hun stukken niet uitgeven met een verklarende voorrede vooraf is dat ze er geen schrijven kunnen; het werk te doen van den intellectueel-bewusten wijsgeer en geoefenden kritikus valt eenmaal buiten de kunstvaardigheid van den tooneelschrijver. En zoo maken zij heel natuurlijk een deugd van hun onvermogen, en verwerpen voorreden als onbehoorlijk, of wel vragen met een deemoedig gezicht een populair criticus er een te schrijven, wat zooveel beteekent als: “Wanneer ik de waarheid over me zelf ging schrijven, zou ik den schijn van ijdeltuiterij op me laden; vertelde ik de halve waarheid, dan zou ik mezelf onrecht en mijn lezers te kort doen.” Maar

de criticus, van buitenaf ingeroepen, wat kan hij anders doen dan den lezers te verstaan geven dat de àloverschitterende bekwaamheid van zijn vriend alleen wordt overtroffen door 's mans prachtnatuur als mensch? - Wel, ik zeg eenvoudig: Waarom zou ik iemand anders te hulp roepen om me in de hoogte te steken, als ik 't mezelf kan doen? Ik kan geen onvermogen pleiten; breng je grootsten criticus vóór me en ik zal hem 't hoofd àfcritiseeren. En wat wijsbegeerte aangaat; het weinigje dat mijn critici er van weten hebben ze van mij geleerd, uit mijn *Quintessence van 't Ibsenisme*; en nu keeren ze hun geschut - dat ik voor hen geladen heb - tegen mij, en verklaren dat ik schrijf alsof de mensch intellect had zonder wil, of hart, zooals zij 't noemen. Ondankbaren: Wie heeft uw aandacht gevestigd op 't onderscheid tusschen wil en intellect? - Niet Schopenhauer, zou ik denken, maar Shaw! -

Dan, vertellen ze mij er bij, Die en Die, die geen voorreden schrijft, is geen Charlatan. Wel, ik b e n 't. De eerste gelegenheid om 't Britsche publiek naar me te doen luisteren vond ik in Hyde Park, op een kar, onder 't lawaai van schetterend koper, en dit heel en al niet als een offer van mijn ingeboren teruggetogenheid aan politieke noodzakelijkheid, maar omdat ik als alle geboren dramatici en tooneelspelers van nature een potsenmaker ben. Ik weet wel dat de gewone Britsche burger van alle potsenmakers een bekentenis van schaamte vergt als een hulde aan de heiligheid van het ziellooze kluizenaarsleven, waartoe de burgerij veroordeeld is door haar ongeschiktheid voor 't openbare. Shakespeare bijv., na verzekerd te hebben dat zoomin marmer als de vergulde monumenten der vorsten zijn machtig vers zouden overleven, moest met een verontschuldiging achteraan komen, in den geldenden trant, dat hij zich aangesteld had als een paljas, en de Britsche burger heeft sints dien altijd weer de verontschuldiging aangehaald, met stil voorbijgaan van de eerstgekomen fanfare. Als een actrice haar mémoires schrijft, zal zij u in elk hoofdstuk verzekeren hoeveel zelfoverwinning 't haar gestadig gekost heeft haar persoon

> te moeten blootstellen aan 't gekijk van 't publiek; maar zij zal niet verzuimen haar boek te versieren met een dozijn portretten van haar zelf. Ik voor mij kan heusch aan die vraag naar schijn-ingetogenheid niet tegemoet komen. Ik schaam me zoo min over mijn werk als over de manier waarop 't gedaan is. Ik houd er van zijn verdienste uit te meten voor de groote menigte, die geen deugdelijk werk van ondeugdelijk weet te onderscheiden. 't Doet mijn lezers goed, en 't doet mij goed; 't geneest me van zenuwachtigheid, luiheid en aanstellerigheid. Ik schrijf voorreden zooals Dryden, en verhandelingen zooals Wagner, omdat ik 't *kan*; en ik zou een half dozijn van Shakespeare's stukken cadeau doen voor één van de voorreden, die hij had behooren te schrijven. Ik laat de fijngevoeligheid van de teruggetrokken levens aan hen die eerst *gentlemen* zijn en dan letterkundige werkers. De kar en de fanfare voor mij!'

* * *

Wie meenen mocht dat deze zelf-ophemeling in Shaw alléen geboren werd uit de zucht eens anders te doen dan een ander, zou zich vergissen. Wie er anders niet dan tot zelfvergoding opgezweepten eigenwaan in zou zien, eveneens. Zich metend met de waarlijk onbenullige grootheden, die in Engeland het drama representeeren, voelt hij zich van zelf sprekend hoog; in wijder opvatting veroordeelt hij alle persoonsvergoding en wenscht zijn eigen reputatie ten spoedigste naar de maan (deel III). Hij is alleen volkomen oprecht in al wat hij van zich zelf zegt; 't opzettelijke ligt enkel in 't zeggen. In dat uitkomen voor de eerlijke waarheid vinden we trouwens 't groote geheim van zijn paradoxaliteit. Een oogdokter, vertelt hij in de voorrede voor 't eerste deel, heeft eens verklaard dat hij tot de kleine minderheid van menschen behoort, die *normaal* zien: dat is alle dingen waarneemt zooals ze zijn. 'Ik lijk alleen paradoxaal,' geeft hij elders te verstaan, 'omdat de overgroote meerderheid nooit zegt wat ze meent, niet wil zien wat ze zou kunnen zien, en zich liefst alleen voorstelt wat ze persoonlijk aangenaam vindt. Ik nu doe juist dat alles anders: zeg wat ik meen; zie wat is, en bekommer me

volstrekt niet over de aangenaamheid van mijn voorstellingen.' En terwijl hij erkent dat wat den vorm betreft al zijn stukken zich met opzet geheel naar de tooneelconventies gedragen - te veel zelfs soms - noemt hij zich, om zijn visie van menschen en toestanden, welke hij in die conventioneele vormen weergeeft, r e a l i s t .

Het zal al aanstonds nuttig wezen bij deze eigenaardigheid van zijn realisme te verblijven, en nadruk er op te leggen dat dit een intellectueele en geen artistieke beteekenis voor hem heeft. Van de 'waarneming van een brokje natuur gezien door een temperament,' zooals de realistische school haar impressionistische-realiteitskunst geformuleerd heeft, is bij Shaw geen sprake. Aan den uiterlijken kant van zijn kunst - ook al heeft hij zijn persoons- en plaatsbeschrijvingen zeer hoog opgevoerd - hecht hij alleen een intellectueele beteekenis: 't dient alles om lezers en acteurs te helpen bij het realiseeren van personen en handelingen. Het sensitief opnemen en uitbeelden van hun personen en gemoedstoestanden is voor hem altijd ondergeschikt aan het intellectueele doel, al blijkt ten slotte de kunstenaar vaak sterker dan de leerstellige. Kunst als gevoelswerk alleen is hem hatelijk. - 'Ik houd van mooie muziek en fraaie architectuur' - schrijft hij in de voorrede van de *Plays for Puritans* - 'zoo goed als Milton, Cromwell of Bunyan, maar als ik bemerkte dat zij de instrumenten werden voor een systematische afgoderij van zinnelijkheid, zou ik 't goede Staatsmanswijsheid achten, alle kathedralen ter wereld met dynamiet de lucht in te jagen zonder de minste nota te nemen van het geschreeuw der kunstcritici en der beschaafde wellustelingen. De genietingen der zinnen kan ik deelen en ze zijn me sympathiek, maar het vervangen van denkkracht en eerlijkheid door zinnelijke extase is voor mij de barelijke duivel.' Dit protest - ik kom er op terug - wil verklaard zijn uit de felle antipathie, hem door het romantisch-extatische, ziel- en zinnelooze Engelsche salontooneelspel ingeboezemd; 't staat in gelijke lijn met 't bekende van Jacob van Maerland tegen

> 'die valsche, walsche poëten,
> Die meer riimen dan si weten'

al leidt 't bij hem zelf allerminst tot een kunst, welke anders niet is dan een ‘nabootsing van de alledaagschheid des werkelijken levens’ of tot een didaktische nuchterheid. Achter zijn kritieken en zijn tooneelstukken zit allereerst de socialist, de man die de maatschappij toetst en haar verkeerd vindt, en er met plezier en voorliefde een andere en betere in de plaats zou stellen. Want, en hier komt achter den socialist de wijsgeer gluren, Schopenhauer en Nietzsche hebben hem geleerd, dat de *wil om te leven* ons aller drijfkracht is, en dat onze hedendaagsche samenleving dien Wil in al te velen fnuikt, ze buiten staat stelt zich zelf te worden. Dit aan te toonen en te laten zien met hoeveel leugens de menschheid zich die waarheid zoekt te ontgeven zet hem aan 't werk, en zijn groote vijand is vooral de zin tot zelfbedrog, de romantiek, die mooi maakt wat men liever niet als leelijk erkent. Zoo werkt zijn realisme bovenal satiriek: het satirisme is een intellectueele genieting en een uiting van verachting; het laat de fantaisie vrij spel, en Shaw, de Ier, is een fantast bij de gratie Gods; het veroorlooft ‘s m a r t w r i t i n g’, en ‘niet een van ons Ieren, die nu in Engeland aan literatuur doen, ontkomt nog aan de 18^{e}-eeuwsche kunstmatigheid van stijl.’ Wat deze intellectualist, socialist, natuur-filosoof, kriticus, fantastisch satiricus als kunstenaar waard is, zullen we moeten onderzoeken. De eerste vraag, nu aan de orde, schijnt: hoe kwam hij er in 't geheel toe, zelf tooneelspelen te gaan schrijven?

* * *

Er mag, intusschen, nog niet zoo aanstonds afscheid genomen worden van den man en zijn levensleer. Wat tot nu omtrent hem verhaald is, heeft alleen den omtrek van zijn wezen geteekend. De diepere karakteristiek ontbreekt. En al zal de beschouwing van zijn werk tot aanvullen leiden, hij heeft in zijn voorreden veel verteld dat niet voorbij gegaan kan worden. Best, vooral, zal hij uitkomen tegen den achtergrond van het Engelsche leven en wezen, dat hij doorzag, nog vóor 't zich zoo klaarblijkelijk geopenbaard had als in deze laatste jaren. Want zijn satire richt zich niet alleen tegen de maatschappij, ook zeer bijzonder tegen de

sterk-conventioneele levensvormen welke zich uit 't Engelsche volkskarakter en Engelsche toestanden ontwikkeld hebben. In zijn *Man of Destiny*, door hemzelf als een nietigheid en als een proefje van tooneelschrijvers-kunstvaardigheid beteekend, maar waarin toch te veel karakteristieks voorkomt om 't bij een kenschets van den man voorbij te gaan, heeft hij van de Engelschen bij monde van hun grooten vijand Napoleon een satirieke schets laten geven, zoo raak en zoo scherp, tegelijk voor zijn eigen levensbeschouwing zoo teekenend, dat ik ze alweer vertalen moet. Al is het in een noot.[1)]

1) '*Napoleon*. Er zijn drie soort van menschen in de wereld: lagere, middenslag en hoogere. De lage en de hooge hebben één ding gemeen: zij hebben geen gemoedsbezwaren, geen zedelijkheid. De lagen leven er beneden, de hoogen er boven. Ik ben niet bang voor één van deze, want de lagen zijn gewetenloos zonder kennis, zoodat zij een afgod van me maken; terwijl de hoogen gewetenloos zijn zonder doel, en mijn wil wordt hun wet. Kijk: ik zal heengaan over al de menigten en de hoven van Europa als een ploeg over een veld. Maar 't is het middelslag menschen dat gevaarlijk is: zij hebben én kennis én doel. Maar zij hebben toch ook hun zwakken kant; ze zitten vol scrupules - aan handen en voeten gebonden door hun zedelijkheid en respectabiliteit.
De Italiaansche: Dan zult u de Engelschen verslaan; alle winkeliers behooren tot het middelslag.
Napoleon. Nee. De Engelschen zijn een ander slag menschen. Geen Engelschman is te laag om gemoedsbezwaren te kennen; niet één te hoog om vrij te zijn van hun dwang. Maar ieder Engelschman wordt geboren met een zekere wonderkracht, die hem tot meester van heel de wereld maakt. Als hij iets verlangt, bekent hij 't zich zelf niet dat hij 't wenscht. Hij wacht geduldig tot er in zijn brein opkomt - niemand weet hoe - een brandende overtuiging dat 't zijn zedelijke en godsdienstige plicht is, de menschen die 't ding hebben, dat hij begeert, te onderwerpen. Dan wordt hij onweerstaanbaar. Als de aristocraat doet hij wat hij plezierig vindt en steelt wat hij hebben wil; als de winkelier jaagt hij zijn doel nà met den ijver en volharding, die voortspruiten uit sterke religieuse overtuiging en een diep gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid. Als de groote strijder voor Vrijheid en Nationale Onafhankelijkheid, onderwerpt en annexeert hij de halve wereld en noemt het: kolonisatie. Als hij een nieuwe markt voor zijn half-en-half Manchester goederen noodig heeft stuurt hij een zendeling uit, om den inboorlingen het Evangelie van den vrede te leeren. De inboorlingen vermoorden den zendeling; hij vliegt in 't geweer ter verdediging van 't Christendom, vecht er voor, en - neemt de markt als een belooning des Hemels. - Hij pocht er op dat een slaaf vrij is van 't oogenblik waarop zijn voet op Britsch gebied staat; en verkoopt de kinderen van zijn armen als ze zes jaar oud zijn, om onder den knoet zestien nur per dag in een fabriek te werken. Hijzelf maakt twee revoluties, en als wij er één maken verklaart hij ons den oorlog in naam van Wet en Orde. Er is niets zoo goed of zoo kwaad dat U een Engelschman niet ziet doen; maar u zult hem nooit in 't ongelijk vinden. Want al wat hij doet gebeurt uit principe. Hij doet je den oorlog aan uit patriottisch beginsel; knecht je uit imperialistisch beginsel; behandelt je ruw uit mannelijk beginsel; ondersteunt zijn koning uit loyaal beginsel en hakt zijn hoofd af uit republikeinsch beginsel. Zijn staag wachtwoord is: Plicht, en hij vergeet nooit dat 't Volk 'twelk zijn Plicht veroorlooft tegenover het Eigen-belang te staan, verloren is.'

Doch uit die Engelsch nationale gave voor huichelarij en zelfverblinding komt als eerste gevolg de behoefte aan populaire romantiek, die de verhoudingen op hun kop stelt, al het leelijke in de werkelijkheid der dingen wegspiegelt, en de hoofden op hol brengt: ‘Nu de openbare achool het volk heeft leeren lezen is letterlijk iedere beunhaas-schrijver in staat op het klavier van zijn romantische illusies te spelen, en loopt het gevaar veel erger misleid te worden dan toen men zijn vroegere domheid en bijgeloof misbruiken kon. Waarom zou ik in de toekomst spreken van wat *is?* Tien jaar van goedkoope lectuur heeft 't Engelsche volk van een der stevigste in Europa tot het meest theatrale en hysterische gemaakt.’[1] ‘Keizers, ministers, rechters, de een voor den ander speelt voor het schellinkje,’ en valsch pathos en valsch heroisme zijn hun handlangers. Op het slagveld worden tal van menschenlevens noodeloos geofferd ‘omdat Engelsche officieren 't als hun eersten plicht beschouwen, romantische voorstellingen van bravour-dapperheid te geven.’ ‘Ik zelf heb geen smaak voor populaire kunst, geen respect voor populaire zedelijkheid, geen geloof in populaire religie, geen bewondering voor populairen heldenmoed.[2] De groote eischers hiervan zijn de tallooze jonge vrouwen en mannen, die een zittend werkleven hebben, van *f* 12 tot *f* 18 's weeks verdienen, zich thuis verdrenzen in een saaie troosteloosheid zonder uitzicht; veel àflezen, en absoluut respectabel en onschuldig zijn, zonder de filosofie die de werkelijkheid doet verlangen, integendeel afkeerig van de saaie en harde realiteit, en zonder de stevigheid, die den hartstocht vraagt of verdraagt.’ Doch niets beter is de hoogere, eigenlijk gezegde gegoede burgerklasse. ‘Je kunt duizenden straten met huizen van gezeten Engelsche burgerfamilies afloopen, zonder eenig spoor te treffen van burgerzin of eenige artistieke ontwikkeling der zinnen. In de afgeslotenheid van hun eng kringetje, zonder karakter of

1) Voorrede tot Plays for Puritans.
2) Id. tot Plays Unpleasant.

individueel leven, dringt het besef van de werkelijkheid waarop zij staan, heel-en-al niet door. Persoonlijk mogen deze menschen zoo respectabel en goedhartig zijn als maar wezen kan, zij zullen moedwillig de oogen sluiten voor de afschuwelijkheden waarop ons maatschappelijk leven berust, als de remedie een half percent meer Inkomstenbelasting kosten mocht.'[1] Tegen deze oogluiking en moedwillige zelfverblinding gaat Shaw nu allereerst te keer: 'Ik kan me niet tevreden stellen met schijnzedelijkheid, en schijn van goed gedrag, die een schijnglorie werpt op uitputting, roof, ziekte, misdaad, drankzucht, oorlog, wreedheid, hebzucht en al de verdere vanzelfsprekendheden onzer beschaving, die de menschen naar den schouwburg drijven om ze zoet te doen maken met de schijnwaarheid dat al die dingen: Vooruitgang, Wetenschap, Godsdienst, Patriotisme, Rijksmogendheid, Nationale Grootheid beteekenen en al die andere namen, die de dagbladschrijvers er aan geven.'[2]

De kritiek mag hem al beschuldigen van onmenschelijke en grillige zucht tot vertrappen; voorkeur voor den leelijken kant van 't leven; van jacht op paradoxen, van cynisme, excentriciteit, alles terug te brengen tot het kunstje om goed als kwaad, kwaad als goed, 't belangrijke als nietig, 't nietige als belangrijk, 't ernstige als belachelijk en 't belachelijke als ernstig voor te stellen. 't Recept zou niet eenmaal een tektst voor 'n komische opera leveren. De waarheid van de zaak ligt eenvoudig in 't feit, dat zijn critici uitgaan van een romantische levensopvatting, en hij van een realistische.[3] 'Er zijn zekere kwesties' - heet 't weer in het eerste deel - 'waarin ik, als de meeste socialisten, een uiterst individualist ben. Ik geloof dat een maatschappij, die zich wil gronden op een hoogen standaard van karaktereerlijkheid in haar eenlingen, beginnen moet met zich zóó te organiseeren, dat het voor alle mannen en vrouwen mogelijk wordt zich zelf in redelijken welstand te onderhouden, zonder hun neigingen en overtuigingen te verkoopen. Er zijn op dit oogenblik allerlei groepen van mannen, die, zoo goed als de vrouwen, zich te prostitueeren hebben.' En

1) Plays Unpleasant.
2) Plays Pleasant.
3) Id.

eindelijk, aan 't slot van de voorrede van 't tweede deel: ‘Ik voorzie oneindig veel goeds van de zelfvernieuwing van de wereld zoo snel als de idealisten 't haar maar veroorlooven willen, en zij willen leeren de waarheid te respecteeren, en d.o. zich zelf. In elk geval vrees ik allerminst dat het vernietigen van romantische conventie tot zedelijke verwording en anarchie zal moeten leiden, en ik ga dat allerminst voorwenden ten pleziere van menschen, die overtuigd zijn dat de kracht van eenstemmig, hardnekkig, welsprekend, fanfare-achtig liegen de wereld bij elkaar kan houden. Voor mij liggen het treur- en blijspel van het leven in de gevolgen, soms vreeselijk, soms belachelijk, van onze volhardende pogingen om onze instellingen te gronden op idealen, welke onze verbeelding door onze halfvoldane passies worden opgedrongen, in plaats van op een waarlijk wetenschappelijke natuurlijke historie.’

* * *

Met deze laatste aanhaling, in verband met de eerste, komen we ten slotte waar we wezen moeten. We zien nu in den socialist niet den idealist, maar den naturalist, zooals we dien daar straks in den moralist ontdekten. De groei van de wereld tot het socialisme is voor hem een eenvoudige ontwikkeling in de natuurlijke historie der menschheid, en hier staat hij bij Marx; wat de menschheid noodig heeft om daar te komen is eenvoudig op te houden met zich altijd om de zedelijke onderscheiding (en vervalsching) van goed en kwaad te bekommeren. En hier vinden we hem vlak staan bij Nietzsche, den man van *Jenseits von Gut und Böse*, zoowel als bij Ibsen, ‘den mede-ontkenner der moraal,’ gelijk onze Dr. Jelgersma deze groep denkers betitelde. Voor den kunstenaar is die laatste nadering van 't hoogste belang gebleken. Allereerst heeft ze hem volkomen bewaard voor het gevaar, tooneelschrijfkunst uit propaganda-lectuur te draaien. Het gebruikelijke recept van de socialistische schrijvers van 't midden der 19e eeuw zoowel als van 't eind daarvan, om medestanders als de brave helden en tegenstanders als de booswichten te schilderen, is hem een al te goedkoop hulpmiddel voor populair melodrama. ‘Het is 't systeem, niet de individuen die ik aanval,’ en zijn pogen

is aanstonds geweest de menschen zoo objectief mogelijk te schilderen. Een socialistisch fraseur de mooie rol te laten spelen, komt hem, den vijand van alle ideaalhelden en mooie frases, nog minder in 't hoofd. Het een is al even overbodig bovendien als het andere, en de voorstelling wordt hem te pikanter als hij den bourgeois-idealist kan doen bewijzen dat diens edele verontwaardiging tegen den huisjesmelkenden aanstaanden schoonvader totaal misplaatst is, vermits hij zijn eigen 7 percent uit een hypotheek op de krotten trekt, welke zijn schoonvader zoo profijtelijk weet te maken. Bovendien: 'de armen moeten immers ook onder dak, en een betere woning zouden ze eenvoudig niet kunnen betalen,' luidt het sofisme van den gezeten bourgeois.[1)] Door een philippica dit sofisme omver te doen werpen is Shaw weer een veel te goedkoop appèl op de breinloosheid van stalles en schellinkje; het poignante van een huwelijk tusschen twee jongelui, wier gezamenlijke inkomens uit de armoede hunner medemenschen geperst is, laat hij zijn lezers over zelf te ontdekken. Een onpleizierige waarheid, die te onpleizieriger wordt, naarmate hij zijn best deed ('t stuk was zijn eerste en hij zichzelf nog niet meester) om de menschen te echter in hun burgerlijke gewoonheid te teekenen: heel-en-al niet schurkachtig, alleen onzuiver op de graat, met meer en minder bewustzijn van den waren aard hunner maatschappelijke uitzuigerij. Omdat hij den verhoudingen aldus een breeden socialen grondslag onderlegt, kan hij menschen teekenen, behoeft zich niet tot typen te bepalen. Daartoe, bovendien, is zijn ironie veel te subtiel, en zijn levensbeschouwing te modern-wijsgeerig. Geen nood, dat ge in zijn tooneelspelen op boekjes-materialisme en propagandafraseologie zoudt stuiten. Hij is zulk een doorzult socialist, dat de socialistische kritiek en geloof al bijkans een verleden voor hem beteekenen.[2)]. Hij is zulk een 'vrij' denker, en zulk een natuurfilosoof, dat veel van Nietzsche's verdere uitwerking der Schopenhauersche grondstellingen voor hem aanvaardbaar is, en de door een Duitsch Nietzschiaan (dr. Alexander Tille) bedachte term: *Sociaal-aristocraat* zijn afgezonderdheid en hoogheid veel eigenaardiger past dan die van Marxistisch

1) 'Widowers Houses.'
2) 'Candida.'

sociaal-democraat. Dat de vrouw volkomen zelfstandig moet wezen, hebben wij als een zijner vanzelfsprekende overtuigingen leeren kennen, en die zelfstandigheid is het tegendeel van de alleen uit zwakheid geboren zelfopoffering en medelijden. De *womanly woman*, het ideaal zijner critici, is hem zelf een afkeer. Te veel realist is hij evenwel, om de in haar zelf- en denkkracht zich boven de verlokselen der liefde verheven wanende moderne geëmancipeerde inderdaad die sterkte toe te kennen, en met pleizier wordt zij door hem in haar innerlijke zwakheid vertoond (*You never can tell*). In *Caesar and Cleopatra* hebben we een contrast-schildering van mannelijke positief-realistische nuchterheid, en vrouwelijke breinlooze ijdelheid en katachtige onbetrouwbare wreedheid, die volkomen Schopenhauersch en Nietzschiaansch is; in *The Devil's Disciple* wordt de zwakke, hysterische, romantische jonge vrouw tot een ware voetwisch voor de resolute mannelijkheid der twee hoofdpersonen, en de jonge vrouw in *The Philanderer*, die als een jaloersche klit aan den man hangt die haar wegschopt, toont ten duidelijkste hoe Shaw aan de vrouw, zooals zij in de burgermaatschappij opgroeide, allerminst de gelijke waarde van den man toekent. De eenige jonge vrouw voor wie hij voelt, is de practisch-nuchtere, die in het harde werkleven volkomen bevrediging vindt (*Mrs. Warren's Profession*) en zich daar vergoeding zoekt voor een levenservaring, welke ieder sentimenteel jong meisje geknakt zou hebben. En de eenige superieure vrouw door hem geteekend, *Candida*, stelt hij daarom hoog, omdat zij staat boven de ijdelheid van den geluksman, over zijn gemoeds-enthousiasme voor een gelijkmakende democratie de hoogere waarheid eener komende aristocratie-van-allen heengevoelt; omdat zij geeft zonder zelf te verarmen, en in haar liefde haar man steunt als een moeder, niet zich aan hem vastklemt als een zwakke.

* * *

De vraag, straks geopperd, maar toen verschoven, wat dezen wijsgeerenden kritikus en propagandist tot tooneelschrijver deed worden, moet nu behandeld.

De overgang van betuttelaar van anderer werk tot zelfmaker wordt allereerst begrijpelijk als vermeld is dat hij zich

al vroeger aan romans bezondigd heeft; werk daar geen uitgever eerst aan wilde, dat vervolgens in socialistische bladen als feuilleton verscheen en toen gretig werd nagedrukt, als blijk dat het in den smaak viel. Als grondig mensch zou ik nu zelf dienen te beginnen met die te bespreken en te ontleden; maar daar ik er alleen de titels van ken, en te ernstig ben om over werk te praten daar ik zóó weinig van weet, moet ik deze literaire documenten verder onvermeld laten. Volledigheidshalve geef ik alleen de titels[1]. De levensbeschrijver van onzen dramaturg - d.i. Shaw zelf - geeft nu het jaar 1885 als het begin van zijn dramatisch probeeren. Met zijn collega-criticus, ook een van de modernen, maar veel dogmatischer dan Shaw: William Archer, was hij een stuk op gaan zetten. Naar Archer's wèl overwogen schema zou het een ‘sympathetisch romantisch werk wezen, in den zeer gewilden trant van het tijdperk.’ Shaw maakte er een ‘grostesk realistische blootlegging van, van huisjesmelkerij, gemeentelijk geknoei, en de geldelijke zoowel als huwelijksche banden tusschen deze dingen en de menschen van zoogenaamde onafhankelijke inkomens, die zich verbeelden zelf buiten dit alles te staan.’ Het resultaat der samenwerking was een verknoeiing van het oorspronkelijke schema met zijn geforceerde traditioneele clownerijen, zoowel als van het diepere thema, door Shaw aangeraakt. Met twee verder onvoltooide akten bleef het, door beide vaders verworpen, liggen, tot omstreeks 1890, de ‘nieuwe tooneelbeweging’ begon met de vertooning van Ibsens *Nora* door Janet Achurch en van diens *Spoken* door Grein en zijn Independent Theatre. Shaw zag dadelijk in, dat er van het ‘nieuwe theater’ in Engeland niets terecht zou komen zonder stukken om te spelen. De nieuwheid dier stukken had niet te liggen in hun techniek, noch in onderwerp of gegevens, maar in de opvatting van de laatste; de levensbeschouwing, die ze in beeld kwamen brengen. En daarmee kon Shaw dienen, zoo goed als Ibsen, ook al hield hij zich veel strenger dan deze aan de tooneeloverleveringen. En zoo haalde hij de straks vermelde twee akten voor den dag, werkte ze wat om, werkte ze uit tot een derde, en gaf ze onder den ‘van vèr gezochten bijbelschen en fantastischen’

1) ‘Cashel Byron's Profession’ en ‘An unsocial Socialist.’

titel: *Widowers Houses* aan Grein over ter vertooning. De opvoering was geen succes, maar een ‘schandaal’. De kritiek was niet zóó woedend als over *Spoken*, maar ze ging toch frisch te keer. Niet te verwonderen voor wie weet, dat Shaws satire fel maar juist raakte toen hij in zijn volgend stuk *The Philanderer* haar even dezen zweepslag-uit-de-hand toediende: Twee oudere heeren, vroegere vrienden, hebben elkaar, na een poos uit 't oog verliezens, weer ontmoet en nu vraagt de een omtrent dien ander aan een gemeenschappelijken kennis:

> ‘Maar vertel me eens: wat te duiker bedoelde-ie, toen ie me ophaalde van zijn leven, doorgebracht te midden van - (wat was 't ook weer?) - “tooneelen van lijden, op nobele wijs gedragen, en offervaardigheid vrijwillig getoond door mannelijke mannen en vrouwelijke vrouwen” en nog een hoop meer van al dat moois. Hij's zeker in functie in een hospitaal?’
> ‘Hospitaal?!... Nonsens! Hij is een tooneelcriticus. Heeft hij u niet ook verteld dat hij de voornaamste hooghouder van manlijk sentiment in Londen was’ - -

In ‘W i d o w e r s H o u s e s’, ik heb er straks al op gedoeld, schijnt een oogenblik de nobele heldhaftigheid en offervaardigheid te zullen gaan spreken, als de verliefde jonge dokter in 't tweede bedrijf geschandaliseerd staat op de ontdekking dat zijn toekomstige schoonvader eigenaar is van een groot aantal krotten, en zijn fortuin dankt aan de onscrupuleuze wijze, waarop hij er alles *laat* uithalen (zelf maakt hij zijn handen niet vuil) wat uit de armoedige bewoners te persen is. De jonge dokter heeft tijdens zijn hospitaaldienst de miserabele gevolgen van Londensche woningtoestanden gezien en hij is hevig ontdaan en verontwaardigd als hij verneemt wie zijn aanstaande schoonvader is. Maar dan komt de omkeer. Die schoonvader legt hem uit, dat z'n eigen ‘onaf hankelijk’ fortuin, 'twelk hem 7 percent inbrengt, grootendeels bestaat uit 'n hypotheek op diezelfde krotten. ‘Als ik er niet alles uithaalde wat er in zit zou ik u die 7 percent niet kunnen opbrengen’, expliceert hij. ‘We zitten beiden in 't zelfde schuitje’. En dan wordt hij gemoedelijk: ‘Die arme lui moeten toch ergens wonen. Maak je de woningen beter, je verdrijft de armsten, die niet meer betalen kunnen. Houdt je die woningen in goeden staat, de lui bederven

je alles weer'. - De jonge dokter is totaal overbluft:

> 'Dus u bedoelt, dat ik net zoo gemeen ben als u.'
> - - 'Als u hiermee te verstaan wilt geven, dat u even onmachtig bent als ik om onze maatschappelijke toestanden te wijzigen, dan heeft u helaas gelijk. - -'

De jonge man laat zich overhalen pardon te vragen voor zijn uitval, waartoe hij dan geen recht had.

En de aanstaande schoonvader:

> 'Geen woord meer, je gevoelens doen je eer aan. Ik verzeker je, ik gevoel 't even sterk als je zelf. Ieder man met 't hart op de rechte plaats moet wenschen dat betere toestanden mogelijk waren. Ongelukkigerwijze is dat 't geval niet.'

En de jonge man, (*zonder sociale kennis*, *en die zijn zeven percent niet missen wil*) zegt, een beetje getroost: 'Nee, dat zal wel zoo zijn.'

Nu de intermediaire (als Manchester-man):

> 'Stellig niet, absoluut niet. 't Is alles eenvoudig 't gevolg van de toeneming der bevolking.'
> 'Dus' (de schoonvader weer): 'ik vertrouw u overtuigd te hebben dat u evenzoo weinig bezwaar behoeft te maken om 't geld van mijn dochter met haar te deelen, als ik dat zij in 't uwe deelt.'

En de jonge dokter (met doffe zelf-ironie): ''t Schijnt zoo.

> We zijn zooals u zegt van 'tzelfde hondje gebeten. Vergeef me de drukte, die ik over 't geval gemaakt heb.'

Dat is gauw gebeurd. Maar de zeer verwende jonge dame, zonder 't rechte van de zaak te weten, is nog hoogst beleedigd omdat hij eerst geweigerd heeft haar fortuin met haar te deelen, en het tweede bedrijf eindigt met den minnaar-àf.

In 't derde bedrijf komen ze dan weer bij elkaar door toedoen van denzelfden huur-ophaler, wiens onbescheidenheid uit woede om verkregen ontslag (hij was buiten z'n boekje gegaan in 't doen repareeren van 'n paar treden, die al ongelukken veroorzaakt hadden) eerst den goeden gang van zaken verstoord heeft. De man is er bovenop gekomen dank zij een Koninklijke Commissie tot onderzoek van woningtoestanden en daarop gevolgde onteigeningsplannen. Om een ander huisjesmelker te gerieven heeft hij als getuige dingen

verzwegen, en is uit erkentelijkheid voortgeholpen bij een speculatie. Oude krotten, ter afbraak gedoemd, zijn door hem opgekocht en - opgeflikt. Moeten ze nu onteigend worden, dan wordt voor hen betaald naar 'tgeen ze nu *schijnen:* een voordeelig zaakje. Hij komt zijn vroegeren werkgever, den ex-aanstaanden schoonvader, nu een gelijksoortig spelletje aan de hand doen met diens eigendom. Gesteld evenwel dat dit nog niet onteigend wordt, dan zijn de opflikkingskosten weggegooid geld. De speculatie is den voorzichtigen huiseigenaar alleen te groot, de hypotheekhouder moet meedoen. Zoo wordt de jonge dokter er bij gehaald - ‘zaken gaan voor kieschheid’. Maar deze is doof aan dat oor. Men heeft hem eerst verteld dat die krotten rot moesten blijven, nu heet 't weer dat ze opgekalefaterd moeten worden - mede op zijn kosten. Hij is er niet van thuis, en houdt zich liefst aan zijn 7 percent. De zaak dreigt te mislukken tot de vindingrijke ex-agent, grondeigenaar nu in zwarten rok, de hulp van Amor inroept. ‘Kom, kom, als die twee jongelui hun geschil maar weer laten vallen, blijven alle belangen toch in één hand.’

En zoo gebeurt.

* * *

Een ‘gelukkig’ einde met een onpleizierigen bijsmaak!

Shaw heeft 't mogelijke gedaan, om aan zijn stuk het opzettelijk gewilde te ontnemen door de menschen zelf zoo onpartijdig en veelzijdig mogelijk te teekenen. Maar 't is zijn eerste werk geweest, en we kunnen er niet alleen uit de onbenullighedens van 't jonge paar 't oude plan in ontdekken, om een stuk van stereotiep Engelsch tooneel-karakter te schrijven - de andere menschen ‘doen’ 't ook nog niet. 't Geheel is blijven knarsen van opzettelijkheid; er zit meer mechaniek in de personen dan bloed. Toch maakt 't door zijn directheid van zegging, zijn intellectueele dracht en zijn scherp satirisme al den indruk het werk te zijn van iemand die schrijft omdat hij iets te zeggen heeft, en niet maar om een tooneelstuk te maken - als bijkans alle Engelsche dramatisten van zijn tijd.

Zijn tweede stuk, een s p e l inderdaad, wordt beter straks

met andere gelijksoortige behandeld. The Philanderer intusschen had hem lenig gemaakt in 't bewerken van personen en tooneelen. 't Is duidelijk merkbaar aan zijn derde stuk, dat in den geest van *Widowers Houses* blijft, maar veel sterker, veel vaster, veel steviger nu in het tentoonstellen van 'maatschappelijk zeer' voortgaat en daarom door de censuur van het Engelsch tooneel geweerd werd. Het onderwerp is wat we 'kras' plegen te noemen; de opvatting mèèr. Het gegeven is in de fransche tooneelliteratuur van 50-80 eenige malen behandeld: de dochter van een moeder met een verleden - 't komt voor in 't repertoire van 't *Théâtre libre:* 'Leurs filles,' van Pierre Wolff. De na-romantici van '50-'80 met hun tendenz van sociale meewarigheid hebben 't gegeven vooral opgenomen om 't pleidooi ten bate van de moeder, en er een aandoenlijkheid van gemaakt. Voor de auteurs van 't *Théâtre libre* was 't vooral een onderwerp om realistisch sensualisme te mengen met extract van hereditaire theorie. Shaw trekt 't aan, om de menschelijkheid onder sociale invloeden, en om de gelegenheid, die hij er in vindt, maatschappelijke huichelarij te lijf te gaan met een 'van 't zelfde laken 'n pak.' De moeder heeft niet alleen 'n verleden, maar nog 'n beroep: zij is nu directrice van een naamlooze vennootschap, die in de voornaamste hoofdsteden van Europa openbare hotels 1e klasse met dames 'bediening' houdt: jaarlijks dividend 35 percent! - Zij heeft den sterken levenswil, het gul sensualisme, den practischen levenszin en het sentimentalisme van een vrouw uit 't volk. Haar dochter heeft zij in totale onkunde van 't moederlijk bedrijf in Engeland een 'goede opvoeding' laten geven, en 't jonge meisje, van heel modern-practisch-nuchteren aanleg is te Oxford wiskunde gaan studeeren ('zooal je dat daar leert, zonder eenige wetenschap, zonder eenig inzicht in de natuurkundige vakken, puur abstracte wiskunde'). - De overgulle ronding van de moederlijke figuur staat in scherp contrast met de scherp omlijnde lenige levensreêheid van 't jonge meisje, in wie alle gevoeligheid en jonge levenslust onder vaste contrôle liggen. 't Eerste botsen tusschen die twee, als de moeder in Engeland terugkomt om haar dochter voor zìch te nemen, ontstaat uit het gewone verschil tusschen Ouderdom, die gezag wil oefenen, en Jeugd, die zich zelfstandig voelt. Dàn, na die

vóórschermutseling, dieper uit 't bestaan dier twee ongelijke wezens, als de dochter in onmiddellijke en onbarmhartige directheid vragen gaat naar 't goed recht der andere om haar te overheerschen. *Is* zij haar moeder? Waar is de vader; waar de bloedverwanten? - En nu barst uit die volksvrouw de felheid van haar geschokt sociaal rechtvaardigheidsgevoel: heeft haar dochter niet makkelijk zich hoog stellen, makkelijk zich hoog houden, zij, die zorgvuldig opgevoed werd? Maar zij, de moeder, kind, een van vele, van een arme weeuw uit de volksbuurten? Wat weet die dochter van dàt leven? Wat van de toekomst voor ‘fatsoenlijke’ meisjes uit die kringen? Sloven en slaven, tot slot als arbeidersvrouw? - Of, hooger op, omdat zij en haar zuster er goed uitzagen, als *barmaids* en winkeljoffers? - Dacht de dochter dat ze zoo gek geweest was om anderen al het profijt te gunnen van haar mooie gezicht? - Niet zij en zus Lizzie, hoor! die nu een der meest gerespecteerde dames in een kathedraalstad is, met gèld! - Wat weet haar dochter van de wereld, en dat een vrouw (in déze maatschappij) alleen behoorlijk voor zichzelf kan zorgen, als ze een man vindt die goed voor haar kan zijn - in 't huwelijk of daarbuiten.’ - Zoo forsch pleit deze moeder haar verzachtende omstandigheden, dat zij haar dochter beschaamt en haar tot een meewarige gemoedelijkheid brengt. Straks zal de maat van de moeder in gelijken zin gaan spreken, als hij, de voornaamste aandeelhouder in die hotelzaak, op zijn huwelijksaanzoek aan de dochter door deze fel wordt weggeworpen. Haar moeder kon verzachting pleiten om haar levensomstandigheden. Maar hij, die uit enkel winzucht...! - En dan komt hij voor den dag: Denkt ze, dat de meeste menschen op behoorlijker wijze aan hun groote inkomsten raken? Zij heeft gestudeerd van een beurs, door zíjn broer gesticht: een fabrikant-parlementslid, die 22 percent maakt door de fabrieksmeisjes die bij hem werken laag te honoreeren, zoo laag dat hij ze drijft tot wat háar moeder deed. Denkt ze, dat men in de wereld vraagt, waar iemands geld vandaan komt? - En ('t motief uit *Widowers Houses* herhaalt zich) van welk geld is haar eigen opvoeding betaald dan van wat de moeder in de ‘zaak’ maakte? Kom, kom, dief en diefjesmaat!

Fransche auteurs uit de school van het Théâtre Libre

zouden geëindigd zijn met 't jonge meisje te doen toegeven. Shaw - in dezelfde lijn voortgaand van *Widowers Houses*, en zijn socialistische levensbeschouwing vóor alles stellend, - had tot 't zelfde resultaat moeten komen. Maar hij is daar al bovenuit, en zijn fel anti-romantisme samen met zijn individualistisch naturalisme (in héel anderen zin dan 't Fransche) hebben hem op andere lijn gebracht. Hij heeft het meisje bestemd een toonbeeld te zijn van verstandelijke energie en wilskracht, op wie de verlokkingen van een ijdeltuitig, nietsdoend weelde-leven geen vat kunnen krijgen. Er zitten te veel been en spieren in *Vivie* om haar tot een ‘ding’ te doen verslappen. Ook in deze maatschappij laat hij de jonge vrouw zich zelf worden, al is 't dan ook dat zij, om stevig te staan, alle levensblijheid en gevoeligheid verwerpen moet. Zelfs laat hij geheel ongezegd of dit niet louter gevolgen zijn van haar zeer bijzondere levensverhoudingen of karakter. Het uitdiepen van zijn figuren - zooals Ibsen dat graag doet - is Shaws werk niet. Hij houdt te veel van raak opzetten, raak slaan, van gang en stuw in dialoog en tooneelontwikkeling. Zijn stijl is te pétillant, zijn fantaisie te grif. Ook als hij vastgrijpt, is 't een grijpen als van een kat: nu bijten, dan loslaten, dan weer vast. In *Mrs. Warrens Profession* is veel navrants; maar het jonge meisje staat van meet-af te zeer los van haar moeder, en de moeder zelf is in haar gehechtheid aan haar kind te zeer onder den invloed van een sentimenteele overlevering omtrent banden des bloeds... de twee polen van de dramatische batterij staan te ver van elkaar om *tragische* vonken en conflict mogelijk te maken. De reflex op de bijpersonen is eveneens meer pijnlijk dan gevoelig; heel 't stuk blijft, ondanks enkele echt-warme tonen in de verontwaardiging der moeder, met opzet koud gehouden; als het intellectueel werk van een vernuftig graveur in koper.

* * *

The Philanderer - (‘vrouwennàlooper’) - is zijn eerste satyriek blijspel geweest, waarin de ‘nieuwe vrouw’ en de Ibsen-beweging tegenover de braaf-conventioneele, quasi-

heroieke levensopvattingen der gezeten burgerij de speelsche motieven zijn, en dat tegelijk bedoelde een aanval te geven op 't ‘huwelijk als instelling.’ ‘De vrouw met zelfrespect trouwt den man niet van wien zij houdt, want zij is zoo de zwakste,’ is een van zijn stellingen, en de vrouw die modernwil-zijn, doch in werkelijkheid de slavin blijft van haar vrouwelijke behoefte aan adoratie en koestering en hartstochtelijkheid, is een van de hoofdfiguren zijner het tragische benaderende satire. Met dat al heeft 't stuk, bij veel frischheid, zijn doel gemist; de auteur kent zijn métier nog niet. Veel vaster al is zijn satire op het schijnheroïsme in het militaire leven, tegelijk treffend het Engelsche enthousiasme voor zich vrijvechtende volken als de Bulgaren. In *Arms and the Man*, dat ik in 1894 in Londen vertoonen zag, hebben we de tegenstelling tusschen den nuchter-verstandelijken Zwitserschen beroepsofficier en den Bulgaarschen operaachtigen vrijheidsheld heel vermakelijk en dikwijls raak uitgewerkt; het derde bedrijf alleen lijdt nogal onder Shaws zucht, àl te vernuftig te worden. Maar wat was 't speelbaar, en al de typen met ondergrond van levenswaarheid, ondanks oververnuft in den dialoog! - Om dit te ontkomen, moest hij heel ver gaan staan van alle tendentieusheid. En zoo heeft hij zijn meesterstuk in fantastisch blijspel geleverd, toen hij op zich nam, uit de gewone conventioneele tooneeltypen van de Engelsche comédie: brutaal-kinderlijke jongelui, geëmancipeerde dames en een komischen kellner, een spel van levende wezens te bouwen, waarin satire, grilligste fantaisie, fijn kieskeurige humor, dolheid en tragiek tot een heerlijke eenheid gegroeid zijn. Ik kan mij geen stuk in onze moderne tooneel-letterkunde herinneren, dat ik in dit alles het gelijkwaardige zou durven verklaren met dit *You never can tell*. De levenswijze kellner alleen is al een prachtstuk van fijnen humor, dat inderdaad allen schrijvers van ‘komische partijen’ tot voorbeeld gesteld kan worden, en de fantastische oplossing van een pijnlijkheid-naderend familiegeval, waarbij alle *dramatis personae* (op den in het net gevlogen jongen minnaar nà) als verkleede figuren voor een bal masqué wegdansen, lijkt mij op zichzelf een trouvaille, die bij vertooning wel een buitengewone lichtheid van doen vereischt, om het groteske niet in het burlesque te doen

vergroven. Ik zou mijn hart vasthouden als onze Hollandsche zwaartredigheid dit spel moest gaan uitdansen!

* * *

The devil's disciple is, aan den buitenkant, frank melodrama, en als zoodanig door den auteur volkomen eerlijk erkend niet alleen maar opzettelijk dus voorgesteld, om hem te beter gelegenheid te geven te doen uitkomen welke verandering de kijk der levensopvatting teweegbrengt op het effect van conventioneele gegevens. De hoofdpersoon heeft in zijn jeugd zoo te lijden gehad van de koude hardvochtigheid van streng rechtzinnig Schotsch Calvinisme, dat hij levenswarmte is gaan zoeken in den dienst van zijn roode helsche majesteit. In 't Amerika der 18e eeuw, bij het begin van den strijd tegen de Engelschen, heeft hij als bestrijder der conventioneele opvattingen en burgerlijk-christelijke huicheldeugden vrij spel. Zijn moeder, die zijn jeugd met haar hardheid vergiftigde, neemt hij de vrijheid te haten, zooals zij 't hem doet; zijn vader, die onder zijn vrouws zelfgerechtigheid zuchtte, heeft zwak op hem gehouden, en maakte hem, achter den rug der moeder (aan wie eigenlijk 't familiegeld behoorde), eenig erfgenaam. De onttroning der moeder voor haar zoon vormt 't gegeven van 't eerste bedrijf, waarin de figuren heel scherp en met Shawschen (d.i. nuchter-waarheid-zeggenden) humor geteekend zijn. De leerling van den duivel is daarbij de eenige die zich 't onwettig dochtertje van een juist als rebel gehangen oom aantrekt.

't Tweede bedrijf brengt ons in de pastorie, bij den daadkrachtigen, geestelijk-frisschen en onbevangen dominé en zijn romantisch aangelegde jonge vrouw. Dominé meent dat de Engelschen op den jongen man loeren om hem als rebel tot waarschuwend voorbeeld op te hangen, en heeft hem ontboden. De twee mannen, ieder voor zich rechtuit gaande, begrijpen elkaar snel, ondanks het eerste wantrouwen van den duivelsvolgeling tegen den dominés-rok. Het romantisch-bekrompen vrouwtje echter schrikt vreeselijk ontdaan van den ‘slechtaard’ terug. Dan volgt de melodramatische verwikkeling: terwijl de dominé is weggeroepen, komen Engelsche soldaten hem gevangen nemen als rebel, vinden den ander en nemen hèm. En hij, geamuseerd door de ver-

gissing en veel te dwars om zich te verontschuldigen, laat zich tot ontsteltenis van het jonge vrouwtje meenemen. Dit ‘heroisme’ zooals zij zijn satyrieke onverschilligheid uitlegt, is al half voldoende om haar afschuw in bewondering om te zetten, en als straks haar man, thuisgekomen en ontdekkend hoe 't geval staat, in felle woede op de Engelschen en in rappe daadvaardigheid, er in allerijl van door gaat in plaats van zich als den werkelijk gezochte aan te geven, raakt onze jeugdige romantische heel en al de kluts kwijt. Shaw geniet, als hij nu in 't derde bedrijf dien Amerikaanschen duivelsleerling tegenover den stommen Engelschen krijgsraad kan doen uitvaren; het jonge vrouwtje laten doen, wat ieder in een romanheldin verwacht (en dien jongen man allerminst aangenaam is) en een Engelsch generaal met drogen humor de stommiteiten der Engelsche ministers en van zijn ondergeschikte kapiteins doen satiriseeren. Het hysterisch romantisme der jonge vrouw brengt eindelijk aan den dag dat de gevangene de echte niet is, wat natuurlijk geen beletsel blijkt om hem toch naar de galg te verwijzen. In het slottafereel wordt het melodramatische tot zijn opperste hoogte gevoerd als we de galg op 't tooneel zien, den verkeerde bijkans zien hangen, en modern auteur en melodramatist samen gaan om tot slot den dominé, die op 't oogenblik van gevaar een krijgersnatuur in zich had voelen ontwaken, als leider van Amerikaansche opstandelingen zijn plaatsvervanger te doen redden, zonder zich zelf noodeloos op te offeren, gelijk de romantische opvatting van zijn vrouw van hem gevorderd zou hebben. En met een handwuiving doet hij zijn vrouwtje aan den ander over.

't Is Shaw's groote grief tegen acteurs, publiek en kritiek geworden, dat die samen geconspireerd hadden om ‘ter verklaring van de zelfopoffering’ van zijn hoofdpersoon, dien met een romantische verliefdheid op 't dominésvrouwtje te bezielen! - Alsof er buiten dit sentimenteel sentiment niets anders was op de wereld!

Weer tegen de romantiek, maar nu die van de conventioneele aandoeningen: stem des bloeds, bloedwraak, en juridische wraakoefeningen der gestelde machten, gaat zijn fantastisch rooverhoofdmans tooneelspel: *Captain Brassbound's Conversion* waarin Shaw heeft willen laten zien hoe weinig al deze sen-

timenten bestand zijn tegen de kalm-zakelijke, optimistischvriendelijke stemmingen van een bereisde Engelsche dame, wier theorie het is dat een mensch nooit eenig gevaar loopt die in zijn medemenschen dadelijk een vriend ziet, en altijd bereid is - hen in aangename stemming te brengen door ze te verzorgen. Het type is òverteekend, maar in deze voor ons zeer onwerkelijke Marokkaansche omgeving hindert die overdrijving weinig. De realiteit van het geval zit in den binnenkant, niet aan den buitenkant, en zoo'n grilligen buitenkant laat Shaw altijd zien met een Ierschen humor en levendigheid, die hem ontzaglijk amusant maken. Langdradig wordt hij alleen als hij al te lang tamelijk serieus wil blijven, zooals in zijn *Caesar and Cleopatra*, van al zijn werk als samenstelling 't minst stevig, maar in de geheel moderne karakteropvatting der hoofdpersonen toch altijd onderhoudend. Shaw neemt ter verdediging van die moderne opvatting zijn geliefkoosde theorie te baat: dat de lieden, die 't altijd over onzen vooruitgang hebben, raaskallen, en de menschheid tusschen Caesar en vandaag allerminst niet veranderd is. Zijn Caesartype heeft veel van de bereisde dame van daareven: hij is de raisonnabelste man ter wereld, die er niet aan zou denken ook maar één vijand op te offeren aan wraakzucht, maar allerminst aarzelt ze van kant te doen maken als 't mòet: een verstandsmensch, die de wereld neemt zooals ze is, Cleopatra als een kind behandelt, tracht haar te leeren koningin te wezen zonder vrees en zonder grillige wraakzucht; en door zijn volkomen beheersching van zichzelf en van de toestanden, gemakkelijk heerscher over menschen wordt, zonder zich in 't minst daar moeite voor te geven. Het typus van den Oppermensch, maar Shaws neiging, dat vooral zuiver uitkomt in de toespraak tot de Sphinx, in het mysterie van den Egyptischen mane-nacht:

> ‘Gegroet, Sphinx; groetenis van Julius Caesar! Vele landen heb ik doortrokken, zoekende de verloren sferen waarvan mijn geboorte in deze wereld me balling maakte en het gezelschap van wezens zooals ik. Ik heb kudden en weiden gevonden, menschen en steden, maar geen anderen Caesar; geen lucht, die mij eigen was, geen wezen dat mij verwant was; niemand die mijn daad verrichten kan van den dag, noch denken mijn gedachte

van den nacht. In die kleine wereld ginder, Sphinx, is mijn plaats zoo hoog als de uwe in deze wijde woestijn; maar ik trek, en gij zit stil; ik verover, en gij verduurt; ik werk en verwonder me, gij waakt en wacht. Ik kijk op en ben verbaasd, kijk neer, en zie in 't donker, zie rond en wordt verdwaasd, terwijl uw oogen nooit eindigen van turen - de wereld uit - naar den verloren sfeer - het moederland waarvan we verdwaald zijn. Sphinx, gij en ik, vreemden voor het menschenras, zijn geen vreemdelingen voor elkander: was ik niet bewust van u en van deze plek sints mijn geboorte? Rome is de droom van een krankzinnige; dìt is mijn werkelijkheid. Deze sterre-lampen die u belichten heb ik van verre gezien in Gallië, in Brittanje, in Spanje en Thessalië, neerseinend groote geheimenissen naar een eeuwigen schildwacht beneden, wiens post ik nooit heb kunnen ontdekken. En hier, eindelijk, is hun schildwacht-beeld van het gestadige en onsterfelijke deel mijns levens, zwijgend, vol van gedachten, alleen in den zilveren woestijn. Sphinx: Ik heb bergen beklommen in den nacht om in de verte de steelsche voetglijding te beluisteren van den wind, die uw zand opjaagt in verboden spel - onze onzichtbare kinderen, Sphinx, lachend in fluisteringen. Mijn weg daarheen was de weg van het Noodlot; want ik ben degeen, van wiens genie gij het symbool zijt: beest, vrouw en God ineen; - niets mannelijks in mij. - Heb ik uw raadsel gelezen, Sphinx?'

* * *

En op deze toespraak van suggestieve gedachte-schoonheid en grootheid - het hoogtepunt van Shaw als stijlkunstenaar - laat Shaw (de grillig-speelsche) de 15-jarige Cleopatra, die in angst voor de komende Romeinen een schuilplaats gezocht heeft in de armen van haar geliefkoosden Sphinx, ineens om dezen heengluren, met haar zeer kinderlijk-familiaar:

'Psst, ouwe heer!'

* * *

Het hoogste reikte Shaw en bereikte hij, toen hij in '94 zijn *Candida* schreef.

Want ik weet van niet één tooneelspel in de nieuwere literatuur, dat het nabij komt in zuivere mengeling van levende-mensch-observatie en teekening, doorgroefd tot in diepten van vlijmend zelf-erkennen, met flitsing van opwiekend verbeelden en groot-dichterlijke doorziening. Wat Ibsen beproefde: omwolking van modern klein leven met visionnaire gedragenheid: de versmelting van beide tot de zuiverste kunsteenheid, is hem, den uit de romantiek tot het realisme gegroeide, nooit geheel gelukt; de verbeeldinggedragene ondergrond van zijn werkelijkheid kon hij nooit geheel loswerken uit de afgetrokkenheid van zijn symbolisme. Maeterlinck gaf anders niet dan de geheimenissen van het leven in de mooie vormen eener gansch onwerkelijke symboliek van poppenliguurtjes; zijn pogen om uit de menschen zelf dat geheimnisvolle te doen verijlen mislukte, want zijn figuren bleven bloed- en levenloos, en hun mooiste zeggingen klonken te duidelijker als uitingen van den auteur, door tooneelfiguren kunstiglijk getrompet. Om die eenheid van werkelijkheid en verbeelding te bereiken, was het opmerkelijk saamgestelde menschproduct noodig dat Shaw heet: een opgegroeide in dampkring van verfijnde overbeschaving, fel vijand daarvan, toch er in meê trillend in geestelijk en sensitief nerveuse éenheid. Een, in wiens denken de uit eenzelfde geestesrichting geboren, doch later tot tegenstrijdigheid zich vertakt hebbende, moderne denkstroomingen (die van Marx, Schopenhauer en Nietzsche) tot nieuwe eenheid waren samengegroeid, - wèl zoo helder bewust gebleven van hun verscheidenheid evenwel, dat hij beide tegenover elkander kon ontwikkelen als aanbotsende dramatische motieven. Een geborene uit het ras der fantasten en verbeeldingsmenschen, die het erkennen der werkelijkheid zoozeer had leeren waardeeren als het eerstnoodige, dat hij met haar kon spelen zonder haar te misvormen en in haar eigen onbestendigheid en betrekkelijkheid het middel vond zijn verbeelding te gerieven met toekomstvisioen, dat niet los van haar werd. Geen gemoedsman, en dùs voor overgevoeligheid bevreesd, dat hij eenmaal in zijn leven het pijnlijkst-gevoelige met zijn teedersten humor kon aanraken, zonder sentimenteel of grof te worden, en bij al zijn verstandlijkheid zoozeer kunstenaar, dat hij er in kon slagen zijn geestelijk bedoelen ganschelijk te onderwerpen aan

zijn sensitief mensch-uitbeelden. Zoo is in *Candida* een ondergrond van modern gedachteleven gearceerd, zonder dat de menschfiguren en hun levensbewegen er tegen aandoen als opzettelijk; zoo heeft hij motieven van *Bygmester Solness* en van *Dukejhem* zoowel als een sociaal ontwikkelingsprobleem weten te verweven en op te voeren tot een hoog-subtiel beschavingsplan, en in een ontleding en voortstuwing van drie hoogst-moderne menschfiguren het diepst-tragische huiverwekkend benaderd in een tooneelspel, dat aan zijn buitenkant de meest gewone alledaagschheid, en zelfs zeer populairen tooneelhumor vertoont.

* * *

De man: een veertigjarig geestelijke van de Engelsche Staatskerk, prediker van kristelijk socialisme, gulle, sterke gemoedsnatuur, eerlijk en onbevangen, die wil leven naar zijn denkbeelden, geheel zich geeft aan zijn werk en aan anderen; in wegsleepende welsprekendheid zijn gehoor bezielend met zijn ideaal eener eenheid van leven op aarde en leven hiernamaals. Een van die gelukkigen, die nooit twijfelen, noch aan zichzelf, noch aan hun levenswerk; allerminst aan hun invloed op anderen, omdat zij van jongsaf omringd zijn geweest van liefde en adoratie, hun toegevloeid zooals 't leven stroomt naar de bronnen van warmte.

En tegenover hem: eene 18-jarige dichternatuur, kind van adellijk bloed en verfijnde overbeschaving, - in alles zijn antagonist: zwak van lichaam, onbekwaam tegenover het leven, moeilijk zich uitend in de beschaming van zijn dichterziel, die haar echtheid niet aan elk wil toonen en in haar eerlijke zuiverheid terugschrikt voor wat valsch en gemaakt is; onbegrepen door zijn omgeving, en hongerend naar begrijpen en liefde; in zijn honger fel en verraderlijk tegen den vijand, die bezit wat hij behoeft; in zijn besloten begeeren dóorvoelend en dóorziend wat den ander in diens bezitten blind verborgen blijft, en zijn intuïtieve levenswaarheden met wreede hartstochtelijkheid uitkraaiend of in angstvallige schaamte aanbiedend, bevreesd ze onbegrepen teruggewezen te zien. Een, die hooger wereld kent van zuivere schoonheid dan de rhetorica van den hervormer en die terugschrikt

voor het uit gelijkheidsdrang omlaag halen van den hemel naar de aarde. De jongere, die aan de deur klopt van den oudere met door dezen ongeweten zielsbehoeften, - die toch eeuwig van de menschen zijn en zullen blijven: 'Een vreemde, schuwe jongemensch van achttien jaar' (déze beschrijving is van Shaw zelf, die elk zijner personen graag uitvoerig-zorgvuldig introduceert) '- lichtgebouwd, verwijfd, met een teere kinderstem, de pijnlijke, geplaagde uitdrukking en het terugschrikkend optreden die de angstige overgevoeligheid toonen van zeer vlugge en onmiddellijke jeugdvrees, eer het karakter zich tot volle rijpheid gezet heeft. Miserabel besluiteloos, weet hij niet waar te staan of wat te doen; bevreesd voor elken vreemdeling, zou hij liefst naar eenzaamheid terugdazen zoo hij dorst; maar de hevigheid zelf waarmee een volkomen alledaagsche ervaring hem aandoet, ontstaat uit overstraffe zenuwsterkte; en zijn neusvleugels, mond en oogen verraden een fel onrustigen moedwil, omtrent welks drang zijn wenkbrauwen, in hun meelijdende buiging, geruststellen. Zoo ongewoon ziet hij uit, dat hij bijkans bovenaardsch lijkt, en voor prozaïsche menschen is er in dit bovenaardsche iets hinderlijks, evenzeer als dichterlijk gestemden er iets van den engel in zullen vinden. Zijn kleeding is geheel anarchistisch. Hij draagt een oud blauw jacket van serge, zonder knoopen, over een wollen tennishemd, een zijden zakdoek als das, een broek als het jacket en bruin linnen schoenen. In deze kleeren heeft hij blijkbaar in de hei gelegen en door water gewaad, en er is geen spoor dat hij ze ooit geborsteld heeft.'

Aldus deze door den 40-jarigen geestelijke van de straat meegenomen jonge dichter, die omdat hij niet voor een graad wilde studeeren door zijn adellijken vader aan zijn lot was overgelaten - met een cheque van £ 50, welke hij niet wist te benutten.

En hij is de stille aanbidder geworden van de vrouw van den ander: *Candida*.

> 'Een jonge vrouw (beschrijft Shaw alwêer) van drieen-dertig jaar,
> wèlgebouwd, welgevoed, met kans om later matrone-achtig te worden;
> nu evenwel op haar best, in de dubbele bekoring van jeugd en moederschap.
> Haar optreden is dat van een vrouw die geleerd heeft dat zij

> een ieder naar haar wil kan zetten door het winnen van hun genegenheid en die dit doet, intuïtief en openlijk, zonder zweem van gemoedsbezwaar. In zoover is zij volkomen gelijk aan elke andere vrouw, die precies knap genoeg is om de attracties van haar sexe te gebruiken voor kleine egoïstische doeleinden. Maar de zuivere lijn van haar wenkbrauwen, moedige oogen en vastbesloten mond toonen in Candida een geestelijke onbevangenheid en waardigheid van karakter, die alle geslepenheid in haar genegenheid tot iets edels maken. Een dóórdringend opmerker zon aanstonds gissen, dat hij die het afbeeldsel van de Maagd uit Titiaans Annunciatie boven haar schoorsteenmantel hing, dat moet gedaan hebben omdat hem eenige ziele-gelijkenis tusschen beide getroffen had, zonder haarzelf of haar echtgenoot te verdenken van zulk een opmerking, zoomin als van eenig begrip voor Titiaans kunst.'

Die gravure is de gift van den jongen aanbidder van Candida; 'de vrouw met een groote ziel, snakkend naar echtheid, waarheid, vrijheid, maar die door haar man gevoed wordt met metaphoren, afgezaagde peroraties en niets dan rhetorica.' De jonge dichter is met haar en de kinderen naar buiten geweest, terwijl Morrell bleef werken en speechen. En hij komt terug met haar, zijn aanbidding gestegen; met een fijn voorgevoelen dat wat Morrell geeft, haar niet kan bevredigen; met haat tegen den man die deze aangebedene neerhoudt in zijn democratischen gelijkheidsdrang en afkeer van weelde.

En voor het eerst in diens leven weet hij dezen zekerevan-zich-zelf te doen twijfelen, twijfelen aan wat hem 't liefste is. Want als de oudere eerst den jongere uitlacht, en hem zegt dat hij zich aanstelt als een dwaas met zijn beweren dat Morrell zijn vrouw niet begrijpt en haar aan zijn zelf-ingenomenheid offert, dan barst het los uit dezen jongen ziener:

> 'O denkt ge dat ik dat alles niet weet? - Denkt u dat de dingen waar de menschen zich aan verdwazen iets minder waar en echt zijn dan de dingen waar ze verstandig over zijn? (*Voor het eerst komt er weifeling in Morrell's kijken. Onwillekeurig wendt hij zijn gezicht af, en staat in gedachte ontdaan te luisteren*.) Ze zijn

veel méer waar; 't zijn de eenige dingen die waar zijn. U bent heel bedaard en verstandig en gematigd tegenover mij omdat u zien kunt dat ik me als een dwaas aanstel ten opzichte van uw vrouw; zooals ongetwijfeld die oude man (M's schoonvader) die daar net hier was, heel verstandig sprak over uw socialisme, omdat hij zag dat u een dwaas is in dat opzicht. Bewijst dat uw ongelijk? - Bewijst uw genadige meerderheidstoon dat *ik* verkeerd zie?'

MORRELL (*heeft hem in stijgende verwarring aangehoord; nu barst hij los, terwijl de andere hem staat)*. Marchbanks, een duivel was 't die je deze woorden in den mond legde. 't Is gemakkelijk - ontzettend gemakkelijk - iemands zelfvertrouwen te breken. Daar gebruik van te maken om iemands geestkracht te vernietigen is werk des duivels. Pas op wat je doen gaat. Neem je in acht.

MARCHBANKS (*onbarmhartig*). Ik weet 't Ik doe 't met opzet. Ik heb u daarstraks gewaarschuwd dat ik u in 't hart zou steken.

(*Een oogenblik staan beiden dreigend tegenover elkander. Dan weet Morrell zijn waardigheid terug te winnen en hij spreekt, met nobele teederheid*):

'Luister naar me, Eugene. Eens, dat hoop en vertrouw ik, zul je een gelukkig mensch zijn, zooals ik. (*Eugene trekt onverzoenlijk de schouders op, met geringschatting van M's geluk. Deze, diep beleedigd, herwint zijn zelfbeheersching met moeite, en gaat dan voort, met groote artistieke schoonheid van zegging*). - 'Ge zult huwen, en met al je kracht en al je gaven zul je werken om ieder plekje op aarde zoo gelukkig te maken als je eigen thuis. Je zult een der stichters zijn van het Koninkrijk Gods op aarde; en - wie weet - misschien zijt ge bestemd een voorganger en bouwmeester te worden, waar ik alleen een eenvoudig handwerksman blijf. Want denk niet, m'n jongen, dat ik, hoe jong je ook nog zijn mag, niet de belofte van hooger gaven in je ontdek, dan waarop ik ooit aanspraak maken mag. Wèl weet ik dat in den dichter des menschen heilige geest - de god in den mensch - het goddelijke 't meeste

> nadert. Daaraan te denken moest je doen beven, te denken dat de zware last en de groote gaven van een dichter op je gelegd kunnen worden.'

Maar de rhetorica van den geestelijke maakt geen indruk op den jongen dichter. Hij mag fysiek zwak zijn, de geestelijke lafheid der Engelschen is hem evenzeer vreemd: - '*hij is niet bang voor de denkbeelden van een geestelijke*'. - En zoo antwoordt hij, zijn jongensachtige rauwheid van stellig-zeggen scherp afstekend tegen de mooie voordracht van den ander:

> ''t Maakt me niet bang. 't Is 't ontbreken ervan in anderen, dat me sidderen doet!'

Noch zijn anders nooit falende welsprekendheid, noch de niet langer te bedwingen uitbarsting van zijn gistend bloed kunnen Morrell 't over den jongen mededinger doen winnen. 't Vergift van den twijfel zit in hem, en zijn vast geluk is weg. - Straks gaat de tegenstelling tusschen de twee zich nog scherper uiten, rondom Candida heen, die Morrell, om geen dienstmeid-slavin te hebben, nu zelf (hij helpt ook een handje, want hij is geen egoïst) al 't ruwe huiswerk laat doen, tot 't vullen van de petroleumlamp toe. En Eugene aan 't jammeren: 'de mooiheid van Candida's vingers bezoedeld door dat stinkvocht!' - Terwijl haar nagelborstel 'voor huiswerk gebruikt is!' Hoe zou hij haar weg willen voeren, hoog de lucht in, waar de lampen sterren zijn, en niet behoeven gevuld te worden met petroleum!

> MORRELL (*hard*). En waar men niets te doen heeft dan lui te wezen, zelfzuchtig en nutteloos.

En de ander, nu in vuur:

> 'Ja, lui te wezen, zelfzuchtig en nutteloos, dat is de schoonheid te dienen in vrijheid en geluk; - heeft niet ieder man dàt met heel zijn ziel verlangd voor de vrouw van zijn liefde? Dat is mijn ideaal; wat is 't uwe, en van al die gruwelijke menschen in deze foeileelijke huizenstraat? - Preeken en schrobboenders! - Het preeken voor u en het schrobben voor uw vrouw!' -

En dan nu hiertusschenin Candida, straks even geschokt door den prozaisch-utilaristischen uitval van haar man, met haar zachten humor:

> 'Hij doet het schoenpoetsen, Eugene. Nu zul jij dat morgen ochtend moeten doen, omdat je dit gezegd hebt.' -

EUGENE: O, spreek niet van schoenen! Uw voeten moesten in schoonheid op de bergen staan. -
CANDIDA. Maar ze zouden niet mooi doen op een Londensche straat, zonder schoenen!' -

't Is hàar stem, die van den fijnen gemoedshumor, die Eugene geheel begrijpt, en die haar man beschermt, al zal de eerlijke openhartigheid van haar liefdespreken dezen straks, onbewust, openbaren dat er waarheid lag in wat Eugene hem heeft doen beseffen.

Ze vindt haar man er afgemat uitzien, en doet hem bij haar neerzitten. Waarom, vraagt ze hem, geeft hij toch al die voordrachten en dat praten, avond aan avond, niet op? Al wat hij zegt is zeker heel waar en goed, maar de menschen komen om zijn mooie voordracht te bewonderen, de dames vooral; opvolgen wat hij hun vertelt, daar denken ze immers niet aan. Zijn Gemeente komt Zondags naar zijn preek over de ware Christelijkheid luisteren, om te meer recht te hebben zich in de week aan haar geldverdienen te wijden. - Hij leest ze daarover de les, zegt hij, en als ze niets er in vinden, waarom komen ze dan naar zijn kerk, in plaats van naar slechter gelegenheden te gaan? - 'Och kom,' - antwoordt haar wereldwijze humor - 'omdat die andere niet open zijn op Zondag en omdat ze dáár niet gezien willen worden.' Bovendien, de dames! - Hij mag denken dat ze om zijn Christendom en Socialisme toestroomen! - 't Is immers alleen omdat ze allen gecharmeerd van hem zijn. Als 't eerste 't geval was, ze zouden leven naar zijn leer, in plaats van er alleen naar te komen luisteren! - M'n lieve dwaze jongen!' -

Alweer kan hij niet begrijpen, de werkelijkheid niet zien. Is zij jaloersch? En dan, zij, in vreemd gepeins. - 'Ja.' - Maar niet van de allen die hem aanbidden. Jaloersch voor den armen Eugene, dat die zoo weinig liefde ontvangt; hij, haar man, zooveel meer dan goed voor hem is.

Zij, niet wetend van 't geen tusschen de twee mannen straks geflitst heeft, verbaast zich over den indruk van haar woorden. Is er iets dat hem hindert?

MORRELL (*haastig*) Niets. (*Hij kijkt haar aan in moeilijke strakheid*.) Je weet dat ik volkomen vertrouwen in je stel, Candida.

Zij, nog altijd in haar humoristische stemming:

> ‘O jij ijdelheid! Ben je zoo zeker van je onweerstaanbaarheid?’ -
> HIJ: ‘Candida, je choqueert me. Ik dacht geen oogenblik aan mijn attracties. Ik dacht aan jouw goedheid - je reinheid. Die zijn 't waar ik mijn vertrouwen in stel.’

Nu, in dit gevaarlijke oogenblik, begrijpt hij nog niets van het fijnere zielsleven van zijn vrouw. Een dominé om zoo iets te zeggen! ‘Wat een echte dominé ben je toch, James!’ - ‘Dat zegt Eugene ook,’ - verklaart hij, heel en al terneergeslagen. - En nu op eens neemt zij 't onderwerp van Eugene op. Met haar armen op haar mans knie, in levendige belangstelling, zegt ze haar ingenomenheid met dien jongen. ‘En weet je wel, James, zonder dat hij zelf het minste vermoeden er van heeft, is hij op 't punt tot over de ooren verliefd op me te worden.’ - ‘Heeft hij heel en al geen vermoeden ervan, zoo?’ vraagt hij. En zij: ‘o heelemaal niet!’ En dan, zich verliezend in de toekomst van Eugene:

> ‘Eens zal hij 't ontdekken. - Als hij zoo oud en ervaren is als jij. En dan zal hij begrijpen dat ik 't geweten moet hebben. - Wat hij dàn van me denken zal?’ -

Nu bestijgt zij stil de hoogte van fijnst vrouwelijke subtielheid en devinatie. En hij, de prediker, blijft omlaag:

> MORRELL: Geen kwaad, Candida. Ik hoop en vertrouw, geen kwaad.
> ZIJ (in twijfel-gedachte). Dat zal ervan afhangen.
> HIJ (de nooit-twijfelaar buiten staat te begrijpen). Ervan afhangen?
> ZIJ. Ja, van wat er met hem gebeurt. Begrijp je niet? 't Zal ervan afhangen hoe hij zal leeren wat liefde waarlijk is. Ik bedoel, het soort van vrouw dat 't hem leeren zal. -

Hij begrijpt nu *heel en al* niets meer. - En zij legt uit:

> ‘Als hij 't leert door een reine vrouw, zal 't goed zijn; hij zal me vergeven.’ -
> ‘Vergeven?!’ -
> ‘Maar als hij 't mocht leeren door een onreine, zoo-

als zooveel mannen doen, en de dichterlijken vooral, die in alle vrouwen engelen zien. Stel eens dat hij de waarde van de Liefde ontdekken zou als hij haar heeft weggeworpen en zich zelf, in zijn onwetendheid. Denk je dat hij mij dan nòg vergeven zal?' -

Hij vat telkens minder. Hij, die in den omkring van zijn begrippen en abstracties staat, ver van de wereld der halfbegrepen vermoedens van de diepste waarheden. Met overgevende goedheid en teedere bemoedering zal ze 't hem uitleggen, en hem ongeweten wonden:

'Ik bedoel, zal hij mij vergeven, dat ik 't hem niet zelf geleerd heb? - Dat ik hem heb overgelaten aan de onreine vrouwen ter wille van mijn goedheid en mijn r e i n h e i d , zooals jij dat noemt. O James, wat begrijp je me toch weinig, om me te spreken van je vertrouwen in mijn goedheid en reinheid! Ik zou ze allebei vrijwillig aan dien armen Eugene geven, zooals mijn shawl aan een bedelaar die van kou sterft, als er niets anders was om me te weerhouden. Stel je vertrouwen in mijn l i e f d e , James, want als die verdween, wat zou ik weinig geven om al je preeken, - enkel phrases, waar je jezelf en anderen mee bedriegt, dag aan dag!'

Hij heeft een hooge vrouw, zijn eigen, in de naaktheid van haar ziel gezien. En niet doorgrond. Zooals zij nog niet doorgrondt wat in hem vlijmt, nu hij haar 't zelfde hoort zeggen als dien ochtend Eugene, en zij heel verrukt uitroept: 'O maar Eugene, die heeft altijd gelijk; hij begrijpt mij, hij begrijpt iedereen, jij alleen James (*met een lach en een kus*) begrijpt niets.'

Toch, het drama zou zijn diepere beteekenis missen als er in hèm geen eerlijke kracht school. Candida's liefde voor hem - al gaat hij zelf er nu aan twijfelen - is waarborg genoeg voor zijn beduidenis. Eugene kon 't niet vatten wat zij in dien mooiprater mag zien. Maar 'een vrouw als zij heeft goddelijk inzicht; 't zijn onze zielen die zij lief heeft, niet onze dwaasheden en ijdelheden en verblindingen, of onze kleeren en boorden, of iets anders van de vodden en lorren, waarin we gewikkeld staan.' - mompelt hij, droomerig.

James heeft hem zijn kans gelaten. Hij gaat een eerst afgezegde toespraak houden en staat er op, dat Candida en Eugene samen thuis zullen blijven. 't Is half bravoure maar ook echte behoefte aan zekerheid omtrent Candida's voelen, dat hem drijft tot dat pijnlijk heroisme. Eugene durft nu zich niet laten gaan; niet bekennen aan Candida wat hij denkt dat haar verborgen is. Hij leest haar alleen zijn eigen en andere gedichten voor, om niets te verraden. En brengt haar aan 't droomen. Tot zij, weer bewust wordend, niet nalaten kan hem uit te lokken.

> EUGENE. O ik ben den heelen avond zoo ellendig geweest, omdat ik braaf was. Nu doe ik wat niet mag, en ben gelukkig.
> CANDIDA (*met een teederen lach om hem*). Ja, ik ben zeker dat je je voelt als een heel volwassen bedrieger en verleider - vreeselijk trotsch op je zelf, niet?....
> EUGENE. Mag ik een paar erge dingen zeggen?
> CANDIDA (*zonder de minste vrees of koelheid*, *met volmaakten eerbied voor zijn hartstocht, doch met een vleugje van haar moederwijzen humor*). Nee. Maar je moogt alles zeggen wat je echt en werkelijk voelt. Al wat je maar wilt, wat dan ook. Ik ben niet bang, zoolang 't je eigen zelf is dat ik hoor; niet maar een aanstellerigheid: een ridderlijke, een slechte, of zelfs maar een dichterlijke. Ik houd je op je eer en waarheid. - En zeg nù wat je wilt....

Nu verdwijnt zijn hartstocht van zijn lippen en neusvleugels als zijn oogen stralen gaan in aandoenlijke vergeestelijking:

> 'O nu kan ik niets meer zeggen, - al de woorden die ik ken leven buiten mij; alle, op een na.' -
> CANDIDA. En dat eene is?
> EUGENE. (*zacht, nu zich overgevend aan de muziek van den naam*) Cándida, Cándida, Cándida, Cándida, Cándida. Ik mocht nu uitspreken, want u hebt u beroepen op mijn eer en mijn waarachtigheid. En ik denk of voel nooit: Mevrouw Morrell. 't Is altijd Candida.
> CANDIDA. Natuurlijk. En wat heb je haar te zeggen, aan Candida?
> EUGENE. Niets dan uw naam duizend malen te her-

halen. Voelt ge niet dat iedere keer een gebed opgaat tot u?
CANDIDA. En dat moet je gelukkig maken, dat je kunt bidden?
EUGENE. O heel gelukkig!
CANDIDA. Dat geluk is 't antwoord op je gebed. Wat wil je meer?
EUGENE. Niets. Ik ben nu in den hemel, waar gebrek onbekend is.'

Omdat zijn verlangen zoo sterk is, en hij heeft leeren ontberen. Omdat zij zijn aanbidding is, die niet mag bezoedeld worden door de realiteit. Omdat ontberen kracht geeft en bezit steeds meer behoefte kweekt; omdat haar man, verwend van zijn jeugd, haar moedervrouw-zorgen niet kon missen, hoe krachtig hij zich zelf ook denkt; omdat in Candida 't moedergevoel 't sterkst is, en zij haar sterk-zwakken man weet te moeten bemoederen, blijft zij bij hém. Den jongen dichter is zij te zekerder inspiratie.

Als Candida met fijn gevoel en zachten humor heeft gezegd, hoe zij zich voelt tegenover haar man en Eugene ('niet aan een van ons beiden behoort zij' - heeft die straks uitgesproken - 'm a a r a a n z i c h z e l f') gaat 't licht op in den prediker:

MORRELL. 't Is alles waar wat je zegt. Wat ik ben, heb jij van me gemaakt, met de zorg van je handen en de liefde van je hart. Je bent mijn vrouw, mijn moeder, mijn zusters: de som van alle teederheid voor mij.
CANDIDA (*nu in zijn armen, glimlachend tot Eugene*). Ben ik jouw moeder en zusters voor je, Eugene?
EUGENE (*met een fel gebaar van afschuw*). O nooit. En nu heen in den nacht.
CANDIDA (*hem snel in den weg komend*). Je verlaat ons niet zoo?!
EUGENE (*met den klank van een mannelijke stem, niet langer een kind*). Ik ken het uur als het slaat. Ik kan niet wachten met wat moet gebeuren.

Morrell vreest voor een wanhoopsdaad. Candida weet beter. 'Hij heeft geleerd te leven zonder geluk.'

EUGENE. Ik verlang 't geluk niet meer. 't Leven is edeler dan geluk 't kan maken. Dominé James: met

bei m'n handen geef ik je mijn geluk: ik heb je lief omdat je 't hart vervult van de vrouw die mijn Liefde is. - Adieu!
CANDIDA. Een laatste woord. Hoe oud ben je nu, Eugene?
EUGENE. Ik ben nu zoo oud als de wereld. Van ochtend was ik achttien.
CANDIDA (*gaat naar hem toe, en staat achter hem, een hand liefkoozend op zijn schouder*). Wil je, om mij, een kort gedicht maken van de twee zinnen, die ik je vóór zal zeggen. En wil je beloven dat je ze zult herhalen, in je zelf, telkens als je aan mij denkt.
EUGENE (*onbewegelijk*). Zeg de zinnen.
CANDIDA. Als ik dertig ben, zal zij vijf-en-veertig wezen. Als ik zestig word, is zij vijf-en-zeventig.
EUGENE (*wendt zich nu tot haar*). Over honderd jaar zullen we even oud zijn. Maar ik heb een mooier geheim dan dit in mijn hart! Laat me nu gaan. De nacht daarbuiten wordt ongeduldig.
CANDIDA. Vaarwel. *(Zij neemt zijn gelaat in haar handen; hij, haar bedoeling vermoedend, buigt een knie; en zij kust zijn voorhoofd. Dan vliegt hij weg in den nacht. Zij keert zich nu tot haar man, om dien in haar armen te nemen*.) O James! (*Zij omarmen elkaar. Maar kennen het geheim niet in het hart van den jongen dichter*.)

Deze laatste bijvoeging is een onbehoorlijk misbruik van Shaw's opvatting, dat in het gelezen stuk de auteur moet aanvullen wat de acteur geeft bij de voorstelling. Want niet één speler zou deze laatste raadseltjes-opgeverij van den schrijver kunnen uitbeelden. Wilde hij den suggestieven ondergrond van zijn handeling versterken, hij had 't moeten doen buiten alle legende om. 't Is trouwens overbodig. Wat ik ervan aanhaalde zal den lezers duidelijk genoeg gemaakt hebben, hoeveel er onder deze uiterlijke handeling leeft. Meer dan de auteur ten slotte kon verduidelijken: hij heeft alleen kunnen aangeven.

‘Om het innerlijke drama van het Prae-raphaelitisme (d.i. van het mystiek gelooven), 't zij oud of modern,

te distilleeren' - dus heet 't in de voorrede - 'moet men het toonen in conflict met de eerste gebroken, nerveuse, mislukkende pogingen om zijn eigen verzet tegen zich zelf te formuleeren, terwijl het bezig is zich te ontwikkelen tot iets hoogers. Een samenhangende verklaring van zulk een verzet, verstandelijk-nuchter voor het intellect gereed gemaakt, is pas te geven als 't werk gedaan is, nee, als men er mee gedaan heeft; d.i. als de ontwikkeling voltooid. erkend en verwerkt, de geschiedenis van juist-gisteren is geworden. Maar lang vóor dat begrijpen gebeuren kan, richten de oogen der menschheid zich naar het vèr-opschemerende licht van den komenden dag. Eerst alleen merkbaar voor den blik van het genie, moet deze het brandstralen in een kunstwerk, en aldus weerflitsen naar het oog van den gewonen sterveling. En de kunstenaar zelf kan alleen langs dien weg zich bewust worden van het naderend licht, - blindelings instinctmatig gaat hij voort zijn meesterstukken op te stapelen tot hun toppen den weerglans pakken van de dagende zon. Vraag hem zich zelf in proza te verduidelijken, en ge zult de ervaring opdoen dat hij 'schrijft als een engel en praat als een halfwijze.... Laat Ibsen verklaren, als hij kan, waarom het bouwen van kerken en woonhuizen niet 's menschen laatste bestemming is, en waarom, om de onvoldane verlangens van het komende geslacht te voldoen, hij moet opstijgen tot hoogten die hem nu onzeggelijk duizelig en vreeselijk toelijken en welks eerste beklimmers moeten neervallen en zich tot gruzelementen laten breken. Hij kan 't niet verklaren. Hij kan 't alleen toonen als een visie in den tooverspiegel van zijn kunstwerk, zoodat ge zijn voorgevoel moogt vangen en ervan maken wat ge kunt. En dit is de taak die de dramatische kunst verheft boven voor-den-gek-houderij en openbare vermakelijkheid, en den dramaturg in staat stelt, iets meer te worden dan een handige praatjesmaker en goochelaar.... En hier dan was de hoogere, maar vagere en angstvalliger visie en de onsamenhangende, boosaardige en zelfs ridicule onpractischheid, die mij in *Candida* het dramatisch tegenmotief aanboden voor het helder-

ziende, krasse, zelfzekere, verstandige, welwillende, gelukkiglijk kortzichtige ideaal van Christelijk Socialisme.'

* * *

Deze uitvoerige aanhaling uit de voorrede wordt gegeven om den weerglans welke ze werpt op *Candida;* op Shaw zelf in zijn oogenblikken waarin hij (Candida schrijvend) zuiverst geïnspireerd kunstenaar was, en ten slotte op zijn jongst, pas verschenen deel: *Man and Superman.* - *Candida* was van 1895; dit laatstgenoemde van 1901-1903. In 1895-1896 werd in Engeland voor het eerst de algemeene aandacht op Nietzsche gevestigd, en in 1896 verschenen de *Antichrist* en *Thus Spake Zarathustra* in 't Engelsch. Shaw's eerste indruk (neergelegd in een artikel in The Saturday Review) was vooral die van Nietzsche's òver-alles-heenjagend exotisme. Gaandeweg evenwel moet hij hem beter zijn gaan begrijpen, de dracht van diens bedoelen in Darwinschen evolutiezin vatten; de cultuur van den Oppermensch gaan nàvoelen. Het schemerlicht dat hij in *Candida* had opgevangen en dat in *Caesar* al tot ochtendsterkte geklommen was, liep op tot helle klaarheid. En zijn laatste spel: *Man and Superman* is er door doodgewerkt. Zoolang hij alleen vaag gevoelde de gedachte van den nieuwen tijd kon hij dat voorgevoelen in Kunst omzetten; de nieuwe waarheid overweldigde hem dús, dat hij zich niet kon bedwingen haar te demonstreeren in een lang fantastisch tooneel tusschen don Juan, den Duivel, donna Anna en het Ruiterstandbeeld uit *don Giovanni*, - een eindelooze worsteling van oververnuft en didactisme: Omdat het natuurbedoelen in den mensch is de voortplanting van het ras, en de vrouw daarvoor het moeilijkst werk en de zwaarste taak heeft, is de vrouw van de twee sexen degene, die zich om die natuuropdracht het meest bekommert, en het mannetje, hetwelk zij er bij behoeft, nàjaagt tot hij tot medewerken bereid is. Omdat de juiste keus van vader en moeder alles beslist voor het wezen der volgende generatie, is het in 't belang van het ras, bij die keuze de meeste vrijheid te laten, en in plaats van de vrouw, die zich tot dit doel aan een man geeft, zedelijk minderwaardig te verklaren, behoort men haar hoog te houden. Want alleen door *cultuur* van een beter, een vooral intellectueel hoogerstaand ras kan de mensch-

heid eindelijk vooruitkomen. Al het overige: opvoeding, verbetering van maatschappelijke toestanden, democratie blijft larie: als het menschwezen 't zelfde blijft, raken we eer achteruit dan vooruit. De socialist - al gelooft hij nog geheel dat alleen op socialistischen grondslag een verstandige maatschappij te bouwen is - is nu heel-en-al evolutionnairaristocraat geworden.

Shaw zou Shaw niet geweest zijn, om met deze geestelijke aanwinst voor zichzelf als dramaturg niet blij te wezen. De stelling veroorlooft een kiekje te geven op de menschelijke verhoudingen, zoo radicaal tegengesteld aan de gangbare opvattingen, dat zij voor een vernufteling als hij op zichzelf een trouvaille werd. Zijn nieuwe stuk sprankelt dan ook alweer van een geestelijk vuurwerk, dat het tot aller-onderhoudendste lectuur maakt. Maar als uitbeelding van menschen staat het voor mij op één lijn met zijn twee eerste socialistische stukken. We zien de intellectueele touwtjes te veel werken. Het onbewuste, dat vooral in *Candida* mee-gearbeid had, is nu te veel weg.

Zal het straks weer in hem komen, of doet ook de stijging in jaren (ik schat hem nu een vijftiger) zich bij hem gelden, in toenemende verstandelijking? - Zijn fantaisie blijft wel jong, daarvoor is hij Ier. Doch om levende wezens te scheppen blijft gevoelige *verbeelding* noodig.

L. SIMONS.

Roemeensche volksliederen en balladen.
Vrij bewerkt naar de Fransche proza-vertaling van Hélène Vacaresco.

I.
De moeder.

De rivier weende bang en wild,
Maar 'k heb niet luisteren gewild
Naar 't bange weenen der rivier,
Want veilig had 'k je in de armen hier.
De sterren aan het hemelblauw,
Die blonken droeve als tranendauw,
Maar 'k wou niet zien der sterren wee,
Omdat je stem me in de ooren glêe.

De menschen zeiden: - ‘Vrouw, wij leven in ellende!’
Maar ik heb niet beklaagd de menschen in ellende,
  Omdat mijn kindje 't mijne was.
En arme menschen, droeve sterren, weenend water
Hebben het graf gevraagd: - ‘O laat er
Dat kindje slapen onder 't gras!’
Dat door mijn eigen smart 'k zou voelen
Wat ster en waatr en mensch bedoelen.
En zie, nu ween ik, maar ik ween
  Om u alleen.

'k Beween het wee van 't water niet
Noch 't lange bange menschverdriet
Noch 't leed der sterren, ik beween
    Mijn kind alleen.
'k Bewaar u karig al mijn tranen,
Mijn ledige armen zal ik wiege' en wanen
Dat ze u nog altijd houden vast,
Al treuren ze om hun lieven last.
En zingen zal ik zonder luistrend oor
En alle vogels zullen vragen:
    - 'Waar zing je voor?'
De lentemaan zal kijke' en vragen:
    - 'Waar wieg je voor?'
En 't graf zal trotsch zijn op mijn doem,
En 'k gaf het graf mijn lieve bloem.
Verwijten zal mij doen mijn schoot
Dat 'k gaf aan 't graf wat hij mij bood.
'k Zal u zien slapen in de duisternis
En 'k zal niet weten of uw slaap wel kallem is.
En vragen zal ik aan het graf
Of zoet de slaap is dien 't u gaf.
Maar gij die weet hoe 't graf zich niet
Verteedren laat door menschverdriet,
Maar zwijgen blijft bij elke bêe,
Wilt gij mij antwoord geve' instêe?
Wilt gij mij zeggen, doode knaap:
- 'Wat doen de vogels in den boom,
Wat doen de golven in den stroom,
    Terwijl ik slaap?
Roept vader luid nog 's morgens vroeg,
Bij 't stieren-spannen vóor de ploeg,
    Terwijl ik slaap?
Wat doet uw arm gebroken hart,
O moeder! 't hart dat brak van smart,
    Terwijl ik slaap?'

De rivier weende bang en wild,
Maar 'k heb niet luisteren gewild

Naar 't bange weenen der rivier,
Want veilig had 'k je in de armen hier.
De sterren aan het hemelblauw,
Die blonken droeve als tranendauw,
Maar 'k wou niet zien der sterren wee,
Omdat je stem me in de ooren glêe.

II.
Het verbrande hart.

De regen spreekt tot de aarde:
- ‘'k Heb heimwee naar den hemel!’
Dë aarde spreekt tot den regen:
- ‘Wat deert mij uw heimwee? gekregen
Heb ik uw bevruchtenden zegen
Voor 't zaad dat ik bewaarde.’
Wie is er mijn venster voorbijgegaan?
Een vinger tokkelde er tegen aan.

Ik sliep in, bij het vuur, toen ik kwam van het land
En terwijl ik sliep is mijn hart verbrand.
En toen ik wakker werd zag ik, het was
Een handvol asch.
En die asch was lauw.
En moeder kwam binnen, een grijze vrouw
En zij klaagde hoe moe van het werken zij was.
En ik zei: - ‘Wilt gij asch?
Ik heb anders niet.’
En vader kwam binnen en zei: ‘'k Heb verdriet,
De hagel vernielde mijn koren daar pas.’
En ik zei: - ‘Wilt gij asch?’
En mijn zuster kwam binnen, zoo bleek van smart:
- ‘Mijn lief mint een andre, 'k heb een wonde in mijn hart
En 'k wou liever dat ik begraven was.’
En ik zei: - ‘Wilt gij asch?’

En mijn liefste kwam binnen en zei: - ‘Je geeft
Mij geen liefde en mijn hart is vol onrust en beeft
En ik ben toch dezelfde die 'k altijd was.’
En ik vroeg: - ‘Wilt gij asch?’
En de dood, die kwam binnen en zei: - ‘Ik neem ras
Uw jonkheid en geef haar aan 't kerrekhofgras.’
En ik vroeg: - ‘Wilt gij asch?’

De regen spreekt tot de aarde:
- ‘'k Heb heimwee naar den hemel!’
Dë aarde spreekt tot den regen:
- ‘Wat deert mij uw heimwee? gekregen
Heb ik uw bevruchtenden zegen
Voor 't zaad dat ik bewaarde.’
Wie is er mijn venster voorbijgegaan?
Een vinger tokkelde er tegen aan.

III.
Tziganerlied.

- Twee vogelen zijn gevlogen
Naar de zon bij het ondergaan.
- O de eene, die is er mijn liefde,
Die had beter gedaan
Naar uw hart te gaan.

- Twee maagdekens zijn getogen
Naar de landen vol golvend graan.
- O de éene, die is er de mijne,
Die had beter gedaan
Naar mijn kus te gaan.

- Twee sterren herdenken 't verleden,
Terwijl zij te vonkelen staan.
- O de éene, die is er mijn smarte,
Die had beter gedaan
Te vergeten voortaan.

- Twee kinderen zijn gestorven,
In een hut, in de popellaan.
- O de éene, dat was er mijn harte,
Dat zal nu in 't graf vergaan.
Het had beter gedaan
Zoo 't mij mee liet gaan.

IV.
Verloren jeugd.

Wat zoek je in 't woud, zoo heimlijk zacht,
In den zomernacht?

- Ik zoek er mijn jeugd in elke laan.
'k Weet niet, langs welk pad zij is heengegaan.
Ik zie haar waar maanlicht loovertjes strooit
Al tusschen de boomen, maar 'k vang haar toch nooit.
Ik hoor den klank van haar blijen lach
En van 't kralensnoer dat zij te dragen plach'.
Ik zie door de struiken een blanke slip
Van haar kleedje en waar 't water, met koel geglip,
Voorbijvliet, daar zie ik haar blijven staan,
Om te drinken het water als zilvr in de maan.
En ik roep haar: - ‘O lieve, lieve jeugd!
Laat me u leeren een dans die uw voetjes verheugt!
O lieve jeugd! sta toch even stil,
Laat mij even maar raken uw ranke spil,
Laat mij drinken met u uit dezelfde kruik
En u bieden frambozen nog koel van den struik!

Wat zoek je in 't woud, zoo heimlijk zacht,
In den zomernacht?

- Ik zoek er mijn lief, die gevloden is
Op zijn bruine paard, in de duisternis
Die niet wachtte tot morgenzon blonk op het groen
En zijn mond had vergeten mijn liefdezoen.
En ik hoor zijn stem in den wind nabij
En hij spreekt tot den wind, maar niet tot mij.
En ik zeg hem: - ‘O lief! sta toch even stil!
Zeg mij wat en 'k zal antwoorden ál wat je wil!’

Wat zoek je in 't woud, zoo heimlijk zacht,
In den zomernacht?

V.
De kruik.

De zon gaat heen, wij zien haar henengaan,
Wij zien de velden treuren om de zon
Die heen wil gaan.
't Sneeuwde op de bergen, toen de dag begon.

De liefste draagt altijd haar kruik vol zuiver water,
Op zonnig veld en dorren landweg en zij laat er
Uit drinken wie haar paden gaan.
Zij zegt tot wie zij laaft: - ‘O drinkt in naam der dooden!’
Slaapt ze in haar hut, zoo laat ze, om tot een dronk te nooden,
Haar kruik wel op den drempel staan.
Vaak komt zich aan de kruik een moede weduw laven.
Een doode kwam er, lesten nacht,
Die zei: - ‘Hoe koel die dronk! ik lesch den dorst der graven
Met water rein van 't meisje zacht!’
En op zijn schouder heeft de knaap de kruik genomen
En naar de graven heen gebracht,
Ter lessching van de dorst der dooden, die nog droomen
Van 't leven in den gravenacht.
- ‘Drinkt,’ zei de doode - en de andren hebbe' een teug genomen -
‘In naam van wie nog leeft en lacht.’

VI.
De weeze.

- Wat draagt gij in uw voorschoot, kind?

- 'k Draag bloemen, gras en fruit, die 'k in mijn tuintje vind
Mijn moeder stierf, een avond zoel van lentewind.
'k Heb sedert, elken lentenacht,
Aan 't lieve moedertje gedacht.
Dan hoor ik suizlen niet van veer
De wieken van de molen meer.
Mijn mooiste kleedje doe ik aan,
Om naar mijn moeders graf te gaan.
En als ik pluk het eerste fruit,
Werp ik twee vruchten vóor mij uit,
Twee vruchten voor wie komt voorbij,
Dat moedertje in haar graf geen honger lij'.

- Wat draagt gij in uw voorschoot, kind?

- Een vreemdling is gekomen welgezind.
Hij zei: - 'Waarom komt ge in mijn woning niet?
Mijn dorp is bij een veld, waar vogels zinge' een lied.
Zij zweven over 't dorp, maar vliegen ván hun tak,
Om uit te rusten op mijn dak.

En rond mijn huis waait boomgeruisch.’
Maar 'k heb den vreemdeling gezeid:
- ‘Keer, vreemdling, zonder mij naar huis,
Want ik wil blijven hier altijd,
Waar maan en zon zoo zijn gewoon
Om mij te vinden in mijn woon.
De vreemdelingen-woning heeft
Geen plaats voor wat er lacht en beeft
Van vreugde en smarten in mijn ziel.
O vreemdeling! geen hoekje zou
Er in uw huis zijn bij de schouw,
Waar 'k zetten kon mijn spinnewiel.
Uw huis zou altijd zeggen: - ‘Kind,
Wij hebben hier al vreugde en smart genoeg.
Er is geen plaats voor 't zware dat je droeg,
Waar zouden wij het leggen, kind?’

VII.
De zusters.

Na d'oogst voelt de aarde zich zoo moe
En zegt: - ‘k Ben moe tot oogsttijd toe,
Bij zaaitijd word ik jong weer.’

- Mijn zuster, mijn zuster, die rust in je graf,
Wat zal ik van de aard je verhalen?
- O heb je je zondagsche hemd al af?
- Ik danste er al mee drie malen.
- Is het gras op het hooiland al rijp en mooi?
- Wij maaiden 't, een week al geleden.
En toen wij er maaiden het geurende hooi,
Heb ik aan je gedacht - en gebeden.
- Kweekt moeder aan 't venster een witte anjelier?
Mijn ziel is in d'anjer gevaren.
- Ja, zuster, in bloei staat de witte anjelier,
Waar je een bloem wel van hechtte in je haren.
O 't is zeker je ziel want, pluk één ik er van,
'k Zie je weer en ik kán 't niet verhindren.
- O zuster, verlang je den kus van je man?
- Ja, mijn armen gaan open voor kindren.
En mijn schoot al verwijt mij dat 'k wachten hem laat
Op de vrucht van mijn liefde en mijn leven.
En die fluistert: - ‘Het leven is in u, o laat
Mij het leven uw kinderen geven!’

- O zuster! o zuster! nu denk je niet meer
Aan de arme, die ligt zóo alléen maar.
O zuster! vertel mij van de aarde niet meer,
Daar denkt m' aan de toekomst alléen maar.

Na d'oogst voelt de aarde zich zoo moe
En zegt: - ‘'k Ben moe tot oogsttijd toe,
Bij zaaitijd word ik jong weer.’

VIII.
De grafsteen.

Gij zijt heel blank, dat ik u zie van ver,
Gij zijt heel koud, mijn kussen af te weren
En als ik kom, zie ik u niet van ver,
   Omdat ik ween.
En maagdlijk zijt ge als sneeuw en duivevêeren,
   O blanke steen!

Wanneer de vogels zweven over u,
Vertellen ze u: - ‘'t Is winterkoû.’
En 't gras, dat rond u kraalt van dauw,
Vertelt wel: - ‘Nu is 't lenteluw.’
Maar gij versmaadt het bloeiend gras,
Alsof het áltijd winter was.
Gij vreest niet wat de toekomst brengt
Den mensch en of hij tranen plengt.
Aan bloemen frisch gelooft ge niet,
Omdat gij ze alle welken ziet,
Noch aan het groote menschenleed,
Omdat gij 't ook verganklijk weet.
Ik was bij u, een zonnedag,
En 'k wachtte er op een zachten lach...
   Gij lachte niet.
Ik was bij u, in maneschijn,
En dacht, gij zou' aan 't weenen zijn...
   Gij weende niet.

Gij doet alsof gij zelf niet weet
Wat rust in u van levens leed
En dat ik kom voor wat gij sloot
Voor eeuwig in uw donkren schoot.
En toch zijt meer gij dan een steen:
Nooit dorst mijn voet uw blank betrêen.
De dagen neevlen heen als dauw.
Ook ik zal heengaan, bleeke vrouw,
En gij zult niet verwonderd zijn
Zóo blank nog zonder mij te zijn.
En rege' en dauw vervangen dan
De tranen die 'k niet weenen kan.
En gij zult niet vertelle' aan wat
Daar slaapt in u: de regen spat
Nu neer instêe van traan bij traan,
Omdat ook zij is heengegaan.
Want nooit vertelt ge aan wie daar droomt
In u dat tranenregen stroomt.
Gij laat den doôn in waan vol pijn
Dat zij door ons vergeten zijn.
Want gij zijt niet een ziel die lijdt
Zoo droeve onder vergetelheid.

Gij zijt heel blank, dat ik u zie van ver,
Gij zijt heel koud, mijn kussen af te weren
En als ik kom, zie ik u niet van ver,
  Omdat ik ween.
En maagdlijk zijt ge als sneeuw en duiveveêren,
  O blanke steen!

IX.
De man die nooit vergeet.

De koe is gestorven,
het hooi is bedorven,
De knaap is aan 't weenen, zóo zwaar voelt zijn hart.
De keien der wegen
zijn blank van den regen,
Mijn mantel is wit en vol loovertjes zwart.

Ik vroeg den man die nooit vergeet:
'Wat ziet ge toch? alleen uw leed?'
Hij zei: - 'Ik zie altijd mijn hart.'
- 'O,' zei ik, 'zie de velden aan,
De heuvels, waar de molens staan
Te wachte' op zonnë-ondergaan
Om rust te vinde' en op den dag,
Om weer te slaan hun wiekenslag.
Zie naar de huizen, op het land,
Vol blanke messen aan den wand
En volle kaste' en, op den grond,
Tapijten bont.
Zie naar den slinger van den put,
Die op en neer gaat, bij de hut,
Als 't woud bewogen door den wind.
Zie naar den weg, waar mannen gaan,
Met wagens, roepend blijgezind,
Terwijl zij met hun zwepen slaan.
Zie alles aan!'

Toen zei de man: - ‘Ik zie mijn hart.
Ik zie 't niet klaar, het is er zwart,
Maar iets beweegt er in altijd.
En wend ik de oogen áf, in smart,
Om rond te kijken wijd en zijd,
Zoo zegt dat iets: - ‘Zie áan uw hart!’

De koe is gestorven,
het hooi is bedorven,
De knaap is aan 't weenen, zóo zwaar voelt zijn hart.
De keien der wegen
zijn blank van den regen.
Mijn mantel is wit en vol loovertjes zwart.

X.
Lentelied.

Ik ween omdat de wind zoo klaagt,
Gij zingt in de zon, die vroolijk daagt.

- Twee vogels vliegen er langs mij heen
En de éene vraagt waarom ik ween
En de andre, waarom gij zingt verheugd
En de hemel antwoordt: - ‘t Is om hun jeugd!’

- Pluk van de graven geen bloemen af,
Dë arme dooden hebbe' in hun graf
Geen andere vreugd
En wij hebben de jeugd.

- Je hand speelt met je kralen, in droom.
Er wiegelen nesten op elleken boom.

- Verstoor de stilte der graven niet,
Met lach of lied!
Zij hebben de stiltë en anders niet.

- Zesmaal windt uw gordel zich rond uw leest
En als ge drinkt, vraagt de heldere wel:
‘Drink weer waar ge aan 't drinken zijt geweest,
Uw lippen te laven is weeldespel.’

- Zeg het graf niet hoe blij is de meietijd,
Want de dooden hebbe' enkel vergetelheid.

- Ik heb gedrenkt mijn jonge ziel
Met den lenteblik die uw oogen ontviel
En ik min het geluid van uw spinnewiel
En uw drempel, omdat ik betreden hem mag
En uw drempel is één en al bloemenlach.

- Zeg den dôôn niet dat liefde voor eeuwig is,
Zij gelooven u niet in hun duisternis.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

William Ewart Gladstone[1].
(1809-1898).

II.

(Vervolg.)

Zoo stond de kerk voor Gladstone, gedurende deze jaren van zijn ontbloeide kracht (1838-1851), in het middenpunt van het leven, en het was haar stem, oprijzend uit het geweten van de menschheid, die, voor zijn gevoel, tot de wereld het verklarende en heerschende woord sprak.

Wij lezen in zijn dagboek, na een bezoek, op een werkdag, aan de City (1841):

> Namiddagdienst in St. Paul's. Wat 'n beeld, wat 'n stortvloed van beelden! Midden tusschen het voortdurend rumoer en het krioelen van menschen, jagend naar geld of vermaak of eenig zelfzuchtig begeeren, dringt zich het machtige gebouw naar boven, vastgeplant als het is op grond, die angstig bij voeten en duimen wordt gemeten, naar wat hij geeft aan winst.
> Maar de City kan haar Kathedraal niet verdringen; en uit de gewijde ruimte verheft zich harmonieus en maatvol de stem van voorspraak en erbarmen van dag tot dag. De kerk, biddend en smeekend, aldoor, voor de levende menigte van wezens, die dood zijn zoolang zij leven, staande in het middenpunt zelf van die menigte! Hoe stil en eenzaam is haar heiligdom, tusschen

1) Naar aanleiding van J. Morley. *The life of W.E. Gladstone*. London, 1903. 3 dln

> het geraas en den donder van de menschenmassa's! Stil en eenzaam, bewegingloos, toch vol van leven; want als we niet nog meer dood waren dan de steenen van dat gebouw, die zonder ophouden getuigen van wat groot en eeuwig is, - als priester of leek die daar kwam bidden, ook maar eenig denkbeeld had van de grootschheid van zijn dienst op die plek - dan kon het hart den stroom van aandoeningen niet bevatten, die daar, in die hal, de ziel overstelpen ...glorieuze visioenen en klanken, den voorbijganger manend, symbolen die ondanks hun levende taal, nog niet de volheid kunnen uitdrukken van Gods macht en invloed onder zijn volk.

In schaduw van de kerk zag Gladstone de menschelijke zaken.

1841 was het beginjaar van Sir Robert Peel's groote ministerie.

Gladstone kreeg daarin een ondergeschikten post aan wat men zou kunnen noemen het departement van handel en financiën (*vice-president of the board of trade*).

Hij had op iets beters en iets anders gerekend. Toen in het land de algemeene verkiezing plaats had, die aan de twaalf jaren (sinds 1830) van de Whigregeering een eind maakte, dacht Gladstone misschien evenveel aan kerkelijke zaken en aan godsdienstigen strijd als aan politiek, en van de politiek waren het meer de groote beginselen van staatsrecht, legitimiteit en revolutie, die hem interesseerden, dan de praktijk van het staatsbestuur[1]. Daarom hoopte hij zeker op een plaats in het cabinet, waar de regeeringsvragen werden beslist, en op een ambtskring, bv. de administratie van Ierland, waar hij zijn principes kon doorvoeren. Nu bood de minister hem een betrekking aan, die hem in aanraking bracht niet ‘met menschen, maar met pakken en zakken,’ met koffiebalen en suikerzakken en lasten van koren!

Het was een mortificatie voor Gladstone. Bij het aanbod keek Sir Robert Peel hem met een sluiksch oog aan[2]. Zijn jonge partijgenoot was verrast en eenigszins bedremmeld; hij voelde niet

1) J. Morley. I p. 238, 248.
2) Disraëli (*Lord George Bentinck: a political biography*. London, 1872, p. 238) had denzelfden indruk als Gladstone: ‘The eye was not good; it was sly and had an awkward habit of looking askance.’

alleen een hekel en een afkeer van cijfers en van staten, maar ook zijn volstrekte onkunde zelfs van de elementen der staathuishoudkunst.

'Ik had wel mogen zeggen,' noteerde hij later niet zonder ironie zijn sensaties: 'mijn brein is omtrent al die dingen "een blad zuiver wit papier."' En in zijn dagboek teekende hij op: als we nog in oppositie waren, werd mijn raad dikwijls over een heele reeks van onderwerpen gevraagd. Nu - is het een satire of een les? omdat ik me te veel met zaken van de kerk had gemoeid?

'Het komt in betrekkingen als deze meer op het karakter aan dan op de juiste hoeveelheid van vooropgedane kennis,' vertroostte plechtig Sir Robert Peel - met neergeslagen oogen - den onkundige. 'In Lord Ripon (den president van de *Board of Trade*) hebt ge daarenboven een volkomen meester van het vak.'

Gladstone onderwierp zich. Hoe gauw moest hij merken dat ook Lord Ripon's hersenen op 't punt van tarieven en financiën een stuk onbeschreven papier waren, - het dreigde zelfs altoos rein te zullen blijven, - en niet maar Lord Ripon was een onwetende; ook Sir Robert Peel, onder al zijn regeeren en oppositie voeren, had nooit den tijd kunnen vinden om van inkomende en uitgaande rechten geheel op de hoogte te raken. Er was één man alleen in het cabinet, die van zulke dingen afwist, Sir James Graham, en Sir James tilde heel zwaar en zag erg duister, en kon nooit goed tot een decisie komen.

De waarheid is dat men tot nog toe het financievak aan ondergeschikte utiliteiten overgelaten had. Maar de tijd ging veranderen.

Sir Robert Peel is de laatste groote conservatieve staatsman van Engeland geweest. Wat hij heeft tot stand gebracht, dat heeft hij willen uitvoeren als leider van de heerschende klasse, vertegenwoordigd in het Parlement[1].

Zijn armee bestond uit de verstokte grondbezitters, die 'het spook der revolutie' vreesden. Maar ze waren, gedurende de jaren der oppositie tegen de Whigs, door Peel gewend aan tucht en gehoorzaamheid, en hij had zich hun man van vertrouwen gemaakt. Met

1) In dezen tijd, ook na de *Reform bill*, behoorde nog □ van het Lagerhuis tot de groote grondbezitters. Vgl. J. Morley, *Life of Richard Cobden*. London, 1881. I ch. VI.

die troepen, als steunsel van zijn macht, ging hij thans aan den arbeid om het land te besturen.

Hij wist wat hij wilde en kon doen. Enkel ten behoeve van een aristocratische partij te regeeren, dat duldde de geest van den tijd niet. De eischen van het land waren ruimer geworden. Wie de macht wou houden, moest toegeven en de nieuwe machten van den nieuwen tijd langzamerhand aansluiten bij de gevestigde machten. Een middenweg diende gezocht. - (Men hoort veel van middenweg - *le juste milieu* - in de geschiedenis van die middenjaren der 19e eeuw. Ook Newman zocht de *via media*, lijn van samenstemming tusschen nationale en algemeene kerk.) - En Peel was een man van het midden - van die raaklijn waar het behoud, om behouden te kunnen worden, grenst aan den vooruitgang, die nog niet hard vooruit wil. Daarin lag zijn macht: in het gevoel voor de verbinding van de belangen van den regeerenden stand met de belangen van het volk.

Minder een man van ideeën dan van zaken; een opportunist; geen buitengemeen krachtige persoonlijkheid. Maar èn opportunist, èn meester van zaken in ouderwetschen grooten stijl.

Faites-moi de la bonne politique et je vous donnerai de bonnes finances. Bij dit ministerie van Peel was het omgekeerd: goede financies - na de verwarring door de Whigs aangebracht - moesten de grondslag zijn voor een goed bestuur.

Sir Robert zette op dit punt al zijn kracht in, en hij vermeesterde de principes van een belastingwezen dat niet bond en belemmerde, maar naar mogelijkheid emancipeerde en kracht gaf. Hij hernieuwde de inkomstenbelasting, dat schrikbeeld der bezittende klassen, sinds het eind der Napoleontische oorlogen opgeheven, en het was een daad van moed; hij hervormde de tarieven van honderden artikelen, vroeger gedrukt door invoerrechten; - toch zonder nog door te tasten waar het de graanrechten gold, dat palladium van de grondbezitters, het middel waardoor ze het[1)]

1) Zie G. Peel. *Summary of the life of Sir R.P.* (Sir R.P. from his private papers ed. b.C.S. Parker, III p. 561 vv.) Onovertroffen blijft m.i. nog de beschrijving van P.'s ministerie door Guizot. *Sir Robert Peel*. ch. VIII en vv.

product van hun landerijen op prijs hielden; en deze daad grensde nog aan de voorzichtigheid.

Gladstone's schouders hebben het meerendeel van den arbeid aan de tarieven gedragen.

Het was een nieuwe opvoeding die hij ontving. De eerste minister gaf hem het harde werk. Hij moest aan de cijfers, en aan de verdediging voor het parlement van al die ingewikkelde detailquaesties, alleen door statistieke opgaven uittemaken. Maar hij wijdde zich met ijver aan die minutieuze studie; zijn hartstocht bezielde de droge staten; zijn plichtbesef hield hem staande gedurende de vermoeienis van 129 maal in een Parlementszitting het woord te moeten voeren over handelszaken, - hij die vroeger aan handel niet had gedacht. ‘Van de vier tariefherzieningen waarin ik betrokken ben geweest,’ placht Gladstone later te zeggen, ‘heeft de eerste me zesmaal zooveel moeite gekost als de andere drie te zamen.’ Bergop klimmen moest hij, maar hij kwam er.

Voor de tweede maal in zijn leven leerde Gladstone werken; en toen Peel hem in het cabinet opnam (1843) als president van de *Board of trade*, had hij zijn promotie tot minister ampel verdiend.

Meer dan dezen arbeid, nu hij eenmaal daar midden in was, begeerde hij niet.

Hoe gemakkelijk viel het Gladstone zich van de groote politiek van het cabinet te onthouden! Zijn werkkring was het Parlement en het bureau. Ginds, in de ruimere wereld, brachten koningin Victoria en Louis Philippe elkander over en weder bezoeken, en het getuigde van het samengaan der beide Westelijke mogendheden in de Europeesche politiek; Czar Nicolaas I, de beheerscher van Oost-Europa, verscheen aan het Engelsche hof, en hij kreeg en gaf er de verzekering dat niets anders dan vrede de bedoeling was der gouvernementen; andere gekroonde hoofden vertoonden zich te Windsor en spraken confidentieel met Sir Robert Peel of met Lord Aberdeen, den minister van Buitenlandsche Zaken; en 't was alles een bewijs hoe het cabinet van Peel onder de Europeesche cabinetten meetelde en hoe gewichtig de plaats was door Engeland weder ingenomen in het concert van de volken.[1)]

1) Bezoek van Victoria met prins Albert aan Frankrijk en van Louis Philippe aau Engeland, Augustus 1843 en October 1844; Czar Alexander in Windsor, Juni 1844, enz. Zie Th. Martin. *Life of the Prince Consort* I p. 163 voor verhouding tot Peel en pp. 213, 235.

Maar voor Gladstone gingen de feesten en grootheden als een schim voorbij. Hij had te veel te leeren van zijn cijfers en van het parlementaire leven en van Peel's houding in het Parlement.

Sir Robert Peel was een meester in de behandeling van het Lagerhuis. Hij imponeerde door den klank van zijn stem, door zijn voordracht en zijn geheugen, - en dat was toch niet meer dan het uiterlijk. Want hij wist van zijn qualiteiten gebruik te maken ten behoeve van zijn parlementaire taktiek: hij kon de tegenstanders vermoeien en verwarren en prikkelen, al naar wensch; hij verstond het op de hoofdzaak los te sturen en de bijzaken aan kant te zetten, dan weer greep hij onverwacht het middel aan om door kleine incidenten de aandacht van de hoofdzaak af te leiden. Disraëli zegt van hem: 'hij bespeelde het Parlement als een oude viool,' in andere woorden, hij haalde er met gemak iederen toon uit. En het ging hem bijna natuurlijk af.

In de onnatuurlijke atmosfeer van de vergadering voelde hij zich thuis. Daarbuiten, in den gewonen omgang van het leven gedroeg hij zich stijf, zonder slag om menschen te winnen door open met hen te verkeeren; en zijn stijfheid kon tot een bevriezende koelheid overgaan. Maar de ruimte en de afstand in het Parlementshuis gaven hem gemak in zijn bewegingen.

Gladstone bewonderde hem en leerde van hem. Ook Peel was een werker. Hoe zou hij zijn overwicht als eerste minister anders hebben laten gelden, dan door van alle departementen van bestuur op de hoogte te zijn! Sinds Pitt had men zulk een minister niet gehad. 'Hij is waarlijk *capax imperii,*' zei Graham, de kundigste onder de collega's, eens tot Gladstone, toen zij samen op de komst van Sir Robert wachtten. Peel hield het régime van Engeland in zijn handen, hij had er beslag op gelegd.

Maar ik geloof niet dat Gladstone, bij al zijn eerbied voor het hoofd van het ministerie, van den man gehouden heeft; een wereld scheidde hen, ondanks de overeenkomsten in hun talent en hun karakter, - de ware innerlijke wereld van Gladstone's geest. Hij heeft geprobeerd Peel te gemoet te gaan. Hij heeft in lange brieven zijn hart opengelegd, en zijn denkbeelden verklaard, hij heeft vertrouwde

gesprekken gezocht; toch bleef de intieme verwijdering. We vinden de mannen waarmee hij zijn politieke loopbaan deelde, Gladstone's studiegenooten, Lord Lincoln en Sidney Herbert, in de naaste omgeving van Peel; Gladstone zelf daarentegən was altoos min of meer geïsoleerd. Van 't eerste oogenblik af heeft hij om der wille van zijn hooge beginsel al behoefte gevoeld zich van zijn ambt te ontdoen, en hij toont telkens die rusteloosheid, eindelijk - ik heb 't al vermeld - om een kerkelijken maatregel tegenover Ierland - nam hij inderdaad zijn ontslag (Jan. 1845), op een tijd dat het groote ministerie het hoofd nog ophield.

'Wat 'n wondervol talent heeft Gladstone toch,' zeide een van de parlementsleden die de rede had aangehoord, waarin hij voor het Lagerhuis zijn terugtreden uit het ministerie verklaarde; 'met het grootste genoegen heb ik een uur naar zijn uitleg geluisterd; en waarom hij toch is heengegaan, daarvan weet ik absoluut niets meer dan voordat hij begon.'

'Mijn hoofd was toen vervuld met kerken en kerkzaken,' zoo is het referein van Gladstone, als hij in later jaren dit tijdperk van zijn leven overzag; hij heeft het speciaal gezegd van zijn eerste aanraking met Richard Cobden.

Cobden en O'Connell zijn de twee tegenstanders van het groote ministerie geweest; O'Connell, de voorvechter van de vrijmaking en zelfstandigheid van Ierland, Cobden, de woordvoerder van den bond tot afschaffing der graanrechten. Beiden steunden hun macht op volksmassa's en volksmeetings, beiden bezaten het talent om de volksstemming te enthousiasmeeren en te organiseeren; maar bij den een sloot het volk zich aan door een instinctieve aandrift, en het was de onberedeneerde overgaaf van een natie aan haar natuurlijken leider; bij den ander was het een verbintenis, met hoeveel geestdrift ook ingeleid, toch op verstand gegrond.

Wanneer we op dit tijdstip in Gladstone's leven voor het eerst een beeld ons moeten maken van het Ierland van zijn dagen, mogen we van geluk spreken dat we het kunnen samenvatten in den persoon van O'Connell. De kracht en het geloof van Ierland, evengoed als zijn zwakheid, vertoonen zich in de trekken van den man die door zijn volk de Bevrijder werd genoemd.

O'Connell was oorspronkelijk een handige advocaat en zaakwaarnemer. Zijn gevatheid en zijn welsprekendheid hebben zijn reputatie opgebouwd. Uit de rechtzaal, waar die Atheners van het uiterste Westen - ik bedoel de Ieren - bijeenkwamen om te luisteren naar vaardigheid van dialoog en scherpzinnigheid van vondsten, verbreidde zich O'Connell's naam door het land heen, en hij werd de advocaat van een natie.[1)]

Hij heeft, inderdaad, nooit meer willen wezen. Zijn hart was loyaal en gehecht aan het Engelsche Koningshuis,[2)] en zijn bedoeling is, doorgaande, niet anders geweest dan het heele land *en masse* als getuige voor het forum van de wereld samen te brengen, en recht te krijgen voor de Iersche grieven door dat onbedwingbare algemeene getuigenis.

En ze kwamen bijeen onder de betoovering van zijn stem, - die stem van O'Connell, waarvan de weerga op aarde niet is gehoord, machtig om in de open lucht een kring te beheerschen van honderdduizenden, en ze volgden zijn leiding omdat ze in hem den echten zoon van Ierlaud erkenden - grappig en slim en vol van grootsche poëzie, hartstochtelijk ernstig en komediant; - maar er was geen comedie tusschen O'Connell en zijn volk: ze leefden samen.

Het begin van den aanval van O'Connell tegen de willekeur van Engeland liep uit op een triomf. Dat was in de dagen voór de *Reform bill,* in 1829, toen hij als hoofd van den bond voor Katholieke emancipatie het ministerie van Wellington en Peel dwong om Katholieken in het Parlement toe te laten en hen bevoegd te verklaren voor staatsambten, een eerste bres in de Engelsche Staatskerk. Nu, onder Sir Robert Peel's groote ministerie, organiseerde hij de definitieve beweging tot opheffing van de unie met Engeland en het verkrijgen, voor Ierland, van een eigen vertegenwoordiging in een Iersch Parlement.

Ook hiervoor moest uitsluitend de manifestatie van den volkswil volstaan, dacht O'Connell. ‘Wellington is een oud wijf dat een pantalon aan heeft, en Peel is uitsluitend een man van woorden;’ -[3)] zoo beschreef hij den eersten minister, en den

1) M. Macdonagh. *The life of Daniel O'Connell* London, 1903. (Het boek dat de vroeger verschenen biographiën in de schaduw stelt) p. 46, 191.
2) M. Macdonagh. p. 297, 298.
3) M. Macdonagh. p, 312.

machtigsten man in Engeland die het ministerie steunde. Voor de massa, wanneer zij zich gedisciplineerd hield, wanneer zij zich de vrijheid waardig toonde door het opgeven van al die hebbelijkheden en ondeugden die men het Iersche volk verweet, moest en zou een ministerie van praters wijken.

De zomer van 1843 was bestemd voor de uitvoering van het plan. Wat ontzagwekkende menigten bracht de droom van O'Connell op de been! In Maart begon het al met kleinere vergaderingen, maar als het mooie weer kwam, met Juni, daar togen ze bij honderdduizenden naar de plaatsen van verzameling. 500,000 waren ze in aantal te Kilkenny op 8 Juni; 400,000 drie dagen later te Mallow; 100,000 den 15 Juni in Athlone.

O'Connell trok heel Ierland door. Het hoogtepunt kreeg de beweging op de meeting te Tara, 15 Augustus, toen er meer dan 800,000 bijeenwaren, en van die menschen niet een dronken of onordelijk, allen vervuld van het denkbeeld: zoo Ierland verlost is van den Engelschman, en door zijn eigen menschen, onder de Engelsche kroon, wordt bestuurd, - zoo het zijn eigen wil mag zeggen, en van zijn natuurlijken rijkdom genieten mag, - dan ontgaat het zijn miserie van thans, en zijn immer dreigenden hongersnood, ja, verheft het zich, tot een toonbeeld voor alle volken, van een vrij volk.

Want O'Connell geloofde aan de kracht van de liberale beginsels, hij ademde te midden van de groote vrijheidsbegeerten van het vooruitstrevend Europa. Priesters leidden wel het volk tot de vergadering, en vermaanden het tot tucht, altaren waren op de plaatsen van bijeenkomst opgesteld en de heilige dienst werd er verricht, maar, hoe hoog hij ook de toewijding schatte van de katholieke priesters, O'Connell wenschte geen priesterregeering in den toekomststaat. Hij was te edelmoedig om niet verdraagzaam te wezen: geen staatskerk; Ierland, het groene Erin dat in zijn traditiën leefde had haar niet noodig.[1)] Het was daar, - toen om den heuvel van Tara, den ouden Ierschen koningszetel, bijna een millioen menschen zich vereenigden, - een volk waardoor een strooming ging van volstrekte eenheid en van volstrekt vertrouwen op een ideale toekomst.

1) Vgl. Macdonagh p. 360 met W. Ward. *Life and times of Cardinal Wiseman*. London, 1897. I p. 302. Omtrent de Iersche Katholieke geestelijkheid, zie de Tocqueville. *Voyage en Irlande*. Oeuvres complètes VIII p. 425 ss.

‘Op deze plek, door herinneringen gewijd,’ ging de stem van O'Connell, den Bevrijder, verneembaar over de hoofden der honderdduizenden, is me een heilige plicht opgelegd. Ik protesteer hier voor 't gezicht van mijn land, voor het gezicht van mijn Schepper, tegen het voortduren van de ongerechte en onredelijke unie... En let wel, de dag nadert - geen jaar zal er meer verloopen of het Iersche Parlement, ons huis van afgevaardigden, zetelt in Dublin.’

Hij wilde de wetgevers te Londen overbluffen en ‘den man van woorden’ met woorden dwingen; maar er was, of het moesten Iersche afgevaardigden zijn, nog niemand in het werkelijke Parlement dat te Westminster vergaderde, om voor Ierland op te komen. Men zag daar, van een veiligen afstand, de ellendige bevolking van het smaragden eiland onbezorgd, tusschen vuil en varkens, in rookerige hutten van aardappels leven, getroost over zijn armoede door wat tabak en whiskey en de toespraak van bijgeloovige priesters, terwijl enkele modellen van Engelsche cultuur: instellingen van de Staatskerk, en van het Staatsleven, kerken, scholen, officiëele gebouwen, landhuizen en parken, uit den poel van naïeve ruwheid opstaken, flink en proper en bijna ongebruikt, - en betaald, gelijk het behoorde, uit de opbrengst der onvermogenden. Het was voor de Engelsche wetgeving, in de schaduw van de Westminster abdij vergaderd, eenvoudig een vraag van hoogere en lagere beschaving: moest het meerdere voor het mindere wijken, en zou niet, alleen door zijn superieur gehalte, het Engelsche beginsel 't op den duur en zonder twijfel winnen?

En meer nog dan een quaestie van beschaving was 't er een van macht. Whigs en Tories stemden daarin overeen, dat, door het verbreken van de Parlementseenheid, geschonden zou worden de gaafheid van Engelands aanzien in de wereld. ‘Het opheffen van de Unie moet noodlottig zijn voor het Rijk,’ zeide Macaulay als woordvoerder van zijn partij, ‘en nooit zullen we er in toestemmen, nooit - nooit, al waren we - al waren we - nooit, al sloeg een nieuwe Bonaparte zijn legerkamp voor Dover, nooit eer alles was opgezet en verloren, nooit aleer de vier hoeken van de wereld liggen te stuiptrekken in den chaos veroorzaakt door de laatste worsteling van de groote Engelsche natie om haar plaats onder de volkeren te behouden.’ In één woord en in veel woorden: nooit!

Sir Robert Peel wist, in den strijd met O'Connell, heel Engeland achter zich.

Ook na het onmetelijk machtsvertoon kwam er nog geen stilstand in de Iersche betoogingen. Vijf dagen na de meeting op Maria Hemelvaartsdag vergaderden 200,000 menschen te Roscommon, en de demonstratiën hielden aan in September; 1 October was er een meeting van 400.000 in Kildare. Maar de winter stond voor de deur, de wegen zouden onbegaanbaar worden, het kampeeren in de open lucht werd onmogelijk. O'Connell had het plan gemaakt met een reuzenverzameling de reeks van zijn betoogingen te sluiten. Hij riep de Ieren naar Clontarf op, en het moest de definitieve vergadering zijn. Niet alleen uit Ierland zou de bevolking samenkomen, ook Engeland en Schotland moesten hun protesteerende Ieren sturen, en op vaderlandschen bodem zou de geheele natie vereenigd zijn...

Toen nam het gouvernement te Dublin op sterken aandrang vaa Sir Robert Peel zijn maatregelen; het leger werd versterkt en de toegangen naar de plaats der meeting door posten afgezet; de vergadering zelf werd verboden. O'Connell hield zich aan zijn denkbeeld om alleen door vreedzame middelen de afscheiding door te drijven, hij was geen man van bloed en hij vreesde een bloedbad. Op zijn wenk ging de stroom van betoogers huiswaarts; nauwelijks een enkel incident had plaats.

De beweging dreef over als een wolk. In het geboorteland van de feeën was een sprookje meer geschied.

Sir Robert Peel wilde eerst zijn succes vervolgen; - het gouvernement arresteerde O'Connell en liet hem door een jury veroordeelen, - maar dan sloeg de minister een anderen weg in en probeerde Ierland te winnen door staats-subsidiën voor de scholen en voor het seminarie der Katholieke geestelijkheid (het was hierom dat Gladstone zich uit het ministerie terugtrok); hij beproefde tusschen de uiterste partijen het midden te houden en de natuurlijke vermindering van O'Connell's invloed af te wachten.

Reeds toonden zich onder de aanhangers van den Bevrijder twee richtingen, de eene, van de *Jonge Ieren*, die door wilden zetten en de volle zelfstandigheid van de Iersche natie bepleitten, zoowel in taal als staatsrecht, de andere die het zelfbestuur van het land wilden beperken tot de zuiver binnen-

landsche aangelegenheden; - en O'Connell weifelde. Sinds de agitatie van het jaar 1843 was hij de oude niet meer; een verraderlijke ziekte had hem aangetast en begon zijn krachten te sloopen; - samen met O'Connell verloor, na de groote inspanning, de Iersche beweging haar pit.... Peel, de man van het woord, zonder het veel verder dan tot woorden te laten komen, had het gewonnen op den man van de geestdrift.

Nu hij vrij was van het ministerschap kwam een oogenblik bij Gladstone het idee op van een onderzoekingsreis naar Ierland. Daarvan gebeurde toch niets. Hij ging in plaats (gedurende den herfst van 1845) naar Duitschland[1)], en in Duitschland interesseerde hem voornamelijk de toestand van de Kerk. Het waren in de eerste dagen van zijn tocht al gesprekken met Döllinger te München over het Roomsch-Catholicisme; dan te Baden-Baden en Stuttgart, waar hij zijn reis besloot, maakte hij nieuwe kennissen, en het was weer de ontwikkeling der godsdienstige denkbeelden, die van het onderhoud met hen schering en inslag uitmaakte.

Voor zijn vertrek naar huis resumeerde hij zijn indrukken in een brief aan zijn vrouw.

'Bij al dit trekken,' schreef hij, 'zijn het vooral mijn gedachten die gereisd hebben. Hoe meer ik zie en hoor, hoe meer ik voel dat deze tijd een periode van crisis is voor den godsdienst, omdat het mij al duidelijker wordt van welk onschatbaar belang eenheid is voor de Kerk, en tegelijk op welk een onmetelijken afstand we daarvan nog verwijderd zijn. Hoe ernstig en klaar is dan onze roeping om in den geest van deze beginselen te werken en ons geheel aan dit werk over te geven. Ik kan de lijn van mijn leven niet bepalen, maar ik hoop en bid dat het niet moge blijven waar het nu staat....'

En op eenmaal, als had hij uit de verte van tijd en ruimte een roepstem gehoord, rijst, midden in zijn gepeins over het eigen leven,

1) De reis stond in verband mct de zenuwziekte van zijn zuster, die in 1842 Roomsch was geworden; in welk verband? is niet duidelijk, door de geheimzinnige wijs waarop J. Morley, I, p. 318, er over spreekt. Ook heeft de schrijver hier wederom, naar zijn constante gewoonte, de gegevens voor den tocht naar Duitschland wijd uit elkaar verspreid: p. 281, 318-321, 383, 384.

waarin hij nog geen eenheid van bedoeling heeft kunnen brengen, - de uitroep: Ierland! en hij herhaalt dat geroep: Ierland! want de kreet uit zijn hart komt de verre stem te gemoet.

'Ierland! Ierland! die wolk in het Westen, die naderende storm, die bode van Gods vergelding voor het wreede, ingekankerde en altoos maar half goedgemaakte onrecht. Ierland duwt ons de groote maatschappelijke en godsdienstige vraagstukken onder de oogen. God geve ons den moed om ze in 't aangezicht te zien. Lag het pad van de Kerk open voor haar om den arbeid op zich te nemen als Gods werktuig tot herstel van ons land - met wat een blijdschap zou ik me houden buiten het booze leege getwist van den politieken strijd! Ik denk wel niet dat ge er spijt van zoudt hebben?....'

Als een visioen uit de apocalypse komt, in den vreemde, het land van O'Connell aan Gladstone voor oogen, en het zegt hem de lendenen te omgorden en brandende te houden de lamp van zijn geest.

Had de schriktijding hem al bereikt, uit Ierland, van de mislukking van het aardappelgewas?

Want zoo luidde het antwoord dat het jaar 1845 gaf aan de demonstraties en het enthousiasme van 1S43: ziekte in de aardappels door aanhoudenden regen, bij duurte van koren door hooge invoerrechten; dreigende hongersnood, - en alle ellenden van een hongersnood die het land zou ontvolken en de natie zou drijven tot dierlijke vernedering, bijna tot den ondergang.

De herfst van 1845, toen Gladstone bouwde aan zijn Kerk.... Maar ik vergeet Richard Cobden.

Ik behoef mij immers niet te verontschuldigen over deze uitweidingen!

Het verhaal van een menschenleven is een reciet, waarvan we toch iets meer dan enkel klanken dienen op te vangen. Willen we het begrijpen en meegevoelen, dan moeten we eerst de taal kennen en de volle waarde leeren schatten van de woorden die het menschenleven tot ons spreekt. En het is niet op eens dat de beteekenis van die woorden tot ons komt; daarvoor is het noodig heen en weer te gaan en het leven te zien in zijn zwijgende schaduw en zijn volle licht, ja soms het oog er van af te keeren om telkens nieuwe ervaring en nieuwe impressies op te zamelen. -

Kunnen we ons O'Connell, als type, het best voorstellen onder het beeld van den advocaat en zaakwaarnemer, zoo mogen we ons Richard Cobden niet anders denken dan als reiziger en handelsreiziger, een ernstige, grootsche, sublieme, zoo ge wilt, maar een *commis-voyageur*.

Richard Cobden die kwam uit het liefelijk heuvelland van Zuid-Engeland was een *self made man*. Van vroeg af moest hij voor zichzelf en voor anderen leeren zorgen; maar sinds hij zijn eersten post achter de toonbank van een Londensch magazijn had veroverd, lag zijn weg klaar voor hem uit. Zijn ijver, zijn vertrouwenwinnende manieren, zijn levendigheid en zijn slag om zich duidelijk en overtuigend uit te drukken maakten hem geroepen om klanten te bedienen of om als commissionair de klanten te winnen voor een firma.

In den tijd van de diligence heeft hij dan, voor de chefs die hem in dienst stelden, heel Engeland bereisd, en overal ‘de menschen en hun zeden erkend’. Hij wist te vragen en te luisteren, geen koetsier van eenig openbaar middel van vervoer die niet in zijn vertrouwen was, geen hôtelhouder die hem niet de geheimen van zijn streek opbiechtte. En 't was een Engeland waar veel was waar te nemen, dat opkomende land van tusschen 1820 en 1830, toen de fabrieken uit den grond opschoten en de steden met ieder jaar van gedaante veranderden, een eerste editie van Nieuw Amerika, met allerlei hortende overgangen van beschaving en houding.

Cobden heeft later voor zijn eigen firma gereisd door een groot gedeelte van Europa en Klein-Azië, en hij is naar Amerika geweest, altoos met open oogen en een vlugge tong om informaties te geven en te krijgen. Zoo kwam de wereld voor hem te staan als een praktisch ding van steden waarin menschen leefden en handelden, en van menschen die hun onderhoud zochten in steden.

‘De weg’, ‘the glorious road’ maakte hem tot een schepper van plannen. Zou hij zonder zijn ideeën wel een recht handelsreiziger zijn geweest? Hij was geen koopman die thuis zijn schepen met hun lading afwacht en zijn winst voegt bij zijn vorige winsten, maar een man die de waren onder de menschen bracht en die de menschen voor de waren moest winnen. Daar leefde in hem wat onbezorgdheid en poëzie, en zijn blik was niet beperkt tot het doode bezit.

Hij lachte om de aristocratie en om het Parlement waarin ‘de steunpilaren van de natie’ waren vertegenwoordigd. Een land steunde niet, volgens hem, op de grondbezitters, maar op de tevredenheid en den welstand van de geheele bevolking. Zoo moest het eerste beginsel van de regeering wezen, en dat beginsel moest haar op alle mogelijke wijzen worden voorgehouden, in het Parlement zeker ook, maar even goed, maar nog beter, buiten het Parlement.

Cobden was zijn hervormingswerk begonnen met de stedelijke aangelegenheden van Manchester, waar hij zijn commissiehuis had gevestigd; en toen hij zijn naam als locaal-politicus had gemaakt, sloeg hij de hand aan de grootere taak der staatshervorming.

Een man van de praktijk, vatte hij zijn probleem vooreerst van een enkelen kant aan, en hij werd lid van een kleine vereeniging te Manchester, die de bestrijding der korenwetten ten doel had. Het had er iets van alsof hij zich daarmee in dienst stelde van een klasse-belang, want de grondbezitters verdedigden de hooge graanrechten en de duurte van het voedsel met het argument dat het volk zelf door verlaging van den prijs der levensmiddelen niet gebaat zou worden, omdat het profijt ten voordeele der fabriekanten zou komen, die bij goedkooper voedsel minder loon zouden hebben te geven.

Maar Cobden zag in het weren of toelaten van buitenlandsch koren nog geheel iets anders dan een strijd tusschen twee standen waarvan de een wou rijk worden en de andere 't wou blijven. Hij had het oog niet alleen op Engeland maar op den geheelen internationalen handel: het koren dat werd ingevoerd van buitenaf, zou immers niet in geld betaald worden door Engeland, maar met manufacturen en fabrikaten. Over en weer zou er een ruil zijn, een toestrooming en een afvloeiing; en het peil van het leven zou daardoor worden verhoogd. De welvaart moest dan het geheele volk te goed komen, veroorzaakt als ze werd door de nauwe betrekkingen tusschen de landen. Verdwijnen zou de oorlog! en ook de zedelijke standaard van het leven moest rijzen.

Daar, te Manchester, gebruikte hij de kleine *Anti-corn-law association* als steunpunt voor de beweging. In Londen, en in het Parlement waren ook wel voorstanders van de opheffing der graanrechten, maar Londen was geen goed centrum voor een krachtige

agitatie: de belangen zijn er te veelzijdig. Al bij het doordrijven van de Reform-bill was er misschien meer kracht uitgegaan van de dissenters van Birmingham[1)] dan van de radicalen van Londen.

Voor de politiek van hervorming werd het Noorden hoe langer hoe meer van belang, Lancashire begon zich te doen gelden tegenover het aristocratische Zuiden van Engeland, en Cobden gebruikte de nieuwe kracht voor zijn agitatie.

Want met zijn voortvarendheid en zijn geloof bracht hij de hoofden tot gisting. Hij wist te beduiden dat men geld noodig had om ideeën te verspreiden, en dat men de menschen op de been moest brengen om aan ideeën leven te geven. Het werd een kruistocht dien hij organiseerde.

De agitatie tegen de korenwetten en voor den vrijen invoer van graan in Engeland liep ongeveer parallel met de *Repeal* beweging van O'Connell in Ierland. Maar wat 'n verschil in den vorm! Ginds de monstervergaderingen in de open lucht, hier de bijeenkomsten in de localen tot onderlinge instructie; daar een groot gevoel dat zich uitte in geestdrift, en hier een stemming die langzamerhand door discussie en door verbreiding van vlugschriften moest worden versterkt; in Ierland de eenheid van een volk, in Engeland daarentegen een verbitterde strijd.

Cobden aanvaardde den kamp. En het was al wederom niet een gevecht met zijn persoonlijkheid dat hij voerde, zooals O'Connell 't heeft gedaan, want Cobden stond niet alleen. Hij had John Bright naast zich.

John Bright is de groote overwinning van Cobden geweest. Hij vond hem in verdriet, - ‘in diepten van verdriet’, gelijk Bright van zichzelf gezegd heeft, - over den dood van zijn jonge vrouw. ‘Er zijn duizenden van huizen in Engeland op dit oogenblik waar vrouwen en moeders en kinderen van honger omkomen,’ sprak Cobden tot den verslagene. ‘Wanneer de eerste scherpte van uw leed voorbij is, kom dan bij mij, raad ik u, en laat ons niet rusten eer de korenwet is afgeschaft.’ Het was de goedaardig bedoelde taal van een man die de geneeskracht van zijn ideeën aanprees. Tot Bright, den quaker van Lancashire met zijn strenge opvatting

1) Opmerking daaromtrent v.A. de Tocqueville. *Voyage en Angleterre* (OEuvres complètes VIII p. 357).

van plicht, kwamen die woorden als een prikkel. Hij nam het werk op, en ging met Richard Cobden samen als een broeder.

De natuur, zoo scheen het wel, had voor beiden de rollen verdeeld in de leiding voor de groote zaak. De een wist te overtuigen, omdat hij zijn onderwerp geheel meester was en nooit verlegen behoefde te zijn voor een bewijs of een illustratie; de ander had de macht met zijn doordringende welsprekendheid om de gewetens wakker te schudden. Ze zijn beiden als oproerkraaiers vervolgd geworden, en waren een tijd lang de bestgehate mannen van Engeland; - de hertog van Newcastle, Gladstone's patroon, verbood hun het verblijf in de geheele streek waar zijn invloed gold,[1] - maar zij zijn de vertegenwoordigers geworden van het nieuwe geslacht en hebben een onvergankelijk spoor achtergelaten in Engeland's geschiedenis.

Gladstone, die in zijn hart toch niet veel meer te zeggen wist ten voordeele van de korenwetten, hield de twee mannen in dezen tijd van het groote ministerie voor booze, zelfzuchtige agitators. Voor erger nog misschien. Want er zijn heftige tooneelen voorgekomen in het Lagerhuis, waar Cobden, als afgevaardigde van Stockport, zitting had. De strijder voor de vrijheid van handel stond daar dikwijls alleen,[2] en hij sprak des te harder om goed verstaan te worden.

'Is het waanzin of onwetendheid?' zoo richtte hij zich tot den eersten Minister in een debat over de heerschende armoede (17 Februari 1843), 'ik vraag of het waanzin of onwetendheid was toen ge het tarievenstelsel wijzigde en het invoerrecht behield op de twee artikelen waarop een vermindering noodig was, terwijl er alleen een reductie kwam voor die zaken waarin een verandering van niet het minste nut was voor het land. Waarom hebt ge suiker en koren uit uw hervorming weggelaten? De vermindering van invoerrechten op drogerijen en geneesmiddelen en diergelijke was een heel geschikt werk voor een of anderen sous-ordre van een minister, maar het was een Minister onwaardig en zonder systeem. Daar gelden geen excuses voor. Een eerste Minister

1) J. Morley. *The life of R. Cobden*. I ch. VI.
2) John Bright kwam pas Juli 1843 in het Parlement.

mag zich niet verontschuldigen met te zeggen dat hij het belang van een of anderen stand heeft in het oog te houden. Het is zijn plicht om onafhankelijk te oordeelen en te handelen zonder op eenige pressie te letten; en ik moet den Baronet aan het hoofd van dit ministerie zeggen, *dat het de plicht is van elk eerlijk en onaf hankelijk lid om hem persoonlijk verantwoordelijk te houden voor de ellende die op het oogenblik in het land heerscht*....'

'Persoonlijk verantwoordelijk,' riep Peel in toorn, terwjl hij zich anders altoos kalm wist te houden, 'voor al de ellende en het leed van het land! Ik weet dat dit meer dan eens door het lid voor Stockport op de vergaderingen van de *Anti-Corn-Law League* is gezegd, en hij heeft het hier nog eens met sterken nadruk uitgesproken. Persoonlijk verantwoordelijk! - Maar laten de gevolgen van zulke betichtingen zijn wat ze willen, ik zal me er nooit toe laten brengen door dreigementen, hetzij in dit Huis, hetzij daarbuiten, om een weg in te slaan, dien ik voor noodlottig houd...'

Sir Robert Peel sprak in opwinding, en het Huis was rumoerig van aandoening. De woorden van den spreker hadden een duidelijken zin. Eenige dagen te voren was de secretaris van den Minister op straat door een pistoolschot getroffen en gedood; naar men zeide was het schot bedoeld voor Sir Robert. Het antwoord op Cobden's verwijt maakte hem tot medeplichtige.

We kunnen ons de gevoelens denken van Gladstone - Gladstone zelf was ook door Cobden onder handen genomen - als hij in de strijdlustige atmosfeer van het Parlement het hoofd van het ministerie den aanval terug zag richten tegen den belager!

'Nooit voor bedreiging!'

'Drie weken regen achter elkaar en de korenwetgeving is weggespoeld!' - had Richard Cobden volgehouden.

De herfst van 1845 bracht den regen, de schaarschte aan graan, en de aardappelziekte in Ierland.

Sir Robert Peel hield kabinetsvergadering op kabinetsvergadering, maar geen besluit werd genomen omdat er oneenigheid was onder de ministers.

In die spanning van de publieke opinie meende Lord John Russell, het hoofd der Whigs, den tijd gekomen om een bevrijdende daad te verrichten.

Lord John Russell, uit het machtige Whig-geslacht met den hertog van Bedford aan het hoofd, was een tenger, vief mannetje, - litterator van aard en staatsman bij traditie, - dat zich steeds geroepen voelde ten aanschouwe van het publiek een persoonlijke daad te doen om een gespannen toestand te ontknoopen. Hij was in den tijd van de Reform bill leider van het Lagerhuis geweest, en wilde zijn naam, toen gemaakt, graag behouden, ofschoon zijn energie en zijn arbeidslust niet geheel beantwoordden aan de aanspraak die hij maakte om de eerste te zijn, - overigens een best mensch, voor zijn vrienden, wanneer men hem niet al te na kwam; want hij had met zijn gezondheid en zijn zenuwen te rekenen.[1)]

Den 22^{en} November 1845 zond Lord John uit Edinburg aan zijn kiezers te Londen een open brief om hun te zeggen dat zijn meening over de korenwetten veranderd was. Maar hij sprak daarom niet minder als aristocraat, want hij had begrepen dat de schaarschte van het voedsel, wanneer ze de landhuur verhoogde, op den duur even schadelijk moest zijn voor de toekomst der aristocratie als voor het volk.

'Laat ons daarom vereenigd staan om een eind te maken aan een stelsel dat bittere verdeeldheid heeft gebracht tusschen de klassen en de oorzaak is geweest van armoede, ziekte, sterfte en misdaad onder het volk.

Het gouvernement schijnt nog op eenige aanleiding te wachten om de korenwet op te kunnen geven. Laat het volk door adressen hun de aanleiding geven die zij zoeken...'

Zoo klonk de uitdaging aan Sir Robert, en deze had wel lust haar aan te nemen en, met het excuus dat zijn meening veranderd was evenals die van Lord John Russell, een ingrijpende wijziging van de korenwetten voor te stellen. Want door het schrijven aan de kiezers van Londen was de opheffing der graanrechten van een ding dat op radicale meetings werd geagiteerd tot een parlementaire quaestie geworden, en in die qualiteit was zij alle aandacht waard. Daarbij nam hij, Sir Robert Peel, de voordeeligste

1) Greville's *Journals* passim. Een oordeel van Gladstone over J.R. in de *English historical Review* van 1886, Jan. p. 137. Voor het intieme leven vgl. Spencer Walpole. *The life of Lord J.R.* London, 1889. I p. 406 is daar de Edinburgh brief van 22 November 1845 weder afgedrukt.

positie in, zoo hij de meerderheid der Tories tot zijn nieuwe meening kon overhalen.

Maar er was sterke tegenstand in het cabinet tegen die politiek van den man van zaken, van den meester van zaken, die meester blijven wou; en Lord John Russell kreeg van de Koningin de opdracht een nieuw ministerie te vormen. Hoe was 't hem echter mogelijk een levensvatbaar bestuur samen te stellen bij de conservatieve meerderheid van het Parlement, en de waarschijnlijk conservatieve stemming van een groot gedeelte der kiezers. De opdracht om een cabinet te maken kwam tot Sir Robert Peel terug.

Zou hij, de Tory, de geheele vrijgeving van den graanhandel aandurven?

Er schoot niet veel anders over, sinds men een paar maanden al had laten verloopen, zonder eenige beslissing te nemen; het land was onrustig - men moet niet vergeten, al heeft men 't later zooveel mogelijk bedekt, dat èn de Reform bill èn de opheffing der belemmeringen voor den koreninvoer alleen wat zijn geworden door ‘het dreigement’ van opstanden in het land; - Sir Robert Peel waagde het er op, al was 't met opoffering van zijn invloedrijksten collega, Lord Stanley, den lateren Earl of Derby, al was 't met risico van zijn naam en zijn gezag, nu hij den eigen maatregel ging invoeren dien hij bij zijn komst aan het bestuur had bestreden.

Gladstone was juist in Engeland van zijn reis terug, toen Lord John Russell zijn Edinburger brief aan de kiezers van Londen publiceerde.[1)] Door bemiddeling van Lord Lincoln, die met Sidney Herbert tot de jonge garde van den eersten minister behoorde, vroeg Sir Robert Peel hem om weer deel van het ministerie uit te maken, en hij bood hem de plaats aan, opengevallen door de weigering van Lord Stanley. Het was de belangrijke post van minister van koloniën.

Wat Sir Robert Peel daartoe bewogen heeft, ondanks zijn er-

1) J. Morley is in dit geval, gelijk in andere gevallen, te discreet om ons de reden van Gladstone's bewegingen mee te deelen. Zoo vernemen wij niet of hij soms door Peel dan wel door zijn vrienden in het cabinet naar Engeland is teruggeroepen. Naar het belangrijkste wat wij zouden willen weten, blijft het nog een raden.

varing van Gladstone's dwarshoofdigheid? - Was het zijn vrees om iemand van Gladstone's talent mogelijk in de oppositie te zien? of zijn voorliefde voor jonge staatslieden en wilde hij de groep Lincoln, Sidney Herbert en Gladstone niet scheiden? of was 't misschien zijn hoop door de erkenning van Gladstone's verdiensten het vertrouwen te winnen van den hertog van Newcastle en van menschen als Sir John Gladstone?[1)]

Dat alles heeft denkelijk te zamen invloed gehad op zijn keus, en zeker heeft hij er niet te lang over gedacht; want in hoofdzaak kwam het neer op hemzelf en hemzelf alleen. Hìj was de man, op dat oogenblik, van de omstandigheden; hìj kon de conservatieve partij over den afgrond van die revolutie heenvoeren en de orde in 't land bewaren, of niemand kon het. Het was van minder belang welke menschen hij om zich had, als hij maar de ministerposten met respectspersonen had voorzien.

Zoo zag ook Gladstone het in: Peel was de noodzakelijke man; in dat oogenblik van gevaar en spanning moest men zich bij den onverschrokkene aansluiten. Zijn neiging zou het zijn geweest om door te gaan denken al de gedachten die hij in Duitschland had vergaderd; zoo pas had hij een studie over de verschillende kerkgezindten in Schotland geschreven[2)], en veel plannen had hij nog op 't getouw, maar aan 't werk zich onttrekken mocht hij niet, nu Peel hem tot zich riep. ‘Met een zwaar hart’ nam hij het aanbod aan.

De samenkomst van den eersten minister en zijn aanstaanden ambtgenoot was plechtig. Peel greep de hand van den teruggekeerden vriend, hield haar lang in de zijne en sprak op vaderlijken toon: *God bless you;* en Gladstone daarop met warmte en overtuiging: *God bless you!*

Dan kwam daar, na het opnoemen, met zalving, der moeilijkheden

1) Gladstone zelf heeft ten minste in 't eerst gedacht zijn plaats als afgevaardigde voor Newark te kunnen behouden. J. Morley I, p. 285 ‘vote for it in parliament.’ Maar Morley is voor deze periode heel onvolledig; en toen Gladstone later in de *English historical Review* een bijdrage gaf voor de geschiedenis van 1845, koos hij een episode (de onderhandelingen tusschen Russell en Palmerston) die voor zijn eigen levensbeschrijving van geen belang is.

2) Gepubliceerd in de *Quarterly Review* van December 1845; geheel of gedeeltelijk, naar ik meen, in Duitschland geschreven.

van den toestand, op eenmaal de spottend tevreden glimlach van den man van zaken om den mond van den eersten minister; de oogen keken naar den grond, als zochten ze iets wat aan zijn voeten lag, en de hand maakte een gebaar waarmee zwarigheden werden uit den weg geruimd. De stem, met een klankje van triomf, zeide: 'Ik ben nog zoo bang niet, ze zullen wel met ons gaan. Niet voor niets heb ik al bijna veertig jaar het Parlementsleven meegemaakt[1)], en misschien heb ik daardoor wel eenig oog gekregen hoe de zaken in het Huis zullen loopen.'

Het bleek toch, dat er in de conservatieve partij een sterke oppositie zich voorbereidde. Mannen van het kaliber van Sir John Gladstone waren niet te bekeeren[2)], en de hertog van Newcastle hield onverzettelijk vast aan de graanrechten, al had zijn zoon Lord Lincoln een post van hoog vertrouwen in het cabinet. Gladstone moest zijn zetel voor Newark en zijn ouden patroon opgeven. Hij kon niet aan een herkiezing denken in het oude district, en Lord Lincoln zelf moest een mandaat van afgevaardigde zoeken op een gebied buiten den kring van invloed van zijn vader.

Zou die tegenwerking tegen de voorstellen van Sir Robert Peel zich kunnen organiseeren tot een geregelden tegenstand?

Hier kwam de meesterlijke taktiek van den minister te pas. Misschien mocht het hem toch gelukken de oppositie in de war te brengen, te verdeelen en te overwinnen.

Hoe wist hij bij de opening der zitting van het Parlement in de laatste dagen van Januari 1846 zijne verklaringen te rekken en te slepen, dat men moeite had onder het tal van bijzonderheden de draad van zijn redeneering en zijn bedoeling te volgen! De avondzitting van het Lagerhuis kroop voort. Lord John Russell stond op om van zijn kant uitleg te geven over zijn pogingen tot kabinetvorming en zijn wenschen voor opheffing der miserie van het land. Het werd een inwikkeling van feiten en gegevens, en waar de parlementsleden een vergadering vol treffende openbaringen hadden voorzien, daar vonden ze zich in een labyrinth van duistere gangen en intrigues[3)].

1) Peel was in 1809 op zijn 21e jaar in 't Parlement gekomen.
2) Hoe diep of 't moest gaan voor een aristocraat om zich te bekeeren, leze men in het leven van den Earl of Shaftesbury II p. 127.
3) Voor de stemming van het Parlement volg ik het meesterlijk verhaal van Disraëli in zijn biographie van Lord George Bentinck, eenigszins gecorrigeerd door de aanteekeningen van Greville in zijn journaal. Vgl. ook Justin Mc Carthy. *History of our own times*. ch. xv.

Maar onverwacht werd die drukkende atmosfeer verbroken en verscheurd.

Er was er een, onder de leden van het Huis, van wien Peel nooit gediend was geweest, al had hij hem zijn diensten aangeboden, zooals een jongere het aan een meerdere doet.

Benjamin Disraëli was van al de menschen, die Peel daar op de banken van het Lagerhuis tegenover zich zag, verreweg de talentvolste; en hijzelf, de man met het sprekende masker en den sprekenden naam, had er nooit aan getwijfeld of hij mocht zich in een vergadering van menschen, welke en waar ook, de allereerste rekenen; zelfs had hij dat gevoeld in de donkere dagen van zijn jeugd, toen hij gedoemd was acten te copiëeren op een kantoor in de City.

Zijn fantastische trots had hem het hoofd doen ophouden; want zijn fantasie herschiep de burgerlijke wereld van zijn omgeving tot een ridderlijke kampplaats vol luister van adel en rijkdom, en zijn trots liet hem geen rust voordat hij uit de sfeer van zijn inbeelding aanlandde op het terrein van een werkelijkheid die gelijkwaardig was met zijn fantasie. Verdichting tot waarheid te maken en waarheid weder om te dichten tot verdichting, dat was zijn talent.

Maar vraag niet hoe hij zijn doel bereikte! Niemand had hem den weg gemakkelijk gemaakt, en er bleef geen ander pad voor hem open dan van den avonturier. Hij was het zonder schaamte. Of hij romans, pamfletten, gedichten schreef, of hij optrad als man van de wereld, dandy, staatsman, volksredenaar, profeet, of hij revolutionnaire dan wel behoudende ideeën verkondigde, men raadde onder het maskeradepak den schalk, die het heele Leven voor een maskerade aanzag en die het niet anders voor zich kon winnen dan door het te vleien en te bedriegen, te overbluffen en te bespotten.

O, dat bonte weefsel van Benjamin Disraëli's leven met zijn valsche schittering! Toch had het zijne diepe grond en eenheid.

Twee dichters van den Joodschen stam heeft de negentiende eeuw

voortgebracht. Terwijl Disraëli met ‘Coningsby’ en ‘Sybil’ zijn ‘Engeland’ dichtte, voltooide Heine de betooverende en stekelige rijmen van zijn ‘Deutschland’, en dezelfde reëele verachting, dezelfde vage hooge liefde voor den geboortegrond hoort men in beide gedichten. Het komt daarvan, dat èn in den geest van Heine èn in den geest van Disraëli liefde en haat dicht bijeen lagen, uitvloeisels als ze waren van de levenssmart, die hun gemoed vervulde.

Hoe diep en uitgestrekt was dat verdriet, dagteekenend van eeuwen her uit de vlakten van Babylon en de doodsche vernedering der ghetto's! Ja, hun melancolie was een leegte, wijduit liggend als de zandwoestijn met haar spiegelbeelden van opofferende liefde en wilden haat, en de strakke hemel van indolentie en fatalisme welfde zich heen over het landschap van hun ziel.

Dat plaatste zich in tusschen hen en de wereld waarin zij leefden, dat deed hen die wereld zien als op den anderen oever, - aan den overkant. En hun leegte haakte toch naar een vereeniging met de menschen; want het was niet alleen trots, die hen aandreef tot heerschen, maar ook liefde, - al kon ze plotseling omslaan. Die liefde en aansluiting waren hun een pand van de werkelijkheid, die hun ontging.

Fantastische avonturiers door de menschen gaand met het masker van sarcasme en onverschilligheid op het aangezicht, maar het hart vol van heimwee.

Ten tijde der vorming van het groote ministerie had Benjamin Disraëli, die in Sir Robert Peel den staatsman erkende, zijn avances aan den minister gemaakt. Er was geen acht op geslagen. Hij had zich geduldig getoond, maar geen toenadering was gevolgd. Sir Robert Peel mocht hem niet; den avonturier kon hij niet gebruiken. Toen gingen Disraëli de oogen open, hij voegde zich bij de uiterste rechter zijde die iedere hervorming vreesde en leerde hen den minister wantrouwen. Hij, Disraëli, had den man van het midden in de kaart gezien, zijn partij werd door hem verraden, en het conservatisme was hem alleen een masker, zijn bestuur niet anders dan *een georganiseerde hypocrisie*. Hij kende hem nu, en zei 't hem in 't gezicht.

En Sir Robert daartegenover uit de hoogte, van de ministeriebank: ‘De eerwaarde afgevaardigde heeft mij indertijd voor ditzelfde geprezen wat hij nu veroordeelt. Ik weet niet of zijn meening

wichtig genoeg is om u hier daarover te onderhouden; wat ik wel weet is dat ik toen evenveel gaf om zijn lof als thans om zijn aanval.'

Wederom en in veel sterker mate dan vroeger had de minister op dien Januaridag van 1846, als hij zijn verklaring aflegde, met den tegenzin van de rechterzijde rekening te houden. Maar zij leek overstelpt door de uitleggingen over het gebeurde met de korenwetten, zij was zich niet bewust van haar kracht, en evenmin wist ze of ze haar kracht met eenig nut kon gebruiken.

Daar rees Disraëli's slanke gestalte van de bank en het lijf hoog oprichtend,[1] met het mooie doode sfinxengezicht, noemde hij, bestudeerd iederen afgemeten zin vallen latend in de ruimte, het verdriet van de partij, overgeleverd door haar hoofd, in wien zij haar vertrouwen gesteld had en dien zij haar belangen met een duidelijke opdracht had opgedragen. Dan, wegbijtend zijn plechtige introductie, vervolgde hij in scherpen toon; en zijn rede werd een aaneenschakeling van uitvallen en sarcasmen en persoonlijkheden en anecdoten. Hij voerde niet meer het woord in een vergadering van wetgevers, maar hij nam zijn hoorders voor wat ze op dat oogenblik waren, een publiek dat een opluchting noodig had[2] en na de stijve tragedie, die beklemde, verlangde en riep om een satyrdrama. Hij vergeleek Peel, den leider der groote grondbezitters die naar de *Anti-corn law-league* agitatoren was overgeloopen, met den Turkschen admiraal, voor wien, in den laatsten Russischen oorlog, de Sultan een prachtige vloot had uitgerust om de vijandelijke schepen te bestrijden. Het hoofd der geloovigen was aan het strand gekomen om de vloot te zien uitzeilen, de mufti's hadden hun gebeden ten hemel gezonden

1) Vgt. Meynell. *Benjamin Disraëli* I p. 199.
2) Zie, om nog een ander getuige te noemen, *Life of Samuel Wilberforce*, I. p. 359, den brief van S.W. van 28 Januari 1846 die den dadelijken indruk geeft: 'Last night I went under the gallery of the House of Commons to hear the debate. I never saw anything received so sulkily as Peel's statement. There was a kind of thundery sullenness, such as even that House, I suppose, has seldom seen.... Yet if he is defeated, there will be a great accession to the democratic movement, which is *the* threatening thing for England at this moment.' N.B. dat Wilberforce voor de opheffing der korenwetten was, vgl. zijn rede in het Hoogerhuis van 12 Juni 1846.

voor het welslagen der expeditie,[1] maar de groot-admiraal stuurde alleen op den vijand los om zich en zijn vloot over te geven. Daarmee, zoo verklaarde hij aan den Sultan, had hij het Rijk een dienst bewezen, omdat de strijd toch doelloos was, en hij vroeg zijn belooning.

'Gij zult dien admiraal nog wel gekend hebben,' zei Disraëli onderhands aan een afgevaardigde die in Turkije was geweest, toen hij een pauze moest maken om de toejuichingen van de hoorders.

'Ik herinner me hem niet,' antwoordde deze. 'In allen geval,' ging de redenaar voort, 'is om zijn verraad hem het hoofd niet voor de voeten gelegd.' En nieuwe toejuichingen. - Hij....

Maar waartoe voort te gaan?

Disraëli had zijn revanche genomen en zijn plaats gemarkeerd. Een opening was hem gemaakt door de historie zelf op dien gedenkwaardigen avond, en hij stapte in de bres: de avonturier liet de verontwaardigde, apoplectische grondbezitters als koor fungeeren in het carnaval waarop hij de hooge vergadering ging onthalen.

Het was nog pas een voorspel. Sir Robert Peel, die met zijn persoon voor de noodzakelijkheid van zijn maatregel instond, moest zien dat zijn heele persoonlijkheid in het debat werd gebracht. Hij had het niet alleen vol te houden tegen de lichte pijlen van het vernuft van een politieken avonturier; maar de aanval kreeg massiever kracht, omdat Disraëli, te handig om reeds nu er aan te denken de leiding der Tories op zich te nemen, een man van zwaarder kaliber voorschoof, Lord George Bentinck, een groot sportsman en een stug hoofd, den rechten vertegenwoordiger der verstokte Tories, en die daarenboven nog een oude rekening uitstaande had tegen den eersten minister.

Laat mij, om ook het geringste vermoeden te ontgaan van hier den toon te forceeren, de woorden aanhalen van een waarlijk onpartijdigen toeschouwer der discussies in het Lagerhuis.[2]

1) De *mufti's* waren een toespeling op de bisschoppen en de geestelijkheid der Staatskerk, wier belangeu samen gingen met die van de landbezitters omdat hun inkomen uit landerijen voortkwam.
2) *Greville, Memoirs*. 2d. Part. II p. 392.

‘Het was een ellendig en vernederend gezicht. De heele massa der Protectionisten juichte den spreker tegen Peel met een rumoerige pret toe, zoodat de zoldering er van daverde; en als Peel begon te spreken schreeuwden ze tegen hem en jouwden hem uit, op de gemeenste manier. Toen hij zich verdedigde en sprak van zijn eer en geweten, vielen ze hem aan met een gejoel van spot en de onmiskenbaarste teekenen van verachting. Zulk onthaal in een Huis, waar men hem jaren achtereen niet anders dan bewijzen van eerbied had gegeven, was blijkbaar voor hem bijna te veel. De speaker vertelde mij, dat Peel noodig had wel een paar minuten in zijn rede op te houden[1)], en, voor de eerste maal in zijn leven misschien, verloor hij zijn tegenwoordigheid van geest; de speaker dacht dat hij zou moeten gaan zitten en op 't punt was in tranen uit te barsten. Ze jagen hem als een vos, en ze zijn er op uit hem te matten en af te maken, vol opwinding, dat zij hun plan al bijna bereikt zien. Het wordt hoog tijd, dat er een eind aan komt. Den eersten minister en leider van het Huis zoo geslagen en vertrapt te zien, met zoo'n smaad behandeld te hooren door een groot deel van de eigen partij, is een verschrikkelijk schouwspel, en ook niet bevorderlijk voor orde en welzijn van den staat.’

Het is over de zitting van 15 Mei, dat hier gesproken wordt. Hoe was de satire, die Disraëli slingerde, in breedte en gewicht toegenomen sinds hij zijn eerste schot tegen Sir Robert had gericht, op den memorabelen avond van 27 Januari. Nu was het niet meer een nabootsing van den Franschen *esprit* der 18^{e} eeuw, maar hij hield den minister zijn beeltenis voor ten voeten uitgeteekend, hij nam het heele Parlement in zijn vertrouwen en liet het in den spiegel zien om het portret van hun leider te beschouwen[2)].

‘Mijnheer,’ zoo wendde Disraëli zich tot den speaker, ‘ik moet tot eer van den right honourable Gentleman aan het hoofd van het ministerie zeggen, dat ik het voor een groot onrecht houd wat hem hier in deze debatten is aangedaan. Men heeft hem, en misschien was er wel een excuus voor, algemeen verkeerd begrepen.

1) Natuurlijk bemerkt men hiervan niets in het officieuse verslag der Parlements-debatten. Hansard's *Parliamentary Debates*. LXXXVI, p. 689-707.
2) Vgl. voor het oordeel van Lord G. Bentinck over het talent van Disraëli: Malmesbury. *Memoirs of an ex-minister*. I p. 171. - *The Croker Papers* III, p. 165.

Hij staat in verdenking van voorbedacht verraad - van lang overpeinsd bedrog - van een verlangen, een groot staatsman onwaardig, zelfs al heeft hij geen principes - om altoos het plan te hebben gehad de meening te verlaten, die hem aan het bestuur heeft gebracht.

Mijnheer, ik spreek den right honourable Gentleman geheel vrij, wanneer hem zulke bedoelingen worden toegedicht. Ik doe het om deze reden: wanneer ik de loopbaan van dezen minister naga, die zoo'n groote ruimte beslaat in de parlementaire annalen van ons land, bemerk ik, dat tijdens de dertig of veertig jaren van zijn publiek leven, van de oude dagen af tot aan de dagen van den vermaarden afgevaardigde voor Stockport, hij altijd zijn zaken heeft gedreven met de ideeën en het verstand van de anderen, zijn leven is geweest een groote toeëigening. Hij is een inbreker in een andermans geest...'

En verder op, weer vervallend in het burleske, vertelde de redenaar met zijn smalende lippen, hoe hij in de eerste dagen van de Parlementszitting een lid van het Huis had ontmoet, die hem over Peel's plan had onderhouden, en op een ontwijkend antwoord had gezegd: 'O, maar we weten er alles van. Het plan is ons ook aangeboden geworden! Zijn eigen plan is 't niet; het is Popkins[1)] z'n plan!' En moet Engeland dan bestuurd worden door 'Popkins z'n plan!'...

Hij sprak Peel alleen vrij van verraad om hem tot een dief te kunnen maken, tot een inferieur soort ontfutselaar van het goed van anderen.

Het noodlottige was, dat het masker van den hypocriet op Peel's gezicht gedrukt en daartegen vastgehouden, in de opinie van de menschen voor goed daarop bleef. Men merkt in de dagboeken van den tijd - en waarlijk niet alleen in de journalen van de vijanden zijner maatregeleu[2)] - hoe iedereen over de hypocrisie van Sir Robert Peel gaat spreken en denken: het wapen tegen hem gedrild zat vast in zijn borst.

1) Op wien Disraëli zinspeelde met dezen Dickensiaanschen naam van Popkins is niet bekend. Zie het vermaarde artikel over Disraëli, *Edinburgh Review* van April 1853, p. 447 (door A. Hayward. *Hayward Letters* I p.180).
2) Greville II p. 369. *Life of the Earl of Shaflesbury*. II, p. 138.

Waar bleef Gladstone in deze dagen?

Wij hooren niet van hem; hij zat op zijn bureau en hield zich bezig met Koloniale zaken, en woonde den strijd in het Parlement niet bij daar hij voor 't oogenblik in Engelsche oogen het *monstrum* was van een minister zonder mandaat van afgevaardigde. Van Sidney Herbert kennen we zijn verontwaardiging over de manier waarop de partijgenooten hun chef behandelden, van Lord Lincoln weten we hoe hij een deel van de aanvallen der protectionisten droeg en beantwoordde[1], - van Gladstone niets.

Sir Robert Peel, ondanks de hulp van zijn ambtgenooten, stond er alleen voor.

Hij dacht aan niets meer dan aan het doordrijven van zijn maatregel omtrent de korenwetgeving. Met de trouwgebleven partijgenooten, de stemmen der Whigs en der vrijhandelaars, met den machtigen steun van den hertog van Wellington was dat doel te bereiken, en zoolang wilde hij volhouden. Hij begreep dat dnarna een combinatie van partijen hem bij de eerste de beste gelegenheid kon ten val brengen. Maar daarop was hij gerust, zelfs verlangde hij niet al te zeer naar een overwinning.

Of hem wel niet, in deze dagen van angst, de gedachte voor den geest kwam, dat zijn loopbaan op een verkeerde lijn was geraakt door de zorg van zijn vader om hem spoedig en gemakkelijk in den staatsdienst te brengen?

Een verhaal dat, bij uitzondering, in hoofdzaak vertrouwbaar is luidt:[2] Toen Robert Peel in 1809 als afgevaardigde in het Lagerhuis kwam, ging de oude Sir Robert naar Lord Liverpool toe en zeide hem: ‘Mijn zoon is vol talenten, daarvan kunt ge zeker zijn; hij zal een rol spelen; maar ik ken hem wel, in den grond van zijn hart is hij een Whig; wanneer we hem niet gauw onder de onzen opnemen, zal hij ons laten loopen; geef hem een

1) Over Sidney Herbert: Malmesbury l.l. I p. 169. Over Lord Lincoln als tegenstander van Lord G. Bentinck, vgl. Disraëli's *Bentinck*. 179 en Hansard *Parl. Debates* LXXXVI, p. 244, 296. Tegen Sidney Herbert nam Disraëli 't op.

2) Guizot. *Sir Robert Peel*. p. 342: ‘anecdote que je tiens de bonne source.’ In eenigszins gewijzigden vorm (Arbuthnot is daar de tusschenpersoon) en de bron wordt genoemd (de hertog van Bedford) bij Greville. II p. 387; zie daar vooral wat volgt.

ambt, en hij zal u goed dienen, maar gij moet spoedig beslag op hem leggen.'

Wat had de afstammeling van die pachters en katoendrukkers van Noord-Engeland te maken gehad onder de 'steunpilaren van Staat en Kerk.'

In die dagen dat juist nog de laatste stemming van het Hoogerhuis over de invoerwetten te wachten was, en het tegelijkertijd al vaststond door welke coalitie van partijen en op welk wetsvoorstel (bill tot bedwang van Ierland) zijn ministerie ten val zou komen als het zoover kwam, - in die dagen (23 Juni 1846). kreeg Sir Robert Peel een vertrouwelijken brief van Richard Cobden.

Van alle menschen heeft Cobden, de man uit het Zuiden, de handelsreiziger, het meest het leed van Sir Robert meegevoeld - misschien ook omdat hijzelf in deze laatste tijden onder angsten was gebukt gegaan. Hij schreef hem, afgaand op het gerucht dat hij gereed stond zijn ontslag te nemen, en hij vroeg hem toch meer te willen denken aan zijn positie als eerste Minister van het land, dan als partijhoofd in het Huis.

Hij sprak hem dringend toe: het volk wacht om u ter hulp te komen, en ik bedoel daarmee niet het gepeupel dat als één man op uw hand is, maar de middelklasse wier sympathie ge hebt, meer dan ooit eenig minister had. Gij vertegenwoordigt het IDEE van den tijd, en er is daarvan geen andere representant onder de staatslieden; hoe kunt ge dan gerechtigd zijn, tegenover de koningin, het volk en de groote vragen van onzen tijd, een grootsche en glorierijke stelling te verlaten.

'In uw plaats,' vervolgde Cobden zijn schrijven, 'zou ik van de ministertafel in het Parlement aan Lord George Bentinck en zijn partij zeggen: - Ik ben gehoond in dit Huis en in de pers, ik ben voor verrader gescholden van de kiezers van dit land. Men heeft mijn beweegredenen verdacht gemaakt, mijn naam bezwalkt, mijn politiek beticht als verderfelijk voor de nationale belangen. ik heb dat alles gedragen, omdat ik alleen het oog had op het succes van wat ik hield voor een dringenden maatregel. Maar ik wil niet onder den last van die beschuldigingen veroordeeld staan voor het aangezicht van de beschaafde wereld, of de natie moet eerst in de gelegenheid zijn geweest om haar oordeel uit te spreken. Zij moet beslissen tusschen u en mij, tusschen uw politiek

en de mijne; zij moet beslissen niet alleen over wat is afgeloopen, maar ook over wat in de toekomst gebeuren moet, - of de principes die ik heb verdedigd, zullen worden toegepast op den geheelen handel. Ik ben bereid om het eens begonnen werk te voltooien.'

Laat de oude partijen toch heengaan; de leus moet zijn: 'Peel en vrije handel'; zie er toch niet tegen op om de regeering te voeren met de ware vertegenwoordigers der middelklasse. Als gij de feiten onder de oogen wilt kijken, zult gij merken dat het land anders niet bestuurd kan worden. Er moet een eind wezen aan het geguichel der partijen, die niets vertegenwoordigen dan louter tradities, en de staat moet noodig geregeerd worden met de waarlijk regeerende klasse. Zijt gij bang voor de burgerij? Gij kent haar toch te goed om niet te weten dat zij heusch 't op geen uitersten heeft voorzien. De middelklassen zijn niet democratisch.

Zoo gaat de brief voort, en laat alle mogelijkheden de revue passeeren; hij denkt aan Ierland, maar ook aan Peel's gezondheid, aan den toestand der partijen, maar ook aan den waarschijnlijken tegenstand van een deel van het cabinet. Hij eindigt met de verklaring dat niemand van het schrijven afweet (en 't is inderdaad de eenige stap geweest, waar Cobden John Bright niet van te voren in heeft geraadpleegd), en dat hijzelf, de schrijver, binnen weinig dagen voor een jaar naar den vreemde zal gaan.

Een werkelijke aandoening, neen, meer nog, en veel meer teekenend voor dat moeilijke geslotene karakter, een natuurlijk gevoel, spreekt in Sir Robert Peel's antwoord.

Peel's woord luidt als dat van een vermoeid man die niet meer aan zijn ster gelooft. Hij zegt afwijzend:

'Ik zou me niet verantwoord rekenen het groote prerogatief van de kroon, een ontbinding van het Huis, te gebruiken voor het eenige en voorname doel van de beslissing eener persoonlijke quaestie tusschen mijzelf en de verhitte Protectionisten, - namelijk of ik goeden en eerlijken raad aan de kroon heb gegeven.

Gij zult mij wel gelooven als ik zeg dat ambt en eer alles behalve een ambitie van mij zijn, en dat ik krankzinnig zou moeten geweest zijn, wanneer ik door iets anders dan een gevoel van plicht gedreven was geworden om op me te nemen wat ik ondernomen heb in deze zitting.

Maar de wereld ìs niet van die opinie. Zij kan de reden niet

begrijpen voor de *beste* handelingen van een staatsman; zij denkt dat een staatsman zijn koers verandert om verkeerde en slechte redenen, en die gedachte heeft zoo de bovenhand dat het voorbeeld, wanneer ik 't gaf, den naam, de autoriteit en den invloed van komende staatslieden zou hinderen, alsof het ambt iets was waaraan men zich vastklemde.'[1)]

Zoo schreef hem Peel.

Twee dagen na den datum van het schrijven had de stemming in het Lagerhuis plaats, die over het lot van Peel's ministerie besliste, op het preciese oogenblik bijna dat het bericht uit het Hoogerhuis kwam van de aanneming der nieuwe maatregelen over den koreninvoer. Het was een triomf, - en een nederlaag, pijnlijk toch in het moment dat zij trof.

Het bericht begon te circuleeren in het Huis dat de regeering verslagen was en wel door een meerderheid van 73. Op de ministerbank wilde men het in 't eerst nog niet gelooven.

'Men zegt dat we 73 meerderheid tegen ons hebben,' fluisterde zijn buurman Sir Robert Peel in 't oor, als schrok hij er van.

Sir Robert antwoordde niet, en draaide niet eenmaal het hoofd om. Hij zag zeer ernstig en strekte zijn kin uit, naar zijn gewoonte, wanneer hem iets hinderde en hij 't niet zeggen wou.[2)]

De ministers, zijn collega's, zagen geen reden nog om het ontslag van het ministerie aan te bieden, ze waren in een strijdlustige stemming, maar Peel met zijn gezag van volstrekt hoofd dreef dadelijk de terugtreding door. Op Vrijdag had het Parlement gestemd, Maandag, 29 Juni, legde Sir Robert Peel de verklaring af in het Huis, en hij sprak een woord tot de vergadering. Maar het was niet dat wat Richard Cobden had bedoeld.

Wel hoorde men er deze passage, en het gaf een schrik en een verwondering.

'Er is een naam die verbonden moet blijven met het succes van deze maatregelen over den koreninvoer,' sprak de eerste minister. 'Het is niet de naam van Lord John Russell, noch is het mijn eigen naam. De naam die aan deze maatregelen verbonden

1) De brieven zijn te vinden in J. Morley. *The life of R. Cobden*, ch XVI; het antwoord van Peel ook bij Parkes III p. 369 in extract.
2) Disraëli. *Bentinck* p. 217.

moet en zal blijven, is de naam van een man die heeft gehandeld uit zuivere belangeloosheid, en die ze verdedigd heeft met onvermoeide geestkracht, en een welsprekendheid, des te meer te bewonderen, hoe minder ze opgesmukt was, - de naam die moet verbonden blijven met het succes van dezen maatregel is de naam van Richard Cobden. Zonder terughouding en zonder eenig bezwaar schrijf ik het succes van dezen maatregel toe aan hem.'

Hij mocht dan een hypocriet wezen, - zooals we allen 't misschien zijn, - hij was ten minste geen dief van een andermans goed, Sir Robert Peel.

Maar hij, de meester van parlementaire etiquette, hoe kwam hij er toe den afgevaardigde van Stockport, een agitator, niet alleen te noemen, maar hem te noemen bij zijn naam, zooals hij genoemd werd in het burgerlijk leven.

Voor de eerste maal zag Peel in die onnatuurlijke wereld van het Parlement, dat op de plaats van het lid voor Stockport zat een heusch, natuurlijk mensch.

Gladstone, die met de collega's voor volhouden was geweest, maar die toch wel begreep dat voor Peel het verder strijdvoeren ondoenlijk was, - Gladstone was niet gesticht over de lofrede op Cobden. Hij ging overal rond om te hooren wat men dacht, of men de verklaring wist van Peel's lofspraak. Was het omdat de minister zich gevleid voelde door de toejuichingen van zijn tegenstanders, nu zijn eigen partij hem den rug toedraaide? of was het een bewijs dat Sir Robert het geheele parlementaire leven vaarwel wou zeggen? Was het zijn afscheidswoord geweest aan de vertegenwoordiging?

Hij kwam bij den gevallen minister. 'Ik ben *hors de combat*,' zeide hem Sir Robert. 'Tweemaal ben ik eerste minister geweest, niets zal me er ooit toe brengen nog eens een gouvernement samen te stellen. Niemand weet, ook maar in 't minst, wat het is.'

'Dat kan ik u niet tegenspreken,' was het antwoord, 'maar een man met een verleden, met uw verdiensten kan niet apart blijven staan zonder partij.'

'Ik kan uit het Parlement gaan,' mompelde Sir Robert tusschen de tanden, en hij keek voor zich uit, met den blik wég.

Glastone durfde niet verder vragen. Hoe zou hij 't hebben

gewaagd tegenover den ongenaakbare het onderwerp van Cobden aan te roeren!

Niemand wist van Cobden's brief. Gladstone kon nooit vermoed hebben dat ‘de agitator’, flink en vrij in zijn schrijven, aan Peel een weg had voorgeteekend, dien de minister, moe van zaken, niet meer op wou gaan, maar dien hij zou volgen, hij, de bezoeker die daar met zijn paar verouderde complimenten en zijn opwekkingswoorden op dat oogenblik staat tegenover den gewezen minister! De bezoeker, die geroepen was om in de lijn van Peel voort te gaan, als een opvolger, maar die het kruispunt genaderd den ruimen weg zou kiezen, en zou vervullen, op zijn manier, wat Cobden had voorspeld.

Gladstone wist niet, hoe in de kamer waar hij met Sir Robert Peel samen was, geheime machten op het papier vooraf zijn loopbaan reeds hadden bestemd. Wie is zich bewust van die groote mysterieuze wereld, waarin de lijnen reeds vastliggen van onze toekomst!

Hors de combat! Het jaar 1846 is voor de wereld van Gladstone een scheidingsjaar geweest. Peel was verslagen, maar ook O'Connell. Hoe onbeschrijfelijk treurig was zijn verschijning in het Parlement geweest gedurende de laatste zitting.[1)] De machtige gestalte, geslonken en gebogen; de onbedwingbare stem, een gefluister; de rollende woorden, een onsamenhangend gebabbel. Ierland moest buigen en bukken in den persoon van zijn zieken held, het Ierland van het gruwelijke noodjaar 1846 en 1847. En Cobden vertrok om in den vreemde zijn krachten te herstellen, en Engeland zelf ging onder het nieuwe ministerie van Lord John Russell een moeilijken en karakterloozen tijd tegemoet.

Maar voor Gladstone is het eind van 1845 en het gansche verloop van 1846 zeker niet minder dan voor anderen een treffende scheidingstijd geweest. Wat wonder dat zijn hart niet bij het rumoerige Parlementsbedrijf is geweest. Voor hem beteekende de uittocht van John Henry Newman en zijn volgelingen uit de Engelsche Staatskerk, en hun overgang tot de Kerk van Rome

1) Disraëli l.l. p. 114. Het is niet de laatste maal dat O'Connell in het Parlement kwam zooals men uit de passage zou opmaken; vgl. Macdonagh p. 390 en 401.

toch nog iets anders dan het uit haar verband gaan van een Staatspartij. De zorg die zijn geest bezig hield kon niet in de eerste plaats zijn of hij een zetel in het Parlement of zijn ambt zou behouden, maar het was voor hem de vraag of het voorbeeld van Newman niet zijn beide vrienden, Hope Scott en Manning, die twee steunsels van zijn vertrouwen, zou meesleepen tot afval van het grootsche denkbeeld der Engelsche Kerk, als het geweten van Engeland.

Een datum, louter en alleen, kan welsprekend zijn. Er is ons een brief bewaard van Gladstone aan Hope, met de dagteekening van 7 December 1845[1)], waarin hij zijn vriend, om hem aan zich te verbinden, voorstelt, een broedersçhap te vormen in dienst van de armen; en het is de tijd dat Engeland ongeduldig uitzag naar de pogingen van Sir Robert Peel en Lord John Russell om hun ministeries bij elkaar te doen blijven of bij elkaar te brengen. En in 't midden van 't volgende jaar is 't niet de gedachte aan de toekomst van de conservatieve partij, die bij hem voorop staat, maar het is van de Kerk van Engeland dat hij zegt: ‘ondanks al haar nooden, heeft zij een groote bestemming.’

't Is het geloof dat hij in Manning's hart vast wil planten om hem aan zijn zijde te houden.[2)]

Helaas, hij moest het gevoelen dat zijn invloed op zijn hartsvrienden verdween. Hij kon hun heengaan uit de kerk van hun geboorteland voorzien.

Een ander verdriet kwam daarbij. Zijn vader, John Gladstone (Sir Robert Peel maakte hem in 1846 tot baronet), was een aanhanger gebleven van de oude korenwetgeving, en hij maakte zijn zoon het verwijt dat hij Sir Robert tot de ideeën van vrijhandel had overgehaald; de oudste broeder was nog heftiger tegen zijn jongste... Het werd overal oneenigheid en scheuring, en het maakte dat de rust na het neerleggen van het ministerambt hem inderdaad welkom was, hoezeer ook in 't eerst het moeten opgeven van nuttig werk hem had gehinderd.

Toch was niet alles tegenspoed, en niet alle arbeid vruchteloos.

1) Memoirs of Hope Scott. II p. 70, 71.
2) Purcell, *Life of Manning*. I p. 317.

Hij kon van zichzelf bemerken dat zijn talenten in omvang en degelijkheid toenamen, en tegelijkertijd groeide zijn naam onder de menschen. De jongeren onder de academiemenschen waren zijn bewonderaars[1)], zij stelden hun verwachtingen op zijn ernst, en zijn ijver en ook zijn gematigdheid, en 't was vooral aan hen te danken dat hem in 1847 de eer te beurt viel door de Universiteit van Oxford naar het Parlement te worden afgevaardigd. Dat was een stap vooruit tegenover het patronaat van den hertog van Newcastle.

Gladstone heeft zich het mandaat van Engelands eerste hoogeschool ten volle waardig getoond. Het kwam hem zoo juist toe in dezen rusttijd van 1847 tot 1852, toen Sir Robert Peel aan zijn getrouwen het voorbeeld gaf van in-activiteit in het Parlement.

Bij de groote gelegenheden, vooral na Peel's dood in 1850, maar toch ook nog gedurende Sir Robert's leven, kwam Gladstone voor den dag, en het waren prachtstukken, zijn oraties. De beroemdste daarvan is wel de redevoering voor de volledige vrijheid van godsdienstoefening tegen Lord John Russell's bekrompen wet op het voeren van kerkelijke titels, - een wet die haar aanzijn dankte aan de anti-Roomsche paniek toen de Paus Engeland in aartsbisdommen en bisdommen had verdeeld, en toen Lord John, naar zijne gewoonte, de spanning nog had verergerd, door wat hij hield voor een bevrijdende daad, zijn brief aan den bisschop van Durham (1850, 1851). Daarbij mag die rede een moedig stuk genoemd worden, omdat ze tegen de opinie van den dag inging. En dat alles kenmerkte dezen overgangstijd van Gladstone: hij deed zich voor, en hij was, een model van academische humaniteit. Zoo toonde hij zich ook in zijn openbare *Brieven over het wanbestuur in Napels*, waarin hij opkwam tegen de wreedheid van het Napolitaansch gouvernement in zijn behandeling der politieke gevangenen.

Het waren geen liberale neigingen die Gladstone tot zulk schrijven en spreken dreven, neen, het was enkel het gevoel voor beschaving en menschelijkheid.

Maar die woordvoerder van humaniteit en die godsdienstigkerkelijke droomer, - het mocht de Gladstone wezen dien zijn vrienden en de wereld kenden, de geheele man was het niet. Die

1) A. Lang. *Life of Sir Stafford Northcote*, I p. 65.

had een sterker grond noodig en zwaarder ballast voor zijn leven.

Al die jaren van 1847-1852 heeft hij hard gearbeid aan degelijk werk, dat een beproeving was voor zijn geest. Het is zijn derde werkperiode.

Zijn schoonbroeder, Sir Stephen Glynne, de eigenaar van Hawarden Castle en de uitgestrekte familiebezittingen, had zijn zaken in de war zien gaan door verkeerd geplaatst vertrouwen en gewaagde ondernemingen. In 1847, dat een financiëel noodjaar is geweest, kwam de toestand aan het licht. Het scheen alsof hij alleen te redden was door het te gelde maken van de landerijen en bezittingen. Maar daartegen kwam het familiegevoel op, en Gladstone, de zwager, bood zich aan om den chaos te ontwarren en het beheer te voeren.

Vijf jaar lang heeft hij zich met zijn ziel aan den taaien arbeid overgegeven, geheel belangeloos; want het was onmogelijk, toen te voorspellen wat inderdaad het geval is geweest, nl. dat Gladstone voor zijn eigen nageslacht zich de moeite heeft getroost. Want Sir Stephen Glynne was toen in 1847 zelf nog jong en had een gehuwden broeder.

'Het is mijn leerschool voor minister van financiën geweest,' zeide Gladstone later; maar in dien tijd had het er meer van alsof de absorbeerende bezigheid hem zijn staatsmansloopbaan zou verleggen. Hij ging er toch mee voort; en dit is een grootheid van hem, dat hij zich zoo in dienst kon stellen van wat hij op zich nam als zijn plicht.

Het ging alles heel eenvoudig bij hem toe. Lees dit schrijven aan zijn vrouw, toen zij zich ongerust over hem maakte bij zijn afwezen, en zich verontschuldigen ging dat het hàar familie was die hem zooveel last bezorgde.

'Veronderstel toch niet, zelfs voor een oogenblik, dat ik mijn bezigheden en zorgen voor Stephen's zaken weg zou wenschen, als het mogelijk was er zoo van af te komen; en als ik ooit iets zeide dat daarop leek, dan was het ongeduld en humeur die het mij ingaven. Ik houd die taak voor een beschikking van God, en ik zou denken dat er iets anders en zwaarders voor in de plaats moest komen, als dit weg was. Het werk pakt me wat aan, omdat het een soort van kunde en gewoonten eischt die ik van vroeger niet bezit, maar het kan nooit een zware beproeving worden genoemd. En, minst van alles, denk dat het eenige aanleiding kan geven

om de gedachten van iets verdrietigs met u te verbinden. Niemand kan zoo onschuldig zijn aan de zaak als gij, en hoe zou wat meer of minder geld den zegen van onze betrekking veranderen! Van mijn kant ben ik *nu* reeds blij in de gedachte dat ik in allen geval een last afneem van anderen, en later zal ik 't nog veel meer zijn, als Stephen door de moeielijkheden heen is en op 't land van zijn vaderen weer stevig is geplant.....'

Zoo was zijn stemming bij den arbeid.

In 1852 was het zwaarste achter den rug. Het intermezzo van den werkzamen rusttijd sluit met dat jaar. Toen kon de blik zich weer ruimer bewegen, en de handen stonden vrijer.

Ook het zieleleed was geleden. Veel grootsche gedachten waren opgeborgen en schuilden diep weg in het hart; veel droomen van heilige vriendschap waren uitgedroomd en vervlogen als een nevel. De wereld had een nieuw gezicht gekregen.

Oude banden waren verbroken, de dood had ze ontbonden. De hertog van Wellington stierf in dat jaar 1852, hij sleepte een stoet van herinneringen met zich in het graf. Sir Robert Peel en Sir John Gladstone waren hem voorgegaan naar het stille rijk.

De tijd was gekomen voor een nieuw geslacht om het bestuur te aanvaarden. Sir Robert Peel had kort voor zijn dood Sidney Herbert of Gladstone als toekomstigen eersten minister aangewezen, Lord Lincoln, die thans, na den dood van zijn vader, hertog van Newcastle was geworden, maakte voor zich zelf ook aanspraak op de leiding van het ministerie. Maar het waren ministers zonder een armee van volgelingen.

Het gouvernement hadden de Tories in handen. Zij vormden nog wel een leger, maar zij hadden geen beginsels meer, en het was de vraag of zij hun rechte leiders en hoofden hadden. Derby voerde hen aan met Disraëli.

'Laat hen Disraëli tot gouverneur-generaal van Indië maken,' had Sir Robert Peel gezegd van de aanstaande regeering Sidney Herbert-Gladstone, 'om hem uit den weg te hebben.'

Maar Gladstone vond Disraëli op zijn pad, en hij stelde zich tegenover hem.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd*.)

Dramatisch Overzicht.

‘Eenig Parijzer Schouwburgbezoek.’

De titel is van J.A. Alberdingk Thijm, die in *de Gids* van Mei 1876 onder dit opschrift verslag gaf van zijn indrukken van het Parijsch tooneel bij een bezoek aan de wereldstad in Februari van dat jaar. Warm tooneelliefhebber als hij was, had Alberdingk Thijm zijn avonden te Parijs goed besteed en wat hij daar zag was goed aan hem besteed. Molière, Augier, Dumas, Labiche, Meilhac en Offenbach, het Théâtre français, het Odéon, de Vaudeville, het Palais Royal, het Gymnase en de Gaîté weten, elk op zijn beurt en op zijn wijs, hem te vermaken, al kan hij niet alles goedkeuren wat daar vertoond wordt, en al heeft in het bijzonder zijn katholiek gemoed geen vrede met het pleidooi voor de echtscheiding dat hem uit Augier's *Madame Caverlet* tegenklinkt. Hoe hem des ondanks alles geamuseerd heeft, blijkt wel uit de levendigheid, waarmee hij de intrige van de verschillende stukken, tot zelfs van Labiche's *Le prix Martin* en Offenbach's *Voyage dans la lune*, vertelt.

Thijm had zijn deel aan ‘de rekbaarheid van den menschelijken geest’, welke hij signaleert in den Parijzenaar, die met evenveel aandacht een oppervlakkig zangspelletje als een ernstige komedie volgt. Voor het tooneel was hij ten allen tijde onuitputtelijk van toegevendheid. Wanneer hij *Les Danicheff* hartelijk heeft zien toejuichen en den volgenden dag aan een parodie op dit stuk, *Les Dumacheff ou le cocher fidèle*, even luiden bijval ziet ten deel vallen, dan concludeert hij: ‘Dat is één van de bewijzen voor mijne meening, dat de schouwburg nooit een leerschool kan worden.

Zooals ik meen dat de menschen zijn, kan de schouwburg evenmin een zedeschool als een verleidingstoestel wezen, ten minste als men door een school en een toestel zaken verstaat die *iets uitwerken*. Alles gaat veel te veel het eene oor in, het andere oor uit. Daargelaten dat de verleidingselementen (gelijk het tegenwoordig geschapen staat) niet zoo bijzonder krachtig zijn. Ik heb op het gevaar gewezen, dat in stukken schuilt als *Madame Caverlet* - ik verdedig het spotten met verheven zaken zoo min in *Un Voyage dans la lune* als in *Les Dumacheff,* - maar men is niet goed ingelicht, wanneer men meent, dat het moderne tooneel er op uit is vooral godsdienst en goede zeden in een belachelijk daglicht te stellen. Ik herinner mij niet bij mijn zeer drukke schouwburgbezoek in Parijs een enkele profanatie op het gebied van den godsdienst gehoord te hebben. Men trekt, soms met groote woede, en die alleen om de uitmuntende bedoelingen verschoonbaar is, te velde tegen het Fransche Tooneel, alsof alle onzedelijkheid die gepleegd, alle ongeloof dat beleden wordt of uitgebazuind, over Europa werd heengespoten uit de gietergaten der 25 Parijsche schouwburgen - maar men is zeer onbillijk.'

Of Alberdingk Thijm in den schouwburg dan meer de 'leerschool voor letterkundigen' zag, die Faguet erin waardeert? In elk geval zou hij niet tot op het laatst van zijn leven een zoo trouw schouwburgbezoeker gebleven zijn, wanneer hij niet in de handeling en den hartstocht, op de planken vertoond, het leven zelf had gezien en daarin gevonden had een, zij 't ook voorbijgaand, genot voor den geest. De schouwburg moet ook voor Alberdingk Thijm geweest zijn, wat zij, volgens Prof. Wilmotte, voor Faguet is: 'de zekere terugkeer van een betamelijk en weinig vermoeiend genot, waarmee altijd eenig voordeel is te halen.'[1)]

Het voordeel dat Thijm te Parijs vond in Februari 1876, was er voor mij ook in de tweede helft van November 1903 te vinden.

De Fransche tooneelschrijfkunst van de latere jaren heeft wellicht niet te wijzen op eenig meesterwerk, tenzij men *Cyrano de Bergerac* mocht willen rekenen tot die dramatische voortbrengselen van welke

1) Emile Faguet, als tooneelcriticus, door Maurice Wilmotte. (*De Gids* van December 1903.)

het te verwachten is, dat zij den tijd waarin zij ontstonden overleven. Onder wie op dit oogenblik voor het Fransch tooneel schrijven zijn talentvolle, geestige, knappe, handige mannen, die precies weten waarmee het Fransch, liever nog: het Parijsch publiek gediend is, en die er dan ook in slagen een half, een heel seizoen soms twee seizoenen achtereen, op een Parijschen schouwburg gespeeld te worden. Tot overmaat van geluk vinden die tooneelschrijvers in elken schouwburg van eenige beteekenis twee, drie acteurs en actrices, die van hun drama, hun tooneelspel, hun klucht zullen weten te maken wat ervan te maken is, dikwijls zelfs er meer uit weten te halen dan zij zelf erin gelegd hebben. Want dat is wel hetgeen mij bij mijn 'Parijzer schouwburgbezoek' het meest getroffen heeft: het groot aantal tooneelspelers en tooneelspeelsters van beteekenis, wier spel alleen, afgescheiden van de meerdere of mindere kunstwaarde van het gespeelde, een gang naar den schouwburg loont.

Mijn eerste gang was naar Sarah Bernhardt, wier *Dame aux camélias* mij pas enkele weken te voren, bij Sarah's bezoek aan ons land, vervuld had van bewondering voor dit onverwoestbaar, zich ook in deze oude rol telkens vernieuwend talent. Thans speelde zij in *Jeanne Vedekind*, het drama van Felix Philippi dat indertijd bij ons vertoond werd onder den titel *De lijdensweg,* de rol van de moeder, die, om haar schuldigen zoon te redden, duldt dat een onschuldige, de van diefstal betichte boekhouder, jaren in de gevangenis doorbrengt. De 'grande amoureuse', de Marguerite Gauthier, de Sappho, de Phèdre, heeft de zelfverloochening gehad, een moederrol op zich te nemen, waarin geen hartstocht te ontplooien valt, geen groote effecten zijn te behalen, geen schitterende toiletten geëxhibeerd kunnen worden, maar waarin zij enkel door sober, ingehouden spel de persoon, die zij heeft uit te beelden, tot haar recht kan doen komen. En zij heeft dat gedaan met een waarheid en een waardigheid, een eenvoud en een zekerheid, die eens te meer toonden wat een veelzijdige knnstenares als zij ook van een middelmatig, conventioneel drama als dit ouderwetsche stuk van Philippi vermag te maken. Naast deze creatie, en, wat kracht van uitbeelding betreft, boven haar, stond die van de Max, die de rol van den boekhouder Bulau vervulde. Ik kende de Max

tot nu toe als een zeer begaafd, wat excentriek acteur, een man voor hypermoderne rollen, liefst met een sterk sensueelen bijsmaak, - en daar vertoonde hij zich als de eenvoudige burgerman, gebroken door jaren onverdiende gevangenisstraf, maar die gezworen heeft zijn goeden naam te zullen terugeischen; en elk woord, elk gebaar was van een sobere kracht, van een fijn gevoelde waarheid, waardoor deze banale, uit het burgerlijk drama overbekende figuur nieuw leek en diepen indruk maakte.

Antoinette Sabrier van Romain Coolus in de Vaudeville en *l'Adversaire* van Alfred Capus en Emmanuel Arène in de Renaissance, zijn beide overspel-drama's met hetzelfde punt van uitgang. De zakenman Sabrier en de advokaat Darlay mogen beiden van hunne vrouwen houden, geen van beiden verstaat de kunst om zijn vrouw te boeien, aan hare behoefte aan teedere aanhankelijkheid te voldoen, haar leven te vullen. Dan, terwijl de een door zijn beursspeculatiën wordt in beslag genomen en bezig is zich te ruïneeren, en de ander onverschillig zijn weg gaat, enkel vervuld met zijn geschiedkundige studiën, en niet luisterend naar de wenschen van zijn eerzuchtige vrouw, die hem als advocaat naam wil zien maken, komt de zekere meneer, de conventioneele, onbeteekenende minnaar, wien het weinig moeite kost de slecht verdedigde vesting te nemen.

In *Antoinette Sabrier* komt de man tot de ontdekking van de ontrouw van zijn vrouw op het oogenblik dat hij geruïneerd is en voor een frauduleus bankroet staat. Vijfhonderdduizend frank kan hem redden, maar wanneer hij verneemt, dat die som hem wordt aangeboden door den minnaar van zijn vrouw, verkiest hij den dood boven zulk een redding en schiet zich voor den kop. In *l'Adversaire* is de ontknooping minder geweldig, maar niet minder tragisch: daar brengt de man de vrouw tot de bekentenis van haar schuld, weigert de vergiffenis, die zij hem smeekt haar te schenken, en scheidt zich voor goed van haar af.

Bij beide stukken staat men verbaasd over de oppervlakkigheid, de vluchtigheid waarmee een zoo ernstig thema behandeld is, over de gebrekkige motiveering van opzet, ontwikkeling en ontknooping. Elk der beide stukken schijnt wel enkel geschreven voor het effecttooneel, dat het succes moet verzekeren: in *Antoinette Sabrier* de

ontdekking van Sabrier, dat zijn vrouw hem bedrogen heeft en dat het geld, dat hem redden moest, hem door den minnaar van zijn vrouw wordt aangeboden; in *l'Adversaire* het zeer aangrijpende tooneel, waarin Darlay zijn vrouw de bekentenis van haar schuld afperst en, zonder medelijden voor haar berouw, haar van zich afstoot.

De schrijvers van beide stukken zijn onmeedoogend voor de vrouw en blijken van het gevoelen van de moeder van mevrouw Darlay in *l'Adversaire*, die, met de loffelijke bedoeling om het geschil tusschen hare kinderen bij te leggen en in de meening dat haar dochter Darlay op ontrouw betrapt heeft, verklaart dat een fout van den man altijd vergeeflijk is en dat alleen de vrouw, die een misstap beging, op geen vergeving heeft te rekenen. Dat in de hier gedramatiseerde gevallen een groot deel van de schuld moet gebracht worden op rekening van den man, die voor zijn vrouw niet geweest is wat hij behoorde te zijn, haar niet aan zich heeft weten te binden, niet met haar heeft saamgeleefd éénzelfde leven, elken dag en elk uur, en niet gezorgd heeft dat zij in hem vond datgeen waarvoor zij thans, in hare behoefte aan liefde, elders een surrogaat heeft gevonden, schijnt noch bij Coolus, noch bij Capus en Arène te zijn opgekomen.

Desondanks houden beide stukken den toeschouwer bezig, dank zij de handigheid waarmee de schrijvers het gemis van ondergrond en achtergrond hebben weten te verbergen door een gemakkelijken conversatietoon, een vroolijk, wel geestig gebabbel, en door de invoeging, volgens het oud recept, van eenige bijpersonen, welbekende conventioneele karikaturen, die, als de clowns in den circus, de leemten en leegten van de voorstelling door hnnne grappen moeten aanvulllen.

Maar ook hier was het weer het voortreffelijk spel van de hoofdpersonen, dat aan de vertooning hare bijzondere aantrekkelijkheid gaf. Réjane kon met al haar talent, dat vooral in het slottooneel uitkwam, aan de vrij fletse rol van Antoinette Sabrier geen zeer krachtig relief schenken, maar wat Tarride als Sabrier geeft is het werk van een man niet alleen van groote tooneelroutine, maar ook van goeden smaak, waardoor het geweldig slot, wat zoo licht had kunnen gebeuren, niet in het melodramatische verliep. Hooger staat het tweetal dat *l'Adversaire* draagt: mooi is het nerveuse

spel van Marthe Brandès, en het moeielijke tooneel van de bekentenis geeft zij met een ingehouden kracht en een waarheid van toon, die diep ontroeren. De eenigszins logge figuur van Guitry leent zich bij uitstek voor die van den gemakzuchtigen man, zonder eerzucht, die zich in een salon niet thuis voelt en het liefst met rust wordt gelaten in zijn studeerkamer. Men kan zich geen eenvoudiger spel denken dan dat van Guitry in deze rol: haast geen gebaar, ter nauwernood een verheffing van stem, een lichte beweging, een opflikkering van het oog, dat is alles. Maar met die afwezigheid van elk effect, van alle 'komedie-spelen' bereikt Guitry de hoogste kunst, geeft hij een stuk werkelijkheid, brengt hij inderdaad het leven zelf op het tooneel.

Wanneer men telkens weer, van allerlei kanten en op allerlei toon, hoort smalen op het oude 'Huis van Molière', tooneelspeelsters van naam als Marthe Brandès, Suzanne Després, na een kort verblijf, dat Huis, met meer of minder gerucht, ziet verlaten, dan kan het niet bevreemden wanneer men onder den indruk komt, dat de aloude kunstinstelling met haar schitterend verleden in verval is, althans niet meer op de hoogte van haar tijd, en dat zij hoogstens als een museum van achtenswaardige oudheden, als een schouwburg waar de traditie en de klassieken in eere worden gehouden eenige aandacht verdient. Eene verrassing is het daarom wanneer men in het Théâtre français in een zeer modern tooneelstuk als *Le Marquis de Priola*, van Lavedan, modern spel te genieten krijgt gelijk dat van Le Bargy en Mlle Bartet. *Le Marquis de Priola* is ternauwernood een tooneelspel; dramatische handeling is er haast niet in; maar het stuk geeft in zijn drie bedrijven een zeer doorwerkt en tot in de kleinste bijzonderheden afgewerkt beeld van den modernen Don Juan. Het is de comedie van Molière, van de zeventiende eeuw overgebracht in de twintigste, en, beschamend genoeg voor wie aan den zedelijken vooruitgang der menschheid gelooven, blijkt de twintigste-eeuwsche markies als twee droppels water op den zeventiende-eeuwschen Don te gelijken: hetzelfde cynisme, dezelfde onbeschaamdheid, dezelfde perverse intelligentie. Lavedan had bijna niets te voegen bij het bekende type, dat wij van Molière en Mozart kennen.

Elvire, Don Juan's vrouw, hier de vorige markiezin de Priola,

is madame Lachesne geworden; ook een Zerline heeft de elegante twintigste-eeuwer niet versmaad: de vrouw van een van zijn boschwachters heeft hem zelfs een herinnering aan hunne liefdesbetrekking achtergelaten in Pierre Morain, den jongen man dien hij als zijn pleegzoon heeft doen opvoeden, den eenigen mensch voor wien hij werkelijk iets schijnt te voelen en dien hij het zich tot een plicht rekent zijn cynische levensbeschouwing aan te preeken, - gelukkig zonder succes.

De zeventiend'eeuwsche Don Juan, zooals Molière en Mozart hem ons vertoonen, staat ver van ons af; wij kunnen hem als een merkwaardig type beschouwen, zonder sterk voor of tegen hem partij te trekken; maar deze Don Juan in rok en witten das, in smoking of veston, staat vlak bij ons; wat hij ons te zien en te hooren geeft dringt zich aan ons op - en wekt onze ergernis. Er was al de kunst van Lavedan noodig om een dergelijk stuk aannemelijk, althans vertoonbaar te maken voor een publiek als dat van het Théâtre francais. Lavedan heeft door zijn wijze van voorstellen iets van een letterkundigen Don Juan: hij mag ons de afschuwlijkste dingen vertoonen en vertellen, men raakt toch geboeid door zijn wijze van vertellen, door al de verfijnde trekjes in de teekening van dezen aristocratischen deugniet; men blijft toezien, luisteren - en men is ontwapend.

Dat lijkt mij intusschen enkel mogelijk bij een zoo superieure vertolking van de hoofdrol als hier. Wat Le Bargy als de markies de Priola geeft is eenvoudig onovertrefbaar; dat is àf tot in de uiterste puntjes. Elegant in zijn brutaliteit, aristocraat in zijn cynisme, verdedigt deze Don Juan zijne theorieën met een volmaakte dictie en brengt hij ze tegenover de vrouwen, die hij op zijn weg ontmoet, in praktijk met een verfijnde zekerheid als gold het de natuurlijkste en eerlijkste zaak van de wereld. Meestal vult Priola het tooneel geheel alleen en verdient dat wat anderen zeggen bij hetgeen hij zegt nauwelijks de aandacht; zelfs de vrouwen zijn maar heel flauwtjes geteekend: Lavedan schijnt ze te beschouwen met de oogen van den markies de Priola als mindersoortige wezens, om wier diepere gevoelens het niet de moeite waard is zich veel te bekommeren. Maar één tooneel is er, waarin Le Bargy zijn partner vindt en zijn gelijke in Mlle Bartet. Het is het tooneel waarin Mad. de Valleroy zich in het hol van den leeuw waagt,

lachend en schertsend, zeker van haar meesterschap over zichzelve en dus overtuigd dat zij aan den klauw van den Don Juan zal weten te ontsnappen. Toch weet Priola zoo te manoeuvreeren, haar zoo te betooveren, dat zij wankelt en reeds met een enkele beweging, een enkelen blik zich gewonnen geeft, als de duivelsche verleider eensklaps de al te gemakkelijk veroverde prooi loslaat en haar op z'n hoffelijkst uitgeleide doet. Men moet de bekoorlijke Mlle Bartet dit gevaarlijke tooneel zien spelen, dat, bij één toontje te hoog of één beweging te veel of te snel, aanstootelijk, vulgair moet worden. De kunst van nuanceeren, van geven en nemen, van een stemming geleidelijk te ameneeren en te ontwikkelen staat hier in dienst van de hoogste distinctie. Fijner samenspel dan in dit tooneel tusschen Mlle Bartet en Le Bargy laat zich niet denken.

Nog genoot ik, bij Antoine, van mooi, eenvoudig, doordacht spel in middelmatige stukken - *La guerre au village* van Trarieux en *La paix chez soi* van Courteline - inzonderheid van Suzanne Després en van een jong tooneelspeler van groote beloften, Signoret; in de Nouveautés, van het buitengewoon knappe en intelligente spel van Noblet in de zeer gewaagde klucht *Les sentiers de la vertu*.

Uit dit alles heb ik de overtuiging meegenomen, dat de Fransche tooneelspeelkunst in een tijdperk van bloei verkeert en dat onze Nederlandsche tooneelspelers en tooneelspeelsters wèl zullen doen, nu en dan op het Parijsche tooneel een les te gaan nemen in dat rustige, in bijzonderheden uitgewerkte, sobere smaakvolle spel, dat, gesteund door een dictie waarbij elke zin, en, in elken zin, elk woord tot zijn recht komt, niet op uiterlijk effect berekend, juist daardoor het grootste effect maakt en den diepsten indruk achterlaat.

Daarom moest het mij treffen in een levensbeschrijving van den heer Schulze, geschreven bij gelegenheid van het onvermijdelijke 25-jarig jubilé van dezen begaafden tooneelspeler[1)], te lezen dat Schulze, toen hij door zijn beschermer Kneppelhout naar Parijs

1) Cornelis Johannes Schulze, 1878-1903 door J.A. Holtrop. (Boon's Geïllustreerd Magazijn. Dec. 1903.)

werd gezonden om daar eenigen tijd de verschillende gezelschappen en acteurs te bestudeeren, liever dan het Théâtre français en andere goede schouwburgen te bezoeken, zijn tijd in tingeltangels en op de boulevards doorbracht. ‘Dit’ (het niet bestudeeren van het spel van anderen) - voegt zijn levensbeschrijver er bij - ‘is een eigenschap, die hij met Louis Bouwmeester gemeen heeft. Hij wil “oorspronkelijk” blijven, zegt hij.’

Ik kan niet zeggen dat ik deze artistieke zelfgenoegzaamheid; die angstige zorg voor hun ‘oorspronkelijkheid’, welke, volgens den heer Holtrop, de heeren Bouwmeester en Schulze er op na houden, een navolgenswaardig voorbeeld vind. Het met verstand bestudeeren van goede modellen heeft nog in geen enkele kunst een werkelijk begaafd en intelligent kunstenaar zijne oorspronkelijkheid gekost.

Gelukkig weet ik dat er onder onze begaafde jonge Hollandsche tooneelspeelsters zijn, voor wie een bezoek aan de Parijsche schouwburgen een genot en een gelegendheid voor studie is. Misschien is, bij de beste kunstenaars, het eerste gevolg van zulk een bezoek eenige ontmoediging, in zoover het hun duidelijk maakt hoeveel er nog ontbreekt aan hun kunnen en wat zij nog in de kunst van zuiver en genuanceerd zeggen vooral, en voorts in zekerheid en fijnheid van spel en in distinctie te kort schieten. Maar op den duur moet het - ook alweer voor de besten - een prikkel zijn tot steeds ernstiger arbeiden, onzer tooneelspeelkunst tot voordeel.

J.N. VAN HALL.

Diepzee-onderzoek in den Indischen archipel.

Mevrouw A. Weber - Van Bosse. Een jaar aan boord van H.M. Siboga. Leiden 1903.
G.F. Tydeman. Hydrographic results of the Siboga-expedition. Leiden 1903.

In het October-nummer van de Gids van 1889 en in het Julinummer van 1900 werd dit onderwerp reeds besproken, eerst door mij in den toekomstigen, elf jaar later door mijn collega Max Weber in den onvolmaakt verleden tijd.

Weber was toen pas teruggekeerd van de zoo belangrijke expeditie, tijdens welke hij en zijn tochtgenooten de wateren van den Archipel oostelijk van Borneo en Westelijk van Nieuw Guinea in allerlei richtingen doorploegd en doorvorscht hadden, en gaf ons een overzicht van de hoofdlijnen, die zich reeds afteekenden, en binnen welke de uitkomsten op oceano-grafisch en op natuurhistorisch gebied zouden kunnen worden samengevat. Dat Gids-artikel logenstrafte de vrees, die nog in 1889 bestaan moest, dat een vreemde vlag in plaats van de vaderlandsche driekleur bij dit diepzeeonderzoek zou zijn vóórgegaan, en tevens knoopte het den naam van het echtpaar Weber voor goed vast aan dit gewichtige hoofdstuk uit de geschiedenis der wetenschappelijke exploitatie van Indië door Nederlanders.

Eenige weken geleden heeft mevrouw A. Weber-Van Bosse hare landgenooten verheugd met een zeer leesbaar geschreven en voortreffelijk geïllustreerd boek, waarin wij de Siboga-expeditie nu eens van de b i n n e n zijde kunnen volgen. Naast voortreffelijke photografieën van Indische landschappen (p. 41, 178 en 182) uit welke,

voor wie daar ginds geweest is, de warmte en de eigenaardige aroma's u tegenstralen, vinden wij talrijke reproducties van scènes buiten- en binnenboord van de Siboga, terwijl de leider en zijn staf aan het werk zijn. Het binnenhalen van dreg en kor (p. 30 en 22), het bewerken van den inhoud daarvan (p. 33), de middagsrust aan boord (p. 81), het zijn alle grepen uit het leven aan boord van een onderzoekingsvaartuig en wij voelen onze bewondering voor zooveel volharding, hoe eentoonig en op zich zelf weinig hartverheffend het werk moet geweest zijn om dien vormenrijkdom, aan de zee ontrukt, te sorteeren en voor verzending naar Europa gereed te maken. Hetgeen aan den vasten wal, op de talrijke eilanden en riffen die de Siboga bezocht doorleefd werd, beslaat begrijpelijkerwijze een groot gedeelte van het boek en talrijk zijn de af beeldingen van belangrijke voorwerpen van ethnografischen aard, die tijdens deze bezoeken verworven werden. Ook natuurbeschrijvingen ontbreken niet en de zonsondergang bij Kampong Feer op de Kei-eilanden wordt door den lezer medegeleefd.

Het is voor de Siboga-expeditie een nooit genoeg te waardeeren voordeel geweest dat de heer G.F. Tydeman het commando over het schip gevoerd heeft, een zeeofficier aan wien de hydrographische dienst in Nederl. Indië ook vóór den Sibogatocht reeds zooveel te danken gehad heeft, en die zich hier, in de nog zoo onvoldoend bekende Moluksche vaarwaters, in zijn volle kracht getoond heeft. Een voor anderen nauw merkbare stroomrafeling, overdag op een afstand waargenomen, geeft hem aanleiding tegen den nacht het schip veilig voor anker te brengen op een plek die zijn geestesoog uit die stroomrafeling heeft weten af te leiden (p. 170).

Kommandant Tydeman heeft zijn aandeel in de bewerking van de uitkomsten van het Siboga-onderzoek in het tweede hierboven genoemde werk nedergelegd. Het is een statige kwartijn met talrijke zeekaarten en met menig bergprofiel van de kammen en toppen, die zich daar aan den horizon als de luchtgrens van de verschillende eilandgroepen verheffen en die aan toekomstige navigators in die wateren als zoovele herkenningsteekenen dienst kunnen bewijzen, nu ook van een 200 tal (p. 59) de juiste hoogte bepaald werd. Of dit deel evenveel dankbare lezers zal tellen als het werk van mevrouw Weber valt te betwijfelen. Maar dit mag allerminst een maatstaf zijn van het nut en beteekenis ervan. Reeds

vinden wij op blz. 3 een opsomming van niet minder dan 21 zeekaarten, die, tengevolge van het Siboga-onderzoek min of meer belangrijke wijzigingen hebben moeten ondergaan, wijzigingen die voor een veilige navigatie van het hoogste gewicht zijn. De paragraaf, die aan de verschillende dieptebepalingen gewijd is en die ons nog veel levendiger voor oogen treedt wanneer wij de groote in kleuren uitgevoerde kaart aan het eind van het werk raadplegen, is uit een algemeen - ook zoögeografisch - oogpunt van overwegende beteekenis. Uit haar leeren wij dat de veel besproken diepe straten tusschen de kleine Sunda-eilanden alleen in de verbeelding bestaan hebben en dat de oude voorstellingen moeten plaats maken voor geheel nieuwe die wij aan Weber en Tydeman te danken hebben.

Tydeman's ‘Hydrographic results’ vormen één van de vijf-enzestig stukken of monografieën waaruit het groote standaardwerk bestaan zal dat onder den titel: *Uitkomsten op zoölogisch*, *botanisch*, *oceanographisch en geologisch gebied*, *verzameld in Nederlandsch Oost-Indië* 1899-1900 *aan boord van Hr. Ms. Siboga*, bezig is bij Brill te Leiden het licht te zien. Ook van de zoölogische en botanische stukken zijn er reeds een tiental verschenen en wanneer over eenige jaren ook de overige gereed zullen zijn en het werk in zijn geheel voor ons zal liggen, zal er aanleiding wezen om nogmaals de verdiensten van den onvermoeiden leider der Siboga-expeditie en van zijne begaafde echtgenoote, die hem ook in de tropen zoo trouw terzijde gestaan heeft, in deze bladzijden ter sprake te brengen.

A.A.W. HUBRECHT.

Muzikaal overzicht.

Een verdwijnende herinnering aan Beethoven. - Beethoven en Nicolaus Lenau. - Herder en de muziek.

In Weenen is in den loop der tijden reeds menig eerbiedwaardig gebouw aan de noodzakelijkheid tot verbetering van het openbaar verkeer ten offer gevallen en tot afbraak gedoemd.

Eerlang zal dit lot ook een gebouw ondergaan, waaraan op muzikaal gebied een groote herinnering verbonden is.

Ik bedoel het huis, gelegen in het negende district, achter de *Votivkirche,* hetwelk den naam draagt van ‘Schwarzspanierhaus’ en in eigendom toebehoort aan de abdij *Heiligenkreuz*, een der aanzienlijkste gestichten van Oostenrijk. Dit huis toch bevatte ook de laatste woning van Beethoven; hier schreef hij zijne laatste werken (de strijkkwartetten in B-dur, Cis-moll en F-dur); hier is hij den 26^{en} Maart 1827 gestorven.

Men heeft in de maand November j.l. in die woning den beroemden meester een plechtige hulde gebracht door de uitvoering van enkele zijner werken. Na een aanspraak van den plaatsvervangenden burgemeester van Weenen en een door een tooneelspeler van het Burgtheater uitgesproken gedicht werd het laatste strijkkwartet van Beethoven uitgevoerd en vervolgens door eenige leden van de Weener Mannenzangvereeniging ‘*Die Ehre Gottes aus der Natur*’ voorgedragen, waarna de abt van het gesticht Heiligenkreuz een rede hield, waarin hij o.a. verklaarde, dat het gesticht alles uit deze woning, wat nog aan Beethoven herinnerde, ter beschikking der gemeente Weenen stelde. Met het lied van Mignon ‘Kennst Du das Land, wo die Citronen blühn’, door den

Schubertbund op de binnenplaats van het huis voorgedragen, eindigde de plechtigheid en werd toen aan het daar verzamelde publiek de gelegenheid gegeven, de kamer, waar Beethoven gestorven is, in oogenschouw te nemen. Zeer velen maakten daarvan gebruik, en menigeen nam takjes van de versiering, die men in de kamer had aangebracht, ja zelfs stukjes van het behangsel als aandenken aan 's meesters laatste woning mede.

Beethoven's laatste woning! Hoe vele heeft hij er gehad gedurende zijn vijf-en-dertigjarig verblijf in de Keizerstad!

Men heeft zich bij deze gelegenheid weder eens beziggehouden met die quaestie. Het aantal bekende woningen bedraagt ongeveer 28. Maar wie zal uitmaken, dat dit de eenige waren? Met het oog op de rusteloosheid van Beethoven's wezen in dit opzicht, zou het niet te verwonderen zijn, wanneer er door zorgvuldige nasporingen nog meer ontdekt werden. En dan zijn hierbij nog niet gerekend de woningen die Beethoven 's zomers buiten Weenen had. Soms twee in één zomer.

Lang bleef Beethoven niet op dezelfde plaats. Hem beviel 't het best daar, waar hij een ruim uitzicht had en waar hij slechts een korten weg had af te leggen om buiten de poorten der stad te zijn. Vrije lucht en licht had hij noodig. In Gods vrije natuur voelde hij zich het rustigst, het meest opgewekt. Daarom ook beviel hem de schoone omgeving van Weenen zoozeer, en eigenlijk was deze het alleen, welke hem voortdurend aan deze stad hechtte. De omstandigheden gedoogden niet, dat hij zijn vast verblijf in die omgeving nam, maar van het jaar 1800 af bracht hij vele zomers op het land door.

Was hij in de stad, dan hield hij het liefst zijn verblijf in zoodanige woningen, die hoog en aan den buitenrand der stad gelegen waren, opdat hij vandaar uit een ruim en vrij uitzicht zou kunnen hebben op de onmiddellijke omgeving van Weenen. Daarom was hij ook zoo ingenomen met de woning, die hij in een huis van baron Pasqualati op de zoogenaamde *Mölkerbastei* had gekozen.

Het gedeelte der stad Weenen, dat men thans ‘Die innere Stadt’ noemt (het 1ste district) was vroeger door een muurgordel omgeven, die hare grenzen aangaf en waaraan zich een *glacis* sloot van ongeveer 450 meter breedte, hetwelk de binnenstad van de voorsteden scheidde. Bij de uitbreiding der stad in het jaar 1857

werden de muren der bolwerken *(Basteien)* afgebroken en de grenzen der binnenstad veel verder uitgezet.

Op een dier bolwerken nu lag het huis, waarvan Beethoven een deel bewoonde. Hij was hier gedurende een korten tijd in den herfst van 1804; vervolgens van 1805 tot 1808 en eindelijk ten derden male van 1810 tot 1815. Men zou dit huis dus in zekeren zin *het Beethovenhuis* in Weenen kunnen noemen. Het bestaat nog. Tien jaren lang heeft Beethoven van deze woning gebruik gemaakt. Had hij haar om deze of gene reden verlaten, dan kwam hij er toch telkens terug. En waarom? Wat trok hem hier zoo aan? Wij hebben het reeds gezegd: alleen het fra aie en ongehinderde uitzicht gaf hier den doorslag. Het huis stond hoog op de *Bastei* en Beethoven bewoonde de vierde verdieping. Elken dag, elk uur kon hij van hieruit de door hem zoo geliefde omgeving van Weenen zien: de bergen van het *Wienerwald*, *Döbling*, *Heiligenstadt*, *Grinzing*, verder links *Penzing*, *Hetzendorf*, *Mödling*, alle plaatsen waar hij zoo gaarne vertoefde. Ook het *Prater* zou hij kunnen zien, wanneer er slechts één venster meer in zijn kamer ware. Eens liet hij daarom een metselaar komen om aan de noordzijde zijner kamer een gat in den muur te breken voor een venster. Maar de metselaar beduidde hem, dat dit niet kon geschieden zonder de toestemming van den huisheer. Beethoven was daarover zoo ontstemd, dat hij niet alleen den metselaar onmiddellijk wegjoeg, maar ook zelf de woning verliet. Zoo iets viel herhaaldelijk voor, maar baron Pasqualati, die zijn huurder op zijn waarde wist te schatten en veel vriendschap voor hem had, liet telkens de woning ledig staan en zeide: ‘De woning wordt niet verhunrd; hij komt terug.’ En dit was ook zoo. Toch scheen Beethoven het ten slotte ook daar niet te kunnen uithouden. Althans na 1815 keerde hij er niet terug.

Beethoven kwam in 1787 voor de eerste maal in Weenen. Hij was toen 16 jaar oud doch reeds ‘Kurfürstlicher Kammermusikus und Hoforganist.’ De Keurvorst van Keulen, Max Franz Xaver, een broeder van Keizer Jozef II, had hem aanbevelingen medegegeven en bij Mozart zou hij zich laten hooren. Mozart woonde destijds in de *Schülerstrasse* No. 8, waar hij een groot deel van *Don Juan* en de geheele opera *Figaro's Hochzeit* componeerde. Waarschijnlijk heeft hier de bekende ontmoeting tusschen Mozart en Beethoven

plaats gehad, waarbij eerstgenoemde na het aanhooren van Beethoven's improvisatie op het klavier moet gezegd hebben: ‘Auf den gebt Acht; der wird einmal in der Welt von sich reden machen.’

Waar Beethoven gedurende dit kort verblijf te Weenen woonde, is niet bekend geworden. Hij keerde spoedig naar Bonn terug, doch hoezeer hij ook aan zijn geboorteplaats gehecht was en bleef, zoo verlangde hij toch menigmaal naar de Keizerstad, die toenmaals door de beroemde musici, die daar geleefd hadden of nog leefden (Gluck, Mozart, Haydn), groote beteekenis in de muziekwereld had verkregen.

Een toevallige omstandigheid gaf aanleiding, dat eindelijk aan dit verlangen kon worden voldaan. In den zomer van 1792 kwam Haydn op zijn terugreis van Engeland in Bonn, en te zijner eere werd toen in Godesberg een feestmaal gegeven. Bij die gelegenheid zou Beethoven den beroemden toonkunstenaar een door hem gecomponeerde kantate voorgelegd hebben, waarover Haydn zich met grooten lof uitliet, den jongen musicus opwekkende, op den ingeslagen weg voort te gaan. Graaf Waldstein, een beschermer van Beethoven, wien dit ter oore was gekomen, wist den keurvorst te bewegen, Beethoven de noodige middelen te verschaffen om naar Weenen te gaan en zich daar te vestigen en onder Haydn's leiding compositie te studeeren.

Tegen het einde van voornoemd jaar vertrok de jonge kunstenaar uit zijn geboortestad, die hij nimmer zou wederzien. Te Weenen aangekomen, werd hij aan Haydn op nieuw voorgesteld, en deze verklaarde zich bereid, hem onderricht te geven. Lang heeft dit echter niet geduurd. De richting van den ouden en tot het toppunt van zijn roem gekomen Haydn verschilde te veel met die van zijn jongeren kunstbroeder. Zij behoorden tot verschillende tijden. De twee en twintig-jarige leerling bracht uit zijn Bonner leertijd niet alleen zijn talent maar ook een niet geringe technische kennis mede en bovendien een tamelijke dosis zelfstandigheid en zelfbewustzijn. Een en ander had tot gevolg, dat de gang van het onderwijs er onder leed. Beethoven zag daarom naar de eerste de beste gelegenheid uit om zich van dit onderwijs los te maken en vond eindelijk die gelegenheid in het jaar 1794, toen Haydn een tweede reis naar Engeland ondernam.

Waar Beethoven in den eersten tijd van 1792 gewoond heeft, is niet bekend. Men kan slechts gissen. Dat hij aanvankelijk dicht bij zijn laatste woning (het 'Schwarzspanierhaus') zou gewoond hebben, is slechts een vermoeden. Vóór ettelijke jaren heeft Dr. Frimmel, een ijverig Beethoven-vorscher, een overzicht gegeven van de verschillende huizen te Weenen, waarvan aangetoond kan worden dat Beethoven daar gewoond heeft Het kan natuurlijk alleen voor hen, die met de wegen in Weenen goed bekend zijn, van eenig belang zijn te weten, in welke straten die woningen gelegen waren. Bovendien zijn daaronder enkele straten, waarvan de naam later veranderd is, of woningen die niet meer bestaan. Ik meen mij daarom te moeten bepalen tot de aanhaling van enkele woningen, die in verband staan met de voornaamste werken van den beroemden meester.

Zijn opera *Fidelio* componeerde Beethoven voor het grootste gedeelte in een woning van het *Theater an der Wien*, waar hij in het voorjaar van 1803 voor de eerste maal zijn intrek nam. Directeur van dien schouwburg was toenmaals Schikaneder, dezelfde die den tekst van Mozart's *Zauberflöte* vervaardigd had. Den zomer en den herfst van dat jaar bracht Beethoven in Ober-Döbling door en keerde toen naar zijn Weener kwartier terug. Daar echter van het operaplan voorloopig niets kwam, omdat het genoemd theater in het begin van 1804 uit de handen van Schikaneder in die van den bankier Baron von Braun overging, verliet Beethoven zijn theaterwoning en werd contubernaal van den vriend zijner jeugd, Stephan von Breuning, die het zoogenaamde 'Rothe Haus,' gelegen in de voorstad van Weenen die thans het 9de district 'Alsergrund' vormt, bewoonde. Een twist met dezen vriend dreef hem echter uit dit huis naar Baden en vervolgens naar Ober-Döbling. Dit was in 1804. In den herfst van dit jaar betrok hij voor korten tijd de woning in het huis van baron Pasqualati. (*Mölkerbastei*), waarvan reeds gesproken is. Intusschen was het plan tot opvoering van een Beethovensche opera weer opgevat en men verzocht den meester, zijn werk te voleindigen, hem daarbij, behalve een honorarium, tevens weder vrije woning in het theater aanbiedende. In die woning bracht Beethoven vermoedelijk den winter 1804-1805 door. Waar de opera voltooid werd, is echter niet bekend.

De herziening van zijn opera in het jaar 1814 geschiedde in de woning op de Mölkerbastei. Hij had daar in den herfst van 1805 weder zijn intrek genomen en bleef er - *mirabile dictu* - tot het jaar 1808. Uit dit driejarig tijdperk stammen o.a. de *Kreuzersonate*, de *Sonata appassionata*, het Vioolconcert, de ouverture *Coriolan*, de Vierde Symphonie. Voor de laatste maal woonde hij in dit huis van 1810 tot 1815. Uit dien tijd dagteekenen de Zevende Symphonie, de Achtste Symphonie, het trio voor piano, viool en violoncel op. 97 (met het verheven adagio). Hierbij moet echter opgemerkt worden, dat Beethoven gedurende al dien tijd dikwijls den zomer buiten Weenen doorbracht, en dus vermoedelijk ook daar veel van dit alles ontstaan, zooal niet voltooid is.

Toch scheen Beethoven het op den duur ook in *die* woning niet te kunnen uithouden. Tusschen de jaren 1815 en 1825 (tien jaren dus) verandert hij weder herhaaldelijk van woning en van vele is het nog slechts 'waarschijnlijk' dat hij er gewoond heeft. En juist in dit tijdvak heeft hij zoo vele voortreffelijke werken gecomponeerd; o.a. de *Liederkreis* '*an die ferne Geliebte*,' de Groote Mis, de ouverture 'Zur Weihe des Hauses' en de Negende Symphonie.

Eindelijk betrok hij in den herfst van 1825 een woning in het *Schwarzspanierhaus*, waar hij tot aan zijn levenseinde bleef. Ware zijn gemoed toenmaals niet reeds somber gestemd geweest door allerlei zorgen en onaangenaamheden (niet het minst door die, welke het wangedrag van zijn neef, over wien hij voogd was, hem veroorzaakten), dan zou de meester zich in zijn laatste woning volkomen behagelijk kunnen gevoeld hebben, want zij beantwoordde aan de eischen, die hij aan een woning stelde. Hij wilde toch, zooals gezegd is, het liefst dicht bij de poorten der stad wonen, zoo weinig mogelijk verwijderd van den weg, die hem naar buiten in de vrije natuur voerde. Het *Schwarzpanierhaus* lag destijds nog geheel vrij, nog niet in een straat zooals thans. Van zijne vensters uit kon hij den blik vrij laten gaan over het groen, dat vóór hem lag; aan licht en lucht was geen gebrek. Bovendien was de woning ruim: vier kamers aan de straat; aan de zijde der binnenplaats (die ruim licht gaf) een voorkamer en een badkamer, benevens een keuken. Zijn slaapkamer, waar zijne twee vleugels stonden, was een buitengewoon groot vertrek en het geheel voor hem eerder te groot dan te klein.

Slechts anderhalf jaar ongeveer strekte deze woning hem tot verblijf. Toen kwam de dood en ontrukte hem aan een leven, dat voor hem eigenlijk niets meer dan ziekte en rampspoeden had kunnen opleveren. Het huis, waarin hij gewoond had, bleef nog meer dan een halve eeuw bestaan. Thans zal het worden afgebroken en daarmede de stoffelijke herinneringen aan Beethoven's laatste levensdagen verdwijnen. Men zal er echter voor zorgen, dat ten minste een uiterlijk teeken de plaats aanduide, waar de groote meester gestorven is. De abt van het gesticht Heiligenkreuz heeft het gezegd in de rede, die hij den 15^{den} November jl. in de sterfkamer van Beethoven uitsprak: In den voorgevel van het nieuwe huis, dat het oude 'Schwarzspanierhaus' zal vervangen, zal een beeld in relief van Beethoven worden aangebracht.

De abt beloofde nog meer: namelijk dat op dezelfde plaats ook een beeld van den Oostenrijkschen dichter Nicolaus Lenau zal worden aangebracht, die eveneens in dit huis gewoond heeft.

Beethoven en Lenau. - Hoe verschillend waren zij van wezen! Toch bestond er een band tusschen beiden, en wel in zoo verre dat Lenau een vurig bewonderaar, een groot vereerder van den meester der tonen was.

Lenau was Hongaar van geboorte. Hij groeide op te midden van de nu eens hartstochtelijke, dan weder zwaarmoedige Zigeunermelodieën. Dit waren de eerste muzikale indrukken, welke hij ontving. Hij was zeer muzikaal en ontving in Pesth en later in Weenen onderwijs in het vioolspel, waarin hij het tot een zeer goede hoogte bracht. Vooral het onderwijs in Weenen, waarmede hij in 1820 begon (hij was toen 18 jaar oud), was zeer degelijk. Waarheen hij ook reisde, overal nam hij zijn geliefde viool mede, om in zwaarmoedige oogenblikken (en het waren er in de laatste jaren zijns levens vele) door hare tonen zijn ziel te verkwikken of anderen van zijn voortreffelijk spel te doen genieten.

Op een reis naar Stuttgart (in 1830) hoorde hij in Karlsruhe Beethoven's *Fidelio*. 'Nog doortrilt deze heerlijke muziek mijn geheele gemoed' - zegt hij in een kort daarop geschreven brief. En vier jaren later schrijft hij uit Weenen: 'Blijf ik dezen winter hier, zoo wacht mij een heerlijk genot. Al de kleinere composities van Beethoven zullen hier dezen winter ten gehoore gebracht worden. Daarvan laat ik mij geen noot ontgaan. Ik wil mijn

wezen geheel door den goddelijken Beethoven laten doordringen, die op mij werkt zooals geen enkele geest op aarde, de groote Brit (Shakespeare) niet uitgezonderd.' Verder leest men in een brief van nog lateren datum aan een kennis in Stuttgart: 'Neulich habe ich von den sogenannten "verrückten" Quartetten Beethovens gehört (bedoeld worden de laatste strijkkwartetten). Das eine nennen lahme Philister gar "Teufelsquartett". Wenn das der Teufel gemacht hat, so bin ich sein auf ewig. Es hat Stellen, bei denen mir fast das Herz gesprungen wäre.'

Wat nu het begrijpen der latere werken van Beethoven betreft, stond Lenau boven velen zijner tijdgenooten. Van de Negende Symphonie sprekende, zeide hij eens: 'De uitvoering van dit werk (te Weenen) was misschien het grootste, het schoonste oogenblik mijns levens. Deze negende symphonie is misschien het verhevenste wat de muziek heeft voortgebracht. Reeds bij de eerste repetitie heb ik elk idee kunnen vatten en volgen. Het moet echter erkend worden, dat het begrijpen van Beethoven's werken daardoor wordt bemoeilijkt, dat men te groote massa's moet omvatten om zijne ideeën te kunnen volgen. Het is dan ook niet te verwonderen, dat bij uitvoeringen van zulke werken de meeningen verschillen.'

Lenau voegt dan daaraan toe, dat dit bij de bedoelde uitvoering te Weenen het geval was en dat de dichter Grillparzer (die - zegt hij - zeer muzikaal is en zelf een instrument goed bespeelt) tot hem zeide: 'Es ist confuses Zeug'.

Grillparzer, de bekende Oostenrijksche dichter en dramaticus, koesterde groote vereering voor Beethoven (dien hij ook persoonlijk had leeren kennen), maar van de composities uit de laatste scheppingsperiode van den meester begreep hij weinig of niets. Hij dichtte het volgende epigram aan het adres der Beethovenenthousiasten:

> 'Wie ihr, hab ich Beethoven hoch geehrt,
> Wobei jedoch als Unterschied sich anhängt,
> Dass wo eure Bewunderung erst recht anfängt,
> Die meinige schon wieder aufhört.'

Het is bekend, dat Beethoven, na de moeiten, zorgen, onaangenaamheden en het weinige succes, dat hij van zijn opera *Fidelio*

beleefd had, in zijn schetsboek schreef: ‘Nun nichts mehr von Opern und dergleichen, sondern für *meine* Weise’ (d.i. zijne symphonieën en verdere instrumentaalmuziek). Desniettemin is er toch nog meer dan eens sprake van geweest, dat hij een nieuw werk van dien aard zou componeeren.

Dit was o.a. het geval in 1822, toen hij van de schouwburgdirectie de opdracht ontving, een nieuwe opera te componeeren. Graaf Moritz Dietrichstein, die destijds direkteur der beide hofschouwburgen was, had den dichter Grillparzer, die reeds de drama's *Die Ahnfrau*, *Sappho*, *Medea* en *Ottokar* had geschreven, verzocht een operatekst voor Beethoven te dichten. Grillparzer koos de fabel *Melusine* tot onderwerp, werkte het tekstboek uit en zond het den meester. Toen hij hem later bezocht, zeide Beethoven tot hem: ‘Die Oper ist fertig.’ Hij bedoelde: in zijn hoofd; want er stond nog geen noot van op het papier. En daarbij bleef het.

Grillparzer van zijn kant zegt over deze aangelegenheid het volgende: ‘Het verzoek van graaf Moritz Dietrichstein bracht mij in geen geringe verlegenheid. Vooreerst dacht ik er in de verste verte niet aan, ooit een operatekst te schrijven; en vervolgens twijfelde ik, of Beethoven, die intusschen volkomen doof was geworden en wiens composities, onverminderd hunne groote waarde, een zoodanig karakter hadden aangenomen als met een goede behandeling der zangstemmen niet wel is overeen te brengen, - ik twijfelde, zeg ik, of Beethoven nog wel in staat zou zijn, een opera te componeeren.

Maar voor de gedachte, dat ik een groot man misschien gelegenheid tot het scheppen van een in elk geval hoogst belangrijk werk zou kunnen geven, weken alle dergelijke overwegingen, en ik beloofde ten slotte aan het verzoek te voldoen. Onder de dramatische stoffen, die ik voor dat doel opgeteekend had, waren er twee, die in ieder geval als onderwerp voor een opera gebruikt konden worden. Een daarvan bewoog zich op het gebied van den hevigen hartstocht. Daargelaten echter, dat ik geen zangeres kende, die tegen de hoofdrol zou zijn opgewassen, wilde ik Beethoven ook geen aanleiding geven, de grenzen der muziek, die reeds zoo ver waren uitgezet, door een haast diabolieke stof verleid, nog verder uit te breiden. Ik koos daarom de fabel van Melusine, verwijderde daaruit zooveel mogelijk alles wat tot het

gebied der reflectie behoort en trachtte door aan de koren een groote rol toe te bedeelen, door groote finales en door het derde bedrijf in bijna melodramatischen vorm te gieten, mijn gedicht zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met Beethoven's laatste richting.'

Het klinkt bijna komiek, wanneer wij hier vernemen, dat Grillparzer zich niet op het gebied van den hevigen hartstocht durft begeven, ten einde Beethoven niet in de verleiding te brengen, de grenzen zijner kunst nog meer uit te breiden. Er blijkt uit, dat Grillparzer weinig begrip had van het wezen der muziek in het algemeen en van de muziek van Beethoven in het bijzonder. Dit staat vermoedelijk in verband met den aard zijner dichterlijke begaafdheid. Het gevoel voor lyrische poëzie was bij hem niet sterk ontwikkeld en daarom geloofde hij ook niet aan een innige verbinding van muziek en dichtkunst, althans niet in de opera, waar hij de zusterkunsten liefst geheel gescheiden zou willen houden.

Hij kon daarom voor Beethoven ook geen geschikte operatekstvervaardiger zijn. Misschien voelde Beethoven dit en had hij daarom, gelijk wij gezien hebben, geen lust, dan aangeboden tekst op muziek te zetten. Er had wel een samenkomst van dichter en componist plaats en Beethoven beloofde, binnen eenige dagen aan de compositie te zullen beginnen, doch feitelijk gebeurde er niets.

Grillparzer was niet van zins, er den componist aan te herinneren, en zoo bleef het plan der opera onuitgevoerd. De dichter beweerde in zijn verontwaardiging, dat Beethoven te veel gewoon was, zijne phantasie niet aan banden te leggen, dan dat een operatekst, welke ter wereld ook, passend voor hem zou geweest zijn. Maar de waarheid was, dat de dichter in de keuze zijner stof gedwaald had en de groote meester der tonen slechts geïnspireerd had kunnen worden door een gedicht, waaruit kracht en hartstocht spraken.

Bij den dood van Beethoven vergat Grillparzer zijn wrok en hield aan het graf van zijn beroemden tijdgenoot een aangrijpende rede, waarvan het slot hier moge weergegeven worden. 'Den Ihr betrauert - zeide hij -, er steht von nun an unter den Grossen aller Zeiten, unantastbar für immer. Drnm kehrt nach Hause betrübt, aber gefasst. Und wenn euch je im Leben, wie der kommende Sturm, die Gewalt seiner Schöpfungen übermannt, wenn euer Entzücken dahinströmt in der Mitte eines jetzt noch unge-

borenen Geschlechts, so erinnert euch dieser Stunde und denkt: wir waren dabei, als sie ihn begruben, und als er starb, haben wir geweint.'

Wij keeren nu tot Nicolaus Lenau terug, van wien wij door deze uitweiding waren afgedwaald. Wij zagen, dat hij Beethoven beter begreep dan zijn oudere kunstbroeder en de latere werken van den beroemden toondichter wist te waardeeren. Tengevolge echter van zijn groote bewondering van Beethoven kwamen andere beroemde componisten - zelfs Mozart - bij hem wel wat te kort. Hij was te eenzijdig.

Zijn lievelingsstuk was de Kreutzersonate. Een jong pianist en componist, met wien hij tusschen 1838 en 1840 een vriendschapsbond sloot, zeide van hem: 'Lenau hield hartstochtelijk veel van muziek en speelde toenmaals zeer veel viool. Zijn spel was wild, onregelmatig, maar dikwijls aangrijpend, Hij was schuchter van aard en speelde bijna nooit in gezelschap van vreemden. Met mij echter zeer dikwijls. De variaties in de Kreutzersonate speelde hij soms zeer schoon, maar in het laatste gedeelte der sonate, dat zeer levendig is, ging hij er met zijn phantasie gewoonlijk van door. Hij lette dan niet meer op mijn klavierspel, overhaastte het tempo dermate, dat ik hem niet meer volgen kon, gaf geen acht meer op de maten rust in zijn partij en hield dan plotseling op, terwijl de zweetdroppelen op zijn voorhoofd parelden.'

Lenau was, in tegenstelling van Grillparzer, een echt lyrisch dichter, wien, tengevolge zijner neiging tot het phantastische en bovennatuurlijke, de muziek sterk aantrok. Maar stond bv. Goethe in zijn verhouding tot de muziek in zekeren zin boven deze kunst, als een kunstvorm, die hem zeer veel belang inboezemde en waarmede hij zich zijn geheele leven door bezig hield, zoo ging Lenau geheel in de muziek op en liet zich door den stroom der tonen gewillig medesleepen.

In 1803 - het jaar na dat waarin Lenau geboren werd - stierf een dichter, die eveneens in nauwe betrekking tot de toonkunst gestaan heeft, ofschoon in anderen zin dan Goethe en Lenau.

In de vorige maand heeft men in Duitschland den sterfdag van Johann Gottfried Herder herdacht, die naast Goethe en Schiller een goed deel verricht heeft tot opheffing der Duitsche dichtkunst en litteratuur uit den toestand van verwildering, waarin beide

verkeerden, en rijkelijk heeft bijgedragen tot den luister, die in het laatst der 18de eeuw van Weimar uit over het geheele letterkundige Duitschland straalde.

In zijn vroegste jeugd reeds ontving Herder onderwijs in de muziek, en toonde veel aanleg voor deze kunst te bezitten. Toch bekende hij later zelf, dat, hoe onuitsprekelijk veel hij ook van de muziek hield, hij het in de uitoefening daarvan (hij bespeelde het klavier) niet ver had kunnen brengen, daar het onderwijs, dat hij daarin had ontvangen, gebrekkig was geweest, de gelegenheid tot grondige zelfstudie hem door allerlei omstandigheden was ontnomen geworden, en hij ook veel te vluchtig en ongeduldig was in alles wat vele en langdurige mechanische oefening vorderde, om in dit opzicht tot een resultaat van eenige beteekenis te geraken.

Maar Herder had zeer veel begrip van muziek en betoonde steeds groote belangstelling en ijver, waar het gold, de uitvoering van goede muziek te bevorderen. O.a. was het aan zijn initiatief en aan zijn krachtige medewerking te danken, dat kort na zijn vestiging in Weimar aldaar de eerste uitvoering van Händel's oratorium *Der Messias* plaats had.

In een en ander ligt echter niet de beteekenis van Herder ten opzichte der toonkunst. Wij moeten die zoeken in de denkbeelden, welke hij over het wezen dezer kunst in zijne geschriften heeft ontwikkeld.

'Evenals in de poëzie - zegt zijn vrouw, Caroline von Flachsland - hield Herder ook in de muziek vooral van het eenvoudige. Van de volksliederen zocht hij de oorspronkelijke melodieën op; zoo hij de verzameling van liederen, waaraan hij den titel: *Stimmen der Völker* gaf, nog zelf in orde had kunnen brengen, zou hij waarschijnlijk de gevonden melodieën daarbij gevoegd hebben, want lied en melodie waren, volgens hem, onafscheidbaar. Hij gevoelde van zelf, welke melodie bij den inhoud en het metrum van een lied paste, en wist bepaald aan te geven, wanneer dichter en componist niet harmonieerden of de dichter het lied niet innerlijk gezongen had.'

Herder heeft zijn gedachte voortreffelijk uitgedrukt in de voorrede van de *Stimmen der Völker*. Hij zegt daar: 'Das Wesen des Liedes ist Gesang, nicht Gemälde; seine Vollkommenheit liegt im melodischen Gange der Leidenschaft oder Empfindung, den man mit dem alten

treffenden Ausdruck: *Weise* nennen könnte. Fehlt diese einem Liede, hat es keinen Ton, keine poetische Modulation, keinen gehaltenen Gang und Fortgang derselben; habe es Bild und Bilder und Zusammenhang und Niedlichkeit der Farben so viel es wolle, es ist kein Lied mehr.'

Zeer opmerkenswaardig is ook wat Herder van de toenmalige opera zegt. Tijdens zijn verblijf in Parijs (1769) ergerde hij zich zeer over het wezen der Fransche opera en slaakte in zijn reisdagboek de verzuchting: 'O, konden wij bij ons een werkelijke Duitsche opera tot stand brengen!' d.w.z. een opera, waarin niet de muziek alleenheerscheres is en zich soms aan den meest onzinnigen tekst paart, maar waarin muziek en dichtkunst gelijke rechten hebben: een werkelijk toondrama dus.

Herder begreep volkomen, welke beteekenis Gluck in dit opzicht had. Evenals hij in zijne geschriften met geestdrift sprak over de hooge kunst, welke in de werken van Gluck lag opgesloten, zoo trok hij onophoudelijk te velde tegen den slechten smaak, die op het Duitsche operatooneel heerschte. 'Op welk standpunt de opera thans staat (zeide hij), weten wij: namelijk op het toppunt van de toonkunst en de decoratiekunst, waarbij de dichterlijke inhoud geheel verwaarloosd wordt. De operadichter wordt nauwelijks genoemd; zijne woorden, die men zelden verstaat en die nog veel minder verdienen verstaan te worden, geven den toonkunstenaar slechts aanleiding tot (zooals hij dat noemt) 'muzikale ideeën', den decoratieschilder tot fraai decoratief. Muzikale gedachten onder woorden, decoratief zonder een begrijpelijk onderwerp zijn intusschen wonderlijke dingen. Wij denken in de Opera echter nu eenmaal zuiver muzikaal. Zij is de plaats:

> 'Wo wie vor süssen Zaubereien
> Der Bürger seinen Gram verträumt,
> Vergisset Krieg und Plackereien,
> Und was er selbst an Pflicht versäumt,
> Haus, Vaderland und Schurkereien
> Des Rechts, Auflagen - ach, erträumt
> In einem trunknen Augenbliek
> Sich seines Lebens... Opernglück.'

Heeft nu de toonkunstenaar (zoo vervolgt Herder) door deze achteruitzetting van de dichterlijke stof gewonnen of verloren?

Voor zijn kunst meent hij gewonnen te hebben. Hij kan met zijne aria's naar hartelust omspringen; in het beste geval maakt hij ze pasklaar voor de keel, die ze moet zingen. Maar als toondichter, als persoon, die gevoelens uitspreekt en in anderen opwekt, heeft hij bepaald verloren. Versmelten de tonen zijner compositie zich niet onmiddellijk met woorden en handelingen, die aan het gevoel appelleeren, zoo dringen zij niet tot het hart door; zij gaan niet verder dan het oor. En bewerkt hij een onwaardige of zelfs schandelijke stof; moet hij zijn talent wegsmijten aan allerlei lafheden, aan een bespotting van al wat groot, goed en schoon is, dan beklagen wij den componist. Evenals wij Mozart beklagen, dat hij zijn groot talent aan een tekst als dien van *Cosi fan tutte* heeft verkwist.

Herder verheerlijkt dan verder Gluck, die niet zooals de ordinaire musicus, er op pochte, dat de poëzie de dienares van zijn kunst is, maar van dien troon afdaalde en zijn muziek met tekst en handeling in innige verbinding bracht. Gluck heeft navolgers - zegt Herder ten slotte - maar er zal misschien iemand komen, die nog veel verder gaat dan hij, en ‘die ganze Bude des zerschnittenen und zerfetzten Opern-klingklangs umreisst und ein Odeum aufrichtet, ein zusammenhängend lyrisches Gebäude, in welchem Poesie, Musik, Aktion, Decoration eins sind.’

In onzen tijd is die profetie vervuld geworden. Het drama van Richard Wagner heeft het vraagstuk opgelost op een wijze als de beroemde tijdgenoot van Goethe en Schiller zich zeker niet heeft kunnen voorstellen.

Zal die oplossing een blijvende zijn? - Ziedaar een vraag, die de toekomst alleen beantwoorden kan. Op Operagebied leven wij tegenwoordig in een soort van stagnatie. Niet dat er niet genoeg opera's gecomponeerd worden - verre van daar! Zij rijzen als paddestoelen uit den grond op. Italië, Frankrijk en Duitschland zorgen er nog altijd voor, dat er aan iets nieuws in dit opzicht geen gebrek is. Maar er komt niets belangrijks voor den dag, en dat schijnt ook het gevoelen van het publiek te zijn, want zoo menig operaproduct rijst heden op, om morgen weder in het niet te zinken. Alleen de veteranen onder de opera's houden zich min of meer staande.

Wagner heeft eens van de jongeren onder de operacomponisten

gezegd: ‘Wanneer mij iemand de partituur van een door hem gecomponeerde opera ter beoordeeling voorlegt, hecht ik daaraan niet veel. In de kunsten der harmoniseering, der overmatige drieklanken, der instrumentatie en in de algemeene manier der moderne compositie heeft men het thans zoo ver gebracht, dat men vooraf kan weten, op geen bijzondere ruwheden en domheden te zullen stuiten. Doch naar het *tekstboek* vraag ik. Daaraan erken ik, of de componist zin voor dramatische poëzie heeft en kan daarnaar ook wel beoordeelen, of hij talent heeft voor dramatische muziek: indien hij namelijk voor zijn tekst de juiste muzikale uitdrukking heeft weten te vinden - hetgeen overigens in de meeste gevallen *niet* geschied is.’

Het vinden van een goeden tekst is voor de opera-componisten het grootste struikelblok. Er zijn wel enkelen geweest, die Wagner ook daarin nagevolgd hebben, dat zij zelf hun tekst fabriceerden, maar van die enkele gevallen kan men zeggen: ‘niet veel zaaks.’

Zoo blijft steeds de componist afhankelijk van de hulp van een dichter of librettoschrijver en slechts zelden heeft deze samenwerking een gunstigen uitslag. Men moet ook niet vergeten, dat in onzen tijd van een operatekst veel meer geëischt wordt dan in vroegeren tijd, toen zulk een tekst niet anders werd beschouwd dan als een aanleiding om muziek te maken.

In vorige eeuwen was men ook wat het bezigen der onderwerpen betreft niet bepaald kieskeurig. *On prenait son bien, où on le trouvait*. Interessant is het, daarbij na te gaan, welke veranderingen in den smaak te dien opzichte hebben plaats gehad.

Daar de eerste proeven, om in het tooneelspel muziek aan te wenden, eigenlijk een uitvloeisel waren van het streven om den dramatischen stijl der oude volken - met name der Grieken - te doen herleven, spreekt het van zelf, dat die proeven het eerst op antieke onderwerpen aangewend werden.

Zoo heette de eerste kleine opera (tekst van Rinucci, muziek van Peri), die in 1594 in het huis van Jacopo Bardi te Florence werd uitgevoerd, *Daphne*. In 1600 werd Peri's *Euridice* vertoond. In 1604 liet Monteverde zijn *Orfeo* opvoeren en in Rome componeerde Landi eenige jaren later zijn opera *La morte d'Orfeo*.

Gedurende langen tijd worden nu de opera-onderwerpen uit deze sfeer genomen, doch daarnaast wordt ook uit de Grieksche ge-

schiedenis, uit de Romeinsche geschiedenis en zelfs uit het Oude Testament, geput. Minerva, Thetis, Danaos, Odysseus, Dido, Orestes, Oedipus, Themistocles, Miltiades, Sulla, Artaxerxes, Mithridates enz., waren op het tooneel even populair als Noach, Abraham, Salomon, Jephtha, Mozes, Judith, Kaïn en Abel, David en Jozef. De duitsche componist Johann Theile haalde het zelfs nog hooger op. Van hem verscheen in 1678 een opera *Adam und Eva*.

En sporen van die voorliefde voor de antieke wereld zijn in de muziekgeschiedenis nog lang te vervolgen. Men denke aan Gluck en zijne opera's *Orpheus und Euridice*, *Alceste* en *Iphigénie*, aan Rossini en zijn *Moïse*, aan Spontini en *La Vestale*.

Ten tijde van de Fransche revolutie was echter die goden- en heldenwereld uit de opera reeds zoo goed als verdwenen. De bewerking van *Le mariage de Figaro* van Beaumarchais in Mozart's opera, en later Beethoven's *Fidelio* en Weber's *Freischütz* leveren het bewijs dat het verlangen naar de uiting van meer moderne gevoelens in het muziekdrama zich hoe langer hoe sterker deed gelden.

Met de laatstgenoemde twee opera's vierde ook de Duitsche dramatisch-muzikale kunst haar eerste overwinning op die van andere landen. Weber won het in Berlijn van Spontini, die met zijne pronkopera's ook in Duitschland trachtte door te dringen, nadat zijn opera *Olympia* te Parijs gevallen was.

Spontini beschouwde alles, wat er op het gebied der opera destijds in Duitschland gecomponeerd werd, met een soort van minachting. In verband met het standpunt, waarop hij zich scheen te plaatsen, was dit ook natuurlijk. Hij beweerde namelijk, dat er na hetgeen door hem gecomponeerd was, niets nieuws meer in de opera te ontdekken viel. In zijne *Erinnerungen an Spontini* verhaalt Richard Wagner, dat de excentrieke componist hem geen grooteren dienst meende te kunnen bewijzen dan door hem af te raden, de loopbaan van dramatisch componist te vervolgen.

‘Toen ik uw *Rienzi* had gehoord, heb ik gezegd: hij is een man van genie, maar hij heeft reeds meer gedaan dan hij doen kan.’ En tot toelichting dezer paradox voegde hij er in zijn eigenaardig Fransch bij: ‘Après Gluck c'est moi qui ai-fait la grande révolution avec la *Vestale*; j'ai introduit le Vorhalt de la sexte dans l'harmonie et la grosse caisse dans l'orchestre; avec

Cortez j'ai fait un pas plus en avant; puis j'ai fait trois pas avec *Olympia. Nurmahal*, *Alcidor*, et tout ce que j'ai fait dans les premiers temps de Berlin, je vous les livre; c'étaient des oeuvres occasisonelles. Mais puis j'ai fait cent pas en avant avec *Agnés de Hohenstaufen*, ou j'ai imaginé un emploi de l'orchestre remplaçant parfaitement l'orgue.'

Daar hij zich niet in staat achtte, dit laatste werk te overtreffen, wilde hij geen enkele opera meer componeeren. 'Or comment voulez vous - zoo besloot hij - que quiconque puisse inventer quelque chose de nouveau, moi Spontini déclarant ne pouvant en aucune façon surpasser mes oeuvres précédentes, d'autre part étant avisé que depuis la *Vestale* il n'a point été ecrit une note qui ne fut volée de mes partitions?'

Tegen dit argument was weinig in te brengen. Toch trachtte Wagner den meester te overtuigen, dat het wel mogelijk zou zijn, iets nieuws op het gebied der dramatische muziek te voorschijn te brengen, mits men den componist een goed dramatisch gedicht voorlegde. Spontini echter lachte medelijdend en verklaarde, dat Wagner's bewering op een dwaling berustte, daar alle mogelijke soorten van dramatische gedichten door hem, Spontini, op muziek waren gezet. 'Dans la *Vestale* j'ai composé un sujet romain, dans *Fernand Cortez* un sujet espagnol-mexicain, dans *Olympie* un sujet grec-macédonien, enfin dans *Agnés de Hohenstaufen* un sujet allemand; tout le reste ne vaut rien.'

Onder die 'rest' waren opera's als *Guillaume Tell* van Rossini, *La Muette de Portici* van Auber, beide een revolutionnair onderwerp behandelend. Meyerbeer, die met zijn *Robert le Diable* het romantisch gebied betrad, nam later in de *Hugenoten* de Fransche geschiedenis tot onderwerp en daarna in zijn *Profeet* het Nederlandsch-Duitsche.

Intusschen waren de Duitsche kapelmeesters ijverig bezig, in navolging van Weber en Marschner het romantisch gebied af te loopen, gedeeltelijk daartoe aangelokt door de theaterstukken van den Oostenrijker Raimund, en in Italië heerschten Donizetti en Verdi, die voor hunne opera's alle mogelijke en onmogelijke onderwerpen kozen.

Toen kwam het oogenblik, waarop Richard Wagner optrad met onderwerpen uit sage en heldendicht der Germanen, maar ook uit

het Duitsche volksleven (*Die Meistersinger von Nürnberg*). En hij leerde, dat het zuiver menschelijke de stof moet zijn voor de dramatisch-muzikale kunst, en dat men die niet alleen in de sagenwereld maar ook elders vinden kan. De opera-componisten hebben zich dat ten nutte willen maken, zijn echter ongelukkigerwijze daarbij op verkeerde paden geraakt. Het uit Italië afkomstige *Verisme* (men denke aan sommige opera's van Mascagni, Leoncavallo, en Giordano), dat vooral in Duitschland een poos voortgewoekerd heeft, en waarbij op het tooneel het onedele de plaats van het ideale innam, is niet het eenige nadeel, dat daarbij aan de kunst werd toegebracht.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

Kerstmis 1903.

Met kunst- en vliegwerk is het der Tweede Kamer wederom gelukt, vóór het feest van den aardschen vrede, den jaarlijkschen strijd over de verschillende onderdeelen der staatsbegrooting tot een einde te brengen. Misschien is de uitdrukking 'kunst- en vliegwerk' niet geheel juist, want van de kunst, die vóor alle andere in parlementen tehuis behoort, viel, naarmate de dagen korter en en donkerder werden, steeds minder te bespeuren en de vaart, waarmede de debatten zich naar de eindpaal bewogen, deed niet zoo zeer denken aan de vlucht van een klapwiekenden adelaar als aan den pijnlijk-snellen gang van een opgejaagd hert, hijgend naar rust en een koelen dronk.

Wordt het algemeen politiek debat, in de eerste week van December gevoerd, voor een oogenblik buiten beschouwing gelaten en dus alleen de eigenlijk gezegde begrooting in het oog gevat, dan moet het treffen, hoe weinig belangrijks de December-beraadslagingen dit jaar hebben opgeleverd. Bij de waterstaatsbegrooting, bijvoorbeeld, had menigeen verwacht dat spaanders zouden vallen. Maar de zaak Lindeman, die in het bijna afgeloopen jaar, na de werkstakingen en de strafwetten, de gemoederen ongetwijfeld het hevigst beroerd heeft en van welke het te verwachten was, dat zij tot een fellen woordenstrijd aanleiding zou geven, de zaak Lindeman werd met onderling goedvinden van de begrootingsagenda afgevoerd en verdaagd tot ná het Kerstreces. Een andere quaestie, die tot diepgaande discussiën over spoorweg-politiek had kunnen voeren, de quaestie van de al of niet verbindbaarheid der van regeerings-

wege vastgestelde maatregelen in het belang van het personeel in dienst bij spoorwegmaatschappijen, had veel van zijn practische beteekenis verloren sedert bleek dat het aanvankelijk gerezen conflict met de Hollandsche Spoor door het toegeven dier maatschappij tot een oplossing gekomen was. Een en ander was oorzaak dat bij Hoofdstuk IX ook dit jaar de groote politiek achterwege bleef en de traditie kon worden gehandhaafd, die bij dit onderdeel der begrooting vooral de locale belangen op den voorgrond doet treden.

Doch ook de andere hoofdstukken leverden slechts bij uitzondering iets op, dat de hoogere regionen der politiek ontsloot. Met den door de heeren Goeman Borgesius en Troelstra aangebonden strijd tegen beursspel en zwendelarij; met dr. Kuyper's lageronderwijs-vertoog en met het van vrijzinnige zijde geuit protest tegen steeds stijgende oorlogsuitgaven, werden enkele heuveltoppen bereikt. Voor het overige werd de strijd meestentijds laag bij den grond gestreden en beslecht.

De door mr. Troelstra, naar aanleiding van verschillende financieele schandalen van den laatsten tijd uitgesproken boetpredicatie, heeft ook naar buiten grooten indruk gemaakt. De nurksche uitroep van mr. de Savornin Lohman: ‘Wat hebben wij aan dat gepraat?’ zal misschien bij enkele ongeduldige ambtgenooten weerklank hebben gevonden, in den lande was de opinie vrij algemeen, dat zelden zoo van pas gesproken was. Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat even algemeen werd ingestemd met het door den spreker als alleen afdoende aanbevolen geneesmiddel: de opheffing van het stelsel der kapitalistische productie, waarvan speculatie en lichtvaardige uitoefening van het bankiersbedrijf de onvermijdelijke gevolgen heetten. Als practisch man bleek mr. Troelstra het echter ook wel met andere geneesmiddelen te willen beproeven, als hoedanig, met een aan die zijde nog al merkwaardige verwijzing naar de russische wetgeving, allereerst verscherping van het staatstoezicht op het tot stand komen en de gestie van naamlooze vennootschappen werd genoemd. In gelijken geest werden door de heeren Goeman Borgesius en Van Nispen tot Sevenaer vertoogen gericht tot de regeering, die zich niet ongeneigd betoonde haar aandacht aan de zaak te wijden, maar door bijzonderen nadruk te leggen op de

groote moeilijkheid om een *goede* oplossing te vinden, toch eenigszins het vermoeden wekte, ook harerzijds in het uitroeien van het kwaad een heel zwaar hoofd te hebben. Een standpunt dat, tegenover mr. Troelstra vooral, het tegendeel van kracht zou verraden. Het zou niet ten voordeele der kapitalistische productiewijze pleiten, indien daarbij rampen, als in den laatsten tijd menige stad in ons vaderland teisterden, zelfs met meer toezicht van overheidswege niet te voorkomen of althans belangrijk te beperken waren.

Kon dus, waar het de bestrijding van financieele kwalen betrof, de regeering niet dan tot op zekere hoogte met mr. Troelstra medegaan, het scheen wel alsof deze door dr. Kuyper's rede over het lager onderwijs bijkans geheel tot de regeeringspolitiek aangaande dit volksbelang bekeerd was. Nog nooit waarschijnlijk is de leider der sociaal-democraten den generalissimus van het antirevolutionaire leger zoo nabij gekomen, als toen hij niet enkel voor zich en zijn partijgenooten verklaarde, in de neutrale school volstrekt geen ideaal te zien, maar ook groot vertrouwen aan den dag legde, dat het aan deze regeering gelukken zou, de netelige schoolquaestie *finaal* op te lossen. De eenige wensch dien hij daarbij voor zijn partijgenooten uitte, was, dat de antirevolutionairen, de macht in handen hebbende, niet zouden doen, wat zij zelven klaagden te hebben ondervonden van de liberalen: het aan andersdenkenden, in het bijzonder aan sociaal-democraten, onmogelijk maken, ‘zich te wijden aan de heerlijke taak van het volksonderwijs.’ Het was niet de eerste maal, dat mr. Troelstra zijn sympathie voor de ‘vrije school’, zooals zich de anti-revolutionairen die denken, uitsprak. Wat echter ditmaal aan zijn betoog een bijzondere beteekenis bijzette, was de uitdrukkelijke verklaring, dat, waar naast die vrije school bestaat een openbare school, die noodzakelijkerwijs neutraal zijn moet, het ‘zaaien van socialistiche ideeën’ op die school door hem evenzeer werd afgekeurd als door dr. Kuyper. Ja, feitelijk ging de amsterdamsche afgevaardigde verder. Niet alleen op de openbare en dus neutrale schaal kwam het verkondigen van socialistische denkbeelden volgens hem niet te pas, doch in het algemeen behoorden, zoo betoogde hij, kinderhersenen niet te worden vermoeid ‘met denkbeelden van oeconomischen aard, die men alleen kan aanhangen, als men eenige studie gemaakt heeft van de maatschappelijke ontwikkeling.’ ‘Die dat niet begrijpt’,

liet de spreker, tot naricht van ieder wien het mocht aangaan, er op volgen, ‘is niet alleen een slecht onderwijzer, maar ook een slecht sociaal-democraat.’ Een veroordeeling bij voorbaat dus van scholen ‘met Marx’ of ‘op sociaal-democratischen grondslag’! Wordt hierbij nog gevoegd de erkentenis van denzelfden spreker dat de vrijheid van den onderwijzer ook buiten de school niet zonder grenzen zijn kan en dat hij die grenzen niet, zooals door den heer Ketelaar was aanbevolen, tot den drempel der strafwet zou willen uitstrekken, - dan bestaat alle grond voor het vermoeden dat dr. Kuyper nog nooit zoo tevreden zal zijn geweest over mr. Troelstra, als op dien 16^{den} December.

Mocht dr. Kuyper de tegemoetkoming van mr. Troelstra op lager onderwijs gebied inderdaad als een winste beschouwen, dan zij erkend dat hij die belooning eerlijk verdiend had. In het dikwijls mulle woestijnzand der begrootingshandelingen, is de redevoering, waarmede de minister de verschillende onderwijsvertoogen beantwoordde, een verkwikkende oasis geweest. Niet dat hij zooveel nieuws vertelde (wat niemand vergen kon, daar over het lager onderwijs sinds lang zoo wat alles gezegd is, dat bij mogelijkheid te zeggen is), maar hij wist aan het bekende een glans te geven, die het althans nieuw deed schijnen en het droge genietbaar te maken door de toevoeging van veel gezond verstand en veel humor. Een enkele maal slechts streefde de humor het verstand voorbij. Zoo toen de minister, aan het eind van zijn rede gekomen, den heer Goeman Borgesius schaakmat dacht te zetten met een geestigen zet. De heer Borgesius had gesproken over de gehechtheid van een groot gedeelte der natie aan de openbare school en tot staving van zijn beweren eenvoudig gewezen op de omstandigheid dat de overgroote meerderheid der ouders voortgaat hun kinderen naar die school te zenden. Hoe nu? - was het bescheid van dr. Kuyper - maar dan begrijp ik niet, hoe ik hier sta en de rechterzijde hier komt. ‘De heeren weten’, ging hij droog-komiek voort, ‘dat de rechterzijde daar gekomen is door ontevredenheid met de openbare school, en terwijl er nu zulk een meerderheid is, komt de geachte afgevaardigde ons buiten de natie zetten.’

Volkomen terecht kon de zutfensche afgevaardigde hiertegen opmerken dat, indien dr. Kuyper zijn overwinning bij de stembus te danken had gehad aan zijn vijandschap tegen de openbare

school, hij zeker geen twee en een half jaar zou hebben laten verloopen, zonder iets aan den bij zijn optreden gevonden toestand te veranderen. Hij had er kunnen bijvoegen, dat tal van ouders, wier kinderen de openbare school bezoeken, in 1901 niet in de gelegenheid waren en nog altijd niet in de gelegenheid zijn, van hun gezindheid ten opzichte dier school bij de stembus te doen blijken.

Of deelneming aan de uitoefening der staatstaak door die voorshands van alle kiesrecht verstokenen ook niet eenige verandering brengen zou in de toegefelijkheid, met welke steeds klimmende uitgaven voor militaire doeleinden worden toegestaan? Zeker, ook de democratie zal de zorg voor de verdedigbaarheid des lands niet mogen verwaarloozen, maar zij zal tevens in het oog houden, dat de voorziening in dat belang nimmer schaden mag aan nóg hoogere belangen. Blijkt uitzetting der defensiekosten boven zeker maximum niet te vermijden, dan zal de democratie er naar behooren te streven, dat meerdere te vinden door de heffing van bijzondere belastingen, opdat niet langer de ter verzekering van den maatschappelijken vrede noodige penningen den moeilijk te verzadigen oorlogsgod ten deel vallen. Het amendement op de vestingbegrooting, voorgesteld door zes leden der linkerzijde (drie van de Liberale Unie en drie vrijzinnig-democraten), tot vermindering der uitgaven tot voltooiïng van de stelling van Amsterdam met *f* 300,000 had de zeer bepaalde strekking tegen de bedenkelijke uitzetting der ramingen (de tegenwoordige minister van Oorlog is nu reeds 60 percent boven hetgeen door zijn ambtsvoorgangers noodzakelijk werd geoordeeld!) een ernstig protest te doen hooren. Een protest waarmede, op een viertal oud-liberalen na, de geheele linkerzijde, versterkt door de heeren Staalman en de Ram, instemde, doch dat niettemin belangrijk in de minderheid bleef. Het mag betwijfeld worden, of de stemming in gelijken zin zou zijn uitgevallen, indien de meerdere kosten voor de stelling van Amsterdam nu eens gevonden hadden moeten worden, bijvoorbeeld uit een tijdelijke verhooging van de vermogens- en bedrijfsbelastingen.

Een eenigszins ander karakter droeg het protest tegen het, onmiddellijk na de oorlogsbegrooting, in behandeling nemen van het wetsontwerp tot het bewapenen van onze veldartillerie met snelvuurgeschut, een offer aan de moderne beschaving, dat den

lande op zeven millioen gulden zal komen te staan. Hier kon, zoo betoogde mr. Van Raalte, de doelmatigheid der uitgaaf nog niet eens beoordeeld worden, daar het der Kamer ontbroken had aan den tijd om zich behoorlijk op de hoogte te stellen. Enkele dagen slechts waren verstreken sedert de ontvangst van 's ministers memorie van antwoord, ‘voorzien van een aantal tabellen en een uiteenzetting bevattende van allerlei bijzonderheden’ en van die enkele dagen was, met uitzondering van één Zondag, het overgroote deel in beslag genomen door Kamerzittingen. Hoe kon dus van de volksvertegenwoordigers verwacht worden, dat zij zich de noodige voorbereiding hadden kunnen verschaffen? Het bescheid op deze bezwaren door den Voorzitter der Kamer gegeven, kwam hierop neder, dat, juist omdat de memorie van antwoord een zoo uitvoerige technische toelichting bevatte, de Kamer omtrent de degelijkheid van het geschut nu zeker wel voldoende ingelicht was en het dus alleen de vraag kon zijn of men al dan niet bereid was, de gelden voor de aanschaffing van dit geschut toe te staan. Een zonderlinge redeneering, waar mr. Van Raalte juist betoogd had, dat de tijd om van 's ministers inlichtingen kennis te nemen ten eenenmale ontbroken had! Er kwam dan ook nog een ander motief voor den dag, dat beter hout sneed: wil de minister van dezen zomer proeven kunnen nemen met het nieuwe geschut, dan moet de fabrikant, te weten de firma Krupp, in Januari met het aanmaken van stukken voor de proef batterij kunnen beginnen; bovendien zou krachtens de voorloopige overeenkomst die getroffen werd, deze firma slechts tot einde Januari aan haar woord gebonden zijn. Meende men wellicht dat de zaak gewichtig genoeg was om er de Kamer tegen het begin van Januari voor bijeen te roepen, dan deed de Voorzitter opmerken, dat het uit een administratief oogpunt en ook met het oog op het te sluiten contract, wenschelijk was, dat de wet nog dit jaar tot stand kwam. De zin dier laatste opmerking zal wellicht menigeen zijn ontgaan, maar één ding was volkomen duidelijk: de minister van Oorlog zou en wou met de meeste snelheid zijn snelvuur-geschut hebben. Dies werd, zij het met een kleine meerderheid, besloten tot onmiddellijke beraadslaging over het zeven-millioen ontwerp, dat vervolgens met een grootere meerderheid (50 tegen 38) werd aangenomen. De heeren Bergansius en Krupp kunnen tevreden zijn. Moge in de toekomst die tevredenheid zich

mededeelen aan allen die met het nieuwe geschut in aanraking komen - met uitzondering van Neerlands vijanden!

Volgens dr. Kuyper - en hiermede wordt het terrein van het algemeen politiek debat bereikt - rust op de regeering echter niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats de plicht den vaderlandschen grond tegen de mogelijke aanvallen van een buitenlandschen vijand in staat van verdediging te brengen - binnen de landspalen zelve wordt het christelijk bewind aangebast door een veelkoppig monster, waarmede, zoo de veronderstelling niet te paganistisch ware, wellicht alleen een Hercules korte metten zou kunnen maken. Men meene niet dat hier de sociaal-democratie bedoeld wordt. In het Voorloopig Verslag was het vermoeden geopperd, dat de regeering het als haar roeping zou beschouwen, het land voor de verlokkingen van die dwaalleer te behoeden. Doch daarmede, gaf de memorie van antwoord te verstaan, zou een christen-staatsman zich nimmer tevreden mogen stellen.

'Het Kabinet speurt het gevaar, dat onze toekomst dreigt, volstrekt niet uitsluitend in de historisch-materialistische beginselen der sociaaal-democratie, maar veel dieper in de losmaking beide van Overheid en Burgerij van elke bovenaardsche autoriteit, een losmaking, die de sociaal-democratie slechts op eigen wijs en met grootere consequentie doorzet.'

Met deze merkwaardige uitspraak, die als de spil werd om welke een groot deel van het algemeen debat zich bewoog, was dus in het voorbijgaan zoo maar eens uitgemaakt, dat van hen, die den staat beschouwen als een zuiver menschelijke instelling nimmer eenig heil voor de toekomst des vaderlands te verwachten is en dat tusschen die allen onderling slechts gradueele, niet principieele verschillen bestaan. Geen wonder dat - mocht mr. Troelstra ook witjes lachen - noch mr. Drucker, noch mr. Borgesius, noch mr. Van der Vlugt er op gesteld waren, dus mede als *staatsgefährlich* gebrandmerkt en als inconsequente sociaal-democraten den volke vertoond te worden. Vooral mr. Van der Vlugt deed duidelijk uitkomen, hoe onverdiend deze opvatting was, door in herinnering te brengen, dat de wetenschappelijke critiek op de leer der sociaaldemocratie, een critiek, die achtereenvolgens alle pilaren der marxistische leer had omvergehaald of aan het wankelen gebracht, nagenoeg uitsluitend van vrijzinnige zijde gekomen was. Dr. Kuyper

en zijn geestverwanten konden daar wel op zeggen, dat de geloovige ook de uitsluitend door de rede beheerschte wetenschap niet versmaadt, doch naast die rede het geloof heeft, dat hem nóg sterker maakt, maar daarmede gingen zij toch geheel om buiten hetgeen bewezen had moeten worden, nl. dat tusschen vrijzinnigen en sociaal-democraten in den grond der zaak geen onderscheid zou bestaan.

Was der linkerzijde alleen voorgehouden, dat, wijl haar verschillende groepen enkele beginselen gemeen hebben, tusschen die groepen nú ook geen beginselverschil meer bestaan kan, de taak der wederlegging zou niet buitengemeen zwaar zijn geweest. Moeilijker viel de bestrijding der andere stelling: dat de staat slechts veilig kan zijn onder de hoede van hen, die, overtuigd het gezag dat zij uitoefenen te ontleenen aan een persoonlijken God, Schepper van hemel en aarde, zich jegens Dien verantwoording schuldig weten en in Diens opperste recht, door heilige boeken geopenbaard, een richtsnoer erkennen voor het staatsbestuur. Hierover valt niet te redeneeren: men gelooft aan die rechtstreeksche machtsdelegatie of men gelooft er niet aan en een dispuut tusschen de aanhangers dezer aan elkander tegenovergestelde richtingen kan nimmer tot een eind voeren, omdat de onmisbare voorwaarde van alle vruchtbare gedachtenwisseling, een gemeenschappelijk uitgangspunt, ontbreekt.

Het zal daaraan toe te schrijven zijn dat de politiek-theologische debatten, bij de algemeene beraadslaging over de staatsbegrooting gevoerd, niettegenstaande alle warmte en alle welsprekendheid, een onbevredigenden indruk achterlieten, een indruk die zich wellicht het best laat samenvatten in deze regelen van Sully Prudhomme:

> Quand j'entends disputer les hommes
> Sur Dieu qu'ils ne pénètrent point,
> Je me demande où nous en sommes:
> Hélas! toujours au même point.
>
> Oui, j'entends d'admirables phrases,
> Des sons par la bouche ennoblis;
> Mais les mots ressemblent aux vases,
> Les plus beaux sont les moins remplis....

Nu kan men het echter nog zoo zeer betreuren, dat dr. Kuyper, beter dan iemand anders wetende, hoe tal van Nederlanders, waaronder niet weinig goloovigen, zijn theocratisch dogma niet belijden, uit dat dogma nochtans een voor alle Nederlanders geldende, niet enkel hun economisch maar ook hun geestelijk leven beheerschende politiek wil afleiden, men dient het als feit te aanvaarden en er rekening mede te houden. Voor de partijgroepeering in de naaste toekomst is de dit jaar met nog grooter beslistheid dan voorheen uitgesproken erkenning van de souvereiniteit Gods als leidend regeeringsbeginsel, van de grootste beteekenis. Die erkenning toch sluit in, dat van een samengaan van een deel der tegenwoordige regeeringspartijen met democratische groepen, die hun politieke beginselen uit de bron der rede putten, vooreerst geen sprake zal kunnen zijn en dat dus zoolang dr. Kuyper's machtig woord de kerkelijke legerscharen beheerscht, de niet-kerkelijke linkerzijde op eigen kracht zal hebben te steunen. Wil die linkerzijde te eeniger tijd weder regeeringspartij worden en, in afwachting daarvan, zich vormen tot een goed-aaneengesloten oppositie-partij, dan zal zij althans één groot beginsel, als aan al haar onderdeelen gemeen, moeten aanvaarden; een beginsel dat, tastbaarder en van meer practische waarde voor het staatsleven dan de luchtverheveling van de souvereiniteit Gods, tegenover dat leerstuk kan worden gesteld. Om kort te gaan, het werd zoowel door mr. Drucker als door mr. Troelstra uitgesproken, alleen dán indien men het ter linkerzijde kan eens worden over het algemeen kiesrecht, zal de kans bestaan in 1905 de natie te stellen voor een behoorlijke keuze: democratie of theocratie.

In afwachting van een nauwere aaneensluiting op democratischen grondslag en terwijl, als voorteeken daarvan wellicht, een lichte zwenking der Unie-mannen in de richttng der vrijzinnig-democraten op te merken viel, werd de oppositie van links nog grootendeels groepsgewijze gevoerd. Zij uitte zich vooral in een vergelijking van het door de regeering bij haar optreden ontrold programma met hetgeen thans, bijna derdehalf jaar later, was tot stand gebracht; een vergelijking die vooral mr. Drucker aanleiding gaf, de tot dusver verkregen resultaten van het christelijk bewind voor mager te verklaren. Dr. Kuyper herinnerde, te zijner rechtvaardiging, aan den bouw van de nieuwe Benrs te Amsterdam, waarbij

in den beginne ook door menigeen geklaagd was dat het werk niet vorderde, terwijl er toch achter de schutting ter dege gearbeid werd en dan ook, toen de fundeering eenmaal voltooid was, de bovenmuren met verrassende snelheid omhoog rezen. De bouwmeester van den staat wilde den ongeduldigen omstanders nu wel een kijkje achter de schutting gunnen en hij gaf hun een klein overzicht van den stand der werkzaamheden. De arbeidswet, zoo heette het, zou nog vóor het einde van 1903 bij de Kamer inkomen; de ziekte-verzekering welhaast gereed zijn om naar den Raad van State te worden gezonden; het voorontwerp voor de ongevallenverzekering bij de zeevisscherij was reeds naar het college voor die visscherijen; een ontwerp tot regeling van landbouwbelangen, gepaard met een wijziging van de ongevallenwet, zou, vermoedelijk reeds vóor de ziekteverzekering in behandeling kwam, worden ingediend; voor de stichting van een technicum kon binnenkort een suppletoire begrooting worden tegemoet gezien; alleen met de invaliditeits- en ouderdomspensioenen zou men nog een weinig geduld moeten hebben, want de voorbereidende werkzaamheden, door het vorige Kabinet verricht, kwamen den minister onvoldoende voor en moesten volgens geheel andere methoden worden overgedaan; toch, hoopte dr. Kuyper, zou ook dit gewichtige onderwerp van moderne staatsbemoeiing vóor de verkiezingen van 1905 kunnen worden afgedaan. Nu, niemand zal tegenspreken, dat indien de minister al zijn toezeggingen gestand kan doen en al zijn verwachtingen uitkomen, er in de eerstvolgende anderhalf jaar werk genoeg zijn zal, zóoveel werk zelfs, dat de vraag thans reeds gerechtvaardigd schijnt, of het niet voorzichtiger geweest ware, de werkzaamheden achter de schutting iets te bespoedigen, opdat de tijd voor het onderzoek der fundamenten en het optrekken der muren niet al te lang zou blijken.

Daar bouwen, gelijk bekend, geld kost, moest natuurlijk ook wat gezegd worden over de financieele plannen der regeering. Te dien aanzien kreeg de Kamer de mededeeling, dat de tarief-wet reeds van den Raad van State terug was en vermoedelijk reeds vóor den afloop van het Kerst-reces zou worden ingediend. Dat de regeering het voorloopig met die tariefwijziging meent te kunnen doen en niet van zins is, eenige verhooging van directe belastingen te beproeven, mag wellicht ook hieruit worden afgeleid dat dr. Kuyper

zich nogmaals uitdrukkelijk verklaarde tegen het algemeen kiesrecht, welks invoering, volgens veler meening, aan een ingrijpende en rationeele belastinghervorming zal moeten vooraf gaan. De toekomst zal dus moeten leeren, niet alleen of het christelijk kabinet haar aandeel in de sociale wetgeving zal kunnen bekostigen uit de hoogere opbrengst der invoerrechten, maar ook of de meerderheid der nederlandsche natie inderdaad in de wetenschap dat haar overheid de Souvereiniteit Gods erkent, een voldoende vergoeding zal vinden voor de nadeelen eener belasting-verhooging die het zwaarst drukken zal op hen die het het minst kunnen lijden.

C.TH.v.D.

Buitenlandsch overzicht.

29 December.
In wolken.

Te Brighton, in het alleen staand huis op de rots waar niet anders van de buitenwereld meer gehoord werd dan de zee en de wind, is Herbert Spencer gestorven, de laatste wijsgeer die 't wagen kon de heele menschelijke kennis in zijn stelsel op te nemen, de laatst overgeblevene - en niet de minste - in Engeland van het machtige geslacht van denkers en onderzoekers, die het Leven in de volheid van zijn verschijning hebben gegrepen om zijn regel en zijn maat te kunuen weten.

Herbert Spencer heeft de kennis van het Leven tot het doel van zijn leven gesteld; hij wilde voor den geest hebben en aan de wereld toonen, het volledige beeld van het Leven in zijn beweging en ontwikkeling, van de groepeering der zandkorrels af, aan den oever van de zee, tot aan de groepeering der ideeën toe die de menschheid op haar weg leiden.

Hij heeft zich gegeven aan die studie, met opoffering van alles wat het gewone menschenbestaan aantrekkelijk maakt, omdat hij geloofde in het Leven met zijn spontane kracht en de eindelooze opvolging van zijn verscheiden vormen.

Er was maar uiterst weinig in hem van den dogmaticus die het leven enkel voor een schema aanziet, en bijna niets van den mysticus die het leven niet kan aannemen wanneer hij het zich niet beheerscht denkt door hooger staande Machten. Hij, Herbert Spencer, nam het zuiver, zooals hij het zag en gevoelde

met zijn verstand, en hij dacht niet aan de rest die boven zijn menschenverstand ging.

Het was een grootsch optimisme waarmee hij werd bezield, iets alsof hij door zijn klare denken van de regels der Levenseconomie niet alleen zijn medemenschen kon helpen om zich vrijer en gelukkiger te gevoelen, daar hij hun den geordenden rijkdom van het Leven bracht, maar alsof hij ook de natuur kon helpen om gemakkelijker haar weg te begaan, nu hij haar pad effen had gemaakt.

Illusie van den denker! hij hield zijn gedachten, die maar een voorstelling zijn, voor een energie die in het organisme van de natuur kon ingrijpen.

Wat hebben de ruwe wind en de eentonig klotsende zee hem gezegd als hun stemmen tot het eenzame huis van den wijsgeer kwamen. O, het optimisme dat hem door het troostelooze isolement van zijn jeugd had heengeholpen - hoe was het verbleekt en vergaan in de laatste jaren toen hij Engeland in zijn imperialistischen roes zijn schatten en zijn menschen verspillen zag in een daad van onrecht, - en vrijheid van meening en van stem overschreeuwd werd door brutaal gezag.

Imperium en slavernij, priesteroverheersching en barbaarschheid hoorde hij, elkander opvolgend en begeleidend, in een dreigende stoet aankomen, en het laatste woord, dat hij voor de menschen sprak, zou ons doen denken, dat hij in het geloof aan een schepper van harmonie in het leven een toevlucht zocht voor zijn verdriet en een tegenwicht voor zijn teleurstelling, hij de man, de wijze, die genoeg had gehad aan het levensgevoel en de levenskennis, en niets meer had verlangd.

De menschen zijn bang voor de nieuwe machten, die in het Leven opkomen, ze kunnen hen niet in de gewoontewereld van hun geest terechtbrengen en -zetten, en het dient ook erkend, dat het nieuwe zijn best niet doet om zich te plooien; maar het neemt voor zich alleen het recht van bestaan.

Het nieuwe - ik bedoel daarmee het geld, dat in groote kapitalen vereenigd een geweldigen druk kan uitoefenen dààr waar de bezitter zijn kracht wil laten gevoelen, - en het streven van de groote staten om de sfeer van hun gebied zoover mogelijk uit te breiden. Kapitalisme, op ongekende schaal, en wereldpolitiek, dat zijn de

twee groote factoren van het nieuw aanbrekende leven der 20e eeuw.

Ze hangen nauw samen. Want de groote fortuinen zoeken al combinaties en terreinen waar ze vrucht kunnen dragen; de wereld is te klein voor hen; ze willen overal heerschen, op de zee beslag leggen door hun trust van den Oceaan, en op de productie van het land door hun vereenigingen en maatschappen. Daartegenover moeten de staten groeien om het hoofd te kunnen ophouden, en iedere vermeerdering van territoor geeft aanleiding in de toekomst tot nieuwe vermeerdering.

Hoe kort is 't nog maar geleden dat er geen spoorwegverbinding was tusschen het Oosten en Westen van de Vereenigdc Staten, tusschen New-York en San Francisco; ja, vóor minder dan een halve eeuw bestond San Francisco zelfs nog nauwelijks! En op dit oogenblik begint Amerika reeds er mee om den Stillen Oceaan tot zijn domein te maken.

Duidelijk is de samenwerking tusschen grootkapitalist en imperialistisch staatsman aan het licht gekomen bij de transactie waaraan de jonge republiek van Panama haar aanzijn heeft te danken en de Vereenigde Staten hun aanstaand kanaal zijn verschuldigd, dat den langen zeeweg om Zuid-Amerika afsnijdt met een rechte lijn en Oost- en Westkust ook overzee vereenigt.

Want toen Columbia, de Vereenigde Staten van Columbia, waarvan de staat Panama een deel uitmaakte, de definitieve sluiting van een tractaat door allerlei intrigues verschoof, nam Bunau Varilla, die in de Parijsche bankierswereld bekend was, de zaak in handen.

Bunau Varilla was met Reinach, Cornelius Herz en Arton betrokken in den grooten Panamakrach. Hij behoorde tot de oplichtersbende; maar ofschoon zijne handelingen tot een ongunstig rapport aanleiding gaven, heeft hij zich het mandaat weten te verschaffen van President der nieuw geconstitueerde Panama-Compagnie; en toen de tijd kwam dat de onderhandelingen met Columbia schenen spaak te loopen, knoopte Bunau Varilla betrekkingen aan met Pierpont Morgan. Met een klein beweginkje, met een minimum van een opstand verschafte de Staat, steunend op de bescherming van Amerika, zijn onafhankelijkheid, terwijl Bunau Varilla als gevolmachtigde naar Washington trok om het verdrag te sluiten dat zijn naam voor de nakomelingschap zal bewaren.

Panama is daardoor een dependentie van de Vereenigde Staten geworden, en de Yankees hebben geheel hun wil gekregen. Want de overeenkomst tusschen secretaris Hay en Bunau Varilla geeft aan de Amerikanen de uitsluitende contrôle van de policie en justitie over 10 mijlen aan beide kanten van het Kanaal, met gelijke rechten over de zijkanalen en mondingen. Dit alles voor goed en voor eeuwig. Maar daarenboven krijgt Amerika het recht de beide steden Panama en Colon met troepen te bezetten, wanneer het noodig mocht blijken, dat daar anders geen geregeld bestuur kon worden gevestigd.

Zoo is dus beslag gelegd op den staat Panama, en wee dengene die er aan zou willen denken om het uit de handen die het houden los te rukken. De verschiliende staten van Europa hebben zich gehaast in plaats van te protesteeren, het volbrachte feit te erkennen.

Het is met ongekende vlugheid in 't werk gegaan, Columbia kan 't nog nauwelijks gelooven dat het een lid van zijn bond mist, maar Panama zelf vindt zich al heel goed in zijn nieuwe positie, geleid als het wordt door den vriend en leerling van het edel drietal Reinach, Cornelius Herz en Arton.

De Groote Oceaan!

Hij staat in 't moment dat ik deze regels schrijf op het punt getuige te worden van een verbitterden oorlog.

De krijg tusschen Japan en Rusland is op den duur onvermijdelijk: Rusland, dat zich in Oost-Azië naar het Zuiden moet uitbreiden en Manschoerije niet kan missen, mag Korea niet aan Japan afstaan, omdat de bezitter van het schiereiland Korea de overzeesche verbinding tusschen de Russische havens van 't Noorden en van 't Zuiden van Manschoerije kan afsnijden, terwijl Japan nooit kan dulden dat Korea onder Russischen invloed komt, daar het zijn kusten bedreigt. Voor beide landen, als ze willen leven en zich uitbreiden, is het bezit van Korea een levensquaestie.

Het Japansche volk is er evenzeer van overtuigd als de Russische regeering. Reeds is het Japansche Parlement verdaagd moeten worden, omdat het door zijn adres van antwoord op de keizerlijke openingsrede te veel pressie wilde uitoefenen op het gouvernement ten aanzien van den oorlog. Maar wat vroeger of wat later zal

Japan den aandrang niet kunnen weerstaan, het zal naar Korea oversteken en in bezit nemen wat het verlangt.

Is de oorlog, wanneer Rusland niet toegeeft, tusschen het reuzenrijk en den Japanschen dwerg begonnen, dan hoopt Japan zijn wensch te kunnen doordrijven of ten minste Rusland te nopen èn het bezit van Manschoerije èn dat van Korea voor de toekomst op te geven, daar het rekent zoo niet op dadelijken steun dan toch op zedelijke medewerking van Engeland en Amerika - die het in allen geval voor den ondergang zal behoeden - omdat Engeland aan Japan is verbonden door een tractaat en de Vereenigde Staten door hun belangen op den Grooten Oceaan. Een Rusland namelijk dat Japan voor zich zou doen bukken, zou heer zijn van geheel Oost-Azië en de Amerikanen daarvan kunnen uitsluiten. En Amerika verlangt de openstelling van het kustgebied van den Grooten Oceaan.

De imperialistische beweging groeit.

In Engeland heeft Chamberlain met het geld uit de erfenis van Cecil Rhodes de voornaamste bladen gekocht, en, zooals uit de teleurstelling der liberalen bij de jongste Engelsche verkiezingen blijkt, hij weet het geld goed te gebruiken. Ondanks den heftigen tegenstand zal de man van Birmingham het in alle geval een eind ver brengen in de verwezenlijking van zijn plannen tot een imperium van Engeland en zijn koloniën, vereenigd door een douane tegenover de rest van de wereld.

Het werd tijd dat Herbert Spencer de rust zocht.

B*.

Waan.

Mooi weer!

Maggie vermoedt het blij, zodra zij de ogen opent, aan het klaarder opdoemen van alle voorwerpen in haar kamertje uit de schemer, die 't nog door-grauwt achter de witte zonneblinden. En vlugger dan vorige dagen glijdt ze het bed uit, klept ze die zonneblinden open.

Ja, ja, ze heeft zich niet vergist! Daar tintelt de wolkeloze hemel weer van lichtend blauw! Daar zijn ze weer de prachtige bergen! Wat schijnen ze haar nu ver weg achter het parelend morgenwaas! En waar de schel-overstreepte sneeuwkoppen zo fijn afgrijzen tegen de lucht, daar lijkt de hemel wel groen, zo fonkelt er het goudstof van zonneschijnsel doorheen! Mooi weer, mooi weer! Uit de fluweliggroene kom-rand beneden gelen de huisjes weer zo vrolik haar tegen, gloeien de rood-witte vaantjes weer zo prettig op! En het kristalheldere meer, rimpelloos-stil het zwerk weerspiegelend, is nu net een reusachtig grote safier.

O, hoe mooi, hoe hemels mooi vindt ze nu weer dat bekende uitzicht!

Heerlik, juicht het in haar, heerlik! En fluks begint ze haar toilet te maken voor de met-sarongs-omwoelde kapspiegel, vlugvingerig-behoedzaam al de gereedschapjes van schildpad, ebbenhout en ivoor hanterend, die zij haar broos-mooi lichaampje waardig heeft gekeurd.

Eerst scheidt zij het lange, zware haar, dat in rijke kleurschakering van kastanjebruin tot goudblond, als overglansd van avond-zonnelicht, neergolft langs haar rug. Dat haar is haar vreugde, haar trots; toch besteedt zij er van daag veel minder

zorg aan dan anders. De helft naar voren overschuddend draait ze er fluks een wrong van, die, het voorhoofd kronend, over de oren wegloopt, vlecht dan de rest, windt die op en steekt de dikke dot met schildpadden kammetjes tegen haar achterhoofd vast. Daarna wast ze aangezicht, hals, armen en handen, het langst bij haar nagels verwijlend, waarvan de witte randjes zorgvuldig worden gevijld, de punten gespitst, de roze rondingen verwijd tot bleke halve-maantjes er duidelik op uitkomen. En langzaam haar fijne vingers beschouwend, die zich strekken en krommen en heen en weer wenden onder haar blik, denkt ze aanhoudend aan Hendrik, gaat ze na wat hij al voor haar is, wat hij nog voor haar zal worden. Beredeneren doet zij 't niet; maar zij voelt het, zij ziet het. Zij voelt 't als een ongekend heerlike rust, als een verrukkelik vertrouwen op een krachtige steun, als een aangename dankbaarheid zonder drukkende verplichtingen. En ze ziet hoog op tegen die grove, haast plompe, zo-helemaal-niet-kwasterigverfijnde ‘beer’. 't Is haar, of hij met een enkele klauwslag haar zou kunnen vermorzelen, ja met één boze blik al doen ineenkrimpen van angst, terwijl hem niemand te deren vermag, en ze vindt er een wellustig genot in voor die krachtigmachtige het vlindertje te wezen, dat hij zo licht zou kunnen vernietigen en dat hij toch eerbiedigt, ja liefhebbend koestert om zijn teerheid, zijn bekoring. Ze meent te gevoelen hoe ze met hem omspringen moet om hem altijd te boeien. Nooit stil ergens blijven en toelaten, dat hij haar aanvat, behandelt, bekijkt en eindelik uit zatheid.... wegwerpt; maar voortdurend hem omfladderen, hem begoochelen met haar veelkleurig vleugelgewiek, hem razend maken van vaak geprikkelde, zelden voldane begeerte. Dat dit alles maar een spel is in het ernstige leven, weet ze heel goed; maar toch denkt ze alleen aan dit spel; ter wille van dit spel neemt ze alle zakelike levensernst mede in de koop. En het besef, dat met geen andere van de mannen, die zij tot heden toe had leren kennen, dit spel enige aantrekkelikheid voor haar bezeten zou hebben, overtuigt Maggie van de echtheid van haar liefde, staaft de prettige gedachte, dat zij Henk ook genomen zou hebben als hij minder onafhankelik in het leven had gestaan. Ze weet zich gelukkig, heel gelukkig en tans wil ze met Henk weer naar Göschenen gaan, naar de donderend neer-

schuimende waterval bij de Duivelsbrug, naar de overweldigend treurige, ja griezelige verlatenheid tussen donkere, hemelhoog-opmurende rotswanden, waar ze zich de vorige keer zo heerlik klein, zwak, nietig heeft gevoeld en waar ze nu andermaal zich aan Henk vast wil klemmen, andermaal op hem steunen, andermaal zich voelen broos speeltuig in zijn hand en tegelijk kostbare schat in zijn bescherming.

De spiegelkast openend aarzelt zij even. Het wit piqué jakje met de vergulde knoopjes over de hel-blauwe bloeze heeft Henk nog niet gezien; maar in die treinen wordt je goed zo vuil.... vooral wanneer je zo veel tunnels doorrijdt als op die St. Gothard-baan. Henk schijnt er ook niets om te geven wat ze aantrekt. Of.... zou dit witte jakje, waar de blauwe mouwtjes zo mooi onder uit komen, misschien juist zijn aandacht eens trekken?

Wie weet, denkt ze, en het witte jakje, de witte rok, de blauwe bloeze worden van de haken genomen en behoedzaam neergelegd op het bed.

Eindelik gereed, beschouwt ze zich nog eens aandachtig in de spiegel, wendt zich half rechts, half links, het mooie hoofdje krampachtig achterover wringend om in het weerkaatsende glas geen stukje van haar sierlik lichaampje onopgemerkt te laten, doft eindelik met beide handen luchtig het breed uitgewrongde haar nog wat in de hoogte, en gaat ontbijten in het salon. Daar schelt ze haastig, spoort de verschijnende kelner tot spoed-maken aan en trappelt ongeduldig in het rond.

Zodra brood en koffie op zijn gezet, schenkt ze staande een kopje halfvol, doopt een klein stukje brood in het lichtbruine vocht, drinkt en is klaar. - Nog eventjes mevrouw Verheulens slaapkamer binnengetreden. Ze doet de oude vrouw wel weer schrikken; maar het dadelik gevraagde verlof om-de-hele-dag-uit-te-mogen-blijven wordt toch bereidwillig verleend en ze maakt dus maar geen verontschuldigingen over haar onvoorzichtige luidruchtigheid.

‘Ga maar, m'n kind. 'n Mens is maar ééns jong. Licht, dat ie dan ook 'n poosje van 't leve geniet.’

‘Nee, mevrouwtje, dat mag u niet zegge. Ik ben van plan altijd door van 't leve te geniete.’

‘Van plan.... ja, dat wil 'k wel gelove; maar...’

‘Maar 't zal gebeuren ook. Och.... dat hangt maar van je zelf af. Als je je voorneemt om gelukkig te zijn, wor je 't ook. Wie altijd moppert, wil wel zo. Ik zet 't onaangename op zij en denk alleen aan 't goeie. Dat noem 'k.... u weet 't wel.... mijn gezonde egoïsme en zeg u nou 's, of 'k niet groot gelijk heb.’

In mevrouw Verheulen komt het niet op de gelukkige stemming van het jonge, levenslustige schepseltje te willen verstoren. Ze glimlacht maar eens en zegt goedig:

‘Jij hebt gelijk, hoor.... groot gelijk. Heb je van daag je 's heel mooi gemaakt? Ik zie 't wel. Nou.... nou; Henri zal wat trots op je weze.’

De laatste bewering blijft onbeantwoord.

‘Nou ga ik mevrouwtje, want anders misse we de trein nog. Ik wed, dat Henk al voor de deur staat.’

IJlings zet ze voor de salon-spiegel haar hoed op, driehoekig steekje, waar een spits-gebekt wit vogeltje snibbig van uitkijkt, let in 't voorbij gaan Hendriks bloemen op, trippelpast naar de voordeur en inderdaad.... juist komt Hendrik aan.

‘Da's toevallig’ roept hij handuitstrekkend haar te gemoet ‘maar ook jammer.’

‘Jammer.... zo.... waarom?’

‘Omdat ik er nou m'n morgenzoen bij inschiet, waaraan ik van daag meer dan ooit behoefte heb.’

Een minachtend lachje doet haar bovenlip even opgolven en het witte jakje, dat haar zo beelderig zit, met beide handen neertrekkend hoort ze 't in zich grommen: al is-t-ie nou 'n beer, hij hoeft toch z'n oge niet in z'n zak te hebbe, waarom zegt hij nou weer niks van m'n toilet. En onder het aanwrijven van haar handschoen pruttelt ze:

‘Ach.... al dat gezoen.’

‘Daar ben jij niet op gesteld; wat?’

‘Niet erg.... ik vind er niks aan.’

Hendrik zwijgt; hij blijft die afkeer van kussen zonderling, zelfs onnatuurlik vinden. En waarom zegt ze niets van zijn bloemen?

In de harmonika-trein treffen zij een lege afdeling aan; reizigers gluren er in, gaan er aan voorbij, niemand komt bij hen zitten.

‘Zie zo! Dat valt mee’ verklaart Hendrik, zodra de wagen in beweging komt, ‘nou kan je vrij na allebei de kanten uitkijke.’

Maggie kijkt uit en met veel belangstelling. Nu eens blikt ze zittend het raampje van hun afdeling door, dan weer gaat ze in het gangetje staan, zich vasthoudend aan de koperen roe voor een der grote ruiten. En ze herkent alles van de vorige reis: de ronde Rigi-top met het silhouetje van zijn Kulm-hotel, de loodrecht belijnde Stanserhorn, ver in de diepte de vreedzame Zugersee, zo effen blauw en zo dromerig stil, de nog-altijd-grauwe helling van de Goldauer Bergsturz, het grijzige Mythenpaar scherp het hemelblauw inborend en eindelik weer de Vierwaldstätter see, tussen Brunnen en Fluelen besloten in een gang van steil-opstaande kolossen. 't Is haar, of van al die warm-overgloeide landschappen een glans van blij-weerzien afstraalt, die dankbare opgeruimdheid wekt in haar gemoed, die haar klein doet vinden de boosheid van zo-even over Henks blindheid voor haar keurig toilet.

Tussen het doorratelen van de Axensteintunnels in herinnert zij Henk aan zijn belofte om haar de Frohn-alp nog te doen beklimmen - hij te voet, zij te paard - oppert zij het nieuwe plan om naar Seelisberg te gaan - beiden te voet - en opgeruimd, doch zonder opwinding babbelend noemt zij zich weer in haar element nogmaals doorstomend dit prachtige land.

Op eens dankt ze hem voor de bloemen.

‘O, Henk, hoe schandelik van me, dat 'k je nou pas bedank!’

Tegenover hem gezeten steekt ze haar beide gehandschoende handen hem toe, berouwvol naar hem opziende. Naar buiten starend, naar het blauwe water, dat hier zo zijïg glanst en naar de hoge sneeuwvelden, die zo helder opblinken, laat ze hem lang haar handen vasthouden, voor haar doen buitengewoon lang.

Maar als Hendrik, door het leer heen voelend de fijne vingers, de smalle handpalmen, de dunne polsen, vervoerd door het altijd-meer-verlangen van de verliefde, zijn schuchterheid overwint, de twee handjes met zijn éne brede omvat, met de andere haar mouwtje opschuift en zich vooroverbuigt om haar pols te zoenen.... trekt ze schichtig woest terug, snauwt ze hem toe met hoog opgolvende bovenlip:

‘Ben je nou dwaas!.... D'r kan iemand voorbij kome!’

‘'t Zou ook wat’ meesmuilt hij met een gedwongen lachje, dadelik weer bedeesd en scherp het akelige verkillen gewaarwordend, dat hem telkens bij haar stug afstoten doorrilt.

Geen vergoelikend woordje komt over haar lippen; integendeel is 't, of zijn ontstemming weerklank in haar vindt en een ogenblik later Hendrik zacht horende neurieën, valt ze opnieuw uit:

‘Hè, zing niet zo; dat ontzenuwt me.’

Terstond is 't stil en langs elkander henen starend blijven ze heel lang roerloos zitten. In Maggie's vergrauwde pupillen dooft weer alle glans; als ze eindelik het hoofd ter zijde wendt, is 't haar, of ze de schuimende bergstroom, de dreigend aanklemmende rotswanden, de plotse dal-insnijdingen met blauwdooraderde sneeuwtoppen opblinkend uit verre diepten, niet in werkelikheid maar in haar geheugen aanschouwt, herinneringen van hun vorig uitstapje. Bij Wassen roept Hendrik uit het gangetje haar op, om boven elkander de drie windingen van de spoorbaan te zien liggen, waarlangs een volgende trein de hoogte opzucht, een rupsje gelijkend tegen reusachtige helling; maar ze knikt stom van ja en blijft onbewegelik zitten, recht voor zich uit turend in het grijs-groene zittingfluweel.

Hendrik vraagt zich af, of ze toch soms kuren verkoopt met die wonderlike wisselingen van levendige belangstelling en dode onverschilligheid. Ze houdt zich met opzet zo, denkt het in hem, ze wil me plagen en ik ben wel dwaas daar telkens weer dupe van te zijn. Maar wat beoogt ze met dat geplaag; ben ik dan iets anders dan goed en lief voor haar?

Kregeligheid doorkrieuwt zijn zenuwen; hij heeft lust haar eens flink toe te spreken; maar voor een al-te-krasse uiting vrezend volhardt hij toch weer in zijn zwijgen.

Te Göschenen stappen ze uit.

‘Wille we nou eerst ete?’

‘Nee, Henk, dan rije de busse weg. Ik wou op 'n bus na Andermatt rije en daar ete.’

‘Wat is dat nou? En 'k heb je gezegd, dat er aan Andermatt niks te zien is. We zouwen immers niet verder dan de Duivelsbrug gaan. Je wou te voet gaan om 's heel alleen met me te zijn tusse die hoge rotsen en nou....’

‘Nou heb ik me bedacht; ik wil Andermatt toch wel 's één keer bekijken. Kom nou gauw mee; anders zijn de busse bezet. Ik wil boven op zitte.’

Weldra zitten ze tussen Engelsen ingeperst op een metvier-paarden-bespannen hotel-omnibus; maar Hendrik, die zwijgend toegegeven heeft, voelt zich overrompeld, en dat gevoel verscherpt zijn kregeligheid, doorvaalt zijn denkenoverglanzend bewonderen van de somber-grootse natuur om hen henen, vergalt hem de herinnering van hun innig-liefteêr-samenzijn de vorige maal.

Zijn genoegen is verbitterd. Mokkend naast haar gezeten, vindt hij Maggie op eens veel minder bekoorlik dan anders, ook niet zo broos hulpbehoevend meer; hij voelt haar nabijheid als een taai-dwingende, zelfbewuste macht, die zijn vrijheid belemmert, zijn goedwilligheid miskent.

De koetsier laat zijn lange zweep knallend heenzwieren over de brede, bruine paarderuggen en langzaam rolt de logge bus tegen de helling op tussen de grauwe hotels door, het armelike huizenhoopje weer uit, de rulle steenwereld tegemoet. Nog ligt het diepe dal tussen zwart doorspleten, staalgrijze wanden, die opdonkeren naar hoge blinking van sneeuw, wijd-open onder het neerlichtend luchteblauw. Omlaag naast de goor-bruine, wittig-overvlokt aanruisende Reuss strakken spoorstaven over grauwe wegeffening recht op zware berguitbuiking af, schieten het kleine, immer rokende boorgat binnen, verdwijnen in het blauwig-overwalmde duister. Doch nu dringen de dreigende steenopstanden, glimplekkend van afdruipend water, hun ijle groeningen van gras en mos, hun groezelig-overgruisde inkloven-bewaarde lawinen-ploffingen van weerszijden op, dichter en dichter inklemmend de vale, stippelig-ompaalde zig-zagweg, die een lange liggende slang gelijk, af komt slingeren uit ver-hoge engte en daarnaast de wit-beschuimde stroom, die zijn nauw bed in wilde koking doorklaterend, omkolkend over onzichtbare diepten, opspattend tegen granietblokken, neerspartelt van rots tot rots. Smaller en smaller wordt de luchtlap, die als een tentdoek de opbonkende muren overspant, fletser en fletser het licht, dat er van neertrilt de kille keldering in.

Op eens schokt Maggie weer uit haar mijmer-kijken

op, doorgloeit weer levendiger glanzing haar ogen-goud, wendt ze, op Hendriks schouder steunend, het hoofd weer naar rechts, naar links, naar achter, spreekt zij woorden van warme bewondering, van heerlik herkennen. Ze vindt alles nog veel prachtiger, veel indrukwekkender, veel trotser dan de vorige maal. En die lucht... o, wat een verrukkelik fijne lucht....!

'Henk, heb jij ook zo 't gevoel, of je hier veel pittiger en veel levenslustiger bent dan beneje? 'k Geloof, dat ik hier wel drie ure lang zou kunne klimme.'

'Daarom rije we... wat?'

Maggie schijnt de aanmerking niet te vatten.

''k Heb lust van de bus af te gaan en dat paadje op te klautere... die zigzags... daar links. Zie je 't? Zeker 'n afkorting, hè?'

Iets zachter gestemd, nu Maggie niet langer toont, wat hem een boos humeur leek, verklaart Hendrik de werking van de ijle berglucht ook te ondervinden. Maar dat ze nu weer zou willen lopen, hindert hem toch.

'Ik kan de bus toch niet alleen voor jou late ophouwe... wat? Eerst wandele... toen rije... nou weer wandele...'

'Goed, goed! 't Was maar 'n los gezegde. Ik zit hier ook best. Te Andermatt kunne we nog genoeg wandele. We hebbe immers al de tijd.'

Hendrik zwijgt, hoort een poosje onwillekeurig de bewonderroepen van de Engelsen aan en het logge busgevaarte sukkelrolt al-maar-door tegen de stijgende wegwindingen op, nauw zichtbaar insekt-stipje omhoog kruipend in een steengleuf door geslachten na geslachten van reuzenbeesten eeuwenlang in het gebergte uitgehold.

Als de wagen eindelik de kaal-grauwe, koud-doorvlaagde engte binnenzwenkt, die aan de overzij versperd lijkt door dwarse, dal-sluitende opwalling van neergebrokkelde rotsen en waar de ondermetselde weg als aangeklonken tegen donker-bruine, loodrecht-opstaande steenmuur deze muur omsluipt, op hoge boog de stroom overbuigt.... als Maggie, op die boogbrug stil, vlak naast de weg, van hoger nog weer aan ziet bruisen de brullende Reus in woest-opspattend kookgeloei, 't gebleekt graniet wit-schuimend overzwalpend, met wilde plompen grauwe brugmuur overplassend, opblazend in

een dolle wolkenjacht verward getril van nattige nevels, waar zonneschijnsel in regenboogt, om plots met ijzig stem-verstikkend luchtgestuw en oorverdovend donderdreunen in uitgeschuurde snijing neer te ploffen, en borrelsissend voort te zwatelen, nauw-zichtbaar meer in de duizel-diepte beneden de groen-overmost wegwerende stompen van het oude bruggetje door, dat in die walmende wieling verzwond... dan is ze weer eens één en al opgetogenheid, hijgt ze huiverend aan Hendriks oor, dat dit het prachtigste, het verhevenste van alles is, wat zij tot nog toe heeft aanschouwd, prijst zij zich gelukkig, o, zo gelukkig. Maar zij laat er op volgen:

'En toch zie je... toch vond ik 't de eerste keer nog enger, nog veel ontzettender. Van daag heb ik niet zó hevig als toen dat gevoel van maar 'n stofje te zijn in al dat grootse... van haast te sterve door de verschrikkelikheid.'

'Het nieuwtje is er al af; wat?'

Hendrik zegt 't zacht en 't is hem zelf, of zijn woorden niet alleen het landschap gelden.

Maggie beantwoordt ze niet; maar zodra ze Andermatt binnen zijn gereden, geeft ze 't Hendrik toe, dat er weinig aan deze plek te zien is.

'Nee... 't is waar... dat breje dal, haast zonder bome... met niks dan weie en die saaie berg-bobbeltjes, helemaal met gras begroeid... hè, nee...'

Hij wijst haar wel op eigenaardige, oude, houten huizen aan de nauwe straat, op de windingen van de Oberalp-weg links, op het veraf-rechts verrijzende torentje van Hospenthal; maar ze toont geen belangstelling meer, ze hunkert naar het ogenblik, dat ze haar hoge, ongemakkelike zitplaats kan verlaten. Ze wil ook eten; doch vóór het eten wenst ze even naar het Italiaanse vruchtenwinkeltje te gaan, in het voorbijrijden opgelet. Ze wil nespole kopen en haar beetje Italiaans luchten. Met een zakjevol van de gele vruchten naar het hotel teruggekeerd gaat ze dadelik in de eetzaal aan een tafeltje zitten. Ze kan heus niet langer wachten, zo flauw voelt ze zich in die hoge, fijne lucht. Maar ligt eindelik het vlees op haar bord, dan gaat het gelijk op de Pilatus: ze eet er de helft van, legt vork en mes op de rest, verklaart zich voldaan en vraagt om wijn. En gelijk op de Pilatus wekt de wijn haar weer op, weidt ze een

poosje uit over al de schoonheden van de weg. De opwinding duurt echter heel kort. Als Hendrik, niet in staat zich te verheffen boven de neerslachtigheid, die zijn kregeligheid is gevolgd, slechts weinige, matte woorden uit, zwindt ook haar zwakke vervoering, zwijgt ze weldra stil. Doch nog even duwt ze hem op een zonderlinge, haast minachtende toon toe:

'Hè, hoe kan je die dasspeld met dat lapislazuli klaverblaadje toch aandoen? Draag er dan liever in 't geheel geen.'

Stroef antwoordt hij:

'Te ordinair?... Je zult er toch aan moete wenne... al draag ik 'm niet alle dag. 't Is nog 'n aandenke van 'n vrind in Indië, die aan de cholera gestorven is.'

Dan verzinkt Maggi geheel in een wakend dromen. Al dooretend laat Hendrik zijn blik herhaaldelik haar overdwalen en telkens hindert hem van haar lichte ogen het leeg gekijk. Er ligt een onverschilligheid, een verveling in, die hem zich af doen vragen: waarom gaat ze dan mee... waarom bedelt ze zelfs om zulke toertjes, als ze er bij slot van rekening toch zo weinig plezier in heeft?

Maggie's raadselachtigheden worden hem allengs tot een ergernis.

De gedachte, dat zij hem niet eens naar de naam gevraagd heeft van zijn in-Indië-gestorven vriend groeit tot het verwijt, dat zij nog nooit enige belangstelling heeft getoond voor dingen van verleden of toekomst, die hem ernstig ter harte gaan. Spreekt hij van de tijden, die achter of vóór hem liggen... zij hoort ter nauwernood toe. Kent ze hem eigenlik wel... zijn karakter... zijn levensopvatting... zijn deugden... zijn fouten... zijn eigenaardigheden? Van zijn kant doet hij aanhoudend zijn best haar te doorgronden. Een duurzaam gelukkig samenleven is immers onmogelik, als man en vrouw elkander niet door en door kennen en recht laten weervaren aan elkanders goede hoedanigheden, terwijl ze vergevensgezind gestemd zijn voor elkanders gebreken. Wordt niet-begrijpen niet tot miskennen; groeit miskenning niet altijd tot onverdraagzaamheid?

Maggie echter ziet dit niet in, of... wil ze 't niet inzien? Zou zij 't te lastig vinden zich in een ander te verdiepen? Staat dat geprezen gezonde egoïsme haar daarbij te veel in de weg?

Het dessert wordt opgediend en Maggie vraagt aan de kelner om de Fliegende Blätter. Ze heeft de fraze nauweliks uitgesproken, of Hendrik schuift zijn stoel achteruit en staat op.

‘Ga je weg?’

‘Ja... ik ga wat na buite.’

‘Ben je boos?’

‘Ach... boos is 't juiste woord niet.’

Maggie vraagt niets meer. De knecht reikt haar de Fliegende Blätter over; dadelik begint zij er in te bladeren.

Hendrik verlaat de zaal, neemt in de gang zijn hoed en wandelt de weg op. 't Is hem, of het dal op eens veel ruimer is geworden; maar ook verlatener, doodser. De kale bergen stralen ijskoude onverschilligheid tot hem af; de lange, lege weg, zo rul bezond, lijkt hem troosteloos eenzaam; in veel-afgelegener streken heeft hij zich nooit zo ver van de levende mensenwereld verwijderd gevoeld als nu hier, in dit hart van het veelbezochte Zwitserland. Dat ligt natuurlik aan hem... aan hem en aan... haar. Heeft hij dan van Maggie op eens zo'n ontgoochelende af keer gekregen? Maar dan was al het liefelike, al het zinne- en zielestrelende, dat hij toch zo duidelik in haar ontwaard heeft, louter makelij van zijn verbeelding!

Neen; dat kan niet. Zijn tante sprak van gekleurde vergrootglazen. Is hij 't misschien zelf geweest, die door zo'n vergrotende en verkleurende bril heeft gekeken en niet Maggie, die boven op de St. Gothard hem kalm van haar weg laat gaan en nu leuk zit te bladeren in... de Fliegende Blätter?

Een voor een glijden nu aan zijn inwendig zien al de momenten voorbij, waarin Maggie hem minder aangename indrukken heeft gegeven en hij voelt zijn vroeger geloof tanen, dat die indrukken aan zijn eigen onervarenheid, zijn eigen taktelоosheid waren te wijten. Hij ziet... ziet... denkt... herdenkt en immer bleker, immer killer wordt de mist, die zijn warm, zonnig gevoelsleven overtijgt, immer nuchterder, immer helderder zijn redeneren. En als hij zich dan weer afvraagt: hoe is alles toch zo veranderd... waarom heeft ze zo gedaan...? meent hij het uitgesneden blad te zien, dat op zijn hele ervaring van Maggie als een sleutel op geheimschrift

past, bedekkend het onbetekenende, aantonend de zin van het eensklaps verbondene. Hij gelooft haar nu pas te doorgronden; alles lijkt hem verklaard door dat gezonde egoïsme. Heeft zij er niet zelf op gepocht, bewerend haar kracht er in te vinden? Zeker is dat egoïsme niet alledaags; daarvoor is zij helendal een veel te biezonder persoontje. Van de gewone veeleisendheid, die eenvoudig een zo-grootmogelik aandeel verlangt in al wat plezier, weelde, aanzien heet... neen, daarvan is geen sprake. Maggie's egoïsme is veel naïever; maar wel beschouwd des te krasser. Zij verlangt leukweg door allen, die haar na staan, op de handen te worden gedragen en tegelijkertijd zich zo goed, zo tevreden, zo met zich-zelf-ingenomen te voelen, dat ze liefde en vriendschap als van-zelf-sprekend kan aanvaarden en er nooit aan hoeft te denken zich die liefde en die vriendschap waardig te moeten maken door iets meer te doen dan enkel te bestaan.

Zich als een enige dochter te laten behandelen door mevrouw Verheulen, als een vrouw uit duizenden uitverkoren te laten beminnen door hem, Hendrik... o, ze vindt 't heerlik, strelend, geruststellend en ze wil er heus wel een beetje dankbaar en vriendelik voor zijn; maar er iets voor doen, er iets voor laten, er voor in de plaats geven: zelfopoffering, toewijding, zelfs maar belangstelling... ze is er niet toe in staat.

Zo is 't haar ook een genot zich beter te voelen worden door kerkmuziek; maar die beterschap te tonen in daden van vroomheid of altruïsme... geen ogenblik komt het in haar op.

Van een man te houden, omdat zijn genegenheid haar de steun en de vastheid schenkt, waaraan zij behoefte heeft... o, zij kan 't; maar voor die man iets te wezen, te betekenen, te verrichten... het gaat boven haar macht.

Ja, ja, zo is 't, klaagt in hem het wantrouwen, dat iedere verliefde leert kennen, zodra zijn fata morgana maar even aan zijn blik ontzwindt; komediespelen doet ze niet... ze meent wel degelik van me te houden; maar toch vergist ze zich... toch lijdt ze aan onbewust zelfbedrog. Alles wijst er op; hoe meer hij nadenkt, des te gerechtvaardigder komt zijn twijfel hem voor.

En toch... toch zint hij op een middel om van ongelijk te worden overtuigd.

Het best lijkt hem Maggie alles te zeggen en dan eens te horen wat zij antwoorden zal.

Terugkerend naar het hotel ziet hij Maggie er voor zitten. Overschaduwd door haar parasol koestert zij zich in de zonneschijn, kijkt ze uit naar de bergen.

In haar wit-en-blauw komt ze Hendrik een mooi porseleinen beeldje voor. Ach, waarom houdt ze niet van hem zoals hij van haar?

Het oprijpleintje is geheel leeg; een stoel nemend gaat Hendrik naast haar zitten.

‘Nou vin ik 't hier toch heus wel mooi’ zegt ze ‘en de lucht is zo lekker. Als 'k 's 'n hele zomer in zo'n lucht door kon brenge... dan zou 'k wel sterker worde, hè?’

Even moet Hendrik denken: zouden lichamelike teerheid en zwakte, een instinktief machteloosheidsbesef tegenover de iedermens-belagende-vijandigheid-van-alle-leven-om-hem-heen... zou dit haar misschien zo onverschillig gemaakt hebben? Heeft dit in een gezond egoïsme haar wapen, haar enig natuurlik verdedigingsmiddel gevoeld?

De oprijzende vraag wekt bijna weer het beschermlustige medelijden in hem op, dat hij van liefde niet weet te onderscheiden; maar als de herinnering hem doorflitst heeft van haar woorden: ik wil verwend worden; maar verwen me toch niet.... wat immers beduidt: ik neem wat ik krijgen kan; pas op, dat je goedheid, waarvan ik misbruik zal maken, je niet eenmaal gaat berouwen... voelt hij ook op eens het opzettelike van haar niet-vragen: waarom ben je zo plotseling alleen uitgegaan?

Doch nu vraagt ze:

‘Als je over de lucht niks weet te antwoorde, vertel me dan maar 's, of we gauw weg moete?’

‘O, nee; we hebbe de tijd. Wil je soms een eindje de weg oplope... in de richting van Hospenthal?’

‘Och, waarom? Ik zit hier goed en jij hebt toch al gelope.’

Weer blijft de vraag naar aanleiding en redenen uit; weer stevigt ze Hendriks overtuiging van haar opzet en haar onverschilligheid.

‘Ja... ik heb gelope en... nagedacht.’

Ze zegt niets en dus moet hij wel uit eigen beweging laten volgen:

‘Over jou.’

Steeds geen woord. Hendrik voelt zich zenuwachtig boos worden; maar ook bang voor de klank van zijn stem, bang voor de mogelikheid, dat Maggie zijn twijfel tot zekerheid zal maken. Liever zou hij nu zelf zwijgen; maar de woorden zijn hem al naar de lippen gedrongen en stroef-deftig klinkt het:

‘Ik moet je eens wat zegge, Maggie.’

Nu valt ze terstond uit, gauw sprekend met omhooggolvende liplijn en hard-afwerend stemgeluid.

‘Iets onaangenaams, hè! Dacht ik 't niet, toen je aan tafel me zo strak en zo zwijgend zat aan te kijke! Eigenlik heb ik 't de hele dag al verwacht. Die wandeling schijnt je geen afleiding gegeve te hebben! Nou... in Godsnaam... plaag me dan maar niet met 'n ellelange inleiding. Noem je grieven op en laat 't gedaan zijn!’

‘Nee, kindjelief, plage wil 'k je niet; maar ik heb evenmin plan je te behandele als 'n dienstbode, aan wie 'k 'n uitbrander geef. Ik wil ernstig en bedaard je m'n opmerkinge meedele.... die dan ook geen grieve zijn; maar enkel.... opmerkinge, waaruit je maar zelf moet afleie of je soms je vergist.... in mij en in je zelve.’

‘Vooruit dan maar!’

Maggie's boze toon noopt Hendrik weer bijna te verklaren, dat hij een gunstigere gelegenheid zal afwachten, een ogenblik waarop ze rustiger en onbevooroordeelder kan toeluisteren; maar 't is hem toch niet mogelik zich langer in te houden. Dus somt hij - zijn best doende kalm te spreken, maar daardoor Maggie juist ergerend - stukje voor beetje al de kleinigheden op, die hem zulke pijnlike indrukken hebben gegeven sedert de dag, dat ze ja zei op zijn vraag, of zij hem tot man wilde aannemen.

Alleerst gewaagt hij er van, dat zij hem nog nooit een zoen heeft gegeven. Neen, nog nooit! Zij heeft hem soms laten begaan... niet eens altijd; maar dat is dan ook alles. Haar lippen hebben niet één keer de zijne teruggedrukt en uit eigen aandrang heeft zij hem die lippen niet één keer toegestoken. Nu wil hij toch wel in haar liefde geloven;

maar wat voor een wonderlik soort van liefde is dit dan eigenlik?

En daar komt nu bij, dat zijn twijfel door allerlei andere feiten telkens versterkt wordt. Ontelbare malen heeft hij haar verzocht hem iets op de piano voor te spelen... altijd heeft ze geweigerd. Het heette dan, dat haar nagels te lang waren; maar die had ze immers af kunnen knippen. Vroeg hij haar een knoopje aan zijn handschoen, een bandje aan zijn parapluie te naaien.... zij verwees hem naar een hotelmeid. 't Is genoeg, dat hij haar wil aanraken, of ze duwt hem terug; neuriet hij eens, dan krijgt hij een snauw; denkt hij met haar te gaan wandelen, dan vraagt ze om de Fliegende Blätter; komt hij aan op de afgesproken tijd, dan ligt ze te bed. En wat ten slotte de deur dicht doet... nog nooit... nog... niet... één... enkele... maal... heeft ze hem eens gevraagd naar zijn omstandigheden, zijn opvattingen, zijn verleden, zijn plannen voor de toekomst. 't Is waar, dat hij onaangezocht haar al heel wat verteld heeft; waar ze weet nog lang niet alles. Ja, wat zijn karakter, zijn streven, zijn inzichten aangaat, weet ze niets, in 't geheel niets van hem af. Daar schijnt ze ook niet het minste belang in te stellen. Spreekt hij er van, dan luistert ze als naar de voorlezing van een krantenieuwtje. Indien ze van het leven, dat haar wacht, zich een voorstelling maakt - wat hem nog uit niets gebleken is - dan is dit kennelik niet de voorstelling van een samen-leven.

'Zo' zegt ze op een toon, waar bedwongen boosheid duidelik in doorklinkt. 'En dus?'

Op deze vraag volkomen onvoorbereid neemt Hendrik nu insgelijks opstijgende drifttrilling in zich waar; maar ook hij beheerst zich.

'Dus?... Dus geloof ik ten eerste, dat je nou m'n bedoeling helendal verkeerd begrijpt. Je denkt, dat ik je iets onaangenaams wil zegge en dat is volstrekt niet 't geval. Ik verlang alleen kalm en... en objektief je belange... jou eige belange met je te behandele... je de oge te opene, waar ik meen, dat je blindelings afstuurt op grote teleurstellinge. Want... want ik houd 't er voor, dat je je vergist... dat jij je vergist in mij en in je zelve... dat je meent... te goeder trouw meent me lief te hebbe... m'n persoon...

terwijl je in de grond van je hart alleen maar verlangt... getrouwd te zijn. O, ik beweer niet, dat ik je antipathiek ben... of dat je de eerste, de beste aanneme zoudt om maar getrouwd te zijn... Daar denk ik niet aan! Je gelooft wel degelik van me te houwe; maar toch lijkt die liefde mij zelfbedrog. Mocht dit zo weze, dan is 't zeker te betreure; maar dan heeft niemand 't recht je daar 'n verwijt van te make. Zo iets kan iedereen overkome. Je zoudt zeker de eerste niet zijn, die zich zo vergist en jou omstandighede make zo'n vergissing zeer verklaarbaar... ja, verklaarbaar en volkome te verontschuldige. Maar...'

'O, ik weet al, wat je verder zegge wilt' valt ze hem nu bijna ruw in de rede. 'Ik begrijp er alles van... Heb je hier de rekening al betaald?'

'Nee, nog niet.'

'Doe 't dan... dadelik. Ik wil terug lope. Hoe lang zou dat zijn?'

'Lope?... Waarom lope?'

'Ik vraag hoe lang dat zou zijn.'

''n Uur... ongeveer 'n uur.'

'Nou... dat kan; maar dan moete we ook gaan en aanstappe.'

'Maar waarom lope, Maggie? De bus, waarmee we gekome zijn, rijdt immers terug.'

''t Kan wel zijn; maar ik verkies nou te lope. Je hoeft die bus niet nog 's voor me te betale en m'n beurs heb ik niet meegenome.'

Hendrik voelt de verklaring als een belediging; maar juist daarom wil hij er niet op antwoorden. Opgesprongen gaat hij het hotel in; weinige minuten later is hij terug.

'Je wilt lope... ik ben tot je dienst.'

Maggie staat op en samen wandelen zij het dorp door, slaan ze de dalende weg in naar Göschenen.

Ze zeggen niets meer, stappen voort... voort... voort, kijken rechtuit voor zich.

Als Hendrik even het hoofd omhoog wendt, ziet hij op de helling, uitgehouwen in de rots en aangemuurd, een klein vestinkje, dat met zijn zwarte schietgaten-oogjes zielloos-star de weg betuurt. Hij ziet ook Maggie's niet volgen, haar doffe ogen ledig staan.

Ze zeggen niets en stappen voort... voort... voort...

Nederblikkend in de modder gaan ze huiverend, kil-doorklensd het tikkend-lekkend tunnel-welfsel door; droomkijkend dalen ze af in grauw-aangrimmende stenenwoestenij, diep ingegroefd tussen ijl begroesde wanden.

Ze zeggen niets en stappen voort... voort... voort.

En naast hen sist de Reuss, neerbruisend, op-weer-schuimend, in woeste omkolking kokend, voortgezogen, uit-weer-schaterschietend tussen bleke blokken door en staag-eentonig ruisend in de stilte ledig-hol.

Ze zeggen niets en lopen voort... voort... voort, als onbehagelik gespook elkaars nabijheid voelend, hunkerend naar een woord, één enkel woord doorklinkend de beklemming; maar elk te diep gegriefd, te fel miskend om dat bevrijdend woord te spreken, horend slechts 't geklikklak van hun stappen zenuwachtig schuw, en 't borrelend water-bruisen rustig rusteloos.

Ze zeggen niets en lopen voort... voort... voort, elk in zijn plots-vereenzaamd zieleleven, doorwoelend en doorwroetend wat er opdoemt uit het verleden, knaagt en schreit, benauwd door 't krampend samenkrimpen van die ziel na 't ommedolen door een andere, koesterend en gekoesterd tegelijk. Een dorre koude sijpelt in hen door uit al dit dode steen, waarover staag hun voeten gaan, dat, vóór en achter hen verrijzend, ingangsgleuf en uitweg spert, dat naast hen opbonkt hemelhoog tot leiïg-grauwe muren, zwart doorgroefd en tegen het lichtende luchtblauw aan door schijnsel van onzichtbare zon rossig-glanzend overkoperd.

Ze ze ggen niets en lopen voort... voort... voort.

Tot eindelik Hendrik 't niet langer uithouden kan en hij hakkelend, van voren af aan, zijn grieven begint te herhalen. En als nu Maggie steeds niet tegenspreekt, wordt gaandeweg zijn praten vlotter, weidt hij breed van haar tegenstrijdigheden uit, duidend ieder woord door haar gezegd, elke daad door haar gedaan. Nieuwe herinneringen rakelt hij op: nieuwe gedachten knoopt hij er aan vast. Maggie leeft alleen in haar eigen sensatie's; die alleen heeft ze waarlik lief. En nu zegt hij ook wat liefde naar zijn mening behoort te wezen en wat hij van Maggie wel verwacht, doch niet verkregen heeft.

Elkander trachten te begrijpen, te waarderen, in elkanders

streven, in elkanders verlangens pogen te delen... dat moet de aanvang zijn. Alleen uit zulk een begin kan de innige samen-leving voortkomen, die huweliksgeluk mag heten. Blijven man en vrouw slechts aan de vervulling van hun afzonderlike wensen denken, gaan ze voort uitsluitend rekening te houden met hun persoonlike eigenaardigheden, zonder zich ooit te verdiepen in elkaar... dan kunnen ze misschien wel vreedzaam naast elkaar voortleven, maar slagen ze er nooit in dat samenleven met iets beters, iets hogers te vullen dan met vriendschappelike verdraagzaamheid.

Nog heeft Hendrik slechts zuiver zijn menig verkondigd; maar tevens gevoeld, dat die scherp-begrenzende, leuk-gekozen woorden op Maggie niet veel indruk maken. Ze erkent geen ongelijk; ze vaart evenmin verontwaardigd uit; ze gromt alleen:

'Vin je dat?'

Maar hij *wil* haar nu eenmaal opdringen wat allengs tot een overtuiging in hem gegroeid is; hij *wil* haar doen delen in zijn innigste gedachte-leven. En nu zoekt hij klinkendere termen, nu last hij beeldspraak in zijn betoog. Eerst beweert hij, dat de liefde in een mens maar al te vaak de dienares is van allerlei zelfzuchtige begeerten, die naar bevrediging streven; maar dat zij weinig beduidt, indien 't haar ontbreekt aan de kracht om zich van die begeerten los te maken en oppermachtig de zelfverloochening te handhaven, die toch de kern van haar wezen uitmaakt. Want liefde, zuivere, echte liefde is opgaan, helendal opgaan in het leven van de beminde persoon, aanhoudend dieper doordringen in de geheimste schuilhoeken van zijn ziel, raden van zijn behoeften, voorkomen van zijn wensen, onaangezocht behartigen van zijn belangen en onderwijl vergeten van je zelf, aan al, wat eenmaal eigen neiging en zelfzuchtig verlangen was niet de minste waarde meer hechten, geen ander genot nog kennen dan het verschaffen van genot, geen andere vreugde dan het in-vreugde-delen. En vergelijkt hij het liefdeleven van twee mensen met het samenvloeien van twee kleine, smalle stromen. De een, die neerbruist van de bergen, gewend alle hinderpalen op zijn weg woest en machtig te overschuimen, is helder, vurig, maar onbevaarbaar; de ander, die aanstuwt uit de vlakte, geoefend in het langzaam uithollen van inklemmende

oevers, is ondoorschijnend, traag, maar nuttig. Doch als ze zich nu innig vermengen, geeft de een zijn drift prijs, de ander zijn troebelheid, gaan ze op in een nieuw, schoner, machtiger geheel en vlieten ze vereend verder als een veel bewonderde rivier, een zegen voor het land, een toonbeeld van klare, ernstige kracht. Niet zonder zelfbehagen heeft Hendrik het beeld uitgewerkt; maar toch onderwijl al beseft, dat de dominee van vroeger weer uit hem spreekt, de dominee, die nooit zijn gehoor tot geestdrift kon opzwepen, omdat zijn eigen nuchter-ziftende en oordelende geest steeds over elke extase meester bleef. En die geest ontveinst 't zich ook nu niet, dat zijn klinkende woorden en zijn gezocht beeld op een schepseltje zo afkerig van gevoelsdweperij als Maggie een averechtse werking moeten oefenen. Nog beproeft hij indruk te maken door aan te voeren, dat hun liefde in zijn ogen geen gewone liefde mag wezen, daar hun levenservaring hen beiden reeds tot buitengewone mensen gestempeld heeft; maar voelend, dat de vaste grond hem al langer hoe meer ontzinkt en hij hoe langer hoe meer in het ijle schermt, weet hij niets beters te doen dan weer tot zijn uitgangspunt terug te keren en zegt hij plots, heel kalm, ironies haast:

'Maar late we al die ideale nou 's op zij zette en zeg me 's eerlik... zonder d'r doekjes om te winde... heb ik geen gelijk?... Wat?... Is 't niet waar, dat je wel beschouwd om mijn persoon... de lichamelike zowel als de geestelike... niks... altans heel weinig geeft... dat je die persoon eigenlik niet eens goed kent... zelfs niet verlangt te lere kenne? Is 't niet waar, dat alleen het vooruitzicht van getrouwd te zulle zijn... van dus geen zorge meer te zulle hebbe... is 't niet waar, dat dit alleen je bewoge heeft ja te zegge op m'n aanzoek? Dat klinkt je nou misschien hard... onbeleefd... onhebbelik.... ik kan er in kome... het spijt me... ik wil er je zelfs vergiffenis voor vrage; maar... stel je toch 's die vraag, Maggie... denk er 's over na wat voor antwoord jij daarop moet geve... jij, die altijd zo biezonder openhartig en oprecht bent.'

Het antwoord volgt terstond.

'Ik moet dus bekenne, dat ik op de keper beschouwd 'n uitgerekende juffrouw ben, die 'n goeie partij aan de haak denkt te slaan.'

‘Maggie... Maggie...! Dat zeg ik immers niet.’

‘Nee; dat zeg je niet... niet zó ten minste; maar dat denk je toch, al verzin je allerlei spitsvondigheden om 't anders voor te stelle en al weet je ook nog zulke mooie woorde te kieze voor al 't leliks, waarvan je me beschuldigt. In je binnenste binnenste hou je me voor 'n weze zonder hart, zonder gevoel... 'n wispelturig schepsel, dat geen ander doel heeft dan d'r grille zo veel mogelik bevredigd te krijgen en alle zorge zoveel mogelik van d'r af te schuive. Stel jij je nou 's de vraag, of dit ook niet waar is! En als ik gelijk heb... als je dat inziet... jij, die zo verstandig bent... wees dan verzekerd, dat je mij evenmin kent als ik jou!’

Haar stem was al harder, al scheller, al toorniger gaan klinken; Hendrik begrijpt, dat ze zich diep gekrenkt voelt en dat ze al de tijd van hun zwijgen niets anders heeft gedaan dan rondwroeten in haar gekwetste trots.

Doch zo bereikt hij niet wat hij toch wenst te bereiken: dat ze òf zelf 't uitspreekt: 't is waar, ik heb je wel beschouwd niet ernstig lief, òf hem aantoont het onrechtvaardige van zijn verdenken, hem overtuigt.... wat hem zeker het aangenaamst zou zijn.... van haar warme, ware, zij 't dan zeer ongewone genegenheid.

Maar eer hij weet wat nu weer te zeggen, om het een of het ander haar toch nog te ontlokken, roept ze uit:

‘Weet je wat jij bent? 'n Kommissaris van politie, die 'n gauwdief tot bekentenis moet brenge. Maar ik.... ik heb niks te bekenne.... niks.... niks.... niks! Hè, ik kan zulk uithore niet vele.... dat op-de-weegschaal-legge van elk woord, dage-lang-gelejen er 's uitgesproke.... dat uitpluizen en uitrafele van elk gevoel in jou voor mij, in mij voor jou! Vin je me niet goed genoeg.... heb je langzamerhand zóveel grieve tegen me opgegaard, dat je me nou niet meer uit kan staan.... zeg 't dan.... zeg 't dan ineens en laat 't uit zijn! Maar schoolmeester me niet, want dat haat ik! Versta je me: dat haat ik! Ik kan pedante mense niet vele en van daag vin 'k je pedant.... nou je zo overtuigd doet van je eige voortreffelikheid.... nou je zo te koop loopt met je wijsheid en je mooie, edele gevoelens. Ik heb je al meer dan eens gezegd, dat ik 'n gelukkig gestel

heb. Als iets me hindert, zal ik er zo lang mogelik tege strije; maar zie 'k, dat er toch niks aan te doen is.... wel nou.... dan schud ik 't van me af en 't is voorbij. Wil je 't zover drijve?'

Diep geërgerd roept hij nu met een tergend lachje uit:

'O, juist, dat is je gezonde egoïsme; wat?'

'Presies, dat is mijn gezonde egoïsme. Goddank, dat ik 't heb. 't Schijnt wel 't enige te zijn, waarop ik altijd zal kunne rekene.'

De hatelikheid treft; Hendrik is er te zeker van 'm niet verdiend te hebben. IJskoud laat hij er op volgen:

'Ik begrijp wat je bedoelt, Maggie en.... misschien doe je maar verstandig zo te denke, want.... die uitspraak is voor mij al heel grievend en dus.... dus dien ik je te vrage: meen je 't.... wat je daar gezegd hebt.... hou je daar aan vast?'

'Zeker.'

''t Is goed.'

Weer wijken ze van elkander weg in zwijgend vervreemden; tot Göschenen toe lopen ze zwijgend voort.

In het stasion treedt Maggie de wachtzaal binnen, gaat Hendrik heen en weer drentelen op het perron; in de trein strekt Maggie zich op de lege bank uit, sluit ze de ogen, slaapt ze door tot Luzern. Hendrik blijft grievenstrak-turend tegenover haar zitten, blind voor het panorama, dat achter de ruiten voorbijglijdt, al wat Maggie gezegd heeft weer opdelvend uit zijn geheugen, en nu ook bedenkend, dat zij, de oprechte, in haar boosheid geen enkele maal verklaard heeft: ik houd toch nog van je of ten minste: toch heb ik tot nog toe van je gehouden.

Te Luzern wandelen zij weer zwijgend op tot aan het pension; voor de deur zegt Hendrik niet mee te willen gaan naar binnen.

'Zoals je verkiest. Kom je morge?'

'Nee, Maggie... morge niet... nooit meer... tenzij...'

Ze vraagt niet: wat.... ten zij; ze herhaalt alleen: zoals je verkiest, wendt zich om, verdwijnt in de gang.

Maar als 's avonds mevrouw Verheulen in haar geïllustreerd tijdschrift bladert, meent ze te horen, dat Maggie zonderlinge geluiden maakt. Is 't huilen.... snikken?

‘Wat heb je, kindje? Scheelt er wat aan?’

‘O, nee, mevrouwtje,’ is het antwoord, dat leuk genoeg klinkt. Maggie staat echter van de tafel op en glipt weg in haar kamer, roepend:

‘Even iets krijge.’

Als ze terugkeert herhaalt de oude vrouw haar vraag, gist ze, vorst ze, noemt ze eindelik de naam van Henri.

‘Is 't iets met hem? Blijft ie daarom van avond in z'n hotel?’

Nu komt Maggie vlak voor haar staan met de armen achter haar rug strak omlaag gestrekt, een zakdoek rekkend tussen de handen, al haar spieren spannend om kalm te kunnen houden haar stem. Ze vertelt wat er tussen Hendrik en haar is voorgevallen, verzwijgt geen enkel uitgesproken woord, voegt er ook niet één bij en eindigt met te zeggen:

‘Nou is 't uit en 't is alles mijn eige schuld. Hij is heel lief voor me geweest.... nooit iets anders dan lief en ik heb me erg lelik gedrage; dat weet ik best. Ik moest onaangenaam antwoorde.... ik kon er niks aan doen. Maar ach.... 't is misschien toch maar goed zo; want ik geloof eigenlik niet, dat we voor mekaar paste. Ik heb nou eenmaal 'n lastig karakter. Wie d'r nog iets goeds van wil make, die moet heel veel liefde voor me hebbe en heel veel flinkheid. Henk wist me niet te vatte.... Hij is te gevoelig.... te zwak.... hoe zal ik 't zegge.... te sentimenteel. Al die mooie woorde.... pff. Ze make me maar nijdig en ik geef er toch niks om.’

Hoog de rimpels optrekkend in haar voorhoofd denkt de oude vrouw een poosje na en dan klinkt het:

‘Ja.... als je dat vindt.... en als je 't zo kalm kan opneme.... Ik hou veel van Henri.... heel veel; dat weet je.... 't is 'n door en door beste jonge; maar.... ja.... dan ben ik 't met je eens.... dan is 't misschien ook maar goed.... voor allebei.... dat je bij tijds.... maar zie je.... dan heb je toch nooit waarlik van 'm gehouwe.’

Maggie spreekt het niet tegen.

Ze vindt alles erg vreemd, mevrouw Verheulen; maar Maggie heeft haar aan vreemde dingen gewend en ook moet ze het kind weer bewonderen om haar oprechtheid, haar erkenning van ongelijk en haar kordate berusting. Nog stelt

ze enige vragen, noemt Hendriks boos en plotseling heengaan ook zonderling.... niet aardig.... tot eindelik Maggie haar om de hals valt, uitroepend:

'Nou moet u nog maar veel meer van me houwe dan vroeger, want leve zonder dat iemand van me houdt en me verwent.... heus, dat kan 'k niet.... dat kan 'k niet uithouwe.'

Dan is de oude vrouw geheel vertederd, omvat ze het mooie gezichtje met beide handen, zoent ze de bleke wangen en spreekt ze van een afleiding nemen, van een rijtoer of een uitstapje met de boot.... net, waar het arme kind maar zin in heeft.

* * *

En de trein rolt maar door.... maar door.... weiden doorzwierend, bruggen overbolderend, huisjes voorbijrammelend, lanen kruisend.

De vier reizigers dommelen of lezen; soezige stilte hangt zwaar neer in de benauwde wagonlucht, smoort alle geluiden tot een versuffend geroezemoes.

Tussen het viertal is nog geen woord gesproken. Bij de afrit te Basel hebben ze na een schichtige begluring hun lektuur te voorschijn gehaald: de een zijn krant, de ander zijn boek; na een poos zijn twee hoofden ogensluitend achterover gezegen tegen het rode zittingfluweel. Gewiegd op zware veren worden ze het voortjagen alleen gewaar bij de stasions, waar fluitend-aanschuren, ratel-schokken over draaischijven, gieren langs wissels hen eventjes opschrikt, wakker schudt, of waar mensenwemeling op perrons hun aandacht naar buiten afleidt.

Een detective-verhaaltje heeft Hendrik al geruime tijd bezig gehouden. Opkijkend van het gesloten boekje hoort hij flauw gesnurk, licht gekuch, strak zwijgen, voelt hij koud-scherp de onverschilligheid om zich henen voor hem, de eenzame, doodgewone onbekende en de onverschilligheid in zijn eigen binnenste voor die mensen, zo dicht bij hem en toch zo onbereikbaar-ver van hem af. Hij kijkt naar de telegraafdraden, die donker tegen de melkig-blauwe lucht opstrakken en neerbochten achter de groezelige ruiten, naar de wit-doorzonde stoomwolken die, doffe schaduwen

slierend over de glanzig-groene velden, wegwervelen in de lichtende ruimte, naar de donker-groene bomen schielik voorbij bliksemend langs de baan, de bruinrood-dottende dorpjes langzamer aanzwevend en voorbijglippend in de verte, de nevelig-grijze bergrug kalm voortgolvend aan de einder. En terwijl hij in gedachten Nederland ziet met zijn famielie, zijn kennissen, zijn vrienden, zijn belangen nog heel hoog boven aan het uiteinde van de spoorlijn, voelt hij een walgende weerzin in zich voor het terugzien van al die dingen van voorheen en een moe verlangen om, zo stilletjes in een hoek gezeten, al soezend de wereld te blijven doorsporen.... altijd door... altijd door.... altijd door.

Toch had hij in het stasion te Basel, denkend aan dat weerzien van vaderland en vrienden, nog heel duidelik een blijheid in zich waargenomen, die hem een moment verdoofd had voor de ellende te Luzern als een ongeneselike kwaal in zich opgedaan.

Toen was hij zich ook bewust geweest van een lust om weer eens te praten, die nu andermaal voor een besliste tegenzin plaats heeft gemaakt. Vreemd denkt hij.... heel vreemd dat onophoudelike wisselen van stemming en van verlangen. Hoe weinig kan een mens toch op zich zelf bouwen en wat doen de dingen hem anders aan dan hij vooraf heeft gedacht. Zou dit laatste komen, doordien wij ons menselik gevoelen niet het eerst leren kennen uit ons zelf; maar door anderen, uit boeken en verhalen? Missen de meeste mensen wellicht de moed na het opdoen van ondervinding te bekennen: het is me gans anders te moede geweest dan schijnt te behoren? Mevrouw Verheulen sprak van komediespelen vóór of in het huwelik.... spelen we misschien allen altijd komedie, voor ons zelf en tegenover anderen, omdat niet één mens juist zo is en juist zo voelt, als een mens *mag* zijn en *moet* voelen volgens onzinnige voorschriften afgeleid uit levenloze romans en verbreid door dom gewauwel? Ach, wat is de menselike samenleving dan een jammerlike huichelarij; huichelarij van allen tegenover allen en ook nog huichelarij van ieder tegenover zich zelf! Gesteld eens, dat zijn toestand door een schrijver behandeld was geworden, tien tegen één, dat de man hem als een wanhopende had afgebeeld van het scheidingsmoment af tot.... tot.... ja,

tot zijn dood, of tot eindelik die wanhoop gesleten was door de tijd. En als hij nu eens vertelde, dat sedert gisteren avond de zwartste wanhoopsogenblikken voortdurend in hem afwisselden met momenten van kalm berusten, zelfs van hoopvol verwachten.... wie zou hem dan geloven zonder hem tegelijkertijd te verdenken van koude harteloosheid of van ingebeeld verliefd-zijn? Toch had hij in die korte spanne tijds zo bitter en zo echt geleden, al was 't dan ook waar, dat een wonderlike kracht in zijn binnenste gestadig dit leed bekampte, met toekomstvisioenen hem aan het verleden ontrukte, redenerend hem opbeurde en zijn zelfverwijt verdreef. Heel duidelik had hij nu gevoeld, wat ook Maggie in zich had opgemerkt: dat niet-kunnen-begrijpen van gisteren heel anders te zijn geweest dan van daag en morgen misschien weer heel anders te zullen worden. Hoe menigmaal had hij niet gedacht: neen, neen, 't is onmogelik! Dat verrukkelike schepseltje nooit weer te zien, haar nooit meer toe te spreken, haar stem nooit meer te horen, haar handdruk nooit meer te voelen.... van dat alles afstand te doen voor het leven en weer alleen te gaan staan, alleen in een wereld, die hem nog nooit zo koud onverschillig was voorgekomen als nu, waarin hij voor niemand zou hoeven te zorgen en waarin niemand naar hem zou verlangen, al wat hij zo liefdevol gevoeld heeft te willen wegschenken, toewijden, offeren, weer grimmig in zijn binnenste te moeten opsluiten, te laten verkwijnen en wegsterven in eenzaamheid.... neen, neen, dat was al te verschrikkelik; dat hield hij niet uit; dat maakte zijn leven ondragelik! Ondoordacht en slecht had hij gehandeld; Maggie's vergiffenis alleen kon hem teruggeven zijn rust, zijn geluk, zijn tevredenheid met zich zelf. En ziet.... een tijdje later had een wonderbaarlik klare kalmte van zelf zijn zenuwen doorsijpeld, zijn hartslag doen bedaren, zijn hersengloed luwen en met een vredigheid, die haast vrolikheid leek, zijn somber denken bleek doorglansd. In zo'n stemming wist hij 't zeker, dat een huwelik veel meer kansen op ongeluk dan op geluk bood, dat Maggie volstrekt niet de vrouw was, die voor hem paste, dat zij zich over hun scheiding gemakkelik zou heenzetten, dat arbeid op den duur een man veel meer voldoening schenkt dan liefde, dat hem in Nederland een carrière wachtte, die door banden van welken aard ook, slechts geschaad kon worden.

En dan prees hij 't als een triomf van zijn gezond verstand, dat hij nog bij tijds had ingezien welke onherstelbare fout hij op het punt had gestaan te begaan. Voorheen was de behoefte aan een vrouw in zijn leven nooit sterk voelbaar geweest; integendeel had hij zich doorgaans zeer tevreden gevoeld in zijn vrijgezellen-bestaan; zo tevreden zou hij immers wederom worden als hij maar een poosje geduld had.

En tans... op dit ogenblik in de trein.... in deze nieuwe periode van niets willen, van noch hopen, noch vertwijfelen, van zich evenmin voortgesleurd voelen naar de toekomst, als vastgekluisterd aan het verleden, in dit zonderlinge stadium van onbewogen vóór zich uit en achter zich heen te kunnen zien.... op dit ogenblik vraagt hij zich af, wanneer ben ik toch eigenlik me zelf geweest, wanneer heb ik onbewust gewild wat het beste voor me was, wanneer heb ik 't verstandigst mijn heden en mijn toekomst gepeild.... en op die vragen vindt hij geen antwoord. Of hij een schat van geluk heeft verworpen dan zich uit een zee van rampen gered.... geen redenering, geen voorgevoel in hem waagt zich op dit ogenblik aan een beslissing.

Vreemd, denkt hij, heel vreemd. - En vreemd was ook die sensatie van gisterenavond, toen hij zich voelde als laatste reiziger, die een land verlaat, waarin alles veranderd zal worden. Het was hem geweest, of iedereen hem daar op aanzag, of de oberkelner zei: voor één nacht kan u hier nog wel blijven, maar morgen moet u weg, of de knecht, die zijn avondeten bracht, er bij verklaarde: 't is het laatste uit de keuken, morgen wordt er niet meer gekookt, of de portier, die vroeg hoe laat hij gewekt moest worden, dacht: ga maar bijtijds heen, want morgen zal 't hier toch een omogelike toestand worden, wanneer alle gasten vertrekken en alles wordt opgeruimd.

Dwaas, je zelf zo het middelpunt te voelen van een toestand, te menen, zij 't ook maar voor een duizendste deel van een sekonde, dat Zwitserland verlaten zal worden als je zelf heengaat!

Hij vindt 't heel dwaas en.... wordt toch geboeid door de ongewone verschijnselen in zijn zieleleven.... ziet toch Zwitserland achter zich liggen: leeg, zonloos, ontzomerd.

Een blauwgerokte kelner gaat in de zijgang voorbij, buigt

even naar binnen roepend of er heren zijn, die verlangen deel te nemen aan de table d'hote.

Hendrik zegt ja en ontvangt een nummerkaart.

Hij heeft zo waar trek in eten en het eten in de wagonrestaurant lokt hem als een verzetje.

Wel anders is hij dus dan gisterenavond, toen hij niets naar binnen had kunnen krijgen. Zou dit nu al het begin zijn van zijn vergeten, van een weer-gewoon-worden als voorheen?

Neen, neen; dat wil hij toch niet en in eens is 't of Maggie voor hem staat. Hij ziet haar bleek gezichtje, haar goud doorsprankelde ogen, haar kinderlike lach, haar bekoorlike handjes.... hij voelt zijn lippen op haar koele, blanke wangen.... zijn arm om haar broze tengerheid.... hij hoort haar stem.... En medelijden, warm-week medelijden met dat tere schepseltje zo wreed door hem verlaten, zo brutaal door hem teruggestoten in het onbarmhartige mensengewoel welt nogmaals in hem op. Snikken doorschokken zijn borst, tranen verglazen zijn blik, zenuwtrillingen grimassen om zijn mond. Opspringend morrelt hij wat aan zijn handkoffer in het net om zijn zelfbeheersching terug te krijgen; bijna hoorbaar moet hij fluisteren: Maggie.... Maggie.... mijn liefste.... mijn vrouwtje.... mijn kind.... zou ik je nooit.... nooit meer zien?

En terwijl Hendriks trein voortjaagt van Straatsburg naar Keulen, zit Maggie in haar pension-kamertje en schrijft:

Hendrik,

Je hebt alles tussen ons uitgemaakt. Ik wil niet napleiten en ik schrijf je ook niet met de bedoeling het gebeurde weer ongedaan te maken. Je hebt 't gewild en het heeft zeker zo moeten wezen. Ik geloof ook niet, dat je genoeg energie en genoeg genegenheid voor me bezeten zoudt hebben om mijn fouten te dulden en mijn lelik, nukkig karakter te verbeteren. Misschien is niemand daartoe in staat.

Jij bent veel te goed, veel te lief, te toegeeflik, te zwak voor me geweest. Altijd heb je mijn wil gedaan; nooit heb ik van jou wil iets gemerkt.

Ik heb je meer dan eens gezegd, dat je daar verkeerd aan deedt; maar het hielp niet en toen ik je eindelik erg

tegenviel, werd je overdreven onrechtvaardig. Toch was 't mijn schuld niet, dat ik je teleurstelde. Ik heb me nooit beter voorgedaan dan ik ben. Maar ik zeg nog eens: het heeft zeker zo moeten wezen.

Je bent er de man niet naar om terug te komen op een eenmaal genomen besluit. Nu alles voorbij is, kan ik dus helemaal vrij tot je spreken. Twee dingen wil ik hebben, Hendrik, dat je goed weet en dan zal je nooit meer iets van me horen. Ik ben onaardig, ja, zelfs onbehoorlik tegen je geweest. Dat weet ik heel goed en dat wist ik ook al te Andermatt en op de weg naar Göschenen; maar ik kon er toen niets aan doen, ik moest zo wezen. Maar jij hebt ook schuld gehad. Het was schandelik van je te zeggen, dat ik geen liefde voor je gevoelde en alleen uit berekening met je verlangde te trouwen. Je hebt me daarmee nodeloos wreedaardig gekrenkt. En nu wil ik je wel bekennen, wat anders misschien nooit over mijn lippen zou gekomen zijn. Eigenlik houd ik pas goed, pas echt, heel echt van je, sinds je me zo diep vernederd hebt. Hoe dat komt, begrijp ik zelf niet, want vroeger hield ik toch ook veel van je. Het was alleen niet dàt. Heb je dus je willen wreken, omdat ik niet ben zoals jij je me voorgesteld hadt, wees dan tevreden, want je hebt je doel bereikt. Toen je me zo hardvochtig de waarheid zeidet, ben ik dol op je geworden. Graag had ik je om vergiffenis gevraagd, ja, om genade gesmeekt; maar met je onrechtvaardigheden heb je weer alles bedorven. En toen die soeperige woorden er nog bijkwamen en al dat gelamenteer..... ach, je hebt me veel verdriet gedaan en alleronaangenaamste ogenblikken doen doorleven. Maar laat ik 't je nog eens zeggen, dat ik je dit niet schrijf met de bedoeling een verandering te brengen in je besluit. Het enige, wat ik van je verlang, is, dat je zult inzien, hoe grievend je me hebt miskend. Ik kan geen onrecht velen, en wat jij me hebt aangedaan, is onrecht, grof onrecht geweest. Nooit heb ik me bekreund om je omstandigheden. Als je arm waart geweest, of als je verlangd hadt ongetrouwd samen te leven, dan had ik even goed ja gezegd als nu. Ik hield van je; dat was me genoeg; verder heb ik niet gedacht; ik houd niet van al dat denken. Je weet, dat ik niet romanties of fanaties ben. Toch zijn er wel eens gedachten van eeuwige

liefde in me opgekomen - weer zo'n tegenstrijdigheid zal je zeggen - en in mijn binnenste heb ik daar heel stil, alleen voor me zelve, een beetje mee gedweept. Want - je zult 't wel niet geloven - ik kan me vreselik aan iemand hechten. Jij bent daar niet van gediend. Het spijt me. Het spijt me meer dan ik zeggen wil. Maar je weet hoe ik ben. Mopperen en zeuren kan ik niet. Ik heb een gelukkige natuur, die van alles het goede tracht te zien en te nemen. Daarom zeg ik nu tot me zelve, dat alles voor ons beider welzijn zeker zo heeft moeten wezen. Tob dus maar niet over mij en tob ook niet over je zelf. Al zijn wij voor het ogenblik ook ongelukkig, later zullen we leren inzien, waarom alles zo heeft moeten lopen. Intussen dank ik je nog voor al de goedheid, die je voor me gehad hebt en die ik me zo weinig waardig heb getoond. Moge het je beter gaan in je verdere leven. Adieu.

MAGGIE.

Twee dagen later doet Maggie mevrouw Verheulen hevig opschrikken door haar woest-opengooien van de salondeur en haar luidruchtig-binnenstormen, zwaaiend met een papier, uitjubelend:

‘Mevrouwtje, mevrouwtje... hij komt terug... hij komt terug!’

‘O, God, kind, zal je dat dan nooit aflere! Ik zal er nog's wat van krijge... Je zal zien, dat ik er nog 's wat van krijg!’

Plots verstomd blijft Maggie staan, wezenloos strak mevrouw Verheulen aankijkend, het papier voor zich uithondend zoals een redenaar zijn aantekeningen houdt. En nadat de oude vrouw, met wat diep ademgehaal, ogengeknip en zuchtend geblaas door de neus moeilik haar knorrigheid verkroppend, eindelik gevraagd heeft:

‘Waar heb je 't nou over... hè...? Terug... wat.... wie komt terug?’

....klinkt het antwoord zacht, haast bedremmeld.

‘Wel.... Henk natuurlik.’

‘Komt die.... komt die terug?.... Hier.... terug?’

‘Ja, lees u maar.’

Mevrouw Verheulen neemt het telegram aan en leest:

Ben morgen in Luzern.

Henk.

Nu verzoekt ze Maggie vriendelik haar eens bedaard te vertellen wat er gebeurd is; zij begrijpt minder dan ooit hoe de vork in de steel zit.

En voor 't eerst spreekt Maggie over het ondervonden verdriet, vooral over het ondragelike gevoel van te worden miskend en onrechtvaardig behandeld. Zij was aanvankelik te trots geweest om daar Hendrik over te schrijven; maar ten slotte had zij 't toch niet uit kunnen houden en nu was ze maar blij alles zo rondweg te hebben gezegd.

Aandachtig, doch met onbewogen gelaat, heeft mevrouw Verheulen geluisterd.

'Ja, maar, kindjelief... geloof je dan nou weer, dat Henri wèl 'n geschikte man voor je is.... Passe jullie nou weer wèl voor mekaar en hou je nou weer wèl van 'm?'

'Och, mevrouwtje..... ik heb me maar willen opdringe, dat 't niet zo was, hij is toch zo'n ongewone man.... hij staat zo hemelhoog boven andere manne. U moet volstrekt niet denke, dat ik 'm erg lief heb geschreve.... of erg op z'n gevoel gewerkt. O, jee, nee; ik heb 'm ronduit gezegd, dat ie me schandelik had behandeld en dat alles net zo goed zijn schuld was als de mijne en toch komt ie dadelik terug. Zou 'n andere man dat gedaan hebbe? Henk had toch alle recht om boos op me te zijn. Gelooft u niet, dat andere manne bang zouwe geworde zijn, zich op te schepe met zo'n weinig aanhalig schepsel als ik toch maar ben?'

Mevrouw Verheulen trok de schouders op.

'Maggie-lief, ik weet nie meer wat ik er van zegge mot. Kleine standjes tusse verliefde luidjes.... nou ja.... dat hoort er zo bij..... en jij bent zeker 'n heel eigenaardig schepseltje. Dat jij 'n man z'n hoofd op hol maakt ..... 't verwondert me niks niemendal; maar toch.... als 't eenmaal zo ver gekommen is, dat ie twaalf ure.... of hoeveel is 't.... misschien zijn 't er wel twintig.... dat ie zo ver weg is gespoord... Enfin... hij mot 't wete... en jij ook.'

Mevrouw Verheulens twijfelende toon heeft op Maggie niet de minste uitwerking. Ze geeft de oude vrouw een kus op het voorhoofd en zegt met voldane instemming:

'Juist, mevrouwtje, dat is 't. Wij moeten 't wete. En ik ben ook de eerste, de beste niet.'

Die nacht slaapt Maggie heerlik en de volgende morgen

duurt haar toilet-maken zó lang, dat zij pas laat kan ontbijten en juist beneden langs het meer in de elektriese trem naar het stasion rijdt, als Hendrik in de aanwarmende morgenzonning de kerk omwandelt en met gewild bedaarde, grote stappen opstijgt naar het pension.

Het even-verschrikken bij het horen van: Maggie is niet t'huis, verzwindt dadelik in zijn uitstralende blijheid over haar gaan-naar-het-station. Dat hij haar niet gezien heeft, baart hem meer verwondering dan teleurstelling. Zij is gegaan.... zij is gegaan, jubelt het in hem en 't komt hem voor, dat zij nu pas volkomen de zijne is geworden, dat hij tans aan haar liefde niet eens meer twijfelen.... mag.

'Zou ik na 't stasion teruggaan, tante?'

'Om mekaar nog 's mis te lope? Henri, Henri, wat ben je zenuwachtig! Blijf nou maar stil hier zitte. Aanstonds zal je de kleine boosdoenster wel binne zien komme.'

'Ja, tante, u heeft gelijk. En.... u heeft zeker van Maggie alles gehoord... wat zegt u nou wel van dit vreemde geval?'

Mevrouw Verheulen schokschoudert en glimlacht flauwtjes met omhoog-trillende wenkbrauwen.

'Wat ik daarvan zeg?.... Ja.... wat zal 'k daarvan zegge? Ik hoop d'r natuurlik 't beste van; maar 't begrijpe... Zo loop je weg met 't plan mekaar nooit meer terug te zien.... zo kan je 't weer geen twee minute zonder 't kind uithouwe..... ja, zie je, daar kan 'n oud mens als ik zo goed nie meer bij. Enfin.... jullie motten 't zelf wete!'

Een ogenblik kijkt Hendrik verbluft en onthutst voor zich; hij had een ander antwoord verwacht. En op deze plek van zijn vorig onderhoud met mevrouw Verheulen ziet hij op eens het beeld terug van zijn gezond verstand, dat, buiten hem staande, onopgemerkt zijn doen en laten heeft begluurd. Dan zinkt de opwinding, waarin hij Nederland weer is ontvlucht, de spoornacht wakend heeft doormijmerd, de lange afstand van stasion naar pension, verlangend, vrezend, trillend van ongeduld heeft doorlopen.... als koortsgloed in hem weg, gevolgd door kille sidderingen in zijn leden en pijnlike omklemming van zijn hoofd.

Zou zijn gevoel hem verleid, meegesleept hebben? Doet hij een dwaasheid? Weet hij 't zelf heel goed en wil hij toch...?

Maar de reaktie blijft niet uit.

‘Tante-lief..... u is altijd heel voorzichtig geweest.... Nou u op leeftijd komt, wordt u natuurlik dubbel voorzichtig.... De voorzichtigheid zit in de famielie en ik heb er ook m'n deel van. Maar 'n mens kan ook al te voorzichtig zijn en dan wordt ie wantrouwend.... wat minder mooi is; wat? Ik beweer niet, dat u wantrouwend is; maar ik.... ik ben 't geweest en met haar gewone, verrukkelike oprechtheid heeft Maggie me dat glashelder doen inzien. Heeft u d'r brief geleze?’

‘Wel nee, m'n jonge.’

‘Nou.... dan hoop ik, dat zij 't goed zal vinde, dat ik u van die brief inzage geef. Ik wil 't niet zonder haar toestemming doen; dat spreekt van zelf.... wat? De brief is te intiem. Maar vindt zij 't goed.... dan zal u 't... daar ben 'k zeker van... wel met me eens weze, dat ze 'n juweel is, 'n echt juweel... en dat ik er dankbaar voor mag zijn op deze manier... en nog bijtijds... van ongelijk te worden overtuigd.’

Mevrouw Verheulen lacht fijntjes, knipoogt en dreigt met haar vinger.

‘Wel, wel, wel... wat 'n opgewondenheid. En dat is nou 'n man van ondervinding! Nou, maar, m'n jonge, ik vin 't eigenlik wel goed, dat je nog zo opgewonde zijn kan. Kouwe verliefdheid... da's toch ook 't ware niet.’

‘Nee, tante dat ben 'k met u eens; maar... nou moet u toch ook weer niet denke, dat Maggie en ik ons late meeslepe door ons gevoel. Haast zou 'k zegge: bij Maggie is bepaald 't tegendeel 't geval. En dat geeft me juist zo'n vertrouwe in d'r. Die brief is eer koel en verstandig dan overgevoelig. Van vleierij of aanhaligheid... geen spoor! Resoluut en kordaat als altijd had ze zich al helendal in de toestand geschikt. Ze wou alleen, dat ik me niet in d'r vergisse zou. Nou, dat heeft ze bereikt en als u Maggie buite model vindt, dan heeft u wel gelijk; maar toch alleen op voorwaarde, dat u daarmee wil te kenne geve, dat ze beter... verstandiger, eerliker, oprechter, degeliker is dan de meeste mense en hoger, veel hoger staat dan andere vrouwe.’

‘Dankje wel, neef.’

‘O, tante, u weet best, dat ik vrouwe zeg, maar meisjes bedoel. Ik zeg u, dat Maggie 'n pareltje is... 'n echt pareltje, 'n zeldzaam kleinood, dat 'n groot geluk me heeft doen vinden en dat ik nooit genoeg zal kunne bewondere, koesteren en lief hebbe.’

Mevrouw Verheulen glimlacht maar weer eens en zegt alleen:

‘Ik hoop van harte, Henri, dat Maggie altijd voor je blijve zal, wat je nou in d'r ziet. Je weet, dat ik veel van d'r houd en jij... nou ja, dat weet je ook. Wat kan ik dus liever wense dan dat jullie same gelukkig zijn?’

Insgelijks van haar neef krijgt de oude vrouw nu een kus op het voorhoofd.

‘Dank, tante, voor die lieve woorde! Ik twijfel er niet aan, dat u 't goed met ons beie meent. Mag ik nou even in uw kamer m'n hande wasse? Ieder ogenblik kan de kleine, lieve ondeugd hier terug zijn en dan...’

‘En dan heb je natuurlik voor dat hande-wasse geen tijd meer. Ga maar m'n jonge, ga maar.’

Vijf minuten later sluit Hendrik het tere lichaampje in zijn armen, kust hij de bleke wangen, kust hij de goudglanzige ogen. Maggie's mond kust hij echter niet. Ze biedt geen weerstand; maar hij wil 't ook niet zover laten komen.

Als de laatste rossige zonnegloeiïng, de hoge toppen weer overglijdend, wegtintelt in de verfletsende atmosfeer, het rozerood van de sneeuwvelden verdooft tot kil-overgrijsd wit, de brede spitsenrij in strakke effenheid afsombert tegen het tanende hemelsblauw, terwijl beneden gouden lichtjes opglanzen uit wegduisterende oevers om de wijde, bleke blinking van het meer en in Luzern puntje na puntje opschittert van het stadsbeeld, elke nacht met fonkelende lijnen in de zwarte aarde gegrift, hang-leunen Hendrik en Margaretha weer over het balkon-hek heen, zij, de samengelegde witte handen voor zich uitgestrekt in het donker, hij, op die witte handen recht neerblikkend, zijn arm om haar middel geklemd en nu en dan in het even-aandrukken denkend: wat is ze fijn, en broos, en teer.

Een lange poze zwijgen ze beiden stil; dan begint Hendrik zacht, met zenuwachtig stem-gebeef:

‘M'n lieve snoes, je hebt 't me gezegd... meer dan eens

gezegd... en je hebt 't me geschreve... dat ik anders moest... moest zijn... anders met je moest omgaan; maar... als dat me nou onmogelik is? Ik kan 'n vrouw niet ruw behandele... ik kan 't niet, al zou 'k 't goedvinden en wille... Maar... als ze verkeerde karaktertrekke heeft... zouwe die dan niet 't best door liefde veranderd kunne worden?'

Maggie antwoordt niet gauw; maar Hendrik voelt, dat ze op een lief en bevredigend antwoord zint.

Eindelik vraagt ze:

'Hou je van me, Henk?'

'Hoe kan je dat nog vrage?'

'Hou je dan veel, heel veel van me?'

'Dol veel.'

'Zo is 't goed. Ik hou ook van jou, Henk... ik ben eigenlik waanzinnig op je verliefd.'

Hendrik durft geen beweging maken, geen woord meer uiten.

'Weet je Henkie wat ik denk?... Je moet maar doen wat je zelf 't beste vindt. Kijk... dat 't met m'n eerste engagement zo verkeerd is afgelope... dat was m'n eige schuld... alleen m'n eige schuld. Hij liet me m'n lelike karakter maar bot viere. Als jij nou maar 'n middel vindt om te zorge, dat ik dat niet doen kan.'

'Maar, mijn kleine lieveling, ik kan niet inzien, dat je werkelik zo'n erg lelik karakter hebt. Je hebt eigenaardighede... zeker, en daar zijn er bij, die ik wel zou wille verandere; maar, wat het grote geheel betreft... laat jij dat gerust blijve zoals 't is en probeer dan zelf die kleinighede, die enkele kleinighede... om mijnentwil... te verandere. Wat?'

'Och, Henk... mezelf verandere... dat kan 'k immers niet.'

'Dan moete we maar probere mekaar te verbetere; wat? Ik heb toch ook eigenaardighede, die jou niet aanstaan.'

'Nee, Henkie, jij moet blijve zoals je bent... zo'n ours... zo'n echte ruige, ongelikte brombeer... met allergevaarlikste klauwe.'

'Waarmee ik jou geen kwaad durf doen... is 't niet kleine dieretemster?'

'Presies; maar... waar ik toch bang voor ben. Ach,

Henk, als 't jou niet gelukt me te verbetere, dan moet ik alle hoop maar late vare, want tege jou zie ik op, zoals 'k nog nooit tegen iemand op heb gezien. Ik voel, dat jij zo hoog, zo heel hoog bove me staat en dat is 't juist wat ik van 'n man verlang. Kijk, te Andermatt... toen je me de waarheid begon te zegge, voelde ik 't ook; maar 'n ogenblik later vond ik weer, dat je zo ongelukkig deedt. Ik kreeg medelije met je en... toen was dat andere gevoel... dat gevoel van liefde ineens weer weg. Ik wou je trooste; maar... 't is raar en eigenlik slecht van me... als ik medelije krijg met 'n man, dan kan 'k onmogelik meer van 'm houwe. En weet je wanneer 't weer is gekome, dat gevoel... wanneer ik pas goed gemerkt heb, dat ik eigenlik zo waanzinnig veel van je hield?'

'Nou?'

'Wel... toen je zei: ik kom vanavond niet terug en nooit meer. Gek, hè? Toen vond ik je zo flink en toen dacht ik: hij heeft gelijk. Maar zie je, Henk, toen vond ik 't ook zo vreselik je te verlieze.'

Nu sluipt strelend Hendriks hand zachtjes hoger... hoger op, tot ie de magere schoertjes overglippend, langs Maggie's halsje opglijdt en haar kin omvat. Weerloos laat ze haar hoofd hem heffen, tot ze elkander recht in de ogen zien. Dan bukt op 't achteroverbuigend kopje hij zich neer, drukt midden op haar mond zijn lippen.

Ze laat hem stil begaan.

En als hij zegt:

'Kindlief, waarom heb je me zo dikwels afgeweerd als ik je op je mondje wilde zoenen en waarom heb je me nooit 'n zoen teruggegeve?'

....dan is haar antwoord:

'Dat weet ik zelf niet, Henk. Ik geloof, dat jelui manne veel meer van zoene houwe dan wij.'

'Ik ten minste, mijn snoesje, hou er veel van... op jou mond; maar... niet alleen van zoene geve, zie je. Ik wil ook zoene krijge.'

'Leer mij dan zoene geve. Wil je, Henk? Misschien ga ik er ook van houwe als jij 't me leert.'

* * *

Onder de prachtig lichtende zomerhemel met zijn donzige wolkvlokken, onmerkbaar verzwevend langs diep-blauwe luchtboog, voor het schilderachtig decor van een oud kasteel gevat in donker groene omlijsting van statige, breed-uitlommerende beuken, is de Fancy-fair op Rederenoord in volle gang. Een roezig rumoer van stemmen, buksknallen, trompetklanken, vermengd met allerlei onherkenbare geluiden doorgalmt de omtrek en op dat rumoer stappen over weiden en paden mensen af, rollen rijtuigen en wagens ratelend op de straatwegen aan. In de wijde inzonning voor het negenvensterige woonhuis ligt het grote grasperk spoorloos neergeplet onder kraampjes in wijde cirkel dicht aaneengesloten, met kleurige lappen omwoeld, met sarongs en dennegroen versierd, met wapperende vlaggetjes bekroond. En die kraampjes, uitstallend naar de omsingelende oprit, lijken gevestigd in de overboogde toegangen van een ruim arena.

Die toegangen zijn nu alle volgepropt met waren: bontvervige dameshandwerken, snuisterijen, snoepgoed, wemelingen van rozen, anjelieren, viooltjes, geraniums samengebonden tot ruikers van allerlei grootte, allerlei vorm of opbloeiend uit potten tegen begroende achtergrond, warrelingen van kleurige aardewerken, blinkend koper, flikkerend glas, donkerbruine houten voorwerpen kunstig uitgezaagd en uitgesneden in veellijnige figuren, donkere etsen fluwelig opglanzend van dof wit karton, veeltintige schilderijen in blikkerende gouden lijsten, en in elk hokje tronen keurig-uitgedoste dametjes, handelsbegerig uitkijkend naar bezoekers om stukken uit hun voorraad aan over te doen voor veel te hoge prijzen en in drukte-aanstellerij voor hun ééndaags bedrijf praatjes mee te houden over het weer en over de nietigheden van het ogenblik.

Om die winkeltjes heen wriemelt het over de brede grintoprit van schommelschuifelende boeren en boerinnen met zijden petten op en met hoofdijzers wegschuilend onder strooien hoeden, van kleinsteedse burgers onder ouderwetse, kaarsrechte kachelpijpen in zwart laken jassen houterig aanstappend gearmd met statige matrones dofkleurig en smakeloos prutsig gehuld in allerlei ontaardingen van hetgeen drie jaar geleden mode was, van sjieke, giegelende stadsheertjes en koket-doende stadsdametjes in het donker en in het licht, aanstellerig van opzichtig pogen om in bewegelike

dartelheid met een paar Franse kleurtjes of in stijfhalzige strakheid met enige Engelse lijnen hun Hollands kalme simpelheid te vervalsen.

En, front makend naar het mensengewoel en de uitstallingen er achter, gaan aan de buitenrand van de begrinte oprijweg onder breed-schaduwende beukenkruinen witte linnen tentjes schuil, waarin bier, wijnen, spuitwater, limonade, tee, sjokolade, melk wordt geschonken, pasteitjes, koude schotels, boterhammetjes met vlees, kaas, ansjovis, eieren worden verkocht, waar gebakken, ijs, snoeperijen te krijgen zijn en waar ook gespeeld kan worden in een tombola, gegooid met ringen, geschoten naar schijven, terwijl er stoelen en tafeltjes klaar staan om op uit te rusten, om aan te eten, elkander onthalend bij groenjassenmuziek op een praatje over het weer en de nietigheden van het ogenblik.

Nooit hebben de stil-dromende parkbomen zulk een drukte van kleuren en geluiden nog onder zich waargenomen en 't is, of het statige, vergrauwde herenhuis met zijn neergelaten gordijnen, die het vrolike zonlicht weren uit de ernstige vertrekken, ogen en oren sluit voor al het geflapper van vlaggetjes, al het gegrimmel van mensen, al het stemmengeroezemoes, het kurkengeplof, het buksengeknal, het klapperen met borden, het klinken van glazen, het schetteren door trompetten. Steeds glippen nieuwe gedaanten door het wijd-gapende ingangshek naar binnen, om dan aarzelend te naderen, schuw als vissen voor een fuik en plotseling, door de maalstroom gegrepen, in de gonzende dwarreling te verdwijnen.

Vlak tegenover de ingang van het kasteel puilt uit de winkeltjescirkel een dik-dichte mensendrom te voorschijn, die de brede en hoge intree-boog doorwringend, zich in de omwremeling verspreidt. Dit zijn de toeschouwers, die in het middengebouw, waarop met gouden letters van rode grond staat aangekondigd: uitvoeringen om 11, 1, 3, en 5 uur, een uitvoering hebben bijgewoond van het Café-concert, Maggie's schepping.

Met tal van dames uit het dorp en de omliggende buitens door mevrouw Rederen uitgenodigd om deel te nemen aan de beraadslagingen voor het houden van een Fancy-fair ten bate der noodlijdende Javanen, had Maggie wel aan die uitnodiging gehoor gegeven, maar was zij toch lange tijd, ver-

veeld met matte blik voor zich uitkijkend, op alle bijeenkomsten zwijgende toehoorderes geweest. Totdat het plan om een dramaties-muziekale uitvoering te geven schipbreuk dreigde te lijden op de onoverkomelike bezwaren van een groot en dus kostbaar gebouw te moeten oprichten en een dure gasleiding te moeten aanleggen voor één enkele avond, welke bezwaren dubbel zwaar wogen door de waarschijnlikheid, dat de Utrechtenaars, Amsterdammers en andere stadsbewoners vóór het eten weer zouden vertrekken. Toen had Maggie op eens verklaard, dat zij een uitmuntend middel wist om zonder groot lokaal en zonder gaslicht het beoogde doel te bereiken en in een stilte, die nog geen vorige spreker of spreekster om zich heen had weten te verkrijgen, was 't haar dadelik gelukt allen te winnen voor het volgende plan.

Midden in de winkeltjes-cirkel zou een gebouwtje worden geplaatst, dat niet zeer groot behoefde te wezen, geen gevel nodig had en waarvan de zijwanden voor een gedeelte konden bestaan uit de achterkanten van de kraampjes. In dit gebouwtje zouden ze niet één enkele uitvoering geven van een drietal uren, maar vier volkomen gelijke uitvoeringen, elk van ongeveer anderhalf uur. Het programma kon bestaan uit een toneelstukje in één bedrijf, een paar nummers muziek en enige voordrachten. Vonden deze uitvoeringen plaats in de middaguren, dan was er geen gaslicht nodig, dan zouden de Utrechtenaars en de Amsterdammers nog niet vertrokken zijn, en wisselde het publiek om de twee uren af, dan kon men in dit kleine lokaal evenveel, zo niet nog meer plaatsen verkopen dan wanneer men slechts één maal speelde in een veel grotere zaal. Bovendien zouden de medespelenden vier keren genoegen beleven van hun voorbereidende studies, wat ook niet te versmaden was en de lief hebberij-toneelspelers deed heenstappen over het gemis van kunstlicht.

Toen Maggie's voorstel - dat door van Rederen het ei van Columbus werd genoemd - niet alleen met algemene instemming, maar zelfs met handgeklap en gejuich was aangenomen, verklaarde zij zich bereid de piano-partij op zich te nemen, indien er ten minste geen betere krachten te vinden waren. Niemand durfde dit laatste veronderstellen; Maggie werd dus de soliste van het feest.

En nu heeft Hendrik de eerste uitvoering in het gebouwtje bijgewoond, nu heeft hij Maggie zien opkomen aan de arm van Jhr. Rietzen, gezantschapsattaché met verlof, haar in het publiek horen spelen, haar voor het publiek zien buigen, haar opgetogen-glimlachend tussen de zijschermen zien verdwijnen... aan de arm van Jhr. Rietzen.

Met de stroom het zaaltje uitgestuwd houdt hij een ogenblik soezend in de warme omzonning tegenover het norse kasteel stil. Dan wendt hij zich om, Maggie's opdagen verbeidend. Maar als de ingangsboog leeg staat en zij nog niet verschenen is, slentert hij zijwaarts af naar het tentje, waar een koud dejeunee wordt geschaft. Diep in de koele schaduw-donkerte onder het hoge geboomte is een tafeltje leeg; hij neemt er aan plaats, bestelt een broodje met vlees en een glas bier, schuift weg uit de verblindende inschittering van een zonnestraal en luistert mijmerend naar de groenjassen, die een fantazie uitschetteren op melodieën van Carmen.

Maar het duurt niet lang, of tussen de omslenterende gestalten door ziet hij de zeegroene zij glanzen van Maggie's japon.

Ze nadert aan Rietzen's arm.

Bij de tafeltjes aangekomen blikt ze even zoekend rond, krijgt haar man gauw in het oog en schuifelt, levendig met Rietzen pratend, door de mensenhoofden heen op Hendrik toe. Ze lacht en lijkt opgewonden; in haar ogen schittert het goud. Dat ze geen hoed draagt, bevalt Hendrik niet. Hij ziet, dat ze van alle kanten bekeken en befluisterd wordt. Op eens treft hem de zeldzame kleurtegenstelling van haar mat blanke, laag zichtbare hals tussen het warmbruinende, breed-uitgewrongde haar en het bleke groen van haar uitgesneden japon, wegschuilend onder het zachte grijs van haar cormorant manteltje.

Een bekoring doorgloeit zijn denken; hij vindt haar vandaag net een modern Frans plaatje. Het streelt zijn ijdelheid, dat die mooie, de aandacht-trekkende vrouw op hem toekomt; maar tegelijkertijd is er iets in, dat hem erg hindert.

Als ze aan Hendriks tafeltje zich neerlaat, druk haar dofverhitte wangen bewuivend met een fijn beschilderd waaiertje, dat Hendrik nog nooit van haar gezien heeft, babbelt en

lacht ze tegen Rietzen al maar door, totdat deze zich omwendt, zoekend naar iemand om zijn bestelling aan op te dragen. Dan zweeft haar blik even rond.

Pas nu let Hendrik op, dat ze maar weinig sieraden draagt, alleen haar fijne ketting van briljantjes in platina schakels gevat. Die eenvoud is hem aangenaaam.

Met haar toegevouwen waaier Hendrik op zijn arm tikkend zegt ze:

'Wat ben je diep in gaan zitten.'

En nu pas zijn eten opmerkend, vervolgt ze plagend

'Kon je 't niet langer meer uithouwe? Begon je maag te jeuke, toen 't klokje van gehoorzaamheid geslage had? O, meneer Rietzen, u heeft er geen idee van hoe wanhopend regelmatig mijn man leeft. Z'n maag, z'n wandeling, z'n werk, z'n slaap... dat zijn vier meesters, die hem geen ogenblik vrijheid late. De minste inbreuk op z'n vaste gewoonte brengt hem tot vertwijfeling en...'

Hendrik heeft zijn hoofd rood voelen worden en afleiding zoekend om zich te kunnen beheersen, valt hij Maggie in de rede:

'Eer je verder gaat, lieve kind, met je lichtelik overdreve schildering, zou ik graag wete wat ik voor je mag bestelle. Op 'n dag van buitengewone inspanning dien je meer dan anders je te versterke. Wat zal 't dus weze?'

'Ete...? Hè, dat vervelende ete! Nou... geef me maar een beetje kouwe kip.'

'Met wat bier.'

'Pardon, meneer Verheulen, voor de drank zal u, hoop ik de zorg aan mij wille overlate.'

Hendrik weet niet goed wat Rietzen te antwoorden. Hij lacht gedwongen, mompelt o... o... en naast zich een jonge dame ontwarend, die, gevolgd door een knecht, bestellingen in ontvangst neemt, vraagt hij alleen om koude kip.

Nu zegt Maggie:

'Vertel jij me nou 's Henk, welk toilet van daag jou bewondering heeft opgewekt.'

'Mijn bewondering? Maar, kindlief, je weet toch, dat ik geen verstand...'

Maggie giert 't uit.

'Jij hebt natuurlik weer als 'n blinde rondgedwaald, hè?

Nou... wie zich voor jou mooi maakt, heeft eer van z'n werk!'

Rietzen lacht niet; maar toch leest Hendrik spot in zijn ogen.

'Volgens mijn opinie, meneer Verheulen, is uw vrouw 't smaakvolst getoiletteerd... en ook 't artistiekst. 't Is 'n subjektieve appreciatie... ik erken 't graag; maar me dunkt, u moet 't met me eens zijn. De gustibus non est disputandum... ik weet 't wel; maar... wie 'n beetje smaak heeft... ik wed, dat u me geen tweede toilet van daag kan aanwijze met 'n eve mooie, 'n eve gedistingeerde, 'n eve... weinig ordinaire kleurekombinatie.'

Flauwtjes pogend te gekscheren merkt Hendrik op, dat hij zijn eigen vrouw niet mag bewonderen; maar in Maggie's ogen heeft hij de voldoening zien schitteren, die overmoedig maakt, en om van het onderwerp af te komen, weidt hij uit over de geslaagde eerste uitvoering, over het gunstige weer, over de onbeduidendheid van het toneelstukje.

Als Rietzen daarop vraagt waarom hij zelf geen beter stuk heeft aangegeven en er in meegespeeld, schatert Maggie 't weer uit.

'Hij... komedie-spele? O, dat had ik wel 's wille zien! Och meneer Rietzen, voor hem bestaat er eigenlik niks dan politiek. Begrijpt u zo iets? Ik begrijp er niks van. Ja, als we 'n groot volk ware... als je bij ons 'n Bismarck worde kon; maar dat iemand zich interessere kan voor ons armzalig geknutsel en gehaspel... nee, heus, daar kan ik niet bij.'

Heel ernstig maakt Rietzen de opmerking, dat het kleine Nederlandse volk toch niet aan zijn lot mag worden overgelaten; maar Hendrik meent te voelen, dat de diplomaat Maggie's geringschatting deelt en zo gauw mogelik zoekt hij naar een afleiding door het aanmerking-maken op enkele onderdelen van het feest. Dan worden ze in de stilte, die achter het trompetgeschetter neerslaat, nog door een paar vrienden begroet, met wie ze opgestaan een babbeltje houden en eindelik komt het bestelde aan, begint ook Maggie te eten.

Voor Jhr. Rietzen wordt een fles Heidsieck Monopol met drie glazen neergezet. Hij schenkt ze alle drie vol, biedt er een Maggie aan, die met een knikje dankend het glas aanneemt, en plaatst er ook een voor Hendrik.

'Dank u, dank u, meneer Rietzen, ik zal er geen gebruik

van make. Bier en Champagne... in deze warmte... om twaalf uur al... dat is me te verhittend.'

'Kom, meneer Verheulen, één enkel glas op het sukses van uw vrouw. Dat mag u niet weigere.'

Hendrik blijft op zijn stuk staan; ook met een glas bier kan hij klinken op Maggie's sukses.

'Zoals u wil dan.'

Staande en over de tafel naar Maggie heenbuigend houdt Rietzen nu een kleine toost, waarin hij mevrouw Verheulen de reddende engel van de Fancy fair noemt, de even talentvolle als elegante artieste, die maar had te verschijnen om alle harten te veroveren en terwijl hij, kompliment aan kompliment in aardig-klinkende zinnetjes aaneenrijgend, Maggie recht in de ogen kijkt, voelt Hendrik, wie Maggie's verrukt ogenglanzen niet ontgaat, dat de weerzin, die Rietzen hem van de beginne af heeft ingeboezemd, tot boosaardige afschuw in hem zwelt.

Neergezeten en opnieuw door de schettermuziek omschald, zoekt hij zinnend onder het dooreten die afschuw te verklaren en te rechtvaardigen. Dat Rietzen hem Champagne aanbiedt... dat hij een speech houdt... dat hij zo galant doet tegen Maggie... ach, 't is eigenlik belachelik zich aan één van die drie dingen te ergeren en toch... toch kan hij ze van deze man niet uitstaan.

Omdat hij hem een kwast vindt?

Misschien; maar waarom vindt hij dat? Waarin presies schuilt het onderscheid tussen die man en hem? Dat zo'n Rietzen een heel andere indruk moet maken dan hij... hij heeft 't al lang geweten, al kon 't hem vroeger niets schelen. Maar... waardoor brengt Rietzen die indruk te weeg? Door zijn leeftijd... zijn gezicht... zijn manieren... zijn kleding...? Wellicht door alles te zamen?

Al etend neemt hij Rietzen nauwkeurig op.

Zou hij werkelik jonger zijn of er alleen jonger uitzien door het scheren van zijn baard?

Wel beschouwd heeft hij volstrekt geen mooie, regelmatige trekken. En dan dat dunne kneveltje, opgedraaid naar het voorbeeld van de Duitse keizer... dat bloemzoete wit en rood... die afhangende schouders... neen... van een Apollo heeft hij al heel weinig.

En zijn manieren! Dat de Nederlandse aristokraat een aansteller is in onhebbelikheid... Hendrik heeft 't dikwels genoeg horen beweren. Van Rietzen vindt hij het geaffekteerde opwippen van zijn pink erg dwaas, het scheef op zijn stoel zitten beslist ongegeneerd, het hanteren van mes en vork allesbehalve in de vormen. Maar toch... hij kan 't niet loochenen... toch heeft Rietzen iets gemakkeliks... hoewel onbeschaamds, dat... ja, zou dat het zijn, waardoor...?

Zijn praten met Maggie is wel ongewoon brutaal... en tegelijk zo overdreven vleiend, dat er voor een vrouw haast iets beledigends in moet liggen. Zijn toon tegen hem is altijd driest familiaar geweest en nu eens onverschillig op het onbeleefde af, dan weer vriendelik, maar dan tevens dwingend, ja haast bevelend. Zijn kleren... Hendrik vraagt zich af, of daarin misschien de sleutel ligt van het raadsel, dat die man een sjieke indruk maakt, niettegenstaande hij zich toch alles behalve sjiek gedraagt. Doch, waarin bestaat dan toch die sjiek?... Gele schoenen, een strooien hoed, een donkerbruin pak, een roodbruine, met een parel bestoken das... een anjer in het knoopsgat... maar wat drommel, bij een betrekkelik officiële gelegenheid als deze zou een gewoon mens, die als kommissaris moest optreden, toch een rok hebben aangetrokken... altans een zwarte geklede jas en het een of ander distinktief! 't Is waar... zijn boord, zijn mansjetten, de vorm van zijn das, de kleur en de snit van zijn jas... dat is toch allemaal wel anders dan bij Hendrik zelf en bij de meeste heren in de omtrek. Je zoudt geneigd zijn de man voor een vreemdeling te houden... iemand uit een grote stad... Parijs... Londen.

Zou hij daardoor imponeren?

Zware gongslagen overdreunen het feestterrein; Maggie grijpt haar waaier, springt op.

‘Daar wordt zo waar de tweede uitvoering al aangekondigd!’

‘Maar, Maggie, je hebt nog haast niks gegete!’

‘En ook niet gedronke, mevrouw. Laat ik u nog eens inschenke. U heeft de tijd. Zonder u kunne ze toch niet beginne.’

Snel strekt Maggie de hand uit over haar glas.

‘Nee, geen droppel meer! Ik heb toch al moeite genoeg om bedaard te blijve.’

‘Wil u dat dan absoluut... bedaard blijve?’

‘Absoluut.’

Koket lachend loopt ze met zenuwachtig gehaaste pasjes weg; Rietzen volgt zonder om te zien; Hendrik, die zitten blijft, vraagt zich af, of die laatste woorden van beiden niet onbeschaamd dubbelzinnig zijn geweest. Als zijn blik over de fles glijdt, die pas half-leeg is, denkt hij aan aanstellerij en brooddronkenheid; minder dan ooit kan hij dat diplomaatje uitstaan.

Zou hij de tweede voorstelling ook bijwonen?

Hij heeft er weinig lust in. Het lokaaltje is eng en benauwd; de voordrachten en het stukje hebben hem erg koud gelaten; Maggie's spel heeft hem onplezierig aangedaan. Waarom ook wil zij hem 's avonds als zij samen zitten, nooit eens een stuk behoorlik voorspelen en scheept ze hem 's morgens, als hij boven en zij beneden huist, met brokstukken af, die herhaaldelik worden overgedaan? Maakt hij niet genoeg komplimentjes; is 't voor hem haar de moeite niet waard?

Toch trekt iets hem naar het feestgebouwtje heen. 't Is hem onaangenaam haar nu daarbinnen te weten en niet te kunnen zien wat ze er uitvoert. Maar loom opgerezen voelt hij een hand op zijn schouder, ontwaart hij naast zich een bekende mannelike gestalte, waarachter een tweede hemalleen-van-aanzien-bekende staat, hoort hij zijn naam noemen.

‘Mag ik je voorstellen... mijn vriend Bomer.’

Handen drukkend gromt Hendrik iets van aangenaam kennis te maken, denkt hij: ja, die twee met hun hoge hoeden en laken jassen zien er zeker in 't geheel niet aristokraties uit, en vraagt hij aan Versluissen:

‘Ga je mee naar 't café-concert of moet je nog ete?’

‘Ete hebbe we al gedaan; maar als je eve de tijd hebt zouwe we graag 'n woordje met je spreke.’

‘O... o, ja... ga zitte.’

Weifelend geeft hij maar toe, zijgt hij in zijn stoel terug.

‘Verheulen, kerel... je mot ons helpe.’

‘Ik?... Hoezo?... Waarmee?

Je mot je kandidaat late stellen voor de Kamer.’

Een blij-lichtende verrassing doorglanst eensklaps Hendriks brein en zijn versneld denken rekapituleert in vogelvlucht

de opstellen, die hij sedert zijn terugkeer in het vaderland over Indië heeft geschreven, herinnert zich zijn woorden in vergaderingen gesproken. Maar ook voelt hij tegelijkertijd weer zijn wonderlike tegenzin om in het openbaar op te treden, een tegenzin, die hij geneigd is op rekening te stellen van zijn hekel aan de eenzijdigheid en de overdrijving vereist om indruk te maken; maar die toch insgelijks uit zijn besef ontspruit van zich met voorname woordvoerders niet te kunnen meten. Zal hij zich nu laten meeslepen, of weerstand bieden? Het is hem niet aanstonds helder; maar de gedachte, dat na een weigering zo spoedig geen nieuw aanbod zal volgen, weegt hem toch weldra zwaar.

En onderwijl heeft Versluissen doorgesproken.

'Je heb je nog wel wa' veel achterbaks gehouwe; maar 't spreekwoord van de twee honde, die om 'n been vechte en de derde die d'r mee hene loopt... dat zal je wel bekend weze. Zoas de zake staan, hebbe de antirevolutionaire en de liberale allebei 'n kandidaat, die niet populair is. Stelle wij jou dus, dan lope we deze grote kans, dat ieder, die voor van Driel of Verhagen z'n neus optrekt, jou stemt... juist, omdat je nog zo goed as onbekend ben.'

'Natuurlik' voegt Bomer er grommend bij, en al de Indiese lui, die in ons distrikt wone... daar benne d'r heel wat... die stemme toch zeker op u. Die zegge: 't is 'n Indiesman... da's voldoende... tot welke partij of-t-ie ook behoort, want sinds Lublink dood is... ja, wie zit er nou in de Kamer, die van Indië wat afweet?'

'Je ziet dus' viel Versluissen zijn vriend bij 'dat de kans zeldzaam gunstig voor je staat. Sla je toe?'

Hendrik ontveinst 't zich niet, dat een dergelike uitstekende gelegenheid om zijn droom verwezenlikt te zien, zich misschien nooit meer zal voordoen.

'Nou... ik zeg niet nee... ik heb er wel ore na; maar zou je me dan niet van één ding kunnen ontslaan?'

'Waar dan van?'

'Wel van dat beroerde soort geloofsbelijdenisje, dat je af moet legge voor je kiezers, van dat tooste... dat geve van allerlei belofte, die je misschien toch niet houwe kan.'

't Is of Versluissen Hendriks tegenwerpingen met opgeheven armen wil wegzwaaien.

‘Nee, nee; daar mot je nou...’

‘Ja, maar luister nou 's, Versluissen. Wat ik van Indië denk... wat ik voor Indië nodig oordeel... wat ik van Indië weet... iedereen kan 't immers leze. Wat? In Hollandse kwesties ben ik veel minder t'huis en heb ik volstrekt niet zo'n vaststaande mening. Over Indiese zaken kan ik en zal ik in de Kamer dadelik meespreke; over Hollandse zal ik stemme... goed... zo noodig ook 'n woordje zegge; maar... toch pas, nadat ik ze onderzocht heb... en bestudeerd... en vooral, nadat ik gehoord zal hebbe hoe andere d'r over oordele. Hoe kan ik dan nou al aan m'n kiezers verklare, dat ik zus denk over ons lager onderwijs... zo over hogere invoerrechte... dat ik grondwetsherziening urgent acht... dat ik de vermogens-belasting al of niet wil verandere in 'n inkomstebelasting en al zulke dinge meer? Dat gaat immers niet.’

Versluissen lacht.

‘God, man, laat je toch door zo'n kleinigheid niet van de wijs brenge! In 'n paar ure leer je dat lesje van buite. Ik zal je wel helpe. 't Is ommers allemaal zand in de oge strooierij.’

‘Natuurlik’ gromt Bomer.

‘Over Indië’ gaat Versluissen voort ‘wil je en kan je spreke met kennis van zake. Best... da's ommers al wat we nodig hebbe. Voor de rest kan je 'n beetje schettere en praat je eenvoudig andere na. Of 't al 's gezeid is... wat doet het er toe? Je zegt 't nog 's; da's 't voornaamste.’

‘Natuurlik’ gromt Bomer.

Hendrik kan zich nog niet gewonnen geven.

‘Hoor 's... dat staat me toch tege. Dat 't dikwels zo toegaat... goed; maar ik heb altijd gedacht: als 't 's mijn zaak was... ik dee 't niet... ik dee 't nooit! Ik wil me niet zó ver verlage om andere maar na te bouwe... om als 'n akteur 'n rolletje op te dreune. En nou zou 'k dat toch gaan doen?’

‘Natuurlik’ gromt Bomer.

‘Nou doe je 't toch’ roept Versluissen uit ‘om de zeer eenvoudige rede, dat iedereen 't doet... dat 't nou eenmaal niet anders gaat.’

Bomer knikt instemmend.

‘Mijn vader zee altoos: 't is voorwaar 'n wijs man, die voor gek 's spele kan.’

Hendrik voelt zich nog lang niet omgepraat, al beseft hij 't wel te willen wezen. Zijn besluit om eerlik nooit meer te zeggen dan hij verantwoorden kan zeker te weten en geen mening te verkondigen in zaken, waarin hij nog geen deugdelik gegrondveste mening kan hebben, staat vast genoeg, om 't hem nu moeilik te maken voor het verlangen der beide heren te zwichten. Ze moeten geruime tijd praten, al hun argumenten herhaaldelik in het vuur brengen, er nieuwe aan toevoegen door te wijzen op de grote belangen van Indië, op ieders plicht om niet al te stijfhoofdig vast te houden aan opvattingen en water in zijn wijn te doen ter wille van de goede zaak, eer 't Hendrik gelukt zijn lust om in de Kamer te komen voor zich zelf te tooien met het bewustzijn van zijn karakter toch te hebben gehandhaafd. En dan geeft hij ook nog alleen de belofte zich er eens op te zullen beslapen en dus niet stijfkoppig aan zijn besluit te zullen vasthouden.

Als hij eindelik van de heren afscheid neemt, is de tweede uitvoering in het feestgebouwtje afgelopen en wrijfwringt andermaal een dichte menigte het enge, donkere gangetje door, om zich over de zonnige oprit te verspreiden. Het stroompje is niet lang en tegen de laatste heenganers in slentert Hendrik het zaaltje binnen.

Daar is 't helendal mensenleeg en duf-benauwd; een knecht schuifelt tussen de stoelen-warring door, kijkt uit naar verloren voorwerpen, raapt weggeworpen programma's op, schikt de stoelen weer in rijen.

Over het middelpad gaat Hendrik op het trapje af, dat uit de zaal naar het toneeltje geleidt, stapt op de planken, houdt de wijnrode, toegeschoven gordijnen vaneen, blikt er door en... ziet Rietzen, die Maggie van achteren aangrijpt en onder het oor kust en Maggie, die zich driftig omkeert.

Terstond de gordijnen loslatend blijft hij een ogenblik verbijsterd, duizelend, roerloos staan, gaat dan zacht, heel zacht in de zaal terug en verlaat het lokaal.

Daarna blijft hij ronddwalen in het park, ver buiten het gewoel, waarvan het stemmengegons, het buksengeknal, de gongslagen nog tot hem doordringen. Klokke half zeven slen-

tert hij voor het feestgebouw heen en weer, wachtende op Maggie om met haar terug te keren naar huis.

Maar zeer weinig mensen komen nu naar buiten; daarachter daagt Maggie dadelik op. Zij stapt snel aan, wel verzeld weer van Rietzen, doch niet tegen hem sprekend. Haar ogen staan mat en dof; haar wangen zijn erg bleek; knorrige trekken van vermoeidheid en ontzenuwing liggen diep om haar mond en diep in haar voorhoofd gegroefd.

'Is 't rijtuig er?'

'Ik denk van ja; maar ik weet 't niet.'

'M'n hemel, Henk, ben je nou niet eens 's gaan kijke?'

'Nee; maar ie zal d'r immers wel zijn. Waarom zou ie d'r niet zijn? Je bent erg opgewonde.'

Rietzen laat zich afschepen met een vluchtige handdruk van Maggie en Hendrik's adieu, waar beide heren de hoeden bij afnemen; haastig schiet Maggie op de uitgang af.

Het rijtuig is dra gevonden; ze rijden naar huis en wisselen onder het rijden geen woord. T'huis aangekomen gaat Maggie recht-door naar de slaapkamer, verklarend niets te kunnen eten eer ze wat gerust heeft; drie kwartier later keert ze slordig geknapt, in een eenvoudige morgenjapon van boven terug, tans niet zo bleek meer, met stralende blik en een lachje om de lippen.

'Zie zo, nou ben 'k weer opgeknapt en kunne we ete. Hemelse goedheid, wat was ik moe... helemaal op... helemaal! Maar nou heb ik honger... honger en dorst. Schenk me maar 's dadelik in, Henk.'

Hendrik ziet voldaanheid haar ogen doorglanzen, hoort ze doorklinken het geluid van haar stem en al is hij nog in het onzekere waar die grote voldaanheid aan toe te schrijven, niet het flauwste derenis-gevoel weerhoudt hem uit te spreken wat op zijn hart ligt. Alleen valt 't hem moeilik een begin te maken zolang zij druk-opgewonden, met hoog-golvende bovenlip blijft doorbabbelen over het afgelopen feest, vertellend van het onderscheid in stemming bij de verschillende uitvoeringen, gewagend van grappige voorvalletjes, herhalend de vleiende komplimentjes van ettelike bewonderaars in ontvangst genomen. Dan wil hij haar ook niet storen, nu zij voor een enkele keer eens wat eetlust toont. Dus beperkt hij zich aanvanke-

lik tot korte uitroepen van instemming of verbazing, en Maggie schijnt het niet te verwonderen, dat haar luidruchtigheid zo weinig weerklank vindt.

Na het zoetje, als de meid, die bessen en suikerboontjes heeft opgezet, verdwenen is, voelt hij het nijpen van: nu of nooit; maar tevens de onmogelikheid van rauwelik zijn onderwerp te opperen. Hopend op een gunstig toeval begint hij te vertellen van Versluissen's voorstel en zijn kans om lid te worden van de Kamer.

Maggie's gelaat verstrakt, haar ogen verdoffen; ze grijpt naar de bessenschaal en lepelt langzaam een hoopje rode ristjes op haar bord.

Zodra Hendrik zwijgt, zegt ze droog:

‘Nou... 't doet me plezier voor je. Wil je besse?’

‘'n Paar... ja... graag.’

Dan vraagt ze, de schaal hem overreikend:

‘Gaan we dus in den Haag wone?’

Niets verraadt Hendrik, of deze verandering haar aangenaam zou wezen.

‘Wel’ zegt hij ‘daar kunne we nog 's over denke. Bepaald noodzakelik is 't niet; maar als jij d'r lust in hebt...’

Maggie zwijgt; bedaard haar bessen afristend kijkt ze niet eenmaal op.

Daarna begint ze ineens weer opgewekt te spreken over het feest.

‘Toch jammer, dat 't voorbij is! 't Was nog 's wat anders... je leerde 's nieuwe mense kenne... je had 's wat om over te denke en over te prate.’

En nogmaals weidt ze uit over haar Café-concert, tans behandelend de dwaze plannen van anderen, die gelukkig niet tot uitvoering zijn gekomen en de steun, die Rietzen haar zowel bij de beraadslagingen als later heeft verleend. Nu is de gelegenheid Hendrik gunstig; maar toch wil hij Maggie niet bruusk in de rede vallen. Zodra ze echter, naar de suiker uitkijkend, eventjes stilhoudt, zegt hij:

‘Wat zie je toch aan die Rietzen?’

Als iemand, die een vaartje heeft, kan Maggie zich niet dadelik intomen en, zonder eerst naar een oplossing te zoeken voor de vraag, die toch aanstonds in haar oprijst: waarom wil hij dat weten, laat ze het antwoord glippen:

‘Aan Rietzen? Wel... ik vin 'm 'n heerlike verkwikking na de manne, die wij hier hebbe lere kenne. Herejee, is dat 'n vervelend zoodje! En allemaal met dezelfde saus overgote! Of je d'r één ziet of tien... allemaal drage ze dezelfde donkere jasse, die allen eve slecht zitte... allemaal hebbe ze dezelfde lorrige boorde, dezelfde smakeloze dasse, dezelfde lompe schoene... allemaal zijn ze even onelegant en allemaal kome ze met dezelfde banale frazes en dezelfde zouteloze praatjes aan... allemaal hebbe ze dezelfde harkerige maniere... vormelik en toch plomp. Vin jij 't nou niet 'n weldaad voor je oge... voor je ore... voor je smaak... voor je geest... weer 's 'n man te ontmoete, die andere boorde, 'n ander soort jas, 'n andere das, andere schoene durft drage... van wie je niet vooruit weet wat ie zegge zal, die lenig en eigenaardig in z'n bewegingen is en die zich origineel durft voordoen?’

Maggie heeft Hendriks naam niet genoemd, zich ogenschijnlik geen toespeling op hem veroorloofd en toch is 't Hendrik, of elk woord door haar gesproken getuigen moet van haar minachting voor hem. Daarom komt het niet in hem op zijn kennissen te verdedigen, onder wie er toch genoeg zijn op wie Maggie's beschrijving hem volstrekt ontoepasselik lijkt, en zegt hij alleen, stroef-lachend:

‘O... dus... niet ordinair.’

Het antwoord schijnt haar te bevallen; met instemming herhaalt ze:

‘Niet ordinair... juist... da's 't ware woord.’

Maar die instemming is Hendrik te machtig en ernstig vervolgt hij:

‘Toch moet ik je vrindelik verzoeke dat jonkheertje 'n beetje meer op 'n afstand te houwe.’

Zwijgend haar bessen etend kijkt Maggie haar man strak aan; de kleur van haar ogen verdonkert.

Hendrik herkent haar blik van Göschenen, de blik waarmee ze hem toeduwde: noem je grieven op en laat 't gedaan zijn.

Maar nu vraagt ze leuk:

‘Waarom verlang je dat, Henk?’

‘Waarom?... Wel... omdat Rietzen mij veel minder aanstaat dan hij jou schijnt te doen.’

Kalm eet Maggie door; 't is duidelik, dat ze nadenkt.

Hendrik wacht; na een poosje gaat ze voort:

‘Jelui zijn geen mense voor mekaar... dat is zo.’

Nog dieper dan straks voelt Hendrik zich geminacht.

‘Maar... is dat nou de enige rede, waarom je me verzoekt Rietzen op 'n afstand te houwe? Op onze vergaderinge ben je haast nooit geweest. Wat weet je dus eigenlik van Rietzen af?’

‘Feitelik heel weinig; dat geef ik je graag toe, maar hij bevalt me nou eenmaal... niet.’

‘Nee, Henk, schenk me asjeblieft klare wijn in, hè. Ik ben oprecht.... dat weet je.... Je hebt 't zelfs in me bewonderd.... wees 't dan nou zelf ook.’

Het uitdagende in Maggie's toon doet Hendrik het bloed naar het hoofd stijgen; hij begrijpt zich te moeten beheersen.

‘Hoor 's, kindlief, als je op dit ogenblik twijfelt aan mijn oprechtheid, dan moet ik daaruit afleie, dat je vraagt naar de bekende weg. Wat? Ik zie niet in waarvoor dat nodig is. 't Enige wat j'er mee bereike kan, is 'n nodeloos onaangename woordewisseling. Die wou ik liever vermije en daarom herhaal ik alleen m'n verzoek: wees zo vrindelik en hou die Rietzen op 'n afstand.’

Maggie heeft nu haar bessen op; haar wijnglas omvattend drinkt ze 't leeg.

Dan zegt ze op vaste, maar ook koude, stugge toon:

‘Nee, Henk, aan dat verzoek.... dat deftige verzoek zal ik niet voldoen.’

‘En waarom niet als ik vrage mag?’

‘Omdat ik je dan 't recht zou geve de verdenking van me te.... te koestere.... die je nou met je omdraagt, maar waarvoor je de moed niet hebt uit te kome.’

Weer die minachting, denkt Hendrik en hij beseft er tans aanleiding toe te hebben gegeven.

‘Zo.... meen je, dat ik die moed niet heb. Heb jij dan soms de moed gehad me te vertellen, dat Rietzen je 'n waaier heeft gegeve en dat ie je heeft gezoend.... op 't toneel... tusse de zijscherme links.... aan 't einde van de tweede uitvoering.... wat?’

Een scherp lachje ontschettert Maggie's mond; het klinkt Hendrik sarrend.

‘Aha! Is 't dat.... Ja, ja, ik heb 'n waaier van 'm aan-

genome. 't Is vreselik, hè? Wel 'n reden om me te bespiede.... En toen jij dat grote onheil zag gebeure.... die éne zoen in m'n hals.... toen ben je niet te voorschijn gekome.... toen heb je niet afgewacht wat ik zou doen.... toen heb je Rietzen geen rekenschap gevraagd of 'n klap gegeve. Nee; toen ben je stilletjes.... heel stilletjes.... zo stilletjes, dat wij d'r niks van gehoord hebbe.... weggeslope.'

Nogmaals lacht ze.

'Had ik dan schandaal moete make?'

'Welnee.... dat zou 't allerdwaaste zijn geweest; maar.... je hadt eenvoudig om de hele geschiedenis je schouwers moeten optrekke. En als je daarvoor te boos was.... te verontwaardigd.... al te zeer in je mannelik eergevoel gekrenkt.... of als je genoeg vertrouwe in mij hadt.... wat toch ook 't geval had kunne weze.... nou.... dan had je ons ten minste zó lang moete doorbespiede, dat je ook nog gezien en gehoord hadt hoe ik Rietzen op z'n plaats heb gezet en de les geleze.'

'Heb je dat dan gedaan?

Dat heb ik gedaan.... al schijnt 't jou te verwondere. Maar.... nou zou ik toch wel 's één ding van je wille wete. Als ik nou 's niet zo had gedaan.... als ik nou 's juist gedaan had wat jij van me verwacht... of van me verlangd schijnt te hebbe.... als ik nou 's na je toe was gekomen en ik had gezegd: Henk.... Rietzen heeft me gezoend.... dus beledigd.... wat had jij dan gedaan?'

De vraag overbluft Hendrik volkomen. Dat hij enkel Maggie geraden zou hebben de zaak niet hoog op te vatten en Rietzen voortaan te mijden.... geen ogenblik twijfelt hij er aan; maar dat hij in de gegeven omstandigheden dit onmogelik kan bekennen, staat evenzeer bij hem vast. En met een glimlachje om zijn verbluft zwijgen gaat Maggie voort, zodra hij een antwoord begint uit te hakkelen:

'Laat ik 't je maar zegge: tege Rietzen zou je niks hebbe gedaan.... niemendal; maar mij zou je de les hebbe geleze over 't gebeurde. Mij zou je tot in de puntjes hebbe voorgeschreve welke houding ik had aan te nemen in de toekomst. En daarom, beste Henkie, als alles toch op mij neerkomt.... als ik 't toch ben.... ik alleen.... die handele moet.... zo nodig me verdedige.... nou, dan laat ik er jou liever helemaal buite. Bemoei jij je maar met je schrijverij, met

je vergaderinge, met de politiek, met Indië.... ik zal wete hoe ik me te gedrage heb tegenover meneer Rietzen en tegenover alle andere here, met wie ik in aanraking kom.'

Met volkomen zelfbedwang en toch iets onmiskenbaar hartstochteliks in haar stem heeft ze gesproken.

Hendrik weet niet wat te zeggen; maar als ze nu oprijst begint hij:

'Alles goed en wel, maar dat 't zo ver gekomen is'....

Doch om de tafel heengegaan, sluit Maggie haar armen om zijn hals en geeft ze hem een zoen.... een flauwe als altijd.... op het voorhoofd. En dan zegt ze met iets van gekscherende derenis in haar toon:

'Ben je jaloers geweest? Dat had ik nou nooit van jou gedacht.'

'Ordinair, hè?'

Weer lacht ze luid op.

'Eigenlik.... ja.... Zo'n beer! Zo'n ruige, goedige sul van 'n beer! Maar was je dan al helemaal vergete, beer, dat je over 'n groot half-jaar papa moet worde?.... Wat kan zo'n geleerde man toch dom zijn.... dom en.... zwaartillend. Henkie, Henkie, ik heb heus medelije met je.'

Grinnekend gaat ze heen; Hendrik ziet het stille, bleke meer van Luzern voor zich en de donkere bergen en de lichtende avondhemel er achter. - God, God, wat was alles nu anders!

De meid, die af moet nemen, komt binnen, schrikt, gaat weer heen.... komt nog eens.... komt voor de derde keer en vertelt in de keuken, dat er zeker iets aan de hand is, want meneer staat van daag maar niet van tafel op. Zijn bord is nog vol bessen en hij blijft maar aldoor recht voor zich uit zitten staren.

Hendrik denkt.... denkt.... denkt.

Eerst heeft hij geworsteld met dat ellendige gevoel van geminacht te worden.... geminacht door zijn vrouw. Te Luzern was 't hem niet duidelik geweest wat zij bedoelde met dat: ''t is raar, als ik medelije krijg met 'n man, dan kan ik onmogelik meer van 'm houwe.' Tans weet hij 't: medelijden en minachting.... bij haar is 't één. En nu ze geen vrees meer koestert voor de scherpe klauwen van de beer....

God, God, wat zijn vrouwen dan toch voor wezens, dat ze zo afschuwelik kunnen gevoelen!

Maar dat gevoel is immers abnormaal! Zou het voortkomen uit haar toestand?

Aan deze opvatting klampt hij zich vast; maar dat hij van zijn voetstuk is neergevallen en dat op de ledige plaats komen zal het kind.... het nog niet eens geboren kind.... hij kan er niet aan twijfelen, hoe bitter de gedachte hem ook stemt. Maggie houdt nog wel van hem.... o ja, zij houdt van.... de vader van haar kind. Zelfs heeft ze die vader van haar kind heel taktvol voor ernstige moeilikheden bewaard. Dat is van haar.... in haar eigen ogen tenminste.... lang niet.... ordinair; maar dat maakt hem.... ook in haar ogen.... juist wel.... ordinair.

In het leven van de man is de liefde maar een episode. Het wordt beweerd en hij beseft nu de waarheid van die bewering; maar in het leven van de vrouw schijnt de liefde hem toch ook maar een episode te zijn. Het kind is in aantocht en de episode is voorbij.

De geduchte beer met zijn scherpe klauwen is nu een goedige sul.... een bijna tam dier, goed verzorgd in een hok.

Merkwaardig, dat Maggie dit woord ordinair tegenwoordig nooit meer gebruikt. Maar dit ordinair.... ach, in het huwelik wen je aan elkander. Dat je elkander dus ordinair gaat vinden.... moet hij zich daarover verwonderen? Maggie is immers voor hem ook niet meer wat ze te Luzern voor hem was. Jammer.... erg jammer; maar als hij zich nog eens herinnert hoe hij te Luzern haar zag.... o, hoe anders, hoe heel anders is ze dan nu voor hem geworden!

En niet alleen komt het, doordien ze de lichamelike bekoring van het nieuwe heeft verloren.... doordien hij aan haar schoonheid gewoon is geraakt. Toen vond hij alles.... alles biezonder: haar stemgeluid, haar gang, haar gebaren, elke blik uit haar ogen, elke gedachte, elke bedoeling door hem ondersteld in haar geest, elk gevoel meevoelend door hem gefantazeerd in haar gemoed. Alles, alles leek hem de bekorende openbaring van iets heel buitengewoons, de meeslepende uiting van zielseigenschappen zó zeldzaam, dat de weerga er van misschien nergens te vinden zou wezen.

En nu?

Dat hij haar nog altijd liefheeft.... hij voelt 't.... daar valt niet aan te twijfelen. Ze heeft ook zo veel goeds.... hij kan 't best met haar vinden.... haar kleine gebreken hinderen hem zo weinig. Daar komt bij, dat uit het aanelkander-gewend-raken immers een nieuwe genegenheid ontspruit.... zij 't dan ene van gans andere kwaliteit.

Maar dat biezondere? - Neen; dat biezondere ziet hij tegenwoordig in 't geheel niet meer; haar interessante tegenstrijdigheden.... ze schijnen spoorloos te zijn verdwenen. Ze lijkt hem nog wel egoist; maar ach.... ook al weer zo heel erg niet. Dat ze zwak van zenuwen is... onberekenbaar... een beetje hysteries.... het ene ogenblik opgewonden, het andere mat en neerslachtig.... honderden vrouwen.... ja zelfs mannen.... zijn immers eender. Vergeleken bij vroeger is ze al veel verbeterd, veel kalmer, veel gewoner geworden en nog veel beter, nog veel kalmer, nog veel gewoner zal ze zijn, zodra ze zich moeder weet.

Van haar vreemdsoortige vroomheid, zich openbarend als een lust om in opgesierde Roomse kerken te bidden en zich beter te voelen worden door het luisteren naar kerkmuziek, is hem in hun huwelik nooit iets gebleken. Tegenwoordig vindt hij haar eer nuchter dan mystiek en zeker niet overgevoelig. Zoenen heeft ze niet geleerd, al wil ze haar lippen wel eens goedig op zijn voorhoofd of zijn wangen drukken. Krabbelen doet ze al lang niet meer. Gepassioneerd was ze niet en is ze evenmin geworden, en van haar vreemde buien van aanhaligheid en koud-afduwen is geen sprake meer, nu hun kussen-geven en handen-drukken en met-de-armen-omstrengelen al even regelmatig geordend is als hun eten, hun wandelen en hun bedwaartsgaan.

Pogen om hem er onder te krijgen.... ach, daar is zelfs geen ogenblik kwestie van geweest; ze is er veel te weinig heerszuchtig voor. Over haar huishoudentje het bevel te voeren voldoet haar volkomen. Dat ze hem zelden of nooit wil voorspelen en zich wel verbazend geoefend heeft voor dit feest... niet ver is de verklaring er van te zoeken. Is ze niet ijdel en lichaamszwak tevens? Elke inspanning weegt haar zwaar en of hij alleen stil geniet dan wel een paar honderd mensen haar luide toejuichen.... dat geeft voor dezelfde moeite toch wel een gans ander loon.

Werkelik, hoe meer hij nadenkt, hoe gewoner hij alles gaat vinden.... en hoe meer 't hem verwondert, dat hij al dit ordinaire eens zo anders, zo buitengewoon gevonden heeft.

Natuurlik.... och ja, ook dit spreekt van zelf.... natuurlik is 't haar eveneens vergaan. Ook zij ziet in hem niet meer, wat ze voorheen in hem heeft menen te ontdekken. Ook zij vindt hem tans.... ordinair.

En daarom is Rietzen haar geweest.... een verkwikking. Liefde.... verliefdheid voor dit diplomaatje.... niets daarvan is in haar opgekomen. Maar dat Rietzen zulk een verkwikking wezen kon.... dat bewijst weer ten duidelikste, dat hun eigen verhouding, hun zeldzame liefde ook is geworden.... ordinair. Zij zouden elkander verbeteren! Was 't niet om te lachen, dat ze opgewonden genoeg waren geweest om zich zo iets onzinnigs te kunnen wijsmaken! Verbeterden anderen elkaar? Hoe bespottelik toch, dat een mens zich zelf altijd voor een uitzondering houdt, aan wie uitzonderingen ten deel vallen en anderen voor de regel, bij wie alles volgens de regel geschiedt.

't Is genoeg, dat we ons door het bezit van een onbeduidende handigheid een niets-betekenende eigenschap, een armzalig talentje menen te onderscheiden van een honderdtal medemensen, of we zien ons zelf voor een uitzondering aan, een fenomeen, iets heel buitengewoons!

Hoe dwaas toch!

Toen hij zijn domineeschap opgaf.... toen hij in zijn dagblad afscheid nam van zijn lezers.... toen hij terugkeerde van zijn gevaarlike onderzoekingsreis.... toen hij eindelik, zich ontgoocheld en wijsgerig-gestemd wanende, alleen in de liefde nog bevrediging wilde zoeken.... telkens had hij dat gevoel gehad van iets buitengewoons te hebben gedaan, iets buitengewoons te zijn, iets buitengewoons te bestreven. En waren niet talloze anderen net als hij; deden ze niet als hij; kwamen ze niet tot hetzelfde als hij? Werd hij niet door iedereen beschouwd als een meneer zo en zo, die zekerlik van meneer zus en zus gemakkelik te onderscheiden was; maar die met Jan en alleman toch meer punten van overeenkomst vertoonde dan van verschil? Daar.... eindelik zou hij dan waarschijnlik in de Kamer komen.... Lukte 't, dan zou hij 't weer voelen als een onderscheiding.... en toch

had elk woord van Versluissen en elk woord van Bomer hem de indruk gegeven van juist kandidaat te worden gesteld, omdat hij het tegendeel van buitengewoon werd gevonden. Had zijn eigen toegeven in zake het toosten voor de kiezers hem er ook niet van moeten overtuigen, dat hij ten slotte was en handelde als iedereen.... ordinair?

Ordinair.... ja zeker, hij was 't. Hij was 't door zijn verstand, hij was 't door zijn hart, hij was 't door zijn manieren, zijn kleding en hij was 't ook door zijn vrouw, door zijn geluk, door zijn ongeluk. Al wat aan hem, al wat van hem was.... 't was alles.... ordinair.

Even doorflitst het zijn denken, dat het toch in alle geval niet zo heel ordinair kan zijn dit ordinaire van je zelf in te zien. Daarvoor moet je er dan toch boven staan.

Maar dan vermoedt hij, dat ook deze gedachte wel ordinair, wel heel ordinair zal wezen. De mensen schijnen graag wat in elkanders ogen; maar waarschijnlik is zelfs de pedantste gek in zijn stille binnenkamer wel van zijn eigen ordinairheid overtuigd.

Ach.... alles een kwestie van perspektief.

Bismarck's, Shakespere's, Napoleon's, Socratessen.... van elke soort zullen er wel honderden zijn geweest en nog bestaan; maar alleen het éne bekende exemplaar heeft om zich heen de gunstige omstandigheden gevonden, die hem gedragen hebben in het grote licht, waar iedereen hem moest zien blinken. En zelfs toen zagen de verafstaanden nog maar alleen zijn éne lichtende kant, terwijl ze niets van de andere zijde afwisten, waardoor ook die grote man voor dichterbijstaanden weer was.... ordinair.

En nu is 't Hendrik ook, of hij er vrede mee krijgt zo ordinair te wezen, zich zo ordinair te weten en zo ordinair te leven. Wat geeft het schijnbaar-buitengewone je anders dan onrust en lastige opwinding?

Eenmaal in de Kamer gekozen zal hij voor Indië of voor Nederland zeker geen reusachtige hervormingen tot stand brengen; maar hij zal zijn dagelikse plichtjes ernstig volvoeren en met die bezigheid misschien anderen een ziertje gelukkiger maken, zekerlik zich zelf verschaffen.... zelfvoldoening en tevredenheid.

Dat ziet Maggie nog niet in. Die verwijt hem nog zijn

wanhopige regelmaat, die hunkert nog naar iets ongewoons, die schuwt nog de regel en kijkt nieuwsgierig naar de uitzondering om.

Geduld maar.... geduld. Over een groot half jaar denkt ook zij wel anders. Is ze eenmaal moeder... heel ordinair... dan zal ze worden als hij, ook tevreden in de....

Even houdt hij het woord sleur terug, denkend er aan welk gans ander levensideaal hem vroeger voor ogen zweefde.

Maar dan haalt hij de schouders op, voelend de overmacht, die hem onvermijdelik die sleur in de armen stuwt. En dan merkt hij 't niet, dat hij, eindelik van de tafel opstaande, zijn kind ziet.... zijn kind, waarop hij nieuwe verwachtingen bouwt en dat hij dan ook zeker weer niet houden zal voor.... ordinair.

MARCELLUS EMANTS.

Nieuwe wegen voor Indisohe volkenkunde.

Timoreesch snijwerk en ornament. Bijdrage tot de Indonesische kunstgeschiedenis. Door J.A. Loebèr Jr. - 's-Grav., 1903. Met illustraties, en 22 platen.
Rapport der Commissie van Advies betreffende 's Rijks Ethnographisch Museum. - ['s-Grav.], (1903).

I.

Nadrukkelijker dan voor den enkelen persoon, geldt het voor een uit velen samengestelde gemeenschap, dat er verschiet, dat er toekomst moet zijn voor hun streven, wil er sprake kunnen wezen van bloeiende levenskracht.

Geen volk sluit zich op, zondert zich af van het prikkelende verkeer met vreemden, zonder het te boeten door verdoffing van geest en van ondernemingszucht. Geen isolement geeft kracht, dan waar het zich-isoleeren met bewustheid werd gewild om de eigen krachten te verzamelen tot latere, sterkere uiting. Neem welken kring van menschelijken arbeid gij wilt, steeds zal verslapping, vermindering van geestelijke spanning blijken, indien niet op gezette tijden nieuwe horizonten werden ontdekt, nieuw gebied werd bespeurd en allengs veroverd door den rusteloos vorschenden geest. Vervuld met de blijdschap der nieuwe dingen, gaan sommigen voor, volgen anderen in rustiger tred, en verbreedt zich van lieverlede voor allen de kring van aller werkzaamheid.

Indien Volkenkunde, Ethnologie, een wetenschap ware, die zich aan den vollen omvang van haar eigen naam strikt

gebonden achtte, zoo mocht ze veeleer vreezen verloren te gaan in de mateloosheid van haar arbeidsveld, dan bezorgd te zijn voor ook maar tijdelijke beperktheid van werkkring. Wat is er, den mensch aangaande, dat niet onder Volkenkunde gerangschikt zou kunnen worden? Van de eenvoudigste, schier instinctmatige uitingen in het menschelijk leven, tot de hoogste krachtdaden waartoe of de gemeenschap of de enkele mensch in staat is, zou alles, welverstaan, onder Volkenkunde gerekend moeten worden. Zeden, gewoonten, gebruiken; middelen van bestaan en verkeer; het recht in zijn gansche uitgebreidheid; geschiedenis, als afschijnsel van verleden en heden; de dingen van oorlog en vrede; maar ook het hoogste zieleleven en zielestreven, godsdienst, wetenschap, beeldende kunst, letteren, wijsbegeerte; en dat van elk volk afzonderlijk en alle volken te zamen; - alles dit zou het onafzienbare gebied, groot als onze wereld, vormen voor de zuiver-gezegde Volkenkunde. Elke tak van weten en onderzoeken zoude een afdeeling zijn der Ethnologie.

Het feit alleen reeds, dat de Ethnologie, als vak van wetenschap met dien afzonderlijken naam, eerst opgekomen is sinds, laat ons zeggen, het midden der negentiende eeuw, met mannen als Waitz († 1864) en den nog levenden Bastian, bewijst, dat deze jonggeborene nooit de eerzucht kon hebben de eeuwen-oudere zusters en broeders te eeniger tijd achter haar zegekar te zien gaan.

Integendeel. Evenals de toch veel ouder Aardrijkskunde, behoort de Volkenkunde met goed doordachte zelfbeperking haar eigen gebied af te bakenen, minstens zoo zeer overleggend wat n i e t van haar taak kan zijn, als wat ze eigenlijk wèl mag en moet wezen.

De ware Ethnologie dan, zoo zou men het wellicht durven zeggen, i s d e k e n n i s d e r v o l k e n z o n d e r g e s c h r e v e n g e s c h i e d e n i s.

Overal waar àndere bronnen zich opdoen tot onderzoek, dan het steeds vervloeiende, nooit zichzelf met bewustheid in taal of teeken vastleggende leven der onontwikkelde rassen, behoort de Volkenkunde bescheiden terug te treden, en aan de oudere wetenschappen als Letterkunde, Geschiedkennis, Archaeologie, Vergelijkende Godsdienstwetenschap, Rechtsgeleerdheid, eigen terreinen tot diepergaand onderzoek af te staan.

Doch waar de volken leven, naar het beroemde Homerische woord, als de bladeren der boomen; waar jaar in jaar uit de jongen komen en de ouden vergaan; zonder weet van elkaar schier te hebben; zonder meer aan elkander over te dragen dan hetgeen een, twee, hoogstens drie geslachten kan blijven bestaan in mondelinge, zich zelf verzwakkende overlevering; - daar is het de taak der Ethnologie om de kennis z u l k e r volken te redden van verdwijning; om z e l v e ten minste te beschrijven en te begrijpen, z e l v e vast te leggen, wat door de ijzeren noodzaak van 's werelds loop bestemd is tot verandering, vervorming, deels ook geheele verdwijning.

Zoo ook pas wordt het duidelijk, waarom de Ethnologie een zoo jonge wetenschap kan zijn. De kennis der Onbeschaafde Volken kon eerst aan de orde komen, nadat de kennis der Beschaafde, in den ruimsten zin, sinds eeuwen vergaderd en verwerkt was. Toen eerst ontdekte men, dat ook daarbuiten nog volkerenlevens bestonden die waard waren, niet slechts voor gewin of dienstbaarheid gebruikt, maar ook naar hun aard beschreven en onderzocht te worden. Tot op dien tijd had men alleen gelet op hen wier gemeenschappelijk leven zich had doen kennen als groeiend, volwassend, rijp-wordend; de jongelingen, de mannen, de grijsaards onder de volken. Maar de kinderen onder de volken had men vergeten, die speelden onder mekaar, en vochten, meer vochten nog dan speelden, doch kinderen waren, en kinderen bleven, alsof er een vloek op hen rustte.

Ook deze, ja juist deze, hadden hun groote belangrijkheid toch. Toen men d a t inzag, was de Volkenkunde geboren. Men begreep, dat men hier z i j n e i g e n k i n d s h e i d kon gaan kennen, zien hoe men zelve vroeger geweest was. Men zou zijn eigen ontwikkelingsgang eerst begrijpen, door waar te nemen in welken toestand degenen zich bevonden, die stil waren blijven staan.

Zoo zou men dan gaan spreken voor deze onmondigen; hun geschiedenis schrijven, waaraan zijzelven niet gedacht hadden; tegelijk licht werpend op eigen levensgang, toen men nog verkeerde in hun stadium, en waarvan nog enkele taaie, maar onbegrepen overblijfsels aangetroffen werden te midden der hoogere beschaving.

Kennis dier anderen zou zelfkennis worden; kennis dier kinderen, menschenkennis; ware Volkenkunde aldus. Het systematisch onderzoek der Onbeschaafden, straks der Minderbeschaafden, zou de historische methode bij uitnemendheid blijken.

Ook ons, als koloniale mogendheid, naar ouderdom de derde - Spanjaarden en Portugeezen gingen vóór -, in beteekenis tot op heden de vierde, na Engeland, Frankrijk, en Rusland, was een belangrijke taak gegeven, toen, een vijftig jaar geleden, het bewustzijn van Volkenkunde, als afzonderlijk vak van studie, geboren werd.

Daarvóór waren er in onze Oost sommige opmerkers geweest, die men met gerustheid Indische ethnographen van ouderen stempel zou kunnen noemen, en die, leefden zij in den tegenwoordigen tijd, met de thans algemeen geworden wetenschappelijke methode, tot de allerbesten zouden behooren. Zij hadden toen reeds, en geheel spontaan, begrepen, dat het leven der inlanders volle aandacht en beschrijving waard was.

Rumphius, de Nederlander geworden Duitscher - indien hij geen botanicus van nature was geweest, ware hij onze eerste Indische volksbeschrijver geworden; hoevéél van hooge ethnographische, en tegelijk, door den vroegen tijd waarin hij te boek stelde, hooge historische waarde heeft hij niet ingestrooid tusschen zijn nauwkeurige beschrijvingen der Indische gewassen en hun gebruik! Verspreid staat het daar; maar wie bij hem wil zoeken, zal vinden. Met een uitroep van blijdschap en verbazing moet men het telkens erkennen: ‘drommels, die Rumphius...!’

En Valentijn, zijn ietwat jongere tijdgenoot, en man van minder ongerepte reputatie, - heeft Valentijn toch niet het eerst getracht bij elk zijner tallooze hoofdstukken het volk ook te beschrijven van het land dat hij behandelde? Is zijn Oud en Nieuw Oost-Indiën niet een volgens vast plan eerst topographische, dan historische, maar dan ook ethnographische beschrijving van elk gewest, waar de toentertijd alomtegenwoordige Hollanders toegang hadden? Geef op hem af, zooveel ge wilt; laak zijn onkritische verzamelwoede, zijn vaak gedachteloos veelschrijven, zijn type van Dominee Wauwelaar; erger u met reden aan zijn vaak heel weinig kiesche han-

delwijzen, te ergerlijker in een predikant; - maar indien wij hem eens n i e t hadden, indien zijn acht lijvige folianten eens n i e t bestonden... wat een ontzaglijk verlies en nooit te herstellen leemte zou dat zijn!

De overige Indische ethnographen van vroeger zijn alle drie Engelschen; Marsden, de meest onpartijdige, tevens de oudste; Raffles, de geniale Jingo, onze felste hater, een man als Rhodes in Zuid-Afrika; en Crawfurd, de meest wetenschappelijke, de verst onderzoekende, die het heele eilandgebied van onze Oost het best overzag, doch wiens werk daardoor verloor aan blijvend gehalte, wat het vóór had door breedheid van opvatting.

Het b l i j f t pijnlijk voor ons volksgevoel, dat de overgang van onze oersterke zeventiende en deels ook nog degelijke achttiende naar de volheid der moderne, negentiende eeuw, voor zooveel onze koloniën betreft, gelegd moest worden door Engelsche schakels. Maar het feit ontkennen gaat niet aan. Raffles ergerde zich over de ‘gloomy indolence’ der koloniale wereld die hij op Java vond, en keek er met diepe minachting op neer, terwijl het gevoel van zijn voortreffelijkheid als Engelschman zwol in zijn borst. En toch was Daendels hem reeds onmiddellijk voorgegaan, en had heel wat beroering en opruiming gebracht in den stilstaanden, stinkenden vijver. Maar zóó diep was het rottend bederf doorgedrongen, dat eerst verfrissching werd gebracht door het Engelsche zout.

Dat eerlijk erkennend, mogen we des te trotscher zijn, dat drie andere mannen, echte Nederlanders, de eer van onze koloniën op ethnographisch gebied schitterend hebben opgehouden sedert het midden der negentiende eeuw; en zelfs in stijgende lijn: Veth, Wilken, Snouck Hurgronje.

Veth, een geleerde als Sandrart, wien Vondel toezong van al wat uit boeken in zijn hoofd was gevaren; ook hij volop een ‘boekenman’, die leefde op zijn kamer en met zijn pen; wiens onderwijs schamel moet zijn geweest. Die nooit een voet in Indië zette, en toch, door zijn boeken, geheel en al leefde in Indië; Indië kende zooals weinigen, zooals zijnertijds wel niemand. En die op het vlakke veld der compilatie, waar zoo bedroevend veel tweedehandsch werk ineen wordt getimmerd, in dien lusthof der vlijtige middelmatigheid, twee meesterwerke in mekaar zette, compilaties óók, doch opbouw

van grooten en eigen stijl: Borneo's Wester-Afdeeling (1854-'56), en Java, zijn standaardwerk, zijn *magnum opus* (1875-'82), tegelijk het hart en de kern onzer koloniën weêrgevend.

Wilken, de volbloed-ethnoloog, die, eerst in de leer gegaan bij de methode onzer Oostelijke buren, die methode op schitterende wijze toepaste op onze Oost, allerlei kostelijke gegevens samenvattend waarbij niemand onder ons nog aan samenvatten gedacht had; en dat niet slechts uit onzen ganschen Archipel, maar ook daarbuiten, vooral van de rasverwanten in Filippijnen, Melanesië en Polynesië De man, die daardoor de I n d o n e s i s c h e V o l k e n k u n d e , de Ethnologie van onzen Archipel heeft gegrondvest, die een school heeft gesticht. Wie thans iets wil schrijven over verwante verschijnselen in onze Oost, past, bewust of onbewust, de methode van Wilken toe. En alles wat hij gaf, even degelijk in grondslag, even kloek en zelfstandig van conclusies, aandurvend nieuwe stellingen, zoekend de waarheid-in-wetenschap. Terwijl Veth prachtig heeft volbracht wat Raffles beproefde: hèt blijvende boek te geven over Java; zoo heeft Wilken gedaan wat aan Crawfurd voor den geest zweefde: het Inlandsche Leven uitbeelden van onze geheele Oost. Vooral zijn Animisme (1884-'85), dat het geestesleven der Indonesiërs omvat in al diens religie en bijgeloovigheid, is de triomf van zijn streng historisch-systematisch onderzoek.

En eindelijk Dr. Snouck Hurgronje. Dien mag het buitenland ons gerust benijden! Zulk een samengaan van hooge wetenschap, de meest ernstige geleerdheid, met intuïtieven praktisch-staatkundigen zin, een tegelijk beheerschen van het leven der inlanders door geheel in die inlanders op te gaan, en dan van tijd tot tijd opduiken met een meesterwerk, een afdoende studie in glashelderen stijl, meesterstukken ook van compositie en van voortgestuwde taal - hoe buitengewoon zeldzaam zal dat wel blijven! Arabist als wijlen Dozy, inlandsche-talenkenner als wijlen Van der Tuuk, is hij, te zamen met den grooten strateeg-econoom Van Heutsz, de bevrediger van Atjeh op politiek, de beschrijver *hors ligne* van Atjeh op volkenkundig gebied.

Zoo roekeloos als de Atjeh-oorlog door ons werd aangevangen, nu dertig jaar geleden, zonder eenige diepere kennis van

land en volk, zonder besef dat wij daar den ergsten, stoersten inlandschen vijand zouden vinden dien wij ooit in onze Oost gehad hadden; zoo droevig-slepend als hij gerekt werd, jaren, jaren lang, een naar geschiedverhaal van Hollandsche weifel- en wisselzucht met slechts weinige plekken licht; zoo schitterend is hij geleid, gevorderd, en sinds een jaar nu beëindigd, sinds Van Heutsz in 1893 optrad met zijn program 'De onderwerping van Atjeh', en Snouck in 1894-'95 zijn 'Atjèhers' uitgaf, waardoor we dezen leerden kennen in al hun, deels fanatieke, deels roofridderlijke, kracht. De eene, man van doen, militair, organisator, bewindsman, economisch ontwikkelaar; de ander, man van studie en de pen, maar met gelijken drang tot daden, door middel van de diepte des wetens en de helderheid des woords; en dan een harmonisch samengaan van beiden, gerugsteund door de Landvoogden te Batavia en het Opperbestuur in het moederland; het volledig samen-werken tot oplossing van die groote, dreigende, allesbeheerschende Atjeh-kwestie; - waarlijk, wij kunnen tevreden zijn! Ook tegenwoordig brengt ons land de zoo hoog noodige groote mannen nog voort.

II.

Waar zulke meesterwerken op Indisch-volkenkundig gebied bestaan als Veth's Java, Wilken's Animisme, Snouck's Atjèhers, en, nu onlangs, zijn Gajoland (1903), schijnt het vermetel te durven spreken van nieuwe wegen die zich openen voor de ethnologie onzer koloniën, van nieuwe verschieten die prikkelend zullen werken op den geest van onderzoek der jongeren.

Toch moge blijken, dat dit niets te veel gezegd is. Er waren dingen van overgroot belang in het leven van Indië, die bleven sluimeren tot ze nu onlangs gewekt werden. Het merkwaardigste daarbij is, dat dit nieuwe het sterkst aan het licht is gekomen, waar wij het langst als koloniale mogendheid 'gezeten', maar feitelijk ook niets meer dan 'gezeten' hadden.

Gelukkig zij, die met verschen geest een nieuw land betreden! Alles is hun vreemd, daardoor belangrijk, kennenswaard; alles lokt tot onderzoek; de verdorrende adem der

gewoonte is nog niet over hen heengegaan. Dààrom ook zijn Marsden, en Raffles, en Crawfurd tot die beteekenis voor onze koloniën kunnen komen; alles was n i e u w voor hen als Engelschen, en met f r i s s c h e opmerkingsgaaf kwamen zij voor al dat nieuwe te staan. Dààrom ook is het beste op ethnographisch gebied uit onze koloniën in de laatste tiental jaren alles uit nieuw-geëxploreerde streken: zie Snouck op Atjeh, Liefrinck op Bali, Kruyt en Adriani op Midden-Celebes, Nieuwenhuis op Borneo. De landsontdekker is tegelijk onderzoeker, en wordt zoo landsbeschrijver.

Maar hoe langer men ergens verblijft, hoe meer de gewoonte verstompend kan werken. Is het niet waar soms, dat men, in 't algemeen, zijn eigen land het slechtste kent; dat men, evenzoo, de stad waar men woont weer slechter pleegt te kennen dan andere steden? Is het niet waar, dat juist daarom een wat langer verblijf in het buitenland zoo opvoedend werkt op den geest, omdat men, bij terugkeer, het wezen van zijn eigen land veel dieper doorgrondt dan men ooit gedaan had vóór het heengaan? Men moet er uit, om verfrischt te worden; en verfrischt teruggekeerd, dringt men veel dieper ìn in de ziel van zijn land.

Hetzelfde algemeen-menschelijke verschijnsel in onze koloniën. Waar men het langst verkeerd en geleefd heeft, is men het minst er toe gekomen het leven van dat land te beschrijven. Bitter waar zijn de woorden van Dr. Hazeu in een zijner jongste studies: ‘Java is in ethnographisch opzicht minder, veel minder bekend dan menig deel van onzen archipel, als bv. Atjèh of Midden-Celebes.’[1)]

Neem de Vorstenlanden, het hart van Java: welk werk is daarover geschreven, dat maar aan de bescheidenste eischen van overzichtelijkheid voldoet? Wat weten we van de Kleine Soenda-Eilanden, Bali uitgezonderd, dat zou lijken op een afgeronde volksbeschrijving? Soembawa - terra incognita; Flores - hier en daar aan de kusten verkend, en slechts op zijn allersmalst doorgetrokken; Soemba - de heer De Roo van Alderwerelt is nu aan een monographie bezig; Timor - de heer Fokkens zal het Nederlandsche gedeelte dit jaar in woord en beeld beschrijven; de kleinere eilanden,

1) Tijdschr. Bat. Gen., dl. XLVI, 1903, p. 289.

van Flores' Oostkaap tot Wetar - diepe duisternis. Let wel, dat wij op al deze eilanden drie volle eeuwen ‘zitten’! Midden-Celebes - voor het eerst van Noord naar Zuid in 1902 dwars doorgetrokken door de Sarasin's, Bazelsche patriciërs, mannen van fortuin en wetensdorst. Waar blijven ònze gefortuneerde en naar daden dorstende patriciërs, vraagt men zich soms af.[1)] Zuidoost-Celebes - desgelijks het eerst doorreisd door de Sarasin's. In de vroegere ‘Groote Oost’, de Moluksche eilanden-zee, nog tallooze donkere plekken. Op het reuzeneiland Nieuw-Guinea, waar Engelschen en Duitschers sinds twintig jaren pas zich vestigden en méér onderzochten dan wij in drie eeuwen, staan de geheimzinnige sneeuwtoppen van het op òns gebied gelegen hooggebergte nog immer ongerept ons te tarten, vormen nu gelukkig toch het doel-wit van een dit jaar uitgaande expeditie, door het Ned. Aardrijkskundig Genootschap beraamd.

Het mooie nu in den arbeid van den heer Loebèr is, dat hij nooit in Indië was, en zoowaar van een der eilanden waar wij het langst gevestigd waren, van Timor, volstrekt nieuwe dingen op nieuw gebied ontdekt heeft, die van verre strekking ook zijn voor den geheelen Indischen Archipel.

Dit getuigt wel van bijzondere roeping, en bijzondere opmerkingsgaaf. En als wij er dan bijvoegen, dat, onder het van vele zijden samengebrachte en verwerkte studie-materiaal, uit Leiden, Amsterdam, Rotterdam, uit particulier bezit ook in Den Haag, uit Berlijn, Londen, Dresden, Weenen en Batavia, het àllerbelangrijkste bleek te komen uit òns Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, dan getuigt het tevens van de bizondere waarde die Ethnographische Musea ‘voor het volk’ kunnen hebben.

‘Voor het volk’. Want ziehier een man van heel eenvoudig komaf; ‘maar een boekbinder’ uit Leiden. Geen door de fortuin begunstigde dus; geen jongmensch, dat langs de van ouds gevestigde halten der universitaire studie tot doctor, tot geleerde bevorderd kon worden, en zoo zachtelijk inge-

1) Met erkentelijkheid moet hier de naam worden genoemd van Mr. H.A. Lorentz, te Utrecht, die op eigen kosten als assistent-zoöloog zich aansloot bij de Nieuw-Guinea-expeditie onder leiding van Prof. Wichmann.

schoven in de rijen der erkende mannen van wetenschap. Maar iemand, die zich een plaats moest veroveren door werkelijke eigen begaafdheid. Iemand, die sterk aan het dagelijksch leven gekluisterd werd uit noodzaak, en alleen in zijn vrije uren tijd vond voor liefhebberij-werk, voor journalistieken arbeid, voor Museum-bezoek in de stad zijner inwoning en daarbuiten; als ongeveer alle 'Zondagsklanten' bij zulke instellingen, tot het profanum vulgus behoorend.

Doch honderden gaan er langs, langs de toonkasten, slecht verlicht bovendien in Leiden; - en één van die honderden treft het. Maar hèm treft het diep, omdat het hem spontaan treft, vanzelf, uit kracht des dings. En het werkt bij hem na, wat hij gezien heeft; het laat hem niet los. Hij voelt zich al meer en meer aangetrokken tot dat wat hem woelt in zijn geest; hij voelt zich geroepen. En nu gaat hij werken, zich inspannen, zich afsloven als het goed is, om te bereiken, te bezitten wat hem voor den geest had gezweefd, en het anderen triomfantelijk te kunnen toonen in zijn handen: 'hier is het dan!'

De heer Loebèr was dus een liefhebber. Maar hij had innig lief. De collectie bamboe-snijwerk die zijn oom, adjunctinspecteur van inlandsch onderwijs, bij wijze van curiosa in 1895 had meegebracht van Timor, waar diens dienstwerk af en toe verblijf en reizen had gevorderd, was voor hem een blijde verrassing, weldra een openbaring. Het geluk wilde, dat hij voor langen tijd deze Timoreesche werkstukjes in bruikleen kreeg, en dag aan dag zijn oogen kon vergasten aan de superieure hoedanigheden van hun ornamentiek. Getroffen door zooveel strengen stijl bij het speelsch gemaakte werk van lieden die vrijwel als wilden te boek stonden, ging hij zoeken naar meer, of ook daar dit hooge ornamentale karakter zich handhaafde. En het bleek, dat het Museum te Leiden talrijke stukken in den diepen sluimer der vergetelheid herbergde van ouderen datum, en van nog veel zeldzamer kwaliteiten.

Er bleek een 'school' te bestaan van West-Timoreesche snijkunst in bamboe, dan ook in kalebas-schil, in hoorn, in been, en in hout. Een eigen kunststijl, een traditioneele en hoog ontwikkelde ornamentiek onder deze 'koppensnellers', bij voorwerpen van dagelijksch gebruik.

Op voortreffelijke wijze heeft Loebèr zoowel de eenzaamheid dezer verschijning in onzen Archipel door woord en afbeelding vastgesteld, in zooverre alléén op West-Timor zulk een harmonie van constructieve strengheid en kunstzinnige weelderigheid te vinden is, als de vele en deels zeer naë verwanten kortelijk behandeld, die in onze Oost, waar tòch reeds de artistieke begaafdheid zich het sterkst en oorspronkelijkst toont op het gebied der v l a k v e r s i e r i n g , aangetroffen worden bij de Dajaks, de Bataks, de Papoeas; om slechts deze drie stammen te noemen, ver van elkaar verwijderd, en alle drie echt-natuurlijk artistiek begaafd. Duidelijk spreekt hij dat uit, waar hij de West-Timoreesche bamboe-kokers, de zoogenaamde *tibaq's*, in hun snijwerk vergelijkt met dergelijke versierde stukken uit verder Indonesië:

'De Bataksche koker is dadelijk herkenbaar aan het teere ornament, dat behoedzaam met de scherpe punt is ingegrift. Slanke spiralen, met gratie gevormd, volgen elkander en vormen breede banden die aardig de strakheid van de geometrische indeeling afwisselen.

Het snijwerk der Dajaks, vooral uit Midden-Borneo, staat weer ontzag'lijk hooger. Dat ornament bestaat uit kranig gesneden spiralen, die haast spelend zich winden en ontwinden, dartel golven en uitloopen. En toch is dat luchtig lijnenspel niet verwarrend! Het evenwicht is bewaard gebleven en overal domineeren sterke partijen, die de eenheid bewaren en krachtig genoeg zijn om losbandigheid te voorkomen.

Een enorme daling geeft de Soembaneesche koker te zien, die vrijwel het type van Flores en Zuid Celebes nabijkomt. Deze is door strakke lijnen in randen verdeeld, die weer even droog en dor kleine, kantige motiefjes vertoonen.

Ornamentaal hooger staat dan ook die van N. Guinea; symbolische motieven zijn met verrassende vindingrijkheid in elkaar gewonden, zoodat het snijwerk gewoonweg een ornamentaal raadsel is.

Het ornament onzer tibaqs staat, wat waarde betreft, juist op den middenweg. Het mist de groote elegantie der Dajaksche werkstukken, maar is rijker en origineeler dan dat op Soemba, het is krachtiger dan dat der Bataks en geacheveerder dan dat der Papoea's. Het heeft een zeer apart cachet!

Een zijner eerste deugden is eenvoud,.... rustige kracht,.. haast massieve zekerheid.... Ik zou aarzelen die soberheid zoo hoog te roemen, wanneer geen meerdere kwaliteiten opgesomd konden worden, en reken daaronder vooral den rijkdom in ornamentsontwikkeling... Een vluchtig ombladeren der platen kan leeren, hoe geestig-verschillend hetzelfde thema is bewerkt, hoe gelijke opzet gebruikt is en toch leidt tot heel andere oplossingen, hoe met simpele gegevens verrassende uitkomsten zijn verkregen. En het mag met nadruk gezegd worden, dat wel niemand in dat afgelegen Timor een dergelijke ornamentcollectie vermoed zal hebben.' (p. 19-22.)

Dat alles begeleid, b e w e z e n door eigenhandig geteekende afbeeldingen tusschen den tekst, en een heele reeks platen achteraan. Met eigen oogen kan men bij de hier aangehaalde periode zien, hoe de Bataks mystiek-kabbalistisch van motievenkeus, teeder van uitvoering zijn; hoe de Dajak, met de overbluffende élégance van eene Parisienne, de bijgeloovigheden die ook hem door zijn hoofd woelen vervormt tot dartele heerlijkheid van aanzwellende en verschietende lijnen; hoe de Soembanees, ten minste in zijn graveerwerk op bamboe, stijf blijft en verlegen; hoe de Papoea wild is, maar sterk in zijn sierkunst; en hoe de West-Timorees het meest van al een s c h o o l in ornamentiek vertegenwoordigt, streng van opzet, geometrisch van basis, waarop de begaafdheid van den invidueelen kunstenaar dan spelend gaat variëeren met sierlijkheid, met luchtigheid, met schitterende weelde.

Wil men weelde zien op de afbeeldingen bij Loebèr, neem dan plaat XXI, waar stelen van in hoorn gesneden lepels zijn weergegeven, en waarbij een vogel-motief oppermachtig heerscht, dat op het snijwerk in ander materiaal slechts zelden, en dan als bijkomstigheid, te pas wordt gebracht. Met de ontzaglijke kracht van een Oostersche heraldiek staan die stoere vogelkoppen met hun sierlijke nekbuiging en opgerichte kammen ons wondervol aan te staren; terwijl daaronder (no. 145) een werkstuk is teruggegeven van ongeloofelijke teederheid, een vogelen-sprookje, een idylle van West-Timor; en rechts en links daarvan (nos. 143, 144, 146) diergelijke in hoorn gesneden lepel-handvatten zijn afgebeeld van strenger ornamentale heerlijkheid. Indien, zooals te hopen is, Loebèr's werk een tweeden druk zal eischen, mogen dan

deze meesterstukken op volle grootte teruggegeven worden!

Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië - vergeef het langwijlig uithangbord! - mag zich gelukwenschen dit werk van Loebèr, onder zeer gewaardeerden steun van den Minister van Koloniën, in het licht te hebben gezonden, en het, dank vooral dien steun, voor een bijzonder lagen prijs in den handel te hebben gebracht. Er was zoozeer behoefte aan een beknopt werk, goed geschreven, deskundig samengesteld, ruim geïllustreerd, dat binnen ieders bereik lag; en aan iedereen dus kon vertellen welk karaktervol, rustig-Oostersch en Oosterschweelderig mooi wij daar bezitten in een vergeten deel van onzen Archipel.

Timor, en wel bepaaldelijk West-Timor, ons Nederlandsch gedeelte, een bakermat van oorspronkelijke, strenge, constructieve sierkunst - wie had dat ooit gedroomd?

Indien alleen dit reeds door Loebèr aan het licht ware gebracht, verdiende zijn werk hoogen lof. De g e e s t e l i j k e b e l a n g r i j k h e i d van onze koloniën, die juist weer zoo buitengewoon terugwerkt op het beter deel onzer natie dat naar dat Oostland vaart, op de dragers onzer nationale gevoelens en gedachten, wien het niet te doen is in de eerste plaats om geld-winnen, of pensioen-verdienen, of enkel carrière-maken, maar die vóórop stellen het streven naar, het leven met dingen van edeler gehalte, - deze geestelijke belangrijkheid van onze Oost rijst verblijdend met elke ontdekking van iets waarlijk interessants, iets waarlijk moois dat daar leeft onder de bevolkingen, en geeft zoo nieuwe prikkels aan den blijden levenslust, den wetensdorst, het bewonderingsgevoel van wie daar als beste kern der Nederlanders leven. Het vormt den hoogeren en sterkeren band tusschen Moederland en Koloniën.

In zooverre heeft Loebèr reeds een nieuw pad geopend voor onze Indische volkenkunde; van een gebied, waar niemand iets bijzonders vermoedde, heeft hij de buitengewone belangrijkheid in krachtig licht gesteld. Eere daarbij ook aan twee voorloopers op dit gebied, beiden buitenlanders, Dr. W. F o y en Dr. O. R i c h t e r, die in 1899, als assistenten verbonden aan het door Dr. A.B. Meyer zoo energiek geleide Ethnographisch Museum te Dresden, te voorschijn kwamen

met een allereerste studie in deze richting, ‘Zur Timor-Ornamentik’, als bijdrage voor een toen door dat Museum uitgegeven Festschrift. Maar zoo verdienstelijk deze arbeid was als eerste wetenschappelijke proeve, de diepe beteekenis van het Timor-ornament op kunstgebied, het zeldzaam-schoone en het verwonderlijk-geometrische heeft eerst Loebèr gevoeld, begrepen, en gezegd.

Zéér goed gezegd, daarbij. Niet nu eens in den vanouds gebruikelijken, en laten we maar gerust zeggen karakterloozen, wetenschappelijken stijl, waaraan elke vreugde vreemd is geworden; een soort laboratorium-stijl, dor als kanselarij-stukken, de feiten aaneenrijgend zonder iets van die warmte en dien drang die toch ook den waren onderzoeker voortstuwen; doch goed, vlot, frisch. Hier en daar soms te losjes, rakend aan journalistiek, die, omdat ze dadelijk weer verdwijnt, heel wat meer wagen kan. Wanneer we, haast onmiddellijk volgend op de hierboven weergegeven uitstekende periode, Loebèr bij een vergelijking tusschen het Oost-Timoreesche en West-Timoreesche ornament zien neerschrijven: ‘De mannelijke ernst van den Westelijken buurman wordt weggedarteld door behaagzieke vrouwenlachjes’ (p. 22), dan wekken die ‘behaagzieke vrouwenlachjes’ bij ‘dartele’ bamboe-versierders op Oost-Timor niet anders dan gemeesmuil bij òns, en komt ons het onaangename woord ‘phrase!’ op de lippen. Juist iemand die g o e d schrijft, moet m o o i-schrijverij innig haten.

Zoo ook kon het geheele hoogst belangrijke hoofdstuk III, waar de 4 groepen worden behandeld die bij de West-Timoreesche ornamentiek op bamboe te onderscheiden zijn, krachtiger gecomponeerd, helderder uiteengezet wezen; in één woord, m é é r s t i j l vertoonen. Noblesse oblige! Waar men schrijft over dingen van aanmerkelijken kunst-stijl, - zachtst, dat men dan zelf aan eigen stijl ook hooge eischen stelle van kracht en methodische afronding. En zoo zou er hier en daar, bij een tweeden druk, nog wel wat te zuiveren of om te werken wezen.

Het best geslaagd, het meest dus in harmonie met het mooie onderwerp, zijn de drie laatste hoofdstukken, waar de rijkdom der Timoreesche versieringskunst, als zij werkt op andere materialen dan bamboe, wordt beschreven; de vraag wordt gesteld naar de oorzaken dezer wonderlijke verscheiden-

heid, varieerend met de stof waarop en het doel waarvoor gewerkt wordt; en ten slotte de gewichtige kwesties ter sprake komen, hoe de meetkundige grondslag te verklaren mag zijn die, volgens Loebèr's onderzoekingen, het West-Timoreesche ornament in bamboe beheerscht, welke verwantschap voorts met andere Indonesische verschijnselen op siergebied valt vast te stellen, en welke vèrstrekkende gevolgtrekkingen daaruit weer te maken zijn voor het juist begrip van het wezen en den ontwikkelingsgang van het Maleisch-Polynesisch ornament in het algemeen.

Voor West-Timor, waar een zoo rijke sierkunst nog heden ten dage bloeit op zuiver-geometrische basis, stelt Loebèr een onmiskenbaren achteruitgang vast in vergelijking met wat in de eerste helft der 19e eeuw daar verzameld kon worden door de leden der Natuurkundige Commissie, door Macklot vooral en Müller - beiden Duitschers in Nederlandschen dienst -, wier collecties weer de oudste Indische kern vormen van 's Rijks Ethnographisch Museum. De prachtige hoornen lepels, hierboven al genoemd, de niet minder verwonderlijke en wéér gansch anders versierde houten kammen, waarvoor men Loebèr's Plaat XXII zie, meesterstukken van haast spookachtig-monumentale symboliek, komen alléén voor te Leiden, en alléén in de alleroudste serie 1 aldaar, de collectievon Siebold-Macklot, en de serie 16, in 1861 van Dr. S. Müller verworven, maar, voorzoover Timor aangaat, door Macklot en Müller gedurende hun reis in 1828-29 daar verzameld.[1] Niet mogelijk is het toch, dat latere onderzoekingsreizigers juist deze ongemeene werkstukken onopgemerkt zouden hebben gelaten!

En ook - al roert Loebèr deze kwestie niet aan - niet mogelijk is het, dat wij hier het gewone verschijnsel zouden hebben dat inlandsche volken, zoolang ze afgesloten hun eigen leven leven, ongerept hun oorspronkelijke kracht bewaren, maar in contact gekomen met vreemden, meestal bijdehandscher en gewikster lieden, verslappen, hun eigen-ik prijsgevend voor wat hun op gemakkelijker wijze door import gebracht wordt. Dan zou op Timor maar een van de vele phasen van achter-

1) Eéne uitzondering maakt de hoornen lepel van afb. 139 bij Loebèr, serier 695, no. 25; dus uit de collectie-von Rosenberg, en óók wel zeker oud.

uitgang zich voordoen, die ook elders voorkomen, waar vreemde invloeden de eigenaardige vermogens van afgezonderde volken gaan ondermijnen. Doch op Timor kan dat niet! Méér bevaren werd het eiland vroeger dan nu; weleer was het een voorname aanlegplaats voor alle moesson-vaart tusschen Java en de Molukken, vice versa; thans is het een vrijwel vergeten, onbezochte uithoek. Europeesche invloeden - die machtige veranderaars van inlandsche zeden in het Oosten - zijn er tegenwoordig nog even onbeduidend als vroeger; 'Timor voor de Timoreezen' is nog steeds een feit.

En tòch die achteruitgang in het beste wat zij vermogen; in rijkdom vooral, in veelzijdigheid. Maar wat ze doen, nog sterk door strenge school, door *adat* of hoe men het noemen wil, overgeërfde versieringsbegrippen, en overgeërfde meesterlijke techniek. Misschien toch ook weer verrijking in andere richting. Want het drieblad-ornament is nog niet op de oudere bamboe-kokers gevonden; en de beenen kalkkokers met hun naturalistische doch krachtig gestileerde motieven zijn zonder uitzondering in de Musea van jongeren datum, te Leiden bijna alle uit de verzameling-Dr. ten Kate van 1890.

Voorzooveel thans te zeggen valt, zou men dan ook op Timor bij de inlandsche bevolking kunnen spreken van een langzaam achteruitgaan door geheel innerlijke oorzaken, een stille regressie van een hooger stand van ontwikkeling, die, blijkens de prachtige kwaliteiten van rustige kracht en sierlijke weelde die nu nog in de lands-ornamentiek volop levende bleven, inderdaad van nooit op zoo'n eiland vermoeden adeldom moet geweest zijn. Zoo brengt hier dan het historisch-systematisch onderzoek bij deze volken die zelve geen geschiedenis schreven, op grond van het ethnographisch materiaal van ouder en jonger datum in verschillende Musea verspreid, alreeds tot deze verrassende vraag: hebben wij op Timor niet te doen met de mooie overblijfselen van een door-zichzelf-vervallen hoogere beschaving?

De verre strekking van een diergelijke vraag voor den ganschen Indischen Archipel springt in het oog, zoodra men daarmee het feit verbindt dat Loebèr in zijn laatste en meest onthullend hoofdstuk de aanwezigheid constateert van een meetkundigen grondslag voor het vlakornament der

Maleisch-Polynesiërs, een d r i e h o e k-s t e l s e l dat zijn versieringen construeert op vlak-indeelingen naar hoeken van 30° en 60°, en aldus de in 1896 verkondigde constructieve denkbeelden van den architect J.H. d e G r o o t [1] in b e w u s t l e v e n voor die hoekwaarden van 30° en 60° terugvond, allereerst bij de West-Timoreesche sierkunst, dan bij de verdere verwanten, de Melanesiërs, de Mikronesiërs, de Polynesiërs, en de eigen Indonesiërs, met de inboorlingen van het schiereiland Malaka er bij.

Dit was wat ik in 1901, toen mij Loebèr's handschrift ten dienste stond, reeds durfde noemen ‘de kern van een w e z e n l i j k e o n t d e k k i n g op Indonesisch kunstgebied’ (Ind. Gids, 1901, II, p. 1198). En nu deze zijn arbeid over Timoreesch snijwerk en ornament uitgegeven voor ons ligt, waarbij, lest best, aan het slot die hoogst belangrijke kwestie in vogelvlucht beschouwd en het vertrouwen uitgesproken wordt dat dit driehoek-stelsel, bij nader onderzoek, zal blijken te berusten ‘*op een zeer vernuftig getallenstelsel*’ (p. 78), nu durf ik met klem nogmaals beweren dat hier een volslagen nieuwe weg werd ingeslagen voor de Indische Volkenkunde, een verrassend nieuw verschiet geopend voor het historischsystematisch onderzoek der Indonesische volkeren-beschaving.

III.

Het kostbaarste materiaal voor de kennis dier Timor-ornamentiek was, als gezegd, de schat die berustte in ons Rijks Ethnographisch Museum.

En als vanzelf komt daarmee vóór ons te staan de gewichtige, de verwarde, de nu langzamerhand haast chronisch geworden kwestie der juiste vestiging van 's Rijks Ethnographisch Museum.

In het volgende zal het mijn streven wezen o p z o o o n p a r t i j d i g-m o g e l i j k e w i j z e, door koel uiteenzetten der vraagpunten, der voor's en tegen's, maar tevens door v o l k o m e n-v r i j m o e d i g e b e h a n d e l i n g te trachten eene

1) Driehoeken bij ontwerpen van ornament voor zelfstudie en voor scholen. Door J.H. de Groot, en Jacoba M. de Groot. Amsterdam, Joh. G. Stemler Cz., 1896. Tekst met 52 platen.

oplossing te vinden voor deze zaak; een zaak van zooveel tegenspraak en strijd.

Gelukkig is dit voor den rustigen beschouwer aanzienlijk makkelijker gemaakt, sedert op 1 Oct. j.l. in het licht kwam het Rapport der Commissie van Advies betreffende 's Rijks Ethnographisch Museum, vrucht van het onderzoek ad hoc door 5 Leidsche autoriteiten, 1 Amsterdamsche, 1 Delftsche, en 1 Haarlemsche ingesteld, terwijl een Referendaris van het Departement van Binnenlandsche Zaken als secretaris optrad.

Het ging daarbij, men weet het, om de kwestie: Leiden of Amsterdam?

Want sinds 1895, toen op 13 December door het votum der Tweede Kamer het voorstel van Minister Van Houten met 52 tegen 37 stemmen verworpen werd om 's Rijks Ethnographisch Museum over te brengen naar 's-Gravenhage, en evenzeer met 52 tegen 36 stemmen verworpen was het amendement-Bool, om een nieuw Rijks Ethnographisch Museum te stichten te Leiden, had Leiden als feitelijke bezitster der Rijksverzameling het veld behouden, hoezeer zonder overwinning, doch was Den Haag van de baan geraakt. Maar tegelijkertijd waren de kansen van Amsterdam gerezen, omdat een voorafgegaan amendement-Cremer ter uittrekking van een memoriepost tot ‘Bouw van lokalen voor 's Rijks Ethnographisch Museum’ 39 stemmen op zich had kunnen vereenigen van de totale 88.

Aan dit laatste amendement lag de gedachte ten grondslag, dat 's Rijks Museum van Ethnographie beter dan te Leiden geplaatst zou wezen te Amsterdam.

Immers de toenmalige Directeur, de volijverige Mr. L. S e r r u r i e r, die sinds November 1880 het zelfstandig bestierde en met alle krachten voortdurend het verrijkt had, was in de laatste jaren van zijn beheer steeds nadrukkelijker tot de overtuiging geraakt dat het Museum niet tot zijn recht kon komen in een stille academie-stad, maar ten volle behoefte had aan verplaatsing naar een groot centrum van leven en verkeer, niet dus thuis hoorde te Leiden, waar het was, doch òf in Amsterdam òf in 's-Gravenhage gevestigd moest wezen. In October 1893 opgetreden met zijn brochure ‘Museum of Pakhuis?’, had hij reeds Leiden als plaats veroordeeld met deze woorden: ‘De ethnographische musea in het buitenland

zijn dan ook nergens aan de universiteit verbonden... Ze zijn gevestigd in de groote centra van verkeer, omdat ze worden opgevat als een element ter volksopvoeding' (p. 8); maar had toch de mogelijkheid open gelaten, dat óók te Leiden dat Museum, mits naar eisch ingericht, een roeping kon hebben. 'Het Museum k o n ongetwijfeld zijn een hulpmiddel voor het Akademisch onderwijs... Het Museum k o n een hoogst aantrekkelijke leerschool voor het volk zijn, speciaal ten aanzien van onze koloniën in Oost en West... Doch Leiden is een kleine stad, waar weinig vreemdelingen komen en nog minder bewoners van het overige Nederland.' (p. 8-9.)

Beslister nog pleitte Serrurier in zijn Gids-artikel van Juni 1894, onder den titel 'De Leidsche Rijksmusea', voor een verplaatsing uit Leiden. Na het eigenaardige karakter der natuurhistorische musea en ook van het oudheidkundige museum, alle in Leiden evenzeer gevestigd, te hebben nagegaan, kwam hij ten opzichte van 's Rijks Ethnographisch Museum tot de conclusie, dat 'door blijvende vestiging [hiervan] in een kleine akademiestad aan de nederlandsche natie wordt onthouden het beste middel tot opvoeding des volks, tot aankweeking van lust tot onderzoek, door de aanschouwelijke voorstelling van 's menschen geestelijke en stoffelijke werkzaamheid.' (l.c., II, p. 512.)

Maar nog sterker sprak hij zijn sympathie voor die verplaatsing uit, toen hij in October 1895 te voorschijn kwam met zijn geruchtmakende brochure 'Museum of Mesthoop?', aan den voor-avond dus der Kamerdebatten over het voorstel van Minister Van Houten om het Museum in 's-Gravenhage te vestigen, waarbij het alternatief van verplaatsing naar Amsterdam door de Regeering was uitgesloten.

Toen schreef hij, als zijn laatste woord dat invloed kon uitoefenen op de beslissing der Kamerleden: 'Ik heb het nooit verbloemd, dat mijne sympathieën waren voor overbrenging van 's Rijks Ethnographisch Museum naar de hoofdstad van het Rijk, vooreerst omdat zij is de hoofdstad, omdat het zielental daar zooveel hooger is dan in eenige van onze Nederlandsche steden; maar tevens omdat ik daardoor niet zonder reden hoopte, ook de ethnographische verzameling van Artis onder mijn beheer te krijgen. Doch de tegenwoordige Minister heeft zich uitgesproken voor den Haag. Van zijn

wijs beleid mag men verwachten, dat de mogelijkheid om te Amsterdam een gebouw voor 's Rijks Ethnographisch Museum op te richten met nauwgezetheid overwogen, doch onuitvoerbaar is gebleken.

Hoofdzaak is voor mij altijd geweest de overbrenging naar een groote stad, bijzaak welke stad daarvoor zou worden aangewezen. Het is dus geen inconsequentie als ik mij thans uitspreek voor den Haag, de stad waarvoor de verzameling von Siebold bij den aankoop was bestemd, blijkens het rapport der commissie van taxatie, waarin ook een Leidsch hoogleeraar zitting had'. (l.c. p. 10.)

Inderdaad; wanneer men de belangrijke stukken naleest door Minister Van Houten in 1895, en in 1897 - toen hij ten tweeden male, kort voor zijn aftreden, trachtte 's Rijks Ethnographisch Museum naar 's-Gravenhage te verplaatsen - aan de Tweede Kamer overgelegd, vooral de Memorie van Antwoord in het eerste, de Memorie van Toelichting in het laatste jaar[1)], - kan men niet anders dan volmondig toestemmen dat van 1815 af, toen het legaat van Mevr. de Wed. Royer den grondslag legde tot het toekomstig Museum,, en toen Koning Willem I in 1826, 1831 en 1832 de waardevolle collecties-Cock Blomhoff, von Siebold, en Van Overmeer Fisscher voor te zamen *f* 83,600 van Rijkswege aankocht, waaraan nog in 1838 het tweede en belangrijkste deel der collectie-von Siebold voor *f* 46,500 werd toegevoegd, geen ander denkbeeld heeft bestaan dan het Rijksmuseum in 's-Gravenhage te vestigen. Of, zooals het in het Kabinets-schrijven van 18 Juni 1838 reeds met volle bewustheid en vollen titel heette: 'ten einde aldus een Ethnographisch Museum te vormen, hetgeen niet weinig tot luister dezer stad ['s-Gravenhage] zou bijdragen.'

Ons oudste Rijks Ethnographisch Museum - al heette het toenmaals officieel slechts 'Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden' - is dan ook feitelijk van 1821 - 1 Juli 1864 gevestigd geweest te 's-Gravenhage, in de onderverdieping van het Mauritshuis; iets, dat wel niet allen Hagenaars meer voor den geest zal staan. Doch de tweede

1) Hand. St.-Gen. 1895-96, Bijlage A, 2, Ve Hfst., 12, fol. 43-45; en Hand. St.-Gen. 1896-97, Bijlagen, sub 194, fol. 1-5. Dit laatste stuk werd overgedrukt in Ind. Gids, 1897, I, p. 832-842.

aankoop der collectie-von Siebold is, wegens plaatsgebrek te Den Haag, oorzaak geweest dat Leiden in het geding trad. Want, omdat men zelfs in de residentie de collectie-Overmeer Fisscher reeds niet bij de andere 'zeldzaamheden', versta: vooral Japansche en Chineesche ethnographica, had kunnen opnemen, maar elders in de stad onder dak had moeten brengen, kon men er in 1838 nog veel minder plaats vinden voor de groote collectie-von Siebold; en werd deze bij besluit van 9 Jan. 1839, n°, 96, 'in afwachting' onder bewaring gelaten van den te Leiden wonenden Dr. von Siebold, die haar verzameld en verkocht had, doch nu haar voor het Rijk tegen vergoeding zou blijven huisvesten, tot tijd en wijle de Regeering haar eigen gebouw zou aanwijzen.

Niets is duurzamer dan het voorloopige, hebben de geestige Franschen, die het leven van zijn komischen kant plegen te bezien, terecht gezegd. Het 'in afwachting' van 1839, werd, door zekere wel meer voorkomende Nederlandsche traagheid, allengs een 'in perpetuum'. Von Siebold verliet in 1859 weer ons land; te Den Haag was men nog niet 'klaar' met de sinds 1838 duidelijk aanwezige plannen; dus moest er in 1859 te Leiden in allerijl een huis gehuurd om de collectievon Siebold te 'stallen.' En Den Haag kon zeggen zijn kans verkeken te hebben, toen deze Leidsche collectie op 1 Juli 1864 werd gepromoveerd tot den titel 'Rijks Ethnographisch Museum', terwijl het Mauritshuis met zijne ethnographica blijkbaar in zijn maag bleef zitten; zoodat in 1875 het Kon. Kabinet van Zeldzaamheden werd gevestigd in een huurhuis op den Vijverberg, en in 1883, voor zooveel de ethnographica betrof, óók naar het Leidsche Museum werd overgebracht.

Zalig zijn de bezitters, kon Leiden zeggen. Of, zooals Minister Van Houten het goed in de Kamerzitting van 13 Dec. 1895 formuleerde: 'de verzameling (is) tot dusver *vi inertiae* te Leiden gebleven.'[1] In minder parlementair Hollandsch: door Nederlandsch traagheids-vermogen had Leiden al meer en meer zijn voorrecht door bezit in de

1) Hand. St. Gen. 1895-96, II, fol. 602.

weegschaal kunnen stellen tegen de historische rechten van Den Haag.

Scherp bracht de Minister in zijn Memorie van Antwoord van 1895 het aldus onder woorden: ‘De gemeente Leiden, welke zich nooit eenige opoffering van welken aard ook ten behoeve van het Museum te getroosten heeft gehad, noch tot dusverre van bijzondere belangstelling heeft doen blijken, kan derhalve geenerlei historisch of ander recht daarop doen gelden, en kan slechts dankbaar zijn dat zij door een toevalligen samenloop van omstandigheden een aantal jaren het genot heeft gehad van eene verzameling welke niet voor haar bestemd was.’ (l.c. fol. 44.)

Voor wie meenen mocht, dat Leiden allengs bezit-rechten had verkregen op de verzameling, kunnen de woorden dienen van den Minister, in antwoord aan het Kamerlid Travaglino: ‘dat bezit geen recht geeft tegenover den eigenaar en ten tweede dat bezit om rechten te geven en om verjaringsrecht te geven, moet zijn een bezit *pro domino animo sibi habendi,* van welke elementen van bezit noch voor de Universiteit, noch voor de gemeente Leiden sprake kan zijn.’[1)]

En voor wie meenen mocht, dat het Rijk niet vrij was in zijne beschikking over alles wat het Ethnographisch Museum aan diverse collecties bevatte, kan dienen wat de Minister in zijn Memorie van Antwoord, dd. 29 Nov. 1895 pertinent verklaarde: ‘Juridische bezwaren tegen de verplaatsing, aan geschenken ontleend, bestaan niet; geen enkel geschenk is gedaan, veel min aanvaard onder eenige belemmerende verplichting.’ (l.c.). Terwijl hij in de Kamerdiscussie van 13 Dec. hierop nogmaals den nadruk legde, er aan toevoegend dat dit punt een onderwerp van opzettelijk onderzoek was geweest.[2)]

1) Hand. als boven, ibid. Tot recht verstand der Lat. aanhaling, moet men achter *domino* een komma denken.

2) ‘In de Memorie van Beantwoording is, naar aanleiding van het denkbeeld dat rechtsschennis zou geschieden door verplaatsing dezer collectie, welke door het Staatsbelang naar het oordeel der Regeering werd geboden, in détails de uitslag medegedeeld van het uitvoerig onderzoek daarnaar. Door die mededeeling schijnt mij inderdaad bewezen, dat de conclusie, die de heer Travaglino wel heeft tegengesproken, maar niet op goede gronden - dat de Staat in zijne beschikking over deze collectie door niemand hoegenaamd kan worden beperkt - door de bescheiden wordt gerechtvaardigd.’ (l.c. fol. 602).

Minister Van Houten was dus volledig vrij geweest bij zijn voorstel tot verplaatsing van het Museum uit Leiden naar elders. Wogen hem de historische rechten van 's-Gravenhage zóó zwaar, dat geene andere groote stad bij hem in aanmerking was gekomen? Had hij over Amsterdam niet gedacht?

'Ik erken gaarne' - aldus de Minister in de gedenkwaardige avondzitting van 13 Dec. 1895 - 'dat ik, mij onledig houdende met de vraag waar het museum zoude moeten gevestigd worden, het eerst heb gedacht aan Amsterdam.'

Waarop was dit dan afgestuit, terwijl toch Natura Artis Magistra beloofd had haar Ethnographisch Museum samen te zullen smelten met de Rijksverzameling, en kosteloos bouwgrond had aangeboden op haar eigen terrein? Eerstens, zei de Minister, omdat hij vreesde dat er door deze vereeniging met Artis te veel ethnographische 'doublures' zouden blijken te ontstaan; ten tweede, omdat er te weinig grond in Artis beschikbaar was, en er aldus financieele bezwaren ontstonden; maar dan: 'De hoofdreden is echter geweest, dat ik de ethnographische collectie te Amsterdam rijk genoeg vond om als zelfstandige collectie te blijven voortbestaan. Ziedaar de reden, die mij heeft doen afzien van Amsterdam. Indien de belangstelling in de Amsterdamsche collectie is vermeerderd dan zal het weinig moeite kosten die collectie zoodanig uit te breiden, dat zij ook voor Amsterdam meerdere aantrekkelijkheid krijgt.' (l.c.)

Met andere woorden: Minister Van Houten vond, dat Amsterdam reeds een behoorlijk Ethnographisch Museum in Artis bezat, hetgeen zich door offervaardigheid der burgerij diende uit te breiden; hij vond, dat de Rijksverzameling niet op zijn plaats was te Leiden, er ook nooit voor bestemd was geweest, en dat Leiden al blij mocht zijn het zoo lang in zoete rust bezeten te hebben; maar dat Den Haag, hetgeen geen schitterend Rijksmuseum bezat gelijk Amsterdam sinds 1885, geen 3- of 4-tal Musea zooals Leiden van Rijkswege reeds binnen zijn veste had zien inrichten, èn op historische gronden, overeenkomstig Koning Willem's duidelijk reeds in 1838 uitgesproken wensch, èn op moreele gronden, ten volle recht had het nieuwe Rijks Ethnographisch Museum nu eens op z i j n gebied te zien verrijzen.

'Nu wensch ik niet te maken - en daartoe strekt ook

het voorstel niet - een hulpmiddel voor de academische studiën te Leiden.

‘Ik wensch in het leven te roepen een *nationaal* museum ter plaatse waar het het beste is gevestigd.’

Aldus de Minister in zijn verdediging voor de Tweede Kamer. Die plaats, waar het Museum het beste zou zijn, was 's-Gravenhage; waar veel verkeer was, en waar het nut van den inhoud voor k u n s t n i j v e r h e i d e n k u n s t het meest tot zijn recht zou komen. Want deze laatste beteekenis was duidelijk door den Minister op den voorgrond gesteld - waarschijnlijk voorgelicht door den heer De Stuers - zoodat het Kamerlid Beelaerts van Blokland reeds eenigszins schamper sprak van een ‘museum van kunstnijverheid.’[1)]

Maar 's-Gravenhage verloor den slag, en Leiden won hem evenmin; doch de meeste stemmen - al waren het er slechts resp. 2 en 3 meer; en al werd het óók verworpen - vereenigde het amendement-Cremer, dat den heelen bouw voor ‘Memorie’ wilde uittrekken, d.i. toenmaals beter vond nog geen beslissing te nemen. Men moest doen, zoo zeide de voorsteller in zijn toelichting, alsof men zich bevond op de markt te Richmond, en afwachten van welke zijde, van welken der drie gegadigden, Amsterdam, Leiden, of Den Haag, de meest voordeelige aanbiedingen kwamen. Dat de heer Cremer vóór Amsterdam was, en met zijn memorie-post de mogelijkheid tot stichting van het Museum in Amsterdam wilde open houden, wist iedereen. De heer Beelaerts van Blokland - die het best voor de belangen van Leiden in de bres trad - sprak zelfs van een ‘gesloten vizier’ waarmede de heer Cremer streed, daarbij trouwens diens volle recht erkennend om met gesloten vizier te strijden. Maar als men bij parlementaire debatten gaat spreken van een gesloten vizier, weet iedereen, in de eerste plaats ieder Kamerlid, wat er achter dat vizier te kijk is.

Het Kamerlid Kuyper stemde vóór het amendement-Cremer, dat met 39 tegen 49 stemmen viel. Trouwens, óók het ministerie-Mackay was van zins geweest een nieuw Ethnographisch Museum te stichten, waarbij de toenmalige Regeering

1) Het gevolg der aanneming van 's Ministers voorstel zou toch, volgens hem, zijn: ‘dat het Ethnographisch Museum.... van aard en strekking geheel verandert, dat het vervormd wordt tot eeu museum van kunstnijverheid.’ (l.c. fol. 603.)

al evenzeer ‘niet van meening was, dat dit per se behoorde gevestigd te worden te Leiden.’ (Mem. v. Toel., l.c., fol. 3.)

Het was goed, deze vóórgeschiedenis van de thans hangende kwestie zoo beknopt, maar tevens zoo zakelijk mogelijk even op te halen. Niet iedereen heeft de lijvige Handelingen der Staten-Generaal tot zijne beschikking; en de polemiek, die in de afgeloopen maanden November en December gaande is geweest in dagbladartikelen en brochures, ja zelfs het eigen Rapport der Commissie van Advies, heeft te weinig uiteenzetting gegeven van wat er in 1895, en verzwakt in 1897, gebeurd is, om niet voor ieder de antecedenten van de tegenwoordig weer opgedoken - en, laten wij in 's Hemels naam hopen, nu eindelijk in den een of anderen geest uit te maken - Museumkwestie nogmaals bijeen te stellen.

Wie dat sinds kort verschenen ‘Rapport der Commissie van Advies betreffende 's Rijks Ethnographisch Museum’ met koelen zin doorleest, voelt aan het slot zich geprikkeld door een eigenaardig-aangenaam, kittelend gevoel. Hij voelt iets opkomen als een echt-menschelijken lach, voor zoover die bestaanbaar is tegenover zoo ernstig een kwestie en zulke deftige autoriteiten.

Want, al lezende, is hij getuige geweest van een Homerisch gevecht tusschen Leiden en Amsterdam, vijf tegen één; of, zooals het schrijver dezes, die aan Indische studiën doet, onwillekeurig voor den geest kwam: de vijf Pandawa's tegen één Koerawa. Waarbij slechts twee autoriteiten van elders balsem in de geslagen wonden trachten te gieten, door een accoord voor te slaan tusschen beide vechtende partijen.

De lezer toch treft in den bundel aan: 1°. Een pleidooi van vijf Leidenaars; met Bijlagen, en plattegrond; 2°. Een pleidooi, gemerkt G, van één Amsterdammer; 3°. Een dupliek, gemerkt E, der vijf Leidenaars; 4°. Een bemiddelingsvoorstel, gemerkt F, van de twee buiten-autoriteiten.

In het algemeen gesproken, kan wat één persoon als vrucht van eigen overtuiging opstelt, meer eenheid vertoonen dan het gezamenlijk opgesteld stuk van meerderen, die onwillekeurig elk iets van zichzelf in het gemeenschappelijk rapport wenschen opgenomen te zien. Aan dit algemeene verschijnsel beantwoordt ook voor den onpartijdigen lezer het bedoelde Rapport der Commissie van Advies. De nota van den éénen Amster-

dammer, den heer J.W. IJzerman, zit beter in mekaar dan het ‘Rapport der Commissie’, zooals het heet, versta: de Nota der Meerderheid, der Leidsche partij. En de dupliek van Leiden's zijde, nu voluit onderteekend door Dr. P.A.A. Boeser, Prof. Dr. M.J. de Goeje, Prof. Dr. J.J.M. de Groot, Prof. Dr. A.E.J. Holwerda, en Dr. J.D.E. Schmeltz, is bepaald minder geslaagd te noemen; die dupliek is boos, kribbig.

Als een staaltje van den weinig-vriendelijken stijl dezer dupliek moge het volgende gelden, waar het vroegere denkbeeld van een Handels- en Monstermuseum, aan een Rijks Ethnographisch Museum te verbinden, besproken wordt.

‘Iedereen begrijpt, dat zulk eene inrichting volstrekt niets met een Ethnographisch Museum te maken heeft, en toch wordt soms op hoogen toon dit Museum voor den handel opgeëischt, en zoo het valsche denkbeeld gewekt, dat dit wel het geval is. Ons dunkt, ook de belangen van den handel zijn van te ernstigen aard om met zulk een oppervlakkigheid behandeld te worden. De handel mag niet in den waan gebracht worden, in een Ethnographisch Museum iets te zullen krijgen wat op een Handelsmuseum gelijkt.

Die verwarring van ethnographisch- en handelsmuseum is reeds tamelijk oud. Zij schijnt het eerst te zijn opgekomen kort na 1883 in den boezem der toen gestichte koloniale vereeniging.’ (p. 54.)

Wanneer men ziet, dat de Leidsche dupliek nu onmiddellijk laat volgen een afdoende bestrijding van dit denkbeeld door Mr. Serrurier (!), in 1888 (!), en dan ook concludeert: ‘Het is merkwaardig, dat, in weerwil van deze afdoende wederlegging, het denkbeeld nog enkele voorstanders heeft’ (p. 55); maar als men dan tevens ziet, dat.... n i e t s v a n d i e n a a r d in de nota-IJzerman te vinden is,[1] - dan vraagt men

1) Wèl haalt de heer IJzerman met kalme ironie op p. 80 eigen woorden van Dr. Schmeltz aan, door dezen geuit in de conclusies van het verdienstelijk rapport ‘Ethnographische Musea in Midden-Europa. Verslag eener studiereis 19 Mei-31 Juli 1895’ (Leiden, 1896), waar Dr. Schmeltz (l.c. p. 96) zeide: ‘Behalve het erkende nut van ethnographische Musea voor de wetenschap, leveren zij kostbaar materiaal voor de studie van den kunstenaar en van den kunstindustriëel en kunnen zij dienstbaar gemaakt worden aan de belangen van den koopman die in verre gewesten handel drijft.’
Leiden trekt dus tegen Amsterdam van leer met een beroep op Mr. Serrurier - den boozen Pier voor Leiden! - in 1888, en Amsterdam houdt aan Leiden woorden voor van een der Leidsche kampioenen uit 1896. Is dat uiet geestig?

zich verbaasd af: waar winden de heeren zich toch voor op? Waarom dat schermen tegen alleen in hun fantasie aan wezige vijanden, en met zulke booze woorden - ‘soms op hoogen toon’ ‘het valsche denkbeeld’ ‘oppervlakkigheid,’ ‘in den waan’ -? Is dit schermen in de lucht practisch of waardig?

Victor de Stuers heeft dan ook met recht aan dit soort van stijl zich geërgerd, en zijn kostelijk-vermakelijke brochure ‘Een geheim rapport. Onthulling’ in het licht gezonden. Het antwoord was Prof. de Goeje's brochure ‘Waar blijft de waardigheid? Een woord over de Museumquaestie.’ Die vraag van deze Leidsche zijde was echter allerzonderlingst; in zijn dupliek had men immers zelve alle waardigheid prijsgegeven!

Doch waardigheid of geen waardigheid, - om de w a a r h e i d is het te doen. En die zal in het volgende zoo onpartijdig-mogelijk gezocht worden.

Welke zijn d e r e c h t e n v a n L e i d e n op een nieuw te stichten Rijks Ethnographisch Museum?

Niemand zal ontkennen, dat het vrijwel ongestoorde bezit der collectie-von Siebold sinds 20 April 1831 - den datum van het Kon. Besluit tot eerste aanvaarding; de afrekening had later plaats -; die voorts in 1859 onder het beheer kwam van den Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden, Dr. C. Leemans, en van toen af door schenking zich begon uit te breiden; die op 1 Juli 1864 den naam verwierf van Rijks Ethnographisch Museum, nu eerst recht aanzwellend door schenking en ook door aankoop; waarover op 15 Nov. 1880 een afzonderlijk conservator, waarnemend Directeur, Mr. L. Serrurier, werd aangesteld; die op 31 Dec. 1880 door Minister Six werd gebracht op de lijst der Universitaire verzamelingen; waarover op 21 Febr. 1882 Mr. Serrurier tot Directeur werd benoemd, terwijl op 15 Mei van dat jaar nog een conservator, de heer J.D.E. Schmeltz, werd toegevoegd; waarheen in 1883, bij het in orde brengen van het nieuwe Rijksmuseum te Amsterdam, alle ethnographica werden overgebracht die nog in Den Haag waren, en weleer bestemd waren geweest om de kern te vormen van een te 's-Gravenhage te vestigen Rijks Ethnographisch Museum; - niemand zal ontkennen, dat dit langdurige bezit van een al meer en meer zich uitbreidende verzameling z e k e r e a a n m e r k e -

lijke historische rechten inhoudt voor de stad Leiden, om nu niet, ten bate van Amsterdam, van alles ontroofd te worden.

Om eenige cijfers te geven van die groote uitbreiding in den loop der jaren, het volgende: van 1831-59 had men alleen de serie 1 te Leiden, d.i. de collectie-von Siebold; onder het beheer van Dr. Leemans, 1859-80, kwamen de series 2-250 er bij; onder Mr. Serrurier als Directeur, 1880-96, de series 251-1100; onder den tegenwoordigen Directeur, Dr. Schmeltz, 1 Oct. 1896 tot heden, de series 1101-1368. Graphisch voorgesteld, loopt de lijn 29 jaar horizontaal voort, stijgt gedurende 22 jaar geleidelijk, stijgt dan gedurende 17 jaar met snellen spoed, en rijst in de laatste 7 jaar ook nog flink, doch slechts met een derde van de snelheid in het Serrurier-tijdvak.[1)]

Voorts heeft Leiden zekere wetenschappelijke rechten op het behoud der verzameling; deels zuiverwetenschappelijke, deels paedagogisch-wetenschappelijke.

De zuiver-wetenschappelijke rechten, laat ons dat dadelijk opmerken, konden buitengewoon veel krachtiger zijn.... indien de HH. Leidsche professoren zich wat meer *metterdaad* aan het Museum gelegen hadden laten liggen! Kan iemand in eenig geschrift van Prof. Veth, den eersten en eenigen Indiśchen encyclopaedist dien wij tot nog toe gehad hebben, één plaats aanwijzen waar hij opmerkzaam maakt op voorwerpen in het Leidsche Museum aanwezig? Kan iemand iets dergelijks aanwijzen in de geschriften van Prof. Wilken, Veth's opvolger, en den stichter der Nederlandsche vergelijkendethologische school? Neen! Maar wèl, gelijk het reeds met een soort bitter genot opgemerkt werd in Minister Van Houten's Memorie van Toelichting van 24 April 1897, heeft Prof. Wilken voor het allerlaatste stuk dat het hem gegeven zou zijn te schrijven, ‘De hagedis in het volksgeloof der Malayo-

1) De gegevens voor het hier bijeengestelde zijn ontleend aan Bijlage D in bedoeld Rapport; de daar gegeven lijst van materiaal-vermeerdering te Leiden is echter verre van volledig - verscheiden series blijven onvermeld; en nergens wordt het aantal nummers eener serie opgegeven -, deels onnauwkeurig; steeds b.v. Semmelinck, lees Semmelink; Bloeme, lees Blume. Een graphische voorstelling, als boven geschetst, ontbreekt. Door de onvolledigheid der lijst, en het ontbreken van alle aanwijzing der veranderingen in het beheer moesten de serie-nummers 250 en 1100 eenigszins gegist worden.

Polynesiërs' (1891), 'wel voorwerpen uit het Amsterdamsch Museum gebruikt, doch het materiaal in 's Rijks Ethnographisch Museum opgehoopt, voorbijgezien!' (l.c. fol. 3.)

Wanneer we dan het Kamerlid Beelaerts van Blokland, die, nogmaals zij het gezegd, het best in December 1895 voor Leiden in de bres trad, met breed gebaar de volgende zinnen hooren voordragen: 'Wanneer Nederlandsche ethnologen, die met roem en eer in binnen- en buitenland bekend staan, mannen als de Groot, de Goeje, van der Lith, Schlegel, Tiele, in eene zaak die hun zoo nauw raakt, al het mogelijke doen om het Museum voor hun onderwijs te behouden, kunnen zij bij hunne eigene Regeering niet genoeg gewicht in de schaal leggen! Zij mogen hebben verklaard en blijven verklaren, dat zij èn voor hun eigen studie èn voor hun onderwijs het Museum niet kunnen missen, dat kan niet opwegen tegen de voordeelen van een ruim vreemdelingenverkeer!' (l.c. fol. 604) - dan, om ook eens 'de taal der geleerden' te spreken, willen wij niet zeggen 'Saxa loquuntur', maar zeggen 'Saxa loquantur', 'Laten de steenen spreken!'; laten de breede gang-plaveien van het Museum op de Hoogewoerd of het schandelijke pakhuis op de Heerengracht eens vertellen van de tallooze voetstappen, die daar staan ten bate der eigen studiën van de beroemde Sinologen de Groot en Schlegel, den beroemden Arabist de Goeje, den beroemden godsdienstfilosoof Tiele, en van Prof. van der Lith, den eenigen waarlijken Indoloog onder deze allen! Tallooze voetstappen? De steenen spreken: behalve van Prof. de Groot sinds 1895, eens in de week om college te geven in een der vertrekken, gééne! In geen van aller arbeid, *zelfs niet* in Prof. van der Lith's tweemaal uitgegeven Ned. Oost-Indië, zal men verwijzingen vinden naar Museum-materiaal; laat staan iets, dat zou lijken op systematische verwerking van dat materiaal! Voor het professorale onderwijs moge het Museum te Leiden zijne, en dan nog slechts zeer matige, waarde hebben gehad, voor de professorale wetenschap absoluut geene.

Neen! De mannen die het Museum levend hebben willen maken voor de wetenschap, zijn de twee opvolgende Directeuren, Mr. Serrurier en Dr. Schmeltz, geweest! Mr. Serrurier, de hartstochtelijke verzamelaar, de groote verrijker van het Museum, de man die het feitelijk opgestuwd heeft tot zijn

tegenwoordige beteekenis, maar die niet genoeg wetenschap en gemoedsrust bezat om de schatten ook in mooi wetenschappelijk werk waardig vast te leggen; zijn eenige groot o p u s , de Wajang Poerwå, is, rechtuit gesproken, een dure mislukking. En Dr. Schmeltz, een even volijverig verrijker van het Museum, die krachtig is doorgegaan op de door Serrurier getrokken lijn, heeft, belangrijk gesteund door Prof. Bastian en Prof. Kern, zich een aanzienlijke wetenschappelijke verdienste jegens dat Museum en de Ethnologie in het algemeen verworven door de stichting in 1887 van het royaal uitgegeven en flink geïllustreerde 'Internationales Archiv für Ethnographie', dat onder zijne leiding allengs een werkelijke vergaderplaats is geworden van allerlei artikelen van allerlei onderzoekers op het meest verschillende volkenkundig gebied. Hier ook is een deel van den overrijken inhoud van Leiden's Museum op degelijke wijze gepubliceerd en voor het eerst vastgelegd geworden. En welke wetenschappelijke verrassingen ons nog daaruit te wachten staan, heeft Loebèr - een volledig 'outsider'; iemand, dien dezelfde Dr. Schmeltz maar al te graag uit het Leidsche Museum geweerd had, en dien hij, toen dat niet ging, zoowel mogelijk heeft tegengewerkt! - met zijn mooie boek over Timoreesch snijwerk en ornament ons tastbaar bewezen!

Zijn dus de zuiver-wetenschappelijke rechten die Leiden op het behoud van het Museum kan doen gelden alléén gegrondvest in den verzamel-arbeid waaraan Mr. Serrurier, en den verzamel- tevens verwerkings-arbeid waaraan Dr. Schmeltz hun beste krachten gaven en geeft, zoo zijn de onderwijs-rechten die voor Leiden met dit behoud tevens gemoeid zijn, belangrijk grooter geworden, sinds de opleiding der Indische ambtenaren, tot 1899 te Delft geconcentreerd in eene gemeente-instelling en toen daar gestaakt, met 1902 van Rijkswege is overgebracht naar de Universiteit te Leiden.

Daardoor als vanzelf nam het Rijk ook de verplichting op zich de middelen te verstrekken om die opleiding zoo goed mogelijk te doen zijn. En het spreekt vanzelf, dat bij het onderwijs in Indische land- en volkenkunde ook een Indischethnographische collectie behoort. Doch óók is het waar, dat studenten voor den Indischen dienst bestemd geen Indische ethnologen behoeven te worden, evenmin als iemand er aan

zou denken Indische taalgeleerden van hen te maken. Zij behooren slechts degelijke kennis te hebben van wat zij i n h o o f d z a a k op het stuk van Indisch volksleven later met eigen oogen zullen zien, en dan dàár met die eigen oogen diep kunnen leeren kennen; evenzoo behooren zij degelijke kennis te hebben van het karakter der inlandsche talen daar ginds, en van een of twee dier talen in het bijzonder, om dan ook weer in de Oost-zelf, door mee te leven het leven der inlanders, allengs diepere kennis en praktijk van talen te vergaren.

Maar wilde men hen hier, hier te lande reeds, tot geleerde heeren maken, - dan kon het Departement van Binnenlandsch Bestuur daarginds wel opdoeken! Bestuur maar eens met geleerde heeren! ‘Met allen eerbied voor de wetenschap mag met recht worden beweerd, dat de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur in onze Koloniën niet bij voorkeur moeten worden gerecruteerd uit geleerden. De Indische Staatsdienst eischt mannen van algemeene ontwikkeling, en verder karakter-eigenschappen, die met geleerdheid niet in direct verband staan’, zegt de heer IJzerman in het rapport (p. 84) met vlijmend-leuke juistheid.

Dus: de onderwijs-belangen in Leiden eischen, óók thans na de vermeerdering der Indische opleiding aldaar, alléén een ruim voorziene, vóór alles streng-systematische, goed overzichtelijke Universiteits-collectie, in den geest zooals de gemeentelijke Indische Instelling weleer te Delft bezat; welke onderwijs-collectie een model in haar soort mocht heeten; en waarvan de goede methode werd vastgelegd in den in 1888 uitgegeven, door ieder belangstellende nog steeds gewaardeerden Catalogus[1)]. Iets, waaraan Leiden, met al zijn rijkdom en met al zijn wetenschappelijkheid, doch dat *niets* van dien aard kan toonen, niet eens een behoorlijk voor het publiek uitgegeven inventaris-overzicht der bijna 1400 serieën, zich wel eens met universitaire schaamte spiegelen mocht!

Heeft eindelijk de gemeente Leiden, aan welke, dank von Siebold's wonen aldaar, het Rijks Ethnographisch Museum van lieverlede in den schoot werd gezet, overwegende rechten

1) Catalogus van de Ethnologische Verzameling der Instelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië te Delft. (Delft, 1888.)

verkregen van hare zijde, door den uitdrukkelijken wil sinds lange jaren te toonen, veel over te hebben voor dezen schat, begeerig te wezen naar zijn behoud, met name er zich opofferingen voor te getroosten?

De woorden van Minister Van Houten in 1895, hiervóór (blz. 292) aangehaald, zijn genoeg om een volstrekt Neen! te laten volgen. Eerst op 1 October 1895 is men wakker geworden te Leiden, toen er ernstige kapers kwamen op de kust. Toen eerst begreep men, dat men iets moest d o e n . Niet met adressen, en dergelijke fraaiigheden op het papier; niet b.v. met een adres zooals toen, van het Leidsche Studentencorps, dat natuurlijk - men lucht graag wat Latijn bij plechtige gelegenheden - eindigde met die nooit-helaas-nog afgesleten zinsnede 'Caveant consules' en wat daar verder volgt, waarover de heer Travaglino zoowaar nog pathetisch vermocht te worden in de Kamerzitting van 13 December; - maar met een aanbod van kosteloozen afstand van grond[1]. Waar Prof. de Goeje in zijn genoemde brochure aan Amsterdam 'hebzucht' verwijt (p. 7), daar moest hij het eigenlijk dankbaar wezen; want die 'hebzucht' van Amsterdam heeft pas de 'houdzucht' van Leiden wakker gemaakt! En, zooals men weet, is houdzucht slecht de hebzucht der zalige bezitters. Ook hier weer: lood om oud ijzer.

Samenvattende, vinden wij dus: dat de r e c h t e n v a n L e i d e n , a l s s t a d , op blijvend bezit van het Rijks Ethnographisch Museum belangrijk zijn uit een historisch oogpunt; op universitair-wetenschappelijk gebied alléén bestaan, voor zoover er gezorgd moet worden voor een ruim voorziene en puik-systematische collectie voor het Indische onderwijs; en, dat de stedelijke moreele rechten gering zijn, omdat de stad eerst aan haar Museum is gaan denken toen zij in het bezit daarvan bedreigd werd, in den jare 1895 dus.

Slechts één belangrijk vraagpunt, n.l. het verband tusschen Leiden en de beste wetenschappelijke ontginning van des Museums rijkdommen, blijve hier voorloopig onbeslist; maar kome straks, als hoogst gewichtig, nader ter sprake.

Welke nu zijn d e r e c h t e n v a n A m s t e r d a m , a l s s t a d , op de verkrijging van het Leidsche Museum? Alléén

1) Zie Rapport der Commissie enz. (1903), p. 11-12.

de rechten der stad dienen hier vermeld, zonder verband met de hoogere Landsbelangen, die ten slotte den doorslag zullen en moeten geven.

In 1883 was het, dat te Amsterdam het plaatselijk streven ontstond een Koloniaal Museum te bezitten. De schitterend gelukte en vooral voor onze eigen overzeesche bezittingen zoo hoogst gewichtige 'Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling' (1 Mei-31 October 1883), die, onder hoofdleiding van Prof. Veth, een monument heeft achtergelaten op wetenschappelijk gebied in haar Catalogus, was de onmiddellijke prikkel, dat men zich in Amsterdam ging afvragen: moet dan dit kostelijke bijeengebrachte materiaal na afloop der tentoonstelling weer verstuiven naar alle windstreken? Men wilde behouden wat maar te behouden was - Amsterdamsche 'houdzucht' -; een eigen Museum oprichten; een eigen Internationaal Tijdschrift stichten. Onder leiding van den patriciër-koopman J.R. Wüste, met medewerking van Mr. L. Serrurier, werd op 1 Aug. 1883 de Nederlandsche Koloniale Vereeniging te Amsterdam in het leven geroepen, die dit alles verwezenlijken zou, door den bekwamen Mr. S.C.J.W. van Musschenbroek aan het hoofd te stellen; een man, door zijn beminnelijke en veelzijdige persoonlijke eigenschappen, evenzeer als door zijn groote Indische ervaring, bij uitstek aangewezen om zulk een moeilijke taak te volbrengen.

Alsof er een fatum op dit plan rustte, stierf Van Musschenbroek plotseling een week na de sluiting der Tentoonstelling. Het tijdschrift was er nog niet; het Museum evenmin. Eerst met Juli 1885 verscheen de Iste aflevering der Revue Ooloniale Internationale, waaraan Amsterdammers van naam en Leidsche hoogleeraren, vooral Prof. van der Lith, hun beste krachten gaven, maar die in December 1887 weer te niet ging. En het Koloniaal Museum, eerst bedoeld als hoofdzakelijk een Internationaal Producten-Museum, moest de hulp inroepen van Artis, zijn oorspronkelijken opzet aanzienlijk wijzigen, en werd zoo op 1 Mei 1887 in Artis, bij het 50-jarig bestaan dezer instelling, geopend als een Ethnographisch Museum, succursaal der Amsterdamsche Diergaarde.

Aldus ontwikkelde dit Museum langzaam aan - de conservator C.M. Pleyte gaf in 1888 een Gids in drie deeltjes

uit; het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden gaf nog nooit iets van dien aard voor zijn bezoekers! -, tot 1895, toen Amsterdam, achter het ‘gesloten vizier’ van het Kamerlid Cremer, een eerste overwinninkje behaalde, nadat Mr. Serrurier, die nog in 1888 voor Leiden vocht[1], sinds 1893 met nadruk opgetreden was als bepleiter der overbrenging van 's Rijks Museum naar Amsterdam of 's Gravenhage. Dus bleef de kwestie in December 1895 onbeslist; Den Haag verroerde zich niet; op de ‘markt te Richmond’ bleven alleen Amsterdam en Leiden als gegadigden. Leiden bood zijn Raamland; Amsterdam zocht, vond, en... werd, als schoone met rijken bruidschat, van allerhoogste zijde ten slotte gevrijd. Want nauwelijks was op 17 October 1900 het ondoordachte besluit van den Amsterdamschen Gemeenteraad, om het oude, soliede, eerwaardige Buitengasthuis, voormalige Pesthuys, voor afbraak te verkoopen, Goddank opgeschort, of daar kwam op 14 Maart 1901 Minister Borgesius bij de stad aanzoek doen, ‘of de Gemeente het voormalige Buitengasthuis met de bijhoorende terreinen aan het Rijk zou willen afstaan, voor de stichting van een Ethnographisch Museum’.[2]

Wel zoude een gelegenheids-gedicht naar ouderwetschen trant nu aldus kunnen aanheffen in Leidschen mond:

> ‘Hoe brengt gij ons van Leiden, in het lijden,
> Die met uw Pesthuys 't leven ons verpest!’

Want bij dat soliede gebouw behoorden bijna 2 hectaren grond voor eventueele uitbreiding, 18,400 M^2. Twee hectaren grond in de kom der hoofdstad, en daarop een hecht gebouw waaraan voor *f* 230,000 veranderd zal moeten worden; waartegen een veel kleiner kosteloos stuk grond te Leiden, vrijwel buiten de kom, waarop een geheel nieuw gebouw van *f* 400,000 zal moeten verrijzen.

Had ik gelijk, van een Homerisch gevecht tusschen Leiden

1) Zie b.v. Serrurier over Pleyte's Gids in Intern. Arch. f. Ethn. I, 1888, p. 116, le kolom. En verg. zijn eigen aanstelling in 1888 als Lector in de Algemeene Ethnographie te Leiden, waarbij hij één toehoorder - Mr. S.R. Steinmetz - kreeg. (Museum of Pakhuis?, p. 8.)

2) Zie de artikelen van V (erster) ‘Van Pesthuys tot Ethnographisch Museum’ in Eigen Haard van 28 Nov., 5 en 12 Dec. 1903, vooral p. 799-800. De opgaaf op p. 800: 184,000 M^2., heeft een nul te veel; zie toch Rapport enz., p. 84.

en Amsterdam hier te spreken; iets als van middeleeuwschen naijver, waarvoor men vroeger elkaar te lijf ging, doch dien men tegenwoordig in 's Lands Vergaderzalen uitvecht?

De rechten van Amsterdam, als stad, op de verkrijging van 's Rijks Ethnographisch Museum, zijn dus deze: dat zij, véél sterker dan Leiden, het bezit van dat Museum begeert; dat zij in 1883 reeds helder wakker was, toen Leiden nog voortsliep op zijn rustig bezit; dat zij werkte en deed, terwijl de ander zeurde; en dat zij nù, op 24 April 1901, een veel grooter en aannemelijker bod heeft kunnen doen, nadat zij officieel tot stellen harer aanbieding was uitgenoodigd.

Doch datgene wat beslissen zal en moet, is het Landsbelang. Daarover zijn allen het eens, zelfs Leidenaars en Amsterdammers.

Het Landsbelang dat gemoeid is bij de vraag naar de juiste plaats voor het Rijks Ethnographisch Museum is: dat de schatten welke in dat Museum reeds verzameld zijn, en nog verzameld zullen worden, hun hoogste renten zullen afwerpen op die plaats van vestiging.

Die renten zijn te splitsen in twee: wetenschappelijke - en in zekeren zin dus internationale - renten; en zuiver-nationale renten. M.a.w.: winst voor de Wetenschap; en winst voor het Nederlandsche Volk.

De winst voor de Wetenschap wordt onmiddellijk, ja men zou haast kunnen zeggen voor 90%, bepaald door het gehalte der personen die aan het Museum verbonden worden, en de middelen die hun ten dienste worden gesteld om wat zij onderzoeken, wat zij vinden, wat zij ontdekken, kond te doen aan de groote, internationale gemeenschap der Ethnologen. Een stuk nationale eer is met deze internationale verbreiding uitdrukkelijk gemoeid.

Ieder begrijpt, dat, bij de geringe uitgestrektheid van ons land, waar met een halve dag reizens op zijn hoogst ieder iedereen kan bereiken, het haast onverschillig zou zijn waar het Museum gevestigd werd; liefst echter moet komen op eene plek waar ook een Universiteit en een uitgebreide Bibliotheek bestaat, opdat de gelegenheid tot gemakkelijke informatie bij andere wetenschaps-mannen en de hulpmid-

delen tot studie zoo dicht mogelijk bijeen mogen zijn. In zooverre zou. Utrecht dus, zelfs Groningen, evenveel aanspraak kunnen maken op het nieuwe Museum.

Doch de wetenschappelijke ziel van het Museum zit in zijn Directeur en zijn Conservatoren, hun werkkracht, hun kunde, hun geleerdheid; maar óók in hun verdere persoonlijke eigenschappen, den invloed dien zij op anderen weten uit te oefenen tot schenking van verzamelingen, tot aanwakkering van lust in onderzoek, de prikkels die zij aan anderen geven ten bate hunner Wetenschap en hunner Collecties. Niet alleen wat zijzelven, als kleine Museum-staf, weten te doen, maar ook wat zij door anderen weten t e l a t e n d o e n, zal de wetenschappelijke baten van hun Museum bepalen.

Daarom, wààr het Museum ook moge komen, géén apartjes, géén splitsing in een publiek gedeelte, en een zoogenaamde 'wetenschappelijke collectie'; in der Wetenschap Naam! Als dan ook de vijf Leidsche autoriteiten schrijven: 'De beteekenis van ieder Museum hangt, behalve van den inhoud, natuurlijk ook af van de *ordening en wetenschappelijke bewerking*. In dit opzicht heeft de Commissie een groot beheerschend beginsel uit te spreken. Het verdient beslist aanbeveling, het Museum te scheiden in een wetenschappelijke collectie en een tentoonstellingsafdeeling voor het publiek. Van het uitstallen van alle voorwerpen heeft de wetenschap geen nut en de gewone bezoeker, die door het groote aantal slechts verbijsterd wordt, niets dan nadeel. Een groot deel der voorwerpen behoort in de wetenschappelijke collectie opgeborgen te worden, waar zij dan gemakkelijk ter beschikking van het wetenschappelijk onderzoek gesteld kunnen worden. Die in de tentoonstellingsafdeeling dienen publiek en wetenschap beide' (Rapport, p. 7) - daar mag, in den geest van wat de heer IJzerman reeds antwoordde[1)], doch

1) 'Het nieuwe Museum zal dan zijn hybridisch karakter blijven behouden: het zal zijn een ethnographisch Museum, waarin niet alleen de beoefenaars der wetenschap, maar ook de groote menigte zal vinden, wat van hun gading is. Dit blijkt ook uit het antwoord der meerderheid, dat naast geheimzinnig weggesloten wetenschappelijk materiaal, tentoonstellingscollecties voor het groote publiek ter sprake brengt. Maar in het nieuwe Museum te Leiden zouden de laatste zonder bezwaar mede kunnen worden weggeborgen, wijl het aantal leeken die van deze uitstallingen aldaar kennis zullen nemen, zeker zeer gering zal blijken.' (ib., p. 75).

sterker, gezegd worden: dàt niet! Om der Wetenschap Wille, dàt niet!

Geen ‘wetenschappelijke’ afdeeling, waartoe alleen het *bon plaisir* van een wellicht nukkig, of naijverig, of monopolistisch Directeur toegang kan verleenen of toegang kan weigeren! Geen terreinen, waar een Directeur of Conservator ouderwetsche paaltjes bij kan planten met het opschrift: Eigen Jagt! Is een van hen bezig met uitwerken van een onderwerp, dan zal geen onderzoeker de onkieschheid hebben datzelfde materiaal te willen gebruiken, vóór de eerste gereed is gekomen met zijn studie. Maar geen Directie mag in staat worden gesteld een grooter of kleiner deel van het Museum-materiaal, dat is dus van den Rijkseigendom, met Embargo te beleggen, zoogenaamd voor wetenschappelijke, doch inderdaad zeer privatieve doeleinden.

Integendeel; men moet, wàar het Museum ook kome, a l l e s tentoonstellen, a l l e s uitstallen; a l l é é n h e t m i n d e r w a a r d i g e i n d é p ô t h o u d e n. Dat men echter zijn beste en mooiste materiaal het best en mooist te kijk zal zetten, spreekt vanzelf; het middelmatige, vaak allicht wetenschappelijk het meest interessante materiaal, kan men in lange rijen van kasten dichter opeen plaatsen, als de kern des legers. Doch géén splitsing in publiek en niet-publiek!

Wàar nu het Rijk zijn Museum ook plaatse, de zorg voor aanstelling van Directeur en Conservatoren blijft Staatszorg. De Staat, het Land dus, heeft daardoor - en terecht - het heft in handen, om van deze belangrijke zijde zijn eigendommen zoo vruchtdragend mogelijk te maken. Of dit te Leiden of te Amsterdam geschiedt, blijft gelijk. Slechts rest de vraag naar aansluiting op de plaats van vestiging met de verdere Wetenschap. Nu heeft Leiden zijn Universiteit; Amsterdam ook. Leiden heeft zijn Bibliotheek; Amsterdam ook. Leiden heeft dus zijn hooggeleerden, en zijn in boeken gecondenseerde hooge geleerdheid, de levende en de reeds gewezene Wetenschap; Amsterdam ook. Leiden heeft ten slotte zijn hoogleeraar in Indische Land- en Volkenkunde; ‘en met grond kan men verwachten,’ - aldus de heer IJzerman - ‘dat Amsterdam, wanneer het Ethnographisch Museum aldaar wordt gevestigd, zal doen, wat de tegenwoordigheid van zulk een waardevolle verzameling eischt: aan de Gemeente-

Universiteit een leerstoel oprichten voor de Algemeene Volkenkunde.' (ib., p. 82.)

Derhalve: ten opzichte der b e s t e w e t e n s c h a p p e l i j k e o n t g i n n i n g van des Museums rijkdommen heeft op het oogenblik Leiden slechts dit ééne voordeel, dat het een leerstoel bezit voor Indische Ethnologie; een leemte te Amsterdam, welke die gemeente echter ten spoedigste zou willen, en trouwens ook zou m o e t e n aanvullen, voor het geval 's Rijks Ethnographisch Museum binnen haar palen gevestigd werd.

Maar dan blijft over de even gewichtige vraag, wààr het Museum zijn hoogste winst zal geven aan het Nederlandsche Volk? Want reeds de Minister Van Houten greep de kwestie in het hart, toen hij sprak van een *'nationaal* museum' dat hij wilde stichten ter plaatse waar dat het beste gevestigd zou zijn.

Een Museum voor het Nederlandsche Volk; dat nog niet wenscht gerekend te worden tot de *nations éteintes;* dat nog geloofskracht bezit in zijn roeping; dat weet hoeveel hem gegeven is in den degelijken aard van zijn aanleg, in de gunstige ligging van zijn land, en in het kostbaar bezit zijner overzeesche koloniën; en dat een goed rentmeester wil wezen over deze talenten!

Het Volk, dat zich niet beperkt tot geleerden, of kooplieden, of kunstzinnigen, of dilettanten, of onderwijsmannen, of 'rijkelui-lediggangers', of 'Gevangenpoort-bezoekers'. Alles van dit is aanwezig, en nog veel meer dan dat. Maar het Volk, dat een organisch geheel is, dat zich samengroept op bepaalde plaatsen en dan weer over het gansche land uiteenvloeit, en straks zich weer samentrekt, elkander verrijkend en van elkaar overnemend, als lichaam met bloedsomloop en organen en centra van krachtsuiting. Het Volk, dat leeft *in* en ook leeft *door* het vruchtbaar samenwerken van zijn beste nationale gaven.

De taak nu der Kleine Natiën is moeilijk geworden in onze eeuw. Het dreigend aanzwellen en overheerschen der groote mogendheden legt aan de kleinere volken een zwaren last op van zelfverweer, van zelfversterking. Willen de kleinen uit zichzelf de kracht blijven putten om voort te gaan met zelfbewustzijn en blijmoedigheid in den wedkamp der naties,

dan moeten zij, méér dan de grooten, al het beste trachten te ontwikkelen tot den hoogsten graad wat er maar in hun leven leeft. ‘Talenten, vóór!’ moet de roep zijn waarmee zij hun besten mannen de moeilijke taak in handen geven; zooals in den strijd bij gevaarvolle oogenblikken vrijwilligers worden vóórgeroepen.

‘Talenten, vóór!’ - dit moet de leuze wezen van ieder, die het ernstig meent met ons volksbestaan. En bij de jongeren, bij elk opkomend geslacht, moeten die nationale talenten met beleid worden wakker geroepen, dan gekweekt. Wat er maar leeft aan frisschen geest, aan karakter, aan durf, aan geesteshelderheid, aan geestesbegaafdheid in het Volk-alsgeheel moet *mobiel* gemaakt!

Er moet ingewerkt worden op den ‘minderen man’, zoo goed als op den ‘hoogsten stand’. Een burgerjongen die talent heeft, moet geholpen; de jonge patriciër, die geld heeft en voorrechten, moet ontgloeid worden tot daden-doen. Het lagere volk, zoo ruw ten onzent, moet beschaafd; de beschaafden bij ons, onder wie zooveel slapheid heerscht, gestaald.

En dan, - wij hebben onze Koloniën, onzen kostbaren schat! Ligt daar niet een goed deel onzer grootste nationale roeping; is daar nog niet het ruimste veld tot expansie, die dan zoo heerlijk-opwekkend weer inwerkt op de sterkte van den volksgeest?

Het màg niet voorkomen, als het goed is, dat terreinen worden ontdekt binnen onze eigen bezittingen door buitenlanders! *Wij* moeten de vóórtrekkers, de ontdekkers wezen! Liggen daar nog niet honderde streken braak voor oud-Hollandschen lust tot avontuur? Kon er geen sterker geest leven in eigen land, en in de koloniën?

Tot opwekking van dezen besten geest bij het Volk-in-zijngeheel, is het noodig zijn prikkelende volksschatten te brengen onder de oogen van zoovelen mogelijk.

Van de duizend die er langs gaan, mag er één wezen dien het aangrijpt, - maar van elke duizend is er dan ook gewisselijk één. Wie aan wiskunde ooit deed, weet dit.

Leiden heeft thans het fortuintje gehad dat van al de bezoekers een van zijn eigen jongere burgers er ontdekkingen heeft gedaan in het daar aanwezige museum; een fortuintje, nog niet eens in eigen kring, maar pas van buitenaf op zijn juiste waarde geschat. Loebèr is die ééne onder de duizend voor Leiden geweest. Jammer genoeg, voor ons, is hij sinds kort benoemd tot hoofdleeraar aan de Kunstnijverheidsschool te Elberfeld.

Maar dien enkele telkens onder de duizend moeten wij juist hebben! *Zij* zijn de vertegenwoordigers van het Volk, voor welke de schatten daar staan. En aangezien der Volken Kunde méér dan iets anders in staat is de nieuwsgierigheid, de verwondering, de opmerkzaamheid, en straks den dorst tot leeren kennen, tot weten, gaande te maken bij een Volk, is een doordacht-ingericht en met menschenkennis geleid Volkenkundig Museum, méér dan andere verzamelingen van dingen uit den vreemde, opvoedings-stof voor de Natie.

Het Rijks Ethnographisch Museum moet aldus om des Volks wille gesticht worden in de hoofdstad, waar de meesten uit dat volk het vaakste vanzelf samenkomen; waar de meeste bezoekers zullen zijn.

Door de oprichting van het Ethnographisch Museum te Amsterdam, zal de Staat den eersten welbewusten stap hebben gezet op een nieuwen, vruchtbaren weg voor Algemeene, en méér dan iets anders, voor onzer-Indiën Volkenkunde.

G.P. Rouffaer.

Verzen.

De vorst.

Over grijze straat-vloeren
   woei de hoog- -felle kou!
Wij, warme dieren, voeren
   dwars door hem heen; hij wou

te ijl, wij heet en dicht, en zoo
   leek hij te spannen, waar wij spanden!
Het was een schoone tocht, - zóó
   te loopen als trompetters met gespannen wang-wanden!

Het was een fiere tocht, wij wilden
   bergen òp-gaan, maar waar die faalden
waren WIJ berg-willenden toch, - hoe kil de
   ijs-wind ons joeg, wij keerden niet noch draalden!

Het was een pracht'ge tocht, en zegevierend
   kwamen wij thuis, Germaansche vorsten!
Strak lachte ik je toe, nauw 't kou-harnas bestierend!
Maar hoe zoelde die Koelte, als jouw mond open-kierend
   vong in vocht-witte warmte mijn koele dorsten!

Sneeuw-avond.

In witte winter-kamer
wijlt held're schemering
van sneeuw, die buiten ging
maken de straat eenzamer

en inniger; door bleeke
gordijnen dringt die blanke
stilte van wit; de klanken
zijn klein en klaar, van spreken,

als bloemen zonder steel
zoo eenzaam in de lucht,
wijl 't gaande voet-gerucht
stilt in witten sneeuw-deel.

In 't witte, sneeuwig licht
schemerig door de kamer
fluistert een zoet gestamer
zoel langs mijn aangezicht...

Mijn vrouw, wat is er blank
een jubeling in ons!
wij, kinderen, die dat dons
zoo minnen, die zoo rank

de jeugd jubelen voelen
in dit zuiver sneeuw-licht!
De schemering verdicht
maar blanke blijft.... door koele

en blanke winter-nacht
droomen er bloemen wit
en geel, en geuren.... 'k zit
met jou stil in den nacht. -

Maart-avond.

Hoe heerlijk is de lang're dag,
    het laat're avond-uur,
dat het nog licht is! koel wel mag
    het zijn, de zoete duur

der dag-uren maakt lente toch,
    lente-schijn in de lucht;
in 't park staan de kastanjes nog
    wel zwart, maar hoe geducht

van sapp'ge kracht pronken er al
    de barst'ge knoppen op!
't is steev'ge vreugd! dra zal er tal
    van bloeisels dansen tot den top!

Wat glooien in den schemer-stond
    zacht-groen de gras-gazons!
Hoe druppelt dezen treur-boom rond
    't sneeuw-bloemig katjes-dons!

Een krokusbed doet tippelen
    over de zwarte aard'
't dicht geel gekelkt', er hippelen
    de musschen door; wip-staart

zit in een jonge haag, al groen,
    klein Jantje, Winter-koning!
Wat wil dat rits'lend trippen doen?
    het is zijn groene kroning!

Maar weel'ger nog is menig struikje
vol frutselend geblaart'
zoo malsch en frisch gebloeid... zeg, ruik je
het groen, de vochte aard'?

En hoor, hoor! door de stilte fluit
een zoete orgeling,
wellend in jubel-borr'len uit
wijd door de schemering!

Zie! ginder, in dien zwarten boom
stil op den hoogsten tak
zit zwart de vogel in dien droom
van vreugd onder 't wijd hemeldak...

Zijn zoete gorgel kropt vooruit!
Zijn fluitend snebje spert!
Hij zingt den avond in, hij fluit
naar 't stille avond-rood, dat uit-
bleekt over grijze tuinen-vert'....

Parijsche avondstraat.

In 't stille schemeruur, als onder water
beschreed 'k den grond van een diepe straat-geul;
hoog aan de lucht glom 't laatste licht-gesmeul;
fjord-steile wallen had de avond-straat er:

die klommen somber aan de hemel-spleet,
donkerst de laagte in; geen winkel plofte
vol gaslicht nog; glimm'rende ruiten doften;
een laatste glimp langs 't gladde asphalt gleed.

Zwoel was het in de lucht, ik scheen te sleepen
mijn loome beenen tegen vloeistof op,
die nauwde 't aad'men.... tot met hoeven-klop
voorop, onhoorbaar een dier wond're schepen

aanvoer: een omnibus; kajuit beneden
had al z'n raampjes leeg, maar van het dek
kwam van twee rust'ge menschen luid gesprek
gesprenkeld in de stilte.... Voort-gegleden

is weer de boot; geen voor door-ruischt de vaart,
die golfloos mijn verdronken lijf omklammend
vol-staat en stinkt, en mijne leên verlammend,
geen nieuwe luchtheid aanbrengt op haar zwaart'.

Holland.

Breukelen.

't Wit Huis lag achter ons, en latende bezijden
d' omschutten moestuin met het koetshuis, doolden wij de
bosschige dreven in van het verlaten Buiten....
Een tuinman stond er, die zijn hark stil-hield en 't fluiten
staakte -, dan harkte weer.... 't Was stil, de leege lanen
stonden vol zon, een schoone dag nog! toch, te tanen
begon 't gebladert'.... hérfst was 't! de kastanjes lieten
door 't dunne bladerdak droef-gulden licht vervlieten.
De goud'ge herfst-laan uit, waar alreeds de gevallen
blâren ruisch-vloeren waren om onz' voet, - gaan hallen
fluweelig zonne-groen glanzende over ons open!
De zomer ìs niet dood, zijn licht komt nog geloopen
door 't gloeiend lindeblad van 't zonnigste smaragd,
schemerend over ons hoofd in z'n doorzicht'ge pracht!
Zoo staan we in 't licht-prieel onder de groene bogen!
De zuiv're lucht is zwaar van aard-geur, en onze oogen
zijn zoel gestild met 't groene licht; dan, waar wij schrijden
naar zilv'rige oop'ning in 't geboomt', komt tot ons glijden
nog zuiv'rer lichternis, die onze oogen baadt
in frisscher vloeden licht.... zie hoe daar opengaat
de stammen-rij en 't glanzend mos daartusschen ligt!
lichtende blâren heft een struik onder ons gezicht,
lichtende blâren doet 't geboomt' over ons vonken....
en uit dat bloeiend groen-portaal onze oogen blonken:
verruk'lijk lag de stroom, de zilver-grijze vloed
van 't blauwe boom-verschiet uit tot voor onzen voet
en vlietend verder weer tot waar een ophaalbrug
zijn gele balkenstel gebroken vond terug
en donkerder in 't kabb'lend water, en een toren

uit dorpsche gevel-rij zijn leien spits kwam boren.
O rustig Holland, dat aan onz' verrukte oogen,
- van 't droomen-licht der groene boomenlaan betogen -
zijn stille kleur ontsluit en frisch ze wakker wascht
met 't zacht zilver-geglans van 't water dat er plast
zachtekens onder ons, dan rimpelend verstuift,
wijl 't koeltje dat over de natte vlakte aan-wuift
langs 't bloote voorhoofd strookt, - o Holland! wil in droomen
vaak met uw zuiverheid onze oogen kussen komen!

CAREL SCHARTEN.
Parijs, 1903.

Westfriesche woorden.

West-Friesland, ‘eertijds zoo onoverwinlijk, zoo strijdbaar, zoo hardnekkig voor haar vrijheid tegen den inbreuk der Hollandsche graven’, is dat deel van Noord-Holland, 't welk zich uitstrekt ten Noorden der lijn Schardam - Alkmaar - Petten.

Het was een landstreek vol meren, poelen en moerassen, waarin uitteraard, weinig wegen werden aangetroffen en welks bewoners de West- of Kleine Friezen zeer verspreid woonden.

Geisoleerd lag het reeds in den Grafelijken tijd, geisoleerd was 't tot voor den spoorweg Zaandam-Enkhuizen werd aangelegd, geisoleerd is het in vele opzichten nog tot op den huidigen dag, want hoeveel water 't vroeger moge hebben bezeten en hoeveel vaarten en slooten thans nog 't vruchtbare landschap doorsnijden, een flink kanaal, dat het met 't overige deel van Noord-Holland verbindt, laat nog steeds op zich wachten.

Dat isolement, jaren, eeuwen aaneen gehandhaafd, heeft zijn stempel gedrukt op de bevolking, die is gebleven, wat ze eertijds was, stug, stijf, min of meer ruw, in zich zelf gekeerd, wars van alle luidruchtigheid, maar daarbij trouwhartig, eerlijk, degelijk en volhardend. Aan dat isolement is 't ook te danken, dat in de spreektaal van 't volk nog zoovele woorden zijn blijven leven, die misschien nergens anders meer worden gehoord en vóór nu de spoorwegen en de ook zich hier reeds openbarende zucht om de stad na te apen, 't zoover brengen, dat een Westfries zich zijn soms teekenachtige woorden en uitdrukkingen schaamt, is 't waarschijnlijk dienstig deze voor de vergetelheid te bewaren.

De volgende regelen zijn daartoe slechts een bescheiden proeve, die, geen aanspraak makende op volledigheid voornamelijk ten doel heeft anderen op te wekken in hun omgeving acht te slaan op de langzamerhand uitstervende gewestelijke woorden. 't Is slechts om er *ginning* (begin) in te krijgen en gelukt ons dit, dan achten we de moeite en oplettendheid aan 't verzamelen besteed ten volle beloond.

We willen dan, dat deel van Noord-Holland, waar een paard schrikt voor een boom, zooals men bezuiden het IJ meent, *efkes* (eventjes) bezoeken en we hopen niet, dat ge u op dien tocht al te zeer zult vervelen.

'*t Roesterige, granzige* (regenachtige) weer van den tegenwoordigen tijd, dat niet uitlokt om op reis te gaan, maakt het toch al eentonige landschap wel niet mooier, maar wie wil in een zomer als deze, waarin zich na een paar mooie dagen, alle *kikkeflikken* (oogenblikken) *donderkoppen* (donderwolken) vertoonen, die weerprofeten doen voorspellen, dat er weer een *egale* (voortdurende) regen *op gaal* (op handen) is, wie wil, vragen we, nog langer wachten op goed weer? *Demee* (aanstonds) is 't herfst, af en toe een dikke *vlam* (mist) afgewisseld door *snotterige* (regenachtige) dagen en zoo *lenigiesan* (langzaam aan) komt de winter. Dan kan het zoo *atter*, zoo *snarig* (erg) koud zijn en weldra is alles, nadat 't eerst een poosje *gekrokt* ('t vallen van fijne sneeuwvlokken) heeft, met een dik sneeuwkleed bedekt. Maar dan is 't heelemaal geen weer om op reis te gaan en daarom trotseeren we regen en wind en verplaatsen ons op eenmaal midden in een Westfriesch dorp.

Het strekt zich vrij wel zonder uitzonderingen uit langs een weg, dijk of vaart, waarbij de huizen aan één of aan twee kanten kunnen staan. De slooten zijn aan weerszijden met wuivende *rietschooten* (vastliggende stukken veengrond, met riet begroeid) bezet en niet zelden ziet men de losgerukte *rietschokken* (van den oever losgeraakte stukken) in de vaart drijven.

De straat levert geen toonbeeld van leven en beweging, want de rijtuigen, die we ontmoeten, zijn een *houtkor* (lange wagen, voor houtvervoer) met een *stripse* (kreupele) *huut* (knol) er voor, nu en dan een *hondensnor* (hondenwagen) en bij

mooi weer een aantal *korriewagens*, (kinderwagens) waarin de jonge wereldburgers uit toeren gaan.

Is 't marktdag in de naburige stad, dan is er wat meer *doorreed* of *passaat* ('t passeeren van rijtuigen).

De levende wezens zijn, behalve wat *skitteljacht* (kleine kinderen) te klein voor de school, een man met de *mook* (harmonica) of den *foekepot* (rommelpot) of een dik *dral* (kort ineengedrongen) koopmannetje met een *kriel* (mand) op den rug. Tegen *melkstjd* (tijd, waarop de koeien worden gemolken, ongeveer 4 uur in den namiddag) wordt het wat drukker; dan komen de *melksnorren*, of *melkkrossen* (kleine voertuigen op vier wielen, waarmee de boeren *te melken* gaan) *opperdan* (te voorschijn) doch zoodra die voorbij gedaverd zijn, ligt 't gansche dorp weer in vreedzame rust verzonken.

Op de weiden is 't dan echter wat levendiger geworden, want de boer en zijn *volk*, drijven de koebeesten, prachtige dieren, met *knutse* (kleine) kopjes, met volle *jaren* (uiers) naar 't *melkbon*, (deel van 't land, waar gemolken wordt) waar 't door de veelvuldige regens geweldig *pruttig* (slijkerig) is geworden, zoodat we *op een echter* (op een anderen keer) wijs zouden doen met een paar *hutten* (klompen) aan te trekken. De melkers *spannen* de koeien (binden de achterpooten met een *spantouw* bijeen), *wurpelen* (u = fr. oeu, een handelwijze, die ten doel heeft de afgifte der melk te bevorderen) en daarna gonzen de *speten* (stralen) in den melkemmer. Wij maken van de gelegenheid gebruik eens rondom ons te zien. Naast het melkbon ligt de weide, volgens ons oordeel met heerlijk malsch gras begroeid, maar de boer is er minder over tevreden, want ge moet weten, 't is een *dres* (bouwland, dat tot grasland gemaakt is) en 't duurt lang, eer die weer *begroet* (geheel dicht begroeid met gras) is. Toen de koeien hier dan ook kwamen begonnen ze al gauw leelijk te *tekken* (minder melk geven); de *deven* (eenjarige vrouwelijke schapen) konden er daarom niet langer bij blijven (*onderblijven* zegt de W.F.) en verhuisden naar de *kroft* (een klein stukje grasland), waar behalve een *vool* (veulen) ook een paar *toeten* (varkens) verblijf hielden. Voor de zooveelste maal werd dus hier weer bewaarheid, dat land *scheuren* (grasland tot bouwland maken) wel gemakkelijk, maar 't omgekeerde moeielijk gaat.

Naast de kroft ligt de *etgroet* (etgroen) waar men nog de *staling* ('t hooi, dat liggen blijft, als de hooiopper wordt binnengehaald) van de hooirooken kan zien: 't hooien duurde dit jaar zoo *boos* (erg) lang. Dat de kanten langs de sloot minder begroeid zijn, is ontstaan doordat er *schotwal* (baggeraarde) heeft gelegen, die diende voor bemesting en met de *hort* (een vierkant houten raam, waarop in één richting balken zijn gespijkerd) werd fijn gemaakt.

't Bouwland, want de meeste boeren hebben ook een *snees* (1/42 van een H.A.) of wat *bouwerij*, (bouwland) wordt in den regel minder goed behandeld, dan 't weiland. In den hooitijd toch zijn alle handen noodig en dan schiet de bouw er over. Vandaar dat, als de *hooikas* (hooiberg) gevuld is, 't bouwland in den regel *onzoet* (erg) vuil is en we dus minder kunnen bogen op *tukke* (nette, dat zijn zulke, die hun land vrij van onkruid houden) bouwers.

Vooral dit jaar lijden veel akkers aan dat euvel, wat, gevoegd bij 't ongunstige weer, maakt, dat de oogst slecht zal zijn. Neem bijv. dien akker, die daar zoo *fokt* (hij is voor breeder dan achter), een best stuk land, waarop heel wat *mout* (teelaarde) is. Toen de *hel* (vorst) uit den grond en de modder goed *rul* (de kluiten vielen gemakkelijk uiteen) was, is er gezaaid, maar door den regen werd de grond *postig* (dichtgeslibd), 't zaad kwam *ijdel* (weinig zaadkorrels ontkiemden) en *skeggig* (onregelmatig) op en heeft veel van 't *bolle* (vochtige en warme) weer geleden. Vooral de *stullen* (kool, die laat geplant is, met 't doel er 't volgende jaar zaad van te winnen) zullen niet meevallen, en op de kool *miegelt* (krioelt, men spreekt ook van *miggelen*, als 't zacht regent) het van de rupsen. 't Is *te bot* (jammer) maar 't lijkt *rechtevoort* (eigenlijk) wel regel te worden, dat we natte zomers krijgen, 't is ten minste *oftig* (vaak) zoo en *bouwen* is in de laatste jaren lang geen *goede flikkerij* (voordeelige zaak). Daarbij de kaas niet duur, alle *klapsch-ten* (oogenblikken) een varken ziek, 't is *van repas op repas* (van 't een op 't ander) en menigeen wordt door al dien tegenspoed *bakkeran* (raakt in de klem). Maar zou 't wel ooit anders worden: 't eene jaar wat beter, 't andere wat slechter? 't Beste is, om 't maar *over de geerzen te gooien* ('t gemiddelde te nemen).

't Bouwland langs loopende, kunnen we weer op den rijweg

komen, ten einde wat nader kennis te maken met de boerenwoning.

Een steile *klucht* (helling, gemaakt om van den dijk op 't erf te kunnen komen, kluft) geeft toegang tot den *dam*[1] en voor den voetganger, die den kortsten weg verkiest, leidt een *post* of *steggie* (smal bruggetje) over 't water. 's Zomers is echter deze weg niet aanbevelenswaardig, omdat de voordeur dan negen van de tien keer gesloten is. Wij volgen dan ook 't rijpad en zien, dat 't gansche erf omgeven is door een *vlooke*[2] (ondiepe) sloot, waarlangs op geregelde afstanden *wilgenpooten* (vier-, vijf- of zes-jarig wilgenhout) staan. De jongens hebben blijkbaar meer dan eens geprobeerd er een paar *tienden* (wilgentakken) af te scheuren, want verscheidene hangen geknakt naar beneden, aantoonende de taaiheid van 't wilgenhout. Aan den slootkant troont 't hier overal bekende groengeverfde *huisie* (privaat). In 't *eendenbier*, ook wel spottend *koggewaai* (slootwater) genoemd, zwemmen eenden, waarvan er een *pullen* (kuikens) heeft. 't Zijn *roepertjes* (kleine eenden, die druk kwaken). Kom er niet te dicht bij, ge zoudt ze licht *bal* maken (zoo bang maken, dat ze niet meer op de plaats terug durven komen).

Op 't erf loopen de kippen vrij rond, maar daar ze aan 't *ruitelen* of *vergerven* (ruien) zijn, ligt de grond bezaaid met veeren; dat ergert de boerin geducht, want ze heeft een hekel aan al die *barrelen* (lorren) op de werf en laat dan ook geregeld alle afval en *gruiden* ('t korte stroo, dat bij 't sorteeren van 't stroo overblijft, ook 't loof van wortelen en suikerbieten) naar den *mistkarn* (mesthoop) brengen.

Loopen we 't erf over, dan komen we aan de *boet* (schuur) die een weinig *inwaardan* (meer van den weg af) staat. Dat is hoogstwaarschijnlijk de woning van *marie* (wijfjesvarken = zeug) en haar kroost, en omdat er in den regel geen aangename geur heerscht, willen we liever 't huis, dat er *zijdàn* (naast) is, binnentreden. Voor we daartoe overgaan, moeten we evenwel een beetje uitkijken, want vlak voor 't *hossie* (een aangebouwd portaal) waar altijd zoo'n heele *hus* (menigte)

1) Soms is in de sloot werkelijk een dam, maar ook vaak is er alleen een brug waarover men op 't erf komt.
2) Hoewel dit woord ook vermeld is in Van Dale, geven we 't toch hier omdat 't typisch West-Friesch is.

hutten of *hulften* (klompen) staan, was 't steeds een *verlegen* (geweldige) *prutboel* (modderpoel) en daarom heeft de boer er *hooikrok* (graszaad, dat uit 't hooi gevallen is) gezaaid, die nu al aardig opkomt. 't Is zaak niet op 't jonge gras te loopen.

We openen de deur en staan in 't *achterin*, of 't *koejes* (de plaats, waar 's winters de koeien staan; ook wel *achterend*). Aan de vrouw, die op 't *staltje* zit (een klein vertrekje, waar men alleen 's zomers woont), vragen we verlof 't huis eens door te *streunen* (doorzoeken), wat ons gereedelijk wordt toegestaan; ze zal ons stil laten *koetelen* (begaan).

't Ziet er hier kraakzindelijk uit, niet waar? De koestallen netjes bestrooid met zand, de schutten met *witteles* (witkalk) bedekt en de groep dichtgemaakt met planken, die met *blikmanes* (een verbastering van 't Engelsche black varnish = zwarte verf) geverfd zijn. Oudtijds had men nog de gewoonte allerlei figuren in 't zand te maken en de randen te beleggen met groote en kleine schelpen, terwijl tevens de stallen verfraaid werden met groote, soms kostbare schotels van Delftsch aardewerk. Dit ziet men steeds zeldzamer. 's Winters is alles hier gansch anders. Dan komt 't vee op de stallen, die bedekt zijn met een dikke laag stroo; *mosterdreven* of *haverslukken* (mosterdstroo - stroo van haver, die niet door de machine is gedorscht), dan krijgt 't vee op zijn tijd zijn *duig* hooi (een vork zóó vol hooi, als de boer voor zijn vee noodig oordeelt), is de groep open en de zindelijkheid natuurlijk verre te zoeken. 't Staltje is dan ook niet meer bewoond. Bij enkele dood-ouderwetsche boeren ziet men nog, dat de staarten der koeien met een *steertlijntje* (soort van touw) vastgebonden worden, opdat de *kwast* (de lange haarpluim aan 't eind van den koestaart) niet in de groep kome.

Op den koegang is 't ook 't bed voor meid of knecht, de *koes*[1)], die zich van andere bedsteden onderscheidt, doordat er geen *onderkooi* bij is. (In oude boeren- en arbeiderswoningen is vaak onder de bedstede nog een ruimte, die voor slaapplaats wordt gebruikt. Dat is de onderkooi. Ze verdwijnt echter hoe langer hoe meer, wat gelukkig mag worden genoemd, want heel gezond was zulk een slaapplaats

1) Dit woord wordt ook vermeld bij Van Dale.

stellig wel niet). Gelooft ge niet, dat op zoo'n vreemde plaats een slaapgelegenheid is, welnu, maak de *look* (wervel) van den *mulder* (deur, ook vermeld bij Van Dale) los en overtuig u.

Zie, nu zijn we ongemerkt dicht genoeg bij 't staltje gekomen, om dat te bezien. Om de tafel zit de familie geschaard. Vijf kinderen ontbreken, waarvan er vier school zijn, terwijl de oudste dochter naar de *vragenleering* (catechisatie) is.

In den eenen hoek zit *ootje* (grootmoeder), die onlangs ernstig ziek was. 't Is dagen achtereen geweest, dat 't *haar noch 't aar* (niet voor- en achteruit) ging, maar *ze krabbelde weer bij den wand op* (werd weer beter) en nu is ze bepaald weer *fijter* (gezond), al is ze nog wat *stuntelig* (zich moeielijk kunnen bewegen). In den anderen hoek ziet ge grootvader, een ouden *bub* (man), die al een beetje *daapsch* (doofachtig) begint te worden en zoo goed als nergens zin in heeft. Alleen bij 't hengelen heeft hij nog een aardig *verleid* (tijdpasseering). Naast hem zitten de boer en de boerin, dan volgt de jongste der kinderen, die nog in de *ton* (kinderstoel) zit, verderop een groote dochter en eindelijk volgen meid en werkman.

Op 't *slaggie* (houten plankje) onder 't raam bevindt zich grootvaders en vaders rookgerei; een *slappie* (pijp met een slap roer), een *segarenpentje* (sigarenpijpje), een *vuurpokus* (koperen test, waarin een kool vuur voor 't aansteken der pijpen) en een *kwattendrie* (kwispedoor), terwijl moeders *naairing* (vingerhoed) en haar *luchtgoed* (eau de cologne) er ook een plaats vinden. Ditmaal zien we er ook haar *puut* of *fuut* (porte-monnaie). Dat is echter niet haar gewoonte; ze heeft 't bepaald *stomp* (geheel) vergeten, die in haar *diesek* (zak) te steken.

't Is zeker *koppies*- of *konkeltijd* (tijd voor 't eten van een boterham, omstreeks halfelf in den morgen) want de *kom en bakkies* (kop en schotels) voor een *koppie leut* (kop koffie) staan op tafel; als we trek hebben wil de vrouw ook voor ons wel een *lok* (kop) inschenken, een heele *klodder* (groote hoeveelheid drank) met veel zoetigheid er in; we veronderstellen ten minste, dat de *brief* (papieren zak), die op tafel staat, bestemd is om een deel van zijn inhoud aan den suikerpot af te staan.

Ook de broodmand beladen met *broodjes* of *fransies* (cadetjes) een *schootje* (wittebrood, dat bestaat uit tien aaneengebakken laagjes) en een stuk *stoet* (tarwebrood) staat gereed en een *meshanger* (jonge, vette kaas), die er goed uitziet, toont aan, dat de boer 't oude rijmpje:

> Zuivel op zuivel,
> Dat haalt je de duivel,

waarschijnlijk niet meer betracht, maar èn boter èn kaas op zijn *stik* (boterham) neemt. Hij echter niet alleen, ook zijn volk, want ik verzeker u, als ge den *stikkenbuul* (boterhammenzak) van den werkman openmaakt, dat ge er stevige boterhammen in zult aantreffen.

Zooals 't nu alles te zien is, zult ge 't tegen *halfzessiestijd* (tijd van eten, ongeveer te half zes 's avonds) wederom kunnen opmerken.

Is 't konkelen gedaan, dan wordt 't brood in 't *spijn* (broodkast) geborgen, de meid vult 't *handenwasscherskompie* (steenen kommetje) met water uit den *konkelpot* (waterketel)[1] en maakt de kop en schotels schoon. De boer en de werkman gaan weer aan 't werk.

Is 't waschdag, dan zoekt de dienstbode spoedig haar *tommet* (tobbe) met *wapeling* (zeepsop) weer op en anders helpt ze de boerin in 't *steuren* (koken) van 't eten. Ook gebeurt 't wel, dat ze, *twijs* (terwijl) de boerin *kokkert* ('t eten kookt) haar *skapseljoen* (knippatroon) weer opzoekt en gaat naaien, of wat *stukkende* (kapotte) kousen, *breeuwt* (stopt).

Voor de vrouw is het eten een aanhoudende zorg, al kan haar *kokkerij* (kookkunst) niet altijd den toets der welwillendste critiek doorstaan, want trots haar inspanning valt het voor, dat *troet* of *prol*[2] (meel gekookt in karnemelk of wei) *zangerig* (aangebrand), de *smok* (stijve troet) te vast, de *bessenpent* (bessenvla) te dun is, dat de snert zoo *brein* (erg) zout is, dat ze *haart* (prikkelt) in de keel, of dat de *broeder* (meel vermengd met wei of melk, dat in een zakje wordt gekookt) een *pul* heeft (als 't binnenste niet gaar is). Van

1) Van Dale vermeldt: konkelpot = koffiepot. In die beteekenis wordt 't echter in West-Friesland nooit gebruikt.
2) V. Dale vermeldt: Prol = appelbrij.

de zeven dagen der week zijn er wel vier of vijf, waarop des middags een groote schaal met *piepers* of *petatters*[1] (aardappels) met een *dooplokkie* (steenen kopje gevuld met vet of boter, waarin iedere aardappel wordt gedoopt, voor hij naar den mond wordt gebracht) in 't midden. De *buttergieter* (sauskom) komt alleen op tafel, als er gasten of *warskippers* (logées) zijn. Bij de aardappels komt natuurlijk nog een groente, terwijl ook een *snakkerigheidje* (iets zouts, hartigs, ook wel gebruikt voor iets zuurs) niet ontbreekt, 't zij dit bestaat uit koevleesch, *inkruid* (in den pekel gelegd varkensvleesch) *vinken* of *koonders* (overblijfselen van gesmolten rund- of varkensvet). *Drem* (bedorven) spek wordt van de tafel verbannen, evenals aalbessen, want die maken de tanden van boer zoo *eggig* (stroef). Toch merkt ge wel, dat 't niet gemakkelijk gaat de vrouw *op stomp te zetten* (zooveel te eten, dat alles op raakt).

Op werk- en waschdagen wordt de *pluspot* (pot, waarin 't beslag wordt gereed gemaakt) voor den dag gehaald en bakt moeder pannekoeken van 't *posken* (beslag) of ze neemt 't *waaivat* (vat, waarin de wei wordt bewaard) te baat en zet haar gezin *zuurwaaienzuipen* (meel in zure wei gekookt) voor. Wil ze haar kinderen eens trakteeren, dan bakt ze *bollebuisjes* (poffertjes) en die weet ze zoo lekker te maken, dat ze *hun hemd er in zouden willen verteeren* (ze zouden alles, zelfs hun hemd willen te gelde maken, om ze maar te bekomen).

Terwijl moeder kookt en de meid 't vuur onder den *smuiger* (een schoorsteen in een hoek van 't achterhuis) nog eens goed oprakelt, stappen wij naar den *dars* (dorsch). Dat is de plaats voor rij- en werktuigen. De oude *kireboe*[2] (oud rijtuig, dat op riemen rustte) uit vroegeren tijd zoekt ge vergeefs, de vervoermiddelen zijn wat nieuwmodischer geworden, maar de meeste werktuigen van thans kende en gebruikte men ook reeds voorheen: *kaakmanden* (een mand met een inhoud van ¼ H.L.) *zeinen* (zeisen), *snikken* of *sekels* (sikkels) en *schrapers* (wieders). Op den *hooizolder* (zolder boven den koestal) staat vaders *kreupel* (prikslede), de *toog* (slee) van de jongens en meer *zuk* of *zijn* (dergelijks).

1) V. Dale vermeldt: gew. Petaten.
2) Van Dale, Kireboe = bankwagen. Licht rijtuigje.

Veronderstellen we, dat de maaltijd is afgeloopen en de nimmer falende *koffielol* (koffiepot) voor de zooveelste maal gevuld is, dan kunnen we de vrouw des huizes met onze opmerkzaamheid vereeren. 't Is een *talie* van een wijf, (ze is flink van postuur) wie ge 't dadelijk aanziet, dat ze *bij de flup* (bij de pinken) is, lang geen *trut*, (luie vrouw) *flort* of *flapdr-l* (slordig vuil wijf). Op welk uur van den dag ge haar ziet, ze is altijd even *eppertjes* (netjes) en ook aan de groote zindelijkheid in huis kunt ge haar zin voor orde en netheid opmerken.

Toch zult ge haar niet voor *prut en driel*, (overdreven netjes) noch voor *penteleurig* (voor een, die 't heel net neemt. Ook wel *ponteneurig*) verslijten. Ze is gekleed in een kort jakje, draagt verder eenige rokken boven elkander, welke verzameling ze haar *pels* noemt en zorgt, dat deze nimmer *zot* zijn (als de onderste rok langer is dan de bovenste). 't Is alles degelijk en eenvoudig. Als voorschoot draagt ze een helder *bontje* of *sloppie* (voorschoot van zoogenaamd Friesch bont), soms ook een *poepen boezel* (boezelaar van zwarte wollen stof) terwijl haar hoofdbekleedsel afwisselt met 't uur van den dag, waarop we haar zien. 's Morgens vroeg draagt ze een zwarte *klot* (zwart mutsje, dat het geheele hoofd bedekt) soms ook een *harsenlap* (wollen muts, die alleen 't bovendeel bedekt) welke tegen tien uur ongeveer wordt verwisseld met een *fieter* (net) *hultje*[1] (mutsje van tule, waaraan een kantje is vast gemaakt, dat voorzien wordt van fijne plooitjes) dat nog steeds door haar zelf geplooid wordt, iets, waarop ze niet weinig *kuin* is (trotsch).

Gaat ze te gast, dan moet *kap en dek* ('t mooiste en kostbaarste wat ze bezit) op, - de kap staat haar erg mooi doordat ze zoo'n hoog *poot* (voorhoofd) heeft - draagt op 't hoofd een *kiep* (hoed), - een *boerenhoedje* (hoed van eigenaardig model, die tegenwoordig hoegenaamd niet meer wordt gedragen) is geen mode meer - trekt een *jas* (mantel) aan, neemt de *karbies* (mandje), en zoo alles *om en an* volgt ze manlief in 't rijtuig, dat al evenmin *kladdig*[2] (vuil) is, als alles wat we tot nogtoe zagen.

1) Van Dale zegt: linnen vrouwenkapje.
2) Van Dale vermeldt *kladderig*.

Ja, 't is een flink wijf, een echte *bestruk* (iemand, die overal voor zorgt), die de heele huishouding zoowat *bestuddert* (bestiert). Toen ze nog in de jaren van '*t poppiesroeien* (kinderen krijgen) was en ze meest ieder jaar *wamelde* (zwanger was), toen was er werk aan den winkel. Behalve de boerderij, iederen dag nog een portie *doeken* (luiers) wasschen, want ze had er twee die niet *gnap* (zindelijk) waren. 't Was geen kleinigheid! 'k Verzeker u, dat ze soms een *brat* (vuile boel) had *op te rooden* (op te knappen). Maar de kinderen *wouen er best an* (groeiden goed), dat was een geluk. Toch, trots al het werk, was ze niet *beheeftig* (maakte zich niet druk), deed kalm en met spoed haar werk en liep niet te *bijzen*, te *batteren* of te *baaieren* (met groote onnoodige drukte zijn werk doen). En nimmer lag ze te *kneerten*, te klagen of te *kliemen* (klagen) maar was steeds vroolijk en opgeruimd. Hoe dat kon? Wel eenvoudig, omdat ze niet als andere vrouwen over de *onderdeur* stond te *labben en te lellen* (kwaadspreken), niet zoo'n *staan uit* (drukte) met de kinderen had, maar ook niet op hen *beerde* (schold) en niet achter hen zat te *bosken* (jagen) of 't *kinderen van wilde ouders* waren. ‘Als je dat doet’, zegt ze altijd, ‘dan wordt 't een huishouding, waar *booi meester is* (waar geen orde is). Wil je de jongens bijv. *afgrobbelen* (afwasschen) dan moet je je er niet aan storen, als ze beginnen te *peeuwen* (huilen), want dan wordt '*t uit een red* (over 't erg heen). Neen, ik heb hun handen, die er soms erg *roffelig* en *schroffelig* (ruw) uitzagen, dikwijls met den boender onderhanden gehad en me nimmer aan hun *piepen* (huilen) gestoord.’

Maar zoo kwam 't dan ook, dat ze nimmer last van de kinderen had; of ze met *schoonmakerstijd* (schoonmaaktijd) aan '*t zolder rooden* (opruimen) of voor kermis aan '*t schaken* (kleine schoonmaak) was, de kinderen liepen nooit in den weg, en alles kon stil zijn gang gaan. Moest er iets wezen, waar men *beleid bij had*, (behoefte aan had) dan waren er dadelijk een paar klaar en zonder *granzen* (mopperen) werd 't verlangde uit den winkel gehaald.

Ze wisten 't wel, de jongens, dat moeder op de bewering, dat ze *loof* (vermoeid) waren, zou antwoorden: ‘Nou ja, *loof kan lang an*.’ (aan zulk een ziekte ga je niet gauw dood). En ook hadden ze haar al ettelijke malen hooren

verkondigen: *Je kunt lang loopen*, *eer je tot je kniesen (knieën) toe af bent*, *en dan kun je nog naar Langedijk te wortelen wieden*. Aan deze beginselen hield ze steeds vast en de boer is dan ook *heelekendal* (heelemaal) goed met haar af, al had ze geen geld.

Ja, dat is me vroeger wat geweest! Hij was rijk, zij arm, maar ze was een *toffe* (knappe) meid, die vrijers en *koffieophaalders* (als een meisje met een jongen was uitgeweest, kwam deze 14 dagen daarna bij haar aan huis, om zoogenaamd de koffie op te halen, wat niet anders was dan een vrijpartijtje) kreeg bij *de zwikzwak* (vleet), soms kwamen er wel drie tegelijk te *schooien* (vrijen. Zondagsavonds gaan de boerenjongens naar de boerendeerns om kennis te maken, of om ze voor 't een of andere pretje te verzoeken. Ook dit aloude schooien of uit vrijen gaan is bezig te veranderen; tegenwoordig schrijven de vrijlustige knapen aan 't meisje, dat ze bezoeken willen, eerst een brief met 't verzoek of ze mogen en kunnen komen).

Arie wou haar *met verdol* (met geweld) hebben en er was dan ook geen pretje, geen kermis, of *best vat* (een feestje, dat een nieuwe kastelein geeft aan de jongelui van de plaats) of hij was naast haar. De oudelui van Arie wilden er echter niets van hooren: de jongen kon wel wat beters krijgen, en ze *temteerden* (kwelden) hem zoo *onzoet* (erg), dat *Iefke en Aafke* (iedereen) er schande van spraken, ja *huisriemrond* (overal) werd alles in geuren en kleuren verteld. Maar of Vader al praatte *veul en niet genog* (veel) Arie *hield zijn bien stijf* (hield vol).

Zoo had 't al *puur* (vrij wat) een tijd geduurd en meer dan eens was er *onder gestoepeld* (kwaadspreken) om Arie bij 't meisje vandaan te houden, wat echter niet gelukte, toen eindelijk 't paartje *hoopstoops* (onverwachts) trouwen moest. Opnieuw gepraat, waarvan de jongeluidjes zich echter *scheet noch dreet* (niets) aantrokken. Toen moest natuurlijk een *spul* (boerenplaats) voor 't paar worden gezocht, iets, dat gelukkig goed afkwam. Er was toevallig juist een *plaats* (boerenplaats) te koop en natuurlijk waren er heel wat *gaaienaars* (gegadigden). Arie's vader, die al eens was gaan *loodschaven* en *luikooren* (in 't geheim ergens wat van te weten zien te komen), had gehoord, welken prijs men er voor in 't hoofd had en die was lager, dan hij had verwacht.

Hoeveel *spikkeling* (zin) hij er ook van had, hij *liet zich niet door den neus boren* (een geheim ontlokken) en *hield 'em smok* (hield zich stil). Kalm wachtte hij den dag der veiling af en mijnde toen alles 200 gulden in slag. Toen hij alles eens ging narekenen en er alle onkosten enz. had bijgeteld, *loofde* (hield over) hij nog 100 gulden van de som, die hij gemeend had te moeten betalen.

't Jonge paar kwam dus klaar, maar vraag niet hoe? Een *gammeliek* (bouwvallig) huis, een oude *kispel* en bouwland, dat *op een hond* (verwaarloosd) is, openden nu niet schitterende vooruitzichten, maar toch, ze zouden 't wel *bedreutelen* (in orde brengen). 't Huis werd wat *opgehellingd* (opgeknapt) en 't land zou de jonge boer wel weer in orde krijgen. Dat ging echter minder gemakkelijk. Arie, die er wel wat *stoops* (stuursch) uitzag, was een *poestig*, *driel* kereltje (hij was gauw boos, driftig), wiens ooren *don aan 't hoofd lagen*, die gauw *op redut was* en soms om een kleinigheid *dul*, *nirtelig op de non* of *opstok* werd (boos). Daarbij wist hij van geen *loof* (moe), *verhouwen* (dit is iemand na een feest of na een reis), of *hooigat* (moe van 't hooien), en raakte door al die eigenschappen wel eens in konflikt met zijn werkvolk. Niet dat hij *nietemijterig* (niets van een ander kunnen verdragen) of *hebberig* (inhalig) van aard was. In geenen deele, maar *tjent* (netjes) als hij zelf was, wilde hij zijn zaken goed in orde hebben, haatte alle *gemier* (niets beteekenend werk), en duldde geen werk, *dat geen vertuiten gaf* (een nutteloos werk). Maar 't kostte heel wat moeite, dat te *beschiemannen* (klaar spelen).

Een der werklieden, die zoo akelig *glijmen* (glimlachen) kon en die de anderen immer kwaads *instoepelde* (in 't oor blies) *enterde* hij al heel gauw *op* (jaagde hij weg), terwijl een tweede, die niet zoo weinig *polig* (lui) was en af en toe zijn pijp ging stoppen, dan weer stond te *beuken* (met de armen over de borst slaan) om zijn *verknoffelde* (stijf van de koude) vingers warm te krijgen, steeds *met een hof en een bof* werkte (snel, maar niet goed), die met geen driewieldekar *aan de reed* kon gaan (rijden), zonder dat 't paard *er van door*, *aan de riebe* of *aan de flenter* ging (op hol), ook gauw *opgerood* (weggejaagd) werd.

Twee man minder! 't Is te begrijpen, dat Arie, al was hij

ook nog zoo *reddig* (handig) *in 't labberent* en *'t boekiezoek* raakte (in verlegenheid). Hij was *gepijpkant* en zat zooals men wel eens zegt *in den poepschenkarn* (zat in den knel). Wel stuurde hij een *boodje* (boodschap) naar de oude lui, om een noodhulp maar.... *lauw loenen!* (mis). Vader *offerde* (weigerde) 't wel niet met ronde woorden, maar Arie begreep gauw genoeg, dat de oude heer hem zelf *zijn tuil wou laten uittuilen* (zijn gang laten gaan). Er zat dus niets anders op, dan zelf wat harder aan te pakken. 't Was wel *madderen* (martelen), maar ze kwamen er toch. Hoeveel er ook viel te *wrakstikken*, (zorgen) met kerstmis kon de huur betaald worden, zonder dat er een cent aan mankeerde. Begrijpelijk is 't ook, dat ze, om ieder 't zijne te geven, zich erg *benopen* moesten (bezuinigen), je moet '*t maar voor je toonen* (*teenen*) *vandaan moeten zoeken* ('t met werken moeten verdienen) - maar de werkman merkte dat nooit: zij zorgden, dat hij *zijn gerande* kreeg (wat hem toekwam). Was 't vastendag, de man was Roomsch, dan was 't zijn eigen schuld, als hij zich *verslabberezeerde* (vet of spek eten op vastendag) want één woord aan de vrouw en hij kreeg boter om in te *doopen* en een paar eieren in plaats van spek.

Arie en hij waren goede *buisies* (maatjes). Wel *beerde* (schold) de baas soms en kon hij den werkman wel eens geweldig *uitvéteren* (uitschelden), maar vijf minuten daarna begreep hij, dat hij verkeerd had gedaan en zocht 't op alle mogelijke manieren weer goed te maken. Trouwens, als je iemand in je dienst hebt, die je *hands* is, (die je past) dan moet je hem in eere houden, en zoo een was Arie's werkman. Je kondt hem alles opdragen: hij was best voor de paarden, die hij nooit anders dan op een *kwikkeltje* of *kucheltje* (drafje) liet gaan, kon goed ploegen, en wist van *duidelen*, *spreiden* en *beuken*. (Deze woorden hebben alle drie betrekking op 't dorschen. Duidelen is 't slaan met den dorschvlegel op de nog vastgebonden schooven, *spreiden* 't slaan op de nu losgemaakte bossen, terwijl *beuken* aangeeft 't slaan op 't koren met 't doel de kafnaalden er af te breken.) In 't drukst van den tijd *had* hij soms erg *'t jak aan* (was vermoeid) en *ging* dan om een uur of tien *zwaad* of *schibus* (naar bed) maar toch, hoe *rozig* (wie den ganschen dag in de kou doorgebracht heeft, is 's avonds rozig) hij dikwijls thuis

kwam, 's morgens vroeg was hij weer present. Ge begrijpt, dat hij al dat meerdere werk niet *om een deun* (voor niets) behoefde te doen, en ook *er viel nog al eens wat van 't blok*: (hij kreeg wel eens wat extra) nu een potje met *portel*[1], dan weer een *poesie* (restje) eten en in den appelen perentijd kreeg hij verleden jaar zooveel vruchten mee naar huis, dat ze *ze niet uit een zoeten konden* (er was meer dan genoeg). De baas en de vrouw *gaan er dus niet kort bij langs* (zijn niet gierig), want ze denken aan 't oude woord: *Van houwers komen spouwers* (Als de ouders gierig zijn, zullen de kinderen verkwistend wezen).

Hier zouden we onze kennismaking met de hoofden van 't gezin gevoegelijk kunnen af breken, maar daar *schiet ik op m'n asem* (valt me te binnen), dat men Arie *iemesdagen* (onlangs) leelijk gefopt heeft, wat we nog even willen vertellen. Hij had een koe *overschierig* (te veel) en die voor een goeden prijs verkocht aan een *hoetelaartje* (handelaar, die in 't klein koopt), maar ja wel, toen 't tijd van leveren was, *katte* deze 't dier (wilde 't gekochte niet ontvangen) want hij had bemerkt, dat 't te duur was. 't Was *begrootelijk* (jammer) maar wat zal je met zoo'n *hurk* (slecht mensch) beginnen? 't Was een arme *schrobber* (stakker) en er viel dus niets van hem te halen. Arie er derhalve mee naar de stad en daar verkocht hij de koe voor vrij wat minder, - de markt *stropte* (de prijzen gingen terug] - aan een paar *sneezen*[2] (handelaars van verdacht allooi), die aan '*t schossen* waren (koopen en te gelijk weer verkoopen op de markt). In de herberg werd opgestoken, de kooplui betaalden, kregen ieder een gulden voor '*t paardje* (de fooi die de boer geeft, als de koopman hem betaalt) en toen Arie thuis kwam, merkte hij, dat er bij 't ontvangen geld een valsche rijksdaalder was. Wel werd er dadelijk werk van gemaakt, maar ja wel, de kerels, die *bij den duvel zijn steert* (*staart*) *vandaan kropen waren* ('t waren slimmerds) waren *uitelemijten* (buiten bereik).

1) Vroeger, toen men bij 't kaasmaken nog niet *boekelde*, werd de wrongel eerst goed vastgeduwd in den kaaskop en daarna nog eens fijn gemaakt, om ze ten slotte weer vast te maken. 't Dikke witte vocht dat er dan uitgeperst werd, heette *portel* en was voor velen een lekkernij.
2) Van Dale vermeldt: snees = schacheraar.

't Was weer net als altijd: wanneer er iets kwaads gedaan is, is de dader *om een noksie* (dood).

Laat ons nu met de kinderen kennis maken. Arie heeft ze *plantijd* (in overvloed): drie meisjes en vier jongens, goed slag kinderen, net als de ouders en toch zijn vooral de meisjes vaak een bron van ergernis voor grootvader en grootmoeder. Zie, als 's avonds 't werk af is, hebben de oudste dochters er *toetijd* (lust) op eens *den runnik op te gaan* (aan den wandel gaan). Ze *diggelen* zich wat *op* (kleeden zich netjes aan) en keurig *aangetoeterd* (aangekleed) en *in de nade* (netjes aangekleed) gaan ze *aan de bentel*, *aan de gnart*, *aan de flort* of *de hort op* (aan den wandel). Nu daarin steekt toch volstrekt geen kwaad, niet waar? Ze doen niet als andere *malabelige dollen* (rare meiden), die *maljagend* (zich dwaas aanstellend), *snaaiend* en *snobbend* (snoepend) loopen te *florten*, te *flenteren* of te *dangelen* (steeds heen en weer loopen), altijd door maar *zaggelend* (langzaam loopend) 't dorp op en neer. Zulke meiden, die niet afkeerig van *aanbollen* (zoenen) zijn, hebben 't aan hare rare *fronten*, *jisten* of *iepkes* (kuren) te danken, dat er, als ze er wat *benepen*, *soper schriebelig* of *briek* uitzien, (bleek, slecht) allerlei rare praatjes van ze gaan. Neen, Arie's dochters zijn van een andere natuur. Ze doen *op een hip en een drip* (in een oogwenk) een boodschap, zitten dan een poosje bij de buurmeisjes op een bank en zijn dan op tijd weer *binnenmikken* (in huis). Toch durven ze, *muiterig* (vroolijk) als ze zijn, ook wel *jaaguiten* en *spoken* (ravotten, stoeien) waar 't pas geeft.

Grootvader en grootmoeder nu, die bij zoo iets niet zijn grootgebracht, hebben een *grent* (hekel) aan dat geloop op straat. Hun spreekwoord is: *Een boer en een boerin moeten de achterdeur uitgaan* (ze moeten op 't land werken) en daarom geven ze wel eens op de tegenwoordige jeugd af. Maar de meisjes *verbreeuwen* (veranderen) er niet van, ze laten de oudjes stil *sudderen*, (hun gang gaan) want ze weten wel, dat ze misschien een uur later weer zullen worden geprezen om hun ijver. 't Is *hop of drop*, *mal of dral*. (Nu zijn ze goede, dan weer kwade vrienden).

Van vader en moeder hebben ze zooveel vrijheid, als in 't ordentelijke kan worden toegestaan. Is er kermis, ze mogen

er heen en waarlijk voor *meugebet*[1] hebben ze niet te dienen en bij 't *grofkoppen* of *goverden* op een bruiloft (iets als patertje langs den kant) worden ze er 't eerst uitgepikt. Menig jonge knaap is in stilte jaloersch, als hij zijn makkers *de bocht er om ziet leggen* (de arm om een meisje heen slaan met 't doel haar te kussen). Ontzien worden ze echter niet. 's Morgens klokke vier is 't dag, want vader en moeder zeggen: 'Bij nacht een man, bij dag een man' en dus *lodderig*[2], *doederig* (slaperig) of niet, ze moeten er uit en gaan melken. 't Zullen boerinnen, geen dames zijn. 'k Wed dat 't niet lang zal duren of ze hebben *vast verkeer* (geëngageerd zijn).

De jongens zijn naar school toe. De jongste van, hen een aardig, *snokker* (aardig) *hummeltje* (klein kereltje), zoo'n *pittig* (aardig) *beukertje* (klein kereltje) komt om drie uur thuis, en de andere drie, echte *doerakken* (rakkers), ja bepaald *weerwoesten* (jongens die nergens tegen opzien), te half vier.

Ha, daar komen ze reeds, geheel *verboeft* (warm) door 't harde loopen. Als ze merken, dat er vreemdelingen zijn, zijn ze wel wat *schimmelig* (bang) doch de *schroei* (honger) drijft ze 't staltje op. Hoe *doenig, druischtig* of *woeg* (wild, druk) ze anders ook mogen zijn, nu zijn ze kalm en *gruizig* (graag) *smikkelen* (eten) ze de boterham *op* waarna ze nog een poos zullen gaan spelen.

Laten we hen volgen.

De makkers hebben elkander gauw gevonden en nu gaat 't heele *slofter*[3] (rij) al naar den tijd van 't jaar, *kale kadodders* (jonge spreeuwen) uithalen, *een stookie maken*, *luchteren* of *beekenen* (een vuurtje stoken. Vooral in den herfst als

1) Van Dale geeft dit woord niet. Kuipers vermeldt: 'eene samenstelling uit *meuge* van *mogen* = lusten en *bet* (vgl. beter); het woord duidt iemand aan, die *meer lust*, die neemt wat hij krijgen kan, die op de beurs van anderen teert; een klaplooper, die zich overal voor laat gebruiken.'
In dezen zin wordt 't in West-Friesland echter *nooit* gebruikt. Heeft een jongen eerst een meisje gevraagd en daarbij een blauwtje geloopen en vraagt hij daarna een tweede dan kan die, als ze wil, voor *meugebet* dienen.
Vraag ik iemand op visite, die bedankt en noodig ik daarna een ander uit, dan kan die voor *meugebet* spelen.

2) Bij Van Dale, wellustig, geil, verliefd, dartel, vriendelijk.

3) In West-Friesland heet ook het pad, dat een schuit door 't nog broze ijs maakt, een *slofter*.

de stoppels worden verbrand spreekt men van *beekenen*), of ze loopen naar den boomgaard van boer A en staan *don* (dicht) op den kant van de sloot te *gnokken* (begeerig kijken, in de hoop iets te krijgen), hopende, dat de boer, die bezig is met appels, schudden, er hun eenige zal toewerpen. Nu, dat doet hij en met graagte bijten de knapen, *groenkauwers* (die graag rauwe vruchten eten) als ze zijn, in de harde zure *knarren* (groene vruchten). Daarna blijven ze nog een poos staan *lingeren* (wachten in de hoop nog wat te krijgen) tot dat de boer ze met een *schrobbeering* (standje) wegjaagt en ze *lieverdela* (langzaam) naar 't *knikkerpad* gaan (de plaats, waar geknikkerd wordt).

't Is een gemengd gezelschap. Vooreerst de drie *smakkers*[1)] (rakkers) van boer Arie, verder Kees Wit, een echte *lokkebout* (een groote, sterke, maar eenigszins lummelachtige jongen), wel een beetje *dreutelig* en *stoetelig* (onhandig) maar toch een goede jongen; vervolgens Pietje Brouwer, een *opeten* (klein van postuur) jongetje, een *breidenmig* (= gebraden vlieg, dus een klein zwak ventje) een *spriegt*, een *purkie* (een min kereltje) maar die *glant* kijkt (helder), en ten slotte Hein en Dirk van den scharesliep, echte *breiders* (die er zwak, ziekelijk uitzien), jongens, die er altijd *groebelig* (vuil) *meeuwsk* en *hufterig* (vuil en tegelijk ongezond) uitzien, wat misschien vooral komt, doordat hun haren eeuwigdurend *in de tis* of *in de snol* (in de war) zitten. Vooral Hein, een *schrook* (mager en klein) die altijd *op schobberdebonk loopt* (klaploopen), maakt een onaangenamen indruk, met zijn *plurende* (oogen, die altijd half dicht genepen zijn) oogen en zijn *rabbig* gezicht (vol wonden), - hij is *gruttig* van aard (een wond gaat licht *zwellen* (zweren) bij hem). Je kunt 't hem aanzien, dat hij een echte *naaroog* (een nare jongen) is.

't Daurt niet lang, of Hein wil Pietje Brouwer, die nog een appel in een van zijn zakken heeft gevonden, die heerlijkheid *ontgnoffelen* (afhandig maken), wat Pietje evenwel niet goedschiks laat begaan. Daarom begint Hein hem nu te *hompen*, (stooten) met 't kennelijk doel, als de appel op den grond

1) Van Dale vermeldt smakker = sukkelaar, in welke beteekenis 't in W F. nooit wordt gebruikt.

valt er zich van meester te maken. Piet, die den grooten *loeter* (lummel) niet *buten* kan, (hij is minder sterk dan Hein. Men zegt ook wel *beuren* in plaats van buten) begint te *guiten*, te *peeuwen* of te *piepen* (huilen) waarop Kees Wit toeschiet en Hein een *petatter* (oorvijg) toedient, dat hij *nei de aâre week kijkt*. Hein, die wel weet, dat hij Kees Wit toch niet *mannen* kan (= *buten*) en die uitteraard een *bangeschijter* (een bange jongen) is, *timpt* (trekt een leelijk gezicht) Kees *uit* en *zet de sokken er in* (gaat op den loop) in de hoop nog wel een kleintje aan te zullen treffen, dat hij een appel *af* kan *pollen* (aftroggelen). De anderen loopen, druk pratend over de gemeenheid van Hein - ze hebben heel wat te *verhapscheren* (verhandelen) - en troosten onderwijl Pietje, die nog loopt te *snoffen* (snikken).

Zoo komen ze aan de knikkerplaats, waar weldra 't spel in vollen gang is. Allerlei uitroepen, gejubel en geschreeuw, toonen aan, hoezeer ze met de spelers meeleven. Een gelukkige worp kan niet met meer enthousiasme begroet worden: ze dansen het uit. Er is dan ook variatie genoeg.

Een deel is met *lodders* (groote stuiters) aan 't Schieten, anderen zijn aan 't *kluten*, *kloeten* of *storten*[1] terwijl een derde afdeeling aan 't *botten* of *spatten* is. (Hierbij worden de knikkers (ook wel centen) tegen een houten wand geworpen en hij is winner van alles, wiens knikker 't verst is gesprongen.) Wat een drukte, als er een *rut* is (die zijn knikkers verspeeld heeft) en wat een *geklam* (gekibbel), als er een valsch speelt.

Onmiddellijk grijpen de twee twistenden elkander bij de *hessen* (jongenskiel) en rollen vechtende over den grond. 't *S*pel wordt direct gestaakt, om dezen godenstrijd te bewnderen, en als eindelijk rust en vrede weergekeerd zijn, is de ware zin van 't knikkeren af. Alleen hij, die zijn rijkdom kwijt is, en nu gauw zijn mes *verrutteld* (verkwanseld) heeft, om aan knikkers te komen, wil weer beginnen, in de

1) Bij dit spel leggen de jongens een gelijk aantal knikkers bij elkaar. Een jongen neemt nu die hoeveelheid en werpt ze òf in een kuiltje (*kloetge*) in den grond òf in een klomp. Een deel der knikkers blijft er in, een ander deel gaat er uit. Is nu, wat er uit is even, dan is alles voor hem, die werpt, zoo niet dan voor de tegenpartij.

hoop 't verlorene te herwinnen. Maar reeds zijn er stemmen opgegaan, om slootje te *dribbelen* (springen zonder polsstok) welk plan algemeenen bijval vindt en hoe 't hem ook *noost* (spijt) hij begrijpt, dat er ditmaal van knikkeren geen sprake meer is. Hij volgt 't troepje en ze komen na een heelen *tippel* (wandeling) op 't weiland aan, waar 't springen dadelijk een aanvang neemt. Dirk van den scharesliep doet niet mee; als een echte *kladdebutter*[1)] (smeerpoets) gaat hij dadelijk op *den kant van den wal* (aan den slootkant) in 't water zitten *prieken* (morsen).

Dat er bij dat over en weer springen, menigmaal een paar natte voeten gehaald worden, bewijst wel het daverend gejuich, dat af en toe opstijgt. Eindelijk, als de zon al lang onder is, nadat zij een heelen tijd *in spier zijn geweest* (in de weer), begrijpen ze, dat het tijd is, om op te breken. Met vingers, *dom* (stijf) van de koude, ja misschen wel *kimmelend* (prikkelend door de koude) gaan ze huiswaarts, hier *inglauend* (glurend), daar aan de bel trekkend. Nu moet Kees Wit het ontgelden, die een stoot krijgt, dat hij *stroffelt* (struikelt) en ten gevolge daarvan zijn mes *strooit* (verliest), dan weer moet Dirk er aan gelooven, doordat zijn *krol* (soort van muts) wordt weggeworpen. Dirk weigert zijn hoofddeksel *op te zoeken* (oprapen) en gaat bij een boom staan *dranzen* (huilen). De jongens loopen door en laten hem in zijn eentje achter. Nu hier, dan daar schiet er een een huisje binnen en eindelijk zijn ook de jongens van boer Arie thuis. Gauw wasschen ze de handen op *den stoep* (de plaats aan den slootkant, waar de huismoeders 't keukengerei schoonmaken, kleeren *spoelen* enz.) en maken aanstalten om binnen te gaan. Moeder, die ze hoort aankomen, roept ze de vermaning toe, om niet te *zwummen*, te *bozzen* of te *slobben* (zwummen = zwemmen, de boel vuil maken, ook wel *bozzelen*), en hebben ze aan deze opdracht zooveel mogelijk voldaan, dan komen ze moeder veel te *bunzig* (bang) het staltje op, vooral de oudste brengt haar dadelijk in den waan, dat, net als *allan* (telkens) ook nu weer de voeten niet in

1) V.D. noemt 't *kladdeboter* en omschrijft het als vervalschte boter vuil vrouwmensch - een die slecht schrijft. In W.F. wordt 't bijna zonder uitzondering alleen van kinderen gebezigd.

orde zijn. Nu ja, ze kunnen het niet *ontkrombienen* (ontkennen), dat ze slootje gesprongen hebben, maar nat, neen dat zijn de kousen niet, alleen maar een beetje *doffig* (vochtig). Moeder moppert wel wat, maar daar blijft 't bij en gelukkig dat 't zoo genadig afloopt, zetten zich de knapen aan tafel, om hun avondboterham te verorberen. De jongste heeft niet veel trek: hij moet maar een dun *flutertje* (dunne boterham) hebben; de broers ontfermen zich over, wat hij laat liggen.

't Begint al aardig donker te worden en daarom steekt moeder de *pluut* (een klein lampje) aan. Bij dat flauwe licht ziet vader, hoe een der jongens zijn oude gewoonte weer volgt en met zijn voeten op de *triemen* (sporten) van zijn stoel zit te *raggen* (niet stil zitten) op gevaar af hem heele maal uit zijn *krikkemikken* (uit elkander, dus kapot) te maken, terwijl hij eenige minuten later aan zijn broers kiel zit te *veugelen* (ergens voortdurend aan trekken). Vader, die een hekel aan al dat *frikbillen* en *gerijgerol* (niet stil zitten) heeft, geeft den onvoorzichtige een hardhandige waarschuwing en kort daarna verhuist het drietal naar de slaapplaats, waar ze nog een poosje liggen te *grielen* (lachen, ook vermeld bij V.D.) en te praten. Eindelijk echter *bezeeuwen* ze het (het opgeven) en vallen in slaap.

Vader en moeder en de dochters zullen dra dit voorbeeld volgen en daarom nemen we afscheid.

Eenzaam en stil ligt 't Westfriesche dorp in de duisternis van den avond, de dorpsstraat is leeg en verlaten en niet voor morgen vroeg zal 't dikwijls eentonige leven langs dijk of vaart weer beginnen.

- -

En hiermede kunnen we voor het oogenblik onze taak als geëindigd beschouwen; slechts een paar opmerkingen mogen nog een plaats vinden.

We hebben alleen opgeteekend de woorden, die in dezen omtrek worden gebruikt en òf niet in Van Dale worden genoemd òf in andere beteekenis gebruikt worden.

Dat er onder deze zullen worden aangetroffen, die ook in andere streken 't burgerrecht hebben verkregen en die men dus niet bepaald ‘Westfriesche’ woorden zou mogen noemen,

is wel zeer waarschijnlijk, misschien is 't aantal grooter, dan we vermoeden.

In verband met de afleiding zal er hier en daar in de schrijfwijze der woorden wel een fout te bespeuren zijn, maar we hebben getracht alles zóó weer te geven, als 't in den volksmond luidt.

En ten slotte: sommige uitdrukkingen klinken den lezer wellicht wat ruw in 't oor, ja mogelijk zullen er zijn, die ze als zoovele onkieschheden zullen aanmerken, doch die dat doen, gelieven niet uit het oog te verliezen, dat de meeste dezer woorden wel een eerbiedwaardigen ouderdom zullen bereikt hebben en omtrent de kieschheid onzer voorouders verzoeken we even in herinnering te brengen, dat meesterlijk pleidooi van Bakhuizen van den Brink voor ons oud-vaderlandsch tooneel, of, zoo men 't onverhoopt niet mocht, kennen 't na te slaan in *de Gids* van 1843, DI. I pag. 554 of op blz. 312 en vlg. van 't derde deel van Bakhuizens Studiën en Schetsen.[1)]

J. DE VRIES.

1) In 1871 verscheen te Purmerende bij J. Schuitemaker: *De Volkstaal in Noord-Holland*, door J. Bouwman, In dit werkje treft men zeer veel woorden aan, die in West-Friesland niet gebruikt worden, terwijl men die, welke daar gangbaar zijn, grootendeels mist.

Jozef Israëls.
(Bij zijn tachtigsten verjaardag.)

Vreemd, hoe in zijn gewonen loop, het werkelijke menschenleven, met de konfuzie zijner onbegrijpelijke verwikkelingen, een zoo doffen, kouden schijn aanbiedt.

Wij zijn toch allen vervuld van denzelfden kern van hartstochten en gedachten, van verwante verlangens en gemoedsbewegingen. En evenwel vermogen wij nauwelijks elkander te verstaan, wij beproeven het in den regel niet eens, en intusschen vermommen wij ons, zoo goed wij kunnen, voor dien ander, die ook ons niet verstaat. Ook daar, waar menschenkinderen malkaar in oprechte welgezindheid naderen, blijven zij nog altijd op hun hoede, gelijk dan ook zelfs de onbevangenste er zich van der jeugd af aan op toelegt, zich zóó voor te doen, als hij in waarheid niet is.

De aangezichten der menschen zijn maskers, hunne handelingen dragen door alles heen iets in zich van een kompromis, en wat hunne lippen spreken, herinnert niet zelden aan die bakerrijmpjes, welke de kleine kinderen zichzelve voorzingen als zij alleen zijn, enkel om den angst te bezweren voor de loerende stilte die hen omgeeft. Wat zij zeggen, wordt gezegd om de aandacht van datgene af te leidon wat hun dieper zijn doet beven, en de kunstigste gebaren der onverschilligheid worden uitgevonden om juist dat diepste wezen te maskeeren. Daarbij wordt dit gansche spel voor een overgroot deel onbewust gespeeld, welbeschouwd niet anders dan uit een instinktieve neiging tot zelfverdediging, ja dit alles geschiedt bijna evenzoo onwillekeurig als onze ademhaling.

Inderdaad schijnen de menschen wel haast ter wereld te zijn gekomen met een pantser, waarmee zij hun bevend binnenste tegen de buitenwereld beschermen.

In zoovelen, die wij achteloos voorbijgaan, gloeien vuren, en wij vermoeden weinig van hunne warmte; in hunne ziel woedt een aanhoudende kamp maar zijne spanningen bemerken wij niet; zij lijden innerlijke folteringen en maar zelden slagen wij er in iets mede te voelen van hunne pijn; zij dragen een licht met zich mede, doch niet wij vermogen den glans er van te zien. Wel aanschouwen wij hunne lichamen in hun afgepast bewegen, en zien wij de opgemaakte trekken van hun aangezichten, - maar wat daarbinnen is kennen wij niet, en het leven hunner ziel is het, dat verborgen blijft voor ons oog.

Doch voor den kunstenaar blijven alle deze dingen niet verborgen, - hij die verder en dieper schouwt, laat door dien vreemden schijn zich niet misleiden. Hem is de menschenwereld als een onmetelijke sterrenhemel, uit welke ieder lichtpunt zijn eigen leven uitstraalt in zijn ontvankelijken geest. Ook achter dat grauwe omhulsel van terughoudendheid en schroom, weet hij den gloed te speuren en het hart te voelen slaan. En dit leven zou nog meer van een geestesledige woestenij hebben, vol met elkander vreemd blijvende eenzamen, ware niet de dichter daar om zijn levend opgevangen licht weder te doen uitschijnen, zìjn licht, dat onze blindheid wegneemt, en het ons mogelijk maakt elkanders verborgen rijkdommen weder te ontdekken, telkenkeer.

Zulk een dichter is Jozef Israëls. Niet aan een bovenaards gedachte wereld is het dat hij de elementen ontleent voor zijn praallooze kunst. Het alledaagsche ziet hij aan als iets verhevens, het allernederigste is hem wel het liefst, en het simpelste bleek vaak in staat hem het diepste te ontroeren. Hij is een weergever der gewone werkelijkheid, wat men overeengekomen is een realist te noemen dus, maar een realist is hij, die altoos en overal door den dorren schijn der dingen vermag heen te zien. Brengen niet altijd weer die mannen in hun bedrijf of hun gepeins, die vrouwen in hun stille berusting, een mare van beproeving en van hoop, van troost en van weedom? Hebben niet die

vergrauwde voorhoofden zich in kommer gefronst en bij uitkomst weder zich zacht ontplooid, hebben niet die oogen geweend en weder geblonken, hebben niet die lippen woorden van vertwijfeling en van verzoening gesproken, hebben niet die voeten zich moe getreden, hebben niet die handen geworsteld, hebben niet die schouders zich gekromd, hebben niet heel die lichamen geleden en nochtans weerstaan? En is het anders - zoo zou onze schilder mogen vragen - dan aan de ware werkelijkheid, wanneer ik mij aan het zien dièr dingen overgeef? Het hart aanschouwt vele dingen, die aan het oog zouden ontgaan, ware niet het zien nog wat anders dan het overbrengen van een oogenblikkelijk lichtbeeld naar de bewust-makende hersenen. En dit is het wat juist bij Israëls blijft treffen, hoe hij zich altijd op bewonderenswaardige wijze van een zuiver mechaniesch kijken, zonder deelname van het gevoelsbesef, heeft weten vrij te houden.

Maar dat leidend gevoelsbesef werd bij Israëls wel zeer gerijpt en verdiept door harden strijd en langzame loutering, en er is, zooals door Liebermann uitnemend werd opgemerkt, iets in hem van wat Jakob sprak in den kamp met den Engel: Ik zal u niet laten gaan, tenzij dat gij mij zegent. Zeker was in een vroegere periode van Israëls' kunst dat gevoel nog week en onzuiver, maar jaren van worsteling met zijn stof hebben het doen groeien in soberheid en in sterkte, en gerijpt en verdiept als hij het gansche leven aanschouwt, aanschouwt hij thans, groot en eenvoudig, vooral het zwoegen en dulden, het lijden en de vreugden van hen die het minste zich zetten tot vertoon, en in zijn welsprekende weergave der stille bedrijven van hen die in ontbering leven, weet hij het dieper liggende, datgene wat het dichtst aan den wortel van het menschelijke raakt, op het verrassendste tot uitdrukking te brengen.

Daar is een realisme dat met vorschers-aandacht de zichtbare werkelijkheid waarneemt, een realisme dat in alles nauwkeurig te werk gaat, dat omzichtig ontleedt, geduldig zijn stof verzamelt, dokumenteel weergeeft wat aldus werd opgenomen door het kunstig gescherpte oog. Zulk een realisme, dat niet zelden denken doet aan die soort van wetenschap, van welke getuigd is, dat zij van een bloempje alles verstaat,

behalve den geur, - zulk een realisme is dat van Israëls in geenen deele. Zijn wijze van voortbrengen is weinig omzichtig, hij gaat tamelijk onberedeneerd, men zou zeggen op den tast te werk, als getrokken door een geheimzinnige magneet, maar die hem tot het eene noodige den weg zal wijzen. De schoolsche teekenaars hebben op zijn aldus ontstane werk vaak allerlei aan te merken gevonden, - het blijft echter de vraag of niet de welbewuste afwerking, die zij vóór alles vergen, aan de witgepleisterde graven doet denken, en hoe zou men overigens ook welomschreven zakelijkheid mogen vragen van iemand die vlottende levensmysteriën najaagt, of uiterlijke getoiletteerdheid bij werken die vóór alles willen stemmen tot droomerij.

Want een mooi schilderij van Israëls stemt tot mijmeren vooral, en dat verklaart ook wellicht waarom hij, die nooit waarlijk eenigen modesmaak diende, of er zich toe leende iets uiterlijks te huldigen, toch in ruimen kring zoo groote bekoring heeft uitgeoefend.

Er zijn beoordeelaars die staande houden, dat dit alles wat aan het eigenlijkste raakt van Israëls' werk, niet van de dingen der schilderkunst is.

Het is echter mijne overtuiging, dat wij daarmede, gelijk zoo vaak in de geschiedenis der kritiek, op een beperking stuiten, die, werd zij algemeener aanvaard, tot een bedenkelijke verarming onzer kunst zou voeren.

Inderdaad! Juist in fazen toen de schildertaal zelve verzwakt was en versoept en men evenwel naar verder duiding in de werken der schilderkunst haakte, juist toen heeft men maar al te dikwijls getracht op dat dieper leven te doelen, zonder het ook in waarheid te hebben aanschouwd, en is men er veel te veel toe gekomen, door associatie van gedachten, buiten de onmiddellijke en wezenlijke expressie om, effekten te benaderen, die geenszins in het geschilderde zelf zinnelijk waren uitgebeeld. Het is deze telkenkeer voorkomende disharmonie tusschen den geboden vorm en den beoogden inhoud, die aan den eenen kant een begrijpelijk wantrouwen tegen zoogenaamde sujet-kunst heeft gekweekt, maar die aan den anderen kant ook op zegenrijke wijze, tot zuivering en sterking van de zinnelijke schildertaal zelve mocht aansporen.

Inderdaad is er een krachtige nieuwere schilderkunst ontstaan, die zich op louter optische senzaties wil bazeeren, die elke andere dan zinnelijke gewaarwordingen van zich weert, en die voor zich alleen in den lust voor de oogen een gepaste genieting voor den geest erkent. Sujet is haar enkel de treffende samenhang of tegenstelling, de teere of stoute harmonie, de edele of prikkelende geur, uit vorm, kleur of lijn zelve direkt gesproten.

Niet ik, die loochenen zal, dat deze uit bloote aanschouwenslust getogen schilderkunst in haar eigen kader voortreffelijke en schoone werken heeft voortgebracht, noch ook dat zij tevens de algemeene schildertaal klankrijker maakte en belangrijk heeft gezuiverd, gelijk zij haar nog wel voortdurend zuiveren zal en tot klaarder klank zal kunnen voeren. Maar van een dwaze kortzichtigheid lijkt het mij, de overwinningen van wat men wel het Manetisme heeft hooren noemen, voor eens en vooral de eindviktoriën der schilderkunst te willen houden. Mits zij hare opgaven werkelijk in eigen taal tot volkomen uitdrukking brenge, omvat de schilderkunst, zoozeer als ééne andere, het volle leven in al zijn verscheiden manifestatiën, en om maar een enkelen grooten naam te noemen, zou Rembrandt Rembrandt niet hebben mogen zijn, wanneer niet juist het hartstochtelijk tasten achter den kleurigen schijn der dingen, tot de zuiverste en hoogheerlijkste schilderkunst vermocht te leiden.

De zaak is eigenlijk, dat in onzen tijd, waarin een impressionisme-zonder-meer als overheerschend mag gelden de kunst van Israëls zich van die der meesten zijner tijdgenooten nu eenmaal vooral onderscheidt door de expressieve handeling in zijn schilderijen.

Expressieve handeling: niet enkel in dien zin, dat de vrouw naast de hondekar werkelijk als een afgetobd maar het lot weerbarstig wijf, naast haar hortend voertuig over den hobbeligen weg voortstrompelt, - dat de Ankerdragers de wezenlijke aktie hebben, waarmee zeelui het zware, onhandig vertakte ijzeren ding werkelijk zullen aangrijpen, beuren en voortdragen, - dat de Lezende Rabbi met al zijn zinnen in de lektuur verdiept is, en juist zoo zit in den hoogen leunstoel, die juist zoo bij het raam geschoven is, als zulk

een oud mannetje dat doen zal om recht behagelijk van zijn boek te genieten, - dat de Moeder zich met heel haar lichaam en heel haar denken overgeeft aan het kind, dat zij in de armen drukt en zoogt, - dat de verarmde oude vrouw de stramme handen zoo van onder den schamelen schoudermantel voor zich uitstrekt, als zij doen zal om nog wat warmte op te vangen van den glommenden haard, - dat de verzakte uitdrager zoo en niet anders voor zijn rommeligen winkel zit, als hij moede, wachtend en peinzend op zijn bankje neerzijgt, - dat de oude man met den hond metterdaad half verstrooid, half aandachtig zijn pijpje stopt, zooals een oud, huiszittend, eenzaam man dat onder het tijdvergeten mijmeren pleegt, - dat het wijf op de verkwikking welbespied is, zooals zij met de beide verkleumde handen het kopje aan den blazenden mond brengt, terwijl haar heele stumperig gekromde lijf zich hunkerend naar de verwarmende lafenis bukt....

De expressieve handeling in Israëls' kunst gaat verder dan in dat pozitief nawijsbare; zooals zij er door gedragen wordt is zij tot in alle vezelen doorgevoerd in heel den geest, heel de sfeer, heel den toonaard, van heel de doorvoelde schildering zelve van het diep doorwoelde kunstwerk. Het wezenlijkst in de expressie bij Israëls is, dat hij in alles vooral den adem des levens heeft geschilderd.

Want het is bij hem geenszins de juiste voorstelling eener bepaalde handeling, en die welgetroffen voorstelling met meer of min pikturale schoonheid omkleed, maar het is die handeling zelve, zich in het eigen wezen der schildering uitsprekend, het leven dier handeling zelf, in sterke innigheid schilderend doorvoeld.

Want dat eigenlijke schilderen nu, - wel, als het er per slot op aankomt een schilderij in hechte kleur-massa's op te bouwen en in teedere gradaties door te voeren, - als het te doen is om het stoute naast elkaar vleien, het verder harmoniesch tegen elkaar opkleuren, het wemelend in elkander doen schuiven, het in delikate afdoffingen doen verfijnen en uitschijnen van diepe tonen, - als men vraagt naar het gehalte eener diskrete en toch sterke tonaliteit, naar den evenredigen opbouw der valeurs, naar het de kleuren grijs doen blijven en de grijzen bloeiend kleuren, naar het gelei-

delijk beloop van het lichtschijnsel van waar het ontspringt tot waar het in de diepste krachten wordt gesmoord, naar het raadsel der suizelende luchtomhuldheid, naar het ondefineerbare enkel met tinten teekenen in de derde afmeting, - als men letten wil op het lenig beheerschen van heel die ingewikkelde orkestratie van het tonalistische schilderij, zou men dan, waar het geldt naar het natuurlijk zich uitspreken in die taal den waren schilder te meten, het licht mogelijk achten op een voortreffelijker meester in het vak dan op den Israëls zijner rijpste periode te wijzen?

Maar, en dat is juist de buitengewone kracht van Israëls, al deze hoogste schilderskwaliteiten weet hij ondergeschikt te houden aan, in dienst te stellen van, saam te leiden tot het groote gebaar, tot de groote expressie, maar die zelve alleen tot leven werd door de effekten dier schildering zelf en door iets anders niet.

En die expressie, zij bepaalt zich ten slotte niet tot de uitdrukking van het bizondere sujet dat hem op het oogenblik bezighoudt, zij is de uitdrukking van dat dieper en wezenlijker leven dat hij genaderd is, niet met overleg, niet met kunde, niet met bedrevenheid, en niet eens bovenal met talent, doch dat hij met eerbiedige liefde tegemoet getreden is.

Want al ware het, dat de kunst de talen der menschen en der Engelen sprak, en de liefde niet had, zoo ware zij een klinkend metaal of luidende schel geworden.

‘De liefde is de meeste van allen.’

27 Januari 1904.

JAN VETH.

Leerjaren.

Mr. H. Ver Loren van Themaat. Twee jaren in den boerenoorlog. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.
Luitenant G. Boldingh. Een Hollandsch officier in Zuid-Afrika (nagelaten papieren). Rotterdam, B. van de Watering.

Jaren geleden was ik toevallig tegenwoordig bij het zich inschepen naar Amerika van een jeugdig Nederlander, die - *rara avis* - niet uit geldnood, maar enkel uit zucht naar avonturen den Oceaan wilde oversteken. Een flaphoed van reusachtige afmetingen beschermde hem bij voorbaat tegen alle zonnestralen van 't wilde Westen; een trouwe hond bewaakte zijne zijde - en hoewel het gedeelte van het dek der stoomschepen van de Holland-Amerika lijn, dat voor de 1e klasse passagiers gereserveerd is, niet bepaald modderig kan genoemd worden, had Z.Ed. toch maar vast hooge kaplaarzen aangeschoten. Misschien verwachtte hij dat zijn eerste avontuur zoude bestaan uit het gedeeltelijk doorwaden van den Oceaan!

Achteraf gezien, was 't trouwens maar goed dat hij reeds nu die plunje had aangetrokken: anders toch ware zij in 't geheel niet uit den reiskoffer gekomen. Want nauwelijks aan de overzijde, zakte den jongeling de moed zoozeer in de schoenen - pardon, laarzen! - dat hij per keerende boot naar 't vaderland terugstoomde. Hij is hier sedert gebleven, en nog te zien.

Mr. Ver Loren trok niet met zulke heldhaftige voornemens, noch in zulk parmantig costuum naar Afrika. Hij ging er heen als een echt Nederlander van de 19e eeuw: niet om te vechten, maar om

te *administreeren*. Hij erkent zulks ruiterlijk op de eerste bladzijde van het eerste hoofdstuk: ‘Waar de burgers allen den Mauser hadden omgehangen en met geestdrift waren uitgetrokken ter verdediging van hun vaderland, was het waarschijnlijk moeielijk genoeg menschen te vinden voor het administratieve werk dat niet achterwege kon blijven. Door hier in te vallen, zou ik een ander, beter voor kommandodienst geschikt dan ik, de gelegenheid geven naar het front te gaan’.

Inderdaad: zachtjes aan, dan breekt de lijn niet! En juist deze burgerlijk-goedmoedige opzet geeft aan dat Transvaalsche avontuur van den jeugdigen meester in de rechten voor ons zoo hooge waarde. Zóó zouden ook wij - gij, lezer, en ik - zijn uitgetrokken.... indien wij niet waren thuisgebleven. Met pen en papier zijn wij velen de baas, en het kost ons niets geen moeite om ‘U Hoog Edelgestrenge’ en ‘Zijn Edelgestrenge’ voluit te schrijven, of staten te linieeren en in te vullen van zonsopgang tot zonsondergang toe. Ook niet om - zooals de heer G.H. Priem het herinnert in zijne inleiding tot de nagelaten papieren van Boldingh - ‘een grooten mond op te zetten en een salvo van verwenschingen los te bulderen tegen perfide Albion’.

Maar nu is juist het aardige van des heeren Ver Loren's avontuur, dat het ons precies zoo zou gegaan zijn als 't hem verging. Want op stuk van zaken zijn wij niet geboren pennelikkers, maar nazaten van Hollandsche voorvaderen! Natuurlijk komt van dat schrijven te Pretoria niets. Er zijn niet zoovele pennen noodig! Reeds den dag na zijn aankomst heeft de heer Ver Loren dan ook de eerste schrede op den goeden weg gedaan. Hij is nl. werkzaam bij het Roode Kruis. ‘Na eenigen tijd keert echter een oude bekende van het front terug, en mijn hulp is ook hier niet meer noodig’.

Nu wil hij de tweede goede schrede doen: ‘moe van al dit gezeur, maak ik nu het plan op kommando te gaan’.

Maar een paar Afrikaanders raden hem dit sterk af. Juist heeft de slag bij Scholtznek plaats gehad, waarin zoovele Scandinaviërs vielen. ‘Hij krijgt toch al te jammer voor die arme uitlanders’ zegt een hunner. En later zegt iemand tegen hem: ‘als meester in de rechten moet ik mij beter op prijs houden, en me niet zoo weggooien’. ‘Teekenend is dit gezegde voor den geest,

die hier in Pretoria heerscht - aldus gaat de schrijver voort. Hoe weinig zijn de meesten hier bereid zich op te offeren ter wille van hun vaderland, hoe klemmen zij zich nog vast aan hunne kleine persoonlijke belangen: zich weggooien! nota bene, waar men wil doen, wat gedaan moet worden, al is het werk nog zoo eenvoudig; zich op prijs houden! waar het voor een geheel volk geldt: er op of er onder. Ja, wel is veel hier gansch anders, dan ik verwacht heb. Ik dacht, dat elke jonge Transvaler verlangend zou zijn naar het front te gaan en den Mauser ter verdediging van zijn vaderland op te nemen. Hoe ver is dit van de werkelijkheid; integendeel, velen zijn maar wat blij een reden te kunnen opgeven om rustig hier in Pretoria te kunnen blijven rondhangen. Wat daar onder in Natal gebeurt, gaat hen niet aan, zoolang zij het zelf maar goed hebben. Ja, er zijn burgers, die zwierig door de straten rijden, hun dogkar met opgekommandeerde paarden bespannen. Meer en meer begint het leven mij hier tegen te staan, ik hunker om weg te komen naar het front'.

Goddank, de Oud-Hollandsche geest is vaardig geworden!....

Hm, nog niet heelemaal wakker geschud! Want de heer Ver Loren gaat niet naar 't front om te *vechten*, maar om bij de ambulance werkzaam te zijn. Slechts behoedzaam daalt hij dus van zijn pennelikkerskruk, maar.... 'Lang blijf ik echter niet meer bij de ambulance - zoo begint het 4^{e} hoofdstuk. Ik kan er te weinig tot hulp zijn, heb nooit verbinden geleerd en versta als rauwe Hollander het werken met Kaffers, ossen en paarden maar slecht. Om van dienst te kunnen zijn, moot men wat meer ondervinding van het leven te velde hebben; in den beginne staan iemands handen voor dit alles verkeerd; op deze manier is het maar half werk. Nog sterker is na dezen laatsten tocht het vrije kommandoleven me gaan aantrekken; ik heb nu gezien, wat het waard is, en hoe goed menig Hollander, die voor den oorlog nog maar zelden een geweer in handen gehad heeft, of een paard opgeklommen, zijn plichten vervult.'

Ha, *nu* zijn wij er! Hij, en wij, lezer. Want zouden wij niet precies zóó gedaan hebben, niet eveneens aarzelend, en eerst door ondervinding overtuigd, den goeden weg ten einde toe zijn opgegaan?

Niet dat nu een held is geboren van het soort, als wij er in jongensboeken aantreffen! Zijne bedrijven bepalen zich voorname-

lijk tot een loopen, een rijden, een heen en weer trekken. Ook het eten speelt een rol; een heel groote rol zelfs. In de eerste helft van 't boek wordt ons geen enkel middagmaal gespaard! Maar ook dit is karakteristiek: Want niet alleen bij den ongetrainden meester in de rechten, ook bij den Hollandschen officier merken wij 't zelfde op.

In een noot toch bekent Boldingh ronduit: ‘De Engelschen, die in de laatste dagen van 1900 en de eerste van 1901 door Ficksburg trokken, zoekende naar De Wet, hadden voortdurend half rantsoen. Omdat zij dat zoo goed verdragen hadden, werden zij later in de courant door Kitchener “kranige” kerels genoemd; ik voor mij heb echter liever een volle maag.’ Trouwens de luitenant beroemt er zich op, nooit in den oorlog honger te hebben geleden; ja, telkens als hij kans loopt krijgsgevangen te worden, stopt hij zich eerst ter dege vol - ‘want zooals bekend, laten de Engelschen hun eigen soldaten meermalen nagenoeg honger lijden, wanneer ze te velde zijn, en dus zal een krijgsgevangene den eersten dag wel niet veel krijgen.’

Eten, slapen, gezelzen, en... op de vlucht slaan. Aldus wordt een Afrikaansch held gevormd! ‘Zoo is mijn eerste slag achter den rug - schrijft de heer Ver Loren: - ik had mij alles zoo anders voorgesteld, vooral de vlucht als een vreeselijke gebeurtenis. Hoe kalm is alles in zijn werk gegaan. Voor het eerst zie ik, dat het als ruiter mogelijk is zonder veel verlies te vluchten. Ik ben volstrekt niet voornemens me dapperder dan een ander te gedragen, ik vind het verstandiger eerst wat meer in de vechtwijze der boeren te geraken. Als onervarene loopt men toch al gevaar genoeg, men behoeft dit werkelijk niet te zoeken, en met te sneuvelen voor een goede zaak helpt men deze al bitter weinig vooruit.’

Eigenlijk zijn wij er nog niet heelemaal. Want een maand later heet het: ‘Wat nu? Velen zeggen: dat het dwaasheid is langer door te vechten. Zóó zal Pretoria weggenomen worden, de boerenzaak is verloren, in het veld staat me niets dan ellende te wachten. Ik doe verreweg het beste naar Holland terug te keeren, zoolang de weg nog open is. Wel is de verleiding groot, wanneer men weer geniet van al de geriefelijkheid van het gewone leven - de schrijver bevindt zich weer in de hoofdstad - na een goed bad weer eens frisch ondergoed heeft kunnen aantrekken, zonder gaten en scheuren, en een nieuw pak; weer als een fatsoenlijk mensch sokken draagt

en schoenen zonder gaten; wanneer men aanzit aan een net gedekte tafel met goedbereiden kost, en bovenal, wanneer men daar buiten de wind maar kan laten waaien, en 's morgens opgestaan uit een warm bed, met onvermengd genot de heerlijke morgenlucht inademt en het geglinster van de zon op het met rijp overdekte veld kan gadeslaan. Wèl is er verleiding, en wie zelf het aanlokkelijke van dit alles gevoeld heeft, die zal zich wel wachten over een ander hard te oordeelen. O, het is zoo gemakkelijk oordeelen en veroordeelen, wanneer men zelf bij het opvlammende vuur van den haard rustig zijn sigaar zit te rooken, het is dan zoo gemakkelijk te zeggen: die moest dit en de andere dat gedaan hebben. Het jaagt mij steeds het bloed naar het hoofd, wanneer ik in domme zelfgenoegzaamheid menschen zoo hoor praten, die zelf nog nooit gevaar en ontbering gekend hebben.'

Voor die verleiding is echter de heer Ver Loren niet bezweken, en nu - na den val van Pretoria - begint eigenlijk eerst de veldtocht. Met klimmende belangstelling volgen wij hem, waar hij deel uitmaakt van het beroemde verkenningskorps van Theron, zuidwaarts en noordwaarts trekt met De Wet's lager, eindelijk, na Theron's heldendood, den stouten tocht naar de Kaapkolonie medemaakt, om ten slotte, na twee jaren, geheel alleen terug te keeren naar Nederland over Duitsch-Afrika, als 'mondstuk' van De Wet. Helaas, De Wet had geen 'mondstuk' meer noodig: kort na de terugkomst des heeren Ver Loren werd de vrede gesloten. Doch van dit alles wil ik u niet vertellen, dat moet gij in zijn geheel, in het boek lezen; mij was het slechts te doen u als in een spiegel te doen zien, hoe men van meester in de rechten wordt tot.... *man*.

Ging Ver Loren naar Afrika enkel met het doel om nutttig te zijn, in Boldingh was de pionier wakker: 'Natuurlijk ga ik naar Transvaal' - zoo stortte hij zijn hart uit aan een vriend - 'dat spreekt van zelf, dat *moet* je doen! Eerst nog naar Essen en Berlijn om het een en ander te zien en aan te teekenen, en dan naar Afrika. Ik ga als oorlogscorrespondent, doch als ik er eenmaal ben!.. De oorlog is binnen één of twee jaar uit, de Republieken zijn dan vrij en gaan een prachtige toekomst te gemoet. Alles stroomt er dan heen, en *ik* ben er al!'

Arme jongen! Zijne nagelaten geschriften eindigen met de door het noodlot ironisch geworden woorden: '*enfin, qui vivra, verra*' Zwaar gewond, heeft hij in een Engelsch hospitaal als krijgsgevangene den geest gegeven.

Boldingh's nalatenschap bestaat enkel uit fragmenten, van welke er één merkwaardig is omdat het denzelfden terugtocht uit de Kaapkolonie beschrijft als de heer Ver Loren te boek stelde; het verschil in opvoeding en karakter van beide Hollanders komt daarbij duidelijk uit.

Overigens zijn die fragmenten vooral belangrijk voor hen, die een studie der krijgsverrichtingen maken; voor ons, leeken, is het boek van den leek, dat daarenboven een aaneengeschakeld verhaal vormt, meer geschikt. Oók omdat Ver Loren's geschrift ons Europeërs zoo voortreffelijk inleidt tot De Wet's eigen boek: 'De strijd tusschen Boer en Brit.' Dat boek - laten wij het eerlijk bekennen - heeft niet zóó 'ingeslagen' als mocht verwacht worden èn wegens de persoon van den schrijver, èn wegens de verhaalde feiten. Menigeen heeft het zelfs halverwege terzijde gelegd.

Hoezeer ten onrechte! Want de oorzaak dier teleurstelling is enkel bij ons zelven te zoeken; het boek toch, een meesterstuk, draagt heel den stempel van dien geboren leider van menschen, dien leuken, onwitgedasten Christenheld, dien waren *rough-rider*.... zonder bluf. Maar De Wet kon zich niet (wie neme het kwalijk!) in ons Europeesch standpunt indenken; hij schrijft als voor landgenooten, voor mannen die medegeleefd hebben en medegevochten, derhalve met een half woord verstaan. Eerst dus als wij door Ver Loren's dagverhaal van lieverlede zijn ingegroeid in het Boeren-krijgsmansleven kunnen wij ons met hart en ziel overgeven aan den Boeren-veldheer, in wien als het ware de geheele oorlog zich ten slotte heeft belichaamd.

Met dat al verdienen ook Boldingh's fragmenten als monument van een heldhaftig gesneuvelde onzen eerbied, en komen zij mij zelfs meer passend voor, dan dat hetwelk zijne kameraden hier te lande hebben opgericht: een rustbank!... voor de thuisblijvers.

Leerjaren zijn het geweest, èn voor Ver Loren, èn voor hem, dien de Meester riep vóór de gang ten einde was. Oòk - en

dit komt zoo duidelijk in beide boeken uit - voor het volk, dat daar in Zuid-Afrika tijdelijk ten onder ging.

'Toen wij dien avond op den weg kwamen, waarlangs de commando's trokken, had De Wet van af de Leeuwenkoppen meer dan 200 kilometer afgelegd, terwijl wij met uiterst kalme trekjes zoowat 40 kilometer hadden doorloopen,' schrijft ergens luitenant Boldingh.

Elders onderstreept hij die tegenstellingen aldus: 'Behalve dit commando Bethlehemmers waren de eerste dagen reeds een paar honderd burgers uit hunne commando's verdwenen. Zij wilden liever niet met De Wet samengaan en reden daarom naar hun eigen district terug. Men begrijpt zoo iets beter wanneer men een tijd met De Wet heeft samen getrokken. Khaki is zoo achter hem aan, dat men de paarden gedaan trekt, soms dagen alleen vleesch krijgt, en dat nog niet eens altijd met zout er bij, geen kans heeft om de Engelschen behoorlijk te bevechten, omdat men altijd trekken moet om niet ingesloten te worden, en tot slot dikwijls te voet moet gaan als de paarden het opgeven.

Men begint dan ten minste te begrijpen, dat er een aantal menschen zijn, die zeggen, dat zij gaarne willen vechten als het maar niet onder De Wet is.'

Geeft niet die laatste zin den sleutel tot het geheele Zuid-Afrikaansche raadsel?...

En er is nog veel anders, dat op de lippen komt, als men beide boeken aandachtig heeft doorgelezen. Maar het is beter te zwijgen, want er zijn menschen, die ooren hebben en toch niet kunnen hooren, en voor dezulken zijn leerjaren van geenerlei nut.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

William Ewart Gladstone.[1)]
(1809-1898.)

III.

1850 beduidt een scheiding.

Een nieuwe tijd komt met de nieuwe helft van de eeuw.

Wanneer men post vat op de kamlijn van die grens der tijden en een menschenleven achteruitziet in het verleden (1848-1818), en dan weer van die hoogte naar de toekomst een dertigtal jaren vooruitziet (1850-1880), zoo bemerkt men tusschen die beide leeftijden of jarenbeelden een opvallend verschil.

Niet dat er gang en ontwikkeling ontbreekt aan het leven van de oudere groep van jaren, - het gaat soms rumoerig genoeg toe in de tijden van katholiekenemancipatie, van parlementshervorming en van afschaffing der graanrechten, - maar het leven is toch meer gebonden. Het heeft een episch verloop. De gebeurtenissen staan op den voorgrond, niet de personen. Onder de hervormers zijn geen groote karakters; wat is Peel? een type, - wat O'Connell? een nationaliteit. Het beweegt zich alles, ondanks ketelmuziek en straatgejoel, in deftig afgemeten trant. Meer ideeën dan menschen.

Zoo gaat het ook op het vastland met het Europeesche leven in die jaren van 1818-1848.[2)]

Er komen nog wel beroeringen voor en omwentelingen, en er

1) Naar aanleiding van J. Morley. *The life of W.E. Gladstone*. London, 1903. 3 dln.
2) Ik volg Ranke in zijn *Politische Denkschriften* bij het aannemen van deze groep. Ranke. *Sämmtliche W.* XLIX, L p. 591.

heerscht een revolutionaire geest, erfgenaam van de groote Revolutie; maar in zijn groote lijnen blijft het gebouw van het Europeesche staatsleven in stand, zooals de wijsheid van het Weener Vorstencongres het had opgericht. Dreigt soms een gevaar, dan verzamelen zich de vorsten wederom en nemen in gemeenschap hun maatregelen van herstel, of hun afgezanten houden vergadering, of ook wel in hun kabinet schrijven geprivilegieerde ministers aan de wanorde de wet voor om zich rustig te gedragen en zich te schikken onder den regel van de orde.

Heine heeft die wereld van vóór '48 beschreven, en naar zijn beschrijving kennen we haar. Was 't er niet zoo stil geweest! - hoe zouden we anders zijn scherpen lach uit dien tijd nog hooren opklinken! Te Weenen reglementeert vorst Metternich het gehoorzame Europa, en Guizot te Parijs helpt hem in 't spel. De Europeesche harmonie is hun werk. Van die beiden: den professor met zijn deugdzame wijsheid en den ouden diplomaat met zijn geknakten ruggestreng; geen personen, maar representanten van de idee der orde.

Waarlijk, ondanks het revolutie-beginsel in zijn aders, loopt het Europeesche leven vóór het jaar 1848 in vaste groeven. Het schijnt wel alsof men, zoo nog niet den definitieven vorm van dat leven, dan toch wel den juisten weg gevonden heeft om tot dien vorm te geraken. Ieder heeft daar zijn gedachten over, en iedereen gelooft aan de macht van zijn ideeën om de wereld in de goede richting te houden.

Wat Gladstone in zijn boek *over de betrekking tusschen kerk en staat* heeft gezegd en bedoeld, dat krijgt eerst zijn verklaring door de algemeene richting van den restauratie-tijd. Hij mag aan de gevestigde staatskerk van Engeland hebben gedacht, toen hij in den godsdienst zag het geweten van den staat en, daarom, zijn plechtanker en zijn regel; maar ieder land heeft in die dagen zijn idealisten gehad, die in hun landskerk zoo'n universeel beginsel erkenden.[1)]

Men leeft dan als in een salon van ideeën, omdat men een

1) In het leven van Bunsen en in Ranke's *Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelms IV mit Bunsen*, hfdst. III *Kirchliche Ideale des Kronprinzen*, wordt Gladstone's boek vermeld en leert men den samenhang der denkbeelden kennen.

vasten grond van ervaring meent te bezitten en elkanders verhoudingen meent te kennen. Geen surprises meer. De wereld is gereglementeerd, en men heeft de lijnen maar door te trekken: hiér de kerk wat meer gewicht, dáár de vrijheid wat meer speelruimte te geven, hiér weer het principe van gezag op te houden, dáár weer den ‘rechtmatigen’ wil van ‘het volk’ tegemoet te komen....

Maar het eind van die epische zelfvoldaanheid is de verrassing van 1848.

Plotseling vertoonen zich de Februari-dagen van 1848 in Frankrijk. De omwenteling is uitgebroken en de schok plant zich voort in het hart van Europa. Te Weenen in den ouden Keizerburcht maakt de angst de menschen radeloos. Metternich moet vluchten, evenals Guizot zijn heil in de vlucht heeft gezocht. Te Berlijn wordt de Koning te midden van zijn dilettantendroomen gestoord door de realiteit van het oproer in zijn hoofdstad. Geen staat van Duitschland blijft onaangetast; en de beweging breidt zich uit naar het Noorden in Scandinavië, is reeds meester van het Zuiden, in Italië; niets kan er zich aan onttrekken; ook Rome wordt een buit van de revolutie.

Nieuwe krachten schijnen de baas te zullen worden en, in plaats van de verouderde monarchenfamilie, pogen zij het volkerenleven te vestigen op den grondslag van den volkswil. De Europeesche salon is tot een chaos geworden.

Onderwijl heeft zich in Frankrijk na den schok der Februaridagen de tegenschok doen gevoelen gedurende de Junidagen van 1848, toen in den barricadenstrijd te Parijs de opstand der socialisten werd gesmoord. Het wordt van nu aan een worsteling wat geweest was een beweging,[1)] een worsteling tusschen revolutie en verzet tegen revolutie, met heftige, bloedige trekkingen en kampen, eindelijk ondergaand in de rust van de brutaal herstelde orde.

1848 is het jaar dat de wond der omwenteling zich sluit. In Frankrijk bereidt zich de republiek weder voor een monarchie te

1) Lezenswaard blijft, om de duidelijkheid der voorstelling, ondanks enkele onjuistheden, het boek van G. Rothan, *L'Europe et l'avènement du second Empire*. Paris, 1893, p. 103, aldaar de paragraaf: *L'influence rayonnante de la France*.

worden; de laatste groote opstand in Europa is door de vereeniging van Russische en Oostenrijksche armeeën onderdrukt; en de Kerkelijke Staat ziet den Paus terug. Nicolaas I, de Russische czar, dicteert uit Warschau aan Duitschland den vrede; nu gaan de vorsten zich weer veilig gevoelen. Ballingen en vluchtelingen zijn niet langer de reactionaire ministers, maar het zijn de hoofden van de revolutionaire beweging; men vindt ze verstrooid in de uithoeken van Europa, in Turkije en Engeland, verjaagd, vernederd, arm.

De omwentelingsroes is voorbij, het oude weerom gekomen!

Neen. -

Schok en tegenschok hebben Europa uit het oude spoor gelicht. De koers verandert voor goed. 1850 is een scheiding en een diepe gleuf in het Europeesche staatsleven.

De fortuin en het isolement van het land schijnen Engeland voor de surprise van 1848 bewaard te hebben; want het land heeft wel in 1847 en '48 moeilijke jaren doorgebracht, maar tot een omwenteling of zelfs den proloog van een omwenteling is het, ondanks wat vertoon van Chartisten en ontevredenen, daar niet gekomen. Het wilde geen revolutie en had haar, na de kiesrechthervorming en vooral na de vrijmaking van den handel, ook niet noodig. Met Rusland te zamen, maar om een andere reden, maakt het een uitzondering tegenover de Europeesche staten - czar Nicolaas I was er trotsch op dat zijn heilig rijk zich vrij had gehouden van het revolutionaire gift, en hij was er voor Engeland ook trotsch meê. Toch heeft dat alles niet verhinderd dat het heilige Britsche rijk voortaan andere voorwaarden van leven en gedijen kreeg. Het deelt, al is het er zichzelf niet geheel van bewust, in de nieuwe groote Europeesche beweging.

Maar al genoeg naar het verleden gekeken, nù dient van onzen post, het plateau van 1850, het oog gericht naar de toekomst.

Die dertig jaren van 1818-1848 zijn afgeloopen, liggen achter ons, ze waren een tijdperk van vrede - men heeft ze in Engeland genoemd ‘*the thirty years' peace*’ in tegenstelling tot den dertigjarigen *oorlog* van de 17e eeuw, - maar het was een vredestoestand die uitliep op den afgrond van een revolutie...

Zie eens daarentegen hoe de lucht voor ons uit vol hangt van onraadspellende wolken. Ieder jaar bijna dat komen moet van die dertig naderende (1850-1880) is gemarkeerd met een vuurrooden zoom. Zie de bloedige cijfers. 1851, verraderlijk lief door zijn vredefeest der wereldtentoonstelling te Londen, eindigend in den moord op de boulevards van Parijs, die aan Louis Napoleon de heerschappij verschaft; 1853 met zijn Russischen overval van Turkije, inleiding tot den grooten oorlog, die Engeland met Frankrijk samen bijna geheel zou torsen (1854-1856); 1857, onvergetelijk door den wreeden opstand in Voor-Indië; 1858 dat, na den ongelijken krijg, China voor den handel opent... Azië, Amerika...

Want de oorlogswolken pakken zich opeen en omvâmen thans den geheelen wereldhorizon: het is oorlog in Italië, in Syrië, en vernieuwde strijd in China, burgerkrijg in de Vereenigde Staten, in Mexico, in Polen, oorlog met Denemarken. Daar barst het onweêr los in den geweldigen kamp der staten van Midden-Europa, van Pruisen met Italië tegen Oostenrijk, in de reuzenworsteling tusschen Duitschland en Frankrijk. De bloedige schaduw laat niet af van de aarde in al die jaren die elkander opvolgen van 1859 tot 1871; en de lucht gaat voort met trillen, het krijgsgevaar, zoo niet de krijg, blijft aldoor in zicht totdat een nieuwe oorlog in het Oosten zich ontlaadt...

Een Russisch-Turksche oorlog aan de opening van het dertigjarig tijdvak van 1850-1880, een andere Russisch-Turksche oorlog bij het besluit. Zoo vindt onze blik een grens en een afronding, wanneer hij uitkijkt in de toekomst.

Maar we weten daarbij dat het wapengerucht en het krijgsrumoer er niet om zichzelf alleen zijn geweest. Ze waren een teeken van de spanning bij het ontstaan van nieuw leven. Er heeft een geboorte plaats gehad.

De beschaafde wereld en het leven zijn ruimer geworden. Grenzen zijn uitgezet naar het Oosten en Westen, gebied is veroverd, wegen zijn geopend. Het oude en ouderwetsche particularistisch bestaan is voorbij.

Ook is het leven harder en steviger geworden. Niet langer zijn het vage theorieën en half gevormde meeningen die met elkaar

kampen, maar de partijen staan tegenover elkander gesloten en vast, en wat gebeurt vindt zijn beslissing door ‘ijzer en bloed’, in werkelijken of in overdragen zin, door geweld van wapenen of geestelijk geweld. Geen tradities gelden meer: het getal geeft het overwicht. Louis Napoleon vestigt zijn democratisch imperium op het algemeen stemrecht en het leger, het Duitsche rijk leert van dat voorbeeld, en de Katholieke kerk volgt het model, met haar steunen op de massa, haar militie van geestelijke orden, haar monarch aan het hoofd in zijn volstrekt imperium.

Dieper en persoonlijker wordt het leven meteen. Om nieuws te geven, om richting te kunnen houden op het nieuwe pad, brengt het aan het licht van de werkelijkheid wat in zijn schoot lag: het gevoel van persoonlijkheid der volken. De nationaliteit doet haar intocht in het staatsleven. Zij beslecht de vraagstukken. Waar zij een woord in 't midden brengt, daar is het pleit misschien nog niet dadelijk gewonnen, maar er is toch iets onverwinbaars gezegd. Zij, de nationaliteit, schept en verdeelt de staten. En tegelijk, opgebouwd als ze is uit de elementen die het diepst in het volksgevoel verscholen liggen, geeft zij kracht en beteekenis aan de persoonlijkheid van den enkele. Het is de tijd van Cavour en van Bismarck.

Het leven wordt dramatisch. Menschen strijden met elkander, geen stelsels alleen. Om namen van menschen is het te doen, om Czar Nicolaas en Lord Palmerston, om Napoleon III, Cavour en Bismarck, om Gladstone, Disraëli en Lincoln, onberekenbare machten die hun aanvallen en verdedigingen telkens variëeren, dan voortgaan, dan rusten, dan weer zich verborgen houden, dan weer uitschieten; kampend tegen elkaar, en kampend met hun omgeving, in kamp met zichzelf. Echte levende menschen, in geen formule te vatten, onbegrijpelijk.

Schijnt het niet of het leven, uit het oude spoor getild door schok en tegenschok, zijn eigenste krachten heeft bijeengeraapt, om met een expansie na zijn inspanning en een krijgsschetterende bravade na zijn vernedering de breede koninklijke heirbaan zich te maken, waarlangs het heentrekt met brutaal enthousiast wapengeruisch, onbeholpen hier, verraderlijk soms, heroïsch daar, uit het spoor schietend, zich herstellend... maar vooruit!

Het is een Europeesch - bijna Europeesch-Amerikaansch - leven.

Engeland kan er zich niet meer van isoleeren. Men merkt het aan de ontwikkeling van Gladstone's leven in deze aanstaande periode. Voortdurend staat het onder den invloed van de Europeesche beweging. De Krimoorlog geeft hem de eerste ervaring van het nieuwe leven, als die krijg zijn cirkels en berekeningen verstoort, bij het begin van zijn loopbaan als minister van financiën in het ministerie van Lord Aberdeen; maar de herleving van Italië in 1859 dringt hem tot aansluiting aan het werk dat voor zijn hand ligt en waartegen hij opziet.

Van dien tijd af gevoelt hij alle schokken van Europa mede in een eigen vorm en in een eigen zin. Wanneer het midden van het Europeesche vastland zich verdeelt in den grooten broederoorlog, dan loopt die breuk ook door zijn hart, en hij kiest voor goed, beslist en hard, partij; wanneer Duitschland zich gereed maakt tot den grooten strijd met Frankrijk, dan aanvaardt ook Gladstone zijn groote ministerie dat den vernietigenden, onverbiddelijken kamp opneemt tegen de overleveringen van het oude en geweldig den weg breekt voor het nieuwe... en als aan het eind van den jarenkring de Russisch-Turksche oorlog Engeland op het pad van avonturen wil brengen, dan perst hem zijn gevoel voor de zedelijke Westersche beschaving om de macht te vermeesteren en Engeland terug te houden en tot den arbeid terug te roepen.

Zoo rondt zich ook in Gladstone's leven de werkkring van die jarengroep. -

Een blik vooruit en achterwaarts! Hier het doffe leven dat aarzelt om tot een gestalte te komen, egaal en langzaam zich bewegend, met oneindige verlangens in het hart en fantastische droomen in zijn verbeelding, opgaand en neergaand, schokkend en teruggehouden - plotseling voor den afgrond teruggedrongen - zijn weg verlegd. Daar het gemouvementeerde leven, in velerlei vormen van bewegingen en menschen strijdlustig opbruisend, draaiend en wielend in branding van oorlog, in worsteling van karakters en omstandigheden, nieuwe geboorten barend, in onvrede over

bedrogen verlangens, roekeloos en overleggend, zwak en geweldig, verdrietig en juichend.

Hier, het verleden; daar, de toekomst.

Zoo stellen wij den achtergrond van het tooneel op, thans kunnen de personen, nu kan de hoofdpersoon, optreden.

In 1850 deelden twee menschen de aandacht van Europa: czar Nicolaas I van Rusland en Lord Palmerston, de Engelsche minister van buitenlandsche zaken in het kabinet van lord John Russell.

Nicolaas I was de geëxalteerde gendarme van de legitimiteit; een man van indrukwekkende presentie, die geen verzet zelfs vermoedde en die de wereld aan zijn voeten zag. De revolutie in Duitschland, Hongarije, Italië en overal, had hem op dat voetstuk geplaatst, sinds zij moest onderdoen en onwillig boog voor zijn strakken blik. Want hìj had haar den genadeslag gegeven, het waren zijn troepen die Oostenrijk onder den arm hadden gegrepen en hadden staande gehouden, het was zijn bevel dat in Berlijn gold tegenover de grillen en willen van den gekroonden dillettant. Hij stond in voor de securiteit van Europa.

In een van zijn vreemde buien van nederigheid en strengheid tegenover zich zelf erkende de czar het wel: hij was voor alles een militair die op wacht gecommandeerd was. Hij, de aangebeden schoone man die de harten veroverde door zijn ridderlijkheid, de vorst die met een oogopslag de menschen bedwong, hij voelde zich in de eerste plaats soldaat, aanvoerder tegen den gemeenen vijand, de revolutie. ‘Wij staan er allen samen voor. Ook onder mijn voeten, hier in Petersburg, is de grond ondermijnd. Maar zoolang ik leef zal niemand zich roeren. Ik ben soldaat. Dat is mijn beroep. Het andere ambt, dat de Voorzienigheid mij beschikt heeft, daar houd ik me aan omdat het nu eenmaal gedaan moet worden, en omdat niemand het van me kan overnemen. Maar 't is mijn ambt niet.’[1] Zoo liet hij zich wel uit, - alsof ook niet diep in zijn eigen hart de zelfovertuigdheid was geprent van de goddelijke wijding der souvereiniteit.

1) Vitzthum von Eckstädt. *St. Petersburg u. Londen* 1852-1864. I p. 16. Kinglake. *Invasion of the Crimea*. I. p. 64 is niet gelukkig in zijn portret van den czar.

Toen Louis Napoleon op het eind van 1852 met den titel van Napoleon III het keizerschap aannam dat hem door volkstemming was geworden, hield alleen czar Nicolaas vol hem den naam van ‘broeder’ te weigeren, en hij wilde hem niet meer geven, in zijn brieven dan: ‘Mon grand ami.’ Niet omdat hij de daad van 2 en 4 December 1851 afkeurde, - integendeel, hij zag in Louis Napoleon een hulp in den strijd tegen de revolutie, - maar hij wou den vorst niet als broeder erkennen die zijn souvereiniteit aan een ander beginsel ontleende dan de goddelijke genade.[1)] Hij, de czar, was vertegenwoordiger van de legitimiteit, en hij had een mystieke roeping die samenviel met de bestemming van het heilige Rusland en met zijn positie als beheerscher der rechtzinnige Christenen.

Wachter tegenover Midden- en West-Europa, was hij de schutsheer van het Oosten.

Lang hadden al plannen zijn geest bezig gehouden om de zelfstandigheid op te heffen van de Turksche macht, waar het te doen was om een gebied door christenvolken bewoond. Het moest zijn een uitbreiding van zijn heerschappij en een schepping van vassalstaten, maar behoefde daarom nog niet een verovering te zijn. Czar Nicolaas, hoe goed militair was, hield niet van den oorlog. Zijn leger was een teeken van gezag, en niet maar een instrument om te vechten. Hij dacht door het overwicht van zijn stelling in Europa het doel te kunnen bereiken: Christenprovinciën op het Balkan-Schiereiland te vormen, den Sultan tot de bescheiden portie van een Groot-Khan terug te brengen en de rest van het Turksche territoor aan zichzelf of aan een noodigen bondgenoot over te laten, - bv. Egypte aan Engeland te schenken.

Nu Europa aan zijn wil gehoorzaamde, - hoe moest hij er aan gaan denken zich gereed te maken tot een invoering van zijn gedachten! maar hoe moest hij ook aarzelen, wanneer hij aan alle mogelijkheden van oorlog dacht, die het instorten van het Turksche Rijk als gevolg na zich kon slepen.

En reeds begon hij het evenwicht van zijn verstand en de zelf beheersching te verliezen. De erfkwaal van zijn geslacht

1) D'Harcourt. *Les quatre ministères de M. Drouyn de Lhuys*. Paris, 1882, p. 64, 65.

vertoonde zich in eerste verschijnselen, de waan maakte zich van hem meester; heftige opwellingen, scherpe bevelen, uitbundige woorden verrieden zijn zwakheid.... Maar alleen die hem van nabij zagen, konden daarover oordeelen; voor de wereld was hij de ongenaakbare autocraat, de waarborg der orde van Europa.

Lord Palmerston daarentegen was in de oogen van het Europeesche publiek de genius van de revolutie.

Hij was in den grond van zijn hart volstrekt geen revolutionair, maar eenvoudig 'emphatically English'[1], op en top een Engelschman die regeeren en politiek als een sport beschouwde, en die daarbij als minister van buitenlandsche zaken zich, in den vreemde, dingen permitteerde, waarvoor hij zich in Engeland en in een Engelsche omgeving zou hebben gewacht. Den Engelschman op reis, met zijn ongegeneerdheid en kleinachting voor al wat niet Engelsch is, dien vertoonde hij graag; maar ook den machtigen Engelschman, onvervaard tegenover de grootheden van het vasteland, een hulp voor de zwakken, een boeman voor de tirannen - dien Engelschman, een beetje komisch in zijn naieve zelfvertrouwen, maar machtig door zijn geld, door zijn schepen, door het prestige van zijn natie, hield hij de wereld graag voor 't gezicht.

Het was in 1850 meer dan veertig jaar geleden sinds Lord Palmerston voor 't eerst aan de regeering had deelgenomen. Hij behoorde bijna tot een voorgaand geslacht. Zooveel menschen en ideeën had hij zien opkomen en ondergaan en dan weer bovendrijven! Waarlijk, hij geloofde aan niet veel anders meer dan aan de macht van de dingen om zichzelf te redden, wanneer men er zich maar niet al te veel mee bemoeide; en hij was daarom de gemakkelijkste man ter wereld in den omgang, wanneer men hem zijn gang liet gaan. Daar echter diplomatie veelal de kunst is om zich in een andermans zaken te steken, lag Lord Palmerston gewoonlijk overhoop met de diplomaten, zoowel die hem vijandig gezind waren, als die hij tot zijn vrienden rekende. Guizot, de methodische, kon den schalk niet luchten. Maar Palmerston hield nooit rancune.

Hij was een macht... geworden, - sinds Engeland zijn mach-

1) H. Bulwer (Lord Dalling) *Life of Palmerston* (ed Tauchn.). II p. 344.

tige mannen begon te verliezen, - door zijn Engelsch temperament dat hem deed handelen, zooals de man op straat meende dat er gehandeld moest worden, door zijn goed humeur, door zijn vlugheid; maar ook door het salon van zijn vrouw, de rijk begaafde gastvrouw.

Lady Cowper, die door haar tweede huwelijk Lady Palmerston was geworden (1839), is een van de laatste groote dames geweest om niet alleen menschen van uiteenloopende richting en gehalte te ontvangen, maar om ze ook te inspireeren en voor haar meening te winnen. Zij was de groote bondgenoote van Lord Palmerston, een vriendin die hem nooit heeft verlaten.

'Lady Palmerston wenscht met u kennis te maken,' zoo luidde het paspoort dat Lord Palmerston aan zijn bezoekers gaf als toegang tot het salon van zijn vrouw, en het was ook de echtgenoote die men opzocht, niet den minister. Zijn tegenstanders, zelfs de menschen die persoonlijk Lord Palmerston niet mochten, vertoonden zich daar, en konden er zich thuis voelen, en kwamen onder de bekoring. Haar salon representeerde een macht.[1)]

En zij had van haar kant weer bondgenooten. Lord Shaftesbury, de philanthroop, haar schoonzoon, een van de hoofden der 'Evangelische' kerkpartij, hielp den aanhang van Lord Palmerston vergrooten, omdat hij hem de stemming toevoerde van de kleine burgerij die voor de afschaffing der slavernij en de zending onder de Heidenen dweepte. Palmerston zelf had hart voor zulke dingen, hetzij hij met die kleine menschen unisono dacht of misschien er unisono meê wilde denken.

Zoo stond hij op allerlei wijs in verbinding met de Engelsche wereld; en dat was een natuurlijke verhouding, zooals zijn politiek tegenover het buitenland ook voor een Engelsch gevoel de natuurlijke mocht heeten. Hoe eenvoudig wist hij haar te formuleeren! 'De hoofdzaak is dat wij goed blijven met Frankrijk, alleen moeten we bedenken dat het altoos de baas wil zijn en dat we dikwijls, zoodra het een of andere quaestie geldt, in het geval verkeeren van "twee minnaars wedijverend om de hand van dezelfde dame." Daarbij hebben we dan den steun van Engelands naam.

1) *Life and work of the Earl of Shaftesbury* I p. 284; III p. 190. Journaal van Greville doorloopend.

Men weet maar half hoe 'n groot prestige Engeland in het buitenland bezit. De eerste plicht van een minister is te zorgen dat van dien invloed niets verloren gaat. Hij hoeft daarom nog niet zoo angstig op zijn woorden te letten, als hij maar zorgt, bij alles wat hij zegt, vooruit te verklaren dat hij *officieus* spreekt.'[1)]

Dat is het credo van Lord Palmerston; en hij heeft ook, in de duistere jaren van Europa, de betoovering en de beheksing van Engelands naam, op zijn wijs, weten te handhaven. Waar er ballingen zich bevonden, in Londen of in het verre Oosten, daar konden ze zich veilig rekenen onder de bescherming van het magische woord: Palmerston, en menige daad van geweld is achterwege gebleven voor dat schrikwoord: Palmerston, waarop aan de Duitsche hoven gerijmd werd met 'des Teufels Sohn.'

Hij maakte tegenwicht, - niet de man zelf misschien, maar 'de Engelschman' in hem. Men hoeft niet te vragen hoe gehaat hij was, de bemoeial die zich onafhankelijk wilde houden van de bemoeienissen van anderen. Aan het Engelsche hof, waar Prins Albert, de gemaal van Koningin Victoria, zelf politieke inzichten had en een systematische politiek tegenover het buitenland wilde volgen, - daar had men eerst recht den duivel aan Lord Palmerston gezien.

In 1850 hoopte men - en die *men* was een combinatie van alle vrienden en vijanden, van Victoria en Albert[2)] af tot het meest obscure reactionnairtje toe, - den 'right honourable Viscount' door een attaque in het Parlement ten val te brengen. Want hij was meer dan gewoon roekeloos geweest; hij had de Engelsche vloot laten opereeren voor Athene, op gevaar af van een revolutie te bewerken in de hoofdstad van Griekenland, en dat alles om een hoogst overdreven schadevergoeding te verkrijgen in een paar gevallen van zeer twijfelachtigen aard. In hoofdzaak was het ten voordeele van iemand die zich wel Engelsch onderdaan noemde, maar die een zeer dubieuse afkomst en een hoogst equivoque verleden achter zich had, een Joodsch Levantyn, om hem zoo in één woord te noemen, Don Pacifico. Fantastische naam en pretext voor fantastische geldelijke aanspraken.

1) Raad aan Lord Malmesbury. *Memoirs of an ex-Minister*. I p. 317.
2) Zie vooral Greville's *Journal*. III p. 335, 362.

Rusland en Frankrijk waren verontwaardigd; de heele wereld keerde zich in dien zomer van 1850 tegen Lord Palmerston.

Maar hij had den ‘pluck’ van den Engelschman. In het Hoogerhuis werd hij verslagen; in het Lagerhuis, waar hij zelf het woord kon voeren,[1] hield hij stand.[2] Hij was er op de been, in dien korten zomernacht van den 25 Juni, van het oogenblik af dat het licht begon te verdwijnen totdat de nieuwe dag aanbrak, en hield meer dan vier en een half uur (van kwart voor tienen tot bij half drie) de dichte rijen van zijn gehoor in gespannen aandacht, als hij hun een overzicht gaf van zijn geheele politieke manier van handelen. Notities, om zijn geheugen te steunen, gebruikte hij niet; een paar malen alleen - en 't was maar kort - las hij uit staatspapieren voor; hij sprak, zooals hij gewoon was te spreken, in conversatietoon, goed gehumeurd, zonder een enkel hekelig gezegde, zonder iets wat iemand ter wereld kon hinderen, gelijkmatig, vroolijk, meester van zijn onderwerp, hier en daar met de lichttint van een geestig beeld, even voorbijschietend over het oppervlak van zijn woorden, of met den ernst van een indrukwekkend gevoel, opduikend uit de diepte van zijn overtuiging, zoodat allen, zonder een moment van afleiding, hem volgden tot de slotrede die kwam als uit het hart van *Old England* zelf.

- Hij kon niemand verdenken, - zoo sprak de minister - van degene die hun aanval hadden gericht tegen het Ministerie. Het was een wettige ambitie die hen er toe dreef om zelf het bestuur van een groot land als Engeland in handen te krijgen, en wanneer er ooit een oogenblik was geweest, waarop een man door edele eerzucht bezield de teugels van het gouvernement zou willen overnemen, dan was het wel thans. Want terwijl heel Europa onderste boven was gewoeld, terwijl tronen waren omvergeworpen en instellingen waren vernield, terwijl de burgeroorlog van Noord tot Zuid en Oost tot West was voortgeplant, had

1) Als Iersche pair had Lord P. geen zitting in het Huis der Lords.
2) Voor de details en de juiste kenschetsing van P's positie verwijs ik naar het bij uitstek belangrijke en lezenswaardige verslag in J. McCarthy's *History of our own times* ch. XIX, *Don Pacifico*. De dadelijke indruk van de speech in Leader's *Life of Roebuck*. Londen, 1897. p. 242; voor de preparatie van de redevoering zie Hertslet. *Recollections of the old foreign Office*. London, 1901. pp. 72, 73.

Engeland alleen zich waardig getoond de bewondering van het menschdom.

- Waar anders kon men vrijheid vereenigd vinden met orde, waàr zelfstandigheid samengaand met gehoorzaamheid aan de wet! Zulk een volk te besturen moest voorwaar het doel zijn van den edelsten man in het land; en hoe zou hij, de spreker, er dan iemand een grief van kunnen maken, wanneer hij gelegenheid zocht dat wit te bereiken.

'Maar wat ik volhoud is dat wij in onze buitenlandsche politiek niets gedaan hebben om het vertrouwen van het land te verliezen. Wij mogen misschien niet altoos, in deze of gene zaak, precies zoo hebben gehandeld, als deze of gene wel wenschte - wie kan het iedereen naar den zin maken? - maar ik sta er voor in dat de beginsels die onze handelingen hebben geleid uw goedkeuring verdienen. En zonder schroom doe ik daarvoor beroep op het oordeel van dit Huis: of het plichtgevoel dat ons noopte in den vreemde aan landgenooten bescherming te verleenen, een gepaste leiddraad is voor hen die belast zijn met het bestuur van Engeland; en of, evenals de Romein van ouds geen smaad behoefde te vreezen, wanneer hij op kon staan en zeggen kon: *Civis Romanus sum*, zoo ook een Britsch onderdaan, in welk land hij mag wezen, vertrouwen moet dat het wakend oog en de sterke arm van Engeland hem zal beschermen tegen onrechtvaardigheid en schade en leed.'[1)]

Het 'Civis Romanus sum' (ik ben burger van Rome) was de borstweer tegen alle attaques. Sir James Graham mocht het gedrag van den minister aan een scherpe kritiek hebben onderworpen, Sidney Herbert mocht aan zijn lust voor vlijmende ironie gehoor geven, Gladstone bedaard, met meesterlijke welsprekendheid den tegenstander in de borst aangrijpen, Cobden de stem van het gezond verstand doen vernemen; ja mocht ook Sir Robert Peel zijn waarschuwend woord uit de hoogte laten vallen, en na hem Disraëli zijn spottende wijsheid ten beste geven, - 'civis Romanus' won het. Wie kon nog naar een andere leus of naar een andere redeneering hooren, sinds het 'civis Romanus' had weerklonken! Wat kwam die profetische klacht, met vasten, bleeken mond door den afgevaardigde van Oxford's hoogeschool geuit, daar spoken

1) Hansard. CXII p. 443, 4.

in de vergaderzaal der ‘Romeinsche’ senatoren als een wrang maanwoord! - ‘Er is een beroep, voorzeker, van het besluit, in het Hoogerhuis genomen, op deze vergadering, zooals er een hooger beroep is van dit Parlementshuis op het volk van Engeland; maar er is ten slotte ook een beroep van het volk van Engeland op de publieke meening van de beschaafde wereld; en ik voor mij ben van opinie dat Engeland het voornaamste deel van zijn glorie en trots zal kwijt zijn, wanneer het zal worden bevonden gescheiden te staan, door zijn politiek, van den zedelijken steun, dien de vaste algemeene overtuiging van het menschdom ons schenkt - *wanneer de dag zal verschijnen, dat Engeland nog moge voortgaan ontzag en vrees in 't hart der volken in te boezemen, maar dat het geen aanspraak langer kan maken op hun genegenheid en hun eerbied*.’[1] ‘Civis Romanus’ verjoeg zulke schimmen, zooals het teeken van een machtiger toovenaar de aandringende geesten kan doen verstuiven.

‘Civis Romanus’ was niet meer dan een luid sprekend opschrift op den voorgevel van het staatsgebouw, - Palmerston zelf, die zijn ongelijk wist en het door dubieuse manoeuvres achteraf zocht goed te maken,[2] moest het in zijn hart misschien half en half erkennen; maar, façade tegenover façade, het stond als een blinkend en stralend front voor het somber gebukte Europa en het gedeukte en gebeukte schild der legitimiteit. Lord Palmerston, de minister van Engeland, tegenwicht van den Russenczar Nicolaas, wachter van de souvereine bij de gratie Gods.

‘Civis Romanus sum’, - toen de Parlementsdebatten zich voortsponnen en de derde dag en nacht al was voorbijgegaan en de vierde nacht aankwam, verzamelde zich het volk op straat; de groote clubs van Pall Mall begonnen na middernacht hoe langer hoe levendiger te worden, en het was een en al gedrang in de

1) Gladstone, Hansard CXII p. 589. ‘Gladstone's speech was a first rate performance’ schreef Lord P. aan Lord Normanby. Ashley. *Life of Lord P.* I p. 224.

2) Voor de geheime geschiedenis van P's politiek in 1850, die noch Bulwer - Ashley, noch de gewone geschiedverhalen ‘of our own times’ geven, vgl. Vitzthum v. Eckstädt. *St Petersburg u. London*. II p. 204, 257; dezelfde *London 1864-1866* p. 58; *Aus dem Leben Th.v. Bernhardi's* V p. 336 v. Sybel. *Begründung*. II p. 171; Ernst II. *Denkwürdigkeiten*. I pag. 461.

buurt van Westminster, en in Hydepark en St. James Park. De menschen konden niet naar bed gaan voordat ze wisten hoe 't met ‘Pam’ was afgeloopen. Daar werd in den vroegen morgen het bericht gebracht: 310 stemmen waren voor ‘Pam’ geweest, 264 tegen; hij had glansrijk, met een meerderheid van 46 den bond verslagen van Tories, Peeliten en radicalen. Luide en luide hoera's van de ‘cives Romani’.[1)]

Anderhalf jaar later gelukte de toeleg van Palmerston's vijanden en vrienden, en Prins Albert kon bij het eind van 1851 aan zijn broeder Ernst van Saksen Coburg, schrijven: - Ik mag op het verleden jaar met voldoening terugzien. De wereldtentoonstelling is gelukt, en de man die ons heele leven verbitterde, heeft zich zelf ten val gebracht. *Give a rogue rope enough and he will hang himself*, dat oude Engelsche spreekwoord heeft zich weer bewaarheid. -[2)]

De ‘schavuit’ was Lord Palmerston; de aanleiding tot zijn ontslag uit het kabinet van Lord John Russell was zijn ‘voorbarige’ erkenning van den nieuwen toestand in Frankrijk na prins Louis Napoleon's *coup d'état* van December 1851.

Louis Napoleon, de nieuweling, de parvenu: het onbekende!

Men had hem in Engeland gezien in den tusschentijd tusschen de twee expedities van Straatsburg en Boulogne, mislukte aanslagen op het hart van Frankrijk, die aan zijn droef-avontuurlijke jeugd een burlesk heroïsche kleur hebben gegeven. Na zijn ontvluchting uit de gevangenis van Ham was hij in Londen teruggekeerd, en had er met zijn kleinen stoet van berooide volgelingen het aantal helpen vergrooten van de gewezen of aanstaande internationale celebriteiten waarvoor Engelands hoofdstad het rendez-vous was in de duistere oogenblikken van hun bestaan. Een meer onder de Mazzini's en Herzen's!

Hij was toch maar half een bohème, en had altoos zijn best gedaan om, ondanks zijn kleine fortuin, zijn waardigheid op te houden door den omgang met de aanzienlijksten van Engeland en het deelen van hun lief hebberijen, sport, spel en paarden.

1) R. Pauli. *Geschichte Englands* 1814-1852. III p. 452.
2) Ernst II. *Denkwürdigkeiten*. II p. 60.

Gelukte het hem heelemaal? ik geloof van niet; in de beste kringen werd de pretendent niet als een gelijke toegelaten[1)], hij moest zich te vreden stellen met het leven op de marge van de groote wereld, intiem alleen met de aristocratische jongelui en de grootheden die evenals hij zelf dicht bij den rand van de maatschappij leefden.

Laat ons hem daarom nog geen avonturier noemen.

Hij was 't niet in den gewonen zin. Er ligt schittering en gloed in het woord. Louis Napoleon miste die eigenschappen. Een jongere zoon, moest hij in zijn ouderen, vroeg gestorven broeder de ridderlijke gaven en harten commandeerende manieren bewonderen en erkennen, die hemzelf niet ten deel waren gevallen. Want hèm had de natuur niet in de eerste plaats bestemd voor een man van actie, haar hoogste menschentype. Evenals zijn lichaam niet geheel was uitgegroeid en zich al vroeg had gezet, zoo was er ook in zijn geest een macht die hem terughield en op zichzelf concentreerde. Hij kon groote plannen en daden denken en met zijn verbeelding geheel daarin leven, maar zijn allereerste aandrift was 't niet de hand uittesteken om ze van oogenblik tot oogenblik te verwezenlijken. Een man van studie en van absorbeerende ideeën, niet direct van daden.

Zijn gezicht toonde dat: de blik van het oog, bij den eersten opslag, stuitte de menschen af, de mond die moest bevelen en winnen was grof en links gebouwd. Het was een man, door zijn aanleg aan de marge van het leven geplaatst.

Louis Napoleon wist het van zichzelf. Er was iets in hem dat zich resigneerde en anderen liet voorgaan; en hij gaf, natuurlijk, den schijn alsof het die anderen waren, zijn vrienden en volgelingen, die hem leidden; maar inderdaad had niemand op de kern van zijn handelen invloed: hij ging zijn eigen weg.

Hier ligt het raadsel van zijn karakter. Die droomer die tot de periode der idealisten behoorde, die student die zijn ideeën op schrift had gesteld en die er over peinsde hoe ze te volmaken, - hij geloofde niet alleen aan de verwerkelijking van zijn gedachten, maar hij had door zijn geloof ook de macht daartoe in handen.

1) Malmesbury. *Memoirs* I p. 395. Vgl. ook Blanchard Jerrold. *Life of Napoleon III*. Dl. II doorloopend.

Er kwam hem, door den naam van Bonaparte, een ontzaglijke aandrang van kracht uit de wereld te gemoet; maar wat zou hem dat hebben gegeven, wanneer hij dien aandrang van buiten niet had beantwoord door een groote reserve van onverstoorbare wilskracht in zijn binnenste, wanneer hij niet het vermogen had bezeten om die verspreide krachten, verscholen in den naam van Bonaparte, tot een vol leven op te wekken!

Hij geloofde aan zijn ster. Met dat raadsel wil men het raadsel oplossen, en er bestaat geen andere oplossing. Het is als een betoovering: hièr is de prinses der heerschappij over een machtig land, dàar de zwervende balling die uitgaat om de hand van de prinses te veroveren. Tweemaal wordt hij voor de buitenpoort van het kasteel afgewezen, en het verdriet hem niet, hij blijft zijn geloof en zijn geduld behouden. Dan, voor de derde maal, waagt hij den tocht....

Louis Napoleon's ster rees daar plotseling in Frankrijk door de Februari-revolutie, en het was na de barricaden-dagen van Juni '48 dat hij tot president werd gekozen van de Fransche republiek, dat hij de prinses als bruid zag die hem voor bruidschat meebracht - de heerschappij.

Hoe kort was het nog geleden sinds hij in de Londensche wereld verkeerde, een pretendent die door zijn lange beproeving zelf beheersching had geleerd, en op wiens gezicht het zwijgen lag, of het moest zijn in den kring der vertrouwden, waar hij zich toonde een man van gevoel en van eergevoel. Nu was hij te Parijs aan de spits der zaken, gezocht en gehaat door de partijen, minder handelend dan zijn handelingen bedekkend, in stilzwijgen la veerend te midden der groepen van meeningen en belangen, - totdat hij weer op eenmaal door zijn staatsgreep van December 1851 de omringende muur van vijandschap doorbrak, en vergetend zijn eed op de grondwet gezworen, zelf een grondwet aan Frankrijk gaf, die hem, den pretendent, plaatste in het middelpunt der macht van het leven.

Geen avonturier - want hij wilde dat niet wezen. Hij had zijn ideeën publiek domein gemaakt; hij wilde, wat binnenlandsch bestuur betrof, dat de volkskracht door de Revolutie vrijgemaakt in direct verband tot de regeering stond, en wat de buitenlandsche politiek aanging verlangde hij een Europa waarin Frankrijk - niet

langer vijandig aan Engeland als onder den grooten Napoleon, - zijn rang zou hernemen en zijn gewicht in de schaal zou leggen bij de regeling der groote algemeene belangen van het werelddeel. Hij had het nieuwe en de orde van de toekomst in zijn gedachten... Maar de menschen konden Louis Napoleon zich niet anders denken dan onder den invloed van de Godin der Avonturen.

Wat de wereld verontrustte was het fantastische van zijn positie, en van zijn geluk, zij kon de betrekking niet vinden tusschen het slagen van zijn handelingen en zijn persoonlijkheid. Was hij het zelf die het gezag in handen had genomen of hadden de twijfelachtige elementen van zijn omgeving hem uit eigenbelang tot den *coup d'état* gedwongen? Had men met Louis Napoleon Bonaparte te doen of met zijn half-broeder, den fat de Morny, of met den lichthoofd Fialin, die zich noemde de Persigny? Was de moord op de boulevards een toeval of een machiavellistisch overleg?

Als een groteske schim trilde het beeld van den president der Fransche republiek aan den wand van de verbeeldingskamer. Ondervond hij steun van de geheime genootschappen of waren het daarentegen de Jezuïeten die hem hulp gaven? Iedereen kon voorzien dat hij het Keizerschap zou wenschen, nu hij eenmaal zonder moeite president met bijna onbeperkte macht was geworden; maar welk 'vuurwerk' zou er op zijn beurt weer volgen, wanneer dat 'vuurwerk' van het Keizerschap was uitgebrand en geen dienst meer kon doen? Een oorlog? Tegen wien? Tegen Engeland?[1)]

Zoo probeerden de menschen het raadsel op te lossen van Louis Napoleon's persoonlijkheid en raakten al meer en meer verward in hun voorstelling.

Waarlijk verliepen er geen tien maanden sinds den fatalen Decembernacht van 1851 of het Fransche gouvernement trad in onderhandeling met de regeeringen van Europa over de erkenning van den president der republiek als keizer, en niet als keizer alleen, maar als Napoleon III, den rechtmatigen opvolger in de Napoleontische dynastie, na den troonsafstand van den grooten Napoleon ten behoeve van zijn zoon, den koning van Rome, Napoleon II.

1) Citaat uit een brief aan Lord Derby van herfst 1852, bij Malmesbury. *Memoirs* I, p. 354.

(Het was een denkbeeld, dat keizercijfer, van de Persigny[1)] die, volgens Persigny, alle goede denkbeelden van den keizer heeft gevonden voór den keizer zelf.)

Men had geen vreemder, geen plechtiger oogenblik kunnen bedenken, dan het tijdstip waarop die vraag van Frankrijk tot Engeland kwam.

De man was juist gestorven (Sept. 1852) die in roemrijken veldslag het vonnis had voltrokken, toen de 'generaal' Napoleon door de verbonden vorsten van Europa als een struikroover werd in den ban gedaan, - de overwinnaar van Waterloo, de hertog van Wellington, was niet meer onder de levenden. Men bereidde hem (November 1852) een meer dan Koninklijke begrafenis en heel Londen droeg rouw. Een bovenaardsche stilte legerde zich over de wereldstad toen de populaire oorlogsheld naar zijn graf in St. Pauls werd gedragen. Alleen het kanon, laatste saluut aan den krijgsman, verbrak de ontroerde, doodsche rust.

Wellington, die kostbare en geëerbiedigde reliquie van Engelands macht in de dagen van weleer, was heengegaan. - 'Zou het passen,' vroeg de Fransche gezant, 'dat ik bij de begrafen is was?' - 'Mon cher,' antwoordde hem een van zijn collega's, 'si nous allions *ressusciter* ce pauvre due, je comprends que vous pourriez vous dispenser d'assister à cette cérémonie; mais, puisque nous sommes invités pour *l'enterrer*, il me semble que vous pouvez, vous, en faire votre deuil.'

Maar wat opnieuw verrees uit het graf was het Napoleontische Keizerrijk.

Is het nu zoo'n wonder dat men die samenkomst van gebeurtenissen in Engeland voor een teeken aanzag! Ook in de officieele kringen herleefde de paniek van het begin van het jaar toen men niet anders dacht dan dat het eerste werk van Louis Napoleon na zijn staatsgreep zou wezen om Waterloo te wreken door een aanval op de Engelsche kust.

Het Tory-ministerie van die dagen had niet veel kracht, en in het land weinig vertrouwen. Lord Derby, een ongegeneerde

1) *Mémoires du duc de Persigny*. Paris, 1896, p. 179. Over de officieele verklaring en vergoelijking van Napeleon, zie Malmesbury I, p. 367.

aristocraat, welsprekend, maar roekeloos, was hoofd van het ministerie; Disraëli, minister van financiën, was leider van het Lagerhuis. Zij beiden hadden in 1848 Sir Robert Peel ten val gebracht, maar moesten nu erkennen, sinds de verkiezingen van 1852 aan de landpartij geen meerderheid hadden gegeven, dat er van teruggaan tot de afgeschafte korenwetten geen sprake meer kon zijn. Het beginsel van den vrijen handel was daarmee voor goed uitgemaakt en beslist, evenals het lot van het ministerie, dat bij de genade leefde van het Parlement, waar het als zelfstandige partij in de minderheid was. Indien tenminste de partij van Sir Robert Peel, die na den dood van haar hoofd onder de leiding stond van Sir James Graham, Sidney Herbert en Gladstone, er zich niet toe wou laten vinden, om terug te keeren tot de oude groep en door wederaansluiting bij de Tories hun de meerderheid van stemmen te bezorgen!

In dezen tijd was dus het lot van het Tory-ministerie afhankelijk van de kleine schaar der Peeliten, zooals ze werden genoemd.

Gladstone had het, al bij het leven van Peel, in den chef van hun partij verkeerd gevonden, dat hij uit rancune de Tories voortdurend bleef tegenwerken en hun niet de gelegenheid wou geven een ministerie te vormen, als het eenige middel om hen te noodzaken de vraag van vrijhandel of vernieuwing der korenwetten op hun regeeringsprogramma te brengen en tot een afdoening van de quaestie te komen. Dan, zoodra de stok Tories hadden bemerkt, dat ze voor graanwetten geen meerderheid konden verkrijgen, was er een aanleiding om weer een gezamenlijke partij te vormen. Die hereeniging der Peeliten met de Tories kwam hem toen (1850) wel zeer gewenscht voor.

Maar op het einde van 1852, den tijd waarvan we nu spreken, was de toestand veranderd. Sir Robert Peel was gestorven, en de man, die voortaan de eerste mocht gerekend worden onder de Engelsche staatslieden, Lord Palmerston, stond, na zijn twist met Lord John Russell, van zijn oude partij, de Whigs, gescheiden, evenals de Peeliten zich van de Tories hadden losgemaakt. En zoo sprak een coalitie bijna vanzelf.

Want Lord Palmerston had een paar maanden na zijn ontslag reeds zijn afrekening met Lord John Russell gehouden en hem

'eruit gezet'[1], een omstandigheid, die Lord Derby gelegenheid had gegeven om met Disraëli zijn Tory-kabinet te vormen. Het twintigtal persoonlijke aanhangers van Lord Palmerston met de 50 Peeliten waren bij het evenwicht der partijen niet een aanwinst, die men verwaarloozen mocht. Alleen was de vraag bij wien men zich zou voegen: bij Lord Derby en de Tories? of bij John Russell en de Whigs?

Men heeft het aan Gladstone verweten, èn toen èn later, dat hij uit persoonlijke vijandschap voor Disraëli, tegen zijn overtuiging, den kant heeft gekozen van de Whigs[2]; hijzelf daarentegen heeft verklaard geen wrok tegen Disraëli te hebben gehad, en niet te hebben opgezien tegen een aansluiting bij Lord Derby, wanneer ze maar mogelijk was geweest.[3] En we kunnen hem op dit punt, als op andere punten, volkomen gelooven. Gladstone was evenmin als Lord Palmerston een man van rancune; er waren anderen dan Gladstone onder de Peeliten, die Disraëli sterk haatten; Sidney Herbert vervolgde hem altoos met zijne bitterste woorden, en Lord Lincoln, die na den dood van zijn vader den titel droeg van hertog van Newcastle, had een afkeer van hem.[4]

Hier raken wij aan de hoofdzaak. Gladstone was niet alleen; hij moest bij zijn keus van een partij met zijn groep rekening houden, ja, hij had duizend omstandigheden in rekening te brengen: men moest de eendracht bewaren, den hertog van Newcastle, die een eigen partij wou vormen, niet voor het hoofd stooten, met Lord Palmerston samenwerken..... En wat de andere hoofdzaak betreft, als zou hij zijn overtuiging hebben verloochend, dit wordt door het resultaat weerlegd: wij hebben daarvoor eenvoudig uit onze oogen te zien.

1) De bekende woorden uit den brief aan zijn broeder, 24 Februari 1852: 'I have had my tit-for-tat with John Russell, and I turned him out on Friday last'. - Ashley I p. 334.
2) Ook J. Morley heeft hieromtrent eene troebele voorstelling.
3) Getuïgenis van S. Wilberforce aan Farley, 10 Jan. 1853. *Life of S.W.* II, p. 160.
4) Geen rancune: in 1850 is Gladstone een jaar samengegaan met Disraëli. Cockburn in zijn rede van 28 Juni 1850 (Hansard CXII, p. 612). Volg verder Hayward's Letters I, p. 190, voor Lord Lincoln; voor Sidney Herbert: zijne rede van 26 November 1852 (Hansard CXXIII, p. 603).

Laat ons ook, in plaats van al de manoenvres en contramanoeuvres zorgvuldig na te rekenen, die nu eenmaal noodig zijn om flottende groepen in een partijverband te brengen, liever de menschen, waarom het toch te doen is, waarnemen in hun natuurlijke houding en hun bewegingen.

Daar staat Lord Palmerston voor ons. Hij weet, de ervaren staatsman, dat de dingen langzamerhand naar hem toekomen, hij heeft maar te wachten. Mogelijk, dat hij vandaag nog niet de noodzakelijke man is; maar bij al de verwikkelingen, die zich door de stichting van het nieuwe Keizerrijk voorbereiden, bij de panieken en angsten, die de Engelsche burgerij, groot en klein, schokken, zal en moet hij het worden. Men kan 'Pam' niet missen; alleen moet hij de zaken niet willen dringen en geduld hebben, om den tegenzin van het hof te overwinnen, om de persoonlijke en publieke vijanden mak en murw te maken, en om aan de partij tucht en gehoorzaamheid te leeren. Waartoe voorbarig te wezen? Ook een minister heeft vacantie noodig; en een lange vacantie tusschen twee ministeries is goed voor het gestel.

Niet dat hij de dingen heelemaal laat gaan; hij knoopt naar alle kanten verbindingen aan, langs de bedekte wegen, die hij kent, en ook open en monter in de salons, waar men zijn vroolijke woorden opvangt; hij protegeert het ministerie Derby en geeft goeden raad voor de behandeling der buitenlandsche zaken; hij wordt beste vrienden met Lord John Russell en ze wisselen weer beleefdheden met elkaar, ofschoon geen den ander heeft vergeven; hij tempert de haast en de warmte der Peeliten die denken, omdat hun tijd gekomen is, nu al dadelijk de rijpe vrucht van de macht te kunnen plukken... hij wacht op het voorjaar van 1853, want zoolang zal het ministerie-Derby met een weinig goeden wil van zijn vrienden en tegenstanders, het nog wel uithouden[1)]. Er is maar één donker punt aan den gezichteinder: Disraëli, die een beetje - hoe moet men 't noemen? - een groote charlatan is, heeft bij de verkiezingen aan iedereen wat beloofd, hier heeft hij verlichting van belastingen in 't vooruitzicht gesteld, daar heeft hij van steun door de staatsfinanciën gesproken, hier heeft hij de

1) Greville. *Journals* III^{d} Part. Vol. I. p. 16.

zegeningen van het protectionisme geroemd, daar heelt hij den vrijhandel als ‘den genius van den tijd’ geprezen. Hoe hij dat alles rijmen zal in zijn budget, dat hij op 't eind van het jaar aan het Parlement moet voorleggen! *Nous verrons*. De man is zoo handig! ‘Pam’ voelt voor ‘Dizzy’[1)].

Onderwijl kwamen de Peeliten bijeen om onderling de schakeeringen van hun conservatisme en van hun liberalisme te vergelijken; hun discussies werden soms heftig, maar dan verzamelde een vriend hen aan zijn tafel, en het diner herstelde de eendracht.[2)].

Gladstone, die zich niet voorop plaatste, ofschoon zijn heele ziel hoe langer hoe meer leefde voor de komende dingen, nu de beslissing naderde, - Gladstone volgde trouw den raad van Palmerston, en bleef gematigd, toen het ministerie bij monde van Disraëli de motie aannam waarin het principe van vrijhandel werd uitgesproken. Anderen jubileerden over de vernedering, die de tegenstanders van Sir Robert zich op den hals hadden gehaald, maar hij sprak hoogst ernstig en academisch over een edeler wraak, die meer naar het hart van Peel, zijn illustren leider zou wezen, - de wraak dat men zijn vijand tot een beter mensch had gemaakt, en een waarborg had gekregen voor de toekomst (zitting van 26 November 1852).

Wij zien de ontvangst die aan Gladstone; den avond na zijn rede in het Lagerhuis, op de soirée van Lady Derby te beurt valt.

Lord Derby komt naar hem toe en bedankt hem voor den toon van zijn redevoering. ‘Alle persoonlijke quaesties dienen op zij gezet’, zegt hem de heer des huizes. ‘Wat nu verder gebeuren zal is onzeker en mij onverschillig, mits het bestuur van het land maar in goede handen komt.’ Lady Derby voegt zich bij de sprekers en zegt ook haar ingenomenheid met den afloop der zitting. Maar Gladstone brengt, zonder zich bij de complimenten op te houden, de groote moeielijkheid op het tapijt: ‘Wij wachten op uw budget om partij te kiezen, dat is nu het naaste voor ons.’ - ‘Ik hoop, dat een *rapprochement* toch mogelijk is’, antwoordt de edele Lord: ‘en dat geen personen of geen persoon (Disraëli) in den weg zal staan.’ - ‘Er hangt dan toch nog altoos

1) J. Morley. I. 433. Palmerston in betrekking tot Disraëli.
2) A. Hayward's Letters. I. p. 173.

zooveel af van de omstandigheden,’ is de opmerking van Gladstone. - ‘Ja, de omstandigheden!’ herhaalt Lord Derby, en zijn oog, dat ook een heel ondeugend oog kon wezen, en zijn gezicht, dat een heel uitgelaten gezicht zijn kon, stralen beiden van een diepe wijsheid.

‘De omstandigheden zijn dikwijls sterker, dan 'n mensch z'n wil.’

BYVANCK.

(Wordt vervolgd.)

Dramatisch overzicht.

Maandelijksch Tijdschrift voor Tooneel. Redactie: Willem Royaards en Mari J. Ternooy Apel. 1e jaargang, No. 1. Januari 1904. Amsterdam, W.J. Moransard & Co.

Amsterdamsche tooneeltijdschriften vindt men in de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw bij de vleet. Jonckbloet weet in het laatste deel van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* de titels van een zestal te noemen. Meer dan de titels van deze tijdschriften schijnt de geschiedschrijver echter niet gekend te hebben. Vandaar dat hij een van hen, *De Tooneelkijker*, plaatst onder de tijdschriften van het laatst der achttiende eeuw, terwijl de vier jaargangen van 1816 tot 1819 loopen. Dit tijdschrift had zeker van Jonckbloet meer dan een enkele vermelding verdiend, in een hoofdstuk, dat ‘De Tooneelcritiek’ tot opschrift draagt.

> '*k Ben lastig maar tot nut*,

was de kernachtige vertaling van den voorlaatsten regel van Boileau's *Art poétique*:

> Censeur un peu fâcheux, mais souvent nécessaire,

die als motto boven elk maandnummer van het tijdschrift prijkte; en aan die kernspreuk is het gedurende de vier jaren van zijn bestaan getrouw gebleven.

Wanneer men van de schrijvers die *De Tooneelkijker* samenstelden verneemt, hoe het in de eerste jaren na onze herleving als zelfstandige staat met het Amsterdamsch tooneel gesteld was - ‘het

hoofdtooneel van Nederland (was) tot een paardenrijdersspel of ten hoogste tot een kermistooneel verlaagd', schrijven zij onder meer - dan bewondert men den moed van die ongenoemde mannen - in den eersten jaargang zijn alle stukken ongeteekend, in de overige dienen de letters, die onder de stukken staan enkel om de schrijvers te onderscheiden, niet om ze aan te wijzen - om over zulke vertooningen maand aan maand critiek te oefenen. En nog meer waardeering verdient de opgewektheid waarmede zij hun taak vervulden. Daar waren mannen van letterkundige ontwikkeling, van scherp oordeel en van goeden smaak aan het woord, die zóó krachtig en zóó luid spraken, dat men tot luisteren gedwongen werd. En dat er velen reeds van den aanvang af gaarne luisterden, blijkt wel hieruit, dat het eerste nummer van *De Tooneelkijker*, in ruim 300 exemplaren gedrukt, zoo spoedig uitverkocht was dat een tweede druk noodig bleek.

Mag men de schrijvers-zelf gelooven, dan was hun 'lastigheid' inderdaad 'tot nut.' Aan het eind van elk tooneelseizoen plegen zij in een 'slotrede' den afgeloopen weg te overzien en de rekening op te maken, en telkens constateeren zij vooruitgang. Aan het eind van den eersten jaargang, die een boekdeel vormt van 575 bladzijden, spreken zij van den grooten aftrek, die hun blad in alle klassen van de maatschappij gevonden heeft, en dan wijzen zij er op hoe, bij alle miskenning en vijandschap, waaraan zij om hun vrijmoedig woord blootstonden - een zeker aantal vlugschriften gaf uiting aan de verbolgenheid, die *De Tooneelkijker* wekte[1] - zij reeds in dat ééne tooneelseizoen invloed mochten oefenen op de regeering, die niet langer enkel het Fransch maar ook het

1) Een verzameling van geschriften, in mijn bezit, bevat: *Bedenkingen tegen het maandschrift De Tooneelkijker*. Amsterdam, R.J. Berntrop. Mei 1816. - M. Westerman. *Aan de schrijvers van het tijdschrift De Tooneelkijker*. Amsterdam, J.G. Rohloff. - *Iets over De Tooneelkijker, gericht aan de schrijvers van de Bedenkingen tegen het gemelde maandschrift*. Amsterdam, J.G. Rohloff, 1816. - *Aan de schrijvers van het tijdschrift: De Tooneelkijker*. [Dit stukje beslaat, met titel en al, niet meer dan vier bladzijden, waarvan de 3de voor de helft wordt ingenomen door een prentje, voorstellende het wasschen van een 'Moriaan']. - *Iets over de laatste vertooning van de Ekster door de schrijvers van De Tooneelkijker.* - *Algemeen Overzicht van het eerste deel van De Tooneelkijker*. Amsterdam, R.J. Berntrop, 1816.

Hollandsch tooneel was gaan ondersteunen, op het publiek dat, tot nadenken gebracht, zijn smaak voor Kotzebue en consorten liet varen, op de tooneeldirecties, die wel gedwongen werden den verbeterden smaak van het publiek te volgen, op de prulschrijvers van wie reeds velen, uit vrees van aan de kaak gesteld en bespot te worden, weerhouden werden hun oorspronkelijke of vertaalde producten den tooneelbestuurders aan te bieden, en eindelijk op de moeielijkst te bewerken categorie: de tooneelspelers, onder wie er waren die de hun gegeven wenken ter harte namen.

In de ‘slotrede’ van den vierden en laatsten jaargang, dus aan het eind van het tooneelseizoen 1819, wordt wel herhaald, dat *De Tooneelkijker* ‘met zeer veel graagte gelezen wordt’ en dat de schrijvers hun ‘hoofddoel, de aanvankelijke verbetering in de keuze der stukken, bereikt hebben’, maar de uitkomst blijkt toch niet in verhouding te staan tot de opoffering van tijd, welke het tijdschrift zijn samenstellers kost. De verwachting, dat de herleving van de nationaliteit ook die van de nationale kunst ten gevolge zou hebben, werd beschaamd. Het bleek - zoo heet het in de slotrede - ‘dat voor kunst en wetenschap in het algemeen niet die belooning noch zelfs die aanmoediging te hopen (was), welke men teregt van eene verjongde natie en eene eenhoofdige regering had mogen verwachten.’

En zoo werd de uitgaaf van dit voor zijn tijd merkwaardig en goed geschreven tijdschrift gestaakt.

Bijna het vierde van een eeuw verliep eer er weer een zoo ernstige poging gewaagd werd. *De Spectator van tooneel*, *concerten en tentoonstellingen*, waarvan de eerste der op ongeregelde tijden uitgegeven afleveringen in het najaar van 1842 verscheen en die, blijkens het woord tot inleiding, zich ten doel stelde te schrijven ‘ter verbetering, ter leiding, ter opbeuring, ter aanmoediging, ter terechtwijzing van de weinige voortreffelijke en der tallooze minder dan middelmatige acteurs en actrices, die zoowel aan den Amsterdamschen Stadsschouwburg als aan den Koninklijken Nederduitschen van Zuid-Holland verbonden (waren).’ De samenstellers van dit tijdschrift meenen, evenals indertijd die van *De Tooneelkijker*, de roede niet te moeten sparen. Het bij elken jaargang wisselend motto is, voor den eersten jaargang, Hooft's bekend:

Schrik niet.....
Straf is mijn hand, maar lieflijk mijn gemoed.

Negen jaargangen zijn van *De Spectator* verschenen. Als eerste hoofdredacteur wordt S.J. van den Bergh genoemd, bij wiens broeder, J.A.A. van den Bergh te 's-Gravenhage, de eerste zes jaargangen werden uitgegeven. De toen twee-en-twintig-jarige Alberdingk Thijm schreef er reeds in 1842 in als M., later ook als Pauwels Fooreestier. Met 1847 trad Thijm als hoofdredacteur op van een nieuwe serie, uitgegeven te Utrecht bij L.E. Bosch & Zoon, met den gewijzigden ondertitel: ‘Kritiesch en historiesch kunstblad’; vaste medewerkers waren H.J. Schimmel en A.J. de Bull.

Het eerste door M. onderteekende opstel geldt den Amsterdamschen Stadsschouwburg[1]; het heeft als motto deze uitspraak van Voltaire: ‘On est affligé quand on considère, surtout dans les climats froids et humides, cette foule prodigieuse d'hommes qui n'ont pas la moindre étincelle de goût’, en dadelijk sluit de schrijver zich bij deze uitspraak aan en roept uit: ‘Ja, dat is de kwaal. Gebrek aan smaak! Gebrek aan smaak, in de volste uitgestrektheid des woords. Het is niet genoeg, dat men verstoken is van de(n) goede(n) smaak, als vermogen om schoonheid van wanstaltigheid, om het welvoegelijke van het ongepaste te onderscheiden - maar men vindt ook geenen smaak in de voorwerpen waar dat vermogen zich op oefenen moest; men heeft (om het eens met een leelijk, maar aangenomen woord duidelijk te maken) geen *liefhebberij* voor den werkkring, dien men gekozen heeft. De Amsterdamsche Tooneelkunstenaars zijn, op eenige weinige uitzonderingen na, met een verschriklijke lusteloosheid geslagen: de Troep is lui!’

Pittig, ernstig, op den man af, maar tegelijk degelijk en zakelijk is de critiek in *De Spectator*. Over opvatting, voordracht, uitspraak krijgen de tooneelspelers beschouwingen te lezen, waarmeê zij hun voordeel kunnen doen.

1) Dr. Jan ten Brink vergist zich wanneer hij, in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw. In Biographiën en Bibliographiën* 1830-1880, in de levensbeschrijving van Alberdingk Thijm, het opstel over ‘De Huichelaar’ (Molière's Tartuffe) het eerste opstel van M. in de *De Spectator* noemt.

Potgieter, in zijn studie: ‘Hollandsche dramatische poëzie’, verschenen in *De Gids* van 1850 en opgenomen in zijn Verspreide en nagelaten werken in het 1e deel der ‘Studiën en Schetsen’, waardeert het werk van deze Spectator-mannen aldus: ‘Een gansche reeks jaargangen van den *Spectator* getuigt van voorbeeldeloozen ijver voor den bloei van ons tooneel, getuigt van velerlei pogingen om het uit zijn gezonken toestand op te heffen, een beteren uitslag waardig. Er werd al de geestdrift der jeugd vereischt, om een zoo hopelooze taak te aanvaarden, als het prikkelbaar maken der olifantshuid onzer commissarissen en comedianten heeten mogt. En de eerste schoten vielen, forsch aangezet en flink gemikt, - de in rook gehulde heesters vonkten en vlamden voort, - er werd zoo vlug, er werd zoo van alle zijden gevuurd, dat het landschap schier geen adem meer had om knal bij knal weêr te geven; - maar toen de wind de blauwe wolkdamp wegwoei - ach, daar lagen de logge gevaarten nog ongetroffen en ongedeerd, het was om de buks moedeloos aan den wand op te hangen. Wie het deden, die jongelingen niet... Wat al wenken in den wind geslagen! Welk een welsprekend geuite verontwaardiging, die geen weergalm vond! Welk een sympathie voor enkele, schoon schaarsche blijken van schoonheidszin, zoo min geschat als gedeeld!’

Potgieter voelde in 1850 te meer voor het werk van de *Spectator*-mannen, waar zijn eigen pogingen, ‘schoon op een ander veld, ook zoo dikwijls ijdel bleken.’

In 1849 moesten de sedert 1847 op breeder kunstgebied zich bewegende redacteuren van *De Spectator* het bijltje, waarmee zij zoo krachtig naar links en naar rechts gehakt hadden, er bij neer leggen. Het was voor een groot deel wel om dezelfde reden, waardoor hun voorgangers van *De Tooneelkijker*, dertig jaar te voren, bewogen werden hun taak op te geven. Ook zij werden wel gelezen, ook hun gaven de meer beschaafden en ontwikkelden gelijk in hun critiek van den wansmaak op het gebied zoowel van de dramatische als op dat van de literaire en van de beeldende kunst, in hun strijd tegen het ‘wandalisme’; maar de personen, wien hun critiek gold, luisterden er weinig naar en bleven voor het meerendeel hun ouden sleurgang gaan. Gelukkig namen de Spectator-mannen het geval niet tragisch op. Op de laatste bladzijden van den laatsten

Spectator laten zij allen, die zij achtereenvolgens onder handen genomen hadden: schilders, letteroefenaars, recensenten, tooneelisten, een uitvaartviering zingen, waarin dezen, ‘zoo afwisselend als te zamen’ hun vreugde uitgalmen over het verscheiden van den vijand. Het slot van den ‘Beurtzang der tooneelisten’ zingt de om zijn ratelende r's beruchte Roobol op deze wijs:

Maarrr nu ook rrratel onze vloek
Met vrrreeslijk buldrrren doorr zijn oorren!
En kan hij 't in zijn kist niet hoorrren -
't Gevoel der wrraak, die uittocht zoek',
Verrgt, dat wij zwierrren in den rei
En gierrren, woedend, luid, en blij,
Heisa, heisa, heisasei!
Spéktator! gij ligt ter zij! (*bis in choor*)

Met de stichting van Het Nederlandsch Tooneelverbond zou er, twee en dertig jaar later, als orgaan van de nieuwe Vereeniging, een nieuw tooneeltijdschrift verrijzen, dat van 1872 tot heden toe geregeld, in afwisselenden vorm en onder verschillende elkaar opvolgende redacteurs, verschenen is.

Het tijdschrift *Het Nederlandsch Tooneel*, later *Het Tooneel*, dat alle leden van het Verbond kosteloos ontvangen, had hierdoor het voordeel van een vaste kern van lezers, en heeft er zeker toe bijgedragen de belangstelling in het tooneel levendig te houden. Hoe in den loop der jaren, onder vorige redacteurs, de leiding van het orgaan van het Tooneelverbond geweest is, behoef ik hier niet na te gaan. Op dit oogenblik is de redactie zeker in goede handen. Met ijver en talent, met blijkbare liefde voor de taak die hij op zich nam, houdt de heer Berckenhoff de lezers op de hoogte van belangrijke tooneelvoorstellingen, die in het tijdschrift in den regel een ernstige, gewetensvolle beoordeeling vinden, behandelt hij op onderhoudende wijze onderwerpen van algemeen en actueel belang. Meer of minder goed geslaagde portretten van bekende tooneelspelers of tooneelspeelsters geven aan sommige afleveringen nog een bijzondere aantrekkelijkheid.

Is er nu, in den toestand waarin ons Hollandsch tooneel zich bevindt, naast het orgaan van het Tooneelverbond behoefte aan een nieuw tooneeltijdschrift?

In het algemeen is het onzeker wat het eerste ontstaat: de behoefte of het nieuwe tijdschrift. Worden tijdschriften geboren uit behoefte of doen nieuwe tijdschriften nieuwe behoeften geboren worden? Ik zou meenen, dat in negen van de tien gevallen het goed geredigeerd tijdschrift de behoefte wekt, ook waar die vroeger niet of slechts in gerlnge mate bestond. Maar wanneer men de uitgevers en de redactiën hoort, is het, onveranderlijk, om te voorzien in een behoefte dat zij hun taak op zich nemen.

Zoo is het ook met het *Maandelijksch tijdschrift voor Tooneel*, waarvan het eerste nummer voor mij ligt. 'Wij meenden' zeggen in de 'Inleiding' de heeren Royaards en Ternooy Apel, 'die taak' - de redactie van een tijdschrift gewijd aan de Dramatische Kunst - 'te mogen aanvaarden omdat er o.i. behoefte aan een dergelijk orgaan is'. 'Er zal' - heet het verder - 'een sterke strooming van uit kunnen gaan onze tooneelwereld in, die bevorderlijk zal kunnen zijn aan de verbetering onzer Tooneeltoestanden die dringend herziening eischen. In algemeenen zin is ons Tooneel, vergeleken bij Frankrijk of Duitschland niet ten achter, maar waar 't hier vooral aan hapert, is aan opgewekt Theaterleven, aan belangstelling voor Tooneel en Tooneelspeelkunst. Wij zullen op het oogenblik niet vragen wat hiervan de oorzaak is.'

Ik zal op het oogenblik niet vragen of de stijl van deze 'Inleiding' een fraaie stijl is; maar wel veroorloof ik mij den gang van het betoog zonderling te noemen, wanneer de redacteurs, na de verzekering dat zij niet zullen vragen naar de oorzaak van het gemis aan belangstelling voor tooneel en tooneelspeelkunst, onmiddellijk laten volgen:

'Voor een groot deel zeker de dagbladpers, die wantrouwen gewekt heeft in Hollandsche Tooneelspeelkunst en het geloof heeft gevestigd aan de superioriteit der buitenlandsche. Daardoor is de belangstelling verloopen. Maar ook het gemis aan leidende kracht bij onze gezelschappen is er schuld van. Dit tijdschrift zal een poging wagen de belangstelling te doen herleven'... Dan volgen er eenige groote woorden over het vele mooie dat er nog te doen is, over 'vereende krachten', over strijd 'tegen het leelijke en banale', over de noodzakelijkheid van waardeering van elkaars streven en van het aankweeken van voornaamheid en distinctie... En dan komt deze merkwaardige uitspraak: 'Wan-

neer de Tooneelspeelkunst heden ten dage niet au sérieux genomen wordt, is dat voor een groot deel onze eigen schuld.'

Duidelijk is mij dat alles niet. Eerst leek van het gemis aan belangstelling in tooneel en tooneelspeelkunst de hoofdschuld bij de dagbladpers te zoeken, en nu ten slotte blijken de tooneelspelers zelf er de meeste schuld aan te hebben.

Wat wil dan eigenlijk dit nieuwe tijdschrift? Eerst dacht ik dat het een tijdschrift zou zijn van tooneelspelers voor tooneelspelers. Zoo was blijkbaar ook de meening van Johan de Meester die in een woord van 'Welkom' schrijft: 'Vereerend uw voorstel tot medewerking. Maar - wat me in uw plannen aantrekt, is juist, dat ge mij niet noodig hebt... Eindelijk komt er kritiek van de vaklui'. Dat zou werkelijk wel interessant en leerzaam kunnen zijn zoowel voor de vaklui als voor de niet-vakmannen. Maar let men nu op den inhoud van deze eerste aflevering, dan ziet men dat, buiten het woord van 'Inleiding' en twee regels bij het portret van Else Mauhs, geen van de stukken door een tooneelspeler geschreven is; en gaat men de lijst van medewerkers na die op den omslag genoemd worden - het zijn er twee en twintig -, dan vindt men onder hen letterkundigen, tooneelschrijvers, journalisten, tooneeldecorateurs, maar geen enkel tooneelspeler.

Wie weet echter welke verrassingen de volgende afleveringen ons nog brengen, en of, nadat andere 'medewerkers', het voorbeeld van Johan de Meester volgend, met toepassing van het 'doen door laten' zich eveneens zullen bepalen tot medewerking in 'het zwijgende pak' - zooals de tooneelterm luidt -, wij niet spoedig het origineele tooneeltijdschrift zullen krijgen uitsluitend door tooneelspelers geschreven.

Ik laat dan ook met opzet buiten bespreking wat de niet-too-neelspelers ditmaal in het nieuwe tijdschrift te vertellen hebben. Ik kom alleen terug op hetgeen de tooneelspelers-redacteurs in hun 'Inleiding' zeggen over het wantrouwen in de Hollandsche tooneelspeelkunst gewekt door hen die gelooven in de superioriteit der buitenlandsche.

Ik heb het woord te nemen voor iets als een 'persoonlijk feit.' Want was ik het zelf niet die hier, een maand geleden, belijdenis aflegde van mijn geloof in de superioriteit van de Fransche

tooneelspeelkunst? Ik acht mij niet gerechtigd daarvan één woord terug te nemen, allerminst sinds ik in de gelegenheid was, de vergelijking te maken tusschen het spel van Hollandsche en van Fransche tooneelspelers in hetzelfde stuk: *L'adversaire* van Capus en Arène, in het Hollandsch vertaald onder den titel van *De tegenpartij* en opgevoerd door 'Het Nederlandsch Tooneel.'

Ik maak hier geen vergelijking tusschen de 'comparses' van het Fransch en die van het Hollandsch tooneel. Dat de juffertjes en heertjes, die in de salons van de Bréautins, 'op een droogje' en zonder dat de gastheer althans voor wat muziek gezorgd had, zich liepen te vervelen, Hollandsche burgerjuffertjes en burgerheertjes bleken te zijn met burgermaniertjes en burgeruitspraak (een van de dames sprak van de 'sozieteit'), zou hoogstens tot waarschuwing kunnen dienen voor de tooneeldirectie om stukken, waarin Parijsche soirées voorkomen met veel figuratie, van het Hollandsch tooneel te weren. Ook zou het niet volkomen billijk zijn, mevrouw Gusta Poolman te verwijten dat zij de lenigheid van bewegingen, het Parijsch-nerveuse missend van Mlle Brandès, voor wie de rol van Marianne Darlay geschreven werd, deze rol niet tot haar recht deed komen; of den heer de Vos voor de voeten te werpen, dat hij, een oppervlakkig stuk spelend, zich ook bepaald heeft tot oppervlakkig komediespel, hoe knap ook in zijn soort, en niet, gelijk men het in Guitry bewonderde, er een superieure, in den zin van: boven de rol staande, tot het eind toe volgehouden creatie van maakte, die in haar soberheid diep ontroerde. Maar dat allen zoo zwaar speelden en spraken, zich zoo langzaam bewogen, elkaar de geestigheden en impertinenties niet vlug als raketten toewierpen, maar ze log als kegelballen elkaar toerolden, tweemaal onderstreepten wat zonder eenige onderstreping door een publiek van gewone intelligentie terstond begrepen moest worden, dat wijst op een inferioriteit van Hollandsche tooneelspeelkunst, in deze hoofdzakelijk bestaande in onvolkomen beheersching van de stem en gebrekkige dictie - zoodra zij snel trachten te spreken, vallen zij over hun woorden of verspreken zich -, die ik met alle oprechte waardeering van de eigenschappen onzer tooneelkunstenaars en tooneelkunstenaressen, waartoe ik bij velen het intelligente spel en de kunst van typeeren reken, in hun eigen belang niet wensch te vergoelijken.

Willen de heeren redacteurs van het *Maandelijksch Tijdschrift voor Tooneel* niet alleen ‘ontzaglijk veel moois doen’, maar vooral ontzaglijk veel nut stichten, willen zij de Nederlandsche tooneelspeelkunst maken ‘tot een groot geestelijk genot’, dan zullen zij, hunne inferioriteit op het gebied van stembeheersching en dictie erkennend, er bij hunne vakgenooten op moeten aandringen, ernstig en zonder ophouden, dat zij allereerst het a.b.c. van hun kunst, de techniek van de stem, hebben te oefenen, met de zekerheid dat, wanneer zij de stem eens in hun macht hebben, waar natuurlijke, ook lichamelijke, begaafdheid en ontwikkelde intelligentie aanwezig zijn, hun het overige licht zal vallen.

Blijven de tooneelspelers dit verwaarloozen, dan zal hun eerst recht het verwijt treffen, dat hunne collega's van het nieuwe tijdschrift, in een ander verband, hun toevoegen: ‘Wanneer de Tooneelspeelkunst heden ten dage niet au sérieux genomen wordt, is dit voor een groot deel onze eigen schuld.’

J.N. VAN HALL.

Bibliographie.

Multatuliana. Verspreide en onuitgegeven stukken, medegedeeld door Dr. A.S. Kok, met een bibliographisch overzicht der geschriften van Multatuli, door Louis D. Petit.

In de zeventien jaren die verliepen sedert Multatuli's dood (19 Februari 1887) is de hooge literaire beteekenis van zijn werk steeds in ruimer kring gewaardeerd, en is, dank zij vooral de uitgaaf van zijn brieven, het leven van Eduard Douwes Dekker, zijn karakter met al zijn deugden en gebreken beter begrepen.

De voortreffelijke arbeid van Wilhelm Spohr en van Alexandre Cohen heeft Duitschers en Franschen in de gelegenheid gesteld om, voor zoover dit uit vertalingen mogelijk is, met het werk van Multatuli kennis te maken, met dit gevolg dat de fijnste koppen van Frankrijk en Duitschland (ik wijs slechts op Anatole France) over den schrijver van de *Minnebrieven* en van de *Ideën* hunne bewondering hebben uitgesproken. Multatuli behoort voortaan tot de wereldletterkunde.

Intusschen gaat men in ons land voort, den grooten landgenoot te eeren door zijn werk te bestudeeren, en te verzamelen al wat strekken kan om de beteekenis van den mensch en van den schrijver beter in het licht te stellen

De studie van Mr. C.A. Wienecke, waaraan, naar ons voorkomt, niet die aandacht geschonken werd welke dit eerlijk en ernstig werk verdiende, is nog pas een jaar oud of Dr. A.S. Kok verrast ons met een bundel verspreide en onuitgegeven stukken van en over Multatuli, welke nog door het daarin opgenomen bibliographisch overzicht, bewerkt door den kundigen Conservator bij de bibliotheek der Leidsche Universiteit, een bijzondere waarde heeft verkregen. Van alles wat geeft de heer Kok: eigen herinneringen, onuitgegeven brieven van Multatuli, aanhalingen, uitknipsels uit tijdschriften, weekbladen en dagbladen, zoo goed mogelijk onder verschillende rubrieken bijeengebracht. Het boek werpt geen nieuw licht op Multatuli, noch verklaart wat nog niet, of niet zóó verklaard was, maar het vult het bekende aan en brengt bij elkaar wat hier en daar, soms op moeielijk toegankelijke plaatsen, verspreid lag. Dat alles zonder veel samenhang, wat wel niet anders mogelijk was, maar waardoor toch het ontbreken van een register zeer gevoeld wordt.

Een paar aanmerkingen. De heer Kok vergist zich, wanneer hij op blz. 154 schrijft: ‘Van het verwachte blijspel is niets gekomen, zooals men weet.’ De heer Petit weet het beter. In zijn bibliographisch overzicht leest men op blz. 28, onder de na Multatuli's dood uitgegeven werken: ‘A l e i d . Twee fragmenten uit een onafgewerkt blijspel. Amsterdam, W. Versluys 1891 8°.’ Deze fragmenten bevatten een schat van frissche, echt Multatuliaanschen geest, en onze tooneelbesturen geven ons heel wat voltooide stukken te zien, waarin geen tiende te genieten

valt van den gezonden humor van het, niet of zelden meer vertoonde, onafgewerkte blijspel *Aleid*.

Nog had aan het slot van het hoofdstuk ‘De Max Havelaar’ vermeld moeten worden, dat de vier geschriften over de Havelaarszaak, waarvan de heer Kok de strekking meedeelt, aanleiding gaven tot het opstel van Mr. C.Th. van Deventer: ‘Uit Multatuli's dienstjaren’ in De Gids van 1901 No. 9.

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat in het zoo nauwkeurig en volledig bibliographisch overzicht ontbreekt de vermelding dat de vertaling en levensschets van Wilhelm Spohr in De Gids van 1900 afl. 8 besproken werd.

Laatste tocht.

Bedaard liep hij over den telkens zigzaggenden weg. Breede vlakken sawah deinden aan beide zijden zich uit tot aan verre kleurwisselende zoompjes van bamboeloof, wollige bladverzamelingen, die lekker-zwaar en met schaduwende ronding te buigen leken naar de aarde. Daarachter, achter dat lage, compacte boomenscherm kwam de zon uittippen, stralen-sprietsend door het loof heen.

Het veld glom in bronsachtigen gloeiglans, straalde in besliste helderheid onder de zachtblauwe morgenlucht.

Nabij de diepe goten aan den kant van den weg, vol warrelend onkruid, was een djagoengaanplantje, jong nog, vierkant-groen-plakkatend op het breede sawahvlak. Tusschen neerleppende bladeren der stijf-rechte struikjes, met rossigen bloesem aan top, felden zonnestraaltjes neer op hompige klonters van pas losgewoelden grond, bleven er trillend na-beven, geelrood over zwart.

Van de rijsthalmen, waarvan de padi eenige maanden geleden was geoogst, bleven nu nog de taaie ondersprieten over, als in regelmatige dotjes neergestoken tusschen rechtlijnende dijkjes.

In grauwig-gele spikkeling liep de kleurdorheid van braak veld vervagend naar de verte, waar een lange reep als van petieterige, levende haag het indigoplantsoen van den blauwverver aanduidde. Een veeg zonlicht gleed luchtig over het fluweelig-opstaande groen, contrasteerde bij het dof-gele van het achterveld, dat weer vaag wegdoezelde naar de verre zoompjes van bamboe.

Randoeboomen met lang-stakige, grillig-gevormde takken

stonden verlaten hier en daar, kleintjes en stumperig, spichtige schaduwen gevend over den barstenden sawahbodem.

Een korte pilaar, fel-wit, deed als een stip, heel in de verte, waar scheefgezakt nog stond een wachtershuisje, kort hokje op krommige, bamboezen pooten.

Aan den anderen kant, vooraan, een groepje boomen van heel forsche omlijning, statigend boven een grasheuvel, die er als heilige plek bekend stond.

Ook hier de dorheid van onbeplant, broeierig veld met grillige boomenrijen in het verschiet.

Tusschen de sawahs door zigzagde de weg, aan weerszijden beplant met schrale toerie's,[1] zich aaneenschakelend tot lange reeksen van kaalheid, tot daar, waar bij het dicht-overhuivende groen de kampongpoort moest zijn.

Over de doode sawah's met de tusschenliggende aanplantvakjes kleefde het zonlicht in gloeierige kleur van warme sappigheid, koepelde zich de stille lucht in grandioze opbolling.

De wind blies heel kalmpjes aan, suizelde door de toerie's, streek over de djagoengplantjes, die de rossige bloemen wuifden.

Over den weg, waarlangs schuifelend ijle wolkjes stof wegsmookten, verwaaiend-neerslaand in de goten aan weerszijden, rekten zich de schaduwen, verloren zich spichtig-slierend aan de kanten.

Een windmolen, lange bamboe om as, hoog in de lucht, ergens op het veld, trilde moeilijk-voortbewogen in het rond.

Een kraai vloog aan uit de verte, joeg in breeden wiekenslag over hem heen, krijschte vlak boven zijn hoofd met akelig-schor gekras.

Hij zag op, bleef even omhoog kijken naar de zwarte, klappende vlek, die de vogelfiguur maakte tegen het vlekkelooze blauw der bovenlucht, en, zijn mond open, bleef hij naoogen het dier, dat wegpijlde over den veldzoom heen.

De kraai had boven zijn hoofd gekrijscht; dat zou een ongeluk worden, dacht hij, bedaard voortloopend nu, dat beteekende het naderen van onheil, in ieder geval van iets onprettigs voor hem.

Nu, goed! het was hem precies hetzelfde, omdat hij toch niet wist, hoe zijn leven nu zou zijn.

1) Papilionacea.

Hij herinnerde het zich weer met al de klaarheid, die wreed pijnde, dat hij was weggejaagd van het koffieperceel. Hij, die zoo lang had gewerkt, geboren was op Padangan, nu weggejaagd van de koeliekampong, omdat hij, zonder eenige bedoeling om diefstal te plegen, zich iets had toegeëigend van het erf der administrateurswoning! Hij was gegaan in het droeve besef, dat het gedaan met hem was en hij had maar stil voortgekuierd, gekropen nog, eerbiedig, toen hij den administrateur tegenkwam, die hem niet herkende, en hij was met een onbestemde droefenis, een diep-zware melancholie in zich het pad opgewandeld, dat leidde naar den grooten weg.

Hij voelde schrijnend in zich een verlies, het verlies van iets moois, en bij het verlaten van zijn krottig woninkje had hij met berusting een koel afscheid genomen van zijn makker, die jarenlang bij hem gehuisvest was.

Iets sprak in hem, dat het goed, dat alles goed was, dat hij maar moest gaan, en dat het noodlot over hem gekomen was met een droevige zekerheid, die hij in zijn bijgeloof maar al te goed begreep.

Vreemd, dat zoo'n onheil-aankondigende kraai juist nu boven zijn hoofd dat akelige gekras uitkrijschte en hem herinnerde plotseling aan zijn toestand! Want hij was juist aan het frisch genieten van den koelen morgenwind, die lekte langs zijn slapen; hij zag juist met een rustig gevoel in zich naar de aanklevingen van zonlicht overal, naar het opene, dat hem opruimde, naar de wegschietende stralen der zon door het geboomte heen, de majesteitelijke, stille gebaren van de bladertakken, die wuivend deinden op den wind, de donkere wegschaduwen, de gezellig opeengepakte wolkenstapels, die nu langzaam-aan kwamen opschuiven naar boven. Hij zag in aandachtige beschouwing naar de dijkjes, die begroeid waren met sprietig gras, ging aan het uitrekenen hoe ze in het vierkant om- en wegliepen en telkens weer bij elkaar kwamen, waarom de plantvakken der sawah-aandeelen kleiner leken in de verte dan dichtbij; hij zag ook naar de rijzende gloeiing van de zon aan den rondkoepelenden hemel, knipperend met zijn oogen, berekenend het uur van den dag; hij hoorde, hoe de windmolen piepte, hoe de boomen boven hem zacht-ruischten tusschen de schraal-bebladerde takken,

en dat alles gaf hem een gevoel van vreedzame, vreugdevolle vrijheid, totdat opeens die zwarte vogel hem weer plaatste in de ergerlijke waarheid van het droeve leven. Met een plotselingen ommekeer in zijn gedachtengang kwam de oorzaak van zijn aanwezigheid hier in de zonnige sawahvlakte hem te binnen, toen schokte weer een onbestemd gevoel van angst door hem heen, omdat hij ganschelijk niet wist, waarheen hij moest gaan. Hij had een gevoel in zich soms, dat hij iets miste, en als hij er verder over nadacht, dan wist hij maar al te duidelijk dat hij in zijn verlatenheid steun noodig had van menschen, die met medelijden vervuld waren voor zijn bestaan.

Hij begreep zijn plotseling opgekomen eenzaamheid op de wereld, te sterker verdrietend, omdat hij vroeger nooit van het perceel was gegaan, en daarom stond hem hetgeen hem nu overkomen was voor oogen als een reeks van heel aparte, wonderbaarlijke feitjes.

Hij beschouwde dat ongelukje, dat weggejaagd worden als een keerpunt, een muursterke grens tusschen zijn geluk en zijn onheil; aan de eene zijde van die grens, dacht hij zich de sprookjesachtige, donker-dichte koffietuinen, waarin hij zoo dikwijls geneuried had onder het plukken van roode, rijke bessen, de vreedzame grasvlakten met de grazende koeien er op, de nabije, groen-bespikkelde berggevaarten, waar hij de koffie had geplant, en die 's avonds zich hulden in dampige wolkensluiers; hij dacht aan de gewijde rust des nachts, als hij tuurde uit zijn gezellig-verlichte, hokkige woning naar de zwarte woudenmassa's, aan het jolige vertier in het etablissement, aan de kakelende vrouwen en de joelende kinderen, aan zijn tehuis.

Dat alles was zeer duidelijk gelukkig voor hem geweest, nu kwam het ongeluk langzaam maar zeker boven hem aangezweefd. Nu was hij van het koele en rustige gebergte neergedaald in de warme, broeierige vlakte als een schichtige kidang, die verdwaald was en het doodelijke schot van den loerenden jager tegemoet liep.

Hij vergeleek de breed-uitvlakkende sawahs in haar zonneglanzing met de stille wereld achter die grens, achter dat sombere keerpunt, waarna hij spoedig zijn dood wel zou vinden. Een hatelijke lach scheen voor hem uit te stralen

van de begloeide, droge weiden, waarop later weer padi zou groeien; rondom ziend vergeleek hij de boomen, den weg in zijn kromming, de aaneen-vierkantende en tot barstens-toedoorwarmde sawahs, de dreigende wolkaangroeiingen van felle witheid met op zich zelf staande giganteske individuen, die hem bespotten, uitjouwden om zijn ellende en zich vormden tot een immens natuurwonder, vol mysterieuze grijns van tarting.

Over dat alles, zooals 't zich voordeed in die hinderlijke blijheid van òplevende kleuren-felte lag onheil, het groote onheil, dat hem gebeuren ging. Niets deed nu, na de plotselinge voorspelling van de kraai, over zijn hoofd gestuwd door onzichtbare machten, zoo somber-droef als de open ruimte, waarin hij zich nog kort geleden met een gevoel van behagelijkheid voortbewoog.

Hij was lang gelukkig geweest, nu zou hij de ongelukkige zijn, die sterven zou zonder de geruststellende, troostende aanwezigheid van vrienden of familieleden.

In dien woeligen gedachtengang, ziekelijk-fantaseerend in zijn sobere droefheid, plaagde hij zich onbewust zijn piekerensmoede hoofd en liep hij, soms struikelend over wegverhevenheidjes, suffend voort in de richting, waar de dessa lag.

Een tortelduifje, klein, grijsgestreept vogeltje, met teeren, licht-grauwigen kop en kraaloogjes, stak zorgeloos-bedaard het pad over, vlak vóór hem, trippelde met korte pasjes over een dijkje, vloog moeilijk-fladderend over een goot en pikte kop-trillend zijn snaveltje voort op drogen sawahbodem, waar het zoekend toog tusschen padistoppels.

Het zien naar het bezige beestje gaf hem wat afleiding. Onwillekeurig vertraagde hij zijn pas, bleef halt houden dan en beschouwde met opzettelijke aandacht des vogels zekere beweginkjes. Nu vleide het dier zich langs groene rankjes van kruipend gewas, hippelde met beide pootjes hoog-op over een spalkende scheur in den grond, bukte het kopje omlaag, pikte met trillende rukjes, zag om, stilstaand en ijverigde weer voort.

De wind, sterker aanblazend, joeg in felheid over de vlakte, perste in rondedraaiing een omhoogzuigende kolk van stof en stroohalmpjes en droge blaadjes op, juist nabij de plek, waar het kleine vogeltje scharrelend zocht. Verschrikt

keek het op naar de rondtollende hoos, die woelig voorbij schuifelde, maakte zich even gereed tot opspringen en wegvliegen. Rugveertjes warrelden door den aangestreken wind opwaarts, onrustig bewoog zich het kopje al rekkend vooruit en heen en weer, dan kwam geleidelijk kalmte terug, de pootjes strekten zich, het kopje boog ter neer, wandeling werd voortgezet.

Tegen den hoogen wegdijk brak de windhoos tot dwarrelige vlagen stof, zich vasthechtend aan het kale gebladert der toerie's; een regen van stroohalmpjes zeefde neer aan den anderen kant van den weg.

Verder trippelde het vogeltje over klonters aarde, over grondscheuren en sawah-dijkjes verdwijnend achter een laag, groen heuveltje.

Langzamerhand was hij met aangroeiende belangstelling het diertje blijven naoogen; nu hij het niet meer zag, kwam nieuwsgierigheid in hem op, wilde hij plots weten, wat het nu doen zou.

Hij zocht even op den weg, raapte een steen op, mikte op den top van het eenzame heuveltje en wierp met kracht. Hij zag het projectiel driftig-wentelend een boog beschrijven in de lucht, neervallen met een doffen plof naast het heuveltje, hij zag een sprietseltje stof opschieten, den steen kaatsend weghobbelen over het terrein, en bijna tegelijkertijd vloog in haastig vleugelgewuif de vogel recht naar den gezichteinder, neerstrijkend weer op heel verren afstand.

Als met een dadelijke beslistheid, nu dit afleidend evenementje voorbij was, maakten droeve melancholie en sterk voorgevoel van zijn noodlot zich van hem meester, en daarom met een zucht vervolgde hij zijn tocht naar het onbestemde doel.

Hij voelde weer dat vreeselijk-onvaste in zich, die vreemde onwetendheid, hoe het hem nu verder gaan zou op de wereld, die stille, heimelijk-opkruipende angst, welke hem wee maakte en suffen deed. Zijn gedachten hadden daardoor elken vasten vorm verloren en vervaagden zich tot onbestemden denkensstilstand, en soms was het, alsof zijn hoofd van een zwarte leegte was, waarin hij geen enkel stipje van helderheid besefte. Hij wist niet, zonder nog bepaald radeloos te zijn, hoe en waar hij den nacht zou doorbrengen, bij wien hij terecht kon

komen, waar hij een dak moest vinden, om altijd rustig te kunnen voortleven, en al wilde hij er aan denken, hij kon niet, hij kòn niet, uit angst, uit overmatige moeheid van geest. Hij had den heelen warmen weg gisteren al loopen peinzen over het gebeurde; dàt alleen had hem bezig gehouden; voor andere dingen scheen zijn verstand ongevoelig, verstompt te zijn. Het opnemen in zijn gedachte en goed-beredeneeren van toekomst-gebeurtenissen was hem absoluut onmogelijk, omdat met felle strakheid dat eene feit: het weggejaagd zijn van de onderneming, zijn denken in beslag nam.

Soms waagde hij te gelooven, dat alles tot nog toe een droom was, iets onwezenlijks, dat alles, zijn huisje, zijn bergomgeving, zijn kalm werk zouden terugkeeren, van zelf. Zou het niet zijn een invloed van booze machten, vroeg hij zich dan af, zou het niet kunnen zijn, dat hij van zelf gedreven werd naar de koele bergen om zijn koeliekampong? Zou het niet mogelijk zijn, dat de administrateur hem terugriep, uit medelijden? Dan zou alles eerst onderzocht moeten worden; hij verbeeldde zich nu als toeschouwer midden in het drukke gedoe van de dessabestuursleden om klaarheid te krijgen in de diefstal-zaak; hij verbeeldde zich de onzichtbare toeschouwer te zijn, die eigenlijk in werkelijkheid heel ver was van de plaats der handeling, maar toch alles glimlachend kon gadeslaan in de stellige overtuiging, dat men hem onschuldig zou vinden. Hij hoorde de zaak bepraten, bedisselen, hij wist, dat veronderstellingen gemaakt zouden worden, eindelijk bracht men dan de rapporten uit bij den administrateur, die met ernstigen trek op het gezicht aan het uithooren, uitvorschen zou gaan, spreken zou tot de mandoers in onberispelijk Javaansch. En dan ten slotte het vinden van den waren dief, de last, om den onschuldige, die al ver weg was, te achterhalen, de uitnoodiging om terug te komen, het genotvolle weerzien van al dat dierbare in het bloeiende dal hoog in het gebergte.

Hij had koffie weggehaald, loewak[1)]-koffie opgeraapt van het erf der administrateurswoning; inderdaad had hij loewak-koffie

1) Een loewak is een soort wilde kat, die koffiebessen verslindt en de boonen weer uitwerpt.

verzameld tot een zakje vol, waaruit hij elken dag wat nam voor eigen gebruik. Toen, zonder dat hij iets vermoedde van spionnerij, had een vitterige mandoer gerapporteerd aan den grooten heer, dat hij gestolen had van de tuinen en men had het zakje stil weggehaald en het triomfantelijk getoond aan den meester, tevens als een blijk van werkzaamheid en pientere contrôle-tact. Toen was hij weggejaagd geworden, al had hij beweerd, met tranen in zijn oogen, dat 't was gewone, opgeraapte loewak-koffie, al had hij in uiterste wanhoop, omdat hij inzag, dat zijn niet-eervol ontslag een wreed feit werd, gevraagd, gesoebat, of hem dan maar bij wijze van straf een maand tractement mocht worden ingehouden, mits hij blijven kon.

Hoe vond hij 't laag van den mandoer Doerilah om zich zoo te wreken, omdat hij zijn bevelen niet behoorlijk had opgevolgd! Maar gestolen had hij toch niet, bij Allah; hij durfde een eed doen, dat in het stumperige, met groezelig ramé-touw toegebonden zakje, gedeponeerd achter een der pooten van zijn rustbank geen boontje tuinkoffie zat.

Die zekerheid van geen dief te zijn en dat hij nog nooit gestraft was of gestraft worden zou, was een zoet-rustig voelen, diep in zich aangolvend tot grootschen trots. Die Doerilah of Doer-Santri, zooals hij genoemd werd om zijn doen als vroom Moslim, zou hem wel achternakomen met de boodschap, dat hij nu maar weerkeeren moest zonder veel soesah te maken. Hij zou komen vertellen, dat de heer hem een nijdig standje had gemaakt, dat hij zelf was uitgezonden om den onschuldigen Simin terug te roepen. En nu kwam hij dan met verontschuldiging, trachtend weer de meerdere vriend te zijn.

Hoe zou hij hem eigenlijk ontvangen? Met barschheid, zich wrekend zoo over de hem aangedane beleediging, of tot hem zeggen, dat hij berustte, dat alles maar weer moest zijn als van ouds?

Nu zag hij ver door de kokerende laan van spichtige hoog-oppe toeries een bewegend figuurtje van een man, die naderbij kwam. Hij schrikte op bij de plotselinge impressie dat daar werkelijk Doerilah liep, bij de evene gewaarwording, dat nu zijn opkroppend leed voorbij zou zijn. Hij bleef even staan, zijn hand brengend boven zijn oogen, turend naar de

stip van mannetje, grooter en grooter wordend, als uitdijend in de laan. Hij onderscheidde eindelijk de blauwe jas en de witte broek van den gewonen dessaman, nu zag hij duidelijk, dat een pakje stijf-zwaar neergeknoedeld bungelde aan zijn rechterhand; hij zag de spierige, bobbelige kuiten, die als striemig-gespande vleeschbundels waren, telkens van trekkend beweeg. Op het bruinzwarte gezicht vol diepe groeven wiebelde in cadans een bamboezen gevlochten hoed, met roode en zwarte overlangsche strooken.

Hij kwam opeens tot de teleurstellende gewaarwording, dat die man Doerilah niet kon zijn en de ontmoediging groeide in hem aan weer tot zware, sombere vlagen van droeve melancholie. Hij besefte met te meer klaarte, dat hij de eenzame kluizenaar was, of 't ging worden, zooals Kjai Brawi, die heel eenzaam vegeteerde in het bosch aan het Zuiderstrand. Met dien kluizenaar vergeleek hij zich nu, maar hij maakte eigenwijze conclusies, dacht zich niet met die reinheid omheiligd als de vroom-levende asceet, waarvan hij zoo dikwijls had hooren verhalen.

Vroeger, toen hij in de rustige, maar weldadige eentonigheid van het bestaan een gewoon mensch was, die op het perceel naast en met anderen dagelijks werkte, toen voor hem geen andere gang bestond dan naar de koele, geurende koffietuinen en terug en hij alleen in den grooten heer den machtige zag, die alle bevelen met onnavolgbare beslistheid kon uitvaardigen, had hij absoluut niet nagedacht, geen enkel oogenblikje, over zijn leven, nu trad dit op zijn weg als een verfoeilijk ding met grijnsmuil, tergend, sarrend, hem suggereerend, dat er niets moois meer was op aarde.

En al die beschouwingen, al dat gepieker, al die schokjes van droefgeestigheid lauwden in hem te zamen tot het besluitlooze, futlooze gevoelen, dat hem verlaagde, kleineerde tot den allerinferieursten sterveling.

De dessaman, dien hij voor een landbouwer hield, liep, zonder naar hem om te zien, in rustige, zekere pasjes voorbij, met een gezicht, dat geen enkele gemoedsbeweging verried; nu eerst zag hij, dat er in de zak cassave zat, dikke, knolachtige kanjers, waarvan hij de gebobbelde, knoestige einden zag uittoppen boven de franjeranden van het ombundelende doek.

Ineens vluchtigde de impressie in hem op, dat hij, hongerig, bedelde om wat voedsel aan dien zwijgenden voorbijganger, dat hij de knollen roosterde in een knapperend vuurtje van hout en droge bladeren. En werkelijk, nu scheen hij te voelen, dat hij den heelen morgen nog niets genuttigd had; honger kromp in zijn maag tot ziekelijke weeheid; een misselijk-paffe smaak in zijn mond noodde tot spuwen. Hij spoog tusschen zijn tanden door een troebel, dun vloeibaar straaltje speeksel, dat neerzoog in het stof. Onder het voorbijgaan viel zijn blik als van zelf op het nattige, rondvormig uitslierende plekje op den grond; hij spoog weer, bleef staan, om te zien, of hij nergens een warong kon ontdekken.

Maar alom spreidde zich nog altijd in grootschheid de sawahvlakte uit, met de vierkante, klein naar het verre afkruipende aandeelen der landbouwers, met de schrale randoeboompjes, die fantastisch uitstaken hun takken als stronkigmisvormde grijparmen, met den heiligen heuvel in de bronzen schaduw der donkere woudreuzen, de eenigovergeblevene op deze vreedzame velden.

Nog altijd tolde de windmolen, nu ver voorbij, in driftigwiebelende draaiing en treurde scheefgezakt het verlaten wachtershuisje op het veld, en ginds, waar hij ook geloopen had, bij de zichtbare spiraling van den weg, die blankpoeierig gloeide in zonlicht, dofte het manfiguurtje diepblauw en wit tegen het hel-gele stoppelveld en kroop achter den landbouwer aan een scherp-omlijnde schaduw beverig over den grond.

Van uit de wegvlakkende weiden trilde in strooperige golvingen de heete lucht omhoog; wijd-stralend zonlicht scheen door tot in het verre indigoplantsoen; de dunne zoom van het veld in het verschiet leek blauwig weg te rafelen in de grijze randen der wolkgevaarten, die dreigend opschoven. En dezelfde vreesaanjagende doodschheid, de sombere stilte, welke geheimzinnigde over dit door felle begloeiing lachende landschap, dezelfde dorheid in de verdroogde grassprieten, overal kenmerkend den heetsten tijd van den Oostmoesson, diezelfde boomenkaalheid, die hij opgemerkt had zooeven nog, deden hem nu bijna weenen van wanhopige droefenis en zelfmedelijden.

Het liefst zou hij zijn neergevallen, bijvoorbeeld in de donkere schaduw van de verre woudboomen, die sinds eeuwen misschien den heiligen heuvel overbladerden. Bij die koele, verlaten plek kon hij zich lang uitstrekken op de dorre grasvlakte; hij zou er de krekels neurieënd hooren krieken, want het was daar de altijd onbezochte, gewijde plaats, waar een asceet begraven lag en de insecten vrij spel hadden. Hij zou diep opsnuiven in zich den streelend-zoeten geur van de kambodjabloemen, die hij nu gelig zag afsteken tegen het donkergroen van het gebladert, de bloemen, die als vlokkige dotjes trosden aan dikke, kronkelig-knoestige takken. Hij zou er liggen als een doode, zijn gezicht gekeerd naar de azuren lucht.

En zoo zou hij het liefst lang, heel lang blijven liggen, omdat voor hem toch niets vreugdevols, niets opwekkends meer bestond, niets meer, dat men met echte blijheid zoo lang mogelijk trachtte te behouden, zooals bijvoorbeeld het heerlijk-zorgelooze leven op Padangan.

En in de sfeer van kambodjabloemengeuren, die omwalmden zijn ten doode gewijd lichaam, zou hij blijven kijken heel stil en ernstig naar de wolkkolossen, die zich krachtig kwamen oppersen naar bovenluchten en in somberheid zwaar drijven zouden hem voorbij. De krekels bleven dan prettig kriekelen met sjirpende toontjes, alles in blijde naïveteit, omdat ze niet wisten, dat hij er te sterven lag. Maar dàt juist zou hem lief zijn, dat blije, eigenwijze, diep in den grond klinkende doodslied van zorgelooze onwetende insectjes; dàt juist zou hem rust geven en hij kon dan met een glimlach op het gezicht, daar op die gewijde plek, zijn laatste zucht uitademen.

Waar dacht hij eigenlijk aan? Wat had hij er aan om den dood te willen? Was het dan wel goed, niet zondig te denken, zooals hij deed?

Hij stelde dan voorop, dat er toch ook een leven was, waarin men even gelukkig kon zijn als in de bergenomarming van Padangan, en om het deelachtig te worden, dat genieten van ergens gezellig vastgehokt te zitten, moest men moeite doen. Hij had, om dat genot te verkrijgen op het koffieperceel niets geen soesah behoeven te maken, want hij had er het werk van zijn vader overgenomen. Hij was er

geboren, had, jong nog, gearbeid in de tuinen, van zelf had het geluk zich aan hem opgedrongen.

Wilde hij dus datzelfde leven hebben als te Padangan, dan moest hij zich inspannen, betoogde hij in zich zelf. Maar al wilde hij, al was er bij tijden een zwak streven in hem om in dezelfde omstandigheden te komen, als waaruit hij door een noodlottig toeval wreed was weggehaald, hij voelde, dat hij daartoe niet in staat zou zijn.

Zijn gedachten concentreerden zich nu op het werk, dat hij dan te verrichten had; hij beschouwde het als iets zwaars, iets ongelooflijk-zwaars. En gesteld nu, ging hij voort te piekeren, dat hij het volbracht, dat grootsche, ontzettendkrachtvolle, zou hij dan weer vergeten kunnen zijn jarenlang leven te Padangan; zijn hokkig-gezellig huisinterieur; zijn avond-buurpraatjes, als de maan bleekblauw verlichtte de hooge, koele bergen; de zachtgroene weiden van het perceel, waarop het vee rustig graasde; de intimiteit der gansche koeliekampong?

Het was iets, om niet te kunnen vergeten; onbewust had hij het jaren lang lief en mooi gevonden.

Hij voelde met zekerheid, dat zijn kracht te gering was, om het werk, dat volgens zijn veronderstelling noodzakelijk moest voorafgaan, het genieten van zoo'n zelfde levensrust, te aanvaarden en tot een goed einde te brengen.

Hij was moe, òp; voelde hij zich ziek? In zijn visie van zwarte ellende, wist hij koortsbranderigheid door zijn leden slappen met droge lauwheid.

Een angstig voorvoelen, dat dit het duidelijke begin zou zijn van het naderend einde, benauwde hem tot misselijkwordens toe; hoe was het mogelijk, dat hij niet eer besefte ziek te zijn?

Koud zweet gudste hem nu langs zijn kloppende slapen; honger-weeheid kroop langs zijn maag door zijn rommelende ingewanden; hij bukte zijn hoofd, spoog weer een dunsijperend waterstraaltje uit zijn mond. Het bloed voelde hij tragelijk wegzakken uit zijn branderig hoofd en hij zag in verbeelding zijn oud gezicht van een vale, blauwige bleekheid.

Wat nu, wat nu? joeg de vraag door zijn peinzen, wat nu in deze eenzaamheid van zonbegloeide sawahvlakte?

Zou het werkelijk gebeuren, zooals hij zich voorgesteld had, piekerend aan de gewijde omgeving van het heiligen heuveltje? Of zou het van honger zijn, van groote vermoeienis, dat koortsige rillingen kropen over zijn rug?

Pijnlijk stak een venijnige kramp diep in zijn vleezige kuiten; zijn knieën trillend onvast, knikten bij elken stap, dien hij doen wilde nog; zijn rechterhand zocht grabbelend tusschen de knoopen van zijn buis, cirkelde zacht-wrijvend over de maagstreek. Hij boerde even, neigend tot braken.

Wankelend schreed hij naar den wegdijk, hurkte eerst neer en gleed dan zittend uit tot een prettige houding. Zijn beenen met een fluweelige aanvoeling rustend in het brandende wegstof, strekte hij behaaglijk uit naar voren.

Leunend tegen de grasbegroeide helling van den dijk met de volle zwaarte van zijn bovenlichaam, totdat de droge grassprieten knerpten onder de verdrukking, liet hij zijn hoofd achterover vallen. Zijn handen lagen slap neer.

Zoo, met die algeheele ontspanning van elk lichaamsdeel, voelde hij zich lekker-rustig, kwam hij geleidelijk terug tot schijnbaar-normale kracht.

De schrale schaduwen van toerieboomen slierden bevend over zijn wit buis, speelden trillerig over zijn beenen; verdorde grashalmpjes kriewelden langs zijn hals en ooren. De wind joeg met tusschentijdsche felte over hem heen, krachtig ruischend in de weinige bladeren boven zijn hoofd. Hij zag de toeriebloemen heen en weer bengelen aan dunne steeltjes, de takken zenuwachtig op en neer zwiepen, de knokelige stammetjes heen en weer deinen in langzaam beweeg als van groote, stijve klokslingers. De helblauwe bovenlucht zag hij als een onmetelijk bollend lichaam, waarlangs compacte wolkenstoeten stil voortgleden.

Zoetjes aan kwam hij weer wat bij, leefde hij weer op, verdween zijn stervensangst. Neen, neen, hij moest maar niet meer peinzen aan sombere dingen; alles zou wel van zelf terecht komen. Stevig voortwandelen, maar de hitte van deze dorre sawahvlakte zoo gauw mogelijk ontloopen, en als hij in de dessa kwam, de eerste warong, die hij zag, binnengaan, zich kalm daar neerzetten op een bank en dan maar lekkersmakelijk eten; dat zou hem opfleuren. Daarna kon hij weer denken aan zijn toestand, piekeren over hetgeen hem te doen

stond, maar dan bedaarder, logischer dan hij tot nog toe gedaan had.

Zijn koorts zou wel van zelf verdwijnen, als hij van nacht maar rustig kon slapen, en dat kòn hij, zoo hij maar deed, alsof hij nog was te Padangan, zich te rusten ging leggen op eigen bed in de intieme donkerte van zijn krotje.

Hij wist, dat hij beter deed beslist op te staan, omdat hij zich wèl gevoelde nu, maar hij verschoof dat oogenblik, ging eerst gemakkelijk-rechtop zitten, zijn voeten kruiselings geplaatst.

Zijn hoofddoek schoof hij achteruit, totdat dotten zwart haar, neergeplakt door zweet op zijn voorhoofd, zichtbaar werden; de parelende droppels liet hij wegglijden langs zijn vingers; zijn buis knoopte hij open, en wrijvend ging zijn rechterhand dan over zijn rimpelige borst tot onder den oksel, waar hij een droge warmte voelde. Zijn buikband gespte hij los.

Hij vond het goed nu een strootje op te steken. Tragelijk zoekend in zijn zak, grabbelde hij tusschen de daarin geborgen muntstukken naar een dunne klobot,[1] nam uit den anderen jaszak zijn lucifers, waarvan hij er een met loome langzaamheid aanstak. De wind floepte plotseling het vlammetje uit; het stokje wipte hij wentelend weg, ver van zich; het rolde luchtigjes voort in de felte van een stootende bries. Om zijn sigaret, die neerwiebelde langs zijn lippen, aan te krijgen, deed hij nu meer moeite, de luciferdoos houdend achter zijn tot schulpige schermpjes gevormde handen; knetterend vatte de droge tabak vuur.

Hij haalde den rook met diep snerken door zijn longen, blies dien ijl-dampig weer uit, trachtte te doen, alsof 't hem goed smaakte. De hand met het strootje tusschen de vingers in rust gebogen over zijn rondheuvelende knie, aanschouwde hij met de tijdelijke bedaardheid, die over hem gekomen was na den plotselingen ziekteaanval, de dorre sawah, die zich voor hem uitstrekte tusschen de afbrokkelingen van den berm aan den wegoverkant.

Kijk! daar ontdekte hij ver voor zich uit, bijna in de strook

1) Een sigaretje, dat gemaakt is door de tabak te omhullen met droog, bereid djagoengblad.

schaduw nabij een dessagrens van helgroene struiken een landbouwer, vreemd, teer silhouet, bezig te poten en djagoeng te zaaien. Hoe was het niet een geluk, om een eigen stuk grond te kunnen bezitten, waarop men de eigen geplante padi zag rijpen en later nog oogsten kon van haastig geteelde tweede-gewassen? Dat was een zegen, even groot als het kalm-blije leven op Padangan, vond hij. Te hebben naast een vriendelijke woning een met padi vol geperste padischuur, het gestamp te hooren op de rijstblokken, het gekakel van kippen, die krabbelend met stijve pooten zochten naar insectjes op een aan vruchtboomen rijk erf, dat alles leek hem toch even gelukkig, even begeerlijk, als de rustige rust op het koffieperceel met de omgeving van berggevaarten. Nu zag hij, hoe de landbouwer zich voortbewoog in de richting van het geboomte, en dan daarachter verdween. Hij zou eindelijk nu opstaan; het zitten begon hem te vervelen, was iets, dat hem nog apathischer maakte, dan hij reeds was.

Een plotselinge, bruuske wilskracht joeg hem op met lenig beweeg; schokschouderend boog hij in gymnastieke oefening zijn magere borst voor- en achteruit met handen in de zij, boog zich van links naar rechts, dat het knikgeluidde in zijn gewrichten; hij pijlde zijn armen omhoog, rekte zich geeuwend met zangerigen roep, verruimde zijn borst, diep-ademhalend. Toen bukte hij naar de buikband, die als een breede slang dood-lag tegen het gras en deed hij het kleedingstuk om zijn middel zwaaien, knoopte den gesp vast, schoof zijn hoofddoek recht. Het sigaretje, dat hij al lang instinctmatig had laten neerglippen tusschen zijn vingers, omdat het rooken hem niet meer smaakte, had een plekje dor gras roodachtigzwart gebrand en duikelde met zijn aangebranden kop diep tot op den grond neer. Hij keek er naar, raapte het weer op, een vleugje trek krijgend, maar zoodra hij het in den mond had gestoken, na aanklevende korreltjes vuil met wijsvinger en duim weggeveegd te hebben van de kleffe punt, zoodra hij den scherpen tabaksmaak weer had opgezogen en de paffe zouteloosheid van omhullend djagoengblad, spuwde hij het weer uit.

Hij knoopte zijn jas dicht wriemelend met veel moeite de glazen knoopen in de dicht aaneenrijende gaten, stofte zijn

broek schoon met neerklappende handpalm. Het plan klom kleintjes tot zijn brein, om heel haastig te loopen, de lange laan van toeries uit, in een dessawarong te eten.

In den terugkeer van zijn tijdelijke moreele gezondheid, in het voor korten tijd opleven als mensch-van-wil, trachtte hij in gezondheidsvoelen mooi te vinden de wegvlakkende velden, de doezelige verten, de dorre geligheid, die in eentonige kleur gepenseeld lag over den telkens vierkant afgebakenden grond. Eh! hoe mooi warm-blauw was de oneindigverre hemel, prentte hij zich in, hoe felde de kleur hem tegen, hoe stil droomden de weiden in zonnebrand!

Maar hoe hij wilde zijn de gewone wandelaar met den gewonen blik van bewondering van nog weinig geziene dingen, toch droefgeestigde dat ellendige voorgevoel in hem, omdat de krijschende, zwarte vogel boven zijn hoofd gezegd had van zijn naderend einde.

Voor de zon spande zich zwaar-drijvend een reusachtige, compacte wolk. Felle gloed trok vlug van het landschap weg, verdween mysterieus. De lijn van zonnig brons, die streepend zich uitbreidde over verre lengte, spoedde zich rapjes voort als achternagezet door de schemering.

Schaduwen waren bijna onzichtbaar nu; de boomen der dessa rondden in diepere donkerten tot zware reliefachtige bladornamenten; de dunne zoom in het verschiet kartelde heel teer tegen een grijs, wit streeperig fond van opstuwende wolkenmassa's, waartusschen stukjes luchte-blauw zichtbaar waren; de weg, als wit gedonsd, breed-lintte onder de statigjes doende rijen van toerieboomen. De heilige heuvel en de woudreuzen daarboven waren ver en deden nietig nu bij het machtig-grandioze van omringende ruimte.

Alles lag in den droeven schemer van versluierd daglicht, alleen het indigoplantsoen stond oase-achtig, overtogen van brandenden gloed.

Ver rommelde met onheilspellende geluiden van doffe, echoënde kanonschoten, de donder, aankondigend het onweer, als het besluit van den heeten dag.

De wind was gaan liggen, de toeries zonden stil hun kale kruinen luchtwaarts; de overal verspreide randoes staken spottend de takken ter zijde in vreemd gebaar.... Het hoofd

gebogen, de armen slap bungelend neer, sukkelde de eenzame voort in de richting van de dessa.

Bij een witbekalkt bruggetje, dat zich welfde boven een met kliemerig vocht gevulde goot stond stijf de dessapoort, een luchtig geraamte van bamboe met primitief ornamentwerk. Een laan sloop daaronder door, hoekte bij een sawah plots om en liep uit op een pad, dat grilligde naast erfpaggers van wilde djarak en betreden leek door karbouwen.

Aan de eene zijde begrensd door sawah, hier ragebollig van uitdrogende halmen, aan de andere zijde door zich aaneenschakelende erven onder het wijd-uitvleugelende gebladert van vruchtboomen, liep het klonterige pad tot nabij een rivier, waar het omzwenkte en overging in den breed-aangelegden dessaweg. Hier bogen de kruinen der bamboestoelen, aan weerszijden aaneengerijd, zich tot een zonbeschermende overhuiving, zettend den weg in koelen lommer.

De paggers der erven, goed onderhouden, recht afgesneden, gebonden tusschen lange bamboelatten, liepen recht-uit als nette hagen.

Naast en bij de huizen, sommige met pannen, andere met kadjang[1)] overdekt, merkte Simin de op lage paaltjes staande rijstschuren met de spitse daken; soms kwam hij voorbij een woning met een door knoestige stammen gedragen pendoppo, gebouwd vlak voor een door rottanschermpjes afgeschoten binnengalerij. In de kralen lag het vee te herkauwen, sufferig turend naar de rookkolommetjes, die op-spiraalden uit brandende hoopjes bijeengeveegd vuil.

Hij kwam voorbij een gardoehuisje, aan één kant maar open, voorzien van een hoog ligvlak van grof bamboevlechtwerk, de slaapplaats der wakers. Een houten signaalblok, boven-aan uitgesneden tot een afzichtelijken menschenkop hing naast het huisje neer aan een in een boom gedreven pin.

Alles zag er netjes en goed en zindelijk uit: de gootjes langs de paggers, de beplante erven, de huizen, de veekralen.

1) Aaneengeregen, droge bladeren van de gebang of andere palmsoorten.

Met een streelend-kalm genoegen zag hij de welvaart, die toelachte uit de gansche dessa. Over de rivier waren hier en daar houten bruggen geslagen, of soms lag er een pinangstam over; treden waren uitgekapt in den neerglooienden dijk; zindelijke paden liepen er langs en over, en aan den kant van het water zag hij in trillend-kabbelende weerspiegeling de dichte rijen van groote tales-bladeren[1].

Hooger op stak een primitief saamgeflanste dam uit de rivier; ruischend speelde er het water in doorzichtige schermpjes door heen en besproeide sputterend de beneden geplaatste vischfuiken.

Alles vreedzaamde in den grijzen schemer van koele schaduw. De erven, vol stakige, knoestige, opwaarts borende stammen en stammetjes leken kleine boschjes van arèn-, klapper-, pisang-, en manggaboomen, en onder het dichtwelvend gebladert waren meestal stukjes van den grond vettig-klonterend omploegd of beplant met knolgewassen. Om de dunne, stronkige dadaps kronkelde zich de sirih tot dichte, wilde bladerwindingen, kruipend opwaarts tot lichtgroene loten. Kleine cassave-aanplantingen deden met vingervormig loof en lichtroode steeltjes heel teer vlak naast schoongeveegde ingangspaadjes; op enkele erven groeide over bamboezen staketsels de laboeh tot hangende tuintjes van groene, harige bladschulpen, die roezemoezigden boven enkele neerbungelende vruchten, lijkend op uiteengerekte, bleeke ballons.

Op sommige erven had men bossen padi uiteengespreid over den grond te drogen gelegd.

Hoe verkwikte het hem te zien naar dien rijkdom, gehaald van eigen sawahs!

Hem was nooit het geluk ten deel gevallen een stukje dessa-veld te bezitten; hij was altijd geweest de koelie op het koffieperceel, die in vlakke en heuvelachtige tuinen werkte voor twintig centen per dag. Hij veronderstelde, hoe genotvol het was rijst te eten, die gezaaid en geplant was met eigen hand, op eigen bodem, gestampt was door dessavrouwen op eigen erf.

Hij had wel eens gehoord van misgewas, waardoor vanzelf

1) ‘Tales’ is een eetbare knol-soort.

wreede armoe kon heerschen; nu begreep hij, dat niet zoozeer de armoe pijnigde, omdat toch nog altijd geteerd zou kunnen worden op den oogst van erfgewassen, maar wel de groote, doffe teleurstelling, dat alle veldarbeid vergeefsch was, dat het blije binnenhalen van zware bundels padi achterwege moest blijven.

Hoe anders was het op het perceel, hoe verschilde daar het werk van den arbeid der landbouwers. Daar gestadigde alledag met iets zeurig-eentonigs het werkleven voort; daar geen grootsche aanplant-uitgestrektheden, toebehoorend aan Inlanders; koffietuinen droomden er stil tot op de hooge hellingen van ruw gebergte.

Zorg voor de vochtige kweekbedden kwam wisselend op den koffiepluk voor den grooten heer, die woonde in het in zijn oogen paleis-achtige administrateurshuis; en alles wat zich ophoopte in de bamboezen manden van mannen, vrouwen en kinderen, ging alledag naar het etablissement, dat langzaam maar zeker de ontzettende hoeveelheden koffie verzwolg.

Hoeveel karrevrachten koffie daalden niet elk jaar af van de vlakte, hoe groot leek hem nu de hoeveelheid zakken, die verzonden werden naar elders. En van al die koffie, van die reusachtige hoeveelheden, had hij een klein pakje boonen, uitgeworpen door loewaks zich toegeëigend, omdat 't anders te verrotten zou blijven liggen op vochtigen bodem.

En daarvoor dan, voor dat nietigheidje, droeg hij nu de zware beleediging. Gesteld, redeneerde hij in zich zelf voort, dat het feit van geheel onschuldig weggejaagd te zijn, leidde tot voor hem vreeselijke gevolgen, zou dan de groote heer op zijn beurt niet door Allah gestraft worden voor zijn wreedheid?

Dit vooropstellend, spon hij zijn gedachten haarfijn uit en in den woesten gang van zijn ziekelijke fantaisietjes zag hij in verbeelding de groene, wegdoezelende bosschen van koffie verdrogen, verdorren door heete lava, die, uitgeworpen door een hoogen, vuurspuwenden berg, stroomde langs de beplante hellingen, langs het vruchtbare dal. Hij hoorde de woest-knallende uitbarstigen van den werkenden vulkaan; rookkolommen, vurig lekkend uit hoogen krater, omkronkelden de koeliekampong, zegen ook neer over de witte administrateurswoning, totdat de groote heer en zijn vrouw en kinde-

ren stikkend ploften op den marmeren vloer, verdwenen dan walmend, dik-smokerig in het zwart van het aangrenzende oerwoud. Een regen van bergsteenen ijzigde door de lucht en donderde rameiend neer op de wrakke krotjes der koeliekampong, neerschietend door de daken van het groote huis. Vuur droop af tusschen de brandende stammen van stervende koffieboomen, lekte strooperig neer naar de akelig-donkere ravijnen en siste stroomend weg in de anders zoo vreedzame beekjes. Verwarring, paniek zag hij onder de opgezetenen van het perceel; zenuwachtig, wanhopig, trachtte Doerilah te vluchten achter de opeengeperste lichamen van wegrennende mannen en vrouwen, maar een bergsteen, na een geweldigen donderknal, raasde door de lucht, sloeg hem neer, te pletter op den grond.

Huizen gingen op in rood-lekkende vlammen en ook zijn krotje versmolt in het helle vuur tot asch.

En over het heele vruchtbare dal knetterde de verwoestende brand, als een heftige wraak, weken lang....

Opeens schokte hij terug tot het reeële, beseffend zijn aanwezigheid in een voor hem vreemde dessa.... Hij veegde het parelend zweet van zijn voorhoofd, knipperde met de oogen, die branderig staken en bleef even staan, snakkend naar adem....

Wat was hij benauwd, wat hijgde hij nu van opgewondenheid, wat kilde opeens de ontnuchtering door hem heen! Hoe kon hij Padangan, zijn geboortegrond zoo ten onder doen gaan!....

En met overgroote dankbaarheid herinnerde hij zich zijn rustig leven daar.... Sawahs had hij er niet, en ook geen koeien, geen erf, zooals hij hier zag, geen net huis als in deze dessa zoo velen hadden, maar alles was hem daar toch lief geworden. Het werk was er niet prettig als op eigen land, het werk werd er gedaan voor den grooten heer, die streng was en bevelen gaf, maar het kon er na den arbeid in de knussig-aangelegde koeliekampong met haar nauwe, nette paadjes van een bijzondere, weldadige weemoed zijn, dien hij niet licht zou vergeten.

Het gezicht op de wazige landen, ver beneden, uitvagend in de als omschermd lijkende zeevlakte, de aanblik van de bloeiende tuinen, waarin hij bijna elk boompje kende, en de

inktzwarte, stille bosschen, het geklongel der klokken van grazend vee, de droeve angkloeng[1)] tonen, die hij soms hoorde echoën in de grootsche bergenkom, het dreinerige geroezemoes in het koffie-etablissement, de droomende ravijndiepten waarin de insecten ruischten en de kidangs klaagden in smarte-roepjes, de prutselende beekjes, die onder breede, puntige varenbladeren zongen een lied van stille ontroering, de avond, die ernstig neerzeefde over het slapende dal, dat alles leek hem van een niet te begrijpen natuurwonder, van een eenvoudige en reine bekoring.

Een gevoel van heimwee smartte door hem heen.... Als hij uit zich zelf terugkeerde, nogmaals smeekte om vergiffenis aan de voeten van den grooten heer! Als hij eens terugkeerde naar Padangan, om nogmaals te genieten van de droomstille avonden, van het verre uitzicht, van de òplevendoende bergenkoelte, van de weemoedige muziek der beken, van het gekweel der enkele vogels, die uitrustten in de hooge schaduwboomen der koffietuinen!....

Niemand zou hem zien, wanneer hij kwam, niet van den perceelweg, maar over den steilen Goenoeng Sabang, waar het jaren geleden uitgekapte pad zeker weer zou zijn toegegroeid. Maar als hij een kapmes leende van dezen of genen Inlander, kon hij weer een klein pad maken en dan kon hij 's morgens zijn op den top van den berg bij den witten grenspilaar onder den hoogen doerèn-boom, om dan 's avonds te zijn in de nabijheid van de koeliekampong....

Zoo stelde hij zijn denkbeeldigen tocht vast en hij moest gaan over het grenspad van de zuidelijkst gelegen koffieplantsoenen, om het westelijke complex, dan zou hij ongemerkt kunnen naderen. Misschien zou dan toevallig Doerilah aankomen, op zijn middaginspectie, maar dan moest hij zich maar verbergen, even in het woud, totdat zijn vijand voorbij was. Dan zou hij stil in zijn huisje kruipen, tot groote verbazing van zijn kameraad Dasimo, die voorover gebukt zat over zijn dampend rijstpotje.... Samen zouden zij dan nog eens neerzien op de avondstille vlakte, die grensde aan de vaag-lichtende zee, en terwijl zij hoorden van het insecten gegons, het geklaag der voor wilde dieren bevreesde kidangs,

1) Een Javaansch muziekinstrument, vervaardigd uit holle, bamboezen kokers.

het gedrens der kampongkinderen, de pantoens der gelukkige mannen, zagen zij stil aandrijvende wolkenfloersen, die omhullend zich zacht-spreidden over de donkere bergenmassas.... Dan zou hij zijn kameraad zwijgend de hand drukken, afscheid nemen, voor goed, gaan in de nachtstilte, die suisde, zich storten in het diepe ravijn bij Goejang, met een schedelverbrijzelenden smak....

Ook kon 't zijn, dat Dasimo hem vroeg te blijven, spreken zou met den mandoer, dezen vragen zou den twist bij te leggen. Dan was hij voor altijd weer op Padangan en dan zou hij altijd en voor iedereen vriendelijk en behulpzaam zijn, ook voor Doerilah, in zijn geluk, al de voor hem lieve dingen weergevonden te hebben. Al liet men hem de zwaarste lasten dragen, al gaf men hem opdrachtjes om een pad te maken door van wild krioelende bosschen, al beval Doerilah hem om dag en nacht te waken bij de klikklakkende machines in het etablissement, hij zou alles, alles met lijdzaamheid doen, gewillig, zonder morren of klagen, zoo hij maar blijven mocht, op de lieve, rustige plek, die hem dierbaar was....

In zijn heimwee naar verloren land en huis vergat hij de de omgeving, waarin hij zich inderdaad bevond.

Als hij nu terugkeerde, opeens!?....

Maar dan dacht hij aan de verre reis, die hij terug moest doen, en dát wist hij plotseling zeker: hij zou niet sterk genoeg zijn, om Padangan te bereiken.

Als hij 't toch maar deed, rechtsomkeert maakte, den terugtocht maar dadelijk aanving?....

Heftig streed het in zijn binnenst, of hij weer gaan zou of niet, maar door de gedachtenwarreling glansde zijn visie van dood neer te vallen nog voor hij zijn doel bereikt zou hebben, met droeve maar duidelijke kleuren. Er vaagde iets lusteloos-onbestemds door hem heen, dat gevoel, dat hem als machinaal voortdreef en toch van contrastige bedoeling scheen.

Hij was nu genaderd bij het drukst bewoonde gedeelte der dessa, en steeds de kalm-wegkabbelende rivier met het gelige, trillende water naast zich, liep hij werktuigelijk het diepe van de dessa in.

Tot nog toe had hij geen enkele warong gezien en hoe meer de zon onderging, met branderige gloedsprietsen, achter

dicht geboomte, hoe meer schaduwen zich rekten, te meer voelde hij met brakerige weeheid, dat het tijd voor hem werd iets te eten.

Een groepje mannen kwam daar aan, sommigen hadden blauwgeverfde baadjes aan, anderen liepen met bloot bovenlichaam, een oude patjoel[1)] achteloos houdend over wittigvereelten schouder. Ze liepen haastig, schertsend met elkaar, giechelend soms, stompten elkaar in de zijde bij het vertellen van grappen, waren uitgelaten-vroolijk, maar trokken snel voort, als verlangend om thuis te zijn. Een oogenblik kwam 't in hem op, met flitsende vlugheid, om te vragen, waar ergens een warong te vinden was en dan zou zeker een van hen uit medelijden vragen om te blijven overnachten. Maar toen het door elkaar warrelende groepje naderbij kwam, hielden de mannen op met gekheid maken, staakten ze allen gelijktijdig hun luidruchtig gegiechel. Toen verdween als van zelf de vage neiging in hem om door zijn beleefd bescheiden gevraag naar den hem onbekenden weg medelijden op te wekken en liet hij de landbouwers in zwijgen passeeren. Achter hem hoorde hij ze weer lawaaien, nog vroolijker nu, en hun schaterende, joelige stemmen klonken verward dooreen, totdat ze verdwenen in een zijsteegje.

Hun uitgelatenheid had een tikje jaloezie bij hem teweeggebracht, en daarna somberde nog meer dan ooit zijn zelfmedelijden in hem op met het onlogische vermoeden nu door de heele wereld genegeerd te worden als de verstooteling, die uit een maatschappij gejaagd is geworden om het begaan van een zware zonde. Er was iets, er was toch iets, redeneerde hij in zich zelf, dat hem het voorkomen gaf van den buitengewonen, zondigen mensch, die gedoemd was rusteloos te zwerven, zijn heele verdere leven lang. Ze hadden 't dadelijk aan hem kunnen zien, die mannen, die zorgelooze landbouwers, ze hadden hem zien aankomen en intuitief hun schertsen gestaakt; zijn verschijning, zijn poover gedoe moesten op dat alles van invloed zijn geweest....

Maar had hij dan zoo'n diefachtig voorkomen, was hij misschien zoo slonzig gekleed, dat ze hem vonden den vreemden,

1) Een soort van spade of hak bestaande uit een ijzeren blad en rechthoe kig daarin bevestigden steel.

niet te vertrouwen individu, die niet thuis hoorde in hun dessa? Dat kon niet, vond hij zelf; hij had zijn beste buis aangedaan; het broekje, dat stijf spande om zijn beenen tot boven zijn knieën, was nog geen week geleden gekocht van een Chinees, die sjaggeren kwam op het perceel; zijn buikband was nog nieuw en de zilveren gesp was het in zijn oogen kostbare erfstuk van zijn vader, die het gekregen had van diens ouders; zijn hoofddoek had hij voor de eerste maal omgedaan; zijn kleeren konden het dus niet hebben uitgeduid. De trekken op zijn gezicht misschien!? Onmogelijk was 't niet, betoogde hij in zich zelf, de laatste uren vooral in zijn ziekelijke landerigheid, in zijn koortsachtig gefantaiseer over dingen, die niet bestonden en nooit konden bestaan had hij vaak loopen suffen als een oud man, die in afgeleefd-gebogen houding voortsjokt over den weg....

Hij had al lang niet gezond, niet met frisch en logisch verband zoeken tusschen feiten of omstandigheden onderling kunnen nadenken, en al wat in zijn brein verward zich stapelde tot broze, luchtig weer uiteen-rafelende visie-idealen, vermoeide zijn denkenskracht.

Hij hoorde hier en daar het ijverige klikklak-gestamp op de rijstblokken en uit de regelmaat der korte, driftige, als over elkaar rollende geluidjes van hout tegen hout, berekende hij hoeveel vrouwen bezig moeten zijn.

Soms drensde van ver het gehuil of gejoel aan van spelende kinderen en klonken daartusschen in kalme vreedzaamheid het rustig-vragerige geroekoe van duiven, het eentonige gekraai van hanen, het geblaat van koeien.

Ergens voor den goor-gelen bamboe-wand van een huisje zat een vrouw te batikken. Hij zag, loozend als van zelf zijn denkensweemoed met een weldadige geestontspanning, naar de luchtige beweginkjes, die de fijne hand der jonge vrouw maakte over het neergespannen doek, hoe de hand vlugjes-raak de tjanting[1)] deed zweven over het te beteekenen vlak, hoe de vrouw soms met tjulpende geluidjes blies door het fijne buisje van het roodkoperen instrumentje, dat ze kalm nu en dan ophaalde en neerdook in den pot met smeltend was.

1) Het busje, dat met gesmolten was wordt gevuld.

Hij hurkte neer aan den kant van den weg en bleef kijken, omdat hij vond, dat 't hem goed deed. Het liefst zou hij rustig hebben neergezeten bij die prettig-werkende vrouw met geen andere bezigheid zelf dan stil, lang, heel lang te blijven kijken, zonder een woord te zeggen, in een wondere rust, weldadigend door hem heen.

Maar het was bespottelijk als vreemdeling het erf binnen te treden, het was wel zonderling plotseling het verzoek te doen of hij bij haar mocht zijn zoolang ze bezig was aan haar batik-arbeid, en daarom bleef hij maar kijken van de wegzijde.

De menschen, die hem voorbijkwamen, liepen zonder veel acht op hem te slaan, in koud negeeren; enkele kinderen, speelsch handenklappend, bleven hem brutaal aankijken, zelfs als ze tragelijk zich verwijderden, omwendend dan het hoofd, achteruitloopend.

Een inlandsch ambtenaar op inspectie reed langzaam aan, te paard, gevolgd door enkele dessahoofden, die voetenwiebelend, slaperig te balanceeren hingen op magere biekjes.

Rechts en links keek de man, die voorop ging, zwijgend, glimlachend turend naar de schoone erven, de volle kali, de dichte boschjes van vruchtboomen, de op den grond drogende padi.

Hij had een zwartgroenig buisje aan met zilveren dienstknoopen, die deden als een rij blanke moesjes; een gele rijbroek, even zichtbaar onder de opgebonden kain. Op zijn hoofddoek wiebelde een veel te groote pet, zilver gegalonneerd, en achter zijn lendenen stak een tipje van een voorname kris uit de buikband. Soms zag hij naar de lucht, zijn oogen verkleinend tot smalle reepjes, soms ook wendde hij zich om en dan scheen beweging te komen in de lamlendig-neergezakte lichamen der anderen, die zich recht zetten in het zadel, teugels aantrokken, karwatsen striemden over uitgezwollen paardbuikjes en dan antwoordden op de vragen, die de voorname stelde.

Sjokkerig trappelden de paarden langs de rivier.

Nu hoorde Simin alles van het luide gesprek, dat gevoerd werd tusschen den vooropgaanden man en de achterrijders, en hij veronderstelde, dat de voorname ruiter moest zijn een onderdistrictshoofd, zooals hij vast eens in de maand deftig

zag rijden over de vochtige bergpaden van Padangan, en die op zijn inspectiereis was door deze dessa. Hij hoorde hem vragen over den padioogst, zijn hoofd even gewend, luisterend naar de antwoorden, die lijzig, onverschillig gegeven werden.

‘Denk je, dat de regens gauw zullen komen, hè?’

‘Ja!’ riep een der achterrijders.

‘Nog lang niet!’ verklaarde de man, die vlak achter den inlandschen ambtenaar reed, ‘nog lang niet, heer! 's morgens is het nog zoo koud, en nog niet alle asemboomen hebben nieuwe blaadjes.’

‘Op het perceel Padangan heeft 't al geregend!’ sprak een derde.

Simin voelend een schok plots door zich heen nijdigen bij het hooren van den naam van het land, dat hij pas verlaten had, boog zijn hoofd, wriemelde met steentjes, als verlegen en vreezend voor iets, dat hij zich zelf niet verklaren kon.

‘Hoe weet je dat?’ vroeg de assistent-wedono.

‘Ik ben er eergisteren zelf geweest, heer, om klaarheid te krijgen in den veediefstal; dwars door het bosch ben ik gegaan.’

Hoe loog die man, hoe ergerlijk klonk hem dat alles! Even opziend, ontdekte hij, hoe de leugenaar wenkte achter zich naar degenen, die hem volgden om de aandacht te vestigen op zijn buitengewonen durf, om verzinseltjes op te disschen voor den ‘heer.’

‘Sporen gevonden van den dief?’

‘Neen, heer! twee dagen ben ik in het bosch geweest!’

De stoet was hem nu genaderd; de voorname ambtenaar zag op hem neer, en, dàt voelend en wetend, bukte hij onwillekeurig nog dieper het hoofd.

Hij hoorde, hoe het voorste paard stilstond, de andere biekjes van zelf ophielden; toen hij weer zag, waren de volgelingen al afgestegen.

‘Wie ben je?’ vroeg de ambtenaar hem, ietwat barsch.

Uit vreesachtige bescheidenheid, angstig zich zelf vragend, wat er nu met hem te gebeuren stond, antwoordde hij niet, knikte hij zijn hoofd diep voorover, met een gevoel in zich om nu smartelijk te weenen. Het flitste door zijn gedachte heen, dat hij barsch was toegesproken, omdat men kwaad van hem dacht, in hem vermoedde den niet te vertrouwen

vreemdeling. En daarom juist, in het schreiende zelfmedelijden, gepaard aan kleine vreeze'tjes van nog meer onrechtvaardig te zullen worden behandeld, bleef hij zijn hoofd geknikt houden naar omlaag en antwoordde hij niet....

'Wie ben je? Eh.... heb je me niet gehoord!?.... Wat doe je hier?'

'Niets, heer!' antwoordde hij nu, zijn beide handen opgebarend tot een sembah[1)], 'ik rust een beetje uit van vermoeienis; ben van Padangan gekomen.'

'Dus al twee dagen onderweg?'

'Ja, heer, gisterenmorgen ben ik van daar vertrokken.'

'En waar ga je heen?'

Hij had wel gevreesd, dat deze vraag zou komen; het had hem gekweld te voren reeds, toen hij den stoet opmerkte, en omdat hij niet wou en niet kon antwoorden daarop, had hij op het punt gestaan om dadelijk op te stappen, opdat hij niet beschaamd zou zijn bij het vertellen van zijn stumperig wedervaren op het koffieperceel. Maar hij was toch blijven zitten, als neergekleefd aan de vochtige, koele plek naast de rivier door zijn loome lusteloosheid en de ziekelijke matheid, die slapten over zijn lichaam.

Hij had de neiging in zich om zijn leed nu uit te klagen voor dezen ambtenaar, wiens paard voor- en achteruit trappelde vlak bij zijn knieën, en om uit te zeggen in smart van zijn droevig lot, van zijn alleen-zijn op aarde, van zijn doellooze omzwervingen, maar hij wist niet, of alles wel aangehoord zou worden in vaste overtuiging.

'Ik weet 't niet, heer,' antwoordde hij, beslist verheffend zijn stem.

'Wat is dat? Weet je niet, waar je heen gaat.... Dat is vreemd!.... Zeg eens, houdt je me voor den gek.... Wat 'n nonsenspraat! En nu nog eens vraag ik je: waar moet je naar toe?'

'Ik weet 't niet!' antwoordde hij weer, nu in droef berusten, neerknikkend zijn hoofd in kleinvoelende onderdanigheid.

'Hoor eens, loerah!' riep de assistent-wedono, terwijl hij wenkte met zijn vinger.

1) Eerbewijs, door de handen, met de duimen naar boven opwaarts te brengen tot aan den neus.

Een Inlander, een rood-witten band over schouder, een groote koperen plaat daar-midden-op, die begrift was met naam en nummer van zijn dessa, gaf met zenuwachtige haast de touwleidsels, die hij vasthield, over aan een kameraad, liep met wijd-uitstaande beenen half-hurkend naar voren, zette zich dan neer aan den kant van den weg.

'Noewoen'[1]. Vlugjes werd de sembah gemaakt, met snuiving over de duinen.

'Loerah Dajoe! hoe komt die man hier?'

'Weet ik niet, heer!'

'Ken je hem?'

'Neen, heer!'

'Nou! houd hem in de gaten; ik vertrouw hem niet erg. Vraag eens hoe hij heet!'

De loerah[2] hurkte naar hem toe, tikte hem even op zijn arm, vroeg dan barsch: 'Eh.... hoe heet je?'

Hij zag even op, een smartelijken trek om zijn mond, zei dan zijn naam, bijna fluisterend.

Rinkinkend bewogen zich de koperen aanhangselen der leidsels en riemen, dof trappelden de paarden, als de loerahs waren opgestegen; flortjes zand wierpen de hoeven der beesten over zijn knie, zoo dicht passeerde men hem.

Afgeschoven bandeliers werden na het opstijgen weer rechtverschoven; de dessahoofden, die een eindje achtergebleven waren, renden woest vooruit, om dan den sukkeldraf achter elkaar te vervolgen.

Wat was er met hem gebeurd? vroeg hij zich stil af, toen de stoet zwenkend verdween achter een erfhaag. Het leek hem alles zoo onwezenlijk, het was iets, dat in 't geheel niet overeenstemde met zijn persoon, zijn vroegere levenswijze in ongestoorde bergrust.

Onwillekeurig moest hij er toch even over nadenken, en dan besefte hij duidelijk, dat hij in aanraking was gekomen met inlandsche politie om zijn verdacht doen en laten. Hij had wreede hardheid bespeurd in den koelen, trotschen blik van den inlandschen ambtenaar en hij veronderstelde, dat wanneer deze ooit tegen hem optrad, zijn wraak heftig kon zijn.

1) Een uitroep, die hier beteekent: tot uw dienst gereed.
2) Dessahoofd.

Heel anders was het optreden van den assistent-wedono, die vast elke maand kwam inspecteeren op Padangan, reed door de koeliekampong tot aan de grens van dicht woud. Dien vond hij voornamer, die leek hem met het gelig-bleeke, fijn-besneden gezicht, de kleine, pikzwarte oogjes, den kleintjes-doenden neus en de vingers van vrouwelijke gratie, van hooge, adellijke afkomst te zijn. Die driftigde nooit op met wraakzoekenden blik tegenover den armen koelie, maar hij reed altijd in zwijgen voorbij als een stille, maar veel in zich opnemende man van hoog-beschaafde manieren.

Als die passeerde zijn huis, dan dook hij in zijn plichtbesef om eerbiedig te zijn, neer op den grond en dan groette hij met den meest natuurlijken eerbied voor den hoogeren, machtigeren, knapperen mensch.

Eens herinnerde hij zich, hoe blijheid hem streelde toen het onderdistrictshoofd hem aanzag van boven-op zijn paard, hem toeknikte met vriendelijk glimlachen. Die was dus niet zoo ergerlijk-trotsch, die reed ook niet met zooveel volgelingen bij zich, en wanneer hij kwam, was 't altijd onverwachts, om maar eens te zien en te inspecteeren, van alles en nog wat.

Soms bracht hij een bezoek - hoe durfde hij! - bij den grooten heer, en Simin had dikwijls gezien, hoe de administrateur lachend toetrad op den assistent wedono, als was 't hem een eer, een onderscheiding dezen Javaan op zijn erf, op zijn onderneming te zien; en met groote, altijd beleefde bescheidenheid bukte de voorname zich even over de toegestoken hand, altijd doend in prettige beschaafdheid. Toen had men hem verteld, dat de assistent wedono was een regentzoon, die eenmaal zijn vader opvolgen zou, en dat daarom de groote heer hem altijd lievig-vriendelijk uitnoodigde om meer te komen, meer te bezoeken zijn koeliekampong, zijn koffietuinen....

En wat was de man wel, die hem aansprak, als was hij zoo laag en vuil als een hond?....

Het feit stond dus vast: hij, de vroeger altijd vreedzaamlevende, de arme koelie van Padangan, die nooit zou willen of durven eenig kwaad doen, die altijd eerbied bewees aan menschen boven hem, en zich alleen verlustigde in het eenzame, weldadiggoedige leven midden in het gebergte, hij werd verdacht van iets slechts, iets misschien heel slechts te hebben bedreven!

In zijn zelfmedelijden geloofde hij 't voor hem beter, als hij van zelf uit schaamte zinken kon door den grond, onzichtbaar werd voor de wereld. En dan weer kwam een trotsige hoogheid zijn ziel binnensluipen, en lachte hij in zich zelf om den voornaam doenden parvenu, die hem zoo onbeschaamd beleedigd had. Misschien, als hij nu nog eens hier kwam in al zijn misplaatste deftigheid, zijn breeden mond door zich hoog-voelen vergrijnsd tot een trotsche lippen-opeenpersing en hij zou nog eens met die overdreven barschheid, in dat vertoon van macht hem vragen, waarheen hij ging, dan zou hij liever zich verdrinken dan te antwoorden en dan kon de heele bende van liegende, intrigeerende, vleierige dessahoofden met hun laffen heer lang wachten, eer hij zijn mond zou opendoen. Wat zouden ze dan gezichten van wraak zetten, hoe zouden ze op hem neerschelden als de getergde, gesarde hoogheden, al die prulletjes-menschen, hoe zouden ze hem dreigen met gevangenisstraf! Maar dat ging hem niets aan, hij zou opstaan en loopen, regelrecht naar het kantoor van den regent, al was de hoofdplaats ook nog zoo ver, en daar zou hij zijn klacht uitzeggen.

Terwijl dat wraakjesplan in hem uitdeinde tot gansche aaneenschakelingen van woeste bedoelingen en de koortsachtige zekerheid zich in hem vastzette eens iets kwaads, iets gewichtig-kwaads te zullen stichten, zoo men op die wijze voortging hem te sarren, herinnerde hij zich plots, dat hij er eigenlijk zat om te zien naar de batikkende kampongvronw en al haar prutsig beweeg.

Maar zij was in huis verdwenen, en hij zag nu niets meer dan een neergespreide kain over het bamboezen schutsel. Gelukkig! In zijn plots aangefelde drift en zijn energieke woede zou 't hem toch vreeselijk verveeld hebben om zeurig te blijven turen op die vrouwelijke, zachte langzaamheid in gebaar.

Hij stond op, trachtte vooruit te komen, maar voelde, dat zijn beenen stijf waren van het lange zitten en dat in zijn knieën een koortsige loomheid was geslagen. Met sukkelpasjes kwam hij voort, steunde zich een oogenblik tegen een ketapangboom, die zijn groote bladeren uitspatelde boven het trillige water der rivier, totdat eindelijk de stijfheid was overgegaan in een gevoel, alsof duizenden mieren wriemelig-

kropen over zijn beenen. Hij krabbelde, zoo goed en zoo kwaad als het ging, over het lage dijkje, daalde over de droge, losse aardklonters tot vlak boven het water en liet zijn voeten daarin hangen, zich vasthoudend aan knoestig uit den grond stekende wortels en bosjes vette grashalmen.

Rillingen van kou kriebelden over zijn ruggestreng tot aan zijn warm-voelend hoofd. Branderigheid stak in zijn oogleden. Hij wurmde zich weer op achteruit over de helling, totdat hij op den berm terecht kwam en er bleef zitten, dan keerde hij zich zittend om, en zoo, met zijn natte voeten, stapte hij in het korrelig-aanklevende zand van den weg.... Eens zou hij nog een daad begaan, voor de zware zondigheid waarvan hij misschien zelf schrikken zou, iets buitengewoons, iets vreeselijks, uit wraak, uit fatalisme, uit het tot krankzinnigwordens toe tergende droeve van zich door iedereen verlaten te weten....

Ze moesten 't maar eens zien, al die als apen gekleede loerahs, die brutaal-ploertige assistent-wedono, misschien gesproten uit een koelie-familie, even laag als hij, ze moesten 't maar eens ondervinden, dat hij wel durfde, dat hij voor geen bedreiging, voor geen machtsvertoon, voor geen onzinnige strengheid terugdeinsde, als men hem zoo vernederen ging, met die opzettelijke sarring.... Dat denkbeeld van woesten durf, van heldenachtige grootheid hield hem bezig tot energiek òpleven, en vergetend voor een oogenblik de koorts, die ziekte over hem heen, en den honger, die zijn ingewanden rommelen deed, marcheerde hij met nijdige pasjes over den weg, wijd-opengespalkte oogen, in zich aanziedend zijn drift, woest-piekerend over het noodlottige, dat eenmaal gebeuren zou, veroorzaakt worden zou door zijn hand....

Het aanzicht van een warong, die een donkere, vierkante openheid hapte in de dessapagger vlak bij een hoek, kalmeerde hem in zoover, dat hij alleen dacht aan zijn intuïtieve plicht om iets te eten.

Grabbend-rondzoekend gingen zijn vingers in een zak van zijn buis, voelend-herkennend de geldstukken, die daarin waren, het laatste restje van zijn op Padangan verdiend weekgeld.

Hij zou zich het eten goed laten smaken, en redeneerend in

zich zelf, ging hij aan het berekenen, hoe lang al niets over zijn lippen was gekomen. Gisterenavond had hij voor het laatst gepeuzeld van een dikke ketèla, gekocht 's morgens van een man, die een heele draagkracht van dat gewas passerwaarts bracht; en van morgen was die pafferige weeheid al over zijn maag komen kruipen met een gevoel van niet meer voort te kunnen en flauw te zullen vallen van groote, stuipende misselijkheid. Langzamerhand was zijn hongerkwelling bedaard en had hij een walgelijke zouteloosheid in zijn mond en keel slechts bij tusschenpoozen geproefd; nu bij het inademen van de etensgeurtjes, die hem van uit de warong tegensloegen, hevigde zijn honger in alle intensiteit tot een zucht naar het gebruik van iets lekker-heets, iets gepeperds, iets, dat hem de tranen uit de oogen, de zweetdruppels uit de poriën om mond en kin zou persen.

De warong was een klein, vierkant stulpje, aan één zijde open, voorzien daar van een ophaalbaar raam, dat nu rustte op een enkele bamboe, en als een breed scherm neerglooide van het dak.

Op de houten bank, die geplaatst stond voor de tafel met gerechten, zaten vier menschen, waarvan drie bezig waren met gulzigheid te eten en de vierde langwijlig-gezellig een besteld kopje koffie voor zich koud liet worden.

Het eene been over het andere gestrekt, zijn houding een beetje in elkander gezakt, de rug in cirkelende kromming, het hoofd vooruitgestoken, de handen rustend op het glimmende hout van de bank, die gepolijst leek door het zittende geschuifel van vele gasten, zat die vierde soezerig te suffen, terwijl zijn koffie, geschonken in een klein oorloos kopje van grof-grauw aardewerk, verdampte tot smokige dotjes stoom.

Hij had een zwart buis aan met platte, koperen knoopen, en over de witte broek, stijfjes zich spannend om de dijen, droeg hij een kain, die hij bij het neerzitten had opgehaald. Een kris van heel gewone snit en zonder ornamenten van edel metaal stak achter in den gordel; een vol bundeltje van rood bloemetjeskatoen deed hompig naast hem op de bank.

De drie overigen leken Simin gewone landbouwers te zijn, die gebruik maakten van de gelegenheid, om voor het naar huis gaan nog iets te eten.

Hij schoof zich met rondend-schuivend knieënbeweeg tusschen den brutaal in den weg staanden tafelpoot en de lage bank, zag den man in het zwart aan, die optilde zijn bundeltje en het voorzichtjes neerlegde, aan den anderen kant nevens zich. Toen ging hij zitten.

Nu loomde de moeheid weer met gniepige kneepjes door zijn kniegewrichten, over zijn lendenen, en onwillekeurig maakte hij wat gymnastische, verlenigende lichaamsomwendingen, haalde zijn armen haaksch op boven zijn hoofd, wrong zich geeuwend rechts en links om, dat 't krakend geluidde.

Het gaf hem weinig of niets, dat voelde hij; het bleef in zijn lichaam, zijn armen, zijn beenen zwaar van paffe futloosheid.

De man naast hem nam bedaard zijn kopje koffie op, bracht het aan de vooruit-tegemoetgestoken lippen; slurpte het wasemende vocht op, met diepe slikgeluidjes door de keel.

Op tafel voor hem rijden zich stopflesschen aaneen, sommige vol zware barsten, die met lak waren gehecht; een tros pisangs grilligde als een fleurig-levendig stuk tafelgarnituur geheel aan den hoek vlak bij de groote mand rijst, die nu bijna leeg was. Op een smal rak, geplaatst op het midden der tafel, ruwe borden, met voorzichtig daarop uitgestalde snoeperijen uit de buikige stopflesschen. Vooraan de schalen met samballans, dèngdèng en andere vleeschgerechten; een vingerkom vol hardgekookte, schil-gekneusde eieren, een schotel met groezelige saus, waarin een tinnen lepel stond. Achteraan een koperen spoelkom met water, een plat bord met sambal, een blikken koffieketel, een hoop waroebladeren voor de pintjoeks[1]. Simin herkende al de koekjes en gebakjes, die bovenaan lagen op de gebloemde borden van aardewerk, hij zag er de krullerige kripik gedoopt in suiker, de vierkante blokjes van de kwé-talam, de aan stokjes geregen geconfijte tjermé, de in bladeren gestoomde nogosarie; de met widjènpitten bestrooide meelkoekjes, zooals hij vroeger, als jongen, veel gegeten had, maar nu had hij geen trek in al die zoetigheid en bleef hij kijken naar de heet geurende, smakelijk-roode samballans

1) Rijstschalen van blad, waaruit gegeten wordt.

met zoo'n begeerigheid, dat het speeksel dun aanstroomde in zijn mond.

In het donkere interieur van de warong stond een jonge vrouw, de kabaja groezelig-berookt en bezweet, opgerold tot bij haar middel, het haar als gestippeld door aschvlokjes, het voorhoofd tegen pijnende krampen bij de slapen bestreken met een geel, klodderig, verdrogend smeerseltje.

Achter haar, vlak bij het neerhellend, roeterig-besmookte, zwarte dak, bevond zich op den grond een primitieve steenen vuurhaard, waarop bonkig-buikig-misvormd een metalen rijstketel deed, vettig zwart van aanklevend roet.

Toen hij was binnengekomen, stond de vrouw dicht bij haar kort stoeltje achter de bestofte aanrechttafel en zag hem aan, wachtend, totdat hij wat zou vragen. Maar hij treuzelde met zijn bestelling, en met het blije gevoel in zich, nu lang rust te kunnen hebben, als hij wilde, in zijn koortsige oververmoeidheid liet hij de vrouw wachten en wachten, niet beseffen-willend de pijnlijke verlegenheid, die hij bij haar veroorzaakte, en bleef zijn blik hangen nu eens op de roode samballans, op de droge, in olie gebakken vleeschhompen, dan weer op de saus waarin verkookte groenten roezemoezigden of op de rijst, die als een witte korrel-kleefmassa aangedikt lag tegen den bodem van de mand.

Of keek hij met omgewend hoofd naar den lijzerigbedaarden man in het zwart, naar de drie overige bezoekers, wier kaakspieren bij het snelle kauwen hij telkens-aanzwellend beeftrekken zag tot draderige bundels. Hij verwonderde zich over den gezonden eetlust van de drie vlak bij elkaar geschoven mannen, die groote porties rijst naar binnen werkten, telkens het eten in den mond duw-werpend met aaneengeschulpte vingers. Ze zaten met de pintjoek voor zich, die in de linkerhand houdend ter hoogte van de borst; de vingers grappelden soms woelig door de rijst, mengden de samballans daaronder en kleefdrukten smakelijk-nattige porties handig op naar den mond. Soms pakte er een met zijn rijst-bekorrelde vingertoppen een stuk vleesch of een stukje van een droog gerecht van het bord op tafel op, en alles gebeurde in zwijgende aandacht en met de angstvallige zekerheid van den zich aan lekker eten te goed doenden mensch.

Hij verwonderde zich ook over zijn eigen kalmte, waar hij

kort te voren nog zoo'n geweldigen honger had gevoeld, zich opgewonden had bij het bedenken van wraakplannen.

Eindelijk vroeg hij om rijst, verschoof zich verlegen op de bank, omdat men naar hem keek, haalde, om zich een houding te geven, den pot met sajoer van de tafel en rook er in.

De vrouw woelde met een tot schepper vervormd blad in de rijst, deed ervan op een pintjoek, kleefde wat grauwe sambal aan het kantje van het blad en gaf het hem. Hij plaatste het op zijn knieën, de punt ervan zakkenlatend tusschen de beenen, en nam dan een ei, dat hij bedaard pelde.

Hij wou nou eens lekker eten, met den zelfden gezonden lust in zich, als die drie mannen toonden, van alles moest hij maar nemen en dan telkens zijn rijst aantippen om beurten in de diverse, zich zelf opgediende gerechten.

Zijn vingers haastigden ijverig in elk der borden en schalen en hij lawaaide daarmee zoo rumoerig, dat alle vier gasten verwonderd weer keken naar zijn beweeg. Schrokkig bracht hij den eersten hap naar den wijd opengespalkten mond, en hij kauwde met smakkende lippen, slikte schielijk weg, nam vlugjes weer op van zijn bord.

Neen, hij at te gejaagd, te haastig, zoo smaakte het niet, zoo was het niets lekker, hij moest het liever maar bedaard aanleggen - - - -

De drie mannen hadden hun blad weggegooid, waren nu klaar, smakten nog na, en bestelden een kop koffie, dat ze spoedig leegdronken.

Achter hem krasten de kippen met de pooten over de weggeworpen bladeren, pikten wat van de rijst op, maakten wat gezellig-tukkelende keelgeluidjes.

Een hond kloof knapperend aan een groot been, gromde nu en dan tegen de ijverig-zenuwachtig doende kippen....

Hij at nu werkelijk veel bedaarder; eerst was 't met opzet, dat hij al zijn eetbewegingen vertraagde, maar langzamerhand ging 't als van zelf.

Lang bleef hij kieskauwen over een hapje, en als 't met vooruitgerekten hals was doorgeslikt, door zijn drogen keel, dan sufte hij weg en rustten zijn vingers in de nat-kleverige

besausde rijst, en dan talmde hij lang met het weer in den mond nemen van een hoeveelheidje.

Niet denkend aan zijn aangroeiende koorts, zocht hij een oorzaak voor zijn weinigen eetlust. Het kon zijn, dacht hij, dat de samballans niet goed bereid, of dat de eieren niet zout genoeg waren. Of.... ja, hij had 't wel geproefd, het vleesch was gebakken in niet versche olie, het was niet onmogelijk, dat 't daar vandaan kwam.

Hij keilde het droge, rafelige vleeschhompje met een zwaai achter zich weg, en de hond, die het been had laten liggen en achter hem was blijven wachten, ving het op met een smakhappend-geluid van zijn zich openenden en weer toeklappenden tandenbek.

Hij kauwde nu op een half ei, maar het pulverde droog achter zijn kiezen, bleef nijdig plakken aan zijn verhemelte en liet zich niet slikken....

Hij vroeg om een glas water....

De vrouw spoedde zich naar het andere einde van de tafel, bukte en schonk uit een gendie, waaruit hij het water pruttelend hoorde vloeien in het glas.

Hij spoelde zijn mond, spoog alles uit achter zich en begon opnieuw, nam veel van de fijn gewreven sambal, zoodat zijn lippen brandden en hij sissend ademde tusschen de tanden van heetheid, maar 't voldeed hem niet....

De drie mannen waren opgestaan, zacht-boerend, hikkend, ná-smakkend met de lippen; ze rekenden af met de warongvrouw, die, zich buigend over alle gerechten heen, hun op tafel uitgetelde centen één voor één oppikte en wegborg in een lade der tafel.

Hij zag 't met groote klaarte: die drie hadden lekker-veel kunnen eten, met denzelfden honger, die ook hij dikwijls gevoeld had, als hij 's avonds laat thuis kwam van het koffie-etablissement.

Het smaakte hem niet, het smaakte hem heelemaal niet, hoe hij 't ook aanlegde, welke kleine trucs tot versmakelijking hij ook toepaste.

En of hij zijn rijst droog opnam, even tippelde in de bijgerechten, of hij die daarmee dooreenmengde tot een brei-achtige massa, of hij weinig of veel saus daarover sprenkelde, hij bleef denzelfden geringen eetlust behouden, en

nog geen halve pintjoek rijst had hij genuttigd, met veel moeite, toen hij niet meer kòn verder eten en alles achter zich weggooide.

De man in het zwart, die naast hem zat, keek hem aan, met een spotachtigen trek om zijn fijntjes glimlachenden mond.

‘Het eten is ook werkelijk niet lekker, kang!’ zei hij, ‘zooeven heb ik er ook van geproefd; 't is alles slecht klaar gemaakt, ik heb maar een kopje koffie genomen.... Veel betalen en slechten kost krijgen, hoe zit dat nou?.... Als je honger hebt, hoef je hier niet te komen!....’

Hij wist niet, wat hij er op antwoorden moest; de schorre, rauwe stem, waarmee de man sprak, het sarcastische in zijn raak uitgezegde woorden, zijn kalm-uitdagende houding daarbij, dat alles hinderde hem, al moest hij hem gelijk geven. Waarom zei hij dat nou, waarom deed hij zoo in bijzijn van de vrouw, die dat alles aanhooren moest in lijdzaamheid? Wat had hij er aan zoo te schimpen met die tart?nde onverschilligheid van zich toch vreemd voelen in deze dessa?

De waronghoudster had verlegen het hoofd omgewend, zoodat haar zwarte, slordig in elkaar geknoedelde haarwrong zichtbaar was, en met opzet niet willend aanhooren, wat haar grieven kon, deed ze, als zocht ze wat achter haar. Hij volgde aandachtig haar verlegen beweginkjes, voelde medelijden in zich aanweeken tot impressie'tjes van lievige sympathie....

‘Met de koffie schikt 't nogal,’ ging de man zeurigmopperend voort, ‘maar het overige is eigenlijk de moeite van het proeven niet waard.’

‘Ik heb geen honger, daarom eet ik zoo weinig’ antwoordde Simin kortweg.

Hij hoorde de vrouw, die zich geheel had omgedraaid, sissende geluidjes maken, en met haar mageren, strak-ommouwden arm hoog opgeheven, joeg ze eenige kippen weg, die de warong waren binnengedrongen.

‘Waar ga je heen, kang?’ vraag de man in het zwart, plotseling met stemverheffinkje van nieuwsgierigheid.

Simin dacht plotseling terug aan het voorval met den Inlandschen ambtenaar, die hem hetzelfde had gevraagd, maar nu voelde hij intuïtief den drang in zich, om dadelijk alles te vertellen, omdat het geheim van het weggejaagd-zijn hem

overkropte met sombere aandoeningen van angst en drift en weemoed.

Een dadelijke indruk kwam bij hem op, dat hij zich van dat denken aan het enkele, noodlottige feit, van al de gevolgtrekkingen, als bewaard in zijn diepe binnenst, om later te kunnen dienen voor nieuwe conclusies, van al de gefantaiseerde, expresselijk-bedachte en ziekelijke visies in verband met de hem overdonderde schande, nu eindelijk maar eens moest verlossen, op dezelfde wijze bijvoorbeeld als een koelie een zak met koffie van zijn schonkige schouders met herademing van heerlijke vermoeienis neerkwakken liet op den grond.

Al die droombeelden, die voor hem hinderlijk schenen te spiralen uit dat enkele schande-feitje, al de dof heid van sufferig gepieker, al die benauwende angst-schokjes door zijn hart, al dat voortdurend geredeneer in zich zelf van hoe het wel zou geweest zijn, als het zus of zoo gebeurd was, dat alles hinderde hem tot bijna krankzinnig-wordens toe, het bezwaarde hem met den smartelijken weemoed en de pijnende droefheid, zooals hij nu al twee dagen lang knagen wist aan zijn humeur. Als hij er nu eens zich zelf van verloste. Als hij de heele waarheid, het lang bewaarde geheim eens zei, zonder omwegen....

Het zou hem niet kunnen schelen, of de man in het zwart, de cynische spotter hem zou houden voor een niet te vertrouwen kerel, die misschien veel meer op zijn geweten had, dan hij vertelde. Hoe gedacht werd over de oorzaak van zijn weggaan van het perceel, of hij geloofd zou worden op zijn woord, welke gevolgtrekkingen de vreemde waronggast zou maken, het zou hem nu niet kunnen hinderen, als hij maar af was van dat tergend gepieker, dat hem bezighield, vermoeide, òp maakte...

Waarom had hij maar niet eerder zijn gemoed uitgestort voor dien assistent-wedono, wat was hij toch eigenlijk stom geweest, dat hij niet in waarheid had gezegd, waaraan 't bij hem haperde, dan had hij misschien nog geholpen kunnen worden. Wat had hij van dezen doodbedaarden, sarcastischen Inlander, wien alles even koud zou zijn eigenlijk te verwachten!?....

Het duizelde in zijn hoofd; hij voelde 't aan zijn slapen snel kloppen, het bloed als met schokken door zijn lichaam dalen.

De tafel met de vele gerechten vaagde in cirkelende doezeling weg voor zijn oogen, de duisterheid van warong-interieur leek hem bespikkeld met onrustig heen en weer vuurpijlende gloeipunten; de bank scheen onder hem weggetrokken, totdat hij lichtelijk zweefde in de lucht....

Hij wilde zich vasthouden, en onwillekeurig maakte hij zoekend-grijpende beweginkjes, maar telkens tastte hij mis en kon geen steunpunt vinden....

Hij moest 't nu maar zeggen; hij voelde wel, dat het benauwend verkroppen van leed hem doodziek maakte; het zou alles weer gewoon in hem zijn, als hij alles verteld had aan den man in het zwart.

Deze, geen antwoord hoorend, had zijn vraag niet herhaald, en zat nog altijd gezelligjes voor zijn bijna leeggeslurpt kop koffie te soezen.

In de rondtolling van de vaag omlijnde voorwerpen, gelijk met de verblauwde kleuren van licht en schaduw, merkte Simin in zijn duizeling de vage plek van den man in het zwart op, de donkere silhouet van de warongvrouw.

Hij sloot zijn oogen, bracht de hand aan het hoofd, want nu voelde hij een erge misselijkheid flauwen door zijn maag, opkruipen naar zijn keel. Hij wou zoo graag eens even liggen, maar hij durfde niet....

Het liefst zou hij zijn neergevallen vóór den man in het zwart, omhelzend zijn knieën, gevend den voetkus en uitroepend: ‘Spot me, noem me den slechtsten mensch ter wereld, maar help me, want ik voel me den ongelukkigsten, eenzaamsten sterveling, en er is een groote inktzwarte leegte in me, die me doet vergaan van weemoed!’

Hij trachtte gewoon te zijn, kneep zich, zonder dat iemand 't merken kon in zijn dijen, werkte zijn grooten toon in den hard-betrapten bodem van de warong, maar 't gaf niets.

En opeens bracht hij zijn hoofd voorover, braakte al het eten uit, dat hij pas gebruikt had, zakte in elkaar in de knellerige ruimte tusschen tafel en bank en bleef beklemd in zittende houding hangen. De hoofddoek schoof weg van het hoofd en viel neer.

De vrouw gaf een schrik-gilletje, kwam nader, een angstigen trek op het gezicht, als vreezend voor den man, die haar

bespot had, maakte een zijdeurtje open, vluchtte over het erf, al roepend en schreeuwend.

De man in het zwart stond op, pakte het ineengeplompte lichaam van den bewustelooze naast zich bij de oksels op, voelde den warmen gloed, die dadelijk drong door de huid van zijn hand. Hij poogde, de schouders omhoogwerkend, den zieke op te wringen uit de beknelling, maar 't lukte hem niet, of hij ook al zijn beenen raak, wijd-uitgezet neerplantte op den grond, of hij knarste op zijn tanden en het ineengezakte lichaam rukkend trachtte op te halen.

Haastig boog hij zich nu over de tafel, nam met beide handen de koperen spoelkom op, waarin het waschwater viezigde onder een dun korstje stof, en gooide den inhoud over het hoofd van den bewustelooze.

Het water plaste over het gladde, zwarte haar, liep in sluiers over het gezicht, sijpelde neer langs den nek, maakte het buis zwart-nat en droop droppelend neer langs de beenen, op het hoofd achterlatend schilfertjes lombok en klappervleesch en korreltjes uitgezwollen rijst.

De zieke rechtte weer op, keek om zich heen, frischjes voelend de koude van het waschwater, maar neigde weer te braken van het weëe vischgeurtje, dat er uit opfelde. De man in het zwart had de kom met rivierwater gevuld, hield die voor den opkrabbelenden waronggast, die werkelijk, als bij instinct, zijn beide handen er in plonste en vocht opwierp naar zijn hoofd, naar zijn gezicht.

‘Ben je alweer beter? Ik schrok van je, toen je zoo neerviel.... Ja, wasch je maar.... dat water stinkt, maar ik wist 't niet.... ik wou je maar dadelijk helpen.... Je moet kruidnagelen in je mond nemen, dan gaat je misselijkheid weg.... of gebruik sirih, dat is net zoo goed.... Hier, wil je een beetje.... ik heb 't altijd bij me....’

Hij zocht zijn tabakskoker uit den nauwen, roodomboorden zak van zijn zwart buis en hield dien den andere voor.

Simin maakte een schuddende beweging met het hoofd van niet willen, geen trek hebben.

‘Ik geloof, dat je koorts hebt.... je bent erg warm.... als ik jou was, zou ik maar kalm blijven uitrusten in deze dessa, van nacht.... je hebt zeker veel geloopen!?’

Ja, heel ver,’ antwoordde Simin, terwijl hij zich liet ophelpen.

En toen hij op de bank zat, en het kalmer en normaler in hem werd, zei hij: ‘Ik heb gisteren morgen mijn reis begonnen.... van Padangan, het koffieperceel.’

Intusschen waren mannen en vrouwen komen aanloopen, zagen toe naar het samen-gesukkel der twee waronggasten, en dropen weer één voor één af, wetend, dat alles weer van zelf in orde zou komen.

Tegen de waronghoudster, die weer binnenkwam, lachte men plagerig, omdat zij zich beangst had om niets. Zelfs waren er lui komen aansnellen met wapens; ze trokken verlegen af, uitgejouwd door anderen, die hetzelfde koopje hadden gesnapt.

‘Er is niets, er is niets!’ zeiden ze tot elkaar, ‘ga maar weer naar huis!’

‘Die Bok War! Ze haalt me daar mooie grappen uit!’

‘Bok War heeft een huwelijksaanzoek gehad!’ plaagde er een.

‘Ze heeft vergift in het eten gedaan!’ zei een ander.

‘Kijk! daar komt de kepetengan[1)] riep een derde, ‘die moet haar maar oppakken en naar het huis van het onderdistrictshoofd brengen.’

‘Bèhi, bèhi[2)]!’ schreeuwde een landbouwer lacherig, ‘Bok War heeft het eten vergiftigd!’

De kepetengan met zijn vergoord zwart dienstjasje lachte om de mop, kwam even de warong voorbij loopen, keerde terug, omdat er niets was.

‘De man heeft zeker te veel eieren gegeten!’

‘Hij heeft een beentje ingeslikt!’

‘Hij heeft buikpijn van de tjermé!’

Men joelde in plagerig geschreeuw om de warong heen, men verzon moppige op- en aanmerkinkjes; vrouwen giechelden en hurrieden over de grappen der mannen, kinderen bleven nà-kijken, brutaal, neergehurkt vlak bij de warong, aandachtig, mondje open, als gold het hier een wondere, merkwaardige vertooning.

De man in het zwart vroeg een glas water, dat hij den zieke voorhield.

1) Iemand van de dessapolitie.
2) Een Javaansche titel.

‘Hier, drink eens.... je voelt je zeker gezond nu,.... hoe kom je zoo te braken, dat begrijp ik niet.... 't zal van dat slechte eten zijn!’

‘Neen,’ haastte Simin zich te antwoorden, vol medelijden nog met de vrouw, die hem bleef aankijken, ‘het eten is goed, maar ik was al ziek, toen ik hier kwam.’

‘Hoe kom je toch zoo ver te loopen, kang?’

‘Ik ben weggejaagd door den grooten heer van Padangan. Ik werkte daar als koelie.... Denk geen kwaad van me.... Ik had een zakje loewak-koffie verzameld,.... mijn mandoer heeft me aangeklaagd, dat 't gestolen koffie was.... gestolen van de tuinen.... Als je koffie wilt drinken, vraag 't dan liever, maar steel het niet, zei de groote heer.... Hij moest een voorbeeld stellen, zei hij.... Of ik al vergiffenis vroeg, beweerde, dat ik niet gestolen had.... hij joeg me weg.... Nu trek ik maar van de eene plaats naar de andere.... Dat is alles.... Ik mag sterven, als 't niet waar is.’

‘Nou, 't is zoo erg niet; je bent toch niet bedroefd, dat je van Padangan weg bent!?’

‘Neen’, loog hij.

Hij sprak onwaarheid, omdat hij zich toch verlucht voelde zijn geheim te hebben verteld. Maar de koude toon, waarop die man met zijn expressieloos gezicht dat vroeg, ergerde hem, en hij kon niet begrijpen, hoe iemand zoo volkomen nuchter denken kon over iets, dat anderen overstelpte met weemoed.

Hij dacht zoo heel anders over het feit, en juist, omdat hij de dingen, die ermee in verband stonden, in zijn smartensvol gepieker zwaar vergrootte, zou hij 't natuurlijk, als van zelf sprekend, doodeenvoudig hebben gevonden, wanneer men medelijden had betoond, zich over hem had neergebogen en met een stem van troostend-fluisteren had gezegd, dat hij zich maar niet veel bekommeren moest om het leed, hem door den grooten heer van Padangan aangedaan.

‘Ik ben voor zulke dingen niet bang,’ ging de man nu mopperig voort, ‘alles komt terecht.... en al heb ik vandaag geen centen, morgen weet ik ze wel op een eerlijke wijze te krijgen... Ik maal nooit om gebrek... jij moet ook zoo doen.... Ieder mensch kan eten vinden, als hij zelf maar een beetje moeite doet.’

Hij sprak als de oudere, de meest verstandige van de twee; hij redeneerde losjes weg, met iets halstarrig beslists over zich, en wat hij ook zei, uit zijn oogen bleef koud uitglimpen zijn gansche onverschilligheid voor al wat om en met hem gebeuren zou.

De ander doorgrondde met stille benijding de tot gelukkige tevredenheid leidende principes van den man naast hem, en omdat hij van zich zelf ried, hoe zorgeloos hij zich zou voelen, als hij had diezelfde ideëen van alles maar te laten gaan, zooals het in de wereld toevallig liep, doortintelde hem even een rustige kalmte, had hij een neiging om te vermoeden, dat zijn lot nog zoo erg ongelukkig niet was...

Loom steunden zijn beenen neer, loomheid groeide in zijn lichaam, zijn armen, zijn hoofd aan tot streelende impressie van weldadige rust; het liefst eigenlijk zou hij maar blijven naast den man in het zwart, die zoo goed, zoo juist, zoo bemoedigend sprak....

Eigenlijk vond hij zijn metgezel in diens optreden van duidelijke overheersching onaangenaam, somber, vreesaanjagend, maar wanneer hij daarbij zag diens trage, lakse beweginkjes, zijn egoistisch gedoe, altijd voor zich zelf en om zijn eigen plezier, dan zou hij kunnen glimlachen om zoo'n levensopvatting, die hij dan toch de ware vond.

‘Kom, ik zal maar verder gaan!’ sprak de man in het zwart.

Hij rekte zijn armen omhoog, met uitzetting van zijn lichaam, en geeuwend hardop, dat zijn gezicht er leelijk van verwrong, slankte hij opwaarts.

‘Ga je nou al weg?’ vroeg Simin.

‘Ja, 't is magrib[1)].... Moet jij soms je gebed niet doen, kang, of ben je geen vrome?’

Hij vroeg dit spottend-sarcastisch, met een scheeven lachtrek om zijn korstig-bepruimde lippen, haalde eenige centen uit zijn zak, gooide die nonchalant op tafel. De vrouw strekte haar arm uit, voorover bukkend, met traag, maar ver-uitgevoerd gorilla-achtig grijpgebaar, haalde de geldstukken op, deed die in een lade.

De man in het zwart, mompelend iets, ging heen, den

1) Tijd voor het namiddaggebed.

indruk achterlatend, dat hij opzettelijk uit leedvermaak een eenzame den rug toekeerde.

Simin wist niets beters te doen dan op te staan; het viel hem toch al mee, dat hij zijn verblijf in de warong zoo lang had kunnen rekken.

Even zijn oogen sluitend, kneep hij zich in zijn neus, vlak bij het voorhoofd, totdat hij zich tollen voelde van duizeligheid. Diep ademhalend, trachtte hij weer flinkjes te doen, maar dadelijk weer verslapte zijn energie door het zekere bewustzijn, dat zijn ziekte zoetjes aan was toegenomen.

Hij wist, dat een ziek mensch nu eenmaal zoo wanhopiguitgeput kon zijn, dat op een gegeven oogenblik het krachtlooze in hem aanstuipen zou, en met overweldigende plotselingheid het verlammende gevoel bij hem zou opkomen, hem snakken zou doen naar de zoete rust van den dood.... En dan zou hij zich in elkaar laten zakken in dezelfde bewusteloosheid van eenige minuten geleden....

Hij moest zich goed houden, doen, alsof hij krachtig; gezond was.... Als hij van avond sliep in een wakershuis, kon zijn koorts den volgenden morgen verdwenen zijn, en dan zou hij zien, wat hem verder te doen stond....

Hij vroeg de waronghoudster, wat hij betalen moest, grabbelde in zijn zak, telde uit met opzettelijk-rustige langzaamheid, waarvoor hij zich sterk moest inspannen, legde geldstukken neer op tafel, en ging heen, trachtend even cynisch te doen als de vorige bezoeker....

Dessagrens van dicht bamboegeboomte, ruischend in het gebladerte, piepend klagend in de groene, heen en weer deinende stelen, liet hij achter zich. Hij kwam weer op open veld, dorre klonterige vlakte, met weer dezelfde vierkante, heen en weer kruipende dijkstrookjes, vlakte die tusschen hem en den gezichteinder breed oprees tot een buikige heuvelbobbeling. Randoe- en klampisboomen met ijle fijnbladerige kruinen kropen daarachter weg.... Wolkenlucht van spatterige, streperige kleuren, vol rafelige, grijsblauwige vlekken, die licht aangeplakt schenen tegen een wijden, rood-omlichten achtergrond, bolde luchtigjes weg achter de lange heuvelrij, scherp aflijnend de zware, zekere kleuren van het dorre, droge veld....

Dunne witte wolkjes wasemden op achter dien reusachtigen

heuvelklomp en verstoomden tot slierige rafels naar de paarsblauwe bovenlucht. Rechte stralen van de onzichtbare zon priemden opwaarts tot een fellen lichtkrans om de opgeheuvelde aarde....

Roode gloed felde aan op de hooge deelen van steenen, en boomen en dijkjes....

Het geheel, dat hij voor zich zag laaide op als met de vurigheid van een gloeiende ijzerklomp.

Ver achter een grooten steen, brutaal brokkend in de hoogte van de opdeinende heuvelglooiing, ontwaarde hij den spitsen, luchtigen top van een weggedoken tjemara, lijkend op een blij nà-gloeiende toorts.

Over de bovenlucht verdween mysterieus de vurige brand, wegtrekkend ook van den gezichteinder; wolkjes leken compacter, deden zwaarder en van massievere klompigheid, hingen stil boven de braakliggende sawah. De wind verzachtte gaandeweg tot aanwuivinkjes, het gebladert bewegend in kalme gebaartjes, nà-spel vóór de groote nachtrust. De lichtkrans van zonstralen verkortte tot een vurige schijf, die wegzonk, verdween... De gloed over den top van de tjemara vervaagde; het geboomte donkerde aan tot silhouet....

Het veld stak bij de lichte lucht zwart af, somber in stil-omwarende schemering.

Zwermen rijstdiefjes, druk-sjilpend, fladderden haastig weg naar het verre, verdwenen achter de groote heuvelbobbeling.

In het blije blauw der lucht twinkelden de sterren.... Wat nu? dacht hij bij zich zelf, het was immers, bij Allah, onmogelijk hier te slapen; waarom was hij dan maar niet gebleven in de dessa?

Hij bleef staan, keek om, zag, hoe tusschen het bamboeloof gezelligjes eenige lichten flikkerden en voelde zich tot bijna weenens toe weer den armzalige, die hier ganschelijk verlaten stond.

De geheimzinnige stilte op het veld beangstte hem; nu hoorde hij zelfs geen vogels sjilpen, nu ruischte de wind niet meer door de bladeren, alleen hoorde hij van heel ver uit de dessa het vage, kalme rumoer van nachtleven, de dreinerige stemmetjes van kinderen, de regelmatige geluiden van het rijststampen, het droef zingen van een lied....

Het maakte hem stil-verlangend, het wekte heimwee in hem op, het deed een smachten in hem ontstaan om te zijn in de gezelligheid van een landbouwers-woning, leukjes babbelend, met een onbewuste blijheid in zich, dat zware dagarbeid was afgeloopen....

Hij kon toch niet blijven suffen op den weg, voort moest hij dus, om van nacht een dak te vinden, waaronder hij zich zou kunnen neerleggen....

Wat keek hem alles aan met cynisch-tartenden lach: dat zwaar opgebolde veld, de lichte weg daartusschen! Hoe veilig leken de boomen nu te slapen met hun dichte kruinen hoog-op in de lucht!

Hij haastte zich verder, kwam hijgend van vermoeienis op den grooten weg, die zich breed uitvlakte onder het brokkige zwart van grillig-opkronkelende tamarindeboomen.

Bij een gardoe, steenen hokje met boogvormige ingang, bleef hij halt houden, met een zucht van verruiming, dat hij hier kon rusten.

De man van het wakershuisje trad schoorvoetend, bevreesd naar hem toe, de knoestige tjongkok[1)] in de hand, vooruitstekend zijn hoofd, turend naar den vreemdeling, die hem verdacht voorkwam.

'Wat is er, kang? Waarom ga je niet door?'

'Ik ben ziek,' antwoordde Simin, 'laat mij hier slapen.... ik kom van Padangan.... zal je geen last aandoen.'

Hij wankelde, strompelend, bijna struikelend tot aan den vierkanten pilaar, die ophield het pannendakje van het wakershuis, omvatte dien, legde even zijn hoofd tegen een scherpaanvoelende rib van het hout.

Hij voelde zich weer akelig-wee worden, met lichtheid in zijn hoofd, duizelig gewirwar van spikkelige kleurtjes voor zijn oogen.

De scherpe kant van het hout deukte even, maar pijnlijk langs zijn neus, hij rook er de walgelijk-zoete verflucht van; zijn zweet druppelde neer langs zijn wangen; zijn knieën knikten slap neer, sloegen met een doffen bons tegen den grond.

Hij viel voorover, zich steunend nog op zijn handen, die

1) Groote houten vork, waarmee dieven worden opgevat.

pijnlijk presten op de ronde steentjes van de buiten-gardoebevloering, en zoo kroop hij, moeilijk, hoofd-neerhangend, onder de gapende boogpoort tot in het donkere hok.

'Wil je water hebben, kang?' vroeg de gardoe-man, die bedaard stond bij hem, zijn tjongkok in zijn hand.

'Neen, laat me maar liggen.... stoor je niet aan mij.... ik ben alleen wat moe.... ik heb rust noodig.'

Hij kromp zijn knieën hoog op, klemde zijn vingers onder zijn oksels, rilde van koortskou en zag naar buiten, waar de maanlichte, ovale plek, die omlijst werd door de gedrochtelijklijkende muilgaping van de boogpoort, gloeiende tril-speertjes scheen uit te schieten naar hem toe, dan weer zich massaal verkleinde tot een dwergachtige, dikke, licht-wegspiralende vlok...

Hij strekte zijn beenen uit, schoof zijn hoofddoek weg, knoopte zijn buis los, voelend dat rust hem verkwikte met weldadige kalmeering. En stil, met open mond, als opzettelijk-wezenloos hoorde hij naar de suizing van de nachtstilte; de krakende geluidjes van een krekel, die vlak nabij hem drenzig snerpte.

'Werda!' riep de gardoewaker, met nijdige, schorre stem. Een groep menschen kwam voorbij, sombere silhouetten, die weggleden voorbij de ovale boogpoort.

Een kar ratelde aan met zacht gepiep van wielen; klongelend geluidden de klokken der trekbeesten; een zwart vierkant wiebelde voorbij de gardoe. Dan, langzaam, hoorde hij het rumoer van de voorthobbelende kar wegsterven.... De gardoeman had zich neergebukt, streek een lucifertje af, stak den brand in een hoopje droge bladeren voor zich. Knetterend lekten vlammetjes omhoog; rook spiraalde weg, vervluchtigend tot ijle wasempjes.

Tegen den rooden vuurgloed zag hij de omtrekken roodlijnen om de massieve silhouetten-figuur van den waker, die zijn handen had uitgestrekt over zijn uitstaande knieën tot vlak bij het vuur, ontdekte hij ook nog een ander, die als een langwerpigen klomp, gehuld in de plooien van een soepele sarong te slapen lag op den grond, vlak onder de stijf-recht neerhangende tongtong.[1)]

Hij hoorde hierop de uren en halve uren aangeven met dof-houterige slagen, vol-echoënd in de verte.

1) Seinblok van hout.

Soms, als hij soezerig te piekeren lag aan zijn aanwezigheid hier, vreemd vindend zich zelf, zijn houding, zijn toestand, zijn omgeving, als hij sufferig den slaap naderde, en de tongtong klapte met harde slagjes achter elkaar, dan schrikte hij op, tuurde hij weer naar de figuren der gardoemenschen, die mysterieus en kalm deden tegen den vuurgloed en het maanblanke van den nacht.

Hij dommelde dan weer in, iets beseffend van een gezellig interieur, waarin hij zich voorloopig toch wel veilig en geborgen waandc.

Diep in den nacht sliep hij vast in, zijn hoofd gesteund op een tot kussentje verfrommelde kain.

Heel laat op den dag werd hij wakker, richtte zich op met moeite, met pijn van stijfheid in zijn rug. Een brandende dorst droogde door zijn keel, zijn tong kleefde met dikke speekseldotten tegen zijn verhemelte, zijn armen en beenen schenen loodzwaar, waren moeilijk op te tillen.

Hij wreef met zijn vingers de branderig stekende oogen uit, masseerde met futlooze wrijvinkjes zijn loome knieën en knoopte traag zijn kain om het hoofd.

Over den zonbeschenen weg met de vlekkerige schaduwen der tamarinden haastten zich passargangers voort, mannen met krakende draagvrachten over den rug, moeilijk zich voortbewegend onder den zwaar belasten draagstok, het lichaam vettig glanzend van zweet, Chineezen, met dikke balen torsende koelies achter zich, Maleiers in hun kleurig geruite saroengs en veel te wijde schoenen, vrouwen met volle manden op het hoofd, of dikke vrachten in de over schouder gedragen slèndangs.

Ze passeerden de gardoe als in gestadigen stroom van werkleven, en nauwelijks was de een verdwenen voorbij de poort van het wakershuisje, of de andere haastte zich aan, al maar voort in prettige drukte.

Hij riep een Inlander aan, die twee manden met jonge klappers aan een bamboestok droeg, liet een vrucht openmaken en zette gulzig den mond aan de gesneden opening. Klokkend sloeg het water door zijn keel, en hij dronk met groote gretigheid, totdat de jonge vrucht geheel leeg was.

Met een duw van zijn hand stootte hij den klapperdop van zich af, die trillend tolde over den begrinden gardoevloer en opsmakte tegen den houten dakstut. En boerend, zijn dorst gelaafd, zijn buik zwaar-opgezet voelend door het te vele drinken, grabbelde hij in zijn zak, betaalde den verkooper, die zijn krakerigen last weer op de schouders hief en zich mengde in den passerwaarts voortschuifelenden menschenstoom....

Met stil genoegen bleef hij even kijken naar al de types, die in druk gedoe voorbijgingen, toen stond hij op, moeilijk, traag.

Hij voelde, dat zijn oogen diep waren weggedrongen in het gezicht; zijn ooren suisden, zijn hoofd was van een duizelendoende lichtheid. Hij voelde zijn knie trillen, toen hij toevallig op één been stond; een diep-instekende pijn kroop voort over zijn rug.

Hij verliet de gardoe, knipperde met zijn oogen, toen hij buiten kwam in de al-omringeude zonlicht-felte, bewoog zich lamlendig-traag voort over den aan de kanten beschaduwden weg, liet zich achterhalen door de haastiger loopende passarbezoekers, beschouwde aandachtig het rugspieren-beweeg van elken hem passeerenden mensch, het gezwaai der armen, de forschheid der kuiten, het neerplanten der voeten.

Hij zou een kijkje nemen op de pasar, en daar moest hij iemand maar vragen, of hij niet voorloopig in huis kon worden opgenomen.

Het ging zoo niet langer, het ging niet: in die uitputtende koorts verder te loopen, zonder eenig vast doel, als een rondzwervende roover; het gaf zoo'n onzekere, droeve leegheid in zich, het zou zijn dood zijn.... Men kon immers geen stille vreugd hebben, er kon geen geluk zijn in het telkendag dwalen langs den weg, met altijd vreemde menschen, vreemde dingen om zich heen; het maakte alles zoo zielsdroevig.

Hij herinnerde zich nu, dat hij te Padangan elk plekje van zijn koeliekampong kende, hij wist waar de zonnestralen neervlakten op den aarden vloer in zijn huis; elken morgen zag hij naar het langs het dak klimmende laboe-plantje, dat te bloeien begon; hij wist de kale en volle gedeelten van zijn pagger, den vorm der steenen, die den vloer uitmaakten

van het stukje voorerf, het aantal der jonge toerieboompjes, de hoeken van den kampongweg. Daarnaar te zien, in de omgeving te zijn van die schijnbaar onnoozele, maar toch hem lief zijnde voorwerpen, dat was alles een genot, dat een rustige tevredenheid deed ontstaan, met een gevoel in je, om niets anders meer te verlangen, dan om zonder pijnende leedschokken altijd, altijd te mogen blijven in die weldadige kalmte van natuurintimiteit.

Uit die omgeving had men hem weggejaagd, maar hij kon alles wel terugvinden, al was het niet op Padangan, in de onvergeetlijke schoonheid van het bergen-omarmde dal. Als hij kon vinden een huis in een dessa, als waardoor hij gisteren geloopen had, nabij een koelte-aanbrengende rivier, in de schaduw van hooge ketapangboomen, dan zou hij misschien wel gewend raken aan deze geheel andere vreedzaamheid, die hem dan even lief zou kunnen worden als zijn klein, knussig erfje op Padangan, zijn jarenlang beheerd en bewoond eigendommetje, van hetwelk hij nu was weggedreven als een hond.

Het was onrechtvaardig, schreeuwend onrechtvaardig, dat men hem zonder eenige schadeloosstelling zijn huisje had ontnomen; waarom had men het hem gegeven dan toch; waarom had de groote heer van het perceel hem dan eerst jarenlang doen genieten van al de huiselijke gezelligheidjes, die zijn eenig levensgeluk hadden gevormd, om hem nu zoo plots, zoo ruw te plaatsen in het ongenietbaar wijde, het angstaanjagende-grootsche van de vreemde buitenwereld?

Bij Allah, hij had wraak moeten nemen, op dien ijzigkoud doenden blanda, die hem zoo wreed had behandeld. Wat had 't hem gegeven? Misschien was hij nog onrustiger, van schuld bewust, gaan ronddolen, achtervolgd door de politie, angstig, zenuwachtig dag en nacht, dat hij opgevat zou worden om het begaan van de zondige daad.

Neen, dan was 't maar beter, zooals nu; hij zou de zoo zeer verlangde huisintimiteit, het vredige van eigen, gezelliggemaakte omgeving wel terugvinden, als hij maar zocht, als hij maar moeite deed! Op de pasar zou hij op goed geluk iemand aanklampen, in wien hij zachtaardigheid vermoedde, en dan maar zonder zich te schamen, vragen, of hij kon opgenomen worden in diens huis. Hij zou zijn toestand blootleggen, hij moest eerst lang rust hebben, om te genezen van

zijn ziekte en dan kon hij als koelie gebruikt worden voor elk werk op veld en erf. Zoetjes aan zou hij dan wat geld overleggen, om een stukje sawah te koopen, eigen karbouwen, eigen huis en erf.

Er waren toch ook wel goede menschen, die hem zouden willen helpen, en nog gebruik konden maken van zijn kracht als werkman!!....

In die opmoedigende gedachten, maar dood-òp van het loopen in de felle dagwarmte, bereikte hij de dessa, waar de pasar stond, een verzameling van evenwijdige, open loodsjes, op vierkant plekje gronds.

Aan den hoek van den weg bevond zich de pasar, opgepropt met verkoopers en koopvrouwen, die zelfs op de warme straat hun waar hadden uitgestald onder uitgespannen, lappige zeiltjes van zakkengoed.

Bij een mooi-conisch opslankenden kanarieboom stond een dessahoofd in zijn uniform, een dun rotanstokje in de hand, sprekend in drukke bevelen en met gewichtig-doende gebaren tot dogcar-koetsiers, die bezoekers aan- en wegbrachten.

De rijtuigen warrelden dooreen, zweepjes klapten klesserig, fluitjes trillerden, paarden brieschten en hinnikten; uit de pasarloodsjes steeg een zenuwachtig gegons van stemmen op.

Het gewriemel van gezellig-druk dessaleven op pasardag had voor Simin een wondere bekoring, en vlak bij den loerah staand, gingen zijn oogen van links naar rechts, van de schenkende sorbetverkoopers naar de menschen, die in rijen aankwamen van over de groenlachende, zonbelichte, kleine aloon-aloon; stil aanschouwde hij de stumperige pikolpaardjes, de nijdig-rukkende dogcarpaarden, de kwetterende koopvrouwen langs den weg, de biedende koopsters. Sommigen van dezen leken hem de vrouwen te zijn van hadjies, hadden een kap van geelbebloemd katoen over het hoofd, deden voornaam met haar nette kleeren, haar schitterende ringen en kabajaknoopjesverzameling; anderen waren gewone dessavrouwen, viezig gekleed, met rafeligwegslierend haar, verplette of verwrongen kondé[1)], zweeterig vergoorde baadjes.

Mannen met kolossale vrachten brandhout zwoegden door

1) Haarwrong.

de drukte heen, kinderen wrongen zich door de warrelende menigte, achter onverschillige moeders....

Hij kwam door den ingang, over een bamboezen bruggetje tot midden in de passerhurrie, lummelde wat door de nauwe, propvolle stegen, moest telkens wijken voor de menschen, die, rechts en links kijkend, vooruitschuifelden, zonder naar hem op te zien.

Hij bezocht de afdeeling, waar bloemen verkocht werden, ordelijke verzamelingen van fleurigheidjes, uitgestald op tèmpèh's[1], soort bij soort gegroepeerd. Jonge koopvrouwen zaten bij de bonte bloemverzamelingen, van tijd tot tijd besprenkelend met water, druk verkoopend, sluitend haar waar in bundeltjes van pisangblad, die ze haastig afgaven aan de koopsters.

Een zoetig aroma geurde tot hem op, veroorzaakte een weeheid, die zich in hem verduidelijkte tot hongerig gevoel....

Hij kwam voorbij de groep saroeng- en kainverkoopers, de entjik's[2] met hun welriekende olieën en valsche diamantjes; hij bezag de uitstallinkjes van verschillende medicijnsoorten, waarachter oude vrouwtjes geduldig wachtten, mengend en schenkend in zwarte miniatuur-klapperdopjes; dan de vleesch-afdeeling, waar zwermen vliegen rondgonsden, zwartplekten op de lillig-kliemerige vleeschhompen, de manden vol visch, waarom heen vrouwen zich verdrongen, de kleurige snoeperijen....

Zigzaggend liepen de paden van het eene einde naar het andere einde der pasar, soms onder uitgespannen tentjes van fruitverkoopsters.

Hij hurkte neer bij een waronkje, at er wat, bestelde ook eenige glazen stroop met ijs, die hij achter elkaar leegdronk, en na zijn sober ontbijt, waarvoor hij zijn laatste centen had uitgegeven, voelde hij met groote angst in zich het oogenblik naderen, waarop hij moeite zou doen een tehuis te vinden.

Hij zag een man staan, bedaard kijkend naar de bewegingen van een katoentjesverkooper, die fleurige plakken bebloemd goed netjes op elkaar stapelde, hij wist, hoe die man rustig

1) Wan.
2) Maleiers.

stond buiten het woelig voortdringen van pasarbezoekers, en vermoedend, dat hij kalm met hem zou kunnen praten, week hij zenuwachtig rechts en links uit voor de komende menschen met pakjes, manden, bundeltjes naast zich en op het hoofd, sprong hij over een gootje, kwam bij den schikkenden en ordenenden katoentjesverkooper.

De man, die te kijken stond, boog zijn hoofd op, zag hem aan, spoog voor zich uit, en wilde gaan.

Simin hield hem tegen.

'Je kunt me misschien helpen, kang, ik ben ziek, moe.... kan ik vanavond bij je slapen?'

Hij sprak rad, met beving van zenuwachtige angst in zijn stem, omdat hij wist, dat de andere verwonderd zou zijn...

Met iets schuws, wantrouwends in zijn blik, oogde de man al vertrekkend, hem even na, en verdween dan tusschen de voortschuifelende menigte zonder hem een antwoord te hebben gegeven.

De katoentjes-verkooper had even zijn werk gestaakt, ging zitten op een matje, zijn beenen onder zich kruisend, als verlegen pulkend aan zijn knobbeligen toon....

Hij moet alles hebben zien en hooren gebeuren, dacht Simin, en met het schokkende gevoel van striemende smart in zich, zijn beenen als met lamheid geslagen, ging hij zitten op een richel van het trottoir.

Onverschilligheid kwam met plotselinge driestheid in hem op, en hoe men ook over hem denken zou, nu kon 't hem niets meer schelen.

'Woon je hier vlak bij?' vroeg hij den koopman met iets beslist-brutaals in zijn stem.

De koopman keek op, bedeesd, sloeg zijn oogen neer, streek zachtjes met zijn hand over een stuk katoen, om zich maar een houding te geven.

'Ja', antwoordde hij verlegen, 'even ten Zuiden van deze pasar'.

Simin keek hem aan, zich voelend den meerdere, beseffend, dat hij zou overwinnen, als hij brutaal bleef zijn.

'Heb je gehoord, wat ik den man vroeg, hij verwaardigde zich niet eens een antwoord te geven.'

'Inggih![1]'

1) Ja.

‘Ben je wel eens op Padangan geweest, het koffieperceel?’

‘Neen’.

‘Daar kom ik vandaan... ik heb geloopen van daar... voel me koortsig, ziek... Hoe kan een mensch ook loopen zoo ver!’

Een vrouw, slèndang over schouder, leege mand licht gedrukt tegen de zijde, kwam met een bont uitgedost meisje voor de uitstalling, hurkte neer, grabbelde haastig met lenige vingers in den katoenhoop, griste er een opgevouwen stuk uit, en vroeg hoeveel daarvan een el kostte.

Het meisje stond stil vlak bij de goot, buikje vooruit, de zwart-blinkende kraaltjesoogen in het wit-bepoederd gezichtje starend naar de moeder.

Zij stond vlak bij Simin, die met rustig genoegen keek naar de fijne, slanke voetjes, de dunne om-ringde enkeltjes, de goedkoope saroeng, die stijfjes neerplooide onder een strak gespannen borstlap, het helgroene baadje, de klein-knoedelige haarwrong met de zilveren miniatuur-haarspeld, haar lichtwiebelende oorbelletjes.

De vrouw relde met hooge, dreinerige stem, zocht en zocht tusschen den hoop katoen, ontvouwde de stukken, sloeg er op, aaide er over, rook er aan, en ging toen lang aan het bieden.

‘Kom hier, Nah!’ gebood ze streng, wenkend met haar hand.

Buikje vooruit, kwam het meisje naderbij, bleef verlegen staan, terwijl haar moeder lappen katoen over haar borstje uitspande om te zien of 't goed stond.

‘Nou, ik geef hier zeven cent voor, sprak ze, terwijl ze opstond.

Boten angsal!’[1)]

‘Eh! je bent erg duur, als je 't in de Chineesche kamp koopt, kan je het voor zes centen krijgen.... 't is toch maar heel gewoon katoen.... Vooruit! zeven en een halve cent, maar meer ook niet!’

‘Hoeveel el moet je hebben?’

‘Twee en een half.’

De koopman mat uit, met zekere bewegingen, gaf nog een toegiftje, knipte voorzichtig het stuk af, vouwde het op, gaf het haar, redderde toen haastig zijn katoentjes op, die door elkaar waren gegooid.

1) Je kunt het er niet voor krijgen.

De koopster haalde haar blauw baadje op, grabbelde en trok van onder haar buikband een toegeknoopte beurs te voorschijn, betaalde, smeet de lap katoen in de mand, en vertrok, het meisje met zich voortsleurend.

‘Verdien je nog al wat met den verkoop?’ vroeg Simin toen zij beiden weg waren.

‘Niet zoo heel veel!’

En na een korte pauze: ‘Je kunt over mijn hulp beschikken.... als je me maar voor eenigen tijd bij je laat wonen, ik weet niet, waar ik den nacht moet doorbrengen.... ik ben arm en ziek.... als ik verder moest loopen, zou ik dood neervallen.... Kom, je moet me maar helpen.... waarom ook niet!?.... je bent rijk, men kan het aan je zien.... je kunt 't best, als je maar wilt!’

‘'t Kan niet, kang, onmogelijk!’

‘Waarom niet?’ vroeg hij, met uitdaging in zijn stem.

‘Wees niet boos, kang, ik woon niet in eigen huis, maar bij Pak Wirio!’

‘Vraag hem dan, of hij er geen bezwaar tegen heeft, dat hij....’

‘'t Kan niet, kang, onmogelijk,’ viel de koopman dadelijk in de rede, ‘Pak Wirio is op reis, zijn vrouw alleen is thuis met negen kinderen.... ik ben bang om 't haar te vragen....’

Het liefst was hij maar dadelijk opgestaan, omdat een helsche drift door hem heen ziedde over de verlegen en toch gemeen-valsche maniertjes van den katoentjes-verkooper, die hem zoo beslist iets geweigerd had.

Maar hij bleef nog zitten, met woede in zich starend naar den man, tot wien hij pas gesproken had, en die nu weer als bedeesd zijn hoofd had gebogen.

Andere menschen kwamen aan, bevoelden en beroken de stukken goed, kochten wat en verdwenen weer. Rumoeriger werd het bij den koopman, die hem nu geheel negeerde en drukjes deed met het uitmeten van katoen, het in ontvangst nemen en wegbergen van geld.

Simin keek naar al die drukte met een langzaam in zich aanzwellende droefheid, totdat alles hem verveelde, totdat hij walgde van het hinderlijk-vroolijke passergejoel. Het drenzerige geschreeuw der koopvrouwen, het gekoer en gefluit

van de vogels, die verkocht werden in een afzonderlijke pasarafdeeling, het zeurige gekraak van draagstokken, het geschuifel van saroengs, de holdreunende stap van pasarmenschen, die steeds en steeds achter hem voortgingen in gestadigen stroom, het getinkel van muntstukken en alle geluiden met glazen en potten en bakken en blikken, dat alles roezemoezigde tot hem in één grooten wanklanken-chaos van ziekelijke walging. Tragelijk bracht hij zijn armen opwaarts, zijn ellebogen steunend op zijn knieën, zijn hoofd in zijn rondgeschulpte handen. Zoo keek hij met innige droefenis benedenwaarts, sloot zachtjes zijn oogen....

De drukke pasar met al de zich daarin voortbewegende en stilzittende koopende en verkoopende menschen leek hem iets onwerkelijks, iets, waarmee hij absoluut niet te maken had....

Dat was wel het groote contrast, dat geschapen was om hem te tarten met snijdende wreedheid: vóór hem en achter hem en ganschelijk om hem vroolijkte het gezonde, normale, rijke werk, zooals het zijn moest in het leven, en op het stumperige plekje, waar hij nu zat, was de ellende, als van zelf gekomen, verziekelijkt tot een koud-negeerbaar omstandigheidje, niet waard beschouwd te worden met eenige aandacht...

Als hij kon slapen, voor goed, hier op deze pasar, het zou een zoete wraak zijn tegen al de wreede menschen, die hem opzettelijk-onverschillig voorbijgingen, zonder te willen helpen....

Opstaand en zich omkeerend, voelde hij een stijf-stekerige pijn in zijn òprechtenden rug, en loodzwaar trok zijn been, toen hij het ophaalde.

Hij kwam terug in het pasargewoel, en als werktuigelijk toog hij mee, met den warrelenden menschenstroom, langs de zigzaggende paden.

In die hurrieachtige omgeving bleef hij tot 's middags, en hoewel hij besefte, dat het zenuwachtige gejaag, de menschenwoeling, de chaos van geluiden, de misselijke lauwing van stankjes en geurtjes dooreen hem hinderden tot wee wordens toe, toch bleef hij er intuitief treuzelen, zich vervelend.

Hij miste den moed om alleen te zijn met de mysterieuze stilte, die zich breidde over de grootschheid van open velden,

om zijn beangstigende ellende te weten in de eenzame, spotlachende natuur, waar hulp geheel was buitengesloten....

En daarom bleef hij.

Langs de paden slenterde hij voort, of als hij te moe was, ging hij zitten, nu eens aan den kant van den weg, dan weer op de bank van een warong, zonder er iets te gebruiken....

Hij had al meer personen aangeklampt om hulp; enkelen hadden hem ruw afgescheept, denkend, dat hij een bedelaar was; anderen hadden vriendelijk, maar beslist gezegd, dat ze hem niet konden helpen om dit of om dat; eenigen waren haastig doorgeloopen, zooals gedaan had de man bij de katoentjeskraam.

Toen had hij besloten met gelatenheid om geen moeite meer te doen, de dingen af te wachten, die komen zouden. De dag was nog zoo lang, er kon nog zooveel gebeuren, voordat de zon onderging.

Maar toen hij opeens bemerkte met plotselinge duidelijkheid, dat de markt leeger werd, het gegons van menschenstemmen kalmeerde, het geloop langs de zigzaggende paden vertraagde, de kooplui hun kramerijen inpakten, tentjes oprolden en wegborgen, koopvrouwen hem voorbijgingen met leege manden, en een stille, zware vermoeienis van afgeloopen dagtaak somberde langs de nu kale pasar-zitplaatsen, toen schokte een heftige angst door hem heen, de angst, die hem weer deed inzien, dat hij een droeven nacht tegemoet ging....

Hij bleef als een armzalig-eenzame voortstrompelen, niet wetend nog, wat hem te doen stond, met droefenis ziend naar het weggaan der laatste menschen....

Hij voelde de hevige koorts in zich opkomen, die hem ook gisteren had aangegrepen....

Zwijgend stonden de witte, vierkante, recht-oppe stijlen in de zwarte schemering, die zich van onder het dak benedenwaarts uitdoezelde; dunne en lange reepen zonlicht lijnden nog over de goten, onder de lage marquises; lapjes zeil zweefden op en neer, bewogen door den zacht aanblazenden avondwind; verlaten tafels en kisten plompten zwaarmassief in de aanduisterende schemering....

Een oude man kwam hem voorbij met een dunnen bezem

in de hand, bukte zich hier en daar neer, veegde krassend over de steenen, pakte dan hoopjes afval op tusschen zijn handen en wierp alles in de goot.

Simin liep hem achterna, klopte hem op den schouder, zag dan aan het rimpelige gezicht en de glazerige oogen, dat hij een oudje voor zich had.

'Kan ik van avond in je huis slapen.... ik ben ziek.... morgen ga ik dan verder.... Je vindt het toch goed?'

De man bracht zijn gezicht vooruit, wendde zich met één oor naar Simin's mond en keek zoo, dat zijn doofheid begrijpelijk was.

Hij herhaalde nu forscher hetgeen hij gezegd had.

Schor zaagde de stem van het oudje hem tegen: 'Heb geen huis, slaap altijd in de pasar... Inggih!'

De man bukte zich weer, greep aapachtig naar den bezem, dien hij had laten liggen, veegde weer voort, machinaal, langzaam, regelmatig.

Simin wendde zich om, trad uit het kil-duistere pasargebouw in de open lucht, waar hij intuitief dieper adem haalde.

Lichtblauw koepelde de hemel zich boven het egaal-groene pleintje; overal langs den weg, aan de aloon aloon zag hij in de huizen lichtjes flikkeren.

De bedoek dofdonderde met echoënde roffelslagen over de open ruimte en van uit de kleine misdjit galmde in lang uitgedreund neusgeluid de oproeping tot het avondgebed der Moslims.

Hadjies wandelden in groepjes over de grasvlakte; van alle kanten kwamen vrome menschen aanzetten, verdwenen in de donkerte van het misdjit-gebouw.

Op den weg was het heel stil en eenzaam nu....

Boven de lichte atap-daken der woningen, die zich rijden langs het plein, massiefden de boomen tot kartelige bladermassa's; de waringin midden op het veld breidde zijn takken breed uit, als in zegenend gebaar, over inktzwarte schaduwvlek.

Avond kilde neer over de dessa; het groen der boomen versomberde tot inktzwart en in de omringende duisterheid bleef alleen de aloon-aloon als een stil, egaal vierkant, zich aanvleiend tegen de verlichte huisjes....

Hij strompelde voort, overstelpt door droefenis, met een neiging om stil te huilen over zijn ziekte en ellende. De adem benauwde hem in zijn breed uithijgende borst; zijn beenen, stram, koortsachtig gloeiend, tilden zich met loome, laatste kracht op; over zijn lichaam felde een droge koortshitte, zijn oogen, waterig, voelden soms aan als diep in het gezicht gezonken kooltjes vuur, en soms moest hij even stil houden, omdat het duizelde in zijn hoofd. Zijn gedachten waren vervaagd tot zwaar, ziekelijk gedroom, want nu en dan betrapte hij zich op het feit, dat hij een eindje was gevorderd, zonder dat hij het zelf wist....

Onder de schaduwspreidende kanarie's aan de kanten van den weg liep hij voort, komend langs toeë woningen, waarachter hij door wandreten gezelligjes licht zag branden.

Hij liep voorbij een gardoehuisje, hoorde niet, dat men hem het werda! toeriep, ging voort, met een overspannenzenuwachtig besef in zich, dat hij voort moest, al maar voort....

Op den open weg, buiten de dessa komend, schrok hij stil, keek rondom zich, naar de bleekblauwe tint van maneschijn, die gevleid lag over de stille velden. Voor hem uit breed-streepte de weg recht en blank uit; in de donkere sloten scheen het maanlicht neergedroppeld tusschen de ragebollige onkruid-dichtheid, en over de zwijgende sawahs doezelde het uit tot een droom van bleeken phosphorglans tot waar de ijle kruinen van conische toerèn-boompjes een bedekkenden sluier vormden. Voor zijn oogen vervlekte het maanlicht, dat rustig neergestraald was overal, tot vage, blauwe plasjes van mysterieuze, zachte gloeiïng....

Strompelend naar den kant van den weg viel hij neer, zijn hoofd achterover gesmakt, zoodat zijn hoofddoek slangelend neerschuifelde in een diepen goot. Zoo bleef hij liggen, bewusteloos, zijn mond vochtig van dik speeksel, zijn armen wijd uitgespreid, zijn beenen moeilijk gekromd....

Hij opende de oogen weer na een tijdje, staarde in wanhoop op naar de strakke lucht, naar de dichte spikkeling van sterren, naar den witten metaalgloed van de ronde maanschijf.

Zich weer opkrabbelend, leunde hij hijgend tegen een boom, voelde den stekeligen stam tegen zijn rug pijnen,

verschikte zich, bleef staan een poosje, totdat hij zich ietwat sterker voelde, toog weer voort, werktuigelijk.... De weg, omzwenkend met een ronden draai, liep uit op den hoogen dijk van een groote rivier. De grasbegroeide helling kroop hij op, totdat hij kwam op het jaagpad, dat zich ver weg lintte tusschen donkerende groenheid.

Hij liet zich afschuiven langs de helling, totdat hij met zijn voeten terecht kwam op het benedenste weggetje, waarop het rivierwater met sypelende golfjes speelde. Toen zakte hij van zelf verder neer, zijn hoofd even hooger dan zijn lichaam, weggedoken in de wollige zachtheid van het koele dijkgras....

Zijn oogen geopend, staarde hij als van zelf op het maanlichte panorama, dat zich voordeed in zijn wegstervende gedachten als een rustig, lachend vizioen van een blanke reinheid.

Over het stroomende water blonk een wit-metalige schijn met bevende vlekjes.

Maanlicht trilde vlak bij hem uit tot een streeperige vlakte als een zenuwachtige brand van helle gloedjes, verderop een dichte evenwijdige warreling van golfstreepjes, dichterbij groote, dikke lichtkwabben, zich verwijdend naar hem toe tot phosphoresceerende plasjes.

Vlak bij zijn voeten bobbelde en speelde het grootste belichtingsvlak in deining op en neer, het water opglimmend tegen den nattig-zanderigen oever, waar het pruttelend opkroop, zich terugtrok, samenhuppelde met aantrillende golfjes in zenuwachtig gespeel.

Op het water ver weg bewoog zich een stip van een prauw, die langzaam-aan vergrootte tot een zwarten, massieven klomp. Scherp stak het dek af met den hoek van de tegen elkaar oploopende hutdakjes, toen het vaartuig draaiend, kwam in de wazige witheid van egaal-belichten stroom.

Naderbij kwam het, heel rustig en langzaam met heen-en-weer-gewiek van het lange roer, dat telkens een levende stippellijn van watergedruppel met zich optrok. Tegen de maanlichtheid van de strakke lucht silhouetteerden de lenigmagere figuurtjes van prauwvoerders.

Afdrijvend met den stroom bewoog het vaartuig in zenuwachtige trilling de groenig donkere weerspiegeling van het

dreigend-massieve geboomte, als zwarte, groote gedaanten zwaar drukkend op den lichten grasdijk aan den overkant.

Heen en weer schokte de lichtstreep, die breed-lintte over het water, en de prauw gleed als een mysterieuze reuzenvogel weg, met pruttelend geplas van waterdroppelen, die telkens neervielen van het heen en weer wiekende roer.

Zachter werd het glijdings-geruisch van het vaartuig, nu het wegdreef naar den overkant, onder de zwaar-omhullende, breed-uitvlakkende schaduwen van oeverboomen, en het stipte zich weer ver weg tegen de witheid van de maanbelichte rivier, die daar wazig omgrensd leek door teere, blauwige boomgroepen...

Hij lag nog altijd neer aan de helling van den dijk, niet wetend meer, wat hem gebeuren zou. Alleen, in zijn laatste vlaagjes van bewustzijn, aangegrepen door een snelle, maar weldadige koortsafmatting, die een vredige berusting over hem deed neerkomen, had hij gezien de over het blank belichte water aanzwevende prauw, had hij met zachte schokjes zijn hoofd meegewend, starend met open oogen naar de massieve figuur, die stil voorbijkwam.

Hij vermoedde vaag, dat het een prauw moest zijn, maar in zijn gedachte verwaasde het beeld tot een bovennatuurlijk, wenkend wezen, dat lachend zich haastte naar verre oorden, lachend hem scheen toe te roepen, lachend verdween achter de blauwige doezelingen van verre boomen....

Zijn hoofd zakte opeens terug naar een anderen kant met een fellen schok, en even, heel even, schrikte hij op, voelend in zich de snelle verslapping van zijn kracht, zonder meer bevreesd te zijn voor het naderende einde....

Hij zag weer....

Vlak bij de spiegelwitte uitschemering van het water, dat zich traag bewoog, als in ontroering, zag hij de zwarte ribbing van een bamboezen vlot en daarop glom een vuur, waaruit ijle vlokjes rook langzaam opdroomden. Hij hoorde een pantoen van heel ver, doffe, galmende klanken van een lied, dat hem soezerig nog denken deed aan de vreedzaamheid van zijn vroegere verblijfplaats. In de sombere boomen aan den oever zag hij de bergen van Padangan, die zwijgend stonden met hoogoppe kruinen in maanlichte lucht, in omzwenkende rijen langs het dal.

In het wazige vlak van den verren stroom zag hij in zijn verzwakkend gedroom het liefelijke dal, waartegen de zwarte koffietuincomplexen van Padangan geschaard stonden tot stille, dichte bosschen.

Het heele panorama met de blank-blauwige verten scheen voor hem op te zweven ten hemel in lach van zoete vreedzaamheid en geluk....

Het geboomte verdoezelde, smolt weg in licht, werd één met de uitplattende vlakte en met de bespikkelde lucht tot een apotheose van weeken gloed....

Hij onderscheidde niet meer....

Langs de helling lag hij heel gemakkelijk, een tipje van zijn buis gehaakt aan de scherpte van een bosje droge grashalmen, zijn handen recht langs zijn zijden, zijn hoofd zacht geleund tegen den dijk.

Naast hem lag een kain, een klompje goed, lichtelijk gedragen door stijve grassprieten.

Zijn oogen waren heel, heel rustig gesloten, zijn voorhoofd met de ingezonken slapen, glom blauwig-bleek in het maanlicht, om zijn mond kilden zielloos diepe groeven, neerlijnend van den knodsigen neus....

Over den doode streek koele nachtwind, aangewaaid uit de stil verlichte verten, spelerig bewegend de grashalmpjes, die fluisterend ruischten om hem heen....

Een man klompte bedaard over het jaagpad, langs de glimmerlichte rivier, zijn saroeng opgetrokken over zijn schouders tot een zak, waarin zijn armen kruiselings rustten.

Slaperig, beverig van nachtkou, liep hij voort, stil-schrikkend bij de plek, waar hij een menschelijk lichaam weggedoken zag in het dijkgras.

Hij mompelde iets, denkend aan een groot dier, dat er stil te loeren lag, naderde toen voetje voor voetje, hoofd vooruitgestoken met iets angstigs, nieuwsgierigs, ontdekte toen de lijkbleekheid en het wezenlooze op het menschelijke gezicht.

Omkeerend, ging hij haastig terug, zenuwachtig-bevreesd voor het kille, lugubre, dat hij pas had aanschouwd en hem bijbleef.

Er moest iets gebeurd zijn, een moord misschien!..... Zijn gang verhaastte zich tot een gejaagde vlucht, zijn passen werden onzeker, zijn beenen trilden onvast; soms, als hij kwam aan de smalste gedeelten van het pad, dat poovertjes lintte tusschen de forsche helling van den grooten dijk en den breeden waterplas van trillende lichtleving, dan balanceerde hij voort met lenig gebuig van bovenlijf. Hij kende het pad bijna van buiten, hij was er al meer dan honderd keeren overgegaan en in gewone omstandigheden zou hij daar zonder eenige duizeling geloopen hebben als over vlakken grond. Nu was 't, alsof de dijk op hem neer zou vallen en de rivier hem aantrok....

Hij vluchtte, met een impuls in zich om zoo te loopen, dat niemand vrees kon zien in zijn zenuwachtige bewegingen.

Er moest een moord gebeurd zijn, zeker bij het vallen van den avond!....

De man, dien hij daar gezien had, gemakkelijk-liggend in het gras, met zijn bleek, expressieloos gezicht, zou daar zeker een bad hebben willen nemen voor het doen van zijn namiddaggebed, was overvallen door een bende, gepord, beroofd... Zoo was hij daar neergevallen... Misschien waren de roovers in zijn nabijheid nog!....

Hij keek om zich heen, bedaarde door het plotseling in zich voelen van de vreedzame nachtstilte, die alom rustigde over het maanbeschenen riviergezicht....

Hij had geen bloed gezien, op het gezicht van den doode niet, op zijn kleeren niet, op het gras niet....

Maar het ergste van alles vond hij, dat hij kans liep, om, gesteld dat de man wonden had, als de moordenaar te worden aangezien.

Zou hij 't daarom maar verzwijgen, doen, alsof hij niets gezien had, laten liggen dien man, die toch al dood was en morgen wel gevonden zou worden, en dan zelf slapen, kalmpjes, den ganschen nacht door?

Hij begreep, dat hij niet zou kunnen slapen, al perste hij ook de oogleden op elkaar, omdat hij steeds zien zou in zijn gedachten het kille, blauwig-bleeke gezicht van den doode.

Hij ging het rapporteeren aan het dessahoofd....

Menschen werden opgeroepen om een baar te dragen, anderen om flambouwen vast te houden.

Zij namen den doode voorzichtig op, legden hem op de baar, gooiden een kleed over hem heen, droegen hem dan naar het huis van den assistent-wedono.

De dragers zetten de baar neer voor de tot kantoor ingerichte loods, waar bij het roodachtige licht van een ouderwetsche petroleumlamp de ambtenaar en zijn schrijver zaten te werken, de een aan een tafel, de ander aan een lage bank.

De loerah hurkte vooruit, maakte de sembah[1].

'Noewoen'[2] riep hij uit met bedaarde basstem.

De schrijver zag op, de assistent wedono wendde zich om; beiden kwamen nader bij het zien van de overdekte baar, waarop onder de soepele deken het relief van een menschelijk lichaam zich afteekende.

'Wat is er?'

'Een doode, heer! Gevonden aan den kant van de kali!'

'Vermoord?'

'Dat weet ik niet, heer!'

'Heeft hij wonden op zijn lijf?'

'Ik heb het nog niet ouderzocht.'

'Gooi weg, dat kleed!'

De dragers, die gehurkt zaten om de baar, richtten zich op, langzaam, en trokken de deken weg....

'Kom wat nader met jullie fakkels!'

De assistent wedono, die zich te midden van het lijdzaam wachtende groepje de hoog-voorname voelde, sprak met barschbevelende stem, en deed kranigjes-onverschillig, als toonend, dat hij de eenige was, die in deze bijzondere, niet alledaagsche, misschien hoogstmoeilijke zaak nu te beslissen had.

In het huis van den Inlandschen ambtenaar werd een deur opengetrokken, een slonzig-omhaard hoofd van een Inlandsche vrouw, die blijkbaar pas was opgestaan en nu nieuwsgierig een kijkje kwam nemen, verscheen....

'Wat is dat Wirio? Een ongeluk toch niet?'

'Neen, ga maar slapen, een man is dood, meer niet!'

De deur viel met een zachten bons weer dicht.

Het inlandsche hoofd nam met gewild-bedaarde en voor-

1) Groet.
2) Ik vraag verlof (om te spreken).

naam-breede gebaren zijn bril uit zijn zak, zette dien op, en keek toen over het stijf uitgestrekte lichaam, dat roerloos neerlag over het harde bamboe van de baar, op het gezicht, dat hij nog niet lang geleden had gezien en nu niet herkende.

Hij trok het buis open, bezag, bevoelde, zwijgend; achter zich den jongen schrijver, die vreesachtig-nieuwsgierig den durf gadesloeg, waarmee zijn chef het koude lijf van den doode behandelde...

‘Kom hier, loerah!’

De loerah hurkte naast het onderdistrictshoofd neer.

‘Laat hem op zijn buik liggen!’

De loerah beval fluisterend iets; de Inlanders stonden weer op, tilden het lijk op, keerden het om.

Aan den rug was ook geen bloed te zien; de assistent wedono scheen tevreden.

‘'t Is genoeg, leg hem maar weer goed!’

Zij tilden weer, legden het lichaam neer in de vorige houding, gingen toen weer neerhurken, zwijgend wachtend op een bevel.

‘Zou het cholera geweest zijn?’ vroeg de assistent wedono.

‘Ik denk 't niet heer; dan zou zijn gezicht anders zijn geweest; hij moet van koorts of vermoeienis gestorven zijn; misschien is hij een reiziger, die van een andere streek hierheen werk kwam zoeken....’

‘Eh, heb je patjoel's loerah?’

‘Boten!’[1)]

‘Hier!.... Neem er eenige van mee!’

Hij liep naar een rommelig hoekje van zijn kantoor, van waar hij tusschen twee ongepolitoerde, scheefgezakte rakken vol gore papierbundels eenige patjoels uit een roestigen ijzerhoop te voorschijn haalde.

‘Djoeroetoelis!’

‘Dalem!’[2)]

‘Maak morgen een concept-procesverbaal op, dat je eerst mij moet laten lezen en dan in duplo moet overschrijven. Begrepen!?’

‘Inggih!’[3)]

1) Neen!
2) Wat blieft u?
3) Ja.

‘Je schrijft doodeenvoudig, dat door den loerah van Ngertjo een onbekende persoon dood aan den kant van de kali Rawan gevonden is en dat wij beiden het lijk onderzocht hebben. En verder: dat wij bevonden hebben, dat het geen wonden heeft en ook niet aan cholera is gestorven. Het concept deponeeren in bundel 13; het origineel en duplicaat zenden aan den wedono! Begrepen?’

‘Inggih, sampoen![1)]

De assistent-wedono nam den bril van zijn neus, stopte dien met een air van gewichtigheid in den bovenzak van zijn zwarte jas.

‘Je kunt nou wel naar huis gaan!.... En jij, loerah, laat dien man nou maar begraven op de begraafplaats van Plandi.... Morgen de patjoels terugbrengen.... Heb je nog iets te zeggen?’

‘Neen, heer!....’

‘Nou, ga maar!’

Door een dunne, blikken pijp blies hij de kantoorlamp uit, schoof zijn hoofddoek achterover, streek zich met zijn hand over zijn gezicht, als om de ernstige plooi van ambtenaar daarop na zwaar dagwerk weg te strijken.

Bedaard stapte hij langs het achtererf zijn huis binnen....

Over den maanlichten weg, die zich op de opene gedeelten tusschen de slapende vlakten van blinkend veld, zilverwit kleurde, ging de stoet, omplekt door rossige, voortspelende weerschijntjes van flakkerend toortsvuur.

Ver achter de dragers schuifelde de jonge schrijver voort, een sombere, verlaten figuur in den mysterieuzen nacht....

In de gewijde stilte, die alom geheimzinnigde, in de vredige rust van het zacht blinkende landschap toog de stoet voort, droeg men den doode naar zijn laatste rustplaats.....

Djombang.

J.E. JASPER.

1) Ja, ik heb 't begrepen.

Professor Treub's Marx.

M.W.F. Treub, Het wijsgeerig-economisch stelsel van Karl Marx. Eene critische studie. Amsterdam en Haarlem. 2 Deelen.

Soms bekruipt mij de lust de maatschappij, de menschheid toch wel degelijk voor een organisme te houden, geheel analoog aan een individueel mensch, nu vooral nog 't meest gelijkend op een jong mensch.

Al de teleurstellingen, die het filosofisch streven van de vorige eeuwen haar brachten, maakten haar niet wijzer, niet eens duurzaam moe. Weer is de kalme periode van resignatie, van positieven arbeid voorbij; weer is de begeerige droomer met nieuwe kracht opgesprongen en grijpt hij met zijn zwakke handjes naar het essentieel onbereikbare. Na allerlei wilde grepen en sprongen zal weer de teleurstelling volgen, die dan misschien wat langer zal duren. Maar ook die moeheid zal voorbij gaan. In iedere periode zijn sommige geesten geheel in overeenstemming met hare tendentie en die blijven daarin voortgaan, anderer aanleg en bizondere lotgevallen bestemmen hen tot profeten of adepten van de nieuwe opvatting. In iedere periode ontmoeten elkaar de aanhangers die van de vorige nog overbleven, hare eigene mannen en de verkondigers van de volgende. De drie groepen zijn altijd gezamenlijk aanwezig. De oudste het talrijkst, de aktueele het sterkst, de nieuwe het bedrijvigst. Zij, die het meest vervuld zijn van de heerschende gedachte van hun groep, zij kunnen zich niet begrijpen, dat de formule hunner voorgangers ooit niet onzinnig was, en nog veel minder, dat hunne eigene oplossing even onzinnig zal wezen in de oogen hunner opvolgers.

Zoo wordt de sociologische stelling bewaarheid, dat het geheel denkt in de individuen. Maar toch: de individueele

aard werkt mede; hij bepaalt mede, met vele sociale omstandigheden, de groep, waartoe ieder behooren zal. De wereldbeschouwing is mede afhankelijk van het aangeboren karakter. De hoofdovertuiging van iedere wereldbeschouwing, dat zij is eene noodzakelijke conclusie uit al de bekende feiten, is juist, zoo men toegeeft, dat die conclusie subjectief is: de wereld gezien door een karakter, dat de vrucht is van aanleg en levensgeschiedenis!

De feiten der werkelijkheid zijn zoo vele, dat iedere overtuiging argumenten in hen kan vinden. Ieder karakter ziet maar eenige feiten vol verlicht, en welke dat zijn hangt al van het karakter af.

De diepte, de duur en de verheffingshoogte dier overtuigingsgolven zijn zeer verschillend.

Het materialisme en het positivisme zijn nu weer eens overwonnen. Zij imponeeren niet meer, men ziet in hen niet meer het nieuwste. Zij konden eens geestdrift verwekken, vooral omdat zij bevrijding brachten; bevrijding van het vorige, het oude, omdat zij nieuw waren. Bevrijding is altijd vervanging van het verouderde, vermoeiende, drukkende door - wat anders. Het opofferingslustig, strijdbaar gemoed voelt geen drang meer voor hun openbaring zich te wagen. Zij gelden als oud en kaal en koud, en men vat niet meer, hoe zij eens geestdrift opwekten, hoe men hen verkoos boven de liefelijkste illusiën. Nog zoo kort geleden, was het socialisme fier, dat het hen onvoorwaardelijk aanhing, brutaler, opener dan eenige andere partij, het vond in hen een waarborg van wetenschappelijkheid en een hulpmiddel bij de propaganda. En nu! Zij die niet het oude woord van den meester handhaven willen, die de leer willen wijzigen naar de nieuwe behoeften, zij laten òf het materialisme varen en verruilen het voor een Neo-Kantianisme, ruim en elastisch, óf zij verfijnen het materialisme ten minste een beetje.[1)] Het naïve materialisme wordt door alle respectabele lieden geschuwd als verarmde familie. Alsof niet alle filosofie naïef was en moet zijn!

Treub schildert Marx's filosofischen oorsprong met niet enge kennis van zaken. Dat die kennis voor een groot deel wat tweedehandsch is, moet hem geheel vergeven worden: non omnes omnia. Marx was materialist, een volger van

Feuerbach's metaphysica, zij het dan min of meer naïef. Treub toont dit zeer duidelijk en grondig aan (p. 87 volg.). Hij veroordeelt tevens dat materialisme. Hij verwijt het 'geen tipje van den sluier die de verhouding van het denken en het zijn omgeeft, op te lichten' (p. 91). Is dit verwijt wel billijk? of liever kan men het niet met volkomen het zelfde recht aan alle metaphysische stelsels doen? Geven de spiritualistische of de monistische formules meer? of verschillen zij alleen in woorden? Zal ook oneindig vermeerderde ervaring omtrent parallelismen tusschen geest en stof ons ooit iets meer leeren omtrent hunne innerlijke verhouding, hoe zij nu op elkaar inwerken, of en hoe het eene eens werd uit het andere?[2)] Is het panpsychisme wel eene bevredigende oplossing?[3)] Ik geloof het niet. Ons kenvermogen is heel niet ingericht op het beantwoorden van zulke vragen. Uit niets blijkt, dat het geschikt is ze op te lossen. Zeker niet uit de geschiedenis der naïve antwoorden tot dusver gegeven. De laatste ontdekkingen der natuurwetenschappen schijnen mij in geen enkel opzicht in staat om als nieuwe bijdrage te dienen. De nog altijd poovere resultaten van psychologie en psychiatrie bevatten ook wel geene nieuwe lichtbron van zoo groote kracht als hier noodig is. Zal het nieuwe systeem, in den geest des tijds geschreven, meer kunnen bevatten dan een logisch slimheidje en een feitje of wat meer ter verbetering van de voorgangers? Zullen die de schommelbeweging van links naar rechts, van rechts naar links doen veranderen in eene strak voorwaartsche? Ik twijfel, maar professor Treub klaarblijkelijk niet. Hij is een man van zijn tijd, die weer aandurft het hopelooze werk.

Wij zullen nog zien, hoe bij Treub, evenals in den tegenwoordigen tijd in 't algemeen, die moed tegenover het onmogelijke: de metaphysica, gepaard gaat met zekeren schroom tegenover het toch wel eenvoudigere: het vinden van sociale wetten. In de vorige periode was de stemming juist omgekeerd. Het periodieke en het subjectieve van zulke verschijnselen komt hierin weer treffend uit. Zij behooren alle tot de uitingen van de moeheid, wier werking in de wisselingen van mode en kunstsmaak ook zoo duidelijk te bespeuren zijn. De wetten van ons geestelijk leven stempelen nu eenmaal al zijn produkten, wij ontsnappen hun nooit.

Marx was dan materialist. Treub betoogt zeer terecht, dat die filosofie direkten en grooten invloed had op zijne sociologische denkbeelden, op zijne geheele verdere theorie.[4)] Zoo zal, wij zullen het bemerken, Treub's meer spiritualistische wijsbegeerte afkleuren op zijne sociale beschouwingen en conclusien. En zoo bij ieder. Is dit geen groot gevaar?

Treub waarschuwt er niet tegen. Toch is dit dringend noodig. Ik weet zeer goed, dat onvermijdelijk de wereldbeschouwing van den vorscher invloed zal hebben op zijn onderzoek. De ernstigste oefening in wetenschappelijk denken, de strengste methode, de meest objectieve 'tournure d' esprit' zullen dit gevaar nooit geheel afweren. Maar laat dien invloed dan toch nooit meer dan ongewild, toevallig, indirekt zijn! Hij was bij Marx veel meer, expres gewild, bewust en goedgekeurd, en hij dreigt dit nu ook bij anderen te worden. Men acht het geen plicht er tegen te waken, men neemt er geen maatregelen tegen. De subjectieve fout in waarneming en redeneering wordt vereerd, niet geëlimineerd. Vooral het mystisch optimisme van onzen tijd, dat nog in opkomst is, bevat groote gevaren in zich voor alle onderzoek en meer dan voor eenig ander voor de sociale wetenschap. Het mysticisme strijdt tegen *alle* vorschen, het optimisme heft den drang tot sociale studie grootendeels op: de ideale toekomst komt zoo gauw, wie studeert een paar uur voor het millennium? Anderdeels doet het optimisme alle kracht wijden aan praktischen arbeid, waarvan het duurzaam succes van te voren als zeker wordt beschouwd, grondig voorbereidend onderzoek is dus weer onnoodig. Het gevaar van mysticisme en optimisme is des te grooter, daar zij listig beginnen met het gezag van de voogden, wetenschap en gezond verstand, te ondergraven. Grijpt de neovitalistische infectie, moeheidsymptoom, om zich, dan is tijdelijke stilstand van het biologisch onderzoek eveneens onvermijdelijk. Waarom met moeite oorzaken zoeken, als eene verwijzing naar het doel als verklaring kan gelden? De natuurfilosofie en de zuivere woordoplossingen zijn dan dra te verwachten.

Gelijksoortige vijanden bedreigen de sociale wetenschap met gelijke gevaren. En och, zij is nog zoo jong, zoo zwak, zoo geneigd tot alle dwaasheden der jeugd! Gelukkig voor haar en voor alle onderzoek, dat er altijd niet op de

modemuziek gestemde geesten overblijven. Die van gisteren en die van morgen! Zoo is eene zekere voortzetting van het positieve onderzoek wel gewaarborgd.

Zou de uitkomst niet bewezen hebben, dat die geest van gisteren, die van het geresigneerd positivisme, voor het verrichten van wetenschappelijken arbeid wel de allergunstigste is? Zeker heeft de wetenschap onder dit teeken de grootste overwinningen behaald. Misschien hangen zij niet essentieel samen, maar zal het onder andere vlag even goed gaan? Er bestaat een goede kans, dat de wetenschappelijke werkzaamheid telkens weer die voor haar zoo gunstige stemming zal kweeken en onderhouden. Alle polemiek in den laatsten tijd gevoerd heeft nog niet waarschijnlijk gemaakt, dat het Katholicisme de ware atmosfeer is voor oorspronkelijk vorschwerk.[5)] Hoe natuurlijk ook, dat in ééne stemming niet alle gedragingen tieren, maar dat iedere soort van actie haar eigen gevoels- en gedachtensfeer eischt en kweekt.

Maar toch, het wetenschappelijk werk heeft zijn bizondere hygiëne, die zijn gezond leven mogelijk maakt, ook waar de omgeving wat gevaarlijk is. Die hygiene heet de methode van onderzoek. Zoo zij waarlijk goed is en voortdurend volledig wordt toegepast, kunnen ook de dwaaste denkbeelden het onderzoekingswerk niet veel schaden. En omgekeerd: de stemming voor dezen arbeid het meest geschikt, de voor hem geheel aangelegde geesten brengen louter dwaasheden voort, waar de methode verkeerd is of de goede niet trouw wordt aangewend. Geen wonder. De methode is de weg om tot resultaten te komen, de manier van feitelijk doen en laten om die zoo goed en zoo gauw mogelijk op het betreffende gebied te verkrijgen, de leefregel der wetenschap!

Treub zegt, dunkt mij, niet genoeg over Marx's methode van onderzoek. Waardoor wordt zij gekarakteriseerd?

Nu juist niet door deugden. Zij is geheel deductief, deductief met geniale subtiliteit, daardoor des te gevaarlijker. De feiten geven hem wel zeer treffende illustratiën, vooral in het eerste deel van ‘Das Kapital’, maar tot methodische inductie komt hij nergens. Eigenlijk is dit dé groote fout. Is het niet meer dan erg, behelst het geen vonnis voor theorie, boek en methode, dat men het verband tusschen deel I en III van ‘Das Kapital’ zoeken moet; dat sommige

aanhangers in het heele werk de studie van eene abstracte, gefingeerde maatschappij meenen te zien,[6] en anderen die van onze kapitalistische organisatie er uit lezen? Naar mijne meening geven de historische overzichten en de vele statistische en actueele mededeelingen, die van het eerste deel wel het beste uitmaken, aan de tweede interpretatie gelijk. Wie zich afvraagt: hoe is het te verklaren, dat een zoo buitengewoon begaafde geest als die van Marx tot *wetenschappelijk* zoo magere resultaten kwam? zal zich moeten antwoorden: door zijn verkeerd uitgangspunt (het materialisme), door het overwicht van zijn gemoedsneigingen (eenzijdige sympathieën, revolutionnaire passie), maar vooral door het uitsluitend aanwenden van de op dit gebied bizonder gevaarlijke methode der deductie, der logische redeneering uitgaande van aangenomen begrippen, niet opbouwend uit de feiten. Het zou hier wat ver voeren het betoog te herhalen, dat de jonge sociale wetenschap met nog zoo weinige geheel zekere resultaten en met zoo uiterst ingewikkelde verschijnselen tot probleem goed doet voorloopig, voor langen tijd, de feiten geen oogenblik uit het oog te verliezen, op hun trouwe stevigheid te steunen. De juiste methoden der sociale wetenschap, der Sociologie, zijn de vergelijking, de inductie, het generaliseeren uit de feiten en alleen voor zoover de feiten toelaten, natuurlijk met hulp van abstractie, deductie en hypothesen.[7]

De onvoorwaardelijk trouwe toepassing dier positieve methoden gevoegd bij het heldere inzicht, dat de abstractie alleen een hulpmiddel mag wezen, zou voor Marx ook een schild geweest zijn tegen zijn gevaarlijke, onwetenschappelijke neigingen. Het spreekt van zelf dat dit niet kon zijn, Marx ware dan Marx niet geweest. Zijn machtig wenschleven liet die stille, eerbiedige overgave aan de feiten niet toe. De van Hegel ontleende omslagtheorie diende zijne revolutionnaire neiging veel beter, anders had hij die dwaasheid wel losgelaten tegelijk met Hegel's idealisme (Tr. I:103). Het Hegelsche logicisme was Marx wel congeniaal, het driesprongetje (these, antithese, synthese) gaf een rechtvaardiging aan de revolutionnaire neiging, die diep in zijn temperament lag.

Een enkel woord nog over die omslag-theorie of het driesprongetje. Professor Treub herinnert ons (I: 32) aan Hegel's eigen waarschuwing, van die dialectiek geen goochelspel te

maken, geene overbodige wel eene vergeefsche waarschuwing. De verleiding was te groot. Wat kan de dialectiek ooit anders wezen dan goochelspel? Welke waarheid, welk feit is ooit door haar ontdekt? Zij kan dus op zijn best eene soort van logische muziek opleveren, die aandoeningen geeft, geen kennis.[8)] Bij het onderzoek der werkelijkheid zal wel niemand den 'omslag' als methode, als beste manier van vorschen aanbevelen, gelijkwaardig aan vergelijking of experiment. Het kan eene manier zijn om onze verkregen kennis te rangschikken of omteschudden, niet eene om nieuwe te verkrijgen, kaleidoscoop, niet microscoop.

Het eenig goede, dat Marx aan Hegel ontleende, was de overtuiging der onafgebroken ontwikkeling, der eindelooze verwording. Trouwens de heele negentiende eeuw omhelsde dat groote denkbeeld der evolutie, hoe verschillend dan ook opgevat. Maar Marx bleef dat denkbeeld niet trouw. Hij paste den 'omslag' niet toe op het aanstaande communisme, dat toch ook in zijn antithese zal moeten verdwijnen, misschien zelfs spoedig, want waarom zou het zooveel langer duren dan het kapitalisme, dat in de meeste europeesche maatschappijen nog geen eeuw bestaat?[9)] Marx was dan in strijd met zijne evolutie-theorie, maar gesteund door de omslagleer, door en door revolutionnair. Hij geloofde niet alleen in de komst van de groote sociale revolutie, maar hij wilde haar ook. Hij meende, dat alleen door die revolutie de toekomstmaatschappij kon ontstaan met hare opheffing van den klassenstrijd. Ik weet heel goed, dat zijne weinige groote uitspraken over het historisch materialisme geheel anders luiden[10)], maar hij hield zich niet aan hen. De politieke actie, anders een secundair verschijnsel voor hem, zou op den grooten dag op eens de primaire oeconomische drijfkracht van richting doen veranderen. Een echte omslag! Zoo gaat het, wanneer het onderzoek niet uitgaat van de feiten, maar een pleidooi is voor lievelingsdenkbeelden.

Ware Marx waarachtig evolutionnair gezind geweest en had hij zijn volgers van de waarheid der evolutie op ieder en dus ook op sociaal gebied kunnen doordringen, dan zouden zij evenmin als hij de kapitalistische periode ooit gehaat hebben. De nieuwe periode kan immers eerst aanbreken als de productieve krachten der vorige haar geheel voor-

bereid hebben, het kapitalisme en de grootindustrie zijn dus de wegbereiders van de nieuwe orde, hoe kan de socialist hen dan haten, hun vertegenwoordigers verachten, zooals zij zoozeer en luidruchtig doen? Omdat zij, evenmin als de man bij wien zij zweren, ooit waarachtige evolutionnisten zijn geweest! Want het is belachelijk een noodzakelijken overgang tot het ideaal te haten en te verachten.

Marx behoorde, naar methode en uitgangspunt, in heel zijn geestelijken habitus, maar voor een deel tot de positiefwetenschappelijke periode, gekenmerkt door het overwicht van natuurwetenschap (vooral biologie) en geschiedenis, maar in hoofdzaak tot de daaraan voorafgaande, die gekarakteriseerd werd door speculatieve wijsbegeerte en revolutionnaire politiek. Eerst de periode verlicht door zielkunde en sociologie zal hem geheel overwinnen.

Het eerste uitvloeisel van Marx's filosofisch materialisme was zijn historisch en sociaal materialisme. Dat het laatste zonder het eerste desnoods mogelijk is, betoogt Mr. Treub terecht, maar zeker zal het eerste tot het tweede leiden. Als de mensch is wat hij eet (Feuerbach), dan worden de maatschappij en de geschiedenis bepaald door de oekonomie in den ruimsten zin, waarin zij tevens de omstandigheden, waaraan Buckle zoo groot gewicht hechtte, als voedsel en klimaat, omvat.[11)]

Wie deze theorie van Marx bestudeeren wil, stuit op eenige moeilijkheden. Marx heeft in het na zijn dood gepubliceerde derde deel van het ‘Kapital’ zich eenigszins anders uitgedrukt dan vroeger. Engels sprak zich op het einde van zijn leven in eenige gepubliceerde brieven zoo al niet meer gematigd, dan toch nauwkeuriger uit.[12)] Maar de theorie blijft toch in hoofdzaak ongerept. Erger is, dat Marx haar nooit anders dan in aphorismen uiteenzette en nergens poogde haar inductief door te voeren. In zijn hoofdwerk komt zij maar nu en dan even voor den dag, zij is er geen drijfkracht. Niet één bewijs heeft hij ooit aangevoerd voor het eenige karakteristieke kenmerk van zijne theorie, hare eenzijdigheid.

Marx's geestelijke tweelingbroeder, Engels, deed niet veel meer. Zijn geschriftje over de ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap[13)] is waarlijk geen wetenschappelijke bewijsvoering. Het boekje over den oorsprong van

familie, staat en eigendom is een pretentieuse omwerking van Morgan's ‘Ancient Society.’[14] Dit boek was baanbrekend in vele opzichten, maar mag zeker niet als het laatste woord der ethnologie over deze vragen beschouwd worden. Engels' tweedehandswijsheid is eigenlijk waardeloos en toch is zij de uitvoerigste behandeling van het onderwerp uit de hand der twee vrienden, de eenige doorvoering der theorie over de geheele sociale geschiedenis. Dit heele oppervlakkige napraten in eene voor hem zoo gewichtige zaak pleit tegen Engels' wetenschappelijken zin. Het boekje zelf krioelt van fouten en onbewezen, zelfs ongesteunde beweringen. De volgers van Marx hebben evenmin diepgaande onderzoekingen tot staving van het dogma gepubliceerd. Ik ben verbaasd, dat een man als Stammler nog eenige waarde hecht aan een boekje als dat van Lütgenau, waarin de materialistische hypothese in de godsdienstgeschiedenis heet te worden doorgevoerd.[15] Alleen Cunow's verklaring van het moederrecht uit den daarbij heerschenden oekonomischen toestand mag hooger aangeslagen worden. Overigens niets dan herhalingen en koene beweringen in deze geheele litteratuur, nergens eene methodisch bevredigende of ook maar ernstige poging tot bewijsvoering of onderzoek, in staat hem te overtuigen, die ook hier de gewone eischen van de wetenschap stelt en niet per se overtuigd wil zijn.[16]

Het bizondere in het historisch materialisme is de principieele eenzijdigheid, waarmee het den oeconomischen toestand, de productiewijze, afhankelijk van den staat der techniek, voor in laatste instantie de eenige oorzaak van alle sociale verschijnselen, van alle kultuurgeschiedenis en alle kultuurbezit verklaart. Wel wordt erkend, dat recht, godsdienst, moraal op hun beurt een zekeren invloed uitoefenen, maar zij zelve zijn geheel afhankelijk van de heerschende produktiewijze en veranderen alleen met deze. Volgens de beruchte formule van Marx, die echter onjuister nog is dan het denkbeeld: zijn zij de bovenbouw, is de produktiewijze het fundament. In dit beeld blijkt van de erkende wisselwerking heelemaal niets. Wanneer de voorstanders van deze theorie zich ooit den tijd gegund hadden om haar even door te denken en ook maar ruwweg, onmethodisch te toetsen aan de gewoonste feitenkennis, dan zouden zij haar in hare

simpelheid hebben moeten opgeven. Kan het zijn, dat juist die botte simpelheid voor hun geestesaard zekere bekoring bezat? dat zij, zonder uitzondering in de eerste plaats en in aanleg propagandisten, helder inzagen, hoe voor hun werk een simpele, opvallende, brutale formule een vereischte was, ingewikkelde waarheid een ballast?

Wie even maar doordenkt, 't is nauwlijks noodig, vraagt zich af: waarvan is die staat van de techniek afhankelijk? van intelligentie, ervaring, gelegenheid. Zijn die overal en bij allen gelijk? Is de mensch dan alleen eetlust? zijn heerschzucht en ijdelheid den propagandisten geheel onbekend? Vrijheidszucht, broedermin, liefde voor de gemeenschap, gelden die alleen in de liedjes als groote krachten? Geslachtsdrift, psychische liefde, en teederheid voor het kroost kunnen heel moeilijk tot indirekten eetlust verdraaid worden, en zij hadden en hebben toch een nooit ontbrekenden invloed gehad. Begeerte om te kennen en te begrijpen, vrees voor het onbekende en zucht naar hulp, waar de bestaande techniek in den steek liet, en later dat heele complex van aandoeningen dat het hoogere religieuze gevoel vormt, ook indirekt hangen zij in hun essence niet met de verschillende productiefazen te zamen.[17)] Ik ken niet één geestig en solied betoog om dit te ontwrichten. Het eerste beste handboekje over Sociologie is in het hoofdstuk der sociale drijfkrachten uitvoeriger en grondiger dan de aphorismen der Marxisten.[18)]

Ik stel mij voor, dat het wel aan toekomstige, noch materialistische noch socialistische sociologen zal overgelaten blijven, na te gaan, maar dan door werkelijk inductief onderzoek, hoe ver de invloed van den oeconomischen factor ter verklaring van andere sociale verschijnselen gaat.

Wie nog behoefte heeft aan eene weerlegging van de eenzijdige theorie der socialisten kan die in Treub's boek grondig en uitvoerig vinden.

Deze historisch-materialistische theorie is voor de wetenschap, die streeft naar objectieve waarheid en methodisch onderzoek, definitief veroordeeld. Alle denkende socialisten beginnen dit in te zien. Het communisme als politiek doel staat of valt er niet mee. Agitatie-middelen heeft het wel pakkendere. Een politieke partij doet, even als een kerk, wijs weerlegde theorien niet te lang vast te houden. Eens hechtte de partij te veel aan

hen, nu de tegenstander, die op zijn beurt graag zegt: dat moet ge laten vallen, en dus - alles!

Maar, zooals het bij de bestrijding van veel omvattende theoriën steeds gaat, niet alleen de duidelijk aantoonbare fout wordt aangevallen, maar de geheele denkwijze en alles wat aan haar verwant is. Sommigen zijn tevreden met op de schromelijke eenzijdigheid van het historisch materialisme te wijzen, anderen bestrijden veel meer, want met die eenzijdigheid waren bij Marx en Engels geheel andere theorieën eng verbonden, die hunne geldigheid wel degelijk behouden. Wie de eenzijdige theorie aanvalt, bedoelt hier meest de veelzijdige te treffen.

Nog en weer gaat de strijd, de groote principiëele strijd, niet om de mate van invloed van dezen of genen socialen factor, maar om de wetenschappelijke erkenbaarheid van het sociale worden en leven in beginsel, om de mogelijkheid zijn wetten te vinden, of wel de onafhankelijkheid en het mystiek primaat van het menschelijk willen ook op dit gebied. De verouderde, haast vervelende kwestie van het determinisme staat weer in het midden van het gevecht. Automatische verbetering, en legislatief radicalisme staan ieder in een der legers.

Naar aanleiding van Marx's aphorismen, waaraan hij zich niet hield, evenmin als zijn volgers[19], wordt weer strijd gevoerd tusschen de diepste en scherpst gescheiden beginselen. En nog wordt die strijd op de oude wijze gevoerd, grootendeels door misverstand en verdachtmaking met onjuiste gevolgtrekkingen, zooals gevaar voor de moraal en dergelijke, op zijn best spitsvondig, deduceerend uit de minst bewezen stellingen omtrent het toch zoo in het oog vallend onbekende.

Ware het anders, kón het eens anders geweest zijn! Laten wij ons even indenken in het geval, dat de sociale wetenschap van den aanvang af van de ervaring ware uitgegaan en zich bij de ervaring had gehouden, dat zij niet uit den treure had trachten afteleiden uit vooropgezette beginselen, maar dat zij, als de natuurwetenschappen sedert hun wedergeboorte, zich tevreden had gesteld met het ontdekken van feiten en van regelmatigheden, alias wetten, in deze. Wat een vechten tusschen beginselen ware vermeden! De mogelijkheid van de ontdekking van wetten op dit gebied ware

dan onweerlegbaar bewezen met de daad; de principieele behandeling achterna zou, zooals zij verdient, weinig indruk gemaakt hebben. Nu is het juist omgekeerd. Bij de beginseladvokaten komt het op feitelijke ontdekkingen zoo weinig aan. Zij vragen niet: is het hier of daar feitelijk gelukt? maar: kan het volgens onze leuzen? En de vrienden zelve der sociale wettelijkheid hebben maar een kil oog voor de vermeende ontdekkingen, warm worden zij alleen bij de nooit uit te vechten beginselkwestie. De late geboorte is het ongeluk der sociale wetenschap; de oudere wetenschappen gingen nog wat naïef te werk, zij kan dit niet. Haar zijn al die hoogste vragen maar al te bekend. Zij droomt zich op den top en praat van daar over den weg, de anderen zochten hem al gaande en stegen zoo waarlijk naar boven. Zij *deden* hun ontdekkingen, zonder vooruit te willen weten, of zij wel mogelijk zijn. Onverzettelijke, koppige liefde voor hun wetenschap zal bij de ware sociologen de voor goed verloren naïveteit moeten vervangen.

Een reeks van gedane ontdekkingen zal toch wel weer hun mogelijkheid bewijzen. De subtiele criticus zal dan nog wel heel wat aan te merken hebben op hun absolute algemeenheid, hun ‘erkenntnisskritische’ waarde, maar hun verdediger zal heel anders kunnen spreken, dan toen hij alleen maar hun principiëele mogelijkheid kon beweren! De ontdekking der natuurwetten is het eenige bewijs voor de regelmatigheid der natuur, die der maatschappij zal eveneens alleen op die wijze, door de ontdekking van hare wetten, bewezen kunnen worden. Wanneer de sociale en oeconomische historici het voorbeeld van hun collega's hebben gevolgd, die van ethnographen ethnologen werden door de methode der vergelijking toe te passen[20)] en zoo de regelmaat uit de concrete gevallen trachten te vinden, eerst dan zullen de verdedigers van het sociaal determinisme feiten tegenover de beginselen en de redeneeringen van zijn ontkenners kunnen plaatsen!

Nog is die tijd verre van ons. Nog staan er twee beginselen tegenover elkaar. Aan de eene zijde staan zij die meenen, dat der menschen uitingen, alle zijn daden en gevoelens, het onvermijdelijk gevolg zijn van zijn karakter, dat weer het onvermijdelijk gevolg is van zijn aangeboren aanleg en zijne geschiedenis, in verband met de omstandigheden waarin het

zich bevindt, waartoe ook het verworven inzicht in de omgeving en in de gevolgen van zijn daden behoort. Zij zijn dus, met vele groote theologen en wijsgeeren, voorstanders van het determinisme, de causaliteit op geestelijk gebied.[21)] Zij meenen, dat de daad geheel gedekt wordt door de motieven, die afhankelijk zijn van het verworven karakter onder den invloed der omgeving. Zij trekken hieruit voor het sociale leven de conclusie, dat voor de daden van vele menschen hetzelfde moet gelden als voor die van het individu, dat er dus causaliteit in het historisch en sociale leven bestaat, en dat het een dwaasheid is een beetje causaliteit en een beetje chaos aan te nemen. Zij zijn dus overtuigd, dat in beginsel het sociale zoo goed als het individueele leven gedetermineerd, door oorzaken en motieven bepaald is, en dat anders opvoeding, straf, wetgeving en omgang onmogelijk zouden zijn. Zij houden het er voor, dat het verscheuren van het verband tusschen karakter en daad op geenerlei wijze tot eer van het menschelijk zielsleven of van het zedelijk beginsel kan strekken. Zij zeggen, dat in beginsel het sociale leven gedetermineerd, causaal bepaald, regelmatig en dus erkenbaar is. Zij eischen, dat nu eindelijk de verwarring van hunne denkbeelden met eenigen vorm van fatalisme, een *uiterlijken* dwang, wel eens mocht ophouden.

Wonderlijk, dat nog altijd dat determinisme verkeerd begrepen wordt. Het is alles te wijten aan den afkeer dien het woord onvrijheid opwekt. Zeg ik: iedere uiting van een individu is het noodzakelijk gevolg van heel zijne tegenwoordige persoonlijkheid in den ruimsten zin in verband met de inwerkende prikkels, en de keuze bestaat in het volgen van het sterkste motief, - dan protesteert niemand. Zeg ik: gij zijt onvrij - dan worden allen onrustig. Wie kan er tegen hebben, dat ik hier beslis, *moet* kiezen en beslissen *naar mijn aard?* Of wel hiertegen: dat ik niet kán handelen in strijd met mijne persoonlijkheid, dat mijn op het oogenblik krachtigste motief den doorslag geeft? In de praktijk van het leven, van opvoeding, wetgeving en verkeersberekening is ieder determinist, d.w.z. hij is rotsvast overtuigd, dat de daden met de karakters overeenstemmen, dat een zelfde karakter alleen anders handelt, wanneer de prikkels in dien zin veranderen. De keuze van *precies* het-

zelfde karakter, de zelfde persoon zal dus tegenover *volkomen* den zelfden prikkel *altijd absoluut* de zelfde zijn, dus moeten zijn. Is er eene afwijking in de keuze, dan zoekt ieder naar eene adequate afwijking in de motieven, en geen mensch naar eene 'vrije keuze'.

Determinisme of wilsvrijheid hangt men aan, naar gelang men aanneemt of verwerpt, dat: geheel de zelfde persoon (aanleg, ervaring, kennis, momentaal inzicht, *alles absoluut gelijk*) in geheel de zelfde omstandigheden, of voor geheel dezelfde keuze geplaatst, altijd, zonder uitzondering, op *geheel* dezelfde wijze zal beslissen.

Die persoon in den ruimsten zin bestaat uit: aangeboren aanleg, wijzigende inwerking van levensgeschiedenis of ervaring, verkregen kennis en inzicht. De richting en de kracht van den wil van het gegeven individu op een gegeven moment zijn hiermee dus ook volledig bepaald. Alleen, wij kunnen die bepaling niet uitrekenen. Maar, waarom dat sneeuwvlokje net dien weg zal beschrijven en daar precies neervallen, is evenmin na te rekenen, en toch zoo min produkt van vrijheid als van toeval. Het geheel is bepaald, maar niet na te rekenen.

De aangeboren geestelijke en lichamelijke aanleg is het produkt der erfelijkheid, dus van den aard van het voorgeslacht en van eenige bijkomende omstandigheden, als voeding van de vrucht en dergelijke, en deze aard is weer het produkt van den aanleg van dat voorgeslacht en van zijn ondervindingen. De eindelooze keten wordt nooit en nergens doorbroken, niet van af den oernevel, waaruit de zon ontstond, tot de beweging die mijn pen nu maakt toe.

De heer Treub *schijnt* het hier niet mee eens te zijn. 'De innerlijke en uiterlijke omstandigheden toch kunnen niet verklaren, *dat* er gewild wordt. Het willen blijft in laatste ontleding eene kracht in zich zelf.' (p. 172) Dat laatste moet wel beteekenen 'eene kracht op zich zelve', niet in hare sterkte door den aard der persoon bepaald, want anders zegt het niets. Trouwens: 'de keuze voegt een nieuwe oorzaak in de rij van oorzaken en gevolgen in.' Een nieuwe oorzaak! Dit kan alleen beduiden: generatio equivoca van eene kracht. De keuze als godheid, die uit het niets schept een kracht. Eene persoon die zich altijd heeft gekenmerkt door

wilszwakte, zou dus zonder adequate verandering binnen of buiten, door het feit alleen van te kiezen met groote wilskracht kunnen optreden! Hij kan best, hij wil maar niet!

Wij deterministen erkennen met graagte, dat het aantal der factoren, die het individueele leven vormen, groot is, en dat dit nog veel grooter wordt, waar vele individuen samen werken, dus in het maatschappelijke leven. Volledige verklaring van iedere uiting van eene persoon of van een groep door terugvoering op alle factoren wier product zij was, en dat quantitatief exact, achten ook wij onmogelijk. Maar niet meer dan in de natuurwetenschappen. Ook hier kunnen de *concrete* feiten niet volledig en exact verklaard worden. Wel de abstracte. Zoo ook in de wetenschap van ons geestelijk en sociaal leven. Het verschil is alleen dit. In de natuur interesseert ons alleen het abstracte, in ons eigen leven vooral het concrete.

De wilde blijft hierbij. Met moeite verheffen, verwijden enkelen van ons zich hier tot het algemeene. Wie den botanicus vraagt, waarom dat vijfde blaadje rechts van het zeven-en-twintigste takje van dien populier in mijn tuintje *precies* zóó groot, zóó gevormd, zóó dik is, waarom in deze minuut zijn tint zóó verlept is, - die krijgt op zijn zachtst geen antwoord.

Toch eischt men zulke antwoorden van psycho- en socioloog, en ontkent, bij niet-antwoord, de mogelijkheid van het ontdekken van regelmaat en van het geven van juiste verklaringen op dit gebied. Is dat - verstandig? Juist alleen algemeene verschijnselen zijn te verklaren en algemeene regelmatigheden *zijn* er tallooze ook op ons gebied ontdekt. Is het niet waar, dat in zekere typen van maatschappijen bloedwraak en doodenvereering universeel waren, en dat zij onder zekere omstandigheden verdwenen? zijn de algemeenste wetten der oekonomie, in allen gevalle onder zekere voorwaarden en binnen zekere perken, niet juist? Pleit het tegen hun mogelijkheid, dat tallooze andere nog niet ontdekt zijn? Maar dan zou het evengoed tegen de natuurkunde pleiten, dat de physici nog niet gereed zijn, nooit gereed zullen wezen. Zij die zich het eerst met de sociale verschijnselen bemoeiden, waren opgegroeid in afgesloten systemen met nauwe grenzen, en dus verwachtten zij ook hier met zoo'n klein troepje

begrippen en definities klaar te komen. Dat viel hun tegen! Helden op een vijver kwamen zij daar eensklaps op de eindelooze zee der feiten, wat deden ze bazig met hun begripnetjes, boos als de groote wilde visschen ze stuk sloegen. Juist dat eindelooze, dat een ander verheugt, verschrikte hen. Maar de dappersten meenden ook dien oceaan wel in eenige jaren te kunnen 'maken'. Neen, dat gaat niet. Hier is lang geduld noodig. Gelukkig. Alle diepten zijn nog niet gepeild. Maar nu geen kinderachtig dilemma: òf in drie jaar alles in kaart gebracht - òf die zee is een chaos, en verdient niet doorzocht te worden! De kaart zal er komen, hier en daar is al een punt vastgelegd, maar: geduld, eerbied en toewijding!

Er *zijn* sociale en historische wetten, d.i. regelmatigheden in samengaan of opvolgen van verschijnselen, ontdekt. Fruin erkende het, Ranke vond er zelf een![21a)] Maar het is slechts een aanvang. Het getal zoekers is klein, goed uitgerust zijn er weinige, en de juiste zoekwijze volgen slechts enkele. Het resultaat is dus weer heel begrijpelijk.

Heeft Marx nu met zijn historisch materialisme aan het betoog voor de mogelijkheid der algemeene sociale wetenschap, van sociale en historische wettelijkheid, goed gedaan of niet?

Ja, door zijn luide reclame, ja, door dat nooit te voren de aandacbt zoo op deze problemen was gevestigd. Eerst door hem en zijn partij zijn deze vragen gewichtiger geworden, meer in het hoofd van het publiek gebracht, dan eenig natuurkundig probleem in onze dagen; de vraag is haast zoo populair geworden, als eens het Darwinisme, de afstamming van apen. En wij sociologen vooral moeten hem dankbaar zijn, want met die theorie overschreed Marx de grenzen der oekonomie en demonstreerde hij pijnlijk duidelijk, dat het belangrijkste in de oekonomie is - deel te zijn van de sociologie, al was haar heele gebied dan volgens hem ook verdeeld in de bovenverdiepingen, de ideologie.[22)]

Mogen wij nu zeggen, zooals bij de meeste theorieën: alleen het goede baat, het kwade schaadt niet, dat laat de voortschrijdende wetenschap wel vallen? Neen, in dit geval niet, want de brutale eenzijdigheid van Marx' sociologische theorie schaadde de sociologie zelve in de oogen van velen,

liet het debat over het groote beginsel verzanden door het te voeren op eene allerverkeerdste toepassing.

En toch! Wanneer Marx alleen gezegd had: de hoogte der technische ontwikkeling bepaalt mede den toestand der productie en zij zijn beide zelve product van de geheele sociale ontwikkeling en dus van de samenwerking van alle sociale drijfkrachten, zij zijn mede factoren in de bereiding der geheele sociale toekomst. Dan had hij niets dan waarheid gesproken, bevestigd het groote beginsel der sociologie van de gelijktijdige wisselwerking aller sociale krachten. Maar zou die wijze, geëquilibreerde leer met hare zeer ingewikkelde toepassingen als een klaroen geklonken hebben? Zou zij de geesten hebben geschud? Neen, weinigen zouden naar hem hebben geluisterd. Zoo'n leer is een juiste, maar geen wondersleutel, en die wilde men, men was zoo bereid in het wonder te gelooven. Dus: zonder zijn grove, theoretische fout had Marx zijn werk voor de theorie niet kunnen doen. Wat Marx en Engels zelve *voor deze theorieën* deden, was niets waard, wat hun volgers deden, zeer weinig, maar zij hebben de vraag in gang gebracht. Dat is niet weinig.

En nu professor Treub? Hoe staat hij tegenover deze theorieën?

Natuurlijk geeft hij eene grondige en in het algemeen zeer juiste kritiek op Marx's denkbeelden in dezen. Dat kan men haast niet meer slecht doen. Er is verbazend veel goeds hierover gezegd. Treub merkt op, dat de stand der technische ontwikkeling wel bepaalt, of er in het algemeen tijd is voor filosofeeren, maar meer niet, niet hoe en wat er gedacht wordt. Het animisme alias spiritualisme, mystiek, bestond van af hen die nog meer verzamelaars dan jagers waren, door alle productiephazen heen, tot nu toe, en nu in het allerlaatste(?) stadium van het kapitalisme bloeit het opnieuw en voelen zij, die al leven in eene nieuwere sociale phaze, er juist veel voor. Treub's eerste bewering is nauwelijks waar, immers juist zij die met moeite en nauwelijks hun voedsel vinden, lagere volken en klassen, zijn wel het meest bezig met het onzienlijke.[23)] De hongerende natuurmensch is animist, niet materialist. Marx had even, neen, hij heeft aldoor vergeten, dat de mensch ongelooflijk gecompliceerd en aardig bewerktuigd is. Wat zou de sociale wetenschap kort en vervelend zijn, als hij gelijk had.

Ik geloof, dat Treub wijzer is dan Stammler met wien hij het eens zegt te zijn (I:143), dat de materialistische geschiedbeschouwing niet door het wijzen op voorbeelden van onhoudbare verklaringen weerlegd kan worden. Treub geeft dan toch eenige voorbeelden. Het is deductie tegenover inductie. Van den hyperdeductieven Stammler is niet anders te verwachten, van den meer inductief aangelegden Treub ook niet anders dan deze gelukkige inconsequentie. Overigens moeten ‘eenige voorbeelden’ niet met een doorgevoerd inductief bewijs verwisseld worden, zoomin als een gelukkige inval met een strengen deductieketen. Als bij ieder geval van materialistische verklaring de werking van andere factoren kan worden plauzibel gemaakt, en deze verder naar de methoden, die Mill in zijn ‘Logic’ aangaf, gedemonstreerd kan worden, dan wekt deze bewijsvoering een vaster overtuiging dan Stammler's fijnste deductie, die te vaak en te eng met woordinterpretaties samenhangt.

Treub meent het ook overigens wel in hoofdzaak met Stammler eens te zijn, maar diens geliefde formule, dat het recht de vorm is van den oekonomischen inhoud, bestrijdt hij, op mijns inziens goede gronden (p. 163 vgl.). Wat Treub van Stammlers beweringen staan laat is een klein deel van het dikke en voorname boek van den laatste met zijn eindelooze herhalingen. Dat ‘recht en zeden de regelende elementen in het geheele maatschappelijke en alzoo ook in het economische leven’ zijn, ja, dat erkent Treub, maar doet dit ieder niet? en is dit wel de kern van Stammlers theorie? Treub ziet nog ander maatschappelijk leven naast het economische, Stammler niet, zoo men op de woorden van dezen definitiefanaticus mag afgaan. Zijn zulke overscherpe formuleeringen en definities, waarop Stammler zoo trotsch is, in deze ingewikkelde materie eigenlijk wel zoo zeer nuttig? Ik heb verdriet over al die rijke uitwassen en ranken der verschijnselen, die er onbarmhartig door afgesnoeid worden. Zijn oorlog, huwelijk, partijstrijd ook al deelen der ‘Wirthschaft’? Is de oorlog, toch een sociaal phenomeen van eenig gewicht, niets dan de concrete uitvoering van het oorlogsrecht? dekken zij elkaar als vorm en inhoud? Men moet wel heelemaal geen vatbaarheid hebben voor het zien van werkelijkheid om dit te kunnen meenen.

Zeer terecht betoogt Treub tegen Stammler, dat het recht wel degelijk regelt en wijzigt. De heele arbeidswetgeving is één voorbeeld hiervan. Het maakt den indruk, dat Stammler eigenlijk alleen gedacht heeft aan eenige deelen van het privaatrecht, toen hij het sociale leven de concrete uitvoering van het recht als zijn vorm noemde. Welken concreten inhoud heeft het strafrecht?

Maar Treub bespreekt Stammler slechts accidenteel.

Stammler heeft zich, dunkt mij, den weg tot verklaring van de sociale en juridische veranderingen door zijne abstracte en mystische formules afgesneden. Treub zoekt ook niet op de juiste wijze naar den waren weg. Hij maakt zich het zoeken moeilijk door zijne onjuiste opvatting van wilsvrijheid en determinisme (p. 171 vgl.), waarop ik reeds wees.

In overeenstemming met deze opvatting tracht prof. Treub niet het voorbeeld der sociologen, die hij nu en dan citeert, te volgen en de laatste factoren die het sociaal leven beheerschen te ontdekken. Hij maakt het zich gemakkelijk en erkent (172, 173) zonder verder betoog er slechts twee: den natuurinvloed, dien hij zeker niet geheel juist onveranderlijk noemt, en ‘des menschen innerlijken drang naar hooger ontwikkeling.’ Dit is natuurlijk eene aangename traditioneele fraze, geen résumé van een onderzoek, zelfs niet van nadenken. Men behoeft nu juist geen ethnoloog te zijn, noch een Ariervereerer als Houston Chamberlain en zoovele anderen, om te weten dat negers, Maleiers, Hindoes, Chineezen, en ook Russen en Zuid-Amerikanen niet steeds nieuwe idealen najagen. Drie vierden van de 1600 millioen menschen, 't zijn toch menschen, voldoen dus niet aan Treub's vleiend portret. Maar gelooft hij zelf, die zooveel sociale en menschelijke werkelijkheid kent, nu waarlijk, dat dit idealisme een algemeene eigenschap is van onze volken? Waren er dan zooveel propaganda-talent en -ijver noodig om nu eindelijk eens een nog klein deel van het volk voor een door hen zeer nuchter gezien ideaal op te wekken?[1)] Zouden de meesten onzer goed gevoeden heusch aldoor idealen zitten te bedenken? Het vasthouden aan zulke illusies verhindert het menschdom te zien, zooals het werke-

1) Een niet laag staand socialistisch werkman zeide mij eens: ‘Wij zouden tevreden zijn als wij een dubbeltje per uur meer kregen!’ Zeker zijn er anderen, maar ook vele zoo! Treurig, dat dat een ideaal was, en moest zijn!

lijk is en houdt op deze wijze feitelijken vooruitgang tegen.

De beschouwing van de werkelijkheid leert, dat die ‘drang naar hooger ontwikkeling’ een vrij zeldzaam, zeer geconditioneerd verschijnsel is. Het is dus de taak der sociologen de voorwaarden van zijn ontstaan en wasdom na te speuren en te reduceeren tot de algemeene drijf krachten der sociale ontwikkeling. Zeer zeker zijn er meer dan die twee krachten: de aarde die onveranderlijk zou zijn en de wil naar hooger ideaal die zeldzaam en zwak is.

Uit hunne werking alleen zijn al de reeds gebeurde veranderingen niet te verklaren, evenmin wordt de toekomst alleen door hen voorbereid.

Die wil naar hooger bestaat zeker en er zijn zeker wel menschen, die alleen, neen, maar die hoofdzakelijk door hem bestuurd en gedreven worden. Maar het lijkt mij wijzer de middelen te zoeken om hun getal te vergrooten dan om hun talrijkheid maar vast aan te nemen. Ontheft het den beeldhouwer van het boetseeren den klomp klei maar vast een beeld te noemen?

De vroegere maatschappelijke (i.r.z.) veranderingen zijn zeker maar voor een zeer klein deel uit dien wil naar hooger af te leiden. De gewichtigste verandering van de laatste eeuwen: de opkomst en zegepraal van het moderne kapitalisme, volgens Sombart gekenmerkt door de zucht naar winst, kan zeker niet uit die begeerte naar het ideaal gesproten zijn. Sombart zelf, toch ook een idealist, noemt dezen beminnelijken factor ten minste in zijne uitvoerige analyze niet. Het zou mij niet verbazen, zoo de heer Treub in de sociale geschiedenis ook maar weinige sporen van hem had ontdekt.

Zoude de groote vermindering van misdrijven tegen het leven in de Germaansche landen reeds lang waar te nemen, vergeleken bij vroeger, wel aan bepaalde daarop gerichte wetten of aan de uitvoering van het strafrecht toe te schrijven zijn?[24)] Zelfs het woeden van mannen als Carpzov met zijn 20,000 doodvonnissen[25)] zal maar onmerkbaar hiertoe bijgedragen hebben. De algemeene zedenverzachting, zelve een product van vele factoren, zal hier wel de voorname macht ten goede geweest zijn.

Het komt mij voor, dat Prof. Treub in zijne kritiek op Marx hier heel wat sterker is dan in zijne positieve beweringen.

Wanneer die menschelijke willingen werkelijk zulke springende fonteinen van kracht zijn zonder wel of waterleiding, dan is het geen wonder, dat hij aan hen het vermogen toekent den gang der sociale veranderingen te beheerschen. Zooals hij het wilsvermogen der enkelen verre overschat, zoo hecht hij, dunkt mij, eene te hooge waarde aan de wetgeving. De geschiedenis schijnt dit vertrouwen in de reguleerende, sturende wetgeving (niet te verwarren met de behoudende) niet te rechtvaardigen. Dit inzicht is niet in strijd zelfs met Stammler's hooge schatting der rechtsorde. Hoe hooger, wijder en grooter het doel is, dat de individuen of de gemeenschappen nastreven, des te kleiner wordt de kans, dat het bereikt wordt. Dit geldt vooral van de wetgeving, die, daar hare werkingswijze bestaat in het min of meer motiveeren van tallooze individuen, toch al een zeer onvast stuur moet heeten. Wie weet nu, afgezien van alwijze eedgenooten, waarlijk goede, doeltreffende wetten te beramen tot algemeener, gelijkmatiger en vooral spoediger verhooging van de welvaart, dan zij zonder die wetten gekomen zoude zijn? En toch is dit doel wel het hoofddesideratum. Hoe dieper de wet ingrijpt, hoe meer zij zou kunnen doen in ééne richting, des te dieper nevengevolgen heeft zij ook in andere, ongewilde richting. Maak drie wetten mikkende op het punt a, en gij treft dra al de letters van het alphabet. De geldelijke kosten zijn het allergeringste offer, dat een ingrijpende wet eischt. Dit leert de geschiedenis. Zijn wij reeds zóóveel wijzer geworden, dat wij nu op heel andere ervaring mogen rekenen? Vele achtenswaardige mannen schijnen het te meenen. Ik vrees met verdriet, dat zij ongelijk hebben.

En dan nog de moeilijkheid zulke wetten te doen aannemen en duurzaam te doen toepassen met de telkens noodige wijzigingen.

Ongetwijfeld zullen toenemende sociale kennis, legislatieve oefening en juridische ervaring ons langzamerhand wel tot wat meer illusies in deze richting mogen aanmoedigen, moedeloosheid en traagheid passen bij het zoo hooge doel allerminst. Maar de waarheid blijft, dat ingrijpende wetten onmogelijk zijn zonder ingrijpende sociale veranderingen, daar zij deze onderstellen en dus niet maken kunnen.

Marx leerde het zeer terecht, maar verdiepte er zich verder

niet in: eerst wanneer de productiekrachten veranderd zijn, kunnen de productieverhoudingen veranderen. Voor welk een klein deel zijn de veranderingen in de reëele loonhoogte van af de dertiende eeuw aan daarop gerichte wetgeving te danken! geldt dit ook niet voor de verbeteringen in de tweede helft der negentiende eeuw? Ik ontken *niet*, dat de expresse wetgeving hierop invloed had, maar ik vermoed, dat de duurzame goede gevolgen alleen te bereiken zijn door veranderingen in den toestand buiten de wetten om. Misschien de hoofdfactor in alle sociale verbetering en in alle stijgen van beschaving en algemeen geluk zal wel zijn het toenemen in getal van de begaafde minderheid en het in aanleg wassen van de massa. Wat doet de wetgeving om dat te bevorderen?[26)] Weten de minst bevooroordeelden en de verstandigsten vele middelen om dit te verbeteren zonder op andere wijze te schaden? Is er veel kans, dat deze maatregelen toegepast zullen worden? Zal hunne werking in het beste geval snel en diep zijn? Twijfel is hier geoorloofd.

Waar de expres reguleerende wetgeving noch zoo diep noch zoo richtingvrij ingrijpen kan, en zij zelve bovendien product is van den verderen toestand en niet door een neutraal intellect wordt uitgevaardigd, is het misschien wijzer verbetering te verwachten van het niet zoo gewilde eindresultaat van al onze willingen en van al de omstandigheden. Ons idealisme en zijn maatregelen behooren hier dus mede toe. Het automatisch resultaat wordt mede door hun bedoeld streven bereikt. Maar dit laatste is niet de eenige, niet een onafhankelijke, niet de beslissende kracht.

Laten wij ons verheugen, dat er ten minste automatische verbetering bestaat. Zij hindert niet ons in te spannen om de expresse verbetering zoo groot mogelijk te doen zijn. Wat ik zeide bedoelt geen breideling van onze verbeteringsvaart, het is alleen eene voorspelling die verlangd weerlegd te worden.

Mij dunkt, professor Treub had ons behalve zijne juiste kritiek, ook eenige positieve wenken moeten geven, hoe de wetenschap in deze vraagstukken omtrent de oorzaken der sociale veranderingen haar onderzoek behoort voort te zetten. Het kan niet blijven bij die algemeene beweringen, waartoe

haast al de door hem en Seligman geciteerde auteurs zich bepalen. Zij kunnen geen onderzoek vergoeden. De onvermijdelijke taak der sociale wetenschap is het inductief afpalen van den invloed, dien iedere voorloopig onderstelde sociale drijfkracht uitoefent, en de berekening van de wijzigingen die hun aller samenwerking veroorzaakt.

Nog vinden wij eenerzijds zeer kritische concrete geschiedenis die natuurlijk geen algemeene, zich opleggende verklaring of wet kan geven, anderzijds algemeene bespiegelingen die geen kritisch gemoed overtuigen kunnen en nooit tot een afsluitend resultaat voeren. Wat wij hebben moeten is dit: theoretisch vergelijkend onderzoek met het doel generalisaties, wetten te vinden, en daarmee noodzakelijke verklaringen. Het moet een reeks van onderzoekingen zijn, een geheel brok van eene wetenschap, niet maar een boek. Dit onderzoek kan en behoort te zijn even kritiesch, nauwkeurig en subtiel, even positief als eenige historische of philologische studie. De heeren van deze vakken moeten hun geest tot het begrip verwijden, dat wij bij hun eindresultaten niet staan blijven kunnen. Deze zijn niet meer dan het hooggeschatte, het onmisbare materiaal voor verderen arbeid. Al ons werk is maar een trede, ook het hunne. Onze geest kan niet tevreden zijn met honderd speciale geschiedenissen en wat filosofische bespiegelingen. Wij moeten ook hier de positiefste methoden toepassen en zien of wij daarmee verder komen kunnen.

De menschelijke geest, die duizende jaren het hooge ideaal der wijsbegeerte najoeg, kan en zal en mag zich in de sociale verschijnselen niet neerleggen bij concrete historische beschrijving en verder bij eene abstracte theorie van een tiende van het geheel, de oekonomie. De theorie van al die sociale verschijnselen als geheel is een onafwijsbare eisch van ons intellect en de voorwaarde van ongevaarlijke, doeltreffende sociale praktijk.[27)] Zwaar of niet, wijd of eng, die taak moet aangegrepen worden.

Dit werk vormt een groot deel van de taak der zoo dwaselijk versmade sociologie. Ondanks allen hoon zal deze wetenschap toch doordringen, omdat zij noodig is, omdat geene andere hare taak vervult. Niet de rechtswetenschap die alleen de positieve regeling bestudeert, niet de ethiek

die eene ideale regeling ontwerpt, niet de geschiedenis die concreet is en moet blijven[28], niet de oekonomie die slechts een deel der verschijnselen omvat.

Nergens schreeuwen de verschijnselen luider om de nieuwe wetenschap dan bij al de vragen, die Marx' theorie over de sociale ontwikkeling opwerpt. De oekonoom, die zich tot zijn vak beperkt, kan het probleem niet eens aanvatten. Hier evenals bij het bevolkingsprobleem dwingt de samenhang der feiten tot de erkentenis, dat alleen kunstmatig de oekonomie tot een appart geheel wordt opgebluft. Zij is een onscheidbaar deel der sociologie. Niet eens een hoofdstuk, want voortdurend worden hare problemen door die der andere deelen der sociologie gekruist. De proclamatie van de ethische en historische oekonomie was eene zichzelve niet begrijpende erkentenis hiervan. Eveneens het inzicht, dat de politieke macht zoo diepen invloed op de oekonomische verschijnselen uitoefent.[29] De geschiedenissen van het oekonomisch leven hebben dadelijk de kunstmatige grenzen overschreden. Het eerste deel van Schmoller's ‘Grundriss’ is grootendeels sociologie. Verklaar de verdeeling in klassen en standen eens, hetzij alleen oekonomisch, hetzij zonder te letten op de productie-eischen of op de scheiding tusschen boeren en adel. Drie behoeften moesten hier bevredigd worden: die aan intensieve productie, die aan verdediging, die aan rechtspraak en administratie. Alleen de eerste is oekonomisch.

Het bevolkingsvraagstuk werd tot dusverre mishandeld. De oekonomie annexeerde het, hoewel hier toch waarlijk heel andere factoren in het spel komen: men trouwt niet, men krijgt niet of in hoofdzaak niet kinderen, om arbeiders te kweeken. Anderzijds werden politieke bijgedachten veel te zeer op den voorgrond geschroven. Het vraagstuk werd haast alleen van den praktischen kant en heel weinig in verband met alle zijden van het sociale en het volksleven theoretisch bekeken. Niet werden door de wetenschap na wijdst overzicht wet en verklaring gezocht eerst van deze verschijnselen zelve en dan van hun invloed op andere, alle beschouwing was maar weer aanloop tot ingrijpen en regelen. De materiaalvermeerdering door ethnographie en sociale geschiedenis noopt hier tot zuiverder en dieper studie. Eerst de opname van deze problemen in de positieve sociologie

zal de vruchtbare en juiste hypothesen en gezichtspunten aanbrengen.

Is het nu wel aanbevelenswaardig met Schmoller en Stammler onder ‘Wirtschaft’ alle uitingen van het samenleven en- werken te verstaan? Op het woord komt het niet aan. Het mijns inziens zeer werkelijke bezwaar is dit. Van uit de theorie van de werkelijke ‘Wirtschaft’ zal men al deze verschijnselen blijven bekijken, zooals men het nu ook doet. De hoog noodige verandering van gezichtspunt zal uitblijven. De oekonomie zelve zal niet die verrijking krijgen die zij behoeft, daar de verwaarloosde verschijnselen niet naar eigen eischen behandeld zullen worden, maar aldoor als bijzaken en naar de voorstellingen die in haar gelden. Leiband en keurslijf der oekonomie moeten afgeworpen worden. De erkentenis moet doorbreken, dat *alle* verschijnselen van het menschelijk samenleven, evengoed als de oekonomische, theoretisch bestudeerd kunnen en moeten worden, dat hun kunstmatige isoleering als in de oekonomie, niet alleen in de abstracte, slechts een zeer tijdelijk hulpmiddel mag zijn, waarvan het gevaar en het voorloopig karakter nooit vergeten mogen worden. Want de straf op deze vergeetachtigheid is geweest de totale onvoldoendheid der klassieke oekonomie, en het historisch materialisme of de wetenschappelijke pretensie van het socialisme.

Het is te verleidelijk om zoo'n systeem van quasiwaarheden door kunstmatig en alleen gefantazeerd isolement van eenige verschijnselen verkregen, of liever, want dit is het eigenlijk, de deducties uit eenige willekeurige abstracties, voor echte waarheden omtrent de werkelijkheid te houden. Het hulpmiddel der abstractie mag wel gebruikt worden, maar alleen in het laboratorium.

Een gevolg van dit totaal verkeerde gebruik of liever misbruik van eene goede hulpmethode is onder meer geweest het verwaarlozen van een factor, wiens ontzaggelijke beteekenis wij nu weer bevroeden. Ik bedoel de zeer ver gaande *on*gelijkheid van de menschen in geestelijken aanleg en die verschillende geaardheden zelve. Deze verwaarlozing is des te treffender, daar de gewone levenservaring van al die oekonomen in huis, bedrijf en maatschappij hen voortdurend op die feiten wees. Zij ook moesten voortdurend waarnemen,

dat over het hoofd zien dier onderscheiden onvoorwaardelijk met mislukking van ieder bedrijf met menschen werd gestraft. De noodzakelijkheid van menschenkennis leerde heel het leven, van kinderkamer tot beurs en parlement, de wetenschap van dat leven was blind hiervoor.[29a)] De onmogelijkheid het samenwerken dier ongelijke menschen te begrijpen was met het verwaarlozen dier ongelijkheid gegeven. Een eerst fataal gevolg was het niet verstaan van de beteekenis van den ondernemer. Hoe weinig werk maakt de klassieke oekonomie van hem.[30)] Het kan ook niet anders. Het verschil tussschen ondernemer en arbeider is een concreet feit, de abstracte methode mocht het niet opmerken, moest er aan voorbijgaan. Deze verwaarloozing van den ondernemer en van zijne functie is de groote gemeenschappelijke fout van de abstracte oekonomie en van het socialisme. Want al waren de betere oekonomen, zooals Stuart Mill, zich heel goed van hunne methode der abstractie bewust, al wisten zij zelve en wezen zij er op, dat zij slechts in het belang van het onderzoek redeneerden, alsof alleen de zucht naar rijkdom heerschte en alle menschen gelijk en gelijkwaardig waren, het kon niet anders of het publiek, en niet alleen het groote, verstond dit anders en paste die laboratorium-conclusie op de werkelijkheid toe.[31)] De oekonomen zelve gaven alle aanleiding hiertoe, en probeerden nooit op de eenige doeltreffende wijze hunne éénzijdigheid aan te vullen, namelijk door op het onderzoek van het verdere maatschappelijke leven aan te dringen.

En zoo verwaarloosden die onderzoekers der kapitalistische maatschappij en van die alleen wat in die maatschappij vooral van beteekenis is: de functie en de macht van den productieleider. Nog is in die leemte niet voorzien.

Een bewijs voor mijne bewering zie ik hierin, dat in een ernstig wetenschappelijk tijdschrift als De Economist een zoo naïef, zoo primitief en tevens zoo waar en noodig artikel als dat van Mr. S. van Houten over den ondernemer kon verschijnen. Het is, neen, het moest zijn, alsof men in een astronomisch vakblad nog eens betoogde, dat de aarde om de zon draait.

De taak van den ondernemer is het richten van de productie naar de behoefte; hij ontdekt dus de behoefte, en weet de voorwaarden te vervullen om haar te bevredigen, of wel

hij ziet de waarde die in de dingen steekt; hij is de explorateur van aarde en maatschappij met het doel winstgevend te produceeren. Later is zijn taak het leiden van den arbeid en het mogelijk houden van de productie. Zonder hem stonden productie en circulatie stil, hadden wij alleen eene groote massa van monden en van armen. De taken zijn nu al vaak verdeeld tusschen den 'Gründer' en den direkteur der onderneming. Beider functies zijn hooggewichtig, en zij zullen het altijd, onder ieder stelsel van voortbrenging en verdeeling blijven, immers zij zijn de aanvoerders der productie, en geen toestand is denkbaar, waarin deze gemist kunnen worden.

Gij kunt hen tot ambtenaren verheffen, tot de moeilijkheden, waarmede zij worstelen moeten, kunt gij ook brengen het vermeende toezicht van een vergadering van feitelijk door hen geleide massamenschen. Zoo kunt gij het hun, in laatste instantie uzelven, nog wat lastiger maken. Maar zij zullen en behooren hun wil door te drijven, daar zij boven die massa staan.

Voor de werkelijke vervulling van deze taak is nu een zeer bizondere aanleg noodig, een eigenaardige en dus zeldzame geestelijke organisatie. Ik zou geneigd zijn rijkdom, uitbreiding en kultuurbeteekenis van het Engelsche volk voor een goed deel althans aan zijn groot procent van deze karakterklasse toe te schrijven.

Het is een van de grootste fouten in het Marxisme, dat het van deze geheele functie der ondernemers en leiders van de productie geen flauw begrip heeft, zooals het voor de waarde van het menschelijk geestesleven en van de aanlegverschillen in het algemeen geen waardeering bezit. Mijn ernstige grief tegen Professor Treub's boek is, dat hij lang niet nadrukkelijk genoeg op deze fout wijst, ja niet toont zelf de groote, unieke beteekenis van deze verschijnselen te beseffen.[32)].

In dit opzicht kon hij, ten minste wat de functie der ondernemers betreft, toch veel van den m.i. ten onrechte zoo gesmaden Breslauer hoogleeraar J. Wolf leeren.[33)]

Nog iets anders vergeet Treub in aanmerking te nemen, en daardoor is hij wel wat optimistisch in zijn toekomstdroomen (bv. II: p. 392, 395, 396). Ik bedoel den lagen geestelijken aanleg, de geringe geestvermogens der groote

massa. Hij glimlacht ook bij Engels' voorstelling, dat wij in de richting gaan van het kweeken van ‘een geslacht van alzijdig ontwikkelde producenten, die de wetenschappelijke grondslagen der geheele industrieele productie verstaan en van wie elk een gansche rij van takken van voortbrenging van het begin tot het einde praktisch heeft doorgemaakt.’ Treub glimlacht wel, maar hij slaat de handen niet boven zijn hoofd samen van verbazing. Hij voert alleen aan, dat juist de specialisatie tusschen de technici in dienst van landbouw en nijverheid steeds toeneemt. Hebben zulke menschen als Engels nooit een fabriek gezien? hebben zij geen flauw vermoeden van de eischen van iedere techniek? weten zij niet, hoe zeer groot het getal is van hen die met moeite één eenvoudigen handgreep leeren en het nooit verder brengen kunnen? Het is altijd weer die ellendige abstracte mensch, wien alle gaven van het soort toegedicht worden.

Wie niet inziet en niet vasthouden kan, dat de massa in willen, voelen en denken zéér laag begaafd is vergeleken met enkele hoogeren en hoogsten, die zal het verleden en het heden nooit begrijpen en een gevaarlijk ontwerper en bereider van de toekomst zijn. Vooral hij die van slechte steenen een mooi en sterk gebouw wil maken, mag wel heel goed weten, wat materiaal hij gebruikt.

Wij zullen weldra veel juister inzichten omtrent de aanlegverschillen tusschen volken en individuen en hunne beteekenis verkrijgen, eenerzijds door de onderzoekingen der politieke anthropologie die de menschenrassen en hunne begaafdheid naspeurt, en anderzijds door die der karakterologie. De eerste is nu in Duitschland populair, misschien juist om hare fouten en overdrijvingen, als antisemitisme en germanenvereering. Haar welsprekendste woordvoerder, H.S. Chamberlain, zet het werk van Klemm en Gobineau voort. Haar andere tak heeft zeker veel curieuzer onderzoekingen doen worden, maar ook het werk van Ammon, De Lapouge en hun volgers rechtvaardigt veel kritiek. Die fouten en dwaasheden vallen weg, op de juiste denkbeelden zal de wetenschap voortwerken. Veel licht zal hieruit voor de verklaring onzer maatschappij ontstaan.

Aan den anderen kant van den berg begint de differentieele psychologie, de studie der individueele karakterver-

schillen, karakters in ruimsten zin genomen, hare boringen. Ik heb op hare groote beteekenis al meer dan eens gewezen. Nog dwaas klein is het getal der medewerkers en daarmee in overeenstemming dat der onderzoekingen. Dat zal veranderen. Haar taak is te belangrijk. Vooral door hare hulp zullen wij verlost worden van die twee groote vergissingen, de menschelijke gelijkheid en de algemeene hoogheid van aanleg. Eerst dan zal eene realistische sociale wetenschap mogelijk zijn, die zal kunnen bijdragen tot de verwezenlijking van het ideaal: sociale arbeid alleen naar aanleg en geschiktheid, loon en invloed alleen naar arbeid.

Wij zijn nog zeer ver hier van af, want niet van de kennis en het inzicht van eenige vorschers zal de bereiking van dit ideaal afhangen.

Ik had wel gewild, dat de hoogleeraar er vooral op gewezen had, hoe alle sociale vooruitgang en vooral die in welvaart afhangen zal ten eerste van het procent begaafden en ten tweede van het vermogen der massa om de eersten bij te staan en tevens voor zich zelven te zorgen.

De verwezenlijking van het bovengenoemde ideaal wordt vooral tegengehouden door de onjuiste schatting van socialen arbeid. Deze brengt mede: belooning van wat geen loon verdient en omgekeerd. Grooten invloed hebben hierop traditie en conventie. De eigenschap, die de massa het meest behoeft, is kritische zin, om te kunnen onderscheiden wat in haar belang is, wat niet, en niet aldoor hare vijanden te kronen. De moderne levensverhoudingen zijn er wel naar om dien zin ten minste zooveel aan te kweeken, als de aanleg der massa toelaat.

Onder massa versta ik hier, wat altijd de massa zal blijven, nl. de niet-begaafden, zij die niet meer dan den gemiddelden aanleg bezitten, in willen, voelen, denken, en daar beneden. Zij komen in al onze tegenwoordige klassen voor, en dat is een groote fout. Maar gelukkig, er schijnt een duidelijke historische tendens te bestaan, dit steeds meer te doen verminderen. De oude standen waren veel vasthoudender en minder gemakkelijk binnen te dringen dan de tegenwoordige.[33a)] Het afsluiten is nog gevaarlijker dan het vasthouden, toch hangen beide neigingen samen. Waar, als in onzen tijd eenerzijds ondernemers en leiders aan zeer hooge en steeds

hoogere eischen moeten voldoen, anderzijds de familiebanden losser worden, de publieke kritiek waakzamer, en het standsbewustzijn in de te talrijke en vaag omgrensde klassen zwakker, daar zal het stijgen en het dalen in maatschappelijke beteekenis steeds sneller en rechtvaardiger plaats hebben. Zoo zal steeds meer het maximum van socialen arbeid verkregen worden. De moderne vormen van verkeer en vermogen bevorderen dit proces in hooge mate. Het is in het belang van productie en maatschappij, dat wij steeds nader en zoo na mogelijk aan het ideaal komen, dat niemand één trap hooger of lager staat dan waarop zijn aanleg en geschiktheid hem plaatsen zouden.

De heer Treub komt mij voor uit zijn juist betoog, dat de klassentegenstelling in onze maatschappij zwakker wordt, onjuist te besluiten, (p. 227) dat ‘het antagonistisch element.... geleidelijk afstompt.’ Ja, de *klasse*-tegenstelling verslapt; alle omstandigheden leiden hiertoe en het maatschappelijk belang vordert het. Maar het antagonisme tusschen de individuen mag en moet blijven, scherper worden. Strijd is niet per se een kwaad, zooals moderne zielszwakte ons dat wil opdringen. Zonder strijd geen inspanning, geen winnen van beteren, geen terugdringen van slechteren. Strijd is voor gezonden geen smart, zeker niet geheel smart, en zonder die smart in allen gevalle niet de grootere vreugde van de overwinning, de meest intensieve van alle. Maar ook de strijd moet zich ontwikkelen, nieuwe vormen aannemen, nieuw karakter verkrijgen, met de verandering van het geheel. Hem wegnemen ware levensverarming. Gelukkig, dat wij het niet kunnen.

Nietzsche had niet geheel gelijk, maar zeker niet geheel ongelijk.[33b)] Jammer, dat hij zoo reclame-achtig eenzijdig was. Alleen eenzijdigheid trekt, alleen veelzijdigheid heeft kans op waarheid.

Treub's bestrijding van Marx's denkbeelden over den klassenstrijd is zeer verdienstelijk. Terecht wijst hij ook hier Marx' pretentie van oorspronkelijkheid af. Hij had onder de voorloopers ook wel Saint-Simon, Guizot en Louis Blanc mogen noemen. Een bizonder gelukkig denkbeeld lijkt mij het afdrukken van een groot deel van het ‘Communistische Manifest’ van 1848, waarin het denkbeeld ontvouwd en gepopulariseerd wordt, dat ‘de geheele geschiedenis eene

geschiedenis is geweest van klassenstrijden.' Geen lektuur is nuttiger om de denkbeelden van het Marxisme te leeren kennen. Alleen de overdrijving is hier origineel. Dat de klassen en hun strijd in de sociale geschiedenis veel, ontzaggelijk veel beteekenen, geen die haar kent zal het tegenspreken. Dat zij lang niet alles zijn, niet den eenigen inhoud of de eenige drijfkracht der maatschappelijke ontwikkeling vormen, moet ieder die de geschiedenis oppervlakkig kent al evengoed weten als hij die haar grondig bestudeerde. Bovendien: de hoogte van de productietechniek en de oekonomische toestand zijn niet toereikend om ontstaan en macht der klassen te verklaren. Ik wijs slechts op den adel, die zeker voor een zeer groot deel uit militaire voortreffelijkheid en diensten in de landsverdediging ontstond, en op de kerk, de priesterschap en de monnikenorden, wier onmetelijke rijkdommen niet op oekonomischen arbeid berustten, hoe verdienstelijk vele monniken in dit opzicht ook geweest mogen zijn. Bij alle volken was de priesterschap machtig, die macht is van groote historische beteekenis, en toch: niets heeft de oorsprong van die macht met de productie te maken. Met deze ééne overweging van f e i t e n valt reeds het historisch materialisme als verklaring van den klassenstrijd.

De klassenstrijd is dus niet geheel uit de productietechniek te verklaren en hij zelf verklaart lang niet de geheele geschiedenis. Uit al de geschriften van Marx en Engels blijkt, dat zij zelf deze theorie niet dan heel vluchtig en nergens onbevangen aan de feiten getoetst, laat staan haar doorgevoerd hebben. En hier komt hun niet als elders de eer toe de wetenschap door hunne verkeerde theorie toch geprikkeld en bevrucht te hebben. Ik zie niet, dat zij ons hier iets gaven.

Hetzelfde geldt voor Marx's meerwaarde-theorie, tenminste in hoofdzaak. Professor Treub doet dadelijk (p. 238, 239) aan Marx de eer weêrvaren, die hem toekomt, van de ruilwaarde te beperken tot die maatschappelijke organisatie, waarin niet, tenminste niet alleen, voor eigen gebruik, maar voor de markt geproduceerd wordt. Alleen is deze productie voor de markt, voor den ruil waarlijk niet tot de kapitalistische maatschappij beperkt.[33aa)]

Het is een groote en gelukkige vooruitgang in de

oekonomie de universeele abstracte wetten te laten varen en de oekonomische verschijnselen te beschouwen in de lijst van hun tijd en vooral van de heerschende wetgeving. Het is wel aardig, dat de abstracte deductieve Stammler van allen met de meeste kracht hierop aandringt. Trouwens, van alle kanten komt dezelfde aandrang. De historische school der staathuishoudkunde heeft wel de hoofdverdienste hiervan.[33bb)] Aan Marx en de zijnen komt ook niet geringe eer toe. Bücher en vooral Sombart gaan van hetzelfde denkbeeld uit.[34)] Het is te hopen, dat nu niet alleen het kapitalistische stadium onderzocht wordt, maar dat echt theoretische belangstelling zal inzien, dat de andere stadiën minstens even belangrijk zijn voor de theorie.

Marx's groot betoog voor de meerwaarde-theorie was eene oratio pro domo, geen objectief onderzoek, maar eene rechtvaardiging van zijn socialisme. De arbeider-met-de-hand moest worden de inhoud en de heerscher der toekomst-maatschappij. Zijn arbeid moest dus ook wezen de bron van alle ruilwaarde, wat de anderen krijgen moest derhalve wezen roof op den arbeider in engsten zin gepleegd. Treub gaat uitvoerig na al wat tegen deze doordenking van Ricardo's groote fout aan te voeren is[35)]. En dat is niet weinig. Marx neemt niet in aanmerking den principieelen invloed van de menschelijke behoeften en van hun verschillen en wisselingen. Heel natuurlijk, dat hij dus ook geen gevoel had voor de praestatie dergenen, die deze behoeften en hun mate ontdekken en bepalen, dus niet voor het sociaal nut der ondernemers en kooplieden. In een socialistischen staat zoude hen een heirleger van ambtenaren moeten vervangen, hun functie moet ook daar vervuld worden. In deze verwaarloozing van de behoefte als hoofdfactor in de ruilwaardevorming uit zich Marx's filosofisch-abstracte denkwijze[36)]; hij zag alleen een massa zonder onderscheiden. De abstractie ‘maatschappelijke arbeidstijd’ paste hem geheel, hij wilde en kon haar niet ontleden.

Zeer terecht merkt Treub op (I, 261), dat Marx's wijziging van zijn eigenlijke theorie, zooals die de aanhef van ‘Das Kapital’ I bevat, in het derde deel (II, p. 176) geene verbetering vormt, maar eigenlijk eene vernietiging van het oorspronkelijke denkbeeld, door met de invoering van concreten en specialen arbeid

inplaats van den eerst alleen erkenden algemeenen en abstracten arbeid, ook de behoeften in hunne bizonderheid te erkennen.

Professor Treub meent vervolgens eene eigene waarde-theorie te kunnen geven, waarin aan beide factoren, de inspanning of arbeid, die het voorwerp gekost heeft, en de behoefte, die het bevredigt, dus zijn nut, recht zal worden gedaan. Inplaats van de behoefte, wier bevrediging bedoeld en ook bereikt wordt, spreekt Treub dan bij voorkeur van de doelstelling. Ik geloof niet, dat hiermede een theoretisch nut verkregen wordt, en de uitdrukking blijkt gevaarlijk te zijn. In vier bladzijden reeds (p. 266) erkent de schrijver bij de nuttigheidstheorie terecht te zijn gekomen. Natuurlijk. Het gestelde doel is het vermeende nut, en niet deze doelstelling, die fout kan zijn, maar het bereikte doel, het werkelijke nut bepaalt aan de eene zijde de waarde van het product, zooals Treub ook betoogt. Het spreekt vanzelf, dat Treub niet van algemeenen arbeid weten wil, die alleen door haren duur gemeten zou kunnen worden, - eene opvatting die doet twijfelen of hare vormers, Ricardo en Marx, wel genoeg naar de dagelijksche werkelijkheid van het verkeer keken. Hun uitvlucht, dat die ongelijkheid van den arbeid, die hunne theorie, bij Marx begrijpelijker wijze, negeerde, in het verkeer wel tot zijn recht zou komen, wordt door Treub op de kaak gesteld.

Ook Treub accepteert ‘en passant’ de verbetering in de nuttigheidstheorie, die de Oostenrijksche school met haar grensnut aanbracht. Zijne theorie, die niet meer aan eenzijdigheid zal lijden, lijdt echter aan eenige niet geringe fouten. Zij verklaart, evenmin als Marx, de waarde van zaken, die geen arbeidsproducten zijn, want bij deze kan toch van geen doelstelling sprake zijn. En zij komt Marx wel wat veel in het gevlei door den arbeid ten slotte toch als de oorzaak van de waarde te beschouwen[37)].

Treub had nog wel wat meer nadruk op de zoo enorm groote verschillen in waarde van verschillenden arbeid mogen leggen. De arbeid blijft bij hem veel te abstract. Nog steeds heerscht de neiging vooral op den lageren arbeid, die werkelijk een meer abstract, verwisselbaar karakter heeft, te letten. Op den hoogeren arbeid komt het waarlijk niet minder, neen veel meer, aan[38)]. Men ziet, de abstracte

opvatting van den arbeid, zooals van alle verschijnselen, was de groote fout van de oude oekonomie en met haar die van haren Attila, Marx. Zelfs hierin was hij niet origineel. Het beperkt en voorloopig hulpmiddel, de isoleerende abstractie, had ten slotte de heele wetenschap overheerscht, en haar daardoor vervalscht, onwaar en gevaarlijk gemaakt.

Uit de juiste waarde-theorie kon onmogelijk de leer van de ‘meerwaarde’ in Marx's zin afgeleid worden, uit de verkeerde voorstelling van Ricardo was zij de logische conclusie. De waar heeft alleen gekost aan arbeidersloon 50, zij wordt verkocht voor 75, dat meer van 25 is diefstal aan den arbeider gepleegd, want het kan alleen aan arbeiders-arbeid te danken zijn! Kàn het logischer? Alleen de premisse was totaal fout!

Zeer scherp kritiseert Treub Marx' tautologiën omtrent de niet-waarde-schepping door de machine (p. 304), een onderdeel van de beweerde improductiviteit van het kapitaal.

De onmisbaarheid van het kapitaal bij de productie zal wel niemand ontkennen die voor oogen houdt, dat kapitaal is product tot productie bestemd. De boog van den wilde is kapitaal en ook de machine in de zoozeer machinale communistische maatschappij. In de kapitalistische maatschappij is het de kapitalist, die dit onmisbare hulpmiddel der productie verschaft. De vraag is nu slechts, moet hij hiervoor betaald worden of niet. Die betaling, die ik den kapitalist geef, niet om hem tot sparen te verleiden (Senior), maar om hem over te halen mij zijn kapitaal af te staan, is de rente. Zij is dus m o g e l i j k door de productiviteit van het kapitaal, in wiens handen dan ook. Zij wordt alleen g e r e c h t v a a r d i g d door en met het privaateigendom. Terecht wijst Treub, tenminste voor het vaste kapitaal, de verdediging van den interest door Wagner en Schäffle af, die hem beschouwen als belooning voor den dienst van den kapitalist, dat hij het kapitaal daarheen leidt, waar het nuttig gebruikt kan worden. Mij dunkt, Professor Treub had deze rechtvaardiging geheel kunnen afwijzen. Zoo immers zou ook de arbeider zijn loon verdienen, omdat hij ter juister plaatse zijn arbeid aanbiedt. Hoogstens wordt hiermede eene kleine premie verklaard. Wie zijn waar, arbeidskracht of kapitaal, aanbiedt ter onjuister plaatse, waar zij niet begeerd worden, kan ze eenvoudig niet kwijt worden, ontvangt er niets voor.

Treub ziet met Marx in het kapitaal gecristalliseerden arbeid, een orgaan, dat de mensch aan zijne natuurlijke organen toevoegt. Hij denkt dus vooral aan vast kapitaal, aan werktuigen en machines. Wat hun waarde geeft, nuttig maakt, is vooral 'technische doelstelling', voor zoover die in het werktuig vastgelegd kan worden. Door het privaateigendomsrecht is de kapitalist de rechtsvertegenwoordiger van hen, die hun geest in het werktuig legden en trekt hij dus terecht eene zekere belooning voor den dienst, dien hij bewijst (p. 308-12). Mij komt deze theorie niet zeer gelukkig voor. Alleen op het kapitaal, in den vorm van werktuigen, wordt gelet en eigenlijk wordt alleen het loon van hem, die zijn geest hierin legde, verdedigd. Men zou dit eerder eene veroordeeling dan eene rechtvaardiging van den interest kunnen achten. Treub volgt hier, op dit zeer gewichtig punt, Marx veel te ver. De functie van den kapitalist als zoodanig, als vormer, bewaarder en verstrekker van het in alle vormen in iedere maatschappelijke organisatie onmisbare kapitaal, wordt door hem niet erkend, hare belooning, d.i. aansporing, niet verdedigd. De uitvinder van de machine doet lang niet hetzelfde als de kapitalist; den laatste doet men onrecht met hem alleen vertegenwoordiger van den uitvinder te noemen. Hij heeft zijn eigen taak en dus komt hem zijn eigen loon toe. Er k a n interest zijn, omdat het kapitaal productief is, d.i. helpt bij de productie, ex definitione. Er m o e t interest zijn, omdat het kapitaal in stand gehouden moet worden, het zou ook in eene communistische maatschappij moeten gebeuren. De rechtvaardiging, dat de kapitalist dien interest ontvangt, is de rechtvaardiging van het privaateigendom. Interest en privaateigendom staan en vallen samen.

Al wat in eene communistische maatschappij de kapitaaladministratie zou kosten, komt in de kapitalistische den partikulieren kapitalisten toe. Men denke zich die communistische maatschappij toch niet zoo eenvoudig, zal zij aller hoogere behoeften behoorlijk bevredigen. De oeroude eenvoud zal ook in haar niet heerschen, die keert alleen terug met zeer dunne bevolking, armoe en ruwe zeden - Europa na de Grieken en Romeinen tot de elfde eeuw!

Terecht merkt Treub op, dat ondanks zijn algemeene rechtvaardiging dat kapitalistenloon toch wel te hoog kan

wezen, buiten evenredigheid met het bewezen nut. Ook buiten die met zijn marktwaarde? Treub zoekt de verklaring in de overmacht van het kapitaal over lagere en hoogere arbeiders (p. 312). Ik geloof ten onrechte. Het kapitaal zelf wordt niet hoog beloond en heeft een enorm risico. Overmachtig is de groote kapitalist alleen als oekonomisch leider, d.i. als een van de hoofdleiders onzer geheele maatschappij. Men vergelijke een Carnegie met een Napoleon; die analogie maakt hem tot grootmacht. Niet het couponknippen in het groot, niet het bezit van kapitaal, noch het trekken van de bescheiden interesten mag men afkeuren, maar de mogelijkheid van zoo buitensporige opeenhooping van kapitaal. De mogelijkheid, de veelvuldigheid van deze moderne tyrannie en de werkeloosheid zijn de keerzijden van onze organisatie. Men moet ze met haar accepteeren, zoo men meent, dat hare voordeelen grooter zijn en dat iedere organisatie hare eigen nadeelen zal hebben, zooals iedere vroegere ze gehad heeft. Direkte verhindering van de kapitaalophooping in ééne hand zal wel ondoenlijk of verkeerd zijn, maar automatische verbetering acht ik zeer waarschijnlijk. Ten slotte moeten alleen de sociaal nuttigsten eene dergelijke macht kunnen verkrijgen.

In het geheel zeer juist verdedigt Treub tegenover Marx de productiviteit van de waren-circulatie, van den handel in het groot en in het klein. Hij doet de absurditeit van Marx's leer, die noodig was voor de ‘meerwaarde’, zeer goed uitkomen (p. 322). Zou Marx de depôthouders in eene socialistische maatschappij ook niet beloond willen zien?

Het doet mij genoegen, dat professor Treub de onzinnige rechtvaardiging van Marx's waardeleer als niet geldend voor onze of eenige maatschappij, maar als fantastische hypotheze, zooals Bernstein, Croce en Sombart het voorstellen, met kracht afwijst (p. 354). Het jurare in verba magistri is wel eene diepliggende eigenschap van onzen geest!

De meerwaardeleer met hare steunsels, de improductiviteit van kapitaal en handel, het feitelijk voorbijzien van allen hoogeren arbeid, was een noodzakelijk uitvloeisel van Marx's socialisme en van zijn omslag-theorie: eerst het heele product voor den individueelen vervaardiger - vóórkapitalisme, *these*; groot deel van het product aan den privaatbezitter van het arbeidsmiddel zonder arbeid - kapitalisme, *antithese;* weer

het heele product aan de maatschappij als communistisch producent - communisme, *synthese!* En dan?

Met dit inzicht verdwijnt wel alle recht tot de illusie, dat Marx het communisme uit de wetenschap afleidde, neen, zijne wetenschap, zijne theorie leidde hij uit zijn communistische neiging af.

Met de erkenning van de productiviteit van nog andere factoren dan alleen den lageren arbeid, vervalt de 'meerwaarde'-leer geheel, zij is eenvoudig onwaar.

Nog slechts weinige, maar toch enkele socialisten erkennen, dat Marx's algemeene theorieën mislukt zijn.[39)] Hun getal zal wel toenemen. Meer indruk dan de abstracte redeneeringen van Marx, maakten zijne scherpe, duidelijke voorspellingen, op die theorieën gebazeerd, over de naaste toekomst der kapitalistische maatschappij. Hoe zeer moesten zij overtuigen! Wat men vurig begeerde in onbegrijpelijke geleerdheid bewezen te zien als onvermijdelijk, aanstaande. Hoe hegeliaansch god-achtig[40)] moesten zich die mannen voelen, die de bewezen profetieën bezaten. Hun was de dubbele stelligheid van wetenschap en zielsbegeeren. Zij wisten, wat eens, weldra zelfs, uit dien chaos onzer maatschappij te voorschijn zou komen. Zij zagen met hun geestesoog, maar klaar als dagwerkelijkheid, hoe de fatale lijnen steeds dichter en sneller elkander naderen, dan een knal, en - het ideaal bereikt!

Hoe droef moeten die echte geloovigen zich nu voelen. De beweging gaat zoo traag. Het wordt maar niet erg genoeg in de maatschappij. Zou het waar kunnen zijn, dat eerst de jeugd van het moderne kapitalisme gepasseerd is, en dat, wat zij zoo prettig voor doodstrijd hielden, maar kinderziekten zijn geweest? Pedante dwergjes, bij een reuzenkind!

Treub wijdt zijn tweede deel aan de bespreking en weerlegging dier voorspellingen, op het spoor van vele andere voorgangers. Aan Julius Wolf komt, meen ik, de eer toe, het eerst en systematisch de totale onjuistheid der socialistische voorspellingen te hebben aangetoond.[41)]

Wij kunnen wel zeggen, dat de algemeene fout van Marx en de zijnen in het bijgeloof bestaat, dat alle, neen, dat zekere door hen gereleveerde ontwikkelingslijnen tot in het oneindige worden doorgetrokken.

Het kapitalistisch grootbedrijf heeft zich een plaats veroverd, natuurlijk ten koste van het kleinbedrijf. Terstond verkondigt de socialist: het kleinbedrijf verdwijnt geheel, de grootbedrijven zullen steeds reusachtiger worden, tot zij ten slotte zoo klein in getal en zoo groot zijn geworden, dat zij zonder schokkende verandering door staatsexploitatie kunnen vervangen worden. Men voelt, dat die heele beweging zoo vlug gezien en geloofd wordt om dat begeerde einde.

Zoo was het geprofeteerd, maar de profetie komt niet uit. Wat een nuchter mensch, een met bourgeois-onwetendheid geslagene, dadelijk kon vermoeden, *dat* gebeurde: het kleinbedrijf verdwijnt niet, het grootbedrijf vindt zijn eigen plaats; tusschen deze twee in heeft het middelgroot bedrijf ook nog zijn eigen voordeelen.[42)] Alle drie bedrijfsvormen zullen ten slotte het werk zoo verdeelen, dat hun goede eigenschappen geheel tot hun recht komen, en hun kwade zoo min mogelijk. Men ziet reeds in, dat de grootte der onderneming niet onbeperkt toe mag nemen, zal het voordeel niet afnemen, en dat in talrijke productietakken zelfs het kleinbedrijf het beste zal blijken. Deze ervaringsles past den socialisten alles behalve. Maar de feiten spreken voorloopig te duidelijk, vooral in den landbouw, doch ook in industrie en verkeer. Zelfs Kautsky moet ze erkennen ondanks eenig tegenstribbelen.[43)]

Treub wijst er vooral op, dat de beweging noch in de bedrijven noch in de landen éénvoudig is.[44)] Allerlei omstandigheden oefenen invloed, geen abstracte eenheid, maar concrete rijkdom. De wereld wil maar niet, zooals Marx wilde. Het is zoo heerlijk, dat al die engen en eenzijdigen van de feiten ongelijk krijgen. Toch gelooft men ze telkens weer, graag.

Treub betoogt uitvoerig en op grond van veel materiaal, dat ook de andere voorspellingen niet uitkomen. De armoe neemt *niet* toe, de loonen worden *niet* kleiner.[45)] Het getal der rijken neemt *niet* af met de toeneming van hun rijkdom. De middelklasse verdwijnt *niet*, noch haar invloed. Marx voorspelde dit alles zeer stellig, zijn volgers namen het onvoorwaardelijk aan,[46)] maar het gebeurt *niet*. Evenmin nemen de crises toe in omvang of veelvuldigheid. Diepere beschouwing rechtvaardigt het vermoeden, dat zij bij rijping onzer maatschappij in beide opzichten verminderen zullen. De vrouwen en kinderen verdringen de man-

nen *niet* uit de fabrieken. Kautsky bewijst wel haast het omgekeerde, dat de eersten uit de fabrieken naar het handwerk en den landbouw stroomen, maar goed-dialektisch is dat eigenlijk het zelfde. Stelling - tegenstelling - samenstelling: alles vloeit; wat komt het er op aan?

De statistieken omtrent de werkeloosheid kunnen nog niet bewijzen, of deze toedan afneemt. Zij zijn uit den aard der zaak niet licht geheel te vertrouwen. Maar voor zoover zij iets bewijzen, bewijzen zij tegen Marx. Ook de heer Van Blom erkent Mr. Treub's recht tot deze conclusie.

En eindelijk de kroon op dit alles, de finale? is zij nabij? Ik heb nog vele naïve socialisten gekend, die meenden dat het einde der kapitalistische maatschappij zéér aanstaande was. Uit gematigdheid gedoogden zij haar nog een vijf-en-twintig jaar. Zouden er nog vele zulke zijn? Begeerigen zijn naief en onkritisch; het is een geluk, dat zij kunnen gelooven, wat zij hopen.

Professor Treub heeft de denkbeelden van Marx zelven tot grondslag van zijn boek genomen, in volle zuiverheid. Zijn frontverandering in het derde deel van het 'Kapital' wordt door Treub helder toegelicht. Het wordt onafwijsbaar duidelijk, dat het derde deel het eerste in vele opzichten opheft. Marx hield zich aan de omslag-theorie door zich zelven tegen te spreken.

De Neo-Marxisten, wier kritiek op het dogma Treub aan het einde van ieder deel behandelt, volgen dat goede voorbeeld. Niet weinigen gaan zeer ver in hun afbrekende kritiek. Andere, zooals Kautsky, spannen zich heldhaftig in het orthodoxe dogma te redden. Maar kritiek is een sluipend gif. Een partij, zelfs een revolutionnaire, met betrekkelijk weinig intellectueelen en zelfstandigen, is geen kerk. Om het dogma lang ongerept te houden is eene ijzersterke organisatie noodig. Alleen heel sterke motieven kunnen die en nooit volledig vervangen. Het geloof aan den snel naderenden algemeenen omkeer had zoo'n motief kunnen zijn, gebrek misschien ook, maar de goede partijmannen leden dit toch niet, en anderzijds zal juist de behoefte aan voorloopige, partiëele, onvoldoende, maar reëele en onmiddellijke verbeteringen de partij tot positieve, zij het radicale politiek drijven, tot opportunisme.

Intellectueele kritiek van binnen en van buiten, toewijding van goede krachten aan verbeteringsarbeid op den gegeven socialen grondslag in politiek, coöperatie, vakvereenigingsleven, de vruchten van dit alles in verheffing van den arbeiderstoestand, de automatische verbetering der maatschappij ook naar deze richting, aangevuld, afgerond door direct sociale en door andere wetgeving, het afleggen der jeugdzonden van het kapitalisme, - dit alles is in beweging en aanstaande. Zal het orthodoxe revolutionnaire Marxisme weerstand kunnen bieden? Zouden Marx' volgelingen eindelijk toch nog evolutionnisten worden, bescheiden, doch onwrikbaar strevend naar positieve verbeteringen?[47)]

Treub verbiedt ons het voorspellen, Marx' voorbeeld maakt er ons ook niet belust op. Maar wij kunnen het natuurlijk niet laten. Wij moeten het doen, wij mogen het niet laten. Hoe anders politiek, streven?

De vraag is dus: zijn Marx' voorspellingen nu de best mogelijke? Behooren wij uit hun mislukking te besluiten tot de onmogelijkheid van alle sociale voorzeggingen? Mij dunkt van niet. Want die voorspellingen van Marx zijn niet alleen onjuist, maar zij zijn ook verkeerd gemaakt. Zij moesten wel door de werkelijkheid weerlegd worden. Het zou al een wonder zijn, zoo zij uitgekomen waren. Immers zij waren deducties uit eene zeer eenzijdige en valsche theorie, niet dan vluchtig getoetst aan de feiten. En eigenlijk waren zij toch maar wenschen, geformuleerd als profetieën.

Het komt mij voor, dat professor Treub in zijne kritiek ook wel meer in aanmerking had mogen nemen, dat de tijd waaraan wij die voorspellingen toetsen, wel wat heel kort is. Wat zijn een vijftig jaren in de ontwikkeling van een maatschappelijk stelsel? Men mag zich alleen negatief uitdrukken, maar men kan dan ook zeer krachtig verklaren, dat geen enkele van Marx's bewegingswetten voorloopig is uitgekomen, dat de maatschappij zich voorloopig anders beweegt, dan hij voorspelde.

Ondanks deze mislukking schijnt het mij niet onmogelijk toe de lijn onzer ontwikkeling eenigszins en voor eenigen tijd te bepalen.

Maar de poging hiertoe moet gekenmerkt worden door veelzijdigheid van blik en door zorgvuldig probeeren. Vreemd,

dat men juist die ingewikkelde problemen met een foefje tracht op te lossen. Wat een subtiele moeite wordt er besteed om de baan van een kogel te berekenen en na te gaan, de baan der maatschappij wordt in een wenschje en een leugentje vastgesteld. Of men fantaseert haar zoo maar, of men concludeert - uit niets - zonder het ooit geprobeerd te hebben, dat het onmogelijk is! Wachter in den nacht, ziet gij de Fresnel's en de Darwin's voor de sociale wetenschap nog niet komen? De geestigen hebben geen methode, en de methodischen zijn zoo dor!

Professor Treub laat niet na de beteekenis der uitbreiding van het openbaar bedrijf, van de naamlooze vennootschappen en van de twee soorten van coöperatieve vereenigingen, de productieve en de consumptieve, en ook die der ondernemersbonden te bespreken. Ook hij ziet natuurlijk in dit alles het veldwinnen, weer veldwinnen, want het was al meer zoo, van de gemeenschap op den enkeling.[48)] Maar het zal zijn als het plaats maken van het klein- en middelbedrijf voor het grootbedrijf. Plaats maken is nog geen heengaan. Het individualisme is nog steeds meer eene belofte, eene illusie, een program dan eene werkelijkheid, zeker geene algemeene. Toen het opkwam en quasi triompheerde, was de staat nog zoo oversterk; het deed de oude vereenigingen slinken en uiteenspatten, nu stikt het haast onder al de nieuwe. Treub had ook wel op dien tropisch dichten groei van het modern vereenigingsleven kunnen wijzen.[49)] En weer wordt de staat sterker, rijker van taak en van macht, dieper van invloed. Het individu heeft nu tegenover zich den sterken staat en de tallooze vrije vereenigingen, in welke het versnipperd wordt. Het georganiseerde samenwerken wordt op ieder gebied meer algemeen. De geïsoleerde, in zich afgesloten personen verdwijnen. Zouden zuiver communisme en volledig individualisme niet de twee nooit bereikte uitersten zijn, waartusschen de maatschappij voortdurend heen en weer slingert, dan dichter bij dit dan bij dat uiterste, zelfs in het midden geen rust vindend? En nooit staat eene geheele maatschappij in al hare lagen en organen op hetzelfde punt in deze slingerlijn. De edelman op zijn kasteel was zeer ver naar het individualisme gekeerd, terwijl gilde en kerk aan den anderen kant stonden. Alleen de abstractie ziet uniformiteit.

Prof. Treub geeft menig verstandig woord hierover ten beste, dat goed doet tegenover het simplisme der Marxisten.

Het Marxisme is wetenschappelijk overwonnen. Maar nog lang zal het de hoogste waarde als theoretische en practische stimulans behouden. Misschien is het zelfs wenschelijk, dat het nog lang als een geheimzinnig wetboek de radicaalste rechters en hervormers onzer maatschappij bijeenhoudt. Zoolang deze gezond en sterk blijft, is hunne functie eene zeer nuttige. Zij kunnen niet gemist worden. Zou eene betere theorie hun wel even veel steun geven? Het is voor velen goed een bijbel te hebben, een boek dat men niet kritiseert. Hoe wil men talloozen bijeenhouden, in ééne lijn doen handelen, door het geloof in de wetenschap, die steeds zich zelve herziet?[50)] Onmeedoogende, rustelooze wetenschap is alleen voor de solitairen. Gelukkig, dat deze in onze maatschappij leven kunnen, ten minste niet sterven moeten. In eene ideaalmaatschappij ziet het er meest slechter voor hen uit.

S.R. STEINMETZ.

Eindnoten:

1) Op p. 460. Allergrappigst doet dit de eens geniale dichter H. Gorter in zijn kritiek op het eerste, filosofische gedeelte van Treub's boek in De Nieuwe Tijd, 1903, n°. 7 en 8. Het stuk is op de gewone ridikuul-brutale manier van zoo velen dier heeren geschreven. Vatten zij nog niet, dat die dwaze manier verouderd is, dat zij niet één van hun tegenstanders meer imponeert. Die vlijmende scherpheid om Treub, wiens gebleken kennis en wetenschappelijkheid zeker torenhoog boven die van Gorter, waarover wij oordeelen kunnen, uitsteken, telkens met professor!! aan te spreken. De ander kan even doodelijk zeggen: propagandist!! - Wat geeft Gorter, die in filosofie of wetenschap nooit het allergeringste praesteerde, den moed zoo tegen Treub de filosofische beteekenis van Marx te verdedigen, die nooit door eenig filosoof au sérieux werd genomen, nl. *als wijsgeer*? Volgens Gorter was Marx klassiek klaar in zijn wijsbegeerte, maar hij verwijst niet naar die klare plaatsen in Marx's werken, maar naar Dietzgen! Tr. zou M. niet bestrijden want 'hij zwijgt over M's eigenlijke meeningen, immers hij bestrijdt Dietzgen niet, die naar M's uitdrukkelijke woorden heeft geschreven wat M. dacht.' Het staat er heusch op pag. 488. Vreemde manier voor een klassiek klaar filosoof!
2) Op p. 463. Gorter l.c. p. 483 maakt zich heel boos, dat Treub niet weet, hoe de geest waarneemt. Weet hij het dan? iemand anders? Ja, alle zijn bereid eenige woorden, zelfs wel een beeld te geven. Als hem dat bevredigen kan.....
3) Op p. 461. Verg. A. Riehl's kritiek in 'Einführung in die Philosophie der Gegenwart.' 1903, p. 163. Paulsen's mooie 'Einleitung in die Philosophie,' overtuigt mij toch niet, zelfs niet Heymans' streng gedacht en mooi geschreven 'Zur Parallelismusfrage', in Z. f. Psychol. und Physiol. der Sinnesorgane.
4) Op p 462. Masaryk: 'Die philos. und sociol. Grundlagen des Marxismus', 1899, p. 52 volg., verg. overigens Seligman: 'The economic interpretation of history', 1902, p. 57 volg.; Plechanow: 'Beitr, z. Geschichte des Materialismus', 1896, p. 154 volg.; Barth: Philosophie der Geschichte als Sociologie', 1897, I, p. 328 volg., en 'Die Geschichtsphilosophie Hegels und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann', 1890.
5) Op p. 463. Verg. A. Ehrhard: 'Der Katholicismus und das zwanzigste Jahrhundert', 1902; A. Egger: 'Zur Stellung des Katholicismus im 20 Jahrhundert', 1902. Van de andere zijde: Paulsen: 'Philosophia militans gegen Klerikalismus und Naturalismus.' 1901.

6) Op p. 464. Bv. Croce: ‘Matérialisme Historique et Economie Marxiste,’ 1901, p. 98 volg. Alleen het half onbewuste wankelen van de aanhangers der abstracte methode tusschen deze en de empirisch-inductieve verklaart zulke enormiteiten! Ook Ricardo is dan empirisch, dan abstract.
7) Op p. 464. Schmoller in zijn ‘Grundriss der allgem. Volkswirtschaftslehre’ I, 1900, p. 109, staat nu de combinatie van beide methoden voor, maar heeft ‘bekanntlich’ de inductieve meer toegepast, of eigenlijk dier toepassing voorbereid door bewerking van historisch materiaal, want historische beschrijving is niet hetzelfde als inductie. Het 2e deel zal hieromtrent meer leeren. Dietzel in zijn uitstekende ‘Theoretische Socialökonomik’ I, 1895, p. 92-103 heeft open oog voor beide methoden, maar toch vooral voor de abstracte, trouwens inductie stelt ook hij veel te veel gelijk met geschiedenis, beschrijving.
8) Op p. 465. Terecht noemt Windelband in zijn ‘Geschichte der neueren Philosophie’, 1880, II die groote systemen ‘Gedankendichtungen.’
9) Op p. 465. Volgens Sombart: ‘Der moderne Kapitalismus’ 1902, II, p. 93, 96, 176 en elders, brak het moderne kapitalisme in Engeland omstreeks 1750, in Duitschland een eeuw later door.
10) Op p. 465. Marx: ‘Zur Kritik d. polit. Oekonomie’ ed. 1897, p. XII (voorr. van 1859); ‘Kapital’ I (ed. 1872) p. 166, 385 Anm. 89. Daarentegen ‘Kommun. Manifest’, p. 17, ‘versteckter Bürgerkrieg bis zur offenen Revolution und zum gewaltsamen Sturze der Bourgeoisie’. Verg. Bernstein: ‘Die Voraussetzungen des Socialismus’, 1899, p. 27-36; Zur Geschichte und Theorie des Socialismus, 1901, en Kautsky: ‘Bernstein und das soc. demokr. Program’, 1899.
11) Op p. 466. Merkwaardig, dat Buckle, zoover ik weet, door Marx geheel genegeerd werd. Toch verdient een deel van Buckle's leer veeleer materialistisch te heeten, als toepassing van Feuerbach's dictum. ‘Hist. of Civilisation in England’ 1872, I. p. 39-151. Verg. B's apologie door J.M. Robertson: ‘Buckle and his Critics’ 1895. B. schijnt weer Fenerbach niet gekend te hebben.
12) Op p. 466. Verg, Masaryk l.c.: p. 104, en Seligman; l.c.: p. 142.
13) Op p. 466. Het verscheen 1880 in het fransch, 1892 met een voorrede van den auteur in het engelsch.
14) Op p. 467. Engels' werkje is verschenen 1884; hij vertelt zelf, dat hij dit excerptje met hulp (!) van Marx' noten vervaardigde, p. IV. Hoeveel gewicht beide er aan hechtten, blijkt uit ‘Kommun. Manif.’ p. 9 Anm. Verg. mijn rede ‘Over de Marxistische Theorie der sociale ontwikkeling’ in Econ. 1901: p. 444. Het is vreemd, dat prof. Treub dit hoofddokument der hist. material. theorie onbesproken laat, hoewel ik toch op het gewicht er van gewezen had.
15) Op p. 467. Stammler: ‘Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung’, 1896: p. 643.
16) Op p. 467. In eene bizondere geschiedenis, en eene geschiedenis kan nooit anders zijn, is het bewijs van de reëele werking der genoemde factoren per se onmogelijk. Daartoe zouden analyse, vergelijking, inductie noodzakelijk zijn, en de geschiedenis zou...., sociologie worden!
17) Op p. 468. Verg. mijn rede in Econ. 1901: p. 439, 447, en Ruppin's ‘Darwinismus und Socialwissenschaft’, 1903: p. 148. Marx zou anders ook in strijd raken met zijne geheele methode.
18) Op p. 468. Verg. bv. Fairbanks; ‘Introduction to sociology’ 1899: p. 92 volg, of Stuckenberg's nieuwste boek: ‘Sociology, the science of human society’ 1903, I: p. 186-258. Labriola's bekend boekje: ‘Conception matérialiste de l'histoire’ 1902 is al fraze, niet om door te komen. Het behoort tot de tallooze strafboekjes, om wier lectuur ons veel vergeven zal kunnen worden. Sorel: ‘La ruine du monde antique, conception matérialiste de l'histoire’ 1901 bevat aardige ideën, maar is te aphoristisch.
19) Op p. 469. Dan zouden zij geen politieken strijd voeren, maar de techniek wijzigen. De Edison's en Stephenson's, niet de Bebel's, zijn de ware politici - volgens de theorie, ja zelfs de Carnegie's en de Rothschild's de echte revolutionnairen, meer dan de pratende ideologen, kalkspatjes uit den bovenbouw. Stammler l.c.: p. 67 schijnt me niet juist, want het proletariaat zou niet politisch en ethisch, maar in de eerste plaats oekonomisch voorbereid moeten worden. Maar dit is zeer moeilijk, nog eens extra voor advokaten.
20) Op p. 470. Eene interessante poging hiertoe op één gebied bevat Nieboer's: ‘Slavery as an industrial system’ 1900, door Seligman l.c.: p. 82 en in Polit. Science Quarterly Sept. 1901 ten onrechte als eene toepassing van de hist. mater. theorie genoemd, te recht geroemd.
21) Op p. 471. Door prof. Heymans hier in zijn opstel tegen: ‘De uitwassen der crim. anthrop,’ zoo goed verdedigd.
21a) Op p. 474. Verg. P. Barth: ‘Darstellende und begriffliche Geschichte,’ Viertelj. f. wiss. Philosophie 1900.

22) Op p. 474. De heer Van Blom ‘Marxkritiek’ Econ. Oct. 1903, p. 9 v.d. afdr. schijnt als de rechtvaardiging voor de behandeling van de materialistische geschiedbeschouwing te beschouwen haar verband met de leer van den klassestrijd, anders zou het ‘enkel theoretisch geknutsel of bloot hersengymnastiek’ wezen, zooals onze tijd aan alle wijsbegeerte ten laste legt. Is het niet veel beter deze en dergelijke discussiën te rechtvaardigen als sociale theorieën, als hoogst gewichtig sociologisch (sit venia verbo!) onderzoek, minstens zoo interessant, zoo rijk aan gevolgen voor verklaring en praktijk, als eene of andere natuurwetenschappelijke theorie? Waarom toch die minachting voor onszelven en onze maatschappij als object van onderzoek? zuiver obscurantisme!

23) Op p. 475. Verg. bv Schurtz: ‘Wertvernichtung durch den Totenkult’, Z.f. Soc. Wiss. I: p. 41 volg; Perham: ‘The Religion of the Sea-Dayaks’, Journ. Straits Branch Royal Asiat. Society IX en X als een enkel opvallend voorbeeld. Egyptenaren en oude Romeinen waren weer heel wat meer met het bovenzinnelijke bezig van uur tot uur dan wij. Wij hebben ook al daarvoor onze specialiteiten!

24) Op p. 478. Bijv. naar Owen Pike: ‘History of Crime in England’ 1873. Hadden wij toch zulke boeken voor alle historische volken! Wie schrijft er een voor Nederland?

25) Op p. 478. Berner: ‘Lehrbuch des deutschen Strafrechts’ 1877: p. 69.

26) Op p. 480. Men hoeft het met Kende's, slordig en zeer onkritisch ‘Entartung des Menschengeschlechts’ 1902 nog niet eens te zijn, om hier niet optimistisch te denken, met Kruse in Z.f. Soc. Wiss. 1903 (‘Entartung’, Juni en Juli). Tegen huwelijksverbod is zoo zeer veel aan te voeren. Verg. mijn voorrede tot Haycraft: ‘Darwinisme en Maatschappelijke Vooruitgang’ 1896.

27) Op p. 481. Dietzel l.c. erkent dit, maar denkt dan alleen aan sociale *geschiedenis*, alsof wij hierbij konden blijven staan. Wij moeten en willen *theorieën* hebben over *alle* sociale verschijnselen. Vergeef het ons.

28) Op p. 482. Zeer vermakelijk is Meyer's oplossing in zijn ‘Zur Theorie und Methodik der Geschichte’ 1902. Hij wil terecht de geschiedenis concreet, descriptief houden, maar op slechte gronden ontkent hij op haar gebied de mogelijkheid van wetten, en daar hij dier reeds bestaan toch niet geheel ontkennen kan. verwijst hij het zoeken van deze naar de - Anthropologie, waaronder hij de Ethnologie schijnt te verstaan. Noem haar Sociologie en alles heeft zijn goeden naam en juiste taak.

29) Op p. 482. Zie Loria: ‘Les Bases écon. d.l. Constit. Sociale’ 1893.

29a) Op p. 484. Hoe zwak en onbevredigend is de bespreking der menschelijke aangeboren ongelijkheid bij A. Wagner: ‘Grundlegung’ I (1879): p. 244, en bij G. Cohn: System der Nationaloekonomie I (1885): p. 422.

30) Op p. 484. Ik doe maar een enkelen greep uit eenige harer beste representanten. Hearn bespreekt in zijn ‘Plutology’ 1864 wel den uitvinder, maar niet de speciale functie van den ondernemer. In Stuart Mill's ‘Polit. Econ.’ (ed. 1881, p. 67) worden maar negen regels aan den ondernemer gewijd; waar hij over levende menschen spreekt, heeft hij het alleen over arbeiders! Sidgwick: ‘The Princ of Pol. Econ.’ 1883 is niet beter, evenmin Cairness: ‘Leading Princ. of Polit. Econ.’ 1885.

31) Op p. 484. Conrad: ‘Grundriss’ II (1902): p. 196 vvlg. maakt ook attent op de gevolgen van die abstracte behandeling van de loonwet door de oekonomen. Gecit. bij W. Schallmeyer: ‘Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker’ 1903: p. 264.

32) Op p. 485. De opmerkingen op I: p. 300 en in aanm. 1 het citaat uit Marx verzwakken mijn grief niet. Uit Marx's bewering blijkt, dat hij wel wist, dat directie noodig is, maar hare waarde toch niet wist te schatten, - juist wat ik betoog.

33) Op p. 485. Uit diens: ‘Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung’ 1892: p. 421-443, belangrijke bladzijden. De eveneens ten onrechte impopulaire Mallock heeft een zeer helder begrip van de geheel eenige waarde der begaafden voor de productie: zonder hen, dus met geene andere menschen dan die de massa vormen, zouden wij nu nog even laag staan als ooit, betoogt hij in ‘Labour and the Popular Wellfare.’ Bij den socialist A. Menger ‘NeueStaatslehre’ 1903 vinden wij weer het onnoozele dilemma: genie- of massa-vereering.

33a) Op p. 487. Toch sloot zich de ridderschap eerst laat af, na de eigenlijke middeleeuwen, volgens Von Below: s.v. Adel in ‘Handw. d. Staatswiss.’, 2e Ed., I: p. 50. Verg. Brunner: ‘Deutsche Rechtsgeschichte’ 1887, I: p. 252. Kan het zijn, dat die afsluiting altijd eene begeleiding vormt van het afsterven, het sociaal onnut worden van een stand? Het ware eene interessante taak dit te onderzoeken.

33b) Op. p. 488. Wie Nietzsche wil veroordeelen zonder hem te kennen, leze eerst F. Vaihinger, den bekenden Kant-specialist. ‘Nietzsche als Philosoph’, 1902.

33aa) Op p. 489. De veel te vroeg gestorven Dr. H. Schurtz geeft in zijn leerrijk boek ‘Das afrikanische Gewerbe’ 1900: p. 115-132 merkwaardige bewijzen voor de beteekenis van den handel onder de inboorlingen van Afrika. Verg. K. Bücher: ‘Die Wirtschaft der Naturvölker’ 1898: p. 25 fout, p. 67 vgl. interessante citaten.

33bb) Op p. 490. Ook de uitstekende verdediger der abstracte methode, Dietzel, doet den zelfden eisch hooren, ‘Theoret. Socialökonomik’ I.

34) Op p. 490. Verg. mijn ‘Classification des Types Sociaux’ in ‘L'Année Sociol.’ van 1900: p. 98 vvlg.

35) Op p. 490. Ik begrijp niet goed, hoe men Ricardo van deze fout kan en wil schoonwasschen. Hij is waarlijk zoo duidelijk mogelijk: nut is de algemeene voorwaarde van ‘value in use’, maar ‘utility is not the measure of exchangeable value, although it is absolutely essential to it,’ deze berust alleen op ‘scarcity’ en ‘the quantity of labour required to obtain them’; monopolies berusten alleen op het eerste, de ruilwaarde van alle andere waren ‘depends almost exclusively on the comparative quantity of labour expended on each.’ Ricardo blijft trouw hieraan, hoewel hij het even heeft over de ‘proportion between the supply and demand’ ter bepaling van de waarde van arbeid (p. 10). Een waar die altijd de zelfde hoeveelheid arbeid zou eischen, zou van ‘unvarying value’ zijn (p. 11-12). Kan het duidelijker? ‘Labour the foundation of all value’. Als de eenige omstandigheden van invloed noemt hij: productiviteit van arbeid, duur van productie, verhouding van vast en vlottend kapitaal, tijdverlies vóór de waar ter markt komt. Over den invloed van vraag en behoefte of nut geen woord, ook niet in de 4e en 5e afd. van hoofdstuk I, waarin Mr. Van Blom een principieele wijziging van zijn arbeidsleer vindt (Economist, Oct. 1903, p. 15). Ik lees er alleen van den relatieven invloed van vast en vlottend kapitaal en van den duur van het eerste, en verder de duidelijkste herhaling van het uitgesproken beginsel: ‘commodities never vary in value, unless a greater or less quantity of la b our be bestowed on their production,’ wijzigend werkt ‘the amount of fixed capital’ (einde van sectie 4); ch. XXX. aanvang: ‘it is the cost of production which must ultimately regulate the price of commodities, and not... the proportion between the supply and demand’, deze heeft maar tijdelijken invloed (p. 373); alleen monopolie-prijzen hangen van ‘supply and demand’ af, maar die van vermeerderbare waren ‘will ultimately depend, not on the state of demand and supply, but on the increased or diminished cost of their production.’ Verg. ook § 95 over ‘value and riches’; ‘value depends not on abundance, but on the difficulty or facility of production.’ Kan het duidelijker? Vermakelijk zijn de pogingen van Ricardo's uitgever, Gonner, ‘Principles of Polit. Econ. and Taxation,’ ed. 1903 in zijn inleiding p. XXVIII-XXX, en in de noten om hem eene betere theorie toe te dichten. Von Böhm-Bawerk schrijft Ricardo eene algemeene kostentheorie toe, maar erkent, dat door ‘systematische Voranstellung und oftmalige dialektische Hervorhebung’ Ricardo zelf aanleiding geeft hem voor ‘einer der prononciertesten Vertreter der Arbeitstheorie’ te houden. ‘Handw. d. Staatswiss.’ 2e ed. VII: p. 753. Is die ‘Ehrenrettung’ wel eervol? Ricardo moet dan wel slecht geweten hebben, wat hij wilde.
Dr. Verrijn Stuart in zijne hoogst interessante dissertatie ‘Ricardo en Marx’ 1890 erkent R.'s grove fouten wel (p. 1-6, 25). Van Smith zegt hij reeds: ‘men moet zijne bedoeling meer vermoeden’ (p. 14); vermakelijk is Smith' philosophische (!) waardeleer voor oermenschen. Von Böhm's inzicht, dat R.'s waardeleer grof empirisch zou zijn (Stuart: p. 27), en niet zooals de methode zou meebrengen abstract-deductief, lijkt mij veel te verklaren. Ook Stuart (p. 29) erkent, dat R.'s nadruk op den arbeid als bron en maat van waarde misverstand moest geven, en zijn vleugjes van kostentheorie moest doen voorbijzien. Vooral wel bij Marx, misschien al door Proudhon op de arbeidstheorie gebracht. Zie Prof. D'Aulnis de Bourouill's bespreking van Treub's eerste deel in Onze Eeuw, Maart 1903: ‘De oorsprong van het Marxisme’. Hoogst interessant is wat prof. Von Böhm Bawerk in zijne zeer prijzende bespreking van Stuart's werk schrijft in Jahrb. f. Nat. oek. u. Stat. 3e Folge I (1890): p. 879: hij vindt het zeer begrijpelijk, dat Ricardo de ‘unfreiwillige Pathe’ der socialistische theorie moest worden.

36) Op p. 490. Niet in het materialisme zie ik hier de fout, zooals Treub doet, p. 257.

37) Op p. 491. De heer Van Blom heeft l.c. prof. Treub's nieuwe waardetheorie voldoende beoordeeld. Zij vormt zeker niet het beste stuk der twee deelen, maar ook niet den voornaamsten inhoud.

38) Op p. 491. P. 243 meent prof. Treub zelfs, dat het negeeren van de verschillen in den arbeid voor de waardeleer niet essentieel is. Tallooze verschijnselen kunnen daardoor toch niet adaequaat

verklaard worden, en de consequenties uit die verwaarlozing zijn uiterst gewichtig. Beter is Tr. op p. 300 aanm. 1.

39) Op p. 495. Verg. Treub I p. 373, Van Blom p. 1 van den afdruk.
40) Op p. 495. Verg. den vergeten, toch zoo interessanten roman 'Eritis sicut Deus' over den hegeliaanschen roes.
41) Op p. 495. In zijn al genoemd: 'Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung.'
42) Op p. 496. W. Sombart heeft met grooten omhaal in zijn overigens telkens zeer suggestief werk. 'Der moderne Kapitalismus' 1902, bewezen, dat het grootbedrijf in Duitschland aanmerkelijk veld wint en dat het kleinbedrijf daaronder leidt, maar niet dat dit verdwijnt en geen eigen taak zal vinden.
43) Op p. 496. Treub II: p. 88.
44) Op p. 496. Dl. II: p. 95.
45) Op p. 496. Sombart, de sterk tot Marxisme neigende, verklaart l.c. II: p. 257, dat nog nooit de koopkracht van alle bevolkingsklassen zoo toenam als in de laatste 50 jaren! Denk daarbij aan de sterke bevolkingstoename, en durf dan niet eenige hoop hebben!
Terecht wijst de heer Dr. Van Blom l.c.: p. 49 op de zwakte van prof. Treub's nederlandsche loonstatistieken. Zij zijn zeker allerminst tegen kritiek bestand. Waarom wordt de verarmings-stelling door prof. Treub ook niet bestreden op grond van de vermeerdering der vertering, zooals May deed in Schmoller's Jahrbuch 1899 en in 'Die Wirtschaft in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft' 1901, of waarom veroordeelt hij anders niet diens methode en materiaal? Waar de loonstatistieken niet al te talrijk zijn, lag het voor de hand dezen weg niet voorbij te loopen.
46) Op p. 496. Voor M. en ook voor hen verg. Treub l.c. en ook mijne reeds genoemde rede in de Economist 1901: p. 461 vlg. Het 'Kommunistische Manifest' is op al deze punten volkomen duidelijk.
47) Op p. 498. Verg. Adler; 'Die Zukunft der socialen Frage' 1901.
48) Op p. 499. Door A. Wagner in zijn 'Grundlegung' zoo grondleggend besproken, p. 200 volg.
49) Op p. 499. Zooals Gierke reeds deed in zijn 'Deutsch Genossenschaftsrecht' I: 1868: p. 882, 893, 904; en weer in 'Das Wesen der menschlichen Verbände' 1902: p. 32; verg. ook Henderson: 'Place and Function of Voluntary Association', Amer. Journ. of Sociology I: p. 327.
50) Op p. 500. Dr. Van Blom is op zijne laatste bladz. niet duidelijk. Niet de bereikte eenheid maakt wetenschap, maar het streven er naar. De taak van de sociale wetenschap moet dus zijn: aldoor detailstudie, deductief en inductief, door abstractie en feitenvergelijking, en tevens aldoor nieuwe samenvattingen van alle telkens weer bereikte resultaten. Ook Schmoller's veel inéénpersende samenvatting moet spoedig blijken te arm, fout, niet veelzijdig genoeg te wezen. Dat zou op verrichten arbeid wijzen.

De oorsprong der bloemen.

Omstreeks het midden der vorige eeuw, in de laatste jaren vóór het verschijnen van Darwin's boek over den oorsprong der soorten, leerde Hofmeister in de naaldboomen tusschenvormen kennen tusschen de bloemplanten en de bedekt bloeienden. Vroeger scheen de klove, die de wieren, de mossen en de varens scheidt van de planten die zich met bloemen tooien, een onoverkomelijke, en zelfs de onaanzienlijke bloesems van eiken, iepen, hazelaars en andere katjesdragende boomen, golden als hoog ontwikkeld tegenover het algeheel gemis aan bloemen bij de varens. Hofmeister's onderzoek leerde echter omtrent het bloeien van dennen en sparren aan de eene zijde der klove en van de wolfsklauwen en het Engelsche mos aan de andere zijde, zulke merkwaardige punten van overeenkomst kennen, dat de oude scherpe scheiding nagenoeg geheel moest worden opgegeven.

Zulke groote scheidingen golden toen als zeer belangrijke argumenten tegen de leer der gemeenschappelijke afstamming. De enkele aanhangers, welke die leer sedert Lamarck en tot op Darwin steeds geteld heeft, vermochten die bezwaren niet te weerleggen. Maar Hofmeisters's onderzoekingen hebben, evenals de studiën van Alphonse De Candolle over de verspreiding der planten, op botanisch gebied als het ware den weg gebaand voor Darwin's theorie. Op zoölogisch en sociaal gebied ontmoette deze aanvankelijk heftigen tegenstand; op botanisch gebied gaf zij terstond aan lange reeksen van feiten, die toen nog nieuw waren en op den voorgrond der belangstelling stonden, een zoo eenvoudige en zoo natuur-

lijke verklaring, dat de theorie als van zelve begroet werd als iets, wat men wel had kunnen verwachten.

Hofmeister had de baan gebroken, maar het door hem ontgonnen veld was veel te groot voor de studie van een enkelen onderzoeker. Vele planten die het dichtst staan bij de grens tusschen de zichtbaar bloeienden en de bedekt bloeienden, ontbreken in onze kassen, of komen daar niet tot bloei en vruchtvorming. Java moest in de ontwikkelings-geschiedenis der wolfsklauwen een belangrijke groep van feiten onthullen en aan den directeur van 's Lands Plantentuin, Treub, komt de eer toe, van de hem geboden gelegenheid tot uitbreiding van onze kennis op dit gebied op meesterlijke wijze gebruik gemaakt te hebben. De Cycaspalmen en de Ginkgo, die onder de bloemplanten het dichtst bij de besproken grens staan, groeien in het heerlijke klimaat van Japan en van de zuidelijke staten der Noord Amerikaansche Unie, en het zijn dan ook vooral Japanners en Amerikanen, die in den laatsten tijd het meest er toe hebben bijgedragen, om de leer van den oorsprong der bloemen te voltooien.

De namen zichtbaar bloeiende en bedekt bloeiende planten of Phanerogamen en Cryptogamen, zijn oud en door hun ouderdom geijkt. Aanvankelijk drukten zij den stand van onze kennis zeer juist uit. Men meende vrij goed te weten hoe de bevruchting bij de bloemplanten geschiedde, terwijl de overeenkomstige verschijnselen bij de lagere planten nog met een dichten sluier omhuld waren. In de eerste helft van de vorige eeuw ontdekte men, dat bij die lagere gewassen de bevruchting plaats vond op overeenkomstige wijze als bij de dieren, en er is een tijd geweest, dat de aangehaalde namen van de beide hoofdafdeelingen van het plantenrijk eigenlijk geheel onjuist waren. Want men kende toen de bevruchting der bedekt-bloeienden zeer goed, terwijl men omtrent die der Phanerogama nog zeer onvolledige en ten deele onjuiste voorstellingen koesterde. Gelukkig is thans ook die periode achter den rug, en is onze kennis in beide groepen zoo diep in het wezen der zaak ingedrongen, dat een in het oog loopend verschil in de volledigheid van ons inzicht eigenlijk nergens meer bestaat.

Deze dieper gaande kennis heeft het zwaartepunt van de geheele leer verlegd, en daardoor een nieuwen grondslag

gegeven voor de vergelijking van de verschillende hoofdgroepen van het plantenrijk. De bevruchting der bloemen is voor ons thans niet meer het overbrengen van het stuifmeel, door den wind of door insecten, op den stempel; haar wezen moet dieper worden gezocht. De ontkieming der stuifmeelkorrels, hun uitgroeien tot buizen die in den stijl en den stamper doordringen, die de zaadknoppen bereiken en het poortje doorgaan, al deze vroeger zoo gewichtige verschijnselen zijn, sedert lang, niet meer dan voorbereidingen tot het eigenlijke proces. Wat dit proces is, weet men thans, daar men het onder het miscroscoop kan zien. Eindigde langen tijd onze kennis met het aanleggen van den top der stuifmeelbuis tegen de eicel, en wist men niet welke inwerking daarbij plaats vindt, thans heeft men in vele gevallen waargenomen, hoe stoffelijke deeltjes van den levenden inhoud dier buizen uittreden, in de eicellen binnendringen, en zich met het eigenste wezen van deze, met haar kern, lichamelijk vereenigen. Zóó vereenigt zich ook bij de dieren het zaaddiertje of de spermatozoë met de kern der eicel, en zóó geschiedt het ook bij de varens en andere zoogenaamde Cryptogamen. Dit meest essentieele punt in het geheele ingewikkelde proces der bevruchting geschiedt dus overal in de natuur op dezelfde wijze; overal bestaat het in de vereeniging van het mannelijk element met de kern der eicel. Dat element heet van oudsher spermatozoë bij de dieren of spermatozoïde bij de planten, maar in de beteekenis van deze beide woorden is geen verschil, en vele schrijvers gebruiken ze thans door elkander. Bij de bloemplanten is het mannelijk deel, dat de kern der eicel bevrucht én in zijn wezen, én in een aantal gevallen in zijn vorm, zoo geheel overeenkomstig met deze spermatozoën of spermatozoïden, dat zich in de laatste jaren het gebruik heeft ingeburgerd, ook dit met den zelfden naam te bestempelen.

De eenheid in de natuur, zooals die ons ook hier ontsluierd wordt, dwingt ons tot bewondering, en het is ons daarbij een behoefte aan die eenheid uitdrukking te geven in onze taal. De dialecten der afzonderlijke wetenschappen verdwijnen allengs en wijken voor een meer algemeenen spraakvorm, die zijnerzijds weer het voertuig wordt van meer veelzijdig inzicht en dieper bewondering, deze beide wegen

waarlangs de wetenschap voert tot meerdere stoffelijke welvaart en tot verhoogde ethische ontwikkeling.

Het is uit den aard der zaak niet gemakkelijk, aan leeken den weg te wijzen, om de uitkomsten van het fijnste microscopische onderzoek te leeren volgen en waardeeren. Aan de andere zijde heeft alles wat met de bevruchting in verband staat, zoo groote aanspraak op algemeene belangstelling, dat de nieuwe ontdekkingen op dit gebied niet nalaten kunnen ook in ruimeren kring welkom te worden geheeten. Om deze reden wil ik trachten, uit die studien datgene uit te kiezen, wat zich het beste aansluit aan reeds bekende verschijnselen, en wat tevens op de eenvoudigste wijze een denkbeeld kan geven van de richting, waarin zich dit deel onzer wetenschap in den laatsten tijd voornamelijk bewogen heeft.

Daartoe wil ik mijne uiteenzettingen aanknoopen aan een plantje dat iedereen kent, maar dat de meeste mijner lezers wel niet hebben zien bloeien, ofschoon het dit toch volstrekt niet zoo zeldzaam doet. Maar het bloeit dan ook, volgens de gebruikelijke terminologie, niet ‘zichtbaar’ maar ‘bedekt.’ Het draagt kleine groene aartjes, en die aartjes wil ik thans met bloemen gaan vergelijken.

Het plantje, dat ik bedoel, is het Engelsche mos, of de Selaginella. Het is geen mos, zooals de naam zou doen vermoeden, maar een echte vaatplant, met een inwendigen bouw van zijn stengels en bladeren, zooals men die ook bij de bloemplanten vindt. Daarom rekent men het in de plantkunde tot vaat-cryptogamen, waartoe ook de varens, schuurbiezen, wolfsklauwen en dergelijke behooren. Iedereen kent dit Engelsche mos; want het is het mosplantje van onze bloemenmandjes. Daartusschen steekt men afgesneden bloemen los in het zand, of men plant er kleine varens of andere soorten tusschen; en overal waar het mandje niet den indruk van een bouquet moet maken maar van een groepje levende planten, daar vormt het engelsche mos gewoonlijk den grondslag. Men herkent het aan zijn platte stengels, die links en rechts zaagtanden vertoonen; deze zijn niet anders dan de toppen der kleine blaadjes. En ziet men goed toe dan liggen er op die twee rijen van blaadjes nog twee, maar kleiner, smaller en niet uitstekende. De stengels zelven zijn hier en daar vorksgewijs vertakt, en schieten naar onderen lange, rechte,

stijve wortels, die zich in den grond op dergelijke wijze, maar meer herhaaldelijk verdeelen.

Behalve deze soort van Selaginella kweekt men bij ons in kassen nog een groot aantal andere, soms losser, meestal stijver van vorm, soms veel grooter, maar meestal kleiner, en den grond met een dichte zode bedekkend. Allen zijn zij aan de beschreven plaatsing der bladeren en aan de kenmerken der vertakking gemakkelijk te herkennen. Sommige schitteren ofschoon zij groen zijn, met een fraaien helder blauwen weerschijn als men ze zijdelings beschouwt. In het wild vindt men ze bij ons niet, maar wel komen er in Zwitserland, op de alpen, hier en daar een paar kleinere, zeer sierlijke soorten van voor.

Deze Selaginella's nu bloeien met kleine, groene aartjes, die zij aan de toppen van hun stengels en takken maken, en die soms, op een platliggend loof, omhoog staan en daardoor gemakkelijk in het oog vallen, terwijl zij in andere gevallen er uitzien als de bebladerde takken, en dus licht over het hoofd gezien worden. Dit is nu juist het geval bij het gewone Engelsche mos. Toch zijn die aartjes vierkant; de vier rijen van blaadjes, die op den stengel plat liggen, staan hier in vier richtingen uiteen. In de oksels van die blaadjes vindt men in de aartjes kleine korrels, veelal rood of bruin gekleurd, maar soms ook groen. Deze korrels zijn de organen, waarop wij thans onze aandacht moeten gaan vestigen.

Elk blaadje van een aartje draagt er één in zijn oksel. Maar onderling zijn zij niet alle gelijk. Vooral als men ze opendrukt bemerkt men dat er twee soorten zijn. De een laat dan tallooze nog fijnere korrels ontsnappen, de ander echter grooter lichaampjes in veel kleiner aantal, b.v. acht of twaalf. Deze lichaampjes zijn de sporen, en de organen waarin zij bevat zijn heeten dus de sporedoosjes of sporangiën. De kleine sporen noemt men microsporen, de groote echter macrosporen, zoodat de naam terstond het meest in het oog loopend verschil aanduidt.

Toch is dit verschil niet het meest wezenlijke. Want de microsporen zijn de mannelijke, en de macrosporen de vrouwelijke organen. Om dit duidelijk te maken zoeken wij een kiemplantje van een Selaginella op. Deze vindt men in onze

kassen niet al te zeldzaam op het veenmos of op den grond der potten, op vochtige plekken der muren, op de kunstmatige rotspartijen, ja soms zelfs in den tuin, buiten de kassen. Want bijna overal kiemt het Engelsche mos heel gemakkelijk.

Voorzichtig nemen wij zoo'n plantje uit den grond, als het nog geen, of bijna geen zijtakken heeft, dus nog heel jong is. Op de grens van het worteltje en den stengel zien wij dan, zijdelings, een zeer klein kogeltje, dat wij, bij beschouwing met een loupe, gemakkelijk kunnen herkennen als een der zooeven besproken macrosporen. Door de ontkieming van zulk een macrospore is dus het jonge plantje ontstaan. Hoe geschiedt dit, en welke rol vervullen daarbij de microsporen? Om dit na te gaan, zaait men beide soorten en onderzoekt men ze van tijd tot tijd onder het microscoop.

De groote sporen zijn aanvankelijk slechts uit één cel opgebouwd. Bij de ontkieming deelt zich deze en ontstaat er een weefsel met een aantal cellen, die door haar groei den wand der spore doen barsten. Dit weefsel, dat dan door die barst een klein weinig te voorschijn treedt, heet de voorkiem. Het komt overeen met het gelijknamig orgaan bij de varens, is echter niet vliezig en groot en groen zooals hier, maar kleurloos en grootendeels binnen de sporen besloten. Het brengt de vrouwelijke geslachtsorganen voort; deze zijn eigenlijk niets anders dan eicellen, omgeven door een laagje gewone cellen dat zich aan zijn top opent. Men noemt ze archegoniën, maar het wezenlijke deel is de eicel, terwijl de wand slechts bijzaak is, ook voor onze latere beschouwingen. Om tot een plantje uit te groeien, moet nu de eicel bevrucht worden, haar kern moet zich met een spermatozoë vereenigen. Deze zaaddierjes voort te brengen, is de rol der micro- of mannelijke sporen. Zij doen dit op zeer eenvoudige wijze, door zich in een aantal cellen te verdeelen, terwijl in de binnenste van die cellen in elk ééne spermatozoë ontstaat. Komt nu in dezen toestand de microspore, ten gevolge van begieten of regen, in een omgeving van water, dan barst zij, de spermatozoën zwemmen er uit en zoeken de eicellen op, die zij gemakkelijk vinden zoo in denzelfden waterdruppel ook gekiemde macrosporen liggen. Aangetrokken door bepaalde afscheidingsproducten dringen zij in de opening der archegoniën

binnen en bereiken zóó de eicel. In deze dringen zij in, om zich met haar kern te vereenigen. Die vereeniging bestaat aanvankelijk slechts in een wederzijdsche aaneendrukking, en eerst later tijdens het begin van de ontwikkeling der jonge plant wordt die verbinding allengs inniger.

De jonge plant ontstaat namelijk uit de bevruchte eicel. Deze deelt zich en vormt een uit cellen opgebouwd lichaam. Aan de zijde van de macrospore groeit dit uit tot een zoogenoemden voet, een zuigorgaan, waarmede de jonge plant zich in den voorkiem bevestigt, en het in dezen voorhanden voedsel opzuigt. Aan de andere zijde groeit bedoeld cellichaam naar buiten en verlengt zich tot den jongen stengel, die omhoog groeit, terwijl naar omlaag de wortel wordt voortgebracht. Zóó komt het dat later de voorkiem met de macrospore zich als een zijdelingsch aanhangsel aan het onderste deel van den stengel der kiemplant voordoet.

Is het mij gelukt, den bouw der aren en de ontkieming van de Selaginella's duidelijk te maken, zoo kunnen wij er thans toe overgaan, de punten van vergelijking met de overeenkomstige organen en processen der bloemplanten op te zoeken.

De aar is de bloem. Want wat is een bloem? Deze bestaat uit kelk en kroon, uit meeldraden en stampers, allen van bladachtige natuur en samen op een as ingeplant. De meeldraden zijn vervormde bladeren die het stuifmeel, dus het mannelijk element voortbrengen. Met hen moeten wij dus bij het Engelsche mos die blaadjes van de aar vergelijken, die de sporedoosjes met de mannelijke of micro-sporen dragen. En feitelijk liggen de stuifmeelkorrels in hokjes, die wij ook doosjes zouden kunnen noemen, en komen zij zelven in alle belangrijke opzichten met de microsporen overeen. Deze overeenkomst gaat zoover, dat men thans niet zelden kortweg de stuifmeelkorrels de microsporen der bloemplanten noemt. Wij zullen weldra zien welke gronden daartoe het recht verleenen. Omgekeerd kan men die blaadjes in de aar der Selaginella's die de microsporen voortbrengen, als de voorloopers der meeldraden, en hunne sporangiën als de oorspronkelijkste toestanden der stuifmeelhokjes beschouwen.

De stampers bestaan uit vruchtbladeren, hetzij dat elk vruchtblad één stamper vormt, of dat zij onderling vergroeien

om te samen een grooteren tot stand te brengen. Aan die vruchtbladen zitten de jonge zaden of zaadknoppen, die binnen een dubbel omhulsel een weefsel hebben, waarin ééne cel verreweg grooter wordt dan alle andere. In die ééne cel ligt later, na de bevruchting, de kiem; daarom noemt men haar kiemzak of embryo-zak. Deze cel komt overeen met een vrouwelijke of macro-spore van de Selaginella, en dit feit, dat de grondslag van al onze verdere vergelijkende beschouwingen is, is wel de belangrijkste der ontdekkingen, waardoor Hofmeister het verband tusschen de bloemplanten en de Cryptogamen heeft leeren kennen. Vele schrijvers noemen dan ook den kiemzak macrospore, evenals zij de stuifmeelkorrels als microsporen aanduiden. De punten van overeenkomst zijn thans volkomen duidelijk en komen in hoofdzaak op de voortbrenging van de eicel neer, door wier bevruchting de kiem voor de jonge plant ontstaat. En even zoo als bij de Selaginella die kiem aanvankelijk in den voorkiem ligt, en deze voorkiem grootendeels binnen de macrospore besloten blijft, evenzoo ligt bij de bloemplanten de jonge kiem in den kiemzak, ja feitelijk blijft hij daarin liggen tot in het rijpe zaad en tot aan de ontkieming van het zaad. Maar door zijn groei wordt de kiemzak daarbij zoo sterk uitgerekt, dat hij onzichtbaar wordt en reeds in het rijpe zaad niet meer te vinden is.

De eicel is echter niet het eenige punt van overeenkomst. Want ook de bloemplanten hebben een voorkiem in hun macrospore. Deze voorkiem is een groep van cellen, die gewoonlijk met den naam van tegenvoeters of antipoden worden aangeduid, daar zij aan het tegenovergestelde uiteinde van den kiemzak liggen. Gewoonlijk drie in aantal, in enkele gevallen een weefsel van een kleine honderd cellen vormende, zijn zij steeds gekenmerkt door het bezit van celwanden, en door het feit, dat zij voor bevruchting en latere ontwikkeling ongeschikt en dus van vegetatieven aard zijn.

Doch keeren wij tot de aar zelve terug. Deze is dus eenvoudig een bloem met een lange spil, bezet met blaadjes, waarvan sommige de microsporenzakjes dragen en dus de voorloopers der meeldraden zijn, terwijl andere, door de voortbrenging der macrosporen of kiemzakken zich kenmerken als vruchtbladeren, die zich nog niet tot een stamper hebben

vervormd. Kelk en kroon ontbreken in deze allereenvoudigste bloemen nog. Maar in al deze opzichten staan de Selaginella's niet alleen. Allereerst bloeien enkele andere Vaatcryptogamen met geheel overeenkomstige aren, en dit geldt met name van de schuurbiezen en de wolfsklauwen. In de tweede plaats moeten de kegels onzer dennen en sparren en evenzoo die der Cycaspalmen en van hunne verwanten beschouwd worden als organen, die feitelijk meer op de aartjes der genoemde Cryptogamen gelijken, dan op echte bloemen, al worden zij ook meestal met deze op ééne lijn gesteld.

Om zich een goed begrip van den allereersten oorsprong der bloemen te vormen is het wenschelijk eenigen tijd bij de verschillende typen van Vaat-Cryptogamen stil te staan. Met de aren der Selaginella's komen die der wolfsklauwen nog het beste overeen. Maar in één belangrijk opzicht zijn zij veel lager georganiseerd. Het verschil tusschen mannelijke en vrouwelijke organen is hier nog niet ontwikkeld. Er is aan elke aar maar ééne soort van blaadjes, die dus alle dezelfde sporedoosjes met onderling gelijke sporen dragen. De sporen ontkiemen als de macrosporen der Selaginella's; zij maken een kleurloozen voorkiem die den wand der spore doet barsten en uit dezen naar buiten groeit. In verhouding tot de sporen worden zij wat grooter, maar dit is niet het wezenlijke punt van verschil. Dat ligt in het feit, dat hier de mannelijke en vrouwelijke organen op de zelfde voorkiem ontstaan. De voorkiem zelf is dus tweeslachtig, hij draagt de archegoniën met de eicellen en tevens de organen waarin de spermatozoïden ontstaan. Verder geschiedt de bevruchting en de ontkieming op de boven beschreven wijze, maar het is duidelijk dat het gemis van geslachtelijke differentieering in de aar op een lageren graad van organisatie duidt. In dit opzicht komen de wolfsklauwen overeen met de varens, bij welke ook slechts één soort van sporen wordt aangetroffen, waaruit gewoonlijk prothalliën of voorkiemen ontstaan, die tegelijker tijd mannelijke en vrouwelijke organen dragen.

De wolfsklauwen hebben dus geen macro- en microsporen. Van de gewone soort, die bij ons op droge heidegronden veelvuldig groeit, den Lycopodium clavatum worden de sporen in het groot verzameld en als een geel poeder, het zooge-

naamd Lycopodiumpoeder, voor verschillende doeleinden gebruikt.

De schuurbiezen en hunne verwanten, waaronder ten onzent vooral het hermoes bekend is, vormen te samen het geslacht der Equisetums of Paardestaarten. Groene onbebladerde, soms zelfs onvertakte stengels, die nu en dan aan hun top een bruine aar dragen, geven aan deze groep een eigenaardig, gemakkelijk te herkennen type. Die aren bestaan uit kransen van kleine zeskante schildjes, die aan hun onderzijde de sporangiën dragen. Een verschil tusschen mannelijke en vrouwelijke sporangiën is er ook hier niet, alle sporen zijn onderlijk gelijk. Ten minste voor zooverre men rechtstreeks zien kan, want bij de ontkieming vormen sommige van hen mannelijke en andere vrouwelijke voorkiemen. De eicellen worden door de spermatozoën bevrucht en groeien tot jonge plantjes uit, zonder daarbij belangrijke punten van verschil met de reeds besproken gevallen op te leveren.

Aartjes met eenerlei soort van voortplantingsorganen staan natuurlijk een trap lager op den ladder der differentieering dan die met tweeërlei soort. En zoo moeten de ‘bloemen’ der schuurbiezen en wolfsklauwen in dit opzicht als de voorloopers van de bloempjes der Selaginella's beschouwd worden.

Veel grooter en zwaarder van bouw, en op het eerste gezicht geheel anders, zijn de kegels van dennen en sparren. Toch is het verschil slechts schijnbaar. Een spil met vruchtbladeren, een spil met blaadjes die de mannelijke microsporen voortbrengen, maar nog geen kelk en kroon - ziedaar een omschrijving van de bloemen der naaldboomen, die in hoofdzaak volledig is, en toch nog geen afwijking van de aren der besproken Vaat-cryptogamen in zich sluit. Het eenige belangrijke verschil is, dat de mannelijke en vrouwelijke voortplantingsorganen hier gescheiden zijn, zoodat de eene bloem alleen deze, de andere alleen gene draagt. Maar daar dit verschijnsel bij de gewone bloemplanten toch geen regel geworden is, kan het moeilijk voor een hoofdzaak worden aangezien.

De vrouwelijke bloemen zijn de kegels. Aanvankelijk klein en saprijk en kleurig, worden zij later groot en bruin en houtig, terwijl de zaden rijpen. Elke schub draagt twee

zaden, en in elk zaad één macrospore of kiemzak. Die zaden maken het eigenlijke punt van verschil met de Cryptogamen uit. Maar daarop kom ik weldra terug. In de mannelijke bloemen is nog minder verschil. Hun blaadjes komen wat meer met meeldraden overeen, maar die van den Taxis zijn nog schildvormig evenals de sporendragende blaadjes der schuurbiezen. Hun stuifmeelhokjes zijn nauw met microsporangiën, hun stuifmeelkorrels zeer nauw met de microsporen verwant. Tal van punten van overeenkomst verbinden ze met de Vaat-cryptogamen. Aan de andere zijde is de verwantschap van de bloemen der naaldboomen met de bloemen der hoogere planten volstrekt niet zoo duidelijk. Hier, waar het geldt hun naaste verwanten onder de bloemplanten te vinden, laat de stelselkunde ons vooralsnog in den steek. Enkele overgangen kent men, maar echte tusschenvormen kan men met zekerheid nog niet aantoonen. Kelk en kroon komen in eens voor den dag, evenzoo de plaatsing van meeldraden en stampers in kransen, in plaats van in een schroeflijn zooals bij de wolfsklauwen en de dennen. Maar ook de aren der Equisetums bestaan uit kransen, en onder de Boterbloemen en hunne verwanten is de rangschikking der bloemdeelen in een schroef nog iets heel gewoons. Langen tijd golden de Eenzaadlobbigen voor een tusschenvorm tusschen de naaldboomen en de Dicotylen, omdat kelk en kroon bij hen meest samen slechts een enkel bloemdek vormen. Maar op het voetspoor van Delpino neemt men thans algemeen aan, dat de Monocotylen uit de laagste Tweezaadlobbigen ontstaan zijn, en dat deze de rechtstreeksche afstammelingen van de naaldboomen zijn, die trouwens, met een enkele uitzondering, juist in het kenmerk dat den naam gaf, met de Dicotylen overeenstemmen.

Zóó is dus de oorsprong der bloemen wat hun uitwendige vormen betreft. Een spil met sporen-dragende blaadjes was het begin, waaruit zich allengs, in den loop der geologische tijden, de schitterende vormen ontwikkeld hebben, die thans in de Orchideeën en enkele andere familiën hun hoogste volmaking bereiken.

Stuifmeelkorrels en kiemzakken zijn daarbij ontstaan uit de sporen der Cryptogamen, allereerst door een differentieering

der oorsponkelijk gelijkvormige sporen in twee typen, - de micro- en macro-sporen -, daarna door toenemende ontwikkeling van het geslachts-verschil tusschen beiden. De microsporen werden tot stuifmeelkorrels, de macrosporen tot kiemzakken. Gaan wij thans deze beide groepen afzonderlijk na.

De geringste verandering hebben de mannelijke organen ondergaan. Of juister gezegd, bij hen is de verandering het spoedigst ingetreden en was zij al zoo goed als voltooid, voordat de eerste bloemplanten ontstonden. Vandaar dat in dit opzicht de bloemplanten met de hoogste Cryptogamen nagenoeg overeenkomen. Een microspore kiemt op den grond, een stuifmeelkorrel in een bloem - ziedaar het eigenlijke verschil. Maar dit verschil hangt zoo innig samen met de plaats waar de macrosporen en de kiemzakken zich verder ontwikkelen, dat het systematisch als een gevolg van de eigenschappen van deze kan worden beschouwd.

Laat ons weder met de microsporen der Selaginella's beginnen. Deze brengen, zooals wij gezien hebben, door deeling een aantal cellen voort, waarvan de binnenste tot spermatozoën worden. Dan verslijmen de overtollige celwanden, de spore barst en de zaaddiertjes treden uit. Veel grooter gelijkenis op de verschijnselen bij de hoogere planten toont ons de ontkieming der microsporen bij het drijvend watervaren, de Salvinia, een verwante van het roode of Amerikaansche kroos, dat sinds enkele tientallen van jaren in onze slooten en vaarten zoo uiterst veelvuldig geworden is. Hier kiemen de microsporen, drijvende op het water, met een buis, die door een barst in haar wand uitgroeit, en waar binnen zich door deeling de moedercellen der spermatozoïden vormen. Die buis kan als de allerprimitiefste vorm van een stuifmeelbuis beschouwd worden, ja eigenlijk ligt het verschil met deze alleen in de plaats der ontkieming - op het water of in een bloem - en in de wijze waarop binnenin de spermatozoën ontstaan.

Want spermatozoën herbergen ook de stuifmeelbuizen der hoogere planten. Meestal slechts in beperkt aantal, - twee in elke buis, - maar ook bij Salvinia levert elke microspore slechts een klein groepje van zaaddiertjes. Het groote verschil ligt niet dáárin, maar wel in het feit, dat bij de bloemplanten de spermatozoën passief zijn, en door den groei

der stuifmeelbuis en de stroomingen in deze onmiddellijk daar gebracht worden, waar zij moeten aankomen. Bij de Cryptogamen, zooals wij weten, zwemmen zij naar de plaats hunner bestemming. Om te zwemmen hebben zij trilharen, die als roeiorganen dienst doen, en zulke trilharen komen bij de hoogere planten, waar zij nutteloos zouden zijn, niet voor.

De onderzoekingen, door Japanners en Amerikanen in den laatsten tijd gedaan over de bevruchting van de Cycadeeën en den Ginkgo hebben nu, zooals ik in den aanvang reeds aanduidde, op dit punt een geheel nieuw licht ontstoken. Zij hebben de grens verlegd. Rekenden vroeger de beide genoemde boomtypen tot de bloemplanten, en waren vrij zwemmende spermatozoën het kenmerk der Cryptogamen, thans hebben wij hier bloemplanten, die in dit opzicht Cryptogamen zijn. Hoog in den boom, in kleine druppels vocht in de vrouwelijke bloemen kiemen haar microsporen, en doen zij spermatozoën ontstaan die in de bekrompen ruimte een oogenblik vrij rond zwemmen, voordat zij de eicel vinden en bevruchten.

Voorwaar een vreemd en geheel onverwacht verschijnsel. Allerlei voorstellingen, waaraan men zich langzamerhand gewend had, werpt het omver en de oude grens tusschen de bloemplanten en de bedekt bloeienden overbrugt het zóó, dat de tegenstanders van de afstammingsleer, - zoo die onder de plantkundigen nog gevonden worden - elders zouden moeten zoeken naar een grens, waar zij de aaneengeschakelde reeks der vormen kunnen afbreken. Op de oude, klassieke plaats bestaat die breuk zeer zeker niet meer. En daar nieuwe grenzen uiteraard kunstmatig zijn, en daardoor weinig ontzag inboezemen, zoo mag men veilig stellen dat tegenwoordig het natuurlijke stelsel van vaatcryptogamen en naaldboomen een even krachtige steun vóór de afstammingsleer is, als het vroeger daartegen een onoverkomelijke hinderpaal scheen te zijn.

Natuurlijk gedragen zich de stuifmeelkorrels en spermatozoën bij de Ginkgo en de Cycaspalmen onderling eenigszins verschillend. Trouwens in veel geringere mate, dan het uiterlijk dezer boomen zou doen vermoeden. De Ginkgo is een boom als een den, met grover takken en dikker knoppen, en met waaiervormig-driehoekige bladeren in plaats van

naalden. 's Winters is hij kaal, en bij ons bloeit hij in den regel niet, ofschoon hij in onze tuinen en parken in zijn groei niet voor de dennen onderdoet. Cycaspalmen zijn bij ons kasplanten; hun stam is onvertakt en draagt een groote kroon van lange veervormige bladeren. Een 20 tot 30 bladeren vormen samen de geheele krans, elk blad wordt een of meer meter lang, al naar gelang der soort. Die van den gewonen Cycas zijn bij ons in Makartbouquetten, grafkransen en andere versieringen algemeen in gebruik, en als zoogenoemde palmtakken welbekend.

De vrouwelijke bloemen van den Ginkgo groeien aan lange fijne steeltjes als eikels. Maar in plaats van een stempel hebben zij aan hun top een opening, waardoor de stuifmeelkorrels, die de wind aanvoert, in een klein kamertje vallen. Hier kiemen zij, hun buitenwand barst en de binnenwand groeit tot een blaas uit. Is de tijd der bevruchting gekomen dan bevat elke blaas twee spermatozoën, die weldra vrij worden. De kamer is dan met water gevuld; hierin zwemmen de zaaddiertjes rond. Den grond van de kamer vormt de voorkiem, die in den kiemzak of macrospore ligt, en die de archegoniën met de eicellen draagt, juist zooals wij het bij de Selaginella's hebben gezien. Het eenige wezenlijke verschil bestaat daarin, dat de macrospore niet op den grond valt maar in de bloem blijft en daar den voorkiem maakt. Geschiedde de bevruchting op den grond, vrij van den boom, zoo zou er bijna geen reden zijn, om hem niet rechtstreeks tot de Cryptogamen te rekenen. Bij de Cycaspalmen zijn de kamertjes kleiner, niet veel grooter dan de halzen der archegoniën, en maken de stuifmeelkorrels buizen, die tot aan deze doordringen. In dit opzicht zijn zij echte Phanerogamen, maar in wat volgt weer Cryptogamen. Want ook hun zaaddiertjes zijn rijkelijk van trilharen voorzien en zwemmen met dezen een korten tijd rond, vóórdat zij in de eicel binnendringen. Zij zijn zóó groot, dat men ze met het bloote oog nog juist even zien kan. En in verband daarmede vertoonen zij een verschijnsel dat men bij andere gewassen, om de fijnheid der voorwerpen, nog niet heeft kunnen waarnemen. Zij splitsen zich namelijk, zoodra zij in de eicel binnendringen. Hun kern ontdoet zich van de huid met de trilharen, deze blijft bij den ingang liggen,

terwijl de kern zelf naar de kern der eicel gaat om zich met haar te vereenigen en haar daardoor te bevruchten.

Bij de meeste naaldboomen missen de spermatozoën de trilharen en daarmede de eigene beweging. De stuifmeelbuis brengt ze tot vlak bij de eicel. En evenzoo is het bij de gewone bloemplanten, waar de zaaddiertjes in de laatste jaren in een groot aantal gevallen aangetroffen zijn, en waar zij soms nog den schroefvorm hebben, die voor vele Cryptogamen kenmerkend is, soms echter de meer eenvoudige afgeronde vormen, die ook reeds bij de naaldboomen en Cycaspalmen optreden. Elke stuifmeelkorrel maakt er bij zijn ontkieming twee, maar hunne functien kunnen wij eerst nader bespreken, als wij de vrouwelijke organen hebben nagegaan.

Voor dat ik daartoe overga, wensch ik nog een ander, ondergeschikt punt te noemen, dat toch zijn waarde heeft. De microsporen barsten bij hare ontkieming om haar inhoud uit te laten, hetzij dat deze een voorkiem is, of, zooals bij de Selaginella's, eenvoudig uit spermatozoën bestaat. De stuifmeelkorrels der bloemplanten barsten niet; hun buitenwand heeft kleine poriën, waardoor de stuifmeelbuizen naar buiten kunnen treden. Ook in dit opzicht gelijken nu de naaldboomen en Cycaspalmen meer op Cryptogamen, daar ook bij hen de buitenwand der stuifmeelkorrels zich met een barst opent. De uittredende buis is dan ook meer een voorkiem, wat vooral bij de Cycadecen door haar aanzienlijke dikte, in vergelijking met de grootte van de stuifmeelkorrel, in het oog springt.

Meer ingewikkeld dan bij de mannelijke organen, is de verhouding van den kiemzak tot de macrospore, en de beteekenis der verschillende cellen in den kiemzak in vergelijking met de overeenkomstige deelen der Cryptogamen. Maar merkwaardiger wijze staan de Cycaspalmen en naaldboomen hier aan de zijde der Cryptogamen, en ligt de sprong, zoo men er een zoeken wil, tusschen hen en de bloemplanten. Trouwens, ik heb boven reeds met enkele woorden aangeduid, dat in den kiemzak der naaldboomen en Cycadecen, juist zulk een voorkiem ontstaat als bij de Selaginella's. Het is een kleurloos, veelcellig lichaam, dat den kiemzak vult, en dat aan zijn top de archegoniën en daarin de eicellen draagt. Het

aantal van die eicellen, en haar groepeering biedt bij de verschillende soorten, en dus ook met de Selaginella's, nog al punten van verschil, maar deze zijn natuurlijk van ondergeschikt belang. Het eenige wezenlijke is, dat de voorkiem niet grooter wordt dan de holte van den kiemzak, en dus binnen dezen besloten blijft. Ook is de wand van dezen zak niet hard en stevig, zooals bij de afvallende sporen, maar blijft hij zacht en week, zoodat hij op de plaats, waar de spermatozoën door hem binnen moeten dringen, gemakkelijk zóó verweekt wordt, dat deze organen zoo goed als geen weerstand van hem ondervinden.

Deze voorkiem ontstaat natuurlijk vóór de bevruchting, daar zij de organen voor dat gewichtige proces zelf moet voortbrengen. Dit punt, dat ons thans als zeer natuurlijk voorkomt, heeft men langen tijd miskent. Dien tengevolge heeft men de voorkiem van de dennen en hunne verwanten verward met een weefsel, dat bij de bloemplanten ook in den kiemzak, maar eerst na de bevruchting ontstaat, en dat wij weldra zullen leeren kennen als kiemwit of endosperm. Deze verwarring was aanleiding dat men de voorkiem of het prothallium der naaldboomen algemeen kiemwit noemde, en eerst in den allerlaatsten tijd is dit punt volledig opgehelderd. Daardoor echter is, bijna evenzeer als door het boven over de spermatozoën medegedeelde, de overeenkomst tusschen de naaldboomen en de Cryptogamen in een steeds helderder licht getreden.

Men noemt de bloemplanten ook wel zaadplanten en de Cryptogamen sporeplanten. Deze namen duiden het verschil eigenlijk veel juister aan. Want wat is een zaad, en wat is een spore? Het kenmerk der spore is dat zij afvalt, vóór dat de bevruchting plaatsgrijpt, ja voor dat de eigenlijke organen der bevruchting, de spermatozoën en eicellen, aangelegd worden. De zaden vallen ook wel af, maar eerst langen tijd na de bevruchting. In het jonge zaad, of de zoogenoemde zaadknop, ligt de vrouwelijke spore besloten, omgeven door een weefsel dat haar niet loslaat. Daar binnen, en dus in de bloem, moet zij de eicellen voortbrengen, dáár moet zij ook de bevruchtende werking der spermatozoën ondergaan. Daarbij is de spore niet alleen door het bedoelde weefsel omgeven, maar pleegt dit zelf besloten en beschermd

te zijn door een of twee zaadhuiden. Aanvankelijk laten deze aan hun top een opening, het poortje, vrij, waardoor de stuifmeelbuis naar de eicel gaat, later veranderen zij, om de schil van het zaad te vormen. Bij de dennen en Cycaspalmen vindt men slechts ééne zaadhuid, bij de hoogere planten meestal twee, maar ook op dezen regel komen hier en daar uitzonderingen voor. Bij de naaldboomen en Cycadecen ontkiemen de macrosporen binnen in het zaad met een voorkiem en met archegoniën, juist zooals zij het bij de Cryptogamen op den grond doen; bij de bloemplanten treden in dit opzicht, zooals ik reeds zeide, zeer groote veranderingen op. Deze bestaan in hoofdzaak daarin, dat de voorkiem op den achtergrond treedt. Daarbij laat zij de eicellen vrij, maar tevens zonder wand en dus naakt. Archegoniën, dat zijn eicellen omgeven door een eigen uit een laag van cellen opgebouwd omhulsel, ontbreken dus hier; in hun plaats treden de naakte eicellen. De voorkiem is meest zeer klein, uit een groepje van drie cellen gevormd, die wij boven reeds als de antipoden leerden kennen, zeer zelden wordt zij grooter. Eenige kenbare beteekenis erlangt zij bij de bloemplanten nooit.

Bij de Cryptogamen en de dennen brengt elke macrospore een aantal eicellen voort. Meestal zijn het er slechts weinige, en als algemeene regel wordt er slechts één bevrucht, of, zoo er al meer bevrucht worden, gelukt het toch slechts aan een om zich tot een kiem en tot een jonge plant te ontwikkelen. Bij de bloemplanten vindt men in dit laatste opzicht juist hetzelfde. Er plegen meerdere eicellen te zijn, waarvan ten slotte slechts één, na bevruchting, de kiem levert. Deze eene wordt daarom meestal bij uitsluiting eicel genoemd, terwijl men voor de andere andere namen gebruikt.

Onder deze andere zijn er in den regel twee, die zonder bezwaar rudimentaire eicellen kunnen worden genoemd. Eicellen omdat zij ontstaan en groeien als de echte eicel, ongeveer even groot worden en met haar op dezelfde plaats, aan den top van den kiemzak, vlak onder het poortje, liggen. Rudimentair, omdat zij nooit of bijna nooit bevrucht worden, maar afsterven zonder eenige merkbare rol te spelen. Men noemt ze ook wel helpsters of synergiden, maar dit is slechts een euphemisme, want eenige zichtbare hulp verleenen zij

niet. Wordt een van haar bevrucht, tegelijk met de eicel zelve, zoo ontstaan er twee kiemen, en dit geeft de plantaardige tweelingen, zooals men die soms bij het uitzaaien van Iris en enkele andere plantensoorten aantreft. Deze tweelingen zijn echte, en niet te verwarren met de philippinen der amandelen, die twee zaden in een vrucht zijn, of met de talrijke kiemen die uit de pitten van sinaasappelen en mandarijnen opgroeien, en waarvan er telkens slechts één door bevruchting ontstaan, en dus een echte kiem is.

De vruchtbare en de beide rudimentaire eicellen kunnen dus vergeleken worden met drie der archegoniën, zooals wij die bij de Selaginella's en de dennen leerden kennen.

Daarnaast bezitten de bloemplanten een vierde eicel van geheel anderen vorm, en gewoonlijk veel grooter dan de drie besprokene. Deze cel heeft eigenlijk geen eigen vorm en bestaat slechts uit datgene, wat van den inhoud van den kiemzak overblijft, nadat de antipoden of voorkiem en de drie bovenste eicellen aangelegd zijn. Tot vóór zeer enkele jaren heeft men haar beschouwd als zeer ondergeschikt, zoodat zij ternauwernood een eigen naam ontving. Thans echter weet men, dat zij even goed is als de echte eicel. Want zij wordt bevrucht even als deze en doet daardoor een jong individu ontstaan. Wel is waar wordt dit geen kiem, want reeds jong offert het zich, zoo als een Fransch geleerde het uitdrukt, voor zijn krachtigeren broeder op, na dezen op het eerste levenspad zooveel mogelijk geholpen te hebben. Die opofferende broeder is het kiemwit of endosperm, in aanleg en oorsprong met hem gelijkwaardig, maar in functie beperkt tot de nederige rol van verzamelplaats van voedsel, dat door den broeder wordt opgebruikt. In de zaden van erwten en boonen en vele andere planten geschiedt dit vóór het rijp worden; zij zijn later zonder kiemwit, maar bij de granen en suikerbieten en de meeste gewassen is dit orgaan nog in het zaad voorhanden en speelt het na het uitzaaien, bij de ontkieming, een belangrijke rol in de voeding der jonge plant.

Zijn aanspraak op den rang van broeder van de kiemplant heeft het niet aan deze zelfopofferende functie, noch aan zijn bouw te danken, maar uitsluitend aan de omstandigheid, dat het even goed als de kiem, door bevruchting ontstaat. En dit leidt ons terug tot de beteekenis van de twee sperma-

tozoën in de stuifmeelbuis, waarvan wij de verklaring boven hebben moeten uitstellen.

Enkele jaren geleden ontdekten Nawaschine in Rusland en Guignard te Parijs het verschijnsel, dat thans algemeen onder den naam van dubbele bevruchting bekend is. Bij tal van bloemplanten is het sedert gezocht en gevonden. Elke stuifmeelbuis bevat twee spermatozoën, die in rijpe korrels nog niet voorkomen, maar aangelegd worden, als deze op den stempel ontkiemen. Zij ontstaan, door kern- en celdeelingen, in de stuifmeelkorrel en treden weldra in de buis uit. In deze worden zij allengs voortgeschoven, en terwijl de top zich voortdurend verlengt, blijven zij steeds zoo dicht mogelijk bij het uiterste punt. Zoo komen zij, tegelijk met den top der buis, door den stijl, door de holte van het vruchtbeginsel, langs de zaadlijsten en door het poortje der zaadknoppen tot aan den kiemzak, juist op de plek, waar de eicel ligt. Op de plaats van aanraking worden de wanden van dezen zak weeker en geleiachtig, en door die gelei treden de beide zaaddiertjes naar binnen. Daar begeeft zich een van hen terstond naar de eicel, dringt haar binnen, en legt zich tegen haar kern aan, deze zoodoende bevruchtende. Dit is de oorsprong van de kiem der jonge plant. Het andere zaaddiertje zoekt de kern van den embryozak op, drukt zich daartegen aan, en brengt zoo ook eene bevruchting teweeg. Zonder die inwerking der spermatozoën kan noch de kiem, noch het kiemwit ontstaan.

Deze verschijnselen zijn, hoe bevreemdend ook, in de microscopische praeparaten geheel overtuigend waar te nemen, en bij mijn laatste bezoek aan Parijs had ik het voorrecht, dat Prof. Guignard mij zijne coupes onder het microscoop liet zien. Vele andere onderzoekers hebben bij andere dan door de door hem onderzochte gewassen, hetzelfde gevonden, zoodat de dubbele bevruchting thans voor een groot aantal familiën, zoowel onder de een- als onder de tweezaadlobbigen, bekend is.

Er is echter een ander middel, dat een meer tastbaar bewijs kan geven. In de tijden vóór Linné kende men aan de planten geen geslachtelijke werkingen toe, en toen het vermoeden en later de zekerheid omtrent deze bij enkele plantkundigen ontstond, zocht men naar een weg, om een onweerlegbaar bewijs te leveren. Dit bewijs vond Koelreuter in het maken

van kunstmatige bastaarden. Deze vereenigden in vele gevallen de eigenschappen der beide ouders in zich, en zoo kon iedereen zich aan hen er van overtuigen, dat de samenwerking van twee elementen voor hun ontstaan was noodig geweest.

Dit beginsel laat zich nu ook op de dubbele bevruchting toepassen. Natuurlijk behoeft de bevruchting van de kiem van het zaad niet meer bewezen te worden, wel die van het kiemwit. Deze toch is iets nieuws, iets geheel onverwachts en schijnbaar in strijd met de vroeger geldende voorstellingen. De kunstmatige voortbrenging van een bastaard-kiemwit alleen kan het ontstaan van het kiemwit door bevruchting, onafhankelijk van het uiterst fijne, en slechts voor meer ingewijden toegankelijke microscopische onderzoek bewijzen. En voor dit bewijs levert de maisplant een even gemakkelijk als overtuigend materiaal.

De gewone maiskorrels bevatte een meel, dat als maizena ten onzent wel bekend is. Zij zijn daardoor in rijpen toestand hard, van buiten hoornachtig en van binnen krijtwit. Naast dezen meelmais komt een varieteit voor, die den naam draagt van suikermais. Haar korrels bevatten geen of nagenoeg geen meel, maar zijn met een oplossing van suiker gevuld. In rijpen toestand zijn zij dus niet droog, maar saprijk, en bij het drogen schrompelen zij in, worden rimpelig en doorschijnend. De meelmais heeft daarentegen gladde, ondoorschijnende korrels. Beide zijn dus zeer gemakkelijk van elkaar te onderscheiden, ook als slechts een enkele korrel van de eene soort onder de andere is verdwaald geraakt. Bastaarden tusschen deze twee soorten hebben nu meelkorrels, zij zijn dus van de suikermais in het oog loopend verschillend.

Hierop berust nu het bewijs voor de dubbele bevruchting. De vrouwelijke bloemen van de mais staan afzonderlijk van de mannelijke, de eerste vormen de kolven, de laatste de pluimen. Het is dus zeer gemakkelijk een kolf van de suikermais te bevruchten met het stuifmeel van de meelmais. Doet men dit, dan worden de kiemen der zaden natuurlijk bastaarden, en als men ze uitzaait geven zij planten, wier bastaardnatuur zich in haar kolven zal verraden. Is de leer der dubbele bevruchting juist, zoo moeten ook de kiemwitten bastaarden zijn, en dit moet men daaraan kunnen zien, dat zij niet suiker maar meel in zich ophoopen. Dit leert de

waarneming nu, dat het geval is. En het vermogen om meel te maken kunnen zij uitsluitend aan den vader te danken hebben, niet aan hun moeder, d.i. de plant waarop zij groeien. Want die was een suikermais.

Aan zulk een bastaardkolf ziet men dus uitsluitend meelzaden. Eenmaal van de plant gescheiden, verschilt zij uiterlijk van gewone meelmaiskolven niet. Maar men kan zeer leerrijke kolven van de suikervarieteit maken, door op deze ten behoeve der bevruchting, dooréén stuifmeel van de plant zelve en van een meelmais te strooien. Men krijgt dan, dooreen, op dezelfde kolf tweeërlei soorten van korrels. En door meer stuifmeel van de eene of van de andere soort te nemen heeft men het natuurlijk in zijn macht, meer meelzaden of meer suikerzaden te doen ontstaan. Het fraaist en het leerzaamst zijn die kolven, die bijna geheel normale bevruchting kregen en dus bijna alleen suikerzaden dragen, terwijl zich daartusschen hier en daar enkele, door de kruising ontstane meelzaden vertoonen.

Zulke bastaardzaden op een overigens zuivere kolf maken een zeer vreemden indruk. Natuurlijk ontstaan zij dikwijls van zelf, op de grenzen der velden, als de verschillende varieteiten naast elkaar gekweekt worden en de wind het stuifmeel van de eene op de andere overbrengt. Men kent ze dan ook sedert langen tijd. Maar men wist niet hoe zij ontstonden, noch welke hunne beteekenis was, en eerst het microscopisch onderzoek van de dubbele bevruchting bij de leliën heeft hun ware natuur doen gissen. En toen het experiment de juistheid dezer gissing bevestigde, gelukte het aan Guignard om ook in de stuifmeelbuizen der maisplanten de beide spermatozoiden op te sporen, en haar overgang in de eicel en in de aanvangscel van het kiemwit aan te toonen.

En hiermede zijn wij aan het einde van onze schets gekomen. Zij leert ons aan de eene zijde een veel grooter overeenkomst, een veel nauwer verwantschap tusschen de bloemplanten en de sporeplanten kennen, dan men vroeger ooit zou hebben durven vermoeden. Eigenlijk betreffen de verschillen slechts het uitwendige, den omslag, als ik zoo zeggen mag, dien de natuur allengs rondom de bevruchting gemaakt heeft. Maar het wezen der bevruchting is overal hetzelfde, overal worden dezelfde cellen, zij het ook langs verschillenden

weg voor haar voorbereid, overal bestaat het proces zelf in de aaneenlegging van de kernen van spermatozoë en eicel, en overal ontstaat door die vereeniging een individu, dat de eigenschappen van vader en moeder in zich vereenigt. Gewoonlijk is dit individu de jonge plant, maar naast haar worden zoowel bij de bloem- als bij de sporeplanten nog andere cellen bevrucht, die uitgroeien tot een kiem of een kiemwit, maar spoedig te gronde gaan.

Het stuifmeel der bloemplanten kiemt op den stempel, de sporen der lagere gewassen meest op den grond.

In die ontkieming zelve zagen wij talrijke punten van overeenkomst. Het genoemde verschil echter is de allereerste oorsprong van het overbrengen van het stuifmeel door insecten, in plaats van door den wind, en dit feit is weer de bron van dien grooten rijkdom in kleuren en vormen en geuren, dien de bloemen ons overal in de natuur te bewonderen geven. Maar de oudste bloemen hadden dien niet, zij werden nog door den wind bevrucht. En daarom moest onze schets beperkt blijven tot de hoofdzaken, die rechtstreeks met de bevruchting samen hangen, en mogen wij hier op het rijke gebied der insectenbestuiving slechts uit de verte een blik werpen.

HUGO DE VRIES.

Ghazelen.

I.
Zieletuin.

Hoe ligt nu leeg, in bloemloos-droeven staat,
Mijn zieletuin! - ‘Voor bloemen veel te laat!’
Zoo weent de regen door het boomenbruin.
De trotsche tulpen van mijn dageraad,
De hooge bogen van mysterieloof,
De rozenrij met liefderood gelaat,
De reinheidsleeljen, ál verging tot stof.
Een handvol blaadre' is ál wat bleef... Maar 'k laat
Mijn tuin niet leeg: ik plant, in zand van duin,
Zeeblauwe distel lijk uit liefdezaad
Ontloken leed zoo kwetsend en chrysant
Als koopren zon, die straalloos ondergaat
En blanke ranke bleeke herfstsering
Die geurt zoo droeve: - een ziel die God verlaat.
En kerstroze' ook, zoo rein als blij geloof,
Dat twijfelwinter duldend-koen doorstaat.
Die zaaml ik alle voor mijn kamerkijn,
Nog regendruipende, in mijn grijs gewaad.

II.
Vreugdverlangen.

O leege tuin! wat zal ik in u zaaien? - Mijn vreugdverlangen.
O grijze lucht, vol droeven roep van kraaien, mijn vreugdverlangen
Verwacht nu vroô doorvlogen blauwe luchten, vol blanke duiven
En winden zoel, die zoetjes bloemen aaien van vreugdverlangen.
Of weent uw tranenregen louter zegen op zwarten bodem,
Dat ik een gullen gulden oogst zal maaien van vreugdverlangen?
Wel bitter proeft mijn droeve mond uw wanhoop, o winterluchten!
Die kleur en licht mij roove' en 't hart versaaien, vol vreugdverlangen.
Toch laat ik kalm, met breed gebaar, de gouden gewiekte zaden
In 't woeste perk uit de open handen waaien, mijn vreugdverlangen.
Dan zal ik zingend wachten - heel mijn leven was zingend wachten -
Of, in mijn herfsttuin, vlammebloemen laaien van vreugdverlangen.

III.
Verrezene doode.

Verrezene doode zoo leliebleek!
Uw adem, die zoel langs mijn leden streek,
Erinnert me aan Christus' verrijzingdag.
Wat zaagt ge, de hel of den hemel? spreek!
Ik rilde van 't lijk uit een ijzig graf.
Uw lippen zijn warm en uw armen week,
Uw oogen zijn blauw met denzelfden blik,
Die vroeger bezaalgend me in de oogen keek,
Verhemelend de aard met hun blauwen gloed,
Tot weenend van weelde, ik uw ooge' ontweek.
'k Verhaal u wel ál wat er is gebeurd,
Sinds koning Verleden aan 't kruis bezweek.
Zij kroonden u honend met doornen zwart,
Uw wonden ontkronkelde een roode beek.
Ik kón het niet áanzien, voor de oogen sloeg
'k Mijn mantel en vlood de gevloekte streek.
Ik kloeg er zoo droeve op mijn eenzaam pad,
Al zoekende een koning die ú geleek.
Verleden en komt ge als een wreker weer,
't Is recht dat uw hand nu mijn óntrouw wreek,
Doch dood mij niet langzaam met stil verwijt,
Maar geef mij nu snel de genadesteek!

IV.
November in 't bosch.

De winden weenen, de wolken druilen.
Als in een sprookwoud waar wolven huilen,
Zoo ijl ik hijgende en zie niet om.
Ravijnen dreigen met donkre muilen
En neevl ommantelt met grijnzend mom
De grijze boomen, die tempelzuilen
Van 't woud waar 'k vroeger was wellekom.
Verwellekt strooiden hun loovertuilen
De Octoberbladen waar bloed in glom.
Ik stromp'l op stronken, ik tuim'l in kuilen,
En zoek den heuvel dien 'k éens beklom.
Ik hef de handen ten somber-vuilen
Gesloten hemel en vraag waarom.
Maar 'k zie mijn God niet in wolken schuilen,
De twijgen kreunen, de heeml is stom.
O God van Schoonheid! wil zóo niet pruilen
Maar 't woud weer wijden tot heiligdom,
Voor mijn devotie uw liefde ruilen
En laat me u voelen mijn bruidegom!

V.
Grijze weemoed.

O wie verlost mij van de bleeke grijze,
Die in mijn leven sloop zoo nevellijze,
Met wolkensluier sluitende áf de zon?
Met zijen vleistem kweelde zij: - ‘Geef mij ze!’
Toen mét mijn smarten ik mijn weg begon.
- ‘Kom, zingend kind, kom mee, dat ik u wijze
De oase koel, de palmen en de bron!
Ik steun en laaf u op de lange reize,
Uw lede' omkleed ik met wat zelve ik spon.
'k Geef elken dag u nieuw een tooverwijze,
Geen die als ik zoo zoet een lied verzon.’
En zwijmelblij, of 'k toog ten paradijze,
Vol pooplend hopen, of ik 't hoogste won,
Volgde ik mijn fee, mijn godgezonden wijze,
Tot slank een toren met een hoog balkon.
Daar sloeg de wind haar sluier ope' - ik ijze
Van wat ik zag... o zoo 'k haar vlieden kon!

VI.
Met leege handen.

Ik sta voor een zware gesloten poort,
met leege handen.
Ik klop en mijn kloppen wordt niet gehoord,
met leege handen.
O moest ik niet komen met roze' en wijn
als offeranden?
En wist ik niet vroeger het tooverwoord?
- Mijn leege handen
Betasten het slot, dat gesloten blijft
met stalen banden...
O wist ik het Sésam, maar ach! 'k verloor 't.
Mijn leege handen,
Die kloppen zoo lang en de sneeuw bedekt
de winterlanden.
De spijkers, die hebben zoo wreed doorboord
mijn leege handen,
Met koppig geweld ze nog kloppen voort,
tot wie mij banden
Doen open, wijl vreeze hun vreê verstoort...
Mijn leege handen,
Hoe droppelt hun bloed langs het koude staal!
lijk tranen branden
De droppels ontwellende als bloed van moord
mijn leege handen.

VII.
Hemelblauw.

Mijn heimwee-liefde voor het heeml-azuur,
Doorbarnd van sterre' als vonken godevuur,
Het groot verlangen van mijn vlammend hart
Naar 't blij bevrijdend heilig stervensuur,
Om óp te zweve' in 't blauw paleis van God,
Waar zijn zij thans, wen ik ten hemel tuur,
Bewondrend koel, mij voelende arm atoom,
De sterren ver en klein mijn aanzijn-duur?
Mijn denken bouwde tusschen God en mij
Niet te overkomen hoog een koude muur
Van grauw graniet. O mocht die storte' in puin,
Dat weer ik zien kon als een kindje puur!
Want ál mijn denken maakt mij wijs noch blij.
O 't leege blauw en 't leed dat ik verduur!

VIII.
O ziel!

Een dwarrelend blad van den levensboom,
Een droppel verlore' in den levensstroom,
Een zingende vonk van een zilvren ster,
Een trillende vlinder, een roze-aroom,
Een klank in het zwellende storm-orkest,
Een korreltje duinzand aan zeeëzoom,
Een schaduw van 't wolkje dat vlot door 't blauw,
Een sneeuwvlok bij dooiwêer, een hemeldroom
In 't bange gevang van mijn lijdend lijf,
O ziel! en zoo trotsch toch: een gods-atoom.

IX.
O zon!

O zon, voor wie mijn zwaarmoed zwicht!
Ontsluier eve' uw aangezicht
En laaf met gouden stralenwijn
De ziel, die in mijn boezem ligt
Te woelen, ziek van aardepijn,
Al klagende als een weenend wicht,
Dat aldoor wil bij moeder zijn.
Zij luikt vergeefs haar oogen dicht,
Zij kan niet slape' in 't wiegje klein.
Zij waakt zoo bang en roept en richt
Zich óp en wil geen medicijn.
Zij drukt mij neer met zwaar gewicht,
Mijn arm is moe van 't wieggedein.
Ik zing haar vóor uit moederplicht,
Maar droef zijn al de liedjes mijn.
O goudgelaat, dat vrede sticht
En kracht doet bloeie' en vreugde rein,
O laat haar drinke' een beker licht!
't Zal niet verarme' uw glansfontein.

X.
Engelsprookje.

Vertel me een sprookje, in gouën tooverkring
Van troostend vuur en doom van schemering.
Ik huiver bang voor duisternis en koû.
Vertel van de englen, zeilend met gezing
Als blanke zwanen over 't hemelblauw!

O lente-aroom van lelie en sering
Doorzoelt de lucht en koelen meiedauw
Van blije tranen voelt mijn wang, een zwing
Omwuift de extase van mijn handenvouw
En duivezacht omzweeft mij fluistering.
En 't is me of weer ik 't blank gelaat aanschouw
Van d'Engel mijn, die veilig mij omving,
Die, dacht ik, áltijd bij mij blijven zou,
Aleer ik was de vrouw die paden ging
Zeer vreemd en eenzaam, in haar kleed van rouw.
- ‘O komt gij mij, die was uw lieveling,
Verkonden nú wat God nog van mij wou?
'k Bewaarde een lelie, die 'k van u ontving,
Die welkte nooit, maar 'k ben een moede vrouw
En ál mijn arbeid lijkt mij zéer gering.’
Maar de Engel fluistert: - ‘Wacht en blijf maar trouw!’

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

William Ewart Gladstone.[1)]
(1809-1898.)

III.

(*Vervolg*.)

Zoo manoeuvreerden, op het eind van het jaar 1852, partijen en menschen tegenover elkander, in afwachting van de omstandigheden die de beslissing moesten brengen.

Het zou - had Gladstone aan den eersten minister gezegd - van het budget, door het ministerie in te dienen, af hangen of hij aan de Tories zijn steun kon geven. Het budget was voor hem een toets van den ernst hunner politiek.

Daar kwam nu, met den aanvang van December, Benjamin Disraëli, Chancellor of the Exchequer, minister van financiën in het kabinet van Lord Derby, zijn budget aan het Parlement presenteeren.

Disraëli had misschien verstandiger gehandeld, wanneer hij de indiening van het financieel ontwerp nog eenige maanden had uitgesteld, want hij stond op dat oogenblik niet sterk, en zijn partij mankeerde 't aan opgewektheid en leven[2)]. Maar dat lag nu eens zoo in zijn aard en zijn positie: hij was gedwongen zich te doen gelden, hij moest een schitterend front toonen, en hij trad

1) Naar aanleiding van het verschijnen van J. Morley. The life of W.E. Gladstone. Londen, 1903, 3 dln.
2) Vgl. het artikel *The Budget* in de *Quarterly Review* (orgaan van de Tories) voor Dec. 1852, geschreven door J. Wilson Croker.

voor de vertegenwoordigers van het land met een zelf bewustheid op, alsof hij de huishouding van den staat met nieuwe ideeën wou bezielen. Het was hem te doen, - met die woorden ongeveer leidde hij zijn budgetrede in, - niet alleen om de welvaart van het volk of om het opheffen van de verbittering tusschen de klassen der maatschappij, maar bovenal om de vestiging van een belastingstelsel in overeenkomst met de nieuwe eischen van den industrieelen en commercieelen tijd.

'Na al wat er gebeurd is, en nadat het beginsel tot vrijmaking van den handel door alle partijen voor goed is erkend,' zoo sprak hij, 'wensch ik onze financies in harmonie te brengen met ons handelsysteem, om op die manier de grieven van het volk weg te nemen en den grond te leggen voor een stelsel dat niet alleen aan ieder voordeel bezorgen zal, maar ook de ingenomenheid van alle standen zal wegdragen'.[1)]

Op die wijs stelde Disraëli zich candidaat voor de erfenis van Sir Robert Peel dien hij zes jaar geleden een doodelijken steek had gegeven.

'Versleten en verouderde opinies,' noemde hij dat nu, waarvoor hij toen met alle inspanning aan 't vechten was geweest: hij had thans, als minister, wel wat anders in 't oog te houden dan 'the triumph of obsolete opinions!'

Het was die bluf die Gladstone misschien nog 't meest hinderde, meer nog dan de poovere maatregelen hem ergerden, die achter de schittering van de inleiding volgden, en die hierin bestonden dat van een paar belastingen de helft werd afgenomen, om daartegenover een andere te verdubbelen[2)]. Want - we zijn allen menschen - het volslagen onbeteekenende en verwarrende van Disraëli's ontwerp moest hem eerder eenige voldoening geven.

Het budget kon er niet door, - dat stond bij Gladstone dadelijk vast.

Disraëli had ook zijn twijfelen aan zijn eigen voorstellen; maar

1) *The new budget*, zoo is de titel der redevoering van 4 December 1852, gelijk ze in brochurevorm werd verspreid.

2) De snijdendste kritiek is te vinden in het hiervoren aangehaalde *Q. Review*-artikel van Croker, naar men meende uit weerwraak geschreven; maar die meening blijkt niet juist te zijn.

hij hoopte toch op succes, zelfs bij een deel van de tegenpartij, als hij maar tijd kon winnen en zich toegevend betoonde voor amendementen. Zijn plannen moesten immers de sympathie van alle standen opwekken; hoe zou hij ze dan met een weinig taktiek en veel tegemoetkoming niet aan ieder smakelijk kunnen maken![1)]

Ja, het zou nog zoo gemakkelijk niet vallen om den minister bij zijn ontwerp vast te houden en een beslissing af te dwingen. En al ongeduldiger wordt Gladstone! hij ziet den noodzakelijken afloop van dien Disraëli-roman voor zich, en het eind wil maar niet komen.

'Aanstaande Vrijdag (10 December),' schrijft hij aan zijn vrouw, 'zal de eerste dag zijn van serieus debat, daarna dadelijk of Maandag stemming.' Maar de Maandag is voorbijgegaan. 'Het zal nog wel een week aanhouden,' schrijft hij dan. 'Het is bepaald, dat ik eerst aan het slot van het debat zal spreken.' Den volgenden dag meldt hij aan zijn vrouw: 'Ik ben den heelen dag hier [in het Lagerhuis] bezig geweest om een plannetje van Disraëli te écarteeren, waardoor hij stemmen hoopte te winnen. Morgen kan misschien al het eind komen. Een lange speech borrelt en gist in me. Ik voel me als een brood in den oven....'

'Morgen' (de 16e December) breekt eindelijk aan. - Maar wat is hij veranderd, die Gladstone! - Nu alleen er op bedacht dat hem zijn prooi niet zal ontkomen, en weinig dagen vroeger nog de man van sententieuse wijsheid over 'de macht der omstandigheden' en van de tegenstelling tusschen 'edele' en 'onedele' wraak! Hij daalt neer uit zijn academischen hemel om de kracht van zijn klauwen op de pretentieuse ekster te probeeren. - Natuurlijk! - thans heeft hij een bepaald werk voor zich, en zijn gevoel komt op tegen Disraëli's romanesk broddelen met het vermogen en den welstand van het volk van Engeland.

De avondzitting van den 16^{en} December nadert dan toch, - tenslotte; de laatste sprekers zullen aan 't woord komen. Eer het zoo ver is, stuurt Gladstone nog een paar woorden aan zijn vrouw, en het is de kreet vóor de branding van het ware

1) Nu er nog geen gezaghebbende biographie van Disraëli bestaat heb ik mijn voorstelling omtrent zijne handelingen in deze jaren voornamelijk ontleend aan de opteekeningen in het dagboek van Malmesbury en de gesprekken bij Vitzthum von Eckstädt. Zie ook vooral Greville's *Journal* III. 1. p. 33.

gevecht. ‘Ik heb bijna geen oogenblik meer, want de posttijd waarschuwt, - zoolang zijn wij vandaag al bezig geweest. Disraëli wou uit de eigenlijke quaestie uitkriewelen, en de zaak zoo stellen dat zoo velen maar mogelijk er voor konden stemmen, zonder zich tot iets definitiefs te verbinden. Maar hij heeft onder moeten doen, en nu is de vraag zuiver gesteld. - Het is nog niet heelemaal zeker dat het van avond al tot een beslissing zal komen; ik hoop het van harte, want het is geen pretje om met een speech in de maag te zitten.’

En verder: ‘Ik ben in al mijn parlementaire leven nooit in zoo'n spanning geweest. De moeite waarmeê wij onzen wil gedaan hebben gekregen, terwijl de regeering 't wou ontloopen, had veel van een vossenjacht, en maakte onze hoofden heet.’

Maar het is bij half elf geworden; Disraëli heeft het woord genomen om zijn tegenstanders te weerleggen.[1)] Hij had in den laatsten tijd niet veel geluk gehad met zijn redevoeringen, en het was mogelijk dat Lord Derby hem in den steek zou laten bij een reconstructie van het kabinet na een nederlaag. Er stond werkelijk iets meer voor hem op het spel, dien avond, dan enkel een ministerpost dien men kon herwinnen; hij moest toonen of hij het fond bezat van leider eener partij.

En hij begon met een eenvoudige, wichtige inleiding; dan kwam hij op de feiten en cijfers. Maar ongemerkt transformeerde zich de rede in een oratie die den stempel droeg van zijn ouden stijl, en over het gehoor kwam ook de oude bekoring weer. Men lachte om Disraëli's ondeugendheden, waar hij den deftigen Sir James Graham met zijn zware wijsheid iemand noemde ‘daar ik veel van houd, maar dien ik nu niet zoo bijzonder respecteer. ‘Men grijnsde meê waar hij scherper pijlen losliet en sprak van den man die wel veel kende, ‘maar die toch nog te leeren had, dat brutaliteit geen sarcasme is, en grofheid geen aanval.’ Men genoot, waar hij met een lichten toets over gevaarlijke plaatsen heenstreek, toen hij zijn uitdrukking had te verdedigen dat ‘de genius van den tijd’ den vrijhandel eischte: ‘Ik heb met het grootste genoegen

1) Een teekening bij W. Meynell. *Benjamin Disraëli*. p. 98 stelt D. als Chancellor of the Exchequer voor in dezen tijd. De volgende redevoeringen naar Hansard's *Parliamentary Debates*. Dl. CXXIII.

naar de redevoering van dien heer gehoord' [die hem zijn inconsequentie had voorgehouden], zeide de spreker: 'ik houd het voor een van zijn beste speeches, maar het meest beviel me toch nog de passage die hij uit mijn eigen rede aanhaalde....' Daartusschendoor deed de ernst dan zijn best om ook voor den dag te komen, en de ernst werd hatelijk, werd een afwering van de hypocrisie der coalities van partijen tegen een regeering die het voor alle klassen en standen opnam....!

Een was er natuurlijk in de vergadering, die op spelden zat omdat hij niet wist of er nog tijd voor hem zou overblijven zijn rede tegen den minister te houden, maar ook die eene was van tijd tot tijd zoo geabsorbeerd in de onovertrefbare voordracht en de schitterende taal dat hij geheel zijn eigen taak vergat.

Toen Disraëli eindigde was het één uur geworden. De menschen verkeerden in staat van opwinding; een storm raasde daarbuiten in den winternacht, men hoorde hem niet; want nog klonk de echo der allerlaatste woorden van de redevoering door de zaal: zij waren een zinspeling op het verbond of het aanstaande verbond tegen het ministerie Derby, en die woorden waren een uitdaging uit de hoogte; ja, de heele rede was uit de hoogte gesproken en een uitdaging.

Een oogenblik was 't een heete stilte.

Maar geaarzeld werd er niet meer dan een seconde. Hoever of het uur ook al verstreken was, hoe vermoeid de gezichten stonden, het antwoord moest onmiddellijk komen.

Gladstone verrees van zijn bank. - O, maar dit was niet de gewone manier van aanval! Hier was er geen sprake van het langzaam aan warmloopen langs een bloemenweg van rhetorica, het was op eens kookhitte en passie, een stormen en grijpen en onder zich halen.

'Er is een antwoord noodig op de rede,' zei de spreker, 'en dat direct, en ik moet den Minister van Financiën zeggen, voor ik mij ga afvragen of hij wel zijn vak verstaat, dat er nog enkele andere dingen zijn die hij te leeren heeft. Het misbruik dat hij heeft gemaakt van de taal, de phrases waarmee hij 't noodig vond mannen van publieke verdienste te karakteriseeren....'

Men liet hem niet verder voortgaan; het rumoer kwam op, de hartstocht antwoordde den hartstocht.

Een terugwijken van den spreker.

‘Ik wil me inhouden, hoewel ik erken dat ik die phrases niet kon aanhooren zonder mijn bedaardheid te verliezen - maar mijn verlangen is niet anders dan strikt binnen de grenzen van het parlementaire fatsoen te blijven, - toch ondanks al de moeite die de heeren in een verren hoek van het Huis doen om me onder het dek van de duisternis in de rede te vallen, zal ik hun dit zeggen dat zij zich moeten getroosten hun Minister van Financiën, die 't anderen zoo lastig maakt, voor het gerecht te zien roepen, om geoordeeld te worden naar die wetten....’

Nieuw rumoer bij het nieuwe voortdringen; en hij wint het, de spreker, hij brengt met den gloed van zijn zilveren stem de aanvallers tot zwijgen: hij zegt wat hem van 't hart moet, eer hij tot de behandeling van de wetsvoorstellen over wil gaan.

‘Wij zijn gewoon om aan woorden van de ministers der kroon een groot gewicht te hechten, en onze geneigdheid om dat gezag te erkennen is gewoonlijk gerechtvaardigd door hun persoon en hun houding; maar ik moet dezen minister zeggen dat hij er de man niet voor is om van grofheid en onbeschaamdheid te spreken tegenover menschen die.... Ik moet den minister zeggen dat hij er de man niet naar is om van mijn vriend zoo te spreken, alsof hij hem wel mag, maar geen bijzonder respect voor hem kan gevoelen. Ik moet den Minister zeggen dat, wat hij ook geleerd heeft - en hij heeft veel aangeleerd - hij toch nog niet heeft geleerd wat gematigdheid en fatsoen zijn die taal en gedrag van ieder lid van dit Huis binnen hun grenzen moeten houden, grenzen die men niet over 't hoofd kan zien zonder een vergrijp te begaan, al is men de minste onder ons; maar tienmaal zwaarder weegt dat zoo het bedreven wordt door den Leider van het Huis der Gemeenten.’

De spreker had het zware blok van zijn volzin vrij kunnen lanceeren; nu domineerde hij den tegenstander en hij plukte zijn budget uiteen in rafels. Hij deed het geestig en treffend, en hij wist de cijfers levend te maken door niet over de belastingen te spreken, maar over de belastingschuldigen.

Daar kwamen ze op, de klerken, de kleine renteniers, de do-

minees met beperkt inkomen, en de boeren. De boeren! - Wat moesten zij denken van den vriend van den landman, zooals de Minister van Financiën zich altoos genoemd had! Zond hij hun den belastinggaarder viermaal 's jaars thuis om hun, de menschen van het beschouwende landleven, de wisseling der jaargetijden duidelijk te maken! En wat voor een idee zouden ze zich wel vormen van de talenten van den Minister van Financiën, wanneer ze zagen, als eenige uitwerking van die talenten.... hun zwaardere belasting. Hoe zouden ze oordeelen over die talenten! - want zijn genie - en dat genie erkende de spreker graag, - onttrok zich aan hun verstand.

Maar met de détails hield zich de bestrijder van den Minister niet uitsluitend op: hij toonde hem zichzelf weersprekend, er op uit om de menschen te verblinden en te vangen, zonder systeem en plan...

Ongemerkt, maar met zekere passen, naderde de spreker al meer en meer het centrale punt van zijn redevoering, en hij riep voor zijn gehoor op de gestalte van zijn grooten leermeester, Sir Robert Peel, en hij gedacht met een hartendoordringende welsprekendheid den tijd, dat Sir Robert van zijn conservatieve partij de opofferingen wist te verkrijgen, die het budget van Engeland tot een geordend geheel hadden gemaakt. Hij drukte den tegenstander tegen den grond onder den last van den grooten Minister van Engeland...

Het rumoer was gedurende den loop der rede nooit geheel onderdrukt geweest, maar o! hoe hechtten zich aller oogen, ook die van de heftigste vijanden, aan den blik van den spreker, hoe kon hij gevoelen dat zijn bewijzen doel troffen, hoe kon hij hun gedachten *zien* en lezen: dat ze tegenstribbelden, maar al tegenstribbelend met hem meegingen! En hij nam hen met zich mee, allen, in den breeden stroom der ernstige aanmaning aan het slot zijner rede.

Storm loeide ondertusschen in den laten winternacht om het Parlementsgebouw, maar niemand dacht er aan; men wachtte op de stemming, want ze zou dadelijk gehouden worden na het eind van Gladstone's rede, en ieder was ongeduldig naar den uitslag.

Een meerderheid van negentien stemmen besliste *tegen* de regeering. Het ministerie Derby was gevallen. Met eer zeker, want het genie van Disraëli - daaraan twijfelde men niet na zijn groote oratie - had bij de nederlaag de eer gered, maar van het bestuur moest het afzien.

'We zullen een slechten dag hebben voor Osborne' (waarheen de ministers zouden gaan om hun ontslag aan de Koningin aan te bieden), zeide Disraëli koeltjes, toen hij op dien guren regenen windmorgen uit de hal van Westminster in de buitenlucht kwam. Dat was zijn grafrede op zijn eerste ministerie van financiën.

Maar Gladstone kwam van de late nachtzitting thuis, nog gloeiend van inspanning. Hij vond den slaap dadelijk, zooals hij hem gewoon was te vinden; een paar uren toch maar; toen werd hij wakker en sprak nog eenmaal zijn rede over en hij betrapte zich op een fout, en hij dacht aan den verhitten strijd... en in dat vreemde, door gepeins geslingerde hart, kwam een behoefte op aan zelfvernedering...

Hoe zou de wereld dat ooit hebben kunnen raden! Want wie zag in hem anders dan den triumfeerder, den man die aan de volgers van Sir Robert Peel hun wichtig aandeel had verzekerd in het aanstaand ministerie.

Lord Palmerston was niet tevreden over den verhaasten afloop der gebeurtenissen. Hij had gehoopt, met de Peeliten achter zich aan, zijn beslissing te kunnen nemen over de vorming van een nieuw ministerie en over de aansluiting, hetzij bij de Tories onder Lord Derby, hetzij bij de Whigs onder Lord John Russell; maar voor 't oogenblik was hij door het succes van Gladstone in het tweede gelid geraakt, en het was aan Lord Aberdeen, minister van buitenlandsche zaken in het groote ministerie van Sir Robert Peel, en den *père noble* der Peeliten, dat de samenstelling van een cabinet werd opgedragen.

Maar Lord Palmerston overwon gauw zijn humeur, en door het ministerie van binnenlandsche zaken aan te nemen, schikte hij zich in den loop der gebeurtenissen, zooals zij nu eenmaal waren geloopen, - met de verwachting natuurlijk dat de toekomst hun nog wel een andere richting zou geven.[1)]

Ook voor Lord John Russell, het dynastisch hoofd der Whigs, die al eenmaal den zetel van *premier* had ingenomen, moet het een bitter oogenblik zijn geweest, toen de Earl of Aberdeen hem

1) Behalve het journaal van Greville, vgl. ook het journaal van Henry Reeve, *Memoirs of H.R.* Londen, 1898. I p. 267 v.v.

een plaats kwam aanbieden in zijn kabinet, en hem de eerste plaats niet kon inruimen. Al de welsprekendheid van Thomas Macaulay en al de historische voorbeelden die zijn geheugen hem inspireerde, moesten er bij te pas komen, eer Lord John en zijn familie zich in de vernedering konden schikken. Ook in dit geval troostte alleen het uitzicht op de veranderingen die de toekomst zou brengen.[1)]

Door het vinden van die twee, onstabiele, steunpunten, Lord John Russell en Lord Palmerston, was het coalitie-ministerie van Lord Aberdeen dan tot stand gekomen. De verschillende partijen die tegen Disraëli's budget hadden gestemd waren er vertegenwoordigd. Zelfs was er een radicaal in opgenomen.

'Op zijn minst zal het een kabinet van twee-en-dertig ministers worden', had Lord Derby aan de Koningin gezegd bij het indienen van zijn ontslag, toen hij over zijn opvolger sprak, 'met zooveel oud-gedienden heeft hij rekening te houden.'[2)] In werkelijkheid droeg Lord Aberdeen niet meer dan dertien leden (zichzelf ingesloten) aan de Koningin voor. Het waren uitgelezen namen. De Peeliten droegen het leeuwenaandeel weg. Aan hen was de zegepraal; ondanks het kleine getal van de partij, ten hoogste gerekend niet meer dan vijftig, hadden zij hun zelfstandigheid en hun overwicht bewaard: Sir James Graham, den hertog van Newcastle, Sidney Herbert, wij vinden ze allen nu in de regeering vereenigd; en Gladstone werd als Chancellor of the Exchequer met het ministerie van financiën belast. Het was niet meer dan billijk om den man die een budget vernietigd had, de opdracht te geven een nieuw te maken.

De regeling der financiën zou het eerste belangrijke werk van het ministerie zijn, verklaarde Lord Aberdeen bij de opnoeming van zijn programma in het Hoogerhuis.

Voor Gladstone, die taak.

Nu was hij een stap vooruit op zijn *route*, en op marsch.

Maar dadelijk werd hem, tegenover dit voordeel, de rekening gepresenteerd. Zijn ministerpost maakte een herkiezing te Oxford

1) Sp. Walpole. *Life of Lord John Russel*. II p. 161.
2) Th. Martin. *Life of the Prince Consort*. II. p. 482.

noodzakelijk, en de vrienden die hem vroeger hadden gesteund brachten hun bezwaren tegen hem in, en zeiden en schreven dat zij niet meer op hem konden stemmen omdat hij in ‘den raad der boozen zat’, aan één ministertafel met den aartswhig, Lord John Russell. De Tory-Hoogeschool nam de miene aan alsof ze Gladstone voor een afvallige hield.

Al een half jaar geleden, bij de algemeene verkiezingen van 1852, was er onder zijn oude aanhangers een oppositie tegen Gladstone geweest omdat men zijn vrije, humane houding jegens de Roomsch-Katholieke Kerk veroordeelde. Thans, in het begin van 1853, toonde de tegenstand zich scherper. Men vertrouwde Gladstone niet meer, en men wou hem niet meer. Zijn toenadering eerst tot het ministerie van Lord Derby, en daarop eensklaps zijn heftige aanval, dat alles leek verdacht. Het waren niet de handelingen van iemand die recht ging door zee.

Zoo scheen het, en men kan de beschuldiging van de hoogeschool-mannen niet geheel onredelijk vinden, wanneer men Gladstone's daden zoo maar losweg naast elkaar zet. Ze krijgen eerst het ware licht, wanneer men ze neemt als uitvloeisels van zijn persoon, van dien aard die tegelijkertijd heel langzaam was, en heel heftig kon wezen, die heel individueel zich kon gedragen en toch ook bij uitstek trouw en onderworpen was. Bij den val van het ministerie Derby was het felle van die persoonlijkheid krachtig aan den dag gekomen, daarentegen was zijn voortdurend te rade gaan met de belangen der partij, waren zijn dagelijksche besprekingen met Lord Aberdeen in de schaduw gebleven. ‘Wat Gladstone in den weg staat,’ zeide de *premier* van hem[1)], ‘is dat hij zich te eerlijk gedraagt, wanneer iemand namelijk *te* eerlijk kan wezen.’ Hij moest zijn eerlijkheid boeten door de verdenking van oneerlijkheid. Dit was de straf, hem opgelegd, door het eigenaardige van zijn persoon.

Hij had immers zijn goeden wil aan de Tories getoond; moest hij hun dan ook zijn gevoel en zijn verstand offeren? En had hij niet met zijn beste vermogen er toe meegewerkt om de eer te handhaven van de oude partij van Sir Robert Peel: wanneer zij met de Whigs verbonden waren, thans, zoo hadden zij waarlijk

1) *Life of S. Wilberforce*. II. p. 412.

dat verbond niet gesloten als minderen; en 't was de eenige uitweg geweest!....

Het kwam ook nog niet tot een breuk met Oxford; een kleine meerderheid herkoos Gladstone als afgevaardigde van de hoogeschool. Maar vraag niet of men op den duur meer begrip kreeg van dat karakter met zijn studieus overleg en zijn bijna pedant beredeneerde bedaardheid, gepaard aan de plotseling uitschietende vlagen van hartstochtelijke aandrift! Neen, het beeld in de hersenkamer der mannen van de Universiteit werd al grilliger, en de betrekking tusschen Gladstone en Oxford hoe langer hoe meer gespannen....

Hij had werk te doen.

De vervulling van de belofte, door Lord Aberdeen in het Hoogerhuis uitgesproken, kwam op zijn hoofd neer.

Hoe blij was Gladstone, nu hij zich in den dienst kon stellen van een man als den eersten minister, dien hij met zijn volle hart eerbiedigde, en tegenover wien hij toch zichzelf kon blijven! Hij herinnerde zich den tijd dat hij onder Sir Robert Peel in de financieele quaesties werd ingewijd, maar thans, als Chancellor of the Exchequer, had hij een grooter gebied te overzien en stond hij er zelf voor om de portée van zijn maatregelen te berekenen en te verdedigen. De lange werkdagen van vroeger keerden terug; het waren weer dertien, veertien, vijftien uren daags dat hij over staten gebogen zat of onderzoekingen instelde naar handel en industrie; dan moest het plan opgemaakt en in elkaar gezet.... ‘Een raad moet ik u geven,’ zei hem een van de groote financiers van de City, ‘wat uw plan ook mag zijn, maak het bovenal eenvoudig,’ - en dat was juist zijn angst om het stelsel van belastingen kort en klaar zich voor oogen te houden, - maar onder al het getob en gezwoeg hield hij toch de rechte lust en vroolijkheid van geest Zijn aard vorderde die inspanning van zijn brein.

Toen plan en uitvoering in het begin van April 1853 gereed waren, nog vóor den bepaalden datum, sprak Gladstone er met een van zijn ambtgenooten over; die schrikte er van en vond de voorstellen te gecompliceerd, te uitgebreid en te gevaarlijk; maar Lord Aberdeen, toen de Chancellor of the Exchequer bij hem aan-

kwam met zijn ontwerp, dacht er anders over. Gladstone, wat ontmoedigd, begon het gesprek met te zeggen dat hij bereid was zijn plannen te besnoeien, zoo de premier het verlangde: hij wilde niet de eerste zijn, in het Kabinet met zijn ongelijksoortige elementen, om ergernis te geven door een al te gewaagd optreden. ‘Neen, neen,’ zeide de veteraan-staatsman die van Gladstone hield, omdat hij hem geheel had leeren vertrouwen, ‘ik durf het gerust op me nemen u te vragen het volledige origineele plan in den ministerraad te brengen.’

Aberdeen herkende in het budgetvoorstel den geest van Sir Robert Peel. De leermeester had den leerling geïnspireerd. Het budget was even moedig opgevat als het belastingplan van Peel's ‘groote ministerie.’ Want ook Gladstone's financieele hervormingsmaatregelen hadden het voorloopig behoud van de inpopulaire inkomsten-belasting tot basis, ja, zij breidden die belasting uit tot een lagere grens van inkomens dan er tot nu toe door waren geraakt; zij hielden eerst halt, zooals Gladstone het uitdrukte, bij het territoor van den arbeider. Ook nog in een ander opzicht gingen zij verder en sneden zij dieper dan Peel gewaagd had, omdat zij het groote landbezit troffen door den overgang van het grondbezit aan successierechten te onderwerpen. En door de vermoedelijke opbrengst van die rechten, zoowel als door de delging van schuld, kreeg de minister van financiën gelegenheid om een geheele tariefhervorming voor te stellen waarbij de inkomende rechten en accijnsen van een groot aantal artikelen deels verlaagd werden, deels werden afgeschaft.

Zoo was het werk van Sir Robert Peel voltooid en zou de toestand een eind nemen dien Engeland sinds de oorlogen tegen Napoleon had moeten dulden, omringd en omlegerd als het was geworden door belastingen op alles wat natuur en menschenhand voortbracht of menschelijk vernuft had kunnen bedenken. ‘Belasgen,’ klaagde komisch de satire van Sidney Smith, ‘op ieder brok dat onzen mond ingaat, en ieder stuk dat ons lijf dekt of onze voeten schoeit - belastingen op ieder ding dat aangenaam is te zien, te hooren, te voelen, te ruiken of te proeven, - belastingen op warmte, licht en beweging - belastingen op elk voorwerp van de aarde en van de wateren onder de aarde - op alles wat van buitenaf komt of in het land zelf groeit, - belastingen

op het ruwe materiaal - belastingen op iedere nieuwe waarde die menschelijke nijverheid aan dat materiaal kan geven - belastingen op de saus die den eetlust prikkelt, en het drankje noodig om de gezondheid weer te herstellen - op het hermelijn van den rechter die veroordeelt, en het koord dat den misdadiger straft - op het zout van den armen man en de specerijen van den rijke - op de koperen spijkers van de doodkist en de linten van de bruid - in bed of aan tafel, liggend of staand, we moeten betalen: de schooljongen voor zijn drijftol...' en Sidney Smith's litanie gaat door en volgt den mensch van kindsheid tot dood en tot na den dood, tot begrafenis en graf: 'zijn deugden worden aan het nageslacht vermeld op een marmeren plaat die belasting heeft moeten betalen, en dan eerst wordt hij bij zijn vaderen verzameld om niet langer meer te lijden onder de belasting, - eindelijk!'

Het budget, gelijk Gladstone het ontwierp, sloot voor goed die periode van het Engelsche belastingstelsel[1]. Voortaan zouden veel kleine plagerijen en lastige heffingen verdwijnen, artikels als zeep, zoo belangrijk voor de volksgezondheid, werden vrij, en de rechten op thee, den volksdrank, werden verminderd.

Maar, wat de hoofdzaak was, Gladstone's plan veronderstelde en berekende dat door de toeneming van den handel, door de betere verdeeling der belastingen en de vermeerderende opbrengst der successierechten e.a., de inkomsten van het land in die mate zouden toenemen, dat de inkomstenbelasting geleidelijk zou kunnen dalen en na zeven jaar geheel worden afgeschaft. Met het jaar 1860 zou Engeland's budget dien steun kunnen missen. Wat op 't oogenblik nog de grondslag was van de financie-hervorming moest dan als onnoodig vervallen door de elasticiteit van de opbrengsten. De inkomsten-belasting, van oorsprong een oorlogsbelasting, was in een gezonden en normalen tijd van het volksleven, in Gladstone's oog, een onding.

Hij bracht zijn plannen in den ministerraad, en de ambtgenooten luisterden eerst onwillig en sceptisch, maar moesten toch

1) Zie de beschouwingen van W. Cunningham. *The growth of English industry and commerce in modern times*. Cambridge, 1903. II p. 833 en vv.

luisteren tot het eind toe, als hij met zijn gepassioneerden ernst hun zijn ideeën ontwikkelde; en het scheen of hij door zijn cijfers (die toch wat krap berekend waren, gelijk hij later moest erkennen) de naaste toekomst van het land beheerschte, of hij door zijn welsprekendheid bij machte was om hun de huishouding van den staat gedurende een verloop van jaren te toonen als een geheel waarin door een verstandige regeling der financieele verhouding, door een wederzijdsche werking van inkomsten en uitgaven, van zelf en gestadig een voortgaande beweging zou ontstaan.

Drie uren duurde de rede, de langste die ooit in een ministerraad is gehouden; wel kwamen er tegenwerpingen, toen en later, vooral tegen de successiebelasting, maar in werkelijkheid had die eerste breedvoerige verklaring Gladstone zijn pleit doen winnen. En het was hetzelfde in het Parlement. Men voelde zich niet tegen hem opgewassen.

De redevoering, waarmede hij zijn budget in het Lagerhuis presenteerde, had haast geen inleiding; zij ging direct op de cijfers af, en ontwikkelde aan tabellen en staten geleidelijk de denkbeelden en plannen die aan de goedkeuring der vergadering werden voorgelegd. Met al haar eenvoud en droogheid, voorgedragen door de rustig klinkende en doordringende stem, wist ze toch het licht samen te pakken op enkele punten die beslissend waren voor den gang der redeneering; daarvoor won ze, daarop hield ze de aandacht van het gehoor. En ze imponeerde door de overtuiging die de ziel van de woorden was.

Er sprak tot de afgevaardigden van de natie een man met ideeën; hij nam in zijn overwegingen en berekeningen een proef op de toekomst van het land. Dat moest men inzien en dat begreep men; maar het karakter van den voorsteller gaf zekerheid en gewicht aan de denkbeelden. Hij vervluchtigde ze niet, hij knoeide er niet mee. Die *income-tax*, waarvan hij zijn gehoor verzekerde dat ze volgens zijn berekeningen na zeven jaar kon worden afgeschaft, - verminderde hij daarom haar beteekenis? of wilde hij aan de maatregelen, omtrent haar te nemen, daarom een vagen zin geven? - Neen, Gladstone's budget was een bolwerk van werkelijkheden, en zijn inkomstenbelasting was daarin een stevige borstwering.

‘Wat ge ook van plan zijt met de *income-tax* te doen,’ zeide

hij, ‘gij moet het flink onder de oogen durven zien, gij moet duidelijk zijn, en gij moet een vast besluit nemen. Gij kunt er niet mee spelen. Doet ge het toch, dan heb ik ten minste, voor mijn part, mijn krachten ingespannen om u aan te toonen: de verzaking van plicht jegens uw land waaraan ge u schuldig maakt, zoodra ge in 't onzekere laat de krachtigste en effectiefste van al zijn hulpbronnen. Ik zie het voor een levensbelang aan, - hetzij ge deze belasting wilt houden, hetzij ge haar opgeeft, - dat ge haar houdt of haar laat vallen in een toestand, waarin ze geschikt zal zijn voor dienst, als de nood aan den man komt, en daartoe moet ge haar op een vaste basis bewaren.’[1)]

Zoo toonde hij aan de volksvertegenwoordiging de reserve van kracht waarover Engeland in alle geval moest kunnen beschikken; daaraan mocht niet worden getornd.

Over de uitbreiding van de successierechten was zijn verklaring niet minder duidelijk. Men had gezegd dat zij tegen een klasse van burgers (tegen de grondbezitters) was gericht.[2)] Gladstone antwoordde dat die uitbreiding niet was tegen te gaan, dat ze moest komen, en dat ze rechtvaardig was. En ook hier weer stond de man achter zijn woord, - de man die van zijn voorliefde voor het landbezit het bewijs had gegeven door zijn opoffering van jaren van arbeid om het familiedomein van zijn zwager te kunnen behouden.

Maar daarnaar richtte zich juist zijn gedrag als staatsman. Evenals hij de misbruiken der Napolitaansche regeering had aangetast, niet omdat hij tegen het legitieme koningschap was, maar omdat hij uit liefde voor die instelling haar vrij van blaam wenschte, - evenals hij zich verzet had tegen de wet die de Roomsch-Katholieke hierarchie in Engeland wilde weren, niet uit bewondering voor het exclusief Roomsche, maar omdat de Anglicaansche Staatskerk geen waarde voor hem had, wanneer ze niet uit eigen kracht tegen de Roomsche op kon, - zoo verlangde Glad-

1) Ook Gladstone's redevoering, evenals de voorgaande van Disraëli, is in een aparte brochure verschenen, *Financial state and prospects of the country*. Het citaat is van pg. 31 daarvan.
2) Dit was bij de discussie het argument van Disraëli, Hansard CXXVI p. 985.

stone ook dat het bezit zijn rechten zou doen gelden, door vooreerst zijn plichten te erkennen en te vervullen. Hij wilde opoffering en strijd voor zich zelf en verlangde de opoffering ook van anderen. Dat was de toon van zijn redevoering, zoo was de geest van zijn maatregelen.

Zijn budget sloot niet alleen een periode af, maar opende ook een nieuw tijdperk.

Engeland was den tijd te boven gekomen dat het protectie noodig had voor zijn landbouw, zijn handel en zijn industrie. De regeering had die voogdij over de levende krachten van het volk uit handen gegeven. Ze plaatste daarmee Engeland als een open natie tegenover de staten van Europa, en liet het over aan de eigen energie der bevolking om haar belangen te handhaven. Daarom behoefde de staatshuishouding er ook niet langer op te zijn ingericht om Engeland kampvaardig te maken, maar zij kon het algemeene welvaren voor haar hoofddoel nemen.

Het waren de ideeën van Richard Cobden. Zonder dat het uitgesproken was, werden ze in Gladstone's budget gehuldigd. Van daar ook de wijze waarop hij de *incometax* behandelde. Gladstone beschouwde haar als een belasting op den ondernemingsgeest, en daarom mocht ze alleen als een bnitengewone heffing gelden: fit for service on an emergency.' Hij wilde haar wel utiliseeren, maar na gebruik reserveeren. Voor alles, de onbelemmerde ontwikkeling van de geestkracht der natie.

De Tory-Gladstone, naderde de radicalen, zonder toch nog aan de Tory-tradities geheel ontrouw te worden. -[1)]

Dat hier een nieuwe tijd aanbrak, en dat de minister gevonden was om hem in te leiden, daarvan was men in Parlement en regeering, na de indiening van het budget, geheel overtuigd. Het coalitie-ministerie had tot nog toe op weinig succes kunnen bogen. Gladstone's verdediging van de belastingvoorstellen was de eerste groote, gelukkige daad. Iedereen moest hem een compliment maken: de Koningin toonde hem haar vreugd, Prins Albert zond hem een felicitatie, Lord Aberdeen schreef hem: 'Als mijn ministerie nog

1) Zie Cunningham 11. p. 871: 'The fiscal tradition of the Tories, which has always favoured schemes for placing the burden of taxation on as wide a basis as possible....'

iets langer zal leven, dan is het uw werk.' Het treffendste getuigenis kwam van de weduwe van Sir Robert Peel. Gladstone antwoordde haar: 'Ik begrijp wat voor herinneringen er bij U moeten zijn opgekomen, toen de brief door U werd geschreven, en daarom mag ik ook niet nalaten U te zeggen hoe het denkbeeld mij heeft bezield dat ik, hoewel aarzelend, in de voetstappen trad van mijn grooten leeraar en meester, en dat het mijn grootste zorg moest wezen geen oneer te doen aan zijn gedachtenis, en geen onrecht aan de politiek waarmee zijn naam voor goed is verbonden.'

En het geluk bleef hem trouw gedurende de geheele behandeling van het budget: het werd zonder amendement aangenomen met een meerderheid van 71 stemmen.[1)]

Zoo was zijn intrede in de groote ministerloopbaan. Met zijn werk, cijfers en ideeën, greep Gladstone diep in het leven van zijn volk; de academische Staatsman had afgedaan, de gehoopte toekomst leefde thans als iets werkelijks voor zijn geest.

Het was niet alleen in de Staatshuishouding, voor zoover ze onder cijfers was te brengen, dat een opening kwam naar een ruimer wereld van gedachten en betrekkingen; ook op ander gebied scheen de tijd daar te wezen dat Engeland zich machtig genoeg gevoelde aan ingeboren kracht, om vrijheid en zelfstandigheid te verleenen, waar het vroeger, ten behoeve der regeerende klasse, heerschappij had willen bezitten en rijkdom verwerven

Sir William Molesworth, het radicale lid van het Ministerie, was een voorstander van het zelfbestuur der koloniën, hij zag er geen heil in dat Engeland voortging zijn domein uit te breiden, louter om beslag te leggen op onbeheerde werelddeelen;[2)] maar een kolonie was voor hem een kweekplaats van welvarende onafhankelijke burgers. 'Laat aan de kolonies zelf de beslissing over omtrent den band met het moederland,' zeide Gladstone in zijn

1) Th. Martin. *Life of the Prince Consort*. II p. 488.

2) Toen Kruger en Joubert in 1878 naar Engeland kwamen in zake de Transvaal, hebben zij op nieuw uitgegeven Sir W. Molesworth's 'Materials for a speech in defence of the policy of abandoning the Oranje River territory, in 1854 gedrukt; zie Mrs. Fawcett. *Life of Sir W.M.* London, 1901, p. 325. Voor de beginselen der nieuwe koloniale politiek vgl. Nicholson. *Prineiples of political economy* III p. 418; voor de geschiedenis Cunningham. II. p. 861.

geest,[1] 'en ik voorspel, wanneer gij hun daartoe vrijheid geeft dat zij er moeilijk toe zullen overgaan om zich te scheiden van den grooten naam van Engeland.'

Dat was het ideaal waar de tijd naar toe stevende, en het was een losmaking van den strengen en engen nationalen samenhang, een uitgaan over wijde banen, in het vertrouwen op de individueele energie die, door haar behoefte aan beweging gedreven, niet voor den verren horizon terug deinsde.

Maar tegelijk begonnen andere machten die vrije expansie te weerhouden: zij vormden tegenwicht, en wilden de krachten van het volk samenvatten, dat het zich, door zijn militaire en maritieme meerderheid, zou laten gelden als een heerschende natie. Tegenover het cosmopolitische vredesverlangen verhief zich een politiek om het nationale gezag te handhaven en uit te breiden; zij antwoordde op het wereldburgergevoel met haar devies: '*Civis Romanus sum*' en wilde Engelands macht hooghouden als een Romeinsch i m p e r i u m .[2] Wat haar kracht uitmaakte, van die politiek, was dat zij er zich op liet voorstaan een hooger zedelijk beginsel te vertegenwoordigen dan haar mededingster, ofschoon ze voor een groot deel voortkwam uit een gevoel van onrust en zwakheid, en uit vrees. Maar zij noemde zich opoffering voor een hoog doel, strijd tegen zelfzucht; en ze had daardoor licht de menigte op haar hand, die naar den klank van de woorden luistert.

Zoo gaat het in de wereld, en zoo ging het in die wereld van 1853. Engeland maakte het goed, de handel was voorspoedig, de rijkdom nam toe; - maar het land ging gebukt onder een schrik, sinds Louis Napoleon zich in Frankrijk de heerschappij had verschaft. De gedachte wilde niet uit het hoofd van de menschen dat op 'n morgen een leger van 50,000 Franschen aan de kust zou landen en dadelijk tegen Londen zou optrekken. Men gewende zich aan het denkbeeld van een oorlog, na den langdurigen vredes-

1) Redevoering in 1855, geciteerd door J. Morley. I p. 353.
2) In Disraëli's leven van Lord George Bentinck dat in dczen tijd is geschreven, vindt men al, niet alleen de tegenstelling van 'the patriotic and cosmopolitan principle' (p. 419); maar ook van 'imperial policy' tegenover 'cosmopolitan policy' (p. 416).

toestand; men rekende er op dat de tijd naderde, wanneer Engeland voor zijn bestaan zou moeten vechten....

Een voorgevoel in die lente van 1853,[1] toen de Chancellor of the Exchequer met zelfvertrouwen sprak van de tijdruimte, waarbinnen het land zijn buitengewone belastingen zou kunnen missen en de *income-tax* zou zijn afgeschaft.

'L'Empire c'est la paix,' dat was de verklaring waarmede Louis Napoleon het keizerschap aanvaardde en het keizerrijk heeft gevestigd. Napoleon III wilde Europa gerust stellen; hij kwam, met den grooten naam van Napoleon, niet het schrikbeeld van den oorlog aan de wereld brengen: de andere tijd eischte een ander werk. Zijn bestuur rustte op de massa van het volk, hij had voor de behoeften, voor den welstand, voor de ontwikkeling van dat volk te zorgen. Hij moest de hulpbronnen van de welvaart openen, spoorwegen laten aanleggen, kanalen laten graven, steden laten verbouwen, belastingen regelen, banken oprichten, het onderwijs verbeteren, de administratie van het land hervormen. De vrede was voor hem en voor Frankrijk, beiden, een noodzakelijke voorwaarde.

Maar het imperium van Frankrijk in de groote statenwereld ging hem daarom niet minder ter harte, en was oorlog de weg tot verkrijging van de macht, hij zag niet op tegen oorlog.

In de eerste tijden van zijn presidentschap had hij, om de geestelijkheid te believen,[2] oude voorrechten van Frankrijk gehandhaafd met betrekking tot de heilige plaatsen in Jeruzalem; later had zijn gezant in Constantinopel, tegenover het protest van Rusland dat voor de Grieksche kerk opkwam, de aanspraken van Frankrijk, als beschermheer van de Latijnsche kerk, al krachtiger doen gelden. Louis Napoleon liet zijn woord daar in het Oosten vernemen, en hield dat woord op.

1) R. Cobden. *The three panics*. London, 1862, p. 37: 'Such was the state of feeling in the Spring of 1853.'
2) Thouvenel. *Nicolas I et Napoleon III*. Paris 1891. p. 4; vgl. de verklaring van Napoleon zelf aan Lord Stratford. S. Lane Poole. *Life of Stratford Canning*. London, 1888. II p. 236.

Maar Czar Nicolaas I behandelde den nieuwen Keizer uit de hoogte. Hij geneerde zich niet voor den ‘parvenu’ in de Europeesche vorstenfamilie. ‘Sire et bon ami’ was het tot Napoleon, in plaats van: ‘Sire et bon frère.’

De nieuwe keizer accepteerde dat. Toen de Russische gezant aan het hof van de Tuileriën zijn geloofsbrieven kwam overhandigen (5 Januari 1853), nam Napoleon III ze uit zijn handen aan, en in plaats van ze dadelijk aan den minister naast zich te geven, maakte hij ze open en las ze met aandacht; dan, vriendelijk, zeide hij: ‘Ik verzoek u aan zijn Keizerlijke Majesteit mijn dank voor haar welwillendheid over te brengen, en vooral voor het woord van “goeden vriend” dat zij gebruikt heeft; want men moet zijn broeders nemen, zooals men ze krijgt, en men heeft de keus voor zijn vrienden.’[1)]

- Hij is zeer gevoelig voor alles wat zijn eer ook in 't minste raakt, - zei een van Louis Napoleon's vrienden; - maar hij heeft zijn gezicht en zijn manieren volkomen in bedwang, men zal niets aan hem merken. -

Wat had Czar Nicolaas te vreezen van Frankrijk! Hij was er zeker van dat Napoleon III geen bondgenoot in Europa zou vinden, nu Lord Aberdeen het hoofd was van het Engelsche ministerie. Van zijn reis naar Engeland in het jaar 1844 herinnerde hij zich zijn gesprekken met den Lord, die toen minister van buitenlandsche zaken was in het groote ministerie van Sir Robert Peel. Hun onderhoud had over de toekomst van Turkije geloopen, en de Czar vond in den Presbyteriaanschen Aberdeen, met zijn voorliefde voor de Grieksche Kerk, een willig toehoorder voor zijn plannen en wenschen; ja, hij was er van overtuigd, hij die zich styleerde de menschen voor zich te kunnen winnen, dat hij het hart van Lord Aberdeen voor goed en geheel had veroverd. Een verbintenis was wel niet tot stand gekomen[2)], zooals de Czar had

1) E. Ollivier. *L'Empire libéral*. Paris, 1896. III p. 117.

2) Er heeft een legende bestaan over een door den Czar en het Engelsche ministerie geteekende geheime nota, een legende die door het pertinente getuigenis van Lord Malmesbury (*Memoirs* I p. 402) consistentie heeft gekregen (zie de noot in Greville's *Journals* III 1 p. 54); maar afgezien nog van al het andere dat in strijd is met dit verhaal, als b.v. de opteekeningen van Stockmar, wordt aan de legende alle grond ontnomen door de authentieke voorstelling in de groote publicatie van het Russische Ministerie van Buitenlandsche Zaken, *Recueil des traités et conventions*, T. XII, *Traités avec l'Anyleterre*. St. Petersbourg 1898. p. 236. ‘La franchise de l'Empereur Nicolas I n'atteint pas le but désiré. Tout au contraire, elle inspira aux hommes politiques en Angleterre une certaine méfiance au sujet des visées de la politique russe en Orient.’ P. 237 volgt dan wat het persoonlijke betreft: ‘Lord Aberdeen depuis lors devint un admirateur sincère du Tsar...’

gehoopt, maar er bestond toch over en weer een zekere openheid.

Wanneer hij zijn macht aan Turkije wilde doen gevoelen, en tegelijkertijd de pretenties van den nieuweling keizer op zij wilde schuiven, dan hield de Czar nu het oogenblik voor gekomen. Hij ontdekte nog niet al zijn voornemens, en toonde ook niet dat ze reeds een bepaalden vorm in zijn geest hadden aangenomen, maar hij begon er over te spreken, losjes weg, verschillende malen, met den Engelschen ambassadeur aan het Hof te St. Petersburg. ‘De zaken gaan slecht in Turkije,’ zeide hij; ‘wat de andere mogendheden er over denken, doet er niet toe; het is alleen van belang dat Engeland en Rusland zich verstaan. We hebben een “zieken man” ten onzen laste; als hij maar niet onder onze handen inzinkt, voor we onze arrangementen hebben getroffen... Constantinopel gun ik aan Engeland niet, ik zeg dit openhartig; ik wil me, van mijn kant, wel verbinden de Russen daar ook niet te vestigen, - de stad te bezetten, ja, dat zouden de omstandigheden noodzakelijk kunnen maken...’ (Januari, Februari 1853).

Telkens kwam de Czar op dat onderwerp terug, en intusschen maakte hij toebereidselen voor een opzienbarende zending naar de Porte. Hij droeg haar op aan vorst Menschikoff en liet hem begeleiden door een staf van militaire bevelhebbers, terwijl tegelijkertijd op de grenzen een legermacht werd bijeengetrokken. Oogenschijnlijk was het doel der missie geen ander dan kracht bij te zetten aan de eischen van Rusland omtrent de heilige plaatsen in Jerusalem; maar heimelijk moest ze dienen om de Porte, door een uitsluitend verbond met Rusland, aan de genade van den Czar over te leveren, en hem het recht te doen geven van openlijke inmenging in het bestuur van het land, door de erkenning van zijn beschermheerschap over de christenonderdanen der Muzelmannen.

Het waren de eigen ideeën van den Czar, waarover hij aan geen

sterveling rekenschap was verschuldigd, die vorst Menschikoff, als dominator in Constantinopel verschijnend, den Turken door schrik in het hart moest prenten, dat ze op de knieën vielen voor den almachtigen beheerscher van het Oosten.

Want op eenmaal had de czarenwaan zijn vlucht genomen; en er was tegelijk bij Nicolaas I het denkbeeld van samengaan met Engeland en trouw blijven aan de ongeschreven verbintenis, met de despotengrootschheid die alleen voor zich haar weg gaat.

De 28ste Februari zag vorst Menschikoff in Constantinopel aankomen. Het was een opschudding en een paniek onder de geloovigen... Een oogenblik wendde zich de Porte in haar moedeloosheid tot den Engelschen zaakgelastigde om bescherming, en deze verzocht aan de vlootafdeeling bij Malta naar den Archipel te stevenen. Maar de Engelsche admiraal gaf aan het verzoek geen gehoor...

Plotseling heerschte een dreigende verwarring.

Lord Aberdeen kon de handelwijze van den zaakgelastigde te Constantinopel niet goedkeuren. ‘Ik haat de Turken,’ zeide hij tot den Russischen gezant in Londen, met verheffing van stem, ‘ik houd hun bestuur voor het slechtste en drukkendste in de geheele wereld.’ Hij hechtte daarenboven aan de goede verstandhouding met Rusland om de heele traditie van zijn politieke loopbaan, begonnen ten tijde dat Engeland in verbond met Rusland zijn laatste oorlogen voerde tegen den grooten Napoleon. Al wat de harmonie tusschen de beide landen kwam verstoren vond in hem een vijand.

Hij kende toen nog niet den geheimen lastbrief van vorst Menschikoff, en dacht dat het alleen te doen was om den strijd over de heilige plaatsen. In dien twist tusschen Frankrijk en Rusland meende hij de rol van arbiter en verzoener te kunnen vervullen.

Lord Clarendon, die tot de Whig-partij behoorde, had, sinds het midden van Februari, het ministerie van buitenlandsche zaken op zich genomen;[1)] maar Lord Aberdeen, om het voorbeeld van Sir Robert Peel te volgen, die zijn ministers contrôleerde, hield den gang der buitenlandsche aangelegenheden scherp in 't oog. ‘Ik suveilleer Clarendon,’ zeide hij tot zijn vertrouwden.

1) Ter vervanging van Lord John Russell, die het tijdelijk had waargenomen.

Het gevolg dier samenwerking van Aberdeen en Clarendon was een dubbele overeenkomst, of liever, belofte aan de twee partijen, eensdeels aan Rusland, als antwoord op de ontboezemingen van Nicolaas tot den Engelschen gezant: dat men vertrouwen had in het czarenwoord; van den anderen kant een belofte aan Frankrijk: dat Engeland zijn gedrag in het Oosten samen met Napoleon zou overleggen, mits de Keizer zich inschikkelijk betoonde op het punt van de heilige plaatsen en aan Engeland de bemiddeling overliet;[1] - de toekomst moest Lord Aberdeen leeren aan welke van die beide zijden het meeste gewicht lag.

Als gezant van Engeland bij de Porte werd, na een afwezigheid van twee jaar, Lord Stratford de Redcliffe naar Constantinopel teruggezonden. Hij kreeg de opdracht zijn weg over Parijs te nemen en zich met Napoleon III te verstaan. ‘Do not quarrel with Russia,’ zeide Lord Aberdeen hem bij het afscheid.

Napoleon zag uit zijn vordering aan Turkije iets beters rijzen dan een kleine twist met den czar. Hij hoopte van het samengaan met Engeland een verbond te maken. Dat zou aan Frankrijk op eenmaal zijn positie geven in Europa. Hij, die alleen stond, werd een beschikker van het lot der volken,[2] zoo hij zich met Engeland vereenigde; het was wel de opoffering waard van een enkel traditioneel voorrecht in verre streken.

Maar daarvoor moest het ook een actief verbond zijn, en de bondgenoot moest uit zijn toegevendheid aan Rusland en uit zijn besluiteloosheid worden meegesleept.

1) Deze *convention verbale*, gelijk ze heet, van Februari 1853, tusschen Frankrijk en Engeland is meestal door de historieschrijvers over 't hoofd gezien, niettegenstaande zij de basis is van de volgende gebeurtenissen. De termen van die worden vermeld in de verklaring van Walewski bij Vitzthum von Eckstädt. *St. Petersburg und London* I p. 97. In het artikel van de *Edinburgh Review*, April 1863, over Kinglake's *Invasion of the Crimea*, dat geinspireerd werd door Lord Clarendon (zie *Memoirs of the Life of Henry Reeve*. II p. 88-91), wordt op pag 316 in 't algemeen Januari 1853 als den tijd genoemd waarop Frankrijk aan Engeland zijn voorstellen van samenwerking deed.
2) Vgl. het woord van Walewski bij Vitzthum I p. 66: ‘nous allons en faire l'arbitre des destinées du monde.’

De Keizer bracht de vraag in den ministerraad, toen het bericht van vorst Menschikoffs aankomst te Constantinopel hem had bereikt: zou Frankrijk durven het op zich te nemen alleen voor te gaan en zijn vloot naar den Archipel te sturen? De minister van buitenlandsche zaken, het eerst aan 't woord, hield een wichtig betoog over den toestand in 't Oosten, en somde al de belangen op die gemoeid waren bij de uitsluitende heerschappij van Rusland over Turkije; - maar hij kwam tot de conclusie dat Frankrijk zich niet vooruit mocht wagen, zoolang Engeland zijn vloot nog bij Malta hield, omdat het misschien de vijandschap zou riskeeren van een coalitie door Rusland opgestookt. En zijn advies vond bijval bij het grooter deel der aanwezigen.

Reeds werd de Keizer ongeduldig, toen al die stemmen zich voor inactie verklaarden; als de Persigny, de man die de goede ideeën had (Persigny zelf is hier de zegsman)[1] een lange rede begon te houden, ten bewijze dat het Engelsche ministerie, maar vooral het hoofd van het ministerie, niet de publieke opinie vertegenwoordigde: - 'wanneer wij onze schepen vooruit sturen kan Engeland ons niet het initiatief laten, en zal zijn vloot bij de onze voegen.'

Napoleon viel hem in de rede - de onzekerheid en het misnoegen waren van zijn gezicht verdwenen: 'Persigny heeft gelijk. Wanneer onze vloot naar Salamis gaat, doet Engeland hetzelfde, en de vereeniging van de twee vloten brengt in haar gevolg het verbond van de twee volken.' De ministers keken voor zich; maar met een kort bevel wendde de Keizer zich tot den minister van marine, en liet hem order geven aan de vloot om dadelijk te vertrekken van Toulon (19 Maart 1853).

Het was tegen de mondelinge afspraak over het gezamenlijke overleg van Frankrijk en Engeland, en de Earl of Clarendon, die opkwam voor de goede verstandhouding met den Keizer, verborg zijn ontevredenheid niet. Maar hij nam de excuses van het Fransche gouvernement aan en stemde toe dat er meer gezondigd was naar den vorm, dan in werkelijkheid; immers de Engelsche schepen bij Malta waren juist in die dagen door den zaakgelastigde te Constan-

1) *Mémoires du duc de Persigny*. p. 225-235. Vgl. ook het résumé bij Olivier III p. 170.

tinopel naar den Archipel ontboden, en de Fransche schepen lagen in Toulon te ver weg.[1)]

Het bericht van de paniek in Turkije's hoofdstad vond Lord Stratford in Parijs,[2)] op weg om zijn ambassadeurspost bij de Porte weder op te nemen. Hij had een onderhoud met den Keizer; en ik weet niet of zijn woorden hem op het denkbeeld hebben gebracht de Fransche vloot vooruit te schuiven, want Lord Stratford vertrouwde de menschen niet, en vooral geen Franschman, maar het zou me niet verwonderen of gezicht en houding van den trotschen Engelschman hadden Napoleon de overtuiging gegeven dat waàr Lord Stratford heenging, de gebeurtenissen zich om hem samen zouden pakken en het noodig was in de buurt te blijven.

Een man van weinig woorden, waar hij moest spreken, de ambassadenr, maar van ontzagwekkende presentie. Hij verlangde en gebood vertrouwen en gehoorzaamheid, zelf gaf hij zich nooit. Hij was een wereld voor zich, - een van die Engelschen, zooals ze in een uitgelezen klein getal exemplareu door het leven op den overgang van 18^{e} op 19^{e} eeuw geslagen zijn naar een voor goed verloren model. Zij hebben de stoutheid, de fierheid, den toorn en de onrust van de oude Noorsche zeekoningen, hun overgevoeligheid, en ook hun onbetrouwbaarheid en hun zelfzucht, wilden, in den diepsten grond van hun hart, en ontembaar, geschapen om te heerschen tegelijk, en de menschen van zich te vervreemden.

Lord Stratford was eerzuchtig; hij had zich een carrière voorgesteld in Engeland als staatsman, de plaats van eersten minister, van leider der buitenlandsche politiek. Zijn af komst, zijn verwantschap met den grooten Canning gaven hem recht op zulk een toekomst zijn verwachting te vestigen. Want hij had alle gegevens voor een hoogen post: zijn edel voorkomen, zijn volmaakte manieren, zijn menschenkennis, zijn verstand, zijn geest van intrigue,[3)] zijn

1) *Memoirs of H. Reeve* (Brief van Lord Clarendon). I p. 296.
2) *Life of Stratford Canning*. II p. 239.
3) 'Sir Stratford himself was fond of mystery, and nothing pleased him better than this kind of underground correspondence - not to call it intrigue,' zegt een die hem goed gekend heeft. Sir Henry Layard. *Autobiography*. London, 1903. II p. 57.

vriendelijke list; maar men kon niet met hem leven. Czar Nicolaas I, die iedereen voor zich kon winnen, had Stratford bij den eersten blik opgegeven, hij haatte hem en hij dwarsboomde zijn fortuin; zoodra er sprake was van een plaats in een of ander ministerie voor hem, kwamen de protesten van alle kanten, en men had hem voortdurend afgezonderd gehouden op zijn eenzamen post aan de wateren van den Bosporus.

Ook Lord Alberdeen kon Stratford niet zetten, maar geen kon hem vervangen in Constantinopel. Daar had hij zijn rijk; over het vreemde volk, waarvan hij apart leefde, was hij machtig. Hij had de Turken staande gehouden in moeilijke oogenblikken, en hij geloofde in hen, als een zeeroover 't doet in zijn bende, dat zijn mannen onverwinlijk zijn, zoolang hij onder hen verkeert; hij mocht hen, omdat hij zich hun meester gevoelde. - Zoo ging hij thans daarheen terug, met enkel een schijn van macht, voor zoover Engeland die geven kon. Hij moest de bezwaren tegen de Russische eischen vereffenen en de Turken op hun eigen fouten wijzen. ‘Do not quarrel with Russia,’ was de opdracht van Lord Aberdeen, en men had Lord Stratford zelfs het recht onthouden om de vloot van Malta te laten komen, alleen mocht hij den admiraal melden zich gereed te houden voor een opontbod. Maar sinds de Fransche vloot van Toulon naar Salamis vertrok, was er beweging in de schepen.

Een maand hield de schrik in Constantinepel aan; eerst de aankomst van den Engelschen gezant, in het begin van April, gaf verademing. Want vorst Menschikoff en zijn verblindend militair gevolg, met hun grootenheers-nonchalance en hun bruuskheid van toon, - dat alles kon niet op tegen de perfekte vriendelijkheid en de ijzeren cordaatheid van den Engelschman.

De Russische gezant, wien al zijn rechtmatige eischen werden toegegeven (‘no quarrel with Russia!’), was verplicht zich te démasqueeren en met zijn tirannieken eisch voor den dag te komen, - maar neen, het bleef niet langer een onderhandeling tusschen vorst Menschikoff en de Porte, het was op eenmaal een duel geworden tusschen den machtigen Czar van Rusland en den machtigen man in Constantinopel: de een verwoed zijn slagen

afzendend, de ander kalm de opvolging van die slagen berekenend[1], en door zijn zekere kalmte den tegenstander tot furieusheid prikkelend. En het was het ultimatum dat de Czar aan de Porte stelt, en, na de weigering der Turksche regeering, het terugroepen van zijn afgezant, en, na de hardnekkigheid der Turksche onverschilligheid, het bevel aan zijn troepen om over de Russische grens te gaan en de Donauvorstendommen binnen te rukken. Alles het persoonlijke werk van den alleenheerscher; uit zijn kabinet komen de orders: een schellen, een bevel aan den wachthebbenden ordonnans, en de troepen maken zich marschvaardig om de Pruth over te trekken.

'Maar, Sire, dat is de oorlog!' zeide Graaf Orloff, als hij de tijding hoorde, de eenige die den Czar nog dorst te waarschuwen.

'Ik voel het merk der vijf vingers van den Sultan op mijn wang,' antwoordde de Czar.

De Engelsche en Fransche vloten waren onderwijl, op last van de gouvernementen, tot de buurt van de Dardanellen genaderd, en het leek wel of zij daar niet zouden blijven.

Het was Julimaand geworden; - want in dien tijd van gebrekkige communicaties gaan de gebeurtenissen langzaam. De geschiedenissen verwijderen zich nu, voor een oogenblik, uit de buurt van Constantinopol, buiten den greep van Lord Stratford, omdat de groote mogendheden gezamenlijk te Weenen een oplossing zoeken voor het gevaarlijke probleem: tevredenstelling van den Czar en onafhankelijkheid van Turkije, zonder oorlog; en het is daar in het Oosten van Europa, gedurende den hoogen zomer, een 'p a r t i e c a r r é e '[2], de Russen in Wallachije, de Engelsch-Fransche vloot voor de Dardanellen, beiden vooruitwillend door de poort, beiden nog teruggehouden, voorloopig. Maar tegen den afloop van den zomer keeren de gebeurtenissen in de vaste hand van den machtigen man aan den Gouden Hoorn.

De bevredigingsnota, door de Mogendheden opgesteld, door den Czar goedgekeurd, werd door de Porte van de hand gewezen.

1) Brief van 25 Mei (*Life* II p. 273.): 'the Emperor Nic. may fly out in a rage and order some aggressive act just short of downright hostilities.' Vgl. ook den brief van 15 Mei.
2) De uitdrukking in een brief van Lord Stratford van 20 Juli 1853.

‘Ik heb *officieel* mijn best gedaan om haar aanneming te verkrijgen,’ schreef Lord Stratford aan den Engelschen Minister van Buitenlandsche zaken. Hij vond de waarborgen onvoldoende, maar als *agent* van de regeering sprak hij er voor. De Turksche minister vatte bij het onderhoud de hand van den ambassadeur, en boog zich daarover en kuste haar met tranen in de oogen, en smeekte hem het land niet alleen te laten in zijn gevaren en zijn nood.

Het kwam, van den kant der Turken, tot den eisch aan de troepenmacht in de Donau-vorstendommen om over de Pruth terug te gaan. Hun geduld was op, de oorlog scheen daar.

Nu kwam de toestemming, neen, de order uit Engeland om de schepen door de Dardanellen naar den Bosporus en Constantinopel te ontbieden, ter bescherming zoowel van de Europeanen in de hoofdstad, als van de hoofdstad zelf....

‘Wij staan op het randje van den oorlog,’ schreef Lord Stratford aan een van zijn vertrouwde vrienden (9 October 1853). ‘Niemand draagt er de schuld van aan deze zijde van den Donau, en zeker niet de arme Turken... De hoofdschuldige is die man, die de heele laatste kwarteeuw Europa heeft gehumbugd, en misschien zelf van tijd tot tijd de dupe is geweest van zijn eigen humbug. Hij, en hij alleen, is de oorzaak - er zijn medeschuldigen - van een ramp, waarvoor niets dan een wonder ons nog kan redden, en die, vroeger of later, waarschijnlijk het grooter deel van de beschaafde wereld in zijn maalstroom zal meesleepen. Ik heb mijn best gedaan voor den vrede.... Maar aan den eenen kant was er een sterke man met een slechte zaak; aan den anderen een zwakke man met een goede. Wie van de twee is gevleid, en wie is teruggedrongen? Had de twist plaats gehad in een van de straten van Londen, welke ook, dan zou het denkelijk anders zijn gegaan. Maar daarvan gezwegen, de storm is aan 't opzetten, en 't is lichter zijn begin te zien dan zijn eind.’

Maar voor zoover hij het in zijn macht had, zou de storm niet worden losgebonden, eer het duidelijk was gebleken aan wiens kant het onrecht was. Lord Stratford, in die laatste dagen van de verdwijnende vredeskans, staat daar het rustigst op zijn post te Constantinopel. Aan den minister, die hem voorschrijft de vloot voor Constantinopel te doen aanleggen, zendt hij een ironische dépèche met den inhoud, dat het hem zelf alleen toekomt 't oogen-

blik te bepalen, wanneer de verschijning van de vloot in den Bosporus mocht noodig worden; zijn Fransche colega die schrikt voor de fanatieke opwinding der Muzelmannen, hondt hij in toom; aan de Turksche ministers schrijft hij hooghartige nota's dat zij de oorlogsopwinding van hun landgenooten moeten bedaren, zoolang als hij, de gezant van Engeland, nog een mogelijkheid ziet voor den vrede... Hij houdt het alleen op in die donkerbewolkte Novembermaand van 1853, een heerscher over de stormen, hij de zeekoning, en hij heeft den krijgshond, het woedende dier aan den stormhemel, bij de ooren gevat en dwingt hem terug, - met het oog op 't Noorden, op den humbugman in St. Petersburg, zijn doodsvijand, den vernietiger van zijn levensgeluk, dat die beginne! dat die zich in 't ongelijk stelle, klaar, openlijk, éclatant!... Dan moge de storm losklateren!

'Do not quarrel with Russia!' Hij, Lord Stratford, zocht geen twist met den Czar, hij liet hem over aan zijn eigen daemon.

Hoe is dat jaar 1853 in Engeland een jaar van afwachting en van stemmingswisseling!

Lord Aberdeen, toen hij van den Engelschen gezant de eerste berichten uit Constantinopel hoorde omtrent het bijleggen van den strijd over de heilige plaatsen te Jeruzalem, was verheugd dat èn Frankrijk èn Turkije zich gedwee betoonden. Dan kwam op eenmaal de tijding van de veelomvattende eischen door Menschikoff op bevel van den Czar aan de Porte gericht, - de Turken werden er in zijn oog niet beter door; maar Czar Nicolaas had zijn woord van eer gegeven dat Engeland zijn geheele bedoeling kende, en hij, Lord Aberdeen, de man van eer met wien niet te spotten viel, had nota genomen van het keizerwoord en de uitdrukkelijke belofte gegeven dat Engeland op dat woord vertrouwde! 'Ik zal mijn ontslag moeten nemen,' zeide de *premier*minister.

Maar de Russische gezant, die zelf in 't duister was, wist hem uitteleggen, dat met geduld de houding van den Czar wel helder en duidelijk zou worden, omdat men vast kon vertrouwen op zijn liefde voor den vrede.

Toen nu het Russische leger de Donau-vorstendommen binnenmarcheerde, gaf het nieuwe ontsteltenis, omdat het de vredelievendheid van den Czar in een vreemd licht stelde... Het werd voor

een man als Lord Aberdeen, die alle gegevens in zich had om op de binnenwateren het schip van staat veilig te sturen,[1] veel te bezwaarlijk om koers te houden in de groot-Europeesche politiek. Hij moest gevoelen dat hij noch de gebeurtenissen, noch de menschen meer beheerschte. 'Ik zal mijn ontslag dienen te nemen,' dat werd zijn referein. Voorloopig hield toch de hardgenekte Schot en de edelman, die ook een edele man was, het hoofd nog kaarsrecht op, en hij had genoeg steun aan Lord Clarendon, den minister van buitenlandsche zaken, om zijn prestige te kunnen bewaren.

Een vreemd kabinet, het coalitie-ministerie onder den Earl of Aberdeen. Ieder had er zijn eigen opinies die van de inzichten der anderen verschilden, zonder dat het tot een breuk kwam, zonder dat zelfs de meeningen met elkander in strijd kwamen. Maar die gesteldheid ontnam ook alle kracht aan de leiding van het ministerie. Het dreef, en werd niet in een vaste richting gehouden, - zoo dreef het in den oorlog.

Lord Palmerston had van den beginne af de zaken flinker willen aanvatten, hij verlangde een krachtige samenwerking van de beide vloten, en een nauwe aansluiting bij Frankrijk door de verandering van de *entente verbale* in den vorm eener bepaalde overeenkomst.

'Nu blijkt het,' schreef hij in een memorandum[2] voor het kabinet, toen Rusland de Donau-vorstendommen bezette, 'hoe weinig invloed onze uiterste toegevendheid op het Russische gouvernement heeft gehad. Maar we hadden het kunnen voorzien. Het ligt in den aard van menschen wier gezag berust op vreesaanjagen, en wier gedrag wordt opgehouden door pretenties en aanmatiging, om toegevendheid te houden voor besluiteloosheid, en aarzeling aan te zien voor een teeken van vrees en een voorlooper van onderwerping.

Wanneer Frankrijk en Engeland met die energie en vaardigheid hadden gehandeld die de gelegenheid eischte, - wanneer ze, toen Menschikoff begon te dreigen, de twee eskaders naar de Dardanellen hadden gestuurd en duidelijk hadden verklaard dat de gecombineerde vloten naar den Bosporus zouden varen en desnoods in de Zwarte Zee opereeren, zoodra een Russische soldaat voet

1) Een uitdrukking van Stockmar; zie *Life of the Prince Consort*. II p. 543.
2) *Life of Palmerston*. II p. 32.

had gezet op Turksch territoor of een Russisch oorlogschip met vijandelijke bedoelingen de Turksche kust was genaderd, dan kan er nauwelijks twijfel aan zijn of het Russiche gouvernement had zich bedacht, en de dingen zouden nooit zoover zijn gekomen als ze nu zijn. Maar de schijnbare timiditeit van Engeland heeft de Russische regeering stap voor stap vooruitgebracht, en de berichten dat het Britsche ministerie vrede verlangde *à tout prix* zijn nooit voldoende door openbare en duidelijke daden weerlegd.

Ik zou daarom willen voorstellen om dadelijk aan de twee eskaders de order te zenden naar den Bosporus te gaan.'

En Lord Aberdeen daartegenover kon alleen aanvoeren: 'Wij willen ons aan de verklaringen van den Czar houden, al gelooven wij ook niet langer aan zijn woord dat hij geen oorlog wil; want daarmee houden wij ten minste het middel in de hand om met hoop op eenig succes te ond erhandelen en het uiterste van den oorlog te vermijden.'

Het was juist wat Lord Palmerston zeide: de vrede *à tout prix*; het contrast van de beide opinies kon moeilijk grooter zijn. Maar de minister van binnenlandsche zaken onderwierp zich aan de meenig van het hoofd van het kabinet - en hij wachtte zijn tijd af.

Ook Lord John Russell ging ernstiger aandringen op zijn bezwaren tegen de algemeene politiek van het ministerie, en hij eveneens bleef meegaan en - afwachten.

Zoo werd inwendig de autoriteit van het ministerie verzwakt, en de Novembermaand naderde met zijn drukkende stemming en zijn sombere uitzichten.

Oorlog! - zou het dan toch oorlog zijn? De menschen en de couranten begonnen hoe langer hoe krijgshaftiger te worden; het werd een strooming, niet meer te keeren.

De Earl of Aberdeen gevoelde zich nog wel opgewassen tegen de publieke opinie, maar hij kreeg toch al dieper den indruk van zijn onmacht. Hij vertrouwde de menschen niet meer die zijn medewerkers moesten zijn, en dacht den grond voor zijn voeten ondermijnd door intrigues. Hij hield het er voor dat Lord Stratford hem verried[1)], en hij wist dat er ten minste twee van zijn

1) Stanmore. *Life of Lord Aberdeen*. p 271.

collega's op zijn erfenis aasden; maar het was onmogelijk den gezant uit Constantinopel terug te roepen, en hoe graag hij ook zijn ontslag had genomen, nu, op 't oogenblik dat er toch nog een kans van vrede bestond, zijn post te verlaten, dat verbood de eer, en zou ook de ontbinding van het kabinet ten gevolge hebben. ‘Wij zijn ten einde raad,’ schreef hij aan een vriend, ‘Clarendon en ik, maar wij blijven toch voortgaan om voor den vrede te werken.’

Ook Gladstone, eindelijk bevrijd van zijn financie-arbeid, was een trouwe steun voor het hoofd van het ministerie,[1] maar wat voor licht kon Gladstone hem geven in de groote vraag! Zij stonden beiden voor de moeilijkheid van een oorlog die misschien niet was te ontwijken, omdat men Turkije uit de macht van Rusland moest houden; maar die onafhankelijkheid van Turkije, wat beteekende ze anders dan de miserie van de christen onderdanen der Porte? En de hulp door Engeland bij een conflict te verleenen, zou ze niet het middel zijn ter bestendiging van het gezag van een paar millioen Muzelmannen over twaalf millioen Christenen?[2]

Maar wanneer men de interventie der Westersche mogendheden in het Oosten eens aanwendde ter reconstructie van het Turksche bestuur, wanneer men christendom en beschaving eens hooger stelde dan de belangen van onwetende barbaren, en van de gelegenheid gebruik maakte om het Turksche Rijk niet alleen te hervormen, maar ook te transformeeren!

Het waren denkbeelden uitgesproken in een memorandum van Prins Albert, den gemaal der Koningin.[3]

Lord Aberdeen onderwierp ze aan het oordeel van Palmerston. Zijn praktische blik bracht die ideale plannen op den harden grond der werkelijkheid en hij toonde wat er voor wezenlijks in zat met een enkel woord: ‘Om zulk een stelsel ten uitvoer te brengen moeten wij ons met de Russen vereenigen tegen de Turken, in plaats van de Turken te helpen tegen de Russen.’

Wat mag dan de reden en de grond zijn voor onzen oorlog? vraagt hij zich af. Het antwoord:

1) Zie Greville, *Journals*. III. 1. p. 97, een geval waarover Morley zwijgt.
2) Rede van Gladstone te Manchester in October 1853. J. Morley. I p. 483.
3) Th. Martin. *Life of the Prince Consort*. II p. 525.

‘Wij hebben onzen weg bepaald, sinds we voor Turkije partij kozen en onze eskaders hebben uitgestuurd om de Turken te helpen; en wanneer Engeland en Frankrijk zich eenmaal het lot van een derde mogendheid hebben aangetrokken, m o e t die derde mogenheid uit zijn bezwaren worden gered. Engeland en Frankrijk kunnen het niet dulden gedwarsboomd te worden, en wat er ook van hun kant voor noodig zij om hun tegenstanders de les te lezen en te dwarsboomen, dat moet worden aangewend; en de regeeringen van de twee machtigste landen op den aardbodem moeten zich niet laten bang maken, noch door woorden noch door daden, noch door den naam, noch door het wezen van den krijg.’

‘C i v i s R o m a n u s s u m’; het was hem te doen om het imperium van de Westersche mogendheden. Hij hield vast aan die vaan. Engeland mocht niet gedwarsboomd worden; zijn wil moest gelden in de wereld.[1)]

Czar Nicolaas, in dien tijd, had ook zijn wijdstrevende plannen.[2)]

Hij zou 't niet hebben kunnen verdragen dat Engeland zich de bevrijding der christenbevolking van Turkije had aangetrokken. Dan liever zou hij, de Czar, ‘de Moldo-Walachen, de Serben, de Bulgaren, de Bosniaken, de Grieken tot een werkelijke onafhankelijkheid brengen; ieder van die volken in 't genot van het land, dat het sinds eeuwen heeft bewoond, ieder bestuurd door een vorst van zijn keus en van zijn natie.’

En zou die oproeping tot de vrijheid dan het signaal van den oorlog wezen, de uitslaande krijgsvlam waarop de machthebber in Constantinopel wachtte?

Neen, de oorlog is niet met die vrijheidsfanfare ingewijd.

Den 30^{en} November zeilden zes Russische linieschepen de haven binnen van Sinope, aan de kust van Klein-Azië, en zij schoten elf Turksche oorlogschepen in den grond die daar voor anker lagen. Toen de schepen vernield waren en de vierduizend opvarenden waren omgekomen zeilden zij weg. En het was gebeurd als in het gezicht, maar buiten het bereik van het Engelsch-Fransche eskader in den Bosporus.

1) *Life of Palmerston*. II p. 48.
2) Martens. *Recueil des traités*. XII p. 343-345. Memorie van November 1853.

Het was een verraderlijke overval, zoo werd het opgevat in Parijs en Londen. De vernietiging van de rustig ankerende schepen in de baai van Sinope werd als een beleediging aan Europa beschouwd; de oorlog was verzekerd.

'Ik durf me niet meer op straat vertoonen', zeide Lord Aberdeen mismoedig aan den Russischen gezant. Toch bleef hij nog kampen; toen Napoleon III van het Engelsche ministerie het bevel verlangde aan de vloot van Engeland om in de Zwarte Zee te gaan en de Russische schepen aan te houden, toen aarzelde Lord Aberdeen nog en kon de beslissende maatregelen niet voorstellen.

Maar Lord Palmerston was reeds uit het kabinet getreden, hij had zijn ontslag ingediend omdat hij zich niet met voorstellen van Lord John Russell over kiesrecht-hervorming kon vereenigen: het beduidde dat hij van plan was desnoods met Lord Derby en de Torypartij een verbond te sluiten, en onder de populaire leus van oorlog een nieuw ministerie te vormen.

Zoo kon Lord Aberdeen wel niet anders dan toegeven; onder zijn eigen volgers, de Peeliten, was de krijgslust al uitgebroken, de hertog van Newcastle schaarde zich aan den kant van Lord Palmerston, zelfs de bedaarde Sir James Graham werd oorlogzuchtig,[1)] geloof ik, nu de oorlog toch gevoerd moest worden, en de ministerraad bepaalde dat de order aan de vloot verstrekt zou worden, zooals de Fransche Keizer er door zijn gezant het verlangen toe had te kennen gegeven.

Daarop nam Lord Palmerston zijn plaats weer in onder de ministers alsof er niets was gebeurd. 'Ik kan niet anders dan mijn ontslag nemen,' zeide Lord Aberdeen, en hij sprak veel over zijn gewetenswroeging, en hij liet zich overhalen aan het hoofd van het ministerie te blijven.

Maar Napoleon III, de nieuweling keizer die zich op den achtergrond had gehouden om zijn verbond met Engeland te bereiken, vond den tijd gekomen om op zijn beurt de leiding der zaken te nemen. Hij richtte een brief aan zijn 'goeden vriend' om hem voor recht en vrede te winnen. Het was zijn antwoord op de ontvangen krenking.

1) Greville. *Journals*, III. 1. p. 123.

‘Ieder wien in Frankrijk en Engeland de nationale waardigheid ter harte gaat heeft de kanonschoten van Sinope in zijn hart smartelijk voelen weerklinken.’ Zoo was de inleiding, en hij verlangde van den Czar de ontruiming van de Donau-vorstendommen, waartegenover de verbonden Franschen en Engelschen de Zwarte Zee zouden verlaten.

‘Weigert Uw Majesteit,’ zoo besloot het schrijven, ‘dan zouden Frankrijk en Engeland aan het wapengeluk en het krijgstoeval moeten overlaten, wat nu nog door recht en rede kan worden beslist.’ (Januari 1854.)

Hooghartig, de Czar: ‘Rusland zal zich in 1854 toonen gelijk aan wat het in 1812 is geweest.’

Het was oorlog.

Hoe vreemd zou iemand opgekeken hebben die Engeland in het begin van 1853 verliet om er eenige maanden later terug te keeren, wanneer hij in den tusschentijd van nieuws verstoken was geweest; - zoo luidt een opmerking van Richard Cobden. Hij was heengegaan op een oogenblik dat ieder Engelschman zich in den wapenhandel oefende uit vrees voor een nachtelijken inval van Frankrijk, en bij zijn terugkomst zou hij Engelschen en Franschen verbroederd hebben gevonden, maar verhit tegen den snooden Rus; en dezelfde menschen die Engeland het hardst hadden opgezet tegen Frankrijk, zou hij dan hun het hartelijkst gezind hebben gezien en het luidst in hun geschreeuw tegen Rusland.

BYVANCK.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: Bloeimaand. Spel-van-de-stad in 3 bedrijven van Herm. Heijermans Jr.

Het orkestje van den Hollandschen Schouwburg in de Plantage gaf een phantasie uit niets meer of minder dan *Lohengrin* ten beste; en juist had de trombone met zelfbewuste kracht het 'Nie sollst du mich befragen, noch Wissens Sorge tragen!' door de zaal geschetterd, toen de kapelmeester het teeken gaf dat het genoeg was, want het scherm zou opgaan voor het derde bedrijf van *Bloeimaand*, het tooneel van de zwakkenzaal in het Besjeshuis.

'Nie sollst du mich befragen!' bleef mij waarschuwend in de ooren klinken. Wat was er in de laatste dagen al niet gevraagd, wat had men al 'Wissens Sorge' gedragen om te weten te komen wat er waar was van al de nare dingen, die in het nieuwe 'spel' van Heijermans beweerd en vertoond werden. Ging en gaat het in het Diaconie Oude Vrouwen- en Mannenhuis der Nederduitsch Hervormde gemeente op den Amstel te Amsterdam, dat door den schrijver duidelijk wordt aangeduid, zoo toe? Krijgen de oudjes er zulk slecht, althans voor hunne door ouderdom verzwakte magen ondoelmatig eten, worden zij ten opzichte van verwarming en verlichting zoo slecht verzorgd, en wordt aan hen die, ofschoon met één voet in het graf, nog aan het leven plegen te hechten, de verschrikking van den dood, die steeds om hen waart, zoo weinig bespaard als hier wordt voorgesteld? En men ging aan het informeeren en er werd in de kranten geschreven van dit en van dat; dat de boter zoo goed was; men had ze zelf geproefd; en

men had de stukjes vleesch zien zwemmen in de soep, die men niet proefde...

Toen ik, voor drie jaar, na *Op Hoop van Zegen* de aanmerking maakte dat wat Heijermans daarin vertelde van de knoeierijen met de assurantie op rotte visschersvaartuigen en van de rampen die, als gevolg daarvan, door onze arme visschers en hun gezinnen geleden werden, niet op juiste, althans op zeer onvolledige en eenzijdige gegevens berustte, en van den realistischen tooneelschrijver verlangde dat, waar hij ons een drama van de werkelijkheid wilde vertoonen, zijn stuk in de groote lijnen op waarheid berusten zou, toen bazuinde men mij tegen: 'Nie sollst du ihn befragen, noch Wissens Sorge tragen!' Daar moest men een tooneelschrijver niet mee lastig vallen; ook al was er geen enkel reeder als die Bos, die ons in dit 'spel der zee' vertoond wordt, dan was er dáárom op dit stuk nog geen aanmerking te maken; de vrijheid van den tooneelschrijver om zijn onderwerpen te kiezen en de zaken voor te stellen, zooals hem dit goed dacht, moest onverkort blijven... enzoovoort, enzoovoort.

Destijds werd ik niet overtuigd, en ik ben het nog niet. Wanneer de heer Heijermans, om zich te verdedigen tegen de beschuldiging dat hij in *Bloeimaand* de dingen onjuist of overdreven voorstelt, zich beroept op Duitschland waar men bij de vertooning van *Op Hoop van Zegen* 'zich geen relletjes heeft veroorloofd over de gegevens van dit spel-van-de-zee', en verder beweert dat wie over een tooneelstuk zijn meening zegt niet heeft te vragen of wat de auteur doet geschieden al of niet waar is, maar het stuk enkel heeft te beoordeelen 'naar zijn veroorzaakte ontroering'[1)], dan kan ik met zulk een theorie van de tooneelschrijfkunst, en nog wel van de realistische, niet meegaan. Toch meen ik dat hier valt te onderscheiden, en wel of dat wat in een stuk over zekere instellingen, over sociale toestanden gezegd en te zien gegeven wordt, hoofdzaak is, het hoofdmotief waar alle andere motieven uit voortvloeien of althans mee samenhangen, dan wel of het iets bijkomstigs is. In *Op Hoop van Zegen* was de verzekering op onzeewaardige visschersschuiten, drijvende doodkisten als ze genoemd werden, het hoofdmotief, en daar mocht men vragen of de

1) Handelsblad van 13 Januari (Avondblad 1e blad).

schrijver grond had voor een dergelijke voorstelling, recht had om het te doen voorkomen alsof onze visschers voor het meerendeel overgeleverd zijn aan gewetenlooze reeders als Bos. In *Bloeimaand* is de beschrijving en vertooning van het Besjeshuis, al neemt het ook een heel bedrijf in beslag, bijzaak. Er was dan ook, naar mijn gevoelen, geen reden voor al de drukte, die men daarvan gemaakt heeft, te minder omdat het verkeerde dat er over het gesticht verteld wordt niet den vorm heeft van een aanklacht en nog minder van een aanval, en omdat waar de verpleegde Cornelis aan zijn grieven op bittere wijze lucht geeft, zijn mede-verpleegde Koosje zich veel gematigder over de verpleging uitlaat en zich er in weet te schikken. Dat het leven in besjeshuizen vreugdeloos en troosteloos is, behoefde *Bloeimaand* ons niet te leeren en voor de aanwijziging van de verhelpbare gebreken van zulk gestichtsleven is een tooneelstuk niet de meest doelmatige weg.

Ik laat dan ook deze quaestie, die zooveel pennen in beweging bracht en vele nieuwsgierigen naar den Hollandschen schouwburg dreef, als hier van minder belang rusten, om te spreken over het stuk als geheel. Een geheel is *Bloeimaand* eigenlijk niet. De heer Heijermans heeft, als in andere dramatische producten, ook hier den raad van den Direktor uit het voorspel van *Faust* opgevolgd:

> Gebt ihr ein Stück, so gebt es gleich in Stücken!....
> Leicht ist es vorgelegt, so leicht als ausgedacht.
> Was hilft's, wenn ihr ein Ganzes dargebracht...

Het zijn weer enkel tafreeltjes, losjes bedacht, losjes ‘vorgelegt’ zonder veel samenhang, zonder diepte, en waarbij de hulp van den decorateur onontbeerlijk is.

Marre, de werkmeid in een rijken Amsterdamschen dienst, in een weeshuis grootgebracht, - waar bleef de tirade tegen de weeshuizen? - wordt door den zoon des huizes verleid en door hem in den steek gelaten, met het gevolg dat zij ‘den breeden weg’ opgaat. Marre heeft een grootmoeder, Koosje, die in het Besjeshuis verpleegd wordt en die haar in haar dienst nu en dan is komen opzoeken, meestal vergezeld van een mannelijken verpleegde Cornelis. De twee eerste bedrijven spelen in de mooie, frissche en vroolijke keuken van het rijke huis (‘het geheel nieuw décor is geschilderd door J.A. van Hattem, décorateur van den

Hollandschen Schouwburg', vermeldt het affiche), het derde en laatste in de lugubere zwakkenzaal van het oude vrouwen- en mannenhuis. In die zaal komt Marre, in opzichtig toilet, Koosje aan haar bed opzoeken en haar een bouquet brengen, die echter door het oudje, dat van haar op het slechte pad geraakte kleindochter niets weten wil, wordt geweigerd. Het tooneeltje in de zwakkenzaal, waar verschillende typen van vrouwelijke verpleegden bijeen zijn, duurt nog enkele minuten - en dan is het stuk uit. Andere handeling of intrige is er niet in.

Nu ben ik bereid met den heer H.L. I(sraëls)[1] te onderstellen, dat er eenig verband bedoeld is tusschen de eerste helft van het eerste bedrijf, waarin Marre, van een bezoek aan haar grootje terugkeerend, diep onder den indruk is van het troostelooze en afschrikwekkende van een gesticht als het oude vrouwen- en mannenhuis, en het geheele derde bedrijf, waarvan ik den inhoud zooeven vermeldde. Met dienzelfden heer Israëls wil ik aannemen, dat de - naar mijne overtuiging zeer bedenkelijke - strekking van het stuk aldus kan worden geformuleerd: 'De wijze waarop de oudjes van dagen, die hun geheele leven lang braaf, fatsoenlijk, oppassend geweest zijn, ten slotte worden verzorgd, is zóó weinig bevredigend, dat het vooruitzicht op *die* belooning van deugd, trouw en ijver een jong meisje er toe brengen kan gereedelijk het pad op te gaan, dat nooit tot deze rustplaats kan leiden.' Maar dan merk ik toch allereerst op, dat dit verband zeer onduidelijk is aangegeven en in elk geval niet met dat relief en in dien vorm, welke het tooneel eischt. En ook al voelt men dat verband terstond, gelijk de heer Israëls deed, dan zal men toch moeielijk kunnen tegenspreken, dat de heer Heijermans in *Bloeimaand* een tooneelstuk gegeven heeft zonder handeling, zonder strijd, zonder dramatisch conflict, - en dus eigenlijk geen tooneelstuk. 'Ontroering' moge een enkel tooneel wekken, zooals het zien van menschelijke ellende steeds en overal ontroert, maar dit is niet de ontroering die van het goed geconcipiëerde en goed ontwikkelde drama pleegt uit te gaan, dat den toeschouwer niet enkel schokt, maar ook in spanning brengt. En wanneer voelt men bij het zien van *Bloeimaand* ook maar één enkel oogenblik iets dat naar spanning gelijkt?

1) Handelsblad van 13 Januari (Avondblad 2e blad).

Ik weet dat de heer Heijermans zulke dingen als compositie, karakterteekening, botsing van karakters, strijd der hartstochten, opzet, verwikkeling, ontknooping, en alles wat met ‘technische bekwaamheid’ in verband staat, als overtolligheden beschouwt; maar ik weet ook, dat zonder dat alles een stuk niet meer zijn kan dan een meer of min aardige of droevige vertooning, die een voorbijgaande nieuwsgierigheid, maar geen diepere belangstelling wekken kan, en met den tijd, die het zag geboren worden, vergaat.

Herman Heijermans zou Herman Heijermans niet meer zijn, waneer hij niet ook in *Bloeimaand* eenige voortreffelijke, tot in alle uiterlijke bijzonderheden afgewerkte typen te zien had gegeven, die den toeschouwer een tijd lang het leege en oppervlakkige van het stuk zelf doen vergeten. De dienstbode van ‘De mevrouw’, welke mevrouw-zelf in haar optreden, haar toon en haar wijze van spreken niet gelukkig getroffen is, de verpleegde Cornelis, maar boven die allen Koosje, Marre's grootmoeder, - een prachtrol voor mevrouw De Boer-Van Rijk - zijn zoo echt, zoo sprekend gelijkend als men maar verlangen kan. Een knap en handig teekenaar toont Heijermans zich ook in het met een paar lijnen en krabbels aanduiden van de verschillende typen van besjes, die hij in de zwakkenzaal bijeenbracht: de klagende, de nijdige, de jenever-pimpelende, de sentimenteele, de berustende.

Bij het uitbeelden van dergelijke typen ziet men onze Hollandsche tooneelkunstenaars, en in het bijzonder de leden van de Nederlandsche Tooneelvereeniging, in hun kracht.

Ook in dat opzicht was ik voor eenige maanden in de gelegenheid een vergelijking te maken tusschen Hollandsche en Fransche tooneelspelers, en ik geef die hier als pendant en als tegenwicht van de beschouwingen en vergelijkingen in mijne beide vorige overzichten, waarover, naar mij gebleken is, enkele van onze tooneelspelers ontstemd zijn als over een onrechtvaardig oordeel.

Ik zag dan in November jl. te Parijs, door twee Fransche tooneelgezelschappen, in het ‘Théâtre du peuple’ onder bestuur van Beaulieu en bij Antoine, *Op Hoop van Zegen*, onder den titel: *La bonne espérance*. Nu mag men tusschen die Fransche vertooningen en die van de Nederlandsche Tooneelvereeniging geen vergelijking maken zonder rekening te houden met het voor Franschen

geheel nieuw milieu waarin het stuk speelt. Maar, dit in het oog houdend, trof mij toch hoe bij geen van de beide gezelschappen één der spelenden van de scherpst getypeerde personages als Kniertje, den boekhouder Kaps, de diakonie-mannetjes, iets eigens, karakteristieks had weten te maken; zelfs van den reeder Bos werd zoowel bij Beaulieu als bij Antoine een banale tooneelfiguur gemaakt, druk en schreeuwerig; en van de kleine treffende tooneeltjes, zooals de klacht van de visschersvrouwen: 'de visch wordt duur gekocht!' en het slottooneel, wanneer Kniertje, wezenloos en versteend door smart, met haar schoteltje eten het kantoor van den reeder uitschuift (een meesterstukje van mevrouw de Boer), kwam weinig tot zijn recht.

Wanneer niettemin de vertooning bij een voor indrukken vatbaar publiek als dat van het 'Théâtre du peuple' en van het 'Théâtre Autoine' succes had, dan gold dit den onwilligen Barend, de socialistische tirades van Geert, de verwenschingen van Jo aan het adres van den reeder (laatste bedrijf) en den mooi nagebootsten storm. Het eigenlijke, het typisch karakteristieke ontging den spelers en derhalve ook den toeschouwers.

Gelukkige Heijermans, die, gelijk thans ook weer in *Bloeimaand*, te beschikken heeft over vertolkers als mevrouw de Boer, mevrouw van der Horst, de heer van der Horst, wier gewetensvolle kunst hem dient en in vele opzichten - ik heb hier bijzonder het oog op een creatie als van Koosje door mevrouw de Boer - boven de zijne staat. Want wat men ook in Herman Heijermans roemen moge, 'een wezenlijk bewonderenswaardig tooneelschrijver, een zeer bijzonder tooneelschrijver', zooals men na *Op Hoop van Zegen* beweerde dat Holland in hem 'eindelijk eens' rijk was geworden, is hij na drie jaar nog niet, en zij die zoo spraken hebben dan ook, sedert dien, hun oordeel zoo al niet rechtstreeks herroepen, dan toch herzien. Dezelfde tooneelbeoordeelaar die Heijermans destijds zoo in de hoogte stak, zet hem nu op zijn plaats[1)], waarschuwt hem op zijn hoede te zijn voor zijn begaafdheid die hem in *Bloeimaand* van de wijs bracht, noemt de hoofdpersoon, Marre, een tendenzpop en signaleert in den 'wezenlijk bewonderenswaardigen tooneelschrijver' van 1901, auteur, behalve van *Op Hoop van Zegen*,

1) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 20 Februari. 1e Blad A.

van *Het pantser*, *Ghetto*, *Het zevende gebod*, *Ora et Labora*, *Schakels*, een reeks oppervlakkigheden en tekortkomingen, die ter nauwernood bij een beginneling vergoelijkt zouden kunnen worden, maar die bij een man van zooveel ‘spelen’ onvergeeflijk zijn.

De tooneelschrijver Heijermans *is* er nog altijd niet. Zal hij er ooit komen?

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Conried contra Conrad. - Richard I en Richard II.

De voorstellingen van Wagner's *Parsifal* in het *Metropolitan Opera House* te New-Xork, die zoovele pennen in beweging brachten, hebben nog een naspel gehad.

De heer Conried namelijk, directeur van genoemd theater, meende een aanklacht wegens beleediging te moeten indienen tegen zekeren Dr. Georg Conrad en den verantwoordelijken redacteur van het in München verschijnend critisch weekblad *Freistatt*.

In een artikel in dit blad, dat tot opschrift had: *Gralsraub*, had Dr. Conrad het beklaagd, dat de geestelijke eigendom van buitenlandsche kunstwerken in Amerika op geenerlei wijze beschermd wordt, zoodat die werken ongestraft een prooi konden worden van vrijbuiters. In krasse termen veroordeelde hij de daad van den directeur Conried, dien hij een gewetenloozen speculant noemde, en de daad zelf stond, volgens hem, gelijk met diefstal. Maar ook op de Duitsche zangers, regisseuren, tooneel-machinisten en dirigenten, die Conried voor zijn onderneming had weten te winnen, ontlaadde zich de toorn van den schrijver. Hij beschouwde hen als medeplichtig aan een strafbare handeling.

Bij de behandeling dezer zaak, die eenige weken geleden bij de rechtbank te München aanhangig werd gemaakt en waarbij ook Dr. Conrad zelf tegenwoordig was, gaf deze een nadere verklaring van zijn weekbladartikel. Den roof van Wagner's werk door Conried beschouwde hij als een ongeluk voor Duitschland. De Duitschers moesten zoowel op moreele als op artistieke gronden er voor opkomen, dat Parsifal uitsluitend aan Bayreuth verblijve. Wagner zelf had dit toch gewenscht. Conried kende hij persoonlijk

niet, maar deze was, volgens hem, de type van een Amerikaanschen vrijbuiter.

De advocaten der beide partijen hadden zich van getuigen voorzien, maar wat dezen te vertellen hadden, bevatte zooveel wat reeds bekend is en zooveel wat bij de zaak eigenlijk niet te pas kwam, dat zij evengoed hadden kunnen wegblijven.

Daar was o.a. Dr. von Gross uit Bayreuth, die als algemeen gevolmachtigde der familie Wagner verscheen. Hij meende te moeten zeggen, dat de ontvangsten der Bayreuther opvoeringen niet in de zakken der familie te recht kwamen, maar in een fonds ten bate der voortzetting van de opvoeringen (dat echter rechtens eigendom der familie is) en waarvan hij - Dr. von Gross - het beheer had. Van de druk besproken uitgave der partituur zeide deze gemachtigde, dat bij de vroegere onderhandelingen welke hij met de uitgevers firma Schott daaromtrent gevoerd had, die firma met hem was overeengekomen, dat de partituur (het was de oorspronkelijke) slechts onder zekere beperkende bepalingen verkocht zou worden. Overigens was het gebruik maken daarvan voor openbare opvoeringen op straffe eener boete verboden, en dat verbod was op de exemplaren afgedrukt. Maar directeur Conried, die in Bayreuth 5 millioen Mark voor het opvoeringsrecht had geboden, doch te vergeefs (want mevrouw Wagner was evenmin geneigd, op dat bod in te gaan als op een bod van één millioen Mark, dat de Hamburger opera directeur Pollini kort na 's meesters dood deed), verklaarde nu, in Berlijn een partituur in zakformaat te hebben gekocht voor den prijs van 25 Mark. Het bleek toen, dat de firma Schott werkelijk zulk een uitgave had ondernomen, en wel, zooals zij zeide, voor studie-doeleinden. Op die uitgave in zakformaat steunde het oordeel van den Amerikaanschen rechter, die den eisch van mevrouw Wagner tot rechterlijk verbod der New-Yorker opvoeringen afwees.

Volgens getuigenis van den Intendant Ernst von Possart had de opera-directeur Conried hem verklaard dat, wanneer slechts vijf intendanten uit Duitschland hun woord zouden geven dat, als in 1913 het eigendomsrecht van *Parsifal* vrij wordt gegeven, zij het werk toch niet zouden opvoeren, hij bereid zou wezen, nu nog - d.i. vóór de algemeene repetitie - de opvoeringen in New-York niet te laten doorgaan.

En wat nu den wensch van Wagner betreft, dat *Parsifal* uitsluitend in Bayreuth worde opgevoerd, zoo speelde Possart de rol van grootmoedige. Hij was er voor, dat men dien wensch van den meester zou eerbiedigen. Misschien - voegde hij er aan toe - zou Wagner anders gesproken hebben, indien hij gezien had, dat er ook andere waardige schouwburgen ontstonden - zoo bijv. het Prins Regent-theater te München. Maar in elk geval moest die wensch in eere gehouden worden, en hij zou dan ook in 1913 - wanneer hij er dan nog was - voor *Bayreuth en Parsifal* opkomen en dit zijn standpunt ook bij hoogste gezag verdedigen.

Dat - zeide Possart - moet ten minste het standpunt der Duitschers tegenover den grooten meester zijn. Een andere vraag is het echter, of het piëteitsgevoel ook voor den directeur Conried van gewicht moest zijn. De Duitsche kunstenaars, die bij de opvoeringen in New-York hunne medewerking hadden verleend, veroordeelde Possart niet allen; slechts diegenen onder hen, die aan Bayreuth en de familie Wagner alles of veel te danken hadden.

Hoofdregisseur Fuchs (van de Hofopera te München) meende hij ook daarmede te moeten verontschuldigen, dat deze een groot gezin heeft en verlof kreeg om naar Amerika te gaan, ten einde zijne financieele omstandigheden te verbeteren. Ten slotte verklaarde Possart nog, dat in New-York zooveel mogelijk naar een *waardige* opvoering van *Parsifal* gestreefd was.

Met dit laatste was een andere getuige, Martin Krause, professor aan de ‘Akademie der Tonkunst’ te München, het niet eens. Hij bestreed Conried's verdiensten jegens de Duitsche toonkunst. De Parsifal-opvoering was niet *in den stijl*. Het waren niet anders dan virtuozendaden, al was ook het uiterlijke ongetwijfeld schitterend.

De verdediger van Dr. Conrad sprak in denzelfden zin als zijn cliënt. Die van den Directeur Conried deed uitkomen, dat de partituur van *Parsifal* op wettige wijze in het bezit van dien directeur was gekomen en deze dus het recht tot opvoering van het werk in Amerika had. Dat hij ook aan het materieele denkt, kan men in hem als directeur van een groote opera-onderneming niet laken. En wat het piëteitsstandpunt betreft, zou men kunnen vragen: was gehe den Amerikanern Deutsche Gefühlsduselei an? De advocaat van Conried was verder van oordeel, dat deze de

Amerikanen op *waardige* wijze met Wagner's werk had doen kennis maken en overigens als ‘gentleman’ gehandeld had.

De rechter liet zich door de meerendeels misplaatste of weinig steekhoudende opmerkingen niet van de wijs brengen en veroordeelde de beide beklaagden ieder tot een boete van 200 Mark en tot betaling der proceskosten. In zijn vonnis overwoog hij o.a., dat de rechter hier niet te oordeelen had over de uitspraak van zijn Amerikaanschen collega, noch over de vraag, of het zedelijk of onzedelijk is, tegen den wil van den gestorven meester of van diens familie te handelen. Hij achtte zich alleen bevoegd tot het beoordeelen, of Dr. Conrad en de verantwoordelijke redacteur van het weekblad *Freistatt* door het bewuste artikel beleedigd hadden. En dat was, volgens hem, het geval. Overigens was het gerucht, dat de firma Schott door Conried, die de Amerikaansche wetten kende, tot de kleine uitgave der partitie zou zijn overgehaald, niet bevestigd, en het bewijs der waarheid, dat Conried daarachter zat, was niet geleverd, evenmin als dat hij de Parsifal-partituur niet op wettige wijze zou verkregen hebben. De belangen der familie Wagner waren geschaad, maar zoo na bestaat Dr. Conrad die familie niet, dat er voor hem aanleiding was om zich tot haar zaakwaarnemer op te werpen. Bovendien had hij dan toch niet tot beleediging zijn toevlucht behoeven te nemen. En die is geconstateerd. Niet alleen den directeur Conried heeft hij opzettelijk beleedigd maar ook de heeren Fuchs en Lautenschläger, die in München als braaf en eerlijk bekend staan.

De beklaagden zijn van dit vonnis in hooger beroep gegaan en misschien is dus in deze rechtszaak het laatste woord nog niet gesproken. Belangrijk zou echter de behandeling in hooger beroep, naar het mij voorkomt, evenmin zijn als zij het in eerste instantie geweest is.

Het eenige van beteekenis wat ik er in heb kunnen vinden, is de bevestiging van een sterk vermoeden, dat vele der protesten, welke in Duitschland zijn opgegaan tegen de *Parsifal*-opvoeringen in New-York, minder hun grond hebben in artistieke overwegingen of in een gevoel van eerbied voor de wenschen van den overleden meester, dan wel in een gevoel van ontstemming (om niet te zeggen: verbittering) dat Amerika Duitschland hier is vóór geweest.

Het moet dan ook voor de in Duitschland bestaande dramatischmuzikale instellingen (ik bedoel hier alleen die, welke zich werkelijk

kunstinstellingen kunnen noemen) zeer onaangenaam zijn te zien, dat terwijl *zij* tot aan het jaar 1913 door wettelijke bepalingen verhinderd worden het bedoelde werk van Wagner op te voeren, een vreemd land zich dit voorrecht reeds thans ongestraft kan verschaffen.

Maar het onderscheid in de wetgeving lag daar nu eenmaal toe. De heer Conried heeft niet onwettig gehandeld. Dit heeft de rechter in New-York uitgemaakt. Hij zeide, dat de beperking, die de familie Wagner ten aanzien van het opvoeringsrecht maakte, alleen voor Duitschland gold en het in andere landen naar de bestaande wetten moest beoordeeld worden. Het contract - zoo verklaarde hij, - in September 1881 tusschen Richard Wagner en R. Schott's Söhne in Mainz gesloten, en waarbij aan deze firma het uitsluitend recht tot uitgave van het muziekdrama *Parsifal* voor alle landen werd afgestaan, maakt Schott's Söhne niet tot eenvoudige agenten van Richard Wagner voor de verspreiding van genoemd werk, in dien zin dat de meester zelf als het ware zich daarbij plaats en wijze alsook den omvang van zulk een verspreiding voorbehoudt. Veeleer heeft hij tegen een zeer belangrijke contrapraestatie, aan de firma het *uitsluitend recht van uitgave*, en alles wat daarin begrepen is, *voor alle landen* overgedragen. Wagner heeft zich alleen het opvoeringsrecht in theaters voorbehouden en dit recht is in Duitschland voor een reeks van jaren verzekerd. Met die beperking heeft men echter in Amerika evenmin iets te maken als met de uitgave van *Parsifal* door Schott in Duitschland, want in 1902 liet de firma een kleine partituur (duodecimo) in 3 deelen drukken en zond een aantal exemplaren daarvan aan hare agenten in New-York ten verkoop. Nu staat wel op elk daarvan, dat die uitgave niet voor tooneelvertooningen mag worden gebruikt, maar er bestaat in Amerika een algemeen erkende wet, dat, mits zulk een uitgave volledig zij, dusdanige beperkende bepalingen van onwaarde zijn, omdat door de publicatie het werk aan het publiek is gegeven. En volledig is deze uitgave. De partituur is daarbij niet verminkt geworden. Alleen heeft men de verschillende stemmen eenigszins anders gedrukt (o.a. zoo, dat enkele in drie partijen verdeelde blaasinstrumenten niet op drie maar op één notenbalk zijn afgedrukt).

De heer Conried was dus door deze rechterlijke uitspraak volkomen vrij het werk te doen opvoeren. Blijft over de moreele zijde der questie. Die bestaat eigenlijk alleen in de vraag, of de vereering,

die de directeur van het *Metropolitan Opera House* te New-York voor Wagner en zijne instelling te Bayreuth koestert, van dien aard is, dat hij elk denkbeeld, om tegen 's meesters wenschen te handelen, van zich af moest werpen. Blijkbaar is dit *niet* het geval; de daad, door hem verricht, toont het.

Men kan dit eenvoudig constateeren en behoeft daarbij niet van Duitsche 'Gefühlsduselei' te spreken, zooals de advocaat van den heer Conried deed. Zijn cliënt is directeur van een voornaam opera-theater, waarvan hij eerst kort geleden de leiding op zich genomen heeft. Het is dus begrijpelijk, dat hij alles in het werk stelde, om reeds in den aanvang door eene schitterende daad aan zijn onderneming zeker *cachet* te verleenen, dat hem ook voor het vervolg de gunst van het publiek verzekerde.

Zoo en niet anders staat de zaak. Het beteekent niets, om, evenals de verdediger van den New-Yorker theater-directeur, het feit te willen vergoelijken door de bewering, dat Wagner's wenschen in dit opzicht geen 'feierliches Vermächtniss' zijn. Bedoelt hij hiermede, dat die wenschen nimmer in eene bepaalde wilsuiting geformuleerd zijn, dan kan dit juist wezen, maar er zijn bewijzen genoeg bij te brengen, dat de meester, zoowel mondeling als schriftelijk, heeft te kennen gegeven, wat in deze zijn bedoeling was.

Wij lezen in een brief van Wagner aan Hans von Wolzogen van 13 Maart 1882 (opgenomen in het 10de deel der 'Gesammelte Schriften'), dat de meester zijn *Parsifal* het lot der *Nibelungen* wilde doen ontgaan, en dit reeds daardoor meende mogelijk te hebben gemaakt, dat hij met zijn gedicht een sfeer betrad, die aan de gewone opera-theaters vreemd moet blijven.

En in een open brief aan Friedrich Schön te Worms (mede voorkomende in het 10de deel der 'Gesammelte Schriften') spreekt Wagner er zijn voldoening over uit, dat de Koning van Beieren, die het orkest der Hofopera in München voor de opvoering van *Parsifal* in Bayreuth ter beschikking stelde, van zijn wensch, om dit 'Bühnen-*Weih*-Festspiel' ook in zijn eigen Hoftheater te doen opvoeren, grootmoedig afzag, teneinde het werk volkomen vrij te houden van storende invloeden.

Maar duidelijker nog treedt de bedoeling van Wagner te voorschijn in een tot dusver onbekenden brief, die onlangs in de 'Bayreuther Blätter' werd openbaar gemaakt.

In dezen brief (gedagteekend 28 September 1880) zegt Wagner, dat hij tot dusver al zijne werken, al zijn ze nog zoo ideaal opgevat, aan de door hem als diep onzedelijk beschouwde theater- en publiekpraktijken had moeten afstaan, zoodat hij zich nu ernstig moest afvragen, of hij dit laatste en heiligste zijner werken tenminste niet tegen een dergelijk lot van eene banale opera kon beschermen. In het reine onderwerp van zijn Parsifal vond hij daartoe een besliste noodzakelijkheid. Het ging toch niet aan, een handeling, waarin de verhevenste mysteriën van het Christelijk geloof ten tooneele zijn gebracht, op theaters zooals de onze naar een gewoon operarepertoire en voor een publiek, als wij hebben, op te voeren. Daarom ook betitelde hij dit werk: *Bühnenweihfestspiel*. 'En daarom - zegt hij - moet ik voor Parsifal een gewijd tooneel zoeken, en dit kan alleen mijn eenzaam gelegen Bühnenfestspielhaus te Bayreuth zijn. Daar mag Parsifal in de toekomst alleen worden opgevoerd; nooit mag dit werk op eenig ander theater het publiek als amusement worden aangeboden, en dat zulks geschieden zal, is het eenige wat mij bezighoudt, en voortdurend overweeg ik, hoe en door welke middelen ik deze bestemming voor mijn werk kan verzekeren.'

Op dit laatste zou men kunnen antwoorden, dat daartoe de eenige rationeele weg zou geweest zijn, de partituur *niet* uit te geven en ook geen klavieruittreksel van het werk het licht te doen zien. In Bayreuth zou men daardoor geheel en al meester van den toestand gebleven zijn en het altijd in de hand gehouden hebben, een afschrift der partituur, onder de noodige waarborgen, af te staan aan hen, van wie men overtuigd kon zijn, dat zij het verheven werk niet *als amusement aan het publiek zouden voortzetten*. Men zou haast uit de bewoordingen van Wagner's laatst aangehaalden brief opmaken, dat hem zoo iets voor den geest moet gezweefd hebben en dat de meester niet zoo streng aan Bayreuth vasthield, als zijne erven thans doen.

Hoe dit ook moge zijn, door het publiceeren en ten verkoop stellen der partituur heeft de familie Wagner zich blootgesteld aan de kans, dat haar opvoeringsrecht eenmaal illusoir zou worden. New-York heeft het voorbeeld gegeven, het is niet onmogelijk dat anderen weldra dit voorbeeld zullen volgen, en in 1913 zal het met het monopolie van Bayreuth geheel uit zijn.

Wij zouden ons nu nog bezig kunnen houden met de vraag naar de *waarde* der opvoeringen te New-York, want daarop komt het

dan toch voornamelijk aan. Ongelukkigerwijze kan men tot dusver slechts afgaan op courantenberichten, waarin de oordeelvellingen, naar gelang der standpunten, waarop men zich meent te moeten stellen, natuurlijk zeer verschillend zijn.

De niet-Amerikaansche bladen beweerden, òf dat de geheele voorstelling onartistiek was - ook wegens de reeds lang vooraf gemaakte reclame -, òf dat, volgens de critiek, de opvoeringen minder indruk gemaakt hadden dan te Bayreuth.

Onder de New-Yorker bladen roemen sommige de opvoeringen zeer, daarbij bewerende, dat zij niet voor Bayreuth behoeven onder te doen. Andere erkennen, dat de meeningen verdeeld waren en velen onder het publiek het werk zoo verheven achtten, dat het nergens anders dan in Bayreuth kon worden opgevoerd. Algemeen was men er echter over uit, dat het publiek zeer aandachtig was en onder den indruk van het grootsche werk scheen te zijn; in één woord: dat het zich geheel anders gedroeg dan bij gewone opera-voorstellingen.

Wellicht heeft Walter Damrosch, die tijdens het leven van den kapelmeester Anton Seidl, ettelijke jaren de Duitsche Opera in New-York leidde en daarbij voor de werken uit Wagner's laatste periode zeer veel gedaan heeft, het bij het rechte eind, wanneer hij de Amerikaansche opvoering van Parsifal karakteriseert als eene stoutmoedige en dappere poging om het onmogelijke te bereiken (as a bold and brave effort on the part of Mr. Conried and his company to achieve the impossible).

Wagner's laatste wil en testament (?), zegt hij in zijn artikel in de *New-York Herald*, waarbij de meester Parsifal uitsluitend voor Bayreuth bestemde, was geen gril, maar werd geïnspireerd door eene vaste overtuiging, ontstaan uit eene diepe kennis van de operatoestanden, dat zijn werk van een zoo eenig karakter was, dat eene behoorlijke uitvoering daarvan bijna onmogelijk is voor een operaonderneming, en vooral gedurende een opera-seizoen. Damrosch had wel gewenscht, dat de heer Conried zijne groote energie, die men niet anders dan bewonderen kan, aangewend had op een werk van een minder verheven karakter. Ook bij de Bayreuther opvoeringen waren onvolkomenheden in spel en zang der artiesten. Ook daar kwam het voor, dat een zanger detoneerde, maar de geheele inrichting van het theater is er eene ideale, en zoowel de mede-

werkende kunstenaars als het publiek worden door het eigenaardige der geheele omgeving in staat gesteld al hunne aandacht op de uitvoering en het aanhooren van het werk te concentreeren. In New-York was alles nog te opera-achtig.

Aldus de heer Damrosch. Uit al deze berichten blijkt, dat velen niet den indruk hebben bekomen, dat zij nu Wagner's laatste werk hebben hooren en zien uitvoeren precies zooals het behoort. Ik geloof dus, dat Bayreuth nog geen vrees behoeft te hebben, dat (zooals beweerd is) de Amerikanen er niet meer heen zullen gaan, nu zij het werk ook in hun eigen land kunnen hooren. Maar er kan uit de opvoeringen in Amerika een ander nadeel voor Bayreuth voortspruiten. Een paar jaren geleden is bij de algemeene vergadering van den 'Allgemeinen Richard Wagner-Verein' het denkbeeld besproken om een *Parsifalbund* op te richten, die ten doel zou hebben pogingen te doen, om door middel van een uitzonderingswet, het uitsluitend opvoeringsrecht van het Bühnenweihfestspiel *Parsifal* ook na 1913 aan Bayreuth te verzekeren. Hoe ver het met dien bond staat, is mij niet bekend, maar mij dunkt, dat wanneer hij ooit de illusie mocht hebben gehad, bij de wetgevende macht te zullen slagen, die illusie nu wel verloren zal zijn gegaan of althans veel kleiner zal zijn geworden. Men vergete niet, dat er kans bestaat, dat het voorbeeld van Amerika in andere landen nagevolgd zal worden. (Er is reeds sprake van zulke plannen in Frankrijk en in Engeland.) En wanneer aldus in verschillende plaatsen buiten Bayreuth het werk ongestraft wordt opgevoerd, zal men er dan toe overgaan, het ook nog na het jaar 1913 aan de Duitsche theaters te onthouden?

Intusschen kunnen de Amerikanen tevreden zijn. Zij zijn de eersten, die er zich op beroemen kunnen, Richard Wagner in zijn laatste meesterwerk op eigen bodem te hebben kunnen huldigen.

Binnenkort zullen zij in de gelegenheid zijn, op het gebied der toonkunst een anderen Richard - en wel een nog levenden - hun hulde te brengen, en reeds eenige maanden geleden werd gemeld, dat daarvoor groote voorbereidingen werden getroffen.

Richard Strauss - de veelbesprokene - schijnt niet genoeg te hebben aan den roem, dien hij reeds in de oude wereld heeft behaald, en gaat de nieuwe wereld opzoeken, om dien roem te vermeerderen.

Strauss heeft zich niet lang geleden geuit over hetgeen hij op muzikaal gebied van het jaar 1904 verwachtte, en daarbij van zichzelven gezegd, dat hij geen bijzondere wenschen voor de toekomst koesterde, en alle reden had om tevreden te zijn.

Dat geloof ik gaarne. Men heeft hem weinig moeilijkheden in den weg gelegd. De ongunstige critiek heeft zich snel van hem en zijne werken afgemaakt, van bepaalde vijanden heeft hij niet te lijden gehad en reeds spoedig heeft zich om hem heen eene schare van jeugdige musici gevormd, die hem [met hart en ziel is toegedaan, en haar best doet hem zooveel mogelijk na te volgen. Maar zij gaat nog verder; zij ziet in hem het hoofd van eene nieuwe school der Duitsche muziek en zou hem gaarne willen beschouwen (of beschouwt hem reeds) als een die door den wil des volks kroon en scepter van Richard Wagner heeft overgenomen en wien de titel van Richard II toekomt.

Of Strauss dit zelf ook meent? Ik hoop van neen; maar in den tekst zijner opera *Feuersnoth*, die door Ernst von Wolzogen is vervaardigd, doch waarop Strauss zelf veel invloed blijkt uitgeoefend te hebben, komt een plaats voor, die te denken geeft. Die opera bevat vele toespelingen op de stad München (waar Strauss zijn muzikale opleiding heeft gehad en ook een tijdlang kapelmeester is geweest), en o.a. is er een waarin gezegd wordt:

> ‘Im Hause, das ich heut zerhau'n,
> Haust' Reichhart einst der Meister;
> Der war kein windiger Gaukler, traun,
> Der hehre Herrscher der Geister.’

Waarbij het Walhalla-motief in het orkest nader toelicht, wie onder dien meester Reichhart moet worden verstaan. En dan volgt er verder:

> ‘Sein Wagen kam alzu gewagt euch vor,
> Da triebt ihr den *Wagner* aus dem Thor;
> Den bösen Feind, dén triebt ihr net aus,
> Der stellt sich euch immer auf's neu zum *Strauss*.’

welke woorden dan door het orkest onderstreept worden door het krijgssymbool uit Richard Strauss' toondrama *Guntram*.

De vertegenwoordiger van de hedendaagsche programma-muziek als een opvolger van Richard Wagner te willen beschouwen, kan

alleen opkomen in het brein van hen, die zich van het wezen en het streven van den overleden meester geen rekenschap weten te geven, of er althans niet van zijn doordrongen. Hier is meer dan een onderscheid tusschen talent en genie.

In Richard Strauss zien wij den *toonkunstenaar* van groot talent, die de orkesttechniek en de muziekale vormen beheerscht op een wijze, welke bewondering afdwingt, maar die naar geen vast ideaal streeft en zijn kunst dikwijls een rol laat spelen, waarvoor zij allerminst geschikt is.

Zonder een wonderkind te wezen, toonde Strauss reeds op jeugdigen leeftijd, een bewonderenswaardig talent voor het beheerschen van den vorm te bezitten. Hij was eerst 16 jaar oud, toen hij met een strijkkwartet voor den dag kwam, dat algemeen geroemd werd wegens de verbazende zekerheid en rijpheid in de handhaving van den vorm en de beheersching van den eigenaardigen kwartetstijl. Een serenade voor 13 blaasinstrumenten, die Hans von Bülow door zijn Meininger kapel herhaaldelijk deed opvoeren, was een werk uit den gymnasiumtijd van Strauss, en evenzoo een violoncelsonate, uitgegeven als opus 6. Men kon het niet gelooven, dat deze composities van een zoo jeugdigen musicus afkomstig waren, zoo degelijk was de bewerking. Van onbeholpenheden, gelijk die in de eerste werken van later erkende genieën voorkomen, was hier geen sprake. Men vond, dat alleen de jonge Felix Mendelssohn in dit opzicht met Strauss kon vergeleken worden; met dit onderscheid evenwel dat Mendelssohn zijn leven lang op den trap van ontwikkeling zijner jonge jaren was blijven staan, terwijl Strauss zich in elk vak van zijne werken verder ontwikkeld had.

Met deze door dergelijke studie verkregen kennis toegerust, heeft Strauss zich op de compositie van grootere werken van verschillenden aard toegelegd. Hij schreef een symphonie, een klavierkwartet, een ‘Wanderers Sturmlied’ (naar Goethe) voor zesstemmig koor en orkest, een symphonische fantaisie ‘Aus Italien’, een ‘Burleske’ voor orkest, enz. Ook betrad hij het gebied van het dramatische met zijn opera *Guntram* en het zoogenaamde ‘Sinngedicht’ *Feuersnot* en met de symphonische gedichten *Don Juan*, *Tod und Verklärung*, *Also sprach Zarathustra*, *Heldenleben*, e. a,

Van al deze werken hebben de ‘Symphonische Dichtungen’ het

meest van zich doen spreken en het meest aanleiding gegeven tot den invloed, door Strauss op zijne jongere kunstbroeders uitgeoefend. Maar in al die werken, zoo schitterend geïnstrumenteerd, zoo vol van verrassende en schoone klankeffecten (waartegenover echter menigmaal ook zeer leelijke staan) zoeken velen te vergeefs naar het doel, of liever zij komen tot de ontdekking, dat de enorme techniek, waarover de componist te beschikken heeft, veel meer het doel dan wel het middel is. Kunstig- en gekunsteldheid zijn dan ook de indrukken die men veelal van de composities van Strauss - althans van zijne orkestwerken - ontvangt. Strauss is m.i. het type van de scheppende toonkunstenaars, die een schat van muzikaliteit in zich hebben, maar niet goed weten hoe zij die zullen aanwenden. Vandaar hun zoeken en tasten in alle richtingen.

Stellen wij nu tegenover Richard Strauss dien anderen Richard, die niet meer onder de levenden is, maar wiens naam zal blijven voortleven, zoolang de woorden kunst en beschaving geen ijdele klanken zullen zijn. Welk een geheel ander beeld vertoont zich dan aan onze oogen!

Wagner was geen toonkunstenaar, die reeds op jeugdigen leeftijd met werken voor den dag kwam, waarop, van het standpunt der theorie gezien, niets viel aan te merken. De muzikale behandeling was zelfs in de eerste dramatische voortbrengselen, die wij van hem kennen, hier en daar zeer primitief. Maar Wagner wist wat hij wilde, en koesterde het vaste vertrouwen, dat hij door oefening bereiken zou wat hij wilde.

Iemand heeft van Wagner gezegd: ‘Het karakter van dezen man was uit één stuk, en van zijn jeugd af streeft hij naar een doel, dat hij geen oogenblik uit het oog zal verliezen.’ Zoo is het inderdaad. En dat doel, dat ideaal was: de dramatische kunst te verheffen boven het alledaagsche en gemeene, en het drama nieuw leven in te blazen door de macht der muziek.

Wagner wist, dat hij een langen weg zou hebben af te leggen, alvorens hij dat doel bereikt, of liever alvorens hij de wereld overtuigd had van de mogelijkheid en de deugdelijkheid van zijn streven, maar hij voelde de kracht in zich om dezen weg af te leggen, en zonder naar rechts noch links te zien, schreed hij op dat eenige doel af, daarbij niet aarzelende, zelfs dan de hinder-

palen weg te ruimen, die hij op zijn weg ontmoette, wanneer hem dit materieel schade berokkende.

Van dit laatste vinden wij o.a. een bewijs in het feit, dat Wagner door eigen handelingen de oorzaak werd, dat de eervolle en ook voordeelige betrekking van Hofkapelmeester te Dresden hem ontviel.

Toen na de eerste opvoering der opera *Rienzi* te Dresden van verschillende zijden stemmen waren opgegaan tot aanbeveling van Wagner voor de vacante betrekking van tweede kapelmeester aldaar, had niemand grootere bezwaren tegen een eventueele benoeming tot dien post dan Wagner zelf. Toen hij in het jaar 1839 Riga verlaten had, om zich naar Parijs te begeven, had hij genoeg gezien van het kunstleven in zijn vaderland, om tot de overtuiging te komen, dat van geen deel der Duitsche schouwburgen eenig heil voor de kunst te verwachten was; dat alle slechts ten doel hadden, een verstrooiing zoekende menigte eenige uren bezig te houden. Zijn eenige hoop had hij op Parijs gevestigd. In die wereldstad, van welke hij zoo vele wonderen had hooren verhalen, moest, naar zijne verwachting, ook de kunst uitgeoefend worden op een wijze, die haar tot heil verstrekt.

Maar Parijs ontnam hem al spoedig elke illusie, en ontmoedigd was hij naar zijn vaderland teruggekeerd, tot welks verheffing op het gebied der kunst hij plechtig beloofd had al zijne krachten te zullen wijden. Doch in het Duitsche kunstleven was gedurende zijn verblijf te Parijs geen verandering gekomen; alles ging volgens de oude sleur, en de wijze waarop vooral de dramatische kunst - zoowel het drama als de opera - werd uitgeoefend, was even ellendig als vroeger. Wagner wist dit maar al te goed, doch zoo *iets* hem het gebrekkige der bestaande kunsttoestanden kon doen vergeten, dan was het de ontvangst, die hem te Dresden was te beurt gevallen, en de artistieke uitvoering van zijn *Rienzi*. Hij, de eenzame, de verlatene, werd nu plotseling gevierd, bewonderd, ja zelfs door velen met verbazing aangestaard. De nieuwe omgeving, het verkeer met zoovele uitstekende kunstenaars, de luide bijval, dien hij met zijn opera verworven had - dat alles leidde zijn geest af van de ernstige beschouwing over de kunst en het praktische muziekleven trok hem voor een oogenblik weder aan.

Voor zijne vertrouwde vrienden verzweeg Wagner niet, welke bezwaren hij tegen zijn eventueele benoeming tot kapelmeester had.

Zij begrepen hem niet en konden hem ook niet begrijpen, want daartoe hadden zij de kunst met dezelfde oogen moeten beschouwen als hij; daartoe hadden zij dezelfde ontwikkeling moeten ondergaan. Zij beschouwden de zaak slechts van de zoogenaamde 'praktische' zijde. Zij beduidden Wagner, welk gelnk het voor hem zou zijn, wanneer hij, die tot nu toe slechts armoede en gebrek had gekend, een betrekking verkreeg, die hem een vast bestaan en bovendien den schitterenden titel van Koninklijken Saksischen Hofkapelmeester verkreeg.

Wagner liet zich bepraten; hij maakte zichzelven wijs, dat hij een zoo schoone gelegenheid tot verbetering van zijn lot niet mocht laten voorbijgaan, en hij paaide zijn geweten, hetwelk hem soms kwelde met de gedachte, dat de bestaande kunstinrichtingen met de ware kunst niets te maken hebben, met de geruststelling, dat hij als kapelmeester althans grooten invloed op de dramatische muziek in Dresden zou kunnen uitoefenen. Hij solliciteerde derhalve naar de vacante betrekking en werd niet lang daarna benoemd.

Maar eenmaal benoemd begon hij al spoedig in te zien, dat hij in zijn betrekking niet paste. Toen hij in 1842 zijn ambt aanvaardde, had hij nog een kleine hoop gehad, dat het hem gelukken zou, het tooneel, dat hij niet als nederigen dienaar maar als gids van het publiek beschouwde, tot een onafhankelijk, boven de grillen der mode verheven instituut te maken. Van lieverlede echter was hij tot de ervaring gekomen, dat zijn plannen onmogelijk waren.

In zijn *Tannhäuser* had hij getoond, hoe ernstig hij het met de kunst meende, maar de opvoering van dit werk in Dresden had hem duidelijk doen zien, dat het publiek voor de waardeering van een werk als dit nog niet rijp was. Zelfs al waren alle medewerkers bij de voorstelling van *Tannhäuser* volkomen voor hunne taak berekend geweest (wat niet het geval was), dan nog zou hoogstwaarschijnlijk de opera als *dramatisch kunstwerk* door de meeste toehoorders niet begrepen zijn, want men moet niet vergeten dat het publiek van 1845 tot *Tannhäuser* in dezelfde verhouding stond als het publiek van een dertig, veertig jaren later tot *Der Ring des Nibelungen*. Het Dresdensche publiek, dat *Rienzi* een schitterende ontvangst bereid had, doch den in dramatisch opzicht veel hooger staanden *Fliegenden Holländer* tamelijk koel had ontvangen, was door het derde werk, dat zich veel meer bij den *Holländer* aansloot,

teleurgesteld. Wel was het succes van enkele gedeelten der opera zeer groot, maar het werk in zijn geheel, de poëtische strekking van het *drama* Tannhäuser, werd door het publiek niet gevat.

Zoo kon het niet anders, of de banden, die Wagner aan de Koninklijke Opera in Dresden verbonden, werden steeds losser. De tijdsomstandigheden veroorzaakten, dat zij geheel geslaakt werden.

De revolutie-storm van 1848 was ook over Duitschland heengevaren en had daar de gemoederen evenzeer in gisting gebracht als in andere landen. Een ander in Wagner's plaats zou zich wel gewacht hebben, zich met de beweging te bemoeien, uit vrees, dat het hem zijn ambt aan de koninklijke instelling zou kunnen kosten. Wagner echter dacht daaraan niet. Vol hoop beschouwde hij de beweging, die zich in alle klassen der maatschappij openbaarde. Van alle zijden werd het verlangen naar de eenheid van het Duitsche rijk uitgesproken, en van haar was, volgens Wagner's meening, ook de verheffing der Duitsche kunst te verwachten.

Met de politiek van den dag had hij zich niet bemoeid. Slechts eens had hij in een der volksvergaderingen een redevoering gehouden over de vraag: ‘Wie verhalten sich republikanische Bestrebungen dem Königsthum gegenüber?’ waarin hij een soort van verzoening tusschen de omwentelingspartij en het Saksische Koningshuis trachtte te bewerken en dat met een verheerlijking van den persoon des Konings besluit. Deze, met een goede bedoeling gehouden redevoering werd zoowel door de hofpartij, die het afkeurde, dat Wagner zich met de revolutionnairen inliet, als door dezen, die hem verweten dat hij zich niet geheel bij hen aansloot, streng gegispt. Zelfs indien Wagner geen reden had gehad om na den Mei-opstand van 1849 uit Dresden te vluchten (het bleek naderhand, dat hij er wel aan gedaan had), zou hij dus toch als kapelmeester van een koninklijk theater verder onmogelijk zijn geweest. De vlucht kwam hem in de gegeven omstandigheden voor als een bevrijding uit een kwellenden band, al wist hij ook in het eerste oogenblik niet, waar hij een veilige rustplaats zou vinden.

Hij vond die eindelijk in Zwitserland. Hier zou voortaan voor langen tijd zijn woonplaats zijn. Hier schreef hij de theoretische werken, waarin hij zijn standpunt van revolutionnair in de kunst verdedigde en aantoonde, in welke verhouding de hedendaagsche kunst tot de maatschappij staat, en waarom ten gevolge van die

verhouding de ware kunstenaar met de maatschappij moet breken.

Het was ook in Zwitserland dat hij - daartoe krachtig opgewekt door zijn vriend Liszt, die *Lohengrin* in Weimar had opgevoerd en zoowel hierdoor als door zijne geschriften over Wagner's laatste twee scheppingen de aandacht der geheele beschaafde wereld op den deels onbekenden, deels miskenden kunstenaar gevestigd had, - weder aan de verwezenlijking zijner idealen begon te arbeiden en den tekst en een groot deel der muziek van zijn *Nibelungen*-drama schreef.

Het was echter ook in die dagen, dat de groote personeele strijd begon, die zich zoo fel en gedurende zoo vele jaren tegen den meester gekeerd heeft en zelfs nog na zijn dood een tijdlang bleef voortwoekeren.

In het begin zijner loopbaan (d.i. na zijn eerste succes met *Rienzi*) had Wagner niet bijzonder veel te lijden van de af brekende critiek. Hij begon een beroemd man te worden, en haat en nijd, de onvermijdelijke begeleiders van den roem, waren niet uitgebleven. Maar feller dan tegen sommigen zijner voorgangers of componeerende tijdgenooten ging men tegen hem niet te keer, ofschoon zich toen reeds partijen vóór en tegen den componist vormden.

Eerst met de *Lohengrin*-opvoering te Weimar ving de eigenlijke strijd aan. De krachtige pogingen van Liszt, om aan de werken van zijn vriend den weg door Duitschland te banen, hadden een zeer groot gedeelte der muzikale wereld tegen Wagner in het harnas gebracht. Er vormden zich twee partijen: aan de eene zijde stond Liszt met zijne vrienden en leerlingen, en hun orgaan was het *Neue Zeitschrift für Musik*, waarin met nadruk op de groote verdiensten van Wagner werd gewezen en hij een der geniaalste opvolgers van de groote meesters in het rijk der kunst werd genoemd - aan de andere zijde stond bijna de geheele overige muzikale wereld, wier orgaan nagenoeg de geheele binnenen buitenlandsche dagbladpers was, en die met bitterheid tegen de nieuwe school te velde trok. De *Niederrheinische Musikzeitung*, met haar opzichter en hoofdredacteur Bischoff te Keulen, stelde zich aan het hoofd der opposanten en bestempelde Wagner's muziek, naar aanleiding van zijn geschrift ‘Das Kunstwerk der Zukunft’, met den naam van *Zukunftsmusik*.

De strijd werd nu algemeen, en nooit is op het gebied van

kunst zoo aanhoudend, zoo langdurig en zoo hevig gevochten. Die strijd was onvermijdelijk, want hij was, evenals altijd, het noodzakelijk gevolg der nieuwe ideeën, die, waar en onder welken vorm zij zich ook mogen vertoonen, tegenstand, hardnekkigen tegenstand ondervinden. En mag men de grootte en de belangrijkheid dier ideeën afmeten naar den duur en de hevigheid van den strijd, dien zij verwekken, dan zijn Wagner's ideeën reusachtig groot en van het hoogste belang voor de kunst. Dit werd reeds in 1869 door een onpartijdigen schrijver erkend, die uitriep: 'Das muss allerdings ein grosser Mann sein, gegen den seit zwei Dezennien eine ganze Welt kämpft.' Er zijn bij die tientallen nog veertien jaren van strijd bijgekomen, en nog na den dood van den meester heeft de oppositie het niet opgegeven, al was zij ook toen reeds zeer verzwakt.

Bij zulk een strijd vergeleken, maken de aanmerkingen, die men nu en dan op de toonscheppingen van Richard Strauss kon lezen, al een zeer zwakken indruk. Van een oppositie in den waren zin des woord is ten aanzien van zijne werken nimmer sprake geweest. Men besprak ze, en wanneer men er niet mede ingenomen was, zeide men dat, en daarmede was het uit. En hoe kon het ook anders? Hier zijn geen nieuwe ideeën te bestrijden; hier is niets revolutionnairs; hier is niets anders dan een spelen met de kunst, dat de een mooi, de ander minder mooi of in het geheel niet mooi kan vinden. Laatstgemelden blijven er overigens onverschillig onder.

Anders wordt de zaak, wanneer men Richard Strauss aan de een of andere vroegere grootheid gaat koppelen en hem bijv. tot een opvolger van Richard Wagner wil maken, die kroon en scepter van den Bayreuther meester heeft overgenomen.

Als componist stond Strauss aanvankelijk onder den invloed van Brahms (in zijn eerste symphonie, in zijn klavierkwartet op. 13 bijv.), doch betrekkelijk spoedig reeds, nadat hij een paar werken gecomponeerd had, waarin zich een soort van compromis tusschen den vorm der symphonie en dien der 'Symphonische Dichtung' openbaart, verlaat hij het oude pad en volgt voor goed de dramatische richting.

Ware hij nu werkelijk de uitverkoren opvolger van Wagner, dan zou hij doordrongen moeten geweest zijn van het besef, dat na de toondrama's van Wagner de 'symphonische Dichtung' tot

de overwonnen standpunten behoort. Blijkbaar echter heeft hij dat besef niet gehad, want na een paar proeven van weinig beteekenis op het gebied van het toondrama keerde hij telkens tot het door hem geliefkoosde genre terug.

Sedert Beethoven zijn laatste symphonie schreef, heeft zich meer en meer de drang geopenbaard naar het uitdrukken van dichterlijke of dramatische gedachten in de zuiver instrumentale muziek, naar het componeeren van 'toongedichten.'

Berlioz was een der eersten, die aan deze muziek een bepaald programma ten grondslag legde, maar hij verlangde te veel van haar, hij verlangde, dat zij dramatische tooneelen zou voorstellen, dat zij een bepaalde *handeling* zou duidelijk maken. Liszt daarentegen heeft in geen enkele zijner 'Symphonische Dichtungen' getracht, bepaalde dramatische scènes in muziek weer te geven. Hij heeft alleen de poëtische gedachte van de door hem gekozen dichtstukken op een voor het gevoel begrijpelijke wijze in de taal der tonen trachten over te zetten en deed daarmede eigenlijk niets anders dan wat sommige Duitsche componisten van zijn tijd - in de eerste plaats Robert Schumann - deden of reeds gedaan hadden ten aanzien van kleinere toonwerken.

Maar was de vorm, door Berlioz en Liszt voor de grootere instumentaalwerken gekozen - de zoogenaamde programmamuziek - destijd een oorspronkelijke en om zijn noodzakelijkheid tijdelijk levensvatbare vorm, waardoor de zuiver instrumentale muziek zich tot de dramatische ontwikkelen moest - uit deze laatste is thans de hoogste kunstvorm van het oogenblik ontstaan, het dichterlijk onderwerp is in Wagner's toondrama belichaamd, zinnelijk waarneembaar geworden. Kan het dan voor den scheppenden kunstenaar nog eenigen zin hebben, terug te keeren tot een soort van werken, die niets anders zijn geweest dan de schakel eener keten om het oude aan het nieuwe te verbinden?

Ik antwoord hierop ontkennend. Strauss blijkt van een tegenovergesteld gevoelen te zijn, doch levert daarmede zelf het bewijs, dat men hem reeds daardoor *niet* als den opvolger van Wagner, als een Richard II kan beschouwen.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

25 Februari 1904.

Op het oogenblik, dat dit wordt geschreven, zijn de hoofden en harten vervuld van het debat, dat in de Tweede Kamer in vollen gang is over het Hooger Onderwijs. Het laat zich aanzien dat het einde van die discussie, den eersten grooten veldslag tusschen het Ministerie en zijn politieke tegenstanders, nog wel een paar weken op zich zal laten wachten en zoo zal deze kroniek zich ook van een bespreking van het parlementair-universitair tournooi onthouden tot na den slag. In afwachting daarvan wenden wij het oog naar de overzijde van het Binnenhof, waar de Eerste Kamer, tijdens de vacantie van haar zuster, zich in de laatste dagen van Januari en de eerste van Februari heeft gezet aan het begrootingswerk.

Vergissen we ons niet, dan heeft het begrootingsdebat dit jaar in onzen Senaat langer geduurd dan anders het geval pleegt te zijn. Vooral de hoofdstukken Justitie en Waterstaat hebben het moeten ontgelden. Tal van kleine belangen, tal van tweede-rangsonderwerpen werden voor het voetlicht gebracht. Wie zijn geografische kennis wil vermeerderen, kan aan de beraadslagingen over den Maasmond, over het kanaal van Terneuzen, over de kanalisatie van Noord-Brabant, over den Leidschen Rijn zijn hart ophalen. Wie stellingen zoekt om in de rechtswetenschap (voorloopig nog alleen aan een Rijks-universiteit) te promoveeren, hij vindt er wel geen diep wetenschappelijke of sociaal-verhevene, maar toch voor het doel bruikbare over de accountancy in de

naamlooze vennootschappen, over de ambtenaren van het Openbaar Ministerie bij de kantongerechten, ja over den rechtstoestand van de deurwaarders. Al die kostbaarheden levert hem de begrooting van Justitie. Wie door wil dringen in sommige technische bijzonderheden van de Ongevallenwet en de Beroepswet, hij heeft de behandeling van de begrooting van Binnenlandsche Zaken slechts na te gaan en hij wordt bevredigd.

Het napluizen van dergelijke en andere bijzonderheden moge verdienstelijk zijn, waar bleef de forsche greep, die slechts aanpakte wat allesbeheerschend, wat politisch beteekenend of sociaal onafwijsbaar was? Begint de Eerste Kamer, inplaats van op een politiek lichaam, met elk jaar niet meer te gelijken op een beschaafde debating-club? Is met het breed gebaar van een Fransen van de Putte ook de kracht geweken van het wetgevend lichaam zelf dat hij zoo vaak wist te bezielen?

Maar de algemeene beraadslagingen dan, zal men zeggen; zij plegen toch immer de groote lijnen van de politiek scherp te doen uitkomen en aan de detail-behandeling van de hoofdstukkenzelf slechts een tweeden-rangs plaats in te ruimen? Het mocht wat! Aan een groot politiek debat had het dit jaar in de Tweede Kamer niet ontbroken; het peil daarvan stond hoog en de tweeërlei levensbeschouwing, die, in laatste instantie, de grens tusschen de regeering en Harer Majesteit '*most loyal opposition*' bepaalt, was van beide zijden op welsprekende wijze blootgelegd. Had de Eerste Kamer mogen achterblijven bij een zoo waardige discussie? Wij gelooven het niet, maar ons Hoogerhuis dacht er anders over. Het liet de behandeling van de algemeene politiek over aan den heer van Velzen, die in een proza van niet al te hoog gehalte zijn dank uitte jegens het zittend kabinet en zijn tevredenheid met de door de regeering gedane benoemingen. Zelfs moeten zij die onder het gehoor van den spreker zijn geweest, niet geheel zonder aandoening zijn gebleven, toen hij verhaalde van de 'dragonades', die tusschen de jaren 1830 en 1840 tegen de afgescheidenen werden georganiseerd. Wanneer hij dan ook vermeldt, dat hem als kind 'het lot was beschoren onder die vervolgingen te lijden', dan wordt het iemand kil om het hart en is het al een verademing, indien men mag constateeren, dat er ten minste geen Bartholomeusnacht is gevolgd.

En toch, het liet zich na lezing van het voorloopig verslag, dat door de Eerste Kamer over de begrooting was uitgebracht, heel anders aanzien. Daaruit woei een booze wind, zoo verschillend van de zefirs, die men uit dezen hoek van het Binnenhof gewoon is. Het scheen, of bij de openbare beraadslaging die wind zou moeten aanzwellen tot een waren orkaan, en ziet, nauw was die beraadslaging aangevangen, of het was bladstil. Want wie zou eenige koelte, laat staan eenigen storm kunnen bemerken bij het zachte geritsel over Greenwichtijd en lokalen tijd, dat de heer van den Biesen deed hooren? Of bij het verzoek om dubbel-boekhouden in te voeren bij 's Rijks finantiën, dat de heer Laan tot de regeering richtte? Of bij des heeren Rengers waarschuwing, er toch vooral bij het finantieel beleid aan te denken, dat de draagkracht van de belastingschuldigen geen verdere spanning toelaat? Ja zelfs bij de zachte terechtwijzing den Premier door den heer Vening Meinesz toegediend wegens diens beweerde vrijgevigheid in het tewoord staan van persmannen, zoo dikwijls hij zich in den vreemde bevindt, een terechtwijzing, die Dr. Kuyper beantwoordde met de voorlezing van een aantal buitenlandsche dagbladartikelen, waarin eenstemmig geklaagd werd over de geslotenheid van den nederlandschen Minister-President? Dat alles was ongetwijfeld mooi, maar... *ce n'est pas de la politique*.

In één opzicht verdient de Senaat lof boven de Tweede Kamer; bij deze had de heer Mees er aan moeten herinneren, dat men bezig was met de *begrootings*-voorstellen te behandelen, en hij was de eenige geweest, die werkelijk en uitsluitend over de begrooting zelve sprak; bij gene was het anders. Het beste wat er bij de algemeene beraadslagingen is gezegd, betreft niet de groote politiek, maar 's lands finantiën. Ja, ware dit het eenige dat als algemeene beschouwing was gesproken, het aanzien der Eerste Kamer naar buiten was er stellig niet minder om geweest. Zoowel de heer Laan als de heeren van Nierop en Godin de Beaufort betraden het terrein van den geldelijken toestand van het Rijk. Is die toestand rooskleurig of is er reden tot bezorgdheid, zoo vroegen die sprekers zich af. Het antwoord was eenigszins verschillend naarmate men *finanzwissenschaftlich* sommige uitgaven als ‘gewoon’ of als ‘buitengewoon’ wilde beschouwen en in verband daarmede een leening voor die uitgaven ongeoorloofd of volkomen toelaatbaar achtte.

De heer van Nierop, die het onderwerp onder zijn ontleedmes nam, wees er al dadelijk op, dat de 21 ton nutteloos voorschot aan Nederlandsch Indië naar zijn meening niet onder de buitengewone uitgaven mag worden gerekend, waarvoor geleend mag worden, en terwijl de spreker er bijvoegde, dat in het particuliere leven een renteloos voorschot zonder termijn van aflossing een euphemisme is voor een gift, gaf hij niet onduidelijk te kennen, dat hij in dit voorschot aan Insulinde slechts langs euphemistischen weg een werkelijk voorschot kon ontdekken. De afgevaardigde uit Noord-Holland vond daarbij gelegenheid de regeering nu reeds te waarschuwen, dat, indien zij soms rekent op dekking van eventueele tekorten door de vermeerdering van de inkomsten, die een protectionistische tariefherziening moet brengen, de Eerste Kamer zal toonen, dat zij nog de kracht heeft een deur op het nachtslot te gooien.

Al is het niet te ontkennen, dat de finantieele beschouwingen, waarop hierboven werd gedoeld, haar waarde hebben, en al had de heer Laan gelijk, toen hij wees op het onrustbarend toenemen van de suppletoire begrootingen, bij sommige waarvan de cijfers soms veel hooger waren, dan die aanvankelijk in de definitieve begrooting waren aangevraagd, ook hierin bereikte het Eerste Kamer-debat geen hoogtepunt. En, eerlijk gezegd, er *was* bij de algemeene beschouwingen geen dergelijk punt aan te wijzen. De discussie verliep ernstig, deftig, onbeteekenend en saai. Er kwam slechts een oogenblik iets van vol leven, van spanning in die zaal, waarin meestal de redevoeringen niet meer beweging brengen dan de zomerkoelte in een klein vijvertje, toen, bij de begrooting van justitie, Amsterdam's burgervader en de minister van Justitie slaags geraakten met, als derde in den bond der strijdenden, Amsterdam's (pas afgetreden) procureur-generaal, den heer Kist. Het was oud zeer, dat zich daar vertoonde; het dagteekende uit de stakingsdagen van het vorig jaar. Teekenend ondertusschen voor de politische beteekenis van de Eerste Kamer, dat die dagen op geen andere wijze en bij geen andere gelegenheid waren herdacht en besproken.

Een vrij felle woordenwisseling was het, tusschen de heeren Van Leeuwen en Loeff, tenminste fel voor de Eerste Kamer. De minister verzocht den afgevaardigde klachten, die hem van de lippen waren gevloeid in zijn kwaliteit van burgemeester

der hoofdstad, niet te brengen in 's lands raadzaal maar ter kennis van zijn ‘natuurlijken chef,’ den minister van Binnenlandsche Zaken. Dat was teveel voor den burgemeester van Amsterdam! Zijn hierarchische chef? De schimmen der Witsen's en Huydecopers, der Bicker's en Six'en moeten voor den heer van Leeuwen zijn opgerezen, een stuk roemrijke historie moet door zijn ziel gegaan zijn, hij moet gevoeld hebben wat hij als regent aan deze oude, fiere regenten verplicht was, toen hij den minister dit waardige antwoord gaf: ‘als chef beschouw ik de wet, waaraan ik mijn bevoegdheden ontleen en waaruit ik mijn verplichtingen leer kennen. Noch in de Grondwet, noch in eenige andere mij bekende wet vindt men eene bepaling, waaruit zou kunnen blijken, dat de minister ten opzichte van den burgemeester de natuurlijke chef is in de daaraan gewoonlijk toegekende beteekenis.’ De ambtelijke voorvaderen van den heer Van Leeuwen kunnen tevreden zijn over dit zelfbewuste antwoord; het deed zelfs den minister den terugtocht aanvaarden want hij verklaarde te betreuren het woord chef te hebben gebezigd.

Unde irae? zoo zal men vragen. De bekende of beruchte postenorder van het vorige jaar geeft het antwoord.

Nog altijd bestaat geen wet tot organisatie van de rijkspolitie en heerscht dus onbeperkt voort het dualisme van rijks- en gemeentepolitie zonder dat beider taak wettelijk is afgebakend. Wel is herhaaldelijk oplossing gevraagd van deze staatsrechtelijke *puzzle*, wel is een staatscommissie benoemd om de regeering voor te lichten en is door haar zelfs een rapport ingediend, maar daarbij is het gebleven. Er bestaan nog steeds naast elkander rijks- en gemeentepolitie, terwijl de functie die de burgemeester, onbetwistbaar hoofd van de gemeentepolitie, inneemt in de formatie van de rijkspolitie hoegenaamd niet is bepaald. Wanneer nu slechts gezegd kon worden, dat bij gemis aan een wettelijke regeling van de rijkspolitie, deze tot geen enkele daad bevoegd is en slechts heeft te helpen, waar haar hulp door het hoofd der gemeente wordt ingeroepen, of te *waken* in negatieven, liever nog passieven, zin, zonder dat dit waken ooit mag overslaan tot daden op eigen gezag, dan zou men tenminste een stelsel hebben. Maar hoewel er juristen genoeg zijn, die deze meening zijn toegedaan, genoeg anderen, waaronder des heeren Van Leeuwen's medeafgevaardigde ter Eerste Kamer,

de heer Kist, ontleenen aan het feit, dat het Koninklijke Besluit van 17 December 1851 min of meer een regeling van de rijkspolitie bevat, het gevolg, dat deze ook zonder nadere wet, tot daden bevoegd is, ja dat de rijkspolftie met haar fungeerenden directeur aan het hoofd, onafhankelijk van den burgemeester, bevelen kan geven. Welnu, dat was te Amsterdam met de postenorder van Juli 1902 geschied. Bij die order, die uitgevaardigd was op last van den minister van justitie en het politiecorps langs den procureurgeneraal, die nu al meer dan zestig jaar 'voorloopig' belast is met de functie van directeur van politie, had bereikt, was den politieagenten een leiddraad voorgeschreven, hoe zij preventief hadden te waken tegen het hinderlijk posten bij werkstakingen. De burgemeester van Amsterdam wist van dat alles niets. Hij vernam het uit.... het weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond. En toen de minister later aan den voorzitter van de Tweede Kamer kennis gaf, dat de postenorder weer was ingetrokken, had die intrekking alweder plaats gehad zonder medewerking, ja zonder medeweten van Amsterdam's burgemeester.

Was het wonder, dat de heer Van Leeuwen als lid der Eerste Kamer den handschoen opnam voor het hoofd van het gemeentebestuur van Amsterdam? En ging het aan, hem, zooals de minister Loeff in een minder gelukkig oogenblik deed, te verwijten, dat hij de twee kwaliteiten van burgemeester en Eerste Kamerlid verwarde? Of is het niet een zaak van staatsbelang, waarvoor de volksvertegenwoordiger, zelfs al is hij Amsterdam's bnrgemeester, heeft op te komen, dat in de hoofdstad van het rijk in moeilijke en woelige dagen tusschen rijks- en gemeentepolitie geen wrijving maar samenwerking besta? Dat aan hetzelfde corps ambtenaren, niet zonder medeweten van den burgemeester, en stellig niet tegen zijn wil in, een instructie wordt gegeven, die de burgemeester, zoodra er werkelijk rustverstoring uitbrak, zou kunnen beschouwen als de oorzaak van de troebelen en die hij dan met de dictatoriale macht, die hij voor dat geval aan de Gemeentewet ontleent, onmiddellijk zou kunnen intrekken? Want - en hierin ligt de kracht van des burgemeesters staatsrechtelijk betoog - artikel 184 der Gemeentewet maakt ingeval van 'oproerige beweging, samenscholing of andere stoornis der openbare orde' den burgemeester souverein. *Hij* mag de hulp inroepen van de militaire macht; *hij* heerscht over

de bevelhebbers; *hij* geeft alle bevelen, die hij noodig oordeelt tot handhaving der orde; *hij* geeft zelfs algemeene voor de inwoners bindende wetsvoorschriften. En terwijl hij deze even veelomvattende als verantwoordelijke taak heeft te vervullen, zoodra de orde gestoord *is*, zou men vóór dien tijd, terwijl een zachte en langzame gisting in de stad merkbaar begint te worden, maatregelen van politie mogen nemen *zonder* hem en *ondanks* hem? Al zou zelfs ten aanzien van de zuiver staatsrechtelijke vraag, of uit het Koninklijk Besluit van 1851 al dan niet een bevoegdheid voor de rijkspolitie valt af te leiden, het gelijk zijn aan de zijde van den minister en van den heer Kist, dat het beleid bij de postenorder *niet* aan hun kant was, is door den heer Van Leeuwen duidelijk in het licht gesteld.

Ziedaar de hoogste troef, die in de Eerste Kamer is uitgespeeld. De heer Kist verweet den heer Van Leeuwen, dat hij eigenlijk een onuitgesproken rede hield van het vorige jaar, toen hij wegens de staking niet aan het begrootingsdebat had kunnen deelnemen. En toen de burgemeester van Amsterdam daarop scherp maar niet onslagvaardig antwoordde: ‘ik was verleden jaar op mijn post’, was het roerend om te hooren, hoe ten vorigen jare de toenmalige procureur-generaal te Amsterdam alleen dáarom zich naar de Eerste Kamer had begeven, omdat hij begreep, dat de postenorder zou ter sprake worden gebracht en omdat hij wist, dat de minister van Justitie toen ziek was. Niet iederen minister gebeurt het, dat hij bij ongesteldheid nog op een *officieusen* minister ad interim mag rekenen en dan nog wel op een uit de oppositiepartijen!

Voor de vraag, hoever de bevoegdheden van de rijks- en gemeentepolitie reiken, bevatten de handelingen van de Eerste Kamer ditmaal een rijk en goed doorwerkt materiaal. Wie hetzelfde mocht denken omtrent de andere onderwerpen, die bij de Justitiebegrooting werden besproken, vergist zich deerlijk. De discussie, die bij het incident-Van Leeuwen aan een golvende rivier deed denken, werd al spoedig daarna weer een kabbelende beek. De opmerkingen die door den heer Rengers over de toepassing van de gevangenisstraf en de zwaarte der misdrijven werden tenbeste gegeven, en de discussie over de voorwaardelijke veroordeeling gingen in diepte niet veel verder dan de bespiegelingen daarover

van een jong student. Het was alsof het der Kamer ruim voldoende was, dat één onderwerp grondig was behandeld.

En de overige hoofdstukken? Reeds hierboven werd er aan herinnerd, dat de leden spraken de *omnibus rebus et quibusdam aliis*. Doch voor Marine had de Kamer slechts een enkel woord over, voor Oorlog zelfs geen enkel. En dat ondanks het steeds meer geldverslindend karakter van deze beide departementen! Ondanks dat in de Tweede Kamer een amendement tot vermindering van de begrooting met drie tonnen gouds, te bezuinigen op de stelling-Amsterdam, een stemming had uitgelokt van rechts tegen links. Wel was zij gedwee, die Eerste Kamer!

De Kamer nam de wijziging van de Gemeentewet na eenig tegenstribbelen van den heer van Boneval Faure aan, en stelde de Mijnwet uit. Zij had ook langer achtereen gearbeid dan zij gewoon is.

Buitenlandsch overzicht.

Februari.
De oorlog in het verre Oosten.

Wat er ook voor belangrijks is gebeurd in deze maand, het wordt alles overschaduwd door het feit der oorlogsverklaring van Japan aan Rusland; en het is, bij ons korte geheugen voor de voorbijgaande gebeurtenissen, misschien niet ongewenscht om, als in vogelvlucht, nog eens te overzien wat er geschied is tot aanleiding en uitbarsting van dien krijg.

Rusland tegenover Japan.

Wij denken het eerst aan Rusland, en wij weten dat het nog in zijn groeiperiode verkeert. Het wil zich uitbreiden naar het Zuiden, en het dringt naar een open zee. In Europa werd het in zijn groei gehinderd door het concert der mogendheden, - een concert waarin de bas van het geschut domineert en de roffels van de oorlogstrommen. Daarom heeft het zich naar het Oosten gewend, Midden-Azië veroverd en den Stillen Oceaan in 't vizier genomen. Czar Alexander III maakte definitief die oostwaarts gerichte politiek tot de gedragslijn van het Rijk. Hij heeft haar niet begonnen, want ze bestond al lang en van ouds, maar hij heeft toch voor haar een nieuw tijdperk doen aanbreken.

Het belangrijkste is zijn wel overwogen besluit tot aanleg van den Trans-Siberischen spoorweg (17 Maart 1891). Die lijn moest niet in de eerste plaats dienen om het verkeer en den handel met Siberië te bevorderen, maar zij was bestemd om het centrum van Rusland te verbinden met den Stillen Oceaan. Zij moest het middel worden om de regeering te St. Petersburg de hand te doen leggen op het uiterste Oosten.

Terwijl de weg werd gebouwd had (1895) de oorlog plaats tusschen China en Japan die aankwam om de mededinging tusschen de beide landen over de suzereiniteit van Korea.

Japan won door zijn schitterend succes in dien oorlog niet alleen zijn verlangen en zijn eisch, maar het kreeg ook behalve al het andere een positie in het Zuiden van Manschoerije, waardoor het Eigenlijk China met zijn hoofdstad Peking domineerde.

Maar Rusland met zijn verbondenen, Frankrijk en Duitschland, kwam tusschenbeide, herzag de vredesvoorwaarden, en schrapte daarin de artikelen die door den afstand van het schiereiland Liau-tong met Port Arthur en Taliën-wang aan Japan de mogelijkheid gaven om over Noord-China te heerschen. - Engeland - en op den steun van Engeland had Japan gerekend, - waagde geen tegenspraak uit vrees voor de Russisch-Fransch-Duitsche entente.

Het arme Japan! het moest toezien dat het Czarenrijk de vruchten van zijn moeite ging inzamelen. Want Rusland kreeg, voor zijn verleende hulp, van China de concessie eener spoorlijn door Manschoerije naar het Zuiden, als een zijtak, of liever als het voornaamste vervolg, van den Trans-Siberischen spoorweg. Het had Japan op zij gezet om zelf in zijn plaats te komen; het verlangde nog wel niet Port Arthur of Taliën-wang, maar het had toch de bedoeling zich daarvan in de toekomst meester te maken. Ja, het toonde Japan op den duur niet eenmaal te zullen dulden in Korea, waarvoor het Rijk van de opkomende zon toch bloedig had gevochten.

Nu ging Japan daar ook heel ruw te werk. Terwijl ze zich tegenover andere volken menschlievend gedragen, laten de Japanners zich aan de Koreanen altoos van hun slechtsten kant zien. Ze voelen zich zoo onmetelijk verheven boven de apathische bewoners van het Koreaansche schiereiland, dat ze zich volstrekt niet geneerden en op de ruwste wijs hun hervormingen in het land gingen invoeren.

Van die onverantwoordelijke houding der Japanners maakte Rusland gebruik om zich voor te doen als beschermer van de inheemschen en hun koning, en toen het tot een verdrag kwam met Japan over den aanstaanden toestand van Korea wist Rusland voor zich daar gelijke rechten of ongeveer gelijke rechten te bedingen als die Japan had verkregen.

De overeenkomst werd in Europa gesloten bij gelegenheid der kroning van den jongen Czar Nicolaas II te Moskou (29 Juli 1896). Hoe werd de maarschalk Yamagata, ambassadeur van den Mikado,

gedurende de feesten der kroningsplechtigheid met den nek aangezien! Het was alsof de Russen een Japanner beschouwden zooals de Japanner 't gewoon was den Koreaan te doen. Daarentegen bewaarde de Russische regeering haar vriendelijkheid voor de Chineezen en voor Li-hong-Schang.

Rusland had zich in dat jaar 1896 zoo opgesteld dat het naar keus zijn invloed kon doen gevoelen in Manschoerije of in Korea. Waar het 't eerst de hand op zou leggen, was nog onzeker; het kon ook wezen: op beiden tegelijk.

Maar worden de Japanners niet te laag geschat?

Japan had zich in 't Oosten een grooten naam verworven door zijn krachtig aangevatten krijg tegen China, het had zich onder de Aziatische volken het volk van de toekomst getoond, omdat het aan zijn vaderlandsliefde, tot alle opofferingen bereid, èn overleg èn energie paarde; maar een onsterfelijke eer komt het land toe door wat het deed na de overwinning op China, toen het alleen was gelaten en verminderd werd in de achting der menschen, en begreep dat slechts door een inspanning van al zijn vermogens de positie was te handhaven, waarvoor het zich bestemd gevoelde in de toekomst.

Toen bracht Japan de middelen bijeen om zijn spoc wegnet uit te breiden en de hulpbronnen van het land te ontwikkelen; maar dat niet alleen: het besloot zijn krijgsmacht, landleger en vloot, te verdubbelen en alle inrichtingen en werken te maken, oorlogshavens en vestingen, dokken en magazijnen, welke aan leger en vloot volledig effectieve kracht zouden geven.

Het Parlement stond de geldsommen toe; tegen het jaar 1904 (als gemiddelde genomen) zou de uitrusting voltooid zijn, en Japan begon zijn aankoopen en zijn oefeningen om zich op de grootere komende dingen voor te bereiden.

Het zou een zware taak hebben, want de Europeesche mogendheden begonnen zich al meer en meer in Oost-Azië te nestelen; en van een nog verder Oosten, zoo ver dat het eigenlijk het Westen was, kwamen de Amerikanen aandringen over den Stillen Oceaan, en nadat ze de Sandwich-eilanden hadden bezet, gingen ze aan de Philippijnen denken.

Duitschland trad van de Europeesche mogendheden het eerst voor den dag, en in ruil voor een paar vermoorde zendelingen eischte het van China de landstreek Kiau-tchou, tegenover de kust van Manschoerije liggend en den zeeweg naar de hoofdstad be-

strijkend (1897). Toen kwam ook Rusland te voorschijn en verlangde voor zich van China den afstand van het schiereiland Liau-tong met Port-Arthur en Taliën-wang (1898). Om Japan te vreden te stellen echter en het land niet zijn toevlucht te doen nemen tot een verbond met Engeland, deed het afstand van eenige zijner voorrechten in Korea en erkende dat het schiereiland behoorde tot de sfeer van Japan's invloed.

Twee jaar later bleek het wat de gevolgen waren van de inmenging der vreemdelingen in de Chineesche zaken. De Boxersopstand had plaats, en het was niet gelijk vroeger Engeland met den een of anderen bondgenoot die de orde terugbracht, want Engelands macht was geknot door den Boeren-oorlog, neen, een legercombinatie van verschillende mogendheden herstelde den vrede in het oude rijk. Japan zond zijn legerafdeeling in 't veld als mede-geïnteresseerde met de anderen, en de Japaansche soldaten vochten naast de Europeesche en Amerikaansche, en werden gerekend tot de beste. De menschelijkheid der Japanners stak zelfs zeer gunstig af bij de brutale ongevoeligheid der soldaten van het leger van den Czar.

Nu hadden de Japanners het bewijs geleverd dat zij op één lijn gesteld moesten worden met de volken die tot nog toe zich uitsluitend voor de beschaafde volken der wereld hadden gehouden. Hun eerzucht steeg: wat een wensch was geweest kreeg een grijpbare gestalte; en zij werden hoe langer hoe meer aangezien voor het volk dat de verdrukte Aziaten om zich zou verzamelen en aan het werelddeel zou teruggeven zijn zelfstandigheid in de wereld. De menschen uit Voor-Indië kwamen aan de Hoogeschool te Tokio ter studie; de menschen van Achter-Indië, wanneer ze door Frankrijk in 't nauw werden gebracht, zagen naar Japan uit als den wreker, in de toekomst, van hun nationaliteit en hun godsdienst; de opstandelingen op de Philippijnen zochten heimelijk bij hen hulp tegen de overmacht der Yankees. Maar.....

Maar het was Rusland dat van den opstand in het Chineesche Rijk profiteerde, door zich rustig in Manschoerije te vestigen, als beschermer der orde van het land, met de belofte dat het eenige havens voor den handel zou open houden, en in 1903 zich zou terugtrekken, voor 't geval de orde als verzekerd kon worden aangemerkt. Ondertusschen versterkten de Russen Port-Arthur op eene geweldige wijze, en legden zij nieuwe steden aan.

Japan moest dat alles zien gebeuren, zonder eenigen steun te kunnen krijgen. Het wilde toch ook groeien en streken vinden

voor het surplus zijner bevolking, en had niet anders dan Korea - zoolang Rusland het toestond. Want, wat het overige aanging, was het te laat gekomen in een oude wereld; de Vereenigde Staten hielden de Philippijnen vast, Engeland had zich in Noord. Borneo neergelaten en Tonkin behoorde aan de Franschen.

Kon het zich toch niet met Rusland verbinden, nu Engeland, beziggehouden en uitgeput door den krijg tegen de Boeren, geen macht bezat om de Japanners bij te staan? Met Rusland als bondgenoot zou men misschien China kunnen beheerschen en de macht in Oost-Azië gezamenlijk deelen!

Er is een tijd geweest, dat Japan het oog op den Czar heeft gehad. Markies Ito, een van de bekwaamste en invloedrijkste staatslieden, vertrok naar St.-Petersburg, om met de Russische regeering te onderhandelen, en hij knoopte betrekkingen aan met Frankrijk, ter plaatsing van een groote geldleening.

In St.-Petersburg gaf men geen gehoor aan de voorstellen van den afgezant, en in Parijs bewaarde men zijn geld liever om het aan Rusland te leenen. Zoo bleef er niet anders over dan Engeland; en met dat Engeland, dat langzamerhand de bezwaren van den krijg in Zuid-Afrika te boven kwam, werd een verdrag gesloten voor den tijd vooreerst van vijf jaar (30 Januari 1902), waarbij van weerszijden hulp beloofd werd als men met meer dan één vijand te vechten had, en dat wou in dit geval zeggen, dat Engeland zijn bijstand zou verleenen aan Japan, wanneer het, in een oorlog met Rusland, nog een tweede macht vijandig tegenover zich zou krijgen.

Van dien tijd af is de houding van Japan flinker geworden, - zijn wapening was nu bijna compleet, en Engeland begon ook zijn aanzien onder de Europeesche staten te herwinnen. Als dus de dag naderde waarop Rusland, volgens zijn belofte, de bezetting van Manschoerije moest opgeven, deed het zijn verlangen kennen aan het gouvernement van den Czar dat de verhoudingen in Korea en ook in Manschoerije zouden worden geregeld (Juli 1903).

Alle maatregelen, onderwijl door de Russen genomen, toonden duidelijk hoe weinig ze van plan waren iets van hun aanspraken op te geven: de inrichting van Oost-Azië tot een onder-koningschap onder het bestuur van admiraal Alexeieff is daar al een bewijs van. Dat dient voor Manschoerije; maar niet minder duidelijke blijken gaven ze van hun streven naar uitbreiding over Korea. Want zij deden hun best een neerzetting te krijgen aan de Koreaansche kust tegenover Kioe-sioe, en ze namen verschillende

streken in bezit aan gene zijde van de Jaloe, de grensrivier tusschen Manschoerije en Korea.

Van haar kant verlangde de Japansche regeering van Rusland de verklaring dat het Manschoerije niet zou annexeeren, maar als gebied van China zou erkennen, waarin het alleen eenige speciale rechten uitoefende, evenals Japan het in Korea deed, dat het overigens geheel onafhankelijk wou laten. Dan maakte zij aanspraak op gelijke behandeling voor haar onderdanen wat handel en nijverheid in Manschoerije betrof, en vroeg aansluiting van wederzijdsche spoorlijnen.

Het Russische gouvernement nam deze vraag van Japan eerst hoog op. Men wilde wel over Korea onderhandelen en daar aan de Japanners een geprivilegieerde positie toekennen, maar ook daar nog alleen ten Zuiden van den mond der Jaloerivier, d.i. beneden den 39en breedtegraad; alle vermelding daarentegen van Manschoerije in de overeenkomst beschouwden de Russen als uitgesloten, omdat zij daarover aan Japan geen rekenschap verschuldigd waren.

De toon werd in den loop van de onderhandelingen wel wat verzacht, maar de grond van Ruslands verklaring bleef dezelfde. En Japan moest evenzoo blijven volhouden dat het, zonder een opgeven van Manschoerije, Korea niet beveiligd kon achten tegen het indringen der Russen. Wanneer Rusland geen waarborg wilde geven omtrent zijn gedrag in het gebied dat aan China behoorde, wilde Japan het ook niet vertrouwen omtrent het gebied van Korea.

Zes maanden duurden de onderhandelingen. Toen zijn ze plotseling door Japan afgebroken... Om welke reden? Om de volksstemming in Tokio die den oorlog wenschte? Uit vrees dat door het rekken der onderhandelingen de Russen al hun maatregelen van voorbereiding zouden kunnen treffen? Omdat zij, de Japanners zelf, al met hun toebereidselen gereed waren, en er geen eind te voorzien was van de nota'swisseling? Ja, waarschijnlijk wel om de laatste reden, of om de drie redenen te zamen is de oorlog zoo plotseling uitgebarsten, en ook, van den kant der Japanners, zoo plotseling en zoo kordaat gevoerd...

Wat is het noodig hier de eerste wapenfeiten te vermelden! Het is gegaan als men gerekend had, de successen op zee zijn voor de Japanners geweest. Maar het grootere werk staat nu voor de deur.

B*.

[Tweede deel]

Herfstnacht-droom.

I.

De grijze Mirmene zat in haar gekroonden stoel, die, zwaar van gesneden sieraad, in de schaduwdiepte stond der groote zaal.

Twijfelachtig was het of daar achter haar zetel de hooge wand oprees, dan of zij in ruimte en schaduwen zat; en het witte haar der blinde koningin dat schemerde over haar schouders en op de armleuningen van haren stoel, scheen dichter bij dan het wel was, zooals dat ook witte bloemen doen 's nachts in een tuin.

Over den gladden vloer, voor drie hooge boogvensters, dreef de maneschijn binnen als een adem van den nacht die buiten was; als drie sluiers lag hij schuin neer gevloeid; en voor het midden-venster stond de tengere Iselonde.

Haar kleed was wit, oversponnen van een zilveren webbe, glinsterend in een zweem van bewegen, als nacht-dauw op een bloesemboom daar een windje door beeft.

Haar blonde hoofd in het maanlicht was goud, haar kroontje was van zilver.

Zij zag naar buiten; daar stonden op het zacht-hellende veld de zilverige berken, als een droom van een boschje zoo ijl en zoo rank en onbewogen.

Hun rechte tintelende stammetjes klommen lang en rijzig, als bloemstengels, uit het maanblauwe grasveld, en het struisveer-achtige loover scheen een kantwerk op de lichte lucht; als een kanten sluier was het voor het maangezicht, en daar schenen de weinige sterren als flonkersteentjes ingeweven.

Prinses Iselonde keek door het berkenboschje de zachte glooiïng af, over het oude brokkel-muurtje dat het grasveld omheinde; het had een poort, open, en een lichtende weg kronkelde daaruit het dal in, waar de bosschen verschemerden en wegdreven in een eindelooze, eindelooze nevelwereld van maanlicht en stilte.

'Ben je daar, Iselonde?'

'Ja, grootmoeder, - wat is er?'

Mirmene's vraag was zacht geweest als een zucht; Iselonde antwoordde als een vogeltje dat wakker wordt.

'Niets', zeide Mirmene, '... ik wist niet of je nog hier was, mijn kind.'

Het was weer stil.

Iselonde keek naar buiten en zag een berkeblaadje vallen, dicht voor het venster; het drevelde speelsch omlaag en heel langzaam, omdat het bijna te licht was, wat links en wat rechts, of het zoo wel kon blijven zweven; als een donker diertje in het water, dat zich wat zinken laat en aanstonds weer stijgen zal; maar het viel toch, en eindelijk lag het op den grond.

'Iselonde'...

'Wat is er grootmoeder?'

'Dit moet de eerste herfstnacht zijn, Iselonde; zie eens of er geen bladeren vallen gaan.'

'Eén zag ik er vallen, voor het venster.'

'Het eerste,' zuchtte Mirmene, '... alweer een zomer, en nog kwam het niet.'

Maar het laatste was zóó zacht, dat Iselonde het niet verstaan kon.

'Waarom zucht je, grootmoeder?' vroeg ze.

'Als oude menschen denken zuchten ze, mijn kind.'

'En waaraan heb-je dan gedacht?'

'Ik dacht aan jou, Iselonde,... je moet nu wel heel mooi geworden zijn... Kom eens bij me'...

Iselonde ging door de zaal in haar zilverwitte sleep-kleed, en haar gaan was als het ruischen van een korte koelte door boomen. Zij knielde bij haar grootmoeder neer, die de magere handen om haar wangen legde en streelende beven deed over de blonde haren.

‘Dezen zomer had het toch kunnen zijn,’ dacht ze.

‘Nu denk je weer, is 't niet grootmoedertje?’ zei Iselonde die haar zucht gehoord had, en kuste de dorre wangen der grijze.

‘Je bent nu al veertien, niet waar, mijn kind, ben je niet?’

‘Ja, veertien jaren ben ik al’...

‘Droom je wel eens, Iselonde?’

‘Neen... jawel... éénmaal heb ik gedroomd, maar 't is al lang geleden.’

‘Van de harp’...

‘Ja, van de harp’...

‘Ach ja, maar later... Verlang je niet, Iselonde?’...

‘Verlangen?’

‘Je zoudt me begrijpen als het zoo was; verlang je nooit en je weet niet wat?’...

‘Verlangen?... neen...’

‘Je bent tevreden, nietwaar? een tevreden en blij prinsesje, altijd blij, nu evenals gisteren en eergisteren’...

‘O ja’ - en Iselonde omhelsde vleiende de oude vrouw, - ‘ja grootmoedertje, altijd, altijd en nu ook!’

‘Nu ook... en waarom?

Ach, ik weet niet... ja toch wel!... omdat het zoo licht is van avond.’ Iselonde zei 't maar; ze wist zelf niet of het waar was; en ze had eigenlijk even goed iets anders kunnen zeggen, om haar zilveren kleed of de stem van haar grootmoeder, want ze was blij om alles. ‘Het is al laat, maar de maan schijnt, zoo licht, zoo licht!... Ik zou wel naar buiten willen gaan om te spelen’...

‘Waarmee zou je nu spelen, Iselonde? nu zijn er geen vlinders, en de vogels slapen ook, je hoort ze niet zingen... wat is er nu buiten om mee te spelen’...

‘Neen, vlinders zijn er niet... maar ik kan spelen met de bladeren die van de boomen vallen... ik zie er weer, grootmoeder, en ze doen juist als vlindertjes,... ik wil ze gaan vangen in mijn vlindernet’...

‘De eerste herfstnacht’... murmelde Mirmene.

‘Zal ik gaan? Het is zoo licht, zoo licht, bijna als de dag!... toe, laat ik maar gaan.’

‘Ga dan, mijn kind.’

Toen ging Iselonde weer door de zaal.

Mirmene hoorde de zware deur vallen met een slag die

het stille koningsslot doordreunde met een donkeren galm; en wist dat ze nu alleen zat en wachten moest.

Zij hoorde Iselonde gaan in de gangen, en toen door het ijzeren hek, dat kreunde, naar buiten onder de berken.

En ze sloot de oogen, want zij had dit vroeger, toen ze nog zien kon, ook altijd gedaan, wanneer ze mijmeren wilde.

II

Iselonde kwam buiten met haar vlindernet, waarmede ze spelen wilde; het was, ijl als spinnerag, van fijne witte zijde gesponnen, met robijnen en pareltjes, aan een ivoren stok, tenger als een riet. Doch hoewel er speelsche berkeblaadjes vielen en deden als vlindertjes, - zelfs kwamen er op Iselonde's gouden haar drijven, - speelde zij toch niet en wist niet waarom.

En zij ging in het berken-boschje, een droom-prinsesje zilver-wit; en de fijne berken waren een droom-tuin van zilveren stengels om haar heen, een blanke weelde, een prinselijke tuin.

En er was maar één geluid, dat was het zachte geritsel van Iselonde's kleed over het maanblauwe grasveld, niet luider dan wanneer een hagedisje speelt in een bladerplant.

Aan het einde van de berken stond een knaap in wit en rood, en op zijn muts wiegelde de lange, glanzige staart-veer van een goudfazant.

Iselonde, niet verbaasd, ging tot hem, en strekte de handen uit als naar een goeden bekende; maar toen zij dicht voor hem gekomen was, bleef ze staan en zag naar den grond.

‘Wie ben je?’ vroeg ze.

Waarom vroeg zij 't? Wist zij 't dan niet? al had ze hem ook nooit gezien, hier in haar tuin.

‘Ik ben Runegaal,’ antwoordde hij.

Zijn stem was zuiver als een beêklok en even vol van teer verlangen; maar zij, hem weer aanziende, gaf geen acht op zijn antwoord, want het was niet naar zijn naam dat zij had gevraagd.

Hij strekte de hand uit, de hare legde zij er in; het was of een witte vlinder neerkwam naar witte wijd-open lelie.

Toen gingen zij hand in hand onder de berken en zwegen een lange pooze.

‘Waarom ben ik zoo stil nu hij eindelijk gekomen is?’ dacht Iselonde. Want zij wist niet meer hoe 't was, toen hij nog niet was gekomen, en wat ze nog zooeven tot Mirmene had gezegd. Nu meende zij dat ze altijd verlangd had en altijd gewacht.

‘Ik wist het wel,’ zeide ze eindelijk; en over zijn ziel gleed een zachte glimlach, die niet tot zijn lippen kwam; doch hare hand, in de zijne, had het gevoeld, als een kus die van geen lippen is; en dit was zoo zoet, dat zij het nog eens zeggen wilde:

‘Ja,’ herhaalde ze, ‘ik wist het wel’...

III.

Nu zetten zij zich op de steenen trappen neer voor de poort van het oude slot, dat nog ouder was in den maannacht dan daags; hoog boven hen blonk de weerhaan in de lucht als een vreemde ster.

Runegaal zat aan Iselonde's voeten; onder aan de trappen lag haar vlindernet, dat zij al vergeten was.

‘Mijn vader was een meistreel als ik,’ vertelde Runegaal, ‘en hij leerde mij spelen op snaren en veel mooie liederen; en het mooiste dat hij mij leerde was van jou, Iselonde, van je zilveren kroon en van je tranen... dat heb ik voor de menschen gezongen, iederen dag, tot nu toe’...

Zij liet het hoofdje zinken naar zijn schouder.

‘Wil je 't mij leeren?’ vroeg ze.

En heel zacht begon hij; de woorden kwamen als het gelispel van bladeren in den wind, als ruischen van een beekje, dat een kleinen waterval maakt.

Het werd Iselonde zeer stil, tot in het diepste van haar luisterend zieltje; en zij beefde toen haar naam van zijn lippen vloeien ging; toen huiverde haar ziel als een bloembed waarover de nachtzoelte zweven komt, van geuren en stuifmeel beladen.

‘Dit is het lied van de prinses met de zilveren kroon.
Haar naam is een lieflijk geluid: - Iselonde.
Ik wil tot haar gaan en zingen:

Ontwaak, Iselonde, ontwaak!
Want de liefde ligt over Uwe ziel als een zachte dauw, een zoele dauw als waar de gouden morgen in loopt te spelen op het veld.

Ween, Iselonde, ween...
Want tot smarteparels zal Uw liefde worden droeviglijk; Zooals de dauw in regendroppen gebleven is op de lenteweide, als de zon hoog staat.

Wees stil, Iselonde, wees stil...
Het is een eeuwige bloesem die opengaat onder den dauw der smarte,
want schoonheid, schoonheid zal ze tot U geuren...
Wees stil'...

Zacht was zijn stem gebleven aan heur oor; zij had geluisterd, maar niet begrepen, want hij zong vreemde dingen; maar het was haar toch goed geweest te luisteren, en zij wenschte wel dat Runegaal doorgezongen hadde tot den dag.

IV.

Weer zwegen beiden, een lange pooze.

En het werd Iselonde in die stilte of ze niet meer dezelfde prinses Iselonde was van zooeven en of de tijd, toen ze nog kapellen ving in haar zijden net met pareltjes en robijnen, heel ver was geweken in het verledene.

Zij richtte zich op; zij hief de bevende handen hoog, en toen ze weer daalden vingen ze Runegaal's hoofd dat tot haar was opgewend.

En ook haar hoofdje kwam weer zinken tot het zijne; toen viel haar zilveren kroon met een helderen klinkklank op de steenen trappen; en Runegaal's aangezicht werd geborgen in Iselonde's weelde van zijig haar, dat zijn schouders omvloeide tot op zijn handen.

Hij beefde in den geur van dien gouden vloed en de zoelte van haren adem die zijn gesloten oogen aanwoei.

Hunne handen legden zij ineen en het was of een vuur stroomde van de eene in de andere. Iselonde zag in de

schaduw van haar lokken Runegaal's oogen schijnen door de leden heen, als sterren door een lichten mist; en zij werd niet bevreesd, schoon het was of zij tezamen neerzonken in een grooten vlammen-brand.

Toen sloot ook zij de oogen, en ze sliepen beiden een vreemden droomloozen slaap, hoofd aan hoofd, hand in hand, in den gloed der saamvloeiende ademtochten en van Iselonde's gouden haar-mantel omgeven.

Hoog in den slottoren hing een oude klok die al sedert heel langen tijd niet meer geluid was.

Maar in het klokkehuis nestelden vele vogels; en bij het uitvliegen of wanneer ze vochten sloeg soms wel een vlerk of snavel een vreemden toon uit het gebarsten brons; en ook, wanneer in een donkeren nacht de storm raasde om het koningsslot, dat hoog stond boven de verlaten bosschen, kon een wilde vlaag de oude klok in haar hengels doen kermen, tot eindelijk de klepel den lang vergeten metaalkelk ontmoette, even maar, - dat was eene schrille klacht in den wijden wind; maar niemand had het ooit gehoord, dan alleen de oude Mirmene, éénmaal; toen hadden den ganschen nacht haar blinde oogen geweend.

Boven den gloedzwaren slaap van Runegaal en Iselonde viel, wonder in den stillen maannacht, een zachte klank uit den hoogen klokketoren.

Had een vogel in zijn droom met de wiek geslagen, of was er gruizel van verweerde steen uit een al te oude voege gevallen op het slapende brons?... Wie weet het...

Maar de nacht was zoo stil in het rond dat het zachte geluid groot werd in zijn eenzaamheid en Runegaal en Iselonde deed ontwaken.

En toen Iselonde, zich oprichtend, haar zilveren kroon liggen zag, ginds, onder aan de trappen, bij haar vlindernet, daar de robijnen in blonken als vonkjes van vuur, begreep zij op eenmaal, dat ze nooit meer spelen zou met dat zijden speelgoed, en dat ze heur blanke prinsessekroontje niet meer dragen kon.

V.

De slaap was droomloos geweest, en toch was het Iselonde

of zij er veel in ervaren had dat zij zich niet kon herinneren.

Eén gevoelen echter wonderzoet was er klaar en stellig uit overgebleven, zoo dat zij 't zeggen kon.

‘Runegaal’, sprak zij, ‘nog nooit heb ik iets gegeven van wat ik had. En ik had veel, maar aan wien zou ik gegeven hebben daarvan? Maar nu weet ik dat je hierom gekomen bent, en ik wenschte wel dat ik meer had dan mijzelf en al wat ik heb, want dit is een heerlijk verlangen’...

‘Dit is de liefde,’ zei Runegaal.

Iselonde dacht aan zijn lied; zij meende dat hij hiervan gezongen had, maar de woorden was ze vergeten.

Nu vervolgde zij, en een groote vreugde zong in haar stem:

‘O Runegaal, waarom ben je niet eerder gekomen! Maar nu zal het geschieden; geven wil ik mijn aller-beste, mijn aller-mooiste’...

‘De harp’, zei Runegaal.

‘Hoe weet je dat?’ verwonderde zich Iselonde.

‘Je bent immers een prinses, en mijn vader vertelde mij dat iedere prinses een harp heeft, en dat elke meistreel een prinses zoekt, die hem haar harp geven zal om op te spelen.’

‘Om op te spelen’... peinsde Iselonde; en zij vertelde hem hoe mooi haar harp wel was.

‘Ze staat in een diepen kelder van het kasteel, en zij is van kristal. Eens, toen ik haar nog nooit gezien had en niets van haar wist, heb ik er van gedroomd... Droomen is mooi, want alles is dan nog mooier dan als je wakker bent... En toen ik in den morgen ging zien of het wel waar was, toen stond ze daar. Van kristal is ze; een groote vogel met twee vlerken, die heeft hij hoog uitgespreid; en hij is licht uit zich zelve, alsof er een lamp in zijn binnenste brandt. Op zijn rug, tusschen de vleugels, draagt hij de snaren, die zijn ook van kristal en zoo fijn als draden... Mijn grootmoeder zei dat de kristallen vogel een wonder is, want dat hij leeft. En dat is zoo; want als ik soms in den kelder ben afgedaald en op de steenen trap zit te kijken naar zijn geglinster, dan bewegen zijn vleugels en zijn kop; dat is waar, want ik heb het zelf gezien. Maar ik heb er nooit dichtbij durven komen... O, het was een heerlijke droom dien ik van de harp gedroomd heb; maar het is al lang geleden. En toen ik hem aan mijn grootmoeder ver-

telde, lachte zij en schudde het hoofd; afsof ze niet geloofde dat het zoo zou kunnen zijn. Maar ik weet dat het waar is, en dat het eenmaal zoo zal gebeuren... Luister, - ik droomde dat ik geheel alleen was in het slot, want grootmoeder was dood. Het was angstig zoo alleen te zijn, want er luidde een groote klok en het was overal donker. Nu zal ik zeker ook dood gaan, dacht ik, want er is niets meer; nu kan ik niet meer spelen, en niet meer praten met grootmoeder, en ik kan ook niets meer zien in het donker. Ik herinnerde mij, hoe ze mij vroeger verteld hadden dat ik, wanneer grootmoeder dood was, koningin zou wezen. Maar als dit nu is koningin zijn, dacht ik, dan was ik liever prinsesje gebleven... Ik was heel bang en liep met mijn handen tastende aan de muren en ging trappen af die ik mij van vroeger niet herinneren kon... Maar eindelijk, - want alles duurde lang in dien droom, - zag ik licht, en toen ik naderbij kwam was het een vogel, stralend en glinsterend als kristal, en tusschen de vlerken zat...'

Iselonde zweeg even stil, want zij verbaasde zich, dat zij dit niet eerder bedacht had; nu wist ze waarom zij Runegaal had herkend... maar die droom was ook al zoo lang geleden...

'En ik noemde je naam,' zei Runegaal.

'Hoe weet je dat?' vroeg Iselonde, nòg meer verbaasd, dat hij ook wist wat zij gedroomd had.

'Omdat ik ook zoo gedroomd heb,' antwoordde hij; 'ik had denzelfden droom en ik weet alles nog heel goed... en ik vroeg je om bij mij te komen, tusschen de groote vleugels die bewegen gingen'...

'Ja, ja,' riep Iselonde, verheugd omdat hij beiden denzelfden droom hadden gedroomd, 'en ik deed het'...

'En toen je naast me zat,' vervolgde Runegaal, 'zóó dat de snaren tusschen ons stonden, toen speelden wij samen op de harp'...

'Ja, toen speelden we samen,' zei Iselonde weer, 'en het was heerlijk om te hooren, en toen'...

Zoo vertelden zij elkaar den droom die ze beiden wisten, en vulden elkanders zinnen aan; zij vertelden hem mond aan mond, en hunne stemmen vloeiden samen als het murmelen van twee waterbeken die zich gaan vereenigen.

‘En toen vloog de vogel omhoog, zijn vleugels sloeg hij langzaam op en neer’...

‘En alles werd licht rondom, en daar was geen slot meer en de klok luide niet meer’...

‘En hoe hooger we stegen hoe mooier werd het geluid van de kristallen snaren’...

‘Onze vingers raakten elkander bij het spelen aan, en dat was nog het allerheerlijkste van alles’...

‘De lucht wijd rondom was blauw en goud waren de horizonnen overal. En ik zei: Iselonde, koningin Iselonde’...

‘En ik antwoordde: Runegaal, mijn lief’...

‘O, de klank der snaren die werd als het zingen van een groot koor, als een groot koor van stemmen!’...

‘Die zongen Runegaal’...

‘Die zongen Iselonde’...

‘En de vogel vloog’...

‘Al hooger vloog hij, en wij speelden’...

‘Al heerlijker speelden we; een wonder!’...

‘Ja, een wonder!’...

VI.

Toen zij een pooze gezwegen hadden sprak Iselonde:

‘Ik heb haar niet aangeraakt al dien tijd; maar nu wil ik je haar geven, Runegaal’...

Ze stonden op, hand in hand.

‘Maar laat ons héél zacht gaan, want het is laat geworden en grootmoeder zal slapen.’

Daarom gingen zij heel zacht en spraken niet meer.

De zware deur sloot Iselonde zoo zacht ze kon; maar toch galmden de gangen.

De gangen schenen eindeloos, en, schoon zij 't niet zeggen wilde, het werd Iselonde of ze twijfelen ging aan den weg, zij die anders toch de trappen naar den diepen harpe-kelder zoo goed kende.

Zij voelde met de eene hand de wanden aan; de steenen waren kil en vochtig; en met de andere leidde zij Runegaal die haar voorzichtig volgde op den voet.

De gewelven zuchtten hunne treden na en het ruischen van Iselonde's kleed.

Zij moest denken aan den glimlach van Mirmene, toen zij haar grootmoeder den droom had verteld, en hoe de blinde het hoofd had geschud, als of het zoo niet kon...

Maar ging het dan nu niet gebeuren?...

‘Zou 't nu zoo wezen?’... fluisterde zij Runegaal in 't oor, even stilstaande.

Runegaal antwoordde niet; ook hij dacht: zou 't alles wel zijn als in den droom; zouden ze nu waarlijk stijgen gaan, op den vliegenden vogel, in blauwe luchten met horizonnen van goud, al hooger; en zouden ze tezamen spelen op de kristallen snaren?...

En hij dacht aan zijn lied:

‘Want tot smarteparels zal uw liefde worden droeviglijk’...

Er zijn oogenblikken waarop de ziel bereid is ook de ongesproken mijmeringen te verstaan waarvoor de liefde, die ze uitzendt, geen klanken weet. Iselonde legde beide armen om Runegaal's hoofd en zuchtte; zij zuchtte voor de eerste maal van haar leven.

Het was haar zoo wèl geworden na den vreemden slaap; zoo gerust en zoo vertrouwend had ze Runegaal het Koningsslot in-geleid. Onder het vertellen van den droom was het gekomen, als een avondkoelte na heeten dag, als veilige zekerheid na bang verwachten... ‘want de liefde ligt over Uwe ziel als een zachte dauw, een zoele dauw als waar de gouden morgen in loopt te spelen op het veld’...

Zoo zou ze met hem willen gaan nog lang, nog heel lang, hand in hand, in deze donkerte, in deze koelte van vertrouwen... als het maar gebeuren mocht in 't einde, wat ze hadden gedroomd...

Vertrouwen, wilde ze, vertrouwen en niet twijfelen...

Toen trilde uit den klokketoren, hoog boven hen, een zachte toon, en huiverde neer langs de wanden der gangen en zalen van het stille kasteel.

Een doode toren heeft zijn geheimen, en niemand weet wat het is wanneer het in zijn oud geraamte kraakt en kreunt, of als vergeten klokken zuchten in hun stillen droom.

Iselonde was zeer verheugd... Het zou dus gebeuren!... Want had ze niet gedroomd van duisternis en klokgelui?

En was de duisternis niet uitgekomen, en kwam nu het klokgelui niet evenzoo uit?

Het zou dus zijn gelijk ze hadden gedroomd, alles!

‘Kom, kom,’ sprak ze fluisterend, doch haar ziel jubelde de woorden; ‘kom, kom!’ - en zij voerde Runegaal verder de trappen af.

In de groote zaal had ook de blinde Mirmene de stem van den ouden, ouden toren gehoord, en weende zachtjes.

VII.

‘Waarom heb je geen licht meegedragen, Iselonde?’ vroeg Runegaal.

‘Licht?’ antwoordde zij, ‘het is daar licht... Zoo vele malen heb ik des avonds zitten kijken onder op de keldertrappen, en nu zou ik den weg niet vinden daarheen?... De harp draagt zijn licht van-binnen’...

Het was waar; zij had haar altijd van verre reeds gezien, zacht lichtend in het duister. Eerst enkele vonken, diamanten, als een sterrebeeld op een donkeren maanloozen hemel; en àl meer tintelden er, bij het naderen, te voorschijn en vulden de ruimte tusschen de eersten aan; tot eindelijk de wondervogel in al zijn klaarheid en weelde van diamanten schittering te pralen stond voor heur verbaasde oogen, de kristallijnen vogel met de harp, zachtjes wiegende de vleugels van flonkerende veeren, fijn gesponnen uit kristallen draad...

Alsof hij wachtte dat ze zich tusschen die vlerken neerzetten zou, om dan met haar omhoog te zweven...

Nu zou het wezen, zij kwam, en Runegaal met haar... Runegaal, van wien ze gedroomd had...

Doch waarom moest ze weer denken aan den glimlach van Mirmene, en hoe die het hoofd schudde, of ze wel beter wist?... Maar ze zei het niet en tastte met bevende vingers de duisternis in, langzaam voort.

Ook Runegaal tastte, en ze werden beiden àl behoedzamer.

Een angst beving Iselonde, dat zij onverwachts den vogel raken zou, zijn bewegende vlerk voelen aan haar handen... Zij had het nooit gewaagd hem aan te roeren, te naderen zelfs...

En de blinde vingers van Runegaal en Iselonde zochten in het donker, bevende, bevende,... totdat hunne dwalende

handen, verloren in onzekerheid, elkaar vonden, sidderend van die onverwachte beroering, en -

O, hoe kreten ze beiden, luid, van ontzetting!...

Ze hadden beide op het zelfde oogenblik gevoeld dat zij in de huiverend saamgelegde handen den kristallen vleugel vingen. Ze deinsden af, - een rinkelregen van duizend fijne scherven en splinters spatte, met een bang gedruisch van gebroken glas, op den steenen keldervloer. En er moesten snaren geraakt zijn, want daar zong een vreemd en klagend akkoord, als een klokkespel van schuimbrooze glasbellen door het gewelf en klom op langs de trappen en verklonk hoog in het slot.

Zij hadden elkander losgelaten, Iselonde en Runegaal; een pooze stonden ze onbeweeglijk, niet ziende elkaar, niet ziende den vogel met den gebroken vleugel, stom in de zware stilte.

Toen gingen ze beiden, maar niet meer hand in hand, en zochten tastende den weg terug.

Onder hun voeten brak het kristallen gruis, en Iselonde hield de handen op de borst geklemd van ontroering.

Sprakeloos gingen zij, en Runegaal hoorde hoe Iselonde begon te schreien; toen legde hij de hand voor de oogen en stond een wijle stil en weende ook...

Dit was de smart die hij gebracht had...

Zijn vader had het hem geleerd:

'Want tot smarteparels zal uw liefde worden droeviglijk; zoo als de dauw in regendroppen gebleven is op de lenteweide, als de zon hoog staat...'

Weenen moest hij om Iselonde; hij hoorde haar snikken, verder en verder, zachter en zachter, tot het stil was.

De smart die hij gebracht had... om der schoonheid wille...

Toen ging hij weer; zijn handen zochten den weg naar boven; den weg dien hij met Iselonde gegaan was, naar beneden, om den droom, om den schoonen droom...

Totdat hij boven de trappen het zilverblauwe maanlicht zag, door een klein venster, en ziende weer den uitgang vond.

In de groote zaal had Mirmene, droef om den ouden toren, den harptoon gehoord, het kristallen akkoord dat kla-

gend tot haar opzweven kwam uit de diepe gewelven, en ze had met weenen opgehouden.

VIII.

En toen Iselonde schreiende in de groote zaal kwam strekte zij de handen tot haar uit en deed het snikkende hoofdje tot rust komen in haren schoot.

Dit was de eerste maal dat Iselonde weende, en de blinde voelde met de bevende hand naar het kroontje van zilver - het was weg.

Mirmene had het wel begrepen, en zij ondervond een zachtc vreugde om de tranen van Iselonde, daar nu geschied was, wat geschieden moest; had zij er niet naar verlangd, dezen avond nog, dat het toch mocht komen?...

'Schrei maar, schrei maar,' murmelde zij, 'een prinsesje kan niet altijd spelen blijven. Hoe zou je koningin willen zijn en niet hebben geweend... Dit is het erfdeel der koningen, mijn kind, vele tranen, en hun kroon is van weedom gesmeed...'

Want de oude Mirmene wist wel hoe het is met de prinsesjes die blijde zijn, tot dat de dag komt waarop de vleugel van den wondervogel breken moet...

Zij had den klagenden galm der snaren gehoord, het smarte-akkoord uit de gewelven, en zij had gedacht aan den verren tijd toen zij zelve voor het eerst geweend had en afgelegd de zilveren kroon der prinsessen.

'Schrei maar, mijn kind,' fluisterde zij, en ze oversluierde het smartbewogen hoofdje met heur grijze haren, dat het Iselonde was tot een lieven troost.

En het was zeer schoon hoe daar Islonde lag in wit en zilver, en hoe Mirmene's haren over haar blonde hoofd waren gelegd, ook wit en zilver; en hoe de schemering was om haar beiden heen als een fijne, fijne regen om een bloem, zoo dat de zilverglans dof was en het wit nevelig, en zij daar zaten als schimmen, een droombeeld van zachten weemoed.

Want Iselonde was met schreien opgehouden onder den milden klank van Mirmene's troostende woordjes.

En buiten op de trappen voor het slot zat Runegaal; in

de handen had hij Iselonde's zilveren kroon en daar blonken zijn tranen op in den maneschijn als zeldzame steenen.

IX.

Eindelijk stond Iselonde op en verwonderde zich dat ze niet meer schreien kon; want het was toch of haar ziel weenen bleef en niet wilde ophouden, zoo lang het zóó zoet was te weenen.

Zij zag naar buiten; daar ging Runegaal door de bouwvallige poort, waar achter de witte weg het neveldal inkronkelde.

Hij daalde de glooiing af en zijn gestalte vernevelde langzaam. Wit en rood was hij eerst, en zij onderscheidde nog de fazanteveer op zijn muts; toen werd hij een witte schim, en eindelijk wist ze niet of ze hem nog zag of niet meer.

Zij haatte hem niet om de tranen die ze geschreid had.

Zij zag om zich heen, en het was of zij door de tranen heen, die nog op haar oogen beefden, alle dingen nieuw zag en inniger, gelijk nooit te voren.

Zoo als iemand na vele jaren een vriend weerziet, aan wien hij veel gedacht heeft, - maar die in zijn herinnering niet ouder werd, - zoo herkende Iselonde de dingen en was verbaasd, dat ze aldus konden veranderd zijn in éénen avond.

Zij zag dat haar grootmoeder zeer oud was, en ze kuste haar op de blinde oogen; dit had zij vroeger nooit gedaan, en Mirmene glimlachte zachtjes en getroost en zuchtte.

Iselonde begreep den glimlach en den zucht, en haar ziel werd bedroefd; en toch was er vreugde in het begrijpen.

Zij ging naar de vensters en keek naar buiten, en het was haar of de berkeblaadjes die ze vallen zag niet meer deden als vlindertjes...

Waarom mochten ze niet blijven aan de twijgen en morgen weer ritselen in den wind...?

Mirmene had gezegd: ‘de eerste herfstavond...’ Maar zij had het niet verstaan en wilde spelen en de bladeren vangen in haar vlindernet...

Doch nu verstond ze wat het zeggen wil, als de herfstbladeren zich losmaken in de stilte van den nacht en vallen gaan...

Nu zou ze er niet meer mee spelen... En Iselonde glimlachte even om zichzelve, en om haar vlindernet van zij en robijnen en ivoor.

Ook zag zij de schaduwen rond-om den zetel der oude koningin, en ze vreesde om Mirmene's wille; en zij vermoedde dat het niet was voor de schaduwen alleen dat ze vreesde. Het scheen of Mirmene gebogen zat onder de zwaarte der schaduwen... Maar zij nam heur blonde haar in de handen; het glansde zacht in het maanlicht, en zij kuste het...

Het was alles om te weenen, de berkebladeren, Mirmene die blind was en in schaduwen zat, en haar eigen zachte haar van goud...

Ze schreide niet, ze lachte niet; maar 't was haar of ze had kunnen lachen, en of ze had kunnen schreien ook; blij was ze zonder lach en droef zonder tranen, en wenschte niet dat het anders ware dan zóó...

X.

Toen ging zij over de gangen naar Mirmene's bidkapel, waar zij wist dat altijd kaarsen brandden.

En zij nam eene lange kaars en daalde daarmede de trappen af naar de keldergewelven.

Schaduwen kropen achter haar aan en deinsden voor haar weg langs de grauwe wanden en over de steenen treden, en van de lange kaars vielen glanzende droppen als parels.

Het zilver van haar kleed glinsterde weelderig in het gouden kaarslicht; haar witte hand beschermend gebogen voor de vlam werd rozig doorschenen als een teere bloem.

Zoo daalde zij; en uit de duisternis, die zich achter haar sloot, golfde heur sleep haar na van de treden, als een zilveren waterval uit een zwarte spelonk.

Zij daalde tot zij het gewelf bereikt had, waar de vogel stond die de harp droeg tusschen de vleugels.

Roerloos stond hij met zijn gebroken wiek gekeerd naar Iselonde; het kristallijnen gruis op den keldervloer glinsterde als een bui van heldere waterdroppen.

Het kaarslicht, dat niet stil was in den tocht der gewelven, wekte speelsche flonkeringen op den wondervogel; dui-

zend vonkjes sprongen over het ragfijne kristal der veeren en lijnrechte snaren, en Iselonde zag nu dat er ook van deze waren gebroken.

Haar vrees den vogel aan te raken was weg; zij naderde hem met vertrouwen en streelde den onbeweeglijken kop, de gebroken wiek...

Het was alles glaskoud en roerloos... en toch had het geleefd; de vleugels had zij zien bewegen, vele malen, en in haar droom had hij gevlogen, de wondervogel.

O, als die brooze vlerk maar niet gebroken was in hunne handen!... En Iselonde dacht weer aan den glimlach van Mirmene en haar hoofdschudden als over iets dat niet mogelijk was.

En zij vreesde hem nu te begrijpen, dien glimlach van twijfel, al wilde ze liever blijven gelooven...

Zij zette zich op den rug van het wonderdier en streelde het koude kristal zonder ophouden.

Misschien... misschien was het niet waar, was alles niet waar, de droom niet, en ook het bewegen niet der glinsterende wieken, dat zij zoo vele malen had geloofd te zien... misschien had de vogel nooit geleefd...

O, zij werd droef van een grooten weemoed om wat zij had geloofd en om wat ze twijfelde.

En zij dacht hoe ver nu Runegaal was, en hoe lang geleden de schoone droom...

Voor de eerste maal nu kwam over haar de bekoring der dingen die ver zijn en lang geleden; en zij dacht het daarom telkens weer opnieuw, hoe ver nu Runegaal was, en hoe lang geleden de schoone droom...

Want er was een zachte vreugde in de droefheid van dit denken, het was de wellust van den weemoed...

En op haar lippen voelde zij de woorden van Runegaal's lied, tot haren mond als bloesems gedreven, op den zoelen adem van haar jongen weemoed; en zij zong ze na, mijmerend:

> ‘Ontwaak, Iselonde, ontwaak!
> want de liefde ligt over uwe ziel als een zachte dauw, een zoele dauw als
> waar de gouden morgen in loopt te spelen op het veld’...

‘Ween, Iselonde, ween...
Want tot smarteparels zal uw liefde worden droeviglijk; zoo als de dauw
in regendroppen gebleven is op de lenteweide, als de zon hoog staat’...

En haar vingers zochten de kristallen harp en dwaalden over de snaren, die een zachten klank gaven, wonderlijk om te hooren.

Lange uren zat Iselonde daar en speelde en zong en weende en was niet bedroefd.

De gewelven huiverden onder het zoete geluid en de stilte luisterde tot hoog in het slot, waar de vogels ontwaakten in den klokketoren. In de donkere hoeken van den kelder luisterden de nachtdieren, en hun oogen glommen als gouden vonkjes de schaduwen uit. Velerhande spinnen lieten zich neer boven de harp aan ònzichtbare draden; de pooten wijduitgespreid hingen zij zeer stil, als vreemde sieraden; er waren er gouden en roode en zwarte; zij droegen op den rug wonderlijke figuren, doodskoppen en bloemen en allerlei geheimzinnige schriftteekenen.

Heel het slot luisterde...

Mirmene ook, in de groote zaal, zat te luisteren, de handen in den schoot, en voelde dat zij sterven ging.

XI.

Nu rees Iselonde op; haar oogen glansden in een wondere verrukking en stille weelde, alsof zij wakende een droom droomde van licht en heerlijkheid.

Zij liet de kaars op de onderste trede der keldertrappen staan en ging zonder tasten den weg naar boven, waar zij zich neerzette aan de voeten van Mirmene, die haar had gewacht.

‘Nog weinige uren en het zal dag worden,’ zei de oude koningin, ‘slaap nu wat, mijn kind.’

Iselonde legde het hoofdje in Mirmene's schoot en glimlachte.

En de blinde zei nog wat zoete woordjes, als een slaapliedje:

‘Ik wil je nog iets vertellen, Iselonde... het is van de harp’...

‘En Runegaal’... zuchtte Iselonde.

‘En van Runegaal,’ murmelde Mirmene, ‘ga nu slapen, en droom van Runegaal, want als je van hem gedroomd hebt, dan zal hij terugkeeren... En de vogel, die zal een nieuwen vleugel hebben, lselonde... Wanneer een jaar is voorbijgegaan, en het weer herfst zal worden, ga dan in de gewelven, en je zult het zien, mijn kind, dan is de gebroken wiek aangegroeid en weer volkomen; want hij leeft, de vogel,... het is een wonder, het is een groot wonder’...

Iselonde glimlachte.

‘Slaap nu, Iselonde; want ook in je slaap zal je 't hooren, zoo goed als in je waken, het geluid van de harp dat nog om je heen is; dat kan niet meer ophouden te ruischen in je ooren, nooit meer... nooit meer, Iselonde... koningin Iselonde’...

Iselonde glimlachte.

‘Want schoonheid, schoonheid zal ze tot u geuren’... prevelde ze, ‘wees stil’... en sliep in.

Nu was het zeer stil in het oude koningsslot; want in den toren waren de vogels weer slapen gegaan toen Iselonde had opgehouden te spelen op de harp; en beneden in het gewelf waren de spinnen opgestegen langs hun onzichtbare draden, en een tocht had de kaarsvlam uitgewaaid.

Mirmene was gestorven in een glimlach, maar Iselonde wist het niet en sluimerde met het hoofd in den schoot der doode.

En buiten stonden de zilveren berken beweegloos, en tot in eindelooze verte was er niets dan maanlicht, een wereld van maanlicht en weemoed en groote stilte.

Alleen vielen wat berkeblaadjes af; met een zuchtje van geritsel kwamen ze neerdrijven op het maanblauwe grasveld; en er vielen er ook op Iselonde's vlindernet van witte zijde gesponnen met parelijes en robijnen...

W.E. GOUWE.

Over collectieve psychologie.

De nieuwere richting op het gebied der studie van misdaad en misdadigers heeft ontegenzeggelijk dit teekenend karakter, dat hare aanhangers zich vóór alles toeleggen op onderzoek naar de oorzaken der misdaad. Eerst daarna komt het opsporen der middelen tot bestrijding der criminaliteit aan de beurt. Geheel passend bij de erkenning, dat deze oorzaken van den meest uiteenloopenden aard kunnen zijn en dat, zelfs bij een oogenschijnlijk weinig gecompliceerd misdrijf, velerlei factoren kunnen samenwerken, is het feit dat zeer verschillende hulpwetenschappen binnen het studiegebied der crimineele anthropologie - den zeer gebrekkigen naam[1)] voor die nieuwere richting - worden betrokken en er materiaal brengen, dat, op eigen terrein met geheel ander doel bewerkt, hier aan het gemeenschappelijk doel ten goede moet komen.

Men kent den strijd, die tusschen Lombroso, aan het hoofd der Italiaansche (anthropologische, biologische), en Lacassagne, met zijne volgelingen der Fransche (sociologische) school, is gestreden. De ‘choc des opinions’ had ook hier naast veel blijvend verschil het bekende gevolg. Niet uitsluitend de natuurlijke aanleg van den misdadiger, en evenmin uitsluitend de maatschappelijke verhoudingen of de omgeving, zijn kenbron voor de criminaliteit. Niet over de erkenning van een der beide oorzakengroepen, maar over de waardeverhouding tusschen de individueele en de maatschappelijke factoren beide loopt thans het geschil. En dit mag thans wel als

1) In de ‘Gids’ van 1899, deel IV, blz. 508 betoogt professor G.A. van Hamel waarom ‘Crimineele aetiologie’ beter is.

vaststaande worden aangenomen, dat men een bepaald delict niet eerder geheel-en-al kent, voordat onderzoek in beiderlei richting heeft plaats gehad.

Hoewel wij op deze wijze zeer heterogeen materiaal te zien krijgen, doordat invloeden van allerlei aard in aanmerking komen - ik noem ras, geslacht, leeftijd, erfelijkheid, krankzinnigheid, degeneratie, alcoholisme, prostitutie, sexualiteit, hypnotisme, climaterische, politieke en economische toestanden, invloeden van verstandelijke, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling - laten zich de hulp-wetenschappen, waarvan de crimineele anthropologie haar zoo zeer onderling verschillende stof betrekt, in het algemeen nog steeds gevoegelijk in twee groote hoofdgroepen indeelen: biologische en sociologische. Terwijl voor de studie van een bepaald geval van criminaliteit telkens zoowel biologische als sociologische oorzaken in aanmerking komen, behooren daarentegen deze hulpwetenschappen zelf in het algemeen hetzij op het uitgestrekte gebied der biologie, hetzij op het ruime territoir der sociologie thuis.

De wetenschap nu, wier naam ik boven dit opstel plaatste, en die ongetwijfeld ook zeer belangrijke diensten aan de crimineele anthropologie heeft te bewijzen, heeft eene dubbele eigenaardigheid. Vooreerst deze, dat er, ook en vooral bij hare corypheën, twijfel bestaat omtrent de plaats die haar in de wetenschap toekomt. We zullen die bijzonderheid zoo aanstonds in ons betoog ontmoeten en daaruit zien dat noch uitsluitend de biologie, noch uitsluitend de sociologie, moederrechten tegenover de collectieve psychologie kan doen gelden. Zoowel haar oorsprong als haar karakter - en, wat echter niet zooveel beteekent, haar naam - wijzen op verwantschap met beide. Of zij nu echter in beider gezin tegelijk thuis behoort, of een nieuw stamhuis vormt, behoort alsnog tot de open quaesties.

In de tweede plaats treft ons deze eigenaardigheid dat de collectieve psychologie als zuivere wetenschap haar bakermat op crimineel-anthropologisch gebied gehad heeft. Het eerst schijnt toch immers van collectieve psychologie te zijn gesproken in het standaardwerk (*Sociologie criminelle*) van den in de crimineel-anthropologische wereld op den voorgrond staanden Italiaan Ferri, op wiens advies de evenzeer in die

kringen welbekende Scipio Sighele in 1891 met eene uitvoerige studie over ons onderwerp een aanvang maakte. Bovendien mag tot de eerste belangrijke geschriften op dit gebied gerekend worden het rapport over ‘les crimes des foules’ door den vermaarden socioloog Gabriel Tarde op het 3e crimineelanthropologisch congres in 1892 te Brussel gehouden, uitgebracht. Hierin onderscheidt zij zich inderdaad van andere hulpwetenschappen, die immers alle eerst op meer gevorderden leeftijd het crimineel-anthropologisch terrein betraden. Toch mag dit verschil niet worden overschat. Eenerzijds hadden immers onderzoekingen in collectief-psychologische richting - zij het dan misschien onbewust en slechts door diversgepluimeerde voorloopers eener bepaalde collectief-psychologische wetenschap - reeds plaats voordat van crimineele anthropologie werd gesproken. Anderzijds komen de vruchten der nu tot wetenschap gerijpte collectieve psychologie niet uitsluitend ten goede aan het onderzoek naar de oorzaken en het opsporen van de middelen ter bestrijding der criminaliteit, maar doen hare heilzame werking ook op ander gebied gevoelen. Verband blijft er echter.

Beide eigenaardigheden geven eenigszins de richting aan, die ik bij de korte schets welke ik ga neerschrijven, denk te volgen.

Tusschen een der belangrijke biologische wetenschappen, de psychologie, en de sociologie, heeft zich in de laatste jaren de verhouding eenigszins gewijzigd. Beter gezegd: daartusschen heeft eene zekere toenadering, ja zelfs eene wisselwerking plaats gehad. Ondanks de meening van iemand als Durkheim, dat psychologische gegevens van nul en geenerlei waarde konden zijn voor de sociologische wetenschap, daar volgens hem de sociale feiten immers bestaan geheel afgescheiden van de bijzondere gevallen waar zij zich voordoen, zijn langzamerhand de meeste sociologen van de waarheid doordrongen dat voor het begrijpen van samenstelling, werking en ontwikkeling eener maatschappij kennis van de geestelijke gesteldheid der haar samenstellende individuën gewenscht is.

Verschillende in de mate hunner waardeering van den psychologischen factor naast andere factoren, stemmen zij in de hoofdzaak overeen, dat namelijk bij sociologisch onderzoek

psychologische gegevens waarde hebben. Sommigen gaan zelfs zoover uit enkel psychologische beginselen alle sociale verschijnselen te willen verklaren. Misschien moet ook daartoe gerekend worden onze landgenoot Dr. Wijnaendts Francken, die de sociologie in laatste instantie eene psychologische wetenschap noemt, waarin zich de voornaamste wetten der individueele zielkunde in uitgebreider en samengestelder vorm weerspiegelen[1]. De beroemde Fransche socioloog Tarde vindt die verklaring in een enkel psychologisch beginsel, de imitatie. Anderen, waaronder René Worms[2], gaan minder ver en ruimen naast de psychologische factoren eene flinke plaats in voor andere biologische en cosmische invloeden; voor de eerste, omdat ook de eischen van het organisme zich in het sociale leven doen gevoelen; voor de laatste, terwille van den invloed dien het fysieke milieu, waar het leven plaats vindt, op vorm en ontwikkeling daarvan moet uitoefenen. Maar terwijl deze beide in ieder geval slechts secundair werken, in zooverre als zoowel organische als cosmische factoren eerst tot het bewustzijn moeten doordringen om invloed uit te oefenen, staat de psychologische factor, ook volgens iemand als Worms, onbetwist vooraan.

Daarover is men het dus zeker eens dat de sociologie belangrijke hulp van de psychologie te wachten heeft. De, als gevolg daarvan begrijpelijke, practische eisch, zich verheugende o.a. in den sympathieken steun van een Ellen Key, schrijfster van het ook in onze taal als *De Eeuw van het Kind* vertaalde meesterwerk, is *psychologische opleiding voor den aanstaanden socioloog*.

Maar ook omgekeerd bestaat er een zekere invloed: van de sociologie op de psychologie. En dat wel een invloed van tweeërlei aard. Vooreerst sociale werking bij de vorming van den individueelen geest. ‘De psychologie’ - zoo zegt de schrijver der zooeven aangehaalde *Psychologische Omtrekken* - ‘kan den mensch niet anders bestudeeren dan als sociaal wezen. Want van zijne geboorte af leeft hij te midden van eene maatschappij waarin hij opgroeit, tot wier instandhouding hij medewerkt en tot wier handhaving hij wordt opgeleid. Het

1) Wijnaendts Franken, Psychologische Omtrekken 1900 blz. 2.
2) Psychologie collective et psychologie individuelle. Paris V. Giard et E. Brière 1899.

individu dient zich te plooien naar zijn medemenschen en aan te passen aan zijne omgeving; het stelt met zijne soortgenooten de maatschappij samen, maar het wordt ook omgekeerd voortdurend door die maatschappij beïnvloed. De voorwaarden van zijn bestaan zijn niet slechts van biologischen, maar evengoed van sociologischen aard; en het verstandelijk materiaal waarmede hij werkt, zoowel als de moreele gevoelens die hem leiden, zijn voor een groot deel het product der samenleving. Ons geestelijk bezit is slechts voor een klein gedeelte ontleend aan eigen ervaring; wij maken onophoudelijk gebruik van den arbeid onzer voorouders en staan voortdurend op de schouders van anderen, met wie wij een onverbrekelijk geheel vormen.' Inderdaad ware woorden. Aan de waarde der biologische factoren wordt in het minst geen afbreuk gedaan wanneer bij de vorming der geestelijke eigenschappen ook de werking van sociale invloeden wordt erkend. Ook de eigenschappen, in naam zuiver persoonlijk, zien we groeien en zich ontwikkelen in en door het sociale leven; zelfs gevoel en verstand, beide schijnbaar uitsluitend beheerscht door aard en karakter van de persoonlijkheid die ze in zich sluit, worden mede beïnvloed door het milieu, waarin de persoonlijkheid leeft. Indien de geestelijke verschijnselen van den individu, naar we zagen, onbetwistbaar moeten dienen tot verklaring van het geheel dat de individuën omvat, het is niet minder waar dat dit, geheel inwerkende op de individuën waaruit het is samengesteld, daarbij hunne geestelijke eigenschappen allerminst spaart. De psychologie moet derhalve - na de sociologie te hebben helpen vormen - zich op hare beurt tot de sociologie wenden met de vraag om kennis en verklaring van zekere voorwaarden waaronder de menschelijke geest zich ontwikkelt. Derhalve eene uitbreiding van het gebied der individueele psychologie. Maar een uitbreiding in dubbelen zin. Niet alleen immers sociale werking bij de vorming van den individueelen geest. Maar daarnaast ook sociale, of wil men gemeenschappelijke, uiting van den geest zelve. Want de maatschappelijke invloeden werken niet steeds, ja zelfs niet dikwijls, individueel; individueele inwerking is misschien zelfs uitzondering. Meerdere individuën gezamenlijk worden veelal beïnvloed. Die collectieve inwerking schept geestelijke gelijk- of gelijksoortigheid. Niet alleen individuën,

vroeger uitsluitend bestudeerd door de psychologie, maar ook sociale groepen kunnen daarom ook geestelijke verschijnselen vertoonen. Is voor de individueele psychologie het geestelijk verschijnselen-complex van het individu voorwerp van onderzoek, de geestelijke verschijnselen der groepen brachten stof voor collectief-psychologische studies.

Moet niet - zoo is gevraagd toen die studies een zuiver wetenschappelijk karakter gingen aannemen - alvorens te onderzoeken naar deze geestelijke verschijnselen der groepen, onderzoek gedaan worden naar het al of niet bestaan van de bron dier verschijnselen, naar eene collectieve ziel? Enkele geleerden, die vraag bevestigend beantwoordend, namen zulk eene ziel aan. Door het enkele feit van het bestaan van eene menigte in psychologischen zin, zouden de haar samenstellende individuen eene collectieve ziel bezitten, welke hen doet voelen, denken en handelen op eene geheel andere wijze dan elk hunner afzonderlijk voelen, denken en handelen zou. Volgens die leer zou de psychologische menigte een tijdelijk wezen zijn, gevormd uit heterogene elementen die voor een oogenblik zijn vergroeid, evenzeer als de cellen die een levend wezen uitmaken door hare vereeniging een nieuw wezen vormen, eigenschappen vertoonende, zeer verschillend van die der cellen afzonderlijk. Maar, hoe krachtig ook verdedigd, vond die opvatting bij het meerendeel geen steun. Sommigen spreken dan nog van ziel in dezelfde beteekenis die zij ook aan de individueele ziel hechten, namelijk eene ziel niet van substantieelen, wel van actueelen aard. Andere geleerden gaan nog een stap verder en meenen dat uitdrukkingen als b.v. nationale geest, familiegeest, etc. slechts eene metaphorische beteekenis hebben, geene concrete realiteit aanduiden, doch slechts dienst doen om aan te wijzen een geheel van eigenschappen, karaktertrekken, identiek bij een groot aantal individuën, deel uitmakende van dezelfde groep. Hoe dit ook zij, voor ons heeft het niet veel nut hierbij langer stil te staan. Wij zullen er ons wel voor wachten in dezen strijd partij te kiezen en constateeren alleen dat door allen, zelfs door hen die den collectieven geest tot een minimum willen reduceeren, daarin wordt opgemerkt eene zekere - min of meer geprononceerde - gelijkheid, gelijksoortigheid, overeenstemming tusschen een groot aantal individueele geesten.

Met terzijde-stelling van de metaphysische kern letten we op waargenomen verschijnselen. Herinneren we ons dat het analoge grondprobleem der individueele psychologie evenmin is opgelost, dat deze als ‘zielkunde zonder ziel’ zich desniettemin in blakenden welstand bevindt en zich juist meer is gaan ontwikkelen na hare afscheiding van de philosophie, dan kunnen we zonder al te groote vrees voor de gevolgen dezer vermetelheid, ook van deze metaphysische quaestie hartelijk en onbezwaard afscheid uemen.[1)]

Dit afscheid behoeft ons te minder te spijten, waar wij eigenlijk te vroeg reeds met deze quaestie in kennis zijn gekomen. Voordat van collectieve psychologie als wetenschap sprake kon zijn, hadden toch reeds onderzoekingen plaats die, hoezeer ook buiten eenig onderling verband en hoewel uitgaande van vertegenwoordigers van verschillende wetenschappen en kunsten, als collectief-psychologische uitingen mogen worden aangemerkt. De wetenschappelijke verhouding tusschen psychologie en sociologie, zooals wij die hierboven bespraken, moge eene vinding van den laatsten tijd zijn; de opmerking, dat verschillende uitwendige omstandigheden op verschillende personen zoodanig gelijkelijk kunnen inwerken dat deze op den duur overeenstemmende geestelijke eigenschappen vertoonen, is zeker niet nieuw. Met uitdrukkingen als ‘nationale geest’ en dergelijke werd steeds bedoeld de zich openbarende geestelijke overeenstemming die tusschen de leden van een volk, familie of andere groep, als gevolg van het daartoe behooren, viel waar te nemen. Door beoefenaars van de meest verschillende wetenschappen werd onafhankelijk van elkaar op dit gebied reeds jarenlang dikwijls zeer prijzenswaardig materiaal geleverd. Materiaal dat zich in den loop der jaren tot eene onnoembare hoeveelheid heeft opgehoopt. Een algemeen overzicht te geven van hetgeen in deze werd geproduceerd, ligt niet in mijne bedoeling. Zelfs het geven

1) Toch niet dan na met nadruk gewezen te hebben op het belangrijke rapport van Dr. Jelgersma op het laatste crimineel- anthropologische congres: ‘Quelques observations sur la psychologie des foules’ (Handelingen blz. 5 vlg.), waarin de schrijver met elementen ontleend aan de individueele psychologie een poging doet tot verklaring van verschillende ‘mysterieuse psychische reacties’ en ‘vreemde psychologische gistingen in de menschenmassa's’ en tot de conclusie meent te mogen komen dat het aannemen van eene collectieve ziel overbodig is.

van enkele voorbeelden ter kenschetsing van de vaak zeer heterogene stof stelt voor een al te lastige keuze. Van de werken handelende over den nationalen geest munten verschillende echter in het bijzonder uit. Aan de beschrijving van het Fransche karakter wijdt Alfred Fouillée in zijn *Psychologie du peuple français* belangwekkende bladzijden. De beroemde *Notes sur l'Angleterre* van Taine teekenen op dien schrijver waardige wijze het Engelsche volk. De Vereenigde Staten inspireerden Toqueville tot het schrijven van zijn *Démocratie en Amérique*. Anatole Leroy-Beaulieu gaf ons in zijn *l'Empire des tzars et les Russes* eene hoogst belangrijke studie over Rusland. Hoewel met eenigszins ander doel ondernomen mag hier niet onvermeld blijven de poging van Dr. Lucien Mayet bij zijn bezoek aan het Amsterdamsche Crimineel-Anthropologische congres om bijzonderheden omtrent Duitschland, Nederland en België te verzamelen; in de twee reeds verschenen afleveringen van zijn *Notes sur les sciences anthropologiques et plus particulièrement l'anthropologie criminelle en Hollande et en Belgique* komen verschillende eigenaardigheden van laatstgenoemde landen aan de beurt. Uiterst moeilijk valt het een greep te doen uit de talrijke werken der schrijvers die ras, familie, intranationale buurtschap tot object van studie hebben gekozen. Niet minder bezwaarlijk is de keuze uit de verschillende beschrijvingen van den professioneelen geest. Merken wij ter kenschetsing der verscheidenheid dienaangaande alleen op dat naast de karakteriseering der landbouwende, industrieele en commercieele bevolking, evenzeer studies zijn gewijd o.a. aan den schilder[1)] en den musicus[2)] en wijzen wij op schrijvers als de Balzac en Zola en hunne volgelingen, die in menig werk op magistrale wijze aantoonden hoezeer het beroep dikwijls een merk op de individuën drukt.

Alle deze en soortgelijke studies zijn zeker voortgekomen uit de vooropgestelde gedachte dat gemeenschappelijke omstandigheden bij verschillende individuën overeenstemmende psychische eigenschappen kunnen vormen. Als zoodanig zijn zij dan ook met den gemeenschappelijken naam ‘collectiefpsychologische studies’ m.i. niet onjuist aangeduid. In de

1) Psychologie du peintre van Lucien Arréat.
2) Psychologie du musicien van Lionel Daurice.

hierboven reeds door ons aangehaalde monographie doet René Worms eene poging om tusschen al dit materiaal verband te brengen en het in groepen in te deelen. Hij meent dat vier hoofdgroepen kunnen worden aangenomen. In de eerste en tweede hoofdgroep zouden dan vallen de groepen die daarin overeenstemmen dat zij de samenstelling van het sociale lichaam betreffen, terwijl de functioneering daarvan de algemeene verbindingsschakel zou kunnen zijn die de derde en vierde hoofdgroep verbindt. Familie en ras vormen aldus de eerste, groepen gegrond op buurschap, samenwoning de tweede hoofdgroep. Functioneering der maatschappij geschiedt in de eerste plaats door uitoefening van beroepen. De leden van elk der beroepen vormen een groep en deze groepen tezamen onze derde hoofdgroep. Maar de werkzaamheid van den mensch wordt door zijn professioneel leven niet uitgeput. Ook andere betrekkingen dan die van het gemeenschappelijke werk brengen hem er toe zich met zijn medemenschen op eenigerleiwijze te vereenigen. Ook andere overeenkomsten dan die welke aan de uitoefening van eenzelfde beroep haren oorsprong te danken hebben, kunnen met de functioneering der maatschappij in verband staan en tot groepsverdeelingen aanleiding geven. De som dezer associaties vormt de vierde hoofdgroep van Worms.

We laten die indeeling voor wat ze is. Ze is natuurlijk slechts met die restrictie aannemelijk dat zij geenszins beoogt de maatschappij botweg in vieren te deelen, maar dat elk der hoofdgroepen haar slechts van uit verschillende gezichtspunten doet bezien. De classificatie zelf der verschillende groepen, welkc collectief-geestelijke eigenschappen vertoonen, heeft voor ons echter eene speciale beteekenis. Volgens Worms behoort al dit materiaal op het gebied der collectieve psychologie thuis. Voorzoover ik heb kunnen nagaan staat hij geheelenal alleen in dit oordeel. In het algemeen denkt men zich het studiegebied dier wetenschap door enger grenzen omtrokken. In ieder geval biedt Worms' indeeling gelegenheid voor eene afbakening der grenzen.

Laat ons zien welk standpunt anderen in deze innemen. Maken wij derhalve kennis met de voormannen der collectieve psychologie: Scipio Sighele, Gustave le Bon en Gabriel Tarde. We zeiden reeds dat eerstgenoemde schrijver aan Ferri's

opwekking, om de collectieve psychologie tot voorwerp van studie te kiezen, gevolg gaf; in zijn uit het Italiaansch onder de titels *le Crime à deux*[1], *Psychologie des sectes*[2] en *la Foule criminelle*[3] in het Fransch vertaalde werken werden de resultaten van dien arbeid neergelegd. Gustave le Bon, die tevoren reeds aan talrijke merkwaardige, doch voor ons thans niet belangrijke, werken op biologisch zoowel als op sociologisch gebied zijn naam verbond, verrijkte na zijne studie *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*[4] de collectieve psychologie met zijn beroemde *Psychologie des foules*[5], waarvan de nu reeds verschenen 7e éditie voor ons ligt. Het is wel merkwaardig en doet niet aangenaam aan, te zien hoe tusschen deze twee overigens zeer wetenschappelijke mannen op allesbehalve wetenschappelijke wijze in een tournooi van hatelijkheden om den voorrang wordt getwist. Terwijl Le Bon omtrent Sighele's *La foule criminelle* opmerkt: ‘ce dernier travail ne contient pas une seule idée personelle à son auteur,’[6] noemt Sighele Le Bon's *Psychologie des foules*: ‘en grande partie, une habile restauration de mon volume’[7] en Le Bon zelf iemand, ‘qui a le tort de copier sans les citer les idées d'autrui,’ daaraan zuurzoet toevoegende, ‘alors qu'il devrait se contenter de ses idées personnelles souvent pleines d'originalité et de justesse.’[8]

Ver van dit strijdperk bleef natuurlijk de beroemde socioloog Tarde, wiens onbetwiste superioriteit trouwens elk zichzelfvooropzetten uitsluit. Naast zijn deels algemeen, deels minder algemeen bekende werken op sociologisch en criminalistisch gebied, die hier voor ons niet van belang zijn, schreef deze *les Crimes des foules*, zooals reeds gezegd als rapport op het derde crimineel-anthropologisch congres behandeld,

1) Lyon Storck, Paris Masson 1893, vertaald uit de 2e Italiaansche uitgave.
2) Paris V. Giard et E. Brière 1898, in het Fransch vertaald door Louis Brandin.
3) Paris Felix Alcan 1901, tweede uitgave.
4) Paris Felix Alcan, 5e éditie.
5) Paris Felix Alcan 1895. Zie De Gids, November 1895. De 7e editie is van 1903. Van denzelfden schrijver verscheen nog Psychologie du socialisme en Psychologie de l'éducation.
6) le Bon. Psychologie des Foules, noot op blz. 10.
7) Sighele. Psychologie des Sectes, noot op blz. 39.
8) t.a.p. blz. 42.

en *Foules et sectes au point de vue criminel*, beide verschenen in *Essais et mélanges sociologiques*.[1)]

Hoever strekt zich nu, volgens deze mannen, het studiegebied der collectieve psychologie uit? En verder - is de collectieve psychologie eene wetenschap op zich zelf of zoo neen waar behoort zij thuis?

Tevergeefs zocht ik bij Le Bon naar een categorisch antwoord op die vragen. In zijn *Psychologie des foules* neemt hij als uitgangspunt de tegenwoordige maatschappelijke ontwikkelingsphase, daarbij waarnemende en daaruit meenende te kunnen voorspellen dat, wat ook de toekomst zal te zien geven, deze in ieder geval zal hebben te erkennen de groote macht van het volk, de menigte. Le droit divin des foules va remplacer le droit divin des rois. Die menigte nu, die ook thans reeds zoo'n belangrijk aandeel in de wereldgebeurtenissen heeft, - aldus Le Bon - kennen we zeer weinig. De beroepspsychologen hebben haar geregeld genegeerd of wanneer zij zich in den laatsten tijd een enkele maal met haar hebben beziggehouden was het om de misdaden die zij kan begaan. Maar dat vindt Le Bon niet het eenig oogpunt van waaruit de menigte bezienswaardig is. Er zijn ook deugdzame en zelfs heroische volksmenigten. De misdaden der menigte vormen slechts een klein deel harer psychologie. Men leert door uitsluitende bestudeering harer misdaden even slecht de menigte kennen als men den mensch kennen leert door beschrijving zijner ondeugden. Kennis van psychologie der volksmenigte is, volgens Le Bon, tegenwoordig de laatste toevlucht voor den staatsman, die, niet die menigte wil beheerschen - dat zou volgens hem te moeielijk zijn - maar althans niet door haar beheerscht wil worden. Door bestudeering dezer psychologie gaat men begrijpen hoe weinig invloed wetten en instellingen op de menigte hebben; hoezeer zij ongeschikt is eene meening te hebben buiten die welke haar is ingeprent; dat men haar niet leidt naar regelen, gegrond op zuiver theoretische billijkheid, maar alleen door op te

1) Lyon A. Storck & Co. en Paris, 16, rue de Condé. Misschien dienen hier tevens van de laatste werken van dezen schrijver uitdrukkelijk genoemd te worden *Etudes de psychologie pénale* en *Psychologie économiquc*, die echter in een slechts verwijderd verband met ons onderwerp staan.

sporen wat indruk op haar kan maken en haar kan overhalen[1].

Beveelt de psychologische studie der menigte zich daarom, volgens Le Bon, reeds aan om practische redenen van politieken aard, theoretisch acht hij haar van belang wegens het heldere licht dat zij werpt op de historische en economische verschijnselen, die zonder haar dikwijls onverklaarbaar zijn.

Le Bon zet zich dan aan een gedetailleerd onderzoek dier menigte, waarbij wij hem evenwel niet zullen volgen. Genoeg zij het dat hij hare algemeene karaktertrekken nagaat - volgens zijne zoogenaamde 'psychologische wet der geestelijke eenheid' vormt de menigte geestelijk immers één wezen -, de wijze waarop deze karaktertrekken gevormd worden en dat hij daarbij onderscheidt tusschen meer verwijderde factoren, als ras, traditie, tijd en dergelijke, die de menigte geschikt maken om zekere overtuigingen te krijgen en ongeschikt om tot andere overtuigingen te komen, en tusschen de na geleidelijke inwerking der eerstgenoemde later werkende directe factoren als het gesproken woord, machtspreuken, beelden, illusies, waarbij in het bijzonder valt te vermelden de invloed en suggestie der leiders.

Een oogenblik dienen wij echter nog bij zijn derde hoofdstuk, waarin hij de menigten classificeert en er verschillende soorten van beschrijft, stil te staan. Letten wij er vooral op, dat hij van de geheelenal ongeorganiseerde menigten tot menigten met duidelijk waarneembare organisatie opklimt. De laagste vorm ziet hij in eene willekeurige verzameling personen, behoorende tot verschillende rassen; deze heeft geen andere gemeenschappelijke band dan den min of meer geëerbiedigden wil van den leider. Daarboven staan menigten die onder den invloed van zekere factoren gemeenschappelijke

1) Een typisch voorbeeld hier door Le Bon gegeven moet ik even vermelden. Indien een wetgever eene nieuwe belasting wil invoeren, moet hij niet per se eene zoodanige nemen die theoretisch de meest juiste zou zijn. Eene indirecte belasting b.v., hoe exorbitant hoog ook, zal altijd door de menigte worden aanvaard, omdat deze, dagelijks betaald op verbruiksartikelen met centen, haar heelemaal niet schijnt te deren. Een belasting op salarissen of andere inkomsten in eens te betalen, al was die theoretisch tienmaal minder zwaar dan de andere, zou daarentegen eenstemmig protest uitlokken. Het is eenigszins twijfelachtig of Le Bon hier niet te veel generaliseert. In ons land althans, zou de invoering van eene belasting op eerste levensbehoeften bij het volk allerminst instemming vinden. Weliswaar echter misschien daarom niet omdat het door zijne pers hieromtrent is voorgelicht.

karaktertrekken gekregen hebben en ten slotte een ras vormden. Zonder meer komen nu echter geen dezer beide soorten voor de collectieve psychologie in aanmerking. Om in psychologischen zin groep of menigte te zijn, moeten zij onder den invloed der bovengenoemde factoren zich tot psychologische of georganiseerde groepen hebben ontwikkeld. Daarbij maakt Le Bon[1)] dan de volgende onderscheidingen:

A. Heterogene menigten. { 1°. anonyme zooals b.v. de menigte in de straat.

A. Heterogene menigten. { 2°. niet-anonyme b.v. jury en volksvertegenwoordiging.

B. Homogene menigten. { 1°. secte.

B. Homogene menigten. { 2°. kaste.

B. Homogene menigten. { 3°. klasse.

Tusschen de verschillende psychologische menigten speelt nu de rasquaestie volgens Le Bon eene groote rol. Eene menigte, samengesteld uit de meest verschillende personen, maar allen Engelschen en Chineezen, zal enorm verschillen van eene willekeurige groep uit Russen, Franschen en Spanjaarden bestaande. Het meest doet zich het ras evenwel bij de heterogene menigten gevoelen. ‘Les caractères inférieurs des foules sont d'autant moins accentués que l'âme de la race est plus forte.’ Bij de niet-anonymeheterogene groepen als jury en volksvertegenwoordiging komt een nieuw element: het gevoel van verantwoordelijkheid. Van meerdere organisatie is echter eerst bij de homogene menigte sprake, hetzij door eenheid van geloof of ideaal (secte), eenheid van beroep (kaste) of eenheid van belang (klasse). Van de heterogene groepen wordt nu behalve de jury, volksvertegenwoordiging en kiezerscorps ook behandeld de zoogenaamde misdadige menigte. Le Bon behoort, zooals we zagen, niet tot diegenen, die onderzoek naar de oorzaken der criminaliteit bij hunne collectief-psychologische studiën voorop stelden. Toch mocht dit onderwerp ook door hem niet worden genegeerd. Ook zijne opvattingen op dit punt, die we nu met stilzwijgen voorbijgaan, zullen ons later van nut zijn.

1) Sighele maakt dezelfde indeeling.

Zooals ik reeds zei, nergens antwoordt Le Bon uitdrukkelijk op de vooropgestelde vragen. We kunnen echter gerust aannemen dat hij den omvang der collectieve psychologie zeer ruim neemt. Van de zeer ongeorganiseerde volksmenigte op straat, mits psychologisch eene groep vormende - door dat aller geest is in beslag genomen b.v. door een opstandje, - via groepen met reeds eenige organisatie als bijv. het publiek in een theater, tot de vaak zeer goed georganiseerde klasse strekt zich volgens hem dit gebied uit. Minder ver gaande dan Worms, behoort hij toch tot degenen die zijn studiegebied weinig beperken. Wij moeten er echter naar raden tot welke wetenschap hij zijne studie rekent. Sociale groepen worden door hem psychologisch bestudeerd. Volgens zijn zeggen om practische redenen van politieken en theoretische redenen van historischen en economischen aard. Maar of hij zich nu voor een zuiver psycholoog houdt, of voor een zuiver socioloog, of hij politicus, geschiedkundige of economist wil zijn, worden wij evenmin gewaar als dat wij ergens uit kunnen opmaken dat hij een bepaalde nieuwe wetenschap of tak van wetenschap beoefent.

Met Tarde is het, in dit negatieve opzicht, niet anders. Ook bij dezen geene categorische wetenschappelijke plaatsaanduiding. De voorkeur voor crimineel-sociologische studies, dien wij uit vroegere werken van dezen schrijver reeds kennen, openbaart zich evenwel ook hier. In het bijzonder trekken immers - wij zeiden het reeds - de crimineele uitingen der groepen zijne aandacht. Waar dit pas geeft, worden weliswaar ook andere zijden van het vraagstuk bezien. Van iemand met breeden blik als Tarde[1] ware het tegendeel ook kwalijk te verwachten. Maar ook waar hij de quaestie meer à fond behandelt, laat hij ons omtrent de plaats waar we zijn in het duister.

En nu de derde van het driemanschap, Sighele. Door Ferri tot de studie der collectieve psychologie aangezet, verstaat hij met dezen daaronder een tak van wetenschap, staande tusschen de individueele psychologie, die den afzonderlijken mensch en de sociale psychologie of sociologie, die de menschen in hunne normale, constante verhoudingen bestudeert,

1) Kost lezing van Tardes werken altijd reeds bijzondere moeite, resumtie daarvan schijnt mij toe tot de onmogelijkheden te behooren.

terwijl dan de collectieve psychologie zich zou hebben bezig te houden met de abnormale en voorbij gaande verhoudingen tusschen de menschen. Eenerzijds wordt de collectieve psychologie derhalve gesteld naast, afgescheiden van de gewone, individueele psychologie die de geestelijke verschijnselen van menschen onderzoekt. Anderzijds het gebied der sociologie, behoorlijk afgebakend als het terrein der constante, normale verhoudingen tusschen menschen. In navolging van Spencer aannemende dat het karakter der menschelijke maatschappij wordt bepaald door de karakters der eenheden waaruit ze is samengesteld, noemt Sighele de sociologie eene sociale psychologie, eene getrouwe afspiegeling van de individueele psychologie, in het groot. Die analogie tusschen de eigenschappen van het geheel en die der deelen is echter niet bestendig. Niet steeds worden individuën afzonderlijk en worden groepen, uit die individuën samengesteld, door dezelfde psychologische wetten beheerscht. Let b.v. eens op de dwalingen door de jury's begaan. Behalve die toe te schrijven aan de persoonlijke ongeschiktheid der leden of de bijzondere moeilijkheid der hun voorgelegde quaesties, worden vaak absurde beslissingen gegeven bij zaken die slechts weinig gezond verstand eischen door jury's, samengesteld uit knappe menschen. Wat bewijst dat? Dat twaalf menschen met een gezond verstand een onzinnig vonnis kunnen wijzen; dat eene verzameling individuën een resultaat kan geven tegengesteld aan dat hetwelk elk hunner zou gegeven hebben. Let verder op zoovele - artistieke, wetenschappelijke, industrieele - commissies en ge zult hetzelfde verschijnsel bespeuren. Het behoort niet tot de zeldzaamheden dat hare uitspraken het publiek verbazen en doen verstommen door hare absurdheid. Hoe kunnen tien of twintig artisten, tien of twintig mannen der wetenschap gezamenlijk een gevoelen uiten zoo strijdig met de beginselen der kunst, zoo in tegenspraak met de elementen der wetenschap? Men zou zoo zeggen dat verschillende samenwerkende geesten een resultaat moesten geven ver uitstekende boven dat van een afzonderlijk. Het mocht wat! Vaak is het tegendeel het geval. ‘De menschelijke geest is geen cijfer, dat kan worden onderworpen aan de eenvoudige en elementaire wetten der rekenkunde; veeleer is zij een vreemd wezen, dat gehoorzaamt aan de zeer gecompliceerde wetten der chemie en dat,

in verbinding met andere wezens, het leven schenkt aan altijd verrassende, dikwijls onverklaarbare verschijnselen, die men vermengingen en gistingen noemt. Daarom is het resultaat van eene vereeniging van menschen niet eene som, maar een product, een onbekend iets, dat zich onverwachts als een psychologische vonk losmaakt uit de verschillende individueele psychische elementen, die elkaar ontmoeten en tegen elkaar aanstooten.'

Ook Max Nordau heeft in zijn *Paradoxen*[1)] hierop gewezen. Brengt bij elkaar - zegt hij - twintig of dertig Goethes, Kants, Helmholtzen, Shakespeares, Newtons, enz. en onderwerpt aan hun oordeel eenige practische actueele quaesties. Hunne gesprekken daarover zullen misschien - de cynische Nordau twijfelt zelfs daaraan - geheel anders zijn dan die van eene willekeurige verzameling personen, maar hunne beslissing zal van die dezer laatsten niet afwijken. En waarom niet? Omdat elk dezer twintig of dertig uitverkorenen, behalve zijne oorspronkelijkheid, die hem tot een bijzonder wezen maakt, er ook eigenschappen op na houdt, afkomstig van de soort waartoe hij behoort, en die hem doen gelijken op den eerste den beste. Men kan zeggen dat alle normale menschen zekere eigenschappen hebben, die eene gelijke waarde vertegenwoordigen, laat ons zeggen = x; die waarde wordt bij superieure menschen vermeerderd met eene ongelijke waarde, b.v. b, c, d, enz. In eene bijeenkomst van twintig superieure menschen zou men dus hebben 20 x, maar slechts 1 b, 1 c, 1 d, enz.; 20 x en niet de geïsoleerde hoeveelheden zouden natuurlijk bij stemming de meerderheid krijgen. Hetgeen zeggen wil dat de algemeen menschelijke essence de individueele zelfs superieure persoonlijkheid overtreft.

Nog andere uitspraken zouden voor dit verschijnsel zijn aan te voeren, waarschijnlijk geene enkele zoo teekenend als het Romeinsche: *Senatores boni viri*, *senatus autem mala bestia*. Alle wijzen ze er op dat vereenigingen volstrekt niet de psychologie behoeven te reproduceeren der personen waaruit ze zijn samengesteld.

Naast de psychologie en naast de sociologie is er derhalve plaats voor een andere tak van wetenschap, de collectieve

1) hoofdstuk III.

psychologie, die zich uitsluitend heeft bezig te houden met die verzamelingen van menschen die in hare uitingen afwijken evenzeer van de wetten der individueele psychologie als van die der sociologie.

Sighele stelt zich de vraag hoe het komt dat die verschillende groepen menschen uitkomsten te zien geven die het Spenceriaansche axioma - de karakters van de groep worden bepaald door de karakters der eenheden waaruit ze is samengesteld - logenstraffen en meent de oorzaak daarvan te vinden in de omstandigheid dat deze groepen niet zijn samengesteld uit gelijksoortige individuen en dat ze onorganisch zijn. Gelijksoortigheid acht hij een minimumeisen voor eene verzameling die de verschillende karakters moet reproduceeren. Een mensch, een paard, een visch en een insect kunnen zulk een agregaat zeker nooit vormen. Maar daarenboven moeten de eenheden door eene blijvende en organische verhouding verbonden zijn. Het Spenceriaansche beginsel is dus volkomen juist wanneer het gaat om groepen, samengesteld uit gelijksoortige en organisch verbonden eenheden; het houdt op juist te zijn en kan slechts op beperkte wijze worden toegepast wanneer die eenheden weinig organisch zijn; het wordt geheelenal valsch en niet toepasselijk wanneer de groepen zijn gevormd uit ongelijksoortige en onorganische eenheden. Zoo komt Sighele tot zijne onderscheiding dat de sociologie de studie is der menschelijke maatschappij in haren historischen gang, hare uitingen nagaat die zich langzaam en geleidelijk ontwikkelen, derhalve de menschelijke groepen uit *dynamisch* oogpunt beziet, terwijl de collectieve psychologie de menschelijke maatschappij bestudeert op een gegeven oogenblik, hare plotselinge, onverwachte uitingen, die zich op een bepaalde plaats en tijd vertoonen, onderzoekt, diensvolgens uit *statisch* oogpunt de menschelijke groepen beoordeelt.[1)]

De vraag of collectieve psychologie eene bijzondere wetenschap is, wordt door Sighele derhalve bevestigend beantwoord.

1) Deze tegenstelling, bestreden op het crimineel-anthropologisch congres te Amsterdam door onzen geleerden landgenoot Steinmetz evenzeer als door Rossi in zijn ‘Psicologia Collettiva (Milaau 1900), wordt o.a. aanvaard in het rapport van Groppali op het vierde internationale congres van psychologie te Parijs (1900).

Evenzeer beperkt hij beslist haar studiegebied. Slechts de psychologie der heterogene menigten behoort volgens Sighele daar thuis. Niet groepen als secten, kasten en klassen; deze vormen de verbindingsschakels tusschen volksmenigte en maatschappij en geven stof voor afzonderlijke soorten van psychologie.[1)]

We zullen er ons niet verder in verdiepen hoe de grenzen der collectieve psychologie dienen te worden afgebakend. Het voorafgaande is voldoende ter kenschetsing van het verschillend inzicht dat hierover bestaat. Valt o.a. een diepgaand verschil in deze tusschen Worms ter eene en Sighele ter andere zijde te constateeren, omnium consensu worden alle zoogenaamde heterogene menigten daartoe gerekend. Nu is er, onder de heterogene en onorganische menigten, zooals jury, volksvergaderingen, theaterpubliek en de tijdelijke menschenverzamelingen van welke soort ook, wel geene enkele die zich meer onttrekt aan de wetten der sociologie dan de gewone volksmenigte. Deze is toch niet alleen eene verzameling menschen van verschillenden leeftijd en sexe, behoorende tot alle maatschappelijke klassen en standen, van de meest verschillende moraliteit en ontwikkeling, maar heeft ook deze eigenaardigheid dat zij plotseling, zonder voorafgaand overleg, wordt gevormd.

Derhalve - naar de woorden van Sighele - *heterogène et inorganique par exellence* is de studie van de psychologie der volksmenigte de studie van de collectieve psychologie in het verschijnsel dat beter dan eenig ander verschijnsel hare wetten kan leeren kennen en de werking daarvan scherp doen uitkomen.

Nog steeds zijn we verantwoording schuldig van onze bewering dat er verband bestaat tusschen collectieve psychologie en crimineele anthropologie. We merkten in den aanvang van ons opstel op dat de collectieve psychologie op het gebied van laatstgenoemde wetenschap ontstaan is. Tot dusverre viel van dien samenhang nog niet veel te bespeuren. Met het meer uitdrukkelijk bespreken der volksmenigte be-

1) In zijn *Psychologie des sectes* behandelt Sighele een dezer afzonderlijke soorten psychologie.

vinden we ons echter reeds dadelijk op crimineel-anthropologisch terrein.

In het tweede deel van Sighele's *Foule criminelle*[1] is opgenomen eene correspondentie gevoerd tusschen hemzelf, Ferri, Tarde en den psychiater Silvio Venturi, door Sighele betiteld met: Intelligence et moralité de la foule. Voor den liefhebber van toekomstmuziek zeer aantrekkelijk - Sighele waagt zich zelfs even op het wazige gebied der *psychologie de l'atome* - is die briefwisseling ook belangrijk voor hem die een algemeenen indruk van de bijzondere eigenschappen der volksmenigte wil krijgen. Sighele had zich vroeger reeds uitgelaten dat de volgsmenigte - evenals de vrouw - eene uiterste soort psychologie heeft, geschikt als zij is tot alle excessen, misschien zelfs *alleen* geschikt tot excessen, dikwijls bewonderenswaardig door hare zelfverloochening, dikwijls afschuwwekkend door hare wreedheid, maar nooit of bijna nooit middelmatig in hare gevoelens. Hij voegt er nu hieraan toe dat de menigten, in moreelen zin vatbaar voor de twee uitersten - woeste criminaliteit tot verheven heldenmoed, - op verstandelijk gebied daarentegen slechts één uiterste, namelijk het laagste, kennen; want indien zij al tot een graad van krankzinnigheid of onnoozelheid kunnen afdalen onbekend bij den enkelen individu, zij kunnen zich niet verheffen tot de hoogste manifestaties van het intellect. Derhalve wel collectief heroïsme, geen collectieve chefs-d' oeuvre. Maar criminaliteit en geestesstoringen beide van de ergste soort.

Al geeft hij voor een en ander niet dezelfde verklaring, Tarde staat geheel en al aan de zijde van Sighele in dit opzicht. Bij een ontroerend schouwspel als een stierengevecht of eene charge der cavalerie bij een opstand, merkt hij op, heeft de menigte veel heviger emoties, veel grooter vreugde of smart, dan de verschillende individuën waaruit zij bestaat. Zij heeft eene vatbaarheid om te genieten of te lijden, om te bevestigen of te ontkennen, te verlangen of te verwerpen, ver staande boven de betrekkelijke vatbaarheid van het individu. Maar, terwijl die verzameling, ‘ce coudoiement effervescent’, individuën, zoozeer geschikt is om bij elk hunner de emoties

1) blz. 167 vlg.

en verlangens te versterken door het enkele feit hunner onderlinge wisseling, is deze absoluut ongeschikt om in den geest en het hart dezer menschen, zelfs van den geniaalsten onder hen, op te wekken of te verhaasten de ontluiking van een waarlijk nieuw, heilzaam idee, of zelfs van een nieuw, heilzaam gevoel. De werking der menigte verhindert zelfs de verschijning van geniale ideeën zoowel als van geniale gevoelens.[1)] Waar het volgens Tarde op neer komt - het is s.v.v. ook zijn stokpaardje - de menigte vergroot het imitatievermogen van den individu, maar vermindert zijn vindingrijkheid. Lamartine's woorden:

> Il faut se séparer, pour penser, de la foule,
> Et s'y confondre pour agir.

vinden bij Tarde dan ook volledige instemming.

Het aandeel dat Ferri in deze correspondentie heeft, draagt wel eenigszins het karakter van eene zachte afstraffing door den meester zijn begaafden leerling toegediend. Sighele had wel wat overdreven, meent Ferri. Eerstgenoemde was tot de conclusie gekomen dat er een dergelijk principieel onderscheid tusschen de moreele en intellectueele hoogten en diepten der menigten bestond dat degene, die een gevoel mededeelt aan eene menigte de daartoe behoorende menschen tot zijne gelijken maakt, terwijl de mededeeling van een idee hen slechts volgelingen doet worden. De ‘suggestionné’ zullen in beide gevallen van den ‘suggestionneur’ blijven verschillen. Maar de opmerking, dat wel de gevoels-eigenschappen, niet de verstandelijke eigenschappen zich in de menigte bijeenvoegen, en dat meer de moraliteit dan het intellect door de agglomeratie vervormd wordt, wordt ook door hem beaamd. En den psychiater Venturi geeft beiden partijen voor een deel gelijk.

Wij gaven hier maar in enkele stippellijnen de geheele correspondentie weer. Maar reeds daaruit blijkt ons duidelijk hoezeer de menigte juist dat soort eigenschappen tot ontwikkeling brengt welker bezit steeds het meeste gevaar oplevert van kennismaking met den strafrechter. De menigte is veel meer dan de individu bijna uitsluitend geleid door

1) Uitingen van bijzonderen heldenmoed neemt Tarde echter evenzeer bij de menigte waar.

haar oogenblikkelijk gevoel: Zij is de speelbal van alle uitwendige prikkels en volgt slaafs de impulsies die zij ontvangt. De afzonderlijke mensch kan weliswaar aan hetzelfde gevaar blootstaan, maar ontkomt daaraan eerder door het tegenwicht dat zijn denkvermogen hem geeft. De menigte kenmerkt zich daardoor in de eerste plaats door eene groote mate van impulsiviteit en, tengevolge van de verscheidenheid der prikkels die op haar inwerken en welke zij niet bij machte is te weerstaan, bovendien door eene meer dan gewone *bewegelijkheid*. Gemakkelijk te beïnvloeden door de eerste de beste suggestie, in het bezit van het overdreven zelfgevoel, eigen aan personen die den invloed der rede en der zelfcritiek missen, valt de menigte bovendien op door eene groote mate van *lichtgeloovigheid*. Het onwaarschijnlijke bestaat niet voor haar, de meest ongelooflijke legenden en praatjes vinden een gewillig oor en worden nog vergroot door de ongecontroleerde werking harer kinderlijke verbeeldingskracht. Vergrooting en *overdrijving* toont zich ook in het omzetten van vermoedens in zekerheid. Een begin van antipathie of afkeuring, bij den afzonderlijken individu voorloopig ingehouden, wordt bij haar dadelijk woeste haat. Meeningen, ideeën en overtuigingen die de menigte zijn gesuggereerd worden en bloc door haar aangenomen, of en bloc verworpen; zij kent slechts absolute waarheid of absolute dwaling. Dat maakt haar bovendien *autoritair* en *onverdraagzaam*, want tegenspraak, bij hare excessieve natuur zonder gevolg, stijft haar in de eenmaal als juist opgedrongen meening.

Wij zouden kunnen doorgaan. Maar het bovenstaande is voor ons reeds kenschetsend genoeg. Reeds uit hetgeen we aanstipten als karaktertrekken der menigte is het duidelijk waarom de collectieve psychologie voornamelijk de aandacht moest trekken van mannen die aan het onderzoek naar de oorzaken der criminaliteit hunne krachten wijden.

Maar er is meer. Het is bekend dat de crimineele anthropologie zich van hare wording af bezighield met de wellicht moeielijkste aller quaesties, de quaestie van den vrijen wil en de zedelijke aansprakelijkheid. De hierover al eeuwenlang gevoerde strijd, die met de grondslagen van het bestaande strafrecht in zoo'n nauw verband staat, moest ook de dragers van nieuwere ideeën op criminologisch gebied tot deel-

neming lokken, al bedenkt menig hunner ook hierbij dat wespennesten bij voorkeur vermeden moeten worden. Tusschen de zeer consequente meening van een Ferri, die het bestaan van een vrijen wil en zedelijke aansprakelijkheid absoluut ontkent en volgens wien de maatschappij haar recht om maatregelen van voorzorg en beveiliging tegen den misdadiger te nemen slechts ontleent aan ieders sociale verantwoordelijkheid ter eene zijde, en de meeningen der klassieke strafrechtsgeleerden, die den mensch in het algemeen voor zijne daden toerekenbaar achten, en aan de onvervalschte vergeldingidee vasthouden ter andere zijde, staan tallooze nuancen van meer of mindere toerekenbaarheid, van meer of minder gemengde vergelding. Zoo al ooit dit vraagstuk, dat de grootste denkers bezighield, tot oplossing komt, voor het oogenblik is het er nog verre van af. En wat de oplossing zeer zal bemoeielijken is de - wel zeer onwetenschappelijke, maar toch goed begrijpelijke - rol die hier misschien onbewust gespeeld wordt door de vrees voor de gevolgen: zal ontkenning der wilsvrijheid geen vrijbrieven uitreiken voor al wat slecht is? Maar één ding mag toch wel worden gezegd. De rustige en volhardende studie der psychiaters, van Pinel af tot zijne groote ambtgenooten van heden toe, bracht niet alleen helder en onomstootelijk aan het licht dat in een voorafgaand tijdperk telkens menschen voor toerekenbaar waren gehouden, die de kenmerken van het tegendeel duidelijk vertoonden, maar deed de publieke opinie ook te dien opzichte keeren. Wel langzaam aan, maar toch gestadig door, werden in den loop der laatste twee eeuwen groepen geestesgestoorden aan het Gerecht onttrokken, en de verbazing van het tegenwoordig publiek over de ontoerekenbaarverklaring van een schijnbaar zeer normaal mensch is reeds niet meer te vergelijken met de ontstemming destijds teweeggebracht door het onttrekken der heksen aan den brandstapel. Kalm gaat de wetenschap dus ook in deze haar gang en trekt, niet vragende wat het einde hier te zien zal geven, bij haar onderzoek van telkens nieuw materiaal, van het onderzochte haar voordeel. Zoo moest ook de psychologische menigte de aandacht trekken. Door hare eigenschappen voorbeschikt om in foro een belangrijke rol te spelen is zij criminologisch reeds van groote beteekenis; maar het impulsieve van haar karakter,

hare groote gelijkenis met een automaat maken haar ook een dankbaar onderwerp van psychiatrische studie. Dit onderzoek is in vollen gang. Wachten we rustig af.[1)]

De misdaden der menigte komen bij eene studie over collectieve psychologie, zooals we zagen, daarom in het bijzonder de aandacht vragen omdat van de collectieve psychologie de psychologische menigte en omdat van deze de misdaad het scherpst gemarkeerde verschijnsel uitmaakt. Ook in de korte schets die wij wilden geven moest dit tot zijn recht komen. Naast de misdaden der menigte bieden nu natuurlijk ook hare verdere uitingen, die alle echter duidelijk haren typischen oorsprong verraden, ruime stof voor onderzoek en na de menigte klimt de collectief-psychologische studie tot steeds beter georganiseerde doch steeds minder typisch collectief-psychologische groepen, met hare wel- en niet-misdadige uitingen, op. Ons bestek gedoogt niet hierop verder in te gaan. Slechts enkele algemeene opmerkingen ten slotte.

In zijn *Foules et sectes au point de vue criminel*[2)] roept Tarde, na eene verzuchting over de thans gelukkig meer en meer voorbijtrekkende crisis van het individualisme ook in de strafrechtswetenschap, niet zonder overdrijving uit: ‘La difficulté n'est pas de trouver des crimes collectifs, mais de découvrir des crimes qui ne le soient pas.’ Een uitspraak trouwens door Tarde zelf practisch herroepen, waar hij zegt zich er volkomen mee te kunnen vereenigen dat misdaden, die worden uitgevoerd door een enkel individu onder begunstiging van slechts vage, verwijderde invloeden van anderen, individueel worden genoemd. Maar volkomen gegrond is Tardes opmerking dat zelfs bij inderdaad in vereeniging gepleegde misdrijven ten onrechte niet wordt gelet op het collectieve van het misdrijf. Zeker, de meeste wetgevingen kennen bepalingen omtrent deelneming aan strafbare feiten. En volkomen waar is het dat dikwijls kleinere of grootere misdadigersbenden tot voorwerp van studie werden gemaakt. Doch even waar is het dat in

1) De Italiaansche rechtspraak is de wetenschap reeds voor. Verschillende vonnissen, te vinden in Sighele's *Foule criminelle* blz. 285-293, leggen daar getuigenis van af.
2) Verschenen in *Essais et Mélanges sociologiques*, blz. 2.

die zoogenaamde collectieve criminaliteit niets anders werd gezien dan een som van individueele criminaliteiten. Een beschouwingswijze des te verwerpelijker, waar, zooals dikwijls het geval is, wordt gehandeld onder den sterken impuls van vervoering en aanvuring waaraan allen deelnemen en waarbij zich krachten ontwikkelen die ingeval van afzonderlijk handelen niet tot uiting komen. Wat zagen wij immers hierboven? De meest krachtige persoonlijkheid loopt gevaar in vereeniging veel van zijn individualiteit te verliezen. Reeds hij handelt anders dan hij afzonderlijk zou gehandeld hebben. Wat dan te denken van een verzameling gewone menschen. Op hen oefent het feit der vereeniging een zeker nog krachtiger invloed uit. Tarde moge zich bij zijn eerstgenoemde uitspraak wat betreft de quantiteit der gevallen van criminaliteit aan hier misplaatste generalisatie hebben schuldig gemaakt, - wat bij de beoordeeling van afzonderlijk gepleegde misdrijven ten onrechte dikwijls buiten beschouwing blijft, zijn dikwijls niet zoozeer invloeden van geestelijke collectiviteit als wel andere, veelal algemeene economische, factoren, - het komt ons inderdaad voor dat een grooter aantal misdrijven voor collectief mogen worden gehouden dan in den regel als zoodanig worden aangemerkt en dat bij de bestudeering dezer misdrijven naast het onderzoek naar de oorzaken der individueele criminaliteit der leden navorsching van de ontstaanswijze der groepscriminaliteit als zoodanig alle aanbeveling verdient.

Een gemeenschappelijk geloof, een gemeenschappelijke hartstocht, een gemeenschappelijk doel is veelal de bron der levenskracht van de een of andere meer of minder georganiseerde maatschappelijke groep. Dikwijls is het nog meer dat geloof, die hartstocht of dat doel dan verschil van ras of klimaat wat de verschillende groepen van elkaar onderscheidt. Dikwijls zijn die factoren zoo niet allesbeheerschend dan toch uiterst belangrijk bij eene juiste beoordeeling van misdrijven gepleegd door die menigte of door een of meer harer leden onder haar invloed begaan. Voorbeelden aan verschillende revoluties en opstanden ontleend kunnen een en ander ten duidelijkste illustreeren. Van wat op dit gebied reeds werd gepraesteerd gelijkt - ook volgens Tarde - in diepte niets de bekende werken van Taine over de psy-

chologie der Jacobijnen. Voor een bekwame hand is hier mooi werk te vinden. Ook de ramp die ons land in Januari en April van het vorige jaar bezocht biedt stof voor studiën in die richting. Niet zoozeer de oorzaken dezer zoogenaamde ‘misdadige woeling’; hierbij is de economische factor voornamelijk aan het woord. Maar zijzelf als ‘bouillon de culture de la criminalité’ is uit collectief-psychologisch oogpunt hoogst belangrijk. Het gebeurde te Durgerdam, feiten als die gepleegd door de heeren Van der Goes en Hugenholtz zijn allerminst individueele feiten. Ter hunner verklaring komt heel wat collectieve psychologie te pas. Evenzeer voor wat valt buiten het territoir van den strafrechter is in menig opzicht de ongelukkige stakingsgeschiedenis leerzaam. Ik herinner o.a. aan de anti-stakingsgezinde leiders die onder den invloed eener openbare vergadering verklaarden ‘mee te zullen doen.’ Ik verwijs naar de onderlinge beschuldigingen van verraad en van onjuist overbrengen van berichten. Ik verlies evenmin uit het oog de gevallen van zelfverloochening, die zich hierbij voordeden. Degene die de in vele opzichten aantrekkelijke taak zal op zich durven nemen om de collectief-psychologische wetenschap te verrijken met de velerlei gegevens die een nauwkeurige en deskundige bestudeering van de stakingsgeschiedenis allicht biedt, zal in bovengenoemde feiten ongetwijfeld duidelijke variaties op bekende collectief-psychologische thema's ontdekken. In ieder geval kunnen daaruit nieuwe bijdragen worden geleverd tot oplossing der geschillen die de groote mannen op het punt van intellect en moraliteit der menigte alsnog verdeeld houden.[1)]

Naast het onderzoek naar de oorzaken der criminaliteit heeft de crimineele anthropologie nog een tweede, niet minder belangrijke, taak te vervullen: het opsporen der middelen tot bestrijding der criminaliteit. Vele dier middelen hangen met even zoovele oorzaken samen. Is de oorzaak gevonden dan is althans de weg aangewezen waarlangs het middel moet worden gezocht. Zoo wijst ook de erkenning van gees-

1) Zie hieromtrent de correspondentie tusschen Sighele, Ferri, Tarde en den psychiater Silvio Venturi, gepubliceerd in Sighele's *Foule criminellc* blz. 167-203.

telijke collectiviteit als oorzaak van criminaliteit den weg aan tot het vinden van een nieuw bestrijdingsmiddel. Het middel werd door den een vorig jaar overleden Russischen Dr. de Dekterew op het laatste congres aangegeven en genoemd: '*hygiéne mentale de l'individu dans la foule*.' Inderdaad bestaat alle reden tot onderzoek in die richting. En wel niet uitsluitend tot voorkoming van misdrijven in vereeniging gepleegd, maar evenzeer b.v. tot vermindering van ongelukken als dat onlangs in den schouwburg te Chicago plaats had.[1)] Er moet worden aangegeven op welke wijze aan den suggestieven invloed der menigte is te ontkomen. Een gedragslijn moet worden bepaald voor hem die onder dien, vooral voor zwakke naturen dikwijls sterken, impuls dreigt te komen.

'Méfie-toi non seulement des camarades mais même de toi-même, une fois entré dans la foule; fais l'effort mental pour avoir le jugement net et reste stable au milieu de cette mer de têtes, quelque fois affolées, tiens-toi en garde et sache que tu courres le plus grand danger.' Aldus waarschuwt Dr. de Dekterew. En we zeggen hem die woorden van harte na, in de veronderstelling dat in die waarschuwing alleen niet het geheele geneesmiddel wordt gezien, doch dat nadere middelen zullen worden gezocht om het opvolgen van zijnen raad mogelijk te maken.

H.L.A. VISSER.

1) Van idealen schouwburgbouw is zeker veel, niet alles te verwachten.

De werkzaamheden der gezondheids-commissiën.

Op 1 Augustus j.l. waren de Gezondheidswet en de Woningwet één jaar in werking. Ik wil gaarne erkennen, dat dit tijdstip te kort is om ons te vergunnen een oordeel te vellen over de deugdelijkheid dezer wetten.

Wat de Woningwet aangaat, zou dit oordeel te meer voorbarig en onbillijk zijn, omdat zij eigenlijk in Augustus van het loopende jaar pas ten volle van toepassing is, wanneer de noodige gemeenteverordeningen op het bouwen en bewonen van woningen zullen zijn tot stand gekomen.

Iets anders echter is het geval met de eerstgenoemde, de Gezondheidswet. Sedert de ambtenaren der Volksgezondheid en de Gezondheids-commissiën allen zijn benoemd, staat niets de geregelde werking dezer wet in den weg en kan zij volledige toepassing erlangen, zij het met uitzondering van die bepalingen, die onmiddellijk ingrijpen in de Woningwet.

Het komt mij nuttig voor in het volgende overzicht na te gaan, wat deze wet heeft gepraesteerd gedurende het eerste jaar van haar bestaan, om daaruit te voorspellen, wat zij in de toekomst vermoedelijk zal tot stand brengen, indien op den eerst ingeslagen weg wordt voortgegaan. Ik acht deze beschouwing te meer noodig, omdat nu nog de mogelijkheid aanwezig is, het stuur in eene andere richting te wenden, waartoe de kans later allicht zal ontbreken.

Uit de besprekingen en de stukken bij het tot stand komen dezer wet gewisseld, willen wij in de eerste plaats zien, wat bedoeld is door de Regeering, die haar heeft voorbereid, welke verwachtingen deze heeft opgewekt en wat derhalve met reden thans kan worden verlangd.

Op die manier de geschiedenis raadplegende, zullen wij het verwijt ontgaan de werking der wet te willen toetsen aan onze persoonlijke wenschen en inzichten omtrent de regeling van een toezicht op de openbare gezondheid.

I.

Het behartigen der volksgezondheid was tot 1 Augustus 1902 opgedragen aan het Geneeskundig Staatstoezicht, geregeld bij de wet van 1 Juni 1865 (Staatsbl. 58) met enkele wijzigingen later aangebracht.

Volgens de Regeering en sommige sprekers in de Kamers, heeft deze regeling niet beantwoord aan haar doel en lag de gelegenheid voor de hand om verbetering en uitbreiding aan te brengen, nu de invoering eener Woningwet eene nieuwe organisatie noodig maakte. Het kwam der Regeering daarom noodig voor, dit staatstoezicht zóó te reorganiseeren, dat de behartiging der Woningwet er mede aan kon worden toevertrouwd.

'Te meer reden bestond, zeide de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp, omdat die reorganisatie toch ook reeds noodig was om het geneeskundig staatstoezicht in staat te stellen geheel te beantwoorden aan de in het algemeen daarvan gevorderde taak en aan het in de natie ontwakende toenemend verlangen naar een richtige behandeling van de belangen der volksgezondheid.'

Het was dus duidelijk, dat de nieuwe dienst niet alleen, of zelfs niet in de eerste plaats of in hoofdzaak, werd ingesteld voor de Woningwet en al hetgeen daaruit zou voortvloeien, maar voor de volksgezondheid in het algemeen en daarbij niet alleen met het oog op het reeds bestaande, maar ook op hetgeen voor de toekomst allicht gewenscht zou zijn of misschien reeds bij de Regeering in voorbereiding was.

Herhaaldelijk is hierop de nadruk gelegd in de door den Minister en de Kamers gewisselde stukken.

'Nu de belangen der volksgezondheid, zoo lezen wij, telkens zullen vragen om nieuwe regelingen van bepaalde onderwerpen, geeft de Regeering er de voorkeur aan, het staatstoezicht op de volksgezondheid zóó te organiseeren, dat dït er op berekend is de zorg voor alle belangen die de hygiène

raken, op zich te nemen,' en elders in het mondeling overleg tusschen de Regeering en de commissie van voorbereiding uit de Tweede Kamer wordt de bedoeling meer in bijzonderheden aangegeven als volgt:

'Organisatie van het staatstoezicht op de volksgezondheid op zoodanige wijze, dat het ook geschikt zij te zorgen voor uitvoering van andere wettelijke bepalingen betreffende de volksgezondheid, zooals omtrent de verontreiniging van openbare wateren en het toezicht op den verkoop van schadelijke levensmiddelen en misschien nog andere onderwerpen van sanitairen aard, achtte de Minister nevens een woningwet gewenscht.'

Niet alleen door het aangeven dezer algemeene strekking wordt de bedoeling toegelicht, maar ook nog in het bijzonder voor de afzonderlijke organen, waaraan het nieuwe toezicht op de volksgezondheid is toevertrouwd.

Zooals bekend is, bestond het vroegere Geneeskundige Staatstoezicht uit inspecteurs en geneeskundige Raden. Hoewel sommige leden der Tweede Kamer volgens het Voorloopig Verslag van oordeel waren, dat de oorzaken der weinige resultaten van dit toezicht minder te zoeken waren in de wet en hare organen dan wel in de wijze harer toepassing, was de Regeering het daarmede niet eens en wees hier b.v. op in de Memorie van Toelichting, zeggende:

'Bij de behandeling van de meest gewichtige onderwerpen, de volksgezondheid rakende, won de Regeering adviezen in niet van de organen van het staatstoezicht, maar van speciale commissiën, waarin een enkele inspecteur werd opgenomen,' en doelende op de arbeids-inspectie, herhaalde zij: 'Voor wetten in hooge mate de volksgezondheid rakende, werd het toezicht niet opgedragen aan het geneeskundig staatstoezicht, maar daarvoor werd een afzonderlijk staatstoezicht in het leven geroepen.'

Eveneens verklaarde de Regeering, dat 'de geneeskundige raden niet hebben gegeven, wat men ervan had verwacht... zij hebben ook door de opvatting hunner taak slechts een vrij lijdelijke rol vervuld.'

'Wijziging van dien toestand werd daarom dringend noodig geacht.'

Van de nieuwe organisatie, bestaande uit Centralen Raad,

Inspecteurs en Gezondheidscommissiën wordt dus iets anders, meer en beters verwacht ter behartiging van de belangen der Volksgezondheid in het algemeen en - het worde hier herhaald om er het juiste licht op te doen vallen - afgescheiden ook van hetgeen de Woningwet eischt.

De nieuwe tak van dienst zou derhalve de geschiktheid moeten bezitten om 'adviezen uit te brengen aan de Regeering bij alle onderwerpen, rakende de volksgezondheid,' en het 'toezicht op zich te nemen bij wetten, in hooge mate de volksgezondheid rakende,' terwijl de gezondheidscommissiën die in de plaats traden van de Geneeskundige Raden meer 'actief' zullen moeten optreden in tegenstelling met hun voorgangers, die 'slechts een vrij lijdelijke rol vervulden.'

II.

Laten wij thans nagaan door welke voorschriften in de wet men getracht heeft dit nieuwe doel te bereiken en zich te verzekeren van een beteren uitslag dan werd verkregen onder de vroegere wet, die zoo algemeen de afkeuring heeft weggedragen, dat bij de behandeling der nieuwe wetten in de Kamer niemand een enkel woord te harer verdediging heeft doen hooren.

De omschrijving van het doel der nieuwe organisatie van het Staatstoezicht op *de Volksgezondheid* is gelijkluidend met die van het vroegere *geneeskuudig* Staatstoezicht. In art. 1 dier beide wetten wordt gezegd, dat het toezicht omvat:

a. het onderzoek naar den staat der volksgezondheid en, waar noodig, de aanwijzing en bevordering van middelen ter verbetering;
b. de handhaving der wetten en verordeningen in verband daarmede vastgesteld, voor zoover te dien aanzien geen andere wettelijke regeling is gemaakt.

Volgens art. 2 der nieuwe wet is het toezicht opgedragen aan een centralen gezondheidsraad, hoofdinspecteurs en inspecteurs der volksgezondheid en gezondheids-commissiën; vroeger was het in handen van inspecteurs en adjunctinspecteurs en Geneeskundige Raden. Deze laatste omvatten één of twee provincien, terwijl de gezondheidscommissiën zijn ingesteld òf voor ééne groote gemeente met minstens

18.000 inwoners òf voor een kring van gemeenten met ongeveer 40.000 inwoners te zamen.

De regeering heeft zich voorgesteld, volgens de Memorie van Toelichting, dat het zullen zijn:

'Over het geheele land verspreide, deels technische, deels veelzijdig samengestelde organen, geroepen tot doeltreffend onderzoek en een krachtig plaatselijk mede-arbeiden aan de belangen der volksgezondheid, commissiën dus die, met nauwkeurige kennis van plaatselijke toestanden toegerust en nauwkeurig op de hoogte gehouden van de wijze, waarop de plaatselijke besturen de belangen der volksgezondheid behartigen, voor die belangen waken en alles wat uit dit oogpunt voorziening eischt overwegen en aan het licht brengen.'

Door welke rechten en verplichtingen nu heeft de wet deze commissiën in staat gesteld aan deze verwachting te beantwoorden en heeft zij waarborgen gegeven, dat zij anders en meer dan de Geneeskundige Raden haar taak zouden volbrengen?

Haar werkzaamheden zijn in bijzonderheden omschreven in art. 27, luidende:

De gezondheidscommissiën:

a. dienen aan den hoofdinspecteur, aan de inspecteurs, aan de Gedeputeerde Staten of onzen Commissaris in de provincie en aan den raad of het college van burgemeester en wethouders van eene gemeente, waarvoor zij zijn ingesteld, desgevraagd van bericht en raad in alle zaken, de volksgezondheid betreffende;

b. houden zich op de hoogte van den staat der volksgezondheid in elke gemeente waarvoor zij zijn ingesteld en houden aanteekening van verordeningen in het belang der volksgezondheid in die gemeente vastgesteld;

c. overwegen alle klachten, ter zake van benadeeling der volksgezondheid tot haar gekomen en vestigen de aandacht van den hoofdinspecteur, van den inspecteur die het aangaat, of van het bestuur van de provineie of van eene gemeente, waarvoor zij zijn ingesteld, op maatregelen die naar haar oordeel van overheidswege zijn te nemen in het belang der volksgezondheid;

d. doen door een of meer harer leden of deskundigen verrichten de onderzoekingen die haar noodig voorkomen en

voor zooveel mogelijk die, welke haar door den hoofdinspecteur zijn opgedragen, en zijn voor zooveel mogelijk verplicht, ingevolge opdracht van dien hoofdinspecteur, bij onderzoekingen behulpzaam te zijn;

e. zenden vóór 1 Maart aan den hoofdinspecteur een verslag van hare bevindingen en handelingen in het afgeloopen kalenderjaar, ingericht naar een door den centralen gezondheidsraad vast te stellen model, welk verslag in openbare vergadering behandeld en vastgesteld wordt; een afschrift daarvan zenden zij aan de gemeentebesturen, wien het aangaat;

f. verrichten overigens de werkzaamheden, die haar, behalve de bovengenoemde, krachtens de wet worden opgedragen.

Wanneer men deze vrij lange lijst nauwkeurig nagaat, springt het in het oog hoe weinig bepaalde, juist omschreven en verplichte werkzaamheden aan deze gezondheidscommissiën zijn opgedragen; nogmaals uitgezonderd het woningonderzoek, waartoe zij verplicht worden door art. 22 van de Woningwet in verband wearmede ook alinea *c* moet worden beschouwd.

De gezondheidscommissiën dienen aan burgemeester en wethouders ‘desgevraagd van bericht en raad in alle zaken, de volksgezondheid betreffende.’

Ongeveer dezelfde verplichting werd in andere bewoordingen door de wet van 1865 aan de inspecteurs opgelegd, om namelijk, met of zonder medewerking van den geneeskundigen raad, opmerkingen en voorstellen betreffende de volksgezondheid mede te deelen aan Gedeputeerde Staten der provincie en aan burgemeester en wethouders der gemeente, terwijl deze besturen wederkeerig met deze ambtenaren in overleg treden omtrent alles wat tot de volksgezondheid betrekking heeft.

In de Memorie van Toelichting werd de noodzakelijkheid eener nieuwe wet betoogd omdat men er te veel op heeft vertrouwd ‘dat gemeentebesturen en andere autoriteiten het op hoogen prijs zouden stellen de adviezen dezer deskundigen in te winnen,’ hetgeen de ervaring geleerd heeft, dat niet het geval was, terwijl ‘men in gebreke was gebleven de besturen tot plegen van overleg in vele gevallen te verplichten en aan de organen van het toenmalige Staatsoezicht voldoende bevoegdheden toe te kennen.’

Aan dit verzuim is thans door art. 6 der Gezondheidswet tegemoet gekomen door te bepalen:

De besluiten en verordeningen van de gemeenteraden betreffende: de volkshuisvesting; de verwijdering en den afvoer van vuil; de reinheid van wegen en wateren; voorkoming, wering of beteugeling van besmettelijke ziekten; drinkwaterleidingen of andere voorzieningen tot verkrijging van drinkwater; gezondheidstoezicht op levensmiddelen, en alle overige besluiten en verordeningen dier raden in het belang der volksgezondheid, worden niet vastgesteld, aangevuld, gewijzigd of ingetrokken dan na ingewonnen advies van de gezondheidscommissie, voor de gemeente ingesteld.

Al wordt ook in de Memorie van Toelichting uitdrukkelijk er aan herinnerd, 'dat het in strijd zou zijn met art. 144 der Grondwet de Gemeenteraden te verplichten het advies van de gezondheidscommissie te volgen,' omdat aan den raad de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente wordt opgedragen en daarmede het maken van verordeningen, die hij in het belang der gemeente noodig oordeelt, er is toch reeds veel gewonnen, doordat deze verordeningen, indien zij de boven in art. 6 genoemde onderwerpen raken aan het oordeel der gezondheidscommissiën moeten worden onderworpen en zonder bijvoeging van haar advies de hoogere goedkeuring niet kan worden verleend.

Verplichting tot het maken dier verordeningen bestaat echter niet, met uitzondering van die betreffende de volkshuisvesting, hetwelk wordt voorgeschreven door art. 1 van de Woningwet.

Ten opzichte der andere onderwerpen: afvoer van vuil, reinheid van wegen, beteugeling van besmettelijke ziekten, voorziening van drinkwater, toezicht op levensmiddelen en tal van andere punten rakende de volksgezondheid, is alles zooals vroeger en de gezondheidscommissiën kunnen in gemeenten waar geen verordeningen bestaan, geen invloed doen gelden, evenmin als de vroegere geneeskundige raden.

Wel kunnen zij volgens het boven aangehaalde art. 27 ook daaromtrent dienen van bericht en raad, klachten overwegen, maatregelen voorstellen en onderzoekingen doen, doch direct gevolg is er moeielijk van te wachten nu onder de vorige wetgeving vele jaren lang aanhoudend adviezen zijn uitgebracht door zeker niet minder deskundigen, klachten zijn overwogen en aan de autoriteiten maatregelen zijn voor-

gesteld, zooals de omvangrijke jaarverslagen van de handelingen en bevindingen van het geneeskundig staatstoezicht op menige bladzijde getuigen.

Wij herhalen echter, *indien* er verordeningen gemaakt of herzien worden, zullen zij thans onder het oog moeten komen van commissiën, die door de Regeering als deskundigen zijn erkend. Het is echter niet onbekend, dat in waarschijnlijk de meeste plattelandsgemeenten de in het aangetoonde art. 6 genoemde aangelegenheden niet of slechts hoogst gebrekkig door verordeningen zijn geregeld; de overweging, dat zij thans de medewerking en kritiek van andere corporatiën dan den eigen gemeenteraad moeten ondergaan, zal door vele gemeentebesturen waarschijnlijk niet als een aansporing gelden om ze ter hand te nemen.

Doch hoe zwaartillend men in dit opzicht moge zijn, niemand mag ontkennen, dat in allen geval de mogelijkheid en in enkele gevallen de waarschijnlijkheid van verbetering door de nieuwe wet is geopend.

Het wekt echter verbazing, dat daarnevens voor andere en de meeste omstandigheden het toezicht en de voorzorgen door de Gezondheidswet en haar organen juist zoo is gebleven als onder de vroegere regeling, met geen vooruitzicht op eenige verbetering of kans op deskundige bemoeiing.

III.

De noodzakelijkheid om te voorzien in de volkshuisvesting is volgens de Regeering de bijzondere oorzaak geweest van een algemeene gezondheidswet tot stand te brengen, het heeft allen schijn of men, na de wettelijke regeling van dit eene punt, gemeend heeft aan al het andere waarmede de volksgezondheid van nabij gemoeid is, als zijnde nagenoeg zonder waarde minder aandacht te mogen schenken, en geen verandering in den bestaanden toestand noodig geacht heeft.

Hoe anders is het mogelijk dat omschrijving van bevoegdheden, die meer dan dertig jaren lang onder de oude wet tot hoegenaamd niets hebben geleid, nagenoeg onveranderd in de nieuwe Gezondheidswet is opgenomen. Ik heb het oog op art. 4, thans luidende:

‘De leden van de gezondheids-commissiën zijn binnen hun

ambtsgebied bevoegd alle openbare gebouwen, alle scholen en andere tot het geven van onderwijs bestemde lokalen, kinderbewaarplaatsen, gestichten van liefdadigheid, weeshuizen, herbergen, logementen, slaapsteden, fabrieken, werkplaatsen, magazijnen, winkels, gevangenissen, ziekeninrichtingen, badhuizen en - voor zoover dit noodig is voor de handhaving van de wetten en verordeningen betreffende de volkshuisvesting - alle woningen binnen te treden ten einde zich zooveel mogelijk bekend te maken met den toestand en de inrichting dier gebouwen of woningen.'

Tot juiste vergelijking volge hier de overeenkomstige omschrijving, zooals die voorkomt in art. 5 der wet van 1865, regelende het geneeskundig staatstoezicht en tot Augustus van het vorige jaar onveranderd van kracht was.

'De leden en de plaatsvervangende leden van de geneeskundige raden, mits deze voorzien zijn van eene magtiging van den geneeskundigen inspecteur der provincie, zijn bevoegd, alle openbare gebouwen, scholen, gestichten van liefdadigheid, slaapsteden en fabrieken of andere werkplaatsen, kazernen en gevangenissen binnen te treden, ten einde zich zooveel mogelijk bekend te maken met den toestand en de inrigting dier gebouwen in het belang der gezondheid. Die bevoegdheid kan echter niet uitgeoefend worden dan in bijzijn, hetzij van den kantonregter, hetzij van het hoofd of een der leden van het gemeentebestuur of van een commissaris van politie, wanneer moet worden binnengetreden in de in het vorig lid bedoelde gebouwen of gedeelten van gebouwen voor zooveel die niet openbaar zijn.'

De hoofdtrekken van beide artikels zijn dezelfde; alleen zijn in de Gezondheidswet meer bijzonderheden vermeld, zoodat de scholen tot alle inrichtigen van onderwijs en bewaarplaatsen voor kinderen zijn uitgebreid, bij de gestichten van liefdadigheid de weeshuizen met name zijn genoemd en bij de slaapsteden eveneens de herbergen en logementen, die er volgens de toenmalige discussiën in de Kamer ook vroeger reeds onder begrepen waren, terwijl aan de fabrieken en werkplaatsen thans de magazijnen en winkels zijn toegevoegd, en ook ziekenhuizen en badhuizen afzonderlijk worden vermeld. Het woningtoezicht aan het slot behoort tot het nieuwe stelsel en komt bij deze vergelijking tusschen den

vroegeren en tegenwoordigen toestand dus niet in aanmerking.

Het valt niet te ontkennen dat de formaliteiten voor het binnentreden van al deze gebouwen en inrichtingen of zeer vereenvoudigd òf geheel vervallen zijn, de machtiging van den inspecteur wordt niet meer verlangd en de tegenwoordigheid van een gemeente-autoriteit of ambtenaar der justitie is overbodig, ook waar de gebouwen niet openbaar zijn. De leden der gezondheids commissiën kunnen dus eigener-autoriteit al de genoemde inrichtingen inspecteeren. Zelfs is ‘het belang der volks)gezondheid’ niet meer bepaaldelijk als doel aangegeven, zooals in de oudere wetgeving. Mag men nu met eenige redelijkheid veronderstellen, dat alleen deze meer eenvoudige toegankelijkheid der gebouwen en inrichtingen tengevolge zal hebben dat de leden der gezondheidscommissiën die gebouwen enz. zooveel meer zullen bezoeken dan de leden der geneeskundige raden deden? Het valt hoogelijk te betwijfelen wanneer men nagaat wat in al die jaren sedert 1865 is terecht gekomen van die inspectie door de geneeskundige raden, zelfs ten opzichte van de openbare gebouwen, waarvoor toch niet anders noodig was dan eene eenvoudige machtiging van den inspecteur.

Wat zou thans eene gezondheidscommissie aansporen zooveel meer ijver ten toon te spreiden, nu dit onderzoek haar en haar leden evenmin tot verplichte taak is gesteld als aan de oude geneeskundige raden met hun tal van gewone en plaatsvervangende leden over de geheele provincie verspreid en die in het algemeen nimmer iets in deze richting van zich hebben doen hooren?

Want men verlieze niet uit het oog, het was toen evenmin als waarschijnlijk thans de bedoeling, dat van deze bevoegdheid tot het binnentreden van gebouwen enz. alleen zou worden gebruik gemaakt om overtredingen op te sporen of vervolgingen in te stellen, maar, zooals toen door de sprekers in de Kamers voldoende is toegelicht, om te dienen als ‘een hulpmiddel tot onderzoek, tot bepaling van zekeren algemeenen toestand, als 't ware een permanente enquête voor latere wetgeving,’ zooals de heer Van Nierop toenmaals te kennen gaf.

Dat dit thans wél zal geschieden is misschien evenals bijna veertig jaren geleden door de Regeering gehoopt en

deze verwachting lag zijdelings ook eenigszins opgesloten in de woorden, waarmede in het Voorloopig Verslag der 2e Kamer gezegd wordt, dat het gezondheidstoezicht als bedoeld in dit artikel 4 noodig is voor fabrieken en werkplaatsen ‘omdat de inspecteurs van den arbeid alleen te letten hebben op toestanden in verband met de uitoefening van bedrijven,’ dus als een aanvulling van eenen geregelden dienst door de arbeidswet in het leven geroepen; het is echter moeielijk aan te nemen, dat de leden der gezondheidscommissiën allen hun benoeming in dezen geest zullen hebben aanvaard.

Het hoofd van den gezondheidsdienst, de Centrale Gezondheidsraad schijnt het niet geheel eens te zijn omtrent de opvatting en de beteekenis van dit artikel, waarin de bevoegdheden van hem zelf, van de inspecteurs en van de leden der gezondheidscommissiën worden omschreven en het eene wel, het andere niet als de bemoeiingen waard te beschouwen. Tot de verplichtingen namelijk der gezondheidscommissiën behoort volgens art. 14 het telken jare opmaken van een Verslag, volgens een model vastgesteld door genoemden Raad. Dit model is voor de eerste maal rondgezonden, enkele maanden geleden; als titel van Hoofdstuk V staat aangegeven: *Openbare en andere gebouwen en getimmerten*, *niet vallende onder de Woningwet. Voer- en vaartuigen*, en hierbij is aangeteekend: ‘bij dit hoofdstuk kunnen ook worden behandeld de kermistenten, woonwagens en woonschepen.’ Meest alle dus zaken, die juist niet genoemd worden in het aangehaalde artikel der gezondheids-wet. Het daarop volgende Hoofdstuk VI draagt tot opschrift: *Scholen*, *fabrieken en werkplaatsen*, zonder nadere aanduiding.

Alle andere inrichtingen, waarover de bevoegdheid tot inspectie zich uitstrekt en die met deze drie in hetzelfde artikel der wet in één zinverband genoemd worden, zooals herbergen, logementen en slaapsteden, magazijnen en winkels, gevangenissen en ziekeninrichtingen, worden ter zijde gelaten, als behoorden zij niet tot de rubriek der bemoeiingen van de commissiën en waarover geen verslag overeenkomstig de wet bij den Centralen Raad wordt ingewacht. Toch zou geene dezer onderdeelen verwaarloosd mogen worden willen de Commissiën voldoen aan eene bepaalde verplichting, die haar is opgelegd door alinea *b* van het hiervoren in zijn geheel

aangehaalde artikel, namelijk, dat zij zich *op de hoogte moeten houden van den staat der volksgezondheid in elke gemeente*, *waarvoor zij zijn ingesteld*. Het is hetzelfde ongeveer wat aan het vroegere geneeskundig staatstoezicht was opgedragen, zoowel aan de inspecteurs als aan de geneeskundige raden, elk binnen den kring hunner bemoeiingen. Alle nadere toelichting van de zijde der volksvertegenwoordiging ontbreekt, zoowel bij dit artikel als bij de overige artikelen van de Gezondheidswet, - wat trouwens niet te verwonderen is, wanneer men weet dat deze belangrijke wet in ééne zitting werd afgehandeld.

Waarschijnlijk was er trouwens ook in de Kamer niemand aanwezig, die zich een duidelijke voorstelling had gemaakt van hetgeen verstaan moet worden onder de uitdrukking: staat der volksgezondheid, een begrip dat heel het leven eener bevolking omvat van de wieg tot aan het graf.

Wij zijn dus gehouden, ons te bepalen bij de omschrijving door de Regeering gegeven in de Memorie van Toelichting, dat namelijk tot de taak der gezondheidscommissiën behoort ‘alles wat uit het oogpunt der volksgezondheid voorziening eischt te overwegen en aan het licht te brengen.’

Het onderzoek naar den staat der volksgezondheid vangt dus reeds aan vóór de geboorte, bij het leven der zwangere moeders, in werkplaatsen en fabrieken en op het veld, het betreft de voeding der zuigelingen en haar invloed op de kindersterfte, de kinderziekten en misvormingen op jeugdigen leeftijd. Het onderzoek moet worden voortgezet tot het schoolkind; op de mogelijke nadeelen van de school en het onderwijs moet gelet worden. Allerlei onderwerpen van den meest uiteenloopenden aard trekken hierbij de aandacht; de bouw en inrichting der lokalen, de schoolbanken als mogelijke oorzaak van lichaamsgebreken, verlichting, verwarming en ventilatie; voorkomen van eigenaardige besmettelijke ziekten (favus, adenoïde vegetatiën) enz. Niet minder dient te worden gelet op het onderwijs voor achterlijke kinderen en de overlading voor gezonden, bekend als een voor de hand liggende oorzaak van geestesstoornissen, enz.

Na den kinderlijken leeftijd volgt het leven van den werkman in fabrieken en werkplaatsen, onder schadelijke invloeden

van langdurigen arbeid, van een bijzondere omgeving of van nadeelen verbonden aan zijn bedrijf. Daarnaast wordt de volksgezondheid in hooge mate beheerscht door de volksvoeding, door het drinkwater, door afvoer van vuil en toegankelijkheid ten allen tijde van versche lucht en eindelijk van voldoende geneeskundige hulp en gepaste verpleging bij ziekten van allerlei aard.

Wanneer de in de Gezondheidswet tot drie malen toe gebezigde zinsnede: *Onderzoek naar den staat der volksgezondheid* als verplichting voorgeschreven aan den Centralen Gezondheidsraad (art. 12) aan de Hoofdinspecteurs der Volksgezondheid (art. 15) en aan de Gezondheidscommissiën (art. 27), niet als een phrase moet worden beschouwd, gedachteloos neergeschreven en dommelend herhaald, maar als een hoogst ernstige zaak, als het middel waardoor een juist inzicht kan worden verkregen in hetgeen er aan die volksgezondheid ontbreekt, ten einde der Overheden, wie het aangaat, en den toekomstigen wetgever tevens den weg aan te wijzen, waarlangs verbetering kan worden aangebracht, dan voorzeker zal er iets meer moeten gedaan worden dan waarover thans een jaarverslag wordt gevraagd, waarvan de samenstelling afhankelijk wordt gesteld van het goedvinden der ambtenaren en commissiën door de nieuwe wet in het leven geroepen.

Trouwens de Regeering, zoowel als het opperste college hebben beide nu reeds dit eerste jaar bewijzen gegeven van de zonderlingste opvattingen in deze, reden gevende dezelfde klacht te herhalen, die de Regeering in haar Memorie van Toelichting ten opzichte van het vroegere Geneeskundig Staatstoezicht uitte, dat het nl. niet berekend bleek te zijn om de zorg op zich te nemen voor alle belangen, de hygiène rakende.

Na ingewonnen advies heeft nl. de Regeering het noodig geoordeeld een onderzoek in te stellen naar de adenoïde vegetatiën in de neus, voorkomende bij schoolkinderen, doch in plaats van daartoe de medewerking in te roepen van de nieuwe inspecteurs en de gezondheids-commissiën heeft zij het onderzoek opgedragen aan de onderwijzers; van zijn kant heeft de Centrale Gezondheidsraad gemeend een register aan te leggen van alle gestichten en inrichtingen, waar zieken van welken aard ook worden opgenomen, doch bij dit onder-

zoek heeft hij niet de persoonlijke inspectie der gezondheidscommissien verplichtend geacht, maar zich tevreden gesteld met de opgaven te verzamelen, zooals de besturen dier inrichtingen het goedvinden die te geven. Een verzameling dus van papier, zooals het elders genoemd werd:[1] 'blanco papieren; ingevulde papieren; bedrukte papieren; verzamelde papieren; saamgebonden papieren; bewaarde papieren; uitgegeven papieren.' Het herinnert mij levendig aan een onderzoek omtrent de Bewaarscholen in 1883 ingesteld door de Geneeskundige Raden van Nederland en waarbij althans in ééne provincie geen enkele school door de commissieleden was bezocht, maar alle gegevens op staten en lijsten door burgemeesters en besturen waren bijeengebracht.

Deze beide voorbeelden van Regeering en Centralen Raad had ik naast enkele andere gegevens voor oogen, toen ik in den aanvang schreef, dat deze beschouwing daarom mij noodig toescheen 'omdat nu nog de mogelijkheid aanwezig is, het stuur in eene andere richting te wenden.'

IV.

Een ander gewichtig punt dient hierbij nader in oogenschouw te worden genomen, namelijk de *Samenstelling der Gezondheidscommissiën*. Aan haar toch, aan hare leden moet de moeilijke, doch tevens zeer gewichtige taak worden opgedragen om de Gezondheidswet te maken tot een levende kracht.

De eerste vraag hierbij is: zijn zij daartoe in staat en kan dit omvangrijke werk in billijkheid van haar gevorderd worden, te rade gaande met de omstandigheden waaronder zij werden benoemd?

In datzelfde verband dienen ook ter sprake te komen de buitengewone leden van den Centralen Raad, die ten getale van ruim zestig, geroepen zijn den Raad, bestaande uit slechts een zevental leden, met hun adviezen bij te staan.

De naamlijst nagaande, springt het echter terstond in het oog, dat de Regeering dit lidmaatschap nagenoeg uitsluitend beschouwd heeft als een eere-betrekking voor vrienden en bekenden, uitgezonderd een dozijn personen, die om hun

1) Nieuwe Rott. Cour. 2 Sept. 1903. Een onderzoek van den Centralen Gezondheidsraad.

kunde en wetenschap als van zelf aangewezen en in staat zijn gewichtige diensten te bewijzen, waarvan de Centrale Raad ongetwijfeld bij voorkomende gelegenheden zal gebruik maken, zooals hij reeds heeft gedaan bij het afvaardigen van een tweetal leden naar Rusland tot onderzoek van de wijze der verpleging van lijders aan *lepra*.

Deze gunstige uitzonderingen daargelaten, zullen echter deze buitengewone leden geen ernstige en persoonlijke onderzoekingen op zich kunnen nemen; hun verblijfplaats zou dit bovendien verhinderen, daar zij bijna uitsluitend woonachtig zijn in het centrum van het land en niet op de hoogte zijn van plaatselijke toestanden in de provinciën.[1)]

Wij zijn dus genoopt onze verwachtingen te bouwen alleen op de leden der Gezondheidscommissiën. Op den voorgrond zij gesteld, dat zij in het geheel geene vergoeding ontvangen voor welke werkzaamheden ook door hen verricht, tenzij verblijfkosten volgens tarief, indien zij zich langer dan zes uren buiten hun woonplaats moeten ophouden. Alleen de secretaris van iedere commissie ontvangt salaris, doch staat in de meeste gevallen buiten de commissie.

Bij het volgende willen wij buiten beschouwing laten de commissiën, ingesteld door een enkele gemeente; haar werkkring is meer beperkt en met enkele uitzonderingen zijn zij ingesteld voor groote gemeenten, met meer dan 18,000 inwoners, waar de keuze van geschikte personen daardoor gemakkelijk is. Buiten deze zijn er 95 commissiën gevormd,

1) Bij Kon. Besluit van 20 Juni 1902 werden benoemd 62 buitengewone leden, verdeeld als volgt over de provinciën: Z. Holland 19, Utrecht 13, N. Holland 9, Gelderland 9, N. Brabant 3, Limburg 3, Groningen 2, Zeeland 2, Friesland 1, Overijsel 1, Drente 0.
Bij de behandeling der Staatsbegrooting heeft een der Kamerleden de aandacht gevestigd op deze wanverhouding; de Minister meende echter, dat de woonplaats minder ter zake deed en alleen de geschiktheid dezer buitengewone leden. Met het oog op deze appreciatie de lijst van personen naziende treft de zonderlinge samenstelling niet minder, daar de groote meerderheid der leden op het gebied der *Volksgezondheid* nimmer iets heeft gepraesteerd en b.v. de leden der vroegere geneeskundige Raden stelselmatig schijnen geweerd te zijn. Trouwens de leden blijken ook zich zelf overbodig te achten bij dezen tak van rijksdienst, daar nauwelijks enkelen de vergaderingen bijwonen van den Centralen Raad en toch andere werkzaamheden hun niet zijn opgedragen, terwijl, vreemd genoeg, zeer weinigen hunner tevens lid zijn eener Gezondheidscommissie, waaraan verplichte bezigheden zijn opgedragen, die veel tijd en moeite kosten.

zooals wij reeds zeiden, elk voor een complex van bij elkaar gelegen gemeenten met ongeveer 40,000 inwoners. De wet bepaalt alleen dit laatste cijfer; de uitgestrektheid, de ligging of het aantal der gemeenten, heeft zij niet in aanmerking genomen. Van daar dat er commissiën zijn, die haar toezicht moeten uitstrekken over meer dan 70 hectaren, terwijl anderen nauwelijks 30 hectaren onder haar beheer hebben; tot elk dezer plattelands-commissiën behooren minstens drie gemeenten, doch de werkkring van zeer velen strekt zich uit over een dozijn en enkelen zelfs over twintig of meer gemeenten, met ieder van welke afzonderlijk moet worden onderhandeld.

Van den aanvang af is er uit Regeeringskringen de aandacht op gevestigd, de commissiën vooral niet te doen samenstellen alleen of voor een groot deel uit geneeskundigen[1)] en met angstvallige nauwgezetheid heeft iedere Commissaris der Koningin hieraan de hand gehouden bij de benoemingen, die van hem uitgingen. De regel, bij de samenstelling der commissiën gevolgd, is overigens op verre na niet dezelfde geweest in alle provinciën en het is zeker wel opmerkelijk, dat eene rijkswet voor hare organisatie zulk eene ruime speling toelaat, naar gelang van de opvatting van den Commissaris in iedere provincie. Vooreerst treft dit wat het aantal leden aangaat; dit cijfer is in Limburg voor elke commissie 10, voor Gelderland en Noord-Holland 9, in Drente 8 tot 10, in Utrecht 6 tot 9, in Z. Holland, Groningen en Overijsel en in enkele streken van Friesland 7, doch overigens in deze laatste provincie slechts 5, evenals overal in Zeeland en N. Brabant.

Meestal is de secretaris niet benoemd als lid der Commissie; in N. Brabant b.v. slechts eenmaal op 14 Commissiën[2)] en ook in Friesland, Zeeland, Drente en Utrecht is slechts een enkele secretaris lid eener Commissie, in andere Provinciën komt dit echter meermalen voor en in Noord-Holland, Gelderland en Limburg zelfs in meer dan de helft der Commissiën.

1) Dit voorschrift heeft voor enkele kringen een ander uiterste te voorschijn geroepen. Zoo vindt men b.v. te Wijk bij Duurstede 3 bouwkundigen en één arts, te Heerlen 2 bouwkundigen, 2 rechtsgeleerden en één arts, te Appingedam 4 landbouwers en 2 artsen.

2) Hier en in 't vervolg, het zij nogmaals herinnerd, is evenals in dit geheele artikel, alleen sprake van zoogenaamde plattelands-commissiën.

Dezelfde werkzaamheden, waartoe in de eene provincie een tiental personen worden noodig geacht, somwijlen nog met een secretaris, die geen deel der Commissie uitmaakt, meent de Commissaris eener andere provincie voldoende te kunnen laten behartigen door het halve aantal, terwijl aan een van dezen nog bovendien de functie van secretaris wordt opgedragen.

Er blijkt door de Regeering een algemeen schema te zijn vastgesteld, waarop bij de samenstelling der Gezondheidscommissiën vrij nauwkeurig is gelet. In bijna geen enkele ontbreekt één medicus, één pharmaceut, scheikundige of technoloog, één architect, bouwmeester of timmerman; daarnaast vindt men veelvuldig één rechtsgeleerde als vierde element en als vijfde een of meer personen van verschillende maatschappelijke positie, zonder bepaalde aanduiding, geestelijken, handelaars en ambtenaren, somwijlen ook leeraren en onderwijzers. In zeer enkele Commissiën hebben fabrieksarbeiders of andere werklieden zitting, een paar malen landbouwers en in een drietal Commissiën vindt men onder de leden namen van vrouwen.

De samenstelling van vele commissiën wijst er op - en de lange duur der voorbereiding kon het reeds doen vermoeden - dat men zich heeft moeten tevreden stellen met hetgeen men krijgen kon, met personen die zich de benoeming wel hebben willen laten welgevallen, zonder dat er eenig bijzonder antecedent aanwezig was om juist van hen in het bijzonder ijverig en belangeloos de behartiging te verwachten van de belangen der volksgezondheid. Wanneer men de lange lijst van leden der Gezondheids-commissiën nagaat, staat men verbaasd onder de honderden namen toch zoo vele te missen van personen, die men in de eerste plaats zou meenen te moeten aantreffen. Blijkbaar waren zij niet geneigd hun tijd aan dezen tak van dienst te besteden; een van beiden toch, de waarneming zou veel arbeid en tijd van hen vergen en ambts- of andere ernstige en wetenschappelijke bezigheden beletten hen deze beschikbaar te stellen, of de regeering bedoelde alleen een soort van eerebaantje te scheppen, een liefhebberen in volksgezondheid, waaraan elk die benoemd werd zou kunnen meedoen zooveel hem goeddacht en in dat geval ook was het geen wonder dat vele ernstige beoefe-

naars der hygiène geen geneigdheid toonden om zitting te nemen in zulk een liefhebberij-college.

Een andere reden van het ontbreken van velen is ongetwijfeld ook gelegen in het eigenaardige schema door de regeering vastgesteld om in iedere commissie vooral van alles wat bijeen te brengen en daarbij liefst verdeeld over de verschillende gemeenten tot één kring behoorende.[1)] Wanneer er dus reeds één medicus, één scheikundige, één bouwkundige had plaats genomen mocht geen tweede worden benoemd en was aan de eene gemeente een lid aangewezen dan moest voor een ander elders worden gezocht, welk geschikt persoon er overigens in de eerste gemeente ook aanwezig mocht zijn. Zoo is het in alle provinciën een eindeloos gezoek geworden aan welke personen men dezen nieuwen tak van Staatsdienst zou opdragen zonder dat men in staat was altijd de meest geschikte te kunnen of te mogen benoemen.

Welk eene moeilijkheid men onder deze omstandigheden heeft gehad om het getal leden van minstens vijf, zooals de wet bepaalt, bijeen te krijgen, valt in het oog in sommige streken.

Het is bekend, dat toen de burgemeesters werden uitgenoodigd volgens hen geschikte candidaten op te geven voor de gezondheidscommissiën binnen hun kring, velen hunner eenvoudig zich zelf of hun secretaris en hun naburige collega's hebben opgegeven; eene nieuwe circulaire heeft hen toen onder het oog gebracht, dat de bedoeling der wet op die wijze zou worden miskend. Dit was trouwens geheel in overeenstemming met de geschiedenis der wet. Bij de behandeling toch is herhaaldelijk de nadruk er op gelegd, dat de gezondheidscommissiën wel niet tegen de gemeentebesturen behoefden op te treden, maar toch van die besturen geheel onafhankelijk behoorden te zijn, omdat zij in vele gevallen deze besturen zouden moeten aansporen tot meer actief optreden bij de behartiging der belangen van de volksgezondheid.

Toch zijn er betrekkelijk zeer vele commissiën, waarin burgemeesters en gemeente-secretarissen zitting hebben, zij het de laatsten ook meestal bloot als secretaris der commissie

1) Dit blijkt echter in enkele streken geheel onmogelijk geweest te zijn; de kring Helmond b.v. bestaat uit tien gemeenten en toch zijn alle leden der commissie woonachtig te Helmond alleen; de kring Roermond is gevormd uit niet minder dan 18 gemeenten en alle tien leden op één na wonen binnen die stad.

zonder dat zij daarvan lid zijn. In Drente, Utrecht, Friesland en Noord-Holland heeft men zich kunnen houden aan de uitsluiting van burgemeesters, in enkele andere provinciën, zooals Overijsel Groningen en Noord-Brabant heeft men in een enkele commissie een doen zitting nemen en in Zeeland ontbreken zij niet in drie van de acht commissiën. Doch in Limburg, Zuid-Holland en Gelderland hebben de commissarissen het blijkbaar minder bedenkelijk geacht om burgemeesters te benoemen, in de meeste commissiën komen zij voor en in sommige heeft zelfs meer dan een dezer hoofden van gemeenten zitting, terwijl in Limburg en Gelderland een enkele maal en in Zuid-Holland in vijf van de elf commissiën een burgemeester tevens als secretaris optreedt. In bijna alle andere commissiën waarin een burgemeester heeft plaats genomen is hij tevens tot voorzitter benoemd. Het is aan ernstigen twijfel onderhevig of door deze samenstelling en combinatie de zelfstandigheid der commissiën tegenover onwillige gemeentebesturen, die door Regeering en Volksvertegenwoordiging bij herhaling als noodzakelijk op den voorgrond is gesteld, voldoende wordt gewaarborgd, terwijl het voorzeker zijne bedenkelijke zijde heeft, dat waar eene commissie over verordeningen van onderscheidene gemeenten heeft te oordeelen en de financiën van verschillende gemeenten bij haar werkzaamheden zijn betrokken, het hoofd van een enkele dezer gemeenten eene overwegende stem heeft bij de beoordeeling en de beslissing.

Hebben wij echter in alle of althans in de meeste dezer gevallen te doen met hetgeen in het dagelijksch leven een gedwongen fraaiigheid genoemd wordt, en heeft men tot de benoeming in grooten getale van burgemeesters, wethouders secretarissen, ambtenaren ter secretarie, gemeente-ontvangers enz. zijn toevlucht moeten nemen, omdat er geen andere ietwat geschikte personen te vinden waren binnen den afgepasten kring der commissie, dan wordt reeds daardoor de optimistische beschouwing van den minister Borgesius bij de behandeling der wet te niet gedaan, toen hij zeide: ‘Het is niet aan te nemen, dat geen voldoend aantal personen zoude zijn te vinden, die voldoende kennis en belangstelling bezitten en voldoenden tijd beschikbaar hebben om de belangen der volksgezondheid in hun omgeving te behartigen.’

Dat toch personen en gemeente-ambtenaren als bovengenoemd slechts noode in aanmerking zouden behooren te komen als leider van gezondheids-commissiën kan worden afgeleid uit de omstandigheid, dat volgens de Memorie van Toelichting er zelfs door sommigen aan gedacht schijnt te zijn ‘om leden van gemeenteraden en geneeskundigen, die door de gemeente bezoldigd worden’ uit te sluiten als leden van gezondheidscommissiën, hetgeen echter door de Regeering overbodig werd geacht en volgens haar met gerustheid aan de prudentie van de Commissarissen der Koningin kon worden overgelaten.

In het zooeven aangehaalde citaat van den vader der wet wordt op kwistige wijze gebruik gemaakt van het adjectief ‘voldoend’ en inderdaad blijkt het, dat de beteekenis van dit voorvoegsel ruime speling moet toelaten om bij de vele werkzaamheden, die volgens de artikelen 6 en 27 der Wet aan de gezondheidscommissiën zijn of kunnen worden opgedragen, ongeacht nog de bevoegdheden van art. 4, toch bij sommige leden der commissiën ‘voldoenden tijd’ tot waarneming te veronderstellen, niettegenstaande hunne vele en gewichtige ambtsbedieningen.

Ik heb daarbij het oog op kantonrechters en griffiers, schoolopzieners, directeuren van H.B. Scholen, hoofden van scholen, ingenieurs bij het spoorwezen en van den Waterstaat; al deze personen zijn hier en daar leden van gezondheidscommissiën, veel malen zelfs voorzitter; een paar malen vinden wij als lid den directeur van een post- en telegraafkantoor en eens een actief dienend officier van de genie, een subsituut-officier van justitie en een lid van een arrondissements-rechtbank. Het springt in het oog, dat vele dezer ambtenaren ook slechts tijdelijk ergens woonachtig zijn en daardoor niet bij voorkeur het best met plaatselijke toestanden en verhoudingen in hun omgeving bekend zijn of voor de toekomst duurzame verbeteringen kunnen voorbereiden.

Het heeft zelfs den schijn alsof het ambt de geschiktheid als lid eener gezondheidscommissie medebrengt, geheel onafhankelijk van bekendheid ter plaatse, hoe anders te verklaren dat te Hoorn bij het aftreden van een lid die kantonrechter en een ander die ingenieur was bij den Waterstaat onmiddellijk hun opvolgers werden benoemd, dat ditzelfde plaats vond met

een ingenieur te Zierikzee en te Heerlen met een griffier bij het kantongerecht.

Zeer eigenaardig - en het verdient daarom afzonderlijke vermelding - is de keuze van de voorzitters bij verschillende commissiën geweest, met het oog zoowel op ‘voldoenden’ tijd als ‘voldoende’ kennis, die bij hen wordt verondersteld. Het zou aanmatigend zijn over het laatste hier een oordeel uit te spreken, omdat mij de bevoegdheid ten eenen male ontbreekt, toch is het opvallend, dat aan het hoofd van eene *Gezondheids*commiśsie, geroepen de belangen der *Volksgezondheid* te behartigen, waartoe volgens de wet ook behoort: de verwijdering en den afvoer van vuil, de reinheid van wegen en wateren, voorkoming, wering of beteugeling van besmettelijke ziekten, drinkwaterleidingen en andere voorzieningen tot verkrijging van goed drinkwater, gezondheidstoezicht op levensmiddelen enz., 15 malen van de 95 commissiën een rechtsgeleerde of notaris werd geplaatst, 8 malen een burgemeester en 4 malen een geestelijke, terwijl ook aan directeuren van H.B. Scholen en kantonrechters de tijd daarvoor niet schijnt te ontbreken. In Hilversum kan zelfs een arrondissements-schoolopziener, wiens ambtgebied Amsterdam is, doch aan wien vergund is te Hilversum te wonen, tijd vinden om op te treden als voorzitter der gezondheidscommissie. Te Oosterwijk is een districts-schoolopziener voorzitter, terwijl te Gulpen tot deze betrekking benoemd is een arrondissements-schoolopziener, die bovendien nog kantonrechter is.

Bij deze combinatie van betrekkingen spreekt het vanzelf, dat het zwaarste is wat het zwaarste weegt en dat de behartiging der Volksgezondheid op de laatste plaats komt en moet komen, maar daarmede en daardoor wordt tevens bewezen, dat de Regeering dit ‘voldoende’ acht. En zoo is het ook. Zich blind starende op de Volkshuisvesting en de daarvoor noodige Woningwet is het overig deel der Volksgezondheid met de Gezondheidswet tot den tweeden rang afgedaald om slechts ter sprake te komen, waar zij volledigheidshalve in het kader past. De Woningwet legt bepaalde verplichtingen op aan Gemeentebesturen en gezondheidscommissiën ten opzichte der volkshuisting en het leidt geen twijfel of binnenkort en in hooge mate zal zij leiden tot het opruimen van

vele misstanden en het aanbrengen van vele verbeteringen, maar voor de Gezondheidswet, voor de overige hygiène ontbreken al deze verplichtingen en kan alleen gewezen worden op bevoegdheden, terwijl uit eene vroegere wetgeving is gebleken hoe weinig daarvan terecht komt, indien het wordt overgelaten aan de vrije keuze, in dit geval nog wel van personen, die met ander werk overladen zijn en voor dezen arbeid niets ontvangen ter vergoeding, maar alles vrijwillig en onverplicht op zich moeten nemen.

Er is geen enkele reden denkbaar waarom met dit nieuwe stelsel betere resultaten zullen worden verkregen dan onder het oude Geneeskundig Staatstoezicht, tenzij een geheel andere gedachtengang moet gevolgd worden en de secretaris de eenige gesalarieerde in de commissie als de hoofdpersoon moet beschouwd worden. De Minister van Binnenlandsche Zaken toch meent, volgens de Handelingen der Tweede Kamer op blz. 1202, dat de secretaris, ook al is hij geen lid, in den regel de ziel en de stuwkracht der commissie zal zijn. Hij zal waarschijnlijk den meesten tijd aan de goede zaak besteden, om die reden meende de Minister hem alle bevoegdheden tot binnentreden van woningen en inspectie van inrichtingen enz. evenals aan de leden der commissie te moeten toekennen. De Kamer was het daarmede echter niet eens en nam het eenig amendement op de gansche wet aan, uit overweging, zooals de voorsteller te kennen gaf, dat ‘voor de betrekking van secretaris meestal jongelieden zouden worden gekozen, die met het schrijfwerk werden belast.’
Of dit laatste is geschied weten wij niet, doch valt te betwijfelen, wanneer men nagaat de betrekkingen, die deze secretarissen in de maatschappij bekleeden. Van 83 der 95 plattelands-commissiën hebben wij aanteekening kunnen houden; daaronder kwamen voor:

Advocaten, rechtsgeleerden, ambtenaren, notarissen	31
Gemeente-secretarissen, burgemeesters, ambtenaren ter secretarie	19
Artsen	10
Apothekers	9
Administrateur, architect, opzichter, hoofden van scholen, leeraren, oud-officier enz	14

Doch hoe dit zij, men mag aannemen. dat er geen reden bestaat juist deze personen het eigenlijke werk op te dragen, voorzoover het niet de schriftelijke werkzaamheden aangaat, maar de persoonlijke onderzoekingen, inspecties, adviezen en intellectueelen arbeid in het algemeen.

't Klinkt zonderling uit den mond van den heer Borgesius, die nog te Breda op het laatste congres voor hygiène herhaalde, wat hij reeds zoo dikwijls had beweerd, dat er in Nederland personen in genoegzaam aantal zouden gevonden worden, die belangeloos en zonder vergoeding de taak der gezondheidscommissiën op zich zouden willen nemen, hier te vernemen, dat de eigenlijke ziel der commissiën, ‘de stuwkracht’, waarschijnlijk de gesalarieerde secretaris zoude zijn.

Al moge het waar zijn, dat deze, juist omdat het voor hem eene niet te versmaden betrekking is, wel zal zorgen, dat op papier de zaken in orde zijn en alles loopt volgens wetten en reglementen, waar er kracht en leven van de commissie moet uitgaan en het initiatief moet worden genomen voor bevordering der volksgezondheid, behooren de leden zelf de handen aan het werk te slaan en heeft inzonderheid de voorzitter een taak te vervullen.

Bij goede opvatting is deze inderdaad niet gering, zooals wij reeds hebben aangetoond bij bespreking van art. 4 der Gezondheidswet.

V.

Schrijver dezes heeft zelf de eer voorzitter te zijn eener commissie, omvattende 9 Gemeenten met eene gezamenlijke oppervlakte van bijna 50 duizend hectaren. Als rustend geneesheer is het mij mogelijk veel tijd beschikbaar te stellen, de secretaris tevens lid der commissie, oud-apotheker, en het bouwkundig lid kunnen nagenoeg ten allen tijde vrijaf nemen en ook de twee andere leden, niettegenstaande zij beiden, de een als professor aan een seminarie, de andere als praktiseerend geneesheer veel meer bezet zijn, zijn genegen hun taak als lid der commissie breed op te vatten en hun ijver, waar het gevraagd wordt, te toonen met de daad.

Gedurende de 9 maanden, van 5 Januari tot 2 October, waarin de commissie geregeld werkzaam is geweest, heb ik aanteekening gehouden van den tijd door ieder lid aan werk-

zaamheden en reizen ten dienste der commissie besteed; deze bedraagt voor de eerste drie genoemden tusschen 125 en 140 uren, dus gemiddeld 15 uren per maand, voor de beide anderen 50 tot 60 uren of dooreengenomen 6 à 7 uren iedere maand. Van deze laatsten komt het grootste deel op het bijwonen der vergaderingen, die iedere maand gehouden worden en bijna 3 uren duren, ten gevolge der vele punten, die telkens aan de orde zijn en waarvoor zij, wonende ver buiten den zetel der commissie, bovendien minstens 3 uur noodig hebben voor de reis per spoor en tram.

Van de andere leden, die allen ongeveer in het centrum wonen, is slechts een gering deel der uren besteed aan vergaderingen, nauwelijks □, al het andere diende voor inspectiereizen; iedere maand werd er een ondernomen naar eene naburige gemeente, die gewoonlijk duurde van 's morgens 8 à 9 uur tot 's middags 4 à 5 uur. Wanneer het mogelijk was werd gebruik gemaakt van spoor of stoomtram, anders werd een rijtuig genomen; hoeveel tijd dit neemt en hoe onmogelijk het is om in dien tijd meer dan enkele gelegenheden behoorlijk na te gaan, kan alleen hij beseffen, die bekend is met de toestanden ten plattelande, waar b.v. in dezelfde gemeente twee scholen meer dan een uur rijdens van elkander verwijderd kunnen zijn en vaak niet anders dan langs cirkelwegen zijn te bereiken.

Behalve deze aanteekening van den tijd, die reeds besteed is, is het van belang te weten welke werkzaamheden te verrichten zijn, waarbij het niet overbodig is op te merken, dat waarschijnlijk de kring dezer commissie niet aanmerkelijk verschilt van tientallen andere in den lande en in menig opzicht vrijwel als type kan gelden. Het aantal inrichtingen van onderwijs, openbare en bijzondere scholen, bewaarscholen en pensionaten binnen den kring, waarvan hier gesproken wordt, bedraagt niet minder dan veertig. Op enkele resultaten van het gedeeltelijk onderzoek, nu reeds verkregen, wensch ik zoo aanstonds even de aandacht te vestigen, hier reeds zij opgemerkt, dat een deskundig toezicht bij de laatstgenoemde inrichtingen in de laatste tijden gebleken is zoo hoogst wenschelijk te zijn, omdat de slaapzalen ondoelmatig ingericht, juist op den leeftijd dezer pensionaires, een bron van verspreiding van tuberculose kunnen worden.

Inrichtingen, waar zieken ter verpleging worden opgenomen en waarnaar reeds de Centrale Raad verlangd heeft een onderzoek in te stellen, zijn er vermoedelijk minstens een tiental.

Onder de fabrieken en belangrijke industrieele ondernemingen komen voor: een suikerfabriek, een half dozijn steenbakkerijen, twee ijzergieterijen, tal van leerlooierijen en elf zuivelfabrieken. De laatste zijn reeds voor het meerendeel bezocht en de commissie ontdekte, dat een der meest noodzakelijke hygiènische maatregelen, het vernietigen, liefst door verbranding, van het centrifugeslib nog niet overal geregeld plaats vond. Dat het toezicht op deze laatste inrichtingen volgens de opvatting der autoriteiten tot de directe taak der gezondheids-commissiën behoorde, bleek uit een aanschrijving van den Commissaris der Koningin, die haar opdroeg een onderzoek in te stellen naar den afvoer van het water eener fabriek, waaromtrent een klacht bij hem was ingekomen.

Het kan toch onmogelijk in de bedoeling liggen en in allen geval zou het in strijd zijn met het begrip: onderzoek naar den staat der volksgezondheid en aanwijzing der middelen om haar te verbeteren, indien volstaan kon worden met alleen een onderzoek naar de schadelijkheid van fabrieksafvalwater te ondernemen, wanneer toevallig iemand de moeite zich getroostte een klacht in te dienen. Een algemeen toezicht op alle inrichtingen van denzelfden aard is alleen doeltreffend en kan een aanwijzing geven van de gevaren voor de volksgezondheid van sommige bedrijven onder sommige omstandigheden. Hoe dit tevens den weg wijst, waarlangs verbetering is aan te brengen, bleek reeds aan de commissie; door maatregelen in de eene fabriek genomen, werd haar somwijlen het middel aan de hand gedaan, waardoor in eene andere inrichting van denzelfden aard misstanden konden worden weggenomen.

De noodzakelijkheid van een hygiènisch toezicht trad echter zeer bijzonder ook in het licht, waar de commissie dit het allerminst verwacht had, namelijk bij de scholen. De schoolwet geeft enkele gebiedende voorschriften, die ongetwijfeld hun oorsprong te danken hebben aan zorg voor de gezondheid der schoolgaande kinderen en van het onderwijzend personeel. Zoo, om slechts enkele te noemen: de vloer van het schoolvertrek is van hout (art. 11 Kon. Besluit van 30

Augustus 1880), de deuren van het schoolvertrek zijn niet in onmiddellijke gemeenschap met de buitenlucht (art. 12), de schoolbanken worden voorzien van eene rug- of lendeleuning (art. 13); al deze bepalingen zijn toepasselijk zoowel op scholen waarin openbaar als waar bijzonder lager onderwijs gegeven wordt en in beide categoriën vond de commissie de meest duidelijke overtredingen van deze artikelen. Bij eene openbare school waar de toestanden in strijd met deze en andere voorschriften al te talrijk waren, meende zij het gemeentebestuur, krachtens art. 27 der Gezondheidswet, onmiddellijk daarmede in kennis te moeten stellen onder opmerking, dat bij gebrek aan spoedige verbetering aan den Hoofdinspecteur een voorstel zou worden gedaan de school te sluiten. Waar bij een door de wet geregeld en gesalarieerd schooltoezicht dergelijke fouten tegen de gezondheid voorkomen en jarenlang worden bestendigd, niettegenstaande de verplichting om er tegen te waken, ligt het voor de hand, dat andere schadelijke momenten, waarop het toezicht niet verplichtend is, zooals te veel of te weinig licht, gebrekkige luchtverversching en waterafvoer, ondoelmatige schoolmeubelen, vochtige muren enz. dikwijls voorkomen; de commissie is dan ook in de gelegenheid geweest in verschillende scholen hierop te wijzen. Het is bij deze waarnemingen een verblijdend verschijnsel er aan te kunnen toevoegen, dat in de meeste gevallen de besturen der scholen, nu er hun aandacht op werd gevestigd, niet ongenegen bleken te zijn verbeteringen aan te brengen, indien de commissie kon aangeven op welke wijze die verkregen konden worden; vaak was het alleen een soort van sleur, die de toestanden had doen bestendigen en de verwijten tegenover het bestaande schooltoezicht worden daardoor zeker niet geringer.

VI.

In het vorenstaande meen ik te hebben aangetoond, dat het wenschelijk en mogelijk is, behalve voor de volkshuisvesting, door middel der gezondheidscommissiën ook te werken in het belang van andere zaken, de volksgezondheid rakende.

Al lijdt het geen twijfel, dat enkele dezer nieuwe colleges

in dien geest zullen optreden, met het oog op de samenstelling der commissiën en de verplichting om de uitgebreide werkzaamheden, wier uitvoering veel tijd, kennis en studie eischt en, ten overvloede, zonder toekenning van eenig honorarium moeten worden verricht, is het niet denkbaar, dat vele leden in staat en genegen zijn zich daaraan te wijden met al den ijver, die er voor noodig is; terwijl, wanneer slechts enkele commissiën haar taak op zulk eene wijze opvatten en ten uitvoer brengen, dit juist zijne zeer bedenkelijke zijde heeft.

Bij het nauwkeurig nagaan in een omschreven kring van ‘alle openbare gebouwen, alle scholen en andere tot het geven van onderwijs bestemde lokalen, kinderbewaarplaatsen, gestichten van liefdadigheid, weeshuizen, herbergen, logementen, slaapsteden, fabrieken, werkplaatsen, magazijnen, winkels, gevangenissen, zieken-inrichtingen en badhuizen,’ zooals die zijn opgenoemd in art. 4 der Gezondheidswet, zullen er gebreken en misstanden, met het oog op algemeene gezondheidsbelangen ontdekt worden, die aanleiding geven tot opmerkingen en aansporing tot verbetering.

Bij den besten wil en zucht tot samenwerking aan weerszijden zal dit van tijd tot tijd aanleiding geven tot conflicten met gemeente-besturen, directiën en particuliere personen, waarbij ook tusschenkomst van hoogere autoriteiten, met de daaraan verbonden onaangenaamheden, kosten of moeite somwijlen, niet achterwege zal kunnen blijven. Al geschiedde alles volkomen in overeenstemming met de wet, het zou eene grove onbillijkheid zijn tegenover sommigen, indien de activiteit en de bijzondere opvatting eener gezondheidscommissie de besturen en personen binnen haren kring last en moeite veroorzaken, terwijl in onmiddellijk naastgelegen gemeenten onder dezelfde omstandigheden deze personen ongemoeid worden gelaten, alleen omdat de commissie hare taak anders opvat en toestanden daarom niet aan het licht komen, die misschien erger zijn dan in den eerst bedoelden kring.

Bovendien zal ook het verzet tegen voorschriften en maatregelen der commissie in den eersten kring worden opgewekt en aangemoedigd ook bij overigens goedgezinden, wanneer zij zien dat hetzelfde, waarover bij hen aanmerkingen gemaakt wordt, elders straffeloos mag geschieden.

Voor alles moet derhalve plaats vinden, wat ik reeds in den aanvang heb opgemerkt en thans door voorbeelden heb duidelijk gemaakt, dat aan de gezondheidscommissiën bepaalde voorschriften worden gegeven omtrent hetgeen door haar moet worden verricht en dat niet, zooals thans heeft plaats gehad, als bij toeval een paar punten uit de lijst van art. 4 in het model jaarverslag van den Centralen Raad worden aangestipt met voorbijgaan van alle anderen. Tevens moet worden aangegeven, dat niet alleen een onderzoek der genoemde gebouwen en inrichtingen moet worden verricht bij het toevallig inkomen van klachten, maar dat dit onderzoek geregeld en volgens eene bepaalde door den Centralen Raad vastgestelde methode moet worden ondernomen. Op die wijze alleen is voor den wetgever in de toekomst een bruikbaar materiaal te verkrijgen, waarmee door voorschriften en verordeningen kan worden voortgebouwd.

Zulk een goed geregeld en overal geldend onderzoek door alle gezondheidscommissiën zou nog het bijzondere voordeel hebben, dat het voor de wetenschappelijke krachten, in den Centralen Raad aanwezig, een voor haar meer passend arbeidsveld zou openen dan de bijna uitsluitend administratieve werkzaamheden, waarmede zij, door de omstandigheden gedwongen, zich thans meestal moeten bezig houden.

Zoo straks merkte ik op, dat de meeste besturen van scholen en zuivelfabrieken door onze commissie bezocht in het minst niet ongenegen waren de verbeteringen aan te brengen, die ons noodig voorkwamen, maar te gelijker tijd verlangden te weten, hoe dan wel de schoolmeubelen, de luchtverversching, de afvoer van fabrieksafval zouden gemaakt en ingericht moeten worden om aan de eischen te voldoen en den schadelijken invloed op de gezondheid in het algemeen te vermijden? Vragen waarvan de commissie de billijkheid moest erkennen.

Al nemen wij gaarne aan, dat hier en daar in eene commissie een der leden een bevredigend antwoord kan geven op het een of andere punt, *non omnia possumus omnes*; het is onmogelijk te verlangen, dat eene commissie van al deze vraagpunten op de hoogte is.

Wat schooner taak denkbaar voor den Centralen Raad der Volksgezondheid dan de vragen te verzamelen der verschil-

lende commissiën en rekening houdende met hetgeen wetenschap en ervaring hebben geleerd, schema's van beantwoording bij voorbaat samen te stellen, aan de gezondheidscommissiën de bevoegdheid overlatende die te wijzigen naar plaats en omstandigheden.

Wij zouden dan een overzicht verkrijgen van de verschillende wijzen van verlichting, verwarming en ventilatie, die kunnen worden toegepast in schoollokalen, gebouwd onder uiteenloopende verhoudingen; wij zouden modellen ontvangen van schoolmeubelen, die de ervaring geleerd heeft het best te voldoen aan de eischen der hygiène en doelmatigheid. Met het oog op fabrieken en werkplaatsen zou allicht door samenwerking van de arbeids-inspectie met den Centralen Raad aan de gezondheidscommissiën een leiddraad kunnen worden verschaft van hetgeen door luchtbederf, door gebrekkige reiniging enz. den werkman of fabrieksarbeider kan schaden en door welke middelen de nadeelen voor de volksgezondheid van fabrieksafval kan worden voorkomen, hoe in verschillende industrieën het afvalwater kan worden gereinigd, de rioleering geregeld, enz. Voor ‘kinderbewaarplaatsen, weeshuizen en gestichten van liefdadigheid’, zooals het meergemelde artikel ze te samen brengt, zou de Centrale Raad modellen kunnen geven van de meest goedkoope en toch duurzame inrichting van zalen, kamertjes en bedden, voor ‘ziekeninrichtingen’ zou worden opgegeven de ruimte benoodigd voor ieder patient, de meest noodzakelijke verpleging, zooals die mag worden geëischt ook in kleine inrichtingen op het platteland[1]. Welke voorzorgsmaatregelen doelmatig zijn, met het oog op de gezondheid in ‘magazijnen en werkplaatsen’ van allerlei aard en bij verschillende bedrijven, zoude door teekeningen en opgaven kunnen worden toegelicht ten behoeve van de gezondheidscommissiën enz. Het komt ons voor, dat het nut der Gezondheidwet op zulk eene wijze kan worden verkregen door een soort van wisselwerking tusschen de gezondheidscommissiën en den Centralen Raad, waarbij de

1) Op dit oogenblik is door een Gemeentebestuur bij onze Gezondheidscommissie de vraag aanhangig gesteld naar een model-ziekenhuisje voor besmettelijke zieken, voldoende aan de eischen der gezondheidsleer en van welstand en toch de financieele krachten eener plattelandsgemeente niet te boven gaande.

eersten gegevens verzamelen en de vraagpunten aanduiden, terwijl de laatste zich beijvert door beantwoording op wetenschappelijke gronden den weg ter verbetering aan te wijzen.

Ik ben overtuigd, dat velen wien de algemeene gezondheidszorg ter harte gaat de gevoelens deelen hierboven door mij uiteengezet, dat namelijk zoowel bij de Regeering, als bij vele gezondheidscommissiën de Woningwet en de daaruit voortvloeiende verplichtingen te veel als eenig doel wordt beschouwd ter behartiging in de naaste toekomst en dat deze opvatting nog sterker zal worden, wanneer op 1 Augustus van dit jaar deze wet allen ernstig aan het werk zal zetten. Evenzeer echter is het mijn overtuiging, dat dan en daardoor slechts een deel zal worden bereikt van hetgeen bij de tegenwoordige organisatie met eenige wijziging had kunnen worden tot stand gebracht en dat, buiten het nut voor de volkshuisvesting, voor de volksgezondheid in het algemeen onder de tegenwoordige omstandigheden misschien minder nog zal worden verkregen dan onder de oude regeling van het Geneeskundig Staatstoezicht. Nu het nog tijd is dient derhalve gekeerd te worden en wat bevoegdheid, vrije wil en liefhebberij der talrijke commissien is tot verplichting worden omgezet, opdat niet een volgende wetgever, de doodsklok luidende over deze wetgeving, evenals zijn voorganger bij het graf der wet van 1865, bij monde van de Regeering, getuige: ‘Het is mogelijk dat van de hulp der geneeskundige raden (gezondheidscommissiën) op meer doeltreffende wijze gebruik had kunnen gemaakt worden, maar te loochenen is het niet, dat zij reeds van den beginne af èn door de organisatie èn door de opvatting hunner (harer) taak slechts een vrij lijdelijke rol hebben vervuld.’ ‘Deze colleges hebben (ten opzichte der volksgezondheid in het algemeen) niet gegeven wat men er van had verwacht.’ (*Memorie van Toelichting bij het Wetsontwerp tot regeling van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid, blz.* 2.)

Felix quem reddunt aliena pericula cautum. Wie zich aan een ander (zijn voorganger) spiegelt, spiegelt zich zacht.

November 1903.

Dr. G.W. BRUINSMA.

Stijn Streuvels' ‘Minnehandel’.

Minnehandel, door Stijn Streuvels. 2 Deelen. Amsterdam, L.J. Veen.

I.

Hoelang pas, kennen wij in onze letteren de Vlaamsche gouwen, 't Vlaamsche akkerland, goudgloeiend van koorn, vlammend van vlas; 't Vlaamsche land met z'n blonde atmosfeer, z'n spelend licht en z'n brandend aardeleven?

Hoelang die goudzonnige boomgaarden, innig-intiem, de bonkige perelaars, de bloeiende boschjes, met hun luchtwarme en aardgeurige genuchten? Hoelang dien echten, heeten, zoeten adem van 't koeien- en vruchtenland, de warme, grazige, innige en blondwuivende velden? De Vlaamsche gouwen met haar blonde melkers en blonde melksters; haar pootige maaiers en struische zaaiers, in hun kleurig baai, hun warmrood-dampende kleeren, en hun blondgevlochten zonnehoeien? Dat land, met z'n zilveren ochtendmisten; dat land met z'n vroolijken klinkklank van zang en ontroerende menschenstemmen; de gevooisde liedjeshal waar, als onder een rinkelend getikketak van klinkglazen, bijéénvroolijken tusschen lommergroen en hoeken, de zoenlustige jolige knapen en boerendeerns, en waar soms rondgaat de guldene schenkkanne, in een roep van jolijt, rondom, rondom, als in den ouden tijd.

Hoelang kennen wij die dreven en velden vol gloed, die blaker-roode en krijtblanke hoeven, waarvóór, in de scheemring, oude boeren op banken pijpsmokend en mummelend, achter hun landelijk lommer uitturen naar de duisterende velden en elkaar met zachte stemmen vertellen van weleer?

Gaat 't ons niet voorbij, in de kokende roezemoes der nieuwe tijden, als vèr visioen van spelende vrouwtjes op teeder mosgroene vlondertjes, spoelend in 't klare, zilverende vaartje, omgloeid van 'n prachtblauwen zonnedag; landelijk en innig, de bezige lijfjes gebukt tusschen vlotgerij en kroos, en de fijn-kleurige toetsjes van rood en groen emmerspul verfonkeld in de kleurige plassigheid van 't spiegelend vaartje?

O! die vaartjes en spoelstertjes en de watertjes, waarin de wolken zeilen! die plasjes zich zat-zuigend aan rein-blauwe lucht, al lucht.

Hoelang pas kennen wij, herschapen in kunst, den klaterjubel der roode hoevendaakjes en de luchten er boven, in een trillende hittepracht?

Hoelang de lentefeesten met z'n bloeiblanke en bloesemende boomgaarden, hun witten tooi?

En de velden, de glansgroene, gemaaide en hoogbloeiende velden, goudwarm en lichtheerlijk doorstroomd; de wasemende velden van 't schoone Vlaanderen, met z'n kleurig en warm volk, z'n stoer en struisch ras, z'n fijne heuveling en teeder lijngegolf, z'n wonder lommer en bosschage.

En dan,... de boerinnenzwier, de blonde, lustige, roodaardig frissche en versche jeugd en de pootige, snaaksche knapen!

Hoelang kennen wij dat schoone Vlaanderen, vol rookigen aardgeur, veldzoet; vol van het schuimende werkgerucht en vol van jool der ontspringende jeugd?

II.

Buysse was er, met magnifieke brokken werk; Buysse, maar Gezelle bleef onbekend. En hij bezong 't land en de menschen van 't innigste Vlamingen-land De luidruchtige jubeling der tachtigers had dien zanger overstemd. Men hoorde niet hoe hij zong als 'n nachtegaal in de Vlaamsche gaarden; als 'n nachtegaal uit 'n donker sperrebosselken; als 'n merel, 'n lijster, 'n leeuwerik, zoet gezang en vleiend gefluit, zoet en vurig, levensvol en met 'n ontroerend-menschelijk vroom timbre, in trilling van teederheid en heldere diepte, als nooit nog gehoord was uit die dreven.

Plots is de groote triomf van Streuvels gekomen. -

Mèt Streuvels kwam Teirlinck, de droomerige, visioenaire, de onwerkelijke toch innige natuurdichter.

De Bom was er; Vermeylen was er, en Van Langendonck óok.

Maar de felle glorie van 't schoone en bloeiende Vlaanderen vlamde eerst heel vurig òp in 't scheppingswerk van Streuvels en Teirlinck.

Ze waren in merg en been Vlaamsch. Vlaamsch in taal, Vlaamsch in gezondheid, in inspiratie, in zinbouw en rhytmisch levensgevoel, Vlaamsch in àdemhaal!

In 't èerste werk van Streuvels rook je de gouwen, stroomden je de longen vol van bloei-boomgaardengeur en hapte je de klare lucht en graszoet.

't Was lèven, lèven, ruim en prachtig.

De Hollanders hadden 't bestaan verletterkundigd, *zij* brachten de letterkunde weer tot 't frissche bronleven.

Zoo leek 't, zoo groeide 't.

De groote geweldige levensstroom van het machtig-menschelijke had hen opgetild en in 'n woesten golfslag van hevig gebeuren naar ons toegesmakt.

Zij hadden 't rhytmische van 't eeuwig-menschelijke door hun arbeid; ze deinden en wiegden er zelf òp, in hun taal en konceptie.

Ze stonden onder gouden zon en licht; ze verspreidden rond hen heen den geur van omploegden grond, ze bliezen uit den adem van 't land, ze omsproeiden ons met zoet van boomgaarden.

We zagen hoog boven onze oogen schitteren de bloeiende vruchten, de goudgele en goudvurige, de roodwangige vruchten; we zàgen de papavertooverij van akkerbloemen; we hoorden 't geruisch van zware boomen, en 't leven overstroomde ons aan allen kant.

O! die heerlijke zang van 't Vlaamsche boereleven.

Die rustieke innigheid, die kalme breedheid; die landelijke diepe ademhaal van dat onbekende leven!

Streuvels was gekomen, en de weigeuren en 't klaverzoet proefde je op de heete tong. Je proefde alles; 't zoete gras, de veldbloemen, de grondgeuren en de aarde-sappen, en overal om je heen koelde je de ochtend- en avondwind tegen, of snikte je mee onder de moordende zomerzon op de smachtende akkers.

Hij maalde in kleurenpracht, met stouten glans 't zonsondergangsland en 't nalicht, als de avond aansluipt, de akkerzang versterft en de deemster ronddoolt.

Hij maalde 't land met z'n parelende uchtenden als 't tot den einder vol bruiste van werkersgerucht.

Hij spràk niet van boerenkarren, maar hun landelijke dreun ging levend door z'n rhytmische zinnen, sterk en schokkerend als door de scheemrende avondgouwen.

Er was 'n wemeling van menschen, meidekes en knapen, 'n wemel van frischheid, bruisend leven en gloeiende spontaniteit.

Het was ook wel in zinnen herschapen, in taalklank vastgezongen en in tafreelen-rijkdom verdramatiseerde en verhumoriseerde literatuur, maar literatuur zóó dadelijk tot de levensbron zelf gebracht, zonder intellektueele verfijning, broze verzenuwing van individueele emoties en gewaarwordingen. Door hun werk stuwde, stoomde, klotste 't groote bloeiende, vurige leven.

Dàt leven werd gegrepen.

Woordgetast alom, worstel met dialekten, kinderlijk en prachtig vaak, log, onwelluidend 'n ander keer weer.

Maar 't leven was gegrepen met een ziel, vol van ongeschonden verrukking, met kracht en diepte, met borreling en bruising van echt zielsgeluk.

En 't goudsprokige leven, soms plots donker en kil, liet zich vatten, vergoochelde zich in de schoonheidsgestalten van hun verlangen.

Teirlinck kwam met de verfijningen van z'n visioenaire droomnatuur, en betastte heel ernstig en diepzinnig de realiteit van 't boerenbestaan.

En zie, hoe simpel en tooverachtig groeiden daar de dorre takken òm tot wijngaarden in gouden hofjes waar de zon schuin doorheen schoot.

Waren 't menschen van vleesch en bloed, of wezens zóó uit de kleurige verbeeldingen van dien teed'ren fantasmagorischen ziener gestapt, en omgeven van zijn droom-atmosfeer?

Blonde meisjes kwamen en gingen.

Stoutoogige schepsels, met 't wezen, dartel van argeloosheid en schaamlijke jonkvrouwelijkheid.

Plots voerde Streuvels ze weer uit den wondertuin van

Teirlinck terug, naar de akkers, vol reëelen min en menschelijkheid, zwaar van gang, en waggelend van passie.

Teirlinck overziet den zonnigen hof en weeft uit de laatste roode zonnestralen die over de vurige vensterkes beven, een menschensprook. Ieder maagdeke omweeft hij in spinsel van fijne droomerij.

Streuvels oolijkt hun toe, lokt hen uit de spiegeling en tooverij, laat ze klinkende kussen verdeelen, en voert hen uit den gouden tuin naar de velden. Tot plots ook in hèm de realiteit gaat spoken.

Dan gooit en kaatst en speelt hij met de werkelijkheid. Dan zet hij z'n lachspiegel van romantiek midden in het kleurige en vurige spel van z'n echt-levende boeren en boerinnen, en weerkaatst hij gedrochten met karikaturale koppen, monsterlijk en verwrongen van lijf.

Is dat de man die ons gouden maaiers liet zien verbronzen op 't avondland?

Hoorden we bij hèm de zachte fluistering van de avondkoornakkers verruischen als 'n verre zeezang? -

III.

Toen kwam de eerste groote geestdrift bezinken, en 't bleek klaar als kristal, dat ook zij het groote leven in al z'n uitingen nog heel héél lang niet hadden vastgegrepen. En 't bleek, dat hun beschrijvingsmooi soms, en de frissche pracht van hun eigen ziel, de zeer veel andere gebreken niet konden vergoelijken.

Buysse bleef stáán ook na hun werk; Van Langendonck, Vermeylen, De Bom, ze bleven allen hun verdiensten behouden.

Alleen Gezelle stak boven hen allen uit, in sommige gedeelten van z'n werk, omdat hij het in zijn dichtkunst tot een ware levenséénheid had gebracht. Te hoog gesteld, te hoog geplaatst, ging óver Streuvels' wilde waardeering heen en weer. En nu nog ken ik een onzer grootste en gezaghebbendste literatoren in ons land, die niet meedoet met de eenzijdige bewondering van Streuvels' kunst; die hem ook lang zoo hoog niet plaatst als in de eerste opwinding gedaan is, wijl hij als epikus en dramatikus nog vèr van het groote blijft.

Toch kan, geloof ik, geen enkel tijdgenoot hem de plaats aanwijzen, die hij behóuden zal. Wij staan altijd juist als tijdgenoot te dicht op 'n schrijver, 'n époque.

De Tijd alleen duwt ieder onzer precies naar z'n plaats.

Daarom geen oordeel.....? 't Zou wat!

We oordeelen tóch altijd, al is 't zwijgend.

De eeuwige schaduw voor scheppenden arbeid is kritiek.

Hoeveel er gescholden wordt op kritiek, ze moet er zijn, als prikkel en als richting.

Slechte, oppervlakkige, jaloersche, beste, gevoelige, fijne en zuivere kritiek, ze hebben allemaal d'r waarde.

Een schrijver met menschenkennis, en ook 'n lezer, leert er de karakters der beoordeelaars vaak scherp en grondig uit kennen.

Daarom hier een kritiek op *Minnehandel*.

Minnehandel!

Maar dit verhaal heeft 'n ondertitel: ‘Dat is het abele verloop der vrije jongelingschap, met al de landelijke leute van het lustige, jonge leven.’

Een woordrijke ondertitel zoo ge ziet!

Maar zou 't lijvige boek niet met evenveel recht naar den hoofdpersoon Max Vanneste, den parochie-vrijer, genoemd kunnen worden?

Max Vanneste is in *Minnehandel* de stoute, schoone, struische knaap, op wien al de boerendeerns zich verlieven. En Max-zelf ziet er niet één, maar allen ‘geern’. Zeer, zeer ‘geern’, ál te geern!

Hij houdt niet van 't ‘abele verloop der vrije jongelingsschap’ en de ‘leute’ bij één, maar bij àlle lieve, frissche, bolle, slanke, fijn-monkelende vrijsters, allen, die zich in z'n lach, z'n schoone stem en forsche jongelingschap verlieven.

Hij lijkt 'n oogtoovenaaar.

Hij hoeft de lieve boerinnetjes maar aan te zien in het wezen, en ze drentelen beschroomd naar Zijne Landelijke Jongelingschap heen. Beschroomd... maar ze dóén 't toch.

Hij heeft dezelfde wonderlijke suggestie op de meiskes als Marie, z'n zuster, op de knapen. Ook die dwingt de mannen met haar stoute oogen, zonder 'n stom woord te zeggen, en guitig voorspelt ze haar mede-vrijsters... let op: ik heb dat manneke aangebeden en nou zal hij komen! - En hij kòmt! -

Hypnose, landelijke hypnose, in dezen familiekring erfelijk, blijkens hetzelfde vermogen van broer op de vrijsters.

Want al zegt Marie, dat ze 't van Max geleerd heeft... dát laat zich niet leeren!

Minnehandel!

Met wat licht-blijde, levensgelukkige en oolijke luidruchtigheid is de visie van de landelijke vrijage Streuvels' oogen voorbijgetooverd.

Zijn Vlaamsch land, zijn gouden boomgaarden, de lente en den zwangeren zomer, gebloesem en gebloem, vrucht en geur, teelt en droesem..... herfstbrand en herfstvaalte, winter en maneschijn.... hóé heeft hij ze lief!

Maar overal 't jolijkende landvolk, rond de vruchtdragende of dorrende aarde, in het koloristisch-innige en warme vurigheid van hun jongen levensbruis en leute.

Zang en klank, dans en beweeg.... maar te veel, veel te veel.

Tusschen de dansende voetjes der slanke boerendeerns, zingende hun zoetgevooisde liedjes, tusschen de dartele boerenknapen, met guitige en kussende, kakelende en lachende schalkschheid gaat rond 't ‘abele verloop’ der ‘leute’.

In hun midden vooral steekt uit Max Vanneste, de mooiste der knapen; witvellig, wangblozend en forsch, met bruinen haardos, wiens bruine oogen stralen wáár hij kijkt; wiens mond bijna altijd ‘spotmonkelt’.

En als Max op den eersten *Joel*-avond 't liedje van de Liefde zingt, zijn de meisjes halfgek van genot en vurigheid.

Hij zingt in den kring, vol Kerstnachtfeestelijkheid, voor boer Pauwels' gezin en genoodigden. Rondom, de jolende troep meiden en knapen, smakkend en drinkend, gulzig en verliefd, en 't davert in de groote keuken van boer Pauwels, waar 't heele gezelschap smult, drinkt en lacht.

Max blijft zingen:

‘Zijn schoone stem wandelde op en neer lijk over een watervloer met vlagen wind, en wie kende het gelijk hij om achter den eersten maatslag tusschen dat woordeken “zoet”, op de twee zachte tijden een dubbelen piepsissenden lippentrek te smijten, die daar tusschen klonk als een smakkenden kus, de weergalm van het zoete woordeken.’

Het eerste hoofdstuk *Joel* is van een sterke en levendige

opgewondenheid. Het moet een avond zijn van den ‘goeden ouden tijd’, de joligheid vrij en ontbonden. - De dampende kommen met aardappelen kruisen de schotels met bruin gebraden zwijnvleesch, worsten en ziedend vet; appels gestoofd met krenten, ruggebeen met rijst, bloedworsten en warme hesp.

‘De vorken en messen korven en stekten en de bierglazen tikten dapper tegen een.’

Een groote schenkkan gaat rond en de glazen vonkeren.

De warme opgewonden leute en de avondsfeer van keuken, doorgeurd van smul en gebraad, doorscheld van jolijt, is met innigheid geschetst, en de levendige vervluchtiging van gerucht, zang en getier, omjoelt je de zinnen.

Breed-uit is gemaald het pandspel en z'n avontuurlijk verloop voor jongens en meiden, en overal, in iederen hoek, klinkt kus en zang.

De ooren tuiten ons, want Streuvels is een meester in 't weergeven van snaaksche vrijagetjes en de kusmuziek heeft hij zonder partituur in den kop.

Max Vanneste is 'n deugniet.

Anneke Meyers heeft hij dien avond verliefd op zich gemaakt.

Ze is 'n argeloos, zachtaardig en simpel-vroom meiske, zonder fortuin.

Max heeft haar den joelavond van huis gehaald en naar huis gebracht en met z'n oogen en z'n handen had hij minnaarstaal gesproken.

En zij, 't argelooze meideke, gelooft. Voor haar lost het heele leven zich op in Max.

Maagdekesminne, het tweede gedeelte van den roman.

Hierin het droeve en zachte, 't stille en mijmerende liefdeleven van Anneke Meyers, die na den *Joel* blijft peinzen in een stille verukking over haar ‘liefde’ voor Max. Maar langzaam, heel langzaam, leert ze inzien, dat het geen groote ernst was in Max, dat hij andere mooie meisjes even ‘geern’ ziet. Daarbij komt een afsnauwend gebod van moeder Meyers, die niet meer hebben wil dat Anneke al haar innigste gedachte zet op lustige avondjes.

Plots zinkt 't geluk weg in vroom-simpel Anneke, leeft ze voort in droeve vereenzaming. - Ze ziet en hoort zoo goed als niets meer van Max, maar in haar gedachten is alles voor den stoutoogigen knaap.

Maagdekesminne is een goed gedeelte in 't boek, al is de inzinking van Anneke en de gehoorzaamheid geheel mislukt verpsychologiseerd. Mooi over 't geheel is 't van een fijne bekoring. Half idylle, half elegie, wordt in deze karakterteekening bewezen, dat Streuvels wel deugdelijk een goed psycholoog is, al blijkt in andere brokken weer die psychologie buitengewoon zwak en slecht.

Ook het onvermooide, niet-verromantiseerde, dramatische element in *Maagdekesminne* is zuiverder dan in z'n andere werken.

De romantiek van het idylisme is heel fijn verweven met den eenvoudigen werkelijkheidsmin van het maagdeke, dat, al ziet ze een zeer klein hoekje van 't leven, vol zoetklankende liedjes en bombastiek van den rijmelenden schoolmeester, dàt hoekje toch oprechtelijk doorleeft.

Zomerlief zet in, met een zeer goede beschrijving van zomerschoon. Hoor den eersten regel:

> 'Al op eenen nacht werd de geweldige wind geboren.'

Dat is van een bijbelsche pracht, breedheid en epischen eenvoud.

Heel jammer dat de beschrijving daarop volgend veel te lang is, vol echolaïe, te zwaar en log impressionisme.

Telkens en telkens wordt z'n werking herhaald. Na al heel veel van den wind gehoord te hebben is b.v. deze echolaïe:

'Met bolle rukken *spetterde* en floot en *siste* 't nu holderdebolder (*siste* 't holderdebolder? Q.) in fijne snoeren *gedeeld, gebroken, verwarreld, ontredderd*, (bijna gelijknamige dingen, Q.) in gekoppeld *kluwen uiteen* al de vier gewesten!'.... verbijsterend.

En zoo gaat 't zes pagina's voort, hortend van beeld, soms heel mooi, soms heel leelijk.

Ook de kermisbeschrijving in *Zomerlief* is zwak. Er zit geen samenvatting en hoogere epische groepeering in 't geschetste. Je ziet de dingen niet *tegelijkertijd*, maar *achtereenvolgens*. Dat is 'n groot gebrek.

De groote gave van den epikus is juist om den indruk van het gebeurende bij groepen, tot een plastisch punt-van-aktie saam te brengen, zoodat je van het overal om je heen vervliegende leven, de *handeling* vasthoudt tot 'n éénheid van

gebeuren. - Daarvoor is noodig een ontzaglijk groot beeldend vermogen. Maar ook vooral een orkestraal levensgevoel, een vatten van gang, voorbijsnellend geluid en rhytmus, uit alle hoeken. Niet éérst mag verteld worden wat in dit, wat in dat, wat weer in 'n ander hoekje voorvalt, maar dadelijk moet daarvan de eenheid gezien, gehoord, gevoeld zijn, zoodat met groote trekken het leven ook in z'n eenheid van handeling vóór den lezer staat.

Zoodra de plastiek versnippert, is het epische vermogen van den schrijver aan 't wankelen. - Er mag niets vertèld worden vàn de dingen. De groote bewegingslijn van het groepenleven moet zèlf door de uiting heen trekken.

Dat is de allergrootste gave juist. Alles zien, en alles opvoeren tot eenheid. Het leven vasthouden, heel even in z'n kleurigen gang, en dadelijk weer wat er achteraan schuift of aandraaft. - In *Zomerlief* is alles episodisch, is niets tot één groot gebeuren saamgebracht.

In *Joel* is het epische element veel zuiverder gehouden. Daar verliest men onder 't lezen de letters, de zinnen uit 't oog; ondergaat men als 't ware, de dàdelijke aanraking met een realiteit. - Daar zit men niet te wachten op aanschakeling van zekere toestanden, wijl je overziet inéén den kring, den heelen jool; daar blijft de lijn van het bewègende doorheen gaan. Daar wacht je op de gebeurtenissen zooals de knapen en boerenmeiden daar zelf op gewacht hebben, *tijdens* de feestelijke stemming.

In *Wonnetijd* is de arbeid en 'n poging tot psychologische ontwikkeling van Max' ernstiger liefdesgevoel voor Klaartje Pauwels gegeven.

'n Heel aardig tafreeltje gaat vooraf aan 't bezoek van Max bij den boer om Klaartje ten huwelijk te vragen. Ik meen de kapellige stoeierij van Elsje de stoutoog, het jongste meisje van Pauwels, ook verliefd op den schoonen Max. Ze lacht hem telkens ‘vrank in 't wezen’. Ze guitigt en weet waarvoor hij komt, Max, nu schuchter en heel bedremmeld.

't Goudlokkige en vurigkijkende Elsje, snaterend als 'n vroolijk vogeltje, lachebekkend en tartend, overstort den grooten knaap met fijne spotseltjes, en leidt hem al stoeiend den boomgaard rond. Dan hier, dan daar, wipt ze om hem

rond en als hij haar grijpen wil, duikt ze weg, vol jool en snaaksche kreetjes.

Schoon Max komt om Klare wordt 't hem zoet om 't hart, raakt z'n hoofd aan 't duizelen voor de lieve Elsje.

Ik geef hier slechts in eigen woorden mijn indruk, maar men leze 't zelf, dit tafereeltje in 't tweede deel pag. 62. - 't Is uitmuntend.

In *Levensbedrijf* zien we den eerzuchtigen boer Pauwels en boer Vanneste, vader van Max, het ongeluk bewerken van den armen boer Meyer, vader van Anneke. Ze spelen het klaar dien armen sukkel van z'n hof te dringen door 'n laag onderkruiperig aanbod. Boer Vanneste versmoort wroeging. Maar 't gaat naar hun zin, en notaris wordt overpraat. Ook zien we in dit gedeelte boer Pauwels Max vastkoppelen aan z'n dochter Klotilde.

Want Max, na de stoeipartij met *Elsje* in den boomgaard, zich op de jòngste verliefd voelend, was om *Klaartje*, de mìddelste, bij boer Pauwels gekomen, maar verlooft zich met *Klotilde* de òudste dochter, schoon er nooit 'n woord van liefde tusschen hen gerept was.

Wonnegaarde het laatste gedeelte, geeft hier en daar mooie natuurbeschrijving. We zien er ook Max in trouwen; Max, den ongedurigen, wispelturigen, lichtzinnigen knaap, die niet wil trouwen en tòch trouwt; die Klotilde vreemd is en toch 'r tot vrouw neemt. We zien ook nu 't verlaten, simpele Anneke nog eens spreken met haar toenmaligen afgod, den ontrouwen Max, en ook krijgen we haar nu voorgesteld in hernieuwde vrijage met den gezwollen schoolmeester-rijmelaar, die in de minzieke oortjes van 't blank-elpenen boerinnetje z'n liefdeliedjes kweelt,... voor háár als 'n nachtegaal in den schemer, 't vogeltje van zoeten min.

IV.

Is nu de conceptie van *Minnehandel* een roman in twee deelen, een verhaal van gedragen en forsche eenheid, om een levenden samenhang, en is de karakterontwikkeling, - daaromheen de toestanden, - van organischen groei? Zoo onverbreekbaar dat men den epischen greep van een groot kunstenaar voelt?

Volmondig valt daarop neen te zeggen.

De conceptie. Alles in dit boek is episodisch. Je kunt, met kleine wijzigingen en wisseling van enkele details, heele brokken eruit lichten zonder schade te doen aan 't verhaal, de kern van 't ‘abele verloop’. Conceptioneel reeds 'n zeer groot gebrek.

De figuren, - en 't wemelt in dit boek van nàmen - zijn in geen psychologische samenworteling tot elkaar gebracht. We voelen bijna nergens 'n dieperen ondergrond, 'n vertakking van leven en lieven, strijden en verblijden. 't Staat alles los van elkaar, al heeft de elementaire romantechniek Streuvels er toe gebracht verschillende karakteristieke details van het ‘verhaal’, in den opzet aanwezig, door te voeren tot het slot. Maar 't gaat loodzwaar. De gang naar 't slot is 'n vermakelijke schepselenrevue, en de onmacht van den schrijver om z'n menschen ieder 'n logisch en psychologisch einde te bezorgen, spreekt daar zelfs ‘boekdeelen’.

Minnehandel is van een enorme uitgespannenheid en hoogst gebrekkige herhaling. In dit artikel valt geen uitvoerige argumentatie te geven, welke bij een komplete Streuvels-studie later volgen zal. Maar kenschetsend 't geheel, wijs ik nu slechts op 't feit dat de epiek van het verhaal uiterst versnippert en nergens de simpelste eenheid brengt, noch in de tragiek van 't vereenzaamde Anneke, noch in de ‘leute’.

Allerminst wel in de avonturen van Max. Alles is afgebroken, episodisch, en de onderdeelen staan zoo wijd vaneen, zoo wijd, dat 't gansche verhaal er doorheen tuimelt.

Streuvels is nog geen machtig opbouwer van 'n groot brok leven. - Z'n dramatiek is òf kortademig òf romantisch vertroebeld! - Z'n natuurvisie is soms breed, 't lyrische accent gaat geleidelijk óver in 't epische, en 't epische keert weer geleidelijk naar 't lyrische, maar z'n menschengroepen en karakters weet hij niet te beheerschen. Zijn wezens ziet hij niet onder een breeden horizon van massaal en eigen lijden en leven.

Hij geeft soms ontzaglijk veel figuren opeengedrongen en toch stuwt er geen leven door, trilt 't niet van innerlijk en uiterlijk beweeg. Vooral niet in *Minnehandel*.

Soms op 'n enkele pagina heb je 't gevoel dat 't zal komen. Dan zwelt de zin, 't sentiment, de rhytmus. De adem van

't leven stijgt hooger; er vloeit áán de golving van een breede lijn, 't breede landschap draagt hem er heen; nu zal 'n levenswijd gezicht volgen, maar plots kantelt de visie, verzinkt z'n plastiek terug in details, laat hij de groote overweldigende lijn los die 't geheel van 't groote leven omspant, duwt hij weer staal voor staal bijeen, in de hoop dat ook zulk opeenstuwen wel den massalen indruk zal geven. - Hij lijkt vergeten te hebben 't plan van z'n eigen opzet.

Wat titanisch leek, ligt verbrokkeld tot gruis.

Zeker staat de gebrekkigheid der konceptie in nauw verband met de dàn goede dàn slechte afwikkeling zijner psychologie.

De psychologie.

Heel vreemd, onnaspeurbaar vreemd!

Overal gaat in de kritiek 't gerucht dat Streuvels een gebrekkig psycholoog is.

Z'n sterkste bewonderaars stellen dat zelfs op den voorgrond.

Voor mij is dat maar half waar.

Streuvels is soms 'n heel fijn psycholoog, maar z'n karakterteekening blijkt van zeer ongelijke waarde, uiterst wisselend.

Z'n gansche vlaamsch-romantische natuur is doormengd van 'n groot realiteitsgevoel. - Hij kan zoo nuchter objektiveeren als 'n veilingbaas en soms overziet hij de meest fundamenteele realiteit niet. Hij kan zoo boersch en gezond, forsch en sterk zijn als 'n landwerker, en soms is z'n psychologie van 'n heel-fljne enerveerende en doordringende diepte en innigheid. Schoon niet pervers is hij dan toch zenuwbroos. Dan is er grootestads-psychologie en onbewuste verfijning van de meest-innige sensaties. Dikwijls gaat z'n onrustige psychologie zich plots bewegen op de fijnste grens van heel innerlijk leven, doorvoeld en geprojekteerd buiten z'n eigen *Ik* om, zóó goed en zuiver, dat wij er van gebluft staan.

Jammer dat 't boerenbestaan dat Streuvels geeft, van zoo klein levensbesef is. Ze ondergaan de dingen in *Minnehandel* simpel. Ze gelooven, vertrouwen, schateren, smullen, ze kussen, ze minnekoozen.

Is zoo in waarheid 't Vlaamsche boerenleven?

'n Vlaam als Cyriel Buysse ontkent het volkomen. Er zijn meer; veel meer. Buysse beweert dat Streuvels van de innigste drijfveeren, handelingsinstinkten en passies van den vlaamschen boer niet veel begrijpt.

Buysse zegt dat die boeren bij Streuvels altijd jool hebben, schoon hun leven toch rampzalig en armoedig is.

Ik ken den Vlaamschen boer niet. Maar ik ken 't algemeen-menschelijke in *den* boer. En dan sta ook ik verstomd over zulke suikerzoete, poeslievige boerinnetjes, zulke levensbevallige, gevatte, snaaksche deerns en knapen, zoo argeloos, naief, zoo vol onschuldgetokkel en liefdoenerij.

Minnehandel heeft iets operetteachtig-onwerkelijks. Die mooie en bevallige deerntjes lijken bepoederd met de valsche teederheid en stemmingzoekerij van Watteausche romantiek.

Of Streuvels nu niets begrijpt van de innigste hartstochten der Vlaamsche boeren.... neen, dat durf ik heelemaal niet zeggen.

Er zijn in datzelfde boek zeer mooie psychologische trekken, zeer fijn-gevoelde.

Lees op de eerste pagina al dadelijk die stille avondvrijage tusschen Anneke en Max op den besneeuwden weg, in den maanglans. Dat is alles even broos en innig doorvoeld. Hier doordrong hij den hartstocht in z'n innigste gradaties.

Ook geloof ik dat hij die passies en drijfveeren nog voelen kon, zelfs al omweeft hij z'n menschen met idylle, en ommist hij ze met de sfeer van z'n innerlijk droomleven. De grootste fout van *Minnehandel* is het voortdurend toonen van het ‘abele verloop der’ enz.

In Zola's *Fécondité* lees je bijna niets anders dan over zwangere vrouwen, zwangerschap en vruchtbaarheid. Wat is daarvan de oorzaak? Zola heeft niet uit het leven zèlf de schepselen opgebouwd, 't levenslicht ingeblazen, maar ze zijn zoo regelrecht uit de kadaverkamer van z'n theoretische rhetoriek opgestaan. Z'n boek geeft maakwerk van de storendste soort en nu draait alles uit op *Fécondité*.

En toch had hij zoo prachtig de algemeene steriliteit der fransche bevolking kunnen uitbeelden, als hij z'n schoonheidsontroering had gevonden in z'n kunst, 't leven zèlf, en niet in de theoretische bijeen verzamelde gedokumenteerde verschijnselen.

Nu voelt men nauwelijks z'n erbarmen met de onvruchtbaarheid en de kwaal der fransche samenleving.

Z'n menschen zijn ellendige poppen, zonder innerlijk. Hun ziel is één groot cijfer. Hun aandoeningen zijn tabellen; hun dialoog, en dramatiek van garsterige verstandelijkheid doortrokken statistiek-sommetjes.

Zoo is de kunst geheel vreemd aan zulk soort hersengewrochten.

In veel mindere tendentieuse mate natuurlijk, heeft ook Streuvels z'n laatste werk vertroebeld met een vóóropgesteld realiteits-zien.

Hij heeft het lustige leven en de vrije jongelingschap met al de leute willen schetsen, en nu geeft hij bijna niets anders dan vrijage, jolijt en jool. Nu lijkt het, of 't dagleven maar klein is, de jolijt, zang en min, groot en kleurig, dwars door de zware werkweken, maanden en jaren heen gaan. En juist omgekeerd wordt het groote zwoegende leven van kommer, gebrek, zorg, ongemak en arbeid, nu en dan maar doorkruist van wat vreugde en feestjes.

We krijgen in *Minnehandel* veel te veel één zij van het machtige leven voorgewenteld, altijd den dans, den jool, de schuimende vroolijkheid, de vrijage en de min. Het wordt van zelf operette-gedwarrel.

Het is ook als 't fijne schikken en kiezen van een schilder, die uit de groote, onegale wereld van tinten en kleuren, schaduwen en lichtfelheden, 'n stilleven bijeen groepeert om één toonharmonie, zelf voor achtergrond zorgt, en al het omringende, achter en om z'n project van licht en schaduw verbreekt en afsluit.

Wat 'n schilder kan doen met niet-levende voorwerpen, vermag geen schrijver met lèvende menschen.

We voelen den hartklop van 't algemeen-menschelijke niet in dit boek. Er gaat geen gejubel en geschrei door heen, en de verscheidenheid der aandoening draait om één spil: het minneleven en dit met de houppe van Watteau bedonsd. De wereld van smart is er klein en onmenschelijk zelfzuchtigindividualistisch. De wereld der vreugd is er slap als de liedjes van vage bekoring en erg opgedrongen naïveteit

Natuurlijk heeft de kleurige taal van Streuvels bekoring gegeven aan menig uit eigen aard zeer onbeduidend gedeelte.

Voor ons valt het diepere hunner tragiek en vroolijkheid weg, door de oppervlakkige uitbeelding.

In het meest provinciaalsch leventje is nòg, met 'n stoot en 'n schok, de ader van het algemeen-menschelijke open te leggen. Maar in deze figurale menschenwemeling kankaneert de idylle met de realiteit.

Die deerns en knapen zijn meestal onuitstaanbaar, en hun gekwakel en gelammenteer is buiten alle realiteit geprojecteerd.

Waarom nooit onder deze vrijage, de algemeen-menschelijke tragiek van het misstappende meisje? Waarom niets van den onstuimigen kant der zinnedriften in de boeren? In een boek als *Minnehandel* hadden zich hier die groote en geweldige faktoren allerprachtigst moeten verdiepen.

Minnehandel lijkt in *die* richting, een ongewilde *La Terre*parodie.

Niet alleen dat we van den schrik'lijken boerenkommer niets merken, we doen dat ook niet van 't mènschelijke in den boer.[1)]

Het karakter van Anneke is nog 't zuiverst en diepst doortast, schoon ook lang niet overal. Van Max Vanneste komt heel weinig terecht. Ik zou slag voor slag kunnen aantoonen dat Max geen lèvend karakter geworden is. Niet wijl hij zoo wispelturig en antipathiek doet, is hij onuitstaanbaar, maar wijl z'n innerlijk wezen ons niet zóó zuiver en doorschouwd gegeven wordt, dat we z'n wispelturigheid begrijpen, in psychologisch verband met zijn andere karaktereigenschappen.

Zijn landelijk Don Juan-schap moge een niet zoo luguberallegorisch slot hebben als bij de Mozartsche schepping 't geval is, ook voor dien rustieken losbol ware een bevredigender einde gewenscht.

De taal. Valt niet veel meer van te zeggen. Buysse als Vlaming ergert zich zéér aan Streuvels' taal en idioom; vindt zijn uitdrukkingswijze erg onwerkelijk.

Ook mij schijnt naast veel moois, veel naief-innigs, Streuvels lang niet altijd gelukkig met z'n vergelijkingen, beelden en Vlaamsche eigenheid. Toch zit er veel kleur en bekoring in.

De dialoog. Soms is deze mooi, zuiver, maar heel dikwijls, gerekt, vervelend en zeer literair.... dat is onecht. Met het verletterkundigen van gesprekken kan men zeer gevaarlijk werk doen. Dat bewijst de fransche literatuur.

Het is b.v. zeer eigenaardig eens nauwkeurig na te gaan hoe

1). Als men ‘Arm Vlaanderen’ heeft gelezen van Aug. de Winne, met z'n ontroerend vertoon van de vreeselijke ellende ook in het Vlaamsch boerenleven, op de schoone gouwen van het Land van Waas en elders, en men krijgt dàn *Minnehandel* in handen,.... is 't niet of men zich voelt teruggesmakt naar 18de eeuwsche valsche romantiek en opera-achtig dekoratief der allerzotste idylle?

beeldrijk, soms visioenair, slachters en gewone boerenkinkels bij Streuvels spreken.

Moet men hier inzien een algemeen beeldend vermogen van nederigen en naieven, of een verdraaien van hun simpele innigheid en eenvouds-uiting tot 't plan van verliterairden dialoog? Heeft hij 't recht eigen gevoelens en plastiek ook in den dialoog van z'n schepsels over te brengen? Dit zou 'n afzonderlijke bespreking eischen ook in verband met Teirlinck's uitgesproken meening in *Groot-Nederland* van onlangs. In ieder geval lijkt mij de *literaire* beeldrijkheid, - wat heel iets anders is dan de vaak *onbewuste*, - in een ongeletterde boerenmassa, 'n groot gevaar voor het geschetst milieu en zijn realistische atmosfeer, als tegenstelling en als eenheidsverstoring.

Tot slot nog iets over de beschrijvingen, die op vele plaatsen zeer mooi zijn. De zangerige ruzie tusschen de twee zwarte merels in 't begin van *Wonnegaarde* is prachtig (pag. 199, tweede deel).

Hier wordt niet alleen gegeven iets van het zangrijke vogelkesleven als waarneming, maar de aandoening verinnigt en verheft de observatie tot een heel dichterlijk-reëel natuurtafreeltje. - En zoo is er veel moois in andere brokken beschrijving.

Mag *Minnehandel* geen boek zijn van groote kunst, en ook niet gegeven hebben een hoogere samenvatting van het boerenleven; geen episch gewrocht dat door zijn omvang suggereerde de hoop op een schildering van massa-leven, er is toch veel dat boeit en veel zeer moois.

Zeker heeft *Minnehandel* niet de gaafheid, epische macht en stoutheid van zijn eerste werk, maar Streuvels is zeer produktief, en kan ons dus gauw iets voorzetten - misschien wel eens buiten het boerenbestaan - dat ons nader tot het groote waarachtige leven brengt.

IS. QUERIDO.

Florimond van Duyse en het oude Nederlandsche lied.

Wenschen... hoe diep is die trek geworteld in het hart van den mensch, onbekend met de toekomst. O, Fortunatus en mannetje Timpetee en boer met de rookworst aan den neus, wat heeft menigeen al wenschen heimelijk gekoesterd of luid uitgesproken die niet in vervulling zijn gegaan, of, indien al, hem niet hebben gebracht wat hij hoopte! Want er is droevige waarheid in deze woorden van La Bruyère: ‘Les choses les plus souhaitées n'arrivent point, ou, si elles arrivent, ce n'est ni dans le temps, ni dans les circonstances, où elles auraient fait un extrême plaisir.’

Maar het gebeurt toch nog wel eens, dat iemand een hartewensch vervuld ziet onder passabele omstandigheden, en waar dat gebeurt, moet hem dat eene reden zijn tot dankbaarheid. Zóó staat het met iemand die meer dan twintig jaar geleden een paar wenschen uitsprak en openbaar maakte in een dik boek, getiteld *Het Lied in de Middeleeuwen*. Dat boek was het werk van een beginner, die te kort schoot zoowel in wetenschappelijke critiek als in de kunst van samenstellen en schrijven; die eene stof had gekozen te zwaar voor zijne kracht - zoo begonnen indertijd jonge dichters met een treurspel in vijf bedrijven - en die maar schreef en schreef, omdat hij verliefd was op zijn onderwerp, en, zoo naïef zijn beginners, er niet aan dacht dat de omvang van zijn boek angstwekkend zou worden voor anderen die het wilden lezen. Tot zijne verontschuldiging mag ik zeggen: dat onze wetenschappelijke literatuur hier inderdaad eene aanzienlijke gaping toonde en te lang getoond had, dat de

stof overrijk was en vooral, dat dezen beginner zoo goed als alle leiding bij zijn werk ontbrak. Men kan wel alleen leeren schaatsenrijden, maar het kost de meesten menige blauwe plek en menige buil.

Onder die herinneringen aan het vallen en opstaan reken ik niet de wenschen die in den aanvang en aan het slot van bovengemeld dik boek zijn uitgesproken. Naar aanleiding eener bespreking van Böhme's *Altdeutsches Liederbuch* schreef de jonge auteur: 'Hoe hartelijk zou ik er mij in verheugen, indien ook voor onze liederen iets dergelijks gedaan kon worden. Indien een *Nederlandsch Liederboek* kon worden uitgegeven, waarin de schoonste liederen van de 14de tot het eind der 17de eeuw met hunne melodieën waren opgenomen, waarin echter ook de liederen onzer goede dichters niet ontbraken, waarin noch eene degelijke inleiding, noch de vereischte toelichtingen tevergeefs werden gezocht, kortom een werk dat waard zou zijn nevens dat van Böhme geplaatst te worden. Welk een invloed ten goede zou zulk een werk kunnen oefenen, vooral in onzen tijd, die zweert bij de muziek!' En aan het slot van het genoemde boek leest men: 'Moge de belangstelling in onze oude liederen niet verflauwen, maar steeds toenemen bij allen "die zucht tot 't vaderland in vromen boezem dragen." Want die liederen vormen een niet te versmaden deel van de kostbare erfenis ons door het voorgeslacht nagelaten..... En indien er nog eens een tijd kome, waarin ook onze beschaafde standen zich een enkele maal verkwikken aan de schoonheid en innige vroomheid onzer geestelijke liederen, of zich sterken en verwarmen aan de kracht en den gloed onzer historische zangen, indien zij van tijd tot tijd een luisterend oor leenen aan fraaie romancen, aan bevallige fijngevoelde minneliederen, aan de frissche levendigheid der liederen aan huiselijk en maatschappelijk leven van het voorgeslacht ontleend, dan zou ik meenen dat wij in dezen op een beteren weg zijn.'

Beide wenschen zijn in vervulling gegaan: onze oude liederen worden bekend en geliefd in steeds zich verwijdende kringen en het boek waarop die beginner hoopte, is verschenen. Die twee feiten in onderling verband schijnen mij gewichtig genoeg om er in dit tijdschrift eenige aandacht voor te vragen.

Over de plaats die onze oude liederen in ons hedendaagsch volksleven innemen, hoop ik straks te spreken; het boek waarop ik het oog heb, getiteld: *Het oude Nederlandsche Lied*, is samengesteld door Mr. F. van Duyse te Gent. Er is heel wat water door de zee geloopen, eer het mogelijk werd dit boek te doen verschijnen. Hoeveel moest er worden verzameld, onderzocht, vergeleken en overwogen, hoeveel teksten en melodieën bestudeerd in één woord, eer men de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek kon samenvatten in een standaardwerk als dit, dat zich meten kan met het beste wat andere volken in dit opzicht kunnen aanwijzen of het overtreft!

Habent sua fata..... carmina.

Er was een tijd dat het Lied in eere was en onder de bewoners der lage landen bij de zee zijn ommegang deed als de prinses waarvan ons het Halewijns-lied vertelt: gesierd met paarlen en de kroon op het blonde haar, stijgt zij te paard en

> al zingend en klingend reed ze door 't bosch.

Maar deze vergelijking doet schade aan de rijke verscheidenheid die onze oude liederen te hooren geven. Eer nog doen zij denken aan het duizendstemmig loflied dat telkens weer uitbarst in bosch en struikgewas, in het riet en op de heide, als ‘de mei spruit uit het dorre hout.’ U te nauwernood aandoend, als het vroolijk gekwetter van den spreeuw of het gesjilp van het bevallig meesje, opwekkend als de heldere slag van den vink en het gekweel van het sijsje, uw hart met blijdschap vervullend als het melodieus gefluit van wielewaal en lijster, ontroerend als de liefdespsalm van den nachtegaal, verheffend als de leeuwerik, onzichtbaar kwinkeleerend ‘uit den peilloozen hemel vol stralen’ - zóó klinkt het u tegen uit de duizende liederen van ons voorgeslacht; van het kunsteloos-opsommend historische lied en het overmoedig spottende straatliedje tot de in haren eenvoud aangrijpende romancen, de ontroerende minnezangen en de innig-vrome geestelijke liederen toe.

Er *was* een tijd, ja, maar andere, zwaarder, tijden stonden voor de deur. Wanneer Renaissance en Hervorming de Nederlanders komen verdeelen en een klein deel hunner den grootschen strijd gaat aanbinden tegen Spanje en Rome, dan zwijgen die liederen allengs zooals de vogels wanneer het

onweer opkomt. Andere klanken worden gehoord, zoodra de vervolging om den geloove begint met onderdrukking, berooving van vrijheid en schending van privilegiën, altezamen haat en wrok wekkend die zich openbaren in verzet en strijd. Eerst zijn het nog martelaarsliederen, klaagliederen van gevangenen ‘geschreven int duyster met arm ghereetschap,’ later schriftuurlijke liedekens, aan weerszijden als geharnast met bijbelteksten, waarmede de onderdrukten en vervolgden zich en elkander troosten; straks begint het Geuzenlied zijn triomfeerende stem te laten hooren: ‘Slaet opten trommele van dirredomdeyne!’ en klinkt het spotlied op de geestelijken, scherper en feller dan voorheen:

> Pater, grijpt doch enen moed
> En kust eens uw Abdisse!

Is die strijd volstreden dan zien wij eene nieuwe orde van zaken: Zuid-Nederland is opnieuw in de macht van Spanje en Rome, het Noorden heeft een onafhankelijken staat gesticht met het Kalvinisme als heerschende godsdienst. Het Zuiden gaat een tijd van verval tegen, die een paar eeuwen zal duren, van verval ook voor de nationale kunst; in het Noorden brengt de onaf hankelijkheid alle levensuitingen tot nieuwen bloei, komt een nieuwe nationale kunst de oude verdringen en vervangen. De oude liederen hebben den storm overleefd; onze groote dichters der 17de eeuw kennen ze nog, een enkele, Vondel, waardeert ze zelfs. Doch meer en meer dalen zij af tot de mindergegoeden en onontwikkelden, nemen de wijk naar het platteland, strijken neer in een of ander liedboekje, waar zij meer en meer worden vergeten. Die verschijnselen vallen ten deele ook in Zuid-Nederland waar te nemen, doch de Vlamingen, Brabanders, Limburgers, dichter bij het oude gebleven dan hunne broeders uit het Noorden, bewaarden de oude liederen in hun hart en bleven ze overdragen van ouder op kind, mocht ook het Fransch onder de aanzienlijken snelle, onder den middenstand langzame vorderingen maken. In de 18de eeuw was het aanzien der oude liederen zeker tot het laagste peil gedaald; maar dan begint het tij weer te wassen. De levenwekkende adem der Romantiek zweeft ook over de lage landen bij de zee en wekt er zooveel ten leven wat sluimerde of sliep,

doet weer opbloeien wat kwijnde in verborgen hoeken. Voor de oude liederen komt die levenwekker in de gedaante van den Duitschen dichter en geleerde Hoffmann von Fallersleben. Hij trekt zich het lot onzer oude liederen aan, spoort ze op, geeft ze uit, tracht de Hollanders iets van zijn geestdrift mede te deelen. Hij waagt het zelfs er een paar te zingen in een deftig gezelschap te Leiden. De Leidsche meisjes lachen hem met zijn liedjes uit. Geen nood! De vlam zijner geestdrift wordt daardoor niet gedoofd. Niet lang duurt het of zijn voorbeeld vindt navolging. Willems en Snellaert gaan oude liederen verzamelen, luisteren ze af uit den mond van het volk, geven teksten en melodieën uit; van wetenschappelijk standpunt beschouwd, laten die uitgaven veel te wenschen over - maar de belangstelling is gewekt en blijft waken. De Coussemaker geeft een voortreffelijke verzameling van liederen uit Fransch-Vlaanderen, Lootens en Feys een merkwaardigen bundel van wat zij in Brugge hadden bijeengebracht, kenners onzer oude muziek als Fétis en Gevaert bestudeeren de melodieën. Het Noorden blijft in belangstelling niet achter, al uit zich die belangstelling op eenigszins andere wijze. Merkwaardige oude liederen uit den mond des volks opteekenen en zoo voor ondergang bewaren, daartoe was hier op verre na niet zooveel gelegenheid als in het Zuiden; maar men kon toch herdrukken, verbreiden, bestudeeren wat in handschriften, vergeten liederboekjes of elders verstrooid lag. Willem de Clercq waren de oogen door Hoffmann von Fallersleben geopend, Le Jeune gaf een voor dien tijd verdienstelijk overzicht van Nederlandsche Volkszangen; Van Vloten's ruime blik en veelomvattende belangstelling toonden zich in een verzameling van Geschiedzangen en in zijn aardigen bundel Baker- en Kinderliederen; de gebroeders Alberdingk Thijm gaven gemodernizeerde Oude en Nieuwe Kerstliederen uit, Heye bestudeerde onze melodieën, Loman en Brandts Buys volgden zijn voorbeeld. Een deel van dit werk uit Noord-Nederland oefende voorloopig slechts invloed in wetenschappelijke kringen; een ander deel richtte zich wel tot het publiek, maar vond dat publiek onverschillig of lauw. Persoonlijke invloed en de levende stem moesten hier medewerken, eer men verder kon komen; zij deden dat toen van Leeuwendaals Zuidzijde een meistreel getogen kwam

naar de Noordzijde om doovemans deur te openen met zijn lied. Prof. Paul Fredericq kwam te Leiden een voordracht houden over onze oude liederen en zong er eenige zonder begeleiding om ze langs dien weg beter te doen gevoelen. Onder zijn gehoor zat de beginner van wien ik bovensprak, die druk bezig was met de voorbereiding zijner dissertatie. Of hij genoot en beurtelings trilde van ontroering of zich verkneukelde van pleizier of stil genoot bij den triomf van die liederen? Onnoodig die vraag te beantwoorden, maar levendig herinnert hij zich de bedenkelijke gezichten hier en daar toen de spreker aankondigde dat hij eenige der behandelde liederen zou zingen. Een zingende professor! Een professor zingende in Leiden! Wel niet op straat maar toch voor deftig publiek, waaronder verscheidene hooggeleerden en studenten! Ja, men had indertijd wel erger dingen gezien. In den jare 1659 teekende de Leidsche Kerkeraad aan: ‘Overmits Prof. Heereboord zich dageliks in merckelicke dronckenschap verloopt, ende vol ende droncken langs de straten loopt, tot groote ergernisse van anderen, soo ist enz.’ Maar dat was meer dan twee eeuwen geleden. En andere hooggeleerde schuinsmarcheerders richtten zich tot hunne onwillige voeten altijd nog in Latijnsche disticha als:

> Sta pes! sta bene pes! ne mihi labere, mi pes!
> Sta pes! aut lapides hic mihi lectus erunt.

Maar oude Nederlandsche liedjes door een professor gezongen in de stad van Scaliger en Wyttenbach? Zou men op groote schaal een herhaling krijgen van het tooneeltje tusschen Hoffmann von Fallersleben en de Leidsche lachebekjes? Hoe snel verdwenen die wolkjes van twijfel, toen de zonnig-vroolijke liedjes van de meisjes van Kieldrecht en van het Kwezelken door de zaal klonken, toen het schoone lied van de Twee Koningskinderen op zijne zwaarmoedig-slepende melodie van het podium ruischte, toen deze en andere liederen het publiek stormenderhand kwamen veroveren! Van Leiden begon de victorie, die in latere jaren in andere deelen des lands zoo vaak zou worden herhaald; Noord-Nederland had eene verplichting te meer aan het Zuiden waaraan het reeds zooveel te danken had en heeft.

Kort daarop werd die schuld voor een deel aangezuiverd

door de verschijning van het proefschrift *Het Lied in de Middeleeuwen*. De auteur van dat werk had beproefd het materiaal onzer oude liederen volledig te maken, het te rangschikken, te dateeren, het te onderzoeken langs den weg der philologische en aesthetische critiek. Het was eene poging tot samenvatting van hetgeen tot dusver in ons land en daarbuiten omtrent onze oude liederen, de historische en geestelijke uitgezonderd, bekend was gemaakt, vermeerderd met de uitkomsten van eigen onderzoek. Aan dat werk, ik zeide het reeds, ontbrak veel; maar het had ten minste deze verdienste dat het den weg hielp banen voor de onderzoekers der melodieën en voor verder onderzoek in het algemeen. Dat onderzoek liet zich niet wachten. Acquoy gaf een voortreffelijke inleiding tot de studie onzer geestelijke liederen; Fredericq een verdienstelijk overzicht onzer historische volksliederen. Loman, Land, Van Riemsdijk, Scheltema, Scheurleer, Enschedé, ‘tutti quanti’ bestudeerden onze oude melodieën. Zuid-Nederland rustte niet op zijne lauweren. Op het veld dat reeds zoo rijke oogsten had geleverd, kon Pastoor Bols nog een nalezing houden, die Honderd Oude Vlaamsche Liederen aanbracht. De Vereeniging ‘Het Willems-Fonds’ gaf een Nederlandsch Liederboek uit, een voorbeeld dat te onzent door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gevolgd werd met een Nederlandsch Volksliederenboek, waarvan welhaast een vijfde druk zal verschijnen. In Zuid en Noord werden op concerten en andere bijeenkomsten telkens oude liederen ten gehoore gebracht door solisten of koren.

Zoo waren langzamerhand de tijden rijp geworden voor de verschijning van het standaardwerk dat wij noodig hadden: eene wetenschappelijke verzameling onzer oude liederen, waarin aan de behandeling van *teksten en melodieën* gelijkelijk recht werd gedaan. Want wat is een lied zonder melodie? Een vogel die niet vliegen kan.

Dat werk moest komen van een Vlaming.

Dichter dan wij Noordelijken staan de Zuidnederlanders bij de literaire erfenis onzer middeleeuwsche voorvaderen. De taal waarin die overblijfsels onzer vroegere literatuur zijn geschreven, het

zoetklinkend Middelnederlandsch, is ons wel niet vreemd, maar wij voelen ons er niet zoo vertrouwd mede als Vlamingen en Brabanders die menigen taalvorm, menig woord en spreekwoord, menige wending en uitdrukking van vroeger nog bewaren, welke wij nooit gekend of verloren hebben. Maar ook naar geest en gemoed staan zij dichter bij die oude liederen. Want er is in die meerendeels ongewilde rechtstreeksche gemoedsuitingen iets vrijmoedigs, openhartigs, ongedwongens, iets gemoedelijks en genoegelijks, een zorgelooze vroolijkheid en gezonde dartelheid die licht uitbundig wordt, een onschuldige scherts en schalke spot, een zuiver eenvoudig gevoel neigend tot zachten weemoed, eigenschappen altemaal die onze voorouders in Noord en Zuid beide, maar vooral in het Zuiden, in hooger mate bezaten dan wij kinderen der 19de eeuw; eigenschappen waarvan de Zuidnederlanders meer bewaard hebben dan wij Noordelijken, misschien dieper van gemoed en met grooter volharding, doch zeker meer teruggetrokken en ingetogen, meer verstandelijk van aanleg, wegend en wikkend, bezorgd voor ons fatsoen, bang voor ons ‘figuur’.

Indien dan de taak der samenstelling van zulk een standaardwerk weggelegd moest zijn voor een Vlaming, dan voor *dezen* Vlaming, voor dezen Florimond, met zijn minnezangersnaam, voor den trouwen zoon van zulk een vader als Prudens van Duyse geweest is. Aan dien beminden en vereerden vader, over wien zijn zoon nooit lang kan spreken of ‘l'ève del cuer’ (het hartewater) welt hem naar de oogen, heeft hij veel te danken. Van hem - oprechter Vlaming is er niet geweest - heeft hij die sterke liefde voor de Vlaamsche zaak, geene liefde die overschuimt op een Congres, maar stille kracht die het ruggemerg is der Vlaamsche Beweging; van hem, kenner onzer vroegere taal als weinigen, onderzoeker onzer nationale metra en rhythmen, die vertrouwdheid met het Nederlandsch en het karakter van het nationale vers; van hem eindelijk, violist en componist, zijne liefde voor de muziek. Die laatste liefde zou de sterkste blijken in den jongen man die een degelijke muzikale opleiding kreeg en veel leerde van den beroemden muziek-historicus Gevaert; die later een vriend zou worden van Peter Benoit en Edgar Tinel en die hoog gesteld wordt door Jan Blockx.

Jaren lang, zeker minstens een kwart eeuw, heeft Van Duyse zich verdiept in de studie van oude en nieuwe muziek, in het bijzonder van de Vlaamsche, liefst van al in het onderzoek van de melodieën onzer oude liederen en al wat daarmee samenhangt. Tal van musicologische studiën zijn gedurende dien tijd van hem verschenen; ik wijs slechts op die over het 'Wilhelmus', het Hildebrands-lied, de liederen van Hertog Jan van Brabant, over meerstemmige Oude Nederlandsche liederen; bovenal op de twee groote studiën: 'Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijk Lied in de Belgische Gewesten van de XIe eeuw tot heden' en 'de Melodie van het Nederlandsche Lied en hare rhythmische vormen', welke achtereenvolgens in de jaren 1893 en 1898 bekroond werden door de Koninklijke Belgische Academie. Eenige jaren vóór het eerstgenoemde jaar was van zijne hand een bundel 'Oude Nederlandsche Liederen' verschenen, met melodieën uit de Souterliedekens, met inleiding, aanteekeningen en klavierbegeleiding, die te beschouwen is als een voorlooper van het groote en grootsche werk, waartoe hij zich thans heeft aangegord.

In dit eerste deel vinden wij eene ruime keus van balladen en romancen, samenspraken, wachterliederen, minneliederen, meiliederen en liederen uit het huiselijk en maatschappelijk leven. Meer dan een daarvan vindt men opgenomen in verschillende redacties; aan de vaststelling, de toelichting en de verklaring der teksten is veel zorg besteed; alles wat de auteur daaromtrent in de wetenschappelijke literatuur van ons land en het buitenland heeft kunnen vinden, is door hem geraadpleegd. Dat aan de vaststelling der melodieën en de overbrenging daarvan in moderne notatie de noodige zorg besteed is, zal men na het bovenmedegedeelde wel willen gelooven. Wanneer men weet, hoeveel verschil van meening er bestaat en bestond tusschen musicologen van beroep omtrent het opvatten en in moderne notatie weergeven van oude melodieën, dan zal men mij wel toegeven, dat leeken het veiligst doen door zich buiten dien strijd te houden. Doch men behoeft geen kenner van oude muziek te zijn, om met eenigen grond te vermoeden, dat het hier zal zijn als bij elk ander soort van transponeeren, bij vertalen b.v., en dat hij het best zal slagen, die aan

de grootste kennis van en het diepst gevoel voor de talen waaruit en waarin hij transponeert, den kunstenaars-deemoed paart die eigen smaak en inzicht tijdelijk onderdrukt om zich te kunnen verdiepen in die van zijn voorbeeld, die er gestadig naar streeft: met zorgzame hand van zijn voorbeeld zóóveel te behouden als de taal of de moderne notatie, waarin hij overbrengt, het maar eenigszins toelaat. Dat Van Duyse in dit deel van zijn werk geslaagd is, mag men vermoeden op grond zijner voorafgaande studiën; het is mij ook meer dan eens verzekerd door kenners, ook al waren zij het niet in alle opzichten met hem eens.[1)]

Nu het eerste deel van dit werk vóór ons ligt, het tweede bijna voltooid is en wij weldra het gansche werk zullen bezitten, doet zich vanzelf de vraag voor: wat kunnen die oude liederen nog heden voor ons zijn?

Er is te meer reden die vraag te stellen, omdat de vroegere onverschilligheid en lauwheid in dezen plaats hebben gemaakt voor belangstelling en bewondering. Bij niemand is die bewondering sterker dan bij den Utrechtschen student F. Coers, die in toewijding zeker door weinigen overtroffen wordt, die menige uitvoering van oude liederen op touw gezet en o.a. een zoo voortreffelijk zanger als Orelio voor het oude Nederlandsche lied heeft weten te winnen. Ik kan dat volmondig erkennen en daarbij toch van meening zijn, dat men ook in zake het oude lied moet weten van remmen en stoken. De wagen heeft op het oogenblik vaarts genoeg; hard stoken is vooreerst onnoodig, eerder moet men de hand aan de rem slaan. Ik heb in Zuid-Nederland concerten bijgewoond, waar men bijna alleen Oudnederlandsche liederen, en die ten getale van veertig en meer, te hooren kreeg. Dat ‘record’ is in Noord-Nederland, geloof ik, nog niet ‘geslagen’, maar ik vrees dat men al aardig op weg is.

Men zal mij wel niet verdenken van te geringe sympathie voor en bewondering van onze oude liederen; doch ik moet erkennen, dat een ganschen middag of avond zoo ‘be-liederd’ te worden mijn vermogen tot luisteren en genieten te boven gaat. Onze lieder-enthousiasten weten daar niet van. Hoe

1) Zie voorts het artikel van J.W. Enschedé in *Caecilia* van 15 Aug. 1903.

meer liederconcerten hoe beter, zeggen, neen, roepen zij, en hoe langer hoe liever. Het lied! het lied! Van daar is het heil voor ons volk te wachten. Door het lied, met name het oude lied, moet ons volk geregenereerd worden. ‘Allemaal gekheid!’ zou de heer Kegge gezegd hebben, maar..... daar was hij dan ook Kegge voor. Ik zal het hem niet nazeggen, want in dat streven is toch iets dat recht heeft op erkenning en sympathie. Maar wel zou ik ter wille van de goede zaak die ook mij na aan het hart ligt, de ijveraars voor het lied den raad willen geven hunne eigen ruiten niet in te gooien en hun willen herinneren dat men een publiek licht beu kan maken, zelfs van liederen, maar niet zoo licht uit die beuheid opheffen tot nieuwen lust.

Stelt men zijne verwachtingen niet zoo hoog, dan loopt men minder gevaar van teleurgesteld of bedrogen uit te komen. En dan, ook wie zijn oog niet zóó ver laat weiden, ziet goede, ja kostelijke dingen liggen, welke wij voor ons volk gaarne bereikt en verworven zouden zien.

In onze oude liederen hebben wij een schat van nationale poëzie, die door een groot deel van ons, in partijen en partijtjes verdeeld, volk kan worden genoten zonder veel inleiding of toelichting. Ons volk meer en meer bekend maken met dat deel onzer vroegere letterkunde, hen den invloed dier oude kunst doen ondergaan, den ontwikkelenden, veredelenden invloed dien goede kunst altijd, dien nationale kunst bovenal, oefent - ziedaar iets dat onder ons bereik ligt en waarnaar te streven de moeite zal loonen.

Over de waarde van het muzikale deel onzer oude liederen moet ik zwijgen,[1)] slechts over hunne beteekenis uit een historisch-literarisch en aesthetisch oogpunt kan ik hier spreken, en dan nog maar een poging doen om door eenige grepen mijne lezers een denkbeeld te geven van dit deel onzer oude literatuur.

Onze oude liederen dan vertoonen ons de middeleeuwsche maatschappij met eene volledigheid als door misschien geene andere kunst overtroffen is, het middeleeuwsche leven in zijne volheid, den middeleeuwschen mensch in zijn handel en wandel maar bovenal in het ruimst en het diepst van zijn gevoelen. Het is

1) Uitvoerig is daarover gehandeld door J.W. Enschedé t.a.p.

een bonte mengeling van graven, hooge edelen, burchtvrouwen en jonkvrouwen, roofridders en ruiters; van geestelijken geordend en ongeordend, monniken, nonnen, bagijntjes en kwezeltjes; van burgers, handwerkslieden, boeren; van schooiers en doorbrengers, ‘gildekens’ zooals men ze noemde, van beiderlei sekse. Het ridderlijk kasteel en het klooster, de woning van den rijken burger en die van den geringen poorter, het boerenhuis, de molen, de taveerne, de schuur, bosschen, velden en akkers zijn beurtelings het tooneel waarheen wij verplaatst worden. Het sprookje dat, jammer genoeg, in onze literatuur altijd Asschepoester heeft gespeeld, vond eene toevlucht bij de liederdichters. Daar is Halewijn, de geheimzinnige toovenaar, die jonkvrouwen met zijn lied dwingt hem te volgen en Blauwbaards gelijk, ze vermoordt nadat ze in zijne macht zijn; Danielken, de Nederlandsche Tannhäuser die jaren lang in den Venus-berg vertoeft; het verhaal van de twee Koningsdochters, voorts menige oud-christelijke legende en menig overblijfsel van voorvaderlijk Germaansch geloof. De historische liederen geven ons een blik in het leven der vorsten, zooals eene naïeve beschouwing zich dat voorstelde of in de binnenlandsche twisten dier dagen. Welk een treffende mengeling van eerbied en hartelijke gemeenzaamheid is er in het op den voorgrond stellen van het zuiver-menschelijke ook in vorsten, in dat lied van Karel de Vijfde's zuster, Isabella van Denemarken:

Mijn broeders zijn verheven,
Ende mijn susters in staten groot;
Eylaes! wi zijn verdreven
Ende liggen hier in grote noot.
O heeren ende prelaten,
Diemen hier al met ooghen aensiet,
Comt doch mijn kinderken te baten!
Dat ic se nu moet laten,
Dat is mi een groot verdriet.

Die Coninck sprac met weenenden ooghen:
‘Och, edel vrouwe, en zijt niet versaecht!
Hoe salt mijn herte gedoghen,
Dat ghi dus deerlyc claecht!
Die kinderen sullen wel opgheraken[1)]

1) Tot aanzien komen.

Den Keyser wort haer onderstant;
Ic hope, ic salt so maken,
Gods gracie sal met mi waken,
Dat ick sal comen in mijn lant.'

Hoe teekenend is de minachting voor de boeren uitgedrukt in het lied van de Kerels:

Ter kermisse wil hi gaan,
Hem dunct dat hi es een grave,
Daar wil hi 't al ommeslaan
Met zinen verroesten stave!
Dan gaat hi drincken van den wine,
Stappant es hi versmoort,[1)]
Dan is al de werelt zine:
Stede, lant ende poort!
Wronghele ende wey[2)], broot ende kaes,
Dat eet hi al den dach;
Daeromme es den Kerel so daes,
Hi eet des meer dan hi mach.[3)]

En hoe dartel begint dit spotliedje van de Hollanders op Hertog Karel van Gelder die na een strooptocht door Holland in Arnhem belegerd wordt:

O, Hertog van Gelder, bent ghy er in huys?
Soo steekt er uw hooft te venster uyt
In alsoo koelen meye!
Ghy hebter de Hollantse koeyen gehaelt,
Sy komen om gelt, schikt dat ghy se betaelt,
Of brengt se weer ter weye!

Onder de ridderromances en de verhalende liederen uit het huiselijk leven der burgers zijn er vele die ons treffen door hun zuiver gevoel, het belangwekkende der karakters, het aandoenlijke der toestanden die zij ons voor oogen brengen. Zoo b.v. het verhaal van den twaalfjarigen knaap die, wegens

1) Dadelijk is hij dronken.
2) Gestremde melk en hui.
3) kan.
De taalvormen heb ik hier en elders een weinig gemoderniseerd ter wille van den gewonen lezer.

schending van het jachtrecht door den Heer van Brunswijk tot de galg veroordeeld, langzaam de noodlottige ladder opklimt, al rondziend of er nog geen hulp komt opdagen:

Als 't kint op 't tweede trapje trat
Het keeck so dickmaels omme,
Daar sach het sijn seven ghebroeders stout
Van verre ghereden commen.

'Rijdt aan, rijdt aan, ghebroeders stout
En steeckt jouw paert met sporen!
Had jy der een half uer langher gebeyd,
Mijn leven waer al verloren.'

Als 't kint op 't derde trapje trat,
Het moest noch eensjens drincken,
Het lieter soo menighen natten traen
Al in de schale sincken.

Zoo ook het verhaal van de jonkvrouw die zich melaatsch veinst ter wille van een geliefden ridder, die haar dat door middel van een ring heeft gevraagd:

Men ghinck haer daer een huysken maken
Besiden des weechs, al van der straten,
Men huurde haer eenen geselle,
Die haer aldoor die minne van God
Soude clincken die lazarissche belle.

Daer in so lach si seven jaer,
Dat si noch sonne noch mane en sach,
Niet meer dan tot eenen tijde,
So liet si haer dore openstaen,
Si sach den ridder comen riden.

Si wiesch haer handen, si waren schoon,
Si leydese opten sadelboom,
Si lieter die sonne op schinen:
Doe kende hi dat vingerlyn[1)]
Dat hi worp in den Ryne.

1) ring.

Het huiselijk leven gaf ook aan de liederdichters rijke stof ter verwerking: oude mannen die naar jonge meisjes kijken en oude vrouweu die een jonggezel trachten te bekoren, ontrouwe echtgenooten, pantoffelhelden, meisjes waar een steekje aan los is, behooren tot de meest geliefde onderwerpen:

Een oude man sprack een jonck meysken an:
'Schoon lief, wildi beteren mijn verdriet?'
- 'Neen ic', seydese, 'lieve Jan,
Van uwen biere en dorst mi niet!
't Is beter dat ghi van mi vliet,
Ghi doet doch al verloren pijn:
Mijn boelken moet een jonck man syn.'

Hier hebben wij de ontrouwe vrouw:

Het was er een vrouwtje van Amesfoort,
Een vrouwtjen bovenmaten,
Sy hadder een oude man ghetrouwt,
Sy wouder niet by gaen slapen.
Sy stuerden hem uyt om hoy, (*bis*)
Sy stuerden hem uyt om hoy en stroy,
Soo verre van huys ist moy.

Elders den man onder de plak:

Ick wassche, ick backe, ick vage den vloer,
Ick doe dat werck al van den huyse,
Ick zette dat kint op mijnen schoot,
Dan vraghe ick van den gruyse.[1)]
Als ick dat doe, dan es't al goet,
Dan segt si: 'man van eeren, weest ghegroet!'

Hoe aardig klinkt in zijn huppelende gang het dartele liedje van den minnaar die zijn meisje voortdurend naar den bekenden weg vraagt:

'Waar staat jouw vaders huis en hof,
Adelyn, bruin maagdelyn,
Mooi meisje fijn?'

1) zemelen.

- ‘Aan geen groen heyde, aen geen groen lof,
Daer staet mijn vaders huis en hof.
Zwijgt al stil, ei lieve, laat uw vragen zijn.’

‘Hoe kom ik op uw kamerkyn,
Adelyn, bruin maagdelyn,
Mooi meisje fijn?’
- ‘Neemt jouw toffeltjes in jouw hand,
Kousvoeteling maakt zoo zoeten gang,
Zwijgt al stil, ei lieve, laat uw vragen zijn.

Tal van andere dartele, bekoorlijke of aardige liederen, tal van mooie minneliederen moet ik voorbijgaan; naar de liederen van pretmakers en doorbrengers kan ik slechts verwijzen; slechts een enkel drinkliedje wil ik hier nog opnemen:

Wynken, ghy sijt groene[1)]
Ghy maekt my veel te doene,
Ghy moet deur minen hals,
Als ick u heb ghedroncken,
Ghelyck ghy mi syt gheschoncken,
Soo kan ick duytsch noch walsch![2)]
Nu wynken, gaet daer in,
Wat baten ons dusent nobelen,
Als wy begraven sijn?

In onze oude liederen treft ons behalve de reeds genoemde eigenschappen, behalve de welluidendheid der zoete taal en de gemakkelijke vloeiïng van het rhythme, in het bijzonder nog de vlugge, bijna springende gang van het verhaal of van de beschrijving; de eenvoud die slechts met enkele lijnen ons den gewenschten omtrek voor oogen weet te brengen, de sobere plastiek hier en daar, het natuurgevoel ook dat zich, zij het ook nog maar schuchter, vooral in de minneliederen toont. In het tot een sprookje verwerkte lied van ‘den jager uit Grieken’ (land), die door een heks wordt gevangen genomen, wordt ons de natuur voor oogen gebracht slechts met dit paar regels:

1) krachtig.
2) Nederlandsch noch Fransch.

De bergen waren hooge
En de dalen die lagen soo diep.

Een trek die zou doen denken dat de dichter in de Oudfransche Chanson de Roland dat telkens terugkeerende in zijn soberheid indrukwekkende vers had gelezen:

Halt sunt li pui e li val tenebrus[1],

indien men niet moest aannemen dat die verzen onderling onafhankelijke uitingen zijn van den geest der middeleeuwen. Hoe sober is ook dit natuurtooneeltje in het volgende couplet, waarvan bijna elke nieuwe regel een nieuwen trek toevoegt aan den vorigen:

De sterren hoghe saten,
Het maentjen so clare scheen.
De maghet liet haer dalen
Op eenen blauwen steen,
Aldaer dat clare water spranc,
Daer bi so stont een linde
Daer de nachtegael sat en sanc.

Welk eene suggestieve kracht hebben een paar coupletten als de volgende, waarin wij een ridderlijken minnaar zien komen bij de lijkbaar waarop het lichaam zijner doodgewaande geliefde ligt; ook hier elke nieuwe regel bijna een nieuwe trek en die zoo eenvoudig mogelijk:

Doen hi op dat kerchof quam,
Hi hoorde die papen singhen,
Hi hoorde wel aan der papen sanck,
Dat si vigelie[2] songhen.

Doen hi inder kercken trad,
Hi sach zijn lief ken staen in bare,[3]
Ghedeckt (al) met een barencleedt,
Recht of si nu oock doot ware.

1) Hautes sont les montagnes, et ténébreuses les vallées.
2) Lijkmis.
3) Op de lijk baar.

Hi hief op dat barencleedt,
Hi sacch haer cleyn vingherken roeren,
Och, doen[1] so loech haer rode mont,
Doen si den ridder voelde.

Vooral dat laatste couplet, dat kleine vingertje dat zich beweegt, die glimlach der roode lippen, zijn van eene eenvoudige innigheid zooals men die slechts in de middeleeuwsche kunst aantreft.

Het natuurgevoel, onbewust nog en wel sterk maar niet fijn noch diep, uit zich vooral in de liederen ter eere van den Mei, die tevens niet zelden minneliederen zijn. Als in de lente het jonge leven weer kwam zwellen in de glinsterende knoppen der kastanje en de bruingouden spitsen der beuk, weer kwam opstijgen in de kelkjes die ‘hunnen mantel groen’ maar even openen om de teeder ingewikkelde en wegschuilende blaadjes te laten zien, dan plantten de minnaars een bloeienden meiboom voor het huis van de liefste of sierden deur of kozijn met bloeiende takken. Op zulk een tooneel heeft de beurtzang betrekking waarvan ik hier de beide eerste coupletten mededeel:

Och ligdy nu en slaept,
Myn uutvercoren bloeme?
Och ligdy nu en slaept
In uwen eersten drome?
Ontwect u, soete lief,
Wilt door u veynster comen,
Staet op, lief! wilt ontfaen
Den mey met sinen bloemen.

(het meisje antwoordt:)

Wat ruysschet daen aen die muer,
Dat mi myn ruste berovet?
Die mi tsceyden maect zuer,
Die leyt hier op ghedooghe[2]
In minen arm so vast,
Wi en connense niet ontsluyten -

1) Toen.
2) Met (mijne) toestemming.

Myn beddeken heeft sinen vollen last,
Plant uwen mey daer buyten.

Opmerkelijk is ook de vernuftige beeldspraak, aan het natuurleven ontleend, waarvan de minnaars zich bedienen. Zoo b.v. in dit lied:

Een jonck herteken, goet van pryse,
Ghinck voor een joncfrouwe staen.
Hi seyde: joncfrouwe met goeden avyse
Mochte ic in uwen boomgaert gaen;
Ick soude van den bladerkens plucken
Ende die rooskens laten staen.

Dat het meisje hem wel begrepen heeft, blijkt uit haar antwoord:

Si seyde: joncheere, dat is wel verstaen,
Maer 't en sal also niet zijn;
Daer en is maer een alleyn
Die van mijnen boomken reyn
Plucken sal een bladekyn.

Alle of althans verreweg de meeste der hier genoemde karaktertrekken van het wereldlijk lied vindt men evenzeer in het geestelijk lied waarover ik tot dusver zweeg. Het spreekt vanzelf dat een Protestant vooral voor vele Marialiederen en liederen op onderscheidene heiligen niet hetzelfde kan gevoelen als een Roomsch-Katholiek; maar toch ook de Protestant of algemeener gezegd: elke niet-Roomsche van zekere ontwikkeling kan genieten van de naïeve kunst in zoo menig lied dat ons tafereeltjes uit Jezus' kindsheid te zien geeft, kan de diepte en innigheid erkennen en roemen van het godsdienstig gevoel dat spreekt uit zoo menige gemoedsuitstorting in den vorm van een geestelijk lied dier dagen. Moet men Roomsch-Katholiek zijn om te genieten van een coupletje als dit uit een Kerstlied:

Heer Jesus lach int cribbekijn,
Men sach sijn naecte ribbekijn,
Sijn decsel was seer dinne;

Van couden so weende dat kindekijn,
Doe sprac Maria die moeder sijn:
'Nu swighet, mijn lieve minne!'

Of van dit andere:

Dat kindekijn speelde der moeder toe
Met sinen cleinen armkens;
Het lachede haer also soetelijc toe
Met bliden blinckenden oochskens.

Of van dit:

Die moeder makede den kinde een bat,
Hoe lieflyc dattet daer inne sat!
Wel was haer doe.
'Susa ninna Susa noe!'[1)]
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat kindekijn pleterde[2)] mitter hant
Dattet water uten becken spranc
Wel was haer doe enz.

En hoe bevangen moet men wel zijn door clericalen-vrees of anti-roomsche rechtzinnigheid, om niet te kunnen genieten van een zoo liefelijk miniatuurtje als ons een lied te zien geeft over den omgang tusschen de twee 'couzijntjens' Jezus en Sint Janneken; een lied, dat al kan ik zijn hoogen ouderdom niet bewijzen, den geest dezer middeleeuwsche liederen zeker voortreffelijk weergeeft, dat ik hier daarom ten deele wensch op te nemen:

Lestmael op eenen zomerschen dag
Nu hoort wat ik bevallyks zag
Van Jesus en Sint Janneken!
Zij speelden met een lammeken
Al in dat groen geklaverd land
Met een papschoteltje in hun hand.

Hun witte vette voetjens die waren bloot,
Hun lippekens als korael zoo rood;

1) Een slaapliedje.
2) Met het vlakke handje slaan.

Die zoete vette praterkens
Die zaten daer by de waterkens,
Het zonneken scheen daer al zoo heet,
Zy deden malkaer in 't melksken bescheed.[1)]

D'een troetelde het lammeken zijn hoôt,[2)]
En d'ander kittelde het onder den poot,
Het lammeken ging springen,
Sint Janneken ging zingen,
Zy huppelden en truppelden door de wei,
En dees twee krollebollekens dansten alle bei.

En als het dansen was gedaen,
Zoo moest het lammeken eten gaen,
En Jesus gaf het wat brooiken,
Sint Janneken gaf het wat hooiken,
Ter wereld en was er nooit meerder vreugd
Dan dees twee couzyntjens waren verheugd.

Sint Janneken zijn klein neefken nam
En zette hem boven op het lam:
'Schoon manneken, gy moet ryden!
Ik zal u naer huis gaen leiden,
Want moederken zoude zijn in pijn
Waer dat wij zoo lang gebleven zijn.'

En tegenover deze liederen staan tal van andere vol klachten over eigen zwakheid, vol berouw, beloften van beterschap; smartkreten ook geslaakt in den zwaren strijd tusschen vleesch en geest, visioenen der hemelsche heerlijkheid en soms hartstochtelijke uitingen van verlangen om ontslagen te worden van dit aardsche leven.

Uit die duizenden oude liederen (daaronder ook die van de latere tijden begrepen) welke ons bewaard zijn gebleven, zou ik eene ruime keuze willen doen van aardige, mooie of karakteristieke stukken, geschikt om te worden gezegd of gezongen. Eene keuze - want natuurlijk zijn er ook onder deze liederen vele noch aardig noch mooi noch karakteristiek; of, indien al karakteristiek, zoo smakeloos of langdradig dat zij

1) Elkander toedrinken met melk.
2) Hoofd.

daardoor ongeschikt worden voor bovengenoemd doel. Gezegd of gezongen - want vele verhalende liederen leenen zich ten minste zoo goed tot zeggen of recitatief-behandeling als tot zingen. Langs die wegen zou ik onze oude liederen willen zien gebracht onder onze gegoede standen, maar evenzeer onder de mindergegoeden. Persoonlijk heb ik er mij dikwijls van kunnen overtuigen, hoe vatbaar ook deze zijn voor het gevoelen, genieten en begrijpen onzer oude nationale kunst. Ja, zouden zij er niet in hooger mate vatbaar voor zijn dan de meergegoeden in wie het nationaliteitsgevoel vaak maar flauwtjes ontwikkeld is, wier tongen soms te geprikkeld en verwend zijn om de zuiverheid van den nationalen wijn naar den eisch te smaken? Levendig herinner ik mij met welk een ongeveinsde en onverflauwde belangstelling het publiek in ‘Ons Huis’ te Amsterdam zat te luisteren naar het verhaal van den Vos Reinaerde. Hoe spoedig rook een socialistisch-gezind toehoorder de lont van den klassenstrijd die er volgens hem lag te smeulen. Hoe vierde de ‘felle met den rooden baerde’ een nieuwen triomf! Even ontvankelijk bleek een Amsterdamsch Zondagmiddag-publiek voor enkele even eenvoudige als heerlijke verzen van Vondel, zooals *Wiltzangh, Uitvaert van mijn Dochterken, Konstantijntje*. En hoe zat een Utrechtsch publiek te genieten bij de voordrachten van eenige der voortreffelijke verhalen uit Cats' *Trouringh*. Waarlijk, men behoefde er niet aan te twijfelen of de gezonde humor van Cats wel doordrong tot die mannen en vrouwen, opgeschoten jongens en dienstmeisjes; tot dien stoeren matroos dien ik na een bijzonder raken zet van Cats zoo genoegelijk zag meesmuilen, terwijl hij door een even snelle als krachtige tongbeweging een kolossale pruim van den eenen mondhoek naar den anderen deed verhuizen.

Bovendien er zijn hier aanknoopingspunten: zelfs in dezen tijd en zelfs in Noord-Nederland zijn de oude liederen nog niet zoozeer uit het volksgeheugen verdwenen als men misschien zou denken; en op oud ijs vriest het licht. Toen wij een tiental jaren geleden bezig waren met de voorbereiding van een Volksliederenboek dat door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zou worden uitgegeven en het Bestuur dier Maatschappij te onzen behoeve een oproep deed plaatsen in een overgroot aantal couranten, bleef de oogst van *onbekende*

oude liederen uit, zooals wij verwachtten; doch uit vele ingezonden teksten en melodieën bleek duidelijk dat langs de kusten der Noordzee, in Noord-Holland en in het Noorden des lands, o.a. in het hartje van Drente, nog allerlei motieven uit onze oude liederpoëzie waren blijven leven. Echter, wil men die liederen inderdaad min of meer tot eigendom des volks maken, dan moet men met die liederen tot het volk gaan en ze hen laten hooren. Zóó wilde het indertijd reeds de practische idealist A.C. Wertheim, die zoo hartelijk belang stelde in de wording van het Volksliederenboek, aan wiens scherpen blik en goeden raad de Commissie tot samenstelling van dat liederenboek zoo groote verplichtingen heeft. Wat Wertheim wilde, is Van Duyse bezig te doen. Sinds eenigen tijd worden te Gent avondbijeenkomsten gehouden, waarop aan vrouwen en meisjes uit de mindergegoede standen telkens een paar mooie oudere of nieuwere Nederlandsche liederen worden voorgezongen, totdat zij ze goed kennen. Op die wijze hoopt men den nadeeligen invloed van leelijke of gemeene liederen te kunnen tegengaan en bij te dragen tot de verheffing van den volkszang. Min of meer met dezelfde bedoeling, ook met het oog op de volksscholen, heeft het Hoofdbestuur tot Nut van 't Algemeen eene goedkoope volksuitgave van het Nederlandsche Volksliederenboek het licht doen zien. Stappen in dezelfde richting zijn de ‘Liederen-Bundel voor Janmaat en Soldaat’, van Luitenant Clockener Brousson, en het Studenten-Liederboek, samengesteld door een Belgisch student, wiens naam mij ontschoten is.

Men kan beweren, dat in dat alles te veel kunstmatigs is om krachtigen en blijvenden invloed te kunnen oefenen; dat het lied, kind van het oogenblik en meest onmiddellijke verklanking van een gevoel of eene stemming, juist daardoor het minst geschikt is om te voldoen aan de behoeften van andere tijden, andere menschen. In die bewering is eenige waarheid. Kunstmatig is de poging, om aan oude liederen, die geen eigen leven meer hebben, nieuw leven in te blazen.

Maar ook het streven van hen, die b.v. het handwerk hier te lande tot hooger peil trachten te brengen, en o.a. als middel daartoe aanwenden popularizeering van de voort-

brengselen der oude handwerksnijverheid, is kunstmatig.

Zou men dergelijk streven daarom reeds veroordeelen? Neen, het verdient veeleer gesteund te worden - zoolang slechts in het oog worde gehouden, dat zulke pogingen middelen zijn om het algemeene peil van smaak en ontwikkeling te verhoogen. Meer dan zulk een m i d d e l is voor mij de popularizeering onzer oude liederen niet. Dat men het ooit zóó ver zou brengen, dat die oude liederen opnieuw en voor goed eigendom des volks zouden worden, acht ik, indien al mogelijk, niet eens gewenscht.

Natuurlijk en gezond schijnt mij slechts die toestand, waarin een volk liederen zingt, die, als onmiddellijke uitingen van zijn eigen leven, het meest wezenlijke van zijn karakter weergeven; die daardoor tot allen of velen spreken, alras in ruimen kring zich verbreiden en er invloed oefenen door den overvloeienden levenslust, de schoonheid, de innige vroomheid, de diepe overtuiging of den hartstocht, waaruit zij geboren zijn, en dien zij weer in zich dragen.

Zulk een toestand hebben de bewoners dezer lage landen gekend in de 14de en 15^{dc} eeuw, toen eenheid van geestesen gemoedsontwikkeling, in hooger mate aanwezig dan thans, zich paarde aan een ontwikkeld - zij het ook maar ten halve bewust - schoonheidsgevoel.

Zulk een tijd ook in de 16de eeuw, toen het Dietschsprekende volk in partijen uiteenviel, maar de kleine partij, die den strijd aanbond tegen het machtige Spanje en het machtiger Rome, hare eenheid van hartstochtelijk gevoelen, haar gelooven en hopen, haar bitterheid en haat, hare smarten en triomfen heeft uitgestort in liederen, die natuurlijk slechts bij een deel van ons volk weerklank konden en kunnen vinden, doch die nog altijd spreken tot het hart van elk oprecht Geuzenkind.

Later tijden hebben die betrekkelijke eenheid van cultuur niet meer gezien. Reeds in de 16de eeuw begint de scheiding en in die drie eeuwen hebben verschil van geloof, politieke en maatschappelijke zienswijs, van rang en stand, van rijkdom, ontwikkeling en smaak die eenheid steeds meer verbrokkeld. De hooger ontwikkelde dichters uiten zich tegenwoordig zelden in het lied; de tijd is er niet naar of nòg niet naar. De enkele liederen, die zij gedicht hebben, zijn te individueel

gevoeld en gedacht om volksliederen te kunnen worden. En onder de mindergegoede standen? Twintig jaren geleden heb ik een onderzoek ingesteld naar de liederen, die onder dit deel van ons volk werden gelezen en gezongen. Wat vond ik? Naast den weergalm onzer oude liederen, een vrij groot aantal vertalingen; voorts historische liederen en een groot aantal moordverhalen; over het algemeen was in deze liederen een sterke neiging tot het sombere en zwaarmoedige te bespeuren; ook sentimentaliteit, die echter in evenwicht gehouden of overstemd werd door het grappige of platboertige in andere stukken. De meeste dier liederen hadden eene zedelijke strekking; over vele lag een godsdienstige tint. Vuile liederen waren er ook, doch naar verhouding niet veel. Uit een aesthetisch oogpunt beschouwd waren verreweg de meeste dezer liederen middelmatig of gebrekkig, enkele slechts van beter allooi,[1)]

De sedert verloopen twintig jaren hebben ons in menig opzicht verandering gebracht; verandering, die waarschijnlijk ook wel in het volkslied te zien zal zijn, al kan ik ze op het oogenblik niet in bijzonderheden nagaan en aanwijzen. Een toestand van ons volkslied, zooals de 15de en de 16de eeuw gekend hebben, brachten zij echter niet. De antirevolutionnaire partij heeft in omvang en kracht gewonnen, dáár bestaat gemeenschappelijke, sterke overtuiging in het staatkundige en godsdienstige. Doch een aantal nieuwe liederen is, voorzoover ik weet, niet uit die overtuiging geboren. Het lied, waarin een 4000-tal leden dier partij hunne eenheid van gevoelen en denken vertolkten bij Dr. Kuyper's zilveren jubilé, was een bestaand lied, Da Costa's

> Zij zullen het niet hebben
> Ons oude Nederland!

Of de Roomsch-Katholieken eigen volksliederen hebben, is mij niet bekend. Indien zulke liederen al bestaan, dan hebben zij het toch niet tot eenigszins algemeene bekendheid gebracht.

Hartstocht? Bij de kleine doch aangroeiende partij der socialisten is die aanwezig; bij die partij en bij die alleen.

1) Uitvoeriger is dit toegelicht in: *Het lied in de Middeleeuwen*, blz. 740 vlgg

Begrijpelijk is het dan ook, dat zij eigen liederen heeft. Slechts één zoo'n ‘Socialistisch Liederenboekje’, doch waarin toch ook de ‘klassieke liederen der socialistische beweging’ zijn opgenomen, kwam mij in handen. Naast verheerlijking van den arbeid, vindt men er klachten over het lot der proletariërs, bitter en snerpend soms; aanklachten en verwenschingen tegen de machthebbers, opwekking tot eensgezindheid in den strijd, tot verzet tegen de bestaande orde van zaken naast betuigingen van bezadigdheid. Over het algemeen staan deze liederen naar inhoud en vorm eer boven dan beneden de volksliederen, die ik twintig jaar geleden onderzocht. Er is in sommige hunner vrij wat, dat spreken zal tot het hart van menigen niet-socialist, die zijn volk liefheeft; menig ideaal schittert er hoog, maar al te hoog! boven onze hoofden.

Toch geloof ik niet, dat deze liederen, die misschien aan de partij goede diensten kunnen bewijzen, veel propaganda zullen maken onder de burgerijen van Nederland, tot wie verscheidene hunner zich richten. Ik geloof dat, niet omdat zij, begrijpelijkerwijze, eenzijdig en partijdig zijn - dat waren de Geuzenliederen ook - maar omdat zij voor de uitdrukking hunner gevoelens te veel aan anderen hebben ontleend, omdat zij te weinig eigens hebben en, te conventioneel in woordenkeus en beeldspraak, den nieuwen wijn in oude zakken hebben gegoten.

Voorshands, zou men zeggen, is onder de gegoeden het gemeenschapsgevoel te zwak en het individualisme te sterk, is onder de mindergegoeden het schoonheidsgevoel te weinig ontwikkeld of de hartstocht te gering, dan dat daar een volkslied zou kunnen ontstaan gelijk vroeger tijden het hebben gekend. Zal zulk een tijd ooit weer voor ons volk aanbreken? Ja, indien die heilstaat nog eens ons deel wordt, die geen kapitalisme kent noch pauperisme, waarin menschen en toestanden zich zullen verheven hebben tot vrijheid, eenvoud, waarheid, schoonheid.... Maar Fortunatus' geluksbeurs en wenschhoedeken zijn verloren gegaan en wie hoopt er op dat ze teruggevonden zullen worden? Is het niet vrij wat waarschijnlijker, dat reeds deze of de volgende eeuw ons, in welken vorm dan ook, eene herhaling zal brengen van de beroerten der 16de eeuw? Maar een ‘luctor’ waarop geen

'emergo' zal volgen? Dat ons innerlijk verdeeld volk, zoo wel onderwezen maar zoo weinig weerbaar, bij een aanval van buiten zijn onafhankelijk volksbestaan zal moeten opgeven, laat ons hopen, niet zonder eervollen strijd? Ja, dan zou misschien uit den brand der partijschappen of het opvlammen van den volksgeest of ook, indien tenminste 'de grootheid der smart niet deed zwijgen', uit het samen gedragen vereenigend leed weer een volkslied kunnen ontstaan. Slechts weinigen zullen het tot dien prijs wenschen! Doch het is de vraag niet wat wij wenschen. De vraag is: hoe in afwachting van de dingen die komen zullen, ieder zijn plicht zal doen.

Een gering deel van mijn plicht achtte ik het, de aandacht der *Gids*-lezers te vragen voor een groot nationaal werk, in bescheidenheid en stilte door een Vlaming verricht; een werk dat een gewichtig deel bevat der gemeenschappelijke erfenis aan Noord- en Zuidnederlanders door ons voorgeslacht nagelaten: het oude Nederlandsche lied, dat die beide deelen van den Germaanschen stam steeds enger moge verbinden.

G. KALFF.

Vergeten verzen.

In den morgen

Niet langer groet ziel als haar onbenijde
Zuster de groote schaduwlooze zon,
Die rijst alweêr schooner dan nacht verzon,
En spreekt geen woord en maakt toch alles blijde.

Het bekken zee in duinenzenk, de weiden
Tintlen van morgen, ver land-in begon
Het blatend leven. Uit op hoog balkon
Treden mijn oogen schoonen dag te lijden. -

Wat is het goed dat zon u niet herkent,
Zich niet met troost van deernis tot u wendt,
Maar stralend doorgaat in haar gouden plicht,

Dat straks, o droeve ziel, als gij u richt
Tot hooger blijdschap dan gij nog mocht reiken,
Gij zonder schaamt hervindt uw eenige gelijke.

Vroege lente

Ik kan niet breken met den zoeten dwang
Van dit licht leven dat tot teêr gebed
Om u naar God en schoonheid heeft gezet
De sombre slagen van bloeds donkren zang.

Al stille jaren tot moedere gang
Zich overneigt naar aardes bloeiend bed,
Ga op die eenig zuiv're maat mijn tred
Tot waar de koû des doods mijn oogleên vang'.

Hoe stil wordt leven dat te sterven leert! -
Het geeft niet veel dat weinigen maar hooren
Dit klein geluid in wind en zon verloren,
Zoolang als trouw de goede lente keert
Met groene ontroering harer wondre dingen....
Maar o dat 'k staamlen moet wat 'k dacht te zingen!

Meeuwen.

Rond wak golfdonker in ijsblink kanaal
Sneeuwt uit het open tintelblauw
De vlucht der meeuwen, een verdoolde praal,
Met schreeuwen scheller in de gouden koû.

Daar, voor het wintergrauwe land
Ruischt avondlijke zomerzee,
Vervuld geluk breekt met de branding meê:
Ik heb u weêr aan haar ontijdig strand.

Dit weet ik wel van kind afaan,
Dat dood of leven nooit zoo diep verstillen zal,
Of ik zal hooren bij den avondval
Den roep der meeuwen over donkerbloede waterbaan...

En zal bewustzijn dan als nu
Uitschieten als een ranke plant
En vangen ver in Levens land
Haar bloem in u?

Morgen-nachtegaal.

Het dunne zand van sluimering
Waarmeê de koele nanacht overblies
Mijn stilgewoelde wanhoop-van-verlies
Midden in de eindelooze rekening,
Verstuift -
Mijn oogen oopnen over 't gladde dek
Door 't vreemd-herkende slaapvertrek
Naar venster en halfneêr gordijn
Waardoor de melken morgenschijn
Naar binnen luift.

Een vogel tilpt de stilte stiller nog,
Drinkt dauw en dagbegin
Met zachte halen in.
Ik roer niet uit bloeds blij bedrog
Dat leven nieuw en ongerept te herbeginnen slaat
Met elken dageraad....

O stil, als stortvloed uit een blauwe lucht
Slagregenen van klank,
Hemeldoorbraak die ruischt de wereld blank
Met hagelkletter-parelen koraalgerucht.
Springtij van puur geluk
Bonst sluizen stuk,
Van hoorbaar, vloeiend wonder
Loopt alle leven onder.

Ik weet, daar nest een nachtegaal
Diep in het hout aan d' overkant,
En vaak uit verren hoek van avondzaal
Hoorde ik dien knetterenden brand
Van koele vlammen als in vreemde taal
Een schoone vrouw wel zingezeit
Van liefde en jeugd zoo blij verhaal,
Dat ge om zijn loutre lieflijkheid
Een enkel woord verstaat,
Maar het geheel ontgaat -

Dit is geen vogels keel,
Ik hoor uit strakken hemelwand
Stortbeken
Van overluchtsche vreugde breken,
Vullen de holle hemelen met effen stand
Van roerloos-schuivend vlak tot waar het heel
In dit diep dal
Ombruist in steilen tonenval.

Het stille witte licht zwelt open in geluid,
De hemel weent door waterklare ruit
Zijn tranen van verklankten dauw
En kleurgebroken gloed -
Ik heb het altijd wel vermoed
In nacht van smart en rouw,
Nu weet ik morgenlijk- en zielgewis,
Dat leven blijdschap is
En anders niet,
En moog' zijn vreugde mijn
Niet zijn,
Niets dan zijn vreugd erkenn' mijn lied!

Ik heb zooveel gelachen en geschreid,
Maar nimmer zelfs als kind
Heeft deze klare lach van tranen blind
Ziel overblijd.
Daar staat op aard geen luchtge berg gegrond,
Daar ligt geen donker dal,
Geen kloof gegroefd,
Waar 'k niet op deze wellen woon,
En boren zal
Totdat mijn mond
Hun smaakloos water proeft
En zingt zijn loon.

'k Zal niet meer wanken door den dag
Langs jonger oogen helderopen lach,
Die kijken: gij die weet, zing ons het gulden rijm
Van levens schoon geheim -

Maar spreken zal ik in dit blank gezag:
Lacht vrij naar 't gouden hart
Van levens openende roos;
Want ik vond wel min vreugd dan smart,
Maar alle smart is eindig, alle vreugd is eindeloos.

Geef mij een blik, een handedruk,
Een teug geluk,
En daadlijk hoor ik aan uit prilste levensstreek
Het murmlend lachen van die beek,
Die breed of smal,
Die diep of snel of traagverzand
Glijdt overal
Door 't groen en mistig land.
Zoo lacht dan vrij naar 't gouden hart
Van levens openende roos;
Want daar is wel min vreugd dan smart,
Maar alle smart is eindig, al geluk is eindeloos!

Harts testament.

Ik laat haar huis en hof
   En 't scheemrend goud in d' eiken schrijn,
   Al wat mijn trots eens roemde mijn,
Eer haar ooglicht rees en scheen het dof:
Het werd en bleef haar eigendom
   Vandat zij 't vond, een waardloos ding,
   En hief het tot een effen ring
Haar tengerblanken vinger om.
   Die drong de wereld keer op keer
   Met flikkering van gulden nuk
   Van streng en stroef gebiedend heer
   Tot willig dienaar strak en stom
   Op d' achtergrond van ons geluk. -
Want schoon van den droom die weegt op hun leên,
   Mijn oogen hopen haar eeuwig beeld
   En door geen aardschen schijn verheeld,
Liefdes puurnaakten edelsteen -
   Ik weet haar ziel is een van die
   Wandlen op eigen melodie
   Met steeds naar God gekeerd gezicht, -
   Een bloem die neigt met 't zonnelicht -
   Door hoogen en door lagen staat,
   Die dragen kroon en aardsch sieraad
Met glimlach van gelaten plicht,
   In diepste schoonheid 't leven door
   En treden onveranderd voor
   Gods oogen zonder schrijn of spoor
Van werelds goud en zijn wreed wicht.

   Ik laat haar huis en hof en goud.
   Hoe kan ik nemen wat zij houdt
   Enkel om mij, één stamelblijk
   Uit liefdes bodemlooze onzegbaarheid,

Schat die maar schijnt zoolang hij zij
Uit dat verre overzielsche rijk
De bare cijns die 't oog verblijdt,
Op levens zuivre maat mins fonkelgulden ijk?...
Eén vingerdruk - en 't ligt in 't slijk
Dat haar voeten treden, o weldra zonder mij!

Ik laat haar heel Gods aard
Tot waar de hemel staart
    Blind-blauw diep achter roos en ruiten.
Het is maar een kleine heerschappij
    Haar te besluiten,
Doch hoogste koningin is zij
Wier majesteit vult even vorstlijk breed
Elk tijdlijk wisselkleed...
    En vrij
    Om mij
Laat onder menschen zijn haar gaan en keeren!
Ik mag niet tusschen doode handen weren
Van anderer levenden nood
Het levenlengend brood,
Dat 'k altijd met ontroering heb gegeten
En nimmer mijn geweten.

Dit oogenblik alleen is smart:
Mijn eenzame oogen naar het kille nachtezwart
Te wenden van de feestverlichte ramen,
Deze eerste stap alleen en niet meer samen.
Maar duur' het blijde leven ongestoord!
    En zal één toon tot verre stilte reiken,
Laat het zoo zuivre vreugd zijn als ik heb gehoord
    Buiten de stad verstrijken

Door stilt van groene weî en morgenzon
Glashelder kariljon,
Dat leek een luchten vreugd over de weerld gehangen,
En mengde met het stadsrumoer zijn bronzen zangen,
En gleed den cirkel van geruchten uit
Als een verpuurd geluid...

In schoorsteenmantels duistren hoek,
  Binnen den lichtkring van haar hand,
  Liet ik in ritselenden band
Het gele veelgelezen boek,
  Dat wij vulden saam met een leven van zangen:
  Wie weet, zal nimmer haar verlangen
  In mijmerende scheemring gaan,
  Een oudbekende wijs zich op te slaan
Bij nieuw geluk -
  Of roos van smart-die-zich-niet-uit-laat-zeggen
  Bloedwarm en heimlijk weg te leggen
Tusschen der bladen donkerkoelen druk?

P.C. BOUTENS.

William Ewart Gladstone.[1)]
(1809-1898.)

III.

(*Vervolg*.)

Als Mars in aantocht is, gaat er muziek voorop, en de muziek van den oorlog brengt de menschen het eerst in beweging. Muziek van heentrekkende regimenten en daverende saluutschoten; een luid gerucht van jubileering, vermengd met afscheidssmart; onder de breede golving van geestdrift zwellend in den aanstaanden gloriedroom, ook de subtiele muziek van trillende krijgsontroering.

Engeland was in die openingsmaanden van het jaar 1854 boordevol van aandoening en opgewondenheid. Welk hart volgde niet de vroolijk marcheerende soldaten op den weg naar hun bestemming, Malta vooreerst, Constantinopel.... en dan het onbekende! De ouderen herinnerden zich de dagen van den oorlog in Spanje, den slag van Waterloo, onder Wellington; en de groote daden van de luistervolle jeugd der eeuw maakten hun geest weer jong bij het voorgevoel van den nieuwen oorlog. De jongeren dachten aan een toekomst waarin de Engelsche naam als voorstrijder tegen het barbaarsche despotisme met macht zou opblinken over Europa. Ginds in zijn eenzame woning luisterde de dichter[2)]

1) Naar aanleiding van het verschijnen van J. Morley, *The life of W.E. Gladstone*, London 1903, 3 dln.

2) Tennyson schreef het laatste gedeelte van zijn *Maud*: 'when the cannon was heard booming from the battle-ships in the Solent before the Crimean War.' *Tennyson*, a memoir by his son, London, 1897. I. p. 405. Zie ook p. 399. de opinie van Gladstone over *Maud*. Voor de algemeene stemming gedurende de Februari- en Maartdagen, vgl. het gedicht van Lushington, *The Muster of the Guards*, aangehaald in Grant Duff's *Notes from a Diary*, I. p. 62, 63; verder Th. Martin. *Life of the Prince Consort*. III p 33, 34; enz.

naar de dof rollende slagen van den laatsten groet dien het kanon der oorlogsvloot aan de kust van Engeland bracht; en 't was hem alsof ze den nevel van loomheid en valschheid der veertig vredesjaren met geweld verscheurden, om de bevrijding aan te kondigen van den wil door dien hoogsten en prikkelendsten vorm van activiteit, den kamp waarbij het te doen is om dood en leven, oneer en eer....

Maar Lord Palmerston kwam op dreef. Hij was uitgelaten in zijn spreken waar hij het woord moest voeren bij gelegenheidsfeesten, en bitter uit de hoogte als iemand het voor den vrede opnam. De pret begon nu eerst voor hem. Waarom zouden ongelukskraaiers de vreugd van het spel gaan bederven?

Als hij bij het feestmaal voorzat ter eere van Sir Charles Napier, die het commando van de Oostzee vloot op zich zou nemen, bracht hij de tafel in een opschudding van lachen door het verhaal hoe Sir Charles in het begin van zijn carrière, tijdens de onlusten in Portugal, de Portugeesche vloot verslagen had en een Portugeesche vesting had ingenomen. Het waren vertellingen, zooals men ze in prentenboeken vindt, waarbij een schop die den vijandelijken zeeofficier over boord doet tuimelen, en een waarschuwing die den vestingscommandant den schrik op 't lijf jaagt, in kritieke omstandigheden den doorslag geven. ‘Aan die- overwinning was het voornamelijk te danken,’ vervolgde Lord Palmerston, wanneer hij zijn anecdoten had afverteld, ‘dat de Koningin van Portugal den troon verwierf die haar wettig toekwam, en dat het Portugeesche volk de grondwet kreeg, waaronder zij van dien tijd af steeds hebben geleefd.’ (Applaus van het tafelpubliek.)[1] De Portugeesche constitutie!

John Bright, de makker van Richard Cobden, trad op, in het Parlement, tegen die houding van den Minister: in een oogenblik van hoogen ernst paste zulk een dartele taal niet uit den mond van een vertegenwoordiger der regeering.[2] Maar met wat 'n ver-

1) Ashley. *Lord Palmerston*. II p. 57.
2) *J. Morley. Cobden*. II p. 153.

achting sloeg Lord Palmerston tegen den quaker van zich af! ‘The honourable and reverend gentleman’ noemde hij Bright om hem te toonen dat in een staatkundige vergadering zich de dominé's stil hadden te houden. Hij en Cobden, dat liet hij den quaker gevoelen, waren voor den Minister non-existent, zoodra 't de groote belangen van de natie gold: zij mochten, voor zijn part, in het dolhuis gaan met hun wijsheid[1)], want redeneeren kon men niet met hen.

Maar John Bright, met zijn gedrongen figuur en den leeuwenkop dien hij kon opzetten, liet zich niet zoo gemakkelijk afdringen van de eenmaal ingenomen plaats. Hij had zijn opinies bij zich overlegd, ze sloten stevig in elkaâr en maakten samenhang; hoe zou hij ze kunnen opgeven, zonder zichzelf te verliezen! De man en zijn gedachten waren één. Hij sprak ze niet onnoodig uit, want hij bezon zich graag en hield niet van oraties; ja, het massieve van zijn ideeën en van zijn persoon maakte dat hij zich moeilijk uitte, en dat een redevoering een inspanning voor hem was. Maar, wanneer hij er toe kwam, beredeneerd en gememoreerd, - als, op de volle zilveren stem gedragen, de ernstige, doordringende woorden aanzweefden, gelijk de machtige wind over de wateren, met hun ruischenden gang en hun vochte klaarheid, met hun scherpen weemooed en hun helderen toorn, dan wisten de menschen dat daar iets onverzettelijks en onbedwingbaars voor hen werd gesteld[2)]. Cobden had het gemakkelijke en overtuigende van den man die de kunst verstaat om zich dadelijk met zijn omgeving op een gelijke hoogte te zetten; de stem van Bright daarentegen kwam uit de verte en won in kracht naarmate zij het hart van de hoorders naderde.

Nu, onder al de drukte van de voorbereiding tot den oorlog, luisterde men niet naar de vredesapostels, omdat men de ooren gesloten wilde houden. Toch ging Bright voort met zijn waar-

1) Palmerston: 4 Juni 1855.

2) Voor John Bright, nu we nog geen volledige biographie van hem bezitten, vgl. behalve Morley's *Cobden*, Justin Mac Carthy's *Reminiscences*. Dl. I, en van denzelfde *Portraits of the sixties*. London, 1903. Ch. VII. Ook niet te vergeten: C.A. Cooper. *An editors retrospect*. London, 1896. p. 123: vergelijking tusschen Gladstone's en Bright's welsprekendheid; hij stelt Bright bovenaan, gelijk ook in zijn hart Mac Carthy doet.

schuwing. Eén zou er dan ten minste naar hem hooren. In het kabinet dat de regeering leidde, en dat alleen uit hertogen, graven en burggraven bestond, - waar zelfs de radicaal, Sir William Molesworth, den titel van baronet had, - was er één van burgerafkomst als Bright zelf; dat was Gladstone. Op hem hield Bright het oog.

- Men zou er lust in hebben de beide mannen, ver weg de welsprekendsten van hun tijd, naar hun verschil en overeenkomst tegenover elkander af te wegen. Gladstone, de strijdvaardigste onder de redenaars, John Bright de indrukwekkendste spreker; Gladstone, de burger in de voorname kringen, die uit zijn aeademische Torywereld, staatkundig en kerkelijk, langzamerhand, door de waarheid van zijn aard, met de werkelijkheid in aanraking komt; John Bright, die flink in den grond geplant en uit zijn quakerkring voortgroeiend zich ontwikkelt in de richting, door aanleg en omstandigheden eenmaal gegeven; Noord-Engelschen beiden, Gladstone en Bright, en dat beduidt: hard en persoonlijk. Gescheiden bij het begin en het eind van hun weg, maar samengaand een tijd lang. De grootste van de beiden, - boven allen twijfel - de man die de fantastische hartstochtelijke kern van zijn persoonlijkheid in den loop van zijn leven oprecht zou openbaren, grooter door het onberekenbare van zijn geest, en ondanks die onberekenbaarheid. -

'Wat is er gebeurd sinds de zitting van het Parlement begon?' vroeg John Bright in het Lagerhuis, op den man, op Gladstone, af (31 Maart 1854).[1] 'Wij hadden een groot surplus aan inkomen, en onze Chancellor of the Exchequer is een ambitieuse minister. Ik heb geen verwachting van een staatsman die geen eerzucht heeft; hij kan niets groots bedoelen en zijn loopbaan zal zich niet onderscheiden door eenig groot werk in dienst van zijn vaderland.

'Toen de Chancellor of the Exchequer zijn ambt aantrad hoopte hij ongetwijfeld door groote diensten aan zijn vaderland zich een reputatie te stichten wijd en zijd, als waarvoor een man mag werken en leven. Iedereen in dit Huis, zelfs zijn heftigste tegenstanders, erkenden dat hij de man was om de dingen aan te vatten, en het land heeft er zijn zegel aan gehecht, hieraan - dat zijn

1) J. Bright. *Speeches*. London, 1869. I. p. 464, 465.

maatregelen in de vereffening der belastingen de goedkeuring verdienden van het volk van Engeland in zijn geheel.... Maar nu zijn we afgedreven uit den vredestoestand in een toestand van oorlog; en voor geen lid van het gouvernement kon deze omstandigheid onheilspellender zijn dan voor den Chancellor of the Exchequer; want ze rukte hem op eenmaal midden uit zijn verwachtingen, dat jaar op jaar, bij de uitbreiding van den handel en de vermeerdering der inkomsten, zijn roeping zou wezen om zegeningen uit te deelen aan de armen, en meer, aan alle standen van het volk van dit Koninkrijk. Waar is het overschot van onze inkomsten gebleven? Geen mensch durft er naar vragen, ja zelfs naar het kleinste, naar eenig deel.'

Zoo stond Gladstone tusschen de uitgelatenheid van zijn collega Palmerston, den Minister van Binnenlandsche Zaken, en de strafpredicatie van John Bright, den vredesapostel. Vraag hem niet al te direct aan wiens zijde hij zich het liefst had gevoegd!

De politiek en het gevoel van medeverantwoordelijkheid voor de daden der regeering kwamen met hun argumenten voor den dag om te bewijzen dat de zaken niet verkeerd wareu geloopen, en Gladstone moest ook de rechtvaardigheid van den oorlog erkennen, al kon hij zijn noodzakelijkheid niet toegeven. Van hieruit mocht men naar twee kanten redeneeren, zooals men het bijna altoos mag doen....

Maar de Chancellor of the Exchequer had zijn eigen werk om zich mee bezig te houden; hij moest de geldmiddelen voor het oorlogvoeren verschaffen.

Het stond bij Gladstone vast dat zooveel mogelijk de kosten moesten worden gedragen door de oorlogsjaren zelf; daarom deed hij, om te beginnen, het voorstel, niet van een leening, maar van een verdubbeling der income tax. Wanneer de krijg zijn eigen last torste dan hadden de illusies van den oorlog dadelijk hun juiste tegenwicht. Zoo was zijn stelregel.

'Die weg is manlijk en een eerlijk staatsman waardig,'[1] oordeeld Prins Albert, Victoria's gemaal. 'Nous verrons!' liet hij er op volgen, als twijfelde hij er aan of een 'eerlijk staatsman' 't tegen

1) Martin. III p. 57.

de populaire meening zou uithouden. En het scheen waarlijk dat de publieke opinie, grootsch oorlogzuchtig, den minister van financiën met zijn vriendengroep van de been en op den grond zou brengen.

Men mocht de Peeliten niet; men kon niet velen, - noch de Tories hun vijanden, noch de Whigs hun bondgenooten van het oogenblik, - dat de kleine secte tusschen de groote partijen in, op den duur aan het hoofd van de zaken bleef, en het land bestuurde in een der gewichtige momenten van zijn bestaan; men voelde dat zij den oorlog niet wilden, en men was overtuigd dat zij hem even slap zouden leiden, als zij 't met de onderhandelingen hadden gedaan die den krijg hadden gebracht.

De eerste ontevredenheid - want men kan het nog geen storm noemen - luchtte zich tegen Gladstone. Wat het vorig jaar in hem was geprezen, bij de indiening en doorvoering van zijn budget, dat werd thans afgebroken. Hij was een man van voorspiegelingen en theorieën, wiens berekeningen faalden, en aan wien de financiën van een groot land niet mochten worden toevertrouwd; een interessante goochelaar met cijfers misschien, en die een leêge kas vol zou kunnen praten, - wanneer goed geld en goede woorden hetzelfde waren. Maar in dat geval verkeerde men nu eenmaal niet hier in Engeland, op den beganen grond van de werkelijkheid. Zijn triomf hoorde tot het verleden.

'Ik hoor niets dan klachten over Gladstone om zijn overijling en passie voor financiëele proefnemingen,' leest men in het dagboek van iemand die het met de Peeliten toch zeer goed meende[1]; 'en van alle kanten, van menschen als Baring en Robarts, den een 'n Tory, den ander 'n Whig, verneemt men dat de City en de geldmannen alle vertrouwen in hem zijn kwijtgeraakt.'

De opteekening is van 7 Mei 1854; den volgenden dag, Maandag, zou Gladstone zijn budget indienen.

Hij deed het heel eenvoudig en heel flink. 'Maar voordat ik mijn taak begin,' zeide hij na de openingswoorden, 'ben ik aan mijn eigen naam en aan den eerbied voor deze vergadering verplicht om de beschuldigingen hier en elders uitgebracht in 't oog te nemen als zou èn de regeering het departement van financieën

1) Greville. *Journal*, III. 1. p. 158, 159.

hebben verwaarloosd èn de man die u nu toespreekt geheel ongeschikt zijn gebleken om dat ministerie te besturen. Nu zijn er wel die beweren dat een tijd van oorlog niet het oogenblik is om een kwestie van vertrouwen te stellen. Maar daarop antwoord ik dat, voor zoover het de regeering betreft, en nog veel meer zoo 't een minister aangaat, vooral en 't meest den minister van financiën, juist de oorlogstijd de laatste is om op zoo'n belangrijken post een man te laten die zich in de oogen van het Parlement en van het land onmogelijk heeft gemaakt.'[1)]

En hij gaf aan zijn hoorders de feiten, hij doorliep, zonder eenig punt over te slaan, alle tegenwerpingen tegen zijn manier van handelen, erkende zijn fouten waar 't pas gaf of lichtte zijn zienswijze toe, om met een meesterlijk en boeiend vertoog te eindigen met een schets van de financiëele maatregelen van Pitt tijdens de groote oorlogen tegen Frankrijk, waarin hij de fouten maar ook de grootheid noemde van Pitt aan wien men de income tax te danken had. Het was een les voor het tegenwoordige. Met een enkelen greep bracht hij dan ten slotte den tegenwoordigen toestand aan de vergadering voor oogen, en toonde hoe oneindig veel lichter Engeland thans het noodige kon opbrengen dan in den tijd van den Revolutie oorlog. Hij toonde hun 'den ontembaren groei en de wondervolle veerkracht van den Engelschen handel, zoo dat zelfs, bij het tegenvallen van den oogst en onder den druk van een Europeeschen oorlog, de uitvoer van dag tot dag en bijna van uur tot uur vermeerdering kon aanwijzen.'

Het bleef geen oogenblik onzeker of dat rustige optreden, die kalme uitleg, dat weergalooze talent om gedurende bijna vier uur de menschen met cijfers bezig te houden, zonder hun aandacht ook maar een enkele minuut te missen, hadden den Chancellor of the Exchequer de overwinning op zijn vijanden bezorgd. Het was een wonder bij de stemming die er heerschte, maar het was gebeurd.

Na de redevoering vindt men in het aangehaalde dagboek genoteerd: 'Mills kwam me vertellen dat Gladstone's speech hem immens in de achting heeft doen rijzen, en in de City uitstekend is opgenomen; de verdediging van zijn maatregelen moet heel knap zijn geweest en een groot effect hebben gehad; Walpole had

1) Hansard. *Parliamentary Debates*, CXXXII. p. 1414.

hem (Mills) onlangs gezegd dat hij de grootste bewondering voor Gladstone voelde, en dat hij hem zelfs meer macht en kracht gaf dan Peel bezat in zijn besten tijd.'

De slinger was weer teruggeschommeld naar den anderen kant.

Gladstone's voorbeeld inspireerde zijn vrienden. De Peeliten, die men voor een groep subtiele denkers aanzag, apart van de praktische wereld, - ze wilden het zich niet laten ontgaan aan de menschen te toonen, nu hun een oorlog ter hand was gekomen, dat zij zich op de hoogte van hun taak konden houden en de praktijk van groote dingen aandurfden.

Toen in het kabinet bepaald moest worden, wie minister van oorlog zou zijn, - een ambt samengevoegd tot nu toe bij het ministerie van koloniën, - verklaarde de hertog van Newcastle[1)] dat hij van het bestuur der koloniën wilde afzien en zich ter beschikking stelde voor den gewichtigsten post van oorlogsminister. De collega's, die hem nooit den lust of de bekwaamheid voor krijgszaken hadden toegedicht en wier gedachte eerder naar Lord Palmerston heenging, berustten met schijnbare opgewektheid in de keus. Gladstone keek voor zich, hij kende zijn Newcastle voor een zorgzaam administrateur, zoover als die met bureauarbeid had te maken, maar op een staatsman die met menschen kon omgaan, die al de ingewikkelde belangen zou kunnen ontwarren, voortspruitend uit een oorlog in verbond met een mogendheid als Frankrijk, - daarop leek hij in zijn oog zeker in 't geheel niet. De hertog van Newcastle met zijn gedrukte jeugd, met zijn vernederende huwelijksavonturen, kende niet als zijn eigen de beste eigenschap van den man die in de groote wijde wereld moet verkeeren en heerschen: het geluk.

Maar hij hield zich voor bekwaam, hij zou zijn best doen, en de oorlog dien Engeland voerde moest en zou zijn oorlog wezen. Hij, de man die anders niet gewoon was zich op zijn rang veel te laten voorstaan, en die den slag miste zich voorop te plaatsen, kwam, als minister van oorlog, thans voor het front, voornaam en

1) Kinglake's *Invasion of the Crimca*. Dl. III (ed. Tauchnitz) geeft een geheel verkeerd beeld van Newcastle. Men vgl. ook de *Letlers* of Lord Blachford, die onder hem heeft gediend.

zelfbewust. Op zijn tocht naar Boulogne ten bezoek aan Napoleon III, die daar het Fransche leger had verzameld voor inspectie, begeleidde Newcastle Prins Albert, Victoria's gemaal, als de officiëele vertegenwoordiger van het ministerie, verantwoordelijk ten aanschouwe der wereldhistorie voor het lot van zijn land.

Sidney Herbert die als *minister at war* een deel van de krijgsadministratie (de intendance) tot zijn departement had, weerde zich niet minder willig dan zijn vrienden te midden van de cijfers en leveranties van zijn afdeeling. Hij met zijn teere gezondheid was niet voor den aanhoudenden arbeid gemaakt, maar zijn talenten en zijn goed humeur hielpen hem over het zenuwachtige van zijn werk heen, - zoo lang het duurde.

Want de ziel van die mannen was toch niet bij het arbeiden en doen onder de emotie van een oorlog, die elk oogenblik wijd uit kon slaan over Europa, een oorlog die in een revolutionnairen wervelstroom de maar half geruste staten van het vastland kon meesleepen.

Gladstone was in die eerste helft van het jaar 1854 met zijn hart bij de hervorming der Universiteit van Oxford, en als een vrucht van jareu van voorbereiding - moeite en inspanning van anderen - hielp hij mee door zijn organiseerenden ijver en zijn verzoenende[1)] welsprekendheid om haar tot stand brengen; hij dacht en werkte ook - en het was een voortzetting van de hervorming der universiteitsstudies, - aan een nieuwe inrichting der takken van den staatsdienst, waarbij ze aan het patronaat der groote families werden onttrokken; hij dacht - ja, hij dacht aan allerlei groote dingen, - maar het waren de belangen van het eigen land, ze moesten dienen om het gouvernement van Engeland te zuiveren van misbruiken en het tot een harmonisch geheel te brengen; - de agitatie van den oorlog was voor hem maar een incident van het belastingwezen.

Wie, ondanks nonchalance en bluf, het meest in aanraking bleef met de wereldgebeurtenissen, was ontegenzeggelijk Lord

1) B. Jowett aan Stanley, 11 Juli 1854: ‘Gladstone is a great peace maker. *Life of B. Jowett*. London, 1897, I p. 279; vgl. ook *Life of Dean Stanley*. I p. 434. J. Morley, I p. 503 laat eenige beteekenisvolle woorden weg uit zijn citaat van Stanley.

Palmerston. Hij, ongemerkt, gaf de kleine stooten die de zaken vooruitbrachten, en het was aan hem te danken, dat het Engelsche ministerie er toe overging om den oorlog tot een offensieve te maken van een defensieve, gelijk hij geweest was, zoolang hij in de Donauvorstendommen werd gevoerd tot bescherming der grenzen van Turkije.[1] Want hoe zou, zonder de aansporing en den steun van Lord Palmerston, de hertog van Newcastle zijn dringende dépèches naar het hoofdkwartier hebben kunnen zenden die de bezetting van de Krim en de inneming van Sebastopol tot het objectief van den oorlog moesten maken! En hij, Lord Palmerston, was het ook die de natuurlijke verstandhouding met Napoleon III ophield. 'Lord Palmerston a tonjours été très bon pour moi,' zeide de Keizer tot prins Albert bij hun samenkomst te Boulogne. 'Waarom kan de Koningin het niet met hem vinden?' - De Keizer hield hem voor den eerste in het Kabinet.

Met Lord John Russell die naast Palmerston het meeste aanspraak maakte om van beteekenis te wezen in het ministerie was het een ander geval. Dat kleine figuurtje van een man die leed - en l e e d is hier het rechte woord - aan de ingeboren eerzucht om de eerste plaats in te nemen, 't mocht dan kosten wat het wou, trof het in dat jaar al bijzonder ongelukkig.[2] Hij had huiselijk verdriet, en de hervorming van het kiesrecht, de maatregel waardoor hij in de geschiedenis dacht te blijven leven, zijn troetelkind, zijn gloriehoop, zijn reden van bestaan, was door den oorlog op den achtergrond geschoven. Zijn ongeluk maakte hem kribbig en onrechtvaardig, en hij werd in het ministerie van Lord Aberdeen de eeuwige onrust en de huisplaag. Hij klaagde voortdurend over het gebrek van leiding in het gouvernement. Er was geen directie en geen hoofd van het ministerie, zoo luidde zijn refrein. Hij gunde aan Newcastle niet het oorlogsdepartement, en hij kon 't niet zetten dat Lord Palmerston zijn plannen in den weg zat voor een Reform-Bill.

Arme Earl of Aberdeen! in naam chef van het Kabinet, maar werkelijk zonder macht over de uiteenloopende elementen van zijn

1) Ashley. II p. 70. Memorandum van 15 Juni 1854. Over vroegere plannen omtrent Sebastopol, zie Martin, III p. 80, te vergelijken met de la Gorce, *Hist. d. Sec. Empire*, I p. 231-233.
2) *Life of Lord J.R.* II p. 211.

ministerie; een man des vredes, maar die tegen zijn overtuiging, en wat meer is, tegen zijn geweten in, het sein tot bloedvergieten had moeten geven; een man van orde en traditie, en die in het opgedrongen verbond met een Franschen avonturier, den weg van avonturen had moeten opgaan voor Europa en ook voor Engeland. Had hij niet in den Earl of Clarendon een minister van buitenlandsche zaken naast zich gezien, koel beraden genoeg om met zijn grand-seigneurs voornaamheid het evenwicht te bewaren tusschen de collega's in het ministerie, en den goeden toon aan te slaan bij de verschillende onderhandelingen met de mogendheden, hij zou tot vertwijfeling zijn gebracht, die arme, edele Aberdeen met zijn heel hooge, heel eenzaam hooge levensopvatting! Nu hoopte hij nog dat het hem gegeven mocht zijn den onnoodigen oorlog spoedig te besluiten met een rechtvaardigen vrede.[1)]

De heusche krijg, daar ginds in het Oosten, nam onderwijl zijn voortgang. Na de eerste opflikkering van den strijd in de Donauvorstendommen en op de grens van eigenlijk Turkije scheen er een pauze te zullen intreden door den terugtocht van het Russische leger. Maar de expeditie naar de Krim werd besloten, en met het begin van den herfst kwam in Engeland het bericht over van de gelukkige landing der Engelsch-Fransche troepen en van een eerste groote overwinning op het Russische leger. Sebastopol, dat gehate teeken van de barbaarsche overmacht op de Zwarte Zee, het bedreigingsfort tegen Constantinopel, was op 't punt om in handen der bondgenooten te vallen.

De spanning te Londen was niet minder groot dan de krijgslust onder de soldaten in het verre land.

En dit vreemde geschiedde dat men op Engelschen bodem met zijn wenschen en verlangen de verwerkelijking der gehoopte gebeurtenissen bezwoer, alsof men door den sprong en den drang

1) Den Earl of Aberdeen in deze laatste levensjaren leert men vooral kennen in de laatste hoofdstukken van zijn biographie door zijn zoon Lord Stanmore; men hoort hem spreken in de mededeelingen van Senior's dagboek, voorkomende in Mrs. Simpson's *Memories*. Den Earl of Clarendon, van wien tot nog toe geen uitvoerige biographie is verschenen, ziet men levend voor zich in een paar bladzijden van Lord Blachford's *Letters*. London; 1896. p. 147-149.

van zijn begeerte tot stand kon brengen hier, wat dààr, verweg, nog moest worden uitgevochten. Een gerucht verspreidde zich: Sebastopol is vermeesterd; het werd geloofd, het was zekerheid. Kanonschoten in Londen verkondigden de tijding.

Van de harten werd een zware druk weggewenteld. De oorlog, DE OORLOG, vertoonde zich in zijn luisterrijke gedaante als een god die met zijn zwaard op de gesloten poorten sloeg, en de grendels vielen, de poorten openden zich; de krijgsglorie verscheen aan den hemeltrans, naakt en glansvol, zonder haar vernederenden stoet van ellende en verderf; de wapenen hadden gesproken voor het Recht en hun dreunende stem had aan het Recht den toegang gebaand, majestueus.

Te midden der jaloerschheid en verwarring van het hortende, mokkende, nurksche alledaagsche leven - op eenmaal: de schijnschittering van het roemrijke Feit, een lichtende weerglans van het empyreum der ideeën.

Een oogenblik van geestdrift.

En die geestdrift, op haar tocht door de wereldstad, raakte ook het hart van den man die niet aan den oorlog had geloofd. Gladstone, in die minuut van enthousiasme, voelde hoe hij iets goed had te maken tegenover Palmerston. Hij schreef hem (4 October 1854):

'Het doel van mijn brief is U in 't bijzonder mijn gelukwenschen te doen toekomen ter gelegenheid van de gebeurtenissen die in de Krim plaats grijpen. Hoezeer wij allen ons ook om het algemeene bestwil mogen verheugen over dit schitterende welslagen... mag ik toch voor mijn deel niet nalaten U nog eens mijn dank uit te spreken, al heb ik dat vroeger ook reeds gedaan, voor de manier waarmee gij hebt aangedrongen, - toen we allerlei plannen hadden voor veel lastiger en langzamer wegen om te handelen, - op den plicht om onze slagen als naar een middelpunt te richten tegen het hart en de kern van den oorlog, Sebastopol.'[1)]

Maar het was niet zoo.

Sebastopol stond nog in handen van de Russische macht, en in

1) Ashley's *Palmerston*. II p. 68. Noch de aanhaling, noch de verklaring van dit schrijven is bij J. Morley I p. 494 geheel correct, evenmin als G's eigen verklaring in zijn brief aan den hertog van Argyll van 18 Oct. 1855. p. 652.

plaats van de tijding der volledige victorie kwamen de berichten van de afgrijselijkheden van den slag, kwam het vooruitzicht van de eindelooze moeilijkheden die er te overwinnen waren, eer men ooit het definitieve succes te aanschouwen zou krijgen. Ook het Russische leger ging zich in de Krim concentreeren. Czaar Nicolaas, nadat hij van zijn schrik en zijn wanhoop over de eerste nederlaag in den Krim was bekomen, had gezworen dat hij zijn laatsten roebel zou uitgeven om de vreemdelingen uit het land te keeren. Geen lichtbaan brak zich door de krijgswolken een weg, maar...

John Bright zal het ons zeggen. Zoodra het goudwaas van de overwinningsillusie was verstoven, in die eigen Octobermaand nog van 1854, neemt hij het woord in een publiek schrijven. Hij is de boetprofeet.

'Wanneer de tijd daar is dat er gevraagd zal worden op wiens hoofd dit bloed moge komen, wie zal dan verantwoordelijk zijn voor deze dingen? Gij hebt het nieuws van de Krim gelezen; gij hebt gerild bij de slachting; gij herinnert u de schrikkelijke schildering, - ik spreek niet van den slag, en den aanval en de woelige opwinding van den strijd, maar van het slagveld na den slag: - Russen in hun razernij of hun angst op de Engelschen schietend die hun water wilden komen brengen om de pijn te lesschen van hun dorst; Engelschen bij hoopen de zakken rollend van soldaten die zij gedood of gewond hadden, en hun het paar shillings of roebels afnemend, en onder den buit dien zij van de verstijvende lijken ophaalden, de beeldjes vindend van "de Moedermaagd en het kind." Gij hebt dat gelezen, en uw verbeelding heeft het in bijzonderheden u voorgeschilderd. Dat noemt men oorlog - iedere misdaad die de mensch kan begaan of zich voorstellen, iedere kwaad dat hij kan doen of lijden. En dat is het waar onze Christelijke Regeering roekeloos zich instort, en waar zooveel van onze landgenooten, in naam van vaderlandsliefde, niets dan toejuichingen voor over hebben! Ik kan daar niet in meegaan. Ik wil geen part hebben, aan die schrikkelijke misdaad. Mijn handen zullen niet bedekt worden door het bloed dat vergoten wordt.... geen vrees van verdenking in vaderlandsliefde voor anderen onder te doen zal me op de hand doen zijn van een politiek die ik voor even misdadig houd in het

aanschijn van God, als ze verderfelijk is voor het ware belang van mijn land.'[1)]

Het blad had zich gewend.

'Ik houd Bright's brief voor een bekwaam en mannelijk stuk,' schrijft Gladstone aan zijn broeder Robertson, 'en hoewel ik niet alles kan beâmen, gevoel ik eerbied en instemming met den geest waaruit hij voortkwam....'

Maar was het nog wel de tijd voor een lid der regeering, om zijn gevoelens zoo pijnlijk te gaan ontleden? De handen moesten worden uitgestoken, en er moest worden gedacht aan den naderenden winter; er dienden maatregelen genomen, niet alleen voor het onderhoud van de troepen en hun kampement, maar ook voor de versterking van het leger, er moesten middelen worden beraamd om de krijgsmacht voortdurend op een voldoende hoogte te houden... Alles bleek noodig te wezen, en voor niets was er gezorgd.

Nu kwam het neer op den hertog van Newcastle en op Sidney Herbert, en in hun overijling deden zij tweemaal te veel en tienmaal te weinig.

En waarvoor die verkwisting van geluk en volkswelvaart?

Want hoe meer de druk van den oorlog zich op Engeland legde, hoe minder het duidelijk werd, waarvoor men daar, in de Krim, streed, en zich alle opofferingen getroostte om van het schiereiland meester te worden, - nu toch Turkije veilig was voor de Russische soldaten. Wat moest men er nu doen? Waar ging men heen?

De oude vorst von Metternich, die de groote politiek gedurende een halve eeuw had meegemaakt, gaf in dezen tijd nog een laatste orakel over den toestand.[2)]

'La guerre actuelle,' zeide de vorst, - en waarom hem niet zijn Fransch te laten spreken? - 'n'a pas le sens commun et l'expédition en Crimée est du roman tout pur et peut finir fort mal; car tous les avantages sont du côté de la Russie. Voulait-on conquérir la Crimée? A qui la donner? Aux Turcs? (Dit was een

1) Openbare brief aan Absalom Watkin van 29 October 1854, gedrukt in Bright. *Speeches* I p. 535.

2) Gesprek met Brassier de Saint Simon in November 1854. Uit een dépêche aan von Manteuffel, in zijn *Nachlass* (*Preussens auswärtige Politik* 1850-1858), uitgegeven door v. Poschinger II p. 535.

denkbeeld van Palmerston.) - mauvais cadeau, qu'ils ne seraient pas en état de conserver, car les raisons qui ont poussé la Russie à la conquérir seront les mêmes qui la forceront à la reprendre, et les tendances naturelles, je dirais presque nécessaires, d'un grand empire ne seront jamais détruites par un traité de paix.'

Het was de kwestie tot de kortst mogelijke formule teruggebracht: 'L'expédition en Crimée est du roman tout pur.'

Maar wiens fictie?

De roman van Palmerston? - dan beteekende hij toch niet veel, omdat de man zelf, ondanks de bekoring van zijn hoogen, lichtzinnigen stijl, *au fond* niet veel waard kon worden gerekend; een boek met kloppartijen en menschensport-anecdotes.

De roman van Napoleon III? O, hier wordt ons oordeel anders.

Door het terugtrekken uit de Donauvorstendommen van de twee verbonden mogendheden, Frankrijk en Engeland, werd aan de Oostenrijksche monarchie misschien de weg geopend om haar macht in die streek van het Oosten uit te breiden; en het Keizerrijk van ouden datum in de Hofburg te Weenen toonde zich niet geheel ongeneigd om van de gelegenheid, door het Keizerrijk van jongen datum aangeboden, te profiteeren. Het sloot een verdrag, voorwaardelijk nog, maar toch al bijna het begin van een aanvallend verbond met de twee machten van het Westen. Frans Jozef, de Habsburger Keizer, had het geteekend op den 2en December 1854, den tweeden December, den dag van Austerlitz en den dag van den coup d'état van 1851, den dag der stichting van het Napoleontische Keizerschap. 'Ik heb hem het Grootkruis van het Legioen van Eer gegeven,' zeide Napoleon III van den gezant die het tractaat had tot stand gebracht, 'niet zoozeer voor zijn diensten als wel om de moeite die hij zich moet gegeven hebben om de tradities van de *oude politiek* te vergeten, en het A.B.C.D. van mijn Keizerlijke politiek aan te leeren die vroeg of laat het lot der volken zal leiden.'[1)]

Zoo was de roman van Napoleon III: een nieuw gerangschikt Europa met het overwicht in het Westen. De gevaarlijkste tegenstander was geweest het verbond der Oostelijke mogendheden; nu lag het uiteen. In zijn Keizerlijk alfabet had Napoleon de vier

1) Lettere di C. Cavour (voorrede van L. Chiala) II p. LXXXIII.

eerste letters achter den rug: het was er om te doen, thans, het heele *A.B.C.* te doorloopen en den roman te voltooien.

Een gecompliceerd werk.

In zijn verbeelding ging Keizer Louis Napoleon misschien nog direct op zijn doel af, maar in de werkelijkheid was voor hem de tijd lang voorbij dat de fantasie onmiddellijk zijn daden bestuurde, even als in de dagen van zijn jeugd toen hij Frankrijk voor het Bonapartisme wou winnen door een kazerne te veroveren met een gevolg van een handjevol kameraden.

Zijn weg werd gekruist door allerlei zijpaden en liep in doolgangen. Wanneer hij Europa voor zich zag, zooals het in zijn wereldroman moest voorkomen, dan speelde het eigenlijk Oosten, waar zijn wapens vochten, daar vooreerst maar een bescheiden rol, en de Krim was niet meer dan een object dat hij vermeesteren wou om het te kunnen ruilen. Neen, hij dacht aan een nieuwe groepeering van Staten in het hart van Europa, een Pruisen dat over Noord-Duitschland heerschte en tegenwicht vormde tegen Oostenrijk, aan een Polen dat dienen kon om Rusland mee te helpen bedwingen, en voor alles aan een Sardinië, tot koninkrijk van Noord-Italië vergroot door samenvoeging met het Oostenrijksche Lombardisch-Venetiaansche Koninkrijk, zoodat het voor den Italiaanschen Statenbond zou wezen wat Pruisen moest worden in Duitschland. En al die nieuwe staten onder protectie van een grooter Frankrijk, uitgebreid tot zijn natuurlijke grenzen.

De Italiaansche zaken lagen den Keizer 't naast aan 't hart. Daarom wendde hij zich, in vereeniging met Engeland, dadelijk na het sluiten van het Weener-tractaat van 2 December tot het Koninkrijk Sardinië; en bijna op hetzelfde oogenblik dat zij aan Oostenrijk, gedurende den oorlog, het ongestoord bezit van zijn Italiaansche landen garandeerden, boden de beide Westersche mogendheden de regeering van Sardinië aan, om als zelfstandig gealliëerde aan hun verbond en de Krim-expeditie deel te nemen.

Engeland zag gaarne de versterking van de legermacht voor Sebastopol; de Keizer, zooals hij zich uitdrukte, wilde toonen dat zijn nieuwe vriendschap voor Oostenrijk geen afbreuk deed aan zijn intimiteit met Sardinië. Hij deed geen andere beloften; de Pieontemesche regeering moest tevreden zijn met een Engelsche leening tot uitrusting van haar troepen, en verder met de eer om

tot het groote Europeesche verbond te zijn toegelaten. Voor 't tegenwoordige niets meer.

Men vond in Turijn het verdrag, dat geen perspectief gaf, heel hard. De minister van buitenlandsche zaken aarzelde met zijn onderteekening. Maar er was een man die geen bezwaar had, omdat hij de toekomst zag: Camillo Cavour, de president-minister; hij nam het departement van buitenlandsche zaken onder zijn beheer en teekende acte en militaire conventie (Januari 1855).

Van den tijd af dat de oorlog in zicht kwam, had Cavour al verlangd er aan mee te mogen doen[1]. 'Vindt uw Majesteit niet,' had hij een jaar van te voren aan Koning Victor Emmanuel gezegd, 'dat wij een middel moesten zoeken om den krijg mee te maken van Frankrijk en Engeland tegen Rusland? -'

Het antwoord van den jongen Koning, trotsch op den strijdlust van zijn geslacht, was niet twijfelachtig; en de president-minister, een meester in 't politiek intrigeeren, had zijn best gedaan een middel te vinden. Want hij begreep wat er aan zulk een verbond vast was voor de toekomst van Sardinië en Italië. Hij had, met zijn tractaat, nog wel niet gedaan gekregen wat hij verlangde: een verklaring, in een geheime nota bij het tractaat, van hulp dadelijk en voor 't vervolg; toch nam hij aan wat hij kon krijgen, en.... liet de rest over.

Op die wijs werd de expeditie naar de Krim ook Cavour's roman - 'un coup bien téméraire et bien dangereux', - maar Cavour belandde uit de fictie, die niet meer dan een behulp was, op 't eind in de veel mooiere werkelijkheid.

Ik weet niet wat voor levendigheid het sombere tafereel van den oorlog in het eind van 1854 en het begin van 1855, wanneer wij er nu op zien, plotseling komt vervroolijken, als we denken aan de marschvaardigheid van 'n 10 of 15,000 Piemonteezen onder generaal Alfonso de la Marmora naar een onbekend en toch heel bepaald doel.

Want de Krimoorlog werd al zwaarder, ondanks de nieuwe overwinningen van Balaclava en Inkermann op 't eind van de herfst. De winter kwam en de heldendaden en menschenslach-

1) Voor dit gedeelte L. Chiala, op cit. II, p. LXXV-XCIII. Vgl. Bonfadini *Vita di F. Arese*. Torino, 1894. p. 144.

tingen bleven zonder resultaat. Men had er in 't eerst op gerekend, naar men zegt, dat de geällieerde troepen, na de spoedige inneming van Sebastopol, in de buurt van Constantinopel hun winter-kwartieren zouden kunnen betrekken; maar nu, integendeel, hield Sebastopol hen vast, en de Engelsche leger-administratie had een heele leerschool door te maken hoe er moest gezorgd worden voor onderkomen en kleeding en gezondheid. Want ziekten begonnen het leger te teisteren.

Het was voor ieder een sombere winter. Napoleon III werd ongerust, hij ging plannen maken om naar het oorlogsterrein te vertrekken en het commando der verbonden legers op zich te nemen. Maar wat beteekende die ongerustheid bij de woede van Czar Nicolaas, als hem slag op slag de nederlagen werden gemeld, waar hij, die zich beroemde voor alles militair te zijn, toch wel had mogen hopen op eenig succes voor zijn taktische combinaties. ‘Vous mentez - sortez!’ heette het tot den adjudant als hij den Czar een teleurstellend bericht moest brengen; maar noch leugen, noch waarheid liet zich verder meer dwingen door den alleenheerscher. Ten slotte moest hij zich troosten, nu andere bevelhebbers onmachtig bleken, dat Rusland als zijn eigen generaals had de generaals Januari en Februari, waar geen vreemde macht tegen op kon, en wanneer ook Januari en Februari hem verrieden, was er niet de ras naderende dood, die hem van zijn gendarmen-wachtpost zou verlossen!

Waarlijk, die Piemonteesche soldaatjes, op het bevel van hun koning zich gereed makend te toonen dat Italianen ook militaire eigenschappen bezaten en lust hadden mee te vechten waar de slagen vielen, - ze geven een blijde verwachting aan de droefheid van die wintermaanden.

Maar om hen is het ons niet te doen, wel om den man die ze heenstuurt, om Cavour. ‘Bien téméraire et bien dangereux’, noemde een moedig man zijn coup; en dit is 't ook, wat ons telkens aan Cavour opvalt: de explosies van zijn persoonlijkheid, het zich heenzetten over conventies en berekeningen, overal waar het leven hem raakt, en hem in 't nauw wil brengen. Dadelijk stelt hij zich zelf in de bres. Wat er gebeurt voelt hij als tegen zich persoonlijk bedoelt, en hij antwoordt, niet met weifelingen en

wendingen, maar direct met het volle gewicht van zijn persoon.

Als jonger zoon van een adellijk geslacht - ik stip enkele feiten uit zijn leven aan - was hij bestemd om bij de armée te dienen of als ambtenaar zijn weg te maken, maar hij hield het in den dienst niet uit. Dit was zijn eerste groote uitbarsting, en hij kreeg er de vrijheid door om zijn leven in te richten naar zijn wensch.

Wij moeten aan Gladstone denken dien het lot in banden hield.

Cavour en hij zijn bijna van gelijken leeftijd, en het was ook in denzelfden tijd, dat zij hun vaders schreven; de een om hem zijn besluit mee te deelen het leger te verlaten, de ander om de slingeringen van zijn ziel en zijn voorliefde voor het geestelijk beroep te openbaren. Evenals die van Gladstone is de brief van Cavour bewaard gebleven.[1)] Wat 'n fiere resolutie spreekt er in! Zijn moeder, die den brief vóór het afzenden onder de oogen kreeg, heeft enkele uitdrukkingen moeten temperen. Want Cavour zeide waar het op stond. Dat was zijn welsprekendheid, en zij kon zeer brutaal zijn.

Gestudeerd heeft hij dan, toen hij zijn zin had doorgedreven, in de realiteit van het leven. Het landbouwbedrijf trok hem aan en het landelijk beheer; staathuishoudkunde en exacte wetenschappen waren de kennis die hij vermeesterde. Hij moest de dingen in 't groot werkelijk voor zich zien staan.

Zoo krijgt hij onmiddellijk wat Gladstone zich eerst langs een omweg verwierf. Cavour miste dus de academische opleiding, maar hij vergoedde dat gebrek voor een groot deel door zijn reizen in Engeland en Frankrijk, en door zijn omgang met de bekwame mannen van die beide landen.

Hij was in Engeland - niet voor de eerste maal - onder het groote ministerie van Sir Robert Peel, en hij begreep dadelijk de portée van zijn eerste maatregelen omtrent de belastingen; misschien voordat de minister zelf nog had ingezien dat zij tot de geheele afschaffing der korenwetten moesten leiden, kon hij die afschaffing al voorspellen. Sir Robert beschouwde hij als het type van den modernen staatsman, Engeland als een model-land, dat weldra het voorbeeld aan de andere staten van Europa zou geven ‘hoe de

1) D. Berti. *Il Conte di Cavour avanti il* 1848. Roma, 1886, p. 124-127.

wetten die er den handel regelen in volmaakte overeenstemming zijn met de principes van de wetenschap.'[1)]

In deze opzichten nadert hij weer zijn tijdgenoot Gladstone; maar het vloeit bij Cavour meer uit de bron, hij gaat veel meer in de economische ideeën op, en alles komt dadelijk in forscher relief bij hem uit.

Zijn aard is praktisch, en hij draagt altoos met zich mede het besef van den praktikus die de dingen tot stand weet te brengen en er trotsch op is. Men merkt dat dadelijk aan hem dat hij zich superieur gevoelt en men erkent zijn meerderheid. 'Goed, maar weet wel dat hij u binnenkort al uw ministeries voor zich zal hebben ontstolen,' zeide de Koning Victor Emmanuel lachend, toen het Sardinische ministerie er bij hem op aandrong Cavour in het kabinet op te nemen.

Cavour kwam in het ministerie; het was duidelijk dat hij spoedig president-minister zou zijn. Hij werd het ook, maar niet voordat hij zijn crisis en zijn explosie had gehad.

Dit was het geval. Het kleine landje, het koninkrijk Sardinië, moest vooruit, moest hervormd, economisch en administratief, zoodat het berekend zou zijn voor zijn toekomst; maar er viel met de regeeringsmannen in de Kamer niet te regeeren, en men durfde den waarlijk vruchtbaren strijd tegen het landbezit der geestelijkheid niet aan. Cavour kon, met het bestuur, den kamp niet aanvaarden, zonder een partij achter zich te hebben met klare en vaste beginsels. 'On ne peut point gouverner sur la pointe d'une aiguille,'[2)] was een van zijn gezegden; een flinke politiek kan men niet vestigen op een smalle richel die nauwlijks het balanceeren toelaat. Hij moest zich zoo'n partij scheppen; daarvoor wendde hij zich, hij vertegenwoordiger der regeering, tot de linkerzijde. Het was tegen de maximes van het gouvernement, en het gold bijna voor een revolutie, toch deed hij het, en met zoo'n meesterlijk overleg dat hij de mannen van de linkerzijde met zijn eigen kleine groep van aanhangers tot een nationale partij samensmolt die op zijn naam zwoer. Een partijhoofd, volgens hem, moest een partijvormer zijn.

1) Della legislazione inglese sul commercie dei cereali (1844). *Scritti di Cavour*, Bologna, 1892. II p. 462.
2) W. de la Rive. *Le comte de Cavour*. Paris, 1862. p. 303.

In denzelfden tijd, op het einde van 1852, dat Gladstone aan de Peeliten den triomf bezorgde en het ministerie van Lord Aberdeen tot stand kwam, aanvaardde Cavour het presidium van het Sardinische ministerie. Hij had het van den Koning en de regeeringskringen afgedwongen, en hij beheerschte den toestand. Zoo groot was het geweld van zijn persoonlijkheid; als uit eigen beweging sloten menschen en dingen zich bij hem aan, wanneer hij den wil toonde.

Van ieder ander zou de daad van Januari 1855, waardoor een corps Sardiniërs naar de Krim trok, een belachelijkheid zijn geweest. Want hoe kon men het kleine Sardinië zich laten mengen in de gevaren der groote politiek, zonder dat men een beweeggrond had, en zonder dat iemand mocht of kon noemen de verborgen reden! 'In vollen vrede, buiten pressie van volkshartstocht of van merkbaren buitenlandschen invloed,' zegt een vriend van Cavour,[1] 'koelweg volgens zijn eigen geheim plan, er toe te durven besluiten om zijn volk in een krijg te steken, waarvan noch de gevolgen, noch het eind zijn te voorzien, en waarin de belangen van het land zoo weinig betrokken zijn dat men nauwelijks een voorwendsel kan vinden om er aan deel te nemen; en dan, wanneer de beslissing gevallen is haar op te leggen aan tegenstribbelende collega's, aan een verschrikt parlement, aan een publieke opinie die half vijandig is en half te stomp om te begrijpen, dat is een van die stoute grepen, alleen te wagen door menschen die voelen dat hun scheepje draagt Caesar en zijn fortuin.'

Wat is de reden dat Cavour de keizer, ongekroond en zonder plebisciet, van Sardinië werd, en buiten de grenzen van het eigen land zijn invloed in Italië al door vermeerderde? Geen ander dan het vertrouwen op zijn beraad, de macht die uitstroomt van een man, wiens handelen en doen hem natuurlijk afgaat, de bekoring van een karakter dat zich in al zijn phasen als de aard van een gewoon menschenkind vertoont, het volop werkende en levende van den man, in één woord; maar bovenal is het de overtuiging van zijn moed, het bewustzijn dat hij met zijn persoon instaat voor dat duistere, waarvan de menschen terugschrikken: de toekomst.

1) W. de la Rive. p. 335.

Die lichtplek van de vreemde daad van Cavour, waardoor hij Sardinië in het spoor der groote politiek helpt, hoort thuis hier, in de wintermaand, op den overgang van 1854 tot 1855, als de wereld in druk is over de ellende van den oorlog.

In Engeland duidden terzelfder tijd alle teekenen aan dat er een crisis op handen was. Toen de berichten over den toestand van het leger voor Sebastopol hoe langer hoe precieser gingen luiden, toen men hoorde hoe weinig de administratie van den krijg voor haar taak berekend was gebleken, richtten zich de verwijten van het publiek tegen het hoofd van het ministerie en tegen den Minister van Oorlog. Men beschuldigde Lord Aberdeen dat hij uit dwaze liefde voor den vrede de zaken van het leger verwaarloosde, en den hertog van Newcastle wreef men de nonchalance aan van een grooten heer voor het lot van ondergeschikte natuurgenooten; men hield hem voor te lui om te werken, en te dom om verstandige menschen te kunnen kiezen, in staat om orders uit te voeren.

Van Aberdeen en Newcastle ging natuurlijk de kwade naam over op de rest van de Peeliten.

Aanduidingen van een aanstaande scheiding kwamen ook voor onder de leden van het ministerie. Lord John Russell begon weer zenuwachtig te worden, en verklaarde weer dat Newcastle ongeschikt was voor zijn werk, en dat Palmerston het liever op zich moest nemen, Lord Palmerston ondernam een reis naar Frankrijk en had samensprekingen met Napoleon III[1)], er moest iets broeien.

Onverwachts, bij de eerste zitting van het Lagerhuis in Januari 1855, had een incident plaats. Een kleine, tengere man, John Roebuck, een independent lid, verrees van zijn bank en met zijn schelle doordringende stem deelde hij mee dat hij een motie had ingediend tot het houden van een onderzoek naar den toestand van de armee in de Krins. Dat was een aanklacht tegen het ministerie.

De woorden werden, naar Roebuck's manier, zoo scherp gespro-

1) Ashley. II p. 68. Vgl. Vitzthum v.E.I. p. 145, 160. Daartegenover Hayward *Letters* I. p. 225.

ken dat men ze bijna zag als een flikkering van staal[1]. Geen twijfel, er zouden slachtoffers vallen.

De eerste die op het bericht van de aanstaande motie handelde, was Lord Russell. Zonder een van zijn collega's te raadplegen diende hij bij Lord Aberdeen dadelijk zijn ontslag in, omdat hij voor zich geen recht meende te hebben tegen de reden van de motie op te komen. Dat terugtrekken van Lord John, het hoofd der Whigs, moest, de ministers begrepen het dadelijk, den val van het kabinet ten gevolge hebben: de met zooveel moeite, ten koste van zooveel onwaarheid tegenover elkander, opgehouden coalitie was verbroken.

Roebuck's dolk, nog voordat de stoot was aangekomen, had alleen reeds door den schrik gewerkt. De motie kwam na weinig dagen in het Parlement ter behandeling; aan Gladstone werd door het ministerie de verdediging opgedragen van de regeeringshandelingen en de bestrijding van het voorstel van onderzoek. Hij volvoerde zijn opdracht niet beneden de verwachting, maar in ons oor klinkt de welsprekendheid van die rede toch wel wat al te hol rhetorisch, wanneer men den redenaar hoort zeggen, met uitersten woordenpraal, hoe het kabinet niet voor een onderzoek terugdeinst, nu wij weten dat het geheele ministerie zijn ontslag aan de Koningin had aangeboden, dadelijk na Lord John's escapade.

Iedereen wist het ook, nu een man als Lord John Russell er onmogelijk in was geworden, was het met het coalitie-ministerie van Lord Aberdeen gedaan; en de discussie over Roebuck's motie was geen redenaars-tournooi, maar een luidruchtige begrafenis van het kabinet. Het votum tegen de ministers werd uitgebracht met een meerderheid van bijna 200 stemmen. Harder nederlaag was niet denkbaar.

Wie zou de opvolger zijn?

Lord Palmerston was de noodzakelijke man. Het volk op straat en in de couranten riep om hem. Hij zelf voelde ook dat zijn tijd gekomen was. Niet voor niets had hij twee jaar lang als minister van binnenlandsche zaken diensten aan het land en aan Lord

1) Justin Mc. Carthy *Portraits of the Sixties*, p. 290. Leader. *Life of Roebuck, p.* 259.

Aberdeen bewezen, ingetogen en achteraf; nu mocht hij naar het hoogste grijpen: hij was zeker dat het hem toekwam en dat het naar hem toe zou komen.

Maar Lord Palmerston had geen gesloten partij, alleen een groepje van aanhangelingen in het Lagerhuis, daarenboven behoorde hij tot het gevallen ministerie. Daarom gingen de anderen voor bij de opdracht tot samenstelling van een kabinet, eerst Lord Derby, het hoofd van de Tory-oppositie, dan Lord Lansdowne en Lord John Russell, de hoofden der Whigs; - Lord Aberdeen, het hoofd der Peeliten, was uitgesloten, als de man tegen wien Roebuck's motie voornamelijk was gemunt. Al die menschen, Tory- zoowel als Whig-partij, kwamen achtereenvolgens bij Lord Palmerston om hem zijn bijstand te vragen bij de vorming van een nieuw ministerie. Met zijn gewone goedmoedigheid stemde de schalk toe en verklaarde zich geheel tevreden met den post, dien zij voor hem in hun ministerie wilden openlaten. Maar telkens, wanneer Lord Palmerston zich zoo vriendelijk bereid had getoond, kwam er een kink in den kabel, - de een of andere vriend van den welwillenden Palmerston trok zich terug, of hijzelf gedroeg zich wat humeurig, - en Derby, Lansdowne, John Russell moesten hun mandaat van kabinetsvorming neerleggen.

Er bleef nog maar één man over die niet gevraagd was geworden. Dat was Lord Palmerston.

Tot hem wendde zich thans, in de eerste dagen van Februri 1855, de Koningin om een ministerie samen te stellen.

Lord Palmerston, zoo oordeelde men algemeen, had voor een levensvatbaar krachtig kabinet de hulp van twee mannen noodig, van Lord Clarendon als minister van buitenlandsche zaken - maar op Clarendon's toewijding kon hij rekenen, en van Gladstone voor het ministerie van financiën, - want Gladstone was de gevaarlijke man, waar men mee rekening moest houden ook als tegenstander, omdat hij door zijn kennis en zijn spreektalent niet alleen budgetten kon opbouwen, maar ze ook kon af breken.

En Gladstone was niet gemakkelijk te krijgen voor den nieuwen premier. Hij wist dat de aanvallen tegen het vorig kabinet voornamelijk gericht waren tegen de Peeliten die er zitting in hadden, omdat men zoo'n kleine derde partij, van ‘bekwame’ mannen, tusschen de twee groote staatspartijen in, niet kon verdragen. Zijn

trots kwam daartegen in verzet, hij wilde niet, gedwongen, den naam van Peel verzaken. Het vorig ministerie was door de Peeliten gevormd, die Whigs en Palmerston bij zich hadden aangesloten. Niemand voelde zooals hij de beteekenis van dien naam: Peeliten. Zelfs Aberdeen meende, nu men zich reeds eenmaal bij de Whigs gevoegd had, mocht men op nuances van partijen niet zoo streng letten. Maar zoo'n kleine kleurschakeering was voor Gladstone van groot gewicht. Zijn theologische geest kwam boven. Het was alsof de dagen van vroeger herleefden, en hij Manning en Hope Scott, zijn vrienden, weder zag wijken al verder en verder van het geloof der Anglikaansche kerk, dat ook maar een nuance heette van de Roomsch Katholieke kerk. Neen, hij hield vast aan de nuance, hij wilde: *gouverner sur une pointe d'aiguille*. Geen explosies naar links. Het zelfgevoel voor alles.

Toen Lord Aberdeen met bewonderenswaardige zachtheid - daar het een zware tijd voor hem was - aan Gladstone het toegeven raadde, stelde deze hem tot voorwaarde, dat hijzelf dan als hun hoofd ook in 't ministerie van Palmerston zou treden. Toen verloor Aberdeen bijna zijn geduld, want zoo'n vernedering, dat hij bij genade de tweede of derde zou wezen, waar hij de eerste was geweest, kon hij zich van zijn vrienden niet laten welgevallen.

Misschien begreep Gladstone het verdriet van den ouden staatsman, voor wien zijn macht niet anders dan teleurstelling had opgeleverd, en hij stemde toe met Sidney Herbert en enkele andere vrienden tot Lord Palmerston toe te treden, mits zij er op konden rekenen dat Lord Aberdeen het ministerie Palmersston in het Hoogerhuis zou steunen, zoo zou hij hun ideale hoofd, ‘hun beschermgod,’ blijven en hun werk zou strekken tot zijn eer.

Na overleg met Palmerston gaf Aberdeen zijn belofte en het gedunde hoopje Peeliten, met Gladstone aan 't hoofd, nam deel in Palmerston's ministerie.

Het was niet trots alleen die den staatsman leidde, er kwam ook, en er kwam veel, gevoel bij.

Onder de papieren van Lord Aberdeen[1)] is de brief bewaard door Gladstone aan den ouden minister tot afscheid gericht. Er

1) Stanmore. *Lord Aberdeen*, p. 292.

is daar een bijna kinderlijke eerbied in voor den grijsaard, een diep verdriet over de verloren gelegenheid om met hem samen te werken; een geven, al wat hij kan, van voldoening aan den verslagene, en die hoogste voldoening dat hij zich aan zijn voorbeeld heeft opgericht, dat hij in hem een levende les gevonden heeft. Ik haal de laatste regels alleen aan, hoewel zij misschien niet de karakteristiekste zijn.

'Uw geheele houding in het leven is een opwekkende, aansporende les voor mij geweest, en ik, met mijn prikkelbaar gestel en mijn heftige stemmingen, ben nooit in Uw tegenwoordigheid gekomen, of ik heb den krachtigen invloed gevoeld van een rustigen en effenen geest.'

Het onderscheid van de samenwerking met Lord Palmerston zou voorzeker zeer groot zijn voor den man die zich van den impetueusen Viscount door de nuance van het Peelitisme gescheiden rekende.

Ook duurde het niet lang, nauwlijks veertien dagen.

Met zooveel aarzeling hadden Gladstone en Sidney Herbert (ofschoon deze laatste zich gemakkelijker toonde) hun plaats in Palmerston's ministerie ingenomen, dat het ons maar half verwondert, wanneer zij er om een misverstand na een paar weken uittreden.

De goedmoedige, en menschelijke dingen kalm opnemende premier van Engeland heeft Gladstone op dat oogenblik waarschijnlijk niet zonder eenige satisfactie zien heengaan, hij behield er de vrije hand door, en Gladstone, de man voor wiens 'heftige stemmingen' men bang was, kon hun thans geen kwaad meer doen.

Want de jonge staatsman kon hem thans vooreerst geen kwaad meer doen, omdat hij zijn eigen positie bedorven had, door het eerst aannemen van een ministerpost en het dan heengaan. Niemand erkende de Peeliten als een partij, behalve zij zelven, en nu hadden zij zich volstrekt gedragen als spellebrekers. Wanneer Gladstone oppositie ging voeren, kon dat uit niets anders voortkomen dan uit gekwetste ijdelheid en spijt.

'Ik geef toe,' heeft Gladstone gezegd,[1] 'dat ik het diep gevoeld heb toen ik uit mijn ambt ben gezet; ik zag kans groote dingen te doen, en ik verlangde ze te doen, nu verlies ik mijn beste jaren

1) Life of S. Wilberforee. II p. 349.

buiten den dienst waartoe ik behoor, maar toch ben ik blij dat ik niet met Palmerston op de regeeringsbank zit.'

In plaats van groote of goede dingen te doen, of Lord Palmerston in het kabinet te controleeren, declameerde hij met Bright in het Lagerhuis tegen den oorlog, en het voortdurende slaan op één aambeeld maakte zijn zaak niet beter, omdat hij toch behoord had tot het kabinet dat den oorlog had verklaard. Zelfs Lord Aberdeen moest die houding afkeuren.[1)]

Wanneer Gladstone in lateren tijd op deze periode van zijn leven terugzag, heeft hij zijn vasthouden aan partijnuances die hadden afgedaan sterk en onverbiddelijk veroordeeld. Hij wist van zichzelf op welk moment en bij welke gelegenheid hij zijn partijtheologie had kunnen opgeven, het was geweest in 't moment dat Lord Aberdeen's ministerie viel. Dat hij het oogenblik heeft laten voorbijgaan, beschouwde hij als een der groote fouten van zijn leven, ofschoon hij 't in den tijd van het begaan der verkeerdheid zeker voor een deugd heeft aangezien.

Eerst het voorbeeld van Cavour in 1859 heeft hem de kracht gegeven om zijn hardnekkige verblindheid in te zien, en dan nog leert Gladstone pas langzaam.

Want hij heeft niet, ik herhaal 't nog eens, de natuurlijkheid van Cavour, bij wien de explosies steeds op 't ware oogenblik komen. Gladstone, die ook een explosieve persoonlijkheid is, explodeert dikwijls wat te laat.

Ik zie hem, wanneer ik de geschiedenis zou willen reconstrueeren, in een Whigministerie, desnoods onder Palmerston, meehelpende om den vrede met Rusland reeds in 1855 te sluiten, en daarna zijn best doende om het verbond met Frankrijk natuurlijker en hechter te maken door een handelsverdrag tusschen de beide bondgenooten. Op die wijs had hij de politiek van Sir Robert Peel dadelijk zonder onderbreking voortgezet, en de Europeesche geschiedenis zou een anderen loop hebben gehad.

Nu heeft hij dat werk eerst in 1860 en gedeeltelijk, onder onvoordeelige voorwaarden kunnen inhalen.

1) Ten minste wanneer hij gehoor heeft gegeven aan den wenk van den Prince Consort. Th. Martin. II p. 289, 290.

Maar aan Gladstone is de tijd van leven gegund geworden die aan anderen heeft ontbroken. Daardoor heeft hij veel goed kunnen maken. In die taaiheid van den man, verbonden met zijn nervositeit, ligt zijn groote genialiteit.

Maar al genoeg! Ik sluit hier voorloopig bij den val der Peeliten mijn beschouwingen over Gladstone.

BYVANCK.

Dramatisch overzicht.

Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel: Domheidsmacht, spel der samenleving in 5 bedrijven. - Schouwburg te Utrecht: Lucifer, treurspel van Vondel. (Feestelijke vertooning ter eere van het 25-jarig bestaan van het Utrechtsch Studenten-Tooneel, op 24 Maart 1904.)

Domheidsmacht - dat klinkt wel goed, en de ongenoemde auteur, hij zij dan al of niet een nieuweling in het vak van tooneelschrijven, wist zeker wel dat een tooneellievend publiek door zulk soort van titels pleegt te worden aangetrokken. Een andere handigheid, van de Franschen afgekeken, is: niet des toeschouwers scherpzinnigheid zelf te laten ontdekken wat de schrijver met den titel bedoelt, maar al aanstonds in het eerste bedrijf door een der hoofdpersonen te doen zeggen waar het om gaat; in dit geval, om de veraanschouwelijking van de stelling dat wie succes wil hebben in de wereld speculeeren moet op de domheid, die alleen nieuwe denkbeelden ingang kan doen vinden. Nu heeft de scherpzinnige toeschouwer - toeschouwers *en gros* zijn immers altijd scherpzinnig al zouden zij *en détail* misschien nu en dan in scherpzinnigheid te kort schieten.... of is het juist andersom? - nu heeft de toeschouwer, zonder bijvoegelijk naamwoord dan, maar op te letten om telkens de illustratie van die stelling in het stuk te vinden....

Zoo schijnt het althans aanvankelijk bedoeld. Ongelukkig echter zullen allicht enkelen uit de menigte zóó scherp toeluisteren en toezien, dat zij tot de ontdekking komen, vooreerst dat wat hier als ‘domheid’ wordt voorgesteld evengoed, of beter, een anderen

naam kan dragen en wel, nu eens kleinzieligheid, dan weer eigenwijsheid, zeer dikwijls harteloosheid, en in den regel onbeschaafdheid; en ten andere dat door wat hier ‘domheid’ heet geen nieuwe ideeën hun weg vinden, geen mensch, als speculant op eigen of anderer domheid, vooruit komt, maar dat integendeel een heel gezin er door in het ongeluk wordt gestort.

Zooals het ons hier vertoond wordt, is het toch niet bovenal mevrouw ter Voorsts domheid, die haren man, een zeer ontwikkeld en begaafd Kamerlid, later Minister, tien jaar lang van haar verwijderd heeft gehouden, maar veeleer haar harteloosheid. Het is niet haar domheid, die mevrouw ter Voorst haar reeds gepromoveerden zoon doet vertroetelen en in zijn kwade neigingen stijven - zulke zwakke moeders vindt men ook onder de intelligentste. En wanneer dezelfde mevrouw ter Voorst, de vrouw uit beschaafden stand, door de manier waarop zij met Baron Echten over hare dochter spreekt en deze in de armen van den rijken jonkman tracht te drijven, een huwelijk tusschen die twee onmogelijk maakt, dan is het veel meer gebrek aan beschaving dan domheid, die ons in haar tegenstaat.

De wijze waarop mevrouw Chr. Poolman de figuur vertoonde, deed dit duidelijk uitkomen. Het was er in deze uitbeelding dik opgelegd, zooals men dit noemt: de hartelooze, grof voelende, onbeschaafde werd door de uitdrukking van het gelaat, den toon van stem door mevrouw Poolman zóó naar voren geschoven, dat het karakter, door sommigen geprezen als goed geobserveerd en zonder overdrijving geteekend, - maar dan toch alleen van den buitenkant waargenomen en met vrij grove trekken geteekend, zou ik bescheidenlijk willen opmerken, - telkens de karikatuur naderde.

Nog scherper komt dit karakter van ‘onaangenaam mensch’ en ‘Störenfried’ uit, nu de schrijver in Herman ter Voorst naast haar plaatste een man, van wien men ons vertelt dat hij in het politieke leven een groote, invloedrijke rol speelt, maar wiens rol en invloed in huis gelijk nul zijn. In natuurlijkheid en waarheid lijkt mij het karakter van den man beter getroffen dan dat van de vrouw. De voorbeelden zijn zeker niet zeldzaam van mannen, die naar buiten, in de maatschappij, krachtig optreden en hun man staan, waar het tehuis tegen een grof voelende, twistzieke, hartelooze vrouw

schromelijk afleggen. Met al zijn zwakheid en toegevendheid, zijn passieven, nagenoeg machteloozen tegenstand tegen de handelingen van zijn vrouw is Herman ter Voorst een sympathiek persoon.

De wijze waarop De Vos deze rol uitbeeldde en haar niet alleen aannemelijk maar vaak diep treffend maakte, was buitengewoon mooi. Mijne aanmerkingen handhavende op onvolkomenheid van dictie en phraseering, voornamelijk uitkomend waar hij een eenigszins langen betoogenden zin, een ‘couplet’ zooals de Franschen 't noemen, heeft te zeggen, moet ik mijn bewondering uitspreken voor de diepe levenswaarheid, bij groote soberheid van uitdrukking, die De Vos in de rol weet te leggen en voor de daardoor vaak tragische ontroering welke hij vermag te wekken. Dit stond nu, met het gemaakte voorbehoud, voor mij haast op gelijke hoogte als de creatie van Guitry in *L'adversaire*, waarover ik vroeger schreef.

In de tooneelen waarin Herman ter Voorst voorkomt en aan het woord is verhief *Domheidsmacht* zich, dank zij De Vos, boven de oppervlakkige, onaandoenlijke vertooning, die het als geheel voor mij was. Want men moge zich door een gemakkelijken, levendigen en over 't algemeen natuurlijken dialoog - behoudens de verouderde en in een ‘spel der samenleving’ zeer onnatuurlijke alleenspraken - door aardige, losjes aan elkaar geregen, tooneeltjes een tijd lang laten boeien, uit dit ‘spel’ spreekt geen diepere opvatting van het gegeven.

De schrijver verstond het wel om een drietal levendig ontworpen figuren, den man, de vrouw en het met socialen arbeid dwepende dochtertje, overeind te zetten en in beweging te brengen, hunne wederzijdsche verhouding in verschillende samenspraken in het licht te stellen, maar daartoe bepaalde zich zijn kunst van dramatisch auteur.

Van een werkelijk dramatisch leven, een van bedrijf tot bedrijf stijgende, het tragisch conflict onvermijdelijk makende spanning is in deze vijf bedrijven, die er evengoed drie of zeven hadden kunnen zijn, geen sprake. De verschillende slachtoffers van het onaangename karakter en van de onbeschaafdheid van mevrouw ter Voorst laten al de gevolgen er van over zich heen gaan zonder er zich tegen te verzetten; en zoo is dit ‘spel’ in den grond ook niet meer dan een spel dat koud laat, geen drama dat werkelijk ontroert.

Is *Domheidsmacht* een eersteling dan zou mijn oordeel hard kunnen lijken, waar er toch in het stuk dingen voorkomen die van tooneelkennis[1] en van gevoel voor tooneel blijk geven, maar dan kan het aan den anderen kant zijn nut hebben, duidelijk te doen uitkomen, wat de grondfout is van dit 'spel' en hoe men met aardig gevonden of met talent nageteekende karakters alleen geen drama maakt.

Voor een publiek dat in den schouwburg een aangename tijdkorting en gemakkelijke verstrooiing komt zoeken, is zulk licht en dicht getimmerd tooneelwerk juist wat het hebben moet. Voor de verrijking van ons arm modern tooneelrepertoire hebben wij wat anders noodig.

Dan wist Vondel, wien men, omdat in de taal van zijn drama's de lyriek overheerscht, den titel van dramatisch dichter ontzegt, toch beter waarop de tooneel-dichter voor den bouw van zijn werk te letten heeft. Het treurspel *Lucifer*, waarop het Utrechtsch Studenten-Tooneel den 24^{en} Maart zijn genoodigden onthaalde, is er het bewijs van.

Dr. G. Kalff, in zijn *Literatuur en tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw*[2] heeft duidelijk aangetoond, welk een voortreffelijk gebouwd tooneelstuk dit prachtwerk van Vondel is. Liever dan hem, met andere woorden, na te praten, schrijf ik over wat hij zoo goed en bondig zeide:

'Neem *Lucifer;* welk een gelijkmatig en voortreffelijk ontwikkelde handeling vinden wij daar: in het eerste bedrijf de drie engelen-raddraaiers bijeen; tijding van des menschen gelukkigen staat; ontevredenheid en afgunst steken het hoofd op; Gabriëls verschijning: den menschen toekomstige heerlijkheid voorspeld; de rey die God verheerlijkt, zijn besluit eerbiedigend. Na deze majestueuze ouverture, in het tweede bedrijf Lucifer ten tooneele,

1) Van 'tooneelkennis' gesproken, - is de tooneelschikking op den 'jour' van de Ministersvrouw, waar de 'dames' en 'heeren' - om ze nu maar eens zoo te noemen - aan tafeltjes plaats nemen, als gebruikten zij hun *afternoon-tea* in een lunchroom of bij een banketbakker, het werk van den heer Chrispijn?

2) Haarlem, de erven F. Bohn. 1898.

opgewonden, verbitterd; Belzebub hem aanprikkelend, vooral na de woordenwisseling met Gabriël; Lucifer beraamt plannen tot verzet; de Rey treurt over den stand van zaken, maar heeft nog hoop. In het derde bedrijf de aanhangers van Lucifer tegenover den Rey; er *is* dus reeds een aanhang; Apollion en Belial zetten hen aan; Belzebub prikkelt hen, plaatst Michaël tegenover hen en doet dezen olie in 't vuur werpen, dan wijst hij hen op de noodzakelijkheid van een Hoofd te kiezen, doet Lucifer zwichten voor hun aandrang; in vs. 1256: "ick troost me dan gewelt te keeren met gewelt" het overslaan der handeling (peripetie); de Rey zingt een treurlied. In het vierde bedrijf Lucifers handelwijs aan Gabriël en Michaël ter oore gekomen; Michaël rust zich ten strijde; Lucifer en de zijnen ten tooneele eveneens zich toerustend; vruchtelooze poging van Rafaël om Lucifer te overreden; Gods trompetten klinken, Apollion komt Lucifer halen. In het vijfde bedrijf de catastrophe zelve met pracht van taal geschilderd.'

Ook Dr. J.D. Bierens de Haan, in een opstel over 'De dichterlijke conceptie van Vondel's *Lucifer*', toont het dramatische aan van dit epos, dat hij noemt 'de voorstelling eener massale beweging, welker dramatische kracht bestaat in de gestâge uitbreiding der handeling'.[1)]

Wie er lust in heeft, keere de kleine glazen van zijn tooneelkijker naar den *Lucifer* en bekijke het stuk als een politieke allegorie van den opstand der Nederlanden tegen Filips, waarbij dan Lucifer Prins Willem moet verbeelden in opstand tegen zijn God: den koning van Spanje. Of wel, zijn voorbeelden dichterbij zoekende, stelle hij deze 'misdadige woelingen' en haar jammerlijken afloop der twintigste eeuw tot voorbeeld. Stelde Vondel zelf niet, blijkens het 'Berecht' dat het voorafgaat, door de verdedigers van de 'politieke allegorie' gebruikt tot verdediging van hun stelling, zijn treurspel 'ten klaeren spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen, die zich stoutelyck tegens de geheilighde Maghten, en Majesteiten, en wettige Overheden durven verheffen'?

Maar grooter inniger genot wacht hem, die er enkel een grootsch opgevat, van het begin tot het eind in hooge stemming gehouden, in hartstochtelijke en kleurige taal geschreven, drama in wil zien,

1) *De Kroniek* van 26 Maart 1904.

dat nog, tweehonderd-vijftig jaar na zijn eerste verschijning op het tooneel, verdient in hooge eer te worden gehouden.

Houdt men *Lucifer* in eer door een vertooning als hier door het Utrechtsch Studenten-Tooneel was op touw gezet?

De beroeps-tooneelspelers en het beroeps-tooneel hebben, gedwongen of vrijwillig, zich aan *Lucifer* weinig laten gelegen liggen. Nadat het treurspel, waarvoor de Schouwburg zich nog wel expresselijk een kostbaren hemel had aangeschaft, in Februari 1654 tweemaal vertoond was, werd het verboden; in later tijd hadden nog slechts sporadisch vertooningen plaats.[1)] En hadden in de vorige en deze eeuw de rederijkerskamers en reciteercolleges er zich niet over ontfermd, Vondels meesterstuk zou aan het tegenwoordige geslacht nog minder bekend zijn dan het reeds is. Niemand minder dan Jacob van Lennep speelde in de rederijkerskamer 'Achilles' de rol van Lucifer. Omstreeks de helft der vorige eeuw was het de rederijkerskamer 'Vondel', die de treurspelen van Vondel in eere hielp houden, door ze in haar besloten bijeenkomsten of voor een klein publiek voor te dragen. Het initiatief was uitgegaan van jonge kunstenaars, kweekelingen van de Akademie voor Beeldende Kunsten, bij wie zich enkele studenten van het Amsterdamsch Athenaeum, zelfs één aanstaand student, hadden aangesloten. Het waren vooral de graveur Rennefeld, later de eerste directeur van onze Tooneelschool, de schilder Louis Koopman en de student August Zimmerman (broeder van den Gidsredacteur Joh. C. Zimmerman) die zich door hunne voordracht van Vondels verzen onderscheidden. De melodieuze wijze waarop Rennefeld de reien van *Lucifer* 'haast voorzong'[2)] is in de herinnering blijven leven van den welhaast eenig overgeblevene uit dien kring, die toen, een 'Jüngling mit lockigem Haar', door zijn teer uiterlijk en zijn hooge stem was aangewezen om de rol van Rafaël uit *Lucifer* voor te dragen. Later waren het vooral katholieke kringen, die zich op het voordragen van Vondels treurspelen toelegden. Den

1) Johs. Hilman beweert in zijn boek *Ons Tooneel*, op blz. 356, dat *Lucifer* in October 1761 achtmaal achtereen werd opgevoerd. De tooneelhistorici mogen uitmaken, wat hiervan is.

2) Mr. H.P.G. Quack in zijn opstel over A.C. Wertheim. *De Gids*, October 1898.

6en Maart j.l. deed de Amsterdamsche Stichting ‘Amstelkring’, ter gelegenheid van den 250sten gedenkdag der eerste opvoering van *Lucifer* (op 2 Februari 1654), eenige gedeelten uit het treurspel, met name het 1e, 4e en 5e bedrijf, voor genoodigden voordragen door een lid van het ‘Nederlandsch Tooneel’ en drie dilettanten.

En nu den 24en Maart heeft het Utrechtsch Studenten-Tooneel, dezelfde vereeniging die in 1891 Sophocles' *Oedipus* met goeden uitslag opvoerde, het waagstuk bestaan den geheelen *Lucifer* te vertoonen. Het pleit voor den goeden smaak der leden van het Studenten-Tooneel dat zij dit stuk ter opvoering kozen, het pleit voor hun moed en hun geestkracht, dat zij, van het stoute van hunne onderneming bewust, de moeielijkheden overwinnend, een voorstelling wisten tot stand te brengen, die een werkelijk artistiek genot gaf.

Wat had men het recht te verwachten? Wat mocht van deze jonge mannen, nu zij zich aan dit groote werk waagden, worden geëischt? Zeker niets meer dan zij ons hier schonken. Want deze geheele voorstelling getuigde van een ernst, een toewijding, van een goeden smaak - niet het minst ook in de kleurenkeus der kleeding en de steeds fraaie schikking der groepen, scherp afstekend tegen den helder verlichten hemel - waaraan tooneelbesturen en tooneelspelers van beroep een voorbeeld kunnen nemen. Al deze spelers, in natuurlijke gaven verschillend, bleken bezield door eenzelfden geest. Van de hoofdrol af - wier drager, met een rust en een autoriteit als van een volleerd acteur, zijn mooie, klankrijke stem in dienst wist te stellen van een over 't algemeen uitnemende dictie - tot den minsten figurant toe, leefden allen in dit spel en leefden zij het meê. Zoo kreeg dit dramatisch epos, kregen deze beschrijvingen en bespiegelingen een beweging, een kleur, die, op een enkele uitzondering na, hare uitvoerigheid deed vergeten. Het treurspel heeft mij, tegen mijn verwachting, blijven boeien van het begin tot het einde: mocht al bij het hooren de belangstelling een oogenblik verflauwen, dan werd zij terstond weer opgewekt door het zien van de fraaie kleurschakeeringen en de mooie lijnen der figuratie. Niet van al de stemmen en tongen was de natuurlijke stugheid in lenigheid verkeerd; niet van al deze armen en beenen was de aangeboren zwaarte en stijfheid in vlugheid en gratie omgeschapen; toch was er maar zelden storende onbeholpenheid in dictie of houding.

Eén ding heeft mij bij deze *Lucifer*-voorstelling gehinderd: de muziek. Over hare waarde als compositie oordeel ik niet. Maar deze muziek stond Vondel in den weg, drong hem herhaaldelijk op zij, schoof zich voor en overstemde de heerlijkste reien. Door één klankrijke stem voorgedragen, kan het 'Wie is het die zoo hoog gezeten' diep in het gemoed grijpen: hier verdronk het prachtig gedicht - en hetzelfde geldt van de andere reien - in den galm van zingstemmen en orkest. Wil men het treurspel met muziek begeleiden, dan zij het ook niets meer dan begeleiding, liefst niets dan het aangeven, inleiden van de stemming, een ondersteunen van het gesproken woord door enkele accoorden...

De voorstelling van *Lucifer* door het Utrechtsch Studenten-Tooneel acht ik èn op zichzelf èn als teeken des tijds een heuchelijke gebeurtenis. Jammer, dat zij niet enkele maanden vroeger plaats vond. Dat onze aanstaande staatsburgers, studenten eener Openbare Universiteit, in zulk een werk belang stellen, pogen het te begrijpen en dan te doen begrijpen aan anderen, dat zij er hunne geestelijke krachten, hun tijd en hun geld aan besteden en dit doen met zoo goeden uitslag, is toch wel het krachtigste bewijs dat de indifferente en paganistische wetenschap, die, volgens Dr. Kuyper, aan de Staats-Universiteiten onderwezen wordt, onze studenten nog niet indifferent heeft gemaakt voor hoogere geestelijke genietingen, hen nog niet van zulk een 'heidenschen' geest heeft doortrokken of zij weten een allerminst heidenschen geest als Vondel hoog te stellen en hem, door een zoo goed mogelijke voorstelling van zijn meesterwerk, op hunne wijze te eeren.

Het Utrechtsch Studenten-Tooneel heeft, op den dag zelf dat een gewillige ministerieele meerderheid de Hooger Onderwijs-wet aannam, door de daad geprotesteerd tegen de geringschatting en miskenning van den geest onzer Openbare Universiteiten, zooals die schering en inslag waren van Dr. Kuypers schriftelijke en mondelinge betoogen.

Zoo leende zich Vondels *Lucifer*, tweehonderd vijftig jaar na zijn eerste verschijnen, toch nog tot iets als een politieke allegorie.

J.N. VAN HALL.

Parlementaire kroniek.

28 Maart 1904.

Er is maar één roep geweest over Dr. Kuyper's welsprekend betoog dat ter verdediging strekte van zijn Hooger-Onderwijsontwerp. Zijn taal was machtig, zijn dialectiek fijn en scherp, zijn kennis van wijsbegeerte massief. Er moet voor dezen man een wellust in gelegen zijn, zóo in volle wapenrusting, op de eerste plaats des lands, zijn tegenstanders te woord te staan in dat rustig besef dat het gevoel van macht dengene geeft die haar uitoefent.

En welk een tegenstanders! Men ga een kleine twintig jaar in onze politieke geschiedenis terug; naar de dagen, waarin geen 'Uilenspiegel' verscheen zonder de beeltenis van doleerenden met een zaag en zonder persiflages op Dr. Abraham, en denke zich daarna in den toestand van het heden: Dr. Kuyper als Minister-President de gelijkgerechtigdheid pleitend van de Vrije Universiteit met de Rijkshoogescholen, en die gelijkheid aangenomen door *zijn* meerderheid in de Tweede Kamer.

Voor den gemiddelden liberaal uit de tachtiger jaren, die, zonder het leven hier te lande te hebben meegeleefd, plotseling zich in eens op het Binnenhof verplaatst zag, in de zaal onzer Tweede Kamer, terwijl zij zich met de Hooger-Onderwijs-debatten bezig hield, moet het geweest zijn of het onmogelijke een feit was geworden. Maar tevens zal hij, van den eersten schrik bekomen, zich hebben willen orienteeren in dit hem onbekend geworden land. Het zal hem zijn voorgekomen dat het geestelijk leven in zijn vaderland heeft stilgestaan, neen, achteruit is gehold, sinds hij het verliet. Hij heeft de Vrije Universiteit altijd beschouwd met den meewarigen glim-

lach van iemand, die zich zijn meerderheid voor onafzienbaren tijd bewust is, en hij vond die Universiteit terug als bij de gratie der Tweede Kamer bekleed met dezelfde waardigheid als de Universiteiten van het Rijk.

Dat echter in waarheid het geestelijk leven in ons vaderland niet op zijn terugtocht is, zouden de kamerdebatten zulk een uit den vreemde terugkeerenden liberaal al heel spoedig hebben kunnen leeren. Er is in ons Parlement zelden diepzinniger gepolemiseerd, er is zelden geleerder gesproken. Er is door een anti-revolutionair de rede gehanteerd zooals men het in die tachtiger jaren niet geloofde dat mogelijk was; er is van de zijde der intellectueelen toegegeven, dat de mechanische levensbeschouwing veel meer bestrijding vindt dan voorheen. Zoo ontrolt zich de cirkelgang dermenschheid: die gang nadert thans den sector van het geloof.

Zij echter die anders dan de hierboven bedoelde reiziger, aan de linkerzijde van het nederlandsche politieke strijdperk in de laatste twintig jaar rustig zijn thuisgebleven en daardoor niet voor een plotselingen overgang hebben gestaan toen Dr. Kuyper's voorstel omtrent het Hooger Onderwijs verscheen, zijn aan de wisseling langzamerhand gewend geraakt, al is het misschien nog niet geheel. Zij staan nu al bijna drie jaar voor het feit, dat de eens zoo fel bestookte anti-revolutionaire partijleider de macht in handen heeft en thans voor het eerst de handen uitsteekt om die macht te gebruiken.

Voor het eerst, want het ontwerp Hooger Onderwijs is de eerste vrucht van zuiver christelijken huize, de eerste daad van principieele politiek die door deze regeering wordt gedreven. Men kon tot nog toe vragen naar wat er specifiek christelijks viel te ontdekken in de wetsvoordrachten die ter tafel kwamen, *hier* springt dat christelijke terstond in het oog.

Het geven van het diplomeerrecht aan bijzondere universiteiten heeft inderdaad zoozeer al het andere uit het wetsontwerp overschaduwd, dat het debat alleen door die vraag van den *effectus civilis* is beheerscht; dat de leden der Kamer alleen hnn stem hebben laten bepalen door hun vijandschap tegen of hun geneigdheid voor dien effectus en dat de veldslag dan ook alleen heeft gewoed om dit bolwerk. Dáar alleen was het oorlog, op de andere

plaatsen was geen der beide legers mobiel. Maar dáar werd dan ook de krijg met verbittering gevoerd totdat de overmacht dien beslechtte. De wet is aangenomen met 56 tegen 41 stemmen; rechterzijde tegen linkerzijde; deze laatste versterkt met Dr. de Visser.

Al geven wij grif toe, dat het geven van het jus promovendi het belangrijkste onderdeel was van de geheele wetsvoordracht, het is niet te ontkennen, dat deze ook uit andere oogpunten beteekenisvol was. De Polytechnische School te Delft is uit haar middelbaren toestand opgeheven tot een hoogeschool; de gang van zaken aan de gymnasien is eenigszins veranderd en verbeterd; de universiteiten zullen welhaast de instelling der bijzondere leerstoelen krachtig zien ontwikkelen. Dat alles zijn niet te verwerpen nieuwigheden, waarmee de Premier zich lauweren heeft geplukt. Toch spreekt en schrijft men nagenoeg alleen over dat eene groote punt: den effectus civilis der bijzondere universiteiten. Zoo zal dus - indien de Eerste Kamer geen spaak in het wiel steekt - een vereeniging die rechtspersoonlijkheid bezit een universiteit kunnen oprichten, indien zij die slechts uitrust met drie faculteiten, ieder van drie hoogleeraren. En zulk een universiteit, toegerust met een curatorium, zal het recht hebben wetenschappelijke graden uit te reiken, die dezelfde rechtsgevolgen hebben als de graden van de openbare academies, ja zelfs de Staat zal die inrichtingen van hooger onderwijs mogen subsidieeren met niet minder dan een tonne gouds in ééns, al kan hij die subsidie ook verdeelen over een tijdvak van vijf en twintig jaren.

Het is hiertegen dat de geheele linkerzijde, van den heer Van der Zwaag tot den heer Van Karnebeek, in het krijt is gekomen. In alle toonsoorten werd het herhaald, van het fijne geluid van Mr. Van der Vlugt af - volgens Dr. Kuyper de man van het *aigre-doux* - tot de krasse uitingen van den heer Troelstra toe: ge spreekt van vrijmaking van het bijzonder hooger onderwijs en feitelijk knevelt ge dat onderwijs, uw vrije nniversiteiten zijn sectenscholen, waar het dogma heerscht, gij legt de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek aan banden door uw hoogleeraren te binden aan vooraf opgestelde leerstellingen, ge verdeelt de Nederlandsche jongelingschap in verschillende kampen in plaats van haar bijeen te brengen tot onderlinge ontwikkeling en waardeering. Het kind van geloovige ouders - aldus ongeveer de heer Borge-

sius - zal nu eerst naar de christelijke lagere school, daarna naar het christelijk gymnasium en eindelijk naar de christelijke academie worden gezonden zonder ooit iets anders te hebben ontvangen dan de eenzijdige voorlichting, die het daar kon verkrijgen. Al wat vrijzinnig dacht moest zich tegen dit wetsvoorstel met hand en tand verzetten.

Men mag vragen wat Dr. Kuyper en de zijnen aan deze hevige aanvallen konden tegemoetvoeren. Men herinnert zich de motieven die tot de oprichting van de vrije universiteit hebben geleid. Diezelfde argumenten speelde de Premier tegen zijn aanvallers uit, toen hij den effectus civilis verdedigde; aan de rijks-universiteiten is geen plaats voor het geloof, zij zijn geschoeid op rationalistischen grondslag en kunnen dus geen bevrediging geven voor het gemoed van den calvinist; de ongeloovige hoogleeraar geeft de meeningen van de groote calvinistische en katholieke denkers hoogst onvolledig weer; wie thans de vrije universiteit kiest moet dubbele examens doen en dubbele colleges loopen. Staats- zoowel als bijzondere universiteiten hebben gelijk recht op de bevoegdheid tot het uitreiken van diploma's, onthoudt ge deze bevoegdheid aan de laatste, ge rust haar niet toe met de wapens, die noodig zijn om haar te doen wedijveren met de eerste; eindelijk: de geloovigen zijn stelselmatig van de professorale katheders geweerd.

Even sterk als het rationalistisch karakter der openbare universiteiten door den minister en door den heer Van Idsinga werd staande gehouden, even sterk werd dit geloochend door de sprekers ter linkerzijde, die - hoe is het mogelijk? - op dit punt krachtig gesteund werden door den heer De Savornin Lohman. Het was naar aanleiding van deze vraag, gepaard aan het beweren dat van vrijzinnige zijde luide weerklonk omtrent de vrijheid van den hoogleeraar ter rijksuniversiteit tegenover den onvrijen ambtsbroeder ter bijzondere academie, dat de Premier zich ontwikkelde in de volle kracht zijner schitterende dialectiek. Al gleed hij wijselijk heen over die bekende episode uit het leven van zijn troetelkind, die haar niet tot eer strekt en die de heer Lohman met buitengewone zelfbeheersching voorbijging: de episode van Lohman's gedwongen uittocht, wat Dr. Kuyper zeide over de *principieele* tegenover de *indifferente* universiteit, wat hij den leidschen afgevaardigde toevoegde over diens als eenige limiet voor

den hoogleeraar gestelde grens: dat hij bij zijn leeringen blijve binnen de goede zeden en de openbare orde, het behoort tot de *fine fleur* van onze parlementaire welsprekendheid.

De linkerzijde heeft zich duchtig geweerd, maar het is zeer de vraag of haar houding getuigd heeft van groot politiek beleid. Zij was in haar eerste termijnen zoo fel van leer getrokken, dat terugtocht naar een ander standpunt niet meer mogelijk was. En toch, ware een andere houding niet mogelijk geweest in het belang van het wetsontwerp?

Debat over de vraag naar het al of niet rationalistisch karakter onzer rijkshoogescholen moge een interessant steekspel zijn, het is daarom zóo onvruchtbaar, wijl sinds jaar en dag aan de overzijde van het vrijzinnige kamp een minderheid die universiteiten nu eenmaal als rationalistisch beschouwt en zich gegriefd acht, gedwongen te zijn, naar die zoogenaamde kweekplaatsen van ongeloof haar zonen te moeten zenden. Discussie over het al of niet plegen van onbillijkheden bij hoogleeraarsbenoemingen is geheel van onwaarde, omdat zulk een woordenwisseling vol is van reticenties, wijl niemand lust heeft personen in het debat te brengen. De afgevaardigde van het Leidsch Atheen - en hij kan het weten - heeft erkend, dat *vroeger* inderdaad een exclusivisme ten aanzien van de aanhangers der geloovige richting heeft bestaan; welnu de uiterste groepen ter linkerzijde hebben hier te lande er evenmin last van gehad hun bekwame mannen allen aan academische katheders te verliezen, men denke slechts aan de leerstoelen voor de staathuishoudkunde! Wanneer men dat alles nu bedenkt en zich de vraag stelt of het toekennen van een jus promovendi aan bijzondere universiteiten *op zich zelf* in strijd is met het staatsbelang; wanneer men let op het feit, dat op dit oogenblik de kerkelijke partijen deze bevoegdheid vragen, maar de tijd kan komen, dat ook de uiterste linkerzijde die bevoegdheid van noode heeft, dan moest de taak van de vrijzinnigen tegenover dit wetsontwerp veeleer zijn om zuiver *zakelijk* zich af te vragen: zijn de hier gegeven waarborgen voldoende? dan zich onder de filosofische leiding van den heer Van der Vlugt in beginsel te kanten tegen iedere toekenning van het jus promovendi aan een bijzondere hoogeschool. Dat standpunt werd werkelijk ingenomen door den heer Röell, toen deze zeide: ‘indien [het bijzonder universitair onderwijs]

voldoet aan behoorlijke eischen kan het zijn nut hebben en een nieuwe bron voor de wetenschap zijn. Wanneer de Staat er echter, zooals in deze wet gebeurt, rechtsgevolgen van ingrijpende waarde aan verbindt, moeten er behoorlijke waarborgen zijn te vinden, en nu komt het mij voor, dat er in de voorgestelde regeling zeer veel te wenschen overblijft.' En dienzelfden zakelijken gedachtengang vindt men in de voortreffelijke rede van den heer Bos. Welnu, indien aan de linkerzijde amendementen waren voorgesteld ter verscherping van de waarborgen, dan zou een gedeelte van de regeeringsmeerderheid op een harde proef zijn gesteld. Sprak niet reeds de heer Van Idsinga het uit, dat hij tegenstander is van het subsidieeren van de bijzondere universiteiten met staatsgeld? Vroeg niet de heer Nolens in zijn doorzichtig koele rede te zijner geruststelling hoogere waarborgen? En welke zou tegenover dergelijke amendementen de houding geweest zijn van de christelijk-historische leden?

Indien van vrijzinnige zijde het standpunt ware ingenomen: wij willen u tegemoet komen in uw gemoedsbezwaren, mits ge ons waarborgen geeft voor deugdelijk onderwijs; mits ge geen staatsgeld vraagt of voor het minst in geheel anderen vorm dan ge nu voorstelt, en haar amendementen waren verworpen, dán was haar eenparig verzet stellig niet minder beteekenend geweest dan thans.

Of moet de hardnekkige en principieele oppositie verklaard worden uit het feit, dat naast de hervormde predikanten ook de kleurlooze middenstof in Nederland doorgaand van een vrije universiteit met effectus civilis niet gediend is? Stellig, er zijn omstandigheden, waarin het geoorloofd kan zijn om ook van den strijd tegen een wetsvoorstel dat men zoo heel erg niet vindt, gebruik te maken om een tegenstander van het kussen te jagen. Maar vooral de vooruitstrevenden mogen het zich nog wel tweemaal afvragen, voor zij toestemmend antwoorden, of er door de toevallig door dit wetsontwerp opdagende hulp ooit te komen is tot een *working majority*. Neen, de groote politiek bracht niet mede, dat de oppositie zich onthield van elke poging tot verbetering van de aanhangige wetsvoordracht; zij behoefde hier niet te leveren den grooten principieelen slag, dien men van haar verwachten mag bij de behandeling van het tarief.

Van den anderen kant mag men vragen wat Dr. Kuyper heeft bewogen als eerste belangrijke proeve van ziju wetgevingskunst in het debat te brengen een ontwerp, waarvan hij vooruit kon weten, dat het een deel van hen, die in den lande bij de rechterzijde zijn aangesloten, zou doen overloopen naar de gelederen hunner vrijzinnige tegenstanders. Had hij aan de instelling van de bijzondere leerstoelen, die door *alle* partijen is toegejuicht, niet genoeg? En had hij het jus promovendi der bijzondere hoogescholen niet kunnen laten rusten totdat de geheele reorganisatie van het hooger onderwijs aan de orde zou zijn? De 'ineenschakelingscommissie' moet immers haar taak nog ten einde brengen en de vraag naar den effectus civilis in het algemeen is zoo belangrijk, dat de heer Lohman zelfs thans nog de Kamer te dien aanzien plaatste voor een motie, die nu, afgescheiden van deze wet, in de toekomst zal moeten worden behandeld, maar die misschien menig verzet tegen de wet had kunnen breken.

Na het hooger onderwijs had de Kamer de interpellatie te behandelen van den heer Drucker omtrent de zaak Lindeman. Wij leven zoo snel, dat wat nog geen jaar geleden ieders gemoed vervulde, thans weer bijna vergeten is. De heer Lindeman, leeraar aan de Rijkslandbouwschool, had op een vergadering te Gouda in den stakingstijd den minister Kuyper uitgemaakt voor een bewusten of onbewusten huichelaar, had het leger beleedigd en was in contact geweest met het Comité van Verweer. Dat de regeering ten aànzien van dien ambtenaar ingreep, keurde de heer Drucker goed, zich stellende op het standpunt dat een ambtenaar zelfs buiten zijn dienst, iets van zijn vrijheid inboet. Wat de groningsche afgevaardigde echter hekelde, was de onoordeelkundige wijze, waarop de regeering tegen den heer Lindeman was te werk gegaan. Zij toch had dien ambtenaar niet onmiddellijk berispt of geschorst of ontslagen, maar was met hem in correspondentie getreden, en had hem zijn ontslag eerst thuis gezonden toen hij weigerde de verklaring te onderteekenen, dat hij de beweging van het Comité van Verweer misdadig noemde. Die houding van den Minister Oyens is - de heer Drucker smaakte dit genoegen van zijn interpellatie - eigenlijk door niemand verdedigd. Toch werd de motie die de heer Drucker had voorgesteld met overgroote meerderheid verworpen. De groningsche afgevaardigde keurde daarin

zoowel het optreden van den heer Lindeman als het beleid der regeering af. Toen hij bij de toelichting nog eens duidelijk te kennen gaf, dat hij het geven van ontslag niet kon goedkeuren, was het lot dier motie beslist. Op zich zelf volkomen logisch opgesteld, bevredigde zij behalve de partijgenooten van den interpellant slëchts enkele Unie-liberalen.

De Kamer heeft hard gewerkt. Zij heeft nog haar zegel gehecht aan een wetsontwerp tot verscherping van de bepalingen tegen ontduiking van de vermogensbelasting, een ontwerp dat door den minister Harte met bijzonder weinig zaakkennis werd verdedigd; en zij weigerde terecht het nieuwe kamerlid voor Elst, den heer van Wijnbergen, toe te laten omdat in sommige gemeenten de openbare kennisgeving van den dag der candidaat-stelling niet had plaats gehad. Eindelijk behandelde zij nog een interpellatie van den heer Mees omtrent de gelden bestemd voor den rotterdamschen waterweg en als toegift een onteigeningswetje. Haar Paaschvakantie is eerlijk verdiend!

Buitenlandsch overzicht.

28 Maart.
De mogendheden en de Russisch-Japansche oorlog.

De telegrammen van het oorlogsterrein volgen elkander op in een stortvloed en lijken op elkaar als broertjes en zusjes, allen kinderen van den vader der leugen. Wat men ongeveer - voor 't oogenblik - kan opmaken is: dat de eerste krachtige stoot van de Japanners niet het verwachte gevolg heeft gehad, en dat de Russen niet uit hun voorgeschoven positie op de grenzen van Mantchoerije hebben behoeven terug te trekken.

Daarentegen is aan de Japanners, maar er werd daaraan niet getwijfeld - de bezetting van Korea gelukt; het Japansche gouvernement heeft door een tractaat met de regeering te Seöel de betrekkingen tusschen Korea en Japan geregeld; en nu worden er aanstalten gemaakt om het geheele land blijvend in bezit te nemen, onder den modernen, van Europa afgezienen vorm van een protectoraat. Dwars door Korea, schijnt het, in 't Noorden van het schiereiland, wordt een reeks van versterkingen aangelegd, en zij moeten dienen om het Japansche leger, na een inval in Mantchoerije, bij een mogelijken terugtocht te beveiligen, of om een muur te vormen tegen de aanvallen van de Russen.

Al wordt ook in Mantchoerije slag geleverd, de Japanners zullen er toch niet aan kunnen denken, nu hun verrassing niet is gelukt, om er een blijvend en groot succes tegen de Russen te behalen. Mantchoerije is, door zijn spoorweg en zijn andere wegen, zoozeer vereenigd met de Russische provincies in Oost-Azië, dat Rusland er met zijn volle geweld tegen aandringt, en tegen dat geweld zijn de Japanners niet bestand.

Hun kans zou geweest zijn, dat er in het hart van Rusland, na een nederlaag van het Russische leger of de schandelijke overgaaf

van een vesting, een omwenteling was uitgebroken, en 't onmogelijk was geworden voor den Czar om zijn troepen naar het oorlogsveld te zenden....

Maar zoover zal het thans wel niet meer komen.

Integendeel, met de overneming van het opperbevel in Oost-Azië door Kuropatkin, die na Dragomirow de populairste generaal van Rusland is, een man door zijn talenten en niet door gunst opgekomen, met de verwijdering èn in Oost-Azië van de onbekwame elementen uit het commando over leger en vloot, èn in Petersburg van zulke verdachte personen als Besobrasoff uit de regeeringskringen, - na die noodzakelijke maatregelen zal de krijg met ernst gevoerd worden, en hij zal worden geregulariseerd.

Er bestaat natuurlijk gevaar van den kant van China. Het zou kunnen gebeuren dat de Chineezen van de gelegenheid gebruik maaktnn om de ‘vreemde duivels’, de Russen, aan te gaan vallen, uit sympathie voor de Japanners of uit nationaal instinct. Maar dit zou toch niet veel meer dan een incident van den oorlog kunnen worden, omdat de Chineezen, na al hun wederwaardigheden van den laatsten tijd, nog te veel zijn gedesorganiseerd voor een krachtigen aanval.

Neen, wanneer de schijn niet bedriegt, is de oorlog het stadium genaderd van geregelde gevechten, waarbij het den Japanners te doen zal zijn om door een offensief optreden over de grenzen van Korea hun hoûvast op het schiereiland te bevestigen, totdat de tijd komt voor een vrede waarin ook de andere mogendheden, buiten Rusland en Japan, een woordje zullen willen meespreken.

In den laatsten tijd is het bij de wereldpolitiek regel geworden dat, gedurende den oorlog zelf, tusschen twee volken, geen derde of vierde volk zich in den krijg als bondgenoot van de strijdenden gaat mengen. De bondgenootschappen worden thans gesloten voor den vrede, niet voor den oorlog; ze noemen zich - drievoudige, tweevoudige alliantie - vredebewaarsters, en ze zijn het ook. Wanneer Turkije met Griekenland vecht, of Amerika met Spanje, of Engeland met de Transvaal, komt geen andere mogendheid er bij om hulp te verleenen; alleen als er vrede moet worden gesloten, dan wil men wel zijn diensten aanbieden.

De vraag was en is of ook in dezen Russisch-Japanschen oorlog de traditie te handhaven zal zijn. Het is zeker dat men bang is geweest voor een uitbreiding van het conflict; maar ik geloof dat de beteekenis van de afgeloopen maand Maart zal blijken geweest te zijn de uit den weg ruiming van dat gevaar.

Er is namelijk niemand onder de groote mogendheden op 't oogenblik zoo bijzonder sterk dat ze een hoogen toon kan aannemen, en door flink op te treden den toestand kan verscherpen.

In Engeland is de regeering zwak; wat haar binnenlandsche staatkunde betreft, weet ze zelf niet wat voor weg in te slaan; en de nederlagen van de regeeringspartij bij de stembus, zoo nog niet in het Parlement, toonen dat het volk van haar genoeg krijgt. Engeland, daartoe verplicht door zijn gesloten tractaat, zal met zijn groote macht Japan bijstaan wanneer het, bij het sluiten van den vrede, noodig mocht zijn om nadeelige vredesvoorwaarden af te weren, maar verder zal het niet gaan.

Ook Frankrijk wordt te veel bezig gehouden door zijn strijd tegen de geestelijke congregaties om op krijgsavonturen aan de zijde der Russen te gaan zinnen. Het zijn de tegenstanders van Combes, het hoofd der regeering, het is de nationalistisch-kerkelijke partij die misschien - en nog zeer misschien, - wat beweging van een oorlog zou gaan maken, als zij er de macht toe had. Maar Combes, al staat hij niet sterk, houdt het hoofd toch op, en zoo licht zullen de nationalisten niet aan de regeering komen, zelfs wanneer hij valt.

Die houding van beide landen, welke het eerst genoemd moeten worden om hun betrekking. van Engeland tot Japan, van Frankrijk tot Rusland, heeft in de afgeloopen maand geen verandering ondergaan, en het is dus ook niet daarop dat ik doel door te zeggen dat de gebeurtenissen van Maart de non-interventie der Mogendheden voorspellen. Het groote feit van Maart is dat de besliste groepeering der Europeesche Mogendheden tot stand is gekomen. (Ik zie van de Vereenigde Staten af, waar de aandacht langzamerhand al meer gevestigd zal worden op de keus van een candidaat voor het presidentschap der Republiek.)

Om de schikking van de stukken op het politieke schaakbord van Europa te overzien, moet men vooreerst Duitschland in het vizier nemen.

Duitschland ziet in Engeland zijn grooten vijand voor de toekomst. Het wil en moet - om zijn snel aanwassende bevolking, in 1870: veertig millioen, thans: bijna zestig, in 1925: waarschijnlijk tachtig millioen, - het wil een wereldmacht worden, en daarvoor staat Engeland het in den weg. Van Rusland heeft het niet zooveel te duchten, omdat Rusland in waarheid zwak is, en geen concurrent voorloopig. Daarom zal het Rusland willen helpen - ik meen niet: in den oorlog, maar: bij het eind van den oorlog, en het zal Engeland willen teleurstellen, zooals 't reeds eenmaal

gedaan heeft bij den afloop van den Japansch-Chineeschen oorlog in 1895, toen Duitschland in verbond met Rusland en Frankrijk, Japan dwong zijn veroveringen in Mantchoerije op te geven en Engeland schaakmat zette, dat het voor Japan wou opnemen: de daad die aan Rusland zijn overwicht in Noord-China heeft bezorgd.

Wat Engeland vreezen moest, waarvoor het des noods zou gedwongen hebben kunnen worden om actief in den oorlog op te treden, dat was een Russisch-Duitsch-Fransche entente.

Kort na 1895, toen de moeilijkheden in de Transvaal met den inval van Jameson begonnen, en de Keizer van Duitschland zijn telegram aan President Kruger zond, heeft er voor Engeland weer het gevaar bestaan van een overeenkomst tusschen Duitschland en zijn Westelijken nabuur. Dat is toen haastig afgewend door een overeenkomst met Frankrijk, waarbij de moeilijkheden over Siam gerezen op een bevredigende wijs voor Frankrijk werden opgelost.

Thans, in dezen oorlog, was er weer de mogelijkheid dat Keizer Wilhelm met de Franschen een schikking wou treffen, die aan beide landen gelegenheid gaf scheidsrechter te spelen en zich om Engeland niet te bekommeren, gelijk men het in 1895 had gedaan. En dat zou nu onder andere condities gebeuren, n.l. van het tegenwoordige schriftelijke tractaat tusschen Engeland en Japan, - en het zou een openlijke beleediging wezen.

Maar die kans is weggenomen, daar Engeland en Frankrijk in onderhandeling zijn over een verdrag waarbij de geschilpunten tusschen de beide naties, vooral de moeilijke quaesties over de Newfoundlandsche visscherij, worden beslecht, en ook zooveel mogelijk de toekomstige gedragslijn in de openstaande problemen van Marocco en de andere deelen van Afrika, wordt bepaald.

Keizer Wilhelm heeft daartegenover wel gebruik gemaakt van zijn reis in de Middellandsche Zee om door zijn onderhoud met Koning Victor Emmanuel te toonen dat het drievoudig verbond nog in volle kracht is; maar het in stand blijven van dat verbond ondanks de werkelijke toenadering van Italië tot de Fransche republiek, en ondanks den steun dien het republikeinsche, anticlericale Frankrijk aan Italië geeft, - dat alles bewijst juist hoe hecht de verhouding tusschen de verschillende mogendheden is, hoe weinig ze uit elkaar zullen gaan.

En de kleine Japanner zal het tot zijn eer, in zijn eentje mogen uitvechten tegen den kolossalen Rus.

B*.

Werken en feesten.

I.

In het sous-terrain waren de koks, witte mannen met roze en bleek pafferige gezichten, bezig de plats en ligne te zetten. Vuren knetterden in de zwarte ovens die vierkant blokten op den blauw met witte plavuisgrond. Vaal grijs licht zieberde door de matglazen valramen. Rechts van de ijskelderdeur stonden schel gemeniede slachtblokken, een wit geschuurde aanrechtbank, een kleine zware tafel waarop peentjes, pieterselie, selderie en nog meer soepgroenten aan stukjes gesneden neer lagen. In de uiterste hoek van het diep-in-dringende kelderruim, waar altijd door licht brandde, stond als een breede zwarte dam een hooge toonbank. Hier kwamen de kelners voor te staan en schoven hun leege dienstbladen op het schuif-gladde plat. Tegen de lichtpitsende tegelwanden hingen mat-gele schuimspanen, wit glinsterende tinnen vergieten en op een zware eikenplank stond goudig te schitteren een batterie de cuisine van de kleinste vingerhoedvormige timbale af tot de hectoliter groote casserole incluis, smetteloos geschuurd, blinkend onder het wapperende vleermuislicht. Witte en blauwe emaille teilen plekten met het donker glanzend kobalt tegen het tegelblank, 'wijl schel helle kleuren in het glas doorzichtige water ommedreven naast het kwijlsappige groen van spersieboontjes. Opengesneden blikken met champignons en truffels geurden iele reuk door de zwoel aanwaaierende hette. De nog zindelijke vloer was dun met zaagsel bestrooid tegen het uitglijden.

Als suite der keuken stond een vochtige, bijna pikdonkere

ijskelder waar in enkele gaspitjes gelig licht oogden. Hier kladderden de gekalkte muren af door het bijtend salpeter dat schitterde als kristalsplinters naast het groezelige water dat met langse stralen tegen de grauwe wanden glibberde. In het teem-vale geschemer brokten de ingemetselde ijskasten en garde-manger waaruit ijs-kille lucht opwaarde.

Een patissier sloeg room in een geel-koperen ketel; zijn aide vermorzelde enorme brokken kunstijs, gooide die met rommelend geweld in zinken bakken. Peenroode kreeften met groote scherpe knijpers en als behaarde pooten lagen op kristalflonkerende ijsbrokken, sappige roode stukken vleesch hingen aan zilver-witte haken in de kasten die nu te luchten stonden; een half gevild ree bengelde met de achterpooten aan het laag tunnelende verwulfsel; blauw-witte zeetongen en crême roze zalmmooten kleurden op de snijplanken, kippen en eenden, kalkoenen en faisanten lagen nog in hun weerschijnende veerkleuren-pracht onder het tochtvenster.

Diep in het donker scharrelden de knechten der ijsfabriek die telkens weer met hun gezonde open-luchts-gezichten in het geel-zieke licht kwamen, de stoere roode, van regen glinsterende handen forsch aan de emmerhengsels, de druipende bakken leegden en weer nieuwe gingen vullen. Zwaar galmden hun stappen door de donkere gangen naar dáar waar de lift werkte.

Een zure lucht dreef er omme, reuk van bestorven vleesch, van zoetwater- en zeevisch, garnalen en langousten; wee-zoete muskusgeur waarde op uit het open ree-lijf; vanille-lucht geurde uit de gefouetteerde crême. De rôtisseur begon onder het troebele grijze daglicht dat miezerig door het valraam vezelde, het gevogelte te plukken. Een aide sneed de buiken open, smeet de bruin-roode ingewanden in een zilver-blanke tinnen schaal. Bittere reuk steeg uit de geopende vogellijven die een tikje adellijk waren. Snel en lang gewend trokken de grijpvlugge vingers van den rôtisseur in het zacht donze gevederte, sprekend met den pâtissier over het feest van dien avond.

Tastbare warmte walmde plots door de geopende keukendeur naar den ijskelder. Bradende vleezen sisserden in rosgouden casserols, aardappelen stonden te pruttel-stoomen, groentendamp waasde wee-flauw tegen de prikkelende lucht

van aangezette bakboter, de ovens brandden met rustige warmgloeiende vuren, verhittend de gescheurde ijzeren platen waarop de ‘plats’ te stoven stonden.

De chef-kok zat achter z'n lessenaar-tafeltje, controleerde bons, luisterde telkens aan de spreekbuis, keek dan met starende oogen voor zich uit, gaf daarna korte orders aan légumier en rôtisseur, bestelde nieuwe entremets en hertelde weer de cijfers van het papiertje hem door den maître d'hôtel gebracht.

Kellners met de plateaux sierlijk op de vingertoppen balanceerend draafden af en aan voor de service-bank, vroegen nu nog rustig en kalm om hun bestellingen, maakten gezellige-onder-onsjes en speelden handig met geldstukken als geoefende jongleurs.

't Was bij tweeën. De drukte van luncheons en plats verminderde reeds. Bij-koks drentelden rond als neuswijze pot-kijkers, neurieden liêkes uit opera en café-concert, terwijl de entremettier die eieren voor een omelette soufflée in porceleinen schaal klutste, de liedjes accompagneerde met kwieken slag van zijn klopper. De legumier zocht zijn groenten reeds uit, een aide hakte uien, de pot voor het personeel werd reeds opgezet; langzaam temperde het heete sissen en bakken, de ovens werden vol steenkool geladen, de valramen wijd open gezet, de deur van den ijskelder bleef op een kier staan. Heen dreef de zware benauwde etenswalm, de koks trokken de witte doeken iets vaster om de bloote halzen, de jongste duvels-toe-jager bracht borden, lepels en vorken aan. Allen namen toen plaats tegen de aanrechtbank, er werd een half uur geschaft om te eten. Druk en spotlustig babbelden de jongeren over de feesten, de oudsten luisterden loom toe, korzelig sommigen wijl ze hun middag-dut niet konden genieten. Spaarzaam teugden allen van het ijskoude bier.

Maar de electrieke bel rinkelde hun duttende lijven wakker, de morsig vette plongeurs droegen het gebruikte servies weg, casserols en platte braadpannen werden tegelijk mee naar het afwaschlokaal genomen waar reeds de zingueur schotels poetste. Een lauwe vetlucht dampte uit de enorme afwaschbakken, spiritus zweefde dun scherp reuk prikkelend door de stoomdampende sfeer.

Weer stonden de koks veerdig. Groote roastbeefs en runderhazen werden aangedragen, het reevleesch gelardeerd en in stukken gesneden, het gevogelte volgestopt met kluiten boter en specerijën, groenten blikjes, sardines, kaviaar, olijven, rissen blikjes met hors d'oeuvre stonden op de aanrecht, de visch werd schoongemaakt en weer terug geplonsd in het ijskoele water. Potten en pannen rammelden over de vuurheete platen, ketels werden langs den glij-gladden grond gesleept, leidingwater putste emmers en ketels vol, er werd gehakt en gekapt, gerinkel van kloppers en lepels kletterde door de sous-terrain. En aldoor groeide het tumult, de roepende stemmen, het knarsend knerpen der ijsmachines; kolebakken werden boordevol met stukken geladen, de aangewakkerde vuren knetterden, blakende hette stoofde de bedompte lucht.

Het was 't kritieke half uur voor dat de table d'hôte beginnen moest. Onophoudelijk werd er door de spreekbuis gefloten en dof luidde het: nog vier, nog zes, nog vijf, nog elf en als een knetterende vloek klonk kort nà elk getal ‘ja!’ En de orders van den nu tierenden chef zweepten de zweetende koks op. Overal liep hij met z'n grimmig gezicht om-te-kijken, doopte zijn vinger in sauzen, proefde met vies verachtelijke mine, duwde op bradende runderhazen, keek naar ziedende groenten, schold ontaard tegen de jongste aides en keek daarbij met zijdelingse blikken naar de foeterende zenuwachtige koks. Tastbaar hing de etensdamp in het ondergrondsche, geuren van piquante sauzen dwarrelden uit de pannen omhoog. Het vuur zwoegde witgloeiend in de fornuizen, met enorme stukken kool werden ze nu gevoed die krakend splijtend in lichte laaie vlogen, dáar sloeg de vlam in de pan, een vuil oranje-geel wapperend licht vlamde over de ingespannen ros-roode gezichten. Overal brandden de vleermuis lichten fakkel-walmend in de stoomvolle keuken. De koks ploeterden als furies rond, het knetterde van knappend korte bevelen, het schampte als staal op steen en ze grepen als dollen met de weeke was-witte handen in de zjeuïge boter, smeten groote klonten in sissende pannen.

Weer werd er gefloten door de spreekbuis. En nijdig siste de chef:

- Wat nou nog?

- Nog vier maal vijf en twee!

Een oogenblik als versuft warrelden hem de getallen door het brein, maar dan zich weer tanden-knersend beheerschend, zijn drift koelend met een pen stuk te krassen, riep hij terug:

- Bien! - Beginnen?

En allen schreeuwden als in koor: - 'Commencer?'

Doch het antwoord stelde teleur. - Nee, de helft van de gasten was er nog niet. En het mompelen met plotse uitroepen van afkeuring gromde door de gangen. Weer klonk de bevelende stem van den chef:

- Hé-là-bas - de béarnaise - de chateaubriand aux truffes - faites marcher donc!

- All right, gromde de saussier wien het zweet van het voorhoofd gudste en met pannen en bakken driftig over den grond slierde en weer klodders boter deed klasjen in de pan.

Toen luidde wijd uit de bel voor table d'hôte. De soepterrines stonden reeds volgeschept, de pasteitjes werden in de ovens geschoven. Wasschers vulden hun tobben en teilen, messen werden nog snel over het staal gewet, schuimspanen rinkelden tegen de ketels waarin de visch ziedend te koken lag.

En de hitte werd onuitstaanbaar, de ovenplaten waren roodgloeiend en als een pan verschoven werd knetterde het vuur vonkspattend en sissend als van een smidse. Als een don Quichot vocht de rôtisseur, hij smeet brokken vet tusschen de wit-schroeiende kolen, tilde zware casserols als een veer op, draaide de eenden en kippen met de hand om in de bijna brandende boter, greep met de weeke vingers telkens weer lustig in het vet, bekneep de borsten der vogels, proefde dan smakkend met de breede lippen. De warmte dampte hem van zijn bleek rozig gezicht, het zweet droop langs zijn hals, bevochtigde z'n rug, het witte buis kleefde als een natte doek over zijn vleezige schoeren. Al de koks werkten nu gelijk op en de schotels gingen van hand in hand tot ze bij den chef-kok kwamen die even toe keek met strak-keurende oogen - ze passeeren liet. A la carte was afgewerkt en regelmatig klonken nu de korte bevelen.

De maître d'hôtel met z'n kaalgeschoren frettig gezichtje, de fijne diplomaten lippen stramgesloten kwam even met dat

schoolmeesterachtige pedante op 't gelaat kijken of alles snel marcheerde. Hij sprak een oogenblik met den chef, die klein werd naast den keurig-deftigen meneer, onder volkomen bijna angstige stilte van het hijgende personeel. Dan ging het correcte manneke weer heen en de koks in spanning vroegen gemaakt kalm ‘wat-ie-had.’

- In orde! lachte de chef voldaan. Allen extra en nà negen vrij.

Toen rinkelden de schalen plots weer met vroolijk geweld; de anders flegmatieke pâtissier deed van louter plezier een breede porceleinen schaal op den top van zijn vinger rondtollen.

De kellners stormden de trappen af - tien, twintig achter elkaâr. De plateaux werden volgeladen met rôti en salade, de driftige zaal-chefs dwongen hen voort te maken; rennend bijna trokken ze weer naar boven: een troep vreemde aristocratische meneeren, zóo, met hun gladde glinsterend witte fronts, de nauw-sluitende rok-costuums, de effen gestreken gezichten, de van cosmétique geurende geplakte haren.

Plongeurs met hun gore blauwe voorschooten, riekend naar vet en zeepsop, plasten en brasten er stug oplos, snel gleden de borden tusschen hun bleek uitgebeten handen. De zingueur spoorde ze aan, pakte de gewasschen casserols tusschen zijn tangende knuisten, smeerde ze met een rommel-van-eigenvinding in en wreef over 't roode koper tot z'n adem als van 'n stoompijp tusschen de vast-gebeten tanden floot.

Dan kwamen de pâtissiers aan de beurt. Vlug vulden ze de kelken met koele sherbet; de deur van den ijskelder stond nu ver open, ijskille tocht woei langs de heetgewerkte lichamen. Maar niemand lette er op; gehaast trokken ze de pannen van de ovenvuren die nu getemperd rustig brandden. Weer rommelden de geluiden hevig opwekkend door het sous-terrain, geschraap en gescharrel, gekners van ijzer op staal, lepels en voor-snij-messen, schuimspanen en vergieten, alles werd kletterend bijeengescharreld, slordig nu plaste water over den vloer die wel een glijbaan geleek van bruin-zwart vet.

- Deuren toe! nom de bon Dieu, riep de chef-kok huiverend. - Alles van de vuren!

Vlug ruimden de koks het eten op. De oudsten staken een sigaar op, dronken een slok cognac, zetten de verfomfaaide mutsen een beetje schever op de bleek, verflensde gezichten.

Sleutels werden van het rek genomen, kasten geopend en met een smak weer gesloten; liedjes klonken neuriënd uit de garde-manger. Haastig schoof de hijgende zingueur de glinsterend glimmende casserols op de nog heete kachelplaten, de afwasschers werden spottend aangezet en toegebeten om voort te maken.

Toen werd het suizende licht boven de fornuizen neergedraaid. De rôtisseur in zijn vettig smerige kokspak maakte een praatje met den chef, die, nu alles achter slot en grendel was gezet, al gekleed stond en gereed om uit te gaan.

- Bonsoir mes amis, groette hij vriendelijk.

- 'Soir chef, galmde het koks-koor.

Nauw was hij de deur uit of het spektakel begon. Emmers met heet sodawater werden aangedragen, jongens balanceerden met bezems op de vingertoppen, een rolde 'n tonnetje met zeep aan en smeet telkens plakkende klodders op den grond. En toen hallo! dansten de aides over den zwarten vet-vloer, maakten capriolen als de Spaansche danseressen uit Scala, het was een potsierlijke schaatsenbaan geworden in de nog aldoor heete keuken. Bij een al te mooie pirouet tuimelde de duvels-toejager in een klodder groene zeep. Daverende lach galmde zwaar in het onderterrein, rolde blij-wekkend door de lange donkere gangen. De cognac spoelde de vermoeienis weg - en buiten wachtte de dolle nachthurrie. Maar stroeve Piet, de rôtisseur, werd kwaad en sloeg een driesten belhamel, die de cake-walk danste, met z'n vieze voorschoot om de ooren - dan ging het schuren en ploeteren in vollen gang.

II.

In hun heerige pakken trokken de werkers door de residentiestad. Door Spui- en Veenestraat danste en joolde het volk als klavere-gekken. 't Was feest! en al vierden regen en wind feestgetij, de uitgelaten arbeiders wisten de pret er in te houden. Immers de alledaagsche grijs-versleten straten waren glorieus verlicht; eerebogen van sparregroen stonden tusschen de met vlaggen versierde woningen, vetpotjes en lampions lichten rossig in den neerslaanden rook, valwinden jachten wel om de bevend sidderende chineesche lantarens, dunne

pluisjes sneeuw smolten op de veelkleurige transparanten en wel ook scheurde de stoeiende ruwe wind papier en versiering rafelend aan flarden... maar de oude straat was nieuw en als herboren, en in de menschen hitste feestroes op. Zingend en springend, wars van elken druk, vrij en blij, trokken ze allen de smalle huisgeulen door waarboven de stormwind daverend losgierde.

Electrische peertjes glommen hard belijnd hun wit en rood, 't blauw en oranje tusschen het verwaaide en besneeuwde groen; slierten van gevlochten mast bengelden heen en weer langs schel gelijm-verfde palen, klimopslingers flarden over de trottoirs, lappen beschilderd doek klapperden als zeilen in den wind, scheurden los van de vensterbanken, of dropen van groezelig gekleurd sneeuw- en regenwater.

In de breede rijke buurten waardoor Piet met z'n kornuiten trokken, vierde de wind een toomloos spel. Fluitend huilend rende de storm langs de mat-verlichte heerenhuizen, tolde met wimpels en vlaggen die klapten als noodschoten in den sneeuwjacht, bruin-groene denneboompjes sukkelden omver, eerepoorten kraakten en bogen gevaarlijk, lampions hingen als lamontwrichte harmonika's aan de zwingelende ijzerdraden. W's en H's van stijf-strakke houtgeraamten met vetpotjes, kleurden nog even op, sarrend beglansd door één enkel spetterend nachtlichtje. En hoog boven de klompige steenstapels gierde stormwind door de telefoondraden met gillende schril-hooge fluitgeluiden.

Worstelend tegen wind in liepen ze naar de Hoogstraat, blij om het beschuttende der steile gevels waartegen de electrische peertjes mat-wit onverstoorbaar gloeiden. Enkele gasverlichtingen brandden veilig uit den wind met suizend ruischend geluid. Vochtige menschenwarmte leek laag langs den modder grond te waren.

Met benden zwierende jongens en meiden trokken ze het Noord-einde in tot dicht bij het paleis. Daar was het een duwen en dringen, een lachen en bulderen, 'n snauwen en schelden, dat de lucht er van daverde. Stoere politieagenten hielden het volk in toom, paarden duwden met hun breede lijven de opstuwende menschen in dichte gelederen. Ze stonden te wachten - te wachten en stampvoeten in de kille dooiende moddersneeuw; hijgend zwoegden de beklemde borsten der

saamgekloende massa; fakkels brandden ros-rood, walmden en sisserden, woeien bijna uit, wakkerden weer feller op, oranjegele tongen vlamden over de dampende roode koppen der zingend joelende menigte; muziek schetterde koper schallend door de wijkende luchten; toortsen walmden, zieberende motregen nevelde bleekgrijs tegen de vensters van het paleis waardoor uniformen en mat-glinsterende damestoiletten als door een doorzichtig transparant zienbaar waren.

De korzelige agenten stompten en duwden, verschrikte paarden steigerden gevaarlijk tegen de voorste menschenrijën; angstkreten snerpten door de lucht... maar jonge kerels en meiden lachten onbedaarlijk; nieuwsgierige slopbewoonsters bekneld tusschen rammende elbogen scholden dat het kletterde; voeten werden raak getrapt en nog al maar nauwer als in een reusachtigen trechter drongen de feestvierders te saâm. Nog uit alle straten renden de menschen aan, zingend en juichend met troepen, of stil en bedaarde oud-rustigen, en ze sloten zich weer als een ring om den onwrikbaren menschendam.

Fel hel dansten de toortsschijnsels over de beenderige ruwe koppen van stoere ambachtslui, over de kamer-fletse gezichten van klerken en winkelheertjes, over de verlepte lijdensfacies van steeg- en fabrieksvrouwen.

Dol verlangend en nieuwsgierig al de hier saâmgestouwde menschen, gemoedelijk en inschikkelijk wanneer de serenademuziek maar door de kille avondlucht schalde. Dan 'n oogenblik leed en huiverende koude vergetend... doch korzelig en ongeduldig soms zuchtend en grommend om het niet verschijnen der koninginne.

Alle vensters waren nu potdicht gesloten. Alleen het tweede raam der eerste verdieping rechts van den hoofdingang bleef fel schitteren. Doch niemand kwam zich daar vertoonen. Roepen schreeuwen van erge teleurstelling norschten uit de menigte, maar weer luid gelach hier, gehinnik van paarden daar die onrustig heen en terug stapten; ketsend vijzelden de hoefijzers op de kazeiën; met stug bevel weerhielden de bitse agenten den doorbraak van den menschendam... toen, ten leste... stilte waarde één oogenblik over het stormig klotsende tumult... de jong getrouwden stonden buigend voor het licht glanzende venster.

En dan als op een sein vertiendubbelde het geschreeuw,

't versmoorde de angstkreten van bijna verpletterden, de zware volkslach overdaverde het windgieren, zwalpte orkanend als een wild uitgegild hosanna met den huilstorm mee; muziek schetterde en telkens en telkens weer overgalmde de kreet van het volk elk ander geluid. Maar wreed vlamden de bloedroode toortsen over de bleek gebeefde koppen, ros dansten de schijnsels over de zwaaiende hoeden en doeken, de wapperende vanen, de van regen druipende versieringen; zwarte walmfloersen flarden tegen de wit-gele gevels.

- Hi! Ha! Hos!

Als losgebroken vee drongen de menschen op. Ze stuwden voort de smalle straten door, zwaar dreunde het klossend stampen op de met modderplassen bekuilde kazeiwegen, het gezang daverde voortlallend als door eindelooze gangen met echoën ver weg, en de stormwind juichte loeiend mee, sneeuwvlokken dwarrelden neer, regen en hagelsteenen kletterden tegen de ruiten, vanen klapten als losgerukte zeilen in den stormnacht, eerebogen stonden wiegend te schudden, slingers groen slierden zwiepend langs de bleek verlichte gevels.

Dreigend, somber zwart omstond de nacht de steenklompen van torens en huizen. Uit schaars verlichte stegen en sloppen klonk het teemend zeurig gejengel van orgels en harmonika's, rinkelende sabels van tierende huzaren, lachend gezwets van dansende paren, tierend geschreeuw van hossende scharen. Uit hel verlichte koffiehuizen stroomden de feestvierders naar buiten; in rondedansen sjoefelden ze over het glibberige asfalt; bengaals vuur glansde spookachtig op de met linten versierde hoeden van bazige polderjongens die met vlaggetjes in de handen als beren op sokken óp-en-neêr sprongen.

Hi, ha, hos! meiden en venten! ze draafden aan van heinde en verre; tusschen de huisgeulen door lalde het dolle geschreeuw der zotte feestvierders, het daverde geweldig voortgalmend naar alle kanten, ophitsend de kalmen, optierend de rustigen... hi! ha! hos! hosklossend den somberen stormnacht in.

G. SIMONS.

De Lievendalers[1].

Zeven provinciën telde de republiek der Vereenigde Nederlanden. Maar ware de Unie tusschen de verschillende deelen, waaruit het grondgebied der republiek bestond, eene halve eeuw vroeger gesloten, dan zouden zich op hetzelfde terrein allicht vertegenwoordigers van een dubbel aantal territoiren hebben aangemeld om deel te nemen aan het verbond. Men weet, dat de Oostenrijksche landsheer er in slaagde, de zeven gewesten, waaruit de republiek zou bestaan, onder zijn scepter te vereenigen; men weet echter over het algemeen niet, dat het hem ook gelukte, om allengs zonder open oorlog, zelfs zonder geweld, een veel grooter aantal kleine gebieden te annexeeren, die zich tusschen de territoiren der groote landsheeren en dikwijls in het hart van hun gebied gevestigd hadden en die allen op weg waren om, hadden de omstandigheden hen begunstigd, langzamerhand geheel zelfstandig te worden.

Aan de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht - machtige grondbezitters, door den keizer bekleed met het gravenambt - was het in de verwildering der vroege middeleeuwen gelukt, om uit allerlei heterogene bevoegdheden en bezittingen een compact geheel te vormen, dat eerbied afdwong aan hunne buren en de grondslag werd hunner landsheerlijke macht. Aangemoedigd door hun succes, beproefden naast hen en onder hunne oogen tal van edelen later hetzelfde op

1) De bouwstoffen voor deze schets ontleende ik grootendeels aan het opstel van den heer H.N.J. van Eelde over *Jacob van Driebergen, zijn portret en zijne bibliotheek*, onlangs geplaatst in het tijdschrift *Oud Holland*.

kleinere schaal. Het bezit van halsrecht, gepaard aan uitgestrekt grondbezit in eene bepaalde streek, was gewoonlijk het fundament ook van hunne macht; allerlei rechten en bevoegdheden werden allengs door koop of door usurpatie daarbij verkregen. Zoo vormden zich de hooge heerlijkheden, wier bezitters zich van de landsheeren, tusschen wier uitgestrekter territoiren hunne goederen bekneld lagen, feitelijk onafhankelijk wisten te houden, ja zelfs hunne machtiger naburen soms deerlijk in het nauw brachten, als zij hun voordeel trachtten te doen met de tallooze veeten en kleine oorlogen. Over het geheele gebied der latere republiek lagen zulke kleine staatjes verspreid; eerst toen een krachtig centraal gezag ordelijker toestanden wist te scheppen, gelukte het allengs ze te absorbeeren en samen te smelten met de iets grootere gebieden, waarbij zij door hunne ligging behoorden.

Het was al eene oude geschiedenis. Reeds Floris V had te doen gehad met de heeren van Amstel en Woerden, wier uitgestrekte, van het Utrechtsche Sticht nagenoeg onafhankelijke goederen hij belaagd had; de op hem gepleegde moord - uiting van hun rechtmatigen wrok - had slechts den val der machtige heeren verhaast. Men kent den bloedigen strijd tusschen graaf Willem VI van Holland en de Arkelsche dynasten, die aanspraak hadden zelfs op de successie in Gelder. En de Oostenrijksche landsheeren, machtiger dan hunne voorgangers, slaagden er in om, zonder veel gerucht te maken, de pretensiën van verschillende kleine heeren te fnuiken. Montfoort werd zonder moeite ten onder gebracht; Buren-IJsselstein koos de wijste partij en sloot zich aan bij de alvermogende vorsten, als wier krijgsoversten de eenmaal bandelooze heeren voortaan leefden aan het hof te Brussel. In eene latere periode, onder de republiek, werd een andere weg ingeslagen: de Staten van Holland kochten Vianen aan, die van Gelderland Kuilenburg, toen deze heerlijkheden ten deel waren gevallen aan buitenlandsche vorstjes, voor wie zij waardeloos waren. Maar onder het patronaat der prinsen van Oranje zijn Breda en Buren-IJsselstein blijven bestaan zelfs tot aan de omwenteling toe.

Tot deze geslachten van koninkjes in miniatuur behoorden ook de roemruchte heeren van Gaesbeek, die een rol speelden in de 15^{e} eeuw. Hun bakermat lag op het slot van Abcoude;

in de 14e eeuw verkregen zij ook het vorstelijke Duurstede, later Putten en Gaesbeek (bij Brussel). En allengs slaagden de rijke heeren er in, om tal van dorpen en kasteelen te verwerven, voornamelijk in het oostelijke gedeelte van het sticht van Utrecht, dat langzamerhand op eene Gaesbeeksche heerlijkheid begon te gelijken. Rijk en machtig, in aanzien bij het Brusselsche hof, edelmoedige stichters van vermaarde kapittelen en kloosters in hun gebied, wisten de Gaesbeeken hun beroemden naam te doen eeren en ontzien wijd en zijd; allicht zouden ook zij erin geslaagd zijn, eene dynastie te stichten, als zij in een anderen tijd hadden geleefd. Maar zij kwamen te laat: hun eigenlijke bloei viel in den tijd, toen de Bourgondiërs - de representanten in deze streken van het opkomende moderne koningschap - zich reeds gereed maakten voor de grootsche rol, die zij hier spelen zouden.

Omstreeks 1400 waren de goederen der Gaesbeeksche heeren, die destijds op het toppunt hunner macht stonden, verdeeld tusschen twee broeders: Willem, heer van Abcoude en Duurstede, en Zweder, heer van Gaesbeek en Putten. Toen heer Willem, de oudste broeder, in 1407 overleed, deden verschillende personen aanspraken gelden op zijne nalatenschap. Heer Willem was gezegend geweest met eene talrijke nakomelingschap; toch zou geen zijner kinderen de rijke goederen erven. De gelukkige erfgenaam was zijn broederszoon Jacob, die dus door de hereeniging van alle Gaesbeeksche goederen een gevreesd tegenstander werd voor de omringende landsheeren; de eigen kinderen van zijn oom werden met enkele goederen uit de nalatenschap afgescheept. Twee zonen en eene dochter had heer Willem uit zijn huwelijk gehad; maar de beide zonen waren reeds voor den vader overleden, en de dochter, gehuwd aan een jonker van Brederode, had met haar man zich gewijd aan de kerk. Beiden, de wereld en hare genietingen moede, hadden een toevlucht gezocht in de grootsche stichtingen van hun geslacht, hij in het Karthuizerklooster bij Utrecht, zij in het klooster der Dominicaner-nonnen te Wijk bij Duurstede. Toen zijn schoonvader stierf zonder zonen na te laten en dus de rijke erfenis openviel, had de jonker van Brederode berouw gevoeld en getracht om, gewapend met eene pauselijke bul, zijne vrouw en hunne heerlijkheid met geweld te herwinnen; maar hoewel de wereld

gewaagd had van het romantische avontuur, was hij niet geslaagd: hij had noch zijne vrouw noch de erfenis verkregen en was gesneuveld bij Azincourt.

Maar behalve deze drie kinderen had heer Willem van Abcoude en Duurstede er nog andere gehad: niet minder dan acht zonen en dochters, gesproten uit voorbijgaande betrekkingen tot vrouwen uit minder aanzienlijken stand dan de zijne. Dat was niet ongewoon destijds; dat behoorde veeleer zoo in de levensgeschiedenis van een groot heer. Niemand schaamde zich er over: adellijke dames spraken, zelfs in officieele stukken, met volkomene onbevangenheid van hunne ‘lieve broeders’, die toevallig een anderen naam droegen dan zij zelven. Preutsch waren de middeleeuwers allerminst. Ergerlijk? Zeker, men kan de grootere voortreffelijkheid van onze zeden roemen met een beroep op de bekende uitspraak, dat schijnheiligheid eene onwillekeurige hulde is aan de deugd. Maar zij, die aldus onze eeuw wenschen te verheffen, behooren daarbij toch te bedenken, dat de oude tijd, die het onderzoek naar het vaderschap niet schuwde, één groot voordeel had boven den onzen. Men schaamde zich niet voor zijne bastaarden, men erkende ze openlijk; maar men aanvaardde daarbij dan ook ruiterlijk de verplichting, om ze op te voeden en aan een voldoend levensonderhoud te helpen. Zonder bevreemding lezen wij dan ook, dat heer Willem van Abcoude in zijn testament met naieve oprechtheid zijne acht bastaardkinderen specificeerde; maar met voldoening lezen wij daarbij, dat hij ze allen met een rijk legaat begiftigde.

Inderdaad was de positie der bastaards van Abcoude verre van bedroevend: de lotgevallen van twee hunner bewijzen dit overtuigend. Jan van Meerten, die het voorrecht verkreeg om den vaderlijken naam Van Abcoude bij den zijne te voegen, verkoos het hofleven. Hij trad in dienst bij zijn neef, den heer van Gaesbeek, die den plicht om zijn bloedverwant te onderhouden geenszins ontkende, toen hij hem als stadhouder van zijne leenen en schout van zijne stad Wijk verbond aan zijn hof op het beroemde slot Duurstede. De nieuwe schout kocht een huis te Wijk en vestigde zich in de stad, onder den rook van het vaderlijke kasteel; aan het hof dus heeft Jan van Meerten geleefd. Zijn zoon volgde hem op in

zijne ambten, en zijne dochters waren als hofdames verbonden aan de vrouw van Gaesbeek. En nog de laatste telg van zijn geslacht, die in 1684 de gevallen der familie Van Abcoude van Meerten in schrift bracht, leefde in een huis voor de poort van het hof te Vianen, waar hij een tijd lang in den hofdienst heul had gezocht voor de ledigheid van zijn bestaan, al bracht die dienst hem geene bezoldiging. Maar door het uitsterven der Brederode's, de laatste bewoners van het slot Vianen, was het kleine stadje, dat gegroeid was om de muren van het kasteel, waarom en waardoor het bestond, doodsch en verlaten geworden; eenzaam en triestig beklaagde Jhr. Jan Louis zich over de wisseling der tijden, die hem daar alleen hadden achtergelaten, om in een lijvig handschrift de gevallen van zijn uitstervend geslacht te boek te stellen. Nu en dan ging hij eenige maanden logeeren bij eene der oude freules Van Brederode, die als weduwe naar Duitschland getrokken was; daar, aan het kleine hof, voelde hij zich weder thuis, en ontstemd kwam hij terug in het verlaten Vianen, dat zijn middelpunt had verloren en zijn glans. Aan de hoven van den hoogen adel van zijn tijd heeft het geslacht Van Abcoude van Meerten geleefd en gebloeid; in den hofdienst, met zijne weelde en zijne afwisseling van vermaken, zullen zijne leden zich tevreden hebben gevoeld en gelukkig.

Een geheel anderen weg door het leven bewandelde een andere bastaard van heer Willem van Abcoude, die den naam droeg van Jan van Driebergen. Was hij minder dan zijn broeder een man van den modernen tijd, die door het centraliseeren van de macht en den rijkdom in een kleiner aantal personen een steeds grooter aantal edelen dreef in den dienst van deze grooten der aarde? Voelde hij zich meer dan zijn halfbroeder aangetrokken tot het eenvoudiger leven op een afgelegen landhuis, - het leven, dat eenmaal het deel was geweest van den ganschen adel? Of waren beide broeders evenzeer verzot op de onafhankelijkheid en op de rust, die het leven in de vrije natuur biedt, en was het alleen geldgebrek, dat Jan van Meerten er toe bracht, die onafhankelijkheid prijs te geven en te ruilen voor een leven van meer afwisseling en grooter genot? Wij weten het niet. Maar zeker is het, dat Jan van Driebergen de oudvaderlijke levens-

wijze heeft verkozen en dat hij, woekerende met de middelen die binnen zijn bereik waren, zich heeft weten op te werken tot eene positie in de werefd, niet te versmaden zelfs voor een bastaard van Abcoude.

Stellig zal zijn vader hem reeds bij zijn leven niet geheel onbemiddeld gelaten hebben. En als legaat verkreeg hij nog, evenals al zijne broeders en zusters, eene rente van *f* 200 's jaars uit de goederen van Gaesbeek, - destijds een niet onaanzienlijk bezit. Maar ook daarbij bleef het niet. Zijn neef Jacob van Gaesbeek erkende ridderlijk de verplichtingen, die hij met de erfenis van zijn schatrijken oom aanvaard had, en het jaar na diens dood beleende hij den jongeling nog met twee weerden, die opgekomen waren in de Lek en die zeker aan den heer van het gebied waren vervallen: vruchtbare weilanden, met wier opbrengst Jan van Driebergen zijn voordeel kon doen. Hij verkreeg ze op de voorwaarden, ‘waarop de andere bastaarden van Abcoude hunne leenen bezaten’: blijkbaar had de mildheid der heeren voor hunne talrijke natuurlijke zonen eene bevoorrechte positie geschapen in de schaar hunner leenmannen.

Zoo was de bastaard van Abcoude, niet onvermogend en met machtige relatiën, geene slechte partij geworden; hij wist die voordeelen te benuttigen, toen hij een huwelijk sloot met de dochter van den Utrechtschen burger Jan Mouwer, lid van een geslacht, dat gevestigd was in den Mouwerenberch, een der sterke baksteenen kasteelen, die aan Utrechts Oude gracht zulk een eigenaardig aanzien gaven. Eene mésalliance om het geld? meent men wellicht. Toch niet! De Mouwers behoorden van ouds tot de families, die te Utrecht niet alleen in den raad zaten (dat beteekende nog niet veel in die democratische stad!), maar ook in de wat voornamere schepenbank. En de leden van de stedelijke aristocratie gevoelden zich vrij wel de gelijken van den lageren adel van het platteland. Huwelijken tusschen beiden kwamen telkens voor: jongere zoons van den landadel huwden dochters uit de rijke patricische geslachten en vestigden zich te Utrecht; omgekeerd trok nu en dan eene Utrechtsche burgerdochter naar het platteland, om als burgvrouw te tronen op een der kasteeltjes van den omtrek. Denkelijk heeft dus Jan van Driebergen, toen hij Tyman Mouwer naar het altaar geleidde,

zijne neiging kunnen volgen, - hetgeen niet uitsluit, dat zij voor hem eene goede partij kan geweest zijn. Waarschijnlijk was het bij zijn huwelijk, dat de heer van Gaesbeek zijnen neef (in 1419) nog eene vorstelijke gift schonk door hem te beleenen met eene hofstede met 10 morgen land, gelegen aan den Utrechtschen weg bij de kerk van Amerongen, niet ver van het kasteel, dat den naam van het dorp draagt.

Hooger dus klom de fortuin van Jan van Driebergen: eerlang waagde hij nu den grooten stap. Denkelijk was het met het fortuin, dat zijne vrouw hem had aangebracht, dat hij ondernam zich een voornaam heerenhuis te stichten op het goed, dat hij aan de mildheid van zijn hoogen bloedverwant dankte. Hij liet de hofstede afbreken; in plaats daarvan bouwde hij zich een huis, denkelijk niet zeer fraai en niet zeer geriefelijk naar onzen smaak, maar zooals de behoeften van den tijd dit noodig maakten voor een aanzienlijk man, die iets te verliezen had. Want nog in de 15de eeuw was op het platteland eene verdedigbare woning een vereischte, als men niet wenschte de prooi te worden van den eersten den besten, die in een oorlog tusschen Gelder en het Sticht, of in een binnenlandschen strijd tusschen twee partijen in het Sticht zelf, zijne wraak zocht te koelen of zijne hebzucht te bevredigen aan lijf en goed van de landzaten. Dus bouwde Jan van Driebergen een kasteeltje met zware muren en kanteelen, met eene burggracht en eene ophaalbrug, - een burg, voldoende aan de eischen, die men destijds stelde aan een riddermatig huis. En als zoodanig is inderdaad Lievendaal - zooals de nieuwe burgheer zijn huis noemde - dan ook in 1536 zonder bezwaar erkend, toen de Staten van Utrecht, onder de ordenende hand van het Oostenrijksche bestuur, de zaken van hun gewest begonnen in te richten op meer geregelden voet en ieders aanspraken begeerden vast te stellen voor goed.

De heer van Gaesbeek had niets verloren bij zijne gift: integendeel had hij een trouwen en krachtigen helper gewonnen voor zijne plannen en bovendien eene kleine vesting, die steeds voor hem zou openstaan en een steun te meer kon zijn bij zijne avontuurlijke ondernemingen. Want in de 15e eeuw was het in het wezen der zaak nog gesteld zooals

van ouds, toen de hooge adel gesteund had op zijne leenmannen en zijne dienstmannen. De oude dienstmannen, die in de eeuwen, toen het geld schaarsch was, bezoldigd waren door het verleenen van dienstgoederen, waren opgegaan in den lageren adel. Hunne opvolgers, betaalde hofbeambten, waren uit den aard der zaak af hankelijker en legden minder gewicht in de schaal. Toch, ook nu nog als in de vroege middeleeuwen, rekende de heer van Gaesbeek op den bijstand van zijn neef en stadhouder Jan van Meerten, die hem steunen kon met zijn persoon. Maar zijn andere neef, Jan van Driebergen, thans zijn leenman, kon hem krachtiger hulp bieden, sinds hij gevestigd was op het steenen huis Lievendaal, dat wellicht bestemd was om het huis te Amerongen, zijn buurman, in het oog te houden en schaakmat te zetten. Want het oude leven ging nog altijd zijnen gang: als de machtige edelman, chef van een geheelen stoet van afhangelingen en verwanten en volgelingen, die verspreid leefden over het land, het sein gaf, dan was de geheele streek in onrust en oproer. De landsheer was machteloos, het verkeer was gestremd, huis en have van den landman waren niet veilig. En het verlangen naar hulp, naar een krachtig gezag, dat den hoogen adel in toom kon houden, moest steeds sterker worden bij de landzaten.

De bastaard van Abcoude was veranderd in den heer van Lievendaal: hij was landedelman geworden. De tien morgens land, die zijn slot omringden, leverden ruimschoots op wat hij en zijn gezin behoefden voor hun levensonderhoud. Het opzicht over de bebouwing van dat land was gewis zijn dagelijksch werk. Ook de twee weerden in de Lek, die steeds in zijne familie gebleven zijn, lagen niet zeer ver van zijn slot: hij kan ze dus zelf wel beweid hebben met zijn vee. Als welgesteld heereboer kan Jan van Driebergen nog wel iets overgelegd hebben, zonder te kort te doen aan zijn fatsoen en aan zijne positie van eigenaar van een riddermatig goed. En zijne vrouw, de Utrechtsche burgerdochter, zal hem ijverig hebben ter zijde gestaan door een krachtig en zuinig beheer van het keukendepartement en van de provisiekelders, wier vulling in die tijden van beperkt handelsverkeer eene zaak van vrij wat meer gewicht was dan thans. Want de middeleeuwsche edelvrouwen achtten

zich geenszins te voornaam, om hare zorgen te wijden aan zoo nuttig een doel, en eene schepensdochter voelde zich in die dagen, toen de gewoonten van het platteland nog gedeeltelijk den toon gaven ook in de stad, niet misplaatst in eene omgeving, die haar eischen stelde, zóó zwaar en zóó ongewoon schijnend aan onze steedsche jonge dames. Men verhaalt, dat Hollands graaf Floris V boeren in den adelstand heeft willen verheffen; de adellijke boer en de patricische boerin van Lievendaal kunnen nog eene eeuw na zijn dood getuigd hebben voor de rechtmatigheid van dit plan.

In bezige rust ging het leven op Lievendaal voorbij: gelijkmatig en kalm, in en met de natuur, zonder andere afwisseling dan die werd geboden door de opvolging der seizoenen. Er verandert zoo weinig op het platteland: de 15^{e} eeuwsche miniaturen vertoonen geheel dezelfde landbouwgereedschappen, geheel dezelfde wagens, die nog altijd in gebruik zijn bij het boerenbedrijf. Beschaving? waardeering van litteratuur en kunst? Denkt er niet aan! Lievendaal was stellig geen prachtig paleis; de afbeelding der ruïne vertoont slechts een zwaren vierkanten toren en eenige brokken muur, door een grachtje omgeven. Klein en donker zullen de vertrekken geweest zijn, hoekig en ongeriefelijk het meubilair. En allicht zal men in het geheele slot geen ander boek gevonden hebben dan het getijdeboek der burgvrouw. Eentonig zou ons dit leven geschenen hebben, meer gezond dan verfijnd de vermaken. Maar de jacht in de Amerongsche bosschen en over de heiden van Ginkel leverde steeds voorwendsels tot gezellige bijeenkomsten. En het verkeer in de middeleeuwen moge vrij wat minder druk geweest zijn dan nu, de zandweg van Utrecht naar Arnhem, waaraan Lievendaal lag, was stellig levendiger dan thans, nu de spoorweg al het verkeer tot zich getrokken heeft: menig ruiter, die den heer van Lievendaal kende, zal in het voorbijgaan even bij hem zijn ingekeerd en welkom geweest zijn op het slot. Zeker, men kan gelukkig geweest zijn op Lievendaal. Want de bewoners, die leefden het rustige ouderwetsche leven op het land, dat eeuw in eeuw uit onveranderd was gebleven, zullen geene hooge eischen hebben gesteld. Zij waren gezond; zij hadden geene behoefte aan verfijnde, zenuwprikkelende vermaken. Reeds

prikkels te over leverde de onzekerheid van hun bestaan te midden der veeten en strooptochten: voordat zij tien jaren gevestigd waren geweest in hun nieuwe huis, was geheel Amerongen tweemaal door de Gelderschen in den asch gelegd, en Lievendaal zal niet gespaard zijn. Tevreden dus zullen de bewoners reeds geweest zijn, zoo men hen met rust liet. Hun dagelijksche arbeid hield hen bezig, en met de jaren scheen de aangroeiende welstand hun levensmoed te prikkelen en glans te spreiden over hun werk. Allengs moeten de Driebergens zelfs de heeren van het dorp op zijde zijn gestreefd, die naast hen woonden en die de opkomende concurrenten wellicht niet zonder wantrouwen zullen hebben gadegeslagen, als zij elkaar dagelijks ontmoetten in de fraaie hooggelegen dorpskerk van Amerongen, aan welks voet de kasteelen der heeren van Amerongen en Lievendaal beiden lagen. Trotsch op zijn wassend geluk zal de nieuwe burgheer geweest zijn. Wanneer de heer van Gaesbeek zijne getrouwen opriep om te beraadslagen over de gedragslijn, die hun belang gebood te kiezen in de wisselende omstandigheden, dan mag Jan van Driebergen wel even zijnen halfbroeder Jan van Meerten benijd hebben, dagelijks genietend van den glans en de afwisseling van het hofleven op het hooge huis te Duurstede, dat nog wel niet het uitgestrekte paleis der Bourgondische kerkvorsten was, maar dat toch reeds belangrijk mocht heeten als de zetel der machtige heeren en als het middelpunt der landstreek. Maar op den duur zal hij stellig tevreden zijn geweest met zijn lot, trosch op zijne vrijere, voornamere positie: benijdt de vogel zijn gevangen makker, die leeft in eene vergulde kooi?

Doch niet zeer lang heeft Jan van Driebergen genoten van zijne klimmende fortuin: reeds in 1440 overleed hij, nog in de kracht van het leven. Maar Tyman Mouwer overleefde haren echtgenoot lange jaren, en niet minder dan hij wist zij den bloei te bevorderen van het opkomende edele geslacht. Hare beide dochters deden goede huwelijken. De oudste, Janna, huwde, een jaar na 's vaders dood, Eerst Taets, lid van een aanzienlijk Utrechtsch geslacht, dat onlangs den toenaam Van Amerongen had aangenomen. Eenige jaren na zijn huwelijk met de jonkvrouw van Lievendaal, verkreeg Eerst Taets door erfenis het riddermatige huis Groe-

newoude bij Woudenberg en vestigde er zich als landedelman met zijn gezin. Nog beter huwelijk deed de jongste dochter, Alit: jonker Lubbert de Wael geleidde haar naar het altaar en installeerde haar op zijn kasteel Vronesteyn bij Jutphaas. Het landbezit der familie Van Driebergen - Lievendaal en de beide weerden aan de Lek - viel ten deel aan den oudsten zoon, die naar zijn grootvader Willem genoemd was. En toen deze reeds dertien jaren na zijn vader ongehuwd overleed, trad de tweede zoon Anthonis in zijne plaats als heer van Lievendaal. Hij volgde 's vaders voorbeeld en huwde eene aanzienlijke Utrechtsche uit het oude geslacht der Lichtenbergen; met zijne vrouw vestigde hij zich op Lievendaal en zette het vaderlijk bedrijf voort.

Zoo was dus nagenoeg het geheele gezin bezorgd. Alleen één lid bleef over. Het was een zoontje, blijkbaar veel jonger dan zijne broeders en zusters, dat Jacob genoemd was naar den voornamen neef, heer Jacob van Gaesbeek, door de Driebergens nog altijd geëerd als het hoofd van hun geslacht. Eerst vier jaren was het knaapje oud, toen zijn vader overleed, en allicht heeft er eene bijzonder innige betrekking bestaan tusschen hem en de moeder, die hij nog als grijsaard in zijn testament met teere zorg herdacht. Goed heeft zij dan ook voor hem gezorgd. Niet gemakkelijk was het vraagstuk op te lossen, hoe aan den jongsten zoon van een geslacht, - nog niet oud en dus niet rijk, en toch met zekere pretensies van rang en stand, - een bestaan kon bezorgd worden, niet beneden de waardigheid van zijn geslacht. Maar de weduwe van Lievendaal zal, toen zij eene bestemming zocht voor haar jongste kind, toch niet licht geaarzeld hebben over den weg, dien zij behoorde in te slaan. Want aarzeling was nauwelijks mogelijk, de weg was als aangewezen. Hij moest geestelijke worden, en wanneer er ten dezen eenige onzekerheid bestond, dan kon het alleen deze zijn: *waar* het gelukken zou, om voor de niet zeer groote som aan contanten, die den kleinen Jacob van Driebergen uit de vaderlijke nalatenschap toekwam, eene prebende te koopen, groot genoeg om den jongeling een onbezorgd bestaan te verzekeren, - eene prebende bovendien van dien aard, dat een zoon van het huis Lievendaal door het aannemen daarvan niet geacht kon worden te treden beneden zijn stand.

De stad Utrecht, het kerkelijke hoofd van Nederland, bood een aantal prebenden voor mannen en vrouwen, zooals de moeder er eene begeerde voor haar zoon. Eene vicarie scheen niet deftig genoeg. Beter was een pastoraat; het was ook zeer voordeelig. Maar het gaf druk werk, en dus was het meestal niet naar den smaak der voorname lieden, tenzij het gelukte daarnaast eene tweede prebende te veroveren, die de gelegenheid bood om het pastoraat door een ander te doen waarnemen. Een klooster? Dat had zijne bezwaren. Een klooster van een van de vier 'biddende oerden' (bedelorden) kon geheel niet in aanmerking komen; daaraan dacht geen man van rang, evenmin als eene jonkvrouw een oogenblik zou overwegen, zich te doen opnemen in een begijnhof. Beter was eene deftige oude Benedictijner-abdij. Maar deze gestichten waren niet meer in trek, en het had toch ook zijne bezwaren, een jongeling zonder bepaalde roeping daar te begraven. De Karthuizers? Nog erger! hunne strenge devotie was in de mode, maar mocht men daaraan een kind wagen? De Duitsche orde stond te hoog en was door haar exclusivisme voor de meesten onbereikbaar. Voor aanzienlijke jonkvrouwen uiterst geschikt waren daarentegen de vijf jufferenstiften, in of vlak bij Utrecht gelegen, waar de dames leefden in een gedistingeerden kring en zonder geestelijke plichten, die ook maar eenigszins bezwarend konden heeten. En voor jongelieden van stand had men de vijf kapittelen. Het was te betreuren, dat het gezelschap er wat gemêleerd was; maar daarentegen genoot een kanunnik de meest onbeperkte vrijheid. Het was een leven zonder zorgen; men kon zich inrichten geheel zooals men verkoos. Een kanonikaat in een der Utrechtsche kapittelen scheen dus voor Jacob van Driebergen als aangewezen: het was fatsoenlijk, en aangezien de jongen nog bezwaarlijk kan geweten hebben, welken weg hij met zijn leven uit wilde, kon hij als kanunnik later, althans binnen zekere grenzen, altijd nog eene keus doen.

De vrouw van Lievendaal had goede relatiën, zoowel te Utrecht als onder den adel in den omtrek. En waarschijnlijk had zij ook voldoende contanten om haar doel te bereiken. Zij slaagde dan ook naar wensch. Wel niet geheel zonder moeielijkheden kwam de zaak tot stand: eenige edelen, waar-

onder een bastaardbroeder van haar man, moesten zich daarmede bemoeien. Maar hoe het zij, voor geld en goede woorden blijkt het gelukt te zijn, een der kanunniken van het kapittel van St. Jan, die op zijne beurt de vergeving van eene prebende van het kapittel had, te bewegen zijne keus op den kleinen Jacob te laten vallen. Natuurlijk werd de voordracht door het kapittel goedgekeurd: in Mei 1454 nam het den nieuwen medebroeder aan. Zoo werd Jacob van Driebergen, 18 jaren oud, van het voorvaderlijke kasteel bij de kerk van Amerongen overgeplaatst naar het St. Janskerkhof te Utrecht, waar hij verder zijn leven slijten zou.

Een eigenaardig plekje - liefelijk en vredig groen eiland in de woelige zee der stad - was het St. Janskerkhof in de middeleeuwen. Een groot grasveld, dicht begroeid met zware oude eikenboomen, waaronder het oude romaansche bedehuis, met zijne grauwe muren en zijne twee torens van strenge lijnen, half verscholen lag. Rondom het veld overal steenen muren met kleine poortdeurtjes, hier en daar met eene brug en een statig poorthuis. De eenige toegang uit de stad naar het veld was de St. Jansstraat, behoorlijk afgesloten door eene groote poort. Twee nauwe stegen, door draaiboomen gesloten voor paarden en vee, voerden ter rechterzijde naar den Dom en achter de kerk naar den stadsmuur. Maar dat was ook alles: het veld was geheel afgezonderd van het steedsche verkeer. Rustig was het er dan ook altijd, heel stil. De vogels zongen in de takken der eikenboomen; nu en dan klonken uit de kerk zacht dreunende orgeltoonen; anders hoorde men niets. Soms deed een man, die het grasveld overstak, de afgevallen bladeren ritselen. Hij liet den klopper vallen op een der poortdeurtjes, en de doffe slag klonk luid en ver in de stilte. Dan schrikten de vogels van het ongewone geluid en zwegen, totdat de man in het poortje verdween en alles weer stil werd.

Slechts een paar maal in het jaar was het woelig op het kerkhof. Hier was de plaats der volksvergaderingen; alle gilden van het kleine middeleeuwsche stadje vonden ruimte genoeg onder de eikenboomen, als zij gezamenlijk de stadszaken wenschten te bespreken. En omstreeks 1440 had de beroemde kardinaal-legaat Nicolaas van Cusa hier te vergeefs getracht, de sympathie der Utrechtenaars te winnen voor

zijne plannen tot hervorming der kerk, door het waagstuk eener toespraak tot het verzamelde volk in zijne moedertaal, het dialect der Moezelstreek. Op het laatst van de 14e eeuw had de magistraat, zeker niet zonder hevig verzet van het kapittel, de afsluiting der kerkelijke immuniteit verbroken en de Nieuwe gracht gegraven achter door het kerkhof. Maar het had weinig verschil gemaakt. Want de gracht, zeker aangelegd voor het verkeer van schepen, heeft het nooit verder gebracht dan tot een stil kwartier van den stadadel en de voorname burgerij. De aristocratie voelde zich daar thuis: reeds voordat de gracht gegraven werd, waren vele harer leden gevestigd geweest op het St. Janskerkhof. Want achter de muren, die het plein omsloten, lagen groote, aan het kapittel behoorende perceelen grond: vooraan moestuinen met wat sierplanten, achterin boomgaarden met stallen en schuren voor paarden en vee, ware boerenerven. En midden op die erven stonden oude huizen, van het kerkhof alleen bereikbaar langs smalle paden tusschen de tuinmuren. Sommige waren klein, met tal van zalen en kamers in den loop der eeuwen aangebouwd, naarmate het gebruik van den tijdelijken bewoner dit noodig maakte; andere, groot en statig, mochten kleine paleizen heeten: vorsten en grooten der aarde, die Utrecht bezochten, vonden daar tijdelijk huisvesting.

Oorspronkelijk waren de huizen bestemd tot verblijf voor de kanunniken van St. Jan, die reeds sedert overoude tijden vergunning hadden om, zonder geheel uit de gemeenschap van het kapittel te scheiden, in afzonderlijke woningen verblijf te houden. Naarmate de verwildering der reguliere toestanden was toegenomen, hadden de heeren echter allengs in de huizen, die zij op de hun toegewezen perceelen grond van het kapittel gebouwd hadden, eigen huishoudingen ingericht met een paar bedienden volgens hun rang. Zoo waren de huizen allengs gegroeid en grooter geworden; sommige waren verbouwd tot statige gebouwen; de fraaiste, goed gelegen op de ruime terreinen, werden een begeerlijk bezit voor de voorname Utrechtenaars. En toen de band van den kapittelregel nog meer verslapte, werd aan de leden van den stadadel ook spoedig de gelegenheid geboden, die zij zochten. Want al schreef die regel voor, dat de erfgenamen van een

kanunnik, die een huis bezeten had, dit weder aan een anderen kanunnik moesten verkoopen, de vindingrijkheid der heeren, op voordeel belust, wist met behoud van den vorm de bedoeling behendig te ontduiken. Wel werden de huizen altijd aan kanunniken verkocht; maar lang niet altijd werden ze door hen bewoond: op den naam der kanunniken trokken de rijke burgers, die de ware koopers geweest waren, er in en bewoonden de klaustrale woningen, totdat hun naamleener stierf en het huis opnieuw verkocht moest worden; met een anderen kanunnik konden zij dan opnieuw hun geluk beproeven. Reeds in de 14e eeuw vinden wij aldus tal van edellieden en dragers van bekende namen uit de burgerij op het St. Janskerkhof gevestigd tusschen de enkele leden van het kapittel, die genoeg vermogen hadden om met deze grooten der aarde te concurreeren.

Ook Jacob van Driebergen behoorde tot deze bevoorrechten. Rijk was hij niet; zijne ouders, die al het land voor hun oudsten zoon bestemd hadden, zullen gemeend hebben, dat zij aan hun jongsten hun plicht hadden gedaan, als zij voor hem eene prebende gekocht en dus zijn bestaan verzekerd hadden. Kapitalist was onze Jacob dus niet. Maar genoeg contanten schijnt hij toch bezeten te hebben, om zich, zoodra een klaustraalhuis van St. Jan, dat hem convenieerde, vacant werd, het bezit daarvan te verzekeren. Daar vestigde hij zich bij zijne kerk, waar hij levenslang eenige keeren per dag enkele uren zou moeten vertoeven, om zijne godsdienstplichten te vervullen en met zijne collega's het brevier van den dag te zingen in het kerkkoor.

Niet groot en aanzienlijk was het huis. Er was eene zaal, de ‘maior camera’. Maar toen Jacob van Driebergen op het einde van zijn leven den notaris roepen liet om zijn testament te maken, vond deze hem in die zaal te bed liggen: het statievertrek diende dus tevens als slaapkamer, want voor tijdelijke verplaatsing waren de zware meubels der middeleeuwen weinig geschikt. En later troffen de executeurs in hetzelfde vertrek ook het ‘cantoor’ aan, de secretaire, die de papieren van den kanunnik bevatte. Blijkbaar was hij dus niet ruim behuisd, al was het perceel groot genoeg voor een vrijgezel.

Ook van zijn inboedel ontvangen wij geen bijzonderen

indruk. Het meubelen van een huis was destijds iets geheel anders dan thans. Meestal was het meubilair eenvoudig, primitief zelfs. Sieraden en luxe-artikelen waren zeldzaam in de woningen der burgers, en zelfs in die van verreweg de meeste aanzienlijken. Het is waar, allengs, in den loop van zijn leven, wist bijna ieder vermogende zich het bezit te verzekeren van zéér enkele voorwerpen, waarop hij trotsch was en met reden kon zijn: voorwerpen, waaraan een kunstvaardige gildebroeder langen tijd met toewijding had gewerkt, sierlijk van vorm, maar ook degelijk en massief, bestemd om jaren en jaren de oogenlust van hun eigenaar te zijn en om ten slotte nog in zijn testament met trots vermeld te worden, als hij er de meest geliefden zijner erfgenamen mede gelukkig maakte. Maar dergelijke voorwerpen waren natuurlijk zeer kostbaar: men kocht ze niet dadelijk, en schafte ze eerst langzamerhand aan, als eene gelegenheid zich aanbood en de spaarpenningen het toelieten.

Zoo zal dus zijne installatie Jacob van Driebergen niet veel gekost hebben. Twee zaken bezat hij, waaraan hij bijzondere waarde hechtte: een pronkbed met roode gordijnen, en een stel roode zitkussens, bestikt met de wapens zijner ouders, - erfstukken uit den inboedel van Lievendaal, die hij aan zijne zeldzame gasten kon aanbieden, als zij plaats namen op de harde eikenhouten banken en stoelen zijner zaal. Kostbaar en degelijk waren het bed en de kussens: ze hebben hem overleefd. Maar hij heeft blijkbaar geene behoefte gevoeld, om zijn huis verder op zoo weidschen voet in te richten. Een fraaie en gemakkelijke zetel met zijn familiewapen versierde zijn studeervertrek; de stevige wandkasten borgen wat zilverwerk. Bovendien (wij weten het door zijn portret) bezat hij een tabbaard van zwart damast, omzoomd met zwart fluweel en bontwerk: een kostelijk stuk, wel waard om op het paneel vereeuwigd te worden en dat stellig, volgens de gewoonte dier dagen, hem levenslang gediend en na zijn dood nog de schouders van een ander voornaam persoon versierd heeft. Maar hij schijnt op dit alles weinig prijs gesteld te hebben; hij was de man niet, om waarde te hechten aan weeldeartikelen en kostbare kleederen: zij konden hem niet schelen.

Met zijne dienstbode, die hij nog in zijn testament

gedacht, en met zijn trouwen knecht Jan Brachier uit Namen, die hem bijstond op zijn sterfbed, woonde hij jaar in jaar uit, stil en weinig opgemerkt, in het oude huis, verscholen in den grooten tuin achter de kerkhofmuren. Een leven zonder zorg en zonder hoofdbreken, wat vervelend misschien, maar gemakkelijk. Het bijwonen van de mis, het zingen der getijden in het koor der kerk, die zich bij zijne woning verhief, nu en dan een lijkdienst, - dat was alles wat hij te doen had: hij behoefde het kerkhof van St. Jan nooit te verlaten, als hij niet wilde. En als loon voor deze luttele en weinig bezwarende plichten werden den kanunnik van St. Jan op vaste tijden de inkomsten zijner prebende thuisgebracht. Van den proost van het kapittel ontving hij geregeld zijne portie brood en bier, en bovendien maandelijks een sommetje geld, om daarbij vleesch en andere spijzen te koopen. Het kapittel verstrekte hem geld om zich te kleeden, en uit verschillende stichtingen werden hem nog tal van kleine uitkeeringen gedaan. Nog bracht het bijwonen der kerkdiensten een aardig sommetje op aan presentiegelden. Daarenboven leverde de moestuin vrij wat op; misschien hield de kanunnik een paar koeien: wat behoefde hij meer voor zijn onderhoud? Als celibatair kon hij, al leefde hij op deftigen voet met eene meid en een knecht, gemakkelijk rondkomen, nu hij eenmaal een eigen huis bezat.

Zorg voor zijn levensonderhoud had Jacob van Driebergen dus niet. Hij waardeerde het voorrecht: nog in zijn testament toonde hij zich dankbaar ‘voer die crumen, die hy soe lange ghegheten hadde.’ Maar allicht was dit gemakkelijke leven weinig geschikt, om zijne energie te prikkelen. Zijne ouders hadden zich dagelijks beziggehouden met het beheer van hun goed, met de zorg voor huis en hof; zij hadden allengs de voldoening gesmaakt, hun vermogen te zien aangroeien, te bemerken, hoe hun gezin vooruitging in de wereld. Maar hij behoefde voor niets te zorgen: hetgeen hij noodig had werd hem thuisgebracht, en kwalijk kon hij er dus over peinzen, hoe hij aan den kost zou komen. Sparen? Waarom zou hij? Een kanunnik behoefde niet te zorgen voor den ouden dag, niet op te leggen voor zijne kinderen. Maar van zijne ouders had hij een sommetje geld geërfd, niet veel naar onze begrippen, maar toch niet zoo

heel weinig in de middeleeuwen, toen men voor een stuiver vrij wat koopen kon en toen een gulden een schat was. Wat zou hij daarmede doen? Zou hij het beleggen om er rente van te trekken? Zou hij in het beheer van dit kleine vermogen bezigheid zoeken, en allengs misschien daarin genot beginnen te vinden? Hij dacht er niet aan. Land kon natuurlijk voordeel geven, verpacht of in eigen beheer; zoo deed de geestelijkheid en ook de adel. Ook huizen kon men verhuren. Maar geld uitleenen op rente was een bedrijf, dat niet volkomen fatsoenlijk scheen. Toen de voorname club der Utrechtsche Kleine Kalenderbroederschap in 1415 besloot uit haar midden te weren allen, die 'ambocht deden mit horen handen' of die 'dienden om ghelt,' noemde zij daarnevens niet alleen de 'voerspraken of die in de consistorie dienden' (advocaten en notarissen), maar ook 'openbaer woekenaers', d.i. personen die geld op rente uitleenden, renteniers. Zeker behoorde althans een geestelijke zich niet in te laten met zulke praktijken, al was het alleen maar wegens het kerkelijke woekerverbod. In 1576, tijdens het beleg van Vredenburg, deden de Staten van Utrecht, in dringende geldverlegenheid, een inval in het paleis van den aartsbisschop Schenck van Tautenburg; toen zij de schatkamer van den kerkvorst lieten openbreken, vonden zij daar tal van koflers, geheel gevuld met geldstukken. En den ganschen nacht door telden de heeren de goud- en zilverstukken, totdat zij een totaal bedrag van *f* 42000 konden te boek stellen. Zooals de kerkvorst in het groot, zoo deed de bescheiden kanunnik van St. Jan in het klein. Hij handelde met zijn geld als de rijkgeworden kleine burger van heden, die zijne zilverstukken bewaart in eene oude kous of in het stroo zijner bedstede. Jacob van Driebergen legde zijne goudstukken ter zijde, als hij ze niet behoefde; jaar op jaar bewaarde hij ze, zoolang totdat hij ze allen kende en in zijn testament de stukken kon aanduiden, die hij aan elk zijner legatarissen wenschte na te laten. Toen zijn neef Jan van Driebergen overleed, vermaakte hij aan zijn oom, den kanunnik, een gouden schild van koning Louis van Frankrijk, 'om hem daerby te gedencken,' - om een souvenir voor te koopen, zouden wij zeggen, om voor den overledene te bidden, meenden de mid-

deleeuwers. Oom Jacob legde het schild bij zijne andere voorwerpen van waarde, en toen hij meer dan tien jaren later stierf, bleek het, dat hij het geldstuk op zijne beurt weder vermaakt had aan de dochter van den schenker, ‘dat sy my daarby gedenckt, als ic hoer vader daerby gedacht hebbe.’

Zulk eene handelwijze schijnt ons vreemd; wij begrijpen ze niet. Maar zij bewijst, dat de menschen van het jaar 1500 met het geld als ruilmiddel eigenlijk nog geen weg wisten, - dat zij nog veel dichter stonden bij de primitieve ‘Naturalwirthschaft’ dan men gewoonlijk meent. Geld was voor hen een stukje goud of zilver, dat behoorde tot de kostbaarheden van het huis, evenals het een of andere kunstvoorwerp, uit edel metaal vervaardigd; men gevoelde het onderscheid tusschen beide niet. Als de kerken en kloosters eene som gelds beschikbaar hadden, die zij niet in land konden of wilden beleggen, dan lieten zij daarvan het een of ander kerksieraad of een voorwerp voor den kerkdienst vervaardigen: een monstrans of eene kroon voor de H. Maagd. Dat was hun vorm van sparen. Want het edele metaal werd door deze transformatie geenszins aan de circulatie onttrokken. In tijd van nood werd het door den vorst of den magistraat gerequireerd of versmolten; en zoodra de kerk of het klooster geld noodig had, handelden de beheerders zelven niet anders. Ook Jacob van Driebergen had een deel zijner zilverstukken doen omzetten in zilverwerk; maar toen hij stierf, gelastte hij zijnen executeurs, dat zilver zoo noodig weder te versmelten om de legaten uit te keeren. Hij bewaarde zijn zilver, om het even of het geldstukken waren dan wel bekers en lepels. Voor hem maakte het geen verschil, of hij het zilver bewaarde als koelvat op zijne tafel of als geldstuk in zijn ijzeren geldkistje: langs beide wegen bleef het edele metaal immers ter hand, totdat hij het behoefde, en daarop kwam het aan: aan winstgevend beleggen dacht hij niet. En wel beschouwd scheen het bewaren van bewerkt zilver zelfs de voorkeur te verdienen; iets kostbaarder was deze vorm van sparen, maar het edele metaal deed dan ook nog eenig nut.

Het beheer van zijn vermogen kostte dus Jacob van Driebergen geen tijd; in geen geval kon het voor hem een belang worden, dat hem bezighield en zijne gedachten ver-

vulde in de leegte van zijn bestaan: zulke overwegingen lieten hem koel. Want de zoon van den landedelman, die reeds zoo vroeg naar de stad verhuisd was, vergat daar spoedig de bezigheden van het platteland en de vermaken, die hem in zijne jeugd geboeid hadden. Zijne broeders en zusters van buiten zullen hem, als zij hem nu en dan in de stad kwamen bezoeken, meer en meer onkenbaar hebben gevonden, ongenietbaar wellicht. Want hij werd..... een kamergeleerde.

Toen de achttienjarige kanunnik in 1454 was toegelaten tot het kapittel van St. Jan, is hij gewis, volgens de gewoonte der kapittelen, ter studie getogen en heeft hij minstens vier jaren aan eene universiteit vertoefd, om daar een graad te verkrijgen, voordat hij de priesterwijding ontving. Leuven was destijds nog zeer jong; Keulen trok de meeste Nederlanders en had Parijs geheel overvleugeld, welks roem vroeger de meesten had aangetrokken, zelfs hen, die verderaf woonden dan de onderzaten van den Utrechtschen bisschop. Waarschijnlijk heeft dan ook de jeugdige Jacob zich daar gevestigd en er tal van medebroeders gevonden. Bijzonder nuttig zal het verplichte verblijf aan de universiteit voor de meeste dier jongelingen niet geweest zijn; zij ontwikkelden er zich tot ongeriefelijke menschen, het midden houdend tusschen geestelijken en leeken. Zonder neiging voor de studie, zonder veel hart voor de geestelijke plichten, die in hun leven toch geene hoofdzaak zouden zijn, verwierven zij aan de universiteit slechts zekeren oppervlakkigen schijn van geleerdheid, voldoende alleen om hen te onderscheiden van de leeken. Verschil in ontwikkeling was er zeker: zoo de leek al schrijven kon, hij deed het weinig of niet. En als hij er eene enkele maal toe genoodzaakt werd, dan gebruikte hij een wonderlijk dialect, onleesbaar bijna door de vreemdsoortigste spelfouten, maar toch, zoover men kon nagaan, Hollandsch. Niet aldus de kanunnik: hij kon schrijven, zelfs goed en gemakkelijk. En als gestudeerd persoon deed hij het bij voorkeur in deftig Latijn, zooals zijn stand dit medebracht. Maar gewoonlijk bracht hij het toch in het Latijn schrijven niet ver. Nauwelijks begonnen gaf hij het weder op en nam zijn toevlucht tot het Hollandsch, dat hem ten slotte toch gemakkelijker was dan de taal der geleerden. Dan schaamde hij zich weder, en hervatte het Latijn

schrijven, om het even spoedig op nieuw op te geven. Zulk geschrijf geeft de maat van de ontwikkeling der kanunniken. Vleesch waren zij noch visch; begrijpelijk is het, dat zij zich eigenlijk nergens thuis gevoelden, behalve wellicht in de magistratuur, waar men eenige soliede kennis verlangde zonder diepzinnige geleerdheid, en waarheen de practici onder de kanunniken zich ook veelal wendden, toen de vraag naar geschoolde magistraten grooter werd. Moeilijker was de taak der achterblijvers, die bleven leven bij hunne kerk, op het afgesloten kerkhof. Voor hen was geene levenstaak aangewezen, zij moesten er eene zoeken. En de beteren onder hen vonden die ook in de studie.

Tot die beteren behoorde ook Jacob van Driebergen. Waarschijnlijk heeft zich reeds op de universiteit de neiging tot de studie geopenbaard, die verder zijne levensrichting bepalen zou. Want bij hem werd de studie een hartstocht. Gebogen over een boek, de geheimenissen der wetenschap te doorgronden, dat werd meer en meer zijn lust. Welke wetenschap hij beoefende? Zeer groot was de keus destijds nog niet. In de middeleeuwen kon men het geheele veld van het menschelijk weten nog betrekkelijk gemakkelijk omvatten: dat veld was niet groot. De studie der natuur was vrij wel onbekend. Wat wist men van de medicijnen? Litteratuur werd eigenlijk alleen in dichtvorm beoefend. Het getal der bekende klassieken was veel kleiner dan thans, en eerst de renaissance heeft de studie daarvan gemaakt tot gemeen goed. Geschiedenis was nog geene wetenschap: men schreef slechts kronieken. Bepaalde studie werd slechts gewijd aan de rechtsgeleerdheid, en vooral aan de theologie. Aan deze twee wetenschappen heeft dan ook Jacob van Driebergen zijn tijd gegeven en zijn geheele hart. Dag aan dag verdiepte hij zich beurtelings in het systeem van Thomas van Aquino en in de paragraphen van het Corpus juris, in de verbijsterende bladzijden van den Heksenhamer of in een boek van den beroemden Reuchlin. Wat hij er wel uit kan gehaald hebben? Ach, ik vrees niet veel! De wetenschap der middeleeuwen was niet alleen uiterst beperkt, maar ook over het geheel bijzonder dor en onvruchtbaar. Men las en herlas en men leerde van buiten; de geleerden moeten betrekkelijk ontzaglijk veel geweten hebben. Maar veel verder

brachten zij in den regel de wetenschap niet. Ik heb eens door iemand, die niet van wetenschap hield, de taak van den geleerde hooren omschrijven als de kunst, om van drie boeken vier te maken, en van vier boeken één. Deze omschrijving schijnt mij uitnemend te passen op de geleerden der middeleeuwen. Zij compileerden eindelooze kronieken uit twee of drie oudere kronieken; zij schreven glossen en commentaren zonder eind op de werken hunner voorgangers. Maar iets nieuws, iets oorspronkelijks kwam hoogst zelden uit hunne pen. Zoo ging het met de meeste geleerden, en zoo ging het ook met Jacob van Driebergen. Levenslang ging hij om met de gedachte, zelf een boek te schrijven, een ernstig boek in deftig Latijn. Toen hij, oud en bedaagd, zijn testament nederschreef, sprak hij daarin niet alleen van de boeken die hij nog dacht te koopen voor zijne bibliotheek, maar ook van de boeken die hij zelf nog hoopte te schrijven. Maar toen hij jaren later overleed, werd geen boek gevonden, dat hij geschreven had: zijne studie was onvruchtbaar gebleven. Studeeren kon hij, scheppen niet.

Met dat al, in de studie vond heer Jacob zijn geluk. Hij leefde daarin en daarvoor, omgeven door boeken, die voor hem het kostbaarste bezit waren. Geboren ongeveer tegelijk met de boekdrukkunst, zag hij allengs de producten der nieuwe kunst te Utrecht verschijnen. En al waren gedrukte boeken aanvankelijk stellig vrij duur, allicht waren zij toch goedkooper dan de bewerkelijke handschriften geweest waren. Zoo zag de geleerde kanunnik zich dus onverwachts in de geleg enheid om iets te bereiken, waaraan geen zijner voorgangers eene halve eeuw geleden zou hebben kunnen denken, tenzij hij veel rijker was dan heer Jacob zich beroemen kon te zijn: hij kon eene bibliotheek bijeenbrengen. Als hij iets overhield van zijne inkomsten, kon hij daarover vrijelijk beschikken. Wij weten, dat hij begonnen was met het aanschaffen van een deftig meubilair, maar dat hij het verder niet op dien rijken voet schijnt aangevuld te hebben. Thans hebben wij de oorzaak van die onverschilligheid gevonden: Jacob van Driebergen was bibliomaan. Telkens als hij een sommetje bespaard had en de gelegenheid zich voordeed om een begeerd boek meester te worden, dan tastte hij gretig toe en bracht het boekdeel mede naar huis, dat hij had in-

geruild voor zijne zilverstukken. En dan sloot hij zich op met zijn schat en verdiepte zich in de beschouwingen van den commentaar of in de casuistiek van zijn nieuwen auteur. ‘Gheen beter noch costeliker cleynoten en heb ic noch en weet ic,’ riep hij met dankbare aandoening uit, nog toen hij als oud man zijn testament schreef. Kostbare meubelen, fraaie voorwerpen bezat hij niet; zijne boeken waren zijne schatten en zijne kleinoodiën.

De jaren gingen voort en schakelden zich aaneen; de eene dag was als de andere, niets veranderde in de stille immuniteit van St. Jan. Als Jan Brachier werkte in den moestuin, kon hij zijn meester zien zitten voor zijn venster, uren achtereen gebogen over zijne boeken, totdat de klokken van St. Jan hem riepen naar het kerkkoor. Als de dienst was afgeloopen, haastte de geleerde man zich weder naar zijn studeervertrek, totdat zijn middagmaal bereid was. En na het maal werd de studie hervat, totdat het kerkkoor hem opnieuw riep. Toch was hij geen hulpelooze suffer. ‘Wacht niet totdat uwe vrienden u helpen om iets te doen, dat gij alleen kunt verrichten,’ was zijne lijfspreuk. In dien stuggen onaf hankelijkheidszin sprak bij den eenzelvigen kanunnik het bloed zijner hooge voorouders. Hij zou geen hulp vragen van anderen, allerminst van de onbeteekenende leegloopers, die hij zijne broeders noemde; als het moest, zou hij zichzelf weten te helpen, de onpraktische geleerde! Die houding wekte ontzag: dikwijls belastte het kapittel heer Jacob als kameraar met eene afdeeling zijner administratie. Dan was het voor hem een druk jaar: van studeeren kwam niet veel in. Want al verrichtte de klerk het meeste werk, gedurig moest de kameraar zich toch nu en dan zelf bezighouden met landverpachtingen en met het finantiëele beheer, dat bijna dagelijks allerlei kleine uitgaven noodig maakte. Voor een enkel jaar scheen Jacob van Driebergen dan een man van zaken, om het volgende jaar weder terug te vallen in de eenvormigheid van het oude bestaan. Ook als er eene rechtsquestie te behandelen viel, als er twee kibbelden om eene prebende of eene vicarie, belastten zijne medebroeders den geleerden collega gaarne daarmede. En naarmate hij won aan gezag en invloed, werd het ook wel eens noodig, dat heer Jacob een dag op reis ging voor staatszaken, waarin het kapittel als lid der Staten-

vergadering betrokken was. Dan onderhandelde hij namens zijne medebroeders met naburige grooten; en het kon dan wel een oogenblik schijnen, dat de geleerde op weg was om staatsman te worden. Maar de reis was spoedig voorbij, en dan vond hij zich weder alleen op zijne kamer in zijn stillen hof.

Zoo treuzelde het leven voort in de immuniteit van St. Jan, onbewogen en vervelend. Men leefde er niet buiten de wereld, maar daarnaast: het volle leven bruiste voorbij op weinige schreden afstands van de poort. Maar de kanunnik voelde zich daar niet thuis. Hij behoorde niet bij de burgers, die met de kapittelen meestal overhoop lagen. Andere belangen vervulden hunne hoofden en harten; hij gevoelde alleen voor de belangen van zijn kapittel en van zijn afgesloten kringetje.

Toch, één belang was er in dit kleine leven, dat grootsch kon heeten en waarvoor ook de burger iets kon gevoelen. Elke burger op zijne beurt bouwde mede aan zijne parochiekerk; evenveel hart had Jacob van Driebergen voor den bouw zijner kerk van St. Jan. Oud was het gebouw: reeds had het heugenis van meer dan vier eeuwen. En denkelijk was de bodem, waarop het stond, niet zeer vast; althans terwijl de zusterstichting van St. Pieter de eeuwen getrotseerd heeft, moest de St. Janskerk van ouds allerlei tegenspoed ondervinden. En op het laatst der 15de eeuw begon het kapittel te denken aan eene verbouwing. In 1485 was onder de auspiciën van den bouwlustigen bisschop David - den Bourgondiër, verzot op weelde en kunst - de bouw van Utrechts Dom na eeuwenlange staking hervat. Het grootsche werk, dat de voltooiing harer hoofdkerk bedoelde, hield de geheele stad zeker ernstig bezig. Onder die impulsie hebben dan ook de heeren van St. Jan gedacht aan de hernieuwing hunner oude en vervallen kerk. Op kleinere schaal herhaalde zich het spel, dat de heeren van den Dom onder het patronaat van den bisschop gespeeld hadden met zoo goeden uitslag: collecten, handel in aflaten, tentoonstelling van relieken, geldverzamelen en geldsparen op allerlei wijzen, totdat de reusachtige som, die vereischt werd, verkregen was. En toen het geld eindelijk bijeen was, begon het onderhandelen met den bouwmeester, het maken en beoordeelen der ontwerpen, de aanbesteding en de bespreking met de kunstenaars,

die het nieuwe gebouw zouden versieren. Een grootsch doel, wel geschikt om de kanunniken een menschenleeftijd lang in spanning te houden! Ook Jacob van Driebergen heeft dien tijd mede geleefd, met warme belangstelling in het hart: toen hij zijn testament maakte, bestemde hij de helft van zijn vermogen voor het groote doel, dat zijn kapittel beoogde. Hij heeft het geluk gehad, althans het begin van het werk nog te beleven: den 20 Juni 1508 is hij als oud man met zijne medebroeders getuige geweest van een heugelijk feest, toen 's bisschops vicaris Herman van Lochorst op de plaats van het oude en donkere koor zijner kerk den eersten steen legde van het nieuwe hooge koor, dat nog thans, hoe verwaarloosd ook, het St. Janskerkhof versiert.

Maar de grootsche onderneming van den kerkbouw, hoe geschikt ook om een doel te geven aan de zwervende aandacht der kanunniken van St. Jan, was toch geen belang dat hen samenbracht met de burgerij. Alleen in hare parochiekerken stelden de burgers belang; voor de nuttelooze kapittelkerk van St. Jan gevoelden zij niets en konden zij niets gevoelen: de scheiding tusschen geestelijken en burgers bleef bestaan. Slechts één dag van het jaar kwam Jacob van Driebergen geregeld met burgers samen, - een dag, dien hij stellig altijd met zekere spanning zal hebben tegemoet gezien. Zijn rang in de maatschappij bracht mede, dat hij optrad als patroon en weldoener van een der groote Utrechtsche gasthuizen. Tot één daarvan stond hij door zijne geboorte in zekere betrekking: dat van St. Bartholomeus, gesticht door zijn grootvader, den heer van Abcoude. Fatsoenshalve kon hij dus, toen de keus der broeders op hem viel, zich niet wel onttrekken aan de aanneming van het lidmaatschap der broederschap, van het patronaat van het gasthuis. Trouwens, waarom zou hij ook? Want de tijden waren voorbij, dat de gasthuisbroeders iets anders en iets meer deden dan contributie betalen en toezien op het beheer hunner gestichten. En als belooning voor zoo geringe moeite mochten zij bovendien jaarlijks na het afleggen der rekening in het gesticht aanzitten aan den refectiemaaltijd. Dat was een der weinige genoegens, die het middeleeuwsche Utrecht aan de voorname ingezetenen aanbood, - een genoegen, wel wat kostbaar, maar toch veel begeerd. Want niet alleen gezellig was het diner, het was

ook hoogst fatsoenlijk: men verkeerde aan die maaltijden in de beste kringen. Dus had ook Jacob van Driebergen de benoeming aangenomen. En sedert verliet hij jaarlijks op den feestdag de immuniteit van St. Jan en zat, na den dienst in de gasthuiskapel, met zijne medebroeders van St. Bartholomeus aan bij den feestelijken maaltijd. Voelde hij zich opgeruimd en gelukkig in het rumoer van het middeleeuwsche drinkgelag? of was het lang verbeide festijn ten slotte voor hem altijd weer eene deceptie, - eene waarschuwing, dat hij, de stille geleerde, niet meer behoorde bij deze menschen van de wereld, opgeruimd en ondernemend, wien de lust om hunne levenskracht om te zetten in daden blonk van de roode wangen en lichtte uit de heldere bruine oogen? Ach! ik vrees, dat de schuwe kanunnik zich aan den disch weinig op zijn gemak zal hebben gevoeld, - dat hij, aarzelend even in het openbaar gekomen, spoedig zal hebben terugverlangd naar zijne stille studeercel met het uitzicht op den rustigen moestuin.

Het leven van Jacob van Driebergen is geweest een leven zonder vroolijkheid en zonder vermaken, maar een leven, met intensiteit gericht op één doel, dat hem geen rust liet. Zooals de gierigaard geld verzamelt, zoo verzamelde hij boeken en kennis. Daarvoor leefde hij, daarop was al zijne inspanning gericht; de verveling zal hij niet gekend hebben. Al schijnt ons dus zijn bestaan hopeloos eentonig, ongelukkig kan hij zich niet gevoeld hebben. Indien hij geleefd heeft als een kluizenaar, dan geschiedde dit alleen omdat hij dit zoo verkoos uit vrijen wil.

Want Jacob van Driebergen was vader: hij had eene dochter. Een roman? zal men vragen. Volstrekt niet, ik geloof er niets van. Vermoedelijk eene zeer ordinaire betrekking tot eene vroegere meid-huishoudster, die hij bij het klimmen zijner jaren, om zijńe positie te regelen, met eene kleine bruidschat had uitgehuwelijkt aan een Utrechtsch burger van haren stand. Maar dat is infaam! hoor ik u zeggen; wie zou zoo iets ooit gedacht hebben van dezen drogen geleerde, die alleen voor zijne boeken scheen te leven? Val den man niet al te hard, waarde lezer! Hij was een kind van zijn tijd, niet beter, maar ook niet slechter dan de meeste zijner medebroeders. En al wil ik deze verhoudingen

niet verdedigen, het is zeker, dat de Utrechtsche kanunniken mannen waren, aan wie niets menschelijks vreemd was, die althans hart hadden voor hunne natuurlijke kinderen, voor wie ook de wereld minder hard was dan tegenwoordig. Met volkomene onbevangenheid had heer Jacob het meisje, dat hem geboren werd, Tyman genoemd, naar den naam zijner vereerde moeder, - Tyman, evenals de freule van Lievendaal, zijne nicht. En dat de vader iets gevoelde voor zijn kind, blijkt wel uit zijn testament, waarin hij haar de helft zijner nalatenschap vermaakte. Toch schijnt het meisje niet bij hem gewoond te hebben. Waarom? Denkelijk heeft hij overwogen, dat zijne stille woning geene verblijfplaats was, passend voor een jong meisje, en dat zijn gezelschap haar niet schadeloos zou kunnen stellen voor het vele, dat zij op het van de wereld afgesloten kerkhof van St. Jan zou moeten missen. Zoo heeft hij haar dus laten gaan en haar elders ondergebracht. Waar, weten wij niet. Is zij met de moeder medegetrokken naar eene Utrechtsche burgerwoning? of heeft zij een onderkomen gevonden op het Begijnhof, waar ook haar neef, de kanunnik Jan Taets van Amerongen, zijne twee dochters had geplaatst, - brave meisjes (‘bone virgines’), zooals haar oom Peter van Amerongen in zijn testament getuigde. Daar, op het stemmige stille hofje, in het genot van vrije woning, kan ook Tyman van Driebergen door handenarbeid in bescheiden stilte haren kost verdiend hebben te midden der spraakzame oude burgerjuffrouwen, die (zooals Arnold van Buchell verhaalt) alles bepraatten wat er in de heele stad voorviel, alsof de senaat van Heliogabalus naar Utrecht verplaatst was. Wij weten niet, waar zij hare dagen geëindigd heeft; maar al was het haar niet vergund, de laatste levensjaren van haren vader te verhelderen door de liefelijke tegenwoordigheid eener jonge vrouw, de gehechtheid van den ouden man, die uit zijn testament spreekt, is ons borg, dat zij bewaard is gebleven voor de zorgen van het leven.

Eenzaam dus wilde Jacob van Driebergen leven. En naarmate zijne jaren klommen, werd het stiller om hem heen. In de eerste jaren van zijn verblijf te Utrecht zullen stellig de leden van het Lievendaalsche gezin hem nu en dan bezocht hebben, als zij voor zaken in de hoofdstad moesten zijn: de reis van Amerongen naar Utrecht is voor een ruiter niet al

te ver, en iedereen reed destijds te paard. Maar allengs zullen die bezoeken verminderd zijn. Misschien omdat de band losser werd tusschen de buitenlieden en den geleerden broeder in de stad. Maar zeker ook om andere, treuriger redenen.

Het was den Lievendalers niet voor de wind gegaan, sedert de kleine Jacob het vaderlijke goed verlaten had. De groote slag was al gevallen een paar jaar voor zijn vertrek. Bisschop Rudolf, die als 15e eeuwsch vorst natuurlijk trachtte, zijne landsheerlijke macht te versterken en uit te breiden, was in conflict gekomen met de stad Utrecht. De heer van Gaesbeek had de partij van de stad gekozen: de belangen van den edelman, als machtig en woelig onderdaan, waren dezelfden als die van de oproerige stad. Maar in 1449 had de bisschop Utrecht bij verrassing ingenomen; in het straatgevecht, dat volgde, was hij overwinnaar gebleven, en de heer van Gaesbeek was gevangen genomen. Het was een geval van felonie: de leenman was betrapt, met de wapens in de hand strijd voerende tegen zijn leenheer. En hoewel het leenstelsel in de 15e eeuw ten doode opgeschreven was, hechtte men nog veel aan zijne vormen en maakte daar gaarne gebruik van in gevallen als deze, waar het gold een lastigen leenman ten onder te brengen. Zoo werd dus de heer van Gaesbeek vervallen verklaard van al zijne leenen in het Sticht, alleen met behoud van den lijftocht: zijne rol in deze gewesten was uitgespeeld. De bisschop triomfeerde: zijn tegenstander is in 1459 op zijne Belgische goederen gestorven als een gebroken man. Natuurlijk hadden deze gebeurtenissen den grootsten invloed op de positie der Driebergens. Tot nog toe hadden zij vooral invloed gehad als partijgangers van den machtigen heer van Gaesbeek. Zij hadden hem gesteund met hun persoon en met hun steenen huis; maar zij waren in voorkomende gevallen ook door hem gesteund, en zeker was dit van niet minder belang.

Ook het talrijke gezin op Lievendaal was steeds kleiner geworden. Niet vele jaren na den val van den heer van Gaesbeek was de weduwe van den stichter, Tyman Mouwer, overleden: kort nadat zij haar jongsten zoon te Utrecht gevestigd had wordt zij voor het laatst vermeld. Men had haar ten grave gebracht in de Utrechtsche abdij van adellijke jonkvrouwen, gewijd aan St. Servaas, en sedert kon men jaarlijks op haren

sterfdag haar jongsten zoon zien trekken naar de kloosterkapel, om de zielmis bij te wonen, die op zijn last door de juffers werd opgedragen, en om aan de abdis de daarvoor verschuldigde geldsom te overhandigen. Nog in zijn testament vermaakte hij aan de abdij een klein kapitaaltje, uit welks rente de juffers zich voortaan konden sterken met een teug wijn, als loon voor hare moeite bij het opdragen van de mis ter gedachtenis aan de vrouw van Lievendaal.

Anthonis van Driebergen, de tweede zoon, was nu heer van Lievendaal. Een vrij wat minder gewichtig heer dan zijn vader geweest was, de bastaard van Abcoude, die den steun der Gaesbeeksche macht bezeten had. Intusschen, op den duur zou de zoon zich stellig geschikt hebben in de veranderde omstandigheden. Maar het lot gunde hem den tijd niet; de nieuwe heer stierf jong: slechts een tiental jaren mocht hij zijne moeder overleven. Twee minderjarige kinderen liet hij achter: een zoon en eene dochter, naar zijne ouders Jan en Tyman genaamd. Zijne weduwe hertrouwde met een Utrechtschen burgemeester, en schijnt met de familie van haar eersten man overhoop gelegen te hebben.

Anthonis van Driebergen was dood en zijn zoon, de kleine Jan van Driebergen, regeerde in zijne plaats op het huis Lievendaal; zijne zuster Tyman woonde bij hem in. Dat schijnt zoo gebleven te zijn, ook toen de broeder later in het huwelijk trad. In die tijden, toen de menschen minder ontwikkeld waren en minder prikkelbaar van zenuwen dan thans, kon men gemakkelijker samen blijven leven: er was minder verschil van smaak, en men stootte zich minder aan elkanders eigenaardigheden. De gezinnen waren grooter, en zoo is Tyman van Driebergen levenslang bekend gebleven als de joffer van Lievendaal. Wellicht was er trouwens eene bijzondere reden voor hare duurzame aanwezigheid op het voorvaderlijke slot. Want ook de nieuwe heer van Lievendaal overleed jong (1498), en liet als zijne erfgename slechts een klein meisje achter, dat vrouwelijke zorg en toezicht behoefde. De mannelijke stam der Driebergens was uitgestorven; het drukke gezin der Lievendalers was verdwenen, het was eenzaam en stil geworden op het slot.

Ook den gehuwden leden van de familie schijnt het niet allen voor den wind gegaan te zijn. Van het gezin van heer

Jacobs jongste zuster, de vrouw van Vronesteyn, zijn geene ongevallen te verhalen. Lubbert de Wael was blijkbaar vermogend: nu en dan werd hij gekozen tot schepen van Utrecht, en hij bezat dus zeker, behalve zijn kasteel bij Jutphaas, ook een huis te Utrecht, waar het gezin 's winters zal vertoefd hebben. Zijne beide zonen worden dan ook in 1509 als ‘armigeri’ vermeld, en hebben zich dus in hunne positie als landedellieden weten te handhaven. De eene dochter was goed getrouwd met den heer van Schonauwen; de andere geplaatst in het adellijke Vrouwenklooster van Oostbroek bij Utrecht, waar haar vader begraven was en waar zij het tot priorin bracht.

Maar met de oudste zuster van heer Jacob, de vrouw van Groenewoude, was het niet zoo goed gegaan. Troffen het gezin ook geene groote rampen, het verkeerde blijkbaar in moeielijkheden. De erfenis van het riddermatige huis was voor de familie noodlottig geworden: blijkbaar had Eerst Taets zijne finantiëele krachten overschat, toen hij Groenewoude met zijn gezin was gaan bewonen; slechts met moeite kon hij zich handhaven in het kostbare bezit. Talrijk was zijn gezin: niet minder dan zeven zonen en dochters zaten aan zijn disch. De meesten moesten in geestelijke gestichten ondergebracht worden: drie zoons in de Utrechtsche kapittelen, eene dochter in de St. Servaas-abdij. Maar ook zóó gelukte het op den duur te nauwernood, het familiegoed te redden. De oudste zoon kon het leven op zoo kostbaren voet niet voortzetten. Eerst moest een zijner broeders, de kanunnik van St. Marie, het kasteel tijdelijk overnemen; later kwam het aan zijne dochter, gehuwd met Melis Wtteneng, die gelukkig kinderloos stierf en dus in de gelegenheid was, om het familiegoed weder aan den stamhouder van het geslacht te vermaken. Finantiëele misères dus: de Taetsen hadden geleefd boven hunnen stand. Slechts één lichtstraal viel op hun pad: de tweede dochter - de pronkdochter blijkbaar - had een schitterend huwelijk gedaan: met heer Gijsbert van Nyenrode was zij als burgvrouw gevestigd op zijn stamslot aan de Vecht.

Ongetwijfeld heeft Jacob van Driebergen al deze gevallen van zijne bloedverwanten uit de verte gevolgd met een belangstellend oog. Met allen was hij op goeden voet, maar

veel zal hij toch niet genoten hebben van hun verkeer. Persoonlijke bezoeken van de bewoners van Lievendaal, van Groenewoude en van Vronesteyn moeten uit den aard der zaak zeldzaam zijn geweest. En correspondentie? Och, de middeleeuwers deden daaraan weinig of niet. Men zond elkander, als het noodig was, een bode, gaf hem dan een briefje mede over zaken, kort en bondig. Of men complimenteerde elkaar, - houterig en onbeholpen, zoo goed als het ging, - als het vertrek van zulk een bode medebracht, dat men elkaar welstaanshalve eens schrijven moest. Maar de uitwisseling van gedachten en gevoelens, die de moderne correspondentie bloeien doet, was destijds niet wel mogelijk. De middeleeuwers hadden, volgens Goethe's voorschrift, religie; godsdienstige bespiegeling was hun terrein. Maar kunst en wetenschap hadden zij niet. Op dit gebied waren de verfijnde sensatiën van den modernen tijd hun nog vreemd; of zoo zij al bij uitzondering er mede bekend waren, stellig wisten zij ze niet uit te drukken op het papier. De brieven, die Jacob van Driebergen van zijne verwanten buiten de stad kan ontvangen hebben, zullen dus noodzakelijk zeldzaam zijn geweest; en naarmate men meer van elkander vervreemdde, zullen zij nòg zeldzamer geworden zijn. Bovendien, ook zijne beide zusters stierven lang vóór hem: hij was de laatste uit het oude Lievendaalsche gezin.

Zoo werd de band met de familie losser; ook velen van zijne neven en nichten overleefde hij nog. Met de overblijvenden was hij op goeden voet: aan allen gelijkelijk vermaakte hij in zijn testament een souvenir. Toch had hij zijne voorkeur: de drie Amerongens, die hij in de kapittelen ontmoette, lagen hem natuurlijk nader aan het hart dan de familie op het land, die hij weinig zag. Maar het meest was hij toch gesteld op de oude freule van Lievendaal, zijne broedersdochter Tyman, die hij in zijn testament met bijzondere voorliefde gedacht. Zij althans heeft stellig den ouden man nu en dan opgezocht in zijne afgelegen woning en hem opgebeurd in zijne grijsheid, toen het daar met de jaren stil, altijd stiller werd. Maar één troost bleef toen den grijsaard: hij, die ons een bekrompen kluizenaar schijnt, was in den kleinen kring, waarin hij sinds zijne jeugd geleefd had, een persoon geworden van gewicht; onder zijne medebroeders werd hij

een der eerste geacht. Hij althans in dit gezelschap van leegloopers had nog altijd eene vaste bezigheid in zijn leven; zijne studie nog hield hem boven water in de verveling van het bestaan, die de anderen dreigde te verzwelgen. En in zijne stugge onafhankelijkheid, te hoog om zich te laten helpen, bleef de oude man alleen, - alleen maar outzien. En het kapittel, dat hem vereerde als een wonder van geleerdheid, gaf hem op zijn ouden dag nog het hoogste bewijs van vertrouwen door hem tot deken te kiezen. Zoo gevoelde hij zich niet zonder reden een voornaam lid van zijnen kring, - een lid, dat niet vergeten mocht worden, een groot man, wiens naam leven zou door de eeuwen. En de eenzame geleerde zonder verwanten, die geleefd had voor zijne studie alleen, heeft het daarom noodig geacht, zijne trekken op het paneel te doen vereeuwigen voor de nakomelingschap. Niet nutteloos was zijn leven geweest: zoo mocht dan ook zijn kapittel hem niet vergeten. In het kapittelhuis zou zijn portret hangen na zijn dood; van den wand zou hun oude voorzitter toezicht houden op de kanunniken, hen vermanen tot ernst bij hunne beraadslagingen, hen wijzen op het gewicht hunner samenkomsten en op het belang der behandelde zaken.

Ook in dezen tusschentijd tusschen het bestuur der beide Bourgondische bisschoppen, die hunne hoven gemaakt hebben tot beroemde centra van kunst en geleerdheid, heeft Utrecht blijkbaar mannen bezeten, die aan den wensch van heer Jacob op passende wijze uitvoering konden geven. Want een ernstig kunstenaar is het zonder twijfel geweest, die met scherpe waarneming en kunstvaardige hand het type van den middeleeuwschen geleerden kanunnik heeft weten te vereeuwigen op het paneel. Recht zit hij in den stoel, die op zijne knoppen het familiewapen der Driebergens draagt. Trotsch prijkt zijn zinspreuk op de zwierige banderol, die zich kronkelt om zijne beeltenis. Maar hij is een oude vervallen man met bleeke bolle wangen en zware oogleden, de oogen bijziende en schuw. Een knorrige trek speelt om den ingevallen mond en den dikken neus; onder de zware fluweelen baret ziet het droge, bijna doode gelaat u aan met hulpeloozen blik. De zwartzijden tabbaard, voor de feestelijke gelegenheid aangetrokken, valt stijf en hoekig om het magere lichaam, dat schijnt te verlangen naar de gemakkelijke oude pij,

zijne gewone bekleeding. En de handen, gewarmd door stijve, bonte manchetten, omklemmen het boek en den knijpbril, die zij kennen. Niet zonder weerzin heeft de arme oude zich opgesierd om als model te poseeren: hij wenscht zich terug in de eenzaamheid van zijne studeercel. Zoo vertoont zich Jacob van Driebergen op het fraaie portret, dat nog de wanden der oude kapittelkamer van St. Jan versiert.

En zoo is hij blijven leven ook voor ons, de zeventigjarige, oud en eenzaam, stil en in zich zelf gekeerd, ontzien maar weinig bemind, levend buiten de wereld en door de wereld vermeden. Afgerekend had hij met het leven. Slechts één laatste zorg had de grijsaard nog, deze ‘dat hy mit Gode ende mit eeren in sijn graf mocht comen sonder toeven’, - de zorg, die ook Hildebrand's diakenhuismannetje bezighield. Lang had hij overlegd over de maatregelen, die te nemen waren. Zelf had hij een graf gekocht voor de deur van de librye zijner kerk. Daar zou hij nog na zijn dood de wacht houden over zijne dierbare boeken, die hij reeds bij zijn leven aan de librye van het kapittel geschonken had. De voeten der studiegrage bezoekers zouden zijne grafzerk slijten: wellicht zou een enkele hunner eene gedachte wijden aan hem, en een gebed prevelen voor de rust zijner ziel!

Ook voor een grafmonument had hij zelf gezorgd. Een gebeeldhouwd relief wenschte hij, waarin St. Anna zou afgebeeld worden, die heer Jacob geleidde naar de H. Maagd; daaronder zou een ‘epytaphium’ zijn naam en sterfdag vermelden. Zoo wilde het de gewoonte van den tijd onder de Utrechtsche kanunniken; zoo wilde ook Jacob van Driebergen, in steen gebeeldhouwd, aan den kerkmuur de wacht houden over zijne boekerij. Het ontwerp was gereed, maar over de uitvoering aarzelde hij. Stellig heeft het Utrecht dier dagen, dat het schip van den Dom zag optrekken en versieren met de overdadige weelderigheid der late gothiek, meer dan één beeldhouwer bezeten, in staat om het plan uit te voeren: is het heer Jacob moeilijk gevallen zijne keus te vestigen? Wij weten het niet. Maar zelf koos hij met bijzondere zorg de kostbare stof voor de pel, die zijne lijkbaar zou versieren en die allicht later nog gebruikt zou worden voor het vervaardigen van een altaarkleed of een priestergewaad.

Zoover had hij zelf gezorgd; het verdere moest hij overlaten.

Maar met nauwkeurige uitvoerigheid bepaalde hij toch in het testament, dat hij eigenhandig schreef en herhaaldelijk wijzigde, hoe zijne executeurs moesten handelen met zijn mensurnaal en zijn jaargetijde, - de kerkdiensten, die op de maand- en jaardagen na zijn overlijden zouden worden verricht. Volgens de gewoonte bestemde hij daarvoor de opbrengst van zijn jaar van gratie, de inkomsten der prebende, die een jaar lang aan de erfgenamen der kanunniken gelaten werden om hen in de gelegenheid te stellen zielmissen te stichten voor de overledenen. Als er geld te kort kwam, dan moest dit uit zijn vermogen worden aangevuld. En spoedig, vooral spoedig! Waren er geene contanten genoeg, dan moest zijn zilverwerk maar versmolten en niet gewacht worden, totdat de opbrengst van huis en huisraad het noodige geld zou kunnen leveren. ‘Mit eeren moest hy in zijn graf comen,’ en ‘*sonder toeven!*’

Zeker, iets als vrees voor de hellepijnen zal hem gedreven hebben bij zijne angstvallige zorg voor alle bijzonderheden eener christelijke begrafenis. Maar toch ook iets van de bezorgdheid van den hooggeplaatsten oude, die gehecht was aan de vormen en aan het fatsoen: ook het diakenhuismannetje wenschte immers begraven te worden volgens zijn stand? Hoe het zij, met een zucht van verlichting zal Jacob van Driebergen het papier, dat zijn testament bevatte, eindelijk samengevouwen en veilig in zijne secretaire weggesloten hebben. Thans kon hij gerust zijn: alles was nauwkeurig en zorgvol geregeld. Zijne laatste zorg was weggenomen, hij was bereid te sterven.

Maar nog verscheidene jaren liet de dood hem wachten: eerst 6 Maart 1509 lag hij op zijn sterfbed in zijne zaal. ‘Alle menschen moeten eenmaal sterven,’ prevelde hij; ‘de dag moet door den avond besloten worden.’ En hij liet den notaris komen. Eene omslachtige akte in officieel Latijn werd ontworpen, waarbij de stervende zijne executeurs benoemde (een kanunnik van zijn kapittel, zijn neef Van Amerongen en de freule van Lievendaal) en hun de uitvoering van zijn testament opdroeg. Veertien dagen later is hij overleden en volgens zijn wensch begraven voor de deur der librye.

Zoo stierf de laatste der Driebergens. Een klein meisje, de erfgename van Lievendaal, en de oude freule, hare tante, waren thans de eenigen van het geslacht, die overig waren.

Niet zeer lang heeft het kasteel zelf de familie van zijn stichter overleefd: na het uitsterven der Driebergens had het zijn bestaansreden verloren. De jonge Cornelia bracht het huis door haar huwelijk aan de Lochorsten; zij zelve zal het denkelijk nog bewoond hebben tot in haar hoogen ouderdom (zij overleed eerst in 1578). Maar voor de Lochorsten was Lievendaal niet meer wat het voor de Driebergens geweest was: zij hadden er geen hart voor en zij verkochten het. Is het onbewoond gebleven en langzamerhand in puin gevallen? Of hebben stroopende benden het in de troebelen van het einde der 16e eeuw verwoest? Wij weten het niet; maar toen Roeland Roghman in 1646 zijne reis door Nederland ondernam en alle oude kasteelen, die hij op zijn weg ontmoette, in teekening bracht, vond hij van Lievendaal nog slechts eene ruïne: een grooten vierkanten toren met wat muurbrokken in eene halfdroge gracht. Zoo heeft het huis nog bijna eene halve eeuw bestaan, meer en meer vervallende, niemand tot nut, hopeloozer steeds. Maar de verweerde bouwval, voor geen sterveling meer begeerlijk, hinderde iemand, den heer van Amerongen. Aan het bezit der ruïne was nog een riddermatig jachtrecht verbonden, en de Van Reede's verstonden niet, dat iemand in den omtrek jagen zou behalve zij, de heeren van het dorp. Toen de gelegenheid zich voordeed, kochten zij de ruïne en lieten ze aanstonds sloopen: geen ander mocht zich daar meer nestelen naast de heeren van Amerongen. Zoo is Lievendaal op het laatst der 17e eeuw met den grond gelijk gemaakt: het had den wedstrijd verloren met de machtiger naburen, die door de gunst van koning Willem hooger stegen dan eenig lid hunner familie voor hen.

S. MULLER FZ.

Kiesrecht.

I. Inleiding. II. Het vraagstuk. III. Karakter der volksvertegen woordiging. IV. Hare samenstelling. V. Het nieuwe art. 80. VI. Gevolgen.

I.

Onze volksvertegenwoordiging zal voor de vraag worden gesteld, of de kiesrechtkwestie vrijwillig dan wel, zooals in 1848, onder dwang tot oplossing zal worden gebracht. Als straks een beslissing wordt gevraagd over het vóór of tegen eener grondwetsherziening die invoering van algemeen kiesrecht mogelijk maakt, zal het ‘vóór’ getuigenis afleggen van hoog rechtsbewustzijn dat in de volksvertegenwoordiging met haar kiezers leeft, omdat zij, wetende dat met de invoering van algemeen kiesrecht een ver reikende politieke machtsverschuiving kan plaats grijpen, in de toekomst afstand zal hebben te doen van haar uitsluitende heerschappij, uit inzicht dat het algemeen belang dit offer vordert. Luidt de beslissing in tegengestelden zin, ook dan zal van die heerschappij afstand worden gedaan, maar het zal geschieden onder dwang. Ophouden kunnen de huidige Staten-Generaal met zijn kiezers de herziening van het kiesrecht der Grondwet misschien ettelijke jaren; dàn volgt de overgave en zal mitsdien andermaal de verderfelijke invloed van dwang datgene tot stand moeten brengen wat, door zwakheid van rechtsbewustzijn, de heerschende klasse onmachtig is vrijwillig te geven.

Ik waag noode een voorspelling; maar onwaarschijnlijk is 't niet, dat de voorspelling die in ‘Ons Program’ geschiedde omtrent een grondwetsherziening in anti-revolutionairen geest,

voor de thans gevraagde herziening der Grondwet in vervulling gaat en een ‘schudding van den nationalen geest’ noodig zal blijken om haar tot stand te brengen. Want geen enkele machtsverschuiving van eenige beteekenis is voortgekomen uit het gelouterde inzicht der zitting hebbende overheid, dat zij met nieuwe maatschappelijke krachten het gezag behoort te deelen. Berekening of politieke noodzakelijkheid zijn altijd de drijfveeren geweest. Maar kunnen kiezers en gekozenen zich opheffen tot het verrichten van deze politieke daad uit den innerlijken drang eener rechtsovertuiging, dan zou zulk een vrijwillig verrichte daad voor het rechtsbewustzijn der gansche maatschappij van onberekenbare waarde zijn. En dat de herziening van de Grondwet op het punt van het kiesrecht een eisch des rechts is - dàt vooral moge uit de volgende bladzijden duidelijk aan het licht treden.

II.

De beteekenis van het kiesrecht en de omvang waarin het moet worden toegekend, kan onmiddellijk worden bepaald bij aanvaarding van de leer der volkssouvereiniteit. Als de souvereiniteit bij het volk berust, is het kiesrecht de vorm, de eenig mogelijke vorm zelfs, behoudens het referendum, waarin die souvereiniteit zich kan doen gelden; terwijl, wat den omvang betreft, het algemeen kiesrecht daaruit rechtstreeks voortvloeit, omdat ieder burger, ieder vol volksgenoot, tengevolge van zijn deelgenootschap in de souvereiniteit, als zoodanig recht heeft om aan de Regeering van zijn land deel te nemen.

Die leer, opgevat in historischen zin, is een overwonnen standpunt. Praktisch is zij nooit veel meer geweest dan een pakkend woord, om te keeren misbruik van vorstengezag. Voor de oplossing van het probleem van het kiesrecht heeft zij, hier te lande althans, uitgediend. Toch was 't noodig op haar te wijzen, omdat alleen op het standpunt dezer leer het kiesrecht een recht is dat niet behoeft te worden toegekend maar waarvan alleen de uitoefening is te regelen. Zij dus, die het algemeen kiesrecht bepleiten omdat anders aan een natuurlijk recht van den staatsburger zou worden te kort gedaan, moeten de leer der volkssouvereiniteit aannemelijk

maken. Tot tijd en wijle men daarin slaagt, blijft het kiesrecht op ééne lijn staan met elke andere publieke bevoegdheid en zijn 't dus gronden van staatsbelang die over de opdracht dier bevoegdheid moeten beslissen.

De inhoud der kiesbevoegdheid is duidelijk. Zij geeft recht om aan de samenstelling van het parlement of van de volksvertegenwoordiging, op de ons allen bekende wijze, mede te werken. Daaruit vloeit voort, dat de beteekenis van het kiesrecht en de omvang waarin het behoort te worden toegekend, moet worden afgeleid uit de taak der vertegen woordiging. De normale taak van het parlement beantwoordt de vraag waarom en aan wie kiesrecht wordt toegekend.

Drieerlei taak kan worden onderscheiden. De volksvertegenwoordiging kan bestemd zijn om de overheid op de hoogte te stellen van de behoeften en de belangen der bevolking; om het overheidsgezag geheel of ten deele zelf uit te oefenen; eindelijk om orgaan te zijn van 's volks rechtsovertuigingen waarnaar het overheidsgezag door anderen moet worden uitgeoefend. Naar gelang het parlement een dezer functies heeft te vervullen, is doel en omvang van het kiesrecht verschillend.

III.

Bij de invoering van het constitutioneele stelsel is men schier overal er toe overgegaan om aan de volksvertegenwoordiging een beslissend aandeel in het staatsgezag te geven. In Pruisen echter is dat niet dadelijk geschied. Toen dáár, na lange onderbreking van de invoering van het constitutioneele stelsel, de Landdag eindelijk in 1847 bijeenkwam, was deze vertegenwoordiging in hoofdzaak bestemd den koning, bij de uitoefening der wetgevende macht, van advies te dienen. Volgens deze gedachte is de vertegenwoordiging bestemd om aan de nooden en behoeften van het gansche volk uiting te geven en zou dus een belangenvertegenwoordiging geheel op haar plaats zijn geweest. De vorst krijgt dan kennis van de verschillende volksbelangen en van den omvang waarin deze zich doen gelden en ontvangt aldus het materiaal voor de door hem-alléén te verrichten rechtswaardeering.

De samenstelling van dien Landdag beantwoordde intusschen aan deze gedachte hoegenaamd niet, daar hij niet veel meer

gaf dan een representatie van de belangen van het grondbezit. Had men met het denkbeeld ernst gemaakt, dan zouden althans ook de andere bezittende klassen hun orgaan in den Landdag hebben moeten vinden; maar vóór alles hadden dan vertegenwoordigd moeten zijn de niet-bezittenden, de min- en onvermogenden, niet alleen omdat van dezen de nooden en behoeften de dringendste waren maar ook omdat zij, gelijk nu nòg, het grootste deel van het volk vormen en dus de volksvertegenwoordiging allermeest voor hun belangen een orgaan behoorde te zijn. Dat aan zulk een representatie in het minst niet werd gedacht behoeft nauwelijks vermelding.

Een jaar daarna wordt dit gewrocht van liberalisme door de Februari-revolutie weggeblazen. De koning stelt in uitzicht een ‘ware constitutioneele monarchie’ en daarmee ontstaat eigenlijk het probleem van het kiesrecht; want met het beslissend aandeel dat bij de ‘ware constitutioneele monarchie’ aan de vertegenwoordiging in de uitoefening der wetgevende macht wordt toegekend, heeft dit nieuwe karakter der vertegenwoordiging ook invloed op de toekenning van het kiesrecht.

Dit probleem stelt zich overal bij de invoering van het constitutioneele stelsel. Is de vertegenwoordiging een lichaam dat de kroon bijstaat, in de op haar alleen rustende staatstaak, door de wenschen en verlangens van het volk kenbaar te maken, zooals in Pruisen in 1847 bedoeld werd, dan is een algemeen kiesrecht de meest natuurlijke grondslag der vertegenwoordiging omdat haar bestemming juist is de belangen van allen in het gezichtsveld der overheid te brengen. Maar als de vertegenwoordiging in de macht van den vorst gaat deelen, moet men keuriger zijn in de toekenning van het kiesrecht. Men kan deze voorzichtigheid op allerlei gronden aanbevelen en zeggen dat deelneming aan de regeeringstaak niet ieders werk is, dat bij den kiezer aanwezig moet zijn een zekere mate van bekwaamheid, van onbaatzuchtigheid en van moraliteit, zoodat hij in staat is het algemeen belang te kennen en daaraan zijn bijzondere belangen ondergeschikt te maken. Op deze en dergelijke gronden kan in een constitutioneele monarchie een beperkt kiesrecht worden verdedigd.

Het kenteeken nu, om de aanwezigheid dezer persoonlijke eigenschappen te bewijzen, is schier overal uitsluitend gezocht in een census of zekere mate van maatschappelijken welstand,

waarvan het gevolg is geweest dat feitelijk alleen de bezittende klasse aandeel in het overheidsgezag werd gegeven. Doch dikwijls ook heeft men bij de toekenning van kiesrecht niet die persoonlijke eigenschappen maar rechtstreeks het bezit als grondslag der kiesbevoegdheid genomen. Dit is geschied door den Nederlandschen grondwetgever van 1848. Niet als bewijs van de genoemde persoonlijke eigenschappen vorderde deze voor de toekenning van kiesrecht een census, maar als waarborg voor het bij de bestaande orde van zaken betrokken belang. De Minister Tak van Poortvliet heeft, in de memorie van antwoord van zijn kieswet, uit de geschiedenis dier grondwetsherziening een interessant getuigenis van Donker Ourtius daaromtrent medegedeeld. Volgens Donker Curtius meende de Regeering in 1848 dat het onderzoek naar de capaciteit van de menschen, naar hun intellectueele kennis, en dat nog wel naar een belastingcensus te regelen naar plaatselijke gesteldheid, onzin was. De geschiktheid is vooral niet af te leiden uit de betaling van de belasting; de geschiktheid is iets dat de eene mensch niet van den anderen en dus ook de wet niet apprecieeren kan. Daarom werd dit terrein (het terrein der geschiktheid) geheel verlaten. Alleen de *materieele toestand* van den kiezer behoort beslissend te zijn; dit kan in den regel uitmaken of de kiezer zoodanige persoon is dat hij kan geoordeeld worden *belang* te hebben bij de *verdediging van eigendom*, bij de *handhaving van rust en orde*. Dit is het principe geweest, zeide Donker Curtius, dat heeft gepraevaleerd en daarop zijn de capaciteitenkiezers, door de Staatscommissie voorgedragen, geschrapt; en men heeft gezegd: meester in de rechten of niet, docter in de medicijnen of niet, in de natuurkunde, in de letteren of niet, alle deze kunnen zeer wel onder degenen behooren, die niets te verdedigen en niets te verliezen hebben maar gaarne wat verkrijgen en die zich dus scharen zullen aan de zijde van die lieden, waarvan een spreker zeide dat zij zich best te huis bevonden bij een ander.

Ziedaar duidelijk en onomwonden het bezit, als tolk van belang, rechtstreeks als grondslag van politieke bevoegdheid erkend. Bij de behandeling van de samenstelling der Eerste Kamer werd deze gedachte van de Regeeringstafel nog krasser uitgedrukt door op te merken, dat eene keuze uit de hoogstaangeslagenen was voorgedragen opdat de Eerste Kamer

meer vastheid hebbe, meer *den eigendom vertegenwoordige*.

In 1848 heeft men dus een volksvertegenwoordiging gewild en werkelijk ook verkregen waarbij het woord: ‘volk’ in de enge beteekenis eener kleine maatschappelijke klasse moet worden opgevat, een klasse die door haar economischen toestand reeds groote macht in de maatschappij uitoefende. Het is aan deze klasse gelukt zich van het gezag meester te maken en het parlementaire stelsel te doen zegevieren. Daardoor echter werden uitsluitend de in die klasse levende begrippen van zedelijkheid en recht heerschend. De constitutioneele monarchie, zooals Thorbecke die zich dacht, veronderstelt naast de macht der volksvertegenwoordiging nog de macht der kroon; doch onder het parlementaire stelsel valt deze laatste weg en zijn 't uitsluitend de inzichten der volksvertegenwoordiging waarnaar wetgeving en bestuur zich richten.

Onder dat stelsel levende, doet zich nu de voor het probleem van het kiesrecht beslissende vraag voor naar de bestemming van zulk een parlement.

Die bestemming is gezocht in de vervulling van een regententaak, in het ten deele althans uitoefenen van overheidsrechten. Dàn is een kiesrechtregeling noodzakelijk die geen intellectueel minderwaardige personen in het parlement kan brengen. Een technische bedrevenheid in zaken van wetgeving en bestuur is voor de leden van het parlement onmisbaar en daarom moeten ook de kiezers die zekere soort van geschiktheid hebben, waardoor mannen worden gekozen die aan den bekwaamheidseisch voldoen. Zulk een regententaak had Thorbecke op het oog, waar hij in de constitutioneele monarchie als taak der vertegenwoordiging aanwees, om ‘gezamenlijk met de Kroon de algemeene wetgeving en eenige andere rechten van souvereine regeermacht uit te oefenen’. En Buijs beschouwt mede het parlement, ten deele althans, als een ‘college van deskundigen’, welk karakter op den voorgrond komt in het parlementaire stelsel, waar ‘de regeermacht feitelijk op de vertegenwoordiging (is) overgegaan.’

Dit denkbeeld leidt noodzakelijk tot opneming van zoogenaamde capaciteitskiezers; en als aanvulling van de welstandskiezers, zijn zij dan ook na 1848 op den voorgrond gebracht.

Het uitgangspunt voor de toekenning van kiesrecht bleef de materieele toestand van den burger, thans echter niet alleen of niet in hoofdzaak verdedigd wegens het daaruit blijkend belang ‘bij de verdediging van eigendom en de handhaving van rust en orde’, zooals 't in 1848 uitsluitend bedoeld werd, maar ook omdat uit den maatschappelijken welstand in den regel tot een zekere beschaving kan worden geconcludeerd en die beschaving hier, met 't oog op de taak van het vertegenwoordigend lichaam, van gewicht is. Sinds werd dan ook de census schier uitsluitend aangeprezen als middel niet om het belang maar om de geschiktheid te bewijzen. Doch in dezen gedachtengang kon men een stap verder gaan en het kiesrecht toekennen ook aan hen die, geen census betalende, rechtstreeks als geschikten zich konden documenteeren door titel, rang of waardigheid. Op invoering van het capaciteitenkiesrecht naast het censuskiesrecht is hier te lande dan ook herhaaldelijk aangedrongen; maar niettegenstaande evengenoemde denkbeelden heerschende waren, is het er niet toe gekomen. Thans eindelijk zijn capaciteiten (geëxamineerden) kiesgerechtigd verklaard en daarmee is de consequentie van het standpunt ter elfder ure aanvaard.

Dit standpunt beschouwt dus als taak der vertegenwoordiging het vervullen van regentenplichten, het verrichten van technisch werk op het gebied van wetgeving en bestuur, in één woord het daadwerkelijk uitoefenen, zij 't ook ten deele, van overheidsgezag en dan behoort zij te worden samengesteld door kiezers die in deze politieke werkzaamheden eenig inzicht hebben. Maar dan kan met stelligheid worden beweerd, dat het bestaande kiesrecht aan dien eisch niet voldoet en de kiesbevoegdheid in veel te ruimen omvang toekent. Want hoezeer men ook geneigd zij veel goeds van de kiezers te zeggen, dat er veel regentenbloed bij hen te vinden is, kan de ervaring helaas niet uitwijzen.

Valt intusschen op de taak der vertegenwoordiging het juiste licht als men die zoekt in werkzaamheden van technischen aard, in wetgeving en bestuurszaken te verrichten? Het komt mij voor dat hier voor ons land, gelijk bijv. ook voor Engeland, een beslist ontkennend antwoord moet worden gegeven, waarmee dan tevens de politieke deskundigheid als grondslag van het kiesrecht onhoudbaar wordt.

Om de beteekenis der volksvertegenwoordiging in parlementair geregeerde Staten te leeren kennen, moet men niet blijven staan bij de rechten die aan het parlement zijn gegeven, maar is 't noodig rekening te houden met zijn feitelijk gezag. Uit de rechten die een moderne volksvertegenwoordiging bezit, kan men haar beteekenis niet leeren kennen. Neem het recht van initiatief - wie zal beweren dat de uitoefening van dat recht voor wetgeving en bestuur veel belangrijks heeft opgeleverd? Ten aanzien van het recht van amendement is men het algemeen er over eens, dat het met groote voorzichtigheid moet worden uitgeoefend en dat een wet, waarbij van dit recht veel gebruik is gemaakt, legislatief gewoonlijk niet hoog staat. Het recht van enquête is al evenmin een bevoegdheid die aan de positie der vertegenwoordiging een groote beteekenis geeft. Ter voorbereiding van maatregelen van wetgeving en bestuur beantwoorden staatscommissies, waar de keus van deskundige leden grooter is, beter aan het doel. Ook in de uitoefening van het budgetrecht komt haar normale functie niet aan den dag. De herfstcampagne onzer Staten-Generaal is voor de staatshuishouding van ondergeschikte beteekenis en de controle die daarbij wordt uitgeoefend openbaart zich in het somwijlen tegenhouden van uitgaven, niet in het aanwijzen van nieuwe. En wat ten slotte betreft het recht van interpellatie en het recht om ministers in staat van beschuldiging te stellen - dit zijn bevoegdheden waarvan het laatste tot de doode rechten behoort en het eerste af en toe in werking treedt met een interessant tournooi-gevecht als gevolg.

In al deze rechten, te zamen of afzonderlijk, ligt niet datgene wat bij parlementair geregeerde landen de beteekenis der volksvertegenwoordiging uitmaakt. Hoe zou dat ook het geval kunnen zijn waar diezelfde rechten aan haar zijn verleend in Staten als Pruisen, zonder parlementair stelsel? Inderdaad is de beteekenis der vertegenwoordiging dan ook niet te zoeken in haar rechten maar in het parlementaire stelsel. Het is de plaats die door en tengevolge van dat stelsel de vertegenwoordiging in het staatsbestuur inneemt welke hier van gewicht is. Elders heb ik dit punt breedvoerig behandeld en aangetoond dat het parlement als de

beslissende macht in den Staat moet worden aangemerkt. Doch waarin openbaart zich die macht? Ook op die vraag werd ter plaatse het antwoord gegeven door te doen uitkomen, dat de vertegenwoordiging zoowel de samenstelling der Regeering als haar werkzaamheid bepaalt, zoodat de normale functie der vertegenwoordiging hierin bestaat, dat háár geest, háár politiek, in één woord: háár rechtsovertuiging de besturende en wetgevende werkzaamheden *inspireert*, niet dat zij die, zij 't ook ten deele, zelve verricht. De feitelijke toestand is deze, dat de zitting hebbende *Regeering* wetgevert en bestuurt, maar deze zwaarwichtige werkkring vervult in den heerschenden toon van de vertegenwoordiging des volks en onder haar voortdurende controle. Om dat geestelijk verband tusschen volksvertegenwoordiging en Regeering te vestigen en te bestendigen, zijn de rechten van het parlement, die hierboven werden vermeld, gegeven. Zij vormen met elkander een dwangrecht ter verzekering van een wetgeving en bestuur in haar geest. Maar evenmin als de normale functie van het recht ligt in toepassing van dwangmiddelen om naleving zijner normen te verzekeren, evenmin wordt de positie der vertegenwoordiging gekend uit het samenstel van dwangrechten die haar ten dienste staan. De macht die van haar uitgaat openbaart zich niet in hetgeen *zij* doet, maar in hetgeen de Regeering verricht, maar die Regeering is dan ook háár Regeering.

De hier aangewezen verhouding tusschen parlement en Regeering komt echter eerst in het volle licht bij de vervulling van de voornaamste taak van den Staat: de rechtsvorming, zoodat ter nadere kenschetsing van het karakter der volksvertegenwoordiging, bij de rechtsvorming eenige oogenblikken moet worden stilgestaan.

Er is een tijd geweest dat men de macht van de overheid in de vorming van het recht zóó hoog stelde, dat haar wil, om een bepaald doel te verwezenlijken, voldoende werd geacht om de te dien einde gestelde normen te doen naleven. Voortgekomen uit de school van het natuurrecht, werd deze doctrine in de dagen van het zoogenaamde verlichte despotisme en tijdens de fransche revolutie in toepassing gebracht, maar tegelijk de ervaring opgedaan, dat een norm haar bindend gezag van rechtsnorm niet enkel aan het gezag

der overheid kan ontleenen maar daartoe ook in de rechtsovertuiging van het volk moet zijn geworteld. De reactie tegen deze doctrine doet de historische school in het andere uiterste vervallen en de rechtsovertuiging van het volk stellen in de plaats van het bevel der overheid. De kracht dier rechtsovertuiging alleen bracht de rechtsnormen te voorschijn, zoodat voor de overheid niet veel meer overbleef dan datgene wat uit de stil en instinctief werkende volksovertuiging zich had ontwikkeld, als wet te registreeren. Tot op de invoering van het constitutioneele stelsel heeft de Staat zich tegenover de rechtsvorming op beide wijzen gedragen. Het publiekrecht was voor het grootste deel konings- of overheidsrecht, aan de burgers opgelegd. Het privaatrecht daarentegen had zich schier uitsluitend langs den door de historische school aangewezen weg ontwikkeld; uit de belanghebbende kringen zelve (handel, bedrijf, kerk, landbouw) was de rechtsordening, waaronder zij leefden, opgegroeid en door den Staat aanvaard, soms de kennis daarvan bevorderende door opteekening of codificatie.

De rechtsvorming komt echter in beide gevallen niet tot haar doel en de beide scholen bezien haar dan ook van een eenzijdig standpunt. De school van het natuurrecht, welke in het recht het overheidsbevel op den voorgrond brengt, geeft uitdrukking aan de gedachte dat het recht een doelbewuste ordening behoort te zijn, een ordening die niet enkel ordening maar tegelijk ook een gemeenschap in dezen of genen vorm in het vizier heeft. Zulk een ordening veronderstelt een bewuste productie van het recht en mitsdien een wetgever die, met kennis van het te verwezenlijken doel, zelfstandig zijn normen kiest. De historische school daarentegen legt nadruk op het bindend karakter der rechtsnorm en zoekt dat terecht in haar overeenstemming met de in de volksmassa levende beginselen van zedelijkheid, zoodat al moge het doel dat den wetgever voor oogen staat voortreffelijk en de normen waarmee hij het wil verwezenlijken volkomen daartoe geëigend zijn, hare naleving niet verzekerd is als zij worden uitgezaaid op een niet-ontvankelijken bodem.

Het probleem der rechtsvorming nu ligt in een vereeniging van de gedachte der historische school met die van de school van het natuurrecht. Praktisch mogelijk te maken een

bewuste schepping van het recht in overeenstemming met de rechtsovertuigingen van het volk - ziedaar het vraagstuk tot oplossing waarvan het constitutioneele stelsel de eerste poging doet. Vast staat, dat het volk zelf tot technische rechtsproductie nimmer kan worden geroepen, omdat dit een geestelijke kracht vereischt die slechts het deel is van een zeer kleine minderheid. Maar als altijd en immer de techniek der rechtsvorming, het opsporen van de passende normen, in handen van weinigen zich zal moeten bevinden, nooit mag bij die weinigen het recht zelf worden gemonopoliseerd. De plichten die dan worden gesteld, zouden tot zekere hoogte door dwang kunnen worden opgelegd en afgedwongen, maar dit geschiedt dan ten koste van het zedelijk gehalte van het recht. Immers de waarde van een recht wordt bepaald door de mate van vrijwillige onderwerping aan zijn geboden. Gegeven dus een rechtsordening die van uit een cultuurstandpunt hoog moet worden gesteld, doch wier naleving voor het grootste deel onder dwang geschiedt, dan is de waarde van zulk een recht oneindig veel geringer dan van een rechtsordening wier geboden van een lagere beschaving getuigen, doch in breede lagen des volks als rechtmatig worden erkend en vrijwillig worden gevolgd. Dát is de beteekenis van den eisch, dat de wet zij in overeenstemming met de rechtsovertuigingen des volks. Niet dus in de eerste plaats de practische behoefte om den weerstand op te heffen, die men ontmoet als wetten worden uitgevaardigd, welke met dien eisch geen rekening houden, maar vóór alles het moreele eener autonome werking der rechtsorde. Tot opbouwing van het geestelijk voelen en denken der menigte draagt zulk een werking van het recht machtig bij, omdat de heerschappij die dan wordt uitgeoefend, wortelt in de erkenning van een zedelijk gezag. Welnu, het beste dat van het constitutioneele stelsel gezegd kan worden is dan ook dit, dat het een rechtsvorming in den hier bedoelden zin mogelijk maakt.

Mogelijk toch is een doelbewuste vorming van recht, dat door de rechtsovertuigingen van het volk gedragen wordt en daardoor een innerlijk verbindende kracht bezit. Want terwijl die rechtsvorming bezorgd wordt door de Regeering, functioneert naast haar de volksvertegenwoordiging als orgaan van 's volks rechtsovertuigingen. Het parlement is daarbij een

forum waar de politieke partijen met hare bijzondere rechtsopvattingen tegenover elkander optreden, hare conclusies wisselen en hare pleidooien voeren, welk proces voor de Regeering de grondslag is voor de vervulling van de wetgevende en de bestuurstaak.

Laat men dus de feiten spreken, dan kan van ons parlement niet worden getuigd, dat het bestemd is om, zooals Thorbecke in zijn tijd schreef, gezamenlijk met de Kroon de algemeene wetgeving en eenige andere rechten van souvereine regeermacht uit te oefenen. En evenmin kan dan worden onderschreven de opvatting van Buijs, die in het parlement, behalve het karakter van volksorgaan, ook zocht dat van een college van deskundigen. Waar Buijs, ter adstructie daarvan, er den nadruk op legt om in de vertegenwoordiging zitting te bezorgen aan personen, die de bekwaamheid en vooral ook de zedelijke eigenschappen bezitten onmisbaar voor de richtige vervulling van de haar opgedragen taak, daar stelt hij een eisch die geen tegenspraak toelaat, maar waarmee niet alleen bij de toekenning van kiesrecht doch ook bij de opdracht van elke andere publieke bevoegdheid rekening moet worden gehouden; voor het kiesrecht is dit geen afzonderlijke eisch. Het punt van verschil ligt dan ook niet hierin maar in datgene wat als de taak der vertegenwoordiging wordt aangemerkt. Rust op haar, zij 't ook ten deele, een regeeringstaak, dan moet bij de regeling van het kiesrecht daarop gelet worden; want wordt in den volksvertegenwoordiger technische, ik zou haast zeggen: ministerieele bekwaamheid gevorderd, dan kan er niet alleen van algemeen kiesrecht geen sprake zijn, maar blijf ik volhouden, dat ook de bestaande kiesrechtregeling in de toekenning van kiesrecht veel te ver is gegaan. Door uitgebreide volkskeuze een ‘college van deskundigen’ te doen samenstellen, kan geen verstandig mensch aanprijzen.

Het parlement heeft echter metterdaad dat karakter niet. Niet de volksvertegenwoordiging maar het ministerie is en behoort te zijn een college van deskundigen, bekwaam tot het ten uitvoerleggen van het staatsbedrijf. De vertegenwoordiging daarentegen heeft bij wetgeving en bestuur de rechtsordening in de hand niet van haar technische maar van haar moreele zijde; het parlement wetgevert niet en bestuurt niet, maar geeft den toetsteen aan waarnaar beiden worden beoordeeld.

De ontwikkeling van het constitutioneele stelsel heeft daarmee een natuurlijke oplossing gegeven aan de oude strijdvraag omtrent het vertegenwoordigend stelsel, wat nl. op den voorgrond moet staan: het verkrijgen van een college in staat om de belangen des volks te behartigen of van een college dat zoo zuiver mogelijk het volk verbeeldt; of zooals Buijs het ook uitdrukt: moet in de vertegenwoordiging het karakter van volksorgaan dan wel van college van deskundigen voor den dag treden? Volgens Buijs: beiden; anderen kiezen voor één der opvattingen partij. Raadplegen wij nu de praktijk van het constitutioneele stelsel, dan blijkt dat deze de tegenstelling heeft opgelost door de daadwerkelijke behartiging der volksbelangen te leggen in handen van gecommitteerden van het parlement, die te zamen het ministerie uitmaken en het 'college van deskundigen' vormen, terwijl aan het parlement zelf is verbleven het karakter van volksorgaan, in den zin waarin het hierboven werd toegelicht. Er is dus een differentiatieproces ingetreden, dat thans nog voortgaat in een richting om ook van het parlement te maken een college van gecommitteerden, gecommitteerd door de kiezers, in zoover het initiatief en de actie op politiek gebied meer bij de organisaties der kiezers, bij de politieke partijen, dan bij het parlement komt te liggen, terwijl het parlement als een lichaam van vertrouwensmannen (trustees) voor de naleving door de Regeering van het verkiezingsprogram heeft te zorgen.

Voor ons doel hebben wij intusschen op dit differentiatieproces niet verder in te gaan, omdat het parlement toch altijd orgaan van de rechtsovertuigingen van het volk moet wezen. Gegeven dus dit karakter - hoe behoort dan, met het oog daarop, het parlement te worden samengesteld?

IV.

Noodzakelijk is dat al de in het volk levende rechtsovertuigingen, mits natuurlijk in eenigen omvang gedeeld, in het parlement haar orgaan bezitten. Men legge allereerst den nadruk op de volledigheid der representatie. Over dit punt behoeft in de landen, waar het parlementaire stelsel tot ontwikkeling is gekomen, niet te worden getwist. Niet de rechtsovertuiging van een koning of van een aristocratie,

maar die van het gansche volk behoort grondslag voor de werkzaamheden van wetgever en bestuur te wezen. Wel kan men twisten over de vraag bij welke volksgenooten van een rechtsovertuiging sprake kan zijn - een vraag die de toekenning van het kiesrecht in parlementair geregeerde landen beheerscht - maar gegeven de rechtsovertuigingen hetzij bij velen hetzij bij weinigen, dan zijn 't alle deze welke invloed op wetgeving en bestuur moeten kunnen uitoefenen en mitsdien in het parlement een orgaan behooren te hebben. De parlementaire regeeringsvorm is volksregeering en huldigt dus het beginsel dat niet een rechtsovertuiging buiten het volk of van een deel van het volk, maar zijn eigen rechtsbewustzijn en van heel het volk voor de ordening van het gemeenschapsleven beslissend is. In den Pruisischen Staat, waar het parlementaire stelsel vooralsnog geen wortel heeft geschoten, bezit het volk die volkomene autonomie niet, omdat dáár de rechtsovertuiging van den koning een afzonderlijke macht is, staande naast die des volks voorzoover gerepresenteerd in het parlement, en mitsdien in staat zich tegenover deze te doen gelden. Onze koloniën leveren een voorbeeld van het ontbreken van alle autonomie. De koloniën toch worden bestuurd niet naar de rechtsovertuigingen van het dáár wonende volk, maar naar de rechtsovertuigingen van een ander volk, het Nederlandsche.

Brengt dus het beginsel van den parlementairen regeeringsvorm mede dat de verschillende rechtsovertuigingen van het volk in het parlement allen zijn vertegenwoordigd, dan rijst verder de vraag: langs welken weg is een zoodanige vertegenwoordiging te verkrijgen? Op die vraag heeft de practijk het antwoord gegeven door de keuze van de leden van het parlement aan de volksgenooten zelve op te dragen. Dit ligt ook voor de hand. Hoe kan men beter van de in het volk levende rechtsovertuigingen op de hoogte komen dan door het volk zelf zich daarover te doen uitspreken? De toekenning van kiesrecht is inderdaad het meest afdoende middel. Laat men niet de volksgenooten zelve getuigen, maar wordt bijv. aan de Regeering of aan eenig ander orgaan van den Staat opgedragen het parlement geheel of ten deele samen te stellen, dan vordert men een taak die niet naar behooren kan worden vervuld, omdat het volstrekt onmoge-

lijk is zich te vergewissen van den juisten inhoud en omvang der in het volk levende rechtsovertuigingen. Waar dan ook de Eerste Kamer niet rechtstreeks door het volk wordt gekozen maar door de kroon, zooals in Pruisen, of door de Provinciale Staten, zooals bij ons, bestaat er geen of onvoldoende waarborg dat aan den eisch eener volksregeering wordt voldaan.

Is dus de keuze door de volksgenooten onmisbaar, dan is daarmee nog slechts een deel van de gestelde vraag: langs welken weg de rechtsovertuigingen van het volk in het parlement tot vertegenwoordiging moeten worden gebracht, beantwoord. Immers van groot gewicht is niet alleen de keuze door de burgers maar ook het verband waarin de burgers die keuze verrichten. Verschillende verbanden zijn denkbaar: een belangenverband, bijv. het verband van beroep of bedrijf; een zuiver territoriaal verband, zooals ons tegenwoordig kiesdistrictenstelsel; een zuiver politiek verband, zooals in het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Dàt eenig verband noodig is behoeft geen betoog, omdat aan de keuze van één afgevaardigde altijd verscheidene kiezers moeten medewerken. Het is alleen de vraag, of het verband waarin de kiezers tot benoeming van een afgevaardigde worden toegelaten, een vrij verband zal wezen, zooals bij het proportioneele stelsel, waarvan het beginsel is de vrije aaneensluiting der kiezers, dan wel een gedwongen verband doordat de wet zelf groepen van kiezers vormt en die groepen (kiesdistricten bijv.) alsdan de keuze der afgevaardigden doet verrichten. De bespreking van dit punt moet hier echter ter zijde worden gelaten om dadelijk tot beantwoording over te gaan van de hoofdvraag: aan wie het kiesrecht behoort te worden toegekend, welke vraag kan worden omgezet in deze andere: bij welke volksgenooten rechtsovertuigingen te vinden zijn?

Een tweeledige eisch kan slechts worden gesteld. Voor de vorming van een rechtsoordeel is noodzakelijk het bezit van eene zekere mate van geestelijk leven, terwijl tegelijk gevorderd moet worden kennis van de maatschappelijke belangen tot regeling waarvan de wetgever geroepen is. Dat zijn de factoren waarmee en waaruit het rechtsbewustzijn, dat hier in aanmerking komt, geboren wordt en die daarom

voor de toekenning van het kiesrecht van beslissend gewicht zijn.

De mògelijkheid om een rechtsoordeel te vormen en dus een waardeering van belangen te verrichten, moet in de allereerste plaats aanwezig zijn. Deze geestelijke rijpheid veronderstelt natuurlijk niet alleen een intellectueele ontwikkeling maar ook een zedelijke. Uit dat tweeledig oogpunt sluit bijv. de vigeerende kiesrechtregeling terecht van de uitoefening van kiesrecht uit: minderjarigen en curandi eenerzijds en misdadigers anderzijds. Doch deze geestelijke rijpheid is op zich zelf niet voldoende. Ook kennis van maatschappelijke belangen is onmisbaar, want de taak van den wetgever ligt allermeest in een beslechting van strijd tusschen maatschappelijke belangen, zoodat tegenover dien strijd en zijn oplossing de kiezer in staat moet wezen stelling te nemen.

Ziedaar de beide grondslagen voor de toekenning van kiesrecht. Voor ons land en voor onzen tijd kan op die grondslagen het algemeen kiesrecht voor mannen worden opgetrokken, mits men als criterium voor de mate van ontwikkeling, in beiderlei opzicht, datgene aanvaardt waarmee de bestaande kiesrechtregeling genoegen neemt. Niemand kan dit, dunkt mij, wraken. Wij bouwen voort op het bestaande kiesrecht voorzoover dat met de gestelde eischen rekening houdt. Welnu het staat vast dat de mate van *geschiktheid* - om in dit woord de bedoelde eischen samen te vatten - nimmer hoog is gesteld, zoo weinig hoog dat ook analphabeten het kiesrecht kunnen erlangen. Nimmer heeft men bedoeld een aristocratie des geestes uit het volk samen te lezen. En terecht, omdat het rechtsbewustzijn door de belangen der maatschappelijke klasse waarin men leeft, zeer sterk beheerscht wordt. Ware aan een élite het kiesrecht gegeven, de wetgeving zou daarvan in ongunstigen zin de sporen hebben gedragen.

Plaatst men zich nu op het standpunt van het geldende kiesrecht, dan moet, wat de intellectueele ontwikkeling betreft, genoegen worden genomen met de kennis die het algemeen en vakonderwijs verschaft; en daar dit onderwijs ook de onderste lagen van het volk bereikt, schijnt het vereischte van intellectueel leven voldoende algemeen aanwezig. Prin-

cipieel bestaat geen bezwaar de analphabeten uit te sluiten, maar dit percentage is zoo gering dat het mag worden verwaarloosd. Bij de regeling van het kiesrecht rekent de wetgever met categoriën, niet met individuën.

Hoe staat 't echter met de zedelijke eigenschappen? In dit opzicht moeten de tegenwoordige kiezers de nieuwe kiezers niet al te diep in de oogen kijken. Er komen soms feiten aan het licht, die een bedenkelijk getuigenis afleggen omtrent de moraliteit van dat deel der kiezers dat, wegens hun maatschappelijken welstand, in de gedachte van den wetgever tot de allerbeste soort behoort. Ik wijs op de kort geleden in de Tweede Kamer aangenomen wijziging van de wet op de vermogensbelasting, welke strekt om verdere benadeeling van 's Rijks schatkist door onware aangiften te keeren. In de Toelichting deelt de Minister mede, dat in tal van gevallen die benadeeling heeft plaats gegrepen en dat deze geschat wordt op 6½ à 7° ton 's jaars! Waar in eigen kring zoo ruw gezondigd wordt, moet men tegenover de aan andere kringen te stellen zedelijkheidseischen gematigd zijn en het spreekwoord van den balk en den splinter zich eens te binnen brengen.

De karakter-eigenschappen van een maatschappelijke klasse zijn natuurlijk moeielijk te bepalen, maar ik heb recht die eigenschappen in de klasse der loonarbeiders niet lager te stellen dan in andere klassen, als men let op de houding der arbeiders bij werkstakingen. Dat staan van allen voor één en van één voor allen, is een der schoonste deugden die de arbeidersbeweging tot ontwikkeling heeft gebracht; een deugd die te hooger moet worden gewaardeerd waar zij met groote persoonlijke offers gepaard gaat. Wat kan van uit het tegenwoordige kiezerspersoneel voor den dag worden gebracht dat de vergelijking hiermee doorstaat? Woorden misschien - maar daden? Neen. En waar op daden kan worden gewezen, daar is de kracht en de bezieling geput uit het politisch ideaal der arbeidende klasse.

Al is dan echter, vergelijkenderwijze, de geestelijke ontwikkeling der toekomstige kiezers voldoende, kennen zij de maatschappelijke belangen waarmede de wetgever te rekenen heeft? Is hun gezichtskring ruim genoeg dat men hen tot het vormen van een rechtsoordeel in staat achten?

Het komt mij voor, dat op die vraag een toestemmend antwoord mag worden gegeven voorzoover een deelneming aan het maatschappelijk leven kan worden geconstateerd. Door die deelneming toch komt de strijd der maatschappelijke belangen, met de oplossing die het leven zelf noodzaakt te vinden, krachtig tot bewustzijn en ontwikkelt zich de geschiktheid om een rechtsoordeel te vormen. Waar in eene georganiseerde maatschappij, als de onze, de menschen in veelzijdige aanraking met elkanders denkbeelden maar vooral met elkanders belangen worden gebracht; waar de rechtsorde de maatschappelijke beweging niet al te zeer belemmert, het vereenigingsleven, de vakorganisatie en het coaliseeren althans toelaat, gaat van de deelneming aan het maatschappelijk leven een opvoedende kracht uit die voor het vormen van rechtsoordeelen van groote beteekenis is. En te sterker kan hierop nadruk worden gelegd, als men in 't oog houdt ten aanzien van welke maatschappelijke belangen zulke oordeelen in 't bijzonder moeten worden gevormd. Het zijn de belangen die in de privaatrechtelijke ordening hunne bescherming moeten hebben, want in de regeling der privaatrechtelijke verhoudingen openbaart zich, meer dan in al het andere, het bijzondere van de taak die de overheid thans heeft te vervullen. Welnu, de belangen welke in het privaatrecht hunne waardeering vinden, zijn die waarbij ieder persoonlijk op het allernauwst is betrokken, zoodat met de deelneming aan het maatschappelijk leven niet alleen een inzicht in den strijd, dien de wetgever te beslechten heeft, van zelf geboren wordt, maar ook bij de groote menigte des volks, wier persoonlijke belangen hier op het spel staan, een krachtige drang tot het vormen van rechtsovertuigingen aanwezig is.

Daarom mochten wij dus stellen, dat in deelneming aan het maatschappelijk leven de eigenschappen zich ontwikkelen, welke, naast een zekere mate van intellectueele en zedelijke beschaving, voor de uitoefening van politieke macht in den vorm van kiesrecht onmisbaar zijn.

Met dit gezichtspunt is dan echter tevens stelling genomen tegenover het vrouwenkiesrecht. Vele vrouwen, in 't bijzonder de gehuwden, houden zich van het openbare leven terug en werken dientengevolge niet

onmiddellijk mede aan het constitueeren van het rechtsbewustzijn des volks. Het geestelijk leven van de vrouw is menigmaal van hoog gehalte, maar een groot aantal mist, door zich op de markt des levens niet te vertoonen, de opvoeding, de kennis der maatschappelijke belangen, voorzoover die noodig is om op de rechtsvorming invloed uitteoefenen. Feitelijk is dan ook haar invloed op het rechtsbewustzijn der natie gering, zoodat onze rechtsordening geschoeid blijft op het mannelijk karakter en daarvan de duidelijke sporen draagt. De kentering is intusschen ingetreden. Waar zij 'geschiktheid' blijken te bezitten, zal haar op den duur het kiesrecht niet kunnen worden onthouden.

Alleen hoofdzakelijk bij mannen kan vooralsnog sprake zijn van het bezit der beide grondslagen van het kiesrecht, want zìj hebben, naast de intellectueele en zedelijke ontwikkeling, óók, door de opvoedende kracht die van het deelnemen aan het maatschappelijk leven uitgaat, het vermogen van een rechtswaardeering te kunnen verrichten, hetwelk voor de uitoefening van politieke macht een onmisbaar vereischte is. En waar nu - vooral in die klassen der bevolking waarvan het grootste aantal nog van kiesrecht verstoken is: de arbeidende klasse - de mannen vrijwel algemeen aan het maatschappelijk leven, met zijn strijd en botsing van belangen en met zijn innerlijke noodzakelijkheid tot het treffen van een compromis, deelnemen, kan van algemeen kiesrecht voorloopig slechts sprake zijn in den zin van algemeen mannenkiesrecht.

Resumeerend kunnen wij dus zeggen: Gegeven een algemeen verbreide ontwikkeling, doordat het Lager onderwijs, en weldra ook het Vakonderwijs, de onderste lagen van het volk bereikt; gegeven een graad van moraliteit die in de arbeidende klasse niet lager is dan in andere klassen; gegeven eindelijk een deelneming aan het maatschappelijk leven welke tot het vormen van rechtsovertuigingen niet alleen in staat stelt maar ook dwingt, in 't bijzonder juist op het gebied waarin de wetgever hoe langer hoe meer regelend optreedt, - dan zijn m.i. voor het algemeen mannenkiesrecht in onze maatschappij de voorwaarden aanwezig, dan kàn dat algemeen kiesrecht worden ingevoerd; en waar het kan moet het, is het een eisch des rechts, is het niet minder

een eisch van politiek beleid, opdat de rechtsovertuigingen, aan welke de toegang tot 's lands vertegenwoordiging is ontzegd, niet langs ongeordende wegen tot heerschappij worden gebracht.

V.

In het bovenstaande is als grondslag voor het kiesrecht aanvaard: *geschiktheid* en deze in verband gebracht met de taak van de vertegenwoordiging, om nl. als orgaan voor de rechtsovertuigingen van het volk, de staatswerkzaamheid te bepalen en te controleeren.

Principieel is daarmede gebroken met dien anderen grondslag waarop in hoofdzaak tot nu toe politieke macht verkregen werd: den grondslag van het bezit. Het is voornamelijk het bezit geweest, eerst het onroerend, daarna ook het roerend vermogen, en de daarmee verkregen maatschappelijke overheersching, welke tot politieke macht heeft geleid. Om deze te bevestigen is aanvankelijk overal de uitoefening van het kiesrecht afhankelijk gemaakt van een census. Zelden is zoo onomwonden deze grondslag voor politieke macht aanvaard als bij de grondwetsherziening van 1848. Meestal heeft men aan den census een andere gedaehte ondergeschoven, en na 1848 geschiedt dat ook ten onzent, de gedachte nl. dat het bezit niet zelf aanspraak geeft op politieke macht maar slechts een kenteeken is voor iets anders waarop eigenlijk de aanspraak om haar uitteoefenen berust. Het bezit of de maatschappelijke welstand, zooals de officieele stijl het wil, is het kenteeken van een zekere geschiktheid, welke geschiktheid de wezenlijke grondslag der kiesbevoegdheid uitmaakt. Doch deze interpretatie van den census diende meer om hem aan de nieuwe denkbeelden aan te passen, dan dat zij ernstig gemeend was. Want, zooals reeds is opgemerkt, de consequentie van dit gezichtspunt had tot opneming der capaciteiten moeten leiden en daartoe heeft men tot aan de kieswet van 1896 niet kunnen besluiten. De herziening in 1900 bracht een aanzienlijke vermeerdering van capaciteitskiezers, zoodat nu, in beginsel althans, de geschiktheid rechtstreeks als grondslag voor het kiesrecht is erkend. Maar de hoofdgrondslag blijft de maatschappelijke welstand.

De Grondwet van 1887 en, op haar voetspoor, de tegenwoordige kieswet verbinden nu, door maatschappelijken welstand en geschiktheid naast elkander te plaatsen en beiden als grondslag van kiesbevoegdheid te aanvaarden, twee gedachten van wier strijd men zich in 1887 niet voldoende rekenschap heeft gegeven, zoodat het verhandelde in de Kamers over de beteekenis dier uitdrukkingen en haar verband een chaos van tegenstrijdigheden bevat. Zij die als grondslag van kiesbevoegdheid uitsluitend de geschiktheid willen doen gelden, kunnen in den maatschappelijken welstand hoogstens een kenteeken van geschiktheid zien, zooals bijv. een goed afgelegd examen ook zoodanig kenteeken kan zijn. Maar dan had men van den maatschappelijken welstand, evenzeer als dit geschied is met dat examen, moeten zwijgen omdat dit kenteekenen zijn en men de aanwijzing daarvan in volle vrijheid aan den wetgever wilde overlaten. Door intusschen den maatschappelijken welstand te vermelden en te stellen naast geschiktheid, wordt de welstand mede grondslag en staat dus vierkant tegenover geschiktheid.

Waar dat nu het geval is, vertolkt de eisch van maatschappelijken welstand nog altijd de gedachte van de Grondwet van 1848, dat n.l. het *belang* bij de bestaande orde van zaken het uitgangspunt moet wezen bij de toekenning van kiesrecht. Uitdrukkelijk werd door Donker Curtius, in de boven aangehaalde rede, gezegd, dat de Grondwetgever van 1848 het terrein der ‘geschiktheid’ niet heeft willen betreden en het kiesrecht slechts wenschte te zien toegekend aan hen die geacht kunnen worden belang te hebben bij de verdediging van eigendom, bij de handhaving van rust en orde. In 1848 wordt, om dezen grondslag van ‘belang’ te fixeeren, een aanslag in de directe belastingen bij den kiezer gevorderd; thans mag het bestaan van dat belang ook op andere wijze blijken omdat de Grondwet nu algemeen van maatschappelijken welstand spreekt en niet meer van een bepaalde openbaring daarvan. De gedachte echter, dat maatschappelijke welstand het belang vertolkt, is dezelfde gebleven; zij is nu zelfs ipsis verbis in de Grondwet opgenomen. Want terwijl onder de werking van de Grondwet van 1848 de meening, dat de gevorderde maatschappelijke welstand het belang bij de bestaande orde van zaken tot uitdrukking brengt, uit de

Toelichting moest worden afgeleid, aangezien op zich zelf de census ook kon worden aangemerkt als een kenteeken van geschiktheid, - drukt thans de Grondwet zelf op den maatschappelijken welstand het merkteeken van te zijn de openbaring van het *belang*, omdat maatschappelijke welstand *tegenover* geschiktheid wordt gesteld en dus nu nimmer als kenteeken van geschiktheid kan worden gebruikt. De Grondwet staat alzoo ten deele in den gedachtengang van de Grondwet van 1848 door als grondslag van het kiesrecht den maatschappelijken welstand te stellen; ten deele, met den grondslag van geschiktheid, verkeert zij in een anderen gedachtenkring en wel juist in dien waarvan de Grondwetgever van 1848 volstrekt niets wilde weten, n.l. dat geschiktheid grondslag van kiesrecht zou zijn.

Daarmede is in de Grondwet een onoplosbare tegenstelling geplaatst. Maatschappelijke welstand, als grondslag van belang, verschaft politieke macht aan hen die door de bestaande orde van zaken vastigheid hebben. Behoud dier orde van zaken is doel. Maar daarmee is dan elk verband tusschen het kiesrecht en de taak des wetgevers verbroken. Want terwijl die taak op het huidige oogenblik allermeest zich doet kennen als eene *herziening* van de bestaande orde van zaken, worden tot de samenstelling van het wetgevend orgaan juist zij geroepen die belang hebben bij *behoud* van het bestaande en òmdat zij dat belang bezitten. Met de geschiktheid daarentegen als uitgangspunt, moet het kiesrecht worden toegekend aan hen die voor de rechtshervorming, welke de wetgever heeft ter hand genomen, het noodige inzicht bezitten. De geschiktheid is dus de moderne grondslag van het kiesrecht, omdat deze verband houdt met de taak die de wetgever thans heeft te vervullen. Ja men kan zeggen dat het juist een gevolg is van de taak der rechtshervorming die den staat gesteld wordt, dat deze grondslag voor het kiesrecht op den voorgrond komt. Het moge vreemd klinken, maar het is een sprekend feit dat een halve eeuw geleden nog alleen de handhaving niet de vorming van het recht als plicht den Staat werd aangewezen. De eerste, de altijd noodige, de onbetwistbare taak van den Staat, zegt Opzoomer in zijn ‘Grenzen der staatsmacht’, is de bescherming van personen en eigendommen tegen onrecht - alsof de vraag

van recht en onrecht reeds ware beslist! Dat fundamenteele vraagstuk beheerscht thans de staatswerkzaamheid geheel en al, in 't bijzonder voor dat deel van het gemeenschapsleven, dat in het privaatrecht zijn ordening heeft. Hier toch ligt een van eeuw tot eeuw opgestapeld onrecht besloten dat niet enkele honderden maar het allergrootste deel van het volk raakt, waarbij rechtstreeks de belangen der individuen op het allernauwste zijn betrokken en dat voor de meerdere of mindere waarde van het gemeenschapsleven van beslissend gewicht is. De rechtshervorming die hier de Staat moet verschaffen en tot in verre toekomst zijn werkzaamheid in beslag zal nemen, vordert dat nu eindelijk principieel worde gebroken met een kiesrecht, dat in belang bij de bestaande orde van zaken zijn grondslag heeft en de politieke macht met opzet dus vastlegt in eene klasse die door de rechtshervorming in haar economische overmacht zal worden aangetast. Er is tusschen maatschappelijken welstand en geschiktheid, als materieele grondslagen van het kiesrecht, een onverzoenlijke strijd, omdat het eerste principieel de politieke macht in handen stelt van hen die door een krachtig doorgevoerde hervorming in hun dadelijke belangen zullen worden geschaad, en het tweede in die hervormende werkzaamheid het uitgangspunt voor de toekenning van kiesrecht neemt en dus de politieke macht toevertrouwt aan hen, die tot deelneming aan dat werk op den bescheiden voet van kiezer in staat, daartoe geschikt zijn.

Is dus met de sociale hervormingen die de Staat heeft ter hand genomen, een kiesrecht, gegrond op belang bij de bestaande orde van zaken, een anachronisme - zulk een grondslag is ook daarom onhoudbaar omdat dan de vraag aan wie het kiesrecht moet worden toegekend een zuivere machtsvraag wordt. Is het uw belang dat u aanspraak doet verkrijgen op het kiesrecht, waarom zou het mij, voor mijn belangen, moeten worden onthouden? Op deze wijze wordt, met het ‘belang’ als uitgangspunt, door socialisten geargumenteerd, en tegen die argumentatie kan niets worden aangevoerd zoolang ons huidige kiesrecht voor een groot deel in dat belang wortelt. Is het kiesrecht toegekend als waarborg voor het belang bij het behoud der bestaande orde van zaken, dan staan wij op de bekende helling en kunnen de

socialisten met evenveel of evenweinig recht vragen eene waarborging van de belangen der arbeiders, die h.i. in die bestaande orde van zaken onvoldoende beschermd worden. Met vastknooping van het kiesrecht aan het belang wordt het een ‘tuig van strijd’.

Tegelijk echter ontbloot het daarmee zijn valsch karakter, want de gedachte die hier schuil gaat wijst op een individualistischen grondslag van het kiesrecht. Dàt maakt den grondslag van maatschappelijken welstand volstrekt verwerpelijk. Uit koestering van individueele belangen geboren, wordt het kiesrecht uit de spheer van het publieke recht, waar het thuis behoort, gerukt in de spheer van het privaatrecht, waar het misplaatst is. Wordt in de kiesbevoegdheid niet vóór alles gezien een staatsambt, ten nutte der gemeenschap gelegd in handen van den burger, het kiesrecht is dan het werktuig van baatzucht en overheersching.

Allereerst behoort dus uit de Grondwet de grondslag: ‘maatschappelijke welstand’ te verdwijnen. Men heeft bij de grondwetsherziening van 1887, die geen enkel principieel vraagstuk heeft aangedurfd, een overgangstoestand in het leven geroepen. Naast het oude, in 1848 op den voorgrond gebrachte denkbeeld van ‘belang’, is in 1887 geplaatst het nieuwe denkbeeld van ‘geschiktheid’ als grondslag voor politieke macht. De Grondwet staat dus halverwege in de nieuwe denkbeelden en halverwege nog in de oude. Terwijl in 1887 de inmiddels op den voorgrond getreden hervormende taak van den Staat het noodig maakte het kiesrecht met die taak in verband te brengen en dit verband op juiste wijze legde door de geschiktheid als grondslag van het kiesrecht te aanvaarden, behield men tegelijk den ouden achtenveertiger grondslag van den maatschappelijken welstand, waarmee het belang bij de bestaande orde van zaken toegang tot het kiesrecht geeft en dus de moderne gedachte, die in de uitdrukking geschiktheid duidelijk voor den dag komt, ontzield wordt.

De historische lijn volgende, behoort dus de stap die in 1887 ten halve gedaan werd, thans geheel te worden gedaan en voortaan het kiesrecht uitsluitend aan den grondslag geschiktheid te worden gebonden. Welk kiesrecht men ook moge voorstaan: een beperkt, een uitgebreid of een algemeen kiesrecht, altijd zal de grondslag voor de toekenning daarvan

de geschiktheid moeten zijn. En diezelfde grondslag zal mede moeten worden aanvaard als de wetgever komt te staan voor de vraag van het vrouwenkiesrecht. De geschiktheid voor de uitoefening van het kiesrecht - geschiktheid altijd genomen in verband met de taak die de wetgever heeft te vervullen - behoort ook over die vraag te beslissen.

Dit en niets anders heeft de grondwet omtrent den grondslag van het kiesrecht te bepalen. Maar dit moet hij dan ook vaststellen. Het blanco-artikel dat de commissie uit de Liberale Unie in de Grondwet wenscht opgenomen te zien en waarbij eenvoudig gezegd wordt dat de wetgever het kiesrecht zal regelen, is weinig aannemelijk. Het lijdt aan onoprechtheid, omdat men bedoelt het algemeen kiesrecht; en het lijdt, als men rekening houdt met deze bedoeling, aan onklaarheid, omdat algemeen kiesrecht een voor velen niet duidelijke leuze is en daarom een leuze waarop het onmogelijk is een concentratie tot herziening van het kiesrechtartikel der Grondwet tot stand te brengen. Aan oprechtheid en duidelijkheid laat het voorstel van grondwetsherziening van Drucker c.s. niets te wenschen over, maar ook dit kan, dunkt mij, niet tot uitgangspunt worden genomen; niet alleen omdat het mede hier onmogelijk schijnt op zulk een uitgewerkten grondslag tot samenwerking te geraken, maar ook omdat het in de Grondwet iets vastlegt waarvoor de Grondwet de plaats niet is nl. een stelsel, een systeem van kiesrechtregeling, in stede van in de Grondwet slechts op te nemen een beginsel dat aan den gewonen wetgever tot uitwerking wordt voorbehouden.

Dat beginsel nu is en kan m.i. geen ander zijn dan het stellen van de ‘geschiktheid’ als eenigen grondslag van het kiesrecht. Op dit beginsel kunnen alle vrijzinnigen zich vereenigen, omdat dit beginsel tot uitdrukking brengt niet alleen datgene waarvan elke regeling van het kiesrecht in den tegenwoordigen tijd moet uitgaan, maar ook dat de geschiktheid de uitsluitende, de eenige grondslag behoort te wezen. Al datgene wat storend werkt op de voor een grondwetsherziening zoo moeielijk te verkrijgen concentratie van de vrijzinnige elementen uit alle politieke partijen, blijft met aanvaarding van dezen grondslag ter zijde. Noch de vreesaanjagende leuze van algemeen kiesrecht, noch de onbepaalde

cry naar vrouwenkiesrecht belemmert hier het ineenslaan van de handen om eindelijk in ons staatsrecht het kiesrecht op gezonden grondslag te vestigen. Deze grondslag brengt waarheid in den strijd die voor het forum van den gewonen wetgever bij de regeling van het kiesrecht zal worden gestreden, want dan zal bij de toekenning of onthouding van dat recht zuiverheid komen in de waardeering van de aanspraken die de burgers op de uitoefening van politieke macht kunnen doen gelden, waar thans een kieswet op onwaardige wijze aan willekeur den teugel viert.

Het tweede hoofdgebrek van art. 80 der Grondwet ligt in den eisch, dat de wetgever uitsluitend langs den weg van positieve toekenning het kiesrecht mag regelen. De Grondwet sluit de deur voor eene zoodanige regeling waarbij de kiesbevoegdheid langs negatieven weg wordt toegekend. Zij vordert het opsporen van kenteekenen van geschiktheid en laat niet toe dat de gewone wetgever zich vergenoegt met het aanwijzen van de ongeschikten. Deze beperking van de vrijheid van den wetgever onthoudt hem de keuze van den vorm van toewijzing der kiesbevoegdheid. Zij verhindert dus om, als de wetgever meent dat bijv. bij het meerendeel van de meerderjarige mannen de geschiktheid aanwezig is, die veronderstelling aan zijn regeling ten grondslag te leggen en zich te bepalen tot nominatieve opsomming van de categoriën van ongeschikten. Door die beperking zal ook in dat geval een positieve toewijzing van kiesrecht noodig zijn, met het noodzakelijk gevolg dat men òf vervalt in een technisch nog bedenkelijker systeem van wetgeving als de tegenwoordige kieswet te schouwen geeft en dus tot een nog langere reeks van zonderlinge kenteekenen zijn toevlucht neemt, òf den kring der kiesbevoegden nauwer trekt dan met het oog op den grondslag van geschiktheid verdedigbaar is. Voor zulke uitkomsten van zijn arbeid dient de Grondwet den gewonen wetgever te behoeden, zoodat als tweede wijziging in het stelsel van art. 80 aan te brengen behoort te worden aanvaard: de vrijheid van den wetgever om de toekenning van kiesrecht te regelen hetzij positief, door gebruik van kenteekenen van geschiktheid, hetzij negatief, door uitsluiting van ongeschikten.

Ziedaar de beide punten waarop het kiesrechtartikel der

Grondwet herziening behoeft. Samenvattend het vorenstaande, dient dus de Grondwet noch een blanco-artikel, noch een stelsel van kiesrechtregeling te bevatten, maar wel aan te wijzen de richting waarin en de grenzen binnen welke de gewone wetgever de oplossing van het kiesrechtvraagstuk moet zoeken. De grondwetgever blijft dan op het terrein dat het zijne en het zijne alléén is. En aan dezen den grondwetgever gestelden eisch wordt in vollen omvang voldaan, als hij de geschiktheid tot eenigen en uitsluitenden grondslag der kiesbevoegdheid verheft. Wordt dan daaraan toegevoegd de bepaling, dat de wijze waarop de kiesbevoegdheid zal worden toegekend (positief of negatief) aan den wetgever is overgelaten, dan kan met deze beide eenvoudige voorschriften een nieuw artikel 80 in de Grondwet worden opgenomen. En dan heeft men tevens, door in deze richting de beweging tot herziening der Grondwet te sturen, een voor allen begrijpelijk en een voor alle vrijzinnigen ook aannemelijk beginsel, waarmee de voor een grondwetsherziening zoo onmisbare concentratie van politieke partijen kan worden tot stand gebracht. In dit denkbeeld ben ik versterkt toen mij uit de boeiende en zaakrijke ‘Staatkundige opstellen’ van Mr. W.H. de Beaufort bleek, dat ook deze zich bij de geschiktheid als eenigen grondslag van het kiesrecht kan neerleggen en tevens, als ik mij niet vergis, eene regeling in den hierboven bedoelden negatieven zin niet onaannemelijk acht. Waar van die zijde geen tegenstand, wellicht zelfs steun, is te verwachten, moge het denkbeeld ter overweging worden aanbevolen.

VI.

Uit een grondwetsartikel van dezen inhoud kan elk kiesrecht voortvloeien: een beperkter dan waaronder wij thans leven, maar ook een algemeen kiesrecht in den gebruikelijken d.w.z. redelijken zin van het woord. Zal deze laatste mogelijkheid velen weerhouden hunne medewerking aan die herziening te geven? Als de tijd is gekomen waarin de invoering van algemeen kiesrecht als rechtseisch wordt gevoeld, zal dan de Grondwet andermaal mogen verhinderen, dat aan dien eisch langs normalen weg, d.w.z. door regeling bij gewone

wet worde voldaan? Er zijn lieden die op deze vraag een toestemmend antwoord geven en met het oog op de *gevolgen*, welke de invoering van algemeen kiesrecht zal hebben, haar door de Grondwet wenschen te zien uitgesloten.

Welke zullen die gevolgen zijn?

Allereerst het gevolg, dat de loonarbeiders, zij van wie de oudere economisten niet meer wisten te vertellen dan dat zij een 'nuttige' klasse in de maatschappij vormden, dat deze maatschappelijke klasse als geheel het kiesrecht deelachtig wordt. Immers, zooals hierboven werd betoogd, kan rechtens de kiesbevoegdheid aan geen klasse als geheel worden onthouden of haar dit stuks- of broksgewijze worden toegeworpen. Praktisch beoogt de invoering van algemeen kiesrecht niets anders dan de klasse der arbeiders als geheel politiek mondig te verklaren, omdat zij de eigenschappen hebben verkregen, dank zij grootendeels hun eigen energie, die voor de uitoefening van kiesrecht noodzakelijk zijn. Blijft men desniettemin den arbeider het kiesrecht ontzeggen, dan geschiedt dat niet wegens ongeschiktheid maar omdat van deze klasse hervormende kracht uitgaat en die kracht gevreesd wordt.

Hier ligt de kern van de oppositie tegen het algemeen kiesrecht. Het is vrees voortspruitend uit bedreiging van belangen. In tweeërlei opzicht. Bedreigd ziet men de bijzondere economische en andere belangen van de klasse die thans over de politieke macht beschikt en voorts, op een algemeener standpunt, de belangen der cultuur. Het spreekt van zelf dat slechts zelden de vrees voor benadeeling van eigen maatschappelijke positie zich openlijk uitspreekt. Het valt niet moeielijk den schijn van algemeene belangen op den voorgrond te brengen en daarin zijn bijzondere belangen te koesteren, maar soms toch komt met elementaire kracht het klasse-egoïsme voor den dag als datgene, wat toekomst heet, plotseling voor een oogenblik dreigt werkelijkheid te worden. Die in het voorjaar van 1903, vóór en tijdens de groote staking, in eigen omgeving en daarbuiten zijn ooren te luisteren heeft gelegd, heeft heel wat bitterheid tegen het snood bedrijf der arbeidende klasse te hooren gekregen; het klassebelang was sterk aangerand en daarvan hebben de verkiezingen voor de gemeenteraden duidelijk doen blijken.

De tegenstand tegen het openen van de mogelijkheid van

algemeen kiesrecht zal het allermeest voortkomen uit de klasse dier parvenus die van arbeider tot patroon of kleinen winkelier zijn opgeklommen en nu in den kapitalistischen wedstrijd voor weinig anders meer oog hebben dan voor het zaakje waaraan lichaam en ziel is verkocht. Deze enghartige klasse, waarvan de vertegenwoordigers in vergaderingen soms een taal te hooren geven en een gedachtengang ten toon spreiden veel lager dan men in de eerste de beste arbeidersbijeenkomst te hooren krijgt, leven op politiek terrein van haat tegen de arbeidersbeweging en zullen de hun, krachtens hun maatschappelijken welstand, toekomende politieke macht volledig gebruiken om het algemeen kiesrecht te keeren. Van deze politiek gedegenereerden is dus niets te verwachten.

Opklimmend van deze geestelijk doode klasse, komen wij in lagen van bevolking die op den prikkel van het algemeen belang meer of minder reageeren, doch waarin de menschen als praktische menschen poseeren en elk theoretisch betoog met wantrouwen ontmoeten. Deze kunnen door overwegingen als in de vorige bladzijden voorkomen misschien niet worden gewonnen; doch daar zij praktisch zijn en hun overtuiging dus telkens op nieuw moet worden gevormd, is hier de persoonlijke invloed van een krachtigen geest goud waard. Zoo komt men terecht bij hen die zulk een invloed kunnen doen gelden en dat zijn de mannen die voor kiesrechthervorming, zooveel noodig, moeten worden gewonnen. Bij een deel van hen stuit men echter op het hierboven in de tweede plaats genoemd bezwaar nl. dat met de invoering van het algemeen kiesrecht het cultuurleven in gevaar zal worden gebracht.

Algemeen kiesrecht toch, zoo vreesde Mill reeds, zal leiden tot ‘class-legislation’, tot bevoorrechting van den arbeidenden stand. Als correctief prees Mill daarom aan het meervoudig stemrecht. Met het beginsel waaruit kiesrecht moet worden toegekend, is intusschen het meervoudig stemrecht in strijd. De grootere politieke macht, die aan zekere categoriën van kiezers gegeven wordt, steunt òf, zooals hoofdzakelijk in België het geval is, op meerderen maatschappelijken welstand, waarmee dus weer het belang als grondslag voor kiesrecht zou worden aanvaard; òf, zooals bij Mill, op meerdere ontwikkeling (individual mental superiority) hetgeen van de onjuiste gedachte uitgaat, dat de

taak der vertegenwoordiging technische werkzaamheden vordert en mitsdien bij de kiezers wetgevende bekwaamheid op den voorgrond staat. Men zal dus het algemeen kiesrecht zuiver te aanvaarden of te verwerpen hebben. Is nu het gevaar van klasse-wetgeving, de verzorging bij voorkeur van de belangen der groote menigte der handenarbeiders, het struikelblok dat aan de invoering van algemeen kiesrecht in den weg staat?

Laat ik beginnen met Mill te laten getuigen omtrent de behartiging van belangen bij een beperkt kiesrecht. De Regeering en de regeerende klassen, zegt hij, staan onder de noodzakelijkheid met de belangen en wenschen van de kiezers rekening te houden; maar de belangen van hen die het kiesrecht missen, kunnen zij, naar 't hun lust, zich aantrekken of niet. En hoe oprecht daartoe ook gezind, zij zijn in 't algemeen te zeer vervuld met zaken waarop zij moeten letten dan dat zij in hunne gedachten veel plaats kunnen geven aan datgene, wat zij straffeloos mogen veronachtzamen. Daarom, zegt Mill, kan geen kiesrechtregeling op den duur bevredigen, waarbij het kiesrecht niet voor ieder volwassene open staat. Geschiedt dat echter, dan krijgt men hetzelfde verschijnsel als onder het beperkt kiesrecht, nl. een verzorging van de belangen van bepaalde klassen, maar nu niet als gevolg van onvoldoende vertegenwoordiging maar van het feit, dat de arbeidende klasse door haar getalsterkte een natuurlijk overwicht heeft, welk overwicht zich in de wetgeving zal openbaren. Mill meent dat dit natuurlijke overwicht moet worden gebroken en tracht nu door het meervoudig stemrecht tot een zoodanige samenstelling der vertegenwoordiging te geraken, dat de beslissende macht komt te berusten bij een zeker deel dat zuiver op motieven van algemeen belang reageert. In den parlementairen strijd tusschen de vertegenwoordigers der bezittende en der nietbezittende klassen fungeert dat deel als rechter, zoodat dan in het parlement hetzelfde plaats grijpt als waar de koningalleen de wet geeft, gehoord de adviezen van de vertegenwoordigers des volks. Ook Mill zoekt dus evenals von Stein de oplossing van het probleem eener onpartijdige macht, die het recht moet geven, in een uitwendige organisatie. Mill door kunstmatig in de vertegenwoordiging een zeker even-

wicht van belangen te brengen, met de hoop en de verwachting, dat in elke belangengroep een élite zich zal bevinden die zich van de bijzondere belangen harer klasse losmaken en onpartijdig den arbeid der rechtswaardeering verrichten kan; Stein door de rechtsproductie te leggen in handen van één persoon, den koning, die daadwerkelijk buiten den maatschappelijken belangenstrijd zich bevindt en, onbewogen door de belangen waarom het gaat, de weegschaal der waardeering hanteert.

Geen dezer oplossingen kan stand houden. Een koningschap, dat boven de partijen staande de rol van Themis zou moeten vervullen, is in dit opzicht een idool dat onder pronk en praal zijn onwerkelijk leven doet schuil gaan. En de élite's die Mill op den troon plaatst, zijn dat niet de veel gezochte en nooit gevonden wijsgeeren in wier handen Plato het roer van Staat wilde leggen?

Neen! niet door een kunstmatige organisatie, maar door een geordende werking van het levende rechtsbewustzijn des volks, kan alleen het recht worden gegeven waaraan het volk voor zijn gemeenschapsleven behoefte heeft. Doch daartoe worde dan ook eindelijk met het autonome leven des volks in de cultuurlanden een aanvang gemaakt. Tevens te vorderen dat deze autonomie zich, van stonde af aan, openbare in een levensleiding, zooals een schat van ervaring alleen kan tot stand brengen, heeft geen zin. Wat voor den enkelen mensch geldt, geldt ook voor een volk; de praktijk des levens is een school die allen moeten doorloopen om van de autonomie de vruchten te trekken die zij bestemd is te geven. En ook dit vergeten wij niet - hetgeen Gneist en anderen na hem ons onafgebroken hebben voorgehouden - dat de ervaring hier allermeest verkregen wordt door oefening in vervulling van plichten, ten bate der gemeenschap ons opgelegd, en dus de ruimst mogelijke deelneming aan de ten uitvoer legging der staatstaak het volk slechts ten zegen kan zijn. Maar al vergeten wij dit niet, al zien wij hoe in landen met algemeen of zeer uitgebreid kiesrecht die autonomie dikwijls misbruikt wordt; al weten wij dat de taak aan het volk opgelegd, om uit eigen kracht zijn gemeenschapsleven te ordenen, gevaren medebrengt - is langere voogdij gerechtvaardigd als de arbeidende klasse voor hàar rechtsovertuiging, die zij in staat

is met oordeel te vormen, gelijke vertegenwoordiging vraagt als die der andere maatschappelijke klassen?

In deze vraag ligt de gansche kwestie van het algemeen kiesrecht opgesloten. Zij is in den grond der zaak een ethische kwestie; en die diep daarvan doordrongen is, berekent geen gevolgen, buigt, zij 't dan met vreeze, voor den rechtseisch als voor een zedelijke macht tegen welke nimmer, zonder eigen innerlijke schade, kan worden ingegaan.

Maar daarenboven, de ethische zijde van het vraagstuk wòrdt door de gevolgen niet gedeerd. Klassewetgeving moge in den eersten tijd harer meerderjarigheid de volksregeering ten gevolge hebben - laat zij komen! Voor en aleer de rechtsschuld van het voorgeslacht aan de groote massa des volks is afgedragen en aan haar belangen de volle waardeering zal zijn ten deel gevallen, is klassewetgeving, die reeds thans in de sociale wetten is te vinden, wel verre van te vreezen, juist datgene wat wij noodig hebben. Schade moge dit toebrengen aan de cultuur - wat bij honderden verloren mocht gaan aan werkelijke beschaving, herkregen wordt het later bij duizenden. En waar deze cultuur aan waarachtig geluk in den weg staat - laat haar vergaan! Waarachtig geluk zie ik allermeest daar, waar het leven den stempel van echtheid en reinheid bezit. Welnu in de klassen onzer samenleving waar de ‘maatschappelijke welstand’ heerscht, overheerscht, uitsluitend heerscht, mist de beschaving bij velen dien stempel, is dat geluk niet te vinden. Als hier welvaart vernietigd wordt, gaat niets van waarde te loor, maar kan integendeel iets waardevols, dat in de uiterlijke beschaving is verstikt, te voorschijn treden, althans gewekt worden. Hoe menigmaal ook is die welvaart een goed dat een ledig of doelloos leven staande houdt, of wel verkregen wordt door te leven van den tegenspoed van anderen! Een beschaving die dit mogelijk maakt, wat gaat aan haar teloor? Hoe kan hier gekweekt worden het inzicht in de waarde van belangen der groote volksmassa, die moeitevol het inkomen moet verkrijgen of van verkwisting van anderen afhankelijk is? Het rechtsbewustzijn is hier zwak en waar het sterk is, is het vervalscht.

Hoog daarboven en trillend van kracht staat het maatschappelijk leven der klasse die met het algemeen kiesrecht haar invloed op wetgeving en bestuur zal komen opeischen.

Hier huist krachtig, doelbewust streven, vaste wil om op te heffen den druk waaronder geslachten op geslachten geleefd hebben; hier ook het martelaarsbloed dat idealen kènt en daaraan *durft* te offeren. En omdat aan deze klasse, de klasse der arbeiders, van ouds het proletariaat der menschheid, de toekomst behoort; omdat door hun massale energie een gemeenschapsordening op zedelijker en reiner grondslag kan worden tot stand gebracht; omdat in deze klasse een goudmijn schuilt van geestelijke kracht - geve men den arbeiders het middel om hun worsteling langs regelmatigen weg te kunnen strijden. Van overwinning in die worsteling kunnen zij zeker zijn; maar langs revolutionairen weg verkregen, brengt zij een breuk te weeg in het rechtsbewustzijn der maatschappij, waarvan bittere tegenstand en loerende reactie het, helaas reeds aanschouwde, gevolg zijn. Laten daarom zij, die het kiesrecht der arbeiders niet als rechtseisch kunnen erkennen, althans gedachtig zijn, dat het beter is de onvermijdelijke toekomst langs wettigen weg uit het heden te doen voortkomen. Maar wij, de duizenden, welke die toekomst tegemoet gaan in het vaste vertrouwen dat zij een voller en rijker leven zal schenken - haasten wij ons de deuren te openen voor de scharen die daarheen op weg zijn.

H. KRABBE.

Bladen uit het memoriaal van den vice-admiraal J. Boelen.

III.
Oproer aan boord. 1820.

Den laatsten Augustus van het jaar 1819 werd het Fregat ‘Maria Reigersbergen’, waarop ik den oorlog in de Molukken mede gemaakt had, buiten dienst gesteld en de Etat-major nonactief. Ik voelde echter weinig lust in eene langdurige non-activiteit, want deze was te verwachten, en daar reeds eenige onzer Zee-officieren, in navolging van hunne Engelsche en Fransche collega's, die op *half-pay* en *demi-solde* langdurig op eene plaatsing aan boord moesten wachten, het gezag over een koopvaarder hadden aanvaard, besloot ik hun voorbeeld te volgen. Mijn verzoek om verlof daartoe werd door den Minister van Marine toegestaan, want men begreep te recht, dat het langdurig aan den wal en buiten dienst zijn een zeer nadeeligen invloed moest hebben op den lust in en den ijver voor het zeemansvak bij de jonge zeeofficieren.

Zoo nam ik den 6^{den} Maart 1820 het bevel op mij over het Nederlandsche koopvaardijschip ‘Delphine’, behoorende aan de reederij de Cock Frères te Gent.

Als kapitein van dat schip en als supercarga der lading zou ik eene reis naar Oost-Indië maken. De ‘Delphine’ was een in Amerika gebouwd schip van 300 last, gewapend met 8 vierponders, 4 draaibassen en 2 donderbussen, benevens 12

geweren, 12 pistolen en 12 sabels en patroontasschen. De lading van de ‘Delphine’ bestond hoofdzakelijk uit Gouvernementsgoederen en de passagiers waren een transport kolonialen, die het grootste gedeelte van de scheepsruimte innamen. Onder hen bevonden zich drie officieren, een chirurgijn-majoor en een apotheker. Deze kolonialen, die mij van Harderwijk aan boord gezonden werden, waren meerendeels vreemdelingen, fransche militairen, die onder Napoleon gediend hadden. Dadelijk bij hun aan boord komen, merkte ik op, dat er een zekere opgewondenheid onder hen heerschte. Zij schenen van een zeer hartstochtelijke gemoedsgesteldheid te zijn, joelden en zongen en waren mij veel te druk. Ik schreef dit gedrag toe aan de opgewondenheid, veroorzaakt door het verlaten van den vaderlandschen grond en bekommerde er mij verder niet om. Weinig vermoedde ik toen, dat deze militairen zich inscheepten met een geheel ander doel dan om Nederland en zijn Koning in Oost-Indië met ijver en trouw te dienen en dat deze eerste reis als gezagvoerder ter koopvaardij dientengevolge voor mij heel wat moeilijkheden zoude opleveren.

Den 4^{den} April vertrok de ‘Delphine’ naar zee. Hoewel het weder steeds handzaam bleef, was ons de wind niet gunstig, want eerst den 12^{den} April, 's nachts om twee uur, peilden wij de vuren van Kaap Lezard in het N.W. ⅓ N. en kwamen wij dus buiten het Kanaal. Zoo rustig maar langzaam onze reis voortzettende, werd ik reeds den 18^{den} April in die rust gestoord door dat ik kennis kreeg van de oproerige gezindheid, welke zich bij het transport militairen geopenbaard had. Dien dag had ik mij, na waarneming van de zonsmiddaghoogte, naar de kajuit begeven om het bestek op te maken, toen de tweede luitenant bij het detachement, de heer Leicher, bij mij kwam om mij te waarschuwen, dat hij zoo even van den sergeant-majoor Belletable vernomen had, dat eenige soldaten het plan beraamden om zich, door het vermoorden van de equipage, meester van het schip te maken. Toen ik met het bestek gereed was, liet ik dien sergeantmajoor in de kajuit komen en hem, in bijzijn van den kommandant van het detachement, den 1sten luitenant Rutgers, den 2^{den} luitenant Leicher, den luitenant der huzaren Baron de Mesemacre en den opperstuurman Lensen over den oor-

sprong van zijn vermoeden uitlegging geven. Hij verklaarde van de soldaten Gauch en Klein, Elzassers van geboorte, gehoord te hebben, dat er werkelijk eene samenzwering als bovengenoemd onder de soldaten bestond. Ik liet nu deze soldaten ook in de kajuit komen, waarop wij van Gauch vernamen, dat toen hij hedenmorgen aan het watervat stond te drinken, zijn kameraad Klein hem medegedeeld had, dat de fransche soldaten voornemens waren op zekeren nacht het wachtvolk te overvallen, de rest van de equipage in hun macht te houden door het luik van het volkslogies te sluiten, daarna de officieren van het détachement te vermoorden, waarna zij den kapitein van het schip wilden dwingen hen naar Amerika te brengen. Den soldaat Klein had men ook in het komplot willen betrekken, maar hij had geweigerd. Als opzetters van het plan en aanstokers van het komplot noemde hij de fransche soldaten Denis, Vogel en Audru.

Tot opheldering wil ik hier even mededeelen dat de oorlog, waarin de Zuid-Amerikaansche Staten op dat oogenblik gewikkeld waren, om zich te bevrijden van het juk van Spanje, in Europa veel geestdrift had gewekt onder de droomers van vrijheid en onafhankelijkheid, de ontevredenen van allerlei soort en de avonturiers van alle natiën. Vooral van uit Frankrijk waren reeds velen, die ontevreden waren met den aldaar bestaanden toestand of als militairen van rang onder Napoleon I gediend hadden en onder de nieuwe dynastie niet naar hun wensch bevorderd werden, naar de Zuid-Amerikaansche Staten vertrokken, in de hoop te midden van dien Chaos van omwentelingen en opstanden fortuin, grootheid en aanzien te zullen verwerven. Er zouden zeker nog veel meer vrijheidsridders en gelukzoekers gegaan zijn, als voor velen de reiskosten geen onoverkomelijken hinderpaal hadden gevormd. Tot deze categorie behoorden de op mijn schip zich bevindende fransche kolonialen. Daarom waren zij op het denkbeeld gekomen zich te Harderwijk als soldaat voor onze overzeesche bezittingen te laten engageeren, zich gedurende de reis van het schip, dat hen zou overbrengen, meester te maken, vertrouwende genoegzaam steun onder de overige militairen van het transport te zullen vinden, en zich alsdan naar een der in opstand zijnde Zuid-Amerikaansche Staten te doen overbrengen. Dit alles bleek later uit de

bekentenis der drie belhamels Collier, Audru en Ravillé, op welke bekentenis ik straks terugkom.

Ik zeide de beide soldaten dank voor hunne mededeeling, die zij mij als aan hun eed getrouwe militairen in 's Konings dienst gedaan hadden, en gaf hun verlof weder naar het dek te gaan. Doch zij gevoelden blijkbaar weinig lust naar hunne kameraden terug te keeren, uit vrees door de muitelingen als de verklappers van hun komplot te worden herkend. Wij, militairen en scheepsofficieren, waren het er over eens, dat een spoedig en streng onderzoek noodzakelijk was. In Antwerpen reeds had ik de bemanning van het schip van wapens doen voorzien en deze in de kajuit zoodanig op nummers gehangen, dat ieder ten spoedigste de zijne kon vinden. De 2de stuurman had de directie over de uitdeeling, terwijl bepaald was dat ieder man bij den 1sten stuurman voor de geweren en pistolen de noodige scherpe patronen zou ontvangen. Ik liet dus in alle stilte ons volk de wapens ter hand nemen, wapende mij zelf ook en trad daarna op het dek, waar ik bevel gaf, dat de kolonialen onmiddellijk van uit het tusschendek boven moesten komen en zich aan stuurboordzijde van het schip in twee gelederen opstellen. Negen hunner, die mij door den sergeant-majoor Belletable en de soldaten Gauch en Klein als de kwaadwilligsten werden aangewezen, liet ik in de boeien slaan, doch daar wij slechts vier handboeien aan boord hadden, was ik genoodzaakt vijf van hen met touwen te binden en op het halfdek te doen bewaken door een schildwacht. Zoowel de arrestanten als de overige soldaten werden aan den lijve gevisiteerd en moesten hunne messen afgeven. Bij zes van de gearresteerden vond men de messen als dolken geslepen. Met deze bezigheid hadden zij zich, volgens de getuigenis van den sergeant-majoor, die zulks opgemerkt had, eenige dagen geleden op den timmermansdraaisteen den tijd gekort. Ik liet nu de soldaten weder inrukken en huns weegs gaan, maar aan niemand van hen werd het veroorloofd achter den grooten mast te komen, terwijl het gewapende scheepsvolk daar steeds geposteerd bleef. Deze veiligheids-maatregelen genomen zijnde, belegde ik in de kajuit een scheepsraad om de zaak nader te onderzoeken en de arrestanten in verhoor te nemen. De luitenant van de huzaren, Baron de Mesemacre,

een Brusselaar van geboorte en dus het meest de Fransche taal machtig, belastte zich met het ondervragen.

Collier, de gewezen kapitein bij de garde van Napoleon I, kwam het eerst aan de beurt. Hij was een man van middelbare gestalte met een brutaal, kwaadaardig voorkomen. Hij bekende, alsof hij er zich op beroemde en terwijl hij ons met diepe verachting aankeek, dat hij de chef van het komplot was dat ten doel had het schip af te loopen, het naar de Zuid-Amerikaansche insurgenten te brengen en het daar te verkoopen, maar verklaarde, dat hij echter geen zijner kameraden wilde verraden en dus geen namen noemen en evenmin zich over verdere bijzonderheden zou uitlaten. Wij lieten hem dus weder naar het halfdek brengen en den soldaat Vogel, oppasser van den luitenant Leicher, vóórkomen. Deze verzekerde ons, dat hij eerst sedert dien ochtend iets van het komplot geweten had, dat zijn plan was geweest de samenzwering grondig te leeren kennen en er dan dien avond zijn meester, den luitenant Leicher, kennis van te geven. Op voorspraak van den Heer Leicher, die vermeende hem als een goed sujet te kennen, lieten wij hem de boeien afnemen, doch verklaring afleggen van al hetgeen hem van de samenzwering bekend was. Hij verhaalde dan nu van Jean Baptiste Collier vernomen te hebben, dat eenige militairen voornemens waren zich meester van het schip te maken en daarvoor de eerste beste gelegenheid te baat te nemen. Zij wilden dan de wapenen bemachtigen, het scheepsvolk over boord werpen, de militairen, die aan dit hun bedrijf geen deel wilden nemen, in hun slaap vermoorden, alsmede hunne en de scheepsofficieren. Den kapitein zouden zij dwingen het schip naar de insurgenten te brengen. Zij hadden reeds de waarde van schip en lading begroot en het aandeel van ieder hunner daarin op 10,000 frs. geschat. Als hoofden van het komplot, die de anderen daartoe aanzetten, noemde hij Collier, Audru, Ravillé en Denis.

Nu kwam Audru aan de beurt, een *ci-devant* Roomsch Katholiek priester, die beweerde aan alles onschuldig te zijn en integendeel de anderen tot betere gezindheid vermaand te hebben, doch toen alle ter bekentenis geroepenen hem te duidelijk als een der belhamels hadden aangewezen en hij zag dat zijne jeremiaden, als valschelijk beschuldigde, op ons

geen invloed hadden, werd hij onbeschaamd en sloeg een hoogen toon aan. De verschillende bekentenissen kwamen vrijwel op hetzelfde neer, allen wezen dezelfde personen als de belhamels aan, terwijl verder bleek, dat de soldaat Vogel niet zoo geheel onschuldig was als hij zich voorgedaan had en de gunstige opinie, welke zijn meester van hem had, niet zoo erg verdiende.

Het was geen wonder, dat de equipage, bij het vernemen van de liefelijke voornemens der vreemdelingen ten zijnen opzichte, vol gramschap was en de aan zijne waakzaamheid toevertrouwde arrestanten alles behalve zachtzinnig behandelde. De bootsman vooral was woedend en koelde die woede op den kapitein Collier, dien hij zoo onbarmhartig vastbond, dat deze, door pijn gedwongen, des avonds om halfelf nog, vroeg weder naar de kajuit geleid te worden, waar hij van alles uitlegging wilde geven. Hij noemde dan ook nu de namen op van de aanleggers der samenzwering, die wij onmiddellijk lieten arresteeren, zoodat er nu twintig van de negen en veertig aan boord zijnde franschen in boeien en touwen kwamen. De meest schuldigen waren hijzelf, Audru en Ravillé. Audru had verschillende plannen ontworpen, van welke zij zich, al naar dat de gelegenheid zich voordeed, wilden bedienen ter bereiking van hun doel. *Par le fer, le feu ou le poison*, had Audru gezegd, moest men zich van het schip meester maken. Een der plannen was een nachtelijke opschudding te veroorzaken door een gefingeerde twist en vechtpartij en van de verwarring gebruik te maken tot het slaan van hun slag. Wij hadden de gewoonte, de officieren en een deel van het volk, dat geen dienst deed, als er dolfijnen of andere groote vischsoorten, dartelend en snel vóór het schip uit, door het water vlogen, over de verschansing liggende naar dat aardige spel te kijken. Ook van deze gelegenheid hadden zij, op aanraden van Audru, willen gebruik maken om onverhoeds de officieren en degenen, die zij voor hun plan gevaarlijk achtten, van achteren aan te grijpen en over de verschansing in zee te werpen. Ten slotte had Audru een middel weten te vinden om Spaansch groen in voldoende hoeveelheid te verzamelen. Hij droeg dit vergif in een blikken doosje bij zich, om het ter gelegener tijd in de spijs of drank van de kajuitpassagiers te werpen en, als het begon te werken, de dan door het vergif mach-

telooze lijders te overvallen en van kant te maken. Gelukkig voor ons, had zich naar hun oordeel geen genoegzaam gunstige gelegenheid tot het ten uitvoer leggen van een en ander voorgedaan. Twee keer waren wij echter den dans ter nauwernood ontsnapt. Achter op het halfdek aan bakboord stond de waterstander, waaruit ieder schepeling zijn drinkwater moest halen. Om te maken dat dit drinkwater niet verspild of verontreinigd werd, stond er steeds een schildwacht bij, nu eens uit het scheepsvolk, dan eens uit het detachement militairen. Nu had ik de gewoonte op het halfdek, op vaste tijden van den dag, tusschen deze waterbak en den grooten mast heen en weer te loopen. Op zekeren dag had nu Audru den schildwacht bij den waterstander afgelost en met de overige saamgezworenen afgesproken, dat de sluipmoord op mij het teeken tot den algemeenen aanval zou zijn.

Op een gegeven oogenblik, terwijl ik mij vlak bij hem omkeerde om in de richting van den grooten mast te gaan, kwam mij, ik weet niet waarom, in eens in de gedachte, wat heeft die kerel een schurkachtig voorkomen, wat maakte, zooals ik mij later zeer goed herinnerde, dat ik mij nog eens half naar hem omdraaide en hem scherp in de oogen zag. Dit schijnt gebeurd te zijn, juist op 't oogenblik, dat hij den arm ophief om mij de bajonet in de lenden te steken. Mijn doordringende blik had hem echter geheel den moed doen verliezen. *'Si vous ne m'aviez pas fixé en ce moment, je vous aurais enfoncé la bayonnette dans les reins'*, zeide hij mij bij zijn verhoor, terwijl hij vlak voor mij stond. Ik kon niet nalaten op te staan en hem bij zijn schouder eens flink heen en weer te schudden, zeggende: *'Oui, scélérat, je crois bien que mes regards peuvent encore vous décontenancer.'* - Onder dit schudden hoorden wij iets rammelen in den zijzak van zijn kapotjas en bij onderzoek bleek het te zijn het doosje met Spaansch groen, over welks gebruik hij zich cynisch uitliet.

Den 17^{den} April, dus den dag vóór dat wij kennis van hunne samenzwering kregen, hadden zij andermaal hun voornemen willen ten uitvoer brengen en daartoe het oogenblik uitgekozen, dat de luitenants Rutgers en De Mesemacre na den eten in hunne hutten hun *siesta* hielden. Ook ik trok mij dan gewoonlijk eenige oogenblikken terug om des nachts

beter waakzaam en bij de hand te kunnen zijn. Hetzij dat ik nu dien dag spoediger dan naar gewoonte op het dek verscheen, hetzij dat de muiters te lang aarzelden tot den aanval over te gaan, maar ik schijn juist de kajuitstrap opgekomen te zijn, toen zijlieden uitvoering aan hun plan wilden geven. Ik stond hun nu te veel in den weg, volgens hun bekentenis, om het door te zetten.

Uit de verschillende verhooren was genoegzaam gebleken, dat er een zeer slechte geest onder de militairen heerschte en ik begreep, dat het zaak was voortdurend op onze hoede te zijn. De officieren en het scheepsvolk bleven dan ook dag en nacht onder de wapenen. Mijne matrozen vertrouwden zich zelfs niet meer in het want, zoodat ik genoodzaakt was alle lichte zeilen in te nemen en het schip onder klein zeil te brengen. Voor de arrestanten liet ik eene ruimte tusschendeks maken en hen daarin de eerstvolgende nachten verblijven, maar de schildwachten konden niet genoegzaam verhoeden, dat zij hunne boeien niet verbraken, zoodat er dikwijls bijgesprongen moest worden om ze opnieuw vast te sjorren. Bovendien maakte de onmiddellijke nabijheid van de andere militairen den toestand daar gevaarlijk. Ik besloot dus de arrestanten in de barkas, die op het dek stond, te doen overgaan. Wij bespeurden echter weldra, dat die overgang nog meer waakzaamheid vereischte om te beletten dat ze elkaar behulpzaam waren in het verbreken hunner boeien, want, doordat zij meer op elkaar gedrongen zaten en er een zeil, bij wijze van tent, over de barkas gespannen was, waren zij beter in de gelegenheid de waakzaamheid der schildwachten te misleiden. In dezen toestand konden wij niet langer blijven, daar wij eerst op de hoogte der Canarische eilanden waren en ik het schip, dat nog een langdurige reis voor den boeg had, niet langer onder klein zeil mocht gaande houden. Het was integendeel zaak de reis, door kracht van zeilen te voeren, te bekorten, eensdeels wegens den slechten geest van het transport, anderdeels om geen gebrek aan victualie en water te krijgen. De wind woei die dagen uit het Noord-Oosten, derhalve ondervonden wij reeds de kracht van den Noord-Oostpassaat, zoodat ik het spoedigst een haven op de kust van Brazilië had kunnen bereiken, maar die kolonie was ook reeds in opstand tegen Portugal en in de onwetend-

heid van hetgeen daar omging en hoe de geest der bevolking was, durfde ik een binnenloopen in een der havens niet wagen.

De 1ste luitenant Rutgers was de eerste die voorstelde door ernstige maatregelen een einde aan die gesteldheid van zaken te maken en een krijgsraad te beleggen, die zou beslissen wat ons te doen stond. Die krijgsraad werd gevormd uit de navolgende personen: de kapitein van het schip, luitenant ter zee 2de klasse J. Boelen, als president; de 1ste luitenant der infanterie Rutgers, de 2de luitenant Leicher, de 1ste luitenant van de huzaren Baron de Mesemacre, de opperstuurman Lensen, de bootsman Anton Pornohren, de sergeant Moens, de soldaat Baas en als secretaris de sergeant-majoor Belletable. De leden legden onderling en openlijk de belofte af zonder eenige partijdigheid uitspraak te zullen doen en uitsluitend het belang van schip, bemanning en lading bij die uitspraak in het oog te zullen houden. Nadat deze krijgsraad de misdrijven der beklaagden nog eens nauwkeurig nagegaan had en in overweging had genomen den toestand, waarin schip en lading zich bevonden, nadat het krimineel wetboek van het krijgsvolk te lande rijpelijk geraadpleegd was geworden, werd met eenparigheid van stemmen, volgens artikel 81 van gezegd wetboek, de straffe des doods uitgesproken tegen Collier, Ravillé en Audru, de beide eersten met den kogel en Audru met den strop. Toen hun dit vonnis werd voorgelezen, verzocht Audru, als laatste gunstbewijs, om evenals zijne beide makkers gefusilleerd te mogen worden, wat de krijgsraad toestond.

Den volgenden morgen werd het vonnis aan de drie veroordeelden voltrokken, door drie sergeanten en drie vrijwillige fuseliers. Met een kalmte en een overmoed, die ons allen verbaasd deden staan en met zekere huivering bevingen, ondergingen de ongelukkigen hun vonnis. Collier's laatste woorden waren: *'Vive l'empereur! Mer....*,' de laatste helft van het woord kregen wij niet te hooren, daar hij dood ter nederstortte. Audru was na het salvo niet gevallen, maar ik trof hem door een pistoolschot zoodanig in de hersenen, dat hij levenloos op het dek viel.

Na deze executie liet ik aan de overige arrestanten het besluit van den krijgsraad voorlezen, waarbij zij vermaand werden zich rustig te houden en niet te trachten hun boeien

te verbreken, op straffe van op staanden voet, zonder verderen vorm van proces, gefusilleerd te worden.

Ik liet nu mijn volk, behalve het gedeelte dat de wacht betrok, de wapens weder afleggen, die andermaal in de bovenkajuit werden opgeborgen en nu werden de lijzeilen en andere lichte zeilen weder bijgezet om te profiteeren van den gunstigen passaat. Ieder onzer trachtte nu eenige rust te genieten, doch ofschoon ik sedert den dag van de eerste ontdekking der samenzwering al zeer weinig rust genoten had, kon ik niet tot kalmte komen, want ik was te veel geschokt door de ernstige maatregelen, die ik genoodzaakt was geweest te nemen. Van lange rust zou ook overigens geen sprake zijn, want reeds den 25sten April werd onze veiligheid op nieuw in gevaar gebracht. Gedurende den avond van dien dag had ik tot elf uur, het uur waarop ik gewoonlijk naar kooi ging, zitten lezen en bladeren in den nieuw uitgekomen *Atlas historique, généalogique, chronologique, géographique* van Lesage, welken de heer Saportas te Antwerpen mij ten geschenke had gegeven. Steeds ging ik echter, voor naar kooi te gaan, nog even naar het dek om mijn orders te geven en het weder te observeeren. Zoo ook nu. Ik sprak eenigen tijd met den 1sten stuurman, die de wacht had, wenschte hem daarna goede wacht en goede nachtrust en ging de trap weer af naar de kajuit. Maar in plaats van, zooals mijn eerste voornemen was, dadelijk naar kooi te gaan, verdiepte ik mij andermaal in den Atlas, terwijl trek in rooken mij een pijp deed stoppen. Vervolgens, daar het mooi weder was, het schip zoo statig en met snelle vaart voor al zijn zeilen liep en ik niets geen slaap had, bekroop mij de lust nog wat op het dek heen en weer te stappen. Doch juist had ik den voet op de kajuitstrap gezet of ik hoorde tusschendeks een oorverdoovend kabaal en kreten van *'tue, tue'*. Toen ik mijn hoofd buiten de kajuitskap stak, kwamen reeds eene menigte militairen van uit de tusschendeksluiken langs stuurboord op de bovenkajuit toesnellen. Ik begreep dadelijk, dat men die binnendringen wilde om zich meester te maken van de wapenen; ook de 1ste stuurman, die toevallig aan stuurboord stond, en de schildwacht voor de deur der bovenkajuit zagen dit in, zoodat wij ons met ons drieën, - ik had de sabel van den schildwacht gegrepen en hem zijn geweer

gelaten, - in de eerste oogenblikken ons dermate te weer stelden, dat wij hen konden beletten de deur van de bovenkajuit te bereiken, waarbij ons de stuurreepen, die vóór de kajuit van boord tot boord geschoren waren, van nut werden. Intusschen kwam het wachtvolk, dat voor het meerendeel op den bak of het voorschip stond, langs bakboord met zijn wapens ons ter hulp snellen, terwijl terzelfder tijd de drie luitenants en de 2de stuurman de kajuitstrap kwamen opstormen. Het was ook hoog tijd, want reeds waren eenige soldaten over de stuurreepen gesprongen en de deur van de bovenkajuit genaderd. Ik riep: 'Schiet niet, maar slaat dood wat achter de groote mast komt'! -, want wij konden natuurlijk op dat oogenblik van de vuurwapenen geen ander gebruik maken, uit vrees ons eigen volk te treffen. Het was een vreeselijke nacht, waarvan de bijzonderheden mij nog duidelijk voor den geest staan. Wij hakten en sloegen onder de muiters rond met eene woede, die alle beschrijving te boven gaat, maar wij kregen hen tot wijken en joegen hen de luiken door naar beneden tusschendeks, waar wij ze, door het dicht werpen der luiken, opsloten. Vele militairen werden bij die gelegenheid gekwetst en toen het dag werd, kon men de bloedspatten en vlekken tegen boord en op de planken van het dek zien.

Toen wij op deze wijze weder meester van het scheepsbovendek waren geworden en ons overtuigd hadden dat de zestien gearresteerde militairen, die in de barkas zaten, behoorlijk present en geboeid waren, begaven zich de opperstuurman en luitenant Leicher tusschendeks om daar inspectie te houden. Men vond niets bijzonders dan twee hangmatten, die met hun krammen over den grond lagen, waarschijnlijk losgerukt bij het naar boven stormen van de militairen. Een nader onderzoek bracht aan het licht dat de korporaal Sandok niet te vertrouwen was. Een persoon zou de kooi van den korporaal genaderd zijn met het doel om hem te vermoorden, dit zou de eerste aanleiding tot de opschudding geweest zijn. Alle soldaten verhaalden eenstemmig dat sprookje, zoodat het aan geen twijfel onderhevig was, of zij hadden afgesproken met dit praatje voor den dag te komen, als de aanslag mislukte. Wij begrepen intusschen dat het zaak was nog meer veiligheidsmaatregelen te nemen. Ik liet dan nu de twee waarlooze stengen van de Koebrug nemen, legde de groote

steng met haar hieling naar achteren aan stuurboord en de voorsteng met haar hieling naar achteren aan bakboord op de barring. Van een zwaar stuk waarloos rondhout liet ik twee zoogenaamde bolders ter lengte van vier voet zagen en aan ieder der hielingen van de op dek gelegen stengen sekuur vast bouten. De bovenuiteinden dier bolders werden van een ijzeren hoepelband voorzien, in elk der boveneinden werd een gat geboord, en in dat gat, voorzien van ijzeren platen, een metalen draaibas gesteld, zoodat wij nu aan beide zijden van het schip een draaibas geplaatst hadden, die van daar de stuurboord- en bakboordszijde van de 'Delphine' konden bestrijden. Om echter te voorkomen, dat men, door een onverhoedschen aanval die draaibassen niet naar den kant van het halfdek konde keeren, werden daarover stevige ijzeren banden gespijkerd, zoodat het vuurwapen niet meer dan eenige graden naar links en rechts gebracht kon worden. Nadat dit werk gedaan was, liet ik de militairen boven komen, wees hen op de werking welke dit licht geschut, in geval van nood, kon hebben en vermaande hen zich te wachten, door een vernieuwden aanval, zich daaraan bloot te stellen, daar de beide draaibassen steeds met schroot geladen zouden blijven, gereed om bij het eerst alarm vuur te geven. Een schildwacht zou er dag en nacht bij waken.

Desniettemin ontstond er den 11^{den} Mei, in de eerste wacht, opnieuw alarm tusschendeks. De officieren, tot het Detachement behoorende, schenen geen lust te hebben een onderzoek naar die opschudding te doen, zoodat ik zelf met de sabel in de vuist de trap afsprong, stilte beval en naar de oorzaak van dat rumoer vroeg. Nu traden eenigen voor, die den korporaal Sandok als den aanlegger van een nieuw komplot aanklaagden en verklaarden, dat vijf der in de barkas gedetineerde soldaten getuigen konden, dat de korporaal reeds een der voornaamsten van de eerste samenzwering geweest was.

Dien ten gevolge kwam den 12^{den} de krijgsraad op nieuw bij een, hoorde eenige getuigen, zoowel uit de gedetineerden als uit de anderen, maar moest den korporaal, bij gebrek aan afdoende bewijzen, weder laten gaan. De raad dreigde hem echter, bij de minste nieuwe verstoring der rust, hem zeer streng te zullen behandelen. Bij die gelegenheid kwam toen ook aan

het licht dat zekere Baron S...t, die zich als soldaat bij het transport bevond, eveneens een rol in de eerste samenzwering gespeeld had. Hij had zich bij zijne kameraden voorgedaan als iemand, die in staat zou zijn het schip te kommandeeren en het naar de Amerikaansche insurgenten te brengen, zich daarvoor beroepende op het feit, dat hij vroeger als kadet bij de Nederlandsche Marine gediend had. De raad begreep dat het beter was die zaak maar niet verder te onderzoeken, doch ik nam dien Baron onder vier oogen in de kajuit en gaf hem te verstaan, dat wij alles van hem wisten, maar dat de krijgsraad, uit regard voor zijne familie, te welbekend in Nederland, hem ditmaal wilde sparen en vermaande hem zich stil en rustig te gedragen, als hij zich en zijne familie geen groote ellende op den hals wilde halen.

Baron S...t scheen verlicht van gemoed te zijn, dat hij er op zoodanige wijze afkwam, beloofde de vermaning in gedachte te zullen houden en gedroeg zich ook verder goed. Trouwens, de andere militairen schenen dan nu toch eindelijk hun plannen te zullen opgeven en toen het schip de linie gepasseerd was en de Westpassaat naderde, liet ik al de arrestanten de boeien afnemen en vrij over het dek wandelen. Zij begonnen nu met het scheepsvolk mede te werken en aan de touwtjes te trekken, wat hen zoo gelukkig maakte, dat zij vroolijk begonnen te zingen. Van tijd tot tijd sprak ik tot hen een woord van bemoediging om hun de hoop te geven dat zij, te Batavia aangekomen, genadig behandeld zouden worden en misschien van verdere straf voor hunne dwaasheid zouden vrijkomen. Met tranen in de oogen verklaarden de meesten mij, dat zij diep berouw hadden over hun gehouden gedrag. Een van hen, de reeds meer genoemde Vogel, die nog al een goede opvoeding scheen genoten te hebben en een goed musicus was, - hij schijnt later te Batavia met muziekles geven aanzienlijke geldelijke verdiensten te hebben gehad, - droeg een fransch vers aan mij op, dat tot titel had: '*Les voeux de seize imfortunés adressés à Mr. Boelen*, *commandant la Frégate la Delphine*', waarin zij aan hun berouw en hunne dankbaarheid uiting gaven.

Den 28sten Juli kwam de 'Delphine' zonder verdere stoornis ondervonden te hebben, ter reede van Batavia aan. Eenige dagen na mijn aankomst, kreeg ik van den

Auditeur Militaire, den Heer Kamphuizen, eene uitnoodiging om voor hem te verschijnen. Ik bracht dien ambtenaar op de hoogte van de gebeurtenissen op de ‘Delphine,’ en stelde hem de stukken ter hand, betrekking hebbende op de handelingen van den krijgsraad. Men scheen met mijne antwoorden en verklaringen genoegen te nemen, althans nimmer meer ben ik aangaande die ernstige en treurige gebeurtenissen ter verantwoording geroepen.

Roemeensche volksliederen en balladen.
Vrij bewerkt naar de Fransche prozavertaling van Hélène Vacaresco.

I.
De weg naar de gevangenis.

De weg is niet wit en bestoven hier
Door den zwerver zijn tred of de stap van den stier,
Die voort wordt gedreven, in zonnebrand,
Om de ploeg te doen zwoegen door 't akkerland,
Noch door 't lievende paar dat er wandelt en zit,
Door den stap der gevangne' is de weg zoo wit.
En hun rammlende rinklende ketenenklank
Maakt de treurende boomen van meelij krank.
En de boomen vergeten dat rinkelen nooit.
En de droeve gevangne', als zij zitten gekooid,
Die vergeten de weedom der boomen ook niet.
En tot hen kwam een meisje en zij voelden verdriet
En zij weende' om de jeugd van 't meewarige kind.
En zij kwam met haar kruik, die zij vulde gezwind,
En zij gaf hun te drinken wel één voor één.
En dat meisje dat ging met hun zegen heen.
En zij dachten aan thuis, hoe daar weenen zou
De heele woning met kind en vrouw.
En de zonnige heete bestoven weg
Die was dan heel uit hun denken weg.
En zij luisterde' ontroerd naar het vogellied,

Want dáar zouden zij hooren de vogelen niet.
En zij zegenden 't vogeltjen in den boom,
Omdat het hun vóórzong hun laatsten droom.
En zij liepen zoo loom of hun leven lang
Zij zóo moesten loopen den weg naar 't gevang.
En zij groetten er wie zij ontmoetten nog
Met de woorden: - ‘Wij zijn er uw broeders toch!’
En de klank van hun keetnen verzelde hen trouw.
En dë één voelde op 't voorhoofd den kus van zijn vrouw
En dë andere voelde zijn moedertjes traan.
En elk voorhoofd was somber, met droefheid belaên.
En dë één had met d'anderen medelij.
En zij glimlachte' als zeiden ze: - ‘Zie! ik ben blij!’
En zij vreesden den drempel die wachtte op hun stap
En toch wilden zij ook hem betreden rap,
Om niet langer te toonen den hellen dag
Hun ketenen zwaar en hun moeden lach.
En den drempl overschreden zij één voor één
Van het huis van geknarstand en geween.
En dë eerste die overschreden hem had
Benijdde den ander, die wachtte op het pad
En die hem nog niet overschreed.
En zij dachte' aan hun thuis en hun zonde en meer leed
Deed hun lijden hun thuis dan hun zonde voorwaar.
En hun droomen, die waren zoo bang en zoo zwaar
En zij mompelden bij het ontwaken: - ‘Ik weet
Niet recht wat ik droomde, maar 't was van leed.’

II.
Zonder kinderen.

De kinderen slapen bij 't vlammende vuur,
   God zegent den slaap van de kinderen.
Hun droomen zijn bloemen van goud en azuur.
   God zegent de droomen der kinderen.

Ik heb hem zooveel te vertellen
   En ik ben er zoo heel alleen.
Zijn stem is in al de geluiden,
   Die fluisteren om mij heen.

Gaat mijn man naar de maïslanden,
   Dan blijf ik alleen met mijn rouw.
Ik berg mijn gelaat in mijn handen
   En ik ween als een weduwvrouw.

Want de vrouw die geen kinderen baarde
   Wekt der weduwen medelij,
Zij doet weduweklachten verstommen,
   Want wie leeft er verlaten als zij?

Haar tranen zal God niet tellen,
   Want geen kinderhand die ze wischt.
Haar dagen zal God niet verhellen,
   Wijl zij 't lachen van kinderen mist.

En verlaten zal wezen haar sterfbed,
   Want geen kind wordt de erinnring een schat.
En geen mensch die haar graf weet te vinden,
   Want de stap van het kind maakt het pad.

Haar gebeden zal God niet verhooren,
Wijl geen kindje de handen haar vouwt
En haar godslaster zal haar verdoemen,
Wijl geen kindje er haar van weerhoudt.

En de moeders begrijpen mijn leed wel,
Maar haar weelde kan ík niet verstaan
En voor mij heeft het leven een mysterie
Te meer dan waar de andren voor staan.

Ik ben droever dan de eenzame weduw
En die durft er niet weene' aan mijn zij.
En ik weet er geen smart die zoo groot is
Of ze zwijgt van ontzag voor mij.

De kinderen slapen bij 't vlammende vuur.
God zegent den slaap van de kinderen.
Hun droomen zijn bloemen van goud en azuur.
God zegent de droomen der kinderen.

III.
De weduwe.

O werd er, bij avond, geklopt aan mijn deur,
Ik zou denken: Hij keert weerom!
En dan heugde 't mij dat hij gestorven is
En zijn ziel was mij wellekom.

En zijn lieve ziel, die kwam binnen en vroeg:
- ‘Hoe gaat het de kinderen, vrouw?
En hoe staat er de maïs te groeie' op het land
En verzorg je de stieren wel trouw?’

Ik zou antwoorden maar aan zijn lieve ziel:
- ‘Met alles gaat het goed.’
Dat zijn lieve ziel werd tevrêe gesteld
En weer slapen ging welgemoed.

Maar ik wilde niet dat zijn ziel mij vroeg:
- ‘Hoe vaart er het leed van je hart?’
Ik moest antwoorden: - ‘'t Wil niet genezen, lief!’
En dan kon hij niet slapen van smart.

En om bloemen zou vragen zijn lieve ziel
En die bracht ik hem wel genoeg.
Maar ik wilde niet dat zijn lieve ziel
Mij wat te drinken vroeg.

Want de dooden, die drinken maar tranen alleen
En dan zou hij mijn tranen zien,
En zijn ziel, die zou vrage' om de kinderen wel
En die liet ik hem willig zien.

Maar ik wilde niet dat zijn lieve ziel
Mij toonen liet mijn gelaat,
Want de dooden zien álles en hij zou zien
Hoe er 't leed op te lezen staat.

O als er kwam kloppen zijn lieve ziel
Aan mijn deurtje, bij avond laat,
Dan moest ik maar zeggen: - ‘'t Is alles wel,
In mijn hart en op mijn gelaat.

Ik heb je vergeten, ga slapen weer,
't Is alles hier naar mijn zin.
De dooden die mogen niet weene' in hun graf.
't Is alles hier naar mijn zin.’

En dan keerde naar 't graf weer zijn lieve ziel
En die zag er niet éenmaal om
En ze kwam er nooit meer uit het graf, aan mijn deur
En 'k zei nooit meer: - ‘Wees wellekom!’

IV.
De verlaten vrouw.

O steek een roze in uw gordellint,
Dan gelooven de menschen u vroolijk gezind.
En zie maar stil den hemel aan,
Want de hemel alleen kan uw droefheid verstaan.
En het lied van de vogelen wekt geen lach
Op uw lippen zooals ik voorheen er zag,
Want gij zijt de vrouw, die van vreugd niet meer weet.
En gij luistert maar ál naar zijn stap, hoe die treedt
En weerklinkt op den drempel van de andere vrouw.
En uw hart is vol tranen, vol tranen van rouw,
Als de zwellende knoppen vol lentesap,
Maar geen bloem zal ontluike' uit uw hart en geen stap
Die uw drempel vervroolijkt, verlaten en leeg,
Als, op 't kerkhof, een graf waar vergetelheid zeeg.
En uw hart is zoo dor als een veld zonder dauw.
En de dauw van uw tranen, o weenende vrouw!
Doet ontluiken geen meelij in 't hart van uw man,
Want hij heeft geen berouw en geen leed er van.
Want zijn oogen beminnen een ander gelaat
En den sluier dien de andre om haar lokken slaat,
Want gij zijt er de vrouw die nooit meer lacht.
En uw kinderen vragen: - ‘O moedertje zacht!
Waarom lacht ge niet meer als ge vroeger deedt?’
En ge zegt: - ‘O zijn kindren!’ en zwijgt van leed.
En uw tranen versombren de heele woon,
Als de nevel de velde' en uw man is gewoon
De versomberde woning te ontvliede' en hij zeit
Tot die andre: - ‘Mijn woning is somber altijd.’
En ontmoet gij die andere op 't land of op straat,

Dan verbleekt ge als van liefde en dan beeft ge als van haat.
En haar durft ge niet hate' om de min die gij weet
In u bei, maar haar zonde, haar zonde is uw leed.
En haar zonde benijdt ge en al bracht die haar smart,
Zelfs de smart van haar zonde benijddë uw hart.
Want uw schuldeloos leed weegt u zwaarder dan schuld.
En ge wenscht dat een vloek werd aan u vervuld,
Om te zeggen: - 'Ik lijd om die vloek zoozeer!'
En uw eigene kinderen mint ge niet meer,
Omdat ook uw kindren zijn kinderen zijn.
En toch mint ge hen meer, wijl zijn kinderen ze zijn.
En zijn stap, o die hoort ge bij de andre haar hut,
En ge weet dat hij water voor de andere put
En dat hij de paden bemint die zij gaat
En de wegen vermijdt waar hij ziet uw gelaat,
Omdat er zijn oogen - o droefenis! -
De sluier der gade niet lief meer is.

V.
De moordenaar.

Hij liep al zóo lang naar den einder toe
Dat de weg hem wel vraagt: - ‘Ben je nog niet moe?’
Hij liep al zóo lang in de schroeiende zon
Dat de zon vroeg of hij niet rusten kon.
En de put vraagt: - ‘O man! heb je nog geen dorst?’
En de bron: - ‘Blusch met water het brande' in je borst!’
Hij heeft al zoo menigen droeven nacht
In slapeloos woelen doorgebracht
Dat elke nacht hem, uit medelij,
Toefluistert: - ‘O kom, je vindt rust bij mij!’
Maar hij antwoordt allen: - ‘Laat mij met rust!’
Omdat er hun meelij is onbewust.
Hij verafschuwt hun meelij dat zich vergist
En hem zou verafschuwen, wen het wist.
En hij durft er niet wisschen het zweet van zijn hoofd,
Omdat hij zijn voorhoofd vol bloed gelooft
En hij durft er niet drinken het water zoet,
Omdat hij bang is te proeven bloed.
En hij durft er niet droome' en hij durft niet bezien
Zijn handen, die kleven van bloed misschien.
Zijn handen zijn bang voor zijn bang gelaat
En zijn aanschijn is bang voor zijn handen. Hij gaat
En is bang voor zijn voetstap en heeft geen moed
Tot ómzien: zijn schaduw kon rood zijn van bloed.
En hij vraagt aan zijn schaduw: - ‘Waar volg je mij om?’
En hij vraagt aan zijn drempel: ‘Ben 'k wellekom?’
En de drempel, die lijkt hem te weren wel
En zijn woning, die lijkt hem te haten fel

En hij haat ook zijn woning. Met bevende stem
Vraagt hij elk die voorbijgaat: ‘O kende je hem?’
En als die niet weet wien hij bedoelt
Is 't bange verwondering die hij voelt.
En hij ziet vóor zijn oogen maar áltijd door
Den blik van wie 't leven door hem verloor.
En hij zegt hem: - ‘O zie! wij zijn áltijd saam!’
En hij noemt hem heel teedr als een vriend bij den naam.
En hij leidt hem, al pratend, zijn woning in
En hij vraagt: - ‘Is die plaats bij den haard naar je zin?’
En hij zegt hem: - ‘O slaap op de peluw mijn!’
En hij wijst hem de plek waar zijn graf zal zijn.
En hij toont hem zijn handen en zegt: - ‘Zie goed!
Mijn handen zijn rood van vergoten bloed,
Van je bloed zijn ze rood, ik ben bang voor bloed!’

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Verwey's Potgieter.

Het leven van Potgieter, door Albert Verwey. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1903.

'Ik wil u bekend maken met een Nederlandsch dichter, die in 1875 gestorven is. Zijn naam was Everhardus Johannes Potgieter.' Uit dien aanhef van een opstel van Albert Verwey over Potgieter, voor enkele jaren in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* verschenen, heeft men iets als een verwijt willen lezen aan het Nederlandsche volk, dat zooveel jaren na zijn dood een dichter als Potgieter nog niet kende. Is dat de bedoeling van den schrijver van het opstel geweest, dan mag gevraagd worden of zulk een verwijt verdiend was en of niet de aard van Potgieters talent, de 'duisterheid' en het 'kunstig geestesspel', door Verwey 'wezenlijke trekken van den Dichter' genoemd, zijn werk voor velen moesten maken tot een heel of half gesloten boek, en aan een algemeene erkenning van Potgieters waarde voor onze letterkunde in den weg moesten staan. Schreef niet reeds Zimmerman, Potgieters trouwe vriend, naar aanleiding van zijn 'Leven van Bakhuizen van den Brink': 'Door al die schittering en tinteling van vernuft, waarmede schier alle figuren en gebeurtenissen zijn overgoten, heeft het boek tegelijkertijd iets onrustigs en gejaagds en iets eenvormigs in de voorstelling. Breede massa's, die bij een tafereel van zulken omvang weldadig zouden verkwikken, zijn moeielijk te ontdekken. Er zijn te veel boomen in dat woud.... Voor hen die het boek slechts als een kunstwerk genieten, wordt de totale indruk door die veelheid geschaad....'[1].

Maar ook een andere uitlegging van Verwey's aangehaalde woor-

1) *De Gids*, Maart 1872.

den is mogelijk; deze namelijk: dat de schrijver zelf in 1901 eerst sedert kort meer volledig bekend was geraakt met Potgieters werk en door gezette studie was doorgedrongen tot de beteekenis van dien Nederlandschen dichter. ‘De mannen der beweging van '80’ - zoo stel ik mij voor - hadden het te druk met hun eigen werk en met de critiek van het werk hunner tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers om veel aandacht te schenken aan dat tijdvak onzer letterkunde waarin Potgieter, als stichter en leider van *De Gids*, in zijn volle kracht was. Wel schreef Verwey, onder den titel ‘Toen De Gids werd opgericht’, in *De Nieuwe Gids* drie opstellen over de Nederlandsche letteren van de tweede helft der 18de en de dertig eerste jaren der 19de eeuw, maar van Potgieter is er in deze beschouwingen weinig sprake. Omstreeks dienzelfden tijd (1885) schreef Kloos: ‘De [bij Beets vergeleken] zooveel rijkere en forschere Potgieter liet ons een schat van studie in proza en verzen achter, die nog geschift en gerangschikt moeten worden, voor men een beslissend oordeel over zijn waarde en de plaats die hem toekomt uitspreken kan.’ Maar al mogen Kloos en de zijnen met eerbied gesproken hebben over Potgieter, bij wiens hervormend werk van omstreeks 1840 zij het hunne van veertig jaar later vergeleken, verder dan tot een eerbiedige hulde brachten zij het niet.

In den tijd, die *De Nieuwe Gids* van Verwey en Kloos scheidt van het boek waarin Verwey in geestvervoering Potgieter aanspreekt als ‘o, mijn beminde dichter!’, heeft hij den dichter en prozaschrijver gelezen en herlezen, en hem bestudeerd in verband met wie hem voorafgingen en omringden.

De vrucht van die lektuur en van die studie ligt in dit boek, dat *Het leven van Potgieter* tot titel draagt.

Is die titel niet te weidsch? Hebben wij hier het boek, dat J.H. Groenewegen in zijn rijk gedocumenteerd, maar droog en dood *E.J. Potgieter* niet geschreven heeft, dat Byvanck den heer Groenewegen zou hebben willen zien schrijven en nog liever zelf geschreven had; het werk, dat de schrijver van *De jeugd van Da Costa* beter dan iemand anders zou hebben kunnen samenstellen en waarvan hij de voor tien jaar toegezegde hoofdstukken ons nog altijd schuldig is?[1)].

1) Zie Groenewegen's Potgieter, door Dr. W.G.C. Byvanck in *De Gids* van Februari 1894.

Een leven van Potgieter, ‘Potgieter in zijn tijd’, schrijft men niet in een deeltje van 342 bladzijden, en zoo is dan ook de arbeid van Albert Verwey niet meer, maar ook niets minder, dan een kostbaar, in vele opzichten voortreffelijk vóórwerk voor het nog altijd ongeschreven boek. Indien Verwey's ‘beminde dichter’ - zooals ik giste - een nog jonge liefde van den schrijver is, dan verklaart dit zeker het frissche, oorspronkelijke van dit boek, dat nergens naar de lamp of naar boekenstof riekt, maar zich lezen laat als een roman en, al wil de schrijver het niet weten (‘zoo dit [boek] een roman mocht zijn’), soms iets van een roman heeft. Trouwens bij zulk werk is dat niet te vermijden. De letterkundige historicus moet psycholoog en kunstenaar wezen. Hij mag uit de geschrevene en ongeschrevene, de uitgegevene en onuitgegevene bronnen de feiten verzamelen en in het licht stellen; maar daarna is het zijn taak door verstandige samenvoeging van die feiten, door concludeering van het bekende tot het onbekende, door zielkundige ontleding van het karakter van zijn held, het beeld te modelleeren dat de held in hem ‘ontstaan deed’ en dit ‘zichtbaar te maken voor anderen’ - om Verwey's eigene woorden te gebruiken - hem voor ons te doen leven, zooals hij hem gezien heeft.

En dat heeft Albert Verwey gedaan. Zijn *Leven van Potgieter* is niet een archiefstudie, een beredeneerde catalogus, een doode biographie, maar - wat men er ook op kunne aanmerken - het werk van een ernstig, gewetensvol, smaakvol kunstenaar.

Ik doe uit het rijke boek maar enkele grepen.

In het beeld van Potgieter ziet Albert Verwey allereerst dat van den Teleurgestelde. Antwerpen stelde hem te leur toen, nadat hij er als jong koopman en als jong letterkundige de aangenaamste betrekkingen had aangeknoopt - vooral met J.F. Willems -, de stad, zich in het najaar van '30 bij den Belgischen opstand aansluitend, zijne vooruitzichten vernietigde, hem ‘uit zijn baan wierp’ en hem dwong naar Amsterdam, dat als handelsstad bij Antwerpen verre ten achteren was geraakt, terug te keeren om er een nieuwe loopbaan te beginnen. Met die teleurstelling ging een andere gepaard, die van den twee-en-twintig-jarige, die ‘ongewoon teeder in zijn idealisatie, vroom en beschroomd,

hoffelijk en dichterlijk in zijn nadering tot het vrouwenbeeld', zich zulk een beeld had gedroomd en in zijn gedichten verheerlijkt, maar het niet verwezenlijkt zag. In een brief aan Hendrik Harmen Klijn van November 1831 spreekt de jonge Potgieter van andere teleurstellingen: 'Hoe dikwerf heb ik, door gelaatstrekken verleid, mij niet bij jongelingen aangesloten en altijd minder overeenstemming van begrippen gevonden dan tot een durend genoegen vereischt werd. Het is zoo droevig zich niet op zijn plaats te gevoelen....' Dat gevoel spreekt ook uit den droom van een Landjonker *(De nalatenschap van den Landjonker)*, 'een klacht van het gemoed over wat niet voor hem is weggelegd', maar tegelijkertijd 'een blijdschap van het gemoed om wat nooit in hem sterven kan: de bewondering voor het voorgeslacht.' Dit laatste troostte hem voor vele teleurstellingen. Bewondering voor het voorgeslacht - Potgieters leven werd er door beheerscht en hij koesterde ze aan Amsterdam. Die 'door het leven teleurgestelde bewonderaar van het voorgeslacht' kwam daardoor vanzelf tot de Romantiek, de letterkundige richting, die - zooals de schrijver van *Het leven van Potgieter* het gelukkig uitdrukt - 'als gemoed genomen zeggen wilde teleurstelling en vlucht uit de werkelijkheid, als geestesaanleg verlangen naar het verledene', en die dat laatste in de eerste helft van de 19de eeuw in elk land van Europa vertoonde.

Een teleurgestelde zou Potgieter jaren later op nieuw zijn, toen hij zijn droom ten opzichte van *De Gids* verstoord zag en dit werk van zijn leven, na de bekende gebeurtenissen van 1865, die enkel een sinds lang bestaanden barst tot een breuk maakten, in andere handen moest achterlaten.

En wederom zou bittere teleurstelling zijn deel worden, toen hij den eenige die hem trouw gebleven was, den jongere dien hij liefhad, naar Indië zag vertrekken onder omstandigheden, die hij niet kon goedkeuren en, gelijk blijkt uit zijn brieven aan Huet, eigenlijk nooit heeft kunnen vergeten. Dat die teleurstelling bij Potgieter vaak bitterheid kweekte en de door Beets in zijn 'Persoonlijke herinneringen' genoemde 'ontevredenheid met zijn maatschappelijk standpunt' - wie zou het niet verklaarbaar vinden? 'In het algemeen kon hij het overwicht van de gegradueerden in de Nederlandsche maatschappij niet zetten', zegt Mr. W.H. de

Beaufort in zijn opstel ‘Potgieter en Busken Huet’ in *Onze Eeuw* van Januari 1902[1]. Beets had in het door Verwey als ‘vinnig’ gequalificeerd, maar naar mij toeschijnt oprecht boekje, waarin hij zijn indrukken van deze zoo geheel van hem afwijkende persoonlijkheid te boek stelde, geschreven: ‘Bij zijn rechtmatig gevoel van meerderheid in zoo vele opzichten, kwelde hem blijkbaar een noodeloos gevoel van minderheid tegenover klassiek gevormden, en, schoon hij het verkropte en wegspotte, hij was jaloersch van hun Grieksch en Latijn’. Mij dunkt dit behoeft niet voor een ‘praatje’ te worden versleten, gelijk Verwey, de eveneens niet gegradueerde, het doet met een *sneer* op ‘de leegheid van eene akademische onderscheiding.’ Er is toch niets verwonderlijks en niets af keurenswaards in zulk een gevoel. Het kan enkel voor de zelf kennis van Potgieter pleiten, wanneer het gemis van een akademische opleiding hem meer dan eens gehinderd heeft. Erkende niet zijn Fransche tijdgenoot, letterkundig criticus als hij, Sainte-Beuve, dat hij aan zijn studiën aan l'Ecole de médecine dankte ‘l'esprit de philosophie, l'amour de l'exactitude et de la réalité physiologique, le peu de bonne méthode qui a pu entrer dans (ses) écrits littéraires?’[2] En zou een weinig ‘bonne méthode’, uit de goede school, Potgieters beste werk geschaad hebben?

Jakob Geel meende het niet. Potgieter's *Het Noorden in Omtrekken en Tafereelen* aankondigend[3], wees hij er op hoe de poëzie zich vaak eenigszins parasitisch aan de wetenschap hecht; ‘maar’ - waarschuwde hij - ‘de tijd zal leeren, hoe lang het houden zal; of de boom, waaraan zij zich klemt, of zij zelve, zal versterven.’ Hij, de klassiek gevormde, kan zich in dat eenigszins onzamenhangende, waaruit men de ‘wenken en trekken’ met moeite moest opzamelen, niet goed vinden. Althans hij acht Potgieter tot iets hoogers in staat. ‘Het *ponere totum*’, roept hij hem toe ‘is iets nog hooger dan Omtrekken en Tafereelen, maar niet boven een talent als het uwe. Gij waart de man, om ons langs den *onafgebroken* draad eener verdichting door de wezenlijkheid te voeren. Gij zijt Schrijver en Dichter; gij hebt beide gaven vermengd op

1) En niet in *De Gids*, zooals Verwey schrijft op blz. 240.
2) Aangehaald door René Doumic in ‘Les métamorphoses de Saint-Beuve.’ *Revue des deux Mondes*, 15 Février 1904.
3) *De Gids* 1840. Boekbeoordeelingen, blz. 533.

eene wijze, die gevaarlijk is voor de kunst; uwe poëzy heeft op uwe historische mededeelingen eene al te teergevoeligen en fantastischen tint gelegd; zij zweeft al te los door verschillende eeuwen der Noordsche geschiedenis en zeden.' En ondeugend laat hij er op volgen: 'Indien het (boek) eenheid heeft, dan bestaat zij in den zielstoestand van den schrijver gedurende zijn twee-jarig verblijf in Zweden. Hij zegt ons minder wat hij gezien dan wat hij ondervonden en gevoeld heeft. Hij dringt zijnen persoon niet on bescheiden op, hoewel de Lezer nu en dan lust zou hebben hem vriendelijk te verzoeken: "Ga even op zij, ik kan niet zien."'

De opmerkingen en wenken waren even goed gemeend als goed gezegd; maar den draai van Potgieters geest konden zij niet veranderen.

Potgieter, die slechts tot zijn dertiende jaar geregeld onderwijs ontving en enkel van zijn elfde tot zijn dertiende op de school moderne talen leerde, moet daarna heel wat gewerkt en gelezen hebben om zich, naast de kennis van onze Nederlandsche letterkunde, die van de meeste Europeesche talen en van hare letterkunde eigen te maken waarvan zijn werk getuigt, en die er zulk een invloed op oefenden dat Verwey met recht zeggen kan: 'haast alle Europeesche literaturen werkten tot de wording van Potgieter's geschriften mee.'

Maar was hij aldus zijn eigen leermeester, dit neemt niet weg dat hij van mannen als Aernout Drost en Bakhuizen van den Brink veel geleerd heeft.

Het is een van de verdiensten van Verwey in dit boek, dat hij bij Drost langer is blijven stilstaan en, beter dan Jonckbloet het deed in de tien bladzijden, die hij in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche letterknnde* aan hem wijdde, den invloed van Drost op Potgieter heeft doen uitkomen.

Drost, die te Amsterdam theologie studeerde, niet ouder werd dan vier-en-twintig jaar, en op zijn twee-en-twintigste jaar zijn roman *Hermingard van de Eikenterpen* uitgaf, stond bij Potgieter en Bakhuizen hoog aangeschreven. Dat Jonckbloet over den dweperigen, sentimenteelen en ultra-didactischen trant zoowel van Drosts roman als van de na zijn dood door Potgieter en Bakhuizen uitgegeven *Schetsen en Verhalen* niet goed te spreken is, belet hem niet Drosts

‘plastische kracht’ te waardeeren en de novelle *De pestilentie te Katwijk* te roemen als ‘het beste wat de Nederlandsche Romantiek tot op zijn tijd had aan te wijzen.’ Voor Potgieter en de zijnen was de vroege dood van Drost niet slechts een persoonlijk verlies; zij beschouwden dien als een ‘onherstelbare schade’ voor de Nederlandsche letterkunde, ‘een schade’ - zooals het luidt in de aankondiging van zijn *Schetsen en Verhalen* in *De Gids* van 1837 - ‘die berekend moet worden niet naar het weinige, dat zijn ontluikend genie ons tot heden schonk, had kunnen leveren, maar naar de waarde, die door zulk een' aanvang aan later talrijker voortbrengselen verwaarborgd werd.’

‘Wanneer zijn geschriften, zooals zij het verdienen herdrukt worden’, schrijft Verwey, ‘zal de gelegenheid daar zijn om ze uitvoeriger te doen waardeeren dan hier noodig is.’ Is dit een belofte, of althans een voornemen? Ik hoop het. Want het werk van den man, met wien Potgieter in briefwisseling was - de brieven van Drost, met die van anderen aan Potgieter, op de Universiteits-bibliotheek bewaard, zijn Verwey voor de karakteriseering van den jonggestorvene van grooten dienst geweest - van den man, die wetende wat hij wilde, zoo goed als Potgieter een leider had kunnen worden en nu reeds in het weinige dat hij schreef zoowel voor Potgieter als voor Juffrouw Toussaint, die hij op de groote zeventiende-eeuwsche voorbeelden wees, een voorganger was, - dat werk verdient zeker een uitvoeriger studie dan het tot dusver te beurt viel.

Wat Bakhuizen van den Brink voor hem was, is door Potgieter herhaaldelijk uitgesproken. ‘Van den Brink’ - zoo schrijft hij aan Beets - is een onbegrijpelijk rijke mijn. Van den Brink is een der veelzijdigste, gelukkigst begaafde menschen die ik aantrof. Mij troost een uur met hem voor de alledaagschheden eener week; *j'aime ces livres qu'on peut feuilleter à plaisir*, *sûr de rencontrer une, non des pages intéressantes*.’ En even duidelijk sprak hij het uit in zijn brief aan Huet, geschreven den 17^{en} Juli 1865, enkele dagen na den dood van zijn ouden vriend. ‘Wat heeft mij Zaturdagavond het berigt van v.d. Brink's overlijden aangedaan en zeer gedaan’, schrijft Potgieter. ‘Wij zagen elkaâr sints jaren maar weinig meer, wij schreven elkaar slechts met lange tusschenpoozen meer en dan nog maar kort, - hij is dit jaar niet meer dan éénmaal bij ons

geweest - en toch is de gedachte, dat die band voor altijd verbroken is, zeer pijnlijk. Betrekkingen uit de jeugd hebben dat eigenaardige, dat men zich verbeeldt, die ieder oogenblik weer te kunnen aanknoopen, dat het maar aan ons staat!... Wat ben ik zijn omgang in die dagen niet verpligt, welk een geest, in zijn frischheid van alle gemaaktheid vrij, zooveel wetende, en er zich daarom geen zier op latende voorstaan. Die stille avonden waar wij samen de bijdragen voor den eersten *Gids* lazen, beoordeelden, schreven, - maar weinig elkaar mededeelden wat het publiek giste, meende, dacht, en men op allen behalve ons jongelui vermoeden had! Ik wenschte dat ik ze weer kon geven zooals zij waren, hij met tante disputeerende over 't geloof - die hij dacht te kunnen overhalen; met zijne dames was daar geen beginnen aan... Hij had meer kunnen, meer moeten leveren, beweert men, maar buiten dat hij, hoe ijdel in menig opzicht ook, eigenlijk slechts voor weinigen schreef, zou hij niet genoeg hebben gedaan, als men den weg door hem aangewezen, gewilliger, getrouwer ware gevolgd?'

Die beiden, Drost en Bakhuizen, verdienden dus in *Het Leven van Potgieter* elk een afzonderlijk hoofdstuk, met hun naam als opschrift. Maar dat er in Verwey's boek ook een hoofdstuk naar Van Vloten genoemd wordt, lijkt mij vreemd.[1)] Het kan toch niet worden aangetoond - en Verwey beproeft het zelfs niet - dat Van Vloten door zijn persoon of door zijn werk eenigen invloed op Potgieter heeft gehad. Al moest Potgieter met velen, die Van Vloten ontmoet hebben, erkennen, dat de oud-professor van het Deventersch Athenaeum, die, zoodra hij de pen opnam, zoo smakeloos hatelijk en grof beleedigend wezen kon, in den omgang zich dikwijls een aangenaam en voorkomend mensch toonde, al hadden beiden gemeenschappelijke antipathieën - waaronder Jan en Jannetje's jongste kind, Jan Salie, Potgieters onvergetelijke schepping, over welk knaapje Van Vloten niet is uitgepraat - van eenige bijzondere sympathie voor Van Vloten, wiens toilet zelfs hem soms ergerde[2)], of voor diens geschriften blijkt bij Potgieter niet, en van eenigen invloed, dien Van Vloten op hem zou

1) De titels van de hoofdstukken staan enkel in den 'Inhoud' genoemd; in het boek zelf worden de hoofdstukken door Romeinsche cijfers onderscheiden.

2) Brieven aan C[d]. Busken Huet, III 224/5.

hebben geoefend, kan in het geheel geen sprake zijn. Verwey zelf zegt van Potgieter: ‘Van Vloten aanvaardde hij, hoewel in hem tegen dien zich nog wel iets anders verzette dan afkeer voor wat er in dien ijveraar “onhebbelijks” school.’ En verder: ‘De geestdrift van het verstand is voor den dichter nooit aangenaam.... Van Vloten was een verstand en de waarheid geloofde hij dat met hem was. Met de houding van zulk een, als hij eens in den strijd was, kon Potgieter geen vreê hebben.’

Maar wat dan in *Het Leven van Potgieter* een hoofdstuk ‘Johs. van Vloten’ te beduiden heeft, blijft onverklaard.

Elders is Verwey met de indeeling en betiteling der hoofdstukken evenmin gelukkig. Wat verwacht men niet van een hoofdstuk, dat in den inhoud met ‘Zweden’ wordt aangeduid! - Zweden, dat op Potgieters ontwikkeling van zoo grooten invloed was, waaruit hij - zooals Zimmerman schrijft in de veel te weinig bekende ‘Narede’ achter het tweede deel ‘Poëzij’ der door hem uitgegeven Verspreide en Nagelaten Werken van Potgieter - met een schat van levenservaring en wereldwijsheid, met een groote aanwinst van litteraire kennis tegen het einde van 1832 in het vaderland terugkwam, en dat hem zijn eerste groote, in 1836 en 1840 uitgegeven, werk *Het Noorden* in de pen gaf. Juist het feit, dat hij in dit boek zooveel van zichzelf geeft, dat het volgens Geel den lezer in verzoeking brengen moet, hem ‘Ga even op zij!’ toe te roepen, maakt het voor de kennis van Potgieter, op een leeftijd waarop zijn geheele persoonlijkheid zich zoo krachtig begon te ontwikkelen, van groot belang. Schreef de scherpziende Geel in 1840 niet reeds van dezen eersteling: ‘Het Hollandsche proza is door dit boek met eenige syntactische wendingen verrijkt, die, met weinig uitzonderingen, navolging verdienen.’ En brengt *Het Noorden*, de tot een boek om- en bijgewerkte verzameling aanteekeningen van het in 1831 en 1832 in Denemarken en Zweden ondervondene en opgemerkte, ons niet, behalve den dichter en prozaschrijver, den geheelen mensch Potgieter nader?

Ook verder, in Potgieters proza zoowel als in zijn poëzie, vindt men den invloed van, de herinnering aan het Noorden, in hetgeen hij schreef over Tegnèr, over Björnson, in zijn talrijke vertalingen evenals in dat ‘Afscheid van Zweden’, aan het slot van *Het Noorden* geplaatst, waar zijn hart voor de ‘verre vrienden’ in klopt.

Tijdens zijn verblijf in Denemarken en Zweden moge de eenzame dikwijls door het verlangen naar huis zijn gekweld, en een klacht hebben gesmoord, wanneer aan het postkantoor hem, ‘armen balling, een koel: “Er is geen brief voor u!” gelijk beteekenend scheen met: “Uwe vrienden vergeten u; in het vaderland mist u niemand!”’[1] - dat verblijf, waar

> der vriendschap zoet genucht
> 't Gemis van 't lief tehuis vergoedde,

bleef hem

> een blijde droom der jeugd.

Dat had de schrijver in een hoofdstuk, hetwelk hij met ‘Zweden’ betitelde, moeten uiteenzetten, aanstippen althans; wat hij er ons nu in vertelt zou eerder ‘Potgieters Verliefdheden’ verdienen te heeten.

Werkte wellicht Potgieters voorbeeld aanstekelijk, dat Verwey, de ‘bonne méthode’ verwaarloozend, zich, hier en elders in dit boek, zóó in uitweidingen verloor, dat de hem door zijn uitgever toegemeten ruimte volgeschreven was eer hij het werk, zooals hij het zich dacht en in zijn ‘Voorwoord’ omschreef, ter helfte voltooid had? Het zou niet de eenige navolging van Potgieter zijn, waartoe hij zich liet verleiden. Telkens toch vindt men in dit boek beschrijvingen, zinswendingen en een zeggingstrant, die aan Potgieter herinneren en van hem afgeluisterd schijnen.

Zijn trouwe vriend, Joh. C. Zimmerman, die reeds bij Potgieters leven in een opstel over zijn ‘Leven van Bakhuizen van den Brink’ een voortreffelijk beeld van hem ontwierp[2], en later, eerst kort na Potgieters dood, toen in de bovenvermelde ‘Narede’, en eindelijk in het feestnummer van den vijftigjarigen *Gids* (December 1886) Potgieter herdacht, schreef in 1876: ‘Ik had mij wel eens gevleid, dat ik de kracht en de opgewektheid zou terugvinden om dat boek - de biographie van mijn besten, ouden vriend - te schrijven; maar nu er weldra twee jaren sedert zijn dood zijn verloopen, begin ik aan mijzelven te wanhopen, en zie ik met reikhalzend verlangen, met innige *Sehnsucht*, uit naar den man,

1) *Het Noorden*, 2e hoofdstuk.
2) *De Gids*, Maart 1872.

die de taak, voor mij te zwaar, zou willen en kunnen aanvaarden.'

Sedert hebben de bouwstoffen zich opgehoopt. Thans vormen Groenewegens boek van 1894 en zijn kostbare bibliographie van eenige jaren vroeger, de brieven van Potgieter aan Huet, de persoonlijke herinneringen van Beets en van Huet, de brieven aan Potgieter in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek bewaard, het boek van Verwey, met hetgeen Potgieters tijdgenooten, medewerkers en vrienden: Huet, Zimmerman, P.N. Muller, Quack, Naber, over hem en zijn werk schreven, rijke materialen voor een 'Everardus Johannes Potgieter, zijn Leven en zijn Werken'.

Dat boek zal de arbeid moeten zijn van een vorscher, maar tevens van een kunstenaar, van een man, die zal weten te voldoen aan den eisch door Byvanck gesteld: 'Men moet en men kan een dichter uithooren totdat hij ons alles heeft gezegd wat wij willen weten. Het komt er maar op aan de moeite te willen nemen, en niet te rusten voordat men door combinatie en studie zijn terrein veroverd heeft.'[1)]

Exoriare aliquis! Waarom zou het de zoo goed voorbereide Ver wey zelf niet zijn?

J.N. VAN HALL.

1) *De Gids*, Februari 1894, 363/4.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

III
Beschrijvend en verhalend proza.

M.H. van Campen. Bikoerim. (C.A.J. van Dishoeck).
G. Simons. Versmaad. (De Erven F. Bohn).
Stijn Streuvels. Minnehandel. (L.J. Veen).
Is. Quérido. Menschenwee. (De Erven F. Bohn).
J. Eigenhuis. Stoere werkers. (H.J.W. Becht).
Arie van Veen. Een Dominees-vrouw. (Vincent Loosjes).
Johan de Meester. Louise van Breedevoort. (C.A.J.v. Dishoeck).
Cyriel Buysse. Daarna. (Holkema & Warendorf).
P. van der Meer. Jong Leven. (D. Buys Dzn.).
J. Steynen. Proletariërs. (D. Buys Dzn.).

‘Alomme had de vreugde nu plotseling uit. Gelijk 't zwaar, al-overdekkend, vast gesloten aanrukken van dichte gelederen in zwart, blokkig vierkant over blonde akkers, was het aanvaren der zwartige wolken geweest over den wijden, zonverlichten hemel. 'Of 't ware alleen door hunne zwaarte, hadden ze met hunne donkere stompheid doorgedrùkt alle de bleek-gulden zonnegazen van 't nog zomersche najaar, alle de zonnebuisjes, zich naar onder verbreedend enz. enz.

Zóó luidt de aanvang van een schetsje ‘Japie’ uit *van Campen's* novellenbundel *Bikoerim*. Het schetsje vertelt van een jodenjochie, duvelstoejager in 't pakhuis van een porceleinhandelaar; zijn vader, een strenge jood, wil dat het kind op Sabbatavond voor zessen thuis zal zijn; maar een keer dat er op Vrijdag tegen donker een stormbui met stortregen opsteekt, dwingt zijn patroon hem, den grooten

knecht een wagen met kisten naar 't spoor te helpen brengen.... Piet kon tegen iets oprijen met dat weer.... hij, Japie most met het touw voor de kar loopen. - Woede van Japie, angst dat hij thuis slaag zal krijgen, als hij te laat komt, aanhitsing van den ouderen knecht, verzet, en een oorvijg van den patroon, die verklaart, dat Japie met zijn vader ‘naar de verdommenis’ kan loopen... Piet en Japie gaan op weg, maar bij den hoek van de straat zegt de oudste: ‘smeer jij em maar,’ en Japie de gracht af, naar huis toe.

Dit verhaaltje nu van 't Jode-Japie, een aardig schetsje, meer niet, met een wel oppervlakkig-goede typeering van knecht en knechtje, en met wel zeer verdienstelijke vondsten van gespreksjuistheden, - dit verhaaltje, in 't geheel een 18 blz. lang, begint met de zwaarwichtige aan-*zwoeging*, waarvan wij hierboven de eerste zinnen afschreven; deze inleidende natuur- of atmosfeerbeschrijving is een geheele bladzijde lang, terwijl er van de 17 overblijvende nog 2 à 3 aan trantgelijke perioden worden gewijd. Zoo is er nog sprake van ‘Wee-ontslakingen der luchten’, van ‘wolken-duinen, hoog overheerschend de bouwsels onwrikbaar-stil aaneengeschouderd’ en van wolkbenden ‘gelijk zwarte-legermassa's-gezien-in-duistereverte, vluchtend door, bij de horizonnen vlammen-doorrossigd, avondland.’

Nu nemen wij niet allereerst *dit* stukje uit den bundel Bikoerim, omdat het ons kenschetsend zou lijken voor van van Campen's kunst, en dier waarde zou kunnen bepalen; daarvoor zouden wij met zijn breeder opgezette en dieper ingewerkte verhalen te rade hebben te gaan. Ook is het er ons thans niet in de eerste plaats om te doen, aan te toonen, hoe leelijk op-zich-zelf die beschouwingen vaak zijn; met dat oogmerk zouden wij doeltreffender de eerste bladzijde van zijn Paaschavond hebben kunnen overschrijven. Wij nemen juist *dit* voorbeeld, omdat ons hier, in het eenvoudige geval, zeer naakt een feil wordt blootgelegd, die in het saamgestelder werk van dezen auteur wel even sterk te voelen is, maar moeilijker met klaarheid van enkele woorden zou aan te toonen zijn, - en die tevens hier in een graad aanwezig is zóó, dat zij de gemiddelde fout wordt, niet alleen van een heirleger beginnende novellistjes uit allerlei periodieken, maar ook van meer dan één als reeds goed-schrijvend bekend staand jong auteur.

Wij bedoelen de in de compositie eener novelle of roman onversmoltene en daaraan, wat stijl en sentiment-hoogte betreft, gansch onevenredige natuurbeschrijving. Men behoeft waarlijk niet met bizonder fijn literair onderscheidingsvermogen begaafd te zijn, om te doorvoelen, hoe wonderlijk die ‘algeweldige’ achtergrond van regen- en storm-apotheose, die slagveld-hemelen, die wolkduinen en die ‘alomme’ uithebbende vreugde, staat achter het simpele verhaaltje van Japie en Piet.

Wat was, de meer of mindere breedheid van opvatting en diepte van uit te drukken gevoelens in aanmerking genomen - en wij zouden, zonder de hyper-literaire beschrijvingen, met een uitstekend Falklandje te doen hebben gehad - wat was hier, evenwichtig, aan uitbeelding van het buiten-zijnde noodig geweest? Er moest gezegd worden, dat er plotseling een stormbui opsteekt, dat het blijft waaien en blijft regenen, en dat Japie in angst naar dat weer kijkt, bang voor zijn ‘sabbesie’. Verder was er nog uit te drukken de hinder die de twee krijgen van regen en wind, zoodra zij buiten het pakhuis de kisten gaan opladen, en later, als zij, tegen de vlagen in, den zwaren wagen voortduwen de gracht langs. Al wat, in wezen, van Campen meer geeft dan dit; beschreven zoo mooi als hij wilde, - al wat hij hier meer geeft, is doelloos, want zijne beschrijvingen dienen nòch tot het aangeven van de stemming, nòch tot het verbeelden van gevoelens of instincten, (daarvoor alleen al zou, in dit geval, de herhaalde woordkeus van *duinen*, *valleien*, *slagvelden*, te valsch zijn) - noch wil hij een grootsche plastische of atmosferische ziening van menschen, werkers, *in* de natuur, één met de natuur, of, om een tragisch contrast, *onder* de natuur, los van de natuur, koel en onbewogen boven hun lijden. Van dat alles is hier geen sprake; het is niets dan wat klein gedoe, klein-aardig, van een jodejochie, - zoodat reeds de bijvoeging op blz. 335, hoe Piet stond ‘in den angstigen, stervenden dag’, uit den toon valt, als 'n, van het gebeuren afzonderlijke, speciale visie van den schrijver zelf.

Maar, en hier lokt 'n groote verleiding den beginnenden prosaïst - wie schrijft, heeft veel aan ‘*de*’ natuur gedaan, heeft veel en diep die natuur ‘beluisterd’ en ‘doorvoeld’ en ‘betrapt’. Wat is natuurlijker? Sinds '80 is die natuur zoo danig in de mode geraakt! Ook van Campen, op zijn stadswandelingen, heeft zeer

zeker dozijnen opkomende stormen bestudeerd, vele ‘martiale torens’ ‘in harde rusting’ tegen duistere luchten gezien en in zijn oogen vele visie's bewaard van ‘rood-geel koperende schijnsels’ en ‘neerbochtende nevelvalleiën.’

En als dan in een schets, het komt er niet op aan welke, een regenstorm te vermelden valt, dan is er wel heel veel zelfbeheersching, en nog meer, en vooral, of eigenlijk alleen, veel fijn-waarschuwend artistiek gevoel noodig, om in de aanduiding van dien storm binnen de juiste perken te blijven.

Van Campen nu zijn die zelfbeheersching en dat artistiek fijngevoel maar al te vaak vreemd!

En wat verder, buiten compositie-eenheid en harmonische structuur om, de in-zich-zelf-beslotene schoonheid van deze beschrijvingen betreft, - wij waardeeren hier en daar een wel klankvol en buigzaam perioden-verloop, (o.a. wat wij aan het begin van dit opstel deden afdrukken, een proza, dat in zijn stijl aan Eduard Verburgh herinnert), maar overigens hebben die schilderingen al het gewrongene, zwaar-overvulde en gezochte, waaraan velen der prosaïsten van '80, en van de besten! onze jongeren hebben gewend.

Tracht bijv. te lezen de onleesbare inleiding van *Paaschavond:*

‘Onder de weg-groezelende hemel-klaarten van den moeizaamlevenden regendag was een vochtige schemer aan 't rooken, een blauwig-zwarte damp, niet wolkend-stijgend ergens, ook niet neerzijgend, maar ragge-gazig alomme duisterend het af-te-ziene tegelijkertijd en staande roerloos-bewegend in een niet-te-weten-vanwaar-gekomene aanwezigheid. Maar na 'n pooze kwam in de al meer intiemende kamering onder de aldoor-dieper-donkerende besluiting van 't hemeldak, voor den huizen-wand, boven den vet-slijkerigen, hier-en-daar-glimmenden steenen-bodem en 't moedoffe, mat-beëtslijnde water een in-'t-duister-helderend, verwonderlijkklarend, huiselijk-en-gemoedelijk-vriendelijk licht te leven.’

Behalve zijn eigene wan-staltigheid vertoont ook dit fragment een schreeuwende wan-verhouding met het geheel der vertelling. Vier volle bladzijden lang, compact aaneengestolten van stijl, en straf-gespannen van, weliswaar op zich zelf waardeerbare, bizonderheden-bestudeering, - blijft deze beschrijving volkomen vreemd aan de ziening der bejaarde vrouw, die, duttend in haar armstoel voor het raam, ‘nu en dan koorstig sluimerend en telkens ont-

wakend, het vergaan-van-dag-in-nacht *gedeeltelijk* had gezien.' Deze buiten-schemering is voorts volstrekt geen noodwendige factor in dit verhaal, dat geeft de binnenkamersche viering, bij avondknnstlicht, van het Paaschfeest door een Jodengezin. Het is niet als bijv. met Menschenwee van Querido, waar de natuur, de lucht, de grond, de boomen en planten zoozeer als 't ware medehandelende personen uit het geheel zijn, dat elke uitweiding van welken omvang ook, haar reden van bestaan heeft.

Het verhaal van den Paaschavond nu, moest natuurlijk bij één van zijn kanten, dat wil zeggen, bij een van zijn personen in de een of andere situatie, worden aangepakt. De schrijver neemt het moment, dat de vrouw des huizes, uit haar avondslaapje ontwakend, merkt dat het hoog tijd wordt om zich in de feestkleeren te steken. Dàt is als 't ware de inleiding, het moment van verhaal-begin. Vóór dat moment had zij zitten dutten, in den vallenden schemer, 'gedeeltelijk ziende het vergaan enz. Die schemerval wordt dus op zijn beurt weer een aanloopje, een aanleiding tot de inleiding, en is derhalve van een dusdanige bijkomstigheid, dat de uitpluizerij ervan geheel te onpas is.

Wij zeiden dat, hoe leelijk ook, dit beschrijvend proza van een doorwerktheid blijk gaf, die te waardeeren valt. In het bovenaangehaald monsterfragment reeds toont het besef van het mysterie der schemering een bewustheid van gevoel, die, in haar diep en veel tegelijk gewaar-worden, bij den onervaren schrijver nog een chronische verstopping in z'n proza teweeg brengt, doch later een qualiteit kan worden opzichzelf. Dit is werk vol wijsheid; en ik denk vooral aan 'Blinde en Droomertje', maar hoe klaar ook zijn bijvoorbeeld de personen, die zelfs met een tiental door 'Paaschavond' bewegen, getypeerd, en, in tegenstelling met de natuur, hoe eenvoudig en gemakkelijk!

Bikoerim is serieus werk. Maar proza is het, over het algemeen, nog niet.

* * *

Een andere jongere, die al even wonderlijk als van Campen omspringt met de composietie-verhouding van het menschen-gebeuren en de beschrijvingen der omgeving, is *G. Simons*.

Dat deze schrijver in het verhaal van de krankzinnig geworden

visschersmeid, die bij 't leven van haars mans eerste ziekelijke vrouw al diens lief was en zich uit angst voor de spokende doode op haar huwelijksavond in zee gooit, - dat hij daarbij aanstellerigheden rijmt als: ‘zee bruist'r, zee ruischt'r, en de branding suist'r langs het strand, wind ruizelt'r, wind suizelt'r en de golven bruisen op het zand, wijd hallen de hemelen, de klaroenen der zon goudschallen en wemelen’ enz., enz., - dat zouden wij niet tot voorbeeld willen nemen, want de weergave van deze situatie in haar geheel en van de door deze visschersdeern ondervonden sentimenten zijn van zulk een proefbare onnatuur, dat de auteur, al zette hij deze lijvige schets ook nummer 2 van de vijf in zijn bundel ‘Versmaad,’ binnen niet al te langen tijd dit werk, ondanks enkele goede details, beneden zijn talent zal rekenen. Ook de eerste schets, naar welke de bundel genoemd is, aanvankelijk belangrijker van psychologie en gaver van bewerking lijkend, wordt tegen het einde hol-theatraal met dat qnasi-symbolische ‘gelui-gelui van doodsklokken, bronsbrommend tusschen de voortjagende wolkenbeesten,’ na welk klokken-gelui (zie verzen XXXIII), Kloos getrouw, het verhaal besluit met, in proza geschreven, twee letterlijk overgenomen regels van XXXIV

> Starend en stom
> In den nacht.

Als waardehebbende voorbeelden van wat deze schrijver wellicht zal kunnen bereiken ééns, mogen ons dienen de drie laatste schetsen uit dezen bundel. De arbeidersomgeving, welke dit hier en daar zeer verdienstelijke werk schetst, schijnt de sfeer, waarin het talent van den schrijver zich het lenigst beweegt, omdat hij, gelijk meermalen blijkt, de arbeidende klassen in allerlei verrichtingen van ambacht en bedrijf, kent en doorvoelt. Het is nog geen superieur werk, de menschen met hun instincten en gevoelens en daden zijn nog niet van een strak-ware uitbeelding, maar er is veel forschheid, veel frischheid, veel natuurlijkheid, en menig uitmuntend detail.

Zoodra echter deze auteur, tot zijn eigen schâ, maar een neusje krijgt van ‘de’ natuur, dan, voor een oogenblik, komt hij onveranderlijk in dezelfde vage, weeke, poëtische stemming; en aan welk fragment van welk verhaal hij ook bezig is, hij moet schrijven van de dauw*e*, en het bries*ke*, van de lucht*e*, van het kerk*e*schip of de

hemelkerke. En (‘'t is puur meroakel,’ zou de ouë Gerrit van Querido zeggen), hij moèt rijmen!

‘Een enkel oud-goud blad daalde langzaam *zeer*, viel fluisterend, glinsterend op het mosbed *neer*.’

En waarvan, lezer, denkt gij dat deze liefelijke beschrijving, aanvangende ‘met teere glanzen bevend door wijlende dampen,’ wel de aanhef is? Van de schets ‘Sleeper’ getiteld, waarin een arme vrachtkerel een te zware lading bieten door zijn al te uitgemergelden knol laat trekken, zoodat het beest krepeert.

Een schets ‘Jenever’ vangt aldus aan:

‘'n Winteravond.

Kalk-wit licht, uit diep blauwen hemel, over 'n grijs gevroren weg, kil licht rillend tusschen het warnet der boomenkronen, glimpend zilverschijn langs vele zwart-groene stammen, *zuilenrijend* tot een wonderlijk *kerkeschip*’ enz. Dan volgt het herbergfeest der potverteerders, en de mestkruiers aan het werk.

Van Simons, tammer, maar tegelijk hoogdravender van aard dan van Campen, zijn de beschrijvingen minder leelijk, maar ook minder degelijk, en even onmogelijk in 't verband.

Omdat ze vlot geschreven zijn en men er gelijkmoediger in binnen wandelt, reageert men er aanvankelijk weinig op en aanvaart zulk een inleidinkje als een noodzakelijke op-de-hoogtebrenging met het oord waarin het verhaal zal hebben voor te vallen. Maar is die onverschilligheid bedenkelijk, bedenkelijker is nog een zekere gedesorienteerdheid, als het verhaal dan eenmaal begint. De ontvangen indruk is slap in zijn lenden. Waarom? Omdat de schrijver zelf een veel te slappe visie heeft gehad van *dit* gebeuren in *die* natuur, omdat hij, vaagweg, iets ‘moois’ willend, keuzeloos gaf eenige der duizend aspecten van den wintervriesnacht buiten, die even goed - of wilt ge, even slecht - aan vijftig andere verhalen, in een wintervriesnacht voorvallende, konden vooraf gaan.

Nu zouden wij niet staande willen houden, dat proza niet goed en niet gaaf zou kunnen zijn, zonder dat elk detail onmisbaar en onverwisselbaar met het geheel is vergroeid, - dit is alleen het geval met de allergelukkigste bladzijden van de allerprecieuste werkers; maar zoo al niet de onmisbaarheid en de onverwisselbaarheid, het vergroeid-zijn moet er wezen, en het is een schrijver

niet te vergeven zoo hij in beelden spreekt en details naar voren brengt, die uit den toon vallen en de stemming verstoren.

Indien Simons de schets van Nil's moord en ontvluchting, Jenever, eenvoudig had aangevangen bij de vierde alinea, ‘aan den wegkant stond het boeren koffiehuis’ met een korte karakteriseering hoe dat koffiehuis, waarmee wij te doen zullen krijgen, stond in den sneeuwnacht, en hij had ons gespaard heel die wonderlijke mooi-doenerij van het kerkeschip der boomzuilen en de ‘zwarte slingerpaden’ der wilgetakken, - dan was dat veel zuiverder geweest en dus veel beter.

Nu begrijpe men ons niet verkeerd; wij willen niet aanpreeken een dor-beknopte aanduiding der dingen. Waarom zou een schrijver niet zijn geluk vinden in het zoo diep en zoo mooi mogelijk uitzeggen van alles wat hij te zeggen heeft, daar hij immers kunstenaar is? Maar is hij waarlijk kunstenaar, dan, in die breede schildering, zal onvermijdelijk toch die eenheid zijn, zal zelfs veel volmaakter en evenwichtiger-volgroeid die eenheid staan, die wij in de slechte beschrijving alleen terugbrengen kunnen door alles weg te schrappen tot op het simpele feiten-karkas.

Simons heeft zelden die vaste visie van den kunstenaar. De aanhef der reeds genoemde novelle ‘Sleeper’ getuigt van nog weifelender, door nog minder leidend gevoel bestuurden blik. Na die weeke beschrijving (op zichzelf wellicht niet zonder atmospheer, een vlottende, aquarellige atmospheer) van het bosch met zijn wijlende glanzen, zijn fluweelen mos, zijn spelende dauwe, besloten met het rijm-teemige ‘zeer’ en ‘neer’, - staat daar opeens: ‘een paard *klotste* aan over den rijweg, een man zat enz’. Nu is blijkbaar de goede bedoeling des schrijvers om te teekenen: een man te paard *in* een bosch. Onze verbeelding echter, te onzeker door des schrijvers woorden geráakt, weigert, dien *harden* steenweg met het *klotsende* paard te brengen binnen de pas zoo week beschreven boschomgeving. Wij zien eerst, en vaag al, een soort bosch; daarna, onbestemder nog, en weer heel ergens anders, een weg; het hangt maar van zulk een kleinigheid af, maar zulke kleinigheden zijn juist het zeer groote, de duizende toetsjes, die de geboren kunstenaar onbewust zuiver aanbrengt, zuiver moèt aanbrengen, omdat hij kunstenaar is, en die zijn werk tot kunst maken.

Waar bij dezen auteur bijna altijd de beschrijvingen zijn als zichzelf-opgegeven ‘mooie’ opstelletjes, daar, 't dient erkend, is

in deze zelfde schets, een poging tot verbreeding der visie, tot het doen zien van den mensch en zijn doening, groot en één met de natuur. Maar ook moet, helaas, beleden, dat de poging ganschlijk mislukte; er is geen *gevoelde eenheid*, maar een *bedacht* en daarna kunstmatig aangebracht verband. Lees bijv. de eindbladzijde der schets, als Nillus en zijn vrouw verslagen staan in den stal bij het doode paard, hoe die slotzinnen er-op gelegd zijn, tot een geforceerd en geheel onevenredig stemmingsbeeld:

‘'t Was uit - uit. - Wat nou - wat nou?

De kaars siste in de lantaren. Zachtjes drong de vrouw Nillus den stal uit.

Wazig violet volkte het slingerbosch boven de grijze wevende nevelen. Rossig gloeiden de vuren der fabrieken, zwart dampten de rookslierten boven de boomen uit; in de Schelde traag ruischten de wassende wateren, *droevig riepen stemmen in misthoorns, en de nevelen weenden over de vreemde verdronken landen*.’

Dit boekje van G. Simons is opgedragen aan de nagedachtenis van den jong-gestorven S.G. van der Vijgh, en zoo deze opdracht al eenige verwantschap aanduidt, dan ligt deze niet alleen in de toevallige levensomstandigheden, die de beide jonge auteurs bracht in datzelfde Bergen-op-Zoom, dat met zijn fabrieken, zijne Scheldewater, zijn have en zijn oesterputten een zoo versche stof biedt aan den beschrijver, - deze verwantschap betreft ook wel degelijk een hebben en een willen hebben van een bepaalde visie op de dingen.

Maar zie, hoe eenvoudig van der Vijgh datgene bereikt, waartoe Simons, ondanks al zijn ‘poëzie’, nooit geraakt.

Het havenvolk in de bietenschepen, onder den herfsthemel; - Simons zou nu eerst den hemel dichterlijk, daarna de schepen plastisch en eindelijk 't havenvolk aan 't werk gaan beschrijven, om slechts afzonderlijk een dichterlijken hemel, plastische schepen en aan 't werk zijnd havenvolk te laten zien; van der Vijgh daarentegen, tusschen twee vluchtig aangeduide bijmotieven door, hoe de fabriek ligt in het verre boerenland en hoe de haven er uit ziet des zomers, van der Vijgh tikt telkens even, nauw merkbaar, zijn toon aan: op blz. 2: ‘*in grijze herfstdagen* ging hier het gewoel der lossers,’ meer niet; op blz. 6 ‘*in de schemering van den langzaam aanrookenden herfstdag* was hier het gewerk der dragers,’ en meer niet; tot

eindelijk op blz. 8 de toon voluit klinkt: *op grijze herfstdagen* in kil aanstroomende vlaktewind onder jagende wolkbranden, als de doode bladeren der boomen op den wal neerdreven uit de zwarte takwarringen, *leefde hier het zwaar bedrijf*', en het effect is bereikt. De novelle lezend, zien wij het gansche kleurige tafereel, lucht, water, aarde en menschen te zamen, verbonden als 't ware door den gelen bladerdwarrel uit de grijze herfstluchten op de hoofden en lijven der zwoegers in de bietenschepen.

Wij vinden deze beschrijving op zichzelf nu zoo héél mooi niet; maar zij klinkt zuiver door de vertelling heen, en zij doet, wat zij bedoeld was te doen.

* * *

Wie zou echter ooit een bepaalde wijze van behandeling aan anderen willen voorschrijven? Luister, hoe bijvoorbeeld *Streuvels* juist met de bij Simons uiteenvallende, gewone inleidende beschrijving zijn doel bereikt, - want ieder procédé is goed, als de schrijver maar goed voelt.

Hoe uitmuntend van toon en verhouding is de aanhef der eerste afdeeling van zijn nieuwe boek, *Minnehandel*:

'Nu was de slachter in druk bedrijf. Heel den godschen dag was hij op gang over 't eenmalig wit-gesneeuwde land van d'eene hofstede naar d'andere om zwijnen te slaan. De vlakte waarover hij ging, lag zoo effen aloveral wijd uit en de hoven waren gedekt en vervaagd en onverkennelijkt met sneeuw en de slonke wegen zonder speur met de zwaarte daarop van den vollen winterhemel; maar de slachter droeg de streek in den kop als een landkaart, omdat hij een heel leven de banen afgeketst had van de eene hoeve naar de andere.

Zijn vaste stappen dreven door de sneeuw en achteloos loerde hij naar 'n boom of een stake die hem onbewust den weg wees naar Meyers hof. Hij kwam van 't Hoogland op de Munte, van Pauwels, van 't Kraainest, alover den kouter naar Kannaerts en deur den meersch naar Vanneste en boer Vramme en nu, voor den avond, gauw nog naar Meyers het laatste zwijn voor vandage, dan was 't peil af en gaan vieren dan... De messen rotelden in de lederen schede tegen zijn lijf, hij verlegde 't kapmes op de

andere schouder en hij schuifelde tusschen de tanden het deuntje, dat hij twintig keeren gehoord had vandage:

> "Wanneer de boer zijn zwijn heeft doodgeslagen
> Dan beginnen eerst zijn beste muffeldagen."'

Dat is kostelijk. En kostelijker nog wordt zulk een fragment bij terugzien, na voleindiging van het hoofdstuk, omdat dan eerst goed te waardeeren valt, hoe die aanhef reeds uitdrukt de stemming van het geheele verhaal, het verhaal van den kerjoel, het boerenkerstfeest, als overal het zwijntje pas geslacht is, de koekebrooden staaan te rijzen achter de schouw en 'het wafelijzer ligt boven den vlammenden kerstblok in gestadige wendinge.'

Dat feest òveràl, in al de hoeven van 't vlakke land rondom, - hoe als terloops, en zoo goed toch, is dat aangegeven in den daglangen gang van den slachter van de eene naar de andere boerenhofstede. En de warme, binnenshuische vreugde, wat is die voelbaar bij dat even oproepen van al de lage daken, weggedoken onder de sneeuwlaag.

Hier geen verhandeling over *de* sneeuwnacht, geen poëtische bevliegingen, maar eenvoudigweg de poëzie zelve.

Al de bedrijvigheid van de feestbereiding en al het vette en ruw-jolige van het feest zelf zit in deze bladzijde, ja, 't hoofdsentiment van 't heele boek wordt reeds ingezet, de vertelling van den zorgeloozen boerenzoon, die in dollen jeugdroes maar lustigheid en leute wil van 't jonge leven, die onbedacht is en onbewust wreed als dat leven zelf! En tegelijkertijd is, in enkele trekken, zoo forsch ook, episch bijna, geteekend de afzonderlijke figuur van den zwijnenslachter, zooals hij zijn messen laat 'rotelen' in de lederen scheede, en zijn zwaar kapmes op de andere schouder verlegt, de slachter, die heel de streek als een landkaart in zijn kop draagt!

Vaak is de veronderstelling gëopperd, of de eigenaardige aantrekkelijkheid, die Streuvels' werk voor ons Noord-Nederlanders heeft, niet voor een groot gedeelte ligt in de verrassingen van 't half-vreemde, zoet-luidende of lief-kinderlijk u aanlachend dialect; zoo 't onbeduidend woord, dat plots een verwonderlijke betoovering krijgt, gëuit in den naieven klankval eener uitheemsche stem... En 't is waar, er pinkt in Streuvels' werk, telkens, in de zonnige bochtjes van z'n zinnen, voor òns een vonkeling, een jubelende

verheuging, die er misschien niet *is*. Een enkele maal maar lijken 't verdwaalde juweelen in vaal gepraat; doch of dat inderdaad slechts een enkele maal voorkomt - en hier schuilt het gevaar - daarvan geeft de gewone lezer zich niet langer rekenschap, zoodra nòg een paar lonkjes en vonkjes méér van die ènkele dialectverblijding, ongemerkt een banaliteit, een fout achter hun verblindend gespiegel laten doorsluipen. Zie bijvoorbeeld deze beschrijving van vruchtboompjes: ‘hun kruine 't is één ronde ruiker gruisdikke wollewit op de perelaers en bleekroze spitteling op de appelboomen. En de kriekelaars, ei de rilde stammekes in hun prille jeugd, ze staan boudrechte en preusch tusschen de bejaarde boomen; tenger nog en jong, maar vast, steken de schachten het bolle kruintje als een kapeel omhooge.’

‘De prille jeugd’ der kriekelaars bij den ‘bejaarden’ perelaer, is van een lief doch wellicht 'n klein weinig banaal sentiment, welks tweede-rangs-heid echter verdoezelt onder de frischheidvoor-ons-oor van ‘kriekelaar’ inplaats van ‘kerseboom,’ de lieve wending (voor ons, die ‘ei’ niet zóó in onze spreektaal kennen*), tè lief wellicht schijnend) van ‘ei, de rilde stammekes!’, en het tikje nieuw gevoel voor de prille jeugd tegenover de bejaardheid, dat zit in het, door Vlaamschheid alweer wat aangesterkte, guitignuffige ‘boudrechte en preusch.’

Gruis-dikke, opzichzelf een on-mogelijke begrippen-saamvoeging, naast *wollewit*, dat al even slecht bloesem karakteriseert, is een leelijke fouten-knobbel; waar echter gruis*dik* en wolle-wit, zoo op z'n Hollandsch bijeen, dan ook bij niemand passeeren zou, paait evenwel het boersch-goedmoedige dik*ke* den lezer zoo, dat hij nù genoeglijk verder leest.

‘Tenger nog en jong, maar vast, steken de schachten het bolle kruintje als een kapeel omhooge’ is echter van een zoo fijne styleering in primitief en zuiver sentiment, dat volstrekt niet aan ‘schachten’ en ‘kapeel’ het regeltje zijn waarde dankt; van een waar kunstenaar is ook de volheid, waarmee de alliteratie van

*) Bij ons staat het wat ouderwetsche ei! gelijk met ‘hé!’ of ‘zoo zoo!’ of ‘kom!’ of ‘wat je zegt!’ tusschenvoegsels alle van even-peinzende verwondering of verrassing; het Vlaamsche ‘ei’ is een vroolijker en fijner ‘o!’, of ‘ha!,’ ‘kijk!’ wellicht.

‘*r*onde *r*uiker’ en de samenklank van *rui*ker en k*rui*ne beeldend en zingend tegelijk het proza maken, - de fijnheid, waarmee het dunzijn der boompjes wordt geteekend door *ril*de en p*ril*le vlak bijeen.

Dit zinnetje resumeert Streuvels' woord-kunst; een goed deel van de bizondere bekoring die ervan uitgaat, is inderdaad aan het glans-verhoogend, leemten-dekkend dialect te danken; maar soms, in wel eens bijna gave fragmenten, betoont onze Vlaming zich zoozeer in den grond een fijn en zuiver schrijver, dat men ze, zonder veel van de illusie te verliezen, in onze eigen spraak naakt zou kunnen zien.

Zoo de aanhef van die eerste historie uit ‘Minnehandel’; hier, in *deze* inleiding bij *die* geschiedenis, is in het schijnbaar-zorgeloos verhalen elk kleinste onderdeel zoo juist gedacht en doorvoeld. dat in een transpositie alleen de eigenaardige geur van het loutere taalschoon vervliegen, doch de innerlijkste waarde van stemmingvol vertellen blijven zou.

Een andere vraag is, of Streuvels' beschrijvingen steeds in juiste evenmaat van structuur staan tot het geheel, en nog weer een andere, of dit geheel wel altijd, wat het schema van het verhaalverloop aangaat, van veel klaar-logischen zin getuigt.

Maar Streuvels heeft bij iedereen, wat de Franschen noemen, ‘la grâce’. *Hij* mag allerlei fouten hebben, want zijn werk zit vol van de liefste en appetijtelijkste détails. 't Is een lust! Die vriendelijke, onopgesmukte levensliefde, die prettige lach, waarmee hij de simpelste dingen omgeeft en vermooit! Hoor hem vertellen over een spelletje als ‘schoentje-lap’, ons slofje-onder, hoe het schoentje ‘duikeling’, verstoppertje speelt, en schichtig vliegt als een vissel door 't water, dat tooverding, - of van het blonde Anneke met haar klare blauwe oogen, het leutig meiske, die met haar ‘schotel witgewasschen zwijnspootjes’ de keuken inkomt, of, een ander maal, blij omdat Max zal komen, voor het raam zit te naaien, wijl ‘heur hertje danste op een karreken’, en ‘haar naald, het vlijtig stalen ding, wipte vlug, duikelde en dook in en uit het laken...’

Zoo, beschrijvender wijs, vertelt hij verder, smakelijk en smeuig, of - andersom kan men 't evengoed zeggen - vertellender wijs, volgt warme, innig-in-de-stemming-beschrijvende bladzij aan bladzij.

* * *

In dat opzicht, in eenvoudige stemmingvolheid stellen wij Streuvels boven *Querido*, al is, ongetwijfeld, Querido grooter figuur dan Streuvels.

Querido heeft veel wijder gevoel, veel heftiger en veelvoudiger sentimenten, veel meer drang, veel meer gloed, maar hij is ook veel troebeler, veel pralender en veel grover.

Querido heeft een rijke kunstenaars-natuur, maar één ding, voor een schrijver toch zeker wel van gewicht, ontbreekt aan de volledige organisatie dier natuur.... de kunst van schrijven. De kunst vooral van *be*-schrijven - sfeer, waarin deze onze beschouwingen zich voornamelijk bewegen - is hem ten eenenmale vreemd, zelfs in zijn nieuwste werk, Menschenwee[1)], dat zeker voor een derde gedeelte beschrijving is!

Niet de kunst van *over*-schrijven het opgevangene, de *gesprekken*, welke meestal van merkwaardige juistheid zijn; en zelfs verstaat hij vaak het *op*-schrijven, met treffende waarheid van de *gedachten* zijner personen.

Maar die twee laatste vermogens heeft de geboren kunstenaar - ook al kan hij niet schrijven - uit zijn aard; schepper en diep doorvoeler zijner personen, denkt hij *in hen* hun eigen gedachten, die, zóó geboren in zijn hoofd, hoe ruwer of liever moeten te voorschijn brokkelen, achter elkander, in het schrift; tot fraaie zinnen gestyleerd *mogen* ze zelfs niet zijn.

En van de woorden, die hij zijn personen hoort zeggen, *omdat* hij een geboren kunstenaar is zoo wèrkelijk of ze leefden, van die woorden zijn de geschreven gesprekken de onvervalsohte phonograaf.

Doch om onder woorden te brengen het buiten-menschelijke, het volstrekt in geen woorden bestáánde, het geziene, vormen en kleuren, en het te tastene, ruimte en atmosfeer, - dan is de enkele sterke kunstenaars-natuur niet voldoende, en wordt eerst

1) De heer van Hall, die in het laatste December-nummer van ‘De Gids’ dit boek *in z'n geheel* reeds uitvoerig besprak, en in die bespreking onze bewondering voor dat geheel voorkwam, liet, door slechts in 't kort van de slechtheid dikwijls, het ‘leuteren’ en ‘doorslaan’ van 's schrijvers stijl te gewagen, ons de gelegenheid open, om in dit opstel voornamelijk over het beschrijvend proza van dezen tijd, de onmisbare bladzijde over dat van Querido een plaats te geven.

een vereischte de eigenlijk-gezegde schrijfkunst, de kunst van het beeldende woord en de stijl.

Niet alleen *mist* hij die beiden, met het simpele, zich bij andere slechte schrijvers voordoende gevolg, dat weinig-rake woorden zich rijen tot slappe zinnen; maar er is één omstandigheid, die juist dit deel van zijn werk, (aan 't welk ieder ander auteur van *zijn* beschrijvend talent zoo weinig mogelijk omvang zou geven), aanblaast vaak tot loeiende en warrelende stroomen leelijken onzin: de meening, dat, waar voor gesprekken en alleenspraken men slechts - en natuurlijk, dit is een kunst op zichzelf - een keuze te doen heeft uit de droog-reëele woorden of gedachten van eenvoudige lieden, - hij in de natuur-beschrijving zichzelf mag geven met al de opgewondenheid en al de koortsende fantasie van zijn ras.

Deze onstuimige razing, een zwak kunnen aangevaren, en losgelaten door de bandeloosheid, die de Nieuwe Gids zoo niet aanvuurde dan toch duldde, werd tot de hossebossende woestenij van Querido's beschrijvend proza.

Hoe slecht dit in beginsel al is, nog voor de ‘bezieling’ komt, het moge maar weer blijken uit de eerste de beste bladzijde van het eerste deel, waarop bijvoorbeeld deze zin:

‘Hier en daar brokkelde gloedloos pluimgroen van boerenkool en prei, groen-vaal gerijd tusschen bollenakkers, die in vuil-geel dekriet schimmelden of bemorst lagen met boomstronken en zwaren takkenrommel.’

‘Boerenkool *en* prei’, eendrachtig vereend, zijn allebei ‘*pluim*-groen, dat gloedloos *brokkelt*’! Prei nu kan ik me voorstellen als *pluim*-groen, als gebogen biezen, boerenkool kan ik zien als *brokkelige* vederbos-vormen, maar geen van beiden als brokkelig pluimgroen; dat het pluim-groen groen is lijkt ons niet zeer karakteristiek; dat het *vaal*-groen zou zijn, betwijfelen we van de frissche boerenkool; de akkers liggen niet *in* maar *onder* dekriet; dat die *akkers* ‘schimmelden’ in (onder) dat dek-riet, zouden we, was 't waar, niet *zien* kunnen, en de vermelding ervan, in een groot verte-tafereel, ware dus foutief; maar de schrijver bedoelt ook - het staat er *niet* - dat het *dekriet* schimmelde, en wel waarschijnlijk *plastisch* schimmelde, van die vage, slappe plastiek, die eigenlijk niets zegt; ‘takkenrommel’ eindelijk is te streperig, om ooit den indruk van ‘morsen’ te kunnen maken.

Deze zin is een uitzondering.... van redelijk proza. Zoo we

hem gaven als staal voor de schrijfwijze van het heele werk, zou dit al te groote goedertierenheid zijn. Want Quérido is hier, op blz. 1, nog matig en kalm; straks komt de ‘bezieling’, de groote lyrische honger, en dan wordt hij van onkieskeurig de gulzige woorden-vraat, die enkel hang heeft naar veel en veel en nòg meer. Eerbied, aandacht, liefde voor het woord, zijn Querido onbekende zaken. Voor wie in een boek allereerst woordkunst zoekt, is dit *Menschenwee* eenvoudig *niet te lezen*.

Ziehier een willekeurig zinnetjes-paar uit zijn ‘lyrisch’ proza, beschrijving van een bollenland in April! (Dl. I blz. 247.)

‘Hoog rankten de hyacinthen, in hun vakkige stijfheid, uitstortend zoeten, diep-doordringenden geurwalm, en overal rond, vlamvlekte, broeide, schuimde en bruiste 't licht in dollen droesem over de kleur-felle akkers. In regel-rij schuimden als sneeuw-schitter, de hoogwitte hyacinthen, rein veld van hagelblanke bengelende klokken, uitgalmend geuren.’

Wij moeten eerlijk bekennen nooit, neen nooit, zoo iets barbaarsch onder de oogen te hebben gehad, een pluk woorden zoo opgestopt met slechten stijl en fel-valsche visie:

‘Hoog rankten de hyacinthen’.... wij zien de planten zelf, en van dichtbij,... ‘in *hun* vakkige stijfheid,’... 't kunnen, ondanks dat ‘hun’, de hyacinthen niet meer zijn, want hun (eventueele) ‘stijfheid’ zou nooit ‘vakkig’ kunnen wezen; het zijn de *bedden*... ‘uitstortend geurwalm’... de hyacinthen zelve zijn weer terug...

Een gewoon verschijnsel bij Quérido is dit los zijn van allen syntaxis. Zoo spreekt hij elders van ‘rood-dakig brio’ met welken onzin hij hoogstwaarschijnlijk bedoelt, dat er brio(?) was in het rood der daken; van de hyacinthen wil hij dus wellicht zeggen, dat de (stijve) bloemen in stijve vakken stonden; maar op die wijze beginnend, ware het logischer in 't geheel niet te styleeren dan verkeerd te styleeren, en bijvoorbeeld te schrijven: Hoog rank hyacinthen stijf vakken... enz.

Na dit pittige st ijl-hors-d'oeuvre bieden de beide zinnetjes een gansch défilé van vette visie-fouten:

't Licht ‘vlam-vlekte’, ‘broeide’, ‘schuimde’ en ‘bruiste’ (opzichzelf gaat trouwens de visie ons te hoog) en wij moeten erbij denken: *over verschillende kleuren*, want het stil-zwoele broeien, het los-vlokkende ‘schuim en’ en het luid-hevige ‘bruisen’ zou

niet tegelijk één ding kunnen doen. Over dat alles tezamen gooit hij dan echter de woelende troebelheid van een '*dollen droesem*'*!* Hoe daaronder nog van iets zoo hels als 'sneeuw-schitter' sprake kan zijn? Maar die 'sneeuw-schitter' aangenomen, hoe kan dit stil-fel-wit-glinsterende tot een voorbeeld worden gesteld van, alweer, 'schuimen', terwijl dit 'schuimen' in al z'n onstuimigheid plaats schijnt te kunnen hebben 'in regel-rij'? - Zij verder dit 'schuimen' al te zien op een hyacinthen-veld, dan is het in ieder geval een impressionistische visie, waaruit geen afzonderlijk-gevormde bloemen te voorschijn komen. Doch neen, die ziet hij, tegelijkertijd, wel, en niet alleen de dichtstbijstaande, maar, in strijd met alle perspectief, een 'rein veld van hagelblanke bengelende klokken' vol. Hoe vergroot dat 'bengelende' niet, zoowel de afzonderlijkheids-visie als de afmetingen! - En eindelijk zijn de hyacinthen van dat broze en witste sneeuwwit, blauwig en cru hagel-blank geworden, terwijl het heele veld, doorschijnender en teerder, 'rein' wordt genoemd. (Die verschillende witten tegen-elkaar-aan vloeken natuurlijk veel valscher dan wanneer een of ander ding - onschadelijke onzin - eerst als blauw, daarna bijv. als bruin zou worden beschreven.)

Zoo geeft bladzijde na bladzijde, zoolang hij beschrijft, Quérido blijk van een doorloopende onvatbaarheid en ongevoeligheid voor waar en klaar taalschoon en stijlschoon. Zijn befaamde woordenpracht is louter klater-goud. En het moet verwondering wekken, dat niet iederéén daarachter komt, waar toch grovere indices dan inwendige taal-valschte en stijl-waardeloosheid, als evenzoovele kruisweg-palen en wijs-handen overal in dit proza staan. Wij bedoelen het onophoudelijk herhalen, het maniak blijven hangen aan 'n eens gevonden, wat ongewoon woord of beeld.

Als Quérido eens gezegd heeft, dat een spitter *rhythmische* spade-houwen geeft, dan kunt ge zeker zijn van de voortdurende rythmiek van diens bewegingen; als gij leest dat hij *blaasbalgde* van 't ademhalen, houdt dan uw hart vast voor de onrustbarende longen-gymnastiek, die volgen zal. En het onvermoeide *brio* van alle kleuren, van de zon, en van de vreugd! En als dan de boomen beginnen te *harpen*, de zonsondergang *nimbust*, alles *heilig* wordt, of de *Madonna* erbij te pas komt, dan kunt ge vooreerst uw taalgenoegen wel weer op.

Wat er al niet van *brons* is in dit boek! Op één bladzijde (van halfweg blz. 96 tot blz. 97 op dezelfde hoogte, Dl II) lezen we bijvoorbeeld, dat op het marktje staat een *brons*-kleurige tuinderstoet, - 10 regels verder, dat dezelfde *brons*-kleurige tuinders loeren naar koopwaar, - 10 regels verder, dat de bel van den afslager *bronzerig* fonkelde in de zon, - 2 regels verder, dat de kerels stonden in pracht-*bronzende* kleeren, om na nog twee regels te vernemen, dat diezelfde kerels *bronzen* ooren hadden!!.... als waren die ongelukkige tuinders de 'hommes de bronze', die te Parijs op feestdagen 'plastische standen' vertoonen voor de café's! Quérido echter zou ook de heele boulevard met brons insmeren; lezen we niet van: bronzen boomen, bronzen bladeren, bronzen werktuigen, bronzen vruchten, bronzen karren, bronzen manden, bronzen weilanden, ja zelfs van bronzen luchten?!

Bij het voorbeeld echter, dat wij zooeven aanhaalden, wordt het misbruik van zoo'n woord nog iets anders dan een maniakke voorliefde; daar is eenvoudig verregaande slordigheid in 't spel. En is dat niet met meer dingen, met den stijl b.v. van dit werk, ja, is dit niet bijna voortdurend het geval? Zou zorg en ernstig willende herziening, ten deele althans, niet kunnen vinden en verbeteren wat het onzuiver taal-gevoel neerschreef en staan liet?

Want, we zijn begonnen dit voorop te stellen, het zou zoo zeer de moeite waard zijn; iets héél groots en schoons en machtigs gaat in dezen jammerlijken woorden-poel ten onder. Ten onder? neen; hoe immers zonden we gevonden hebben wat er niet meer was? Zóó groot, zóó schoon, zóó machtig is Quérido's kunstenaars-*temperament*, dat het nòg heen weet te breken door een zóó ruwe en korstige woorden-bast.

Wie maar den durf heeft dóór te lezen, den wil zich niet te laten afleiden door duizend fouten, en de behendigheid, al die voetangels en klemmen ontspringend, door de zinnen heen te scheren, die voert met zich mee uit de wildernissen van dit proza een lucht, een atmospheer, een geur, die echt zijn. Want in het woest-weg neer-schrijven kwamen, tusschen alles wat hij er zoekend uitgooide, wel hier en daar de juiste woorden voor den dag. Van de, laten we zeggen, drie-honderd, die er op een bladzijde staan, geven er altijd wel een vijftig-tal het juiste te denken en te voelen; de andere 250 moet men maar op den koop toe verduwen, zoo

onverduwbaar bijna als ze zijn. Alles staat er, maar er staat zesmaal te veel bij. Het schoone is er, maar vermengd met de hopelooste rompslomp en slobberij. Dat het daarin niet verdrinkt, dat is, wij zeiden het, omdat Quérido's gevoel zoo sterk en vol en echt is Het is alleen niet zuiver. Sterk is het maar grof, vol maar troebel, echt maar rauw.

En hoe dit talent zich ook zuiveren mocht, bezinken en zich beschaven, - en het is de vraag, of het dat zou *willen*, - eigenaardige gebreken zullen Quérido's werk altijd blijven aankleven. Het zijn die, meer bepaaldelijk voortspruitende uit zijn zuidelijke afkomst. Allerlei ziedingen en ongetemdheden en onbeheerschtheden zullen 't noodwendig uitvloeisel blijven van dit toomeloos temperament; want van al die ‘daverende Oosterlingen’ (hij heeft 't op blz. 289 Dl I, over tulpen) - van al die ‘daverende Oosterlingen, neergestort in het verblufte Hollandsche land’, is Querido wel de uitbundigste en de bontste.

Moge dan zijn alles-groot-en-geweldig-zien voor onze vaak wat klein-peuterige literatuur een gewensche opfrissching zijn, allerlei dolle opdrijvingen en barokke beelden komen er óók uit voort.

Als Querido heel zijn, en niet karigen! woordenschat heeft uitgeput, om de boerentronies te beschrijven, en hij nog maar weer meer er van wil zeggen en nog meer, dan krijgen ze Shakespearevoorhoofden en Mirabeau-neuzen en Dante-kinnen! Op de kleine haven-markt zijn zoo maar eens ‘duizend*en*’ honden! Als 't er nu eens, behalve al de trekpaarden en ezeltjes, waarover wij op een andere bladzijde lezen, een paar honderd waren, meenden wij.... Ziehier het fragment:

‘Oorverdoovender buiten, brulde, loeide, raasde en kermde de hondenbent onder de karren; *duizenden* woedende en schreiende dieren tusschen het menschengekrioel in. Ze huilden als uit dwangbuizen losworstelende gekken, door brandangst, in ruimte zonder uitgangen, opgejaagd. Tegen elkaar in blaften de beesten onder assen, wielen, of krukken, met bassende, dreigende, hakkende, schorre *hoog klank-martelende razernij*, onvermoeibaar in één krisis van kretensmart. En vonkwild, bloedbeloopen gloeiden hun oogen zonder dat het landvolk omkeek naar de dieren, die ze verhongeren lieten en versmoren van dorst.’

Hier hebt ge Querido in al zijn smakeloosheid en overdrijving.

Toch is dit voorbeeld, als de voorgaande, opzettelijk weer een gemiddelde, en volstrekt geen exces van zijn proza.

Dat hij voorts niet alleen wàt hij ziet groot en geweldig ziet, maar ook metterdaad *alles* ziet en zien wil in zijn groot-doen, zijn drang naar epiek, en dat alles met zijn heftige onweerhoudbare lyriek dan ook weer groot en geweldig, - dat evenzoo zal altijd een fout blijven in zijn werk, eenzelfde disharmonie als 'n dichter heeft, die op alles, geschikt ervoor of niet, verzen maakt.

In *Menschenwee* gaat Quérido de jaargetijden rond: de zomer, daarin tiert zijn gloeiende aard het best; en nog meer geeft de winter, in fel contrast daarmee, en bovendien minder voor dravende lyriek geschikt, hem uitingskracht.

Maar de zoete, luchtige, têere lente, die voelt hij niet. 't Is geen toeval, dat in zijn *Menschenwee* de Winter 256 blz. beslaat, en de lente nog geen 100. 't Is geen toeval, dat met dat tweede boek ‘Lente’ ook de rhetoriek begint. De echte lyriek maakt plaats voor de gewilde, en in den stijl doen hun intocht die wolken als centauren en graalzwanen, als kano's van Vikings, als zwaanhals-gondels! Dan komt die vreeselijke Aprilvrouw met haar goudrossigen haarzwier, die koketteert en weer ‘oprankt in gracie’; dan komen de albasten(!) godinne-handjes die ‘kleur en geur rondstrooien’, de bloem-festoenen, en de engelen-keeltjes!

Totdat zijn gewone onstuimigheid hem aangrijpt, en ook de lente, (niet langer meer, zij 't slechts negatief, gevoeld,) begint te kooken, te koortsen, te bruisen en te broeien, het groen ‘juicht’, de crocusjes ‘in brand’ staan, en de narcissen ‘trompetten’.

Dan, na zulk een lente, de zomer!

* * *

En nu van dit rumoerige, ruige werk, te komen op het bezadigde en gelijkmoedige van *Eigenhuis!*

Het is een verdienste van Eigenhuis, doch weer geenszins een hem boven Quérido verheffende kwaliteit, dat hij gedempt en beheerscht werk geeft.

Eigenhuis is zoowat de doorslag Hollander uit het Noorden. Die weet wat hij wil, hij is practisch, hij houdt niet van uitersten en springt nooit of zelden uit den band; hij heeft veel zin voor 'n zekere

soort kluchtigheid, maar elke opwinding is hem lichtelijk ridicuul; wel heeft hij een deugdelijke en gedegen verontwaardiging over alles wat onbillijkheid is en bedrog.

Van dat temperament nu, van dien gemoedstoestand uit, schrijft Eigenhuis verdienstelijke novellen, bijna onberispelijk in hun soort, als ‘de Aardbeikoopers.’

Door nauwkeurige, verstandige en ook liefdevolle waarneming, door een doelmatigen, weloverwogen opzet, door een zorgvuldige en ook weer liefdevolle bewerking, weet deze auteur aan de hem ontbrekende artistieke gaven tegemoet te komen.

Hij heeft ook een kalme, maar welgemeende genegenheid voor zijn land, hij heeft ook een welgemeend meegevoel voor de werkers, die op dat land slaven en zwoegen.

En dit gave maar wat makke en vlakke werk geeft dan ook geen felle aandoeningen van vreugde of deernis, van schoon of leelijk... men is het met den auteur eens, men vindt dat hij loffelijke hoedanigheden heeft, en men leest vaak met genoegen.

Ook schrijft Eigenhuis een soort bepaald-vermakelijk bedoelde opstellen, en is er door al zijn werk telkens een toon van datzelfde slag grappigheid, dat, van al onze auteurs, hem bizonderlijk kenmerkt, doch slechts voor een deel als een hem eigene originaliteit te beschouwen is, - een slag dorpsche grappigheid, tierend bij een zeker soort rustige burgers onder ons volk, en waarvan de reflexie in onze letterkunde, zij bij Eigenhuis die reflexie op zichzelf niet zoo bijster sympathiek, toch, als de boekstaving van een nationalen karaktertrek, met belangstelling moet worden getolereerd.

En wat ons het liefste is in Eigenhuis' novellen?

Ongemerkt met het verhaal-verloop mee, zonder eenige opzettelijkheid van onderwijzende beschrijving, komt het typische Noord-Holland naar voren, Waterkerk met zijn erfslooten, zijn vischkaren, zijn slootschouwingen, zijn bekroosde vaarten, zijn ‘baggerbokken’, zijn ‘bonnetjes’ en stoepvlonders, zijn ‘grundels’ en zijn ‘rietzudden,’ zijn kalmoes en zijn koevinkjes.

In dien echt vaderlandschen kijk op dat land met zijn bewoners ligt de kracht van Eigenhuis' novellen.

* * *

Een zeer zonderlingen indruk heeft op ons gemaakt de roman in twee deelen van Arie van Veen: *Een Dominees-vrouw*.

Het zonderlinge bestond hierin, dat wij, na met een verraste en hoopvolle bewondering de eerste paar bladzijden gelezen te hebben, onder al de 500 volgende er geen enkele meer vonden, welke die eerste twee ook maar in de verte evenaardde...

Die aanvangs-bladzijden - een enkele onzuiverheid daargelaten - leken ons vooral goed, als 'n vóórbeeld bijna van een natuurbeschrijvende, den toon onmiddellijk met fijne zekerheid aanslaande, inleiding tot een roman. Dat de roman slechter werd dan de inleiding beloofde, doet voor die inleiding niets ter zake.

Om te klaarder onze bedoeling te doen uitkomen, geven we naast het proza van van Veen, den tekst, zooals wij dien hier en daar - door weglating van een enkelen regel - nòg wat vereenvoudigden; de schrijver moge ons deze vrijheid, welke we ons terwille van een helderder betoog veroorlooven, ten goede houden.

‘Achterover-leunende in een rieten tuinstoel, de blanke handen saamgevouwen op den schoot, staarde Martha over de verandabalustrade in den tuin, die na het felle zon-geteister van den verscheiden dag lag te bekomen in de weldoende rust van den zwoelen avond.

Het grint der paden en een perk witte rozen blankten vreemd fosforig-blauw, of ze glansden van weifelend licht en de breede kruinen der boomen, roerloos in den stillen avond, donkerden in al krachtiger wordende nachttinten, met fijnkantige omtrekken tegen den [bleeken] hemel. Maar boven de tuinschutting bewaarden teerglanzende schakeeringen van zeegroen, rose en violet nog de herinnering aan den gestorven dag.

En al meer en meer werd de tuin een ernstige, donkere massa, veilig onder het loover liggend als in peinzende afzondering.

Boven haar hoofd werd een raam van de catechisatiekamer open geschoven.

Zij hoorde het droge, meesterachtige spreken van haar man schraaltjes klinken in de stilte van den avond. Nu en dan schoten er harde galmen uit, als hij even in vervoering raakte, maar de toon, onverstoorbaar nuchter en droog, veranderde niet. Er kwamen maar zelden gapingen in den eentonigen woordenval,

die haar denken deed aan het droppelgespetter van een lekken waterkraan'.[1)]

Wij vermoeden, dat onze goede 'woordkunstenaars', na lezing dezer paar simpele volzinnen, die voor hen niet eenmaal een 'brok' proza zijn, eerst niet goed zullen begrijpen, zullen vragen, of er niet bij vergissing een verkeerd fragment is afgedrukt, daar ze immers geen enkel eigen-gemaakt woord vonden, geen enkele 'gedurfde' woord-koppeling, geen enkel naamwoord als werkwoord gebruikt, en geen enkel bijwoord als adjectief vervoegd, ja zelfs

1) De letterlijke tekst is:
'Achterover-leunende in een rieten tuinstoel, haar blanke handen saamgevouwen op haar schoot, staarde Martha over de veranda-balustrade in den tuin, die na het felle zon-geteister van den verscheiden dag lag te bekomen in de weldoende rust van den zwoelen avond. *Onder het boomen-loover, tusschen donkere stammen en struweelen, nestelden zich sluipende schemerschaduwen, waarin alle kleuren vervaalden, alle vormen vervaagden*. Alleen het grint der paden en een perk witte rozen blankten vreemd fosforig-blauw, of ze glansden van weifelend licht. De breede kruinen der boomen, roerloos in den stillen avond, donkerden in al krachtiger wordende nachttin ten met fijnkantige omtrekken tegen den hemel, *die koeler was, en wijder leek, sinds na dag-verscheiden het wijd-welvende schitter-blauw tot stiller, maar fijner kleur, naar opaal zweemend, vervaald was*. Maar boven de tuinschutting, waar teerglanzende schakeeringen van zeegroen, rose en violet, de herinnering bewaarden aan den gestorven dag, *scheen het wel, of de kalme hemelkoepcl tot een wondere grot verdiept was van kleurig, lichtschijnend paarlmoer*.
En al meer en meer werd de tuin een ernstige, donkere massa, die veilig onder het loover lag als in peinzende afzondering, *geheel vervreemd, schier vijandig aan het lichte dageleven*.
Boven haar hoofd werd een raam van de catechisatiekamer opengeschoven. En nu ze het droge, meesterachtige spreken van haar man schraaltjes hoorde klinken in de volle stilte van den avond, *voelde zij nog sterker de majesteit van het natuurzwijgen en leek haar zijn pedant betoogen tegen zijn boerenjongens kinderachtige profanatie*,
Nu en dan schoten er harde galmen' enz.
De lezer bemerke, dat wij nergens woorden hadden uit te lichten, slechts een enkelen keer er een paar omzetten, waar de simpele syntaxis-wijziging dit eischte, en dat de geheele zinnen of bijzinnen, die wij lieten wegvallen, *op-zich-zelf* niet bepaald verkeerd en soms, als het fragment beginnend: 'die koeler was...' wel goed zijn.

geen ‘goeie dingen’ in den vorm van nimmer-gehoorde vergelijkingen, spiksplinter-nieuwe beelden. Het fragment is inderdaad niet melig, niet vet en niet machtig genoeg voor den Hollandschen smaak. Doch kalmpjes-weg, brengt het ons heel dicht in de buurt van de beste Fransche stylisten. Dit proza gaat al den kant op der de Goncourts en van Flaubert.

Van een de Goncourt lijkt de natuur-schildering, die gecondenseerd-fijn is en mooi als eindjes uit bijvoorbeeld ‘Les Frères Zemganno’; zij heeft wellicht met de Goncourts natuur-beschrijven gemeen, dat er in den toon iets is van na-schildering, d.w.z. als te zijn, *niet* een direct uit de natuur-zelve in het schrift opgevangen impressie, doch een literaire weergave van inwendig eerst als schilderwerk geziene natuur, - 'n eigenaardigheid eerder dan een fout, die gemakkelijk eigen wordt aan wie veel schilderijen ziet, en, ware het een fout, een zeer vergeeflijke, daar onderwijl de door plastische kunst geoefende blik des te schooner zag.

Aan Flaubert daarentegen herinnert de wijze waarop, zonder eenigen tusschenbeidenkomenden uitleg van den auteur, heel scherp het gevoelen van een mensch, eenvoudig door het geven van de directe gewaarwording van dien mensch, wordt uitgedrukt. Zoo is hier het feit, dat de vrouw niet houdt van haar man, fel-tastbaar gemaakt in die enkele sensatie, hatelijk en irriteerend, van den ‘lekken waterkraan,’ - wat ons deed denken aan Bovary's krakende laarzen, als de operatie van den stalknecht is mislukt.

En niet alleen één gevoel, - de geheele situatie, en de twee karakters, tusschen welke die noodzakelijk bestaan moest, geeft deze aanvang te vermoeden.

Háár kennen we, een dominees-vrouw, die niet bedrijvig bezig is aan dit en dat, doch zit met de blanke handen gevouwen in haar schoot, peinzend starende in den vallenden schemer; ze zit maar wat vaag te droomen, ziet den tuin zooals wij dien te zien krijgen - want er is niets in de beschrijving, dat de vrouw niet zou kunnen zien en voelen, onbewust - en maar één sentiment waakt op uit dat droomend zien: het stille haat-gevoel tegen haar man. En ook hem kennen we uit de enkele woorden over zijn spreken.

Men zou bijna zeggen, dat de schrijver zelf zich de voortreffelijkheid dezer inleiding niet bewust is geweest, en dat het echte

kunstenaars-instinct, dat hem zoo uitnemend aanvangen deed, al spoedig bezweek onder de voor den beginneling verbrijzelende taak van een heelen en heuschen roman in twee deelen!

Want inplaats van in de fijne, glas-klare, de Goncourtsche manier dier inleiding voort te gaan, met allemaal zulke gave fragmenten, meent hij al heel gauw, nu te moeten beginnen met 't schetsen, 't teekenen, 't boetseeren, 't analyseeren zijner personen; en hij spaart geen moeite om ons dubbel en dwars hun karakter aan 't verstand te brengen.

Martha heeft een ‘kleurloos, geestdoodend bestaan’, er is ‘drenzende weemoed’ in haar, ze is te ‘traag, te indolent om tegen haar lot in verzet te komen’, het leven is ‘van duldelooze saaiheid van geest verslappende verlatenheid’, haar ‘energie is vernietigd’, zij ‘berust in haar levensbankroet’, ‘zij soest haar dagen door, dof, gelaten, zonder vreugde en zonder hoop’, ze is ‘eenzaam, ganschelijk verlaten, verstoken van liefde, van medegevoel’ - dit alles in een paar bladzijden.

Haar man is een ‘bekrompen egoïste boekenwurm’, hij ‘legt nooit zijn onuitstaanbare pedante dominees-deftigheid af’, hij is ‘meesterachtig pedant’, hij heeft een ‘bleek nietszeggend gezicht’ met ‘slaperige uitdrukking’, hij is een ‘droge blokker’, zijn gezicht is een ‘dood masker’, hij is een ‘onbeholpen boekenworm’ (met een o), hij heeft een ‘harnas van pedanten eigenwaan’, ‘onbenullige zelfzucht’, een ‘gebogen lichaam’, ‘een bleek onbeduidend jongensgezicht’ ‘niets zeggende ontstoken oogen’, ‘onverzorgd haar, al dun op de kruin’, ‘schrale, huisbleeke, holle kaken’, hij ‘gaat onbeholpen zitten’, hij heeft ‘knokig, magere handen’ - dat alles binnen het eerste hoofdstuk.

Niet waar, lezer, dit portret eenmaal gegeven, was het een niet gemakkelijke taak, Martha, na haar liaison, al is die dan ook treurig uitgevallen, toch nog op haar man verliefd te doen worden, zoo gemetamorphoseerd als hij zich mocht hebben. Die opgave was dan ook zoo zwaar, dat de psychologie onderweg er den brui van geeft, en, verholen, een goedig loopje neemt met den heelen auteur en zijn boek.

Ook hebben wij, al lezend, ons afgevraagd, of Arie van Veen niet heimelijk bedoeld heeft, een verbeterde madame Bovary te schrijven, menschelijker, verzoenender, en met een optimistisch

slot.... Doch de schim van Flaubert mag gerust wezen; zijn verbeteraar in Holland is nog niet opgestaan.

De roman van Arie van Veen is overigens middelmatig verteld, een zoetjes van 't eene zinnetje in 't andere zinnetje verderwandelend verhaal.

* * *

Wat verhaaltrant betreft, stellen wij verre boven hem de Meester met zijn *Louise van Bredevoort* en Cyriel Buysse met *Daarna*.

De Meester's verhaal is minder harmonisch-gebouwd dan dat van Buysse, het begint veel te breed met de verloving der moeder, om te eindigen midden in de jeugd nog van de hoofdpersoon; doch het heeft aardiger episodes, episodes, die eraan herinneren, dat de Meester méér verteld heeft, en ook soms, dat hij zoo heel aardig voor kinderen verteld heeft, o.a. dat levendige ‘Op weg naar Transvaal’.

Deze twee boeken bewijzen, dat bij de Hollandsche letterkundigen ook het eenvoudige, vlotte vertellen nog niet verloren is gegaan, het vertellen, nog in eigenlijker zin dan Streuvels het doet. Want Streuvels, zoo stelden we wel gelijk: ‘vertelt, beschrijvenderwijs, verder, smakelijk en smeuig, *of - andersom kan men 't evengoed zeggen* - vertellenderwijs, volgt (bij hem) warme, innig-in-destemming beschrijvende bladzij aan bladzij’, - maar uit dat ‘smakelijk(e) en smeuig(e)’ van het vertellen bleek toch reeds ons gevoel, dat bij Streuvels hoofdzaak zijn die stemmingvolle tafereelen, welke hij door zijn verhaal verbindt. Het verhaal boeit ons om de tafereelen, die het doorgaat, niet om 't verhaal zelf en zijn verloop, - een reis, waarvan de route, de snelheid, het einddoel u onverschillig zijn, als ze maar zoo lang mogelijk u toeven doet op allerlei mooie plekjes.

Daarom zijn de Meester in *Louise van Breedevoort* en Buysse in *Daarna* èchter en ouderwetscher vertellers; en behalve het plezier dat zij ons en hun zelven, ter afwisseling van ernstiger werk, daarmee bezorgen, bewijzen zij zijdelings er onze letterkunde een dienst mee. Onder goede namen krijgt ons publiek weer eens iets te lezen, waar wat gang in zit. Dat zal niet schaden, want onze boeken - het is in overeenstemming met minder lof-

waardige eigenschappen in onzen volksaard - zijn gewoonlijk, hoe schoon de waterlelies, die er op drijven, hoe aandoenlijk de vergeet-mij-nietjes, die tevergeefs zich te spiegelen trachten, poelen.

Gróóte boeken, met er doorheen de frissche adem, en in hun beweging de hartslag van het leven, zijn eerder breed-voortstroomende en golvende rivieren.

De vertellingen van de Meester en Buysse zijn maar ondiepe, babbelende beekjes. Doch een beekje, hoe ondiep het ook is, heeft in zekeren zin al meer van een rivier, dan een vijver.

Een weinig vlot-raken kan geen kwaad aan onze letterkundigen.

Dat eenvoud en klare gang in beginsel diepte niet buiten-sluiten, dat mogen ze, met Arie van Veen, van de groote Franschen leeren.

* * *

Een verteller weer als Arie van Veen, d.w.z. eigenlijk geen verteller, maar een, die genoeglijk, op z'n gemak, van gesprekje op beschrijving en van beschrijving op gesprekje, de twee dikke, fijn-gedrukte deelen van zijn verhaal doorkuiert, dat is P. van der Meer; P. van der Meer, die school-opstelletje na school-opstelletje schrijft, om in z'n verhaal op gang te komen: het vertrek van den trein; in de derde klasse; de aankomst van den trein; de aankomst in een groote stad; het café; en zoo voort, - en aldus het voorbeeld geeft van hoe men niet maar aldoor en zonder keuze beschrijven moet. Want o! dit *Jong Leven* is nog zulk jong en vaak zelfs zulk groen werk! Maar.... Jong Leven, dat is het inderdaad!

Het is dan ook noch als verhalend, noch als beschrijvend proza, dat wij P. van der Meers werk in dit opstel voorvoeren, maar om die jonge verschheid van gevoel, die een symptoom is van dat breede, nieuwe leven, waarvan de krachtige wind ééns door een ruimeren stijl heenstroomen zal!

Met een hoopvolle vreugd-in-'t-algemeen, zonder dirècte verwachtingen, als waarmee wij de vertellers van zooeven begroetten, heeten wij dus van de zich proletarisch noemende kunstenaars van der Meer en Steijnen welkom.

Een fiksche, hartige aanval op alle mufheid en conventie, dit *Jong Leven*, een boek met allemaal aardige, flinke, gezond-voelende meisjes en jonge mannen, allemaal in fel verzet - o lieve overdrijving der jeugd! - tegen allemaal verouderd-denkende en conventie-bevangen

ouders, - een boek met allerlei brutale kordaatheden van vrije taal en revolutionnaire gevoelens, - een boek met een opgestreken kuif!

Een boek ook met een lieve, zuivere, gezonde sensualiteit.

Deze schrijver meent het zoo goed en zoo ferm! *Hij zelf* is het, die zulke fleurige en franke sentimenten en theorieën heeft, want of het nu al Lize en Frans zijn, die wij op blz. 233 verliefd zien, kussend en droomend over hun vrij huwelijk, of op blz. 270 Jan en Jo, - 't is alles om het even, maar 't is ook alles van een even beminnelijke spontaniteit.

* * *

Verrukkelijk naief en blij is dat Jong Leven, maar het werk van Steynen beteekent meer.

Niet alleen, omdat dit *Proletariërs* literair héél veel beter is, maar vooral, omdat Steynen vrij en wijd wil, zonder, als van der Meer, eenvoudig een optimist te wezen.

Het gaat dan ook eigenlijk niet aan, een van-*aard*-blijmoedige gelijk van der Meer, als een verschijnsel te zetten tegenover de pessimisten-school der burgerlijke kunstenaars: Optimisten zijn er altijd geweest!

Steynen echter is van-huis-uit juist een pessimist. Zooals men van dat mooie portret van hem, dat in ‘Den Gulden Winckel’ gestaan heeft, op 't eerste zien zegt: ‘Wat een prettig gezicht!’... dan vraagt: ‘prettig, is dat het woord wel?’, om al spoedig te gaan voelen, dat dit een gelaat is vol idealen, maar binnenin pijnlijk, tragisch bijna, - zoo is zijn boek een *worsteling* náár de ruimte!

Doch ook eerst de bevochten vrijheid krijgt werkelijke waarde!

Ook Steynen wil, bij voorbeeld, als van der Meer, op sexueel gebied zuiver zijn, en bevrijd van verleelijkende banden. Doch hij kan dit maar niet ineens en vanzelf als de roodwangige bollebuis, die de ander is! Een schets in deze richting heet - en de titel zegt genoeg - ‘'n Gemeene Jongen’. Wat zit daar al niet in? Allereerst een bittere lach, een schampere schimpscheut op de maatschappij!

En die noot van ironie is te echt-menschelijker, waar een deel van

het *gedrukt gevoel*, dat aan die ironie ten grondslag ligt, op rekening komt van den verontwaardigde zelf. Want er *is* iets heel grofs althans in dien jongen, dat hij zijn meisje meeneemt naar hetzelfde huis, waar hij vroeger eens met een publieke vrouw geweest was, - om nog niet te spreken van het volkomen onbegrijpelijke slot.

En van troebelheid in dien nog niet geheel verlosten geest getuigt bijvoorbeeld ook het zure, on-hooge hakken op alle Roomsche menschen zonder onderscheid, die in deze verhalen optreden.

Te kampen heeft Steynen in z'n gemoed tegen grofheid en tegen zwaarmoedigheid, om het licht te bereiken.

En dat licht is nog niet klaar en gewoon genoeg voor hem. Bij het omvatten der schoone nieuwheden van gevoel is hij nog niet groot en eenvoudig ontroerd, maar sentimenteel.

Dit alles in dezen schrijver, de moeizaamheid van het pogen, en de te weeke aangedaanheid om het te grijpen, dit alles bewijst juist, en eerder dan van der Meers opgewekt werk, dat er een strooming is, een vloed gaat wassen, die zelfs de van nature ànders gerichten òm-stuwt.

Dàt is het, wat Steynen's werk ons te zeggen heeft. Of het opzichzelf nu eens verdienstelijk, soms heel mooi, dan weer zeer slecht is, dat doet er in dit verband minder toe.[1)]

* * *

Er moet nieuw, zuiverder, klaarder proza komen... niet alleen om dat proza-zelf.

De tijden wachten erop.

De nieuwe klaarheid roept om het nieuwe, klare woord.

Parijs, 1904.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

1) In de eerste schets 'Proletariërs', die 'Om zestien gulden' mocht heeten, is bijv. de geweldige fout, dat wij de vrouw dikwijls alleen bijwonen, dat ze dan over allerlei dingen denkt, maar niet over die broodrekening, - zoodat, als de man die rekening op het lijk van zijn vrouw vindt en begrijpt, dat het tobben dáárover den dood van zijn vrouw veroorzaakt moet hebben, wij meenen, beter te weten, en dus het bedoelde effect ganschelijk wordt gemist. En dat is jammer, omdat het geval zoo juist is, en zoo treffend zou kunnen worden in een goede behandeling.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Een voordracht van ‘Lucifer’ door Delftsche studenten.

- Wat, naar aanleiding van de vertooning door het Utrechtsch Studenten-tooneel, hier werd medegedeeld over vorige opvoeringen en voordrachten van Vondels meesterwerk, heeft herinneringen wakker geroepen bij een oud-student van de voormalige Koninklijke Akademie te Delft, den civiel-ingenieur H. Linse, die mij omtrent zulk een opvoering, zevenenvijftig jaar geleden, enkele bijzonderheden meedeelt, welke ik gaarne voor vergetelheid wil helpen bewaren.

Het was den 20n Januari 1847 dat Delftsche studenten, voor een liefdadig doel, in den schouwburg te Delft *Lucifer* voordroegen. Dr. van Wieringhen Borski, rector van het Gymnasium, bekleedde sedert '45 den leerstoel van Nederlandsche taal en letterkunde en had op zijn colleges Vondels treurspel behandeld. Onder diens toezicht en mede onder leiding van Dr. Donnadieu, leeraar in de scheikunde, muziekkenner en man van literairen smaak, had de opvoering plaats. Het costuum der spelers (voordragers) was de traditioneele rok en witte das; het eenig decoratief van den Delftschen schouwburg, dat zich het best voor de voorstelling leende, vertoonde een bosch. De muziek ontbrak niet; maar deed enkel dienst als begeleiding. De begaafde Delftsche muziekmeester en organist J.A. Klerk - een eigenaardige figuur, dien niet alleen vele Delftsche oud-studenten zich herinneren, maar dien men ook buiten Delft, meest in gezelschap van J.C. Boers, steeds aantrof waar goede muziek te genieten viel - had de taak op zich genomen om de reien, die niet gezongen werden, op een

seraphineorgel te begeleiden, met muziek van eigen compositie. De hoofdrol werd vervuld door den in 1892 als oud-hoofdingenieur van den Waterstaat overleden Alex. de Bruyn Kops. De waarschijnlijk eenige nog in leven zijnde van de medespelers, aan wien deze mededeelingen te danken zijn, vervulde de rol van Apollion.

J.N.v.H.

Muzikaal overzicht.

Zangers en virtuozen. - Opvattingen omtrent de muzikaal-dramatische kunst.

Het getuigt gewis van verstand, wanneer zangers of zangeressen, die gedurende de uitoefening hunner kunst veel roem hebben ingeoogst, uit vrijen wil het tooneel hunner werkzaamheid verlaten, zoodra zij gewaar worden dat hunne krachten verminderen, en niet wachten totdat men hun moet beduiden, dat het niet meer gaat. Ontegenzeggelijk behoort daar moed toe, maar de roem blijft dan ook onaangetast.

Er zijn evenwel maar weinigen, die de kunst verstaan, zich bij tijds terug te trekken. Adelina Patti bijv., die reeds de zestig gepasseerd is, zingt nog in het openbaar, doch het schijnt dat zij nu maar beter zou doen, daarmede uit te scheiden, want de tournée, die zij onlangs in Amerika ondernam, moet haar noch uit een artistiek noch uit een finantieel oogpunt tot voordeel gestrekt hebben.

Dan is haar kunstzuster Pauline Lucca - die ook reeds op zeer gevorderden leeftijd is, maar te Weenen rustig leeft - verstandiger, en terecht kon deze verklaren niet te begrijpen, waarom men Patti niet voorgehouden had, dat het op haar leeftijd niet meer aangaat, in het openbaar als zangeres op te treden.

Amalia Materna heeft indertijd het goede voorbeeld van Pauline Lucca gevolgd, Therese Malten en Albert Niemann daarentegen lieten het op het laatste oogenblik aankomen en trokken zich eerst terug, toen het hun duidelijk moest zijn geworden, dat het publiek met hunne verrichtingen op het terrein der zangkunst niet meer tevreden was.

Tot hen, die zelfbewustzijn en moed genoeg gehad hebben om op het toppunt van hun roem vrijwillig het tooneel vaarwel te zeggen, behoorde ook de operazanger Johan Nepomuk Beck, die den 9^{den} der vorige maand te Presburg overleed.

Beck, die een goede veertig jaar jaar geleden ook in Nederland is opgetreden (als gast bij den operatroep onder directie van J. Eduard de Vries), is 77 jaar oud geworden. Hij had echter reeds in 1885 afscheid van het tooneel genomen, daar hij meende, eenige sporen van verval in zijn stem te ontdekken.

Deze beroemde baritonzanger werd den 5^{den} Mei 1857 te Budapest geboren, doch was van Duitsche afkomst. Toen hij 18 jaar oud was, hoorden de Weener hofoperazangers Erl en Formes hem eens op een concert en waren zoo opgetogen over zijne prachtige stemmiddelen, dat zij bij hem aandrongen, operazanger te worden Beck liet zich overhalen en de eerste proeve, die hij in zijn nieuwe vak aflegde (in het volkstheater der Hongaarsche hoofdstad) had zulk een guustig gevolg, dat hij kort daarna een engagement aan de Keizerlijke Opera te Weenen verkreeg. Hij debuteerde daar als ‘Sprecher’ in de *Zauberflöte* en vond er niet minder bijval dan vroeger in zijn geboorteplaats. Desniettemin liet men hem voorshands nog maar alleen in kleine rollen optreden, ten einde hem gelegenheid te geven, de klassieke werken op muzikaal-dramatisch gebied goed te bestudeeren en zijn stem verder te ontwikkelen. Hoezeer hij ook de noodzakelijkheid van een en ander inzag, zoo begon het hem toch op den duur te vervelen, dat hij zich zoo weinig kon laten gelden, en toen hij meende, op zulk een hoogte te zijn, dat hij met goed gevolg ook voorname rollen in opera's op zich kon nemen, nam hij zijn ontslag als lid der Keizerlijke instelling en begaf zich naar Duitschland, waar hij eerst in Hamburg, Bremen, Keulen en nog een paar andere steden gastvoorstelliugen gaf en eindelijk in 1851 met de directie van den stedelijken schouwburg in Frankfurt een contract voor een paar jaren sloot.

Reeds in 1853 keerde hij echter weder naar de Hofopera te Weenen terug en bleef daar meer dan 30 jaren. Hij was er spoedig de lieveling van het publiek en een der steunpilaren van het répertoire. Tot zijn voornaamste rollen behoorden: Wilhelm Tell, Don Juan, Pizarro (in *Fidelio*), Karel V (in *Hernani*), Rigoletto,

Peter de Groote (in Meyerbeer's *Etoile du Nord*), de Vliegende Hollander, Nelusco (in Meyerbeer's *Africaine*) e.a.

Toen Beck den 30sten Mei 1885 in de rol van Michel in Cherubini's opera *Der Wasserträger* afscheid nam van het Weener publiek en daarmede tevens van het openbare kunstleven, had hij nog niet de grenzen van zijn kunnen bereikt. Hij was ook nog slechts 58 jaar oud. Maar hij was een dier zangers, voor wie stem en de volle heerschappij over de stem de voornaamste dingen zijn, al kan men hem ook niet ten laste leggen dat hij de uitdrukking en de actie verwaarloosde. En toen hij nu gevoelde dat dit vermogen over de stem hem langzamerhand begon te ontzinken, was dit voor hem genoeg om een werkkring vaarwel te zeggen, waarin hij zooveel triomfen gevierd had. Bij zijn afscheidsvoorstelling te hebben waargenomen, dat het publiek hem met leedwezen zag vertrekken, is voorzeker de meest streelende belooning voor zijn opoffering geweest.

Beck is ook in Wagnerrollen opgetreden: als Holländer, als Telramund o.a. Men roemt vooral zijn vertolking van Hans Sachs en beweert, dat Wagner veel met hem op had. Toch heeft hij nooit in Bayreuth gezongen. Men houde evenwel daarbij in het oog, dat toen er voor het eerst sprake kon zijn van periodieke herhalingen der voorstellingen in het 'Festspielhaus', Beck reeds bijna aan het einde zijner kunstenaarsloopbaan was.

In Nederland heeft men geen gelegenheid gehad, Beck als Wagnerzanger te leeren kennen. Tijdens zijn kort verblijf aldaar waren vermoedelijk de aanwezige krachten niet voldoende om de opvoering van een van 's meesters werken te wagen. Men hoorde hem bij ons in enkele opera's, die toen *en vogue* waren, o.a. in *Das Nachtlager von Granada* van Conradin Kreutzer.

Opera's als laatstgemelde waren toen een zeer dankbaar veld voor een zanger. Als kunstwerk beduidden zij echter niet veel.

Maar is dit laatste in onzen tijd anders? Men zou eerder geneigd zijn te zeggen, dat het vroeger beter was dan thans. Want wat is het geval? De belangstelling, die het publiek vroeger voor een opera toonde, was, wanneer wij het goed bezien, eigenlijk slechts een zuiver muzikale, en men verlangde niet meer dan in *dat* opzicht bevredigd te worden. De componisten waren daarvan overtuigd en zij wisten niet beters te doen dan aan den smaak

van hun publiek te gemoet te komen. Van een dramatische karakteristiek was weinig of geen sprake; melodierijke aria's, duetten en andere ensemblestukken waren de hoofdzaak, en met behulp van voortreffelijke zangers kon men altijd nog een geheel verkrijgen, dat uit een zuiver muzikaal oogpunt werkelijk genot opleverde.

Toen trad de man op (Wagner), die zich tegen die bevoorrechting der muziek in het dramatische kunstwerk verzette en aantoonde, dat de hoofdfout der opera hierin bestond, dat het middel van uitdrukking (de muziek) doel, het doel (drama) daarentegen middel was geworden. De *opera* noemde hij een op een ondeugdelijken grondslag opgetrokken gebouw, de operavorm een gebrekkige, al hebben ook de geniaalste componisten daarin hunne gedachten gegoten. Maar hij deed meer. Hij gaf niet alleen in zijne geschriften den weg ter verbetering aan, maar bracht die denkbeelden in zijne dramatische werken in praktijk op een wijze, die de bewondering der geheele muzikale wereld wekte.

De dramatische werken van Wagner hebben de ronde gedaan door de geheele beschaafde wereld, en men zou zoo denken, dat het er nu vóór alles op aan kwam, ons niet alleen in het gelukkig bezit daarvan te verheugen, maar ook alle pogingen in het werk te stellen om door veelvuldige correcte opvoeringen het juiste begrip van deze aan inhoud zoo rijke toonscheppingen te bevorderen. Die taak is reeds zwaar genoeg.

Maar de vraag naar iets anders, het: wat nu? doet zich, gelijk overal, ook hier weer gelden, en het ontbreekt nooit aan eerzuchtigen, die zich haasten aan die roepstem gehoor te geven. Nu is dit op zichzelf zeker prijzenswaardig, maar wat daarbij voor den dag komt, is het niet altijd. Ook hier zijn de geroepenen niet altijd de uitverkorenen. Joachim zeide onlangs van het concertwezen, dat wij daarin verschijningen vinden van een overgangstijdperk met al zijne zonderlingheden. Dit zelfde kan men echter ook zeggen van het hedendaagsche opera-componeeren. Toegerust met al de middelen, die zij van Wagner geleerd hebben, passen de operacomponisten die dikwerf op zoo zonderlinge wijze toe; de uitspraak van Wagner, dat het ‘algemeen menschelijke’ de dramatische stof is, die alleen aan alle vereischten van muzikale poëzie voldoet, maken zij zich op zoo vreemde, dikwerf aanstoote-

lijke wijze ten nutte, dat men haast geneigd zou zijn, den gemoedelijken tijd van het *Nachtlager von Granada* terug te wenschen.

Het zonderlingste - en laat ik er bijvoegen: het meest ergerlijke - vind ik echter, dat er zijn, die het werk van Wagner beschouwen als iets dat geweest is en waarmede wij geen rekening meer hebben te houden. Een soort van 'sta in den weg' dus voor de jongeren.

Zulke opmerkingen komen meest van Fransche zijde. Daar is o.a. de heer Camille Mauclair (nogal een hartstochtelijk aanhanger van Wagner), die in de 'Revue' verkondigt, dat waar Bach en Beethoven nieuwe wegen hadden geopend, Wagner die afsloot.

'De nieuwe wegen, die Wagner zocht - zegt de schrijver, - waren alleen voor hem geschikt en voerden alleen naar hem, en allen, die hem wilden navolgen, schrompelden tot pygmeeën ineen. Maar het leven verlangt zijn recht, en geen geniale tirannie kan dit tegenhouden. Poëzie en muziek schiepen nieuwe wegen en lieten het Wagnerrijk vol eerbied ter zijde liggen. Heden ondervinden wij dat het symbolisme en de Wagnerkunst tradities waren, waarop een nieuw geslacht van schrijvers en symphonische componisten moest voortarbeiden. In Frankrijk was het César Frank, die, rustig voortwerkend in de toekomst en het Wagnerwerk voorbij strevend(!), nieuwe wegen opende. En zijne navolgers gingen, na alles voor Wagner in Frankrijk te hebben gedaan, naar de bronnen der Fransche kunst terug, om een nieuwe voor dezen tijd passende kunst, die in staat is zich verder te ontwikkelen, te scheppen. Zij hadden een zware taak te vervullen, omdat zij toch niet verloochenen konden, wat zij eens hadden aangebeden. Maar het gelukte hun toch, uit die tweespalt der gevoelens iets groots en duurzaams te scheppen.'

Dit laatste moet nog bewezen worden. Maar dit daargelaten: men wil dus voortbouwen op de tradities van Wagner. Maar hoe rijmt daarmede, dat men het Wagnerrijk, als is het ook met eerbied, ter zijde laat liggen? Men wil zich - ook weder met eerbied - van den geweldigen invloed van Wagner bevrijden, maar gesteld dat dit aan die jongere Fransche componisten, die in hun land zoo krachtig voor den meester zijn opgekomen, mogelijk ware, waarom is dit dan noodig? Heeft het den componisten geschaad,

wanneer zij onder den invloed van een Bach of een Beethoven stonden? Men kan in den geest van een roemrijk voorbeeld voortwerken en toch zijn zelfstandigheid bewaren. In dien zin sprak Wagner, toen hij uitriep: ‘Kinder, macht Neues, Neues und abermals Neues! Hängt Ihr euch an's Alte, so hat euch der Teufel der Improduktivität, und Ihr seid die traurigsten Künstler!’

Wanneer de moderne Fransche musici, zooals men uit het artikel van den heer Mauclair zou kunnen opmaken, werkelijk bevreesd zijn, dat zij te veel doortrokken zullen worden van de zuiver Germaansche eigenschappen van Wagner's drama's, (de schrijver spreekt van de vermenging der symbolieke legende met de metaphysiek van Schopenhauer, de vele gedachtenwisselingen en verklaringen en andere eigenschappen, die den Franschen vreemd zijn) dan verhindert hun niets een anderen weg te bewandelen. De aangehaalde woorden van den meester zijn er als het ware de uitnoodiging toe. Maar zij behoeven daartoe volstrekt niet afvallig te worden van de grondbeginselen, die in het Wagnersche drama zijn neergelegd. Deze zijn integendeel de eenig passende voor onzen tijd.

Wagner schijnt, zooals men ziet, zwaar op de Fransche componisten te drukken. Thans zijn het de jongere, vroeger waren het de oudere.

Saint-Saëns is ook een van degenen, die eerst tot de aanhangers van den meester behoorden doch later tot andere gedachten kwam. Een dertig jaren geleden gaf hij zich uit voor een hartstochtelijk bewonderaar van Wagner. Hij had zich in 1869 en 1870 naar München begeven, om de opvoeringen van *Rheingold* en *Die Walküre* aldaar bij te wonen. Door Wagner werd hij met veel onderscheiding ontvangen. In Frankrijk beschouwde men hem echter als het hoofd eener groep jonge musici, die den stijl der opera wilden verbeteren en van Wagnersche tendentiën verdacht werden.

En toch, nadat hij in brieven vol geestdrift, door hem in 1876 uit Bayreuth aan het blad *L'Estafette* gezonden, Wagner's genie verheerlijkt had, schreef hij ettelijke jaren later artikelen, waarin hij opkwam tegen de bewering dat hij Wagneriaan zou zijn, en liet hij zich zelfs verleiden tot een bepaald vijandig artikel tegen Wagner, juist op het oogenblik dat Lamoureux de opvoering van *Lohengrin* te Parijs voorbereidde.

Later heeft hij in een openbaar geschrift, getiteld *Portraits e Souvenirs*, nog eens, hoewel op meer bezadigden toon, zijn gevoelen over de Wagner-questie gezegd.

Het bedoelde artikel heet *L'illusion wagnérienne* en Saint Saëns begint met daarin te zeggen, dat hij geen critiek van de werken of de theorieën van Wagner zal leveren, maar over heel iets anders zal handelen.

En dat heel iets anders blijkt dan in hoofdzaak te bestaan in een critiek der Wagnergemeente.

Soms slaat Saint-Saëns hierbij den spijker op den kop, soms ook niet. Terecht merkt hij op, dat de commentaren over den meester en diens werken en theorieën dikwerf kant noch wal raken. Daar was er een, die beweerde, dat men zich in het gezongen drama wagen kan op het gebied der philosophie maar niet op dat der psychologie. Daartegen voert Saint-Saëns aan, hoe dit laatste juist bij voorkeur de rol der muziek is; hoe zij, beter nog dan woorden, zielstoestanden kan weergeven, en hoe Wagner in dit opzicht het veld voor de muziek verruimd heeft. Hij wijst op een eenvoudig voorbeeld in het eerste bedrijf van *Tristan und Isolde*. Tristan vraagt: 'Wo sind wir?' - 'Hart am Ziel', antwoordt Isolde, en hier hoort men de zelfde muziek, die te voren de woorden 'Todgeweihtes Haupt' begeleidde, door Isolde uitgesproken wanneer zij van haar tent op het scheepsdek uit het oog op Tristan gericht houdt, die op het achterschip bij het roer staat. Men begrijpt onmiddellijk, van welk *doel* zij wil spreken. Is dat philosophie of psychologie? - vraagt Saint Saëns.

Verder zegt hij 'Tant que les commentaires se bornent à décrire les beautés des oeuvres wagnériennes, sauf une tendance à la partialité et à l'hyperbole dont il n'y a pas lieu de s'étonner, on n'a rien à leur reprocher; mais dès qu'ils entrent dans le vif de la question, dès qu'ils veulent nous expliquer en quoi le drame musical diffère du drame lyrique et celui-ci de l'opéra, pourquoi le drame musical doit être nécessairement et légendaire, comment il doit être pensé musicalement, comment il doit exister dans l'orchestre et non dans les voix, quelle est la nature essentielle du *Leitmotiv* etc.; dès qu'ils veulent, en un mot, nous initier à toutes ces belles choses, on n'y comprend plus rien du tout.'

Dit alles is, wat vele uitleggers der kunst van Wagner betreft,

volkomen juist, maar dat blijft geheel voor rekening van die commentatoren. Ik kan evenwel niet nalaten op te merken, dat een echt kunstenaar zich daarmede ook niet moet inlaten en door studie der meesterwerken zelf zijne gevolgtrekkingen moet maken.

Saint-Saëns maakt zich te veel warm over dat wat anderen zeggen. Zoo ook daarover dat er aanhangers zijn, die Wagner tot een Messias willen stempelen. Hij vindt hem groot als Homerus en als Aeschylus, als Shakespeare en als Dante, maar een Messias, neen. De tijd der goden is voorbij - zegt hij.

Het zou, volgens hem, ook niet de moeite waard zijn, daarover te spreken, ware het niet dat er onder die verkeerde meening valstrikken en gevaren liggen. Vooreerst het gevaar der nabootsing. ‘Tout grand artiste - zegt hij - apporte des procédés nouveaux; ces procédés entrent dans le domaine public; chacun a le droit, le devoir même de les étudier, d'en profiter comme d'une nourriture; mais l'imitation doit s'arrêter là. Si l'on veut suivre le modèle pas à pas, si l'on n'ose s'en écarter, on se condamne à l'impuissance; on ne fera jamais que des oeuvres artificielles, sans vie comme sans portée.’

Een ander gevaar is, zich in te beelden, dat een nieuwe kunst geheel breekt met het oude. Dit zou het zelfde zijn - zegt Saint Saëns terecht - als dat men, om een boom te doen groeien, zijne wortels ging wegkappen.

Zoo juist als de opmerkingen van Saint-Saëns hier en daar zijn, zoo spreekt uit het geheel toch weder het onbehagelijk gevoel, dat Wagner een zoo grooten invloed op de Fransche toonkunst van den lateren tijd heeft uitgeoefend (en nog uitoefent). Het is vreemd, dat men van dien invloed veel meer ophef heeft gemaakt dan van dien van Gluck, Rossini en Meijerbeer, waaraan de Fransche componisten zich indertijd toch evenmin hebben weten te onttrekken.

Er zijn in het boek van Saint-Saëns (*Portraits et Souvenirs*, uitgave der ‘Société d'édition artistique’ te Parijs) andere opstellen, die vrij wat aangenamer om te lezen zijn dan het daareven besproken artikel.

Daar is o.a. een opstel over Franz Liszt; vooral daarom interessant, omdat hier de pianist door den pianist beoordeeld wordt, en wel door iemand, die, ofschoon niet tot de leerlingen van Liszt

behoorende, groote bewondering voor hem als kunstenaar en als mensch gevoelde.

De invloed van Liszt op de ontwikkeling van het klavierspel - zegt Saint-Saëns - is onmetelijk geweest. Men zou hem het best kunnen vergelijken bij de omwenteling, die Victor Hugo in het mecanisme der Fransche taal gebracht heeft. De invloed was machtiger dan die van Paganini in de vioolwereld, want laatstgenoemde bleef in den kring van het ontoegankelijke, terwijl Liszt, van hetzelfde punt uitgaande, zich verwaardigd heeft naar begaanbare wegen af te dalen, waar iedereen hem volgen kan, die zich de moeite wil geven, ernstig te arbeiden.

Het is onmogelijk, zijn spel na te maken; zijne vingers waren geen gewone. Maar niets is gemakkelijker dan voort te gaan op het pad, dat hij gebaand heeft, en inderdaad iedereen loopt er op, bewust of onbewust.

De groote ontwikkeling der sonoriteit en de middelen waardoor deze te verkrijgen is, die wij beide aan hem te danken hebben, zijn tot *conditio sine qua non* geworden en de basis der moderne voordracht. Deze middelen zijn van tweeërlei aard; eenerzijds betreffen zij het materiëele spel, een speciale gymnastiek, anderzijds de manier om voor de piano te schrijven, die Liszt volkomen veranderd heeft. Door practische en rationeele behandeling weet Liszt van de vingers het hoogste effect te verkrijgen dat zij bereiken kunnen, en dit zonder hun geweld aan te doen. Vandaar komt het, dat zijn muziek, hoe verschrikkelijk zij er op het eerste gezicht voor de vreesachtigen ook uitziet, in werkelijkheid minder moeielijk is dan men denkt.

Men heeft aan Liszt vooral te danken de invoering in het domein der piano van den orkestklank en de orkestrale combinatiën. Hij wist die te verkrijgen door in zijne transcripties van orkestwerken voor piano de vrije overzetting aan te wenden, in plaats van de letterlijke. Zoo opgevat en toegepast, werd de transcriptie een echt kunstwerk. Liszt's bewerking der symphonieën van Beethoven voor piano - vooral die van de 9de symphonie voor 2 piano's - kan als een meesterstuk in het genre beschouwd worden. Een overzetting der 9 symphonieën voor klavier was reeds vroeger door Kalkbrenner beproefd, maar dit was boven zijne krachten. Vermoedelijk is zij echter de aanleiding geweest tot het kolossale werk van Liszt.

Het is bekend, dat de pianist Liszt den componist in miscrediet heeft gebracht en men zijne compositiën menigmaal minachtend met den naam van ‘pianistenmuziek’ bestempeld heeft. Datzelfde epitheton had men dan ook wel op Robert Schumann kunnen toepassen, wiens muziek toch eigenlijk voor piano gedacht is. Maar Schumann heeft het, zijns ondanks, nooit tot een brillant klavierspel kunnen brengen en is dus ook nimmer in de verleiding geraakt om, zooals Liszt in de eerste periode van zijn kunstenaarsloopbaan, van de hoogten der kunst af te dalen tot illustraties van opera's uit alle landen voor de piano. Saint-Saëns vindt echter in de minachting, die men dikwijls voor klavierstukken als de fantaisie over *Don Juan* of de Caprice over de wals uit *Faust* aan den dag legt, veel pedantisme en vooroordeel, want daarin ligt meer talent en werkelijke inspiratie dan in vele muziekstukken uit onze dagen, die er heel ernstig uitzien maar *au fond* niets beteekenen.

Saint-Saëns roemt dan verder de ‘Illustrations du *Prophète*,’ de *Soirées de Vienne*, de *Rapsodies Hongroises*, al welke werken Liszt op een veel hooger standpunt stellen dan de meeste der andere componisten, die op hetzelfde gebied werkzaam zijn geweest. ‘Pour un tel pianiste, - zegt hij, - évoquant par le piano l'âme de la musique, la qualification de ‘pianiste’ cesse d'être une injure, et ‘musique de pianiste’ devient synonyme de ‘musique de musicien.’

De schrijver wijst vervolgens op een vreemd verschijnsel. Met uitzondering van zijne machtige *Sonate* voor piano, zijn zijne oorspronkelijke compositiën voor dit instrument niet die waarin deze groote kunstenaar, deze groote pianist zijn genie heeft geopenbaard. Hier moet hij voor Schumann en Chopin onderdoen. Evenwel bevatten zijne *Méditations religieuses* en de Années de pélérinage zeer schoone gedeelten.

Anders is het met het pianoconcert in Es, maar hier komt het orkest te hulp. Evenzoo met de *Mephisto-Walzer* (No. 1), die echter voor orkest gedacht is en dan ook naderhand tot orkeststuk werd omgewerkt.

Evenals bij Cramer en Clementi, is het vooral in de *Etudes* (waaraan de componist misschien niet zooveel waarde hechtte als aan eenig ander van zijne pianowerken) dat men hoogere kunst aantreft. Een van die Etudes, *Mazeppa*, is later ook van de piano

naar het orkest overgegaan en een der ‘Symphonische Dichtungen’ geworden.

Saint-Saëns komt daarmede op het terrein van Liszt's hoogere werkzaamheid als componist. ‘Nous voici en présence d'un Liszt tout nouveau, - zegt hij, - celui de Weimar, le grand, le vrai, que la fumée de l'encens brûlé sur les autels du piano avait voilé trop longtemps.’

Met vasten tred den weg inslaande, dien Beethoven met zijn Pastoralsymphonie geopend had en dien Berlioz op zoo schitterende wijze had afgelegd, verlaat hij den dienst der absolute muziek voor dien der zoogenaamde programmamuziek, die de pretentie heeft van bepaald aangegeven gevoelens en karakters te schilderen. Tegenover de orkestrale soberheid der klassieke symphonie stelt hij de weelde van het moderne orkest, en evenals hij door wonderen van vernuft die weelde in de pianomuziek gebracht had, bracht hij zijn virtuositeit in het orkest over en schiep een nieuwe orkestratie van ongehoorden rijkdom, daarbij profiteerende van de verbetering, die de instrumenten hadden ondergaan, en van de daaruit voortvloeiende grootere virtuositeit der executanten.

Liszt beging echter de, naar het oordeel von Saint-Saëns verschoonbare, fout van te veel vertrouwen te stellen in zijn werk en het te snel ingang te willen doen vinden bij het publiek. Door zijne aantrekkelijke persoonlijkheid had hij een troep jonge heethoofden om zich weten te vereenigen, die van verlangen brandden om krijg te voeren tegen verouderde vormen en de nieuwe vaan te ontpiooien. Vol overdrijving behandelden zij de symphonieën van Beethoven, met uitzondering van de negende, met minachting, en al het overige naar verhouding. Daardoor kregen zij de groote massa der toonkunstenaars en der critici tegen zich, in plaats van hen voor de goede zaak te winnen. De propaganda van Liszt voor de werken van Wagner deed dan nog het overige om die goede zaak te bederven.

Liszt liet zich door al die woelingen en onaangenaamheden niet in den voortgang van zijn arbeid storen. Na de symphonische gedichten begaf hij zich op geestelijk gebied; hij componeerde Missen, Psalmen, het oratorium *Christus*, de *Legende der heiligen Elisabeth*. In deze verheven sferen verdween de pianist. Een sterke neiging

tot het mystieke openbaart zich in hem; ook in de enkele pianostukken, die hij nog schreef. Saint Saëns zegt van de Missen: ‘C'est avec un art consommé que Liszt, à l'étonnement de beaucoup de gens, a tiré parti des voix, c'est avec une correction parfaite qu'il a traité la prosodie latine, étudiée à fond. Ce fantaisiste est un impeccable liturgique. Les parfums de l'encens, le chatoiement des vitraux, l'or des ornements sacrés, la splendeur incomparable des cathédrales se reflètent dans ses Messes au sentiment profond et au charme pénétrant. Le *Credo* de la *Messe de Gran*, avec sa magnifique ordonnance, ses belles témérités harmoniques et son puissant coloris, son effet dramatique mais nullement théatral, de ce dramatique spécial propre au Mystère et que peut admettre l'Eglise, suffirait seul à classer l'auteur au premier rang des grands poètes de la musique. Aveugle qui ne le voit pas!’

In *Christus* en Elisabeth heeft Liszt een soort van oratorium geschapen dat geheel verschilt van het klassieke model. Het is in verschillende en op zich zelf staande tafereelen afgedeeld waarin aan het pittoreske een groot aandeel is toegekend. *Elisabeth* heeft de frischheid en de naïeveteit der legende waaraan dit oratorium ontleend is. Het oratorium *Christus* heeft, volgens Saint Saëns, te groote afmetingen, zoodat het op den duur nog al monotoon is (ik ben dit met hem eens), maar het bestaat uit op zich zelf staande deelen, waardoor het mogelijk wordt, enkele fragmenten uit te voeren, zonder dat er verminking plaats heeft.

Overziet men alles wat Liszt gewrocht heeft, dan bemerkt men dat het onnoemelijk veel maar tevens ongelijk in waarde is. Men moet een keus doen uit de werken, die hij ons heeft nagelaten. Maar - zegt Saint Saëns - van hoeveel groote genieën kan men dat zeggen, die daarom toch niet minder groote genieën zijn. *Attila* verkleint Corneille niet, de variatiën op *Ah! vous dirai-je*, *maman* verkleinen Mozart niet, het ballet van *Rienzi* verkleint Richard Wagner niet. Indien er in de bagage van Liszt onbeteekenende werken zijn, dan is er toch geen enkel onder, al ware het 't meest onbeteekenende, dat niet het stempel van zijn persoonlijkheid draagt. Zijn voornaamste gebrek is, dat hij soms niet weet maat te houden, dat hij niet bijtijds eindigt, dat hij te veel in uitweidingen vervalt. Hij was zich daarvan bewust; dat blijkt uit de coupures die hij zelf in zijne partituren voorsloeg. Soms

worden door die coupures schoone gedeelten weggelaten; men zou betere coupures dan de door den componist aangegevene kunnen vinden.

De bron der melodie loopt overvloedig in de werken van Liszt, zelfs een weinig te veel - zegt Saint Saëns - naar den zin van hen, die een ware verachting aan den dag leggen voor elke regelmatig ontwikkelde zangerige phrase en zich alleen verlustigen in de polyphonie, al is deze ook nog zoo zwaar en lomp. Maar die rijkdom van melodie wordt aangevuld door een niet minder groote rijkdom van harmonie. In dit opzicht heeft Liszt alles wat vóór hem gewrocht is ver overtroffen.

Liszt heeft het niet te waardeeren voorrecht gehad, in zijne kunst een volksstam te vertegenwoordigen. Schumann was Duitscher, Chopin was Pool, Liszt vertegenwoordigde het Magyaarsche karakter, een mengsel van trots, aangeboren élégance et wilde energie. ‘Ces qualités - zegt Saint Saëns - s'incarnaient merveilleusement dans son jeu surnaturel, où se rencontraient les dons les plus divers, ceux même qui semblent s'exclure, comme la correction absolue et la fantaisie la plus échevelée. Paré de sa fierté patricienne, il n'avait jamais l'air d'*un monsieur qui joue du piano*. Il semblait un apôtre, quand il jouait *Saint François* de Paule marchant sur les flots, et l'on croyait voir, on voyait réellement l'écume des vagues furieuses voltiger autour de sa face impassible et pâle, au regard d'aigle, au profil tranchant.’

Saint Saëns sluit zijne mededeelingen over Liszt - die mij over het algemeen toeschijnen, een juist beeld van den beroemden kunstenaar en zijne werken te geven - met de opmerking, dat men hem wel eens bespot heeft wegens zijn zwak voor de werken van Liszt. Indien ik - zegt hij - tot die sympathie voor 's meesters werken gekomen was door gevoelens van affectie en dankbaarheid, die hij mij had ingeboezemd, dan zou ik daarin niets betreurenswaardigs gevonden hebben. Maar ik was aan Liszt niets verschuldigd, ik was niet onder de bekoring zijner persoonlijkheid geraakt, ik had hem nog niet gezien of gehoord, toen ik mij verlustigde in de studie van zijne eerste symphonische gedichten en deze mij den weg wezen, waarop ik later de *Danse macabre*, de *Rouet d'Omphale* en andere werken van denzelfden aard vinden zou. Ik ben er dus zeker van, dat mijn oordeel door geen enkelen

vreemden invloed beneveld is, en ik neem er de geheele verantwoordelijkheid van op mij.

Een ander artikel van Saint-Saëns handelt mede over een pianist, maar over een die niet zooveel in jaren met hem verschilde, namelijk: Anton Rubinstein.

Hij zegt daarin o.a. het volgende:

Toen ik Rubinstein leerde kennen, was Chopin reeds van het levenstooneel verdwenen; Thalberg had zich, vermoeid van het succes, in Italië teruggetrokken; Liszt had de piano verwisseld voor den dirigeerstok en was kapelmeester in Weimar geworden. Er waren op dat oogenblik geen groote pianisten meer, ofschoon het nog altijd niet ontbrak aan elegante of brillante virtuozen, zooals Döhler, Prudent, Ravina enz. Het was meer de tijd der violisten, en zoo al geen hunner met Paganini gelijk gesteld kon worden, zoo schitterden toch Alard, Vieuxtemps, Sivori als sterren aan den virtuosenhemel, en ieder van die sterren had zijne bewonderaars, om niet te zeggen zijne dwepers. Wat de goden der piano betreft, dit ras scheen uitgestorven te zijn.

Daar werd op een mooien dag aan de muren te Parijs een biljet aangeplakt, bevattende alleen den naam: *Antoine Rubinstein*. Niemand had nog van hem gehoord, want deze kunstenaar had het aangedurfd de hulp der pers te minachten en geen enkele reclame had zijn aankomst aangekondigd.

De vreemde virtuoos debuteerde in de 'Salle Herz' met een concert voor piano en orkest. Natuurlijk was er geen enkel betalend persoon onder het auditorium, maar den volgenden dag was de kunstenaar beroemd en bij zijn tweede concert was de zaal stikvol. Ik was er toen ook, en zoodra ik de eerste noten had gehoord, was ik reeds gevangen en geketend aan den wagen van den overwinnaar. Het eene concert volgde nu op het andere, en ik verzuimde er geen een. Men bood aan, mij aan Rubinstein voor te stellen, maar niettegenstaande hij nog jong was - slechts 28 jaar - en niettegenstaande hij als minzaam bekend stond, boezemde hij mij groote vrees in. Eerst in het volgende jaar, toen hij voor de tweede maal in Parijs kwam, waagde ik het, hem te naderen.

Tusschen ons beiden was het ijs spoedig gebroken. Ik verwierf zijn vriendschap, doordat ik op het eerste gezicht zijn symphonie uit de orkest-partituur op de piano speelde. Van dien dag af ver-

bond ons een levendige sympathie; de klaarblijkelijke oprechtheid van mijn bewondering had hem getroffen. Wij zagen elkander veel, wij speelden dikwijls vierhandig; daarbij de piano's die ons tot slagveld dienden, op een harde proef stellende, en zonder eenig medelijden voor hen, die ons aanhoorden. Dat was een goede tijd! Wij maakten hartstochtelijk muziek, eenvoudig om muziek te maken, en wij hadden er nimmer genoeg van.

Saint Saëns gevoelde zich zeer gelukkig nu eens een kunstenaar gevonden te hebben, die werkelijk artiest was, vrij van al die kleinheden, die menigmaal de grootste talenten zoo ontsieren. Rubinstein kwam elken winter terug en altijd steeg zijn succes maar werd ook de vriendschap tusschen hem en Saint Saëns hechter, en wel zoo, dat Rubinstein zijn vriend eens vroeg de directie van het orkest op zich te nemen in de concerten door den Russischen virtuoos te geven.

Ik had nog weinig gedirigeerd - zegt Saint Saëns -, en ik aarzelde eerst deze taak op mij te nemen. Maar toch nam ik haar aan en kan zeggen, dat ik in deze concerten (het waren er acht) tot orkest-directeur ben opgevoed. Rubinstein bracht op de repetitie partituren in manuscript mede, die vol van doorhalingén, uitkrabbingen en kladden waren, en nooit kon ik van hem verkrijgen, dat hij mij de muziek vooraf liet zien. Hij vond het, zooals hij zeide, veel te vermakelijk, mij voor die moeielijkheden te zien staan. Bovendien bekommerde hij zich, wanneer hij speelde, volstrekt niet om het orkest, dat hem begeleidde. Men moest hem op goed geluk af volgen, en soms kwam er uit de piano zulk een volume van klank, dat ik niets meer hoorde en geen ander richtsnoer meer had dan de beweging zijner handen op het klavier.

Na deze prachtige serie van acht concerten waren wij eens in den foyer der zaal Pleyel, waar wij een concert bijwoonden, dat ik mij niet meer herinner, toen Rubinstein eensklaps to tmij zeide: ‘Ik heb nog geen orkest te Parijs gedirigeerd; geef dus een concert, dan zal ik eens gelegenheid hebben den dirigeerstaf te voeren. Ik stemde toe, en nadat wij gevraagd hadden, op welken dag de zaal beschikbaar was, bleek het, dat dit eerst over drie weken kon zijn. Welnu - zeide ik - dan zal ik voor die gelegenheid een concert componeeeen. En ik schreef het concert in G-mineur. Daar ik geen tijd had gehad om het werk technisch goed te studeeren,

speelde ik het zeer slecht en behalve het *Scherzo*, dat reeds terstond beviel, had ik er weinig succes mede. Men vond algemeen het eerste gedeelte onsamenhangend en het finale geheel en al gemankeerd.

Toenmaals waren Rubinstein en ik te Parijs bijna onafscheidelijk en daarover verwonderden zich velen. Wij vormden - hij van grooten lichaamsbouw en ik klein, bleek en eenigermate borstlijdend - met ons beiden een analoog paar als Liszt en Chopin vroeger vertoond hadden.

Van Chopin had ik niets dan de wankelende gezondheid. Mij in andere opzichten naast hem stellen, kon ik niet. Daarentegen kon Rubinstein de vergelijking met Liszt heel goed uithouden. Maar er was toch verschil tusschen die beiden. Liszt had iets van den adelaar, Rubenstein van den leeuw. De twee groote kunstenaars hadden eigenlijk niets anders gemeen dan hun meerderheid boven anderen. Zij waren nooit, op geen enkel oogenblik, *de pianist;* zelfs wanneer zij heel eenvoudig de kleinste stukken uitvoerden, bleven zij groot.

Bijna dezelfde vereering als voor den pianist Rubinstein heeft Saint-Saëns voor den componist Rubinstein. Hij meent dat het geschreven werk van Rubinstein zal blijven voortleven. En hoe omvangrijk is dat werk! De beroemde Russische virtuoos heeft, niettegenstaande zijn zwervend leven en zijn talrijke concerten, een zeldzame vruchtbaarheid als componist getoond. Hij heeft van alles gecomponeerd: van de opera en het oratorium tot het lied, van de étude en de sonate tot de symphonie.

Saint-Saëns moet echter erkennen, dat Rubinstein op dit gebied in geenen deele een vergelijking met Liszt kan uithouden, en dat de uitdrukking ‘pianistenmuziek’, die ten opzichte van Liszt hoogst onrechtvaardig is, het voor Rubinstein niet zoozeer is. De composities van laatstgenoemde - zegt hij - schijnen uit de piano te zijn voortgekomen evenals de boom uit een spruit; zijn orkest is niet vrij van een vreemde linkschheid, die evenwel niets gemeen heeft met onervarenheid. Men zou soms zeggen, dat hij de instrumenten in zijn partituur plaatst als de stukken van een schaakbord, zonder rekening te houden met ‘timbre’ en sonoriteit, en het aan het toeval verlatende, hoe het zal klinken. Rubinstein zelf erkende, dat enkele van zijne symphonische werken, wanneer

hij ze op de piano speelde, veel meer kleur hadden, beter klonken dan voor orkest, en te vergeefs zocht hij naar de reden van deze anomalie.

Veel succes heeft Rubinstein met zijne composities niet gehad; noch met zijne symphonische werken, noch met die voor het theater. Vooral het theatersucces ging hem zeer ter harte, en in het bijzonder de Parijsche Opera trok hem zeer aan. ‘Ik zie nog zijn vreugde - zegt Saint-Saëns - toen hij mij aankondigde dat hij een “belofte” van den heer Perrin, directeur der Groote Opera, ontvangen had. Loyaal en oprecht als hij was, wist hij niet, wat zulk een “belofte” te beteekenen had, en ik gevoelde geen roeping om hem dat eens uit te leggen.’

Saint-Saëns meent ten slotte, dat Rubinstein gestorven is met vertrouwen op de toekomst en met de overtuiging, dat de tijd hem de plaats zal aanwijzen, die hem toekomt, en dat dit een mooie plaats zal zijn.

De Fransche toonkunstenaar deelt in dat vertrouwen en zegt:

‘Ceux qui vivront verront. En attendant, j'ai cherché à rendre hommage au grand artiste, dont je m'honore d'avoir été l'ami, et à qui je serai, jusqu'à mon dernier jour, reconnaissant des marques de sympathie et des intenses joies artistiques qu'il m'a données.’

Die laatste woorden strekken den heer Saint-Saëns tot eer maar of een later geslacht Rubinstein een voorname plaats in de rei componisten zal toekennen, betwijfel ik toch.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

27 April.
Komende dingen?

De oorlog tusschen Rusland en Japan is thans zijn phase van rustigen voortgang ingetreden. Van tijd tot tijd hoort men van een catastrophe, - van het plotseling te gronde gaan van een slagschip als de Petropaulosk of van treffende doodsgevallen; - maar dat zijn incidenten zooals de geregelde gang der beschaving ze meebrengt. Komt er niet telkens bericht van een stad in Amerika die voor de helft of een derde afbrandt, en is daarmee minder aan menschenlevens en kapitaal gemoeid, dan met de ontploffingen door torpedo's! Het wordt een duel daarginds, in het verre Oosten, met zijn eigenaardige moeielijkheden van afstand en van terrein die het verhaasten van eenige beslissing onmogelijk maken, maar het is geen strijd, gelijk het had kunnen worden, op leven en dood. De aandacht van Europa is er maar half door beziggehouden. Men heeft den krijg, die een oogenblik dreigde het heele gezichtsveld in te nemen, op een distantie geplaatst, en wacht den uitslag af.

De Russisch-Japansche oorlog beduidt voor 't oogenblik alleen wat ongelukken of tragische voorvallen meer, en nog één bijkomende bij de onbesliste affaires of hangende toestanden! Europa denkt liever aan zijn eigen wederwaardigheden. De Spaansche eerste minister werd bij het koninklijk bezoek, aan Barcelona gebracht, door den messteek van een anarchist gewond en had nog andere aanslagen op zijn leven te verduren. In Hongarije brak een spoorwegstaking uit en de onderdrukking van de onlusten die

een gevolg waren van de strike gaf aanleiding tot bloedige tooneelen. Dat zijn gebeurtenissen die ook de belangstelling waardig zijn.

Dan - om over de onbesliste affaires iets te zeggen - willen de zaken in Macedonië nog maar altoos niet verder komen. De Sultan of de Porte verstaat meesterlijk de kunst van niets uit te voeren. Men heeft door de organisatie van een geregelde gendarmerie voor Macedonië zoo goed als te verhinderen, de wanorde in het land tot een blijvende gemaakt, en nu Rusland met Japan te vechten heeft is het respect voor het Czarenrijk ook geweken. Wel heeft Bulgarije, de vassalstaat, met Turkije in de afgeloopen maand een conventie gesloten, waarbij bepaald werd dat Turkije aan de Macedonische vluchtelingen amnestie zou verleenen, indien zij naar hun geboorteland terug wilden keeren, terwijl Bulgarije op zich nam om de revolutionaire comités, binnen zijn eigen grenzen, in 't oog te houden en te onderdrukken. Maar wat beteekenen zulke overeenkomsten? Al drie- en viermaal zijn de hoofden van den Macedonischen opstand heen en weer de grenzen van Macedonië en Bulgarije overgegaan, en evenzoo veel maal heeft Bulgarije beloofd om de Macedonische comités in zijn gebied te ontbinden. Het is geschied en heeft niet geholpen.

In al dergelijke dingen ligt niet het belang der gebeurtenissen van deze maand.

Maar dat het verdrag tusschen Frankrijk en Engeland, waarop ik in mijn vorig overzicht wees, werkelijk perfect is geworden en den bijval van beiden, Franschen en Engelschen, heeft gevonden, dat is het eerste punt van gewicht. De hoofdzaak van die overeenkomst bestaat daarin, dat de twee machten vrijwillig hun invloed op 't gebied van de Middellandsche zee deelen, de een door Marocco onder haar protectie te krijgen, de ander doordat het haar beschermheerschappij over Egypte erkend ziet. Overigens hebben zij alles in het werk gesteld om ook in de andere aangelegenheden, waarin hun belangen tegen elkander over stonden, de bezwaren op te heffen.

Van welke beteekenis de Engelsch-Fransche entente moet geacht worden, blijkt uit het enthousiasme waarmee Rome den President der Fransche Republiek op den 24en April heeft ontvangen. Er is

geen vorst ooit zoo begroet te Rome als Loubet; heel Italië deelt in die geestdrift, zelfs Milaan, door zijn ligging en verbindingen een half Duitsche stad.

De reden moet zeker voor een deel worden gezocht in het feit dat de komst van den President der Fransche Republiek uitsluitend het wereldlijk Rome geldt, terwijl de Paus in de stad die hij nog altoos als zijn domein beschouwt voor het eerst door het hoofd van een historisch Katholieken staat wordt genegeerd ten behoeve ven den indringer. - Maar men mag toch ook waarlijk niet de voornaamste reden voor Italië's uitbundigheid over 't hoofd zien, die reden: dat Frankrijk in den laatsten tijd weer machtig en gelukkig is geworden, en dat Italië het machtige Frankrijk noodig heeft.

Frankrijk heeft het een heelen tijd hard te verantwoorden gehad, en het heeft zich het leven ook niet gemakkelijk gemaakt door zijn strijd tegen clericalisme en geestelijke orden. Maar het is, o wonder, gedurende de laatste jaren consequent geweest in zijn houding en het heeft 't er boven op gebracht, met wat Russischen steun zeker, maar toch zonder al te groote afhankelijkheid van Rusland.

Na de troonswisseling, en op initiatief zeker van Eduard VII, heeft Engeland toenadering gezocht tot den buurman aan de overzijde van het Kanaal. De Koning bracht, toen de oorlog in Zuid-Afrika geeindigd was, een bezoek aan Frankrijks hoofdstad; en er is een verstandhouding tusschen de beide landen het gevolg van geweest: eerst een betuiging van goeden wil door het arbitrageverdrag waarbij toekomstige geschillen aan scheidsrechterlijk oordeel zouden worden onderworpen, en later, nu in 't begin van deze Aprilmaand (8 April), de klaar sprekende conventies omtrent de koloniale aangelegenheden en de verklaringen over Marocco en Egypte.

Engeland is daardoor uit zijn Japanschen hoek gekomen, waarheen de nood en het isolement in Europa het Britsche rijk hadden gedreven, en Frankrijk is van zijn kant naar voren getreden uit zijn Russische verbinding.

Parallel met de entente tusschen Frankrijk en Engeland is de toenadering gegaan van Italië tot Frankrijk. Eerst kwam er een

nieuw handelstractaat tot stand, en oude grieven en wrokken werden daarbij weggenomen. Daarop volgde nu onlangs, bijna gelijktijdig met de laatste Fransch-Engelsche overeenkomst, het arbeidsverdrag, een nieuw soort van tractaat dat de positie regelt van de Italiaansche werklui in Frankrijk en van de Fransche in Italië. Het is een begin en een inleiding tot een internationale arbeidsregeling, waarmee hier een proef wordt genomen, als tusschen twee naverwante landen.

Het is heel natuurlijk dat Italië als groote Middellandsche zee mogendheid zich niet apart kan houden, wanneer Engeland en Frankrijk, die baas willen zijn in de Middellandsche zee, tot elkander komen. Hoe licht zou 't anders, wanneer het zich terugtrok, bij eventueele schikkingen bedrogen kunnen uitkomen.

Nu heeft het daarenboven nog een bepaald doel, waarvoor het de hulp van Frankrijk en Engeland, maar vooral den steun van Frankrijk, bondgenoot van Rusland, van noode heeft.

Italië wil ook erkend zijn als deelhebber in de Turksche erfenis, wanneer eenmaal over het Balkan-schiereiland zal worden beschikt. Reeds is aan dien wensch eenigszins te gemoet gekomen door de toelating van een Italiaanschen commandant in Macedonië: maar Italië wil meer, het heeft het oog op Albanië.

In dit opzicht heeft het de Oostenrijksche monarchie als tegenstander.

Vreemder en vreemder wordt hoe langer hoe meer de verhouding van de beide bondgenooten in de *Triplice*, Italië en Oostenrijk.

Oostenrijk, pauselijk gezind door oude tradities, nationaal antipatiek aan de Italianen uit niet minder oude overlevering, verlangt buitendien Italië uit het Balkan-schiereiland te houden, omdat het voor zichzelf een zoo groot mogelijk deel daarvan wil verkrijgen, en geen lastige buren wenscht. De invloed van den Paus komt daarbij aan de Oostenrijksche monachie te stade om de Roomsche bevolking van West-Turkije op haar hand te houden.

En ook hierin vallen de belangen van Frankrijk en Italië samen, want Frankrijk, dat zich als beschermheer voelt van de Katholieke belangen in het Oosten, zou niet kunnen verdragen dat Oostenrijk door een besluit van het hoofd der Kerk daarin zijn vervanger werd.

Zoo is tegenover het officiëele drievoudige verbond, waarin Italië deelneemt met Oostenrijk en Duitschland, een andere, natuurlijke drievoudige verbinding gekomen tusschen Engeland, Frankrijk en Italië, waarin Frankrijk voor 't oogenblik de leiding heeft, omdat het 't minst aan buitenlandsche verwikkelingen is blootgesteld (Engeland heeft zijn Japansch verdrag als een blok aan 't been), en zich in de omstandigheden van den tijd het best kan redden. Men kan het de Westelijke en Middellandsche Zee alliantie noemen, dat is: het verbond dat de belangrijkste wegen van Europa beheerscht, en het Oosten van den zeekant bewaakt.

Plastisch komt ons de groepeering van de Europeesche wereld voor oogen, wanneer we Keizer Wilhelm, met zijn groote zorgen voor eigen toekomst, in de Middellandsche Zee zien kruisen. Hoe houdt hij zich op een afstand van nationale feesten, hoe ontwijkt hij een ontmoeting met den President der Fransche Republiek! - doelloos heen en weer gaande langs de kusten als een ziel in twijfel.

Grijpen wij den toestand in een paar korte trekken samen, dan vinden wij, in tegenwicht op aarde, ginds in het verre Oosten van Azië de twee strijdende naties, en hier in West Europa de nieuwe samenkomst van volken. Moge dat vreedzame zich verdragen van het Westen de kiem zijn voor een verbond van Europa, waarin het zich kan uitspreken als een macht van beschaving!

B*.

Winternamiddag.

Bogaard was even ingedommeld. Hij had zich beròerd gevoeld onder de kou. Vergeefs was hij 's morgens gaan wandelen: vorst en dàn nevel; een grond, zóó hard, dat je je voeten kapot scheen te stappen; stratenbonken; de tram richeldreunend, of-ie reed over viaduct; en toch de mist, natte lakens van mist, 't vocht ophuiverend langs je kuiten, banden leggend om je knieschijf, in vleugjes aanrillend om lippen en neus. Verkleumd, beverig of-ie verdomd wéér influenza zou krijgen, was hij in de huiskamer bij de vulkachel gaan zitten, te lusteloos om de krant te lezen; een paar koppen warme koffie hadden hem wat opgekwikt; maar nu hij in zijn eigen kamer vóór de roodgegloeide potkachel zat, was de krant hem nog uit de hand geschoten, de arm hing bij den leunstoel neer, 't hoofd rustte op den linkerschouder, hij ronkte mat in dronkaardshouding, geplaagd door de zon, de zwakschijnende schijf, die op den middag was doorgebroken, en de ongezellige kamer, met niets dan neteldoek vóór de ramen en glanzig witgebloemd behang, zette in een mal-onverwacht helder, den machtelooze met licht bespikkend.

Hij ontwaakte met de gewaarwording, pijnlijk te worden gestoord door een plotselinge kou. Gemelijk zich richtend en het hoofd wendend naar den kant der kilte, zag hij in de wijde deuropening zijn vrouw, gekleed om uit te gaan.

Zij vroeg, waar Henk was.

- 'k Weet het niet. Ik denk naar het ijs. Doe de deur toe, asjeblief!

Zij deed een pas vooruit, trok achter zich de deur half aan.

- Heb jij hem dan weer permissie gegeven?

- Permissie? Hij heeft gezeid dat ie gaan wou.

- Hij moet me waarschuwen als ie uit gaat.

- Zeg hem dat straks. Doe je de deur dicht?... Waar ga jij zoo vroeg naar toe? verwonderde hij zich onverschillig, toen zij zich al had omgekeerd.

- Naar Betsy de Regt, voor een boodschap.

Hij was alleen; hij keek in de zon, het flikkerde even voor zijn oogen, terwijl hij de traptreden hoorde kraken onder de stappen van zijn vrouw. 't Verheugde hem, dat de kachel nog rood stond; hij wierp er twee scheppen kolen in. Toen ging hij voor een raam staan, om zijn vrouw te zien op straat.

Daar kwam zij. Hè! mallotig was het, zoo'n kleeding in een gat als hier. De meid van Jelgersma die haar nakeek: ziedaar de belooning voor zóóveel gezeur, dat zoo'n slons nu nijdig dacht: - Kijk die doen of et er an zit... Kap'tein De Heer... Nee maar, wat groette zij diep! En hij raakte nauw zijn pet. Keek om - grof, juist vóór hun huis. Zij zeker lekker, als ze 't voelde. 't Schijnt, dat vrouwen het voelen kùnnen. Zou ze zich d'er nou waarachtig geen rekenschap van geven, dat de menschen haar alléén nakeken om d'er kleeren, omdat geen vrouw hier, behalve Betsy, ooit er aan dacht zoo'n hoed te dragen, en zoo'n mantel en zoo'n rok?

Bogaard zag de meid van Jelgersma praten met een andere meid; hij zag een voorbijgaanden werkman tegen de meiden lachen; er was nog meer, waar hij naar keek, maar zonder zich rekenschap verder te geven, vervuld opeens alweer van het ééne, de smartverbazing, de telkens nòg weer als verbazing zich opdringende ergernis over die vergissing-voor-'t-leven, toen hij van deze vrouw had gedacht, dat hij geluk zou vinden bij haar. Hij wist het een manie van zijn hersens, zich te beklagen, zijn leed te overdenken, door zich te zeggen: hoe kon ik zoo doen? Twaalf jaar was hij nu getrouwd en - even vele jaren lang herhaalde hij, herhaalde die vraag!... Zelfbeklag was de troost in zijn eenzelvigheid geweest, al toen hij nog bijna een knaap en zwak, zonder steun en zonder geld was. Door als aan een ander toe te geven, dat zijn leven vreugdeloos voortliep, had hij een behoefte bevredigd, de eerste jaren in Indië, toen hij als een verdwaalde zich voelde in de smoor-verveling-met-herrie, de zorg en onrust bij

moordend-triest niets-wezenlijks-zelf-doen van zijn opzichterschap op de plantage, alleen met een onverschillige njaai, naar hij dacht gehaat uit vrees, zelf méér vreezend, zelf ook hatend, niet nog menschen, maar den toestand: - hatend zijn verantwoordelijkheid bij volslagen gemis van gezag, voelend zich een zondenbok, op wien elk oogenblik schuld kon vallen, die hij voorzien kon noch ontgaan. Wel was hij eind'lijk gewend geraakt; vooral na de overplaatsing naar Goenoeng had hij niet meer dien angst als een schrikbeeld gehad, dat hij zou kunnen worden ontslagen, plotseling zonder betrekking staan. Maar met de ervaring was de lusteloosheid grooter geworden; daar hij niet bang meer was, knaagde de vraag: waarvoor doe ik dit! om te leven? wat is het waard, het leven, zoo?... Toen had hij Arine ontmoet. Afhankelijk, mismoedig als hij. Meelij had hij gevoeld, begeerte voor die arme meid wat te zijn. Steeds had hij blanke vrouwen gemeden, allen zich denkend als hem te veeleischend. Maar een 'juf', die geplaagd werd en gescholden! Als een lotgenoot had hij haar beschouwd, een kameraad in tegenspoed. Hij zou haar troosten. En zij zou het hem doen. Hun huwelijk zou wezen een schuilplaats. Warme verliefdheid toonde zij niet - hoe zou hij die óóit verwachten? Hij was immers een schipbreukeling, onbeduidend en leelijk daarbij! Maar ook zij had schipbreuk-geleden, dat verbond hen, was hùn poëzie, het durven klagen tegen elkander, het vast vertrouwen op medelij, dien steun, met wat teederheid, tegen het leven. Den Indisch-korten tijd van hun verloving, had zij geduldig hem aangehoord, en wanneer zij van zich vertelde, was haar klagen hem lief als een echo. Maar getrouwd, deed zij dadelijk anders, wilde zij meer dan zich kunnen verschuilen; was zij heftiger ontevreden, verlangde naar het verleden terug, kwetste zijn fijne zelfgevoel door dit toonen dat hij haar niets was. Die pijn had zijn hartstocht gedreven. Van toen aan had hij haar gehaat, maar, even fel, willen winnen haar liefde, dwingen haar achting - tevreê zou zij zijn, God! hebben zou ze wat ze begeerde. Tijdens zijn smartelijkste opwinding tot krachtsinspanning was Henk geboren, en het kind was toen hem niet anders dan ook een gevolg van haar veel-eischen, dat het volle leven wou, schoon ze geweest was: schipbreukeling, dat hem blootstelde aan den

struggle, welken het volle leven kost. Voor vadergeluk scheen geen plaats in zijn hart, één korst wanhoopswrok tegen haar, die hem innigheid onthield, die hij liefhad, toch, uit wanhoop, òmdat zij de vrouw was voor wie hij zóó werkte, liefhad en haatte, aldoor bespiedde: of zij veranderde, was overwonnen. Maar zij was dezelfde gebleven, een koele moeder en ijskoud voor hem. Toen had zich zijn zwakkelingskracht willen wreken, en ook hij was gaan eischen, hard. En daarover had zij zich gewroken met de wraak die de vrouw steeds rest... Dat had zijn liefde gewekt voor het kind. Haar koelheid had het moog'lijk gevonden, dat Henkie hem zou missen of haar; hij had den jongen niet willen afstaan, en haar die hem zóó had beleedigd, had hij gesméékt te blijven als moeder. Weer was in hem uit medelijden een liefde gegroeid, maar nu een liefde die alles beheerschte: - Henk, zijn afgod! om wie hij zijn best deed, in vrede met Arine te leven..

Zou Henk zijn vrindje nog hebben gevonden? Anders toch zeker wel op het ijs. Jammer, dat ie zijn moeder niet had goeiendag-gezegd: 't zou hem een standje kosten aan 't eten en dat na die groote pret.

Bogaard zat weer in zijn leunstoel. Hè, die krant vertelde niet veel! Wat die meneer in dat ingezonden stuk over Indische fondsen beweerde, was onzin. Even nog keek hij de effectenlijst door... Toen stond hij op en nam van den vloer naast den schoorsteen de portefeuille der Leesinrichting. Dat romannetje in de Revue boeide hem wel. Natuurlijk van een overspel, een Franschman heeft het nooit over wat anders. Luigenesteld in den stoel, las hij, het boek op de hooggeheven rechterknie, met de matige, de gaarne versmadende belangstelling van een oud-zakenman uit de Oost, die zoo iets doet om den tijd te dooden, die vaak zoo iets doet, met veel tijd die dood moet. Beschrijvingen... sloeg hij telkens over; maar wat de lui zeiden, dat was wel raak. De vrouw in het verhaal had gelijk, zoo meende de schrijver blijkbaar ook. Hangliggend, las Bogaard vadsig voort. Opwinden deed het verhaal hem niet. Het was ook maar heel weinig pikant, al vondt je zoo iets nooit in het Hollandsch. Beroerd voor den man, nou ja, maar zóó'n ploert! dat dìe vrouw zich wreekte, was te begrijpen. Er

krieuwelde een half verlangen in hem, dat de man geen schurk geweest waar' - wat zou de vrouw dan hebben gedaan, zou óók déze zich zóó spoedig... Plotseling verheftigde zijn lauwe aandacht tot iets als een schrik. Om zijn mond kwam de pijnlijke voor. Hij bleef staren over 't boek heen... ‘La femme est une religion. C'est sa nature que de vouloir être adorée’... De zinnen striemden zijn gedachten. Dit was wat hij steeds had ontkend. Zooals hij allen godsdienst ontkende! Godsdienst is dankbaarheid voor het leven. Hem was het leven een zijn zonder meer. Je was er en je was bang voor het sterven. Pessimisme... wat gaf alle klagen! maar het wàs vechten om te bestaan. Dan nog dankbaar?... De vrouw dreef den man naar steeds méér moeite. Vrouweliefde was belóóning - wegens vlijt en goed gedrag. Der Mann muss hinaus ins feindliche Leben - niet voor zich, op order der vrouw. Aldoor Eva, die zeurt om een appel... Nu ja, hij had het erg slecht getroffen. Maar het diepste wezen en willen was bij alle vrouwen hetzelfde. Die overweging had het hem makkelijker gemaakt, indertijd, na Arine's ontrouw, met haar te blijven ter wille van Henk. En nu làs hij daar wat hij wist - maar de zin had een anderen toon. Nooit had hij dien er in gehoord... Plots zag hij al zijn willen als mis, wat hij vroeger met zóóveel smartelijk denken had klaargemaakt als *den* uitweg voor 't leven, bleek een slop. Wat hij gewild had, wat hij telkens betreurde als hem ontgaan, het kon nooit bestaan. Kameraad kon de vrouw niet zijn. Godsdienst was ze, naar haar áárd: voorwerp van een vereering, in welke ze zelve meer nog diende. Ze kon niet deelen die begeerte naar 't elkaar-gemakkelijk-maken-en-niet-meer. Ze kon niet hebben met haar man gelijke wenschen, opzwiepen moèst ze hem tot haar-vereeren, doende daarmee den wil der natuur. Geen vrouw ter wereld zou hebben berust, of althans zich tevreden gevoeld, in wat hij met Arine gewild had. De fout van hun begin was geweest in zijn wil.

Zijn gevoel werd verlicht door deze gedachte. Hij was gestraft, maar voor eigen schuld. De straf viel makkelijker te dragen. Hij gaf er zich helder rekenschap van, dat het besef was - theoretisch. Arine had hem nooit liefgehad. Zij had hem nooit liefgehad en ze had hem bedrogen. Maar het

leed van het aldoor-bedenken hoe onrechtvaardig het lot hem geweest was, viel weg nu hij zich zeggen kon, wist na zóó lang, klaar vóór zich zag, dat de eerste fout had gelegen bij hem. Een vrouw als een vriend-met-vrouwelichaam, een vrouw hem zoekend zooals hij haar - die weigerde de natuur te verstrekken! Zijn zwakkelingsvrees voor het leven, gemakzucht, had hem doen zoeken wat niet bestond... Dat hij dit uit een Fransch romannetje had moeten leeren! Hij herlas twee lange alineaas. Dien ploert in het boek verweet zijn vrouw - niet dat hij een schurk was en haar had bestolen, maar dat hij in haar zag chair à plaisir, haar wilde géven nìets dan dit plezier. En hij, die zich verwenscht had om zijn leelijkheid, toen zijn vrouw ook méér wilde dan dit plezier. O, hij had wel ook liefde gegeven: liefde-vanmeelij, goed-kameraadschap, een schut tegen leed had hij Rien willen zijn; maar de vrouw-die-eerbied-vraagt, de moeder in haar had hij niet bemind. Wie die zal beminnen, moet minnen het Leven, moet voortzetting wènschen, verlàngen een kind... Kleine Henkie, hòe had hij hem lief, nu! Maar het was Hènk, niet het leven in Henk, niet den zoon als vervolg van zijn leven. De ondergrond van zijn vaderliefde bleef bezorgdheid, medelij, het willen hoeden tegen leed, 't omgeven aldoor met de koestering, die hemzelf als kind had ontbroken, toen hij jaloersch was van zijn vriendje, dat bij het naar-school-gaan een kus kreeg van ma... Schakels, het noodlot schakelde. Doordat geen moeder hem had getroeteld, was zijn zoeken geweest naar een niet-jonge vrouw, van wie hij hopen kon dat ze geen moeder meer zou worden... en nu was ook zijn kind weinig door de moeder gekoesterd, hij deed dienst als adjunct - nog altoos.

Weemoed borrelde op in Bogaard over Henk zijn trieste kindsheid, tusschen ouders die elkaar duldden. Hij schoof het boek in de portefeuille. Het werd langzamerhand tijd voor de soos. Misschien raakte hij er luchtig geluimd! Hij porde nog even de kachel: - uit. Toen wilde hij naar de slaapkamer gaan om een betere jas aan te trekken. Hij opende de kamerdeur - zijn vrouw stond vóór hem, op de mat.

- Geertje zegt dat Henk nog niet thuis is?
- Ik heb hem te minste niet gezien.

- En hij was niet op de vijver!...

- Dan is hij misschien gaan wandelen.

- Misschien!? Hè, wat ben jij weer laks! Als jij bij je kachel zit... Maar voel je dan niet dat het onverantwoordelijk is, een kind van elf zoo'n heele middag alleen uit....

- Och, hij zit natuurlijk bij Willy Maas.

- Nee! Ik heb Liesbet gesproken. Wil was heel alleen uitgegaan.

- Dat sluit met wat Henk me gezeid heeft. Hij zou hem dan vinden op de vijver!...

- Ik zeg je, ze waren niet op de vijver!.... Kijk het al 'es donker worden...

- Ik zal hem gaan zoeken, zei Bogaard zeer rustig.

Omdat hij Henk verlof had gegeven tot het schaatsenrijden, maakte zijn vrouw nu al die drukte. Andere Woensdagmiddagen keek ze niet naar den jongen om. Zij drong zich angst op voor het ijs, vandaag nog, na zoo'n lange vorst!...

Met booze rukbewegingen was zij hem voorgegaan naar de slaapkamer. Terwijl zij vóór den spiegel zich ontdeed van hoed en mantel, trok hij zijn andere jas aan, wel iets gehaast, want hij wilde geen scène en in den spiegel had hij gezien, hoe zij hem naoogde met woede. Weer kon ze 't blijkbaar niet verdragen, dat hij kalm gebleven was.

- Als dat het gevolg moet zijn van Henk's grooter worden, dat ik telkens over mijn eenige kind in angst moet zitten...

- Je hebt het hard, bromde hij uit de kleerenkast.

Maar toen ze furieus met een: - Wàt zeg je? zich omkeerde naar zijn kant, had hij spijt, en jokte gezegd te hebben dat het nog hard vroor.

- Niet waar, 't is dooi.

- Van ochtend misschien, maar nu zeker niet. In elk geval, het ijs is zóó sterk! Er kan iets water op zijn gekomen maar je kunt er met karren over.

- Of het kind daarom geen ongeluk kan krijgen! Gisteren is er nog een jongen in een bijt gevallen aan de Wal.

- O, aan de Wal! Daar zijn veel bijten... worden elke morgen gehakt.

- En weet jij dan waar Henk rijdt? Op de vijver was ie niet!

- 'k Ga kijken, kalmeerde hij met zucht van berusting. - Dag.

Zijn vrouw vond hem geen wedergroet waard. In verbittering stapte hij de trap af. Hè, die kou! de ijzing sloeg hem hier al tegemoet uit het benedenhuis, als een adem van onherbergzaamheid. In je bed of bij de kachel, anders léédt je kou in Holland. Ellendige huizen met kille gangen! Wat Bisdom laatst schreef: in Amerika geen dòrpshuis zonder centrale verwarming. Hier dacht nog geen mensch daaraan. Onze vááderen hadden ze ook niet! Lui op de soos laatst verontwaardigd, omdat er dezen winter twee kachels, kleine, gewone kamerkachels, in de kerk waren gezet. Altijd zònder kachel gedaan! Wat je gedaan hebt, blijven doen. 't Eenige krachtige in Holland, 't onverwoestbare: zelfvoldaanheid. Hè, nu ééne morgen op Goenoeng...

- Wat komp Henkie laat thuis hè meheer?

Geertje. God, die ook al bang!

- Laat? Mensch, 't is half vier.

Wegduisterend onder de trap, naar den kelder, bromde de sloffende deern iets onhoorbaars. Dat mokkend brommen bij het loopen had ze hier in huis geleerd. Zoo vrouw zoo meid! Telkens ruzie en toch sympathie, als vroeger tusschen Rien en de baboe.

Met rheumatieklijders-stijfheid zich insjorrend in zijn overjas, had Bogaard even een vleug van verheuging, dat hij de straat op, het huis uit kwam. Maar zóó als de huisdeur achter hem dicht sloeg, omprangde hem nevelkil ongemak. 't Was de gewaarwording van zijn-leven-lang, van toen hij, jongen, vóór achten naar school moest: de kou, als een vijand, op hem vallend. De ijzigheid vlijmde langs slaap en jukbeen, rilhalzend trok hij den nek naar het hoofd op, zijn oogen schenen dof, verzwakt, hij bracht den zakdoek aan den neus.

Plotseling voelde hij schrik om Henk. Bij Jelgersma was het gas al aan, uit winkels doorfilterde lichtgoud den mist: god, de avond, waar was Henk? - 'Wat komp Henkie laat thuis hè meheer?' - Geertje had het vriend'lijk bedoeld, zorgzaam, altoos hield ze van 't kind. Neen, Rien had geen ongelijk. Hij was onvoorzichtig geweest. Opgedrongen had hij zich flinkheid: Henk moest anders opgroeien

dan hij, een jongen zijn wat hij nooit geweest was - en het ventje wilde zoo graag, van Zondag af had hij zich op dezen middag verheugd, op school waren ze allen teleurgesteld, doordat meneer geweigerd had Maandagmiddag vrij te geven, daarom had Henk nu gauw mogen gaan, had hìj hem in niets willen beperken... maar Rien hàd gelijk, 't was laat, bijna donker... wáár vond hij zijn kind?

Het huilde in hem; hij liep verlaten, tusschen onverschillige menschen, onverschillig voor zijn angst. Nu was de kou geheel als vroeger, als toen hij, kind, in den nacht ontwaakte, huiverde tegen den dag om de kou, diep zich onder de dekens begroef, bang voor den dag als het eind van den nacht, vol meelij denkend aan den melkboer, van wien hij wist dat die 's nachts al uit moest, met de kar op weg naar de stad... In deze ijzigheid doolde zijn kind! Henk, dien hij zich had gezworen, met verzorging te zullen omringen; - hij had hem wat vrijheid willen laten, zoo'n jongen voelt zich zoo gauw in een kooi; maar een kind mòet je tegen zichzelf beschermen, tegen overmoed uit gebrek aan ervaring. Dit was geen tijd dat Henk op het ijs kon, alleen op het ijs, m'en god, m'en god, een mist om te snijden en dan op het ijs... waar!?... een kind van nog geen twaalf...

Daar stapte schuins vóór hem een jongen van het trottoir en stak de straat over, in zijn richting. Henk?!... Neen. De jongen was kleiner. - 't Was een seconde van overstelpende geruststelling geweest, doch de teleurstelling werd nu getemperd door het voorkomen en het doen van den knaap, die, de winterjas scheef met één knoop dicht, kalm-vroolijk fluitend Bogaard voorbijslenterde, onvatbaar voor de alles doorsplijtende kou. Wat rekende hìj hier met eigen gewaarwordingen, ou'e man, altijd oud geweest! Henk was, gelukkig, net als die daar, zoo leuk en flink, echt jong-gezond. Verheuging over de jeugd in zijn zoon verwarmde zijn verkleumde denken; wel verweet hij zich deze zwakheid, dat hij bang was voor zijn angst, maar hij had behoefte aan troost; haastiger liep hij en bedacht, wat hij zeggen zou bij Maas: vragen naar Willy - en anders - vragen... zij zouden zijn ongerustheid zien...

Gelijk een gong zoo zwaar-kortaf, verschrikte één klankslag

op zijn beltrek de holle gang van het groote huis, waarna hij, voetenschuifelend over de vochtige leigladde stoep, met schouderhuiveren de armen dieper in de jaszakken drong, alsof hij wroette naar verwarming. Menschen schimden aan in de rosse grijsheid, haastten, gedoken mommen, voorbij en losten dadelijk op in den mist. Niet schielijk werd hem de deur geopend. Hij hoorde den slofstap van die hem zou opendoen naderen uit het achterhuis en kreeg een visie van alle gezellige huiselijkheid, in het achterdeel der ruime woning bijeengehokt; en even had hij het gevoel der tegenstelling van zijn eigen lot: weg uit het ongezellige huis en nu zielig hier op de vreemde stoep, in den mist een schim als verloren; en meteen, met een nijpen van wroeging dat hij nog denken kon aan zichzelf, gierde plots weer als uit de diepten van zijn wezen weeënd de angst op, de holle angst... Zijn jongen, als ie toch eens niet hier was!...

- Goeienavond. Zeg 'es, is Henk soms hier?

Hij hoorde 't zich vragen met gewone stem. Maar de afgemeten deftigheid, waarmee de oude meid hem groette: - ‘Goeien avend menheer Bogaard,’ en langzaam zei, dat Henk er niet was, ontstemde hem als deed ze een wreedheid.

- Hij zou schaatsen zijn gaan rijden met Willy...
- Zal ik het Willy effe vragen?
- Is Willy thuis?!...

De meid vond daar blijkbaar geen antwoord op noodig. Zij opende de eerste gangdeur.

- Gaat u zoolang in de spreekkamer, menheer Bogaard.
- Och wel nee, ik ben hier best!

Eindelijk waggelde 't wezen weg. God, waarom riep ze nu niet om Willy! Waggelend sjokte ze heen door de lange, holle gang, zonder zich in het minst te haasten, 't huis diep in, dat stil bleef als een klooster. Bogaard trappelde op de mat. Hij trachtte na te denken over de ouderwetsche weelde van dit doodsche groote huis, doch wat kon het hem schelen, dit huis, hij kwam er nooit haast...Hènk ging er graag, de famieljes leefden op afstand, de jongens waren warme vriendjes, Henk speelde telkens hier in de gang, die nu verkild stond, als was er een doode.

Daar wipte Willy de huiskamer uit, met een zacht sprongetje, als een kat. Och, wat een jochie toch nog -

net Henk. Om zijn ontroering te beheerschen, sprak Bogaard, riep hij Willy toe: - Dag Willy!

Zijn stem doorgalmde de holle gang.

Willy kwam op hem toegedraafd.

- Wil', is Henk niet bij je, jongen?

- Dag Meneer. Henk?... Die is op het ijs.

- En jullie zouden samengaan!

- Ja Meneer, ik ben er geweest. Maar ik moest weg, ik had zooveel werk.

Bogaard wist, Willy leerde moeilijk. Maar God, wat baatte Henk zijn vlugheid, nu hij....

- Henk is gebleven met Jan van Thol.

- Mijn vrouw heeft jullie nergens gezien!

- We hebben tot drie uur samen gereden.

- Op de vijver?

- O, nee Meneer, op de Wal.

- Jongen! hoe kwamen jullie daar!?

- Jan vroeg het, Meneer. Zijn broers rijden ook.

Dit stelde iets gerust, maar hoe weinig! Op de Wal, Henk nu op de Wal!

Bogaard wilde nog wat vragen. Vragen...maar zijn gedachten verwarden. Hij keek Willy aan, zag deernis in den jongen zijn oogen. Bedeesd sloeg hij de zijne neer.

- Henk is nòu zeker thuis, Meneer!...

- Denk je? - Hij trachtte te glimlachen. - 'k Ga toch maar even naar de Wal.

Hij beproefde het huisslot open te knippen, doch Willy moest dit voor hem doen. Gebogenhoofds de deur uit gaande, oud'rende man met oogen die traanden, voelde hij het kind als een trooster. Even doorvleugde hem beschaamdheid: Wil' had gelijk, Henk zou wel thuis zijn...

Maar buiten neep de kou zijn hart toe, als een stuip sloeg de angst door hem heen, een gierende wanhoopsvrees, veel meer wanhopig dan zijn denken voordat hij bij Maas kwam. 't Schreide in hem: toch op de Wal! wat hij niet had willen gelooven - Rien had gelijk gehad - toch op de Wal! Alles leek mogelijk, nu dit waar was. De kerels van de kaarsenfabriek reden vaak tot laat in den avond, verleden week was er nog een verdronken. Geen van de jongens Van Thol deugde. En met die bengels reed zijn kind!

Een wrevel over Henk's ondeugendheid spijtigde in hem aan, maar met zelfergernis drong hij dien terug. Zijn baasje! hij had hem permissie gegeven! zoo'n kind ziet immers geen gevaar! God! als er iets was gebeurd! Henk verdronken... Het kon niet zijn. Na zoo'n ongeluk zou hij wat hooren. In de kleine stad was iets daad'lijk op straat. Zag hij maar ergens een agent... Als het vrees'lijke nù gebeurde...

Hij stoof voort, opeens.

- Bonsoir Bogaard.

- Dag...

O, De Wit. Die wist toch niets.

Hij draafde nu. Er kwam een duizelig van alles losgelaten zich voelen in hem, een verijlen van zijn bewustzijn; tot hij, ademloos, inhouden moest. Toen priemde even zelfmedelij, maar daarover spijt, dat hij niet meer kon rennen, toe-ijlen op zijn kind, in nood... En plots, fel, een zelfhâát om mal-doen, een minachting voor zijn sentimenteel-zijn, daar hij dit ernstigs niet nàm als ernst, maar het opgebold had tot hollen angst, gelijk vroeger op Java vóór den nacht de vrees in het woud, wanneer hij wist, dat de duisternis vallen ging, als een fatum, en hij zich daarin leggen moest.

Zijn denken had een afleiding gekregen door deze herinnering, en reeds wat gekalmeerd kwam hij aan het plantsoen.

Onmiddellijk zag hij: - geen mensch op het ijs. De heele Wal lag nachtelijk eenzaam. De kou was niet zoo akelig meer; tusschen de huizen tot als stollende ijzigheid geperst, scheen ze hier in de ruimte vervluchtigd. Een feeërie was de Wal door de boomen, de fijne trostakken van roereloos wit. Hij ademde op en gevoelde de vreugde van het buitenkomen in rust. Hij had nu zekerheid, dat hier geen ongeluk kon gebeurd zijn. Toch haastte hij zich een agent tegemoet, die tusschen de boomen aan kwam gedrenteld.

- Zeg 'es, d'er is hier toch niks voorgevallen, van middag?

- Hoe meent menheer?

- Op het ijs, geen ongeluk?

Neen, de agent wist teminste van niets. En het zou gerapporteerd zijn.

- Is u niet menheer Bogaard?

- Ja, hoe dan?

Hij schrikte.

- Dan ken ik uw zoontje wel - die ree' d'er ook.

- Heb je 'm van het ijs zien gaan?

- Nee. Maar 'k was ook niet aldóór hier. Is het ventje dan nog niet thuis?

- Straks niet...Maar ik hoop...nou wel.

- 'k Zou me maar niet ongerust maken, menheer Bogaard; zoover ik weet, is d'er niks gebeurd.

- E's opsteken, agent?

Zelf nam Bogaard ook een sigaar. Er tintelde in hem een ander mensch. En, hij gaf er zich rekenschap van: gemotiveerd was deze plotselinge gerustheid evenmin als straks zijn angst. Ach, zoo ging het hem altijd: willoos gedreven door hoop of door vrees. Zwakke...Maar immers ook zonder pretentie van kracht...Nog weer gistte even de wrok. Nooit had hij getracht zich uit te geven voor iets beter dan hij was...

Nu lachte een heldere zelfspot in hem. Als bij een wijsgewordene, die de domheid van vroeger herdenkt.

Want wat verweet hij zijn vrouw? Dat haar egoïsme hem niet had vergund, te blijven leven als een bange voor-strijdniet-geschikte. Maar onbewust was ook zij gedréven: door vrouwelijken levensdrang. Uit dien leefwil alléén was Henk geboren. En o, de leegheid, nu, zònder Henk! Zonder Hènk - dat was het ondenkbare, zijn voelen kromp er voor terug.

Niet meer den nek in de schouders gedrukt, niet meer schrompelend zich haastend als een die voortvlucht onder de kou, wandelde Bogaard door het plantsoen. Onder de vreemdfragiele fraaiheid van de rijk berijpte boomen voerde het pad met tragen kronkel langs de breede rechtheid der gracht; toen daalde het naar de lage brug, waarvan het bevroren hout als splinterend kraakte onder zijn stappen; de ijsvloer lag als tegen de brug, bekrast metaal, met wit gruis bestrooid; het glansde, fonkelde: opkijkend zag hij een maanglimp, flets verdrongen in neveligheid.

Maan! 't verheugde hem. Alles verheugde hem. Hoe licht leek elke moeilijkheid! Toen Henk zou geboren worden, had hij opgezien tegen de bevalling; na de geboorte had hij opgezien tegen de klein-kinder-ziektes; toen de schooltijd was aangebroken, tegen de schrikken van ongelukken bij het spelen en stoeien der jongens.. Voor hoeveel ernstiger

gevaren moest zijn liefde nu nog beducht zijn: ‘Het kleine treedt op 't kleed, de groote...’ Hoe was de versregel ook?... Doch hij had nu maar één bewustzijn - de zaligheid dat déze angst weg was. Hij herinnerde zich zijn ongerustheid, vier jaar vroeger, toen 't kind de mazelen kreeg, om de hooge koorts, daar er geen vlekken zichtbaar werden. Henk's eenige ziekte, tot nu! Een kind van niet sterke ouders! In die bezorgdheid had hij toen ook een w a a r s c h u w i n g voor zijn voelen en denken gevonden, om blij te zijn met het bezit. Toch had hij sedert nog zóó vaak ‘gepiekerd.’ Deze tweede waarschuwing was noodig geweest. Want hierna scheen thans alles helder. De opgeruimdheid in zijn denken beïnvloedde geheel zijn gestel: 't was of hij ademde in blauwe berglucht....

Even huiverde hij terug voor dezen overmoed. Hij was weer in de stad gekomen: 't bleef toch een avond van wintermist!...Maar zijn gedachten vertriestigden niet. Henk uitgeweest met de drie Van Thol's, de drie durf-allen van zijn school! Heerlijk, dat de jongen moed had. Maar dit had hij ook dien middag al bepeinsd, toen hij den tengeren maar lenigen, blozenden blondkop had zien wegspringen, na de zegevierende afbedeling van het verlof. Zijn móóie jongen, gracieus-flink...Ja, óók het léven-in-Henk had hij lief!... Die vrome Fransche zinnetjes, straks: ze zouden geen indruk hebben gemaakt, als Hènk niet, al lang, hem geléérd had te lézen...

Thuiskomend, vond hij Henk bezig de handen te wasschen aan 't fonteintje in de gang. Met een bedrukt gezicht fluisterde de jongen hem toe:

- 'k Heb een standje gehad, Ma is zoo boos!...

Hij zeide niets, hij kon niets zeggen. Doch hij verdroeg de onrechtvaardige onaangenaamheden van zijn vrouw. En toen Geertje binnenkwam met de toespijs, zag zij mevrouw en meneer allebei lachen om wat Henk van het ijs vertelde, van een naren jongen die erg was geplaagd.

J. DE MEESTER.

Over Hendrik Ibsen.[1)]

I.
De elementen van zijn dramatiek.

In het *oeuvre* van Ibsen beteekent zijn laatste werk het minst: *Als wij dooden ontwaken*, heet een dramatische epiloog, en het is meer epiloog dan dramatisch. Wat de schrijver in de dramatiek van zijn tijd gelegd heeft; datgene waardoor hij haar verrijkt en verdiept heeft, helpt in dit laatste stuk die dramatiek doodwerken. Het zinnebeeld *begeleidt* de handeling niet meer in beelding of zegging, het *leeft* in de personen zelf; en met uitzondering van de éene figuur, die niet te dooden is - want zij is immers de zinnelijk levende natuur zelve, *Fru Maja* - is het leven van het zinnebeeld de dood der personen geworden. Het ontwaken brengt niet verder terug dan tot een *schijn*dood.

Maar als epiloog, d.i. als zelfbekentenis van den dichter, is het veel waard. Wel niet onmisbaar voor het begrijpen van zijn *oeuvre*; zelfs eenigszins gevaarlijk, om het verwarrende ervan. De bekende werkmethode van den schrijver wreekt zich nu aan het eind van zijn taak. Want dit weet ge immers, niet waar: driemaal vormt hij zijn stukken! Uit de stemming gaat zich losmaken de eerste gestalting: de elementen van botsing en worsteling. Die eerste gestalting van zijn personen blijft als vage kennismaking voor hem zelf: ‘Ik ken mijn

1) Een lezing, gehouden in den Rotterdamschen Kunstkring, 23 Dec. 1903. Bij nàlezing, hier en daar luttel aangevuld en verbeterd.

menschen dan als vreemden, in een spoortrein ontmoet.' Nu volgt de nadere vorming: en de dichter gaat zich in hen nleven als in personen, met wie hij een poos aan een badplaats dagelijks samen was. Doch dan eindelijk komt het dieper inleven in hun wezen; het geheel doorgronden der verhoudingen, en de derde, de eind-vorm, ontstaat.

Dit werkproces heeft hij eenmaal zelf aldus geteekend. In zijn *epiloog* vinden we nog een andere aanduiding van die geboortephasen, ik althans grijp haar als zoodanig aan. De beeldhouwer Rubek heeft het over de wordingsgeschiedenis van zijn groep: 'de Dag der Opstanding': Eerst het beeld uit de verbeelding gegroeid, uit de jonge, blije warmte der eerste aandoening. Dan komt de òmvorming: levenservaring, levensstudie vorderen aanvulling met elementen van *werkelijkheid*. Het reëele duwt het verbeeldingswerk terug. En dan is 't de *Dichter*, die tot slot beide elementen tot eenheid doorwerkt: de peinzende dichter, de innerlijk worstelende dichter, de man met het verbroken evenwicht, die klaarheid zoekt door het eenige wat klaarheid brengen kan, het scheppende werk.

In den loop van zijn leven heeft die peinzende, strijdende, ontledende en samenvattende dichter altijd maar weer nieuwe levensbeweegselen opgediept uit zijn meest verborgen innerlijkheid, zijn eigen geest bijlichtend met al wat de mèt hem zoekende menschheid aan waarheden meende ontdekt te hebben. Aandoeningen, gewaarwordingen, gevoelingen, welke hij vroeger als ongewichtig verworpen mocht hebben, zijn gaandeweg beteekenis gaan krijgen als symptomen van algemeene levensverschijnselen. Zoo is zijn eigen innerlijkheid altijd rijker, voller en samengestelder geworden, en daarmee ook de innerlijkheid zijner personen. Zichzelf uitdiepend, schijnen zij nu voor ons als de wonderhoed van den goochelaar, zoo verwarrend, onuitputtelijk en verbijsterend. Zoo in *Als wij dooden ontwaken*; gelijk in *Bouwmeester Sollness*. -

Laten we nader den *epiloog* bekijken. De ontwikkeling van het werk van Rubek, den beeldhouwer, daarin door dezen zelf geteekend, laat nog een tweede en wijder verklaring toe van Ibsen's *oeuvre*, en eene die we in *Bouwmeester Sollness* mede aangeduid vinden. Nu dan niet van de drieledigheid

van 's dichters werken elk voor zich, maar van de geheele reeks in historische ontwikkeling. Er zijn duidelijk drie perioden, al staan zij nooit scherp afgeteekend tegen elkander. Er is de romantiek: d.i. het ongetemde gevoels- en verbeeldingswerk. Dan: de realistiek: de waarneming en uitbeelding van het werkelijke leven rondom. En dan eindelijk: de dooréenwerking van die twee elementen onder den invloed van den onderzoekenden, in het eigen zelf diep-duikenden geest: - Sollness bouwt immers ook eerst kerken met hooge torens, opflitsingen van zijn naar het hoogste opwiekende verbeelding. - Dan gaat hij huizen bouwen voor menschen, alledaagsch werk, toch.... intiem. En bouwt op het eigen huis dan weer een toren, die.... hem het leven kost.

Over de geestelijke beteekenis van dezen zinnebeeldigen neerval straks. Nu even wilde ik uwe aandacht vragen voor het feit, dat het levenswerk van onzen Jozef Israëls een gelijke indeeling in deze drie perioden vertoont: Romantiek, vastliggend aan verbeeldingswerk uit ongekende, verleden tijden. Dan: een nabootsing der werkelijkheid. En eindelijk, in en door die werkelijkheid, een zich verliezen in de gevoelswereld. Uit de sterke en klare kleur een toevlucht zoeken in het mysterieuse halfduister, en een palet vol halftonen, dooreengesmeerd op het paneel. De innerlijkheid gezocht, en die innerlijkheid alleen uit te drukken in een wirwar van kleurmotiefjes.

Hier houdt de gelijkheid op. Haar aanduiding was noodig om te doen erkennen dat wij, waar twee zoo verscheiden en zoo vèr verwijderde tijdgenooten ze toonen, wèl staan voor een teekenend algemeen verschijnsel van menschontwikkeling. Ook het ophouden der gelijkenis brengt inzicht in het verschillend wezen van dichter en schilder.

Ibsen is zelf schilder geweest in zijn jeugd. In het geïllustreerde werk van dr. Alfred Lothar over den dichter, verleden jaar bij Seeman te Leipzig verschenen, vinden we een proef van zijn schilderkunst gereproduceerd. Een reproductie in zwart en wit van een kleurwerk is het meest bedriegelijke aller dingen. Een harde en ongevoelige schilderij schijnt fluweelig van toon. En hoe slechter het cliché en hoe slordiger het afdrukken ervan, des te dichter nadert de afbeelding de stemmingspoëzie, die in het oorspronkelijke geheel ontbreken

kan. Het berglandschap met hut in de bergkom - in dit boek van Lothar naar Ibsens schilderij te zien gegeven - is nu een toonbeeld van slechte reproductie. En dus blijft het volkomen mogelijk, dat de stemming, die me uit deze vage afbeelding toewuift, in het oorspronkelijk werk ganschelijk afwezig is. Hoe dan òok, als tooneeldichter is Ibsen stemmingsschilder gebleven of geworden. En hier kan ik met vastheid spreken. Hij heeft veel gevoel getoond voor de omgeving, waarin hij zijn figuren zette; in *Brand* heeft hij de Noorsche bergnatuur tot bepaalde factor in zijn treurspel gemaakt: de somberheid van de enge dalen en de vrije ruimte der besneeuwde bergruggen zijn er meer dan illustratie: ze zijn stemmings-symbool. Voor wie zijn werk kent - en ik veronderstel dat bij u allen - is het onnoodig te herinneren aan zijn gedicht P a a V i d d e r n e (*Op de koogvlakten*), zoo veelvuldig aangehaald om hetgeen de dichter er in neerlegde van die natuursymboliek zijner stemmingen. Hoog op de bergen, in het helle licht, is de innerlijke vrijheid te vinden. Dáar herwint het individu zijn zelfkracht, beneden, in de donkere dalen, in de enge menschmaatschappij verloren. Binnenshuis, tusschen de vier muren, in donkere oude woningen; of bij halflicht van neergelaten jalouzieën (*Hedda Gabler*) en omfloersde lampen (*Wilde Eend*, 1e bedrijf) woont het oude, het overgeleverde, het geheimzinnig-machtoefenende, het aandoenlijk-intieme, ook het half vergane, het verrottende, muffe en versuffende, waarin de blijheid, de levenslust, de levensdrang, de levenskracht van den in eigen grootmacht willenden en zoekenden mensch worden gedempt, getemd, gedofd, gehalftoond, tot verwording gedreven. Daarbuiten: in de Natuur, in het Licht, op de Bergen, aan de Zee, leven die allen weer òp: - de Blijheid, het Geluk, de Weelde, de Lust. - Daarom speelt het treurspel der *zelfkwelling:* ROSMERSHOLM, geheel binnen de muren eener oude familiehuizing. Daarom speelt het spel der *zelfbevrijding:* VROUW DER ZEE, buiten, met de zee in het verschiet. Daarom gaat *John Gabriel Borkman* zijn bevrijding zoeken van zelfpijniging en oordeel: buiten in de sneeuw, en stijgt hij op in den vriezenden manenacht, naar een hoogte van wijd vergezicht, om daar, in dat koude licht, de doodsgreep om zijn hart te gevoelen. - Henrik Ibsen heeft in het moderne tooneelspel het décor weer teruggebracht tot

het plan waarop het behoort te staan: het is weer symbolisch in den hoogst geestelijken en artistieken zin beide; d.w.z. decoratief-in-stemming.

Het verschil tusschen schilder en dichter; dramatisch, tragisch dichter bovenal.

Het drama is voortgang; het drama is ontwikkeling; het drama is worsteling.

De schilder grijpt een oogenblik; hij vat één stemming; symboliseert, mogelijk, één gedachte.

De schilderkunst leeft buiten de zedelijkheid. Haar ontroering is allereerst sensueel.

De dramatische dichter schildert nooit één figuur; maar: de menschen in hun onderlinge verhouding; in hun gesteldheid tegenover godheid, wereldorde, wereldbeschouwing, menschenmaatschappij, staat, familïe, gezin, vriendenkring, welke dan ook. Laat de kring zoo eng mogelijk wezen, altijd blijft het verband met het wijdere leven. En dus met zede; zedelijkheid, met het geweten.

In de bespiegelingen over het oude treurspel is dit een der hoofdvragen geweest: de schuld van den vallenden held! - Lessing heeft in zijn *Hamburgische Dramaturgie* de vraag: ‘waaraan sterft de treurspelheld?’ met 't oog op de meeste producten van zijn tijd ironisch aldus beantwoord: ‘aan de vijfde akte.’ - Het ernstiger antwoord luidde: aan de tragische schuld. - Wees niet bang dat ik u mee zal voeren in het labyrinth van metaphysische bespiegelingen over het karakter en den aard van die schuld door Duitsche theoretici Fischer, Freytag, Immermann opgebouwd. Metaphysiek studeeren ligt niet in mijn aanleg, en sints Jonckbloet Vondel's kunst in dit net weefde, om haar er dood te zuigen, heb ik in mijn liefde voor die innerlijk levende kunst mijn haat voor dit hersengespin voelen sterken. Al te ver ligt mijn examenstudie, trouwens, en mijn herinnering aan dit alles is zeer vervaagd. Maar ik diende U wel even bewust ervan te maken, dàt dit een boekenvullende kwestie geweest is, en de dramatiek onderdeel van metaphysiek en zedeleer was. *Was!* Men heeft reeds omstreeks '70, nog onbewust van Ibsen of Nietzsche, beproefd de tragische schuld te plaatsen -

Jenseits von Gut und Böse. Ik herinner mij sterk het betoog dat men 't schuldbegrip in de tragoedie niet als een zedelijke gewetensschuld moest opvatten: 't was geen *schuldig zijn* aan, maar *schuld hebben* aan; 't was een innerlijk noodlot dat in den dood dreef. Want de treurspelheld moest, als zelfeigenschap, het groote en eenzijdige in zich dragen. En die boven de gewone maat uitstijgende eenzijdigheid bracht hem in botsing met de gewone wereldorde, de gewone menschmaatschappij, de hem opgelegde levenstaak, of louter de omgeving waarin hij verkeerde.

Ibsens eerste arbeidstijd valt in het tijdperk, waarin deze bespiegelingen nog de dramatiek beheerschten. Hij zelf is opgegroeid in een omgeving, waar gewetensvragen machtigste drijfveeren van menschelijk handelen waren, en zelfbespiegeling en zelfinkeer: levensgeboden. Germaansche afstamming, landschap en atmosfeer zoowel als Godsdienstleer werkten in onderlinge versterking van dien drang, Omslag in den welvaartstoestand van zijn vaders gezin, en eigen eenzelvigheidsaanleg dreven dien drang nog dieper. Toen kwam daarbij de studie van oude volkssagen; en de kennis der symbolische mythologie, met haar nornen die het weefsel van 's menschen noodlot sponnen. De dichter weefde het òok, niet buiten, maar *in* den mensch. En tegelijk moest hij, studeerend die oude Vikingsgeschiedenis zijns volks, hèlscherp gaan gevoelen de breuk in de menschen gekomen door den godsdienst, die om hun daden den band van het Geweten legde. Eerst robuust, durvende wat zij wilden; straks neergeworpen door de Macht van het: ‘Gij moogt niet,’ en ‘Gij zult’. - Het Christendom brengt de categorische imperatief met zich, en stelt den mensch onder dwang. Het leert het aardsche geringschatten, om het hemelsche te beërven. Het leert den blijden schoonheidsdienst verwerpen als heidensche afgoderij. Het buigt den Zelfwillende neer, en vraagt ernstig rekenschap van het leven.

En in den zelfwillenden, aardschen, aan het leven hangenden mensch ontstaat aldus breuk op breuk. Er komt, bij toenemende bewustheid van die breuk, onrust in hem, worsteling, worsteling naar helderheid, naar vastheid, naar rust, naar klare zelfbevrijding. Die worsteling is bij uitnemendheid dramatisch. En zoo wordt het drama beeld van die worsteling.

Al de gegevens zijn aanwezig voor een rijke, veelvuldige, diep-innerlijke dramatiek. Een van zelfworsteling en gerichthouden over het eigen zelf. Het 'zedelijke' gaat op in de ruimere levensbeschouwing en levensstrijd. Het is stof, geen doel. En in het draaien der molensteenen wordt het vermolmd; in het brouwen van den drama-ketel vervluchtigd tot een begrip, zonder vastheid, zonder grenzen. Niet wat 'zede' is, doch wat 'echt' en 'waar' is, en dan nog beide met betrekking tot bepaalde personen en toestanden, wordt gezocht. Algemeen geldende voorschriften kunnen in den strijd naar innerlijke loutering niet als bindend erkend worden. Getoetst worden moet alles.

Luisteren we nog even naar den dichter, zooals hij in 1874 sprak voor studenten te Christiania. Hij heeft nu een 24-jarigen arbeidstijd volbracht (op 20-jarigen leeftijd was hij begonnen). Zijn historische romantiek ligt achter hem. Zijn drie symbolische werken: *Brand, Peer Gynt* en *Kaiser en Galiläer*, zijn voltooid. Ook zijn eerste moderne satiriek blijspel in proza: *Bond der Jongeren* is al opgevoerd. Maar de reeks moderne stukken, aanvangend met '*Steunpilaren der Maatschappij*' moet nog beginnen. De 44-jarige biechteling staat nog voor zijn taak: 12 werken van beteekenis te scheppen.

En nu de biecht:

'Wat is dan eigenlijk dichten? Eerst laat heb ik leeren begrijpen, dat "dichten" wezenlijk "zien" is, zóo zien, dat het geziene juist weer zoo door den beschouwer wordt in zich opgenomen, als de dichter het zelf gezien heeft. Maar zóo wordt alleen het zélfdoorleefde gezien en opgenomen. En in dit doorleefd-hebben ligt het geheim van de moderne dichtkunst. Al wat ik in de laatste tien jaar (1864-74) gedicht heb, had ik in den geest doorleefd. Maar geen dichter doorleeft iets alleen; zijn tijd- en landgenooten doorleven het met hem.

En wàt is het, dat ik doorleefd en waarover ik gedicht heb? - Het gebied is groot. Ten deele heb ik gedicht over wat zich alleen, als bij vonken, in mijn beste uren als iets grootsch en schoons levend aan mij heeft vertoond. Ik

heb gedicht over wat hooger dan mijn dagelijksch Ik heeft gestaan en ik heb er over gedicht, om het buiten mezelf in mezelf te houden.

Maar ik heb ook gedicht over het tegenovergestelde. Over wat de in-ons-zelf-keerende beschouwing als schuim en droesem in ons ontdekt. In zulk een geval is mij het dichten als een bad geweest, waarna ik me reiner, gezonder, en vrijer gevoelde. Ja, mijne heeren, niemand kan als dichter iets scheppen waarvan hij niet tot een zekere sterkte of ten minste op zekeren tijd de kiem in zichzelf vindt. En wie onzer heeft zich wel eens niet op tegenstelling tusschen woord en daad, tusschen willen en moeten, tusschen leer en leven betrapt? - Of wie van ons is niet, ten minste in enkele gevallen, egoïstisch jegens zich zelf genoeg geweest om niet, half-wetend, half-onbewust, en in goed geloof, die tegenstelling voor anderen en zich zelf te vergoelijken?'

Aldus: Uit het zelf puttende en door het zelf erkennende: de menschen, zijn volk; den mensch in de familie; den mensch in den Staat. Den mensch als natuurwezen, den mensch, door zijn geest en ziel samengeweefd met de wijdere wereldorde.

In *Brand* en *Peer Gynt* vinden we de twee polen, door den dichter aangeduid: het hoogere dan het gewone zelf al dichtend voor dat zelf bewaard; en *Peer Gynt*, het lagere, al dichtend uit dat zelf gewasschen. Achtereen zien we beide gestalten in onderscheidene omvormingen in latere werken weer opstaan en verschijnen. Maar niet als éenheden die ze zelf immers niet zijn. *Drie-eenheid* lijkt voor beide typen juister kenschets. Daar is in Brand de hartstochtelijke felheid van den groot-gevoelenden mensch, die kleinzielige en zwakke halfheid te lijf moet: 'Wees wat ge wilt, maar wees het heel': 't Zelf in opperstheid. - Daar is in Brand de waarheidsdringer en menschhervormer, de geestelijke, de propagandist, die geen rust kent eer hij anderen deed zien en denken als hij. - En daar is eindelijk in Brand de pietist, - de dominé Lammers uit Ibsens jeugd, - die in de menschheid zelfinkeer het hoogst acht, die boetedoening, offervaardigheid, volledige overgaaf van menschelijken lust en

menschelijken drang aan het bovenaardsch Gebod tot ijzeren dwang maakt, of liever: de ziel tot gansch vrijwillige offerande roept. Er is de Viking, de Moralist, de mystische Pietist in deze éene figuur vereenigd.

En nu *Peer Gynt*: de fantast, die zich zelf weeft in de leugens van zijn gemakkelijke verbeelding; de zelfzoeker, wiens wezen tot hardvochtigst egoïsme groeit; de phraseerende plannenmaker en ijdeltuit, dien iets bereikt in zijn levensdrang, en voor wien de duivel geen kolen te geef heeft om het hellevuur voor hem te stoken; met anderen omgegoten te worden tot iets van beteekenis is het eenige wat zijn Helsche Majesteit hem waard acht. - Phantast, Egoist, Halfslagswezen staat zijn drie-eenheid tegenover die van Brand. Deze een overdrijving, een boven-het-gewoon menschelijke uitreuzende; Peer Gynt een caricatuur van het mooi-warmende blije leven in schoonheid en verbeeldingsglans.

Vóor Ibsen in deze symbolische gedichten zijn beide typen geteekend had, hadden de hier aangeduide elementen reeds een plaats gevonden in zijn rijpende dramatiek. De mystiek zoowel als de vaste en grootsche stevigheid van Brand zijn in zijn *Strijders op Helgoland* gelijk in zijn *Kroon-praetendenten*. De mystiek in den vorm, dien we ook in het latere werk des dichters terugvinden: het geloof in de *in* den mensch vastgelegde roeping. ‘De Nornen weven het levenslot.’ Ieder wezen heeft zijn geaardheid, en naar zijn geaardheid zijn bestemming. Het menschelijk geluk wordt alleen bereikbaar door het verstaan en volgen van dien innerlijken drang, wat dit verder mag kosten: Hakon is de gelukkige bovenal. En het misverstand, 't welk de menschelijke tragoedie verwekt, is het misverstaan van die roeping. 't Begrip daarvan is voor Ibsen niet begrensd door wat we gewoon zijn *levenstaak* te noemen. 't Is iets fijners, teeders, mystiekers. 't Is niet het minst: het volgen van de aantrekking van man tot vrouw, van vrouw tot man. In *Strijders op H.*, de bewerking der sage, ons meest als de Siegfriedsage vertrouwd, ontstaat al de jammer en de ellende doordat Siegfried zijn liefde voor de forsche Brunehilde onderwerpt aan zijn meegevoel met den zwakkeren vriend. Doch hij, Siegfried doodde

het monster dat Brunehilde bewaakte; hem alleen waren moed en kracht daartoe gegeven, hij alleen had haar dus mogen huwen, want hij alleen had de ziel die haar binden kon. En naar hem drong zij heen, over alles wat in den weg stond. - Er is een oogenblik in den dichter geweest, dat hij deze beschouwing van de roeping *in* het huwelijk betwijfeld en bekampt heeft. Dat gebeurt hem telkens weer: zijn zekerheden omtrent het leven worden hem altijd weer door eigen denken en gevoelen betwist. En zoo heeft hij, de zoeker naar het hoogste, dit niet vindend in de werkelijkheid, in zijn *Liefdes Komedie* de liefdes romantiek bespot in haar verwording tot allerbanaalste alledaagschheid, en laat hij Svanhilde den dichter Falk afwijzen voor den kalmnuchteren, welgestelden koopman, onder de leus dat de hoogere liefde de scheiding der gelieven vergt, want de alledaagschheid verdraagt de zuivere liefde immers niet, maakt haar tot karikatuur. Er is hier een zelf-tegenspraak, die echter alleen verbazen kan wie van dezen dichter-inzelfstrijd vaste zekerheid vraagt. Het leven is worstelen, onderzoeken, vragen. ‘Antwoord geven is mijn taak niet.’ Hoe kan het anders, waar zooveel machten en krachten in den mensch woelen, die elk om beurt zich doen gelden? De tegenspraak van *Komedie der Liefde* tot *Strijders op Helgoland* is trouwens enkel schijn. Want 't is niet de *roepings-liefde*, de diepste, de innerlijkste, welke de dichter verwerpen laat. Falk is maar een Siegfried.... met woorden. Een man van bevliegingen en hartstochtelijkheid, een geestig mooi-prater, een voorlooper van - Peer Gynt. Eerst moet hij *rijpen* - tot dichter van de daad. En daarom kan hij de Liefde-in-het-leven niet verwezenlijken. De mystiek-sterkende werking van het *verlies* moet hem eerst beschoren worden. En Svanhild is veiliger bij den rustigen man van de daad, den man in evenwicht, die het leven weet te aanvaarden zooals het is.

En zoo kan het roepings-motief der Liefde zich ongestoord voortweven in Ibsens werk, vooral omdat het nauwelijks in beproeving komt. Het werkt, door het misverstaan dier innerlijke stem, enkel tragisch. - Miskent niet Peer Gynt het eenig wezen dat aan hem hecht in trouwe, geduldige liefde; straks in moederlijke ontferming over zijn levenseind

het genade-woord verzoenend sprekend? Jarl Skule (*Kroon-praetendenten*) vindt eveneens in 's levens einde eerst de liefde, welke zijn miskende vrouw voor hem bewaarde. Hoeveel rijker zou het leven van Nora's vriendin, mevr. Linde geweest zijn, indien zij de liefde van haar jeugd niet had veracht? Is niet, door haar zich ontrekken aan haar liefdesroeping, Krogstad een maatschappelijke verworpeling geworden? - Dieper slaat mevrouw Alving het overtreden van haar gemoedsdrang, om te luisteren naar plichten jegens... anderen. Dan komt het noodlot zich wreken op het zelf! - Heel Hedda Gablers leven gaat in verwording omdat zij, - de door beschaving ontmande - den moed niet heeft zich te geven aan den man, naar wiens geniale ongebondenheid haar ziel gretig geluisterd had. - Borkmans vonnis over zijn eigen leven, dat hij meest tegen zich zelf alleen gezondigd heeft, wordt weersproken door de tragische verlatenheid van zijn laatste jaren bij Ella's beschuldiging, dat zijn grootste zonde jegens haar bedreven werd, toen hij de Liefde-in-haar offerde aan zijn doel.

En in den epiloog weerklinkt nogeens dat zelfde motief uit Irene's mond, als zij Rubek verwijt dat hij haar geheel eerbiedigde als zijn model, en haar aldus offerde aan zijn kunst. Hij had haar moeten nemen opdat zij haar roeping had kunnen volbrengen: moeder te worden van menschenkinderen, geen inspiratrice van kunstwerken.

En zoo vinden, in den epiloog: mystiek en natuur elkander terug: ‘De roeping der menschen is de schepping van Leven.’

We zijn afgedwaald. Volgend de idee, hebben we de menschen uit 't gezicht verloren, hoewel dan niet geheel:

Keeren we tot Brand en Peer Gynt terug. Tot *Brand*: Viking, Moralist, mystiesch Pietist; tot *Gynt*: zelfzoeker, Phantast, halfslagsmensch. En we volgen hen in hun gedaante-wisselingen, door het weerspiegelende leven van de latere werken.

Het eerst aan de beurt is *Peer Gynt* gekomen. Peer Gynt - als politicus, als Strebermensch - leeft op in Stensgaard, den intrigeerenden mooi-prater, het toekomstige.... rijksdagslid en minister. Het typus is ook door Sardou in zijn Rabagas geteekend, en *De Bond der Jongeren* is trouwens een blijspel

uit de school van Scribe-Sardou. Dat Ibsen het ontwierp is niet alleen maar als gevolg van een levenswaarneming: hier komt zijn persoonlijkheids-afkeer van partijen, politiek en Staat mee in het spel. In *Steunpilaren der Maatschappij* ontpopt Gynt zich als de man die zijn eigen verkeerdheden dekt met leugens-om-bestwil-van-de-maatschappij; ook al blijkt hij van zijn oorspronkelijk typus af te wijken door voldoende innerlijke kracht, om, na wakkerschudding, die leugens van zich te werpen. Wie en wat dit wakkerschudden bewerken zijn - Brandsche elementen: er is het verlies, het gevreesd verlies, van zijn zoon in een door den vader voor anderen geopend zeegraf. En er is, de vrouw, die Bernick eenmaal verwierp om geld, en die nu zijn ziel komt wekken, met haar oproep tot waarheid, klare echtheid en vrijwillig opofferen van den schijn. Het 'alles-of-niets'; het 'wees-u-zelf-geheel' laat Ibsen nu uitspreken door *vrouwen*mond. De overdracht is niet moeilijk te verklaren. Tot nu toe is bij Ibsen de vrouw geweest de verpersoonlijking der geheel zich gevende, dienende Liefde. In hun Liefdes-gave overheerscht het *complete*, en zij weten zich zelf te geven zonder zich zelf te verliezen. En Agnes (*Brand*) rijst boven haar man, omdat zij, het licht ziende, de vereeniging vindt van zelfheid en offervaardigheid, van sterkte en barmhartigheid, welke Brand niet vermag te bereiken. De dichter, die de vrouw zóo gevoelde, en de moralist, die tot de geheele waarheid van het zelf zocht door te dringen, behoefden het elkander maar te bekennen, om ook het zedelijk: 'alles of niets' aan de vrouw te vertrouwen en in haar de levende ontwikkeling van het Brand-type te gaan zoeken. Psychologische fijngevoeligheid bevestigde de beslissing: De vrouw is het impulsieve wezen; eenmaal door een denkbeeld aangegrepen, neigt zij er toe dat tot het einde te volgen. Haar (in haar vroegere vorming vooral) houden de ervaringen van het practische leven, noch de wikkingen en wegingen van een overoefend denken terug. Zij weten nog weinig - ook nu nog - en weten maakt zwak; in haar vaart zien zij meer over de dingen heen, dan dat zij ze overzien. Als sekse zijn ze in haar groei en ontwikkeling; vertegenwoordigen zij de oppositie tegen veel druk. En in verzet tegen druk leeft alles felst op: de persoonlijkheid heeft de oppositie noodig als voorwaarde van groei. Zoo gaat

Ibsen in de vrouw de kern zoeken van de zich omhoog werkende en vrijmakende Persoonlijkheid; de herleving van het Viking-element, dat in de kleinheid des alledaagschen levens onderging.

't Is in Mevrouw Linde; 't is ook in Nora. Zooals in Nora mede leven deelen van Peer Gynt, nu verder gevarieerd tot haar echtgenoot: Helmer. In haar is Peer Gyntsche zwakheidsdrang om aan levensmoeilijkheden te ontkomen door een toevlucht naar fantaisien van wonderbare uitkomst; in Helmer leeft Gynt als - kantoormensch; als zelfzoeker, als vriend van uiterlijke en oppervlakkige schoonheid, als kleinzielige, als sensualist-in-dronkenschap. De doorsnee-mensch-in-volmaaktheid. Maar in den grond van Nora's wezen hervinden we de vrouwelijke impulsiefheid, de vrouwelijke doorzettingskracht, de vrouwelijke offervaardigheid, het vrouwelijk dóordrijven van indruk tot eindconclusie. 't Is vooral na den schok, als zij, uit haar droom gerukt, neervallend uit de hevigste doodsspanning van dertig uren, haar man niet ziet gelijk haar romantische fantasie hem haar voortooverde, held van: ‘ik-voor-u’, maar nu heftigst: ‘ik-voor-mij’. Dan jaagt zij, in de kilheid harer ontnuchtering, door van de eene vraag op de ander: wat haar leven was met haar vader; wàt haar leven met haar man; wàt haar moederschap; wàt eindelijk: zij zelf? En 't eenig gevonden antwoord is: niets, niets, niets. En de slotsom: dat zij moet beginnen met *iets* te maken van haar zelf: de vrouwenkwestie als menschheidszaak.

Toen Ibsen Nora schreef, was hij in de periode die van *Komedie der Liefde* tot na *Volksvijand* duurde: in de periode van strijd, en wel van strijd niet in het innerlijke Zelf alleen, maar van dat Zelf tegen al wat het van buiten beëngde; tegen instellingen vooral, welke de vrije ontwikkeling en wording van dat Zelf door hun tegenstuw van overleveringen belemmerden. Zijn werkelijkheidsschilderingen zijn nooit van buiten naar binnen geworden; altijd begon zijn schepping met de stemming uit 't innerlijke, en eerst bij het verzinnebeelden van die stemming stelde hij zich de werkelijkheid tot

model. In deze periode van strijdlust is er te veel heftigheid en felheid in hem, om altijd tot rustig verwerken te komen, en hij werkt met sterke en forsche effecten. Het laten uitklinken en versterven in 's levens onvermijdelijkheid bereikt hij slechts zelden, ook in het volgende tijdperk waarin alle motieven meer in halflicht inéenvloeien. Vandaar dat voor velen in Nora het Gyntsche Kindvrouwtje en de Brandsche doortastendheid los tegenover elkander blijven, en haar heengaan een tour de force lijkt.

En op gevaar van u te vermoeien door weer af te wijken mag ik, als noodzakelijk tot mijn onderwerp, toch niet nalaten de aandacht te vragen voor het feit, dat wij hier staan voor een drama, waarin de schrijver den overgang in zijn hoofdpersoon op het zorgvuldigst heeft voorbereid, en waarin het verleden door het heden verwerkt is, zóo, dat het dit heden telkens voortstuwt. Het einde van het tweede bedrijf, met Nora's tarantella, is van een hevige dramatische energie, en het is die energie, - zielespanning der hoofdpersone in opperst gevaar - die tevens voorbereiding is voor den psychologischen omslag. Het Kindvrouwtje van kort te voren, ontwikkelt de geestkracht van het niets-ontziende Kind, en het is deze, die we dan straks terugvinden in haar voortdrijvend: ‘Alles of niets’. Zoo helpen uiterlijkheid van handeling en innerlijke stuwkracht des dichters in het verbeelden van de personen, en het is wel zoó dat een dramatiek van levensstevigheid ontstaat.

Mevrouw Alving in *Geesten* (juister dan: *Spoken*) is terecht de voortzetster van *Nora* genoemd. Een Nora, teruggekeerd tot den ‘Plicht’; opgevoed met niets anders dan Plichtenleer, van buiten opgedrongen, zonder zweem of schijn van ontwikkeling der eigen persoonlijkheid. Ik zal straks over dit treurspel nog moeten spreken als ik des dichters levensbeschouwing nader te ontwikkelen heb voor zoover zij grondslag werd voor zijn dramatiek. Hier is het nu voldoende de verwantschap van Helene Alving met Brand aan te wijzen, in haar voor niets terugdeinzend redden-moeten van haar kind. De in-overlevering-grootgebrachte houdt geen ontzag over voor 't geen eeuwen lang voorschrift tot natuurbesef

schijnt gemaakt te hebben; zelfs ‘bloedschande’ tusschen de kinderen van haar man is haar onverschillig, als het haar zoon kan baten, het eenige wat haar zelf rest van haar nutteloos levensoffer.

Het is u niet onbekend hoe fel ‘Geesten’, - het onverbiddelijkst en schrijnendst natuurdrama, waarin de verwringing van den levensdrang door conventies en menschkleinheid zich op het geweldigst en jammerlijkst wreekt, - in het vaderland des dichters ontvangen werd. Misschien verlevendig ik den indruk daarvan het sterkst voor u, als ik even meedeel hoe het in een vreemd land, in Engeland, in de pers bejegend is. Een virtuositeit van scheldnamen begroette het, na de opvoering in Grein's Independent, tien jaar na de verschijning in 't Noorsch: ‘Een open riool’. - ‘Een bloedende wonde, met opzet onverbonden gelaten’. - ‘Een melaatschen-huis, met deuren en vensters opengeworpen’. - ‘Beestachtig, cynisch, vergiftig, misselijk, krankzinnig, onfatsoenlijk, afschuwelijk, stinkend, een letterkundig kreng; grove en gore onbehoorlijkheid’. En zoo voort. In Noorwegen liep al wat ‘behoorlijk’ was er tegen in. En de dichter zelf werd met drek gesmeten.

Toen is hij daartegen in te weer gegaan met al de felheid, die haat was, waarmee hij in Brand en Peer Gynt de machteloosheid en waardeloosheid der menigte van doorsnee-menschen gestriemd had. Brand herleefde. Niet als een asceet, niet als een prediker. Maar als de hartstochtelijke, niets ontziende àanstrijder. Een rijker, malscher geteekende figuur: kinderlijk naief, met de geesteslenigheid van den ontvankelijken gevoelsen verbeeldingsmensch; een heel compleet wezen, met ijdelheid òok, en met kerngezonden humor. En tegenover dezen Stockmann: Ibsens gehate wereld van benepen en voorzichtige bureaucratie, van bemodderde en angstvallige journalistiek, van de domme, compacte massa; de op haar kop gestelde democratie, welke geen onderscheid wil zien tusschen de menschheid die *worden moet*, en de menschheid, die *is*. Een verscheidenheid van 't *Peer Gyntsche*, waartegen Stockmann's Mutterwitz en ironie aanslaan als beukende golven van zilt, invretend nat!

De *Volksvijand* sluit de periode van strijdwerk àf, en is er het hoogtepunt van geworden. Het is een aanval, een slag-

levering, en heel het stuk straalt en trilt van den levenslust, die den geesel slaat. Het is een uitbarsting van zooveel verrukkelijk geestelijk durven, zooveel frischheid van geestelijk aanvoelen als in alle kunst zeldzaam zijn. Al de menschen zijn neergezet met spontaan leven, en we gelooven geen oogenblik dat dit stuk de moeilijke geboorte der bekende drie phasen doorleefd heeft. Van innerlijk wroeten geen spoor. De *bevrijdings*-dramatiek van Ibsen viert in *Volksvijand* haar hoogtij.

En dan komt de neersmak. Brand, de menschhervormer, krijgt zijn smadelijk afscheid in *De Wilde Eend*. Wat moet hij met de Peer Gynts beginnen? Hebben ze niet tegen Stockmann's ruiten anders niets durven gooien dan kiezelsteentjes en durven ze hem anders dan achterbaks te lijf?! - Wat moet hij, Brand, met zijn waarheidseisch, en zijn ‘Alles of niets’, bij de jammerlijke leugenmenschjes als Hjalmar Ekdal? Enkel misverstand kweeken, en jammerlijke ellende! De arme stakkerds kunnen immers niet anders. - Het ‘*deus caritatis*’ dat *Brand* besluit; het gevoel van moederlijk medelijden met de menschen die eenmaal zijn wat ze zijn, dat Solveig voor Peer Gynt genade doet vragen, is in den dichter al lang aan het worstelen geweest. Dominé *Manders* is niet meer dezelfde benepen staatsgeestelijke dien we in *Brand* kennen. Mevrouw Alving heeft hem immers al moederlijk de hand op de schouders gelegd en hem toegevoegd: ‘Je bent een groot kind, Manders’. - In *Volksvijand* heeft de dichter nog eens uitgetoornd. Dat is nu gedaan. Er is berusting in hem gekomen. Bovenal medelijden. Om zijn armen van geest speelt een licht van meegevoel. *De Wilde Eend* is niet meer fèl tragisch. Het is weemoedig. Een stuk in halflicht, halftoon. Het opent de laatste reeks der drama's: de geheel innerlijke.

En het is wel mogelijk juist om die bezonkenheid van dit spel, dat de dichter de behoefte gevoelde er als begeleiding de symbolische handeling bij te geven. Wat daarachter op dien zolder in die schijnwereld van wildbosch met aangeschoten wilde eend gebeurt, weerglanst op de menschen en hun wezen in het voorvertrek; bevestigt in zinnebeeld nog nader de mineur-stemming der handeling. Het is gedaan met

den wilden drang in den mensch naar eigen vrijmachtig en heerlijk leven. Hij is in de wiek geschoten. En zijn wildheid is alleen overgebleven in de schijnwereld der verbeelding van een gebroken mensch.

De hervormer heeft dus uit. Het invloed-willen-oefenen is gedaan. Des dichter activiteit en verzet zijn ten einde. In zijn werk treedt nu de zieleschouwing op. Het wordt contemplatief. Met verzet, wel telkenmale nog, van het oude hevige willen.

Hij gaat nu stil peinzen, en juist over dat ‘invloed-willenoefenen’. Rustiger en onpersoonlijker gaat hij onderzoeken hoe dat dan wel gebeurt, wat dit is, het werken van den eenen mensch op den ander. En een oud motief, dat we al leerden kennen, treedt - onder invloed van nieuwe beschouwingen - in een gewijzigden vorm op. We hebben hem bezig gezien met het mystiek verschijnsel van de Roeping, dat onbewust, innerlijk Moeten. Nu gaat zijn geest spelen met dat onbewuste, dat immers in de moderne psychologie al meer beteekenis krijgt, en op allerlei wetenschappen nieuw licht werpt, terugdringend het overheerschend verstandelijke van de geldende beschouwingen. Worden niet vroeger geloochende verschijnselen van een geestesinvloed buiten alle contact, een hersentelegrafie zonder draad, wetenschappelijk erkend en vastgelegd? - Ziehier een bron van gansch nieuwe motieven voor de werking van persoon op persoon, d.i. van dramatische actie, en van dramatisch-zedelijke verantwoordelijkheid, beide subtieler, verfijnder en tegelijk doordringender! -

Er is nog een Ibsensch motief dat ik wel heb aangeduid, doch niet uitgewerkt, en dat ik nu moet ophalen. 't Beheerscht *Keizer en Galiläer;* 't beheerscht, half uitgesproken: *Geesten;* 't is doorweven in *Rosmersholm*. En dat is, als een heel oude natuur- en menschheids-worsteling die van: licht tegen donker; van Willen tegen Moeten. Voor den individualist die opgroeide in streng Calvinistische omgeving moest dit *het* dramatisch motief der innerlijke vrijmaking worden. - Ge kent den uitslag van de worsteling in Ibsen: een wissel op de toekomst, op het derde Rijk, het Rijk van de Zon, waarin Schoonheid en Geweten, Willen en Moeten tot

nieuwe Eenheid zullen geboren zijn. Voorshands is die niet te vangen: wie het doen wil, vergaat in losbandigheid, als Alving. Er naar grijpen doet zijn hersen-verweekte zoon.

In *Rosmersholm* nu herneemt de dichter het motief, maar het geldt nu geen strijd, die fel uitbarst; het is een haast onzichtbare worsteling. Het *moeten* is niet langer de categorische imperatief van Brand, ze is nu de vrijwillige offervaardigheid en adel van Agnes. Het is een element van eeuwenlange beschaving geworden, dat de menschen tot zelfbedwang en zelfonderzoek dreef, en ze innerlijk verfijnde. Het is de levensbeschouwing geworden der stille denkers en der teederst georganiseerden. En dáartegen blijkt het oude bandeloos Willen, het robuste geweten der Vikings, machteloos. Rebekka West geraakt onder Rosmers invloed, en haar overwinning, die haar bij hem brengt, is tegelijk haar eigen nederlaag.

Maar wat voert, aan het eind, Rosmer met haar den weg op van zijn, tot haar dood gedreven, vrouw? - Waar is zijn schuld aan het gebeurde? - In het *onbewuste* willen van zijn naderen tot Rebekka, in zijn aantrekken van háar, voorbij zijn vrouw. Er is invloedsoefening geweest; en geheim, schoon onbewust gebleven Willen. En zoo is schuld ontstaan, die geboet moet worden.

'De levensbeschouwing der Rosmers adelt, maar zij doodt het geluk.'

Het motief wordt opnieuw gevarieerd.

De willende, vrijmachtige bandelooze mensch, het zelfheerschende Ik, vindt zijn element in de altijd veranderlijke, nooit rustende zee.

De Vikings waren mannen van de zee, in hun hartstochtelijken avontuurdrang, niets ontziende robuustheid van rooversgewetens.

Op het vasteland echter groeide de menschenmaatschappij, met haar vastheid van wetten en zeden, haar dwang van plichten.

En wie nu, met avontuurdrang van de zee in zich, op het vasteland wordt vastgehouden door plichten, voelt in zich het eeuwig lokken van de zee.

En dat lokken en afstooten stijgt tot een geheimzinnige

macht over den aangedanen geest. Kwelt dien met visioenen en verlangens.

Romantiek is ongebreideld verbeeldingsleven. En uit dit verbeeldingsleven groeit het zinnebeeld; ook het waanbeeld.

Zoo wordt over Ellida (*Zee-vrouw*) de geheime macht al sterker. Lokt haar mee met herinnering aan oude gebondenheid. En heeft te meer macht over haar naar mate zij haar land- en huwelijksleven meer voelt als een engenden band, die haar wègdwingt van de zee.

En opeens grijpt de dichter den ouden tooverstaf en mompelt zijn oude tooverwoorden: 'vrijheid onder eigen verantwoordelijkheid.'

Nu is het gebonden Zelf bevrijd. Nu heeft de zee haar verlokkingskracht verloren. Het vasteland, het huwelijk, het huis van haar man bieden nu immers wat de zee beloofde.

Nu kan Ellida zich a c c l i m a t i s e e r e n .

Weer nieuwe variatie van het thema: de invloed op anderen.

Ditmaal niet de onbewuste. Doch de gewilde, opzettelijke. Van twee vrouwen op één man: een geniaal aangelegd doorbrenger, een door dezelfde oorzaken als Alving aangeschoten *wilde eend*.

Hedda Gabler is er zelf éene. Zij heeft avontuurlust en wilden drang in zich, maar geen moed om zich zelf te zijn, of zich te geven aan die andere 'wild Eend', Eilert Lovborg. Zij wil alleen invloed op hem oefenen. Met hem spelen. Van den drinker een Bacchant maken met 'wijnloof' in het haar; een volgeling van wilden Levensdrang.

En tegenover haar: de temster, de menschverbeteraarster, die dit half-verdronken genie op het droge wil houden, zijn leven met hem deelend.

Een heel mooi samenstel dit stuk, in de lichte lijnkunst van een ets de menschen geteekend. In streng objectieve afweging van tegen-over-elkaar.

En, in het geestelijke, dit satirieke slot: 'Al dit wurmen over en morsen aan een menschenziel eindigend in ondergang.'

Straks, in Borkman, dat zelfde herhaald. 't Oude adagium van den individualist:

‘Ik kan geen levenstaak op mij nemen, mij door een ànder opgelegd. Mijn eigen leven moet ik leiden. Ik moet leven, leven, leven, moeder. En genieten. Al is 't nog zoo kort.’

De oude Vikingen willen niet sterven! Hun wilde drang is altijd weer ìn de jeugd!

Voor *Bouwmeester Sollness*, ik heb 't in den aanvang al gezegd, komen de motieven den dichter toestormen in kaleidoscopische verwarring - of juister, 't is hem, naar hij zich verder inleeft in zijn personen, of de betrekkingen en verhoudingen waarin zij staan tot elkander en de buitenwereld, telkens nieuwe aanrakingspunten krijgen met allerlei dat in en om den dichter zelf leeft. En hij en zij graven nieuwe vonden uit hun innerlijkste verborgenheid.

In Sollness als in Hakon is de roeping, als een kracht die niet alleen den mensch zelf voortdrijft, maar geheimzinniglijk alles voor hem voegt, de omstandigheden en de menschen. Doch Hakon zien wij jong, zijn dichter zelf is pas vier-en-dertig, en Hakon treedt, als het moet, zelfs over het lijk van zijn tegenstander naar zijn goed recht.

De dichter van Sollness is 64 jaar en Sollness zelf heeft een groot deel van zijn levenswerk achter zich. Er is nu geen blij vooruitzien langer, maar een angstvallig terugzien. Een onderzoeken, twijfelen, vragen, om die geheimzinnige macht, die alles zoo voegde naar den wensch van den sterkwillende. En een bewustzijn van 't leed, voor anderen en 't zelf, waarmee de overwinning gekocht werd.

‘Om woningen voor anderen te kunnen bouwen moest ik zelf voor altijd afstand doen van een eigen gezinsleven,’ - zegt Sollness. - En: ‘voor al dit bouwen, werken, scheppen, in schoonheid, in grootheid moet ik betalen. Niet met geld. Maar met menschgeluk. En niet met mijn eigen geluk alleen, maar ook met dat van anderen. En altijd weer moet de prijs opnieuw betaald worden.’

Het is hier meer de dichter die dit zeggen kan, dan de bouwmeester. De dichter, die uit zijn zelfontleding zijn kunst

voedt. En dit doende 't eigen zeer opnieuw openwerkt. - Naar de Musset's zinnebeelding: de pelikaan, die zijn jongen voedt met eigen hartebloed.

Ibsen heeft het zoo wèl gevoeld als wij, dat dit op zijn Bouwmeester Sollness niet ganschelijk toepasselijk was. Dat er wat phrase lag in diens aldus spreken, om te bedekken zijn vrees voor den jongen teekenaar in zijn dienst en zijn kleinheid in het kleinhouden van dezen, om eigen plaats te behouden. En zoo heeft hij zich hier nieuwe bijmotieven voelen opdringen: van den reeds bejaarde, die de Jeugd en haar oordeel vreest; van de menschelijke ijdelheid, die zich zelf verbergt achter praat van 's levens noodzakelijkheid.

Aan de deur van Bouwmeester Sollness klopt de Jeugd, die hij zelf onbewust geroepen heeft.

De Jeugd met haar romantiek, haar overspanning, haar robuust geweten, die den kunstenaar komt wekken uit zijn realiteitswerk, uit zijn pijnlijk en ontzenuwend zelfwurmen om hem opnieuw op te jagen naar den torentop, waar geheimzinnige stemmen fluisteren, en hij, als menschtitan, het goddelijk noodlot daagt.

Maar alweer: drijfkracht, niet uit het innerlijkst Ik geboren en gegroeid, jaagt ‘Boven de Kracht.’ De juichtoon van de drijfster doet den te hoog gestegene neerploffen.

De menschheid is op 't oogenblik te oud en door zelfanalyse te zeer innerlijk verzwakt, om weer in titanische zelfkracht op te stijgen. Eerst moet zij verjongd worden.

En de romantiek, kunst van de Jeugd, kan niet meer geënt worden op de analytische stemmingskunst van den door het leven ingeëngden en verouderden mensch.

In *Klein Eyolf*, in *John Gabriel Borkman*, in *Als wij dooden ontwaken* is het kunstenaars-motief van *Sollness* in andere vormen herhaald.

Allmers, de peinzer, die de verantwoordelijkheid der menschen onderzoekt; - Borkman, de man van de scheppende daad, de Napoleon van het industrieele en commercieele leven; - Rubek, de beeldhouwer wien zijn kunst het hoogste is, allen hebben zij aan hun levenstaak te offeren het vrij en blij geluk

van den mensch, die liefheeft. - Hun vaderschap ligt in hun werk, en daarin concentreert zich heel hun zielsvermogen.

Allmers ontgaat het vadergeluk, omdat wèl de zinnelijkheid, niet de diepere liefde naast zijn arbeid kan leven; omdat hij de vereeniging van beide te laat erkent, en omdat hij, de schrijver over 's menschen verantwoordelijkheid, zijn eigen verantwoordelijkheid voor de opvoeding van zijn kind en voor het bestaan der armen rondom zich vergeet.

Ook Borkman heeft geloofd dat hij zijn levensdroom kon verwezenlijken in eenzame zelfkracht. Maar toen, na zijn val en zijn straf, het oogenblik zou zijn gekomen om van nieuws te beginnen en het geloof in zijn roeping te herwinnen, vond hij den steun niet naast zich van de geloovende Liefde, die hij eerst geofferd had om te sneller tot zijn doel te raken. In zijn vrouw, uit berekening gehuwd, vindt hij haat, en zoo moet hij, nu in hem zelf de daadkracht overheerscht wordt door het peinzen-moeten over zijn val, zich tevreden stellen met het schijngeloof van den vriend, die hem troosten en opbeuren komt, omdat - Borkman op zijn beurt hem met schijngeloof wat ophaalt.

Als aan het eind de oude trouwe Liefde zich voor hem open doet, kan ze hem alleen geleiden in den dood.

Zoo ook Rubek.

Hij heeft Irene van zich doen gaan, toen hij van haar genoten had wat zijn kunst van haar behoefde. Zijn fijngevoelig idealisme wilde alleen de schoonheid van haar lijf tot inspiratie; haar voor zich zelf nemen, aardsch geluk met haar zoeken, wilde hij niet.

Zoo doodt hij haar en zich zelf, innerlijk. Zoekt hij later genezing bij Maja, de zinnelijke, forsche, wildnatuurlijke -, haar sensualisme-zonder-ziel bevredigt hem niet. En wil hij, eindelijk, geheel met Irene zich verbinden, dan is 't te laat.

Haar vervolgt, als zwarte schaduw, het Plichtleven. Zij is nu gekomen onder de macht van de categorische imperatief. En hij is innerlijk gespleten door de pijnlijke zelf-analyse.

Nog eenmaal willen zij omhoog. Zich verbinden waar vrije lucht en blij leven te vinden zijn.

Doch dan komt de lawine.

Klein Eyolf was een werk van sterke spanning, eindigend in klaar berusten.

In Borkman heeft de dichter nog eenmaal hevig uitgeleefd al de aandoeningen van zijn ziel, het hartstochtelijk bewegen van zijn bloed, het wijd uitstaren van zijn verbeelding. De 68-jarige greep in het alledaagsch leven om het òm te werken tot een beeld van grandiose zienkracht.

Tot het eind toe is hij blijven worstelen. De kunstenaar met den moralist; de zon-aanbidder met de stroeve duisternis; de lijfsmensch met den zielmensch, om te vinden de eenheid en het evenwicht, die alleen rust brengen.

Hij weet dat ze bestaat: in de groote en innige Liefde van man tot vrouw. En dat daarin de natuurbestemming van den mensch te verwezenlijken is.

De levenstragoedie evenwel blijft deze: dat de menschen de innerlijke stem misverstaan. En dat de samenstemming zoo moeilijk te vinden is, zóo dat beide eenlingen zich zelf blijven in vereeniging.

Ibsen is geen denk-kunstenaar alleen - zijn denken, trouwens, is worstelen en heel zijn hevig temperament is mee in die worsteling. Het zelfonderzoek zijner personen is gepassioneerd wroeten; hun zelfverwijt een nerveuse zelfpijniging. Hersenen hartstochtwerking zijn als een vulcanisch uitbarsten in hem, en bij latere toenemende inhouding en zelfbedwang van zegging blijft het altijd rommelen onder de schijnbaar alledaagsche gesprekken.

En.... de Schoonheid en het Geluk zijn voor hem niet te vinden buiten de ziel-hart-en-lijf-omvademende Liefde.

II
Zijne beteekenis voor ons hedendaagsch tooneel.

Welken invloed heeft Ibsens werk op het tooneel en de tooneelspeelkunst geoefend?

De beantwoording van deze vraag zou een studie op zich zelf kunnen vormen.

Er is, natuurlijk de *verkeerde* invloed, die altijd van nieuwe

en groote kunst uitgaat. Omdat de navolgers zich gaan hechten aan den buitenkant van het werk.

Van Ibsen heeft men vooral zijn symbolisme na-geaapt. In Duitschland: Sudermann en Max Halbe (Der Strom). Bij Ibsen was die symboliek natuurlijk gegroeid uit zijn volksaard (verbeelding) en de inleving in oude sagen. Was zij nàwerking van zijn romantische periode. Zoodra menschen van anderen aanleg zoo iets gaan navolgen, ontstaat dus misgewas.

Dan is er navolging gekomen van zijn naturalisme, en zijn probleem-werk. Men is, in Duitschland en Engeland (Sudermann, Pinero), problemen gaan *bedenken*. Bij Ibsen waren ze ontstaan, als openbaringen van zelfstrijd en peinzingen over het leven. Men maakte nu alles wat smakelijker, bracht het nader tot de gewone menschen.

Toch is de invloed van zijn werk vooral onmiskenbaar in de dramatiek van Hauptmann, Rosmer, Schnitzler, E. Schlaikjer, Hartleben. Het Duitsche drama heeft zich verinnerlijkt, verteederd, verfijnd. Er is diepte en stilte in gekomen, en zin voor werkelijkheid en echte satire. Er wordt minder dik opgelegd, en de strijd gaat van binuen naar buiten.

En dan is er 't geen men - niet ziet. De geleidelijke en blijvende vervreemding van een groote menschengroep van het tooneel; de overwinning der kunstmatigheden van de Fransche school van Sardou, den jongen Dumas, enz. - Wie het diepere werk van Ibsen leerde kennen en navoelen tot in het eigen diepste zelf, kan met het oppervlakkig gezeur van *la pièce bien faite* weinig vrede meer vinden. Men verlangt *echtheid* en dóordringend leven - in het ernstige of in het komische.

Dergelijk werk is nu niet te geef. Niet zóo te geef als de snelle wisseling van répertoire wel vergen zou. Deze kunst als van Ibsen kan bovendien niet door oppervlakkig Jan-en-Alleman worden genoten. Men dient zelf veel meegeleefd te hebben. De òvergroote meerderheid gaat uit om zich wat te vertreden, niet om zich in te spannen. En - daarom doet zij het simpelst met naar de varieteiten-gezelschappen te gaan. Ons moderne tooneel valt geheel tusschen de twee stoelen: Wie kunst, d.i. echtheid, innerlijkheid, gevoels- en verbeeldingswerk zoeken, vinden die er zelden. Wie ontspanning zoeken vinden die lichter in het specialiteiten-theater.

Bernard Shaw adviseert in de voorrede van zijn *Plays for*

Puritans den schouwburgdirecteuren te trachten nieuw publiek te winnen door stukken te spelen, waar de ernstige menschen iets aan hebben, en hij heeft de daad bij het woord gevoegd door een aantal ernstige en satirieke stukken te schrijven vol geest en vernuft, met eerbiediging van tooneelconventies doch alleen met wijziging van kijk op menschen en toestanden. Men heeft in Engeland, als elders, behalve in Amerika, zijn raad en daad stilletjes - afgeslagen. - Tooneeldirecties plegen niet zeer waaghalzerig te wezen. Dat brengt de groote financieele verantwoordelijkheid van het bedrijf met zich.

Het tooneel, als openbaar vermakelijkheidsbedrijf, zal dus nog wel lang voortsukkelen. Als kunst-instelling is het, zonder groot subsidie, onmogelijk. En vooral, zoolang het een beroepswerk blijft. Want het beroepswerk mag veel routine brengen, juist die routine en de conventie, eraan vast, maken het den tooneelspeler moeilijk, zoo niet onmogelijk, om te komen *tot uitbeelding van menschen*, van innerlijk gedifferentieerde wezens.

* * *

Vooral wezens, gelijk Ibsen die teekende. Met veel fijne nuances, en geboren uit de diepste diepten van een groot kunstenaar. De portretten van Rembrandt zoowel als van Israëls, uit beider rijper tijd, hebben in zich van de zielelevens der schilders. Israëls heeft den Haagschen schilder Stroebel, den Rotterdamschen koopman de Monchy, den Amsterdamschen tooneelspeler Veltman allen drie iets ontnomen van hun burgelijke keurigheid, om ze in ruil te geven iets van 't eigen verbeeldings- en gevoelsleven, eigen romantiek. 't Zijn de menschen nog wel, maar herboren door een temperament. En dat is ook in Ibsens figuren telkens voelbaar. Ook de meest alledaagsche van zijn menschen hangt aan de diepere denk- en gevoelswereld van den schrijver. Wie die menschen wil uitbeelden mag niet vreemd zijn aan die wereld.

Op zich zelf nu moet het voor tooneelspelers zoo moeilijk niet wezen in die wereld te dringen. Veel van Ibsens strijd is de hunne. Leven zij niet in een schijnwereld, waar zij rondhuppen als in hun wiek geschoten wilde Eenden, van

hun echte vliegkracht beroofd? Is niet ook voor hen de strijd tusschen willen en moeten, tusschen taak en levensgeluk? - Het eerste wat hun noodig is om zich in Ibsen in te leven, in zijn gevoelswereld althans, is *Moed*. Moed om in te keeren tot zichzelf en schijn als schijn te onderkennen. Om eigen diepten te peilen. En wie geen diepten te peilen heeft is immers geen kunstenaar. - Enkel *speler*.

Ibsens figuren zijn niet uit te beelden met behulp van trucs en conventioneele stembuigingen. Er is met zijn werk geen goedkoop succes te behalen. De emotioneel aangelegde mensch heeft er zich in echtheid in te geven. En het meeste werk wat onze beroepsacteurs te vertolken krijgen verdraagt zich met die echtheid moeilijk.

Zoo wordt, geheel afgezien van hartstocht, van denkkracht, van natuurhumor en uitbeeldingsvermogen, het vertolken van Ibsen tot een toets voor elk beroepsacteur. En men overkomt de moeilijkheid niet door met zwaren nadruk zijn zinnen-vol-beteekenis te gaan zeggen, gelijk men wel placht te doen. Een stuk moet niet uitgelegd, maar uitgebeeld worden, van binnen naar buiten.

Niet alle stukken trouwens lijken mij een vertooning te verdragen. In de *Zee-vrouw* zal het uitbeelden van den zeeman, half als symbool gedacht, in de tooneelwerkelijkheid bllicht vreemder aandoen, dan wanneer hij verbeeldingswezen blijft, als voor den lezer. En *Bouwmeester Sollness* zoowel als de dramatische epiloog lijken mij beide geestelijk te zwaardrachtig en te verbeeldingssterk tegelijk, dan dat zij over het voetlicht heen zouden kunnen schijnen wat zij moeten wezen.

Doch *Poppenhuis*, *Geesten*, *Volksvijand*, *Wilde Eend*, *Rosmersholm*, *Hedda Gabler*, *Klein Eyolf* en *Borkman* zouden van het repertoire van een gezelschap, dat iets wezen wil, den grondslag moeten uitmaken. Om nu niet te spreken van de twee machtige oudere werken: *Mededingers naar de Kroon* en *Brand*. Wat Huet van Vondel gezegd heeft, is met eenige wijziging op Ibsen toepasselijk:

'Hij is een dier dichters aan welke, zoodra de standaard der kunst onzichtbaar wordt of te zeer daalt, het tooneel zich weder oprichten kan.'

L. SIMONS.

Ernst Curtius.

Ernst Curtius. Ein Lebensbild in Briefen. Herausgegeben von Friedrich Curtius. Berlin 1903.
Margaretha von Poschinger. Kaiser Friedrich. In neuer quellenmässiger Darstellung. III Bd. Berlin 1899.

De beide boeken, wier titels ik boven afschreef, openen het uitzicht op iets buitengemeen belangrijks: zij zullen uit volkomen vertrouwbare bescheiden ons het leven leeren kennen van den beroemden ontdekker van Olympia en dat van zijnen kweekeling keizer Frederik, wiens vroegtijdige dood voor zestien jaar het medegevoel van geheel Europa opwekte. Het geschiedt niet zonder bedoeling dat ik deze twee namen in éénen adem noem, want die uiterst leerrijke geschriften vullen elkander aan. Die het eene met belangstellende aandacht heeft gelezen, zal gaarne ook het andere doorbladeren. Had freule Poschinger de correspondentie van Curtius gekend, dan zoude zij ongetwijfeld een aanmerkelijk aantal brieven van den Prins in haar omvangrijk werk hebben opgenomen. Omgekeerd zal de lezer der brieven van Curtius dikwijls het andere boek met vrucht ter hand nemen, ten einde zich een oordeel te vormen over gebeurtenissen, die wel niet in eenen hoek zijn geschied, maar althans buiten Duitschland niet algemeen bekend zijn.

Deze opmerking leidt mij van zelf tot de bezwaren, die ik tegen de compositie van beide gedenkschriften meen te mogen opperen. Freule Poschinger levert in kwistigen overvloed al de bouwstoffen die noodig zijn om een welgelijkend beeld van ‘unser Fritz’ te ontwerpen; door keizerin Frederik zelve

daartoe in staat gesteld schenkt zij ons tal van brieven, adressen, toasten, proclamaties, zorgvuldig bijgehouden dagboeken en wat niet al van dien aard; maar de lezer, op al deze omslachtige uitvoerigheid niet voorbereid, hoe diepen eerbied hij ook overigens koestere voor het edel karakter des keizers, zal maar al te dikwijls die drie wichtige deelen slechts al bladerend doorloopen. Telkens herhaalde nieuwjaarswenschen en woordenrijke huldebetuigingen kunnen op den duur niemand boeien. In plaats daarvan had zij zelve wat meer aan het woord kunnen komen; maar ik vrees dat hare gebiedster kwalijk zoude hebben gedoogd, dat zij omtrent de politieke vragen van die jaren eene zelfstandige meening zoude uitspreken. Het was haar genoeg, inzonderheid door zijn eigen woorden, den keizer te doen kennen in zijne hooge zedelijke waarde en het dient gezegd dat dit haar volkomen gelukt is.

Nog minder dan freule Poschinger treedt des keizers petekind Friedrich Curtius naar voren. Hij ontwerpt in een voorbericht van een half dozijn bladzijden eene voortreffelijk geslaagde karakterbeschrijving, maar verder bepaalt hij zich tot het mededeelen van tallooze brieven zijns vaders en van diens correspondenten, vooral van keizer Frederik zelven. Dat is zeer veel, maar zelfs met behulp van enkele korte aanteekeningen aan den voet der bladzijden op verre na niet genoeg. Er zijn tal van brieven, die men met bewondering en, ik durf zeggen, met stichting zal lezen en herlezen; maar dewijl de uitgever zelf nooit een enkel woord medespreekt, is er ernstig gevaar dat men op losse uitdrukkingen afgaande, zich sommige belangrijke zaken onjuist zal voorstellen. Zoo zal de lezer wis het spoor bijster raken, als hij uit die brieven wil afleiden wat het oordeel des keizers over Bismarck is geweest. Het is waar: hij schrijft 1 November 1863 als kroonprins, dat hij met Bismarck niets wil te maken hebben; maar eerst uit het boek van freule Poschinger kan men leeren dat, om gewichtige redenen die ik nu ter zijde laat, die stemming allerlei wisselingen heeft doorloopen, tot dat hij eindelijk op zijn sterfbed, toen het spreken hem verboden en nu trouwens onmogelijk was, zwijgend de hand der keizerin in die van Bismarck gelegd heeft. Ik zoude meer plaatsen kunnen noemen, waar de zonder meer afgedrukte brieven ook voor den opmerkzamen lezer bijna noodwendig

aanleiding moeten geven tot een meer of min belangrijk misverstand.

Intusschen laat ik dit nu daar: ik heb mij niet voorgesteld over den keizer te schrijven, maar over zijnen leermeester en daartoe vind ik overvloed van stof in de beide elkander toelichtende boeken. Jammer dat, zoo het schijnt, de brieven van Curtius niet met de vereischte zorg zijn uitgegeven. Slechts éens kan ik eenen brief met volkomen zekerheid dateeren en dan bevind ik dat de uitgever zich vergist heeft. Curtius schrijft p. 641, dat hij den volgenden Zaterdag naar Leiden zal vertrekken, om het eeuwfeest der Academie bij te wonen, maar wanneer hij dit den 19 Februari 1875 aan zijnen broeder gemeld had, dan ware hij zeker te laat gekomen en ik herinner mij dat ik hem in de Pieterskerk heb zien zitten naast Madvig. Soortgelijke onjuistheden vind ik in de dateering der brieven van 4 November 1835 en 16 December 1841. De bibliothecaris te Venetië, 2 Mei 1841, heette niet Betis maar Bettío; de man is ons uit Cobets brieven welbekend. Verder zal men, p. 506, van Bonn uit te *Medem* dineeren en dan den Drachenfels bestijgen. Ieder begrijpt dat het *Mehlem* was, waar men na den maaltijd de rivier zoude oversteken. Zoo zijn er meer fouten en foutjes.

Ik stel mij voor met den lezer Curtius' correspondentie vluchtig na te gaan, maar het is wenschelijk vooraf te bepalen, welk standpunt ik bij die lectuur zal innemen. Er ware heel wat te zeggen over den ontdekker van Olympia als geleerde; maar de taak om de lange reeks zijner geschriften te karakteriseeren zal ik in hoofdzaak overlaten aan eenen landgenoot, wiens studierichting met die van Curtius meer overeenkomst heeft. Wat mij vooral aantrekt, is de beschouwing hoe zoowel door ontwikkeling van eigen aanleg als door den invloed van omstandigheden die zich als vanzelven aanboden, Curtius zich gevormd heeft tot den man, die boven honderd anderen geschikt was en ook door het hof te Berlijn geschikt werd geacht, om, onder niet altijd gemakkelijke verhoudingen, de opvoeding van den troonopvolger te leiden en tot een gewenscht einde te brengen. Aan keizer Frederik is slechts eene korte spanne tijds gegund om te toonen wie hij was; maar de invloed dien Curtius op hem had verkregen en levenslang heeft gehouden, is aan de hand hunner briefwisseling duidelijk

waarneembaar. Doch ook omgekeerd is de loop der studiën van Curtius door zijne positie ten hove voor een aanmerkelijk deel bepaald. Ware hij geen gouverneur geweest, hij zoude niet licht belast zijn met de opperste leiding der opgravingen te Olympia.

Ernst Curtius is den 2^{den} September 1814 geboren in de vrije Rijksstad Lübeck. Zijn vader, die den post van Syndicus bekleedde, - wij zouden zeggen pensionaris, - vertoefde in die hoedanigheid veelvuldig te Frankfort, maar de toon, die in het gezin heerschte, werd door die gedwongen afwezigheid niet veranderd of verzwakt: daarvoor zorgde de geheel eensgezind denkende moeder. Wij hebben daaraan te danken een paar belangrijke brieven uit den gymnasiumtijd van den zoon. Men was in die familie wel niet methodistisch gestemd, maar toch oprecht en eenvoudig geloovig. De Bijbel was het dagelijksche huis- en leesboek en onze Curtius is zijn leven lang een getrouw Bijbellezer gebleven. Ieder in dien kring was en bleef wat wij, meen ik, kortweg evangelisch gezind noemen. Elders, p. 65 en 512, vinden wij gereede aanleiding om het in die dagen te onzent bloeiend réveil te vergelijken. Met de critische vragen, waartoe de beoefening van Oud en Nieuw Testament tegenwoordig menigvuldige aanleiding geeft, heeft Curtius, zoo het schijnt, zich nooit afgegeven, iets wat te minder verwondering verwekt, daar hij ook in zijne veelgelezen geschiedenis van Griekenland niet dan uiterst ongaarne iets beter wil weten dan zijne zegslieden, Thucydides of Xenophon. Zie ik wel, dan had hij, als vele archaeologen, voor dergelijke onderzoekingen eigenlijk oog noch hart: zijne genialiteit lag elders. Ook over dogmatiek vindt men in die vele lange en zeer uitvoerige en vertrouwelijke brieven nergens een enkel woord. Zijne theologische begrippen, zoo men hier al van theologie kan spreken, zijn en blijven eenvoudig en worden nooit nader ontwikkeld. Een kinderlijk gezind Christen: anders of meer wilde hij niet zijn en het zal ons blijken, dat dit op zijnen verderen levensloop van beslissenden invloed is geweest. Wij zouden ons eene geheel valsche voorstelling van Curtius vormen, als wij dezen grondtrek zijner persoonlijkheid uit het oog verloren. Zijn zoon zegt in de inleiding p. VII: ‘Uit mijne kindsheid staat mij zijn beeld voor oogen,

hoe hij op eenen helderen zomerochtend in het gymnastiekpakje, dat hij in huis plag te dragen, staande aan het venster ons uit de Heilige Schrift voorlas en dan de handen vouwend om het zooeven gesloten boek, zijn hoofd boog en met korte woorden van dank en voorbede de ochtendgodsdienstoefening sloot. Dit geschiedde zonder eenige bijgedachte, zonder iets wat men orthodoxie noemt; het was natuur en waarheid, een zuivere en vrije uitstorting van zijn in het goddelijke gegrondvest gemoedsleven.' En verder: 'Iedere vooruitgang in het recht verstaan van den Bijbel door de moderne theologie was hem eene welkome verrijking van het persoonlijke leven en slechts dan begon hij aan de resultaten en de methode van het onderzoek te twijfelen, als een, naar hij stelde, onjuist begrip van historische critiek leidde tot ontkenning van al het wonderbaarlijke, hetwelk voor de gewone dagelijksche ervaring onbegrijpelijk was.'

Nog een kleine trek. Toen hij in den nazomer van 1844 voor het eerst Parijs zoude bezoeken, herinnerde hij zich dat hij vroeger te Berlijn vriendschap had gesloten met den franschen predikant Verny, die later te Parijs was beroepen. Hij was, zie pag. 330, op een Zondagmorgen met de nachtdiligence in de hoofdstad van Frankrijk aangekomen en had spoedig, tegen half zes uren, een geschikt hôtel gevonden. Na een paar uur rust, is hij te tien uren op het pad om een der twee Luthersche Kerken te zoeken. Het geluk - waarop hij vertrouwd had - diende hem. Verny beklom den stoel. 'Na de godsdienstoefening begaf ik mij in mijn kamertje, daar de reis in den nacht mij hoofdpijn had bezorgd. Eerst om vijf uren ging ik weder uit om wat te eten.'

In het begin van Mei 1833 vertrok de bijna negentienjarige naar Bonn, gelijk zich verwachten laat, om theologie te studeeren. Hij is aldaar nauwelijks anderhalf jaar gebleven: het studentenleven beviel hem niet en de theologische colleges nog veel minder.

Al dadelijk vlotte het niet met zijne eigenlijke vakstudie; in het eerste semester hoort hij een enkel college zijner faculteit, maar daarna niet meer. Veel sterker voelt hij zich aangetrokken door de philologie, en, wat de hoofdzaak is, vóor al het andere wil hij zich voor zijne studiën eenen wijsgeerigen grondslag verwerven: van daar dat hij zich meest

aansluit bij den Aristotelischen philosoof C.A. Brandis, die na enkele jaren aan den levensloop van zijnen geestdriftigen toehoorder richting en beteekenis zoude geven. Van rustig studeeren merken wij weinig. Des winters hooren wij van schaatsenrijden, des zomers van zwemmen in den Rijn en in alle maanden van het jaar van dansen, paardrijden en gymnastiseeren. Daarbij komen talrijke bezoeken bij de professoren, allerlei soort van feestavondjes, boottochten en grooter of kleiner uitstapjes in de omstreken; eindelijk de muziek: hij is een hartstochtelijk beminnaar van concerten en, zoo als blijkt, jarenlang een niet onverdienstelijk zanger en executant op de piano, totdat hij tot zijne smart leert inzien, dat hij in die kunst het hoogste niet kan bereiken. En dat gaat zoo voort te Göttingen en later te Berlijn. Aanleg om boekenwurm te worden heeft hij nooit gehad. Toch kwam hij in zijne studiën snel vooruit: ik geloof dat het hem werd ingegeven in den slaap.

Zooals ik reeds zeide, de omgang met de commilitones was Curtius tegengevallen. Wel had hij enkele vrienden: met den later beroemden Delius las hij Byron; een Engelschman leerde hem Shakespeare kennen en waardeeren; maar over het geheel staan volgens hem de studenten in de philologie op een zeer laag standpunt: zij studeeren om den broode en werken alleen met het oog op hunne examens. Hij had eene nicht, Victorine Boissonnet, die met hare ouders ergens buiten Lübeck een landgoed bewoonde. Met deze - nog eene ‘junge dame’, maar blijkbaar een jaar of wat ouder - wisselt hij zeer vertrouwelijke en openhartige brieven. Zij zal, naar men kan gissen, een dozijn jaren vroeger gelegenheid hebben gehad veel te hooren van hetgeen in de studentenwereld omging en had haren neef ernstig aangeraden tot de ‘Burschenschaft’ toe te treden. Intusschen was na het zoogenaamde ‘Frankfurter Attentat’ van 3 April 1833 die toetreding niet zonder gevaar, daar de politie alle studentenvereeningen met de uiterste gestrengheid vervolgde. Doch al ware dit niet zoo geweest, toch kon Curtius geen behagen scheppen in hetgeen hij in dezen tijd van den modernen ‘Verbindungsgeist’ te zien kreeg; hij noemt het veeleer eenen ‘Teufelsgeist’. Zijne uitdrukkingen in eenen brief aan eenen ouderen broeder van 18 Augustus 1834

laten aan scherpte niets te wenschen over. Vroeger mag het beter geweest zijn, maar nu!

Wij kunnen ons nauwelijks voorstellen, dat wij slechts zeventig jaar gescheiden zijn van toestanden als hier en daar geschilderd worden. Ik weet wel dat de vervolging der Burschenschaften niet lang geduurd heeft, maar lees toch met verbazing dat in dien zomer van 1833 geen Bonnsch student een pas naar Heidelberg kon bekomen en brieven van daar hem niet mochten worden afgegeven. Gedurende den cursus wordt hij door allerlei formaliteiten belemmerd: binnen eenen kring van vijf uren behoeft hij eene kaart om zich te legimiteeren en hij kan geen pas bekomen zonder vertoon eener uitdrukkelijke toestemming van het ouderlijk huis. In den zomer van 1834 maakt Curtius eene voetreis door het Schwarzwald en Tirol: de weg moet over Frankfort worden genomen, want alleen daar waren de volstrekt vereischte visa op de passen te verkrijgen. ‘Een student,’ zoo schrijft hij, ‘moet eerst bewijzen dat hij geen spitsboef is.’ Overigens was voor zijne studie een vierdaagsch verblijf in de kunstverzamelingen te München van blijvende beteekenis. Wat hij nu reeds, p. 30, op twintigjarigen leeftijd over de teekenen der tijden schrijft en over ieders verplichting, bepaaldelijk ook van den geleerde, om, na behoorlijke veelzijdige vorming, in den aanstaanden en onvermijdelijken worstelstrijd der partijen zijne plaats in te nemen ter verdediging der maatschappelijke orde, is inderdaad zeer merkwaardig. Aan het onbezorgde studentenleven was hij reeds volkomen ontgroeid.

Tegen het einde van October 1834 was Curtius te Göttingen aangekomen, maar over het verblijf aldaar valt weinig te vermelden, want het heeft nauwelijks een jaar geduurd en de brieven zijn in deze maanden eenigszins onvolledig. De eerste indruk was niet onaangenaam, maar 't ging alles wat stijfjes toe. Eenen wijsgeer naar zijn hart vindt hij hier niet; ook geen godsdienstleeraar, zoodat hij des Zondags naar een naburig dorp moet trekken om zich te stichten. Verder wordt de tijd gesleten op soortgelijke wijze als te Bonn. Van de hoogleeraren zijn er twee die hem boeien: hij hoort Grimms Literaturgeschichte met onverdeelde belangstelling; maar het is vooral de persoon van Karl Otfried Müller, die

hem geheel voor zich inneemt. Om hem te leeren kennen had hij zich naar Göttingen begeven en zijne hooggespannen verwachtingen werden nog overtroffen. Wij kunnen dat eenigermate nagaan, want ook onder ons is de naam van Otfried Müller allerminst vergeten. Door hem is dat verblijf te Göttingen voor Curtius van zoo blijvende beteekenis geworden. Met de studentenwereld had hij blijkbaar weinig aanraking meer: nog erger dan in Bonn gaan zij geheel op in examenstudie en daarvan had hij eenen hartgrondigen afschuw. Zoo kan hij niet besluiten een theologicum te hooren: ik zou denken vooral omdat hij gruwt van de gedachte aan een examen. Als Lübecker was hij, geloof ik, ook aan het Abiturientenexamen ontsnapt. Zijne liefste uitspanning zoekt hij in eenen kleinen kring van zorgvuldig gekozen vrienden.

Na één jaar vinden wij den nu een-en-twintig jarige, in November 1835, in Berlijn. Hij stelt zich nog altijd voor te studeeren *for a liberal education*, zooals de Engelschen zeggen. Er is dan ook geen zweem van systeem in de colleges die hij geheel vrijwillig en dus zeer getrouw en met klimmende belangstelling bijwoont. Daar is bijv. in het eerste Berlijnsche semester de ‘Religions-philosophie’ te hooren bij den Hegeliaan Erdmann, de Duitsche grammatica bij Lachmann, Böckh over de Midiana en, vooral niet te vergeten, een *privatissimum* van Bopp, bij wien hij als eenig auditor zich oefent in het cursorisch lezen van episoden uit den Mahâbhârata. Er blijft nog heel wat tijd voor eigen studie: de vacanties zijn lang, hij staat buitengemeen vroeg op en heeft gewoonlijk den ganschen voormiddag tot zijne vrije beschikking voor de lectuur der voornaamste Grieksche schrijvers, want het Latijn wordt wel wat verwaarloosd: zijn leven lang heeft hij nooit sympathie gekregen met het Romeinsche volk. De avond wordt zeer dikwijls doorgebracht met het maken en aanhooren van goede muziek: er is nauwelijks iets dat hem in Berlijn zoo zeer aantrekt. Toch kan hij soms zoo bitter melancoliek worden: in de eerste maanden mist hij smartelijk eenen getrouwen vriendenkring; doch dit wordt later beter, vooral als zijn stadgenoot en de vriend zijner jeugd, Emanuel Geibel, insgelijks naar Berlijn komt.

Intusschen is Curtius thans zijn zevende semester inge-

treden en het wordt tijd eene keuze voor het leven te doen. Tengevolge der indrukken die hij bij Ottfried Müller had opgedaan, behoorde hij al spoedig tot de getrouwe Museumbezoekers: het waren vooral de antieke vazen die hem aantrokken. Zoude hij zich voor goed aan de archaeologie wijden? Wij bespeuren dat het zijn liefste wensch zoude zijn in dat vak eenmaal professor te worden, maar zoo iets lag vooralsnog op eenen onafzienbaren afstand en de oude heer Curtius was wel niet geheel onbemiddeld, maar zijn jongste zoon, de later beroemde etymoloog Georg, was nu ook al student geworden en het was den ouderen broeder tegen de borst zijnen vader veel langer tot last te zijn. Hij voelde wel, dat hij bij deze studie behoefte had aan betrouwbare leiding en nu trof het gelukkig dat juist om dezen tijd Gerhard uit Rome naar Berlijn was teruggekeerd. Van nu af gaat hij met vasten tred voorwaarts. Een eenigszins langdurig bezoek aan de Dresdener musea kan hem slechts bevestigen in zijne overtuiging, dat de archaeologie der kunst het ware terrein is voor zijnen geest. Hij werkt aan eene verhandeling over tooneelvoorstellingen op antieke vazen, ten einde zijne denkbeelden aan het oordeel van Gerhard te onderwerpen, ofschoon hij zich wel bewust is, dat dit niet de kortste weg is om door een examen te komen. Wat hij eigenlijk wilde, heeft hij meermalen uitgesproken; bijv. in het najaar van 1836 in eenen brief aan eene vriendin zijner jeugd schrijft hij met toespeling op een woord van Göthe aldus: ‘Gelukkig de dichter die met zijn tooverformulier zich als schepper gevoelt! op de klanken van wiens lier de steenen zelven zich symmetrisch schikken, terwijl een niet zoo rijke geest onder inspanning hakt en graaft en toch nooit een geheel te zien krijgt! Maar ieder kan bouwen en al wordt het dan geen Keulsche Dom, toch kan het een tempeltje worden ter eere Gods. In het vertrouwen daarop wil ik niet wankelmoedig zijn. Het zal niemand berouwen naar het hoogste getracht te hebben.’ Dat is mooi gezegd en mooi gedacht; maar het zal des jeugdigen schrijvers vader niet ontgaan zijn, dat aan het studentenleven hoe eerder hoe liever een einde moest gemaakt worden. Naast de studie moest ook eene passende bezigheid worden gevonden, of het ontluikend talent van den idealist zoude zijn ondergegaan in onvoldaanheid met zichzelf en met

zijne geheele omgeving. Uit een psychologisch oogpunt is zijn brief van 8 Juni 1836 aan Victorine bijzonder merkwaardig: zelf spreekt hij het zoo duidelijk mogelijk uit, dat er verandering moet komen. De oplossing kwam van eene ongedachte zijde.

Otto, eerste koning van Griekenland, die 1 Februari 1833 de regeering te Nauplia aanvaard had, had tegen het einde van 1834 Athene tot zijne hoofdstad en residentie verkozen. Tot aan zijn voleindigde twintigste jaar, dus tot 1 Juni 1835, had hij onder de voogdij van een regentschap gestaan en sedert 28 October 1836 was hij gehuwd met Amalia, prinses van Oldenburg; nu kon hij zich geheel wijden aan de belangen der natie, die zich aan hem had toevertrouwd. Er was reeds vrij wat verricht om de eeuwenlang verwaarloosde maatschappelijke toestanden te verbeteren, maar verreweg het grootste gedeelte van de taak, die den koning wachtte, was nog niet eens onder de oogen gezien. In deze omstandigheden had de koning eenen duitschen geleerde gezocht, die, vooral in zake onderwijsbelangen, hem zoude ter zijde staan. De keuze was gevallen op Christian August Brandis, die als gezantschaps-secretaris in 1816 Niebuhr naar Rome had gevolgd, later op last der Berlijnsche Academie van Wetenschappen eene uitgave van Aristoteles had voorbereid en nu, sedert 1821, te Bonn zijne wetenschap met uitnemend gevolg onderwees.

De onderscheiding was hoogst eervol, maar niet zonder bezwaren. Destijds ging de reis naar Athene met niet geringe vermoeienissen en gevaren gepaard en Brandis kon zijne vrouw en zijne kinderen - vier jongens van twaalf tot drie jaar - niet voor een onbepaald aantal jaren in Duitschland achterlaten. Tot hulp voor zijne vrouw, ook in geval van ongesteldheid, zoude Ida Hengstenberg mede trekken, de zuster van den bekenden Berlijnschen theoloog. Maar ook detwee oudste jongens konden niet zonder toezicht en onderwijs blijven en in den eersten tijd viel er in Athene niet te denken aan voor hen geschikte scholen. Er moest dus een gouverneur worden gezocht en Brandis had daarbij gedacht aan zijnen toehoorder Ernst Curtius. Het laat zich denken dat aan de definitieve aanvaarding van de uitnoodiging heel wat schriftelijke en ook mondelinge overwegingen zullen zijn voorafgegaan,

doch deze werden ons onthouden. Wij vernemen alleen dat de nieuwe gouverneur 19 December 1836 uit Lübeck is vertrokken. Hij is nagenoeg vijf jaar afwezig geweest en heeft zeker nooit berouw gehad over zijn besluit. Langs dezen of dergelijken weg moest zijn talent zich ontplooien.

Den 30sten December 1836 ontmoette Curtius te Frankfort de familie Brandis, die enkele dagen te voren Bonn had verlaten. Het is aardig te vernemen hoe men in die dagen Europa kon doorkruisen: wij weten het trouwens ook wel uit vaderlandsche reisbeschrijvingen en berijmde verhalen. Brandis had eene reiskales gekocht met drie banken: juist genoeg voor de vier volwassenen en de vier kinderen, die in het hartje van den winter de Alpen zouden overtrekken. De wagen was aan alle zijden zwaar bepakt en geladen, zoo van binnen als vooral boven op. Men sleepte eenen geheelen inboedel mede, want in Athene zoude wel aan alles gebrek zijn; het gevolg was dat meer dan eens het logge gevaarte in de al te lage koetspoort van een hôtel bekneld raakte. Er bestond ook vrees voor het behoud van evenwicht in bergachtige streken, zoodat reeds in Augsburg het een en ander werd achtergelaten. Overigens voelde men de ongemakken van de reis niet al te zeer: men wist zich bezig te houden. Onder het rijden gaf het lezen geen bezwaar. Des morgens hief men eerst een stichtelijk gezang aan en daarna werd er een kapittel uit den Bijbel gelezen. Dan gaf de jeugdige Mentor, naar het uitkwam, eenig onderricht aan zijne beide kweekelingen. Allen studeerden Italiaansch, waarbij Brandis zelf meestal de leiding op zich nam. En des avonds wordt er weder gezongen: men is twee mooie stemmen rijk, die van Curtius en die van Ida. De moeilijkste oogenblikken waren des avonds bij het uitpakken en des morgens bij het opladen. De reis ging, zoo het schijnt, over den Brenner; toen volgden weldra acht dagen rust, opgelegd door de quarantaine te Verona; acht dagen werden besteed om in Florence rond te zien; eindelijk was het reisgezelschap op 18 Februari in Ancona, waar de reiskales werd verlaten. Nu ging het met de stoomboot de Corinthische golf in naar Patras; van daar met eene kanonneerboot naar den Isthmus. Eindelijk: het zwaarste gedeelte der reis, van Corinthe door de landengte over land naar Athene: allen te paard, terwijl de bagage op kameelen

vervoerd werd. Aan eenen rijweg viel voorshands niet te denken, ofschoon het jeugdig koninkrijk juist de verbetering der communicatiemiddelen tot eene zijner eerste verplichtingen rekende en men inderdaad reeds van Eleusis uit met een voertuig Athene kon bereiken. De aankomst viel in de tweede week van Maart 1837 en de reis had weinig minder dan drie maanden geduurd.

In betrekkelijk korten tijd is de familie te Athene geheel te huis: ik denk dat wegens de officieele positie van Prof. Brandis, die dagelijks op het paleis met den koning werkte, alle Grieken en alle vreemdelingen gaarne medewerkten om ieder het verblijf zoo aangenaam mogelijk te maken en, wat ook niet onverschillig is, men kende blijkbaar geene geldzorgen. Curtius voelt zich zeer behagelijk: hij heeft eene wezenlijke vereering voor zijne moederlijke vriendin mevrouw Brandis. Hij kan best overweg met zijne beide leerlingen en verwacht nog meer van den nu zesjarigen Johannes, als deze over een jaartje ook onderwijs zal krijgen. De verhouding met Ida Hengstenberg is bijzonder aangenaam en ongedwongen; maar in de soms uitvoerige correspondentie hooren wij slechts weinig van den professor. Wel stond deze bij zijnen voormaligen leerling in onverminderde hoogachting, maar zijne bezigheden hielden hem meestentijds buitenshuis en men zag hem niet dan zelden in den familiekring. Buitendien vermijdt Curtius blijkbaar over de werkzaamheden van zijnen beschermer te spreken: hij mag zoo hebben gehandeld, omdat hij niet openbaar wilde maken, wat hij ontwijfelbaar vernam zonder dat het bestemd was buiten de wanden der huiskamer te worden gecolporteerd. Ook faalde het Curtius aan belangstelling in de politiek van den dag. Eindelijk, wat wellicht de voornaamste oorzaak was: tot op het jaar 1848 was hij allerminst overtuigd dat het geheim der brieven bij de Duitsche posterijen veilig was.

Dagelijks had de gouverneur omstreeks vijf uur les te geven; den overigen tijd was hij vrij, maar van rustig studeeren kon in den eersten tijd weinig inkomen. Hij maakte achtereenvolgens kennis met nagenoeg alle vreemde kunstenaars en geleerden; ook met enkele Grieken. Het huis van Brandis werd langzamerhand een brandpunt van gezelligen omgang, maar daarmede waren dikwijls de kostbare avonduren gemoeid.

Voorloopig legde hij zich boven alles toe op de kennis der volkstaal. Reeds had zich een gezelschap gevormd om Pausanias en later Theophrastus te lezen. En dan de Acropolis, aan welker restauratie men juist was begonnen! Eerst had men het Erechtheum ter hand genomen, daarna de Propylaeën; ook het Parthenon was door de Architecten opgemeten: maar Curtius heeft eene onbegrensde minachting voor de Grieken, die met het herstellingswerk belast zijn, en bovendien loopen de arbeiders telkens weg, als de schrale schatkist niet kan voorzien in het uitbetalen der loonen. Dat neemt niet weg, dat hij alle dagen dat de burcht voor het groote publiek ontoegankelijk is, zich naar boven begeeft, om met deskundige architecten den ouden toestand der gebouwen ongestoord te bespreken.

Maar het was en bleef een leven van ontbering. De godsdienstige behoeften van het gezin - daarop werd steeds nadruk gelegd - werden meest voldaan door den hofprediker van de protestantsche koningin. Dat hinderde niemand: de naijver der Grieken gold de Beiersche katholieken. Maar overigens: in 1837 met Paschen stookten de Grieken zelven nog; in den zomer was Athene onbewoonbaar en moest men de ondragelijke hitte en de muskieten in den Piraeus ontvluchten, terwijl er half October reeds weder koude dagen vielen, waarop ieder omzag naar de kachel. Zelf onttrok Curtius zich aan alle uitnoodigingen ten hove, maar als mevrouw Brandis uit het paleis terugkomt, weet zij te verhalen dat men een paar fransche stukken heeft opgevoerd, waar de tochtschermen uit de vorstelijke vertrekken, hoezeer ongelijk van hoogte, dienst moesten doen op het geimproviseerd tooneel. Nog meer: eerst na twee, drie maanden doet zich de gelegenheid voor, eene piano ter leen te bekomen en beginnen de muziekavondjes. Als vrucht van Brandis' werkzaamheid trachtte men ook de Universiteit te openen, die den bescheiden naam van Panepistimion zou dragen, maar de onderwijskrachten zijn voorloopig geheel onvoldoende. Aanvankelijk zal ook Curtius medehelpen door de zorg op zich te nemen van enkele jonge Grieken, die nog te zwak zijn in het Latijn om aan het philologische Seminarium in den volgenden winter te worden ingeschreven. Het is voor hemzelven eene uitmuntende gelegenheid om zich in het Nieuw-Grieksch te oefenen. Overigens

is het de studie der Inscripties, die hem inzonderheid aantrekt, en, onverwacht geluk, Gerhard is voor korten tijd te Athene aangekomen.

Nog in den voorzomer waren allerlei kleine uitstapjes door Attica ondernomen, steeds, daarvoor zorgde Curtius, onder deskundige leiding. Met het najaar beginnen de uitgebreider tochten. Zoo maakt hij in het begin van October met den geograaf Karl Ritter een reisje van enkele dagen door het Noorden van de Peloponnesus, waarbij onder meer Mycenae, Argos en Tiryns bezocht worden. Voortdurend ontvangt hij de noodige opwekking door het bezoek van vreemde geleerden, want de Grieken, met Pittakis aan het hoofd, zijn volgens hem slechts onwetende menschen. In het algemeen had hij van de tegenwoordige natie niet veel verwachting.

In deze leerjaren, die in weerwil van velerlei voldoening op wetenschappelijk gebied toch dikwijls iets onvoldaans achterlieten in het gemoed van den jongen man, kwam in April 1838 zijn trouwe vriend, de dichter Emanuel Geibel[1)], naar Athene als gouverneur der kinderen van den Russischen gezant Katakazi: eene betrekking die niet was te vergelijken met die van Curtius, maar van talrijke verdrietelijkheden vergezeld was. De laatste, die van zijne vroegste jeugd af zich ook op de dichtkunst had toegelegd, vond in het gezelschap van zijnen poëtisch gestemden vriend meer en meer aanleiding zijne oefeningen voort te zetten. De uitgever der brieven geeft uit vroeger en veel later levensjaren onderscheidene zeer gelukkige proeven. Zelfs vernam ik dat van de overtalrijke tijdzangen, die in 1870 en 1871 het licht zagen, slechts zeer enkele zijn blijven leven in het geheugen des volks doordat zij opgenomen zijn in de chrestomathiën en dat juist deze goeddeels van Curtius zijn. Hij had zich Platen tot model gekozen, eenen dichter die te dier tijde door meerdere geleerden bijzonder hoog gesteld werd. ‘Formvollendung’ was het, die hij inzonderheid bewonderde en nastreefde, gelijk ons ook zal blijken uit een enkel sonnet, dat ik beneden zal mededeelen. Vrucht van de samenwerking van beide vrienden waren: ‘Klassische Studiën. Uebersetzungen aus griechischen Dichtern’: het was het eerste werk van Curtius

1). Vgl. vooral Curtius, *Alterthum u. Gegenwart* III. p. 203.

dat het licht zag en was bestemd den 7den Maart 1840 op zijns vaders verjaardag te worden aangeboden.

Intusschen was Curtius afwezig op het oogenblik dat Geibel in den Piraeus aan wal stapte. Hij maakte met den graaf Baudissin en eenen mexicaanschen architect eenen tocht van drie weken door de Peloponnesus. Als ik wel gis, gaf de graaf het geld, de Mexicaan zorgde voor de opmetingen der oude monumenten en Curtius maakte beider reis, ook door de woeste Maina, eerst recht mogelijk door zijne met zorg verworven kennis van de landstaal. Op dezen tocht komt hij voor het eerst naar Olympia: het is opmerkelijk hoe koe] de reiziger zich uitlaat over het uiterlijk aanzien der plek, waar hij in later jaren als de laatste, zoo als men zeide, der Olympioniken door een borstbeeld zoude geëerd worden. ‘Hier is’, zoo schrijft hij, ‘de vlakte tusschen Alpheus en Cladeus, de heilige Altis. De door de Franschen blootgelegde fundamenten van den tempel van Jupiter zijn op weinige schreden van den heuvel aan de zijde van den Alpheus. Men kan thans te Olympia weinig meer doen dan dit dal bekijken om het zich in het geheugen te prenten en te trachten met behulp van Pausanias en met wat eigen fantasie het weder te verlevendigen met de oude pracht.’ Dat is alles of nagenoeg alles.

Den 20sten Mei 1838 was Curtius in Athene terug en reeds den 4den Augustus daaraanvolgende maakt hij met de geheele familie Brandis eenen tocht van acht of tien dagen naar enkele der Cycladen, die hem bijzonder belang inboezemen. Stellig waren zulke uitstapjes voor studie eigenlijk veel te vluchtig; maar men bedenke dat hij overal uitstekend was aanbevolen en alle deuren voor hem openvlogen, dat hij de taal in zijne macht had en door een ijzersterk gestel werd in staat gesteld met zijne uren te woekeren. Eindelijk volgt in November van datzelfde jaar nog een reis van een paar weken met eenen architect en eenen landschapsschilder door een aantal oude steden van Boeotië, om met Delphi te eindigen, welks ruïnen heel wat meer indruk op hem maken dan die van Olympia.

Het bleek middelerwijl dat de taak die Brandis had op zich genomen, ten einde spoedde. Zijne organisatie van het Hooger onderwijs, op het papier wel te verstaan, was met

den koning besproken en goedgekeurd: wilde dus Curtius zijn verblijf in Griekenland na diens vertrek nog verlengen, dan moest hij eenigen betaalden arbeid ter hand nemen. Daartoe had hij aan zijnen ouden leermeester geschreven en hem gevraagd hoe hij dacht over een plan om de Engelsche geschriften van Leake over Griekenland voor het Duitsche publiek verkortend en aanvullend om te werken. Door Müller aangemoedigd en in de hoop zijn manuscript tot redelijken prijs te verkoopen, besloot Curtius vooralsnog in den vreemde te blijven: hij zoude zeer zuinig zijn; zijn vriend, de hollandsche consul Travers, die onlangs met Ida Hengstenberg gehuwd was, had hem tijdelijk huisvesting aangeboden; een paar Engelsche meisjes zou hij Grieksch en Duitsch onderwijzen,.... en, wat de hoofdzaak was, zijn vader maakte geene bezwaren.

Brandis was 12 Augustus 1839 naar zijn vaderland teruggekeerd en nu voor het eerst was Curtius geheel meester van zijnen tijd. Zoo ondernam hij nu in gezelschap van Geibel eenen rustigen tocht van vijf weken naar de eilanden Paros en Naxos. Hij had de geschiedenis van dit laatste merkwaardige eiland tot in den Venetiaanschen tijd vervolgd en zes jaar later hebben de studiën dier weken hem een geheel buitengewoon succès bezorgd.[1)] In zijn *In Memorian* op Geibel heeft hij uitvoerig verhaald hoe hij ettelijke gelukkige weken op dat eiland heeft gesleten.

Er volgden nu maanden van ingespannen arbeid aan de beschrijving van de Peloponnesus gewijd. Tot afwisseling had hij een uitgebreiden en zeer verscheiden gekleurden vriendenkring, musici, architecten, eenen schilder, een paar geleerden, eenen Duitschen officier, schrijvers in gebonden en ongebonden stijl: het is bijna ondankbaar dat hij nu en dan enkele klachten vol heimwee niet kan onderdrukken.

Met half Maart 1840 werd dit bezige en afwisselende studieleven voor eenigen tijd afgebroken. Eerst kwam in den Piraeus voor anker het hollandsche fregat de Rijn met prins Hendrik aan boord. Natuurlijk werd Curtius door Travers tot alle festiviteiten genoodigd. Onder de officieren was het vooral Huyssen van Kattendyke, met wien hij gaarne verkeerde.

1) Zie thans dit opstel *Alterthum und Gegenwart*, III p. 254.

Ik kan het daarom niet prijzen, dat hij nu en later nooit over de Hollanders spreekt zonder eene stekelige opmerking over hun phlegma en hun ‘visschenbloed’. Den consul en den zeeofficier, de twee eenige Hollanders met wie hij ooit vriendschappelijk heeft omgegaan, had hij toch van beteren kant leeren kennen. Hij vond het zeer grappig dat op een wandelrit een der heeren van het fregat - ik vrees dat het de commandant zelf was - van zijn paard viel en vergat geheel te bedenken dat tot op dien tijd en nog enkele jaren later zoo iets nooit had kunnen overkomen aan eenen Duitschen zeeofficier. Van den ‘schweigsamen’ prins krijgt hij niet veel te hooren: ofschoon deze wel duitsch verstond, moest hij zich houden aan zijns vader bevel om alleen Fransch te spreken en het was Curtius tot diepe ergernis dat hij in die taal op de plek zelve voor den prins eene voordracht moest houden over den slag bij Salamis. Ik denk niet dat dit Academisch Fransch zal geweest zijn: waarom sprak hij geen platduitsch?

Van meer ingrijpende beteekenis was de komst van Otfried Müller op 6 Maart 1840. Wij weten nog heden dat op het einde van 1837 te Göttingen zeven professoren, waaronder Gervinus en de gebroeders Grimm, ontslagen waren, omdat zij tegen de opheffing der constitutie van 1833 geprotesteerd hadden. In de brieven van Curtius wordt om de bekende reden daarop zelfs niet in de verte gezinspeeld; maar het is genoeg bekend dat Müller, ofschoon hij niet mede geprotesteerd had, het gebeurde met leede oogen had aangezien en zich te Göttingen niet langer op zijn plaats gevoelde. Na bekomen verlof was hij in September 1839 uit het vaderland vertrokken, had den winter in Italië doorgebracht en kwam nu ten slotte, na Sicilië bezocht te hebben, bij Curtius aan de kamerdeur kloppen. Dat hij laatstelijk tengevolge van te groote inspanning had gesukkeld, behoefden de vrienden te Athene niet te weten.

Müller ging onmiddellijk met koortsachtige haast aan den arbeid en Curtius, hartelijk verblijd zijnen vroegeren leermeester door grooter kennis van taal en volk te kunnen bijstaan, doet, zoo het schijnt, niets om dien ijver te matigen: kwade gevolgen van het klimaat had hij nooit of nauwelijks ondervonden. Na de studie der topographie van het oude Athene, ver-

trekt Müller reeds 9 Mei met Curtius, eenen teekenaar dien hij uit Duitschland had medegebracht en nog een jongen koopman naar Megara, om de toer rondom de Peloponnesus te maken. Men reisde haastig genoeg, want het gezelschap is reeds 15 Juni in Corinthe terug. Het was op dezen tocht dat Curtius het geluk had de ruïnen der oude Messeensche stad Andania te ontdekken. Over Olympia, dat het reisgezelschap op den terugtocht passeert, geen enkel woord.

Veertien dagen later was Müller alweder op reis; de tocht ging nu, - midden in den Griekschen zomer! - door de steden van Boeotië en den 17^{den} Juli kwam men te Delphi met het plan acht dagen te blijven en dadelijk aan het graven te gaan. Dat graven geschiedde met bescheiden hulpmiddelen en kan niet vergeleken worden met wat de fransche regeering later heeft ten uitvoer gelegd, maar het was daarom niet minder afmattend voor de reizigers, van wie althans Müller - thans 43 jaar oud - aan het klimaat niet gewend was. Op dit afgelegen plekje, niet bekomen van de moerasdampen van het meer Copaïs en nu blootgesteld soms aan de brandende Grieksche zon, dan weder aan de kille bergwinden die van den Parnassus afkomen, begon men al dadelijk met het inspannend copieeren der Inscripties, die op den muur van den tempel ontdekt waren. Weldra waren de vier Duitschers allen ongesteld: de teekenaar Neise, de Berlijnsche privaat-docent Schöll, Curtius zelf en eindelijk Müller, die tot het laatst toe niet was te bewegen geweest zich in acht te nemen. Het einde laat zich denken: met de grootste uitspanning was het nog gelukt den halfbewustelooze te paard tot op de grenzen van Attica terug te brengen; eerst daar kon men eenen wagen bestellen, maar Müller bereikte de stad slechts om ondanks de zorgvuldigste verpleging in eenen der laatste dagen van Juli te sterven. De slag had Curtius zeer zwaar getroffen en hij verlangt nu vurig naar het vaderland terug te keeren.

Na de ontdekking der belangrijke, later aanzienlijk vermeerderde, Delphische inscripties, is de aandacht van Curtius meer dan vroeger op de taalstudie gevallen. Wij lezen nu nog van kleine uitstapjes in Attica met het doel om inscripties af te schrijven: wat zou zijn wensch zijn? Hij schrijft 28 October 1840 aan zijne ouders: ‘Eene schoone onder-

neming, die van Duitschland moest uitgaan, zoude wezen het bereizen van Griekenland, niet alleen van het koninkrijk, maar van alle landen waar men Grieksch spreekt, ten einde een onderzoek in te stellen naar de dialecten. Ik heb gehoord dat men op weinig bekende plaatsen, zooals Nikaria, in de dalen van Creta, bijna geheel oud-Grieksch spreekt - daar liggen nog schatten voor de kennis van het Grieksch, die men nauwelijks vermoedt en nog in het geheel niet heeft aangeraakt. Eene rondreis van twee of drie jaar op de eilanden en de kusten der Aegaeische en gedeeltelijk ook van de Zwarte Zee door iemand die Nieuw-Grieksch verstond, zoude resultaten van gewicht kunnen geven.' Aldus heeft hij ook nu nog het eigenlijk terrein voor zijne werkzaamheid niet gevonden; het valt te betwijfelen of hij voor zulk werk de man zoude geweest zijn.[1)]

Maar de leerjaren waren voorbij en het was hoog tijd het vaderland op te zoeken. Zoo vinden wij den reiziger 18 December 1840 wederom gereed zich te Patras in te schepen; hij is 21 December in Ancona, waar hem eene tiendaagsche quarantaine wacht; eindelijk, 5 Januari 1841, aanschouwt hij voor het eerst Rome. Het geluk diende hem bijzonder: hij kwam bijna onmiddellijk in eenen wijden kring van belangwekkende persoonlijkheden, geleerden zoowel als kunstenaars. Hij bezocht Overbeck in zijn atelier; hij kwam aan huis bij Kestner, den kunstlievenden hannoverschen gezant, die hem kon verhalen van zijne moeder Charlotte Buff en van Göthe en van den ongelukkigen Jerusalem. Zoo waren er nog veel meer. Hier, sterker dan in Griekenland, bijv. bij zijne tochten in het Albanergebergte, bespeuren wij den 'Reisejubel' - wie geeft mij het Hollandsche woord? - waaronder hij geraakt was. Zoo opgewonden als hij over Italië schrijft, bijv. 8 Eebruari 1841, heeft hij nooit over Griekenland gesproken. Het laat zich toch wel begrijpen: in Griekenland waren zijne studiën hem hooge ernst geweest; in Rome zocht hij ontspanning voor den onverdroten arbeid van vier jaren. In de morgenuren werden kleine, meest archaeologische opstellen, voor de uitgave gereed gemaakt. Er viel ook heel wat bij te werken, waarin

1) Zie verder Curtius, *Gesammelte Abhandlungen*, II p. 495.

hij was ten achteren geraakt. Daarbij kwam de zorg voor zijne dissertatie, die over de havens van Athene moest loopen. De tijd vliegt om in eene verstrooiing zooals die van eenen veelzijdig gevormde zijn kan. Op de terugreis vertoefde hij nog enkele dagen in Venetië, waar hij het een en ander opspoorde voor zijn Naxos in de middeleeuwen; eindelijk, na ruim vier jaren, in Juni 1841 sliep hij weder onder het ouderlijk dak te Lübeck. Niebuhr is thans in de wetenschap het ideaal, dat hij wil nastreven,... maar met dat al stond hij voor de platprozaische maar dringende vraag: wat nu eigenlijk te beginnen? Het werk over de Peloponnesus dat oorspronkelijk bestemd was Leake te vervangen, was nog lang niet gereed: het is eerst in 1851, dus tien jaar later, verschenen. Aan welke levenstaak zoude hij zich nu wijden?

Zijn eerste tocht leidde uit den aard der zaak naar Berlijn, waar hij in October 1851 aankwam, vergezeld van zijnen jongeren broeder Georg, die niet lang daarna eene aanstelling bekwam aan het Blockmann-Instituut te Dresden. Kort daarop legt hij het doctoraal examen af en promoveert 22 December 1841 te Halle, waar hij zich dacht te habiliteeren. Hij beschouwde intusschen die plechtigheid als een onvermijdelijk kwaad, want de mededeeling aan zijne ouders is zoo kort en droog als het kan en hij die anders bij iedere gelegenheid zoo hartelijk en uitvoerig schrijft, heeft nu niets anders te zeggen dan dat zulk een examen niet veel om het lijf heeft. Het stond van nu af bij hem vast, dat hij zoude trachten zich eenen Academischen werkkring te veroveren, maar hij hoorde van alle kanten, dat in de gegeven omstandigheden daartoe zoowel tijd behoorde als een weinig geluk. Hij gaf inmiddels enkele privaatlessen, bijv. in de aardrijkskunde, aan de twee dochters van eenen hofmaarschalk. Ook had hij bedacht, dat hij voorzichtigheidshalve zich ook de bevoegdheid behoorde te verzekeren om als leeraar aan een gymnasium op te treden en 12 Maart 1842 mocht hij zich eindelijk Schulamtskandidat noemen. De geldelijke ondersteuning, die hij tot nu toe - op 28-jarigen leeftijd - van zijne ouders moest aannemen, werd nu wat geringer, want hij kreeg reeds na enkele weken eene aanstelling als tijdelijk leeraar aan het zoogenaamde Fransche gymnasium te Berlijn en daarna aan het Joachimsthal-Gymnasium, dat onder de leiding stond

van Meineke, den uitgever der fragmenten van de Grieksche comici. Hij had tien uren 's weeks te onderwijzen, Latijn, Duitsch, ook Fransch; nog ontving hij 200 thaler als lid van het paedagogische Seminarium onder leiding van Böckh; maar zoo laat als October 1842 luidde het uit zijnen mond: ‘ik weet nog niet recht, waarvan ik moet leven.’ Anders was hij bezig, ernstig bezig: hij had het voordeel met Meineke, met Lachmann, met Bergk, met andere beroemde geleerden vriendschappelijk om te gaan; hij had zich geworpen op de studie der hieroglyphen onder leiding van Lepsius; hij bezorgde de uitgave der met Otfried Müller te Delphi ontdekte inscripties; na het voleindigen van zijn ‘probejahr’ bij Meineke was hij 24 Juni 1843 als privaat-docent opgetreden en nam die betrekking met bevredigenden uitslag waar: hij moest zich evenwel bepalen tot Oude Aardrijkskunde en Geschiedenis en zijn hart trok meer en meer naar de Archaeologie der kunst. Op dat terrein was hij in zijne kracht: daar hoorde men hem het liefst, maar... er waren helaas drie officiëele vertegenwoordigers van dat vak te Beriijn, die zelven wel geen college konden tot stand brengen, maar vermoedelijk - 't is menschelijk - het hem euvel zouden duiden, als hij op hun terrein kwam jagen. Ik verwonder mij niet, dat hij dikwijls mismoedig was: hij had zich geheel iets anders van het leven voorgesteld. Zoo in eenen brief van 17 Augustus 1842 aan Victorine: ‘Ik kan de gedachte niet onderdrukken dat het beste deel van mijn leven voorbij is en dat dit gelijkt op een verschaald glas champagne; het schuim en de bloesem is weg en slechts nu en dan stijgen oude herinneringen uit de diepte op.’ Vijftig jaar later vertelde hij aan zijne schoonzuster hoe plechtig zijn doctorjubilaeum op 22 December 1891 gevierd was. Een der sprekers was uit naam der Societas Graeca opgetreden: hij had op eene voor alle aanwezenden treffende wijze enkele gedichten voorgedragen, die Curtius in eene soort van geestelijke ‘katterigheid’ had geschreven, om na de jaren in Griekenland den tijd te schilderen van het Staatsexamen en van het Schulamtskandidaats. ‘Het was velen geheel nieuw, dat ik jaren lang mij door weinig opwekkelijke toestanden had moeten heenslaan.’

Niemand kon vermoeden van waar betere, tijden zouden

dagen. Op aansporing der Prinses van Pruisen was onder leiding van den zoöloog Prof. Lichtenstein in 1841 te Berlijn eene vereeniging gesticht tot het houden van voordrachten, hoedanige wij te Amsterdam Aula-voorlezingen plegen te noemen. Het onderscheid is dat hier te lande de zaak nooit heeft willen tieren, terwijl te Berlijn het plan zoo schitterend slaagde, dat de groote zaal der Singacademie de toehoorders soms nauwelijks kon bevatten. In den aanvang was Curtius met het plan allerminst ingenomen: zoo spot hij 16 Januari 1842: ‘Savigny noemt die voordrachten een gesproken Penningmagazijn. De eerste verhandeling liep over eenige minder bekende zoogdieren van Zuid-Africa. De dames hebben alles ijverig opgeschreven en waren bij het naar huis gaan in den eigenaardigen toestand, dat de onbekende zoogdieren haar bekend en de bekende onbekend waren.’ Intusschen liet hij zelf in Februari 1844 zich overhalen, om ook in die vereeniging op te treden. Er was aangekondigd dat hij zoude spreken over de Acropolis van Athene: een onderwerp dat toen den glans der nieuwheid had en nu behandeld zoude worden door iemand die vier jaar lang dat plekje had gemaakt tot een voorwerp zijner bijzondere studie. Het bescheiden optreden des sprekers, zijn aangenaam uiterlijk, zijne reputatie als reiziger in het nog weinig bekende Griekenland, maakten dat de verwachting hoog was gespannen, maar de uitslag overtrof alles wat zijne vrienden zich hadden voorgesteld: wij weten dat zoo nauwkeurig, omdat de zwager van den broeder van Curtius, die toen te Berlijn studeerde, alles haarfijn naar Lübeck bericht heeft. De weinig minder dan duizend plaatsen waren allen bezet en ook het hof was aanwezig: koning Friedrich Wilhelm IV met de koningin, zijn broeder de Prins van Pruisen met de Prinses, Prins Adalbert, Prins Waldemar. Ieder was opgetogen: weinige dagen later gaf Minister Eichhorn eene aanwijzing op 's lands kas van 100 thaler: toenmaals voor Curtius eene ver van onverschillige som; maar, wat het voornaamste was, kort daarop werd hij door den prins en de prinses aan hunne tafel genoodigd.

Het was voor eenen privaat-docent eene zeer bijzondere onderscheiding: daarop valt niets af te dingen; men zal intusschen te Berlijn niet zoo verwonderd zijn geweest, als men te 'sHage of te Amsterdam zijn zoude. Binnen een

oppervlakte, die volgens ruwe schatting niet meer bedraagt dan de anderhalve ruimte van de Plantage met de tuinen van Artis, bevinden zich de drie vorstelijke paleizen benevens al de tempels, waar de coryphaeën van wetenschap en kunst bijeenkomen, de Opera zoo goed als het gebouw der Academie van wetenschappen. De keizer kan uit zijn hoekraam zien, hoe de mannen van Europeesche faam, nog onlangs Virchow en Mommsen, thans een geslacht jongeren als van 't Hoff, de trappen van het Universiteitsgebouw of der Academie beklimmen.[1)] Wederkeerig kunnen deze uit hun locaal het leven van het hof bespieden: zij zijn slechts gescheiden door de breedte van de Lindenallée. Zoo wordt door de nabuurschap de kennis niet alleen gemaakt, maar ook onderhouden. Inzonderheid was dit het geval onder Friedrich Wilhelm IV, die op de bijna dagelijksche theeavonden Alexander von Humboldt als vasten gast verwachtte. Dan werd er voorgelezen en gemusiceerd en menige beroemdheid den kring binnengeleid. Doch genoeg: de hoogst vereerende uitnoodiging van den prins bevestigde slechts het oordeel van het publiek. Curtius was des morgens onbekend opgestaan en dien avond bevond hij zich bijna beroemd. En dan het eerste met schrijven verdiende geld: vier Friedrichsd'or, alleen voor de eerste oplaag der redevoering!

Er zoude iets belangrijkers komen. Einde Juni 1844 ontving Curtius eene uitnoodiging van den militairen gouverneur in het huis van den Prins van Pruisen om bij hem te komen; generaal von Unruh zoude zichzelven hebben aangemeld, ware hij niet ongesteld geweest. Het betrof eene voorloopige bespreking over de betrekking van gouverneur - onder of, zooals later bleek, eigenlijk naast von Unruh - van 's prinsen eenigen zoon, den lateren keizer Frederik, die 18 October 1831 was geboren en dus bijna dertien jaar oud was.

Ik weet niet zeker of in de eerste jaren het huwelijk van den prins en de prinses wel zoo bijzonder gelukkig is geweest, maar in één opzicht harmonieerden zij: in hunne groote en verstandige toewijding aan de opvoeding van hunne kinderen, van Frederik en zijn zes jaar jonger zusje, de latere groothertogin van Baden. De knaap moest van het hofleven

1) Vgl. Curtius, *Alterthum u. Gegenwart* III. p. 77.

zoo weinig mogelijk te zien krijgen: dat stond bij beiden vast. Hoe minder hij aan zijnen rang en toekomstige bestemming herinnerd werd, hoe beter. Tot na zijne aanneming als lid der Evangelische Gemeente was hij voor zijne leermeesters alleen: ‘lieber Prinz’. Als speelmakker had hij eenen kameraad van zijnen leeftijd, Rudolf von Zastrow, die insgelijks in het paleis onder geheel dezelfde leiding werd opgevoed en - daaraan werd gehecht - eender moest gekleed zijn. Blijkens de talrijke brieven, die door Margaretha von Poschinger worden medegedeeld, hadden de ouders omstreeks het najaar van 1839 in den generaal eene voortreffelijke keuze gedaan. Tot nog toe had de knaap onder zijne opperleiding het onderwijs genoten van eenen Zwitser, den proponent Godet, die op het punt stond het predikambt te Neuchâtel te aanvaarden. Het was zeker de bedoeling der ouders geweest dat onder dien gouverneur hun zoon al jong zich zoude oefenen in het vaardig gebruik der fransche taal, maar zij hebben zich ongetwijfeld ook vergewist dat zij eenen door en door braven man hun vertrouwen gaven. Godet, die eenen zeer hoogen ouderdom bereikt heeft, is bekend als schrijver van wetenschappelijke opstellen en zijne leerredenen zijn ook hier te lande in gematigd orthodoxe kringen gunstig ontvangen. De jonge prins had zijnerzijds zich aan zijnen Mentor gehecht en wanneer in later jaren - 't was in November 1869 - ter gelegenheid der opening van het Suezkanaal op zijnen tocht door Palaestina in de nabijheid van Hebron hem de schrale overblijfselen worden getoond van het eikenwoud van Mamre, gedenkt hij in zijn dagboek met waardeering Godet's onderwijs in de Bijbelsche Geschiedenis, gelijk hij op de acropolis van Athene aan Curtius was indachtig geweest.

Thans begreep von Unruh dat naast de andere onderwijzers voor afzonderlijke vakken, waaronder inzonderheid genoemd moet worden Prof. Schellbach, die de mathesis en de natuurwetenschap voor zijne rekening had, zijn kweekeling bovenal behoefte had aan eenen leidsman, die zich geheel aan hem konde wijden en het onderwijs in geschiedenis en klassieke talen op zich nemen, ten einde hem verder litterarisch en aesthetisch te ontwikkelen. Mogelijk hechtte de vader iets meer aan eene veelzijdige, in de eerste plaats militaire vorming; de moeder, prinses Augusta van Saksen Weimar, dacht anders. Zij leefde

in de traditiën van het vaderlijk hof: zij, de kleindochter van Karl August, wist wel hoe nauwgezet haar vader door mannen van naam was onderwezen. Zij meende dat Curtius door zijne geleerdheid, zijne welsprekendheid, zijne beschaafde manieren alle wenschelijke waarborgen aanbood. De prins gaf zijne toestemming. Maar eerst moest er zeer zorgvuldig worden geinformeerd naar des uitverkorenen grondbeginselen, o.a. ook bij Meineke. Wij hebben daaromtrent geene directe berichten, maar tusschen de regels kan de zaak lichtelijk worden nagespoord. De oom Friedrich Wilhelm had in dezen ook iets te zeggen. Hij was het, die in den aanvang zijner regeering in het jaar 1840 tal van beroemde mannen tot zich had getrokken, de beide Grimms, Dahlmann, Freiligrath, Arndt, Tieck, Rückert, en nog vele andere dichters, geleerden en kunstenaars. Dwepen deed hij nog altijd met het Grieksch: avond aan avond moest Humboldt de vragen beantwoorden, die zich soms tot détails uitstrekten, hoedanige gewoonlijk slechts voor den man van het vak van beteekenis schijnen. De encyclopedische kennis van Humboldt reikte dikwijls niet toe en in dat geval werd de raad van Böckh ingeroepen: in diens levensbeschrijving door M. Hoffmann zijn koddige staaltjes daarvan bewaard. Dat zijn neef zoude komen onder de hoede van iemand die Griekenland uit eigen aanschouwing kende, was uitmuntend; maar er viel veel meer te onderzoeken. De koning begon steeds sterker sympathie te gevoelen voor het denkbeeld van den ‘christelijken staat’. De geleerden bleven wel meest liberaal, d.w.z. wat men toen en daar ter plaatse liberaal noemde; maar overigens woei er onmiskenbaar een wind van pietisme en mysticisme: regis ad exemplum totus componebatur orbis. Intusschen, wat dit punt aangaat voldeed Curtius aan billijke eischen. Op zijnen handel en wandel vielen geene aanmerkingen te maken en dat hij van zijne jeugd af de godsdienstoefeningen getrouw bezocht had en nog bezocht, viel licht te constateeren. Maar hoe stond het met zijne politieke grondbeginsels? Ja, daarvan viel niet veel te zeggen. Curtius bemoeide zich weinig, sommigen beweerden te weinig met regeeringsdaden; hij hield niets van tinnegieterij; hij sprak niet of weinig over de vragen van den dag en schreef er nog minder over; hij vermeed die onderwerpen zoo te Athene als te Berlijn, ook al omdat hij de brievenpost

niet vertrouwde. Liet hij zich evenwel een enkel maal gaan, dan kon het blijken dat de burger van de kleinste der vier vrije Rijkssteden op den bodem zijns harten gevoelens koesterde, die men in hoogconservatieve kringen republikeinsch konde noemen; maar overigens, mits de rechten des volks slechts behoorlijk werden gewaarborgd, dweepte hij reeds als student te Bonn in 1834 met een eenig Noord-Duitschland onder opperleiding van Pruisen. Friedrich Wilhelm zoude zeker volkomen zijn gerustgesteld, als hij had kunnen lezen eenen brief van 3 Mei 1834 uit Bonn aan eenen ouderen broeder gericht, waarin de schrijver eindigt met deze woorden: ‘Geloof intusschen niet, lieve broeder, dat mijne gedachten dikwijls bij zulke politieke onderwerpen verwijlen en geloof nog veel minder dat ik daarover met mijne vrienden spreek. Leuteren over de politiek is het gemakkelijkste; daarover spreken het moeilijkste ter wereld. Slechts toevallig kwam ik er toe, u mede te deelen wat mij te Frankfort door het hoofd ging.’

De bezwaren ten hove waren uit den weg geruimd, maar Curtius aarzelde nog geruimen tijd, voordat hij het eervolle aanbod aanvaardde. Het zouden aanvankelijk slechts acht uren 's weeks zijn, die hij aan zijnen vorstelijken kweekeling had te wijden; maar hij begreep best dat hij met zich bereid te verklaren voor een half dozijn jaren afstand deed van zijne vrijheid. Zoo als hij wel vermoedde, het zoude ook bij die acht uren niet blijven: als von Unruh afwezig of ongesteld was - en dat gebeurde nog al dikwijls - was hij den ganschen dag van dienst. Maar hij overwoog, dat niemand zulk eene taak mag afwijzen, die zich niet absoluut ongeschikt gevoelt en na een veertien dagen van spanning volgde zijn bereidverklaring, daarop de officieele uitnoodiging en weldra de definitieve benoeming. Berouw heeft Curtius zeker nooit gehad, al bleven groote moeilijkheden hem niet bespaard. De voorwaarden waren volgens hem zelven voldoende; volgens mij niet zoo bijzonder schitterend: circa 900 tot 950 thaler met het uitzicht op een pensioen van 600 thaler; maar daarentegen had hij woning en onderhoud, in één woord alles vrij.

Na een belangrijk gesprek met de Prinses te Homburg, 18 Augustus 1844, waarin zij zich zeer vertrouwelijk over haren zoon liet hooren en Curtius uitvoerig moest vertellen van zijne familie, inzonderheid van zijnen vader den Syndicus,

dien zij den volgenden dag bij den Pruisischen gezant te Frankfort aan tafel zoude ontmoeten, onderneemt Curtius eerst een uitstapje van een week of wat naar Parijs. Hij komt daar met allerlei merkwaardige personen in aanraking en ziet verder in de hoofdstad, wat ieder toerist te zien krijgt, maar het eigenlijk doel van den tocht wordt nergens uitgesproken. Ik voor mij zoude vermoeden dat men hem in de gelegenheid wilde stellen nog grooter vaardigheid te verkrijgen in het gebruik der fransche taal. Eindelijk, 28 October 1844, aanvaardde hij zijne betrekking; hij was nu zoo als hij het vroolijk uitdrukte, ‘eene uitgave van Curtius in usum Delphini’. De Fransche dagbladen waren ondeugender; er was in dien tijd een man van dienzelfden naam, die Holland en Frankrijk met wassenbeeldjes bereisde: ‘le docteur Curtius,’ zoo heette het, ‘est chargé de débarbouiller l'héritier du roi de Prusse; Curtius a toujours été attaché aux figures de cire.’ Dergelijke spotternij konde hem koud laten; wat hem genoegen zal hebben gedaan, was tegelijkertijd zijne benoeming tot buitengewoon hoogleeraar. En enkele dagen later: ‘Heden heb ik een bezoek gehad van Alexander von Humboldt; daar bluf ik verschrikkelijk mede. Hij vertelde mij allerlei aardige dingen. Dezer dagen komt zijn Kosmos uit; daarin kom ik ook voor.’ Broeder Georg zal zich daarover oprechtelijk hebben verheugd.

Wij lezen herhaaldelijk van de moeilijkheden van het ambt, dat hij op zich had genomen; maar nergens wordt met ronde woorden gezegd, waarin die moeilijkheden eigenlijk bestonden. Wij kunnen het evenwel opmaken ook uit hetgeen verzwegen wordt. De jonge prins was nog niet veel meer dan een kind, maar een bijzonder beminnelijk en aanhankelijk kind met voldoenden aanleg en een gemoed, dat behoefte had aan sympathie en bereid was zich geheel toe te vertrouwen aan hem die hem waarachtige liefde bewees. In weinige weken heeft Curtius den prins geheel voor zich gewonnen en de kinderlijke gehechtheid van den knaap heeft zich nooit verloochend, ook niet in zijne laatste smartelijke levensmaanden. Verder heeft de gouverneur het volledig vertrouwen der Prinses van Pruisen, die herhaaldelijk met hem bespreekt, hoe de opvoeding des vermoedelijken troonopvolgers moet worden ingericht. Dikwijls woont zij zelve de lessen bij en

geene moeder kan liefderijker en verstandiger zijn dan zij. Ook bij den Prins van Pruisen staat Curtius in hooge gunst; in September 1845 schrijft hij uit Babelsberg: ‘In plaats van het stille landleven begint thans weder het hofleven; des avonds is er dan gemeenschappelijk thee op het slot, waar veel gelezen en besproken wordt. Voor het eerst heb ik nu lange gesprekken gehad met den Prins zelven. Het is tamelijk grappig, als ik mij des avonds aan zijne tafel bevind en voor mijn deel ook medepraat over de vragen van den dag.’ Voor zoover wij zien, laat de Koning zich niet in met de opvoeding van zijnen neef en Curtius is op den besten voet met von Unruh, evenals sedert 1849 met diens opvolger Oberstleutnant Fischer. En wat de resultaten betreft, heeft niemand daarover beter kunnen oordeelen dan de talentvolle dochter van Koningin Victoria, zelve de geliefde kweekelinge van haren vader Prins Albert: met voordacht laat ik ditmaal de woorden onvertaald die zij Freule Poschinger in de pen heeft gegeven: ‘Man hat wohl gesagt, dass grade für die Natur des Prinzen ein nüchternerer, entschiedener, kräftigerer Erzieher noch mehr am Platze gewesen wäre; Lehrer und Zögling waren vielleicht zu ähnlich geartet. Aber jener hohe, ideale Sinn, die warme Begeisterung für alles geistige Streben, das Mitempfinden mit den edelsten Kräften seiner Nation, die unwiderstehliche Liebenswürdigkeit seines Auftretens, genug, alle jene Eigenschaften, die dem späteren Kronprinzen, so wie er einmal war, den festen Platz in dem Herzen seines Volks erworben und ihm seinen Antheil an der Einigung der deutschen Stämme gesichert haben, sie verdanken ihre Entwickelung zum guten Theil den Lehren, dem Beispiel, der Einwirkung seines jungen Erziehers.’

Maar van waar zijn dan die moeilijkheden gekomen? De beantwoording dier vraag is niet zoo eenvoudig. De knaap was, zoo vernemen wij als wij goed toeluisteren, linksch, houterig, verlegen. Voor eenen vorst zijn er nauwelijks erger gebreken en Curtius was ernstig bedacht zijnen leerling het vereischte zelfvertrouwen bij te brengen. Zoo lezen wij bijv. dat hij met welgevallen getuige was, als Frederik met jongens van zijnen leeftijd, niet juist adellijke jonkers, maar ook professorenzoontjes, een Meineke, een Passow, een Pertz, naar de Hasenhaide trekt om te gymnastiseeren en te ravotten.

Dansen, paardrijden, lichaamsoefeningen van iederen aard, schermen soms ook met Curtius zelven, doen het overige, en na twee, drie jaar is het zoo hinderlijk gebrek overwonnen. Steeds was de prins gemakkelijk met zachte hand te leiden; maar wanneer hij soms, hetzij dan te recht of ten onrechte, zich verongelijkt waande, was hij in hooge mate halsstarrig en eigenzinnig. Dat zal den leermeester weleens moeilijke uren hebben bezorgd en, als ik attent gelezen heb, zal de moeder zijn te hulp geroepen om haren zoon op menschkundige wijze van zijn ongelijk te overtuigen. Men moet eens lezen wat de freule I p. 429 verhaalt van eenen twist des knaaps met zijnen vader zelven en hoe oordeelkundig die twist door von Unruh werd bijgelegd. Zoo iets moest opgenomen worden in onze handboeken voor paedagogiek.

De knaap had een aantal onderwijzers in verschillende vakken van kennis: wat daarnaast en daarboven de taak van Curtius was, heb ik reeds medegedeeld. Nadere bijzonderheden zijn nauwelijks noodig of gewenscht: het algemeen resultaat staat vast: Rudolf von Zastrow was in vlugheid van bevatting zijnen makker verre de baas; Frederiks ontwikkeling ging langzamer en is eerst later tot bloei gekomen. Curtius schrijft aan zijne vriendin Victorine, 27 Jan. 1845, hoe hij zijne taak opvat: ‘Al het leeren van bijzonderheden is voor mij nog bijzaak, maar hem wakker en opgewekt te maken, hem te leeren gevoelen wat voor kiemen in eene onsterfelijke ziel verscholen liggen, en dat zij hare vleugels niet heeft gekregen om te kruipen, maar om te vliegen, daarop zijn al mijne gedachten gericht en, als mij niet alles bedriegt, bespeurt hij reeds den ademtocht van eene frissche morgenlucht. De Generaal en ik zijn de eerste en de tweede Kamer, die de vorming eener natie, elk van zijn standpunt, beoogen. Hij zegt met al de eischen der heilige legitimiteit: Een prins moet dit kunnen en moet dat kunnen. Ik zeg: juist het kunnen moet hij eerst leeren, hij moet eerst de kracht hebben iets van beteekenis te willen en die algemeene gymnastiek van den geest, die het onderscheid maakt tusschen ontwikkelde en onontwikkelde menschen; hij moet eerst gansch en al een mensch worden en dan mijnentwege een Brandenburgsche prins naar de herkomst der Hohenzollern. Zulk eene vrije opvoeding die voorshands niets beoogt dan

alzijdige ontwikkeling der krachten, vindt nog wel tegenspraak. Zoo als de vrouwen gaarne aan afzonderlijke kleinigheden blijven hangen, zoo klaagt ook zijne moeder: Mijn zoon kan dit nog niet en dat nog niet. Gelukkig stoort men mij niet in de hoofdzaak: de moeder wordt getroost, de generaal gewonnen en het koningskind komt in geestelijke vrijheid tot bloei.'

Dat is wijs gezegd en goed gedacht; maar het einde was dan toch dat de prins allerlei niet leerde, waarop zijne moeder juist gesteld was. Het was niet anders: zelfs Curtius moest het opgeven zijnen leerling belang te doen stellen in de Grieksche geschiedenis; met de Romeinsche ging het beter. Wat Latijn moest de knaap wel leeren, al ware het slechts met het oog op zijne latere juridische studiën. Maar ook Grieksch? Het is zeker dat Curtius was aangesteld om den prins onderwijs te geven in de beide klassieke talen, maar hier stond hij op zijn stuk: hij vond het ongerijmd eenen prins en nog wel eenen niet bijzonder vluggen prins, wiens leertijd door zoovele intermezzi noodwendig werd afgebroken, die in de eerste plaats militair moest worden en de school veel eerder zoude moeten verlaten dan andere menschenkinderen, nog te plagen met eene taal, waarvan deze in het gunstigste geval nooit meer zoude kunnen leeren dan de allereerste beginselen. Wij weten dat alles uit de lijkrede die Curtius eenmaal op den keizer zoude houden. De dilettanten begrijpen dit niet. Ik verhaalde reeds dat Humboldt spotte met de helleensche leergierigheid van den koning. Curtius deed hetzelfde met een sprankje verontwaardiging. Zoo in de buitengemeen moeilijke en gevaarvolle dagen die de Pruisische monarchie in den zomer van 1848 doormaakte: 'De koning laat inmiddels.... door tusschenkomst van Humboldt mij vragen doen over de samenstelling van Grieksche woorden.' Het ging aan het Pruisische hof als elders: men verbeeldt zich dat de vruchten der studie van het Grieksch in éenen zomernacht kunnen rijpen. Curtius heeft zijnen zin weten door te drijven ondanks alle moeilijkheden en tegenwerkingen: juist door zijn beperking tot het volstrekt noodzakelijke heeft hij den prins de kroon waardig gemaakt, die hij eenmaal zoude dragen. Er was ook vergoeding: de prins met zijn aangeboren gevoel voor poëzie leerde Homerus en de tragici uit verta-

lingen kennen, desgelijks Herodotus. En bij het regelmatig bezoek der musea en der ateliers van industrie en kunst was Curtius een onvergelijkelijk leidsman, die zijne geestdrift aan anderen wist mede te deelen. Alles wordt aangegrepen om den smaak van den knaap te vormen: zoo brengt Curtius zijnen vriend den dichter Emanuel Geibel met hem in aanraking. Een ander vriend zijner jeugd, de landschapsschilder Gurlitt uit Altona, moet zijn oogen openen om de beste producten der beeldende kunsten te leeren bewonderen en genieten. In den zomer worden kleine reizen ondernomen om Pruisen door eigen aanschouwing te leeren kennen: altijd incognito, ‘aus Sparsamkeitsgründen,’ zooals de courant beweerde. Zoo bezocht hij in den zomer van 1845 de kusten der Oostzee en verder Lübeck, waar de prins door de familie Curtius met de meeste hartelijkheid en ongedwongenheid werd onthaald. Aldus zal de jeugdige vorst eene voorstelling krijgen hoe het in welgestelde burgerkringen toegaat. Hij is werkelijk opgewonden over de ontvangst en doet zijnen leermeester later de naïve vraag of zijn broeder Theodoor niet zeer rijk was; waarom? deze had, daar de oude heer afwezig was, de honneurs waargenomen, ook op het buitengoed der familie Boissonnet, dat men juist voor dezen zomer gehuurd had.[1)] Men had dus den knaap ten paleize niet verwend. Een volgend jaar is het landgoed van Rudolfs vader aan de beurt. In den winter van 1846 en 1847 worden een paar blijspelen opgevoerd, in een waarvan Frederik de hoofdrol vervulde ten aanschouwe van den hofkring, terwijl de prinses zelve thee schonk. De viering van het kerstfeest in dat jaar moet ik daarlaten: de tijd van het onbezorgd samenzijn spoedde ten einde.

Tegen den 11^{den} April 1847 had de koning de Provinciale Staten zijns rijks in de Witte Zaal bijeengeroepen tot eenen ‘vereinigten Landtag’. In het gevolg der vorstinnen en van de minderjarige prinsen woonde Curtius de indrukwekkende plechtigheid der opening bij. Daar zat reeds, nu onopgemerkt, - want het zoude nog een paar maanden duren,

1) Toch is het goed hierbij te weten dat in 1863 koning Wilhelm zelf in het huis van Curtius' broeder, den burgemeester van Lübeck, gelogeerd heeft: vermoedelijk was het dus wel de mooiste woning der stad, zie *Alterthum und Gegenwart*, III p. 234.

voordat hij de aandacht op zich vestigde, - als plaatsvervangend lid der Saksische Provinciale Staten, Bismarck zelf. Maar op hem lette niemand: de koning was aan het woord. Curtius was door het gesprokene diep bewogen; hij mocht dan nu langer dan twee jaar aan het hof hebben verkeerd; hij mocht met eerbied opzien tegen de indrukwekkende figuur van den ook door hem hoogvereerden koning: toch kwam zijn gemoed in opstand tegen veel dat den zoon van het vrije Lübeck moest ergeren. Hij had dien morgen een schouwspel bijgewoond, dat voor de geschiedenis van Pruisen tot in de verste tijden van diepingrijpende beteekenis zoude blijken. Ook voor de stemming die te dier tijde heerschte, is het van belang te hooren, hoe hij weinige uren later zich uitliet in eenen brief aan zijne ouders: 'De troonrede moest allen die een hart in den boezem dragen, diep aangrijpen; zij werd ongemeen goed uitgesproken, rustig, verstaanbaar en dan weder met hooggestemde geestdrift. Het moest ieder treffen, toen de koning onverwacht opstond en met de hand op het hart vol ernst verklaarde: "Aangaande Mij en Mijn huis, wij zullen den Heer dienen." Ieder woord klonk duidelijk in alle hoeken van de stille en stampvolle zaal. Maar ik moet erkennen, de aanspraak heeft mij niet alleen met bewondering, maar ook met niet geringe bezorgdheid vervuld. Bewonderd heb ik den heldenmoed in die woorden, de edele oprechtheid, den Christelijken deemoed: wie ziet niet gaarne zulk eenen ridderlijken, Christelijken koning, die aan God rekenschap geeft van zijne daden en de geheele wereld ten kamp daagt! Maar wie kan zonder zorg denken aan de gevolgen! De wereld gelooft niet meer aan h e t koningschap, waarvoor hij leeft en strijdt, en de geharnaste rede tegen alles wat aan constitutie en vertegenwoordiging herinnert, strijdt met alles waardoor deze tijd wordt bewogen. Als mij niet alles bedriegt, dan is na deze troonrede de breuk wijder dan te voren.'

Uit dit jaar 1847 zijn verder zoo goed als geene brieven overgebleven: ik denk dat de jonge prins nu rustig aan de studie is en zijn leermeester weinig tijd voor zich zelven overhoudt. Anders is het met het gedenkwaardige jaar 1848: men zoude uit deze correspondentie de merkwaardigste voorvallen in dat tijdvak om zoo te zeggen dag voor dag kunnen

reconstrueeren. Ik kan en behoef daaraan niet te denken: de Maart- en de Junidagen van dat jaar zijn ook na meer dan eene halve eeuw - en welk eene eeuw! - nog niet vergeten. Voor het onderwijs van den prins zal die periode wel zoo goed als ongebruikt zijn voorbijgegaan; daarentegen zal voor zijne algemeene ontwikkeling de aanschouwing der aangrijpende tooneelen die onder zijne oogen voorvielen, onder verstandige leiding van onberekenbaren invloed zijn geweest. Ik haal slechts een kort briefje aan van 23 Maart 1848: 'In den nacht van den 18^{den} toen Berlijn een slagveld was, werden wij, de huisgenooten van den Prins van Pruisen, van een dak beroofd en kwamen wij na het avontuurlijkst heen en wedertrekken hier naar Potsdam, waar wij zullen blijven. De prins, de door de woede des volks vogelvrij verklaarde prins, dwaalde van den eenen schuilhoek naar den anderen om de voor hem bestemde dolken te ontgaan.' Zoo is het: de Prins van Pruisen - neen, ik vergis mij niet: de latere keizer Wilhelm I - was naar Engeland gevlucht met achterlating van vrouw en kinderen, die een goed heenkomen hadden gezocht te Potsdam. Intusschen heeft die ballingschap niet lang geduurd, want den 5^{den} Juni was de prins weder in het vaderland terug en werd hij te Potsdam door het toegestroomde volk met gejuich ontvangen.

Maar nog in diezelfde maand breekt na enkele dagen het oproer op nieuw uit en wordt het Tuighuis - tegenwoordig de Ruhmeshalle - door het gepeupel genomen en geplunderd. Al dien tijd is Curtius met het huisgezin van den prins meest te Babelsberg gelogeerd. Telkens reist hij dan, nu om deze dan om gene reden, naar Berlijn, maar zijne stemming blijft, zooals natuurlijk is, erg gedrukt. De koning, meent hij, is niet op de hoogte van den toestand: hij doet concessies, maar altijd te laat, zoodat hij steeds ontevredenen maakt op het punt, waar hij gisteren nog dankbaarheid had kunnen oogsten. Gelijk te verwachten was, is Curtius daarbij eene nuance conservatiever dan de familie te Lübeck: wij zien het uit een billet van de maand November. Ook eenige maanden vroeger had hij zich streng monarchaal uitgelaten: 'Men begrijpt nog te weinig welk een schat en welk palladium voor een volk de levende idee van het koningschap is, welk eene zonde het is, deze aan het volk te ontfutselen, hoe arm

een volk is zonder eigen vorsten. Deze zijde van het duitsche volksleven is in de Paulskerk weinig ter sprake gekomen. Wat het koningschap voor heeft boven het volk, aan hetwelk men de vorsten heeft ontnomen, is steeds slechts voorwaardelijk behandeld: op den achtergrond stond de gymnasiastenwijsheid omtrent den alleen redelijken vorm der republiek. De angstige verschooning, waarmede menschen als Gagern het koningschap hebben aangeprezen, heeft mogelijk meer schade aangericht dan de verbitterde aanvallen der tegenpartij, op de tribune en de barricaden.'

Tegen het najaar van 1848 was de kracht van den storm hoe dan ook gebroken en de golven gingen minder hoog: onder meer zal de moord van Auerswald en Lychnowsky, die ook in het buitenland grooten weerklank vond, het zijne hebben gedaan om velen twijfelaars de oogen te openen voor de gevaren der revolutie. Inmiddels, 29 September, heeft Frederik zijne belijdenis gedaan en begint hij van nu af zich meer te gevoelen als militair. Aldus loopen de eigenlijke lesuren ten einde, maar in de hartelijke verhouding komt nu noch later eenige wijziging. De welgemeende vermaningen, die Curtius zijnen kweekeling niet onthoudt, worden voortdurend op prijs gesteld en, voor zoover wij kunnen nagaan, deugdelijk behartigd. Curtius krijgt nu ook zijn natuurlijke opgeruimdheid weder terug. Men leze bijv. de humoristische beschrijving, hoe op eenen theeavond bij de koningin Humboldt den koning letterlijk dwingt te luisteren naar zijn voorlezen uit Châteaubriands Mémoires d'Outre-Tombe. Ik verbeeld mij den hardnekkigen 79-jarige te hooren.

Den 18^{den} October 1849 is Frederik meerderjarig geworden: hij is nu Premier-Luitenant bij het eerste garde-regiment z.F. en opgenomen in het kapittel der orde van den zwarten Adelaar: thans zullen de studiën aan de universiteit eenen aanvang nemen. Nog altijd vergezeld van zijnen leermeester en van Oberst-Luitenant Fischer, die de door von Unruh lediggelaten plaats had ingenomen, reisde hij 13 November 1849 naar Bonn, om in de Rechten te studeeren: ook dit was in overeenstemming met het sedert jaren gevormd opvoedingsplan der ouders. Zij wisten wel dat zoo iets niet lag in de traditiën der Hohenzollern, doch reeds in 1846 hadden zij hunnen invloed aangewend, opdat hun neef Frederik Karel insgelijks te Bonn

student zoude worden: er was, beweerden zij, nu een precedent. Gedurende een half jaar hebben daarop leermeester en leerling te zamen college gehouden, inzonderheid bij Walter in de Geschiedenis van het Romeinsche recht. Daarna scheidden zich beider levenswegen en de in Maart 1850 gewisselde afscheidsbrieven zijn voor beide partijen even vereerend. Doch ik moet verder.

Na het vertrek van Curtius is de prins nog vier semesters, dus tot Paschen 1852, te Bonn gebleven. Door de uitvoerige mededeelingen van freule Poschinger kunnen wij den loop zijner studiën met groote nauwkeurigheid nagaan. Hij volgde omstreeks denzelfden weg als ieder ander jurist; slechts ontving hij gedurende tien, twaalf uur 's weeks meest privaatonderwijs der professoren, wier voordrachten later behoorlijk herlezen en gerepeteerd werden. Mogelijk zullen weinig studenten hunne verplichtingen zoo ernstig hebben opgevat. Al hadde hij het gewild, mocht er evenwel geen sprake zijn van examens of promotie, want.... het Abiturientenexamen had hij niet kunnen afleggen, dewijl Curtius indertijd zijnen eigen weg was gegaan. Het heeft in later jaren den kroonprins genoeg gespeten. Zoo schrijft hij 21 Febr. 1877 over zijnen zoon, den tegenwoordigen keizer, die den cursus van het Gymnasium te Kassel had afgeloopen:

'In langen tijd heeft niets mij zoo gelukkig gemaakt, als het bericht dat mijn zoon het testimonium van het Eindexamen als Gymnasiast heeft verworven en nu even goed als alle zonen van beschaafde menschen gerechtigd is zijnen zelfstandigen gang door het leven te ondernemen.' Er volgt nog veel meer en ook dit: 'Wilhelm leerde gemakkelijker dan ik en bracht het op zijn achttiende jaar veel verder dan ik het op dien leeftijd vermocht.' Beminnelijke nederigheid! De vader achtte den zoon uitnemender dan zich zelven.

Na zes jaar was Curtius nu weder voor het eerst zijn eigen meester en kon hij zich zetten aan den opbouw zijner wetenschap. Hij zoude dus nu optreden als buitengewoon hoogleeraar aan de Berlijnsche Universiteit op een vast tractement van drie honderd Thaler met het geen hij daarbij mocht verdienen, als hij de studeerende jongelingschap met zijne in geen enkel opzicht verplichte colleges wist te boeien. Hij was nu sedert 22 Maart 1850, dus sedert hij zijne vrij-

heid had teruggekregen, gehuwd met de weduwe van zijnen goeden vriend, den boekhandelaar en uitgever Besser, Augusta Reichhelm, wier zuster Amalia weinige maanden later hare hand schonk aan Georg Curtius. Het jonge huishouden werd in den aanvang zeer eenvoudig en bijna bekrompen ingericht, daar vooral de eerste twee jaren de toevloed der studenten niet bijzonder groot was. Het komt mij voor, dat de gewone professoren het nu juist niet noodig vonden, dat hij zich te Berlijn zoude nederzetten om onder hunne duiven te schieten. Overigens schatte men hem naar waarde en 25 October 1852 werd hij met overgroote meerderheid gekozen tot lid der Academie van wetenschappen.

De briefwisseling tusschen Bonn en Berlijn blijft altijd even hartelijk. Eerst krijgen wij de warmgevoelde woorden van den prins ter gelegenheid van Curtius' huwelijk. Dan is er een allerliefste brief van mevrouw Curtius aan den prins, 25 Juni 1850, met het portret van haren echtgenoot. Weldra volgt een brief, waarin Curtius verhaalt van een gesprek met den Prins van Pruisen, die - het blijkt - in den loop der jaren zich meer en meer tot den oud-gouverneur zijns zoons getrokken gevoelde. De jonge prins antwoordt met zijnerzijds zijne denkbeelden over de politiek ten beste te geven, maar weet toch veel meer te vertellen over den gang zijner studiën. Een week of wat later is de oude mevrouw Curtius te Lübeck gestorven en weder lezen wij eenen gevoelvollen condoleantiebrief, geen koud formulier maar innig gemeend. In den zomer van 1851 wordt den gelukkigen vader een zoon geboren, die na ettelijke weken aan zijne moeder helaas het leven kostte. Ook nu neemt de prins de pen ter hand en hij is het die een maand later het kind ten doop houdt, zijn petekind, dat thans ons de correspondentie zijns vaders heeft in handen gegeven. Anderhalf jaar later hertrouwde Curtius met zijne schoonzuster Clara Reichhelm, die hem verder zijn leven lang eene trouwe hulp is geweest en haren echtgenoot, na zijnen dood in 1896, nog vier jaar heeft overleefd. Tot aller voldoening had de prins ditmaal aan den bruiloftsdisch aangezeten en met zijne toespraak eenen diepen indruk gemaakt.

Maar, om tot de studiën terug te komen: in den zomer van 1851 verscheen eindelijk het eerste deel van ‘Pelopon-

nesus', eene historisch-geografische beschrijving, waarvan reeds zoovele jaren te voren de grondslagen gelegd waren, toen de schrijver alleen dacht aan eene bewerking van Leake. Het tweede deel kwam in het volgende jaar uit. De beschrijving van eigenlijk Hellas, die oorspronkelijk insgelijks bedoeld was, is, zoo men wil, in de pen gebleven, maar door tallooze monographiën is in volgende jaren de verzamelde stof verbruikt en met name moet hier melding worden gemaakt van de eerst in 1891 verschenen 'Stadtgeschichte von Athen'. Curtius is de eerste geweest, die de methode van Karl Ritter op de Oude Aardrijkskunde heeft toegepast en hij heeft eenen grondslag gelegd waarop anderen kunnen en zullen voortbouwen: het zijn licht wel deze geographische studiën die zijnen naam het langst zullen doen leven. Van het vierde of laatste deel van het *Corpus Inscriptionum Graecarum*, dat hij op zich had genomen te bewerken, is slechts de eerste aflevering verschenen. Wat hij verzameld had voor de uitgave der latere en laatste Byzantijnsche Inscripties heeft hij, toen hij naar Göttingen vertrok, aan Kirchhoff afgestaan, die het monumentale werk heeft voltooid, dat na vijftig jaar voor een belangrijk deel reeds verouderd was, voordat de slotaflevering verscheen. Ik stel mij niet voor, dat Curtius met hart en ziel aan deze taak heeft gearbeid.

Er kwam in 1852 aan den horizon een ander plan, door welks verwezenlijking de naam van Curtius tot op dezen dag in veler mond is, die anders weinig van hem zouden hebben gelezen. De uitgeversfirma Weidmann was op het denkbeeld gekomen de studie der klassieke oudheid te bevorderen door het uitgeven van eene serie degelijke populaire, doch niettemin streng wetenschappelijke handboeken. Mommsen had de Romeinsche geschiedenis voor zijne rekening genomen: wilde Curtius de Grieksche schrijven? Het verwondert mij niet, dat deze lang heeft geaarzeld voordat hij het aanbod aanvaardde: hij wilde in geen geval gehaast worden: ik denk dat hij nauwelijks zich zelven de ware reden bekende. Te schrijven over de oudste tijden mocht voor den geleerde met zoo dichterlijken aanleg aantrekkelijk zijn: maar eenmaal genaderd tot de jaren van den Peloponnesischen oorlog moest zijn werk, of hij wilde of niet, een staatkundige geschiedenis worden en wij hadden ruimschoots gelegenheid in zijne brieven

op te merken dat de politiek en de door de politiek opgezweepte hartstochten hem tegen de borst waren. Hij heeft intusschen de opdracht aanvaard, oorspronkelijk zeker ook wel met het oog op de vermoedelijk niet te versmaden financieele voordeelen en heeft zijne taak afgeweven, gelijk hij reeds dadelijk bedoeld had, tot op den ondergang der vrijheid van Griekenland in den slag bij Chaeronea. Het was een werk van langen adem: na vijf jaar verscheen het eerste deel in 1857, het tweede in 1861, het derde en laatste in 1867.

Bij de lezing der eerste uitgave van het eerste deel moet het ieder treffen, hoeveel wij in vijftig jaar gevorderd zijn. Gedurende dat tijdvak is zooveel aan den dag gekomen, in Aegypte, in Klein-Azië, in Assyrië, waar niet al, als men zich zelfs in den droom niet had kunnen voorstellen. Curtius wist nog niets van Hissarlik en den schat van Priamus, niets van Myceensche graven, niets van Dipylonvazen, niets van Cyprische Inscripties: de stroom houdt niet op en nu hooren wij weder van het paleis van koning Minos te Cnosus. In de volgende uitgaven kreeg de schrijver gelegenheid alles bij te werken en op de hoogte van den tijd te brengen; maar aan éene grondgedachte is hij al die jaren onveranderlijk getrouw gebleven: bij de behandeling dier oudste schaduwachtige tijden, waar ieder lichtend punt om zich te orienteeren schijnt te ontbreken, is hij vast overtuigd, dat de Ioniërs oorspronkelijk uit Klein-Azië naar Griekenland zijn overgekomen en dat met de Dorische volksverhuizing de late nakomelingen naar het stamland zijn teruggekeerd. Het was eene stelling die blijkens sommige scherpe recensies nog al aanstoot had gegeven: het zal den schrijver daarom bijzonder genoegen hebben gedaan, dat te dezen de geniale Jacob Bernays zich aan zijne zijde schaarde. Daarentegen had de laatste ernstig bezwaar tegen de schildering van Lycurgus, Solon en Pisistratus, aan welke persoonlijkheden geen leven was ingeblazen, maar die als schimmen kwamen en verdwenen. Het kan zijn: de geschiedschrijver blijft toch altijd afhankelijk van zijne bronnen en deze vloeien voor die periode slechts zeer spaarzaam. Doch dat moest ieder toegeven dat twee hoofdstukken bij uitstek gelukkig bearbeid waren: het eene over de kolonisatie-ondernemingen der Grieken; het andere over het Delphische orakel.

Het tweede deel bevat in hoofdzaak de geschiedenis van den Perzischen en den Peloponnesischen oorlog, waarbij vanzelf de figuur van Pericles, die als het ware het middenpunt van het verhaal is, met groote liefde en ingenomenheid wordt geteekend. Evenzoo is in het derde deel Demosthenes de man, met wiens verheerlijking het geheele werk wordt besloten. De auteur heeft het voordeel op dezen langen weg vier over het geheel betrouwbare zegslieden te bezitten: Herodotus, Thucydides', Xenophon en Demosthenes, waarvan intusschen de derde ook aan matig gestelde eischen ternauwernood voldoen kan. Curtius schrijft hen wel niet na: dat verwacht niemand: maar toch hadde ik wel gewenscht dat hij tegenover Thucydides' soms partijdige voorstelling der feiten iets meer zelfstandigheid bewaard hadde. Maar dit zij zoo als het zij: zeker is het dat ieder lezer met de meeste voldoening zal terugkeeren tot het beknopte overzicht dat over de geschiedenis der kunst en der wetenschap in deze periode gegeven wordt. Niet minder kenmerkend is zijn streven om overal de geschiedenis met de aardrijkskunde in verband te brengen. Dat had hij reeds bij K.O. Müller geleerd.

Het succes van Mommsen met zijne Romeinsche geschiedenis is ongetwijfeld grooter geweest; maar die met een dergelijk werk als Curtius leverde, het tot zes oplagen brengt, mag stellig tevreden zijn. Mommsen schreef een geniaal boek: wie zal daarop willen afdingen? Ik zeker niet, die dit schrijf in de dagen dat zijn lijk boven aarde staat. Maar wel durf ik beweren dat het buitengewoon en aanhoudend handgeklap van het groote publiek in grooter mate zijne gebreken gold dan zijne deugden. Die min of meer bedekte toespelingen op de politiek van den dag vond men aardig. Het was wel der moeite waard te vernemen, dat Pompeius een kundig onderofficier was geweest en de Redevoeringen van Cicero eene lichte en aangename lectuur zijn, ofschoon zij niet halen bij de Mémoires van Beaumarchais. Vooral in de eerste uitgaaf verblindt de schrijver zijne lezers door eenen pikanten stijl en opzienbarende vergelijkingen, die, hij moet het later zelf hebben toegegeven - beter passen in een dagbladfeuilleton dan in een wetenschappelijk werk. Zoo ziet men: Mommsen en Curtius waren zeer uiteenloopende persoonlijkheden, die ook in den dagelijkschen omgang elkander nooit

nader zijn getreden. Mommsen schrijft nergens dat Macht behoort te gaan boven Recht: maar is er verschil als men tegenwoordig, zoo als hij, den mond vol neemt van ‘die realen Machtverhältnisse’? Hem behaagt de *causa victrix* en hij eindigt met de apotheose van Caesar. De hooge ingenomenheid van Curtius met Demosthenes wordt niet getemperd door den ondergang zijner politiek in den slag bij Chaeronea.

Wij vernemen dat Curtius eenmaal verklaard heeft, dat hij niet zeer ingenomen was met Grote en als geschiedschrijver Thirlwall hooger stelde. Welcker was dit met hem eens en het is der moeite waard die uitspraak nader te bezien. In tegenstelling met Mitford is Grote de man die zoo goed als vóor alle anderen het staatkundig leven der Atheners en hunne groote democratische staatslieden met sympathie behandeld heeft. Die opvatting hing samen met de republikeinsche zienswijze, die hij jaren lang in en buiten het Parlement heeft voorgestaan. Als directeur van eene groote bankinrichting, was hij ook met de economische en financieele vragen van den dag ten volle vertrouwd. Onmiskenbaar had hij groote gaven, hoedanige in een geschiedschrijver vereischt worden, maar zeker was hij geene poëtische natuur: de phantasie zat hem nimmer in den weg. Vandaar bestaat er voor hem eenvoudig geene Grieksche geschiedenis voor de dusgenaamde terugkomst der Heracliden en sedert dien tijd tot op de eerste Olympiade verkeert hij in de schemering. Zijn scepticisme gaat ver, zeer ver; maar men vertrouwt hem dan ook dubbel, als hij meent zeker te zijn van zijne zaak. Curtius vatte zijne taak geheel anders op: zijne verbeelding voert hem op paden, waar voor zijnen voorganger stikdonkere nacht is, maar hij schittert niet als Mommsen en zijne phantasie gehoorzaamt aan den teugel.

En dan: ik zeide het reeds, Curtius hield niet van de politiek en hoorde niet gaarne van politieke debatten. Hij stond eene regeering voor, die alles zoude doen voor het volk en wel met medewerking des volks; maar uit de handen van dat volk verlangde hij geene weldaden. Hij was allerminst democraat en Pericles kon hij bewonderen, maar niet de Atheners in hunne volksvergaderingen. Grote is steeds geneigd de Atheners tegenover Thucydides te verdedigen: voor

Curtius is deze een vrijwel betrouwbare gids. Eene wantrouwige, afbrekende critiek was hem tegen de borst, niettegenstaande de tekortkomingen der grieksche geschiedschrijvers hem natuurlijk niet ontgingen, zie *Alterthum und Gegenwart* I p. 269. Beide werken, het Engelsche zoowel als het Duitsche, zijn meesterstukken: het hangt af van onze levensopvatting aan welke van de twee wij de voorkeur zullen geven. De 'vooruitstrevende liberaal', de 'democraat', de 'anarchist' - zoo deze zich althans met Grieksche geschiedenis afgeeft, - zal Grote ter hand nemen. De 'gematigde conservatief' zal in Curtius lichter zijne gading vinden. De reactionnair zal terug moeten gaan tot Mitford, de *bête noire* van Grote.

Omstreeks den tijd waarin Curtius dit omvangrijk werk op het getouw zette, in Januari 1852, had hij eene voordracht gehouden, die in veel later jaren voor hem van groote beteekenis is geworden. Hij had gesproken over Olympia en Humboldt had die verhandeling, toen zij in druk was verschenen, den kunstlievenden koning voorgelezen en zijne Majesteit had den indruk aldus samen gevat: 'Nu zal ik met de spaarpot rondgaan en collecteeren voor de opgravingen.' Humboldt voegde daaraan toe: 'met een tiende van al wat in Potsdam aan theehuizen verkwist wordt, kon men reeds heel wat doen'.

Het blijkt dat men toenmaals nog geene rechte voorstelling had, welke ontzaglijke sommen voor dergelijke expedities vereischt worden.[1)] Eerst twee-en-twintig jaar later werd onder geheel veranderde omstandigheden eene soort van *societas leonina* gesloten: onder bescherming der Grieksche Regeering zou het Duitsche Rijk de zorg voor de opgravingen te Olympia op zich nemen en alles bekostigen: wat gevonden werd, belangrijk of onbelangrijk, moest in Olympia blijven: een grieksch bankier had het aldaar opterichten Museum voor zijne rekening genomen: daartegenover kreeg de Duitsche Regeering het recht om van de kunstvoortbrengsels gipsafgietsels te laten maken: een recht dat trouwens na vijf jaar iedereen zou toekomen. Men begon te Berlijn met 57000 thaler beschikbaar te stellen en toen na vijf jaar het werk werd geacht voltooid te zijn, ofschoon dit streng genomen niet waar was,

1) Zie ook *Peloponnesus* II p. 71.

had men voor dit doel in het geheel circa 800,000 mark uitgegeven. Daarnevens bedraagt het jaarlijksch budget van het Duitsch Archaeologisch Instituut te Athene in ronde som 100,000 mark. En zoo gaat het allerwege: door de groote naties worden expedities ondernomen naar Griekenland, naar Klein-Azië, naar Egypte, naar Palaestina, naar Mesopotamië: waarheen niet al? Zoo heeft de Fransche regeering den tempel te Delphi laten opgraven onder dezelfde voorwaarden als te Olympia aan Duitschland was toegestaan en het heeft haar het bagatel gekost van 1,100,000 francs: dat wil zeggen: Eén millioen één honderd duizend francs. Wat de vaderlandsche ijdelheid zich ook verbeelde, het is duidelijk dat wij ons belachelijk zouden maken als wij aan dien wedloop der volken wilden deelnemen. Er is iets anders dat wij op bescheiden schaal zijn begonnen te doen en op meer systematische wijze moeten blijven doen. Onze jonge philologen en aankomende archaeologen behooren in onbekrompen mate te worden in staat gesteld ter plaatse zich vertrouwd te maken met het belangrijk werk, dat aan de wetenschap der oudheid belooft nieuw leven in te blazen. Er wordt reeds het een en ander gedaan, zoo door de regeering als door de loffelijke toewijding van rijke particulieren en enkele vereenigingen, die met dit doel ontstaan zijn. Onze jongelieden zullen te Rome of te Athene door een of ander buitenlandsch Instituut met voorkomendheid en welwillendheid worden ontvangen: zij moeten aldaar onder deskundige leiding eenen leertijd doormaken en daarmede tevreden zijn, tenzij dan een enkele onder hen door buitengewoon gelukkigen aanleg gelegenheid mocht krijgen voor korter of langer tijd bij eenig Archaeologisch Instituut eenen vasten werkkring te vinden. Wil men dit, dan kan men zeker met luttel honderden guldens 's jaars heel wat doen: de bewijzen zijn er, te Leucas en te Argos. Alleen maar, ik herhaal het: laten de Nederlanders nu niet denken: *nos poma natamus*. Ik weet wel dat enkele natiën, bij welke de onze in rijkdom aan hulpmiddelen zeker niet achter staat, ook hun scherfje hebben bijgedragen. Beieren bijv. heeft de exploitatie van Orchomenus ter hand genomen. Maar wat aan stoffelijke hulpmiddelen kan verschaft worden tot het uitzenden van wetenschappelijke expedities, dat blijve bewaard voor de velerhande onderzoekingen in Oost- en West-

Indië: dat is ons terrein. Het is mij telkens eene ergernis, als ik hoor dat dankbare hulde moet worden gebracht aan onderzoekingen van vreemden, die ons zelven uit de hand nemen, wat in den strengsten zin tot onze taak behoort. Het is een vaderlandsch belang, dat wij met den daad blijven toonen, dat onze koloniën ook in dit opzicht ons ter harte gaan. Wat elders valt te doen, zoude eerst in aanmerking komen, als wij konden beweren op dat terrein ons werk te hebben voltooid. En daarop is ook in de verre toekomst geen kans.

Na deze parenthesis vervolg ik mijn verhaal. Curtius die toch al 42 jaar oud was, bleef steeds buitengewoon hoogleeraar met zeer onvoldoende bezoldiging. Hij woonde nu wel wat ruimer, maar was dan ook met zijne vronw moeten vluchten naar eenen uithoek van Berlijn, in het gezicht van den Kreutzberg, dus op aanmerkelijken afstand van Universiteit, Museum en Biblotheek. De regeering kon niet besluiten zijne positie te verbeteren en toen hem derhalve de uitnoodiging gewerd om eene hoogleeraarsplaats te Göttingen te aanvaarden, kon de uitslag zijner overwegingen niet twijfelachtig zijn. De Pruisische Minister was thans wel geneigd aan de rechtmatige wenschen van Curtius te voldoen; maar het was te laat: hij had zijn woord gegeven. Met het zomersemester van 1856 opende Curtius zijne lessen in zijne nieuwe woonplaats, alwaar hij gebleven is tot 1868. Het speet den Prins van Pruisen en zijne familie zeer; maar het kon nu niet meer verholpen worden.

De ontvangst te Göttingen was zeer hartelijk geweest. Drie maanden te voren waren kort achter elkander K. Fr. Hermann en Schneidewin aan de Georgia Augusta ontvallen: de ledige plaatsen zouden nu worden aangevuld door Sauppe en Curtius, den geliefden leerling van K. Otfr. Müller. Hij is aldaar met toenemend succes werkzaam geweest, maar de arbeid drukte wel eens zwaar. Al dadelijk viel het hem tegen, dat hij volgens de oude usance in het seminarium beginnen moest met latijn spreken en verder had hij voordrachten te houden over de meest uiteenloopende onderwerpen: over Romeinsche en Grieksche antiquiteiten, over oude geschiedenis, over kunstgeschiedenis, en dat niet alleen, maar ook het leiden van exegetica behoorde tot zijne verplichtingen: over Grieksche

dramatische dichters, over de Latijnsche satyrici, om zelfs een enkele maal af te dwalen tot Quinctilianus. Dat moest hem te bezwaarlijker vallen, omdat hij in den te onzent gebruikelijken zin geen philoloog was. Waar hij eene conjectuur moest maken - en bij het lezen van Pausanias ontsnapt ook de archaeoloog niet aan deze droeve noodzakelijkheid - riep hij eerst den raad van Sauppe in. Deze beide mannen waren al spoedig door eenen hechten vriendschapsband verbonden en in het algemeen was in het kleine Göttingen het verkeer tusschen de hoogleeraren heel wat gezelliger dan in het grootsteedsche Berlijn.

Wat in deze twaalfjarige periode den lezer inzonderheid boeit, is de correspondentie met den prins, die altijd even hartelijk en natuurlijk blijft. Wij zijn zoo geneigd de Duitschers om hunne ‘Titelsucht’ te bespotten, dat het den hollandschen lezer wonderbaar aandoet, als Frederik na zijn huwelijk in Januari 1858 eenvoudig spreekt van ‘meine Frau’ en nog jaren later keizerin Augusta zonder meer Mama wordt genoemd. Komt Curtius soms in Berlijn, dan is hij avond aan avond de welkome gast bij den Prins van Pruisen; ja zelfs vinden wij melding gemaakt van zeer vertrouwelijke gesprekken over de politiek van den dag: ik kan daarover niet veel mededeelen zonder de geschiedenis dier jaren in herinnering te brengen en dat zoude mij veel te ver afleiden.

In October 1856 is de prins toevallig in Hannover en wordt den geheelen avond door den koning aldaar opgehouden; maar na middernacht moet nog een half uurtje worden uitgewonnen om met Curtius te praten. In den loop van 1858 was de Prins van Pruisen als Regent opgetreden, daar zijn broeder buiten staat was geraakt de regeering waar te nemen. Een enkele maal lazen wij van eenen brief van den Regent zelven en na den dood van Friedrich Wilhelm IV, in Januari 1861, een schrijven van koningin Augusta: geene ouders kunnen dankbaarder zijn voor de aan hunnen zoon gegeven opvoeding. Inmiddels is langzamerhand de zoogenaamde vierjarige Konfliktszeit naderbij gekomen en ik acht het voor Curtius een groot geluk dat hij die periode buiten Berlijn heeft doorleefd: als ik mij eene eenigszins juiste voorstelling maak van zijne politieke richting - en die leert men o.a. kennen uit zijne schoone redevoering: *Die patriotische Pflicht*

der Parteinahme, in *Alterthum u. Gegenwart* I. p. 321 - dan zoude hij ook tegen zijnen zin in den maalstroom zijn medegesleept: wat rol zoude hij hebben moeten spelen bij het bestaand conflict tusschen Bismarck en de vertegenwoordiging en bovendien bij het dag aan dag dreigender conflict tusschen den koning en den kroonprins? Nu had hij in dienst van den koning van Hannover met die quaesties niets meer te maken dan hemzelven behaagde: hij is met zijne gedachten elders. In het voorjaar van 1862 kwamen te Weenen een twaalftal personen te zamen onder leiding van Curtius en Bötticher; daar waren verder aanwezig twee of drie architecten, een majoor van den generalen staf met nog een paar andere officieren, benevens enkele oudere en jongere geleerden, om een groot werk voortebereiden over de topographie van Attica, meer bepaaldelijk van Athene, inzonderheid van de acropolis en het overoude terras op de Pnyx.[1)] Met zoovele handen en hoofden is de voorloopige studie die men zich had voorgesteld, in een tweetal maanden te Athene voltooid en in den aanvang van het zomersemester is Curtius weder op zijn post, om de oude geographie te behandelen in acht wekelijksche voordrachten en verder Propertius, Quinctilianus en den Hippolytus te verklaren. Den indruk, dien het tweede bezoek aan Griekenland bij hem had achtergelaten, heeft hij uitgesproken in eene schoone rede, die hij op den feestdag van 4 Juni 1862 in de Aula der Göttinger Universiteit heeft gehouden. Men vindt haar in de verzameling: 'Alterthum und Gegenwart. Gesammelte Reden und Vorträge', die hij jaren later in drie deelen aan het publiek heeft aangeboden. Ik wilde wel dat die bescheiden boekjes in Nederland wat meer de aandacht hadden getrokken. Beter lectuur voor oude en jonge literatoren kan ik mij niet voorstellen.

Al voortbladerende komen wij langzaam tot het voorjaar van 1863. Dat was de periode waarin de worstelstrijd der partijen het hevigst was. Ook heden ten dage zijn er te onzent nog velen die zich herinneren hoe op den 11^{den} Mei in de kamer der afgevaardigden de vice-voorzitter von Bockum-Dolffs aan den minister van oorlog von Roon het woord had

1) Zie vooral over het aandeel van Moltke aan deze expeditie *Alterthum und Gegenwart* III. p. 40.

ontnomen en zich gedekt had met den in de parlementaire geschiedenis van Pruisen onsterfelijken hoed. Wat er in die maanden in de hoofdstad is voorgevallen, is door tal van publicaties nauwkeurig bekend, maar toch geven de brieven van Curtius nog enkele kleine bijdragen. Zoo was hij bijv. een paar dagen in Berlijn geweest en nu schrijft hij aan zijnen broeder op 3 April 1863: 'Tegen mijnen zin werd ik terstond medegesleept in de verjaringsfeesten aan het hof. Het was een tijd vol vermoeienissen. Dikwijls kwam ik eerst te twee uren te huis. Hier in Göttingen heb ik voor het eerst wederom behoorlijk kunnen uitslapen. Gij kunt wel denken dat ik op menschen en zaken heb acht geslagen. Merkwaardig hoe men in Berlijn onwillekeurig bedaarder wordt. Men ziet hoe ministers en geheimraden het leven genieten, en evenzeer aan den anderen kant de afgevaardigden, die den volgenden dag den ondergang van den staat voorspellen. Tegelijkertijd was ik met Sybel en met graaf Eulenburg. In onze oude *Societas Graeca* zaten Georg von Bunsen, de warme vriend van den "vooruitgang" en Bismarcks algemeene secretaris, de heer von Thile, naast elkander en interpreteerden de Eumeniden van Aeschylus. De koning liet mij verhalen welk reglement van orde de volksvergaderingen op de Pnyx te Athene er op nahielden, terwijl de kroonprins mij uiteenzette, hoe Bismarck en Eulenburg hun best deden om zijne toestemming te verkrijgen voor hunne plannen. Zoo heb ik midden in de deining gestaan en dan krijgt een onpartijdig waarnemer de overtuiging, dat de grondvesten van den staat nog onwankelbaar vast staan.' Voor Bismarck was de kroonprins volgens zijn eigen verklaring 'door opvoeding en geestesrichting meer een man van de parlementaire regeering.' Dat zal wel waar zijn: aanleg en omgeving hadden zich daartoe vereenigd. Zijne moeder was zeker niet autocratisch gezind, zijne leermeesters niet, de dochter van koningin Victoria en prins Albert was het zeker allerminst en eigenlijk was de koning zelf het ook niet, die in September 1862 Bismarck als minister-president slechts geduld had, omdat deze en deze alleen hem tegen alle oppositie in kon verschaffen wat hem boven alles ter harte ging: den driejarigen diensttijd.

Ik heb dit alles wel met een woord moeten vermelden; bij Margaretha von Poschinger kan men lezen wat de kroon-

prins op 5 Mei 1863 als Stadhouder van Pommeren tot groote ergernis ten hove aan het gemeentebestuur van Danzig op zijne begroeting had geantwoord. Zelf spreekt hij in eenen brief van 26 Juli 1863 zijn inzicht nog nader uit: ‘Overleg en tact om door toegeven op zijn tijd belangrijke levensvragen tot eene oplossing te brengen, dat is het wat aan onze staatslieden ontbreekt. Wanneer mijn Heer en Vader zich met mannen zag omgeven, die hem van dit standpunt uit van raad dienden en hem de zaken voorstelden, zooals zij zich bij ons werkelijk voordoen, zoude alles beter en gladder gaan. Maar thans is het wachtwoord: “revolutionäre Umsturzzeit” en zoowat iedereen heet Democraat, die niet alles prijst wat de regeering doet. God weet alleen waarheen dat ons brengen zal; mijn verstand staat stil.’ Soortgelijke ontboezemingen hooren wij nog 1 November en 10 December en het laat zich begrijpen, als men bedenkt aan welke gevaren de staat was blootgesteld gedurende dezen tijd, waarin de regeering gevoerd werd zonder dat het budget door de vertegenwoordiging was goedgekeurd, maar volgens eene sophistische uitlegging der grondwet door den vorst geoctroyeerd was.

Door de buitenlandsche politiek van Bismarck en zijn buitengewoon succes kwam er in de stemming der menigte eene kentering. Daar was eerst de Deensche oorlog in 1864 met de inneming der Duppeler schansen en den daarop gevolgden vrede van 30 October, waarbij Sleeswijk en Holstein van het kleine koninkrijk werden afgescheurd; dan in 1866 de oorlog met Oostenrijk, waarin aan den kroonprins de eer moest worden gegeven van de op den 3^{en} Juli bij Königgrätz behaalde overwinning. Kort daarop gaf de vrede van Praag en de inlijving der hertogdommen, boven en behalve die van Hannover, Keurhessen, Nassau en Frankfort eenen vasten grondslag voor de stichting van den Noord-Duitschen bond. Voor dit schitterend resultaat van Bismarcks buitenlandsche politiek moest ieder zich buigen en, om ook in de binnenlandsche aangelegenheden de rust te herstellen en een eind te maken aan het ‘conflict,’ kondigde reeds 5 Augustus van datzelfde jaar bij de opening der zitting van den Landdag de Koning zijn voornemen aan, om bij een in te dienen ontwerp van wet ‘indemniteit’ aan te vragen voor de sedert 1862 zonder medewerking der vertegenwoordiging

gedane uitgaven. Die wet werd 3 September in het huis der afgevaardigden, den 8sten September in het Heerenhuis aangenomen en daarmede was ook de binnenlandsche vrede hersteld. Wat overbleef, was het geheel verschillend standpunt, van waar beide partijen de belangen der publieke zaak beschouwden. Om iets te noemen: Bismarck maakte er geen geheim van, dat hij Antisemiet was; de kroonprins was het op zijne wijze in zijne kindsheid ook geweest, maar Curtius had dit zwak bij hem voor goed uitgeroeid. Bismarck had de doodstraf meer dan eens verdedigd; de Kroonprins was daarvan een tegenstander. Er zoude nog heel wat Duitsch bloed op franschen bodem moeten vergoten worden, voordat deze twee zoo ongelijke persoonlijkheden elkander zouden naderen. Na vergelijking van de brieven van den Kroonprins aan Curtius met de uitvoerige berichten van freule Poschinger zoude zeer veel kunnen gezegd worden over de verhouding van den troonopvolger tot den eersten Minister, dat ten slotte zoude blijken weinig minder eervol voor den eenen te zijn dan voor den anderen; doch het is hoog tijd tot ons eigenlijk onderwerp weder te keeren.

Langzamerhand opende zich voor Curtius eene nieuwe levensperiode. Wij moeten daartoe eerst inzien eenen brief van 23 Juni 1866, dus enkele dagen vóór den slag bij Koniggrätz. Hij schrijft op dien dag aan zijnen broeder: ‘Koning Georg (van Hannover) had den 14den laten stemmen zonder zich af te vragen of Pruisen dat besluit ook kwalijk konde nemen. Den volgenden avond kwamen hier reeds de troepen met den Koning aan. De concentratie van het leger is hier voltooid. Alles was met troepen oververvuld; wij waren in staat van beleg en er dreigde reeds verhooging van den prijs der levensmiddelen. Onverwachts besloot men over het Eichsfeld naar Thüringen af te trekken. Het was treffend om aan te zien, hoe de blinde Koning in het midden van zijn leger Donderdag vroeg de avontuurlijke Anabasis ondernam in het pruisische gebied. Dien dag bleef het rustig. Vrijdag rukte het eerste Huzarenregiment binnen en trok verder, daarop Artillerie en twee regimenten Infanterie. De troepen hielden rustdag. Göben heeft hier zijn hoofdkwartier. De tucht wordt voortreffelijk gehandhaafd. Wel is de Universiteit in twee partijen verdeeld, maar het is

alles in vrede afgeloopen en slechts gisteren, toen de Pruisen juist binnentrokken, heb ik geen college gegeven.' Toch is het weinige dagen later gebleken dat te Göttingen Pruisen en Hannoveranen hartstochtelijker tegenover elkander stonden, dan men uit dit bericht zoude opmaken.

Een groot jaar later, 18 October 1867, lezen wij weder eenen belangrijken brief aan zijnen broeder: 'Eergisteren kreeg ik een telegram van den Kroonprins om hem van Göttingen naar Guntershausen te begeleiden. Te drie uren hield hij hier stil, stapte uit en onderhield zich met Clara en de kinderen. Ik reed daarna met hem mede en had een rustig gesprek met hem en zijne vrouw. Ik vond hem zeer verstandig, ernstig, beminnenswaardig en mededeelzaam. Over de openbare zaak hebben wij zoo openhartig gesproken als het maar kan. Te Guntershausen werd gedineerd; na negenen nam ik mijn afscheid en was om twaalf uur weder te huis. Deze ontmoeting was voor mij eene groote voldoening. Het station te Göttingen was het eerste stuk Hannover, dat de Kroonprins als troonopvolger des lands betrad. Het perron was vol allerlei volk en ook in de stilte vernam men allerlei oneerbiedige uitdrukkingen. Maar hij stond met zulk eene rust, waardigheid en welwillendheid midden onder de roode corpspetten, niet slechts langer van gestalte dan de anderen, maar ook door zijne voorname houding maakte hij dat onwillekeurig ieder groette. Dat beteekent iets bij studenten. Toen wij wegreden, dacht ik er aan, hoe licht een valsche toon zich had kunnen laten hooren, en hoe pijnlijk ware dat voor mij geweest, dewijl ik de aanleiding was dat hij uit den trein stapte.'

Dat is alles zeer duidelijk, maar eerst uit eenen brief aan Lepsius eenige weken later geschreven, blijkt wat het hoofdonderwerp van het gesprek geweest was. In Augustus te voren was Böckh gestorven en de Kroonprins had Curtius willen polsen of hij genegen was een beroep naar Berlijn aan te nemen. Nu kwam er eene uitnoodiging van de faculteit en daarop antwoordt Curtius in hoofdzaak, dat hij met zijne tegenwoordige positie tevreden is, maar dat de uitnoodiging hem bijzonder welkom is, omdat daarin eene instemming verscholen ligt met zijne geliefkoosde stelling dat de Archaeologie als onderdeel van het onderwijs aan

eene Universiteit slechts vruchtbaar kan zijn, als zij in onverbroken samenhang blijft met Philologie, Geschiedenis en Aardrijkskunde. Kwam er werkelijk een beroep, dan zoude hij eerst nog heel wat bezwaren moeten overdenken en overwinnen. ‘Dat zeide ik ook aan mijnen geliefden kweekeling toen hij mij onlangs hier afhaalde; openhartig verklaarde ik, dat ik alleen nog wenschte iets bij te dragen, opdat Pruisen in zijne nieuwe positie ook op het gebied van kunst en wetenschap door weluitgeruste ondernemingen zich mocht handhaven, en hij beloofde mij de voorbereiding eener expeditie naar Olympia krachtig te zullen bevorderen.’

Na dit schrijven volgde in Januari 1868 de officieele beroepsbrief en daar Curtius ten slotte alleen als voorwaarde stelde dat nevens het professoraat hem tevens de directie van de Afdeeling Antiquarium van het Museum zoude worden opgedragen, kreeg de zaak vrij spoedig haar beslag en kon hij met het wintersemester van dat jaar zijne lessen te Berlijn openen. Om te beter voorbereid te zijn had hij eerst nog in het voorjaar met zijnen vriend Sauppe wederom Rome bezocht. Men mocht hem wel den Reise-Geheimrath genoemd hebben; ik ben den tel zijner bezoeken aan Griekenland en Italië kwijt geraakt.

De Göttinger periode behoort in het leven van Curtius mogelijk tot de gelukkigste. Ik mag van die twaalf jaren geen afscheid nemen, zonder met een enkel woord melding te maken van zijne dichtergaven. De enkele proeven die worden medegedeeld, zouden meer gewaardeerd worden, als hij niet reeds op een ander gebied zijne sporen verdiend hadde. Eén stukje veroorloof ik mij af te schrijven: het is in den thans zoozeer geliefden sonnetvorm. Na de gemeenschappelijke lectuur van Shakespeares Sonnetten, wijdde de dichter aan zijne vrouw op haren verjaardag de volgende coupletten:

Du hörtest jüngst die herrlichen Sonette
Aus jenes grossen Dichterfürsten Munde,
Mit welchem alle Kräfte steh'n im Bunde,
Dem alle Geister dienen um die Wette.

Denn wie ein Strom aus tiefem Felsenbette,
So quillt sein Lied und sendet uns die Kunde

Von seines Herzens Grund und dessen Wunde,
Denn auch ein Herkules trägt seine Kette.

Die besten Lieder sind des Schmerzes Söhne,
Der kranken Muschel ist die Perle eigen,
Dass sich darin ihr stilles Weh verschöne.

Drum hab ich nicht Sonette dir zu zeigen;
Sei dessen froh, es sind nicht Friedenstöne,
Dem stillen Glück geziemet Dank und Schweigen.

Over deze laatste periode van acht-en-twintig jaar door Curtius te Berlijn gesleten zal ik kort kunnen zijn, want van nu af worden zijne brieven beknopter en schaarscher. Achtereenvolgens ontvielen hem zijne getrouwste correspondenten. Zijn vader, die eenen zeer hoogen ouderdom heeft bereikt, was gestorven. Desgelijks, omstreeks het jaar 1885, zijn jongere broeder Georg[1)] en het tragisch einde van den Keizer 1888 is bekend. Wij ontvangen nu, als ter vergoeding, enkele op zijne menigvuldige reizen aan zijne vrouw geschreven brieven; er zijn er aan zijnen zoon, zijne schoondochter en zijne schoonzuster gericht, maar deze zijn meerendeels slechts kort en halen in belangrijkheid niet bij die uit zijne jonge jaren, toen het schrijven hem geene inspanning kostte. Op het terrein zijner wetenschap is hij intusschen met bewonderenswaardigen ijver werkzaam gebleven. Zijne colleges werden zeer op prijs gesteld en jaarlijks vermeerderde het aantal zijner toehoorders. In het oudheidkundig Museum had hij nu ook de directie van het zoogenaamd Antiquarium, dat de vazen en terracotta's, de glazen en bronzen voorwerpen benevens de gesneden steenen omvat. Bijzonder in den smaak van zijne hoorders viel zijn peripatetisch college, als hij hen op de belangrijkste stukken in de verzameling opmerkzaam maakte. Daarbij kwamen de telkens terugkeerende redevoeringen die hij op Academische feestdagen had te houden. Inmiddels hield de stroom zijner hetzij korter hetzij uitgebreider geschriften altijd aan. De nieuwe uitgaven zijner Grieksche geschiedenis moesten geregeld herzien en verbeterd

1) Zie over hem *Alterthum u. Gegenwart* III, p. 236.

worden. Voegt men daarbij dat hij sedert Augustus 1871 secretaris was der Academie van wetenschappen en steeds beweerde den onafgebroken arbeid aan zijne schrijftafel niet te kunnen uithouden, dan mag men zich verwonderen dat hij nog tijd overhield om aan Olympia te denken.

Reeds sedert jaren was er veel voorbereid en, wat van het grootste gewicht mogt geacht worden: de Kroonprins was voor het kostbare plan gewonnen en deze had zijnen vader weten te bewegen, om in October 1869 eene commissie te benoemen, die na een paar maanden een rapport met aanbeveling had ingezonden. Dat rapport moest daarna een langen weg afleggen door de ministerieele bureaux en de ‘bekwame spoed’ zal wel eens hebben ontbroken, want Bismarck meende dat hij het benoodigde geld wel nuttiger kon gebruiken. Zoo waren dan in April 1870 de noodige consideratiën en adviezen weder in handen des Konings, maar het is overbodig te zeggen, dat zij vooreerst werden weggesloten. In den zomer van 1870 had men wel iets anders te doen dan wetenschappelijke expedities te organiseeren. Ook in de twee, drie volgende jaren was de regeering van het Duitsche Rijk - want niet Pruisen zoude de onderneming op zich nemen, daar men wilde dat geheel Duitschland de opgravingen als eene nationale aangelegenheid zoude beschouwen - met werkzaamheden overladen. Inmiddels kon Curtius niet stilzitten: dat lag niet in zijnen aard: hij besloot al vast zijne zomervacantie van 1871 te besteden voor een vluchtig bezoek aan de westkust van Klein-Azië. Uit eigen beweging voegde de koning op voorspraak van Moltke hem eenen majoor van den generalen staf toe en nog vijf of zes andere personen sloten zich bij hen aan, zoodat het reisgezelschap, overal uitstekend aanbevolen, in een paar maanden veel meer heeft verricht, dan men mogelijk zoude geacht hebben. Immers aan deze expeditie had men te danken de eerste nauwkeurige plaatsbepaling met planteekening van Ephesus, Oud-Smyrna, Sardes en Pergamum, waarop dan later gevolgd is de opgraving van Pergamum door Karl Humann in 1879-1886.

Eindelijk, eindelijk, nadat Curtius tevens den stoot gegeven had tot het oprichten van een Duitsch Archaeologisch Instituut te Athene, kon hij 25 Maart 1874 naar Griekenland vertrekken met opdracht der regeering om een contract te

sluiten onder de boven reeds medegedeelde voorwaarde, dat in deze vennootschap het leeuwendeel aan de zwakste partij zoude verblijven. Alles was zoo nauwkeurig doenlijk voorbereid; reeds waren de stukken in het net geschreven: daar weigerde de Grieksche Minister: in Berlijn had de Unterstaatssecretär geteekend, doch de eer van Griekenland en het belang der zaak vorderden de onderteekening van Bismarck zelven. Eerst 25 April was dit geschil door een compromis uit den weg geruimd en kon Curtius met een geheel reisgezelschap naar Olympia vertrekken, ten einde eene ruwe schatting te maken van hetgeen de onderneming vermoedelijk zoude kosten: over vijf jaren wilde men het werk verdeelen. Het project moest nu naar den Bondsraad en daar werd in December 1874 de goedkeuring verkregen,

Des zomers is Olympia zoo goed als onbewoonbaar en voor eene wintercampagne was het nu weder te laat: Zoo konden de opgravingen eerst beginnen op den 4^{den} October van het volgende jaar en reeds den 20sten December had men het buitengewone geluk de Victoria van Paeonius te vinden. De werkzaamheden zelven werden ter plaatse geleid door eene wisselende commissie van Archaeologen als Hirschfeld, Treu, Weil, Furtwängler, Purgold, en Architecten als Bötticher en Dörpfeld. Het opperbestuur berustte te Berlijn bij Curtius, den Rijksbouwmeester F. Adler en eenen Hoofdambtenaar van Buitenlandsche zaken. Curtius kreeg tweemaal 's weeks geregeld bericht van wat er gedaan was: de Victoria was een telegram waard geweest. En na vier dagen kwam er weer een telegram: men had de eerste gevelbeelden van den tempel van Jupiter gevonden.

Gewoonlijk bezocht Curtius telken jare het winter op winter verder omgewoelde terrein, maar dat was meest een bezoek van slechts weinige dagen. Alleen in den winter van 1876 op 1877 heeft hij enkele maanden in Griekenland doorgebracht, ditmaal tot zijne groote vreugde door zijne echtgenoote vergezeld. Jammer dat de Mercurius van Praxiteles eerst een jaar later is gevonden, in Januari 1878. Wel is het waar dat slechts twee kunstproducten van den allereersten rang gevonden zijn, maar men mete daarnaar het belang der ontdekkingen niet uitsluitend af. Een geheel Musenm was noodig om alles te bergen: 130 meer of minder goed bewaarde

standbeelden en bas-reliefs in marmer, waaronder de jammerlijk geschonden beeldengroepen uit de gevels van den tempel van Jupiter, en daarbij ongeveer 1500 fragmenten. De bronzen voorwerpen naderen de 13000. Terracotta's zijn er 1000, munten 6000 en 1000 opschriften, waarvan omstreeks de helft slechts fragmentarisch bewaard is. Wij hebben daarenboven de overblijfsels der gebouwen, die eenmaal de Altis versierden en eerst nu kan men zich eene juiste voorstelling maken van het merkwaardigste plekje van de geheele Peloponnesus. Ook hier zijn de kunstenaars ons gebrekkig voorstellingsvermogen te hulp gekomen door eene op tamelijk vaste gronden gerestaureerde afbeelding.

Met het voorjaar van 1880 was de vijfjarige periode waarop men gerekend had, voorbij: maar het werk was nog ver van voltooid. Er zoude nog, rekende men, 90000 mk. noodig zijn, maar nu weigerde Bismarck beslist meer toe te staan, zoodat de keizer genoodzaakt was zelf in den buidel te tasten en 80000 mk. te beloven. Er was bovendien nog zooveel noodig: ter voortzetting der triangulatie van Attica werden weder 20000 mk. vereischt. De restauratie der gipsafgietsels van het in Olympia gevondene vereischte 15000 mk. en men moest ook rekenen op het bijbouwen van de noodige zalen om al die schatten te bergen. Ook Humann te Pergamum kon men niet aan zijn lot overlaten. Het laat zich dus begrijpen, dat, toen men met het einde van 1880 nog niet gereed was, een beroep op de schatkist vergeefsch zoude zijn geweest. Er werd intusschen eene kunstlievende dame gevonden, die ten slotte 20000 mk. beschikbaar stelde en zoo heeft men nog in 1881 een paar maanden aan den arbeid kunnen blijven. Nu maakte men zich diets geheel gereed te zijn, ofschoon dit eigenlijk niet waar is, want de Altis zelve is wel geheel uitgegraven, maar een aanzienlijk gedeelte der omringende gebouwen ligt nog onder de aardmassa verborgen.

Het is wel der moeite waard te hooren wat Margaretha von Poschinger weet te berichten: ‘Onvergetelijk zal het blijven hoe verdienstelijk de Kroonprins zich gemaakt heeft voor de geschiedenis der kunst in de oudheid. De opgravingen te Olympia en te Pergamum zijn in hoofdzaak door zijne bemoeiingen tot stand gekomen. Hij was de warmste en machtigste beschermer van deze zoo welgeslaagde onderne-

mingen, waarvan de vruchten aan de geheele beschaafde wereld ten goede zijn gekomen, daar hij wist te bewerken, dat de regeering des Rijks zoowel als het Pruisische Ministerie zich bereid verklaarden de noodzakelijke kosten te bestrijden.'

Dat is kort en bondig: zelfs de naam van Curtius wordt niet genoemd. De aandachtige lezer bespeurt alras, dat de schrijfster, dat wil natuurlijk zeggen de keizerin zelve, eigenlijk niet hield van den oud-gouverneur haars gemaals. De vormelijke maar stekelige zoogenaamde onpartijdigheid van haar oordeel over den trouwen vriend der keizerlijke familie - ik heb de woorden reeds aangehaald - helpt dit feit bevestigen. Curtius wordt in die drie lijvige deelen slechts een paar maal genoemd en terwijl zij met vervelende uitvoerigheid tal van brieven uitschrijft, die aan Frederik gericht waren, geeft zij ons slechts twee of drie korte tamelijk onbeduidende billetten van Curtius. De brieven van von Unruh, die zij allen copieert, zijn mooi; maar die van Curtius, die zijn zoon ons - vermoedelijk volgens de concepten - mededeelt, zijn het zeker niet minder.

Doch laten wij billijk zijn: wederkeerig hield Curtius ook niet van de Prinses. Hij schrijft 27 Februari 1872 aan zijnen broeder: 'Er dreigen bedenkelijke dolingen. Er zijn plaatsen waar men geen hooger doel kent dan Prins Albert na te bootsen; men dweept met wereldtentoonstellingen; gaat geheel op in ongedisciplineerd dilettantisme, spot met Schinkel,, loochent de zedelijke kern van de kunst en laat zich afdrijven op den stroom van hetgeen tijdelijk in den smaak is. Als raadslieden zijn het meest in aanzien menschen van eene halve beschaving, met wier gedachten men kan medegaan, zonder zich van den sleurgang des levens los te maken.' Deze woorden geven geen onzeker geluid: zie hier twee voortreffelijke menschen die blijkbaar jaloersch zijn van elkanders invloed op hem, dien zij zoo nabij staan.

Deze betreurenswaardige oneenigheid is in Berlijn, vreemd genoeg, door een monument vereeuwigd. Dat het huwelijk van Keizer en Keizerin Frederik bij uitstek gelukkig was, is bekend; evenzeer ook dat zij eene supérieure vrouw was. Prins Albert, die haren zeldzamen aanleg al vroeg had opgemerkt, had zich aan hare opvoeding bijzonder laten gelegen liggen. Zelfs het gebied der staatkunde had zij niet geschuwd

en zij had in hare jonge jaren een opstel geschreven over ministerieele verantwoordelijkheid, dat aan haren vader zeer lezenswaardig was voorgekomen. Zij was klein en tenger, maar in eene conversatiezaal eene veel schitterender verschijning dan de heldengestalte van haren gemaal. Zij was eene smaakvolle beoordeelaarster van Engelsche en Duitsche poezij. Zij had kennis genomen van theologie en philosophie en, bij haar bezoek aan Parijs in 1867, had zij tusschen de feestelijkheden waarmede Napoleon en Eugénie haar hadden willen eeren, toch nog tijd weten te vinden om een philosophisch gesprek te voeren met Renan. Ook in de chemie was zij niet onervaren en in het algemeen onderhield zij zich gaarne met wetenschappelijke celebriteiten. Aan haren gemaal liet zij die meerderheid nimmer gevoelen.

Welnu, deze vrouw, deze - ik herhaal het - supérieure vrouw had voor haren dood aan haren zoon, den tegenwoordigen Keizer, opgedragen, ter weerszijde van het begin der Charlottenburger-chaussée de standbeelden zijner ouders te plaatsen: Keizer Frederik moest zich toonen in zijne geliefde kurassiers-uniform met rijlaarzen; zijne gemalin in groot toilet met een kroontje op het hoofd. Achter elk standbeeld zou een bank geplaatst worden met de bustes van telkens twee beroemde onderdanen. Voor zichzelve had zij gekozen twee professoren: von Hoffmann (chemie) en Zeller (philosophie). Het praatje gaat dat zij eigenlijk David Friedrich Strausz gewenscht had, maar omdat deze geen Pruisisch onderdaan was geweest, zij zich beholpen had met zijnen zwager Zeller. Het zij zoo, hoewel het niet valt te ontkennen dat ook uit anderen hoofde die buste van Strausz nog al wat aanstoot zoude gegeven hebben. Maar welke bustes zoude zij bij den Keizer zelven plaatsen? De een moest natuurlijk graaf Blumenthal zijn, de chef van zijnen generalen staf in 1866 en 1870. De ander moest een beroemd geleerde wezen, die met den Keizer jarenlang vertrouwelijk had omgegaan. Men behoefde zich dus geen oogenblik te bedenken: de keuze moest op Curtius vallen, maar de Keizerin wees Helmholtz aan, terwijl zij toch wist of kon nagaan dat de Keizer nooit meer van de natuurwetenschap heeft geweten, dan hij mag hebben onthouden van het onderwijs van Prof. Schellbach en Helmholtz nooit aan haar hof verkeerd

had, althans door freule Poschinger nergens genoemd wordt. Het ware toch al te kleingeestig, als zij Curtius hadde voorbijgegaan, omdat hij even weinig als Strausz een Pruis maar een Lübecker was geweest.

De jaren gaan rustig voorbij en in de hartelijke verhouding met den Kroonprins komt geene wijziging; alleen maar lezen wij thans minder brieven, dewijl door den zoo goed als dagelijkschen omgang de beide mannen daaraan minder behoefte hadden. Maar deze kleinigheid teekent toch de wederzijdsche verhouding: den 25sten Januari 1883 vierden de Kroonprins en de Kroonprinses onder algemeene deelneming des volks hunne zilveren bruiloft. Curtius, die wel gissen kon dat de geheele dag zoude worden ingenomen door de begroetingen van tallooze notabiliteiten, had zich bescheidenlijk teruggetrokken en zich niet in persoon ten paleize vertoond: hij had zich bepaald tot eenen schriftelijken gelukwensch. Het verwondert ons minder, want hij hield niet van de woelige hoffeesten. Maar aan den avond kwam er eene uitnoodiging van den Kroonprins om het slot van den dag in den kring der zijnen te komen doorbrengen: hij had behoefte, schreef hij, om op dit feest zijnen ouden leermeester de hand te drukken.

Niet zoo lang daarna zijn de donkere tijden in aantocht. Curtius zelf verneemt door ernstige lichaamskwalen de eerste aanmaning van den alvast naderenden ouderdom. De toestand van den Kroonprins was veel bedenkelijker. Reeds geruimen tijd had hij aan eene heeschheid geleden, waardoor het spreken hem eerst moeilijk was gevallen en later door de geneesheeren geheel verboden was. Zoo neemt hij dan 13 Juli 1887 schriftelijk afscheid om zich, gelijk ieder weet, onder behandeling te stellen van den Engelschen chirurg Morell Mackenzie. Te vergeefs: de kwaal maakte snelle vorderingen. Tegen de maand November van datzelfde jaar was het ook voor het publiek geen geheim meer, dat er geen hoop was op herstel. Na velerlei rondtrekken was de Kroonprins naar San Remo gekomen, om den winter in gematigder klimaat door te brengen. De treurende weduwe heeft ons die lijdensdagen uitvoerig beschreven. Er was een consult gehouden van de beroemste medici en op de pertinente vraag van den Kroonprins: ‘Is het dan werkelijk kanker?’ had

hun woordvoerder geen neen durven zeggen. Wat de Keizerin niet schrijft, vernemen wij door Curtius, dat om het smartelijk ziekbed groote oneenigheid en verbittering heerschte: de medici hebben het haar, geloof ik, nooit vergeven dat zij had aangedrongen op een consult met eenen Engelschman. De tijd dat de lijder nog vol moed aan Curtius kon schrijven - het was op den 17den November geweest - was nu voor goed voorbij.

De Keizer was in zijn 91ste jaar: wat zoude het zijn, als hij kwam te vallen? Eindelijk kwam er op 9 Maart een telegram dat door het adres ongeopend zijnen inhoud verraadde: 'Aan Z.M. den Duitschen Keizer Friedrich Wilhelm.' Deze wankelde geen oogenblik en met het diepe gevoel der verplichtingen die op hem rustten, werd binnen weinige uren het besluit genomen den volgenden dag de reis naar Berlijn te aanvaarden, ten einde de teugels van het bewind in handen te nemen. Zoo heeft hij zijnen plicht tot het laatst volbracht, in den uitersten nood telkens een grooter deel van de regeeringstaak aan zijnen oudsten zoon overdragende, totdat hij op 15 Juni van datzelfde jaar is bezweken. Het is eene regeering van nog niet ten volle honderd dagen geweest.

Zelfs in dezen lijdenstijd en onder tallooze beslommeringen vinden wij eenen brief van den Keizer van 2 April 1888, waarin hij welmeenend dank zegt voor de deelneming door Curtius betoond bij het overlijden zijns vaders en voor de schoone redevoering, waarmede deze op 22 Maart diens nagedachtenis gevierd had. Omtrent het laatste bezoek aan het sterfbed stemmen de berichten niet overeen. Volgens de Keizerin had haar gemaal tegelijkertijd Schellbach en Curtius tot zich laten komen om afscheid te nemen. Deze schrijft daarentegen op den 8sten April aan zijnen zoon, dat de Keizer hem had getelegrafeerd, dat te tien uren godsdienstoefening zoude gehouden worden in de Slotkapel te Charlottenburg. Daarop was hij aangewezen om in de vertrekken des Keizers te komen. 'Zijne houding is voortreffelijk. Zijn gezicht vertoont eene aangrijpende vereeniging van hoogheid en zachtheid van karakter. Het gesprek valt natuurlijk lastig: de korte potloodaanteekeningen zijn in de vlucht moeilijk te lezen.' Doch wat maakt dit verschil uit? wij kunnen genoegzaam overtuigd zijn, dat de alvast stervende zich zelven nooit ontrouw is geworden. In dat uitvoerige,

vele bladzijden vullende verhaal vernemen wij slechts ééne klacht. Toen Graaf Blumenthal hem kwam bedanken voor zijne bevordering tot Veldmaarschalk en daarbij van genezing sprak, kreeg hij tot antwoord te lezen: 'Mein lieber Blumenthal, es ist fast nicht mehr zu ertragen.' Bij het hoogste lichaamslijden wekt de onwrikbare geestkracht onze rechtmatige bewondering.

Wij behoeven bij de laatste levensjaren van Curtius niet stil te staan: ik maak nog slechts eene uitzondering voor den 22sten December 1891, den herinneringsdag aan zijne promotie vóór eene halve eeuw. Een paar dagen later heeft hij voor zijne schoonzuster beschreven, welk een feest hem zijne vereerders hadden bereid. Het hoogtepunt was, toen Mommsen met de Secretarissen der Academie voor hem trad. 'Hij begon met het adres voor te lezen; daarop legde hij onverwacht den tekst terzijde en zeide dat hij moest spreken in plaats van te lezen. En nu, alsof het hek van den dam ware, brak er een stroom van welsprekendheid los, waarin hij mij kenschetste als dengene, die te allen tijde, zooals een goed geschiedkenner betaamt, van de bijzonderheden was opgeklommen tot de beschouwing van het geheel. Te midden van zoovelen tegenover elkander staande waren wij in den aanvang niet op ons gemak, maar alles werd anders, toen Mommsen aangegrepen door eenen aandrang die hem zelven te machtig werd, uit den grond zijns harten zulke warme woorden liet hooren. Wij zagen elkander aan; ik dankte hem uit volle overtuiging en blijkbaar waren de aanwezenden door dit duo getroffen, daar men wist dat het groote verschil onzer levensopvattingen dikwijls de oorzaak was geweest van allerlei kleine bisbilles. Ook tegen Clara was hij zeer vriendelijk, legde zijne hand op het zwarte haar van mijnen kleinzoon Ernst Robert en zeide: 'zorg voor de eer van uwen naam.' Het verder verloop van den dag mogen wij daarlaten.

In datzelfde jaar 1891 verscheen de *Stadtgeschichte von Athen*, het werk dat Curtius sedert zoovele tientallen van jaren had bezig gehouden: mogelijk is het de rijpste vrucht van zijn talent. Van nu af echter verminderden de lichaamskrachten en daarmede zijne productiviteit. Zijne laatste verhandeling is van 1893: 'Paulus in Athen,' een kort stuk

van nauwelijks één vel druks, maar dat bij uitstek kenmerkend is voor den getrouwen Bijbellezer, dien de resultaten der moderne theologische critiek niet bevredigden. Het grootste gedeelte van zijn vertoog strekt om duidelijk te maken, dat Paulus, hoewel uit Israelitische ouders geboren, in de toenmaals bloeiende en kunstlievende hoofdstad van Cilicië eene zeer zorgvuldige Grieksche opvoeding had genoten. De vorm der Paulinische Brieven - ik druk mij met voordacht voorzichtiger uit dan Curtius zelf - toont duidelijk aan dat Grieksch zijne moedertaal was en hij niet, gelijk sommigen dwazelijk beweren, had te worstelen met een hem half gemeenzaam dialect. Zijne beelden, zijne vergelijkingen, zijne citaten, zijne soms zeer gelukkig gevonden eigenaardige uitdrukkingen, leeren hem kennen als volkomen toegerust om te Athene de wijsgeeren, Stoicynen zoowel als Epicureërs, tot een twistgesprek uit te dagen. Maar waar is die woordenstrijd gehouden? Die vraag is voor Cursius eigenlijk de aanleiding geweest tot het opstellen zijner verhandeling. Hij kent Athene veel te goed om te gelooven, dat men daartoe den verlaten en tochtigen top van den Areopagus zoude hebben beklommen. Het publiek, altijd begeerig ‘wat nieuws’ te hooren, vloeide dagelijks tezamen op de markt, die - dit voeg ik er bij - door gebrek aan nieuwsbladen en evenzeer door de afwezigheid van de eigenlijk gezegde armen - den aanblik bood van een middending tusschen eene nabeurs en een welbeklant, doch zeer ruim koffiehuis in eene niet al te volkrijke - stel Italiaansche - stad. Die markt was in vroeger eeuwen gehouden ten Zuiden der Acropolis, maar was nu reeds sedert onheugelijke tijden verplaatst naar de Noordzijde. Van de nagenoeg rechthoekig langwerpige plek was de noorderhelft bestemd voor handel en bedrijf; de zuidelijke helft diende voor de nieuwsgrage lediggangers. In den Noord-Westhoek dier helft lag de koningsgaanderij, waar onder anderen ook de Areopagieten zich verzamelden, zoowel om het toezicht uit te oefenen, dat zij over de marktaangelegenheden te dier tijde hadden, als om de halszaken te instrueeren, die later op den eigenlijken Areopagus in behandeling zouden komen. Daar is het vergaderlokaal, vóor hetwelk staande Paulus zijne redevoering hield: men kon het wel den Areopagus noemen in eenen tijd, dat geenerlei mis-

verstand viel te vreezen. Er wordt dan ook trouwens geen proces gevoerd en Paulus richt zich niet tot de aanwezige Areopagieten, maar tot het rondomstaand publiek.

Al was de tijd voor zelfstandige en oorspronkelijke studie voorbij, toch kon Curtius bezig blijven met het bijwerken en vereenigen zijner in den loop der jaren in allerlei hoeken verspreide verhandelingen. De beide deelen 'Gesammelte Abhandlungen' zijn bestemd voor het der zake kundig publiek, maar bevatten ook wel het een en ander, dat op belangstelling in wijder kring mag rekenen. Zoo de beschrijving van den aanleg der wegen in het oude Griekenland, een stuk dat reeds van 1854 dagteekent. Wij leeren daaruit, dat de rijwegen oorspronkelijk alle zijn aangelegd om de voornaamste heiligdommen met paard en wagen bereikbaar te maken: het waren dus in eigenlijken zin alle 'heilige wegen', die evenwel, gelijk natuurlijk is, ook voor particulier gebruik openstonden. Sterke hellingen werden, zooveel als eenigszins doenlijk was, vermeden en dus lange omwegen allerminst geschuwd. Een voetganger kon langs bergpaden den afstand schielijker afleggen. Zoo zenden bij de nadering der Perzen de Atheners den looper Phidippides naar Sparta om hulp te vragen en deze legde den afstand van 28 duitsche mijlen in twee dagen af: die snelheid ware te paard niet te bereiken geweest. Doch, wat in grooter mate mijne verwondering opwekt, men had de gewoonte in den harden rotsgrond wagensporen uit te hakken, die nu nog hier en daar herkenbaar zijn. Om aan het doel te voldoen moest er dus voor geheel Griekenland eene normale spoorwijdte zijn en ook deze is bekend, nam. gemiddeld 17 Ned. palmen, gerekend van de buitenste randen der *rails*. Daar men gewoonlijk slechts enkel spoor had en dus op bepaalde afstanden wissels noodzakelijk waren, kunnen wij nu den twist van Oedipus met zijnen vader bij den driesprong, des te beter begrijpen.

Eene andere verhandeling, ditmaal van 1892, beweegt zich op verwant gebied en doet onze bewondering voor het genie der aloude bewoners van Hellas nog stijgen. Reeds ten tijde van Homerus was Orchomenus in Boeotië eene bloeiende stad van het volk der Minyers. De inwoners hadden hunnen voorspoed uitsluitend te danken aan de dijken, waarmede zij den afloop van hunnen Cephisus en andere riviertjes hadden geregeld. Dit reuzenwerk, van vermoedelijk Phoenicischen

oorsprong, was nu reeds sedert eeuwen vernield en de moerasdampen die uit het meer Copaïs opstegen, maakten tot op onzen tijd dit gansche gebied even onbewoonbaar als het vóor den tijd der Minyers geweest was. Zeer enkele jaren geleden kreeg eene fransche maatschappij in opdracht die rivieren wederom te normaliseeren: wij kunnen dat nu bij Curtius nalezen, die zich herinnerde hoe de malaria dier streek den dood had veroorzaakt van Otfried Müller. Het werk was spoedig gedaan: de fransche ingenieurs hadden niets anders te doen dan het voor eeuwen moedwillig vernielde te repareeren. Toch is, gelijk wij zeer onlangs vernamen, dit bewonderenwaardig werk nog niets in vergelijking van de aloude, thans insgelijks vervallen, bevloeiingswerken aan de Tigris.

De stof is overweldigend rijk, maar beperking noodzakelijk. Laat mij dus alleen met een enkel woord noemen de verhandeling van 1872 over Ephesus, waarin naar aanleiding van de nieuwe plaatsbepaling der stad, een kort overzicht wordt gegeven der geschiedenis van de verhouding der burgergemeente tot den priesterstaat en met behulp van een kaartje begrijpelijk wordt gemaakt, hoe het komt dat men jaren lang heeft moeten graven voor dat de plek werd gevonden, waar de tempel van Diana gestaan had. Eindelijk had Curtius na Johannes Brandis, zijnen voormaligen kleinen kweekeling uit Athene, in 1874 geschreven over het gebruik van stedelijke en geslachtswapens bij de Grieken. Niet ieder bedenkt dat boven de Leeuwen-, of juister de Leeuwinnenpoort, te Mycenae, het beeldhouwwerk als wapen moet worden opgevat, maar alle literatoren weten toch wel, dat op de bronzen tafelen van Heraclea, die te Napels bewaard worden, bij de namen der personen de geslachtswapens zijn aangegeven. Curtius verrijkt het bekende materiaal op ongedachte wijze door eenen milden voorraad van voorbeelden op zegels en elders, hoewel daarmede niet bedoeld wordt dat de Grieken de ridders der middeleeuwen in de heraldiek hebben onderwezen. Doch dit moet nu ook genoeg zijn: na lectuur dezer beide deelen was ik zeer sterk onder den indruk van Mommsens woord, dat, gelijk het eenen goeden geschiedschrijver past, Curtius steeds van de bijzonderheden was opgeklommen tot de beschouwing van het geheel.

Nog had de tachtigjarige de pen niet voor goed nedergelegd: er verscheen in dezen tijd het derde en laatste deeltje van zijn ‘Alterthum und Gegenwart’, waarover ik boven reeds gesproken heb. Deze boekjes bestaan goeddeels uit de redevoeringen, die Curtius bij Academische en andere feestdagen met groot succes voor een gemengd doch beschaafd publiek gehouden heeft. Zij leenen zich allerminst tot een uittreksel, maar dat kan men zeggen, dat alle zonder uitzondering doortrokken zijn van den idealen zin, die het meest kenmerkende van Curtius' persoonlijkheid is. Het lage en gemeene bestaat voor hem niet en zoo men wil beweren, dat hij de Grieken beschouwd heeft niet zooals zij zelfs in hunnen besten tijd waren, maar zoo als zij zich voordeden aan en gereflecteerd werden door een dichterlijk gemoed, dan kan ik voor mij daarin allerminst een verwijt vinden, doch meen dat juist de gedachtenkring, waarin mannen als Curtius zich onverdeeld hebben bewogen, bij intimere kennismaking weldadig moet werken op een jonger geslacht, voor zoover het zijne levensbeschouwing op lager peil gesteld heeft. Rondom mij hoor ik zoovele prozamenschen het hoogste woord voeren.

De lichaamskwalen nemen nu ook voor goed de overhand; zelfs is het voorgekomen dat gedurende maanden hem het gebruik van het éene oog, later gedurende een half jaar dat van beide ontzegd was. Voor den nagenoeg 82-jarige kwam het einde den 11^{den} Juli 1896 noch onverwacht noch ontijdig. Zijne laatste dichregelen waren geweest:

Wie der Vogel auf dem Baum,
Der sich müde am Tage sang,
Nur noch zwitschert leis' im Traum,
Dass es in die Nacht verklang -
Also werden meine Lieder
Leiser gegen meine Nacht,
Und die lauten sing' ich wieder,
Wenn mein neuer Tag erwacht.

S.A. NABER.

Nixa.
Eene fantasie der zee.

Naar aanleiding van Böcklins schilderij ‘Tritonen-Kampf’

I.

Wijd, wijduit lag de zee, in lichten sterren-nacht. Haar wateren lagen stil uit te deinen tot de verste verten. Laat was de maan opgekomen en zij zilverglansde nu aan den zuiderhemel op haar hoogste punt.

En onmerkbaar draaiden de sterren van 't Oosten naar 't Westen. De zee was spiegelglad, rimpelloos, golfloos tot de wijdste horizonnen. Slechts deinde zij hare groote deining, die ongedurig deed heen- en weder-gaan de weerkaatste sterrenbeelden, en die beweeglijk verwrong 't zilveren manebeeld, dat als heel diep zweefde in de zwarte nachtwateren.

Verder was alles zonder beweeg, geluidloos. De sterren doorliepen stil haar wijde hemelcirkels, de maan stond stil te zilverglanzen aan den zwart-blauwen hemelkoepel, fluweelig met de zilveren bespikkeling der hemellichten.

En ook de horizon cirkelde zich zwijgend, wijd en wijd uit, met vage nevelige schemeringen. De zee lag te droomen, zwijgend, in lichten sterrennacht.

- Nu was 't droome-tijd voor de zeemeerminnen.

En Nixa, de schoonste aller zeevrouwen, lag te mijmeren aan 't zwarte glanzende watervlak. Achterover, op haar rug, liet zij zich wiegen door de stille deiningen, die aankwamen bij de geschubde staart-einden harer beenen en gleden langs haar drijvende, blanke lichaam, - 't lichtelijk opbeurend

dan, - en deden wèggolven van heur hoofd de lange groenzwarte haren. Haar groote grijs-groene schitteroogen staarden, tusschen de neergeslagen wimper-schaduw, naar de maan, die zilverig deed òpblanken de marmerwitte huid van haar bovenlichaam, scherp dit aflijnende tegen 't zwart der oneindige transparante diepte van zee.

Fel wit waren hare achter heur hoofd gevouwen armen, met groenachtig waas, daar waar 't water er over heen spoelde. Lichtend blank waren ook hare kleine ronde borsten, die krachtig òpwelfden boven 't telkens even onderdompelende lijf, dat dan werd een vaag groen, door 't water.

En om haar was de wijde oneindigheid van de zee, die geluidloos deinde. En boven haar koepelden zich hoog, ontzagwekkend hoog de luchten, fluweelig zwart-blauw met de zilveren puntjes grillig bezaaid.

Wiegend lag Nixa te mijmeren, naar de maan starend met heur grijs-groene oogen, overschaduwd door de lange wimpers. Blank, opaal blank was haar gelaat, een lichtovaal met de donkere schaduwen der oogholten, met de kleine vol-roode mond, en daartusschen de scherpe edele lijning van flauw-geboogde neus.

En om dat koud-mooie, stille hoofd de wegdeinende weelderig-lange groen-zwarte haren.

Tegen haar warme, zacht-stevige vleesch voelde zij de koele streelingen der rustig deinende wateren.

En terwijl zij haar gedachten wijduit liet zweven, bewoog zij in onwillekeurige beweging voortdurend haar geschubde staart. Een parelmoerglanzend beweeg was dat, die schubben, nu in, dan boven water met vaag groene en roode en blauwe lichtingen in de grijze metalige glanzing.

't Was haar goed, zóó, in die koele stille nacht en 't verwonderde haar, dat niet meer van hare zusteren opgekomen waren uit de verre ongeweten diepten om te liggen droomen in 't zilveren manelicht; dat niet gekomen waren de jeugdigforsche tritons met hun watergestoei, om te minnekoozen met haar schoone metgezellen.

En plots dacht zij er weder aan, hoe zij, Nixa, was de schoonste der vrouwen van zee. En ook, hoe zij, de wonderschoone Nixa, bekend was om haar koude koelheid, om de passieloosheid van heur begeerlijk mooi lichaam.

Een trotsche glimlach speelde om haar lippen, als zij er aan dacht, hoe zij allen haar begeerden, alle die tritonenscharen, en hoe geen nog haar bezeten had.

En zij begreep 't niet hoe zij zoo anders was dan de anderen, en waarom. Veel, zeer veel had zij daar al over gemijmerd in stille droomenachten.

En toch was er, evenals nu weder, een vaag verlangen in haar geweest. Vaag, doordat zij 't zich niet verklaren kon, maar toch heel sterk. Dikwijls had zij gemeend dat dit nu die hartstocht was, die haar deed verlangen te zinken in de armen van een triton of, zooals nog anderen van haar, tot zich te trekken een mensch.

Maar als zij zich dan bijna had laten veroveren door zoo'n jeugd-krachtigen triton, dan ineens voelde zij dat dáár 't verlangen niet naar was, en met schrillen, schellen lach was zij heengevloden.

Reeds zoo dikwijls was dit gebeurd en allen dachten haar verlangeloos. En toch, zoo mijmerende nu, met òm haar de wijde nachtstilte, voelde zij dat in haar wél een verlangen was.

En 't was haar of dit verlangen nu sterker was dan ooit. Heur schubbenstaart heen en weder plassend in de wijddeinende wateren, schijnbaar gedachteloos, zag zij naar 't zilver-vonkelend gespat der druppels.

Wat had zij toch? Wàt wilde zij? Een onbewust verlangen naar emotie was er in haar. Heel haar nimfeleven gleed voort, rustig, monotoon.

In stille manenachten lag zij te droomen aan de oppervlakte der wateren, en als de ochtend begon te gloren daalde zij in de wateren neer. Maar wanneer zij allen daar beneden in de zeepaleizen voorvoelden dat er een storm oprees, placht zij ook als 't nachtelijk donker gekomen was, in de diepte te blijven.

En vreemd, vreemd toch, ditmaal, ondanks haar voorvoelen van storm, was zij opwaarts gestegen. Opwaarts gestegen met haar vreemd sterk verlangen, dat geen hartstocht was. En 't verwonderde haar, dat 't nog zoo droom-stil bleef. Alleen daar aan de verre horizonnen werden de nevels zwaarder, langzaam aan zwaarder.

Zij begreep niet, ze voelde haar verlangen, en peinsde en peinsde maar begreep niet....

En zoo mijmerende voelde zij plots, voelde ze bewust, dat oogen op haar gericht waren: manne-oogen, triton-oogen begreep zij.

Een ijdelheid te bekoren, ondanks al haar passieloosheid, dwong haar te doen of ze niets merkte en stil zoo te blijven liggen, want plots voelde ze dat zij mooi lag, dat zinnebekorend was haar blanke volle lichaam, met de kleine welvend ronde borsten, met de volle glooiing van haar buik, met de teerfijne lijn harer heupen.

Maar plots zóó doende flitst door haar brein: ‘waarom?’

Waarom deed zij dat, zij, de passielooze? Ze begreep 't niet, en wel bleef ze stil liggen. En ze voelde de vreemde begeerteoogen op haar lichaam.

Wie zou 't zijn, die daar nabij haar was?

Zou 't Hamo weer zijn? Hamo met de goud-groene, blonde haren, Hamo die haar steeds volgde, trachtend haar te winnen met zijn begeertevolle blauwe oogen? Hamo met zijn mooi sterk lichaam, die gewenscht werd door alle hare zusteren, en daarom zeker háár wilde, haar, de onbereikbare?

Of wie zou 't anders wezen?

Nieuwsgierig wendde zij haar hoofd naar de plek, waar zij intuïtief voelde haar beschouwer. En reeds vóór zij nog gezien had, sperde zij wijd open heur oogen, wetend de macht dier grijs-groene-oogen, met hun donkeren gloed. Toen zij keek, zoekend den blik van hem, die daar was, ontmoette zij een zware-begeerte-blik uit vurige donker-bruin fonkelende oogen.

Wie was dat?

Nieuwsgierig draaide zij zich naar den triton toe.

Wie was dat met zoo zwart haar, met zoo'n donker-bruine huid, met zoo fel glinsterende, diep donker-bruine oogen? Wie was dat, die zoo heel anders was dan alle tritonen die zij kende, met hunne grijs-blauwe oogen en hunne opale blankheid?

Verwonderd staarde zij naar den triton, die zich ten halve uit 't water oprichtte. Bewonderend keek zij naar zijn spierige tors, naar zijn volle zware armen, naar de forsche welving zijner keiharde gespierde manneborsten, naar zijn mooie jonge krachtkop, de korte halskolom breed geplant tusschen de koppige schouders.

Zij zag dat hij heel jong was en heel sterk en zij vroeg:

‘Wie ben jij? - Nooit zag ik zulk een triton met zoo bruin eene huid, en zoo zwart de haren, zoo donker de oogen!’

‘Ik ben Clivo, Clivo van de Zuider-Oceanen, waar we allen zijn zoo bruin en donker. Maar wie zijt gij? Nimmer zag ik zulk eene zeevrouwe, zoo blank eene huid en toch zoo zwart de haren en zoo zeekleurige oogen. En dan zoo schoon!’

Zij glimlachte, hoorende 't verlangen in zijne woorden en sprak:

‘Ik ben Nixa, Nixa van de Noorder Oceanen, waar we allen zijn zoo blank.’

‘Ja dat dacht ik wel.’

‘Dat dacht je wel? Hoe kan je dat wel denken?’

Hij glimlachte fijntjes, de jonge mooie triton der Zuiderzeeën en zeide:

‘Een ieder weet dat de schoonste aller vrouwen der zee is Nixa, de wonderlijke Nixa. En toen ik daar zag zoo prachtig een meerminne, toen begreep ik dat gij 't waart, gij, Nixa. Wat zoete naam is dat, Nixa.’

‘Nixa’, herhaalde hij, ‘'t is zeer schoon.’

‘Clivo’, deed zij zeggen haar mollig geluid, ‘ook dat is schoon.’

Een wijle bleven zij zwijgend.

Achterover lag zij nog steeds, iets naar rechts ombuigend nu; hare geschubde staartbeenen had zij thans beweegloos gekruist. En de jeugd-krachtige triton der Zuiderzeeën wiegde zacht op en neder door den vinslag waarmede hij zich rechtop hield in 't deinende water.

Hoog op, forsch stak zijn krachtige mannetors uit de groenzwarte nachtwateren. En steeds maar waren zijne oogen gericht op haar blanke lijf, dat schier zilver wit lichtte door 't maanschijnsel.

't Was of de hevige schroeivlam van passie in hem deed gloed-stralen zijne oogen en of zij voelde die warmte van begeeren gloeien op haar lijf.

Ze glimlachte, en bewoog zacht haar staartvinne onder water, zoodat er verleidelijk beweeg kwam in de teergolvende lijnen harer naaktheid.

‘Nixa,’ fluisterde de bruine triton, sterk willend.

‘Ja,’ zei ze kalm, rustig haar gelaat naar hem toewendende, koud de oogen, zonder glimlach nu, want ze begreep.

En in Clivo zonk verschrikt neer de sterke opwelling nu ineens haar te willen omvatten, plots in bruisende hartstocht-kracht.

‘Je bent zoo mooi,’ kwam hij nu bedeesd.

‘Nu en...’ antwoordde zij, voelend geheel haar macht; en zij durfde nu weer coquet hem toelachen.

‘Nixa, ik ben gekomen van de verre Zuiderzeeën met een vreemd verlangen. Altijd ben ik maar door gezwommen, naar 't Noorden, niet begrijpende wat mij dreef. En nu, nu weet ik het. Nu ik jou gezien heb, jou, met je blanke schoonheid, zoo blank als 't schuim der zee, nu weet ik, dat ik je liefheb. Thans begrijp ik mijn verlangen, dat is jou te drukken aan mijn borst...’ En haar ziende glimlachen om die woorden, vervolgde hij stouter:

‘Nixa, o laat ons samen nederdalen; daar beneden is 't stil en rustig. Zie hoe hier de deining sterker en ongeduriger wordt, morgen is 't storm. O Nixa, zie, beiden zijn wij schoon en krachtig; laten wij genieten van die schoonheid en jeugdkracht. O Nixa, dat is mijn verlangen.’

Zij luisterde, steeds maar glimlachend, tot hij uitgesproken had.

En wat zij toen zeide was niet een antwoord op zijne woorden, meer een denken, hardop.

‘Dat, Clivo, is niet mijn verlangen. Eigenlijk weet ik 't niet, mijn verlangen dat zoo sterk in mij opwelt.’

‘O, er is een ander die jou begeert.’

Groote minachting was er in haar schouderophalen toen ze sprak:

‘Allen, ze willen allen, maar zij kennen mij, Nixa, de koude.’

‘Ja, maar,’ volhardde hij, ‘dan is er een van wie je de begeerte belangstellend gadeslaat.’

Peinzend herhaalde zij:

‘Belangstellend gadesla... Hamo? Hamo, misschien, die gewoonlijk overal mij volgt. 't Is mogelijk, maar ik weet niet mijn verlangen.’

‘Hamo,’ riep hij driftig, jaloersch zonder reden, ‘wie is dat?’

Met een langen, denkenden blik uit haar groote grijs-groene schitter-oogen keek zij hem aan.

‘Ja, Hamo, Hamo, de krachtigste, de mooiste aller tritonen. Maar die is toch niet mijn verlangen, of eigenlijk.... ik weet 't zelve niet.’

Even hield zij in en toen flitste het een moment door haar brein: strijd om haar, woeste tritonenstrijd. En gehoorzamend aan die impulsie zeide zij:

‘Maar hij is veel sterker dan jij.’ Zij gooide hem dit toe, als een aas voor de visch.

En hij, Clivo, de opgewondene, hij beet in den haak, die was onder 't aas.

‘Dat is niet waar, ik ben de sterkste van allen. Altijd geweest.’ En trotsch spande hij òp zijn zwaren biceps. ‘En ik zal 't je toonen. Ik zal hem uitdagen en wij zullen strijden voor jou.’

‘Goed, morgen,’ sprak zij nu en 't was of heur verlangen in haar juichte, bijna komend tot volle bewustheid.

‘Morgen, dan is 't storm; maar toch zullen wij strijden voor jou. Nixa!’ zeide hij met warmen glans in de bruine fonkeloogen. ‘En de belooning?’

‘Die is dat ik den overwinnaar zal zeggen mijn verlangen’ - en ze glimlachte koud, sluw.

‘Ga nu naar beneden,’ gebood zij, ‘en zeg alles aan Hamo. Zeg hem te strijden voor mij, morgen, bij de Groote Ooster-rots.’

Hij ging, met de zekerheid der zege in zich.

Peinzend bleef ze achter.

En alleen nu zijnde, merkte zij hoe de deining woeliger werd, en hoe donkerder was de zuiderhemel, zonder ster. Slechts één flauwe glansplek was er: de maan achter de wolken.

Aandachtig kijkend zwom zij nu voorover met mooi zwemgebaar harer marmerwitte armen.

Ze zag hoe nevelen aan kwamen glijden over de zee, die al maar werd woelender en woelender, in de verte.

Daar was reeds de regen; ze voelde de druppels tikkelen op haar hoofd en schouders, en zag de kringetjes in de nu plots inktzwarte wateren.

Steeds maar naderde 't woelige vlak op de zee. Dat was de storm die aankwam.

En ze daalde naar beneden....

Nauwelijks was ze weg, of de zee was boven haar één wild-woest gedoe.

Wild gierde de regen, schuin gestuurd door den wind, die de wateren heftig opzweepte en groote blanke massa's schuim voortblies over de golven heen.

Wild, krachtvol vlogen ze op, die golven, om dan weer plat

neergeworpen te worden door de kracht die ze deed ontstaan.

Eén geweldig bruisen was 't nu, tot de verste horizonnen. Geen sterren waren er meer, ook geen lichtende plek van maan; alles was zwart, grauw-zwart met schemerig wit van 't wilddoend schuim.

Slechts in 't verre Oosten begon vaag licht te gloren.

De nieuwe dageraad kwam met wilden storm, en gevloden was der zeemeerminne droome-tijd.

II.

De zee bulderde, de zee kookte, hare wateren wild-bruisend opgezweept door de winden, die kwamen aangevlogen in den donkeren nacht. Hoog werden opgestuwd de golven, met al maar bewegend schuim op de woelende koppen. En de winden streken over die òp-bergende koppen en namen mee vlokken schuim, die geheimzinnig-licht voortvlogen over de woelende, zwarte nachtwateren. Hoog, hoekig, steil stond in dat heftige wild woeste gedoe de Oosterrots, uitlooper van hoog bergland, dat zich mijlen ver uitstrekte, mijlen naar 't Noorden, mijlen naar 't Zuiden.

Onwrikbaar stond de Oosterrots, terwijl er langs, om en overheen gierden de winden, die er hoog boven voortjoegen de wolken. Onbeweegbaar stond de Oosterrots, terwijl de golven als woedend er zich tegen te pletter beukten. Huilend, brullend, ontembaar, wild kwamen ze aanstormen de golven, met doffen bonk-dreun vielen ze machteloos terug. En dan kwamen weder nieuwe....

En achter de Oosterrots staken steil op, in de sombere stormluchten, als vage zwart-dreigende silhouetten, de scherpe hoekige bergspitsen. Als een vreemd-grillige lijn was de bergkam, die in de nachtdonkerte vervaagde, daar ver in 't Zuiden en ver in 't Noorden.

En te midden der zwaar-lomp òp-strevende rotsen, te midden van den gierenden wind, aan de ruw-woelende zee zat kleintjes, teertjes, Nixa, de blanke, de koude.

Wachtende zat zij op een der voorste rotsbanken der Oosterrots.

Stil zat zij daar te kijken naar 't ruw geweld der zee.

Beweegloos door de verwondering over zulke woede der

winden en golven. Gedreven door haar vreemd verlangen en door dat ze wist wat zou gebeuren tusschen Hamo en Clivo. Zij keek naar 't verre Westen, waar 't woelend beweeg der schuimende kopgolven tegen den horizon in de nachtduisterte vervaagde tot één effen grauw-grijs.

Zij keek beweegloos. Voor háár was vreemd dit geweld, voor haar, die nooit boven kwam, steeds was in de koel-rustige diepten, wanneer zij wist, dat het daarboven stormde.

En Nixa, die altijd trotsch zich gevoeld had, de schoonste aller zeevrouwen, de meerdere der tritons, die haar nederig hulde brachten en hunne begeerten naar haar onvoldaan zagen - zij, de koude, blanke Nixa voelde zich nu zoo klein.

Bijna hulpeloos voelde zij zich zooals zij daar op den rotswand zat, terwijl heur haren in ongedurig wapperen door den wind als van haar hoofd golvend wegstroomden.

Telkens schudde zij haar hoofd en streek met driftig armgebaar de haren weg, die voor haar oogen waaiden.

Wachtend zat ze daar haar geschubde staartbeenen achteloos om elkaar geslingerd, terwijl onder haar de golven daver-bruisend uitéén donderden en zij de zilte druppels tegen haar naakte huid voelde spetten. Zij keek naar 't spel der lucht. Ze zag hoe daar steeds maar voortjoegen de wolkenmassa's in verschillende schakeering van grijs. Zware wolken haastten in wilde vlucht langs de luchten, afscheurend hier in kleine, wild-wegvliedende stukken, samenpakkend daar weer tot zwaar-donkere massa's, die in dreigende woede al maar doorvlogen. Alleen onbeweeglijk kalm, daar aan den zuiderhemel de lichtende plek der maan, waarlangs joegen de wolken.

Nu eens bedekten de opeengepakte, elkander verdringende nevels de maan, alleen latend een schemerig plekje, dan weer braken de afscheurende stukken weg, om even de maan helder, rustig in een effen stukje lucht te laten schijnen.

Als zilver glinsterde dan 't schuim op de inkt-zwarte woelende en kokende wateren, om ineens weer dof neer te zinken in wit-schemerig beweeg. En geheimzinnig gleden snel-lichte plekken over 't water, 't was of zelfs dit licht voortgeblazen werd door den wind, die brulde langs de rotsen, en suisde vol vreemd geweld langs Nixa's ooren, door heur haren, en strekten over de zeeën.

't Was één razernij van water en lucht. Alleen onbeweeglijk was 't starre rotsland, waar kleintjes zat de wachtende blanke Nixa.

Waar bleven toch de beide tritonen? Zouden zij bang zijn voor 't stormen? Tritonen bang, terwijl zij zeevrouw genoot! Ja, nu werd 't bewust in haar, dat zij genoot. 't Was haar of ze bijna begreep haar verlangen.

Neen, ze voelde zich toch eigenlijk niet klein bij dat ruw geweld, 't was of 't ook in haar stormde. Ze leefde 't geheel mee.

Kijk, daar kwam een hooge golf aanrollen. Steeds hooger en hooger torende zich de watermassa, nog niet omkrullend den kop. Nader en nader kwam de golf, even bruisend over een paar kleine rotsblokken. Hooger en hooger 't water. Nu moest 't toch omkrullen. Neen nog niet. - En toen.... juist komend bij den voet van den steilen rotsmuur, vlak onder haar, krulde 't watergevaarte om en met daverend gedonder spatte de golf uitéén, één kokende massa van schuim, die spettend hoog opsprong. En toen kwamen weer de winden aanhuilen, en 't witte lichte schuim vloog weg, langs den rotswand zwevende, totdat 't opspette tegen een vooruitstekende punt, en dan plots vreemd machteloos neerplaste in de al maar kokende inkt-zwarte wateren.

Ademloos had Nixa dit voor háár nieuwe gevolgd, en daardoor niet opgemerkt hoe plots, vóór haar, uit 't golvengewoel krachtvol oprezen de zware torsen der beide tritonen.

‘Nixa!’ schalde hun beider bronzen mannengeluid. Maar de gierende winden scheurden dit geluid aan flarden, die verwaaiden in 't gebruis der wateren.

Ze zagen dat Nixa niet hoorde en gebaarden daarom met heftig armbeweeg.

Weer kwam een lichtend maneschijnsel aangegleden over de woelende watermassa en verlichtte plots Hamo's blanke gestalte.

Toen zag Nixa, en wenkte nader te komen; maar de beide tritons durfden zich niet te wagen zoo dicht onder den rotsmuur.

Ze begreep en gebaarde verlangend dat zij aanvangen zouden den strijd om haar. Juist scheen de maan weer even tusschen de wolken op heur gelaat en de beide tritons zagen haar schoone blanke lijf en den verleidelijken lach op heur mooi gezicht....

En toen ving aan de tritonenstrijd. Te midden van 't

woelend geweld werd gestreden de strijd tusschen den triton der Zuiderzeeën en den triton der Noorderzeeën, om 't verlangen eener zeevrouwe.

Een worsteling op leven en dood. Dik kopten òp de kolossale spierenbundels der mannen-torsen, en zwaar spanden de taaie pezen.

Ademloos keek Nixa toe; wild fladderden heur haren in den wind.

Zij zag hoe de bruine, die uit 't Zuiden, de sterkste en de handigste was, hoe hij telkens geheel onder zich kreeg den blanken Hamo, hem bijna wurgende.

En zij, de wreed-koude, genoot, genoot van emotievolle spanning.

En dan zag ze ook hoe 't lot hem tegenwerkte, want telkens dreef dan aan een machtige roller, die met zijn stuwende wateren den blanken Hamo bevrijdde.

Nog meer genoot zij dan, want zoo werd gerekt de strijd, en zij voelde een zalige doortinteling door haar gaan, nu op die wijze heerlijk gerekt werd ook heur spannende emotie. Steeds maar duurde de hevige worsteling, schijnbaar klein gedoe te midden der woelende elementen. En al maar zag ze, hoe de golfdeiningen de beide strijdenden dichter bij de rotsbanken brachten, hoe gevaarlijker en gevaarlijker hun toestand werd.

En zenuwspannend juichte 't in haar: dat alles was voor haar, om haar, door haar, tritonenbeheerscheres door schoonheid!

Als niet spoedig de beslissing kwam, zouden de strijdenden te pletter worden geworpen op de steenmassa's.

Maar telkens als de beslissing scheen te komen in 't voordeel van den bruinen Zuiderling, kwam weder een hooge roller, die 't al door elkander wierp. Geen oogenblik hadden de strijdenden elkander losgelaten, tot heftige jalouzie-woede geëxalteerd door verleidend vrouweschoon.

In Nixa steeg en steeg de spanning, die geheel haar vreemd verlangensgevoel deed wijken.

Wie zou 't winnen? Zou de beslissing nog komen vóór ze te pletter werden geworpen op de rotsen? - Zij kon 't niet gissen. Eigenlijk verheugde zij zich erover, want nu doorleefde zij één zalige, spannende emotie.

Om en om rolden de beide verwoede lichamen, de schubbe-

staarten zweepten op 't inktzwarte nachtwater, en telkens werden zij bedolven onder een omkrullende stortgolf. En al dat heftige wringen en trekken en rukken der gespierde torsen was niets, volstrekt niets, een o zoo klein gedoe te midden der reuzenhoog-torenende watermassa's.

Voorover gebogen, de oogen wijd opengesperd keek zij toe, Nixa, de koude.

Eindelijk kwam 't groote geweldige....

Een kolossale waterberg kwam aangestormd uit de wijde zee, lichtte hoog op de beide worstelenden. Kleine lichaampjes in vreemd wild beweeg waren 't op den ronden kop van den zwaren roller.

De waterberg stormde aan, de winden gierden mee en Nixa zag, hoe eindelijk vlak onder haar de watermassa omkrulde, steeds nog de beide tritons in haar top.

Maartoen, daver-dreunend donderde zij op de klìppen, en, in één woelende, kokende schuimmassa verpletterd tegen de rots, verdwenen de in elkaar gestrengelde lichamen in de grondelooze diepte.

- - - - - - - - - - - - -

Rust, algeheele ontspanning kwam in Nixa. Geen droefheid, geen berouw, niets dan rust na hoogste spanning.

Moe was zij van 't genieten harer emotie; werkelijk verlangeloos was zij nu; kalme, koude, sereene rust was in haar.

Thans begreep zij haar verlangen, dat was naar wilde geestesspanning.

Aan den zijkant der rots liet zij zich weer in 't water glijden. Daar was een luwte en was 't gevaarloos. Stil verdween ze in de ongeweten diepte.

En de zee, als tevoren, bulderde, de zee kookte, hare wateren wild-bruisend opgezweept door de winden, die kwamen aangevlogen in den donkeren nacht.

En de wolken joegen in wilde haast langs de stille, zilveren maan, en geheimzinnige lichtplekken vlogen over de inktzwarte golven.

Eenzaam, verlaten was nu de onwrikbare Oosterrots, waartegen twee tritons zich hadden laten verpletteren voor 't vreemd verlangen van een vrouw der zee.

LOUIS C. CARBIN.

Letterkundige kroniek.

Johannes de Speelman, door J. Huf van Buren. 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.
Herrijzenis, door G.F. Haspels. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Den 4en Juni 1877 schreef Busken Huet aan mevrouw Bosboom-Toussaint: ‘Laast u de *Kroon van Gelderland*, door J. Huf van Buren? En weet u wie Huf van Buren is? De auteur schijnt mij toe, bij het kiezen van een vorm, tusschen het genre Scott en het genre Shakespeare geaarzeld, en dientengevolge tegen de eenheid van toon gezondigd te hebben. Doch vooral in de laatste helft van het tweede deel komen in den trant van Shakespeare's historie-spelen verscheidene hoofdstukken voor, wier schoonheid *hors ligne* is. Sedert uw *Delftschen Wonderdokter* is in Nederland zulk een fraaie historische roman niet verschenen, dunkt mij; en zoo u tijd kan vinden om de twee dikke deelen door te komen - tezamen over de acht honderd bladzijden - dan houd ik mij bij gelegenheid aanbevolen voor de mededeeling van uw oordeel.’

Mevrouw Bosboom had *De Kroon van Gelderland* nog niet gelezen. Zij antwoordt enkele dagen later:

...‘al sprekende kwam het ook op uw woord over Huf v.B. Wij zagen noch hoorden van het boek; later hoop ik het te lezen, en Gram zei: “O! zeg mij wat B.H. er over schrijft, dat zal dien goeien man verkwikken en versterken, hij heeft het noodig in iederen zin, woont in een vergeten stadje in Gelderland en zou zoo graag gelegenheid hebben meer en beter te kunnen doen en toch meer nabij een groote stad te wonen.” Hoewel ik dit laatste

volstrekt niets noodig vind, als men goed werken wil en kan. Ik vond voor mijzelve *meer* in Alkmaar als ik ooit in den Haag heb gevonden. Enfin, B. beloofde die regels uit uw brief te schrijven en ze aan Gram te doen toekomen, dan is die Huf gelukkig.'[1)]

Nu zijn wij vijfentwintig jaar verder. De 'gelukkige' schrijver van *De Kroon van Gelderland* schreef sedert in 1881 *Grootheid en Val. Historische novellen*, een jaar later gevolgd door een historischen roman in drie deelen *De mannen van St. Maarten*, maar bleef, ondanks den lof hem door Huet gebracht, een nederig arbeider in den letterkundigen wijngaard. Hij is niet in of nabij een groote stad gaan wonen, maar huist ver van het gewoel der groote steden en van de kringen der letterkundigen, in een 'groene stulp,' waarvan men de afbeelding vinden kan in het maandschrift *Den gulden winckel* van 18 April 1904. De beweging van '80 heeft op den historischen roman en den avonturen-roman geen invloed geoefend en ook den heer Huf van Buren is zij voorbijgegaan zonder hem aan te raken. Van de aanvallen op de oudere letterkundigen, waarmede de Nieuwe-Gidsers zoo gul waren, heeft de schrijver van *De Kroon van Gelderland* en van *De mannen van St. Maarten* niet het geringste deel gehad. Misschien is het daaraan toe te schrijven dat men onder onze ernstige romanschrijvers lang zal moeten zoeken eer men iemand vindt die, nog in de twintigste eeuw, zich in verhaaltrant en stijl zoo op en top een man van de oude garde toont als J. Huf van Buren in zijn onlangs verschenen *Johannes de Speelman*.

Deze avonturen-roman speelt in het begin van de 18e eeuw en in Gelderland, in de landstreek tusschen Waal en Rijn, van Tiel tot de overzijde van Rhenen. Daar kent de schrijver elken weg, elk huis, elken boom en, geleid door zijn studie van de Geldersche kronieken, van het oude landrecht van de Neder-Betuwe en van de zeden en gewoonten der groote heeren van dien tijd, kost het hem geen moeite de streek te bevolken met personaadjes van zijn verbeel-

1) De brief is van 10 Juni 1877 en maakt deel uit van een verzameling, nog onuitgegeven, brieven van mevrouw Bosboom aan Huet, eigendom van den heer Gideon Huet en op dit oogenblik onder mijne berusting. Het is mijn voornemen enkele van deze brieven, of fragmenten ervan, in *De Gids* te publiceeren.

ding. Daar hebt ge den onbehouwen Gelderschen edelman Jonker Joost van Elde tot Eldestein, op zijn vervallen kasteel moeilijk rondkomend van hetgeen zijn pachters voor hem moeten opbrengen, slachtoffer van zijn jacht- en drink- partijen; den man uit het geslacht der Van Elde's, die allen daaraan te herkennen zijn dat zij het laatste lid van den duim korter hebben dan gewone stervelingen. Een lastig ding zoo'n herkenningsteeken in een tijd, waarin de heerlijke rechten, die zich de landedellieden op hun vrouwelijke onderhoorigen plachten aan te matigen, aan menigen bastaard het aanzijn gaven.

Johannes de Speelman is zulk een bastaard. Als zoon van den oud-tuinman, thans schoolmeester-koster, onder den rook van het kasteel opgevoed, laat hij zich de vriendelijkheden, die zijne Edelheid hem nu en dan bewijst, welgevallen, tot hij aan het twijfelen raakt over de deugdelijkheid van zijn burgerlijken staat. Hij wil weten; en snuffelend in de doopboeken, de boeren uithoorend, raad zoekend bij oude Teun, die in het dorp als tooverheks bekend staat, komt hij tot de overtuiging dat geen ander dan Jonker Joost van Elde zijn vader is, maar ook dat hem op het kasteel nooit de plaats zal worden ingeruimd, dien hij er waardiger bekleeden zou dan zijn halfbroeder Jonker Jan, des kasteelheers wettige zoon.

Er zit in Johannes een zwerversnatuur, en de studie van het Latijn, dat Jonker Joost van Elde hem eerst bij den predikant van het dorp, Ds. Cassius, later bij den predikant-medicijnmeester te Kesteren, Ds. Geeling, wil laten leeren, vermag hem niet aan huis en kamer te boeien. En zoo verlaat hij achtereenvolgens de woning van hen die hij zijn ouders heeft leeren noemen, de pastorie van Ds. Cassius en de Kesterensche pastorie, om zijn geluk te zoeken in de vrije natuur, daar waar zijn levendige, vorschende en op avonturen beluste geest smakelijker voedsel vindt dan hem de wortels en stammen uit den hof der Latijnsche spraakkunst te genieten geven.

Van Johannes' zwerftochten door de Betuwe tot Rhenen aan den overkant van den Rijn, van zijn strooptochten, van zijn tochten op schaatsen met Anna de frissche schippersmeid, het vrouwelijk element in zijn zwerversleven, de vrouw die hij eens met levensgevaar van onder de ijsschotsen gered heeft, van de rampen die

hem overkomen, van zijn stoute stukken, waarvan de wolvenvangst in de buurt van Rhenen wel het allerstoutste is, vertelt ons de schrijver op een wijs, zoo onderhoudend, dan men er de onzekerheid en onduidelijkheid in het verhaal van Anna's lotgevallen en de overhaasting in de tragische ontknooping om vergeeft, en niet vraagt of al de opeenvolgende voorvallen logisch in elkaar sluiten, of al deze karakters psychologisch te verdedigen zijn, of in den stijl van het boek de kunst van het woord wel tot haar recht komt.

Lafontaine wist het wel, toen hij in *Le pouvoir des fables* vertelde van dien Atheenschen redenaar, die, wanneer hij te vergeefs al zijn welsprekendheid heeft ingespannen om de verzamelde menigte te boeien, te roeren, te overreden, op eens zijn draai neemt en een verhaaltje begint; waarop allen hun praatjes en hun spelen staken, één en al oor voor hetgeen hij hun te vertellen heeft. Och, zegt Lafontaine:

> Nous sommes tous d'Athène en ce point, et moi-même,
> An moment que je fais cette moralité,
> Si Peau d'âne m'était conté,
> J'y prendrais un plaisir extrême.
> Le monde est vieux, dit-on, je le crois; cependant
> Il le faut amuser encor comme un enfant.

Sedert is de wereld nog wat ouder geworden, maar de groote kinderen, die, gelijk Lafontaine in sprookjes als *Peau d'âne*, in avontuurlijke vertellingen als *Johannes de Speelman* vermaak vinden, zijn nog legio. En dan, al is men nog zoo oud, men schatte de kunst om zulke avonturen te verhalen, frisch, smakelijk en zonder langdradigheid, niet gering. In de schildering van een landschap, de beschrijving van tooneelen als het kruien van het ijs en dergelijke moet Huf van Buren voor de jongere woordkunstenaars de vlag strijken; daar weet hij niet te treffen, noch mee te sleepen, en doet er ook zijn best niet voor. Maar, weinige van onze moderne auteurs schrijven gesprekken zoo levendig, waar zooveel gang en zooveel luim in zit, als in *Johannes de Speelman* telkens weer te genieten vallen. Ik denk aan het gesprek in het eerste deel tusschen Jonker Joost en Ds. Cassius, wanneer de edelman den predikant komt uithooren over ‘den jongen’, en aan dat andere in het tweede

deel tusschen dezelfden, wanneer Jonker Joost, ontsteld door de drukte die er in de Betuwe gemaakt wordt van Johannes' moedige daad: de redding van de schippersmeid, Ds. Cassius de vraag komt voorleggen: ‘Wat moet ik met den jongen doen?’

In zulke gedeelten geeft dit ouderwetsche boek, zoo zonder pretentie in zijn leuken verhaaltrant, een eigenaardig genot.

Straks zijn wij weer van onzen tijd en genieten, op andere wijs, van onze meer moderne prozaschrijvers, die dieper graven, scherper zien en sterker voelen.

Tot die meer modernen behoort G.F. Haspels, de schrijver van *Herrijzenis*, die, totdat hij er ‘eigen spul’ op na ging houden en dus niet meer in eens anders equipage hoefde mee te rijden, tot onze trouwe en zeer gewaardeerde medewerkers behoorde.

Met hem blijven wij in Gelderland; alleen brengt hij ons wat hooger de Waal op en wat nader tot onzen tijd.

Een boeiend verteller is ook Haspels. Als de held van zijn boek Leo Tenberge, naar de uitspraak van den ouden heer Van den Ulfte, is ook hij ‘philosophisch aangelegd’, en tusschen de personen uit zijn romantische novellen waart steeds, met zijn diepen kijk op het leven, des schrijvers eigen geest rond, het verhaal van de romantische gebeurtenissen kruidend en er een eigenaardigen pittigen smaak aan gevend.

In sommiger schatting is de heer Haspels wel eens wat heel bijzonder en wat heel philosophisch voor een novellist. Men is nooit zeker dat hetgeen hij ons te zien en te hooren geeft niet een of andere bijzondere beteekenis heeft, waarnaar men zoeken en raden moet. Maar anderen vinden juist daarin het eigenaardige en prikkelende van Haspels' verhaaltrant, die al moge hij soms gezocht zijn, dan ook dikwijls rijk is aan goed gevonden bijzonderheden.

Goed gevonden lijkt mij de keus van de plaats en den tijd, waarin de lotgevallen der hoofdpersonen van *Herrijzenis*, Idylla en Leo, spelen: het ontmantelde Nijmegen. Het nieuwe leven van de oude grensvesting, die, nu haar wallen gesloopt en haar grachten gedempt zijn, weer ruim adem kan halen, en straks aan het spoorwegnet aangesloten, ook daardoor met andere welvarende steden van Holland

kan concurreeren, - de herrijzenis van Nijmegen is tevens de val en de dood van hen, die geen oog en geen oor hebben voor de klanken en kleuren die den nieuwen dag aankondigen. De vesting, *zijn* vesting, slechten, dat is voor den ouden commandant Tenberge een ten hemel schreiende schanddaad, die zijn laatste levensjaren verbittert - maar hem ook het leven kost, wanneer hij, bij het springen van een mijn, door de neervallende steenen doodelijk wordt getroffen. En ook het nieuwe leven dat Leo Tenberge aan het eind der vertelling tegemoet gaat, zijn herrijzenis, wordt niet bereikt dan over puinhoopen, niet dan nadat er muren geslecht en dooden gevallen zijn.

Het zijn menschelijke menschen, die Haspels ons voorstelt en wier leven hij ons mee doet leven in deze vlug geschetste novelle. Ook de kleine luyden die wij in *Herrijzenis* ontmoeten: Hanne de oude meid van de Tenberge's en Hendrik de koetsier van Idylla, zij mogen beelden zijn uit 'schrijvers herinnering of uit zijn phantasie, zien ons aan als goede bekenden. Niet alzoo de oude heer Van den Ulfte. De man met den hoogen wit kastoren hoed op het kleine lichaam, opgaande in de studie van Nijmegens oudheid, de goedhartige zonderling, nadert nu en dan de karikatuur; en het moet wel 's mans goedhartigheid wezen, die de normale menschen van zijn omgeving weerhoudt te lachen om zijn hoogdravende en zwaarwichtige betoogjes, die haast onveranderlijk met een pedant ‘Gewis’ worden ingezet: ‘Gewis, mijn jonge vriend, ik ken dat edel genot van peinzen; ons denken ontsteekt licht.’ ‘Wie kan de zon, die in het zenith klom, doen teruggaan naar het Oosten? Wie kan zijn leven uitwisschen?’....

In *Herrijzenis* gaf Haspels ons een verhaal dat vlot verteld is, maar zonder de loslippigheid, waaraan zoovele schrijvers van onze dagen laboreeren; een verhaal met een ondergrond en toch niet te diepzinnig; een verhaal waarvoor het de moeite waard is, gelijk de Atheners deden waarvan Lafontaine verhaalt, zijn spelen en zijn praatjes voor een oogenblik te staken.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Victor Bérard. Les Phéniciens et l'Odyssée. (Tome II Armand Colin Paris 1903).

- Gelijk uit mijne bespreking van Bérard's eerste deel in *De Gids* van Juli 1903 gebleken is, leek mij dit werk - ondanks de niet geringe bezwaren welke tegen de verkondigde stellingen zelfs in haar meest algemeenen vorm konden worden geopperd - een zóo pittige, frissche, geurige vrucht van den in Franschen bodem gekweekten, doch door de zuiderzon gekoesterden wijsheidsboom, dat zelfs *die* velen er aan te gast zouden willen gaan, voor wie de antieke boom der kennis een zaad des Boozen is, waarover de goden dezer eeuw hun taboe hebben uitgesproken.

Ook het tweede deel, dat als wetenschappelijk werk hoog de verwachting mocht spannen, wijl thans de algemeene stellingen getoetst aan de werkelijkheid der afzonderlijke episoden uit de Odyssee haar goed recht zouden bewijzen, ook dit deel zal eene bevoorrechte plaats krijgen in onze boekerijen, zij het dan ook in het vak, dat den overgang vormt van het streng wetenschappelijke naar de minder ernstig genomen producten der schalksche verbeeldingskracht.

Dit boek is eene bajadère, die zich heeft gehuld in den witten mantel van de priesters der profetische kennis. In bekorende klanken spreekt het ons van het verleden met de gewisheid van een, die, uit de grot der schaduwen opgevoerd tot de bron van het licht, heeft mogen schouwen vèr over de grenzen van het weten, die den menschlijken zoekers zijn gesteld. Soms voorspelt het met het gebiedend gebaar, dat den ziener zoo goed staat. Het ‘je crois’

wordt dan gevolgd door een ‘et tu croiras!’ terwijl het den ongeloovige tot nederigheid dwingt met de formule: ‘votre science livresque n'est pas de mise pour bien juger la véritable exactitude de ces tableaux!’ Dan bant het de archaeologen en geographen uit den hof, slingert anathema's tegen de Duitsche ketterijen wier ‘longues discussions se sont éteintes peu à peu en laissant les esprits à moitié convaincus’ en maant tot geloof aan de topologie et toponymie als bezielende machten en eenige drijfveer van de wisselende avonturen der Odyssee. Wat is een naam? Een naam is alles! Gepersonifieerd worden de namen tot nymphen, reuzen, draken, in wier omarming de held de gelukzaligheid der goden proeft, in wier strijd hij zich de onsterfelijkheid, het loon van den epischen dichter, verwerft.

Doch dan vliegt eensklaps de witte mantel weg: de bajadère komt te voorschijn behangen met den klinkklank van haar oostersch linguistisch-goudwerk. En vleiend, streelend, lenig ontglippend aan de handen die haar trachten te grijpen, verblindend de oogen door eene warreling van veel klatergoud, bedwelmend den geest door haar geuren aan exotische planten onttrokken, voert zij ons mede langs de kusten der Middellandsche zee, een wonderland thans waar berg en bosch, stad en stroom omgetooverd in nixen en najaden den argeloozen Phoenicischen schipper de schoonste droomen wakende doen doorleven, opdat zijn reisverhaal eenmaal aan Homerus gereede stof bieden moge voor eene metrische overzetting in het Grieksch. En het is de dartele zinnenlust der bajadère, die haar ook thans wederom de kampementen laat zoeken der schilderachtige zeeschuimers. Dáar, in den kring dier even stoutmoedige als edelmoedige bandieten, ‘les plus adroits voleurs du monde’, voert zij het liefst hare dansen uit. Met hen bivakkeert zij, met hen zwalkt zij straks over de Grieksche en Italiaansche wateren, van hen ook leert zij de bekoorlijke schuilhoeken, die beschreven staan in de phoenicisch-grieksche instructions nautiques, welke de onnoozele kamergeleerdheid van ons geslacht nog maar steeds voor de vrije schepping houdt van den beroemdsten dichter bij Godsgenade, Homerus.

Wie eens wil zien, hoe het vernuft van een talentvol Franschman, gesteund door alle hulpmiddelen die de techniek onzer dagen biedt, den schakel weet te slaan tusschen het ver verleden en het

heden, hij leze Bérard. Doch men leze hem op *die* oogenblikken waarop de vrije phantazie, onbezwaard door de logge blokken der soliede en serieuze wetenschap, ongebreideld door de teugels van het angstvallige, steeds wikkende, geleerden-geweten, eens dartelen wil en droomen en varen op de wolken. Dan zwerve men met Bérard over Ithaka en vinde met hem terug elken boom, elke bron, elke grot in het epos beschreven. Men dale met hem af in het heiligdom der Nymphen, mijmere met hem op de plek waar eens het geknor van Eumaeus' zwijnen weerklonk en legge zich ter ruste te midden van de resten van Odysseus' paleis. Al moge men dan ontwaakt tot de nuchtere overtuiging komen, dat het gevondene slechts Schwindel en het zoeken het grijpen naar schaduwen was, men heeft genoten en is eens een spanne tijds niet-wijs geweest. En ook dit is zoet naar 's dichters woord.

J. VÜRTHEIM.

Liederen.

I.
De hyacinth.

O volle hyacinth,
mijn witte klokke-toren,
die borrelt welig uit
het peppel-plein te voren,
dat uwen voet omsluit!

Mijn blanke hyacinth,
uw geurig bel-gebengel,
nedergedwarreld over
teer-groenen zwaren stengel,
lijkt sneeuw in bloemen-toover!

De Februari-zon
staat door de kanten rame' er
als licht-kant neer op bint
en wand, en guldt de kamer...
warm dwelmt mijn hyacinth...

De vroege lente-zon
zoekt zoelst het vroegst gebloei!
mijn hyacinth staat als
verheerlijkt in 't gegloei
van 't licht, zoo blank en malsch!

Is er wel schooner dan
deez' lichtste kamer-plek
blanke licht-hart, waaruit
de geur wit walmt en wek'
mijn vroegst lente-geluid!

Is er wel schooner dan
deez' bloem, dit geur-altaar?
O! lente is 't! 'k hoor al buiten,
wijl in deez' weelde ik staar,
een vrool'ke lijster fluiten!

II.
Over mijn droomend hoofd...

En als roze-bladen,
die los-vallen in vroeg-tij
als 't koel is en zij
neer-dobb'ren... geen bláden,

schubjes dauw'ge zij,
in wind-dwaling geduwd
tot los-dwarr'len op luwt'
en vochtig gevlij:

voel ik over mijn wangen
en geloken oogen
luchtig gevlogen
en blijven hangen:

plekjes koelte
en vochte zachtheid...
O! en ik wacht... Vlijt
je adem-zoelte

nu licht om mijn hoofd,
dat 't lijkt een dauwig-frisch
in uchtend-lichternis
zonne-luw ooft...?

III.
Hoe schoon is elke dag!

Als buiten rein en stil
de sneeuwdag is, zoo wil
ik niets dan fijn verturen
uren aan zuivre uren...
    blank is het licht
    koel om mij dicht...

Als geel de vensters staan
lijk muren, die men aan-
niet door-ziet van de mist,
't haard-vuur glimpen verkwist
    rood op 't metaal
    aan meubels vaal:

dan is de duist're dag
nog stiller en ik mag
in 't oude licht verpeizen
de donk're en góuden reize,
    in stillen gloor
    het leven door...

En régent het, en stilt
die wilde vloed zoo mild
het wild gemoed! dan... ach!
hoe schoon is elke dag,
    die mij gegeven
    is te leven...

IV.
Najaar is versteven....

Najaar is versteven
met zijn vloeibaar goud
in den witten winter
stil en staal-blauw-koud.

Niets is er verbleven
van dat líchte weenen,
dan het broos gesinter
van de zón-beschenen
sneeuw... en blank is 't leven,
want het leed is henen...

CAREL SCHARTEN.

Een nieuw leven van Spinoza.[1)]

Wat is het dat ons, gewone menschen die van philosophie ons vak niet maken, zoo sterk tot Spinoza trekt?

Het zijn niet alleen enkele levensspreuken en gedachten van zijn wijsbegeerte, maar het is ook, en het is voornamelijk, het leven van den wijsgeer. Niet, omdat het erg belangrijk voor ons werd door zijn avonturen; niet, omdat het tot ons heel duidelijk spreekt door den rijkdom en de diepte van zijn innerlijk bestaan, - want hoe weinig is er van de voorvallen en van de intimiteit van Spinoza's leven bekend geworden! - maar omdat wat wij er van weten door zijn eenvoud juist den aard van den man afbeeldt en uitdrukt. Leven en levensopvatting schijnen bij Spinoza samen te gaan. De effenheid van den levenswandel dien wij ons, in zijn kleine vormen, toch zeer grootsch denken, stemt overeen met de kalmte van den geest dien wij ons niet anders kunnen voorstellen dan machtig en verheven. Hier, in het leven van Spinoza, heerscht de ziel over de gebeurtenissen en weet hun gestalte te geven naar haar beeld. Het is ‘een stilleven’, bijna, maar de wereldgenius ademt er in.

Daarbij dient ook in rekening gebracht dat Spinoza het geluk heeft gehad om een, oorspronkelijken, levensbeschrijver te vinden, zooals we er hem, hoe paradox 't schijnen moog, geen betere hadden kunnen wenschen. Ik bedoel den braven Colerus, Luthersch predikant, die in 't begin der achttiende eeuw ‘uit autentique

1) J. Freudenthal. *Spinoza, sein Leben und seine Lehre*. Stuttgart, 1904. Dl. I. *Das Leben Spinozas*.

stukken en mondeling getuigenis van nog levende personen' de 'korte, dog waarachtige' biographie van Benedictus de Spinoza heeft opgesteld. Hij was - dit is de paradox - een rechtzinnig leeraar, en zijn bijzondere belangstelling in den wijsgeer kwam misschien wel hieruit voort dat hij (Spinoza) 'op de Veerkaai (in den Haag) bij de weduwe van Velen zich in de kost besteet hadde, in hetzelfde huis, daar ik (Johannes Colerus) tegenwoordig in wone, zijnde mijn studeer-kamer, in 't agterende van 't huis op de tweede verdieping gelegen, zijn Laboratorium of werkplaats, alwaar hij sliep en arbeyde.'

Het bekrompene en beperkte en benepene van die levensschets geeft er een eigen charme aan. Wij krijgen een dadelijken indruk van waarheid. Want het is een tegenstander die er ons vertelt van Spinoza; ja, de tegenstander (*l'adversaire*, als wij de terminologie van Barrès te pas mogen brengen), voor wien 'deze wereldberoemden Wijsgeer' een bare manifestatie was van den duivel. En wat heeft hij gevonden om mee te deelen? - 'Zijn omgang en wijze van leven was stil en ingetogen. Zijn hertstogten wist hij wonderlijk wel te matigen. Noyt zag men hem al te treurig, nog al te vrolik..... Bovendien was hij vriendelijk en gemeenzaam in zijn dagelijksche verkeering. In de kraam of ziekte van de huisvrouw of andere huisgenoten liet hij niet na dezelve aan te spreken, te troosten en tot lijdzaamheid te vermanen....'

Hoe wint hij zijn lezers ongemerkt voor den man dien hij hen zou willen laten verfoeien.... Maar ik schrijf Colerus niet verder af. Men ziet aan dit ééne voorbeeld zijn manier.

Toch mag ik niet nalaten even te herinneren aan het slothoofdstuk van het boekje. Die goede ouden, wanneer ze een biographie gaven, dachten niet alleen aan het *leven* van hun persoon, maar ook aan zijn *sterven*, alsof het een nieuwe acte in zijn bestaan uitmaakte;[1] en ik wil ook dien Zondag (21 Februari 1677) mij voor den geest roepen, toen de wijsgeer afscheid nam van de wereld.

Zoo vertelt Colerus zijn bevinding over den dood van Spinoza:

1) 'Dit is hetgene ik van Spinozaas *leven* en *sterven* heb konnen naspeuren en vinden.' Colerus.

‘Niemand van de huisgenoten had de minste gedagten, dat zijn einde zoo naa bij was; want des Zaterdags ging zijn Huisheer met zijn liefste in de voorbereyding predicatie, alzo 's Zondaags daaraan in onze Luthersche kerk 's Heeren Avondmaal zoude bedient werden. De Huisheer omtrent vier uuren uit de kerk t'huis komende quam ook Spinoza van zijn kamer naar beneden, rookte een pijp tabak en sprak een geruimen tijd met hem, zelfs van de Praedicatie, gaand daarop vroeg na bed op de voorkamer, die tot zijn gebruik was en daar hij op sliep.

's Zondaagsmorgens voor kerktijd quam hij weder na beneden, sprekende met den Huisheer en zijn liefste. Hij hadde een zeker Medicus L.M. van Amsterdam bij zig ontboden, die aan de huisgenoten belaste van een ouden haan te kopen en dezelve nog dien morgen te koken, opdat Spinoza 's middags het nat daarvan nuttigen mogt, gelijk dan geschiede; en de Huisheer neffens zijn liefste t'huis komende, at hij daar nog met smaak van. 's Agtermiddags gingen de huisgenoten gezamentlijk ter kerk, blijvende de voornoemde Doctor L.M. alleenig bij hem; maar uit de kerk komende hoorden se dat Spinoza ten drie uuren in tegenwoordigheid van deze Doctor overleden was, dewelke nog dienzelven avond met de nagtschuit weder naar Amsterdam vertrok, ziende na de verstorvene niet eens meer om....’[1)]

Het offeren van dien ouden haan voert onze verbeelding voor een oogenblik verweg, en diep terug in de tijden, naar de gevangenis van Athene, op den dag toen Socrates van het leven genas en hij wilde dat men den God Asklepios een haan als dankoffer zou brengen. Maar dan keert de gedachte toch snel weer naar de voorkamer op de Paviljoensgracht en neemt in zich op het beeld van het eenzame stille heengaan van den wijsgeer. O, die verlatenheid van den Zondagachtermiddag met zijn namiddagpredikatie-woestenij! Een zucht, de scheiding, en het diepe zwijgen van den dood.

Wat wij aan Colerus hebben blijkt zoo duidelijk door een ver-

1) Ik spreek hier over de waarheid van den indruk dien dit verhaal geeft, niet over de letterlijke werkelijkheid van elk detail, want zooals reeds in 1897 de Heer W. Meijer heeft aangetoond, en thans ook door Prof. Freudenthal (p. 303, 348) wordt aangenomen, was de medicus hoogst waarschijnlijk niet *L.M.* maar *G.S.* Ook de datum, hier verbeterd, bij Colerus is niet juist.

gelijking van het boekje van den Lutherschen predikant met het geschrift van een Franschen libertijn, de andere oorspronkelijke biographie van den wijsgeer. Hier moet ik u voorstellen Jean Maximilien Lucas, boekverkooper, uitgever en pamflettist te Amsterdam, die zich beroemde een geestverwant van Spinoza te zijn. Zijn *Vie de Mr. Benoit de Spinosa* is misschien wel twintig jaar vroeger samengesteld dan Colerus' levensbeschrijving, en die verhandeling zou dus de eerste plaats moeten innemen; maar al is ze het naar tijdsorde, ze is niet de eerste naar waarde. Want de man is een kwast, en hoe meer hij zijn best doet om interessant te zijn, hoe meer hij in romantische en dramatische tafereelen het leven van den wijsgeer schetst, hoe minder hij ons kan overtuigen van de innerlijke waarheid van zijn verhaal.

Leg eens - en ik kies niet met opzet het ergste voorbeeld uit - naast de sterfdagbeschrijving bij Colerus, wat Lucas over den dood van Spinoza te zeggen heeft.

'Hij is gestorven op het toppunt van glorie,' meldt de Fransche biograaf, 'en het is voor hem een geluk geweest den storm te ontkomen, dien zijn tegenstanders voor hem gereed hadden.'

'Notre Philosophe est donc bien heureux, non seulement par la Gloire de sa vie, mais par les circonstances de sa mort qu'il a regardée d'un oeil intrépide, ainsí que nous le scavons de ceux qui y étaient présents, comme s'il eût été bien aise de se sacrifier pour ses Ennemis, afin que leur mémoire ne fût pas souillée de son Parricide.'

Welk een pose!

Maakt dit niet het effect alsof de wijsgeer te midden van een kring van bewonderende leerlingen met onverschrokken oog den dood heeft in 't gezicht gezien, leerarende hoe hij zijn vijanden de moeite en den smaad bespaarde om hem uit het leven te verwijderen.

En dat mysterieuse heengaan daartegenover op den Zondagnamiddag, in tegenwoordigheid van dien eenen dokter, van wien de huisgenooten beweerden dat hij 'niet eens meer naar den verstorvene omzag!'

Maar hooren wij verder naar Lucas:

'La plupart de ceux qui ont vécu dans l'obscurité et sans Gloire demeureront ensevelis dans les ténébres et dans l'oubli. Baruch

de Spinoza vivra dans le souvenir des vrais Sçavants et dans leurs Ecrits, qui sont le Temple de l'Immortalité.'

Met die woorden besluit de Franschman zijn levensbeschrijving, en zijn gedachten zonder pit of zin lijken wel de reclame van een pruikenmaker.

Colerus, de orthodox, heeft 't daarom ook bij voortduring gewonnen op Lucas, het liberale libertijnsche vernuft; - ik spreek hier ter vereenvoudiging niet van de kleinere notities van enkelen uit Spinoza's tijdgenooten, die toch weinig bijzonderheden hebben kunnen toevoegen aan de beschrijving zooals ze voor de wereld nu eenmaal gegeven is door den Lutherschen predikant.

En dit is het geluk voor Spinoza's nagedachtenis geweest, dat men door die weinige bladzijden,[1)] zonder bedoeling en zonder ophef geschreven, ten minste eenig idee kan krijgen van een leven als dat van den wijsgeer, geheel zelfstandig en geheel in evenwicht met zichzelf.

Het noodlot moge met allerlei invloeden uit de groote menschenmaatschappij hebben samengespannen tegen dien armen balling van den Spaanschen grond om hem klein te maken en te vernietigen, het moge hem uitgestoten hebben uit de gemeenschap zijner vaderen en uit de stad van zijn inwoning hebben verdreven, het moge hem arm en buiten betrekking hebben gehouden, - hij, de wijsgeer, gaat door het leven rustig en eenvoudig, aannemende wat hem beschikt wordt met een hart verheven boven de fortuin, zijn brood winnend door handenarbeid, zijn behoeften richtend naar het strikt noodige, - eenzaam en toch verband houdend met de besten van zijn tijd, machtig en in zijn geest dragende een reflex der harmonie van het Heelal, één met God.

Van Amsterdam naar Rijnsburg en Voorburg, van daar naar den Haag, naar de 'Veerkaai' en de Paviljoensgracht, zoo is de kleine kring die zijn bestaan in alle nederigheid doorloopt. Maar dat leven rust op zichzelf en spruit uit zichzelf voort. Het verwezenlijkt het type van den mensch, door zijn genius op eigen vrije voeten gesteld, die zijn menschenwaarde ophoudt uitsluitend door zijn louter menschelijke gaven. Geen steunsel dan wat direct

1) Want ik heb hier natuurlijk alleen op 't oog de pagina's die Spinoza's persoon betreffen, niet de theoretisehe uitweidingen van den man.

voortkomt uit het werk van de hand en van den geest. Geen ander steunsel dan de gemeenschap met God. En ook die gemeenschap, een gaaf direct voortkomen uit het leven van den geest.

H o m o t e m p e r a t i s s i m u s. Dat is de naam dien Goethe aan Spinoza gaf in den hartstochtelijken tijd van zijn jeugd, toen hij Werther's Lijden schreef, in afwachting van nieuw oneindig leed en nieuwe oneindige vreugd.

Ik noem hier Goethe, want aan Colerus hebben wij toch misschien niet genoeg. In de *camera obscura* der hersens van den Lutherschen theologant komt zeker wel een trek van Spinoza's persoonlijkheid tot zijn recht, maar om den man en den wijsgeer werkend en levend te zien en te gevoelen, daarvoor hebben we anderen noodig, als we van een intermediair gebruik willen maken. En in Goethe's gezelschap is het goed Spinoza te naderen.

Zelfs ken ik geen ander middel - om in mijn onwetendheid te spreken.

Want het werk en de nagedachtenis van groote mannen hebben hun geschiedenis, en om langs den koninklijken weg tot menschen en boeken te komen van een heengegaan tijdperk moet men hen genaken over het breede pad van hun invloed in de historie.

Bij ons nu, in het land van zijn vreemdelingschap en zijn inwoning, is Spinoza altoos exotisch gebleven. Zijn werking, of liever nog, de werking van zijn naam gaat hier te loor, 'n veertig of vijftig jaren na zijn dood, en eindigt als een flauwe schim en een verflenst schrikbeeld in kosterspraatjes en theologische achterbuurten. Maar in Duitschland daarentegen, bij de herleving van den volksgenius gedurende het laatste derde deel van de achttiende eeuw, komt Spinoza op eenmaal weer uit het achterhoeksche piëtisme naar voren. Er toont zich een zielsverwantschap tusschen de machtig uitbottende genialiteit van het nieuwe Duitsche geslacht en de kern der gedachtenwereld van den Joodschen wijsgeer dien de menschen al honderd jaar voor dood hadden gehouden. Dan openbaart Spinoza zich als een kracht in het groote Europeesche leven.

In de dagen van zijn verwarring, bij het uittreden uit den jongelingsleeftijd, hulp zoekend bij mystieken en piëtisten, heeft Goethe 't eerst den naam van den philosoof gevonden, enkel den

naam nog maar: hij mocht hem niet. Daarna komt hem de levensbeschrijving van Colerus en een artikel in Bayle's dictionnaire ter hand. En hij is zich bewust hoe achter het onrecht en de kleingeestigheid van dat boek, van dat artikel, door het benepene en verwarde heen, een grootere geest met gebroken lichtkrans hem tegemoet straalt.

Zoo wendt hij zich tot Spinoza's werken zelf.

Het is in den tijd van zijn verterende passies, van zijn opbruisende, tuimelende levenslust en levensdroef heid. Welk een afstand tusschen de vredige natuur in wier spiegelvlak de lichten van den eeuwigen hemel hun weerschijn hebben en de onstuimige golving van Goethe's hart. En dìt, die kalmte die uit de halfverstane en vluchtig gelezen, maar met zielsmacht gegrepen en begrepen bladzijden fluisterde en naderde en aandrong, bedwong en temperde en troostte en leerde dàt - dien geest vol begeerten die den hemel bestormen wilde en het geluk op aarde wilde vertrappen.[1)]

Een oudere broeder sprak tot Goethe.

H o m o t e m p e r a t i s s i m u s, zoo noemde de dichter den wijsgeer in zijn gesprekken met Lavater op de geniereis door midden-Duitschland, tijdens den zomer van 1774, ondernomen. En hoe was het dat hij hem een voorstelling gaf van de manier van denken en leven van Spinoza, toen hij zijn vriend wilde winnen voor den man die hem als een ideaal mensch en leeraar voor oogen stond? Hij vertelde hem in een ruwe schets zijn levensgang, zooals Colerus dien heeft beschreven. Maar, in plaats der rechtzinnige beschouwingen van den Lutherschen predikant, voegde hij er zijn eigen commentaar aan toe; ‘Niemand heeft zoo aan Christus gelijk over God zich geuit als Spinoza.’

Daar stuurde de dichter op de hoofdzaak af: Geen als hij onder de nieuweren die met zulk souverein gevoel van intuïtie de Godheid openbaarde; en wij zouden Spinoza niet al te ver af willen stellen - voor zoover het de uiting van gedachten betreft - van de groote stichters van godsdiensten die God van aangezicht tot aangezicht hebben gezien, of die direct zijn stem in hun hart hebben gehoord.

1) Voor Spinoza en Goethe in dezen eersten tijd zie A. Schöll. *Briefe und Aufsätze von Goethe*, p. 104. *Dichtung u. Wahrheit*, Bk. XIV en XVI met de aanteekeningen van v. Loeper daarop, in Hempel's uitgaaf. *Goethe und Lavater* (Schriften der G. Gesellsch. XVI), p. 291.

Van hem, van Spinoza, willen wij van God hooren, niet van de Colerussen, evenmin als van de Lavaters, ingewijd als ze zich houden in alle goddelijke geheimenissen.

Maar dieper nog over 't hart van den mensch in zijn betrekking tot God, zullen wij van hem hooren.

Het was Spinoza wiens naam telkens op Goethe's lippen kwam, in dien zomer van 1774, wanneer een oogenblik van ernst en vertrouwen den dollen genietocht afbrak. Nooit heeft zijn vriend Jacobi het moment vergeten, toen de jonge dichter zich met hem over den Joodschen wijsgeer onderhield. De tijd en de plaats zijn hem heilig gebleven. En ook Goethe herinnerde zich tot in zijn ouderdom het gesprek.

Hij had Jacobi het stoute woord van Spinoza voorgehouden: ‘Wie God recht lief heeft, kan niet verlangen dat God hem weder lief heeft.’ en hij prees het als de hoogste uitdrukking van o pofferend gevoel. Dat was het beginsel van den godsdienst en de richtingslijn voor een grootsch leven. Alles leerde men daarbij opgeven en zich ontzeggen, alleen om het opperste doel in het binnenste van zijn hart nabij te komen.

‘Wanneer ik je liefheb, wat gaat het je aan,’ laat de dichter de ondeugende Philine van zijn *Wilhelm Meister* in een verliefde bui zeggen, en hij heeft verklaard dat hij bij dat woord aan Spinoza's regel van de onzelfzuchtige liefde heeft gedacht. Hij transponeert haar in eenvoudige taal, hij toont: dat heel hooge en fiere opgroeiend uit het natuurlijke en het nederige. Waar 't hem om te doen was, dat is om het gevoel van overgaaf der persoonlijkheid, verbonden met het gevoel van vrijheid der persoonlijkheid: ‘Wanneer ik je liefheb, wat gaat het je aan,’ - en op zijn eigen manier heeft Goethe hier weer de de leer van Spinoza getroffen in 't snijdingspunt waar haar logica en haar zedelijke energie samenkomen...

Er ligt zomerzonneglans en teedere maneschijn van blauwfonkelende nachten over dat eerste enthousiaste indringen van den dichter in Spinoza's geest - hoe ver zijn we hier, in Goethe's gezelschap, van de eenzaamheid verwijderd der hart-en-ziel-toeknijpende Paviljoensgracht! - maar die kennismaking is daarom niet in wolken van poëzie verstoven, integendeel, er is een grondslag gelegd, er is een regel gevestigd voor leven en denken.

Hier naderen wij de kern van het gedachtenleven van den wijsgeer.

Aan Spinoza's levensbeschouwing is Goethe zich bewust geworden van den aard van zijn genie: hij heeft daardoor, zooveel als iemand het zichzelf duidelijk kan maken, de samenstemming van zijn talent begrepen met het natuurlijke leven, hij heeft gevoeld de correspondentie en de diepe eenheid van natuur en geest; hij heeft vooral zekerder gevat en gegrepen wat hem onderscheidde onder de menschen: zijn natuurlijk inzicht in de grondvormen en gestalten van het leven, zijn intuïtieven blik op de dingen van de wereld.

Want datzelfde kenmerkt ook Spinoza; zijn wijsheid is van oorsprong niet iets verkregens en samengestelds, maar een zienersgaaf; hij weet dat hij de waarheid heeft, niet omdat hij de waarheid bewijzen kan, maar omdat de waarheid zich zelf bewijst, als het licht dat, door te verschijnen, de duisternis ontdekt.

'Wat Spinoza van de s c i e n t i a i n t u ï t i v a zegt,' schrijft Goethe aan Jacobi (Mei 1786), 'geeft me moed om mijn heele leven te wijden aan de betrachting der dingen die binnen het bereik van mijn begrip liggen.'

Zoo groot is de eenheid tusschen den dichter en den wijsgeer; zij is gevestigd in beider genialiteit. Voor de genieperiode van Duitschland is Spinoza een heilige.[1)]

De gedachtenkring van Goethe was ruimer dan die van Spinoza; en het denken van het begin der twintigste eeuw is alweêr een omvattender en gecompliceerder werk geworden. Want niemand kan aan de grenzen van zijn tijd ontkomen. De wijsgeer van de klassieke 17e eeuw heeft een beperkter grondslag voor zijn ideeënwereld dan wij kunnen aanvaarden. Al wat er irrationeel en onbewust en individueel in ons gevoelen is, - daarvan maakt zich, met zijn harmonisch redelijke beschouwing der dingen, de klassieke philosoof, naar ons inzicht, te gemakkelijk af.

Wil men weten waar de breuk met Spinoza begint, - ik spreek hier niet van zijn wijsgeerig stelsel, dat mij ontgaat, maar van

1) Voor Spinoza's *Scientia intuitiva* verzuime men niet te lezen de schoone studie van E. Kühnemann. *Ueber die Grundlagen der Lehre des Spinoza*, 1902.

zijn manier van gevoelen en van zien, - dan doet men het best een anderen gids te nemen, hem als godsdienstig wijsgeer nader verwant dan Goethe; en, op de kentering van de 18e en 19e eeuw moet men bij Schleiermacher terecht komen, den vernieuwer van het godsdienstig gevoel.

Schleiermacher is verweg van de Nederlandsche grenzen, in Breslau (1768) geboren, maar de tradities van zijn familie brachten hem naar het gebied van Cleef en Elberfeld, waar van de 17e eeuw, en van vroeger, af de piëtisten uit Holland hun nederzettingen hadden. Bij Schleiermacher ligt de Hernhutter-vroomheid, om haar voor ditmaal eens zoo te noemen, diep in zijn aard gegrondvest, en als voor zoovelen van zijn gczindheid werd Spinoza hem een leeraar. Aan Spinoza heeft Schleiermacher ondervonden wat godsdienst was. Want hem, zoo zegt hij van den wijsgeer, ‘hem vervulde de geest van het heelal, het oneindige was zijn begin en zijn einde, het universum zijn eenige en eeuwige liefde.’[1)]

Godsdienst nu was voor Schleiermacher juist dat grootsche gevoel van samenhang met het wereldgeheel. Het was het leven en ademen in een hooger gebied waar de persoonlijkheid en de vrijheid van den mensch weer natuur zijn geworden, en niet, gelijk hier in de eindige menschenwereld, als iets bijzonders tegenover de natuur staan. Daar, in die hoogere sfeer, is de mensch een deel van het oneindige, en wat hij moet zijn, is hij.

Dit heeft Schleiermacher van Spinoza. De aanraking met Spinoza's geest, de opneming van Spinoza's wijsheid, heeft hem het gevoel gegeven, dat godsdienst, - wat men zoo gewoonlijk onder godsdienst verstaat, het geloof aan een leer en het streven naar heiliging - maar weinig te beduiden heeft wanneer hij niet berust op het heel intieme godsdienstig gevoel dat tegelijk een bewustzijn is en een aanschouwing van den geest van het heelal. *Intuïtie* van het universum, de geniale blik op de wereldorde, de geniale emotie bij het gevoel der tegenwoordigheid van den wereldgeest, dat is het wat Spinoza in Schleiermacher heeft gewekt, dat is het waardoor hij de beperking van zijn voorvaderlijke vroomheid tot een grootsch beginsel van godsdienstig leven heeft verruimd boven de zedeleer en de praktijk van het

1) *Reden über Religion*, p. 54, 55.

gewone, eindige leven. De *scientia intuïtiva*, die aan Goethe, den kunstenaar, moed gaf om al zijn tijd te wijden aan de beschouwing van de dingen dezer wereld, - Schleiermacher, nader bij Spinoza staand, gebruikte haar tot het doordringen in den geest van het heelal.

Maar op dit punt toont zich ook de scheiding.

Er is voor Schleiermacher geen sprake van *scientia*, van *weten* en *wetenschap*, - alleen van gevoel. Godsdienst is, naar zijn opvatting, iets zoo innigs dat het niet anders dan individueel kan zijn. Wanneer hij het woord neemt over godsdienst, dan spreekt hij van zichzelf en voor zichzelf, en wat hij bij Spinoza mist is de klaar uitgesproken overtuiging van het gewicht der individualiteit. Gevoel en aanschouwing van het universum moeten bij de menschen verschillen naar hun verschillenden aanleg. Er is geen systeem en geen wetenschap van, gelijk Spinoza wil. Het *weten* van het oneindige bestaat niet in een eenheid van kennis, maar ten hoogste in een overeenstemming van gevoel.

Hiermee spreekt Schleiermacher misschien zichzelf tegen, omdat hij in 't oneindige wil doordringen dat geen persoonlijkheid, zooals wij haar verstaan, toelaat. Maar wie verwart zich niet in tegenspraak, wanneer hij het oneindige in zijn redeneering opneemt! Schleiermacher verlangt dat men de kern van het menschelijk wezen niet uitwissche om 't op te doen gaan in het universum. Hij behoudt het als 't beste. Hij, de romanticus, wil den individueelen zin niet opofferen ten behoeve van een klassieke eenheid. Hij ziet den mensch dubbel, zichzelf weersprekend: een deel van het geheel en toch op zich zelf staand als iets heel bijzonders...

Het gevoel kan dat vatten, kan daarbij; - ja, het individueele gevoel, - dat iets onuitsprekelijks is, - heeft die tegenspraak noodig als een levensbeginsel.

Maar de logische gedachtengang vermag haar niet te begrijpen.

Ligt in deze verheffing van het gevoel boven de gedachte niet het uitgangspunt voor de geestesrichting der 19^{e} eeuw, een stemming die in de laatste tijden subjectief is geworden tot het anarchische toe?

Goethe en Schleiermacher hebben de wereld van hun omgeving rijker en chaotischer aanschouwd dan Spinoza, wiens gedachten er

soms nog wat bleek uitzien, omdat zij te veel op abstractie teren maar hij is hun en hun tijdgenooten door zijn strengen ideeëngang een geweldig tuchtmeester geweest, en door zijn genie een machtige bezieler.

Heeft hij bij de herleving en hernieuwing van den geest op het eind der achttiende eeuw zijn laatste woord gezegd en zijn laatste kracht geopenbaard?

Wie zal zich daaromtrent durven uitspreken?

En ook al heeft thans misschien Spinoza's wijsgeerig stelsel, voor zoover het met philosofische kunsttermen opereert, tegenover onze werkelijkheid geen waarde meer, gelijk het in de dagen van Goethe en Schleiermacher al een groot deel van zijn waarde had verloren, voor ons persoonlijk blijft het woord van Spinoza zijn beteekenis behouden, omdat het een levend woord geweest is en is. De man en zijn philosofie zijn wellicht voor ons geen kwestie meer van geloof, maar zij blijven een gestalte van het leven; en wat ons daaraan interesseert, dat is Spinoza zelf in de strooming der gedachten en gevoelens en handelingen van zijn tijd.

De historie maakt zich van hem meester, en zij vraagt niet in de eerste plaats wat wij nog aan hem kunnen hebben, maar wat hij zelf is geweest: zij houdt zich verzekerd dat wij op die wijs een ongedacht rijke bezitting zullen verkrijgen. Wij moeten naar Colerus en de bronnen van Spinoza's leven terug; - maar sinds we den wijsgeer als een macht in het leven hebben leeren kennen, sinds we hem beschouwen als een voortdurende macht in het ideale leven der menschheid, een vertegenwoordiger van het genie der menschheid, - gaat ons verlangen naar iets meer dan het anecdotisch persoonlijke. Wij willen de elementen kennen van die persoonlijkheid die hij veelal verborgen heeft gehouden, even goed als het verband zijner persoonlijkheid met de wereld van zijn tijd, - die van het verleden en die van de toekomst. Nu ons geloof in Spinoza niet meer op den voorgrond staat, moet het beeld van den philosoof des te volledíger zijn, om ons van zijn waarheid te overtuigen.

Wij wenschen....

Maar onze tijd is heel rijk geweest aan biografieën van den wijsgeer, en blijft het nog aldoor.

Enkele daarvan vermeld ik even, n.l. de typische, die onze

kennis van levensomstandigheden en leven van Spinoza, ieder op haar beurt, een eind verder hebben gebracht: twee Nederlandsche levensverhalen en een Duitsche uiteenzetting van zijn leven en zijn leer. Om ten slotte met de nieuwe biographie, wederom een Duitsche, van prof. Freudenthal, me iets langer bezig te houden.

De eerste is van Van Vloten. Zij is wat krijgszuchtig uitgevallen, en de rustige wijsgeer van ‘de Veerkaai’ wordt er dikwijls gebruikt als een stormram tegen de vooroordeelen die in het midden van de 19e eeuw nog zoo dicht stonden opgewassen op den bodem van ons lieve vaderland. Maar zij hield een aantal nieuwe gegevens in, en zij is ondanks gebrek aan methode, en een hinderlijk gemis van kalmte, de grondslag geworden waaraan het werk van de lateren zich kon aansluiten. Wij, vertegenwoordigers van een ouder geslacht, mogen nooit vergeten hoeveel onze jeugd te danken heeft gehad, zoowel aan de kleine Tauchnitz-uitgaaf van Spinoza's werken door Bruder, als aan het boek van Van Vloten over Spinoza's leven en arbeid.

Een Duitscher heeft daarvan geprofiteerd. Het was Kuno Fischer die bijna een geheel deel van zijn geschiedenis der nieuwere philosophie heeft gewijd aan Spinoza. Hier vinden wij zijn levensgang en de voorstelling van zijn systeem in grooten stijl opgevat en gedistingueerd uitgevoerd. Wanneer wij het verhaal van den bekwamen schrijver volgen, zoo is het beeld dat wij ons maken, in zijn omlijsting voor ons volkomen helder; wij glijden voort op een effen stroom zonder ergens aan te stooten, en wanneer wij het boek sluiten leggen wij ons bevredigd neer bij de conclusies van den auteur, dankbaar voor de reeks van klare indrukken die wij onder zijn leiding op weg hebben opgevangen.

Kuno Fischer haalt in 't verloop zijner expositie het woord van Jacobi aan, dat men de Ethica van Spinoza interpreteeren moet op een wijze die geen enkelen regel daarvan duister laat.[1)] Dat heeft hij zich tot ideaal gesteld, en hij heeft het bereikt. Een egaal licht is over zijn boek uitgespreid. Het is meesterwerk.

Ik vraag verlof om tot kenschetsing een enkele passage aan te halen.

Wanneer de auteur tot het keerpunt in Spinoza's leven is gekomen, wanneer hij heeft aangetoond, hoe de Portugeesch-Joodsche

1) K. Fischer, *Descartes und seine Schule*. III Auflage II, p. 530.

gemeente van Amsterdam door allerlei middelen van overreding en geweld beproefd had den edelen jongeling bij zich te houden of hem te vernietigen, dan opent hij zijn hoofdstuk over de *vita nuova* van den aanstaanden wijsgeer met deze zinsneden:[1)]

'Die Mittel waren erschöpft, welche seine Feïnde aufzubieten vermocht, sie hatten nacheinander versucht die Bestechung, den Meuchelmord, das Anathem und die Verbannung. Nie ist ein selbständiges Leben schwerer erkämpft, nie reiner und stiller geführt worden als hier, wo ein Mensch mit seinen Eltern [dit is overdrachtelijk gezegd, want Spinoza's ouders waren gestorven], seinem Volke und dem gewöhnlichen Glücke des Lebens brechen muszte, um seinen Gedanken leben zu können.... Er hat die Grundlagen verlassen, auf denen die menschlichen Gemeinschaften ruhen: er ist unabhängig und einsam. Diese Unabhängigkeit und Einsamkeit hat er sich bis zum letzten Athemzuge gewahrt, nachdem er sie dem Schicksale mit unbeugsamer Beharrlichkeit abgerungen, sie waren sein einziges und höchstes Gut, die Lebensform worin er sich wohl fühlte.'

Spinoza's eenzaamheid, - daarvoor bovenal heeft Kuno Fischer gevoel; hij weet haar pakkend te teekenen.

Het boek van Meinsma: *Spinoza en zijn Kring,* de derde onder de biografieën die ik te vermelden heb, komt dan eensklaps vroolijk, frisch en vrij (1896) die eenzaamheid bevolken met een groep van flinke en aantrekkelijke gestalten.

Het is een krachtige adem die door de bladzijden van Meinsma's *Spinoza* gaat, en het is een rond gezond boek dat hij ons te lezen geeft. Bij zijn verschijning viel mij de eer te beurt om het met groote vreugd in dit tijdschrift te mogen begroeten; nu ik het na verloop van jaren overlees, heeft het bijna niets van zijn oude charme voor mij verloren, en ik ben gelukkig te zien hoeveel nut het heeft gesticht, hoeveel aanleiding tot vernieuwd onderzoek het heeft gegeven.

De heer Meinsma heeft met oneindige vlijt veel exacte gegevens over Spinoza en vooral over de menschen van zijm tijd en in zijn buurt verzameld. Zijn werk vertoont misschien hier en daar een enkel gebrek, het is op de eene plaats wat propvol en op de andere wat leeg, -

1) p. 131.

ongelijk in behandeling, om 't met één woord te zeggen, - maar hoe herleeft onder zijn studie Spinoza's omgeving voor onze oogen! hoe doet hij zijn best ook den wijsgeer voor ons te doen leven! en hoe schematisch worden de biografieën uit vroegeren tijd. Zelfs Kuno Fischer's werk krijgt een bloedelooze, ietwat vale tint. Meinsma is, na Van Vloten, de groote ontdekker, en ik ken niemand wien men om zijn opgeruimden aard zijn ontdekkingen zoo graag gunt als aan hem.

Nu kon men er aan gaan denken een definitief leven van Spinoza te schrijven, want de nieuwe auteur had alleen belangrijke bijdragen voor dat doel gegeven, - aan een duidelijk, rechte voorstelling van Spinoza's leven en geest haperde 't nog bij Meinsma.

Prof. Freudenthal van Breslau komt thans, met zijn in allerjongsten tijd verschenen biografie, op die bres van ons weten om voor zich aanspraak te maken naar de eer levensbeschrijver te zijn van den denker die onder de eerste denkers van de wereld wordt meegeteld.

En waarlijk zou men meenen dat niemand eerder dan hij daartoe geroepen is.

Hij behoort tot de generatie en tot de vrienden van mannen als Wilhelm Dilthey en Hermann Diels. De eerste is de biograaf van Schleiermacher, en hij heeft sinds den opzet dier biografie zijn tijd gegeven aan de vraag over den samenhang tusschen biografie, het leven van den enkele, en historie, het leven der gemeenschap, - de tweede, Hermann Diels, is misschien de grootste klassieke philoloog van het moderne Duitschland, een medelever en mededenker van het uitgebreide leven en denken der oudheid. Dat zijn niet van die mannen, gelijk ze later uit de school van Wilhelm Scherer zijn voortgekomen, die klip en klaar interessante, lezenswaardige biografieën weten samen te stellen naar de nieuwste en best beproefde methodes, - maar o zulke vooze dingjes, wanneer men ze aankijkt, omdat de ziel er aan ontbreekt, - neen, ze zijn van een stoerder geslacht, of ze houden tenminste in onzen tijd de tradities van het oude, echte Duitschland op.

Prof. Freudenthal heeft daarenboven het voorrecht gehad om een leerling van Lotze te zijn, dien Herman Lotze dien men den laatste van de rij der klassieke philosofen van Duitschland heeft

genoemd. Misschien is het aan Lotze niet geheel gelukt om zijn stelsel - een bemiddeling tusschen het moderne weten en de persoonlijkheid van den mensch - zoo vast aaneen te sluiten, dat het in zichzelf een volledigen en individueel-eigenaardigen samenhang vertoonde, - hij heeft zelf wel eens gezegd dat er 'viele Umwege und kleine Kunstgriffe' toe noodig waren om hier en daar iets van de eenheid en het plan van het universum gewaar te worden; - maar *take him all in all*, hij was een keurproduct van een man. Als men van hem hoort spreken door wie hem gekend hebben, dan deelt zich de ontroering en de bewondering van den spreker al licht mede aan den toehoorder; men krijgt eerbied voor de veelzijdigheid van zijn gaven, voor de degelijkheid van zijn geest en zijn hart, en het is ons alsof we een weerklank vernemen van dien allergrootsten tijd, toen Kant en Herder en Goethe als sterren stonden aan den Duitschen hemel.[1)]

Wie van Hermann Lotze philosofie heeft geleerd, moet gevoel hebben gekregen voor de aaneengeslotenheid van stelsel en persoonlijkheid bij Spinoza, en uit de eerste woorden van Prof. Freudenthal's inleiding voor zijn biographie van den klassieken wijsgeer der 17e eeuw begrijpt men al hoe hoog zijn opvatting is geweest van de hem gestelde taak.

Lang heeft de Breslauer hoogleeraar zich daartoe voorbereid. Ik herinner mij 't eerst met zijn naam kennis te hebben gemaakt door de lectuur van een baanbrekend opstel S p i n o z a u n d d i e S c h o l a s t i k, van zijn hand verschenen in de *Philosophische Aufsätze* aan Eduard Zeller gewijd in 1887. Tien jaar later deelde hij van zijn S p i n o z a -s t u d i ë n mede in het tijdschrift *für Philosophie und philosophische Kritik;* in 1899 gaf hij dan methodisch geordend en kritisch gezift de bronnen en oorkonden voor de levensgeschiedenis van Spinoza uit, het onmisbare handboek voor den Spinoza-student, waarin een uitgebreid onderzoek, zelfs na Meinsma's studiën, nieuwe gegevens heeft aan 't licht gebracht.

Nog vergat ik een qualificatie van Prof. Freudenthal: hij is

1) Ter orienteering over Lotze: M. Kronenberg. *Moderne Philosophen*. 1899. Ook in Frankrijk kent men hem thans door het grondige boek van H. Schoen. *La Métaphysique de Lotze*. 1902. Onder de brieven v.L. door Falckenberg meegedeeld in zijn *Hermann Lotze*, 1901, komen ook eenige voor aan Prof. Freudenthal.

van Spinoza's ras. De opvoeding door den Amsterdamschen wijsgeer ontvangen is ook zijn opvoeding geweest: hij kent het Jodendom van huis en van school af. Misschien heeft hij ook in zekeren zin Spinoza's lot gedeeld toen een vrijer wereldbeschouwing hem van het engere gemeenschapsleven scheidde, en er dekt een waas van het verdriet der eenzaamheid, als een sluier, ook zijn leven.

Vol verwachting slaan wij zijn boek op.

Het begint met de obligate introductie: over den toestand der Joden in Spanje, hun verdrijving uit het land in de zestiende eeuw, hun uittocht over Portugal en hun komst in de Nederlanden, het land der gewetensvrijheid. Natuurlijkerwijs worden dan de zegeningen van het vredig bestaan in het land der nederzetting beschreven tegenover den achtergrond van vervolgingen en martelingen, waaraan de réfugiés zoo pas zijn ontsnapt, en niet onvermeld blijft de indruk dien de ellende door de vaderen geleden op den ontvankelijken geest van den knaap Spinoza heeft gemaakt.

- Mij dunkt, deze inleiding voor elk leven van den Joodschen wijsgeer mocht eindelijk wel eens worden gevarieerd. Het voorbijgegane verdriet van zijn volk trilde zeker wel in Spinoza nog na, maar het werd overschaduwd door de grootsche herinneringen aan het oude land. In zijn hart was Spinoza Spanjaard, hij dacht met trots aan de inwoning zijner natie in het rijk ten Zuiden der Pyreneën; en het wordt waarlijk tijd meer nadruk te gaan leggen op hetgeen Spinoza met Spanje verbindt dan wat hem er van verwijdert. -

'Doch er hat von seiner Umgebung noch Besseres empfangen,' zegt ons ook het boek van prof. Freudenthal, - *iets beters nog* dan den afschuw van geloofsdwang, dien de Joodsche gemeente haar verschoppeling later ook op een andere manier zou inprenten dan door hem verhalen te doen over het leed zijner geloofsgenooten in Spanje.

'Noch Besseres.' - Hier begint de voorstelling van de nieuwe biografie ons te pakken waar het Joodsche leven met zijn strenge inzettingen en zijn vrome gebruiken ons voor oogen wordt gebracht. Wij luisteren gespannen naar wat ons over huiselijke en schoolsche opvoeding wordt meegedeeld, en wij gaan den religieuzen ondertoon hooren en begrijpen die als een weerklank der lessen

in kindsheid en jeugd ontvangen, de wijsgeerige geschriften van rijper leeftijd vervult.., waar hij toch niet meer op zijn plaats is.

De oude biografie van Lucas heeft ook veel te vertellen over het Joodsche leven van den wijsgeer; maar de romantische en verwarde anecdotes die de winderige Jean Maximilien Lucas ons van den jongen Baruch Spinoza opdischt, verdwijnen weldra in 't niet, voor het licht der betere kennis van prof. Freudenthal, en dien ten gevolge komt het leven van den wijsgeer, dat door de verzinsels uit het lid dreigde te geraken, weer tot zijn juiste proporties terecht.

Het is niet overbodig een enkel voorbeeld hiervan te bespreken.

Lucas vertelt van de scheiding die door de diepere studie van de Heilige Schriften tusschen Spinoza en de Jodengemeente was ontstaan, - hoe men den jongen man trachtte te vangen, hem verhoorde en op 't punt was den banvloek over hem uittespreken. Dan vervolgt hij:

'Le peu d'habitude qu'il avoit depuis quelque temps avec les Juifs, l'obligeant d'en faire avec les Chrétiens, il avoit lié amitié avec des personnes d'esprit, qui lui dirent que c'étoit dommage qu'il ne sçût ni Grec, ni Latin.... Comme il y pensoit incessamment et qu'il en parloit en toute rencontre, Van den Enden, qui enseignoit avec succès le Grec et le Latin, lui offrit ses soins et sa maison...'

Meinsma die aan de Lucas-biographie, als de oudste, een hoogere waarde geeft dan haar toekomt, laat daarom, naar aanleiding der aangehaalde regels, Spinoza eerst Latijn leeren op de toen vermaarde Latijnsche school van Franciscus van den Enden, tegen den tijd dat hij uit de Joodsche gemeente werd gebannen, d.i. in 1656.[1)]

Daartegenover stelt Colerus die studie van het Latijn als van vroeger datum en beschouwt haar als een van de redenen waardoor Spinoza tot den afval kwam van het voorvaderlijk geloof.

Prof. Freudenthal schaart zich bij Colerus[2)], en hoe zou men anders kunnen doen dan hem gelijk geven, daar het toch wel ondenkbaar is dat de jonge wijsgeer zonder de kennis der geleerde

1) Meinsma p. 124.
2) Evenals de oudere biografen; zoo K. Fischer p. 131.

literatuur van zijn tijd zelfstandig genoeg zou zijn geweest om zich van het Jodendom af te scheiden! ‘Hij was,’ zegt Prof. Freudenthal, ‘in 1656 zeker al in 't bezit van een omvangrijke profane kennis,’ en hij herinnert er aan dat de Portugeesch-Joodsche natie in Holland wel trouw bleef aan den ouden godsdienst, maar daarom niet, evenals de Joodsche gemeenten in Duitschland en Polen, zich in beginsel onttrok aan de geleerde beschaving van het volk waaronder zij woonde. Waarom zou dus Spinoza niet, met goedvinden of met de eindelijke toestemming van zijn vader, van den Enden's Latijnsche school hebben bezocht? en hoe kan men zich denken dat de leergierige jonge man met de beoefening van het Latijn en van de moderne vakken zou hebben gewacht tot zijn vier en twintigste jaar (hij is van November 1632) en tot den tijd dat hij het Jodendom verliet?

Een paar jaar vroeger of een paar jaar later! zal men zeggen, wat doet het er toe, wanneer precies Spinoza Latijn heeft geleerd?

Maar er is daar toch een sentimenteele vraag van persoonlijken aard aan verbonden, en er is ook een belangrijke historische quaestie mee gemoeid.

Een traditie bestaat dat de jonge man in de kennis van het Latijn is ingewijd door Clara Maria, de dochter van den ouden van den Enden, dat hij haar heeft lief gehad (‘dat hij zin in haar had gekregen, om haar ten Egt te nemen,’ zooals Colerus het uitdrukt, ‘alschoon se vrij wat mank en mismaakt van lichaam was, alleen door haar schrander verstand en uitmuntende Geleerdheid aangeprikkelt’), en dat hij voor een medeleerling en medeminnaar heeft moeten wijken.

Dat Spinoza zin in het schrandere, geestelijk buitengewoon ontwikkelde kind heeft gehad, - ik geloof dat het getuigenis er te onverdacht en te bepaald voor is, om aan het feit te kunnen twijfelen. Spinoza zelf moet het verhaald hebben, en ik zie, dunkt me, den philosoof in den nadag van zijn leven het met een vleugje van ironie aan zijn zorgzamen huisheer ‘op de Paviljoensgracht’ vertellen, als deze hem een klein verwijt maakt van zijn eenzaam leven. - (‘Ik heb ook wel eens gedacht aan trouwen, maar het meisje heeft een ander gewild.’) - Maar wanneer hij het gezegd heeft, en ‘dikwils heeft verhaalt,’ gelijk Colerus meedeelt, zoo is het waarschijnlijk geen diepe liefde geweest. En waar men tegen moet

opkomen, zooals m.i. terecht door prof. Freudenthal wordt opgemerkt, dat is tegen de voorstelling alsof een kind hem den sleutel in handen heeft gegeven tot het nieuwe weten van zijn tijd.

Die legende verdwijnt geheel, als men Spinoza een drietal leerjaren meer geeft. Want Clara Maria van Enden, in 1656 pas twaalf geworden, keert bij een eerder dan 1656 beginnende studie geheel in de kinderkamer terug, als de jonge man zijn lessen op van den Enden's school aanvangt.

Maar de grootere vraag is deze: Men vindt Spinoza al met het jaar 1660 in 't bezit van de grondtrekken van zijn wijsgeerig systeem. Dan is hij bezig het uittewerken en over te werken voor zichzelf en voor zijn leerlingen; want hij heeft op dat oogenblik reeds een kring van leerlingen, voor wie hij met gezag spreekt: zijn bedoeling is school te maken. Kan dat alles, de nieuwe kennis, het nieuwe stelsel, en de autoriteit van den leeraar, hem in een drie- of viertal jaren zijn aangekomen?

Neen, ik geloof dat wij met prof. Freudenthal de licht en dicht terneer geschreven woorden van de Lucas-biografie terzijde moeten stellen. Colerus heeft de betere overlevering.

Daar we zoo weinig weten van Spinoza's levensgang, en zoo gemakkelijk kleine verhaaltjes zich zien innestelen in de leemten van een biografie, moeten wij het als een verdienste aanzien van prof. Freudenthal's beschrijving dat zij de groote lijnen alleen in 't oog houdt. Als zij haar best doet om het pikante en gepointeerde zonder veel omhaal tot het eenvoudig gebeurde terug te brengen, - hoe zullen we dat niet goedkeuren? -

Zoo is het ook met zijn verhaal gesteld van Spinoza's verbanning uit de Joodsche gemeenschap. Het is het persoonlijkste en boeiendste hoofdstuk van deze nieuwe biografie.

We zien den jongen man in zijn overgeleverden godsdienst aan 't twijfelen gebracht door den twijfel die zich onder Israël zelf had ontwikkeld. Maar eerst de positieve gedachten van den nieuwen tijd, de lectuur van Thomas Hobbes en vooral van René Descartes leiden hem naar een vast standpunt waaruit hij zich een oordeel over de dingen kan vormen. Te midden van die gisting van zijn denken, opgewekt als het is door zijn omgang met den onden van den Enden, valt de dood van zijn vader

voor, in het jaar 1654. Hij is dan nog niet lang geleden eenen twintig jaar oud geworden, een zoeker van het nieuwe pad. Maar hij gedraagt zich, naar zijn aard, rustig en terughoudend, blijft in 't vaderlijke huis met zijn familie wonen, en wacht het verloop van het rouwjaar af.

Eerst als hij den plicht tegenover zijn vader heeft vervuld, gaat hij zich vrijer gevoelen; en hij zoekt den omgang met de 'Mennisten' en 'Collegianten,' met de vrijzinnigen onder de hervormden, aangetrokken als hij wordt door wat er edel en ruim is in het Christendom tegenover de beperking waarin hij zelf verkeerde, - onder de macht ook van het grootsche Godsbewustzijn van Christus. Maar de argwaan onder de zijnen is wakker geworden; hij wordt bespied en ondervraagd. Men wil hem voor de Joodsche gemeente behouden, en men wil hem bevreesd maken. Het komt tot oneenigheid en strijd, misschien wel 't eerst in het vaderlijk huis; zijn zuster beproeft hem het gerechtelijk erfdeel te onthouden. Een proces wordt gevoerd; hij kan zijn recht handhaven, maar hij staat zijn portie af. Innerlijk heeft hij met het Jodendom gebroken, en hij wil er niets van mede nemen. Wanneer de banvloek hem treft is hij onder het dak van van den Ende, dien hij als hulpleeraar bijstaat.

'*Seine Feinde hatten nacheinander versucht die Bestechung*, *den Meuchelmord*, *das Anathem und die Verbannung*.'

Men. herinnert zich misschien nog den zin dien ik op een der vorige bladzijden uit Kuno Fischer's werk aanhaalde over de voorvallen bij Spinoza's uitbanning uit de Joodsche gemeente.

Prof. Freudenthal verzet zich tegen die scherpte van uitdrukking. Er is voor hem ook jegens Spinoza iets beleedigends gelegen in zulk een heftige veroordeeling van de gemeente die Spinoza heeft voortgebracht. Hij bespreekt de feiten waarop Kuno Fischer doelt uitvoerig en probeert van de zwartheid van hun beteekenis iets af te nemen.

En hoe volledig gaan wij hier met den auteur mee, dien wij om zijn leerrijk en indringend en zoo dood eenvoudig gehouden hoofdstuk hebben liefgewonnen! Wij begrijpen den intiemen nooddwang van Spinoza's heengaan, en wat maakt het voor ons uit of met deze of met die hardheid het verdriet der scheiding zich

heeft geopenbaard. Het leed was aan beide kanten; en is er aan de eene zijde geen vergiffenis geweest, ook aan de andere zijde was de breuk volkomen, en de haat en verachting aanhoudend en diep. Want zwaar en lang is de weerklank van de ergernis in het hart van den eenzame.

Maar de intimiteit van het feit is de hoofdzaak.

Zoo karakteriseert zich langzamerhand voor ons deze nieuwe biografie. Zij zoekt haar kracht in de rustige, nauwgezette ordening der feiten van Spinoza's leven, en zoolang zij zich houdt binnen bepaalde grenzen gelukt het haar ook voor onze voorstelling een zeker beeld op te wekken dat treft door de absentie van alle opdringerigheid of rhetorica. Bij Kuno Fischer merken wij het gewilde en gladgemaakte; hier, bij Prof. Freudenthal is er eerder iets mats en nonchalants dat geen moeite doet onze aandacht teprikkelen.

Komen wij dan tot die periode van Spinoza's leven waar een breeder tafereel noodig is om ons den man te midden der bewegingen van zijn tijd te kunnen toonen, dan worden wij het ongenoegzame van Prof. Freudenthal's manier gewaar. Hij bezit niet den ontdekkingslust van Meinsma die hem nieuwe feiten over nieuwe personen van alle kanten bij elkaar doet sleepen, waardoor wij ten minste een volle, vroolijke schilderij krijgen, al hooren wij ook niet altoos veel van Spinoza. En hij heeft ook geen sprekend historisch gevoel voor de krachten die in de tweede helft van de 17e eeuw levend waren. Het is alsof hij zijn algemeene kennis geput heeft uit de onbeduidende handboeken over vaderlandsche geschiedenis die er voor dit tijdvak ten onzent zijn gepubliceerd, - als of hij niet geprobeerd heeft van onder op, uit de détails van het bestaan, het leven mee te leven van den wijsgeer en van zijn tijdgenooten.

En dan, wanneer hij Spinoza in de groote wereld, buiten zijn Joodschen kring, op zijn eigen voeten moet plaatsen, dan kan hij hem niet flink met karaktervolle trekken voor onze aanschouwing doen staan, sterk afgeteekend in zijn eenzaamheid en zijn eigenheid. Al beproeft hij het telkens, al is hij er met den besten wil van de wereld op uit om eerlijk te zijn tegenover Spinoza en zijn lezers, grijpen doet hij den man niet. Hij durft hem niet heelemaal aan.

Spinoza houdt zich terug.

Hoe gering is het aantal van de passages, waarin de wijsgeer over zich zelf spreekt!

De belangwekkendste komt zeker voor in de inleiding zijner verhandeling over de loutering van het verstand (*De intellectus emendatione*), een werk dat, tot zijn eerste geschriften behoorend, pas onder zijn nagelaten werken is gepubliceerd, omdat het onvoltooid is gebleven. Daar spreekt de wijsgeer van zijn levensopvatting en zijne bedoelingen en van den weg dien hij van plan is te begaan.

'Bekenntnisse, wie die hier vorliegenden, die bei aller Schlichtheit und Sachlichkeit das Innerste der Seele so hell beleuchten,' zegt Prof. Freudenthal van die inleidende hoofdstukken, 'sucht man bei anderen zeitgenössischen Philosophen vergebens. Weder Descartes, noch Hobbes, noch Leibnitz verraten in den Schilderungen ihres Lebens so viel von den innersten Triebfedern ihrer Entwickelung, von dem Ringen und Bangen einer aus den Fesseln der Sinnlichkeit sich lösenden, Gott suchenden Seele.'

Maar dit is een illusie. Ongetwijfeld ligt er veel persoonlijks in Spinoza's woorden, wanneer hij spreekt van zijn behoefte aan een voortdurende zielsvreugd en zijn zoeken naar het ware goede. Hij zal ook wel de verleidiug der zinnen, van de eerzucht en van den rijkdom hebben gevoeld, ongeveer zooals hij daar er van spreekt; maar hij zegt het als mensch ook uit naam van de andere menschen, in 't algemeen, en hij zegt het plomp en onbeholpen, niet als een wien een vuur doorgloeit.

Er is geen vergelijking te maken met de bekentenissen van Descartes in zijn *Discours de la Méthode*; in tegenwoordigheid van het klare proza van den grooten Franschen denker heeft het benepen, onuitgegroeide taaltje van den Joodschen wijsgeer, in zijn inleiding, eenvoudig geen bestaan.

Men hemelt die hoofdstukken op[1)], omdat men weinig anders ter beschikking heeft voor een karakterizeering van Spinoza.

1) Ook Kuno Fischer, wien men meer smaak zou toeschrijven, bezondigt zich in dit opzicht, hij, die toch Descartes' *Discours* zoo hoog heeft weten te waardeeren.

Inderdaad moet men echter den man zoeken in de opvolging van zijn werken. Wie aan die quasi-confessie-passage blijft hangen, geeft zichzelf een getuigenis van armoede.

Spinoza is in zijn geheele werk, van het eerste ontwerp zijner *Ethica* af tot aan de voleinding van zijn levensarbeid. Hij zoekt de vrijheid van zijn ziel, en hij vindt haar alleen in het onmiddellijk verkeer met het bezielde universum dat hij noemt Natuur, God. Voor anderen moge de dienst zijn, de obedientia, de onderwerping aan vooroordeelen; hij daarentegen staat direct tegenover God, en wanneer hij over Mozes en Christus spreekt dan hoort men er uit het gevoel van gelijkheid, omdat ook zij God zagen .... Hij geeft zich aan God als een vrij man uit liefde met die opperste spreuk: 'Wie God recht liefheeft, mag niet verlangen dat God hem weerom liefheeft.'

Maar er is toch ook iets gebrokens en gedrukts in Spinoza. Hij was een vreemd man in de wereld, op zichzelf geplaatst, zonder rugdekking; met de neerslachtigheid van zijn ras, en de behoefte aan overgave en aansluiting die ook zijn ras kenmerkt. En wie zal het wagen de schommelingen en bitterheden van zijn hart te zeggen? Want al had hij 't in bedwang, dat hart had zijn hoogten en zijn afgronden en zijn plotselinge overgangen. Hij leefde schuw aan de grenzen der samenleving, en wanneer hij daar binnentrad als koning, was 't altoos incognito.

Wanneer men waarlijk een leven van Spinoza zou willen schrijven, dan moest men het doen zooals Meinsma begonnen is, maar den kring van zijn personen en gebeurtenissen wijd uitbreiden buiten het gebied van Nederland. Want Spinoza staat hoog boven de Collegianten en Mennisten van zijn tijd; heel andere stroomingen raken hem. Het is de golving van het Europeesche gedachtenleven, die om hem heen bruist. Gelijk Sainte Beuve zijn Port Royal schreef, zonder vrees voor uitweidingen en gelukkig waar voor hem een nieuw domein te veroveren viel, zoo moest ook om Spinoza zijn tijd gegroepeerd worden.

En evenals dat klooster van Port Royal, door zijn afgescheidenheid van het leven, zijn individualiteit te midden van den bonten chaos bewaart, moest ook Spinoza's gestalte opsteken uit de woeling, scherp als een rots zich afteekenend tegen het luchtruim.

Ik heb hem mij altoos voorgesteld als een balling uit het Spanje van de 16e eeuw; een man van geloof, verdwaald in de politieke XVIIe eeuw; van aanleg iemand als Calvijn, maar na Calvijn komend en vrijer, grootscher in zijn opvatting, met het onmiddellijk begrip van God en levend in de gedachten Gods. De tijd, de omstandigheden van de staatkundige eeuw, die geen plaats meer had voor een omvattende hervorming van den geest, hebben hem tot den bescheiden brillenglazenslijper gemaakt die zijn gedachten aan de menschen leerde alsof ze een meetkundig stelsel waren.

Balling van zijn land, balling van zijn eeuw; het eigen leven beheerschend, terwijl hij er onder gebukt ging, omdat hij er van afstond, als een verdreven souverein. Diep en diep vereenzaamd.

O welk een verlatenheid het rustige heengaan, dien Zondag, op de Paviljoensgracht, te midden der troosteloosheid van het namiddaguur!

BYVANCK.

Parlementaire kroniek.

25 Mei 1904.

Paul Heyse laat in zijn roman: 'Die Kinder der Welt' door zijn heldin, wier uit een ongelukkigen echt geboren kind vroegtijdig is gestorven, de oogenschijnlijk harde woorden zeggen: 'ich litt so lange es lebte, und hörte auf zu leiden als es starb.' Deze woorden kwamen ons in de gedachte, toen wij de verminkingen gadesloegen, die de Regeering in haar Drankwet-ontwerp of zelf heeft aangebracht of, waar zij door de Kamer werden gepleegd, gelaten heeft gedragen. Het grootste lijden heeft voor haar bestaan zoolang haar oorspronkelijk Drankwet-ontwerp leefde; de dood moet haar een verademing zijn geweest.

Wij spraken daar van het *oorspronkelijk* Ontwerp-Drankwet, maar let wel, wij bedoelen daarmee niet eens het wetsvoorstel in zijn eerste gedaante. Wij schrijven geen legistische geschiedenis ten dienste van rechtspraak of praktijk. Het oorspronkelijk ontwerp noemen wij hier de voordracht, gelijk zij in openbare beraadslaging kwam; ook dàarvan is reeds nu zooveel verminkt, dat de debatten met de amendementen en regeeringswijzigingen den lezer duizelig maken. Stellig, wanneer het tappen zonder vergunning gestraft werd met het lezen der Handelingen met Bijlagen over de Drankwet van 1904, zou die straf een niet ongunstige werking hebben. Tweehonderd en vijftig bladzijden 'Handelingen' en dan nog nauwelijks verder dan de eerste vier artikelen van het wetsontwerp! De heer Troelstra sprak van een debat dat 'katterig' werd, en de Minister van Binnenlandsche Zaken, lang niet goed gemutst,

meende daarentegen, dat de toon, waarop in de hooge vergadering over de Drankwet werd gediscussieerd, te lustig klonk.

Wie gelijk heeft, kan niet uitgemaakt worden door hem, die slechts leest zonder tevens als toeschouwer te hebben gehoord; iedere vergadering heeft haar psychologie; de Nederlandsche Tweede Kamer ontkomt aan deze natuurwet evenmin als welke andere vergadering ook. Maar dat Dr. Kuyper reden had slecht gemutst te zijn, wij zullen de laatsten zijn om het te ontkennen. Of kon het er toe bijdragen, den Premier zijn goede luim te doen behouden, wanneer de leider van de sociaal-democraten hem toevoegt - en met reden - dat de Christelijke regeering hier door zoovelen harer medestanders in den steek werd gelaten, en heul moest zoeken bij hen, die door den Premier zelf zoo vaak als de materialisten, de mannen van het stoffelijke, waren uitgekreten? Kon Dr. Kuyper den aequus animus van Horatius behouden, waar hij, juist omgekeerd als de Romeinsche satiricus, gewaar werd, dat hij moest se rebus non sibi res subjungere? Kon het dezen altijd als *regeerder* optredenden, soms poseerenden, man houden in het goede humeur, dat hij - na eerst de helft van zijn wetsvoorstel bij de Memorie van Antwoord te hebben overboord geworpen, zich van de andere helft nog bij de openbare beraadslaging voor een goed deel had te ontdoen?

De parlementaire geschiedenis van deze Drankwet levert tot nog toe weinig fraaie bladzijden. Zij toont een regeering, die in haar eerste Troonrede de bestrijding van den drankduivel als een Christelijken plicht op den voorgrond stelt, maar die, zoodra steekt niet tegen haar voorstellen de oppositie krachtig het hoofd op, gaat loopen, een groot deel van haar drank-bagage op het terrein achterlatende. En zij toont een Christelijke kamermeerderheid, die vaak blijk geeft meer aan het materialisme, dat men haar tegenstanders verwijt, ten offer te brengen, dan ooit die ‘materialistische’ vijanden zouden durven of willen doen.

Maar de historie van dit Drankwet-ontwerp leert meer; zij doet inzien dat de regeering niet over die regeerkracht beschikt, waarvan men de aanwezigheid althans bij den Premier vermoedde. Zal ook deze staatsman, eenmaal tot scheppen geroepen, na weging te licht bevonden zijn?

Er is verbazend gemodderd en de regeering heeft dit kalm

toegelaten; zij begreep dat haar meerderheid de Drankwet niet wilde, tenzij de scherpe kantjes er waren afgevijld, en zij heeft dat vijl-werk kalm laten verrichten, niettegenstaande zij èn in de stukken èn nog bij de openbare beraadslaging op hoogen toon had verzekerd aan het werkstuk geen arbeid meer te zullen toelaten. Zij vergat, dat zelfs het trotsche: 'geen duim van onzen grond, geen steen van onze vestingen' twee provincies kan kosten, wanneer men de kracht mist, het woord iets meer te doen zijn dan een woord.

Drankbestrijders waren in de Kamer zoo ongeveer allen, die over het ontwerp het woord voerden. Er was niemand, die het voor de jenever opnam; dat een matig gebruik goed op den mensch werkt, werd niet vernomen; integendeel, de nadeelige invloed van den alcohol werd ten volle beaamd; alleen de wijze waarop men dien invloed had te keeren, stond allerminst vast De Drankwet van 1881 had als hoofdbeginsel beperking van het aantal drankgelegenheden, en dat die beperking tevens zou meebrengen vermindering van drankgebruik, wilde er bij den heer Lohman maar niet in. Er is sinds de wet van 1881 bij het Nederlandsche volk vermindering van alcohol-gebruik geconstateerd, een vermindering, die statistisch is aan te wijzen als 1 Liter per hoofd. Maar mag men hier uit het 'post' ook besluiten tot het 'propter'? De heer Lohman wilde het niet aannemen, hoe krachtig het ook o.a. door den heer Borgesius werd betoogd. Zeker, aldus de afgevaardigde uit Goes, er is vermindering van alcohol-gebruik na de wet van 1881 waar te nemen, maar dit is het gevolg van de georganiseerde drankbestrijding, niet van de wet. Waarop de afgevaardigde uit Zutfen niet naliet te antwoorden, dat het dan toch zonderling is, dat de vermindering in het gebruik van alcohol, waarop men mag bogen, een aanvang heeft genomen niet vóór maar nà 1881.

Het spreekt vanzelf, dat wie zooals de heer Lohman van oordeel is, dat vermindering van het aantal kroegen slechts den clandestienen drankverkoop doet toenemen, voor het stelsel van de wet, oude zoowel als nieuwe, niet veel voelt, al wil hij er - gelijk de Goessche afgevaardigde doen zal - toch wel voorstemmen. Is men daarenboven nog sterk doordrongen van de rechten van de tappers - die eigenlijk sinds 1881 weten of behooren te weten, dat hun 'vergunningen' afsterven -, dan daalt de sympathie

voor een Drankwet tot het vriespunt. Althans voor een Drankwet als thans wordt voorgesteld; immers het stelsel van de wetsvoordracht komt neer op beperking van het aantal drankwinkels door het stellen van een maximum in evenredigheid tot de bevolking - het systeem dus van de wet van 1881 - en op het uitsterven van de overcomplete vergunningen.

Of dit stelsel den alcohol scherp aanpakt, hangt eenvoudig af zoowel van de maxima die de wet stelt, en de dispensaties, waarvoor zij boven die maxima nog ruimte laat, als van de mate van snelheid of traagheid, waarmede men den dood over de vergunningen laat strijken.

En op beide punten is het ontwerp slap.

Trouwens het wetsontwerp deed meer. Het trachtte den vijand, dien men gewoon is den volkskanker te noemen, ook aan te tasten door de splitsing voor te schrijven van het bedrijf van slijter en tapper. Een van tweeën zult ge zijn, verkooper aan de toonbank per glas, of verkooper buiten uw lokaal per flesch. Men begrijpt de bedoeling. Wie een flesch drank komt koopen, zou niet in de verleiding moeten komen nog eens aan de toonbank de deugdelijkheid van de waar te beproeven. Sterker nog: een andere winkelnering zou niet met den verkoop van sterken drank mogen worden vereenigd. En om den clandestienen verkoop van alcohol tegen te gaan werd voorgesteld, dat de dranklokalen van den publieken weg den inkijk moesten vrijlaten en gelegen zijn aan den beganen grond. Wie voortaan zat te ‘borrelen’ zou dus door het publiek op straat kunnen worden gadegeslagen. Het aantal redenen waarom ‘vergunning’ kon worden geweigerd, werd met een aantal vermeerderd. De naleving van de wet moest worden verzekerd door invoering van een corps inspecteurs, die de regeering bij haar nader gewijzigd voorstel adviseurs noemde.

Eindelijk: de hoeveelheid van twee deciliter, waar beneden men ‘kleinhandel in sterken drank’ aannam, was in het wetsontwerp verhoogd. Het ging toch moeilijker - aldus meende de regeering - in eens tien dan twee deciliter te koopen.

Dit alles vormde het stel voorschriften - om nu van de strafbepalingen niet te gewagen - dat de regeering na haar Memorie van Antwoord aan de Kamer had aangeboden. Daarmee had zij reeds afstand gedaan van twee beginselen, die de drankbestrijders, hetzij

beide hetzij een van beide, in toepassing wenschten te zien gebracht: het Gothenburger stelsel en de *local option*. Beide waren te gronde gegaan in het schriftelijk gevecht tusschen Regeering en Kamer. Waarschijnlijk wilden de bondgenooten van den Minister het oor aan deze middelen van drankbestrijding niet leenen. Men wilde niet de vergunningen brengen in handen van vereenigingen, die zich het bestrijden van het alcoholisme tot haar taak stellen, en beriep zich daarvoor op het opzichzelf weinig beteekenend argument, dat te Gothenburg zelf het stelsel geen vermindering van drankgebruik had tengevolge gehad. En de local option, die in iedere gemeente aan een meerderheid van burgers het recht zou geven bij stemming van den gemeenteraad de opheffing van de dranklokalen te vragen, kwam èn de rechten van hen, die het tappersbedrijf uitoefenden, te na, èn bracht slechts in een enkel milieu de afschaffing van drankwinkels mede.

Zoo kwam het oorspronkelijke ontwerp in afgeknotten toestand voor de openbare beraadslaging. Toen echter begon het knotten eerst recht. De heer Michiels van Verduijnen gaf niet onduidelijk te kennen, dat de regeering, zoo zij den steun van de katholieke partij niet wilde missen, de splitsing van het tappers- en slijtersbedrijf moest laten varen of althans voor jaren buiten werking stellen. De verhooging van de verkochte waar buiten het dranklokaal tot een hoeveelheid van drie deciliter moest eveneens verdwijnen, wilde men een meerderheid voor de wet behouden. En de gordijntjes, die den rustigen drinker aan het oog van het ongenoode publiek onttrekken, moesten weer in eere worden hersteld, wilde de tirannie van de wet niet ondragelijk worden. Er kwam een regen van amendementen dooreengemengd met regeeringswijzigingen. De Minister werd bezworen èn door de katholieke woordvoerders èn door den Voorzitter van de Commissie van Rapporteurs, den heer Talma, en eindelijk door den heer Borgesius, toch vooral ter wille van het tot stand komen van de wet een tegemoetkomende houding aan te nemen. Zonderlinge speling van het lot! De man, die door Dr. Kuyper van zijn zetel was verdreven - het was de heer Troelstra die het ter snede opmerkte -, omdat hij te veel de stoffelijke belangen des volks boven de godsdienstig-zedelijke den voorrang gaf, is in de geheele discussie voor zijn christelijken opvolger de krachtigste steun geweest.

Wanneer de Kamer te klagen heeft, is het niet over te weinig maar over te veel tegemoetkoming van de zijde van den Minister. Hij was zijn stuur kwijt; hij liet de Kamer rustig spelevaren op de zee van amendementen en wijzigingen, en scheen tevreden met iedere beslissing, mits de wet, hoe dan ook, tot stand kwam.

Wie de opgeblazen phraseologie, zoowel van de Memorie van Toelichting als van de Memorie van Antwoord, legt naast de tot nog toe verkregen resultaten, heeft voor dit wetgevend geknutsel van den Premier slechts een medelijdenden glimlach. De splitsing van tappers- en slijtersbedrijf verschoven ad calendas graecas; de verhooging van de hoeveelheid voor verkoop buitenshuis tot drie deciliter verworpen; de definities van sterken drank uit de wet verwijderd. Zoo is de stand van de discussie op het oogenblik dat dit geschreven wordt. Was het altegader oude plunje, die de Minister prijsgaf? Zoo ja, dan mag de opmerking niet worden achtergehouden, dat hij zijn kleeren snel afdraagt.

Er had nog een belangrijke schermutseling plaats tusschen linker- en rechterzijde. De regeering had de sociëteiten bevoordeeld ten opzichte van het verkrijgen van vergunning. Zij stonden buiten het maximum. ‘Gelijk recht voor allen’ aldus de leus van het amendement Ter Laan, dat o.a. door den heer van Raalte krachtig werd verdedigd. De heer Troelstra gaf daarbij een reminiscens van zijn eigen studentenleven; misschien was het die schildering, die een oo genblik den heer Brants uit het ministeriëele gelid deed wegloopen om daar echter, na een enkele rede van den Minister, onder het gelach der Kamer, weer heen te keeren. Het betoog der sprekers ter linkerzijde mocht niet baten; met 50 tegen 43 stemmen werd de bevoorrechting van de sociëteiten gehandhaafd.

De Kamer schoot met het drankwet-ontwerp nog slechts weinig op. Quousque tandem? Hoelang zal deze verwarde, weinig principiëele discussie, nog aanhouden? En zal de wet, die ten slotte uit al dit geschipper te voorschijn komt, voor iemand begrijpelijk zijn? Reeds nu verklaarden velen slechts na ernstige studie tot het begrip der ingewikkeld geredigeerde bepalingen te zijn geraakt. Hoe zal de amendementen-regen daarop werken? De vrees is gewettigd, dat zij ook hier de wegen onbegaanbaar zal maken voor het verstand van dengeen, die er zich op wil bewegen.

Van principiëel debat was weinig te bespeuren. In zeker opzicht

een merkwaardig verschijnsel, dat thans door niemand meer de roeping van den Staat werd ontkend om integrijpen in het vraagstuk van het alcohol-verbruik. Slechts over de mate van voorzichtigheid, die de Staat hierbij heeft te betrachten, werd gestreden. Dat zelfs de Heer Lohman, stellig nog het meest principiëel, zich niet tegen de wet verklaarde, is het beste bewijs hoe aan de veldwinnende gedachte der staatsinmenging niemand vermag zich te onttrekken.

* * *

Wie thans zijn gedachten laat waren naar de overzijde van het Binnenhof, vraagt zich af, in welke richting de liberale leden van de Eerste Kamer bezig zijn hun stem te bepalen ten opzichte van het Wetsontwerp op het Hooger Onderwijs. Wij storen die overpeinzingen niet, maar hebben nog te vermelden, wat in de vorige maand in de Eerste Kamer is verhandeld.

Behalve dat de verscherping van het toezicht op de Vermogensbelasting werd aangenomen, behandelde de Kamer het wetsontwerp tot wijziging van de oude Mijnwet van 21 April 1810. Dit gaf aanleiding tot een debat dat even principiëel en juridisch-technisch was als de drankwet-discussie in de Tweede Kamer stelselloos was. De wet omtrent de mijnontginning geeft de Regeering het recht om, zoo de concessionaris de mijn niet exploiteert uit nalatigheid, de concessie in te trekken en die aan een ander te geven. Het was hiertegen, dat de heer Vlielander Hein in het krijt trad met een meesterlijk betoog. Hij zag in dit artikel een schending van onze grondwettelijke bepalingen omtrent de onteigening. Het ontnemen van de concessie komt - aldus de heer Hein - neer op het ontzetten uit den eigendom en terwijl de Grondwet voorschrijft dat dit alleen kan geschieden bij speciale wet, tenzij in de algemeene onteigeningswet de gevallen zijn aangegeven, waarin die speciale wet niet wordt vereischt, wordt hier deze onteigening toegelaten ter gelegenheid van een verandering in de mijnwet. Dàt nu is, volgens den afgevaardigde van Zuid-Holland, door de Grondwet verboden. Wil men hier onteigening invoeren, zoo zou het moeten geschieden bij een *algemeene* wet; die algemeene wet bestaat (de onteigeningswet), doch noemt dit geval niet. En de spreker beriep zich op de Wonin wet, waarbij men wel degelijk de (algemeene) onteigeningswet tevens had herzien.

Zij, die tegen den heer Hein het wetsontwerp verdedigden, en dat waren met den Minister van Waterstaat de heeren Van Nierop, Van Zinnicq Bergmann en 't Hooft, meenden het ontwerp te kunnen redden door er op te wijzen, dat de eigenaar van de mijn, die een concessie tot ontginning heeft verkregen, te beschouwen is als een ander soort eigenaar dan een gewone. De Minister voegde er nog zeer in het kort bij, dat hier van geen onteigening, maar van beperking van den eigendom door politierecht sprake was. Strikt genomen had de heer Hein in zijn betoog volkomen gelijk en het feit, dat zijn tegenstanders den eigendom van den mijn-eigenaar als een bijzonderen eigendom aanmerkten, bewijst dit reeds. Dat de Kamer het wetsontwerp aannam is echter niet te verwonderen. Eensdeels omdat de bevoegdheid van den wetgever om te bepalen, wat hier werd voorgesteld, niet was te ontkennen, al mocht hij dat eigenlijk alleen doen bij een *algemeene* wet, an derdeels omdat de Kamer blijkbaar om deze juridieke fijnproeverij het ontginnen van onze mijnen niet langer wilde uitstellen.

Buitenlandsch overzicht.

29 Mei.
Oorlogvoeren.

De gebeurtenissen van Mei zijn een regelmatig vervolg geweest op de gebeurtenissen van de maand April.

In Oost-Azië gaat de oorlog zijn gang naar de wijs waarop hij in de eerste maanden is ingeleid. De Russen toonen zich vol goeden wil, maar onbeholpen in hun krijgsbedrijven, de Japanners daarentegen rukken stelselmatig vooruit. Een paar kleine voorvallen, nog van het eind der maand April, maakten het duidelijk wat de Russische legermacht zou hebben kunnen bereiken, wanneer ze haar passieve rol had willen of mogen opgeven. Want het eskader uit Wladiwostok verscheen in de ruime zee en bracht aan Japansche transportschepen eenige schade toe, kozakkenbenden vertoonden zich in Korea, achter den rug van de Japansche troepen, gereed voor den inval in Mantchoerije, en ze verspreidden door hun komst wat schrik en wat zenuwachtigheid bij de Nippons. Maar daarbij bleef het ook; van een ingrijpend verhinderen van den marsch der Japanners was geen sprake, zoodat tegen 1 Mei hun eerste armee (van 60.000 man) onder commando van Kuroki gereed stond de Yaloerivier over - en Mantchoerije binnen te trekken.

De overtocht had zijn bezwaren. Op den oever, die door de Russen werd bezet, was het terrein heuvelachtig, en het leende zich wel tot verdediging tegen een aanvallenden vijand. Maar Kuroki had de aandacht zijner tegenstanders van zijn krijgsplan afgeleid, door het te doen voorkomen, alsof hij den overgang wilde forceeren dicht bij de uitmonding van de Yaloerivier, waar hij in verbinding stond met torpedobooten van de Japansche marine en met lichte jonken die krijgsmateriaal en soldaten aanvoerden.

Inderdaad was zijn bedoeling hooger op de rivier over te gaan, omdat hij daar op een paar eilandjes, midden in den stroom gelegen, zijn batterijen kon opstellen.

Heel snel was de attaque der Japanners. Een gedeelte der troepen doorwaadde de rivier, en terwijl het zware geschut de Russische artillerie, van lichter kaliber, tot zwijgen bracht, had er een gedeeltelijke overvleugeling der Russen en een flankaanval plaats. Onder groote verliezen moest het leger van generaal Zassoelitch terugtrekken, - een deel van de kanonnen werd in den steek gelaten, - en de Japanners konden hun voordeel vervolgen door de bezetting van Fonghwangtschen, het steunpunt der Russische vooruitgeschoven positie.

De vijandelijke bewegingen staakten voor een korten tijd, na het leveren van dien eersten glorieuzen slag. Want om verder te kunnen marcheeren was het voor de Japanners noodzakelijk de vesting Port-Arthur, die hun weg kon bedreigen, eerst onschadelijk te maken, of zoo mogelijk in te nemen. Ook moesten zij eer de Russische oorlogschepen, in de haven van Port-Arthur, van hun averij hersteld waren, hun best doen die vloot te nemen of te vernielen, om geheel ongestoord de zee te beheerschen. Van daar dat hun tweede armee onder het bevel van Oku op het schiereiland Liao-tong landde, terwijl tegelijk beproefd werd de haven te sperren door het laten zinken, voor den ingang, van zware stoombooten.

Bij deze laatste taak verloren de Japanners door aanvaring en het springen van een mijn een paar hunner beste schepen, een pantserschip en een kruiser, het tiende deel van hun vloot, maar voorzoover thans bekend is, gelukte het hun toch den haveningang af te sluiten. Generaal Oku, van zijn kant, maakte zich na een hardnekkig gevecht meester van Kin-tchiau, dat op het smalste gedeelte van het schiereiland Liao-tong den toegang tot Port-Arthur van de landzijde beheerscht. En zoo is tegenwoordig de groote vesting, waarop de Russen hun hoop hadden gebouwd, geheel geïsoleerd, en kunnen de Japanners hun marsch door Mantchoerije voortzetten.

Wat men van de Russen verneemt is ontmoedigend voor hen die op een eindelijk succes van de Czarenmacht rekenen. Er bestaat oneenigheid tusschen de leiders van den oorlog, Kuropatkin, den bevelhebber van het leger, en Alexjeff, den onderkoning van het Oost-Aziatisch gebied; en Skrydloff, de admiraal, schijnt in 't geheel niet met Alexjeff overweg te kunnen. Groote leemten worden ont-

dekt in magazijnen en arsenalen, gevolg der corruptie van de hooge ambtenaren, de bewapening van het leger, artillerie, geweren en kruit, blijkt inferieur aan die der Japanners, en van het strategisch talent der Russen is nog weinig anders gebleken dan hun kunst van meesterlijk afwachten en van achteruit concentreeren hunner troepenmacht.

Men haalt wel, tot geruststelling van Europa tegenover Azië, telkens het voorbeeld van Engeland aan, dat ook in den eersten tijd van den Zuid-Afrikaanschen oorlog niet anders deed dan nederlagen lijden, maar men vergeet daarbij dat het Russische leger, hoe moedig het zich ook moge betoond hebben in den kleinen krijg tegen de volken van Midden-Azië, daarentegen in den grooten oorlog zelden gelukkig is geweest. Op welke overwinning heeft het te wijzen gedurende den Krimoorlog? En hoe heeft het niet gesukkeld in den krijg tegen Turkije gedurende het jaar 1877! Daarenboven had Engeland een groote finantiëele kracht, en de geldmiddelen van Rusland zullen spoedig uitgeput raken.

De manier waarop Witte, Ruslands groote Minister van Finantiën, het finantiëele stelsel van het Czarenrijk had georganiseerd, was op zichzelf al zoo kunstmatig dat de gouden facade, die hij voor het rijk had opgetrokken, al spoedig had moeten instorten. Een oorlog, en vooral een ongelukkige oorlog, die voor de toekomst een inkrimpen beduidt van handel en welvaart, zal die ruïne natuurlijk bespoedigen.

Ook Japan is ver van geldkrachtig; maar het is gelukkig, het verovert zich onderpanden die geldswaarde bezitten, en in zoover staat het toch niet te zeer ten achteren bij het kolossale rijk dat aan zijn uiteinden gaat af brokkelen.

Maar het heden van den oorlog is op zichzelf al te belangrijk om noodig te hebben nog meer gewicht te krijgen door beschouwingen over de toekomst. Ofschoon de menschen die van naderbij in die toekomst betrokken zijn zeker wel met eenige bezorgdheid zullen uitkijken.

Er heeft een gerucht geloopen dat koning Eduard VII aan zijn neef, Czar Nicolaas II, bemiddelingsvoorslagen heeft gedaan, en wanneer de koning van Engeland met den Duitschen keizer zijn samenkomst heeft, zal zeker de toestand van Oost-Azië het hoofdonderwerp van hun gesprekken zijn. Mogelijk zal er een tijdstip komen, wanneer geheel Europa met Noord-Amerika zich zal willen doen gelden, als deelhebbers aan de eindbeslissing over den strijd. Want het is om de toekomst van Azië dat het te doen is, en daarin zijn niet alleen Rusland en Japan gemoeid.

Ook op ander gebied is de oorlog van de vorige maand in Mei voortgezet.

In Frankrijk is door het bezoek van president Loubet aan den koning van Italië, de strijd met de congregaties tot een schermutseling en een begin van oorlog geworden met het Vaticaan.

Ik houd het er voor dat die geestelijke krijg niet zoozeer een gevolg is van de onhandigheid of van het fanatisme van den nieuwen Paus en zijn staatssecretaris, zooals men beweerd heeft, dan wel dat hij nog een uitvloeisel mag heeten van de houding door het Pauselijk hof onder de voorgangers van dezen Paus aangenomen.

Want er was toch niets natuurlijker voor Paus Pius X dan een protest en een terechtwijzing te zenden aan de regeering van Frankrijk, nu het oudste kind der Roomsch-katholieke kerk, Frankrijk, vertegenwoordigd door zijn hoofd, geen middel had weten te vinden om de gevoeligheid van het hoofd der kerk te menageeren. Evenzoo als natuurlijk de regeering van Frankrijk, die zich zelf niet meer voor een kind aanziet, geen notitie behoefde te nemen van zulk een protest, dat op een fictie berust.

De moeielijkheid en de aanleiding tot den strijd rees eerst toen het Vaticaan van zijn tegenwerping tegen Frankrijks handelwijs aan de katholieke mogendheden van Europa kennis gaf en daaraan eene mededeeling toevoegde van de redenen die het genoopt hadden om toch de nuntiatuur te Parijs te laten bestaan en de betrekkingen niet geheel af te breken.

Ook Leo XIII, vooral Leo XIII, zou zoo'n verklaring hebben gegeven, hij die den koning van Portugal, toen hij zijn bloedverwant, den koning van Italië, een bezoek wou brengen, gedreigd had met opheffing van de nuntiatuur te Lissabon en met een verbreking van den kerkelijken band. De koning van Portugal had zich toen onderworpen, evenals Frans Jozef, de apostolische keizer, zich altoos onderworpen had gedragen aan het verlangen van den kerkvoogd. Het was een recht dat die mogendheden hadden op een dergelijken uitleg, en de nieuwe Paus, al was het alleen om de solidariteit met zijn voorganger op te houden, moest dien uitleg wel geven.

Maar het is ook geen wonder dat de regeering van Frankrijk, toen zij van die mededeeling aan de andere katholieke mogendheden kennis had gekregen, zich geërgerd gevoelde over de handelwijze. Want op zoo'n manier waren het vreemde machten die door den Paus als getuigen waren geroepen van zijn maatregelen tegenover Frankrijk en het had den schijn dat hij daarop de goedkeuring zocht van die vreemden en voor hen zijn houding wilde rechtvaardigen.

Zulk een onder-voogdij-stelling mocht Frankrijk zich niet laten welgevallen, en het riep zijn gezant bij het Pauselijk hof terug, als een bewijs van groote ontevredenheid, zonder vooreerst nog verder te gaan en de verbinding met het Vaticaan geheel af te snijden.

De Fransche Kamer van afgevaardigden heeft bij overgroote meerderheid het gedrag van het ministerie erkend en goed gevonden. Maar volgens de verklaring van den eersten minister is dit alleen geschied onder beding dat de vraag over de aanstaande betrekkingen met den Pauselijken Stoel nog aan nadere overweging zou worden onderworpen. Frankrijk heeft willen toonen dat het tegen de voortzetting van den krijg met het geestelijk Rome niet opziet.

Ook hier, als in Oost-Azië, gaat het oorlogvoeren een beslissing te gemoet, maar een compromis is misschien nog mogelijk.

B*.

Bibliographie.

Pierres précieuses et pierres fines. Anthologie de prosateurs français du XIXe siècle. Nouvelle édition, entièrement refondue par P. Valkhoff. Amersfoort, Valkhoff & Cie.

Jammer dat P. Valkhoff en Valkhoff & Cie. het niet eens zijn kunnen worden over een anderen titel, aan dit geheel herziene boek te geven. 'Un peu prétentieux peut-être', noemt de nieuwe samensteller dien titel en dat is hij zeker, en 'précieux' en smakeloos bovendien. Een andere grief hebben wij tegen de verklarende noten onder den tekst. Wordt het boek gebruikt door hoogere burgerscholieren en gymnasiasten dan zal de dictionnaire toch telkens voor den dag moeten worden gehaald en dan heeft het geen zin om van woorden en uitdrukkingen als: *allégrese, ineffable, abrutissement, coquillages, le fin mot* en dergelijke, een vertaling aan den voet van de bladzijde te geven. En de nietscholieren, die zich het werk aanschaffen om in één boekdeel eenige van de mooiste stukken Fransch proza van negentiende-eeuwsche schrijvers te kunnen genieten, zullen door deze schoolsche verklaringen allicht worden gehinderd.

Maar beiden, scholieren en nietscholieren, vinden in deze verzameling een veertigtal met smaak gekozen stukken, meest van grooten omvang, complete novellen en geheele hoofdstukken van romans, waaraan zij hun hart kunnen ophalen.

Een verzameling als deze is uit haren aard onvolledig. Ook al wil men enkel werk van de allerbesten geven, toch zal men altijd ook van de allerbesten overslaan. Zoo missen wij hier schrijvers en stilisten van den eersten rang, als Paul Louis Courier, als den Alfred de Musset van de *Contes et Nouvelles*, met zijn 'prose alerte, limpide, toute voisine du 18e siècle' (Lanson), journalisten als Prévost - Paradol en Edmond About. Anderen zullen hier weer vergeefs zoeken naar werk van door hen bovenal geliefde schrijvers. Want uit dit Fransche proza der negentiende eeuw kan men putten zonder ophouden, steeds nieuwe schoonheden aan het licht brengend - en altijd blijven er nog schatten over.

[Derde deel]

Zegepraal.
(Fragmenten.)

Eerste Hoofdstuk.

Florence, je naam klinkt zoet, zacht en legendarisch als harpspel. Je naam zingt in mij dóór een verren sluimerzang, soms troosteloos en weemoedswiegend.

Verwilderd en klagelijk ook, als 'n Boheemsch-romantisch liedje van lokkende bekoring, vreemd en alles in-mij verstillend van droefnis en melankolie.

Florence! Florence, waar ben je nu? Waar ademt je mond, en waar kijken je oogen? Waar gaan je handen heen?

O! die handen, die blanke handen van rag beweeg en teer gebaar; die zachte vingeren van fijne gracie.

Florence, Florence! Ik smeek je, kom!

Kom naast mij, vlak naast mij. Ik aanbid je, maar je bent er niet!

Mag ik nu eindelijk hooren 't zoete volle gekweel van je wondere stem? Ze is zilverzacht als sterrenlicht.

Florence, kom! ik roep je, ik. roep je! kom hier, vlak naast m'n zij!

II.

Florence, je vraagt me je te schrijven, je te schrijven, je àlles te zeggen.

Kindeke, kindeke, kan dat wel? Alles? Alles? - Luisteren je elpen oortjes en neigt even je kopje, en schalkt je mondje,

en droomstaren je oogen? Florence, je naam al wondert in mij òp lentefeest, groen en bloemen, en geur, altijd geur! Ik voel me omstrooid van klanken, ik voel me omdwelmd van licht, ruischend zonnezacht goud, en omdroomd van harpspel, ver, heel ver en weemoedswiegend. - En wil je nu alles van me weten? Alles van m'n leven nù en vroeger? Van mijn eerzucht en mijn moed? Mijn lafheid en mijn liefde? Mijn passies en mijn dwalingen? Mijn afschuw en mijn haat? Mijn angsten en mijn droomen? Mijn mijmering en mijn werk?

Florence, liefste, levensdronken vrouw, Afrodite-kind, dat daar veràf van mij danst, in de zilverbegloeide schuimkolken van de zee, de eeuwige zee!

Kind-van-schuim, hoe zie ik je nu in naakte schoonheid!

Zie ik je niet dansen in zwier, als de luchtigste nimf op de blank-trillende schub van een waterlelie? Hoe glanzen en beven je wazige vleugeltjes, verpaarlmoerd van bellenschuim.

Wat ijl en zwier-zacht wolkt je gewaad om je wond're lendenen als 'n nevelig spel van mistzilvrige plooiselen. Wat guirlandeeren en wiegen fijn de bloemen om je gouden haar, in den schitter van hun gekleurd vuur.

Wat schuifelt de gazen kleedage om de rankheid van je taille.

Kijk, hoe de vlinderwiek aan je schouders plots vergloeit van purpergoud naar amber, en hoe de zeegroene einder je golven toespoelt in loom spel.

Zweef je nu wèg tusschen de zilvren wolkstoeten in die eindlooze luchthallen van blank lichtspel? En daal je weer op de wei? Zijn je wiekjes van goud-rood gaas, nu nat? En je zusteren, nimfje, lief argeloos nimfje?

Omjuichen zij de fonteinen met den zachten galm van hun zang? Omkransen zij de bronnen en stil-glanzende rivieren met het vurig bloemenspel van hun haar?

O! wat 'n fijne zwier in armen en beenen! Wat 'n blanke pracht van dansluchtig gebaar!.....

Ja, ik zal je àlles zeggen, Florence liefste, alles! àlles!

III

Dit boek is voor jou, mijn kind. Ik zal er in tot je fluisteren, zingen en lachen.

Mijn ziel zal er in uitschreien en m'n verlangen in roepen

en mijmeren. Ik zal er mijn herleven in bejubelen, ik zal er van vreeselijk lijden in spreken. Ik zal van al wat ik wil en kàn willen spreken, tot jou liefste, liefste!

Mag dat, mag dat, Florence?

Je bent zoo ver van me weg, in die groote hevige stad, tusschen al dat druischend gewoel van vreemden. En ik hier, op 't stille land, dat oud-hollandsche dorp, zoo vlak bij de zee.

Het is nù avond, vroeglente-avond, kloosterstil. Mijn zus slaapt; 't ventje is naar bed en broer leest.

Ik zet de balkondeuren open om het zeegezang beter te hooren, zacht ruischgeween, dat heel het duister-slapende dorpje overvloeit, 't dorpje, de duinen, de paadjes, 't bosch. Het is zoo donker, lieveling. Ik heb 't licht in de kamer uitgedraaid, en nu hoor ik in 't lente-duister, àchter de deuren uit, al luider den schreienden zeezang.

Groote God, wat 'n ontroering!

Florence, lieveling, waar bèn je nu? Waar loop je? Wat zièn je oogen?

O! dat stille schreien van de zee nu in den luwen lentenacht. En geruchteloos 't huis....

Florence! Zie ik je daar niet? Kom je daar niet aan? Langs de zee?

Zie ik daar niet je ranke lijf en den wiegdans van je voeten? Hoor ik daar niet 't gefluister van je rokken? Hoor ik niet kreukjes tegen kreukjes vervouwen en verritselen in 't nachtduister van zee en strand?....

Maar als jij 't bent, is dáár geen duister, nu de maanmist daar zoo teere zilv'ren droomselen en visioenen bouwt in 't nachtazuur.

Komt daar niet onder 't wevend maanblank je gezicht op mij af, en toovert je glimlach niet om je liefdemond een wonder verlangen van geheimzinnig naderen?

Zie ik je goudblonde haren nu niet bleek glanzen in 't dauwende zilverlicht, en hoor ik je zachten stap niet àl dichter schuif'len over het strandzand?

Plots wèg? Is 't dan m'n hevig verlangen, mijn pijnwringend begeeren, mijn gloeidrang en mijn woeste tast naar je handen, je hals, je mond, die mij dat vóórgoochelen kan?

Florence! Hoor in mij doòrzingen de trillende teederheid

van je stem en de diepe ontroeringen van je smeekende vraagjes, kijkerijtjes.

Florence! Florence! Ik zit hier alleen, alleen, met m'n hijgende snikkende liefde, alleen met m'n gloeiend begeeren, mijn hart open, gewond, mijn ooren vol zangeschrei van de eenzame zee.

Mijn verlangen bloedt, bloedt! Ik kàn niet meer alleen zijn.

Kom, kom! Florence, mijn liefste. Het wee van mijn verlangende, schreiende ziel is wijd als de zee die nu weenend zingt!

Florence! ik stamel je naam, mijn tranen verzouten heet op m'n lippen. Er smelt 'n vrees op mijn mond! Florence kom! kom!

Laat mij niet langer, na zooveel martelenden kommer alleen!

Nù, met de weenende zee, die stille, ontzaglijke duinen, dien fluweelen nacht met zijn maanmist, nu alles zoo stil snikt van weedom.

IV.

Ik ben nog lang niet hersteld. Ik voel 't, ik voel 't, kind! Ik huiver nog voor die stilte! En toch sidder ik en bezwijm half van smartelijk herinneringsgenot.

Florence, nu sta je weer vóór me, ik heb m'n oogen dicht.

Je komt plots in een zonnevlam op me afstormen, om-goud van trillend licht. En je harenblond los... neen, niet als aureool, als goudmantel,... maar je haren heelemaal als 'n goud schitterkleed, 'n wondergewaad van lichtend zijde om je lendenen. Overal glansgoud, van 't fonkelendst in de zonnevlam, tot 't zachtst-glanzendste in de schaduwgolving. En één geur uit je harenpracht, reseda-zoet. En los en wild, woest-prachtig wiegelen over je hoofd hemelroosjes en leliën, druiventrossen en vlammende zinnia's.

Rozen, zoo donker fluweeldiep, zoo goddelijk rood als liefdebloed van minstreels, en leliën zoo edelblank, zoo schitterwit als sneeuwklokjes.

Je staat omvlamd in 't zonnegoud... of zijn 't je haren alleèn? - En de rozen op je hoofd bloeden doòr, donkerrood en diep, tusschen je goudvlammend haar. En de sneeuwleliën sneeuwen, sneeuwen. Je hoofd neigt, je oogen staren...

Plots je voetjes schuif'len heel zacht ten dans, in fijnen ranken zwier, luchtig en kadanseerend, en je handen en naakte armen verweven zachte gebaren door de lucht. Onder je goudharen gewaad schijnt dóór, de golvende lijn van je heerlijk verlangend lijf, je fijne heupen, je slanke lendenen. Ik zie onder 't goudgloriën van je harenkleed je hijgende borst snakken van verlangen naar mij, naar mij, naar mij liefste!

Wèg? Wèg? Florence? Alweer mijn eigen martelend begeeren dat mijn gloeiend verbeeldingsspel doorhit. Ik zie je niet méer, ik hoor je niet méer.

Ik hoor alleen achter de balkondeuren den zeezang, en de eeuwigheid verruischt mée z'n stiltelied.

Florence, ik kus je, ik kus je, goênacht!

Tweede Hoofdstuk.

Florence! Voor mij was 't vandaag een gewichtige dag. Voor 't eerst in mijn ziekte heb ik heel alleen 'n loopje gemaakt, zonder angst voor instorting.

Ik heb nu acht maanden op bed gelegen. Ja kind, stil maar, ik zal je'r veel van vertellen; van heel mijn aandoeningsleven *in* die ziekte, maar hoor eerst nù, dat ik vandaag door de geurzoete lentelaantjes van mijn dorp heb geloopen, vlak bij 't bosch.

Vrij, alleen, zonder angst voor instorting!

Je weet niet, liefste, hoe mij dat feit doorschokt van geluk, hoop en wond're verbazing. Maar wat zal je dit boek toch geven gaan? Ik bekommer mij er om!... Zou ik niet wachten tot je voorgòed nù in dezen herfst bij me bent? Je wilt niet, liefste, je wilt niet! Bij God, 't is om te stikken, alleen de idée dat je in den herfst voor altijd bij me zult zijn! Voor goed? Ja, ja, ja!

Van morgen op bed ontving ik je briefje. Neen,... 't is kostelijk... Jij dokter in de filosofie, de letteren, de geschiedenis... weet *ik* 't... En ik heelemaal niets! 'n schrijver zonder opleiding, zonder systeem-studie, zonder graad. - Maar

je brief! je brief, dat goddelijk-beschreven brokje ziel! Eindelijk mag ik dan weer eens vrij-uit lezen en jubelen. Eérst alles verboden, toen half verboden, en nu zoover dat ik 'n half uurtje schrijven màg, buiten m'n eigen uurtje werk.

Wat 'n brief van jou toch 'n verrukkelijk iets is! Dat zeggen alle verliefde luidjes hé? Maar ik zweer je, kind, als ik een brief van jou in de handen van een besteller zie, gaat me een huiver door 't lijf. Ik sidder, strompel, beef, neem 'm áán en betast 't envelopje heelemaal van buiten. Ik zie 't handje, de lettertjes, één-voor-één, ik ruik er 'n geur omheen, betast 'm weer, en leg 'm, gesloten nog, op m'n tafel.

Dan, eindelijk snijd ik 'm doodstil open, als ik heelemaal alleen ben.... Er door héen, woest, snel, alles opslurpend tegelijk. Dan weer van 't begin àf nog eens, nog eens, elken zin; van den zin naar de woordjes; van de woordjes naar de lettertjes. Er zit 'n fluïdum in die krabbeltjes; dat *is* geen inkt, dat is lèven, leven van joù.

Ach kind, dan pas hoor ik wonderdiep en innig je stem, hoor ik je snikken om mij, je stem doorstroomd met de passie van je verlangen. Ik zie je oogen in 'n heel fijn prachtbetraand licht, en ik hoor je spreken, statig en rustig, maar toch smartelijk bewogen.

Ik hoor je stem, ècht, levend geluid.

En nu van ochtend weer dien brief. Hebben ze je zoo getooid met lief gevlei nu je zoo prachtig, zoo superieur je proefschrift gaf? En jij zelf die er niets om geeft en 't mij verbiedt te lezen. Wat voel ik die nederigheid in jou, volkomen zuiver.

II.

Florence, wat wonder van leven en droomen is er toch in jou gekristalliseerd.

Ik heb meer vrouwstudenten ontmoet, meer vrouwdokters, juist óók in Parijs.

Maar in al die meisjes en vrouwen zat iets fossiels. Haar vrouwcharme was grovelijk versteend. Ze maken veel te groote stappen, ze spreken luidruchtig, ze fluiten, stompen, ze zijn ontsexualiseerd. Er is geen fijne en schuwe meisjesschroom meer in haar harde studie-oogen; geen enkel teeder gebaar

verweeft d'r handen. Ze kijken dor, geleerd, pedant, wijsneuzig. Tusschen d'r nagels grauwt lichtelijk foliantenstof. Haar veters slobberen langs de schoenen. Heur boezem is plat, liefdeloos en zonder innige meisjeswelving. Haar gang is zwaar, schijn-manlijk en hard-erotisch. Er is een vermoderniseerde aanstellerij in d'r babbelen en blauw-kouserige groeven nijdigen om d'r mond. Niets van fijn-vrouwelijke, zenuwbroze intuitie is meer in ze. Ze snuiten veel te hard d'r neus, ze lawaaien en graaien met de armen, en d'r vergelend voorhoofd rimpelt reeds als de perkamenten waarvan ze d'r boekenwijsheid inzogen.

Zeker liefste, er zijn ook die lang niet zóó vergroeien. Er zijn er die meisje en vrouw blijven, innig, fijn, en toch geleerd, schuw en toch wereldsch, eenkennig en tòch vrij en klaar in denken en doorgronden.

Maar 'n doktertje als jij heb ik nooit nog ontmoet.

Ik schater, kindeke, als ik me jou in de boekenstof denk!

'n Geleerdheidje, dat je aanraakt, wordt 'n sprookje, verschuift zich van zelve in een sfeer van zang'rige klankenpracht en mijmerfijne vrouwelijkheid. 'n Stug foliant wordt onder jou hand een boek van blank leven, verritselend geheimvol dichtsel, sage en schoon verleden.

Is er ooit 'n meisje geweest zoo mooi, dat zooveel geborgen weet in d'r jong kopje, dat zooveel in zich heeft opgenomen, en zoo zalig eenvoudig, zoo kinderfijn en innig, zoo onbesmetpoëtisch is gebleven? Je hebt gewerkt, geblokt, je hebt gepeinsd, gewroet, je hebt de akademische stugheid van examen-leven doorgemaakt, je hebt met je fijne handjes gemorst in veel archiefrommel, je hebt je elegante voetjes gericht naar duffe bibliotheken, en er is niets, niets aan je fijnen geest te zien dan loutere poëzie, fijn-vrouwelijke innigheid en pracht van diepst en krachtigst gevoel.

Maar ik weet dat je ook zelf die studie niet met groote liefde wilde, niet waar? Je hebt 't doorgezet wijl je moeder, je vader 't zoo goed vonden. En toch, hoe rustig heb je doorgewerkt.

Florence, je weet niet hoe ik duizel van geluk dat je moeder nu zelf besloot het gezin hier te vestigen, in dat goddelijke Holland, dat zilvrige, dat mistige, dat zonnige Holland. - Nog 'n half jaar en je bent drie en twintig. En dan voor mij!

III.

En nu wil je weten waarom ik zoo plots ben ingestort en hoe alles daarna gegaan is, maar dan moèt ik je vertellen van mijn martelend lijden. En van alles wat in mij omging zoo huiverend dicht bij den grooten dood.

Maar liefste dat zal alleen broksgewijs gaan, langzaam, tusschen mijn herstel en aandoeningsleven van nu, in.

Het zal een lijdens en een liefdesgeschiedenis zijn, maar vol van bekentenissen. Ik zal mijn daverend begeeren naar groot leven uitzeggen, mijn smeeken, mijn klagen, mijn smarten en gedachten. Het zal vol zijn van mijn hevig heimwee naar jou. Want ben jij wèl 'n meisjen, 'n levend schoon kind met 't goudvurig haar? Moet ik voor jou biechten? Of is jou gestalte alleen gehouwen uit 't duistere marmer van mijn smart? Ben jij meisje, of symbool van mijn hevigst en innigst levens- en schoonheidsbegeeren? Ben jij de vrouwelijke kant van het ontzaglijke leven,... de schoonheid, die mij de bevendste ontroeringen en 't hoogste geluk brengt?

Reik jij me den gouden beker vol schuimend gloeiend begeeren? Wonderkind, wondermeisje, jij bent 't kind van symbool en leven te gelijk, niet waar?

Je bent echt, je leeft, je ademt, en toch ben je niet, leef je niet, adem je niet zooals 'n jonge vrouw dat doet.

O Florence, mijn heimwee naar jou is geweest als de smartkreet van Oedipus, toen hij blindgestoken, op dochters schouderke, 't vreemde Thebeland indwaalde.

Maar die smart alleèn zal je niet hooren loeien en zuchten, kreunen en krampen, om dat er naast uitgezegd zal worden, de gelukken van een doodelijk zieke die herstelt, van een zieke die al onder de groote vale schaduw van den Dood gedekt lei, in zijn schaduwrijk de wereld zag somberen; van een mensch die herstelt, zich weer voelt herboren en overstort opnieuw van titanische levenskracht.

Mag hij niet spreken van z'n ontroeringen toen hij daar stond in dien somberen maar prachtig-heimvollen voorhal van den Dood, in dat verstilde schaduwdal der mysteriën, waar elke menschelijke grootspraak verstomt.

Want, niet waar liefste, jij weet hoe ik vatbaar ben voor

't verwerken van elken levensvorm. Leef ik niet het opperste in de kracht, maar ook het ragste in de broosheid, in de teederste roerselen van innerlijk gedroom, alleen wijl ik joù versta?

O! 't is zoo mooi, zoo verrukkelijk de terugkeer in het leven van een doodelijk-zieke. Mijn terugkeer in 't leven, in de zon, in 't lichtschateren van de gouden dagen, te kunnen doorvlammen met het bloemig jolijt van nieuw scheppingsgevoel, te kunnen doorweven met m'n liefde voor jou! Want in mij gaat elken dag een ommegang van klaterende vreugde, rondfonk'lend om mijn bestaan als fonteinengroei van dansend kristal, soms plots gedoofd door stillen peins en nog stilleren weemoed, onzegbaar, als 'n zang van wiegende droomerij.

IV.

Dit boek is voor jou, subliem kind van verbeelden en werkelijkheid. Voor jou, voor 't zuiverste, 't liefste, 't diepst voelende menschenkind dat mij streelt, toelacht, lonkt en de teederste vrijages van zinnen en geestespracht mij voortoovert op deze aarde.

Wat 'n hoog uitgebloeide, rijk uitgegroeide ziel heb jij toch, wondermeisje! Zullen 't minnebrieven zijn, met 'n geur van dat jonge leven omzegend, dat daar opbloeit, wonderrood, als 'n bessenboom in 't groen?

Neen kind, geen minnebrieven alléén.

Het is de zang van mijn verlangen, de zang van mijn liefde, en héél veel van m'n voelen bij den dood. Het is ook de vreugde-uiting van een kunstenaar die dacht voor altijd van zijn werk gescheiden te blijven, zìjn werk, zijn kùnst, dat hem liever was dan èigen leven; dat hem, mèt de liefde, 't goddelijkste op aarde is, 't verhevenste wat er ooit kàn wezen, wijl hij in de kunst, en de liefde, heel z'n bestaan uitstorten mag.

Je zult er in hooren fluisteren en weenen de kinderen mijner zielestilte, alles van mijn anders binnen-in gesloten, allerdiepste leven, toen ik 't half-duistere, vreemd-visioenaire en bang-demonische doodenrijk intuurde, met de woeste ontzagoogen van een sterken onwillige, die nog niet gaan woú.

Florence, innigste bedekind! huiver niet lieveling als ik je àlles zeg!

Laat mij beginnen heel zacht, neuriënd-zacht als 'n vreemde mijmer over bange dagen, wilde, groote, woeste, hevige, en toch machtelooze dagen. En schrik niet, als je me plots ziet af breken; 't verhaal van leed hoort doorschallen met jubel over mijn herstel. Laat mij dan telkens maar weer zacht, soms plots verder gaan, en weêr af breken, om niet te bezwijmen onder te veel herinneringsmart.

Laat mij telkens in een wondre murmeling even uitschreien, laat mij zingen, spotten. Laat al de kanten van mijn natuur onder je oogen òpleven.

Het is moeilijk, broos, bang, toch heerlijk om al die aandoeningen te zeggen, wijl het terugleven mij met zóó geweldige bewogenheid slaat, dat ik inééns zwijg en stom de uren doorleef en als in 'n sfeer van groote wonderen staar.

Want nog niet liefste is er de volle kracht van mijn lichaam. Mijn geest, groot en klaar, leeft er heelemaal zich uit, maar 't lichaam kreunt nog onder zijn hevige spanning.

Maar dan, mijn geluk, mijn bevend geluk dat ik jou heb, Florence! Maakt mij dat niet tot een titan van allesomvattend voelen? Goudene, blonde Florence!.... Staan je haren weer in 't gouden gevlam van een zomerroes te schijnen?

Ben jij dat, Florence?

Ben jij dat blonde meisje, die wondre slanke jeugdvrouw?

Is dat 'n gestalle van het leven? groote God, wat mooi!

Ach liefste, liefste, je weet niet hoe zalig mij 't zien van je ovaalgezicht roert.

Jou ràs, jou type, jou heele noorsche natuur en statuur. Die statige passie, die breede rustige, fijne innigheid. Ben jij niet 't blonde gouden geluk van mijn leven? Van mij den zwartharigen jood, den joòd?

Florence!

Hoe heb ik in mijn ziekte, na 'n martelend geval, in den onrustigen mijmer over alles, ook nog weer eens de smart en 't smadelijke van 't Jood-zijn gevoeld. Nooit had ik er, nà mijn rijping als man en werker, meer over gedacht. En nu, in mijn herstel, voel ik 't weer veel minder op-zich-zelf staan.

Maar als doorleefd sentiment in mijn ziekte zal ik 't je in dit boek eerlijk opbiechten.

Ik doorleef dat sentiment nù niet meer, want anders zou ik me niet kunnen begrijpen dat jij zoòveel, zoo machtig van mij houdt. Jij blanke, blonde kristinne, jij noorsche, kalm-machtige vrouw, jij zwaanfiere graalfiguur, jij met je lichtende, doorschijnende schoonheid.

Jou lijf, zoo slank, en heel je gang zoo in wond're kadans wiegend op de stille drift van je innigst liefdeverlangen.

Ben je zoo innig van mij, zoo ingegroeid in mijn leven en ik in jou leven, dat we samen ademen in één tempo?

Heb je zoo lief dien schuwen donkeren jood?

Gek die uitval, zoo? Nee, nee, ik bid je kind, zeg niet dat 't vreemd is. Het mag je even schuw, achterlijk, grillig en dwaas lijken; in verband met 'n geval, véél gevallen in m'n ziekte zal 't je heel natuurlijk worden. Want jij weet dat ik geen jood voòrspreek of achteruit duw òmdat hij jood is. Heeft er wel ooit een wezen bestaan, dat zich zoo enkel mènsch voelde, mènsch, mènsch alleen, als ik?

Maar toch het herinneringsleven doet veel, niet liefste? De jeugd-indrukken werken soms heel geheimzinnig op zekere uren, waarin men hun bestaan voor eeuwig al had weggewaand.

Maar ik stop, kind. Daarvan later wel.

Nu kus ik je wond'ren mond. Zie, ik wou mondje zeggen, als dat woord, dat verkleininkje niet akelig romantisch leek, vulgair, onecht. En toch, nooit zag ik zoo'n statig-gesloten pracht omlijnd hartstochtmondje, 'n gebeiteld mondje, met de hand van den Afrodite-schepper gemodeleerd.

Je bent 'n levende legende, in vrouwelijke prachtvormen, in teederheid en ranken cier, je bent 'n zangrige ballade, je bent 'n harp, 'n cyther, Je bent zonnegoud en tooverwijn! Niet de zàng op de liefde alléén, maar de liefde zélf, rillend en heerlijk-hevig wil ik, eisch ik!

Wat ben je ver wèg, liefste, liefste!

Zie, voel mijn begeeren zich vuur-gloeiend kronkelen om je gedachte-beeld.

Ik wou, ik woù 'n dadelijk-aetherische van afstand tot afstand.

Ik wou, ik wou, dat je levensstroom op me afbruiste, mij opnam en verzwelgde en speelde met m'n vuur-begeeren en

liefhebben als 'n uitdampende zonnewaaier met gouden stofjeswemel.

Ik kus je, Florence, ik kus je blondgouden wonderhaar!

Je hoofd staat nu plòts weer voor me in den rooden tooverdamp van een zonsondergang. Ik zie je, zoo zonder verband verschijnen in Galilea, waterscheppend aan de fonteinen, doorgloeid van ruischend laat-licht. Ik zie je als 'n graalgodin, je kruik op den schouder, vreemd en ontzaglijk van gebaar, tusschen den ravengloed der zwarte vrouwen. Ik zie je in lenige pracht van 't slanke lijf, uitsteken boven allen, en je fier noorsche hoofd in den gouden zonnenevel glanzen.

En àchter je de bergen, vèr en heel hoog, in den oosterschen avondgloei van een oranje hemelbrand.

Derde Hoofdstuk.

Mijn ziekte, Florence, is eigenlijk alleen de slotgeschiedenis van mijn hevige overwerking. Laat ik je daar dan eerst iets van zeggen.

Je weet dat ik, nu al drie jaar geleden, me uit 't stadsleven teruggetrokken heb om te ademen op 't land. Nièt wijl ik de groote stad haatte. Want met al haar massale en perverse ellende, haar rumoer, vond ik er veel allermooiste en geweldige, ook innig-teedere dingen. Zoo, 't volksleven met z'n pracht van spontane tragiek en humor, met z'n vlagen van levensmooi en enorme verscheidenheid, 't vertier, 't epische groeien en gonsen van het groote Bestaan. Ik vond de prachtschakeering van groote stadsluchten, 't bouwen, de architektonische spanningen van het massale menschendrama enorm. Om beurten was mij de groote stad, obsessie en verblijf voor machtige ontroeringen.

De menschensmart zag ik er in z'n helsche éénheid. De psychologie van typen vond ik voor mij te behooren tot den gewichtigsten en grootsten arbeid die er voor een scheppend kunstenaar te doen viel. Ik droomde de hoogste schoonheid uit, in een avondstad met z'n wond're en plassige lichtstraten, z'n avondkoloriet, goud en wazig doorgloeid; z'n schaduwen en huizenrompen, z'n donkre nachthemelen, z'n half-duistre

tonalisaties en z'n overal uit opstijgend levens-gegons. O! ik hield veel van de groote stadsgeur; ik huiverde van z'n armoe; ik huiverde van z'n weelde; van z'n beestachtigheid in de vleermuizenkringen der dwalende, lokkende en vadsig-rijke prostituées. Maar ik voelde mijn impassibiliteit om het geweldige stedendrama in veel boeken, groot-machtig te beelden al sterker, zonder den geringsten sidder in de knuisten.

Toch wilde ik liever vooreerst op 't land, omdat ik daar nòg meer van hield en daar ook in de woonhuisjes studieen werkstilte kreeg, die ik in de woelige stad, tusschen morsig gebuur op goedkoope vertrekjes, me nooit kòn verzekeren.

Drie jaar heb ik toen bij mijn broer inwonende, 't landleven meegeleefd in verrukking en in smart de dagen vol, dat ik snakte naar uitbeelding en koortsigen werkdrang om te scheppen, 't leven te herscheppen in kunst.

Maar de avonden en halve nachten gaf ik aan studie, dikwijls abstrakte, zware studie van en over àlles. Drie jaar hier en zeven jaar in de stad, heb ik dat volgehouden. Ik voelde, dat ik scheppen moèst, maar dat ik tegelijkertijd alles in me op kon nemen van de groote dingen in kunst, wetenschap en wijsbegeerte òm-mij-heèn.

Mijn socialistische, mijn kunst- en schoonheidsidealen, mijn denkingen en levensvoeling, wilde ik op gelijk plan met mijn scheppenden arbeid houden.

Je hadt me wel verschillende keeren verboden zoo hard te werken, maar ik wist dat jij 't zelf ook deedt, en bovendien was mijn weet- en leeshonger grènzeloos!

Het heèle leven doorgloeide me. Ik wou alles, àlles aan. Geen gedachte, geen letterkunst, geen wijsbegeerte, geen groote uiting van plastiek mocht me voorbijgaan, zonder gezien, gekend, doorleefd te zijn.

En schoon ik studie als vak haatte, ontleedde ik de dorste produkten, bestudeerde vezel voor vezel scholen van wijsbegeerte en kunst, doorwerkte ik bergen literatuur.

Niet Balzac, niet Zola, want dien ken ik nog voor de helft, en Balzac voor 'n kwartgedeelte niet, maar 't meest groef ik door tot den wortel van de groote levensvraagstukken. Ik bestudeerde, neen dòòrademde mystiek, magie, wijsbegeerte, metafyziek.

Ik nam 'n paar reuzen tot me, enkele brokken maar, Shakespeare, Goethe, Shelley, Phidias en Michelangelo; en

dan de middeleeuwen, die wondre, ontzettende middeleeuwen, met haar gruwel en heiligheid, haar kristelijke kunst, haar devotie en bloedschande.

Ik doorwerkte met hijgende borst, geschiedenis, ekonomie, en heelemaal door eigen gevoel gedragen naar alles wat daar uit 't verleden om me herbegon.

Vooral geschiedenis van alle tijden en eeuwen!

Florence, wat ontzettende wond'ren ontbloeiden er vóór mij iederen avond en iederen doodstillen nacht op mijn kamer.

II.

Liefste, je kúnt je niet voorstellen hoè ik eigenlijk gewerkt heb, die tien jaren.

Ik wilde 't je nooit zeggen als we samen waren omdat ik het dan niet over mij wilde hebben. Maar nu 't oorzaak van m'n ziekte geworden is, moet ik je opbiechten.

Florence, er bestond voor mij niets dan werken, wèrken met den geest, de ziel, de verbeelding, de visioenaire voorstelling.

Kind, liefste, ik geloof niet dat er ooit 'n wezen bestaan heeft, met zoo impressionable natuur. Ik heb de dingen niet gelezen, bestudeerd in cerebrale strakheid en geheugenspanning; ik heb de dingen dàn met stille ontroering door me heen laten zingen, als ik ze eerst één voor één op z'n hevigst en diepst doorleefd had.

Florence! er is nooit heviger geschreid door een mensch, nooit schaterender gejubeld dan door mij. 's Nachts op mijn kamer, 's avonds op 't land, of waàr ik was.

Ik leefde tienvoudig. In de tien jaar lang-volgehouden ‘studie’-nachten, verteerde ik inéén, m'n levenskracht voor heele tijden.

Ik gàf alles, ik nàm alles.

Er is geen vorm van weemoed, geen groeisel van liefde, geen ontroering, geen denk- en voelpassie mij vreemd gebleven.

Ik smeek-vroeg wel eens 't leven waarom juist *ik* toch moest schreien als geen menschelijk wezen weende, waarom ik toch moest jubelen als niemand juichte, moest heimweeën, liefhebben, haten...

Ik kòn niet, 'n toestand, 'n mensch, 'n schepsel van fantasie vulgair-vlak doorvoelen, er half aangedaan of kalm-bewogen bij blijven.

O Florence, de geschiedenis. wat heeft ze mij 'n ontzettende levende ziele-emotie vervreten.

O! ik weet dat er zijn, lui van haat en afgunst, die bij al 't groot-geweldige, 't huiverend schoone levend in anderen, van jaloersche drift, dat zij niet kunnen zijn de voortbrengers ervan, in snauw uitroepen: larie! larie!

Ik weet, dat er zijn, die het verhevenste willen zien neergehaald naar den grond, om er in te graaien met de verhitte handen, te begluren met d'r kippige oogen. Ik weet dat ze schamperen, giftigen en ironiseeren uit onmacht, maar hun cynische krulapige lippen verwringen niet de nijdgroeven van hun harig kakement.

Roep larie, en nog eens larie; in je eigen nietig, branderig, onrustig en voos hart beeft de haat, zwelt de woede tot den krop, dat er zooveel groots en gaafs is, waar hùn branderig begeeren bij verstomt, verzinkt tot niets.

Florence, die schijn-cynici zou ik willen striemen met de geesels van m'n hevigsten spot, als ik niet wist dat ze leege woordwellustelingen zijn. Florence! die schijn-guitigen en schijn-geestigen zou ik de woorden van m'n haat als vuurvonken de oogen willen inlaaien, als ik niet wist dat ze grienden en krimpen onder de zachtste straf van een duizendmaal sterkere. Florence, ik heb een liefde, een hooge, verhevene liefde in mij leven die den haat van den door onmacht en slappe wellustigheid binnen-in uitgeteerden cynikus kán opwekken, een liefde voor jou, een ideaalbegeerende verrukking voor de menschheid, die de schalkjes kan brengen tot loutere razernij van nijd. Maar voor mijn nachten, tien jaar lang, doorgebracht op mijn kamer, zullen ook zij staan overmand, gebroken als pygmeeën.

Ik heb gewerkt, geleefd en ik voelde me ontvleezen. Ik voelde ten slotte me nog maar alleen Gedachte. Mijn heel leven was werken, hijgend, opslurpend.

Alleen mijn oogen voelde ik gloeischitteren. Slaap had ik nooit, nooit. Ik ging naar bed om dat 't moést, maar m'n even geloken oogen hunkerden alweer naar het eerste licht. Ik haatte den slaap, 't bed.

Er waren uren dat ik 't goud-warme lampenlicht van mijn studeerkamer liever had dan God's zonneglans; uren, dat ik de heele wereld wel in 'n sluimer had willen betooverd houden.

O! die ruischende nachten, Florence, met de eeuwigheid om je, te zitten peinzen, voelen, scheppen, uitdenken, te zitten beven en te juichen, te zitten schreien en verrukken. Dàn begrijp je met de fijnste hersenstrillingen; dàn voel je met 'n ziel, fluister-zacht aansprekend als 'n harp. Dat goddelijk leven om je heen te hooren groeien in de stilte...

En dan de wondre groepeering van 't leven; alles zien kristaliseeren voor je genot-zoekende oogen.

Zoo, in de Geschiedenis, Florence.

Dat groote worstelen en dobberen van de blinde menschheid te zien, niet nuchter, niet bezadigd, maar als 'n visioenair met fantasmagorischen realiteitszin, als 'n epikus en groot dramaturg. Als 'n allerhoogst visioenair die 't verleden-leven vermag te omgouden met het vlammend licht van zijn hevigst en diepst verbeelden.

III.

In die nachten, liefste, liefste, werkte mijn brein, mijn ziel, mijn voorstelling, tienvoudig, stond alles verscherpt vóór me. Ik verdiepte, verruimde. Ik doorleefde het liefdeleven der grootste mannen en vrouwen in hun felste gebeur. - Ik vloekte en zegende mee met de ebben en vloed van 't wereldgeweld.

Mijn Verbeelding gaf mijn geest ontzettende geheimzinnige macht, macht om de doòde dingen, de voorbijgegane, weer terug te halen in 't leven, zoo hèvig, zoo intens en prachtgroot dat ik er soms zelf van huiverde en schrok.

Ik woonde bij den val van groote rijken; ik leefde in de oorlogen en geweldigen krijgen van stam tegen stam, ras tegen ras, alsof 't nog lèvend, gebeurend was.

Ik doorleefde met mijn ziel en zinnen, mijn brein en innigste Verbeelding het gansche levensgedruisch, de verhevenste en huiveringwekkendste toestanden uit beschavingstijdperken van àl de soorten volk'ren.

Florence, heeft ooit 'n wezen zóó met z'n dramatische Verbeelden, de angsten en martelingen meegeleefd van de eerste Christenen in 't festijnende, orgieënde, dolle Rome?

Zoo bevend en schreiend, goddelijk doortrild van verhevenste emotie, gestaan tusschen het moordend gedrang der bloedroode beul-woeste heidenen en geloovers van toen?

Heeft ooit iemand zoo gesnikt en vermorzeld gelegen met z'n ziel als 'n ruïne, bij den dood van Jezus? En heeft ooit 'n mensch zoo de heerlijke aanruisching van goudwiekige eng'len hooren zingen, zacht de lucht door, bij de nedrige geboorte van 't devote kindeke?

Heeft ooit een schepsel zoo gehuiverd en zoo geweend bij de bange smartkreten: wee! wee! uit den met waanzin omwurgden strot van den bloed-bedropen Oedipus oprauwend; heeft ooit in 'n mensch zoo'n werelddeernis gesidderd, toen ik hem zag strompelen, op den schouder van z'n Antigone, 't woeste bergland in,... dat leven van afgrijselijke verdoemenis?

O! die nachten, Florence, waarin ik stond tusschen het gedrang der vurige en sneeuwblanke tunika's der Heidenen!

Florence! hoe heb ik geleefd met die prachtgeweldige Hellenen.

Hun poëzie, hun zang, hun liefdefeesten, hun orgieën, hun worstelingen.

Hun passies waren mijn passies, hun smart en vreugd, mijn smart en vreugd.

Ik doorwandelde hun land en heuvelen, hun bosch en velden, in zonnebrand en maandauw.

Ik heb vlak voor mijn lichtende visioenen-wereld aanschouwd den cyklopischen en titanischen strijd van hun goden en menschen, op goudzonnigen of bloedenden achtergrond. En de menschen, niet als kampers, ver en vreemd van mij àf, maar als broeders en vrienden mij omringend, schepsels van vleesch en bloed, met levend gebaar, oogenschitter en machtigen gang. Ik leefde met hen in huis, op straat, tusschen het volk en de heerschers in hun paleizen onder den geur van hun reukwateren en hun wondre praal. En vol kleurbrandende vruchten-visioenen m'n oògen, ademde mijn mònd den damp hunner gerechten en schroeiende wijnen.

Florence, zie die prachtige amfora,... is dat geen lijntooverij?

Die zinneverrukte schoonheidsdronkene, gloeiende Grieken heb ik aangebeden. Hun roes was mijn roes, hunne gracie mijn gracie.

Die goddelijke Grieken, daar speelde en stoeide ik mee tusschen hun druiven-bacchanten en Aspasia-schoonheden; die Grieken met hun heerlijke poëzie van het vrouwenlichaam, met die gracelijke verrukking voor de schoone lijn, den vorm bemind, als 'n zang, 'n prachtmelodie; die Grieken met hun woest-mannelijk, toch teer-vrouwelijke emoties, die vrouwen zelf als vazen van elpenen blankte en zwierige schoonheid, zèlf levend marmer en albast, heerlijk en vurig als kristal; die tooverij van de Grieken met hun dramaturgische gevoelligheid en statige harmonie, hun dialektische fijnheid en wond're geestige diepzinnigheid, ze waren óm mij en in mij. Maar niet alleen met hen bleef ik in liefde leven.

Wat was voor mij één volk?

Van de Grieken stond ik midden in de Romeinsche wereld, in de oud-Romeinsche, met haar natuurgodsdienst, met haar koningen en republieken, met haar teedre legenden en doorschijnende mythologieën!

Florence! als ik terugdenk aan dien tijd. Op m'n twintigste jaar doorleefde ik 't sterkst en zuiverst de emotie van den Romeinschen val, de bloedende ontaarding en ekonomischen tuimel van 't gansche parasietenvolk! Weer doorsiddert me 'n gevoel van helsch genot en onbegrensden afschuw. De toèn nog onbewuste dramaturg in mij genoot er z'n nachten van studie en fantasie, de nog onbewuste mènsch in mij verrilde schrik, huiverde van ontzetting.

Ik had de kracht nog niet om het wereldleven breed te objektiveeren.

Ik had boeken van de beste ouden en modernen vóór mijn begeerende oogen uitgestald om dat Rome der Caesar's, in zijn verval en gruwelijkheden diep te leeren kennen, en tegelijkertijd huiverde ik, schrok mijn tastende hand terug!

Bij de Hellenen had ik, onder veel beestelijken drang en navrante verfijningszucht in 't vervaltijdperk, toch nog altijd hooge poëzie gevoeld. Tegenover de Romeinen stond ik vol van haat en afschuw, om mijn hevig gekrenkt rechts-

gevoel. Plato was 'n aristokraat, stumperig doorvoelend de geweldigheid van Demos, maar toch van groote en heerlijke geestelijke pracht. Bij de Romeinen vond ik die aristokratie niet. Ik kreeg de sterkste opstandings-sentimenten tegen al hun afgrijselijke wreedheden, hun moordzuchtige en roofzuchtige en roofgierige harten, hun koude, zwijmelende, schepping-looze naturen.

Ik begreep dat zoo'n brunsk volk de schoonheid niet kon vatten als de Grieken uit eigen goddelijke intuïtie!

Maar toch, Florence, somberde er in hun leven een ontzettende machtige, zware tragiek waarin ik heelemaal òpging. In het demonisme en dionysische geurde voor mij een bedwelming. Tacitus kon mij niet genoeg zeggen, Mommsen niet, Lampridius niet, Gibbon niet, Juvenalis en Friedländer niet, en geen hunner. Want ik zàg àlles gebeuren vóór mijn oogen, op mijn nacht-doorruischte kamer. Ik schiep, en de gebeurtenissen van toen, leefden, leefden allerfelst!

Florence, dat je toch voelen kòn, zoo diep en wijdst-mogelijk wat dat samenleven met dien tijd, met ziel, verbeelding en geest, in mij beduidde, en hoeveel wonderen voor mijn brandende oogen ontbloeiden.

In mijn zielevuur was een centrum van opperst leven!

Wat kon mij het historische feit als gebeùrtenis schelen, zoo ik er niet in doordringen kòn met een alles òverlevende diepte en hevigheid, met de innigste verrukkingen en de zaligste ontroeringen. Ik doorleefde die tijden niet als historisch vorscher, en koel kijker, maar alleen als scheppend kunstenaar en hevig ontroeringsmensch, die zich allerdiepst indrong in de ziel der personen, als een mensch die de atmosfeer van toèn ademde, zooals hij ademde in zijn Heden. Ik schreide en lachte, jubelde en vocht, in mijn stille nachten, die dàn lichtend-rood, dàn goud doorvloeid van gevecht en moord, dan duister en stil van dood en vernietiging om mij heen stonden. Ik leefde zóó dicht op die Romeinsche zielen en orgieën, zoo fel in hùn atmosfeer, hun bestaan, dat de vereenzelviging met schepselen en toestand één was. Mijn verbeelding trok die heele wereld vlak vóór mijn starend gezicht, zooals 'n machtige lens de verste voorwerpen uit duister en nevel losrukt en optrekt, en kleurig weer voor je

neerzet. In die uren kòn ik 'n melodramatisch monster als Nero, zooveel keeren door mij fel in 't zotte gezicht gespuwd, beklagen en ganschelijk doorvoelen als 'n vreeselijk slachtoffer van 'n demonisch fatum.

Zie lieve, laat ik je eerlijk opbiechten. Ik was dood arm in dien tijd, en ik snakte naar 'n leven van schoonheid en pracht. De nuchtere wereld waarin ik leefde lag morsdood om mij heen. Haar rauwe plompheid was me 'n gruwel. De kleeren der mannen vond ik één karikatuur als bespotting van het schoone. Ik doorleefde uren van fel-demonischen spot als ik ze zag gaan mijn tijdgenooten, met hun bemodderde, of netjes-gepoetste schoenen, of met hun lakglanzende laarzen; hun hooge hoeden, hun omgeslagen broekspijpen, hun billetikkers en kellner-rokken; als ik zag gaan, de karikaturale elegantie der moderne vrouwen met haar rokkenrommel en dichtgeknelde middeltjes, haar queu's en smakelooze hoeden, heur zware voeten en grove handen. Kon ik niet uren schateren als ik 'n vent-met-'n draagband, op z'n rug gekeken had, zoo pàs komend van mijn Grieken en Romeinen, als nog het purper en 't sneeuwwit van hun kleedij mij voor de oogen schitterde!

Droeg zoo'n wezen niet 'n draagbandkruis van smaakverdoeming op z'n tot bochel saamgetrokken gestalte!

O! 't was zoo gezond, maar de tunika's zeker niet?

Zoo lieve, verkoos ik de heerlijkheid van den droom en de geestelijke realiteit, den roes van de verbeelding, boven de afschuwelijke smaaklooze werkelijkheid van 't Heden, waarin de schoonheid was vermoord door de nuchterste geldbelangen; waarin alleen de natunr nog ongerept bleef in d'r pracht.

Eerst jaren later zag ik ook de eigendommelijke schoonheid van die verachte realiteit met haar broekspijpen-lui en draagbanden-dragers, voelde ik haar kern als lèvensvorm even geweldig als de schooiers-elegantie der Italiaansche bandieten b.v. of als de prachtcier en gracelijke heerlijkheid der antieke drachten.

Maar toèn niet! Toen haatte ik m'n Daumier-karikatuurmenschen in hùn walgelijke kleeren en plompe smakeloosheid.

Ik leefde in voortdurende schoonheids-verrukking tusschen de Hetaeren, Grieken en Romeinen. Ik voelde mijn armoe maar heel weinig, want m'n verbeelding stapte niet wèg of ze liet mijn ziel vol licht en geur, vol pracht en bewondering.

Wat schoon waren ze die van wellust doormartelde Hetaeren, Florence!

Ik had eerst 'n smartelijken afschuw van mijn Grieken, nà hun val. Ik kon niet dulden dat ze uit hun eerste marmeren kracht waren stukgehakt, zich lagen te verstumperen tot dekadenten, zich verzwakten in verfijning en verzenuwenden wellust.

Ik begreep hun val, maar ik schreide er om! Toen leerde ik de hitte, de zinnepracht en stralende felheid der Ionische vrouwen kennen, en ik begreep dièper. Hier was 'n demonische wetswerking van 't leven zelf aan den gang!

Hoe zouden wij-zelf er ingeloopen zijn, tusschen de spartelende scherts dier zinnezwijmelende hetaeren, met haar schoonheid en passie gelijk levend vuur.

Wat Phryne deed voor de Grieken, op 't Poseidonfeest, volbracht ze ook voor mij!

En de heerlijke zee omkuste haar goddelijk naakt, schooner dan de schoonste godinnengestalte!

Nooit zag ik 't goddelijke zóó gemengd met 't menschelijke en godsbeestelijke als toen. In elke Hetaere zat 'n menschduivelin, zoo gegroeid door de weelde, zoo geperverseerd door de misdaad en de verschrikkingen van den erotischen waanzin. De mensch-duivel en 't mensch-beest is nooit dieper, ontzettender en wreeder in mannen en vrouwen uitgeklauwd met bloedenden greep, dan in dien tijd.

Ze was van een misdadig-diepe inworteling de passie, de passie van den heetsten wellust, de passie van àl-soort zinneverbijstering. O! neem alle hartstochten der wereld, zet ze in een kring van vuur en laat ze tot de eeuwen doorgloeien, en je krijgt 'n idee van de woeste voluptueuze razernij, het woest-krankzinnige koken dier driften, àlle richtingen der zinne-aandoeningen uit.

De mensch-duivel en 't God-Beest vierden orgieën, en elke gestalte van hartstocht trad v'oór, in dien kring van demonisch vuur. En de menschen dáár figureerden als ellendigen en ontaarden door den oppersten wil van een komische vernielingskracht.

O! die verschrikkelijke tijden van mensch-duivel en mensch-God, hoe zag ik ze gloeien onder den gouden luchtbrand van het Forum Romanum; hoe zag ik ze afbranden 't leven dier krioelende massa's, tusschen den über-menschelijken waanzin der Imperatoren. Ook dàarvan kon Petronius me niets laten zien!

En de schoonheid van vrouwengestalten als godinnen, nimfen en sirenen daartusschen.

Er is 'n schoonheid, die alleen zóó'n waanzintijd en zóó'n bloedende ontaarding baren kan!

O! Ze is wreed, ze leeft van menschenbloed, zweet en vertrapping! Ik weet 't, ik weet 't, ik heb er om geschreid, maar ze is toch van een ontzettende duivelsche pracht!

De Hetaeren waren nimfen en sirenen. Het spel hunner kleeren was teeder als 'n mist, doorschijnend als damast en gaas. Praxiteles en Apelles keuvelden met Phryne, maar niet één hunner had 't gesprek zóó vurig en innig als ik, met haar alleen, die allerschoonste vrouw, onder de verrukkingen van haar goddeloos-hevig, maar duivelsch-verrukkelijk temperament.

O! haar verdorvenheid was zoo groot, als de verdorvenheid van de braafsten dezer tijden. Want wàt zij in waanzin deden, die vrouwen, leefde óók in haar gebracht door 't lèven zelf.

Ik heb 't purperen kleed en 't sneeuwwitte, en 't gouddoorstikte van Theodata gedragen!

Lieve, hoe kòn zij schertsen en stoeien, wat 'n gracelijke teederheid en fijnste vernuft-wendingen in die vrouw! Hoeveel vogelen, met 't koloriet van de diepste hemelpracht, heb ik op mijn handen zien vliegen, om ze een dier vrouwen in haar wondre kleeden van zeesmaragd en goudgaas op de naakte schouders te plaatsen? 't Waren vogelen van 'n Paradijs, en ik wist de wondere liefdestreeling die ik haar gaf, met dat levend geschenk, en ik wist hoe de Gratiën verteerden van grooten hartstocht voor zoo'n duizelend eerbewijs.

O! Geen der in moord dampende ontuchtigheden der roode saturnaliën daar, te midden dier vrouwen, was mij onbekend! De walgende verachting in mij, voor de onnatuurlijke driften dier mannen, was helsch en van 'n grandiozen haat. Maar als eeuwleven geobjektiveerd doordrong ik die

schepselen met de psychologie van het hoogste medelijden, en als dramaturg bouwde ik met de sterkste onbewogenheid de zwaarste realiteits-tragiek òp uit hun weelde en waanzindegeneratie. Soms ademloos sloegen mij de erger dan melodramatische verschrikkingen dier wreede hartstocht- en vermaakmoorden; maar op 't verderf konceptioneerde zich 't immense perspectief mijner wereldtragiek.

Toch wist ik heel goed, Florence, wàt ik daarmee deed.

Geen gekerm van gegeeselde slaven verliet mijn oor, zonder in mijn hart een hevig opstandsgevoel te hebben aangebracht. Was de slaaf minder dan 'n dòg, ik vloekte den Romein in z'n wreede geeseling. En nooit is er grooter verrukking in me geweest dan bij het meeleven van Augustus' daad tegen den gedrochtelijken Pollis, wanneer hij den kristallen vaas brekenden slaaf vergiffenis schenkt, en al 't moois bij z'n wreeden gastheer Vidius laat stukranselen.

Uit 't sentiment van die zielen is nog alleen de geestelijke geboorte van Virgilius, 'n Ovidius en 'n Cicero te begrijpen.

Maar 't sterkste leefde ik òp in den tijd vóór 't verval waarin die vurige prachtfiguur Gajus, maar vooral Tiberius Gracchus zijn machtig sentiment voor het proletarische zwoegvolk, slaven en boeren, bòven de adellijke verdrukking hief; 't groote menschelijke rechtsgevoel met de teederste en innigste wijding ontplooide, en 't sterkst sidderde mijn hand bij den moord op die groote ziel, die 't eerst wèl de machtige stem van 't volk verbazuinde door den Senaat en de rijen der edelen.

Te midden van de ontaarding zocht mijn gloeiend oog naar n wedergeboorte van dien van rechtsgevoel en prachtmenschelijkheid doorstormden tribuun, maar er kwam niets.

Mocht ik daarom de schoonheid niet zien, ook in 't midden dier demonische verschrikkingen?

Als de verbevende ontroering wat gebleekt was, begreep ik dat dit leven had afgedaan. Alleen bleef er in over, het grootsche, demonisch-menschelijke. Ik zag dat leven in z'n organischen samenhang, z'n noodwendigen groei!

Moèst dat niet alles gebeuren, precies zóó, Florence, en konden er wel de moordgeruchten zwakker of sterker klinken?

Kon 't bloed er bleeker vloeien en het gedrochtelijke zich tragischer, zwakker uitstorten?

Want dwars door die uitspattingen en vernielingen ging de eerste opstuwing en groei van een nieuwe kultuur, van een telkens gesmoord, telkens in bloed gedoken, maar al machtiger opwerkend rechtsgevoel, dat door de eeuwen heen, die vreeselijke materie noodig had òm te gedijen.

Het komt er op aan, dan slechts de *wereld-tragedie* in al z'n ontzettingen, te zien als 'n *wereld-epos!*

Wat mij dus het meest aantrok was de demonische tragiek, 't vatten dier levensvormen, 't doordringen van een schoonheid die alléén zoo'n tijdperk kon geven, tusschen z'n gruwelen, moorden, menschverkrachtingen en weelde-stuipen in.

Zie Florence, de heele aera van Augustus af tot den val van Nero, gaf mij nachten, vol van tragediën, zooals er wellicht weinig menschen durfden doorleven! M'n verbeelding ging rond tusschen de lijnzwier der Corintische vazen, tusschen de boekwinkels met hun wonderlijk-beschreven manuscripten; ging rond tusschen de gevaarlijkste wijkjes van gespuis, roovers, opstandelingen, vermomde edelen.

't Avontuurlijke en 't romantisch-lokkende, dat in mijn eigen werkleven - waarvan je wàt weet en later nog meer van hooren zult - precies zóó ingegroeid is, door mijn onbewuste natuur, pakte me op, liet me niet los. Ik zwierf in de donkerste dobbelkroegen, de moordzuchtige popinae der volkswijken, en ik zwierf tusschen de orgieënde edellieden! Hoeveel maal in den nacht hoorde ik niet de dobbelsteenen kantelen, en hoeveel maal viel niet de venusworp open, voor mijn bevende oogen; en hoe hevig schalde 't gezang der drinkgelagen tot mij door?

Was er voor mij epischer bijeenkrioelen te zien dan in de volksbaden der Romeinen?

Ik zag ze in den zonneschitter wemelen achter blanke zuilen, en tusschen wondre plantsoenen spelen. De gloeiende weerlichten van tempels en paleizen àlom wèersprankelde 't water tot wit vuur, en de lenige heerlijkheid van hun statieus mannenaakt zwol in de pracht der natuurlijnen.

En van de volksbaden naar de weelde-uittooverende vertrekken der rijke optimaten.

Hier doortastte ik de vreeselijke verfijning, met d'r schitterende diaboliek en wisseling van levensaspecten. Verhieven ze de massage van 't lijf niet tot 'n kunstige pracht, en

wonderden niet om je heen de heerlijkste geuren van zalf en oliën?

Ik voelde den mensch in mij opstaan tegen die ziekelijke vertroeteling van 't lijf, verfijnd als hun cynisme, hun geestuitputtende neurasthenie! Maar de kunstenaar in mij bewonderde hevig het luxueuze geweld dier tooverij-weelde, het demonische der voluptueuze razernij gaf mij sensaties van hooge schoonheid!

Er was voor mij in dien oppersten zinneroes en woeste overheersching een wreede, oprechte, dierlijke ontzetting, die zich in zulke schepselen durfde uitleven! Ze waren zich zelf in den ontzaglijken trots van hun Romeinsch hart, tot den laatsten snik.

En toch zag ik hun kleinheid als wezens, weggevaagd door de eindelooze tijdgolven en herschapen tot eigen bestrijders wellicht van vroeger denkleven, door onbekend-kosmische levenskrachten.

Lieve, mijn hart, en mijn opperste ontroeringen voor kleur, lijn, licht en tooverij van tinten hebben mijn menschelijkheid niet 'n duim verdrongen!

Maar ik moet eerlijk zijn en zeggen dat ik, wandelend door hun eetzalen, de diepste verrukkingen heb gekend. - Er was 'n verblindende, goddelijke overdaad, 'n paradijslijke geur van vruchten- en vogelen-wonderen die 'n atmosfeer van lichtgloed om de etende menschen heengloeide, als 'n overal òmvloeiende glorieschijn. Ik geloof niet, lieve, dat ik 't 'n maand zou uithouden te midden van zoo'n luxueuzen waanzin-praal. Maar 't was goddelijk! Ze hadden toch maar, in 't antieke brons, in 't marmer, in de tapijten vlak bij zich, de hoogste uiting van allergrootste kunstenaarszielen.

Ik ben na nachten van drukkende, weèrlichtende weelde mezelf ontvlucht, ik heb de boschgeuren zalig me de longen laten invloeien, en den peinzenden wondertoon van 'n paarschen mei-avond over m'n brandende vizies laten gaan, in verzoenende koeling.

Maar de klank van 't gouden vaatwerk is muziek, en de lichtvonking van 't zilver als 'n tooverij van gloed! De kleur, 't koloriet lei over die eettafels te gloeien, moest ieder kleur-verrukte, voelend de demonische sfeer waarin ademde dat

gansche orgieënde menschengeheel, bedwelmen van mooiheid.

De schenktafels staan te vonken in 't licht, als 'n kristallen vloot van vazen, bokalen en kannen.

De pracht-bekleede slaven krioelen rond. 't Purper, 't wit, 't goud en 't zeegroen der mantels en tunika's gloriet onder den schitter van tegenglanzen. Er zit een figuratieve schoonheid in groepeering der gasten.

O, lieve, ik hoorde de geeseling der slaven en hun gekreun, en 't maakte me stomp en woest, vol opstand en mededoogen, maar de gloeiende wijnen schitteren en vonken rond, de bekers staan volgestort en de mengvaten druipen nog van 't dikke vocht. De amfora's dampen kleurige wonderen uit!

Ik zou de slaven willen zeggen, trap de heele boel inéén, geesel terug, maar er stort over me een bedwelming, een duizel!

Het eindigt niet! Elke schotel is 'n wondre stilleven, en gargantualisch eetmonster slikt in, nipt of proeft, maar de wonderkleuren rondom blijven gloeien.

Het gigantische er in komt op me àf, en *ik* stort er op neer.

Ik zag den slaven den wijn verspoelen als donker bloed en zwaar dronken van kleur en lichtroes slurpte ik mée, wezenloos en loom. Ik hoorde door m'n ooren 't geruisch van oceanen vloeien.

Ik zag den schubbengloed der visschen en 't wild. - Ik haatte den smul, maar ik sidderde voor de sfeer-schoonheid dier gerechten, dier woeste bloemenpracht.

Het droesemde in me. Ik voelde dat tusschen den wijn 't hooge rood van menschenbloed droop. - Ik duizelde. Ik hoorde vaag den geeeselslag tusschen den zang en muziek, en 't menschengekerm! In een hoek zag ik edelen zitten, waggelend, met de opgestoken bladerkransen als Dantekarikaturen, den lauwer om den heeten dronken kop gedrukt! Er trad nog 'n Romein in. De slaaf lichtte de sandalen van z'n voeten, bracht 'm de zilveren waschkom áán. - Maar 't is 'n tooverij, 'n wondertuin en 'n moordhol!

De kok is er naast den kosmeet, 'n godheid!

Hij styleert, groepeert, wondert de vaatwerken vol met de kleurige koncepties van z'n architektonische gastronomie. Hij streelt, verlokt. Zijn geest zweeft als 'n damp door de vertrekken,

onvatbaar, maar overal doorheen dringend. In den geur van het bedwelmende reukwater en de reukoliën ligt z'n ziel opgelost!

Er worden vruchtenschotels aangedragen op zilveren en gouden schalen, met tintspel van 'n dageraad, en zonnegloed. 't Is of Eva zelf uit een zwerftocht door 't Paradijs, aan den disch verschijnt, en aandraagt toovergroote en gloeiende vruchten, exotisch als uit 'n Indisch wonderland.

Granaat- en oranjeappelen vervlammen hun rood en goud, tusschen den druivendauw, de donker- en lichtgloeiende wijnen. - Vogelen vliegen over de hoofden der drinkgulzigen en storten 't licht van hun vlerken en veeren rond de schuimende tafelen.

De flamingoveer gaat rond en de kelen staan gekitteld.

O! 't Is walgelijk Florence, wat ik zag, maar 't drinkgelag begint pas. De gasten met hun lauweraureolen, waggelend en brakend, zijn van een diabolische afgrijselijkheid. Ze liggen half gestikt in de goddelijke luxe, in de kleuren, de geuren, de lijnen, 't vuur-van-de-vruchten, en 't vuur van den Griekschen wijn. De bajadeeren zweven áán met hyacinten en kleurbloedende rozen in 't losse haar.

De hetaeren galmen als dronken godinnen, en de roode demonische zwijmelsfeer om haar heen, lekt vlammen uit, schroeit en verhit tot waanzin de dronken graciën.

O! Florence, hoe in mij de mensch te krimpen lag van smart en ontzetting om zooveel diepst-dekadente voosheid en verrotting.

Maar de demonische kunstenaar in mij wou zien, doorleven, tot den laatsten snik.

Het leven daar schroeide mijn gezicht, mijn handen en oogen. Het bacchanaal dreef in 'n rooden nevel! Ik vloekte, weende, schold, tegen de onmenschelijke dierlijkheid. Ik huiverde, leed en vergloeide.

Maar ik stond verstomd. Ik zag 't voor mij vergaan als 'n wreede ontzetting van 'n levenswet, die zóó, en alleen zóó haar zelf zijn kon.

In die ontaarding en van waanzin-doorstuipten wellust gaat 't menschenhart hameren!

De zwier der hetaeren is 'n goddelijk festijn van ontuchtigheid en dwaze pracht.

Fasantengoud zwemt over die helsche nachten!

Ik haatte, haatte ze diep en overweldigend, die vrouwen, lieve, maar haar schoonheid en scherts bedwelmde me. Ik zag ze

niet aan, want haar oogen stonden vol levend vuur! Ze kijken niet, ze verslinden!

Satan heerscht en schatert! 't Leven-zèlf in godsbeestelijke gestalte. Zoo moet 't mènschelijke in ieder wankelen, onder de bezwijmingen dier orgieënde pracht. De wijn blijft vloeien in de bekers. 't Is er 'n vergieting van bloed en leven, 'n uitstorting van hevigste passie, 'n titanische dronkenschap en 'n duizeling van alle menschendriften!

O! die nachten, Florence!

Ik zag Tiberius gaan, Augustus gaan, Claudius gaan.

Messaline was 'n demone, 'n giftmengster en 'n vrouw die mij lang, heel lang toch bekoord heeft!

Maar ik haatte d'r hevig, niet als moordenaarster, maar als laffe wegsluipster voor den dood.

Florence, heeft jou ijle en trillend-fijne ziel kracht om 't duivelsche geschrei van Messalina te hooren? En 't geweeklaag van Agrippina?

Die was zóó hevig-slecht niet. 't Leven heeft ze allen vergeven.

Maar heeft in jou geleefd 'n afschuw van Nero als in mij?

Wat zeggen de fabelen van hem? Dat hij brandstichter was, dat hij Sabina, de lieve Sabina vermoordde, dat hij Agrippina liet ombrengen, z'n eigen moeder, dat hij 'n ziel had rood als 'n hellevlam, en hersens van bloed doorweekt? Stond zijn geest niet in den felst-vlagenden waanzin te duizelen?

Maar als 't legenden zijn, Florence, dan licht er een wereldontroerende tragedie over de vlammestad Rome, in Nero's waanzinnig genot, als hij staat op de gloeiende tinne van zijn paleis, om den immensen brand te zien rondgroeien, en de hitte te voelen tegenslaan op zijn keel en z'n oogen.

Dat eischt een pen, druipend van koloriet, verknetterend vuur en Homerische epiek!

Roep eerst Satan op, àls hij komen wil.

Vraag hem, smeek hem om duizenden vaten menschenbloed.

Laat het om je heen dampen van hitte en kleur. - Doop je penceel in die levende bloedverf, en begin te malen den waanzin, de verschrikking en den val van dit vreeselijke Rome!

Als er dàn geen sidder door je handen heenrilt, en als er

dàn niet voor je oogen daalt die demonische nevel waarin helletafreel op helletafreel zich toen groepeerde, laat dan af, kruip wèg als 'n zot en ijdel stervelingetje, dat niets van dien vreeselijken Levenswraak begreep!

Zoo *Quo Vadis*, in z'n nietige en vooze romantiek.

Heeft Zola in *Nana* 'n wedren gegeven? Ach Florence, peuterwerk bij wat mijn ooren hoorden en oogen zagen onder de wedrennen der Romeinen. Wat ieder zien kòn, ook zonder de visioenaire werkelijkheid.

En 't kampen der gladiatoren? Ik zie het wreed-roode oog van Nero loeren door zijn geslepen smaragd, naar de verscheurende schepsels! Maar daar is niets van te zeggen.

Hier ging een moordrood over 't leven, in damp van bloed.

Hier was niet de *mensch*, maar de *menschheid* waanzinnig!

En het uitbeelden van den massa-waanzin is geen arbeid geweest voor 'n man van twintig jaar. Maar in levensdiepte heeft de dramatiek dier gebeurtenissen om mij heengestaan, totdat ik 'n heel andere richting van 't leven uitwou.

Want wat was mij één Volk!

Moest niet de hevige werking van mijn Verbeelding een wereld van allerlei schepselen, helden en gedrochten, vrouwen en kinderen kunnen rond mij tooveren uit de voorbijgegane tijden en eeuwen?

Maar ik genoot in mijn visioenairen drang van alle tijdperken àpart, nog meer, om ze later weer in eenheid te zien.

Mijn perspectief op het wereldbestaan was oneindig.

Een week te midden van oer-volkeren en oer-dieren, de andere week bij Boedhisten en Hellenen. En ik genoot, genoot hevig, telkens op andere wijze. Want de geschiedenis was mij in z'n feitensamenhang, door wien ook beschreven, niets: dood, dor en zonder dien grooten wereldgloed waarin ik leefde en staarde. Ik zocht en raakte altijd de trillende levenskern in menschengroepen en gebeurtenissen.

IV.

Florence, hoe, in wild gehuiver, dan weer getemperd door dramatisch gegroepeer van vage gegevens, heb ik in m'n studie-nachten niet met m'n Verbeelden de oerbosschen door-

kruist, doorstapt, doorslopen onder het huiverend-schoon van hun eerste ongereptheid.

Ik heb er 'n levensmysterie in hooren zingen, ik heb er stemmen beluisterd zoo vreemd, zoo ijl. De zang der éerste verbaasde menschen, en bezien de vleugelengloed der eerste geschrikte vogelen! Ik heb oer-monsters begluurd met schrik en beven in 't hart, de schepselen groot als rotsen, woest als verwilderde horden.

Neen Florence, dat was niet lèzen, en wèten dat je toch thuis zit, rustig op 'n stoel, onder het goud-gloeisel van de lamp; dat was niet 't uit-woorden-opdoemen van een verschrikkingswerkelijkheid, met 't bewustzijn in je, dat naast je toch je broer snurkt, en dat je toch heel gewoontjes in de stad woont, drie hoog, omringd van buren....

Want ik las en doorlèèfde.... Mijn Verbeelding trapte mijn angsten en schuchterheden in me-zelf omver. Ik zàg de oer-schepselen in hun demonische kolossusschap onder de oerboomen leven, vreten, moorden. Ze raakten mij aan, die behaarde oer-schepselen!

Ik was toen geen kind meer, maar 'n man, 'n man die het werkelijke leven groot en zwaar nam, zoo scherp en zwaar nam, zoo grootsch en hevig als hij leefde in de voor hem èven werkelijke wereld van visioen en dramatische fantasie.

Liefste, heb ik je ooit verteld dat ik nachten lang zoölogie bestudeerde, en dan afdaalde op den zeebodem! Hoe daar mijn woest en innig Verbeelden op instormde?

Maanden aaneen genoot ik 't hoogste genot dat 'n mensch kàn doorvoelen.

In een wereld van stroomend malakiet, vol halfdoorschijnende wonderen, bosschen en grotten, van wier en waterkristal, doorfonkeld van visschenpracht, monsters en demonen, - o! dat was een gegroei van mysterische pracht en stilte om me heen die mij lang, lang doorsidderde. Want niets van het eenmaal diep-doorleefde gaat in me verloren.

Dat nachtleven was ook in zoo heerlijk kontrast met m'n dagleven van veel kommer en narigheid, waardoor ik toch weer in aanraking kwam met de reëele levenspracht die mij éven geweldig boeide en aantrok.

Zat ik niet met m'n diepzinnigen Spinoza uren in den

lampgloedgouden avond, in de ruischstilte, vol verrukking en rust? Zat ik niet met hem te peinzen over onze hartstochten en roerde ik niet tot de diepste sfeer van levensgeluk als ik, door hem in gang gezet, gansch weer afwijkend van zijn stelsel, mij een wereld schiep van karakterkracht en -zwakte zooals *ik* die doorgrondde?

Want ik was zot op de psychologie zooals *ik* die in mijn eigen wezen had opgebouwd, luisterend alleen naar straf-eigen inzichten en diep-doorbrandende intuïties van eigen zielegroei. De wereld lag om mij duister, maar *ik* zag de gedoofde fakkels, in hun zwart silhouet, woest verlaten in den nacht.

Dan ging ik tot de aardegrens, en rondom den duisteren horizon liet ik ontvlammen de fakkels één voor één; ontstak ik een immense cirkelrij van lichten en flambouwen, zoodat de wereld in een vuurkring rooden tooverglans naar den nachthemel òpkaatste. - 'n Wereldbrand, en om mij zag ik in den gloed van het fakkelvuur opdoemen schreiende menschen van angst, en weenende menschen van dapperheid.

Met de dapperen verzoende ik mij, en leed jaren met hen een wreed, fel spottend, godloochenend leven; een Verbeeldingsleven wèl, maar reëeler dan het met zinnen betaste bestaan. Tot ik weer naar Spinoza in rust en ootmoed terugkeerde, wel wetend vooruit, dat ik nog wel honderd en duizendmaal hem zou ontvlieden, om te voldoen aan een allerhoogst passieleven, een geestelijke zwerversnatuur ingeboren, hèm gansch onbekend.

Wat heeft mij Quack niet voor hellesmart en paradijszaligheid gegeven, om beurten. Florence, lees Quack's Socialisten met je ziel en je verbeelding en je bereidt je een goddelijk feest.

Niet allereerst om de zinnen, 't woord, 't proza, maar om de groepeering van gebeurtenissen die van-zelf voor je opdoemen. - Ga tot de werkelijke bronnen, de zielen door hèm opgeroepen! Telkens 'n brok, dan sluit je die boeken en laat je je eigen geest werken.

Zoo doorleef je b.v. het revolutie-tijdperk weer heel heel anders dan b.v. bij Carlyle. Liefste, heb jij de groote Revolutie, met haar heroïsme en opstandsmacht, diep, zoo diep doorleefd, dat alles van je dagleven er om stil stond?

Ik heb haar doorleefd met hersenverstijvende ontroering en heroïsch gejuich, in dezelfde mate, maar nu in geheél tegengestelde levensrichting, als ik den artistieken toover van het fransche hofleven ondergaan heb. - Even hevig.

O, hoe haatte ik ridders, jonkvrouwen, baronessen; hoe slim, sluw, listig, liederlijk en kanaljeus, zinnedronken en beestachtig vond ik hen, toen ze niet begrepen het groote volkerenverzet, den massaopstand van slaven. Hoe spuwde ik hen in de trotsche tronies. Hoe vervloekte ik mijn minnarijen met die heerlijke vrouwen!

O liefste! de Revolutie, wat heeft ze me lang, bange en goddelijke visioenen gegeven. Ze heeft mij weken en maanden met een wereld van menschen laten omgaan, zooals ik na dien tijd nooit meer ontmoet heb.

Ik zat áán, bij de geheime bijeenkomsten. O! dat bange gefluister over de hoofden van 't moordende bloeddronken volk! Hoe goddelijk en hevig-mooi gloeide de schijn van den rooden opstand over die aandrommende stoeten! Hun voeten spoelden in bloed, hun oogen mistte 't roode licht uit, en 't gegons vóór 't Oproer gromde ontzettender en banger dan de moordkreten die volgden.

Ik heb Robespierre gezegend, ik heb lange gesprekken met hem gehad, ik heb Danton, den reus door 't zonlicht beschenen, ontmoet in zwaar gepeins en ik heb den vampyrigen Marat zien grinniken toen hij het adellijke bloed zag schuimen van 't schavot. Was zijn woord niet vlijmscherp en genadeloos-onbewogen als 't hakmes dat kerfde?

Ik heb ze zien zitten, de groote leiders, diep in den nacht, hun tronies aangegloeid in 't kaarslicht; en in den rooden walm, grinnikte de demonische gedrochte-kop van Marat, prachtig van fellen haat en moordlustige onstuimigheid. En woord voor woord heb ik hun geheime besluiten opgevangen.

En 't schavot! Florence, kind, ik ril nu nog als ik aan die nachten van mijn studie denk. Langs mijn vensters gingen de stoeten,.... mijn prinsessen, gravinnen, markiezen.

Hoeveel maal heb ik in den nacht de marche funèbre hooren weenen in m'n ziel, van Ludwig, dien Groote! Hoeveel maal schreide en zong m'n orgel dien doodenmarsch niet uit?

Nòg, nòg staat alles voor me, ongerept....

Menschenstoet op menschenstoet, de karren... 't schavot... de warme zoete geur van 't menschenbloed. 't Was huiverend-grootsch als gebeurtenis.

Plaatjes?... Carlyle?... Niets, niets was 't mij waard!

De eigen hevige werking van visioen en verbeelding, dàt gaf 't gezicht op dat vreeselijke leven.

'n Wereld van voorbij gewentelde werkelijkheid weer terugschietend in 't leven, onder 't vlammige verbeeldingsspel dat niet kòn vergrilligen, want mijn geest die vasthield de voorstelling, kende èlk feit en èlk detail.

Ik had toèn honderd drama's en romans kunnen schrijven, als ik minder egoïstisch in 't doorgenieten was gebleven. Door telkens nieuwe levenskringen te omvâmen bleef 't scheppen onder, de opneemdrang bòven.

En de middeleeuwen! Als je éérst de middeleeuwen in hun mystiek hebt doorleefd, en ze dan weer zóó ziet, als 'n sociaal drama, dat is prachtig en schokkend.

Je moet er natuurlijk een ontzaglijk universeel voelen voor hebben, maar dan geniet je ook tienvoudig. Want hun mystiek karakter, hun verborgen pracht van klooster en kerk, hun primitieven, hun gothiek, is mij even lief en groot er om gebleven.

V.

En ga zoo eens naar de fransche zeventiende of achttiende eeuw! Zooals ik 't toèn in mijn studienachten deed.

Liefste, weet je hoe ik die doorleefde?

Er was in mijn leven een tijd dat ik met diepste bewondering de gracie en verbijsterende pracht van 't fransch hofleven in me opnam.

Je begrijpt nu hoè! Zooals ik iets in me op moèst nemen. Er mee leven, dagen, nachten tot in 't diepste kern-eigene; de ‘mémoires’, konfessies, brieven, den gansch intiemen groei van die adellijke bloem, tot ze openbarstte en zich diep in 't hart liet kijken.

Geen fransch feest, geen minnarij, geen gevecht, duel, samenzwering of ik heb ze meegemaakt, zooals dat de lèvenden onder hèn destijds ondergingen.

Ik kende Parijs van de twaalfde, dertiende en alle volgende eeuwen....

Het Parijs van de melodramatische moorden, verschrikkingen en de geheimen van z'n voorsteden en achterbuurten; het Parijs van d'Artagnan, het Parijs der groote wereld.

O! dàt Parijs vooral!

Florence, ik heb met de mooiste vrouwen minnarijen gehad. Haar poeder en heur pruiken omgeurden me. Ik heb 't naief romantisme van die fransche vlinders gekoesterd en hun wreedheid, lichtzinnige, woeste erotiek begrepen en doorgrond. Ik heb met ze gezongen, en voor ze gevochten. Ik heb ze gekust, liefgehad met groote passie. Ik heb ze omstreeld met m'n innigste verlangens.

De geur van haar boudoirs was van 'n navrante bekoring, gevaarlijk, lokkend vol tooverij, sluimerig en aanminnig. - En ik, die de zee rook, en den weigeur met stroomen indronk als een der heerlijkste natuurgenietingen, ik genoot ook van de zwoele parfum, met z'n demonischen prikkel, van zinnezwijmel en visioen, van prachtboezems en wond're tailles. Hoe minde ik de kokette behaagzieke tooverij van haar chic, de geheimvolle bekoring van haar taal, zoete zachte zinnetjes van beloften en hartstocht. Hoe minde ik haar fijne lichtzinnigheid, den dartelen groei van d'r speelziek vernuft.

O! die fransche mooie vrouwen van dat hofleven, die prachtkleedij van gracie en statie; haar luchtige voornaamheid, haar fijne perversie, haar dekadentie en spiritueele spot, wat waren ze levendig, vurig, bekoorlijk en voornaam-verdwaasd.

Haar wellust was als 't gebruis van champagne in kristallen roemers. Haar scherts was een tournooi, en haar vonkende geestigheid en wereldsch-verfijnde ironie knetterden rond de diepzinnigste gesprekken.

Er was muzikale neiging in d'r stemmen. Haar geflirt en esprit schertste rond 'n punt van allerfijnste zinnelijkheid, heel subtiel, heel gracelijk, als haar goddelijke handjes, blank en fijn en zuiver gelijnd van gelid tot gelid.

Haar zang en dans, haar koketteeren en minnarij van vormen, adellijke pracht en distinctie, prikkelde den hoogsten zwier van elegance en voorname leugen, en alles trilde daar van een rijke lichtzinnigheid en subtiele erotiek.

Mysterie en geurenzee, maar van een koloristische bekoring, rijk en vol distinctie. Want was haar heimelijke zucht naar romantiek niet een brok tijdgeest-poëzie, vol zuivere accenten van geestelijk aristokratisme?

Hoeveel keeren, liefste, heb ik niet met ze gedanst, en hoeveel maal niet gezien d'r heerlijke gestalten, in het kaarsenlicht, fijn en dartel, en toch zoo prachtfier. En hoe moedig in d'r overgave waren er niet bij, als ze eenmaal haar minnaar kregen, hoe moedig in d'r bandeloos-rijk, losvan-alle-bedenkingen zich uit- en overstortend leven, hoe gevoelig en fijn-vrouwelijk, hoe fel-jaloersch en durvend in d'r diepe heimelijkheid voor liefde.

O! Liefste, liefste, hoe heb ik ze niet gemind en gezegend, gehaat en beromantiseerd. Alles doorleefde ik met die vrouwen, en zij met mij. Want de feiten vergroeiden voor me tot 'n wereld van levend kleurig gebeuren, waarin ik ademde, waarin ik sliep, droomde.

VI.

't Was veel dieper, veel inniger dan fantasie. Want dat is 'n wereld waar je weer uitstapt met je verkoelende verbeelding. Maar ik bleef er in leven, altijd sterker, altijd echter en vaster, mèe met de stuwende werkelijkheid.

Al mijn passiën, mijn liefdes, mijn smart en geluk waren hevig doorleefd, echt, allerdiepst. Ik voelde toèn al dat 't groote leven mij heel anders doorsidderde dan aan alle andere menschen.

Voor mij bestond geen abstraktie van het voorgestelde.

Al het slecht-gebeelde in ‘mémoires’ en boeken, bracht ik in den stijl van het voor mij zuivere en ikzelf bouwde verwikkeling en dramatiek.

Er kwam natuurlijk een tijd dat ik objektiveerde, maar eerst na alles heelemaal zóó diep, hevig-echt en zuiver te hebben doorleefd, zóó dat ik me zelf *buiten* het tegenwoordige voelde geheven.

Ik ben honderd innerlijkheden, liefste! Ik leef 't leven van alle soort menschen dan. Van een dienstmeid en van een gezant; van een droomer en van een werker; van een lichtekooi en

van 'n maagd, van een prinses en van een baggerman, van een reus en van een dwerg, van een held en van een zondaar.

Liefste, dat is heerlijk en martelend tegelijk!

't Verhoogt de scheppingsvreugd, maar verhonderdvoudigt meestal de individueele smart.

VII.

Zoo gingen de tien jaren van nachtwerk van mij om, vol geluk, mateloos geestesgenot en hoogkoortsig leven.

Alleen de gloeiende lust naar meer, méér maakte mij ongerust.

Ik wilde 't gansche universum met al z'n krachten op me laten inwerken.

Zat ik niet op den dag, maand op maand met Darwin, in een heerlijke geluksspanning te observeeren, analyseeren, bijeengroepeeren, nuchter, scherp, objektief en kristalklaar, en ging ik op den nacht van dienzelfden dag niet heelemaal wèg in Dante's pracht en de middeleeuwen?

Ik kende geen grenzen, alle kunst was mij één.

Ik doorleefde alle literaturen in ènkele der gròotste kunstscheppingen.

Heele aparte nachten had ik gewijd aan Beethoven en Bach, Wagner. Hun leven, hun partituren, frase voor frase, klankgang voor klankgang, trok ik in me na 't geheele accoordenwonder gehoord te hebben. O! hoe heb ik met alles innerlijk verteerende liefde hun werken ingeademd.

Moest ik niet afzien van mijn viool, dat menschenzielbergende wezen, dat nù na m'n ziekte, daar stom ligt en klankschuw, wijl mijn handen de kracht missen om haar teeder zuchten en zingen, haar melodisch orgelen en schreien te laten ontstijgen aan d'r bevende klankziel?

Je weet liefste wat muziek voor mij is! Heb jij me niet altijd 'n symfonist genoemd? Ja Florence, muziek is een groot wondergeheim van 't ziele-drama, voor ieder mensch apart, en voor de menschheid te saâm. Dàt is juist haar ontzettende mysterie, dat één uiting ons ieder apart geheel verschillend beroert, en te samen toch de heiligste rust en vrede schenkt. Een uiting, die verschillende zielen, geheel

verschillende dingen zegt en àllen toch gelukkig maakt.

Muziek is opperste kunst.

Maar toch liefste denk niet, dat ik haar verkies boven schilder-, boven letterkunst!

'k Doorleef in het rijk van kleur en lijn, toon en licht, in dat van zang en klank, melodie en orchestratie, in literatuur, gelijkelijk de schoonheid, om 't even uit welk gebied der goddelijke kunst ze tot mij komt. Wáár de hoogste schoonheidsontroering ook wordt aangebracht, ik sta er bij, er in.

Zoo had ik nu al tien jaar geleefd, toen ik twee maanden voor m'n ziekte een heel vreemde tegenwerking in m'n eigen geest onderging.

Je weet, dat ik mij verleden jaar uitsluitend aan scheppend werk wou geven.

Ik voelde 'n roman te moeten schrijven, met episch-lyrische dramatiek.

Ik was begonnen met heerlijken lust en dollen ijver.

Dagen achtereen werkte, zwoegde ik, met vol scheppingsgenot, en 's nachts leefde ik in de geheel tegengestelde wereld van mijn studie.

Ik vond dat kontrast van mijn dag- en nachtleven verrukkelijk.

Ik aanbid de realiteit, de mèt geest en ziel en zinnefijnheid verdiepte realiteit. Ik vind de waarneemkunst prachtig als ze niet bij uitwendige karakteristiek blijft, maar van typeering naar psychologische analyse gaat. Ik voel me in merg en been realist, maar gansch vreemd aan schoolsch-literair geformuleerd ‘realisme’ en ‘naturalisme’. Dat zijn morsdoode dingen. Ik doorleef 't schoone dagbestaan der dingen en der menschen, ik vermooi en verleelijk niet opzettelijk. Alleen werkt mijn temperament, ademt m'n ziel z'n stemming uit. Ik wil onverbiddelijk, zonder erbarmen, zien en schrijven, scheppen, dramatiseeren, en heel mijn zijn er in koncentreeren.

En zoo, na 't dagleven, tusschen de hartstochten der lèvende menschen, doorvoèlen den droom, 't meditatieve, 't bespiegelend-fijne en doorzien de verglinsteringen van 't pracht-geweven web der geestelijke peinzingen.

De vóórwerking van een scheppenden arbeid, 't stutselen van den bouw, is een daad van zaligheid. Dat ken je nog

niet ten volle, liefste, omdat je je te midden van je studie nooit heelemaal vrij kon geven. Maar je weet dat ik studie als geheugen-techniek haat! Zoo studeer ik nooit. Ik wil *in* de dingen lèven! Ik wil er in mijmeren, droomen, ik wil er bij zingen, jubelen.

Maar ik wilde toèn meer.... ik wilde de ùren vasthouden.

Soms had ik dagen verdroomd zonder bewustzijn, al maar in een zachte, duister-zilv'rige droomsfeer, waarin de levende dingen pracht-innig en klaar toch door mij gezien.

Dan ineens weer met 'n schok en 'n vlaag in 't volwoelende leven; dan weer de grootmachtige realiteit van 't land om mij heen, schoon de arbeid aan mijn roman in een heel andere wereld van schepselen mij bracht. Toch weer mijn nachten, mijn god'lijke nachten, in studie voor alles, verzwolgen in idealen en fantasmagorische realiteit.

Maar geestelijke haschisch voor mijn levenskracht.

Plots voelde ik twee maanden vóór mijn ziekte een kleine inzinking van nachtelijken werklust.

lk schreef wel den ganschen dag in koortsige aandacht en scheppingsliefde aan mijn roman.. maar 's avonds kreeg ik slaap.

Dat was me nog nooit gebeurd.

Ik werd onrustig! Veel zorgen versmartten mijn uren. Ik had er nooit veel om gegeven, nooit zoo tenminste, dat mijn geestkracht er onder brak.

Op den avond van mijn ziekworden had ik mij, tegen vermoeiing in, heelemaal voorbereid op de studie van Marx. Ik had al maanden veel in hem gewerkt, natuurlijk zooals *ik* studeerde. Ik vond z'n werkbouw en gedachtekracht ontzaglijk, prachtig van scheppend denkgeweld. 'n Hoofdstuk van hèm over de machine werd 'n brok ekonomisch epos, 'n gedachtezang. Hij bezielde de machine met een trillende levensstuwing. Ze bewoog, groeide, dreunde en hijgde onder zijn woord, zijn rhytmische kracht.

O! 'n vent om uit marmer 'n monument van den arbeid te houwen, met moker en beitel tusschen 't groote gerucht van zijn titanischen levenswil.

Ik had Darwin lief om z'n precieus vernuft, z'n klare en pracht-innige voornaamheid en kinderlijke natuur. Ik kende Kant in z'n stroeve symmetrie, Schopenhauer in z'n romantische, bitse, grimmige superioriteit, Nietzsche in z'n verbit-

terde, bijtende hevigheid en navrante geestesspanning, maar zij allen misten het epische gedachte-gevoel van Marx.

Want in dien man zat iets van graniet zoo monumentaal en iets van zeeschuim, zoo gevoelig en trillend; iets van dondergerucht en iets van geschrei en zacht gezang. Z'n hersens leken zelf een glinstervolle machinekamer, maar de ziel was van een ongeschonden prachtige menschelijkheid. Zijn onbarmhartige scherpte verheugde me; ik hoorde er 't vlijmsissende geluid van staal-uitvonkerende gewette messen in. Z'n ironie, z'n sarkasme, was diep, menschelijk en breed, en heel z'n wezen soms geniaal.

Ik zou me dien avond weer een gedachtenfeest bezorgen.

Met 'n innig epikurisme had ik me in m'n stoel gewoeld. Ik draaide en schoof net zoolang tot ik heel lekker zat. Ik dacht aan jou, Florence, ik kuste je stil 't blanke halsje.

In maanden had ik zooveel nachtwerklust niet gekend.

.....

Plotseling krijg ik 'n hevigen duizel. Ik spring òp, maar val weer terug in mijn stoel. Ik voel plots iets ontzettends benauwds, een akelige vervloeiing van al mijn krachten.

Om m'n hoofd sloeg inééns 'n hoepel, ijzerstraf. Om m'n polsen verknelde 'n greep, hevig aangesnoerd. M'n borst scheen besmakt met 'n atlasvracht. Ik zat te hijgen, te hijgen en in doodsbleeke siddering probeerde ik mijn schoonzuster te roepen.

Maar m'n keel leek dichtgewurgd. Heesch klankloosde m'n stem haar naam, 'n paar minuten achtereen zat ik verlamd. Toen ontwrichtte de last op mijn borst, barstte de spanhoepel van mijn schedel, ontknelde de greep om m'n polsen; en de beenen, eerst verslapt en machteloos ingezonken, suisden van binnen als had ik er uren op gelegen.

Ik voelde dat ik roepen kon. Er zat 'n wilde angst in mijn stem.

Dadelijk kwam ze naar boven, m'n lieve zus, dat innige kind, ontsteld door de schorheid van mijn angstroep. Ze zag me zitten ingevallen, plots twintig jaar ouder, m'n zwart haar bang en woest over m'n voorhoofd verwreven.

- Wat is er, David? riep ze heel zacht, zoo verbergend haar schrik om mij niet te ontstellen.

Liefste Florence! Hoe vreemd moet ik haar toen hebben

aangekeken, met zùlke bangvragende en hevig ontstelde oogen, dat ze zelf terugschrok van vale ontdaanheid en aandoening.

Maar Florence, je kent Zus bijna niet. De keeren dat je hier was, zat je bijna alleen bij mij. Je vond haar 'n heel mooi kind, maar je kènt haar toch niet. 't Is 'n engel! 'n engel-van-'n-meisje! Ach lieve, neem al 't gore van zoo'n poes-lief zoetigheidje weg! Maar er is gèen woord voor. Ze lijkt 'n mèisje, zeg ik, schoon ze getrouwd is. Maar ik zie haar altijd als meisje. Ze is nu zes jaar gehuwd... en ze lijkt nog heelemaal 'n kind. Geen enkele gepassioneerde vrouwelijn. Ze is zesentwintig... ze lijkt zeventien. Ze heeft zelf 'n jongetje dat je 'n paar maal gezien hebt; 'n ventje van zes, en als ze met elkaar stoeien is zij 'n ouder zusje, meer niet

Ze heeft alles heel innig meisjesachtig, teer, fijn, 'n subtiele taille en zoo jeugdfrisch is ze, zoo geurend jong als 'n ruikertje bosch-viooltjes, in de eerste Maartdagen. 't Is 'n wonder van 'n vrouwtje... Ja Florence, wat er met me gebeurde?... dadelijk,... eerst nog wat van Zus.

Nooit heb ik haar kwaad van iemand hooren spreken. Ze helpt heel graag. Maar ze is zeer zwijgend van natuur. Wàt ze zegt moet waard zijn gezègd te worden.

Ze is soms heel koppig, wrokkig wilvast, maar stil-ingehouden haar verzet en tegenover veel lui is ze stug, uit de hoogte. Voor zich zelf is ze streng, maar helpen kàn ze met een overgave als van 'n ècht-devoot en vergoddelijkt nonnetje. Is 't niet wonderlijk dat ze héél veel lijkt op dat prachtige, mystiek-gracelijke Neurenberger nonnetje? dat broos-gehouwen heilige meisjen?

Màar laat ik je later meer van dat heerlijke vrouw-kind vertellen, hoe ze mij geholpen heeft! Hoe lief heb ik haar, haar die ik kussen kan, zoo innig als haar zoontje, ook 'n prachtventje, goudzacht kopje met 'n kristalfijn zieltje, wonder-naïef en doorschijnend. Geen poppetjes-goudkrulsel z'n haar, en geen engeltjes-snoezepoeteligheid. Maar je kent 't mannetje, je kent 't.

Je hebt 't zelf zoo moederzalig gezoend... op m'n kamer, toen z'n goudkrullig kopje achter de deur uit kwam koekeloeren hoe z'n Parijsche tante er uitzag.

Hoe die lieve schat nòg over z'n Fransche tante snapt!

O! 't Is 'n wonderlijk klem dichtertje, met oogen van

'n lok-godje, 't breintje vol eskapades en droomerij. Maar ook van hèm liefste, 'n beelt'nisje later. Z'n groei is zèlfs 'n wonder.

VIII.

Zus had haar man boven geroepen en was dadelijk den dokter gaan halen.

Ik probeerde te loopen maar 'n nieuwe duizel was over me heen gespiraald. Ik smakte tegen den grond en met volle bewustzijn, voelde ik mijn krachten uit m'n lichaam vervloeien in klamme en martelende benauwing.

M'n hoofd beefde weer, omkuipt van den knelkoepel; m'n polsen snoerden weer vast, m'n lijf sidderde alsof 'n elektrische stroom door me heen huiverde. 't Was 'n vreeselijke gewaarwording. Ik voelde vervloeiing van mijn krachten, 'n inzinking van mijn karkas, plots als 'n hoop vodden voor 'n stoel gesmakt, - en toch bleef mijn geest klaar en scherp toezien op al 't gebeurende.

Ik voelde mijn lichaam verpulveren tot asch.

Die nacht liefste!... die nacht was onmenschelijk wreed!

De dokter van 't dorp was in den avond nog aangestapt. Hij had tot Zus wat gemompeld van uitputting, volkomen uitputting, pols van 'n zwak meisje. Was toen gejaagd weggegaan. Ik moest dadelijk rusten en me flink voeden.

Florence, die eerste nacht, hoe helsch leeft hij nog in me na!

Ik zag jou telkens in hevige verschrikking op mij aanstormen, doodelijk-ontsteld.

Tusschen hernieuwde aanvalbenauwingen, zoo hevig dat ik dacht te sterven, sluimerde ik nu en dan even in, 'n doffe akelige verdooving, met helsche visioenen.

Ach, liefste ziel, hoe snikte ik naar je; kind, kind, hoe wou ik je dadelijk bij me hebben, hoe wou ik je vastgrijpen en je zeggen dat je bij mij blijven moèst.

Nóóit heb ik zoo hevige smart en weedom gevoeld van niet bij elkaar zijn, in uren van dood-benauwing.

In mijn angst-sluimers had ik droomen zoo huiverendvreemd dat ik er van sidderde.

Ik zag je onder 'n eindelooze tempelgalerij loopen. - Naast je stapten twee reuzige negers, die bij elken tred

langer werden, en al maar mij aankeken, in huiverende strakheid.

Wat ik toen leèd, mijn kind!

Ik had doodelijken angst, delireerende benauwing dat ze jou zouden slaan of vermoorden. 't Rood van hun zwellippen leek vuur. En bij elken stap groeiden ze òp tot gedrochten, en jij, tusschen hen in, werd al kleiner en kleiner.

En al maar, hun strak-helsche tronies naar mij gericht, stom.

De tempelgalerij was eindeloos, eindeloos doorschemerd van 'n vaal-groen vuur. Plots zag ik je klein lijf, zoo klein als 'n pop, en je hoofdje mocht niet naar mij kijken. Dat verboden de zwarte, groeiende beulen. En eindelijk aan 't einde van 'n nieuwe kromloopende galerij zag ik je nog kleiner, kleiner, plots verdwijnen met de starende negerkoppen achter 'n rooden muur.

Er had zoo'n tragische stilte in den waanzinnigen staar hunner oogen gelegen, en zoo'n vaal-angstige scheem'ring over den geruchtloozen gang der groeiende beulen, al massaler tusschen de tempelzuilen, dat ik weende, zuchtte, krampte van benauwing, zonder dat ik je naam durfde noemen.

Door je verdwijnen achter den purperen muur werd ik wakker in stuipenden schrik.

IX.

Ik voelde mij dien eersten nacht in een schroeikoorts, die overal mijn lijf uitdampte. En toch niet zóó hevig, om mijn geest, mijn zien en waarnèmen te verdooven en verwarren. Wàt ik opeens had, kon ik niet gissen, maar dat 't iets hevigs moest zijn voelde ik met fatale zekerheid.

Nooit voor dien tijd ongesteld, en nu op m'n zes-en-twintigste jaar plots dat afgrijselijke onmachtsgevoel!

Ik smeekte je dien nacht mij te hooren roepen! Ik voelde de wereld in zoo'n pikzwart nachtduister om me, en niemand, niemand die je dadelijk hier aan mijn ziekbed kon toov'ren.

In dien nacht heb ik een nooit gekend wijd leed gevoeld en een weedom zooals maar weinig menschen, en dàn nog alleen stervende, kùnnen ondergaan.

Te middernacht lag ik klaar wakker. Van 't kanaal vèr, hoorde ik nachtbooten seinen. De zee verdruischte en schreide

in 't nachtstille! Maar hoe ontzettend droef in dat mistige Oktoberduister basten de bootpijpen. Wereldwee versmolt me.

Ik keek om me heen. Met hevige inspanning heesch ik mij overeind in de kussens, - op 'n lagen stoel bij 'n bleekgeel olielichtje zag ik lieve Zus zitten. - Ze sliep zoo kalm, en innig-rustig duisterde haar meisjesgezicht, vol schaduw, in 't schemerlichtje. Haar borst ging ademzacht heen en weer. Ik lag te verbranden, m'n hoofd en wangen gloeiden alsof ik 'n stoombad ingeademd had.

Al de nachtdingen om mij heen voelde ik immens onbekend en zag ik zoo grillig vergroeien in 't schaduwduister van de kamer.

De eerste nacht, Florence? Ik huiver weer als ik er aan denk.

Overal de slapende stilte om mij, *ik* alleen wakker met gebroken kracht, lamgeslagen, omprangd van obsessies en woest verwoelende herinneringen.

Florence! hoe zocht ik je handen, je oogen... Hoe zocht ik je mond, àlles... àlles van je!

Heb je dien nacht niet, in die groote stad, mijn inzinking gevoeld?

Gebeurde er op datzelfde moment niet iets met jou?

Hoorde je niet dwars door het lugubre stadsgegons mijn ziel schreien?... mijn roep! mijn snikken, mijn smeeken?

Nergens was je,... zoo ver! zoo ver! Tùsschen ons die bange zangstem van 't bootgesein op 't droeve kanaal.

Ze riepen toen jou, die nachtstemmen,... en je bent niet gekomen.

In den morgen, met 't daglicht om me, wilde ik al niet meer dat Zus of m'n broêr je schrijven zouden. Ik wist dat je 't zwaarste nawerk van eigen studie nu nog kreeg, ik wist dat je moeder zonder jouw hulp zou sterven. Ik wilde je niet zien ontstellen en bleek worden. Ik wilde niet dat je arme sleurzieke moeder zonder jou bleef,.... vooral nu ik wist dat je 't volgend jaar voor goed in Holland zou zijn.

Bovendien liefste, er was veèl meer, dat ik nu pas zeg. Ik wilde me sterk voelen. Ik wilde tot dien tijd mijn vurigste en diepst-dringende verlangens bedwingen. - Ik wilde zelf mijn verlangens befluisteren, bekoesteren en heel zacht zeggen tot hen, heel zacht, dat ze rustig moesten blijven, niet opstaan, niet schreien, niet lachen.

De eerste woorden, die ik den volgenden nacht mijn innige zus influisteren kòn, waren 'n bede dat ze jou niets schrijven zou. En ik zàg dat ze 't niet ging doen, want zij kon je aanzien met 'n waarheid in de oogen, en een wond're oprechtheid, die je inééns doet jubelen. - Ze veegde 't klamme zweet van mijn hoofd met 'n zacht handgestreel. En haar ovaal-vroom madonnagezichtje, zoo mooi en verinnigd van liefde, zoo blank en meisjesfijn, keek me zoo meelij-bewogen áán, dat ik 'r vroeg mij te kussen. Ik weende als 'n kind; ik smeekte 'r jou te beschermen, te helpen, als ik toch dood ging.

Ik deed in dien nacht honderderlei zotte, angstige, melancholieke vragen.

Er was zoo'n ontzettende weemoed, zoo'n smartdeining in m'n ziel, dat ik, die nooit geweend had om pijn, ontbering en ellende, m'n tranen in snikkende pranging voelde schroeien in m'n oogen, bij elk woord dat ze zei.

Nooit, mijn heel leven lang niet, had ik zoo'n schok gevoeld.

Die innige zelfopofferende zus, hoe stelde ze mij den ganschen nacht gerust.

Telkens sloop ze van mij naar haar ventje, die in 'n kamer naast mij sliep, en met de stille en rustige teederheid van haar natuur gaf ze mij kracht en hoop.

O! Florence, als haar blank meisjeshandje over m'n dichtgeschroefd hoofd streek, wat 'n kalmte voelde ik dan.

Aldoor opnieuw drong ik 'r op aan dat ze slapen moest, zitten althans in den grooten stoel naast mij, maar ze bleef waken, rustig, innig rondzorgend overal.

Om 't kwartier steeg 'n koortsvlammige klamheid over m'n hoofd dadelijk òmkillend in kou. Ik voelde me dan stikken, m'n hoofd in bloedstijging en dichtknellende, toesmorende benauwing. Op m'n borst kwam 'n vracht van zakken metaal.

M'n kalmte verjoeg weer in een doodend angstverlangen.

Tusschen alles in weende mijn onzeglijke liefdesweemoed voor jou.

In die nachten hoorde ik woeste en klagende melodieën. Je weet Florence hoe mijn hoofd altijd vol zat met melodieën.

In die nachten weenden de tziganerviolen den mijmerzang uit, van een krankzinnige jonge vrouw die zich herinneren wil waarom ze mee-zingt, maar niet kàn.

Telkens brak 't spel af, hoorde ik haar snikken... snikken...

Florence... was 't niet 't woest-stille schreien en mijmeren van m'n angstige ziel? Wonderlijk klagend en roerend zong de viool als 'n menschelijke vraagstem. 't Was één smeeken één innig stil roepen....

In mijn verdooving en koortsigen sluimer gebeurden er weer wonderlijke vergroeiingen van visioenen, ineenstrengeling van reëele en fantastische angsten, die al dieper lokten mijn angstige, gejaagde zinnen en mijn vurig verbeelden in het duistere doodenrijk, waar ik beklemd hijgde, zwavelgeur snoof, en waar uit lijklucht me tegemoet vunsde en walmde.

Laat ik nu eindigen, Florence, van die twee eerste ziektenachten, want er komt nog zooveel meer.

Er was zoo'n tragische en martelende strijd tusschen mijn doodelijk-verlamd lijf en mijn werkenden opstandigen geest!

Dat was 't vreeselijkste, kind, dat ik, - wèl in benauwingen verstikte alsof ik ademhaalde op den vuurtop van een vulkaan en voordurend maar zwavel-asch proefde, helsch en kolendampig vergiftigend op de tong, - maar toch àlles heel zuiver en scherp omlijnd zag gebeuren, met mijn geest de reëele dingen tastend, als vóór mijn ziekte.

Die klare bewustzijnstoestand martelde mij hevig.

't Was zoo vreemd, zoo demonisch, dat doòrwerken van mijn geest, wel ontsteld maar toch sterk waarnemend en ontledend, in een volkomen uitgeput en verlamd lichaam.

En nu, nú ik weer heel schuw 'n uurtje dagelijks werken mag, nu nòg lieve, voel ik bevenden angst voor die toen koel dòòrwerkende zinnekracht, die vlijmende geestscherpte, die mij me-zelf steeds beschouwen, me-zelf observeeren liet, elke gradatie van mijn ellende, elke voortschrijding van 't ziekteproces naar den dood.

Vierde Hoofdstuk.

Florence!

Vandaag is 't 'n zomersche lentedag van stille zonnepracht.

't Juicht en 't kwinkelt en jubelt om me heen van vogelenzang. Ik heb vandaag weer 'n loopje van drie kwartier

gemaakt op den hoogen weg, van morgen, tusschen doorglansd boomgroen en vonk'rig bedauwd gras.

Neen kindeke, dat levensgeluk toèn me overstormend is van onzegbare zaligheid.

Daar stond ik weer als vroeger, midden tusschen geboomten. Daar stond ik weer te ademen onder 't jubelend hemelblauw, ver en hoog en heerlijk smetloos-diep boven me uitdrijvende. Ik voelde weer zooveel levenskracht en geluk in me terugvloeien dat m'n bewogene ziel sidderde van ontzag en eerbied voor alles wat rond haar ging.

Op den hoogen zon-omstoven weg, zag ik lieve moedertjes, knussige kinderwagentjes duwen, zachtkens mee in tred, met haar blanke kleintjes, die in pralend zonnig kussenwit hun ommutste kopjes woelden.

Wat 'n joelend jeugdig genot. Allerlei wagentjes drentelden door elkaar, fijn wit gelakte, met geschitter en geflikker van zonbegloeide spaakjes, als miniatuur bruidkoetsjes, met rood en terracotta-leer, prachtig overkapt... O! 'n feestelijke rit van zuigelingetjes en trotsche moedertjes tusschen zomersch geboomte, groen en schitterzon.

Ik stond overstelpt van ontroering om 't licht, den glans, 't zonnige, rustige en hoog-zachte; van al die fijne kleuren van lichtovergangen, om 't lieve gedribbel en wieltjesgeknars. Ik had weer 'n gevoel alsof ik nooit ziek was geweest.

Heel die zonnige Hoogeweg, met z'n zomerboomen, dat pas aangevlamde groengelommer, en de licht-duizelige geurende atmosfeer, lei doortrild van m'n innigste verlangens.

Ik voelde weer dat ik werken kòn, scheppen zou. Ik voelde me zoo sterk, teeder en machtig te gelijk, dat ik alles aandurfde.

Geen sterveling, Florence, was toen in staat van m'n gezicht te lezen, hoeveel ik nog leed. Er zit 'n vreeselijke vulgairheid in 't toonen van smart.

Ik vind 't nòg heerlijk, liefste, dat je nooit goed wist hoe dicht aan m'n ooren de Dood z'n zeis gescherpt heeft. Alleen doodelijk-zieken ruiken z'n vunzige geraamtelucht; lucht van aarde en stof, zwavel en grafmolm.

Al mijn pijnen houd ik in, want m'n scheppingsdrang loochent ze.

Op dien Hoogeweg is me in den zonneochtend 't wonder weer geopenbaard! Wat verrukkelijk lichtfijn en teederzangerig is de vroege Lente toch! De Lente is 'n bloemige sprookjeshal, waarin het latere zware zomergezoem pas heel neuriënd opzingt.

Tusschen stille schitterpracht van 'n kronkelend boschje zag ik 't bloeiende rood van 'n kinderrokje, 't blanke lachsnuitje van 'n lief meisje wat later, en naast dat kindeke, 'n jong hupp'lend ding, dat met 'r gele laarsjes, fijne kuitjes en licht-bloemig gesprenkeld mousselientje dartelde in de zon als 'n wiekend witje.

Ze liepen door, verder,... maar ik was overstelpt.

Heel die zonnige boschgrond, dat vlugge voetjesspel en gracie-fijne getrippel en gedartel van kinderpootjes, tusschen 't zoet-zomergegeur van bloeibloemen en gras, en rondom de zonnige aanschatering van al glanzen en licht; rondom de tooverij van schaduw en halfschaduw, zag ik als met nieuwe ziel.

Hoe kleur en licht, tint en geur me toch betoovert.

Zoo'n simpel rokje van zonnig rood, tusschen de stammen van goudgroen en wonderlichtend mos, telkens wèg- en òpduikend weer, dat roode rokje...

't Is 'n hoogste schoonheids-verrukking, zoo'n zonnedag voor 'n herstellende!

Florence, is 't geen zegening? Men zou zóó ziek moeten geweest zijn, om zóó nieuwgeboren weer te kunnen ademen, te leven, inzuigend met wijde longen de geuren van blad en aarde, gras en mos.

II.

In mijn ziekte was me alles vervreemd en nu vandaag, in 't zomergoud òm mij, 't vleiende getjuik en gekwinkel, werd 't om te duizelen.

Florence! hoe innig heb ik je nu toch hier bij mij.

Je passievol briefje, dan inééns je geestige, geurige voornaamheid. Je kweelende zangrige vraagjes en hevig verlangen, roeren en verbazen mij. Niet wijl ik niet voòrbesefte dat je zooveel van me hieldt, maar wijl ik jou noorsche blanke pracht, jou gouden statie, je slanke fierheid altijd en altijd weer zoo hoog-geestelijk gezien heb.

Ik wist niet dat ook jou mond zoo kon drogen en murwen van heet verlangen naar mij. Ik wist niet dat je hadt als ik, jood, een zoete bedwelming en branding in 't gistende bloed, die doet liefhebben met 'n vurige, hevige hartstochtelijkheid. Een liefde van kleurfelle, jaloersche pracht, zoo machtig, alles doordringend, dat ze hijgt, snikt, nooit verzadigd raakt, en nieuwe verrukking altijd meer en meer opstijgt uit zwijmel en nieuwe overgave.

O Florence, dat hàrt, dat minnen kàn als de zon z'n vuurstralen mint, dat hart is nu van bevend verlangen en weedom vol, omdat jij er niet bent.

Maar zijn liefde is geen hymne van zinneverrukking alleen. - En geen lijfroes van wellust. Ze is een ineensmelting van zielsverlangens, een tooverij tusschen minnenden van gezicht tot gezicht. Ze is een vurige bedwelming van elkaars oogen en zinnen. - Ze is als bloemend geluk, een rozebed, vol dauw en geurzoet, en ze is als zongeblaker, schroeiend onze zielen en begeerten bijéén in de witte vlam van onzen menschelijken hartstocht. Ze in een tasten rondom van twee zielen, naar den verborgensten drang van onze heiligste lusten.

Kom hier Florence, kom hier. Laat ik je slanke lijf omhelzen. Laat ik je tegen me aanklemmen en laten je donswangen me streelen de gloeiende huid. Zacht en teer, en laat ik je sidderend meisjeslijf in mijn sterke trillende armen koesteren. Laat ik je omzegenen met m'n liefde, mijn teederheid, mijn zachte toch brandende passie. Laat ik je heel-zacht omknellen, en je fijne glimlachlipjes begloeien met m'n kussen. Florence, kom toch bij mij, ik huiver van verlangen naar je stem op wier klank rozen ontplooien.

Is er 'n woordje dat ik zoo lief heb als 't minnen... Minnares, groote, stoute en fiere minnares! Kom tot me, overstort me met je gracie en je charme, maak me blind met je toover van gebaar en gang. Al was je 't liefje van den Duivel, ik zou je minnen, minnen en kussen zalig tot in eeuwigheid.

Jij bent 'n Afrodite, 'n godin, 'n hetaere, 'n vrouw en 'n madonna!

Nu zie ik 't blanke hermelijn van je witte kleed. Is 't n kleed?

Je vrouwevormen lijnen er achter, en rag spant èven je levend figuur fijne vouwselen in 't blanke weefsel.

Wie ben je toch, Florence?

Ken ik je wel?

O! die eeuwige twijfel aan je gewoon mensch-zijn. Telkens weer ben je 'n ander voor mij.

Ben je een Grieksche hetaere? 'n Phryné?

Verscheen je vroeger, heel veel vroeger op de mysteriën van Eleusis? als de verrukkelijke Boeotische? O! Vertel mij daarvan! Is er niet in jou de demonische charme van Aspasia, 't vuur en de bevallige pracht van een Sappho? Is 't alleen m'n bekorend verbeelden dat je ziet omkranst van stoeiende bloemenkindren, wemelend en cirkelend om je heen, je omstortend met rozen en vruchten?

Florence, O! kòn ik weten, diep diep wèten of er geheime wellust zit in de pracht van je eenvoud; in de stille mimiek van je handen; in den soberen groei van je gebaar!

Kon ik weten, diep wèten of je liefde de wulpsche teederheid bergt en streelt, en je hetaere-gracie 't verstand-besluipende, wreede en bedwelmende heeft van zoet-schroeienden wijn?

Wat is er toch in mij dat plots zoo wankelt en bang wordt? Is 't wijl ik ook in jòu de goddelijke vrouw niet zie, zooals ik mij die droom in zoet bekoren?

Maar ben jij dan niet vòl menschelijke echtheid, vol van gebreken en toch van zoo groote, zoo hevige teederheid, dat ik je min als die vrouw van mijn droomen?

Waarom beeft m'n hart dan zoo?

Och, je bent wèg, ver weg!

En nu zie ik in je blanken tooi en je goud harengewaad de tooverij van je prachtige lichaam en je gebaar.

En je stem, Florence, je stem!

Wat trilt, wat juicht, wat kristalt en vonkt ze, wat zilvertoont en zingt ze.

Je stem; is ze niet somtijds zacht en neuriënd als de muziek van een stoomenden ketel? 'n Zingende ketel, waarin 't heel zacht kwartelt en tjuikt, en waaruit, tusschen de damp wonderlijk fijne wijsjes òpneuriën, zange-sprookjes van heel diep verlangen.

Kom nu, Florence! kom nu!

Zul je mijn minnares zijn, wulpsch of rein? Verterend van

passie, of louterend *in* passie? Nee, nu voel ik 't weer zèker. Er trilt geen wulpsch aartje door je heen.

Je hebt een blanke graalpracht, iets van sneeuwglinster en wit einder-licht in je ziel. Je heel aanminnig wezen ligt er in te drijven en blank te gelukzaligen.

Als maanspiegeling op zomeravondzee, met 't zachte geklots en geruisch van zilver-verspoelende golfjes.

Maar al hadt je de wulpschheid en wreede pracht van een sluiptijgerin.... ik zou je èven hevig begeeren. Al was je de mensch-duivelin, ik zou je liefhebben, ik zou je de diepste geheimen van je ziel ontrukken, en je in brandende en vlammende zinnen zeggen wat mij verteeren kàn. Want mijn ziel ruischt zacht als de zomeravondzee in den koelen nacht, en het God-Beest in mij is stom en schuw tegen de minnares van mijn heiligste peinzen.

Vijfde Hoofdstuk.

Liefste, zoo droomde ik van nacht.

In 'n avondbosch, heel diep, hoor ik zilv'ren fonteinen zingen.

Ver, onder een maanmistig blauw, nevelig doorbeefd, wemelen vrouwen òm de zingende fonteinen. Groepen meisjes en vrouwen, als verhitte bajadeeren, de zìnneverrukte gezichten wèg in danszwijmel.

De zingende fonteinen verspuiten hoog d'r zilv'ren kristal, dat in stortval neersproeit als vonkende avondregen.

En de dans gaat rondom, rondom; de ranke leden, heupen en dijen, wiegen en trillen; de beenen en armen neigen in erotische loomheid, en de gebaren zacht verweven den zilverenden maandauw.

Zachte muziek rijst òp van de zingende fonteinen.

In fijnen wemel schuif'len de vrouwen en meisjes rondom, en plots sterren ze uitéén, glijden kronkelig en betooverd langs elkaar, in wijden cier van golvende en omwindende lijnen. Er vloeit woest-getemperd begeeren in de slanke beenen, in de weeke naakte armen mollig, zacht en rillend. De fijne blanke wonderhandjes omsluieren 't maanlicht met geheime tooverspreukige gebaren, en de vrouweboezems vol brandende passie trillen en zuchten. - Er wiegt een zoete maat door

den dans, en plots sneller van gang opent zich als 'n balletbouket, de kronkelbouw der gebaren wegslingerende bajadeeren.

Allen, allen zijn wonderschoon; romeinsche en grieksche profielen, en van zuivere pracht, heidensch begeesterd en devoot. Er zweven gracieuse vrouwen met loshangende haren, overstortend schouders en rug. Ik zie niets dan goudbleeke haarmantelen, roode en zwarte harensleepselen, in zwier zich windend en terugzwaaiend over naaktblank van witte schouders en elpenen armen.

Dof geglinster van paarlen, glanst en wiegt meê met de wiegende armen en de gazen gewaden, zachtkleurig, fijn als damp. Ze wond'ren en kreuken in plooiselen om de slankgelijnde lendenen, zacht omschitterd van lichtuitvonkende centuren.

II.

Florence, je staat er tusschen in een purperen gewaad, waar een goud-ijle gaas-mantel als vleugelen op vertrilt.

Jij bent de slankste, de schoonste en aanbiddelijkste, doorhuiverd van een vergoddelijkte gracie. Ik zie je ten dans wiegen in hypnotische aanzweving van voetjes, besandaald in rag zilver. Je ijlpurperen kleed wuift en waait in plooipracht om je naakte lijf dat zweeft van statie en schoonheid. Je boezem hijgt, en in den zachten maandauw stormt je haar om je heen als 'n bleekgouden sneeuwvlaag.

En sneller gaan je voetjes ten dans.

Om je heen wemelen de vrouwen en meisjes. 't Avondbosch ligt koel. De zingende fonteinen ruischen, vervloeien in slepende mijmertonen, ver als beekzang.

De prachtvormen der naaktwuivende vrouwen komen en verdwijnen in een telkens opschichtenden wemel van gestalten. Haar handen weven vreemde wellustgebaren, de heupen wiegen, en de boezems smachten.

Zoete bloemgeur dampt òp uit den bajadeerenden vrouwekring, en van de meisjes, - de haren omregen en versnoerd met bloemen en paarlen, krullen, afkronkelend langs oortjes en wangen, - vliegen donk're vonken van rozen, in deinende guirlandes den zilvermist omzoetend.

En jij Florence, midden in, alleen. Wilder gaan je voeten,

heviger hijgen je borsten, en woester, wulpscher kronkelt je lijf ten dans.

'n Vaart van bebloemde meisjes stormt krans-slingerend om je heen, omduizelend je voeten en je armen.

En alles in die wereld dáár, blijft stom, stom voor mij, geluidloos en geruchtloos.

Plots, op rythmus van fonteinenzang, geheimzacht verlangzamend van tempo, sluip je weg, treedt je weer vóór, wieg je aan, als drijvend op wiekslag van je gouden vleugelmantel en den vlokkenwemel van je haar.

En om je, tegen je in, langs en rond je, glijdt de zinneroesdolle dans van d'andere vrouwen in al woester en wilder verkronkeling, tot ze weer rythmisch terugwiegen naar haar plaats, doorduikend onder tot poorten geheven armen van de loomen, die al stilstaan, lang.

Nu is er even stilte van beweeg en fijner zingen de fonteinen als vonkerende boschregen, omsprenkelend 't haar der meisjes en vrouwen met droppelen-fonkel.

Rondom haar, al hooger verruischt een zang van zilvren regen.

III.

Maar ik ben bang, doodelijk bang nu ik joù zie in dat avondbosch, tusschen al die bebloemde meisjes en bajadeerende lokvrouwen.

Dat avondbosch, waar nu zoo vreemd doorheen ruischt de lokkende, geheimvolle fonteinenmuziek, als 'n benevelende, trage oversluiping van een mystisch gerucht. Florence! ik ken niet een dier vrouwgestalten.

Ze zijn wondermooi. Zijn dat mènschen?

Zie ze nu tot beeldgestalten verstrakken op haar plaats, toch fijn-wiegend d'r armen en hoofd op de zingende maat. Zie ze nù weer in al streelender houding, al wilder, brandender oogenlokkerij, en passie-gloeiender glimlachmond, zalig van huiverend zingenot.

Hare fijne ving'ren heffen de gazen sluiers en méé omwiegen ze in een zacht zweefgebaar, lijfzwijmel die komen gaat. Ze omwolkten zich in de ijle stof van haar doorschijnende prachtgewaden. En 't brandende naakt van haar lichamen verhuivert al woester wellust.

Kijk, die meisjes als 'n groep najaden, slanker, vleugliger en lichter in 't zeegroene tulle van haar gewaad omwolkt. Ze wiegen, en d'r haar-leliën wiegelen mee.

Zie haar gewaad dooraderd van bloemselen, doorweven van mistzilver en doorzoet van bruidsgeur

Zie die eene, wondre roodblonde daar, met dien rooden zwijmel in de gloei-oogen. Haar ranke taille en buig-fijne lendenen staan omsloten in de gouden centuur; haar wolkkleed kreukt ze samen èven, in prachtval van fijne vouwen. Haar naakt lijf blankt mat achter de sluiering, in warmen levenssidder... Ze verlangt, ze roept stil, ze smeekt stom, en de huiver van haar gesmoord behagen spartelt uit haar roode begeer-oogen, smacht uit den krul van d'r lippen, trilt uit haar fijn-bevende neusvleugels.

Zie die and're daar onder den fonteinensproei, in haar goudstof! Wat 'n wond're omsluiering en godlijke graciestand. De haren omvlochten met cyclaam.

Ze lacht; ze lacht in kat-zachten wellust en streelt zich den gloeienden hals.

Vóór haar knielt een goudkrullig meisje, naakt tot de voeten, alleen luchtig de borstjes omsjerpt met 'n purp'ren stof, de gouden krullen in wiegelenden tooi, vol slanke margrieten en blauwe lobeliaas.

Naast haar knielt 'n wondermeisje, àchterover de zwellende hals in blanken huiver van gespannen lijn, de borsten in mollige ronding omschaduwd, daaronder een zeegroene sluier, gevlochten met handjes van elfen, vol kelkende purperwinde. Zie, hoe de gloed van de winde haar purperend beschijnt in 't maangeglans.

Heur lokken, en rondom de slapen, vonken zacht van goudster en purperwinde. En achter haar in groepjes, staan weer anderen, wiegen uitgedost in zilverende kleedij en zacht paarlmoerige glanzen als van schelpenlicht.

Zie ze staan, stom, de oogen met felle bliksems van hartstocht doorschoten, de haarstroom in wilden wuif, de zinneverrukte gezichten in nimfenblank, de brandende lippen vurig tongstreelend.

Maar de grootste en schoonste van allen ben jij, jij Florence!

Hoe zie ik je fel-duidelijk!

Je kleine neus, zoo fijn, je even heel stout geschulpte mondlijn, week en hartstochtelijk, klein en demonisch, sarkastisch lok-spottend, met 'n glimlach van woeste hetaerebekoring. O! dat fijne ovaal van je gezicht, hoe staat 't nu zilverblank en edel in 't licht uitgelijnd, maar demonisch toch, maar geheimzinnig!

Je oogen, vurig, demonisch nù, fluweelen, streelen, lokken, Je oogen jubelen, je oogen verschroeien, verglanzen hevig in een zaligheidszwijm.

Nu zie ik de fijne lijn van je goddelijk neusje in profiel naar mij toe. Ik zie heel duidelijk den fijnen zenuwbrozen tril bij 't inplantenshoekje en je mond beeft èven.

Je heupen wiegen, wiegen, je voetjes trillen, golven in de lucht en je armen tooveren lijnkringen. Je handen wijzen, lokken, streelen een spel van stille hevige passie.

Je lijf zweeft en wiegelt, je vleugelmantel verwiekt trilcirkels van goud om je heen, als gouden mist waarin je ademt. En je haren verwemelen vlokken in storm, tusschen de purpering van je wolkend gewaad.

Zie, daar wemelt de dans weer aan.

't Is 'n stomme pracht van vrouwenzwiersters in de wolkende kronkelingen van haar doorschijnende gewaden; goud en zeegroen, zilvermistig en purperend....

En fonteinen rondom zingen en zilveren hooger uit d'r watervisioenen, mistig bouwend grillig-kristallen paleizen van zingend licht, in een ijlen droomennacht.

Over de dansende hoofden vervonken ze haar droppelen en op de gazen gewaden smelten en sneeuwen de vurige fonteinpaarlen.

IV.

Florence, hoe demonisch en helsch dans je mee.

Die trekken van zwijmel heb ik nooit op je gezicht gezien.

En alles kringt om jou, slingert om jou, jij de slankste en vurigste van al die wild-bekorende nachtvrouwen.

Zie je dan niet hoe zich om jou heen uitstort de stomme liefde dier schepsels, in d'r vreeselijk wulpsch gebarenspel?

Hoor! 't gerucht, en eindelijk 't zalige gekreun van de dansende bajadeeren?

Zie haar trillende borsten hijgen, golven zacht van zwijmel en begeestering.

Zie haar passie huiveren van liefdesdrang. In ieder dezer vlamt 't vuur van een Carmen uit de gouden oogen! Ze zijn moorsch en spaansch en woest-waanzinnig van doorgloeide verbijstering.

't Is er bang, Florence, ik vind 't demonisch mooi, maar ik ril nu ik er jou bij zie? 't Schittermooie meisjen van David Koorengel? 't stille, statige wonderkind, dat heel alleen van hèm is?

V.

Plots Florence, breekt 'n donkerroode damp uit den grond, onder je voeten en in zachte golving vlamt hij voort, een donkerpurp're vlam, voortlekkend onder de voetjes van al de danseressen.

De zil'vren fonteinen blijven rondsprenklen den kleurigen regen over de hoofdjes heen. Haar muziek ruischt door 't avondbosch, en hooger, al hooger stijgt de donk're purpervlam, die als 'n nog groeiende brand, de fonteinen, de vrouwen, 't bosch omdampt.

In zwijmel danst alles voort, vrouwen en meisjes en hooger knettert òp de purpren vlammengroei tot aan haar wiegende heupen.

Het fonteinengezang zinkt weg in 't zilveren parkbosch, verruischt in boomgefluister.

Nu zie ik nog maar alleen naakte bovenlijven in rooddonkren gloed geschroeid, de wiegende armen in wilde verbijstering zwaaien tusschen sluiergewuif dat niet verteert in den donk'ren vuurglimming.

Hooger stijgt de purpren vlammenbrand.

Nu zie ik nog maar alleen de wellust-begloeide gezichten helsch omschènen, rood en duister, de zwijmellach en de blanke tanden ivorig in gloed, de dronken oogen vervuurd van demonisch genot en de wiegende kleuringen van àl 't bebloemde haar.

Ik zoek jou, Florence, jou... met 'n onzettenden angst.

Ik roep, ik schreeuw! ik gil! Ben je dan niet mijn meisje? Of ben je 't groote Leven, Florence, nu in helsche gestalte mij kussend, en weer de bevende armen uitrennend?

Ik roep je, Florence, ik gil, maar je hoort me niet in je dansbezwijming, je ziet me niet, tusschen het vuur en de duivelsche begeestering waarin je zwijmt.

De dans is door je heen gefuried als 'n vreeselijke waanzin.

Nu tot de hoofden stijgt de purpren vlammenwolk, donkerrood, 't maanlicht vervalend tot groen vuur, de boomen roodduister aangloeiend in woesten schijn.

Ik zie nog de heete lippen der vrouwen en meisjes in waanzinnigen wellustlach en passie-razernij, de lijven verzwolgen in de vlammenwolk, die uittongt en rondlikt met vurige kronkels in de woest-begloeide passie-gezichten.

Zoo stom, zonder kreet vergaat de vrouwendans in woesten zinnenwaan.

De zilvren fonteinen bòven haar bijna wèggedoken hoofden, verfonkelen hun kleurgloeiende druppels, sissen in 't vuur, er vol weerschijn als juweelen in versmeltend.

Florence, Florence, ik krijsch, ik gil! Mijn angststem doorstormt 't avondbosch! Ik wil naar je toe, maar ik kan niet van m'n plaats. Ik smeek, sidder, schrei, en in weenenden angst vergalmt m'n roep.

Je hoort niet, je hoort niet. Je kijkt over me heen, en ik sta als geklonken aan den grond.

Heel de vrouwenstoet in z'n schitter en schuifel en stilzaligen lach is verdwenen, verzwolgen in den purperen brand, die opgroeit, opgroeit, al bloedender, demonischer in gloed.

Alleen jij staat nog.

Nu zie ik voor 't laatst, den woesten zinnezwijm van je helsch-mooie oogen, waarin 't opvlammende rood satanisch weergloeit.

Ik zie nog den huivergenietenden lach op je stervenden mond als dronk je zoet gif in, dat je balsemde in plaats van schroeide. Je handen wiegen nog traag boven je hoofd, in verslappenden wuif. Ik zie met gillender schrik 't stijgen van den purperen brand.

Ik zie nog èven drijven een wiek van je vleugelenden

mantel tusschen het langzaam weggloeiende goudgestroom van je haar. Je bloemen wiegelen nog èven boven de vlammenwolk, en eindelijk ook je hoofd verzinkt in den wolkenbrand.

Ik snik, Florence, ik wil op je toesnellen, je redden, maar ieder lid van mijn lichaam staat gesnoerd,... ik weet niet door wien, door wat... maar ik sta verlamd.

Toen zag ik langzaam zakken de donker purp'ren vlam, hoorde ik weer aanruischen muziek van de zingende fonteinen, die vuurdruppelen bleven, zacht in de wolk.

Als fonkelend paarlengestrooi sprenkelde 't water neer, en de vreeselijke wolk zakte, zakte. Sneller, al sneller verging de vlammengloed, als zoog de aarde 't helsche vuur in, dat niet gewond, niet geschroeid had de menschenlichamen, alleen verzwolgen.

Met angstige strakheid zag ik krimpen 't purp'ren gegloei, zoekend naar jou.

De vreemde vuurwolk zonk al lager, maar al de vrouwen en meisjes waren verzwolgen, heel het stomme zinneverrukte leven van jou en de wond're nachtvrouwen, die haar bruidroes verdanst hadden.

Alleen in 't avondstille bosch zongen de zilvren fonteinen weer, een zang van mijmer, en de blanke maandauw omzilverde mistig de plek waar jij gedanst hadt; nù doodeenzaam. Ik staarde er naar, verdoemd van smart, jou zoekend, zoekend onder de boomen, achter en om de fonteinen, waar de vuurwolk wonderbaar gegloeid had.

Niets.... niets!

Nog eenmaal keek ik om, en vlak in de mistwazige glanzing van een maanblanke plek, zag ik schitteren 't juweel van je ceintuur, dat even boven je hart gefonkeld had.

't Schitterde er stil als 'n wijd openstarend menschenoog, waar 't licht nog alleen in leefde.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

Meer kan ik je 'r niet van vertellen, liefste, liefste.

Je ziet, mijn droomen, nù nog, zijn helsch en martelend en van een angstige, woestprachtige verschrikking. - Florence, wat zingt 't verlangen wonder-vreemd en roerend nu in mij.

- -

Zevende Hoofdstuk.

- -

VIII.

Mijn begeerte naar jou is zoo groot, en mijn droefnis zoo overstelpend, dat ik de krachten om hier te blijven alleen aan de ruischzee, de bloeiende zomerduinen, alleen tot 't najaar, weer in me voel slinken....

Florence! Florence!

Kom hier, heel dicht, heel dicht naast me....

Laat ik nu den meisjesgeur van je kleeren inademen, heel diep, dien heimvol zoeten, maagdelijken geur van heel je onaangetast meisjesleven.

O! dat teêre, onbesmette in je, die kern van ongenaakbare fijne vrouwelijkheid, dat diepe blanke en zacht-brandende van je passie-lijf.

O! dat is mij een zinnetooverij, een passiepracht.

Te weten dat nooit 'n manneschepsel je genaderd is met den heeten adem van een heet verlangen, te weten dat er iets, 't zaligste en bekorendste, geheim-fijne en bevalligste in je is, dat nooit iemand zag, nooit iemand beroerde, nooit iemand naderde. - Te weten dat 't binnenst-innige van je ziel en je lichaam rein en ongeschonden is, als 't hartkruimige binnenste van 'n toovergroote donk're roos.

Kom naast me, ziel, kom, kom heel dicht bij me!

Toe kindeke, zeg me, zeg me, is er dan geen vlekje ondeugd in je gedachte? Ik zie zoo je blanke ziel drijven in 't klare schitterlicht van je argelooze kinderlijkheid.

O! waarom zijn wij mannen zoo passioneel, zoo woest en zwaar van gebaar?

Waarom zijn wij mannen zoo gecharmeerd door den gang van vrouwevoetjes, 't fijne gewieg van 'n taille? Waarom? Is dat alleen zinnebrand?

Neen liefste, antwoord maar niet. De einder van je droomen en je denken is zoo zilverblank als ochtenddauw, en je verlangen zoo diep en zacht-lichtend als 't azuur van 'n zomernachthemel.

En toch, schepsel, lief aanbiddelijk wezen, toch wreken zich ook in jou de zonden van anderen. Niet een mensch is er rein op deze aarde, in de modderige ellende van zooveel vuil, smart, armoe en onrecht....

Wij, ook jij, staan allemaal in de geweldige slagschaduw van 't wereldwee.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

Maar nù lieve, nu is 't mijn liefdesbegeeren... Ik ben als 'n felle egoïst en leèf, begeer, zing, schrei!

Ik zie jou, ik heb jou...

Kom, Florence, kom naast me, heel dicht naast me....

Leg je donzige wangetjes op mijn bebaard gezicht, temper daar 't gloeien. Leg je arm om m'n lendenen, en je hand op m'n hart, en laat ik zacht en zalig-stil je heele sidderend lichaam tegen mij aanvoelen.

Het minnen is heilig.... 't Is 't zilveren altaar waarom 't geluk heen zweeft....!

Zie 't zachte glanskringen trekken om onze saamgebogen hoofden....

Kom lieve, kind van mijn droef hart,.... laat ik je tegen mij aanvoelen.... Laat ik de zachte golving van je meisjesheupen zien, de slanke pracht van je taille tasten, de warmte en zachte brand van je boezem tegen mij voelen aanademen.

Laat ik je adem inzwelgen, je adem drinken, den geur van je mond, den geur van je wangen, den ontroerenden geur van je haar.

O! daar onder dien bedoezelden hals is 't alles van 'n blanke fijne smijïgheid en warm-zijden innigheid; daar is 't wit fluweel.

De zuchten amper, uit je levenswarme kloppende borst vang ik op, een voor één. - Ik voel er de trilling van je zalig begeeren in. Je lippen zoek ik, brandend, elk hoekje, elk lijntje, elk kreukje. Er weekt en vleit 'n trek om je mondje die is van 'n glimlachende, zacht-verdoovende zaligheid, goddelijk en toch menschelijk van genotsverlangen.

't Lijnt heel fijn den krul van je lippen om, springt hier, dan daar. - 't Trekt door je heele gezichtje als 'n wonder van fijne innigheid en argeloos meisjesmooi.

O! 'n kus van jou! 'n kus! in die zalige overgave!

't Is 'n zwijmel en 'n bewustwording tegelijk, 't is rein

en hartstochtelijk, goddelijk en menschelijk, zoo wonder van verrukking als 't mysterie van 't eeuwig-vrouwelijke zèlf.

'n Kus van jou mond is bedwelmend als 't openen van 'n roos, is wondermooi als 't zingen van Madonna zèlve....

En toch zoo menschelijk, zoo menschelijk in verlangen....

'n Kus is 't zegel van een groot liefdesgeheim, voor ieder schepsel anders en ondoorgrondelijk voor den niet-verliefde... 'n Kus van een hoòg-verliefden is van goddelijken oorsprong.

't Is de koncentratie van 't leven zelf in z'n hevigsten drang, verweekt in z'n teersten vorm, z'n diepste intensiteit. 'n Kus is de nadering van twee zielen, met de verborgen overgave van 't lichaam.

IX.

Florence, kom hier!

Laat ik je kinnetje streelen waarom heen 't fluweelt, waarom heen zoo rag de ovaallijn buigt.

't Is zoo'n lief wonder daar, zoo blank en zoo wit, zoo schaduw-zacht, zoo mollig en zijïg....

Om dat kinnetje zijn fijne raadsels van geluk geweven....

En wat slankt er je hals uit, wat broos.... Ben je niet rank als 'n vogel, 'n meeuw!

En die gebeeldhouwde lijn van je hals tot je boezem, zoo bevallig en rag als van 'n sprookjeskind.

En je neusje! 'n neusje zoo tril-fijn en geschulpt en teer... om doodstil van te worden.

Zie kind, je bent mij een prinses uit 'n zilver-kabbelend droomenland... 'n bruidje van heel, heel ver, ergens uit de lucht en de zee waar karperkleurig 't ijle licht moireert.

Je bent 'n beruikerde princessebruid die daar éven niest en plots 'n tooverrank bloesemboomtje laat schitteren voor haar sneeuw-blanke voetjes.

En je oogen!

Is 't wel goed dat 'n mensch zichzelf hoort bewonderen?

Maar 'n kunstwerk dan, 'n Venus, 'n Afrodite... Sidder je niet voor die vrouwlijnen?

Als er nu zoo'n levende voor en om mij gaat in de lentes en zomers van mijn bestaan!...

O! je oogen, Florence,... Florence... wat is er? waarom schrik je terug?

Kind, kind, laat mij toch heel lang, heel lang in die oogen zien.

Dat is één verrukking!

Als ik daarin kijk weet ik niet meer dat je mijn bruid bent!

Wat wondert er toch in je oogen?

Je bent een gouden vrouw met heilig haar, één zijïge stroom. Daarin, daaronder, 't wondre hoofd met 't rag gebeitelde neusje en 't godinnemondje.

Wie heeft dat gesneden, zoo fijn, zoo mollig en zoo stout?

Waarom heeft de schepper 't niet dadelijk zoo verborgen dat niemand dan hij alleen 't kon kussen? En wie heeft er met lichtende hand langs 't ovaalschoon van je wanglijn gestreeld, en wie heeft de princesselijke teederheid van je bloemblanke huid gespannen?

Wie heeft jou gestalte op doen wonderen, zóó zwevend en wiegend? Wie er dien wonderen zwier in geleid, die bevallige gracie er om heen getooverd? Wie heeft dien gouden schijn om je haren geleid, die elpenen oortjes gevouwen?

Je bent te mooi, te mooi!

Soms Florence, ben je niet meer menschelijk-mooi. Dan schemert je gestalte weg in de kronkelende ver-woeste diepte van een wild Walhalla. Je lijkt dan zelve een Walkyre!... Florence, wie heeft toch dien gouden regen over je blond hoofd uitgestrooid?

Waarom schrok je, kindeke, toen ik van je oogen ging spreken?

Weet je 't niet, Florence, dat die de wond'ren van mijn leven ontsluiten?

Zoo als er gaat een hoog gedragen maatgang door je stap, zoo gaat er een dwepende glans door je oogen; goud en violet van weerschijn-verrukking en droomrige pracht.

Nu, nu zie 'k 't! Je hebt geen dweepblik, maar een heel vroom gekijk.

Er zijn jou oogen gegeven, om een schepper meelij af te smeeken voor al wat lijdt en droeft, kreunt en kruipt op de aarde.

Wat is er voor glans in die lichtende goudbronsen appels, glans die er in vlamt of peinst, laait of droomt, die er in gloeit of smeekt?

Als je hoofdje een beetje zakt op je borst, en je oogen kijken me áán, met zoo'n beetje naar boven gegooiden blik,

en 't avondlicht schijnt er in, dan gebeurt er een wonder om mij heen.

Ik zie 't bronsgouden geschemer van je oogen, 't starenddroomige, 't kuische kijken, 't vragende en gevende achter elkaar àflichten, tusschen je vrouwelijke levenshunkering. 't Is een smachtend streelen en hoogelijk-fijn lokken, één stomme roep.

En tusschen je staren in, een vonk-schitterende gloeistip die meelicht overal, je oogen binnen-in doet branden in zachte kringetjes rood en goud. 't Is er vochtig en glanzig, robijnig en warm. Is 't avondlicht dat er in wondert? Zijn ze donker, zijn ze licht zóó? Ik weet 't niet, ik weet 't niet, kindeke! Ze zijn een wonder, dàt weet ik.

Je kijkt soms even als 'n dweepster, als over de lichtpracht weemoed waast, maar je kijkt heel lang als 'n vrouw van hevig liefdes-verlangen. Want je oogen roepen, roepen smachtend.

Je kijkt ook als 'n guit, in vonkelend lichtjolyt, en je oogen zwemmen dan in één fijn-vurig licht, sprankelend en dansend van lichte scherts.

Als ik je heel naïef denk, springt er om je mond 'n trekje van 'n spottende Aspasia, zoo vernuftig, zoo ironisch, zoo alles-meedoorleefd-hebbend, zoo superieur en gracieus-tartend, dat ik er van ontstel.

Even, heel even de mysterieuse lach van 'n verwende courtisane! Iets diabolisch.

Spreek ik je dan áán in dàt sentiment, in die wereldsche aandoening, dan klankt je stem òp uit een andere wereld, week en vol, altzangerig en zacht-luidend. En heel je gezichtje staat vol schroom, fijn en aanbiddelijk, vroom en teer als van 'n bidfiguurtje bij Rogier van der Weide. 't Ovaal van je kinnetje teedert blank, om heel eerbiedig te kussen; de zachte boetseering van je wanglijn is van overstormende lieflijkheid, en je wondre oortjes, even bleek uittippend onder de gouden schaduw-spinselen van je haar, staan devootlijk in luistering gereed.

Je fijne neusje trilt. Er gaat een stroom van zoo heilig en zuiver leven door je heen, dat ik je niet durf naderen met m'n groot zwaar mannelijf.

Mijn meisjen?... mijn meisjen? Die goudvlammende

oogen mijn, met hun violet geweerlicht? En je wondre oogen kijken weer droef en stil, met 't meewaren en den rustigen oogendroom van een smartezuster.

X.

Zoo sta ik gevangen in den tooverban van je vrouw-zijn.

Herken je mij?

Zag en hoorde je mij niet altijd, met wonden inbrandenden spot, gefemel en zoetige, verweekte liefdigheids-namaak van ‘meisjespuur’ vermorselen?

Was er voor mij niet in de malle poëtiseering en veridealiseering van 't vrouw-objekt, 'n lage, ignobele vervalsching van reëele sentimenten, sentimenten van dierlijken oorsprong?

En nog, hoe haat ik 't gefemel, gelik, gestreel, gestoei, 't opmonteren van de hysterische poppenkast eener doodzieke moraal. Hoe haat ik, 't door- en door versubjektiveerd individualisme van de ikheids-zangers der kleine liefde. Hoe haat ik 't verheven geblaas en platonisch gesnork op de vrouw, die in 't diepst van haar wezen voor de meeste dier zangers toch alleen verideëeld geslachtobjekt blijft.

Zie het kleurige opgetooi hunner driften, 't opsmukken en oppoetsen hunner lusten en verfijnde dierlijkheden. Ruik om alles, den walm en den geur hunner beschavingspomade.

Florence, wil je dat ik je 'r later van spreek, of nu, nu al van mijn haat tegen, mijn afschuw van al die broze zielen, die schepsels vol van 't woordeke ‘maagdelijk,’ vol van schrijversblankketsel, vol van vrouw-‘veneratie’ en ‘pure essence’.

Mag ik nu al spreken van mijn haat tegen hen zóó hevig, wijl juist de werkelijke, van rood bloed doorstroomde, van zenuwen dooraderde vrouwliefde, uit de diepste diepte van mijn eigen ziel ontspringt; wijl de aanbidding van de schoonheid in 't vrouwwezen, in mij leeft als 'n heilige maar verborgen geluksdroom, als 'n reliquie van mijn innerlijkste gepeinzen.

O! ze wondert in mij als de zachte zang van heel stil gemijmer.

Ik raasde en vloekte om mij heen als ik er met de hysterische suikerzoete woordjes van slobberige erotiek naar

zag gooien. Dan wordt 't 'n steekspeel van platonische wellustelingen. Dan wordt 't een ontheiligen van altaren; hoonlachen in een kerk...

Mijn vrouw-bewondering was vermetseld in de diepste nis van mijn zielegeluk.

Ze troonde er naast mijn liefde voor het groot-menschelijk leven, en mijn liefde voor de Schoonheid. Ze is daar als 'n drie-eenheid in den zacht-zilveren schemer van mijn zielegeluk.

En haal nu de in boèken adoreerenden, de in boèken 'virginaal' voelenden, de in boèken rein-'resigneerenden', in den roestigen klinkklank van hun bombast vóór je!.....

Er waait een wierookstank van duf en wulpsch ascetisme omheen.

't Is de groote ontucht van zieke zielen, zooals er ontucht bestaat van zieke lijven.

Maar ik wèet je afschuw, lieve!

Ik zie den hoon weer vlammen in je oogen, 't avondlicht brandt weer in je pupillen. Den gloeienden vonk er in zie ik overal meetrillen, binnen in den dàn donker-, dàn licht-robijnen krans van je appels. Ik voel dat je in hooggedragen rythmus mijn haat tegen die verplatoniseerde erotomanie overneemt met heel je ziel, dat naast mijn stem in vloek en verdoeming, jou vrouwenalt klinkt, tegen de heiligschenners.

De blanke lotus waarin de heilige levensvrucht groeit is hun symbool van 't zingenot. Maar ze durven de gezonde drift van dàt zingenot niet áán, en besprenkelen 't heilige der vruchtbaarheid en vleeschwording, met 't reukwatertje van hun platonisch snobisme.

Ze verstamelen 'virginale' klanken, 'leliëntaal,' maar schenden de schoonheid van het eeuwig-maagdelijke, en eeuwig-vrouwelijke, met den zoeten walm van versmoord begeeren.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

Achtste hoofdstuk.

Van avond, Florence, heb ik moederziel alleen in 't bosch Rozenburg gewandeld.

Wat ga ik toch vooruit, lieve!

Hoe lang is 't geleden, dat ik mij niet durfde roeren, geen stap alleen doen!

't Was 'n wonderroode maanavond!

Herinner je je zulke maanavonden van verleden jaar? Toen we een week lang samen, avond aan avond, hier doorgebracht hebben, in één liefdesverrukking?

't Was ook nog vol gefluister van ons verleden.

O, die roode maanglans in 't bosch.

'n Luidlooze vredigheid... een zoele lentenacht, die me weenen deed van stil geluk.

Is 't mijn schuld, Florence, dat ik 't zuiver-innige in de romantiek aanbid in zoo'n avond.

Ik, die toch 'n gloeihaat heb aan sentimenteel, de hoogste poëzie in fijne sluwheid vervalschend schijn-idealisme. Is 't mijn schuld, dat ik de zuivere romantiek aanbid, in zoo'n roodwondren maanavond in 't woud, waar vervloeiing rondzucht van heel vredig leven, en waar 'n wondre heelal-bouwer z'n hemellichten de azuren transen langsschuift?

Zoo, in die uren mag alles met me gebeuren. Ik geloof aan wonderen in 't leven. Ik geloof aan 't hééle leven in al z'n innerlijke en zinnenbetooverende vorm-mysteriën.

Ik hoor uit droomrig beschaduwde beekjes kikkergezang, 'n vreemd-ontroerend, rustig-kwakelend geluid. Ik zie hier en daar 'n brok sterrenhemel doorschemeren, in immens blauw zacht verschitteren. Ik voel me met wond'ren omweven. Elke ademhaal is 'n levenszeeg'ning. Ik geloof alle sproken nu.

Mijn ziel wiegt in een zaligen dommel van geluk en rust.

Er glanst hier over 't bosch een roode maantoovering, en enkele donkere wolkjes drijven in 't nachtblauw als halfduistere driemastertjes in een wondre roodkoperen verlichting van zeilen en zilveren tuigage.

Rondom verruischt de nachtkoelte sprokerig gefluister,

verhaaltjes van kabouters met vertelziek zomeravondwindeke.

't Gaat fijn en ijl door de takken, en de nacht luistert, luistert heel wijd en aandachtig.

Als ik 'n uilenhuil, of 'n snerpend gerucht van kraaien hoor, schrik ik op, ontdaan, als 'n kind dat stom luistert en heelemaal in z'n ontroering wèg is in sprookjessfeer.

Ik zit op 'n zodenbank, heel stil. 't Geurt er naar zoelig gebloem en adem van nachtbloeiers.

Wat 'n geheim groeien en bloeien zoo in den nacht van 't woud, onder de roode toovermaan!

Fluisterziek windeke verhaalt geheimzinnigheidjes aan m'n ooren, achter 't lentegeblâar, ritselt en ruischt me nà in suizelend sluimergezang.

Als straks 'n gestalte komt verschijnen onder den koperrooden maandauw zal ik niet ontstellen. Ik zal de verschijning bestaren en stil voorbij laten gaan in z'n nachtelijken kringloop om de maanglanzende aarde.

Want ik weet 't, ik wist 't, 't leven is één wonder, een woest-prachtige en stil-prachtige groei van geheime schoonheid en werkelijkheid door elkaar.

Ik zie de roos van het mysterie bloeien tusschen de ruige brandnetels van 't reëelste dag-ding. Ik zie over alles, ook 't duisterste, de zilveren schaduw van het heilige leven heenglanzen.

Zooals 'n reuzige wilde wingerd in treurwilgen-getak, met vurige pracht de herfstvensters en oude mosmuurtjes omslingert, zoo zie ik het gewone dagbestaan omhangen met de bloedende schoonheid der geheimste, en in wonderen-opgegroeide levenspracht.

In elk gewoon ding zit 'n levensmysterie gedoken.

Om jou hoedje, dat eenvoudige, stille, altijd 't zelfde hoedje, Florence, dat ik thuis op m'n slaapkamertje heb hangen, - òm dat hoedje trilt 'n wondersfeer van herinnering, van heel rag geluk.... Dat is voor mij het geheimzinnig-bekoren er van.

O! die avond nu, met z'n groote roode toovermaan, en die fijne nachtscheepjes in 't koperig-lichtende wolkenstrand, met hun zachtdroomerig geflapper van hun avondroode windzeiltjes, zoo ver in 't azuur! zoo ver, zoo eindeloos vèr!

Mijn droef hart weende uit, mijn droef begeeren weende uit, m'n angstig verlangen weende uit.

De mijmermaan, nu als 'n roode wonderlamp in 't luchtstrand, òmlichtend 't stille bosch. Was er ooit vrediger nacht over de aarde gezonken? De boomen om me heen in fluisteren, de paadjes en boschjes in 't fluweelen duister, en overal omheen, de roode maanmist.

Hoe geurde de lentegrond onder m'n beenen.

En nergens weemoed in 't avondbosch.

Geen tziganer-vedels die in haar droeven zang je hart met smart verlammen.

Ik smachte wel naar jou, mijn verlangen mijmerde wel je naam, maar de nachttoover hield me in rust gevangen.

O! hoe fluisterde alles òm mij jou naam, - elk takje, elk blaadje!

De roodtooverende maanavond leit 'n stilte over de dingen die fluistert als 'n uitvloeiing van allerhoogst geluk. Er is een geheimruischende groei van schoonheid.

Ik begin heel zacht te lachen, heel héél zacht, door de droef'nis en 't roepende verlangen heen!

Want Florence, niet? hoe gauw zou je niet bij me zijn, voor goed!

Vergeet niet lieve,.... ik ben nog niet sterk genoeg om mij weer zóó in 't gemeenschapsleven te gooien als vóór m'n ziekte.

Ik ben bang voor dien ontzettenden aandoeningsstroom die mij doortrilt, als ik ons ideaal doorleef, op en buiten vergaderingen; als ik die vurige werkerskoppen zie waarop de illusie, de hoop, de groote, sterke, ontroerende hartstocht, de hunker en heilige honger naar massaal geluk, de zorg weggloeit in diè uren tenminste; groote hartstocht naar hooger leven, die de oogen omglanst in een goudrooden prachtschijn; de gemartelde en verteisterde handen in een beef van ontroering zet; als ik hoor 't losstommelen, rukken en doorknauwen van hun ketens.

Ik kàn daar nog niet tegen. En daarom, daarom Florence, is mijn snakken naar joù nòg grooter. Maar mag ik je moeder offeren, om mijn genot te bespoedigen?

Die lieve vrouw!....juist nu we toch gauw bij elkaar zijn?

Nog zeven, nog acht maanden, wat is dat voor 'n tijd? Heb ik geen martelend geduld geleerd op mijn ziekbed?

Telde ik daar in verbijstering niet maanden achtereen de dagen, de uren, de minuten, in machtelooze ellende? En verkrampte ik niet mijn vingers van smartelijke verveling?

Nee, nu niets meer van m'n rooden maanavond met z'n koper-dampige pracht waaruit wondren, sprookjes en levensgeheimen groeiden, die mijn denken en peinzen, mijn mijmeren en begeeren verwiegde tot één droom....

Nu weer iets van dat ziekteverhaal, waar mijn liefde mijn zielsgeluk doorheen gaat.

II.

Eindelijk was de dag er, waarop ik van mijn dorpje uit naar Amsterdam zou gaan. 'n Rijtuig stond voor, de deur.

Eerst dacht ik, in elk geval toch wel naar 't station te kunnen loopen.

Maar stel je mijn ontzettenden schrik voor, kind, toen ik van mijn bed op den grond stappende, waarbij ik àl geholpen werd, ineen zakte als 'n leege peluw.

Zus schoot toe, hielp, met haar man, mij op de beenen.

Ik werd aangekleed. Stap voor stap ondersteund; wankel en gekromd strompelde ik vooruit.

Ik schaamde me, Florence. Toch wilde ik in ieder geval alleen probeeren te loopen, maar bij de trap zonk ik weer in, erger nog dan de eerste maal.

Ik was volkomen machteloos.

Plots kreeg ik hevigen angst, hoe verder men mij van m'n bed verwijderde.

Zus, broer en koetsier hielpen me weer overeind strompelen, en 't goudharige Aaytje stond met stommen kijk van niet begrijpen me aan te staren.

Ik hijgde, en ademdoorschokt heeschte ik klankloos naar Zus, dat ik liever niet weg wou. Ze keek me kalmeerend áán, zei dat alles in Amsterdam er al op ingericht was, - dat ik toch maar moest doorzetten.

Maar op haar eigen fijn gezicht zag ik ontsteltenis trillen. Ze had zelf niet vermoed, dat ik in die paar dagen liggen, zóó verzwakt zou zijn.

Eindelijk kwam ik met angstigen strompel, aan allen kant ondersteund, 't rijtuig in.

Ik voelde met heete schaamte buurkennissen en voorbijgangers naar me kijken; ik hoòrde hun praatjes en hun halve konklusies....' 'Is dat die jonge kerel... noù al lam!'

Aan 't station nam m'n broer afscheid, kort maar zeer ontroerd. Ik zag in z'n stugge gezicht een bedwinging van tranen, een wroegende poging tot smartbeheersching. Hij wou mijn vertrek als iets heel gewoons laten aanvoelen, maar dat lukte niet. Ik voelde zijn beefhand in mijn beefhand. En z'n zoontje kon ik, ondersteund door zus en koetsier, uitgeput en hijgend, niet eens aan mijn hart drukken.

Ik riep 'm fluisterend. Stil, ontdaan en schuchter, kwam hij op me aanloopen, alsof ie bang voor me was geworden. En heel vreemd, met fantastische schrikoogen, z'n luisterend kopje al vooruit in aandacht gespannen op 't antwoord, vroeg ie schroom-zacht:

Ga je dood, oom David, ga je dood?

Ik rilde en ontroerde hevig. Zus schrok, trok 't kind van me af, en z'n vader keerde zich stomweg òm.

Op heel dien angstigen rit naar de stad hoorde ik in mij z'n kinderstemmetje klanken, met die simpel-ontroerende vraag, als 'n voorgevoel: Ga je dood, oom David, ga je dood?

In den trein was ik allerellendigst. De verpleegster die aan 't station ons opwachtte en naast Zus zat, had voor 'n gereserveerde coupé gezorgd. Maar de dreunbonzingen en rythmische schokken deden m'n hoofd haast barsten. Binnen-in m'n ooren versuisden en vergilden noodsignalen van misthoorns.

Ik kon geen enkel gerucht verdragen. En alles juist woei langs me, omkolkte me als in 'n helschen zandstorm. Ik sidderde en weende traanloos.

Lieve! hoe zocht ik je toen! Als ik je maar een minuut gezien had, ik zou rustiger geworden zijn, mijn ellende zou in kalmer berusting weggezonken wezen.

Langzamerhand, door de dreuning die me geheel narkotiseerde vervloeide voor 't eerst en 't laatst in mijn ziekte èven mijn bewustzijn in 'n warrige flauwte.

'n Paar sekonden, langer niet, was ik wèg, diep wèg. Toen hoorde ik weer!

En plots ook veel kalmer. - Ik voelde nu pas zuiver wat mijn ziekte worden ging. Ik zou geheel verlammen. Ik zou stikken in de benauwingen en 't zou uit zijn.

Wonderlijke gedachtengroei! Want al wist ik dat nu ook heel stellig voor me zelf, 't verontrustte me niet meer.

Ik dacht niet meer droef om je, Florence! Ik vond 't nu toch veel beter dat je m'n worstelen en tobben van de eerste week niet gezien hadt. Je zou 't nu wel hooren. Zus had mij weer gevraagd je te schrijven, maar ik had haar eerewoord dat zij alleen van 'n ongesteldheid mocht spreken, die me belette te arbeiden. En ik voelde 't heel gelukkig dat je niet te weten kwam hoe èrg ik was.

Ik lachte flauwtjes toen ik den uitroep van 't princelijk zoontje weer in me hoorde òpklinken:

- Ga je dood, oom David, ga je dood?

- Ja, goud prinsje, levenssprookje met hemeloogen,... ik gà dood....

Zoo murmureerde ik kalm en innig-rustig in-me zelf, zonder smart, met 'n zachte diepe ontroering voor alles wat me in viel. Aay's roep klonk niet meer onheilspellend. Ik voelde dat ik m'n oude, vaste, oer-gezonde zekerheid van voelen, denken en besluiten weer terugkreeg, m'n alles vastgrijpenden en alles overmachtigenden wil weer zou kunnen doen werken.

Ik voelde den dood als geen verschrikking meer, al wist ik mijn jeugdjaren heen!

De plotselinge instorting, geheel onverwachts, zonder eenig bang sein vooraf, had me overrompeld, gebroken, overbluft. - Nu ik na een poosje inzag dat er niets meer aan te doen viel, kwam de groote en zuivere berusting in me ademen. Geen fatalistisch cynisme, maar een heel sterk bewustzijn van nood- en oorzakelijkheid; dat alles ging, zooals 't in hoogste levenslogiek gaan moèst.

Ik had ontzaglijk genoten door m'n geestelijk werk, mijn kunst, m'n heele levensaanschouwing, ik had nog veel meer willen genieten. Maar 't kon niet anders of iemand die zoo fèl geleefd had, zoo genoten, zoo één wilde zijn met wat hij in zich opnam, moest ook zóó geslagen en gestraft worden.

Mijn grootste fout was 't dat ik in 't geestelijk leven, in mijn kunst en mijn aandoeningen van geen grenzen wilde

weten; dat ik àlles, àlles wou zien, doorleven achtereen, zonder rust; dat ik alles in de diepste kern wou doordringen, in muziek, literatuur, wijsbegeerte, schilderkunst, geschiedenis en wetenschap, en dat alles door mijn verbeeldingsleven werd opgetrokken naar de hoogste hoogte van ziels- en geestgenot. En nu was mijn straf gevolgd.

M'n oer-gezonde lichaam lag geslagen, m'n geest bleèf werken.

Er was geen ijzige koelheid in 't logisch zien aanschouwen van den Dood, ook wijl ik er een soort bekoring in ging vinden, 'n hoog soort bevrediging van 'n vaag verlangen naar zien, àls er ooit wat te zien viel. Maar vooral was ik rustig om jou, wijl ik de hoogheid en troonende pracht van jou eigen gezonde levensaanvoeling kende. Je zou 'n herinnering in je dragen die eeuwig rouwde, en toch zou je 'r 't Leven niet om verfoeien. Je zoudt begrijpen en berusten.

Nu wachtte ik m'n benauwingen af, vreesde ik ook veel minder.

De nachten met hun helsche droom-grotten bekéék ik.

Alleen hoopte ik nog op mijn vriend-dokter in Amsterdam, dat hij me dadelijk en oprecht zou zeggen hoè 't werkelijk met me stond; òf er nog eenige hoop bleef, en òf, zoo er geen herstel meer volgen kòn, 't worstelen niet te lang zou duren.

Ik zou hem dat vragen op den man af, en in naam van onze innige en oude vriendschap mòest hij de heilige waarheid zeggen. Want elk medelijderig vergoochelen van de feiten zou ik 'n walgelijke vernedering voor mijn eigen zielskracht gevonden hebben.

Toch voelde ik ook dat mijn berusting van nù wel weer omvergestormd zou worden door vlagen van bloedend verlangen naar jou. Maar ik klemde mezelf vast aan m'n marmeren wil, dien ik altijd bezeten had, en die nu ook in mij blijven moest.

.....

Plotseling somberde 'n welving boven mijn hoofd, 'n verduisterende tuimel van licht rond-om. - Aan 't gedruisch, portiergesmak en geroep hoorde ik dat we in Amsterdam waren aangekomen.

Ik schrok. De ouê angst begon weer uit m'n beenen naar

m'n keel te klauteren, al m'n zenuwen strak spannend. Ik beefde als 'n kind. Ik vreesde, in den raas van 't geweld rondom, van alle kanten gevaar. 'n Gevaar dat ik niet begrijpen kon, niet zag en er toch was. Soms had ik 'n gevoel alsof ik uit een luchtballon stortte, of struikelde voor 'n aangroeienden lokomotief, of als dorstige dwaalde in een immense spelonk van ijskegels. En telkens voelde ik m'n keel dichtsnoeren.

Zus was ergens in de duistering van 't kapgewelf verdwenen en de verpleegster, met kille hand, raakte me aan, zei stilletjes en droevig dat mevrouw Koorengel dadelijk met 'n vervoerwagen terug zou zijn. Ik begreèp niet veel meer.

Tusschen 't roezende uit- en aanstormen van passagiers, gierde 'n fluiterig gegil door m'n hoofd. Ik lag omraasd van mist-signalen, m'n ooren ruischten. De stoomslagen van de lokomotief verminkten mijn pijnkreunende hersens, verstampten m'n gedachten tot één stikkenden angst. Ik zag uit 't portierraampje, boven m'n hoofd, stoomkleurigen mist verwolken. Ik rook en snoof zwavel, benzien en zoetigen kolendamp.

Ik zag de halfduistere, roetig-besmoezelde ruitjes van de stations-kap, de ontzaglijke spanbogen, verzwart als 'n bemorsten gevel van 'n sombere gevangenis. Keek ik naar 't plaveisel dan zag ik hollende, gejaagde, hijgende en zoenende menschen. 't Was 'n stormloop van half verduisterde wezens, ùit den killen onderschepten lichtgroezel ìn de trapdiepte verzinkend, of òpduikend uit de holle katakomben van 't station.

Ik sloot de oogen. M'n hoofd knelde, lag omschroefd als op 'n martelbank. M'n ooren gilden binnen-in al sterker. M'n hart mokerde van hevige onrust. Telkens èven bleef 't net als stilstaan, voelde ik 'n stikking aankruipen in de keel, greep ik om me heen in doodsbenauwing. Dan ontmoette ik de kille handen van de verpleegster, hoorde ik 'n schorre stem wat zeggen, zonk ik aemechtig terug op de zitbank.

O Lieve! die vijf minuten alleen in de coupé, me stervend voelend onder dien woesten menschenwemel, 't al aan- en wegstroomen van passagiers, tusschen stoomgewolk, gegil en geraas, onder de doorsmookte kapwelving, die bange donk're hel in ontzaglijke omspanning en diepte boven m'n duizelende alles omgekeerd ziende oogen, - die vijf minuten, lieve, vergeet ik nooit!

Ik dacht om niets meer, ook niet om jou!

Ik wenschte alleen dat m'n sterven dadelijk zou gebeuren, dàdelijk, niet langer dan wat minuten zou duren. Ik smeekte er om, en tòch... tòch wilde ik niet onder die roet-mistige spoorhel. Ik wou liever op 'n bed, met Zus, moeder, broers en vrienden om mij heen.

Ik sloot m'n oogen dichter, voelend dat 't gedaan zou zijn. 'n Zoo schrikkelijke apathie en verzwakkingsgevoel doorsidderden mijn lam lijf en de benauwingen zaten zoo vast op me geschroefd, dat ik de verpleegster niet kon toestamelen Zus dadelijk te zoeken, te roepen.

Ik sloot m'n oogen dichter uit verbittering dat 't zoo afliep, maar de spoorhel bleef toch vóór me visioenen. Ik zag in 'n groen licht, toch den stoom als 'n valen mist tegen de kapruiten opkronkelen, plots wegbronzend in den zoeten smoesel van wolkerige rook-cyklonen. Ik zag de signaalpalen. Ik hoorde feller 't vreemd gerucht, geklepper en gedreun. Ik rook al scherper zwavel, benzien; vooral benzien. Die geur beroerde toèn ontzettend en akelig m'n doodsgedachten.

Ik rook er in mijn eigen lijk, met 'n reuk als van half uitgebrand karbiet uit acetyleen-lantaarn. Ik hallucineerde op de reuken van de spoorhel, op zwavel, benzien, kolendamp en gaszoetige stanken.

Geen geluid kon ik geven, geen hand verroeren, anders had ik de verpleegster zeker verzocht de gordijntjes te sluiten. Maar zij zelf, zonder besèf van mijn stom sterfgevoel, keek onrustig uit naar Zus, wat bang om haar lang wegblijven.

Eindelijk in jachtig gebaar kwam Zus aanstormen. Ik voelde plots haar warme, van innigheid doorstroomde zachte handjes op m'n klam angsthoofd, en ik keek òp. Geen woord kon ik zeggen. Later vertelde ze me dat ik groen vaal had uitgezien als 'n gipskop in schemerlicht.

O Florence, hoe 't lieve vrouwtje me toen terug aankeek. Ik had 'r kunnen kussen, lang, heel lang, maar ik kon zelfs geen vinger verroeren.

Ik werd door twee kruiers uit de koupé gesjouwd en in 'n lammewagen, 'n soort drenkelingsbrancard, overgebracht.

Liefste, liefste, wat er toen in me omging, stom zonder klacht, 't valt niet te zeggen.

'n Week voor deze gebeurtenis had ik in m'n vermeende

volle kracht, hier uren heen en weer geloopen, wijl ik 'n station altijd 'n prachtig ontmoetingspunt vind, om allerlei typen te zien, die je anders niet zoo gauw onder de oogen krijgt. Je maakt desnoods 'n tochtje van 'n paar uur mee, en dringt je in dezelfde koupé vlak naast of over hen, en je hoort en bestudeert ze. - Of je blijft onder den kap rondzwerven en ziet ze in hun, zij 't ook vervluchtigende hartstochten en akties.

Zoo had ik daar 'n week geleden heerlijk geslenterd voor psychologische studie, maar ook om nog duizenderlei andere aandoeningen die mij altijd overstormen als ik treinen zie wegdonkeren in den zilveren ademhijg van hun stoom, of woest op me aanstormen in den avond, de lokomotief-salamander met z'n vuurgloeiende gedrochten-oogen.

En nu lag ik daar zèlf, vent van zes en twintig, op 'n brancard.

O! hoe ik toen den hoon en gril van 't Leven doorvoèlde!

Dat is niet te zeggen, dat is alleen uit te snikken met brandende smarttranen.

Ik snakte naar leven, groot, hevig, geweldig leven, naar droomerig, broos, teer en innig leven, naar kracht, gezonde verrukking, naar fijne, zachte inleving van alles. Ik snakte naar m'n werk, mijn kunst; ik snakte naar 't meeleven van den strijd der proletariërs, naar 't uitbeelden van 't wereldwee en den wereldjubel der nieuwe menschheid. - Ik snakte naar alles,... naar 't meeleven van kommer, van strijd, van goddelijke schoonheids-ontroering. Ik snakte naar jòu, naar jòu!

Daar lag ik, machteloos, gebroken, hijgend, en over me heen gebukt de Dood, grinnekend, z'n vaal-beenigen kadaverkop spiegelend in 't flikkerend licht van zijn fellen zeis.

Ik zag het vreeslijke mêelij en den verbijsterenden schrik op 't prachtige angstgezichtje van Zus. - Haar rank meisjeslijf slenterde mee naast de hobbelende brancard, en als ze maar èven zag dat ik haar in m'n hulpelooze en schuddende houding aankeek, glimlachte ze zóó verrukkelijk en bemoedigend, alsof 't 'n doodgewoon ritje gold. En ik liet haàr in de illusie, dat ze mij misleiden kon, of ze liet mìj in de illusie dat ik 't haàr deed. Ik herinner 't mij niet meer. Maar wel weet ik, liefste, dat ze engelachtig opofferend was, dat ze met heerlijke overgave alleen mij, mìj zag, om

me rustig, kalm te maken. En toch, ze was in niets, letterlijk in niets, de vrouw die liet voelen dàt ze offerde.

Er was door de vrienden in Amsterdam vooruit 'n kamer besteld. Ik had ze in 't hartje van de stad verlangd op 't Rembrandtsplein.

Ik zou in 'n alkoof liggen, om, als ik wilde, en ik mòcht wat beteren, naar 't menschengewoel van de groote stad te kunnen uitkijken, begijntjes-achtig nieuwsgierig, ineengedoken als 'n kerkuil, naar wat buiten gebeuren ging.

Dat had ik al zoo geregeld op 't dorp.

Florence, wat 'n kolking er in 'n mensch z'n peinzen en leven plots komen kan.

Ik, die 't liefst leefde in de echt-landelijke eenzaamheid, tusschen de stille wijsheid en wijde pracht der al-verder zich strekkende velden; ik, die 't liefst leefde tusschen den innigen wemel van 't vogelleven, alle soorten bij dag en bij nacht; die indronk hun zang, bestudeerde hun zieleleven, hun karakters, hun worsteling om 't bestaan, hun drama's en jubel, hoog in de boomen of diep in de kleurige nestjes; daar tafreel voor tafreel volgde; ik die 't liefst leefde in 't bosch met al z'n plantenpracht, en 't liefst toefde aan de zee, met vlak aan mijn ooren de wondre zeezang, met z'n tragen ruisch of hevigen zwalp, z'n ruischende melodie van rustige zaligheid; ik, die 't liefst de bewogene, doorstormende of wijde Hollandsche luchten, diep van goudblauw en zilver, doorzwierf met m'n Verbeelden, de avondstranden ronddoolde en de machtige hemelsluizen zag openen in de parelende ochtenden, zag sluiten in den gouden zonnedaal, - ik voelde toen één drang naar lèven, naar gewoel en gewemel. - Ik voelde me bang in 't Eenzame, dat nooit eenzaam was, ik voelde me bang toen voor de leeggekniesde winterakkers, voor 't winterland, en het loome weemoedsruischen van de zee.

In dien angst voelde ik juist hoe ziek ik was, hoe uitgeput m'n lichaam, en dat ik zou beteren àls m'n zwerfverlangen door de stille natuur me weer overstormde.

Ik was blij dat ik eindelijk in m'n alkoof lag, om me heen wetende de groote stad; - Ik hoopte nu maar dat mijn vriend-dokter gauw zou komen.

Florence, als ik je van dien man moet gaan vertellen breekt me 't hart.

Wat een dooreenvlechting van wilde en woest-smartelijke tragedies is er toch in 't leven.

Spoortreinen die tegen elkaar inbonzen, in sterkste vaart; mannen, vrouwen en kinderen verkneuzen tot bloedige brei; in één sekonde wanhoop-ouders, rampzalige liefdeschepsels en wezen maken; de griezeligste lijkenstapeling opéénhoopen in afgrijselijke nuchterheid; bloedende gewrichten smakken tusschen treinwrakken, wielstukken, hout, glasscherven en ijzerbonken; 'n verbijsterende ruïne bouwen van vermarteld leven, van jeugd en ouderdom; zóó'n hel van uitbloedende rampen kàn niet demonischer zijn, dan de tragische botsingen en vernielingen van het noodlot, soms in al zijn blinde woestheid neersmakkend op zekere menschen en zekere toestanden.

Daarover later, Florence. - Ik stik van smart als ik er aan denk. - Want in den schijnbaren eenvoud van 't geval zit een kern van allersmartelijkste noodlotstragedie.

Ik had mijn vriend in tijden niet gezien. Ik dacht dat hij gezond was.

Voor 'n jaar of vier vertelde hij me eens dat hij 'n gefortuneerde vrouw had getrouwd, dat hij zich vestigen zou als kinderarts, opging in z'n medische studies in de door hem zelf beperkte kleine praktijk.

Ik kende hem als 'n innig wezen, met een ontzaglijke en spontane liefde voor z'n wetenschap en z'n gezin. Later hoorde ik nog eens dat hij 'n heel lief kindje, 'n meisje bezat, waar hij letterlijk dol op was.... en, dat hij voor twee jaar 'n pleuris had opgedaan, waar hij 't niet dan met doodsnood afbrengen kon.

Liefste, ik sta verplet als ik over dat alles denk.... In groote droefnis voel ik me den moed ontzinken om nù verder te gaan.

Wat heb ik veel, ontzaglijk veel aan hem te danken!

Wat was hij goed en innig voor me, en levendig en zoo ècht-menschelijk. Ik heb onder al mijn dokters-vrienden nooit zoo'n prachtige type, ook als suggereerend medikus, gezien.

Mijn hart is te droef bij al 't smartelijke dat ik nu in m'n herinnering voel herleven.

Laat mij eindigen, kindeke, ik smeek je!

Lieve vriend, lieve kerel! Hoe zie ik je fijn rabbijnengezicht weer voor me, o! hoe zal ik je altijd 'n heilig plaatsje geven in de gouden nis van mijn herinneringsgeluk!

Florence! vertel me weer eens wat van je werk, je studie. Lees je veel, lieve? Hoe is Parijs, dat helsch-bekorende Parijs, die eeuwige stad van verdoemenis en ontaarding, ziekelijke perversie en demonisme, maar ook de stad van pracht en vurig leven, van geestfijne klaarheid en schittering?

Spreek wat, zeg wat, kind, ik wil wàt hooren, om uit m'n droefnis te komen! O! liefste liefste!.... ik wou 't rouwfloers van de smartenwereld voorgoed wel wegrukken met de kracht van 'n gigantenleger.

Kan 't niet, liefste, kan 't niet dat de zon altijd schijnt, in de mènschenziel althans?

Florence, ik schrei niet meer. Ik heb 't leed, de smart in alle gestalten zien gaan.

En toch heb ik 't leven gesmeekt om kracht, en ik heb ze wéér gekregen. Kràcht, om de smart eerst te doorleven, en om dan van binnenste ontroering uit, allerhoogst en onbewogen schijnbaar, haar om te scheppen in schoonheid.

Ik ga niet meer met gekromde en kreunende gestalte onder haar kathedralen heen, maar rechtòp; als 'n vrij schepsel die 't leven regeert, om ook den nederigsten te wijzen waar de groote zon van het geluk gaat gloeien.

IS. QUERIDO.

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

Het bagno in Fransch Guyana.

Het denkbeeld om misdadigers te dwingen werk te verrichten is niet nieuw, doch de geschiedenis van den dwangarbeid leert dat dit strafstelsel zich steeds gekenmerkt heeft door hardvochtigheden en gruwelen. Reeds bij de Romeinen werden meermalen duurgekochte slaven gespaard en moesten krijgsgevangenen hen vervangen als roeiers op de zware, logge galeien. In de middeleeuwen begon men met daarvoor misdadigers te gebruiken en de min of meerdere gestrengheid van de toenmalige rechters hing voornamelijk af van de min of meerdere behoefte aan galeiroeiers. Later gebruikte Richelieu voor dit afmattende, doodende werk bijna uitsluitend ketters, terwijl onder Lodewijk XIV de galeiboeven ook benut werden in de maritieme arsenalen en voor de uitdieping van havens.

Het leven dezer ongelukkigen was een aaneenschakeling van martelingen en ontberingen. Op de schepen werden zij twee aan twee aan de roeibanken geketend en degenen die niet met voldoende kracht de lange, zware riemen hanteerden, werden door surveillanten met bullepeezen over de schouders geslagen. Op de roeibank sleten zij hun jammerlijk leven, daar aten en sliepen zij, steeds blootgesteld aan weer en wind, totdat een spoedige dood hen verloste uit een bestaan van zwaar zwoegen, slagen en gebrek.

In Frankrijk werd de galeistraf afgeschaft bij verordening van 27 December 1748. Daarbij werden tevens de veroordeelden onder het beheer gebracht van de Koninklijke Marine, die hen bestemde voor de ellendigste werkzaamheden in de havens. Men noemde deze plaatsen bagno's[1)] en de gestraften

1) Van het Italiaansche bagno, d.i. bad, omdat in Constantinopel het bagno oorspronkelijk een badinrichting was geweest.

waren toen wel geen ‘galériens’ meer, maar de nieuwe naam ‘forçat’[1] heeft een niet minder beruchten klank achtergelaten.

Het eerste bagno werd in 1748 te Toulon opgericht, het tweede het volgende jaar te Brest en zestien jaren daarna bezat Rochefort eveneens een dergelijke strafinrichting. Deze instellingen, waarheen niet uitsluitend misdadigers werden gezonden, maar ook gestraften voor lichte overtredingen, voldeden in het geheel niet aan de eenvoudigste eischen der hygiëne; spoedig werden zij kweekplaatsen van allerlei chronische ziekten, die meestal een doodelijken afloop hadden. Ook in andere opzichten waren zij niet beter dan de galeien, integendeel, in de bagno's werden de groote misdadigers gevormd, die hun eigen taal, hun eigen teekens en hun eigen chefs hadden, en die, verbonden door een geheimzinnigen band, een even geheimzinnige tactiek volgden om de maatschappij te benadeelen.

Het is vooral te danken aan mannen als Saint Vincent de Paul, Beccaria, Filangieri, Montesquieu, Malesherbes en Turgot, maar niet minder ook aan de Revolutie van 1789, dat er ingrijpende verbeteringen kwamen in het régime van de bagno's.

De Code Pénal van 1810 handhaafde deze inrichtingen, doch voegde bovendien aan de straf eenige afschrikwekkende middelen toe die tevens de schande verhoogden. De forçats moesten namelijk aan de voeten een ijzeren kogel dragen of twee aan twee geboeid worden aan een ketting. Bovendien werden de veroordeelden vóór het ondergaan van den dwangarbeid, gedurende een uur aan de kaak gesteld; zij stonden dan voor het publiek te kijk, met boven het hoofd een bord, waarop met groote letters te lezen stonden: namen, beroep, woonplaats, misdaad en straf. Al wie tot levenslangen dwangarbeid veroordeeld was, werd tevens in het openbaar met een gloeiend ijzer op den rechter schouder gebrandmerkt met de letters T.P. (travaux perpétuels); bij tijdelijken dwangarbeid werd alleen, zoo noodig, een T op de huid geschroeid, terwijl bij falsarissen een F (faussaire) werd toegevoegd.

Zonder twijfel werkte deze straf zeer intimideerend, doch zij had groote gebreken. Onbillijk was het dat de zwakken

1) Van ‘travailler forcément.’

en de sterken denzelfden zwaren kogel moesten sleepen, terwijl door het te zamen werken de individu's elkander meer bedierven dan verbeterden. Dit laatste vooral was zóó overtuigend, dat bij verordening van 20 Augustus 1828 de veroordeelden, naar gelang van den duur hunner straf, in afdeelingen werden gesplitst. Behalve dezen uitmuntenden maatregel verbeterde ook het beheer wel langzamerhand, maar toch werd de straf nog te algemeen toegepast. Zij was bijna regel, en niettegenstaande alle veranderingen was de straf van dwangarbeid zeker geen stelsel waardoor zedelijke verbetering van den misdadiger verkregen werd. Ook hield men te weinig rekening met het feit, dat hij, indien hij weer in de maatschappij terugkeerde, juist door zijn uiterlijke teekenen van boosdoener, overal en door iedereen uitgestooten werd, geen werk kreeg, en daardoor afzonderlijk of in gemeenschap met anderen, vijandig zich stelde tegenover de wereld van eerlijke lieden, zoodat een onrustbarende toeneming der recidive onvermijdelijk was.

Gelukkig evenwel drongen in de maatschappij meer en meer humanitaire begrippen door, die toen zoetjesaan al de vroegere lichamelijke folteringen afschaften. Alleen de doodstraf bleef bestaan, maar de schandpaal en het brandmerk werden bij de wet van 12 Augustus 1848 afgeschaft, en zelfs in de beruchte bagno's geraakten het dragen van den ijzeren kogel en de samenkoppeling in onbruik. Toch verminderde dit alles de recidive niet, want het in de open lucht werken te midden der gewone vrije werklieden had niets afschrikwekkends meer, zoodat de ontslagen misdadiger zijn straf weer spoedig vergat.

In 1821 had men er dan ook reeds over gedacht de bagno's af te schaffen en op het voorbeeld van Engeland transportatie daarvoor in de plaats te stellen. Dit denkbeeld kwam in 1827 en later in 1847 weer in het wetgevend lichaam ter sprake, doch het was eerst in 1852 dat door Lodewijk Napoleon uitvoering daaraan werd gegeven. Fransch Guyana werd aangewezen om te worden ‘Colonie pénitentiaire’ en als eerste zending werden toen 2000 veroordeelden daarheen getransporteerd.

De leidende hoofdgedachte der transportatie was: de straf van dwangarbeid te verzwaren door de forçats van den Franschen bodem te verwijderen en hen in de koloniën te benutten.

Reeds als President der Republiek had Lodewijk Napoleon, bij boodschap van 22 November 1850, als zijn meening geuit:

'Six mille condamnés renfermés dans nos bagnes, grèvent le budget d'une charge énorme, se dépravent de plus en plus et menacent incessamment la société. Il me semble possible de rendre la peine des travaux forcés plus efficace, plus moralisatrice, moins dispendieuse et plus humaine, en l'utilisant au progrès de la colonisation française.'

Bovengenoemd decreet van 1852 werd echter spoedig herzien en gewijzigd, en zoo werd den 30^{n} Mei 1854 de eigenlijke wet op de transportatie afgekondigd, dezelfde wet die thans nog van kracht is en in hoofdzaak het volgende bepaalt:

De straf van dwangarbeid zal worden ondergaan in een of meer Fransche bezittingen, behalve in Algiers.

De veroordeelden zullen daar gebruikt worden voor het zwaarste kolonisatiewerk en voor alle andere werken van algemeen nut.

Bij wijze van disciplinaire straf of als veiligheidsmaatregel kunnen zij twee aan twee geboeid of gedwongen worden een ijzeren kogel te sleepen.

De tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen zullen van de mannen gescheiden worden en werkzaamheden verrichten evenredig met hun geslacht en leeftijd.

Elk individu veroordeeld tot minder dan 8 jaren dwangarbeid zal na het einde van zijn straf in de kolonie moeten blijven gedurende een tijd gelijk aan den duur der hoofdstraf.[1)] Bedraagt de straf 8 jaar of meer, dan zal hij zijn geheele leven in de strafkolonie moeten doorbrengen.[2)]

De veroordeelde tot levenslangen dwangarbeid zal ten minste gedurende de eerste twee jaren de dubbele ketting dragen.

De straffen tegen ontvluchting en tegen alle andere misdrijven of overtredingen zullen door een speciale maritieme rechtbank in de kolonie worden opgelegd. Zij die zich door goed gedrag, hun werk of betoond berouw onderscheiden, zullen bij bewoners in de kolonie of bij plaatselijke instellingen

1) De ballingen noemen dit 'le doublage'.
2) In het argot der ballingen spreekt men van: 'faucher le grand pré à perpète.'

mogen werken, of wel een concessie krijgen over een terrein om dit voor eigen rekening te bebouwen.

Later zijn natuurlijk nog tal van decreten en verordeningen aan de hoofdwet toegevoegd, omdat die noodzakelijk bleken ter voorziening in allerlei tekortkomingen. Het was evenwel een groote fout dat men niet onmiddellijk een 'règlement d'administration publique' had vastgesteld, toegezegd in art. 14, en dat vooral moest regelen: het disciplinair régime en de voorwaarden waarop terreinconcessies zouden worden verstrekt. In de eerste jaren hing het dus geheel van het inzicht der ambtenaren af, hoe in deze beide voorname zaken te voorzien; dat daardoor veel willekeur en bij verandering van personeel ook verandering van systeem plaats had, spreekt vanzelf.

Prachtig was wel de grondgedachte, de basis van het nieuwe stelsel: gevangenisstraf moest niet meer wezen een universeel panacée; voor verschil van straf was transportatie onontbeerlijk en noodzakelijk, maar niet zooals de Engelschen die hadden toegepast in Nieuw-Zuid-Wales en later op Tasmanië, want hùn stelsel was 'mal compris', het Fransche was 'supérieur, à raison de l'élément de pérpétuité qu'il renferme et que la loi anglaise ne possède pas.'[1)] Daarbij was er in het Fransche systeem een meer afdoend middel tot verbetering van het individu, door hem eerst afzonderlijke opsluiting te laten ondergaan en hem vervolgens te laten verrichten gemeenschappelijk werk 'sous une discipline à la fois prévoyante, sévère et toujours moralisatrice.'[1)] Daarna gaf men hem ook niet ineens zijn volle vrijheid terug, maar eerst een provisorische, omdat lieden die gedurende langen tijd onderworpen waren aan een strenge discipline, zich zoo maar niet dadelijk kunnen regeeren en beheerschen. Eerst na den geheelen straftijd voorbeeldig te hebben opgepast, eerst dan laat men hem weer los.

Prachtig waren ook de woorden:

'En France il (le condamné) était fatalement voué au désespoir et au crime; aux colonies au contraire, l'espérance lui est rendue; il y trouve l'intérêt à bien faire, les facilités du travail, les encouragements et les récompenses pour le

1) Rapport der commissie belast met het onderzoek der transportatiewet.

1) Rapport der commissie belast met het onderzoek der transportatiewet.

bien. Dans cette société nouvelle, loin des lieux où sa faute fut commise, il devient un homme nouveau: propriété, famille, rapport sociaux, estime de lui-même, tout lui redevient possible. Dangereux dans la Métropole, dans la colonie il est utile. Pour lui à l'excitation irrésistible du mal succède l'éxcitation puissante du bien. La nouvelle peine est donc incontestablement plus moralisatrice'.[1)]

Van al die verzekeringen is niets verwezenlijkt, het is al vuurwerk van woorden evenals dit:

'Le but est grand et noble, l'amélioration morale des condamnés est la pierre angulaire de la Loi. Le présent et l'avenir de notre Société, non moins que l'honneur nationale, y sont engagés.[1)]

Of echter de nationale eer er bij gewonnen heeft zal later blijken.

Toch moest naar buiten alles even mooi schijnen, en in de wetten zelf, de uitvloeisels van al die mooie phrasen, waarvan de begeleidende rapporten wemelen, in de wetten zelf klinkt alles even logisch: beginnen met de veroordeelden te brengen in een geheel nieuwe omgeving, hen daar eerst lééren werken, en dan láten werken; als zij heel braaf en gedwee zijn geweest het beloofde zoete klontje geven, maar bij hernieuwde baloorigheden de onvermijdelijke kastijding. En wel schijnen deze bestraffingen zooals de wet die omschrijft, voor fijngevoeligen wel wat àl te hardvochtig, maar als men denkt aan het rapaille waarvoor die straffen zijn uitgedacht, dan is er toch een goed repliek: zij hebben hun verdiende loon.

Op de vragen hoe het met de uitvoerbaarheid en met de toepassing der wetten is gesteld en of die werkelijk een moraliseerenden invloed hebben geoefend, moet onvermijdelijk de bonbon worden ontdaan van zijn glimmend omhulsel en kortweg worden geantwoord: het stelsel is òf slecht toegepast, òf het is onuitvoerbaar, omdat het nooit gunstige resultaten heeft geleverd. De criminaliteit is er niet door verminderd, want in 'la France criminelle' beweert Henry Joly o.a. dat de misdaad in Frankrijk van 1838-1888 steeds is vermeerderd en wel van 237 tot 552 op de 100.000 inwoners, d.i. dus met 133 pCt.

1) Rapport der commissie belast met het onderzoek der transportatiewet.

1) Rapport der commissie belast met het onderzoek der transportatiewet.

Dadelijk moet het trouwens duidelijk zijn, dat een groote opeenhooping van misdadigers, die gezamenlijk zijn gekazerneerd en gezamenlijk werken, nooit een gunstigen invloed kan hebben op de individuën, omdat het contact van slecht met slecht onmogelijk kan geven een product dat goed is. De meesten worden voor levenslang gebroken, zoowel physiek, door slechte voeding en ongewonen, zwaren arbeid in een vreemd, moordend klimaat, als moreel door het gedwongen bestaan in het contagieuse van het bagno, in het vuile en gemeene, in de modder die daar altijd door spat tegen hen aan. Daarbij is weg het vertrouwen in de openbare macht, de maatschappelijke autoriteit, die zulke stelsels in het leven roept, en na al de negatieve resultaten toch jarenlang handhaaft. Een goed normaal bestaan wordt voor den balling een hersenschim, want, mocht hij eenmaal zijn vrijheid herwinnen, dan zal het toch uitlekken dat hij geweest is een forçat, een bagnard, een kerel die te slecht was voor de gevangenis alleen. Als hij nog wat eergevoel heeft en wat eigenwaarde, dan zal hij zich vermommen, zich verschuilen desnoods, want dan voelt hij het diep in zich, dat hij is een door iedereen geschuwde non-valeur, niet meer te gebruiken in de gewone orde der goed en regelmatig levende gemeenschap. De meesten echter worden onverschilliger, brutaler dan ooit; zij hebben niets meer te verliezen, en, geholpen door de ondervinding, den leermeester van het bagno, zijn het nieuwe misdrijven waarin zij voldoening zoeken.

De hooggeroemde moraliseerende invloed van de transportatiewet is trouwens een in het oog loopende mystificatie, een groote bijzaak, want duidelijk blijkt dat het hoofdmotief, het voornaamste voordeel was: ‘l'expurgation de la Mère-Patrie’, het zuiveren, het vuile schuim afscheppen van de Fransche maatschappij.

Wanneer werkelijk verbetering beoogd werd, dan moest de terugkeer naar den geboortegrond niet wezen een fatamorgana, en dat is er van gemaakt, het officieele rapport laat daaromtrent geen twijfel:

‘La perpétuité de l'expatriation n'est pas seulement pour la société une préservation sans égale, elle est aussi un puissant moyen d'intimidation.’

Maar juist om de maatschappij zuiver en intact te houden,

gaat men er niet spoedig toe over om den balling te doen terugkeeren, want er wordt verder opgemerkt dat men daardoor krijgt: ‘un contact impur, contagieux, gros de périls’ en dan komt eindelijk de gul biechtende bekentenis: ‘le plus souvent ils sont sans possibilité de retour.’

Bijna geen uitzicht op terugkeer!

Reeds die gedachte alleen demoraliseert. Wat geeft het dan of de bagnard goed oppast in de kolonie? Wat helpen dan berouw, goede voornemens, wanneer het de bedoeling van de wet is om terugkeer bijna onmogelijk te maken en dien zoolang mogelijk te beletten? Geheel en al zou hij zich verloren achten, als er niet heimelijk een klein sterrestipje gloorde binnen in het diepst zijner sombere gedachten: de vlucht....

Na ruim 35jarige ondervinding is het dan ook gebleken, dat, zoolang de veroordeelde in handen was van het penale bestuur, er geen sprake was van de minste verbetering en dat de balling meestal bleef: een onverbeterlijk, onhandelbaar individu, die in de strafkolonie gedurende één jaar meer en dikwijls zwaardere misdrijven pleegde dan in het moederland gedurende zijn geheele leven. Men wist geen uitkomst, toch moest er iets gevonden worden om ten minste te trachten aan dien onhoudbaren toestand een einde maken. Toen werd den 5^{en} October 1889 het decreet afgekondigd ‘déterminant les pénalités applicables aux condamnées aux travaux forcés,’ straffen dus boven de straf van verbanning en van dwangarbeid, bestaande uit de doodstraf en de haast niet te dragen zoo zware cel- en gevangenisstraffen, afzonderlijk in benauwde en stinkende celletjes van 1 bij 2 M., de beenen geklonken in een ijzeren boei, of gezamenlijk opgehoopt in een ruimte die veel te klein is, waar niet wordt gewerkt, hoewel de wet het eischt, en waarin de gestraften opgesloten zijn als een troep brullende beesten in een eng, nauw hok.

Met die straffen werd wel de spits gezet op den hoogen toren van straffen, die al maar opgestapeld waren op de schouders van den veroordeelden misdadiger. Hooger straffen kon men nu niet meer, het summum was bereikt, want werd er nog iets bijgedaan dan zou men moeten vervallen tot lichamelijke martelingen uit den tijd der Inquisitie, en daar is men nu toch te beschaafd voor....

Radeloos moeilijk is het vraagstuk: verbetering van misdadigers, d.w.z. van grootendeels gedegenereerden, zielkundige raadsels met een niet uit te warren weefsel van psychische storingen. Het was dan ook onmacht, of het zich ervan afmaken met een Jantje-van-Leiden om, door het uitdenken van nieuwe en steeds zwaardere strafmiddelen, naïefweg te zeggen, dat die dienden: ‘pour assurer au besoin l'amendement du coupable.’ Vooral dat ‘au besoin’ is kenschetsend, en als een wanhoopsuiting, alsof men zeggen wilde: ‘we weten er waarachtig geen raad meer op, laten wij nu maar wat straffen combineeren, dat zal desnoods verbeteren.’

Het zou wel een eenvoudig recept wezen, als men alleen door straffen en al maar dóór straffen hoe langer hoe zwaarder, een middel had om van een slecht individu een goed mensch te maken. Dit wordt helaas maar al te veel gedacht, vooral wanneer er onmacht is om educatief op te treden.

In het leger ziet men het herhaaldelijk, hoewel daar de taak gemakkelijker is, en waar men, door invloeden van verschillenden aard, gelukkig langzamerhand tot betere inzichten komt. In strafinstellingen echter, en vooral in het bagno, in een gemeenschap die uitsluitend bestaat uit de allerslechtste individu's, daar voelt men zich te zwak voor de enorme taak die de Regeering den ambtenaar oplegt, en in Guyana bekent deze het zelf dat het een onbegonnen werk is.

Maar toch, hoofdzaak is, dat men er te weinig van doordrongen is, dat het zwaarder en strenger straffen soms wel intimideeren kan, maar dat men er geen karakters mee verandert. Dáárvoor zijn hoogere eischen noodig, die dus ook alleen goed te vervullen zijn door menschen van beteren, hoogeren aanleg, ambtenaren die, als zij moeten optreden als strafrechter, meer hun aandacht wijden aan het persoonlijk element van het strafbaar individu (zijn neigingen, hartstochten, vroeger sociaal milieu, enz.), dan aan de onvermijdelijke uitvloeisels daarvan: de gepleegde daden. Hierin schuilt dan ook een van de hoofdfouten van de transportatiewet, een wet die niet t'huis hoort in dezen tijd, omdat daarin nog teveel gevolgd is het systeem van den vroegeren criminalist, die den mensch niëerde en uitsluitend lette op het gepleegde misdrijf. Men blijft daardoor in blinde eenzij-

digheid straffen, straffen en steeds maar door straffen, waardoor eenerzijds de veroordeelden niet verbeteren en men anderszijds in de kolonie blijft kweeken een stel van ambtenaren, dat altijd blijft op het lage peil van betaalde, promotiemakende gevoelloozen.

En juist omdat het een onmogelijkheid is om in een strafkolonie een uitgebreid ambtenaarscorps te brengen en te houden op het standpunt van een élitecorps, daarom alleen is het een droombeeld om door een ordinair stel fonctionnaires, van misdadigers goede, bruikbare elementen te willen maken. In Guyana ziet men het duidelijk: al wat ambtenaar is schimpt op den veroordeelde, en gemakshalve wordt er gezegd, dat er aan dat 'immonde fripouille' toch niets te verbeteren valt.

Al de fanfarende woorden van de officieele rapporten die de reeks van wetten en decreten hebben begeleid, waren dan ook niets anders dan schetterende muziek en knetterend vuurwerk.

De wetten zelf mogen Draconisch genoemd worden.

Een 'régime disciplinaire'[1)] verdeelt de ballingen naar gelang van de door hen bedreven misdaden en hun gedrag in 3 klassen. Deze indeeling beoogde een moraliseerenden invloed, want aan hen die dan eindelijk belanden in de le klasse, wordt het vooruitzicht geopend om aanbevolen te worden in de clementie van het staatshoofd, om voorgedragen te worden voor voorwaardelijke liberatie, om een grondconcessie te krijgen of wel om de toestemming te erlangen bij de bewoners der kolonie in dienst te treden.

De 2e klasse bevat de middelsoort, niet de erg slechten, noch de besten uit al de kwaden. Vanuit deze klasse kan de veroordeelde echter pas overgaan naar de 1e klasse, wanneer de helft van zijn straftijd is verstreken. Is hij evenwel voor levenslang veroordeeld dan moet hij er minstens tien jaren in doorbrengen. Het hoofddoel hiervan is intimidatie, was dit niet de bedoeling van den wetgever, dan zou het onnoodig zijn om een zekeren tijdduur op te geven, want de een is spoediger vatbaar voor verbetering dan de ander, of is van huis uit minder misdadig aangelegd. Doch intimideerend werken die tien jaren niet, omdat in de meeste gevallen den misdadiger, vóór het plegen van zijn misdrijf, het strafstelsel

1) Decreet van 4 September 1891.

absoluut onbekend is. Een enkele weet hoogstens, dat zoo hij in handen der Justitie valt, er levenslange dwangarbeid voor hem in het vooruitzicht is, maar hij heeft er niet de minste notie van waaruit die bestaat, hoe die wordt uitgevoerd, enz. Nu men dus in de 2e categorie een tienjarig verblijf eischt van allen, heel slecht of minder slecht aangelegd, 50 of 25 jaar oud, nu werkt dat vooruitzicht van al die lange jaren, vóórdat de eerste schijn van verlichting of van belooning komt opdagen, al heel deprimeerend in geval van berouw of voorgenomen goed gedrag. Op het moment dat hij het verneemt, zal hij zich verloren achten, zal hij zich als voelen wegzinken in een onmetelijke diepte, terwijl later als hij weer tot bezinning komt, er haast onvermijdelijk in zijn binnenste een sterk werkende rem zal knarsen tegen al de vroegere goede voornemens.

De 3e klasse bestaat uit de gevaarlijke boosdoeners en de recidivisten, die niet alleen veroordeeld zijn tot dwangarbeid maar tevens tot relegatie, d.i. tot verbanning voor het leven, onder een régime, dat, wat de uitvoering betreft, niet veel van de transportatie verschilt. De veroordeelden in deze categorie zijn natuurlijk bestemd voor het allerzwaarste werk en zijn daarbij geheel afgescheiden van de veroordeelden der beide andere klassen, terwijl zij zelfs 's nachts individueel geïsoleerd kunnen worden. Zij slapen op een veldbed en worden zoo noodig geboeid; gedurende den tijd dat zij niet werken worden zij opgesloten in hutten. Zij zijn gedwongen tot een voortdurend stilzwijgen èn 's nachts èn over dag, gedurende den arbeid, en zelfs in de rusttijden. Alleen als zij iets moeten vragen betreffende het werk, is het geoorloofd een enkel zinnetje te spreken.

Door nieuwe veroordeelingen of slecht gedrag kunnen de transporté's van de le en 2e klasse een categorie lager afdalen, terwijl de onverbeterlijken van de 3e klasse weer een afzonderlijk gedeelte vormen, dat onder een nog strenger régime staat. Deze verkeeren in absolute afzondering in een ‘Camp disciplinaire’ voor minstens 6 maanden. Indien zij daar de zware dagtaak niet hebben voltooid, bestaat hun rantsoen slechts uit water en brood, terwijl hun bovendien nog disciplinaire straffen kunnen worden opgelegd.

Slechts weinigen zijn bestand tegen het gedwongen lange

zijn in de 3e en in de 2e klasse, tegen het zware régrime van eerstgenoemde categorie, met de ondragelijke stilzwijgendheid van minstens twee jaar, en met de donkere benauwde cachotten, die maar een klein luchtgat hebben, nog afgesloten door een geperforeerde ijzeren plaat, waar vlak tegen de gestrafte zich plaatsen moet om, snuivend met wijde neusgaten en open mond, niet te stikken in de dompende atmosfeer. Lang niet allen verdragen ook den moeielijken arbeid in felle zonnehitte, meermalen met een zwak physiek dat vroeger nooit veld- of handenarbeid had verricht, met daarbij het slechte, schrale voedsel, dat ondermijnt, sloopt en vernietigt. En al dat lijden stapelt noodwendig opeen een groot bewustzijn van reddeloos verloren te wezen.

Het geforceerde zwijgen in bijzijn van anderen wekt op een kwellende irritatie, het revolteert, kweekt wrok en haat, met moeilijk in te toomen woede, en het is met een vloek in de keel dat de meermalen gezochte aanmerkingen van de surveillanten worden aangehoord. Deze gardes-chiourmes van de 3e klasse zijn natuurlijk de ruwsten, de meest kordaten, uitgepikt uit het toch al niet hoog staande surveillantencorps. En dat zijn nog wel de fonctionnaires waar de misdadiger het meest mede te maken heeft, waar hij het meest mede in aanraking is, het zijn zijn leiders, zijn leermeesters in eerste instantie.

En o wee, als dan eens in een moment van ontoombaren hartstocht en van verkeerde drift een vloek werkelijk over de lippen gaat, of als dan de man in een vlaag van moedeloosheid en van lichamelijke inertie het werk voor een oogenblik staakt, of daartegen opkomt, omdat hij - ja, wel misdadiger, maar als gewezen stadbewoner - niet langer kàn verrichten veldarbeid in die allermoeilijkste omstandigheden, het allerzwaarste, lijfafbeulende gesjouw en gezeul in een zengende temperatuur of onder ratelende slagregens, àls hij tot een dezer daden overslaat, dan ja, zal hij daarvoor moeten boeten allerzwaarst.

Dat dergelijk verzet veelvuldig voorkomt is werkelijk geen wonder, omdat het instinct zich kant tegen het gewillig zich laten vermoorden moreel en physiek, maar vooral omdat het een natuurlijk uitvloeisel is van de meest kenmerkende eigenschappen van den gedegenereerden mensch: gemis aan kracht om weerstand te bieden aan het verkeerde, gebrek aan zelf-

beheersching, en afwezigheid van een regelmatig denkvermogen, waardoor hij steeds handelt naar oogenblikkelijke indrukken. Het waren die eigenschappen die hem naar het bagno voerden, maar het zijn ook eigenschappen die hem nóóit zullen verlaten.

En omdat surveillanten nu eenmaal geen menschen zijn met gemoed, nog minder personen met grondig psychisch doorzicht, met medelijdend geduld en met een temperament voor goed overlegde vermaningen, worden de minste vergrijpen tegen de heilige wetten van het 'Régime disciplinaire' omgezet in kwellende bestraffingen: geestdoodend achter elkaar marcheeren, zooals zij zelf het noemen in een 'queue de cervelas,' dan zitten, dan wéer marcheeren en wéer zitten, twaalf uur achtereen, en dat één week, twee, drie, meermalen vier weken lang. Of wel met geboeiden arm in een donker, warm, benauwd cachot, en geen straaltje zonlicht zien een maand lang, met daarbij ⅔ vaa het aantal dagen geen ander voedsel verwerken dan een korst droog en hard gevangenenbrood, geen ander woord hooren dan toegesnauwde verwenschingen en ruwe taal van kastijding. In het ergste geval wordt hij, die door dat régime gebracht is op de grens van het krankzinnige, en die, zich zelf niet meer meester, overslaat tot een daad van geweld, onherroepelijk ter dood gebracht, terwijl als afschrikwekkend voorbeeld de op dat oogenblik gestrafte ballingen en een zeker aantal 'fortes têtes,' genoodzaakt worden om de executie met de guillotine bij te wonen. Maar afschrikwekkend werkt zelfs de uitvoering van de doodstraf niet, veeleer geeft die een voorbeeld hoe men als een held den dood tegemoet dient te gaan. Want, wanneer na het voorlezen van het vonnis - dat plaats heeft onder het knielen der ballingen en het presenteeren der geladen geweren door een afdeeling infanterie de marine - aan den veroordeelde gevraagd wordt of hij nog iets te zeggen heeft, dan is het gewoonte dat deze zijn kameraden toespreekt, hen opwekt om moed te houden, en om, mocht het noodlot ook hen voor de guillotine brengen, even als hij onverschrokken het hoofd te leggen onder de 'veuve.'

Vroeger kon de President der Republiek aan ter dood veroordeelden in het bagno gratie verleenen; Carnot heeft echter van dit recht afstand gedaan, en het overgedragen aan den

Gouverneur der strafkolonie; het aantal gegracieerden is na dien tijd merkbaar verminderd.

Zijn er intusschen in een gunstig geval bagnards die tot inkeer zijn gekomen, en hebben zij den vasten wil om goed op te passen, om opwellende hartstochten te verkroppen, om gedwee als oude ploegpaarden elken dag met hun magere bloedlooze lichamen den pijnlijken arbeid te hervatten, dan zijn er toch al heel weinigen onder hen die, na jaren zwaar zeulend zwoegen, hun' straftijd ten einde brengen.

Deze categorie van gewilligen eindigen in den regel òf met totale uitputting, om dan in ballingschap te sterven, met den niet bereikten vrijheidsdroom voor oogen, òf door het lange, lange wachten met de lijfsmartelingen in dat zengende klimaat, geraken zij ten laatste in een toestand van doffe moedeloosheid en apathie. Soms ook worden zij krankzinnig, of wel, in een radeloos wanhopigen toestand, komen zij weer op hetzelfde niveau met de van nature onwilligen, zij wachten dan, zooals zij zeggen af ‘le bon quart d'heure’ en deserteeren met de primitiefste hulpmiddelen over de 3 K.M. breede, gevaarlijke Marowijnestroom, naar de ondoordringbare oerwouden van Suriname. Mislukt de vlucht, dan is het een nieuw misdrijf waarin de lang opgekropte rancune en fel vlammende haat zich uiten tegen al wat staat buiten hun bestaan van lang getergde verworpelingen.

En toch meende de Minister Jules Roche dat dit régime ‘laisse la porte ouverte à toutes les bonnes volontés et à tous les repentirs.’ 't Is mogelijk dat hij gelijk heeft, maar dan toch ook maar alleen voor de zeldzaam enkelen die, van misdadig aangelegd individu, in een boevenomgeving en zonder educatieve leiding, door een hemelsch wonder worden gemetamorphoseerd tot lijdzame engelen.

Welk een achterlijk en wreed strafstelsel is dan ook de transportatie vergeleken bij het ideale Elmira Reformation, waar de gestrafte zelf een werkkring kiest, later voorwaardelijk kan worden ontslagen, en waar de gedachte van straf geheel verdrongen wordt door de éénige en enkele gedachte: verbetering. Zulk een stelsel, gegrond zuiver en alleen op beginselen van opvoeding, verheffing van den gedegenereerden mensch, laat door zijn allergunstigste resultaten alle andere systemen ver achter zich.

Een schrille tegenstelling met de menschlievende, opvoedende leiders in bovenbedoeld strafstelsel, vormen de gardeschiourmes, de 'gaffs'[1] in Guyana, voor den balling de meest verachtelijke en meest gehate wezens die hij kent. Niet omdat zij met hem het meest te maken hebben en omdat zij dus in den regel ook de aanbrengers zijn van het bedreven kwaad, en zoodoende de oorzaak zijn van de afschuwelijke bijkomende straffen in het 'Quartier disciplinaire,' maar omdat het geheele stel bij elkaar genomen niet het minste begrip heeft van zijn moeilijke positie. Daarbij weet elke balling dat de 'gaff' leeft van allerlei knoeierijen ten koste van de gestraften, terwijl de meesten, misbruik makende van sterken drank, in hun optreden onvermijdelijk tactloos worden en ruw.

Waarom zouden deze militaire surveillanten zich trouwens iets gelegen laten liggen aan al dat schelmenpak? Je behoeft die kerels toch waarachtig niet zoo te behandelen, zooals zij vroeger de soldaten behandelden! Dat waren ten minste eerlijke zonen van eerlijke burgers, maar het canaille in Guyana, dat tuig:

'Je m'en bats l'oeil!' Ik heb er maling aan, denken zij. Laat die kerels maar reclameeren en zeggen wat zij willen, het zijn en blijven schelmen, en alles wat zij beweren, heet ik ze toch te liegen.

Door dien gedachtengang alleen kan de 'gaff' doen en laten wat hij wil, hij ontvangt daarvoor geregeld zijn tractement, maakt promotie, en geniet de protectie van zijn meerderen. Maar door zijn verregaande willekeur, zijn uitschelden en provoceerend mishandelen, een en ander gepaard met zijn onbeschaamdheid om kleinigheden, als tabak enz., die door naastbestaanden, dikwijls met groote opofferingen, uit het Moederland worden gezonden, den balling te ontfutselen, of hem die door allerlei slinksche manieren afhandig te maken, door al deze onwaardige, eerlooze handelingen worden zóóveel nieuwe misdrijven en daardoor ook zóóveel straffen onnoodig in het leven geroepen, dat elke surveillant voor den balling geworden is: het meest geminachte, het meest gehate wezen in de geheele strafkolonie.

1) Van gaffeur, d.i. surveillant.

Men behoeft werkelijk niet het vierde deel te gelooven van al de verhalen omtrent deze categorie van ambtenaren, maar toch, noem het woord surveillant op verschillende tijden, tegenover verschillende ballingen, en als uit één mond braken zij in hun argot al hun venijn uit:

'Cette maudite chiourme, cette immondice, ces gaffs... ce sont des rosses (lammelingen) qui nous saboulent; des chineurs (tergers) qui nous font suer du vermois (bloed); des guibollards (domme ploerten) qui nous font dévorer des affronts; ce sont des mufles; des dévisseurs (lasteraars); des gogottes (karakterloozen); des capons (lafaards), et les plus dangereux, les plus chauds, ce sont les roublards (gewetenloos slimmen).'

En dan komen de verhalen die ieder voor zich ondervonden heeft van die doodsvijanden met hun liefelijke bijnamen: 'Bouteille d'Absinthe' - 'Oeil-de-Verre' - 'Gros Cochon' - 'Baveux' (wien het gif uit den mond loopt) - 'Queuede-Boeuf' - 'Terreur' - 'Grosses Fesses' (met het dikke achterste) - 'Bec-salé' (dronkaard) - 'Pince-sans-rire' - 'Nez-de-chien' (is een mengsel van bier en brandewijn, dus hier dronkaard) - 'Petit Vidé' (geheel ontaarde) enz. enz. Ook al bevatten hun ontboezemingen slechts 25% waarheid, het zou reeds meer dan voldoende zijn. Hoe groot overigens onze afschuw zijn moge van de misdadigers, wij kunnen niet nalaten diep medelijden te gevoelen voor menschen, die het door hen eenmaal bedreven kwaad gedurende hun gansche verdere leven met een onevenredig zware straf moeten boeten. Heilig dan het bestaan van den gevangene in Holland, die, al heeft hij het zwaarste misdrijf gepleegd, toch ten minste goed wordt gehuisvest, goed voedsel krijgt, een behoorlijke behandeling geniet en nu en dan zijn naastbestaanden mag ontvangen. Daarbij vergeleken, is onbeschrijfbaar het slavenbestaan in Guyana van verbannenen, die, onder afmattenden arbeid, niet eens voldoende eten krijgen en dan nog getergd worden door surveillanten van het laagste allooi, kerels die, met de revolver op zij, het recht hebben elken gestrafte die hen in overmaat van woede te lijf wil, tegen den grond te schieten In Saint-Jean vroeg ik zoo iemand eens of het wel gebeurde dat hij gebruik moest maken van zijn wapen?

'Mais non, monsieur, jamais, c'est seulement préventif, et pour l'utiliser en cas de légitime défense'.

Dàt moest het zijn, maar in 90 van de 100 gevallen is provocatie oorzaak dat een mindere een meerdere te lijf gaat. Dit is overal en altijd een waarheid geweest. Zulk een aanval blijft echter steeds een groote zeldzaamheid, behalve in het bagno, al weet de bagnard van te voren dat hij in dat geval, zonder eenigen vorm van proces, onmiddellijk wordt neergeschoten. Elke surveillant heeft daartoe het recht, hij schroomt niet daarvan gebruik te maken zoodra de gelegenheid zich daartoe voordoet en dat gebeurt herhaaldelijk. Want onder de paar duizend ballingen zijn er natuurlijk meerderen die hartstochtelijk en driftig van aard, niet dulden dat zij aldoor maar gesard, beleedigd en onverdiend gestraft worden door ignobele wezens als de gardes-chiourmes, en die dan ook ten slotte overslaan tot een dolle daad, een dwaasheid, een misdaad ongewild, onbewust, maar niet meer te beteugelen door lang opgekropte minachting en afschuw, door diep gewortelden en vlammenden haat.

De revolver is voor den meedoogenloozen ‘gaff’ - waaronder vele Corsicanen, die van nature lui zijn en spoediger naar hun wapenen grijpen dan een ander - een buitengewone macht; hij heeft daardoor te beschikken over het leven van elken balling. Hij behoeft zich nooit in acht te nemen; als het hem lust dan kwelt en scheldt hij zooveel hij wil. Ongestraft maakt hij den balling uit voor ‘canaille’ - ‘immonde crapule’ - ‘immonde fripouille’ - ‘fils d'inconnu’ - ‘espèce d'androuille’ - ‘espèce de gourde’ - ‘renifleur’ - ‘poivrot’ - ‘vache’ enz. enz., en als dit nog niet genoeg is dan geeft hij er desnoods een trap bij, of hij misbruikt zijn stok of parapluie.

Van dergelijke gevallen zijn voorbeelden talloos; wat kan het hem trouwens schelen? zijn revolver is steeds geladen en bij het minste gevaar jaagt hij zijn' aanvaller een kogel door het hoofd.

En de verantwoording?

Wel heel eenvoudig: de kerel was onverschillig, hem werd herhaaldelijk gelast te werken, of zijn mond te houden, of niet hinderlijk te zijn; hij weigerde telkens, en toen hij met straf werd gedreigd, werd hij nijdig, ging me te lijf... en ik schoot hem neer.

Of wel: de man kwam te laat aan het werk, hij gaf een

onwaarschijnlijke reden daarvoor op, ik zei dat hij loog, hij beweerde dat hij geen leugen sprak, greep me aan... en ik schoot hem neer.

Of wel: de kerel ging zitten onder het werk, zei dat hij moe was, ik gelastte hem op te staan, hij weigerde en ik tikte hem met mijn' stok op zijn' schouder en zei nogmaals door te werken; de kerel sprong woedend op, greep den stok uit mijn hand, sloeg er mij mee, en wilde mij naar de keel grijpen; ik had nog juist tijd genoeg om mijn revolver te vatten... en ik schoot hem neer.

En de getuigen?

Wel die en die, allen bagnards, en dus sujetten die allerlei misdrijven op hun geweten hebben, hun getuigenverklaringen zijn alzoo onbetrouwbaar, ergo, de zaak is afgeloopen, het slachtoffer wordt begraven, en de ‘gaff’ wordt verklaard gehandeld te hebben volgens recht.

Maar zij die getuigen waren van het feit, bij hen is de zaak niet afgeloopen; het gebeurde blijft hangen in hun geheugen, het zet zich om in haat, waarvan het vlammend vuur steeds door aangewakkerd wordt door telkens nieuwe tergerijen, telkens herhaalde provocaties, waarover niet de minste reclame is. Zij krijgen niet alleen altijd ongelijk, maar onder de omschrijving ‘réclamation non fondée’, of ‘accusation mensongère envers un honorable surveillant militaire’, wordt met eenigen tijd arrest al gauw het zwijgen opgelegd.

Onnoodig te zeggen, dat bij verweg gedetacheerde afdeelingen, de z.g.n. ‘chantiers forestiers’, waar de ballingen werken en gehuisvest worden onder toezicht van een of meer surveillanten, de willekeur geen grenzen heeft, en geweldenarijen geen uitzondering zijn. Daarbij is het alleen van den wil van den chef-surveillant afhankelijk, om een zieken arbeider te zenden naar een hospitaal in een der strafcentra (Cayenne, St. Laurent, St. Jean), of wel hem ter plaatse zonder geneeskundige behandeling te laten sterven.

De hoogere ambtenaren zijn in hun soort, op enkele uitzonderingen na, ook al niet veel beter. De meeste bureaucraten, de z.g.n. ‘ronds-de-cuir’, zijn inferieure personen; waren zij superieur, men zou elders meer profijt van hen trekken. Ook zijn er verscheidene mulatten tusschen, behept

met allerlei ongunstige eigenschappen aan dit gemengde ras eigen. De meesten toch zijn verwaand, in hooge mate eigenwijs, eerzuchtig, daarbij meestal lui, redeneerend in holle phrasen, gauw gefroisseerd, ijverzuchtig op hun blanke collega's en deze onderkruipend waar en wanneer zij er kans toe zien.

Onder het Europeesche element zijn er die begrijpen dat zij, weggemoffeld in dit verachtelijk uithoekje van den aardbodem, - de ellendigste der Fransche koloniën, - hier, noch ergens anders ooit meer carrière zullen maken. Zij worden daardoor totaal onverschillig, en met een in het oog loopend ‘je-m'enfichisme’, doen zij alleen de hoognoodige plichtwerkjes.

De minder onverschilligen, die hun loopbaan nog graag willen verbeteren, gebruiken allerlei middelen om aan hun eerzucht te voldoen. Dat zijn, wat de Franschman noemt, ‘les arrivistes’.

Een andere categorie die zich miskent gevoelt, en voornamelijk bestaat uit hen die er vast van overtuigd zijn dat zij het toch niet ver zullen brengen, geeft zich, dikwijls met medewerking der echtgenooten, over aan allerlei oneerlijke praktijken, om daarna zoo gauw mogelijk weer te repatrieeren. Niets is o.a. gemakkelijker dan verduistering van de reservegelden (pécule privé) der gestorven en vooral der gevluchte bannelingen. Dit herinnert aan een' brief van een' relégué, die aan zijn familie schreef: ‘Ce pays est tellement chaud, que tout s'évapore, même l'argent.’

En dergelijke ambtenaren nemen zitting als president of als lid van de ‘commission disciplinaire’, om bannelingen te straffen die, althans hun opvoeding in aanmerking genomen, mogelijk minder op hun geweten hebben.

De uitzonderingen, zij die bezield zijn met de beste bedoelingen, de z.g.n. ‘bonnes poires’, worden door de overgroote meerderheid hunner collega's zóó tegengewerkt, dat zij zich nutteloos gevoelen en spoedig heengaan. Dit is zeker wel de reden, dat binnen zulk kort tijdsverloop de Gouverneurs der kolonie elkander zoo spoedig opvolgen. Daarbij zijn de transportatie en de relégatie als strafstelsel zóó mislukt, het systeem is zóó'n moeras, dat er meer dan één krachtige hand toe noodig is om al de modder weg te halen, die er nu meters diep in

ligt. De meeste Gouverneurs voelen zich daarvoor, zonder voldoende medewerking, onmachtig, zij weten dat zij elders nuttiger werkzaam kunnen zijn, en zij gaan heen, moedeloos.

‘V'là 'core un qui flanche’, zeggen de ballingen dan, en zij bedoelen daarmede, dat de man den aftocht blaast, en terugtrekt voor overmacht.

't Is trouwens wel triestig te moeten regeeren over een paar duizend misdadige verworpelingen die, met hun anemischtransparant uiterlijk en de vroeg afgeleefde, vermagerde en versjouwde lichamen, voor goed uit het jonge, krachtige leven zijn getreden, of dit zelfs nooit gekend hebben door hun vroeger misère-bestaan, gepaard met immoreele excessen en dikwijls jarenlang verblijf in gevangenissen, en eindelijk den zwaren, harden arbeid van het bagno, in een vreemd, uitputtend klimaat onder slechte voeding. Want, wat dit laatste betreft, een onomstootelijk feit is het dat de balling honger lijdt.

Als hij 's morgens van 6-10 uur gewerkt heeft, en hij krijgt dan met een leege maag zijn rantsoen voor zich, is het in een oogenblik verorberd, hij staat op, maar, met honger.

Na den hittevollen middagarbeid van 1-5 uur krijgt hij een tweede maaltje, even sober als het eerste, hij verslindt het en gaat heen met honger.

En waar meer dan ergens anders zou er op gelet moeten worden dat de mensch volop voedsel kreeg? Iemand die goed gevoed is, is in den regel tevreden; lijdt hij honger, en is daarbij zijn moreel geschokt, dan is zijn einde nabij.

De reglementaire rantsoenen van den balling volgen elkander op volgens vastgestelde menu's: driemaal per week 100 gram gekookt versch vleesch met brood en 's middags 60 gram rijst gekookt in water, de andere dagen 100 gram geconserveerd vleesch of spek met brood en 's middags 100 gram groente in water gekookt of geraspte pataten (inlandsche aardappelen). De kwantiteit wordt, door allerlei omstandigheden hierna te noemen, nog kleiner, en dus veel te gering voor lieden in de kracht van hun leven, doch bovendien is de kwaliteit bepaald slecht. Het spek is geel en ranzig, het geconserveerd Australisch vleesch, door de ballingen ‘l'endaubage’ genoemd, is draderig en het stinkt, de rijst is muf en

voor een groot gedeelte bedorven. Wat blijft er dus over van hun maal, waarvan de bagnards niet ten onrechte, zeggen dat het is: ‘un mangeaille bien maigre, de la boustifaille qu'on doit boulotter tout de même, pour ne pas crever.’

Maar de treurige gevolgen blijven dan ook niet uit: scheurbuik en dysenterie verrichten groote ravages, en schier allen zien er uit als de bewoners van een land waar hongersnood heerscht. Hen aanziende, en wetende wat het zeggen wil balling te zijn in Guyana, voelt men in het hart een weemoedig miserere, want men vergeet de misdaad, omdat men alleen ziet de onbarmhartige vernieling van den evenmensch.

Zie hen aan het werk met hun bloote bovenlijven, en opvallend zijn de ingevallen buiken, opvallend de rompen die niet anders zijn dan karkassen met wat spieren er op, opvallend ook de hoofden met de schaduw der diep-donkere oogkassen en opvallend de lange slingers van armen, die met de schop de zware aarde graven om en om. Is het niet alsof zij dan graven hun eigen graf, waaromheen straks in het duister van den nacht, hand in hand, gedanst zal worden een groote danse macabre?

Maar neen, dood zijn zij nog niet, zij leven nog, en zoolang zij nog leven, moeten zij werken, werken en aanhooren ook al de vuile taal van verwensching die de eerste de beste garde-chiourme hun naar het hoofd wil gooien. Het is al mooi dat zij na het werk nog eten krijgen, wel niet veel, maar wat willen zij? Vetgemest worden en een lui leven leiden zeker? Voyons quelle bêtise!

Gooi echter te midden dier hongerigen eens een stuk oud brood of een lap rauw vleesch, en zij zullen elkaar te lijf gaan en elkaar bijten als een troep Turksche straathonden om een brok weggeworpen afval.

Verstrekt het Fransche Gouvernement dan te weinig levensmiddelen, en zijn de vastgestelde rantsoenen misschien slecht berekend?

O, neen, het tegendeel is waar: de Administratie is gul genoeg, want in Parijs, op het ‘Pavillon de Flore’[1] afdeeling ‘Direction de la comptabilité et des Services péniten-

1) Het Ministerie van Koloniën

tiaires', 2e Bureau 'Approvisionnements généraux, transports, vivres, hôpitaux, matériel,' dáar zijn de papieren uitstekend in orde, de berekeningen, bestellingen, transporten, alles klopt, en volgens de periodieke tabellen is er niet de minste storing in de administratieve machine. Maar in de strafkolonie zelf, in de van den aanvang af defecte machine, daar, dáar is het, waar, onder het oog van de 'gros légumes' geknoeid, gekwanseld, gestolen en verduisterd wordt ten koste van de kracht, de gezondheid, het leven van den bagnard. En de groote brandpunten van het oogluikend toegestane gescharrel zijn de keukens en de magazijnen. Overal is wel toezicht, maar het is òf gebrekkig òf medeplichtig.

De beste baantjes zijn dan ook die van kok of van magazijnmeester, en kon men alle verhalen gelooven die omtrent deze beide betrekkingen in omloop zijn, ook al de geraffineerde trucs waarvan zij zich bedienen om zich zelf en enkele noodzakelijke medeplichtigen te verrijken, dan zou heel wat daarover zijn te noteeren. Wat is trouwens gemakkelijker, in het bijzonder voor de koks: heeft hij elken dag bij de 'distribution' zijn ingrediënten van den magazijnmeester ontvangen, dan behoeft er geen snippertje papier meer kloppend gemaakt te worden, en de handel, doorgaans volgens vastgestelde prijzen, neemt een aanvang.

Ballingen, die aan den vooravond staan van hun ontvluchting, hebben nu gelegenheid om zich hun provisie mondvoorraad te verschaffen, tegen betaling natuurlijk.

Surveillanten, die voor hun huishouden zich van een lekker stukje vleesch willen verzekeren, kunnen dat gemakkelijk in de keuken krijgen, tegen betaling natuurlijk.

Ballingen die op de een of andere manier wat geld in handen hebben gekregen en zich wat willen restaureeren, wenden zich tot den kok, tegen betaling natuurlijk.

Het keukenpersoneel behoudt voor zich ook het beste, zoodat ten laatste de algemeene kookpot héél wat te kort komt.

Hierover te klagen, geeft niets.

Het eenige afdoende middel zou zijn: geheele verwisseling van personeel en een stelsel van toezicht, zooals dat o.a. in de verschillende legers bestaat. Op dagen dat de Directeur de l'Administration pénitentiaire of de Gouverneur hun inspecties komen houden, zorgt men er wel voor dat het eten

niets te wenschen overlaat. Dit zijn dagen van luxe voor den balling, doch tijden van betrekkelijke ontbering voor den garde-chiourme.

Het gekwansel van den magasinier is niet zoo erg als dat in de keukens, maar toch zeer in het oog loopend. Hoe kan het ook anders op die strafplaatsen waar geen winkels zijn?

De magasiniers en hun gezinnen kleeden zich bijna geheel uit de opgelegde voorraden: het linnen of leer is gemakkelijk weg te moffelen, en tegen wat wijn, tafia (jonge rum), absinth of tabak, worden er door den een of anderen ballingkleer- of schoenmaker kleedingstukken of schoenen van gemaakt. Zijn zij bang dat het spelletje spaak zal loopen, en vormt daarbij het vrijgekomen tractement een voldoend kousje, dan weten zij zich tijdig en behendig te retireeren. Een ander zal gaarne de vacature innemen. Dit is een van de redenen van de verbazende afwisseling van personeel.

En de hospitalen dan en de geneeskundige dienst?

Och, waar alle beheer niet deugt, om het maar zoo zacht mogelijk uit te drukken, zou daar de medische ambtenaar zoo geheel buiten staan?

Men heeft slechts te weten, dat er (de forcats buiten beschouwing latende) van de 4800 relégués[1)] in 10 jaar, zonder aftrek van de in dien tijd ongeveer 1900 gevluchten, ruim 2200 ter plaatsen gestorven zijn, men heeft daarbij hun hospitalen maar te zien, en de conclusie is voor de medische hulp niet flatteerend.

De hospitalen van Saint-Jean....

Van de landingsplaats den stijgenden roodzandigen hoofdweg volgende, worden ze u gewezen: een links, een andere er tegenover rechts van den weg.

Het eerste is niet anders dan een soort groote schuur, waarin op hooge houten kribben in rijen langs den wand, de koorts- en malaria-lijders liggen. Komende uit het schelle zonlicht en de hitte van buiten, is het daarbinnen duister, kil en koud, en in het perspectief van dat langwerpige, lugubere lokaal, ziet men er de kranke ballingen liggen als lijken op hun doodbedden. Geen enkele die zijn mager geel-

1) Recidivisten, veroordeeld volgens de wet van 27 Mei 1885 en die in Guyana hun levenslange verbanning uitsluitend in Saint-Jean ondergaan.

bleek hoofd opricht, om het ongewone te zien van vreemde gezichten, van niet alledaagsch bezoek. Wezenloos, bijna zonder reflex, staren de oogen naar boven, waar zij in de hitte van de koorts, en niet meer levende in hun vroegere omgeving, mogelijk reeds een andere wereld zien met meer geluk en vrede.[1)] In het naderen van de laatste stonde, spreken die oogen niet meer van haat, van wroeging niet de stil gesloten mond, want de kracht en de wil, die zijn er niet meer. Onbewust berusten zij en wachten af, wachten rustig af...

En in het halfduister, in somber zwart gewaad, het hoofd omhuifd in witte kap, staat een liefdezuster, als een symbool van Smart, biddend zacht-devotelijk, bijna geruischloos den rozekrans rijgend door hare bleeke vingeren. Zij ook is wachtend den almachtigen Czar van het Doodenrijk, den grooten overwinnaar van het Leven, die straks voor een der kubben wel komen zal....

Voor de dysenterielijders is bestemd een klein donker vertrekje vlak naast het lokaal der ‘fiévreux’. Maar het aantal lijders aan buikziekte is, door het slechte voedsel voor de toch al zwakke gestellen en vooral in den regenmoesson, zóó groot, dat zeker ⅞, door de beperkte ruimte in het hospitaal, niet kan worden opgenomen. Dáar is alleen plaats voor de allerergste gevallen, voor hen die, als zoovele voorgangers, er heen gaan met de navrante gedachte: ‘Maint' nant je vais cracher mon âme, mais p't-ête ce sera bien doux de mourir enfin....’

Aan den overkant van den weg staat, wat gebouw betreft, het grootste curiosum van Saint-Jean: het hospitaal voor de lijders aan huidziekten: ‘les blessés’. Daar liggen er velen ‘les maquilleurs’, die, ten einde tijdelijk of voor goed ontslagen te worden van werk, of wel voor eenigen tijd, onder betere verpleging verlost te zijn van den ondragelijken gardechiourme, ongemerkt wonden provoceeren en zelfs ledematen verminken. Het simuleeren van ziekten en het zich toebrengen van bijna ongeneeselijke wonden en kwalen, is in de geheele strafkolonie een ware wetenschap geworden, waarvan de geheimen alleen den balling bekend zijn.

1) De koorts wordt dan ook door hen genoemd ‘la douce’.

Het is niet bij wijze van spreken, maar op het gebouw waar de blessés liggen, zijn de ambtenaren bepaald trotsch, omdat het een heel bijzondere proeve is van heel bijzondere knutselarij. Het dateert nog uit de eerste tijden, toen men genoodzaakt was om met geringe hulpmiddelen zelfs een hospitaal primitief te bouwen. Als zoodanig is het dan ook wel aardig en vernuftig in elkaar gezet door middel van planken, bamboes, overgebleven hout enz., en gedekt door een mozaïk bestaande uit riet, drooge blaren van den troeliepalm en tallooze stukken van petroleumblikken. Ook de stijl is origineel: in het midden een vrij hoog en luchtig gebouwde ruimte waarop een paar lagere zijvleugels uitloopen. Al regent het hier en daar flink in, zoodat men telkens genoodzaakt is om, met versche blaren en door toevoeging van meer blikwerk, aldoor maar te lappen en te stoppen, daar bekommert men zich niet om, want: er worden tegenwoordig maar lijders aan huidziekten in geborgen, en het gebouw is veel te aardig - c'est trop drôle - om het in elkaar te gooien; hoe jammer zou het zijn het te vervangen door een stijf ding van steen en ijzer!

De geneeskundige dienst verzet zich niet tegen dien gedachtengang, evenmin in de omstandigheid dat de beide andere hospitaallokalen veel te klein zijn. Vroeger, toen heeft hij zich wel voor den zieken balling partij gesteld, door allerlei zaken te eischen die hoog noodig waren in hospitaal en apotheek, door meerdere lokaliteit te vragen, door vrijgevigheid in het verleenen van absolutie van werk, indien de zieke bagnard daartoe niet in staat was en er ook geen plaats voor hem was in het hospitaal. Dat was een gulden tijd voor de ballingen, maar het schijnt dat daarop van hooger hand andere instructies kwamen van minder menschlievenden aard, want ineens was ook het tijdperk geëindigd, waarin er ten minste nog enkelen waren die zich het lot aantrokken van den toch al zwaar gestraften bagnard.

De doctoren, meest jong en pas van de academie, voelden zich òf onmachtig, òf wilden hun nog te maken carrière niet bederven. Zoo ontstond de gewapende vrede tusschen hen en de autoriteiten, een toestand die niet verborgen werd, zelfs niet tegenover ons vreemdelingen: na de officieele voorstelling trokken de doctoren zich altijd terug en namen nimmer deel

aan tochtjes of diners, niet omdat zij door dienst of bezigheden waren verhinderd, maar omdat zij zich met hun gezinnen geheel hadden afgezonderd van de overige officieele wereld, in afwachting van het uur dat hen verlossen zou uit een toestand, die ook voor hen een ware deportatie was.

En de zieken, wat viel daar tegen te doen?

Preventief optreden was onmogelijk, en zij kwamen pas onder behoorlijke behandeling als er plaats was in het hospitaal. Als daar op krib nummer zooveel een was gestorven, dan werd er een ander opgelegd, die van zijn' voorganger hetzelfde nummer erfde, en waarschijnlijk ook hetzelfde lot. Eenmaal in het hospitaal, is de eenige wensch van den zieken balling, er wat te rusten, lang te rusten van het sjouwen met een lichaam, waarin haast geen bloed meer stroomt, rusten van al het zwoegen met slappe, krachtelooze spieren. Door zijn hoofd droomen dan soms wel zalige gedachten als die van den armen drommel van Jehan Rictus, maar toch rest alleen een droeve vrees:

> Ho! mais bon sang! Cell' que j'appelle
> Ça s'rait-t'y pas la Femme en Noir
> Qu'est à coup sûr la pus fidèle?

Zij weten het allen en zij zijn er zich van bewust, dat, met het beklimmen van de hooge hospitaalkrib, beklommen wordt niet een bed, waarin het kranke lichaam een zorg- en liefdevolle verpleging wacht en waaruit het genezen weer zal oprijzen, maar een schavot, waarop, na korter of langer lijden ‘la guillotine sèche’ haar droevig werk zal volbrengen.

Maar in het sombere doodenlokaal zal toch altijd waken, in haar zwart gewaad, het hoofd omhuifd in witte kap, de eenige en ware troost van den bagnard: de soeur de charité, al weet zij, dat ook zij onmachtig is om, in haar zorgvol, opofferend liefdeleven af te wenden die andere Vrouw in het zwart, wreeder, meedoogenloozer, machtiger dan zij, en die telkens en telkens komt binnengetreden, om grijnslachend aldoor nieuwen buit te halen, aldoor nieuwe prooi voor haar onmetelijk Rijk van Rouw.

En lankmoedig, met gedachten van clementie, wacht zij wakend af, al maar biddend stil deemoedig, zacht devotelijk den rozekrans rijgend door haar bleeke vingeren.

Evenmin als de straffen den ‘fagot’ verbeteren, evenmin zijn de beloofde belooningen voor hen die bezield zijn met goede intenties, de gewenschte middelen om gedwee volgzaam te zijn en niet te recidiveeren, of, zooals zij het uitdrukken, niet te worden ‘un cheval de retour.’

Het recht verleend aan den goed oppassenden veroordeelde van de le klasse om, buiten het wakend oog van het penale bestuur te mogen werken bij particulieren, is eenvoudig een fictie. Vooreerst is het bestuur zelf zóó goedgunstig niet, maar buiten de ambtenaarswereld zijn er in Guyana om zoo te zeggen geen werkgevers.[1)] Die er zijn, zijn bijna allen goudondernemers, dagreizen ver het binnenland in; dáár zou de balling gemakkelijk uit het oog worden verloren, en hem dus de beste gelegenheid worden aangeboden om te ontvluchten.

Alleen met deze bedoeling zou hij tijdelijk op een goudplacer werkzaam willen zijn. Maar, de vraag nog daargelaten of een explorateur van een goudonderneming er licht toe over zou gaan om gewezen misdadigers in dienst te nemen, het werk zelf zou de balling niet verlangen, omdat zijn slecht doorvoed anemisch lichaam in de koortswouden van het Hinterland niet lang zou volhouden arbeid die bijna uitsluitend wordt opgedragen aan inboorlingen en de stevig gebouwde kleurlingen van de West-Indische eilanden.

Wat de regeling der grondconcessies betreft, deze is op papier zeer te billijken, en het van achter een bureau ministre beoogde doel: gronduitgifte, éénerzijds ter belooning van den berouwvollen balling en anderzijds ter bevordering van de gulden kolonisatieillusies, was wel volkomen logisch, ware de toepassing niet alleen onmogelijk, omdat men met misdadigers e doen heeft, maar ook allerjammerlijkst, omdat de uitvoerders van het systeem tact en doorzicht missen. Daarbij zijn er haast geen landbouwers onder de gestraften, omdat de landbouwer over het algemeen niet misdadig is aangelegd. Dat kan hij ook zelden wezen, hij, levende in zijn isolement, onbekend met alle steedsche verleidingen, niet wetende van de groote ontberingen, pijnigenden honger, gebrek en misère

1) De Almanach Hachette van 1900 zegt o.a.:
En l'état présent, la Guyane Française est un pays de fonctionnaires, avec marins et soldats, et peut-être 1200 blancs, le dixième des émigrants de 1763; une région où l'on ne cultive qu'infiniment peu, etc.

der wereldsteden, staande ook buiten het dierbestaan, het zwoegleven van den arbeider in de dichtbevolkte grauwe fabriekscentra. Hij is te veel natuurmensch, en wel onbewust, maar toch te veel één met de hem altijd omringende natuur en met de aarde waarin hij wroet en werkt, en die hem als een zorgzame Moeder zijn geregelde tevreden bestaan geeft. Het grootste contingent aan misdadigers wordt dan ook niet geleverd door de landbouwers, maar toch wordt geëischt, dat de anderen, de stedelingen, de alcoholisten en de lijders aan bleekzucht en tuberculose de in opstand gekomen werkloozen of de zwarte menschdieren, de slaven uit de diepe mijnen en donkere fabrieken, dat al dit soort van lieden na hun zoogenaamden inkeer, maar ineens landbouwer worden.

Dit is een absolute onmogelijkheid, een grove absurditeit! Wel kunnen zij, door werkzaamheden gedurende hun' straftijd gewend zijn geraakt iets dat op veldarbeid gelijkt te verrichten, maar landbouwer-kolonist, dat worden zij nooit, vooral ook omdat zij bovendien misdadigers zijn, d.w.z. lieden die over het algemeen lui zijn, ongeschikt voor regelmatig, eentonig werk, en die zich daarbij weinig bekommeren om hun toekomst.

Doordat het bestuur den concessionaris ook niet leidt, en hem niet steunt, verkeert hij bij de aanvaarding van zijn stukje land in de allerongelukkigste omstandigheden.

Het heet dat zoo'n concessie, die minstens 2 H.A. groot is, van te voren voor cultuur is geschikt gemaakt, doch dit is alleen in den aanvang behoorlijk gebeurd. Later, bij de toeneming van het aantal uitgiften, werd het te veel omslag en tegenwoordig moet de belanghebbende maar zelf boomen, struiken, kreupelhout enz. omhakken en wegdragen, dan den grond steen- en wortelvrij maken, en dit natuurlijk zonder hulp, zoodat eerst na weken langen en zwaren arbeid het terrein, ‘la dure’, in een toestand kan worden gebracht, zooals het bestuur hem dit had voorgespiegeld: gereed om de eerste spade in den grond te steken.

Dan moet hij gaan planten.

Planten? Waarmee? Wie zou hem geven goed zaad, jonge stekken enz.? Het penale bestuur?

Wel neen! Hij zelf moet maar weten, hoe hij er aan komt en het zelf betalen ook, behalve de verschuldigde garantie-

som van minstens 100 frs., de rente van minstens 20 frs. en de uitgaven van enkele huishoudelijke benoodigdheden.

Doch veronderstel dat hij dit alles te boven komt, want er zijn veroordeelden die over middelen kunnen beschikken, dan is er toch nog een zwaard van Damocles dat dreigend boven zijn hoofd blijft hangen, en dat zwaard is het wetsartikeltje dat bepaalt: dat na zes maanden het te velde staande gewas rijp en verkoopbaar moet wezen, want dan houdt het ontvangen van het vivresration op, en moet hij dus zelf verder geheel in zijn onderhoud kunnen voorzien, terwijl de concessie kan worden ingetrokken als de grond niet voldoende is gecultiveerd.

Bijna algemeen is er geen sprake van landbouw. Zelfs in het klimatologisch zoo begunstigde Nieuw-Caledonië, waar veldarbeid zooveel lichter is dan in het zengende Guyana, zijn de resultaten ver beneden de meest pessimistische verwachtingen. In beide strafkolonies ontaardt alle aanplant in het in den grond zetten van gewassen voor eigen mondkost: groenten, wat pataten en maïs, met de schaduwgevende bananen dicht bij het bouwvallige hutje, waarin de libéré-concessionaris zijn schamel, pover bestaantje leidt tot den dag dat men hem zal wegdragen naar het kerkhof, onder de mooi wuivende bamboes.

Die zoo leven, zijn de rustigen van ziel, de minst hartstochtelijken, de emotieloozen die op hun' ouden dag niet meer hechten aan het breede, woelige leven van de maatschappij, of die niet meer de kracht bezitten om de gevaren en de vermoeienissen van de vlucht te trotseeren. Maar de meesten zijn zoo geworden, zoo gedwee en kalm berustend in hun lot, terwijl zij zich maar gewillig mee laten deinen op de golf die hen opnam, omdat hun vroegere krachtige wil geknakt, gebroken werd door het strenge régime, omdat de sloopende kracht van het ongezond zengend klimaat hun lichaam vernielde en verwaterde veler vroeger gezond bruisend Europeesch bloed.

En dezulken, de verpletterden door het bagno, heet men de bekeerlingen. Zoo leven er verscheidenen hier en daar geïsoleerd, als oude heremieten die niets meer noodig hebben dan wat juist voldoende is om hun tanig-dorre, afgezeulde lichamen in leven te houden.

De anderen, die nog niet de crisis in de moreele en physieke decadence hebben bereikt, die nog behoefte hebben aan wat emotie, laten het bestuur al heel gauw ophoepelen met zijn illusoire grondconcessie. Zij zoeken door jacht of een ander bedrijf in hun levensonderhoud te voorzien, en, mocht er eindelijk niets gelukken, niets na den geleden pijnlijken straftijd, na betoonden inkeer en goeden wil, al waren die ook gefingeerd, dan ja, dan blijft er niets anders over dan te trachten om, onder geleide van de meest moedigen en de vermetelsten, weg te komen uit dat ellendige bagno, te vluchten, al kan men het leven er bij verliezen, maar toch te vluchten dwars door de donkere wouden en de zonlichte savanes van Suriname, of met den stroom mee, langs de kust van Guyana, hoe komt er minder op aan, maar vluchten, ver, ver weg....

Er zijn intusschen velen die naar een grondconcessie verlangen, alleen om in de gelegenheid te zijn ten minste gedurende zes maanden een vrij en zelfstandig leven te leiden, terwijl zij, gevoed door de penitentiaire, maar een luttel beetje behoeven te werken om daarmede alle achterdocht te vermijden. De concessie wordt dan wel weer ingetrokken, maar zij zijn dan toch al dien tijd los en bevrijd geweest van allen dwang, van het sarrend toezicht, van straflokalen, enz., waardoor die zes maanden veelal werken als een rustkuur in een sanatorium.

Toch spreekt het vanzelf dat verscheidenen die libéré worden - of, zooals zij zeggen ‘fagot affranchi’ - zoo'n grondconcessie niet eens verlangen en die ook niet aanvragen, omdat na al de jaren van benomen vrijheid een sterke drang is ontwaakt om zich zoo gauw mogelijk geheel onafhankelijk te maken èn van het penale bestuur èn van een vaste vestigingsplaats. Zij hebben dan echter geen middel van bestaan, en het gevolg daarvan is, dat zij beginnen te vagabondeeren, spoedig voldoen aan de zoolang onderdrukte behoefte aan stimulantia, en nu, na al den beroerden handenarbeid van vele jaren achtereen, hun leventje zoo lui mogelijk inrichten.

Alleen of in complot met anderen, wordt door hen intusschen veel kwaad gesticht. Meermalen dienen zij zelfs als handlangers om veroordeelden, die nog de knellende boei van

hun' straftijd dragen, te doen ontvluchten, of wel hen te helpen in de uitvoering van een misdaad of overtreding. Dit is een soort van kamaraderie, iets van korpsgeest of een soort van vrijmetselarij dat hen tot dergelijke handelingen drijft, en hen leidt tot het algemeen onder hen geldende beginsel: één te zijn tegenover den gemeenschappelijken vijand.

Het vrij groot aantal libérés gaf daardoor aanleiding tot tallooze klachten, en dat, terwijl men vroeger zoetjes beweerde: ‘Zie je, en als de straftijd der veroordeelden om is, en zij in de kolonie worden vrijgelaten, nadat is gebleken dat zij goed oppassende menschen zijn geworden, dan zullen de uitgegeven grondconcessies langzamerhand aangroeien tot een landbouwende kolonie met rijke hulpbronnen.’

Maar als een koud bad werkte later het waarheidgevende zinnetje van den Minister Jules Roche in zijn rapport van 9 September 1890: ‘Les libérés qui devraient être la ressource de la colonisation, en sont devenus un fléau.’ Vandaar het decreet van den 29^{n} September d.a.v. dat aan dien toestand een einde trachtte te maken: strengere maatregelen maakten van den libéré: ‘un homme jouissant d'une demie liberté et astreint, en ce qui concerne sa conduite et ses moyens d'existence, à une surveillance particulière qui assure son amendement, ou, tout au moins, le mette hors d'état de nuire.’

Doch ook bedoeld wetje vermocht niets: verbetering noch schadeloosstelling van den libéré zijn bereikt, wel is daarentegen verbittering tegen het bestuur toegenomen, omdat door relaties en toedoen van invloedrijke personen in het moederland, meermalen groote inconsequenties plaats hebben wat betreft den aard van het door den min of meer begunstigden balling te verrichten werk, het krijgen van een grondconcessie, het worden van libéré of het kwijtschelden van een gedeelte van den straftijd.

Het resultaat van al het werk in meer dan veertig jaar door duizenden verricht, en ten koste van millioenen francs, is allerbedroevendst. 't Is bijna onbegrijpelijk dat er zóó weinig is tot stand gekomen, terwijl gedurende tientallen van jaren meer dan 1000 dwangarbeiders dag in dag uit

aan het werk worden gezet. Alle pogingen door het penale bestuur en door de Regeering in het moederland aangewend om degelijke werken tot stand te brengen, zijn mislukt en hebben tot niets anders dan tot groote decepties geleid.

Zoo heeft men o.a. in de omgeving van Saint-Laurent, door het oprichten van een suikerfabriek, den aanleg van een spoorlijn en van een plantentuin, getracht den veroordeelden forcat een vasten werkkring te bezorgen, een en ander gepaard aan de grondgedachte: kolonisatie.

De suikerfabriek werd op 8 K.M. van Saint-Laurent, te Saint-Maurice opgericht. Aan de landbouwende libérés werden in den omtrek grondconcessies uitgegeven, zij werden in de gelegenheid gesteld om er suikerriet op te planten, terwijl de fabriek vanzelf afnemer van den oogst werd.

Beter kon het niet, de cultuur was vrij eenvoudig, en men had geen kans om voor den oogst geen kooper te vinden. Forcats, die vroeger fabrieksarbeider waren geweest, kwamen daardoor in een gunstiger positie: zij behoefden niet meer per se landbouwer te worden, maar konden, voor een gedeelte althans, in de fabriek een plaats krijgen als machinist, stoker, sjouwer, opzichter, enz.

Het denkbeeld was uitstekend en de beste verwachtingen werden gekoesterd, vooral omdat de geproduceerde suiker niet van een zekeren marktprijs afhankelijk behoefde te wezen, daar het product grootendeels voor eigen consumptie gebruikt kon worden. Maar helaas, in een land van misdadigers kan nu eenmaal iets degelijks niet in stand blijven. Er werd wel veel suikerriet geplant, maar door de Europeesche libérés werd de cultivatie, door gebrek aan voldoende leiding en toezicht, geheel verwaarloosd. Al wat aan riet geleverd werd, was aanplant van Arabische libérés, maar het was van zulk een slechte kwaliteit - door degeneratie van het oorspronkelijk misschien wel goede riet - dat dit o.a. een der oorzaken was waarom men het fabriceeren van suiker staakte en men de fabriek in een distillerie van rum veranderde.

De jonge rum of tafia, waarvan jaarlijks ongeveer 160,000 L. wordt vervaardigd, is grootendeels voor het personeel in de strafkolonie bestemd, het overige wordt uitgevoerd, evenals de oude, eigenlijke rum, die van voortreffelijke kwaliteit is.

Zooals ik evenwel ter plaatse vernam kan de inrichting, niettegenstaande de goedkoope werkkracht, hare boeken jaarlijks niet met een voordeelig saldo sluiten.

Ook de spoorlijn was een schijnbaar lumineus idee.

Saint-Laurent zou door een Décauvillebaan over Saint-Louis verbonden worden met Saint-Jean, de groote vestigingsplaats der relégatie, terwijl de fabriek te Saint-Maurice door een zijlijntje zou worden verbonden. Wat het eigenlijke doel van de baan moest wezen, is velen echter nog steeds een raadsel gebleven.

Waarom was die noodzakelijk? Wat moest er mede vervoerd worden? Moesten wellicht langs die lijn de grondconcessies voor de libérés uitgegeven worden, en zou men op die wijze trachten om een streek van welvaart, landbouw en vertier in het leven te roepen? Wel, dan konden de mesthoopen Saint-Laurent en Saint-Jean ruimschoots in den aanvoer van vruchtbare grondstof voorzien. Bij eerstgenoemde plaats werden ten minste al dadelijk de rietterreintjes langs den spoorweg uitgegeven. De spoedige mislukking van die concessietjes belooft echter niet veel voor de vervulling van verdere mooie verwachtingen.

Welnu, dan moest de baan wellicht dienen om een vlugge, gemakkelijke verbinding te vormen tusschen de beide groote strafcentra? Ook dit is mogelijk, doch dan is de lijn een luxe, die niet de kolossale kosten wettigt welke er aan gespendeerd zijn, omdat er een zeer goede rivierverbinding is.

De geheele baan heeft een lengte van ongeveer 18 K.M., en er werd gewerkt van twee kanten; van af Saint-Laurent door de transportés en van af Saint-Jean door de relégués. Er was, met enkele duikers, maar één brug noodig, van circa 60 M. lengte, over de Baletékreek, en toch heeft men over dat korte lijntje meer dan tien jaar gewerkt.[1)]

Al was de spoorwegverbinding zelf niet gewettigd, werkverschaffing was het in ieder geval. Eerst voor het tracé, later voor de baan zelf, zijn er heel wat boomen en woudkolossen omgebijld moeten worden, heuvel na heuvel met spa en pikhouweel genivelleerd, glooiingen met aarde aange-

1) Als een bijzonderheid zij vermeld, dat het rollend materiaal afkomstig is van het spoorlijntje van het Parijsche tentoonstellingsterrein in 1889.

vuld of opgehoopt moeten worden. Meermalen heb ik er hen aan zien werken, de ballingen met hun meerendeels getatoueerde naakte en magere bovenlijven, okerbruin bezond, met gezichten verweerd en ouwelijk, maar door het verbod van knevel of baard, de gladgeschoren gezichten op elkaar gelijkend als waren zij van één groote familie. Stilzwijgend werkten zij door, met hun dunne, dorre armen in den koppig rotsigen grond bikkend, nu en dan even rustend, leunende op de pikhouweel, terwijl zij ons aankeken met een donkeren, doordringenden blik van ingehouden wrok: wat deden wij daar ook, wij vrije menschen van die afschuwelijke maatschappij, die hen had uitgeworpen, weggetrapt naar Guyana, om hen dáar in de koortsige wouden en in de zengende vlakten dat zware zwoegleven te laten lijden! En zulke 'types' kwamen dan nog wel op een uitstapje voor genoegen eens kijken naar het slavenbestaan van den 'fagot'....

Eens evenwel bleef het niet bij haatdragende blikken, maar het gemoed uitte zich in morrend gebrom, en er waren er bij die tandenknarsend wrevelig de prikhouweel neersmeten en met gekruiste armen woedend gromden, totdat er een militair-surveillant, de revolver op zij, kribbig kwam aangeloopen met de woorden:

'Tais la gueule, cochons!'

Wij waren dien dag in gezelschap van den Gouverneur van Suriname te Saint-Laurent zeer hartelijk ontvangen door de Fransche autoriteiten: de Commandant Supérieur, de Juge de Paix, de officier d'Administration, twee officieren en enkele andere ambtenaren. De Directeur de l'Administration Pénitentiaire, die een inspectie maakte, was er toevallig ook bij. Met den luchtig-open Décauvilletrein werd o.m. een bezoek gebracht aan de rumfabriek en wij zouden tot het eindpunt van de baan - die toen nog niet geheel gereed was - met den trein verder gaan.

Het was ongeveer half zes, en na den warmen dag was de snelle rit door het koele woud bepaald een onvergetelijk, verrukkelijk tochtje. Opmerkelijk was de omstandigheid dat de machinist, de stoker en de conducteurs allen bannelingen waren en onwillekeurig dacht ik: 'Hoe eenvoudig zou het zijn, vooral voor den machinist, om dat heele treintje met al die "hooge oomes" op de een of andere manier te doen

verongelukken.' Hij zelf kon er desnoods tijdig afspringen, en de ramp aan een defect van de machine toeschrijven of aan een' grooten steen die op de rails lag, enfin aan n'importe wat. En, al zou hij opnieuw worden veroordeeld, het geval zou toch opzien baren en in zijn korps van ballingen zou hij tot held, later tot martelaar verheven worden.

Maar neen, die brave machinist haalde geen streken uit, er gebeurden geen ongelukken. Na een paar schrille fluiten, die nagilden in de ontzaggelijke, echoënde woudhallen, stopte het treintje, en al de 'gros légumes' stapten sains et saufs het open wagonnetje uit. Daar eindigden ook de rails; wat verderop waren de forçats bezig met het maken van een duiker over een kleine boschkreek en aan het ophoogen van de spoorbedding. Er was een heuvel daar dicht bij, de boomen erop had men weggekapt en rieten barakken waren er gebouwd, waarin door de arbeiders werd overnacht. Dit kampement in het dichte oerwoud werd, omdat loerende puma's en jaguars er geen zeldzaamheid waren, door de transportés genoemd: 'le Camp du Tigre'.

Daarboven nu, vlak naast de krotterige, bouwvallige rieten woningen van misère, zóo dat alle arbeiders onder aan den heuvel het konden zien, daar zouden door de Fransche autoriteiten ververschingen geboden worden aan de Hollandsche gasten. Met den trein was het noodige in groote manden medegevoerd, en in de stilte van het woud klonken weldra een paar knallen van paffende champagnekurken. Het was op dit oogenblik dat ik onder de morrende woorden der arbeiders deze zinbrokjes opving:

'On nous fait crever dans la brousse, mais ce sont eux les diables incarnés.'

'Oui, c'est vrai ça, la sale Marianne ne mérite pas d'aut's amis.'

Toen bleek noodig het 'tais la gueule, cochons' van den 'gaff'.

Wellicht het best geslaagde gevangenenwerk te Saint-Laurent is de Pépinière, de cultuurtuin, waarvan de aanleg in 1890, onder de uitstekende leiding van den heer Hayes, begonnen is. De tuin ziet er werkelijk goed verzorgd uit en toont den zeldzamen bezoeker verschillende cultuurgewassen, ooftboomen en enkele interessante planten der kolonie,

terwijl in een afzonderlijk hoekje getracht wordt om een goede druivensoort te teelen.

Het achterste gedeelte van den overigens regelmatig, volgens rechte lijnen aangelegden tuin, is bepaald nog al aantrekkelijk en als een oase te midden van het troosteloos triestige van het bagno: een ruime vijver, met de groote schotelbladen van de Victoria Regia stil drijvende op het donker water en daarachter een fond van hooge Mauritiuspalmen, met de enorme waaiers onbewegelijk tegen de hellichte lucht.

De bedoeling van de Pépinière was goed, want zij moest vooral dienen als vraagbaak voor de nog onbedreven cultiveerende kolonisten. Maar nu de tuin niet verder wordt uitgebreid, en het onderhoud slechts werk verschaft aan een paar oude, bedaarde ballingen, die de afgevallen blaren wat opharken of hier en daar wat wegsnoeien, nu is de tuin evenals een kindje dat onder gelukkige omstandigheden geboren is, maar dat door gebrek aan de noodige opvoedende belangstelling amper leven blijft en later een wezen wordt dat even goed gemist had kunnen worden. Want wat aan de Pépinière vooral ontbreekt, is het toezicht van een wetenschappelijk man die onderzoekingen doet naar betere variëteiten, naar de oorzaak en de genezing van voorkomende ziekten enz. Misschien zendt men hem niet, omdat er toch geen cultuur is in de kolonie, maar waarschijnlijk is er wel geen cultuur, omdat die zonder basis, zonder uitstekende voorlichting onmogelijk is.

Hoe het zij, de arme cultuurtuin, met zijn aanvankelijk groote beloften, leeft zijn nutteloos bestaantje door, voor niets dienend, mogelijk alleen om nu en dan enkele vruchten te geven voor de tafel van den Commandant Supérieur of enkele zijner gunstelingen.

En zoo blijft er maar één aangelegd werk over, dat volkomen aan zijn bestemming voldoet, en dat is het groote doodenbed, het kerkhof even achter de Pépinière.

Het kerkhof van Saint-Laurent....

Hoe mooi en droevig ligt het daar in al zijn eenvoud; hoe goed begrepen die groote rechthoek, met de wel 15 M. hooge, gracelijk zich neigende en aldoor ruischende fijnspitse bamboe er heelemaal omheen. En de stemming zou volmaakt

wezen, indien men boven den ingang de vergevingsgezinde woorden had geplaatst: ‘Tout s'efface au Trépas.’ De gulden letters zouden den voorbijgaanden balling - niettegenstaande al zijn misère - bemoedigen, troosten, misschien wel opwekken tot het goede. Die enkele woorden zouden wellicht meer moraliseerende kracht uitstralen, dan al de bladzijden van de gansche strafwetgeving te zamen. Maar helaas! het is gemakkelijker te kastijden dan te vergeven en, rij aan rij, schouder aan schouder liggen daar de gestorven ballingen, gestorven zonder één droeve traan aan hun open groeve. Wel als misdadiger, als boeteling voor het donker misdrijf, gepleegd lang geleden, verweg in het Vaderland, maar toch... laat ons over velen niet te hard oordeelen.

Ik heb er gezien die schreiden als zij spraken, vooral over de kinderen die zij achter hadden moeten laten, over het afscheid voor goed, van dat deel van hen zelf, dat stuk van hun ziel en van hun lichaam dat toen afgerukt werd, afgescheurd voor immer.... het afscheid, met het gillen van de vrouw, de pruilhuilende kinderen, die nog niet begrepen..

Ik heb een vluchteling gesproken in de gevangenis van Paramaribo, die over zijn a.s. terugvoering naar het bagno huilde als een kleine jongen om zijn gestorven vogeltje. Gevlucht was hij, gevlucht, altijd met het beeld voor oogen van een lachend blond meisjeskopje, zijn vijfjarig, eenig kindje. Maar nu was hij gepakt, nu moest hij weer terug.... en zijn hartstochtelijk snikken deed pijn aan mijn ziel die medeleed, medeleed omdat ik toen niet denken kon aan zijn vroeger slechte-ik, dat hem naar het akelig zwart misdrijf had gevoerd.

Nogmaals laat ons, die in alle opzichten weeldemenschen zijn, over velen niet te hard oordeelen. Voor veroordeelden die nog weten te geven het hoogste menschelijk bezit, Liefde, is die straf van ballingschap wreed, en pijnlijk, priemend pijnlijk, het vooruitzicht van vergeten, liefdeloos sterven na al de misères van het verschrikkelijke bagno.

En daar liggen zij, de doode ballingen, rij aan rij, schouder aan schouder, met de zacht wuivende bamboe schaduwend over hun graven.

De nog levenden, die weten wat ook hun toekomst is, zij hebben op de kleine grafheuveltjes eenvoudige kruisjes van

hout of van ijzer geplant, met opschriftjes in simpele letters, duidend naam en sterfjaar. Geen pronk van monumenten, geen praal van hardsteen of van marmer, alleen maar houten en ijzeren kruisjes, rij aan rij, rij aan rij....

En als de nachtwind door de donkere bamboe blaast, als de holle kokerstammen knersend schuiven tegen elkaar, en de wuivende kruinen ritselen, dan is het, alsof de knokige geraamten uit hun graven oprijzen, alsof zij met hun grijnskoppen fluisteren over en weer, met macabere gebaren vervloeken hun laatste aardbestaan, en dan, biddend om een betere reïncarnatie, weer in hun diep, donker graf zachtkens wegschuiven.

En in de stilte van den zwarten doodennacht liggen zij daar, de gestorven ballingen, rij aan rij, schouder aan schouder, onder de nu en dan weemoedig ruizelende bamboes, die uitritselen stil weenende geluiden....

De groote steden, met hun groote contrasten van afgrijselijke armoede en weelderige overdaad, leveren het grootste contingent aan de strafkolonies. Parijs vooral.

Waar de strijd om het bestaan het moeilijkst is, het zwaarst, de accumulatie der ellende het hoogst gestegen is, daar wordt de misdaad het gemakkelijkst geboren want, zegt de Fransche anthropoloog Lacassagne: ‘Les sociétés ont les criminels qu'elles méritent,’ en de omgeving, het sociale milieu, ‘c'est le bouillon de culture de la criminalité; le microbe c'est le criminel, un élément qui n'a d'importance, que le jour ou il trouve le bouillon qui le fait fermenter.’

Hoe vruchtbaarder echter de omgeving is voor misdaad, hoe moeilijker die microob is te dooden, omdat daar heelemaal geen plaats is voor opvoeding, voor opleiding, voor opheffing der moreele degradatie. Intusschen is de leer der Fransche anthropologen volkomen consequent met hun strafrecht dat verbanning vordert: juist omdat het milieu en de sociale verhoudingen hoofdoorzaken zijn van criminaliteit, moeten de misdadigers zelf daaruit verwijderd worden, liefst voor altijd, om contagieusiteit tegen te gaan, overigens hangt het z.g.n. geheel van hen zelf af om zich in de strafkolonie een goede toekomst te verzekeren. Welk een ijdele illusie evenwel, waar er in het bagno niets gedaan wordt in het

belang van den veroordeelde noch ter verbetering, noch om zijn bestaan eenigszins dragelijk te maken, door een opwekkend woord van personen niet, door geschriften of door couranten niet, niet ook door de allerminste ontspanning. Al zou het een vaste, heilige wil zijn, in het bagno is het onmogelijk, bestaat er geen gelegenheid ‘pour se refaire.’

De ambtenaren voelen zich machteloos, in àlle opzichten machteloos, en daarom blijft de balling in den toestand van bruut, van uitgeworpen paria, van miserabel verstompt en verdierlijkt individu. Zijn moreel daalt in het bagno zelfs nòg meer, want men terroriseert hem niet alleen, maar men doet ook niet de geringste poging - hoewel de wet het eischt - om de enorme immoraliteit te beteugelen die heerscht in deze groote massa van mannen die, voor een groot deel vroeger levende van prostitutie, in het bagno zonder vrouwen nog dieper zinken en daarbij door hun ignobele daad dikwijls aanleiding geven tot allerlei ongerechtigheden, tot misdaden, meermalen zelfs tot moord. Een middel tot repressie van dit groote kwaad in de gemeenschappelijke slaapzalen, bestaat er niet: een surveillant die zich 's nachts er in zou wagen, zou er niet levend uitkomen.

Men tracht niet eens het kwaad te verminderen, door de nieuw aangekomenen en degenen die van een beter gehalte zijn - door opvoeding of door aard en karakter - afzonderlijk te kazerneeren en later te surveilleeren. De ballingennovitii worden bij aankomst onmiddellijk gevoegd bij de veteranen die de nieuwelingen al spoedig inwijden in de bestaande dierlijke gewoonten. Zij die zich aanvankelijk daartegen verzetten, worden door de overigen op allerlei manieren gesard en getergd, hun wordt het leven ondragelijk gemaakt en zij worden zelfs met den dood gedreigd als zij te hinderlijk en te halsstarrig blijven. En als de doodslag geschied is, 's nachts in de case, wie is dan de schuldige? Wie zou hem verklappen?

Onbeschrijfbaar is de walgelijke immoraliteit in het bagno, onbeschrijfelijk de strijd die er gestreden wordt door enkelen, die, met hun ijzersterk karakter, zoo lang mogelijk alle dreigementen tarten en trachten hun eergevoel als een rots hoog te houden boven dien geweldigen stroom van immense vuilheid.

Maar ook die enkelen bezwijken eenmaal, want zij beseffen

eindelijk dat de kortste en zekerste weg tot vrijheid de vlucht is, de vlucht die onmogelijk alléen kan worden volbracht en die slechts te bereiken is door kamaraderie met de rest, door hernieuwde misdrijven in complot met de meest onversaagden, de meest crimineelen, de modeltypen, de onverbeterlijke fatalistische misdadigers.

Verbetering in het bagno, verbetering in Saint-Laurent en in Saint-Jean, in die plaatsen met hun ironisch-heilig praedicaatje, waar, door onafwendbare contagieusiteit de misdaad hoogtij viert, en waar Sodom en Gomorrha weer herleven, verbetering is dáar geheel onmogelijk. 't Is absurd zooiets te veronderstellen.

Vooral in deze eeuw is dan ook het Fransche verbanningssysteem, met de slechte toepassing daarvan, een groote fout, een onverantwoordelijke misstap. Het is een stelsel zóo wanhopig gebrekkig, zóo onuitvoerbaar, dat het meer dan tijd wordt er voor goed mede te breken. De Engelschen hebben dan ook wijselijk sedert 1868 de deportatie naar Australië opgeheven; terecht zag men in, dat een opeenhooping van misdadigers op enkele punten der koloniën, gevaar opleverde. Met uitzondering van een zeker aantal op de Bermuda's, werkt tegenwoordig bedoelde categorie van gestraften dan ook òf in de gevangenissen, òf zij worden groepsgewijze hier of daar voor openbare werken gebruikt.

Zelfs in Rusland wordt men eindelijk wakker. De droevige teleurstellingen en de bittere ellende van de Siberische ballingschap hebben er toe geleid, dat de kwestie bij oekaze van 6 (18) Mei 1899 in handen werd gesteld van een commissie, en zonder twijfel zullen langzamerhand de tragische verschrikkingen van Siberië tot de geschiedenis behooren.

De onderzoekingen op criminologisch gebied gedurende de laatste 25 jaar, en in het bijzonder de 5 gehouden congressen van crimineele anthropologie hebben trouwens zooveel geleerd, zóoveel verrassende openbaringen verschaft, dat met de voorhanden gegevens over het onderzoek naar de misdaad in het algemeen, over de werking van verschillende strafstelsels, over de uitkomsten verkregen in gevangenissen en krankzinnigengestichten, men thans met zekerheid kan zeggen, dat het stelsel van collectieve verbanning van misdadigers al lang is gefailleerd.

Hoe onbillijk is het intusschen dat dezelfde stelsels van transportatie en relégatie toegepast worden èn in het paradijsachtige Nieuw-Caledonië, met zijn gezond, gematigd bergklimaat èn in het berucht ongezonde, zengende Fransch-Guyana. Met het oog daarop werden van 1867 tot 1887 meest Arabieren naar Guyana gezonden, omdat die beter bestand zijn tegen arbeid in de tropische zon; na 1887 heeft men met dien maatregel gebroken, waarschijnlijk omdat anders in Nieuw-Caledonië de strafkolonie te uitgebreid zou worden. Maar het is duidelijk dat een veroordeelde die naar Cayenne wordt gezonden, een veel zwaardere straf tegemoet gaat dan een ander die, wellicht na een ernstiger misdrijf, getransporteerd wordt naar Nieuw-Caledonië, waar het klimaat verrukkelijk is, waar daarbij de hospitalen goed zijn, waar de gelegenheid voor grondconcessies gunstiger is, waar de libéré's in betere conditie verkeeren en waar de geheele sociale omgeving zooveel hooger staat. Toch zijn ook dáar de uitkomsten gering: het gehalte der bannelingen blijft er op een even laag peil als in Guyana, de immoreele excessen zijn er niet minder en hetgeen er tot stand is gekomen na jarenlangen handenarbeid, is ook al bedroevend weinig. Op het kleine terrein waarop ook dáar jaar in jaar uit door duizenden wordt gewerkt, is zoo weinig verricht, dat ten duidelijkste blijkt dat de misdadiger, vooral onder slechte leiding, nooit een goed arbeider of een degelijk werkman worden kan. Ook de herhaalde bestuursveranderingen, in het bijzonder in Guyana - met de onvermijdelijke veranderingen van inzichten en systemen - oefenen een algemeen deprimeerenden invloed uit.

Waarom geen strafkolonies in het moederland, en ingericht zooals de pénitentiers die ik zag op Corsica (Chiavari en Castelluccio) en waar door de paar honderd verbannen Arabieren, met vrij gunstig resultaat, ooft-, land- en vooral wijnbouw worden beoefend? Wel zijn daar het gehalte en het karakter der gestraften iets gunstiger, maar de riante omgeving, het gematigd klimaat, de betere organisatie, de gemakkelijker en daardoor ook betere leiding over een beperkter aantal gestraften en onder directer toezicht van het Moederland, zijn ontegenzeggelijk factoren die wel moeten leiden tot veel gunstiger resultaten.

Toch zijn ook deze pénitentiers lang geen ideale strafinstellingen, de straf draagt ook daar te veel het cachet van repressie en afkeer tegenover den delinquent. Naar werkelijke verbetering, naar verandering van gemoed en karakter wordt te weinig of in het geheel niet gestreefd, en dat verbetering in geen enkele strafkolonie intreedt, is niet uitsluitend te wijten aan slechte ambtenaren, aan administratieve aberraties, aan wanbeheer of aan absoluut gemis aan moreele opwekking, maar omdat kans op verbetering alleen dàn mogelijk is, wanneer niet daarbuiten, maar in het Moederland zelf de individuën - naar gelang van den aard hunner misdrijven, hun aanleg, karakter, enz. - afgescheiden in kleine groepen, nauwkeurig worden geobserveerd en bestudeerd door kundige medici, psychologen en juristen, die eerst na korter of langer tijd beslissen kunnen, hoe met ieder afzonderlijk te handelen. Zulk een stelsel wordt wel kostbaarder en is zeker veel ingewikkelder, maar na veeljarige ondervinding zullen in het algemeen de diagnosen en geneeswijzen niet moeilijk zijn op te maken.

Trouwens, wanneer misdaden zijn te beschouwen als uitvloeisels èn van biologische èn van physieke èn van sociale factoren, gepleegd op verschillende plaatsen, onder verschillende omstandigheden, door duizende personen van verschillenden leeftijd, geslacht, lichaamsbouw, karakter, afstamming, omgeving enz., dan moet het duidelijk zijn, dat voor al die duizenden die gezonden worden naar Guyana en Nieuw-Caledonië, verbanning onmogelijk kan zijn een universeel geneesmiddel.

Maar, al zal zonder twijfel het wakkere, vooruitstrevende Frankrijk ook eenmaal zijn strafkolonies opheffen, vooreerst zal, helaas, aan de oevers der breedstroomende Marowijne nog blijven grommen het gore uitschot, het vuile schuim van de Fransche natie, zwaar zwoegend in de tropische moordhitte, zeulend over de heetzengende vlakten, wentelend hun hongerlichamen in sloopende ontucht en drenkend den grond met tranen van bitterheid.

TH. B. VAN LELYVELD.

Lente-verzen.

I.
Kom mee.

Kom mee, aan zee, waar duinekruinen blonden
En laat de zorgen, die u trouw verzelden,
Verwaaie' in 't blauw van klare hemelvelden,
Waar wolken zich tot bolle heuvels ronden.

Of troost u met de sproken, die vertelden
De groote schoonheidsdronken godgezonden
Rhapsoden! Rood van rozen en van wonden
Prale', in hun dicht, de jonkvrouwe' en de helden.

O droeve ziel! en laat ge u heen niet leien
Van grijzen weemoed bleek met holle wangen,
Zoo wil uzelve in rijmenspel vermeien.

De wanden wijken die u houde' omvangen,
Gij wandelt zwevende over bloemenweien....
Uw paradijs bereikt ge alleen door zangen.

II.
Lenteblauw.

O blauwe balsem van de lenteluchten!
Wil zalven zacht mijn oude wondepijnen,
Wier purpervoren nog zóo bloedig schrijnen!
O lavend blauw vol zoete liefdezuchten,
Waar blije vogels klapwieke' en verdwijnen,
Verkoel, bedwelm, versmelt in uw genuchten
Verlangensmart, die wachtte op wintervluchten
Om tot verheven weemoed te verreinen!

O laat mij jong zijn, in den jonge' Aprildag,
Een blanke bloem, die zet haar kellek open,
Om 't blauw te ontvangen, blij, zóo wijd haar wil mag
En d' engen kelk vol lenteblauw laat loopen,
Of heel de hemel in haar beker stil lag. -
O lente! laat mij jong zijn, bloeie' en hopen!

III.
In duister.

Ik sluit me in duister, wen ik sla de handen
Voor dezë oogen, die zóo teeder lieven
En hemelblauw en blank van madelieven
En blinkend blond van zon op korenlanden.

Hoe wil 'k mijzelf met donker denken grieven,
Wen 't licht doorbloost mijn handen, die 't verbanden?
'k Werp ván mijn oogen weg die kerkerwanden
En laat mijn blik weer blij het blauw doorklieven.

Doch éenmaal slaat de handen vóor mijn oogen
Eén die ze sluit voorgoed en, hoe 'k dan fluister:
- ‘O Dood! wees mij niet wreed! heb mededoogen
Met dichteroogen, lievend licht en luister!’
Hij zal niet luistren, door mijn beê bewogen. -
Mijn oogen! drinkt nu snel! 't wordt weldra duister....

IV.
Lentekamer.

Nu vullen tulpen, meidoorn en seringen
Met lentejeugd de zware kamerluchten.
Gordijnen zwellen, zoel van lentezuchten.
Ik hoor van verre een enkle merel zingen.

Op 't zondoorlaaide purper der gordijnen
Gloeit, triomfantelijke brand, de prachtig-
Goudgele vlammentuil der tulpen, krachtig
Den hoek beheerschend waar zij licht doen schijnen.

Uit rein kristal verrijzen, fier als pluimen,
Bleek duivegrijs en avondblauw, seringen.
Het sterk aroom van meidoorn wil verdringen
Hun geur subtiel, die wil het veld niet ruimen.

En roomigblank, gevlekt met roode stipjes,
Bloeit, veêretêer, aan knoestig-bruine twijgen,
Bedwelmend-zoet, de meidoorn, - zacht al zijgen
De bloemeblaadjes, geurge liefdelipjes.

Bezaaiend blank het donkerblauw-fluweelen
Zwaar tafelkleed met lichte lentevlokken,
Etherisch-fijne aromensneeuw. - Hoe lokken
Die fluitgeluiden, die 'k de meerl hoor kweelen!

Weg wiekt de vogel. - Loom als bloemenzuchten,
Eentonig-droomig, vult nu hommelgonzen
De kamerstilte... O wáarom wil zóo bonzen
Mijn hart en wild de kamer me uit doen vluchten?

Weg wiekt de bij. - En meidoorn en seringen
En gele tulpen geurende als violen,
Zij zingen alle als harpen en violen. -
O lied van lente! 'k wou dat 'k mee kon zingen!

V.
Verwelkte bloemen.

Met glanzeblank van zuivren bruidetooi
En zachten lach van schitterlichten Mei,
Troostten die bloemen, - nu is 't ál voorbij:
De gele stelen hange', een handvol hooi.
De trotsche kelken, rein genoeg om blij
Te ombloeie' een engel - haar en kleederplooi -
Verderve' en sterve' als lentesneeuw in dooi...
Zoo zag ik welken heel een bloemenwei.

Ontelbre droomen zag ik al vergaan...
O bloeme' en droomen zijn wel even têer,
En toch, bij elke blijf ik weenen staan.

Hoe doet mij 't welken van een bloem zóo zeer?
Hoe doemen bloemen, drijvende in een traan,
In droom van droome' en beeld van beelden weer!

VI.
Lente-verlangen.

'k Verlang en weet niet wáar ik naar verlang...
   - Naar melodie van lenteboomenzucht?
   Naar koel geklapwiek van een duivenvlucht?
Naar leliegeur of leenwerikkezang?

O 't vogelstijge' in blauwe meielucht
   Maakt mij van de aarde een levenslang gevang.
   Mijn stem wordt stil, mijn ziel wordt droeve en bang
En 'k weet niet zelve of 'k leve' of sterven ducht.

   O geef me een lucht bevlokt met wolkenvlos,
Waar zweeft de ziel van bevende sering,
   Waar streelt mijn wang een windbewogen tros,
Waar enkl een ster verlicht de schemering! -
   O bleek Verleden! laat mijn hand niet los
En laat mij weene' om schoonheid, die verging.

VII.
In blanke boot.

In blanke boot, op koele smaragdijnen
   En bronzen golven, onder bruggewelven
   Getorscht door gulden beelden, diep zien delven
De stroom een graf voor zon en droomend deinen
En eigen leve' in vrede vereenzelven
   Met golvenleve' in week gebogen lijnen
   En drijvend schoon van wolken, die wel schijnen
Al wat ik wil, of helde' of engle' of elven...

   De reuzestad vol kerken en paleizen,
Waar rolt de volksstroom tusschen hooge huizen,
   Zien wijken ver voor kalme paradijzen,
Verlaten parken, waar, bij lanen-kruisen,
   Voornaam en eenzaam, godebeelden rijzen
En nooble boomen vroom-gelaten suizen.

VIII.
Hemelspiegel.

Ik stond waar blonk een hemelblauwe plas,
Waar lentewolken gleeën overheen,
Zoo blank en slank dat elke een engel scheen,
En droomde vroom dat dit de hemel was.

- ‘O dat mijn ziel met de englen zich vereen!’
Maar 't water koel mij van mijn waan genas.
En 'k boog het hoofd als wie in menschenras
Alom een god zocht en hij vond er geen.

Nu sta ik starende in het kalm azuur
Van 't onbewogen meer, hoewel ik weet,
't Is maar een spiegel waar ik trouw in tuur.

Wellicht krioelen onder 't stralend kleed
Gedrochte' afzichtlijk, maar ik droom het puur,
Wijl zich ten hoogen niet mijn blik vermeet.

IX.
Zoet kind.

Gelijk een meisje klein zoo goed zij kon
Haar lesjes leerde oplettend-welgemoed,
Dan haalt de naald door 't schitterwitte goed,
Waar moeder plooide en zoomentaak begon;

Wijl vroolijk zingt in 't blonde kopje zoet
Belofte blij van spel in lentezon
En 't warm verlang zij laaft aan liefdebron
Van moeders blik - zoo doet zij wat zij moet;

Zoo had ik liefst mijn levenswerk volbracht,
Terwijl mijn droom, een vrome vogel, vloog
Naar Hemelland, dat blij gelooven wacht.

Hoe kleurde blauw die weerschijn van omhoog
Mijn hoopvol leven en mijn liedren zacht! -
Nu troost me alleen dat nooit uw liefde loog.

X.
Luisteren.

'k Dêe heel mijn leven als die kloosterbroeder,
Extatisch luistrend naar een vogellied,
Dat tooverlokte naar een blauw verschiet,
Tot, plots zijn plicht bewust, de Heilge Moeder
Te diene' in 't klooster, vlug hij 't woud verliet,
Verwonderd vond een jongren poortehoeder
En, eer hij zag zijn blanke baard, bevroedde er
Hij zelf nog nauw wat was aan hem geschied.

Zoo lokte mij de vogel van mijn droomen
En zong mij zalig in mijn tooverwoud,
Tot Droomendooder Denken is gekomen
Om mij te drijven naar de menschen koud.
'k Bleef honderd jaar: ik zag het in de stroomen,
Dood zijn mijn broedren, 'k voel me een vreemde en oud.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Klassicisme en antieke werkelijkheid.[1)]

Er is een tijd geweest, dat iets als hoogere wijding scheen te dalen op het in Hollands stemmige binnenkamers vergaderd tal van achtbare rederijkers, als uit den mond des sprekers rustig en sonoor opwelde het woord ‘Grieksch’

Het waren de dagen, dat ‘Griekenland’ was het land van enkel goden en heroën. Onder wit marmeren gaanderijen, vóór tempels, die in edele lijnen den lof der schoonheid schreven, te midden van een woud der heerlijkste beelden, dacht men zich een volk niet minder goddelijk, schoon en groot dan zijn goden, vrij van al diè lagere begeerten, welke ons neerdrukken, zich slechts verdiepend in poëzie en wijsbegeerte of in opofferenden strijd den overmachtigen barbaar bekampend ten einde het eendrachtig aan kunst en bespiegeling gewijd bestaan voor goed verzekerd te zien. Wat was niet heerlijk, dat de hand dier menschen had gebouwd, wat niet volmaakt, dat hun geest had gedacht? Ook waren zij niet door geleidelijke ontwikkeling uit *primitiever* toestanden tot die hoogte gestegen. Nooit was de burcht van Athene de uitkijk van barbaarsche zeeschuimers, nooit was het strand de rustplaats van in tenten gelegerde met veeren, schelpen en huiden getooide wilden geweest. Neen, door een tooverslag was plotseling dit wonderland met zijne steden, tempels, behelmde en geharnaste krijgers, zijn sierlijk gedrapeerde

1) Bij het schrijven van dit opstel, rede gehouden in Teylers Stichting op 16 Maart 1904, heb ik mij van het verwijzen naar mijne bronnen onthoudcn. De zaakkundige zal aanstonds bemcrken wat ik aan anderen dank of ontleende. Ten grondslag aan alles ligt evenwel Otto Kerns keurige rede ‘Ueber die Anfänge der hellenischen Religion.’

redenaars, zijn Grieksche schoonen met onberispelijk Grieksch profiel, opgedoemd uit de zee. Eén bliksemflits had op eens de duisternis gekliefd. De nevels waren opgetrokken en de ideaalstaat, lag daar, doorruischt van de koorzangen der meest volmaakte dichters, terwijl de weerspiegeling der trotsche marmeren gebouwen natrilde op het nog een oogenblik rimpelend watervlak. Reeds beantwoordden schalksche herderinnen in Arcadische zangen de van Apollinische schoonheid stralende herders en de goden boven op den Olympus knikten elkander tevreden toe, wijl nù iets gewrocht was, waarvan nog zoovele eeuwen later de gymnasiën bewonderend zouden gewagen.

Allen, die den opgang hebben gekend van Hamerlings Aspasia, zij weten dat men zich aldús ongeveer de Grieken gedacht, hun land gedroomd heeft. Gansche geslachten opgekweekt in dit benevelende klassicisme hebben van Griekenland één féerie gemaakt. De alleen-zaligmakende religie der schoonheid onder Griekschen vaan ingevoerd, is met een vuur, dat aan de waarheid beter ware te pas gekomen, van de daken den volke gepredikt. De wierook heeft alom gebrand en de dampen hebben het oog verduisterd, den geest bedwelmd. Jammer slechts, dat de *werkelijke* kennis der oudheid bij zoovelen weldra geheel door het bazuingeschal was weggeblazen en het Grieksche ideaal lustig op de wolken der bewondering door een ledig luchtruim zeilde. Wat waren Homerus, Pindarus, Plato dan namen, die met vele uitroepteekens werden geschreven, met zalving en plechtig handgebaar werden genoemd? En Perikles en Phidias? Hoe vaak heb ik die namen niet door totaal onkundigen - overigens zeer brave menschen - met een gelaat zóo stralend van verrukking hooren uitspreken, dat ik er zelf verlegen onder werd. Meestal was dit in de wintermaanden als de Nutslezingen den klassieken pot te vuur hadden gezet.

Men leidde elkaar in in den *geest der oudheid*, een' geest zóo standvastig, dat hij van Homerus' dagen tot ettelijke eeuwen na Christus één en dezelfde gebleven was. Naar Vosmaers trant sprak men van den schoonen klank dier welluidende taal, terwijl ongeveer alle klinkers en een aanzienlijk getal medeklinkers verkeerd werden uitgesproken. Men bouwde in klassieken stijl op 52° N.B. Alleen Grieksch

citeeren deed men niet. Ja, Latijn, daarvoor werd de hoogachting nog door eene deftige aanhaling gestaafd. Doch Grieksch citeeren? dat was een eisch, die toch ook niet aan Schiller was gesteld en tòch had hij zijne Götter Griechenlands geschreven.

Was het wonder, dat toen de vrijmaking ook op literair gebied begon en men in afwachting van het nieuwe, dat zou volgen, alvast begon met het oude aan kant te zetten, dat toen ook het in veler oogen holle klassieke afgodsbeeld weldra van zijn hoog voetstuk dreigde te worden gerukt; dat die oude letteren - meer geprezen dan gelezen - als uit den tijd op zolder werden gebracht? Wat was natuurlijker, wat meer strookend met het doen der menschen, dan dat zondige afgoderij met een historisch tijdvak 't welk nooit zulk eene afgoderij verwacht, laat staan gewild had, gewroken werd aan *kultuurvoortbrengselen* van dat tijdperk? Voorop gingen zij in de schare der beeldstormers, die op grond van eenige onrijpe herinneringen uit den gymnasialen tijd hun autoriteit van bevoegden tegenover de niet-klassiek-gevormde volgelingen konden uitspelen. Hun vuist door wrok gebald, wijl men hen gedwongen had de knieën te buigen voor een nooit aanschouwd schoonheidsbeeld, stak dreigend uit de roode revolutiejas. Nogmaals werd een kruistocht gepredikt tegen het heidendom, doch ditmaal tot meerdere glorie van de goden *dezer* eeuw.

Men heeft zich over dezen aanval wel eens boos gemaakt, vooral onder de officiëele vertegenwoordigers der klassieke wetenschap. Dit was verkeerd, dit was ondoordacht. Actie en reactie op elk gebied volgen op elkaar onder heftige schommelingen van de balans. De waarheid, die natuurlijk in het midden ligt, komt na deze heftige evenwichtsstoringen wel weer te voorschijn. En had nu niet het al-beheerschend lot recht om na de overbelasting in de schaal der bewondering een even groot tegenwicht in die der critiek te leggen ten einde het juiste midden weder te bereiken? Integendeel, inplaats van te toornen tegen die revolutionnaire beeldstormers, geloof ik, dat wie het waarachtig belang der antieke studiën beseft en voorstaat hun *dankbaar* behoort te zijn, al waren zij dan ook slechts de *werktuigen* in de hand der Rechtvaardigheid. Want *zij* hebben helpen breken het

belachlijke wezen dat klassicisme heet, dat bewondert en niet kent, dat zich een roes aan namen drinkt en den inhoud niet proeft, dat naar schoonheid hunkert, doch de waarheid niet zoekt, dat Schillers fantasiën over een gedroomd Griekenland met pathos voordraagt, doch Goethe's echt antieken geest nooit heeft gespeurd.

Tot dat klassicisme, uit welks boezem ook die vermaarde schoonheid van al wat Grieksch heet gesproten is, wenschen wij niet weder te keeren. Wel wenschen wij de waarheid te zoeken, die wat werkelijk schoon is als zoodanig huldigt, doch wat minderwaardig is onverbiddelijk als zoodanig kwalificeert, al zij het ook met Griekschen beitel gehouwen of neergeschreven in Grieksch schrift. Op cultuur-historischen grondslag staat dan ook de tegenwoordige beoefening der klassieke oudheid, waarbij in tal van *verschillende* richtingen de voelarmen der wetenschap gaan.

Voor alle vondsten wordt niet meer bewondering gevraagd hoewel er ter anderer zijde heel wat aan 't licht treedt dat ook voor den *meest-moderne* waarde kan hebben. Want hoewel wij erkennen, dat het leven, 'twelk men zelf medeleeft zijne eischen stelt, en het gansch verkeerd zou zijn den hedendaagschen mensch tot een Griek (en dan nog wat voor een) te willen opleiden, kan men de hedendaagsche maatschappij, zij 't politisch, zij 't ethisch, zij 't aesthetisch, toch onmogelijk zóo hoog stellen, dat het niet de moeite loonen zou den aanstaanden staatsburger en wetgever ook in een andere denksfeer een blik te laten slaan.

Men meene echter niet dat het de stoot der anti-klassieken was, die de oogen het eerst geopend heeft voor de impasse van het klassicisme, waarin de vergoding der antieke kultuur langzamerhand was geraakt. Zóo verblind waren natuurlijk *de arbeiders* op dit terrein niet, dat zij, hoewel elke kleinigheid op wetenschappelijk terrein waarde heeft, de betrekkelijke en volstrekte waarde niet konden onderscheiden. Sprak niet August Boeckh het met nadruk uit, dat slechts eenzijdigheid of oppervlakkigheid overal idealen in de oudheid kon zien? En wie heeft sterker Niebuhrs vulgaire bewondering voor Dionysius Halicarnassensis gehekeld dan Cobet, dezelfde Cobet, die de vrijmoedigheid van Reiske prees, wijl hij ‘non antiqua promiscue omnia et scriptores antiquos omnes met gesloten

oogen bewonderde, doch de zonnevlekken zag en aanwees'? De ware weg was reeds gewezen door de werken van Goethe, die hoewel geen *arbeider* op het klassieke veld, door en door klassiek mag heeten. Toen men dit genie begon te waardeeren in zijne beteekenis voor de studie der oudheid - waarvoor men natuurlijk den behoorlijken tijd genomen heeft -, toen men zijne natuurvereering had leeren verstaan, toèn eerst viel het ware licht op de religie der ouden; doch tevens maande Goethe's stem tot eene methode van studie, die rekening hield met *alle* vertakkingen van den zoo tot splitsing geneigden menschlijken geest. Niets van het stoffelijk of geestelijk leven van een volk blijve beneden de aandacht van hen, die eene reconstructie van dat sinds lang verweerde levensbeeld willen beproeven. Echter bestudeere men elk onderdeel met het geheel voor oogen. Elke factor verkrijgt eerst waarde, als hij in *het gansche* zijn plaats erlangt. Dwingt de uitgebreidheid van het veld tot verdeeling van arbeidskrachten, boven aller arbeid zweve de gedachte aan de eenheid, die 't alles weder te zamen brengt. Deze en soortgelijke uitspraken zijn ons uit de werken van den Weimarschen Apollo bekend. Wie echter heeft ingezien, hoe traag de menschlijke geest zich van traditie losmaakt, hoe sleur het verstand van elk volgend geslacht maar weer met ongecritiseerde ballast belaadt, hoe klinkende uitspraken en hypothesen van den meester den leerling in slaap wiegelen, die zal begrijpen, dat de laatste kabbeling van de golven der alom ruischende bewondering door de Renaissance aan 't rollen gebracht, niet zoo spoedig weer tot effen watervlak was vervloeid.

Heden ten dage zijn wij op den goeden weg - aangekomen echter nog niet. Een voorbeeld. Het is bekend, dat de Egyptische bodem in de laatste tientallen van jaren tal van antieke documenten heeft aan 't licht gebracht. De van papyrus geplakte mummiekisten leverden bij losweeken menig oud geschrift. Welnu, daaronder is ook heel wat gevonden, dat het gewone aldagsleven der Grieken in klaarder licht stelt: documents humains, kijkjes in den kleinen burgerkring, huishoudboekjes, kattebelletjes van de eenvoudigen uit den lande.

Toen deze gepubliceerd werden, moet een groot geleerde in het buitenland het betreurd hebben, dat deze vondsten

waren gedaan, wijl door zulke paperassen aan de oudheid al haar voorname glans werd benomen. Ook hij aanbad die oudheid om de deftige gewaden, waarin zij zich buitenshuis placht te vertoonen, haar te eeren in een huiselijk kleedje, dat viel den minnaar te moeilijk.

Hoe zou dan ook aan velen een historisch tijdperk belangwekkend toeschijnen, indien er niet mede gesold en geschwärmt kan worden. De schotel dient te worden *opgemaakt*, doch vooral moet *de saus* het doen. Nu de koks zijn er. Een Engelsch dichter, a refined poet, zegt van 't Grieksche ras, dat 't was ‘simply intoxicated with beauty’. Een ander noemt dit ras de quintessence der zuivere rede. Een derde prijst der Grieken nooit verstoorde Heiterkeit.[1)] Een vierde geeft een chemische formule: zooveel deelen gematigdheid naast zoovele godsvrucht. Men ziet 't, 't recept tot bereiding van echt-klassiek-grieksche zielen, is vrij eenvoudig.

Vraagt eens wat het doel der literaire en wijsgeerige studiën zijn mag. Men zegt, in den grond is het doel diepere kennis van den mensch, daarom slaan wij hem ook in andere sfeeren gade. Zeer juist. Doch als men dan vraagt, zoo'n klassieken mensch eens te schetsen, dan zet men ons slechts een Plato of Sophocles voor, dan krijgen wij wel het *ab*normale, doch niet het *nor*male te zien. Een extract uit de werken van zulk een abnormalen eenling krijgen wij dan door de brilleglazen van onzen zegsman te zien als ‘Griekschen geest.’ Hier wordt een soortgelijke fout gemaakt, als waaraan de Fransche schrijvers zich schuldig maakten, die zich ten doel stellende documents humains te leveren, deze gingen zoeken onder de *abnormalen* en den aldagsmensch stil voorbijgingen. Zoo schetst men geen burgerij van het tweede keizerrijk, zoo schetst men geen beeld van het Grieksche volk. Een landschap wordt niet weergegeven door de bergkruinen alleen. Mogen deze ook van verre het meest in het oog vallen, van heel verre alleèn worden gezien, wie naderbij treedt ontwaart in de dalen een *zóó* veelsoortig leven, dat

1) ‘Wie ich diese fatale Göttinger Weisheit von der Heiterkeit des echten Griechentums hasse! Ich hasse dieses Geschlecht das mit dem Schleim seiner Gothaischen süssen Worte uns die Schönheit und Tiefe der goldenen Jugendzeit(!) der Menschheit ekelhaft umzieht. Typus: E. Curtii Göttinger Festreden’. - E. Rohde aan Nietzsche Ges. Briefe II 226 f.

men vaak de kruinen maar onbestegen laat om zich te mengen onder de bewoners der vlakte en hen te bespieden. Zoo, wie een beeld wenscht van den Griekschen *vólksgeest* in de eene of andere periode, hèm moeten ook de sagen, zangen, folklore dus, naast volksgeloof en de overblijfselen der techniek, de lijnen, de kleuren aan de hand doen. Men komt dan tot eene voorstelling, die nog al sterk afwijkt van het aanbeden Grieksche ideaal. Dit ideaal evenwel is de essence van telbare dozijnen, van geesten die voor een goed deel cosmopolieten waren; de afwijking echter is een extract van zoovele honderdduizenden, doch allen echte burgers van hun kleinen belangwekkenden staat.

Slaan wij b.v. eens het oog op een stuk geloofsleven dier eenvoudige herders, visschers, jagers en landbouwers uit het oudste tijdperk van het Grieksche leven, dat wij kunnen benaderen; niet derhalve wat de rondgaande troubadours op de burchten der groote heeren zongen tot lof van een met Oosterschen glans overgoten Olympische godenwereld, niet de goden van ridders en vorsten vragen thans onze aandacht, doch diè wezens, welke den deels nog als nomaden rondzwervenden, deels in zeer primitieven toestand reeds neergestreken bewoners van Hellas, tot schrik en troost, tot gevaar en tot steun, tot vloek en zegen zijn geweest. M.a.w. datgene wat men geloofde en hoopte aan den horizon der Europeesche cultuur. Vooraf echter een enkel woord.

Het is nog niet zoo lang geleden, dat in onze geschiedboeken en handboeken der Grieksche religie het eerste hoofdstuk begon met de zangen van Homerus; met dat epos hetwelk aan allen zij 't in 't oorspronkelijk zij 't in vertaling min of meer bekend zal zijn. Wie het kennen uit de overzetting van Vosmaer, hun bleef het zeker een conte à dormir debout. In het algemeen verzet Homerus zich - en welke eerste-rangsschrijver doet het niet? - tegen elke metrische vertaling in eenig modern idioom. Het komt voor, dat men bij het lezen van den *Griekschen* Homerus, jongelui uit eigen beweging hoort verklaren ‘dit is mooi!’ Radikaal kan men hen van deze ontluikende bewondering genezen door hun eene vertaling in handen te geven, zelfs die van Johann Heinrich Voss. Dat Voltaire den ouden Homerus aanbeval als bijster geschikt voor slapelooze nachten, acht ik een krachtig

wapen tegen hen, die beweren, dat redelijke waardeering oòk kan bestaan bij het lezen van een *vertaald* auteur.

De ouderdom nu van dit epos klimt geenszins op tot het fabelachtige; bedenken wij toch, dat het werk zelfs nog niet in de zevende eeuw voor Christus tot den tegenwoordigen vorm was ontwikkeld, dan scheiden ons van de tijden, waarin achtereenvolgende geslachten van zangers aan de vervaardiging werkten, niet meer dan een 80-tal generaties. Natuurlijk bevat het overleveringen uit veel hooger opklimmende eeuwen; gansch verschillende cultuurtoestanden zijn er in dooreengemengd.

De vraag rijst nu: is het oudste waarvan het epos melding maakt ook tevens de grens waartoe ons weten aangaande de meest antieke beschaving van Griekenland vermag op te klimmen! Zijn b.v. de goden, die wij zelfs in de *oud*ste partijen van het gedicht aantreffen, ook de dragers der verst bereikbare religieuse voorstellingen? Friedrich Welcker, die in het midden der vorige eeuw bij het schrijven van zijn nog steeds onovertroffen Götterlehre, deze vraag stelde, beantwoordde haar reeds ontkennend. Hij toch zag in, dat Homerus niet aan het *begin*, doch aan het *einde* eener lange periode van ontwikkeling staat, dat de goden uit zijn gedichten eene éeuwenlange wordingsfaze hadden doorgemaakt, even goed als dat de taal, waarvan de dichter zich bediende, een product van den geestesarbeid van vele geslachten was.

Nu hebben sinds Welckers dagen de archaeologen eene wereld van onder de aarde te voorschijn gebracht, wier cultuur zeker ouder is dan de door Homerus geschetste. Ons staat een materiaal ten dienste waarvan de Duitsche geleerde geen flauw vermoeden had. Des ondanks zou men mogen beweren, dat Welcker zijne Götterlehre niet met Homerus had behoeven aan te vangen, doch er een hoofdstuk over het vóór-olympisch geloof aan had kunnen doen voorafgaan, zoo hij slechts gecombineerd en geordend had, wat de voorhanden oude literatuur hem aan gegevens bood. Om dit duidelijk te maken zullen wij in de volgende schets de uitkomsten der archaeologie geheel buiten spel laten en ons beperken tot datgene, wat de *te boek gestelde* traditie leert, omtrent den geloofsvorm, die in den boezem van het volk heeft voortbestaan, zelfs toen de religie der Olympische goden ook *buiten* de ridderhofsteden waar zij gekweekt was, eene plaats had vero-

verd. Een vorm, die nog in de dagen der eerste Christenheid in Hellas te vinden was en nog in het tegenwoordige koninkrijk merkbare sporen heeft nagelaten.

Fetischdienst is een der oudste stadia zoo niet het oudste in het geloofsleven, dat wij kunnen opsporen. De ruwste vorm van den Fetischdienst bestaat hierin, dat de geloovige aanbidt, wat voor ons een steen, een scherf, een boomstam, voor hem echter een bezield, machtig, goddelijk wezen is. Vandaar, dat hij het spijs en drank voorzet; hij meent toch het te moeten sterken opdat het hem krachtiger bijsta. Ook draagt hij een Fetisch als amulet, die hem beschermen moet tegen booze invloeden.

In Griekenland nu werden eens blijkens literaire getuigenis groote onbehouwen steenen en steenen van merkwaardigen vorm als godheden vereerd. Zoo stonden er in het Noorden van Morea dertig vierkante steenen, die door de inwoners werden aanbeden en aangeroepen. Deze vereering van steenblokken bleef bestaan zelfs tot in den Romeinschen keizertijd. Met olie werden zij begoten en de *bijgeloovige* - immers wat in een ouder stadium *ge*loof heet wordt in een jonger *bijgeloof*, zooals de door Christenpredikers als *bijgeloof* verbannen vereering van Germaansche natuurwezens eenmaal gevierd *geloof* der voorvaderen was -, de *bij*geloovige dan droeg zijn oliefleschje bij zich, goot het uit over den steen, die meest aan een kruisweg stond, knielde er voor, kuste hem. Aan een kruisweg, want de snijpunten van tijden en wegen zijn aan geheime machten heilig. Twaalf uur 's nachts, het moment waarop de beide dagen elkaar ontmoeten, een ontmoetingspunt dus in den tijd, is het uur der spoken.

In Midden-Griekenland, nabij den hoog-antieken zetel van de machtige vorsten van Orchomenós, stond een rij steenen, die als beschermheiligen van bloei en bevalligheid met den naam Charites, Gratiën, werden aangeroepen. Niet ver vandaar vereerden de omwoners een onbehouwen rotsblok onder een naam, die later zoo geheel andere aandoeningen bij den hoorder wekte, den naam van Eroos. Ja, toen in de dagen van Griekenlands hoogen bloei de beeldhouwer Praxiteles een beeld schiep, dat den liefdegod in jeugdige schoonheid voorstelde, vergaten de omwoners den steen niet, doch hadden hem lief bóven het beeld.

In diezelfde streek lag (bij Hyettos) een groote kei, die genezing vermocht te geven, waarheen men zelfs in de dagen der verlichting ter bedevaart toog. In Athene werd nog eeuwen lang een mirakel-steen door priesterhand in processie rond gedragen. Het beeld der godin Aphrodite op Cyprus was slechts een steenen suikerbrood en op het middelpunt der aarde in het hoog-heilig Delphi, waar aardsche machten de toekomst profeteerden, lag een heilige steen. Merken wij op, dat deze steen wederom lag op het punt waar alle wegen der aarde elkaar kruisen; want Delphi was het middelpunt der aarde. Later heeft de Delphische priesterschap met juisten blik ingezien, dat men dit overblijfsel uit den oertijd niet moest verwijderen. Integendeel, zij namen het onder de heilige voorwerpen in den tempel op en maskeerden het Fetischwezen van den steen, onder tal van heilige verhalen.

Langs de wegen lagen groote steenhoopen, die de Grieksche nomade als beschermheiligen beschouwde van zijn tocht en kwam hij al zwervende in Achaia, dan kon hij aldaar voor een klein offer een vierkant blok van middelmatige grootte zijne vragen stellen. Evenwel het moest in den avond geschieden. Men ging er heen, legde het oor tegen den steen, hield daarna beide ooren met de handen dicht en verwijderde zich. Op eenigen afstand nam men de handen weg en het eerste geluid of woord, dat men vernam, gold als antwoord op de gestelde vraag.

Stonden er ook later niet te Athene zuilen in de straten, die den god der wegen voorstelden? Ja, wie nog heden met aandacht door de straten van Pompeji gaat, ziet naast de deuren kegels van donkere lava, wier beteekenis en zin in dezelfde richting ligt.

't Treft ons eigenaardig, dat wezens als Eroos, Aphrodite, de Charites, aan wie men later bijna uitsluitend invloed op het *zieleleven* toekende, in die oude dagen als steenen fetischen aan het *lichaam* gezonde kracht en bloei moesten verleenen; dat men ze zelfs als *genezende goden* te hulp riep en hun later *psychische* macht van oorsprong een *physische* geweest blijkt te zijn. Gewoonlijk verklaart men dezen overgang als eene verfijning in het denken van den vereerder. Te gelijkertijd nl. dat de mensch zich losmaakte van het reinstoffelijke bestaan en zijne beschouwingen van ethischen aard

werden, zou ook zijn godheid van een lageren tot een meer hoogen stand zijn geklommen. Deze beschouwing is voorzeker ten deele waar; edoch zij is niet geheel bevredigend. Physische en psychische veranderingen lagen voor den mensch der oertijden niet zóover buiten elkaar als zij heden ten dage nog voor duizenden doen. De zoovaak aangehaalde klassieke spreuk: ‘een gezonde ziel in een gezond lichaam,’ heeft dieper zin dan men gewoonlijk meent.

Eene kleine scène uit Plato, waar door lichte ironie het ernstige fonds heenschemert, kan dit duidelijk maken. Socrates zit in de worstelschool te redeneeren met een paar jongelui; om hem heen spelende kinderen. Een dezer, de jeugdige Charmides, durft niet te naderen bevreesd voor den vreemde, doch als men hem vertelt, dat daar een geneesheer zit, die hem van zijn hoofdpijn genezen kan, komt hij schoorvoetend nader, zet zich neer en vraagt om het geneesmiddel. ‘Wel, zegt Socrates, dat middel zal ik u geven, doch er behoort een tooverspreuk bij. Het middel genomen onder het opzeggen van de spreuk, maakt u geheel beter; zonder de spreuk baat het u niet.’ Op den verwonderden blik van den knaap gaat de oude wijze voort: ‘Ge hebt toch wel eens van de geneesheeren gehoord, dat zij vaak beweren een oogkwaal niet te kunnen genezen zonder het geheele hoofd te cureeren en dat genezing van het hoofd niet mogelijk is zonder behandeling van geheel het lichaam! Nu dan, dan kan ik ook meer van die tooverspreuk vertellen. Ik was toch eens op een veldtocht in het hooge Noorden en sprak daar met een dier Thracische geneesheeren, die naar men beweert den mensch zelfs onsterfelijk maken. Deze nu zeide mij, dat de geneesheeren te Athene wel op den goeden weg zijn, als zij beweren dat men de oogen niet kan genezen zonder heel 't lichaam te cureeren, doch dat zij *daarom* tegenover vele kwalen nog hulpeloos staan, wijl zij nog niet hebben ingezien, dat genezing van het *lichaam* zonder genezing van de *ziel*, niet mogelijk is. Dat men eerst door goede redeneeringen deze moet cureeren wil behandeling van het lichaam eenig resultaat hebben. Want ziel en lichaam vormen *één* onverbreekbaar geheel. Zoo zal ik dan beginnen met mijne tooverwoorden u eerst psychisch te behandelen en u daarna het geneesmiddel voor het lichaam geven.’

De eerst schuchtere knaap stemt toe en leent zich onbevangen voor een dan volgend philosophisch onderzoek.

Na dit korte citaat, dat niet misplaatst zou zijn in de inleiding op een modern handboek der psychiatrie, zal men inzien, hoeveel nader men in Plato's tijd stond tot de meest moderne opvatting der medische wetenschap, dan wij bv. voor een eeuw. Doch ook de oermensch, die op lichamelijke wonden dezelfde kuur toepast als op psychische kwetsuren, staat er in den grond der zaak dichterbij. Een gewond, een vertoornd gemoed wordt door redeneering genezen, het booze er uitgedreven. Doch dan kan ook het fel stroomend bloed door woorden worden bezworen, ook daar kunnen de booze machten worden geweerd door een spreuk. De jeugdige Odysseus wordt op de jacht door een everzwijn gewond. Wat doen zijne gezellen: ‘door een tooverzang, zegt Homerus, lieten zij het bloed ophouden met uit de wonde te vlieten.’ Zij bespraken het bloed.

De wond door den liefdegod geslagen is gelijksoortig aan die door een aardschen krijger toegebracht. De daemon, de god, die in een steen gezeten het lichaam helen kan, is ook in staat de ziel te genezen. Vandaar dat de godheden, die zoowel mensch als dier gezondheid en bloei verschaffen, als Eroos, Aphrodite, de Gratiën, ook door verliefden worden aangeroepen.

Bij den fetischdienenden Griek is dan ook gelijk bij Afrikaansche negerstammen de medicijnman, de toovenaar, de geestenbezweerder en regenmaker één en dezelfde persoon. Tooverspreuken, vervloekingstafeltjes zijn dan ook van de vroegste dagen af in Griekenland aan de orde van den dag geweest. Geheimzinnige krachten, die kunnen betooveren en onttooveren kent men reeds in de oudste Helleensche poëzie aan planten toe; wie eerder door een wolf gezien wordt dan hem ziet is sprakeloos voor eenigen tijd; groot is de macht van het booze oog, vooral vermijde men dengeen, wiens oogen van verschillende kleur zijn. Dit geloof aan toovermachten heeft den Griek door alle eeuwen vergezeld. Verwonderen kan 't dus niet, dat eene aanzienlijke hoeveelheid tooverrecepten in Griekenland of gehellenizeerde landen in de laatste vijftig jaren is teruggevonden. Ja, van dit volk der pure schoonheid, der strenge logica, der onverstoorde bezadigdheid, bezitten wij

menigvuldige looden tabletten met formules er op in staat den verwenschten natuurgenoot alle duivels uit het pandaemonium op het lijf te jagen, mits men ze maar onder gewenschte voorwaarden aanwendt. Wie hierom smalend neer mocht zien op de Hellenen, bedenke, dat deze tooverrommel mits met de vereischte sauce toebereid ook tegenwoordig nog in de laagste en in de hoogste standen onzer samenleving gretigen aftrek zou kunnen vinden. Een staaltje van wat dit ontuig nog heden ten dage vermag. In Februari 1890 zond de Duitsche geleerde Stevens aan Mancini, professor te Napels, een aantal pas gevonden toovertabletten ter ontcijfering. De hooggeleerde Italiaan zond ze na korten tijd terug mct het volgend begeleidend schrijven: ‘of het door lichamelijke zwakte komt òf door overprikkeling van den geest, als ik er aan denk tot welke vreeselijke doeleinden deze tabletten bestemd waren, - ik weet het niet; doch sinds de ontvangst werd ik gekweld door schrikkelijke droomen, die mij verplichten u dit helsche cadeau met spoed terug te zenden.’ Als zoo heden ten dage nog een beschaafd Italiaan spreekt, behoeft men niet te vragen, wat deze tooverrommel in de oudheid vermocht. Men heeft er dan ook bij de Romeinsche wedrennen in den circus een ruim gebruik van gemaakt om elkaars paarden te verlammen. 't Is nog te probeeren.

Wilde men den wil der in den steen levende geesten vernemen dan legde men zich met het hoofd op deze ter ruste en in den droom kwam de *openbaring*; gelijk ook eens Jacob - de vergelijking zal den lezer reeds zijn ingevallen - naar het verhaal in Genesis op een steenhoop ingesluimerd de afdaling der engelen zag. En ook hij begoot na het ontwaken den steen met olie. - Naast stukken steen werden er ook stukken hout, bewerkt en onbewerkt, aanbeden. 't Is dan ook voor een fetisch van ondergeschikt belang of zij van de eene of de andere materie gemaakt of geworden is. Een vormeloos stuk hout werd op het eiland Delos aanbeden als de moeder van den God Apollo. Twee houten balken door kruislatten verbonden vereerde men te Sparta als de zonen van Zeus den Oppergod. Trok men ten strijde, de balken ontvingen een officieele uitnooding om mede te gaan. Soortgelijke gebruiken bleven tot in de dagen der philosophische

bezinning bestaan, totdat men op zekeren dag van de waardeloosheid overtuigd werd. Zoo vroegen de Boeotiërs in krijg gewikkeld hulp aan de bewoners van Aegina. Deze zonden hun twee oude boomstammen, die op het eiland als heroën werden aanbeden. Toen nu ondanks deze hulp de Boeotiërs deerlijk werden toegetakeld, zonden zij de boomen terug met het verzoek hun liever een paar honderd man te zenden. Elders weer werd de vermaardheid van een oud beeld door toevallige omstandigheden voor een halve eeuw weder opgefrischt. Toen eene Atheensche expeditie naar Aegina tot op een enkel man werd neergesabeld en het Atheensche patriotisme verbood dit te erkennen, kwam het verhaal in de wereld, dat de leden der expeditie, die zich van twee oude godenbeelden wilden meester maken, allen plotseling ontzind waren geworden en in razernij elkaar hadden afgemaakt. De reputatie der beelden won er door.

De in de aarde levende machten genoten in dit vulkanisch land groote vereering. Waar een kloof in de aarde overschaduwd werd door een ouden boom werd deze als het aardsch verblijf van den daemon beschouwd. Werkelijk was dan ook bij het doorbreken van zulk een boom de beeltenis van den god nog in de breuk gezien. Eerst in later tijd scheidde men den geest en den boom en toch bleef de band tusschen beide zóo eng, dat elk letsel den boom aangedaan den geest persoonlijk deerde.

In het ruischen van de bladeren meende men de stem van den god te vernemen evenals zoovele honderden van jaren later de jonkvrouw van Orleans Gods wil uit het ruischen van den eik vernam. Een symbolieke band vereende vaak den boom en de hem omwonende gemeente. Bloei en verval dezer laatste drukte zich uit in den meer of minder voorspoedigen groei van den boom. Toen dan ook de Perzen de Acropolis te Athene innamen en de heilige olijfboom daarboven in brand opging, bleek echter reeds spoedig, dat het niet der goden wil was, dat Athene spoorloos zou verdwijnen: twee dagen later toch rees de beschermende olijf wederom een el uit den bodem omhoog. Zulk een god-boom nam tevens onder zijn breed-uitstaand gebladerte de schaar der geloovigen op en deed van zelf de idee voor den lateren tempel aan de hand. Wat anders toch was deze dan een

breed schutdak over het godenbeeld geplaatst? Hooren wij slechts, hoe op de plaats, waar eens de beroemde tempel van Artemis zou verrijzen, te Ephesus, godendienst werd gevierd. ‘Voor u, zoo zingt de geleerde dichter de godin toe, stelde men eens een houten beeld op aan de kust onder de beschutting van een eik; men danste er om heen den krijgsdans, uw naam aanroepende, slaande op schilden, stampend met den voet en het geratel der pijlkokers werd door den hellen toon der fluiten overstemd.’ Soms ook stond het godenbeeld in een grotgewelf, soms in een uitgeholden boomstam: dat dan ook het Grieksch voor *tempel* en *schip* hetzelfde woord bezigt, wordt verklaard door het feit, dat de uitgeholde boomstam èn voor vaartuig èn voor godenwoning dienen kon.

Kon de boom een woonplaats zijn voor een god, waarom ook niet voor een rondwarende schim van een gestorvene? Vandaar, dat men graven met boomen omgaf: de geesten nestelden zich er in en bleven aan de plek gebonden, voornamelijk als het donkere boomen waren met neerhangend loof. Is 't niet een kinderlijke voorstelling? - en toch hoe aardig gedacht! De zielen der afgestorvenen vliegen rond als vogels, ook wel als vlinders, ook als vleermuizen.. Schadelijk worden zij als men ze niet voedert. Welnu, op het graf wordt voedsel neergezet, in de nabijheid plant men één of meer boomen en de vogel is in zijn paradijs.

Niet ten onrechte heeft Von Humboldt opgemerkt, dat hetgeen wij vaak aan ideale poëtische gedachten ontsproten meenen te zijn, zijn oorsprong meestal dankt aan zeer materiëele utiliteitsgronden. Poëzie is hier slechts in zóoverre bij betrokken, dat men na het te loor gaan van de kennis der ware oorzaken, het overgebleven gebruik zoo dichterlijk mogelijk aankleedt. Hierbij voldoet men aan een ingeschapen neiging tot idealiseeren, waarbij echter de waarheid er meestal *te mooi* afkomt. In onze beste oogenblikken doen wij druk mede aan het verbreiden van historische romans omtrent het verleden. Hoeveel poëzie achten wij niet te hangen aan dien treurwilg op het kerkhof geplant? Nu ja, de poëzie is er voor ons, doch onbewust zijn wij de instandhouders van het heidensch gebruik, hetwelk door een boom den gevaarlijken doodsdaemon verlokte om te blijven op éene en dezelfde plaats.

Eene tweede soort van godenvereering bij onbeschaafde

stammen en die wij dan ook bij de primitieve bewoners van Hellas vinden, is totemisme. Deze cultus-vorm berust op de nauwe verwantschap tusschen mensch en dier of mensch en plant. De geheele stam leidt zijn herkomst af van den geest, die er in een bepaald dier, in eene bepaalde plant woont of wonende wordt gedacht. Het dier mag dan ook niet maar *zóo* worden gedood, de plant niet uitgerukt, ja zelfs de oogen er op te richten is strafbaar. Men gaat gehuld in de huid van het dier, tatoueert zich als het beest, benoemt zich naar hem, eert hem als een god. Wordt dan b.v. de stier die totem is nooit geslacht? Zeker, op godsdienstige offer-feesten, waar het eten van het vleesch eene vereenzelviging met de godheid beteekent. Men eet den god op, men wordt er één mede; doch de priester, die hem doodt, vlucht wijl hij zich het vergrijp bewust is. Dat deze godsdienstvorm eens in Griekenland heeft gegolden en langen tijd onder de lagere bevolking nagewerkt, lijdt geen twijfel. Daar zijn vooreerst de stamnamen. Maakt het toch niet den indruk of wij in Aimard's Indianenromans verzeild. zijn, als wij op Griekschen bodem stammen ontmoeten die de namen dragen van: Spechten, Ooievaars, Beren, Robben, Wolven, Palingen, Slangen; gelijk er in Italië zaten: Bokken, Kalvers, Arenden, Varkens, Raven? Onwillekeurig denken wij ook aan het groot aantal vogelnamen dat den dienst van persoonsnamen vervult, als: Penelope, Circe, Celeos, Laios, Epops, Catreus, Cypselos, Orion, Meleagros?

Doch meer nog denken wij aan een reeks dier wondergestalten, mengsels van mensch en dier, gesneden in overoude cameeën, die op de Grieksche eilanden, doch ook op het vastland zijn gevonden. De veronderstelling, dat deze wonderwezens, welke men zich als amuletten om den hals hing, daemonen waren mag alleszins aannemelijk heeten, wijl wij met zekerheid weten, dat nog in later tijd lokale goden de mensch-diergestalte droegen. Trouwens de Sphinxen en Centauren zijn bekend. De cameeën-figuren zou men eenigszins kunnen verduidelijken door te wijzen op de monster-voorstellingen, die middeleeuwsche kerken sieren b.v. de Notre-Dâme. Men herinnert zich die bokspootige duivels, die vampyrs, kabouters, griffioenen vaak in monniks- of nonnenkleedij gestoken, welke daar hoog in de lucht op zoo'n kerk een

wonderlijk ornament vormen. De dieren, waar zij tusschen in staan, als kameelen, olifanten, pauwen, hanen, hebben eene symbolieke beteekenis en vertegenwoordigen eene of andere ondeugd. Ook in de oudheid gaf men den dooden vaak van die groteske aardmannetjes mede in het graf, en de tegenwoordige Kretenzische vrouwen kennen nog aan die oude cameeën tooverkracht toe: zij noemen ze melksteenen en dragen ze op de borst.

Nog in de eeuwen der verlichting van Griekenland trof men die wondere mensch-dier-goden aan; voorzeker eene verrassing voor dengeen, die overal de meest volmaakte godengestalten zou verwachten te vinden, die in elke vallei een Socrates zou meenen te hooren disputeeren over de meest subtiele wijsgeerige onderwerpen.

Zoo stond er in een hol bij Pavlitza in Arcadië in historischen tijd nog een afgodsbeeld, waarvan het met slangen omwonden menschenlichaam een paardenkop droeg. In diezelfde streek wordt van een soortgelijk beeld melding gemaakt. In een grot heilig door ouderdom en ontoegankelijkheid, omgeven door een dichte rij cypressen stond het beeld, een *vrouw* tot de heupen doch verloopend in een staart, gesnoerd door gouden banden. Slechts eenmaal 's jaars betrad een vrome schaar het heiligdom, om daar midden in Arcadië te offeren aan de Wijdheerschende dochter van den Oceaan. Veronderstelt eens, dat men in een Zwitsersch dal tusschen hooge bergen, op een slechts voor stoute klimmers of gemsen bereikbaar punt, een heiligdom aantrof voor eene *zeenimf* en dat te midden van menschen wier meerendeel zeker nooit de zee zag. En toch is de toestand in Arcadië niet veel anders. Moet dan niet die Arcadische bevolking, die trotsch beweerde eerder geboren te zijn dan de maan, die in holen levende slechts eikels at en zich met dierenhuiden kleedde, eens *van de zeekust* tusschen de bergen zijn gedrongen? En het pleit voorzeker voor een diep ingeworteld religieus leven, dat de nieuwe woonplaats, waar het ruischen der zee niet meer hoorbaar was, aan de heiligheid der traditie geen af breuk deed.

Op totemdienst wijst ook de vereering, die zelfs in latere eeuwen verschillende diersoorten in Griekenland genoten. Mieren en ooievaars werden aanbeden in Thessalië, muizen

in Troje, schapen op Samos, zwijnen op Creta, slangen in Argos, wolven in Delphi en in Athene. Dat later sagen werden bedacht om aan deze vereering eene rationalistische verklaring onder te schuiven spreekt van zelf. Dat de ganzen eens het Romeinsche Capitool hebben gered is niet onmogelijk; doch dat die ganzen daar niet *opzettelijk* als nachtwacht waren opgesteld spreekt toch van zelf. Het zullen dus wel heilige tempeldieren geweest zijn. De gans was dan ook te Rome zoo heilig als de uil te Athene. En als men nu de patronesse dezer stad *Athene met den uilenkop* noemde, dan rijst de vraag of de Romeinsche Juno van het Capitool niet eenmaal in de gedaante eener gans aanbeden zal zijn. Vóór vijf en twintig eeuwen heeft een dichter gezongen: 'Konden de dieren godenbeelden maken, zij schiepen deze naar hun eigen beeld.' De ironie van dit woord getuigt toch niet van historischen blik!

Werd de godheid als dier voorgesteld, ook het tempelpersoneel en zij die in bijzondere betrekking tot den god stonden, droegen diernamen. De dienaressen van de Ephesische Artemis heetten *bijen;* jonge meisjes, die in Athene's omstreken de jacht- en doodsgodin hulde brachten, heetten *berinnetjes* en droegen gele kleedjes om de huidskleur van den beer natebootsen. Gelijk Germanië gekend heeft weerwolven, d.z. mensch-wolven, zoo kenden de Grieken lykanthropoi, wolfsmenschen, en de Duitsche zwaanjonkvrouwen vinden wij terug in de Thessalische vrouwen, die in vogels, of minder gracieus, in ezelinnen werden omgetooverd.

Lezen wij dat de god van het vulkanisch- en zeeëlement den naam van Paardgod droeg, Dionysos dien van Stier- of Bokgod, Hermes dien van Ramgod, zoo valt 't moeilijk niet aan te nemen, dat men zich die wezens als paard, stier, bok, ram voorstelde. Grieksche vrouwen riepen toch den vruchtbaarheidsgod aan als 'o machtige stier' en de geneeskundige daemon Asclepius werd in slangengedaante naar Rome overgevoerd. Bekend is ook de slang van de godin Athene. Zeker, later gold dit beest als symboliek attribuut der vorstin; oorspronkelijk echter was het de *godheid-zelf*, die in diervorm zich den geloovigen vertoonde. In den tempel werd dan ook zulk een slang verzorgd en met honingkoeken vereerd. Toen bij het naderen der Perzen de geboden koeken onaangeroerd

bleven liggen, lag de gevolgtrekking voor de hand, dat de godin was heengegaan. Derhalve werd dan ook afgekondigd, dat de burgerij in de veste nièt meer veilig was, wijl - '*de godin de stad had verlaten*.'

Uit dit gezichtspunt krijgen de bekende gedaanteverwisselingen van Ovidius een dieperen zin en historische waarde. Zooals zij daar liggen zijn het de in gladde poëzie op schalksche, vaak ironische wijze vertelde sprookjes uit den oertijd, waaraan de hofpoeët uit keizer Augustus' omgeving zelf niet meer geloofde. Zij zijn hem een heerlijke materie om zijn bel-esprit, zijn geleerdheid, zijn taalvirtuositeit, zijn vertellersgave op bot te vieren. Doch gelooven? Hij zegt niet van neen, doch knipoogt met listigen glimlach. En waarlijk, hier bestaat een niet geringe kans dat men zich gaat vroolijk maken over iets, wat eens in waarheid *geloof* was. De waarheid toch is, dat een hier of daar in slangenvorm aanbeden godheid in den loop der tijden dien godenrang verloor: men vertelde nu dat het een machtig *vorst* uit den voortijd was, die wegens deze of gene daad, tot belooning of straf, in een slang was veranderd en als zoodanig voortleefde. Men ziet hoe de verhouding is omgekeerd: niet de *menschvorm* is het eerste stadium, doch de *diergestalte*. Dat deze *geleidelijk* in *mensch* overgaat is niet comisch, wel comisch is de *plotselinge* terugtoovering in de dierenhuid. De clown in den circus, die als beest optreedt en zich geleidelijk tot mensch ontwikkelt wekt verbazing; de clown die als mensch optreedt en plotseling in ezelshuid staat te balken werkt op de lachspieren.

Of de bij totemstammen waargenomen bizonderheid, dat het stamverband op de vrouw rust en het kind den naam der moeder niet dien van den vader draagt, ooit bij voorhelleensche stammen heeft gegolden, is niet te beslissen. Voorbeelden van dit z.g. matronaat komen slechts schaars voor, een enkel in Homerus. Hiermede valt echter de waarschijnlijkheid van het bestaan van totemisme in Hellas niet.

Als wij lezen hoe in Athene op een overoud feest - de Runderslachting - een rund bij het altaar werd gebracht en den doodslag ontving zoodra het aan opzettelijk neergelegd gras raakte; doch hoe dan de priester vluchtte en de schuld gelegd werd op de bijl, die daarom werd vervloekt en over

de grenzen geworpen - dan zien wij duidelijk, hoe dit slachten te midden van menschen, die wellicht ook zichzelf Runderen noemden, als een *moord* werd beschouwd. Het totem-dier toch was heilig.

Of niet zeer materialistische overwegingen aan dit geloof ten grondslag liggen, of in een stam met weinig vee de dood, en vooral de onnatuurlijke dood, van een rund, het kostbaarst bezit in de familie, de grootste werkkracht bij den landbouw, niet gehouden werd voor iets vreeselijks, wie zal het ontkennen. Een oud zegsman, Porphyrius, heeft dan ook de merkwaardige uitspraak gedaan: ‘zonde was het bij onze vaderen diè dieren te dooden, die in het leven met ons medewerken’. Hier vloeit het materiëele motief inéén met het ideëele en wellicht heeft ook hier het materiëele de brieven van hoogsten ouderdom.

Gelijk nu het totem-dier een enkele maal 's jaars plechtig werd geslacht, opdat de vereerder zich te enger met hem, den god, zou vereenigen, zoo werden er omgekeerd ook menschen geofferd aan den dier-god. Menschenoffers hebben in Griekenland langer geduurd dan men zou vermoeden: zeker bestond het gebruik nog in de 4^{e} eeuw vóor Chr., wellicht nog later. Bij de lijkverbranding van een groot held werden er vóor en na Homerus' tijd menschen geslacht, wien men bv. bij een dozijn tegelijk den hals afsneed. Om windstilte te krijgen werd menschenbloed gestort, gelijk de Phoeniciërs onder een van stapel loopend schip een mensch lieten verpletteren. Menschenoffers werden er gebracht bij den aanvang van een veldtocht of vóór een slag: zoo slachtte Themistokles drie Perzen vóor den slag bij Salamis en eischten Pelopidas' soldaten vóór den strijd bij Leuctra een menschenoffer, dat slechts door het verschijnen van een wit veulen werd voorkomen. Hier moeten toch de aanbidders der Grieksche gematigdheid even het voorhoofd rimpelen. De leidende gedachte bij deze offers is evenwel niet slecht: men brengt het leven van één ten offer, om daarmede dat van meerderen af te koopen, het is een ruilhandel met den god gedreven, waarbij het mindere, dat hij krijgt, in vergelijking van wat hij vraagt, door offervaardigheid wordt vergoed. Biedt dus Leoos van Athene zijne drie dochters aan tot redding van het vaderland, het gewicht der vaderliefde, die hierbij ten doode wordt gekwetst, zal voor

de godheid het drietal doen opwegen tegen zoovele honderden. De Griek is evenwel te veel koopman om niet te trachten bij dezen handel den god te verschalken. In de eerste plaats brengt men b.v. een *misdadiger* ten offer, dus een, die toch zou worden gedood. Of wel, men verkoopt den god knollen voor citroenen. Bij het uitbreken van pest te Athene beval Artemis, de doodsgodin, dat men haar een maagd zou offeren tot wering van het kwaad. De aangewezen burger stak een geit in de kleederen zijner dochter en luidroepende, dat dit de maagd was, sneed hij het beest den hals af. - Op het eiland Tenedos was eens het gebruik geweest aan Dionysos, den vruchtbaarheidsgod, pasgeboren kinderen te offeren. Later koos men eene drachtige koe, wachtte tot zij had gekalfd en bracht het jong, na hat sandalen onder te hebben gebonden, naar het altaar. Onderwijl werd de koe zelf als kraamvrouw bezocht en verpleegd.

In 't algemeen is er een streven geweest om voor het menschenoffer een dierenoffer in de plaats te stellen. Werden er aanvankelijk jaarlijks te Athene twee menschen gedood tot zoenoffer voor het door de gemeente bedreven, niet gestrafte kwaad, weldra kwamen er zondebokken voor in de plaats. Soms namen deze dierenoffers schrikbarenden omvang aan. Bij Patrai in Achaia werd eene palissadeering van groenend hout om het altaar geslagen, het altaar zelf met droog hout beladen. Op den feestdag der godin organiseerde men een klopjacht; al het wild: herten, evers, wolven, beren, werd binnen de omheining gedreven, waarna men de houtmijt in brand stak. Het geknetter van het hout, het gebrul der razende dieren, de door vonkenregen en rookkolommen afwisselend verlichte en verduisterde avondlucht, het gejuich van het volk, dat in processie achter de priesteres, die op een hertenspan reed, om het altaar rondging, dit alles vormde op dit door bosschen en bergen afgesloten strand, een recht kannibalen autodafé. Men ziet dat de Griek een steen is met meer facetten dan de twee meest-geprezene: de philosophische en de artistieke.

Doch genoeg van deze barbarismen, die hier als overblijfselen uit den oertijd worden vermeld om dit volk eens van een geheel andere zijde te laten zien, dan die, welke de enerveerende, poezelige minnekoozerij met al wat Grieksch heet

gewoonlijk den niet-vaklieden geliefde voor te houden. Waardeering kan eerst bestaan en waarde hebben als zij op reëele kennis berust. Zonder deze is alle Schwärmerei slechts een gevaarlijk soort van apenliefde.

Komen wij thans tot een derde stadium van geloofsleven, dat ná, doch ook naást de andere fazen bestaan heeft: de natuurreligie.

Een verschil tusschen den ontwikkelden en den onbeschaafden mensch is o.a. dit, dat de ontwikkelde belangstelling heeft en weetgierigheid betoont voor diè dingen, welke de onbeschaafde als heel gewoon beschouwt en volstrekt niet de aandacht waard - aangenomen al, dat zijn aandacht er op valt.

Datgene toch wat ons steeds omringt prikkelt maar weinig, roept zelden de opmerkzaamheid. Niet de áltijd ruischende zee, niet de áltijd groenende boomen, niet de steeds blauwende hemel hebben den oermensch aan het denken over de natuurmachten gebracht. Hij ging er aan voorbij als dagelijks nog duizenden doen in het dof heidsgevoel van het gewone; tenzij dat een meer bespiegelend natuurgenoot zijne opmerkzaamheid opwekte en het in klanken geuit gevoelen van één, gemeengoed van allen werd. In hoeverre die fijner besnaarde enkelingen gewerkt hebben op de ontwikkeling der gemeenschap, wat ook wíj derhalve aan die nooit genoemde dichters te danken hebben, wie zal het begrooten? Wat meer kans had állen te treffen, het waren de tijdelijke *verstoringen* in de rust van het gewone en alledaagsche. Donderslagen, bliksem, overstroomingen, vulcanische uitbarstingen, zonsverduisteringen, heftige stormen, spelen dan ook in natuurmythen een overgroote rol. Deze werkten onmiddellijk op àllen. Sprookjes van fijner stof geweven, als het ontkiemen der jeugdige voorjaarsnatuur, sterrenflonkeren, beekgeruisch, zijn geboren in de ziel van dichters uit de massa en zijn verbreid en behouden dank zij den klanken waarin *hij* zich uitsprak.

Natuurlijk hangt de superioriteit van een volk af van de percentage dier poëeten. Deze percentage nu moet onder de oudste bewoners van Hellas groot zijn geweest, want rijk is hun mythologie, rijk ook het heldendicht aan nog niet tot mythen omgewerkte frissche natuurindrukken. In lateren tijd lijkt dit percent gedaald. Weinig nieuwe beelden

rijzen op; men teert op het Homerisch gedicht, de bestaande beelden worden stereotypen voor algemeen gebruik.

Hoe nu kon de natuurmythe worden gevormd? De mensch hoort het grommen van den donder, hoort het kraken en knetteren van den bliksem boven zich. Zulk leven, zulk getier kent hij, hoewel minder krachtig, hij kent het uit zijne gevechten. De conclusie ligt voor de hand: daarboven wordt er gevochten door onzichtbare machten. Nu fantazeert hij een slag en uit de gegevens van gevechten op aarde puttende, werkt hij dien slag uit: het is een strijd om een kostbaar voorwerp, om een nuttig wapen, om eene kudde runderen, om eene geroofde vrouw, om een gouden schat. Weldra gaat het verhaal van den godenstrijd in gebonden vorm, in zang, door het volk: de goden, die den strijd voeren, dragen thans námen, ook de geroofde vrouw krijgt een naam, de dichter noemt zelfs haar geslacht, haar woonplaats, hij roemt haar schoonheid, prijst haar bedrevenheid in fraaie werken. Bij het rollen der jaren groeit de mythe, daar ieder verteller er iets aan toe doet of het oude door nieuwe gegevens vervangt. Een nieuwe religieuse-ideeënlaag kristallizeert zich langzamerhand om den ouden kern; de oudere lagen worden langzamerhand onherkenbaar: de goden uit den voortijd worden heroën, worden koningen. Op áarde wordt nu het terrein van den strijd gezocht en gevonden. Het zijn thans vorsten, die door tal van krijgers gevolgd tegen elkaar oprukken om de geroofde vrouw terug te halen of te behouden. De mythe krijgt thans vasten vorm in een staand heldendicht. ‘Eine wirklich schöpferische Dichterkraft setzt die Form, welche sie der Sage giebt, an stelle der lokalen Tradition; die dichterische Umbildung des Stoffes wird selbst zur Volksvorstellung und es entwickelt sich an stelle der Volkstradition eine noch viel mächtigere poetische Tradition’. - Doch daar nadert de geschiedschrijver. Nog weinig criticus neemt hij het gebodene voor wáre aardsche munt en plaatst den strijd in de zooveelste periode der landshistorie. Schrandere combinatie, historische verbeeldingskracht, vindt de nog ontbrekende jaarcijfers, vindt den ouderdom der helden, der vrouw. En mogen al latere Grieksche historici met scherpen blik het mythologisch weefsel ontwarren, gedachtelooze natijd zeilt in het bootje der fantazie mede. Niets is dan ook ver-

makelijker dan de ernst waarmede waardige mannen hebben gedisputeerd over Theseus' levensjaren.

Zoo ergens, dan heeft hier onderlinge vergelijking der cultuurvolkeren gelegenheid gevonden haar nut te bewijzen. Zij heeft naast de natuurmythen der ouden parallelen geplaatst van Germaansche, Keltische, Slavische, Semietische, ja zelfs van Melanesische herkomst. Geen wonder. *Gelijke* voorstellingen moesten overal wel het resultaat zijn, waar dezélfde gebeurtenissen inwerkten op een nagenoeg even gevoelige materie. Dat de donder het rollen is van den wagen van den hemelgod vertelden niet alleen de Grieksche boeren; in de meest moderne Duitsche literatuur stuit men op de uitdrukking: ‘die Donnerwagen, die einherrollen.’ Vertelden oude sagen van dien schipper, die van den god der winden een zak kreeg, waarin de tegenwinden waren gekerkerd, totdat de nieuwsgierigheid der matrozen den zak opende en het schip verging, zoo zeggen de Mecklenburger zeelui bij heftig weer: ‘nu hebben de jongens den zak weer open gemaakt’. Zoo had een Danziger schipper drie der winden in zijn zakdoek geknoopt om slechts op den vierden te zeilen, doch de matrozen haalden den doek uit de knoop en het schip verging.

Over heel Duitschland is verbreid de voorstelling van den nachtlijken jager, die met zijn woest gevolg in het duister over de hoofden der menschen al gierende, een hert, ever of nimf vervolgt. Zoo sprak ook de Grieksche boer van de Jachtgodin, die met de schare harer gezellinnen op schimmels bij storm over bosch en beemd, heide en heuvel joeg. Bij het overtrekken van een water hoorde men het gebriesch en hoog sloeg het schuim op getroffen door de hoeven der rossen. Gelijk nu de Wilde Jacht van Wodan eenerzijds dood en vernietiging, anderzijds leven en ontluiken bracht, wijl bij stormtijd en regen het woud gedijde, zoo ook was de Jachtgodin der Grieken, de schriklijke Artemis, mocht zij vaak een slaande engel zijn, toch een vegetatiegod. Dood en leven gaan hier schoon in hetzèlfde wezen in elkaar over, want zij behooren bij elkaar. De weg opwaarts is tevens de weg nederwaarts. Vandaar dan ook, dat de tot philosophische bezinning gekomen Griek den dood nimmer afzichtelijk heeft voorgesteld. Ontkend mag niet worden, dat ook aan dit volk

Thanatos een onwelkome gast is geweest van de vroegste tijden af, doch tot een mageren Hein zijn zij nooit afgedaald in schilderwerk of plastiek. Integendeel, er ligt iets weemoedigs en zachts in de voorstellingen die zij geven aan den Dood, dien broeder van den slaap.

Een aardig voorbeeld, hoe verbeeldingskracht uit een natuurtafereel *historie* spint, leest men - en wij maken ter wille van dit voorbeeld even een sprong uit Griekenland naar Duitschland - in Tacitus' beschrijving van Germanië. ‘Aan den Boven-Oder, zegt hij, woont een volk, dat de Harii heet. Reeds trotsch op hun kracht, weten zij door kunstgrepen en het kiezen van het oogenblik den indruk hunner ingeboren woestheid nog te vergrooten. Zwart zijn hun schilden, getatoueerd hun lichamen, helsche nachten kiezen zij voor een aanval uit en wekken reeds door hunne spookachtige verschijning paniek. Niemand kan hun helschen aanblik doorstaan.’ Dit volk heeft nooit als menschen van vleesch en botten over de aarde gewandeld. Waar men hen trachtte te grijpen sloeg men naar schimmen. In waarheid waren het de zwarte wolkgevaarten, die als uit de onderwereld opdoemende onder donder en bliksem over de toppen der Suevische bergen kwamen drijven. Grillig van vorm schenen zij de zwiepende boomstammen als lansen te hanteeren, de gierende windvlagen waren hun krijgsgeschreeuw, het hemelvuur doorstreepte de duistere massa's als tatouage. Ieder borg zich voor hun dreigend geweld. Het volk zag er reuzen in, noemde hen Harjo's, een naam, die wellicht met 't Grieksche heroos, held, verwant is. De faam dier machtige krijgers kwam steeds wassende naar het westen; daar maakte men er een volk van en de historieschrijver Tacitus, hoe critisch overigens, nam hen in de lijst der Germaansche stammen op. Hoe dicht was hij onbewust bij de waarheid, toen hij deze spookachtige krijgers noemde een helsche schare! een ferialis exercitus!

Zoo ook behooren de Grieksche Amazonen gebannen te worden uit de wereld der materie. Wel heeft de natijd haar willen vereenzelvigen met de strijdbare Scythische vrouwen, die te paard door de zuid-russische vlakte vlogen; wèl wees de oertijd haar graven in Athene's omstreken en vertelde tegelijk dat zij in Klein-Azië huisden, wèl zou eens haar

koningin bedwongen in Theseus' armen hebben gelegen - doch dit alles vervluchtigt zich voor de critiek. Haar werkelijk domein is de lucht, haar rossen de wind, haar koningin de Grieksche Diana. 't Zijn producten van den Helleenschen geest. 't Is de jachtvorstin zelf wier beeld in het ontelbare is vermenigvuldigd. Men herinnert zich Banquo's geestverschijning uit de Macbeth? Een rij van geesten waarvan de laatste een spiegel draagt, zoodat de rij onafgebroken wordt gerepeteerd. Zóo is het met de wezens, die als nimfen bosch, veld, bron en berg bevolken, zóo met de kabouters, die tusschen struiken en rotsen hun geheimzinnig leven leiden: *reproducties* van de éene als persoon gedachte androgyne natuur, meervoudig voorgesteld, wijl de veelheid *beter* de alomtegenwoordigheid uitdrukkend tevens het vage, onbestemde, ontastbare levendig houdt, dat aan elk religieus wezen eigen is.

Wellicht staat den lezer uit Grimms sprookjes voor den geest die Meister Pfriem, die in den hemel gekomen daar twee engelen bezig vindt water te scheppen in een doorboord vat. Dit tweetal zorgt voor regen beneden. Daarnaast denkt men dan wellicht aan de bodemlooze of doorzeefde vaten der Danaiden, maagden, die om den snooden moord in den bruidsnacht aan haar echtgenooten bedreven in nooit voleinden arbeid de eeuwigheid moeten doorzwoegen.

Feitelijk zijn deze Danaiden niets dan bronnimfen. Een oude dichtregel zegt, dat de Danaiden het oudtijds dorre land van Argos waterrijk maakten. Een aardig beeld.

Al die beekjes daar, die kronkelend en klaterend van de heuvelglooiing komen, 't zijn de stralen uit een doorboord vat, 't welk door nimfen op den heuvelrug gezeten maar steeds met hemelwater wordt gevuld. Het frissche beeld nu dier waterscheppende najaden is door de zeer droefgeestige theologie van Griekenland in de 7e eeuw voor Christus gebruikt, misbruikt, om een nooit eindigende kwelling in het hiernamaals plastisch voor oogen te stellen. Het volk echter, dat zich noode aan de ascetische leer dier theologie onderwierp, dat zich slechts in de hoop op een troostrijker bestaan na het kommervolle aardsche leven in de mystificaties dier sombere Orphisten had gestort, was reeds met eene andere verklaring van dit beeld - en wel eene, die van meer

levenslust getuigde - vertrouwd en zeide in stilte, dat alle vrouwen Danaiden zouden worden, aan wie de mysterie van het huwelijk niet was geopenbaard, die ongehuwd ten grave waren gedaald. De Griek - en hier willen wij eens eene algemeenheid wagen - is van nature geen asceet. Van dorre takken aan den levensboom is hij niet gediend. Hem doorstroomt 't volle leven; daarom dan ook kan er na elke verschrompeling van ons geestelijk en lichamelijk bestaan van het Oude Hellas eene nieuwe Renaissance uitgaan, die tot vol en bloeiend leven terugvoert. ‘Der Grieche liebte das Leben und darum schuf er dafür. Die Welt lag ihm am Herzen, dièse Welt. Und so schmückte er sie, das sie schöner und schöner ward’. Wie zich gewild of ongewild, 't zij man 't zij vrouw, aan de natuurlijke bestemming onttrekt, die is voor eeuwig vervloekt. En het is wel hoogste straf, dat men zijn doelloos aardsch bestaan tot in eeuwigheid moet voortzetten, dat men zich zelf moet repeteeren. Zoo spreekt de echte volksgeest.

Hoort nu den Griekschen theoloog: ‘de doorboorde vaten stellen voor de zielen der zondaars, die vol gaten des ongeloofs en der stijf hoofdigheid niet bij machte zijn de heilige leerstellingen in zich op te nemen.’ Aangenomen nu dat deze theologie niet had geboren kunnen worden, indien de geest der tijden niet voor de ontvangst rijp ware geweest, ziet men hoe ook de van schoonheid-geïntoxikeerde Griek enormiteiten heeft kunnen verdragen. Menigeen uit dit puurlogische-volk heeft dan ook den toenmaligen aflaathandel met zijne penningen gesteund.

Eerst de gezeten mensch, mits iets van Jörn Uhl in hem schuilt, ontwikkelt speculatieve neigingen. Doch ook voor dezen blijven waar de woorden van den ouden Seneca: ‘zoolang de dingen geregeld verloopen neemt de gewoonte het grootsche er van weg. Onze natuur toch is zóo, dat de dagelijksche dingen, al zijn zij ook bewonderenswaardig, aan ons voorbijgaan, terwijl daarentegen het schouwspel van kleiner gebeurtenissen, mits zij slechts den gewonen loop der dingen breken, ons treffen. Zoo trekken de sterren betrekkelijk weinig 's volks aandacht, doch heeft er eene kleine verandering plaats, dan is aanstonds aller aandacht op den hemel gericht. De zon is de moeite van beschouwing niet

waard, dàn, wanneer zij verduisterd wordt, de maan slechts als zij wordt verduisterd of verdwijnt.' Komen er nu toch natuurmythen voor die den geregelden loop der dingen afspiegelen, dan dient men deze voor geestesproducten van *hooger begaafde enkelingen* te houden. Met opzet leggen wij nadruk op het leeuwendeel, dat het hooger begaafde individu in het beschavingsproces heeft, omdat daardoor de vraag wordt beantwoord: 'Gelooft ge dat menschen op dit of dat stadium reeds die en die begrippen konden hebben?' Néen, natuurlijk, als zij zelf tot die begrippen hadden moeten komen; jà, nu zij die eenvoudig overnamen van een wijsgeer of dichterlijk ziener onder hen. Ook in onze maatschappij is de massa niet de exponent die den graad van cultuur aangeeft. Natuurlijk, als eenmaal de eerste stap gezet is, als een voorbeeld gegeven is, valt reproductie, nabootsing dus, onder het bereik van de menigte. Dan wreekt zich gebrek aan originaliteit door een vertoon van eindelooze vruchtbaarheid: het welige van de woekerplant, die op een vreemden stam tiert.

Dit bedenke men tegenover de uitgebreide reeks van volkssagen, waarin de afwisseling van zomer en winter, dag en nacht, leven en dood of wel het mystieke huwelijk tusschen hemel en aarde wordt verheerlijkt. De strijd van het lichtelement tegen dat der duisternis wordt gewoonlijk voorgesteld door den kamp van een jeugdig held met eenig wild dier, meestal een' ever. De jonge schoone ridder doodt het beest, waardoor de zegepraal van den zomer over den winter wordt verkondigd, of hij valt zelf gewond neer en kwijnt weg: het verdorren van het frissche voorjaarsgroen onder de blakerende stralen van den oosterschen zomer.

Gelijk in vele streken van Europa nog steeds de meiboom in het dorp wordt gedragen ten teeken, dat de lente aanvangt, gelijk men daar tevens den winter verbrandt in den vorm eener pop, zoo werd ook oudtijds de voorjaarsgod in processie als boom binnengehaald. Deze boom kon een eik, een vijg, een klimop-rank of een den zijn; alle boomen, alle vruchten, alle sappen zijn den god gewijd, bovenal de wijnstok om de weelderigheid van zijn groei en de pijnboom, die in Hellas den wingerd een trouwe gezel was.

Even bekend als deze voorjaarsgod Dionysos is het beeld

der herlevende natuur in de bloemenplukkende Persefone belichaamd. De onderwereldgod rooft haar en de aarde kwijnt. Doch haar dood is schíjnbaar slechts: met de lente keert zij uit Pluto's rijk terug en brengt de zegeningen van het Mädchen aus der Fremde.

Minder bekend is evenwel de toch zoo veelvuldig verbreide sage van den zomergod, die door de golven gedragen als bekoorlijk kind in een korf aan land spoelt. Hoevele zijn niet de plaatsen, waar men vertelde, dat uit het Oosten het goddelijk knaapje was komen aandrijven. Aan wal getrokken had het ieders oogen geboeid, ieders verbazing gewekt, wijl tegelijk met zijn komst ook de natuur was ontloken. Soms is de korf een schip waarvan de ra's en masten door den wingerd zijn omrankt, soms draagt een dolfijn den zomergod, soms voeren zwanen hem uit onbekende oorden naar Hellas, soms zit hij op de schouders van een reus, die hem veilig over de gezwollen winterstroomen henen draagt.

Hoe verlokkend het ook zijn moge op deze sagenvormen in te gaan, die ook voor de modernen nog hun waarde hebben, deels om het uit de gewijde literatuur bekende Mozesverhaal, deels wijl de zonnegod uit onbekende oorden op een boot door zwanen getrokken ons aan Lohengrin denken doet, deels om de gelijkenis met de Christophoroslegende - draagt toch ook in deze niet de krachtige veerman het Christuskind over den gezwollen stroom -, volledigheidshalve wijzen wij liever nog op de grootsche conceptie van den hemel, die zich in huwelijk met de aarde vereenigt en zoo doende het leven schenkt aan de bevallige kinderen der aarde: bloemen en kruiden. Hoeveel abstract denken eischt het niet om in het rondend hemelgewelf, dat op bergen, zeeën, woud en veld rust een de aarde bevruchtend manlijk wezen te zien. En toch, hoe verbreid is de mythe, die zelfs bij de Nieuwzeelandsche Maori's is aangetroffen.

Aanvankelijk dacht men zich dien hemelgod niet als de verpersoonlijking van het geheele, onbegrensde, nooit gansch zichtbare firmament, doch als *berggod* en beheerscher van het stuk hemel dat den bergtop kroont. Elke bergachtige streek had eenmaal op den hoogsten top zoo'n vèrschouwend, vèrschallend wezen, tot wien slechts de *priester* des volks op-

klauterde; want wie voorts den berg naderde werd zekerlijk gedood. In later tijd hebben figuren uit de Christelijke geloofsleer vaak de plaats dier bergwezens ingenomen. Een Maria. beeld verrijst thans op de plek waar eens de Ithomeïsche Zeus zijn altaar had; de berg van den Aeginetischen Zeus is thans aan Elias gewijd; de Grieksche kloosters staan op de bergtoppen, die meerendeels ook in de heidensche tijden vereering genoten. Onder al die lokale berggoden verhief zich in den loop der eeuwen als de machtigste diè van den Thessalischen Olympus; zíjn naam heeft de verschillende plaatselijke namen verdrongen, zoodat per slot van rekening tal van bergen heetten te behooren aan den Olympischen Zeus.

Bijzonder moet die machtige bergklomp daar in Thessalië de bevolking in de vlakte hebben geïmponeerd. Ook thans nog Elimbo Semawat Ewi ‘woning der hemellingen genaamd,’ imponeert hij den reiziger. Negen maanden draagt hij sneeuw, slechts zelden treedt de kop uit de wolken, slechts weinigen zijn de gasten van den berggod geweest, ja zelfs de Walachijsche herders, die in de plooien van den berg hunne kudden weiden, zijn nooit tot hem opgeklauterd. Doch gelijk een held, hoe groot zijne daden ook zijn, nooit beroemd wordt, als hij niet een dichter vindt, die hem vereeuwigt, zoo ware ook de Olympische berggod nooit de grootsche figuur geworden om wien zich eens de gansche Grieksche godenwereld zou groepeeren, als niet de dichters der heldenzangen hem met die ridderpracht hadden uitgedost, welke zij op aarde door hunne burchtheeren zagen voeren. Bedenke men slechts, dat het geboorteland der Muzen tegen de Noordelijke helling van den Olympus lag, dat de zuidelijke helling neerzag op de kasteelen der roemruchte, paardenfokkende Thessalische ridderschap. De geheele Ilias is ridderpoëzie; zij is zóó gedicht om voorgedragen te worden voor een auditoire d'élite daar ergens op de kust van Klein-Azië, bijv. te Milete. Het waren de afstammelingen der oude aanzienlijke geslachten, die aan het hoofd hunner stamboomen nog een heros of godheid plaatsten, welke daar luisterden naar den troubadour. Wie beweert, dat deze poëzie uit de zoo gerenommeerde volksborst voortkwam, kent noch volkszang, noch het epos: de hoogste god er uit is een als ridder uitgedoste berggod, is een in goud en

purper gehulde, op praal verzotte, wispelturige Don Juan. Voorzeker is hij beschaafder dan de echte berggoden uit het volksgeloof, die hij verdrong. Hij krijgt dan ook geen menschenoffers meer. Zijn innerlijk wezen is evenwel minder soliede, minder als uit graniet gehouwen. Vergelijk eens met hem dien Lycaeischen berggod, die nooit voor hem is geweken, die tot in Christentijden toe menschenoffers kreeg, hoewel het geheimzinnige ritueel meer laat bevroeden wat er voor gruwbaars op dien top plaats had, dan de historische feiten rechtstreeks licht verschaffen. Palissadeering omgaf het altaar, dat slechts voor den priester en het slachtoffer toegankelijk was. Wie tòch binnentrad verloor zijn schaduw, d.i. zijn leven. Als nu de droogte langen tijd beneden aanhield en de akkers verdorden, steeg de priester tot hem op, en menschenbloed stroomde over den ruwen altaarsteen. Dan greep de offeraar een tak en wierp dien in eene nabijzijnde bron. Ziet, uit het bewogen watervlak stegen nevels op, die zich langzamerhand verdichtten, tot wolken samenpakten, den hemel verduisterden, totdat onder luid gedonder de verzoende god zijn regenstroomen over de vlakte uitgoot.

Is 't niet alsof men leest wat er geschreven staat in I Koningen 18: ‘Elia voerde de gevangen profeten Baäls naar eene beek en slachtte hen. Dan ging hij op naar de hoogte van den Karmel en breidde zich voorwaarts uit ter aarde, leggende zijn aangezicht tusschen zijn knieën. En het geschiedde, dat de hemel van wolken en wind zwart werd en daar kwam een groote regen.’ De berggoden hier genoemd zijn voorstellingen van den volksgeest, voorstellingen van volkeren, die op eenzelfde trap van natuuraanschouwing staan: dit verklaart de tot in bijzonderheden afdalende gelijkenis in beider beschrijving. De Olympische Zeus is door het kunstmatige ridderepos van Homerus aan dien kring ontrukt: hij is er meer gecultiveerd afgekomen, doch, in het epos zèlf ten minste, heeft aan soliditeit ingeboet.

Naast de berggoden stonden de eenvoudige beschermers van den boeren- en herdersstand. Wij zouden hier in navolging van moderne geleerden willen zeggen: elk dorp had zijn dorpsheilige. Zijn algemeene naam in het dorp was eenvoudig ‘*de* god, *de* godin’; buiten het dorp werd hij aangeduid door een plaatsbepalend adjectief. Zoo sprak men in de

schamele gemeente, die later zou uitdijen tot de stad Athene, simpel van ‘*de* godin’. De ommelanden noemden dit wezen ‘de godin van Athene’ of ‘de Atheensche’. Sinds behield zij dien naam en leeft nog voort als de godin Athene.

Dat deze wordingsgeschiedenis spoedig was vergeten, zoodra met uitbreiding van de macht der gemeente ook de heilige over een grooter gebied werd vereerd, ligt voor de hand. Zoo namen dan ook de geannexeerde gemeenten den naam van den heilige over, dòch zij voegden hem een *nieuw* plaatsaanduidend adjectief toe. Komen wij dus tegen den naam Athene Pallenis dan beteekent deze: ‘de beschermheilige der stad Athene, die tevens in de attische gemeente Pallene als patronesse vereerd wordt’. De ambtssfeer van dien heilige, de bijzondere tak van bedrijf, dien hij beschermde, strekte zich uitteraard ook uit over de cultures der omliggende velden. 't Eigenaardige echter was, dat hij bij elke nieuwe faze, waarin het plaatselijk bedrijf trad, met een bijzonderen naam werd aangeroepen. Beschermde hij den ploeger als de Aardbreker, als Zaaier, Egger, begunstigde hij de volgende werkzaamheden van den landman. Hing zijn beeld als Paardengod boven den stal, als Rundergod werd hij voor den welstand der koeien aangeroepen, als Dauw- en Regengod bij droogte, als Bloeien Vruchtengod in voor- en najaar. Dat deze verschillende benamingen, die alle op hetzelfde lokale goddelijke wezen teruggaan, spoedig *zelfstandigheid* kregen, dat zij eene godenreeks schiepen, die men tegenwoordig met den titel Sondergötter vereert, wie zou het niet hebben voorspeld? Dat echter tevens het gewarrel in de mythologische kaleidoscoop nu oogverblindend moest worden, indien niet de klare doorzichtigheid der namen eene rangschikking vrij gemakkelijk maakte, behoeft geen betoog. In dit opzicht steken zij gunstig af bij de nog steeds duistere namen uit de ridderdichten, want terwijl de namen zelf ons zeggen wie Pandrosos, Herse, Boutes waren, levert men in de vakliteratuur nog steeds een strijd over de raadselachtige namen Apollo, Hermes en andere. Wat echter verrassend is, het is 't feit dat de persónen zoowel als de námen der volksgoden, totaal door die van *Homerus*' epos op zijde zijn gedrongen. Ten minste in de literaire overlevering en in de kunst. Uit hoekjes en gaatjes moet men die oude klare volksnamen opdiepen, terwijl

daarentegen de Grieksche bodem zwaar was van duizenden en nogmaals duizenden afbeeldingen der homerische goden, die met al hun oostersche pracht en wonderlijke namen oogenschijnlijk meer in de kustlanden van *Klein-Azië* dan in eigenlijk Hellas thuisbehooren.

Ontzaglijk groot is die macht der antieke poëzie geweest, dat zij 't heeft vermocht de volksreligie geheel onder hare producten te bedelven, dat zij het volkshart, ten minste voor het oog, geheel heeft kunnen winnen. Zij moet om 't eens kort te zeggen een journalistieke macht hebben bezeten.

Vragen wij nu, of ook zij het recept heeft aangewend van de theologie aller eeuwen, en het oudere geloof in zich heeft opgenomen onder eenvoudige verandering der namen, dan moet het antwoord toestemmend zijn.

Wij komen in het deftige Homerische ridderepos enkele groote heeren tegen, die klaarblijkelijk uit den volksdienst zijn overgeloopen en zich in hun adellijk costuum weinig thuis gevoelen. Zoo was de hemelsche smid Hephaistos eens een arme dwerg, die op een der Archipel-eilanden zijn smidse had. Later eerst, toen hij naar het Westen was overgebracht, werd hij een groot heer, die zelf reuzen, Cyclopen, in zijn dienst had en met eene godin gehuwd was.

Van dat dwergenvolkje wemelde geheel het vastland. Eigenlijk heetten zij Duimelotten ‘Daktylen’, ook wel Toovenaars ‘Telchinen’; zij maakten allerlei boos werk o.a. den drietand van Poseidon, besproeiden soms uit ondeugendheid de velden met water uit den onderwereldsstroom om ze onvruchtbaar te maken, ja, zij hebben zelfs in den Christentijd de hoofdkerk van Constantinopel doen instorten.

Een aardig voorbeeld van het te hulp roepen dezer kabouters - zij het ook niet ernstig gemeend - levert het 14e epigram dat op Homerus' naam staat. Een rondreizend zanger beland bij pottenbakkers vraagt een aalmoes. ‘Zoo ge mij iets geeft, zingt hij, zal ik uitroepen “bescherm o Athene den pottenbakkersoven en laat het aardewerk naar wensch uitvallen!” zoo gij mij echter fopt, dan roep ik de kabouters Trap-stuk, Gooi-stuk en Buitelaar te hulp, opdat zij met de heks Circe en de paardenvoetige Centauren huis mogen houden onder uw voorraad.’

Nog wel geen god, doch wel een heros van naam is bij

Homerus de geneesheer Asklepios. Ook hij is van huis uit een dwerg. Op den kraaienheuvel geboren was hij zelf de zoon van een kraai, van dien langlevenden vogel, die van frissche berglucht houdt en een symbool van gezondheid was. Onderwezen door berggeesten was de dwerg weldra zóóver in de geneeskunst, dat hij dooden tot het leven begon terug te roepen. Later was zijn tempel te Epidaurus een Wallfahrtsort.

En dan die dwerg uit den Hollenberg, wiens moeder de Aarde zèlf was en die als Hermes, de god der wegen, bekend is. Van huis uit is hij evenals het meerendeel zijner mededwergen, vruchtbaarheidsdaemon. Door een phallos werd hij voorgesteld en ook bij zijne beelden, die later de straten der steden orneerden is dit priapeisch karakter niet te loor gegaan. Hier raken wij tot op den bodem van het volksgeloof. Eene kleine vrouwenfiguur in het Museum te Bonn, voorstellende de Aarde, vóór wie een phallos uit den bodem omhoog rijst, geeft nauwkeurig de verhouding aan, die men zich tusschen de Moederaarde en de talrijke ithyphallische wezens als Titanen, Dactylen, Herakles en Hermes eens heeft gedacht. De oergod van dit volk was vruchtbaarheidsgod. Men bad om welige vruchten bij vrouw, vee en veld. 'Fécondité': materiele welstand en een ras van bloeiende levenskracht! Werd hier niet een soliede bodem voorbereid, waarop eens een schoone geestelijke oogst zou kunnen bloeien? Hier vinden wij iets beters dan de ascese van later eeuwen! Zoo ook op de plaats, die later door merkwaardige vereeniging van religie en sport al wat Griekenland groots had tot zich trok; te Olympia. Want voordat daar eens spelen gegeven werden ter eere van Zeus den hemelvorst, vereerde men er een Dactyl, een kabouter. Soms nam hij de slangengedaante aan en bracht heil in krankheid. Eene oude vrouw mocht hem baden en voederen met honingkoeken, mocht hem in slaap zingen met een wiegelied. Toch was een eed bij hem gezworen de duurste eed en zoo men hem als Redder van den Staat aanriep, hij dankte dit aan het volgend voorval. Toen de Arcadiers in het land vielen kwam een oud moedertje met een zuigeling op den arm den vijandelijken scharen te gemoet, legde het naakte wicht op den grond en ging heen. Alleen heeft toen de kleine door de verschrikkelijke vormen,

die hij aannam, de aanvallers afgeweerd en zich beloond gezien met den titel van Sosipolis.

Wijst ook niet in Homerus' zangen het geloof aan der menschen afstamming van boomen en rotsen op de volksreligie terug, ook niet het boven reeds genoemde tooveren en heksen? Wrijft zich niet eene godin, als een echt Germaansche heks, het lijf met tooverzalf in na zich eerst te hebben gebaad en vaart zij dan niet hoog door de lucht naar eene bergstreek om een schoonen prins te ontmoeten? Men ziet, slechts de bezemsteel ontbreekt. Niet echter ontbreken de tooverdranken, tooverplanten en roeden, de sleutelgaten waardoor geesten kruipen, de toovergordels, die schoonheid verleenen, de sluiers, die den drenkeling boven houden, de toovermantels, waarop men door de lucht zeilt. Heel de heksenkeuken, heksensabbath en heksenvaart is hier aanwezig en met Luther had de aloude Helleen kunnen zeggen: ‘Es ist alles voller Teufel umb uns.’

Hoe zou éenige kennis slechts van dit voor de hand liggend literair materiaal Schillers schoonen droom van Hellas hebben verstoord?

‘Damals war nichts heilig als das Schöne!’

O goddelijke droom van het niet-kennen! Schiller is het graf ingegaan met de zekerheid, dat er eenmaal een hemel op aarde was geweest, een gouden eeuw, die wel voorbij, doch dan toch maar er geweest was. Wie niet geblinddoekt loopen wil, is van dat moois heden ten dage door de kennis der feiten verlost - niet het minst door den arbeid van hen, die ouder den geestelijken ban stonden van Schillers tijdgenoot. Sterk twijfelen wij er echter aan, of de naakte waarheid der feiten ooit bij Schiller geherbergd zou zijn. Toen hij in 1787 voor 't eerst te Weimar kwam was Goethe op reis. Hoort hoe hij in een brief aan Körner over den Weimarschen kring oordeelt: ‘Goethe's geest heeft op allen, die zich tot de zijnen rekenen een stempel gedrukt. Eene trotsche verachting van alle bespiegeling met een tot aanstellerij opgedreven gehechtheid aan de natuur, met eene berusting in de waarneming der vijf zinnen, in 't kort, eene kinderlijke eenvoud! Goethe kan gelijk hebben, doch er ligt zooveel bezadigdheid, zooveel sombere zwaarmoedigheid in dit verstandig zijn, dat 't bijna een mensch zou prikkelen om

dan maar liever in tegengestelden zin een dwaas te zijn.'

Voor den philosoof van Jena zijn die Oude Grieken, die zich in hun schoonsten tijd voorzeker kinderen der natuur hebben gevoeld, zij 't ten goede, zij 't ten kwade, onbegrepen individuen gebleven. Schillers Grieken zijn Schillers eigen dichterlijke fantazieën, glanzend van het vernis der Schwärmerei, wandelende op een tooneel dat naar duitschen schoonheidssmaak met romantische bergen en bosschen is bezet. Zijn lust tot idealizeeren stond hem niet toe deze menschen te nemen gelijk zij daar stonden met veel aantrekkelijks, doch ook veel gebreken. Hij vermocht niet, zooals zijn groote tijdgenoot, op den bodem van hun natuurgeloof te zien.[1] 'Datgene wat den godsdienst der Hellenen boven alle religiën der Oudheid verheft, ligt ver van den kring van het Homerisch geloof en wijst van de hoogte van den Olympos omlaag naar de Moederaarde.' Deze uitspraak zou Schiller ten zeerste hebben bevreemd. En toch wortelt zij in Goethe's werken, in Goethe's geest, die de Aarde gelijk de Grieken het deden vermocht te begrijpen als 'ein groszes, lebendiges Wesen.' Hier en nergens elders ligt de sleutel die het verstand der oude religie ontsluit.

'De aarde draagt vruchten, dies roept haar als moeder aan,' zoo luidt de eerste regel der Europeesche literatuur; 't was het gebod der priesteressen van Europa's oudste heiligdom.

De Grieksche Genesis begint:

'Eerst was de chaos, doch toen ontstond de Aarde met breede borst, een rustplaats voor allen, veilig en altijd. En de Aarde schiep den Hemel, dat hij haar zou bedekken, en zij schiep de hooge bergen en de rustelooze zee en het geslacht der reuzen.'

Bij Aeschylus richt zich een smeekeling tot haar:

1) A.W. von Schlegel laat hem zeggen:

> Ohn' alle Griechisch hab' ich ja
> Verdeutscht die Iphigenia.

Merkwaardig is het, dat Goethe uitgegaan is van Homerus en steeds tot dezen terugkeerde, terwijl Schiller, als hij zijn gemis aan klassieke vorming gevoelde, dit uitte door te klagen, waarom hij toch Xenophon niet lezen kon. Toch kwam Schiller voor eene Professur der höheren Philologie te Tübingen in aanmerking. De man stond hoog genoeg en was eerlijk genoeg om te bedanken.

die alles voortbrengt, alles voedt,
tot wie om weer te ontkiemen alles wederkeert,
Almoeder Aarde!

'O Aarde, o Goden' is nog in de dagen van Demosthenes een plechtige uitroep.

Aristoteles vraagt: 'vuur, water, lucht, zijn om beurten door de wijsgeeren als het begin van alles genomen. Waarom kozen zij ook niet de Aarde, gelijk dit de groote menigte doet? De Aarde, die in den tijd alles voorbrengt en voedt en koestert, die ontelbare smarten draagt, die onveranderd haar natuur bewaart.'

Plutarchus zegt: de naam der Aarde is den Grieken lief en geëerd, 't is hun ingeboren haar te eeren zoo hoog als eenigen god.'

Men ziet hoe de vereering der Almoeder door alle eeuwen gaat. Talloos zijn de namen, die zij draagt, namen die getuigen van haar macht bij leven en dood. Om een allen bekenden naam te noemen: Hera, de gemalin van Zeus den oppergod, is de Aardmoeder gelijk zij te Argos, plaatselijk dus, werd vereerd. Gehuwd met den hemelvorst baadde zij zich jaarlijks in de bron Canathus, waaruit zij als maagd weder te voorschijn kwam: poëtische voorstelling van de nooit verouderende, áltijd weer met nieuwe jeugd en frischheid herlevende Aarde. Roept dus een oud dichter haar aan als Moeder en Maagd, zoo ligt hierin niets bevreemdends. Haar schoonste titel is echter de eenvoudige naam Moeder, soms Moeders, een meervoud dat wederom niet op een veelheid van wezens, doch op eene veelheid van manifestaties wijst. Viert men nog heden niet in Provence op l'île de la Camargue 'les trois Maries'? Zoo daalt dan ook Faust af tot 'die Mütter, Göttinnen tronend hehr in Einsamkeit.'[1)]

Ook bij de Germanen stond zij in eere. Spreekt Tacitus ons niet van het heiligdom, den heiligen wagen door ossen getrokken, van de godin Nerthus aan de Oostzee, gedurende wier feestdagen het strijdwapen niet werd gehanteerd, onder wier ommegang vrede heerschte en rust? Werd haar beeld niet in een wagen teruggevoerd over zee naar haar geheim-

1) Vgl. Goethe:

Ich sage Frau'n, denn eins für allemal
Denk ich die Schönen im Plural.

zinnig eiland. Een wagen over zee? Een scheepswagen was het gelijk het voertuig, dat volgens den monnik Rodolphus nog in de 12e eeuw in Akens buurt feestelijk omging. Een scheepswagen, zooals nog in Christelijken tijd te Smyrna de lentegodheid rondvoerde, zooals ook in het oud Athene op het Alathenerfeest gezien werd in den stoet, een carrus navalis, het Mummenschiff van den carnaval.

Sierde men niet in later eeuwen in het voorjaar als de akker werd besteld, kleine scheepjes met lint en bloemen en hing ze in de kerken op? Het Nationaalmuseum te Kopenhagen bewaart er nog een honderdtal.

Ook in ons eigen land ontbreken de overblijfselen van den dienst der Aardmoeder niet. Reeds in 1647, daarna in 1870, kwamen de resten van den tempel der godin Nehallennia te Domburg voor den dag. Dit vrouwenbeeld, wier mantel en hond haar kenmerken als onderwereldsvorstin, terwijl scheepssneb, roeiriem, schelp haar macht over de zee uitdrukken - de appels in haar nabijheid zijn een vruchtbaarheidssymbool - dit beeld wordt door velen voor eene Aardmoeder gehouden. Wellicht was het zulk een beeld, dat de heilige Christenprediker in 694 nabij het dorp Walichrum stuk sloeg. De man Gods had meer ijver dan politiek: de Kerk heeft wel geleerd, dat men beter doet zulk een ingewortelden cultus niet met vuur en staal aan te tasten. Al drijft ge de natuur met hooivorken terug, wederkeeren doet zij toch. Gestreden heeft de Kerk langs Rijn, Rhône en Donau, in Italië en in Griekenland tegen dezen heidenschen dienst en harder is de strijd geweest dan tegen de Olympische goden van Homerus. Doch de dienst van de Aardmoeder, die nomadenstammen aan vaste woonplaatsen bond en daardoor leidde tot huiselijk en maatschappelijk leven, tot orde, wet, ontwikkeling, hij had te groote aanspraken op 's menschen dankbaarheid dan dat een banvloek hem kon verdelgen. Verschlagen ist er, nicht besiegt. Op vele plaatsen heeft men de oude heilige, doch heidensche, namen eenvoudig door Christelijke namen vervangen, op de ruines der heidentempels zijn kerken gebouwd: het Vaticaan staat ten deele op de plek waar eens het Phrygianum, de tempel der Aardmoeder stond.

Wat vermocht dan ook de vuist van Alarik, die door monniken opgezweept den vermaardsten tempel der Aardmoeder,

dien te Eleusis, heeft verbrijzeld, tegen de zwermen nimfen, najaden, oreaden, satyrs, silenen, waarmede het plastisch talent van Oud-Hellas het bergland had bevolkt, verlevendigd en verfraaid, wezens die evenzoovele vertegenwoordigers waren van de almacht en alomtegenwoordigheid der Aardmoeder? De ‘beschaving’ die krachtens haar nivelleerend karakter zooveel oorspronkelijks, naïefs wegschaaft, mocht gesteund door het stadsleven het geloof aan al die natuurwezens ondermijnen, buiten de centra der beschaving vierden die ondeugende geesten nog steeds hoogtij, ja konden nog zelfs een geciviliseerd bezoeker met eerbied vervullen.

Pausanias, Griekenlands Baedeker uit de tweede eeuw na Christus, verklaart ons: ‘Toen ik mijne beschrijving van Griekenland aanving meende ik, dat de mythologie van dat volk heel wat blijken van dom bijgeloof bevatte, doch, toen ik er dieper in doordrong, tòen zag ik, dat de Grieken *wijzen* mogen heeten, daar zij van de vroegste tijden af in de meest raadselachtige vormen den diepsten ernst hebben neergelegd.’

Een dienst dan ook, die aan de religieuze behoeften van meer dan dertig duizend Grieken heeft voldaan, een dienst die onder zijn vaan mannen telde, welke als Aeschylus het geestelijk leven hunner dagen gedragen hebben en ontplooid, zou hij slechts een glimlach verdienen van de wijzen der latere eeuwen? Wat er in den Eleusistempel is gesproken en aanschouwd, den sluier der geheimhouding heeft onze wetenschap niet vermogen te lichten, doch de woorden van den vromen dichter: ‘Gezegend degeen, die na dit alles te hebben gezien tot de aarde weder keert, hij kent 's levens aanvang en einde,’ zij wijzen op eene openbaring, die velen in het moeilijk bestaan rust en vrede gaf. Vrede werd hier beloofd, die het leven niet geeft, rust in den schoot der Almoeder na een bestaan van veel onverklaard leed. Maar tevens wees het beeld der na schijnbaren dood zich weer verjongende natuur op iets onvergankelijks. Ontheven werd de mensch van zwaren last, van groote vrees. Zijn zucht tot zelfbehoud, die zich wil uitstrekken tot aan gene zijde van het graf, werd bevredigd: persoonlijk zou hij voortbestaan. En dit geloof maakte den Griek sterker dan de in het poovere leven zoo vaak aangeroepen en toch zoo verfoeide dood. Zoo droeg hij dan den levensfakkel hem gereikt met dien volhardenden ernst, met

die door een spoor van droefheid getemperde blijmoedigheid, die ons van de edelste antieke figuren nog altijd tegenstraalt.

Ook wij kennen nog de Aardmoeder onder den naam van Themis, patronesse der menschelijke vierschaar, godin van orde en recht.

Ook wij kennen haar als de moeder der Gratiën, met wie naar 's dichters woord er zoete vreugde is voor den mensch, die wijs is en goed.

Ook wij kennen haar als de Moeder der Muzen. Want toen de Oppergod zich met de Almoeder vereende, baden de goden, dat hij nù scheppen zou goddelijke machten, die de schoone harmonie van het heelal vereeuwigen zouden door zang en spel. En de Aardmoeder baarde de peinzende, zinnende nymphen, Muzen genaamd. Zoo eert nog steeds de natijd de Moeder in haar kroost.

J. VÜRTHEIM.

Letterkundige kroniek.

Hollandsche bellettrie van den dag. Kronieken van Charles M. van Deventer. Nieuwe bundel. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. *Over literatuur* door Is. Quérido. Haarlem, De erven F. Bohn. 1904.

Twee boeken vol kritiek, maar van zeer verschillende soort. Want men heeft immers kritiek in soorten: de aesthetische, de moralistische, de historische, de psychologische, elk met haar eminente vertegenwoordigers in de verschillende letterkunden, en bovendien nog die kritiek, waarin de diverse soorten dooreengemengd zijn in meer of min gelijke doses. Er is beweerd, dat deze laatste de ideale kritiek zou wezen en Voltaire moet zulk eene op het oog gehad hebben toen hij schreef: 'Un excellent critique serait un artiste qui aurait beaucoup de science et de goût, sans préjugés et sans envie.'

Wat dan de taak van zulk een criticus zijn zou: lessen uitdeelen, wetten stellen, rangnummers geven, of misschien, als de kegeljongen, de getallen opnoemen en 'poedel!' roepen, wanneer er een de plank misslaat? Er zijn er zeker die zoo hun taak opvatten; maar wie een temperament rijk zijn, stellen er zich niet mee tevreden, of liever *kunnen* dat niet. Die zien de romans, de gedichten, die hun ter beoordeeling voorgelegd worden, gelijk de kunstenaar, naar de bekende uitdrukking, de natuur, 'à travers leur tempérament.' Wanneer zij, naar Voltaires wensch, er nu maar veel kennis en veel smaak, geen vooroordeelen en geen afgunst op na houden, dan zal dat temperament aan de juistheid en de op-

rechtheid, aan de frischheid en de belangrijkheid van hun oordeel niet schaden.

Belangrijk en frisch zijn de kritische opstellen door Dr. Ch.M. van Deventer in 1901 en 1902 in het Indische dagblad 'De Locomotief' geschreven en hier in een tweeden bundel van zijn *Hollandsche bellettrie van den dag* bijeengebracht.

De schrijver behoorde omstreeks 1880 tot de jongeren en heeft de letterkundige beweging van die dagen als vriend en medewerker van de mannen van *De Nieuwe Gids* meegemaakt. Sedert heeft hij de aanvoerders en de volgelingen, de school-vormers en de in-de-school-gevormden op een afstand kunnen gadeslaan en, toegerust met wetenschap en goeden smaak, zonder vooroordeel en zonder afgunst, is hij gaan vertellen wat hij van hun werk dacht en heeft hij de Oostindische dames en heeren, voor zoover zij in Nederlandsche letteren belang stellen, onderhouden over die schrijvers en dichters, wier boeken in de leestrommel om hunne aandacht vroegen.

De lezers van 'De Locomotief', die met intelligentie Van Deventers kronieken lazen, hebben er veel uit kunnen leeren, niet om te weten te komen wat zij over een of ander boek hadden te denken, maar wat er bij het waardeeren van de Nederlandsche belletrie van den dag valt op te merken en in acht te nemen. Want de heer Van Deventer doceert niet maar vertelt, discussieert niet maar licht in, en van de mooie dingen, die hij bij zijn lectuur tegenkomt, laat hij zijn lezers meê-genieten. Hij waarschuwt er voor - het is naar aanleiding van een boek van Dr. Aletrino dat hij op dit gewichtig punt de aandacht vestigt - 'om niet alle boeken, ook al doen zij alsof, als kunst alleen te beschouwen'. 'Want' - zegt hij - 'arm zouden wij worden, veel werk zou ons niets zeggen, indien wij naar de kunstkritiek alleen het lazen. Want vele boeken, onvolmaakt voor de kunst, wekken bij ons nochtans de voorstelling van een aantrekkelijk gemoed, en ook over dat gemoed kunnen wij spreken, ook die voorstelling is een gave, en kan een zeer goede gave zijn...' In hetzelfde opstel geeft de heer Van Deventer over den klassieken stijl en den schrijftrant der modernen met hunne 'geringschatting voor den klassieken schrijftrant, die hen zoo armoedig doet zijn', eene beschouwing zóó juist en

van zooveel belang, niet enkel voor de ‘gasten’ maar ook voor de ‘koks’, dat ik er hier het voornaamste uit wil afschrijven:

‘In den klassieken stijl was de persoonlijke woordvorming niet volstrekt verboden, maar toch zeer beperkt... Maar de ouderwetsche stijl had bij zijn beste beoefenaars een vergoeding in de hanteering van den zinbouw, in de verbinding dus der deelen tot één geheel, waardoor dit geheel inderdaad ook als een levend geheel gevoeld werd. Men kan hier den term *rhythmus* gebruiken: de klassieke stijl was sterk in rhythmus.

‘Bij verscheidene modernisten nu ontbreekt die deugd. Zij zoeken effect-volle woorden en vinden ze, maar met de verbindingen dier woorden tot een rhythmisch geheel kwellen zij zich weinig. Zij vergeten echter dat rhythmus zonder felle woorden op zichzelf een volledige deugd is, terwijl een reeks veelzeggende woorden zonder rhythmischen samenhang een gebrekkig genot geeft. Ook die treffende woorden moet men achter elkaâr lezen, en zoo hun opeenvolging niet verloopt met die zekere kunst, welke de deelen tot een schoon geheel bindt, dan is er iets leêgs en droogs in ons gevoel, tenzij, waar meer kans op is, de samenwerking der woorden bepaald hindert.

Het is maar bij enkelen der nieuwe schrijvers, dat het oude met het nieuwe beginsel vereenigd werd, en daardoor inderdaad een verrijking van den stijl bereikt.’

Ik geloof niet dat door een van de mannen der Nieuwe-Gidsbeweging ooit met zooveel ernst en zoo duidelijk gewezen is op de zwakheid in de techniek van vele dezer modernen, op wat men zou kunnen noemen het vergankelijke deel hunner kunst. Dat Dr. Van Deventer daarom de beweging van 1880 niet onderschat, blijkt telkens. Hij heeft meegejuicht en meegejubeld over de schoone gaven der jongeren van toen en zich verheugd over de heerlijke beloften van deze letterkundige Mei, over deze nieuwe lente en dit nieuwe geluid. Maar hij weet nu ook, niet enkel van hooren zeggen, welk het gevaar is, dat jongeren van talent bedreigt.

‘Jongeren van talent plegen zich niet in te houden. De aandrang van hun jeugdige verbeelding, en hun frissche wil om wat te doen zijn te groot, en zij doen iets, dat èn van hun talent èn van hun jeugd getuigt. Zij beleven dan wellicht de meest verreikende en zuivere oogenblikken van hun bestaan, en *die* te beel-

den is hun genoeg. Maar de evenmaat in hun werk, de gelijkwaardige behandeling der deelen, en de harmonie ervan, daar letten zij minder op.'

Ik zou, na deze aanhaling, zonder overgang kunnen komen tot den man van het andere boek dat ik hier wenschte aan te kondigen, tot Is. Querido, maar ik heb nog één citaat dat ik, als staaltje van des schrijvers kijk op de Hollandsche belletrie niet enkel 'van den dag', maar 'van voor jaar en dag', niet achterwege mag houden. Het is uit wat hij zegt over het gemoedelijk realisme van een halve eeuw geleden, dat in de *Camera* zijn Bijbel en in Keesje, het diaconie-mannetje, zijn meest welsprekenden profeet had. 'Men wilde wel eens wat zien en hooren van die kleine luiden die onze vloer schrobben en ons brood maken.... Wij wilden wel gelooven, als het ons gemoedelijk gezegd werd, dat ook een schoenpoetser een ziel heeft... Maar één ding moesten wij vooral niet vergeten: *wij* waren de meesters en wij bleven het... Het eenige verschil tusschen Keesje vóór en Keesje nà zijn ontmoeting met Hildebrand was dit, dat wij eerst om zijn gemoed heelemaal niet dachten en later er een zeker bestaan van erkenden. Maar het was dan toch natuurlijk van lager orde dan het onze, dat in zijn fijnheid van besnaring en beschaving ontroerd kon worden zelfs door de droefheid van zulk een onbeduidend mannetje.'

Minder sympathiek is mij deze criticus op meer dan één bladzijde waar hij over poëzie spreekt. Dat hij Boutens in zijn bundel *Praeludiën* zoo zelden begrijpt en zoo weinig moeite doet om hem te begrijpen en aan zijn lezers te verklaren; dat hij gedichten dàn slechts een winst voor een volk noemt, 'zoo zij ook iets zijn voor den gewonen man, die nog iets anders te doen heeft als literatuur, en toch óók zijn poëzie wil hebben en noodig heeft'; dat hij van het lezen van verzen zegt: 'Verzenlezen gelijkt vaak hengelen,' en, na dit beeld een halve bladzij lang ontwikkeld te hebben, schrijft: 'In *Voorhal* heb ik maar eenmaal flink beet gehad; eenmaal zoo half en half, en enkele keeren sloeg de dobber aan' - kan ik niet goed zetten. Daar speelt de man van kennis en smaak, dien ik in zijn andere opstellen leerde waardeeren, mij *faux bond*, en weet ik niet meer hoe ik het met hem heb.

Is. Querido noemt de kritische opstellen waaruit zijn boek

Over Literatuur bestaat, kritisch-lyrische essais. Wat hij daaronder verstaat is uit de veelheid van woorden, uit de overvolle zinnen, uit de eindelooze betoogen, waarmee de schrijver den lezer overstelpt, niet altijd goed te onderscheiden. Ik heb er uit begrepen, dat hij van den kritikus verlangt, en dat ook zelf in zijn stukken over Herman Robbers, Couperus en Frans Coenen tracht te geven: eerlijkheid, een eigen, niet onder invloeden van buiten staand, oordeel, de uiting van eigen ontroering, het streven naar wat hij noemt 'reine inleving van andermans uitingen.' Het lyrische zal dan ook daarin bestaan dat 'kritiek de ziel van den beoordeelaar allereerst naar vóren (brengt), opdat men ook daarin kan voelen wie *hij* is die spreekt.' Hoe dat naar vóren brengen van de ziel door de 'objectivatie' niet belemmerd wordt, zet de heer Quérido dan verder uiteen. En daarna krijgen wij de praktijk van zijn theorie in drie opstellen over de schrijvers die ik zooeven noemde.

Wel is dat een eigen oordeel, dat spreekt van Couperus' 'moderoem', en den schrijver van *Psyché* en *Fidessa* - dien hij 'als taalkunstenaar soms van groote kracht' vindt - met Wagner, Rembrandt en Dante te lijf gaande, teekent als iemand die 'allerlei mallepraat' gebruikt tot 'vergeestelijking van z'n gedachte', die als fantasmagorist 'o v e r a l onecht geleuter' te hooren geeft, 'vol onmogelijkheden, leelijke taalbrokken, valsche vergelijkingen en beeldspraken.'

Wanneer hij verder vaststelt, dat door Frans Coenen 'van 't stijlbegrip niets gevoeld wordt'[1], dat hij taalgevoel en imaginatie van den fundamenteelsten aard mist, dat wat de schrijver in *Bleeke levens* geeft is 'ziellooze en slechte journalistieke klets, onpersoonlijk geschrijf van den minsten rang', dat deze auteur 'valsch werkt met gansch hol-v e r s t a n d e l i j k uitgedachte sensaties', dat hij is 'iemand van zéér onfrissche kleine auteurtjesaanleg', dan is dat zeker wel een eigen, bij niemand geborgde en

1) Iets 'voelen van 't stijlbegrip' lijkt mij voor iemand die zoo op taalonjuistheden van anderen afgeeft, nog al bedenkelijk; evenals: 'Verwey is, hoewel veel meer schools-wijsgeeriger' (pag. 48). En ik vraag welk taaleigen wel gevolgd mag wezen in den volgenden zin: 'Zou Robbers hier gepoogd hebben te beelden zijn impressies, in plastische samendringing van aandoening, ik zou hem ongemoeid laten.'

onder niemands invloed te boek gestelde meening van den schrijver van *Over Literatuur*.

En ook in de groote studie over Herman Robbers, die althans het voorrecht geniet door Querido gerekend te worden onder de 'paar' schrijvers met werkelijk talent in ons land, maar wiens werk hij toch af en toe uitmaakt voor al wat leelijk is, geeft hij eigen denkbeelden over beelden en stijl, in een eigen taal en op eigen trant.

Tot dien eigen trant behoort een geheel afzien van iets wat op 'compositie' lijkt. 'Hij schrijft, zonder om te kijken naar proporties', zooals hij zelf van Robbers zegt. En, als diezelfde Robbers, 'gaat ie maar door, heelemaal subjektief, niet a f k u n n e n d van z'n kijk en z'n karakteristiek, die al heelemaal uitgesproken was op pagina (zooveel); stapelt ie nog al maar door, wrevel en afkeurtermen'.... Dat moge een uiting wezen van zijn lyrische natuur, het is er niet minder storend om. Zoo treft het gemis aan compositie, wanneer men, nadat hij het vierde hoofdstuk van zijn stuk heeft aangevangen met de mededeeling dat hij nog veel leelijks zou kunnen aanhalen maar het niet doet 'omdat (hij) met vreugde aan veel moois kan beginnen', twee bladzijden verder weer de afkeurende taktiek aan het woord vindt. Het schijnt *plus fort que lui* bij den man die aan het slot van hetzelfde opstel erkent: 'Ik kan niet gauw iets moois vinden,' en dan, om nader te motiveeren dat de meesten die in ons land 'schrijvers' genoemd worden 'dekadenten' zijn, 'klein talent, opgeblazen, of zich zelf opblazend, grut of gruis, zwakkelingen en bleeke werkertjes', met den volgenden dooddoener komt aandragen: 'Als we nu vaststellen dat Shakespeare, Goethe, Dante pas schrijvers waren, dan heb je zoo'n klein beetje kriterium om de anderen te meten.'

Men kan vragen voor wie zulke betoogen eigenlijk geschreven worden: voor de schrijvers of voor de lezers? Mij dunkt de schrijvers, die vernemen dat de man die hen beoordeelt niet gauw iets mooi vindt, wat niet te verwonderen is wanneer hij hun den maatstaf van Dante, Goethe en Shakespeare aanlegt, zullen èn daardoor èn door den toon waarop hij hen, vaak meedoogenloos en haast zonder ophouden, te lijf gaat, niet licht in de rechte stemming geraken om van hem te leeren als van een feilen toonenden vriend. En den lezers, die al deze uit hun verband gerukte zinnen,

soms enkel een verwijzing naar bepaalde bladzijden, voor de oogen krijgen, moet het gaan duizelen van al die boomen, door Querido opgezet, die hen beletten zich een eenigszins duidelijk denkbeeld te maken van het bosch. Want zoo'n genot als het is, een logisch, goed opgebouwd kritisch betoog te volgen, waarvan men den indruk krijgt dat de criticus nog niet alles gezegd heeft wat hij zou hebben kunnen zeggen, waarbij den intelligenten lezer de voldoening gelaten wordt achter en tusschen de regels iets van het zijne te mogen leggen, - zoo vermoeiend, haast ontstemmend werkt het, wanneer men met iemand te doen heeft, die zoo onophoudelijk aan het 'uitpakken' is als de heer Querido in dezen bundel. Telkens denkt men dat hij wel alles zal voor den dag gebracht hebben wat hij in zijn kritischen bundel bijeenverzameld had, dat men er nu alles van weet, en telkens komt er weer nieuwe kritiek te voorschijn: *quand il n'y en a plus, il y en a encore*.

De lyrische criticus, die in zijn opstel over Stijn Streuvels' 'Minnehandel' in *De Gids* van April j.l. getoond heeft dat hij het ook wel heel anders kan, weet in dezen bundel van geen uitscheiden: in deze lyriek is de melodie vaak ver te zoeken, mist men den gouden draad die de deelen aan elkander behoorde te verbinden, mist men de stijging, en vooral, vooral de rust, die de kunstenaar ook bij de grootste ontroering, in den felsten hartstocht, moet weten te bewaren of te herwinnen.

Querido heeft altijd haast, en de woorden staan steeds gereed, getoomd en gezadeld, om hun berijder in vollen ren te voeren over heg en steg, alles onder den voet loopend wat hem in den weg staat. Dat er, onder zulke omstandigheden, van een rustig bewonderen en doen bewonderen geen sprake zijn kan, is duidelijk genoeg.

De schrijver van *Over Literatuur*, in zijn kritiek op de romans en novellen van Robbers, Couperus en Coenen, ziet de boeken door zijn temperament, - wat natuurlijk is; maar tegelijk staat dat temperament zijn kritiek in den weg, - wat niet zoo wezen moest. Want het belet hem dat innige medeleven met het te beoordeelen kunstwerk, dat in zich opnemen van het boek, het zich verheugen, niet in den dood van den literairen zondaar, maar daarin dat hij zich bekeert. En daarom zijn de slachtoffers

minder nog de door hem behandelde en mishandelde schrijvers, dan wel de lezers, die hier niet krijgen wat zij van een werkelijke kunstkritiek het recht hebben te verlangen: een verheldering, opwekking, opbouwing van hun eigen oordeel, van die kritiek, die elk lezer ten slotte niet bij anderen borgen, maar zelf kweeken moet, in eigen hof.

Muzikaal overzicht.

Muzikale ongerechtigheden.

Den 9den en 10den Juni jl. had te Weimar een feest plaats, dat gewijd was aan de nagedachtenis van den in 1874 overleden dichter-componist Peter Cornelius.

Het eigenaardige van dit feest was hierin gelegen, dat het niet, zooals gewoonlijk in dergelijke gevallen, de herdenking van een geboorte- of sterfdag gold, maar - in zeker opzicht althans - een *rehabilitatie*.

Weimar is noch de geboortestad van Peter Cornelius, noch het oord, waar hij zijne laatste levensdagen sleet, maar het is de plaats, waar hij voor de eerste maal in het openbaar een proef aflegde van zijn muzikaal-dramatisch talent.

Cornelius behoorde tot den kring van jonge musici, die zich in den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw om Liszt hadden geschaard als om den aanvoerder eener nieuwe richting in de toonkunst, en die zich beijverden voor die richting propaganda te maken. Het centrum dier beweging was Weimar.

Daar was het, dat Cornelius den meester, die den jongen man met zijn vriendschap vereerde en hem met zijn bekende hulpvaardigheid raadgevend ter zijde stond, de partituur eener komische opera: *Der Barbier von Bagdad*, voorlegde, waarvan hij zoowel den tekst als de muziek vervaardigd had. Liszt onderzocht dit werk met groote belangstelling en nauwkeurigheid, en zijn scherpe blik ontdekte daarin terstond niet den scholier, maar den toekomstigen meester. Hij besloot, de opera te doen opvoeren, en toen hij de uitvoering van zijn plan bij de theaterautoriteit had weten door te zetten, ging hij druk aan het repeteeren en hield, behalve

afzonderlijke oefeningen, nog *acht* repetitiën voor het *ensemble*. (Een nauwgezet violist heeft dit in een der oorspronkelijke orkestpartijen aangeteekend.)

Den 12^{den} December van het jaar 1858 werd de opera onder de persoonlijke leiding van Liszt in het Hoftheater te Weimar opgevoerd, maar met een voor Cornelius zeer ongelukkigen uitslag. Liszt had nog kort te voren in een brief aan Wagner met grooten lof van dit werk gesproken en daarbij gezegd, dat hij van de opvoering daarvan groote verwachtingen koesterde. Maar het kwam anders uit. De opera werd onbarmhartig uitgefloten en het ging op den avond der opvoering zelfs zeer stormachtig toe. Blijkbaar wist het operapubliek van die dagen de waarde van dit werk niet te vatten, noch wat den tekst noch wat de muziek betreft.

Men moet evenwel hierbij in aanmerking nemen, dat bij den val dezer opera nog andere invloeden in het spel waren. Het groote kabaal, dat voor deze gelegenheid op touw was gezet, bewijst dit. De moeder van Hans von Bülow schreef na de hierbedoelde opvoering aan haar dochter: ‘In Weimar ging es musikalisch stürmisch zu. Cornelius' Oper unter Liszt's Direktion erhielt Zeichen des Missfallens, die Liszt veranlasst haben, die Direktion der Oper nieder zu legen. Dingelstedt (de hoftheater-intendant) soll Intriguen gemacht haben; es war mir immer wahrscheinlich, dass die Dinge nicht lange gehen würden’.

Inderdaad, de harmonie tusschen Liszt en Dingelstedt was reeds lang gestoord. Hunne oneenigheden hadden in Weimar twee partijen gevormd, waarvan de eene van den vooruitgang op het gebied der toonkunst niets wilde weten. Reikhalzend zag zij uit naar eene gelegenheid om tegen Liszt oppositie te maken. Zij meende die in de opvoering der opera van Cornelius gevonden te hebben, en deze werd er het slachtoffer van.

Dit te willen goedmaken is meer dan waarschijnlijk een der redenen geweest, die der theaterdirectie te Weimar het plan deden opvatten om op het repertoire van 1903-1904 ook voorstellingen van Cornelius' *Barbier* en van zijn ernstige opera *Der Cid* te plaatsen.

Maar zij heeft nog meer gedaan; zij heeft voor die voorstellingen de oorspronkelijke partituren dezer opera's gebezigd, die de tegenwoordige bezitter voor deze gelegenheid heeft afgestaan.

Dit is de eigenlijke kern der rehabilitatie. Haar beteekenis kan echter slechts begrepen worden, wanneer men de geschiedenis dezer operapartituren kent. Hierover dus een enkel woord.

Cornelius had na het *échec* met zijn opera *Der Barbier von Bagdad* de partituur daarvan teruggenomen en haar in zijn lessenaar gesloten, waar zij tot na zijn dood bleef rusten. Wel had hij nu en dan zijn voornemen te kennen gegeven er verandering in te brengen, maar tot uitvoering van dit plan is het niet gekomen. De partituur bleef onaangeroerd. Slechts eenmaal (voor een enkele voorstelling) werd zij uit haar slaap gewekt. Dit was in 1877, drie jaren na den dood van den dichter-componist, in het Hoftheater te Hannover, doch er waren vele coupures in het werk aangebracht.

Verder werden, kort na den dood van Cornelius, brokstukken dezer opera in München en op een muziekfeest te Altenberg in concertvorm uitgevoerd - met grooten bijval, zeggen de toenmalige berichten.

Eerst in 1881 hoort men weder van den *Barbier* spreken. Toen werd de opera door een jong musicus uit Weenen, Felix Mottl, die tot kapelmeester aan het Hoftheater te Karlsruhe was benoemd, tot nieuw leven opgewekt. Den 1sten Februari van dat jaar had de eerste opvoering in voornoemd theater plaats.

De daad van Mottl werd hemelhoog geprezen, en zijn voorbeeld werd dra door Duitsche schouwburgen gevolgd. Vooral gaf zich de toenmalige hof kapelmeester te München, Hermann Levi, veel moeite om dit werk van den bij zijn leven miskenden toondichter in de hoofdstad van Beieren te doen opvoeren, Hij liet het echter hier niet bij, maar nam ook Cornelius' opera *Der Cid* in studie.

Het was zeker zeer prijzenswaardig van Felix Mottl, dat hij een lang verloren, hoogst verdienstelijk werk weder in eere heeft willen herstellen en het de plaats heeft willen geven, waarop het in het opera-repetoire recht heeft. Maar zijn daad, hoe goed ook bedoeld, schijnt zich nu achteraf beschouwd in een minder gunstig licht te vertoonen.

In een studie '*Peter Cornelius und sein Barbier von Bagdad*'[1)] verwijt Max Hasse den gevierden kapelmeester, dat deze voor de

1) Leipzig, Breitkopf und Härtel 1904.

wederopvoering van den *Barbier* zelf een nieuwe partituur vervaardigd, of liever de oorspronkelijke herzien heeft, en, door daarbij zeer willekeurig te werk te gaan, zich met volle bewustheid aan den dichter-componist vergrepen heeft.

Nadat Hasse heeft doen uitkomen, dat Mottl op den grondslag der oorspronkelijke partituur een nieuwe ontworpen heeft, zegt hij: 'Diese *revidierte* und *umgearbeitete* Partitur hat nichts mit dem Namen Peter Cornelius zu schaffen. Etwas total fremdes, gänzlich unbekanntes und völlig unberechtigtes hat sich mit ihr zwischen uns und ihren Schöpfer gedrängt, ihre Werte vollständig vernichtet. Die Umwertung aber missglückte'.

Ook tot Hermann Levi richt Hasse verwijten. Mij is - zegt hij - van de meest betrouwbare zijde medegedeeld, dat Levi het verschil tusschen de beide partituren kende en met al de veranderingen der nieuwe partituur instemde, die daarop *onder zijn protectoraat* gedrukt werd. Later zegt Hasse nog, dat Levi met de partituur van den *Cid* op dezelfde wijze gehandeld heeft, als Mottl met die van den *Barbier*.

Hermann Levi kan zich niet meer verdedigen: hij is dood. Wat Mottl in antwoord op de beschuldiging zeggen zal, moeten wij afwachten. De bewijzen, welke Max Hasse in zijn brochure bijbrengt, zijn anders van dien aard, dat er, dunkt mij, weinig tegen te zeggen valt. Ofschoon zijn stijl hier en daar wat bloemrijk is, geeft hij toch in enkele voorbeelden op duidelijke wijze een overzicht van de veranderingen, die Mottl zich heeft veroorloofd. Die wijzigingen betreffen voornamelijk de instrumentatie.

Hasse begint met te zeggen, dat hij verscheidene jaren geleden, na meer dan één poging in verkeerde richting, eindelijk de *orkestpartijen* van de opera *Der Barbier von Bagdad* ontdekte; de partijen namelijk waaruit de leden der hofkapel te Weimar speelden, toen Franz Liszt voor de eerste en eenige maal deze opera dirigeerde.

Toen hij dit materieel voor den opbouw der oorspronkelijke partituur bijeen had, ving hij terstond met dien opbouw aan, want dit was het eenige middel om te weten te komen, of de partituur van Mottl de echte was.

Op die wijze heeft Hasse de liefdescène tusschen Noureddin en Margiana in het tweede bedrijf der opera gereconstrueerd.

Later had hij het gemakkelijker, want toen had hij van de familie Cornelius de oorspronkelijke partituur verkregen. Hij bewaarde deze partituur als een kostbaren schat en heeft haar nu aan den Intendant van het Hoftheater te Weimar afgestaan ten behoeve der opvoering. Het is ook op *zijn* initiatief, dat men bij deze gelegenheid de oude partituur gebruikt heeft.

Wij zagen, dat Liszt groote belangstelling koesterde voor het werk van zijn jongen vriend en het nauwkeurig met hem naging. Wat hij voorstelde te veranderen, was - volgens den schrijver der brochure - evenwel uiterst gering in verhouding tot den omvang der opera. Hoofdzakelijk werden er vóór het uitschrijven der orkest- en zangpartijen een paar doorhalingen gemaakt (die Cornelius met rooden inkt aanbracht), welke de handeling iets meer gedrongen maakten.

Wat er later nog in de partituur verbeterd werd, was zeer gering. Hasse vond in het eerste bedrijf 12 gevallen waarin het verandering der instrumentatie gold. Hier werd een hoorn door een fagot vervangen; op een andere plaats vervielen de hoorns en bazuinen, en meer zulke ondergeschikte wijzigingen. In het tweede bedrijf zijn zelfs maar 7 of 8 veranderingen aan te geven, en nooit is daarbij sprake van gewichtige wijzigingen; het zijn slechts kleine herzieningen.

Door een en ander in het licht te stellen, wil de schrijver blijkbaar doen uitkomen, dat wanneer een streng meester als Liszt zijn oog over een partituur heeft laten gaan en in verband met zijne aanmerkingen wijzigingen hebben plaats gehad, er voor mindere goden geen grond kan bestaan om nog eens te gaan retoucheeren. Alles is onderzocht en na noodig gebleken verandering goed bevonden.

Een andere aanleiding vond hij wellicht ook daarin, dat in biographieën meer dan eens gezegd is, dat Peter Cornelius juist in zijne dramatische werken een gebrekkig componist is geweest. We lazen dit - zegt Hasse - en spraken het ondoordacht na. Wij dachten: hoe vol fouten moeten deze *Barbier*, deze *Cid* geweest zijn, wanneer voor de wederopvoering dezer opera's geheel nieuwe partituren vervaardigd moesten worden. We begonnen te twijfelen, of Cornelius in het algemeen gerekend kan worden tot diegenen die men in de eerste plaats noemt, wanneer de namen der

Duitsche componisten opgesomd worden. En bij velen sloeg de twijfel in zekerheid over. Cornelius werd aangeklaagd, zonder dat hij zich verdedigen kon - hebben wij dus niet noodig, hem om verschooning te vragen, dat wij hem miskend hebben? Hem, die slechts door een enkelen vriend (Liszt) ten volle gewaardeerd werd, en wien zelfs zijne naaste vrienden in den steek lieten, daar zij te veel met zichzelven te doen hadden?

'In de oogenblikken, waarin ik dit overwoog - zegt de schrijver - verdween mijn ontstemming hierover eerst, wanneer ik de oude partituur van den *Barbier* doorbladerde en Cornelius' instrumentatie weder als altijd hare bekoring op mij uitoefende. Welke eenvoudigheid in den stijl, die steeds de passende instrumentale uitdrukking weet te vinden! Hoe fijn is het strijkkwartet behandeld; welk een fijn gevoel voor klankvermenging, welke natuurlijke verdeeling van licht en schaduw, welke bekoorlijke contrasten.

Dat alles missen wij voor een goed deel in de nieuwe partituur. Stijlloos is haar architectonische bouw. Haar instrumentaal allerlei, hare aan het Wagnerisme ontleende anachronismen (men houde in het oog, dat Cornelius zijn opera componeerde vóór dat de latere werken van Wagner bekend waren, en dat hij eerst in 1862 met *Lohengrin* kennis maakte) komen ons barbaarsch voor'.

Aldus de heer Max Hasse. - Ter vergelijking van de twee partituren geeft hij als eerste voorbeeld een paar gedeelten der liefdescène uit het tweede bedrijf der opera.

Hij neemt aan, dat men het onderwerp kent, want hij vertelt de geschiedenis niet. Ik zal haar hier slechts aangeven voor zoover dit ter verduidelijking der te bespreken voorbeelden noodig is.

Het onderwerp is genomen uit de Duizend en een Nacht-vertellingen. De plaats der handeling is Bagdad. Het is de geschiedenis van een jong paar, dat elkander heimelijk bemint en bij het begin der opera elkander wel kent maar nog niet gesproken heeft. Noureddin is droefgeestig gestemd, wijl hij het voorwerp zijner liefde nog niet heeft kunnen naderen, en hij verlangt des te meer naar een verklaring, nu hij gehoord heeft, dat zich reeds een bruigom voor Margiana (zoo heet zijn beminde) heeft opgedaan.

De vertrouwde van Margiana echter, Bostana genaamd, heeft eindelijk de gelegenheid gevonden, aan de jongelieden een samenkomst te verschaffen, en wel op het oogenblik dat de vader van

Margiana, die het ambt van *Cadi* bekleedt, naar het gebed in de Moskee gaat. Voor dat Noureddin zich naar het rendez-vous begeeft, krijgt hij een bezoek van den barbier Abul Hassan, die hem komt scheren, maar zich tevens tot een soort van beschermer en vertrooster van den jongen Muzelman wil opdringen en den jongeling door zijn gezwets eindelijk zoodanig verveelt, dat deze hem de deur laat uitwerpen.

Wij zijn nu in de woning van den Cadi. We hebben het gezang gehoord van hen, die de geloovigen tot het gebed oproepen. De Cadi, zeer in zijn schik over het bruidsgeschenk van zijn vriend en toekomstigen schoonzoon Selin, werpt nog een langen, verheugden blik op de kist, die al de kostbaarheden bevat, en verlaat dan, na afscheid van zijn dochter te hebben genomen, de woning, om zich naar de Moskee te begeven.

Het orkest neemt nu het motief van voormeld gezang over. Van lieverlede wordt dit minder plechtig en krijgt eindelijk een hartstochtelijk karakter, waarna het zich oplost in een uitdrukking van teederheid.

Bostana leidt den verliefden Noureddin binnen en trekt zich daarna bescheiden terug. De eerste violen en alten nemen het motief over en voeren het (eenigszins gewijzigd) in een *decrescendo* en alleen door een *tremolo* van tweede violen, violoncellen en contrabassen begeleid, naar een hobo-solo (*con espressione*), die de inleiding vormt tot de eerste woorden, welke Noureddin tot Margiana richt.

Dit is het instrumentale beeld der partituur van Cornelius. Het klinkt - zegt de heer Hasse - als een vertrouwelijk lied zonder woorden. Alle scherpe klanken zijn zorgvuldig vermeden. De dichter-componist toch leidt ons het woonvertrek van Margiana binnen, waarin rozen geuren. Het is alsof het jonge meisje zelf voor ons staat in deze partituur, liefelijk blozend, met neergeslagen oogen en kloppend hart.

Wat heeft nu de bewerker der nieuwe partituur hiervan gemaakt? Vooreerst een orkest dat veel meer gecompliceerd en sterker bezet is. Wat bij Cornelius in de eerste twee maten (de geheele phrase bestaat uit vier maten) eerste violen en alten doen, daarvoor heeft Mottl niet alleen nog fluiten, hobo's, tweede violen en violoncellen noodig, maar zelfs een trompet. En dan moeten voor de bege-

leiding der melodie (bij Cornelius alleen tweede violen en bassen) 2 clarinetten, 2 fagotten, 4 hoorns, 3 bazuinen en pauken dienst doen.

De twee volgende maten, bij Cornelius zoo fijn geïnstrumenteerd, vormen bij Mottl mede een geheel ander beeld. Deze schuchtere phrase - de verpersoonlijking van Margiana zou men kunnen zeggen - wordt volgens *zijn* partituur weergegeven door 2 clarinetten en de begeleiding daarvan door 2 fagotten en 4 hoorns, met een *pizzicato* van het strijkkwartet op de eerste achtste der laatste maat.

Het notenvoorbeeld in de brochure doet natuurlijk het hemelsbreed onderscheid tusschen de beide partituren veel beter uitkomen dan een beschrijving.

Wat een geheel ander effect is door de nieuwe partituur ontstaan!

Is het motief door het zooveel grooter orkest meer innerlijk geworden, van grooter uitdrukking, van grootere waarheid? Werd het daardoor in engeren samenhang met dit kleine moment der handeling gebracht? Volstrekt niet. Integendeel, het karakteristieke van dit moment is er geheel door vernietigd geworden. Wat Cornelius juist geheel wilde vermijden, en ook vermeden heeft: de sterke klank, het gedrongene namelijk, wordt door Mottl hier tot beginsel gemaakt. Zoowel innerlijk als uiterlijk is zijn beeld onwaar. En wat moet bij al die overdrijving nu nog die sterk geblazen trompet in de eerste twee maten? Waar is het intieme der stemming gebleven, dat door de instrumentatie van Cornelius zoo voortreffelijk wordt weergegeven?

De instrumentatie der laatste twee maten vindt Hasse bij Mottl zoo mogelijk nog erger. Hier worden de bedoelingen van den componist al bijzonder miskend. Waartoe was die vervanging van de hobo door clarinetten noodig, en wat beteekent het *pizzicato* der strijkinstrumenten op die plaats?

De eerste woorden van Noureddin:

> O holdes Bild in Engelschöne,
> Oft wenn in Träumen ich dich angeschaut,
> Da fand ich Worte, fand ich Töne,
> Da hab' ich innig Dir mein Herz vertraut...

nog eenigszins schuchter door hem uitgesproken, worden bij

Cornelius ingeleid door een violoncel-solo op het daaraan voorafgaande hobo-solo. Eerst in de tweede maat komt een begeleiding van twee andere violoncellen, en dan vangt Noureddin met zijn liefdesverklaring aan.

Mottl echter gebruikt, in plaats van die solo-violoncel, eerste en tweede violen en heeft voor de begeleiding der tweede maat fagotten, alten, violoncellen en contrabassen noodig, en buitendien nog een *crescendo* en *diminuendo*.

Zoo poëtisch als de instrumentatie van Cornelius in verband met de situatie hier is, zoo pretentieus en ongemotiveerd is die van Mottl. Met recht vraagt Max Hasse: ‘Wat zou Richard Wagner geantwoord hebben aan hem, die aanraadde, de violoncel-solo in de eerste scène der *Meistersinger* na de woorden van het koraal: ‘Dass wir durch dein Tauf' uns weihn,’ vrij naar deze nieuwe partituur te instrumenteeren? Of wel de phrase der violoncellen in de laarste akte van *Tannhäuser* vóór Wolfram's woorden: ‘Elisabeth, durft' ich Dich nicht geleiten’?

De taal van Noureddin wordt hartstochtelijker:

> Vor deinem Anblick wonniglich
> Ist Alles nur ein seliges Empfinden.
> Ein einzig Wort nur kann ich finden,
> Das eine Wort: ich liebe Dich.

Ook hier is een belangrijk verschil in de instrumentatie, waarbij de vergelijking zeker niet ten voordeele der nieuwe partituur uitvalt. Bovendien heeft Mottl hier op een enkele plaats den rhythmus der zangmelodie veranderd.

Op de liefdesverklaring van Noureddin volgt natuurlijk het antwoord van Margiana. Hier - zegt Hasse - toont de bewerker alweder zijn geringe kennis van het wezen der oorspronkelijke partituur, waardoor hij verleid wordt tot erger dingen dan het maken van veranderingen in de aanwending der instrumenten. De bewerking der motieven komt hem bij Cornelius op eenmaal te arm voor; hij verlangt naar polyphonie en brengt in het antwoord van Margiana een viool-solo (een soort van contrapunt tegen de zangstem), waarvan het motief gelijkluidend is met dat wat Noureddin op de woorden ‘ein einzig Wort nur kann ich finden’ zingt. Men ziet aanstonds, dat de bewerker hier door een zekere

voorliefde voor leidmotieven gedreven werd. Daargelaten dat deze aanwending van het leidmotief reeds met het oog op den door Margiana gezongen tekst psychologisch verkeerd is, zoo zag de bewerker ook voorbij, dat men hier met een partituur (die van Cornelius namelijk) te doen heeft, die vóor Wagner's latere werken geschreven is en niets met het begrip ‘leidmotief’ te maken heeft. Cornelius houdt slechts vast aan den periodieken terugkeer van zekere karakteristieke melodieën, zooals bijvoorbeeld het Barbiersthema en zijn aanwending als herinneringsmotief.

Margiana heeft haar liefde bekend. Onder het uitspreken der woorden:

‘Ob auch die Schwestern alle schweigen,
Die Rose sagt: ich liebe Dich,’

heeft zij Noureddin een roos gegeven. En daarop vereenigen de twee gelieven hunne stemmen in den volgenden zang:

So mag kein andres Wort erklingen
Als das die blüh'nde Rose sprach,
Kein Lied in unsre Seele dringen
Als das ans Träumen tönte nach.
Und wenn des Lebens Traum entschwunden,
Und wenu der Rose Glut verblich,
Dann tön' in Eden ewiglich,
Wo Rosenketten uns umwunden,
Wo ew'ge Treu uns hält verbunden,
Das eine Wort: ich liebe Dich.

Het eerste gedeelte van dit gezang toont de heer Hasse ons in een afdruk van de door Cornelius eigenhandig geschreven partituur.

Het straatrumoer is verstomd. Buiten heerscht diepe rust. Het is middag. De zon staat op haar hoogste punt en beschijnt de slanke Minareten en de gouden koepels der Moskeeën. Een stroom van licht dringt door de deur van het terras in het vertrek, waar Noureddin en Margiana zich bevinden.

De orkestrale behandeling door Cornelius geeft op voortreffelijke wijze de stemming van het oogenblik weer.

En nu vergelijkt Max Hasse daarmede de nieuwe partituur. ‘Unbestritten ist - zegt hij - dass das Orchester der neuen Partitur klingt. Mehr noch: es ist ein ganz *aparter* Klang, den

wir vernehmen. Noch mehr: Niemand hat ihn beim Anhören des Werkes anders gewünscht. Aber jetzt entdeckten wir den "echten Ring," der gottlob! nicht verloren ging. Und die Frage muss gethan werden: Leuchtet der heilige Ernst aus diesen Tönen? Liegen auf ihnen die vielfachen Weihen schöpferischer Kraft?'

Deze vragen beantwoordt Hasse met een 'Ach nein!' Het kenmerk der nieuwe partituur is hier een raffinement, een streven om te schitteren en, wat nog slimmer is, te schitteren met geleende middelen. Iederen slechts oppervlakkigen kenner der moderne Duitsche opera zal het terstond opvallen, dat er in deze instrumentale bewerking iets van Wagner-Lohengrin te bespeuren is, en hij zal vragen: wat moet dat hier?

Hasse gaat zelfs zoover, dit te beschouwen als een *crimen laesae majestatis* tegen den persoon van den dichter-componist en tegen den heiligen ernst der kunst. Niemand is destijds een meer gloeiend vereerder van Wagner geweest dan Peter Cornelius, niemand heeft meer voor hem geijverd, maar zijn kunst bleef toch afgescheiden van die van den grooten meester en hij heeft er recht op, dat men hem neme zooals hij is.

Onze schrijver wil derhalve van geen Wagnersche invloeden in het werk van Cornelius weten. Daarin heeft hij over het algemeen gelijk, maar hij zal toch moeielijk kunnen ontkennen, dat juist in het gedeelte, waarvan hier sprake is (de inleiding namelijk tot het unisono-gezang van Noureddin en Margiana), een sterke familietrek met de *Tannhäuser*-muziek ligt en dat het dus wel te begrijpen is, dat Mottl juist hier Wagner-kleuren in de instrumentatie aanbracht.

Bedenkelijker is het, wanneer wij zien, dat Mottl veranderingen maakt, die tegen den natuurlijken rhythmus indruischen. In de volgende vier regels van het hierboven meegedeelde vers:

> So mag kein anderes Wort *erklingen*
> Als das die blüh'nde Rose *sprach*,
> Kein Lied in unsre Seele *dringen*
> Als das aus Träumen tönte *nach*,

valt een *arpeggio* der harp telkens op het gecursiveerde woord, d.i. telkens op de vierde maat van elke periode (elken regel). Dat is volkomen rationeel. Wat doet nu echter de bewerker der nieuwe

partituur? Hij plaatst dit *arpeggio* telkens op de *derde* maat van elke periode, dus in den derden regel op het woord *Seele*. Dit woord - zegt Hasse - had het den jeugdigen bewerker aangedaan.

Wat nu volgt is misschien een nog sterker voorbeeld van willekeur en onnadenkendheid.

De handeling gaat van het lyrische langzamerhand in het tragikomische over. De barbier Abul Hassan, die, gelijk wij vroeger zagen, zich tot een soort van beschermer van den jongen Noureddin meende te moeten opwerpen, en hem derhalve ongezien naar het huis van den Cadi gevolgd is, heeft voor een venster aldaar post gevat en heft op het oogenblik dat de jongelieden in de hoogste zaligheid verkeeren en zich om de wereld daarbuiten niet bekommeren, eensklaps zijn gezang aan:

> O Noureddin, geniesse froh dein Glück!
>
> Sei ohne Furcht, es wacht vor diesem Fenster
> Dein Abul Hassan Ali Ebn Bekar!

Die laatste regel is zooveel als een visitekaartje. Volgens de oorspronkelijke partituur wordt die regel zonder begeleiding gezongen. Abul Hassan laat hooren, dat hij op zijn post is.

De toehoorder denkt: ha! nu gebeurt er wat! En dat geschiedt ook. Bostana, Margiana's vertrouwde, aan wie Noureddin natuurlijk zijn avontuur met den babbelachtigen barbier in het kort heeft medegedeeld, treedt haastig binnen en zegt op bezorgden toon: ‘Der Abul Hassan Ali Ebn Bekar! (namelijk: ist da!) Zij zingt die woorden op de zelfde melodie die de barbier bezigde, maar in haar angst hooger. Noureddin schrikt uit zijn zaligen droom op en roept verbaasd uit (altijd op dezelfde melodie maar weder een terts hooger):

> Wie? Abul Hassan Ali Ebn Bekar?

Om Noureddin gerust te stellen, haast Bostana zich, nadere opheldering te geven, en zegt:

> Der tolle Kauz singt drüben vor dem Haus
> Von Liebesglück und nennet deinen Namen.

Nu eerst begrijpt de jonge Muzelman de zaak. Hij herinnert zich alles wat er met den barbier is voorgevallen en zijn toorn ontlaadt zich in den uitroep:

> Verwünschter Kerl! erdrosseln könnt ich dich!

Maar Bostana tracht hem tot bedaren te brengen en zegt, terwijl zij zich weder verwijdert:

> Ich geh, zu lauschen ob der Cadi kommt,
> Seid unbesorgt, er kehrt noch nicht zurück.

Deze scéne maakt een zeer komisch effect en is door Cornelius ook in muzikaal opzicht meesterlijk behandeld. Zij scheen echter niet naar den zin van den bewerker der nieuwe partituur te wezen. Hij haalde althans bedaard de zes partituurbladzijden door, die hierop betrekking hebben. Dit kon echter niet geschieden zonder de laatste woorden van Abul Hassan met het volgende te verbinden. En dat werd nu zoo gemaakt:

Zoodra de barbier zijn naam genoemd heeft, voegt de bewerker er twee maten van eigen vinding aan toe. Bostana verschijnt in het geheel niet, maar Margiana zingt: 'O lausch, Geliebter!' Precies als in het tweede bedrijf van *Tristan*. Maar datgene, waarop Isolde doelt (d.i. het gezang van Brangäne, die haar waarschuwende stem laat hooren), is toch geheel iets anders dan het gezang van den barbier, die komt vertellen, dat hij present is. Deze woorden van Margiana vat Noureddin als een vraag op, en de woorden en de melodie van Bostana overnemende, zingt hij:

> Der tolle Kauz singt drüben vor dem Haus
> Von Liebesglühk und nennet *meinen* Namen.

Die verandering van *deinen* in *meinen* is kostelijk. Terecht kon de schrijver der brochure hier uitroepen: 'Wo ist die natürliche Handlung geblieben, wo die dramatische Wahrheit? Die Weltentrücktheit des Nureddin war also gar nicht echt, und der Dichterkomponist log, als er uns die Seligkeit dieser Liebe sang? Noureddin klärt ja sofort Margiana über die Störung auf - er findet das Alles so ganz natürlich, fast als hätte er den Alten vorher einen Wink gegeben, die Tafelmusik zu seinem Festmahle der Liebe zu harfen.'

Zelfs daar heeft de bewerker willen ‘verbeteren,’ waar bij den componist van den *Barbier* van *instrumentalen humor* sprake is. Hierin toont Cornelius een groote oorspronkelijkheid en zijne biografen hebben hem in dit opzicht eenparig lof toegezwaaid. Men zou derhalve meenen, dat men hem tenminste hier onaangetast moest hebben gelaten. In de hier besproken brochure worden enkele van die veranderingen in noten-voorbeelden medegedeeld. In het algemeen kan men zich van deze wijzigingen, en ook van de reeds vroeger opgenoemde, niet door beschrijving, maar eerst dan wanneer men ze in noten-voorbeelden vóór zich ziet, een duidelijk begrip vormen.

De stijl van een componist - zegt de heer Max Hasse terecht - is het hoogste wat hij aan eer bezit. Voor Cornelius was het bijna het eenige wat hij bezat. Eerbewijzingen heeft hij tijdens zijn leven bijna niet gehad. Zijne grootere werken werden toen niet gewaardeerd en na zijn dood ging men er aan tornen.

De schrijver haalt dan Berlioz aan en vraagt, wat deze beroemde componist, die door vriendschap met Cornelius verbonden was (deze vertaalde den tekst der opera *Benvenuto Cellini* in het Duitsch), wel van die gewijzigde partituur zou gezegd hebben.

Zeker niet veel goeds. Wij weten uit de *Mémoires* van den Franschen componist, hoezeer het steeds zijn toorn opwekte, wanneer musici zich durfden vermeten, de schendende hand te slaan aan de partituren van beroemde meesters of in het algemeen aan de toonscheppingen van componisten, ten einde ze quasi te verbeteren.

Niemand - zegt Berlioz - wie hij ook zij, heeft het recht een ander mensch - wie deze ook zijn moge - te dwingen, zijn gezicht tegen een ander te verruilen, zich op een wijze uit te drukken, die niet de zijne is, een vorm aan te nemen, dien hij niet zelf gekozen heeft, bij zijn leven een pop te zijn, die door een anderen wil in beweging wordt gebracht, of na zijn dood kunstmatig in het leven te worden geroepen. Is hij een middelmatig mensch - dat hij dan in zijn middelmatigheid begraven blijve! Behoort hij daarentegen tot de uitverkorenen - dat dan zij, die zijns gelijken zijn of hooger staan, hem achting toedragen, en zij, die beneden hem staan, zich deemoedig voor hem buigen.

Maar het is juist omgekeerd. Hebben wij niet hier in Frankrijk

gezien, hoe een Lachnith Mozart's *Tooverfluit*, een Castilblaze Weber's *Freischütz* verknoeiden; hoe Gluck, Grétry, Mozart, Beethoven door dienzelfden Castilblaze verminkt werden, en hoe Beethoven heeft moeten gedoogen, dat Kreutzer en Habeneck zijne symphonieën door doorhalingen en bijvoegingen zoogenaamd ‘verbeterden’? Zulke lieden beijveren zich, het voorschrift van Boileau: ‘Ajoutez quelque fois et souvent effacez’ in eens andermans werk zooveel mogelijk in praktijk te brengen. En wanneer dirigenten in werken van beroemde meesters doorhalen of bijvoegen zooveel als hun lust, wie zal dan violisten, hoornisten, ja tot zelfs den geringsten musicus, verhinderen datzelfde te doen? En zullen dan niet vertalers, uitgevers, kopiïsten, lithografen en drukkers een goed voorwendsel hebben om evenzoo te handelen?

De heer Max Hasse acht zich tot zulk een philippica als die van Berlioz niet gerechtigd. ‘Het past mij niet - zegt hij - de taal van den Franschen meester te bezigen, om de eenvoudige reden, dat achter mij geen Berlioz-werken staan.’ Hij zoekt liever naar een andere oplossing en vraagt, of er redenen voorhanden zijn, die ons die ingrijpingen in een anders werk in een milder licht laten zien.

Hij wil de bewerking der oorspronkelijke partituur van Cornelius' *Barbier* liever als een zonde der jeugd beschouwen. ‘Felix Mottl - zegt hij - is thans in den bloei van zijne jaren en van zijn kracht. Ik bewonder hem steeds en was menigmaal een apostel zijner kunst - zelfs toen nog toen ik bekend was met de wijzigingen, die hij zich in de partituur van Cornelius veroorloofd had. Of hij thans, op rijperen leeftijd, zulk een daad zou gepleegd hebben - ik betwijfel het. Want de fouten in de nieuwe partituur zijn alleen het gevolg van jeugdigen overmoed, fouten van een jeugd, die geniaal wil zijn, maar wier *kunnen* niet opweegt tegen haar *willen*, en die, verblind als zij is door een genius als Wagner, elken maatstaf voor historische afstanden, elk gevoel voor een anderen stijl dan dien van den Bayreuther meester verloren heeft.’

Hasse wijst er dan nog verder op, dat Mottl van den levensen ontwikkelingsgang van den dichter-componist Cornelius wel nauwelijks een idee moet gehad hebben. Hij wist blijkbaar niet, dat de *Barbier* (de schrijver heldert dit door een paar voorbeelden op), deze eerste opera van Cornelius, een voortbrengsel

van een goed bereiden bodem is, en hoe de componist zich door degelijke studie een persoonlijken stijl had weten eigen te maken.

Kan men daaruit een verontschuldiging voor Mottl afleiden? - De beantwoording dezer vraag laat de schrijver in het midden. Hij zegt alleen, dat de vertegenwoordigers der jonge Wagnerschool(?) er vreemde begrippen omtrent het wetenschappelijke in de kunst op nahouden. Voordat men aan de herziening eener toonschepping gaat, behooren althans lange studiën ten aanzien van het wezen en den ontwikkelingsgang van den componist daaraan vooraf te gaan. Dat de bewerker eener nieuwe partituur voor den *Barbier van Bagdad* die voorbereidende studiën niet gemaakt heeft (ofschoon hem waarschijnlijk al het daartoe dienstige materiaal ter beschikking heeft gestaan), is voor den heer Hasse niet twijfelachtig. In het tegenovergesteld geval toch zou die studie bij Mottl een gevoel moeten gekweekt hebben dat hem thans bij zijn arbeid blijkbaar ontbroken heeft, namelijk: liefde voor Peter Cornelis en zijn werk.

De schrijver der brochure spreekt ten slotte den wensch uit, dat wanneer er voortaan sprake zal zijn van opvoeringen van Cornelius' *Barbier van Bagdad*, het door Weimar gegeven voorbeeld steeds gevolgd en de oorspronkelijke partituur gebezigd moge worden.

Natuurlijk sluiten wij ons hierin volkomen bij hem aan. Duitschland is niet rijk aan werken van dit genre en des te meer moet men dus het verdienstelijke, dat er op dit gebied geleverd is, in eere houden.

Duitschland is niet het land der komische opera. Men zou zeggen, dat ook Italië het niet meer is. Immers, in dit land is deze opera, die er in de 18de eeuw, en zelfs nog in een gedeelte der 19de eeuw, als *opera buffa* een zoo voorname rol speelde, bijna geheel verdwenen. Slechts nu en dan ziet men er Rossini's *Barbiere* en Cimarosa's *Matrimonio segreto* nog op de theater-aanplakbiljetten prijken.

Ook voor de *Falstaff* van Verdi schijnt in het vaderland van den maëstro geen *animo* meer te bestaan. In het naburige Oostenrijk denkt men er blijkbaar anders over. In Weenen althans is dit werk onlangs weder eens opgevoerd, nadat men er sinds het jaar 1893 niets meer van gehoord had.

De opera werd thans in het Duitsch opgevoerd. Dit schaadde

het werk, want in tegenstelling met het gewone karakter der Italiaansche opera, waarin de *muziek* alleenheerscheres is en men van het woord desnoods afstand zou kunnen doen, wordt in *Falstaff* de heerschappij door het *woord* gevoerd, en wanneer dat door vertaling onduidelijk wordt, kan er van een appreciatie van het werk natuurlijk geen sprake zijn.

Het gaat met Verdi's *Falstaff* in dit opzicht als met de dramatische scheppingen van Wagner. Toch is bij den Duitschen meester de ineensmelting van woord en toon veel inniger dan in dit laatste werk van den Italiaanschen *maëstro*. En dat is niet te verwonderen. Bij Wagner vloeien woord en toon uit dezelfde bron; bij Verdi is het niets anders dan een toepassing van den toon op het woord, hoezeer ook de bejaarde meester zich moge beijverd hebben, beide met elkander in overeenstemming te brengen. Een vergelijking van *Falstaff* met Wagner's *Meistersinger* bijv. moet dit, dunkt mij, duidelijk aantoonen.

Het libretto van Boïto heeft meer van een gereciteerd tooneelspel dan van een opera-libretto, en voor den daarin voorkomenden dialoog heeft Verdi een zorgvuldig uitgewerkte, fijne en levendige conversatie-muziek weten te vinden, die noch tot komische trivialiteit noch tot ongepast pathos overslaat. Maar de kracht en de oorspronkelijkheid der melodische vinding zijn gering. Het is eigenlijk een voortdurend *parlando*, dat door het orkest over het algemeen zeer bescheiden begeleid wordt, soms niet meer dan de begeleiding der *secco*-recitatieven in de oude opera.

En nu Wagner's Meistersinger! Wie denkt hier niet aan de samenspraken van Hans Sachs met Eva, met Walter, met Beckmesser? Ook hier is conversatietoon, ook hier is humor - doch zij maken op ons een geheel anderen indruk dan in het werk van Verdi. Trouwens, het kon ook niet anders, want hemelsbreed is het verschil in het karakter dezer beide ‘blijspelen.’ Welk een verschil bestaat er niet reeds tusschen de hoofdpersonen Falstaff en Hans Sachs! De tragische trek, die in de handeling van het Duitsche blijspel voorkomt, ontbreekt in het Engelsche.

Het is misschien weinig bekend, dat Wagner's *Meistersinger* eenigszins hun oorsprong hebben in een novelle ‘Meister Martin der Küfer und seine Gesellen’ van den Duitschen humorist Theodor Hoffmann.

Dat op dramatisch gebied dichters en componisten de stof voor hunne werken niet altijd zelf bedacht maar dikwijls aan oudere vertellingen of legenden ontleend hebben, is een reeds lang bekend feit. Men behoeft slechts op de drama's van Shakespeare te wijzen, op *Faust* van Goethe, op *Don Juan* van Mozart enz. En zoo is het ook bij Wagner het geval geweest. Dat verkleint die groote geesten niet. De wijze, waarop zij de voorhanden stof verwerkt hebben, is het, die hen boven de anderen doet uitblinken.

De zoo even genoemde novelle laat, evenals in Wagner's Meistersinger, de handeling plaats hebben in Neurenberg.

De op zijn gild trotsche meester Kuiper Martin wil zijne dochter Rosa slechts aan een man van zijn vak uithuwelijken. Te meer is hij daartoe geneigd omdat zijne grootmoeder kort voor haar dood daaromtrent een voorspelling heeft gedaan en van den toekomstigen bruigom heeft gezegd:

> Ein glänzend Häuslein wird er bringen,
> Würzige Fluten treiben drin,
> Blonde Englein gar lustig singen.

Dat kan, volgens meester Martin, niet anders beteekenen, dan dat de persoon, die naar de hand van Rosa dingt, een vat moet kunnen vervaardigen, daar slechts in een vat de gekruide wijn kan vloeien. In die vaste overtuiging slaat hij dan ook rondweg het voorstel van den ridder Spangenberg af, die de hand van Rosa voor zijn zoon komt vragen,

Op zekeren dag echter treden twee ambachtsgezellen de woning van Martin binnen. Zij heeten Friedrich en Reinhold, hebben elkander dicht bij de poorten der stad ontmoet, vriendschap gesloten en elkander eerlijk bekend, dat zij bij den kuiper in dienst willen treden omdat zij Rosa liefhebben. Zij zijn echter geen van beiden echte kuipers.

Friedrich had aanvankelijk in Neurenberg bij meester Holschuer de kunst van goudsmeden geleerd; Reinhold was schilder van zijn vak. De jongelieden worden door Martin als leerlingen aangenomen en bij hen voegt zich later nog ridder Spannenberg junior. Twee hunner - de ridder en Reinhold - geven het echter spoedig op, zoodat Friedrich als eenige aspirant overblijft.

Ook hij echter gaat na een poos heen - maar slechts voor

tijdelijk. Hij zoekt zijn vroegeren meester Holzschuer weder op en vervaardigt bij hem een zilveren beker, waaromheen zich sierlijke wijnranken slingeren. Uit rozen en knoppen kijken lachende engelenkopjes, en binnen in op den bodem van den beker zijn liefelijke engelenfiguren gegraveerd. Goot men nu klaren wijn in den beker, zoo scheen het alsof de engeltjes op en neer zweefden.

Holzschuer brengt nu den beker aan meester Martin, maar tevens het bericht dat Friedrich de stad gaat verlaten. Dat leidt tot een beslissing. Rosa, die Friedrich bemint, wordt door smart overmand en de kuiper, die in den grond een brave kerel is en tevens door een blik in den beker bemerkt heeft, dat het door Friedrich vervaardigde meesterstuk volkomen past op de voorspelling van de oude grootmoeder, geeft zijn toestemming tot de vereeniging der gelieven.

Men ziet, dat er overeenkomst bestaat tusschen de vertelling van Hoffmann en het gedicht van Wagner. Meester Martin kan voor Pogner, Rosa voor Eva doorgaan, en in den goudsmid Holzschuer ligt iets van Hans Sachs.

De type van Beckmesser komt in de vertelling van Hoffmann niet voor. Die kan men vinden in de opera *Hans Sachs* van Lortzing, welke opera ook in andere opzichten eenige gelijkenis heeft met Wagner's *Meistersinger*.

Maar die gelijkenis is slechts uiterlijk, En van niemand geldt dit meer dan van den hoofdpersoon. Bij Wagner is Hans Sachs een waarlijk verheven karakter, een van de bewonderenswaardigste karakters, die ooit op een tooneel zijn vertoond.

HENRI VIOTTA.

Het nieuwe deel van prof. Quack's 'Socialisten.'

Mr. H.P.G. Quack, De Socialisten. Personen en stelsels. Een groep vergeten figuren uit het Engeland der vorige eeuw. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Elk boek van prof. Quack heeft een eigen charme door zijn vereeniging van degelijkheid met iets zeer individueels. Het is de aard van den schrijver die in allerlei lichtjes van stemmingen heentintelt door het weefsel van het geschrift. Een leeraar is er aan 't woord en vraagt onze aandacht, en hij mag die aandacht eischen van wege den omvang en de diepte zijner studies; maar hij lokt ons toch eerder door de wondere aantrekking van den wisselenden gloed zijner voorstelling.

Men mag niet zeggen dat het een schittering is van schijn, buitenop aangebracht om de dorheid van een volledige expositie te illumineeren. Neen, juist het omgekeerde is het geval, de warmte komt van den geest, ik had bijna gezegd: uit het hart van den auteur. Die bewegelijke, ontvankelijke geest, wijd open voor alle indrukken, ontvlamt onder den arbeid Hij vat vuur door de wrijving met de gedachten en gevoelens zijner personen, door de intensiteit van zijn meeleven met hun handeling.

Deze schrijver geeft zich aan zijn onderwerp, en hij kan zijn onderwerp niet behandelen, wanneer hij er zich niet aan heeft overgegeven. Hij heerscht er niet over, maar hij dient het en heeft het lief, of moet zich ten minste verbeelden het lief te hebben.

Zich verbeelden!... En toch is dit het mooie van dien lichtgeroerden en makkelijk enthousiasten geest, dat hij in den grond

van zijn hart heel trouw is, en weet vast te houden, ondanks het scepticisme waaraan iemand wel moet lijden die veel menschen en ideeën heeft liefgehad. Want hij heeft een groote reserve van kracht, en hij heeft getoond te kunnen doorzetten.

Toen prof. Quack de helft van den gewonen menschenleeftijd had bereikt - *nel mezzo del cammin di nostra vita* - wijdde hij zich, gelijk hij zelf zegt, aan het denkbeeld der gemeenschap. De oude wereld met haar klassiek ideaal van den mensch die zich door zijn individueele beschaving in evenwicht vermag te bewaren tegenover het leven, - die wereld, humanistisch of liberaal, gelijk men ze noemen wil, lag achter hem. Zijn gedachten gingen andere paden op. Hij schaarde zich, innerlijk, bij hen die, minder hoog, het model van hun leven stelden in den dienst van de menschheid met de leus van opoffering en zelfvergeten. En op zìjn manier trok hij aan den arbeid. Hij werkte aan zijn 'Socialisten', hij ontwierp het tafereel van hun geschiedenis door de eeuwen heen, 'personen en stelsels', en bracht zijn verhaal tot den tegenwoordigen tijd, in verschillende essays naast het groote werk schetsend de zijbewegingen van de geestesstrooming.

Daarmee deed hij in onze burgersamenleving voor het begrip van het socialisme wat Sainte Beuve door zijn *Histoire de Port-Royal* in Frankrijk wilde bereiken, en ook gedeeltelijk bereikt heeft, voor het recht verstand van den intiemen godsdienst. Dat is toch de oorspronkelijke beteekenis en bedoeling van Sainte Beuve's boek: het moest aan een Romaansche maatschappij de overtuiging schenken en het besef van de innerlijke godsdienstige stemming.

Maar het onderscheid tusschen de beide mannen ligt hierin dat Sainte-Beuve bij den voortgang van zijn arbeid zich onttrok aan den invloed van den kring van Port-Royal, terwijl daarentegen prof. Quack's aanhankelijkheid aan de hoofdideeën en gevoelens van het socialisme zich hoe langer hoe meer bevestigde.

Want het was niet alleen het holle en bekrompene van den burgerzin, het waren niet slechts de plat en dof getreden wegen van het doctrinaire liberalisme, het waren niet louter de looze vooze praatjes van de vrijzinnige phrase, die zijn geest, door een tegensprong, deden overhellen tot het kamp van de minbedeelden, - neen, een stelliger gedachte lokte en dwong de geestdrift van zijn ziel.

Was het de idee der gemeenschap die hem uitsluitend voortdreef? De auteur der ‘Socialisten’ ging haar al meer en meer voorop plaatsen in zijn werk, en ik denk er natuurlijk niet aan het getuigenis tegen te spreken van den man zelf over zijn hart. Maar ik vraag me af, welke kracht stortte zich uit dat denkbeeld in den geest van den burgerhoogleeraar der staatswetenschappen over? Welke energie deelde die gedachte hem mede?

Ze sprak tot zijn hart door het profetische en divinatorische van haar stem. Wanneer hij in zijn eenzaamheid de schrifturen van zijn menschen las hoorde hij den kreet, aangehouden door de lange tijden heen, om het betere en het volmaakte. Hij voelde in zijn ziel het geluid weerklinken van al dat leed en begeeren, oproepend en hopend de verwezenlijking van het smachten en verlangen.

Heeft niet Renan gezegd dat de profeten van het Oude Verbond, door hun klacht en hun verweer, in de wereldorde hebben geschapen de gerechtigheid die er niet bestond, - de gerechtigheid die een onmogelijkheid was te midden van den blinden strijd der wereldmachten?

De profeten hebben aan die machten oogen gegeven en hen ziende gemaakt.

Dien scheppingsdrang, en ook dien scheppingsweemoed, van de strijders voor sociale rechtvaardigheid heeft de schrijver der ‘Socialisten’ in zich mee voelen trillen, als hij met de menschen van zijn voorkeur leefde. Het streven naar de gerechtigheid, met open oogen en open hart rondkijkend onder de menschheid. Dat bezielt de geleerde bladzijden van zijn werk.

Misschien zal er nog wel eens over het onderwerp een boek geschreven worden dat vollediger is, strenger in zijn betoogtrant, en nauwer aaneensluitend in zijn samenhang; toch zal het altoos heel veel moeite hebben om het boek van prof. Quack te evenaren, in omvang en eerlijkheid van kennis niet alleen, maar ook om de belangstelling die het wekt en de bekoring die er van uitgaat door den weerschijn van allerlei groote en kleine gevoelens in de atmosfeer van zijn verhaal: tinten van vroolijkheid en verdriet, en gloedvolle kleuren van verheffing, scepticisme en neerslachtigheid; - schakeeringen en tintelingen, oprijzend uit een diepe, verholen bron van enthousiast gevoel, voorbijschietend, en onder-

gaand, dan plotseling opduikend, even, in een trilling van schemerachtig licht.

En onverdroten gaat de schrijver voort in het aanvullen van zijn werk. Hij heeft de frischheid van zijn geest behouden en den ouden arbeidslust. Waar hij leemten opmerkt in zijn voorstelling, daar spaart hij geen moeite om ze te overbruggen en de continuïteit van zijn verhaal te herstellen. Zoo bracht ons het jongste deel van de 'Socialisten' 'een vergeten hoofstuk' uit de historie van de maatschappelijke beweging en prof. Quack schetste er het werk, het vruchtelooze werk, van een reeks sociale hervormers in Engeland uit het begin der 19e eeuw.

Het nieuwe deel heeft toch weer iets heel bijzonders, en de aantrekkingskracht die de schrijver aan zijn boeken weet te geven is hier, in dit onlangs verschenen voortbrengsel van zijn geest, niet te loor gegaan; ja zij werkt, zou ik willen zeggen, met een nieuwe betoovering.

Ik probeer in 't kort me daarvan rekenschap te geven.

Prof. Quack leidt ons in zijn laatste boek rond op een socialisten-hofje.

Die menschen hebben bij den eersten aanblik niet veel physionomie. Natuurlijk zijn zij, elk van hen, door het leven heen en weder geschud. Zij hebben hun avonturen gehad, en zij hebben hun droom van geluk gekoesterd. Maar wie aan hen denkt alsof ze te zamen een groep vormen, op zij van den weg, apart van de groote strooming, wie hen nu bijeenziet in een troepje, samengebracht door het lot, dat van hun diensten niet weten wou, - die kan op hnn gezicht niet meer de sporen terugvinden van den toorn en het medelijden en den trots die hen hebben bewogen; want ze zijn tam en mat geworden in het gevoel van hun nuttelоosheid en hun teleurstellingen. Echte hofjesgestalten.

Daar hebt ge Charles Hall; hij is de oudste onder hen. Het eerst met die mannen, in 1805, toen hij al over de vijf-en-zestig was, heeft hij zijn geroep door het land willen doen gaan om te waarschuwen tegen den invloed van het geld, en om op te wekken tot een leven van eenvoud. Maar die roepstem is ongehoord voorbijgegaan, en de man moest onderdoen tegenover de vijandige kwaadwillige machten van het leven. Zijn oude dag zag hem

gegijzeld en gebroken, versuft tusschen de muren van een gevangenisplein.

Maar daar nadert Thomas Hodgskin. Hij heeft zich al als jongman verzet tegen het onrecht der samenleving; dan vroolijk zijn benarde omstandigheden trotseerend, heeft hij op 't vastland van Europa gereisd om kennis te verzamelen en zich voor te bereiden tot den strijd tegen de wereld. En toch, als hij dan dien strijd begonnen heeft, bindt hij zijn aanloop plotseling in, hij zinkt nog in onbeteekenendheid, en zijn lange leven zelf wordt hem een gevangenis.

William Thompson vertoont zich aan ons, de beste en opofferendste van die mannen. En wederom ondervindt hij niets dan verachting en smaad van de menschen die hij wel wou doen. Zijn maatregelen loopen spaak, zijn beschikkingen worden niet uitgevoerd...

En anderen voegen zich bij het drietal: mannen van wie, voor zoover 't hun levensomstandigheden betreft, alleen de naam bekend is, zooals van Piercy Ravenstone en John Francis Bray, of van wie men zelfs den naam niet kent, als van den briefschrijver aan Lord John Russell, die den edelen Lord bij het begin van zijn staatkundige loopbaan opening van zaken doet aangaande den toestand van Engeland... Maar inderdaad zijn het allen anonymi die daar in het schuiloord voor minbedeelden hun plaats hebben gevonden, - utopisten, anarchisten en collectivisten, - menschen van één idee en menschen met een stortvloed van hervormingsideeën, - aan wie het leven halt heeft toegeroepen. Verslagen en vergeten, ineengeschrompeld tot onwezenlijkheden!

Prof. Quack is op die schimmen afgegaan om hun getuigenis te kunnen hooren en hun gezicht te zien. Er bestond een traditie dat Karl Marx uit de geschriften van die *enfants perdus* der sociale hervorming de meeste zijner denkbeelden had geput, en dat hij aan hen verschuldigd was zijn begrippen over kapitaal en arbeid, over arbeidersvereenigingen en over den invloed van den economischen toestand op de historie van het volk. Dat ‘vergeten hoofdstuk’ in de geschiedenis der socialisten zou dus mogelijk de ontbrekende schakel wezen tusschen de hervormingsdenkbeelden van het einde der 18e eeuw en het socialisme van het laatste derde deel der 19e eenw.

Gelijktijdig met den Nederlandschen geleerde zetten anderen zich aan het onderzoek; maar niemand heeft het zoo veelomvattend ingesteld als hij, en niemand had dus ook zooveel moeilijkheden te overwinnen daar de bronnen van informatie traag vloeiden en de geschriften dier ‘vergetenen’ nog maar in heel weinige, soms zelfs alleen in enkele exemplaren bestonden.

Toch, de liefde wist over bezwaren te zegevieren, en de arbeid om die verongelukte en verloren menschen te ontdekken en te herontdekken werd spoedig voor hem een werk van liefde en passie.

Wie zich dat niet voor kan stellen, die moge bedenken welk 'n vreugd 't is om ideeën tot hun oorspronkelijke gestalte te zien groeien, en om ze waar te nemen louter en naakt, eer ze in 't pantser gestoken zijn dat hen bestand maakt tegen de slagen der fortuin. Gedachten, nog half gevoelens, direct geboren uit het contact van de individueele aandoeningen met de ruwheden der samenleving! gedachten buiten hun schaal en hun versteeningen! Gave uitingen van de menschenziel.

Er is een natuurlijk opbloeien van de ideeën, en 't zou heel vreemd zijn geweest, - ten minste nu, bij het achterna denken, vinden we 't vreemd, - wanneer bij de sterke transformatie der samenleving van het begin der 19e eeuw, ook niet in de gevoelens der menschen de weerslag te ontdekken ware van de vervorming van Engeland tot een kapitalistische maatschappij.

Ik zal mij hier niet wagen aan een beschrijving van dien toestand; maar ik mag toch even herinneren aan de groote industrieele omwenteling door de invoering der machines, aan het opkomen der arbeidersbevolking der fabrieken, aan de geweldig groeiende macht van het kapitaal, aan den oorlog tegen Napoleon gevoerd, met zijn accompagnement van kolossale leeningen, en overmatige prikkeling en verspilling van krachten....

Onder den invloed van die machten raakte de maatschappij uit haar evenwicht. Ze dreven haar in de richting van een scherpe scheiding tusschen arbeiders, de overgroote, verdrukte meerderheid, en kapitalisten, de kleine, door het lot begunstigde minderheid. Zou Engeland dien weg opgaan, of zou het in zijn menschelijkheidsbesef een tegenwicht vinden tegen den stormenden aandrang van de meedoogenlooze, ijzeren potentaten?

Een heel ijdele vraag. - Neen, het kapitaal overwon; en niet alleen

dwong het de werkelijkheid, maar het legde ook beslag op de gedachten van de menschen. De theorieën van de wijzen gingen mede met den triomfeerder. Zij betoogden dat wat was, natuurlijk en noodzakelijk zoo was; wat was, moest zoo zijn. Malthus, met zijn bevolkingsleer, stelde in het schrille licht van zijn redeneering den strijd der samenleving om voeding en onderhoud, en hij maakte het duidelijk dat, door de wanverhouding tusschen levensmiddelen en bevolking, er altoos voldoende miserabel materiaal voor den kapitalist zou bestaan om als arbeiders te utiliseeren; Ricardo, van zijn kant, toonde dienzelfden strijd aan tusschen de loonen die het kapitaal gaf en het profijt dat het maakte: hoe meer de loonen stegen, hoe geringer het voordeel werd van het kapitaal, en het kon een rechtvaardiging voor de kapitalisten worden om de loonen te drukken. Overal wanverhouding en antagonisme! De eenige conclusie: dat men maar moest zorgen zelf kapitalist te worden. Vooruit voor jezelf; en laat de rest zich schikken....

Zoo, in ruwe hoofdlijnen, staat die Engelsche wereld van het begin der 19e eeuw voor onze voorstelling; en naar den rand van die maatschappij voert ons prof. Quack's nieuwste boek heen, om ons den klank te doen hooren van wrevel en verzet, dien het dreunen van den ijzeren stap van het kapitalisme in het hart van enkelen heeft gewekt, - maar ook om ons uit hun standpnnt een edelmoediger en harmonischer blik op de samenleving te geven gelijk zij had kunnen wezen, - en om ons deelgenoot te maken van de plannen door hen bedacht en gekoesterd voor een hervorming in menschelijken geest.

Hij neemt die tamme hofjesmenschen op het oogenblik van hun kracht en hun opspringend leven, en hij laat ons met gespannen aandacht naar hun woorden luisteren. Hoe voelen wij, in de kalme uiteenzetting hunner denkbeelden door dezen meester van het woord en de gedachte, de nerveuze schokken tot ons komen, die eenmaal hebben getrild in het hart van die ‘vergeten’ mannen bij de aanraking met de noodlottige wreedheid van de wereld.

De schrijver van dit ontroerende boek hoedt zich voor overdrijving; hij stelt die menschen niet hooger dan ze waard zijn. Ja, wanneer hij op hen toekomt dan doet hij het met het lichte scepticisme van den man van de wereld, die een beetje bevreesd

is bezig te worden gehouden door non-valeurs. En door dien toon wordt zijn verhaal en zijn expositie juist te treffender. Wij volgen hem graag, wij laten de aandoeningen in ons rijzen,... totdat hij ons plotseling bij de hand grijpt en ons stil doet staan. Het is alsof hij de oogen wil zien van de menschen die hij heeft opgeroepen om voor ons te spreken; hij wil hun stem levend hooren en hun gezicht onderkennen, omdat hij hen lief heeft gekregen en hun beeld voor zijn herinnering wil bewaren in 't moment van hun bezieling.

En nog eens trekken die gestalten ons voorbij, maar nu hebben wij door sympathie hun beteekenis begrepen. Charles Hall, de dokter, die door zijn ambt het leed en de miserie van de menschen kent, de eerste in tijdsorde van de mannen, met zijn vóórgevoel, hoe de rijkdom zal gaan primeeren, hoe hij den arbeid zal overweldigen en hoe hij dien arbeid de richting zal weten te geven om een oorzaak te worden van de ellende der velen; Thomas Hodgskin, zeeman in 't begin van zijn carrière, met zijn onbedwingbaar optimisme en zijn vertrouwen in de origineele kracht van de menschheid die geen wetten noodig heeft om zich te laten ringelooren; William Thompson, de vermogende grondbezitter, man van redeneering en overleg, die de menschen wil verzoenen door ze bijeen te brengen tot gemeenschappelijk werk; John Francis Bray, de werkman, de letterzetter, de vurigste en welsprekendste dier mannen, waar 't het lot van den arbeider geldt.....

Zij allen brengen ons uit de atmosfeer der kapitalistische wereld, met haar Malthusiaansche en Ricardo'sche theorieën, naar den anderen oever der samenleving, waar het ideale gebouw rijst van een staat, die den arbeid voorop stelt als den levenschenker. En al die gedachten komen ons daar te gemoet over de waarde van den arbeid en de rol van het kapitaal, over arbeidersvereeniging en klassenstrijd, die Marx later tot hard staal zou smeden.....

Welke is de reden dat de ideeën van Hall en Hodgskin en Thompson en van hun lijdensgenooten zoo jammerlijk zijn gestuit tegen den muur der maatschappij, en dat ze vruchteloos op den grond zijn gevallen, totdat de nieuwe ijzeren lente uit het vastland van Europa naar Engeland overwoei?

Men kan oorzaken genoeg opnoemen welke tusschen 1835 en 1840 de sociaal-reformatorische strooming hebben teruggedrongen;

wellicht zou men ook kunnen volstaan met te spreken van de ongunst der tijden. Er is een seizoen voor de ideeën; en de ideeën van deze mannen hebben geen wortel kunnen schieten in den bodem der werkelijkheid. Hun bestaan is geweest als een luchtspiegeling, - op eenmaal is zij voorbijgegaan, verdwenen, te niet, - om eerst veel later weder als een vaste verschijning te staan aan het firmanent.

Het nieuwe deel van ‘de Socialisten’ geeft ons den vollen smartelijken indruk van het verdriet der dingen die niet tot bloei kunnen komen. Over sommige bladzijden van dit boek ligt een weemoed, alsof we de persoonlijke klacht van den schrijver tegen het noodlot vernamen. Hij lijdt met de menschen, die *zijn* menschen geworden zijn, wanneer zij van de hoogte hunner krachtsinspanning afdalen tot den banalen weg van het leven, waarop hun spoor is uitgewischt en hun gelaat onherkenbaar is geworden, hij deelt hun vernedering, en 't lijkt soms wel alsof hij hen beschermen wil tegen hun wanhoop.

En toch - het is het wondervolle van dit geschrift - zien en voelen we dat alles slechts mee in perspectief, om 't zoo te noemen. We behouden de impressie van iets dat niet geheel werkelijkheid is geworden, al is het ook geen droom gebleven. En dat gevoel wordt versterkt als het laatste hoofdstuk van het werk ons de bespreking geeft van een roman uit den tijd, waarin de sociale hervormers aan 't woord zijn. Die roman dient als achtergrond voor het intieme drama van het boek; en het is niet geheel de werkelijkheid die ons als slottafereel wordt vertoond, maar de op werkelijkheid gelijkende fantasie.

Wij blijven daardoor in de literarische stemming.

Zou dit het persoonlijke merk van het boek zijn, die vereeniging van werkelijkheid met literatuur, en van diep gevoeld leed met wat wereldsch scepticisme?

Zooals wij het nu kennen houden wij het voor een van de beste gaven van den schrijver die er zooveel toe heeft bijgedragen om den socialen blik der menschen, aan dezen en genen oever van de maatschappij, te verhelderen en te verruimen. En ik noem het zijn beste gaaf, omdat het bij algeheele objectiviteit van voorstelling niet versmaadt om ook den individueelsten zin van den auteur te openbaren, de kern van zijn ziel, als wij daarnaar mogen raden.

Ja, het onbevredigende van het boek, dat ons iets laat zien van de nutteloosheid van het ideaal en van de onwezenlijkheid der verlangens, wanneer wij naar individuën rekenen en niet met den langer duur der historie, - dat onbevredigende heeft zijn weerklank in den onvrede van het hart van den schrijver, die in de ongunst der tijden van het liberalisme tot man gegroeid alleen met zijn verlangens kan reiken naar wat hem toch de werkelijkheid toeschijnt, en die rijk gezegend misschien het hoogst stelt den rijkdom van de armen, terwijl hij het diepst gevoelt de armoede van de rijken van geest.

BYVANCK.

Parlementaire kroniek.

26 Juni 1904.

De Kamer is er doorheen! De alcohol is van de tafel der beraadslagingen! Het heeft moeite gekost en dit drankwet-monument staat daar als een eeuwig afschrikkend voorbeeld voor wie lust heeft in drankbeteugeling! Wat een discussie en wat een wet! Gelukkig zij, die nooit een vraag van interpretatie van deze wet hebben te beantwoorden! Van dit drankwetje zal met recht gelden: gemaakt, is de wet los van den maker, want die maker is zoek.

De Kamer heeft met het drankwet-ontwerp gesold als met een pop, die tot tijdverdrijf aan- en uitgekleed wordt; de minister heeft dat sollen toegelaten, ondanks zijn fiere Memorie van Toelichting en zijn trotsche Memorie van Antwoord.

Er is sedert jaren zulk een slecht product van wetgeving niet aan te wijzen. En de resultaten voor de toekomst? Wie zal zich aan een voorspelling wagen, nu eigenlijk niemand met juistheid de Drankwet kent en in den doolhof van haar bepalingen den weg weet?

Het is niet doenlijk de verschillende phasen van de debatten weer te geven. Als moraal valt daaruit alleen te trekken, dat de anti-revolutionairen op dit stuk van verchristelijking der natie niet kunnen rekenen op de Katholieke bondgenooten, met wie zij den wortel des geloofs gemeen hebben. Integendeel, de ‘buiten de gemeenschap staande’ sociaal-democraten hebben de regeering eenige malen tegen de stemmen der Katholieken moeten beveiligen.

Het outwerp der regeering is steeds meer verzwakt. De ‘gor-

dijntjes' voor kroeg en societeit zijn in eere hersteld; het verbod van tappen in wachtkamers van stations - mirabile dictu - gehandhaafd, maar alleen voor vergunningen in de toekomst; rechtspersonen wel is waar uitgesloten van de vergunningen, maar voor de bestaande vennootschappen de bevoegdheid gerekt tot 1930; societeiten de vergunning ontleenende aan Gedeputeerde Staten 'mits zij te goeder trouw societeit zijn.' Het is waar, de dames zullen voortaan de societeit in het Haagsche Bosch niet meer mogen betreden, tenzij zij leden worden; anders vervalt de vergunning!

Genoeg van deze verdwazing. De Kamer zal nog eenmaal moeten blozen van schaamte; nog eenmaal het wangedrocht van kop tot staart moeten monsteren; immers eerst op 30 Juni a.s. is de eindstemming. Daarna zullen regeering en Kamer aan dit wetje wel liever niet meer worden herinnerd!

Deed de behandeling van 'vervolg en slot' der drankwet, niettegenstaande de nattigheidsvisioenen die zij wekte, het meest van al denken aan het moeitevol voortsjokken van een overmatig belaste karavaan door het mulle woestijnzand, gelukkig ontbrak het in de verloopen weken toch ook niet aan enkele van die 'oasissen', om met den Schoolmeester te spreken, waarvan met een kleinen variant op dien onsterfelijken dichter, zou kunnen worden getuigd, dat zij

> een parlementair reiziger verfrisschen
> in deze drankwet-wildernissen.

De liefelijkste van deze oasissen - prijkend met de palmen en de orchideeën van Buitenzorgs wondertuin - ontsloot wel minister Idenburg toen hij de aandacht der Kamer vroeg voor Maatregelen in het belang van den landbouw in N.-Indië. Zij hadden geen andere strekking, deze maatregelen, dan om den plantentuin te Buitenzorg, oorspronkelijk een instelling van uitsluitend wetenschappelijke beteekenis, doch in den loop der jaren ook meer en meer dienstbaar gemaakt aan, in hoofdzaak, niet-inlandsche landbouwbelangen, te herscheppen tot, of liever te doen opgaan in een nieuw bestuursorgaan: het departement van landbouw, aan welks hoofd de directeur van den plantentuin zou worden geplaatst en dat zich in het bijzonder zou hebben bezig te houden, zoowel met de staatscultures en het boschwezen als met de bevordering van

den landbouw, de veeteelt en de visscherij der inlandsche bevolking.

In dit laatstelijk aangewezen onderdeel der bemoeienissen van het nieuw op te richten departement lag de groote beteekenis der indiening van dit voorstel. Het was een erkenning van Nederlands plicht om aan het te lang aan zichzelf overgelaten en daardoor niet tot ontwikkeling gekomen inlandsche landbouwwezen nieuw leven in te blazen; den Inlander door 'aanmoediging, leiding en leering' op te voeden, nu niet meer tot het planten van koffie ten voordeele van de moederlandsche schatkist, maar ten eigen bate, tot grootere kennis van den rijkdom zijner akkers; hem den weg te wijzen naar het beloofde land der intensieve cultuur; hem de middelen te verschaffen om die cultuur te drijven en hem aldus er toe te brengen, van zijn grond, die thans geen voldoende voedsel geeft voor een in aantal steeds toenemende bevolking, belangrijk ruimere, minder aan mislukking blootgestelde oogsten binnen te halen. Het was voorts een erkenning der noodzakelijkheid om ook de ontwikkeling van het voor den inlandschen landbouwer onmisbare vee met kracht en kennis van zaken ter hand te nemen en om den strandbewoner in staat te stellen tot een eveneens intensiever bedrijf op z i j n arbeidsveld: de vischvijvers en de open zee. Het was eindelijk een eerlijke poging om, ter bevordering van deze allergewichtigste economische belangen der inlandsche bevolking van N.-Indië, en in het bijzonder van Java, de doelmatigste organisatie, plaats biedend voor de bekwaamste personen, te vinden. Geen wonder dat een man als de heer Pynacker Hordijk 'zelf landbouwer' zooals hij met fierheid getuigde en die, van den aanvang zijner parlementaire loopbaan af, herhaaldelijk op het groote economische belang van landbouw en veeteelt en op de dringende behoefte aan deskundige voorlichting en leiding wees, geen wonder, dat hij dit ontwerp met ingenomenheid, ja met zekere voorliefde begroette en de oprichting van het nieuwe departement prees als 'een daad van grooter beteekenis dan welke maatregel ook die in den laatsten tijd in het belang van den inlandschen landbouwer is genomen'.

In gelijken geest lieten zich de heeren Fock en Cremer uit en de eenige die daartegen zijn stem verhief was de heer Van Kol. Of dan naar diens oordeel de inlandsche landbouw géen voorziening vereischte? Het tegendeel bleek, zooals te vermoeden was,

het geval te zijn. Zelfs de heer Van Kol gebruikte zelden zóó krasse termen om Nederland's tekortkomingen tegenover Indië ook op dit gebied te brandmerken. Hij aarzelde niet, de houding van het indisch bestuur tegenover den inlandschen landbouw ‘eenvoudig treurig’ te noemen, haar te kenschetsen als ‘plichtverzuim’, ja, het was ‘een onuitwischbare schande, dat Kamer en Regeering in Indië en Nederland een levensbelang voor de overgroote massa der inlandsche bevolking zoodanig (hadden) verwaarloosd’. De Nederlandsche Maagd kon het er mede doen! Maar wat mocht dan wel de reden zijn, dat de afgevaardigde uit Enschedé, zóó overtuigd van het onhoudbare van den bestaanden toestand, nochtans zóó heftig gekant was tegen het voorgestelde geneesmiddel? Het is niet gemakkelijk het antwoord op deze vraag in enkele woorden samen te vatten, omdat er een heel complex van bezwaren was. Als hoofdgrief werd aangevoerd, dat de gansche bestuursorganisatie in Indië niet deugde, dat het werk op geheel andere wijze over de verschillende departementen moest worden verdeeld. Nu men dat niet wilde, was het verkeerd de landbouwzorg te ontnemen aan het departement van het Binnenlandsch Bestuur, want dat zou weder aanleiding geven tot tal van ambtelijke haken en oogen. Daarom zou het in elk geval veel beter zijn om aan het Binnenlandsch-Bestuur-departement een nieuwe afdeeling voor landbouwzaken toe te voegen, staande ònder den directeur, dan een zelfstandig departement op te richten met, aan het hoofd, een nieuwen directeur, die dan natuurlijk niet ònder maar naast dien anderen staan zou. Eindelijk, en hier kwam het hooge woord er uit, ook de voor die nieuwe directeursplaats bestemde, aangewezen, men kon bijna zeggen: reeds benoemde man, professor Treub, scheen hem minder gewenscht voor den toegedachten werkkring, al ware het alleen maar omdat vooral de heer Treub voor de oprichting van dat departement had geijverd. Bovendien achtte de heer Van Kol het volstrekt niet zeker, dat de wetenschappelijk hoog staande botanicus ook op practisch en administratief gebied zou kunnen voldoen aan de strenge eischen, die men aan een departementschef stellen moet en betwijfelde hij zelfs Treub's wetenschappelijke bevoegdheid ten aanzien van onderwerpen buiten diens eigenlijk studieveld vallende en waarover hij toch in hoogste instantie zou moeten oordeelen als: veeteelt, visscherij en boschwezen.

Le mieux n'est trop souvent que l'ennemi du bien,

zou men op de tegenwerpingen van den heer Van Kol kunnen toepassen. Òmdat hij zich een betere verdeeling van het algemeen bestuur over de verschillende departementen denken kon dan de tegenwoordige; òmdat hij een *afdeeling* van landbouw beter vond dan een *departement* van landbouw; òmdat de heer Treub administratief *misschien* niet ten volle berekend was voor een directeurschap en naar alle waarschijnlijkheid van veeteelt en visscherij niet zóoveel afweet als van botanie - dáarom moest de uit Nederlands plichtverzuim voortgekomen achterlijke toestand van den inlandschen landbouw, die ‘onuitwischbare schande,’ nog maar eenigen tijd onveranderd blijven voortbestaan!

Het was voor den minister niet moeilijk, een op zoo zwakke gronden berustende tegenspraak te weerleggen. Te minder omdat er principieel eigenlijk maar weinig verschil bestond tusschen den voorsteller en zijn bestrijder. Het hoofdbezwaar van den heer Van Kol, dat men in Indië niets goed tot stand kan brengen, als niet eerst de verdeeling der bestuurstaak over de verschillende departementen anders wordt geregeld, dit bezwaar, vrij oppervlakkig ontwikkeld en waarvan de gegrondheid in het minst niet bewezen was, werd bovendien, voor het geval waar het om ging, ondervangen door zijn eigen verklaring, dat hij nog wel wat zou kunnen verwachten van een organisatie, ongeveer gelijk aan de voorgestelde, doch niet als zelfstandig departement, maar als een afdeeling van een reeds bestaand departement. Was de minister niet volkomen in zijn recht, toen hij, ietwat ongeduldig, de vraag stelde: welk belang ter wereld dan toch wel vorderen kon, dat het hoofd van zulk een ‘volkomen deskundig orgaan’, als dat door den afgevaardigde uit Enschedé noodzakelijk werd geacht, gesteld werd onder een niet-deskundigen directeur en dus niet zou worden de rechtstreeksche voorlichter van de regeering?

Hiermede was de kern der zaak blootgelegd. De indische regeering heeft voor het allergewichtigste economische belang, dat inlandsche landbouw heet, niet alleen behoefte aan deskundige voorlichting, maar tevens aan voorlichting, uitgaande van een persoon, die tegenover den Gouverneur-Generaal in den volsten zin des woords, dus zoowel wetenschappelijk als administratief, de verantwoordelijkheid voor zijn adviezen aanvaardt. Dit zal alleen bereikt kunnen worden bij een regeling, waardoor de hoogste wetenschappelijke autoriteit tevens aan het hoofd staat van den dienst,

geroepen om, als de Gouverneur-Generaal zich met haar voorstellen vereenigt, ook geheel zelfstandig voor de uitvoering te zorgen, Dat een man als professor Treub bereid bleek, een dergelijke taak te aanvaarden, is op zichzelf reeds een omstandigheid, die hoop geeft voor de toekomst. Het mag toch als een bewijs worden beschouwd dat hij, die zijn roemrijken naam wel niet lichtvaardig in de waagschaal stellen zal, de kracht in zich voelt, zijn wetenschap om te zetten in daden, van practisch nut voor de groote massa van Insulinde's bevolking, en dat hij, om dit schoone doel te bereiken, zich het nu eenmaal onvermijdelijk administratief gareel wil laten aanleggen.

De groote meerderheid der Kamer toonde dan ook overtuigd te zijn door het klemmend betoog, waarmede de minister den eenigen opposant bestreed. Dat zij echter niet alleen op de voorlichting der Indischmannen behoefde af te gaan, leerde de heer Zijlma toen hij de heilzame gevolgen prees, die in Nederland de landbouw van de staatszorg ondervonden had. Op grond van de ondervinding hier te lande opgedaan, achtte de afgevaardigde uit Zuidhorn het ontwijfelbaar, dat ‘om den indischen landbouw te ontwikkelen, het dáár evenzeer als hier noodig zijn zal, dat men ten allen tijde kan beschikken over hulpmiddelen, die met het oprichten van proef- en contrôle-stations zijn te verkrijgen.’ In deze eenvoudige woorden van een man der practijk ligt een diepe zin opgesloten. Wil men den inlandschen landbouw tot ontwikkeling brengen, dan mag het den landbouwer, behalve aan deskundige voorlichting, niet langer ontbreken aan de hulpmiddelen om van die voorlichting te profiteeren: betere landbouwwerktuigen, meststoffen, die de bestanddeelen bevatten aan welke zijn grond en de daarop te drijven cultuur het meest behoefte heeft, uitnemend zaad of plantmateriaal. Hoe zal hij echter, *in de gegeven omstandigheden* daaraan komen? Al die nuttige zaken kosten geld en geld heeft de javaansche boer niet. De regeering zal dus, nu zij den inlandschen landbouw ernstig onder handen gaat nemen, er tevens op bedacht moeten zijn, niet alleen om proefstations en demonstratievelden aan te leggen, niet alleen om te zorgen voor een betere bevloeiïng en afwatering, niet alleen om degelijke kennis van het landbouwbedrijf aan te kweeken, - maar óók om den door jarenlange verwaarloozing van zijn belangen zoo deerlijk ten achter geraakten akkerman aan contanten of althans aan crediet te helpen. Terecht bracht dus de heer Fock, aan het slot van

zijn rede, waarin hij het regeeringsvoorstel met groote warmte, aanprees, verband tusschen de oprichting van het landbouwdepartement en de maatregelen tot hulpverschaffing van Nederland's zijde ten behoeve van de inlandsche bevolking. Zonder krachtigen finantieelen steun van de zijde van het moederland zal het nieuwe departement, ook onder den bekwaamsten directeur, maar weinig kunnen tot stand brengen.

Dat de Kamer, ook nadat de onafwijsbare consequenties van het voorstel haar met zoo grooten nadruk èn van indische èn van nederlandsche zijde werden voorgehouden, het nochtans met een onverweldigende meerderheid aannam, mag als een verblijdend, voor de toekomst veel belovend teeken worden beschouwd. Van de 80 uitgebrachte stemmen waren slechts 10 tegen en onder die 10 de 8 sociaal-democraten met den heer Van Kol aan het hoofd. Zouden deze leden zich inderdaad wel genoegzaam rekenschap hebben gegeven van het uitbrengen van hun stem tegen een voorstel, welks grondgedachte toch geheel paste in het kader van het indertijd door den heer Van Kol ontworpen en door de partij in beginsel aanvaarde koloniale programma? Of is dit programma, sedert de verheven gedachte van een gedeeltelijke liquidatie van ons overzeesch bezit door den heer Van Kol werd uitgesproken, naar den prullemand verwezen en wenschen de koloniale hervormers van gisteren thans alles te vermijden, wat in de toekomst tot uitgaven van Nederland ten bate van Indië zou kunnen voeren? De toekomst zal het spoedig genoeg kunnen leeren. Doch gelukkig voor Indië, mag reeds nu verwacht worden, dat de heer Idenburg, ook zonder de sociaal-democraten, voldoenden steun zal kunnen vinden voor zijn indische hervormingspolitiek. Buiten de mannen der uiterste linkerzijde toch waren er in de gansche Kamer slechts twee, die in dit geval niet met hem medegingen: de heeren Röell en Ferf. Wat dezen bewoog, hun stem te onthouden aan het goed bedoelde en goed verdedigde voorstel, daarover lieten zij zich niet uit. Wat jammer was, daar zij nu den minister de gelegenheid niet gaven, althans te beproeven ook hen te overtuigen.

Maar - en dat is de hoofdzaak - het landbouwdepartement kwam er en kwam er met glorie. Moge het tot voordeel strekken van de inlandsche bevolking en tot eer van zijn geestelijke vaders: den minister Idenburg, den gouverneur-generaal Rooseboom en.... professor Treub!

'Het kleingoed' dat de Kamer verder te behandelen had, was van zeer verschillenden aard, zoowel wat de onderwerpen als wat hun oorsprong aanging. Burgerlijk procesrecht en de jachtwet kwamen in een zelfde week voor het voetlicht; het eerste als vrucht van het initiatief der Kamer, de laatste door de regeering aangevuld naar aanleiding van een beslissing van den Hoogen Raad.

Het was de heer Van Raalte, die met eenige andere leden een wetsontwerp had ingediend tot herstel van een oude bepaling omtrent de getuigenverhooren in burgerlijke zaken; een bepaling, die door de zoogenaamde lex-Hartogh was veranderd en waarop men wilde terugkomen. Vóór de wijziging in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, die we Mr. Hartogh te danken hebben, konden de getuigenverhooren worden gehouden voor een rechtercommissaris, zoodat daarvoor de voltallige rechtbank niet vereischt werd. Dat moest anders worden. zeide men in 1896; de drie rechters, die het vonnis moesten wijzen, waarvoor de getuigenverhooren den grondslag vormden, behoorden alle drie de getuigen gezien en gehoord te hebben, inplaats van te moeten afgaan op de indrukken van één van hun collega's. En zoo werd bij de herziening in 1896 bepaald, dat de getuigenverhooren moesten plaats hebben voor de volle rechtbank. Dat klonk zoo mooi, maar men rekende buiten de traagheid van het nederlandsche burgerlijk proces en de eigenaardige wijze van werken der rechtbanken. De nieuwe orde van zaken had ten gevolge, dat soms de getuigenverhooren werden gehouden ettelijke maanden nadat daartoe bij vonnis was besloten; het tegenverhoor - de contra-enquête - had weer verscheidene maanden daarna plaats, en het vonnis, dat na de verhooren de zaak moest beslissen, werd weer geruimen tijd later geveld. De nieuwe wijze van behandeling bracht dus eenerzijds een groote vertraging aan in menig proces; anderzijds bereikte zij het doel toch niet doordien de samenstelling van de rechtbank, die het getuigenverhoor had bijgewoond, menigmaal bij het vonnis reeds wijziging had ondergaan.

Het wetsontwerp van den heer Van Raalte c.s. wilde nu den rechter-commissaris in deze materie weder in eere herstellen. Toch stuitte het in zijn aanvankelijke gedaante bij vele juristen op tegenstand. Men wilde het eenmaal verkregen voordeel, dat gelegen was in een hooren en zien van de getuigen door alle rechters,

die het vonnis hadden te wijzen, niet verloren laten gaan. Dat bij onze trage procedure dat voordeel dikwerf van zeer problematieken aard is, werd daarbij uit het oog verloren; dat alles wat eenige versnelling kan brengen in het door en door slechte nederlandsche proces gretig moest worden aangegrepen, evenzeer. Vooral buiten de Kamer weerde men zich tegen het voorstel, dat op rekening werd geschreven van de speciale behoeften van de rotterdamsche rechtspraktijk. Dat het wetsontwerp ten slotte zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen, komt daarvandaan, dat de voorstellers het vrijwel hadden ontzield. De getuigenverhooren zullen namelijk slechts dan voor een rechter-commissaris kunnen worden gehouden, indien de *beide* procedeerende partijen het verlangen. Of daarmee de toepassing van de nieuwe bepaling in de toekomst niet tot de zeer groote uitzonderingen zal behooren? Er is veel kans op: allicht zal juist, wanneer de eene partij gaarne spoedig zijn getuigen door een rechter-commissaris wil doen hooren, de andere partij gesteld zijn op een verhoor voor de volle rechtbank.

Er zijn weinig onderwerpen, die zoozeer in de Kamer hartstocht wekken als de jachtwet, zelfs als men haar wil aanvullen om een leemte te dekken, die bij de rechtspraak is gebleken. De jachtwet is nu eenmaal een gehate wet, lijnrecht ingaande tegen de rechtsovertuiging van een groot deel van het volk. Die wet aan te vullen zonder haar tevens in den grond te veranderen, er zijn velen zelfs niet toe te krijgen. Dat bleek maar al te duidelijk. De Hooge Raad had in 1900 de beslissing gegeven, dat hij die met den lichtbak in het veld is, straffeloos is. Dat moest dus in den gedachtengang van de jachtwet strafbaar gemaakt worden. Had nu de regeering *onmiddellijk* na deze rechterlijke uitspraak haar wetsontwerp ingediend, men had de oppositie veel minder sterk gemaakt. Zij wachtte echter bijna vier jaar, maakte ondertusschen een principieel jachtwet-debat mede ter gelegenheid van de behandeling van de motiesHelsdingen en Kolkman, benoemde daarna een staatscommissie, waarin vele jagers, tot bestudeering van het jachtwet-vraagstuk in zijn geheelen omvang, en kwam eindelijk met een ontwerp, dat door dubbelzinnige redactie de gelegenheid tot willekeurige processenverbaal, die bij de jachtwet toch al zoo groot is, slechts vergrootte. Wanneer men toch zich ‘met kunstlicht’ in het veld bevindt zal

men zeer gemakkelijk, onder zekere omstandigheden, als ‘lichtbakdrager’ worden aangemerkt, ook al straalt dat licht uit een onschuldige fietslantaren.

Zoowel ter rechter- als ter linkerzijde, zoowel door den heer Passtoors als door de heeren Troelstra en Marchant, die daarbij een vrij vinnig debat met den heer Kolkman had door te maken, werden deze argumenten in het vuur gebracht. De heer Troelstra kwam zelfs met een zeer verstandige motie, waarbij de regeering werd uitgenoodigd het ontwerp terug te nemen. Het mocht niet baten; de motie verwierf slechts de stemmen van de socialisten en de vrijzinnig-democraten benevens een enkele andere, en het wetsontwerp ging zonder nadere stemming onder des voorzitters hamer door.

Na een wijziging van de krankzinnigen-wet te hebben aangenomen, sloot de Kamer haar openbare beraadslaging. Daarna ging zij aan het werk in de afdeelingen. De Grondwetsvoorstellen van de vrijzinnig-democraten en van de socialisten moesten worden onderzocht. Een belangrijk werk! Er lekte reeds uit, dat één afdeeling niet meer dan tien minuten zich met deze wetsontwerpen verpoosde, en ook de andere afdeelingen zullen er spoedig mee gereed zijn.

Wat zou de rechterzijde ook op dit oogenblik moeten uitrichten met Grondwetsherziening, om te komen tot kiesrechthervorming? De kerkelijke bondgenooten zijn de beati possidentes van een regeermacht, al is het dan ook geen regeerkracht, die zij van het tegenwoordige kiesrecht hebben ontvangen. Hun macht is zooeven door de uitspraak van de provinciale stembus bevestigd, misschien voor geruimen tijd! Het gaat nu zoo goed, wat kan men meer wenschen?

Zullen echter de groepen ter linkerzijde dit optimisme deelen? Of zullen zij beseffen, dat van haar nog slechts dán kracht kan uitgaan ten behoeve van de publieke zaak, indien zij zich aangorden voor het algemeen kiesrecht? Het is nooit te laat om te leeren, zelfs niet in de politiek. Of de behoudenden onder de vrijzinnigen zich hiervan hebben weten te doordringen, zal het Voorloopig Verslag over de beide Grondwetsvoorstellen spoedig leeren.

Buitenlandsch overzicht.

26 Juni.
Dr. J.W.G. van Oordt. †

Er valt gedurende de afgeloopen maand zoo weinig voortgang te bespeuren in de gebeurtenissen van de wereld, - wat gevecht in Oost-Azië, wat gekibbel in Frankrijk en wat gepraat in Kiel, - dat ik verlof vraag, en neem, om, in plaats van een kroniek te schrijven, eenige persoonlijke herinneringen op te teekeneu aan een hooggeschatten, heengeganen vriend.

Van Oordt is er niet meer. Weinig dagen geleden brachten de berichten uit de Kaapstad de tijding van zijn dood. Hoewel de werkzame geest van den man, tot op het laatst, ondanks zijn hoogen ouderdom, is bezig gebleven en het bewijs van zijn arbeidalust voortdurend aan de wereld gaf, geloof ik toch niet dat een ruimer kring in Holland zijn verlies heeft gevoeld; alleen, zou ik denken, wie hem als vriend en als leermeester gekend hebben, kunnen het gemis beseffen....

Maar wat gebruik ik daar banale woorden die bij ieder sterfgeval dienst hebben gedaan en nog moeten doen. Wij misten hem immers al sinds lang; en al kwam er ook zelfs in de laatste jaren nog wel eens een brief met zijn origineele krabbelschrift naar het vaderland, het was toch maar een echo van de gesprekken, tijden geleden met den kranigen, pittigen, hartelijk trouwen vriend en leeraar gevoerd.

Wij misten hem sinds lang; maar laat ons nu ten minste een blijk en een getuigenis geven van dat gemis.

Van Oordt was een van die mannen voor wie onze enge Hollandsche maatschappij geen plaats heeft gevonden, en van zijn kant had hij het oogenblik voorbij laten gaan, waarop hij zich in Holland een plaats had kunnen veroveren. Want de schuld heeft zeker aan beide zijden gelegen; - zoo vermoed ik, wanneer ik de legendarische berichten mag vertrouwen die over de eerste hoofdstukken van zijn leven tot ons, de zooveel jongeren, zijn gekomen.

Als litterator aan de hoogeschool van Leiden is hij een tijdgenoot geweest van Fruin en Kiehl, maar aangesloten bij die twee, die een paar jaar ouder waren, heeft hij zich niet. Hij stond apart, hij had geen behoefte in nauwe vereeniging te leven met de litteratoren van zijn omgeving, en in zijn aristocratisch hart zag hij misschien wat neer op die menschen. Liefst voerde hij oppositie; zijn uitgebreide kennis, zijn ingeboren lust voor werken, gaf hem de wapens in de hand. Men voerde toen gaarne strijd aan de academie, en de legende verhaalt van zijn verbluffenden aanval tegen den alwetenden Kiehl. Maar hij had ook zijn scherp oordeel over de wijs waarop de hoogleeraren aan de academie hun taak opvatten, en hij geneerde zich niet dat oordeel uit te spreken. Zoo viel hij Cobet hard over zijn voorliefde om conjecturen op den tekst der Grieksche schrijvers te maken, in plaats van de auteurs zelf zijn hoorders nader te brengen. Den conjecturensmid noemde hij hem. En Cobet riposteerde door met zijn souvereinen lach te zeggen, wat hij gewoonlijk zei, wanneer iemand met ideeën over het Grieksch aankwam: ‘Hij is er wel voor, maar hij is er niet achter.’

Zoo'n woord van den grooten Leidschen philoloog plompte dikwijls heel zwaar neer als een blok op de loopbaan van een jongen man. ‘Hij is er niet achter’, dat was een vonnis, en Van Oordt had niet genoeg in een bepaalde richting zijn talenten ontwikkeld om zoo'n vonnis te kunnen weerstaan. In plaats van als praeceptor aan een gymnasium te blijven vegeteeren, koos hij zich dus een andere carrière, en werd journalist aan de Kaap de Goede Hoop. Na weinige jaren noopten hem huiselijk verdriet en andere teleurstellingen om naar het vaderland terug te gaan. Hij nam daar een betrekking aan als praeceptor der geschiedenis bij het Haagsch Gymnasium.

Het was in 1862, en hier houdt de legende voor mij op en word ik ooggetuige.

Men had toen het gymnasium gereorganiseerd; een deel van de oude leeraren was heengegaan, en nieuwe, zelfs uitstekende krachten waren aan de school verbonden geworden. Beynen stond aan het hoofd als rector, de welsprekende man. Ik zal nooit de eerste les in de Vaderlandsche Geschiedenis vergeten, die wij van hem mochten krijgen. Tot thema van zijn voordracht - want het was een voordracht - koos hij den tekst dat den rechtvaardige al het goede der aarde zal worden 'toegeworpen'. Hij, onze rector, wierp met den zwaai van zijn hand al dat goede in den schoot van het vrome Holland dat door zijn tachtigjarige worsteling voor het recht was opgekomen. Zoo, overvloedig gezegend, toonde hij ons het lieve vaderland aan het eind van dien grooten oorlog tegen Spanje. Hoe zou het die zegeningen gebruiken? Dat mocht de afloop van de 17e eeuw en de heele gang van de 18e ons leeren; en het mooie opgewekte oog van den gloedvollen man keek ons aan met een animo alsof hij onzen geest uit de doffe sleur wou ophalen, waarin Holland sinds zijn verval was gezonken.

Hoe *anders* was Van Oordt! Als die onschijnbare gestalte, in het nauw sluitend jasje om het magere lijf, met het gebrekkige been, de klasse binnenstrompelde ging er een hoeratje op onder de jeugd. Want helaas, ik moet het bekennen, de onderwijskrachten aan het gymnasium mochten gereorganiseerd zijn, de leergierige jeugd was nog in 't geheel niet getemd uit haar wilden staat te voorschijn gekomen. Het was een woeste, plaagzieke bende, toen, en de klasse geleek dikwijls op een slagveld.

In den beginne was het Van Oordt onmogelijk de jongens te imponeeren. Het mankeerde hem, zou men zeggen, aan alles waardoor hij het hart der jeugd kon winnen. Zijn gestes waren brusk en hoekig, zijn manieren zoo dat zij zich vanzelf tot nabootsing en caricatuur leenden, zijn voordracht was hortend, zijn uitleg drukkend en zonder licht. Alleen had hij zijn schelle stem tot wapen; zij gilde als een angstige arendskreet door de ruimte en den storm heen. Ja, de man had iets van een arend, een ouden arend met niet veel veêren - want wij dachten ons hem oud, ofschoon hij nog geen veertig was; - het oog stond strak als dat van den koning der vogels en de neus boven de officierssnor sprak van wilskracht en trots.

Hij gaf 't niet op, hij stond pal, zijn ambt was hem een plicht,

dien volvoerde hij zonder blikken of blozen; van vrees was bij hem geen sprake, ook niet van een opgeven zijner saaie, taaie leermethode. Niet hij week, maar wij weken, ten minste de besten onder ons; we gaven ons gewonnen, we wilden ons best voor hem doen, en wij deden, ten minste een tijd lang, ons allerbest.

We hadden hem lief, geloof ik, ten eerste omdat we gevoelden hoever hij van ons afstond, en dan omdat wij in hem vertrouwden, in zijn geleerdheid, zijn degelijkheid, zijn hart. Er was absoluut geen bedrog en geen gemaaktheid in den man. Hij had den moed en de fierheid om zich te geven, zooals hij was, - en zich op zijn tijd niet te geven, gelijk ook in zijn aard lag.

Maar zijn handleiding voor algemeene geschiedenis was oneindig dor door zijn overmaat van feiten en zijn in elkaar geschroefde zinnen. Wat zijn we gestikt onder den stortvloed van middeneeuwsche Duitsche Keizers die ieder hun eigen politiek hadden en hun gedrongen pagina in 't boek vulden! Soms bezweken we bijna, maar dan kwam er gelukkig een verademing door de beroemde phrase van het boek: ‘Jan was niet van plan’ of een diergelijk rijm; want we hadden ontdekt dat er poëzie of ten minste rijm stak in die kurkdroge Middeneeuwen van Van Oordt, we gingen op de jacht van rijmen... En ook om die enkele komiekigheden van zijn taal en zijn houding hadden we onzen mijnheer Van Oordt lief.

Wat we aan hem hadden, hebben we eerst gemerkt toen hij ons in de hoogste klasse Grieksch doceerde - een vrij uur. Daar sprak hij ons over Aristophanes en Pindarus en Plato, en wij trokken aan den arbeid door een heilig vuur bezield. Die bleeke, smalle mond van onzen leermeester, wat kon hij welsprekend worden met een eigenaardig soort van krijschende, tot in het hart doordringende welsprekendheid, wanneer hij de verzen van de Grieksche lyrici ons uitlegde, ons overweldigde met de passie van Sappho, ons inwijdde in de wrange wijsheid van Mimnermus. Dat was eerst een aansporing. We hebben later van niemand meer iets geleerd wat daarmee zich kon vergelijken.

Het kwam omdat Van Oordt in die Grieksche wereld leefde. De rest bestond inderdaad niet voor hem. En hier leerden we wederom iets groots van hem: de afgescheidenheid van een trotsch man en zijn alledaagsche kleine omgeving.

Ik heb in dat laatste jaar van mijn verblijf op het Haagsche gymnasium eens een wandeling met hem gemaakt. Het was een paar dagen na den dood van Bakhuizen van den Brink, die curator was geweest, en een vriend geloof ik van Van Oordt. Hij sprak met me over den gestorvene, en ik herinner me hoe hij het woord van Schiller aanhaalde, dat sommige menschen in de wereld werken door wat ze doen, en anderen door wat ze zijn, om dan daarmede te besluiten dat Bakhuizen misschien weinig had tot stand gebracht, maar dat hij toch *iemand* was geweest.

Stel ik me die vraag omtrent Van Oordt, en moet ik bij hem kiezen tusschen het dilemma van doen en zijn, dan kan ik toch niet dadelijk mijn keus bepalen. Want hij heeft door zijn verrichte werk en de doorzettingskracht van zijn geest ons een heilzame discipline opgelegd, - ik spreek van *ons,* omdat ik niet alleen aan mijzelf denk, maar ook aan mijn vriend en medeleerling Van Aalst, den tegenwoordigen rector van het Haagsche Gymnasium. Hij, Van Oordt, heeft door de degelijkheid van wat hij tot stand bracht ons het model gegeven van onzelfzuchtigen arbeid, - een model dat wij ons best gedaan hebben, zooveel onze krachten het toelieten, met opgewektheid na te volgen.

Maar aan wat Van Oordt *was*, hebben wij toch ook oneindig veel te danken gehad. O, dat harde, taaie, opposante van den man! Het was een laffe tijd, waarin onze jeugd viel, dagen van moderne theologie en van geleerdheid in watten, en van bloedeloos liberalisme. Maar hier, in Van Oordt's degelijkheid, vonden we een grond om op te staan, en een vaste plaats van waar wij ons tegen de weeke, muffe wereld te weer konden stellen.

Dikwijls, - toch niet al te dikwijls, - trokken wij ook in latere jaren, na afloop van den gymnasiumtijd, naar Van Oordt's woning in de gedempte Raamsteeg. Altoos vonden we er den geleerde bezig om zijn kennis te vermeerderen door lectuur bij het licht van een enkele kaars. Een tweede kaars werd dadelijk ter eere van het bezoek aangestoken, en theewater werd besteld. Wat een sterke thee kon Van Oordt zetten, uit hartelijkheid, om te toonen dat zijn gast hem welkom was! Dan begonnen de eindelooze gesprekken en wij kregen alweer een nieuwe les in het klassieke Stoïcisme. De nederigheid en goedheid daarbij van den man! O, hoe zagen wij de waarde in van wat de wereld niet telde en niet wilde gebruiken.

Holland kon zijn Van Oordt niet gebruiken, het vond niet de geschikte plaats voor hem. Droeg zijn eenzelvigheid en zijn koppigheid een deel van de schuld? Toen het Hooger Onderwijs door de nieuwe wet werd gereorganiseerd was de leerstoel voor Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden vergeten, en Van Oordt ging opnieuw naar de Kaap om het journalistenwerk weder aan te vatten.

Wij hebben plechtig afscheid van hem genomen, en hem het tot weerziens toegeroepen; maar Van Oordt met zijn melancholieke oogen schudde het hoofd. Hij ging voor goed.

Wat hij aan de Kaap gedaan heeft voor de pers, voor het archiefwezen en de geschiedenis, mogen anderen zeggen; ik kan nog alleen vermelden hoe hij tot in zijn laatste jaren aan Holland gedacht heeft met liefde, en nog tot op het laatst toe door zijn werk voor Holland iets hoopte te zijn.

Maar de tijd was voorbij. Nu voor goed.

Zal ik uit mijn herinnering eenige indrukken ophalen van zijn gesprekken, om het beeld van Van Oordt's gestalte te voltooien?

Hoe hebben zich die woorden al vervluchtigd! Alleen de man staat als geprent voor mij. Toch kan ik misschien nog een toepasselijk woord vermeldeu, dat het Van Oordtiaansche teeken op zijn voorhoofd draagt.

Wij spraken over den dood. Van Oordt liet zich schamper uit over de menschen die zich zoo maar in de armen van den dood laten glijden. ‘Men sterft alleen,’ zeide hij, ‘wanneer men wil sterven. Ik zou wel eens willen zien,’... en hier werd de stem hooger, en de lange smalle aristocratische vingers onderstreepten de woorden, ‘ik zou wel eens willen zien dat de dood me haalde, wanneer ik niet wou.’ -

Ik ben er vast van overtuigd, dat toen de dood kwam, Van Oordt heeft gewild... Want dien man met zijn nerveuze energie kan ik mij niet anders voorstellen dan in 't volle bezit van zijn wil, ook tegenover den dood.

B*.

Bibliographie.

Luitenant-Generaal J.B. van Heutsz, door Alex. Met 15 platen en 1 schetskaart. L.J. Veen, Amsterdam.

Nu binnen enkele dagen Generaal van Heutsz zijn blijde inkomste in het vaderland zal houden, zullen velen van dien merkwaardigen man wat meer willen weten dan verstrooide couranten-berichten geven kunnen. Hun wordt bovenstaand met groote warmte en blijkbare zaakkennis geschreven boekje ter lezing aanbevolen. Zij zullen er Van Heutsz uit leeren kennen niet alleen als een schrander, moedig en doortastend man, maar ook als een man van groote eenvoud en oprechtheid, wien alle pose, alle aanstellerij vreemd is en die juist daaraan voor een belangrijk deel het succes van zijn optreden dankt. Daardoor toch wist hij onder de door hem aangevoerde troepen dien uitmuntenden geest te onderhouden, die hen voortdurend tot buitengewone inspanning in staat deed zijn; daardoor ook won hij den eerbied en het vertrouwen der hoofden die hij overwon en onderwierp. Uit een letterkundig oogpunt beschouwd, staat het geschrift van Alex niet hoog, maar het eenvoudige, natuurlijke, onopgesmukte van zijn held heeft de schrijver - behoudens enkele struikelingen op het glibberige pad der rhetorica - over het algemeen toch ook in zijn stijl weten te leggen. Alles te zamen genomen een gelukkige proeve om een beeld te geven van den man, van wien eenmaal moge worden getuigd, dat hij groot was in den oorlog, maar grooter bleek in den vrede.

C.Th.v.D.

Zegepraal.
(*Fragmenten*.)

Negende Hoofdstuk.

Kleine heilige!

Ik heb van nacht liggen mijmeren hoe lang 't nog duren zal eer ik je voor goed bij me heb.

Nog zeven maanden! Zeven maandjes, kind. Nu trek ik je elke minuut dichter naar mij toe, elke minuut.

Kom nou eens zitten keuvelen, liefste!

Laat ik eerst eens dien gouden kronkel in 't haarspinsel van je ooren wegstrijken.

En kom tegen me aanleunen, borst aan borst, heel innig, heel héél vertrouwelijk en in zaligen koester van je prachtige meisjeslijf.

We zijn nou heel gewoontjes niet. Al ben je nu nog zoo wondermooi, en zoo lang, kleine heilige, laten we ons nu eens als twee aardmenschjes bekijken, elkaar klein maken met vulgaire knussigheidjes, gewoontjes en liefjes.

Kom lieve, kijk niet zoo vroom!

Herinner je nog Florence, dien avond, maànden voor m'n ziekte, op m'n kamer?

Toen je je daar verkleedde als 'n Freja, 'n Gerda?....

Jij, de noorsche vrouw, met je gouden zonnehaar en je windekelkige blankheid?

-

Ik zie je weer staan, de blanke armen in hun fijne lijn

en soepele gracie, bloot uit de korte mouwen: en de weeke schaduw over je mollige armrondingen. En je knie èven teer-meisjeslijk, in 'n zachten span van 't voorkleedje, gebogen op 'n tabouretje, je lange gewaad in plooienpracht slank afrankend op den grond. En dan je denkbeeldige, symbolische weefgebaren door de lucht, als schreef je 'n mythische Runetaal, goud en geheimzinnig in 't ronddampende geel van de avondlamp.

Ik zie je weer in je op een àdemgolf verritselende witte zijde, dat sneeuwig glansde, moireerde en vouwde 't licht, en je blanke handjes stil wonderen verwevend. -

Wat slankte je lichaam godinnig. - O! ik wist dat je rank was als Venus, maar zóó'n taille....

Je stond er als 'n Iduna, in zachten lendewieg, die tooverend en geheimvol om haar heen kringde in kaatsenden worp, de blozende jeugd-appeltjes. -

En 't ging als 'n licht spel met rood-zachten gloed.

Herinner je je Florence, hoe ik versteld stond van 'n zoo wonderslank, teeder meisjen, met den los gestorten gouden harenstroom, de fijne schaduwdoezel er in, en de zonnegoudzijige glanzen er van om je hoofd en hals? -

Waar vandaan lieve, haalde je toen die plotse pracht?

Dat roode fijne koord om je hoofd, als 'n snoersel lichtend karmijn, enkele vlechten zacht omkransend.

O! je aanbiddelijk gezichtsovaal! Toen zag ik 't in z'n ragste en teederste schoonheid!

Je voelde je zelf Iduna, en Gerda.

Nooit zag ik zoo'n heilige schoonheid op je gezicht, zoo schroom-zacht en zóó wonderblank.

Je wangen kleurden éven doorbloosd als 'n ademtochtje rose, en je oogen glansden in één-licht-van verlossing. En je wondre hoofd zoo rag geboetseerd van lijn, met den gouden lampgloed in fond gezet, en 't bleek-fijne lichtspel op je naakten hals en armen...

Ik was overstelpt van ontroering om zooveel moois, zooveel goddelijks. -

Mijn wondere meisjen.

II.

Toen, in 't heilige spel van de weefgebaren lachte je me even toe, om je te doen herkennen! Niet Florence, niet liefste, liefste?

Je slanke naakte armen, met de hooge schouderciersels en korte mouwen wezen, en je handen lokten, riepen me. - Ik had je anders nooit durven naderen. -

Er wolkte een mythische sfeer om je heen. - Je haren, je fijngedoezelde brauwen, de bleeke trilling éven om je sidderend-aangedaan mondje, die huiver van hoog genot, was als verschijning in Freja's Walhalla.

Je rankte voor mij òp uit de besneeuwde wereld, de verre ijslanden, de blanke zilverzeeën, vol mythisch gerucht en zangerig spel nòg van de oude tijden, ruischend, ruischend; 't besneeuwde land waar toch de liefde-passie bloedt, rood, felrood als ècht menschelijke liefde. -

Waar de witte rozen bloeien tusschen de stralende sneeuw, den verblindenden schitter van blank-wit licht. Waar de zeegroene golving zwalpt en Aegier rondbruist met 'n woeste horde van bandelooze schuimridders; waar de eindelooze nachten goud door-stard over de schemeraarde welven met een fonkel van zilverend avondvuur, in mythischen glans. -

En waar toch zoo hevig, zoo zuiver bemind wordt, als nergens ter wereld.

Hoe hoor ik nog je stem, dien zilverzachten zang vermelodieën door mijn kamer. Was dat niet 'n Walkure-lied, 'n lied van den noorschen schemer?

Was dat niet meesleepend van droomrigen drang, van àl bedwelmender, stijgender begeeren?

Je handen verweefden en teekenden gouden monstranzen in de heidensche luchten, en 'n immens verlangen vertrilde je stem in dat weemoedslied, dien zang van den noorschen schemer. Wat 'n stilte en een mijmering viel daarna in mijn kamer...

Was die ooit zoo doortrild van een vrouweliefde, van een stem zóó verzaligd van verlangen?

III.

Florence, je was 't niet.

Ik zag Ingeborg zitten, in een stijgende ontsteltenis wach-

tend haar Fritjof. Ik zag noorsche zomeravonden en zomernachten om haar heen duisteren. En zoele boschgeuren haar omwuiven. -

Zij snikte, snikte.

- Ween niet meer, ween niet meer Ingeborg!

Kind, ben je 'n sage, 'n droom? Blank wonderkind, ben je 'n visioen van verteedering?

Ben je 'n vuur dat eeuwig brandt? Ben je de Liefde van 't Noorden. Ben je 't vuur dat brandt, als de zon z'n gouden oceanen de hemelen laat uitvloeien en afruischen tot 'n bloedroode pracht van vlammelicht, weerkaatsend op de droomrige spiegel-zee?

- Ween niet meer minnend meisje, wachtende, minnende, ween niet meer!

Hij komt, Fritjof, hij komt! Hij neemt je mee in z'n herkuul-armen.

Ik voel 't;... 'n Jood die alles voelt,... ik zeg 't je... blank wonderkindje, ik, 'n jood die de witte roos van de noorsche liefde ingegeurd heeft, als de bloedende donkere roos van 't Zuiden. -

- Ween niet, niet meer. Hij komt je halen.

....Wil je niet mee?

Zie toch Ingeborg, blanke roos van 't scheemerijle Noorden, zie toch hoe 't avondzonnevuur z'n hoofd en schouders al rood gaat omgloeien. - Zie, hoe z'n prachtige herosgestalte op hoogen maatgang van machtigen wil aanstapt, al nadert, al nadert. Hoe ze groeit voor je oogen!

Is dat Fritjof niet, de worstelaar en held?

Ik zeg 't je, blank minnaresje, ik, David, die alles voelt.

Zie z'n leeuwenhaar ruischen om z'n titanennek en schouders, zie z'n helmzilver flonkeren, als goud in den vurigen, dalenden zonnenevel.

Hij komt Ingeborg, sta òp en ween niet meer. -

Ik zie hem, ik sta op den hoogsten top, en staar over de bloedroode avondzee en 't zonnende land.

Zie, z'n zwaard in de hand. Hij. heeft de steden in brand gelaaid; hij heeft de daken omvuurd, de vijanden vermorzeld en duizenden handen heffen in jubel omhoog, als hun redder en kampvechter voorbij gaat!

Ingeborg, blank duiveke, sta op en ween niet meer!

Ik zie hem aanstappen onder de roodgloeiende zonnelucht. En vóór de avond verpurperd en vervaald ligt over 't land, is hij aan den boom waar jij wachtend droeft, en je hamerend hart beeft.

Hij is vol heugenis van jou! Hij is in z'n manlijke stoutheid verteederd en z'n sterke ziel snikt als hij jou eenzaam verlangen gedenkt. Hij snikt zooals alleen reuzen snikken en schreien.

Kom Ingeborg, ween niet meer! Leg je angstig-zoekende oogen rust op...

Eenzame, reine Ingeborg, goud kapelletje dat z'n licht weeft om de witte liefderoos!

Ingeborg! Zweeft om je hoofd geen wonderblank duifje in al kleiner kringen je omkransend, om je te troosten met z'n zoet gekoer?

- Zoeken je oogen nu weer gejaagd en bang over de rood-spiegelende zee?

Maar bruist dan de zee geen galm van z'n roep naar je heen?

Hoor je de echo van je naam niet weerhallen over de baren?

Hij komt, hij komt, al nader. Hij komt Ingeborg en schrei niet meer.

David, 'n jood die àlles voelt, zegt 't je.

Ik kijk voor je uit op den hoogsten top. Ik kijk uit voor alle minnenden, wachtenden en verlangenden.

Hij komt, hij komt!

Geurt van de zilte golven, en 't rythmisch geruisch, niet heel de stroom van z'n wezen naar je toe.

Kom Ingeborg, sta op uit je droef gepeins en gestaar. Laat ik je nevelkleed zuiveren van 't zeeschuim. Keer naar je boom terug. -

Laat ik je armen kussen en je naakten hals, weef voort je wondre handjes... weef voort...

Hij komt, hij komt!

Florence! hoe heb je mij dien avond laten spreken met dat blanke bruidje.

Wat heb je me dat laten zien, in jou gestalte, jou gebaar, jou neuriënden zang!

En die wondre sage in haar kristallen bouw en doorschijnende poëzie, haar geheimzinnig verdwijnend weerlichten over het sneeuwlandschap en de noorsche zee. Hoe doorleefde ik 't weer in m'n ziekte-nachten als ik slaaploos mijmerde en visioeneerde en mijn heete verbeelding zocht in de winter-zonnige mythen. -

Is die graalpoezie niet in al haar gradatie van blanken hartstocht, kristallen bouwsel van een geheimvol menschendrama, 'n levenscentrum waar alle gepeins en gevoel verzacht ligt onder de geluiddempende sneeuwvormen en den witten omgroei van het Noorden.

IV.

En nu vraag je me weer vooral te vertellen van m'n ziekte-voortgang, van m'n werk, m'n plannen. -

Dat komt liefste. Dat komt! Maar ik moet je àlles zeggen, alles ook van mijn liefde, mijn voelen.

Zeg Florence, je vindt mijn haar altijd zoo mooi zwart, is 't niet? O! ik tril van vreugde, als ik hoor dat jij iets moois aan me vindt.

Ik begrijp 't veerpronken van prachtvogels voor de wijvekes. Had ik maar 't goudlicht van de fazant in m'n oogen; 't bronsgloeiende, 't roode getoover van 'n atalanta, als een mantel van levende schoonheid om mij heen! Had ik maar 't wonderpaars van den patrijs en 't goudpurper van 't roodstaartje. Had ik maar 't lichtgeparel van den tooverigen paradijsvogel met z'n legerdarischen staartkarbonkel.

Maar m'n haar vindt je toch mooi, zoo zwart en vol echten ravenweerschijn.

Gloeit die er in?...

Florence? jij wijze kind, zoo kinderachtig... Maar weet je dat ik jood ben van geslacht op geslacht. Weet je 't goèd kind?

Jij Noorsche, ik Oosterling!

Wat 'n wonderlijk paar! O! O! Florence, hoe vaak heb ik smart gehad om m'n jood-zijn!

Juist wijl ik er zooveel moois van doorleefde. - Maar dat kàn er nog niet uit.

Later! Later!

Laat ik nu nog heel even met je samen zijn. - Liefste... ben ik niet als 'n Fritjof.
Neen Noorsche, dàt niet,... maar ik heb z'n moed!

Ik voel me deel van 't hoogste...
En nu gaat de jood, die toch innerlijk in niets op 'n jood lijkt, je heel sterke dingen zeggen.
IJdel?... Zoolang nederigheid ijdelheid is, moet ijdelheid nederigheid zijn.
Ik voel me deel van 't hoogste, Florence!
Ik voel mij deel van 't heiligste, 't moedigste en zuiverste!
Florence stil! Ontstel niet! Want jij, jij moet me verstaan, als je m'n woorden maar in hun diepsten zin doorvoelt.
Ik, die dikwijls klein ben, onmachtig, ik voel me toch één met 't heiligste, schoonste en moedigste in 't leven, wijl ik de massa-ziel doordring, mijn Ik tast door 't licht van 't groote Al-leven. -
Menschenkleinheid heb ik in m'n ziekte leeren kennen. -
Maar later, toen ik me zelf herwon, toen ik zeker was door die ziekte te sterven, ach liefste, toen zijn er wonderlijke en hoog-heilige dingen in me gebeurd. -
Niet waar Florence, jou mag ik alles zeggen?
Wat voor anderen, nuchter verkoeld en met haatlijken wrevel verobjektiveerd, zelfvergoding lijkt, zal jij voelen in de zuiverste en hoogste geestesorde, waarin dat zelfbewust leven ook gevoeld is. - Want als één affekt er van versmonseld wordt in valsch vernuftspel, gaat de zuiverheid van de bedoeling ten onder.

Florence, ik heb den moed van en voor-me-zelf vast te stellen wat anderen van me zeggen.
Er zijn die er naar hunkeren 't te hooren uit den mond van vrienden, vijanden of... uit den lof der zotten. Ik bekommer mij om geen der drie soorten. -
Ik heb me aan me zelf geopenbaard en ik weet deel uit te maken van 't hoogste. -
Hoe weinig schepsels zijn er groot-machtig in fier zelfbewustzijn, dat nooit tot zelfvergoding kàn leiden als je intens weèt hoe elk deeltje van individueele grootheid, produkt

is van gemeenschappelijk bestaan, en zonder dàt geen sterveling iets kòn beteekenen. -

Er spreekt geen hoogmoed in mij als ik zeg kind, dat *in* mij leeft en zich uiten zal, het hoogste en geweldigste schoon dat ooit 'n menschenkind voelde, scheppend voelde; dat alle sentimenten van innigheid, diepte, verlangen, teederheid, liefde, een centrum vinden in mijn zielekerk.

Ik ben opgegroeid in zonneglans, en m'n gesternte is van kristallen fonk'ling.

Ik vrees geen enkel mensch in den geest, en geen sterveling kan mijn gevoel, mijn leven, mijn waarnemen, mijn dramatiseeren, mijn psychologie en fantasmagorie, grooter, dieper en ontzaglijker zeggen dan ik-zelf.

Ik voel me doorstroomd, doorpassied en doorgloeid van het goddelijkst-menschelijke, en verhevenst-menschelijke... En ik weet, dat al mijn uitingen in die opperste sentimenten gedrenkt staan. -

Niemand hoeft mij aan te moedigen om de ‘aanmoediging’ zelve, noch mij met lof te bestrooien of met schimp te begrinneken, om mijn *Ik* daarmee te treffen.

Want niets is bij machte mij te raken.

Ik werk als een natuurwet, ik moèt, zoo goed als 't razen van den donder, 't zeisen van den bliksem, 't zee-zwalpende stormgerucht en 't zingen van de vooglen.

Als men mij bewondert om *mij* welgevallig te zijn, en niet kristal-zuiver om mijn uitingen, dan sla ik dat gekal neer, zooals ik uitingen van jaloezie, afgunst, wrok en kleinmenschelijk venijn verpletter, met den allerdiepst-moètenden voortgang van àl nieuwer werk.

Florence, ik ben niet trotscher, ijdeler, niet hoogmoediger dan alle gewone menschen.

Ze zullen 't wel zeggen als ze dat lezen, maar ik zal er om schateren.

Ik weet dat wij menschen eigenlijk allemaal nietelingen, onbeholpen dwazen zijn.

Maar de groote kunstenaars zijn ten minste nu en dan sublieme dwazen.

Ik weet dat wij nederigjes, fatsoenlijkjes, en bescheidenlijkjes moeten zijn... en ook mògen wezen.

Ik weet dat wij met al onze gewichtigheid en voelingen toch door de eeuwen heen verstuiven als strandzand.

Maar 't is me, ook vóór mijn ziekte, heel klaar geworden, dat we in ons de hoogste bevatting hebben van 't leven; dat we in ons een goddelijke kern dragen, die ieder in zich zelf alleen kan ontbolsteren, als hij juist het groote menschenleven in àl z'n vormengroei vermag te doordringen.

Wij hebben bewustzijn van ònze nietigheid tegenover den kosmos.

Maar dat nietigheidsgevoel getuigt juist aan den anderen kant weer van onze grootheid. Zeker, we zijn onder het sterrenheelal, pygmeetjes, zwatelaars. We voelen in ons rondduizelen een vaag besef van 't Eindlooze, als we onder 't nachtazuur opstaren naar 't luidlooze, eeuwige Heelal. We staan stom, verslagen, zielsbevend voor de ontzettende zeezwalping en den dondertoorn van 'n stormzee, als voor 't groot-bange gerucht van een oer-onweer... Maar wij kleine zwatelaars staan te trillen met een goddelijke ziel vol schoonheidsontroering, wij stamelaars omvatten, probeeren te doordringen, te betasten, te doorvoelen al die grootschheid.

Zoo is de Geest van de Schoonheid ook eindeloos in òns!

Dat kleine brein, die nietige passie-zware mensch, doorduizelt toch met z'n kleine begrip en z'n intuïtie, die Eeuwigheid, en z'n innerlijk oor vangt den verren galm van den eindeloozen kosmischen rhytmus.

Met dat bewustzijn, dat werkende brein, die ziel, zwellend van de godlijkste schoonheidsontvoering, dat kunstenaarssentiment dringen wij door tot de kern van 't mènschelijkgoddelijke, en onze intuïtie wordt tot 'n wijding van het groote onbekende.

Dat is het kosmische godsbesef van den grooten zielekunstenaar.

We voelen te behooren tot het onbekende, want wij menschen zelven zijn even groote verschijnselen, vreemd en almachtig als de buiten òns waargenomen zeestorm, het sterrenheelal en de donder!

Wij zien het sterren-heelal zóó doorhuiverd van grootsch-

heid, met een *Ik*heid die zèlf die grootschheid schèpt, doorvoelt. - Wij zijn één met de geweldigheid van het verschijnsel. Want in onzen geest en ziel wordt het tot een Eenheidsvoorstelling.

En draaien wij ons om, met den rug naar 't Sterrenheelal, wroeten wij in de maatschappij, zijn we wrevelig, woedend, jolig, kwaadaardig, ijdeltjes.... dan doen we niets anders dan nog eens heel scherp bevestigen 't gevoel,... dat we tegelijkertijd aan 't grootste en aan 't kleinste vastzitten in deze wonderwereld van leven, gaan en komen.

Zoo bevat een met smaad weggeworpen, glazerige aardappel wat groeisappen voor de goddelijkst-uitgroeiende orchidee; den goudlila dichter onder de bloemen.

Shakespeare, Goethe, Dante, Homerus, 't waren reuzen van ziel en van geest, maar al hun werken te saâm kunnen mijn gewaarwordingen en mijn diepste aandoeningen niet zeggen, noch vervangen, ook niet als ik dóórvoel en dóórdenk van en over de dingen die zij diep voelden en diep dachten.

Ik zie die Grooten om beurten even afhankelijk, kleinmenschelijk zwak, stumperig en verdrongen met hun hartstochten tegen de Eeuwigheid aanstaan, als welk ander sterveling ook, woest-geestelijk vagebond of kamergeleerde.

Ik voel mijn ziel, mijn sentimenten, mijn levensaanschouw, èven machtig, even groot en teeder, als zij hun ziel en sentimenten voelden.

Want wat zij mij zeggen in hun werken voel ik zelf even diep en zalig, even machtig intens, ook zonder hen.

Er zijn misschien nog maar enkelen die zóó opperst liefhebben de schoonheid en 't leven, en zóó in de hemelsche sfeer van het groote geluk ademen, als ze zien, met den uitgeschroeiden hartstocht van hun hoog begeeren, àl wat er bestaat. Er zijn misschien maar enkelen die zoo gelijkelijk ontroerd worden door de schoonheid-van-overal, in de dierenen menschenwereld, in de Smart en den Jubel... en die zoo kunnen beminnen. Want voor mij is er geen teederheid in den ragsten adem van zielsverlangen teeder genoeg, geen verrukking, geen bedwelming van vrouw-mooi, verrukkelijk en bedwelmend genoeg. - 't Teederste en hartstochtelijkste op aarde en in den hemelsfeer gevoeld, doorhuivert mijn ziel,

die brandt als 'n zon, en heimwee verglansd als de maan, - mijn ziel, die 't vuur heeft en de hitte van het gloeiende zonnelicht, en tòch ook maanden en maanden zilvert als de maan, de schuchtere omkransde en zacht-heimvolle nachtpeinster.

O! Florence, ik voel mij deel van 't allerhoogste waar al die reuzen zich deel van voelden. Het verhevenste van 't leven en de schoonheid zingt in mijn ziel éénzelfde melodie, als het in hen gezongen heeft.

Maar nooit, nooit vergeet ik onze dualistische natuur, vergeet ik dat de kosmische Demon ons aan het grootste en kleinste tegelijk vastgeklonken heeft.

Is niet de smachtende liefdeshunkering van den grijsaard Goethe naar Ulrika, 'n kind-meisje van zeventien, demonswerk?

VII.

Zoo zie ik veel ongeschreven drama's en epos in 't leven.

Gelukkig de enkelen die in harmonische kracht zich gróót uitspreken kunnen.

Maar een doodeenvoudig visscher, hier aan 't barre winterstrand, die bij hevig stormweer en noodzwalpende golven, zijn lijn uitschiet, of in de reddingsboot stapt waar allen aarzelen, z'n roeiers beveelt, met 'n gezicht, waarop de eeuwigheid kracht en deernis heeft gestriemd, Florence, zoo een doodeenvoudig visscher ondergaat in *die* uren dadelijke aanraking met 't hoogste dat er in 'n mensch kàn leven.

Niemand dùrfde, en zijn zware stem dondert 'n bevel, de roeiers kruipen in hun sloep, bevend en beschaamd en hij dreigt ze den kop te verpletteren als ze niet doen wat hij verlangt. En stroef en geweldig ziet hij uit, onder den zuidwester naar 't gestrande schip in nood, en wenkt de gillende schepselen toe, moed te houden.

Florence, voel je den huiver van heiligheid bij zoo'n daàd?

Is dat niet zelf 'n epos, 'n drama, 'n lied, 'n zang?

Hij is iemand in aanraking met 't heroïsche, 't goddelijke!

Heel het groote, klassieke epos heeft aan zulk soort schepsels z'n merg te danken. Zoo'n kerel draagt in de hitte van zijn bloed een machtigen ontroerings-hartslag mee. - Daar is geen berèkende humaniteitszin, geen lor ‘ethiek’ bij. Maar het is

één vorm van groot levensschoon dat zich in dien robuusten reus zóó heroïsch openbaart.

Hier geen slachtveldmoed die narkotisch werkt en krankzinnigheid lijkt.

Hier een daad als 'n donderslag, geweldig mèt bewustzijn van heroïeke kracht, daad van een ziel die in 't volle licht van 't Eeuwig-goede arbeidt.

Is 't ijdelheid? 't Vooruit zien blinken van de reddingsmedaille? Belooningszucht?

Groote goden! die kniezerige bepeuteraars van 't machtigste levensgevoel!

Zie de zee maar eerst eens zóó in z'n woede branding met z'n kokend schuim dat rondvliegt als gloeiend heksenspeeksel. Hoor z'n golven razen en zieden; hoor de zee in z'n donderenden scheppingszang, in woest gerucht, alsof de wereld vernield wordt door den ruischenden haat van honderd goden; alsof er nachten over de aarde gaan vallen, duister en ontzaggelijk vol oergeweld, gelijk vóór den Genesis; nachten waarin de Geest-Gods zweeft over de woeste-grimmige aarde, nog vol afgronden en zwarte geruchten.

Zie zoo'n zee... en beoordeel dàn de daad!

Wat 'n zotte zelfgenoegzaamheid zit er in de meeste menschen van nu.

Wat 'n laffe, puffe idealen-versnorkende berekeningszucht en burgelijke lauwte.

Ik kan schreien Florence, van geluk en ontroering om zoo'n eenvoudsdaad van 'n schipper, 'n zeebonk die verbluft stamelt als de redding goed afgeloopen is...

- Wa sel mijn non genaèke! Ikke eb mijn plicht edaèn menairtje! al was d'r 't waèter wa driftig, nièt-dan?

VIII.

Florence, hoeveel moet ik nog zeggen van onze diepste natuur. Ik wil, dat je m'n heele belijdenis hoort.

Waarom begrinneken ze Nietzsche, dien subliemen nar soms, met z'n koninklijke dwaasheden, dien Don Quichotte in den kring der bedialektiekte vadsige en dikbuikige wijzen. Niet wijl hij durfde zeggen hoe groot hij, hoe stumperig, niksjes-

nederig en onpersoonlijk de anderen geweest waren, was hij 'n Dwaas, maar koninklijk-mal, wijl hij het groote en kerngoddelijke van de gemeenschapsliefde niet voelde, dat 'n Griek 'm toch had moeten leeren. Er is nooit hartstochtelijker nar in fel parade-pak, met bellen op den kop en klankzangerig betambourijnd, door den modernen zede-tijd heengeschreden.

En nooit is de zielsblague, de individualistische waan zoo zuiver gezegd, zoo sterk en innig verliteraird.

Zijn blague wordt belachen nu, door nog paskwilliger blagueurs dan hij, lui van verstandelijke garstigheid en voos leven. -

Zijn blague was 'n èchtheid in hem, hùn blague is 'n leege valsche opwinding.

Ken je Nietzsche lieve? O! 't is 'n rakker! Pas op! Je zet 'm naast Jezus of naast 'n charlatan! Om 't even, 't is 'n rakker, maar 'n mensch die zich durfde uitleven zoo ècht als er maar weinigen op de wereld kunnen en durven. -

Hij dùrfde leven. Lijkt dat gewoon? O! 't Komt bijna nooit voor.

Hij dùrfde leven, machtig uit!

Zijn zelfvergoding is 'n andere pool van òns kommunisme. Vandaar dat hij de bourgeoisie in haar zwakke nietige leugens haatte en 't pessimisme verdoemde!

Wij hebben leeren zien dat we te samen eerst wàt beteekenen, en dat persoonsgroei geheel afhangt van 'n sociale levensordening. Wij hebben onze individueele funkties begrepen in de studie van het maatschappelijk organisme en zijn universeele wisselwerking op elk schepsel.

Onze affekten zijn subjektief. Ook wij socialisten erkennen de geestelijke zelfstandigheid in al z'n gradaties van ieder individu, vooral als dat individu scheppend kunstenaar is.

Maar Nietzsche was blind voor de ontzaglijke levenswet dat de Grooten en Allergrootsten er zijn, - niet ten koste van, - maar doòr de massa.

Onze schoonheid en ons geluk leeft 't hoogst waar geen vulgaire behoeften meer bestaan. -

Al onze arbeid van nù is voor 't grootste gedeelte dierlijk, zonder hoogere geestelijke liefde.

Neem de bestaanszorg van ieder schepsel wèg, en op den duur zal alléén genot voor het hoogste schoon in de mensch-

soorten overblijven; zal de arbeid zijn, bij ieder schepsel: uitstorting van ziel of verstand, uitstorting van levensliefde en schoonheidsontroering.

Liefste, is 't niet roerend dat ik van jou naar lngeborg ben gedragen en nog altijd toef aan de blanke poort van het sterkste zonnelicht?

Ik kus je kind, ik kus je.

Tiende Hoofdstuk.

- Zoo David, kerel, lig je daar! geef me 'n poot!

In prachtige innigheid en gul van gebaar kwam hij op me aanloopen, m'n jonge vriend Sam van Daalen, mijn dokter, vier jaar ouder dan ik.

Ik schoot in tranen! M'n warme hand wurmde uit de dekens. En ik wist van ontroering zelf niet wat ik terugstamelde.

Ik lag in de donkere alkoof van m'n nieuwe woning.

Nu zou ik hooren wat er voor goed met me gebeuren ging.

Hoe innig en toch verontrust keek hij!

- Vertel me nu eens 't een en ander David. Wat heb je vent? Wat heb je vent? Waarom heb je mij juist laten roepen? Ik ben dadelijk gekomen... Maar ik ben kinderdokter... Nou, 'n kind ben je nou juist niet... Maar zeg nou maar eens kalm-an,... wat scheelt je?

Ik antwoordde zacht, heesch. Ik vertelde hem van mijn werk, m'n vurigsten hartstocht ervoor; dat ik alleen leefde voor mijn kunst en voor 't heele leven. Ik vertelde hèm onderbroken, hijgend, hoe ik gewerkt had en hoe hevig geleefd. Dat wellicht nooit 'n schepsel de schoonheidsontroering, niet alleen van literatuur, maar ook voor muziek, schilderkunst, filosofie zoo òp zich had laten inwerken. Dat 't was mijn adem, mijn loopen, mijn zwerven en slapen, mijn droomen en denken; mijn heiligste verrukking en mijn goddelijkst peinzen. Dat 't was, mijn woord en wederwoord, 't binnenste merg van alles wat ik beroerde; dat geen minuut voor mij verging, dwars door zorgen en gebrek, kommer en misère, of ik had er mijn verrukking van 't leven luid in weerklonken.

Ik vertelde hem alles, onderbroken, hijgend... Hij won alles weten, ik verbrokkelde de zinnen, ik verstamelde een tragedie, met de stem van een stervende, maar hij begreèp, doorvoèlde.

Z'n klein, mager lijf zat tegen de beddeplank opgedrukt. In de donkere alkoof duisterde m'n verleden. Zacht verzocht hij de verpleegster de rechterdeur wat te openen.

Op z'n gouden bril kwam nu vonkerend geschitter trillen van zonlicht uit de voorkamer.

Vroom zat hij te luisteren, roerloos met de fijne en levendigsterke aandacht van een persoonlijk denker, een stroeve peinzing die mij deed voelen dat ik begrepen werd.

Z'n geestige oogen, en heel z'n sprekende Heiniaansche kop verwerkte wat hij hoorde. Ik had 'm veel van m'n lijden en werken verteld, - ik voelde dat 't genoeg was.

Uitgesproken, lag ik doodop, ademloos, éven met bevend gesloten oogen neer.

Ik begreep dat hij als dokter me niet zoo had mogen vermoeien, maar ook, dat hij door ineens alles te hooren, ook scherper z'n diagnose kon stellen.

Want hij kon niet gedacht hebben, dat ik zoo doodelijk verzwakt was.

Zacht draaide hij zich om en greep m'n pols.

- Ik blijf 'n uurtje bij je jonge. Wees maar kalm.

Ach Florence die stem, dat moedgevende, prachtig-diepe altgeluid en die luchtige ironie in allerlei voorbijvliegende komische opmerkinkjes, fijn uitgeraket, speelsch, toch nooit druk, statig en rustig, - o! hoe herkende ik weer elke wending van zijn prachtig vernuft! 't Gaf me dadelijk een zekere opleving, 'n vertrouwen. M'n apathische sluimer en psychische inzinking kreeg 'n vitalen terugschok.

Hij onderzocht me geheel, alles heel langzaam en zacht; want hij zag hoe uitgeput ik hijgde. Zus hielp, stond hem bij met de petroleumlamp. Ik vertelde hem nog wat van m'n martelenden hoofddruk, m'n sensibiliteit voor geluiden, van m'n nerveuze stikkingen telkens en m'n helledroomen.

Hij luisterde weer en onderzocht.

Wat prachtig in aandachtspanning stond z'n geestige kop omglansd van lampgloed, wat fijn werkten z'n oogen onder de vonk-bril, en als in windespelen omgeurde mij z'n hospitaal-

achtige chloorformlucht. Zus bleef al maar achter hèm, omschijnseld d'r madonnakopje in roodgouden gloed, vol spanning dokter's stil onderzoek bekijkend.

De verpleegster ondersteunde mij. Met borst en longen was hij heelemaal klaar.

- David, klonk klankvol en innig z'n stem, je hebt longen van goud en 'n hart van platina. Je borst is van staal, alles Metusalems-gegarandeerd ècht! Z'n humormond, joodsch-schalks en rag-geestig gelijnd, lachte fijntjes; z'n humoroogen guitigden feller in den lampgloed achter de vonkerende glazen.

- Maar toch ben je 'n heel klein Davidje. Deze keer heeft Goliath jòu geraakt, en niet met 'n kitteltje, en niet met 'n keilertje, maar met 'n echten keisteen! Je bent erg overwerkt. Dat is alles!

Neurose... begin paralytisch... maar teruggegaan... Je hadt er nòg leelijker bij kunnen zijn. Nou is 't eenige recept.... 't laken! Beheersch je.... bedwing je.... rùst! Zet allereerst je werk uit je hoofd... ik weet wel dat jòu vooral zoo iets heel, héél moeilijk zal vallen, maar probeer 't ten minste... 'n Vent als jij kan alles! Je zult zien, 'n korten tijd... en je bent er boven òp! D'r is hier maar eigenlijk één mensch die je genezen kan.... dat ben je-zelf!

En hij ging door Florence, in leuke, zachte raadgevingen, toch suggereerend 'n scherpe gedragslijn, maar spelenderwijs door z'n woorden heèn, om al 't dokterachtige, pedant-stugge er uit te bannen. Met komische inschikkelijkheid zei hij dat ie 'n groòt kind als David wel bij uitzondering behandelen wilde, *als ik* hem maar ganschelijk vertrouwde.

Toen ik Van Daalen naar z'n eigen toestand vroeg wat later, en iets wilde weten van de gevolgen van zijn pleuris, zei hij gemaakt-luchtig:

- Prachtig jonge! prachtig! Ik word een onverslijtbaar aes-kùl-aap! ik heb nog zooveel polsen te voelen, als jij letters schrijven moet,.... en krijg ik geen menschen of kinderen meer... dan word ik veearts.... wel zoo'n goed baantje... de beeskes verwijten je je stommiteiten zoo niet als de oogen van 'n stervend mensch.

II.

Na twee uur ging hij weg. 's Avonds zou hij terugkomen.

Eerst had hij 't wat te duister in de alkoof gevonden, maar toen hij merkte, hoe gevoelig ik was voor licht en straatgerucht, leek 't hem toch ook beter, mij de eerste week zoo maar te zien vervelen in 't donkere hok, indrukloos blijvend voor buitendingen.

Hij had me gezegd dat ik over 'n maand misschien alweer over m'n werk gebukt zou zitten, al was 't 'n uurtje per dag, heel kalm.

O! Hij had in de alkoof 'n glanzende levendigheid achtergelaten en den chloorformgeur die mij van hèm niet hinderde en benauwde.

Florence! Hoe verlangde ik na dat eerste bezoek, naar jou!

Hij had me ten strengste verboden, een enkelen brief te lezen, ook van jou niet. Ik geloof dat dit feit jou ten slotte in angstig voorgevoelen naar mij toe heeft gebracht.

Hij had Zus de strenge verplichting opgelegd niemand bij hem toe te laten, vooral geen menschen die mij emotioneerden. Ze mochten me hoogstens èven zien.

Ik moest in absolute afzondering rusten.

O! Dat smoorduistere alkoof met nu en dan èven den goudgloed in 'n hoek, van de lamp. Dagen als nachten; nachten als dagen! Wat 'n tranen heeft dat hok van me opgeslurpt, wat 'n wee en ontzettende smart.

Maar er was weer iets in me, dat mezelf richtte. Ik wilde me beheerschen, geen sterveling de werkelijke hevigheid van mijn leed laten zien.

Ik verborg mijn begeerte naar jou, diep, diep, in m'n ziel als 'n gewijd geheim. Ik voelde ook de waarheid van mijn vriends woorden, dat ik geen nieuwe prikkels van buiten hebben mocht; dat ik me moest vervelen wilde ik 'n kansje op herstel zien naderen.

Ik moest leeg worden, leeg en emotieloos.

En Zus zou zorgen dat niemand me onverhoeds overviel; indringerige vrienden, familie, belangstellenden. Elk stormig aandringend, sluipend, of haar verteederend bezoek wees ze met sterke, zelfbewuste zekerheid af.

Broers, vrienden, vriendinnen, allen duwden ze den eersten

tijd op zij, zoodat ik zelf alleen gedruischlooze, vage gesprekken hoorde, heesch-verfluisterd in de woonkamer.

Dag aan dag bleef ik verschroeid in 'n heete koortsige klamheid, verviel ik van den eenen, van dolle droomen doorjaagden en verwoesten slaap in den ander. Vóór mijn bed, in de duistere alkoof, zag ik bij wijlen 't gezicht van de verpleegster, schimmig en stil.

Zus verzorgde 't eten voor ons drieën en heerschte alom.

Kwam mijn vriend-dokter dan ging er heel hevig 'n stille juich in me òp. Uit de grootste apathie wist hij me op te wekken, weer te brengen, met z'n warme, menschelijke innigheid, z'n heerlijke scherts, z'n goedlachsen spot en fijne sarkasmes, waar ie me hebben wilde.

Vriend, hoe wordt m'n ziel nog doortrild van een allerhoogst dankbaarheidsgevoel als ik je herdenk!

M'n herinneringen aan jou zijn feesten voor m'n ziel! Er is in me 'n gewapper, geklapper van vaandels en vlaggen, die in windspelen hun taal spreken van jolijt en luchtknallende vroolijkheid. En soms zijn die herinneringen aan jou alsof ik den ganschen dag niets dan lijkwagens en rouwstoeten ontmoet op mijn stilsten peinsweg.

Eindelooze weedom deint in mij áan!

Waarom, waarom moest alles zóó gaan?

Florence, nooit in m'n gansche leven niet, heb ik 'n dokter gezien met zoo vriendelijk-mooie oprechtheid, zonder de geringste aanstellerij. Nooit één die zoo weinig gewichtig deed. Nooit een met zooveel humanen eenvoud, en toch schalksch, fijn, beslist, zoo zeker en zuiver wetenschappelijk. Hij luisterde scherp, vergat nooit wat, bracht maanden later, nog elk onderdeel van 'n gegeven uitspraak te pas, verdiepte psychisch alle opmerkingen met 'n levendige, fijne waarneem-bekoring.

Waar ik eerst, bij anderen, zoo tegen heb opgezien, verviel bij hem geheel. Ik wist hoe oppervlakkig de kennis van het kunstenaars-zieleleven bij de meeste dokters is. Ik wist dat door elken zenuwarts, mij niet kennend, na onderzoek 't apraxia algera zou uitgesproken worden, 'n psychologische storing, 'n verhoogde voorstellingswerkzaamheid, 'n nerveuse onmacht, die me geheel ondermijnde. Ik wist hoe weinig

diepgang hun analyse voor mijn gemoedstoestand zou hebben, en hoe grof ze het verbeeldings-komplex in z'n diepst-psychische werkingen van mijn geestelijk leven, zouden terugbrengen tot zekere fysiologische stoornissen. En ik kende hun gebrek aan scherpe waarneming, hun weinig logisch-verbinden van omschreven verschijnselen, en hun zwatelende pedanterie, waarmee ze hun onmacht en absentie aan diagnostische gaven meestal willen bedekken.

Bij hem niets daarvan! Wij hadden vroeger samen gewerkt, veel der grootste levensgeheimen met schroomvollen eerbied besproken, en hij wist hoe ik hun psychologie van het kunstenaarsgevoel, hun psychisch indringen in de spanning van een scheppingswerk, allergebrekkigst vond, wijl zij met hun nuchter verstand stonden buiten de werkingen van verbeelding en dramatisch sentiment, en met scholastische psychologie, zònder groote klinische intuïtie, voor mij nooit iets konden bereiken.

Maar 't innigst was wel dat hij dadelijk in mijn geval z'n onmacht geheel bewust was, en heel zuiver 't vermogen van z'n hulp afgrensde. Ik begreep heelemaal wat hij bedoelde met z'n woorden dat ik me alleen zèlf genezen kon. Hij was er om te kontroleeren en om de mogelijkheid van komplexen die zich zouden kùnnen voordoen. Daarom vertrouwde ik hèm dieper, rustiger dan ik zou gedaan hebben iemand die niets van het zieleleven en de zenuwwerkingen van een scheppend kunstenaar snapt; die noch in zijn voorstellingsleven, noch in den aard van zijn dramatisch sentiment doordringt; die ook niets fundamenteels van de grootheid der kunst begrijpt, zich alléén allergewichtigst voelt tusschen de hypothese van z'n ziekteleer. Maar om een nog diepere reden vertrouwde ik hem. Hij was zelf *artistiek*-voelend en met de grootste zuiverheid van wil en vermogen drong hij door in onze affekten.

En dan z'n prachtig-menschelijke natuur. Er was in hem nooit iets van een poseerenden polsvoeler en wijsdoenden receptenschrijver. Hij was ècht-nederig en ècht beslist.

Florence, als je'm in z'n onderzoek aan mijn bed gezien had; z'n bescharrelen, in dat donkere alkoof, van 'n lichaam dat zich niet van rechts naar links kon draaien. Als je had gezien 't onafgebroken flonkeren en spatten van z'n scherts;

z'n levendige gevatheid, z'n fijnzinnig overal zich tusschenwerkend vernuft met arabeske van gracie zich door z'n zinnetjes heenstyleerend, o, je zoudt 'm gekust hebben!

Ik voelde dat hij zich met heel z'n ziel aan mij gaf, met z'n diepste kunnen en willen.... Ik voelde z'n liefde, z'n bedwongen passie voor mij bij iedere handeling. Nooit bijna zei hij me wat van m'n werk. Maar 'n enkele keer liet hij 'n paar zinnen los die mij doorsnikten van geluk, omdat ik dan voelde hoe geweldig hij het had ingeleefd.

Ging hij weg dan viel de duisternis van de alkoof driemaal stikkender over mij heen. Dan bekroop me weer sluimer na sluimer, waarin ik in koortsbrandende fantasie een wereld van ontzaglijke vreemdheid om mij heen zag wentelen.

Florence! Wat ik in die bange jaren doorleefde, dat is bijna onuitsprekelijk.

'n Woord dat ik meestal hol, rhetorisch vind, maar hier nog dor lijkt van nuchterheid. Ja kind, onuitsprekelijk!

III.

Ik voelde dat ik 't Doodenrijk naderde. Ik had gemerkt dat mijn vriend Van Daalen al ernstiger, onrustiger gezicht trok na ieder nieuw onderzoek en visite. Ik voorvoelde dat 't met me gedaan moest zijn, dat ik aan 't uiterste lag.

Er zat 'n grillige ijlheid, 'n benauwende druk op m'n keel, m'n voeten gloeiden in roosterende hitte, en van m'n beenen sprong de vuurstroom naar m'n handen.

Later zei me Van Daalen dat ik toen ook aan 't uiterste geweest was!

Lag ik wakker dan stond m'n werk voor me met al z'n schepselen, z'n heele architectuur, maar dan in konstruktieve verbrokkeling, scheef gezakt en gebarsten, bezien in de hallucineerende onrust van mijn doodsgevoel.

Lieve! Heb ik je al gesproken van het martelende verdriet dat ik leed toen ik voorvoelde dat ik midden in m'n scheppingswerk zou blijven steken? Nog heb ik je'r niets van gezegd. Er zijn ook dingen die in eeuwige smartgestalte voortschrijden!

't Was 't vreeselijkste gevoel van navrante, jagende en vliegende smart dat ik ooit doorleefd heb.

Ik wist nu eenmaal dat ik dood zou gaan. En ik haatte diep en hevig alle vooruitloopende ontroeringstragiekjes. Maar ik wist 't... en 't was zoo doodstil toen in me!....

Lieve! dat schrijven nu over 'n gevoel van zóó diepe met allerlei geheimenissen omsluierde verlangens. Lijkt 't niet 't ontrafelen van bloeiende rozen, 't moedwillig schudden van sneeuwig-bebloesemde vruchteboompjes?

Maar 't is toch ook van zoo intense herinneringspracht?

Liefste... dat doodsgevoel dan, was eindelijk heelemaal in me verrustigd, verkristald. Ik keek er naar òm, kalm. Er was niets meer in me van overgevoelig angstbewustzijn, 'n doodsverteedering die altijd komt. Ik lag soms rustiger te ademen, in den greep toch van dèzelfde hevige benauwingen van vroeger.

Maar wat gejaagder in me kwam opstaan was de zorg voor de voleindiging van m'n arbeid.

De gansche levensspanning der figuren, der zielen werkte in mijn ziel tienvoudig na. 't Werd 'n smeeken aan 't leven om nog zóó lang te kunnen ademen, als alleen noodig was om die, in mij rondzwervende, hun eigen wezenlijkheid zoekende Ikken uit mijn geest, mijn eigen brandende Ik te dragen. Hùn leven, hùn gevoel, hun persoonlijke diepte wou ik niet meetrekken in mijn dood.

Liefste, kindeke, dat lijkt allemaal zoo gewoon, zoo individualistisch, maar inderdaad is 't van een verbijsterende schreiende tragiek... de worsteling met den Dood van een naar leven snakkend kunstenaar, die eindelijk heelemaal glanzend-kalm berustend in z'n eigen lot, zelf te moeten sterven, - smeekt, sméékt, z'n werk dat hem lief is als 't licht en 't heiligste van z'n jong bestaan, nog te kunnen voleindigen, dien arbeid zijn laatste leven te geven!

IV.

Florence, hoe heb ik als joodsch jongetje vroeger, meelevend 't bijbelsche epos van 't Oude Testament, met een intuïtieve vereenzelviging van al die menschen daar, dat land

en die volkren, niet geschreid om de sombere ramp van Simson, den blindgestoken reus.

O! wat 'n symbool van vernietigende ontzetting ademde er in de tragiek van zijn verzwakking. In zijn blindgestoken oogen doolde voor mij een duisternis van de schrikkelijkste vereenzaming. Hoe heb ik als jood-jongentje z'n lot omhangen met het rouwfloers van m'n prangendst meelij. En hoe heb ik ééns nog meegejubeld, toen Simson z'n herkulischen wil vóór den heidentempel weerkreeg, God smeèkend om hèm, voor enkele minuten, z'n oerkracht terug te doen stroomen in z'n verweekte spieren; voor één minuut z'n armen en pezen weer te spannen tot 't staal van zijn vroegere titans-kracht. Hoe heb ik gejubeld toen hij die trilling van gigantteske-macht weer door z'n lijf voelde stroomen, en met zijn, van wraakhartstocht bevende reuzehanden de tempel-pilaren bijeen rukte, al zijn vijanden, de hoonende bespotters van z'n weerlooze blindheid en zich-zèlf begroef onder 't heete onweer, den aardbevenden dreun van het neerstormend en instortend tempelpuin.

Er is nooit grootscher en levensbreedere tragiek geschreven dan in deze simpele episode. Maar als mannetje, met de fijn-zwevende fantasie van een gevoelig joodje, voorbeschikt alle duisterheden van taal en visie, tot in-'t-kernst-eigene, zònder verklaring, alleen met eigen intuitie te omvatten, op te lossen, voelde ik toèn al de ontzetting van 't Simsondrama voor mij 't meest, 't breed-menschelijkst, *niet* in z'n smaad, *niet* in z'n volvoering van wraak, maar in zijn heiligontroerde momenten van bidden aan God om kracht, om nog één keer te voltooien, al ging hij zelf er bij onder, wat hem toèn 't hoogst scheen.

Dat smeeken van dien blindgestoken reus, dat vurig erbarming vragen is van een zóó groote droefnis, dat ik er nu en eeuwig weer bij sidder van ontroering.

En zoo heb ook *ik* 't leven gesmeekt, niet om me uit 't doodenrijk te houden, - dat kon niet meer, dat voelde ik, en maakte me ook niet meer bang - maar om nog éénmaal, éénmaal kracht te herwinnen van vroeger, mijn arbeid te kunnen afmaken die ik met een ziel vol verrukking had opgezet, die menschenpassie te mogen àfbeelden, die gestalten te kunnen boetseeren tot de laatste trek gedaan was, en dan te sterven!

Dat smeeken, liefste, was een der vreeselijkste tijden van m'n ziekte. Want voor mij bleef 't 'n vragen aan blinde machten. Ik wist niet waar ik hèen moest, ik alleen met m'n kosmischen godsdienst.

Ik smeekte mijn vriend me te zeggen of hij me niet kunstmatig zóó kon herstellen dat ik ten minste nog 'n vier maanden wist te schrijven, al ging ik er dadelijk daarna bij ten onder.

O! lieve! Hij lachte niet meer om m'n smeeken! Hij begreèp, begreèp! Hij voelde hier te staan voor 'n heilige ontroering. Hij moèst voelen dat nù sterven, midden in den groei van mijn werk zou zijn als 't vermoorden van 'n barende vrouw, of iets van zóó martelende wreedheid. En hij weende met mij om m'n gloeiend smeeken en roepen. En uit z'n stil verpletterd meeschreien voelde ik dat z'n objektiviteit versmolt in den geweldigen ernst van het tragische geval. En luider, al luider bimbamden in somberen zang de doodsklokken langs m'n ooren.

Met wat bezorgde liefde keek ik dagen en nachten naar de schepsels uit m'n boek.

Je weet kind, hoe razend lief ik den kunstarbeid heb, hoe lief mij 't scheppingswerk is.

Er waren voor mij nooit goddelijker uren in 't leven, dan de tijd waarin àl wat van vèr geklonken had, al wat vaag zich verwoelde in mijn ziel, daar ging opstaan in den stuwenden uitingsdrang, als ik 't geboortevocht de innerlijke, met-geest-geschapen wezens zag omvloeien.

En nu lag ik neer, machteloos, met dien drang tot scheppen toch in me.

V.

Heerlijke! Heb je wel eens gehoord 'n simpele akkoordoplossing? Hoe 'n eenvoudige wisseling van harmonieën 'n allerdiepste ontroering je geven kan? Maar ook 'n bevrediging, 'n zalige bedwelming in het opgeloste klankzingend uitruischen vàn de harmonie?

Hoor den wonderen groei, sonoor, vol goddelijke klankenpracht, in groep-akkoorden van Beethovens Sonaten;

't weven, 't onderweven, 't zingen, gonzen, trillen, schreien en zacht-kreunen van 't zieleleven. Hoor 't stille aanjuichen en weer wegdroeven, zie 't donkeren en lichten, 't schaduwen en kleuren van iederen toon. Hoor er in 't minnen en vragen, 't vragen vooral, 't geheime vragen aan 't groote leven wat ze met onze arme sidderende ontroeringszielen wil,... hòor dat liefste, en je weet hoe m'n smeeken moest geweest zijn.

Er zijn snikken, en zangen alleen zóó, in dien tonenweedom te zeggen. De trillende verschuivingen van 't basgeklaag, meè met de diatonische verrukkingen, de stijgingen van 't sentiment, al hooger, hooger, in een droevender samenzang van iedere noot, verstervend, iedere noot als 'n zielekreun,... zóó liefste, zóó smeekte ik om een oplossing van mijn angst en zorgen voor m'n werk.

Iederen keer dat de benauwingen klemmender wurgden en eindelijk weer loslieten dacht ik nader tot m'n dood te staan, schimden de menschen uit mijn boeken angstiger voor mij op.

De worstel, de spanning waarin ik toen leefde, wachtend op wat herstel, om krom, gebroken, met beefhand, half lam, toch maar verder te schrijven, m'n ziel te ontlasten van het zware gedrang dier schepsels, - zouden die te vergeten zijn?

Toen ik op 't ziekbed gesmakt werd, was ik pas aan 't begin van mijn arbeid. Maar de architektuur stond in ieder onderdeel vóór me.

Je hadt er al iets van gehoord, en ik weet nog hoe diep je 't in-leefde.

Toen kwamen er uren dat ik verder wilde. Mijn lam lijf vervloekte ik. Ik wou den dood tergen, ik wou wèrken, werken!

Ik smeekte Zus op te schrijven wat ik dikteeren ging, ik smeekte de verpleegster, den dokter, maar ze bleven doof voor m'n aandrang.

- Als je wilt dat er nog iets van je terecht komt zie dan af van al je schrijven... blijf rustig, kerel, kerel, ik smeek 't je!

Dat zei m'n vriend zoo innig, zelf zoo bleek-ontroerd dat ik mij toch weer beheerschte en met 'n marmeren wil dwong tot kalmte.

Ik liet de halfgeschapen schepselen maar in mij roepen naar hun vader...

Ik deed alsof ik niet hoorde; ik rilde wel, maar ik luisterde niet.

.....

Mijn ellende bleef weken zóó, zonder vooruitgang, zonder 'n spoor van nieuwe kracht.

Mijn dokter sprak me geen moed meer in. Hij wist dat ik psychologisch te scherp afleidde en te snel waarnam om me te kunnen bedriegen.

Elke aarzelingsnuance in z'n stem, bij 'n vraag van mij, hoorde ik verschuchteren. En iederen dag voelde ik mij verder van mijn werk verwijderen. Alle sterfangst was volkomen in me weggezonken, alleen bleef bange onrust dat ik m'n arbeid niet kon voleindigen.

Had 'n wonderdokter, 'n god-weet-wie, me toen gezegd: Je zult werken en kracht krijgen voor vijf maanden, maar des te eerder zul je daarna dood, ik zou 't met 'n snik van dankbaarheid hebben aanvaard. Had men mij gezegd: Je leeft nog vijf jaar als je nièt, nog twee jaar als je wèl werkt, ik zou 't laatste in zaligheid en verrukking gekozen hebben, want 't brandde in me, 't woelde, snikte in me. 't Moest er uit. Voor jou kind, zou ik tòch niets meer zijn. En ware ik niet aan de konceptie van 't werk begonnen, ik zou stom zijn gebleven; ik zou gehoopt hebben 't wellicht nog eens uit te spreken als zooveel dat op ieder voel-en denkgebied in me leefde, en dat mèt mij zou zwijgen als ik zèlf zweeg, stomgemaakt door den dood. Maar nu woelde 't half-af in me rond. Rompen, brokken, tronies zag ik; armen die naar mij grepen, oogen die mij diep bestaarden; oogen wijd en doorschitterd van groote pupillen als van uilen, menschen als torso's.

Hoe ik er doorheen geleefd heb Florence, 't is me nog half 'n raadsel. Maar ik wilde, wìlde opperst me beheerschen, en dat gelukte me, hoe martelend ook.

Met mijn vriend sprak ik soms, verbrokkeld en hijgend, toch over alles.

Hij vond dat 'n genot. Ook mij m'n eigen gewaarwordingen te hooren formuleeren. Langzamerhand vertelde ik hem alle gradueele aandoeningen, zoo rag en doortakt van fijne analyse, en met onbewust-zuivere diagnostiek dat hij eens half ontsteld uitriep:

- Maar kerel, je kunt me missen. Je neemt alles nog scherper waar dan ik... En nooit zag ik 'n patient zoo zuiveren samenhang brengen in al die verschijnselen van eigen ziekte. Dat is benauwend. David! Ik kan je niets verbergen, niets!

Hij begreep toen blijkbaar nog niet geheel dat alle hartstocht, alle waarneming en alle verbeelding zoo mogelijk in me verscherpt waren; dat ik in 'n door koortsige onrust, aangegloeid centrum van bewustzijn me zelf lag te martelen met angst-omhuiverde voorstellingen en allerlei gebeurlijkheden.

Je weet al lang lieve, hoe in mij de verbeelding werkt, de groote voorstellingsrealiteit, die me dikwijls moe maakte als ze te krachtig en te lang bleef, m'n fysiek afknaagde.

M'n oer-gezonde levenslust en levenskracht temperde dàn zelfs.

Je weet hoè ik een toestand van zuivere voorstelling onderga, zóó geheel ècht dat hij reëel voor m'n zinnen komt staan, en al de funkties van m'n ziel en gedachten vastgrijpt.

Stel ik mij voor, dat b.v. 't zoontje van Zus plots in brand staat, door eenvoudige associatie van feiten er toe gebracht, - b.v. door 't zien afstrijken van lucifers en 't denken tegelijkertijd aan 't ventje, dan onderga ik de verbeeldingswerking in een geheele sterk-reëele tafereelenreeks. In en vóór me wikkelt zich 't proces àf, zoo ontzettend en aangrijpend werkelijk, met alle onderdeelen van aktie, gang, gebaar, geluid, in zoo'n levend verkluwen van toestand naar toestand, dat ik 't in de werkelijkheid niet scherper zou kùnnen waarnemen.

Zooals 'n zuur inbijt op metaal, zich dadelijk in den lijnengang wringt en vlijmt van de lijdende hand, zoo vreet m'n verbeeldingsrealiteit in op m'n zinsrealiteit.

Ik zie m'n schattig kereltje zich kronkelen van pijn, ik hoor den omstand, 't gegil, ik ruik den asschigen schroeistank van zijn in brand gevlogen kleeren, en niet als 'n fantastischkoel overdacht, zinsbegoochelende abstraktie, literair verdramatiseerd, maar als 'n te tasten werkelijkheid.

Het is een visioenaire voorstellingswerking die alle richtingen in stuurt wáár mijn Ik dat wil, en 't verbeeldingsobjekt, in volle wisselwerking van toestand en plastiek beheerscht.

Zoo leed ik de smart van mijn èigen ellende die nog kòmen moest vooruit reeds als reëel feit. Ik doorleefde jou smart, 't moment waarop je zoudt hooren dat ik voor goed heengegaan was.

O! Die voorstellings-realiteit vooral Florence, heeft me verknaagd van ontzetting. Er ging een vale schaduw van wanhoop over me heen, die al groeide, groeide.

Ik doorleefde 't leed van alle vrienden en liefhebbenden....

VI.

Ik wou me los rukken van 'n vermogen dat ik als kunstenaar met de hoogste en gewijdste gevoelens in me-zelf ontzag, en in gezond kontakt en evenwicht hield met m'n gemeenschapsgevoel, mijn levenslust en humoristiek. - Ik wou in me verbrijzeld zien die macht van de Voorstelling, de doorgevoerde fantasie, die mij geheel wèrkelijk doorleven liet, in z'n eigenste en diepste details, wat 'n ander met z'n zinnen mòest waarnemen; dat vermogen en een macht die mij in staat stelden als scheppend werker, àlle levenstoestanden allèèn met de verbeelding te dramatiseeren, zonder eenige diepere aanraking met een feit-toestand, een bepaalden werkelijkheidsvorm; een macht die mij àlles deed konceptioneeren wat ik wilde dat gebeuren kòn en gebeuren moèst.

Je weet lieve dat ik je eens liet zien, hoe ik uit 'n krantenbericht van vijf regels, met 'n groot dramatisch gebeuren, geheel elk onderdeel van het drama opbouwde tot één geheel, en dat later bleek, groote overeenstemming te bestaan tusschen mijn toen in voorstellingskracht uitgewerkte realiteit en 't plaats gehad hebbende feit zelve.

Je weet lieve dat ik, hoewel streng-dokumentair werkend, nooit de gebeurde, maar altijd de door de voorstelling volkomen zelf-geschapene realiteiten kies, die ik nooit heb gezien, en waarvan ik toch vaststel dat de grondkern precies zóó gebeurt of gebeuren mòet. Maar daarover als ik je van mijn werk ga spreken.

In mijn ziekte nù werd de begrenzing van mijn verbeeldingsvermogen niet meer door m'n gezonden wil beheerscht, kwam er van zelf 'n pathologische storing.

Grilvormig vergroeiden de verbeeldingsfeiten in een logische

verschuiving van allerlei verschrikkingen. *Vóór* m'n ziekte in even sterke mate in me levend, kon ik telkens tusschen den voorstellingsgang m'n wil smakken, de tafreelenreeksen breken naar willekeur, de tragiek stuiten en de verwikkeling tegengaan. In m'n ziekte was ik die macht kwijt. Toen ging het dolzinnige verbeeldingswoelen z'n eigen warrelgang. 't Overmande me, putte me uit. 't Gaf me de violentste emoties die toch m'n vernuchterd en ontsteld Ik niet wìlde ondergaan.

Telkens schudde ik den visioenairen aansluip van dat verbeeldingsleven wèg, maar na 'n poosje drong alles weer op me áán, omsingelde mijn gloeienden geest, en al kompleter, klaarder en heviger groeide die onzinnelijke realiteit, méé met de vlam van mijn koortsige onrust roodfel aangelaaid. 't Was werken, scheppen, maar onafgebroken en naar de demonische willekeur van mijn onbeheerschte verbeelding.

Hoe dikwijls Florence, heb ik je toen niet geroepen, gesmeekt me te verlossen van die macht, die nu in mezelf tot ontzetting werd.

Ik leed onzeggelijk hevig. Gelukkig hield dat wakende droomleven niet langer dan 'n paar weken aan. Eindelijk trad m'n wil weer op, vermocht ik de woelingen van mijn verbeeldingen terug te stuwen naar de duisternis van haar vreeselijken oorspong.

De golvingen van mijn wil doortrilden me weer geheel en ik voelde dat het dubbele en uitputtende realiteitsleven zou ophouden te bestaan.

En toch lieve mag je niet denken dat het 'n soort delirium was, b.v. 'n hallucinant zien van ratten met vuurstaartjes, krabben met vlijmscherp geschaar, of 'n bang zien aansluipen van langpootige griezelspinnen, en karikatuur-skorpioenen.

Niets, niets daarvan!

Alleen was 't 'n geheel zelfstandig doorwerken van den plots in scheppingsdrang gestuiten geest, *in* de lijn van voorafgeganen arbeid.

't Bleef immanent scheppen. 't Tragische en pathologische ervan was, dat ik alles versomberde.

Ik dacht b.v. aan jou! Ik zag je gaan langs 'n boulevard, tusschen de kleurige menschmassa, omstormd van groot stadsgerucht.

Als er nù eens 'n opstoot kwam.

Bom! daar hadt je 'm al!

Nu bleven mijn gedachten niet bij de veronderstelling, maar gingen zuiver scheppend aan 't werk. M'n verbeelding en m'n dramatische groepeeringsgeest doortrilde, doorstampte al m'n denken. Ik ging werken, werken. Ik zag dien opstoot zooals ik 'm moest zien wanneer ik hem beschrijven wilde. Ik doorleefde den toestand dan tienmaal banger en met meer spanning, omdat jij tusschen dien menschenwoel dobberde. De realiteit er van werd al scherper, groeide áán tot 'n vreeselijk gebeur. Dan was mijn wil weg om mijn voorstellingsleven stop te zetten. Ik kòn niet, kòn niet ophouden. Ik moest elke fasse ervan versomberd doorleven. Ik vervloekte de geweldige grijpkracht van m'n verbeelding, maar dat gaf niets. Tot ik eindelijk je bloedend en gekneusd zag wegdragen. Dan leed ik huiverende smart, al wist ik dat 't abstrakte fantasie was. - Bij een zoo sombere afwikkeling kwam dan van zelf de rem, die de voorstelling in z'n tragischen kronkel afbrak.

Dacht ik 'n kwartier later in de donkere alkoof iets te zien schimmen, ik stond dadelijk op 't kerkhof. Dat hinderde op-zich-zelf niets. Maar dan kwam weer de woeste en ragfijn doorgevoerde tragiek, die geheel scheppend doorwerkte, en m'n liefste vrienden in de fantastische realiteit meetrok; tragiek die niets anders de lucht inschoot dan onheil-verhuiverende zwarte fluitpijlen, noodlottig en bang versissend in een eind'loos nachtruim van angsten.

't Was 'n heillooze overrompeling en 'n marteling waarvan ik niemand bijna durfde spreken. Alleen stamelend even aan Zus.

Toch wist ik dat mijn wil gauw terugkeeren zou, kennende de oer-gezonde kracht van mijn diepst wezen, om de lugubre duiveling van een doodenwereld terug te duwen, een wereld die in mijn verbeelding spookte en demoniseerde, m'n voorstellingsleven een macht gaf, waarvan ik zelf huiverde.

Voor 't laatst nog dacht ik aan de Place de la Roquette, waar ik vroeger uren had rondgezworven. Dadelijk daarop stond een innig vriend voor mij, op Montmartre wonend. Ik zag 'm, sprak 'm aan, en bang doorflitste me de ge-

dachte: hij is anarchist.... O! als de rampzalige maar nooit 'n dolle daad doet.

't Was weer genoeg. Ik zag 'm al gaan, z'n handen op den rug bijeengesnoerd, hals ontbloot, smadelijk en gebroken voortstrompelend tusschen den mompelenden priester en den hooghoedigen beul. Ik had hem gevolgd in zijn schrik, als hij in den groen-valen schemer van z'n cel 't schrik'lijke messtellage ziet opdoemen. - Ik zag hem nu gaan, 't mes door z'n nek kerven... zooals ik op de la Roquette, dat stomme ontzettende bloedhoofden-visioen als dierlijke terechtstellingsdaad me zoo dikwijls had ingeleefd.

Maar dat was 't laatste wezen dat m'n gemartelde verbeelding uit mijn vriendenkring aangreep. Ik voorvoelde dat 't uit was met die verbijsterende dramatiseering van 'n voorstellings-realiteit die veertien dagen en nachten m'n gekrenkt leven nog meer rammeide, me met 'n verhoogde hevigheid van beklemming doorsidderde, en mijn wil tot onderbreken, had lam gelegd.

God, mijn God, Florence, wat 'n ondragelijk wee is er in den benauwenden zwaren geur van een ziekekamer. Ik heb er 'n jaar achtereen in geademd en 't was me of ik in een krocht ergens half verstikt en verwurgd lag. Er is geen angstiger geur voor me geweest dan karbol en jodium.

't Werkte niet narkotisch op me in, maar weenend weemoedig.

Als ik nù nog ergens voorbijkom waar ik jodium-lucht opsnuif, dan doorhuivert me al een bang, ziekte- en ellende gevoel.

Ik krijg dadelijk visioenen van donk're gasthuizen waar een alledroefste menschengroep ligt te verkwijnen tusschen hooge, sombere muurwerken.

Ik hoor 't gesteun en gekreun van stervende sjovelen, vervreemd van alles in die doorgrauwde gasthuiszalen. En ik hoor kraken de vale kribben en reutelen de in doodstuipen verheeschte stemmen.

Mijn God, mijn God! wat 'n troostelooze wolken drijven er van daag in de hemelen; rouwstoeten en katafalken. Wat 'n grauwpaarse daken triesten er in de schemerende stad! Wat

'n zware doorstormde luchten, donker en smoezel als 'n rook-hel, dampzwart over de aarde duisterend.

En daar de gasthuizen, vèr uit 't licht, naar de sombere achterwijken, tusschen wat droef gepui en gebuur.

Verstilde gasthuizen, waar verstomde smaad door heen schreit, als zeezang in schemernacht.

O! die karbol en jodium-lucht!

Florence, Florence, ik kàn niet meer!... Laat mij uitsnikken!

.....

Gasthuizen, wat zijn ze anders dan een stervende wereld voor sjovele melaatschen?

Een wereld van wonden en bloedingen, 'n verettering van jeugd en hoop! Schatert de Dood er niet ieder uur, iedere minuut? En is er niet een worstel tusschen zijn blinkzeis en de krampige, terugsleurende wanhoopshanden van 't Leven? - Loopt 't geluk er niet met schaamte, als vermagerde gestalte, onder de schriklijke staar-oogen van den Dood?

'n Gasthuis is 'n levensruïne... Er omheen gaan de doodsgeruchten... En de weemoed, de herinnering, bleek en huiverend, sluipen er stil rond, en schrikken wèg bij elk nieuw aanloeiend doodsgelui.

O Florence, er waren weken, maanden, dat ik, in angst er zèlf heen te moeten, niets anders hoorde dan 't verreutelend gejammer, 't snikkend geklaag en gekreun van die in noodlotskronkel verminkte menschenkinderen; - dat ik alleen hoorde hun doodsgeschrei verjammeren als de mist-hoornroep van 'n schip in nood!

't Scheelde zoo weinig of ik was er heen gebracht. Mijn armoe heeft m'n geest er om heen laten dwalen.

Er was nergens geld meer. M'n uitgever had me 't heele honorarium gegeven dat ik eerst eigenlijk hebben mocht als de roman ganschelijk voltooid bleek.

Hij kòn niet meer doen. Mijn broer bezat niets, en ik minder dan niets.

Die armoe knaagde dwars door m'n ellende, en in mijn huiverende ontstelling te worden verhuisd naar de gasthuiszalen, hoorde ik vooruit al het gekreun en gereutel; zag ik naast mij sterven àl wat m'n verbeeldingsrealiteit, die vreeselijke macht, me liet zien.

Ik hield je vast Florence, aan je zacht-geurende kleedij. Ik zag je je gezicht afwenden, je handen sidderend opheffen, alsof je huiverde van een melaatsche... Maar ik liet je niet gaan, ik smeekte je me aan te zien, me niet alleen te laten versmoren tusschen de angststille schaduwen der zieke-zaal muren.

Hoe dikwijls meisje, heb ik je in die angsturen, die zorgmartelingen aan m'n bed geroepen, als ik fluistergesprekken hoorde van dokter, Zus, uitgever, broer, wat er met mij gedaan moest worden.

VII.

'n Maand was voorbijgesomberd. Ik mocht je brieven nog niet lezen, heerlijke zegginkjes van jou, die daar nu ergens in huis lagen, zonder dat ik wist wàar; 'n wondende, diepwondende kwelling!

Wat zou er in staan? Zou je 't voorvoelen dat ik zóó ernstig was? Zou je toch uit je zelf komen? O! mocht ik haàr zien!

Maar plots kreeg ik kracht.

Ik wou niet meer denken, wou niet meer mezelf martelen. Ik moest rusten, rusten, me vervelen. Ik moest geeuwen, ontspannen, me voelen versaaien.

De hevigste rug- en hoofdpijnen verminderden mijn levenskracht niet en m'n belangstelling in alle dingen als de nerveuze verstikkingen maar wegbleven.

Ik was nu voor goed tot de zekerheid gebracht dat ik bijna geen beweging meer maken kon! Ik voelde door m'n geteisterd lijf 'n verlamming loomen, alsof ik met de zwaarste gewichten op bed vastgesnoerd lag.

Een uitgezenuwde verslapping. Bij elk zwak geschuif van m'n hoofd ging er een verdoovingsstroom door mijn beenen, borst en armen. Achter m'n schouderbladen striemden pijnen en groef 'n vreeselijke machteloosheid al mijn kracht weg. Ik had 'n gewaarwording alsof daar elke zenuw en vezel ontweven en langzaam 't lichaam uitgetrokken werd.

Nu en dan had ik 't heel zonderlinge gevoel alsof ik kromp en dan weer veel te lang werd uitgerekt; soms of ik ademde, niet meer met m'n mond maar met de borst, de voeten, de knieën, om beurten.

Nergens was iets akuuts en toch onderging ik de hevigste pijngewaarwordingen en fysieke smart.

Nù nog zijn rug en schouderbladen doorschokt van die verzwakkings-ellende.

Maar nu ik de hemelzee zie en 't lentelied hoor; nu ik weer met hun prachtvlucht en goddelijken lijnzwier, m'n zwaluwtjes zie vliegen, hun zilveren witbuikjes scheerend langs den licht-zonnigen grond; nu ik weer hoor m'n molligzang'rige tapuitjes en m'n met goudbrons-gloed omveerde spreeuwen; nu ik de heele vogelenwereld weer hoor fluiten en zingen, snateren en musiceeren; hun kleurige praal weer zie opleven tusschen de velden en 't heerlijke groen; nu de zon weer gaat goudwiegen over de aarde, en ik weer alléén loop, vollen adem indrink van boomen en boschzoet; van gras, bloem en duin; nu ik weer de zilte stroomgeuren besnuif van de zee, 't winde-spelen m'n hoofd omkoelt, en heel de lentelucht en 't blauwe hemelgezang me overstort met 't geluk van 'n pasgeboren levenskracht in goddelijke verrukking, nu kan de bleeke herinnering me bestaren en ik zal 'r in d'oogen terugkijken en schateren met fellen lach. Nu kan de weemoed aansluipen en ik zal hem zacht hooren murmelen, zonder geschrei, en de pijn zal me niet den jubel ontnemen en 't groote geluk van de schoonheidverrukking.

Ik heb nooit zoo diep ademgehaald, nooit zóó binnen-in stil gejuicht, nooit zoo elken pas doorhunkerd van een natuurgenot gevoeld, als nu.

Ik slaap nog hoogstens drie uur per nacht, slecht en telkens wakker, waartusschen uren van gepeins en stil gewerk. Maar niemand die mij dien slechten slaap aanziet.

Zus begrijpt er niets van, m'n broer niet, geen sterveling; ik zèlf niet.

Ik geef niet om slaap. Kribbige verslaapte menschen die in nukkigen wrok zich in den ochtend kleeden en wasschen, kan ik niet luchten.

Hoe eerder ik mijn bed uit kan springen, hoe liever.

Dat heb jij toch ook, niet kindeke? Of drentel je altijd nog eerst wat rond in je kamer, en gaan dan eerst die gouden haren los langs je slanke wonderlijf op 't blank van je

nachtpon? En schuifelen je voetjes dan in roode muiltjes?

Wat zou ik 't verrukkelijk vinden je eens zoo te begluren, als je je bed uitstapt en je weet niet dat ik je zie!

'n Vrouw alléén is heel iets anders dan 'n vrouw in gezelschap.

Er zijn parijsche schepsels die ik nooit intiem zou willen zien. O! ik ken ze met de pracht van d'r ondergoed, d'r nachtkleeren en slaapkamerchiek...

Maar jij Florence, jij... jij hebt niets anders noodig dan den goudmantel van je haar, je witte damasten pon je wond're slanke lijf omlijnend, en je gezicht.

Bedluieren is vreeselijk voor mij, ik haat 't bed!

Op den dag lig ik nog, maar hoe!... M'n gretige oogen wijd open naar de blauwe of zilverblanke lucht, die doordraafd staat van wolkentochten.

En de peinzende dorpsstilte hier over de velden is me een zaligheid; de wei mij een wijde eeuwigheid, zacht volgezongen met m'n brandend verlangen naar jou, en in 't hoogruischend rythmus hoor ik 't groote menschenlied zingen, breeder dan de zonnewaaier, en 't goudglanzend watergespiegel alom...

En ik werk weer, ik wèrk weer Florence!...

In die paar woorden is 'n geluk te verjubelen met honderd zangschallende klaroenen, in 't fijne goud van de lucht en den lentedag.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

Twaalfde Hoofdstuk.

Ik ga 't nu al doen; 't moet, 't moet!

't Brandt me in de ziel, 't gloeit me op de tong. Ik heb 't vermijmerd dagen en jaren, in den stillen peins, de verrukking. Ik heb er om geschreid en gejubeld.

Liefste! als ik nu ga zeggen wat me verteert, wat me uren en uren doorgloeit; wat me doet zijn als het vurigste vuur, dat eenmaal in vlam gelaaid, daar ligt te gloedschroeien in z'n prachtigst hevigst rood; als ik nu ga zeggen wat in mij zingt, met den zoeten blanken murmel van een luit-zang;

wat er in mij heimweet en smeekt; als ik ga zeggen wat me omtoovert en bezwijmt met de dampige geurzwaaien uit zilveren wierookvaten, wat me drenkt met den droom van ons samenzijn, - dan Florence leef ik niet meer in de wereld van tasten en kijken, harde woorden en scherpe realiteiten.

Dan is er een ijlheid van leven om mijn ziel die koelt en luwt m'n brandende gedachten en hevige begeerten.

Nooit vloekte ik mijn lijf-ik, omdat er zaligheid en heiligheid is in den zinneroes.

Maar dàn toch staat mijn liefde-ik sidderend van ontzag op den hoogsten top van menschelijk verlangen; staan mijn gedachten gespannen tot de uiterste hevigheid. Om mijn hoog bewustzijn ruischt heen 't eindloos heelal, en de doorflonkerde sterrenacht omlicht mijn verbeelden.

Ik hoor den ruischzang van 't Eeuwige en onder mijn voeten duizelt in donkeren woel het aardgeleef met z'n millioenen schepselen.

O! Hoe licht voel ik me nu, hoe licht, engellicht in de ijlte van m'n geluksfeer.

Mijn hart hamert wel lieve, maar niet van onrust, m'n lichaam siddert, maar alleen lieve, van verrukking. Ik zweef rond als 'n gouden libel in maneglans.

Ik sta in een eindelooze wereld van zilverglanzend geluk, dat mij omstroomt aan allen kant.

Want Florence, ze bestaàt, bestaàt. Ze bestaat voor mij. Liefde, in hoogste en goddelijkste zuiverheid.

Ik heb gehoord Florence, de woorden van Grooten, die spotten met de liefde, haàr illusie alleen voelden leven. Grooten, die *in* de illusie 't bereiken vonden.

Ik heb gezocht Florence, gezocht in eindeloozen doorjaagden worstel en onrust, in vernielenden hartstocht, in woest begeeren, in gouden zwijmel, zinneroes, in onverteerde ascese, in loutering en overgave; in smartoffers en onbewust esoterisme van de ziel, in heel de fonkelende toonschaal van orgieënd genot, pas làter gezien in de sombere omfloersing van passiën en driften.

Florence! ik zocht niet meer, ik kòn niet meer.

't Leven wierp mij uit, 't Leven dat alleen Liefde *is*!

Ik lei amechtig van wrange ontgoocheling neer, en in mij,

diep in mij weende dat hooge, wondere lied van verlangen, pijpte de minnezang, 'n heimwee en zalig haken naar de allerhoogste, innigste zielegemeenschap...

Toen kwam jij voor me staan.

Hoe schrok ik! 'n vrouw, 'n mènsch met liefde!

Die lach, die soms plotse klater van geluk, die rinkelende pret, die held're kristallenvreugde, die klare adem van rustige en reine wijsheid.

Jou levensgeur woei op me áán als d'aroma van 'n druivenveld. Je verrukkelijke woordjes kabbelden als 't vertelseltje van golfjes tegen schipboeg; je stem deinde vol, week, zilverend.

Is dat de klank van 'n menschenstem? Is dat de edele lijn van 'n meisjeslijf?

Is die ledenpracht, die slanke stijl van wondre vrouwelijn, die bouw niet 't godseigene?

Is die heele lichte gang, die heel fijne en rijke groei van meisjesweelde en meisjesteederheid voor mij? voor mij? Is die tooverij van gouden haar voor mij? Mag ik die met m'n handen doorstreden, overal waar de gouden schaduw zachtelijk glanst tusschen den lichtenden gloed? Is dat blank vroom gezichtje van mìjn meisje, dat witte gezichtje, dat goudblonde gezichtje waar levende vlinders om heen wieken hun gouden vleugelzeiltjes? Is dat 'n meisjen om wier gouden vlechten koerende duifjes zachtkleurige kringen trekken met den blanken dauw van veerenlicht en hun sneeuwwitte vleugels?

II.

Florence! liefste! hoor toch van m'n verleden.

't Was somber in m'n ziel. Er was niemand die ik groot, met innige liefde-overgave lief had. Ik was jong en trapte op de liefdegestalte. Ik vervloekte den poëtischen schijn, 't valschbeschitterd idealisme van zoogenaamd liefdes- en levensgeluk.

Ik kon fel bedemoniseeren, in diep-gemeenden vlijmenden afschuw, alle liefdespaartjes die gluiperig elkaar bekusten, zoete naampjes vervleiden en in schijn-zalige verrukking elkaar beknuffelden met hartstocht die tot zelf-ontroering, en innigheid die tot geluk brengen moest.

Ik schaterde, schaterde, feller, demonischer.

Ik zag weer blind gestruikel.

Ik was cynister, wreed, onbarmhartig spotter, fel en genadeloos, met 't zaligste der zaligheid: de liefde.

Naam van mysterie en geheimste levenswet!

Ik zag alleen blind gestruikel. En mijn schater verklonk, demoniseerend, en innerlijk weende ik om m'n verloren geloof; ik schreide wijl ik eens in volle zachtheid van gemoed de gouden wijsheid van 't leven in m'n ziel had voelen binnenvloeien.

Ik verdoemde de engelachtige streeling van vrouwenmonden!

't Was mij walg en weemoed. Ik had de religie van de vrouweziel als 'n lichtend wonder van liefde zien breken in mijn hart. Maar heel kort!

Ik haatte 't woord ‘engelachtig’, met hevigen allerdiepsten haat.

De misdadigste rauwheid leek me dieper en zuiverder van levenskracht dan 't liefdesgegoochel van 'n mooie leege vrouw. - Ik heb de wreedheid, duivels zien strakken in d'r woesten waan en vooze romantiek. Ik heb 't vernietigende in haar bekoring en 't lokkende in d'r lachende geheimnissen getard! Die zielen, vurig en helsch als weerschijn van roode anjelieren!

Wat die sexedrift zich toch mooi kan vermommen; die lijflijke lusten, daar in poëtische gestalte verschijnend op den drempel van een mèt klaren schitterdauw beplengde nis. Dat minnekoozen, die tortelende zinnestreel, die koerende minnedeuntjes, twee lichamen in zoeten rythmus bijeenwiegend, ze in valsche verteedering verweekend, met 'n gevòel, alsof ze 't voor àltijd vàst zullen houden.

Juist dat verkrachten van 't Eeuwige en allerhoogste er in, bracht stormende minachting in me!

Drink niet alleen in extase-waanzin den gloeienden adem van je beminde, maar zeg, zèg haar inééns wàt je begeert. Omsluip elkaar niet met de in zinnepassie geboren in schijnteederheid verweekte lievigheidjes. Omgoochel je zoet meisjen niet met 't kirrend geklank van je vol hartstocht doorbeefde stem. Bedwelm elkaar niet met de geuren van je verlangen, met den vurigen zang van je vermooiden omkleurden wellust. Omtoover haar niet met gevlei en zoet geklinkklank van zachte,

amoureuze naampjes, - want de hoogste schoonheid is teeder en doorschijnend als 'n gouden avondmist en liefelijk uithaar-zelve. Omstreel en bekus haar niet, in de al stijgender toon van onzuiver zinnegevoel, dat de gèest verhit en de verbeelding schroeit!

Zèg, zèg, dat je in den schitter van je mannepronk 't vrouw-dierke begeert, en dat de vlam van je passie haar 't liefde-gezicht rood gloeit.

Schreeuw om dat vrouwdierke, roep, maar wees ècht, ècht.

Geef geen stem en geen zang voor 'n eeuwigheid, geen hoop voor 'n tijd, 'n jaar, 'n dag!

Wil je streelende, lokkende minnarijen, wieg je verbeelding dan niet op den zoeten zwijmel en bedwelmingswaan van de Liefde. Want die is er in niet één!

Na bekoeling van dat zoet-zinlijke, sta je met uitgebluscht hart, uitgebluschte zinnen voor datzelfde schepsel dat je in schijn-idealisme, in poëtische vervalsching van 't allerhoogste je eenig, eeuwig begeeren hebt genoemd.

III.

Kom hier nu, liefdeschepsels!... Laat je fatsoen werken, nu, juist nu!

Kus je vrouw in schijn even teeder als toen, in extasewaanzin. Houdt je kranig!

Blijf in positie! Laat de menschen zien dat er nà je eerste bevrediging niets in je veranderd is. Breng haar glinsterende snuisterijtjes mee. Geef d'r geurige geschenkjes.

Omfladder haar met fijne in schijn-aandacht natuurlijke attenties. Omstrooi haar met liefde-naampjes, vooral als er menschen bij zijn.

Laat je huiskamer gedrenkt geuren van 'n warme gezelligheids-atmosfeer, van huiselijke rust en harmonische innigheid.

Lach nog eens om 't prachtmondje en den schitter van haar blanke tanden. Strijk nog eens lief en aanminnig over de fijnheid van haar witte handjes. Kus haar 's morgens bij 't weggaan, 's middags en 's avonds. Maar doe je zàken, je maatschappelijk werk, koel met macht en verblindlooze zekerheid.

Doe daar overheen of je'r nog bezit in de gouden glorie van je eerste, zalige verrukking.

Zie 't gezellige gewoel van de kleuters om je heen. Laat een huiselijke drukte rond je wemelen. Speel met je kroost als 'n brave, goedlachsche, lummelige vader.

Drink bezadigd je thee,... doe je zàken, lees je krantje,... doe je zàken, neem je warme pantoffels uit de handen van je snoesjes, en doe je zàken, vooral je zàken!

Maar bij de goden! Je liefde is dood, dood, morsdood mensch!

Je groot begeeren is gedoofd, je groot en heilig verlangen, dat eerst in je opgestaan was, je schroeide en gloeide, je bekoortste en in je zong, zòng, - dat begeeren is wèg, wèg, vergleden in de duffe matheid van vervatsigend zingenot. Je heimwee naar dat onuitsprekelijk teed're, dat zacht-wazige, dat omsluierde, geheim-zalige gezang van je zieleroep, ligt nu in te snorken. Je poëzie ronkt, je teederheid kwijlt.

Je voelt je als 'n held met hevige buikkramp!

Armzalige vergroeiing, vervunziging van leven.

Daar wiekt ze weg de goudvleug'lige Eros. Nu sloft er 'n schaamteloos realistisch schepsel door de gangen met harde wreed-snauwende stem en drukke rammelmuziek van sleutelbossen.

Op straat loopt gejaagd en bezweet de zàkenman, de beminde, de poëet in kraakschoenen.

God in den hemel! 't is afschuwelijk, afschuwelijk!

Met hèm rookt, smakt, sluipt Eros! Met hèm drinkt ze borrels, zwaar bier, zwatelt ze aan de kletstafel, rolt ze de balletjes. Met háar slurpt ze warme anijs, melkieszoet.

Ze riekt naar kamerstof, gangveegsel en servies-spoelsel.

Met hèm verdient ze geld, scharrelt ze op de beurs, en beknipoogt ze schuchter de dienstmaagd. Met háar brengt ze de kinders groot; ze wascht, verschoont, telt de huisrekening op!

.....

V.

Florence! lig je te schreien! Is je haar verbleekt van mijn woesten gedachtenstorm?

Gaat er 'n sidder door je heen, nu je weet, voelt, verneemt wat er nòg in me leeft?....

Florence, ik bid je, luister!

Want toch bespuw ik dien Demon! Ik bespuw hèm met hoon en schaterende verachting!

Ik bid je luister, lieve minnares!

Ik zie de wereld zonder ware almachtige liefde. Ik zie de hartstochten werken, dreunen, stampen, als was de gansche kosmos één ontzaglijke machine-hel van beweeg, gegons, geflikker van spanten en assen, gesis van vliegwielen en gerader van dreunende mokers.

Ik zie de hebzucht, de ommantelde, de verhumaniseerde, de dief-koele, de brute, vlijmende, verfijnde, snerpende en martelende. Ik zie de geldmacht heerschen als de draak in de Nibelungen. En nooit, nooit kan ik mijn levensvisie laten ommisten met schijn en valsche idealiteit. 't Klare gezicht op een groote, bloedende maar hevige, zuivere en machtige werkelijkheid is mij liever dan 't wazige verschiet op een dampig verpoëtiseerde realiteit, die tòch geen droom is!

Florence, *niet* wijl ik het waas òm 't Schoone en 't Goddelijke loochen, en *niet* wijl ik 't nuchter-reëele voorop stel als de éénig-levende waarheid, want de allerhoogste pracht en 't geweldigste van der dingen realiteit zit *in* den doorglansden geest, in mijn eigen konceptie van natuur-zien, *in* 't waas, den damp, de omsluiering van levenstafreelen, gedekt met den zachten goudmist der Verbeeldingsfeer, of met het gloeiende passierood van mijn innerlijkst droomleven overvloeid.

Elk schepper en waarachtig groot werker geeft in de konceptie van zijn arbeid, de realiteit omhangen van zijn visie-leven, z'n innigste natuur, die de skulptuur der gebeurtenissen wordt op z'n diepst, op z'n schoonst. Door het dramatische en het epische, en het lyrische stuwt zijn eigen innigste droomleven, schept zich zijn kunst òm in de verhoogde realiteit van zijn Ziening.

Zou daar 't waas niet zijn, 't zilverragge, mistende van den weemoed, en 't goud-zachte en dampige van den ochtenddauw? O, 't is er 'n wonder van half licht, schaduw en gedempte tinten.

De foto-skulptuur is 't fossiel der aandoeningskunst.

Maar ik verafschuw de veridealiseerde poëzie, de vàlsche

werkelijkheids-verteedering die 't groote, zware, bloeden der wreede, ontzaglijk-helsche realiteit niet ziet.

En ik nù, die hàar altijd zie, naast en door mijn droomleven, ìk heb gevonden, ik heb gezien.

Florence, zie mij als een levens-zwerver die boete doet, zonder zelfmarteling. Er is in mij de hoogste drang geweest, altijd, naar Liefde, opperste Liefde. Een alles-insluipend verlangen naar haar Eeuwigheid. Mijn haat, mijn spot, mijn demonisme keerden weer terug, bebloed, verminkt naar mijn eersten liefdemijmer. Ik dacht de Liefde te kunnen loochenen als gebeurtenis, als levend feit, en ik begluurde de schaduw van haar Illusie, bang, schuchter, vol van schrik dat ook diè verdwijnen zou plots.

Maar waar een schaduw sloòp, was daar ook geen wèzen?

Florence! ik zocht, ik zocht, want zonder dat wezen kòn ik niet leven!

Mèt m'n demonisme, m'n verachting, met spot en weerzin, met m'n eigen zinnelust en gebreken, groot en diep, ben ik toch 'n kind van de zon, 'n kind van 't glanzende, uitstroomende gouden licht, 'n kind van de zee, 'n kind van de verstillende maan, de zachte, visioenen voorschemerende avondlijke mijmerlamp in den grooten stillen nachthemel.

Mijn natuur is komplex als 't leven zèlf.

Want lieve, denk niet dat mijn haat, mijn demonisme, m'n spot goeiïg is, kleintjes, zich-zelf voor verschrikkelijkhoudend! O God! wàs dat maar zoo! maar al die vormen van leven zijn even hevig in mij, wat m'n werk bewijzen zal, en wat ik je later verklaren kàn.

Zoo bespotte ik den schijn van 't Ideale omdat ik zelf in de hoogste ontroering huiverde voor 't wèrkelijk-Ideale!

O, Florence, Florence, mijn liefde-verlangen is eindeloos, eindeloos!

Ik aanbid 't hoogste, voel mij alleen bevredigd door 't hoogste!

Na jaren worstel tusschen dat zwervende begeeren, is uit den komplexen groei van al mijn passies en gevoelens een groote eenheid gestegen, waarop ik wachtte, waarvan ik wist, dat ze komen mòest.

Toch weet ik ook dat ik altijd die gemoedskomplexiteit houden zàl, een inleving van, een vereenzelviging mèt alle

levensvormen. En ik ben er gerust om wijl de eenheid van al die veelvormige levens toch boven alles weer in me uitgroeit, àlles omsluit.

VI.

Door een wereld van smart is mijn begeeren gegaan en ik heb de schijn-vreugd, 't schijn-geluk huiverend in velen van nabij gezien. Mijn eigen verlangen is er bevender om naar mijn eigen menschenhart teruggekeerd.

Kindeke, kindeke... tusschen verbittering en smart heb ik de Liefde gevonden.

Ze bestaat, bestaat voor mij in jou, in 't groote worstelende Leven, in 't werk, de scheppende kunst. Want jij, Florence, jij bent toch geen vrouw, jij bent mijn minnares van de stille peinzende, droomende en zegenende ziel, èn minnares van de opschuimende, aangloeiende ziel... Jij bent m'n kunst, mijn diep-zalig, m'n aller-verrukking insluitende zielevrouwe. En je bent m'n liefde meteen; mijn maagd en m'n moeder, m'n kind en mijn vrouw, mijn wondersprookje en m'n realiteit! Jij bent 't zilverlicht en de duisternis; de schaduw en de zonnebrand, jij bent 't vuur van mijn ziel, en de weemoed van mijn peinzen. Jij bent m'n zoete vrijster, mijn pijpster en minnekoozend blank kapelletje!

Want door jou lieve, lieve, allerliefste, heb ik 't geluk gevonden onder m'n medeschepselen.

Ze bestaat, ze bestaat mijn liefde voor jou, meisje, goud van haar en glanslicht van ziel.

Ik heb de Liefde door jòu gevoeld, zooals ik besef de eeuwigheid onder 't staren naar den zee-einder.

Ik heb om Lohengrin geschaterd, en ik doe 't nog, maar heel anders nu.

Ik heb 't verdramatiseerde symbool in m'n eigenste en diepste wezen doorgrond en òmkoesterd met de wiegende melodieën van mijn hernieuwd geluk.

Ik heb de Liefde begrepen, ik heb 't gezien, niet meer als de bleek-schitterende illusie, 'n schim die verdwijnt als men haar nawijst met bevende hand, maar lévend... lévend!

Ik heb haar gekust en zij heeft mij weeromgekust!

En ik heb begrepen, dieper en rustiger àl de fatamorgana's en illusie-vormen van haar wezen; al haar schijngestalten. Ik heb begrepen den woesten zinneroes, de van wellust doorkrampte schepselen, de in schijn-idealiseerenden en poëtiseerenden, en mijn verachting is vergroeid tot aanschouwend-meêlij.

Maar nu Florence, moet ik je ook alles zeggen van mijn liefde voor jou, hoe ze in me leeft, hoe ik jou zie, met opperste eerlijkheid en genadeloosheid tegenover jou en me-zelf, wijl 't groote Leven dat in mij wil.

.....

VIII.

.....

En toch is mijn passie geen wellust geweest in naakte hevigheid.

Want in mij brandt de hartstocht die gaat door alle graden van verrukking naar de opperste schoonheidsontroering.

Ik kàn alleen leven in dat allerhoogste van 't Schoone en de Verrukking.

Wat is innigheid die niet 't allerinnigste geeft, wat teederheid die niet 't allerteederste verklankt, wat verhevenheid die niet 't allerverhevenste omvat, wat kracht, die niet 't allergeweldigste treft?

Al die uitingen bestaan voor mij alleen in haar hoogsten vorm, wijl dàn 't zuiverst.

En dàt geen exaltatie en koorts van den geestdrang, maar een ingegroeid, diep ingeworteld door alles heen-getakt begeeren en ademen van de ziel.

Jij liefste weet dat ik altijd zoo geleefd heb, dat ik altijd zoo blijven zal.

Zoo was mijn hartstocht voor jou te groot van bovenmenschelijke aandoening, diepte en begeeren. Er *in* brandde wel de vurige schoone wellust, maar nìet met een schijnsel van vernielende zinnehitte. Wat er om heen waasde en weefde in fijne, duisterder tinten was mij even hevig lief en innig.

Toch lieve, na mijmerende ontsteltenis kwam weer aanschuifelen in mij het tweede begeeren, dat altijd komt en heel, héél lang bij mijn arme ziel blijft toeven, met zacht innig gefluister.

Dan meisjen, dan ging 'n sterke man weenen. Stil weenen in de rust van zijn kamer, of buiten, vèr buiten aan de gouden mist-zee als er niets van de golven te zien is, als er een nevel drijft, eindloos één met den einder, en uit dien gouden nevel alleen 't ruischgezang zingt van de levende zee.

En nog, nog zaliger weende 't in mij om dien verganen hartstocht, als 't 'n zomernacht was buiten, waarin ik stond.

Wat is er goddelijker dan 'n zomernacht in 't bosch bij ons, tusschen boomen en stil vogelengedruisch, en 't zoele wondre gefluister en gesuizel van blâren?

O Liefste, je kent zelve die diepst-roerende poëzie en geheimvollen ruisch van een zomernacht, niet kindeke?

Als ik dan zoo even maar in de avond-verte, van belantaarnd laantje, in 't zachte schijnsel, 'n rood-verdonkerden rok of 'n vrouwegelaat zie opschemeren, rilt er al 'n gelukschok van zalig herinneringsleven door me heen!

In zulke luidlooze en hooggestemde avondpracht, Florence, schuchterde en schuifelde in mij áán, dat tweede, groote begeeren, zoo vroom en simpel als niets dat ter wereld me omgeeft, dat mij roèpt om gezien te worden. O! ik ken dat goddelijk stil gevoel van aanbidding en rust, zoo zilverachtig, vol van wonder zielegeschijn, zoo blank als maanglans.

Elk zuchtje dan tusschen de takken trilt in mij àán 'n heilig genieten, 'n gevoel van gave, gansche levensomvatting, 'n droomende bezonkenheid en zalige gemoedsvrede. 't Is 'n verrukking die niet koortst, niet hoog jubelt, maar zilverzacht gloeit en fijn kwinkeleert.

Dan zag ik 't groote menschdom en ons lèven daarin, en alles omwaasd met 't teederste besef, en tegelijk 't machtigste gevoel van wijdte en geluk.

Alle zinnedrift was op m'n ziele-bodem gezonken als roerige droesem.

Er is dan 'n hevige vergeestelijking van alles door ons liefdesgeluk heengedrongen, die als 'n geur, niets verdringt en toch overal tegelijk is.

O! ik besef dan allerdiepst dat de vreugde der zielen tusschen geliefden 't hoogste blijft.

Niets van mijn mènschelijke innigheid en passie is verloren

en toch zie ik om me heen op veel wijder horizons van zielsrust en geluk.

Ik begeer je nu met m'n zinnen en ziel, maar zoo ongerept en stil-geslagen van diepe bewondering, zoo smetteloos dat er niets met de zinnen hoeft te gebeuren, en nooit toch, zoo hevig-gelukkige ontroering me doortrild heeft.

Ik ruik verschen, zoeten bloesemgeur en vruchten. Ik weet niet vanwaar.

Ik zie 't vuur van de hanekambloem in de avondpracht, en den levenden glans van goudleliën. En mijn oogen trillen van diepe ontroering, maar stil, heel stil.

O! 't was 'n worstel tusschen passie en zieledrang, later 'n spel, eindelijk 'n rustige aanschouwing van geest en lichaam, die eindigt voor maanden en dagen met de glorie van een harmonische overwinning voor beide.

Ik zie je weer staan in wond're gracie van heel je vurig meisjeslijf. Je haar is nog gouder, lichter en zijïger, van 'n vergoddelijkten glans, en fijn, als 'n gouden stroom langs je mollige schouders en over je rug heen, verglijend. 't Streelt over je fijne wangelijn, kittelt langs je blanke oortjes; 't krult er als bij 'n woelig klein meisje over borst en schoudertjes, in zonneluister, goud, een goud, al goud.

En de man-driften in mij zijn verzonken.

Ik zie je als 'n vrouw van smetteloos ademen. Je verweeft zachten gloed om je heen.

Is er iets bovenmenschelijks in den schemer van je oogen? Is daar niet een goud geschijn van heel zacht licht, en trillen daar niet onrustig de gouden wimpers van je fijngebogen leden?

Snik je Florence? Snik je?

Ben je hevig ontroerd? Wil je zoo niet zijn?

Ach lieve, lieve, vrouw van vergoddelijkte pracht.... Waarom ben je niet als alle andere vrouwen. Waarom zie ik niet je naakte schoonheid; niet de pracht van je blanke, teedre vel; de welving van je heerlijken moederboezem. Waarom zie ik je niet in 't naakte vrouwenmooi, omschaduwd van je eigen meisjesschroom.

Er is in mij zelfs een bange schuchterheid om je te naderen.

O! die zachte schaduw en dat ragge licht dat je heerlijke naakte lijf om je lendenen leit.

Is er ooit zoo'n heilige schroom in 'n vrouwegestalte gehuiverd?

IX.

Florence, Florence, nu verschijn je me toch weer als vròuw.

Snik niet langer.

Ik vergoddelijkte je niet in suggestieven drang naar eigen mooi. Want mijn ziel deed 't zelve, zonder mijn wil, zonder mijn passie.

Florence, snik niet langer. Sta niet verbleekt in stille ontroering.

Je bent weer m'n vrouw.

Ik zie je weer zooals je me wachtte aan 't station te Parijs.

Ik zie je naar me toestappen, ik ruik den heerlijken geur van je kleeren, dat zoete geheim van je meisjesleven. Elk plooitje in je mantel en rok is me razend lief. Ik snik in je armen en ik bedwelm onder den geur van je borst. Dat is daar 'n wonder van goddelijk leven.

Ik heb je weer vast en ik durf je omhelzen!

Ik zie je naast mij gaan. Wat is alles wonderlijk lief en fijn om je en aan je.

Ben ik dan 'n dwaas, dat ik alles om je heen zie vergloriën tot gulden pracht?

Ik zie alleen joù en ik hoor alleen van jou! Een ieder dien ik spreek is er vol van.

Je bent zoo stil, zoo stil! Waarom lieve? Zeg toch wat, zeg toch wat!

Je bent zoo stil en eenvoudig. 't Schijnt mij een allerhoogste begoocheling, je verschijnen en je naast-mijn-zijruischend gestap, en je haar en je handjes. Maar 't is alles ècht waar, echt, want iedereen ziet 't en zegt 't.

Als ik Zus vraag hoe ze jou vindt, dan zilvert er 'n traan in d'r oogen, en met 'n stem vol vereerende ontroering, zegt ze heel gesmoord:

- Dat is geen mensch! zóó mooi... zóó mooi... dat is geen mènsch!

Dan word ik eerst even bang, bang voor 't bovenmenschelijk mooie en stille in je leven.

En spreken m'n vrinden over je, dan is 't met 'n alles verplechtigenden eerbied!

En al die bewondering gaat om je heen. Je hoort er nauwelijks naar. En je bent als 'n liefdezuster die haar gouden jeugd koesterend verwaakt bij ongelukkige grijsaards of zieke kinderen.

Maar nu heb ik je weer.

Je loopt weer naast me. Parijs gromt, dreunt en kraakt om je heen. Je lichte stap zweeft.

Ik hoor weer je rokgeruisch, en alle mannen staren je na om je ranke meisjeslijf, je wondren gang en schoonheid, je simpele statie en god'lijke charme.

't Witkanten kraagje om je hals verschittert 't zonlicht om je heen in blanken krans, en nog schooner blondt je hoofd naast mijn donker haar.

En langs je gaat 't demonisme van Parijs in allerlei gestalten. Je ziet er nauwelijks naar.

Maar Florence, kijk nu eens, kijk, kijk!

Je wandelt, je droomt, je peinst, en alles blijft in 't blanke gesternte van je wezen in evenwicht.

Je geeft je aan mij, aan mij.

Je loopt op 'n kraterstad en je voeten roosteren niet.

Er blijft een zilveren stilte in je en je noorsche pracht van temperament komt alleen voor mij in golving.

Niemand daar die je nadert. De perverse wijfjes, de innocente halve-maagden, de verwelkte en verblageerde parijzenaartjes, gommeux, losbollen, genialerige musici, dichters, schilders en 't dekadente ras mooie meneeren, durven alleen naar je wijzen, in de verte.

Je hebt ze met 'n gebaar vernield, en met 'n oogenfonkel weggekeken!

Ze lachen cynisch, ze lachen begeerend, ze smonselen en konkelen om je fiere geweldigheid en de noorsche svelte kracht van je natuur, waar hun perversie op afbreekt en wegbrokkelt, - en inwendig aanbidden ze je, begeeren ze je met de woeste hitte van overprikkelde passie.

O! 't Is prachtig, prachtig... En dan te denken dat ik, uit de verte, zoo dikwijls jaloersch was!

X.

Er zijn drie liefdesbewegingen in mij, die naar d'r aard, subtiel en ideëel te groepeeren vallen.

Zoo nuchter in schijn Florence, maar kom dichter bij staan en wat eérst leek 'n vlakke gedachtengroei, 'n fijne geestesdynamiek, is dàn te zien als 'n kleurige wondre styleering van passie. Dichtbij zie je 't goud en 't rood, 't purper en geel van 'n bloemenveld er over heen gewaaid. 't Is de hartstocht met z'n immensen einder dien ik rondga en de liefde in haar kleurig en gloeiend kringtrekken om het groote en geweldige menschenleven.

In de eerste zielebeweging begeer ik je als vrouw met heel den bedwelmenden geur van je verrukkelijk lichaam.

Die beweging van passie, door m'n geestleven getemperd, vervloeit in den subtieleren groei van het tweede liefdesbegeeren, ideëeler, hooger, zuiverder van leven.

Dan zie ik je van me vervreemden, maar heel bizonder vervreemden. Je wordt me niet vreemd als mensch, maar ik vind je intiem-verrukkelijk vreemd. Ik voel je vreemd, zooals ik een Lieve-Vrouw vreemd vind. Heelemaal in goddelijke aanraking met iets bòvenmènschelijks en toch wonderlijk intiems. Ik zie naar je óp als naar de moeder-gods, toch nìet met vergoddelijkte, maar met vermenschelijkte teed're aanbidding. Ik zie je heerlijk, intiem-vroom, die wond're moederoogen, die stille madonna-handjes om 't kindeke, die schroom-zalige verrukking om den mond.

Ik nader je als háár, in zoete verrukking om dat hooggoddelijke, dat blanke en stil-stralende in je, die moederluister, dat smetlooze en toch mènschelijk-fijne en lieve. En ik aanbid je, zooals ik in háár aanbid, dat wondre symbool van 't verhevene in 't moederschap, 't moederleven.

't Leven om je heen staat in gouden luister gespannen en 't bovenmenschelijke van de madonnasfeer zie ik dalen naar de aarde over je meisjeshoofd.

Die uren, die dagen, die nachten Florence, je zoo te zien, in die sfeer, dàt sentiment, als de vergoddelijking van heel mijn innigste en diepste vrouw-vereering. Zoo naar je op te

zien, uit de verte, stil, vol schroom elken tred van je speurend, zonder natrilling van den lichtsten lijfshartstocht! O! dat is de groote, m'n heele ziel in zaligheid onderdompelende verrukking van mijn leven, die ik doorleef met vurigheid en teederheid, in mijmering en jubel.

Een zonnebosch volgeflonkerd met wondre schijnsels is heilig en schoon niet? Zoo bèn je!

Een stormzee razend zilveren zuilen van schuim verwentelend en verbrijzelend, de rit der woeste orkanen te hooren demoniseeren in gillenden loei en branding is schoon niet? Zoo bèn je! Een stille, wonder-innige avondmaan in 't woud, met een omblanking van wolken-meren is goddelijk niet? Zoo bèn je!

Maar je bent alles, teeder als 'n Lieve-Vrouw, 'n godsmoeder, en tegelijk ook de opstand van het wereldvolk dat in de geel-gloeiende zon z'n roode strijdvanen verwappert, en optrekt in eindeloozen stoet naar een leven van nieuw menschengeluk.

XI.

Florence!

De nacht is 'n groot zwart geheim, 't groote duister van 't stille en geruisch-zachte leven.

De nacht is het zwijgende silhouet van ons vroomst en diepst peinzen, niet?

Wat daarin gebeurt, is heilig, ontroerend, hevig van rust en zuiverheid. De ons omgroeiende gepeinzen staan verstald in 't nachtgeruisch, en 't is in ons stil als aan 'n stikdonkere zee.

Die nachten dan, waarin ik waakte in m'n ziekte en in de nachten nù van mijn herstel, die nachten met niets om me dan 't sterrengeheim en den stillen groei der donkre uren, keek ik uit mijn raam en zag ik je staan, stil en vol ontroering.

Zie, hoe mijn smettelooze bewondering naar je opgroeit en je ombouwt met mijn liefde.

Ik zie je staan in den flonkerenden starrenacht. Om je heen klapwieken mijn gedachten als lieve nachtvlinders,

zilverrijïg en bleek. 's Morgens gloeien en gouden ze ààn en kransen een lichtkring om je goudbebloemd meisjeshoofd.

O! nu voel ik, hoe in den hartstocht van mijn eerste begeeren die stil-bewonderende gedachten in 't rijk van zinnebeneveling, uit 'n huiverende duisternis zijn opgejaagd naar de lichtende kim van nieuw en al-wijd geluk.

En 't vale vleermuizen-gevlerk van 't lagere hartstochtleven nu ligt neèr, in roerloozen dood.

Ik verlang je niet meer als vrouw Florence. Ik voel in die uren dat ik je nooit wil bezitten als vrouw.

Ik wil je smetteloos zien bloeien, onaangetast, door geen menschenhand gegrepen.

Droòm meer dan mènsch!

Je moet bloeien als 'n groote roode bloem in 't diepste woud, die plots' verschijnt, d'r prachtkelke opent, d'r geure uitademt, d'r roode glanslicht vergloeit, en stil weer verdwijnt.

Maar zal ik dan niet weer heimwee voelen weenen door m'n vereenzaamde ziel, als ik daar sta, te midden van 't woelende menschdom? Zou ik jou warme menscheborst niet meer zoeken en ronddolen in 't wilde leven met z'n woeste en stille schoonheid?

Wat helpt 't of een avondzon je in m'n verbeelden omschijnt? Wat helpt 't of ik de hemelen in rooden brand zie staan, als ik jòu niet zie? Jou oog niet, jou gezicht niet, jou lichaam niet? Wat helpt 't als ik 't vogelentierelier hoor fluiten en luiten in den avond als zoete minnemelodie, als ik jou handjes niet zie gebaren, je rok niet hoor ruischen, de plooisels in je kleed niet kan tellen, en den geur van je meisjeslijf niet inadem?

Florence, kan ik je zoo liefhebben, zóó als 'n roode bloem in 't woud, nooit naderend, nooit aanrakend?

Spreek lieve, spreèk!

Waarom ben je geen vrouw als alle andere vrouwen?

Waarom mag ik je niet minnen met m'n ziel en m'n passie, in saamstoeiende kracht?

Waarom niet in die verrukking van leven die ons de dagen doet zien als 'n paradijshal waarin de menschen jubelen in 't gouduitvloeiende licht? Die ons de nachten doet voelen

als zilvren festijnen onder den wolkeloozen starrekoepel?

Lieve, ik zoek je oogen en je handen.

Waarom moet er zangerige heimwee in me blijven snikken, heimwee die mij smart en toch zalig is. Min ik dan mijn droefnis?

Maar weet je Florence, weet je, dat al 't weemoedige in mij, altijd heel gauw overstroomd wordt door de zonnige pracht van een groot levensgeluk.

Florence, ik heb je lief zooals nooit 'n wezen lief durfde hebben misschien.

Ik huiver er van! 't Is 't hoogste, 't hevigste, 't allerhartstochtelijkste en schoonste.

Kan er nòg een menschenhart zijn dat in de woeste branding van zijn begeeren en de schuimende onstuimigheid van zijn verlangen, zóó zich zelve openrijt, zoo zich wondt, zonder zich te willen wonden?

Florence, Florence, ik heb je lief, zooals de zon liefheeft haar licht.

Als ik je zie doorhuivert me een zalige vreugde.

Hoe moet ik je toch zien lieve?

Ben je een vrouw? Neen, neen, je bent eindloos meer. Je bent de aanstormende verrukking in ieders groot leven. Je bent de Schoonheid, je bent 't Leven zelve, 't groote, hevige Leven. Je bent als 'n dageraadsgegloei, heel teer doorvuurd van 't eerste zonnegoud en je bent als 't laatste avondrood over mijn nieuw geluk heenglanzend.

Je bent geurig als 't zoetriekende vlier en blank als de wonderroode tulp van de berglanden. Je hebt den wonderblauwen weerschijn van de druifhyacint in je oogen en je huid is blank als 't rozig gesneeuw van den bloeienden zomerviolier.

O! hoe sidder ik van ontroering bij 't zien van je groote lichtoogen, die staren als de Eeuwigheid staart. Ik sidder bij 't hooren van je stap, bij 't kreuken van je rok.

O! ik weet niet wat er al met mij gebeurt, als je naast me en om me bent.

Er is bloemenheerlijkheid rondom ons gestrooid op 't naakte veld....

Naast jou voel ik alle dingen voorbijgaand, vervluchtigend die niet zijn van de hoogste geestelijke orde. Als 'n schimmestoet door de tijden gaan der dingen onwezenlijkheden.

Met mijn goddelijke liefde voor jou, sta ik bòven 't vergroeiende. Mijn liefde is altijd geweest; zal altijd blijven.

Als de zon uit den hemel neerstort in een vlammespiraal, de aarde splijt en d'r sulfer-stoffen rondslingert tot brandende zwammen, en zij-zelve als vuur-starren rondsliert in den duisteren kosmos, dan nog zal de liefde er zijn, want die is Eeuwig en onvergankelijk.

Met mijn liefde voor jou, vrouw, sta ik in den tijdloozen lichtkrans van het verhevenste en Eeuwige leven.

Is er zaliger verrukking dan die Liefde in maatschappij en natuur?

Ik heb met m'n ziel en m'n zinnen doorreisd het sombere aardeleven. Ik heb de menschen zien groeien en weer vergroeien als misdadigers, wangedrochten, hebzuchtigen, mismaakten. Ik heb het groote menschenleven hooren gieren, schreien, gigantisch bulderen. Ik heb in de steden zien moorden en in de dorpen zien brandstichten.

Ik heb de bloedzee voor me zien bruisen en koken van de oorlogs-gruwelen.

Ik heb de somberste misere meegeademd in zinnen- en verbeeldingsrealiteit. Ik heb de jammerende moeders in de krotten hooren weenen, om veel wat haar lief was, maar wat vertrapt lag in den duisteren hoek van d'r wanhoop. Ik heb strompelende stumpers in rottende sloppen zien verdwazen. Ik heb idioten zien staan in kronkelige steegjes, vóór verweerde krotten, omschemerd van ellendegrauw en verdoemde lichtlooze armoe-venstertjes. Ik heb oude wijven zien staaroogen, doorwalmd van drank; ik heb kreupelen in rotlompen gootwater zien slurpen met zwarte hongertong.

Ik heb mannesnikken van reuzen hooren vlijmen en verstikken in woeste onmachtsdrift. Ik heb reuzen hooren vloeken en zien stuiptrekken. Ik heb schuwe blinden zien tasten in angstnachten, als een storm van wild gerucht voor hun duistere oogen heenwoei in zwarte vlagen.

Maar àchter het immense wereldwee zag ik òpschemeren

een menschengroep die zong, zong, in hoog-dragenden rhytmus, 'n heroieke wijs.

Ik zag vlammeschijn flitsen door de droeve levensnevelen en het zwerk lichtelijk aangloeien in den serenen glans van zijn al-vreugd.

Ik zie de zingende menschengroep groeien, al groeien en den klankenstorm van zijn lied hoor ik aandruischen als een breed zeegerucht.

Lieve, ik heb 't leven doorreisd met m'n ziel en mijn zinnen. Ik heb de kruizen gezien in de groote huizen, en de bloeddruipingen langs 't schandhout in de need'rige krotten.

O! 't Leven is huiveringwekkend, ontzaglijk grootsch in z'n verstommende droefnis en smart, en in zijn zachte, serene en felle, gloeiende schoonheid.

Er is een schavot voor ieder!

En in de cel zweet op de angst-donkre muren der gevangenis zijn bloedschaduw dóór, vóór de in schrik verwaanzinde oogen van elk soort misdadiger.

Maar toch hoor ik boven àlles uit, aan den lichtenden einder het heroïsche lied van verlossing. Het zijn de gemartelden, gebukten, de zwaar-gebogenen van smart en smaad en de van veel menschenjammer verknaagden die nù zingen.

Zie de nijveren zich splitsen - voor hun dagzwoeg. Maar op avonden en zekere dagen groeit die menschengroep aanéén tot één lichaam, beademd met één ziel.

Dan zinkt 't sombre zwerk weg, gloeit de einder van het roode licht en de steden en velden in zonnevuur, weergalmen van haar zang.

Zoo heb ik 't leven doorreisd met m'n ziel en zinnen en overal lag de droefnis, de druilende sombering over de menschenwereld, onder den eindeloozen herfsthemel en 't weenen van triestenden stadsschemer.

Maar dwars door die sombering heb ik altijd 't leven zien gaan in gang naar hooger bewustzijn, altijd stijgend, heel langzaam, met instorting soms van machtige tradities, plots teruggroei van in schijn vernietigde wezenlijkheden, maar toch

altijd hooger en zuiverder, breeder van bouw en menschlijker schoonheid.

Florence, dat heb ik gezien door jou!

Was ik verbitterd, woest, vergramd door jou liefde, jou goddelijke innigheid heb ik 't Leven leeren zien, begrijpen aan allen kant. Mijn liefde voor jou heeft dat ontzettende begrip van 't Eeuwige in me gebracht, dat hoogste en schoonste besef van ons menschelijk bestaan.

Ik weet niet lieve, of men jou zal zien als de vrouw van vleesch en bloed, van hartstochtstormen en vrouwelijke sereniteit, van innigste overgave en grootsche fierheid.

Ik weet niet of je niet meer bent diepste uitdrukking van mijn wereldgevoel en geest-omvatting die al de gradaties van liefde doorleefd in z'n lichamelijke, z'n geestelijke en vergoddelijkte pracht.

En toch liefste, teedre, goddelijke vrouw, ben je van bloed en zenuwen, als ik, en tegelijk mijn hoogste verrukking.

Ik heb je gezien en door jou tooverstaf geraakt, is in mij die heilige ontroering gesidderd voor alles wat bestaat.

Ik heb 't menschenleven als een ontzaglijk poëem met mijn verbeeldingen doorstraald, en 't is langs mijn brandendverlangende oogen voorbij gestuwd in gloeiend licht, en soms plots' verduisterd in grauwen mist. Het is langs mij heengestormd, 't heeft me opgenomen, het heeft mij in verrukking gelaaid, in goudvurige verbijstering om z'n pracht. 't Heeft me weer in stomme droefnis neergesmakt en verpletterd. Het is voor mij blijven dralen en stilstaan, wiegelen en droomen. En eindelijk greep ik 't vast, met vuisten van graniet, in hijg en worstel, maar ik wòn, ik overheerschte.

Dan waren er machtige tijden, dat ik het omvatte, geheel, al mokerde 't rond, wilde 't zich losslaan met 't gerucht van 'n oer-zee, en een kracht van goden. Ik hield het in m'n bloedende, geteisterde maar zwellende machtsarmen gekneld, ik hief het òp met titanischen wil en beheersching, ik droeg 't op mijn bebloede handen, met al z'n smarten, al z'n geweld en bloem-zonnigheid.

Ik heb jou tooverstaf zien verbleeken en dan weer vergroeien voor mijn verwonderde oogen tot levenopwekkende

pracht. Zooals Sintrens onder de fakirs met glurenden angst en heilig gebeef de schoone dingen van hun droom begeerten uit het Niet zien opgroeien, tot geurend en kleurend werkelijk gebeur, zoo zag ik tot mij komen wàt ik verlangde, wat blank en zilversprokig rond mijn zachtste droomen had gezweefd.

Daarvan nog iets liever 'n volgend keer, en dan weer 't droeve verhaal van mijn ziekte.

IS. QUERIDO.

(*Slot der fragmenten volgt.*)

Militaire opvoeding en de moderne oorlog.

I.

Het is een beteekenisvol verschijnsel van den oorlog, dat de verliesprocenten dalen naarmate de uitwerking der vuurwapenen grooter wordt.

Na de invoering van de vèrdragende achterladers, bleken de verliezen soms voor een groot deel geleden te zijn door afdeelingen, die in reserve stonden, òf na het tot staan komen van den aanval, òf gedurende den terugtocht. Het opgegeven verliescijfer is bij het gebruik der vèrdragende vuurwapenen, die het mogelijk maken een vluchtende tegenpartij nog langen tijd vuur-verliezen toe te brengen, dus geen maatstaf meer voor dien taaien moed der betrokken partij, waarbij deze, liever dan aan wijken te denken, zich liet slachten; een moed waarvan vooral de oorlogen der oudheid zulke treffende gevallen aanwijzen.

In scherp contrast met het dalen der verlies-procenten is het stijgend cijfer der krijgsgevangenen[1)] en het verschijnsel, dat afdeelingen, die gedurende het gevecht uitgeput schenen van vermoeienis en niet meer tot de geringste krachtsinspanning in staat, dus zeker niet tot den aanval, als het op terugtrekken, c.q. vluchten, aankwam, zonder eenig lichamelijk nadeel, in korten tijd aanzienlijke afstanden aflegden.

Nu is het niet aan te nemen, dat in de afgeloopen eeuw de moed plotseling zooveel minder is geworden dan vroeger, evenmin mag de oorzaak van het verschijnsel gezocht worden

1) Voor een deel is dit toe te schrijven aan de mildere wijze waarop krijgsgevangenen in den modernen oorlog worden behandeld.

in het tegenwoordig gevolgde systeem van legervorming, daar de legers in de heldentijden van Grieken en Romeinen, evenals in dezen tijd weer het geval is, gerecruteerd werden volgens de beginselen der persoonlijke en algemeene weerplicht. De oorzaken moeten dus vermoedelijk liggen in de aanwezigheid bij den modernen oorlog van krachten op de slagvelden, die den moed, de wilskracht eerder verlammen dan dit vroeger kon geschieden en het is daarbij niet twijfelachtig, dat die invloeden op moreel gebied thuis behooren.

Voor den krijgskundige is het van het hoogste gewicht geworden om na te gaan, welke die invloeden zijn. Zonder een grondige kennis toch daarvan is het ondoenlijk de juiste middelen aan te wenden om, welke strijdmacht ook, op doeltreffende wijze voor den oorlog te vormen en te oefenen. De studie van dit gewichtig onderdeel van het reeds overwegend belangrijk levend element, behoort dan ook een voornaam onderwerp te worden der militaire wetenschap en militaire opvoeding.

Wij stellen op den voorgrond dat het moreel weerstandsvermogen van de groote-stadbewoners, vooral in de afgeloopen eeuw, verzwakt zal zijn. Maar ook dan nog blijft de moreele kracht der moderne vuurwapenen op levende doelen, een quaestie van het hoogste gewicht.

Dit verschijnsel, namelijk de hevige moreele invloed van het modern vuurwapen, in verband met de geringe materiëele verliezen, trof een onzer militaire attachés bij den Zuid-Afrikaanschen Oorlog, den kapitein Jhr. Ram. In zijn beschouwingen over dien oorlog heeft hij daarop, naast de oplossende werking ervan, dan ook in het bijzonder de aandacht gevestigd.

De indruk van het vuur uit de mausers was zoo geweldig, verklaart hij, dat generaal Methuen het gevecht bij Modderrivier aan zijn regeering beschrijft als een van de zwaarste in de annalen der Britsche geschiedenis. Op den rechtervleugel waren enkele troepen gedwongen op ± 1000 meter van de stelling neer te liggen en zóó geduldig op den uitslag te wachten. Men kon zich te paard niet binnen 2000 meter van de stelling wagen.

Beschrijvingen uit brieven van deelnemers aan den aanval getuigen allen van den *indruk*, welken het geweervuur op

den aanvaller maakte. Gewonden durfden zich niet op te heffen om hulp te vragen. Anderen bleven uren en uren in dezelfde houding liggen, omdat ze ervoeren, dat de minste beweging, die zij maakten, een kogel in hun richting deed afzenden. Generaal Methuen, overigens bekend om zijn moed en kalmte, schatte de sterkte van zijn tegenpartij op 8000 man, in werkelijkheid bedroeg ze ± 1800. (Het verlies der Engelschen bedroeg slechts 7%.)

Bij Magersfontein was de Engelsche garde-brigade, sedert eeuwen om haar moed en militaire deugden beroemd, plotseling onder het werkzaam vuur der mausers gekomen, moest daar liggende dekking zoeken en durfde niet meer vóór- of achterwaarts. Eerst na het invallen der duisternis kon zij terugtrekken. Dit was evenzoo het geval met de artillerie der Engelschen.

De verliezen aan hun kant bedroegen hier ruim 6%. Zij zijn dus gering en dit klemt nog meer in verband met de verklaring van den Britschen opperbevelhebber, dat het zwaarst werd geleden bij den terugtocht.

Het schijnt, dat het grootste deel van het verlies de Hooglander Brigade heeft getroffen en wel gedurende de eerste oogenblikken. Dat deze troep gedemoraliseerd was, is dan ook geen wonder, maar dat de overige brigades, die nagenoeg niets verloren, niet tot vooruitgaan waren te bewegen, bewijst wel de groote moreele werking van het moderne wapen.

Aan de Tugela speelde de moreele invloedeen nog grooter rol.

De tweedaagsche artillerie-beschieting, welke aan den aanval op de Colenso-stellingen voorafging, heeft reeds den eersten dag groote moreele uitwerking gehad *zonder eenige materieele schade aan te richten:* de Boeren-bezetting van den Hlangwanaheuvel verliet hare stellingen.

De Brigade Hart, welke op den linkervleugel de Bridledrift tot doel had, zag haar aanvals-kracht reeds verlamd na ± 8% verliezen. Toen zij terugtrok was een 50-tal soldaten zoo onder den moreelen indruk van het vuur der kleine geweerkogels, dat zij hun veilige schuilhoeken in het terrein niet durfden verlaten. Zij vielen later in handen der Boeren, die in den namiddag door de Tugela waadden.

In het centrum waren twee batterijen artillerie vooruitgerukt en op 800 meter onder het vuur der Boeren gekomen. In korten tijd waren de paarden en een deel der bediening gedood. De overblijvenden wilden vluchten, maar konden het niet verder brengen dan eenige honderden meters achterwaarts, waar zij in een donga moesten blijven. De bataljons infanterie, hier ingedeeld, waren zelfs niet te bewegen vooruit te gaan ten einde het terughalen der kanonnen te beschermen of dit te beproeven. Hier waren de materiëele verliezen uiterst gering, niet meer dan 3 à 4%.

Niettegenstaande dit lage cijfer waren de Engelschen bij het afbreken van het gevecht genoodzaakt 322 man achter te laten, die op 500 à 600 meter van de vijandelijke stelling zich in gaten en kuilen verdekt hadden opgesteld en deze ook hier weer zelfs niet achterwaarts meer durfden verlaten. Aldus de kapitein Ram.

'Een zeer in het oog vallende trek van het gevecht bij Colenso,' zegt de Amerikaansche attaché, kapitein Slocum, 'was de *totale onzichtbaarheid* van den vijand; geen Boer was gedurende het gevecht te zien.'

De invloed van die *onzichtbaarheid*[1)] op het moreel van den aanvaller blijkt uit zijn schromelijke overschatting van de sterkte der Boeren. Bij Modderrivier was de gegiste sterkte der Boeren 8000 man, de werkelijke sterkte 1800. Bij Magersfontein de werkelijke sterkte ternauwernood 4500 man, de vermeende sterkte 16000. Bij Colenso rapporteert Generaal Buller te staan over 17000 Boeren, inderdaad waren er 2000.

Duidt het bovenstaande en de geringe verliesprocenten op hun geringe moreele waarde in het gevecht? Kapitein Ram is overtuigd van *niet:*

'Ik heb den moed van den Engelschen soldaat en den officier door hen, die in de gelegenheid waren beiden in den strijd gade te slaan, nooit anders dan hooren roemen'.

Meergenoemde kapitein Slocum wijdt in zijn rapport, aan den Engelschen militair in dit opzicht zeer waardeerende woorden. Het zegt o.m.:

'Het is verbazingwekkend, hoe weinig de Britsche officier en soldaat van de verschillende korpsen hecht aan de gewone

1) Mogelijk geworden door het *rookzwak* buskruit der moderne wapens.

voorzorgen voor eigen veiligheid..... Ik heb ruiters gezien onder een hevig vuur, van dichtbij afgegeven, wachtende op het bevel tot vooruitgaan, recht in den zadel zittend, en dus een prachtig doel biedend, terwijl zij, zich over den hals van het paard buigend, zooals ik deed, eenige beschutting gehad zouden hebben. De Engelsche officieren en soldaten missen *individualiteit* en *vindingrijkheid*, maar wat betreft ontembaren moed, taaiheid, vastberadenheid en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid zijn zij boven allen lof verheven.'

'Neemt men aan,' zoo vervolgt de alleszins zaakkundige ooggetuige, kapt. Ram, 'dat de Engelsche soldaten noch beter noch slechter waren dan het gemiddelde der Fransche of Duitsche, die in 1870/71 vochten, dan dient eene verklaring gevonden te worden voor de, in vergelijking met die van den oorlog van '70, geringe verlies-procenten, waarbij een aanval tot staan kwam.'

Die verklaring biedt zich vanzelf - zoo gaat hij verder: *de moreele factoren welke onafhankelijk van het geleden verlies zijn, treden bij het moderne wapen meer op den voorgrond*. De krachtigste factor daarbij is de *rookzwakte*, die den verdediger volkomen *onzichtbaarheid* kan verleenen.

Een misschot, mits niet zoover afwijkende, dat het niet opgemerkt wordt door den beschotene, is geen verloren schot.

Wil men een voorbeeld uit vele van de werking van het handvuurwapen.

Het was in de dagen, voorafgaande aan het gevecht bij Spioenskop; 15000 man Engelschen zouden bij Trichardtsdrift de Tugela overgaan, om de Boeren in de flank te vallen. In den vroegen morgen van den 17^{en} Januari passeerde een kleine patrouille de Tugela, doch werd door mauser-vuur uit een nabijgelegen boschje tot staan gebracht. Twee bataljons, dus ± 1600 man, werden in *verspreide orde* naar het punt gezonden, waar een brug geslagen moest worden en uit ettelijke batterijen een levendig vuur gericht op het bedekt terrein, waar men den vijand vermoedde. Men maakte zich gereed tot een rivier-overgang onder het vuur van den vijand. Opeens zag men drie ruiters in allerijl het boschje verlaten. *Slechts drie man waren er in geslaagd den brugslag geruimen tijd op te houden*

Kapitein Ram herinnert aan een ander niet minder sprekend

feit. Het gevecht bij Dalmanutha was ongunstig afgeloopen voor de Boeren en de vijand was in het centrum der 20 KM. lange stelling doorgebroken. Een kopje, door 70 man van de Johannesburger politie bezet, was na eene hevige artilleriebeschieting, die drie uren onafgebroken aanhield, ontruimd en de Engelsche Infanterie, die langen tijd door de 70 dappere mannen was tegengehouden, maakte zich meester van de stelling. De Boeren ontruimden nu de gansche linie en reden in snellen gang naar hun lagers om die in veiligheid te brengen. Kapitein Ram bevond zich in een randje, ongeveer 1500 meter achter de stelling, welke door de Johannisburgers was verlaten; op enkele honderden meters van hen verwijderd stond een Long-Tom, die een karig aandeel aan het gevecht had genomen. Aan de redding van dit kanon uit de handen van den aanvaller werd door Ben Viljoen, die hier het bevel voerde, veel waarde gehecht. Het zware stuk, een vesting-kanon van 15½cM., moest echter door ossen worden vervoerd en dit vervoer - men denke hier aan de Afrikaansche terreinen - ging uiterst langzaam. De vijandelijke ruiterij reed intusschen op in de stelling, welke zoo juist was verlaten en maakte zich gereed voor de vervolging. Met veel moeite gelukte het Ben Viljoen een 20-tal Boeren te bewegen stelling te nemen in het randje, waarachter de Long-Tom zich bevond en toen zij het vuur hadden geopend op de naderende ruiters, werd onmiddellijk van verdere vervolging afgezien.

Zulke ervaringen, die met soortgelijke vermeerderd kunnen worden, duiden op wat kapitein Ram zou willen noemen: *de mysterieuse kracht van het moderne handvuurwapen* en sluiten zich aan bij hetgeen vooral de gevechten van Modderrivier, Magersfontein en Colenso in het licht stellen.

Nu is het een opvallend verschijnsel te noemen, dat de conclusies van onze militaire attachés uit hetgeen zij in Zuid-Afrika *zagen* betreffende de moreele werking, de *oplossende kracht* van het modern vuur en de toepassing der voor Europeesche militairen zoo uiterst moeilijke kunst van *onzichtbaar verplaatsen* en *stelling-nemen* door de toonaangevende kringen, en in het bijzonder door leeraren aan de Hoogere Krijgsschool, *en bloc* vrijwel als van nul en geener waarde worden beschouwd. Deze officieren, die geen van allen den oorlog

kennen dan uit leerboeken en van exercitie- en manoeuvreveld, vielen kapitein Jhr. Ram - zelf van de Krijgsschool - eenstemmig en gedeeltelijk scherp aan, toen deze in een bijeenkomst van de Vereeniging ‘Krijgswetenschap’ bovenvermelde ondervindingen en indrukken en die van zijne collega's mededeelde en daaruit logische gevolgtrekkingen maakte. Die aanval was van dien aard, dat kapitein Ram zijn dupliek begon met de woorden:

‘Mijne Heeren! Wanneer ik nog levend voor u sta, dan bewijst dit zeer zeker, dat argumenten niet dooden....’

Een even weinig gunstig onthaal vonden de beschouwingen van den toenmaligen luitenant Thomson, eveneens militair attaché en oud-leerling van de Hoogere Krijgsschool, maar die bovendien den oorlog uit ervaring uit Atjeh kent en goed kent, bewijze dat hij gedecoreerd is met de Militaire Willemsorde.

Dat het legerbestuur, en de opperofficieren in deze geheel met het gevoelen der theoretici van Generalen Staf en Krijgsschool overeenstemmen, blijkt daaruit, dat uit geen der lessen van den Zuid-Afrikaanschen oorlog tot heden in het Nederlandsche leger is getracht leering te trekken.[1)] Integendeel neemt men verschijnselen waar, die onmiskenbaar op een reactionnaire, oud-Pruisisch getinte stemming duiden.

Een dergelijke houding wordt aangenomen tegenover De Militaire Gids. Dit tijdschrift is het orgaan der vooruitstrevende militaire richting en heeft als tegenhanger van den conservatieven Militairen Spectator reden van bestaan. Zoowel onder de bevolking als in het leger is een groote schaar van mannen ontstaan wien de gang van zaken bij onze defensie niet bevredigt en die wil trachten die defensie op nationale en meer natuurlijke grondslagen te vestigen.

II.

De tegenstanders van de heeren Ram en Thomson c.s. gronden hun argumenten van behoud, op de onbetrouwbaar-

1) Blijkens de memorie van antwoord op de laatste oorlogsbegrooting wordt het rapport van onze militaire attachés over den Zuid-Afrikaanschen krijg eerst in den loop van 1904 in uitzicht gesteld.

heid der gegevens, op de geringe militaire eigenschappen van Boeren en van Engelschen, op de krijgsgeschiedenis en op hun ervaring van het oefenings-terrein.

Door die minderwaardigheid, volgens hen, van *beide* partijen, blijft echter juist de verhouding eenigszins de zelfde, als wanneer in dezen oorlog twee goed geoefende legers tegenover elkaar zouden hebben gestaan; derhalve de uitkomst, het resultaat van den strijd, wiskunstig uitgedrukt: het verhoudingsgetal, gelijk. De resultaten hebben dus wel degelijk waarde voor het maken van gevolgtrekkingen.

En de argumenten van onze kundige, intelligente militaire attachés in Zuid-Afrika klemmen des te meer, omdat zij geen nieuw beginsel verkondigen.

De practische lessen uit den Zuid-Afrikaanschen oorlog geput zijn, volgens hen, een hernieuwd bewijs dat in den modernen oorlog de algemeen bekende theoretische stelling van Napoleon, volgens welke de uitslag van den strijd voor ¾ afhankelijk is van *moreele* invloeden en voor slechts ¼ van *materieele* toestanden, van volle kracht is gebleven. Tengevolge der moderne vuurwapenen is de waarde van het moreele element eerder toegenomen. Die moderne bewapening werkt toch in het bijzonder verlammend op het moreel van de tegenpartij.

Dit beginsel stemt volkomen overeen met hetgeen door ons op de eerste bladzijde van dit opstel, betreffende het dalen der verliesprocenten, op krijgsgeschiedkundige gronden, werd medegedeeld. De meening, dat men met een van-duivelen-hel zwangere discipline, door een ingewikkeld stelsel van vormen en eerbewijzen, door modern snelvuurgeschut, uitgebreide fortenliniën en volmaakte geweren kan tegemoet komen aan de minderwaardigheid van het personeel, is daarom een dwaling.

Bij de opleiding tot moderne soldaten komt het er in tegendeel op aan in de eerste plaats het *moreel* te *versterken*, om de moderne strijdmiddelen niet slechts waardeloos, maar zelfs gevaarlijk voor de eigen partij te maken.

Maar er is meer.

Vroeger was elke veldslag een handgemeen op groote schaal. Tot de tweede helft der negentiende eeuw naderden

de strijdende partijen, opgesteld in gesloten massa's, elkaar tot op enkele honderde meters, gaven daar, kaarsrecht staande, bij voorkeur in het vlakke, open veld, gedurende eenigen tijd salvo's op elkaar af en gingen er vervolgens met de bajonet op in.[1)] Als hoogste graad van militaire vaardigheid, van tucht, golden, in overeenstemming met dat vechten in rij en gelid, een volkomen wegcijfering van het individu, het zijn van marcheer-, schiet- en steek-automaat, zonder begrip, zonder gedachte, zonder initiatief, werktuigelijk gehoorzamend aan het commando.

Deze opvatting, dat de soldaat automaat moet zijn, heeft zich in den loop der tijden muurvast geworteld. In de publieke opinie is dat automatische, dat gelijke, dat afgemetene in het optreden van een afdeeling soldaten nog de stimulans voor haar militaire hoedanigheden. Daarom vind elk vreedzaam Hollander, als hij maar eenmaal zijn Rijn-reisje gedaan heeft, den Pruisischen militair zulk een ideaal. En zelfs bij vele beroeps-militairen gelden een zekere kortheid, afgemetenheid in manieren, bepaalde uiterlijkheden betreffende lichaamsbouw en houding nog in de eerste plaats als uitkomende beroepseigenschappen. Onze verouderde militaire wetten huldigen die lijdelijke, om zoo te zeggen machinale, levenlooze gehoorzaamheid als hoofdbeginsel. En hoe vaak hoort men dan ook nog in onze dagen tegen den soldaat de uitdrukking: ‘maar je *moet* niet denken.’

In de dagen van het vuursteenslot kwam de geschiktheid van den soldaat inderdaad uitsluitend op het werktuigelijk en stipt uitvoeren van bepaalde bewegingen in rij en gelid neer. Dáár waren individueele eigenschappen: *gebreken*, derhalve overbodig en strafwaardig. Tegenover den vijand in rij en gelid geplaatst, moèst men voorwaarts, gericht en in den pas. Onderofficieren bevonden zich achter de afdeelingen om weifelaars te kunnen opdrijven, zoonoodig met den stok. En dus was ieder, moedig of niet, wel gedwongen, om de tegenpartij in de oogen te zien. De gevechten werden met deze muren

1) Omstreeks het einde der 17e eeuw droeg ieder man ± 12 patronen; in het begin der 18e eeuw was dit aantal ± 30; ten tijde van Frederik de Groote 60. Tegenwoordig varieert dit aantal tusschen ± 100 en ± 200. De Nederlandsche infanterist beschikt over 120 patronen, verdeeld over twee tasschen.

van levend vleesch - men streed op drie gelederen - uiterst bloedig. Zoo verloor, om een voorbeeld te noemen, de Pruisische infanterie van Frederik den Groote, waar dit systeem tot den hoogsten graad van volmaaktheid was opgevoerd, bij Kollin, in 4 uur, 12000 man van de 18000.

Bij dergelijke verliezen was geen gewone aanvulling voldoende. Frederik deelde eenvoudig de krijgsgevangenen tusschen zijn eigen soldaten in. De practische uitvoerbaarheid van een dergelijk stelsel bewijst de totale afwezigheid van individueele eigenschappen bij de soldaten uit die school.

Reeds een halve eeuw later werd aan de school van den ouden Dessauer en de tot nu toe onfeilbare linie-tactiek de eerste stoot toegebracht. Na slechts twee slagen, die van Jena en Auerstädt, deed een nieuw beginsel, het overwinnend Fransch leger, kind der revolutie, met de colonne-tactiek zijn zegevierenden intocht in Berlijn. Men kon daar zijn oogen ternauwernood gelooven. Waren die kleine mannetjes, met hun haveloos voorkomen, die burgers in uniform, die officieren zonder 'Schneidigkeit', evenmin bekend met den 'Paradeschritt' als met het woord 'stramm', die soldaat hadden willen heeten zonder ooit van den drilstok of van den ouden Dessauer gehoord te hebben, die generaals zonder eenige militaire opleiding, die afdeelingen welke nu bij hun intocht ternauwernood in den pas marcheerden en pratend, lachend soms, naar de gedeeltelijk gesloten Berlijnsche huizen opzagen, waren dàt de vernietigers van een krijgsmacht, die doorging voor de meest volmaakte der wereld, welke ternauwernood vijftig jaren geleden, onder Frederik den Groote, met schitterend succès aan drie der machtigste staten van Europa het hoofd had geboden?

De oude, deftige Berlijners met witte kuitebeenen schudden hun eerwaardige pruiken, verklaarden hun tijd niet meer te begrijpen en namen een snuifje.

Geen tien jaar later blijkt datzelfde Pruisen verjongd. Niettegenstaande versnippering van grondgebied, desorganisatie der Duitsche regeeringen, terwijl het land als overstroomd is geweest met Fransche ambtenaren, Fransche soldaten en Fransche spionnen, rezen volks-legers als uit den grond, die aan de Katzbach, bij Leipzig en elders, met succès strijden tegen denzelfden Napoleon en die een groot aandeel

hebben in den loop der gebeurtenissen, waardoor deze reus eerst op Elba en daarna voorgoed op St. Helena wordt gevangen gezet.

De reactie viert ook op militair gebied hoogtij. Nergens wil men van volkslegers meer weten, men keert allerwege terug tot het dril-systeem ancien-régime en van de Napoleontische traditie van den oorlog blijft slechts de colonne-tactiek.

Op bloedige wijze wordt op de slagvelden van Bohemen en van Elzas-Lotharingen ervaren, dat de vèrdragende achterladers geen Napoleontische vechtwijze meer gedogen.

Daaruit ontstond de traditie van den Fransch-Duitschen oorlog. Maar niet minder nadrukkelijk hebben in Zuid-Afrika de mausers en het rookzwak buskruit gesproken tegen vele opvattingen van die school, welke sedert 1871, vooral hier te lande, als een model wordt beschouwd, voor zooverre het de Duitschers betreft.

In nog grooter mate dan in 1866 en 1870 het geval was, is op de slagvelden van Zuid-Afrika bewezen, dat die moderne bewapening, oplossing en verspreiding der massa's gebiedend eischt, zoodra deze op ± 2000 meter van den vijand zijn gekomen. Binnen deze afstanden moeten aanvaller en verdediger, 't zij infanterie of artillerie, van elke dekking, die het terrein tegen zicht of vuur verleent, zorgvuldig gebruik weten te maken.

Een gevolg daarvan is, dat de rechtstreeksche invloed van de aanvoerders op de minderen, men zoeke die in dwang of in voorbeeld, binnen die afstanden van 2000 meter, nagenoeg *nul* is geworden.

Met dit feit nu, gepaard aan de moreel verlammende werking van het geweervuur, dient bij de geheele vorming tot strijdvaardig aanvoerder en soldaat duchtig rekening te worden gehouden. Bij die vorming is voor dressuur, dwang of dril geen plaats meer, en men *moet* gaan *opvoeden*.

Ieder strijder op het modern gevechtsveld *moet*, van het oogenblik af dat hij onder het vuur komt - en dit geschiedt met het rookzwak kruit gewoonlijk onverwachts - geheel op zich zelf kunnen staan, zijn eigen aanvoerder zijn. Voordat deze zone betreden wordt kan hem nog worden medegedeeld in welke richting de stelling gezocht moet worden. Tot op dit punt is leiding nog mogelijk. Maar eenmaal daar aangekomen

moet hij genoeg zelfbeheersching en militair inzicht hebben om die vijandelijke stelling, uit zich zelf, uit eigen aandrift, verband houdend met de nevens hem optredende kameraden, gedekt te naderen en onder vuur te nemen. Hokt het geheel tijdelijk, dan zal hij uit eigen beweging lange uren in eenzelfde stelling moeten kunnen standhouden, zijn aandrift tot voorwaarts gaan beteugelen, dan wel aan de moreel verlammende werking der uren lange *bedreiging* met levensgevaar weerstand moeten bieden.

Het komt er daarom op aan, bij de vorming van slagvaardige soldaten den *persoonlijken moed* te ontwikkelen en het *zelfstandig handelen* in samenwerking met het groot geheel tot een tweede natuur te maken. Deze discipline van het gevechtsveld, deze discipline in hoogste instantie, kan slechts gebaseerd zijn op plichtsgevoel, op een hoogstaand moreel, op moed. Het gezicht van den meerdere, vrees voor straf, kunnen in deze geen hulpmiddelen meer zijn.

Maar moed in zijne hoogste uiting sluit zelfstandigheid en neiging tot initiatief in. Waarachtige moed is plichtsgevoel naast de kracht dien plicht kalm te volbrengen, zoo noodig lijnrecht tegen natuurlijke neigingen, hartstochten of materieele voordeelen in. Moed is wilskracht, zelfbewuste wilskracht. Zonder ontwikkeld *plichtsgevoel* en *wilskracht* is zelfs geen waarachtige moed denkbaar. Bewust handelen ligt er steeds aan ten grondslag. Eerzucht, geestdrift, vaderlandsliefde mogen den moed steunen, wilskracht blijft echter steeds de levenwekkende kracht die de kiem van het voornemen ontwikkelt tot vruchtdragende daad.

Aan een waarachtig moedige daad behooren daarom twee overwegingen vooraf te gaan: 1°. een voorstelling van den omvang en aard der te verrichten daad; 2°. de wetenschap, dat onze krachten daartoe reiken. En ten slotte: *er moet zijn een krachtige neiging tot handelen*. Punt 1 vraagt verstand, punt 2 in hoofdzaak de zekerheid dat men de kracht, de vaardigheid heeft. Het laatste punt stelt tevens besluitvaardigheid als eisch.

Zonder voldoende zekerheid omtrent punt 2 kan men zich schuldig maken aan roekeloosheid, een fout die op het gevechtsveld nooit is overeen te brengen met de vereischte samenwerking als onderdeel in een groot geheel. Op grond hiervan

is list een uiting van den waren moed, is de krijgslist een geoorloofde oorlogshandeling. Voor den zwakke tegenover den sterke is zij een gebiedende eisch. Voorbeelden hiervan vertoont ons de Zuid-Afrikaansche oorlog. Bij de Boeren waren - evenals bij alle jager-volken steeds het geval is - dapperheid en list onafscheidelijk. De Engelschen daarentegen, niet minder dapper, lieten zich telkens en telkens verleiden tot roekeloosheid; list en voorzichtigheid minachtende, dapperheid synoniem verklarende met dolle-stieren-moed, beschuldigden zij de Boeren vaak ongegrond van lafheid. Die beroeps-militairen waren trotsch op feiten, die bij den soldaat wijzen op afwezigheid van logische oefening en die den aanvoerder, den officier, als gebrek aan vakkennis, als strafbare fout, aangerekend moeten worden. Reeds Clausewitz zegt, in zijn klassiek werk 'Vom Kriege', dat moed, die bij onverwachte gebeurtenissen gaat handelen zonder overleg, de ware moed niet is. Bekend is Moltke's spreuk: 'Erst wägen, dann wagen.' Het is dus niet overdreven vooruitstrevend om bij den modernen soldaat in de eerste plaats zelfstandigheid, initiatief en overleg te willen ontwikkelen.

Van den aanvoerder eischt reeds Clausewitz 'een moed van hooger gehalte.' Nu het modern vuurwapen en het rookzwak kruit den mindere noodzaken in critieke oogenblikken zijn eigen aanvoeder te zijn, is het ontwikkelen van dien moed van hooger gehalte bij de vredesopleiding van onze miliciens een gebiedende eisch geworden.

Voor niemand is het echter geheim dat onze militaire (kazerne-) opvoeding met deze eischen geen rekening houdt en dat zij trouwens ook slechts voor een klein deel daarmede rekening houden kàn[1)].

1) Treffend juist is wat een Engelsch officier daarover zegt. 'Hoe willen we verlangen dat onze soldaten mannen zijn te velde, wanneer we ze in het garnizoen steeds behandelen als kinderen; wanneer we steeds uitgaan van de veronderstelling, dat ze domkoppen zijn tot niets in staat, en hun dit zoo dikwijls voorhouden, dat ze het ten slotte zelf gelooven? Te velde moet ge u verlaten op een schildwacht, van wiens waakzaamheid de veiligheid van het land afhangt, en in het garnizoen vertrouwt ge den man zoo weinig dat hij een cricket-veld niet in orde mag maken, tenzij onder toezicht van een korporaal.
In het leger kan niemand een taak verrichten zonder een ander achter zich om hem te controleeren. En dit systeem heeft een noodlottige uitwerking op alle rangen. De soldaat wordt gecontroleerd door den korporaal, deze door den sergeant, die weer door den luitenant, welke op zijn beurt de controle van den kapitein ondergaat. Het systeem van steeds toezien op hetgeen de ondergeschikte doet, ondermijnt het onafhankelijkheidsgevoel en het initiatief.

Wanneer we eens besloten den soldaat ons vertrouwen te schenken en hem te behandelen zooals tegenwoordig de schooljeugd wordt behandeld, dan zou het blijken, dat er vele kleine zaken in het leger zijn, bekend aan allen die in het leger zijn geweest, waarbij onnoodige en dikwijls wrevel opwekkende tusschenkomst van den meerdere vermeden kan worden en dan zou iemand, die in het leger trad, zich gerespecteerd en beschouwd voelen als een verantwoordelijk wezen. Op die wijze zouden we de eerste laag leggen, waarop een ruimer intelligentie en militair instinct kunnen worden gebouwd; aldus zouden we een man, door te vertrouwen, dat hij zelfstandig handelen zal, de neiging schenken aan onze verwachtingen te beantwoorden'.

De dienstplichtige komt op omstreeks twintig-jarigen leeftijd in de kazerne, om er een zoodanigen graad van militaire geoefendheid te krijgen, dat er bij plotselinge mobilisatie nog op hem gerekend moet kunnen worden voor de verdediging des lands, ook al is hij sedert zijn eersten diensttijd weer eenige jaren in de maatschappij teruggekeerd. Omtrent het hoelang van den eersten diensttijd heerschen verschillen van opvatting, die gelegen zijn tusschen de 4 jaar en 4 maanden en zelfs de beide uiterste partijen stellen met klem van argumenten hun eischen tegenover elkaar. Zij die voor langen eersten oefentijd pleiten, beschuldigen hun tegenstanders bijna van landverraad, verklaren dat men zulke soldaten naar de slachtbank voert. De tegenpartij spreekt van langen eersten oefentijd als van ‘militairisme’, van nutteloos drillen en vormendienst, van verspilling van nationale arbeidskracht, van tijd en geld.

Men staat scherp tegenover elkaar.

Hier heerscht een babylonische spraakverwarring, waarvan in dit geval echter geen toren, maar de kazerne(-opvoeding) de schuld is.

In vier maanden kan men van den twintigjarigen jongeling geen strijdvaardig landsverdediger vormen. Zooals hij onder de bestaande omstandigheden in de kazerne komt is daarvoor vier jaar noodig. Bijna zonder uitzondering moeten wij in de kazerne beginnen met oefeningen, die ten doel hebben het physiek van den milicien wat minder onbeholpen te maken, hem op dit gebied wat te ontwikkelen, en voor zooverre mogelijk, zijn wilskracht aan te kweeken. Zonder deze voor-

bereidende oefeningen los te laten beginnen we dan met de militaire oefeningen, met het drillen, want de recruut moet zoo spoedig mogelijk ‘dienstdoende worden gebracht’, d.i. corvee- en wachtdiensten gaan verrichten.

Zoo redeneert de voorstander van den langdurigen kazernedienst. Hij wil dus in de eerste plaats door dienst in de kazerne, met behulp van dril of vrees voor straf verbeteren, wat moreel, gedurende een twintigtal jaren, in minder gunstige condities heeft verkeerd. Hij meent daarmede moreel voor den modernen oorlog op te voeden. Hier verwacht hij iets van den dril en van de kazerne, wat zij nooit zullen kunnen bereiken, zelfs niet al ware die kazerne een modelopvoedkundige inrichting. Hier overschat hij de kracht der kazerne-tucht door te meenen dat deze alleen door dwang, door vrees voor straf, door onderdrukking van alle individueele eigenschappen, gedurende enkele jaren of maanden van blijvenden invloed zal kunnen zijn op iemand die reeds twintig jaar in de *tegenwoordige* maatschappij heeft geleefd.

In de tweede plaats kan deze militair van den ouden stempel zich geen geordenden staat voorstellen zonder kazernes. Zooals vroeger ieder stadje haar wallen en poorten had en haar wachter op den toren, moet er volgens hem een kazerne met soldaten zijn. Door de tijdsomstandigheden gedwongen, heeft hij het vrijwilliger-stelsel langzamerhand moeten zien plaatsmaken voor het militie-stelsel. De plaatsvervanging, overblijfsel der Napoleontische traditie, verdween. In theorie verklaarde onze militair van den ouden stempel dat stelsel voor onzedelijk; maar practisch, in de kazerne, waren die remplaçanten nog zoo kwaad niet; het waren tenminste vrijwilligers en hoe konden zij poetsen en ‘kolfkloppen’! Toen is het reserve-kader gekomen, het militair vóóronderricht, volksweerbaarheid..... de verburgelijking van het leger! Ziedaar in de toekomst de débâcle, de ondergang van den beroepssoldaat, van de militaire kaste.

Krampachtig zal hij nu vasthouden het laatste overblijfsel der oude glorie: ‘de kazerne’. Hij zal medegaan met reservekader, met militair vóóronderricht; hij zal zelfs den diensttijd van 8½ maand voldoende verklaren, maar de *kazerne* met haar tradities en vormen moet er blijven.

Neen, zegt de andere school, juist in die *kazerne* schuilt

het kwaad. Gij wilt daarvan iets maken wat zij nooit geweest is en nooit kan worden, een oefenschool tot weerbaarmaking der natie; gij ziet haar tweeslachtig karakter onder de bestaande omstandigheden over het hoofd, die tegelijkertijd drillen wilt en zelfstandigheid ontwikkelen; gij meent de *kazerne*-tucht dienstbaar te maken aan de tucht op het modern gevechtsveld. Dit laatste is uw grootste dwaling.

De kazernes danken hun zijn niet aan het zoeken naar een militair opvoedingsinstituut. Zij zijn ontstaan, toen het leenstelsel had uitgediend en beroepslegers daarvoor in de plaats kwamen. Die *geoefende* huurlingen moesten, wilde men ten allen tijde van hun gebruik verzekerd zijn, in vredestijd worden opgeborgen en, evenals voor de huurbenden gedurende de vervalperiode van het Romeinsche Rijk, bouwde men er kazernes voor.

Die huurbenden - van allerlei allooi - moesten in bedwang gehouden worden door strenge wetten, want uit verveling maakten zij zich schuldig aan buitensporigheden en zij brachten schrik, schade en schande onder de bevolking. Zoo ontstond de kazerne-tucht. Bij de toenmalige bewapening en vechtwijze week zij weinig af van de tucht op het gevechtsveld. Op de binnenplaats der kazerne kon de geheele oefening, *ook die voor het gevecht*, worden geleerd. Toen had zij dus reden van bestaan.

Tegenwoordig echter kan geen enkele wapensoort - zelfs niet de vesting-artillerie - in het garnizoen voor het gevecht worden opgeleid. De schietoefeningen nog buiten beschouwing gelaten, zijn slechts weinig terreinen bij onze garnizoensplaatsen daarvoor geschikt. En het ligt dus voor de hand dat èn de garnizoenen èn de kazernes verlaten moeten worden; de vesting-artillerie moet naar de forten en de Oldebroeksche heide, de infanterie, genie en cavalerie naar onze andere woeste gronden.

Het universeel middel om discipline te leeren is de kazerne nimmer geweest. Legers van Cromwell, van Willem III in 1672, van de eerste Fransche Republiek, van Napoleon e.m., zijn voorbeeldig gedisciplineerd geweest zonder ooit in kazernes te zijn geoefend. In de oudheid was dit reeds bewezen door volken, vermaard om de tucht en strijdvaardigheid hunner legers waar het woord kazerne zelfs niet bestond.

Nu echter de huurlegers vrijwel verdwenen zijn, de oor-

logen zeldzaam worden, Zwitserland[1)] het practisch voorbeeld geeft, dat men zonder een enkele kazerne zich weerbaar kan maken tegen bedreigingen van binnen- en buitenlandsche vijanden, nu het kazerne-verblijf uit der aard nadeelen heeft en 'last not least' de *kazerne*-tucht zelfs een *belemmering* is voor de tucht *van het gevechtsveld*, moet ook uit een disciplinair oogpunt dat kazerne-stelsel worden losgelaten.

De vraag rest dan nog, hoe men buiten de kazernes zijn weermacht moet oefenen, hoe moreele en physieke vaardigheid, hoe discipline en militaire geoefendheid dan verkregen kunnen worden.

We stellen bij de behandeling van deze vraag op den voorgrond, dat de weermacht van een staat, na het verdwijnen der huurlegers, nooit meer kan zijn dan een verkleind, scherp beeld daarvan. Deugden en gebreken van een natie komen in de weermacht sterk uit. Hoe grooter het aantal individueele en financieele lasten, die wettelijk van een volk moeten worden geëischt bij pogingen om op eenigszins afdoende wijze specifiek *militair*-weerbaar te zijn, hoe minder de algemeene, sociale en politieke weerbaarheid van dat volk is. Lang geleden was elk inwoner, zonder eenige voorbereiding, geschikt tot verdediging van eigen huis en haard. Terwijl de kansen van oorlog slechts verminderden ging die aangeboren militaire weerbaarheid nagenoeg verloren; de maatschappij stelde andere eischen, de techniek bracht even verderfelijke als gecompliceerde strijdmiddelen. Men was dus gedwongen zich voor den oorlog, die toch slechts een uiting is van den bestaansstrijd, voor te bereiden op bijzondere wijze.

Dat technisch bekwamen voor den oorlog zou men het materieel gedeelte van het vraagstuk der defensie kunnen noemen. Het zal steeds iets blijven dat ligt buiten de maatschappelijke orde.

Het moreele gedeelte echter, men zou het kunnen noemen 'het groot fundament', is hetzelfde als dat der maatschappelijke weerbaarheid.

Deze wet heeft men, bij de pogingen tot oplossing van het

1) De knoeierijen, die onlangs in het beheer der Zwitsersche weermacht aan den dag kwamen, zijn door velen aangegrepen als wapen tegen het Zwitsersch stelsel. Nadere onderzoekingen hebben aangetoond, dat het beginsel hierdoor in geenen deele aangetast is geworden. Integendeel is gebleken, dat men daar geen publicatie ducht, wanneer deze bestaande gebreken aantoont.

vraagstuk onzer defensie, niet in het oog gehouden. Het legerbestuur heeft uitsluitend gezocht op specifiek militair-technisch gebied, getracht door overmatige uitbreiding van dit onderdeel tegemoet te komen aan wat het moreel ontbrak. Nimmer was men oorspronkelijk. Zoo is het steeds half werk gebleven en verdienen onze militaire wetten sedert het jaar 1813 geen betere waardeering.

De militiewet van 1901 maakt daarop geen uitzondering. Een oogenblik scheen het, dat men met onze jongste militaire wetten een anderen weg zou inslaan, dat het stekje zou geënt worden op nationalen stam. Door het wettelijk vastklinken in die wetten van zekere eischen van lichamelijke vaardigheid, om voor verkorten dienst in aanmerking te kunnen komen, werd de hoop gewekt, dat men zich in de goede richting ging bewegen. Maar de gang van zaken na het aftreden van minister Eland vertoonde een terugkeer in het oude spoor. En de uitvoering der wet onder den minister Bergansius, ook wat betreft de onlogische en onbillijke bepalingen betreffende de viermaanders, heeft die hoop vooreerst vernietigd. Het woord van den oudminister Seyffardt in 'de Vragen des Tijds' van 29 Juli 1901 is wáár gebleken: 'zij kunnen hoogstens bogen op den naam van militaire *nood*wetten. Deze wetten verzekeren allerminst de onafhankelijkheid van ons Vaderland. Het eenige, wat er door is bereikt, is een grootere legersterkte, verkregen door een grooter jaarlijks militie-contingent, langeren diensttijd en ongeëvenredigd zwaardere lasten'. Deze wet maakt de voorspelling van den heer Van Aken wáár, in 1900 door hem in dit tijdschrift neergeschreven, 'dat men door het toepassen van dergelijke schijnmiddelen tot een veel lager peil van weerkracht zal dalen'.[1)]

Om onze weerbaarheid op bevredigend peil te brengen zal de tot nu toe uitsluitend gevolgde materieele methode losgelaten en ook de moreele zijde der quaestie behandeld dienen te worden; m.a.w. men moet gaan trachten onze militaire vaardigheid te grondvesten op de algemeene sociale en oeconomische weerbaarheid. De defensie moet niet langer blijven een kostbaar, kwijnend, uitheemsch kasplantje naast

1) Zie *de Gids*, 1900, No. 11: 'Volksweerbaarheid'.

den Nederlandschen stam, maar zij moet in de toekomst, als krachtige, frissche loot daarop geënt, aan dien stam ontspruiten, gevoed door één bodem en doortrokken met hetzelfde krachtige levenssap. Wij moeten derhalve vóór alles de Nederlandsche Natie gaan versterken, wij moeten haar algemeene weerbaarheid verhoogen. Vanzelf zullen dan de voorwaarden vervuld worden om te voldoen aan alle eischen betreffende de militaire weerbaarheid en wij zullen dan in enkele jaren in staat zijn met minder personeele lasten, zonder nuttelooze kosten, met weinig beroeps-militairen en zonder kazernes, binnen- en buitenlandsch geweld te keeren.

Ook deze weg zal geld kosten, veel geld, misschien niet minder dan de 37 millioen die we nu, moedeloos, jaar op jaar aan de defensie offeren. Maar dood kapitaal zal het niet meer zijn, omdat het bedrag voor een groot deel besteed zal worden aan de physieke en karakter-ontwikkeling van ons volk.

Op school dus, bij de jeugd en nergens anders moet het aangrijpingspunt worden gezocht van verbetering onzer weerbaarheid, dáár ligt de grondoorzaak van onze militaire malaise.

Dat verband tusschen weermacht en school is inniger dan men oppervlakkig zou vermoeden. Er is hier te lande tusschen beide een wisselwerking die èn voor de school èn voor de weermacht nadeelig is te achten.

In het tweede gedeelte van dit opstel, zullen wij wijzen op de overdreven theoretische opleiding aan onze militaire scholen en bij de hoogere vorming der officieren. In navolging van de heerschende begrippen bij ons onderwijs heeft men ook daar het zwaartepunt zijner zorgen verplaatst naar het verkrijgen van theoretische kennis, zonder aan karaktervorming en physieke-ontwikkeling voldoende aandacht te wijden. ‘Plus royaliste que le roi’, is men zelfs verder gegaan. Een certificaat, een diploma, afgegeven door ons middelbaar onderwijs wordt niet meer voldoende geacht voor den adspirant-officier. Hij moet ook mèt dat diploma een admissie-examen doen voor onze militaire opleidings-inrichtingen. Die opzweeping der militaire examens heeft omgekeerd weer nadeeligen invloed uitgeoefend op ons middelbaar onderwijs. Terecht verklaart Dr. Heringa: ‘ik kan de militaire examens niet anders dan een pest achten voor de verstandelijke ontwikkeling van onze jeugd.’

Wij staan voor een herziening van ons onderwijs.

Van de wijze waarop die herziening zal plaats hebben hangt de mogelijkheid af om met onze defensie in de toekomst in het juiste spoor te kunnen geraken. Zal men zich daarbij bepalen tot eene herziening der intellectueele volksopvoeding? Zal de hoofdzaak van dit onderwerp, zoo belangrijk voor de toekomst van het Nederlandsche volk dat het van gewijden aard moet worden beschouwd, vervagen in godsdienstig- en partij-gekijf? Of zal men tevens zijn aandacht schenken aan onze verwaarloosde karaktervorming en aan de lichamelijke opvoeding?

Slechts in het laatste geval bestaat er mogelijkheid om, binnen eenige jaren, ook onze defensie afdoende te hervormen, om te komen tot een deugdelijk volksleger, oplossende de kader-quaestie en ons duur beroeps-leger.

Door het gezin en de school kunnen en moeten, met behulp van de gymnastiek-zaal en het speelterrein, de grondslagen gelegd worden voor de hoedanigheden van weerbaar burger. De (school-)hygiène zij de basis bij het kweeken van een physiek en moreel sterk geslacht uit de schooljeugd.

Slechts door goede scholen wordt diè tucht gewoonte, welke zoowel in de samenleving als ter voorbereiding voor het toekomstig gevechtsveld eisch is. Het volksleger kan, evenmin als de kazerne, deze uitsluitend leeren. Bij aanvang op den dienstplichtigen leeftijd, geldt daarvoor onherroepelijk het: ‘te laat’. Dan moet volstaan kunnen worden met de voltooiing der voorgaande opvoeding in militairen zin. De betrekkelijk geringe technisch militaire vaardigheid, die dan nog vereischt wordt, is in drie à vier maanden zoo voldoende te leeren, dat zij voor goed deel kan blijven van den staatsburger.

Bij de lezing van bovenstaand beginsel zal wellicht sommigen het schrikbeeld: ‘de sergeant in de school’ voor oogen komen. Er wordt echter met nadruk op gewezen, dat hiervan geen sprake is. In de school zullen evenmin als tegenwoordig militaire excercitiën gehouden worden. Zij behooren in geen enkel opvoedings-stelsel en dus evenmin in de school thuis. Lichaamskracht, gezondheid, karakter en tucht moeten door onze officieele volksopvoeders van gelijke waarde voor Leven en Natie beschouwd worden, als intellectueele ontwikkeling. Het wordt tijd dat niet langer velen van hen de meening in toepassing brengen dat alleen het laatste voor later van

waarde is. Ook in het belang der defensie vragen wij van den onderwijzer en van den leeraar: leer jongens en meisjes handelen, geef hun zooveel als mogelijk is gezondheid, opgewektheid, tucht, lichaamskracht. De rest komt later gemakkelijk vanzelf.

Voor zoo'n hervorming zal veel noodig zijn: schoolartsen, beperking der lesuren, een reorganisatie van de opleiding van onze gymnastiek-onderwijzers, andere opvattingen omtrent tucht bij sommige onderwijzers, ruime gymnastiekzalen en speelterreinen.... Maar de zorgen en de millioenen, daaraan besteed, zullen het weerstandsvermogen der Natie in hooger mate versterken dan eenige regimenten infanterie of cavalerie meer.

III.

Na den Zuid-Afrikaanschen oorlog herhaalt zich het verschijnsel van vroegere oorlogen, dat een nieuwe strijd er het gevolg van is; een strijd met inkt, papier en argumenten wel is waar, maar met evenveel woede en hartstocht gevoerd.

Van uit het rustig studeervertrek wordt er lustig op losgevuurd met critiek en tegen-critiek. Maatregelen en bevelen, die uit den zadel, onder den machtigen donder der kanonnen of het zenuwschokkend inslaan van geweerkogels en het springen der granaten gegeven zijn, worden beoordeeld en veroordeeld alsof ze aan de schrijftafel waren neergeschreven. De wetenschappelijke conclusies worden getrokken uit de materieele uitkomsten, terwijl de groote waarde der *indrukken*, zelfs die van deskundige toeschouwers en de moreele invloeden, waaronder de strijders verkeerden en die feitelijk het pleit beslecht hebben, van geen of secundaire waarde worden geacht. De gevolgen zijn niet uitgebleven, want het resultaat van dien inkt-oorlog, van die materieele opvatting der krijgsgeschiedenis, heeft aanleiding gegeven tot het zonderling verschijnsel, dat na een nieuwen oorlog, tactische voorschriften, jarenlang verkondigd als een militair evangelie, door de jongste feiten als kettersch ten vure worden gedoemd; dat conclusies uit den oorlog anno zooveel ontzenuwd blijken door dien van anno zooveel later en dat handelingen welke in dien en dien veldslag tot de overwinning voerden, bij het jongst geleverd gevecht, met overigens gelijke

materieele elementen, juist op een catastrophe blijken uitgeloopen te zijn.[1)]

Dit verschijnsel geeft er aanleiding toe de militaire wetenschap als zoodanig nader te beschouwen.

In de geschiedenis van elke wetenschap bespeurt men een doorloopenden draad, die in den regel een opwaartsgaande lijn is. De tactische wetenschap mist dien draad. De grondbeginselen zijn nog als in de tijden van Kaïn en Abel, van Alexander den Groote en Julius Caesar. Het komt er nog altijd maar op aan wie den eersten klap geeft en in den kortsten tijd het gevoeligst weet te treffen. Terecht verklaarde de overste Koolemans Beynen van den Generalen Staf, in zijn critiek op de beschouwingen van kapitein Ram, dat men betreffende de behandeling van de hoofdregels van tactiek en strategie zou kunnen volstaan met een boek van drie bladzijden, waarvan één voor strategie en misschien twee voor tactiek. Maar de vraag is dan gewettigd of men wel van krijgskunde als wetenschap mag spreken.

Europeesche oorlogen worden zeldzaam - in de verre toekomst wellicht onmogelijk. Ook in de militairistische rijken sterft het geslacht der officieren met oorlogservaring langzamerhand uit en bijna niemand heeft op het gevechtsveld de behandeling en de werking der geperfectioneerde hulpmiddelen tot vernieling, als torpedo's, compound-projectielen, rookzwak kruit, brisant-granaten en pompoms, op levende doelen kunnen waarnemen of gevoelen.

Geen vak dat betreffende zekere moreele eigenschappen zoo hooge eischen stelt als dat van officier, geen vak dat minder gelegenheid biedt ze te bestudeeren, te ontwikkelen en meer verleiding ze te verwaarloozen. Geen studie die meer practische (*oorlogs*-)ervaring en een veelvuldiger toepassing

1) We have heard of an old German officer who was a great admirer of correctness in military operations. He used to revile Bonaparte for spoiling the science of war, which had been carried to such exquisite perfection by Marshal Daun. ‘In my youth we used to march and countermarch all the summer without gaining or losing a square league, and then we went into winter-quarters. And now comes an ignorant, hot-headed young man, who flies about from Boulogne to Ulm, and from Ulm to the middle of Moravia, and fights battles in December. The whole system of his tactics is *monstrously incorrect*.’ Macaulay, Essays.

vereischt, geen studie ook waar die gelegenheid zoo ten eenenmale ontbreekt en waar eene nabootsing van den oorlog in het klein - de gevechtsoefeningen en manoeuvres - *moreel* meer van de werkelijkheid afwijken en aanleiding geven tot dwaling, dogmatiek en onjuiste gevolgtrekkingen.

Vrije, critische studiën, zooals andere takken van wetenschap die kennen, vinden er geen gunstig onthaal indien de resultaten van officieel verkondigde waarheden afwijken. Hier ontbreekt derhalve de zoo noodzakelijke zelfrichtende kracht.

Hoe goed mogelijk dus, hoe waarschijnlijk zelfs, dat het medemaken van één oorlog, het bijwonen van één enkel gevecht, in staat is een jarenlang met zorg opgetrokken geheel van schoonklinkende, theoretische beginselen in het systeem van vredes-opleiding en oefening, waar voor elk geval een recept wordt gegeven, als een kaartenhuis te doen ineenvallen.[1)]

De voor het modern gevechtsveld zoo gebiedende eischen van eenvoud en klaarheid, worden in langdurige vredesjaren zoo licht opgeblazen tot een ingewikkeld stelsel van spitsvondigheden, die met de eenvoudige, heldere logica van de daad niets te maken hebben en geheel gaan afwijken van de vreeselijke oorlogs*practijk*.

'Im Kriege ist alles einfach, nur das Einfache ist schwer.' Daarin ligt de veroordeeling van het samengestelde, het gekuntselde, het geleerde, dat in de vredeslegers, uitgebroeid in het studeervertrek, in het eng gareel der reglementen en aanschrijvingen op het terrein verdwaalt. Kapitein Jhr. Ram vond dat hangen aan reglementen, dien vormendienst, bij het Engelsche officieren-korps sterk ontwikkeld. Vele aanvoerders van verschillende rangen waren ongeschikt om zich te voegen naar de eischen van terrein en omstandigheden. Zij misten èn tactisch inzicht èn militair instinct. Beide hadden geleden door het werktuigelijk instudeeren van zekere formules en vormen; het *scheppingsvermogen* dat de militaire kunstenaar behoort te bezitten was gedeeltelijk in vormendienst opgegaan. De Afrikaansche vrijwilligers, die met de Engelsche armee vochten, verbaasden zich aanvankelijk over haar optreden

1) In den oorlog zal men zich voor zeker geval drie toestanden indenken; het vierde, dat niemand had voorzien, doet zich voor. Clausewitz.

in Zuid-Afrikaansche terreinen. Zij zagen fouten begaan, die zij stellig zouden vermeden hebben. Doch nog grooter werd hun verbazing, toen die fouten door hen die ze begingen, werden goedgepraat met een beroep op het reglement, dat op het excercitieveld zoo volmaakt geleek. En vijandig werd hun gevoel jegens den Engelschen officier, toen deze in zijn reglementen-kennis een motief vond zich een geschikter veld-soldaat te achten, dan den niet militairen makker, wien het leven in de Zuid-Afrikaansche velden met een' scherper blik, eene betere opmerkingsgave en een juister gezicht op het terrein had toegerust dan hem, den officier, die een deel van zijn leven op het excercitieveld en in het garnizoen had doorgebracht. Deze oorlog heeft hem dan ook geleerd, dat hij ondanks zijn ‘training’ in vele opzichten de mindere was van den niet-militair getrainden kolonist, wiens geheele tactische bagage bestond uit zijn *gezond verstand* en *juisten blik op het terrein*.

Eén onzer generaals, commandant van de n^{e} divisie, verklaart in zijn inspectie-rapport van 1902: ‘De compagnies-commandanten en hunne officieren betoonen in het algemeen zeer weinig handigheid in het doen evolutionneeren hunner compagnieën. Gewoonlijk duurt het geruimen tijd, eer de sectiën in den vorm opgesteld zijn, gewenscht in verband met een aangegeven, onderstelden toestand.’ Op grond van de ervaring der jongste oorlogen en van de gevechtsvoering in Nederlandsche terreinen vraagt men zich af of dat evolutionneeren van gesloten compagnieën in ons miniatuur-leger niet in de eerste plaats waarde heeft voor parades en tot het scheppen van ‘puzzles’ voor inspecties. Wordt het echter geacht een zaak te zijn van zooveel belang om er aldus officieel melding van te maken in een inspectie-rapport, dan had er wel bij vermeld mogen worden dat de oorzaak van de fout gezocht moet worden in gebrek aan troepen, aan versnippering over het groot aantal garnizoenen met deels ongeschikte oefeningsterreinen, zoodat niet stelselmatig geoefend kàn worden. Men vergeet zoo vaak in ons leger dat men iets stelselmatig, practisch moet geleerd hebben om het te kùnnen uitvoeren of toepassen. Vandaar de *onrust*, de *zenuwachtige gejaagdheid* die men dikwijls ziet bij hen die belast zullen worden met de leiding of een commando bij manoeuvres en

gevechtsoefeningen met scherp bij Oldebroek, bij Harskamp, of in onze kustforten. Dit waarnemende, met de wetenschap dat de gemoedsstemming van den commandant zich snel naar onderen voortplant, vraagt men zich af hoe dat nu wel zou gaan wanneer men zich niet maanden had kunnen voorbereiden, wanneer er geen schijf, maar plotseling een dood en verderf brakende tegenpartij had beschoten moeten worden.

Eene opleiding van de aanstaande officieren, een krijgsacademie, die in de eerste plaats in geleerdheid en kennis van materieel, in bijzondere opvattingen haar heil zoeken, geven geen afdoende voorbereiding voor den oorlog. Er is in zeker opzicht overeenkomst tusschen den chirurg en den militairen aanvoerder. Niet alleen grondige anatomische kennis en een juiste diagnose worden aan de operatietafel vereischt. Een scherpe en juiste blik, een vaste hand, naast koelbloedige *kalmte* en *besluitvaardigheid* bij onverwachte complicaties, zijn daar zeker even noodzakelijk. De assistent, al is hij ook theoretisch uitstekend onderlegd, moet deze moreele eigenschappen stelselmatig ontwikkelen, wil hij ooit een bekwaam chirurg worden. Hem biedt de kliniek ruimschoots daarvoor gelegenheid; de *handelende*, *practisch ervaren* professor is hem voortdurend tot voorbeeld.

Die practische leerschool, dat voorbeeld van den handelenden meester missen onze militaire aanvoerders en militaire leeraren ten eenenmale. Zelfs hùn leermeesters hier te lande hadden geen oorlogservaring. Alle kennis putten zij uit *buitenlandsche* beschrijvingen van oorlogen gevoerd in landen verschillend van het onze, door strijders *van anderen aard dan de Nederlanders*.

Welk chirurg zal het noodig oordeelen om alle schroefjes, stangetjes, klepjes, veren, haakjes en klemmen van zijn instrumenten een naam te geven en die namen van buiten te leeren, alvorens zich in staat te achten, die instrumenten te gebruiken. Bij alle militaire examens, zoowel die voor korporaal, voor tweede-luitenant als voor de krijgsschool wordt dit beginsel gehuldigd.

De meeste officieren klommen op tot de hoogste rangen, kregen reputatie, zonder die ooit onder de geweldige moreele invloeden van het slagveld te hebben kunnen vestigen, zonder voldoende waardeering van den invloed van

levensgevaar op het menschelijk gemoed, ja zelfs zonder ooit afdeelingen op het manoeuvre-veld te hebben aangevoerd van een sterkte en een gehalte als dit in den oorlog het geval zal zijn. Zij maakten soms carrière door eigenschappen van meer bureaucratischen of administratieven dan van practisch militairen aard.

Zoo zijn in ons vredes-leger eigenschappen voor de oorlogsgeschiktheid van ondergeschikt belang, ook bij ons systeem van militaire opleiding soms overheerschend geworden.

Ons militair opvoedingsstelsel moet zich, hij de voorbereiding tot officier en lager aanvoerder en bij de oefening van het dienstplichtig deel der bevolking, den verdedigings-oorlog in Nederland tot eenig doel gaan stellen. Elke minuut les of dienst zij uitsluitend een voorbereiding voor het gevecht. Streng dient tegen afdwaling van dit beginsel te worden gewaakt.

De werkkring en de taak van den *troepen*-officier zijn scherp omlijnd. Door hem als kapitein overmatig te belasten met administratieven arbeid, hem als luitenant een groot deel des jaars vooral soep te laten keuren, defecte kousen en schoenen te laten nazien, wijkt men daarvan op onverantwoordelijke wijze af. Het regiments- en het compagnies-commando, voor ons leger van bijzonder gewicht, zijn langzamerhand in vredestijd administratieve betrekkingen geworden. Besteedt een kolonel of een kapitein daaraan niet alle kracht, dan loopt het mis met zijn promotie. Zelfs 's winters bij geringe vredessterkte, zetten die autoriteiten dagelijks van 20 tot 40 maal hun handteekening; in oorlogstijd zijn zij echter uitsluitend aanvoerder. Waarvoor hebben wij onze intendanten, onze officieren-kwartiermeesters? Aan hen behooren alle administratieve en huishoudelijke diensten te worden opgedragen. Geleerdheid der groote-oorlogvoering, centralisatie en administratie zijn in ons leger de vijanden der nationale oorlogsopleiding.

Op dit gevaar is zelfs in Duitschland de aandacht gevestigd moeten worden en dat door niemand minder dan Moltke, wien men toch niet kan beschuldigen de waarde van studie voor officieren te hebben onderschat. In een van de zittingen van den Rijksdag in 1874 sprak hij o.a. de volgende gedenkwaardige woorden:

'Das blosze *Wissen* erhebt den Menschen noch nicht auf den Standpunkt, wo er bereit ist das Leben für eine Idee,

für Pflichterfüllung, für die Ehre des Vaterlandes, einzusetzen. Dazu gehört *die ganze Erziehung* des Menschen.'

Deze woorden van den grooten generalissimus en menschenkenner - trouwens welk aanvoerder van naam had deze laatste eigenschap niet - behooren de grondgedachte te worden van heel ons militair opvoedingsstelsel, zoo voor de aanstaande officieren als voor de minderen.

Een officiers-korps, waaraan Pruisische opvattingen stelselmatig zijn ingeprent, wordt op den duur minder geschikt tot opvoeding der Nederlandsche dienstplichtigen voor den oorlog in ons vaderland. De heerschende kaste-geest is oorzaak, dat men niet meer in staat is de moreele waarde der militie, dat is de tijdelijk in militairen dienst zijnde bevolking, juist te beoordeelen en te begrijpen. Voor een rationeele oefening van de bevolking blijft het niet meer bekwaam, omdat het heeft geleerd den militair te beschouwen als een bijzonder soort mensch van superieure qualiteit, bij voorkeur geboetseerd naar Pruisisch model.

Het nut van een militair kaste-wezen is nimmer door feiten aangetoond; de heerschende geest daarin is achtergebleven bij de hedendaagsche sociale begrippen en behoeften, militaire nauwgezetheid dreigt er te ontaarden in militaire bekrompenheid; maar op het superieure van het stelsel is zoo lang gehamerd, dat het in merg en been van den aanstaanden officier is gedrongen en de leerling uit die school zich en al wat militair is gaat beschouwen als iets meerderwaardigs, zonder dat hem het even onlogische als niet doeltreffende van zoo'n stelsel maar een oogenblik meer opvalt. Het is geen wonder, dat hij later bij de vorming van de weerbare bevolking tot een nationale strijdmacht, niet de nationale karaktereigenschappen dienstbaar maakt aan zijn doel, maar omgekeerd die eigenschappen naar dat doel poogt te vervormen, of andere bijzondere eigenschappen daarnaast tracht te ontwikkelen.

Dit nu is iets, dat nooit kan slagen, nimmer resultaten zal hebben en steeds tot gevolg heeft het impopulair zijn van stelsel en leermeesters i.c. militairen dienst en kazernestelsel.

De practische bevestiging ziet men ten onzent. Met de militaire uniform laat de Nederlandsche milicien alle kunst-

matig aangekweekte militaire uiterlijkheden in de kazerne achter. Niettegenstaande sedert 1815 een aanzienlijk deel der uiterst gewillige Nederlandsche jongelingsschap op den voor blijvende indrukken vatbaren leeftijd van omstreeks 19 jaar gedurende korter of langer tijd in de kazerne allerlei bijzonderheden worden ingeprent, troepen-officieren en minder kader zich op prijzenswaardige wijze beijverd hebben die opleiding in overeenstemming met de gehuldigde opvattingen te doen slagen, niettegenstaande millioenen en nog eens millioenen voor dat doel besteed zijn, is er bij de hedendaagsche Nederlandsche bevolking geen spoor van dien invloed merkbaar. De afkeer van het stelsel neemt echter toe.

De omstandigheid dat bijvoorbeeld in Duitschland en in Zwitserland door den militairen dienst een groote invloed op den volksaard is en wordt uitgeoefend, dat de druk er veel zwaarder en het leger er toch niet impopulair is, bewijst dat het militair stelsel zich in die landen wèl heeft aangepast aan den volksaard. Het bouwt voort op de grondslagen door het onderwijs en de volksopvoeding gelegd, het past zich aan bij de maatschappelijke opvattingen en bij de ligging, de gesteldheid en de uitgestrektheid dier landen en is daarom wèl nationaal. Tevens wordt er door bewezen, hetgeen ten onzent wel eens betwijfeld wordt, dat school en leger kweekplaatsen kunnen zijn voor nationale deugden. Maar evenzeer toont het verschil in populariteit dáár en ten onzent glashelder aan, dat een uitheemsch stelsel klakkeloos ingevoerd of nagebootst, zelfs met behulp van ijzeren militaire discipline, voor *onzen* volksaard niet passend is te maken, nooit een invloed ten gunste daarop zal kunnen uitoefenen en een deugdzaam defensie-middel zal kunnen worden, zoolang er nog een sprank Nederlandsche volksaard, een greintje nationaliteitsgevoel in ons zijn overgebleven.

In het eerste gedeelte van dit opstel hebben wij betoogd, dat ons legerbestuur, wat betreft vorming van kader en manschappen, in staat moet worden gesteld om voort te bouwen op de grondslagen door ons hervormd onderwijs gelegd. Maar niet minder rust nu ook de verplichting op ons legerbestuur om de opleiding tot en de hoogere vorming van den Nederlandschen officier geheel bij dat nationaal onderwijs te doen aansluiten.

De huidige toestand is overdreven omslachtig en kostbaar. Wij kunnen en moeten in ons klein land volstaan met ééne opleidings-inrichting tot officier.[1)]

De felste tegenstander van ons onderwijs zal moeten erkennen dat Nederland intellectueel een goed figuur maakt. Het kan op dit gebied met alle staten der beschaafde wereld in het krijt treden. Ons legerbestuur moet daarom het verkrijgen der algemeene theoretische kundigheden aan dat onderwijs overlaten en zich bepalen tot vakonderwijs, wat evenmin bij de opleiding tot, als bij de hoogste vorming van den Nederlandschen officier het geval is.

Wat onze universiteiten geven schijnt onvoldoende. Geheel gescheiden van die universiteiten, die toch in het buitenland gewaardeerd worden, plaatst ons legerbestuur ook voor algemeene studiën, de Hoogere Krijgsschool. Om daarop te worden toegelaten moet de officier een schoolsch examen afleggen dat theoretisch is en slechts ongeveer voor de helft uit technisch militaire vakken bestaat. Men wordt daar weer 'leerling', die soms op vijf-en-dertig-jarigen leeftijd, nog eens op de schoolbank komt te zitten.

Bij de opleiding der genie-officieren, ten onzent feitelijk ingenieurs, wordt de Polytechnische School niet benut.

Maar niettegenstaande alles kunnen onze militaire onderwijs-inrichtingen niet voorzien in het verloop van het officierskorps; het tekort wordt jaarlijks grooter en bij de huidige legeruitbreiding zal het, door niet langer de goede elementen onzer schutterij-officieren te benutten, zeer nijpend worden. In zijn memorie van antwoord bij

1) Bekend is het versje:

'Kom ik voor Breda niet klaar,
Dan wordt ik maar Kampenaar'

m.a.w. iemand heeft eind-examen H.B.S. gedaan, doet examen voor de militaire academie en zakt. Hij wordt dus ongeschikt geoordeeld. Hij gaat nu in dienst en wordt uit de gelederen officier, slaagt derhalve toch. Dit gevolg der eigenaardige opvattingen van het militair onderwijs kwam nog duidelijker uit bij den Artillerie-cursus en de Militaire School te Haarlem. Zakte men voor de academie, dan meldde men zich daar aan en werd dan toch, evenals aan de academie, in drie jaar officier. Hier doet dus het legerbestuur zich zelf op volkomen onlogische wijze concurrentie aan. En wat merkwaardig is, de officieren uit de gelederen, van de Militaire School en den Artilleriecursus, voldoen even goed als hun collega's van de academie.

de laatste staatsbegrooting drukte de Minister van Oorlog het vertrouwen uit, dat het tekort door de nieuwe regeling van bevordering en pensioneering zal worden verbeterd. Deze optimistische uiting is niet voldoende gemotiveerd, zoolang de aanvulling niet verzekerd is. Om in deze tot afdoende verbetering te komen zal noodig zijn het voorbeeld van den Minister van Marine te volgen, die hervorming van de maritieme onderwijs-inrichtingen aan de orde gesteld heeft.

Maar bij de landmacht zal, meer nog dan bij de Marine het geval is, in de toekomst moeten worden gezien en wel om de volgende redenen.

Bij de vorming, opleiding en oefening van het personeel der vloot, zal steeds aan uitgebreide eischen van het algemeen maritiem vak, o.a. die der navigatie, voldaan moeten worden; ieder bij de militaire marine zal in de eerste plaats zeeman, varensgezel moeten zijn. Een marine die niet vaart, veel vaart, ja nagenoeg altijd vaart, zal hoe groot de technische kennis harer officieren ook zij, geen bruikbaar strijdmiddel blijken. Het modern oorlogsvaartuig, dat even samengesteld als gevoelig meesterstuk der industrie, is in het gevecht waardeloos zonder voorbeeldig geoefende matrozen en onderofficieren die aan *besluitvaardigheid* en *een staal zenuwgestel*, veel technische en *practische* kennis paren. Het begrip volksvloot in den zin van een volksleger zal daarom nimmer zoo uitgebreid kunnen worden toegepast als dit bij de defensie te land mogelijk is. Men zal steeds een groote kern van beroeps-marine-aanvoerders moeten houden.

Het begrip volksleger echter behoeft in zijn ruimste toepassing weinig plaats meer voor beroeps-militairen te laten. Met uitzondering van de hoogere aanvoering - stel, om de gedachte te bepalen de generaals, kolonels, den Generalen Staf en de noodige aanvulling voor die rangen - kunnen en moeten alle officieren en onderofficieren verkregen worden uit de dienstplichtigen.

Rekening houdende met die omstandigheden zou, in hoofdtrekken, de volgende hervorming van het militair onderwijs overweging verdienen.

In de eerste plaats volkomen aansluiting van het uitsluitend technisch militair- aan het (hervormd) middelbaar onder-

wijs. Voorloopig komen zij die in het bezit zijn van een eind-diploma der hoogere burgerschool met vijf-jarigen cursus zonder admissie-examen voor eene plaatsing aan de militaire academie in aanmerking.

Voor het militair beroep is een krachtig en gezond lichaam bepaald vereischte. Daarom dient een strenge keuring te worden gehouden en moet voldaan worden aan vrij zware eischen van lichamelijke vaardigheid.

Niet minder zijn bepaalde karaktertrekken voor den aanstaanden militairen opvoeder, den aanstaanden officier, gebiedende eisch. Wij noemen: verstand, oordeel, besluitvaardigheid, vastberadenheid, wilskracht, tegenwoordigheid van geest. *Verstand* en *karakter* moeten dus bij de militaire opleiding in volkomen evenwicht verder ontwikkeld kunnen worden.[1)]

Om een goede karakter-ontwikkeling aan de militaire academie met vrucht te kunnen ondernemen, moeten de gronden daarvoor aanwezig zijn. Er bestaan jonge menschen wier geheele natuur hen in de toekomst ten eenenmale onbruikbaar maakt voor militair opvoeder en voor militair aanvoerder, wier geheele aanleg als 't ware tegen de moreele militaire beroeps-eischen indruischt; elk officier zal die persoonlijkheden in zijn militaire loopbaan wel eens ontmoet hebben.

Dit nu ware grootendeels te voorkomen door van iederen adspirant-cadet een getuigschrift te eischen, afgegeven door den directeur der betrokken Hoogere Burgerschool, betreffende karakter en natuurlijke aanleg. Als men nagaat, dat de leerling vijf jaar bij dat algemeen onderwijs blijft, wordt hier zeker niet het onmogelijke gevraagd. Door de rapport-

1) 'Zelden en moeilijk', zegt Napoleon, vereenigt een aanvoerder alle noodzakelijke eigenschappen in zijn persoon. Het belangrijkste, datgene, wat een aanvoerder boven het gewone verheft, is het evenwicht tusschen geestelijke talenten en karakter of moed. Heeft de moed bij den aanvoerder de overhand, dan is er gevaar dat hij de geleidelijke ontwikkeling van zijn plannen zal voorbijstreven en omgekeerd, hij waagt zich niet aan een besliste uitvoering, zoo zijn *karakter* wordt overheerscht door zijn *geest*.'
Zelfs weinig ontwikkelde cavalerie-officieren blijken dikwijls goede aanvoerders. Hun rijkunst oefent den wil. Bij de cavalerie mòet elke overweging snel en op besliste wijze worden uitgevoerd.
De cavalerie-officier is in den regel physiek goed ontwikkeld. Dit bewijst voor de waarde van (zijn) sport als opvoedingsmiddel.

boekjes te voorzien van een rubriek daarvoor, de invulling daarvan verplichtend te stellen voor alle leeraren, in de eerste plaats door dien voor de gymnastiek en door hen die het schoolspel en de excursies leiden, zou de directeur aan het einde beschikken over gegevens betreffende het karakter bij de sollicitatie voor elk beroep van waarde.

Bij het dingen naar eene plaatsing aan de academie zouden die eischen bovendien de noodige elementen zijn voor een schifting wanneer het aantal plaatsen kleiner zou blijken dan het aantal adspiranten.

Verder behoorde men een volkomen splitsing te maken tusschen militaire *ingenieurs* en troepen-*officieren*. De eerste categorieën moeten, evenals dit reeds bij de opleiding van onze officieren van gezondheid met succes wordt toegepast, gevormd worden door het Hooger Onderwijs i.c. de Polytechnische School.

De militaire academie blijve uitsluitend bestemd tot vakschool voor aanstaande troepen-officieren der vier wapens.

De principiëele fout der tegenwoordige officiers-opleiding is, dat de a.s. officieren les krijgen in een aantal vakken die met het beroep niets te maken hebben. Vooral aanstaande genieen artillerie-officieren worden volgestampt met wetenschappen voor den troepen-officier zonder waarde.

Dit heeft bij langdurigen vrede tot gevolg een overheersching van karakter en techniek door het drilschool-intellect. Bovendien zoeken en vinden leerlingen uit die school in de burgermaatschappij gemakkelijk eene betere positie en dat niettegenstaande er een motief bestaat om het onjuist beginsel te handhaven, volgens welke troepen-officieren der genie en artillerie beter gesalariëerd worden dan hun collega's van de infanterie. Terecht zegt het voorloopig verslag der oorlogsbegrooting 1903 dan ook:

‘Het komt niet zelden voor, dat officieren, na korten, somtijds zelfs na zeer korten diensttijd, het leger verlaten om in burgerbetrekkingen over te gaan. Zulke officieren hebben dan tegen geringe betaling aan Rijksinstellingen te Alkmaar en te Breda eene uitstekende, voor 's lands kas kostbare opleiding genoten, zonder dat het Rijk hiervan de vruchten plukt’.

Ook hier treedt dus het Rijk indirect op tegen zich zelf.

Voorloopig worde de militaire academie uitsluitend eene technisch-militaire vakschool met twee- of driejarigen cursus voor alle wapens. Naast de specifiek *militaire* wetenschap of *oorlogskunst* geve men er les in *paedagogie* en bestede de grootste zorg aan lichamelijke en moreel militaire eischen, nl. karaktervorming, ontwikkeling van opmerkingsgave, koelbloedigheid, besluitvaardigheid, wilskracht. Het devies zij: evenwicht tusschen kennen en kunnen; zonder sterke zenuwen, een wil, en een gezond gestel geen bruikbaar officier op het modern gevechtsveld.

Aan het einde van den 2- of 3-jarigen cursus doet men eind-examen.

Zij die daaraan voldaan hebben worden, gedurende anderhalf jaar, telkens voor minstens zes maanden als sergeant, wachtmeester of vaandrig gedetacheerd bij een der drie wapens waartoe zij *niet* behooren. Luiden de rapporten omtrent deze detacheeringen gunstig, dan volgt de aanstelling tot tweede-luitenant bij het wapen waarvoor de adspirant-officier is opgeleid.

Die detacheeringen, als onderofficier bij de andere wapens, leeren den aanstaanden luitenant daar den troependienst en den aard van kader en manschappen kennen, zich voegen in verschillende omstandigheden. Hij komt op de hoogte van den geest die daarbij heerscht.

Zoo zal hij die andere wapens practisch beter leeren kennen en... meer waardeeren. Aan die wederzijdsche waardeering toch ontbreekt in het Nederlandsche leger een en ander en het is duidelijk, dat een dergelijke toestand de zoo noodzakelijke samenwerking in oorlogstijd in den weg staat.

De Hoogere Krijgschool in haar nu bestaande gedaante zou in dit systeem niet meer passen. Met alle respect voor de bekwame officieren daarvan afkomstig, is zij een Hooger Onderwijs op eigen houtje; ‘qui trop embrasse mal étreint!’

Door het openen van eene faculteit der militaire wetenschap aan een onzer universiteiten zou de hoogere theoretische militaire vorming beter verzekerd zijn. Onlangs is een onzer infanterie-officieren, oud-pupil van Nieuwersluis, op proefschrift gepromoveerd in de rechten. Dit voorbeeld verdient toejuiching en behoorde door het legerbestuur te worden aangemoedigd. Aan onze universiteiten ligt voor ons officiers-korps

een schat van kennis als voor het grijpen. Dit wordt niet voldoende gewaardeerd en toegepast.

Alvorens echter toe te staan dat een officier zich in een bepaald militair wetenschappelijke richting gaat bewegen behoort hij eerst door eenige jaren troependienst te hebben getoond, wat betreft zijn karakter, daarvoor geschikt te zijn. Maar dan moet hij ook zonder verder hazard-examen daarvoor worden aangewezen.

Dit beginsel is in het huidig stelsel niet toegepast, met het gevolg, dat er hooge posities bij den Generalen Staf bekleed zijn door officieren die met den practischen troependienst en zijn moreele eischen nimmer of weinig kennis maakten.

In plaats dan van eene detacheering aan de Hoogere Krijgsschool zou derhalve eene plaatsing aan eene onzer universiteiten, hetzij voor algemeene, hetzij voor vakstudie komen.

De vruchten daarvan moeten blijken uit een proefschrift of een brevet na afloop uitgereikt.

Bij een dergelijk stelsel zou er een voortdurende en noodzakelijke omgang zijn van de intellectueel het hoogst staande elementen der burgermaatschappij met die uit het leger.

Meer dan thans het geval is zouden er detacheeringen voor drie jaren moeten plaats hebben bij het Indische leger en omgekeerd.

Op die wijze komt men practisch tot de wenschelijke samensmelting der officiers-kaders van het Nederlandsche en het Indische leger.

Het detacheeren in vreemde legers behoort aangemoedigd en gemakkelijk gemaakt te worden. Zoo ook het uitzenden van militaire attachés bij buitenlandsche manoeuvres en oorlogen. Er wordt op die wijze eene ervaring opgedaan, die, mits het op ruimen schaal plaats heeft, onze weermacht de vruchten doet plukken van de fouten en oorlogslessen van anderen.

Ten slotte dient hier de quaestie der leeftijdsgrenzen van de officieren in het kort te worden besproken.

In elke betrekking wordt daarmede rekening gehouden. Doch meer dan elders dient dit in het militair beroep te geschieden, omdat daar in elken rang verschillende wisselende en steeds uitkomende eischen van karakter en physiek moeten worden gesteld.

De onderofficieren en de luitenants moeten in staat zijn bij de oefeningen alle bewegingen voor te doen en in het terrein of bij het gevecht, in alles voor te gaan, zoo noodig, het voorbeeld te geven. Aan den kapitein, commandant der compagnie, moeten, wat betreft het optreden op het terrein en bij het gevecht, dezelfde eischen worden gesteld.[1)]

De subalterne rangen hebben dus dezelfde physieke- en karakter-eischen als de gewone soldaten en het is duidelijk, dat kapiteins van omstreeks vijftig jaar daaraan niet meer voldoen wat het physiek betreft. In deze rangen staan, uit een oogpunt van oorlogsvaardigheid, karakter en physiek één, wetenschap twéé. Voor hoofd- en opper-officieren komen karakter en kunde aan het hoofd en volgt de physieke geschiktheid. Nu wordt bij de bestaande opvattingen wetenschap steeds één gesteld, terwijl het karakter en het physiek in de tweede plaats in aanmerking komen.

Er is een leeftijd, waarop per sé zekere moreele eigenschappen verflauwen, ook al blijven kunde en ervaring onaangetast. Deze eigenschappen zijn voor den militairen aanvoerder juist noodzakelijk. Daarom behoorde bij officieren en onderofficieren het beginsel van leeftijdsgrenzen nog sterker doorgevoerd te worden dan in het civiel leven plaats vindt. Geschiedt dit niet of onvoldoende, dan is er in het vredes-leger gevaar, dat de belangrijkste commando's en ambten bekleed worden door mannen van te hoogen leeftijd.

Dit euvel toont zich in vredestijd niet. Men kan een geleerd, handig, of humaan officier zijn, slechts in oorlogstijd, op het slagveld komt uit of men ook geschikt is gebleven. In verband met de onvolkomenheid der middelen van onderzoek, om in vredes-tijd die oorlogsgeschiktheid van degenen die voor bevordering aan de beurt zijn te beoordeelen, verdient het afkeuring door plotseling inquisitoriaal optreden van chefs, door zoogenaamd ‘afmaken’, door ‘passeeren’ op ruime schaal om andere dan physieke redenen, de noodige opschuiving te krijgen. Daarbij is de waarschijnlijkheid van onjuist beoordeelen, van onbillijkheid, van in de hand werken

1) Het is pijnlijk waar te nemen hoe bij de manoeuvres door de minderen bemerkt wordt dat de kapitein wel eens ter nauwernood in staat is, zijn ‘en tirailleur’ verspreide compagnie over effen terrein te volgen.

van behendige lauwheid en oogendienarij te groot. Het gaat niet aan iemand van omstreeks vijftig-jarigen leeftijd plotseling op een paard te zetten en ten aanschouwe van het geheele korps een tuimel-examen te laten doen dat over zijn toekomst beslist. Deze waarde-meting werkt déprimeerend op het karakter en het gevoel van eigenwaarde van degenen die er aan onderworpen worden, doodt het respect voor den dienst, wekt antipathie tegen hooge leger-autoriteiten en beroep, en ondermijnt de discipline.

De hedendaagsche tijdgeest maakt het dienen bij den troep van officieren, waarvan ieder soldaat weet dat zij gepasseerd zijn, tot een euvel. Dergelijke toestanden zijn in onze vredeslegers slechts te voorkomen door de kans op intellectueel of moreel ongeschikt worden zoo gering mogelijk te maken. Een opvoeding aan onze militaire scholen in overeenstemming met de tijdsomstandigheden; het met zorg er voor waken dat de diensten en de aard der functiën van den officier in vredestijd niet hemelsbreed verschillen van zijn taak op het gevechtsveld; hem niet jaren en jaren aaneen op bureaux doen zitten; hem niet bezighouden met anderhalve man en een paardekop in garnizoenen voor oefeningen ten eenenmale ongeschikt; hem niet, als een vlieg in het web, alle zelfstandigheid ontnemen, omwikkelen en insnoeren met *duizendtallen* van aanschrijvingen en circulaires om dan eensklaps initiatief en practische toepassing van hem te eischen, zonder hem ooit gelegenheid te hebben gegeven die stelselmatig te ontwikkelen of zich voor te bereiden. Men oefene niet dan met afdeelingen op gevechtssterkte, stelle geen afdeelingen soldaten voor met touwtjes of vlaggetjes, op terreinen die te klein zouden zijn voor garnizoens-bleekveld, houde ten slotte de leeftijds-grenzen voor elken rang of graad streng in het oog en doeke onze talrijke pruts-garnizoentjes op.

In ons Indisch leger gaat men dien kant uit. Generaal Van Heutsz heeft op Atjeh met ijzeren wil het beginsel der moreele geschiktheid doorgevoerd, tegelijkertijd de noodzakelijkheid er van in den oorlog practisch aantoonend. Onder hem is het karakter hoogtij gaan vieren. De resultaten worden door heel Nederland erkend en op prijs gesteld en wij twijfelen er niet aan of de legercommandant in onze Koloniën zal dit beginsel in geheel het Indische leger gaan toepassen.

Ten slotte zouden wij kunnen wijzen op dat keurkorps onzer wetenschappelijke mannen, op de Nederlandsche professoren in het binnen- en buitenland. Zij zijn veelal op betrekkelijk jeugdigen leeftijd als zoodanig benoemd, en welk een hoogst eervolle plaats bekleeden zij niet in de wetenschap der beschaafde wereld.

Wat de leeftijden aangaat moet het denzelfden weg op in ons officierskorps. Het gemiddelde onzer generaals en kolonels mag niet ouder zijn dan onze professoren; eerder zij dat gemiddeld lager.

Strenge doorvoering der leeftijdsgrenzen, in verbinding met bevordering zonder examen, uitsluitend op grond van den staat van dienst en der karaktereigenschappen, behoort in ruime mate toepassing te vinden en tot alle rangen te worden uitgebreid.

IV.

Opmerkenswaardig is de overwegende invloed, die de zoogenaamde wetenschappelijke en bereden wapens, de intendance en de militaire administratie, zich hebben weten te veroveren in de Nederlandsche weermacht. De infanterie, het hoofdbestanddeel der Nederlandsche strijdmacht, ‘la reine des champs de bataille’, wordt er door naar den achtergrond gedrongen.[1)] In het bijzonder bij de officieren der genie en artillerie is een streven ontstaan naar het bekleeden van speciale betrekkingen. De troependienst - met het oog op oorlogsgereedheid de belangrijkste en meest belangwekkende - is daardoor bij hen in de tweede plaats gaan tellen. Niettegenstaande specialiteiten-vorming verbastering kweekt en bovendien ongeschikt maakt voor den oorlog; dienst bij den troep, bij de levende bezielde weermacht, in beginsel de meeste tact en hooge eigenschappen eischt, komen de

1) De cadet der genie, artillerie, of cavalerie die de lessen niet kan volgen, wordt goed genoeg geacht voor een indeeling bij de Infanterie. Reservisten die bij de bereden wapens ongeschikt blijken voor bevordering, worden bij de Infanterie overgeplaatst! Dergelijke bepalingen in wettelijke voorschriften, geven blijk van weinig paedagogisch inzicht en van een eigenaardige waardeering van het (hoofd-)wapen der Infanterie.

officieren die goed aangeschreven staan in den regel terecht op bureaux of in speciale betrekkingen, waar zij, voor zooverre de wet op de bevordering dit toelaat, soms tot in de hoogste rangen blijven.

Met het oog op onze polder-terreinen en de toegangen van uit zee onmiddellijk naar het hart des lands, mag de vesting-artillerie als een zeer belangrijke wapensoort gelden van het Nederlandsche leger. Toch ontwaart men bij de jonge officieren van dat wapen een streven om over te gaan bij de veld-artillerie of geplaatst te worden op een bureau of aan de artillerie-inrichtingen.

Nu moet er, bij een practische en doeltreffende voorbereiding der verschillende wapens voor den oorlog, overeenstemming bestaan tusschen de methode van vredes-oefening en de taak in oorlogstijd, er moet belangstelling voor die oefening zijn. Wordt dit verband streng in het oog gehouden, dan zullen die oefeningen van zelf belangwekkend blijven en men zal gaarne en met opgewektheid bij het betrokken wapen dienen. Geschiedt dit niet dan krijgt het betrokken wapen den roep, dat de dienst er saai en eentonig is en er ontstaat een drang om zich er aan te onttrekken, zeer ten koste van de bruikbaarheid van het wapen in oorlogstijd.

Dit gevaar wordt grooter, wanneer de officieren der betrokken wapens ter onderscheiding werkzaam worden gesteld aan bureaux en militaire fabrieken waar hun taak er eerder een is van civiele ingenieurs, architecten en opzichters en die door de laatsten daar beter vervuld zou kunnen worden.

Niemand zal van den zeeofficier de bekwaamheid eischen om schepen te bouwen, of kanonnen, affuiten en projectielen te vervaardigen. Hierin voorzien de scheepsbouwkundige ingenieurs en de particuliere industrie op uitnemende wijze. Maar om dezelfde reden verdient het afkeuring om forten en kazerne-bouw op te dragen aan genie-*officieren* en artillerie-*officieren* werkzaam te stellen aan de rijks-fabrieken van oorlogsmaterieel.

Het bestendigen, gedurende jaren, van bovenstaanden toestand kan geacht worden voor een voornaam deel oorzaak te zijn van de tegenwoordige overheersching van het materieele over het moreele element in het leger.

Zie ons uitmuntend infanterie-geweer, het dezer dagen met een aan zenuwachtigheid grenzende voortvarendheid ingevoerde snelvuurgeschut, de uiterst soliede inrichting van onze forten in de Stelling van Amsterdam, en neem dan eens een kijkje op vele van de oefeningsterreinen der Infanterie, op onze schietbanen, in onze oude kazernes, betreffende den toestand der hulpmiddelen bij de oefening der militie en in onze militaire schoollokalen! Het zijn even zoovele contrasten.

De Minister van Oorlog verklaart in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag betreffende de jongste vesting-begrooting, dat naar zijn meening eene spoedige voltooiing van de kringstelling van Amsterdam, zij het dan ook in haar meest eenvoudigen vorm, *een dringende* eisch is om tot eene behoorlijke oplossing van het vraagstuk der landsverdediging te komen, doch dat hij meende aan de *nog belangrijker* eisch - zoo spoedig doenlijk over te gaan tot aanschaffing van nieuw *materiëel* voor de bereden artillerie - den voorrang te moeten toekennen.

De legerorganisatie, samenwerking van leger en vloot, de herziene militaire rechtspraak, het stijgend te kort aan officieren en onderofficieren, het gebrek aan schietbanen, oefeningsterreinen en kazernes, de samensmelting van officierskaders van het Nederlandsche en het Indische leger en meerdere zaken het *personeel* betreffend worden dus blijkbaar geacht *minder dringende* en *minder belangrijke* eischen te zijn.

Ingedeeld bij een Duitsch of Fransch legerkorps zou onze nieuw-bewapende veld-artillerie een goed figuur maken. De vraag blijft echter onbeantwoord of ze ook in onzen polderoorlog, in onze lage, vlakke, bedekte terreinen, in de duinstreken, haar volle kracht zal kunnen ontwikkelen.

Door onze militaire attachés in den Zuid-Afrikaanschen oorlog zijn belangrijke gegevens verstrekt omtrent het gebruik in den oorlog van nieuw uitgevonden systemen van snelvuurkanonnen van klein kaliber. Wij meenen te mogen betwijfelen, of de conclusies van deze tactici met oorlogs-ervaring gewicht in de schaal hebben gelegd bij de overwegingen en proeven die de aanstaande verwapening onzer bereden artillerie tot resultaat heeft.

Wordt er, zoo meenen wij te mogen vragen op grond van de hier volgende mededeelingen van die attachés, ten onzent voldoende aandacht gewijd aan de belangrijke rol die het zoogenaamd infanterie-geschut na het invoeren van rook-zwak kruit zal spelen bij den verdedigenden oorlog?

De veld-artillerie der Boeren was zoo zwak, dat zij in de meeste gevallen den geschut-strijd moest vermijden en dienst deed als infanterie-geschut.

Aan de Modderrivier werden de Boeren voor het eerst aan een krachtig artillerie-vuur blootgesteld. De weinige Boerenkanonnen vermochten tegen de krachtige artillerie-bewapening der Engelschen maar weinig.

Eén Krupp-kanon en één pompom waren opgesteld in een rand op 1 ½ K.M. achter de linker flank der stelling Deze kanonnen zijn door de Engelschen niet ontdekt kunnen worden en hebben den aanval op den linkervleugel helpen stuiten.

Twee pompons en een Krupp-kanon, opgesteld tusschen de Riet- en de Modderrivier, in het centrum, hebben de Engelschen aanmerkelijke verliezen toegebracht. Deze kanonnen schoten van 9 uur 's morgens tot 12 uur, voordat het den aanvaller gelukte hun standplaats te vinden.

De vier Vrijstaatsche Krupp-kanonnen, die met zwart (d.i. niet-rookzwak) buskruit vuurden, dus niet onzichtbaar kónden worden opgesteld, werden onmiddellijk door de Engelschen ontdekt en onder vuur gehouden.

Aan de Tugela waren de kanonnen der Boeren den nacht voor den slag verplaatst, naar aanleiding van een desertie bij de Boeren. Dit verplaatsen had het gewenschte effect; den 15^{den} werd het kopje onder vuur gehouden, waar de kanonnen den 14^{den} hadden gestaan. Zoo blijkt, dat de volmaakte onzichtbaarheid der Boeren-artillerie haar de grootste uitwerking waarborgde, naast de beste dekking tegen het vijandelijk vuur. Als zij zich toch verraadde, geschiedde dit door den vuurstraal van het schot. Het geschut der Boeren was evenals het nu door ons in te voeren snelvuur-materieel, bijna uitsluitend direct vurend, lang, vlakke-baan-geschut, waarbij geen indirecte richting kon worden toegepast. Veldhouwitsers zouden hier waarschijnlijk meer effect gehad hebben,

daar van deze, achter gezichtsdekkingen opgesteld, zelfs geen vuurstraal te zien ware geweest.

De *klein*-kaliber snelvuur-kanonnen, de zoogenaamde pompoms, verraadden zich zelden of niet door de vlam. Dit verhoogde hun demoraliseerend moreele uitwerking. Het pom, pom, pom, der in een haastig tempo van 50 per minuut springende granaatjes, in een onbekend aantal onder de tegenpartij geslingerd, tast de zenuwen sterk aan. Bovendien schieten zij zeer nauwkeurig. Bepaald inschieten schijnt niet noodig, daar de elkaar snel volgende projectielen, als een waterstraal uit een straalpijp, al vurende op het doel gebracht en daarop gehouden kunnen worden, ook al verplaatst dit zich met groote snelheid. Lord Roberts voerde het in op voorbeeld der Boeren. De Hollandsche, Duitsche en Amerikaansche militaire attachés in Zuid-Afrika verklaren bijna eenstemmig, dat dit kleine, gemakkelijk te hanteeren, te verplaatsen en op te stellen geschut groote voordeelen biedt boven het gewoon snelvuur-geschut, dat in alle opzichten veel kostbaarder is. Eenige van die zeer gemakkelijk onzichtbaar op te stellen kanonnetjes in een verdedigingsstelling opgenomen, zullen, volgens hen, het vermogen daarvan belangrijk afwerend verhoogen.

Wij, Nederlanders, mogen ons hier afvragen of in onze talrijke bedekte- en polder-terreinen, bij het afweren van landingen en het beletten van rivierovergangen in vele gevallen dit licht snelvuurgeschut niet van meer waarde voor ons zal zijn dan het thans ingevoerde gewoon en zwaarder systeem en of het geen overweging zou verdienen het thans aangenomene voor een deel daardoor te vervangen.

Ten slotte nog een enkel woord over de waarde der ontwikkeling van scheppingsvermogen in de militaire opvoeding voor den oorlog, ook op artilleristisch gebied.

De Engelsche veld-artillerie, vastgeklonken met haar begrippen en opvattingen in vormen-dienst, reglementeering en traditie, heeft slechts zelden profijt getrokken van het rookzwak kruit en de onzichtbare opstelling.

Nalatig gebleven om de schoon *schijnende* heroïsche stelling: ‘vuuruitwerking gaat boven dekking’, in overeenstemming met de moderne bewapening, te wijzigen in: ‘*geen vuuruitwerking zonder gezichts-dekking*’, gaven zij het aanzijn

aan rampen als die waarin kolonel Long en diens twee batterijen bij Colenso ondergingen, aan een bravour-tactiek waarvan o.a. de eenige zoon van Lord Roberts het slachtoffer werd.

Als generaal Botha verklaart: ‘Zoo de Engelschen niet over artillerie hadden beschikt, ware het hun onmogelijk geweest de Boeren tot teruggaan te dwingen’, is dit succes voor geen gering deel te danken aan het geschut der Britsche marine. Van batterij-tactiek had deze even veel begrip als van optreden in batterij-verband, of van snelle verplaatsbaarheid gedurende het gevecht. Hare lange, vèrdragende scheepskanonnen, op primitieve, in der haast vervaardigde affuiten gelegd, werden door ossen voortgetrokken en traden nimmer te land in groot verband op. De zeeofficieren en matrozen daarbij ingedeeld waren echter handig, practisch en uitmuntend geoefend in het vuren. Zij schoten bijzonder juist; in één woord: zij maakten deel uit van het, ook moreel, uitstekend gevormd *personeel* der Britsche zeemacht en hadden daardoor succès.

Hoe volmaakt de moderne strijdmiddelen ook mogen worden, hun invloed zal steeds ondergeschikt blijven aan dien van den toestand der levende, denkende wezens, die ze onder groote geestelijke en lichamelijke inspanning, bij langdurig doodsgevaar hebben te gebruiken. Een knap chirurg zal zich soms nog weten te redden zonder goede instrumenten, maar het beste instrument is waardeloos, ja gevaarlijk, in de zenuwachtig bevende hand.

Hebben wij het sprekend voorbeeld der prachtig uitgeruste Armada, met haar tot in duizendsten, uitgewerkte nauwkeurige instructies uit onze vaderlandsche geschiedenis vergeten? Leert de ondergang der *materieel* uitstekende Spaansche marine bij Cuba en de Filippijnen ons niets?

De met zeisen en hooivorken gewapende Vendeërs en Polen hebben eenmaal weerstand geboden aan de overmachtige elitetroepen van Frankrijk en Rusland, en dat zij ten slotte het onderspit moesten delven, wijte men in de laatste plaats aan hun primitieve bewapening en uitrusting. Noch het uitstekend chassepot-geweer, noch de beruchte mitrailleuses hebben de Franschen in 1870-'71 kunnen redden. Toch was het Duitsche zündnadel, in vergelijking met het chassepot,

primitief en gebrekkig en verschilden de capaciteiten van beide systemen meer dan thans met de geweren van welke Europeesche mogendheden ook het geval is. Aan den anderen kant konden de Franschen tegen het moderne Krupp-geschut der Duitschers, in de eerste periode van den oorlog, slechts de oude voorladers van '59 in het vuur brengen. Toch zijn aan Fransche zijde slechts 25% der totale verliezen door het artillerie-vuur veroorzaakt.

Is er een nationale ramp noodig om ons te doen inzien, dat wij in onze defensie-zaken nimmer nationaal en rationeel zijn geweest? En denkt men de kans daarop te verminderen door voort te gaan op den ingeslagen weg, door nabootsing van Duitschland, door eenige duizenden vol te stampen met theoretische kundigheden, of door de gebrekkige opvoeding der levende strijdkrachten aan te vullen met kostbaar materieel?

Is er een oorlog noodig om aan te toonen, dat wij ons noch als natie, noch als vakmannen, ten oorlog wisten voor te bereiden?

Volgens Goethe leveren de gesteldheid der rechtspraak en der legers het meest gelijkend beeld van de gesteldheid der natie. En volgens Jahn zal de waardemeting door middel van het leger nog juister uitvallen dan die door middel der rechtspraak. Zijn waarde of onwaarde beslist over het ‘zijn’ of ‘niet-zijn.’ Dertig jaar geleden zeide een Nederlandsch Minister, Kappeyne van de Capello, in de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging: ‘Het is hier de vraag hoe wij, erkennende schier weerloos te zijn, weerbaar kunnen worden.’ Acht-en-twintig jaar later verkondigde een ander Minister in dezelfde vergaderzaal, betreffende onze defensie: ‘Wij zijn in een moeras geraakt.’ In deze officieele verklaringen ligt opgesloten dat tusschen beide ministers honderden van millioenen nutteloos uitgegeven, verspild, weggesmeten zijn.

Steeds zocht men het in die jaren bij het materiëel, nam theoretische kundigheden, knapheid aan als toets van de geschiktheid der aanvoerders voor den oorlog en liet na, ons volk daarvoor op te voeden.

Zou het nu niet rationeel zijn het eindelijk eens met zorg voor het personeel, dus met het levend element, met het karakter te gaan beproeven?

Zou men met een opheffing, een aanwending der sluime-

rende krachten in onze natie niet meer kans van slagen hebben en tevens de zekerheid, dat millioenen aan het levend element ten koste gelegd, ook zonder oorlog in de toekomst, *nimmer* weggeworpen zijn en zou men niet goed doen aan te vangen met de opleiding en vorming van de aanstaande aanvoerders in die banen te gaan leiden?

Wij hopen van harte, dat het tijdperk, waarvan men kan verklaren: ‘dat de natie geen vertrouwen had in het leger als deugdelijk, nationaal oorlogswerktuig, terwijl het leger zelfvertrouwen miste’, spoedig tot de geschiedenis zal behooren.

* * *

Verzen.

Van verdriet en vreugd.

Luister, donkerblond Verdriet,
Sluit die onrust-oogen niet
Aan de peluw van mijn borst,
Of gij mij niet zeggen dorst
Iedren twijfel, elke waarheid,
't Raadsel dat de jonge klaarheid
Nevelt van uw oogenschijn
Tot een ouden, troeblen wijn.

Laat ons niet als nachten al
Hopen naar den verren val
Van slaaps koele watertochten,
Of ze ons eindlijk tegenbrochten
Laafnis na de lange taak
Van de bleeke nachtewaak,
't Eindloos strand dat glooierept
Naar een zee die aldoor ebt
Tot haar overbruist de gloed
Van te vroegen morgenvloed....

Dacht gij dan, dat ik sliep, kind;
Gij alleen door nachtewind
Hoorde 't kloppen van den tijd
Aan de deur der eenzaamheid
Zwellend tot in 't oor verward
Met den bons van 't eigen hart?

Nimmer heeft mijn ziel gesmaakt
Zweem van rust zoolang gij waakt.
Eerst uw adems zijden gang
Wordt haar eigen wiegezang,
Nachtebloemegeur die lauw
Op haar oogleên koelt in dauw
Tot zij veilig, sluimerdicht,
In slaaps teeder evenwicht,
Drinkt den nachtelijken dood
Diep uit levens donkren schoot.

Uit het droomverdronken land
Waar de slaap zijn lotos plant
En de volle velden staan
Spiegeldubblend in de maan,
Waar de bleeke erinnring eet
Tot zij blij zich zelf vergeet,
Riep al ademzachte zucht
Loome boot in ommevlucht
Wakker, bij u, in één ruk,
Snel als vrees komt tot geluk.
En mijn armen wiegden u nachtlang
Onder wisselenden wachtzang
Tot in dommelige vert'
Morgen rozig wakker werd
En zijn vogelvol verschiet
Overstemde 't eenzaam lied.

Hoeveel liedren ik niet zong,
Toen gij zelf nog bijster-jong
Maar de melodieën hoorde,
Niet den diepren troost der woorden,
Onverbiddlijk in uw eisch
Van een altijd nieuwe wijs!

In het eeuwig lied der zee
Zong ik lange strofen meê,
En muziek werd 't bloemeranken,
En de sterren schenen klanken,
Om u heb 'k me nauw bevriend
Met dien goeden speelman wind.

Ja, ik bedelde en ik roofde
Naar 't mijn liefste kind behoefde,
Wreed ver boven uw bevattting
Eischte ik in uw naam als schatting -
Voor meêdoogenloos monarch! -
Schoonheids bloed en schoonheids merg!
'k Heb in eenzaamsombre pracht
Koninklijk u groot gebracht
Boven eigen klein vermogen,
Om een lichtstraal uwer oogen
Heb 'k der armsten loon vertiend,
Jaren u alleen gediend....
Nimmer vroeg ik u verblijen,
Maar veel liever was me uw schreien
Dan de huiverige kilte
Van uw spiegeleffen stilte....
Kus mij als ge vroeger placht,
Rimpel even goedennacht....

Is mijn eigen oog misschien
Niet als gistren en voor dien,
Hebt gij al zijn scheinerpaden
Toch doorzien
En zijn diepst geheim geraden?

Luister naar mijn late biecht.
'k Kan niet zijn als een die liegt
Voor het somber gloeddoortogen
Nachtewater uwer oogen,
Dat door 't ijle donker schreit
Mijner ontrouw vocht verwijt.

'k Heb u hartbewust bedrogen,
Het bedoeld en welgewogen
Woordenspel van mond en oogen
Dagen, weken u misvleid.
Door de wateren kanalen
Van uw zuivere oogestralen
Daar uw ziel in openleit,
Zonneklare vrije haven,

Scheepten mijn vertrouwde slaven
Onder schijn van voedend brood
Leugens heimelijken dood.
'k Zag in daggetreed verkwijnen
Uw licht-innigst leven dwijnen,
Blinden honger onvermoed
In oogschijnbren overvloed.....
Uit den rijkdom uwer trouw
Luister naar mijn arm berouw.

'k Liet u veilig, slaapgeborgen
Op een vroeg-in-Meischen morgen
Voor de zon aan eerste stralen
Reeg de glazen dauwkoralen;
Diep in zaliggroenend land
Onder gelen hemelbrand
In de witte helderheden
Van de dageraadsche steden
Vond mij Vreugd, de hooge vrouw,
Die we uit scheemring-open rouw
Wel vanver door venstren zagen
Altijd spoorslags langsgedragen
Zonder blik voor ons of groet
In haar kleurenrijken stoet
Over avondlijke paden
Als door looveren arkaden
Van der bosschen zomerzaal
Wind-verglijdt de zonnestraal.

Schaamte dorst niet duchten dat
Lang na de echo van haar groeten
Zilverstil op grazen pad
Haar geluidelooze voeten
Poosden tot uit diepe vrees
Ik de scheemrende oogen rees;
En in lichtkring van hun lach
Oog terug uit oogen zag,
Diep als rimp'lloos wellend water
Onder middagzongeklater
Blauwt uit stralende oevernis
Peilloos koel geheimenis.

En haar stem hief aan te zingen
Met onweêrstaanbaar doordringen
Als de kristallijnen schrik
Van onzichtbren leeuwerik,
Die, in 't diepe blauw geborgen,
Heel de blijdschap van den morgen
Naar zich in den hemel haalt
En in zuivren schal vertaalt.

't Was dezelfde stem als hare
Daar mijn dagen vol van waren,
Die geen andre klanken leed,
In den tijd dien gij niet weet,
't Was de stem van haar naar wier
Leef bedrijf en zoet bestier
Gij mij vraagt als liefste sproke
Eer de lamp wordt aangestoken,
Dat ik ongezien kan schreien
Waar wij zitten met ons beien
Wijl de scheemring 't donker zeef'
Van het laatste lichtgeleef.

In dat zoetgekeelde lied
Kwam uw eigen naam, Verdriet,
Met melodieuzen keer
Tellekens en blijder weêr
Als donker laag-ingezet
Smartmotief dat leilings met
Tonenvlucht van symphonie
Stijgt in heller harmonie
Tot het, louter, steromstraald,
Boven in de heemlen faalt.

Datmaal en nog vele keeren
Vond ik haar en toog te leeren
Met den morgen de overdaad
Van haar zonneblij beraad.
Luistren veel en weinig zeggen
Was mijn deel in 't overleggen;

Want zij wist ons heele doen
Van den morgen tot den noen,
En verschemerde avondwacht
En den saamdoorslapen nacht, -
Tot zij mij met woorden zeide
Hoe ze ons stille trouwe beiden
Uit haar eenzaam huis benijdde,
En wat moeder zij zou zijn
Voor mijn droeve kindekijn....

Zoo beloofde ik haar te komen
Halen voor het vroege doomen
Van het smeltend morgengoud,
Heimlijk, als gij slapen zoudt,
En wij wilden u ter zijde
Uw ontwaken stil verbeiden
Tot één groot drievoud verblijden....

't Venster daar de merel slaat,
Staat bebloemd van dageraad,
En de dauw blankt op de halmen -
Kind, ik mag niet langer talmen.
Even laat ik u alleen.
Nog een kus, en tot met-een....

O Verdriet, zijn dit uw oogen,
Dit uw handen, dit uw haren,
Dit de teêre volle bogen
Uwer borsten als zij waren
Gistren en eergistren nog? -
O mijn tastbaar zoet bedrog:
Geen Verdriet houdt mijn verlangen,
Maar mijn Vreugde zelf omvangen!
Neen, niet Vreugd en niet Verdriet,
Maar het rijke, volle Leven,
Dat zich wel als Smart wil geven
En mij diep uitschreien liet,
Maar weêr Vreugde worden moet
Voor den man die trouw en goed
Het verzorgt en pleegt en voedt
Uit zijns harten overvloed....

Vreugd, vreugd zal ons leven wezen:
Tusschen ons is niets te weten,
Tusschen ons niets te vergeten,
En de dooden zijn herrezen:
Om der wereld groenen bal
Stort het licht van overal.

Avond te Zürich.

Op het meer, op 't avondwater
Vouwen winderanke schepen
Witte zeilevleuglen samen.
Dicht aan blinkende oeverkaden
In het koele somberhelle
Staan op roerelooze vinnen
Stomme flikkergladde visschen.
Naar den wolkeloozen hemel
Rijzen zilverblauwe neevlen,
Dekken al de verre bergen
Tot de sneeuwen toppen hangen
In den windeloozen avond
Als een rij gestilde wolken.

Dien de goden en de menschen
Boven god en menschen zeegnen,
Nachtlang ademzacht aanbidden,
Koele trooster Slaap,
Rijs aan wolkeloozen hemel,
Dek het bonte dageleven,
Dek ziels brandendwonde voeten,
Laat alleen de sneeuwen toppen
Waar de boden van de goden,
Waar de lichte droomen wandlen,
Laat alleen de stilste toppen,
Laat haar heel met God.

Laat mij nimmermeer....

Laat mij nimmermeer berusten,
God dien 'k niet met namen zeg:
Uw verlangens zeekre lusten
Neem niet van mijn lippen weg.

Van Uw zoeten honger weet ik
Jarenlang mijn maal bereid,
Van Uw gouden wanhoop leed ik
De eindelooze heerlijkheid.

Vreugd moet van den hemel dalen
Als de regen in den nacht,
Vullen vlakke en diepe schalen
Boordevol en onverwacht.

Die kan dood en leven geven,
Vult den hartediepen nood
Met het vreugdevolle leven,
Met den vreugdevollen dood.

Voorzang uit ‘Theseus op Naxos’.

Avond. Een jonge roeier zingt:

Als de Vader van de winden
Goede gunst en bries blijft zenden,
Brengt de derde dag ons onverwachten
Zonder riemslag
Naar het vaderland, naar huis.

Vlekkelooze lichtgezeefde klaarheid
Gaat de nacht op aan den hemel -
Nauw bevleugde slaap mijn oogen
Al de dagen en de nachten,
Sinds ontkomen aan doods duistren doodhof
En zijn angstgestrengeld net van paden
Ik de wereld en den blauwen hemel
En het leven wederzag.

In de schaduw van de zeilen
Kijk ik uit naar zee en hemel,
Voel mij door de lang dagen
Glijden als een schim.
Schooner wolken, schooner vooglen
Dan ik immer heb geweten
Drijven door de diepe luchten over,
Uit wier afgrond zon en maan en sterren keeren
Nieuw en vreemd.

Van de plecht der schepen die wij praaien,
Van eilanden, uit hun bloemdoorkleurde tuinen,
Wuiven groeten slanke goden.
Tusschen 't maatvolle bewegen
Van verheerelijkte lijven,
Tusschen 't vloeiendlichte stralen
Van gelukvergoddlijkte oogen
Roert mijn jonge lichte wezen,
En den koelgekruiden smaak van 't leven
Proeft mijn mond bij elken ademtocht.

't Zalig-zekere verlangen
Naar mijn meesters huis en zijn bekenden
Drink ik maar bij lust en wijle
Diep en langzaam als een geurgen
Wijn en zonder overdorst....

Moog' het, als ik thuiskom, wezen
In den zonnigen voormiddag
Als de knechten 't land bestellen,
En het erf ligt warm en eenzaam,
En mijn moeder met de jonge maagden
Kneedt in 't donkre meelbestoven
Molenhuis de madza voor den middag.
Grommend rekken bij mijn naadren
In het zongeblakerd zand zich
De geketende Molossers.
Maandenlange droom vertastbaard,
Blijf ik zwijgend,
Donker in het helle deurgat.
En mijn moeder - en de schuwe, slanke,
Donkeroogige, verschrikte Thressa
Bleek en bevend, -
En haar oogen zeggen al haar liefde....
Zal mijn heer op 't feest zijns harten
Één ding weigren
Aan den slaaf die uit den dood den jongen meester
Tegen hoop behouden wederbracht?

Als de Vader van de winden
Goede gunst en bries blijft zenden,
Brengt de derde dag ons onverwachten
Zonder riemslag
Naar het vaderland, naar huis.

De wolk.

Alleen van vele broedren over
Zie ik het eind van 't schoone land;
Nog houdt mij op in strakken toover
Zons stralen hand.

Op verre reizen wolk na wolk verzonk er,
Ik bleef gerust:
Hun andre weg gaat dieper, donker
Naar de eendre kust.

Als lange nacht mijn droefenis verdichtte
Tot regenzwaren val,
Hief mij de warme tocht van 't vroege lichten
Weêr op in hemelheldren hal.

Als ik voor felle zomerzon vervluchtte
Naar blijheids ongeweten doel,
Bett'en de donkerdiepe sterreluchten
Mijn voorhoofd effen weêr en koel.

Zoo bleef ik onvervuld, dit blank verlangen:
In lust of leed vergaan.
De vrije winden voerden mij gevangen
Op hun onzeekre baan.

Ik dreef naar Oost en West, naar Noord en Zuien
Op glansgespannen wiek;
In volle zeilen floten blijde buien
Zachte muziek.

Ik zag in klare sterrestille meren
Een wonderbleek gezicht,
Maar huiverblij als het zich weêr kon keeren
Naar zonne- en manelicht.

Over de groene landen, over blanke straten,
Over der menschen vreugd en rouw,
Over hun slaap- en doodgehevene gelaten
Vergleed ik als een lichte schaûw.

Nu walt dezelfde zee waaraan ik ben ontstegen,
Om einder avondros:
Laat mij vergaan in eindelijken regen,
Laat, zon, mij los.

P.C. BOUTENS.

Indrukken van het Internationale Vrouwencongres.

'*Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen*,' sprak de presidente van den Duitschen Nationalen Vrouwenraad bij de sluiting van het Internationale Vrouwencongres, dat van 12-18 Juni te Berlijn werd gehouden. Slechts vluchtig geschetst, allerminst uitgeput verklaarde zij daarbij de onderwerpen, die het overrijke programma den congresleden had gebracht. Inderdaad zoo onafzienbaar is het arbeidsveld geweest, dat ons in die onvergetelijke dagen werd ontsloten, zoo ingrijpend waren de vraagstukken, die ons werden voorgelegd, dat van een grondig kennen en weten bij de scheiding natuurlijk geen sprake kon zijn. Opwekkend, prikkelend tot nadenken en onderzoek, aanzettend tot verhoogde werkzaamheid, aanmoedigend tot onverdroten trouw aan de reeds ter hand genomen taak, is het congres in hooge mate geweest; dieper begrip, verwijding van den geestelijken gezichteinder door vergelijking van anderer werk en streven met het eigene, heeft het iedere aandachtige deelneemster als kostbare gaven gereikt. Thans in de stilte teruggekeerd, doet de behoefte zich gevoelen om de ontvangen indrukken te ordenen, de grootsche lijnen van ontwikkeling en vooruitgang, die ons werden getoond, af te teekenen en in wijden kring verder te brengen, wat de bevoorrechten, die naar Berlijn mochten opgaan, aan de bron zelve konden opvangen.

Een vijfduizendtal vrouwen, tesamen vertegenwoordigende negentien verschillende natiën, is in die congresweek te Berlijn vergaderd geweest. Ontwijfelbaar werden velen van dezen door nieuwsgierigheid, door genotzucht, door de mode van den dag gelokt

naar het schoone gebouw der Philharmonie met zijne vriendelijke versiering van geurige berkentakken, zijne sierlijke salons, zijne verleidelijke conditoreien, en niet minder naar de schitterende feesten, waarmede de Berlijnsche gastvrouwen, als de echte Duitsche huismoeders uit Schillers dagen,

> Fügten zum Guten den Glanz und den Schimmer.

Maar dat een congres als dit, in eene stad als Berlijn, eene week lang in de mode kon zijn, is op zich zelf een merkwaardig teeken des tijds. Onverdacht bovendien was de ernst, de toewijding van de groote woordvoersters en van de vaste kern der toehoorsters. Deze laatsten vormden een auditorium, dat reeds door zijne bonte verscheidenheid bezielend op de spreeksters werken moest. Afgevaardigden van Evangelische, Israëlitische en Roomsch-Katholieke vrouwenbonden zaten daar naast vooruitstrevende vrouwen van alle richtingen. Geestelijke zusters in haar stemmig kloostergewaad, vrouwen van de wereld in groot toilet, verpleegsters, onderwijzeressen, vrouwelijke handelsbedienden en studenten, ernstige, meest oudere mannen, waaronder hoogleeraren der Duitsche universiteiten en leden van het gemeentebestuur van Berlijn, luisterden daar gezamenlijk naar de aangrijpende voordrachten, betuigden hunne instemming door daverend applaus. Uit alle oorden der wereld, in tal van toonaarden, lieten vrouwenstemmen zich hooren. Vrijheidstonen klonken zelfs uit den mond van Finsche vrouwen; een juichtoon ruischte in het referaat der Amerikaansche negerin, die, trotsch en fier er in roemend, dat hare moeder nog slavin was geweest op eene katoenplantage, in zuiver Duitsch (en in dit opzicht velen harer blanke Amerikaansche zusteren beschamend) verslag deed van het streven en werken der negerinnen in Amerika sedert hare vrijwording. Een sombere klaagtoon was het beroep eener Turksche prinses op de belangstelling der congresleden in het lot der Turksche vrouwen in de harems. Een triomflied bijna was het verslag der vrouwen uit den Australischen Statenbond, die hare staatkundige vrijheid reeds hebben verworven. Een diepe danktoon trilde in het gebed der Amerikaansche geestelijke, Miss Anna Shaw, aan den vooravond van het congres blijde dankzeggend voor wat reeds door de groote

baanbreeksters werd bereikt, voor het schoone verleden in de geschiedenis der vrouwenbeweging en voor het gezegende heden, waarin wij mogen arbeiden.

Het optreden van sommige spreeksters boeide reeds door de nationaliteit, die zij vertegenwoordigden; anderen daarentegen vonden een eerbiedig gehoor om den naam, dien zij droegen, om het werk door haar verricht, waarvan de mare haar was vooruitgesneld. Zoo allereerst wel de 84-jarige Susan B. Anthony, door allen in dezen kring begroet als ‘ongekroonde koningin,’ gelijk Mrs. May Wright Sewall, de presidente van den Internationalen Vrouwenraad, het zoo juist uitdrukte. Met hare goed geoefende, nog krachtige stem de geheele reusachtige zaal tot in zijne verste hoeken beheerschende, verhaalde Miss Anthony ons van de werkzaamheid van eene halve eeuw, waarin rusteloos werd gestreden voor waarheid en recht; waarin de beweging, eerst slechts door weinigen gevoeld, zich eindelijk aan de groote massa heeft medegedeeld; van den strijd, waarin reeds onnoemelijk veel werd gewonnen, maar waarvan het einde, de volledige staatkundige bevrijding der vrouw, wel niet meer door haar zal worden aanschouwd. Mrs. Sewall, de aftredende, en lady Aberdeen, de nieuw gekozen presidente van den Internationalen Vrouwenraad, met Frau Marie Stritt, de presidente van den Duitschen Nationalen Raad, thans onze onovertroffen gastvrouw, waren reeds onze goede bekenden. Maar nieuw en verrassend voor velen was de kennismaking met de groote vredesapostel, Madame Bogelot, die opkwam met het kruis van het Legioen van Eer op de borst: met Lina Morgenstern, die mede in tal van ridderkruisen de bewijzen ontving, dat van hoogerhand haar arbeid naar waarde wordt geschat. Een genot was het, te luisteren naar het keurige Fransch van Madame Avril de Sainte-Croix; sympathiek was de verschijning van Miss Clifford, de vriendelijke, statige oude dame, met den Kwakerskap op het nog volle grijze haar, die meer deed denken aan eene fijne miniatuurschildering op ivoor dan aan wat zij in werkelijkheid is, lid van den gemeenteraad van Bristol. Grondig doorwerkt, getuigend van gezette wetenschappelijke studie waren vooral de Duitsche referaten; rijk aan practische ervaring de mededeelingen der Engelsche vrouwen. De verslagen der Hollandsche afgevaardigden brachten telkens aan het licht, hoe ver de toestan-

den in ons vaderland vooruit zijn; hoe onschatbaar de mate van vrijheid van ontwikkeling is, die den vrouwen reeds nu hier wordt gelaten.

Juist in die verscheidenheid echter openbaarde zich op treffende wijze de eenheid in doel en streven bij den arbeid der vrouw over de geheele wereld. Overal hetzelfde bleek te zijn, dat ééne groote doel, dat in andere talen met veelheid van woorden moet worden omschreven, en waarvoor in onze heerlijke, rijke Hollandsche taal één enkel woord voldoende is: het verlangen, de eisch der vrouw om te zijn *mensch*. Geen naijver op den man is het, die de vrouwen drijft; geen strijd om de meerderheid of zelfs maar om de gelijkheid is het, die thans wordt gestreden. De vrouw wil mensch zijn in den vollen zin des woords en als zoodanig worden erkend. Daartoe vraagt zij, eischt zij, vrijheid van ontwikkeling, vrijheid van arbeid, vrijheid in het staatkundige en openbare leven bovenal, want die vrijheid moet haar het middel worden om eens als de vrije, krachtige, moederlijke vrouw der toekomst met al de haar van God geschonken gaven te kunnen arbeiden aan het welzijn van het gezin, van de gemeente en van den staat.

Niet eerst van heden of gisteren dagteekent dit verlangen.

> ..... wie war die Nacht so lang,
> Wo über ihres Daseins Rätsel grübelnd
> Abseits vom Bauwerk der Cultur das Weib
> In stiller Kemenate sasz und spann. Sie muszte sich
> Noch glücklich preisen, wenn sie spinnen durfte,
> Und nicht als arme Sklavin von der Geiszel
> Der Willkür, Lust, des harten Eigennutzes
> Vertrieben ward vom warmen Herd des Hauses
> Als niedrigste der niedrigen. Denn alle Zeiten,
> Ob leuchtend sie im Buch der Menschheit stehen,
> Ob sie verzeichnet sind als schwarze Seiten -
> Was sie an Not und Elend, bittrer Schmach
> Verborgen oder offen ausgesät,
> Traf sie am schwersten.....

En wie die bij dezen proloog, naar woorden van Anna Brunneman voorgedragen door Frederike Stritt, niet dacht aan de Transvaalsche vrouwen in de hongerkampen, aan de Russische

vrouwen, nog zoo pas bij de insluiting van Port-Arthur met hare kinderen tijdens eenen Siberischen winter in overvolle treinen de stad uitgezonden, eenen bijna zekeren dood door koude en ellende tegemoet; wie, die niet huiverde, bij het besef, dat de schakels dier lange keten van lijden door alle eeuwen voortreiken tot in onze dagen en nog altijd de vrouw doen klagen:

> Ich war die Mutter des Menschengeschlechts.
> Ich jauchzte dem Prometheusfunken, dem Erlöser
> Aus dunkler Thierheit auch entgegen.
> Unter tausend Schmerzen gab ich Leben um Leben,
> Und tausendfach setzt' meine Kräfte ich ein,
> Leben zu erhalten.
> Ich vergasz mich selbst in aufopfernder Liebe,
> Und darum vergasz man mich;
> Und niemand war so rechtlos und verachtet wie ich!
> Warum nur leid' ich und warum gebär' ich
> Zu neuem Leiden neue Wesen nur? -
> Da sah ich müd' zu meinem Marterpfahl
> Die Wundgehetzten dieses Lebens drängen,
> Mit einem Sehnsuchtsschrei nach mir verlangen,
> Nach meiner tief erbarmungsvollen Seele,
> Nach meiner linden Hand, die Wunden heilt.
> Ich sah die Welt aus tausend Wunden bluten,
> Ich sah sie flehend auf zur Mutter schauen,
> Und ob mir siebenfach das Herz durchbohrt,
> Ich sprach: Kommt her! Und kann ich helfen nicht,
> So leid' ich doch mit euch, und alles weh
> Versteh ich ganz.....

Maar

> In Freiheit quillt der Born der Liebe nur,
> Und reich musz sein wer reichlich spenden will;
> Drum laszt mich frei sein, und laszt reich mich werden
> An innern Schätzen, o ihr ew'gen Mächte!
> Laszt mich das enggebundene Weibesglück,
> Als dienende im kleinsten Kreis zu wirken,
> Erweitern zu dem hehren Menschenglück,
> Ein dienend Glied des groszen Alls zu sein!
> Laszt meines Geistes, meiner Seele Kräfte,
> Erproben, stählen mich im ernsten Tun,

Auf dasz ich stark und frei und klug und gut
Erhabenen Haupts im Kreis der Edlen waudle
Und meine Stimme mit vernommen werde.
Ihr wiszt es ja, gar viel drang an mein Ohr,
Und ich bewegte alles tief im Herzen,
Was in der Welt oft ungehört verhallt;
Und wenn die reif gewordene Menschheit noch
Aus tiefen, unheilbaren Wunden blutet,
So laszt mich schauen die Wunden und erforschen,
Was sie so schmerzvoll macht; vielleicht dasz sie
Doch nicht so ganz unheilbar sind,
Und dasz es meiner Sorge noch gelingt,
Sie einst zu lindern.....

Helpen, troosten, opbeuren wil de vrouw; maar zij voelt zich nog zoo arm, zoo onvrij, zoo gebonden, minder door beperkende wetsbepalingen dan wel door onvoldoende voorbereiding voor de grootsche taak, waartoe zij zich met steeds helderder wordend bewustzijn geroepen voelt. Zonder eenige verschooning werd het op dit congres uitgesproken, dat de vrouw nog moet worden gevormd tot den arbeid, waarnaar zij de handen verlangend uitstrekt. Maar zich ten volle bewust, dat gemis aan degelijke vorming alsnog de groote hinderpaal is op haren weg, zal de vrouw ook dit struikelblok weten te overwinnen. Allereerst richt zij hare krachten daarheen, dat de opleiding van het meisje voor een bepaald doel niet langer te laat beginne, niet later in ieder geval dan bij den jongen, waardoor trouwens eene billijke vergelijking van wat door beiden kan worden bereikt, tot heden nog niet kon worden gemaakt. Maar in afwachting laat de vrouw haar goed recht om mede te werken aan iederen tak van wetenschap, aan iederen tak van socialen arbeid met nadruk gelden. Geen gebied bijna, waarop zij niet reeds den voet heeft gewaagd. De referaten over wat ontbreekt, en over wat reeds werd verkregen, waren daarom op dit congres verdeeld in vier hoofdgroepen: opvoeding en onderwijs, bedrijven en beroepen, sociale arbeid, de practijk der wet ten aanzien der vrouw.

Althans in de eerste sectie moest de vrouw harde waarheden vernemen, vooral wat betrof de opvoeding van het kind door de moeder. Het treurige gevolg van het gemis aan alle opleiding

voor het moederberoep werd met schelle kleuren geschilderd. *Le devoir de la mère est mal compris et mal appris*, getuigde de Belgische afgevaardigde, Mlle Marie Parent. ‘Wij beschouwen allen de moeder als iets heiligs, iets onaantastbaars; maar ik zeg u, wie als meisje een zottin was, is ook als moeder een zottin,’ verklaarde Mrs. Gilman Perkins kort en krachtig. ‘Het zoude er voor onze kinderen slecht uitzien, als zij geene vaders hadden,’ ging zij voort. ‘De moeder meent genoeg gedaan te hebben, als zij haar kind het leven en voedsel schenkt; opvoeding als een maatschappelijke plicht is tot nog toe het werk geweest van den man; het waren mannen, die niet alleen de universiteiten, de colleges, de scholen, maar tot zelfs de *Kindergarten* stichtten.’ Inderdaad het is vreeselijk om in te denken, dat zij, die leven en dood van het komende geslacht in handen zullen nemen, haren meisjestijd laten voorbijgaan zonder eenige de minste voorbereiding voor de practijk van het moederschap, voor de verpleging van het jonge kind. Het is in geneeskundige kringen eene bekende zaak, dat duizenden zuigelingen wegkwijnen, niet omdat de moeders ze niet kunnen, of niet willen voeden, maar omdat de moeders de kunst niet verstaan om het te doen. De geneeskundigen verzekeren ons om strijd, dat de zoogenaamde kinderziekten in den regel ziektegevallen zijn, die hadden kunnen worden voorkomen; maar dat de moeders ze niet voorkomen, omdat zij liever afgaan op haar instinct dan te rade gaan met haar verstand. Vakopleiding ook voor de aanstaande moeders dus; en de krachtige, moederlijke vrouw der toekomst werd ons van verschillende zijden geschetst als de vrouw geoefend en gestaald in de school van gezetten arbeid. ‘Iedere normale vrouw behoorde te huwen; maar iedere normale vrouw behoorde ook te arbeiden,’ verklaarde Mrs. Gilman Perkins, wier pittige, kernachtige zinswendingen zich onmiddellijk in het geheugen griften. ‘Natuurlijk,’ voegde zij er aan toe, ‘moeten de huishouding en de kinderen bezorgd worden; maar dat behoeft men nu niet meer te doen, zooals men het deed in de dagen van weleer.’ Objectief beschouwd, is het bovendien in het belang van het kind, dat de moeder arbeidt. Het vertroetelde, oververzorgde kind, dat den ganschen dag en dikwijls nog een deel van den nacht in moeders armen wordt rond gedragen is een beklagenswaardig schepseltje.

Na de opvoeding in het gezin werd de opvoeding op de school besproken, het belang van coëducatie, in aansluiting bij de groote natuurwet, die jongens en meisjes in hetzelfde gezin laat geboren worden; de mogelijkheid om te komen tot eene eenheidsschool, waarin alle kinderen van een volk, zonder onderscheid van rang of stand, gezamenlijk aanvangsonderricht ontvangen en vanwaar allen de mogelijkheid wordt geopend om naar gelang van aanleg en gaven naar verder voortgezet onderwijs op te klimmen. Een fantastisch droombeeld nog, waarvan ook reeds op ons kindercongres te 's-Gravenhage werd gewaagd, dat naar het schijnt in de Vereenigde Staten reeds hier en daar verwezenlijkt wordt. Breed en veelomvattend werd ons de taak der onderwijzeres als opvoedster geschetst, zoo breed, dat haar werk evenals dat der vrouwelijke artsen en der vrouwelijke rechtsgeleerden, eigenlijk meer te rekenen viel onder de sectie van socialen arbeid. Overal trouwens vloeiden de grenzen der secties inéén en eene scherpe afscheiding werd althans bij de debatten niet in acht genomen. In nauwen samenhang met de kern van allen socialen arbeid, den strijd tegen den alcohol en den strijd tegen de dubbele moraal, leerden wij het beroep der onderwijzeres beschouwen, en hier geven de onderwijzeres en de vrouwelijke arts elkander de hand. Uiterst belangrijk was, wat Dr. Ellen Sandelin uit Zweden ons verhaalde aangaande het hygienisch onderwijs op de school. Zelve had zij daar de meisjes gewezen op de groote verantwoordelijkheid van het moederschap, op de ontzettende gevolgen van lichtzinnigheid en zedeloosheid. Ook andererzijds gingen stemmen op, die wezen op de noodzakelijkheid, dat de onderwijzeres, de geschoolde paedagoge, deze zaken met hare leerlingen behandele. Het kind uit de volksklasse vooral is op dit punt niet onwetend, het weet meer dan genoeg; maar juist daarom moet het worden bepaald bij de groote ethische beteekenis van zijn daden, gewezen op de gevolgen voor meer dan één geslacht. Dr. Sandelin trachtte daarom ook hare collega's op te wekken tot het houden van voordrachten voor vrouwen, zooals zij zelve dat in Stockholm placht te doen, over het wezen en de gevolgen der venerische ziekten, waaraan zoo dikwijls juist de onschuldige wettige vrouw en het onschuldige wettige kind ten offer vallen. Nu juist thans over geheel Europa het hevig woeden der venerische ziekten door de

medici met toenemende bezorgdheid wordt waargenomen, verklaarde zij het voor onverantwoordelijk om de vrouwen onkundig te laten van een gevaar, dat de gezondheid, het levensgeluk van haar en van haar kind meedoogenloos bedreigt. Al hare vrouwelijke collega's riep zij te wapen in dezen strijd, uitgaande van de meening, dat de vrouwelijke arts niet enkel heeft te waken voor de lichamelijke, maar ook voor de geestelijke gezondheid der vrouwen.

In eng, in onafscheidelijk verband hiermede staat de strijd tegen den alcohol. Hoe storend deze werkt tot in het derde en vierde geslacht ook reeds van den matigen gewoontedrinker, blijkt op verrassende wijze uit de statistieken der levensverzekeringsmaatschappijen. Deze statistieken en de vrouwelijke artsen geven thans openbaarheid aan feiten, die in geneeskundige kringen reeds lang bekend waren. En het is goed, dat die dingen voor de vrouwen niet langer verborgen blijven. Het is goed, dat de moeders het bedenken, dat volgens wetenschappelijke onderzoekingen 78 pCt. der jonge mannen, die ziek worden, zich voor de eerste maal aan de besmetting heeft bloot gesteld onder den invloed van eenen lichten roes. Van de 10 meisjes, die hare eer verloren, ging die bij 9 van haar verloren onder den invloed van sterken drank, verklaarde Ottilie Hoffman op grond der ervaring tijdens den arbeid van een lang en werkzaam leven opgedaan. Eene aangrijpende toelichting hiervan gaf Frau Bleuler-Waser, de echtgenoote van den directeur van een der grootste krankzinnigengestichten in Zwitserland, in haar referaat over *Der Einflusz des Alkohols auf das Verhältnis der beiden Geschlechter*. Op eene zee van schuld en ellende dwong zij ons den blik te slaan ‘want met vochtige oogen ziet men zooveel helderder.’

Van zonde en schuld tot rechtspraak en gevangenis is niet ver. Gezegend bleek ons daarbij het werk van de vrouwelijke advocaat in zaken betreffende de criminaliteit van de vrouw en de criminaliteit van het kind. Gelukkig ons Nederland, waar thans de jonge moeder, die, dikwijls zelve nog een kind, terecht moet staan, omdat zij in hare vertwijfeling de hand sloeg aan haar kind, in de gevangenis wordt bezocht door eene vrouwelijke rechtskundige, en in de gerechtzaal mag hopen op eene vrouw als bemiddelaarster tusschen rechter en aangeklaagde. Gelukkig ons Nederland, waar in rustigen eenvoud, bij de eerste aanvrage reeds, werd be-

willigd eene zaak, waartoe in Frankrijk en in Zwitserland eene afzonderlijke wet noodig was en die in Duitschland en in Engeland nog tot de onmogelijkheden behoort.

Eene Engelsche vrouw, lady Battersea, berichtte ons van den arbeid der vrouw bij het gevangeniswezen. Voor acht jaren werd zij met de hertogin van Bedford door den minister van justitie aangezocht zich te belasten met het toezicht over de vrouwelijke gevangenen en zij verhaalde ons nu van de practische verbeteringen in het lot dezer ongelukkigen, waarvoor juist eene vrouw onwillekeurig zoo veel beter oog heeft. Bijna onoverkomelijk moeilijk noemde zij de redding, het behoud van ontslagen vrouwelijke gevangenen, vele malen moeilijker dan die van mannelijke ontslagenen. Voor de laatsten is het ergste, dat zij opnieuw tot opsluiting worden veroordeeld; de eersten nemen, eer het weder zoo ver komt, gedreven door honger en ellende hare toevlucht tot een leven van zonde en schande. Dezelfde klacht weerklonk uit den mond van Fräulein Ottilie Hoffman en van Frau Kaiser, twee sympathieke, reeds bejaarde vrouwen, die berichtten, hoe zij te Bremen sedert jaren (wel is waar zonder officieele aanstelling maar toch gesteund door het bestuur) als politie-matronen werkzaam zijn, eene zaak, die hier te lande nog geheel ontbreekt en waarnaar het hart verlangend uitgaat, zoo dikwijls men in de dagbladen leest, dat eene vrouw over de grenzen is gezet door maréchaussées, dat eene ongehuwde moeder, verdacht van kindermoord, tot bekentenis is gebracht door den rijksveldwachter en bedenkt, dat de bewaking van dronken vrouwen op onze politiekantoren maar al te vaak is opgedragen aan mannen. Het vervoer, de bewaking, het eerste verhoor van vrouwen, van de diepst gezonkenen onder haar vooral, moest allerwege zijn opgedragen aan vrouwen; dit werk kan door den man niet anders dan tot schade voor hem zelven worden verricht.

De sectie handelende over de practijk der wet ten aanzien van de vrouw was vooral merkwaardig om de wijze, waarop men liet uitkomen, hoe de vrouw, hier meer daar minder, maar toch overal, haren eisch om te komen tot volle rechtspersoonlijkheid laat gelden; en hoe het rechtmatige van dien eisch telkens duidelijker in de wetgeving wordt erkend. Wat werd er reeds veel gewonnen, toen de vrouw niet meer als koopwaar werd verhandeld door

vader of broeder, maar de toestemming der bruid rechtens noodzakelijk werd verklaard. Voor onze grootmoeders en overgrootmoeders was het huwelijk nagenoeg de eenig denkbare levensbestemming; de moderne vrouw voelt, dat zij niet ter wille van den man, maar om haar zelfs wil de kostbare gave van het leven ontving, dat zij eene levenstaak, eene door God haar opgelegde levenstaak heeft te vervullen. Dat die levenstaak in de minste gevallen binnen de vier wanden van het tehuis kan worden verricht, is goeddeels een gevolg van de veranderde economische verhoudingen. Vroeger was er in de huishoudens werk voor een half dozijn dochters. De tegenwoordige arbeidsverdeeling heeft een aanzienlijk kapitaal aan vrouwelijke arbeidskracht vrij gemaakt. De vrouw zoekt daarvoor een arbeidsveld. Krachtig is haar verzet tegen alle wettelijke beperkingen van haar werken en streven en telkens meer, zij het ook langzaam, verdwijnen de verouderde voorschriften uit de wetgeving. Zoo bezitten de Duitsche vrouwen sedert de invoering van het nieuwe burgerlijk wetboek het recht tot uitoefening der voogdij, een recht, dat door de Hollandsche vrouw nog vruchteloos wordt begeerd. De Duitsche armbesturen prijzen het optreden der vrouw als voogdes om strijd. Vooral voor de ongehuwde, arbeidende vrouw opent de voogdij eene heerlijke werkzaamheid. Daarentegen is in Duitschland nog van kracht het gedwongen celibaat der onderwijzeres, niettegenstaande de heftige beweging van verzet, die zich daartegen openbaart in onderwijskringen, waar althans de jongere generatie zich niet meer tevreden stelt met economische onafhankelijkheid en intellectueele ontwikkeling, maar ook het moederschap deelachtig worden wil en zich het recht op het huwelijk als een zuiver menschelijk recht niet wil laten onthouden. De Italiaansche en de Hongaarsche onderwijzeressen bezitten het recht om te huwen reeds lang, hebben het eigenlijk altijd bezeten. In de Vereenigde Staten wordt sedert eenigen tijd het ontslag eener onderwijzeres wegens het aangaan van een huwelijk geregeld gecasseerd door de rechtbanken, omdat deze het aangaan van een huwelijk niet beschouwen als eene zaak strijdig met orde en goede zeden. Ten onzent werd deze zaak, wat betreft de onderwijzeres, juist dezer dagen in de hoofdstad tot een einde gebracht; de strijd om het celibaat der vrouwelijke ambtenaren is in Nederland echter met vernieuwde

hevigheid ontbrand. Voor de Hollanders, die er aan gewoon zijn, dat niet alleen de vrouwelijke juristen maar ook de vrouwelijke medici in hare practijk dezelfde rechten bezitten als hare mannelijke collega's, was er iets bevreemdends in, Professor Lassar uit Heidelberg op dit congres de gelegenheid te hooren aangrijpen om openlijk een beroep te doen op de regeering tot wegneming van de wettelijke hinderpalen, die in Duitschland aan de behandeling van vrouwelijke krankzinnigen door vrouwelijke krankzinnigenartsen in den weg staan. Wat betreft den invloed, die de vrouw bij het schooltoezicht is toegekend, staat Nederland vooraan in de rij der natiën.

De Engelsche vrouwen en een groot deel der Amerikaansche leven nog onder de rechtsbedeeling van den ouden *Common Law*, waarin de uitdrukking voorkomt, *woman is dead*. De Belgische vrouwen, en ook de Nederlandsche, worden voor de wet, van het oogenblik dat zij huwen, gelijk gesteld met minderjarigen, idioten en krankzinnigen. In België bestaat sedert 1900 eene wet, waarbij de gehuwde vrouw de beschikking heeft verkregen over haar eigen verdiend loon tot een maximaal bedrag van 3000 *frcs*. 's jaars. Wat zij meer verdient, is het eigendom van haren echtgenoot. In Nederland bezit de gehuwde vrouw geen schijn of schaduw van recht op de opbrengst van haren arbeid. Maar in beginsel is haar recht op beschikking over haar eigen bezit toch reeds erkend in de bepaling, dat de gehuwde vrouw buiten voorkennis van haren echtgenoot mag beschikken over ten haren name staande inschrijvingen op de Rijkspostspaarbank. Het recht der ongehuwde moeder op haar kind, als zij dit heeft erkend, is overal onbeperkt; het recht der gehuwde moeder op haar kind is overal gelijk nul. Een Deensch dichter laat daarom in een zijner treurspelen eene moeder, radeloos, omdat er voor haar geene mogelijkheid is om haar kind te onttrekken aan den invloed van eenen onwaardigen vader, hare toevlucht nemen tot het wanhopige middel om haren echtgenoot diets te maken, dat hij niet de vader is van haar kind. Vandaar ook, dat juist intellectueel zeer hoog staande, door eigen arbeid economisch onafhankelijke vrouwen, zoo dikwijls den man harer keuze wel volgen maar niet huwen, omdat zij niet kunnen besluiten tot die volstrekte verzaking van alle rechten op zich zelve, op haren arbeid en op haar kind. Tegen deze wijze van

handelen werd op het congres een ernstig protest aangeteekend, met name door barones Gripenberg uit Finland, die met grooten nadruk verklaarde het huwelijk, en het wettige huwelijk alleen, den eenigen geoorloofden vorm te achten van samenleving van man en vrouw.

Het kiesrecht is voor de Nederlandsche vrouw verder verwijderd dan voor de vrouwen in menig ander land, waar zoowel in het kerkelijke als voor den gemeenteraad de vrouwen reeds kiesrecht bezitten; voor het eerste bijvoorbeeld in Zwitserland en voor het tweede in Noorwegen. En toch is bezit van het kiesrecht voor de vrouw eene volstrekte noodzakelijkheid, niet alleen ter verkrijging van altijd meerder vrijheid, maar ook tot behoud van wat reeds werd verkregen. Want wat werd gewonnen, kan ook weder worden verloren. Als waarschuwend voorbeeld verhaalde Miss Susan Anthony, hoe in den staat New-York (iedere staat in de Vereenigde staten heeft zijne eigene wetgeving) in 1860 werd aangenomen eene wet, die de gehuwde vrouw de beschikking gaf over haar eigen verdiend loon tot haar jongste kind den leeftijd van 21 jaar zoude hebben bereikt. *It was the grandest law*, *that ever was made*, verklaarde zij met van aandoening trillende stem, want zij schonk de vrouw van den dronkaard, van den verkwister, van den woesteling, de mogelijkheid om door eigen arbeid brood te geven aan haar kind. Maar het volgend jaar reeds, 1861, werd de wet weder opgeheven. Dat het kiesrecht voor de vrouw onmisbaar is, wordt thans in alle cultuurlanden door ernstig denkende mannen en vrouwen erkend; en zonderling op zijn minst zijn vele der argumenten, waarmede de tegenstanders de zaak nog tegenhouden. ‘Ik heb wel eens mannen hooren zeggen,’ verklaarde Miss Anna Shaw, ‘als de vrouwen zoo wijs en zoo ontwikkeld en zoo onafhankelijk worden, zullen zij ons niet meer willen huwen. Maar men maakt zich toch eene lage voorstelling van het huwelijk, als men meent, dat de vrouw er enkel toe overgaat onder den druk van stoffelijke en geestelijke armoede.’ Miss Anthony, de onvermoeide strijdster voor vrouwenkiesrecht, vertelde, dat zij zoo dikwijls had moeten hooren, dat het bezit van het kiesrecht de vrouw zou doen zinken tot het peil van den man en meende deze verklaring juist niet vleiend te moeten achten voor den man. ‘De man is zoo bang voor het begrip de

vrouw, die hij zich, geloof ik, als een *compacter Klumpen* voorstelt,' schertste de afgevaardigde uit Noorwegen, Gina Krog.

Madame Avril de Sainte-Croix was zoo optimistisch te beweren, dat bezit van het kiesrecht de wensch was van alle Fransche vrouwen zonder onderscheid van partij of geloofsbelijdenis en dat deze vraag in Frankrijk wel spoedig als van zelve zou worden opgelost. In Oostenrijk wijt men het juist aan de christelijk-sociale vrouwen, die iedere verkiezingscampagne hartstochtelijk mede maken, maar steeds als werktuig van den man, dat daar het kiesrecht, dat de vrouwen reeds sedert 1849 bezaten, stuk voor stuk weder verloren is gegaan, het laatst nu ook het kiesrecht der groot-grondbezitsters. Uit Nieuw-Zuid-Wales, waar nu reeds sedert 10 jaar vrouwenkiesrecht bestaat, kwam bericht, dat sedert dien tijd ruwe taal, vloeken, tabakswalm en een ordeloos door elkander geschreeuw uit 's lands vergaderzaal zijn verdwenen. De mannen leggen daar hun voeten nu niet meer op de tafels en zetten hunne hoeden recht op hun hoofd. 'En niet minder groot is de transformatie, die wij vrouwen zelven hebben ondergaan,' verhaalde Mrs. Napier. 'Voor de invoering van vrouwenkiesrecht heette het, dat wij geene hersens hadden, dat wij niet denken konden, dat wij voortdurend aan begripsverwarringen leden. Na de invoering, bij de eerste verkiezingen reeds, prees men ons om strijd om ons helder doorzicht, ons juist oordeel, onzen scherpen blik op personen en toestanden.' In Zweden, waar het kiesrecht aan het grondbezit is verbonden, geldt het in gelijke mate voor mannen en vrouwen; maar de laatsten maken er geen gebruik van. In Tasmanië, waar vrouwenkiesrecht voor nu ruim een jaar werd ingevoerd, waren de vrouwen uit de hoogere standen niet te bewegen om te komen stemmen; zij lieten dat werk met vol vertrouwen over aan de mannen, antwoordden zij, als zij er toe werden opgewekt. De vrouwen uit de volksklasse echter kwamen zoo trouw op, dat zij aan de arbeiderspartij eene schitterende overwinning bezorgden.

Overal waar de vrouw het kiesrecht begeert, daar is het haar te doen om den invloed der moeder op de wetgeving te versterken. Ook in de huishouding van staat acht de vrouw het oog, het oor, het hart der moeder onmisbaar; en in de verkiezing van zedelijk hoog staande mannen ziet zij het groote wapen in haren

strijd voor de gezondheid en de zedelijkheid van haar kind, voor zijne bescherming bij den arbeid, betoogde Mrs. Chapman Catt, de presidente van het nieuw opgerichte Wereldverbond voor Vrouwenkiesrecht. Verschil van kerkelijk standpunt mag in dit opzicht de vrouwen niet verdeelen; evenmin als de vrouwenbeweging als zoodanig zich mag of kan aansluiten bij eenige staatkundige partij, bij de sociaal-democratie of bij het liberalisme. ‘Wat wij allen wenschen,’ verklaarde Dr. Aletta H. Jacobs, de voorzitster der Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, ‘dat is meer liefde, meer geluk voor allen, meer licht.’ En dat licht breekt thans aan de kimmen door. Het zendt heldere stralen voor zich uit. De vrouw, de moeder, voelt, dat het dag wordt,

> ... und Heerschau hält sie über wack're Kämpen
> Aus allen Landen strömten sie herbei,
> Und legen stolz ihr Werk zu ihren Füszen:
> ‘O Mutter, sieh, das taten wir für Dich!
> Wir rasten nicht, bis wir Dich ganz befreit!’
> Sie schaut das Werk. Es bricht ein Freudenjubel
> Aus ihrer Brust: ‘Geliebte, habet Dank!
> Seid mir gegrüszt, gegrüszt Ihr, hergetragen
> Vom ernsten Norden und vom sonn'gen Süden,
> Von Ost und West, auf e i n e r Sehnsucht Flügeln!
> Mög', was Ihr schuft, in Euren Heimatlanden
> In frohem Austausch allen nutzbar werden!
> Seid mir gegrüszt! Ich segne Eure Waffen!
> Die Waffen sind's des Friedens und der Liebe!
> Und hoch erhobnen Hauptes folge ich Euch,
> Die Ihr die Bahn mir frei macht; freudig werd' ich
> Nun Leben spenden, Leben! weisz ich doch
> Dasz ich's er halten darf mit allen Kräften,
> Und dasz ich der bedrängten Menschheit endlich
> Die Mutter sein darf, eine rechte Mutter,
> Die täglich reicher, reichlich spenden wird
> Und freudig schafft, am Bauwerk der Kultur
> D e s W e i b e s E i n s c h l a g ' i n 's
> G e w e b ' d e r W e l t !’

JOHANNA W.A. NABER.

Aanteekeningen schilderkunst.

De Verster-tentoonstelling te Rotterdam.

Voor die jongeren, die niet van den aanvang af de verschillende werken uit de verschillende phasen van dezen schilder hebben kunnen volgen, was de door den Rotterdamschen Kunstkring aangerichte tentoonstelling een openbaring; voor hen, die reeds dadelijk in Floris Verster herkend hadden den boeienden zoeker naar het expressief vermogen der kleur, was zij een bevestiging, en tegelijk bood zij door de zorgvuldige, ja men kan zeggen volmaakte rangschikking en ongemeene compleetheid, den aandachtigen beschouwer een deugdelijke contrôle op de sedert een twintig jaar ontvangen indrukken, en werd zij als zoodanig tevens het middel tot klaarder zien.

Het is naar aanleiding hiervan dat wij, die deze tentoonstelling eerst de allerlaatste dagen konden zien, deze indrukken nog even wenschen te resumeeren.

Verster's kunst wortelt evenals die van Breitner en de Zwart, zijn tijdgenooten, in de school der Marissen. Evenals zij behoort hij tot dat krachtige tweede geslacht dat volgde op deze meesters - het eerste geslacht dat in leeftijd op de Marissen volgde kan men in 't algemeen meer als den uitbloei aanmerken van een aan deze meesters voorafgegane generatie -; evenals zij begon Verster naar den impressionistischen trant te schilderen, hierbij toch, zooals in zijn arbeidersfiguren buiten, al dadelijk meer overhellend naar het ons uit Frankrijk overgebrachte naturalisme.

En toch, ondanks dat hij zijn opleiding aan de Haagsche

Academie ontvangen heeft in een tijd dat de groote Hagenaars in de volte van hun kracht waren, ofschoon hij gelijk aankwam met de krachtigste jongeren, ondanks zijn beginnen te zien en te schilderen naar hun wijze, - bleef hij in zijn meerdere bewustheid, zijn meerdere intelligentie, of liever in zijn ideoloog-zijn, een figuur ter zijde; en het is wel vooral door deze tentoonstelling dat men Verster ziet in zijn wezen als den contemplatieven, zich buiten het actieve leven bewegenden schilder, die in zijn kunst niet van het leven zoozeer de directe weerslag geeft, als wel een uit overpeinzing geworden expressie der kleur, om de wille van de kleur, in een weloverwogen voordracht. En hierin stond hij al vroeg lijnrecht tegenover Breitner, den meester van het moment, den door het groote stadsleven beheerschten schilder, stond hij ook tegenover de Zwart, staat hij het dichtst bij van der Maarel, die, ook van den aanvang af buiten het meer realistisch-impressionistische beweeg staand, ook meer door kleur-ideën, vorm-ideën geleid werd dan door de directe natuur.

Hoe persoonlijk van opvatting het ensemble van Versters schilderijen ook zij, zelden geven zijn bloemen ons de sensatie van het levende, het in zich zelf complete, het ongerepte van bloemen, ja, in het meerendeel zijner waskrijtteekeningen, hoe volmaakt, hoe ook technisch meestal vlekkeloos voorgedragen, geeft hij eer de abstractie van een japansch vaasje, van een dorpshuis, hulsttakje of bosje knoflook te zien, dan dat zij ons revelaties geven van de schoonheid van bloemen of vazen, of ook landschap.

Wat hij ons wel leerde zien waren kleur-combinaties van sterke persoonlijkheid, modern in hun gewaagdheid, modern in het doorvoeren van het kleurenmotief door heel het schilderij, zooals het rood en paars van anemonen, krachtig en consequent volgehouden; het praalvolle rood en zonnig groen van pioenrozen; het intense rood, blauw en zonnig groen in de Flox van 1900; het dissoneerende geel en rood van rozen; even als hij vroeger in een impressionistische ‘peinture’ reeds verraste door het éclatante paars van ceneraria's tegen het vette geelgroen der bladeren, enkelvoudig geschilderd dit laatste tegen een warm-bruin fond. Wat hij ons meer liet zien was een ten onzent ongemeen zoeken naar volkomenheid, naar volmaaktheid van voordracht, naar een gerechercheerde

schildertechniek, die de hand maskeert en hem zonder twijfel bewogen heeft tot het vlekkeloozer en minder aan het toevallige gebondene procédé van teekenen met waskrijt, waarin hij naar enkelvoudige motieven, aandachtig en geduldig doorgevoerd, wonderen van techniek leverde.

En nu is het zeker opmerkelijk, dat het meest complete, het meest zuiver geschilderde werk uit zijn eersten tijd, uit 1887 - dus in de volle kracht der Hagenaars - wij bedoelen het stilleven: 'Kippen', dat aan den heer A. Verweij behoort, dat dit schilderij en ook enkele soortgelijke, hoewel in mindere mate, tegelijk het meest van allen in de realiteit staat en ons in de meesterlijke peinture, in de straffe kleurbehandeling, zoowel als in de sonore voordracht, in het reëele iets heeft leeren zien dat men te voren niet kende.

Ofschoon niet zoo innerlijk harmonieus in de tonaliteit als Jacob Maris, ofschoon niet van zoo breede allure als Breitner, heeft Verster in dit werk te zien gegeven die vereeniging van natuur en kunst of liever dat één-zijn, die door kunst veraanschouwelijkte waarheid, die wel het wezen is van de kunst van een Jacob Maris; heeft hij hier, analytischer nog, in de morbide kleurbrekingen der geplukte kippen, in diepte van tonaliteit, in zuiverheid van kleur en peinture, reeds in den aanvang zijner loopbaan, geraakt aan het beste wat wij in dit opzicht hebben: den Delftschen Vermeer en Jacob Maris; heeft hij hierin zich zelf op een hoogte gebeurd, die hij, wij voelden het nimmer sterker dan hier, in vele jaren niet meer zou bereiken, een hoogte waarop hij, na veel zoeken, na veel kleur-problemen, na veel baroks en, niet minder, na veel mooie proeven van dit zoeken naar sterke kleurexpressie, eerst in 1904 zou terugkomen, en die hij bezonkener, klaarder, - gelijk aan een asceet, die lange jaren, alleen op zijn thebaïde, al het bijkomstige als van geen belang gaat achten, - in zijn vlekkeloos voorgedragen teekening van een gemberpot in waskrijt, weer bestijgen zou. In onze herinnering van deze tentoonstelling valt alles wat daar tusschen ligt betrekkelijk weg en het is alsof na de olieverfschilderij: het stilleven met de geplukte kippen, al het andere slechts de stadiën zijn om tot de gelouterde aanschouwing van dit eenvoudige aardewerk te komen.

Op het oudere schilderij schijnt de gemberpot in haar diepe

blauw, slechts daar te wezen om het hoog gele émail der kippenpooten tot ‘complément’ te dienen; in de laatste heeft de schilder deze gemberpot niet gebruikt om de kleur, heelemaal niet voor de compositie, - daarvan is hier geen sprake, - ook niet als repoussoir, maar om zich zelfs wille en zoodanig gegeven dat het tot een aandachtig uitgebeelde werkelijkheid van de materie, den vorm en het ornament werd, zooals deze schilder door den hartstocht der kleur in zijn werk van '87 daarvan de suggestie gaf.

Deze teekening zal aan velen geopenbaard hebben het zoeken van dezen schilder. In de heele reeks der waskrijtteekeningen, waar, ondanks alles wat geboden wordt, het bereiken nog altijd door iets niet te definieeeren verhinderd schijnt te worden, kon men deze teekening, die een glorieuse overwinning zou worden, niet voorzien, niet voorzien dat hij tot een zoo geheel innerlijk en uiterlijk compleet werk zou geraken, dat niet alleen op zijn eenvoudigst, dit zocht hij al lang, maar ook in dit eenvoudige, in dit sobere, volmaakt zou uitleggen wat hij zag, zóó dat men er geen schakel in mist, en fond, materie, ornament en ensemble, gelijkelijk tot hun recht komend, hun toppunt bereiken in het neerzetten van een bleek-blauw lijntje in het effen vlak van deze gemberpot. De wijze reeds waarop een afgebrokkeld kantje van dit vooze aardewerk is weergegeven is opmerkelijk, en nog kan men aanmerken dat dit randje, iets te veel toonend de moeite der oneindige reeks van minuscule détails, niet het gelukkigst is, sedert wij dezelfde moeite, dezelfde détailbehandeling in het weergeven van het glazuur, van het schaarsche ornament zoowel als in den fond, zoo glorieus vergeten.

Wel een curieuse ontwikkelingsgang die men bij dezen bij uitstek self-made schilder kan waarnemen. Begonnen met onder den invloed van Breitner in '80 een trompetter te schilderen, doorgaande in landschap met figuur, in een meer naturalistische voeling, in zijn Koolsnijder van '85 reeds te zien gevend dat kleur hem boven licht zou gaan, in '84 dezen hang naar kleurzuiverte het zuiverst vereenigend met de werking van het licht in het hierbovengenoemde stilleven, in '91 in zijn potten met Ceneraria's een groote schrede zich bewegend naar de kleurexpressie, in '92 in de lichtblauwe flesschen, en meer nog in de roode Pioenrozen van '93, die met de Anemonen,

de Chrysanthen en de Rozen van het zelfde jaar deze richting bevestigen, om in '94 in het met krijt geteekende takkengewriemel van het Warmonderhek, in het pastel Sneeuw van '95 te sturen naar die zuiverheid, met welke kentering hij in '96 met de teekening Pompoenen, de minder gelukkige Narcissen, en de in dezen vorm forsche Eucalyptus, in '97 tot het subtiele Mistletoe en het Huis van Noordwijk, in '99 met de Kastanjeknoppen, om eindelijk in 1900 weer tot de absolute schilderkunst terug komen in zijn glorieus schilderijtje Flox, terwijl hij dit motief nogmaals in 1901 verwerkte, in 1903 met de sterk geëmpateerde stukjes van Bokkingen begon, om langs het wondere Doode kanarievogeltje heen, de stijging naar zijn jongste werk te bereiken.

Op het punt van kleur, is deze Flox evenzeer een werk dat men een complete overwinning kan noemen. Alle kleurenfelheid is hier gelouterd zonder in 't minst verzwakt te zijn. Ja zelfs is zij dieper geworden en, even als de enkele kleuren in de oude kerkglazen boven aan in de dichte traceering, straalt iedere kleur haar eigen kleurdiepte uit, terwijl deze te zamen gehouden door de juistheid der kleurwaarden, dat broeiende, dat mystieke bezitten wat men de hoogste instantie der kleur ‘an sich’ kan noemen. Alles wat wreed is, alle kleurdissonanten zijn hier in het voorname equilibre afwezig, de kleuren: rood, blauw en groen steunen elkaar zoodanig dat zij, ieder op zich zelf kleur warmte uitstralend, toch onderling verbonden zijn door de gelijkwaardigheid dezer drie hoofdkleuren.

Voor velen is het Huis te Noordwijk van 1897 en het Dorpshuis te Borger van 1903 een hoogtepunt in het zoeken naar volmaaktheid geweest, en als gedetailleerd weergeven in het effen vlak van een gevel heeft men zooiets ten onzent sinds eeuwen niet gezien.

Doch het is met velen van ons zoo gelegen, dat men dezelfde zwakheden, welke men in een uit hartstocht geworden werk nauwelijks ziet, breed uitmeet in de koeler overlegde, minutieuse teekeningen. Het is of er in zulk een letterlijke werkelijkheid iets is wat ons het recht geeft om meer te eischen, om kritischer te bekijken wat ieders oog zoo heel gemakkelijk volgen kan. Zoo vernamen wij ook meermalen, hoe men een kleine zwakheid van teekening in het aanzetten

van het oor of het wijken van een oog, schilders als Haverman en Veth zwaar aanrekende met het argument dat men bij kunstenaars, die zoo precies zijn als zij, deze kleinigheden ook volmaakter verlangt. En ook alleen als zoodanig vragen wij: geven de boomen die het delicieuse Huis te Noordwijk overschaduwen, in den trant der steentjes geteekend, het loof van boomen terug, zooals deze het huis zelf? Bevredigt het huis te Borger met het verrukkelijke verschietje, een détail dat men na de miniaturen ten onzent niet meer zoo zag, hier geheel, en geven, ondanks de meesterlijke technische uitvoering, de kastanjeknoppen, een wonder van detailleering, de sensatie van wording, geven deze boomen werkelijk boomen te zien?

En toch, er is zoo iets eerbiedwaardigs in het zuivere realisme, dat, niets versmadend, ook aan het geringste aandacht schenkt, dat men tegenover zulke meesterstukjes van technische uitbeelding in een tijd waarin het ambacht der schilderkunst slordiger en de zuivere uitbeelding zeldzamer wordt, waar het realisme al te dikwijls in conventie ontaardt, - hier nauwelijks met bedenkingen durft aankomen.

Van Deyssel schreef naar aanleiding van Frans Coenen: ‘Men kan niet zeggen dat kunstenaars die “de werkelijkheid afbeelden” de mindersoortige functie verrichten van te reageeren op indrukken van buiten, van het milieu, en anders niet, terwijl bij psychische kunstenaars daarentegen de indrukken vóór de reproductie gelouterd worden in hunne vooraf hun bewust geworden zielesfeer. Men kan dit niet zeggen, daar de eenvoudigste werkelijkheids-afbeelding bepaald psychische kunst kan zijn.’

Als zoodanig raakt dit jongste werk van den Leidschen schilder aan wat men het psychische noemt.

Juli 1904.

G.H. MARIUS.

Paul Kruger. †

Slechts zeven dagen van zijn lang en belangwekkend leven heb ik met hem doorgebracht. Maar zeven dagen die hebben meêgeteld in dit veelbewogen bestaan. Dagen waarin de vernederde en verslagene als een triumphator is toegejuicht, en ook zelf, bij wijlen, gedroomd heeft dat hij het was.

Toen, te Lorenço Marques, - na de twijfelachtige antwoorden hem door den Portugeeschen gouverneur gegeven, - Paul Kruger den voet had mogen zetten op een Nederlandsch oorlogschip, toen had de opgejaagde een gevoel gekregen van veiligheid en rust. Maar rust was het niet die hij zocht, en niet om zijn huid te bergen had hij zijn strijdend volk verlaten en zich door een vriendelijke vrouwenhand laten wegleiden naar Europa. Het groote moment van zijn leven, hij wist het en voelde het, was niet het oogenblik waarop hij zich had ingescheept op de 'Gelderland,' maar dat waarop hij het gastvrije schip zou verlaten. En rustig, met zijn Bijbel vóór zich en zijn langzaam brandende pijp in de hand, wachtte hij dat oogenblik af.

Hoe verhelderde reeds aanstonds de uitdrukking van dat moê gezicht, toen, terwijl het schip langzaam opstoomde naar de haven van Marseille, de bekende, zoo lang gemiste gestalten - Leyds, Fischer, Wessels, Piet Grobler - zijn kajuit binnentraden en het 'Morgen, Preezdent!' met den Afrikaanschen tongval gesproken, hem begroette. Maar reeds drong, uit de schepen en sloepen die de haven vulden, het gejuich der menigte door de kleine vensters der kajuit naar binnen en deed hem nieuwsgierig vragen wat dit beduidde.

Hij stond op van zijn rustbank, liep naar een der vensters, wilde zelf zien, zien hoeveel menschen er wel waren, nu reeds, om hem welkom te heeten in het vreemde, vrije land.

En toen hij, een uur later, na de hartelijke hulde der afscheidsparade, in de vlugge sloep naar den wal werd geroeid, hoe klom toen zijn verrassing, hoe kinderlijk werd zij uitgesproken, wanneer hij, aan alle kanten, telkens nieuwe menschengroepen gewaar werd, die de armen naar hem uitstrekten en het ‘Vive Krugèr! Vivent les Boërs!’ over het water lieten klinken. Al spoedig had de oude President, die, daar ginds, in Afrika, zoo snel de koppen zijner kommando's wist te tellen, op een drie- à vierduizend de menigte geschat die hij aldus varend voorbijging.

Maar op de kaai-muur van den Douane-haven stonden ze al uren lang ongeduldig te trippelen op hun verlakte schoenen, met de roksmouwen te gesticuleeren en veelbeteekenend met het hoofd te schudden, de mannen van het ‘Comité pour l'Indépendance des Boërs,’ die elke minuut telden die nog verloopen moest en elk kwartier uitstel een vermindering achtten van Zuid-Afrika's kans op verlossing.

Eindelijk, daar was dan het historisch oogenblik gekomen. De slanke, kranige Marseillaan, elegant uitgedost in zijn ‘habit de cérémonie’, sprak het eerste woord van begroeting tot den breedgeschouderden, stoeren Afrikaan, die daar vóór hem stond in zijn ouderwetsche jas, den ouden hoed met den breeden rouwlamfer op het hoofd.

Kruger antwoordde wat hem gezegd was dat hij antwoorden moest om door zijn eerste woorden Frankrijk en Europa voor de zaak van zijn volk te winnen. Maar - gelijk hij bijna altijd deed, - hij ‘wou daar nog wat bijvoeg',’ een persoonlijke gedachte, iets over het verfoeielijk wapenen der Kaffers en over de wreedheden aan vrouwen en kinderen begaan, een paar van die dingen waarvan zijn hoofd vol was geweest gedurende de zeereis, die hem zooveel tijd had gegund om ‘te denk' over mijn volk.’ En toen de Fransche vertolking dat mannelijk woord van verontwaardiging en hoop, die betuiging van onschuld en dat vragen om sympathie en hulp, dat beroep op het rechtsgevoel der wereld en die gelofte om pal te staan tot den laatsten man tot aller ooren had gebracht, - toen de plechtige stilte waar-

meê dit alles werd aangehoord aan elk woord zijn volle beteekenis had gegeven, - slechts ééns verbrak een snijdend ‘assassins!’ het zwijgen der menigte, - toen een daverend, onbedaarlijk gejuich dat ingespannen zwijgen had vervangen, toen had de oude Kruger het gevoel dat zijn vurigst gebed was verhoord geworden en dat de Heer het hart dezer groote nacie tot ontferming over het arme volk van Afrika had bewogen.

Maar naast Kruger zat zijn trouwe politieke raadsman, de gezant der Republiek, Doctor Leyds, naar wiens meening hij, bij elke beslissing van beteekenis, het eerst vroeg, en die hem ook nu zou beduiden dat Marseille slechts de zonnigste en lichtst bewogen stad is van Frankrijk, dat de politiek - die, bij de ontvangst, door geen enkel officiëel persoon vertegenwoordigd was, - zetelde te Parijs. Wat moest den goeden ouden man, reeds dien eersten dag, niet nog al meer worden uitgelegd! Dat de voorzitter van den Parijschen gemeenteraad op dit oogenblik te Marseille was en de terugreis in denzelfden trein meê wou maken, maar dat dit niet gebeuren mocht, want dat Parijs op gespannen voet leefde met het Ministerie en dat de onmisbare ontvangst op het Elysée den President ontgaan zou indien hij van te voren de hand reikte aan Grébauval.

Gelukkig verliepen er maar één dag en één nacht - een nacht van heen-en-weer-confereeren-en-telegrafeeren, die Kruger zelf rustig slapend doorbracht - voordat de politieke quaestie was opgelost en het plan voor den tocht naar Parijs kon worden vastgesteld.

En zoo begon dan, den volgenden morgen, die schitterende triomftocht langs de spoorbaan van den P.L.M., die bij elke halte toenam in luister en officiëelen glans, om in de aankomst aan het station te Parijs haar toppunt van glorie te bereiken. Te Lyon, het eerst een gedecoreerde mijnheer op ons toetredend met de woorden: ‘je suis le préfet du Rhône’; te Dijon een officier, in groot tenue, den President naderend: ‘j'ai été envoyé par le Général de division’; te Parijs, bij het uitstappen uit den trein, drie officiëele mannen den President met een korte toespraak begroetend, de chef van het Protocol, namens den President der Fransche Republiek, de voorzitter van den ‘Conseil général,’ namens het Departement

der Seine, de president van den Gemeenteraad, namens de Stad.

Intusschen had de Staatspresident herhaaldelijk de hoofden der opdringende en juichende menigte geteld, die hem, bij elk oponthoud, vol geestdrift begroette: te Lyon, waar we werden voortgesleept tot aan de balustrade hoog boven den Boulevard du Midi, ‘wel tienduizend!’, te Parijs, langs den weg van het station tot aan zijn hotel, ‘wel twee miljoen!’

En nog steeds klom de geestdrift en rees de gloriezon naar boven. Rondom het hotel, op den boulevard, duizenden en duizenden die onvermoeid hun ‘Vive Krugèr!’ lieten hooren; op straat een eerewacht van de schitterende ruiters der Republikeinsche garde; een ontvangst op het Elysée zooals het protocol voorschrijft dat een regeerend vorst moet worden ontvangen, met Monsieur Crosnier beneden en Monsieur Loubet boven aan de trap, en, in de ‘cour d'honneur’ de militaire muziek, het Transvaalsche volkslied spelend; een bezoek aan het Hôtel de Ville bijna gelijkend op het bezoek van den Tsaar; een wandelrit door Parijs met, in elke straat, bloemkransen en bouquetten in het rijtuig geworpen; redevoeringen over de Fransche helden die in Transvaal waren gevallen en over de Fransche voorouders der Boeren; ontelbare recepties en audiencies, van nationalisten en van dreyfusards, van vredebonden en van weerbaarheidsbonden, van officieren en van studenten, van kamerleden en oudministers, van Franschen en Nederlanders, van Ieren en Amerikanen; aanbieding van bloemstukken, van eeresabels en medailles; een deputacie van dames om, naast den President, Mevrouw Kruger te huldigen, en een delegacie van kamerleden, ademloos binnenstormend, om het eerst van allen het groote nieuws te brengen, dat de Kamer van Afgevaardigden, met algemeene stemmen... een mocie van sympathiebetuiging ‘aan den Staatspresident der Zuid-Afrikaansche Republiek’ had aangenomen! Van alle zijden, een onvermoeid opdringend, overweldigend huldebetoon, een geroep van ‘Vivent les Boërs!’ ‘Vive l'arbitrage!’ ‘Vivent les Républiques sud-africaines’, een gejuich uit duizenden monden, een gezwaai met armen en hoeden, altijd-maar-door, tot aan het uur van vertrek, tot aan het Noorderstation, tot aan de Fransche grens, waar de laatste handdruk werd gegeven, de laatste wensch werd uitgesproken....

Of, neen - want op d a t oogenblik begreep Kruger dat het gedaan was, - tot aan dien gedenkwaardigen avond (het zal zeven uur zijn geweest) toen, na een vermoeienden dag van audiëncies, van bezoeken en tegenbezoeken, de President, met zijn gezant en zijn tolk, neerzat in het kabinet van den Franschen Minister van Buitenlandsche Zaken. Nog zie ik die pijnlijk geprikkelde oogen vaag rondzien langs de wanden van het ruime, zwak verlichte vertrek, terwijl de ooren enkel, als een vèr geruisch, eenige klanken opvingen van de zacht en voorzichtig gesproken woorden van den heer Delcassé. Nog zie ik, toen eindelijk die woorden voor hem vertolkt werden, - eerst de eerste termijn: 'de Minister heeft nog niet gedaan, President', toen de tweede, eindigend met een onbestemde verwijzing naar 'andere landen, die met Engeland op een minder gespannen voet staan dan Frankrijk' - iets als een doffe gelatenheid zich uitspreiden over de vermoeide trekken van dat goedig gelaat, terwijl de grove vingers grepen naar den hoed die naast den stoel was neergezet en de gebogen gestalte, na lang aarzelen, zich ophief om heen te gaan.

Toen wij, een uur later, eindelijk aan tafel konden gaan, sprak Kruger toch, met dezelfde zware, harde stem van altijd, het gebed uit van elken dag, dankend voor de spijzen die waren opgezet, biddend voor 'de broeders die onder die zwaard staan' en de toekomst van het volk van Afrika opdragend aan God.

Meermalen, gedurende die zeven dagen, den President vergezellend op zijn bezoeken aan Paleizen en Ministeries, de onderwerpen zijner redevoeringen vooraf met hem besprekend of, ter afwisseling, voor zoover dat ging met den doove, gemoedelijk met den ouden man 'geselzend' in den salon van het hôtel, - heb ik gezocht naar den politikus van wien Bismarck zou verklaard hebben dat hij het van hem, den ijzeren kanselier, in slimheid won. Maar om dezen te vinden zou ik Kruger in Afrika moeten gekend hebben, in de dagen van zijn kracht. In Frankrijk trad hij enkel op als de waardige woordvoerder en het levende symbool van zijn gehavend, om recht en om verlossing roepend land, - misschien omdat hij thans niet méér wezen kon, maar zeker ook

omdat hij niets anders wezen wilde dan dat. En zoo werd dan elke nieuwe ‘rede’, elk antwoord op een officiëele of officieuze begroeting slechts een vernieuwd protest tegen het egoïsme van Engelands politiek en de wreedheid van Engelands leger, een steeds dringender bede om al dat huldebetoon door intervencie en al die bloemen door dreigende bajonetten te vervangen. En of hij stond tegenover een onverantwoordelijk President van Republiek, Senaat of Kamer, dan wel tegenover een verantwoordelijk Minister, of de Senatoren en Députés wier begroeting hij had te beantwoorden regeeringsmannen waren of leden der opposicie, - altijd weer, op steeds ongeduldiger toon naarmate het uur van afscheid naderde, vroeg hij om wat hem zoo eenvoudig toescheen: het bevel aan Engeland gegeven om den strijd te staken, het geschilpunt der uitlanders, alsof er nog geen schot gelost was, door een scheidsgerecht te laten onderzoeken, en Afrika te laten zijn en worden wat het zelf wezen en worden wilde. En hij zou het vragen, altijd weer, des noods aan alle volken en alle vorsten, in alle talen der wereld,.... totdat de kaakslag van den Duitschen Keizer den lastigen grijsaard het spreken poogde te verleeren.

Volgzaam, zoo er, nu en dan, nog sprake moest zijn van politiek, schikte hij zich naar het advies van den ‘Raad’ der vrienden, bovenal naar dat van Dr. Leyds, wien hij, vol vertrouwen, de aktieve leiding der zaken overliet.

Zelf poogde hij alleen, met wel wat overdreven behoedzaamheid, alles te vermijden wat aan anderen behalve aan Engeland aanstoot had kunnen geven of wat zou kunnen schaden aan de sympathie die hij noodig had; noemde liever niet, onder de voorouders zijner Boeren, de Fransche Hugenoten, daar immers, in Frankrijk, de katholieken zijn warmste medestanders waren; ontkende - wat, hoe vreemd het schijne, in alle oprechtheid verklaard kon worden - dat de naam van Alfred Dreyfus ooit tot hem was doorgedrongen, toen het bleek dat een sluw journalist, door hem uit te maken voor een dreyfusard, hem poogde te brouilleeren met de nationalisten, wier bescherming hij niet missen kon.

Maar zoo ik, in die zeven dagen, geen enkele maal den vroeger zoo geroemden staatsman heb ontmoet, elken morgen

en elken avond vond ik weer den trouwen Vader van zijn volk, die niet zich zelf zocht maar enkel en alleen de verlossing van zijn land. Hoe gewillig leende hij zich telkens weêr tot het bedenken en voorbereiden van een redevoering! slechts nu en dan wat ongeduld en wrevel verradend als ik hem storen kwam in zijn 'denken over zijn volk,' omdat er weêr 'een rede' van hem gevraagd werd. En het was geen persoonlijke ijdelheid die hem, onvermoeid, telkens op het balkon deed verschijnen, waar de juichende menigte hem riep, maar, naast de behoefte om zijn volk te hooren verheerlijken, dat gelukkig gevoel van niet langer de door Engeland gesmade en vervolgde, maar de vrije en geeerde gast van Frankrijk te wezen.

Er was toch, zoo nu en dan, wel iets nuchters in de wijze waarop al dat luidruchtig eerbetoon door Kruger werd aanvaard. Niet alleen dat elke, zelfs de geringste, graad van bedwelming was uitgesloten; ook van eenige trillende emocie, van een plotseling-aangegrepen-worden door eene of andere treffende demonstracie, was op het gelaat of in de woorden van den President niet veel te bespeuren. Dat hij van de ontvangst in het Hôtel de Ville niets anders thuis bracht dan een opmerking over het vermoeiende trappen-klimmen dat men daar van hem geëischt had, was nog zoo onnatuurlijk niet; de vertegenwoordigers der stad Parijs hadden van die ontvangst wel veel werk gemaakt, maar daarbij toch meer hun eigen eer gezocht dan die van hun gast. Maar dat het aankomen te Dijon, toen de avond reeds was gevallen, het stapvoets-binnenrijden der oude Bourgondische stad, door de overvolle, met lampions verlichte straten, en, daarna, die indrukwekkende, die vrome ontvangst in het Hôtel de la Cloche, waar deftige deputacies op bijna fluisterenden toon hun hulde aanboden, waar kinderen bloemen strooiden, waar gedistingeerde oude dames en bevallige jonge meisjes, met bevende vingers, de ruwe hand van den President aan haar lippen brachten, - dat dit alles niet bij hem, enkel bij ons, zichtbare ontroering wekte, zoodat hij, op de vraag of hij niet iets zeggen wilde, ten antwoord gaf: 'jij kan die mens net bedank; maar ik denk, ik zal nog veel reden moet hou' - blijft teekenend voor het temperament van dezen Afrikaander.

Wat Kruger mag bezeten hebben aan vatbaarheid voor

artistieke aandoening, was sints lang bij hem opgegaan in het godsdienstig gevoel. De symboliek der emblemen die men voor hem gegraveerd had op medailles, geteekend op het schutblad van Albums, uitgebeeld in kostbare bloemstukken, ontging aan die oud-testamentisch gevormde verbeelding. Maar wie in een bijbelwoord een nieuwe toespeling wist te vinden op Afrika's strijd tegen den klauw van den Leeuw en den hoorn van den Eenhoorn, die wekte in dat gemoed nieuw vertrouwen op den triumf van ‘die zaak van rechtvaardigheid.’

Oud-testamentisch was deze patriarch, - hoe modern ook uitgedost, als hij, in 't vol ornaat zijner officiëele waardigheid opging naar het Elysée of, in een pels gehuld, in een open landauer rondreed om ‘die dorp’ van nabij te bezien. Hij was het vooral op den rustdag, den sabbath des Heeren. Toen hem, des Zondags, het voorstel gedaan werd om een krans te gaan nederleggen aan de voeten van het standbeeld van Jeanne d'Arc, - die immers de Engelschen uit Frankrijk verjaagd had gelijk hij, Kruger, ze hoopte te verjagen uit Transvaal en Oranje-Vrijstaat, - hoe heftig was toen zijn verzet tegen zulk een verheerlijking van menschen en menschenwerk, waar Gode alleen eer mocht worden gegeven! Het hielp niet of men al sprak van Jeanne's godsvertrouwen, van haar nederig geloof aan hooger roeping; ‘ik versta wel,’ klonk het kort bescheid, ‘maar dat is afgoderij.’

In zulke oogenblikken was Kruger geheel zich zelf. Hij was het ook, wanneer hij, in den kring der Transvaalsche vrienden en familieleden, het kinderlijk en vroolijk tafelgesprek volgde voor zoover zijn doofheìd hem dit toeliet, en een gemoedelijk woordje, of ook wel eens een grap, er, met een glimlach, tusschen wierp.

Maar die oogenblikken van verpoozing en verstrooing waren zeldzaam. Van iedere andere aandoening won het, in die dagen, eerst de hoop, de stralende hoop, toen de vrees, weldra de vertwijfeling aan alle hulp van menschen. En boven alle, ook boven deze, stond hoog en onverzettelijk in dit groote kinderhart het geloof aan Israël's ‘Heer,’ die immers nu was geworden Zuid-Afrika's God.

Voor dat godsbestuur boog Kruger het hoofd bij elke beproeving en elke vernedering, nu en dan toch pogend de wondere ‘wegen’ van zijn God te verstaan. Hoorde ik hem

niet zeggen, na Wilhelm's weigering om hem te ontvangen en hem te helpen: ‘Ik denk, die Heer wil alléén die eer daarvan hè!’ Toen de Republieken onherroepelijk gevallen waren, boog hij het hoofd nog dieper, maar zocht naar een nieuwe oplossing van het probleem dat de wereldgeschiedenis stelde aan zijn geloof. Kinderlijk en eenvoudig was de oplossing waarbij zijn geest en zijn gemoed vrede vonden: ‘Die Heer kent zijn tijd.’

Zeven dagen meêleven met zulk een man is een te korte tijd voor het aankweeken, in eigen ziel, van zulk een geloof. De onverschilligheid der wereldgeschiedenis, zelfs voor de hoogste wenschen en idealen der menscheid, treedt te dikwijls en te duidelijk aan het licht dan dat niet naar een andere, een meer wijsgeerige oplossing zou gezocht worden van de problemen die zij stelt.

Maar een zoo korte tijd van samenzijn kan lang genoeg wezen om sterk het gevoel te wekken dat te leven, te werken en te lijden, ook als men heel oud geworden is, voor ‘een zaak van rechtvaardigheid en vrijheid’ een begeerlijk levens-ideaal heeten mag; dat de man wien zulk een taak te beurt valt, zoo hij, waardig en vol eenvoud, tot den einde toe die roeping trouw blijft volgen, door de menschheid tot haar h e l d e n mag worden gerekend.

A.G. VAN HAMEL.

[Verzen]

I.
Kennemerland.

Aan de nagedachtenis van Hofdijk.

Kennemerland, mijn hof en groene tuin
van eike-kluft en luwe linde-dalen, -
het is mij liefst wanneer des avonds dwalen
zijn oude sproken langs het donker duin;
als nog een late voetstap op de wegen
de stilte luistren doet en ver vergaat,...
dan te vernemen hoe daar leven gaat
een zacht gerucht en wonderlijk bewegen;
verzonken eeuwen, hoor, ze roeren zich, -
ze waren in den langen slaap gezegen;
hun leger is 't waarop ik droomend lig,
dat zooveel zomers zorglijk, voor te scheiden,
met den verbronsden mantel overspreidden,
dat altijd dieper, dieper werd hun graf...
't Zijn vlotte schimmen nu, die oude tijden,
ze duchten 't licht en dalen schuwling af
in 't zwijgende geheim daar ze aan ontstegen,
wanneer de tijd die leeft rijdt langs de wegen,
en spot den bosch-droom met zijn stalen draf.

Ik hoor zoo vreemde tonen in de lucht,...
't Is een zacht kleeplen, zilveren gerucht:

de klok van oude abdij begint te leven...
Een monnik in den hof, met vroom gestaar,
bidt rozekransen, avond-vrede-omgeven...
tegen den tuinmuur bloeit een rozelaar...
daar komt over den muur een liedje zweven
van dartle vrouwekeel... zijn lippen beven...
‘Salve regina... mater...’
't Is de snaar
van een zacht speeltuig dat een vleiïg-teere
simpele wijze kweelt van zoet begeeren:
een minnestreel die door de dorpen zwerft
en vedelt voor de deur van een taveeren...
Het is een donkre stem die wijd versterft:
de jachtroep uit den blanken mond gedreven
van elpen horen... Reeën staan te beven
op broze pooten, speurend door 't geblaart,
van vreezen oversperd de kinderoogen, -
uit sparrekruin zijn reigers opgevlogen;
een huivren door de rust der bosschen vaart...
Het is de hoefslag van een steigrend paard,
en op zijn grauwe flank doen gouden sporen
de roode parels gloeien, - maar geen toren,
geen vleien baat, geen vloek; de witte staart
bezweept het zandpad en zijn hoef slaat voren,
zijn koningskop rijst weigrend in de lucht
en deinst, voor 't bleeke bekkeneel beducht
dat ginder uit het gras met breede kaken
en holle oogen grijnst, - een vogel vlucht
van den verweerden schenkel... dreigend baken,
een doode wachter die tot stilstaan dwingt!...
Het is het liedje dat een jonkvrouw zingt, -
in stille kemenade is zij gezeten
voor eiken schrijn daar koper slot aan blinkt;
zij koost haar weelde en keurt: ferraan, sameete; -
onikel, karneool, smaragden keten; -
scharlaken en pauwijn; - topaas, beril!...
Zij heeft het àl om beurten opgenomen,
bezien, gestreeld... dan zijn haar lippen stil...
Zij vond een oud reliek en blijft in droome...

Ik hoor zoo vreemde tonen in de lucht,...
't Is een zacht kleeplen, zilveren gerucht,...
een vedel is 't, een roep van elpen horen...
't Zijn de avondstemmen van mijn sproken-tuin,
der oude tijden schoonheid doemt te vore
en schimt en schemert langs het donker duin...
Hoe is de stilte luistrend op de wegen, -
o schoon geluid, o wonderlijk bewegen!...

II.
Liedje van herinnering.

Niet in het leven van den dag,
als alles luid en licht is,
ik 't wonder licht aanschouwen mag
dat van Uw aangezicht is; -

maar als het àl in schemer staat,
een droom om alle dingen,
alle geluid verzwijmen gaat
in zucht en suizelinge,

als alles in me in evenwicht
en wonderbare ruste,
als alles in me in vrede ligt
en zuiver is van luste,

als heel mijn ziel is wel-gewijd
en waard van U te droomen,
als heel mijn ziel ligt wel-bereid
en wacht Uw binnenkomen,

dan opent mij Herinnering
heur daags-versloten zale,
en tusschen waken en sluimering
zie ik Uw blankheid stralen...

in de geluiden die vergaan
komt er Uw voet getreden...
heel zachtjes raakt Uw hand mij aan...
en 't is als lang geleden...

W.F. GOUWE.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De briefwisseling tusschen George Sand en Alfred de Musset uit de jaren 1833 tot 1835.[1)]

- In hun geheel, ‘intégralement’, zien deze brieven thans voor het eerst het licht, maar verscheidene ervan werden reeds acht jaar geleden afgedrukt in de *Revue de Paris*. Vroeger reeds hadden Edouard Grenier in zijn *Souvenirs littéraires* en Arvède Barine in haar mooie studie over Alfred de Musset, in 1893 verschenen in de verzameling *Les grands écrivains français*, er gedeelten uit aangehaald. Arvède Barine zeide van de brieven van Musset: ‘Ses lettres sont des merveilles de passion et de sensibilité, d'éloquence pathétique et de poésie pénétrante. Il y a çà et là une pointe d'emphase, un brin de déclamation; mais c'était le goût du temps et, pour ainsi dire, la poétique du genre.’

Men roept ook nu weer wee en ach over het onbescheidene van dergelijke publicaties; men spreekt van het openbaren van intimiteiten die verborgen hadden moeten blijven en met de letterkunde in geen, of althans slechts in een verwijderd verband staan. Men vergeet dat de Musset in zijn *Confession d'un enfant du siècle* en George Sand in hare *Lettres d'un voyageur*, die toch tot de literatuur gerekend worden, de herinnering aan hun samenzijn reeds hadden te boek gesteld. Maar wat althans een deel van deze

1) Correspondance de George Sand et d'Alfred de Musset, publiée intégralement et pour la première fois d'après les documents originaux par Félix Décori. Avec dessins d'Alfred de Musset et fac-similés d'autographes. Bruxelles, A. Deman, 1904.

brieven voor de geschiedenis der letterkunde belangrijk maakt, is dat men er telkens den Alfred de Musset in vindt, dien wij uit zijn, grootendeels later geschreven, werken kennen. Er zou een kleine studie geschreven kunnen worden door vergelijking van de treffendste gedeelten uit de Mussets brieven met gedeelten uit de *Nuits*, *Souvenir* e.a. Het is dezelfde stemming, het zijn dezelfde 'merveilles de passion et de sensibilité, d'éloquence pathétique et de poésie pénétrante', welke men in de Mussets onsterfelijke verzen vindt: de liefde die boven alles gaat en alles overwint, het gewonde hart, dat troost zoekt en herleeft bij den geur der seringen en op het gezicht van de groenende boomen.

Zoo schrijft hij in een brief van 1 Mei 1834: 'J'aurai cependant d'autres maîtresses; maintenant les arbres se couvrent de verdure et l'odeur des lilas entre ici par bouffées; tout renaît et le coeur me bondit malgré moi.' Hetgeen herinnert aan *La nuit d'Octobre*:

> N'as tu pas maintenant une belle maîtresse?....
> N'allez vous pas aussi vous promener ensemble
> Au fond des bois fleuris?

en aan het slotcouplet van den dichter:

> Déja la pelouse embaumée
> Sent les approches du matin....
> Viens voir la nature immortelle
> Sortir des voiles du sommeil
> Nous allons renaître avec elle
> Au premier rayon de soleil.

Maar merkwaardiger dan deze overeenstemming is wat mij aanleiding gaf tot het schrijven van deze aanteekening. Het blijkt dat de treffendste woorden uit een beroemd 'couplet', voorkomende in *On ne badine pas avec l'amour* (acte II sc. 5) niet oorspronkelijk van de Musset zijn, maar letterlijk zoo voorkomen in een brief van George Sand, den 12^{den} Mei 1834 uit Venetië geschreven. George Sand, de zes jaar oudere, die in hare 'maternelle sollicitude' Musset telkens tracht te kalmeeren en hem raad pleegt te geven, schrijft:

'... Ton bon coeur, ne le tue pas je t'en prie! Qu'il se mette tout entier ou en partie dans toutes les amours de ta vie, mais qu'il y joue toujours son rôle noble, afin qu'un jour tu puisses

regarder en arrière et dire comme moi,' - en dan volgt dit, hetwelk de Musset woordelijk Perdican in den mond legt en waarmeê het tweede bedrijf van *On ne badine pas* sluit -:

'J'AI SOUFFERT SOUVENT, JE ME SUIS TROMPÉ QUELQUEFOIS, MAIS J'AI AIMÉ. C'EST MOI QUI AI VÉCU ET NON PAS UN ÊTRE FACTICE CRÉÉ PAR MON ORGUEIL ET MON ENNUI.'

Hier heeft men dus wel degelijk een vrucht van dat huwelijk 'de l'intelligence', waaraan de Musset dacht, toen hij in een lateren brief schreef: 'Men zal nooit over een van ons beiden spreken zonder tegelijk den ander te noemen. Ce sera là un mariage plus sacré que ceux que font les prêtres, le mariage impérissable et chaste de l'intelligence.'

J.N.v.H.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

IV.
Het begrip van verzen, en tendenz-kunst.

Joannes Reddingius. Beeld en Spel. (S.L. van Looy.)
Bernard Canter. Verzen. (Vennootschap ‘Letteren en Kunst’.)
Caesar Gezelle. Primula Veris. (C.A.J. van Dishoeck.)
Victor de Meijere. De Avondgaarde. (H.v. Romburgh.)
Albert Verwey. De Kristaltwijg. (W. Versluys.)
Giza Ritschl. Nieuwe Verzen. (W. Versluys.)
W. Graadt van Roggen. Het schouwende Leven. (Nieuwe-Arbeid-uitgave.)
Is. P. de Vooys. Van de armen. (W. Versluys.)
Seerp Anema. Poëzie. (Naamlooze Vennootsch. ‘Vada’.)
A.B. Kleerekooper. Het Hooglied. (W. Versluys.)
Albertine Smulders. Verzen. (J.W. van Leeuwen.)
G. Heuvelman. Verzen. (J.S. Dijkhoff.)
C.S. Adama van Scheltema. Levende steden. I. Londen. II. Dusseldorp. (S.L. van Looy.)
J.K. Rensburg. Japanse Verzen. (Johan Pieterse.)
J.K. Rensburg. Lohengrin. (Johan Pieterse.)
Herman Gorter. Verzen. (W. Versluys.)

Zeventien verzen-boeken.... en nauwelijks 'n zeven-tal, dat om géén andere reden zich geeft dan om verzen, verzen alleen!

Wie zei er ook, dat de moderne Hollander, moraliseerde hij nog altijd gaarne, het niet meer deed in verzen, wijl deze voor den afzet zijner ‘stemmingen’ tè broodnoodig?

Hij had wèl ongelijk! Zedepreken en dichten, ons volk is 't niet alleen nog geen van tweeën moe, maar evenmin verleerde

het - de verzen-oogst die wij in dit opstel binnenhalen, laat daaromtrent geen twijfel - de beide liefhebberijen te combineeren, zedepreekend te rijmen, rijmend te zedepreeken, de zedepreek aangenaam te maken in een ‘lief vers’, het gedicht, daarzonder 'n ijdele snuisterij, waarde, inhoud, ‘gedachte’ te geven met 'n ‘goed woord.’

En de stemmingen? o de stemmingen vinden niet minder hun uitweg! Het zijn dikwijls juist de stemmingen, die tot leering strekken, het zijn de stemmingen, die ‘toepasselijk’ worden gemaakt.

De dichter Is. P. de Vooys bij-voorbeeld - hij is een philanthroop - schreef, wellicht wat al te mild, 208 bladzijden vol stemmingen voor ‘de armen’; de poëet J.K. Rensburg - pan-philosophisch en pan-poëtisch profeet - heeft, bescheidener en practischer, in zijn Lohengrin slechts 16 zijdjes voldroomd voor de niet bestaande aanhangers van zijn ‘prae-messiaansch socialisme’, de arbeiders, die ‘het Graal, ontdaan van Christus' bloed’ en den ‘Messias-Keizer’ tegemoet zien; en ook Bernard Canter boekstaaft zijn bliksemende emotie's over de ‘Fabriek’ en haar slavernij, tegenover al de ‘rijken, de zatten, de bezitters en bestuurders.’ Seerp Anema echter - 'n ‘harpenaar’ noemt hij zich - voorziet onderwijl van sonnetten (die zich immers, met hun kwatrijnen en terzinen, zoo bij uitstek tot een opeenvolging van ‘stemming’ en ‘toepassing’ leenen,) ‘het krijgsheer dat de banier des kruises draagt’, - Albertine Smulders bedenkt haar katholieke geloofsgenooten met talrijke blanke bladzijden, zielvol door sterretjes, in àllerlei figuren gerangschikt, oversprenkeld, en bovendien met nog een stuk of wat ‘verzen’, - terwijl G. Heuvelman een heel theosophisch gezangen-boek bezorgde....

Wij zijn in volle didactiek.... De bij-bedoeling, 'tzij een maatschappelijke, democratische of conservatieve, 'tzij een godsdienstige of philosophische, de bij-bedoeling duikt weer overal op *naast* het gedicht, en mengt zich telkens neuswijs of aanmatigend in z'n verstoorden stroom, zoo ze het niet geheel en al aan zich onderwerpt....

Maar als de bij-bedoeling zóózeer het vers beheerscht, zóózeer het vers aan zich verslááft, dat het er gansch van doortrokken is?

Is er dan nog wel een bij-bedoeling?

Is dan niet de maatschappelijke, godsdienstige, philosophische meening geworden tot de inwendige drijfkracht van het vers?

Kan men nog wel afkeurend van 'tendenz-kunst' spreken, zoodra de 'tendenz', de 'strekking' der verzen, de kracht wordt, die de verzen aanblaast en hen zich *strekken* doet, in gespannene voort-reiking, tot een strakken wind van geluid, - zoodra de *be-meesterende bij-gedachte* gegroeid is en gepurifieerd tegelijk tot de *overmeesterende Gedachte*, het sterk-innig Gevoel, den Wil, de Ziel, die machtig het gedicht doorvaart en maakt tot *het* Gezang, den opperst-harmonischen staat van zichzelven?

Is het geen *goede* kunst, die het *bezielde* beeld is van wat den kunstenaar drong haar te scheppen?

Er is dan ook maar één stap tusschen een inmenging in de kunst, van aanvankelijk daarbuiten staande machten, zóó sterk, dat ten slotte er bijna niets van die kunst meer overblijft, en.... bij het gehéél bezwijken daarvan, het zelve worden van die machten: een nieuwe kunst!

Zoo komt de schemering den pralenden nacht vervalen, totdat, als de fonkeling-volle diepte gansch verzwolgen en verzwonden is in de kille bleekheid van den morgen, - de wijde hemel gloeit in een nieuwen Dageraad!

Eén ding is er maar noodig voor het ontstaan van goede kunst: eenheid.

Als het gevoel, de schoonheidszin, de kunst, maar niet ánders willen dan een tevens uit te spreken overtuiging!

De overtuiging moet weg voor, en leeren bestaan in het enkele individueele voelen, òf zij moet alle gevoel volkomen in zich opslorpen.

Als er maar is één bron, waaruit wijd en zijd de fontein kan omhoog hijgen en zingen, - geen twee zwakkere stralen zich verwarren en fonkel-loos vallen.

De philosophie in berijmde stemmingen van een De Vooys bijv. is noch wijsbegeerte, noch poëzie, - en zoo al zijn boek nog wat verstandigheid bevat, 'verzen' zeker *niet*.

De orthodoxe sonnetten van Seerp Anema, voorzoover ze het

maaksel bleven van een theoloog, die tevens wel van den Nieuwen Gids wil weten, hebben niets met de kunst uit te staan; waar het dogma echter zich tot ontroerd gevoel tegelijk versterkt en verteedert, daar worden ze wel eens een oogenblik tot zingend geloof.

En Adama van Scheltema en Herman Gorter, de socialistische dichters, die wij nog niet noemden, omdat 'gerijm' en 'zedepreek' woorden zijn beneden hun schoonen gloed, - Scheltema en Gorter, wat de individualisten ook zeggen mogen, die beredeneeren (volgens een averechtsche methode) dat, àls 'tendenz-kunstenaars', deze socialisten nu eenmaal geen goede kunst maken kùnnen, - zij geven ons met hun 'Londen' en nieuwe 'Verzen' wellicht het beste van de lange lijst werken, boven dit opstel geplaatst.

Hoe willen toch de individualisten tot geenen prijs weten van bezieling door de maatschappij, en haar leed, en haar hoop?

Zijn ze bang voor het geweld van gevoel, dat daaraan ontstorten kan, nu, nu de wereld staat in een hoog moment van stillen, spannenden strijd?

Of hebben zij te lief het individu en zijn sensaties?

Maar begrijpen zij dan niet, dat die *cultus* van het *IK* ook een 'strekking' gaat worden, - dat hun zóó fel *individualisme* evengoed een 'tendenz' kan worden genoemd als der anderen *altruïsme*?

Zij vergeten, de tachtigers en hun discipelen, hoe, indien het zuiver is, dat een egoïstisch gevoel, vreugd om liefde, smart om gemis, de stem doet zingen, - het gevoel voor anderen, het groot gevoel voor allen, de diepe drang naar een nieuwe wereld, een minstens even klare inspiratie kan zijn!

Of is er verweer, een wat angstig verweer, in die qualificatie 'tendenz-kunst' tegenover die andere, waarmee de socialistische schrijvers het werk der tachtigers karakteriseerden: 'burgerlijk'? Werd er wel niet, toen Gorters 'School der Poëzie' verscheen, met een lichte huivering beseft, dat er iets waars naakt kwam in die beschuldigingen van 'pseudo-classicisme', 'pseudo-renaissance, ja, pseudo wat niet'....?

En toch, ook de socialistische kunstenaars zijn verblind voor wat er in de kunst van '80 onaantastbaar was voor de kenschetsing 'burgerlijk'.

Want veel algemeen-menschelijks, en dus eeuwigs, zal er uit die typisch-burgerlijke ‘zelf-verheerlijking’ en ‘zelfverblinding,’ dat decadente ‘alles op het spel zetten terwille van impressie’ (waarin Gorter-zelf misschien het ergst gefaald heeft!) blijven omhoogstaan.

Deze verblinding is te vergeven. Even bang zijn de bouwers der nieuwe wereld voor alles wat uit de verworpene zou kunnen bekoren, als de geloovige voor alles wat hem begeerlijk lijkt in de zonde.

Zoo kan men het zich, al kost het wat moeite, verklaren, dat een Seerp Anema, aanhanger van Dr. Kuyper, doch tegelijkertijd een dichter, wiens nu en dan werkelijk krachtig en aangehouden geluid wij bij menig als talentvol bekend staand jongere tevergeefs zoeken, - dat zulk een orthodox-geloovige, dichterlijke man, aan Jacques Perk's *Ochtendbede*, waarbij hij eerst zuchtte: ‘Ge beseft wat deze menschenziele beroerd heeft!’ - even later de schanddaad begaat, in schrik over zijn eigen bewondering, en ter verdrijving van het tè gevaarlijk-schoone beeld, de hier leelijke vloekpsalm aan te heffen:

> ‘Wie ver van U de weelde zoekt
> Vergaat eerlang en wordt vervloekt,
> Gij roeit ze uit die afhoereeren....’ (blz. 31, Voorrede.)

Zoo kan men zich verklaren, zeiden we - al is ‘begrijpen’ hier geen gemakkelijk ‘vergeven’! - dwalingen als deze, die wel wat verwarrend voor het publiek moeten zijn, maar die overigens nu niet zoo heel veel kwaad doen, althans niet aan de kunstproductie zelve, waar ze, hoewel de kunstenaars in scherp-vijandige kampen verdeelend, slechts tot inwendige versterking van elke groep strekken, en daarom misschien niet geheel zonder een min-of-meer-onbewuste opzettelijkheid ontstaan.

Doch tegenover dit soort dwalingen van artisten en artistengroepen over elkanders arbeid, tengevolge van meeningen, oorspronkelijk buiten de kunst, staat die ééne andere, uit diezelfde meeningen voortspruitende, en straks even door ons aangeraakte dwaling omtrent eigen werk, die wij nóóit kunnen vergeven, en die toch zoo licht, bij Seerp Anema bij-voorbeeld, de eerste dwaling volgt.

Nadat, in zijn ‘inleidend woord over de roeping der poëzie van het geloovig bewustzijn onzer dagen’, hij het ‘gevoel’ der tachtigers gegispt heeft als ‘nergens met een realiteit der dingen overeenstemmen(d)’ (of het gevoel-zelf geen realiteit genoeg ware!) als ‘spottend met de regelen der schoonheid’ (die wij graag bij gelegenheid eens van hem leeren), als ‘huldigend’ de ‘zedeloosheid’ - 'tgeen allemaal buiten de questie van kunst of geen kunst om-geredeneerd is, maar dat hij, voor ons part, gerust zeggen mag, als *zijn* eigen kunst van al *zijn* ‘realiteit’, ‘schoonheid’ en ‘zedelijkheid’ slechts de sterk-gevoelde uitdrukking is! - na die veroordeeling van anderer werk, geeft hij deze beginselen voor zijn eigene poëzie:

‘Zoo komt dan het gevoel eenerzijds *onder contrôle van het kenvermogen* en anderzijds *onder volledige verantwoordelijkheid van den wil*.’

‘(Maar) de menschen hebben wel degelijk met ons gevoel nóódig.’

Uitsluitend, zouden wij zeggen, en het is maar de vraag, of dit gevoel (met al zijn eventueele voordeelen) zoo innig is als het bruto-gevoel der ‘ongeloovigen.’

‘Het is nu de roeping van den taal-kunstenaar, om dat gevoel, waarin hij zijn hooge genietingen vindt, zóó weer te geven in de taal, dat bij zijnen medemensch èn die kennis èn die aandoening der ziele gewekt wordt.’

En nog eens, dit (niet zeer nieuwe) ideaal blijft slechts bereikbaar met een zeer hevig-voelenden en on-verdeelden geest.

Onverdeeld, dat is de geest niet, zoolang de wensch naar de verspreiding eener ‘kennis’ afzonderlijk bestaan blijft *naast* het zoeken naar het teweeg-brengen van 'n ‘aandoening’, en daarmee niet is versmolten.

En alleen wanneer de geest on-verdeeld is, kan het gevoel, de stuwing tot schrijven, sterk worden.

En alleen wanneer dat gevoel *sterk* is, wordt goede kunst mogelijk.

Hoe het is, of het zich buigt over het individu en zijn fijnst gewaar-worden, of het zich heft naar een God, of het schouwt heen door het gedrang des levens, of het uitziet naar een schoonere toekomst, - dat is, *in beginsel*, van geen belang.

En zoo komt het dan, dat, in schijnbare wanorde, de ultraindividualistische versjes van Giza Ritschl wèl en de uitsluitend tendenzieuse van Heuvelman niet tot de kunst behooren, maar dat aan den anderen kant de sonnetten van den leerling der tachtigers, Reddingius, bij de ras-gemeenschapskunst van Herman Gorter allereerst als *verzen* droevig afsteken, - dat de tegen de Ik-kunst strijdende Rensburg juist in die van zijn Japanse Verzen iets goeds heeft bereikt, die met gemeenschapskunst weinig of niets te maken hebben, en dat de 'burgerlijke' kunst van Albert Verwey, óók in z'n min-of-meer-tendenzieuse Afrika-gedichten, haar schoonheid behoudt, terwijl de altijd tusschen redeneeren en zingen aarzelende de Vooys nóch in z'n tendenzieuse nòch in z'n enkel-lyrische stemmingen tot het schrijven van waarachtige 'verzen' komt, - dat Canter in zijn kapitalisme-vloekende 'fabriek' ongelukkiger is dan in z'n minnekoozerijen, maar dat Adama van Scheltema in zijn felle maatschappij-haat van 'Londen', de prachtigste verzen heeft neergeschreven van zijn reeds rijken gedichten-vloed.

Dat de sociaal-democratische gemeenschaps-kunst ten onzent, althans in verzen, den boventoon schijnt te krijgen - wat niet alleen deze 17 toevallig-samenkomende bundels behoeven te bewijzen, want wie stelt aan het versche drietal Henriette Roland Holst - Gorter - Adama van Scheltema, een gelijkwaardig trio van individualistische dichters van dit oogenblik tegenover? - bewijst juist onze stelling van het 'onverschillig onderwerp', welke, op het eerste gezicht, door dit feit lijkt te worden bestreden.

Immers, te midden van den klassen-strijd valt, in deze tijden, meer en grooter te voelen dan in het wat al te verfijnd individu, het al te 'getrokken' bloeisel der burgerlijke maatschappij. Waar 't meest te gevoelen is, daar wordt de kunst het grootst. 'In beginsel' schreven wij dan ook met opzet, is de hoedanigheid van het gevoel van geen belang. Waar echter die hoedanigheid een vergrooting meebrengt, wordt zij natuurlijk, doch slechts *om* die vergrooting, van het allergrootste belang.

Doch 'in beginsel' verheft zich daarom, soortelijk, die nu onder voordeelige omstandigheden levende gemeenschapskunst, niet boven de z.g. 'burgerlijke.'

Integendeel, zij, zeer in 't bizonder, is van een tijd.

Als ooit de blijder tijden komen, waarvoor nu de gemeenschapskunst werkt, zal, voor het dan weer ruimer zich ontwikkelend individu, het algemeen-menschelijke uit onze 'burgerlijke' kunst gemakkelijker spreken, dan de kunst, die worstelde tegen ellenden, welke er niet meer zijn, de socialistische kunst van nu, die een historische verklaring behoeven zal.

Maar uit die hoogstwaarschijnlijkheid blijkt weer niet een ten slotte overwinnende superioriteit der individualistische kunst.

Het zijn slechts de tijds-omstandigheden, die, zooals ze nu der streefkunst bevorderlijk zijn, dan de kunst van het individueel gevoel, begrijpelijk blijvend voor zoover dat gevoel normaal was, weder naar voren zullen brengen.

Want is geschiktheid voor alle eeuwen niet méér een *practische* waarde, gelukkig voor de kunst die ze heeft, dan een innerlijke? - een relatieve, geen absolute?

Is een beeld, waarvan men niet meer weet, wie of wat het voorstelt, en waar men dus vreemd tegenover staat, minder waard dan een beeld, dat men begrijpt en doorvoelt? Minder waard.... wel voor ons, maar tegenover de Eeuwigheid?

Neen immers, want als, plots, door eenigerlei ontdekking, die beteekenis aan het licht komt, dan gloeit het beeld weer voor ons op in zijn diepste schoonheid, die het nooit verloor.... dan voor ons!

Deze beschouwingen, geldig voor alle kunst, waaraan waren zij zuiverder te toetsen dan aan verzen?

Proza, de gebruikelijke vorm, allereerst zelfs, voor zakelijke behandeling van alle mogelijke vakken en wetenschappen, kan men, wordt het een vorm van kunst, niet zoo zéker en onmiddellijk betrappen, buiten het gebied der kunst te treden, als verzen.

In een roman bijvoorbeeld kan het gebeuren, dat, tot goed verstand der psychologie, de vermelding van een aantal feiten, omstandigheden, noodzakelijk is. Het proza, en dat is niet alleen onvermijdelijk maar *goed*, wordt dan uit den aard der zaak van dezelfde hoedanigheid als deugdelijk wetenschappelijk of ander practisch proza. Het is zelfs bij sommige jongere proza-schrijvers belachelijk, en eenvoudig van een soort nieuwe rhetoriek, hun

proza, van pas of niet, aldoor te houden in een zekeren verheven of lyrischen stijl.

Maar waar is het hek, waardoor het proza de kunst verlaat, indien dat proza zeer goede kunst kan zijn (want in een *geheel* van goede kunst volmaakt op zijn plaats) in den vorm van *niet*-kunstproza, - en slechte kunst in den vorm van desnoods-opzichzelf-niet-kwaad lyrisch proza?

Slechts overziender-wijs zijn dus, in proza, de grenzen ook tusschen echte en 'tendenz-kunst' (in den kwaden zin) te bepalen.

In verzen echter kan men steeds oogenblikkelijk weten: dit is geen echt vers meer.

Want ware verzen mogen *nooit* iets willen uitleggen, bespreken, beredeneeren; bloote kennis of meening kunnen door ware verzen onmogelijk gedragen worden.

Eerst als kennis en meening vergroeid zijn tot een gevoel, dat, de gansche ziel van den dichter bezittend, geworden is àl zijn zang-verlangen, - dan eerst kán ontstaan het levend, bloeiend geluid van het echte vers.

Want verzen, echte verzen, geven nooit een verstandelijke omschrijving der dingen, maar de ziel.

HET BEGRIP VAN 'VERZEN' is dus met het gangbare begrip van 'TENDENZ-KUNST', kunst met een bij-bedoeling, even onvereenigbaar als met àlles, wat het gevoel onzuiver maakt of verzwakt, - en dat is niet zelden het verzen-maken zelf, de nog berekenende techniek -, maar vereenigbaar met iedere sterke inspiratie, van welken aard ook.

Er ging, een jaar of wat geleden, onder de artisten in het Gooi de legende, dat vanuit Hilversum, 's Woensdagsmiddags, Joannes Reddingius bij Kloos, die toen nog te Bussum woonde, kwam 'les-nemen' in het 'verzen-maken.'

Als aan elke legende lag ook aan deze een waarheid ten grondslag; doch ook hier een boven-feitelijke waarheid.

Deze verzen *zien* er uit als het huis-werk van een gewilligen, nauwgezetten, niet geheel onbevattelijken leerling, aan wien de legende, om een naam te noemen, Kloos als leermeester toevoegde.

Zooals alle leerlingen van alle hoogere burger-scholen dezelfde

groepen van blokken, pyramides en ballen hebben geteekend en gedoezeld, dezelfde pleisterbeelden van appelen, druiventrossen en gestyleerde blad figuren, - zoo heeft Reddingius, met vele anderen, de verschillende serie's van ‘schimmen’ en ‘reuzen’, ‘Goden’ (met het kapitale werk-stuk ‘Phoibos Apolloon’), ‘nimphen’ en ‘faunen’, ‘najaden’ en ‘herders’, ‘fluiten’ en ‘luiten’, ‘ruines’ en ‘beekjes’ na-gesonnetteerd, en aldus een vlekkelooze maat-vaardigheid en een, nog niet altoos ongezochte, rijm-gevatheid verkregen.

Maar zooals er niets vervelender is dan een jaarlijksche tentoonstelling van die met meer of minder handigheid nageteekende, eeuwig-dezelfde modellen, zoo is er geen doorkomen aan een schrift met oefeningen, als Joannes Reddingius gemeend heeft te moeten uitgeven.

Nog eens, dit leerlingschap bedoelen wij niet in dien zin, dat Reddingius een klein Kloosje zou zijn of zou willen zijn; geenszins; Reddingius heeft geen atoom van het grandioos temperament, dat het ‘Boek van Kind en God’ doorlaait; en daar Reddingius een zuiver en eerlijk mensch is, tracht hij niet, als zoovelen, zulk een temperament voor te wenden.

Hoogstens is er eens wat verwantschap met den dichter der ‘Adoratie’, en klinkt er iets van het gewild-ópgetógen, doch gemaakt geluid van den lateren Kloos u tegen uit niet-kwade, maar toch nog zeer oppervlakkige terzinen als:

> ‘Mijn vingers zouden spelen langs de snaren
> zooals door 't graanveld waait de zuidewind,
> zoo streelt een hand de zijig-gulden haren
> van een blauw-oogig, rein onwetend kind,
> *en klanken zouden door de luchten ijlen*
> *als vogels vrij, die, breed van wieken, zeilen*.’

Vers 5 en 6 zijn volkomen op hun plaats in een of ander ‘Adoratie’- of ‘Liefde’-sonnet, en dan ook heelemaal uit den lieven Reddingius-toon, 't zoetst en 't banaalst juist in den onmiddellijk voorafgaanden regel 4.

Een enkele maal ook komt er in deze dicht-proeven binnen, iets van het machteloos, doch gefingeerd-hartstochtelijk en quasischalksch sentiment uit diezelfde ongelukkige periode des grooten dichters, een sentiment, dat zich niet zelden uitte in een soort van

weelderige vooronderstelling, in de kwatrijnen van het sonnet: ‘Mocht ik’ of ‘àls dit en dat....’, waarop de bij gebrek aan realiteit in alle veiligheid stoutmoedige terzinen uitbarstten in een ‘dán zou ik!’

Van deze in mooi-doenerij verstarde, levenlooze liefde-lyriek met haar kunstmatige frischheid en mislukkende verhevenheid is, bijvoorbeeld, ‘Als Herdersknaap’:

> ‘Mocht ik als herdersknaap mijn ziele lesschen
> met zachte tonen van mijn kleine fluit,
> zingend een zang van kuische boschgodessen,
> die treden licht het donker loover uit,
> om dansend vluggen reidans rond te zwieren
> op open plek in 't rondom sombere woud,
> waar blader-ruischend slanke populieren,
> in 't licht der maan hun kruinen heffen stout,
> dan zou 'k *staag turend* naar de gouden tressen
> van 't golvend haar, dat zelve dansend gaat,
> droomen heel zoet, dat ik mijn mond mocht pressen
> op uwen mond, *als in vermeetle daad.....*
> *dan ging mijn ziel met melodieusen zwier*
> *als hoorde ik van Demodokos de lier*.’

Zie dat louter-illusoir sentiment, de eigenlijk onnoozele wensch, een ‘herdersknaap’ te zijn, die zijn kleine fluit zou bespelen, zingend daarop van ‘kuische boschgodessen’, door wie hij, àls hij zoo'n knaap was, in zijn verbéélding een rei-dans zoù zien uitvoeren, terwijl hij ‘staag’ zou ‘turen’ naar hun dansend haar.... en dat alles, omdat hij alleen dàn *in staat zou wezen*, ‘heel zoet’ te droomen, dat hij zijn meisje kuste ‘*als* in vermeetle (!) daad’; doch ten slotte daarom niet eens, neen, om zich dàt heerlijkste onder zijn *fluit*-spel te verbeelden, (of onder het kussen, 't welk hij zich weer onder zijn fluitspel verbeelden zou) - dat hij een Griek zou hooren op een gitaar!

De gezochtheid, de verwardheid, doch bovenal de zwakheid, ja bijna de lafheid van dit sentiment, komen te sterker uit door de laat-Klosiaansche parmantigheden, die als met veerend ijzerdraad de fletse bloem trachten op te houden; wij bedoelen het quasi-luchtiggrootsche van dat ‘hun kruinen heffen *stout*’, het ‘*staag*-turend’, de ‘*vermeetle* daad’, waarvan zelfs nog geen quaestie zou zijn, àls hij die herdersknaap ware, en die pseudo klassieke laatste twee

regels, die in hun malle, op niets neerkomende, gierende uitgelatenheid heelemaal niet passen bij die kordate ‘vermeetle daad’.

En zoo is de wel-aardige klank van een sonnet als dit - het is een der beste uit den bundel, - de zacht-lieve tweede regel, de bijna fijne vierde, het mooie rijmwoord ‘populieren’ en het goedgevonden rijm van ‘pressen’, ‘tressen’ en ‘lesschen’, - zoo is al die aangeleerde klank en gang, hol, volstrekt hol.

En dàt voornamelijk wilden wij dan ook maar zeggen, met zijn werk school-werk te noemen: Reddingius dicht zoo nog eens over alle onderwerpjes en gevalletjes van de Nieuwe-Gidspoëzie, zich daarbij bedienende van de in elk afzonderlijk geval gebruikelijke Nieuwe-Gids-beelden, -rijmen, -woorden, -zins- en -vers-wendingen.

Of hij al een terzinen-paar (blz. 68) nog eens aanvangt met de eerste woorden van LXII uit Kloos' *Verzen:*

> ‘Als een eenzelvig kind....’

of in den valen regel:

> ‘Zij (de geiten) dalen haastig rukkend aan het kruid’ (blz. 30).

het in het oog vallend woord ‘rukkend’ uit het sublieme vers van Gorter heeft:

> ‘Ik hoorde hun tánden *r*ukken aan het *r*iet’

- dat zou den besten kunnen gebeuren; maar erger is een chronisch blijven van een beeld, als dat van het water, dat altijd praat, leutert, babbelt, keuvelt....

Zijn ‘Grot van Han’ begint aldus:

> ‘In duister zwijgen lag het kille water,
> waar rimpling nooit over de vlakte glijdt.’

Wanneer men het nu over ‘water’ heeft, én men is een Nieuwe-Gids-rhetoricus, dan is het allerzwijgendste, en zelfs het nooitrimpelende van de Grot van Han, niettemin een ‘prater’, en, dat kan niet missen, een ‘stâge prater’, waarvan dan alleen verklaard wordt, dat hij, hier, *niet* kabbelde:

> ‘En *geen* gekabbel van den stagen prater
> verbreekt der kloven norsche somberheid’ (blz. 25).

En het beeld van den prater of leuteraar komt bij alle water, 't zij meer, bergstroom, beek of rivier, getrouw terug:

> Blz. 26: ‘Het lieve *leuterbeekj*e wordt niet moe.’
> ‘O blijf maar *babblen* vleiend-zacht en zoetjes.’

Blz. 27 bij een donderbui, van de neer-stortende stroomen:

> ‘Zij hebben onder 't vlieten veel te *spreken*.’

> Blz. 30: ‘hoe zingt aldoor 't eentonig-zacht *gekeuvel*
> van 't vlug riviertje....’

> Blz. 35: ‘een vlietend beekje *praat* en zegt verhalen
> *en leutert al maar voort*.’

Zoo Reddingius.

Veel hevige drang zit er natuurlijk niet achter dat spelletje, tenzij dan de lieve lust, wat rein geklank en wat zuiver geluid om zich te hooren.

En dàt is wel zeer zeker het eigene van Reddingius.

Valsch klinken doen deze verzen nooit, en de bedoeling is dikwijls heel aandoenlijk.

Vriendelijk is, bij-voorbeeld, die ‘Gedachtenis Jacques Perk’ bij het aanschouwen van de Oerthe, en zóó goed-gemeend zijn de beide laatste regels:

> ‘en sprakeloos kwam toen mijn liefste binnen,
> ontroerd als ik, daar beiden we u beminnen,’

dat men bijna vergeet te vragen, hoe de liefste zoo sprakeloosontroerd binnen-kwam, daar ze toch niet weten kon, hoe haar dichter juist over Jacques Perk stond te denken.

En sympathiek, al is het nu dikwijls niet zoo erg diep, is menig vers, als bijv. het gezonde:

> ‘Uw mondje stopte ik vol met zwarte bramen,’

of de lieve sonnetjes op zijn ‘kleine Vent’, zijn ‘Kindje’, of de vertrouwelijke familie-gedichten als ‘'t Theelichtje brandt’, waar wel wat stemming in is.

Maar Reddingius, ware hij van vóór '80, zou dan ook geweest zijn, en *is*, als men zich een oogenblik zijn werk ontdaan denkt

van Nieuwe-Gidsigheden, eenvoudig een der ‘huiselijke’, ‘romantische’ en ‘godvruchtige’ poëten, die Kloos in zijn eerste ‘Literaire Kroniek’ in den Nieuwen Gids van 1885 als ‘afgedaan’ beschouwde.

Ware echter Reddingius dàt, wat hij van aanleg was, in onopgesmukten en reinen eenvoud gebleven!

Nu zou men, wat twintig jaar geleden Kloos, in diezelfde eerste kroniek, van de nieuwe poëzie, in tegenstelling met de toenmalige rhetoriek, schreef, kunnen omdraaien met betrekking tot Reddingius' Nieuwe-Gids-rhetoriek tegenover diezelfde ‘nieuwe poëzie’ van toen, en stellen inplaats van:

> ‘.... er is in de poezie een streven, een zeer krachtig streven merkbaar, om van gemeenplaatsig, fijn-psychologisch; van gemoedelijk, hartstochtelijk; van “zoetvleiend”, rhythmisch; en van rhetorisch, plastisch en artistiek te worden.’

‘.... er is o.a. bij Reddingius een neiging, een zeer sterke neiging merkbaar, om van fijn-psychologisch weer gemeenplaatsig; van hartstochtelijk, gemoedelijk; van rhythmisch, “zoetvloeiend”; en van plastisch en artistiek, rhetorisch te worden’.

Heeft de Kloos van nu het gevoeld, toen hij, in Maart j.l., Reddingius' ‘Beeld en Spel’ besprak.... en prees, niet echter dan na eerst heel omzichtig hem verdedigd te hebben tegen mógelijke beschuldigingen van on-oorspronkelijkheid, en o.a. tegen die van navolging van Perk (die ook ons slechts uiterlijk en zeer gering lijkt), - zou Kloos het gevoeld hebben, dat *dit* niet meer was zijn *fijn-psychologische*, *hartstochtelijke*, *rhythmische* en *plastische* poëzie van 1885, toen hij met dat weinig-spontane zinnetje besloot: ‘Reddingius, terwijl hij de fijnstgevoeligen bevredigt (....?), *is ook vooral een dichter voor een breed publiek*.’

De fijnst-gevoeligen bevredigt.... het is maar zoo zelden, dat Reddingius van praten *over* de dingen, die hij mooi en heerlijk heeft gevonden, komt tot een, zij 't nog zwakke, uitbeelding als deze, van koper-schurende vrouwtjes:

> *‘tot van 't metaal de grauwe wolken weken*
> *en 't fraai geraad der kerk* blinkt als een schat’.

- en zelden ook blijft zijn natuur-poëzie *inwendig* zoo zuiver als:

‘terwijl de klank der klokjes ommegaat
schal en weerschal en schal in zachte maat’,

of als in deze verzen uit ‘Blijde Morgen’:

‘Doch langzaam rijst uit zacht saffranen baan
de jonge zon, hoor, hoor, een vogel kweelt
in 't loover luider...’

of in sommige ‘liedjes’, als ze maar geen impressionisme willen, - in een simpel, maar leuk-raak grapje bij-voorbeeld als:

‘Een klein konijntje zit in 't groen.
hippend is 't opeens verdwenen
slaande met zijn lange beenen
als konijntjes doen!’

* * *

De heer Bernard Canter heeft ten minste déze glorie, - zij die niet van een onsterfelijke soort - dat hij het grootste en dikste boek op onze schrijftafel heeft gelegd, van de zeventien, die daar, op stapeltjes, in de rondte liggen. Er moest zelfs voor zijn foliant - even lang en iets breeder dan onze quarto-bijbel (het zal royaal-quarto zijn) - een afzonderlijke schikking worden gemaakt, zóó, dat twee stapeltjes in de dwarste Het bedekken. Wij kunnen dan ook zeer wel aannemen, dat de vennootschap ‘Letteren en kunst’, zooals het titel-blad vermeldt, van 1889-1904 over de uitgave van dit boek gewerkt heeft, en van Piggelen en Heuvelink te Arnhem met afdrukken niet eerder hebben kunnen klaarkomen. Toch is de bundel door dat lange tijdperk van totstand-koming wel wat incoherent geworden. Zoo waren schrijver en drukker beide, toen zij op de allerlaatste bladzijde de opdracht aan de ‘innig-geliefde echtgenoote’ des schrijvers plaatsten, blijkbaar vergeten, dat, als het Werk gevorderd was tot pagina 72, daar indertijd, in het XIVe ‘Pastel’, geschreven stond, vier kleine regels, symboliek-verlaten op het wijde veld der bladzijde:

‘Wie wijs is blijft eenzaam
In vreugd en in rouwe
Daar was een zot, een groote,
Hij zocht trouwheid bij vrouwen’.

Aan den anderen kant, zoo men nagaat, dat de laatste honderd bladzijden aan een ‘Drama in verzen in drie bedrijven’, *Koning*

Wind zijn ingeruimd, dan vormen de 107 overblijvende, waaronder véle blanke, nu niet, ondanks 's boeks dikte, zulk een geweldig overvloedige productie voor den tijd van 15 jaren! al vangt ook het eerste sonnet aan met de verzekering:

> ''k Ervoer reeds vroeg, dat 'k dichter ben geboren....'

Heeft hij zich, in dezen zwaren gedichtenbundel, een dichter betoond? ziedaar een vraag, die voor ons op het oogenblik van meer belang is.

Een kleine dertig sonnetten vooreerst; zwak en onbeholpen zijn ze Kloos en van Eeden nagewerkt.

Kloos in zijn grooten tijd te willen gelijken, is hopeloozer, dan ook eens een eigen Adoratie'tje te probeeren, zooals anderen dat niet zonder succes deden. Nader echter onsterfelijke regels als:

> 'Ik ben een mensch, die veel heeft lief gehad,
> Die veel bemind was, en die altijd wist,
> Dat minnen zalig maakt en Liefde Deugd is',

niet met een onnoozel:

> 'Zoolang was ik een mensch, die altijd zocht
> In anderen 't klein, dat in hem zelf laag leefde'.

Het bekende beeld van den steenhouwer, uit v. Eedens 'Ellen', vinden wij nog heel wat dwazer terug in het onzinnige:

> 'Ik beits mijn verzen stout met breede houwen,
> Niet lettend wat er splintert van terzij,
> Aanschouw mijn sombere schepping, trotsch en blij...'

Die blijdschap zou wel overgaan, als de dichter wist, dat men nu niet precies met 'houwen' 'beitst'.

Ach, en ook de 'Minneliedjes', de 'Zang der Doodselfen', de 'Liederen' (één in.... terzinen!) en de 'Pastels' beteekenen alle zoo weinig. 'Fabriek' is evenwel nog slechter; een dichter met een zwak kunnen haalt zelfs een quasi-socialistische begeestering niet op; integendeel, door een grooter onderwerp raakt hij des te meer van de wijs.

Wat hij nog wel kan, als men hem maar rustig laat wandelen, moge uit deze aardige regels blijken:

‘Waar 't kroos wat wijkt, gladgroen het water staat,
Daar hebben waterspinnen deft'ge pret,
Hoogpootig dansen ze een menuet,
Naar ouderwetschen trant op driekwarts maat.
Soms komen eenden, staalgebronsd de koppen,
In 't malsche kroos een maaltje kwetterbekken,
Briljanten van d' oranje snavels lekken’, enz.

van regen: (bl. 97)

‘'t Scheen een Chineesch gordijn van glazen kralen’.

na het onweer: (bl. 98)

‘*Een diepblauw meer weld' in het werkend zwerk*’

en:

‘Elk halmpje torschte een brillanten vracht,
Wier glans, *bij 't schrijden van uw voetjes*, *bluschte*
't Struweel was vol bestrooid met klaar juweel,
Die wiegelend op luwtjens vonken vongen,
En dertel van hoog blad op laag'ren sprongen.’

De versificatie, regel voor regel, zonder oòit één enjambement, heeft wat eentonigs; en syntactisch zitten de laatste drie verzen verkeerd aan elkaar, maar op zichzelf zijn sommige regels goed van klank en visie, ja zelfs van visie-in-klank. En deze verzen nog

‘Een houtduif kirde met een weeke keel.’ (bl. 99)

‘De riemen, als twee vinnen neergestreken,
Drijft 't bootje naar den kant *en schuurt het riet*,
Verschrikte kikker vlug voorbij ons schiet,
Plompt in het diep, *dat bor'lend op komt breken*.’ (bl. 103)

Zoo, onverwachts, na volle tachtig bladzijden van de ellendigste nabouwerij, duikt in dit ‘Voorjaar’ een klein maar frisch talentje op.

Had Bernard Canter dat ‘Voorjaar’ in een bescheiden deeltje uitgegeven, en genoeg zelfkennis gehad, om dat nu niet te gaan verdrinken in een foliant vol leelijkheid, dan zouden wij hem, niet als 'n verschijnsel, maar als één, die ook zijn plaatsje mocht innemen, hebben verwelkomd.

* * *

Zoo doen we Caesar Gezelle, die niet bang is geweest, zijn kleine stekje te planten in de schaduw van den goeden, zwaren reuzen-eik, die ‘dichter-oom’, de groote Guido, geweest is.

‘Poeta nascitur?...’ met die vraag opent hij zijn boekje ‘Primula Veris’:

> ‘Zal 't leven, of zal 't doodgedaan
> ontbloeien of versteven staan
> door 't vriezen van de nachten?
> Gods zonne is 't, en niet el, die 't al
> doen leven of doen sterven zal.
> Laat hopen ons en - wachten...’

Wachten... dat 't niet meer zóó geheel en al ‘dichter-oom’ zal gelijken! Want de bladzijden uit dit bundeltje, die niet, pretentieloos en natuurlijk zonder tot de heerlijkste te behooren, ongemerkt onder de verzen van Guido door konden staan, zijn slap en onverschillig van geluid. Van iets eigens valt nog niet veel te bespeuren.

Het is uiterst opmerkelijk, hoe leesbaar en zelfs wel genotgevend zoo een volgeling van den beminden Gezelle is, tegenover de onuitstaanbaarheid en trouwens volkomene ongeniètelijkheid van een Kloos-nadoener....

Zeker niet, omdat Kloos ons minder waard zou wezen! Integendeel, er zou eerder uit blijken, dat Kloos ons heiliger was en dus onaantastbaarder. En toch is Gezelle ons liever dan Kloos, omdat Gezelle zooveel liever voor ons is, zooveel menschelijker naast ons lijkt te staan als een broer, of als een vader, terwijl hij toch zoo zeldzaam diep en hoog was, ja hooger daardoor dan Kloos in zijn trotsche vereenzaming.

Zooals Gezelle elk oogenblik bij u was, in gewone omstandigheden, en u wees en zei, wat zijn gevoelige en klare oogen zagen, zoo kunnen wij jongeren, als wij den meester diep-begrepen hebben, wel eens een oogenblik zijn voor elkaar.

Vlijtig zoeken naar kostbare woorden hoort daar dan toe, goed uit de oogen zien, wèl den klank onzer verzen beluisteren... en wij genieten!

Maar kan een van ons, zonder dat wij hem bespottelijk vinden,

in eens een konings-mantel om de leden gaan slaan, en Kloos willen voorstellen? Dat wordt comedie!

Wat zouden wij ook moeten doén, om elkaar nog weer eens Kloos' vizioenen en hooge zwevingen en duizelende neerstortingen te geven?

Kloos' geluid, louter wondere klankval en levend rhythme, *is* niet te grijpen! Wat kan men, bij-voorbeeld, in dat heerlijke sonnet VI, waarin men een dag lang zou kunnen ademen en droomen en glimlachen en schreien, - wat kan men daarin *vatten*, om óók zoo iets te maken? Er bewegen witte bloesems, en een vogel wiekt voorbij op de perlemoeren avond-lucht, - een vaag Japansch aquarel - en dat is al! En alles tevens, zijn wijd heelal!

In dat wonder van geluid, waarin de dingen, stoffelijk onbeschreven, verheerlijkt leven, - in dat geluid, dat de zingende *ziel* der dingen is, kon alleen groeien een trots, die, geen materie verdragend, bij de minste aanraking daarvan belachelijk was geworden.

Kloos had in zijn verzen niets van ‘het dagelijksch leven’, en Gezelle wel.

Daarom is elke Canter in z'n Kloos-hoogheden belachelijk en ellendig; en een Caesar Gezelle geenszins.

Toch was de eenvoudige dorps-priester niet minder eeuwig; in zijn hoogste zangen als

> ‘'t Er viel 'ne keer een bladtjen op
> het water,’

verkeerde hij niet langer klein-vertrouwelijk met ons, voor 't raam, of op een landweg. Dáár kunnen wij ook Hem, den in diepste hemelen opwiekenden Dichter, niet volgen.

En dat doét Caesar Gezelle ook niet, dat heeft hij heel goed begrepen.

> ‘Geen lapke lucht en loert
> geen blauw door 't groen geloovert'
> en 't staat mij al rondom
> in zacht groen toegetooverd.’ (bl. 34)

Zoo dicht hij in een woud, eenvoudig en innig, en met de stille verwondering van een onbevangen kind. En onder een avondhemel, even stil, doch met wat meer fijne lucht in den klank:

> ‘'t Wordt ruim en eenzaam, en
> de reken boomen staan
> hel ver, met lichten mist
> en stilligheid omdaan’. (bl. 39)

En bij een beregend landschap:

> ‘Nat is 't hout, de boomen treuren,
> 't zijpt en zabbert gansche dagen
> blinkend zweet op stam en spillen,
> zilver stof op kant en hagen;
> zooveel takskes, zooveel snoeren
> al vol perels, die de regen
> in zijn onbermhertig voortdoen
> glinsterend heeft der op geregen.
> Schuiven doen ze langs hun taksken,
> tot zij 't een in 't ander' gletsen
> en te lijvig zwaar geworden
> met den wind omneere kletsen.’

Getrouwe woordkunst van klare plastiek en zuiveren klank, maar... juist zooals ‘dichter-oom’ in zijn gewone, goede oogenblikken placht te zijn.

Poeta nascitur?... ‘Laat hopen ons en - wachten’.

* * *

Victor de Meyere is een dier Vlamingen, die zoo dom zijn, geen acht te slaan op de eigen weelderige schatten hunner taal, en zich onderwijl blind te staren op een half-begrepen Noord-Nederland.

Van Gezelle een schaarsche en zwakke echo als:

> ‘'t Is avond nu, 't is avond nu,
> Ik voel de stilte komen
> en 't koortsig leven van den dag
> zich in mijn ziel vervromen,
> 't is avond nu en, waar ik ga,
> mij blijft een vreemde goedheid bij;
> *zy ruischt my voor en ruischt my na*...
> '*t Is avond nu*, *en goed in mij*.’

Doch Kloos hoort ge onophoudelijk in zijn ‘Avond-gaarde’ naklinken, en met de eentonigheid van een weinig-rijk Noord-Nederlandsch, die zich verwachten liet.

Eentonig, dàt vooral zijn deze ‘elegieën’, die, aldoor met denzelfden droomerigen gang, gaan van onderaan de eene bladzijde tot bovenaan de volgende, van Romeinsch cijfer op Romeinsch cijfer, zonder dat men er ooit een afzonderlijk onthoudt. En blaadje na blaadje lezend en omslaand, gebeurt het u, dat ge er een hadt overgeslagen, en er niets van gemerkt: het slot van het volgende gedicht paste uitnemend bij het begin van het vorige...

Een enkele maal maar, vonkt eens even een regel als:

> ‘Het zwijgen viel, als uit den kelk der uren’. (bl. 17)

of:

> ‘De sluimring komt, glijdt langzaam over de oogen
> *en dekt ons warm met handen van azuur*’. (blz. 23)

of:

> ‘Ik voel uit mij, *wijl de oude torens luien*
> *en alom rijzen in het avondgoud*,
> gevoelens enz. (blz. 45)

een heel enkelen keer maar gloeien zulke regels tusschen de overige uit, waarin het eeuwige ‘laaien’ der sterren en droomen van oogen, sinds lang lichtloos voor u geworden is.

Of ge waakt een oogenblik op, wanneer de dichter zelf zoo verdofd is in zijn dompig geluid, dat hij niet meer weet wat hij schrijft; zoo verwart hij op bladzijde 15 het matte maanlicht met de stralende zon:

> ‘Ik staarde u aan en zag uw droomende oogen

(hoort ge, als door een nevel, Kloos?)

> Zoo zacht beglansd door 't *matte licht der maan*,
> zooals twee *bloemen* die geen wind bewogen
> en in een *zonnestraling* opengaan.
> Het luwe licht, het sprankelde zijn leven
> in uw twee oogen en de oneindigheid
> van hunnen blik kwam in mijn oogen leven,
> zoo diep dat al hun glans er lag *verspreid*.’

waarbij de dichter vergeet, dat men z'n eigen oogen niet zien kan,

en dat '*verspreid*' het tegenovergestelde zegt van wat hij bedoelt.

Op blz. 16 volgt:

> 'Ik kon niet meer! Ik drukte wild u tegen
> mijn borst, mijn oog aan uw oog *vastgesnoerd*...
> En aard en hemel, alle dingen zwegen,
> tot éénen kus ons beiden had *ontroerd*.'

Na de veel te heftige overgang, en het dwaze maar felle 'vastgesnoerd', het zwakke en sentimenteele 'ontroerd', in plaats van bijvoorbeeld 'vervoerd'.

Veel beter sluit - een geval van bovengenoemde mogelijkheid - blz. 18 aan:

> 'O onvergeetlijk uur! Ik blijf verlangen
> naar 't bleek *gebloemte* van uw zaligheden,
> die nu als sterren in de nachten hangen,
> hoog aan den hemel mijner eenzaamheden!'

Deze verzen beteekenen dus heel weinig... dan, wellicht een nieuw bewijs, hoe, meer en meer in onze poëzie gemeenplaatsen voor fijne psychologie, gemoedelijkheid voor hartstocht, zoetvloeiendheid voor rhythme, weer in de plaats gekomen zijn.

Toch doen deze 'Elegieën' iets warmer aan dan de verzen van Reddingius. Dat komt doordat, waar ze overigens allebeî, de Meyere en Reddingius, even gevoelige en zachtmoedige menschen zijn, Reddingius 'mooier' en klinkender heeft willen schrijven, en de Meyere eenvoudiger-weg zijn stille gevoelens heeft gegeven. En in een enkel gedicht van den laatste komt, bij veel zwaks, op die wijze wel eens een diepere mooiheid.

In de Xe elegie bij-voorbeeld, nadat wij eerst hebben gezien, hoe

> 'De dennen, wijd hun gloeiende armen open,
> in 't goud des avonds op de kimmen staan,'

daarna, dat:

> 'Hun armen, die daar even gloeiend hingen,
> naar 't wijkend licht zich strekken in den nacht,'

lezen wij deze waarlijk zeer mooie verzen:

> 'en ruischend sidderen hun oude lijven
> *om 't uit hun armen weggevallen licht*'.

En zoo, terwijl Reddingius gewoonlijk meer heeft van een

irriteerend belletje, lijkt de Meyere een droomerige harmonica-inde-verte, die soms, even, week opruischt als een koraal...

* * *

Waarom, zoo hebben we ons wel afgevraagd, rekent men toch bij dichters en niet bij verzen?

Want slechte en middelmatige verzen, of ze nu zijn van een de Meyere, een Canter, een Reddingius, of uit een Enkhuizer almanak, verschillen onderling, daar ze alle op den duur vervelen, eigenlijk heel weinig, - terwijl, zoodra men van goede verzen kan gaan spreken, tusschen een kalm-mooi, een heerlijk-schoon en een subliem gedicht van denzelfden dichter, onderscheiden zich openen zóó duizelend-diep als de verre en verdere verschieten van een landschap onder-voor de peillooze hemel-ruimte.

En valt, aan den anderen kant, in een gelukkig moment, het gedicht van een overigens middelmatig poëet wel niet eens beter uit dan een der mindere verzen van een groot dichter?

Waarom bij dichters gerekend en niet bij verzen?

Indien Canter, bijvoorbeeld, ons die aardige regels uit ‘Voorjaar’ geeft, dan mag hij ons de rest sparen, en wij zullen niet wanhopig zijn, als later ons die aardige regels te binnen schieten, en wij zijn bij toeval vergeten, van wie-ook-weer ze waren....

Een oogenblik mochten we zoo redeneeren.... doch om, bij het denken aan een groot, geliefd dichter, spoedig te gevoelen, dat alleen voor de warrige massa's werk der groote scharen kleine dichters, zoo schaars-mooi, de maker onverschillig is.

Want bij groote dichters is juist van diepste waarde ‘de dichter’, die staat achter de verzen, die tusschen de verzen leeft.

‘De dichter’ is dan niet langer een naam, die een aantal willekeurige verzen bijeen-houdt, maar de in al die verzen voelbare, in elk vers vervloeide essentie, afzonderlijk als een zeker *iets*, iets blijvends, bestaand....

Want het op zichzelf nu niet zoo héél belangrijk gedichtje van een groot dichter wordt niet alléén belangrijk als bijdrage tot de alweer diepere kennis van dien dichter, tot de onthulling wellicht van een duistere plek in een zijner meesterstukken, - is niet alléén van *in*directe waarde dus; ook om zichzelf zouden we het

niet willen missen, of liever, om den dìchter, wiens bijzonder geluid wij er toch altijd nog, zij 't als van verre, in hooren.

Ja, 't gebeurt wel, dat zulk een gedichtje, waarin ge, met liefdevolle aandacht luisterend, de zoo bekende stem even kunt opvangen, u voor een oogenblik meer aandoet dan zijn schoonste gezang. Zooals het heerlijk is, een oud vriend te ontmoeten, maar ontroerender wellicht, in het weeke kopje van zijn jonge kind de trekken van den vader vaag, en als nog ongewekt, te hervinden.

Daarom is elke nieuwe bundel van Albert Verwey een nieuwe vreugd, verheelt men zich soms al een lichte teleurstelling niet.

Van dat rijpe geluid, waardoor de lichtendste vleugen leven vergloeiden, en dat in ‘De Nieuwe Tuin’ het volst, in ‘Het Brandende Braambosch’ het vlijmendst werd, is in ‘De Kristaltwijg’ minder over dan in ‘Dagen en Daden.’

Als ‘Dagen en Daden’ is ‘De Kristaltwijg’ een bundel door den schijnband van enkele titels bijeengehouden verzen van allerlei soort en waarde, van welke er een menigte, ware Verwey niet reeds *geweest* de beminde dichter, wiens stem ons zoo vertrouwd is, wellicht niet bizonder ons zouden getroffen hebben.

‘Duister’, bijvoorbeeld, is een ouderwetsche historie (geschreven in verzen, die over quasi-dramatische gesprekken verbrokkeld zijn) van een bejaard visschers-paar, de man blind, de vrouw lam, die door al hun kinderen, dood of slecht, verlaten werden, en nu, voorzoover we begrijpen, samen sterven, - een romantisch verhaal, eenzaam en wonderlijk verdwaald tusschen zoovele verzen van tot klare wijsheid-in-schoonheid bezonken gevoel.

Toch, de aanhef is wel-zeer van den Verwey, dien wij kennen aan de volheid van inzetten, aan het als vooruit-zenden van de stemming in het vreemd samenstel van, niet allereerst als bij Kloos zíngende, doch naar zin en klank plastische woorden, in krachtig-harmonieusen gang:

> ‘De dagen duis'tren. - Nog een gele streep
> Blikt als door oogenleden over 't duin.’

In de genepen é's van *géle streep*, en oogen*léden*, en het dofflikkerende *blikt*, zien wij de wreede spleet-oogen van den killen

avond, die symbolisch het triest verhaal, dat volgt, voorspellen.

En willen wij dit echt-Verwey'sche, sterk-diepe trekje missen?:

(een oude vrouw) ‘Zat bij den haard, die koud was: onbedacht
Rekten haar vingers soms: verdorde wensch.’

Geen bladzijde, ook uit dezen bundel, waarin overigens, gelijk in ‘Dagen en Daden’, gelegenheidsgedichten[1] en natuur-impressies, gedichten over Transvaal en zijn helden en staatslieden, en lyrische zangen, philosophische poëemen, die soms, als ‘Het menschenhart’ en de ‘Epiloog’ bedenkelijk duister zijn, en, dikwijls bizarre, fantasieën, even verward als verwarrend dooreenstaan, - geen bladzijde, ook van den Verwey-van-nu, is zonder een vlaag van die bizondere diepte en kostbaarheid, die, vooral na het verschijnen der ‘Oorsprongen’, zijn onvervreemdbaar eigendom werden.

Naast een uitwendig-geringe éénheid, bestaat er nog altijd 'n zeer heldere innerlijke; die te leeren gevoelen en vinden, is fijn genot.

Maar ook aan volgroeide schoonheid geeft dit laatste boek nog een betrekkelijk groot aantal verzen; hoe, in een goed vers, het klare woord zuiver sluite in den klaren klank, dat kan menig jongere, als hij hooren wil, te hooren krijgen, ook uit dezen ‘Kristaltwijg’.

Hij beluistere het hoog-helder geluid van den Eeuwzang:

‘Nu wordt die stilte een bel gelijk,
Die zilverklaar en wijdingrijk
Door park en hart blijft luiden,
Of hoog van zilv'ren kathedraal,
De roep tot wie gelooven daal'...’

Hij leere de kracht van het reëele beeld uit den ‘Terugblik’ op blz. 12, of uit dit gloed-vol schilderij:

‘Koom die teelt[2] nog eens in 't sterke zonlicht:
Gouden voorgrond voor het bleek herdenken -
Laat ons zitten onder krachtige twijgen,
Zwaar behangen met gebloosde vruchten,
Uitziend naar een and'ren, laatsten, avond.’

1) Dit woord houdt geenszins een afkeuring in.
2) De belofte-volle bloemen, ééns aan ‘het Hout der Vriendschap’ gegroeid (blz. 60).

Hij zie, hoe wijsheid tot schoonheid worden kan in een eenvoudig-diep versje als I van den Kristaltwijg-zelf, of uit deze twee zoo verrukkend-simpele regeltjes:

> ‘De dag is altijd zacht voor mij,
> Die voor hem opensta.’

En eindelijk doorschouwe hij het diep-zinnig spiegel-klank-spel van sonnetten, als op blz. 16 en 18 te vinden zijn, of van het wonder-klare *Floris Verster:*

> ‘Niet zoekt gij ver uw zeldzame paneelen
> Die toch fantastisch als geen andre zijn:
> Een fleschje, een vaas, een muur, een eiken schrijn
> Glanzen als paarlen, vonklen als juweelen.
>
> Briljanten waardoor vuurge stralen spelen
> Zijn struik van bes en bloem, gespierd of fijn;
> En niet het wezen, maar een schoonen schijn
> Schijnt gij tot troost den kijker mee te deelen.
>
> Toch is 't zoo niet. Gij hebt hen zóó zeer lief
> Dat voor uw oog hun nuchtre levens gloren
> Als star in hemel-, steen in aarde-nacht.
>
> Uw eigen schoonheid komt hun nacht doorboren
> Ontvonkt en huwt hun wezen aan uw kracht:
> Hun diepre wezen, dat uw hand nu hief.’

* * *

Dit bereiken, de volkomene schoonheid van volschoone ‘verzen’ - of, niets dan het wild-bloeiend gevoel!

Van Griza Ritschl houden wij meer dan van een dozijn Nieuwe-Gids-jongeren. Die hebben dikwijls ook wel wat gevoel, maar, zonder eigenlijk talent, knoeien ze dat weg in den schijn-klank van een koude techniek.

Bij Giza Ritschl kan van zulk een techniek - gelukkig! - nog weinig sprake zijn. Zij, de vreemdelinge, heeft nog te veel met de taal-zelve te stellen gehad; nauwelijks is die in haar ‘Nieuwe verzen’ zóó ver gerijpt, dat niet langer de *klank* dier taal, zooals in haar eersteling menig valsch rijm bewees, door de dichteres gehoord wordt met een Duitsch accent (nog rijmt ergens, voor

haar, niet voor ons, ‘ontglippen’ op ‘verdiepen’), - en dat het geheel-verkeerd-voelen van de *beteekenis* der woorden zoo goed als niet meer voorkomt. In haar eerste bundel ‘Verzen’ toch, verwarde de Hongaarsche wel Hollandsche woorden met gelijkluidende, maar niet equivalente, Duitsche, of, een ander maal, voelde zij niet het familiare of het prozaïsche, dat een of andere uitdrukking voor verzen onbruikbaar maakte. (Nog één keer slechts spreekt zij van ‘zang en smart’, die voor haar ‘van groot belang’ (!) zijn). Over 't algemeen echter is haar taal nu wel zuiver, schoon nog niet rijk: men meent nog wel eens een betere uitdrukking te weten, zonder schade voor het vers, dan de dichteres gebruikt...

Zoo is zelfs die àllereerste ‘techniek’, welke bij het schrijven, ook van verzen, te pas komt, nml. dat men de taal kent, waarin men schrijven wil, nog niet volkomen aanwezig.

En de dubbele en driedubbele rijmen, waarin Giza Ritschl zich in haar ‘Nieuwe Verzen’ is gaan vermeien, zijn toch nog, zoo goed als de allereenvoudigste rijmen en half-rijmen, waarmee zij gewoonlijk genoegen neemt, zóó héél primitief aangewend, dat men ook daarbij niet aan bestudeerde techniek kan denken.

Geen zweem van hun àlles, hun techniek, te hebben, dat wil zeggen: door de jongeren niet begrepen, ja, uitgelachen te worden.

Doch tegenover den spot en de minachting dier jongeren, stond - opmerkelijk feit - de bewondering van dichters, voor wie techniek iets is, waarom men niet meer denkt, dichters als Verwey en Van Eeden.

Eenzaam, met niemand in verband te brengen, staat Giza Ritschl buiten de kringen der ouderen en jongeren van onze hedendaagsche letterkunde; eenzaam, een afzonderlijk verschijnsel, zal ook het nageslacht haar zien: een vrouw uit den vreemde van zóó innig en sterk gevoel, dat zij, in het liefgekregen Hollandsch voor zich heen zeggend de woorden, die zóó uit de diepte van haar ziel vorm kregen, gedichtjes heeft geschreven van een zeldzame intensiteit, die te onvergankelijker zullen blijken, naarmate ze *niet* paraphraseeren, maar *zijn*, in eenvoudigste uitdrukking, het naakte gevoel.

O, lang niet àlle, want lang niet altijd zijn, bij de vreemdelinge,

die onbedachte, zóó uit het fel peins-voelen opkomende woorden, de treffende. Niet altijd spreken die regeltjes ons luisteren áán, omdat de woorden, die, in zulk een vers, het gevoel-zelf niet zijn, het ons niet kunnen meêdeelen, - en het gedichtje gaat ons voorbij, onbegrepen, schijnbaar vlak en vaal.

Te dikwijls echter zijn die korte verzen de strak en klaar kaatsende spiegel van het fijn en echt gevoel dezer vrouw, om hun ontstaan op een louter toeval te schuiven.

Noodzakelijk was het, dat zulk een gevoel, hoewel onbewust, slag op slag raken moest.

Voor wie niet begrijpt de mooie spontaniteit van XIII bijv., kan een lyrische regel als:

> 'Nu voel ik mij rijk, nu voel ik mij verheven'

die aan Esmoreit denken doet, - desnoods nog een toeval lijken.

Doch welk toeval brengt dadelijk weer in XVI dit verfijnde en bedwelmende in die liefde-sensatie:

> 'Hij naderde, doch wij raakten elkaar niet aan.
> Ik luisterde, bleef roerloos staan.
> *Toen viel een zware droom op mijn oogen*,
> Ik zag niets meer, mijn ziel was gebogen'.

Om weer XVII te doen aanvangen met de achteloos-eenvoudige woorden, die toch zulk een fijne realiteits-analyse zijn:

> 'Ik wandelde droomerig en lachte om iets.
> Ik keek onverschillig om en zag iets
> bonts, dat in zijn pracht stond te prijken
> Het waren bloemen...'

en onmiddellijk er op XVIII, dat, zoo we regel 2 als wat rhetorisch uitzonderen, van een navrante psychologie is.

> 'Toen ik u sprak was ik zeer bewogen,
> mijn ziele-bloemen trilden van yreugd;
> in mijn gesprek heb ik gelogen
> en toch was ik groot, groot verheugd.
>
> Toen ik stond voor uw gezicht
> straalde in mijn binnenste het licht.
> Juichen wou ik maar ik kon niet
> keek verbaasd, dom als een kind.'

Is weer daarna niet XX in zijn simpelheid, zoo naaktelijk bekend, het gevoel zelve van iedere vrouw:

> ‘Ach was jij alleen voor mij
> Niet zoo voor alle menschen.’

is XXII in zijn laatste regels niet mooi van liefde-uitstorting, XXVI niet verrukkelijk-zuiver van sensatie's, tot, na opmerkelijke dingen in XXVIII, XXX en XXXII, het liefdelied van XXXIII ons verrast met zijn wonderdoening; want al is, wàt er van het lief gezegd wordt, wel innig, zijn diepe kracht ontleent dit gezang aan het mirakel van eenvoud: de herhaling vóór elken regel - nooit uitgeputte extaze! - van den áanroep: O, mijn lief!

En zou men het gelooven.... zij, die de felle sensatie neerschreef:

> ‘De boomen staan hoog en droef
> De smart zich diep in mijn ziele groef
> *Van pijn doe ik de oogen dicht*,
> *Boven mij straalt het zonnelicht*,’ (XLVII)

of het ontzettende gedichtje van het licht (LXXXVII), en de in en juist dóór hun eenvoud tragische regelen, voor ons het hoogtepunt van den bundel, deze oer-verzen:

> ‘Ik voel mij groot, maar zonder zin,
> Hij is vervreemd, dien ik bemin,’ (XLV)

- zou men het gelooven, dat hier de natuur-vrouw spreekt, die nog zoo argeloos-kinderlijk voelen kan als in het aanbiddelijk-lieve:

> ‘Lief, ik hoop dat gij mij zult verhooren.’ (LVI)

of dit:

> ‘Wat er ook geschiedt, ik blijf zalig droomen,
> Dat ik na dit leven *in den hemel mag komen*.’ -?

Giza Ritschl toont ons wel het zuiverst, wat, buiten alle lectuur en ‘oefening’ om, het bare gevoel vermag, - en hoe weinig regels er in kunst te stellen zijn, dan deze ééne, negatieve: geen kunst *zonder* sterk gevoel.

(Slot volgt.)

Parijs, Juli 1904.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

Letterkundige kroniek.

Vae soli, door C.P. Brandt van Doorne. Amsterdam, H J.W. Becht. 1904.

'De geschiedenis van een eenzelvigen jongen man met sterk deterministische overtuiging.' Zoo geeft de schrijver van *Vae soli* zelf den inhoud aan van zijn kleinen roman, die eigenlijk door de wijze van behandeling niet meer is dan een novelle; en tegelijkertijd wijst hij de mogelijke bewering, dat hij in dit boek een ideaal zou hebben willen belichamen of een theorie verkondigen, beslist terug. Wat niet wegneemt dat in deze geschiedenis van den eenzelvigen Willy het vraagstuk van de opvoeding, schoon niet door den schrijver op den voorgrond geschoven, zich naar voren dringt en den lezer niet loslaat. Althans zoo ging het mij. Met den held van dit verhaal meelevend, meevoelend voor zijn vaak onverdiend lijden, kan het haast niet anders of men legt zich de vraag voor, welken invloed de opvoeding van het kind en van den knaap gehad heeft, heeft moeten hebben op dit leven, dat ons hier wordt verteld.

Willy is de zoon van beschaafde, ontwikkelde ouders, die met elkander gelukkig zijn en met hun eenig kind het goede voor hebben. Een droomerige natuur zit er in den kleine en het is hem een genot, genesteld in moeders japon, zijn hoofd op haar knie, te luisteren naar de sprookjes, die zij zoo heerlijk weet te vertellen van vogels die praten, van koningskinderen, van tooverkruiden, van feeën met blonde haren. Moet die neiging worden tegengegaan of geleid? Papa, de dokter, meent het eerste: wil mama Willy wat vertellen, laat het dan zijn van dingen die gebeurd zijn, van

menschen die geleefd hebben. Zoo wordt dit opvoedkundig vraagstuk opgelost naar den zin van den practischen, nuchteren vader. Het droomen kon noch hij, noch de moeder den kleinen jongen verbieden, maar erover spreken durfde Willy nu niet meer. Ook tegenover zijn vriendjes moest hij doen of hij niet meer aan feeën en toovergodinnen geloofde, - maar wat ging hem dat niet aan het hart! Zoo wordt hij al vroeg gedwongen, dat wat hem het dierbaarst is in zich besloten te houden.

Het kind, dat zich niet tegenover zijn vader, en zelfs niet tegenover zijn moeder mag uitspreken, moet wel worden òf een huichelaar, òf een eenzelvige.

Als Willy twaalf jaar is, wordt er besloten hem naar het gymnasium te zenden in de naast-bij gelegen stad, Amersfoort. Maar eer hij daar nog heen gaat, sterft zijn moeder. De droomer in hem zoekt troost in het geloof aan het geheimzinnige. ‘Hij richtte zich op aan zijn troost: de stille mooie verwachting, misschien al in de eerstvolgende nacht zijn moeder voor zich te zien.’ Maar ook dat kan hij niet tegenover anderen uitspreken, moet hij voor zichzelf houden. De dokter weet de plaats van de moeder niet beter te vervangen dan door een magere, stijve, strenge huishoudster, die te Utrecht in betrekking geweest is bij een dame van adel, precies weet hoe het hoort en dientengevolge Willy onophoudelijk verbiedt. Dat de vader zich met den knaap en zijn opvoeding bemoeit, blijkt niet. Te Amersfoort komt Willy in huis bij den conrector. Of die conrector een opvoeder is, of zijn vrouw Willy iets zal weten te vergoeden van het gemis aan moederlijke zorg, de ernstige vader, die het toch goed met den jongen heet te meenen, vraagt er niet naar. In de ongezellige woning, waar hem een zolderkamertje wordt toegewezen, komt de teere en teergevoelige Willy in aanraking met ruwe, onverschillige jongens, die hem hun lichamelijke meerderheid doen voelen. Op het gymnasium weten de docenten, van welke de meesten oud en vervelend zijn en één overmatig streng en mild in het straffen is, hem het onderwijs niet smakelijk te maken, en Dr. Welter, de oude, zwakke conrector, houdt wel toezicht op zijn werk, maar daarmede en met de lichamelijke verzorging acht hij zijn plicht tegenover Willy vervuld.

Zoo ver gekomen in de geschiedenis van dezen knaap, weet men al dat het met hem niet goed kan gaan. Want dat kind heeft

zijn eisch niet gehad. De moeder die dit zieltje het eerst te leiden kreeg, heeft dat niet kunnen doen naar haar inzicht en naar den aard van het jongske. De vader heeft wel gezegd hoe hij het niet wilde, maar zich verder aan de opvoeding van zijn kind niet laten gelegen liggen. De conrector, onder wiens dak Willy zeven jaar doorbrengt, de docenten die hem moeten voorbereiden voor de Universiteit, doen niets om te weten te komen of er in dezen knaap, die niet vlug van begrip lijkt en soms vrij onoplettend is, ook iets omgaat, of er ook iets meer in hem zit dan aan de oppervlakte te voorschijn komt... Wie zal zeggen, welke schatten van gevoel, welke gaven er door zulk een opvoeding, of liever: niet-opvoeding, verloren gaan, in de kiem verstikt worden!

Het blijkt dat zijn eenzaam denken Willy tot een overtuigd determinist heeft gemaakt. Gelukkig, mag men wel zeggen. Want indien hij niet verzekerd ware geweest, dat alles is zooals het wezen moet, hij zou het recht gehad hebben, zijn vader te verwijten dat hij hem niet heeft begrepen en geen moeite deed om hem te begrijpen; dat hij op den leeftijd, waarin het gevoel, de verbeelding aan het woord is, hem het zwijgen heeft opgelegd; dat hij zijn lichamelijke ontwikkeling, de physische opvoeding die de intellectueele, indien zij haar niet voorafgaat, behoort te vergezellen, heeft verwaarloosd; dat hij in plaats van hem op te voeden, hem te leiden naar zijn aard, hem aan zijn lot overliet en hem liet opgroeien tot een onhandig, onbruikbaar lid in de maatschappij, dat zichzelf in den weg staat.

Zoo komt Willy aan de Universiteit, in dat tijdvak van zijn leven, door Van Hamel den 11^{den} Juli in zijn toespraak tot de Groningsche reünisten gekenschetst als ‘de benijdbare levensperiode waarin de vrijheid zoo groot (is) en de verantwoordelijkheid zoo klein’, de periode met haar ‘oogenblikken van zich-aangewezenvoelen op eigen durf en eigen kracht’, gelijk de redenaar het noemt.

Maar onze jonge man mist durf en kracht, doet zoo wat mee, proeft hier eens en neemt ginds een kijkje, zoekt bevrediging van zinnelijke begeerten die zijn levensafkeer nog slechts doet toenemen, blijft aan den buitenkant van het studentenleven, eenzaam, in zichzelf gekeerd, al duidelijker gevoelend, ‘dat hij stond buiten het samengestelde mechanisme van de roezige maatschappij.’

Wee den eenzame! Ge herinnert u van Sully Prudhomme die reeks gedichten welke hij *Les Solitudes* noemt, en daaronder dat eerste gedicht ‘Première solitude’ van het jongske dat in school verlaten zit, bespot door zijn medescholieren, bang voor de meesters:

> O mères, coupables absentes,
> Qu'alors vous leur paraissez loin!
> A ces créatures naissantes
> Il manque un indicible soin.
>
> Mais, tout ingrates que vous êtes,
> Ils ne peuvent vous oublier,
> Et cachent leurs petites têtes,
> En sanglotant, sous l'oreiller.

Zoo kan het ook Willy gegaan zijn.

Dor, grauw trekt het leven hem voorbij, zonder dat hij zelfs een enkelen keer van een van die ‘lueurs instantanées’ geniet, die ook in het eenzame leven nog wel eens een vluchtig schijntje werpen, en waarvan de dichter der *Solitudes* zegt:

> C'est peut-être un bonheur égaré qui voyage
> Et, se trompant de coeur, ne nous luit qu'un moment.

Het eind is een passieve zelfmoord: Willy laat zich door een achterop komenden spoortrein overrijden.

Ik zou tegen dit wel voornaam en fijn werk van den heer Brandt van Doorne de bedenking willen opperen, dat het meer de schets geeft van een roman, dan een eigenlijken roman. Hollandsche romans uit vroegere tijdperken, uit den tijd van Schimmel en mevrouw Bosboom, zondigden dikwijls door te groote uitvoerigheid, en het is niet alleen het zooveel vollere en drukkere leven, waarin geen tijd overblijft voor het lezen van zulke breed uitgesponnen verhalen, dat - met een enkele uitzondering, waaraan ik hier niet behoef te herinneren - de moderne romanschrijvers gebracht heeft tot het betrachten van grootere soberheid. Maar hier gaat deze soberheid, die men vroegeren romans van dezen schrijver tot zoo groote verdienste heeft toegerekend, te ver, tot schade van het werk. De karakterontleding, de zielkundige

verklaring van Willy's handelingen, hoe fijn gevoeld en goed gezegd ook op menige bladzijde, is door de summiere, schetsmatige behandeling vaak onvolledig; hetgeen wij van zijn ouders vernemen kan ons niets anders dan een vluchtig beeld schenken van dat menschenpaar, dat ons toch, indien wij het nader leerden kennen, misschien een begin van verklaring zou kunnen geven van menigen trek in het karakter van dezen eenzame.

Wat Van Nouhuys in *De Gids* van Juni 1902 naar aanleiding van des schrijvers roman *Verweghe en zijn vrouw* opmerkte: het te plotselinge van sommige overgangen, ‘waar een meer uitgewerkte psychologie ons beter voorbereid zou hebben’, treft ook hier herhaaldelijk. Er is vaak iets abrupts in de wijze van vertellen, en daardoor iets droogs en leegs. Datzelfde droge vindt men in het werk van Marcellus Emants, waaraan Brandt van Doorne's manier soms herinnert; maar daar valt over leegheid niet te klagen. Emants spaart u geen nog zoo subtiele gedachte, geen nog zoo intiem gevoel van zijn personaadjes; hun heele gevoels- en gedachteleven ontwikkelt hij voor u. Bij Brandt van Doorne komt dat leven wel in de groote trekken tot zijn recht, maar niet zonder merkbare lacunes.

Zijn wij aan het einde van het boek gekomen, dan herinneren wij ons wel uit het leven van dezen jongen man, *au banquet de la vie infortuné convive*, weemoedige, tragische bijzonderheden, komt ons wel nog menig goed gezien en duidelijk geteekend tafereel voor den geest, maar het volledige menschenbeeld staat niet ten voeten uit voor ons zoodat wij er een totaalindruk van ontvangen, het geheel in ons op kunnen nemen.

Ik zou willen weten of niet in eenzame, slapelooze nachten Willy's gedachten gegaan zijn naar de eerste zonnige dagen van zijn kinderleven, toen zijn moeder hem de, later verboden, sprookjes vertelde; willen weten wat er in hem omging tegenover de natuur en of zij, de groote troosteres, hem nooit iets heeft toegefluisterd tot, zij 't tijdelijke, verzachting van zijn leed; willen weten ook of dat stukje natuur, dat kind heet, en dat hij toch ook wel eens op zijn weg ontmoet zal hebben, niet tot zijn eenzaam gemoed wist te spreken.

De heer Brandt van Doorne zegt er ons niets van. Wanneer Willy kort vóór zijn student-worden een drieweeksche voetreis langs

den Rijn doet, dan vernemen wij enkel dit: ‘Op reis had hij genoten van verrukkend mooie natuur.’ Dus kon die eenzame nog van natuur genieten; - maar hoe hij het deed, wat er dan bij hem omging, de schrijver vertelt het ons hier niet en nergens. En zoo worden wij telkens teleurgesteld, waar wij wat meer hadden willen hooren, wat dieper kijk krijgen niet enkel in Willy's gedachtenleven, maar in zijn gevoelsleven.

Wat wij Willy's ouders niet vergeven: dat zij het kind, den knaap, niet tot zijn recht laten komen, zijn gemoedsleven braak lieten liggen, datzelfde kan men ook zijn geschiedschrijver verwijten. En zoo leggen wij dit boek, met al zijn goede eigenschappen, met zijn roerend slot, waaraan ditmaal de soberheid in de uitvoering zeker ten goede komt, slechts half voldaan uit de hand.

Parlementaire kroniek.

27 Juli 1904.

De Hooger-Onderwijs-tragedie is afgespeeld; de Eerste Kamer heeft de wetsvoordracht, die haar tweelingzuster ondanks den tegenstand van de linkerzijde en van een der christelijk-historische leden had aangenomen, verworpen bij zuivere partijstemming. Geen lid van de liberale partij in ons Hoogerhuis heeft gemeend zijn stem aan het wetsontwerp te mogen geven, geen der leden omgekeerd van de regeeringsgroepen de zijne er aan te mogen onthouden. De Eerste Kamer heeft met dit votum haar eigen doodvonnis geteekend, want binnen een week na het driedaagsch debat is het besluit verschenen, waarbij voor het eerst sinds de Kroon het prerogatief van de ontbinding door de Grondwet werd verleend, de Eerste Kamer om politieke redenen is ontbonden. En terwijl dit geschreven wordt, gist het nog altijd in den lande, omdat het hoofd van den staat het grondwettig recht heeft gehanteerd.

Over de beginselen van de Hooger-Onderwijswet is in een vroegere kroniek een oordeel uitgesproken. Tevens werd daarin het beleid van de linkerzijde in de Tweede Kamer ter toetse gebracht. Hiervan behoeft thans niets te worden herhaald. De vrijzinnigen in ons Lagerhuis namen deze wetsvoordracht als inzet van een principieelen, politieken strijd; zij meenden, dat 's lands belang het scherpst denkbare verzet tegen dr. Kuyper's lievelingsontwerp eischte. Vandaar, dat zij afzagen van pogingen om door amendementen het ontwerp te verbeteren naar hun geest. Deze houding van de linkerzijde in het Lagerhuis kon niet nalaten

invloed te hebben op de beoordeeling van het ontwerp door de leden der vrijzinnige meerderheid in het Hoogerhuis. Mochten er onder hen geweest zijn, die voor een eenigszins gewijzigd ontwerp misschien de vlag hunner principieele oppositie zouden hebben gestreken, thans nu de voordracht daar lag zonder eenige verandering ten gunste van de vrijzinnige minderheid, hebben ook deze leden een koud 'non possumus' laten hooren.

En inderdaad, de Eerste Kamer kon moeilijk anders. Er bestaat, althans er behoort te bestaan, *esprit de suite* bij iedere politieke partij. Van het oogenblik af, dat de parlementaire linkerzijde front gemaakt had tegen dr. Kuyper's Hooger Onderwijs; van het oogenblik daarenboven, dat die wet de verkiezingen voor de Provinciale Staten had beheerscht en de linkerzijde gestreden had om een vrijzinnig Zuid-Holland, wel is waar uit afkeer tegen de aan het roer zijnde regeering in het algemeen, maar speciaal toch met de hoop, dat met een vrijzinnig Zuid-Holland de valbijl boven het Hooger-Onderwijs-ontwerp was opgetrokken om met wissen slag daarop neer te komen; van het oogenblik af eindelijk, dat het voorloopig verslag, dat namens de Eerste Kamer over het ontwerp verscheen, principieel vernietigend was; sinds dat alles kon de Eerste Kamer niet anders doen, dan het vrijzinnige Nederland van haar verwachtte. En zij deed het, zij verwierp.

Daar valt uit het debat niet veel meer bijeen te lezen. De linkerzijde had één woordvoerder, de heer Van Boneval Faure, die zaakrijk en scherp zijn overtuiging stelde tegenover de beginselen van het wetsontwerp. Minder hoog in de lucht dan zijn collega Van der Vlugt in het Tweede Kamer-debat, tastte deze veteraan op universitair, zij het dan ook niet op politiek, terrein den *effectus civilis* van de 'Vrije' Universiteit aan met al de hartstochtelijkheid, maar tevens met de volheid van gemoed dezen oud-hoogleeraar eigen. Zijn rede was kunstig ineengezet, meer een verhandeling dan een politiek betoog, tol betalend aan de historie door aanhalingen van Johan Melchior Kemper, maar tevens blootgevend den grooten afkeer, dien de doleantie en haar incarnatie, de tegenwoordige Minister-President, den spreker inboezemde. Door de regels van zijn redevoering heen, was het te zien hoezeer dezen grijsaard de macht van dit clericaal bewind verdroot. Hij bracht in herinnering de tijden van weleer, toen

de Gomaristen een genie als Hugo de Groot in deze landen ambt en waardigheid weigerden. Waarschuwend hief hij den vinger op naar de zijde zijner katholieke mede-senatoren en hij vroeg hen, of zij *konden* verlangen, dat de Calvinisten weder de plaats konden innemen, 'die zij in de oude Republiek hadden veroverd en waardoor zij zich alle macht in den Staat aanmatigden met achterstelling van de Roomsch-Katholieken niet alleen, maar ook van alle andere andersdenkenden, Protestanten van allerlei geloof, buiten het Calvinistische?' Zeker, wie zóó dit wetsontwerp beziet, wie de heerschappij van het Calvinisme op den achtergrond ziet van den *effectus civilis* der Vrije Universiteit, hij mag zeggen, dat deze wet den godsdienstvrede in de Nederlanden zal verstoren; ja zelfs hem kan vergeven worden, dat hij, na lang opgekropten toorn over het einde van een periode van vrijheid en rechtvaardigheid, den Premier zelfs verwijtend in herinnering bracht die episode uit zijn leven, toen hij niet anders werd afgebeeld dan met een zaag geweld plegende aan een kerk. Inbreuk op de grondwettige verhouding van Kerk en Staat, schending van het souvereiniteitsrecht van den Staat, dat waren volgens den vroegeren Leidschen Hoogleeraar de euvelen, die dit wetsontwerp voor iederen vrijzinnige verwerpelijk maakten.

Wat kon dr. Kuyper stellen tegenover deze philippica, die hij zelf niet geheel ten onrechte noemde een 'catilinare' tegen zijn persoon? Wat principieel kon gezegd worden voor het wetsontwerp, is ditmaal niet door hem, maar door zijn medestander, dr. Woltjer ontwikkeld. Het was geen geweldig stuk oratorie, dat de Premier in de Kamer deed klinken, maar het was wel een rede, die juist ten aanzien van des heeren Faure bewering omtrent den aanslag op de souvereiniteitsrechten van den Staat; die stellig ten aanzien van de détail-vragen over dubbele examens bij Vrije- en Rijksuniversiteiten, buitengemeen handig was. Hoog stond die rede slechts in één opzicht: in de buitengewone mate van zelf beheersching, waarvan de Minister tegenover den aanvoerder der oppositie blijk gaf. O, hij *moet* het gevoeld hebben, hoe in den persoon van den heer Faure het geheele liberalisme uit het zevende en het achtste decennium der vorige eeuw zich tegen hem uitsprak met al den haat, dien de mannen uit die dagen tegen 'den bespeler van het klavier der volksconsciëntie', den vermenger van godsdienst met

staatkunde, hebben gevoeld en behouden. Hij deed alsof het hem niet deerde, hij had hulde voor dien debater, die op zoo vurigen toon kon spreken ondanks zijn leeftijd; hij had - zoo zeide hij - zijn rede zelfs met genoegen gehoord!

In het parlementair duel tusschen Faure en Kuyper ligt al het sentiment, dat onbewust, maar o zoo krachtig, van den aanvang af tegenstanders zoowel als voorstanders van deze wetsvoordracht heeft beheerscht. Niet altijd voelen zij, die strijden, het zelf, dat zij strijden om de hegemonie. Hier was het zoo. Hier stonden levensbeschouwingen tegenover levensbeschouwingen, personen tegenover personen, machtskring tegenover machtskring. *Du wähnst zu schieben, du wirst geschoben*.

De Eerste Kamer is ontbonden; een nieuwe Senaat zal williger dan de vorige aan de Vrije Universiteit den *effectus civilis* brengen. Een jonger geslacht zal den vrijzinnigen de vraag stellen, of de inzet den strijd waard was. Voor zichzelf zal dat geslacht die vraag ontkennend beantwoorden. Het zal zich niet kunnen indenken in het feit, dat de vrijzinnigen de vraag van het diplomeerrecht der Vrije Universiteit hebben gemaakt tot een van groote politiek, tot een levenskwestie in ons staatkundig bestaan. Het zal zich levendig kunnen voorstellen, dat ook de Eerste Kamer den dood trotseert te midden van het vijandelijk vuur. Maar de veste, die zulk een offer waard is, zal voor dat geslacht een belangrijker strategisch punt moeten zijn dan het thans bestaande Hooger Onderwijs is. Het zal de veste moeten zijn van den vrijen handel, of van het kiesrecht of van de staatkundige vrijheden der burgers. Ook een jonger geslacht zal de dapperheid van deze zich opofferende mannen kunnen bewonderen, maar het zal vragend staren op de motieven, die hun dapperheid tot den moed der wanhoop hebben gestaald.

* * *

Men zegt, dat de Eerste Kamer ongaarne twee belangrijke wetsontwerpen na elkaar verwerpt. De schipbreuk van het Hooger Onderwijs gaf daarom moed aan hen, die reeds hun hart vasthielden voor het Indisch Landbouwdepartement. Het daarover uitgebracht verslag bevatte toch een alles behalve malsche critiek op deze door de Tweede Kamer met zoo groote meerderheid goedgekeurde organisatie; een critiek, wel is waar afkomstig van slechts

één lid, maar - want dit kon geen geheim blijven en bleef het ook niet - van het eenige lid der Eerste Kamer, bevoegd om met meer dan gewone autoriteit over indische aangelegenheden te oordeelen en wiens stem daardoor alle kans had, vooral bij hen die niet tot de politieke vrienden der tegenwoordige regeering behooren, dus bij de meerderheid, weerklank te vinden. De oud-Gouverneur-Generaal Van der Wijck, kort geleden door de Staten van Noord-Holland afgevaardigd naar het Binnenhof, zou - het was voor ieder duidelijk - zich tegen de instelling van het nieuwe departement verzetten. Niet, omdat ook hij niet het bestaan van de groote, de dringende behoefte aan een betere voorziening van de inlandsche landbouwbelangen zou erkennen, maar omdat hij van meening was, dat die voorziening in hoogste instantie moest blijven toevertrouwd aan den directeur van Binnenlandsch Bestuur, wien, ten einde hem een behoorlijke uitoefening van dit gewichtige onderdeel zijner taak mogelijk te maken, een volkomen deskundig orgaan, met wetenschappelijke zelfstandigheid toegerust, doch administratief tot zijn departement behoorend, zou moeten worden toegevoegd. Deze gedachte, met een in de laatste jaren in de Handelingen der Eerste Kamer te vergeefs gezochte zaakkennis, in het Voorloopig Verslag uitgewerkt, vormde hoofdthema en conclusie van de eerste redevoering door den oud-landvoogd in het parlement uitgesproken. Zij stemde, *nur mit ein bischen andern Worten*, vrij wel overeen met hetgeen in de andere Kamer door den heer Van Kol als voornaamste argument tegen het ontwerp gericht werd. Op den keper beschouwd, bleek echter het argument, ofschoon ongetwijfeld met veel grooter degelijkheid ontwikkeld, in de Eerste Kamer al even zwak als aan de overzijde van het Binnenhof. Van het oogenblik af, dat de spreker verklaarde, evenzeer als de minister, een organisatie als de door dezen voorgestelde te verlangen, maar alleen niet als een zelfstandig departement, van dat oogenblik af had hij zijn pleit verloren. De practische bezwaren door den heer Van der Wijck tegen de ontworpen regeling aangevoerd, konden gemakkelijk ondervangen worden door een verwijzing naar andere aangelegenheden, als justitie, onderwijs, eeredienst, irrigatiewezen, die ook diep in het maatschappelijk leven der Inlanders ingrijpen en toch onttrokken zijn aan het beheer van het departement van Binnenlandsch Bestuur, zonder

dat de inlandsche huishouding daarvan schade of ongerief ondervindt. Een staat van zaken, die, zooals de minister met gelukkige dialectiek deed opmerken, wel hieraan zou zijn te danken, dat het overbrengen van bemoeienissen van het departement van Binnenlandsch Bestuur naar andere departementen toch niet te kort deed aan de bijzondere positie, door de bestuursambtenaren ingenomen, als de kenners en behartigers van de belangen der inlandsche bevolking, een positie die hun het recht geeft en den plicht oplegt bezwaren in te brengen tegen de uitvoering van maatregelen, die zij met die belangen in strijd achten. Niet aan het Binnenlandsch Bestuur zelf, zoo betoogde de heer Idenburg, zal dus worden getornd; het blijft wat het is, maar het zal voortaan in zaken van landbouw beter voorgelicht en geleid worden dan tot dusver mogelijk was.

De minister van Koloniën sprak als zijn overtuiging uit, dat het verschil tusschen den heer Van der Wijck en hem niet zoo zeer liep over een beginsel dan wel over een quaestie van uitvoering en hij wist blijkbaar die overtuiging door de overgroote meerderheid der Kamer te doen deelen. Toen het op stemmen aankwam, ging alleen de heer Stork met den oud-Gouverneur-Generaal mede. De overige afgevaardigden, slechts 25 trouwens, want de opkomst was niet groot, en de tropische hitte had de gelederen nog gedund, stemden zonder onderscheid van partij voor. Het landbouwdepartement kwam er dus in de Eerste Kamer even triomfantelijk als in de Tweede.

Bibliographie.

Jong Java's Lief en Leed. Drie Verhalen van Java door M.C. Kooy-Van Zeggelen. Voor kinderen van 10-15 jaar. Uitgave: Masereeuw & Bouten, Rotterdam.

Al zijn reeds eenige maanden verstreken, dat dit in klein formaat uitgegeven, in een eenvoudig, maar even stevig als smaakvol bandje gekleed, en met een paar aardige 'kiekjes' versierd werkje het licht zag, het is zeker nog niet te laat om er met lof van te gewagen en het bij allen, die het nog niet lazen, ten warmste aan te bevelen. Want in dit bescheiden boekje wordt veel goeds en veel moois gegeven en in zooverre ook iets nieuws, als te voren nog met beproefd werd op een voor kinderen begrijpelijke wijze een voorstelling te wekken van het dagelijksch bestaan van javaansche kinderen en van hetgeen er in het gemoed dier fijn gebouwde wezentjes omgaat. Daarmede is echter allerminst gezegd, dat deze drie verhalen niet aantrekkelijk zouden zijn voor ouderen. Het tegendeel is waar. Zij zijn zoo frisch geschreven, zij geven de kleine wereld, waarin de sierlijke lichtbruine knaapjes en meisjes zich bewegen zoo levendig weer en zij laten daarbij ook zooveel zien van de omgeving: de weelderige natuur, de groote menschen, de hutten der armen, de huizen der aanzienlijken, de akkers, de huisdieren en het vee, dat zij ieder, van welken leeftijd hij zij, mits hij van kinderen houdt en belang stelt in Indië, een paar genotvolle uren verschaffen kunnen. Het pleit zeer voor het talent der schrijfster, dat haar krachten niet te kort schoten, toen zij, na twee korte schetsen te hebben gegeven - waarvan de eerste: een oude 'koeienjongen', die maar niet van zijn beesten scheiden kan, misschien de volwassenen nog meer treffen zal dan de kinderen - zich aan een verhaal met veel breederen opzet en van veel meer omvang waagde. *Een Desajongen*, de geschiedenis van den kleinen Ming, die voor zijn moeder koekjes verkoopen en met kippen langs de huizen loopen moet, maar die zoo graag naar school wil gaan en zijn wensch op de meest eervolle wijze vervuld ziet, vormt het grootste en tevens het beste deel van het boekje. En nu zou misschien kunnen worden gevraagd of de schrijfster haar kleinen held niet wat idealiseerde - evenals in de omgeving, vooral in de regentswoning, alles wel wat al te zeer van den mooien kant bekeken wordt - de vraag wordt terug gehouden door hem die bedenkt, hoe weinig wij eigenlijk van het javaansche gemoedsleven af-

weten en hoe veel verder in dat opzicht de schrijfster moet zijn, wier waarnemingsvermogen en wier dichterlijke natuur haar bij haar liefdevolle beschouwing van de inlandsche kinderwereld den weg wezen.

Laat ons dus met mevrouw Kooy in Ming gelooven, in Ming, die op den rug van zijn karbouw gezeten, zich voelt als een koning, omdat de regent hem beloofd heeft, na den oogst hem een plaats op de inlandsche school te zullen bezorgen en het schoolgeld voor hem te zullen betalen en laat ons instemmen met den raad en de belofte die zij hem medegeeft:

'Als de oogst gedaan is dan begint er een nieuw leven voor je. Een leven in àndere velden, in àndere lucht, in ànder licht. Kijk dan, als nu, maar flink om je heen van je hooger standpunt; adem dan, zooals nu, met diepe teugen de lucht in van het heldere denken; kijk dan, als nu, de zon der waarheid recht in het aangezicht, - en je wordt een zegen voor je volk, als je blijft wat je nu bent: een lieve, trouwhartige Ming!'

Misschien wil mevrouw Kooy ons later nog wel eens vertellen, hoe het verder met Ming gegaan is.

C. Th. v.D.

Zegepraal.
(*Fragmenten*.)

Dertiende Hoofdstuk.

Lieve, ik heb 't Oosten doorleefd, en de wonderen van de gouden tropen met d'r zingende wateren, d'r gloeiende glanzen en vogelen-paradijs stonden òm-mij gerijd in zonnevuur.

Ik heb er de volkeren gezien, in hun wondre gracie en gloed, in hun zonnende praal, in hun trillend koloriet, parelend als paradijsvogelen en parkieten, in hun smaragden goud, hun licht en tooiselen, hun cier en charme.

M'n verbeelding heeft er van verhaald in de roode zonsondergangen aan 't strand.

Ik heb de zwartlokkige vrouwenpracht gezien in stacie en praal van het bijbelsche Oosten, en de geuren van ceder en mirre zijn mijn zinnen doorvloeid.

De roos van Saron geurde haar wondre reuke van weelde en zinnezwijm rond m'n hoofd, en de zoete aloë stroomde mij toe over de Zee.

Lieve, lieve, ik heb in 't Oosten geleefd met gloeiende zinnen en verliefd hart, en er al de zaligheden gekend van de tropische nachten, de wondre vrouwen en meisjes.

Ik heb er de gouden vruchten zien vlammen in de zonnehitte, en kende er de nachtgeheimen van de duisterende cyprus-boschjes.

Ik heb er dartelende kinderen zien dansen in naakte

schoonheid, en de liefde der mooiste vrouwen zien uitvlammen tot een goddelijk vuur van begeeren.

Maar liefste hoe nu?

Ik heb 't Noorden doorschouwd als 't Oosten en ik ben er in verzonken van geluk.

Volgde hièr mijn verbeeldingen niet 't schitterend arabesk van een vuurvlieg? En stortte over 't hoofd der joodsche bruiden geen trossen gouden regen neer?

Lieve, 't noorsche leven en zijn mystische diepte heb ik doorleefd als 't Oosten.

Er zit een koele, blonde, analytische drang in mijn hart, en een stomme taal, die mij alleen van 't Noorden spreekt.

Ik heb de mythologie van het Noorden met een snakkende liefde in mij, zooals mijn gevoel is voor jou blanke wezen. - Ik heb de ijsvelden en 't witte wonderlicht van sneeuw en kou overgleden met m'n verbeelden.

O lieve, hoe goddelijk en stil van verrukking leeft in mij de oer-pracht der eerste Germaansche liefde. - Als de harmonie en de ijle muziek van m'n zielevrede weer in mij terugkeert, zoo rein en zoo blank en zoo rustig, dan is mijn hart vol van dat mythologische minneleven.

Het Noorden leeft in mij, met z'n zacht-doorgloeide mystiek en z'n kristallen bloei van heel fijn en gezond geestesgenot. Maar vooral de heidensche dramatiek van 't Oer-Germaansche is van een overrompelende heroïek en pracht, die mij nog veel nader staat dan de wellustkleuren, de zoele specerijenzwijm van 't Serail en zinnebedwelming der oostersche erotiek, dan het flonkeren van de gouden koepeldaken in diep allée, dan 't branden der moskeën.

De zonneboog kleurt de hemelpoorten daar met wondre vuurbloemen. De trage zee loomt en verruischt er een zoet verhaal van minnesluimer en zonnigheid, en zoo zingt je het gansche Oosten de ooren voorbij, in kleurigen hittezwijm en verdooving.

Er zijn dagen dat mijn ziel niets liever hoort en mijn oogen niets trillender inluisteren. Maar van veel langer duur leeft in mij de fijngrijze, blankteedre harmonie van het noorsche; blond en licht, nevelig-zilverend en toonrag als z'n mystische natuurpracht. En omspeelt van zijn wondre

mythologie, en van z'n heroïsche schimmen-figuren, is mij het Noorden vol van tooverig leven.

Er is een Edda waaromheen suizelt een eeuwige stilte van roerlooze pracht

Dat blanke mythe-leven is de berijpte poëzie van een groot epos.

De Graal en de Walkieren, hun natuurgedicht, ligt voor ons als de sprokige goddelijke schoonheid van een berijpt woud, overvloeid van maanglans.

De mythologie van het Noorden bewaart voor mij de Liefde en heiligste, de innigst-romantische verschijning. Er zingt een heimwee daar in de wouden als omspeelden nù nog zacht-klagende hoboe's en verre fluiten 't leven met den minnezang van Lohengrin.

Er weent daar nù nog een diepe en sidderende beroering van smartregisters die de mènschelijkste kern der heidensche dramatiek òmschept tot groote brokken verromantiseerde werkelijkheid. En telkens klinkt uit dat noorsche rijk òp een teedre stemmingsmuziek die verrukkelijk is als 't Wagnersche Parcifal-drama, vurig en bedwelmend als de Tristan- en Isolde-minnetragiek.

O! de mythologie van 't Noorden lieve, geeft mij de smettelooze lyriek van 't leven, zonder droesem en zinnezwijm. Zij heeft haar gouden monstrans zoo goed als de kristelijke tragiek; zij heeft haar heilige asse en heilige urne.

II.

En toch Florence, doorvoel ik 't leven van heel anderen kant even sterk.

Mijn tienvoudige natuur die alle levensuitingen gelijkelijk in kracht en diepte doortrilt en toch tot eenheid komt, zoo zuiver als 't zuiverste, laat mij tienvoudig bestaan!

Want mijn eenheid heb ik door jou liefde?

Maar die liefde kind, kent die dan in mij een verbijsterenden strijd tusschen geest en vleesch? Zie ik mijn begeeren van jou, niet altijd en altijd weer stijgen vèr boven bevrediging van lusten en driften!

O lieve, laat mij alles zeggen. Alles! Weet dat ik vaak

'n stumper ben, 'n zwak, klein wankelend mensch. Zie 't niet als 'n konfessie zooals er schijn-heiligen doen, in religieuse opdringerigheid sprekend van hun individueele zonde en zondaarschap.

Zòò spreek ik niet, wijl ik aan geen individueele zondedracht geloof, en wijl ik 't 'n walgelijke komedie vind, dat ikkige zondaarsbewustzijn vooròp te dragen, in alle gesprekken, in alle gedachten. Ik zeg alleen dat ik wankel vaak, klein ben, òmdat ik mènsch mij weet.

Ik strijd voor geen persoonsverreining zoolang de wereld in zoo groot wee kreunt.

Maar mijn liefde spreek ik uit, en dan zeg ik je lieve, dat al mijn menschelijke kleinheid en zwakheid, mij 't hoogste, 't allerhoogste niet onthouden heeft, dat is de Liefde en 't Schoonheidbesef. Ik verlang 't allerhoogste in Liefde! En ik weet, dat ik 't allerhoogste wat 'n mensch van liefde en schoonheid in zich kan bergen, óók in mij bèrg, tusschen mijn zwakheid, kleinheid en stumperigheid in.

Ik heb jou en de menschheid lief met m'n opperste vermogens.

Soms kan mijn gevoel bedolven liggen onder zorgen en droeve dagdingen. Maar plots staat 't in mij òp met 'n geweldige majesteit, rukt me mee, sleurt mij door hel en hemel en in hijgende verbazing laat het mij overal neerstaren op 't groote leven. Dan zie ik mij ademen in 't hoogste geluk, voel ik in mij opgestaan een groote en almachtigmènschelijke wijsheid.

Ik heb van niemand 'n zintuig noodig; geen oor, geen oog, geen hand, geen gedachte!

Ik zie en voel 't machtigste en teederste leven door eigen ziel in harmonie met de al-natuur en voor alles, in harmonie met 't maatschappelijk leven.

Ik kijk òm en ik zie je naast me.

Wat zijn je handen blank als 't bloemenzij van witte kampanulaas. Wat is je lichaam hoog en edel. Wat is er voor een mythe-schijnsel in je oogen. Schijnt er een zonnewolk achter je haren? Wat zweeft en weeft er toch om je Florence?

Hoor het leven zingen! Is dat 't sombere aardbestaan van mijn angsten en droefnis?

Zie ik daar niet 't zwoegen omglansd met wonderbaar licht?

En hoor ik niet de schreiende menschheid nu te saâm als 'n ruischende zee?

't Leven zingt en de menschheid schreit?

Florence hoor! Schreien? Schreien? 't Is geen schreien! 't Is de zachte murmel van 'n lied dat aandeint!

Ik zie meer menschen, al hooger en verder en hun aangezichten stralen van een rustig en glanzend geluk.

Is dat nu 't droeve aardbestaan?

Florence, verklaar mij dat wonder. Toovert jou liefdesstaf dan alles voor mij om?... 't Schreien in lachen,... 't droeven in zang,... 't klagen in jubeling?

Is dàt een stijgen van 't aardsche naar 't hemelsche Florence?

Gebeuren al deze dingen in den diepen bloei van mijn visioenairen geest, en ook wijl mijn aardsche liefde voor jou, telkens en telkens weer òpgaat naar die smettelooze verrukking waarin ik je niet begeer als lijf-vrouw, maar alleen als symbool van 't allerhoogste en verhevenste levensbeginsel?

Is mijn vergoddelijking van je menschelijkheid omnimbust met 't wondre licht van mijn hoogste aanbidding? Zingt 't leven dan niet zèlve dat poëem in mij?

Florence, ik smeek je, antwoord, antwoord Florence!

Ik hoor nu je lach, je zilver-trillenden zangerigen lach.

Florence, zeg! zou 't 'n droom zijn van woest romantisme?

Zeg dat dàt niet kan, niet kan... Want ze was altijd *in* me, van kind tot man.

O! nu begrijp ik je lach en den zilverenden zang van je stem. Dat alles is symbool in mij, niet waar? Heel die onrustige slingering van het kleine, morrende leven in mij, naar 't groote vast-innige welbehagen is niet alleen in mijn menschelijk voelen voor jou gemerkt, maar ook er bij de groote vergeestelijking van ons beider *Ik* tusschen het *Ik* van de menschheid.

Ja liefste, allerdierbaarste, ik snak naar je liefde, naar je zielsgeheimen.

Boven de zinnetastende werkelijkheid, drijft in 't rijk der groote kosmische stilte, de visioennàire werkelijkheid. Al hooger in mij stijgt die impuls naar 't zuiverst geestelijk

leven, als de sfeer der goddelijke menschelijkheid mij maar steeds omvloeit.

Ik doorstijg alle sferen van aandoening en gedachte en het machtigste, grootsche, naast 't teederste en idealistischinnigste leven dat jij in me opwondert Florence, jij die alles in me samenvat. Want dàt is het groote en jubelende geluk van mijn leven, dat ik al de levens *in* mij, de tienvoudige oer-voeling van het meest tegengestelde, tot allerhoogste harmonische oplossing breng.

Ik heb alle driften in mij en toch liggen ze overwonnen zonder onverschilligheid, zonder praal. Ik heb alle aandoeningen, de vernielende zoo goed als de scheppende, en toch liggen ze beheerscht, zonder weemoed-naspel.

Een ruisch van iets hemelsch gaat er over mijn schoonheidssluimer heen; iets als tonenschemer.

Ik kom en daal uit de sfeer van het platonische wijl ik dat moet, wijl mijn menschennatuur dat in mij wil, zooals die zelfde menschennatuur mij ander keer weer opheft tot de hoogste ziele-liefde.

Zoo woelt er telkens een demonische macht in ons die de prismagloeiïng van onze hoogste Ik-heid dooft, de fierheid breekt, klein maakt, machteloos, zinnewoest en menschelijk nietig. Zoo een àndere weer die kleinheid neutraliseert, de machteloosheid opheft, de zinnerazernij kalm strijkt, een sidder van jubel en heerlijkste schoonheidsontvoering door ons heenstuwt, een kracht die ons bevende, arme menschenschepsels vergoddelijkt en in stomme verrukking laat ademen.

Zie ik je nù, na die erkenning, onwezenlijk, in een droomleven?

Florence, vrouw, verrukkelijk meisje, wat kan 't mij deren of er menschen zijn, die grinneken zullen om dat heilige van mijn geestesliefde?

Ben jij niet toch van mij? Zie ik je niet zoo, met een snikkende overgave van heel mijn diepst en zaligst geluk?

Ik zei je toch, aanbiddelijk meisje, dat ik geen oog, geen oor, geen hand, geen brein, geen ziel van wie ook noodig heb, om dat verrukkelijkste van 't leven te voelen, hevig te ondergaan.

Die schoonheid, die verteedering, die behoefte aan de

hoogste religie van zieleliefde leeft in mij met zoo hevigen drang, die bevende verrukking en uitstraling, dat ze mij verteert, dat ze mij als doet sterven van genot.

Is er grooter geluk dan naastenliefde, menschenliefde, grooter dan hooge vriendschapsliefde? Ze zijn alle gestalten van die eene groote en heilige zieleliefde voor jou!

Het sentiment er van moet van een goddelijke religieuze ontroering en diepte zijn!

En wat kan mij 't schelen of 't hier of ergens anders beschreven staat... Leeft niet echt gevoel van schoonheid en geluk nog onzeggelijk veel dieper in de stille ziel...

Florence, goddelijke vrouw, je schemert áán en wèg voor mijn verbeelden als 'n princessebruidje van heel uit de zangerige oude tijden. Je stem is als 'n wondre ballade!

Je zweeft aan, zoo argeloos, zoo droomziek, zoo wonderlijk broos en betooverend van schroom.

Er is geen zinnebegoocheling noodig om je zoo te zien leven.

Bruid! bruid! in een zilverraggen droomnevel geweven.

Wat stil staren je droomoogen, in droeve diepste en innigen schrik achter de sluiering van je aangezicht. Hoe helder staat de fijne neig van je luisterend hoofd te vangen 't zilveren gerucht van iets heel liefs uit de verte!

Luister je naar 't vervluchtigend geluid van 't verruischende leven, en durf je nu niet naderen 't gegons van de machtige wereld?

Droomprincesje, wat staar je goddelijk-lief en weemoedig van teedren luisterangst...

Kom maar, kom maar, het is 't ademen der menschenziel dat je hoort, hèèl zacht...

Florence, kindeke, wat weeft er toch zoo ijl tusschen je droome-oogen en je bruidssluier?

O! o! wat 'n vroom-droef gelaat, wat blank-bleek en stil in z'n staar.

Florence, kom hier, kom hier!

Hoor mijn mannestem weer klinken en jubelen, sterk en vast als 't gelui van 'n vroolijke torenklok.

Kom! kom! ik begeer je als vrouw, ik verlang je te zien!

Mijn passie is vuur, mijn adem is vuur, mijn lijf is vuur!

Nooit heeft er 'n mensch zoo hevig, zoo door merg en ziel, met heel z'n innigste diepte verlangd naar 'n vrouw. Ik duizel bij de gedachte aan je verschijnen.

Ik bid je Florence, boor met je tegenbegeeren door de ziel dezer woorden. Dat alles is brandend als 't vlammenspel dat vurig 'n heilige grot omspeelt. 't Is 'n heilig vuur dat eeuwig ruischt en meewaait met 't windegestoei, zijn gloed zal me verteren als je niet éénmaal geheel van mijn geest en mijn lijf bent geweest!

Zie liefste, zie! Grijp in 't diepste van mijn begeeren. Hoor àchter den snik, 't bevende woord, den roep, mijn bloedend verlangen. Weèt de begeestering van lusten en driften er in, maar vat ook dieper, al dieper naar 't eeuwige gevoel dat mij beheerscht.

Zie door het hooge gloeiende groen van boomen, het verre schemeren der gouden vruchten.

Je bent 't Leven, de schoonheid, en je bent 'n vrouw!

Kom, kom! blonde weefster van dat zachte licht, blonde weefster van zon en damp.

Doof het heete branden van m'n oogen, den fellen gloei van mijn liefdehanden, den woesten klop van m'n hoofd.

Is er 'n innigheid van voelen die door jou niet groeit? Is er een sentiment van hoogste heroïek dat mij door jou niet wordt ingegeven?

Wat is mijn bestaan zonder jou, de innigste innigheid die in mij zich koestert en 't leven verfluistert tot 'n zoet geheim tusschen twee zielen.

Hoor de lente-vogels, goud en flonkerend, kwinkeleeren en tjuiken. Rondom onze hoofden strijken ze neer op de zwiepende takken, een wolk van geel-gevederden, als 'n kanarisch wonderlijk getierelier!

O! zoo zingt in mij de innigheid en de teederheid, al die zacht roffelende zilverende zangslagjes, zijn verrukkingen en òpbevingen van mijn verlangende ziel, en 't kristallen liedjesgevonk is de kwinkelende vlijt van mijn minnehart.

De nestjes, geurig van vlier en mos, zijn omhangen van m'n gouden droomen.

Want ik zelf ben de minnaar, en jij de minnares!

Florence, heerlijk meisje, je bent 't teederste bruidje op

aarde, 't lichtste van stap, 't liefste van gebaar, en de leeuwerik zingt in je stem, heel hoog als uit de wolken, en toch zoo vlak bij mijn verlangend hart.

Ik heb onze smart en onze vreugd als 'n gordel van innigsten lotsgroei om ons heen gekronkeld, en nu zijn we één voor 't heele leven.

En nu ben ik zoo blij dat ik je gezegd heb hoè ik je min om beurten.

Kom nu tot me, Florence, kom! kom!

Laat me niet langer in de eenzaamheid van mijn herstel.

III.

Liefste, zie je daar niet in de heerlijke zonnepracht, op de goud-doorbloemde zomerwei, dat meisje op blanke klompen? Met haar roode rok, zonnig doorgloeid, haar mollige, luchtigom-jakte schouders, zóó klaar en frank van de gemelkte koeien stappen, haar juk op den rug en 't helle gevonk van de melkemmers tusschen 't gras?

Ze wiegt haar heupen en ze stapt als 'n pauw.

De jolige, stoere meid heb ik gisterenavond haar vrijer zien zoenen, oud-hollandsch klankvol en ‘arkadisch’!

Nee, lieve, geen ironie. 't Was 'n glanzende, gezonde en oer-gemeende vrijage!

Ze is d'r 'n mooie, statige, leepe!

't Is genot die ingedrongen, prachtkrachtige kuiten onder den kortrooden opgeschorten rok te zien uitlijnen. En zie eens dien forschen zinnebloei van het stoere zacht-ademende lijf. Zie die felle blankte van haar tòch bezònden hals en gezicht, en den zwel van haar trillende borst. Ze is in staat een paar kerels op d'r heupen te lichten en de wei over te dragen.

Ze is prachtig, die roodrokkige, bezonde boeremeid, blank onder haar juk van schuimende melk, met om haar heen den zomerzwijmel der goudgroene wei en de uitwasemende pracht van den aemechtigen zonnedag.

Haar blonde haren glanzen rond haar bolligen kop als zonneweb, haar oogen blauwen als hemeltjes. Haar roodkersige mond jolyt in den onbewusten plooi van den jeugd-

lach, die heel haar frisch snoetke omguitigt. En bij elken stap dichter naar den bloemigen en beklimopten hof trilt en wiegt er schalkscher mee, op haar heupen en rond haar middel, een min-lokkende kracht die van haar klompen uit schijnt op te stijgen.

O! 't is 'n pracht zoo'n zonnige, zomersche melkmeid, in den heerlijken karn-geur van het even gehooide grasland, met den lieven plooi van haar rood gerok en d'r licht-omvlamde jak, de bloote armen, mollig en blank in vrij beweeg door de warme lucht heenslaand. En 's avonds, die frissche jolige melkmeid op den schoot van haar slungeligen vrijer, vastgekneld in zijn boersche passie-knuisten, vurig zij terug, doorkruist van machtigen levenslust.

Liefste, zie op den boulevard nu die aktrice, die jonge vrouw met haar mof in de hand in de ronddampende kou. Ze staat te wachten. 't Vriest. Maar achter haar voile ragt de fijne ommelijn van haar trotsch-fraai gelaat.

Ze is mooi, heel mooi. En heel even trampelen haar voeten op de straatsteenen, lijnen zich prachtig haar rok en mantelplooien mee.

Ik ken haar niet lieve, maar wat is ze charmant en rank en wat 'n verrukkelijke gracie heeft zoo'n mondaine vrouw toch die zich zóó prachtsmaakvol kleedt, zoo elke tint van haar onder- en bovenkleedage in harmonie, zoo verzorgd, doorgeurd van hooge distinktie.

Wat 'n prachtwezen is toch 'n vrouw, en wat 'n overrompelende schoonheid rankt er in de lijn van haar taille, in den opgroei van haar lenige lichaam.

Zie, daar staat ze, in schijn doodeenvoudig, haar eene handje in de mof die ze nu en dan op 'r gezicht drukt. Haar adem stoomt achter 't mofje wèg en telkens, met heele lieve en fijne trekjes, haalt ze haar voile even van d'r neusje en mondje àf. De plooitjes van haar mantel en rok vergeuren 'n fijn intiem vrouweleven. - Ze is 'n artiste, dat zie ik aan elk klein gebaar. O haar gestalte is van een wonderlijke bekoring en lenige gracie. Ze stampt weer met haar fijn gelakte schoentjes op de straat. Ze heeft 't koud en ze wacht! Wat prachtig wordt nu dat figuur, die wachtende trotsch-fiere vrouw, dat omvoilde mooi-strenge gezicht,

't ongeduldig gedoe van haar handjes en voetjes, de gebaren van de mof en den zoelen geur van haar kleeren die haar gracie nog áánsterken.

Zie, nu richt ze haar voile heelemaal òp uit ongeduld, 'n tipje blijft even voor 't voorhoofd hangen. Ze is heel bleek, van 'n strenge, heerschende mooiheid. Alleen haar mond is fijn-wulpsch, smachtend en week van liplijntjes. - En nu 't voiltje weer nèer. Nu is ze heel ànders mooi, vrouwelijker, liever, zachter, genaakbaarder. Haar fijn trampelen is heerlijk. - De kleine wrevel op d'r bleek-fijn gezicht is heel teeder, en 'r bronzen oogen vuren. -

O lieve, wat is 't toch innig, als 'n mooie vrouw zich zoo weet te kleeden; met een chic, die oorspronkelijke drapeeringen aan den lijngroei van haar kleed geeft; die, schoon geboren uit het smaakvolste en fijnste overleg van den geest met de schoonheid, een indruk geeft van hooge ongekunsteldheid. De fransche vrouwen dragen, àls ze oorspronkelijken smaak hebben, haar kleeren logisch-mooi. Elk onderdeel is verzorgd en meegegroeid in de samengevatte rankheid van haar heel lichaam.

Zie, hoe elk lijntje van haar puntige kokette hakjes tot haar prachtigen pluimhoed eene groote aesthetische verzorging heeft, en hoe de gracie van haar beweeg de schoone leest en heel de gestalte tot 'n natuurlijke charme wiegt.

Zoo'n française, met het tintprachtige of kantragge spel van haar onderrokjes, in moirée of zijde, in citroengeel of vuurrood, is 'n bewegend princiep van levende aesthetika.

Ze heeft den fijnen geur van het schoone òm haar en de pracht van haar lijf weet ze te vatten in plooien en draperie, die bestudeerde eenheid wordt mèt den ranken en eigenen groei van haar lichaam. - Zooals ze haar oogen aanzwart, haar wangen poedert, heel fijn, en brauwen stift, haar huid emailleert, haar nagels laat verzorgen, heel haar blank lijf koestert, baadt, verzorgt en doorgeurt met de ragst-doorgevoerde distinktie van lichaamsweelde en verfijnde omkoestering van batisten en zijen stoffen; zooals ze poëzie brengt in de fijne pracht en gracie van haar ondergoed, zóó ook voert ze dóór de logische mooiheid van haar avond- en ochtendtoilet, is elk onderdeel van haar kleedage in verfijnd even-

wicht, honderdmaal doorzien met de eigenheid van haar persoonlijk mooiheidsbesef.

IV.

't Is ijdel en broos en uiterlijk, niet lieve? En zoo'n schepsel is toch maar 'n egoistisch, koket, leeg ding, dat in de eigenlijke ontaarding van 't gekultiveerd mooi, met haar poudre de riz, haar viooltjesgeur, haar boulevard-zwijm, en grande kokette-charme, 'n steenhard, diep ongelukkig leeghoofd blijft....

Maar ze is toch, zoo trampelend daar staand, heel mooi, vrouwelijk-fijn, voornaam, prachtig trotsch, en van 'n fiere, grande-kokette-stacie. Haar aristokratische weelderigheid heeft 't bekorende van 't zeer echte. Ik ruik haar geurige mondainerie. Ik weet er de bodemlooze oppervlakkigheid van.

En toch, met haar pluimenhoed heeft ze de geurende gracie van 'n trotsche valkenierster, is ze de aktrice van een wondre charme!

En als ze met me spreken, Florence, hààt ik die ijdele, praalzieke, beuzelige boulevard-blommen, die met haar perversie de diepe schoonheid van de vrouw-natuur vèrkrachten. Ze zijn gonzend, opgeblazen, naijverig, koortsen van jaloezie, broos als 'n pop en valsch als 'n wolf. - Ze zijn klein en babbelzuchtig.

En toch zijn ze mij, zoo figuratief, in die helsche stad, van een goddelijke charme, tusschen het groote gewoel van het ontzaglijke krioelende leven daar. Alleen om haar smaak al, haar hoogst vatten van de prachtpoëzie der vrouwenkleeding, alleen al om haar met ragge vingers beroeren van 't harmonisch tintenspel, 't begrijpen van lijnen en stijl, de wondergave om van een schoon vrouwelichaam, éénmaal gekleed, de schoonheid mèt de kleedage te laten samengroeien.

Al zijn ze klein en bespottelijk bij de tunika en de natuur-charme der Grieksche vrouwen, ze hebben toch óók haar eigen mooi! Maar de arkadische gracie van m'n plompe, heupwiegende en rood-rokkige melkster is mij éven lief, bij

wie de wei-wind de wangen poeiert en van wie de heupen trillen van levenskracht.

- -

Vijftiende Hoofdstuk.

Florence, vandaag heb ik weer 'n uur langer gearbeid. Zus heeft 't toegestaan en m'n broer keek er van òp, dat ik 't zoo lang uithouden kon.

Florence, meid, lieve blonde prachtmeid, 't juicht in m'n ziel alsof er 'n nestje kinders, 'n koor zit te verjubelen. Mijn ziel en mijn hoofd staan weer gevuld met goddelijke werkbegeerten, precies als vóór m'n ziekte. Maar nu pas ik meer op!

Dezelfde ontroeringen onderga ik wel, en 't heele leven grijpt me weer telkens áán, maar ik laat op den dag en 's avonds vooral mijn geest wat beter rusten.

Ik heb weer heel alleen gewandeld, en 's middags met Aay.

Dat heerlijke ventje geeft me 'n groot geluk, 'n prachtige naïveteit van leven. Ik proef zoo weer de kinderziel en 't onbezonnen kindergeluk, in zijn omgeving, zóó zuiver en kristalklaar dat ik er ganschelijk van betooverd sta.

Soms wordt het mannetje me te druk, voel ik mijn ellendige slapte en uitputting in de schouders, rug en beenen; laat ik hem gauw schieten en stap op 't rustbed. Maar van middag was 't 'n zaligheid met 't gouden droomertje rond te zwerven tusschen den zomerbloei van veld en weg.

Ons huisje ligt hier in de laaiende zon, heelemaal open met 'n lekker-boersch tuintje achter en voor. Om ons heen akkers en geurende duingrond en èven van ons af de glanzende zomerzee. Er zijn hier duinen met 't wonderste mòskoloriet. Lieve, je zoudt er van ontstellen, zoo goddelijk! Iedere minuut van den dag vind ik wondermooi. Ik haal adem voor tien schepsels. Al wat ik de ziektemaanden aan lucht ben te kort gekomen, drink ik nu met kannen in. 't Is hier altijd prachtig! 'n December-middag, als 't wat

gemist heeft, en de late zon de stille armoe-wijkjes verguldt met rooden nevel; de lente en de zomerochtenden... dan staan de dagen op de aarde in blinkenden, stralenden zonnetros. God, God kind, wat staan de dagen toch goddelijk mooi in 't leven, als je zièn kunt. En die duinen hier in de roode, violette en gouden lichttooverij. Iedere minuut van welk soort weer ook, is me een verrukking. De gedempte en grijze sluier der droeve mijmerdagen is mij even schoon als de zonnepurperende en laaiende dagen. Ik bespied elken lichtgang. Ik neem in me òp elke schaduw, en de ragste nuance van ieder tintspel, eeuwig anders en wisselend onder het magistrale hemelgebeuren.

II.

Stel je voor, Florence, dat ik vandaag met Aay aan den arm, m'n zonnig-omgloeid zomerhuisje uitstap, 't tuintje door, 't knerppad op, de duinen in, langs bloeiende akkers en bosch marcheerde. Niet te ver, want dat durf ik nog niet. En nu 't droomertje aan m'n arm huppelend, telkens z'n blauwe kiekers van de geurende lucht naar mij, naar vogeltjes, naar vliegjes, naar zonnebloemen, naar àl wat er schitterkleurt, leeft, klapwiekt, fladdert, vliegt en gonst.

En dan Florence, z'n wondre vraagjes, en als je'm niet heel bevredigend beantwoordt, z'n eigen fantasie! 'n kereltje van zes!

- Hee David... als ik... als ik nou dat rad... dat rad in één ziet u, zoo in één hupla! met m'n arm tegen hou... enne... en... dan staat 't toch stil niet?... dan... dan, hou ik 't zóó in de lucht... zóó... heel hoog... en... enne stil staat 't uitgedraaid! niet David?

Waar valt hij daar in één op met z'n fantasie? Ik zoek... ben verbaasd!... O ja... ik heb 't!

Hij heeft 't nog over 'n drijfwiel, dat hij in de machinekamer van 'n groot hotel, in snorrenden gang heeft zien wentelen, hooren lucht verzuigen en kleppen. Hij was eerst wat bang geweest voor het stille ruischende geweld, maar toen hij den machinist kalm zag oliën, en tusschen al 't gerader heen en weer loopen, durfde hij 't óók wel doen. Want hij durft àlles dadelijk nadoen, zonder aarzelen of schrik.

Toen hij twee-en-'n-half jaar was, moeilijk sprekend, riep hij tòch, op alles wat hij zag: ‘eppe’! greep z'n handje de lucht in: ‘watetore eppe... moan eppe... zon eppe...’

Nu, 'n beetje jongensachtiger, wil hij die dingen óók, maar zegt 't wat omzichtiger.

Ik moest hem ook tòen terughouden. De machinist verfantaseerde hij tot 'n wilden-hoofdman met 'n gouden pet. De machineriën zag hij als lèvende wezens!

- Wat hebben ze 'n dorst, David, kijk es hoe ze drinken... die wielen en die stangen... lusten ze geen water, oom?

Toen moest ik 'n heel verhaal doen, dat me slecht afging, wijl 't hem niet fantastisch genoeg was. Wonderlijk is 't, Florence, te zien hoe die jongen de realiteit wegtoovert en zijn fantastische werkelijkheid in de plaats zet voor 't gewone dingenverloop. En prachtig-hardnekkig voert hij de realiteit van zijn droomleven door, loochent hij alles wat voor z'n oogen staat wanneer 't niet mee wil mèt zijn bewogene ziening.

Mijn verhaal deugde niet. Hij zou mij vertellen hoe 't was. Hij beweerde heel nadrukkelijk, dat ik er niets van wist, dat al die raderen als hij 't maar wilde, met een hand vastgegrepen tot stilstand te brengen waren.

't Geraas, dat de raderen en wielen maakten was sprèken van zuigers en kleppen en stangen.

Hij beweerde plechtiglijk, dat de machinist-hoofdman ze alléén verstond.

Florence, onder dat praten en werkelijk-doorleèfd vertellen moet je z'n oogen zien staan. Zie, ik zou 't 'n schenden van z'n heerlijk zieltje vinden als ik je hem niet liet zien, precies zooals hij is. Zooals hij 't leven telkens omtoovert als kindgoochelaartje, met z'n naieve gebaartjes, engelenkopje en goudoogengeluk, alle harde realiteit te pletter slaand met z'n kinderknuistjes. -

Er is in hem 'n fijnheid van visie en doorvoering van sublieme gedachtetjes, die verrukkelijk-zilverig spartelen van jeugd en frissche, blanke kinderfantasie. Daarbij is hij volbloed rakker, guit en moedig als 'n Noor.

Heel z'n leventje is 'n prachtige mengeling van uiterste teederheid, zachten schroom, innigheid en fiere charme. Toch volbloed jongen! Hij eet graag, veel. Hij stoeit, vecht en ravot. Hij is dol met, en 'n baas in alle spelen. Geen duin

te hoog om af te rollen, geen boom zoo dik of z'n knuistjes en beenen staan klaar om hem te bespringen. Hij neemt wonderfijn waar, vooral afwijkingen van 't normaal type. Hij bestudeert ieder menschengezicht, elk gebaar van handen, voeten en lijf. En de heele dierenwereld waar zijn moeder hem inleidt, staat voor hem open tot de meest komische en ernstige vergelijkingen.

Elk mensch is om beurten bij hem 'n zwijn, 'n kip, 'n aap, 'n olifant, 'n tijger, 'n adelaar, in verband met eigenaardigheden, die hij in gebaar en gang bij mensch en dier waarneemt.

Neen Florence, 't is overkostelijk te zien hoe eigen hij met de dieren van woud en zee is. Hij doorleeft ganschelijk al wat men hem vertelt van leeuw, tijger, walvisch, bok, slang, varken. Hij vindt àlles belangrijk en àlles er van ontroert hem. Hij brengt overeenkomsten te pas tusschen menschen en dieren, welke òns ontgaan, maar die bij dieper schouwen prachtig blijken te bestaan.

Ik geniet van die scherpe, rake waarneem-zuiverte in zoo'n jong kereltje, en wijl ik letterlijk in niets overdrijf weet ik, dat je hem precies zoo zult zien.

Zijn onverwoestelijke en prachtrijke fantasie is zoo ruim en gevariëerd, dat eenvoudige menschen, die voor 't eerst met hem in aanraking komen, 't ventje heel vreemd bestaren, twijfelen aan zijn verstand. Hij zet dan schijnbaar alles op den kop! Inmiddels neemt hij ze waar. Worden z'n luisteraars nuchter dan verstilt z'n stem, druilt ie af.

Ook is in 'm gegroeid 'n zoo intuitief-diep klankgehoor, gevoel voor lijn en kleur, dat ie je om 'n haverklap versteld doet staan.

Geen lied éénmaal gehoord van straatorgel, viool of piano of hij kent het dadelijk. De zuiverheid van zijn zingen is ontroerend-mooi. Hij lijdt als de meid of welk schepsel thuis ook zingt, en geen stem houdt.

Je moet 'm zien, midden in z'n heerlijkst spel, stil en aarzelend naar ons toesluipen, als z'n moeder of ik 'n paar inleidende akkoorden op het orgeltje aanslaan.

De indische slangen staan betooverd in de bosschen als 'n Javaan zacht z'n fluitzang verwiegt door den topischen nacht. Geen slang kan meer betooverd zijn, dan 't gouden droo-

mertje van zus. Het schijnt of z'n heele wezen vergroeit in de goddelijkste aandacht. Alles wordt bezield, aangetrild in hem. - Hij staat er in vervroomde verrukking, de blauwe groote oogen vol licht, waarin wonderen bloeien.

God Florence, zoo'n stille verrukking en wijding tegelijk zag ik nog nooit in 'n kind.

Als 't spel uit is, blijft hij in 'n hoek van de kamer altijd nog 'n poosje napeinzen, heel bedeesd, heel schuchter, zwijgend en stil. Dan eindelijk komt ie wat bij, gaat ie vlak voor je staan als je zit, en met zijn gezichtje voorovergebukt, bijna op je neus, vertelt hij wat.

Hij spreekt dof, kijkt je pal in de oogen. Hij raakt je niet aan, alleen staat hij stil en ziet ernstig. Dan volgt er zulk 'n woest-fantastisch verhaal, dat z'n grootste intimus moeite heeft 'm te volgen. Ziet hij, dat je om een of ander lacht, dan begint hij van de lijn zijner oorspronkelijke en in hèm gaaf-levende fantasie af te wijken, broddelt hij er wat doorheen, zoomaar wat hem invalt. De rust van z'n fantasie is dan gebroken. En eindelijk gaat z'n heele stemming over in dolle uitgelatenheid en schalksch jolyt.

Hij was altijd anders dan alle andere kinders.

Als ventje van drie wou hij niet 'n bal, maar altijd 'n ‘mooie, erge bal.’ Daarbij dan 't stalige hemelblauwende van z'n oogenschittering te zien!

Zag hij den regenboog, vroeg hij heel innig er mee te hoepelen!

Op dien leeftijd was hij voor geluiden al zoo gevoelig, dat hij 't openschuiven van gordijnen in alle toonaarden prachtig namaakte, 't instorten van water in kannen, en dat alles in de moeilijkste nuancen opgevangen.

Nooit zag ik 'n kind zoo zonder geheele absentie van dwingerige boosheid, nijdigheid en drift. Z'n mijmering en z'n woest spel is alles van een ontzaglijke zuiverheid en openheid.

Van bravenhendrikigheid geen spoor. Maar toch, z'n felste fantasie, z'n meest woeste uitvallen zijn in een prachtigen nevel van kinderschroom, teederheid en zachtaardige liefheid omfloersd.

Hij is lieftallig als 'n riddertje, slank en blank als 'n koorknaapje, wonderblond als 'n serafijn.

Als ik hem nu en dan mijn viool geef houdt hij die prachtig en met innigheid vast, als 'n echt violist, maar zijn ontroering voor den klank is soms zoo groot, dat hij de snaren niet durft aanraken. Dan speel ik. Z'n nerveuse luistering is dan zóó heilig, dat ik plots afbreek. Ik ben bang. Ik wil 'm uit die tonensfeer hebben. We gaan dan ballen. Ik breek z'n mijmer en dat gelukt me wel eens dadelijk. Maar soms komt dan plots weer zoo'n vraag, zonder aarzelen:

- Zeg David, waar was ik nou toch, vóor ik geboren werd?

Hij verbluft je, doet duizenderlei soort vragen, fantastiek en diepzinnig, overrompelend.

Eens zag hij een stokoud, kreupelen landlooper, schooierig op armkrukken den weg afstrompelen. -

Hij bekeek 't schepsel met smartelijk-verbaasde oogen, en hevige ontroering werkte nog uren nà in den gouden weerschijn van z'n kijkers. -

Hij was naar den stakker toegeloopen.

- Heb je pijn man? vroeg hij ontsteld en doodelijk ontroerd. -

De kreupele vergrinnikte wat, maar hij bleef hem bestaren.

Ik kwam er net op áán, liet den man door 't ventje wat geven.

Maar o lieve, lieve, die emotie te zien op 't gezicht van dat kind!

Dagen achtereen deed hij allerlei vragen, stil, geheimzinnig over 't oud-worden. -

Wat was oud-worden? Hoe ging 't? Groeide 'n mensch altijd door? Waar de beenen van den stakker toch konden zijn?

- Moe, ik wìl niet oud-worden, zei hij heel beslist, daar kùnt u voor zorgen, ik wìl niet kreupel gaan later. Doet 't pijn, oud-worden moe? Moè, moè, zorg toch dat ik nooit oud word!

Hij huilde bijna. Er zat groote smart in zijn stemmetje en verschrikking. En telkens als hij me maar even alleen zag, begon ie te vertellen wat hij aan den kreupelen landlooper gezien had.

Wat is zoo'n baasje toch 'n heerlijk wezentje Florence!

Zeker, er is in de opvoeding voor zoo'n kind 'n moeder noodig als zus. Maar bovendien nog zooveel lichaamskracht. - Ik kan je nu niet allemaal zeggen wat ik voel als ik zoo die verzorging van 't kereltje zie.

Al die luimen, dien wilden bloei van z'n fantasieën, waar je je heel zuiver moet inwerken, heel dat onbezonnen prachtnatuurtje, dat de heele wereld ziet als zijn eigendom, wat moet 'n mensch-zelf 'n poëtische omvatting van 't wereldleven hebben om niet nuchter met z'n stemmingen en dorheden op te botsen tegen zijn idealen en begeeren. Want het is meestal een omgang van minuut tot minuut.

'n Reuzenarbeid, zoo stil gewijd aan 'n kind, dat nog lang en lang niet beseft wat er voor hem geofferd wordt.

Wonderlijk Florence! Op 'n middag bracht 'n kennisje van zus, die gehoord had dat Arie zooveel van muziek hield, hem zoo'n lorrig goedkoop viooltje mee, dat schorrig piepte en kraste.

Heel blij neemt hij 't roodgele instrumentje in de gretige knuistjes, zet 't tegen z'n kin, haalt er 't magere, dunharigzwiepende strijkstokje over heen... hoort dadelijk 't gekerm... en begint heel ontdaan stil te houden, de oogen vol kindersmart.

Nooit zag ik erger ontgoocheling op 'n kindersnuitje.

Toen hij 't den tweeden keer zag, lei hij 't viooltje doodkalm op den grond, en ging er op staàn, zonder 'r 'n woord bij te zeggen. - Krak-krak kreunde 't ding onder z'n voetjes en met 'n allerinnigste minachting, schoof hij met z'n voeten 't ineengetrapte instrument opzij, ook weer zonder 'n letter van toelichting of verontschuldiging.

't Was prachtig van zwijgenden hoogmoed en fierheid.

Dat kennisje had onbewust iets heel superieurs in 'm gekwetst. Nooit sprak hij meer over 't viooltje en we zeiden er ook niets meer van.

III.

Hij is 'n ontzaglijk gevoelig zienertje, die maar niet dat fijne, prachtig-kinderlijke kàn verliezen, al banaliseert hij zich ook in den omgang met de grofste bengels. Als 'n prinsje loopt hij tusschen ze in, soms heelemaal wèg in eigen fantasie

en mijmer, soms vuriger, joliger en brutaler dan al de jongens bijeen. - Meestal kan hij niet met hun nuchternormale fantasieloosheid overweg. Wat heel gauw te zien is.

Ik zei je al lieve, dat hij alle verhoudingen schept. Zijn verbeelding is zóó zuiver en sterk, dat hij ze ook in z'n spel voortzet, ganschelijk onbewust.

Dan komt er botsing tusschen z'n fantastische varianten en de vlak-aan-de werkelijkheid blijvende nuchterheid der andere jongens. - Het is in hem zóó klaar, dat hij ook 't zelfde van z'n makkertjes verwacht. Komt er nu niemand in 't midden, die de levenssfeer dier kinderen inéén weet te werken, dan begrijpen ze niets van elkander! Want z'n wonderlijkste invallen kan hij niet verklaren en de nuchtere makkertjes snappen hem niet.

Dan staat hij alleen, doodalleen, te midden van z'n innigst spel.

O! dat is zoo aandoenlijk! B.v. in een zwenking van hun samenspel is 't voor hèm noodig dat plots in 'n donker kamerhoekje de zon schijnt. Dan ziet hij daar zòn en nu zegt hij 't!

Z'n doodnuchter makkertje hoort en kijkt beteuterd, zègt doodkalm dat 't dònker is.

Nu kijkt Arie op z'n beurt verwonderd! Dònker?.... Nee zòn! Goed, knikken de makkertjes, want even begrijpen ze, dat Arie ‘maar wat zegt.’ Vijf minuten later hoor je plots wanbegrip.

Ze hebben dan de gansche fantasie-realiteit van Arie vergeten en houden allemaal tègen hem vol dat 't donker is. Maar hij, dòòrlevend in z'n eigen realiteit, had niets vergeten, ziet 't nog steeds zònnig. Dan botsen ze, loopt Arie ontdaan naar z'n moeder of mij en huilt stil.

Zoo draait ie alles op den kop, maakt van 'n zonnehoek in den tuin b.v. inééns 'n donkeren stal. Hij stommelt dan tastend overal doorheen, houdt dat prachtig vol, leeft precies als in-de-werkelijkheid van den stal. Elke fout die hij z'n makkertjes dan ziet begaan, ergert hem, doet hem wegdruilen, verslagen staan.

Nòg een wonderlijke voorstellingswerking in hem is zijn bezielen van alles wat dòod is. Hij kan zich geen doode dingen voorstellen. Alles bezielt hij. Ook daarin heeft hij

veel te lijden van z'n makkertjes. 'n Huis leeft voor hem, 'n machien óók. 't Water, de hemel óók. Alles zingt, spreekt, of treurt. Hij is 'n ècht sprookjeskind, voor wie uit eigen natuurlijke behoefte alles vanzelf bezield is.

Prachtig kwam gisteren z'n echt natuurtje uit, toen 'n vriend van ons onverwacht zich tot 't groepje spelende jongens wendde, een op z'n schoot trok en vroeg: ‘Wat wil je worden als je grooter bent?’

Allen luisterden gretig, ook Aay.

- Agent, antwoordde de jongen blij-schuchter.

- En jij? vroeg m'n vriend dóór, aan den tweede:

- Brandweerman, klonk 't opgeruimd, lekker rond, normaal en rustig. -

- En jij?

- Schoolmeester, want dan bê je de baas... Schoolmeester... meheêr!

- Hee! en jij, Aay?

Hij had stil geluisterd, z'n kopje even afgewend, hóóg door 't ruit starend naar de zonnige lucht, en beschroomd aarzelde 't uit z'n mond, plechtiglijk en sober:

- Toovenaar!

De jongens rond 'm schaterden 't uit, en mijn vriend meê!

Maar ik keek 't kereltje aan, zooals hij was blijven staan nà z'n verlangen gezegd te hebben. Uit 't antwoord zag je den heelen jongen groeien.

Allen waren in een nuchtere reeks hem vóórgegaan. Agent, brandweerman, schoolmeester! Hìj... toòvenaar!

Geloof me Florence, dat ik 't mannetje in niets veridealiseer.

Ik heb hem uren en dagen beschouwd en waargenomen, en nooit heb ik iets gevonden, dat ik in zooveel andere kinderen wel zag: snibbigheid, valschheid, jaloezie, leugenachtigheid en soms verfijnde wreedheid. Over àl z'n doen, over hèm alleen is 'n boek van kinderleven te schrijven! -

Hij is 'n klein riddertje, vol droomen en gracie en van een wonderblanke, smettelooze zuiverheid nog.

Zal 't zoo blijven in hem? Ik weet 't niet!

Op school kan later alles in 'm gesmoord worden, met vernielende nuchterheid en onbeholpen paedagogie.

Maar nu is 't nog 'n mensch-wondertje, 'n kind zoo diep-

zinnig onbewust, zoo vòl reinen jubel en echte droefenis, dat Jezus hem in den kring der Wijzen zou getrokken hebben.

Zeventiende Hoofdstuk.

II.

Maar wat ik de slaaplooze nachten onderging moet ik je ook zeggen liefste.

Vooral de jeugdherinneringen van mijn Jood-zijn.

Florence! Je weet dat ik er nooit over sprak omdat ik me geheel kosmopolitisch voel. Wel in-Hollandsch meegegroeid met zilte atmosfeer en zilveren dampluchten, maar als mensch toch voelend voor alle aardschepsels gelijkelijk.

In mijn gansch leven heb ik onder de niet-Joden, katholieken en protestanten de innigste vrienden gehad en nooit kwam in mij op de idee: Je bent Jood geboren, van een ànder ras. Ik voelde mij in hùn leven even innig-gemeenzaam als in mijn eigen leven. Denk nu niet lieve, dat ik mij wòu ontworstelen aan mijn raseigenschappen, maar ik voelde al jong de stuitende bekrompenheid van leege traditie en verdord ceremonieel. Ik voelde voor ieder mensch even veel.

Ik voelde alléén menschelijke eenheid en zielegelijkheid.

Maar in mijn ziekte heb ik veel getobd over de dingen, juist nà den smaad die zus voor mij ondergaan had.

Lieve vrouw! Midden in mijn hevig verlangen naar jou bijzijn, moet ik je brengen naar een periode van m'n leven waarvan je heel weinig weet, en waarvan je de aandoeningen misschien ook vreemd zullen zijn.

Zie Florence, jelui leert den bijbel, het Oude Testament met veel historisch speuren en archeologische kennis. Jelui leest den bijbel, 't Oude Testament, niet met 'n ziel-vanéén-voelen met den tijd.

Maar 'n Jood, vooral een met eigen sterk-innerlijk droomleven en machtige intuitie leest de boeken Mozes met z'n heele wezen en diepst-innerlijk.

Ik tenminste Florence, heb den bijbel en de Profeten al even innig en even diep gevoeld op dertien-jarigen leeftijd, als nu. Toèn natuurlijk veel onbewuster, vèr van het ritueelkerkelijke, waar ik al vroèg 'n ontzaglijken afschuw van had. Maar het wondre epos van den bijbel, de tragische heroïek, de vergoddelijkte lyriek en de opstandige wijsheid die ik er in doorleefd heb als joodsch knaapje, vol van huiverend ontzag en hoog bewustzijn, vergeet ik nooit als pracht-episode uit mijn jeugd.

Ik geloof niet dat een Kristen in het Oude Testament zóó indringen kan.

Zie lieve, als knaap was ik altijd 'n droomertje, 'n peinzertje en 'n fantast, wellicht zoo sterk als Arie van zus. Ik voelde me op dertien-jarigen leeftijd, volbloed jood, geloovig jood, en ik voelde ontzaglijk veel voor mijn vertrapt, uit z'n tropischen bodem ontworteld, gesmaad en vermelaatscht volk.

Wonderlijk toch lieve, dat ik heel hun misere, hun val, teruggang en verbrokkeling, zag in het magische licht van het bijbelsche epos.

Dat had ik met al z'n wonderen en tragediën in me opgenomen, en mijn kinderverstand duizelde en huiverde voor de geheimzinnigheid der Gods-mysteriën. Het was voor mij 'n goddelijke wereld van wijsheid en mijn joodsche volk zag ik gaan door de vergolvende tijden heen, als in 'n processie, met de groote baarden, de tulbanden en de rokken, de zorgelijke ernstgezichten gebukt naar de aarde, de geteisterde monden doorgroefd van leed. Maar achter hen áán glansde de Gods-wolk, in ijl gouden gloed belichtend hun gekromde ruggen en verminkte gestalten.

O! Hoe lief had ik mijn bijbelsche zwervers, de gesmaden en getrapten, uit 't moderne leven opééngejaagd in hun walmende Ghetto's, geschuwd als de pest; hoe zag ik ze gaan, toch altijd nog in 't kleed van den ouden tijd, met de mystiek der tabernakels om hen heenlichtend.

II.

Er was een periode in mijn jeugd dat *ik* alléén in verrukking en begeestering mijn volk wilde redden.

In mijn jonge ziel zat een vurige geloofspracht; er laaide verrukking in me op bij 't gedenken der lichtende glorie van mijn oud volk, verrukking die telkens uitbarstte.

In een fonkelend verbeelden zag ik over de zee, den Jeruzalemschen zonnegloed. En als dan 't late hemelvuur over de zengende golven een vlammebrand aanstak, en gouden fonteinen, van af de verste kim een glanzenregen neersprenkelden, dan kwam een opstandingsgevoel me doorsidderen, een heilige aandoening. Het ruischte door me heen en de gedachte ging leven: dat ons volk mòest gered worden, weer moest opgaan naar het Oosten, allen te saâm naar de stad der steden; dat ons volk weer moest loopen in z'n aureool van heilige uitverkorene kinderen Gods; dat overal in hen een gloed moest uitstralen; dat ze moesten tegemoet gaan, dwars door de moderne steden, fier en vol deemoed toch, 't wondre licht van hun stad, met d'r violette weerglansen en gloeiende lichtspelingen, d'r krijtblanke, felle marmerhuizen en barnende hemelhitte; dat zij moesten herwinnen hun Jerusalem, vol nog van hùn krijgszang, godsjubel en bazuingeschal; dat dan de goud-lichtende poorten der wijken zich van zelf voor ons volk openen gingen.

O! In wat diepen zwijmel zouden de gesmade joden opsnuiven de bloemgeuren van het Oosten; met wat gouden jubel in het hamerend hart zouden zij zien den zoeten groei van hun olijven en vijgen. Hoe zou de cypres hen omgeuren en de myrre in reukigen wellust vertellen van hun oude glorie, vertellen van hun koningen en helden, zangers en profeeten.

III.

Florence, geen sterveling weet hoe ik als knaapje dien heiligen droom droomde! Ik kende toen Jezus en z'n goddelijke menschelijkheid niet. In geen enkel vroom-joodsch gezin wordt over Jezus gesproken.

Ik droomde mijn eigen kinderfantasie, maar in zoo intense diepte en met zoo innige lichtwarmte en schaduwkoester, dat ik in zuivere penseeling de teederste gestalten van dat oude Oosten en de machtigste heroïek van Simson en David voor mijn oogen kon omtrekken en samenbrengen tot levensgroepen van groote tragiek.

Was 't kinderlijke verbijstering? Maar poëzie! Alles wat de sfeer der hoogste schoonheidsontroering raakt wordt van zelf verbijstering van de hoogste orde. Met onze nuchtere doorluchtigheid dringen wij niet in de groote geheimenissen en beduiding van de levende schoonheid.

Ik wist tòen niet dat mijn zalig meeleven, in weemoed en verrukking, van dat oude Oosten, zou vernield worden door een even sterken drang in mij: de analyse, en 't vooropstooten van de onbarmhartigste waarheid, waar ik 't leven zag opgesmukt met leeggeloopen idealen, met vrome voelingen; niet van binnen uitgegroeid, maar van buiten àf aangedragen als pronkige gevoelsdekoratie van ceremonie.

Met welk klokgelui en welke zilveren zangtonen kan ik je vergelijken, Florence, wat in mij zong aan verheerlijkte ontroering, als de Paasch-avonden ons huis vertooverden tot iets wonderlijk-moois voor mijn jeugd-oogen.

Mijn kinderziel was van een zéér hevige religieuse innigheid, die naar 't wonderdadige verlangde.

Als men mij had gezegd toen, dat God, alle zonnestralen dien morgen over de aarde uitgeschoten, plots ging scheiden, een voor een vatten en ombuigen tot gouden, flikkerende bogen, gloeiend van glans, waar telkens 'n goed mensch onder door zou gaan, en den Hemel instormen, ik zou 't geloofd hebben en aangehoord met hoogste verrukking.

En als men mij had gezegd toen, dat Gods aangezicht, daar plots achter 'n wonder van witte rozen zou doorschemeren, met 'n heiligen gloed die duizendmaal verblindender was dan 't zonnelicht; 'n gloed waarin de rozen zouden aanschitteren tot een blankte zooals op aarde nooit nog een rozenzee gelicht had, ik zou gehuiverd hebben met luisterlijke verrukking.

Florence! Is er iets onbewuster en echter dan de poëzie van kinderdroomen?

Zijn ze niet geheimzinnig van sfeer, teer en ver als 't sterrelicht, niet zangerig als de golfkabbel van 'n stille zomeravondzee? Is 't niet het kweelen van 't leven in de nog ongewonde ziel?

Lieve, wat groot en onbesmet wonder voor mijn kinder-

verbeelding toch die Paasch-avonden waren! Juist dàn voelde ik den verstervenden weemoed van onzen stam. Juist dan voelde ik hoe vreemd wij hier in de westersche wereld rondzwalken, hoe gepijnigd verschrompeld, gesmaad, onbegrepen en ontworteld.

Het was mij toen 'n behoefte alleen de tragiek van die rondzwervingen te zien.

Je kunt je niet voorstellen, kind, hoe de opstanding naar Jeruzalem, zonder dat ik eenig begrip had van Zionisme, mij als kind voor de gloeiende verbeelding heeft gevlamd.

Op den roodtoovrigen Paasch-avond met zijn wonder-intiem licht, en z'n diepe religieuze bekoring, sloeg mij één heilige aandoening om 't hart. Mijn kinderziel beefde in één goddelijke begeestering als ik luisterde naar mijn vader. Ik leunde dan op m'n linkerarm en mocht als jongste van 't gezin allerlei vragen doen. Ik vroeg, vròeg gretig en hevig ontroerd, zoodat mijn vader al meer vertelde, al grooter en geheimzinniger verhalen, met veel kabbala-wonderen, de mystiek der hoogepriesters, en veel tragisch gebeuren.

Ik was dàn geen kind meer, ik was *in* d'oude tijden, voelde mij om beurten hoogepriester, krijger, kabbalist, zwerver en opstandeling. En om mij heen ergens hoorde ik 't ruischende gezang van Davids harp.

Ik kon elk moment weenen van ontroering.

O lieve, in welk wonder zag ik die Paasch-avonden met het vreugdelijk feestlicht òp, overal langs de wanden der kamers. Ik zie mijn moeder zitten, met haar blanke muts en wit jakje in glanzend-verstijfselde plooien, haar gezicht naar vader gericht, luisterend als 'n kind. - Mijn oud grootje, met den vermummelden mond èven opengebeefd, 't verdorde gelaat verstrakt van vroomheid. Ik zie mijn doodarmen oom zitten, 'n straatventer, zich heel behagelijk koesterend in 't feestelijk lichtgeschitter, zich verkneuterend in 't zoetige sap van den rooden en witten wijn, en in de geuren van warm avondeten, dat komen ging. Ik zie z'n spichtig vrouwtje met haar smal konijnenkopje in ernstigen staar vader beluisteren. Ik zie mijn broers in dezelfde leesaandacht de oogen naar vader; vader, in z'n grooten leunstoel zich-zelf verwevend in den geheimzinnigen luister der vroegere tijden. Ik zie hem

zitten, vlàk bij me, en toch alsof ie mijlen verwijderd was. Ik hoor z'n vertelstem vlàk aan m'n oor, en toch alsof ze uit de lucht daalde. Ik zag 't schemeren.

En toen z'n verhaal ging over de groote rabbijnen, en hun wonderen, weende ik stil van geluk, heel diep binnen-in.

O! de inzet van het Paaschfeest had mij al dadelijk vast.

Er zat in den eentonigen rhytmus van mijn vaders stem zooveel dagleed verborgen.

Het Hebreeuwsch klonk voor mij klagelijk en zacht, teeder en wild. En als ik las de diepste bedoeling van de eerste klacht: Dit is het brood der ellende, 't welk onze voorouders in het land Egypte gegeten hebben. Elk die honger heeft, kome en ete, elk die 't benoodigd is kome om 't Paaschfeest mede te vieren.... dan ging er al één lange huiver door me heen.

Denk je in, Florence, hoe 't me ontroerde als plechtiglijk de woorden weergalmden:

'Het gcbeurde eens dat Rabbi Eliëzer, Rabbi Josua, Rabbi Eläzar, de zoon van Azarja, Rabbi Akiba en Rabbi Turphon te Bené-Berak bijeenzaten en den geheelen nacht van den uittocht van Egypte verhaalden'....

En al wat er dan volgde!

Dat 'het gebeurde eens' bracht al de diepste ontroering. En het verhaal onzer verdelging, de tragedie onzer slavernij; de ontzettende tocht van God-zelve door het Egypteland; de vloeken en 't uitsturen der plagen vooral huiverden door mij heen.

Kon een kind ooit den klank vergeten dier vreeselijke hebreeuwsche vloek-woorden: Dam,..... Séfardeèang,..... Kiniem.... in hun bloedende visioenen oproepende tragiek?

Ik sidderde van die wraakzucht, maar ik geloofde in de beschikking van God!

En hoor nu de moduleerende uitlegstemmen van al de groote sneeuwwitbaardige rabbijnen telkens tusschen de verschrikkingen van het vreeselijke verhaal. Rabbi Akiba vooral met zijn dialektischen gedachten-opbouw en z'n joodsche apokaliptische begeestering.

Eindelijk lieve, kwam de emotie over de uitvaart en de verlossing der Joden.

Ik hoor nog het woeste geschrei der kinderen Israëls onder

den opgelegden zwoeg door de Egyptenaren, den angstroep naar hun Eeuwige! - Ik zie nog zich openen de groote allegorie, den uittocht, en ik hoor weer den huiverenden klank van Gods stem er doorbeen:

'Ik zal dien nacht Egypteland doorgaan en elk eerstgeborene in Egypteland slaan van mensch tot vee en over alle Egyptische goden zal ik gericht uitoefenen. Ik, de Eeuwige!' God zou gaan en geen engel, God en geen Seraaf!

Maar niet minder leefde ik mee de bloedige verschrikkingen onder de heidenen; de pest en de duisternis! De vreeselijke duisternis vooral, die mij deed krimpen van meêlij; en de dood der eerstgeborenen.

Maar alles viel weg bij 't wonder der terugstroomende zee, de vreeselijke Jordaan die de vervolgende Egyptenaren wègkolkte naar de diepte en de kinderen Israëls op het droge deed doorgaan.

Elk woord van den Eeuwige daverde tusschen onweergerucht en bazuingeschal op mij af! Mijn kinderziel beefde en snikte, huiverde en visioenneerde!

Totdat vader weer wat gemoedelijkheid in me bracht met nieuwe verhalen. Ik zat met m'n stoel dicht bij de tafel aangeschoven, mijn borst knussig opgedrukt tegen den rand. Ik staarde in 't lamplicht en 't feestelijk gevonk van alle dingen rondom, en de pracht van 't Paasch-avondfeest omstormde me telkens anders.

De koontjes van moeders wangen glommen als roode biljartballen. - Grootmoeders gezicht verwaasde al meer voor m'n oogen in 't legendarisch-gehoorde. Ik zag schijnsels om me heen, die ik nog nooit gezien had in de kamer. 't Goudademde overal diep en 't paaschvertrek hing vol tropische geuren, zoet en kittelend!

O! die geur van de Paasch. Ik rook 't gekleurde servies, elk bord, elk doekje, elk lepeltje! Nergens 'n kruimel brood, overal de ongezuurde spijs. De herinnering geurde en niet de zwòeg en slavernij, maar de verlossing daaruit doortrilde allen 't meest. Ik staarde om beurten naar m'n vader, m'n moeder, m'n Grootje, m'n armen oom en tante, m'n broers en ik zag op ieders gezicht een innigheid glanzen, iets rustigs en vrede-vrooms, vol zalige genoegelijkheid die ik nooit meer vergeten kan.

Het lamplicht omschaduwde de wangen, begloeide de oogen; het halfduister in de alkoof waarin ik nu en dan staarde, spon geheimen, maar de blanke pracht van het tafellaken, sneeuwwit als Egyptisch lijnwaad, omklaterde de heele kamer in helle vreugd; en de lichtvonken op wijnglazen, de glanzingen over borden en schaaltjes doorwonderden m'n ziel.

Grootere gemoedelijkheid kwam in me als ik de wolken van vaders pijp op me zag aanblazen, als ik heelemaal zat in den rook van ooms sigaar, en ik m'n visioenen door den kleurigen damp kon zien heenschemeren.

Heel lang kwam de ontsteltenis in me, als ik als jongste de deur telkens moest open zetten naar ritueel gebruik, om ieter te laten meevieren 't Paaschfeest, die zelf niet kòn vieren. - Telkens verwachtte ik 'n rabbijn, 'n sneeuwwitte baard te zien.

En vooral Elias, den profeet, die altijd verschijnen kon!

God, god! Florence, als ik nog aan die avonden denk, hoe goddelijk en ècht de ontroeringen dan over mij stormden, voel ik weemoed, begrijp ik niet dat 'n kind in z'n opgroei tot mensch, zooveel wegzinkingen van echt-doorleefde schoonheid tot verbleekte allegorie doorstaan kàn.

V.

Ik weet volstrekt niet of alles om mij heen zóó in de innigste vroomheid van religieus verbeelden ademde, als in mij dat gebeurde. Ik weet niet of mijn oom, die arme venter, niet liever heele brokken uit 't paaschverhaal had overgeslagen om eerder maar z'n soep met matso-ballen te proeven op de hongerige tong. Ik weet niet of mijn moeder, 't stokoude kaduke Grootje, en 't spichtige tantetje, niet dikwijls in suffige zelfgenoegzaamheid iets heel anders bepeinsden, dan dien grooten teruggang naar 't heilige land. Ik weet niet of m'n vader niet ook pas z'n huurkontrakt voor drie jaar had verlengd, jùist 'n avond vóór de Paschen, waarop die vurige wensch op ieders lip brandde: ‘het aanstaande jaar in Jeruzalem,’ waarop ze duizend en duizend maal herhaald werd. Ik weet niet of mijn vader zich in z'n wonderverhalen ook zelf niet veel te gewichtig voelde, en niet heel fijntjes spekuleerde op 't naïeve in ons kindergeloof. Maar

wel weet ik, van me zelf Florence, dat ik alles, alles heilig en met diepste overtuiging doorleefde. Die paaschavonden hadden voor mij een goddelijke bekoring, gaven mij ontroeringen die tot de diepste schoonheid van m'n leven behooren.

Ik zag alles, de glorie van mijn gesmaad volk en al z'n zonen, in die Rembrandtsche lichtmysterie waden; die tooverij, geheimzinnig van gouden donker. Ik zag in 't bijbelsch licht hun synagoges, hun tabernakels. Ik leefde de heele paaschweek in één visioenaire wereld. Ik voelde me Jood, Jood van verzet, Jood van opstand tegen de ongeloovigen, en Jood van profetie. Ik hoorde een onzichtbaar koor van Hebreeuwsche mannezangers uit 't heilige land op me aanzwellen, als ik 's avonds de synagoge inging en onder tranen van smart en geluk werd in me geboren, in ‘'t huis mijns vaders’, een alles doordringende drang naar een godvruchtig, verheven en goed leven.

VI.

Florence. Er waren heele oude stille grachtjes in Amsterdam waar ik als kind, op den Sabbathzomer-namiddag, heel alleen ronddoolde, als de zon heel laag aan 't wonderen ging tusschen plantsoenboomen en de grillige lijnen van verre goudtintige oude geveltjes.

Liefste, liefste, hoeveel tranen van geluk en van emotie heb ik daar niet verweend? Ik bracht er heel ontroerd mijn droomen mee, onder het schemerend lommer van groote beuken en kastanjes. - Geen sterveling op dit uur die dat grachtje passeerde. 't Was er voor mij, in Sabbath-wijding. Een oudvrouwengesticht stond er, en rondom een plantsoen, prachtig goudgroen, doorgloeid van namiddag-zon. En vèr, gouden luchten, violette en roode wolken in rondstapelende toovering van hemelburchten.

Lieve, daar had ik mijn stille visioenen en zachte of woeste profetieën van het Joodsche leven en volk.

Het was er voor mij een diepe mijmer over de voorvaderen, niet gezien in 't stroeve kommentaar van bijbelteksten, maar alleen door mij omzweven met 't dichterlijke der groote herinnering.

Onder dat schaduwend lommer, op 't doodstille grachtje,

vermijmerde ik de woorden der profeten, gaf ik mijn kinderziel verklaringen en uitleggingen.

Ik zat verdoken in de schaduw van een blanke stoep, neergehurkt en doorhuiverd van wat ik zelf in de psalmzangen gehoord had, doortrild van iets heel verhevens, dat me half deed sterven van geluk en ontroering.

Ik geloof niet, Florence, dat ik als Jodenkind 'n historische toelichting noodig had.

Ik doortastte die woorden met de ziel van een jood, en de profeten verzongen profetiën in mijn oor!

Hun hoogste taal was mij eigen zielespijs.

Nu kwam er uit de psalmen een stem van Azaf, van den opperzanger:

> Mijn stem is tot God en ik roep:
> Mijne stem is tot God en Hij zal 't oor tot mij neigen.

Ik hoorde zijn roep en gesmeek, ik vroeg me zelf, wìe hij was en ik vond hem in de trillende ziel zijner klanken.

Verstond ik Jezaja niet, z'n stem, vermaan en z'n ziel?

> Leert goed doen, zoekt het recht,
> helpt den verdrukte, doet den weezen recht,
> handelt de twistzake der weduwen.

En schalde z'n stem niet door mij heen in een goddelijken huiver van eerbied:

> Hoort, gij hemelen! en neem ter oore, gij aarde!
> want de Heere spreekt: Ik heb kinderen groot
> gemaakt en verhoogd, maar zij hebben tegen Mij overtreden.

En hoe zoet doorklankte me toen al 't verlangen naar het meisjen, als de zoon van Amos zingt:

> ‘Nu zal ik mijn beminde een lied mijner liefde zingen van zijn wijngaard.’

Maar als hij voortgaat, en bouwt, al bouwt; want niet de zinnelijke, maar de geestelijke liefde Gods doorstormt hem hier de machtige ziel.

Ik luisterde naar Jezaja's roep:

> Waak op, waak op, sta op Jeruzalem!
> Gij die gedronken hebt van de hand des Heeren
> den beker zijner grimmigheid: den droesem
> van den beker der zwijmeling hebt gij gedronken,
> ja uitgezogen!

Het jongetje luisterde:

> Daarom hoort nu dit, gij bedrukte!
> en gij dronken, maar niet van wijn.

Florence, al die profeten heb ik toèn al gestalten gegeven!

Jezaja was mij als 'n heilige oven waarin een onbluschbare levensvlam gloeide. Jezaja was mij als vuur zoo hevig, zoo fel en zoo zwierig in de pracht van zijn vermaningen. Hij stormde zoo hoòg tegen mij áán, uit 'n hemel van verblindend licht. Ik zag mijn volk aan zijn voeten krioelen, klein als silhouetjes, menschjes van 'n toren gezien. 't Was mij alles zoo onbewust, maar nù, nù juist voel ik hoe hij voor mij leefde als de dichter van een gouden zegening, een gloeiende verbijstering. Zijn passie stormde en laaide, maar z'n poëzie wiekte er 't goudstof der legende overheen. En verstond ik niet Ezechiel, z'n stem en z'n ziel?

'En alle vorsten der zee zullen afdalen van hunne tronen en hunne mantels van zich doen en hunne gestikte kleederen uittrekken; met sidderingen zullen zij bekleed worden, op de aarde zullen zij nederzitten en t'elken oogenblik sidderen en over u ontzet zijn.'

In de volheid der breede visioenen volgde ik hun woorden met stijgende ontroering.

'Zoo zal ik het gedeun uwer liederen doen ophouden en het geklank uwer harp zal stom worden.'

O! Ezechiël verscheurde me van smart, en ontzette me om z'n geestvervoeringen, waarin de Geest Gods hem ophief:

'Toen zag ik en zie een stormwind kwam van het Noorden af, een groote wolk en een vuur daarin gevangen, en een glans was rondom die wolk; en uit het midden daarvan was als de verf van Hasmal, uit het midden des vuurs.'

Dan zièt hij een gelijkenis als de gedaante van vuur.

Zijn visioen van de aangezichten verliet mij niet, zijn visioen waarin hij ziet: vier dieren, met ieder vier aangezichten en vier vleugelen.

‘De gelijkenis nu van hun aangezicht was het aangezicht eens menschen en het aangezicht eens leeuws hadden die vier aan de rechterzijde; en ter linkerzijde hadden die vier eens ossen aangezicht, ook hadden die vier eens arends aangezicht.’

En nu liepen en keerden de dieren weer als de gedaante van 'n weerlicht.

O! 't was prachtig Florence, maar zóó woest en zóó vreeselijk van allegorie!

‘En over de hoofden der dieren was de gelijkenis eens uitspansels, gelijk de verf van het vreeselijke kristal van boven over hun hoofden uitgespreid.’

Ik lag op m'n stoep, ik durfde niet meer ademen. Vóór mij de gouduitvloeiende lucht, rond mij het kleurdampende plantsoen, 't stille grachtje en de stille wond're boomen.

‘Toen hief de Heerlijkheid Gods zich omhoog van boven der cherub, op den dorpel van het huis; en het huis werd vervuld met een wolk en het voorhof was vol glans der heerlijkheid des Heeren.’

Ik sidderde Florence.

‘En het geruisch van de vleugelen der cherubs werd gehoord tot 't uiterste voorhof, als de stemme des almachtigen Gods wanneer Hij spreekt.’

O! Ezechiël, *ik* hoorde dat vleugelengeruisch der cherubs als Gij, op mijn grachtje.

‘En het huis Israëls zal geen smartenden doorn noch weedoende distel meer hebben, van allen die rondom hen zijn.’

En toen viel in het ontzettende, klank-dreigende en zwaardeinende klaaglied:

‘Dat is het klaaglied en dat zullen zij klagelijk zingen; de dochteren der heidenen zullen het klagelijk zingen; zij zullen het klagelijk zingen over Egypte en over hare gansche menigte.’

VII.

Florence, zie je 't wonder op het oude grachtje in me gebeuren, het oude grachtje in z'n avondvergulding, met z'n oude vrouwtjes-gesticht waarover de zon rooden gloed verglanst en in elk klein ruitje, vuur van den hemel leit? Zie je me zitten Florence, nog droomerig, heel stil, verlamd in aandacht voor het donker-melodisch rhytmus dier zinnen, zelf in 't vuur

der visioenen offerend mijn eigen hevig begeeren. Zie je 't gebeuren, stom-begrijpend, want zelf Jood zelf heelemaal in hùn religie?

'Ze zullen het klagelijk zingen over Egypte en over hare gansche menigte!'

Begrijp je nu lieve, hoe telkens zóó'n zin m'n voorstelling doorgloeide, hoe ik ze zag gaan de heidensche dochteren in haar klagelijk zanggeschrei, hoe ik hoorde den angst en den rouw om de verwoesting van hun land, nu de wrekende Heere optrad voor de jubelende uitverkorenen.

Florence, zie je wijken de stadsmuren, en zie je den zonnedaal met z'n tooverigen lichtval van goud en rood-altarig vuur vergloeien? Is 't je vreemd dat ik een engelenschaar in het zacht-gloeiende namiddaglicht hoorde bezingen, de wonderen van het heilige land? Zie je voor den bedwelmden blik van 't jongesdroomertje alles wègzinken, en begrijp je dat zich voor hem later de dingen omhulde in de gouden sfeer van dat wond're Oude?

Het plantsoen was als 'n woud en de hemelgloed, de heilige stad Jeruzalem dreef hoog boven hem áán.

Amos, de zachte herder treedt vóór. Er zit melankolie in z'n mijmer, maar z'n visioen van den dag des oordeels is van een doorbrekend geweld:

'Zal de bazuin in de stad geblazen worden, dat 't volk niet siddere.'

't Droomertje op de koele stoep sidderde voor héel z'n volk Florence! En zooals hij Hozea verstond, den vloekzang van diens ziel, zoo verstond hij Joël en Zacharia, en al de klaagliederen en fantasmagorieën lieten niet een geheim voelen in hem onaangeroerd. In elk woord trilde 'n geur van Saron's roos! En de zoete sappen der tropische vruchten stroomden hem toe.

Laat er bedwelming in die jongensziel geweest zijn lieve, maar dan toch een goddelijke bedwelming.

De goudheete vruchten waren niet allen eetbaar. Er waren er enkelen met pronkgloed en giftige zoetheid. Maar dat jonge leven heeft ze niet begeerd te behappen. In hun wondre gloeiing tegen 't felle luchtblauw waren ze hem een zaligheid van kleurgeluk.

Hij hoorde zangen van liefde en zangen van rouw!

Hij stond in de wouden vol geelglanzende citroenen; palmen verwuifden de gouden vruchtenstof op z'n gezicht en z'n handen. 't Vonkelde er heet in de tropische zon, en nu en dan hield hij zijn hand boven de oogen, tegen 't felle lichtwonder. Maar dat knaapje genoot als geen ander sterveling. En bij den nuchteren reuk van kaneel en safraan in het nuchtere keukentje van zijn moeder, zag hij Betania en Jeruzalem; hoorde hij het golvengeruisch van het blauwe water, zag hij de felle zonspiegeling en de Oostersche vrouwen, ging de geur van het heilige land door hem heen, raakten bedwelmingen en fantasmen los in zijn hoofdje die hem in zalige dronkenschap van den geest omjuichten. Elke brandende koepel waar 't vuurgevonk van afketste, en elke flikkerende Moskee was hem een vurig verblijf van Elias den Profeet.

VIII.

Ik heb de bijbelsche tafreelen doorleefd zoo heelemaal één met 'n fantastische werkelijkheid dat er tijden lang niets anders voor mij bestond. Ik heb den jongen vurigen David, dien heros, zien opgroeien van herdersjongen tot Koning der Joden en ik heb in den vreeselijksten angst de jalousie van Saul omvat.

Ik heb met Jonatan geweend, toen die bemerkte den zwarten haat van zijn koninklijken vader, en 't fel werpen van de lans naar den fantastischen harpenaar.

Alleen de Prediker wàs mij nog vreemd, ik doordrong hem niet. Veel jaren moesten over mij heengaan eer ik diens sardonische wijsheid begreep.

Jaren lang, tot mijn zestiende wel, bleef mijn zomerschschaduwgrachtje de plek waarop ik mijn visioenen van dat leven in allerlei gestalten mij liet omzweven.

De schrik'lijke Job versteende me van smart, en ook die doordrong ik niet geheel, zooals de profeten. - 't Hooglied verbrandde m'n ziel van passie; 't Hooglied, dat vlamde diep-purper als gloeiende wijn, de zinnen in zwijmroes nevelde. - En toch leek het mij niet zuiver genoeg van geestelijke pracht. - Er was 'n zinnelijkheid in die me soms hevig stoorde, naast het trieste, aangelapte bijwerk, dat tusschen de echte klankschoonheid hinkt. - Ik wist in mij een menschelijke zinnelijkheid, en toch wilde ik, als Jesaja, mijn

liefde eerst kussen als mijn lippen door een engel met gloeiende kolen waren gezuiverd van alle kwaad.

Dat alles was kindergedroom, zonder werkelijkheid, maar in mijn ziel zoo reëel, als 't reëelste ding er buiten.

Zoo aan den lijve, werd ik, als geen Westerling dit kon, doorstraald van het innigste bedoelen, het verhevenste begeeren der Joodsche wijzen.

En zoo mij later de Hebreeuwsche lyriek, de kunst, niets anders is geworden dan lyriek van groote ontroering, in duizenderlei klanken uitstroomend, die niets anders had gedaan dan het godsgevoel heffen tot 'n allegorisch visioen, zonder andere waarheid dan die der schoonheid, - toèn was zij mij meer, was godsgeloof en schoonheidsontroering één, stortte die lyriek over mij heen als orgelzangen uit kerkhallen, wolkten zij een gouden schemer over de aangezichten van ieder devote die luisteren kwam.

Er ruischte in mijn knapenziel een muziek, die toen al de machtigste gevoelens van smart en vreugde in me gestalten gaf.

Heel jong al heb ik het hevige sentiment voor allergrootste dramaturgie in me voelen leven en woelen.

Ik zag den gloed van 't Oosten tot mijn Nederland terugslaan heel de hemelzee door. Ik zag den kleurigen wemel van Arabieren, Perzen, Turken, Muzelmannen, Joden en Heidenen voor mijn oogen figureeren, en als een allermachtigst gedicht van leven, in het licht en de schaduw mijner verbeelding, voorbij trekken.

Maar niet mij alleen doorjuichte de bijbelsche taal van het Oude Testament.

De bijbelsche lyriek van het oude testament heeft de gansche westersche wereld, met haar passiën, haar smart en droefheidszangen geraakt. Zij verklankte 't eerst op dien goddelijken rhytmus haar innigste gevoel.

Alle groote kristenschrijvers zijn door haar gloeienden klankengang en rhytmus, haar beeldende stoutheid en innige sensualiteit geïnspireerd.

In ons land Florence, was Multatuli er een zeer zwakke nagalm van, en zelfs van Deyssel heeft de oud-hebreeuwsche lyriek

ganschelijk door z'n zinnen en z'n ziel laten stormen; heeft haar gloeiende geluiden en wendingen van machtigen toorn en haat opgevangen, haar tempo's overgenomen, haar rhytmus en haar zang, haar passiewezen en haar vurigheid door zijn bloed laten trekken, al bleef bij hèm de uiting toch gansch oorspronkelijk.

Ik als Jood, die zelf die kracht als erfenis mij in mijn wezen voel meegegeven, ik Florence, zou je dat haarfijn kunnen bewijzen. Want in mijn jeugd reeds heb ik, onuitgesproken, datzelfde lyrische levensbesef heel gaaf in me gevoeld, al ontbrak mij alle bewustzijn, techniek en kennis. Heel gaaf, toen ik nog geen letter van mijn Volk gelezen had.

Eerst later leerde ik den goddelijken mensch Jezus kennen, de zangen van het Nieuwe Testament. Eerst later heb ik gevloekt op mijn en zijn stam, dat ze dien goddelijken mensch Jezus hebben miskend, belasterd en gepijnigd. En tusschen de smart van zijn eigen leven en hun demonischen jubel om zijn ondergang, verallegoriseerde ik de tragiek van zijn godsmenschelijkheid.

Veel later zag ik eerst Joden en Kristenen, heidenen, als schepselen van een kosmische kracht, doorvoelde en leerde ik de goddelijkheid van elk natuurding in z'n grootsche objektivaties kennen.

Ik begreep hen die 't leven vloekten, zijn smart en zijn schande, en ik begreep hen die 't leven zegenden, zijn geweldige schoonheid en bloemkleurige weelde bezongen.

IX.

Toen juist schokte 't zoo dikwijls in me òp Florence, den vurigsten drang om eens in groote drama's te geven het leven der oude Joden, hun stad Jeruzalem, hun land.

Maar ik wou geen begin maken of ik moest weten voor me zelf dat ze door mij met immens levensgevoel gebouwd konden worden. Er moest 'n ontembare fantasie en menschtragiek doorheen stormen. Het moest uitgebeiteld worden met een allerontzaglijkst titanisch vermogen. Met de passie van 'n Michel-Angelo, de teederheid van 'n Giotto, de demonische levensdoordringing van 'n Da Vinci, met de koloristische tooverij van Rembrandt. Want zij gaven zich allen aan dat epos over, met heel hun ziel en zaligheid.

Ik wachtte, maar inmiddels ben ik geheel geestelijk ver-

groeid tegenover die vroegere levensidealen komen te staan, zie ik hun pracht, hun tragedie en komedie, als behoorend aan voorbijgegane tijden.

Zeker lieve, lang, heel lang nog, hoorde ik de fonteinen zingen in Galilea, en zag ik de pratende vrouwen 't klaterende schuimwater opscheppen in haar glanzende kruiken.

Zeker lieve, heel lang zag ik vóór mij den groei van Jezus in de vunzige woning van Jozef, en lang nog bleef in me het vreeselijk verval der Joden toen om hèm.

Ik heb nòg de woestijnen, de bergen, de vruchten, gouden appels tegen zonnezengend blauw, de laaiende horizons, en de goudlicht uitdampende kusten in mijn verbeelden. Ik zie nòg duizenderlei schepselen uit dat bijbelepos voor me heengaan. Met één greep zou ik ze groepeeren kunnen. En ik ken hun ziel en hun driften, hun val en hun ondergang. Maar ik leef er niet meer in.

Onze tijd is van nog veel grootscher gebeuren nu de onteigenden elkaar gaan zien als broeders.

Maar hoeveel smartedagen zijn er niet om mij heen gesomberd Florence, eer ik de diepe harmonie van ons innigst wezen met de schijnbaar grillige zwenkingen van het almachtige Leven doortastte, in al zijn verstommende pracht, geweldigheid en tragiek?

Eer ik verzoening in mij kreeg na al dat smartbesef, dien smaad, schande en vertrapping.

Want ook in mijn ziekte lieve, kwam dat ongeschonden jeugdleven weer in me op, voelde ik hevige pijn bij 't herdenken van al 't smadelijke dat zooveel Joden nòg ondergaan, als ze zich niet er boven verheffen. Want dàt kan alleen als ze zich heelemaal opgelost voelen in 't ideaal van 't algemeen menschelijke, in den grootschen strijd van het socialisme.

Toch kwam 't pijnbesef nog in mijn ziekte terug, wijl ik, gehéél levende buiten de sfeer der traditioneel- of liberaaljoodsche wereldbeschouwing, door mijn uiterlijk aanzijn tot slachtoffer van een kleinen haat werd gemaakt.

En ook toen nog was ik pijnlijk-gevoelig voor smaad en minachting, zooals ik dat even sterk had als kind.

Ik was Jood, Jood op school. Mijn zwarte haren, mijn gloed-donkre oogen vol onrust en hoog begeeren, m'n beweeglijke lenigheid, melancholie en toch levendige passie doorbrandde al m'n handelingen. Ik had lief, hevig, hartstochtelijk, maar ik kon even hevig haten en betoornen ieder die mij noodeloos krenkte.

Als jongetje wou ik alles meedoen. Ik was goed, heel schuchter en heel inschikkelijk. In den grond voelde ik nooit eenig verschil tusschen een kristenjongen en mij. Maar telkens werd ik er aan herinnerd.

Op school was 't altijd jood... vuile jood... smaus!

Op straat bij de speeljongens, bij ieder klein driftje en strijdje om 'n knikker, 'n bal, 'n tol... rotsmaus... stinkjood... blijf af... geef hier!

Van de beste vriendjes, makkertjes die ik innig liefhad, die ik nooit iets kwetsends kòn zeggen, spoog 't naar mij toe: leelijke smaus... spekjood!... als ik hem op 'n oneerlijkheidje of zooiets betrapte. Ik had gehoord dat mijn vader en zijn rasgenooten in dienst allersmadelijkst behandeld werden. Eerst betwijfelde ik 't! Later zag ik de volle waarheid er van in!

Een meester op school, van wien ik innig veel hield, wijl hij nooit mij uitgescholden had, hoorde ik eens in de gang m'n broertje uitmaken voor ‘gemeene stinkjood’. Ik rilde! Ik had gedacht dat *die* man heelemaal vrij was van haat en minachting en plots... onverwacht spoog hij 't óók uit!

Overal en altijd voelde ik dat de Jood als kind al onder z'n gelijken van leeftijd buiten gesloten staat, dat men hem wantrouwt, beleedigt, tergt, en tot 'n gedrocht maakt.

Er lag voor mij zoo'n vreeselijke, lage, wraakgierige verachting in dien scheldklank. En menig Joodje is gedrocht geworden, wijl men hem dadelijk als gedrocht behandelde. Men spreekt wel eens van Joodsche wraakgierigheid, kind. Zeker die bestaat, maar nooit zag ik wreeder en wraakgieriger handelen dan tegen een Jood jongetje, toen hij 't waagde in 'n achterbuurt van kristenplebs, 'n duwetje te geven aan 'n morsig kind dat hem met steenen gooide en uitschold voor smaus.

Door 't heele leven heen, in àlle kringen hoor je dien haat zieden. 't Wordt hier versmonseld, daar ronduit gezegd,

maar bijna overal leeft hij in een of anderen vorm van verachting en smaadzucht.

Mijn uitingen daarover zijn niet gedragen door pijnlijke subjektiviteit. Ze stellen 'n algemeen feit vast. Want zoo je zelf weet lieve, heb ik mijn innigste vrienden onder de kristenen, en ben jij, jij mijn allerliefste niet zelve een' geboren katholiek? Ik zie, als de hevigste anti-semiet, de gebreken der joden, die groot en veel zijn; toch volstrekt niet erger en meer dan van and're volkeren, maar ik zie ze objektief en in verband met hun heerlijke deugden. Voor mij bestaat er geen aartje verschil tusschen God-schepselen, al zie ik in ieder de werking der raseigenschappen.

Maar erkend dient te worden dat uit 't ràs, mannen zijn gegroeid onder de Joden die tot de hoogste hoogten van 't denken zijn gegaan, in de grootste en heiligste sentimenten zijn doorgedrongen, tot de innigste en soberste levenswijsheid zijn genaderd.

Heeft 't ras niet Spinoza gebaard, de Bouddha van het Westen? Met 'n koele analyse toch doorsidderd van een dichterlijke vroomheid en ingetogen levenspracht?

Heeft 't ras niet 't zanggenie Heine gebaard, en den machtigen ontleder en bouwer Marx?

Heeft 't ras niet vooral de goddelijke teederheid, van 't sublieme droommensch Jezus gekweekt? Want z'n levensmelk zoog hij uit 't ras, dat mèt de Heidenen hem kruisigden.

Ach kind, liefste! Mijn eerbied voor de groote talmudisten was als jongen van een onzegbare pieteit. Nog heel anders dan als kromruggen, koek-zabbelende en pruimpjes-kauwende Ghettorebbetjes stonden ze voor mij, de verheven kabbalisten en kenners der geheime Mischna en Gemara. Ik zag ze omstraald van fijnzinnige levenswijsheid, Joodsche heiligen wier zielen altijd vol wonderen bloeiden. Ik zag ze staan fier, met hun prachtwitte baarden waarin de legende sneeuwde. Ik zag ze met hun kommervolle peinsgezichten, waarop smart groeven had neergewerkt, en ik zag hun biddende handen tasten en zoeken naar de verdwenen tenten der samenkomsten, naar de tenten der getuigenissen.

O lieve! Hoe zocht ik de wonderen van het heilige land, met, van diep begeeren gloeiende oogen terug, op de sche-

merende muren der avond-synagoge, en hoe zag ik met bange genegenheid neer op de Joodsche zangers en hooge kerkgangers, verwalmd tusschen de bleeke kaarsenschijnsels, schimmend in lange bidkleeden en rabbijnsche priesterlijn.

X.

Neen, toèn kon ik niet vermoeden dat ik zooveel onder hen, als grove huichelaars, lage vervalschers van groot levensgeluk en walgelijke egoïsten, alleen zorgend voor eigen heil, zou leeren zien. En ook niet dat de Buddha's mij veel grooter en heiliger zouden worden, veel ontzaglijker menschen.

Ik smeek je lieve, alles te zien in den zielestaat van m'n jongensleven.

Niets, niets wil ik in me vermooien. Ik was tusschen alles 'n rakker, 'n kwajongen, 'n stommeling, en 'n hater van studie-dorheid.

Maar ik had 'n ziel die vol stond van heerlijk innigstgebeuren!

Ik was 'n droomertje, 'n fantast en ik moet je dat ongeschonden schetsen.

Want in mij is 't kind niet gestorven, omdat mijn ontroeringen voor alle schoonheid nog precies zóó in me leven.

Ik heb dat juist zoo sterk gevoeld, toen ik mijn nachtstudies begon op m'n zestiende tot m'n zes en twintigste jaar, tot éven voor m'n ziekte.

Ik heb dat gevoeld toen ik mij geheel zonder leiding, met eigen intuïtie tot de Indische fantasie-wereld bracht. Met nog hoogere verrukking stond ik midden in 't heiligste gedachtebouwsel en de droomwereld der Aziatische volkeren, de Ramayana. Ik doordrong de ascese, en al dat zedeleven daar nog dieper dan mijn Hebreeuwsche leven.

Ik begon te doorvoelen den algemeen-menschelijken groei der tragiek en vreugde, onder de menschen van alle wereldhoeken.

En in mijn ziekte, in mijn nachten, begreep ik eerst goed hoe wonderbaarlijk ik gebracht was van mijn Joodsch oudbijbelsch leven tot de Heidenen, in wie ik zoo ontzaglijk veel bewonderde en liefhad, hoe zuiver en zonder suggestie

ik plots voor de middeleeuwen en bij den goddelijken Dante stond.

Ik kreeg Dante even innig lief, zijn middeleeuwsche mystiek en zijn karakterpracht als ik vroeger mijn kabbalisten en talmudisten beminde in geestelijke liefde.

Maar vergoddelijking van mensch-uitingen werd me al meer en meer onmogelijk. De godsdienstuitingen der vromen waren - wanneer zij deze als kunstscheppingen gaven, - poezie, schoonheid, anders niet!

Maar poezie en Schoonheid, hooger, heviger, breeder en dieper naarmate er meer de ziel der menschheid in leefde, dan de ziel van één schepsel.

En ook werd ik bewust dat geen enkel kunstenaar 't allerhoogste kan bereiken, noem hem Rembrandt, Shakespeare, Dante, Beethoven, Phidias, Wagner, Goethe, Michel-Angelo. Ik zie overal onze individueele kleinheid en gebrekkige onbeholpenheid in.

De grootste kunstenaarsziel zal zich voelen sterven als hij zonder massaal verband en zonder de gemeenschap leeft.

Dat heeft niets te maken kind, met genieën die z.g. hun tijd vèr vooruit zijn. Dat kàn toch! Want dan omvàt hij 't Leven, en 't Leven omvat hèm!

We zouden alleen dàn 't hoogste kunnen geven als de massa-ziel tot één universeele uiting kwam! En dat gaat niet, wijl in den massalen, de individueele groei wortelt. Het grootste genie zal nooit 't allerhoogste bereiken!

En wijl ik het als 'n goddelijke natuurwet doorschouw dat er nooit grootere genieën zullen komen dan er reeds geweest zijn, omdat 't leven zich ook daarin gelijk blijft, zal ook nooit één menschekind dat allerhoogste bereiken kunnen.

Daarom is 't 'n zotternij, in de kunst de komst van Messiassen af te wachten zooals zekere sociaal-democraten, met tweede- of derde-rangs intellekt en uitgedroogd schoonheidsleven meenen.

Wel zal de toekomstige kunst tot de massa gaan, de gansche menschheid, maar vooral ook die menschheid tot haàr!

IS. QUERIDO.

Tryptieken en miniaturen.[1)]

I.
Engele-Boodschap.

1.

Aan 't venster, blank in lenteblauw gewaad,
Een enkle lentelelie in het los-
Neergolvend blond van lokken licht als vlos,
Droomt, onbewust van haar genadestaat,
De Jonkvrouw, blij bewondrende in zijn dos
Van blank haar tuintje: wàar zij de oogen slaat,
Is 't of daar louter sneeuw te bloeien staat,
Geen vroolijk goud, geen dartle rozeblos.

Ivoorwit bloeien rozen, - paerelrein,
Seringen, - akkolei en anemoon,
Weer têerder blank - en, blinkende als satijn,
Openen wijd papavers zilvrig-schoon-
Generfde kelken, voor alle aardepijn
Belovend heul en troostrijk droomenloon.

1) Indrukken van de *Expositions des Primitifs et des Miniatures*. (Parijs 1904.)

2.

Wit wiegt een wolkje in 't blauwe hemelmeer.
Door 't venster klapwiekt binne' een blanke duif
En daalt met ruischend vleugelengeschuif
Op 't blond verwonderd maagdekopje neer.

't Wordt al zóo vreemd.... In bevend lichtgestuif,
Knielt aan haar voete' een heerlijke Eng'l in têer-
Azuren kleed en elke azuren vêer
Der vleuglen trilt in ritselend gewuif.

Een leliestruik bloeit tusschen haar en hem.
Melodisch klinkt: ‘Maria! wees gegroet!’
Uit hemeldroom herkent zij de engelstem;
Geen aardelelie aêmt aroom zóo zoet.
In zacht verlangen smelt de vreezeklem.
't Is hemelweelde, die haar weenen doet.

3.

Doch tragisch-rood bestroomt dë avondzon
Haar blanken bloemtuin plots met purpergloed.
Zij rilt van schroom en wil niet zien - doch moet -
Het schriktooneel dat vult den horizon.

Zij ziet drie kruisen op een berg - de moed
Begeeft haar.... zoo haar blik zich wenden kon? -
Het middelkruis ontspruit een stralenbron,
Een roode springfontein van godebloed.

Zij ziet - het lijden van haar Godezoon.
Zij ziet - een bleeke neergezegen vrouw,
Die menschlijk weent om wonde' en menschenhoon.

Haar weelde wijkt voor moederlijken rouw.
Zij voelt de duivevleugle' als dorenkroon
En d' âem des doods in 't lauwe lenteblauw.

II.
Christuskind.

De álwetende oogen zwart van wereldlijden,
In 't bleek gelaat omlokt van zonneblond,
Wacht stil, één vinger op den godemond,
Het Christuskind zijn uur van ál-bevrijden.

Verheven-kalm, of zij 't geheim verstond
Van 't Heilig Kind, dat kwam de Jonkvrouw wijden
Tot Moeder Gods, omklemt, in vroom verbeiden,
Dë Aarde-Maagd den Zoon, dien God haar zond.

Zij weet - doch wil om eigen wee niet weenen,
Zij weet - doch kán niet juiche' om Werelds heil.

In reine sfeer, waar lach en traan verdwenen,
Wel steeg haar ziel, doch blikt naar de aarde een wijl.

- ‘O Zoon, dien God niet geven wou, maar leenen!
'k Heb moederheil voor heil der Wereld veil.’

III.
Moeder en Kind.

Maria naait voor 't blonde Jezuskind,
Van 't lichte lijnwaad, dat ze al zingend spon,
Een blank koel hemdje. - En blij, in meiezon,
De kronkellokjes waaiende in den wind,
Lacht schalks de kleine om 't spel dat hij verzon:
De purpren muiltjes, moed'r ontkaapt gezwind,
Klipklappen aan zijn voetjes en hij vindt
In 't frisch geluid - die guit! - een vreugdebron.

Een zachten lach op 't moeder-aangezicht,
Zit ze op haar schemel bij het open raam.
De bergen blauwe' in 't gouën lentelicht.
Het spelend kindje kweelt haar moedernaam.
Warm zoent zij 't roode godemondje dicht
En rond zijn blondkop vouwt ze'r handen saam.

IV.
Herder-visioen.

De grijze herder met zijn grijzen hond,
In groene weide weidend blonde schapen,
Zag plots den lieflijkste' aller engelknapen,
Die, zilverblank, in goud van bloemen stond
En wees omhoog. - De herder vroeg: - ‘Zou 'k slapen
En droomen?’ rond-verwonderd de open mond.
Waar 't groen olijfbosch vormde een zetel rond,
Zat Moeder-Gods, olijfgroen rond de slapen.

Bove' op de kruinen buigende onder 't wicht,
In 't breede kleed van kleur als rijpe olijven,
Zat zij verheve' en wiegde 't Hemelwicht.

De grijze herder voelde zalig drijven
Extase-tranen over 't aangezicht.
- ‘O Moeder Gods! laat nu mijn hart verstijven!’

V.
Olijventuin.

1.

De blonde lokken los om 't blond ovaal
Van 't jonkvrouwe-aanschijn, sluimert leliezacht,
In hemeldroom, die de englen tegenlacht,
Johannes. - Teeder kweelt een nachtegaal
In 't maanbezilverd loof zijn liefdeklacht,
Doch wekt d' apostel niet, na 't Liefdemaal,
Te strijden mee, voor de allerlaatste maal,
Den zielestrijd, dien Christus kampt vannacht.

De maan verlicht, door sombr olijvengroen,
De liefdekleur van 't rozeroode kleed
En Petrus' mantel, vlammende pioen,
Die van de athletisch-bronzen leden gleed,
Twee kleuren blij, die enkel denken doen
Aan zomerbloemen, niet aan godeleed.

2.

Den malven mantel ope' in 't manelicht,
't Verheven aanschijn bleek doch edel-trotsch
In 't rosblond haar, knielt Christus op een rots
En heft ten hemel hande' en aangezicht.

Hij ziet - geen maan, de hand van d'Engel Gods,
Die stralend reikt, - genade en godsgericht -
Een zilvren kelk, waarin de hostie ligt
Te drijve' op bloed gevraagd door wraak des lots.

En Jezus beeft.... De teedre Zoon der Vrouw
Deinst bang terug voor 't lijden van zijn kleed
Van aadmend vleesch, doch, Godë-oorsprong trouw,
Verbant de God-Zoon laffen schroom voor leed.

- ‘O Kelk van Heil, die straalt in 't hemelblauw!
Ik wil u leedgen, daal, ik ben gereed.’

3.

Als bloed'ge duiveloogen flonkren fel,
Geleid door Judas den Iscarioth,
Verrader van zijn Meester, Vriend en God,
De roode toortse' ontvlamd in 't vuur der hel.

In Judas' oogen loert al Christus' lot;
De zilverlingen rinklen bij 't getel;
Zijn haren kronkle' als purpren slange' om 't wel-
Beraamd verraad, dat in zijn glimlach spot.

Verrader, nader! - Onbewogen-kalm
Ziet Christus komen wie hem moorden moet.
Den bittren kelk, den troeblen toortsenwalm
Treedt, in triomf, de God-Zoon tegemoet.
Hij ziet den Engel wuive' een zegepalm
En wijdt de Zonde zondloos godebloed.

VI.
Hemelvaart in Maannacht.

Ik zag in zilverlicht de Jonkvrouw staan,
Gedragen door extase, in teederblauw
Van maanbeschenen hemele-landouw,
De blanke voeten op de blanke maan.

Nachtblauw fluweel was 't kleed der Hemelvrouw.
Vroom boden haar, met zalig vleugelslaan,
De zilvren kroon, den maankleur-mantel, aan
Een blonde zwerm van tengere englen trouw.

Hun kleedre' en vleugle' als paerelmoer, opaal
En paerl en paers lijk malve en bloem van lisch,
Zijn 't aureool, dat wij, bij aardsch gedwaal,
Wel beven zien, wen lente een lichte nis
Laat teeder glanzen rond de maneschaal
En ál verheven, kalm en heilig is.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Vrouwenkiesrecht.

Uitbreiding van kiesrecht zit in de lucht, ze is niet lang meer tegen te houden, zij zal een daad zijn van verstandig toegeven aan een drang van beneden, aan den eisch om recht voor de uitgeslotenen, wanneer de thans heerschende groep der Nederlanders er binnenkort eindelijk toe overgaat hunnen landgenooten niet langer hun rechtmatig aandeel in de volksvertegenwoordiging te onthouden. Het artikel van prof. Krabbe in *De Gids* van Mei zal zeker bij menigeen die overtuiging wekken. Helder wordt daarin uiteengezet, hoe de taak der volksvertegenwoordiging is een afspiegeling te zijn van het collectief rechtsgevoel des volks. Zonderling genoeg echter wordt vooralsnog door den schrijver aan de Nederlandsche vrouwen het recht ontzegd tot de samenstelling dier volksvertegenwoordiging mede te werken. Zij hebben, naar prof. Krabbe beweert, geen aandeel in de vorming van het rechtsbewustzijn der natie. En dat waarom? ‘Zij vertoonen zich niet op de markt des levens.’ Met deze uitspraak bedoelt de schrijver zeker, dat men tot nog toe weinig vrouwen ziet op vergaderingen van kiesvereenigingen, al zijn die openbaar en al worden er algemeene belangen behandeld; mogelijk ook doelt hij op het bedroevend klein aantal leden (± 1500) der Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. Maar dan zou ik toch eens willen vragen, of dat wel een goede maatstaf is van de belangstelling en toewijding der vrouwen in 't algemeen voor de ‘res publica,’ het bestuur van stad en staat, en of men ze op dien grond wel mag blijven uitsluiten.

Is de tijd niet gekomen, zoodra er een herziening en

uitbreiding van het kiesrecht staat plaats te hebben, om nu ook de grootste helft der bewoners van ons land rechtstreeks voor haar eigen belangen en rechten te laten opkomen en tevens den staat te redden uit den toestand van halve wees met enkel vaders, maar geen moeders?

De Nederlanders mochten, dunkt mij, wel eens beginnen te bedenken, welk onrecht zij begaan en van welke voordeelen zij zich berooven door die voortdurende uitsluiting der vrouwen van het medezeggenschap in staats-, provincieen gemeentebestuur. Men mag zich ten minste wel eens rekenschap geven van het gewicht der redenen, van de al of niet steekhoudendheid der gronden, welke tot nog toe worden aangevoerd om de grootste helft van de inwoners des lands verre te houden van elken rechtstreekschen invloed op de wetten, waaronder *alle* burgers leven.

Hiertoe een bijdrage te leveren van het standpunt der met den huidigen toestand ontevreden vrouwen, ziedaar het doel van dit opstel. Ben ik soms partijdig, dat zal in 't belang eener rechtvaardige beoordeeling geen kwaad kunnen, immers de tegenpartij is jaren- en eeuwenlang aan 't woord geweest, en men wil thans misschien wel eens luisteren naar hetgeen de vrouwen zelven hebben in te brengen.

I.

'Politiek stemrecht voor de vrouwen is nog geen eisch des tijds,' zegt de Groningsche hoogleeraar, die zoo onweerlegbaar het recht ook der niet-bezittende klasse op vertegenwoordiging in het staatsbestuur heeft aangetoond, '*omdat de vrouwen zich niet vertoonen op de markt des levens*.' Is dat waar?

Op de arbeidsmarkt vertoonen zij zich wel, en in zoo groot aantal, dat de mannen ernstig gevaar in hare concurrentie zien en zelfs hier en daar de uitsluitend aan hen behoorende staatsmacht te hulp nemen om die gevreesde mededinging te keeren. Volgens de laatste beroepstelling van 1899 waren er in ons land 483,532 vrouwen werkzaam in 283 beroepen, van de gemakkelijkste en minst gesalarieerde tot de moeilijkste, die de langste opleiding eischen en dan ook vaak goede verdiensten opleveren. Die opleiding

wordt haar gelukkig in Nederland niet moeilijk gemaakt, en reeds is 1/10 der studeerenden aan onze hoogescholen van het vrouwelijk geslacht. Onderwijzeressen zijn er meer dan onderwijzers, en in dienst van den staat bij post en telegraaf zijn talrijke vrouwelijke beambten werkzaam. Hier echter worden haar veel meer hinderpalen in den weg gelegd dan haren manlijken mededingers: nu eens bepaalt de minister, dat slechts twee van de 25 plaatsen voor vrouwelijke aspiranten beschikbaar zijn, hoe zeer zij ook bij het vergelijkend examen mogen uitblinken; dan weder komt een Koninklijk Besluit haar verbieden in het huwelijk te treden op straffe van verlies harer betrekking. Onwillekeurig vragen wij ons af, of ook erkende staatsburgers, gewapend met het kiesbiljet, aldus bij Koninklijk Besluit zouden geregeerd worden en of de volksvertegenwoordiging, immers ‘de afspiegeling van het rechtsgevoel des volks,’ dat dan zonder protest zou dulden.

Zoo ook waar vrouwen in dienst der gemeente zijn. Verleden jaar is het in Urk, Idaarderadeel en Delft, dit jaar reeds weder in Zwolle en Veendam voorgekomen, dat onderwijzeressen wegens huwelijk of aanstaand moederschap onverwachts, zonder haar verzoek en zonder gebleken ongeschiktheid voor haar werk, plotseling door den gemeenteraad ontslagen werden. Die gemeenteraad bestaat alleen uit mannen en laat zich om het prestige van den man-kostwinner te handhaven verleiden tot onrechtvaardigheid tegenover een goede ambtenares, vergetend, dat onnoodige mutatiën van personeel nooit in het belang van een school kunnen zijn. Niet dat die raadsleden, die zulk een besluit nemen, het slecht meenen met de betrokken persoon of de vrouwen in 't algemeen. Och neen, maar zij denken uit allerlei bij hen bestaande sociologische, zedelijke en misschien godsdienstige overwegingen: ik zou niet wenschen, dat mijn vrouw of dochter een gesalarieerd beroep vervulde, - en nu gebruiken zij eenvoudig hun macht om dat eveneens de onderwijzeres in kwestie te beletten. Het is geen kwaadwilligheid, die dergelijke raadsbesluiten in het leven roept, het is eenzijdigheid. Het bestuur over een bevolking uit mannen èn vrouwen bestaande behoort niet in handen van één sekse gelegd te worden.

Vinden wij dus tegenwoordig in Nederland vrouwen in

dienst van staat en gemeente en ook in vele soorten van vakken werkzaam, waaruit blijkt, dat zij als nuttige leden der maatschappij belang hebben bij alle wetten, welke die beroepen regelen, wij kunnen toch nog wel andere en gewichtiger redenen dan de verdediging harer eigen belangen aanvoeren voor het toekennen van het staatsburgerschap aan de Nederlandsche vrouwen.

Zie, al moeten wij het prof. Winkler volmondig toegeven, dat er lang niet zooveel vrouwelijke als manlijke genieën geweest zijn, die de wereld met één sprong soms een grooten stap vooruitgebracht hebben, wij behoeven toch slechts in ons eigen land rond te zien om vrouwen te vinden, die op het gebied van kunst en wetenschap een lang niet verwerpelijke plaats innemen. Mij dunkt, een onbevooroordeeld mensch zal in ons land en in onzen tijd niet meer ernstig kunnen of willen volhouden, dat de vrouw verstandelijk en zedelijk gemiddeld zóóveel lager staat dan de man, dat dit haar uitsluiting van elken invloed op politiek en wetgeving zou kunnen rechtvaardigen. Wel hoort men daartoe andere argumenten bezigen hoofdzakelijk ontleend aan de taak en de roeping der vrouw.

Nu mogen wij zeker wel vertrouwen, dat professor Winkler in de werken van Letourneau, Havelock Ellis en andere geleerden de verklaring zal vinden, hoe overal tot op onze eeuw de vrouwen te zeer onderdrukt en gebonden waren om haar genie (zoo zij dat al hadden) tot ontwikkeling te brengen. En wat die andere beschouwingen betreft over de schoonheid, belangrijkheid en onmisbaarheid van de roeping der vrouw in het huishouden en haar daarbij behoorend afstand doen van alle macht in staats- en stadsbestuur aan den man, die kunnen wij hier niet grondig bespreken, daar ons onderwerp zich bepaalt tot den politieken kant van het vrouwenvraagstuk. De vrouwenbeweging als geheel, met haar economischen grond en economisch doel, is heel wat verder reikend en meer omvattend dan de enkele vraag, die ons thans bezig houdt, nl. of de tijd reeds gekomen is, dat de vrouwen in Nederland aandeel krijgen in volksvertegenwoordiging en wetgeving. Ter beantwoording van deze vraag behoeven wij ons niet te bemoeien met diepzinnige theorieën, maar alleen om ons heen te zien. Te meer daar

die theoretische beschouwingen, waarop Amerika en Engeland ons onthalen bij iedere discussie over een voorstel om vrouwen toe te laten tot schoolcommissies, gemeenteraden en andere bestuurslichamen, elkander vrijwel vernietigen. De een is tegen vrouwenkiesrecht, omdat iedere vrouw toch aan haar man of broer zal vragen, hoe zij stemmen moet, zoodat enkel het aantal vóór- en tegenstemmers verdubbeld zal worden en overigens niets zal veranderen, - de ander is er tegen omdat die vrouwen zoo ontzettend ontevreden zijn en, als zij de macht krijgen, stellig al het bestaande omver zullen gooien. De een voorspelt, dat de vrouwen zoo onverschillig zijn, dat er geen enkele zal gaan stemmen, al geeft men haar het recht daartoe, - de ander heeft gegronde vrees, dat de nieuwe kiezeressen, wier aantal immers grooter is, de mannen geheel zullen overstemmen. De eene kenner van het vrouwelijk hart weet te vertellen, dat het steeds vol blauwe idealen is en dat men geen staatsmacht moet toekennen aan personen, die zich door allerlei fraaie en verre voorspiegelingen laten innemen, - de andere daarentegen heeft altijd gezien, hoe vrouwen steeds op het nabijliggende en praktisch grijpbare alleen letten en voor geen vèrstrekkend, veelomvattend plan vatbaar zijn, enz. enz. Wij gunnen den tegenstanders van vrouwenkiesrecht het genoegen elkander met de wapenen uit hun eigen àrsenaal te verslaan; en wij zien intusschen zeer goed in, dat hetgeen werkelijk nog bijna overal de vrouwen doet uitsluiten is: *haar eigen onverschillig heid*.

Wie echter goed op de teekenen der tijden let, ziet in dat nevelgordijn van bekrompen seksepolitiek scheuren komen, en ziet, hoe het hier en daar geheel wegwaait en optrekt. Is men in Europa reeds zoo ver? Zal ons land ook in dit opzicht, gelijk zoo vaak, achteraan komen?

Waarlijk, de Nederlandsche vrouwen zijn niet meer onverschillig - indien zij dat al ooit geweest zijn - voor het welzijn van de gansche gemeenschap. Zij blijven niet onbewogen bij het lijden en het onrecht, die vaak het deel der armen zijn. Men mag philanthropie afkeuren om allerlei redenen, maar men moet toch erkennen, dat zij vaak goed bedoeld is en dat zij menigmaal hun, die haar uitoefenen, de oogen opent voor onze sociale misstanden. Welnu, er is

hier te lande bijna geen philanthropie, of er werken dames aan mede: tehuizen voor kinderen, Toynbeevereenigingen, naai- en Zondagscholen, volksbibliotheken, uitdeelingen van kleeding of voedsel, verzorging van gebrekkigen, hulp aan ongehuwde moeders, volksontwikkeling, toezicht op verwaarloosde kinderen, enz. bij dat alles doen vrouwen het meeste werk. Wel een bewijs, dat zij eenige verantwoordelijkheid beginnen te gevoelen voor de ellende van zoo vele leden der samenleving, die toch ook deel uitmaken van het groote geheel der maatschappij. Wel is philanthropie een druppel in een emmer, maar toch het besef, dat allen bijeenbehooren, dat het geheele lichaam niet gezond kan zijn, zoolang enkele leden ziek zijn, dat besef mag men wel het voornaamste vereischte voor het staatsburgerschap noemen.

Onze vrouwen doen echter nog wel wat anders. Zij toonen een ruimer blik te bezitten dan noodig is om hier wat soep en daar wat kleeren aan behoeftigen te gaan brengen, zij steunen elkander in haar streven of versterken zich tegen aanvallen van buiten door het thans zoozeer in den tijdgeest liggende middel der organisatie. Men heeft in ons land heel wat vrouwenvereenigingen met meer of minder vooruitstrevend doel en van meerdere of mindere werkzaamheid; hier is het doel uitbreiding van den werkkring der vrouw, daar het tegengaan van onderdrukking, ginds de behartiging van vakbelangen. Menigmaal ook bestaan zulke bonden en vereenigingen uit mannen en vrouwen beide. Ofschoon het van zelf spreekt, dat niet al de honderden vereenigingen, waarvan vrouwen lid zijn, even aktief zijn, kunnen wij toch wijzen op toonbare resultaten van haar arbeid, bijv. de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 en het werken van het Bureau van Vrouwenarbeid, waar men nooit tevergeefs aanklopt om statistiek en om inlichtingen omtrent allerlei beroepen voor vrouwen. Dikwijls worden de gegevens van dat Bureau in de Tweede Kamer gebruikt, wanneer daar sprake is van wetten op den arbeid der vrouwen. Hoe lang nog zullen zij, die dat Bureau besturen en die het opgericht hebben, zelf van alle recht van meespreken in die Tweede Kamer uitgesloten blijven?

Ook ten behoeve van den internationalen band tusschen alle vrouwen der wereld hebben zich de Nederlandsche

vrouwen aaneengesloten. Vier en dertig van de meest beteekenende harer vereenigingen hebben samen den Nationalen Vrouwenraad van Nederland gevormd, die deel uitmaakt van den Internationalen Vrouwenraad, welke dit jaar in Juni zijn vijfjaarlijksche samenkomst te Berlijn gehouden heeft.[1)] Die internationale aaneensluiting stelt de vrouwenbeweging der verschillende landen in staat tot uitwisseling van ervaring en verschaffen van steun en inlichtingen. Ik moet hier even tusschenvoegen, dat die wederzijdsche inlichtingen uit betrouwbare bron, volstrekt niet overbodig worden gemaakt door de berichten der gewone dagbladen: - immers men kan bijv. wel in het verslag der N.R.C. over een der Berlijnsche vergaderingen lezen, wat voor hoed de spreekster ophad, terwijl men er tevergeefs in zoekt, wat er besproken werd en wie de vergadering belegd hadden. Intusschen, die internationale aaneensluiting is niet de eenige reden van bestaan van den Nationalen Vrouwenraad van Nederland. Deze toch doet in het klein alle jaar voor ons land wat de Internationale Raad om de 5 jaren voor de vrouwenbeweging der geheele wereld doet, d.w.z. hij houdt geregeld bijeenkomsten, waar alle aangesloten vereenigingen haar doel en werkzaamheid bespreken, en verschaft gelegenheid aan gelijkgezinden tot gezamenlijke actie op die punten, waarover zij het eens zijn. Enkele malen besluiten alle aangesloten vereenigingen van den Raad eenstemmig tot gezamenlijk optreden in de een of andere zaak, maar meest bepaalt zich de actie van den geheelen Nationalen Raad tot onderzoek of studie van eenig onderwerp, waartoe dan een commissie benoemd of een congres bijeengeroepen wordt, zooals dit jaar het Congres voor Kinderbescherming. Natuurlijk is bij de zeer uiteenloopende opvattingen der 34 aangesloten vereenigingen zelden te verwachten, dat zij allen één lijn zullen trekken, en dat is dan ook niet het voornaamste doel, waarmede zij samenkomen. Dat doel is: onderlinge kennismaking, welke steeds leidt tot wederzijdsche waardeering, en het verkrijgen van een volledig overzicht van alle richtingen, waarin denkende en werkende vrouwen arbeiden, d.w.z. van de geheele Nederlandsche vrouwenbeweging.

1) Zie *De Gids* van Augustus j.l.

Eigenaardig is het op te merken, dat geen comité of congres, door mannen in elkaar gezet, ooit zulk een doel heeft. Steeds is men er daar op uit, hetzij om menschen van verschillende richting tot samengaan op één punt te bewegen, hetzij om de tegenpartij te overwinnen; maar zulk een jaarlijksche bijeenkomst van zeer uiteenloopend gezinden met de bedoeling elkaar aan te hooren en aldus eens precies en uit de eerste hand te vernemen wat eigenlijk onze tegenstanders willen, dat is te veel voor de verdraagzaamheid van mannen. Dat leert hun de politiek niet. Of de politiek niet eenigszins van karakter veranderen zou, als de vrouwen er aan gingen meedoen? Het zou toch wel de moeite waard zijn dat eens te onderzoeken.

Wat is tegenwoordig ‘de politiek’? Ga mede; er is een openbare vergadering om de kiezers voor te lichten bij de keuze der Provinciale Staten, en nu kunt gij gevierde politici, waaronder verscheiden Hooggeleerden, hooren uitleggen, waarom hun candidaten, en die alléén, de stemmen van alle kiezers moeten krijgen. Gij verwacht een aanbeveling der te kiezen personen, een opnoeming wat elk hunner voor de maatschappij gedaan heeft, een uiteenzetting van elks denkwijze op punten, die aan de orde zijn, een nadere verklaring omtrent elks kennis en karakter. Maar mis; de Hooggeleerde spreker zegt u, dat de heeren A, B en C candidaat gesteld zijn door die en die kiesvereeniging van onverdacht liberale kleur, en dan krijgt gij een lang, min of meer geestig voorgedragen zondenregister van de antirevolutionnaire partij of haar hoofdmannen, in 't voorbijgaan een hak op de socialisten, naast wie immers niemand zou willen staan, en ten slotte eenige bewijzen, dat die ellendige antirevolutionnairen juist bij die en die gelegenheid iets er door hebben gekregen met hulp van die zelfde slechte socialisten. Dat moet nu alle kiezers heilig overtuigen, dat zij 'slands belang waarnemen door de heeren A, B en C te stemmen. Gij wilt eens navragen, hoe die heeren denken over hun aanstaande bestuurstaak, men geeft u het woord en luistert alleen uit beleefdheid, terwijl men uw praktische vraag eigenlijk een beetje buiten de orde vindt, want er is thans wat belangrijkers, de hooge politiek is aan 't woord: men maakt de tegenpartij zwart door haar te beschuldigen van compromitteerende verstand-

houding met een nog meer gehate partij; - ziedaar wat men tegenwoordig onder ‘politiek’ verstaat.

Maar laat ons nu eens een kijkje nemen in Australië, waar in Januari van dit jaar de vrouwen voor het eerst het kiesrecht voor het Federatieparlement hebben uitgeoefend. Daar heeft elke kandidaat in de vergaderingen der Women's Federal Political Association behoorlijk rekenschap afgelegd van zijn programma en overtuigingen, en zij die stemden wisten waarom zij dezen of dien kozen. Nu zijn de vrouwen er bezig een nieuwe partij te vormen, en zonder oude bondgenootschappen of personenkwesties in rekening te brengen, stellen zij praktische eischen tot regeling van grondbelasting, landbezit en bestrijding van werkloosheid.

Mogelijk zou het ook hier zoo gaan, als het vrouwenkiesrecht werd ingevoerd, en zouden wij een andere partijgroepeering en stellig heel andere eischen zien opkomen dan de thans bestaande. Waarschijnlijk zou dan de nieuwe politiek wel buiten of boven de 5 of 6 bestaande partijen omgaan. Maar dat zijn natuurlijk losse veronderstellingen omtrent een onzekere toekomst. Ik vermoed, dat het eerste gevolg van de toekenning van het kiesrecht aan de vrouwen, op denzelfden voet als waarop thans de andere sekse het bezit, zou wezen - ruw geschat - een verdubbeling van het stemmental van elke bestaande partij, in afwachting van de later te verwachten nieuwe groepeering. Wel zou men dadelijk beginnen met de zoo dringend door de vrouwen geëischte herziening van ons Burgerlijk Wetboek, die haren rechtstoestand, welke reeds lang volgens het oordeel van alle denkende Nederlanders onhoudbaar is genoemd, zou verbeteren. Een dergelijk gevolg zien wij ten minste van het vrouwenkiesrecht in die 4 staten van Amerika en die van Australië, waar het tegenwoordig is ingevoerd. In elke daarvan is de wetgeving op het gebied van bescherming van persoon en eigendom der vrouw, van zorg voor het kind en van bestrijding van alkohol, prostitutie en hazardspel sterk uitgebreid.

Indien het nu waar is, dat geen onzer politieke partijen relatief meer dan de andere zou winnen bij het toekennen van stemrecht aan de vrouw, dan verklaart dat gereedelijk, waarom er zoo weinig werk wordt gemaakt van dezen eisch, welks rechtmatigheid bijna ieder erkent. Laat ons eens nagaan,

wat de vrouwen in dezen hebben te wachten van elke onzer politieke groepen.

II.

De katholieken hebben hier te lande zich nog nooit ten gunste van vrouwenkiesrecht uitgelaten. Wel was dat het geval bij onze zuidelijke naburen, en ook de aartsbisschop van Parijs heeft verklaard, dat hij hoopte door het medezeggenschap der vrouwen in de regeering steun voor het onderwijs der zusterscholen te verkrijgen. Eenige jaren geleden heeft ook de aartsbisschop van Madrid zich in dien geest uitgesproken. Bij ons echter schijnt de geestelijkheid niet zoo op de vrouwen te rekenen en men treft eer andere, demokratisch gezinde, katholieken aan, die een eind in de richting van vrouwenkiesrecht gaan willen. Zoo is mr. Visser wel eens opgetreden voor het Nederlandsen Comité voor Algemeen Kiesrecht, dat volgens art. 1 zijner statuten naar kiesrecht voor alle mannen en vrouwen streeft, en heeft de afd. 's-Gravenhage der Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van een katholiekdemocraat de toezegging verkregen van bespreking zijner beginselen in een vergadering dier afdeeling. Maar dat is ook al wat naar een erkenning van katholieke zijde zweemt, dat de vrouwen eenig recht op het staatsburgerschap zouden hebben.

Bij hunne voormalige vijanden, de christelijk-historischen en de anti-revolutionnairen, komen de vrouwen er niet veel beter af. Zie maar, hoe de regeering de ambtenaressen bij post en telegraaf behandelt. Haar wordt eenvoudig bij Koninklijk Besluit verboden te huwen op straffe van ontslag. Zoo worden niet de belangen van den dienst, maar leven en werk dier vrouwen van boven af op commando geregeld, en zeker steunt deze handelwijze op het noodig aantal bijbelteksten. Het zou echter reeds te veel gevergd zijn, indien wij dr. Kuyper vroegen die te mogen vernemen, immers niet na discussie in de volksvertegenwoordiging, maar eenvoudig bij ongemotiveerd decreet wordt zulk een besluit uitgevaardigd. Het geldt dan ook vrouwen, en die staan buiten, neen boven de wet. Dat legde jhr. de Geer ons uit, toen hij in November 1903, voor de afd. Rotterdam der Vereeniging

voor Vrouwenkiesrecht de beginselen der christelijk-historischen besprak en verklaarde, dat de vrouwen - de *echte* vrouwen altijd! - eigenlijk te goed waren voor de politiek. Dat schijnt intusschen niet de meening te zijn van al zijn partijgenooten, want de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht telt onder haar leden verscheiden vrouwen van beslist godsdienstige richting. Bovendien schreef Jhr. Mr. de Savornin Lohman in Onze Eeuw van Februari 1904, dat bij eventueele invoering van huismanskiesrecht ook vrouwen, hoofden van gezinnen, daarvan zouden mogen profiteeren.

Zijn de meeningen over het vraagstuk, dat ons bezig houdt, bij de kerklijken eenigszins verdeeld, nog sterker is dat het geval bij de liberalen van allerlei schakeering, wel en niet bij de Liberale Unie behoorende. De commissie uit de Liberale Unie die in Juli 1903 een rapport over de kiesrechtkwestie aan de aangesloten kiesvereenigingen ter overweging aanbood, stelt voor, in de grondwet een blanco artikel daaromtrent te plaatsen, dat aan den gewonen wetgever het regelen der kiesbevoegdheid overlaat. Daarbij voegt de commissie een ontwerp-kieswet, waarin de door haar wenschelijk geachte beperkingen genoemd worden, en in art. 1 van dat ontwerp wordt het kiesrecht enkel aan de mannelijke ingezetenen des rijks toegekend. Eenige aangesloten kiesvereenigingen hebben daarmee instemming betuigd, in een enkele vond bedoelde bepaling tegenspraak, maar waarschijnlijk zal de groote meerderheid der leden van de Liberale Unie wel denken, zooals prof. Krabbe, wiens meening over de onbekwaamheid of onverschilligheid der vrouwen ik boven aangehaald heb. En toch zijn er reeds enkele liberale kiesvereenigingen, die het lidmaatschap van hun vereeniging voor vrouwen openstellen. In ‘Rotterdam’ bijvoorbeeld zijn vrouwen lid, soms zelfs bestuurslid van een distrikt; zij mogen er spreken en stemmen over de door de vereeniging te stellen candidaten, en zoover ik weet heeft die vereeniging zich nooit beklaagd over die waarlijk vrijzinnige bepaling in haar reglement. Overigens zijn de liberalen zeer verschillend gezind ten opzichte van de economische en politieke rechten der vrouw, menigeen van hen heeft die verdedigd op niet genoeg te waardeeren wijze in gemeenteraad of landsregeering; daarentegen hebben anderen ze met het stijfste conservatisme

aangevallen. Het *Staatkundig Bijblad* van het *Maandblad voor Vrouwenkiesrecht* geeft zeer verschillende berichten omtrent de houding der liberalen bij de begrootingsdebatten en bij de behandeling van die artikelen der gemeentewet, waarbij thans aan vrouwen het recht wordt ontzegd burgemeester of secretaris te worden. Zoowel bij de bespreking dier artikelen als bij de stemming daarover hebben zich de liberalen verschillend gedragen. Deze partij heeft dan ook geen programma, en op het punt van vrouwenrechten gaat elk met zijn eigen rechtsgevoel te rade. Dat gevoel nu, wordt soms beheerscht door ondoorgrondelijke factoren, want hebben wij niet bijv. de heeren Van der Vlugt en De Klerk zien stemmen tegen het burgemeesterschap maar vóór het secretarisschap der vrouw? Men zou anders zeggen: als de vrouw nu eenmaal minderwaardig of minst genomen ongeschikt voor het openbaar leven is, dan moest zij in 't geheel geen belangrijk gemeenteambt mogen bekleeden, - maar wat zal een politiek zoo onmondig wezen als de Nederlandsche vrouw daarvan begrijpen? ‘Wat de heeren wijzen, dat moeten de vrouwen prijzen.’ Het zou mevrouw Tiema-Schaaff, de redactrice van bovengenoemd Staatkundig Bijblad, ook moeilijk vallen, aan haar lezeressen, dat handjevol vrouwen, dat niet onverschillig is omtrent haar burgerrecht, te verklaren, hoe het mogelijk is, dat enkele liberalen, zooals bijv. de heeren Borgesius en Fock, steeds flink opkomen voor de rechten der niet-vertegenwoordigde sekse, terwijl de groote massa hunner partijgenooten een onverschillige, zoo niet vijandige houding daartegenover aannemen.

Nu komen wij tot de vrijzinnig-democraten. Die hebben wel een programma. Zelfs luidt art. 1 van hun Beginselverklaring aldus:

‘De Vrijzinnig-Democratische Bond streeft naar ontwikkeling van onzen constitutioneel-parlementairen regeeringsvorm in democratischen zin, en te dien einde naar algemeen kiesrecht voor de vertegenwoordigende lichamen *en naar gelijkstelling*, *ook wat de verkiesbaarheid tot lid dier lichamen betreft*, *van mannen en vrouwen*.’

Ziedaar het doel onzer wenschen en nu zou men meenen, dat elke vrouw, die haar burgerrecht wenscht te verkrijgen, niet beter kon doen dan zich onmiddellijk bij dien Bond

aansluiten. Maar helaas! er is verschil tusschen doen en zeggen, en de vrouwen mogen zich wel eerst eens bedenken. De programma's van staatkundige partijen zijn namelijk vervaardigd van changeant-zijde: naarmate hij, die ze in de hand houdt, er het licht op laat vallen, vertoonen ze deze of die kleur, en het eene plekje is helder verlicht, het andere daarentegen donker. Zie maar, hoe de mooie gelijkheidsbeginselen der vrijzinnig-democraten in de practijk worden toegepast. Er was een verkiezing in Gouda. De vrijzinnig-democratische kiesvereeniging daar ter stede, aangesloten aan den Vrijzinnig-democratischen Bond, zou daaraan meedoen. Zij wilde echter om meer kans van slagen te hebben geen eigen candidaat stellen, maar zich vergewissen, hoever de liberale kandidaat het met hare beginselen eens was, om dien dan eventueel te steunen. En wat vroeg het bestuur nu omtrent art. 1 der vrijzinnigdemocratische beginselverklaring? Het vroeg enkel, hoe de candidaat dacht over algemeen kiesrecht *voor mannen*. En dat geschiedde bij een eerste stemming, dus niet als een compromis, zooals dat bij herstemmingen voorkomt. Toen mej. E. Haighton daartegen protesteerde in het Sociaal Weekblad, het orgaan der vrijzinnig-democraten, kreeg zij van de redactie een terechtwijzing over den weinig practischen kijk, dien zij als vrouw weer op de politiek toonde te hebben. Er is intusschen geen reden, waarom in Gouda wel geoorloofd zou zijn, wat in andere districten niet zou mogen, en geen grond om redactie en partijbestuur voortaan geheel te vertrouwen, waar het de toepassing der Beginselen geldt.

Maar nu het grondwetsherzienings-voorstel, waarin de vrijzinnig-democraten toch het kiesrecht van de vrouw uitdrukkelijk genoemd en verdedigd hebben! Ja, een stap vooruit is het, en twintig jaar geleden zou men zeker nog niet zoo ver zijn gegaan, - maar een andere vraag is het, of dit voorstel, zooals het daar ligt, de bewuste vrouwen kan bevredigen, en of het de echte, algeheele toepassing bevat van de ‘staatkundige gelijkstelling van mannen en vrouwen,’ welke geëischt wordt in art. 1 der Beginselverklaring. Zie, het blanco-artikel in de grondwet, dat de Liberale Unie aanbeveelt, voldoet het rechtsgevoel der vrij-

zinnig-democraten niet, zij verlangen een vasten waarborg dat het kiesrecht nooit meer aan het belasting-biljet gekoppeld zal worden, zij willen principieel zijn en hun beginsel in dezen niet onder stoelen of banken steken. Dat is mooi, dat is oprecht en eerlijk. Maar, eilieve, hoe is het dan te verklaren, dat men in het door hen voorgestelde art. 80 leest, dat zij het kiesrecht wenschen toegekend te zien 'aan de vrouwelijke ingezetenen, die *volgens de bepalingen der Kieswet* kiesbevoegd zijn'? Wat kan die zoo vooruitstrevende partij bewogen hebben het blanco-artikel, zoo terecht afgekeurd voor het stemrecht der mannen, nu het de vrouwen geldt aan te bevelen, indien het niet is het inzicht, dat ergens in haar voorstellen een open terrein moet blijven voor concessies, waarmede men stemmen van links of rechts kan winnen? Met toegeven op het punt van het vrouwenkiesrecht kan de partij er misschien eer in slagen haar geheele grondwetsontwerp aannemelijk te maken.

Al moeten wij erkennen, dat de vrouwen van de vrijzinnig-democraten als partij niet veel meer hebben te verwachten dan bijv. van de liberalen, dan is daarmee echter lang niet gezegd, dat wij geen grooten dank schuldig zouden zijn aan sommigen van hen individueel. Nooit mogen de vrouwen vergeten, hoe met name de heeren Smidt, Pijnacker Hordijk en verscheiden anderen steeds bij begrootings-debatten en discussies over wetsontwerpen als de kinderwetten en de gemeentewet met warmte en talent voor haar rechten hebben gesproken en zich gedragen als ware vertegenwoordigers van het *geheele* volk, ook van de vrouwelijke helft, die niet heeft mogen medewerken om hen te kiezen. En toch, waar de economische vrijheid der vrouw, haar recht op opleiding en uitoefening van beroepen en de kwestie van gelijk loon voor gelijken arbeid, door man of vrouw verricht, ter sprake komen, zooals dat menigmaal in gemeenteraden voorkomt, daar kunnen wij niet altijd op den steun der vrijzinnigdemocratische raadsleden rekenen. In hun gemeenteprogram staat daaromtrent alleen: 'even deugdelijk onderwijs voor jongens en voor meisjes' vermeld. Kortom onder de vrijzinnig-democraten zoowel als onder de liberalen, vindt men feministen en anti-feministen. Dat bleek o.a. nog duidelijk op de laatste algemeene vergadering van den Vrijzinnig-

Democratischen Bond in Mei ll., toen er een voorstelde om eenvoudig allen vrouwenarbeid, - de man meende *betaalden* vrouwenarbeid - te verbieden.

Ten slotte moeten wij de kwestie onder de oogen zien, wat de vrouwen ten opzichte van haar deelneming aan het lands- en stadsbestuur hebben te verwachten van de sociaaldemocraten, de partij, die in Nederland aanvankelijk is opgetreden met de leus: Recht voor allen! en die zoo gaarne de vrouwen als propagandisten gebruikt. Is onder dat recht voor *allen* ook dat der vrouwen begrepen? Zeker, antwoorden de socialisten, zie maar art. 14 van ons program, daar staat: 'Opheffing der wetsbepalingen, die de vrouw ten achter stellen bij den man.' En ja, in hun program staat dat geschreven; maar een staatkundig partij-program is, zelfs in de handen der politici van de partij die wil opkomen voor de verdrukten, de niet-bezittenden en niet-vertegenwoordigden, toch ook maar een lap changeant-zijde. Laat ons eens nagaan, hoe het grondwetsherzieningsvoorstel van Mr. Troelstra c.s. rekening houdt met dat mooie art. 14 van het program der Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij. Zij willen art. 80 der grondwet lezen als volgt:

'De leden der Staten-Generaal worden rechtstreeks en bij geheime, enkelvoudige stemming gekozen door de meerderjarige ingezetenen, tevens Nederlanders, die niet bij de wet of bij rechterlijk vonnis van het kiesrecht zijn uitgesloten. Niemand wordt van het kiesrecht uitgesloten om redenen, rechtstreeks of middellijk voortvloeiende uit den maatschappelijken welstand.'

Wederom zijn wij geneigd uit te roepen: 'Ziedaar alles, wat wij verlangen!' maar al wederom schuilt er een adder onder het gras. Als overgang willen de voorstellers dezer grondwetswijziging bedoeld artikel zoo lezen, dat de kiezers de meerderjarige *mannelijke* ingezetenen zijn zullen, en eerst als er daarna nogmaals een nieuwe kieswet wordt gemaakt, kunnen de vrouwen aan de beurt komen. Feitelijk komen wij dus met dit wetsontwerp even ver als met dat der vrijzinnig-democraten. Hoeveel eenvoudiger en consequenter ware het niet geweest aan het slot van het voorgestelde art. 80, waar staat, dat gebrek aan maatschappelijken welstand nooit een reden tot uitsluiting mag zijn, toe te voegen,

dat sekse dit evenmin mocht wezen! Maar Mr. Troelstra blijft bij zijn ouden eisch: Eerst baliekluivers, dan vrouwen.

Hij weet ook heel goed uit te leggen, waarom het zoo zijn moet. Hij is een niet minder knap rekenmeester dan handig politicus, en maakt deze berekening: ‘Als het kiesrecht voor de vrouwen ingevoerd wordt op den voet van het bestaande kiesrecht, dan is er de meeste kans, dat de partijen verdubbeld worden, dus ook de volksvertegenwoordiging dubbel zoo talrijk. Dan komen wij met 2 × 8 sociaal-democraten in een vergadering van 2 × 100 2e Kamerleden, en die 16 hebben minder kans onder die 200 het noodig aantal medestemmers te krijgen om er hun voorstellen door te halen, dan de 8 socialisten in een Kamer van 100.’ Tegen de juistheid van die berekening zou niets in te brengen zijn, als het vaststond, dat elke voor de arbeiders voordeelige wetgeving van geen andere zijde dan die 8 of die 16 sociaaldemocratische afgevaardigden afkomstig moest zijn. En nu kunnen fanatieke sociaal-democraten wel zeggen: ‘Al wat in 't voordeel der proletariërs is, wordt door onze partij voorgesteld, en al wat niet van den kant der Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij komt, moet verkeerd zijn,’ maar wie toch iets ruimer blik heeft, kan niet anders dan erkennen, dat alle bestaande arbeidswetgeving dan toch tot stand gekomen is, wel onder moreele pressie van het socialisme, maar door de stemmen van de leden der 2e Kamer, samengesteld zooals zij thans is. Stemmen kan men tellen, maar overtuigingen en meeningen zijn geen grootheden, die men vermenigvuldigen en deelen kan. Als bovenstaande berekening juist was en niet enkel een voorwendsel om de uitsluiting der vrouwen te rechtvaardigen, dan zou immers in grootere landen altijd de sociale wetgeving ten achteren moeten zijn bij kleine; aangezien daar de sociaaldemocraten in 't parlement betrekkelijk in minderheid zijn. Maar alles is der Nederlandsche Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij goed, wat gebruikt kan worden tot bevestiging van haar axioma: de klassenstrijd gaat vóór den seksenstrijd. Zie maar wat de redacteur van Het Volk schrijft naar aanleiding van het bericht der totstandkoming van den internationalen bond voor Vrouwenkiesrecht. Al wat die vrouwen daar in Berlijn onder elkaar doen lijkt hem min en klein.

‘Neen, eerst uit de handen van het zegevierend proletariaat zullen de vrouwen haar rechten ontvangen.’

Volkomen met deze theorie in overeenstemming is de houding der fanatieke sociaal-democraten in het Nederlandsch comité voor Algemeen Kiesrecht; zij zouden zich liefst van het bondgenootschap met de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht ontslaan; maar zonder schending van hun partij-program kunnen zij zich niet tegen het burgerrecht der vrouw verklaren; en nu trachten zij door allerlei chicanes te zoeken die vereeniging te prikkelen, opdat zij uit zich zelf zal uittreden uit het Nederlandsch Comité. Echter vergeefs. Personen kan men ergeren, beleedigen, woedend maken, maar geen uitgebreide neutrale vereeniging, die haar doel steeds in het oog houdt. Verdachtmakingen, zooals dat de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht enkel *dames*-kiesrecht wil, ofschoon de vereeniging zich nimmer anders over de grenzen van het stemrecht heeft uitgesproken, dan bij haar toetreding tot het Comité voor Algemeen Kiesrecht, kunnen hier al evenmin iets uitwerken.

Over 't geheel toont zich de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, gelijk in de meeste andere landen van Europa, weinig welgezind ten opzichte der vrouwenbeweging. In Amerika en Australië is dat anders; daar is de partij der vrouwen machtiger, dan die der socialisten. In de Vereenigde Staten zendt de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij wanneer de Nationale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht haar algemeene vergadering heeft, steeds een afgevaardigde om de strijdsters voor een betere maatschappij en rechtvaardiger regeering sympathie te betuigen. In onze oude wereld echter, vooral in Duitschland, wendt de sociaal-democratische partij altijd haar invloed aan om elke samenwerking, ja iedere aanraking tusschen arbeidsters en proletariërs-vrouwen en de strijdende vrouwen der iets meer bezittende klassen te verhinderen. Daar weten de Nationale Vrouwenraden van alle landen van mee te praten, wier doel toch juist is het omvatten van alle standen en godsdienstige of staatkundige richtingen onder de vrouwen van een land. Stelselmatig houden zich ook in Nederland de hoofden der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij op een afstand van de vooruitstrevende vrouwen; en de berichten in ‘Het Volk’ omtrent de vrouwen-

beweging in binnen- en buitenland wedijveren in onvolledigheid en partijdigheid met die in de meeste reactionnaire bladen. Dat komt doordat het algemeen streven der vrouwen naar economische onafhankelijkheid en vrije keuze van werkkring zich in alle standen en ook in het proletariaat baan breekt, doordat de vrouwenbeweging een eigen ideaal heeft, dat niet binnen den kring van het socialisme ligt, en doordat zij zich evenzeer tegen andere vijandige tradities richt als tegen het kapitalisme, terwijl de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij geen ander doel kent of duldt dan dat te bestrijden. Of heeft niet het congres der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland in 1902 geweigerd een motie der Afdeeling Rotterdam in behandeling te nemen, die enkel ten doel had een *onderzoek* in te stellen, of aparte beperking van vrouwenarbeid zonder gelijke bepalingen voor de mannen, gunstig werkte of niet? Zoo'n vrouwenkwestie, daartoe was de tijd der partij te kostbaar! De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij helpt dus niet mede in een strijd, die niet geheel de hare is, en tracht eer die vrouwen, die zij in haar macht heeft, aan de solidariteit met haar sekse te onttrekken met de belofte later, als het socialisme de overwinning behaald zal hebben, goed voor haar te zorgen. Alsof een partij het in haar macht had te decreteeren, welke sociale hervormingen het eerst, en welke later zullen komen!

En zoo gaan dus thans in ons land de beide bewegingen, die een ideaal en een toekomst hebben, de arbeiders- en de vrouwenbeweging, elk haar eigen weg, zonder samenwerking, - zichtbare, officiële samenwerking namelijk, - want in den grond kan het toch niet missen, of het oprecht, met hart en ziel werken voor de eene brengt de menschen tot waardeering van de andere. Het is de politiek van 't oogenblik, de parij-tactiek der Nederlandsche Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, die ze verdeeld houdt.

Gelukkig kan ik dit overzicht van de houding der socialisten tegenover de vrouwen in ons land besluiten met dankbaar te herinneren aan de vaak welsprekende en warme verdediging harer rechten in de Tweede Kamer door de sociaaldemocratische afgevaardigden. Het is waarlijk te veel om op te noemen wat de heeren Helsdingen, Schaper, Van der Zwaag, Van Kol en bij sommige gelegenheden ook de anderen al

gezegd hebben ten gunste van gelijk loon voor gelijken arbeid, van benoembaarheid van vrouwen en van toelating van meisjes tot scholen. Wel staan daar weer tegenover de pogingen, die socialisten in gemeenteraden soms hebben gedaan om vrouwen (vooral gehuwde) uit te sluiten, maar over 't geheel kan men zeggen: de vrouwen hebben van de sociaal-democraten als partij niets, maar van enkelen van hen individueel alles te hopen, voor het verkrijgen van haar burgerschapsrecht.

Thans aan het einde van onze wandeling van rechts naar links door het politieke veld gekomen, staan wij stil en constateeren, dat van den oogst, die op onze vijf of zes verschillende akkers groeit, maar een klein deeltje aan de vrouwen ten goede kan komen. Met andere woorden: geen der partijen is op dit oogenblik in staat of geneigd om de vrouwelijke inwoners des lands, hoewel zij de grootste helft der bevolking vormen, het recht van medespreken bij de wetgeving te schenken. De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht kan zich derhalve bij geen bestaande partij aansluiten, evenmin zich meer tot de eene dan tot de andere aangetrokken gevoelen. Evenals hare zuster in Engeland staat zij tusschen de partijen in, of, wilt gij het zoo noemen, boven de partijen. In elke groep telt zij haar leden en voorstanders, want het gevoel voor recht en billijkheid en het inzicht in het welzijn der gemeenschap zijn niet aan partijleuzen of programma's gebonden. Of het nu een Faithfull Begg of een Mc. Laren is, die voorstelt het kiesrecht aan de vrouwen te geven, van elken kant kan men even warme verdediging verwachten van een maatregel, die het eenvoudig *recht* boven alle partijkwesties stelt.

Later zal het misschien wel eens anders worden; maar zooals de zaken nu staan in Nederland, kan een vrouw slechts dan lid zijn van een onzer politieke partijen, wanneer zij andere hervormingen of maatregelen noodzakelijker vindt dan de invoering van vrouwenkiesrecht; en wanneer zij deze tot het middelpunt van haar streven maakt, kan zij geen deel uitmaken van één der bestaande partijen.

III.

Ten slotte nog een enkel woord over het argument van Prof. Krabbe: ‘de vrouw verschijnt niet op de markt des

levens,’ door zoo velen vóór hem, al is 't in andere bewoordingen, gebruikt en dat waarschijnlijk nog door zoo velen na hem in allerlei vormen herhaald zal worden.

Ik zou willen vragen: is het ridderlijk, wanneer men iemand met dikke touwen boeit, zoodat hij zich nauwelijks bewegen kan, en hem dan zegt: ‘gij hebt het recht verspeeld losgesneden te worden, omdat ge lui zijt en niet met ons meeloopt.’

Zoo gaat het met ons vrouwen; men heeft ons uit alle beroepen en bedrijven eeuwenlang stelselmatig geweerd. De productie was alléén in handen der mannen; handel en bedrijf, en de opleiding daartoe, was hun monopolie.

De wetenschap werd hoofdzakelijk door mannen beoefend, de deuren der universiteiten waren voor vrouwen tot voor korten tijd gesloten of althans versperd.[1)]

Dat heeft eeuwen lang zoo geduurd. En het was geen wet alleen, die de vrouwen uitsloot, erger: het was zede geworden, en nog erger: de vrouwen waren zich haren economischen en politieken achterstand niet bewust. Zij waren in merg en been conservatief en waren dus een rem voor hare eigen bevrijding.

Zoo groot is de macht der traditie! En nu komen de mannen, die ons eeuwen lang gebonden hebben, ons verwijten, dat wij niet ‘meeloopen’, wij, die gebonden liggen! Dat is niet ridderlijk, dat is onwaardig.

Hoeveel intellect, traditie, vragen wij, hebt gij in zijne geboorte gesmoord, door de eerste voorwaarden van ontwikkeling d.i. de beoefening der wetenschap en de vakopleiding voor ons af te grendelen!

Hoeveel genie is daardoor niet verstikt...? En het treurigste deel der levenstaak van ons, strijdende vrouwen, is, dat wij ter verkrijging van onze rechten niet te kampen hebben tegen denkende mannen alleen, die wij zouden kunnen overtuigen, maar tegen een heirleger van bevooroordeelden, door de traditie verblind, en dan nog geholpen door zoovele van onze eigen seksegenooten, die niet willen of kunnen nadenken over het belang der gemeenschap en zich het veiligst en gemakkelijkst

1) In Nederland waren het vooral de zeden, die de vrouwen van de hoogeschool terughielden. Eerst in 1872, op een aanschrijving, door den minister Thorbecke, kort vóor zijn dood tot de curatoren der universiteit te Groningen gericht, werd Aletta Jacobs zonder bezwaar tot de studie der medicijnen toegelaten.

gevoelen, als zij slechts door hunne mannen economisch en politiek beschermd worden.

Voorwaar hooge opvattingen van de levenstaak, hooge idealen van gemeenschapsgevoel, bestaan bij dezulken niet!

De beletselen, die wij te overwinnen hebben, zijn dus niet gering te achten. Deze zullen van ons, overtuigde vrouwen, heel wat inspanning vergen om ruimte voor vrije denkbeelden te maken.

Maar evengoed als de waarheid ten langen leste moet doordringen, evengoed zal het Nederlandsche volk op den duur van het goed recht onzer eischen overtuigd worden.

Onze strijd zal een vreedzame zijn, en onze leuze zal altijd luiden: ‘Volharden bij het ideaal!’

Wij kunnen niet met revolutie of werkstaking dreigen. Niet uit vrees zal de wetgever den vrouwen in Nederland het kiesrecht en het haar toekomend aandeel in het staatsbestuur geven. Wij zullen dat eenmaal te danken hebben eenerzijds aan het rechtsvaardigheidsgevoel onzer manlijke landgenooten, die niet langer zullen dulden, dat de vrouwen, die immers groote, direkte belangen hebben bij het staats- en stadsbestuur, daarin niet rechtstreeks vertegenwoordigd zijn, maar ook en vooral aan het doordringen van het besef, dat de gemeenschap door de vrouwen uit te sluiten zich voortdurend blijft berooven van de gelegenheid om haar voordeel te doen met goede gedachten of verstandigen raad, die toch ook in het brein eener vrouw kunnen opkomen en, in wetgeving of bestuur toegepast, de gansche maatschappij ten goede zouden kunnen komen. Dit negatieve nadeel van het onmondig houden van de grootste helft der menschheid springt het duidelijkst in het oog, wanneer men de werkzaamheid nagaat van besturende lichamen in binnen- en buitenland, waarin vrouwen zitting hebben, en die vergelijkt met den arbeid van de meeste uit enkel mannen samengestelde commissies.

Waarlijk, hoe eerder onze landgenooten het erkennen, hoe beter voor hen:

‘Vrouwenkiesrecht is in 't belang van allen, niet in dat van de vrouwen alleen.’

Juni 1904.

MARTINA G. KRAMERS.

Alles wèl.

Uit den Juni-dag volzonnig, van luchten die wellen als melk zoo malsch overloopende vol, zoet van regenreuk, aardreuk, knoppenreuk, flonkergroen en flonkerblauw hemelwijd opengegaan; uit het hart van deze bloem van een dag, het donkere zacht-gewelfde hart, den donkeren zacht-gewelfden grond, wat heimelijke kracht is het, die ge met zoo fijne prikkeling in me opdrijft, bloemenvoedster aarde, dat ik er van tintel tot in mijn vingertoppen toe en al mijn gedachten gloeien? Wat is dit dat ik door mij heen voel gaan als het liefelijke leven der dagbloem zelf, stengel-sap, harte-honing, daar ik geheel van doortrokken ben en doorzoet, dat mij wonderlijk verandert in iets geurigs, teeders, lichts, eenerlei met den geur, de teederheid, het lichte rondom?

In mij trekt op, door mij gaat heen, bewegende in en uit met mijn eigen adem, het gebuig van de spitse grassprietjes in den wind, de kabbeling van het licht over schaduwplekken, de bolligheid uit het Westen die den hemel zoo wijd openblaast, vlossig en blauw de hoogte in, door mij heen de zuiverheid waarin al de scherp-gekante bladers staan, waar de reuk der acacia-bloesems zoo ijl van blijft, waar de vlijmheldere leeuwerikkenkeel van gespannen staat, trillende in evenwicht op bijna brekende hoogten van geluid.

Tusschen het groene gras hier dit wittige, droppelig aan ronde toppen, van rijp-roode vloeilijntjes doorloopen, - is dat mijn hand wel?

Is dit een mouw, dit als een blad zoo zachtruig aan te voelene, bestoven met dezelfde kleuren als die op de vleugels

van die kleine kapel daar zitten - den bruin-zwart-wit bekrieuwelden onderkant van de blauwe vlerken die tegen elkaar opgeslagen beven terwijl zij driftig drinkt uit de klaverbloem?

Dat 'Ik' dat zoo hard was en zoo nauw, wat is er toch mee gebeurd dat het nergens meer pijn doet?

Die het millioenerleie leven draagt als één, moederlijke aarde, laat dichter nog mij tegen je aanliggen, laat mij, willoos geheel, voelen hoe goed het doet als alle afsluitsels zoo wegvloeien, alle scheidingen opengaan tot wegen van gemeenschap, en ontmoetingen gebeuren, en daar is plotseling herkennen van wat het vreemdst en het verst had geschenen voor iets wèl-vertrouwds, lief sedert heél lang al.

Zoo tusschen gras en madelieven laat mij voelen hoe goed het doet, van zichzelven àf, met al het andere te zijn een groeiseltje uit u, een stukje van u zelf uit uw binnen-donkerte lichtwaarts gekiemd, en opengegaan zús in plaats van zoo, een mensch in plaats van een kiezel, een halm, een vogel een wolk, omdat gij dat wildet zoo, omdat het zoo goed was, juist op dat oogenblik en die plek een mensch goed was tusschen al het andere goede.

Alles is zoo goed, niet waar, gij goede! zoetelijk verzadend als melk geeft gij mijn tegen u aan hunkerend hart de zekerheid te drinken.

Goed het stilliggen van zware koude steenen, kiezels op het tuinpad, zwerfblokken op de hei onder zwart-zwaaiende kraaienvlucht, rotsen aan het bulderige zeestrand.

Goed het blaadjes uitsteken der planten, het bloemen opendoen, het zorgzaam rijpen en toewerpen aan den weg er mee loopenden wind van zaad.

Goed het draven van de schoone, sterke beesten om buit, van tweeërlei bloed rood het gevecht, de slaap der verzadiging, de lok-schreeuw door den nacht.

Goed het aanschouwen en vergelijken, het bedenken van de dingen dat menschen doen, de begeerige kracht die vermeestert en vervormt, het maken van schoonheid om te hooren en schoonheid om te zien, het stellen van een vaste orde.

Goed het allermeest, van al het beste in de beste dingen het allerbest - o, dit, dit is het wat ik eerst maar niet herkende! de binnenste deugd, de zoete kracht, het teere

als in nog ongebarsten ei zwak pikken van een snebbetje, zacht-blije als kleinkindjes-oogen daar onder moeders oogenlach het kennen haast in komt - o, laat nu stiller gaan mijn adem, laat niet zoo suizen mijn bloed, laat me zijn een zuivere klokkeholt' van stilte rondom het begin van een klank, het éven-bevende dat een woord wil worden om te reiken er mee naar dit allerbeste. Nu, nu hoorde ik het binnen in mijn hart, o nog eens, duidelijker toch; nú - o! de groei!

O, in alle dingen het allerbest de groei, de groei die werkt in elk zijn eigen wonder uit, zijn eigen geheimenis en reden van bestaan, die breekt de rijpe volkomenheid met schooner volkomenheid, kiemspits, die meerder altijd in al méerdere wezens, in o! als gras op de vlakte, als boschgebladert, als droppels in alle zeeën, zoo vele, zoo volle, zoo overal van overal aanwassende weligheid van wezens ontelbaar-gestaltig gaat een slingerklimmenden gang.

In de verte, middagzon-hoog boven verblind opstarende gedachten uit, wat is dat voor een glorie?

O, naar veel schooner nog dan de overschoone dag voel ik nu de stuwende kracht heenstroomen, met veel grooter groeisel word ik nu eenerlei.

Ik hoor lentelijke stemmen roepen, ik zie oogen waar de toekomst in schijnt, zékere tijding komt op mij aan van allerblijdst gebeuren.

O, de dreun op den grond van eendrachtige tienduizenden uit schaduw en engte opgebroken naar een rondom open gedijplaats!

O, de schitter in den zonnestrijd van toornige bijl-slagen waar het gister in splinters voor vliegt, verbrijzeld met het schutsel mee de dwang!

O, de luwte in de lucht, de boezem-warmte, tusschen hart en zachtste handen moederlijke koestring die het morgen behoedt!

O, de groei in de ziel van de menschen! de groei van kennis, rechtvaardigheid, wil tot het voor allen beste, is hij ooit zoo heerlijk geweest?

Schijn op me, zon, door de fonkeltranen van geluk heen waar mijn oogen vol van schieten, schijn in me! neem het helderste van me, het liefste, doe met me of ik een

dauwdrop was, vervluchtig me in frischheid een seconde lang, voor een vezeltje van dat groeisel een luchtige dronk!

Het groeit, het groeit, het is alles wel.

Wel ons allen, wel ons allen, allen genooten in 't schoone zijn, in 't schoonere worden wèl.

Laat ons elkander in d'oogen lachen, laat ons handhoudende gaan, laat ons der komende grooteren groeipijn verwèlkomen in ons.

Wèl, goede aarde, alles wèl, aarde die door zonnen en sterren het wordende veilig draagt, als door een hof vol lelies en rozen een moeder haar lieve kind.

Wèl, jelui schaduwtjes, bladers, vlinders, mijn kurige speelnootjes in den zonneschijn.

Wel, gij bij in het dagbloemenhart, droppel die half gedronken al aan zuigende wortels hangt, voorbijgaand mijne ziel.

Alles wel, alles wel, eens voor altijd, wèl.

AUGUSTA DE WIT.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

IV.
Het begrip van verzen, en tendenz-kunst.

(Vervolg en slot.)

Joannes Reddingius. Beeld en Spel. (S.L. van Looy.)
Bernard Canter. Verzen. (Vennootschap 'Letteren en Kunst'.)
Caesar Gezelle. Primula Veris. (C.A.J. van Dishoeck.)
Victor de Meijere. De Avondgaarde. (H.v. Romburgh.)
Albert Verwey. De Kristaltwijg. (W. Versluys.)
Giza Ritschl. Nieuwe Verzen. (W. Versluys.)]
W. Graadt van Roggen. Het schouwende Leven. (Nieuwe-Arbeid-uitgave.)
Is. P. de Vooys. Van de armen. (W. Versluys.)
Seerp Anema. Poëzie. (Naamlooze Vennootsch. 'Vada'.)
A.B. Kleerekoper. Het Hooglied. (W. Versluys.)
Albertine Smulders. Verzen. (J.W. van Leeuwen.)
G. Heuvelman (Spero). Verzen. (J.S. Dijkhoff.)
J.K. Rensburg. Japanse Verzen. (Johan Pieterse.)
J.K. Rensburg. Lohengrin. (Johan Pieterse.)
C.S. Adama van Scheltema. Levende steden. I. Londen. II. Dusseldorp. (S.L. van Looy.)
Herman Gorter. Verzen. (W. Versluys.)

'Het schouwende Leven' van W. Graadt van Roggen is een sympathiek boekje; en een vaag-aandoenlijk boekje.

Sympathiek is het als de verzen van Giza Ritschl; met die van Giza Ritschl zijn deze verzen, in hun ongave echtheid, te stellen tegenover het glimmende glijsel der technici.

Aandoenlijk is het juist tegenover Giza Ritschl's werk, dat ge, in z'n aard, als verschijning, lief moet hebben, zoodra het u niet meer onverschillig is.

Liefhebben moet men Giza Ritschl om haar sterke echtheid, die, buiten techniek om, zich uit, onverwerkt maar frisch.

Aandoenlijk is 'Het Schouwende Leven' om z'n echtheid, die met zwakte kampt, om dit echt maar zwak talent, dat juist voller wil, naar het volkomene vers, maar zoo echt is, dat het, liever dan valsch-volkomen, zwak blijft.

Zwak, nog o! zoo zwak is het klein geluid van dezen dichter, en zoo onvast z'n beweging, - doch er is tegelijk in deze dichtjes een zoekende onrust, die ontroert....

Terwijl de van een leien jamben-dakje stroomende verzen-regen van anderen, vaak zoo verveelt als een loopende goot, - terwijl op hun sonnetten ge u zoo bot leest, dat uw ooren ervan tuiten, - is er telkens en telkens op de bezwaarlijke bladzijdjes van Van Roggen iets, een fragmentje echte melodie, een accentje der opene diepzinnigheid van den echten dichter, iets, dat boeit....

Want talent heeft deze on-sterke wel degelijk. En dat zijn vaak strompelende onbeholpenheid niet is een gebrek aan talent, maar een dikwijls nog niet reiken tot in de *diepere* techniek, gepaard gaande aan een mooie en te waardeeren weigering, er zich af te maken met wat stoplappen en machinale, ganzige maat-waggel, - dat bewijst de herstelbaarheid van dit beginnelingen-gebrek, zoodra in een wat sterker oogenblik een rustiger ontroering den dichter bevangt. Een technisch bijna gaaf sonnet als X (slechts is regel 9 met zijn 7 jamben geen zesvoeter), met in enkele regels zelfs rhythmische qualiteiteiten van een betere soort, getuigt ervan, dat de dichter anders kan en wil, en wel kunnen zal wàt hij wil.

Bij die technische geruststelling omtrent de verzen, voegt zich nu en dan een bewijs van vatbaarheid voor de enkele woordkunst, de inwendige woord-en-klank-waarde der daarzonder oppervlakkige melodie.

Doch meer waard dan de blijkende niet-ongevoeligheid voor plastischer woord en zuiverder klinking (dat hebben er meer) - zijn ons kleine vleugjes geluid van een andere orde, waarin het eigenlijke van Graadt van Roggen onverholener uitvloeit.

Zoo, midden in een gedichtje over een vrouw met blonde vlok-

kige lokken in den nacht, ineens dit, als een droeve melodie in de verte, die slepend achter het tafereel langs-trekkende, het begeleidt:

‘De nacht
in blanke handen
droeg zacht
de bleek-groen-doode maan
langs stille landen
die op ter berge gaan.’ (XI)

In dat ‘groen’, zoo beweegloos aangevoerd, en zoo geluidloos voorbijgaand, culmineert het sentiment. Dat is het eigene van dezen dichter: zijn ingehouden, diep in stilte bloeiende gevoel.

Er is in hem, hoe zwak ook, in waarheid iets van de mystiek, waarvan andere, minder diepe deelen van zijn werk alleen het uiterlijk hebben.

Wij vinden er een spoor van in de hallucinatie van het bleeke hoofd, dat 's nachts voor hem hangt:

‘Zoo vreemd en zoo dood
en *zoo hoog en flauw*
als een doode vrouw
met oogen groot.’ (XIX)

Is er niet, immaterieel, een geheime glans achter deze woorden? Het is in den tweeden regel, waar het doode hoofd ‘zoo hoog en flauw’ lijkt te zwijmen maar, en even, als in een nevel, aan te gloeien.

Wat wij onophoudelijk vaag in hem voelen, blijkt klaarder uit het derde coupletje van XVII, met zijn sterk-vroom, strak-aandachtig, primitief-zoet sentiment:

‘nu kus mijn oogen
die door 't licht
uw claer gezicht
niet zien vermogen.’

De dichter heeft dat primitieve, dat stil-blind-zich-geven, zóó gevoeld, dat plots, fijne drang van 't oogenblik, hij ‘klaar’ in middeneeuwsche spelling schreef.[1)]

1) Nergens in het heele boekje komt iets dergelijks voor; elke gedachte aan iets aanstellerigs, aan een ‘truc’, is dus buitengesloten.

Van dit mystieke uit gaat de dicht-aandrift van Graadt van Roggen.

Dit eerste werkje is nog heel troebel; zoo brengt een enjambeeren midden in woorden - de bij dezen stillen dichter zoo natuurlijke zucht naar gedempte onderdoor-luiding inplaats van helle bovenuit-klinking van het rijm - nu nog, nu het gewoonlijk de maat verstoort, veel onklaarheid; maar *in* dat nog zoo doffe, vlekkerige werk, is het zijne mystiek, die, als een zachte zon er achter, de eerste licht-plekken openweekt.

Wordt zij eens krachtiger, dan, terwijl van gewaarworden-in-zich hij tot prediking komt, zal die mystiek hem maken tot een der dichters, wier poëzie gedreven wordt door een streven voor de menschheid.

En bij den mysticus, omdat zij enkel uit zelf-bespiegeling ontbloeit, is die gemeenschapskunst dus vanzelf, wat kunst moet wezen, gevoel.

Een eerste naar-buiten-uitzegging van het inwendig-gevondene, is bijv. in dit trouw-eenvoudige:

> ‘'t Leven is groot
> zoo de liefde het heilig
> dàn gaan we veilig
> tót aan den dood.’ (XIII)

sterker in ‘Unio mystica’:

> ‘In strijdige eendrachtigheid
> zijn lijf en ziel verbonden:
> het lijf is bron van zonden
> de ziel fontein van machtigheid,’ (LIV)

om tot een belofte te worden in het gebed, dat den bundel besluit, en dat - is het wonder? - aan Gezelle herinnert. Na de bede, dat de dichter moge zijn ‘het schijnsel van (Gods)oogen’, ‘de klanking van (Gods)stemme’, volgt zóó de derde strophe (waarin vooral de eerste, zesde en achtste regel hun klank aan den grooten Vlaamschen priester-dichter schijnen te ontleenen:

> ‘*O dit, o dit te zijn*
> de zeeg'ning Uwer handen
> opdat mijn daden zijn
> gewijd aan 't hoogste goed,
> dat ik de menscheid leid

waar alle ellenden enden,
dat ik de menschheid wijs
hoe dat ze leven moet.'

* * *

Zie nu het werk van Is. P. de Vooys.

Dichtwerk om van te gruwen...

'Hij lijdt aan kinderlijke onbeholpenheid,' erkent zelfs Albert Verwey, zijn lofredenaar (wiens verzen echter beter leermeester zijn dan z'n opstellen *over* verzen, waarin hij gewoonlijk, doordat hij zoo diep wil, niet de verzen zelve beluistert, maar er achter kijkt). 'Duidelijk naar voren komende gedachten aarzelt hij te ontdoen van de klei van hun wording. De gladdende knapheid van de middelmatig-begaafden staat hem geen oogenblik ten dienste.'[1)]

Zeer juist. Maar voor ons beteekent dit heel iets anders dan voor Verwey. Wil deze wèrkelijk zeggen: hij, de superieur-begaafde heeft geen oogenblik die verachtelijke knapheid der middelmatigbegaafden? Of ligt in Verwey's bedoeling deze, tenminste wat beperkter lof: de Vooys onderscheidt zich gelukkig en hoopvol van andere middelmatig-begaafden, door het verachten van gladdende knapheid?

Dan zou hij dus de Vooys zien gelijk wij Graadt van Roggen: als een, die 't waarachtige goud nog niet machtig is, doch die geen genoegen neemt met verguld.

Waar is, dat de Vooys het verguld niet bezit - ofschoon hij het begeert: immers, terwijl Graadt van Roggen, die 't evenmin heeft, het ook niet verlàngt, omdat hij weet wat goud is, houdt de Vooys verguld voor goud; het gevoel en het begrip van het ware goud zijn hem ten eenenmale vreemd.

En daarom meenen wij over de Vooys' 'Van de armen' het tegenovergestelde van wat Verwey voor waar houdt; over het ontbreken van het mindere zijn hij en wij het eens; doch wij vinden, dat hem dit *zelfs* ontbreekt, - Verwey schenkt het hem, wijl hij hem iets hoogers toeschrijft: het echte dichterschap.

Wij nu gelooven dat de Vooys in 't geheel geen dichter is.

1) De XXe Eeuw, Januari 1904.

Op de afbeelding, die Verwey zich teekende, door enkele motieven, verstandelijk in de verzen van de Vooys aanwezig, met zijn eigen schoonheid te omdroomen, - op die afbeelding is de Poëzie van de Vooys:

'een kind van Smart en Vreugde. Toen zijn Vreugde opstond bij het zien van de Schoonheid, was zijn Smart neven haar, schreiende om het Leelijke.'

En schoon wordt deze verbintenis, en de vrucht ervan, geliefkoosd in een proza, zoo gedegen van diepe schakeering, als Verwey het schrijft.

Edoch.... die verbintenis bestaat niet, en de vrucht is er niet.

Wel is er hier en daar een begin van vreugd om schoonheid, en wel staat daar zeer zeker onmiddellijk de smart om het leelijke naast.... doch alleen om elkaar in den weg te loopen.

Zij huwen niet, de Vreugd en de Smart; de Vreugd om de Schoonheid vergaat niet in de Smart om het Leelijke tot één *Schoonheid* van *Smart*; zij smelten niet saam in de *liefde* van den artiest, doch ze blijven neven elkaar, in zijn dubbend *verstand*, voor elkaar onverdragelijk.

Zijn Vreugd om de Schoonheid - te groote woorden, daar we te doen hebben, niet met de van binnen uit lichtende Schoonheid, maar met een wel ernstig gevoel voor de buiten hem staande, het natuurmooi - die aangedaanheid, die niet de kracht der inwendige 'schoonheid' heeft, wordt onmiddellijk verstomd door de Smart om het Leelijke.

Nu eens tobt de schrijver over zijn schoonheidsvreugd, omdat de smart om het leelijke hem verwijtend aanstaart; dan weer hindert hem die leelijkheids-smart, omdat zij hem zijn schoonheidsvreugd vergalt.

Bij uitstek burgerlijk is deze gedurige onvrede van ombeurten berouw en teleurstelling; burgerlijk is de Vooys als een philanthroop; zijn verzen zijn zelf-sussende weldadigheid.

Hij is zoo begaan met het lot der armen, dat de wroeging over die leelijkheid hem sloopt - schade, die zijn offer wordt - zijn schoonheids-vreugd.

Dwaas offer, want zijn smart-om-het-leelijke had zijn schoonheid kunnen zijn, het passieve ondergaan van het leelijke had zich kunnen omzetten in een actieven en schoonen lijdens-strijd.

Er is een Vreugd om de Schoonheid van de Smart-om-het-Leelijke, een bijna onbewuste, maar heerlijke Vreugd, die zoet de smart doet dragen, en die de Vreugd is van den Dichter.

Die Vreugde mist de Vooys.

Zie het teekenende gedicht op blz. 64:

> De lente kwam; ik juichte luide tegen
> het groen, dat mij zou zien een bruidegom;
> de zon ook, die aan hemel hooger klom
> tot waar zij lachend breeden lichtenzegen
> zou dalen doen op haar en mij, in drom
> van lieven en van vrienden langs de wegen
> van 't zomer-Holland rijdend, met verkregen
> het langgedroomde heerlijk heiligdom.
>
> Maar hoe er binnen mij de vreugde brandde,
> een vale grauwe rook bleef bange hangen
> om dicht bebouwde steden, op de landen
> 'n dorre droogte. 'k Zag de ruwe wangen
> met klammen gloed en droef ontstemd verbande
> de wereld van mijn ziel de bruidsgezangen.

Welk een tragische schoonheid zou er kunnen zijn in een bloei van liefde temidden van den brand der smarten.

Doch deze opzuiging in één gloed van gezang, die het dichterschap uitmaakt - de Vooys kent haar niet; zijn ‘bruidsgezangen’ worden door zijn wereld-smart ‘verbannen’ en zijn wereldsmart is ‘ontstemd’ over zijn bruidsgezangen.

Zoo hebben wij géén bruidsgezangen, en zure wereld-smart.

Dat Verwey zich zoo fundamenteel heeft kunnen vergissen, dat komt, wij zeiden 't al, omdat hij zich tevreden stelde met wat hèm de elementen waren voor een schoonen droom.

De *verzen* heeft hij niet zóó, zóó als ze zijn, tot hem laten ingaan; hij heeft hen niet in het gelaat gezien, hij heeft hun stem niet gehoord; want dan had hij ontwaard, hoe het gelaat niet straalde in één gevoel, maar verwrongen was in onzekerheden en hoe de stem van dezen schrijver met zijn prachtigen dichternaam, de Vooys, de stem!... niet zong, maar dreinde met wrange keel.

Het begrip van ‘verzen’ was niet langer de toets-steen voor zijn waarde-bepaling.

Dit *zijn* geen verzen, dit *konden* geen verzen zijn... dan wanneer bij toeval een enkele regel als een opzichzelfstaand vers losvlotte uit het soms niet on-woordkunstig proza, dat door het rijm er als verzen uitziet.

Wij zijn te zeer op de schoonheid uit, om niet te willen erkennen, dat regels als:

‘en uit begeeren wordt geen rust geboren’ (blz. 27
‘ik zag verlangend als in diepe lanen’ (blz. 65)
‘want spreken van het schoon dat zielen bindt
is dragen vazen teer, die dreigen breken’ (blz. 155)
‘*de vochtig-warme lucht doet geur ontbroeien*
aan bloem en loof;’ (blz. 182)

mooi zijn, maar wij moeten er aan toevoegen, dat men verkeerd zou doen, zich door die schoonheid te laten bedriegen.... omdat ze toevallig is.

Niet is toevallig een zekere woordkunst opzichzelf.

Doch die is, in verzen zonder versqualiteiten, en waarin maat en rijm, in plaats van te bezielen, in den regel slechts beknotten en hinderen, niet veel waard; los hangen fragmenten er van in den valen versgang:

‘*'k Leun*
nu tegen 't eigen zeggen om verband
te geven aan mijn denken, dat door dreun enz.’ (blz. 44)
‘slanke sparren, *die zoo leeg en los*
in hoogte droegen groene wemeling
van dorre en jonge tinten, sobre dos enz.’ (blz. 57)

Telkens bederft het rijm iets zeer goeds. Waarom dan te rijmen? en waarom verzen te maken? want de zeldzame keer, dat die woordkunst, een zoo uitmuntende als in het tweede sonnet van den bundel, tot een schijn van klank komt:

‘Een mist, een doffe zilvren lucht
hangt licht over 't grijze gladde water.
Het gele herfstriet oprijzende staat er
bepluimd, zacht gebogen, - en als gevlucht

komt menschengeroep, een dofzwak gerucht
uit een stad. - Angstig vliegende gaat er
een enkele vogel. - Op het bewasemde water
valt zwaar in de verte de grijze lucht.’

dan wordt die klank-schijn veroorzaakt door het hier toevallig niet onaangenaam rijm - niet onaangenaam, omdat er variatie in is - van ‘ater’ en ‘ucht.’

Maar ook dit rijm vertoont al - hoe loopen in de laatste 5 regels de korte zinnetjes er niet op af! - de makelij, die, bij een minder gelukkig uitgevallen combinatie, zijn verzen zoo onleesbaar slecht doet wezen.

Want mogen óók, ten behoeve van een maat, die den schrijver in verzen als de voorgaande weer niets schelen kan, de meeste dezer gedichten vol zitten met de weeke dotten van stoplappen als ‘toen’, ‘wel’, ‘soms’, terwijl telkens hiaten u met hun harde leegheid stooten, woorden zonder lidwoord - 't lijken lichamen zonder ledematen - tegen u aan bonken, - het is vooral het rijm, het den diepsten zin des gedichts in zijn klank opvangende en in dien klaarsten toon de verzen voortdragende rijm, dat door de Vooys niet begrepen wordt en dus misbruikt.

Hij vindt zich prachtig en rijk, wanneer hij ons verveelt, als op bl. 12, met in een heel sonnet maar twee rijmen te gebruiken, boomen, komen, stroomen, loomen, vrome, droomen, komen, en staren, maar er (!), bewaren, waren, zware, staren, openbaren.

En hij voelt niet, hoe valsch het aanhoort, en hoe vermoeiend, - als zagen min of meer - twee *bijna* gelijke rijmen door elkander te gebruiken: dag, nacht, zag, zacht, lag, wacht.

Hoe wil dan hij, voor wien het rijm hoogstens is de rij opgepoetste knoppen, waaraan hij, dikwijls met moeilijk rekken, zijn versregels ophangt, verstaan de ‘heldere ruimten’ en de ‘echo’, de ‘weerklinkende vloeren’ en de ‘schemers’, het ‘schallen’ en ‘zuchten’, het ‘komen’ en ‘gaan’ van het sonnet, zooals hij het van Verwey-zelven, nog op bladzijde 16 van diens Kristaltwijg, leeren kon?

Want natuurlijk ook in zijn sonnetten is het weer het rijm, dat aldoor stukken gedachte aanvoert, welke niet in het aanvankelijk door den schrijver gevormd beeld van zijn gedicht voorkwamen, - zoodat òf een kleine kern van goed gevoel door dat rijm als met lange tanden uitgekauwd lijkt tot een lang-dradige veertienregels, - òf een wat uitgebreider voorstelling zóó wordt verpapt, dat, één sonnet vol, zij eenvoudig overloopt in een volgend sonnet, ja, tot in een derde toe.

En men moet dan ook vragen, waarom iemand, die zóózeer elk begrip van dien wonderen, dien heilig-schoonen dichtvorm mist, wááròm die, met een stijfhoofdigheid zonder voorbeeld, doorgaat dien vorm te verknoeien en te bekladden tot schande van zich zelf en van de tijdschrift-bladzijden, die er mee vol hebben gestaan.

VIII (blz. 109)

‘Het rijwiel draagt mij langs een smallen weg,
met oud beknotte wilgen, tusschen weiden
en boerenhuizen; tuin er voor, bezijden
een sloot met houten stoephuis, achter heg
de boomgaard en de hooiberg, eenden glijden
door 't kroos, een hond komt blaffend voor naar weg,
die buigt zich opwaarts tot een dijk. Ik zeg,
nu zie ik weer rivier, de glanzend wijde,
die kronkelt tusschen dijken, één met laan
en heg op kruin geplant, en de ander open
en vlak. Daarbinnen naast de waterbaan
de slibbe klei, met riet begroeid, een dam
er tusschen, wilgengroep aan 't einde; daar
loopen de hengelaars uren lang! Ik kwam

IX (blz. 110)

uit dorre heidestreek naar stad toe rijden, enz.’

Merk op, hoe de inhoud dezer verfoeilijke verzen, 'n onbelangrijke inventaris nu, tot proza uitgewerkt misschien niet onaardig had kunnen wezen. Doch hoor nu de vermeldingen in het rijm aan elkaar kleffen, zie, hoe armelijk in regel 6 ‘weg’ zonder lidwoord terugkomt, om in regel 7 te worden gevolgd door het treurige ‘Ik zeg’. Verderop.... luistert ge te vergeefs naar 'n tweede ‘open’, en ‘daar’ vindt ge eenzaam, zonder rijmwoord staan. Maar vóór aan regel 14, daar betrapt ge het weggeloopen ‘loopen’, dat aanvankelijk regel 13 besloten had, doch naar den volgenden moest verhuizen, daar deze te kort was! ‘Ik kwam....’ En sonnet IX, (een sonnet, groote Goden!) vertelt goedig voort ‘uit dorre heidestreek....’, tot IX, tegen dat het op zijn eindje loopt, ook nog niet uitgepraat blijkt, en weer al redeneerend overstapt in X.

‘te doen Gods werk, dat wacht. Maar ook verteld -

X

heb ik mezelf enz.’

Zoo loopt blz. 86 met z'n III (waarin de quatrijnen weer eens een regel te weinig hebben) over in blz. 87 met IV, en de sonnetten van blz. 77 en blz. 78 eveneens.

Voor wie de schoonheid van het Vers belijdt, zijn zulke gedichten wat vloeken is voor den geloovige.

De Vooys is, in de sfeer der schoonheid, een misdadiger, hoewel als menig misdadiger wellicht onbewust van zijn kwaad.

Toch, is het niet, of er iets van geweten spreekt in bekentenissen als deze:

> 'Mijn mond staat niet tot zingen, wel tot spreken'

al is hem liever het lied 'dan zinnen zwaar belaân met stug doorwrocht gedenk', of in deze uiting van dien altijd wrokkenden strijd, die altijd verdeeld houdt, wat één moest zijn:

> 'Mijn denken is een spin
> die ragge draden hing
> in zieletuin door wilde struiken
>
> wat vreugdefladd'ren 'k in mijn ziel begin,
> het vliegt er argloos in
> het rukt en schudt maar wordt omsponnen
>
> o, 't lied wat ik nog somtijds zing
> en uit gedachtennet ontwring
> draagt denkensrag van 't lijfsgevaar,
> dat maakt het vroolijk vliegen zwaar.' (blz. 189)

Hoè hij, die natuurlijke moeilijkheid beseffend, na verminkte sonnetten - te verklaren nog uit het feit, dat men nu eenmaal sonnetten schrijft! - met welbewust gewurm de akelige rijmelarijen uit de laatste afdeeling van zijn boek is kunnen gaan maken, het is een raadsel.

Welk een bedrijf, dingen saam te peuteren, als o.a. op blz. 174, 178, 180, 203 e.v. voorkomen, - het log couplet van blz. 194 te fabriceeren met zijn 15 ongelijk-lange regels van een bepaalde rijmverdeeling, vier rijmen, die viermaal, één driemaal, terugkomen, met in drie bepaalde regels een binnenrijm, dat nog een bepaalde maat-huppel meebrengt, - en dit ingewikkeld en zin-loos samenstel in een tweede couplet met andere rijmen over te werken

Wat kortere systemen, een van 7 regels op blz. 174, heeft hij tot vijfmaal toe, en met *dezelfde* rijmen, overgeknutseld, een van 6 regels zeven maal, en nog een ander, van 13 regels, in een heele serie gedichten.

En daarmee, het lijkt bijna ongeloofelijk, heeft de verstandige en sympathieke prozaschrijver, die Is. P. de Vooys óók is, zijn tijd verknoeid en kwaad gedaan.

Dat hij 't verzenmaken liete. Hij is geen dichter. Want zijn verzen zijn geen verzen.

* * *

Omdat men heeft, of niet heeft, de oogenblikken dat het is, of men wel schreien zou willen, en toch zoo iets zonnigs diep in het hoofd gloort, goud als een zacht-vochtig doortje in een ei, - dat voor de oogen er even 'n duizeling gaat, en de keel moeilijk is, - alleen omdat men kent, of niet kent, dat wonder gewolk van een heerlijk vermoeden door zich heen, een suizend-stil en tintelend verwachten, waaruit het glanzend woord begint te druppen, tot de bron al lichter en klaarder wordt en in vollere stroomen voortstort de melodie! - enkel en alleen.... omdat men dichter is, of 't niet is, daarom en om niets anders, ontstaan er, heen voor een simpel mensch, *verzen*, of.... goede bedoelingen en trouwe pogingen in wel-overdachte woorden en zorgvuldig-geschikte rijm en maat, die toch niet heeten mogen: poëzie.

Niet de aanvankelijke aanwezigheid van een strekking maakte de Vooys' werk tot de soort halfslachtige tendenz-kunst, die geen poëzie was.

En bij Seerp Anema, den dichter der Kuyperiaansche orthodoxie, behoeft men dan ook, evenmin als bij de zangers van het socialisme, van te voren te wantrouwen het vooropgezette streven, (nog wel in twee zeer weinig goeds beloovende inleidingen expresselijk aangekondigd), een poëzie te geven aan zijn ‘kring’.

Het beginsel is wel uit den booze, en de praktijk *blijft* het zoolang dat voornemen bewust meester speelt over wat hij doet, - maar is hij een dichter, dan concentreeren toch, vroeg of laat, gevoel en overwegingen zich in den ziels-toestand, waaruit ware verzen geboren worden.

Seerp Anema is, dat dient niet vergeten, in, wat men noemt, een moeilijk parket.

Hij voelt, en dat is zijn recht, in te moeten tegen de dichters van het godsdienstloos zelf-beschouwen, hij wil zijn orthodoxen God verheerlijken met zijn gedichten, en met die gedichten zijn medegeloovigen verblijden, doch - het valt uit zijn voorredenen af te leiden - die medegeloovigen, zij wantrouwen hem. Schrijft hij niet, brrr! sonnetten... die je ook in alle Goddelooze tijdschriften vindt? Sonnetten... in het 'Kerkblad', er zijn er, die ervan gëijsd hebben! Zeker, hij verdedigt het, zijn sonnet, en op even inwendig-juiste als... stichtelijke wijze:

> ''t Zij ons vergund een poging te wagen, dezen vers-vorm een plaats te verzekeren in de poëtrije van het geloovig bewustzijn, door te wijzen op de schriftuurlijke gedachte die zijn bouw beheerscht: de twee éénheid van stof en geest. Het sonnet bestaat uit twee quatrijnen en terzinen. Vier is naar de schrift het getal dat het kosmische voorstelt, drie het geestelijke. De verdubbeling, een gevolg der behoefte aan verruiming, brengt hier geen wezensverschil aan. De Sonnetten-dichter doet alzoo een greep uit de stoffelijke schepping, zoekt dan het gelijkwaardig moment in de geestelijke, om dus Gods werken dieper te leeren kennen. Eerst het natuurlijke, daarna het geestelijke, juist zooals de heilige dichter der gelijkenissen exempelijk voorging.'

De uitleg zij betwistbaar, het innerlijk begrip, in deze regelen van het sonnet gegeven, is het ware. Wat de getallen 4 en 3 beduiden mogen 'naar de schrift', zeker is, dat het sonnet in zijn eenvoudigste harmonie, breed in de beide vierregelige quatrijnen het conflict schildert, dat daarna in de sneller-opwiekende terzinen lyrisch wordt bezongen. En zeker is het evenzoo, dat, bij den harmonischen stroom der tijden, het beginsel van Christus' gelijkenissen teruggevonden wordt in het sonnet.[1)]

Maar, zou men nu zoo zeggen, wat kan er in poëzie, voor Seerp Anema dus hooger wezen dan wat zoozeer in de nabijheid brengt van de gevoels-, denk- en uitings wijze van zijnen Heiland zelven? En wèl dwaas volgt dan ook:

1) 't Is hier niet de plaats noch de gelegenheid, nu we het slechts *om* Seerp Anema aandoen, op de beteekenis van het sonnet, den rhythme-gang daaruit geboren, en de duizend gevoels- en gedachte-combinatie's, die *in* dat rhythme ook vertolkbaar bleken, in te gaan.

'Hiermede is *allerminst* bedoeld, het sonnet te proclameeren tot den dichtvorm bij uitnemendheid...' en wat verder: 'het sonnet (dekt) een levenssfeer van *ondergeschikte waarde* in het rijk der poëzie.'

Dusdanig blijken het hem zijn kerkbladige vrienden lastig te maken, dat hij zich zóó in de war praten kan! En toch, terugkrabbelen ligt niet in zijn aard, laf is hij niet, en geen vrienden althans zal hem bezorgd hebben de volgende uitspraak:

'.... Zij de staf gebroken over het geschrijf dat zich in onzen kring onder het etiquet van poëzie aanmeldt, eene aaneenrijging van beelden en zegswijzen aan Bilderdijk ontleend, maar saamgevlochten tot een makke rijmelarij....'

Om die, door den orthodoxen dichter zelf genoemde reden, was men tot nog toe gewend, van de gedichten, die men zoo in Christelijke blaadjes of in onsmakelijke bundeltjes verzameld tegenkwam, - *al was dit de uiting in dichtwerk van de meerderheid van ons volk, welke nu zelfs ons land regeert* - men was gewoon, en men had gelijk, van die 'pennevruchten' geen notitie te nemen, omdat ze met kunst niets te maken hadden.

Die gewoonte sloeg op Seerp Anema over; het is verklaarbaar, schoon niet te rechtvaardigen.

Men zag, zoo tusschen de onopengesneden blaadjes loerend, door heel 't bundeltje heen de 'tale Kanaäns' en theologen-bargoensch het terrein onveilig maken, en zoo gauw mogelijk werd deze 'Poëzie' met haar voorwoord over 'geloovig bewustzijn' op het piano-hoekje bij de deur gelegd, waar de meid het te vinden weet, als de jongen van den boekhandelaar aan-komt.

Men deed verkeerd. Voor zeven achtsten misschien, is dit boekje nog het denkwerk van den Kuyper-bewonderaar - Dr. Kuyper-zelf duikt overal op als een 'held', een 'groote', een 'markgraaf zijns Gods', een 'uitverkoren vat', zijn werk als een 'toren' - maar ook zijn er telkens en telkens sporen van werkelijk dichter-talent.

Ook en juist in een eigenaardig gebrek.

We wezen er reeds op, dat het sonnet voor dezen dichter niet - als bij zoovelen - een questie is van dom fatsoen, van dichterlijke mode-sleur, maar zijn bewuste keuze; de sonnetten van Seerp Anema zijn precies het tegenovergestelde van die van de Vooys, voorzoover die aan den buitenkant deugden. Van het

sonnet met z'n uitwendig stelsel van rijmen, waarbinnen zijn beminde Perk zoo wondere rhythme-waarden wist te stichten, van vollen rondgang in de quatrijnen en lyrischen op- en neer-vloei in de terzinen, van dat sonnet had gene hoogstens den uiterlijken rijm-vorm; deze heeft zoozeer de inwendige beweging begrepen, dat hij, in den strakken wind van zijn rhythme, soms de rijmen voorbij-vaart, zelden of nooit in de quatrijnen zich er tot twee weet te beperken, maar in de terzinen vooral zoo hevig zich geeft, dat er verzen ontstaan, die wel werkelijk alléén de terzinen kunnen zijn van een sonnet... en die niet of nauwlijks rijmen! Zóó deze geloofskreet (met zijn in reactie tegen de ongeloovigen, omgezetten regel uit Perk's stormlied):

> ‘Wat bazelen die blinden, die daar zingen
> Van Godheid in zich zelven, - die geroep'nen
> Uit niet, die voor zich zelf naar 't eeuwig snellen!
>
> Wij, duizend, die zich zelf niet wezen *willen*,
> Wij kennen Hem, die eeuwig ons gekend heeft;
> God, onze God, de Schepper aller dingen.’ (blz. 72)

En merk op, dat het juist de spanning van zijn orthodoxisme is, die deze terzinen drijft, dat orthodoxisme, dat zoo menigmaal àl zijn gevoel wordt, bijvoorbeeld waar hij tot zijn geliefde zegt:

> ‘In liefde, weemoed, weelde, kom mijn kind
> O vrees niet, want wij zijn in Hem geborgen
> Wiens ziele ook zelf der bruid om liefde vleit!’ (bl. 101.)

of in dit als voor Javeh gevoelde:

> ‘Zóo kan ik u niet nad'ren, want verschrik'lijk
> Verheft Uw beeld zich voor me in glans en damp!
> Die pracht, die majesteit is onaanblik'lijk.’ (blz. 106)

Dat orthodoxisme, het heeft zich in zijn beste oogenblikken - eerste noodzaak voor het ontstaan van goede verzen - gëiden tifieerd, niet langer een tendenz, met zijn dichterschap-zelf. En een diep-echt dichter-gevoel, dat tevens het gevoel is van den orthodoxen dichter, drukken quatrijnen uit als:

> O God, tot U! - De ruimten van mijn ziel
> Vervult een strooming, die ik niet kan stillen,
> Omdat ze niet gewekt is door mijn willen,
> Maar wijl een hooger roering op haar viel;

Tot naar de hoogte drijft mijn volle ziel
Een stofgoudwolk, dragend de gouden zangen,
Waarvan 'k bij wijle een enkele op kan vangen,
Maar die tot nog in kroken nederviel. (bl. 68)

En vele verzen zouden wij kunnen aanhalen, die nader de aanwezigheid van zijn talent bevestigen. Wij schrijven nog af deze voortreffelijke regels uit het sonnet ‘De dood’, de nachtwake bij een doode:

Toen stoorde, vollen slags, de dompe rust
Het statig uurwerk op z'n bronzen voeten,
En na dat vluchtig, rakelings ontmoeten
Van tijd en eeuwigheid, keerde de rust. (bl. 90)

Is dat niet vol van stemming, en klank, en... woordkunst? De toevoeging: ‘Op z'n bronzen voeten’, schijnbaar nuchter, is van een wonder effect, omdat juist door dat metaal-op-marmer de slag zoo vol vergalmt.

Bij zulke bewijzen van aanleg gunnen wij den nog zoozeer tusschen stuwingen van allerlei aard in 't nauw zittenden jongen man gaarne dingen, van die omstandigheden het gevolg, als dit ‘argot’, dat ons een smakelooze vergissing lijkt:

‘Ons hemelsch plaatsbewijs heeft God geteekend’.

* * *

Dat het niet de strekking of de strekking-loosheid is, die weegt, maar enkel de hoedanigheid, dat bewijst weer onmiddellijk de vertalingin-verzen van het Hooglied door A.B. Kleerekoper, die langs zeer zuivere en moderne wegen iets heel belachelijks heeft gedaan.

Niet om geloof, enkel om schoonheid dichtte deze.

Roerend-kinderlijk praat een even grappig-frisch als groot-doenig voorwoordje over realisme, en dan, gewichtig:

.....Het Hooglied, zoo duister voor ieder, voor wien het Oostersch lied niet is toegankelijk, dat ik, uit liefde-trots, door ieder gekend, geliefd, bewonderd wilde.
.....Nederlandsche verzen geef ik u hier, maar niet was de eenvoudige oorspronkelijke schoonheid het offer, dat ik brengen mocht of wilde, aan den vorm mijner bewerking, die vóór alles 'n *vertaling* wil zijn uit den Hebreeuwschen tekst.’

Kranige principes! maar in de practijk brengt hij de heele oorspronkelijke schoonheid ten offer, de goede jongen, aan zijn geestdrift, welke bespottelijk slechte versjes heeft doen ontstaan, die niets met het Hooglied van doen hebben, en waarover we alleen wat willen zeggen, omdat Willem Rooyaards beloofde, ze voor te dragen.

Met die rijmpjes zouden zij ons een openbaring willen doen?

Maar laten we ze enkel en alleen naast een proza-vertaling leggen, zonder veel commentaar:
Hoofdstuk II vers 3-6:

Hollandsche overzetting van Luthers vertaling.	*A.B. Kleerekoper*.
3. Gelijk een appelboom onder de wilde boomen, zóo is mijn vriend onder de zonen: *ik zit onder de schaduw van dien ik begeer, en zijne vrucht is zoet voor mijn gehemelte*.	3. Als d' appelboom zich fier verheft In lengte allen overtreft, Zoo is er ook geen enkele man Die hem in kracht gelijken kan; Ik vlei mij in z'n schaduw neder, Z'n vrucht is voor m'n mond zoo teeder.
4. Hij voert mij in het vertrek des wijns *en de liefde is zijn banier over mij*.	4. Hij laaft in 't wijnvertrek mij hier, En voert z'n hartstocht als banier.
	(droomerig)
5. Hij verkwikt mij met bloemen, en laaft mij met appelen, *want ik ben krank van liefde*.	5. O, laaft mij met 'n applen-drank Mijn ziele is van lieven krank.
	(inslapend.)
6. Zijn linkerhand ligt onder mijn hoofd, en zijn rechterhand omhelst mij.	6. Z'n linkerhand vleit zacht me neer, Z'n rechterhand omvat me teer.

Dat deze verzen, die, kort en rijmend, zeker minder hebben van de Hebreeuwsche dan het lyrisch proza der verschillende bestaande vertalingen, - dat deze verzen bovendien in hunne willekeurige verklaringen waarschijnlijk fout gaan, al blijken de geijkte overzettingen ook lang niet eensgezind (we konden helaas niet dieper dan tot in den Griekschen text putten) is, bij zulk een kunst-resultaat, geen discussie waard.

Want zie nu nog dit voorbeeld, nog slechter zoo mogelijk:
Hoofdstuk III vers 1-4:

Staten-vertaling.	*A.B. Kleerekoper*.
1. Ik zocht des nachts op mijn leger hem, dien mijne ziel lief heeft; ik zocht hem, maar ik vond hem niet.	1. 's Nachts op m'n sponde in sluime ring verzwonden Heb ik gezocht hem, maar niet gevonden,
2. Ik zal nu opstaan, en in de stad omgaan, in de wijken en in de straten; ik zal hem zoeken die mijne ziel liefheeft; ik zocht hem, maar ik vond hem niet.	2. Ach, dacht ik, zou ik dan eenzaam verkwijnen. Hèm ga ik zoeken langs straten en pleinen; Toen ging ik dwalen in d' eenzamen nacht Roepend mijn Herder met droevige klacht.
3. De wachters, die in de stad omgingen, vonden mij. Hebt gij dien gezien, dien mijne ziel liefheeft?	3. Mij vonden wachters, die gaan door de stad, 'Wijs mij m'n lief,' ik in wanhoop hun bad;
4. Toen ik een weinigje van hen weggegaan was, vond ik hem, dien mijne ziel lief heeft; ik hield hem vast en liet hem niet gaan.	4. Nauw hen verlatend, vond ik hem in 't bosch, Toen hield ik hem vast en liet hem niet los.'

De Fransche vertaling is nòg mooier dan de Staten-vertaling:

1. 'J'ai cherché durant les nuits sur mon lit celui qu'aime mon âme: je l'ai cherché, mais je ne l'ai point trouvé.
2. Je me leverai maintenaint, et tournoierai par la ville, par les carrefours et par les places, et je chercherai celui qu'aime mon âme. Je l'ai cherché, mais je ne l'ai point trouvé.
3. Le guet, qui faisait la ronde par la ville, m'a trouvée: n' avez vous point vu, celui qu'aime mon âme?
4. A peine les avais-je passés, que je trouvai celui qu'aime mon âme: je le pris et je ne le lâcherai point!'

Zij deze iets gevoeliger dan de Hollandsche, 't behoeft geen betoog, hoe de vertaling van Kleerekoper (terwijl ze vol zit met 'offers aan den vorm (z)ijner bewerking', mooiigheden, waarvan géén vertaling rept), weg-goochelt in zijn rijmsel àl de schoonheid dezer heerlijke lyriek, zooals die voor ieder landgenoot in zijn bijbel te vinden is; àl de schoonheid, want zelfs van dàt, waarom dit gansche fragment bestáát, de smachtende herhaling van den wensch, de onrustige herhaling der teleurstelling, om-gevloeid eens in een vraag, aan de wachters, te nacht, - welke dan zoo ver-

rukkelijk zich oplossen in de vervulling, de in-bezit-name van den lieveling - hiervan is niets dan het dorre verhaaltje in de rijm-omschrijving van Kleerekoper op te sporen.

Met het 'Hooglied' zoowel als met Hollandsche 'verzen' staat het boekje van A.B. Kleerekoper slechts in een zéér verwijderd verband.

* * *

Albertine Smulders en Spero behooren, evenals Seerp Anema, tot de kringen, waarvan men in de letterkunde weinig notitie pleegt te nemen.

Hebben wij Seerp Anema opgevischt uit de onverschilligheid, waarin al-bij-voorbaat verzinkt, zoolang 'l'art pour l'art' de blindelings-aanvaarde lijfspreuk onzer letteren zal blijven, al wat zich aanmeldt als orthodox of catholiek of iets anders, - Albertine Smulders en Spero mogen wij er gerust laten.

Zelfs lijkt 't niet overbodig, Albertine Smulders even een klein zetje te geven in die richting.... Is er niet ergens in Utrecht een clubje van Maria Viola en zoo, waartoe juffrouw Smulders, meenen we, ook behoort, en dat, uit oude herinneringen aan den grooten kunst-tijd van het catholicisme, zich wel een soort catholiek 'Reveil' zou willen vinden, en het zelfs waagt, zich stilletjes in verband te brengen met... Gezelle!? Is laatst niet iemand in een weekblad komen zeggen: Gezelle was catholiek en werd nu zoo als dichter erkend: Albertine Smulders was óók catholiek, en dùs...

Daarom zij even uitdrukkelijk verklaard, dat de verzen van Albertine Smulders, conventioneele dames-poëzie, evenmin iets beteekenen als die van Spero.

Spero, dat is de theosoof, die geen dichter is, maar nuttig vond, tot stichting zijner medemenschen, zijn geloof te berijmen, de theosoof, die huist, blijkbaar zonder diens artisticiteit aan te raken - en daarom scheiden wij hen - in G. Heuvelman, den prozaïst, van wien men, in de sinds lang verdwenen *Kunstwereld* en in de eerste beide jaargangen van *De Arbeid*, lyrische prozastukken heeft kunnen aantreffen van eigenaardige verdienste.

* * *

De heer J.K. Rensburg!... roert nu de trom, ons proza, en speelt, ja waarom niet de Marseillaise? want het Wilhelmus gaat ons toch te veel aan het hart.

De heer J.K. Rensburg, denker en ziener, dichter en hervormer, de heer J.K. Rensburg.

Doch met dien heer J.K. Rensburg, zooals hij langs Amsterdams grachten flaneert, blijmoediglijk, en denkt... samen-denkt àlles wat hij óóit gelezen heeft - ‘en ik heb véél gelezen’ zegt hij ergens - gelezen, bij Wagner en bij Plato, bij Nietzsche en bij Saint-Simon, bij Ibsen en bij Buffon, bij Marx en bij von Humboldt, in de Fortnightly Review van ‘jaren geleden’ en in de Nouvelle Revue van April '93, - met dien belezen heer J.K. Rensburg, die al die lectuur met de voorkeur-looze graagte van den halfontwikkelde verslindt, en met een naïveteit en een fantasie zonder grenzen door elkaar7' hutst tot een toekomst-theorie, waarin Socialisme en Koningschap dóór Graalsage en Jodendom worden geprakt zoo stelliglijk, of de bewerking een scheikundige ware, - met dien theoretiseerenden heer J.K. Rensburg, wiens on-bekookte en on-gare wandelingen-brouwsels voor het pan-menschelijkste verstand onverduwbaar zullen blijven, - en zelfs met dien waanwijzen en verwaten heer J.K. Rensburg, die meent evenveel ontdekkingen te doen als hem dwaasheden in 't kopje komen; die ‘*al* in '86-'88 een bouwstijl voorzag’ die er nog niet is; die voor de eerste helft der twintigste eeuw, duizend jaar na ‘Lohengrin,’ een messiaansch Graal-Keizerrijk van de Vereenigde Staten der Aarde voorspelt, waarbij haast begint te komen; die wel vindt, daarin Wagner en Nietzsche ver achter zich te laten, waar bij hem ‘op zijn 17e of 18e jaar het denkbeeld’ rijpte, waartoe Wagner noch Nietzsche ooit gekomen zijn; die zich verbeeldt, met zijn Japanse verzen en 16 Lohengrin-sonnetten, *het* gevolg te wezen van... het Dreyfus-proces, aldus gesticht te hebben een ‘Eind-Erise Kunst’ en een ‘prae-messiaansch socialisme’, en daarmee ‘al voor drie kwart de godsdienst der toekomst’; kortom, die zich aanziet voor min of meer een modernen Johannes den Dooper, als hij zich niet voor den miskenden Messias-Imperator zelven houdt, wien alleen nog maar zijn ‘Tempel-Paladijnen = apostelmaarschalken’ wat lang laten wachten, - met dezen... ridiculen heer J.K. Rensburg hebben wij ons hier - goddank! - niet bezig te houden[1)].

1) Dit is niet alles in de hier behandelde boekjes te vinden. Ook zijn in tijdschriften verspreiden ‘Wereldstroom’ - alleramusantste lectuur! - en zijn ondoorkoombaar-langwijligen roman ‘Koningschap’ stonden ons onder 't schrijven voor den geest.

Het is voor ons de vraag: de heer J.K. Rensburg, die óók onze letteren wel met wat verzen heeft willen begiftigen, - heeft hij *goede* verzen gemaakt?

't Antwoord lijkt voor de hand te liggen: neen, want zoowat zich interesseeren voor alles en nog wat, maar nergens eigenlijk grondig iets van weten, en dus nergens diep en klaar voor voelen, dat maakt geen dichter.

De wonderen zijn echter de wereld nog niet uit.

Behalve de eeuwig-philosopheerende eeuwige wandelaar van Amsterdam, is de heer Rensburg een gevoelige voor kleine kleurtjes en glimpend licht, voor kleine plastiek, voor kleine woordkunst en klein-sierlijk-zwenkenden versgang, zonder dat er, wel te verstaan, ooit questie komt van zware ontroering of hoog gezang. Doch dat behoeft ook niet, en wij zijn al heel blij, wanneer te midden der tallooze zotheden van zijn z.g. ‘gemeenschapskunst’, die louter persoonlijke ijdelheid is, - wanneer uit al dat duf gepraat in verzen, die als zóó droog zand uit elkaar vallen, dat de verklarende aanteekeningen waarlijk plezieriger te lezen zijn, - wanneer daar opklinkt, nu en dan, het mooie toontje van een werkelijk zich in iets verdiepen, en er de schoonheid van voelen en toonen: de imaginaire schilderingetjes, vluchtige, maar soms zacht-rake aquarellen, van Japan.

Zoo breekt een vriendelijke schoonheid door, waar het vervelend regenen van een gewilde gemeenschaps-kunst ophoudt; want waarom zou het beschrijven van Japan's mooi méér gemeenschapskunst zijn, dan wanneer wij beschreven, hoe op dit oogenblik een van ons, met geruisch van sprietsend goud, aan-trekt z'n cigaret?

Heelemaal zuiver wordt deze poëzie echter zelden, en zelden maar verlaat u het gevoel, te doen te hebben met iets als *toegepaste kunst*.

Bij het verschijnen van het eerste zestal dezer ‘Japanse Verzen’, in ‘de Nieuwe Gids’ van April 1898, had bijvoorbeeld u verrast, al begreept ge even niet ‘wáár langs’ in den vierden regel, en al was het met spatten dreigende hondje allereerst stoornis voor de zuiverheid der vergelijking, - Foeji-no-Hana:

‘Als een Japans poëet, di ruim omwaad,
Gebukt voor slank-blank vel van rijstvelijn,
In helrood inktmeer een penseelspits baad,
Waarlangs in zeegroene en wolkrose schijn
De zoom, een parelmoeren schelprand gaat,
En waar een stenen hondje, piperig klein,
Tot stoornis met een sprong te dreigen staat
Om woest te spatten op 't papier-satijn.

Zoo wil ik stil Japanse verzen rijen,
Als zulk een dichter, die met zacht gestreel
Woordtekens helrood uitzwiert van 't penseel,
Totdat het blad vol trossen beelden hangt,
Gelijk foeji-no-hana nederrankt,
En met zoo'n fleur van rose u vermeien.’

Ge vindt dit sonnet in den bundel terug, maar de geur is eraf. De dichter heeft inmiddels ontdekt, dat de foeji niet roze, maar blauw is.... Hij kon nu twee dingen doen: of het vers verscheuren, of het laten zooals het was. Alleen die fleur van *roze* foeji was voor ons als het blad met *rood*-uitgezwierde teekens van den Japanschen poëet, en zóó alleen, onafhankelijk van juistheid, waren de verzen verzen voor ons gebleven.

Maar J.K. Rensburgs verstand had aan den dichter J.K. Rensburg geen verzen blijkbaar, doch allereerst realiteits-berijming besteld: immers, ijverig werd het ‘foutieve’ veranderd in dezen onzin:

‘Gelijk *lichtblauwe* foedzji neder rankt
En met zo'n fleur van lente u vermeien.’

Als om echter tegelijkertijd te bewijzen, dat afwezigheid van dichterschap geen woordkunst uitsluit, wijzigde hij ‘piperig’ in het veel fijn-juistere ‘kneuterig’.

De ‘Mi-kado’ had, toen het in ‘De Arbeid’ verscheen, een regel te weinig - als sonnetten deugen deze gedichten zelden - juist waar de woordkunst zeer goed was:

‘Daar leefd' in een paleis staand' uit een gracht
Vol lotustoortsen, - door geen menschenhand
Beroerd -, met torens violet bevlagd,
D' aloudste Dynasti van heel 't Vierkant
Der Aarde: Dzjimmoe-Tenno's trots geslacht
En blank straald' in de wimpling de Chrijsanth

‘Van den Mi Kado, *di in fabelpracht*
Van goudlak leefd', onzichtbaar als een God’.

De handwerksman zette ook hier den dichter opzij, en - behalve leelijke veranderingen van ethnologischen aard in de beginregels - voegde hij tusschen de beide laatste er een als een dof inleg-blad in een glanzende uitschuiftafel, zoodat de mahonihoutvlammen niet meer aansluiten en hun lijn verloren hebben:

‘....de Mi Kado, *di in fabelpracht*
Van zaal aan zaal, hei-rijk met wand aan wand
van goudlak, leefde, onzichtbaar als een God’.

Goudlak, niet meer van ‘fabelpracht’ afhangende, moest nu bovendien van ‘leefde’ door een komma gescheiden worden. Er is niets meer over van 't heele gedicht.

Die beiden behoorden tot de stuk-of-tien beste: Serenade, Het Chrysanten-rijk, Avondstond, Uit de middeneeuwen, Het sintoïsme, Wimpels van Wirook, Treurig Treurig, In Vogelvlucht, Zijdeteelt, Kamerscherm, Straat bij Avond, Naar de Post, Begrafenis.... om niet te spreken van een aantal goede regels, door de overigens voor 't meerendeel duffe verzen verspreid. In 't bizonder noemen we ‘Geisha's’ en ‘De Kogo’, fijn en zwierig 't eerste, 't tweede stemming-sterk en, in strakke beweging, 't meest vers.

Waarden als in deze beide gedichten zoekt men in ‘Lohengrin’ (door 't welk de lezer tusschen de vreeselijkste rijmelarij wordt op en neer ge ‘zwingd’, ge ‘vlingd’ en ge ‘vlangd’) tevergeefs. Met genoegen ‘vlingt’ men maar altijd weer af op het z.g. leitmotiv;

‘Ik kom, ik kom van Montsalvat gevaren,’

want het is het eenige begrijpelijke in deze over 't algemeen zeer slechte sonnetten.

Ook de spelling van den heer J.K. Rensburg - 't was onmogelijk, dat hij hierover géén eigen theorie zou hebben gehad - een spelling, die bij de Japanse versen wel koddig mocht lijken, doch blijkbaar zóó niet was bedoeld, want bij den statigen Lohengrin wordt ze eveneens toegepast, - ook die spelling kost soms

hoofdbreken. Zoo is het ons niet mogelijk geweest, in 't Hollandsch te vertalen het woord ‘srauw’.... ‘zèg me wat 'n srauw is, - of ik hou' er jou voor!’ zouden onze grootmoeders hebben gezegd.

* * *

Petrus Cordatus, dat is de dappere strijder, die vecht, in den wind, voor het proletariaat; dat is de idealist-in-de-lucht, de schreeuwer, die niet (als de stille, bewuste sociaal-democraat het zich wenscht) staat in de realiteit, en gaat er-van-uit, bescheiden maar met gedegen kracht, langzaam maar zeker; dat is de anarchist, zooals de ander dien ziet: het toppunt van ‘deu bourgeois’; dat is de sociale Don Quichotte; dat is de individualist bij uitnemendheid, die toekomst-droomen voedt, alleen om er zijn eigen figuur aan vet te mesten tot een soort verheven Minnaar des Volks, zich verheerlijkend, als 't ‘laag volk’ hem begrijpelijkerwijs verguist, tot een Christus; Petrus Cordatus, dat is een Rensburg in zijn mallen grootheidswaan, die buiten elke werkelijkheid blijft; 't is ook Van Eeden in zijn gemakkelijken heldenmoed en zijn martelaarschap, wanneer hij wil strijden ‘heel alleen tegen....,’ men kent dat.

Adama van Scheltema, in het tweede van zijn ‘Levende Steden’, het satirisch-dramatisch gedicht ‘Dusseldorp’, heeft hem voortreffelijk geteekend, zijn ijdelen vechtersbaas.

Wellicht wat eentonig, hoewel waarschijnlijk min of meer episch bedoeld, is het procédé, volgens 't welk Petrus Cordatus, 't zij op den weg-naar-stad het joodje, den tevreden boer, den dooven herder, het jarig kind en de arbeiders, - 't zij in de doodsche, leege straten het hoertje, den bakkersjongen en de baker, - 't zij op het feestterrein zijn verschillende fabrikanten, ontmoet, tracht te bekeeren, en bot vangt, om dan een ijselijke tirade van toornige teleurstelling, tragische miskenning en hartverheffende vergiffenis, tegen zichzelf af te steken; - maar toch vervelen die telkens op dezelfde wijze samengestelde episodes nooit, omdat ze elk zoo frisch zijn, en u, steeds onvermoeid, meevoeren tot de volgende met het kranig entrain van een Cyrano de Bergerac.... aan welk stuk trouwens de geheele manier met zijn vaak toegepast, grof, maar inslaand effect: het telkens herhalen van 'n paar stereotype woorden, die over een monoloog als 't ware de zweep leggen (al

is dit bij Rostand dan veel regelmatiger, veel brillanter, maar holler) - wel herinnert.

Heel veel sprake van verzen-in-den-hoogsten-zin is er natuurlijk niet, kàn er niet zijn, waar satire, waar een kritisch spot-gevoel bij het schrijven voorzat. Dat is te waaksch, te scherp-verstandelijk dan dat er bij mogelijkheid diepe poëzie zou ontstaan. Maar die zou hier ook niet passen, en zooals in proza een lyrische stijl wel eens niet goed kan wezen, in zekere omstandigheden, zoo mógen ook deze verzen hoogstens fraai zijn; en daaruit blijkt evenzeer de mindere soort van dezen dicht-aard, als dat nu ook mooie verzen soortelijk slecht zouden worden.

Zoo voelde het dan ook de dichter, en inderdaad meesterlijk is hij erin geslaagd, zonder zijn eigen toon te laten varen - zoodat iedereen in Petrus Cordatus' redeneeringen Scheltema's stem herkennen zou -, toch dien toon, als hij 'm niet vierkant in 't gekke gooit, steeds te houden, soms bijna onmerkbaar, éven weg van den stroom, éven beneden het peil van zijn volle zielsgeluid. Met een even-omdraai van die soort wendingen vooral, waarbij zijn eigen stem mooi-joviaal is, bereikt hij hier de grappigste effecten.

Zoo is van het heele boek, dat toch, op een enkele flauwe bladzijde na, bijna doorloopend zoo raak is, het allerkostelijkste, als, op de laatste bladzijde, nadat Petrus den ‘derden fabrikant’ een bierpul op het hoofd heeft omgekeerd en het tentoonstellingsterrein is afgesmeten, als hij dan bij die brug over den Rijn aan het voetstuk van den leeuw tot zichzelf gekomen, zegt, eerst tot den Rijn:

> ‘Rivier, ga naar de zee! en zeg dat ik
> hier heb geweend.....’

dan tot den leeuw:

> ‘*Makker, leg in mijn hand uw stille staart!*
> Nu zwijgen wij - twee steenen filosofen!’

Verrukkelijk is het de parodie van een Petrus Cordatus, en - is het tegelijkertijd niet bijna volkomen Scheltema's eigenst geluid? Zou niet een ernstig-gemeende regel van Scheltema kunnen zijn bijv.: ‘Makker, leg aan mijn hart uw moede hoofd’.

Wat is er van Dusseldorf in dit boek, en hoe staat het, in

verband dáármee, tegenover den cyclus-titel, en in den cyclus, ‘Levende Steden’?

Plastische beschrijvingen eigenlijk-gezegd, zijn hier evenmin te vinden als in het eerste boek. Toch is, als daar, de atmosfeer en het *leven* der stad, het reëele zoowel als het symbolische, tastbaar aanwezig.

Of men zich nu echter niet zou kunnen vergissen, of het wel twijfelloos Dusseldorp is, dat men te voelen krijgt? Of niet elke andere Noord-Duitsche fabrieksstad, waar een tentoonstelling wordt gehouden, kon weergegeven zijn met die stille straten, waar een publieke vrouw, een bakker en een loopjongen de eenige middaguurlijke verschijningen zijn?

Zeker is het, dat, in dit boek, de stad Dusseldorf een andere rol vervult dan de stad Londen in ‘Londen’, en, al dient een beslist oordeel opgeschort tot de cyclus volledig zal zijn, - voor 't oogenblik lijkt dat onharmonisch.

Dusseldorp is bijna enkel het *décor* voor Petrus Cordatus' ontmoetingen, en een fabrieksstad is ongetwijfeld een zeer goed décor voor de schermutselingen van den idealistischen droomer, maar morgen kan hij naar Keulen doorgaan en daar aan priesters en militairen - le sabre et le goupillon, als je blieft! - en aan eau-de-cologne-juffrouwen zijn ‘hart’ wetten.

In Londen echter is het om Londen-zelf te doen, om de reusachtige incarnatie van het wee der menschheid, waar de Vreemdeling, de gevoelige bourgeois-ziel, door den Tijdgeest, den stroom naar bewustwording, gewekt wordt tot het groote leven en zijn ellende en zijn strijd.

En behalve dat Londen en Dusseldorp ‘levende steden’ zijn in verschillenden zin, volgen zij ook wonderlijk op elkaar. Nauwlijks is in Londen door den bourgeois het socialisme vermoed, of in Dusseldorp wordt anderer idealisme bespottelijk gemaakt, wellicht terecht op zichzelf, maar, naar wij meenen, in verkeerde proportie.

Om den nog al te teeren groei van iets, dat heerlijk is, maar nog zóó jong, bloeit liefst de ingehouden stilheid der heldere hoop; een schampere lach klinkt er leelijk naast. Volgroeide kracht eerst duldt het hard sarcasme bij zich.

Daarom stellen wij Gorter's socialistische poëzie verre boven die van Scheltema, welke nog hoofdzakelijk uitingen van reactie bevat,

en in dat halflicht van terugwerken op oude en nieuwe verkeerdheden, niet, als Gorter, staat in den vollen juich-gloed van een nieuw ideaal.

In zoover echter is Adama van Scheltema verder dan de lichtlooze ellende-schilders, die zich in ‘de Jonge Gids’ als proletarische kunstenaars aanmeldden, dat bij hem, in de aanschouwing, de vochtigheid zijner oogen om het afzichtelijke beeld vervloeit tot een bevenden nevel, die het zacht schijnt op te nemen en mee te doen drijven naar een betere toekomst.

Die zware en teere ontroering maakt ‘Londen’ tot een zeer schoon gedicht.

Er zijn gedeelten, waarvan wij niet houden; te vele en niet meer intense beschrijvingen van ongelukkigen; de rare, en in 't geheel niet inslaande fantasie aan 't eind van den derden zang; en in 't algemeen, een zekere bizarrerie, die echter, al moet hij ze niet kweeken, nu eenmaal in het wezen van Scheltema verweven is. Doch Londen is overigens doorloopend zóó waardevol dichtwerk, dat het aanhalen van mooie regels een onbegonnen werk ware. Even de deelen langs-strijkend, waar de diepere zin het klaarst aan de oppervlakte komt, vangen wij er genoeg.

Wonder-mooi van een vaagheid, zoo echt, dat zij de behandeling eener forsche techniek niet schroomt, - is 't zoo niet ook in de schilderkunst bij een Carrière? - golft de aanhef van den eersten zang.

> ‘Wat roept gij mij tot eene wereld wakker
> Waarover allerdroefst uw adem gaat!’

vraagt de Vreemdeling aan den Tijd, en deze antwoordt:

> ‘Woudt ge eenzaam aan 't strand wat schelpen rapen
> En spelen met eene leege mosselschaal?
> .... De schoone toets zult ge in u zelve zoeken:
> Een bruine poel spiegelt de starrelucht
> Zoo mooi als uitgedroomde kinderoogen’.

En de Vreemdeling weer:

> ‘Mijn handen rijzen uit de zoete weelde
> Van mijmeringen bevend op....’

Zij varen over de voorsteden van Londen, die hangen

> ‘als uitgezogen vliegen om een web’.

en Londen nadert:

‘Voelt gij geen jammer aan uw klamme leden -
Gaat er geen rilling door uw dunne hals?’

Een eerste blik glijdt over 't wee der wereldstad:

De Tijd.
‘... Daar drinkt een mensch eenzaam zijn beker leed!
Vallen de sterren daar of zijn 't uw tranen,
Die witte druppelen!

De Vreemdeling.
Ik weet het niet!’

Op deze schoone en moede eerste droefheid volgt, in den tweeden zang, met felle wreedheid het aanschouwen der gruwelen-stad; wreed al is het ontwaken:

De Tijd.
‘Slaapt gij? - Waak op! de dag staat wagewijd
Met al zijn sluizen open, 't leven rijdt
En jaagt en davert door de volle straten
En loopt aan 't licht uit alle donkre gaten
En schuimt als bier en grijnst zijn luide lach
Aan elk verdroomd gelaat!

De Vreemdeling.
Is dit de dag?’

Het walgelijkste spaart de levens-tooner niet aan het ontwakende bewust-zijn:

‘Een zwarte schimmel woekert aan de huizen
En maakt de menschen en de muur melaatsch,
Uit de open vensters hangt het vuil te droogen
Als vellen om een doorgezwollen zweer.’

en lang, lang is de schildering van Londen en zijn misgewassen - niet altijd even treffend echter.

Van de mooiste is het fragment der paarden:

‘Hoort gij dat klotsen op het doffe hout,
Die holle hartslag aan vermolmde wanden?’

en later:

‘Het is een feest van vleesch, dat staat te dampen
Levend bewegend vleesch van glanzend bruin'
En zwart' en witte billen, - en een heete

Garstige damp komt op. Een knol omver!
Hallo! de boel verstopt, - hij ligt te zweeten
En zwijgt, zijn kop op zij - als was het uit!
Ach wat, hij komt wel op zijn strakke pooten!
En de optocht gaat zijn glibberige gang. -
Zij gaan gedwee en stil voorbij. - Twee groote
Gebogen koppen gaan soms naar elkaar
En zeggen wat, - soms staat er een te snuiven,
Als 't helder waait, en sabbelt aan de boom, -
En 's avonds in de stal, bij kale ruiven,
Droomt dan een enkle een wonderlijke droom
Van wapperende manen, groene weiden, - -'

En na dien helle-dag is het vage vermoeden al tot weten geworden, schoon het nog pijnlijk weten is:

'Ai bittre - bittre tijd! die mij de moord
Van mensch aan mensch en 't vallen van de zwakken
Moet leeren zien, - die met de heete pijn
Van anderen mij aanstookt als een oven, -
Die mij alleen waarachtig mensch doet zijn
Als 'k aan een anders slechtheid kan gelooven,
En door de haat de liefde leeren kan! - -
Ai bittre - bittre tijd! - -'

De derde zang rijst (na een kleine vervaling, als wij er in den tweeden eenige niet hebben genoemd) in blz. 34-34, op tot de volkomenste schoonheid van dit boek. Het is de groote vloekzang van den Tijd bij Westminster-abbey en de Houses of Parliament, over de Kerk en de Vlag, een zang van haat, die zich oplost:

De Tijd.
'Zoo zult gij hatend met het leven vechten
om aan uw levensliefde te vergaan!
Zoo rijst uit deze zwarte deerlijk slechte
Akker des levens eens weer 't juichend graan!

De Vreemdeling.
Een vriendelijke God schijnt u te hooren
En steekt zijn lachend hoofd den hemel uit!

De Tijd.
Een gat valt in de lucht! de zon loopt over
En Londen loopt vol goud aan 't late licht.

De Vreemdeling.

Uw gele zacht gezinde vleugels dragen
Mij langzaam naar de blanke laagte toe
Ik voel mij vol van liefelijke dingen.
De wind is wakker en de losse lucht
Valt om ons uit elkaar in lichte kringen,
Kroont onze hoofden met een rozenkrans.
Meester wij dalen als twee makke duiven -
En ik geloof dat ik gelukkig ben!'

* * *

Waar Adama van Scheltema eindigt, daar begint Gorter.

Gene treedt, na moeizamen nacht, aan den drempel der eerste schemer-uchtend; deze staat in de klaarte van den vollen dag.

In het ééne denkbeeld van het Socialisme, dat over hem uitstraalt, is zijn gevoel tot klaarste éénheid gekomen; nòg beter kan dus zijn kunst zijn; zij *is* het misschien....

Niet om eenvoudig-meer-talent..... wat is Gorter niet zwak geweest tùsschen dit tijdperk van socialisme en zijn vorige van sensitivisme-tot-het-uiterste, in die Spinozistische tusschenperiode, welke de School der Poëzie besluit, toen het overprikkeld gevoel zich weer gezond moest *redeneeren*.

Gorters nieuwe verzen, uiting van het levens-gevoel, dat nu in hem volkomen gezegevierd heeft, - men is er niet meer op verdacht geweest en weinigen hebben er iets van gezien - maar Gorters nieuwe verzen, ze zijn de zuiverste verrukking, die er in woorden is.

Zij zijn een zuiverheid - waarom zouden wij niet beelden als van Gorter-zelf gebruiken? - een zuiverheid als een bosch of als een beek. Het is de natuurkracht-zelve, die ademt en kijkt, en loopt en lacht, en paart en baart. Het is het natuur-woord zoo *direct*, dat het dikwijls geen tijd heeft, zich te vormen in het maat-enrijm-schema van wat men verzen pleegt te noemen; het zijn grootendeels verzen als van Walt Whitman.

Maar déze minnen wij meer, want het is wel degelijk nog de *sensitivist* zijner vroegere 'verzen', die spreekt, al staat en stort zijn stem door een verklaarder wereld nu.

Niet alleen toch in een versje als dit, dat bij de wondere, doch dikwijls duistere en dwarrelige eerste Verzen, een der mooiste zou zijn:

‘Mijn kamer is der stilte diepste groef
's Morgens om vijf uur, als de eerste haan
nog slaapt Stil is het vuur van 't lamplicht aan,
dat goudstralend zich in schemer begroef.

't Is vol van schatten hier, en ik behoef
Maar even van mijn tafel op te staan,
't Hoofd in den schemer, naar een hoek te gaan,
Waar ik iets opdelf en blader en proef.’

niet alleen in zulk een versje, dat al is het reeds algemeenmenschelijk en niet meer strevend naar ongehoorde sensaties, nog individualistisch blijft, vinden wij dat sensitivisme weer, maar heerlijker zelfs in de verzen, waar het levend ideaal van het socialisme zijn lijf en hoofd trillend door-heldert.

Dan zingen de gouden-helste en warm-zoetste snaren!

Hoor, in het eerste vers, juichende inleiding, in dien rei-dans der arbeiders-klasse aan zee, het hoog-feestelijke:

‘Hoe is nu alles helder, 't aardmetaal
Klinkt, en de lucht is sonoor, 't handgeklap
van mannen en vrouwen volgt op breede zwaai
van armen *door de zachte helle lucht*.’

En dadelijk, op de tweede bladzijde, hoor hoe 'n *schoonheid*, en wat een direct-gevoelde schoonheid hem is, wat volgens sommigen als een dor stelsel zijn dichterschap zou hebben vervangen, zijn socialisme:

‘Het is het schoonste van het heden, omdat
het in het heden leeft, als wordend kind,
als alles nog alleen hoop is, alleen
liefde. - *Het is het jonge eikeltje
in de hand van een kind*.’

Maar is er een zekerder geluks-accent dan in die vreemde gevoels-mengeling van wie al te gelukkig is: bedwelming, waardoor fijne helderheid stijgt, helderte, die duizelt?

‘Mijn liefste, ik heb u wel eens zacht verteld,
hoe de geur van uw lichaam mij benevelt
en toch opwekt. - Zoo is 't, o socialisme!’

en

‘Zooals een man die op verheven rots
staat bij de zee, en hem komt sterkende

adem van 't groote: alles wordt hem helder.
Maar door overmaat van helderheid
wordt hij eindelijk flauw, en zijgt en zijgt.'

Wat verbleekt, bij deze opene natuur, de nieuwheids-kracht, die Adama van Scheltema in zijn eerste bundeltjes nog zoo vaak moest *zoeken* met de *bizonderheid* van jeukend-frissche woorden en hartelijke brutaliteiten.

En hoe zijn Gorters beelden simpel en zonne-klaar, dáár-zijnd zonder verrassende wegen erheen, en daarom verassend ten hoogste, - hoe zijn die niet méér nog dan de prachtige beelden van Scheltema, die als met krachtige grijphanden delft in de taal, en in uw geest, waar die taal leeft; die u zoo dikwijls steekt naar het hart, zijn gestadig beeld, al heeft hij dat ook aangewend met een ongeëvenaarden rijkdom van imaginatie!

'Zet de sluizen van uw oogen wagewijd open
Tot het licht van die star om uw hart is geloopen
Als de golve' om den rand van een kiel.' (Uit den Dool)

Dat beeld gudst diep uw geest binnen, en stroomt er uit in een heerlijke voorstelling. Maar zegt Gorter:

'O vrij te zijn....
O aldoor door de tanden
Vrijheid te voelen gaan bij iederen adem.'

dan lééft ge in heerlijker, want *dadelijker,* werkelijkheid.

Gorters beelden, ze zijn soms eenvoudig als in oer-poëzie:

'Schaart u aaneen, zooals de beesten doen,
Zooals de wolken doen, zooals de zee.'

'Drie mannen zoo klaar als daden.'

'Want hij had een stralend gezicht
Vol vreugde en hoop,
Het was of het hemellicht
begon haar loop.'

Of in dit gespierde sonnet, van Homerische kracht en waarheid, van grootsch-aandoenlijke zuiverheid:

'Wanneer men tusschen een schaar mannen treedt,
Van jonge arbeiders, die daar staan als vlammen
Zoo zuiver, die daar staan als hanekammen
Zoo onschuldig, waarvan geen een iets weet,

Wanneer men dan het brood, dat men zelf eet,
Het brood der kennis, breekt, ze omstaan als rammen
U, en dringen hun koppen gretig samen,
Gij geeft het hun, zoodat een ieder vreet,
Wees dan voorzichtig en houd uwe ziel
Rein, en denk geen dwaze trotsche gedachte
Maar denk ze zuiver sterk als de natuur.
Opdat gij rein zijt als het vlammenvuur,
Dat daar voor u, zoo zuiver in hun vachten,
De kennis graast, die van uw lippen viel.'

Zijn de hanekammen u vreemd? vindt ge, dat het rijm ze aanvoerde, juist zooals wij bij mindere dichters het laken? Het is mogelijk, maar bij groote dichters brengt het rijm zulke mooie dingen! De gansche 'Mei' ruischt ervan!

Doch er zijn wonderlijker beelden hier en daar, te grof-aanschouwelijke, die misschien wel tendenzieus moeten heeten, - en dan dalen enkele bladzijden zeer.

Doch soms, den anderen kant uit, worden die oer-beelden weer sensitivistisch tegelijk, tot dat woord-mysterie, dat met iets ondoorgrondelijks van klank u een gewaarwording zoo vast voelen doet, als geen materieele *beschrijving* het ooit bereiken zou. Uit velen kunnen wij u slechts het mooiste geven: in dit blanke, sterke, fijne en zoo mooi-idealistische gedicht, het beeld van den vogel:

'Toen het dag was geworden en het eerste daglicht
was doorgedrongen in de straat waar zij woonde,
rees de arbeidster op en haar eerste gedachte
was als altijd de eenheid aller menschen.
En stil vloog het geluk op in haar,
en zij baadde zich het hoofd in de gedachte,
in den droom aan de kracht der organisatie.
En zij stond zeer stil voor het bed, met armen hangend,
en zacht met een blik vol van liefde
keek zij in het niets naar iets.
En toen met een blik, al een vogel,
langs de zoldering van haar kamer,
ging zij aan het werk.'

'De eenheid aller menschen', die is in Gorter zijn eigene eenheid geworden, de hoogste eenheid.

Door die hoogste eenheid inzichzelven is hij grooter dan al de in deze beide opstellen behandelde persoonlijkheden.

Door die innige eenheid is hij misschien wel teruggeworden, opnieuw, onze grootste dichter.

En hun, die ons tegen zullen werpen, dat Gorter zich zoo aan een denkbeeld overgeeft, dat hij geen werkelijkheid meer ziet, hun antwoorden wij: vooreerst dat er in zijn beelden een werkelijkheid leeft van zeldzame intensiteit, maar verder, dat een dichter nooit beter kan doen, dan zich geheel over te geven aan wat zijn kunst bezielen zal.... al wordt, 't geen hem zoo gansch doortrekt, schamperlijk door velen genoemd, - maar het *is* 't niet meer: - een tendenz.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

Parijs, Augustus 1904.

Dramatisch overzicht.

Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel: Prinses Georges, tooneelspel in 3 bedrijven van Alexandre Dumas fils, vertaald door A. Ising Jr.

Men moet der Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ de eer geven dat zij niet door reclame, van welken aard ook, de aandacht op hare voorstellingen tracht te vestigen. Wel veroorlooft zij zich in den loop van het seizoen nu en dan, in den vorm van een vliegend blaadje, een bescheiden aankondiging van een of ander nieuw stuk, met een overzicht van den inhoud, maar zelfs van iets als een *tableau de la troupe* of van een opgaaf van het te verwachten repertoire vóór den aanvang van het speelseizoen merkt men, althans in Amsterdam, niets. Wanneer de Augustusmaand daar is, opent de Vereeniging zonder gerucht de deuren van den Stadsschouwburg, vaak met een stuk dat nog niet of in lang niet gespeeld werd, het aan de tooneelvrienden overlatende of zij de voorstelling belangrijk genoeg achten om er een zomerschen avond aan op te offeren.

Soms worden die zomervoorstellingen gebruikt voor wat men proefnemingen zou kunnen noemen. Zoo heeft men in vroeger jaren in Augustus een voor vele onzer Hollandsche tooneelbezoekers weinig bekend auteur, Molière, vertoond, en zoo waagde zich nu in het heetst van dezen warmen zomer Rika Hopper aan de rol van Princesse Georges in het stuk van dien naam, een rol waarin

de ‘grandes amoureuses’ van het Fransche tooneel, met Aimée Desclée aan het hoofd, triomfen hebben behaald.

Het tooneel is voor Alexandre Dumas fils een tribune - anderen zeggen: een preekstoel - vanwaar hij zijn stellingen over de liefde en het huwelijk uiteenzet, zijn zedeleer ‘en action’ vertoont. Daarbij weet hij van geen verschooning, van geen vergoelijking. Met onverbiddelijke strengheid vervolgt hij de vooroordeelen, de conventies, de huichelarij, den leugen, waarmeê hij de vereeniging van man en vrouw, die den naam van huwelijk draagt, omringd ziet. Het doel, dat hij in zijn stukken voor oogen heeft en in voorberichten en aanteekeningen in den breede ontvouwt, is de verdediging, de instandhouding, de wederopbouwing van het gezin en het gezinsleven. Daarom bestrijdt hij met groote felheid de echtbreuk, in haar verschillende gedaanten.

Moge de echtbreuk van den man niet dezelfde gevolgen hebben als die van de vrouw en daarom in het oog van de wereld vergefelijker zijn, Dumas erkent die onderscheiding in zoover niet, als hij de rechten en de plichten in het huwelijk voor den man even heilig houdt als voor de vrouw. ‘Sois aussi irréprochable toi-même’, roept hij in de brochure *l'Homme-Femme* den man toe, ‘que tu demandes à ta compagne de l'être.’ En dat schreef hij, niettegenstaande hij de vrouw beschouwde als een onzelfstandig en beperkt wezen, de mindere van den man en derhalve aan hem onderworpen.

In den regel is de echtbreuk, door de vrouw gepleegd, het onderwerp van Dumas' drama's en tegenover de schuldige vrouw dringt hij den man het geladen pistool in de hand en roept hem toe: *Tue-la*. Die theorie verdedigde hij in de brochure *l'Homme-Femme* en bracht hij ‘en action’ in het drama *La femme de Claude*.

Wat *La princesse Georges* een bijzondere plaats geeft onder de tooneelstukken van Dumas is, dat hij er voor het eerst ‘l'époux adultère’ in laat optreden naast de reine vrouw.

Het gegeven is eenvoudig. Séverine, de twintigjarige vrouw van den prins Georges de Birac, dien zij aanbidt, is pas enkele maanden getrouwd als zij tot de ontdekking komt, dat haar man haar bedriegt en wel met haar beste vriendin, Sylvanie, gravin de

Terremonde. Zal Séverine, na die ontdekking een eind maken aan een leven, dat nu geen waarde meer voor haar heeft? Of zal zij, wetend dat de graaf de Terremonde den minnaar van zijn vrouw wil dooden, toelaten, dat de man die haar bedroog den dood te gemoet snelt? Het eerste en het tweede bedrijf laten de mogelijkheid van deze beide oplossingen doorschemeren.

Maar Dumas, de man van het *tue-la*, deinst voor het *tue-le* terug. Want wat hij in dit stuk wenscht te doen, is niet enkel de onmacht in het licht stellen van de wet, het gezin, de maatschappij tegenover dit alledaagsche, rampzalige feit, waarvoor zelfs de echtscheiding 'qui ne libère que les corps et les intérêts, non les coeurs et les âmes' geen redmiddel is, hij wilde een raad geven aan de 'honnête femme' en wel om, wat er ook gebeure, het 'oog om oog, tand om tand' (le talion de l'alcôve) niet toe te passen, niet gebruik te maken van het verschrikkelijk recht om te dooden, maar van het goddelijk recht om te vergeven. Daarom plaatste hij in het hart van zijn heldin dat wat in het hart van de vrouw de solutie is van alles: de liefde, die haar culminatiepunt en haar onbedriegelijken toetssteen vindt in: vergiffenis schenken.

Zoo verklaart Dumas zelf het in de toespraak tot zijn 'cher public', geplaatst vóór de uitgaaf van *La princesse Georges*.

Over de daarmee verband houdende ontknooping van het stuk is veel gepraat, ook door Dumas, die haar goed moest praten, omdat zijn 'cher public' en ook de kritiek het een bedenkelijke en zwakke, of liever: geen ontknooping vonden. Dat een wel niet onschuldigé, maar toch een bijpersoon, een andere minnaar van gravin Sylvanie dan prins Georges, een zekere Fondette, het slachtoffer moest worden van den door jaloezie tot het uiterste gedreven echtgenoot, stelt Dumas voor als behoorende tot het antieke noodlot, als het zoenoffer, waarmee de god der tragedie genoegen neemt... De prins mocht niet als slachtoffer vallen, omdat dit, volgens Dumas, een grove en onlogische concessie zou wezen aan de kinderachtige wraakzucht van hen, die althans in de denkbeeldige wereld van het tooneel hem gestraft willen zien, op wien zij in de werkelijke wereld de hand niet kunnen leggen. Dumas daarentegen wilde dat de zelfopofferende liefde van een zoo reine en teergevoelende vrouw als Séverine zou triomfeeren. Door de liefde moest de ontrouwe gered worden en daarvoor was het noodig dat hij

leven bleef. Met wat er daarna gebeuren zal, houdt de tooneelschrijver zich niet op: Séverine heeft haar zending vervuld, die bestaat in liefhebben en vergeven.[1)]

Zooals, naar Dumas' opvatting, Séverine alles moet goed maken, alles tot een oplossing brengen, over alles triomfeeren, zoo moet ook de tooneelspeelster, die deze rol heeft te vervullen, doen vergeten al het conventioneele, al de onwaarschijnlijkheden, al de grofheden, welke Dumas voor de samenstelling van dit drama heeft noodig gehad: waarmee ik bedoel de alleenspraken, de terzijde's, en vooral de preponderante rol, die de dienstboden uit dit aristocratisch huis door het schrijven van anonieme brieven, door bespionneering, door luisteren aan de deuren en dergelijke in dit stuk vervullen. Maar dat er van zulk een rol iets te maken valt, hebben de ‘grandes amoureuses’, die ze op het Fransche tooneel speelden, bewezen.

Intusschen valt hierbij op te merken wat Dumas in de ‘Notes’, welke hij voor de zoogenaamde ‘édition des comédiens’ schreef, van de rol van princesse Georges zegt. De eerste, die de rol vervulde, was Aimée Desclée. In zijn ‘Eloge funèbre de Desclée’ zei Dumas van de wijze waarop deze kunstenares, die vooral in de twee eerste bedrijven uitmuntte, de rol speelde: ‘Quelle pudeur, quelle distinction, quelle grandeur, quelle tendresse, quelle jalousie, quelle colère! Quelle épouse, quelle amante, quelle grande dame!’

Na den dood van Desclée debuteerde Mlle Tallandiera in deze

1) Van dit slot schreef Paul de Saint-Victor: ‘Ce dénouement n'est pas seulement injuste, il est impossible, sans lendemain et sans avenir.’ Dumas heeft, als tooneelman, natuurlijk wel gevoeld dat, na het gebeurde, de houding van den prins althans eenigszins gered moest worden en dat, al is Séverine ook bereid alles en alles te vergeven, het niet met een gewoon ‘embrassonsnous et que cela finisse!’ af kon loopen. Daarom geeft hij aan het eind de volgende aanwijzing: ‘Le prince fait un mouvement spontané pour se jeter dans les bras de sa femme, *mais il s'est arrêté avec respect et s'est presque agenouillé en étendant les mains vers une des mains de la princesse*, *qu'il n'ose pas encore prendre*.’ Bij ‘Het Nederlandsch Tooneel’ heeft men echter van die aanwijzing eenvoudig geen notitie genomen: de prins en de prinses staan daar elkaar verliefd aan te staren, knusjes met de handjes in elkaar, als de conventioneele twee uit een ordinair blijspelletje, die elkaar eindelijk gekregen hebben!

rol. Mlle Tallandiera, leerlinge van Régnier, was door uiterlijk en temperament - haar vader was Arabier, haar moeder Italiaansche - ‘une tragique’, zooals Dumas haar noemt. Zij gaf iets heftigs aan de rol en vooral in het groote tooneel van het laatste bedrijf, wanneer Séverine haren man tracht te verhinderen naar zijne maîtresse te gaan, was zij geweldig in de wijze, waarop zij hem vastgreep en hem trachtte te beletten de kamer te verlaten. Later, in 1881, speelde Mlle Legault de rol in het Théâtre du Vaudeville. Zij, het eerst, gaf de Séverine volkomen zooals de schrijver die gedacht had. Dumas zelf geeft de verklaring. Desclée en Mlle Tallandiera waren donker; Mlle Legault was blond; en niettegenstaande Séverine's jalouzie en haar toorn, is de rol van princesse Georges een *blonde* rol. Van Desclée en Mlle Tallandiera kon men aannemen, dat zij den schuldigen echtgenoot door den graaf de Terremonde zullen laten dooden. Mlle Legault met haar blonde haren, haar ‘grands yeux candides’, haar ‘figure virginale’, was het type van de vrouw, die in haar liefde de kracht vond om vergiffenis te schenken. De anderen schenen in hun rol dertig jaar, de blonde Mlle Legault niet meer dan twintig.

Dit zou men misschien ook als één van de redenen kunnen aanvoeren, waarom de prinses Georges van Rika Hopper, hoewel als ernstige proefneming belangstelling en als het werk van eene intelligente, fijnvoelende actrice waardeering verdienende, - in haar diepe smart na de eerste ontgoocheling en in het tooneel met den prins in het laatste bedrijf was veel innig gevoeld en goed gezegd - niet vertoont, wat van deze eenige levende figuur, te midden van een troep mannelijke en vrouwelijke ledepoppen en tooneelmenschen, te maken is.

Zoo mankeerde zij het tooneel, waarin zij Sylvanie haar salon uitjaagt, toen zij, inplaats van zich te beheerschen en, met ingehouden woede, haar mededingster, voor haar (en het publiek) alleen verstaanbaar, te zeggen wat zij te zeggen heeft, zich zóó liet gaan en zóó luid sprak, dat de gasten het moesten hooren en de toestand haast belachelijk werd. Zwak was ook haar spel en, daarmee in overeenstemming, zwak het gilletje dat zij uit, op het moment aan het slot, wanneer zij het pistoolschot hoort en niet anders denken kan of het is haar man die daar door den graaf gedood wordt....

Dat voor Rika Hopper zulk een rol van ‘grande amoureuse’ nog te machtig is, daarover valt niet lang te praten. De ‘distinction’, de ‘grandeur’, de ‘grande dame’, die Dumas in eene Desclée bewonderde, waren ver te zoeken. Wat niet wegneemt, dat het spelen van dergelijk werk als studie, tot afwisseling van andere dingen die haar gemakkelijk afgaan, als gymnastiek van den geest, als oefeningen in het doorloopen van den geheelen toonladder van gevoelens en hartstochten, van niet genoeg te schatten waarde is. Valt er ook nog vooreerst geen duurzaam succes mee te behalen, voor een werkelijk talent kan de winst op den duur niet uitblijven.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw, in biographieën en bibliographieën 1830-1900, door Dr. Jan ten Brink, grootendeels herzien door den auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer. 3 dln. Rotterdam, D. Bolle.

Wanneer er van den reeds vaak gepourtraicteerden Jan ten Brink absoluut nog in het eerste van deze drie deelen een beeltenis moest staan, dan had het liever niet moeten zijn een portret van Ten Brink in den professoralen tabbaard. Want, al moge de heer De Beer, in zijn lofrede op den schrijver, wiens werk hij meende te moeten voortzetten, terecht den arbeidzamen, belezen man roemen, wiens groote werkkracht, bewonderenswaardig geheugen en bijzondere gaaf van vertellen hem tot vele dingen bekwaam en tot vele dingen nuttig maakten, o.a. tot verspreiding van kennis aangaande verschillende perioden van Nederlandsche letterkunde; al moge deze werker tot loon van zijn arbeid met de professorale toga zijn omhangen, - een toga stònd Ten Brink niet. Misschien wel omdat hij in den grond geen professor was. En dat niet, gelijk de heer De Beer het voorstelt, om zijn gemis aan deftigheid - Ten Brink kon soms heel deftig doen - maar om heel veel andere redenen, die slechts in een eenigszins diepgaande studie van den mensch en den werker Ten Brink uiteengezet zouden kunnen worden. Zulk een studie is mij tot heden nog niet onder de oogen gekomen. Steeds zijn òf de alles vergoelijkende vrienden (Smit Kleine, De Beer)

òf de alles bespottende en denigreerende tegenstanders aan het woord geweest; maar vijanden en vrienden gingen in hun critiek en hun lof niet veel verder dan de oppervlakte.

Niet in zijn professorale toga vertoonde zich Jan ten Brink in zijn onderhoudende en met liefde geschreven biographieën van Nederlandsche letterkundigen, die hij van 1883 tot 1887, aanvankelijk onder den bescheiden naam van bijschriften bij portretten, uitgaf. Daarin werd veel wetenswaardigs vermeld en wanneer men er daarnaast veel overtolligs of exuberants in vond, dan was men geneigd dat in den koop mee te nemen, ja misschien wel tot op zekere hoogte te waardeeren als iets dat aan deze bijschriften een eigenaardig en persoonlijk cachet gaf.

Toen het werk voltooid was, wist de uitgever Ten Brink te bewegen, hem te vergunnen het in handiger formaat en zonder de portretten, maar ‘ruimschoots aangevuld en uitgebreid’ in tweeden druk uit te geven, en wel onder den titel van *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de 19e eeuw*, *in biographieën en bibliographieën* 1830-1880. Een minder gelukkige titel; want van een geschiedenis had dit boek weinig. Den opgewekten verhaaltrant van den schrijver kon men blijven genieten, zijn groote belezenheid blijven bewonderen, maar nu werd 's mans goedgeefschheid, die hem tot tal van uitweidingen en overbodige opsommingen verleidde, den lezer soms wel wat kras, en stoorde het gemis aan samenhang, aan evenredigheid en aan volledigheid. Het was en bleef een boek dat men voor data en titels met vrucht kon naslaan, een zeer te waardeeren bron waaruit veel te putten viel, maar een kritisch geordend overzicht van een belangrijk tijdperk onzer Nederlandsche letteren leverde het niet.

Zulke boeken moet men nemen voor wat ze zijn, en - laten voor wat ze zijn; niet ‘bijwerken’ en ‘voortzetten’.

Er komt nog iets bij. Het tijdperk van 1830 tot 1880, al was het hier ook niet als afgerond tijdperk behandeld, vormde een afgesloten geheel. Daarna begon een nieuwe letterkundige beweging, waarmeê Ten Brink geen vrede had, waar hij tegenover stond met zooveel vooringenomenheid, dat hij wel de laatste zou geweest zijn om er een ernstig boek over te schrijven.

Waartoe dan deze voortzetting, die al evenmin iets van een ‘geschiedenis’ heeft als het oorspronkelijk boek van Ten Brink?

Ook de heer De Beer, bekend o.a. door zijn jaren lang redacteurschap van de *Portefeuille*, het weekblad dat, naar hij ons met naïeve zelfvoldoening hier meedeelt, ‘met zijn steeds rijker wordenden inhoud, lang een blad van grooten invloed, ook in het buitenland geacht, vele jaren de beste schrijvers en critici vereenigde, onder wier stukken steeds hun gefacsimileerde handteekening voorkwam’, heeft een buitengewonen werkijver en een groote belezenheid; ook hij is een verdienstelijk biograaf en bibliograaf; maar in kijk op literatuur, in kritisch vermogen schiet hij te kort. Ware het anders, hij zou begonnen zijn met in het werk van Ten Brink te schrappen al de hoe langer hoe hinderlijker overtolligheden, als daar zijn opsommingen van personen die na den dood van een of ander letterkundige over hem hebben geschreven in couranten of tijdschriften, of op zijn graf hebben gesproken. Dan ook zou hij in hetgeen hij noodig oordeelde nog aan Smit Kleine's vriendschappelijke biographie toe te voegen sommige weinig karakteristieke anecdoten hebben achterwege gelaten en zekere voorspelling van ‘eene zijner vurigste bewonderaarsters’ omtrent hetgeen Ten Brink toch nooit zou hebben ontloopen, al ware hij tien, twintig jaar ouder geworden, in de pen hebben gehouden. Maar vooral zou hij in zijn eigen voortzetting en bijwerking meer maat en meer evenmaat hebben betracht.

Had de heer De Beer hetgeen hij over de letterkunde na 1880 meende te moeten zeggen, in plaats van in ongelijkmatige paragrafen, verdeeld in hoofdstukken en biographieën over bepaalde onderwerpen en personen of groepen, dan zou hij van zelf genoodzaakt zijn geweest zich eenigen band aan te leggen, zich te beperken en vooral proportieën in acht te nemen. Hij zou dan, aansluitend aan het werk van zijn voorganger, hebben moeten beginnen met een karakteristiek, indien hij al geen kritiek wilde geven, van de Nieuwe-Gidsbeweging, haar oorzaken en haar gevolgen. Maar daarvan vindt men in deze Geschiedenis niets. De namen van de mannen der beweging van 1880 worden wel op verschillende plaatsen genoemd, maar zonder onderling verband. Hoe die mannen tot elkander stonden, wat hen te samen had gebracht, wat hen later uiteen deed gaan, wat er is overgebleven van hun gezamenlijken arbeid en welken invloed die gehad heeft op de latere schrijvers, dichters en critici, - men hoort er niets van. Op blz. 409 noemt

de heer De Beer, over Netscher sprekend, voor het eerst *De Nieuwe Gids*, zonder te zeggen wat dat voor een ding was; en wanneer de weetgierige lezer, die na jaren deze dikke boeken ter hand zal nemen met den wensch om door studie ervan op de hoogte te komen van de Nederlandsche letteren in de 19e eeuw, nu eens precies hoopt te vernemen wat die beweging geweest is, waarvan hij in boeken en tijdschriften van dien tijd telkens gesproken vindt, dan wordt hij op blz. 455 naar huis gestuurd met deze nietszeggende en slecht gestileerde mededeeling: 'Het doel der oprichting van *De Nieuwe Gids* is bekend; het moest een orgaan zijn, waarin de jongeren alles, wat ze verouderd in de kunst achtten, met niets ontziende kracht wilden af breken en ze wilden tevens door het scheppen van eigen jeugdig, frisch, nieuw werk toonen, wat naar hunne inzichten ware, gezonde kunst was.'

Dat teekent dit boek. Namen in overvloed, vage beschouwingen meer dan noodig, aanhalingen bij de vleet, maar dat alles door en onder elkaar, als ongeordende massa.

Voor Allard Pierson, die zeker een heel hoofdstuk zou verdienen, worden niet meer dan twee en een halve bladzijde ingeruimd, waarvan één gevuld met aanhalingen uit *Adriaan de Mérival*. Dat Pierson ook nog iets anders heeft geschreven dan dien roman en *Intimis*, komt de lezer niet te weten. *Richting en Leven*, *Eene levensbeschouwing*, *Geestelijke Voorouders*, de uitgaaf van de *Verspreide Geschriften* schijnen den heer De Beer onbekend te zijn gebleven. Elf regels worden er gewijd aan Augusta de Wit, en maar weinig meer aan Jac. van Looy; maar voor Jonkvrouw De Savornin Lohman zijn twee bladzijden noodig. En zoo gaat het telkens.

Merkwaardig is het oordeel van den heer De Beer, die een bladzijde vroeger een tweede-rangs-letterkundige als Else van Brabant in de hoogte stak, over den dichter Boutens. Van dezen zegt hij: 'Dr. P.C. Boutens heeft sedert minstens acht jaar in verschillende tijdschriften gedichten van zijn hand afgedrukt gezien, vaak waren ze onbegrijpelijk als die van Scharten, soms al zeer bijzonder door (wellicht schijnbare) afwezigheid van gedachte.' De schrijver haalt dan twee coupletten aan uit het gedicht: 'Altijd moogt ge schoon zijn', dat uit zes coupletten bestaat, en vervolgt: 'Van Deyssel die hem met lof in de wereld der letteren binnenleidde, vergeve ons, als we dezen arbeid maar verder laten rusten.' Of de heer

Van Deyssel zoo vergevensgezind zal zijn, weet ik niet; mij dunkt het onvergeeflijk, den dichter van ‘De dag lag bleek neer op bleeke sponde’, ‘Mijn bleeke denken’, ‘Als de aard nog nat is van zonneregen,’ en van tal van andere heerlijke verzen op die wijze af te breken.

Is het niet beter, een boek, waarin zulke enormiteiten voorkomen, nu ook ‘maar verder te laten rusten’?

Muzikaal overzicht.

Richard Wagner an Mathilde Wesendonk. - Tagebuchblätter und Briefe. 1853-1871. (Berlin, Verlag von Alexander Duncker, 1904.)

'Dass ich den Tristan geschrieben, danke ich Ihnen aus tiefster Seele in aller Ewigkeit!'

Zoo schreef Richard Wagner den 21sten December 1861 uit Parijs aan Mathilde Wesendonk.

In welke betrekking stond zij tot Wagner en welken invloed heeft zij op 's meesters leven en scheppingen uitgeoefend?

Tot nu toe wisten wij alleen, dat mevrouw Wesendonk en haar man tot de personen behoorden, met wie Wagner in de zes laatste jaren van zijn verblijf te Zürich vertrouwelijk omging; dat Wagner vijf gedichten van haar gecomponeerd heeft, en eindelijk, dat er in de laatste periode van dat verblijf praatjes rondgingen over een intieme verhouding tusschen den meester en zijn vriendin, die natuurlijk ook buiten Zürich ijverig gecolporteerd werden en later in een enkele biographie van Wagner of andere mededeeling, zijn verblijf in Zwitserland betreffende, in min of meer sterke kleuren nog eens gereleveerd werden.

Eerst door het boek, dat aan het hoofd van dit overzicht vermeld is, leeren wij de ware verhouding tusschen de bedoelde personen kennen. Het bevat brieven en dagboek-aanteekeningen, door Wagner aan Mathilde Wesendonk gezonden - voor verreweg het grootste deel uit de jaren 1858-1862. Als aanhang zijn er 14 brieven van mevrouw Wesendonk in opgenomen; de eenige overgebleven antwoorden op Wagner's brieven, voldoende echter om zich een helder beeld te vormen van het wezen en het edel

en voortreffelijk karakter der vrouw, die 's meesters vertrouwde vriendin was in een der gewichtigste tijdperken van zijn leven.

Het was Wagner's wensch, dat deze documenten vernietigd zouden worden, doch de persoon, aan wie ze gericht waren, beschouwde zich niet als de uitsluitende bezitster daarvan. Zij bewaarde ze zorgvuldig en bepaalde, dat zij na haar dood zouden worden uitgegeven. Zelfs had zij zich in het laatst van haar leven reeds met de voorbereiding der uitgave bezig gehouden.

Toen zij stierf (31 Augustus 1902) vertrouwden de erfgenamen de zorg voor de uitgave dezer kostbare nalatenschap aan professor Golther te Rostock toe. Deze heeft aan de gedrukte documenten een inleiding toegevoegd en als illustraties een portret van Wagner uit den laatsten tijd van zijn verblijf te Zürich, twee portretten van Mevr. Wesendonk en een photographie-afdruk van de villa Wesendonk en de daarnaast gelegen woning van den meester. Drie in het boek voorkomende handschriften van Wagner hebben betrekking op *Parsifal*, *Tristan* en *Meistersinger*.

Mathilde Luckemeyer, geboren in 1828 te Elberfeld en in 1848 gehuwd met Otto Wesendonk, firmant en vertegenwoordiger van een groote zaak in zijdewaren in New-York, kwam in 1851 met haar man in Zürich, waar hun drie kinderen geboren werden. Een daarvan (een zoontje) stierf echter nog zeer jong. In 1857 betrokken zij een villa, die Wesendonk op een heuvel bij Zürich (men noemde dien ‘der grüne Hügel’) had laten bouwen, terwijl hij tevens een daarnaast gelegen huisje aangekocht en geriefelijk tot woning had laten inrichten. Dit huisje stond hij tegen een matigen huurprijs aan Wagner en zijn vrouw ter bewoning af. Laatstgenoemden namen er hun intrek in April 1857.

Mevrouw Wesendonk verhaalt in hare ‘Erinnerungen’, die in 1896 (dus nog tijdens haar leven) in de *Allgemeine Musikzeitung* zijn medegedeeld, hoe zij, met veel nog onbekend en als het ware als een nog onbeschreven blad, in Zürich kwam, en welke diepe indrukken zij door den omgang met Wagner ontving. In 1852 raakten zij en haar man met de familie Wagner in kennis. Eerst in 1853 echter - zegt zij - werd ons verkeer vriendschappelijker en vertrouwelijker. Toen begon de meester mij in zijne ideeën en plannen nader in te wijden. Eerst las hij mij zijne ‘Drei Opern-Dichtungen’ (bedoeld zijn: *Holländer*, *Tannhäuser* en *Lohengrin*) voor,

die mij een groot genot schonken, en daarna van lieverlede hetgeen hij in proza geschreven had.

Dan verhaalt zij, dat Wagner, daar zij veel van Beethoven hield, haar met de sonaten van dien meester vertrouwd maakte en eveneens, wanneer er een van zijne concerten te Zürich op handen was, met de werken die daar zouden uitgevoerd worden. Ook bracht hij haar in 1854 in kennis met de philosophie van Schopenhauer en was er in het algemeen steeds op uit, haar op elke verschijning van beteekenis op het gebied van litteratuur en wetenschap opmerkzaam te maken. Wat hij voormiddags componeerde placht hij 's namiddags bij de Wesendonks op het klavier voor te spelen. Hij kwam dan steeds tusschen 5 en 6 uur en noemde zich met het oog daarop: de 'Dämmermann.' Mathilde besluit hare mededeelingen met de woorden: 'Zoo heb ik het beste wat ik weet alleen aan hem te danken.'

Wagner was gaarne in den familiekring der Wesendonks. Dit blijkt herhaaldelijk uit zijne brieven. In een daarvan zegt hij (in een tijd dat hij reeds lang voor goed uit Zürich vertrokken was): 'Das war immer das Ausgezeichnete unseres Verkehrs, dass der eigentliche Inhalt des Thuns und Denkens in geläuterter Form uns unwillkürlich einzig als beachtungswürdig erschien und wir gewissermaassen vom eigentlichen Leben uns sofort emancipirt fühlten, so bald wir nur zusammentrafen.'

Wagner vond in dien kring, en voornamelijk bij de vrouw des huizes, wat hij thuis niet vond; namelijk: begrip van zijn streven, oprechte waardeering van zijn kunst.

Elize Wille, die, evenals haar man Francois Wille, tot de intieme vrienden van den meester uit dien tijd behoorde en op *Mariafeld* bij Zürich verblijf hield, geeft in hare 'Herinneringen' de volgende beschrijving van het gastvrije huis Wesendonk: 'Voor allen, die in de fraaie villa op den groenen heuvel bijeenkwamen, was het alsof zij daar geheel aan het alledaagsche leven ontrukt waren. Rijkdom en smaak deden daar het leven van zijn schoonsten kant zien. De huisheer kon ongehinderd bevorderen wat hem interesseerde, en was vol bewondering voor den buitengewonen man, met wien het toeval hem in kennis had gebracht. De huisvrouw, jong en teeder en vol van ideale neigingen, was met de wereld en het leven niet anders bekend dan gelijk met de opper-

vlakte van een rustig vloeiend water. Bemind en bewonderd door haar man, een jonge, gelukkige moeder, bracht zij haar leven door in vereering voor alles, wat in kunst en leven van beteekenis was, en voor de macht van het genie, die zij tot nu toe in zulk een omvang van willen en kunnen nog niet had leeren kennen.'

Richard Pohl noemt Mathilde Wesendonk een fraaie verschijning, een beminnelijke vrouw met een zeer geprononceerden zin voor poëzie. Hij vergelijkt haar met Wagner's echtgenoote, een goedmoedige doch prozaïsche en aan het conventioneele gehechte vrouw, die volstrekt niet begreep, hoe haar man zich jaren lang kon bezig houden met ontwerpen, die niet de minste kans van verwezenlijking hadden. Van de *Nibelungen* verwachtte zij niets. Composities die overal een gunstig onthaal hadden kunnen vinden en dan natuurlijk ook geldelijke voordeelen zouden hebben opgeleverd, zouden haar veel liever geweest zijn. *Rienzi* stond bij haar het hoogst, en het kapelmeesterschap van haar man in Dresden, dat het gevolg van die opera was geweest, hield zij voor den gelukkigsten tijd dien zij samen hadden doorgebracht.

Wagner zelf voelde het onderscheid en liet zich ook bij gelegenheid daarover uit. Zoo schreef hij nog te Zürich eens aan Mathilde: 'Ik heb in huis veel te verduren, daar gij gisteren met geringschatting over *Rienzi* zoudt hebben gesproken.' Zij had namelijk met groote warmte en geestdrift over *Rheingold* en. *Walküre* uitgeweid en kwam daardoor in conflict met Mina Wagner, die beweerde dat het veel beter zou zijn, indien haar man tot de oude opera in den stijl van *Rienzi* terugkeerde.

In zulke trekken lag de oorzaak van de steeds toenemende verwijdering tusschen Wagner en zijn vrouw, die ten slotte tot feitelijke scheiding leidde. Zij vermocht zijn ontwikkeling als kunstenaar niet te volgen. Aandoenlijk is dan ook in deze brieven van den meester (en ook in de brieven aan andere personen: o.a. in die aan Liszt) zijn smachtend verlangen om in zijn kunst begrepen en geliefd te worden. Dat hij bij Mathilde Wesendonk in hooge mate bevrediging van dit verlangen vond, was een der redenen zijner groote genegenheid voor deze vrouw, een genegenheid die hij in de hier behandelde brieven en andere mededeelingen heeft uitgesproken in een hartstochtelijke taal als hij nergens elders heeft gebezigd.

Nog een andere band hechtte deze beiden aaneen. Mathilde Wesendonk is de vervaardigster der vijf gedichten, die door Wagner zijn gecomponeerd en door zijn toedoen later bij Schott's Söhne te Mainz zijn uitgegeven. Twee daarvan, *Träume* en *Im Treibhaus*, zijn door hem ‘Studien zu Tristan’ genoemd. In eerstgenoemd lied heeft Wagner dezelfde nachtelijke heilige stemming trachten weêr te geven, en ten deele met dezelfde melodieën, die wij in den aanvang der zoogenaamde ‘Hymne an die Nacht’ (‘O Sink hernieder Nacht der Liebe!’) in het tweede bedrijf van *Tristan und Isolde* aantreffen. Van dit lied zegt Wagner in een zijner brieven aan Mathilde (waarin sprake is van eenige in een portefeuille gevonden schetsen, welke hem den schoonen tijd op den groenen heuvel in herinnering brengen): ‘Auch das Bleistiftblatt des Liedes fand ich, aus dem die Nachtszene entstanden ist. Weiss Gott! Mir gefiel dies Lied besser als die stolze Szene!’

Ook voor de inleiding van het derde bedrijf heeft Wagner een lied als voorstudie gemaakt. Dit is het lied *Im Treibhaus*, waarin dezelfde stemming, hetzelfde gevoel van verlatenheid en van smartelijk verlangen heerscht, en dat geheel op de motieven van de bedoelde inleiding gebouwd is. In de *Tristan*-partituur is alles natuurlijk grootscher aangelegd dan in het lied.

Vier van deze liederen zijn in den winter 1857/58 gecomponeerd. Den 23sten December 1857 liet Wagner op den morgen van Mathilde's geboortedag het lied *Träume*, dat hij voor klein orkest geïnstrumenteerd had, door achttien musici ten gehoore brengen.

Een der hier bedoelde liederen heet *Der Engel*. Als een *engel* kwam zij hem werkelijk menigmaal voor in den nood en de stormen van zijn toenmalig bestaan, en met dien naam spreekt hij haar dan ook dikwijls toe in zijne brieven. Eenmaal noemt hij haar *Elisabeth*. Daarmede is het ideale zijner betrekking tot de geliefde vrouw op de meest zinrijke wijze aangeduid.

Eerst thans, door de uitgave dezer brieven van den meester en door die van de enkele overgebleven antwoorden van zijn vriendin, blijkt ten duidelijkste, dat hunne verhouding een ideale was.

Vroeger werd daarover wel eens in minder gunstigen zin gesproken en geschreven. De oorzaak lag ook hier weder, gelijk in zoovele andere gevallen, in de zucht om het slechtste aan te nemen, wanneer men zich een gebeurtenis niet verklaren kan.

Die onverklaarbare gebeurtenis was in casu het plotseling en overhaast vertrek van Wagner uit Zürich in den zomer van 1858.

Wij hebben gezien, dat Wagner en zijn vrouw in April 1857 hun intrek namen in de woning, die Otto Wesendonk hun had afgestaan en die naast zijn villa gelegen was.

Wagner gevoelde zich zeer behagelijk in die woning en noemde haar zijn *Asyl*. Hoe verheugd hij was, eindelijk een rustig verblijf gevonden te hebben, blijkt uit een brief, dien hij eenige dagen na zijn verhuizing aan Liszt schreef. Hij zegt daarin: 'Nadat wij tien dagen in een hôtel gewoond hadden, zijn wij eindelijk in onze nieuwe woning gekomen, maar onder zulk slecht weer en met zulk een koude, dat alleen de gedachte dat ik nu voor langen tijd een aangenaam tehuis zou hebben, het mij mogelijk maakte, mijn goed humeur te bewaren. Maar nu is ook alles voorbij.

Alles is naar wensch en behoefte voor een langdurig verblijf ingericht, en alles staat op de plaats, waar het staan moet. Mijn werkkamer is met de U bekende pedanterie en elegante comfort ingericht; de schrijftafel staat bij het groote venster, dat een prachtig uitzicht geeft op het meer en de Alpen. Overal rust om mij heen. In een fraaien tuin heb ik ruimte voor kleine wandelingen. Gij ziet, dat ik een zeer fraaie plek te mijner beschikking heb, waar ik mij kan terugtrekken; en wanneer ik bedenk, hoezeer ik reeds sinds geruimen tijd naar zoo iets verlangde en hoe weinig uitzicht daarop bestond, zoo voel ik mij gedrongen, dezen goeden Wesendonk als een mijner grootste weldoeners te beschouwen. In het begin van Juli hopen nu ook de Wesendonks hun villa te betrekken. Van die nabuurschap stel ik mij veel aangenaams voor. Ik hoop nu binnenkort het werk, dat ik zoo lang heb laten liggen, weder te kunnen opnemen. In ieder geval verlaat ik mijn fraai asyl niet (of het moest zijn om een uitstapje te maken), voordat Siegfried met Brünnhilde volkomen in orde is gekomen.' -

Wij zien hieruit, hoe gelukkig Wagner zich in deze rustige en fraai gelegen woning gevoelde. Hoe komt het dan, dat hij weinig meer dan een jaar later plotseling en overhaast uit deze woning, die hij zoo huiselijk had ingericht, vertrok en Zürich verliet, om er nimmermeer terug te keeren?

Mevrouw Wesendonk zegt in hare herinneringen: 'Richard Wagner liebte sein "Asyl", wie er sein neues Heim in der Enge

bei Zürich nannte. Mit Schmerz und Trauer hat er es verlassen, *freiwillig* verlassen. Warum? Müssige Frage. Wir haben aus dieser Zeit das Werk *Tristan und Isolde!!* Der Rest ist schweigen und sich neigen in Ehrfurcht!'

De reden, die mevrouw Wesendonk hier verzwijgt, was geen andere dan dat de vriendschapsbetrekkingen tusschen de buren Wesendonk en Wagner door den ziekelijken en overspannen toestand van Mina Wagner gestoord waren geworden. Het kwam tot een verklaring tusschen de beide vrouwen, waarbij Mina Wagner niet de mooie rol had. Een brief van Wagner aan zijn zuster Klara Wolfram, die in September 1902 in den 'Täglichen Rundschau' werd medegedeeld en op nieuw is afgedrukt in het voorbericht van het hier besproken boek, geeft een duidelijk beeld van de wijze waarop zich de zaak heeft toegedragen.

Aan een verzoening der beide vrouwen viel niet meer te denken. Dit, en de praatjes, welke in Zürich over galante avonturen van Wagner rondgingen en voor een deel het gevolg waren van uitlatingen door Mina Wagner in haar ziekelijke verbeelding gedaan, deden den meester eindelijk besluiten, de plaats te verlaten, waar hij zich zoo gelukkig had gevoeld. De samenwoning met zijn vrouw hield op. Zij ging naar Dresden en hij begaf zich over Genève naar Venetië.

De jaren, door Wagner in Zürich doorgebracht, vormden een gewichtig tijdperk in zijn leven. De kiemen van verscheidene zijner dramatische werken zijn daar ontstaan: de *Ring*, *Tristan*, het ontwerp voor een *Parzifal* en eindelijk nog de *Meistersinger* (omwerking van de in 1845 ontstane schets). En hoe dat alles bij hem is opgekomen en gerijpt is, dat openbaren ons voor een goed deel de hier behandelde brieven. Zij openbaren de geheimste gedachten van den scheppenden en tegen het lot worstelenden kunstenaar.

En de vertrouwde, aan wie dit alles wordt medegedeeld, is Mathilde Wesendonk.

Wagner vertrouwt haar alles toe. 'Hören Sie so zu, wie Brünnhilde dem Wotan zuhörte', schrijft hij haar eens. Hij zendt haar ook menigmaal de schetsen van hetgeen hij gecomponeerd heeft, o.a. de eerste potloodschetsen van den *Ring*, voor zoover dit werk in Zürich voltooid werd, maar voornamelijk die van *Tristan*. Toen Wagner in Juli 1865 voor den koning van Beieren de oorspron-

kelijke partituur van *Rheingold* aan Otto Wesendonk, den toenmaligen bezitter daarvan, vroeg, schreef hij hem: ‘Uw vrouw bewaart voor altijd wat meer waard is dan de in het net geschreven partituur’. In kleine portefeuilles zijn deze kostbare bladen bewaard. Hier en daar zijn zij van korte aanteekeningen voorzien. Zoo voegt Wagner bij de toezending der schetsen van het eerste bedrijf van *Tristan* het volgende aan Mathilde gewijd gedicht:

Hochbeglückt,
Schmerzentrückt,
frei und rein
ewig Dein -
was sie sich klagten
und versagten,
Tristan und Isolde
in keuscher Töne Golde,
ihr Weinen und ihr küssen
leg' ich zu Deinen Füssen,
dass sie den Engel loben,
der mich so hoch erhoben!

In alles, wat in deze brieven op *Tristan und Isolde* betrekking heeft, treedt het duidelijkst aan het licht, wat Wagner voor Mathilde gevoelde. Men ziet er uit, dat zij een grooten invloed op het tot stand komen van dit drama heeft uitgeoefend.

Wánneer bij Wagner het denkbeeld is ontstaan om de Tristansage te dramatiseeren, weten wij ten naastenbij door een brief aan Liszt uit den herfst van het jaar 1854. Wagner zegt daarin: ‘Da ich im Leben nie das eigentliche Glück der Liebe genossen habe, so will ich diesem schönsten aller Träume noch ein Denkmal setzen, in dem von Anfang bis zum Ende diese Liebe sich einmal so recht sättigen soll: ich habe im Kopfe einen Tristan und Isolde entworfen, die einfachste aber vollblutigste musikalische Konzeption.’

Uit den aanhef dezer mededeeling aan Liszt zou men kunnen opmaken, dat er bij Wagner op dat tijdstip nog geen sprake was van een meer dan vriendschappelijk gevoel voor Mathilde Wesendonk. Toch moet er toenmaals reeds meer dan dat bij hem bestaan hebben, want in den vroeger aangehaalden brief aan zijn zuster (hij is van 1858) zegt hij: ‘Wat mij sedert zes jaren in staat gesteld en namelijk gesterkt heeft het aan de zijde mijner vrouw,

niettegenstaande het enorme onderscheid in karakter en wezen, uit te houden, is de liefde van die jonge vrouw, die mij eerst twijfelend en schuchter maar dan steeds meer en meer beslist en zeker naderde.... En deze liefde, die tusschen ons steeds onuitgesproken bleef, moest zich eindelijk ook openbaren, toen ik nu een jaar geleden den *Tristan* dichtte en haar dien gaf. Maar wij zagen terstond in, dat aan een vereeniging niet mocht gedacht worden. Derhalve deden wij afstand van elken zelfzuchtigen wensch, leden geduldig en - beminden elkander'. -

Dat evenwel de *muziek* voor dit drama geheel onder den invloed eener wederkeerige en van beide zijden uitgesproken genegenheid is ontstaan, kan thans, nu de hier besproken documenten verschenen zijn, aan geen twijfel meer onderhevig zijn.

Het schijnt, dat Wagner reeds in de jaren 1854/56 aan een ontwerp voor een Tristandrama is begonnen en dat hij toen ook met het plan omging, eenige gedachten, die later in *Parsifal* zouden verwerkt worden, in een aan de Indische mythologie ontleende omgeving te dramatiseeren (hij spreekt van een drama: *Die Sieger*). Maar tevens kwam hij op het denkbeeld, om den naar den Graal zoekenden Parzival (zoo noemde hij dezen toen nog in aansluiting aan het epos van Wolfram von Eschenbach) in het derde bedrijf als pelgrim de lijdenssponde van den stervenden Tristan te doen naderen. Zelfs zou Wagner toen reeds een muzikale phrase voor den pelgrim gevonden hebben. Dit laatste wordt thans bevestigd door een der uitgegeven brieven, waarin de bedoelde melodie en de daarbij behoorende tekst zijn afgedrukt. De tekst luidt:

> Wo find' ich dieh, du heil'ger Gral,
> Dich sucht voll Sehnsucht mein Herze.

Maar deze meer dichterlijk-philosophische dan dramatische inval werd ten slotte opgegeven. De Tristan-stemming kreeg meer en meer de overhand. Zelfs het voortwerken aan den *Ring* leed er onder en moest er eindelijk geheel voor wijken. Reeds in 1856 schreef Wagner aan Otto Wesendonk: 'Mijn tegenwoordige stemming is niet geschikt om verder aan *Siegfried* te werken; zij past meer voor het rijk der zwaarmoedigheid'.

Het Tristan-drama, dat van den aanvang af diep tragisch gedacht

was, kreeg nu spoedig vasteren vorm. In Augustus 1857 begon Wagner aan den tekst. Den 18^{den} September van dat jaar reeds was het gedicht voltooid. Het werd, gelijk ik reeds mededeelde, door den meester persoonlijk aan Mathilde Wesendonk overhandigd.

Dat handschrift schijnt zoo goed als geheel overeen te komen met het gedrukte gedicht. Slechts op een paar plaatsen bestaat er eenige afwijking. De met potlood geschreven en door Mevr. Wesendonk zorgvuldig met inkt nagetrokken compositieschetsen dragen de data 1 October-31 December 1857 voor de eerste akte, 4 Mei-1 Juli 1858 voor de tweede, 9 April-16 Juli 1859 voor de derde (in Luzern gecomponeerd).

Boven de schetsen voor het tweede bedrijf staat te lezen: 'Noch im Asyl'. Bewonderenswaardig - zegt prof. Golther - is de overeenstemming van deze eerste aanteekeningen met de muziek van Tristan zooals wij die kennen. Slechts hier en daar vindt men een paar punten van verschil.

Wagner houdt in zijne brieven zijn vriendin goed op de hoogte van dien arbeid. Nu eens zegt hij van het eerste bedrijf, dat het groote 'Ausbruchsduett' tusschen Tristan en Isolde goed is uitgevallen; dan weder vertelt hij haar, dat hij met dezelfde gouden pen waarmede hij de orkestpartituur der *Walküre* heeft geschreven, het gedeelte uit het tweede bedrijf heeft opgeteekend, waar Tristan en Isolde weder voor het eerst na hunne aankomst in Cornwallis samenkomen.

Uit Luzern deelt hij haar mede, dat hij aan het derde bedrijf is begonnen. Het komt hem voor - zegt hij daarbij - alsof deze schijnbaar het meest van lijden vervulde akte hem niet zoo sterk zal aangrijpen als men wel zou denken. De arbeid aan het tweede bedrijf daarentegen had hem zeer aangegrepen. 'Das höchste Lebensfeuer loderte in ihm mit so unsäglicher Gluth hellauf, das es mich fast unmittelbar brannte und zehrte. Je mehr es sich gegen den Schluss des Aktes hin dämpfte, und die sanfte Helle der Todesverklärung aus der Gluth brach, wurde ich ruhiger.'

In brieven, eenige dagen later geschreven, vinden wij notenvoorbeelden uit het derde bedrijf. Bij het eerste vraagt hij: Kent gij dat? - Het is dezelfde melodie, die in het door hem gecomponeerde lied *Im Treibhaus* voorkomt.

Ook aan humor ontbreekt het in zijne mededeelingen niet-

Wanneer het tegen het einde van den arbeid aan *Tristan* loopt (Juli 1859), zegt hij, in een goede stemming te zijn, want zijne gevangenen, Tistan en Isolde, zullen zich nu weldra geheel vrij gevoelen. Het gevoel van angst, alsof hij vóór de laatste noot sterven zou, dat hem vroeger wel eens overviel, heeft hij ditmaal (bij de derde akte) niet gehad. Integendeel is hij zoo zeker van de voltooiïng van zijn werk, dat hij er op de wandeling zelfs reeds een volkslied op dichtte. Het luidt:

Im Schweizerhof zu Luzern,
Von Heim und Haus weit und fern,
Da starben Tristan und Isolde,
So traurig er und sie so holde.
Sie starben frei, sie starben gern,
im Schweizerhof zu Luzern,
gehalten von Hernn
Oberst Seegessern.

Ook uitlatingen over hetgeen hij over zijn werk dacht, zijn op vele plaatsen in de brieven te vinden.

Eens zegt hij - toen het tweede bedrijf zijn voltooiïng naderde: ‘Het is mij soms, of zich iets verzet, of er een noodlottige tegenstand bestaat tegen het voleindigen van mijn drama. Dat kan mij echter toch niet bewegen, er vluchtiger aan te werken. Integendeel; ik componeer er zoo aan, alsof ik mijn leven lang aan niets anders meer zal arbeiden. Maar daarom wordt dit drama dan ook beter dan alles wat ik tot nu toe gemaakt heb. De kleinste phrase heeft voor mij de beteekenis van een geheele akte, zóó zorgvuldig werk ik haar uit.’

Een ander maal noemt hij de juist voltooide tweede akte (‘het groote, iedereen zoo bedenkelijk voorkomende muzikale probleem’ zegt hij): het toppunt van hetgeen hij tot nu toe in zijn kunst verricht heeft.

Bijzondere aandacht verdient hetgeen Wagner eenige maanden later (uit Parijs en ook met betrekking tot *Tristan*) aan Mathilde schrijft. ‘Mijn fijnste en diepste kunst - zegt hij - zou ik thans “de kunst van den overgang” willen noemen, want wat ik thans heb voortgebracht, bestaat uit zulke overgangen. Het plotselinge, onvoorbereide is mij gaan tegenstaan. Het is dikwijls niet te vermijden en ook noodig, maar zelfs dan mag het toch

niet optreden zonder dat de stemming op zulk een plotselingen overgang zoo zeker was voorbereid, dat zij hem van zelf eischte.' - 'Mein grösstes Meisterstück in der Kunst des feinsten allmählichsten Ueberganges - zoo gaat hij voort - ist gewiss die grosse Scene des Zweiten Actes von Tristan und Isolde. Der Anfang dieser Scene bietet das überströmendste Leben in seinen allerheftigsten Affecten, - der Schluss das weihevollste, innigste Todesverlangen. Das sind die Pfeiler: nun sehen Sie einmal, Kind, wie ich diese Pfeiler verbunden habe, wie sich das vom einen zum anderen hinüberleitet! Das ist denn nun auch das Geheimniss meiner musikalischen Form, von der ich kühn behaupte, dass sie in solcher Uebereinstimmung und jedes Détail umfassenden klaren Ausdehnung noch nie auch nur geahnt worden ist.'

Wagner voegt er, in verband met deze verklaring, aan toe, dat hem dan ook niets verschrikkelijkers is voorgekomen dan wanneer men in zulke gevallen, als waarvan hij spreekt, tot besnoeiïngen der partituur overgaat, zooals o.a. in het tweede bedrijf van *Tannhäuser* geschied is. Hier maakte hij tusschen de uitbarsting van ontzetting na de bekentenis van Tannhäuser (dat hij in den Venusberg is geweest) en de aandacht, waarmede eindelijk de smeekbede van Elisabeth wordt aangehoord, een (ook muzikaal) zeer gemotiveerden, veel beteekenenden overgang, waarop hij steeds trotsch was en die zijn uitwerking nooit miste. Nu zult gij licht begrijpen - schrijft hij aan zijn vriendin - hoe het mij te moede was, toen ik vernam, dat men (o.a. te Berlijn) hierin langdradigheden zag en daarom juist een der meest essentiëele gedeelten van mijn kunstwerk eenvoudig wegliet.

'Zoo gaat het mij in de kunst - vervolgt Wagner - En in het leven? Waart gij niet dikwerf getuige, hoe men mijne woorden aanmatigend, lastig, zonder einde vond, als ik, door denzelfden mensch gedreven, niets anders wilde dan na een oogenblik van opgewondenheid, na een krasse uiting geleidelijk over te gaan tot een verzoenend moment, waarin men kon trachten elkander te begrijpen?'

Soms bekruipt den meester een soort van vrees voor zijn werk. Zoo schrijft hij eens: 'Kind! Deze Tristan wordt iets vreeselijks! Deze laatste akte!! Ik vrees dat de opera verboden wordt... ten minste wanneer door slechte opvoeringen het geheele werk niet tot een parodie wordt. Slechts middelmatige opvoeringen

kunnen mij redden. Volkomen *goede* moeten de luî gek maken'. - Een andermaal zegt hij: 'Hoe vreeselijk zal ik eenmaal voor mijn Tristan moeten boeten, wanneer ik het werk volledig wil laten opvoeren! Heel duidelijk zie ik nu al vooruit, wat ik dan te lijden zal hebben. Want - laat ik het mijzelven maar bekennen - ik heb in dit drama het gebied der mogelijkheid ver overschreden. Buitengewoon geniale vertolkers, de eenige die voor zulk een taak berekend zouden zijn, worden ongeloofelijk zelden geboren. En toch kan ik de verzoeking niet wederstaan het uit te spreken: mocht ik slechts het orkest hooren!!'

Dit schreef hij uit Parijs. Daar zou laatstgenoemde wensch - zij het ook slechts voor een zeer klein deel - vervuld worden. Op een der concerten, die Wagner daar in Januari 1860 gaf, liet hij ook het voorspel van *Tristan* uitvoeren. Hij maakte bij die gelegenheid een slot aan die inleiding, hetwelk als *fac-simile* aan het einde van het hier besproken boek is afgedrukt. Aan de achterzijde vindt men (mede in het handschrift van Wagner) een verklaring der beteekenis van dit voorspel, door Wagner ten behoeve van het Parijsche publiek geschreven.

Wagner zond een en ander aan Mathilde Wesendonk ter gelegenheid van haar geboortedag. In den begeleidenden brief (19 December 1859) zegt hij: 'Ich schicke Ihnen diesen geheimnissvoll beruhigenden Schluss heute zum Geburtstag als Bestes, was ich geben kann. Ich habe das Stück Ihnen so aufgeschrieben, wie ich es mir ungefähr auf dem Klaviere vorspiele. Einige böse Griffe kommen darin vor, und ich denke mir, Sie werden sich einen römischen Klavierspieler suchen müssen (de Wesendonks waren toen in Rome), der Ihnen die Sache vorspielt, falls Sie es nicht lieber selbst mit ihm *à quatre mains* spielen.... Besser werden Sie verstehen, was ich als Erläuterung des ganzen Vorspieles für mein Pariser Publikum aufgesetzt habe: das steht auf der andren Seite des kalligraphischen Specimens'.

Ook over de plannen tot opvoering van *Tristan* is in de brieven aan Mathilde natuurlijk herhaaldelijk sprake.

Wij weten reeds lang uit andere bronnen, welke pogingen Wagner deed om dit werk ten tooneele te brengen. Een geschikte plaats voor de opvoering te vinden, was niet gemakkelijk. Daar de meester Duitschland niet mocht betreden, zag hij uit naar een

stad in een naburig land. Het eerst vatte hij Straatsburg in het oog. In deze, destijds dicht aan Duitschland grenzende stad wilde hij zijn nieuw werk - aanvankelijk slechts voor zichzelven en zijne vrienden - laten vertoonen. De groote moeielijkheden, aan dit plan verbonden, beletten de uitvoering er van.

Toen ging het gerucht, dat de Groothertog van Baden, die, evenals zijn gemalin, met Wagner's muziek dweepte, met goedvinden der Saksische regeering, den componist het verblijf in zijn land zou toestaan, en dat Tristan in Karlsruhe gegeven zou worden; doch dit gerucht bleek ongegrond te zijn, of althans was de Groothertog niet bij machte om voor Wagner de vergunning te bekomen, dat hij de overige Duitsche Staten, behalve Saksen, weder zou mogen betreden.

Een paar jaren later was de amnestie wel gekomen, en waren de onderhandelingen met het theater te Karlsruhe weder opgevat, doch bij gebrek aan goede zangers moest men ten slotte het plan voor goed opgeven.

Intusschen had de Weener hofopera aangeboden, het Tristandrama in studie te nemen. Wagner was daarop ingegaan en de voorbereidende maatregelen voor een opvoering in de Keizerstad waren weldra genomen, waarbij aan den tenor Ander de rol van Tristan, aan de zangeres Mayer-Dustmann die van Isolde werd opgedragen. De zaak geraakte echter door de ziekte van Ander op de lange baan, en nadat Wagner tot het einde van 1861 vruchteloos op de mogelijkheid eener opvoering van zijn werk te Weenen gewacht had, nam hij het terug en besloot betere tijden af te wachten.

Minder bekend is het, dat Wagner ook aan een opvoering van *Tristan* te Parijs gedacht heeft. Het blijkt uit de correspondentie met mevrouw Wesendonk. Wagner ging met het plan om, in de ‘Salle Ventadour’ een Duitsch operagezelschap te laten optreden, en in verband daarmede schrijft hij den 1sten Januari 1860 uit Parijs aan zijn vriendin, dat voor die onderneming de beste Duitsche zangers en zangeressen, zooals Mayer-Dustmann, Tichatschek, Niemann e.a. bereidwillig en met geestdrift hunne medewerking hebben toegezegd. Eerst zouden *Tannhäuser* en *Lohengrin* opgevoerd en inmiddels *Tristan* in studie genomen worden Daarna zou de opvoering van laatstgenoemd werk aan de beurt komen,

hetgeen, naar zijn meening, in de eerste helft van Juni zou kunnen geschieden. Van geen dier plannen kwam echter iets.

Eerst vijf jaren later kwam er een opvoering van *Tristan* tot stand, doch niet in Frankrijk maar in Duitschland. Het geschiedde in München, door den wil eens Konings. 'Der Tristan wird wundervoll. Kommen Sie?' schreef Wagner in het voorjaar van 1865 uit voormelde plaats aan Mathilde Wesendonk. Hij kondigde de eerste opvoering voor den 15^{den} Mei aan, doch zij had eerst een maand later plaats. De Wesendonks waren er echter niet bij tegenwoordig.

In een aanhangsel van het hier behandelde boek zijn, gelijk ik reeds opmerkte, 14 brieven van mevrouw Wesendonk opgenomen.

Het is wel jammer, dat tegenover het groote aantal bewaard gebleven brieven van den meester zoo bitter weinige van Mathilde staan. En vooral is het te betreuren, dat uit den tijd, dien wij de 'Tristan-periode' zouden kunnen noemen (1857-1859) niets voorhanden is. Heeft Wagner dat materiaal vernietigd, gelijk hij wenschte dat ook *zijne* brieven vernietigd zouden worden? Of heeft hij het aan zijn vriendin teruggegeven en deze het niet voor publicatie geschikt geacht? Daaromtrent bewaart de geschiedenis het stilzwijgen.

Maar gelukkig is datgene, wat is overgebleven, voldoende om daaruit het edele karakter der vrouw, die door Wagner bemind is geworden, te leeren kennen.

Er zijn drie brieven uit het jaar 1861, drie uit 1862, een uit 1865 en zeven uit 1863.

Deze laatste dagteekenen uit een tijd, waarin het Wagner zeer slecht ging. Na den ongelukkigen afloop zijner pogingen om de opvoering van *Tristan* gedaan te krijgen, besloot de meester, fragmenten zijner werken op concerten ten gehoore te brengen, zooals hij vroeger in Zürich en in Parijs gedaan had. Die concerten begonnen in Weenen, vervolgens kwam Praag aan de beurt en daarna volgden Petersburg en Moskou. Overal vonden de ten gehoore gebrachte stukken en Wagner's meesterlijke wijze van dirigeeren luiden bijval, maar hetgeen hij daarvan verwacht had - namelijk dat dit succes bevorderlijk zou zijn aan het in Weenen nog niet geheel opgegeven plan eener opvoering van zijn nieuwste dramatisch werk - werd niet verwezenlijkt. Toen hij in het

voorjaar van 1863 uit Rusland naar de Oostenrijksche hoofdstad terugkeerde, vernam hij, dat de bedoelde opvoering om verschillende redenen weder tot nader orde was uitgesteld.

Uit Penzing bij Weenen schrijft hij in het begin van Augustus 1863 aan zijn vriendin een treurigen brief. Het verlangen naar een toevluchtsoord, naar een aangename, stille plaats, waar hij zich rustig kan nederzetten om te werken, komt, gelijk in zoovele andere zijner brieven, ook hier tot uitdrukking. 'Overweldigend' is thans dit verlangen, zooals hij zegt. 'Daar mij nu toch eenmaal niemand bij zich wil opnemen, zou ik veel beter gedaan hebben, mij met de enkele roebels, die ik uit Rusland heb medegebracht, in het een of andere Italiaansche toevluchtsoord in te koopen en de wereld te laten voor hetgeen zij is. Ik weet werkelijk niet meer, wat ik er in doen moet; allerlei ongelukken vervolgen mij, sedert ik Zwitserland verlaten heb. - *Meisterin*, *es steht nicht gut mit mir!*'

Dan beklaagt hij zich over Duitschland; hij had er niet moeten terugkeeren, het is een ellendig land, niets wil men er voor hem doen. In Weenen heeft men hem uitgenoodigd, weder concerten te komen geven, de Prager Czechen, de Russen, de Hongaren hebben hetzelfde gedaan, maar als hij bij zijne landgenooten aanklopt, geven zij niet thuis. In Berlijn heeft de theater-intendant geweigerd hem te ontvangen.

En dan hindert het hem, dat het overal alleen op zijn persoon schijnt aan te komen. Naar zijne werken vraagt niemand. De wereld kent en bekommert zich slechts om den virtuoos. Nu heeft de nood mij echter getoond - zegt hij - dat ik ook een virtuoos ben. Aan de spits van een orkest schijn ik dit effect op de menschen te maken, en zoo denk ik dan maar, dat het beste zal zijn, wederom op reis te gaan en concerten te geven. Het treurige daarvan is echter, dat die uitvoeringen en de daaraan voorafgaande repetities mij zoo sterk aangrijpen en ik het daarom niet lang uithoud. Gij zult dus binnenkort hooren, dat ik weer ergens concerten geef. Sommigen zullen zeggen: 'ah! die wil geld verdienen!' een enkele misschien: 'men zegt dat hij sterven wil!'

Op al die klachten antwoordt Mathilde: 'Sie freudehelfeloser Mann' - een uitdrukking die zij eens in de werken van Walther von der Vogelweide vond. Zij behoeft hem wel niet te zeggen, hoe verschrikkelijk zij het vindt, dat hij zich zoo van de eene

plaats naar de andere moet voortsleepen, om concerten te geven. Met bloedend hart volgt zij zijne *triomfen* en wordt bijkans verbitterd, wanneer men haar die als verblijdende gebeurtenissen wil doen beschouwen. Zij voelt dan maar al te zeer, hoe weinig men haar vriend kent, d.w.z. *begrijpt*, maar tevens dat zij zelf hem kent - en genegen is. Maar wat kan een enkele doen, wanneer hij tegenover dat duizendhoofdige monster staat, dat zich 'wereld' noemt!

'Is het verblijf in de nabijheid van Weenen U uit het oogpunt der kunst niets waard?' - vraagt zij dan. 'Mijn hart roept U wel altijd naar Zwitserland terug, maar dit hart is zelfzuchtig en mag niet gehoord worden. Is een ander toevluchtsoord in Zwitserland dan het vroegere "Asyl" ondenkbaar? Tot nu toe heb ik wel kunnen verhinderen, dat het laatstbedoelde aan andere bewoners werd gegeven, maar ik geloof niet dat ik voor de naaste toekomst *meer* zal kunnen gedaan krijgen (d.w.z. dat haar man toestaat dat de woning tijdelijk weer aan Wagner worde afgestaan).'

Een maand later komt Wagner weer met klachten. Alles loopt hem tegen. Doch daarom is hij nog geen 'helfeloser' man, zooals zijn vriendin zegt. Waar niemand hem helpen kan zal hij zich zelf en alleen helpen. En dan zegt hij profetisch: 'Aber wo die Mitwelt mir helfen könnte, das wird die Nachwelt - vermuthlich sehr bald - einsehen.' Doch kort daarop schrijft hij opgewekter. Hij vraagt pardon voor zijn eeuwige klagen. Hij heeft nog een moeilijken tijd vóór zich, maar die zal, naar hij hoopt, de laatste zijn. In October is hij bepaald voornemens de Wesendonks te bezoeken.

Zijn vriendin is zeer verheugd over dat plan. Kan het niet in October, dan hoopt zij op Kerstmis. Wat zij zoo innig wenscht en tracht mogelijk te maken, is tegelijkertijd zoo weinig dat het hem wellicht slechts een glimlach ontlokt. Zij wenscht, dat hij ten minste eenmaal in het jaar een tijd huiselijk bij hen doorbrenge, en zoo dat elk hoekje der woning hem bekend zij en dat de kinderen niet van hem vervreemd worden. 'Ik heb steeds mijn best gedaan - zegt zij - de herinnering aan Uw samenleven met ons bij de kinderen levendig te houden, en thans nog kennen zij het asyl onder geen anderen naam dan "de tuin van oom Wagner". Het denkbeeld dat de woning in andere handen zou

kunnen overgaan, gaf mij immer een smartelijk gevoel. Eerst thans ben ik in dit opzicht gerustgesteld, daar het huisje nu bij het landgoed is getrokken, zoodat het gezegd kan worden er een deel van uit te maken, en ook omdat ik nu een kamer der woning tot leerkamer voor Karel (haar zoontje) en een andere tot verblijf van zijn meester heb laten inrichten'.

Van het bezoek van Wagner in den herfst of den winter 1863 is intusschen niets gekomen. Den 15^{den} December van dat jaar schrijft hij weder (altijd nog uit Penzing). Hij gevoelt zich zeer vermoeid tengevolge van concerten, die hij nogmaals in Praag, Pesth, Breslau enz. gedirigeerd had. De uitslag van die kunstreis is alleen, dat hij er niet aan denken kan, op die manier nog verder voort te gaan. Weder naar Rusland te reizen is *onmogelijk*. Wat er echter zonder deze hulpbron dan met hem gebeuren zal... dat moge de hemel weten.

Zijn vriendin is smartelijk getroffen door deze mededeeling. Zij begrijpt den treurigen toestand, waarin hij zich bevindt en wat het hem kost om weder naar Rusland te gaan. Redding en raad vindt zij nergens, hoezeer zij zich ook inspant om na te denken. En zoo zwijgt zij liever dan hem met ijdele hoop te vleien, waaraan zij zelf niet gelooft. Maar zij troost hem; zij spreekt van het aanstaande Kerstfeest en zendt hem een geschenk. 'Christkindchen - zegt zij - hat das Vorrecht überall hingehen zu können, und so bat ich denn nur, da ich selbst nicht hingehen konnte, dass es ja den Rechten aufsuche, und gab ihm seinen Namenszug mit. Nun bittet es um freundliche Aufnahme!'

Wie de brieven van Mathilde Wesendonk aan Wagner aandachtig leest, hem kan het niet ontgaan, dat er nimmer sprake van is, den meester weder de woning aan te bieden waarin hij van April 1857 tot Augustus 1858 verblijf hield en waar hij zich zoo gelukkig gevoelde. Wij zagen zelfs, dat Mathilde er in een harer brieven op zinspeelde, dat zoo iets niet denkbaar meer was. En toch hooren wij Wagner telkens gewagen van zijn verlangen naar een toevluchtsoord, waar hij onbekommerd de werken, die hij onder handen heeft, kan voltooien. Onophoudelijk wordt dit verlangen naar een 'asyl' in zijne brieven geuit. In het briefje, dat hij in Augustus 1858, op het punt staande om uit Zürich te vertrekken, aan Mathilde Wesendonk zendt, roept hij haar toe:

'Suche mir das Asyl zu erhalten! Auf Wiedersehn!' en nog op het laatst schijnt het, alsof hij slechts de uitnoodiging zijner vrienden afwacht om terstond naar hen toe te snellen en voor geruimen tijd weder bezit te nemen van zijn vroegere woning.

Het *schijnt* zoo. Maar wanneer wij lezen, wat Wagner in een brief van Juni 1863 aan mevrouw Wille schrijft, zouden wij geneigd zijn, tot andere gedachten te komen. Daarin zegt hij, dat Mathilde zijn eerste en eenige liefde is en blijft. Maar hij gevoelt, dat hij haar niet mag wederzien, want dat hij niet met haar zou kunnen spreken, zooals het zijn *moet*. Intusschen vreest hij, dat Mathilde daardoor in den waan zal gebracht worden, dat zij hem onverschillig is geworden. Dat zou zeer hard zijn, en daarom roept hij als het ware de tusschenkomst van mevrouw Wille in, om zijn vriendin aan dien waan te ontrukken.

Had Mathilde een voorgevoel, dat de genegenheid voor haar bij Wagner niet meer zoo sterk voorhanden was als vroeger? Of waren de echtgenooten met elkander overeengekomen alles te vermijden, wat den vroegeren gevaarlijken toestand weder in het leven had kunnen roepen? Wie zal het zeggen? Een feit is het, dat Mathilde Wesendonk, hoezeer zij zich ook steeds bereid toont, alles te doen wat in haar vermogen ligt om het lot van haar vriend te verzachten, op dit eene punt (de terugkeer van Wagner in de woning, die hij zijn 'Asyl' placht te noemen) elke zinspeling fijn ontwijkt of zacht afweert.

Zoo kwam het, dat toen de nood bij Wagner zoo hoog was gestegen, dat hij zijn woning in Penzing moest verlaten en hij niet wist, waarheen hij zijne schreden zou richten, hij zich niet tot de Wesendonks maar tot de familie Wille in Mariafeld bij Zürich wendde met de vraag, of men hem eenigen tijd tot gast wilde hebben. 'Hij wachtte het antwoord niet eens af - zegt mevrouw Wille in hare "herinneringen" - en stond onverwachts voor onze deur.'

Dit was in het voorjaar van 1864. Wagner gaf mevrouw Wille den indruk, dat hij toen in groote zorg en ongelegenheid verkeerde. Maar de gebeurtenis, die een verandering ten goede in zijn leven zou brengen, was kort ophanden. De ontmoedigde, wanhopige kunstenaar werd door een koninklijk machtwoord in staat gesteld, zijn werk te voltooien.

Uit dit gewichtige jaar 1864 vindt men in de hier behandelde brievenverzameling niets. Er volgen nog slechts twee brieven van Wagner (uit 1865 en 1871) en een van Mathilde Wesendonk (uit 1865); een en ander echter van weinig beteekenis. Zeer waarschijnlijk was het met de correspondentie voor goed gedaan.

Niettemin bleven de vriendschapsbetrekkingen bestaan en zagen zij elkander, ook na Wagner's tweede huwelijk, verscheidene malen.

Mevrouw Wesendonk zegt in hare herinneringen, dat zij en haar man tot aan den dood van den meester in vriendschappelijk verkeer met hem stonden. Bij de feestvoorstellingen in Bayreuth ontbraken zij nimmer, en na zijn huwelijk met mevrouw Cosima gold zijn eerste bezoek met haar Mariafeld, het verblijf der familie Wille, en den groenen heuvel. Bij laatstgemeld bezoek bracht hij de kinderen mede.

De opvoering van *Tristan* in 1865 woonden de Wesendonks niet bij, maar in 1868 kwam Otto Wesendonk in München voor de opvoering der *Meistersinger*. Zoodra de klavieruittreksels zijner nieuwe werken verschenen, zond Wagner een exemplaar daarvan aan zijne vrienden en schreef er eenige hartelijke woorden van genegenheid en dankbaarheid in.

In het bovenstaande heb ik mij meer in het bijzonder bepaald tot dat gedeelte der brieven, hetwelk eigenlijk de kern der verhouding tusschen Wagner en Mathilde Wesendonk vormt - namelijk den invloed dier verhouding op de wording en de bewerking van het Tristan-drama. Er worden echter in deze brieven nog andere gewichtige onderwerpen behandeld. Ik stel mij voor, in een volgend overzicht ook daaromtrent het een en ander mede te deelen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

29 Augustus.
Zomersche idyllen en tragedies.

‘Die Sonne bringt es an den Tag.’

Wat heeft de zomerzon van 1904 al niet op haar geweten! De vacantiemaanden, die anders leeg van gebeurtenissen voorbijdommelen, alleen gehuld in wat warmte en regen, die glorierijke vacantiemaanden, droog van hitte en licht, spleten de doffe aarde zoodat ze haar geheime energieën aan den dag bracht.

Men schrikt er bijna van terug wanneer men den heksenbrouwketel van de wereld aan het opborrelen ziet.

Ginds, in het verre Oosten, is het de oorlog die zijn beslissende dagen nadert; de vijanden hebben elkander aan de keel gegrepen en de drommen van gele dwergen storten zich op het onneembaar geachte Port Arthur om het te verdrukken in hun omknelling. Straks doorstaat de Russische overmacht den toets of ze in staat is vast te houden waar ze beslag op heeft gelegd.

Hier, dichterbij, is op eenmaal de strijd tusschen kerk en staat sterk opgevlamd; zal de maatschappij zich kunnen emancipeeren van een geestelijkheid, die in de politiek een middel vindt tot

bevestiging van haar macht? Zal de kerk, bevrijd van politiek, nieuwe macht verkrijgen over het hart der menschenkinderen?

Daar is het de leekensamenleving zelf, die met haar eigen vraagstukken al nauwer en nauwer in aanraking wordt gebracht. Zullen de trusts in de Vereenigde Staten hun gebied straffeloos uitbreiden? zal het protectiestelsel in Engeland winnen? zoo heet het, nu de presidentsverkiezingscampagne in Amerika haar invloed doet gevoelen, en het Britsche ministerie weer een nieuw jaar van leven is ingetreden. En dieper gaande vragen stelt die maatschappij nog aan zichzelf, waar zij, zooals op het Socialistencongres te Amsterdam, de beslissing wenschte of een geheele omkeer noodig is, dan wel de mogelijkheid daar is van een aanpassing aan het bestaande.

'Die Sonne bringt es an den Tag.' -

De zon laat haar licht vallen op de wonde plek van Europa, en er komt gisting in Turkije. Er bereidt zich iets voor op het Balkanschiereiland. De Porte is norsch afwerend tegenover de hervormingen in Macedonië en de Slavische staten, Bulgarije en Servië verbroederen zich tot het voornemen van een gezamenlijke actie.

Ja, overal doen zich teekenen van strijd voor. Geen gebeurtenis heeft er plaats of zij heeft haar tegenhanger en haar tegenwicht. Nu het begint te nijpen in Mantchoerije zet de Csar van Rusland zijn keizerwoord in dat het Heilige Rijk zijn volle macht zal ontplooien om overwinnaar te blijven in den oorlog, en hij geeft order tot het scheppen van nieuwe legers, alsof hij klaar stond des noods de heele wereld uit te dagen.

Wanneer de Fransche regeering de geestelijkheid verdringt, zoo krijgen de kerkelijke partijen in andere landen de overhand, en wanneer de arbeiders op hun congres den triomf verkondigen van den mondigen mensch die de hand gaat uitsteken tot opbouwing van de nieuwe menschenmaatschappij, daar bazuint het Katholiekencongres in Duitschland dat er niets op aarde zich realiseert dan 'die Gedanken Gottes.'

De zon heeft het gedaan. Zij vult de vergaderzalen en zij verhit de hoofden, zij stookt de werkstakingen aan in Frankrijk en de centra der industrie van de Vereenigde Staten, zij prikkelt tot moord en zelfmoord, zij werpt de dynamietbom.

Zij droogt de rivieren op, en zij steekt den brand in de bos-

schen. Mijlen ver gaat de verwoesting, dorpen vervliegen in vlammen, de steden...

'Die Sonne bringt es an den Tag.' - Ze komen aan het daglicht, de beddingen der rivieren, de fondamenten der wouden, de grondslagen der menschheid.

Laat ons in onze vacantie aan vroolijker dingen denken.

Marienbad heeft de eer onder zijn badgasten den koning van Engeland te mogen tellen. Hij heeft het goed thans, koning Eduard VI, en hij draagt zijn geluk met waardigheid en goed humeur.

Het is als van zelf gegaan dat Engeland, na het booze intermezzo van den Boerenoorlog, weer zijn plaats teruggevonden heeft in het concert der volken, maar zonder Eduard VI was de overgang van het land naar het goede spoor niet zoo gemakkelijk gelukt. Hij heeft zich aan de wereld getoond en zich goedmoedig gedragen; men prijst dat in vorsten en menschen, want zelfs in een koning of keizer verlangt men geen pretentie, en één Wilhelm II is over en over genoeg.

De fortuin stond koning Eduard terzijde. Wie denkt er nog aan de Boeren? Ze zijn beschaamd gemaakt door het overleg en de voortvarendheid van de Japanners. Daarenboven, Kruger is dood, en Cronjé, o ergernis! speelt den Transvaalschen wanhoopsstrijd van dag tot dag op de tentoonstelling van Saint-Louis. Alles loopt mee om Engelands positie in de wereld te verheffen, en het zijn de Japanners die aan het Engelsche volk den grootsten dienst bewijzen.

Er is niets dat den vorst, die aan zwaarlijvigheid lijdt, belet om zijn heil te zoeken op de Boheemsche badplaats. Wel is er wat aandrang van nieuwsgierigen die zijn gebaren willen afkijken en zijn costuum willen kopieeren. Maar dat is toch ook een bewijs van erkenning en van eerbied. En wat heeft men er niet voor over, als men bemerkt dat de kuur waarlijk het lichaam vermagert, en het strenge dieet het hoofd licht en vroolijk maakt!

Maar zelfs op een vacantiebadplaats kan men zijn plicht van koning waarnemen. Men heeft daarvoor alleen zijn grijze zomerjasje af te leggen om zich in een Oostenrijksche veldmaarschalksuniform te kleeden, - ten minste als het er om te doen is, een onderhoud te hebben met den Oostenrijkschen potentaat.

En dit was het geval. Den 16^{en} Augustus kwam keizer Frans Jozef den badgast van Marienbad een bezoek brengen. Een gewone visite. Het moest een plechtige samenkomst beduiden; want het gold als een tegenbezoek voor de beleefdheid door Eduard VI aan den Oostenrijkschen keizer gedaan, toen hij van Engeland naar Weenen was getrokken om den keizer te begroeten. Frans Jozef zag op tegen de contra-reis naar Engeland. Hij is vier-enzeventig jaar; zijn doctoren raadden hem den verren tocht af. Sprak het dan niet van zelf dat men elkander op de badplaats zou zien, - ten minste als koning Eduard het voor een voldoende tegenbeleefdheid wou aannemen.

Maar dit was geen vraag bij den coulanten en galanten vorst.

Zoo hadden alle plechtigheden in optima forma plaats. Het afhalen in Oostenrijksche veldmaarschalksuniform van het station, de begroeting, en de feestrit van de beide monarchen door het stadje. Daarna het diner in het hôtel Weimar, waar Engelands koning logeerde, ter eere van den keizerlijken gast, en aan het diner de dubbele feestdronk.

Van den koning van Engeland klonk de begroetingstoast: ‘Ik dank u dat ge hier zijt gekomen, en ik drink dit glas op uw heil.’

En van den keizer van Oostenrijk heette het wêerom:

‘Ik dank u voor de vriendelijke woorden daareven gesproken, en dat gij mij de lange reis naar Engeland hebt bespaard. Daarom drink ik op het welzijn van Uw Majesteit en van uw huis.’

‘Die Sonne hat is an den Tag gebracht’; maar ze heeft gelachen toen ze daar die beide oude heeren zoo plechtig hoorde klinken en niets zeggen ten aanhoore van den telegraaf, die hun woorden tot in de uiterste uithoeken van de wereld verbreidde.

‘Ik dank u en het ga u goed’; na hun diner hadden de vorsten elkander niets verder meê te deelen. Zij lieten wereldvrede en wereldvragen in rust om elkander slechts te zeggen: ‘Wel bekome het u!’ En dat was iets heel moois te midden van de zomeragitatie, en wel waard voor Europa om het aan te hooren.

‘Die Sonne bringt es an den Tag’. Ja, zij die in den laatsten tijd telkens bezig was om een nieuw soort van corruptie in het

Russische rijk aan 't licht te brengen, zij heeft eindelijk den dag te voorschijn gehaald waarop de Czar een mannelijken erfgenaam heeft gekregen.

O vreugde! o Czaren-manifest!

Maar bij die vreugde geven de Japanners het vuurwerk en aan het manifest hechten zij hun postcriptum.

B*.

Bibliographie.

Multatuli-opstellen door S. Kalff. Rotterdam, B. van de Watering. 1904.

De schrijver van deze stukken zou beter gedaan hebben, wanneer hij, inplaats van de verschillende verspreide opstellen enkel tot een bundeltje aaneen te rijgen, gekozen, geschift en bekort had. Want er staat wel veel in dit boek en wel veel wat aandacht verdient en verdient bewaard te blijven, maar dat alles dan toch ook vermengd met, bedolven onder heel veel onbeteekenende mededeelingen. De ‘goede maag’, die, volgens de voorrede, het publiek bezit voor alles wat op Eduard Douwes Dekker betrekking heeft, wordt hier soms op bedenkelijke wijze op de proef gesteld. Zoo laat de heer Kalff ons een veel te langen weg afleggen om naar Multatuli's laatste woonplaats Nieder-Ingelheim te komen; zoo weidt hij veel te lang uit, in verhouding tot haar beteekenis, over Mina Kruseman, de koude *professional beauty*, door wie de lichtontvlambare Multatuli zich een korten tijd heeft laten bekoren en in wie hij meende de Koningin Louise van zijn *Vorstenschool* gevonden te hebben. De Brieven van Tine aan mevrouw Omboni, in 1895 door Dr. Julius Pée gepubliceerd, geven den heer Kalff aanleiding nog eens weêr te doen uitkomen, ‘dat de Tine uit de *Max Havelaar* geen denkbeeldige figuur is geweest, geen bevallige fictie uit eens dichters brein’, maar inderdaad ‘de trouwe gade, de heldhaftige, liefdevolle moeder, de edele vrouw’, zooals Multatuli haar noemde in de opdracht aan hare nagedachtenis, voorkomende vóór de 4e uitgaaf van zijn meesterwerk. ‘De Brieven’, - voegt de schrijver er terecht bij - ‘doen nog iets meer dan de schrijfster tot eer verstrekken; zij rehabiliteeren tot op zekere hoogte den echtgenoot’.

Slechts in zooverre een ‘Multatuli-opstel’, als het verhaalt van een geestverwant van den schrijver van *Max Havelaar*, een minder begaafden, maar niet minder moedigen en eerlijken martelaar voor de waarheid, is het opstel ‘Multatuli en Brata Yoeda’, handelend over Courier dit Dubekart, die onder den naam Brata Yoeda door de publicatie van de vervolgreeks *Feiten*, omstreeks 1870, veel ergernis verwekte en zich doodelijke vijanden maakte, wier vervolgingen en martelingen den dood van den jongen kamper, even dertig jaaroud, verhaastten. Ofschoon Multatuli Dubekart nooit mocht ontmoeten, begroette hij in hem een medestrijder tegen onrechtin Indië, gelijk blijkt uit de uitvoerige beschouwingen, welke hij hem wijdt in den 4den bundel der *Ideeën*.

[Vierde deel]

In de gieterij.
(*Fragment.*)

Sneeuw en motregen draalde uit de vaalgrauwe lucht, kille damp nevelde tusschen de slaapstille huizen van het fabrieksstadje. Morsig lagen de vet glibberige straatkeien met modderplassen die opribbelden onder den winddruk. Uit donkere stegen kwamen werklieden de breedere hoofdstraat in, waar nog lantarenlicht opvlamde met dunne gelige schijnsels over de glad blauwe stoepen waartegen jachtsneeuw opgevlokt lag. Vlug stapten de arbeiders voort, de petten over de ooren, de handen diep in de zakken der pilow broeken. Op hun even gekromde ruggen bengelde het etenszakske met een stoop drinken, de voeten in klompschoenen en vetleeren leerzen batsten onverschillig over den modderweg.

Jean Lebret stond in de gang van z'n huis toen hij de werklieden aan hoorde klossen. Vlug knoopte hij den duffel toe, haalde de bonte muts over z'n ooren en stapte het volk van de gieterij achterna. Hij liep voorover gebukt tegen den aanjoelenden wind, aldoor sneller om zijn kleum koude lijf wat te verwarmen. Onder de druipende pinhaartjes van den berenmuts keek-ie naar boven om te zien op de torenklok hoe laat 't was. Maar nog teemde het troebel duister over het stadje. Hagel viel kletterend tegen de geblinde vensters waarachter dun geel licht waakte.

Even stond hij stil om te hooren of het volk al ver weg was, maar dan slierden fellere windvlagen over de uitgestrekte heidevelden. Grijs morgenlicht draalde traag tusschen de sneeuw-wollige wolkenbulten. De schoorsteenen der fabrieken

bralden zwarte rookslierten op in den grauwen dag. Haastig liep hij het koolgruispad over, het kantoor binnen, deed toen de deur open van zijn smoezelig zwart kleedkamertje, trok z'n pool uit en nam sleutels van het met witte letters genummerde bord om de groote poort te ontsluiten.

- Is't ie d'r nou nog niet, mopperde hij met minachting toen-ie het electrische licht niet zag glinsteren in de bankwerkerij. Hij stopte een pijp, en liep toen rookpuffend de werkplaats door waar een enkel pitje van een schei-lamp opgloorde. Enorme halle, met tusschen de grauwe muren als dwarsliggers, assen waaraan poulies en een warnet van breede leeren riemen afhing, op den ruwen kazeigrond stonden grove eiken en ijzeren banken naast staalglanzende machines die zilverig blauw weerspiegelden vlak onder het hulp-lichtje. Links onder de met stofnetten behangen vensters vast-aanéen gereid waren weer banken waarop boormachines, draaibanken, frais-, boor-, steek- en schaafmachines naast bankhamers, handijzerzagen, beitels, rattestaarten, passers en rijen die boudweg neergesmeten lagen.

- Bellen! riep hij korzelig tegen den sloom aanstappenden baas Jaroux. Plots glansde de ruimte op onder het witte licht van vele electrische gloeilampjes; licht beglinsterde de gladde drijfwielbanden, de stalen armen der pompen, de zwarte lakglanzende rondingen der boormachines. Nog hingen de drijfriemen verrekt en slap neer van de poulies, die glinsterden van geslepen gladheid.

De bel jengelde de voor de fabriek geschaarde arbeiders op, die stampvoetend om warm te blijven heen en weer draafden met ongetoomde verwenschingen aan 't adres van den baas-portier en over dat verdoemde vuile februariweer. Door de halfgeopende poort draafde het volk morrend en vloekend binnen. De meesten naar de gieterij en de braaminrichting, terwijl de anderen in de bankwerkerij bleven. Ze stonden zoo een oogenblik sprakeloos met knipperende oogen tegen het felle licht, terwijl hun adem wolkpluimend de kille ruimte inpufte, ze bliezen zich de peers-roode handen warm, of sloegen de verstijfde vingers lenig tegen het lijf dat de forsche klappen voortlalden in de nog stille werkplaats. Doch stoom begon de leidingpijpen te verwarmen, draaischijven werden over hun doode punt gezet, drijfriemen

strak gespannen over de staalglanzende wielen, hamerslagen ketsten al op klinkbouten, wielen wentelden om, terwijl de arbeiders kamraderen en assen smeerden. Dan klip-klapperden de riemen als spinnewielen door de lucht, stabiel glansde het licht in peertjes en booglampen over de ijverende bankwerkers, slank en lenig in de blauwe, strak om het lijf spannende kielen. Het rumoer groeide, soms oorverdoovend klonk het klinkhameren, dan weer gromden de kervende steekbeitels over de ruwe vlakken van gegoten voorwerpen, boren wielden ruischloos gaten in retortenkoppen. De stoombuizen gaven wat warmte, het zware werk deed het bloed weer sneller stroomen - vaalgrijs begon het licht van den triestigen februaridag door de stof benette vensters te vezelen.

Lebret stapte langzaam tusschen het werkvolk door, keek naar het bij-schaven van een frame, gaf toen order op aan de wachtende bazen der gieterij. Hij keek naar het werk van Jaroux die even met 'n onverschillig gezicht opzag.

- De retorters komen voor van avond zeker wel klaar? vroeg hij. Er is haast bij.

- Misschien, antwoordde de ander kort en ging stug voort met z'n werk.

- Niet misschien, zei Lebret nijdig. 't Moet - begrepen? Er is om geseind.

- Ik begrijp niks, snauwde Jaroux. Meneer Biotte heeft er niets van gezegd - ik kan geen twee heeren tegelijk dienen.

Lebret voelde dat die man hem wilde grieven. Met geweld bedwong hij zich om niet driftig er tegen in te gaan. Dat hij door zijn patroon gesard en getreiterd werd, hij moest er zich wel bij neerleggen, maar nu nog door dien baas als 'n kwajongen behandeld te worden, 't was meer dan hij verdragen kon. Hij beet z'n kaken toe en woedend zei hij:

- Het past joù niet om zóó op te treden. Ik verwachtte dat van joù 't allerminst. Je hebt te véél reden om je mond te houden. Ik geef je de orders van meneer Soignit, begrepen.

- Meneer Biotte en de patroon deelen de lakens uit, buffelde Jaroux. Wat hier de een zegt mot van den anderen weer niet...

Lebret was al verder gegaan; nog trillend van drift keek hij even schijnbaar kalm naar het monteeren van de nieuwe pomp en stapte toen naar de bramerij. Hij maande de bazen Jacques en Jef Standaert aan om de werklui goed op de vingers te kijken bij het bramen van de hulpstukken voor de buisleidingen, en er voor te zorgen, dat de retortenkoppen vlug naar de bankwerkerij kwamen. Hij tuurde de nog maar schaars verlichte achterplaats over, waar het oude ijzer naast de baren lag, of er nog pas-gegoten voorwerpen tusschen verborgen waren, maar het was te donker om iets te kunnen onderscheiden. Dan trad hij de gieterij binnen, diep gegriefd over het lompe, valsche doen van dien Jaroux, 'n Judas, dien hij meer dan eens tegen den patroon Soignit beschermd had. Nu werd hij op deze wijze door dien gluiperd beloond.

Zonder orde nog lagen kasten, modellen en vormen over den grond. Groote platte bakken, waaruit het model van een vorm half uitstak, werden met gietzand aangestampt. Vlak bij hem werd een leiding-pijp zachtjes losgelaten en er met sleutels voorzichtig uitgehaald. Vlijtig gingen de smoezelige handen der modelleurs langs de even afgebrokkelde punten der vormen, met fijne struweeltjes in lepeltjes, als neerstige boetseerders. Anderen schudden met een zwart zakje, waarin potlood, beenzwart en plumbago was, stuifpoederend over de vormen, die daarna op-glansden met leiblauwe glad-vlakke zijden. Lebret surveilleerde, stond voor een kast stil die door het werkvolk met spieën en bouten vast aan de bovenbedekking geklonken werd, waarna om het lichten te voorkomen, de kast met zware ijzeren blokken beballast werd.

Op hun knieën kropen de gieters door de zwartbruine, vettige aarde, potlampen flakkerden ros-geel licht met grauwe petroleumwalmen over de gebogen lijven. Hun oogen keken scherp langs de vormen, gevoelig streelden de vingertoppen over de als gepolijste wanden.

De onderdirecteur liep langzaam tusschen het mierende volk door, z'n stroeve gelaat ontspande, hij beet niet meer op de onderlip dat de tanden er in afdrukten. Met lust hielp hij hier, sprak daar een opwekkend woord. Hier hielden de werkers van hem, konden ze met 'm opschieten, wijl

hij hun arbeid kende, behulpzaam was en niet aldoor tierde en vloekte. Bij Derode en Piere Vlaminkx bleef hij langer toeven. Er was een retortenkop teruggekomen waarvan bij het schaven een brok afgesprongen was. De twee gieters stonden te overleggen, hoe ze 't best dat stuk repareeren konden. Pierre verschoof zijn klak en krabde zich met de roetzwarte vingers achter 't oor. 't Was 'n beroerd ding en geen van tweeën wist wat er mee gedaan moest worden. Lebret glimlachte. Met zijn maatstok in de hand wees hij wat er aan te doen was; gietzand, zóo! de boel rondom goed afsluiten, een klein gaatje er in laten om met een lepeltje 'n kleine hoeveelheid ijzer bij te gieten.... en dan moesten ze zelf na het verkoelen de braam maar bijvijlen en polijsten. Terwijl hij sprak ging de poort open. Jachtsneeuw stuifde binnen.

- De patroon, mompelde het volk vluchtig omkijkend toen Soignit daar aan kwam stappen, 'n kort gezet man; kachelzwart haar hing met een vettige lok over zijn ingedeukt voorhoofd, een korzelige trek lijnde van de neusflanken naar de mondhoeken. Hij was gevreesd door zijn volk van wie hij niemand vertrouwde, altijd angstig voor dagdieverij en stelen, vlug dreigend met ontslag en broodeloos maken.

- Morgen, bromde hij tusschen de tanden, toen-ie langs den ouwen Henri kwam, nog 'n erfstuk uit de familie, 'n knecht die reeds twintig jaar in de gieterij zwoegde en al zwak op de oogen was door het staren in het witgloeiend vuur.

- G'n dag meneer, mompelde de oude en knikte tweemaal met stroeven kop, zonder op te durven kijken.

- Wat staan julie daar te verhandelen, hè? beet hij de twee werklui toe die onverschillig opkeken. Ze gaven geen antwoord, lieten als naar gewoonte aan Lebret over om hen te verantwoorden. Maar ook die zweeg even, gebood de twee mannen om voort te gaan en zei, terwijl de woorden trilden op z'n lippen:

- Die retortenkop is zóo uit de bankwerkerij gekomen. We kunnen hem nog wel repareeren, denk ik.

- 'n Knappe boel tegenwoordig, morde Soignit minachtend en toen opziende naar boven, waar de booglamp nog gloeide:

- Kost het licht ook geen geld meer - of moet die lamp óok gerepareerd worden?

- Jef! riep Lebret kort af en nijdig - lichten uit!

- Prachtige dienst, knorde de patroon, er wordt natuurlijk naar geen vorm meer omgekeken. Kijk voor je, als je niets gevraagd wordt! tierde hij tegen Derode, die wit van woede omzag.

Lebret zweeg. Hij had al zoo dikwijls die laffe verwijtingen beantwoord, hij kon zich tòch niet verzetten; mocht er zijn brood niet aan wagen. Maar hoe 't gods-ter-wereld mogelijk was, dat iemand die het vak kende zoo'n smerigen leugen, zoo'n opzettelijk kwetsende aanmerking kon maken te midden van zijn volk, dat elke fout van 'n ongeluk kon onderscheiden, begreep hij niet. Daar moest je directeur van 'n paardenspel voor zijn.... nog hoorde hij den patroon brommen en afkeuren, toen-ie reeds zwijgend verder was gegaan.

Langzaam draalde het bovenlicht over het ploeterende volk. Minder potlampen flakkerden op den potlood zwarten grond.

Alleen enkele, die te zwak op de oogen waren geworden door het staren in wit-blitsend ijzer, werkten nog met de schei-lamp, de bijziende kijkers vlak op het werk. De onderdirecteur liep langs Soignit die het werkvolk stug en zonder te spreken op de handen bleef kijken. Met de punt van zijn schoen wees hij aan, knorde wat binnensmonds en keek dan weer strak toe tot de aangewezen fout hersteld was.

Onder een ijzeren galerij, die weer verbonden was met een klein brugje dat dwars door de fabriek liep en dikwijls gebruikt werd om het groote gietwerk te besturen, in het donker, stonden zifters het gietzand te zuiveren. Grauw raagde pulver stof en vetwalm, om de mechanisch heen en weer schokkende werklijven, als negers de schonkige beenderige gezichten met de lage voorhoofden, de lippen bloedrood, de oogen vochtig in 't emaille blank.

- Lefer en Avis, zei Lebret tegen twee sjouwers die met kruiwagens vol mest en geelbruin zand binnen reden, - de patroon geeft jullie gedaan. D'r is geen werk meer. Misschien half April. Je kunt altijd komen hooren.

Zwijgend luisterden de twee. Dat waren ze gewoon op de gieterij. Vlug van aannemen en nog vlugger van gedaan

geven. Geen dag te voren werden ze gewaarschuwd, geen tijd kregen ze om naar ander werk te zoeken.... er uit! op slag. En hoewel Lebret meermalen geweigerd had om de losse werklui midden in de week te ontslaan, de hevige woordenwisselingen met den patroon hadden hem gedwongen te zwijgen en de bevelen uit te voeren. Hij moest z'n mond houden, moest hen tegen beter weten in ontslaan, want hij had zèlf een huishouden, vrouw en vier kinderen, en mocht den patroon geen motief geven, opdat hij niet zèlf broodeloos gemaakt zou worden.

Vijf jaar werkte hij nu op de fabriek. Vijf jaar had hij dit moeielijke bestaan doorleefd en het verdriet was hem niet gespaard geworden, 't had hem oud en grijs gemaakt vóor den tijd. Het werk alleen kon hem het leed doen dragen, soms troost geven, want de eeuwige zorg voor zijn wankele betrekking ontnam hem elke andere vreugd.

Door dezen patroon was hij uit een kleine fabriek weggetroond. Aanlokkelijke voorstellingen, verbetering van positie in de maatschappij, ruimere middelen van bestaan.... het waren vreugdedagen geweest toen hij met de voorwaarden van den eigenaar der gieterij thuis was gekomen. Het leek haast té mooi. En de twee blijde menschen waren hals over kop naar hun nieuwe standplaats getrokken. Ze kenden de streken van den nieuwen heer niet. In 't begin, toen Lebret een klopjacht gehouden had onder het Maandag-vierende personeel, de dronkelappen er uit had gesmeten en vreemden er voor in de plaats stelde, toen hij de oude machinerieën door eigen gemaakte nieuwere verving, de electrische installatie gemaakt had.... in het begin, toen liep alles gesmeerd. Ze bewoonden het kleine huisje naast de fabriek. En het gaf vele prettige dagen, de blauwe lucht met de goudende zon over de eindelooze heidevelden nà het leven in een steeg temidden van een nauwe, oude stad. Vroeg was hij op; steeds het eerst liep hij de fabriek door om de poort te openen vóor er nog één werkman uit het stadje stond te wachten. Langzaam, stukje bij beetje was die goede verhouding veranderd. Dag aan dag trok Soignit zijn plan en zoo gespannen was de toestand geworden, dat Lebret iederen dag zijn ontslag verwachtte. Dat gaf thuis scènes van verslagenheid, van doffe wanhoop, dagen van diepe neerslachtig-

heid, uren van opkokende drift, waarop de bittere ellende weer glad vaagde al het woeste ópstandige.

De losse werklieden voelden het ontslag niet zoo erg als hij. Die waren er kalm en berustend onder geworden; het onvermijdelijke was niet te ontduiken. Toch zag hij aan de gezichten van de twee ontslagenen dat het een streep door hun rekening was: midden in Februari broodeloos de straat op! Nog treuzelde hij daar 'n oogenblik. Maar er was immers niets aan te doen. Hij zelf was een misbaar ding geworden; en toch door zijn mond ging het bevel, stroef en hard als de steekmachine. Maar zèlf iets in te brengen had-ie niet, hij was verlaagd tot machine, 'n nu nog bruikbaar ding, maar dat spoedig gedemonteerd en weggesmeten zou worden. Wil! lachte het in hem op, wil? mompelde hij tusschen de tanden.... hij wist te goed dat zoo iets allang niet meer bestond; hij bezat geen eigen meening meer, mocht eigen begrip en overtuiging niet doen gelden.

Hij tuurde over de bezige werklieden daar vóor hem, neêr geschurkt tegen den zwarten vettigen grond onder het trage neerzieberende licht dat door de stofvale ruitjes binnenvezelde, zag ze stug en volhardend voortploeteren tusschen de gore steenmuren met vuile spinnewebben beslierd, onder de hooge zwarte overkapping waar nu en dan sneeuwvlokken door dwarrelden. Geen stemgeluid stoorde de stilte, geen gefluit klonk er van gespitste lippen. 't Was er triest en somber, als wrochten ze onder een katafalk waar tientallen doodkisten waren neergezet. De enkele geluiden klonken niet nà, geen helder getink lachte op in de vreemde doodsche stilte; onhoorbaar ging het loopen over het vettige gietzand, wijd open en toch als met een grijs lichtende stof-wriemeling gevuld lag de ruimte ampel gevangen tusschen de ruwe muren-op-stand. Een enkele pot- en schei-lamp gloorde in 'n donkeren hoek op, naast een paar smeulende vuuremmers daar neêrgezet om werk te drogen. Bij tijden schokdreunde het groote dak onder den stormwind die aanrende over de heidevelden. Opmerkzaam keek hij naar het gietzand dat met stampers vastgeduwd werd, bevoelde het, bang dat alles nat zou worden met dat afschuwelijk weer. Gister had hij nog aan Soignit gevraagd om die gieting van het frame voor Bombay uit te stellen tot het wat drooger was. Maar de

patroon peinsde er niet over; 't moest vandaag gebeuren. 't Was geen werken 's winters met zoo'n zeef-open dak, de boel in de pannen ging koken, de gassen waren krachtig genoeg om de heele gieting te bederven. Daar had je 't al. Nu begon Soignit er zèlf over te veteren:

- Sluit je kasten toch als je klaar bent. Nee leeperd! jij dáar zwarte. Laat die bovenbedekking zakken.

Tikkend ritsten de kettingen, als het opwinden van een staande friesche klok. Langzaam rolde de draag-en-hefbrug over de dwars door de halle liggende bielzen. De haak werd aan de bovenkast geslagen, opgetrokken en voorzichtig neêrgelaten op het onderstuk.

Het volk spoedde zich. Haast! Haast! leek overal om te jachten. Ze letten er niet meer op wanneer de groote poort open bleef staan; voortdurend moesten de bazen schreeuwen om dat tochtgat toe te houden, waardoor sneeuw en regen naar binnen zwermde.

Voor de tweede maal had de bel gejengeld, 't was middagschaft. Het werkvolk stond met verstramde leden op uit hun gebukte houding. De dorpsmenschen en vreemden trokken naar het schaftlokaal, de stadschen gingen met troepjes snel den weg over. Lebret liep alleen, zonder als vroeger op den patroon te wachten die nu in gezelschap van Biotte reeds verdwenen was.

Vroeger, vroeger! mompelde hij door het slijk batsend. Wat 'n streken had hij al mee moeten maken van dien Soignit. Wat 'n laagheid nog weer om hèm uit het kleine huisje te zetten en dien Jaroux daar te laten wonen, juist toen zij het zoo geriefelijk mogelijk in orde hadden doen brengen. Hij had er tegen in gemord, kon zijn leed niet langer meer verzwijgen. Maar de ander had kalmpjes en flegmatiek beweerd, dat het in 't belang was van ‘de zaak’ en daar moest natuurlijk alles voor zwichten. Jaroux, de man dien hij een maand lang te eten gegeven had, de meesterknecht, had hem onderkropen; die woonde te ver van de fabriek af.... en hij de onderdirecteur moest voor dien Judas ruimen. En zóo, langzaam, streep voor streep, had hij zijn vroegere rechten zien intrekken. Wat hij in 't begin van harte en vrijwillig toestemde, wijl-ie het opnam als een belang voor de zaak, begon hij achteraf te bezien als een

geslepen kwaadwilligheid, een handige fieltenstreek om hem er weer uit te werken.

Nu begon die nieuw-lichter meneer compagnon hem het leven ook nog zuur te maken. Hij kon toch al niet overweg met dien kwibus, voelde zich te goed vakman om zich door zoo'n groen op de vingers te laten kijken. Fel leefden de herinneringen in hem op aan dien morgen toen de éerste hevige twist was losgebarsten. Hij had dien mooien diamantharden slijpsteen, die daar ongebruikt stond, door een vlierfluitenden bankwerker aan 't draaien gezet. Wat 'n drukte had die Jaroux gemaakt. Maar hij had z'n mond niet gehouden. Toen kwam die dikke Biotte, de hagelsteenen kwamen toen op hun eigen kersepit te recht. Al zijn lang opgehoopte woede had hij losgevierd tegen die twee en het had gedonderd boven het klinkhameren der bankwerkers uit. Hij wou niet door dien gluperigen meesterknecht de les worden gelezen, hij was vies van zoo'n patser die zíjn brood gegeten had, dien hij weer terug aan 't werk gezet had; en meneer Biotte wist het voor en tegen niet om hem in 't bijzijn van zijn volk op z'n plaats te zetten. En toch had die dikke Biotte toen ‘stoppen’ gecommandeerd tegen den werkman, was dan parmantig trotsch als 'n haan naar Soignit gegaan. Nog voelde hij de spanning z'n keel verdrogen; maar hij had er gestaan bewust van zijn goed recht. Dat sluitstuk had-ie in z'n handen waarvan de braam zoo fijn afgeslepen was als het gepolijste vlak van 'n zakmes. Hij hoorde 't hem nog vragen: Wat voert die man uit? - en hij toen gedwongen kalm: Hij heeft geslepen, en de heeren hier verbieden het, - en hij weer met dat kwasi goedmoedige snuit: Dat zie 'k meneer Lebret, dat zie 'k - dat hoeft meneer Lebret me niet te vertellen. 'k Vraag waarom? is die slijpsteen voor dat groffe werk, hè? U dient allang de zaak niet meer als vroeger - die eigenmachtigheid zeg 'k - dat vervloekte voor uw eigen rekening nemen - dat zeg 'k - dat moet nou maar 's voor goed uit zijn, hè!

Wat 'n krenking, dat moest hem verweten worden. Hij, die alles deed in 't belang der zaak. Ze moesten hem klein krijgen, daarvoor werd hij zoo gedwarsboomd, daarom werd hem toen gezegd dat alles voortaan in de bankwerkerij onder

het aléénige toezicht van meneer Biotte stond, en smaad! smaad! als die er niet was dan moest Jaroux den boel aan kant houden, Jaroux die zèlf jenever binnensmokkelde, dien het volk ‘de leege ton’ noemde.

Nog, als hij er aan dacht, vloog het bloed hem naar 't gezicht, dan kon-ie in machtelooze woede z'n kaken toebijten, maar voelde den ondervonden smaad als een grievende beleediging door al zijn denken pijnen. Had hij toen maar dadelijk ruw en kort af z'n ontslag genomen, dan zou hij nooit en nooit dat ziel-schennende verwijt in zich hooren opgieren. Maar op dat moment had hij zich laten overbluffen.... diep in zich moest-ie bekennen, wijselijk gezwegen te hebben: want waar zou hij dadelijk werk hebben gekregen? Hij mocht zijn gezin niet prijsgeven aan broodsgebrek, mocht vrouw en kinderen niet de dupe laten worden van één onbezonnen drift. Trillend was hij heengegaan. Gezwegen had-ie. Maar nog hoorde hij die gekke stemmen in de bankwerkerij.... alsof de suizelend omwentelende wielen, de klapperende drijfriemen, de draaiende molens, de traag schuivende schaaf- en steekmachines andere geluiden maakten dan gewoonlijk. 't Klam zweet was op z'n slapen uitgebroken.... daar links van hem had die nieuwe fraismachine 'n spektakel gemaakt alsof ze in geen weken gesmeerd was en toen dat tumult van de bankwerkers, dat vijzelend gestamp, dat geschraap met die bastertvijlen en de grove rattestaarten... en dan dat gegrinnik, dat heerlijk geglunder van sommigen om de afstraffing die hij daar gekregen had in 't bijzijn van hen allen.... hij hoorde het Jaroux vertellen: Ja, precies eender, as-t-ie het tegen den eersten den besten zifter gedaan zou hebben.

Wat duurde die weg van daag. Hij keek op, dacht die ellendige stemmen van binnen te kunnen loozen. Maar 't was of-ie in een kamer omging met allemaal tafreelen uit zijn leven aan de fabriek.

Weken, maanden aaneen was hij in zijn werk beknibbeld geworden, dat moeielijke groote werk waaraan lichaam en geest opgeofferd werden als aan een ontzaglijk doel, in dat werk van iederen dag opnieuw, dat elke zenuw, elke gedachte in beslag nam, waarvoor hij leefde en dacht, dat hem alles was, meer bezig hield dan de gedachte nog aan vrouw

en kinderen. De passie daarvoor was onverwoestbaar in hem, maar de teleurstellingen, de grievende behandelingen, begonnen het geluk in 't werk thans te ondermijnen. Toen was die krankzinnig makende angst in hem opgegroeid, de angst dat hij onnoodig was aan dat groote raderwerk, dat het werk wat hij leverde te laag stond om zich daarop te kunnen laten voorstaan en dan neep de onmacht hem vast, dat kwelde hem, liet hem niet met rust. Hevige reacties volgden op drukkende lethargie, dan spande hij zijn wilskracht in om het zwaarste werk te volbrengen, bleef nachten aaneen toezien bij de gietingen, zwoegde en tobde om als vroeger een onmisbaar deel van de groote fabriek te zijn.... en trots al dat ijveren, trots dat onversaagde afbeulen van lichaam en hersens, voelde hij zich losser worden van het geheel.... misbaar voor zijn volk.

Dan begon het ongeluk ook over zijn gezin te komen. De dokter stond of kwam over den vloer. Rekeningen werden zoo hoog dat alle spaarpenningen de deur uitvlogen. De toegezegde salarisverhooging van den patroon bleef uit, op 't laatst wist hij niet meer hoe z'n schulden te betalen. Met zijn vrouw besprak hij den toestand en beiden wonden zich op tegen die handelwijze van Soignit. Maar ze vreesden hem te erg - want contract had hij nooit met dien geslepen man kunnen sluiten, hoewel Lebret er meermalen om gevraagd had.... die gemeene streek toen al na de eerste drie maanden - de boekhouder had hem beduid: hij woonde niet vrij, had geen vrij vuur en licht, het personeel mocht geen boodschappen uit de stad mede brengen.... wat 'n getroggel - wat 'n gepeuter op al zijn éerste rechten! En nu tot slot was de toestand zoo geworden dat hij geen dag zeker meer was van zijn betrekking.

De misnoegdheid lag nog op zijn bleeke gezicht toen hij de woonkamer binnen trad. Vluchtig kuste hij de kinderen. Schrokte dan snel het eten op, keek toen zwijgend voor zich heen.

- Wat ben je weer stil, zei z'n vrouw toen de kinderen naar de keuken waren.

- 't Is dáar weer mis, antwoordde hij verdrietig. Altijd weer datzelfde gesar. Ik laat met me spelen; 't werkvolk wordt niet na-gereden; 'k ben het vijfde wiel aan 'n wagen...

ik kan geen goed meer doen... 't volk begint er den gek mee te steken.

- Heb je weer ruzie gehad? vroeg de vrouw verbleekend, want ook zij leefde in voortdurende spanning wanneer die bom op de fabriek zou losbarsten.

- Ruzie, ruzie, mompelde hij. Noem 't maar ruzie als d'een staat te beleedigen en d'ander zijn mond houdt. Die man behandelt me erger als 'n hond. En hij vertelde haar weer, als zoovele malen reeds, dat laffe gesar om hem te kleineeren bij het volk. Was dat een leven voor hem? 't Werd een marteling als je bloed zoo druppel voor druppel afgetapt werd. Alles snauwden ze hem toe alsof-ie de minste sjouwer was; en die zouden het zich niet laten welgevallen - die konden er uit trekken, poetsten de plaat en leefden er maar weer 'n tijd op los van wat hun in de handen viel. Doch wat moest hij beginnen. Er was voor hem geen uitweg. Wist hij maar wáár zijn hoofd neer te leggen - hoe aan een ander baantje te komen - en hij zou er uit trekken op slag. Wel was het hart der vrouw moedig en ferm om hem te raden dan maar ontslag te nemen. Maar ze kenden de werkloosheid bij ondervinding - en ze vreesden dat grijnzende spook erger dan al het andere.

Dan, om zijn leed te onderdrukken, wekte hij z'n woede op. Alles smeet hij er uit wat hem daar ginds zóo stikkend benauwde. Als ze moesten leven onder andere wetten - oog om oog - hij zou hem vóor zich willen hebben.... dan kon God oordeelen of de straf te groot zou zijn. Hij kon dien Soignit niet vergeven dat wat hij hem deze laatste maanden aangedaan had; hij vergaf het hem niet, 't was een bloedschuld die hij z'n leven lang zou verwijten. Waarom moest hij zoo gesard en gejudast worden, waarom werd hem en zijn vrouw het leven zoo duldeloos gemaakt dat de uren van hun samenzijn martelingen werden, waarom moesten zij voortdurend herinnerd worden aan werkeloosheid en broodsgebrek? hij, die dagen en nachten gezwoegd had om de verloopen zaak weer op te halen, die al z'n krachten nog dagelijks inspande om fabriek en patroon te dienen.

En beiden hitsten en pookten ze de gedachten aan weerwraak op. Elke bloeddruppel van dien man en elke pijniging - alles zou nog te weinig zijn om hem al het

verdriet betaald te zetten dat hij hun aangedaan had. Hij zei het trillend van uitvierende woede en zij luisterde, sprak mee om haar eigen ellende een oogenblik te vergeten. Ze konden en wilden niets vergeven... ze zwegen... voelden de belachelijkheid van hun snoevende woorden. Wat zouden ze uitvoeren, wat konden ze doen? 'n Fantasie - woorden, groote woorden die niets om het lijf hadden. Het verdreef één oogenblik het leed dat als een schemer zichtbaar door de kamer dreef. Stilte waarin het klokketikken viel als lang-ingehouden snikken; stilte, na die uitbarsting van vertwijfeling; stilte na het uitschreeuwen van wat hij zou doen als-ie met dien man onder God-en-vier-oogen zou staan.... dan kwam die vernietigende reactie, voelden ze nog dieper hun onmacht en het lachwekkende van hun zwetserij.

Zoo duurde dat leven al maanden.

Telkens kwam hij weer thuis met een relaas over nieuw ondervonden beleedigingen. Dàn werd hem verweten dat hij heulde met het personeel om de zaak te dupeeren; dàn mocht hij geen bons meer afgeven, geen brieven teekenen, geen orders doen of Biotte en de patroon moesten er over aangesproken worden. En de aannemingen die vroeger met hem overlegd werden, moesten thans met Biotte en Jaroux besproken worden, terwijl hij achter z'n lessenaar gezeten naar de nieuwe plannen kon luisteren, zonder één woord mee te mogen spreken. Toen was de aanzegging gekomen dat de bankwerkerij voortaan verboden terrein voor hem was; een neef van Soignit werd met de expeditie belast. Het volk grinnikte van leedvermaak. Ze begonnen de scheve, onhoudbare positie van den onderdirecteur in-te-zien. Zèlf voortdurend met de uit-ranselende zweep bedreigd, vonden ze het wel aangenaam dat een die een streep hooger stond, nu ook afgestraft en honds bejegend werd. Ze waren baatzuchtig en onrechtvaardig geworden onder het tobbende gezwoeg, de lage loonen, het uitmergelende stukwerk, het door den duivel uitgevonden sweeting-systeem, en ze gevoelden niet het schrijnend pijnigende in den toestand van Lebret. Wat zouden zij daarom malen. Die Lebret had niks meer in de pap te brokken dan zij. Ze konden er nu ten minste één laten gevoelen wat zij al jaren aaneen gedragen hadden; ze liepen hem staal voorbij, deden of-ie niet bestond, gaven

zotte antwoorden of zeiden dat ze andere bevelen van meneer Biotte en van den patroon gekregen hadden. Jo! daar waren zooveel smoesjes te verzinnen om dien Lebret zijn onmacht te laten gevoelen. En de sjouwers zelfs begonnen hem te minachten; zij zouden zich om-de-dood niet zoo lang laten donder-jagen, ze smeten liever het werk neer dan op die manier getraiterd te worden.

Hij voelde dat scheve, al dat tergend minachtende.

Wanneer zou het ontslag hem treffen? wanneer zou hij broodeloos gemaakt worden? Nu gesmaad door het werkvolk en gesard door patroon en de weêrga. En daar vlak bij hem zag-ie z'n vrouw, de kinderen.... de ellende versufte zijn afgemartelde hersens.

Weer baggerde het volk over den met modder bekuilden straatweg en Lebret stond vlug op om zijn werk in de gieterij te gaan hervatten.

Alom strekten de dun besneeuwde heidevelden waartegen de fabrieken opklompten met hun rood-zwarte gietovens; wit-blauw licht vlamde boven de roet zwarte monden, fosforglanzende cirkels kringden tegen de bleek grijze wolken. Rook roetwalmde uit de kegel-slanke schoorsteenen. Over den slijkerigen weg, vol putten grauw van modder en smeltende sneeuw, stapte het volk naar de gieterij. Vlug ging Lebret naar binnen. In de ruime halle waren de stukwerkers reeds bezig. Dan jengelde de bel en door de open poorten kwamen de achtergeblevenen, meest jongens, naar het werk.

De meeste vormen stonden nu gereed, nog werden kasten op elkaar gezet en met zware stukken ijzer beballast. Als ebbenhouten doodkisten en tomben van glinsterend zwart marmer stonden de kubussen onder het schraal grijze licht. Wanneer de groote poorten open stonden, flakkerden de vlammen der gietovens reeds hel fantastisch over de braakliggende terreinen, bestrooid met glinsterende sintels en koolgruis, inktzwart hier en roestig bruin ginds, schraal bedekt door een fijn laagje smeltende sneeuw. Over het smalle spoorweggetje rolden lage wagentjes aan met de ijzerbaren. Met een kleine handkraan werden de platte bakken opgeheschen naar het ijzeren platvorm, waar kerels zwart van roet en cokespulver met donderend geraas het erts in den giet-

oven smeten. Het geluid daverde door de lucht, klinkend rinkelden ijzerstaven tegen elkaâr. Dof dreunend loeiden de stoomfluiten, feller en heviger jachtte de stormwind boven de bekken der wit-blauw gloeiende ovens, wild joelden en lekten de vlammen boven het smeltende ijzer, beglanzend de zweetende zwarte koppen der werkers met dwaallicht-blauwen fosforgloed.

Lebret was de ijzeren trap opgeklommen om te vragen hoeveel tonnen ijzer er al in lagen. Schroeiende hitte verzengde zijn natte kleeren, sloeg hem tegen het vochtklamme gezicht dat plots opdroogde met pijndoende verstramming van berstende huid. IJskille tocht snerpte langs nek en rug; en de voeten werden steenkoud op het ijzeren platvorm waar de baren met smeltende moddersneeuw neerlagen. Hij ging weer naar beneden, keek naar de lucht, altijd nog hopend dat het droog zou blijven. Maar uit het noordoosten kwamen de koude paarsviolette wolken weer aanzeilen, terwijl 't westen schoon gevaagd leek; rosgele horizon onder een donker grauwe wolkenbank, terwijl van zuid naar noord in eindelooze opeenvolging de triest-gore sneeuwhemel spande met bleeke zilver-grijze toetsen, oneindig over de grenzelooze heidevelden, laag over de vuil roode steenstapels der fabrieken, de bruin zwarte rook brallende schoorsteenen; en even zichtbaar tegen het lichtgele luchtvak, als onder een dun transparent, stippelden de daken van de stad met 'n enkele naaldscherpe opspitsing van een kerk. De verwaaide, krom gegroeide boomen langs den heirweg zwiepten onder den winddruk met krakend afsplinteren van doode takken. En eindeloos vaanden de zwarte rookslierten over het norsche ommeland; de geluiden van den wind, het woedende klinkhameren van ketelkloppers en smeden, het rinkelend getink van het neerploffende erts en weer de stormwind loeiend tegen de schuddend trillende schoorsteenen. Feller en hel als vulkanen in werking, sisserden de cupolovens waarin het ijzer te kwalpen lag.

Het volk vocht het werk af; ze renden over de achterwerf en trokken weer gebukt onder lasten langzaam de poorten der gieterij binnen. Toen werd er geluid voor 't schaftuur van vieren. Slechts enkelen trokken naar de smidse waar het warm was, want in het schaftlokaal mocht

ná één uur niet meer gestookt worden. Tusschen de zwarte muren stonden enkele jongens uit de gieterij, maar meest bank- en braamwerkers, het witte brood in de glimmend gepotloode handen, de stoop aan de sloeberende roode lippen. Even vlamden de smidsvuurtjes op met soms sterspattende vonken diep in het ruige donker waar, onder voorhamergebeuk, een as gehard werd.

In de giethalle zwoegde het volk door, met vlugge happen het brood verslindend. Voort! ze gunden zich geen schaftuur: het stukwerk moest gereed zijn vóor de gietingen begonnen.

Soignit stond voor de kantoordeur onder de galerij. Hij rekte zich geeuwend en vroeg met een verveeld gezicht aan Lebret, die naar het kleedkamertje ging om z'n brood te eten:

- Is de boel in orde?

- Ja meneer. Ze zijn bijna klaar. Het frame is gereed als we zoover met het gieten zijn.

- Altijd dat beroerde na-sukkelen van dien Derode, zeurde de patroon ontstemd en keek weer lusteloos de gieterij in, tegen wier muren schaduwen begonnen op te leven als voorbij trekkende chineesche schimmen.

Lebret viel vermoeid op een stoel neer, at z'n brood en ontplooide een dagblad waarvan hij de advertenties begon te lezen. Even keek hij schuw op of niemand hem bespiedde door het raampje dat uitzicht gaf op de bankwerkerij. Toen las-ie, spellend bijna, zijn geplaatste annonce. - Tienduizend francs, prevelde hij, onder één goeden borg en 'n levensverzekering waar reeds twee duizend francs op betaald was. Daar stond het nu al voor de derde maal. Brieven genoeg - brieven van allerlei soort kantoren - tegen de kleinigheid van drie ten honderd entrée - en zeven percent - vijfhonderd francs afbetaling 'sjaars; en anderen weer die het als een soort philanthropie beschouwden om hem, tot het nemen van informaties, twintig francs uit den zak te kloppen. Hij kende die moderne aftroggelarijen nu; al drie maal was hij er zóo ingevlogen. Nieuwsgierig, had hij toen door een leverancier naar zich laten informeeren. Een kort berichtje in telegram-stijl had-ie voor z'n drie francs gekregen. - 'n Eerlijk man, die zijn verplichtingen nakwam,

onder-directeur was aan de gieterij, salaris duizend en achthonderd francs, een goed werkman, maar zonder geldmiddelen. Dat was alles en voldoende om hem te beletten aan kapitaal te komen; al wat hij beproefd had was mislukt. Want hij wilde zèlf een kleine fabriek beginnen met twee voormannen die het leven daar ook beu waren. Zijn referenties waren goed, maar schijven kreeg hij er niet op. Weer zat hij er moedeloos over te wurmen. - Zou hij weer knecht moeten worden voor twintig en vijfentwintig francs in de week? weer terug temidden van het werkvolk in de stegen en sloppen van Luik, weer zijn kinderen naar armenscholen moeten sturen...?

- Binnen! riep hij verschrokken, terwijl ie schielijk het dagblad verfrommelde en de rest van zijn boterham opschrokte.

- Kunnen we beginnen, meneer?

- Laat maar bellen, Edouard. Ik kom. Hij sprong vlug op en liep de nu troebel-donkere gieterij binnen.

Reeds dadelijk daarna gloeide de electrische bol met bleek doorschijnend licht als een doorzichtige dampcirkel in den nok van het zwart overhuivende dak. Aan de vormen van de stoombootschroeven en het groote frame werd nog gewerkt, en de modelleurs lagen nog geknield tegen den zwarten grond, streelden en plakten met lepeltjes en truweeltjes langs de vlakken en lijnen. Groote kasten met zinkstukken blokten massaal op naast de retortenkoppen en zuiverkistplaten. Hier werden nog spieën en bouten ter versterking aangebracht. Stoere, lenige jonge kerels, schier naakt onder de nauw sluitende blauwe kielen en spannende broeken, de bleeke gezichten diaboliek aangezet met enkele zwarte vegen, liepen langs de openliggende vormen het stuivend beenzwart en potlood er over uitschuddend om de vlakken te polijsten. Het ros walmende licht der potlampen wapperde met fakkelenden lichtgloed over de arbeiders; walm draalde met grauwe slierten langs de kasten. De stilte hing drukkend over het volk. Langzaam kwamen ze opzetten naar de oven-goten waar de voormannen, Victor, ‘de kleinejood’ genaamd, en Jef Lecour, de rosse, reeds klei-proppen kneedden.

In den grond, als twee smalle loopgraven, lagen rails waarop twee kleine ijzeren wagentjes stonden, met twee gietketels, van binnen met een blauw-grijze klei besmeerd. De

brug werd over de bielzen langs de galerij getrokken, de kettingen aan een haak gehangen, de hefketting door den baas gereed gehouden om aan te pikken.

- Eerst maar de kleine stukken, zei Lebret. Hoe is 't met de kleur?

- Goed meneer, riepen de voormannen tegelijk, die steunend op hun lange ijzeren poken op de stelling bij de goten stonden te wachten. - Kunnen we tappen?

- Ja, begin maar! riep Lebret terug.

- Lepeltjes, alé! stentoorde Jef. Een twintigtal jongens kwamen vlug aanloopen. Ze namen de lepeltjes in de handen, droegen ze, al lang gewend, scheef voor hun lichaam als golf-spelers, de steel zoo hanteerend dat het ruw gemodelleerde emmertje bijna den grond raakte. De wagentjes werden wat teruggeduwd, ijzeren platen over de slooten gelegd. De met de hand vervoerbare ketels werden er opgezet terwijl de gieters een vorkachtige burrie onder de uitstekende haak-hengsels van den gietlepel duwden. Drie krachtig gespierde maar kleine kerels stonden zoo bij elke pan. Toen schoolden de werkers in halven cirkel en keken naar het nijdig poken der voormannen die met alle macht tegen de versteende kleikluiten stieten, waarachter het ijzer te smelten lag. Even glansde een lichtspleet in 't zwart donker onder de galerij, rood flitsend over de bleeke gezichten der gieters. Heftiger porden de poken met rameiend geweld tegen den reeds verbrokkelden steenklomp, - langzaam, als een zich strekkende vuuradder, rillend en lillend tusschen de schuinglooiende steengoot, rekte zich het nog dikke, traag vloeiende ijzer. Maar dan plots vroolijk stroomde het in den gietketel, tinkend als munten-gesmijt op marmeren platen - dan, onverwacht en bliksemsnel knetterden en spetterden gloeiende vonken als een sterrenvuurwerk over de in het goudige licht opduikende-jongens- en ventenkoppen. Een stiet een kreet van pijn uit. Doch de werkers grijnsden, de tanden bloot, schitterend tusschen vochtig roode lippen. Het stroomende ijzer werd al witter van kleur. De hitte die uit het vulkaan-binnenste der gietovens sloeg, zengde de natte kielen en de vochtklamme lijven. Maar geen stap gingen ze terug, de helsche hette en 't vonk-sperend gloeiende ijzer tartend; ze bleven daar staan onverwrikbaar, de ge-

schroeide gezichten scheef verwrongen. Toen riep Victor, terwijl ie met onbeschutte oogen het vuurgat in keek, waardoor de tjinkelende beek aan kwam rillen:

- Lepeljongens, alij, vlug!

En snel hielden ze hun gietlepeltjes aan de lange stelen onder het ijzerstroompje; de ingespannen gezichten met een pijntrek om de lippen rossig verlicht, stonden ze nu vlak bij het vuur-fonteinende ijzer, snelden dan weg met hun last tusschen kasten en grondvormen door, stapten met de dood-in-handen vlug over slordig weggesmeten bielzen en burries, onbevreesd voort naar de kleine vormen links onder de donkere galerij waar potlampen oranje-geel flakkerden.

- Schuim-jongens! schreeuwde Soignit, die de jonge gieters door de dampen met het gloeiende licht tegen koppen, handen en kleeren, aan zag stappen. Waar zitten die vlegels! Lebret! gilde hij weer.

Uit het zwart sprongen ze te voorschijn in de vuurgloedbaan. Ze strompelden over 'n poutre, kwamen nog tijdig om met een ijzeren haak de slakken te schuimen die reeds vuil rood op het witte ijzer dreven. Voorzichtig werden de emmertjes leeg gegoten en ze snelden weer terug, voorbij de anderen die langzamer aan kwamen dragen, de gloeiende vracht torsend aan den steel in de gestrekte armen, kort langs den grond met het lepeltje witblitsend ijzer, onverveerd stappend over de sta-en-leg-in-de-weg, roekeloos vertrouwd met het gevaar.

- Rap met die ketel weg! klonk het kort bevel van Lebret.

- Is 't warm genoeg? vroeg Soignit.

- Voldoende voor de palen, vooruit! zei hij gejaagd tegen het volk.

Met drieën stonden ze aan de burrie, als een hooivork met lange punten en korten steel; twee droegen van voren, een man liep er achter, de ijzeren draag tusschen de beenen; de handen omklemden voor elkaar gehouden de staaf. Moeizaam torsten ze den zwaren bak, waarin het vloeibaar ijzer zwalpte dat telkens met sissend, kokend gebruis opziedde wijl er sneeuwwater ingedropen was. Kleine blauwe vlammetjes lekten dun-tongig door de luchtopeningen. Voetje-voorvoetje stapten ze tusschen de kasten door met den damp der reeds gevulde en nu langzaam uitrookende vormen wal-

mend over den grond; de voorsten met de onverdragelijke hitte van het kwalpende ijzer over rug en nekken, terwijl de achterman de vuurlaaiing in het verwrongen inspannende gezicht kreeg met den fellen gloed verblindend in de knipperende oogen. Links! schorde z'n stem, - rechts aanhouden! zei hij weer tot ze stil stonden bij een kleine vormkast. Nog twee arbeiders met een kleineren lepel kwamen zwoegend achter hen aanzetten, hielden stop voor het andere gietgat. Met een potlamp werd de houtwol aangestoken. Goud-wit licht danste over de gezichten waarop de zwarte vegen vinnig grimeerden. Damp sloeg van hun zweetende lijven: Hup! twee! Ze tilden met stale inspanning de vracht op. Gelijktijdig werd de kleinere lepel langzaam voorover gekipt. Het stroomende dunne ijzer klokte door de zwarte gietgaten, het zwalpte en kwalpte met een vuurwerk van overal omspringende sterretjes, die soms losknetterden met springgeweld om hun rood opgezette koppen. Maar onbevreesd goten ze door tot de voorman ‘stop!’ riep. Dan werd er nog een scheut nagegoten. De schuimers gingen met de slak-bekorste haken langs de spleten der kasten om de verbranding der gassen te bespoedigen. Ze stapten terug naar de ovens, kwamen de andere gieters weer tegen met de volgegoten lepels. Overal lekten de fosforglanzende vlammetjes langs de ebbenzwarte kasten door de kleine luchtgaatjes.

Het mengsel van paardenmest en gietzand begon te smeulen, paffende knallen paukten door de grauw neerhangende walmen. Bij de goten stonden ze op nieuwe vrachten te wachten. Jef, de rosse, porde met z'n lans, als de duivel in persoon, tegen de kleiprop in de spleet der muurgroeve. Nu ruigde het walmend donker over koppen en lijven; vaag, als een maan achter wolken, lichtten de bleeke electrische schijnsels over het smeulend rookend krater-geplof. Maar dan stroomden de goten weer en de sterrenregen spetterde over het vermoeid hijgende volk, vonken schitterden na op den zwarten grond, werden snel gedoofd op een reeds smeulende kiel. Sneller, al sneller lach-tjinkelde het vloeiende vuur. Toen werden met rammelend geweld de ijzeren platen over de loopgraven gesmeten, de mechanische hef werd in beweging gezet: de groote gietingen moesten beginnen. Nog vlug renden de jongens met de lepeltjes tusschen de norsch zwij-

gende kerels door, kettingen rinkelden, langzaam wielde de brug over de bielzen.

Blauwe kielen en rood baaje borstrokken vlamden fel op tusschen zwarten smook en wit-pluimenden stoom, het gruwbre rosgeel licht der lepels straalde gloeiend over de gezichten, verwreed door overmatige inspanning, de oogen staarden wezenloos ver open in het wit-flitsende vuur, het zweet gudste van de koppen, dampte de lijven af, krampachtig klemden de eeltige knuisten aan de ijzeren staven. Op 'n nog smeulende kast stonden de schuimjongens, de vertrokken gezichten als bevreesd naar den dood brengenden vuurpoel, de dik beklonterde haken aangeduwd tegen de draderige slakken, die sissend stoltten tegen den rand der lepels. Het zingende ijzer snelde met tjap-geluidjes uit de kroezen, spatte met pijnlijk schroeiende spetters en druppels van staal-blauwe vonken door de vuil gele dampen. Telkens weer ontvlamden de gassen met poffende knallen langs de kasten. De stank van den verbranden mest, de geschroeide kleeren, de zweetende lichamen smeulde laag als een pestwalm over den grond; vluchtige, dun witte stoomdamp snelde door de ontzaglijke halle. Doorschijnend bleek dreef de electrische lichtkloot, als een onnut moew ding, dwaalglanzend onder de vervaagde overkapping, amper beschijnend den choas van dampen; maar fel hel was elke potlamp zichtbaar tot in het ruigste donker, ros-rood over de paukende vormkasten, oranje-glanzend tegen de schaduw-zwarte gestalten der tobbende arbeiders. En telkens wanneer de gietingen ophielden ruigde weer het verstikkend rookende donker. Dan dreef er een oogenblik walgelijk de reuk van menschenvleesch, dat tot het uiterste slag levert aan het werk.

Nog enkele achtergeblevenen kwamen onhoorbaar aanzetten, dof poften de ontploffende gassen, het geruisch der omwielende kamraderen sjierpte naar omlaag met het zwakke kettinggetinkel. Alléen de brutale schreeuw-roepen van Soignit, die overal tegelijk wou zijn, stoorden de stilte.

- Zit er goed wat voor? vroeg Lebret aan Jef.
- Ja meneer, we zullen net vier bakken voor de meerpalen hebben.
- Laat maar loopen, riep Soignit driftig.
- Als 't kan, gromde Jef, die z'n lans met juisten por

tegen de klei-kluit stiet in het gietgat dat diep als de beginboring eener rots in den muurwand geulde. Tjinkelend stroomden de beide ketels vol. Rustig, sommigen met de armen gekruist, keken de zwijgende werkers naar het vuurspuiten; hette bliksemde uit de kroezen die daar verschroeiend voor hun onverveerde lijven kraterden; ijskille tocht woei door de geopende poort, sneeuwjacht tuimelde met daas gevlok hier binnen - niemand lette er op, allen stram onbewogen om de wit-flitsende vuurpotten. Al rapper tjinkelde de ronde, armdikke vuurstroom, nu door de wit geblakerde goot. Als 'n satan grimmig, stond de Rosse bij de neergudsende vuurbeek, keek weer met onbeschutte oogen in het diep kokerende gat, zag het stroomen vertragen, greep bits grijnzend z'n pook om de slakken weg te stooten die stremmend voor de vuurspleet lagen. En vroolijk tjalpte het stroompje kwikzilver vlug in de kroes.

- Stop! riep Lebret.

De klei-proppen werden weer voor de gaten gestoken. De kettingen losgehaakt, de wagentjes voorzichtig naar achter getrokken en dan langzaam werden de ketels opgeheschen. De dood-in-de-pot hing boven de mee-stappende werklieden. Zoo hevig fel was de hitte uit de lepels, dat het volk er met afgewende gezichten langs liep.

Lebret was den patroon achterna gesneld die reeds op de houten brug stond toe te zien om het werk te volgen. De twee enorme ketels met de honderden kilo's gloeiend ijzer hingen boven de zwarte tombe-hooge kast. Cirkeltjes van wit zand omringden de gietgaten. De busseltjes houtwol werden aangestoken. Sekuur keken de bazen naar de spieën. Victor en Jef waren beiden bij de ketels. Lebret stond links van den patroon op de éenleunige loopplank die daar nog lag van de oude installatie. Soignit stampte van drift; geen van beiden 'n oogenblik denkend aan gevaar, vereend nu in dat scheppingswerk dat hun als een geest-beneveling naar de hersens steeg, alle zinnen, alle energie aan deed strengen... het daagsche kleingeestige gesar een oogenblik deed vergeten.

De wind verjoeg de grauwe smeulende nevels en potlampen flakkerden helderder op met ros-roode schijnsels tegen het pekzwart, het dunne electrische licht glansde kalkwit over de lijven der ploeterende menschen.

- Langzaam vieren.... riep Lebret.... Edouard naar links.... Jef?

- Ik schuim meneer, antwoordde de Rosse.

Maar plots, zonder vooraf bevel, had Derode het ijzeren deksel van de grootste kroes genomen. De helsche hitte sloeg zoo hevig naar boven, dat Lebret ontsteld en naar adem snakkend terug trok. Toen met de hand het gelaat beschuttend keek hij toe, zich verwonderend dat Soignit het dáar uit kon houden - snel, en als bij impuls het doodsgevaar vóorvoelend, keek hij naar den patroon, die wankelde en in de kroes zou zijn neergeslagen, zoo hij hem niet vastgegrepen had en meêgetrokken naar de ijzeren brug. De gassen en de gloeiende warmteuitstraling hadden hem bedwelmd. Niemand bemerkte er beneden iets van, alleen Jef keek verwonderd naar boven omdat Soignit niet schreeuwde.

- Gieten maar. Licht bij!

Damp dwarrelde als plots los-gierende stoom uit stukspringenden ketel naar omhoog; hooi en mest brandden knetterend, dof paukten de poffen uit de kast, lekkende staalblauwe vlammen dwarrelden langs de spleten.

- Stop! stop! kreten de voormannen, toen het ijzer over de gietgaten kwalpte en als een kokende modder weer neêrkwalde. Een sterrenregen spetterde door de dampgrijze ruigte. Er werd nog een toegift gegoten. Maar al vlug gingen de schuimhaken zwaar van gloeiend brokkelende slakken langs de snel ontploffende gassen.

- Zoo'n stomme hond van een schuimer, vloekte Soignit; hij veegde zich met de trillende hand het klam zweet van 't vaal-gele gezicht.

Nog geen dank-je, nog geen handdruk, geen woord tot verzoening, niets! En 't werd Lebret of hij in-een zou zijgen van opgierende drift. Door zijn hersens gromde het verwijt: had hem laten vallen!

Weer stond het volk bij de ovengaten. De voormannen probeerden te tappen, doch het ijzer wilde niet vloeien. Lebret ging naar buiten. Reeds stonden daar mannen gereed om door kleine openingen in den ovenwand de slakken te loozen. Moeizaam peuterden ze de draderige massa op zijde, die met lange wit- en goud-oker gloeiende vezels naar

buiten raagden. Dan plots stroomde dik en drabbig met oranje gloeiing een kwalpende massa naar omlaag, als het uitgebraakt slijm van drakeningewand, harten, darmen met bloedaren en trillende levensvezels besmeurend den zwart glinsterenden gruisberg. Over den grond lilde het met stuiptrekkende rillingen, als het binnenste van een in vulkanen tierend ongedierte.

De okergele slakken verkoelden met weerschijnsels van purper en lila als een kleurstroom van petroleum op door zon beschenen water.

- Stop! riep Lebret, want een fel wit gloeiend sterretje, flonkerend voor het ovengaatje, kondde reeds het tjalpende ijzer aan. Snel werden de kleiproppen voor de openingen gestoken, en weer opnieuw ging het tappen in de gieterij aan den gang.

Het fakkellicht der teutlampen walmde over de als kleine kraters poffende kasten; vlug sjoefelden de stukwerkers bouten en spieën los, ballast werd met de brugketting opgeheven, met de vereelte handen smeten de stukwerkers de verkoelde ijzerkoppen uit de gietgaten en al rapper renden de jongens onder de galerij om de kleine voorwerpen uit de kastjes te gooien.

De jengelende bel ging over - het was zeven uur.

En dadelijk liepen lepeltjesgieters en schuimjongens hard weg om hun jassen uit het schaftlokaal te halen. Ze trokken luid gillend en hard fluitend den donkeren nacht in, die somber dreigend over de vervaagde heidevelden stond.

Lebret besprak met de voormannen de gietingen voor morgen, keek terwijl oplettend naar het leeghalen der cupolovens.

Met vieren stonden de kerels te trekken en morrelend te wringen om de nog vloeibare maar saâmgeklonterde massa van sintels en slakken los te porren. Zwaar inspannend zwoegden ze, de stroomende heete lava voor hun vuur-zonnenziende-oogen terwijl de waterpomp voortdurend over de al hooger opstapelende klonters spoot, die met paars-violette en robijn-roode striemen verkoelden. Telkens knetterden fosforblauwe vlammen krakend los onder het bruisend stoom ópspuiten, stoom, die met witte flarden tegen de belichtstriemde vuil-roode muren der ovens sloeg en heenvlood in de tastbare duisternis. De mannen wrochten tandenknersend

van inspanning het werk af. IJs-kille wind woei om hun zweetende lijven, over hun smartkoppen, verwrongen tegen het helle vuur. Zwaar hijgend hielden ze op; en het machinale graaien en trekken en weer lospoken werd door vier versche krachten overgenomen die telkens de nog ongewende handen in het ijswater doopten, 'wijl ze bij het nijpende omklemmen der ijzeren krauwers de vingers verschroeiden. Opnieuw werd de gloeiende massa aangevallen, opnieuw stroomde de kwalpende dikke vuurmodder uit de ovengaten, terwijl de andere afgewerkte mannen een schuilplaats zochten tegen de snerpende vrieskoude, onder de nabij gelegen smidse.

Afgetobt en futloos zwaar in de beenen van het uren aaneen staan in het vochtige zwarte zand, tot in z'n ziel verdrietig over de ploertigheid van den patroon, liep Lebret huiswaarts. Geen woord van dank, geen blik van erkentelijkheid - allèen een uitschobbering tegen Derode die zonder bevel het deksel van de kroes gesmeten had, alleen 'n korzelige aanmerking waarom die éene zinkplaat vergeten was. En het bijna niet uitbare antwoord van hem: dat er te weinig ijzer gesmolten was.... Moedeloos stapte hij door de dun beschaalde modder-sneeuw-plassen, hoorde niet den joelenden stormwind gieren langs de naakte boomtakken, voelde alleen huiverend de snerpende koû over zijn klamme gezicht en zweet-warme lichaam rillen, stapte zooals alle avonden dien bekenden weg over tusschen de heidevelden door, de oogen strak naar het schrale licht dat even glansde boven het stadje.

Voortdurend dacht hij terug aan de gieterij, hoorde nog de bevelende stemmen der voormannen, zag weer het verwonderde gezicht van Jef die naar hen beiden op het bruggetje keek, en voor zijn starren blik kookte het opziedende witte ijzer waarvan de gassen ook hem een éenige seconde bedwelmd hadden. Luider gilden de spotstemmen door zijn hersens. Hij beluisterde nu den rennenden wind, het krakend splijtende doode hout. En weer bedacht hij wat het had kunnen worden wanneer Soignit dáar gevallen was. En dat moest nu thuis een groot woord voeren over zijn durven als hij ooit met dien Soignit onder God-en-vieroogen zou staan!... Nou had-ie hem het leven gered - hij had 't gedaan - en 'n snauw voor dank gekregen.

Vlugger schreed hij voort want de gedachten stormden door zijn brein om er krankzinnig van te worden.

Weer trok de stormwind huilend langs de buigende boomen, maar gerust stapte hij door de duisternis, gewoon aan den goddelijken arbeid van de natuur die met betere mokers heviger nog werkte dan zij in de gieterijen. Hij kende geen vrees voor bliksems zigzaggend tusschen wolkendrommen, want hij kende het gevaar, was er mee opgegroeid en wist dat geen wegschuilen hem van 't ongeluk redden kon. Hij was vertrouwd met 't doodsgevaar. Als kind had-ie reeds een hijsch verstikte mijnwerkers uit de honderden voeten diepe groeve zien ophalen, als jongen bij de ovenvuren een ketel met tienduizend kilo's gloeiend ijzer zien springen; hij kende het donderend rommelen van de neerstortende erts; het lachend tjalpende erts had hij zien losbarsten over de krimpende lichamen der gieters.... Hij was gewoon aan al dat woeste, uit zich zelf ontembare waarin de oerkracht van het volk frisch en altijd jong opleefde.

Maar hij was niet meer dezelfde van vroeger. Het leven van toeziend meesteren had hem zelf afhankelijk gemaakt, kleiner dan toen hij zèlf met den voorhamer in de knuisten het ijzer beukte, minder dan toen-ie zèlf aan het ovengat stond, ondergeschikter dan toen-ie met de lepeltjes door de gieterij snelde.

Suf gepeinsd kwam hij het stadje binnen. Veilig beschut gloeide het licht achter de glazen wanden, valwinden deden de sneeuw opwallen tegen de stoepen.

.....

G. SIMONS.

De nieuwlichter Jan Luyken.

Blijkens de jongste studiën op het gebied der 17e-eeuwsche ideeën-geschiedenis is het ontwakend zelf bewustzijn aan den aanvang van den nieuwen tijd het deel geweest niet slechts van enkele wijsgeeren en natuurvorschers, maar van een geheel jong geslacht. Aanstonds na het verschijnen van den *Discours de la Méthode* verwierf Descartes door den stouten moed, waarmee hij durfde wrikken aan wat van ouds voor onomstootelijk had gegolden, zich tal van bewonderaars en aanhangers. Op het voetspoor van Macchiavelli en Hugo de Groot stak een jonge school van rechtsgeleerden ijverig den draak met den ouden vromen eerbied jegens het *Corpus Juris*, en terwijl zij afschaffing eischte van de latijnsche kromtaal, zag zij uit naar een rechtsbedeeling in 'suyver duyts' en in overeenstemming met gezond verstand en natuurlijk rechtsgevoel. Artsen ook zonder buitengewonen wetenschappelijken aanleg zochten naar nieuwe geneesmethoden. In het geloof aan nog niet ontdekte gebieden van kennis werden werktuigkunde, wiskunde, geographie, sterrekunde beoefend ook door dezulken, die niet door hun beroep op wetenschappelijken arbeid waren aangewezen. Kortom, allerwege vertoonde zich de zucht om den leiband van overlevering en gezag te verbreken, eigen wegen te wandelen, zelf de waarheid te zoeken. 'De geest der eeuw', - zoo luidt een klacht uit het jaar 1643, - 'besmet door onbegrensde zucht naar nieuwigheid, kweekt niet alleen een bepaalden afkeer van de algemeen geëerbiedigde oudheid, maar doet ook een gevaarlijke begeerte ontstaan naar al wat ongehoord mag heeten in kerk, school en staat.'

Dat ook Jan Luyken door den geest der eeuw 'besmet' is geweest, schijnt zeker een stoute bewering. Noch de

lichtzinnigheid van zijn jonge jaren, noch de zuchtende vroomheid van zijn lateren leeftijd wekt het vermoeden, dat hij deel heeft gehad aan het nieuwe leven van zijn tijd. Veeleer maakt hij den indruk van behoord te hebben tot die van nature vrij en forsch aangelegde geesten, die door de kerkelijkheid werden geknecht, en over wie men een weeklage zou willen aanheffen als over den verslagen Roland. Als zoodanig is hij tot nog toe ook altijd beschouwd geworden. Geen zijner biografen is afgeweken van de beide kort na zijn dood verschenen levensberichten, waarvan het een hem schetst als ‘een vrome van dien tijd’ zonder meer, het ander hem voorstelt als een halven krankzinnige die zelfs zijn etswerk een tijdlang ‘den schop gaf’ en in de eenzaamheid ging wonen in de verwachting, dat de raven hem brood zouden brengen. Toch valt het moeielijk te loochenen - gelijk uit de volgende bladzijden mag blijken - dat de dichter der ‘stigtelijke en godlijke gezangen’ in zijn tijd een geheel nieuw man is geweest en niet slechts tot de ‘vrijgeesten’ heeft behóórd, maar zelfs een der stoutsten onder hen is geweest.

Reeds in zijn eerste jeugd en wel in het ouderlijk huis is Jan Luyken met den nieuwen tijdstroom in aanraking gekomen. De nieuwerwetsche gevoelens vonden een groot voorstander in zijn vader, *d'eersamen* Caspar Christoffels. De heer P. van Eeghen, wien ik hier mijn bijzonderen dank betuig voor de belangrijke hulp, mij bij de revisie van dit opstel verleend, deelde mij als zijn vermoeden mede dat Caspar een geboren Gelderschman was en een tijdlang te Essen heeft gewoond. Zeker is, dat Caspar Luyken zich omstreeks 1630 als ‘schoolmeester’ te Amsterdam vestigde, waar hij op vijf en twintigjarigen leeftijd huwde met Hester Cores uit Middelburg, die hem verscheiden kinderen schonk, van wie Joan (1649-1712) de jongste was. Als lid van de remonstrantsche gemeente was mr. Caspar langen tijd een rustig christenburger geweest, totdat de storm der nieuwe ideeën als zoovele anderen ook hem van de oude kerkelijke devotie had losgerukt om hem heen te voeren naar de pas opgerichte ‘collegia’, waar niet als op den kansel alleen de predikant maar ieder der aanwezigen het woord mocht voeren.

Twee of drie avonden in de week kwamen daar allerlei vrijgeesten te zamen, die, oorspronkelijk gereformeerd of roomsch, remonstrant of doopsgezind, joodsch of luthersch, hun respectieve kerken vaarwel gezegd hadden en nu hier hun denkbeelden aan elkander uitwisselden. Met groote vrijmoedigheid plaatsten zij een vraagteeken achter al wat van ouds voor waarachtig en betrouwbaar had gegolden. Geesteskinderen van de nieuwere wijsbegeerte waren zij. Met Descartes hielden zij den twijfel voor de eerste schrede op den weg der kennis: want de twijfel leidde tot het onderzoek en het onderzoek tot de kennis. Allerlei vragen werden er gesteld: of er wel inderdaad, zooals men gewoonlijk aannam, een God was, en hoe men zich dien God moest voorstellen; of er duivelen waren; of de bijbel wel in waarheid van God was voortgekomen, of hij niet vervalscht en bedorven was, of wij den juisten zin wel begrepen; of er erfzonde bestond; waarom de Christelijke en niet de Joodsche, Turksche of Heidensche godsdienst de ware moest zijn. Kortom geen stuk hoe oud en eerwaard het ook was, werd ontzien, ‘de geheele godsdienst werd ondersocht so in genere als in specie’. Dat dit ‘onderzoek’ als zooveel andere leekenarbeid bij gebrek aan wijsgeerig en methodisch inzicht niet leidde tot een mer à boire van verwarring, daarvoor waakten de academisch gevormden onder de broeders, allermeest de krachtige figuur die als leider der Collegianten beschouwd werd, de man met de twee beroepen, de mennisten-prediker en arts Galenus Abrahamsz de Haan. Als jong medicinae doctor had hij zich in 1646 te Amsterdam gevestigd met al de illusiën van de jonggeboren medische wetenschap, die met het ontleedmes en het vergrootglas in de hand in het binnenste van den mensch een tot nog toe onbekende wereld stond te ontdekken. Harvey's leer over den bloedsomloop en Kepler's natuurbeschouwing, door theologen en door vakmannen van den ouden stempel gelijkelijk verketterd, waren aan zijn oog verschenen als lichtende morgensterren. In hem woelde en bruiste hetzelfde nieuwe denken dat zijn geestverwant en tijdgenoot Christiaan Huygens gesteld heeft tot een der corypheeën van de nieuwere natuurwetenschappen. Alleen niet in de richting van empirische onderzoekingen lag zijn roeping maar in die van wijsbegeerte en theologie.

Wie hierover en over andere in dit opstel ter sprake te brengen punten meer verlangt te weten, veroorloof ik mij te verwijzen naar de studiën van Van Slee over de *Collegianten*, van Meinsma over *Spinoza* en van schrijver dezes over de *Reformateurs*.

Onder hen die het college 'frequenteerden' was vader Caspar een van de ijverigsten, en inzonderheid van Dr. Galenus betoonde hij zich een vurig voorstander. Zoo gaf hij in 1655 in het licht: '*Ondersoeck van twee boexkens*' waarin hij het voor Galenus opnam tegen den schrijver van een tweetal 'vuylaerdige' pamfletten. Had de anonyme auteur er over geklaagd, dat 'de nieuwe geestdrijvers', in hun verwaandheid, 'de regulen en beginselen van godzalighe mannen verwerpend om sich selven nieuwe in de plaetze te stellen', het geheele christendom 'op losse schroeven' stelden - met ware geestdrift heft Caspar Luyken de banier van het vrije onderzoek omhoog. Protestantsche kerktucht en kerkorde acht hij niet veel beter dan 'roomsche gewetensdwang'. Niet anders dan deze bevorderen zij domheid en bijgeloof. Er is maar één 'Onfeylbare Richter', het 'eygen Verstant'. Deze alleen is in staat 'de groote duisternisse en blindtheyt in dese onse eeuw te overwinnen'. Niet 'een neuswijs mensch', een man met waarlijk 'verlichtende oogen' is Dr. Galenus.

Een tweetal andere geschriften van Caspar Luyken: '*Onfeylbare Regel van Winste of Verlies*' en '*De Wisselbanck geopent*', bevattende vermaningen over de wijze waarop een christen behoort te leven, getuigen van des nieuwlichters geëleveerd godsdienstig besef, zijn zin voor eenvoud en waarachtigheid in handel en wandel, zijn bereidheid om 'alle dingen schade te rekenen' opdat hij 'Christus gewinnen' mocht. Merkwaardig is vooral Caspar's gevoel voor sociale gerechtigheid. Als leefde hij in de eeuw van het Marxisme - zulk een fel antikapitalist was hij. Bitter ergerde hem het misbruik, dat werkgevers van hun economische overmacht maakten door 'den arbeider al te nauwe te bedinghen'; de tegenstelling tusschen reeders die zonder een vinger nat te maken een rijke scheepslading thuis kregen, en bootsgezellen die ofschoon zij hun leven in de waagschaal stelden met vrouw en kinderen gebrek leden; de onbarmhar-

tigheid waarmee dienstboden, als zij zich ‘stijf en krom’ hadden gewerkt, op haar ouden dag op straat werden gezet; de maatschappelijke disorder, ‘daar’ - naar het woord van een zijner geestverwanten - ‘den eene rijck is ende den ander bijna van armoede vergaat; daer den eene syne kasten vol linnen heeft en den ander nauwelijcks zooveel, dat hij synder kindere naecktheyt daermede bedecken moge; daer den eene in alle overvloet leeft, ende den ander nauwelycks syn hongerige buick kan vullen; daer den eene in groote huysen met ruime, opgepronckte kameren woont met een kleyn Huysgesin, ende den ander met een groot Huysgesin in elende kotten ende kelders sich behelpen moet.’ Zoolang de nooden riepen van ‘den ellendige, den krancke, den winneloose (werkelooze)’, mocht volgens Mr. Caspar, geen waarachtig christen schatten vergaderen dan alleen die, welke noch mot noch roest verderft.

Het moet in den loop van 1647 of 1648 zijn geweest dat Luyken voor de nieuwe ideeën werd gewonnen. Zijn vier oudste kinderen toch staan in het doopboek der remonstrantsche gemeente allen vermeld als ‘publyck gedoopt,’ laatstelijk Michaël onder den datum 18 November 1646. Den naam van Joannes evenwel, die 16 April 1649 geboren werd, zoeken wij in de annalen der remonstranten tevergeefs. De jongste zoon werd niet gedoopt. In den tijd dus, die er verliep tusschen het najaar van 1646 en het voorjaar van 1649 moet Caspar Luyken lid van het College zijn geworden. Het feit, dat aan den jongstgeborene de doop werd onthouden, sproot nl. niet voort, zooals gewoonlijk wordt verondersteld, uit een zekere voorliefde voor de doopsgezinde gemeente en den ‘bejaarden doop’ maar uit den collegiantschen afkeer van kerk en kerkelijke ceremoniën, de doopsgezinde niet uitgezonderd. Het groote toekomstideaal was: opheffing van alle bestaande kerken, en in de plaats daarvan een ‘onzichtbare’ gemeenschap van mannen en vrouwen, die door niets en niemand werden gebonden dan door den band van liefde en vroomheid des harten. Niet in een bepaalde gemeente hetzij remonstrant of doopsgezind, maar in ‘het algemeene geloof” zou de jeugdige Joan worden opgevoed.

* * *

Evenwel, de teleurstelling van ouders, die tevergeefs trachten hun kinderen belangstelling in te boezemen voor dingen waaraan zij zelven hun geheele leven wijden, viel ook aan meester Caspar ten deel. Tevergeefs putte hij al zijn vaderlijk geduld uit om zijn jongsten zoon voor het college en voor de daar ter sprake komende wijsgeerige en godsdienstige vragen des tijds te winnen. Johannes was niet te overreden. Wellicht moet dat toegeschreven worden aan 's jonkmans beroepskeuze. In de schilderswerkplaats van Martinus Saegmolen waar hij na het eindigen der schooljaren als leerling zijn intrede deed was wel de atmosfeer voor al wat niet kunst was, althans voor wijsgeerige bespiegelingen, veel te ijl. Zeker is het, dat hij als jong artiest in aanraking gekomen is met allerlei vroolijke vrienden, die hem hartelijk in de maling zouden hebben genomen, als hij ook maar met een enkelen zucht sympathie had durven verraden voor de zwaarwichtige dingen, die zijn vader bepeinsde.

Het *Levensbericht* zegt van deze vrienden niets anders dan dat zij ‘een slegt gezelschap’ vormden. Wie het waren vernemen wij niet. Achter in ‘*de digtkundige werkkeen van Jan Zoet*’ bevindt zich evenwel hieromtrent een verrassende aanwijzing in den vorm van een grafdicht van Joan Luyken's hand op zekeren Pieter Rixtel, totnogtoe aan de aandacht der Luyken-biographen ontsnapt, hetwelk bewijst dat onze jeugdige schilder en poëet evenals Rixtel lid is geweest van ‘de Wijngaardranken’, het bekende dichterengezelschap, dat in de herberg van Jan Zoet onder leiding van den kastelein vergaderde.

Uit een rijmbundel ‘*Parnassus aan 't IJ*’, in 1663 in het licht gegeven, blijkt dat deze bent een twintigtal leden telde, die op geregelde tijden bijeen kwamen om zich in ‘d'eedle dichtkonst’ te oefenen. Waardig en vormelijk was het begin der vergadering. Doch al spoedig zetten de heeren hun ‘poëtisch Peert’, zooals zij den roemer betitelden, wel zoo stevig in den draf dat onder den opslaanden vroomheidsmantel de bokspooten zich vertoonden. Het waren er geheel de mannen naar. Als hun leider erkenden zij ‘dat drollig hooft en koddig harzenvat Jan Zoet’, den zot die nooit in zijn element was dan bij galgenhumor en gewaagde grappen. Om zijn geleerdheid bewonderden zij den ‘latynschen school-

meester' Hendrik Bruno en zij zagen niet in welk een ijdele dwaas hij was met zijn gepoch op zijn 'maistresses' en zijn 'glas'. Lang niet een der laatsten onder hen was de smakelooze zwakkeling Jacob Steendam, die toen hij reeds de dertig gepasseerd was en acht jaar lang in Nieuw-Guinea als krankenbezoeker had gefungeerd, nog altijd laffe minnedichtjes schreef aan het adres van meisjes die blijkbaar niets van hem wilden weten, en dan deze kinderachtige rijmelarij zelfs uitgaf, wonderlijk gecombineerd met 'aertige Vaersen en liedekens' - zooals hij ze zelf noemde - 'van de Geboorte en Hemelvaard Jesu Christi, dienstig voor alle die sich in de Godssaligheyd pogen te oeffenen.'

Geen wonder dat Jan Luyken in zulk gezelschap met levensvragen en wereldraadselen zich niet ophield. Buiten de kunst kon slechts éen ding hem boeien: 'Al wat mij op de weereld, haagt, Dat is een schoone Maagt.'

In de 'dertelende tonen' van de '*Duytse Lier*' vertolkt de jonge dichter wat hij voor 'de vrolyke Amstel Nimphjes' gevoelt. Het moet tot zijn eer gezegd worden, dat zijn verzen zich gunstig onderscheiden van de meeste andere voortbrengselen der erotische poëzie uit dien tijd. Zij zijn even dichterlijk gevoeld als goed gezegd. En van moralistisch standpunt beschouwd geven zij geen aanleiding tot klacht. Wel lichten zij stoutmoedig den sluier op van 'het poezel naakt gebootst van melk en bloede' en beschrijven zij al te plastisch hoe 'schoone Argivina's blanke boezem zwelt en daalt,' doch smakelooze aardigheden bevatten zij niet. Somtijds getuigen zij zelfs van teer gevoel, zoo wanneer naar de wijze van Anacreon aan het 'Westewindje dat de bladertjes doet beven en zieltjens zuchten helpt' wordt opgedragen, om aan de geliefde in het oor te fluisteren 'hoe Pooles van zijn Fela niet kan rusten, hoe Pooles zonder haar gezicht niet leven kan.' Hinderlijk is zeker dat de zanger niet gelooft in jonkvrouwelijke kuischheid. In den verlegen blos ziet hij niet het teeken van maagdelijke onschuld, maar van 'grage lusten.' Hij weet niet te adoreeren. Hij beseft niet dat de plaats, waarop hij staat, heilige grond is. Doch dat is wellicht aan zijn jeugd en aan zijn omgang toe te schrijven. En er staat tegenover, dat er geestdrift is in zijn liefdesbegeeren. Een enkele kus van Leonore's 'rozemont'

is hem ‘een Rijkstaf waard.’ Ook is het innigste van zijn hart wel trouw. Zijn verlangen gaat uit naar eene die hij voor nu en voor altijd de zijne wil noemen: die zal hem schenken ‘de zoetste vrucht, die met een zorgelooze zucht ten blanken borst afwijkt, al lachende zijn moederlief bekijkt, en vriendelijk strijkt.’ Het is te begrijpen, dat de jonge ‘harderinnen’, wier gunst hij zocht, hem zijn gebrek aan eerbied en teerheid hebben vergeven. De twee- en twintigjarige jonkman mocht niet meer ongerept zijn, onbedorven was hij blijkbaar wel.

Doch al was Luyken in zijn jonge jaren niet zoo losbandig als men pleegt aan te nemen, een goed zoon van zijn vader betoonde hij zich toch niet. In de geheele ‘*Duytse Lier*’ staat niet één regel die doet vermoeden, dat hij aan nog iets anders dacht dan aan kunst en aan liefde. Toch heeft hij het contact met het nieuwe denken nooit geheel verloren. In den vriendenkring, welke ‘in de Zoete Rust’ vergaderde, waren er minstens twee, die verwonderlijkerwijs de nieuwlichtersche ideeën voorstonden en propageerden.

Reeds in 1644 en '45 was de nieuwe geest Jan Pietersz., naar zijn beroep Beelthouwer genaamd, beginnen te drijven. Meermalen had deze toen in de Amsterdamsche Synagogen tot algemeene verbazing der aanwezigen het woord genomen om met de stukken in de hand - een hebreeuwsch Oude Testament of een foliant van Chrysostomus - de rabbijnen te overtuigen, dat zij op den dwaalweg verkeerden. Te Enkhuizen, waar hij een tijdlang had gewoond, was hij in 1656 ‘wegens allerlei groote dwalingen en grouwelijke gevoelens afgesneden van de kerk’ en door de magistraat uit de stad gebannen. Teruggekeerd in Amsterdam was hij voortgegaan met zijn denkbeelden te verkondigen, weshalve op aanstoken van den kerkeraad Burgermeesteren hem voor zich hadden laten komen en hem ‘scherpelijk bedreigd hadden om zich stil te houden,’ terwijl aan enkele ouderlingen was opgedragen ‘naarstig op zijn doen acht te geven.’

Den indruk van een ernstig man maakt hij weliswaar niet. Zoo zond hij in 1664 aan den Amsterdamschen kerkeraad een request om ‘reparatie’ van de schade die hij tengevolge van de Enkhuizer excommunicatie had geleden. Het had

geen ander doel dan Ds. Homma, die indertijd te Enkhuizen de voornaamste stokebrand was geweest en nu predikant te Amsterdam was geworden, te bespotten. Ds. Homma, zoo beweerde Beelthouwer, was blijkbaar een leugenprofeet, want bij de uitbanning had hij gezegd dat Satan den godslasteraar spoedig zou weten te vinden, een voorspelling, die nog altijd niet vervuld was.

Bij alle gebrek aan ernst had hij evenwel toch iets profetisch in zich. ‘Nadat ick’ - zoo begint hij zijn *Hoogste en laatste Bedenckingen over Godt en goddelijcke zaken* (1661) - ‘58 jaren de dunne loght door de longepijpen ter neuse uijt en ingesnoven.... en duysent swarigheden en tegenwerpingen ter herte genomen hadde over Godt, Godtsdienst en H. Schrifture, socht ick uyt alle onsekere twisten iet seker en wiskunstigh te vinden, wat mij nut sy.... 't Is loutere sekerheyt dat ick ben, dat ick geworden ben, dat ick mij self niet veroorsaeckt hebbe, dat Avontuur misschien of wildt geval mij soo kostelijck niet geborduurd heeft.’ Na aldus bijna woordelijk gelijk aan Descartes vastgesteld te hebben, dat er een eerste oorzaak, God, bestaat, gaat hij verder met na te sporen hoe God is, waarmee hij straks tot de vrij Spinozistisch klinkende slotsom komt: ‘nu heb ick begrepen dat het mooghlijck is, dat God met syn weesen ofte syn overal tegenwoordigh is.... het is mij niet mooghlijck buyten de lucht te klimmen, duycken ofte zeylen; maar in God (d.i. derhalve: in de lucht, in de wereldruimte) leve, sweve, roer en rep ick.’

In de erkenning van zulke ‘wiskunstigh sekere’ waarheden zouden eerlang, zoo meende Beelthouwer, alle Christenen, ja ook de Joden, den band met hun kerk verbreken om zich te vereenigen in een algemeene broederschap. Reeds hadden enkele zonen Israëls hem verzekerd dat, ‘hadden de Christenen altijdt soo gheleert gelijck als er nu veele in Amsterdam en andere Hollandsche steden zijn, soo hadden alle Joden Christenen geweest.’

Behalve Beelthouwer was ook de leider der ‘Wijngaardranken’, Jan Zoet door den nieuwen geest aangeblazen. Sedert 1650 ijverde hij in tal van vinnige verzen tegen ‘het warziek Babel,’ zooals hij de kerken noemde. ‘Het allerkwaadste kwaad’ ter wereld was z.i. ‘het schriklik liegen, dat men in de Kercken doet.’ ‘Wat brengt de preekstoel

voort dan menschelicke droomen?' Hij zou er zich dan ook wel voor wachten om zich 'aan een kap te verhangen, hetzij van Luiter, Kalvyn of Menno.' En de predikanten? Bedrogen bedriegers waren het:

> 'die in 't schaapekleed gekleed ter Preekstoel gaan,
> En slooven om de kost met roepen en met slaan,
> Dat dikwils 't Kerkgebouw hun stem schijnt na te bouwen,
> Terwijl zij 't blinde volk bekijven en begrauwen.'

Blijkbaar had Zoet evenmin als Beelthouwer op het College geleerd 'deftig en ontzachlijk' te zijn. Toch was ook hij meer dan een spotter. Vele zijner verzen getuigen van hartelijke ingenomenheid met 'Galenus, die geen mensch aan zijn verstand wil binden, den wakk'ren Haan daar 't onverstand op bijt.' Hij droomde van een toekomst waarin kerkgeloof en godsdiensthaat plaats gemaakt zouden hebben voor liefde, vrede, vrijheid. Zijn idealisme was zelfs zoo groot dat hij waande, die toekomst nog wel te zullen beleven. Jammer, dat zijn karakter niet meer eerbied afdwong. Van uit het College bracht hij 'In de Zoete Rust' thuis vooral die dingen die, omdat zij aanleiding gaven tot dubbelzinnigheden, 'met handgeklap en soet gejuich' werden begroet. Toen de Collegiant Pieter Corn. Plockhoy op grond van 'de vrijheid in Christus' de veelwijverij verdedigde, was dat juist een kolfje naar de hand van onzen wijntapper. Teruggekeerd in de poëtenrondte, bracht hij aanstonds de zaak, niet juist in den meest kieschen vorm, ter tafel. De berijmde discussies, die er uit voortsproten, waren van zoo schandelijk allooi, dat Jacob Steendam zich verontwaardigd uit het gezelschap terugtrok. Geen wonder, dat de beschouwingen die Zoet over 'Kristi Rijk' hield, den indruk maakten van een kostelijke grap, waarover de vrienden zich van harte vroolijk mochten maken. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat de 'Vijfde-Rijk-beooger' zelf, in zijn ijdelheid gestreeld, straks mee is gaan lachen.

Dat Zoet en Beelthouwer meer dan indirecten invloed hebben gehad op Jan Luyken blijkt niet. Het is ook niet waarschijnlijk. Toch zijn hun namen een waarborg, dat

Luyken ook in zijn luchthartigste levensperiode nooit geheel de voeling heeft verloren met die opperste tienduizend zijner tijdgenooten, in wie het bruisen was van den nieuwen tijd. Grond tot deze overtuiging geeft ons ook hetgeen wij weten van nog een ander lid der ‘Wijngaardranken’: den boekhouder Pieter Rixtel. Van dezen kan gezegd worden dat hij hoogstwaarschijnlijk - gelijk straks nader zal blijken - wel rechtstreekschen invloed op den jeugdigen kunstenaar heeft geoefend.

* * *

Tot haar recht kwamen de nieuwlichtersche ideëen bij Luyken evenwel, nadat hij, ‘vurig in de liefde Gods ontsteeken zijnde,’ zijn ‘oud en slecht gezelschap’ verlaten had om zich te voegen bij ‘de vromen van dien tijd.’ De bewering klinkt zeker paradoxaal. Wat wij van Luyken in het tweede tijdperk zijns levens te hooren krijgen is bijna niet anders dan een ouderwetsch getinte prediking van bekeering en boete. Evenwel, zijn ‘zielroerende en op Godt verliefde verzen’ zijn een soort rebus. Die lijnen in de teekening, welke op het eerste gezicht in het oog vallen, verbergen een figuur die men eerst na lang zoeken gewaar wordt, Luyken's ware gestalte. Het duidelijkst treedt deze gestalte naar voren in dat van Luyken's geschriften, dat zonderling genoeg tegelijk het minst bekende en het meest kenmerkende van alles is: *Jezus en de Ziel*. Geschreven kort na zijn bekeering, bevat het een aantal in proza gestelde wijsgeerig-godsdienstige bespiegelingen waarin Luyken zijn denkbeelden stelselmatig ontvouwt. Het is als het ware het program van al wat er later van des schrijvers hand is verschenen.

Allerlei ‘ongehoorde en stoute concepten’ worden daarin voorgedragen: beschouwingen over zonde en ziele-onschuld die doen denken aan een modernen mysticus: ‘en bedroeft u niet, ô godlievende mensch, al hebt gij onreine gedachten, als gij uwen wille daar niet in en geeft, zo maakt er geen geweeten van.... hoe diezelve aanvechtingen onreiner zijn, hoe de mensch hierdoor al meer geloutert word.... ek zeg u, wat tegen uwen vrijen Wil is, het zij zoo boos ende onrein als het wil, hovaardigheid, gierigheid,

onkuisheid ofte iets anders, dat en is u niet bevlekkende maar veel meer reinigende....' een protest tegen de oude zoenleer: 'daar men zich met Christus lijden en dood kittelt, en de vergeevinge der zonden historis leert, gelijk een wereldlijk gerichte, daar iemand zijn schuld uit genade vergeeven werd....' 'wanneer de zonne opgaat, zo word de nacht in den dag verslonden en daar is geen nacht meer: alzo is de vergeevinge der zonden....' 'ten goddelijken kindschap worden wij aangenomen *niet* door een vreemde verdienste eener toegerekende genade van buiten.... niet dàt is een Christen, die zich met het lijden, sterven en de voldoening van Christus troost en den genade mantel van Christus omhangt....' een principiëele gelijkstelling van gewone menschenkinderen met de oude profeten en godsmannen: 'gelijk de zon alle menschen gelijk lichtende schijnt, alzo ook God alle zielen; hij geeft alle menschen zijne gaaven gelijk, gelijk als aan de Propheeten en Apostelen, alzo ook aan ons allen, gelijk aan Christus zijnen Zoon, alzo ook aan ons allen, niemant meer noch minder, het scheelt geen hair.'

Maar wat bijzonder de aandacht trekt en Luyken doet kennen als een geesteskind van Copernicus en Giordano Bruno is zijn geloof in de oneindigheid der wereldruimte. Het onderscheidde hem niet slechts van de onwetende menigte maar ook van vele libertijnsche en verlichte geesten, ja van natuurkundigen van naam, die met kracht en klem vasthielden aan de voorstelling dat dit ondermaansche zijn grens had in het firmament der vaste sterren, en dat daarboven in een ondoorgrondelijk licht de Almachtige troonde, omringd door heirscharen van engelen en zalige zielen.

'De menschen hebben altijd gemeent' - aldus Luyken - 'dat de Hemel veel hondert of vele duisent mijlen van deze aardbodem is, en dat God alleen in dienzelven Hemel woont: *sommige phisici hebben zigh ook wel onderstaen om dieselve hooghte te weten* en hebben zeer seltzame dingen te voorschijn gebracht. 't Is waer, ick heb selve, vóór dese mijne kennisse en openbaring Gods, het daervoor gehouden, *dat dát alleen de reghte Hemel was, die sich met een ronde sirkel heel light blauw hoog boven de sterren sluyt*, menende dat Godt daer alleen zijn bysonder wesen hadt, en maar

alleen in kragt zijns Heyligen Geestes in dese Werelt regeerde*).... doch lieve Vernuft, daar is u niets naders als Hemel, Paradijs en Helle; gij zijt tussen beiden, en daar is tussen ieder een geboorte, gij staat in deeze wereld in beide deuren en hebt beide de geboorten in U....'

'Wanneer de ziele van het lichaam scheid, vaart zij *niet* in den hemel of in de helle, gelijk men in een huis ingaat of gelijk men door een gat in een andere wereld ingaat, neen, hemel en helle is overal tegenwoordig; het is maar een inwendinge des willens òf in Gods liefde òf in Gods toorn en zulks geschied in den tijd des lichaams....'

Deze loochening van het bestaan van een plaatselijken hemel en hel had tal van andere nieuwerwetsche gevoelens in haar gevolg, die Luyken kenmerken als een wegbereider niet slechts van Dr. Balthazar Bekker maar zelfs van Schleiermacher: de straf der zonde niet een pijniging in het hiernamaals maar de natuurlijke disharmonie die reeds in dit leven de zondige ziel kwelt; het loon der deugd niet een zaligheid hierboven maar de innerlijke vrede en blijdschap die de deugd van nature vergezelt; engelen en duivelen geen 'subtyle en machtige geesten' buiten den mensch, maar stemmingen van vrede en onvrede binnen in den mensch.

Van groote beteekenis was vooral de verwerping van het bovennatuurlijke godsbegrip. 'God' beteekent voor Luyken de som van alle dingen, als synoniem ermede gebruikt hij herhaaldelijk woorden als: 'het Al', 'het Eeuwig Eén,' 'de Allekracht.' 'Als gij aansiet de diepten in de sterren en de aarde, zoo siet gij uwen God en in dienzelfden leeft en zijt gij ook, en diezelfde God regeert u ook, en uyt dienselfden God zoo hebt gij uw zinnen en zijt een Creatuer uyt hem en in hem, anders waart gij niets. Nu zult gij seggen, ik schrijf Heydense. Hoort, ik schrijf niet Heydens maar Philoophs. Ook ben ik geen Heyden, maar ik hebbe die diepe ende ware kennisse *des eenigen grooten Gods, die alles is*....*)

De gansche geboorte, welke aller hemelen Hemel is en

*) Deze, evenals de andere met een ster geteekende aanhalingen, zijn wel niet door Luyken geschreven maar toch wel door hem vertaald en in de straks te vermelden briefwisseling met Stol met nadruk gehandhaafd.

*) Deze, evenals de andere met een ster geteekende aanhalingen, zijn wel niet door Luyken geschreven maar toch wel door hem vertaald en in de straks te vermelden briefwisseling met Stol met nadruk gehandhaafd.

dese werelt, die in 't lichaem van dit heelal is, ook den lokus dezer aerden ende aller Creature, en waer heen gij maer versint en denkt, *dat alles te zamen is God den Vader*, die nog begin nog eynde en heeft, en waar gij maer henen ziet en denkt, ook *in den kleynsten Cirkel*, *die gij verkiesen moogt*, *is de gansche geboorte Gods volkomen en onophoudelijk en onwederstreefelijk*.... in desen God sijt gij geschapen en leeft gij, en als gij sterft zo wort gij in desen God begraven; zo gij een andere materie waart als God zelve zoo moest er tweederley Godheyt zijn, de god deser Werelt en de onbekende God....'*) 'God is die eeuwige onmeetelijke Eenheid, als tot een exempel: zo ik denke: wat is veel honderd duizend mijlen boven het gesternte, of wat is in die plaatse daar geen schepsel is? het is die eeuwige, onveranderlijke Eenheid welke is dat eenige goed, dat niets achter hem of voor hem heeft, dat hem iets geeft of neemt, aldaar en is geen grond, tijd noch plaatse en het is den eenigen God of dat eenige goed, dat men niet uitspreeken kan....' 'Dat woord *Vader* is te zeggen een louter baaren en het is een leeven aller dingen....' ....'Gij moet niet denken dat er in den Hemel een Lichaam zij, dat men bezonder God noemt, neen maar de gantse Goddelijke kracht die zelve den Hemel is dat is genaamt God den Vader. Merkt, des Vaders kracht is ALLES in en boven alle hemelen, en die zelve kracht baart overal het LICHT: nu diezelve ALLEKRACHT is, en word genaamt den Vader; en het licht dat uit die zelve ALLEKRACHT gebooren word, dat is en word genaamt, den Zoon....'

Het is duidelijk dat Luyken met zulke inzichten ook breken moest met den traditioneelen eerbied jegens 'Gods Woord.' Ontkende hij allerlei wat door den bijbel werd geleerd en leerde hij dingen waarvan in den bijbel geen spoor was te vinden, hij kon niet ontkomen aan de gevolgtrekking, dat de schrift, in stede van *gelóófd*, *uitgelegd* moest worden, en zoo het standpunt in te nemen, hetwelk de bekende vriend van Spinoza, Dr. Lodewijk Meijer kort te voren uiteengezet had in zijn geruchtmakend geschift: *De wijsbegeerte de uitlegster der H. Schriftuur*. Zoo hield hij het ervoor dat Henoch, Elia, Jezus niet eigenlijk, zooals de Schrift verhaalde, ten hemel gevaren waren, doch enkel op buitengewone wijze

*) Deze, evenals de andere met een ster geteekende aanhalingen, zijn wel niet door Luyken geschreven maar toch wel door hem vertaald en in de straks te vermelden briefwisseling met Stol met nadruk gehandhaafd.

waren gestorven, nl. door weg te blijven in de contemplatie. De uitverkiezingsleer bestreed hij ‘al heeft ook Petrus en Paulus anders geschreven.’ De wonderen legde hij uit op een wijze die gelijk stond met een ontkenning, inzonderheid de opstanding uit de dooden: deze moest ‘geestelijk’ verstaan worden, als een ‘opstanding uit den dood der zonden’; het Paaschwonder stelde in uitzicht ‘niet om *in* vleesch en bloed van 't Graf weer op te staan, maar om *uit* vleesch en bloed van hier tot God te gaan.’ In een beschouwing over de scheppingsgeschiedenis, waarmee hij volkomen instemming betuigde, werd de bijbel zelfs voor gebrekkig menschenwerk verklaard en de grootste aller profeten kleinachtend met het woord ‘scibent’ aangeduid: ‘Merkt...., den scribent Mozes schrijft, dat God het ligt van den duysternis gescheyden heeft, en heeft het ligt dag genoemt en de duysternis nagt, daervan is avont en morgen geworden den eersten dag. *Wijl dit woort avont en morgen heel tegen de Philosophie en het vernuft loopt zoo is 't daer voor te houden, dat Mozes daer geen autheur van is*, maer het is van zijn Voorouders op hem gebragt, de welken de Schepping van Adam maer in een donker woort behouden en op de nakomelingen gebragt hebben. De beschrijving van den tweeden dag is *gansch onverstandig en eenvoudig geschreven*. De beschrijvinge van de sterren (“ende God maekten twee groote ligten”.... Gen. I:16) wijst genoeg aen dat de dierbre man Moses daer geen Autheur van zij, want *de scribent heeft nòg den den waren God, nòg de sterren gekent wat ze zijn*....’ ‘De dierbare man Mozes schrijft, God hebbe de mensch van een klomp Aerde gemaekt, maer hij is er niet bij geweest doe 't geschiet is.... Dat Moses nog segt, dat Eva met de slange heeft gesproken - *alhier ligt het deksel voor sijne oogen*. Hoe vermag een onverlichte zin 't zelve verstaen, *daer de slange dog niet kan spreken*.’*) Kortom, Luyken hield den bijbel niet voor de kenbron maar slechts voor een illustratie der waarheid, of zooals hij het zelf uitdrukte niet voor ‘de stemme Christi,’ maar voor ‘*een instrument*, *hetwelk klinkt naer dat de Basuynblazer is*.’

* * *

*) Deze, evenals de andere met een ster geteekende aanhalingen, zijn wel niet door Luyken geschreven maar toch wel door hem vertaald en in de straks te vermelden briefwisseling met Stol met nadruk gehandhaafd.

Dat men twee eeuwen lang in Luyken den nieuwlichter over het hoofd heeft gezien wekt zeker bevreemding. Waren al de bovenaangehaalde stukken minder bekend, van de rijmen, die dezelfde denkbeelden bevatten, kan dat toch niet gezegd worden.

De verklaring ligt voor een goed deel in den nadruk waarmee Luyken aandringt op bekeering en boete. Die onvermoeide boetprediking heeft weliswaar naar Luyken's eigen getuigenis tot grondslag de pantheïstische overtuiging ‘dat er in de eeuwige diepte geen plaatsje zijn kan, al was 't zo klein als een mosterdzaadje, daar God niet *wezentlijk* in en tegenwoordig zouw zijn’, zij wortelt derhalve in die edele bewondering voor ‘het Eeuwig Al’ en ‘de Eeuwige Eenheid’, waarvan de voortreffelijkste denkers van den nieuweren tijd vervuld zijn geweest. Doch zij treedt zoo krachtig naar voren, dat zij alle andere tonen overstemt en den indruk wekt, dat Luyken's geest in geen belangrijk opzicht verschilt van die der middeleeuwsche asceten.

Mede aanleiding tot misverstand gaf Luyken's zin voor het visionaire. Niet zelden greep de mystieke ontroering hem zoo krachtig aan, dat hij in een soort extase geraakte. Dan, ‘met opgetogen gedachten’ voor zich uitstarend, maakte hij den indruk ‘geheel onnozel en zimpel’ te zijn; ‘van geen bevindelijkheid bedroefd en genoegzaam door een slaap bevangen, schouwde hij die dingen aan, die hooger zijn dan de zichtbare en het vernuft ver overtreffen.’ Hoe dat innerlijk schouwen precies in zijn werk toeging, was ‘niet met woorden uit te spreken.’ Alleen in beeldspraak kon de ziener eenigermate beschrijven wat er in hem was omgegaan. Zijn ‘Ziele’ had zich gevoeld ‘als een koningin, die door hare kamenieren in de slaapkamer van haar koning wordt binnengeleid om vriendelijk van haar beminde omhelsd te worden’; of ‘als een leevende fontein, die vloeid met rivieren der eeuwige zoetigheid.’ Zij was ‘van Eeuwig Licht doorvloeid’ geworden en die doorvloeiing was geweest ‘als de doorluchtige glinstering van een diamant of robijn, liggende in de klaare zonneschijn’; of als ‘een soet liefdespel’ dat den peinzer straks, als hij tot de gewone werkelijkheid was teruggekeerd, zuchtend deed verlangen naar ‘een kusje van uwe zoete mond, o God, mijn lief, mijn overschoone.’ Een oogenblik had hij alledaagsche

stemmingen en gedachten bij zich voelen opkomen, en die hadden de gestalte aangenomen van ‘afschuwelijke hellemonsters’, die de arme ziel poogden neer te werpen in de ‘eeuwig brandende sulfurpoel.’ Maar de Koning, zijn bruid ter hulp snellend, had de belagers verdreven, en daarop hadden zich liefelijke engelen vertoond, die in ‘kristalijnen licht’ bij ‘Hemelse Musica’ op en neder zweefden. En de Ziele had geweten dat zij was in haar ‘eeuwig Vaderland,’ en zij had daar rondgedwaald in een tooverpaleis met ‘jubileerende serafijnen’, zij had nedergezeten in een lustoord met ‘kristalijne watertjens’; daar bloeide ‘de paradijsbloem hoog van kleur’, zacht ruischende winden speelden er door het groene loover, lachende zonnekinderen tooiden er zich met ‘een roozenhoed’ en ‘den Vorst voert er den rei, gelijk een Cantor met zijne Scholieren.’

Beschrijvingen als deze, schoon enkel ‘bij wijze van gelijkenis’ bedoeld, zoodat zelfs de ‘hellemonsters’ de ‘serafijnen’ niet veel anders zijn dan phantastische uitbeeldingen van innerlijke ervaringen en gemoedstoestanden, maken door haar plastiek den indruk dat Luyken nog niet geheel ontgroeid was aan het vulgaire hemel-, hel-, duivelen- en engelen-geloof. Die indruk is evenwel, zooals reeds gebleken is, onjuist. Wel was Luyken er van overtuigd, dat aan het geschouwde een bovenzinnelijke werkelijkheid beantwoordde, en moest er z.i. op een of andere wijze een rijk van eeuwig leven zijn, doch dat ontkende toenmaals niemand, zelfs een Spinoza en een Koerbagch niet. En dat de ‘Ziel’ reeds in dit leven met dat eeuwig rijk zich in verbinding kon stellen - juist nieuwdenkers waren het die dat verkondigden. Want dat was een bevestiging van allerlei nieuwe inzichten: dat de gedachte aan geen plaats was gebonden, dat God wezenlijk overal tegenwoordig was, dat zijn heiligen en profeten ons niets hadden te openbaren wat wij niet ook uit ons zelf konden weten. Ook een zoo schitterende morgenster als Giordano Bruno, om slechts één naam te noemen, was op zijn tijd een visionair en phantast, niet minder dan Luyken.

De voornaamste oorzaak echter van het misverstand zal wel gelegen zijn in het misbruik dat Luyken maakt van allerlei uit de oude dogmatiek overgenomen termen. Evenals

hij in zijn etsen herhaaldelijk allerlei voorstellingen afbeeldt, waarin hij feitelijk niet meer gelooft: opstanding, hemelvaart, Laatste Oordeel, duivelen met bokspooten, helsche vuurvlammen, zoo spreekt hij in zijn gezangen van ‘zonde’ en ‘zondevergeving’, ‘gerechtigheid’ en ‘genade’, ‘eeuwig loon’ en ‘helsche straf’ zonder daarmede ook maar eenigszins te bedoelen wat er gemeenlijk onder wordt verstaan; een disharmonie tusschen taal en denkbeelden, die misschien verklaard kan worden uit het streven om behalve de hoofden ook de harten te verlichten, en het instinctief gevoelen dat de tijd er nog niet rijp voor was om bij den nieuwen wijn ook nieuwe zakken te maken.

Bijzonder verwarrend is de wijze waarop onze zanger spreekt van ‘den goeden Heere Jezus Christus.’ Van al de honderden malen dat hij ‘Jezus’ noemt denkt hij slechts een enkele maal aan den zoon van Jozef en Maria, en bijna altijd aan ‘de Zon uit d'ALLE KRACHT gereezen’, het Licht-element dat ‘de eeuwige diepte vervuld’ en aanwezig is in elke zonnestofje en in iederen mensch. ‘Dewijl gij’ - zoo spreekt hij dit ‘Liefde-Licht’ toe - ‘uit alle krachten uws eeuwigen onmeetelijken Vaders aan alle oorden in de eindelooze diepte der eeuwigheid gebooren word, zo word gij ook gebooren in den omtrek mijner Ziele. Zo dezelve zich nu maar ledig maakt van de grovigheden en de deure opendoet, dan gaat gij, o aankloppende Jezus, in en doorvloeid de gantse ziele met het eeuwig licht des levens, dat gij zelf zijt.’ Deze mystisch-naturalistisch gedachte Licht-Jezus is de ‘Eenig geboren Zoon,’ dien God gegeven heeft en nog dagelijks geeft ‘den armen mensch tot heil’; deze is het, wiens ‘hoogwaardig bloed’ (d.i. wiens inwendig uitvloeiende ‘liefde-Kracht’) ons uit de Hel (d.i. innerlijke disharmonie) verlost; deze is het, die aan het kruis werd en nog moet worden genageld; deze is het die dooden opwekte en nog dagelijks opwekken wil, ‘de Kracht die altijd wonderen doet’; deze zoekt ons te behouden, van hem hangt de zaligheid af, hij is het die geboren wordt in het vleesch (van iederen mensch goed of boos), die gekruisigd wordt in iederen mensch, die nederdaalt ter helle, opvaart ten hemel, zit ter rechterhand Gods in het eeuwig Rijk, vanwaar hij komen zal om te oordeelen de levenden en de dooden, alles *enkel en alleen* ‘in den inwendigen grond der Ziele’ en ‘in

den allerbinnensten grond des menschen.' Al wat in de evangeliën gezegd wordt van Jezus brengt Luyken met deze 'Licht-Kracht' in verband: de nagel, die handen en voeten doorboorde, is het 'scherpe' begeeren van de Ziel naar het Licht; in het lichaam van Jezus d.i. in de 'goddelijke wezenheid' indringend maakt die zielsbegeerte een 'wonde' waaruit 'het hoogwaardig bloed' (de uitvloed van Liefde-Kracht) te voorschijn komt; en zij hecht het Lichtelement ('Jezus') vast aan 's menschen aardsche natuur ('het kruis'), en brengt aldus het grootste aller wonderen tot stand: Immanuel, God en mensch vereend.

Het is ook niet de gekruisigde die 's menschen heil tot stand brengt, maar de inwendige Licht-Jezus, die, wanneer de mensch zich overgeeft aan mystieke verzonkenheid, 'noodwendig inblikt en inlicht in de Ziele': '*daarom legt de zaligheid aan een bloot louter lijden*, dat ik alle dingen en mijn zelven laate en legge mij stil onder god.....' Zoo wordt het geheele evangelie, de woordklank alleen uitgenomen, feitelijk geannihileerd, op dezelfde wijze als bij Spinoza wanneer hij verklaart 'den Christelijken godsdienst te zijn toegedaan' en 'dat het volstrekt noodzakelijk is voor ons behoud Christus te kennen', terwijl hij bij 'evangelie' denkt aan zijn pantheïstische wijsbegeerte en bij 'Jezus Christus' aan de 'Rede'. Acht men het kenmerk van het Christendom gelegen in de erkenning, dat Jezus van Nazareth hetzij als verlosser of als voorbeeld het onmisbaar 'fundament des heils' is, dan kan Luyken niet een Christen genoemd worden. Zijn godsdienst is ondanks zijn Jezus-verheerlijking niet anders dan wat men tegenwoordig 'modern heidendom' zou noemen.

Dat ook onze tijd ondanks zijn historisch-kritischen speurzin Luyken nog nimmer recht begrepen heeft, is wellicht toe te schrijven aan de breede klove, die er voor het moderne bewustzijn bestaat tusschen godsdienstigheid en natuurwetenschappelijk denken. Onwillekeurig is de gevolgtrekking gemaakt dat ook in de 17e eeuw natuurwetenschap en godsdienst min of meer tegenstellingen vormden, zoodat mannen als Spinoza en Christiaan Huygens uitgebeeld zijn als moderne 'vrijdenkers', terwijl al wie als Luyken een mystieken toon aansloeg, ook al dacht hij feitelijk niet anders dan de genoemden,

naar het duistere kamp der Kokschen zijn verwezen. In waarheid echter zijn in de geboorte-eeuw van het natuurwetenschappelijk denken nieuw-wijsgeerige inzichten altijd vermengd geweest met een min of meer sterk getint mysticisme. Spinoza gevoelde zich wel thuis in een kring, waar onder heete tranen ‘al hikkent en snikkent’ werd gebeden. Huygens' eerste en laatste liefde was ‘de kennisse Gods’. En Luyken, verre van hun antipood te zijn, was hun geestverwant. Hij was een nieuw-denker niet slechts formaliter maar ook materialiter. Terwijl hij het gezag van kerk en school verwierp, had hij over tijd en ruimte, stof en geest, aarde en hemel beschouwingen, die een volkomen breuk met de traditie beteekenden. Zijn denken bewoog zich langs de lijnen van de Copernicaansche natuurleer, de Cartesiaansche substantiëntheorie, en het Spinozistisch pantheïsme. Hij begreep het religieuze probleem, uit ‘de verbreking van het wereld-ei’ geboren, en in een naturalistische mystiek gaf hij het de meest radicale oplossing die denkbaar was. De bezwaren, die niet een kerkelijk man maar een zoo schitterend beoefenaar der natuurkundige en wijsgeerige wetenschappen als Heinrich Oldenburg tegen Spinoza te berde bracht, golden ook tegen Luyken: 1°. dat hij ‘God en Natuur met elkander verwarde’, 2°. dat hij ‘aan de wonderen, waarop de zekerheid der Goddelijke Openbaring was gegrondvest hun gezag en waarde ontnam’, 3°. dat hij ‘Jezus Christus' verschijning in het Vleesch en zijn Voldoening niet noodzakelijk achtte voor 's menschen behoud’, 4°. dat hij ‘Jezus' lichamelijke opstanding en plaatselijke hemelvaart loochende’.

Bedenkt men daarbij dat het mystieke element, hetwelk bij Luyken zoo sterk op den voorgrond treedt, ook bij Spinoza niet gemist wordt, dan wordt het duidelijk dat deze twee niet slechts méér gemeenschap met elkander hebben gehad dan men pleegt aan te nemen, maar dat zij zelfs als elkanders pendanten kunnen gelden. Het verschil tusschen beiden is niet dan een verschil in persoonlijkheid. Spinoza was overwegend systematicus, Luyken vóór alles gevoelsmensch. Maar beiden waren gelijkelijk kinderen van het panheïstisch denken en het mystisch gevoelen van hun tijd.

* * *

Na het voorafgaande behoeft het geen vraag meer te wezen, wie Luyken's meester is geweest. De boven ontvouwde denkbeelden zijn tot in de minste onderdeelen gelijk aan die van den Philosophus Teutonicus. Onder de aanhangers die deze even zonderlinge als veelzijdige denker hier te lande had gevonden was Luyken wel een van de ijverigsten. In al zijn na 1677 verschenen werken is er, naar mij bleek, niet één bladzijde, die niet den stempel draagt van door Boehme te zijn geïnspireerd. In de dagelijksche lezing van Boehme's geschriften had hij zich blijkbaar zoo verdiept, dat hij dikwerf, wanneer hij straks zelf de pen ter hand nam, den Meester onwillekeurig bijna woordelijk navolgde. Wel wijkt hij in vele opzichten van hem af: in zijn betoogen is hij minder diepzinnig, in zijn beschrijvingen minder phantastisch, in zijn woordenkeus eenvoudiger; in het algemeen is hij inniger, soberder, dichterlijker dan Boehme. Doch dit alles beteekent niet meer dan een verschil in nuance.

Terloops zij hier opgemerkt dat ‘de Hoogwaardige Vrind Gods’ aan wien Luyken de beschrijving van ‘'t Eeuwige Vaderland’ ontleende en naar wiens naam Prof. Kalff niet kon gissen, niemand anders is geweest dan Boehme; dat de niet genoemde vertaler van Boehme's Aurora (1686) hoogstwaarschijnlijk geen ander is geweest dan Luyken; en dat vele van de platen in verschillende hier te lande uitgegeven Boehmistische geschriften door Luyken, indien al niet geëtst, zooals Reitz in zijn *Historie der Wiedergeborenen* beweert, dan toch geteekend zijn.

Van meer beteekenis is een briefwisseling, die Luyken heeft gehad met den Collegiant-horlogemaker Barend Joosten Stol. Stol had een geschrift voor de pers gereed gemaakt waarvoor ‘broeder’ Luyken een titelblad zou etsen. Doch toen deze, het handschrift inziende, tot de ontdekking kwam dat het een bestrijding van ‘den godsaligen en hoogverlichten Jacob Boheem’ bevatte, nam hij zijn woord terug. Uit de daarop volgende briefwisseling blijkt, dat Stol, hoe vooruitstrevend ook, toch met Boehme, inzonderheid met diens beschouwing over *hemel*, *bijbel* en *God* niet kon meegaan: ‘ick sag dat hij schier boerte met menschen die meenen dat er noch een Hemel ofte plaats was boven de vaste Sterren, daer dat Alleropperste Wesen sijn verblijf quam te nemen

en dat dit wesen buyten dit heelal op sich selven bestond'.... sijn verwaende geest doet hem sonder respect van Petrus en Paulus spreken en geeft te kennen, dat hij de saken der verkiesinge *in spijt van Petrus en Paulus* anders zou stellen dan de Schrift leert'.... 'ick sag dat hij meende, dat men *geen ander wesen* moest stellen *dan dit heelal*, en dat alle die deelen, die ons in de *nature* ontmoeten en voorkomen, samen *het Goddelycke wesen* uitmaekten'. Kortom, Stol meende dat Boehme 'evenals Spinoza, met wien hij *alleen in methode* verschilt, door de vervloekte Philosophie op den weg van atheïsme en geestdrijverij is geleid.' Maar Luyken schudt meewarig het hoofd: het ontbreekt Stol aan wijsgeerig inzicht en aan diepte van gevoel, hij wil God 'in een gevangenis opsluiten'; hij verstaat niet de levende ontroering van de aanschouwing der 'klaare en waare Godheid in de eeuwige en tijdelijke Natuur'. 'Lieve Vriendt, nu komt gij mee in den rang van bestrijders, die sich hebben gekant tegens dit wonder en heylig werktuyg Gods; och laasje, word ook een Rotssteen van een Suyde wint omvergeworpen?'

Ter verklaring van den ommekeer in Luyken's levensstemming wordt veelal gewezen op de overlevering van den plotseling gestorven vriend: een van zijn vroolijke metgezellen zou bij het uiteengaan van de club op het gezegde: '*zoo God wil, zien wij elkander in de volgende week weer*', lichtzinnig geantwoord hebben: '*dat zal wel gebeuren of God het wil of niet*'; toen hij enkele dagen later ten grave werd gedragen, zou Luyken daardoor zoo krachtig in het gemoed zijn gegrepen, dat hij voortaan een godvreezend man was geworden. Dat' deze zinlooze fabel, hoogstwaarschijnlijk naar het model van het bekende voorval uit Luther's leven gephantaseerd, tot op heden voor 'allesints aannemelijk' heeft kunnen gelden en zelfs Steenbergen verleid heeft tot een even pathetische als onjuiste tirade over het vroegtijdig heengaan van Luyken's 'dierbare' Maria en vier zijner kinderen, bewijst hoe weinig de beteekenis van Luyken's 'bekeering' begrepen is. Uit schokkende gebeurtenissen kan misschien verklaard worden, dat iemand zich heenwendt naar de traditioneele 'vreeze des Heeren' - niet, dat hij verandert van wijsgeerig inzicht. Luyken's 'bekeering'

wordt alleen toegelicht wanneer kan worden aangewezen, langs welke wegen het nieuwe denken, met name de pantheïstische mystiek van Boehme tot hem is afgevloeid.

Dank zij vooral een tweetal gelukkig bewaard gebleven annotaties is het mogelijk die aanwijzing te doen. De eerste is een door Van Eeghen opgemerkte inschrijving in het lidmatenboek der doopsgezinde gemeente van *het Lam*, blijkens welke Johannes Luyken 8 Juni 1673 met een attestatie, onderteekend door een Hendrik Pothout en een Paulus Bastiaansz., uit Beverwijk naar Amsterdam is overgekomen. De andere is de beschrijving, die de auteur van het merkwaardige geschrift *Filosofisch en Historiael Bewijs datter Duivelen zijn* (1678), geeft van een soort spiritistische séance, in 1660 door eenige Collegianten te Amsterdam gehouden, waarbij tegenwoordig waren behalve bekende figuren als Dr. Galenus, Dr. Verschaagen, Adam Boreel, ook eenige van elders niet bekenden, o.a. zekere Abigaël Jorissen, de dochter van een ‘zijden-greynwerker op de Lauriersgrach’, van wie gezegd wordt dat zij ‘tegenwoordig (d.w.z. in 1678) huysvrouw is van Paulus Bastiaanse tot Beverwijck’.

Uit de attestatie blijkt dat Luyken een tijdlang lid der gemeente te Beverwijk is geweest, en omdat hij niet lang te voren, in Maart 1672, was gehuwd, ligt het vermoeden voor de hand dat het bij die gemeente is geweest dat hij krachtens het oude gebruik, om kort vóór of na zijn huwelijk lid van de kerk te worden, zich heeft laten doopen. Terwijl de toon, waarop in het *Fil. en Hist. Bewijs* over Paulus Bastiaansz wordt gesproken, er op wijst dat deze in collegianten kringen een welbekende figuur was en misschien wel een van de twee ongenoemde ‘discipulen’ is geweest, die naar het zeggen van giftige tongen in den zomer van 1663 door Galenus, tijdens diens vertoeven te Beverwijk ‘aan rijke Vrouwen waren geholpen’.

Dit, in verband met hetgeen de beide Levensberichten mededeelen en door Van Eeghen's archiefstudie aan het licht gekomen is, maakt het mogelijk het verloop aan te wijzen dat Luyken's bekeering ongeveer moet hebben gehad.

Nadat de luchthartige minnezanger in het voorjaar van 1672 met een der vroolijke Amstel-Nimphjes wier lof hij heeft gezongen, de 22-jarige Maria de Oudens, ‘een jonge

dochter seer vermaard om haar uitnemenden zang', in het huwelijk is getreden, schijnt hij aanvankelijk om kerk en godsdienst zich even weinig te zullen bekommeren als hij te voren heeft gedaan. Een overtuigd aanhanger van Galenus is hij althans niet. Nog in December 1672 laat hij zijn eerstgeborene 'publyck' door den remonstrantschen Ds. Brandt doopen. Maar hij behoort toch lid van de een of andere kerk te worden, en terwijl hij het meest aangewezen schijnt op de gemeente waartoe zijn vader gedurende de laatste helft zijns levens zoo niet officiëel dan toch officieus heeft behoord, de Galenistisch-Doopsgezinde, komt hij bij geval in aanraking met een man die van deze gemeente een warm voorstander is, Paulus Bastiaansz van Beverwijk, die hem in het voorjaar van 1673 weet te winnen behalve voor de doopsgezinde gemeente ook voor de godsdienstige en wijsgeerige vragen des tijds. Teruggekeerd in Amsterdam wordt zijn pas ontwaakte belangstelling door den omgang met den leider der gemeente bij 't Lam, den 'ontzachelijken' Dr. Galenus en diens mede-collegianten, in sterke mate geprikkeld. Eerlang wordt hij een man van overtuiging en betoont hij zich o.a. van den kinderdoop een genoeg beslist tegenstander om aan de vier andere kinderen, die hem geboren worden, den doop te onthouden. Ondertusschen begint hij zich uit het gezelschap van de luchthartige vrienden zijner jeugd terug te trekken, terwijl hij voortdurend meer den omgang zoekt met dezulken, die de Waarheid trachten te vinden beter dan School en Kerk dat h.i. hadden gedaan. Een zielsverwant vindt hij in Petrus Serarius, dien hij op het college ontmoet kan hebben. En die leidt hem heen naar de bronnen der pantheïstische mystiek: Bourignon, met wien Serarius persoonlijk bevriend is, en Boehme worden zijn lievelingsauteurs. Hun denkbeelden over God, hemel, bijbel, Christus zijn hem een ware openbaring. Ook de levensstemming, die zij aan hun nieuwe denkbeelden verbinden, voelt hij mede. Hij begint zich te onthouden van wat in zijn oog 'overtollige spijs en drank' is, en wordt eerlang een van hen, die naar het zeggen van de kerkelijken 'door het verminderen van voedsel in hun natuurlijke krachten verzwakt, aan het mijmeren raakten'. Meer en meer wordt zijn geest gespannen in de richting van 'het

verborgen leven in den inwendige grond der ziele'. Hij is als een die wachtend uitziet naar zijn bruid, totdat plotseling 'de poorten der duisternis' zich openen, en in een zee van Licht 'de hemelsche jonkvrouw' voor zijn aangezicht verschijnt.

Is het misschien onder den suggestieven invloed van den Regensburger advocaat? Juist in de jaren 1674 en 1675 zijn er velen, die aankloppen bij Gichtel's huiskolonie; en het is 'in t 26 Jaar zijns Ouderdoms', in hetzelfde jaar dus, dat 'de Heere op een krachtdadige wijs aan zijn herte verschijnt'. Hoe dit ook zij, 'vuurig door de Liefde Gods ontsteeken zijnde' neemt Luyken zich heilig voor, om de ijdele dingen der wereld eens en voor al vaarwel te zeggen en den vleeschelijken lust te dooden. Voortaan zoekt gij hem tevergeefs in gezelschappen; zelfs onder het gehoor van Dr. Galenus in de kerk bij 't Lam en op het college mist gij hem. Hij zoekt de eenzaamheid, hetzij thuis waar hij zijn tijd verdeelt tusschen arbeid en gepeins, of in de vrije natuur waar hij bewondert 'de schoonheid aller dingen'. Ten uiterste sober is hij in spijs en drank en kleeding, des morgens staat hij voor dag en dauw op, en zooveel mogelijk onthoudt hij zich van den echtelijken omgang. Lakkeien, karossen, uitheemsche manieren, strijkages - hij minacht ze uit den grond des harten, en tegen de bezitters fulmineert hij: 'gij die de armen zijn zweet en bloed afdringt en verpraalt zijn arbeid en meent beter te zijn als de eenvoudige'. In het gesprek vermijdt hij zoowel wat niet eenvoudig als hetgeen gelijkvloersch is, met weinig woorden zegt hij veel, en op zijn gelaat speurt gij den ernst van den denker en den verheven zin van den dichter. Hij verkeert in sterken twijfel of eigendom niet diefstal is, en of hij zijn tafel niet moet deelen met den zwerveling en zijn huis openstellen voor den daklooze. En het palet ligt ongebruikt en vergeten in een hoek, want liever dan de ijdeltuiterij te dienen die haar kamers oppronkt met schilderijen, wil hij arbeiden aan het Koninkrijk van vrijheid en vrede.

Wie over den ommekeer nog meer licht verlangt zij er op gewezen, dat Luyken van nature op mystiek gevoelen was aangelegd. Zelfs in de *Duytse Lier* mengt zich onder de 'dartelende tonen' dikwerf iets van 'droefheid naar God', zooals in dat klagend 'droom is 't leven, anders niet'.

Dat zijn hart inzonderheid uitging tot het böhmisme, zal wel voor een goed deel verklaard moeten worden uit zijn zin voor plastiek. Evenals het juist de beeldende kunst was die hem aantrok: de ets, de schilderij, het zinnebeeld, zoo was het ook Boehme's beeldende mystiek die hem ontvonkte, met haar realistische schilderingen van het onzienlijke en haar aanschouwelijke voorstellingen van het bovenzinnelijke.

Dat het 'ongodistize' karakter van Boehme's panthëistische wijsbegeerte hem niet afschrikte, is wellicht toe te schrijven aan den invloed van den reeds genoemden Pieter Rixtel. Deze, die geheel in den geest van Beelthouwer en Zoet tegelijk als doopsgezinde een trouw aanhanger van den ernstigen Dr. Galenus en als dichter een vroolijk bentgenoot in de *Wijngaardranken* was, was een overtuigd pantheïst. Evenals Spinoza door den destijds beruchten Franciscus van den Enden in de wijsbegeerte en het latijn ingeleid, had hij dezelfde denkbeelden over God en Natuur als zijn medeleerling. In een lofdicht 'aen den hooghgeleerden Heer Franciscus van den Enden Medicinae Doctor' spreekt hij geheel in den trant van den Joodschen denker van

'*Godts Wesen dat sigh selfs geheel in 't al besluyt'*.

En elders zegt hij:

'Wie wijsheidt soekt, aanschou.....
Hoe Godtsdienst het gomoet doet rusten op 't gelooven:
Hoe Waerheydt, onderdrukt. de Loogen raekt te boven:
Hoe Waen en Schijn het Volk verblinden in 't verstaen:
Hoe Raethuys, Kerk en Beurs bestaen door manck te gaen:
Wie soo de Weerelt in zijn Ingewant beziet,
Soekt Godt in 't Al alleen en vint daer buyten niet'.

De omgang met Rixtel behoefde niet vertrouwelijk te zijn om Luyken vertrouwd te maken met het pantheïsme, en het verklaarbaar te maken dat hij enkele jaren later, toen hij in de mystieke wateren was gaan zeilen, het eene ware fundament kon gelegen achten in wijsgeerige beschouwingen, die algemeen voor '*Ongodistiz*' en 'atheïstis' werden gehouden.

Wie of wat evenwel ook invloed in mystieke richting op onzen dichter heeft geoefend, Maria de Oudens niet. Zij was uit den kring der 'vrolijke Amstel-Nimphjes', die vrij

en frank met de jonge kunstenaars omgingen. Alles wijst er op, dat zij in vele opzichten een contrast met haar echtgenoot vormde. Had hij van zijn moeder Hester Cores een ‘stillen geest’ geerfd, zij was ven nature vrijmoedig genoeg om als ‘*jonge dochter*’ zijn dartelende verzen, ‘met haar meer dan menschelijke stem op te pronken’. Haar beeld kunnen wij wellicht terugvinden in ‘de schoone Gardelyne’ met de ‘kerselippen’ en de ‘vroolijk lonkende oogen’: zij is, ‘dart'ler dan een jonge geijt’; wanneer zij danst ‘schijnt zij d'aarde niet te raaken’; zij is ‘rederijk’ en weet allerlei mooie ‘sprookjes’ te vertellen; zij is misschien niet vrij van ‘ijdeltuiterij,’ noch ‘voorzichtig’ in den omgang met jonge Vrijers, maar wie zal haar dat euvel duiden: haar blonde haren, haar fiere houding dulden geen oordeel, zij laten plaats alleen voor de hartstochtelijke begeerte:

> ‘Mogt ik de slaapkoets van mijn Nimphjen eens genaaken,
> Een blooten krop, een arm zo blank, zo schoon, zo bol,
> Zo zacht gelijk een mol,
> Deede u bezeffen, wat daar schuylden onder 't laaken.’

Dat Luyken later noch in zijn gedichten noch, voor zoover bekend, in zijn brieven den naam van zijn vrouw heeft genoemd, wijst er op dat hij in haar het meevoelen van een verwante ziel heeft gemist. En mocht hij behoord hebben tot de ‘beweibte männer,’ die in 1674 en '75 voor Gichtel hun hart kwamen uitstorten, dan is Maria d' Oudens wel een van de eersten geweest, die deze man Gods ‘aan den hals’ kreeg met het verwijt, dat hij haar de liefde van haar mannen ontroofde. In alle geval blijkt uit de geboorte van het jongste twee- of drietal kinderen, dat zij ook na haars mans ontvlamming jegens de goddelijke ‘Sofia’ haar huwelijksrechten heeft weten te handhaven. Ook heeft zij er voor gezorgd, dat niet de gelden van het huisgezin aan de armen werden uitgedeeld: nog in 1680 kon Luyken bij testament over eenig eigendom beschikken. Haar heengaan in 1682 was dan ook een ramp voor het huisgezin. Niet meer tegengehouden door de krachtige hand van zijn zwakke wederhelft, schonk Luyken bijna al wat hij bezat of verdiende weg aan behoeftigen, zoodat hij bij zijn dood niet veel meer naliet dan de ‘twee geëtste platen,’ waarvan een

der levensberichten melding maakt. Gelukkig voor hem, dat zijn meid-huishoudster Annitie van Vliet een trouwe en tactvolle vriendin was. Schoon geheel met hem meevoelend, was zij toch in het huishoudelijke zorgvuldig genoeg om b.v. achter zijn rug met den uitgever Mortier de afspraak te maken, dat zij de door haar meester geëtste titelplaat van de 'Icones' zou bezorgen en dan, pro forma als fooi inderdaad als loon, een zak zesthalven*) zou ontvangen. Dat was dan haar eigendom, en zij kon verhinderen dat de idealist, onbekommerd om den dag van morgen, het verdiende geld aanstonds wegschonk.

Hoewel op pas twee en dertig jarigen leeftijd weduwnaar geworden, dacht Luyken er niet aan zich opnieuw door den band des huwelijk te laten binden. Terwijl hij huwelijksliefde van lagere orde achtte, werd zijn behoefte aan geestelijke vriendschap bevredigd door den omgang met Annitie.

In haar vond hij wat hij in zijn vrouw had gemist. Zij leefde met hem mede in zijn arbeid en in zijn liefde. In de weinige brieven, die er van hem bewaard zijn gebleven, noemt hij meermalen haar naam; zelfs reikte hij haar wel, wanneer hij zijn epistel aan den een of anderen 'beminden broeder of zuster' had geëindigd, de pen over om enkele regels aan het geschrevene toe te voegen. Dikmaals verdiepten hunne geesten zich in gemeenschappelijke mystieke schouwing: 'avondmaal-vieren' noemden zij dat, en stoffelijk brood en wijn als de kerkelijken hadden zij daarbij niet van noode. Tot aan zijn dood toe hing zij hem aan met geheel haar ziel en met haar gansche vermogen.

Die dood kwam op een vroegen voorjaarsdag in het jaar 1712. Op aandoenlijke wijze verhaalt het Levensbericht dat de 63-jarige op den 30 Maart een koortsaanval kreeg, die weldra een 'sterfziekte' bleek te zijn. Vrienden omringden zijn legerstede, sprekende over de eeuwige dingen. Zij verwonderden zich niet, dat hij medicijnen weigerde, zij wisten hoe weinig hem aan 'deze aarsche hut' gelegen lag. Als zij hem meenden te moeten troosten over zijn benauwd-

*) Op gezag van den heer Hollestelle te Tholen deelt de heer Van Eeghen mij mede, dat 'een zak zesthalven' de staande uitdrukking was voor 1000 stuks zilveren munten van 27 ½ cent. Luyken ontving dus voor de ets de voor dien tijd buitengewoon groote som van *f* 275.

heden, luidde zacht het antwoord: ‘van binnen is het ruim en ik hoop op nog ruimer.’ Of hij dan ‘de voorsmaak van 't eeuwige leven’ reeds gevoelde? Antwoord: ‘daar kan ik niet van zeggen, maar ik ben gerust en mijn geloof word niet bestreeden.... ik verlange om uit dese Egiptise dienstbaarheid verlost te zijn: tusschen mij en de Heere staat het wel, dank de Heer als ik dood ben.’ Wat hij nu wel dacht aangaande ‘de onderscheide standen en staat van het andere leven’ - daarover bekommerde hij zich niet, het was in Gods hand, ‘ik geloof dat ik in de zalige rust zal verzinken.’ Bijwijlen lag hij ‘in diepe verzuchtingen’ en lispelde menigmaal ‘mijn Jezus’ en ‘och heijlige Heer.’ Bij de laatste opflikkering van zijn geest van allen afscheid nemend, sprak hij bemoedigende woorden tot de weduwe van zijn overleden zoon Caspar, die met haar kind bij hem inwoonde. ‘De Heere zegene U.... verlaat U op God.’ ‘Ondertusschen namen zijn krachten geheel af en begon hij stil te leggen. Kort daarna gaf dat groote voorbeeld van ongeveinsde Godvruchtigheid zijn geest aan Gode zijn Schepper over, ons nalaatende de lieffelijke reuk van een heiligen wandel, waardoor hij nog lange in 't herte zijner vrienden zal leeven, nadat hij deze sterfelijke rok heeft uitgetrokken, op den 5 April 1712, des avonds tussen 6 en 7 uuren, in Amsterdam.

Volgelingen heeft Luyken weinig gemaakt. Zoo schijnt van zijn vroegere vrienden alleen Nicolaes de Vree hem in zijn ommekeer te zijn gevolgd. Een man van het woord was hij trouwens niet: ‘zijn ommegang was stil, deftig en minzaam doch met weinige gemeenzaam.’ Ook lustte het hem niet uit te gaan tot de wereld om haar te bekeeren, zelfs uit het College trok hij zich terug, ook al bleef hij er, zooals uit den brief van Stol blijkt, nog jaren lang voeling mee houden. Den meesten tijd was hij ‘allenig thuis met opgetogen gedagten,’ of dwaalde hij rond in de vrije natuur ‘om te meer het zoet genieten Gods gewaar te worden.’ Een tijdlang trok hij zich zelfs geheel uit de samenleving terug en woonde hij te Haarlem en te Schellinckhout. Briefwisseling en omgang had hij alleen met eenige getrouwen in verschillende plaatsen verstrooid, onder wie Hendrik

Janse Herrison tot Hindelopen de eenige is die wij van elders, als uitgever van Menno Simonsz' werken, kennen.

Deze zucht naar afzondering is aan het etswerk ten goede gekomen. Niettegenstaande hij den arbeid niet dan ‘een staf’ achtte ‘om door dit land der vreemdelingschap heen te reizen,’ heeft Luyken zijn kunst trouw gediend: ‘verwonderlijk is 's man's kunst, maar nog verwonderlijker zijne menigvuldige werken, die hij in 't koper gebragt heeft, alle even zinrijk en passende op hetgeen hij poogden te verbeelden, men zie zijne Bijbelsche Printverbeeldinge, voor P. Mortier gemaakt, daar alles wat geest, kunst en vinding genaamd mag worden, in uitblinkt.’ Maar voor de verbreiding van zijn wijsgeerige inzichten was zijn teruggetrokkenheid niet bevorderlijk. Weinigen hebben hem begrepen, en die hem aanhingen waren te tellen.

Dat hij niettemin op het geestesleven een belangrijken invloed heeft geoefend, is behalve aan een wonderlijke speling van het lot toe te schrijven aan het buitengewoon dichterlijk talent, dat behalve in de *Duytse Lier* ook in de stichtelijke rijmen zich heeft ontplooid. Ten onrechte neemt men gewoonlijk aan, dat in het tweede tijdperk zijns levens de dichter in den bekeerling verloren gegaan is. De geestelijke rijmen zijn niet alleen bij uitstek zangerig en zoetvloeiend, zij bevatten ook tal van verzen, die naar professor Kalff's woord buiten Luyken alleen door Vondel konden zijn geschreven. En gedichtjes als ‘De naare schaduw is aan 't breeken’ en ‘Hoe menigmaal zag 't woud zijne groene boomen bestorven als een dood’ bewijzen, dat niet eerst onze hedendaagsche dichters de kunst verstaan hebben van de natuur te zien. De onbewuste wijsheid der historie heeft Luyken dan ook geplaatst onder de uitverkorenen, die niet als de groote menigte der poëten bij hun heengaan, indien niet reeds daarvóór, in vergetelheid begraven worden. Tot op het midden der negentiende eeuw waren Luyken's verzen bekend tot in kringen, waar men zelfs zijn naam niet had hooren noemen: in liederboeken en op kinderprenten werd hun een plaats ingeruimd, door trouwe moeders werden zij geplant in jonge harten.

De ironie van de geschiedenis heeft aldus gewild dat de man, die alle kerkelijkheid minachtte, na zijn dood door

kerkelijken van allerlei richting trouw gelezen en geroemd is.

Wie zal berekenen, hoeveel invloed hij aldus in den loop van twee eeuwen ongemerkt heeft geoefend op het godsdienstig denken en gevoelen onzer natie? Onder de 17e-eeuwsche Nieuwlichters zijn er velen geweest, die meer aanhangers en bewonderaars hebben gehad dan hij, doch er was onder hen wellicht niemand, wiens woord zooveel geleek op dien voortreffelijken deesem, welken een vrouw nam en verbergde in drie maten meels, totdat het geheel doorzuurd was.

C.B. HYLKEMA.

Merkwaardigheden uit het leven van Rabben Joseph Ben Johai. (*Een Fragment.*)

Inleiding.

Slaapwandelaar ben ik nooit geweest, en niemand zal mij zenuwachtig noemen. Zoo weet ik dus geen verklaring voor hetgeen mij onlangs is overkomen en dat me wel een weinig heeft doen schrikken.

Het was na een onrustige nacht; ik werd met hoofdpijn wakker doch ik wist 's morgens van niets anders dan dat ik een zware nachtmerrie gehad had. Ik stap uit mijn bed en vind op mijn schrijftafel een stapeltje beschreven postpapier, dat ik daar 's avonds niet gezien had. Onwillekeurig kijk ik naar de deur: de grendel zit er stevig voor. Het raam staat open, maar daarlangs zou zelfs een aap niet naar binnen geklauterd kunnen zijn, zoo hoog is het boven den grond....

Ik neem het bovenste velletje op; het is mijn eigen handschrift. Het geheele pakje blaadjes is genummerd en netjes geordend.

Ik begin te lezen. Het schijnt een vertaling uit het Arabisch. De zaak is mij na lezing nog even duister als te voren. Ik vraag mij af, hoe heb ik in één nacht deze vertaling kunnen maken en dat op een kamer, waar ik het origineel niet heb of iets wat er op lijkt? Ik herinner mij zelfs niet ooit iets dergelijks in het Vatikaan gelezen te hebben en ken nauwelijks genoeg Arabisch om den Koran te begrijpen. Toch staat er duidelijk: Arabisch handschrift der Vatikaansche Bibliotheek.

Zoo gauw mogelijk maak ik mij klaar om een vriend te gaan opzoeken en dien de zaak mede te deelen. Eerst kijkt hij mij aan alsof hij twijfelt aan de deugdelijkheid mijner geestvermogens, zoodat het mij bijna spijt hem iets verteld te hebben. Daarna echter spreekt hij gewoon over het interessante geval en vraagt of hij het manuscript niet een dag houden mag om het op zijn gemak te lezen. Ik heb er niets tegen.

Den volgenden dag brengt hij het mij terug met de boodschap: 'Ik ben er mee naar het Vatikaan geweest om te zien of het origineel er is, maar ik heb er niets gevonden.' - 'Ik ook niet', zeg ik. En dat was waar, maar ook is het waar, dat ik den moed niet gehad had er naar te zoeken. De zaak blijft voor mij, ook als fantasie, zonderling genoeg.

De volgende bladen geven het handschrift weer, zooals ik het gevonden heb.

Merkwaardigheden uit het leven van Rabben Joseph ben Iohai, verzameld uit de fragmenten zijner geschriften en naar mondelinge overleveringendoor Cheribn Bender, dienaar van den waren God. Eere zij den Eenigen, Waren, den Goedertieren en Almachtigen God.

Arabisch handschrift uit de 11^{e} Eeuw, door een in 1308 te Rome wegens tooverij verbrand tempelier uit Rhodos, Agarios Paparhodysios, naar Europa overgebracht en bewaard in de gereserveerde afdeeling 'Magische handschriften van het Oosten' der Vatikaansche bibliotheek.

Op het origineel bevinden zich kantteekeningen in de Grieksche en de Latijnsche taal. De eerste waarschijnlijk van de hand van den tempelier-toovenaar; de tweede van een of anderen monnik, die zijn verontwaardiging over de in het geschrift bevatte magische operaties en occultistische leerstellingen, in hartstochtelijk schimpen neerschreef. Enkele zijn als curiosa psychologica, tusschen haakjes [ ] geplaatst, aan deze vertaling toegevoegd.

- Hier begint de geschiedenis van Joseph ben Johai door Cheribn Bender.

Het Joodsche volk heeft tot in late tijden vele voortreffelijke mannen gehad, die getoond hebben dat Israël de talrijke en bijna volmaakte openbaringen waardig is geweest, welke het bij monde van Adam, Abraham, Henoch, Mozes en Salomon ontvangen heeft. Zij leefden meest in ballingschap onder vreemde volken. Ook op het Eiland[1)] bevonden zich vele Joden sedert de verwoesting van Jerusalem. De Profeet, zijn naam zij geprezen, in gramstorigheid over hun verstoktheid ontstoken, heeft er vele gedood in de Stad[2)] en elders. Eenige echter ontvloden zijn toorn naar Nedsjd, andere tot in Hadramaut en tot Oman. Van hen die onder de vrije stammen van het Sultanaat Mascate gevlucht waren, stamde af Rabben Johai ben Abraham, een wijs schriftgeleerde en geneesheer. Hij woonde in het dorp Mesret van den stam der Rotsj.

Zijn zoon Joseph, beroemd reeds bij drie geslachten, is nog niet vergeten en de ouden van ervaring, onder de woestijnstammen, verhalen van zijn onvergelijkelijke kennis en diepe wijsheid.

Zij verhalen van de kunde van Joseph ben Johai als geneesheer en roemen zijn kennis der gewijde schriften van zijn volk en van de volgelingen van den Nazaraëer; zijn vertrouwdheid met den Koran en met de geleerde verhandelingen der Brahmanen. Zij verhalen ook van zijn rein leven en zijne weldadigheid, zijn wondervolle daden, zijn omgang met geesten en duivelen, zijn kennis van den loop en den invloed der sterren, zijn heerschappij over onbekende ongebreidelde krachten der natuur.

Hoewel veel in zijn leven fabelachtig lijkt, geloof ik toch, dat er meer waarheid schuilt achter het wondervolle, dat verbaast dan men wel vermoedt. In elk geval is het moeilijk het werkelijk gebeurde van de verdichting te scheiden. Daarom

1) Hiermede bedoelen de Arabische schrijvers veelal het schiereiland Arabië.
2) Medina. In het zevende jaar der Hedzrah liet Mohammed eenige honderden Joden onthoofden, welke geweigerd hadden zijn suprematie te erkennen.

geef ik, wat ik over den Rabbi vond, weer in den vorm, waarin het tot op onzen tijd is bewaard gebleven. Het is altijd nuttig de daden van groote mannen in herinnering te houden; het kan op vele wijzen van nut zijn en tot leering van het nageslacht. Ook geloof ik niet verkeerd te doen, ditmaal over een ongeloovige te schrijven[3]. Zoowel bij de kinderen Israëls als bij de volgelingen van den Esseniër is een korrel der waarheid. Zalig, hij die deze korrel door den gloed van zijn geloof weet te doen opgroeien. Allah's naam zij geprezen.

Kantteekening van den monnik: [‘In U en Uws gelijken kan alleen de gloed van den brandstapel het goddelooze dooden en de waarheid doen bloeien’].

Bovendien is Joseph ben Johai door zijn grondige kennis van den Koran niet ver van de waarheid geweest. Streng Jood is hij zeker niet gebleven, hoezeer hij den naam had het geheime boek zijner natie[4] twee en zeventig malen gelezen te hebben. Rabben Eliezar ben Jehuda uit Peruz Chibbud[5] beschuldigt hem in zijn ghemara op de 5e orde van 't boek Kodaschim[6] Christen geworden te zijn, waarbij hij zich beroept op een regel van het geschrift Arelah, over de Voorhuid. Het fragment van dit werk van Joseph ben Johai, waarin deze regel voorkomt, is door mij vertaald, daar het onder het weinige van des Rabbi's hand behoort, dat bewaard is gebleven. Elk rechtvaardig man moge oordeelen of men besluiten kan dat R. Joseph Christen is geworden, omdat hij in een uur van gevaar den Esseniër heeft aangeroepen. Veeleer blijkt uit den gezwollen stijl, rijk aan zinnen uit den Koran, dat Joseph ben Johai toen de kracht van het Woord van den Profeet, zijn naam zij geprezen, onderging, en als nieuweling in het geloof, overvloeiend van ijver, den gloed van zijn overtuiging op overdreven wijze uitte.

3) Van Cheribn Bender schijnt eene biographie van den beroemden Arabischen sterrewichelaar Ashabben Hedoch uit Yemen bestaan te hebben.
4) Hiermede is waarschijnlijk *niet* de Talmud maar het kabbalistische werk Zohar bedoeld.
5) Te Peruz Chibbud was een Joodsche Universiteit gevestigd, bijna even beroemd als die te Babylonië.
6) Deze ghemara's op het Boek Kodaschim van den Talmud zijn verloren gegaan; zij zijn althans in oningewijde en Christenkringen niet bekend.

Nog duidelijker blijkt dit uit de fragmenten van zijn laatste werk Tahara of Reiniging, waar hij zegt dat hem eindelijk zekerheid gewerd. Het is dus aan te nemen, dat Joseph ben Johai als goed Moslem gestorven is. Hoe het zij, - staat er niet geschreven in de 2°. Surat[7] van de Koe[8]: 'Alle diegenen, die gelooven zullen, Christenen, Joden of Samaritanen, diegenen die in God zullen gelooven en in den dag des oordeels en goede werken doen, zullen door den Heer vergolden worden en in den dag der Verrijzenis vrij van vrees en kwelling zijn.'

Welnu, was de Rabbi niet een godvruchtig man? Heeft hij in Godes naam niet vele wonderen verricht? Was hij naar zijn werken geen deugdzaam Moslem? Hij is dus nu de genietingen van het Paradijs deelachtig en de goddelijke jonkvrouwen beloonen hem zooals de Profeet, van heerlijke heugenis, ons verkondigd heeft.

Rabben Joseph ben Johai heeft ontelbare geloovigen van den dood gered door zijn kennis der kruiden en gewassen en van de eigenschappen der edelgesteenten en van den invloed der planeten. Ontelbare waanzinnigen heeft hij in 't bezit hersteld van hun rede. De ziekten van het vee en der gewassen des velds verdreef hij met bezweringen. In 't uitdeelen van aalmoezen was hij onvermoeid en niet ongelijk aan Rabben Hena, van wien in 't boek Zerajim[9] geschreven staat, dat hij de hand nooit van de beurs afnam, uit vrees dat hij anders naar zijn buidel zou moeten zoeken, wanneer een arme tot hem kwam, wat dien arme, kind misschien van eerlijke lieden, wellicht zou hebben doen blozen. Van de onwederstaanbare macht zijns woords verhaalt men, dat hij branden bluschte en woede van twist en doodslag tot kalmte bracht met één gebaar en een toepasselijke spreuk.

Men verzekert, dat hij meermalen tegelijkertijd op twee plaatsen is gezien, doch dit is niet met ontwijfelbare zekerheid vastgesteld.

Van zijn macht over de verbeelding der menschen meldt

7) Surat = vers.
8) Het eerste boek van den Koran.
9) Een ander boek van den Talmud.

men veel wonderlijks. Eens in de woestijn door roovers verrast, riep hij met sterke stem: ‘Laat mij gaan, mannen; ik ben een arme grijsaard, doch neemt mijne jonge slavin; zalig hij onder u, die haar het eerst omhelst.’ En wegrijdend wierp hij zijn opperkleed in 't zand. De roovers nu, verblind en als waanzinnig, stegen af en elkaar het genot van de eerste omhelzing van hun buit misgunnend, vielen zij elkander aan met groote heftigheid.

Noot van den tempelier-toovenaar: [‘Deze kracht zij ons gegeven over de dwazen’].

Een andermaal mengde hij zich in het krakeel van eenige vrouwen, die erover twistten, wie van haar allen de zedigste was. Hij zeide: ‘Achter de onzedelijkste uwer staan gruwelijke duivels gereed om haar te verslinden.’ Nauwelijks hadden de vrouwen nu achterom gekeken, of allen vluchtten met spoed, luide kreten slakend, als had ieder harer uit schuldgevoel een duivel achter zich gezien. Men verhaalt, dat slechts één vrouw, die in de nabijheid stond zonder aan het krakeel deel te nemen en toch de woorden van den Meester vernomen had, was blijven staan. Deze nu was eene veile deerne, die als kind op een rooftocht door den stam buitgemaakt en als gemeengoed aan de jongelingen van het dorp Mesret was afgestaan. Toen nu de Meester deze zag, riep hij uit: ‘Gelukkig boven hen, die het lichaam rein houden en de ziel bevlekken, zijn zij, die het lichaam der bevlekking ten prooi laten doch hun ziel van smetten vrijwaren.’ Dat de Rabbi echter deze vrouw zou gehuwd hebben of althans tot zich genomen, gelijk eenigen verzekeren, is niet juist, althans ik kan het niet gelooven. Geen toch van zijn Joodsche tijdgenooten, die nogal gebeten op hem waren, omdat hij vele van de palen heeft uitgerukt die de ijverzuchtige Talmudsche wetgevers als een haag[10)] om de afzondering der Joden geplant hebben, vermeldt dit feit, hetgeen zij anders niet nagelaten zouden hebben, omdat het voor hun Wet een hoogst zondige daad is, een veile vrouw en van anderen stam te huwen.

10) De wettelijke detail-regeling van het Joodsche leven in den Talmud werd als een haag van de wet beschouwd, waarbinnen het uitverkoren volk, vrij van besmettende aanraking met andere natiën, één blijft.

In het dorp Mesret worden nog vele wonderlijke feiten aangaande hem verhaald. De Scheick heeft mij veel hiervan medegedeeld, vooral uit de jeugd van den Rabbi en dit zal ik met de woorden des eerwaardigen moslems weergeven.

Van de talrijke werken van Rabben Joseph, in 't Hebreeuwsch geschreven, is bijna alles verloren gegaan. Slechts één fragment uit Arelah (de Voorhuid) en eenige uit Tahara (Reiniging) zijn bewaard gebleven en door mij vertaald.

Verder bestaan er vele spreuken aan hem toegedicht of gevonden op zijn naam bij andere schrijvers.

Waardoor alle boeken van den wijze verloren zijn gegaan, weet men niet, hoewel men het heeft trachten te verklaren door aan te nemen, dat de Rabbi zelf, in zijn stervensuur, de vernietiging van al zijn boeken en magische instrumenten bevolen heeft. Is dit zoo, dan heeft men dezen wensch toch niet geheel vervuld: de Scheick der Rotsj toonde mij een dolk, welke aan den magiër behoord had. Het wapen is versierd met zonderlinge hieroglyphen geëtst in het lemmet, terwijl het gevest in wonderlijke figuren uitgesneden is. Het zou gediend hebben om booze geesten te verdrijven.

Nu volgen de aan Rabben Joseph toegekende uitspraken.

'Het getal 10 vereenigt in zich de twee grootste symbolen der wijsheid: de 1, die de éénheid van al het bestaande in het Eéne zijnde; de *nul*, die de gelijkheid van het Eeuwig-Oneindige en van het Niet symboliseert. Het getal 10 zegt dus, dat het Al één is, eeuwigoneindig, en *niet* is.' - Dit vermeldt de Christen Philippus in zijn werk: 'Over het zinnelooze der Wijsheid, die niet uit God is.'

'Een levend man kan alleen een doode vrouw begrijpen. Een levende vrouw kan alleen door een dooden man begrepen worden.' - Dit haalt de geleerde Rabben Osiah aan in zijn verklaringen op een vers van het Boek Bereschit (Genesis) van Mozes, dat handelt over Adam's staart[11].

11) De rabbijnen in den Talmud twisten erover of het woord צ□□ (*Tsela*) in Genesis I c. 2 v. 21 en 22 vertaald moet worden *rib* of wel *staart*. 'En de Heer bouwde die staart (rib) tot een vrouw.' Dit is een der vele plaatsen in den Talmud, waar men een vaag voorgevoel uit lezen kan der grondbeginselen van de evolutie-leer. In elk geval kan *Tsela* ongetwijfeld in sommige gevallen *staart* beteekenen. (Zie *Ewald*, Wörterbuch der Hebräischen Sprache s.v. צ□□). Deze uitlegging van den text aangaande de schepping der vrouw zij in bijzondere mate den feministen aanbevolen, welke uit de verborgen beteekenissen van het woord *Tsela*, de gelijkwaardigheid van man en vrouw willen bewijzen.

‘Kinderen te leiden is moeilijker dan dieren te temmen, want deze voelen de meerderheid van den mensch, gene begrijpen de meerderheid der ouderen niet, doch voelen hun gebreken.’ - Dit verhaalde mij de gezegende Scheick Ibrahim ben Kalthoen uit Mascate, gevonden te hebben in R. Joseph's werk genaamd ‘Invloeden’, dat tot kort geleden in zijn bezit was, doch bij een brand is verloren gegaan. Een zonderling noodlot vervolgt schijnbaar de geschriften van den geleerden Rabbi.

Kantteekening van den Tempelier: [- De afgunst der oningewijden, - en van den monnik: - de duivel heeft ze in de hel tot lectuur genomen].

Hier nu volgen eenige spreuken, die het volk op naam van den grooten Rabbi herhaalt:

- Twee zijn één - noot van den Tempelier: [‘Dat is Geest en Stof’].

- Wilt gij een eerlijk man kennen? Ga tot hem, dien ge beproeven wilt en zeg hem: - Gij hebt onlangs den rijken Amoe vermoord en bestolen, geef mij een aandeel in den buit of ik zal u bij den Kadi aanklagen. Is hij een schurk, zoo zal hij u driest uitdagen hem zijn misdrijf te bewijzen, maar is hij een goed mensch, zoo zal hij u vergiffenis vragen voor de slechte gedachte aangaande u bij hem opgewekt en met een ‘Allah zij u en mij genadig’ zal hij u uitgeleide doen uit zijne poort. -

- Het verstand van een idioot is als de zon voor hen die in het Westen wonen - (n.l. het licht komt voor hen op, wanneer het voor anderen ondergaat[12]).

- Zie toe, dat gij niemand aanstoot op den weg, opdat hij u niet vervloeke; want beter is het van het pad te wijken in den modder en te zeggen: ‘heil u, ga vrij uw weg’, dan een vervloeking te dragen. -

- Uw blik ruste vriendelijk en kalm op alles wat u om-

12) Volgens de reïncarnatie-leer is idiotisme een straf voor, in een vroeger bestaan, gemaakt misbruik van de gaven van het genie. Maar na voleindigde boete wordt de geest van den idioot opnieuw in het bezit gesteld van zijne vroegere gaven.

ringt; bezie niets met toorn of met wantrouwen, want daardoor opent gij een wijde poort, waaruit kracht en leven u kunnen onttrokken worden. -

- Dwing niemand voor u den blik neer te slaan; achter u zal hij hem weer verheffen en u doorboren, zekerder dan met een speer. -

Nog vele andere gezegden worden den Wijze toegedacht; deze echter dragen te duidelijke sporen van onechtheid om hier herhaald te worden.

Nu volgt het verhaal van den grijzen Scheick van Mesret dat hij noemt:

- De inwijding van Joseph ben Johai in den dood. -

Zóó heeft de eerwaardige Scheick van Mesret, de grijsaard Abdallah ben Selim, mij, Cheribn Bender, de geschiedenis verhaald van de inwijding van den jeugdigen Joseph ben Johai in den dood. Niemand neme aanstoot aan dit zonderlinge verhaal. De almachtige en goedertieren God staat de snoodste inbreuken op zijn wetten toe, opdat zij den Wijze tot leering strekken. Groote weldaden bloeien soms op uit één nauwbegrepen woord. Geloofd en geprezen zij de naam des Heeren.

Hier begint het verhaal van Abdallah ben Selim, Scheick van Mesret, over de inwijding in den dood ontvangen door den Joodschen Wijze Joseph ben Johai, die te Mesret leefde in de tweede eeuw na de Vlucht. - Gezegend en verheerlijkt zij de Profeet van den Eenigen, Waren God.

'Johai ben Abraham was een geleerd man. Van hem ontving Joseph, kind nog, de eerste onderwijzingen in de Heilige Boeken en wetsverklaringen der vier volkeren, in de kennis waarvan hij zijn vader verre overtroffen heeft. Gelijk de meeste geleerde rabbijnen had Johai ben Abraham de kracht van al zijn denken en zinnen gewijd aan het trachten naar de verwezenlijking der groote mogelijkheden van den menschelijken geest op aarde. De doorgronding der mysteriën van het Woord en der Openbaring; de verheffing van den geest tot in de eerste hemelen; het verkeer met engelen, de kennis der geheime eigenschappen, de heerschappij over de geheime krachten der dingen. Dit alles te berei-

ken, hiernaar streefde de geleerde Rabbi. In zijn woning gruwde elk geloovig Moslem bij den aanblik der vele en geheimzinnige voorwerpen, figuren en teekens, welke de ruimte, den grond en de wanden vullen. 's Nachts waarden vage schaduwen over de woning; sombere schijnsels roodden door de vensters en stemmen van niet aardsche wezens trilden er door den omtrek.

De kleine Joseph aanschouwde reeds jong veel van de handelingen zijns vaders, die, verdiept in de volvoering van zijn ondernemen, den slaap van het kind niet altijd overwaakte. Zoo leerde de knaap de wereld anders zien dan gewone kinderen. Hij zag het leven der dingen, begreep de zielen der steenen, voelde de geesten van planten en dieren en der menschen, werkend en woelend in den drang der stoffelijke vormen. Hij kende de eigenschappen der dingen aan hunne teekenen en hij wachtte de daden der menschen niet af om hunne neigingen te beoordeelen. Hij groeide op in geestelijke ontwikkeling als het gras in den regentijd, dien Allah, wiens naam geprezen zij, ons telken male overvloedig zende.

Doch de vader, de verstandige Rabbi, vreezend voor het verstand van zijn kind - want hij wist dat de wijsheid alleen het te vele weten van waanzin kan vrijhouden, en wie weet, wien wijsheid zal ten deel vallen? - onthield hem veel van de verklaringen der dingen, die de weetgierigheid van den jeugdigen geest verlangde. Daarom juist is de geest van Joseph ben Johai zoo verheven geweest en machtig in het scheppen van waarheden, door de krachtige zelfoefening waartoe de voorzichtige onthouding van leeringen door zijn vader hem dwong. En dit deed hij op buitengewone wijze. De kinderen van het dorp, en de ouderen van den stam hebben het ook vaak aanschouwd, wisten hoe de kleine Joseph soms uren lang naar één punt starend, onbeweeglijk zitten kon. Dan streed zijn geest tegen de beletselen van de stoffelijke banden om waarheid te putten uit den schoot der wereld. En door dien strijd leek het overige leven te sluimeren in zijn lichaam, dat dan hard en onbuigzaam en koud als een lijk aanvoelde. Soms dan weder inkeerend tot zich zelf, na zulke extases, spraken zijne verwonderde oogen verbazing over de gewone omgeving, die hem dan nieuw leek.

Doch zijne lippen, vreugdevol, riepen de vondst uit, die zijn geest vermeesterd had.

Zoo riep hij eens, na een ganschen morgen van geestvervoering, driemaal drie malen met vaste overtuiging: 'Echad, Echad, Echad' en toen nog één maal, opstaande en met gestrekte armen als lovende den Heer, wiens naam geprezen zij, als een ziener: 'Echad.'

Men verzekert, dat zijn vader, met schrik en verrukking tevens dit vernomen hebbende, verklaarde dat deze woorden den sleutel tot de geheime leer der Hebreeuwen leverden, daar *Echad* één beteekent. En nagevraagd, waarom de knaap dit juist tienmaal geroepen had, antwoordde hij, dat tien een heilig getal is en de 10 aartsengelen[13)] der Joden beduidt.

Zoo groeide Joseph op als voorbeschikt tot kennis, doch nog altijd verbood hem zijn vader de deelname aan de magische handelingen, welke de knaap met veel nieuwsgierigheid trachtte te bespieden, en aan welke hij wenschte deel te nemen.

Gelijk andere kinderen zijn, was ook Joseph; in den gewonen tijd van zijn leven was en deed hij veelal als alle kinderen, zeer scherp opmerker vooral van die dingen, welke men verbergen wil. Zoo had hij bemerkt, dat eens in de maand, in het begin der eerste nachtwake van elke volle maan, zijn vader den kemel besteeg en wegreed om slechts laat in den morgen van den nieuwen dag huiswaarts te keeren.

Nu gebeurde het eens, dat de oude Rabbi door vasten en overpeinzingen verzwakt, den avond van de volle maan met een zware samentrekking van gassen en kwade sappen in de hersenen neerlag, en niet kon oprijzen van zijn leger om den gewonen tocht te ondernemen. Terwijl nu een geloofsgenoot met kruiden, berookingen en vreemde gezangen de koorts van den kranke trachtte te bezweren, kreeg de kleine Joseph een ingeving: zich vertrouwend aan de gewoonte en scherpzinnigheid van het diereninstinct, beklom hij den kemel zijns vaders, vierde de toomen en spoorde met

13) De wijze Rabbi bedoelde hiermede de tien Goddelijke Emanaties (Sephiroth), de wezenlijke sleutel der Kabbalistische wijsheid.

zijn stem de kracht van zijn rijdier aan. De getrouwe dienaar brieschte in den nacht en vertrok in strakken ren als kennend zijn doel. Zoo voerde hij zijn jongen meester naar de plaats van beproeving, dravend door de opslurpende uitstraling van den Wachter, die reeds vrij hoog boven de bergen van Oman in zijn verraderlijken glans blonk.

Drie uren duurde de tocht. Toen was de voet van een lagen heuvel, liggend alleen in de onafzienbare vlakteeenzaamheid van de wit-lichtende woestijn, bereikt. Hier knielde de kameel neder bij een rotsblok, vanwaar een smal voetpad zich naar boven kronkelde.

Het kind steeg af en bond de toomen op den hals van zijn rijdier, dat sterk snuivend doch rustig bleef liggen. Nog vier andere kameelen lagen inééngedoken dicht bij elkaar in 't zand, wat Joseph zeer verheugde als een goed teeken voor de hoop der verwezenlijking zijner wenschen. Hij klopte den kemel nog eenmaal op den hals en begon toen zijn klautertocht naar boven. De weg wond zich om den heuvel heen; overalom in 't rond was het stil; dra hoorde noch zag hij zelfs de kameelen meer, die ineengesmolten schenen met de gelijke grijsheid van het zand.

Al stijgende verschenen toen in het Oosten de bergen van Oman, lichtende toppen en schaduwende dalen aan den horizon. En de knaap deze ziende voelde, zoo geen vrees, toch de droefheid der eenzaamheid en der verte.

Eindelijk was de top bereikt. Om een rotsblok heenloopend stond de knaap plotseling op een kleine vlakte, die geheel vrij op den heuvel liggend, er den top van vormde. De uitgestrektheid ervan was niet grooter dan die van een groote tent, en in het midden stond in een laag komfoor een kolenvuurtje te gloeien. Op eenigen afstand er om heen zaten vier gestalten, gehurkt en zwijgend, zooals wijze mannen peinzen over ernstige zaken.

Doch het verschijnen van den knaap schokte hen op, gelijk het gebrul van een leeuw een troep jagers niet verschrikt doch tot waakzaamheid aanspoort; alle vier richtten hun hoofd en blik naar den knaap en strekten arm en hand naar hem, als kon hun wil, langs het gebaar afvloeiend, hem binden. Maar den kleinen Joseph bond geen vrees of dwang en langzaam bleef hij voortschrijden tot dicht bij het vuur. Toen

stond hij stil (de mannen hadden hem met oogen en gebaar gevolgd) en zeide in het Arabisch: ‘Vrede zij den Goede in naam van den Eéne.’ Het was een spreuk, die hij zijn vader soms had hooren uitspreken als een wijze vreemdeling hem bezocht.

Toen die woorden gezegd waren, vielen de blikken en de armen der mannen; het waren allen grijsaards zag Joseph nu. En één ervan antwoordde, blikkend in 't vuur, met kalme stem, ‘Vrede den Rechtvaardige,’ en na een oogenblik zwijgens, ‘wie zijt gij kind, en wat leidde uw weg tot ons?’

Waarop de knaap sprak: ‘Johai ben Abraham, de Rabbi van Mesret is mijn vader, Joseph mijn naam. Hierheen dreef mij de versmachting naar kennis en een gunstige beschikking. Een ziektegeest heeft mijn vader bevangen; hij ligt verward op zijn leger en kan daarom niet gelijk gewoonlijk zijn tocht doen. Daarom heb ik den kameel bestegen, hopend dat het instinct hem zou leiden naar de gewone bestemming van elke volle maan.’

Dezelfde grijsaard, die eerst gesproken had, vervolgde daarop: ‘En wat wenscht gij nu, mijn kind?’

‘Ik wensch,’ antwoordde Joseph haastig, ‘deel te nemen aan de mysteriën der Wijsheid, vele verklaringen te kennen, die mijn vader mij onthoudt, en te leeren de schimmen der gestorvenen op te roepen.’

Toen de knaap dit antwoord gegeven had, kwam er in de harten des grijsaards groote twijfel en zij beraadslaagden zwijgend met sprekende blikken. Het besluiten was moeilijk, want even dringend en dwingend als de volstrekte geheimhouding hunner bijeenkomsten, - en wie zal een kind een geheim toevertrouwen? - even noodzakelijk was de aanwezigheid van een vijfden mensch voor de volvoering hunner bezweringen en magische handelingen.

Vijf toch is het symbolisch getal van den mensch, en daarom was juist vijf het getal menschen, dat dien nacht de bezweringen doen moest. Terwijl de grijsaards nog waren in stom gesprek, bekeek de knaap hen aandachtig. Zij waren gekleed in losse witte tunieken, zonder eenig plooisel, franje of siersel. Zij zaten gehurkt om het komfoor en hunne bloote voeten droegen sandalen.

Drie hunner hadden tulbanden op het hoofd. De eene

een rooden tulband gelijk de volgelingen van den Profeet, zijn naam zij geheiligd; de ander gelijk de Kahen's en schriftgeleerde Rabbi's dien dragen en de kleur ervan was blauw; de derde had een strook gele zijde om de slapen als een tulband gewrongen. Deze was een Hindoe, een fakir of eenzame wijze, zooals er te Mascate soms komen. De laatste, die geen tulband droeg, had een paarsche kap op den kruin. Elk der mannen glansde een gouden talisman op het voorhoofd: den Jood het zegel van Salomon, den Moslem een blokje van de Kaäba, gevat in een vierkant raampje van goud; den Hindoe een slang, die zich tot een cirkel kromt, om zijn eigen staart te verslinden; den laatste met het paarsche kruinkapje een kruis. Deze was een Christen.

Zij hadden allen eerbiedwaardige gelaatstrekken en lange witte baarden gelijk dat wijzen mannen betaamt. Voor ieder van hen lagen een korte staf en een degen kruiselings over elkaar op den grond.

Het komfoor, dat tusschen hen stond, had drie pooten, gebeeld tot leeuwenklauwen en er zwijmelde een geur uit op van welriekende kruiden.

De kleine Joseph aanzag dit alles met aandacht en wachtte dat men hem zou aanspreken. Eindelijk deed dit dezelfde grijsaard weer. Het was de Christen. Hij vroeg: ‘Kent gij den eed der Ingewijden?’ Joseph antwoordde: ‘Ik ken hem.’

‘Nu dan,’ ging daarop de grijsaard voort, ‘zweer dat gij zult bewaren het zwijgen der dooden over alles wat hier geschiedt en geschieden zal.’

De knaap zwoer. Het formulier kan ik niet herhalen, want ik ken het niet; de Ingewijden in de kennis der Verborgenheden hebben geheime spreuken en teekenen, die zij niet openbaren. Doch Joseph kende die van zijn vader, die machtig was in de geheime verbonden.

Zoo zwoer hij dus, en de mannen waren gerust. Toen hervatte de Christengrijsaard weer: ‘Nu zal moed uw steun moeten zijn. Ik geloof dat ge veel weet en wilt; te zwijgen hebt ge beloofd - nu blijft u alleen nog maar te *durven*. Zijt gij bereid de verschrikkingen van den afgrond op te roepen?’

De kleine Joseph antwoordde niet met woorden, doch hij wond zijn gordel los en wrong die tot een witten tulband

om het hoofd. Toen zette hij zich driest op de open plaats in den kring, den rug aan de bergen van Oman toewendend, en sprak: ‘Ik ben bereid.’

Maar de grijsaard merkte op dat hem staf, degen en talisman ontbraken. ‘Den talisman’, antwoordde Joseph, ‘heb ik,’ en de plooien van zijn kleed splitsend, toonde hij op de borst, geteekend in de huid, de vijfpuntige ster. ‘Doch,’ ging hij voort, ‘staf en degen heb ik niet noodig; mijn hand zal mij een staf, mijn tong een degen zijn.’

‘Welnu dan’, besloot de grijsaard, ‘laat ons dan ons voorbereiden in aandacht en verlangen.’ En allen bleven een wijle zitten, zwijgend en peinzend.

Toen stond de Rabbi op en begon de bezwering zeggende: ‘Laat ons alleen zijn,’ en zoo sprekend beschreef hij met zijn staf een kring rondom zich in het zand.[14)] De anderen deden hetzelfde, en Joseph eveneens met den vinger.

Daarna begon de Rabbi op de omgeving te werken, de krachten der natuur in hun evenwicht verstorend door machtige spreuken en geheimzinnige gebaren.

Meest sprak hij in het Hebreeuwsch, maar sommige zinnen ook in 't Arabisch, en die werden dan door de anderen herhaald als het prevelrefrein van een gebed: vreemde aanroepingen van de wezens der vijf elementen (er zijn er toch maar vier?) en van de geesten en duivelen der vijf windstreken (waar is de vijfde windstreek bedoeld? misschien in het Zenith?). Gedurende deze bezweringen was het alsof vreemde geluiden uit de vlakte opkwamen; vage schaduwen togen door den maneschijn en deze donkerde naar rood en bloed.

Eindelijk greep de bedienaar van het magische mysterie een handvol kruiden en poeder en wierp die op de kolen. Tegelijkertijd richtten allen hun staf naar de rookkolom, die zich dra begon te verheffen boven het komfoor, en in weelderige windingen van veelkleurige dampsluiers omhoog steeg.

Toen de rook dicht genoeg was geworden, vormden zich in den veelvuldig veranderenden vuuradem plotseling op vele plaatsen kleine kringels en warrels, die zich langzamerhand

14) Sinds de verste oudheid stemmen de beschrijvingen van magische bezweringen bij alle volkeren in groote trekken overeen.

voor den verbaasd en verheugd toezienden Joseph samenlijnden tot beelden en figuren: bekende symbolen der theürgie; bijna menschelijke aangezichten met verwrongen dreigende trekken; wonderlijke veelstaltige lichamen, saamgesteld uit tallooze ledematen, een schrikkelijke menigte van spookgezichten. Dat alles zweefde op en neer in het maanlicht, met de opwarrelingen van den rook meedansend; soms geheel verdwenen, dan zich weer ontwikkelend uit nieuwe kringelingen en wolkgolven en rooklinten boven het vuurstel.

De grijsaards zagen dit alles aan met de kalmte van menschen, die iets zeer gewoons zien gebeuren, terwijl Joseph, zonder vrees, verrukt over al het wonderlijke dat hij zoo lang gewenscht had bij te mogen wonen, ter dege toekeek en nauwkeurig op alles lette.

Intusschen was een verandering in de verschijning der spooksels gekomen: het was alsof lichte windzuchten de rookpluim heen en weer zwiepten en neerdrukten. Langzamerhand golfde en lintte en strikte de rook zich in nevelige ringen en banden om de mannen heen, en weldra was elke cirkel omringd door de grillige schrikfiguren, die met den rook medegetrokken waren. De grijsaards letten er niet op; zij waren op de knieën gevallen, oog en staf steeds gericht op de ruimte boven het komfoor, waar toen nog slechts lichte dampvlokjes uit opstegen; het was alsof al de rook in de monstergestalten, die nu vrij en los van elkander om de cirkels der mannen heen waarden, zonder er nochtans binnen te dringen, ingedikt was.

Terwijl zoo allen in afwachting neerlagen, en Joseph met verbazing keek naar de grillig veranderende verschijningen om hem heen, was het plotseling alsof hij een vijandigen invloed naast zich voelde. Omziende bemerkte hij een jakhals, die met glimmende oogen hem aankeek, met de voorpooten hoog tegen den cirkel staande. De kleine Joseph, thans een oogenblik werkelijk bevreesd, herstelde zich spoedig, en een hand vol zand gegrepen hebbende, wierp hij dit naar het dier, zeggende: ‘Zoo gij van vleesch en bloed zijt, zullen wij strijden; doch zijt gij een waanbeeld, verdwijn dan; de Schutsgeniën mogen mij helpen!’ Nauwelijks waren woorden en gebaar voltooid of het schrikbeeld verdween.

Thans hervatte de Hindoe-Magiër de bezweringen in een vreemde taal rijk aan a-geklank. De refreinen in 't Arabisch werden nu door de anderen nagezongen op zachten melodischen drietoon. Joseph begreep er uit, dat de hulp van een hoogeren Geest werd ingeroepen om een teeken te ontvangen. De bedienaar der mysteriën besloot ook ditmaal de evocatie door een handvol kruiden en poeder op de kolen te werpen; doch nu geschiedde iets geheel anders dan de eerste maal. Want in den rook, die ditmaal dik en wit opsteeg in een rechte lange zuil zonder zich te kringen in spiralen en warrels, verscheen, geheel zichtbaar, blinkend en glanzend, van uitstekende schoonheid, de gestalte van wat op aarde, onder de menschen, misschien een jongeling, misschien een maagd genoemd had kunnen worden.

De grijsaards waren opgestaan en hadden hun degens gegrepen, als in twijfel over de bedoelingen van de verschijning, welke echter mild en vriendelijk scheen. Zij was gekomen met den rug naar Joseph gewend, doch nu draaide zij langzaam in den lichtenden sluier van wierookdamp tot zij recht vóór hem kwam te staan. De mannen zagen met intense aandacht en verwachting naar de verschijning, welke misschien door het ongelijkmatig om haar heen trekken van den rook in lichte trilling scheen, doch overigens vaag voor zich uitziend, vrijwel stilstond.

Lang echter bleef zij zoo niet, want na met haar staf Joseph te hebben aangewezen, verdween zij plotseling, als 't ware ter plaatse opgelost in het maanlicht.

Nu vielen de grijsaards weder op de knieën en met zangen en gebaren bedankten zij het wezen voor de tusschenkomst. Daarna werden de cirkels verbroken en kwamen de vier grijsaards om Joseph heen staan, die nog steeds gehurkt neerzat in nieuwsgierige afwachting en in twijfel van bedenking, wat toch de gestalte bedoeld kon hebben, toen zij hem aanwees.

De grijsaards hurkten nu ook neder en een wijle zaten allen stil. Totdat de Hindoe begon Joseph te verklaren: ‘Ge weet, mijn kind, want ik begrijp uwe nieuwsgierigheid en wil die bevredigen, dat de onsterfelijke Geest huist in ons stoffelijk lichaam. Ge weet ook dat bij het uitéénvallen van het stoffelijke leven de Geest uit het lichaam streeft

gedragen door een vorm van fijner maaksel, dat wij het lichtend voertuig er van noemen. Daar dus de Geest buiten het sterfelijke, stoffelijke lichaam bestaan kan, moet hij dit ook kunnen terwijl dit nog leeft. Onze vaderen kenden het geheim om gedurende het aardsche leven het lichaam voor den Geest te maken tot een kamer, gelijk een reiziger er een betrekt in een karavanserai; naar zijn goeddunken verlaat hij die om buiten zijne zaken te doen; hij keert naar z'n verlangen er weer in terug, wanneer hij wil. Dit geheim meenen mijne broeders en ik thans ook te bezitten. Om de deugdzaamheid er echter van te beproeven, hebben wij een aanwijzing van een hooger wezen gewenscht en gevraagd. De verschijning van zooeven heeft ons in onze verwachting niet teleurgesteld. Gij zijt de persoon aangewezen om de proef te doen. Zijt gij bereid haar te wagen? Weet, dat het de schoonste verwezenlijking van evenwicht is tusschen Geest en lichaam, die de Wijze op aarde kan bereiken. Wel jong zijt gij geroepen, doch voor de geërfde uitverkiezing bestaat geen leeftijd.... Ik wil u echter evenmin verbergen, dat waanzin den vermetele treffen kan, die in overmoed van onwetend durven zich in den afgrond van den Dood waagt; want een levend treden in het Rijk der Verstorvenen is het; gedurende het leven tijdelijk de banden van aantrekking te willen slaken, die het stoffelijk lichaam binden aan den vurigen vorm welke den Geest draagt. Beraad u dus wèl. Roem noch eer zal het slagen van deze proef u brengen; integendeel, slechts spot en medelijden, zoo ge, uw eed van geheimhouding brekend, uw ervaring zoudt willen bekend maken. Slechts een innerlijke belooning zal uw deel worden. Kies dus!'

Toen de Eenzame uitgesproken had, hief Joseph het hoofd op, en zeide langzaam en ferm: 'Ik wil levend, gelijk gij gezegd hebt, den dood ingaan om uit den dood weder in 't leven terug te keeren. Ik ben bereid.'

Daar de knaap zoo moedig gekozen had, maakten de mannen hunne toebereidselen. Eenige ervan kan ik verhalen, doch andere en vooral wat zij Joseph leerden, zijn mij onbekend.

Zij lieten den knaap zich ontkleeden, en deden hem neerliggen op een op den grond gespreiden witten wollen mantel, plat ruggelings. Zij legden hunne talismans op zijn

borst en dekten hem toen geheel toe met de slippen van het kleed, ook zijn hoofd. Daarna trokken zij in het zand een breeden kring om den knaap, hurkten daar binnen en vormden, elkander de hand gevend, een tweeden, sterken keten.

Zoo bleven zij zitten; de knaap ademde zwaar in de stilte der behoedzaamheid van de grijsaards. Langzamerhand werd de ademhaling echter regelmatig en al zachter en zachter. Dra hoorden de wakers niets meer, totdat het scheen alsof een krachtige rilling door het lichaam van den knaap schokte; éénmaal, slechts een kort oogenblik, en daarna bleef het stil onder het witte kleed alsof een doode in lijkgewaad door de vier grijsaards omwaakt werd. Doch nauwelijks had de mantel dien eénen keer bewogen, of de Hindoe sprak: ‘Ik zie,’ en de anderen eveneens, behalve de Moslem. Maar de Joodsche wijze zeide toen: ‘Staat er niet geschreven: Gij zult uw blik afwenden van de Geheimenissen. Doe dat en gij zult zien.’ En waarlijk, het geschiedde zoo: de Moslem zag - van zijn kleinzoon Mustapha Eddin, een wijs en geleerd geneesheer die dit alles mij verhaalde, weet ik het - een fijnen, gulden glans boven den knaap, welke uit hem scheen op te komen en tot een dunne draad saamgeweven, naar het Oosten zich in den maneglans verloor. Dit was het lichtende spoor van Joseph's ziel, die zijn lichaam verliet.

De grijsaards intusschen prevelden gebeden en spreuken met stomme lippen, in de aandachtige stilte van waakzaamheid, totdat een eerste rooding, vóórschijn van de komende zon, boven de nu wazige en omnevelde toppen van Oman begon te kleuren aan den horizon in dunne, smalle strepen. Toen dwongen de grijsaards 's knapen leven door een gezamentlijke wilsinspanning weer terug te keeren in zijn lichaam; de gulden draad verdween, terwijl een korte rilling weer onder den mantel merkbaar werd. Nu sloegen zij de slippen ervan op, wreven Joseph het voorhoofd, bliezen hem hun adem in mond en neusgaten, en langzamerhand bleek het bewustzijn terug te keeren. Het eerste teeken hiervan was een groote uitdrukking van smart; hij begon te weenen en riep snikkend en klagend uit: ‘O mijn vader is dood; ik heb hem zien sterven.’

Mustapha Eddin kon mij over wat de knaap verder den

grijsaards verteld heeft, slechts vaag inlichten. Het had hem toegeschenen vertoefd te hebben in een glanzend geestenrijk, in gezelschap van Engelen en Geniën. Daarna echter had hij verlangd zijn vader te zien en was hij naar diens woning overgebracht met de snelheid van een droom, en daar had hij zijn vader stervend gevonden. Het schijnt dat de dood van Johai ben Abraham dien nacht van zonderlinge dingen is vergezeld gegaan, welke alle door den kleinen Joseph in doodslaap zijn bijgewoond en in de ware volgorde door hem verhaald. Toen zijn mededeelingen ten einde waren, togen de vier wijzen met Joseph mede en gingen alle naar Mesret, naar Johai's woning om te onderzoeken of de knaap juist had gezien. De Joodsche schriftkundige bevestigde alles. Deze en nog iemand, over wien ik niets verder zeggen mag, hadden den ganschen nacht bij Abraham gewaakt, en men verzekert, dat zij den kleinen Joseph of zijn schim aan het sterfbed van zijn vader gezien hebben om den zegen te ontvangen; terwijl hij toch, of zijn lichaam althans, vele mijlen ver in de woestijn met de grijsaards op den Heuvel der Aanroepingen was.

Nadat zij dit alles vernomen hadden, vertrokken de vier Magiërs en togen heen, ieder naar zijn wereldstreek, de Jood noordwaarts naar Babel, de Moslem zuidwaards naar Mecca, de Hindoe de zon tegemoet om van Mascate naar zijn vaderland terug te keeren, de Christen naar Alexandrië en naar de avondlanden der toekomst.

Joseph beweende zijn vader dertig dagen, en den een en dertigsten ving hij aan diens arbeid voort te zetten. De nachtelijke bijeenkomsten in de droomverschrikking der maneeenzaamheid van de woestenije hebben echter nooit meer plaats gehad. Mustapha Eddin, van wien ik het meerendeel dezer dingen vernomen heb, zeide mij toen ik hem naar de reden hiervan vroeg: ‘omdat zij toen den sleutel van den Hof van Eden hadden gekregen, behoefden zij elkander niet meer op aarde te ontmoeten.’

Zóóals ik getrouwelijk verhaalde, heeft Joseph de zoon van Johai, Abraham's zoon, het dubbele leven in 't Leven en in den Dood leeren leiden. Het Paradijs hebbe hem nu

in den volkomen Dood, in het volkomen Leven. De verkwikkende sprenkeling der lustbronnen verheuge hem.

De naam van den Hoogste zij geprezen!'

Zoo eindigde de eerbare Scheick Abdallah van Mesret uit de aloude stam Rotsj zijn verhaal over de inwijding van Joseph ben Johai in den dood. Ik meen, dat hiermede bedoeld is, dat deze beroemde wijze reeds bij zijn leven vele geestesgaven en voorrechten van het hiernamaals genoten heeft.

Doch wat hier ook van zij, men hoede zich voor toorn bij het vernemen dezer verboden pogingen, - want is het geen verboden poging te leeren zwerven als Geest, gedurende het leven, tusschen den Wachter en de Planeet? -

Wat de Allerwijste toestaat is ons tot heil, Zijn allerheiligste naam zij geprezen in al zijn Daden.

Besluitwoorden.

- Hier nu volgen de besluitwoorden welke Cheribn Bender geschreven heeft, toen hij zijn werk aangaande Rabben Joseph ben Johai, naar de beschikking van den Alwetende, ten einde gebracht had. -

Lof in Eeuwigheid zij den Allerhoogste.

Ik geloof, dat Rabben Joseph een goed mensch geweest is. Dit toch blijkt mij uit alles wat over hem onder de geleerden en onder het volk bewaard is. En daarom heb ik, wat van zijn werken nog bestaat, vertaald; een goed mensch, ook een geleerde, mag herdacht blijven bij het nageslacht. Want hij alleen die goed is, kan het machtige werktuig der kennis bezitten en heilzaam voor zijn broederen aanwenden.

God is Genadig, en de Heilige Profeet, wiens naam verheerlijkt zij, moge den Geest van den Rabbi aan vernietiging onttrokken hebben.

Zoo zij het.

Rome, Herfst 1903.

GERARD VAN ENGELRODE.

Modern positivisme.

I.

Het woord positivisme - het is van algemeene bekendheid - is in gebruik sedert Saint-Simon en Comte. Vooral de naam van den laatste is onafscheidelijk met dit woord verbonden.

Comte had opgemerkt, dat van ieder gebied der natuur een hoe langer hoe grooter gedeelte gekend en beheerscht werd door de *positieve wetenschappen*, d.i. door *die* wetenschappen, welke steunen op de feiten, en welke zoeken naar de wetten dezer feiten, zooals we die door de ervaring leeren kennen. En hij zag, dat een dergelijke wetenschap van het geestelijk leven der menschen nog altijd ontbrak. Hij stelde zich dus o.a. tot taak een zoodanige wetenschap te maken, noemde haar '*philosophie positive*', en trachtte de wetten, d.i. de vaste regels te vinden, volgens welke de feiten van het geestelijk leven met elkaar zijn verbonden.

Maar - en dit is zeer merkwaardig en misschien alleen te verklaren hierdoor, dat bij Comte het praktisch doel altijd op den voorgrond stond - hij stelde zich nooit de vraag, welke die feiten eigenlijk wel zijn, welke beteekenis hun kennis voor ons heeft, in hoe verre die kennis ons een beeld geeft van de werkelijkheid. Ja zelfs, over den aard en de beteekenis der grondwetten van gelijksoortigheid en opeenvolging, die hij meende gevonden te hebben, was hij het zóó weinig met zich zelf eens, dat hij de eene keer verklaart: dat de wetenschap niets te maken heeft met die eerste grondwetten, dat ze onwillekeurig ontstaan uit den menschelijken geest en niet voor discussie vatbaar zijn - en een ander

maal: dat het beginsel van de onveranderlijkheid der natuurwetten, waarop de positieve wetenschap berust, *niet* a priori vaststaat, maar ten slotte afgeleid kan worden uit eenvoudige waarneming en inductie.

Hij noemt Hume als een zijner philosophische voorgangers, maar de problemen van Hume schijnen voor hem niet te bestaan. Zoo weinig diep ging zijn analyse der feiten, waarmede hij zich bezig hield.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de Engelsche wijsgeeren, die - gelijktijdig of een weinig later dan Comte en uitgaande van dezelfde beginselen als hij - trachtten een wetenschap van den menschelijken geest te maken, zich niet als zijn volgelingen beschouwden. Dat ze voor een gedeelte - ik denk aan Stuart Mill en Spencer - zelfs gemeend hebben uitdrukkelijk te moeten uiteenzetten, in welke opzichten en waarom ze van Comte verschilden.

En evenmin kunnen wij er ons over verwonderen, dat de wijsgeeren van tegenwoordig, aan wie ik meen den naam *positivist* te kunnen geven, hun denkbeelden niet vastknoopen aan die van Comte, maar aan die van Berkeley en Hume en dier latere volgers in Engeland.

Want deze allen wilden zich *niet* bepalen tot het zoeken der vaste regels, volgens welke de feiten van het geestelijk leven met elkaar verbonden zijn, maar ze wilden zich *ook* en zelfs *vóór alles* rekenschap geven van den aard en de beteekenis zoowel van de regels als van de feiten zelf.

Genoeg om duidelijk te maken, dat ik, sprekende van *positivisme*, niet, althans niet in de eerste plaats, denk aan de ‘philosophie positive’ van Comte, maar onder dien naam samenvat die geheele richting, welke meent, dat in de wijsbegeerte zoowel als in de afzonderlijke wetenschappen onze kennis zich bepaalt tot de feiten, tot het onmiddellijk gegevene en tot datgene, wat we daaruit met zekerheid kunnen afleiden; dat in ieder geval een hypothetische overschrijding van dat onmiddellijk gegevene *niet* geoorloofd is.

En sprekende van *modern-positivisme*, denk ik aan de tegenwoordige wijsgeeren van die richting speciaal in Duitschland, hoewel deze slechts voor een gedeelte zich zelf den naam *positivist* geven en zich voor een ander deel noemen aanhangers der ‘immanente wijsbegeerte.’ Ik denk daarbij aan

Avenarius en Mach, aan Schuppe, aan Ziehen, aan Cornelius, von Schubert-Soldern en enkele anderen. Ze vertegenwoordigen een richting, die ongetwijfeld aanspraak heeft op onze waardeering, omdat ze zoowel aan de ongecontroleerde en oncontroleerbare verbeelding als aan onze wenschen en begeerten allen invloed wil ontzeggen op den inhoud onzer wetenschappelijke en wijsgeerige overtuigingen, op de verklaring van hun ontstaan en op onze meening aangaande hun geldigheid en beteekenis; omdat ze zich m.a.w. volgens haar beginsel streng wil houden aan het onmiddellijk en ontwijfelbaar gegevene en aan datgene, wat daaruit met zekerheid kan worden afgeleid. Deze waardeering sluit echter geen kritiek *uit* en geen overeenstemming *in*. Daarom zal ik in de eerste plaats de vraag stellen, of de aanhangers van deze richting haar beginsel overal en altijd consequent hebben toegepast. En dan verder, als gebleken is - zooals ik meen, dat zal blijken - dat ze dit niet hebben gedaan, *deze* vraag, of het mogelijk was dit te doen, of onmogelijk, omdat dit zou geleid hebben tot overtuigingen en meeningen, die ze als *menschen* - *met* de eigenschappen en instincten, die *menschen* nu eenmaal hebben - niet *konden* aannemen.

Om daarbij echter niet te uitvoerig te worden zal ik mij moeten beperken. Ik zal dat doen in velerlei opzicht. Ten eerste wil ik slechts enkele der denkbeelden van onze positivisten bespreken n.l. *die* welke betrekking hebben op het al of niet bestaan van een wereld onafhankelijk van de waarneming en van menschen als wijzelf. In de tweede plaats zal ik mijn bespreking beginnen met de behandeling dezer denkbeelden in den meer eenvoudigen vorm, waarin we ze vinden bij Berkeley en Hume, omdat, zooals ik reeds opmerkte, de moderne positivisten aan de denkbeelden van deze twee, vooral aan die van Hume, de hunne vastknoopen. Daardoor zal de kritiek èn korter kunnen zijn èn te gelijk betrekking hebben op den algemeenen grondslag van het moderne positivisme, op het gemeenschappelijke, dat we bij iederen modernen positivist terugvinden.

Daarna stel ik de vraag, of de vooruitgang der wetenschappen in den nieuwen tijd verandering gebracht heeft in de denkwijze der philosophen en in de gegevens, waarvan ze gebruik maken bij het nemen eener beslissing in de

problemen, waarmede wij ons hebben bezig gehouden. En ten slotte worden, ook in verband met het antwoord, dat op deze vraag is gegeven, de denkbeelden van één der modernen zoo kort mogelijk besproken, voor zoo ver ze betrekking hebben op de behandelde problemen. Ik heb daarvoor gekozen de denkbeelden van Ziehen, omdat het mij voorkomt, dat deze wel is waar niet de meest uitgewerkte, maar toch de meest doordachte formuleering van de modern-positivistische leer heeft gegeven, en omdat hij het meest rekening houdt met het element, waarop tegenwoordig zoo dikwijls de nadruk wordt gelegd, met het verband tusschen hersenen en geestelijk leven. De geschriften van Ziehen, waaruit men die denkbeelden leert kennen, zijn: eerstens zijn Psychophysiologische Erkenntnistheorie; verder zijn rede 'Over het algemeen verband tusschen Hersenen en Zieleleven'[1]; en eindelijk twee artikelen in het Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane, getiteld: 'Erkenntnistheoretische Anseinandersetzungen.'

II.

'Het is duidelijk voor ieder, die een overzicht neemt van de voorwerpen van menschelijke kennis,' zoo zegt Berkeley in § 1 van zijn Principles of Human Knowledge, 'dat dit zijn òf "ideas", die op het oogenblik afgedrukt worden op de zintuigen; òf anders "ideas", die worden waargenomen door te letten op de hartstochten en op de werkzaamheden van den geest; òf ten slotte "ideas", die gevormd zijn met behulp van geheugen en verbeelding - door nl. die "ideas", welke oorspronkelijk zijn waargenomen op de bovengenoemde wijzen òf samen te stellen en te verdeelen òf eenvoudig voor te stellen.'

En in § 2: 'Maar behalve deze eindelooze verscheidenheid van "ideas" of voorwerpen van kennis, bestaat er evenzoo iets, dat ze kent of waarneemt, en dat verschillende werkzaamheden ten opzichte van die "ideas" uitoefent, zooals willen, verbeelden, herinneren. Dit waarnemende, werkzame wezen is wat ik noem *geest*, *ziel* of *Ik*. Door deze

1) Voor het eerst gedrukt in dit tijdschrift, later afzonderlijk uitgegeven.

woorden wijs ik niet één van mijn "ideas" aan, maar een ding dat daarvan geheel verschillend is, waar*in* ze bestaan of - wat hetzelfde is - waar*door* ze worden waargenomen - want het *zijn* van een "idea" bestaat in het *waargenomen worden*.

[1)].... Ik zeg, dat de tafel, waarop ik schrijf, bestaat d.i. ik zie en voel haar; en als ik buiten mijn studeerkamer was, zou ik zeggen, dat ze bestond - daarmee bedoelende, dat ik ze zou kunnen waarnemen als ik in mijn studeerkamer was, of - dat een andere geest ze op het oogeblik werkelijk waarneemt.

.... Dit is alles, wat ik onder deze en dergelijke uitdrukkingen kan verstaan. Want wat betreft datgene, wat gezegd wordt van het absolute bestaan van niet-denkende dingen zonder eenige betrekking tot hun waargenomen worden, dit schijnt volkomen onbegrijpelijk. Hun *esse* is *percipi* en het is niet mogelijk, dat ze eenig bestaan zouden hebben buiten de geesten of denkende dingen, die ze waarnemen....

[2)] Er zijn sommige waarheden zóó voor de hand liggend en zóó duidelijk voor den geest, dat men slechts zijn oogen behoeft te openen om ze te zien. Een zoodanige is, naar ik meen, deze belangrijke waarheid, dat de geheele hemel en alle voorwerpen op aarde - in één woord alle lichamen, die te zamen het ontzaglijke systeem van de wereld vormen - in het geheel geen bestaan hebben buiten een geest; dat hun *zijn* is *waargenomen* of *gekend te worden*; dat ze dus bijgevolg, zoolang als ze niet werkelijk door mij worden waargenomen - of niet bestaan in *mijn* geest of in dien van eenig ander geschapen geestelijk wezen - òf in het geheel geen bestaan hebben, òf anders bestaan in den geest van een Eeuwig Geestelijk Wezen.'

Het is dus duidelijk, 'dat volgens Berkeley onmiddellijk gegeven zijn: 1e. '*ideas*' d.w.z. gewaarwordingen en voorstellingen, en 2e. de *geest*, de *ziel* of het *Ik* van den waarnemer of denker. Of de andere *geesten* van denzelfden aard volgens hem ook tot dit onmiddellijk-gegevene behooren, blijft twijfelachtig. Het is bijna niet aan te nemen. Hij is echter van hun bestaan overtuigd en tracht - voor zoover ik

1) t.a.p. § 3.
2) t.a.p. § 6.

weet - nergens die overtuiging te motiveeren. Toch is dit voor iemand, die de realiteit der buitenwereld ontkent, niet onnoodig. Hetzelfde is trouwens het geval bij Hume. Ik kom dus op de zaak terug.

Onmiddellijk uit die gegevens afgeleid wordt verder het bestaan van een Eeuwigen Geest, want, zooals hij zegt[1], 'wanneer ik bij helder daglicht mijn oogen open, is het niet in mijn macht om te kiezen, of ik al of niet voorwerpen zal zien, of om te bepalen, welke bizondere voorwerpen zich aan mijn gezicht zullen vertoonen; en evenzoo zijn de "ideas", afgedrukt op mijn gehoor en mijn andere zintuigen, geen schepselen van mijn wil. Er is dus een andere Wil of Geest, die ze voortbrengt' en - zoo kunnen we er in verband met de vroeger aangehaalde woorden bijvoegen - *waar*IN ze bestaan, ook als ze niet door eindige geesten worden waargenomen.

De verder uit deze gegevens afgeleide kennis bestaat volgens Berkeley uit 'ideas' en uit niets anders en daarom heet zijn leer *idealisme*. Uit die gegevens te concludeeren tot het bestaan van niet-denkende voorwerpen onafhankelijk van onze waarneming is een volkomen ongegronde en onbegrijpelijke conclusie. Daarvoor voert hij - behalve een aantal argumenten a posteriori, waarover ik hier niet spreek, en waaraan hij zelf weinig gewicht hecht[2] - daarvoor voert hij drie argumenten a priori aan, die zich alle rangschikken om één centrale gedachte, nl. om de gedachte van de volkomen ongelijksoortigheid van stof en geest, die sedert Descartes de nieuwere wijsbegeerte beheerscht. Deze argumenten zijn de volgende:

1°. 'Uit hetgeen gezegd is volgt, dat er geen andere substantie is dan *Geest* of datgene, wat waarneemt. Laten wij voor een meer volledig bewijs hiervan overwegen, dat de door de zintuigen waarneembare eigenschappen (sensible qualities) zijn kleur, vorm, beweging, reuk, smaak etc. d.w.z. de "ideas" waargenomen door de zintuigen. Nu is het een klaarblijkelijke tegenstrijdigheid, dat een "idea" bestaat in een ding, dat niet waarneemt, want *een* "*idea*" *te hebben* is volkomen hetzelfde als het *waar te nemen*. Datgene dus,

1) t.a.p. § 29.
2) t.a.p. § 21.

waar*in* kleur, vorm en dergelijke eigenschappen bestaan, moet ze waarnemen. Hieruit volgt klaarblijkelijk, dat er geen niet-denkende substantie of *substratum* van deze "ideas" kan bestaan.'[1)]

2°. 'Maar, zult ge zeggen, hoewel de "ideas" zelf niet buiten den geest bestaan, toch kunnen er dingen bestaan aan haar gelijk, waarvan zij copieën of gelijkenissen zijn; en deze dingen bestaan buiten den geest in een niet-denkende substantie. Ik antwoord, dat een "idea" aan niets anders gelijk kan zijn dan aan een "idea"; een kleur of vorm kan gelijk zijn aan niets behalve aan een andere kleur of vorm. Als we maar even, hoe weinig ook, letten op onze gedachten, zullen we vinden, dat het onmogelijk voor ons is een gelijkenis te vinden anders dan tusschen onze "ideas". Bovendien vraag ik, of deze veronderstelde origineelen of uitwendige dingen, waarvan onze "ideas" de afbeeldingen of voorstellingen zijn, zelf waarneembaar zijn of niet? Als ze dat zijn, dan zijn het "ideas", en heb ik mijn stelling bewezen; maar als gij zegt, dat ze dat niet zijn, dan vraag ik iedereen, of het zin heeft te beweren, dat een kleur gelijk is aan iets onzichtbaars; dat hard en zacht gelijk zijn aan iets ontastbaars; en zoo verder.'[2)]

3°. Het derde argument van Berkeley is, dat we de uitwendige voorwerpen onafhankelijk van onze waarneming ook niet kunnen beschouwen als de oorzaken van onze 'ideas'.

'Misschien zou men kunnen denken,' zoo zegt hij, 'dat men de wijze van ontstaan onzer "ideas" gemakkelijker kan begrijpen en uitleggen door het bestaan van uitwendige voorwerpen, die op haar gelijken, te onderstellen. En zoo zou het ten minste waarschijnlijk kunnen zijn, dat er zulke dingen als lichamen bestaan, en dat deze hun "ideas" in onzen geest opwekken. Maar ook dit kan men niet zeggen. Want al geven wij den materialisten toe, dat hun uitwendige lichamen bestaan' - ik wil hier in parenthesi opmerken, dat Berkeley den naam materialist geeft aan ieder, die het bestaan van uitwendige lichamen aanneemt, dus b.v. ook aan Descartes - 'al geven wij dus den materialisten toe, dat hun uitwendige lichamen bestaan, dan weten zij volgens hun

1) t.a.p. § 7.
2) t.a.p. § 8.

eigen bekentenis nog evenmin, hoe onze "ideas" worden voortgebracht. Immers ze erkennen zelf, dat ze niet in staat zijn te begrijpen, hoe lichaam kan werken op geest, of hoe het mogelijk is, dat het eenig "idea" in den geest zou afdrukken. Hierdoor is het duidelijk, dat de voortbrenging van "ideas" of gewaarwordingen in onzen geest geen reden kan zijn, waarom we *stof* of lichamelijke substanties zouden onderstellen, omdat erkend wordt, dat deze voortbrenging even onverklaarbaar is *met* als *zonder* deze onderstelling.'[1)]

Dit zijn de argumenten van Berkeley tegen het bestaan van uitwendige voorwerpen onafhankelijk van onze waarneming, tegen de beteekenis dus, die gewoonlijk wordt toegekend aan de ons onmiddellijk gegeven 'ideas', d.w.z. gewaarwordingen en voorstellingen. Ze zijn in hoofdzaak dezelfde gebleven bij alle latere verdedigers dezer leer, die, naar het mij voorkomt, de grondslag is van alles, wat ik positivisme noem, omdat ze zich in het eerste en gewichtigste van alle problemen, waarmede de wijsbegeerte zich bezig houdt, wil bepalen tot het onmiddellijk-gegevene en weigert dit hypothetisch te overschrijden. Ik spreek er dus later nog wel eens over; thans keer ik terug tot de beweringen van Berkeley over het onmiddellijk-gegevene.

Dit bestaat, zooals we zagen, volgens hem uit twee bestanddeelen nl. 1°. 'ideas', 2°. de *geest* of het *Ik* van den waarnemer of denker.

Dat het eerste dezer bestanddeelen deel uitmaakt van het onmiddellijk-gegevene wordt door niemand betwijfeld. Betwijfeld wordt echter door sommigen, of het juist gezien is dat de voorwerpen der buitenwereld ons slechts als 'ideas' gegeven zijn. Ze meenen, dat deze voorwerpen ons ook gegeven zijn, zooals ze werkelijk *zijn*. Ik geloof niet, dat deze twijfel gegrond is, en ze wordt bovendien gedeeld door zóó weinigen, die ernstig over de zaak hebben nagedacht, dat ik meen haar verder onbesproken te kunnen laten. Ik neem aan, dat Berkeley gelijk heeft, als hij zegt, dat ons ook van wat we gewoonlijk de buitenwereld noemen slechts 'ideas' gegeven zijn.

Geheel anders staat het met datgene, wat volgens Berkeley

1) t.a.p. § 19.

het tweede bestanddeel is van het onmiddellijk gegevene. Daarbij is m.i. wèl grond tot twijfel. Ik meen inderdaad, dat onze eigen geest niet behoort tot het onmiddellijk-gegevene, maar dat we zijn bestaan daaruit afleiden. Terecht of ten onrechte, daarover spreek ik op het oogenblik niet. Maar in ieder geval: de kennis, die we er van hebben of meenen te hebben, hoe beperkt ook, is afgeleide kennis. Reeds de onmiddellijke opvolger van Berkeley, Hume, zag dit in, en richtte zijn kritiek tegen dit gedeelte van diens leer.

III.

Een enkel woord vooraf over de terminologie van Hume. Wat Berkeley 'ideas' noemt, heet hij 'percepties'. Hij onderscheidt deze in *sterke*, nl. gewaarwordingen, gevoelingen en emoties, en in *zwakke* nl. voorstellingen en haar verschillende verbindingen; en noemt de eerste 'impressies', de tweede 'ideas'. Hij vereenzelvigt verder de eerste, voor zooverre wij daaraan den naam gewaarwordingen geven, met wat wij gewoonlijk de voorwerpen der buitenwereld noemen. En hij doet dat om nagenoeg dezelfde redenen, die daarvoor door Berkeley zijn aangevoerd.

Ten opzichte dus van den grondslag van alle positivisme - zooals ik het boven noemde - stemt hij volkomen met Berkeley overeen.

In een ander opzicht echter nl. ten opzichte van den geest of het *Ik* ontwikkelt hij de positivistische leer verder en toont hij zich consequenter positivist dan Berkeley. Hij beweert, dat dit *Ik* als iets, dat onderscheiden is van de afzonderlijke percepties en dat deze percepties heeft, ons niet onmiddellijk gegeven is, en trekt daaruit - positivistisch volkomen consequent, naar het mij voorkomt - de conclusie, dat een zoodanig *Ik* niet bestaat.

'Er zijn sommige wijsgeeren', zegt Hume in zijn Treatise on Human Nature[1)], 'die zich verbeelden, dat we ieder oogenblik innig bewust zijn van wat we ons *Ik* noemen; dat we zijn bestaan en zijn voortdurend bestaan voelen; en zeker zijn, met een zekerheid grooter dan die van eenig bewijs, zoowel van zijn volkomen identiteit als van zijn volkomen

1) Deel I der uitgave van Green and Grose, pag. 533.

eenvoudigheid. De sterkste gewaarwording, de hevigste hartstocht - zoo zeggen zij - brengen ons niet van dit inzicht af, maar maken het slechts des te sterker, en doen ons nadenken over den invloed, dien zij òf door genot òf door smart op dat *Ik* uitoefenen. Een poging om dit te bewijzen zou de klaarblijkelijkheid er van slechts minder maken; omdat geen bewijs kan afgeleid worden uit een ander feit, waarvan we ons even innig bewust zijn. Ook is er geen enkel ding, waarvan we zeker kunnen zijn, als we hieraan twijfelen....

'Wat mij betreft,' aldus gaat hij een weinig later verder, 'wanneer ik mij zooveel mogelijk verdiep in wat ik mijn *Ik* noem, dan struikel ik altijd over de een of andere bizondere perceptie, van warmte of koude, licht of schaduw, liefde of haat, smart of genot. Ik kan mijn *Ik* nooit te pakken krijgen zonder een perceptie en kan nooit iets anders dan een perceptie waarnemen. Wanneer mijn percepties eenigen tijd weg zijn b.v. door een gezonden slaap, dan ben ik gedurende dien tijd niet bewust van mij zelf en kan naar waarheid gezegd worden niet te bestaan. En indien al mijn percepties verdwenen waren door den dood, en ik na de ontbinding van mijn lichaam niet kon denken, noch voelen, noch zien, noch liefhebben, noch haten, dan zou ik geheel vernietigd zijn; en ik begrijp niet, wat er verder noodig is om mij te maken tot iets, dat geheel en al niet bestaat. Als iemand, na ernstig en onbevooroordeeld nadenken, meent, dat hij een ander begrip van zijn *Ik* heeft, dan moet ik bekennen, dat ik niet langer met hem redeneeren kan. Alles, wat ik hem kan toegeven, is, dat *hij* gelijk kan hebben, evengoed als *ik*, en dat wij in dit opzicht essentieel verschillen. *Hij* kan misschien iets eenvoudigs en voortdurends waarnemen, dat hij zijn *Ik* noemt, hoewel *ik* zeker ben, dat er in *mij* geen zoodanig beginsel bestaat.'

Ik moet erkennen, dat ik niet inzie, wat er tegen deze redeneering van Hume kan aangevoerd worden, als men slechts in aanmerking neemt, dat ze alleen bewijst, dat we geen *onmiddellijke* kennis bezitten van ons *Ik*, maar niet, dat we daarvan geen *afgeleide* kennis kunnen hebben. Mag men, zooals een consequent positivist meent, in geen enkel opzicht het gegevene hypothetisch overschrijden, dan is ze afdoende; in het tegenovergestelde geval niet. Ze staat in dit opzicht

volkomen gelijk met de redeneering van Berkeley over het bestaan der stoffelijke wereld. Berkeley beweerde volkomen terecht, dat ze ons niet *onmiddellijk* gegeven is, maar van daar tot het bewijs, dat we niet het recht hebben haar bestaan met waarschijnlijkheid en onderstellenderwijze aan te nemen, is nog een lange weg. En evenzoo staat het m.i. met de redeneering van Hume over ons *Ik*.

Men heeft gemeend deze krachteloos te kunnen maken door op te merken, dat ze alleen betrekking had op het *Ik* als object, op het *Mij*, als ik zoo zeggen mag, *niet* op het *Ik* als subject, dat zich van zijn verschillende percepties - ik gebruik het woord in den zin, dien Hume er aan hecht - bewust is. Maar hoe weet ik met zekerheid, dat ik de werkelijkheid van mijn percepties mag opvatten naar analogie van een volledigen grammaticalen zin met onderwerp en voorwerp; hoe weet ik, dat die percepties niet tegelijk hun eigen onderwerp en voorwerp kunnen zijn? Men spreekt wèl zoo van den geheelen mensch, en kent hem zelfbewustzijn toe. Waarom zou men dat dan van de percepties zelf niet kunnen doen? Deze opvatting is zeker evengoed mogelijk als de tegenovergestelde. Misschien is ze onwaarschijnlijk - ik wil het niet bestrijden -, maar dit zou moeten blijken uit een lange redeneering en daardoor zou onze kennis van dat *Ik*-subject verdwijnen uit het gebied van het onmiddellijk-gegevene om in het gebied der afgeleide kennis weder te voorschijn te komen.

Maar laten we zelfs voor een oogenblik onderstellen, dat deze bezwaren ongegrond zijn, dat werkelijk met iedere perceptie als object, naar analogie van een grammaticaal object, een handelend, in dit geval percipieerend *Ik* als subject gegeven is. Hoe weet ik dan, dat deze *Ik*-subjecten der verschillende percepties met elkaar identiek zijn? Het komt mij voor, dat dit allerminst een direct gegeven is, maar dat ik om dit te weten de verschillende *Ik's* tot *Mij's* moet maken en onderzoeken of deze in voldoende mate met elkander overeenstemmen, in voldoende mate samenhangen, in voldoende mate *continu* zijn om hun identiteit te kunnen aannemen.

Hoe ik de zaak ook keer, altijd verdwijnt het ééne *Ik*-subject evengoed als het ééne *Ik*-object als onmiddellijk-gegeven, om

eerst langs een langen omweg als voorwerp van afgeleide kennis weer voor den dag te komen[1].

Het komt mij daarom voor, dat men om de eenheid van het *Ik* te handhaven een anderen weg moet inslaan, dien weg, die b.v. door Stuart Mill, den leerling en voortzetter van Hume, ingeslagen *is*. In een der aanteekeningen op de nieuwe uitgave van 'The Analysis of the Human Mind' van zijn vader James Mill zegt deze het volgende[2]: 'Uitgaande van de overtuiging der werkelijkheid van een verleden gebeurtenis, of met andere woorden, van de overtuiging, dat de voorstelling, die ik nu heb, afgeleid is van een vroegere gewaarwording of verbinding van gewaarwordingen, die er aan beantwoorden, bestaat verder de overtuiging, dat deze gewaarwording of verbinding van gewaarwordingen van *mij* was; dat ze *mijzelf* is overkomen. Met andere woorden, ik ben mij bewust van een lange en onafgebroken opeenvolging van verleden bewustzijnstoestanden (percepties zou Hume zeggen) zoo ver teruggaande, als mijn geheugen reikt, en eindigende met de gewaarwordingen, die ik op het tegenwoordig oogenblik heb. Al deze bewustzijnstoestanden zijn verbonden door een onverklaarbaren band, die ze onderscheidt niet alleen van iedere opeenvolging of verbinding in het bloote denken, maar ook van de overeenkomstige opeenvolgingen van bewustzijnstoestanden, die, naar ik op voldoende gronden geloof, overkomen zijn aan ieder van de andere wezens, gevormd gelijk ik zelf, die ik om mij waarneem. Deze opeenvolging van bewustzijnstoestanden, die ik mijn herinnering van het verleden noem, is datgene, waardoor ik mijzelf onderscheid van anderen. Ik zelf ben de persoon, die die rij van bewustzijnstoestanden had, en ik weet door onmiddellijke kennis niets van mijzelf, behalve, dat ik ze had. Maar er is een band van de eene of andere soort

1) Toen dit artikel reeds voor de pers gereed was, verscheen in het 'Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane' een artikel van Schuppe, waarin hij tegenover Ziehen staande houdt, dat het *Ik* wel behoort tot het direct-gegevene. Het komt mij echter voor, dat de argumenten van Schuppe betrekking hebben op het *bestaan*, niet op het *gekend worden* van het *Ik*, tegelijk met datgene, wat iedereen erkent tot het direct-gegevene te behooren.

2) Deel II pag. 175.

tusschen alle deelen van de rij, die me doet zeggen, dat het bewustzijnstoestanden waren van een persoon, die voortdurend dezelfde was, en van een persoon verschillend van die, welke een van de overeenkomstige opeenvolgingen van bewustzijnstoestanden hadden; en deze band is voor mij mijn *Ik*.'

Er is zeker aanleiding om op enkele plaatsen van deze passage een vraagteeken te zetten om òf twijfel òf verschil van meening uit te drukken. Maar dat verandert niets aan de hoofdzaak. En die is het constateeren van een band tusschen onze verschillende bewustzijnstoestanden. Dit is m.i. inderdaad een argument voor het bestaan van een zelfstandig en tot zekere hoogte blijvend *Ik*. Maar het is daarvoor een indirect argument; dit *Ik* is iets anders dan het bloote feit der verbinding, iets anders ook, en iets van geheel anderen aard dan de bewustzijnstoestanden, die er door worden verbonden; we moeten om er toe te komen het gegevene hypothetisch overschrijden; daarom hoort het argument niet t'huis in een positivistisch systeem, dat iedere overschrijding van het gegevene ongeoorloofd acht.

Nog één opmerking er over. Het argument gaat uit van de onderstelling, dat de herinnering, die ik op het oogenblik heb, werkelijk beantwoordt aan een vroegere gewaarwording. Als psychisch gegeven, als uitdrukking voor een oogenblikkelijk bewustzijn is dit onbetwijfelbaar. De vraag is, of het even onbetwijfelbaar is als uitdrukking voor een werkelijkheid, die aan dat oogenblikkelijk bewustzijn beantwoordt; of ik van die werkelijkheid even zeker ben als b.v. van de werkelijkheid van een gewaarwording of voorstelling, die op dit oogenblik in mijn bewustzijn is. Het antwoord op die vraag kan, dunkt me, niet anders dan ontkennend luiden.

Maar ik *kan* door die ontkenning niet gebracht worden tot twijfel aan de werkelijkheid der besproken overeenstemming, omdat ik daardoor in strijd zou komen met een mijner sterkste intellectueele instincten, als ik zoo zeggen mag; een instinct, dat niet alleen de grondslag is van ieder theoretisch denken, maar ook van alle praktisch handelen, ja zelfs van alle leven. Mocht iemand meenen wèl aan de werkelijkheid dier overeenstemming te kunnen twijfelen, dan antwoord ik hem met de woorden van Hume op de zooeven medegedeelde plaats: 'Ik moet bekennen, dat ik niet langer met u kan redeneeren.

Al wat ik u kan toegeven is, dat *gij* gelijk kunt hebben evengoed als *ik*, en dat we in dit opzicht essentieel verschillen.'

Ook Hume, die anders nog wel eens twijfelt, twijfelt aan die werkelijkheid niet. 'Wat is het geheugen anders,' zoo zegt hij[1], 'dan een vermogen, waardoor wij de beelden van verleden gewaarwordingen bij ons doen oprijzen?' En een beeld stemt noodzakelijkerwijze overeen met datgene, waarvan het een beeld is. Daarover is ieder het eens.

Toch had Hume volgens zijn systeem deze overeenstemming niet maar zoo mogen aannemen. Ze behoort niet tot het onmiddellijk-gegevene - dit bestaat alleen uit de gewaarwordingen en voorstellingen, die ik *op het oogenblik* heb -; ze kan niet door redeneering hieruit worden afgeleid; ja zelfs, als ik haar onderstellenderwijze aanneem, kan ze niet a posteriori door waarneming worden gecontroleerd. Want alle middelen van controle - het opschrijven van de gewaarwording b.v. en het bewaren van het opgeschrevene - gaan uit van de onderstelling, dat er iets bestaat onafhankelijk van mijn bewustzijn, dat onveranderd blijft, als ik de oorzaken van verandering buitensluit. En het gebruiken van een zoodanig geschreven stuk als bewijs zou - om slechts dit ééne te noemen - onderstellen een herinnering aan het opschrijven en aan de overeenstemming van het opgeschreven met de toenmalige gewaarwording; en bovendien het gelijk zijn van die herinnering aan de werkelijkheid d.i. juist datgene, wat ik wil bewijzen. Het aannemen dus van deze overeenstemming tusschen herinnering en gewaarwording is niet alleen een hypothetische overschrijding van het gegevene, maar te gelijk een aanname, wier juistheid voor geen verdere controle vatbaar is. Toch nemen we als menschen die overeenstemming aan zonder haar verder te kunnen motiveeren, omdat anders niet alleen alle kennis, maar zelfs alle leven onmogelijk zou zijn. Ook Hume doet dit natuurlijk; maar voor hem is het een inconsequentie, en wel een onbewuste inconsequentie, naar het schijnt; en het is niet zijn eenige.

Keeren we nog voor een oogenblik terug tot den band tusschen onze percepties, tegenwoordige en verledene. Ook Hume, heeft het bestaan van een dergelijken band wel gezien.

1) T.a.p. pag. 54

Hij zegt[1]: ‘Ten opzichte van die persoonlijke identiteit komt de vraag op, of ze iets is, dat werkelijk onze verschillende “percepties” met elkaar verbindt, of alleen hun “ideas” in de verbeelding[2] assosieert. Dat is m.a.w. of wij, een uitspraak doende omtrent de identiteit van een persoon, een werkelijke band tusschen zijn “percepties” *waarnemen*, of er slechts een *voelen* tusschen de “ideas”, die we daarvan vormen. Deze vraag zouden wij gemakkelijk kunnen beantwoorden, als wij ons wilden herinneren, wat reeds uitvoerig bewezen is, nl. dat het verstand nooit eenige werkelijke verbinding tusschen voorwerpen waarneemt, en dat zelfs de vereeniging van oorzaak en gevolg, nauwkeurig onderzocht, zich oplost in een tot gewoonte geworden associatie van “ideas.” Hieruit volgt klaarblijkelijk, dat identiteit niet iets is, dat werkelijk tot deze verschillende percepties behoort en hen vereenigt; maar alleen een hoedanigheid die we hun toeschrijven, ten gevolge van de verbinding van hun “ideas” in de verbeelding, als we over hen nadenken.’

Dit alles kan men Hume toegeven; men kan met andere woorden zeggen, zooals *ik* bij voortduring gezegd heb, dat die identiteit, dat blijvende *Ik* niet is een directe waarneming, een deel van het onmiddellijk-gegevene, maar een conclusie, waartoe we langs een langen omweg komen; dat het dus niet *direct* een betrekking, een band is tusschen onze ‘percepties,’ maar een band tusschen onze ‘ideas’, waaraan we onderstellen, dat een band tusschen onze ‘percepties’ beantwoordt.

Hume wil echter uit de zoo even vermelde redeneering concludeeren, dat dat blijvende *Ik* slechts een verzinsel onzer verbeelding is - men denke aan de beteekenis van het woord verbeelding bij Hume. - Hij ontkent dus, dat aan dien band tusschen onze ‘ideas’ een band tusschen onze percepties beantwoordt. Ten onrechte, naar ik meen; maar van zijn positivistisch standpunt, dat hem iedere overschrijding der ervaring verbood, te recht.

1) T.a.p. pag. 540.
2) We kunnen volgens Hume onze impressies zóó herhalen, dat ze iets van haar vroegere levendigheid behouden, of zóó, dat ze volkomen tot ‘ideas’ zijn geworden. Het eerste doen we door het geheugen, het tweede door de verbeelding.

Het geval heeft eenige overeenkomst met het zooeven besprokene van het geheugen. Daar was sprake van een band tusschen een tegenwoordige voorstelling en een verleden gewaarwording. Ook die band bestaat alleen in de verbeelding, d.i. in de voorstelling. Hume twijfelt echter niet aan zijn overeenstemming met de werkelijkheid. Was hij zich van deze overeenkomst bewust geweest, dan zou hij hier misschien met minder groote zekerheid gesproken hebben en wellicht even inconsequent geweest zijn als in het eerste geval.

IV.

Boven heb ik er reeds op gewezen, dat Hume evenzeer als Berkeley overtuigd is van het bestaan van andere menschen, gelijk aan hem zelf, en dat hij, evenmin als zijn voorganger, tracht die overtuiging te motiveeren. Toch is dit voor iemand, die de realiteit der buitenwereld ontkent, zeker niet overbodig. Want de beide overtuigingen hangen nauw samen. En wel in twee richtingen.

Ten eerste komt het mij voor, dat onze overtuiging van het bestaan van medemenschen berust op de overtuiging, dat er uitwendige voorwerpen bestaan. Dit wordt tegengesproken, maar op onvoldoende gronden, naar ik meen.

Stuart Mill[1] b.v. - en anderen, zooals Laas voeren in den grond hetzelfde argument aan - meent, dat er bij ontkenning van het bestaan eener buitenwereld precies dezelfde argumenten zijn voor het bestaan van medemenschen, als bij de gewone theorie. Hij zegt:

‘Ik concludeer, dat andere menschelijke wezens percepties hebben, even als ik, ten eerste omdat ze lichamen hebben even als ik er een heb, waarvan ik in mijn eigen geval weet, dat het de voorafgaande voorwaarde voor percepties is; en ten tweede omdat zij de daden en andere uitwendige teekenen vertoonen, die, zooals ik door ondervinding weet, bij mij door percepties veroorzaakt worden. Ik ben bij mij zelf bewust van een rij feiten in vaste opeenvolging, waarvan het begin bestaat uit wijzigingen van mijn lichaam, het midden uit

1) Examination of Sir William Hamilton's Philosophy, 1ste uitgave pag. 207 vlg.

percepties, en het einde uit uitwendige daden. In het geval van andere menschelijke wezens heb ik het getuigenis van mijn zintuigen voor de eerste en laatste leden van de rij, maar niet voor het tusschenliggende lid. Ik vind echter, dat de opeenvolging van het eerste en laatste lid in die andere gevallen even regelmatig is als in het mijne. In mijn eigen geval weet ik, dat het eerste lid het laatste voortbrengt door middel van het tusschenliggende lid, en dat het dit zonder het tusschenliggende lid niet zou kunnen voortbrengen. De ervaring dwingt mij dus te concludeeren, dat er een tusschenliggend lid moet zijn; en dit moet in anderen òf hetzelfde zijn als in mij òf verschillen. Ik moet gelooven, dat anderen òf levend zijn òf automaten; en door te gelooven, dat ze levend zijn d.i. door te onderstellen, dat het tusschenliggende lid van denzelfden aard is als in het geval, waarvan ik ondervinding heb en dat in alle andere opzichten gelijk is, breng ik andere menschelijke wezens, als verschijnselen, onder dezelfde generalisaties, die volgens mijn ervaring de ware theorie zijn van mijn eigen bestaan.'

De vraag is, of deze redeneering naar analogie geoorloofd blijft, als die lichamen van andere menschen niets anders zijn dan percepties in mijn eigen geest.

Ja, zegt Mill. 'Onder de groepen van gewaarwordingen, die ik waarneem, vind ik, dat er één is (mijn eigen lichaam), dat niet alleen, even als de rest, is samengesteld uit een menigte gewaarwordingen en mogelijkheden van gewaarwording, maar dat ook op een bizondere wijze met al mijn gewaarwordingen verbonden is.... Ik zie om mij, en hoewel er slechts één groep - of lichaam - bestaat, dat op deze bizondere wijze met al mijn gewaarwordingen verbonden is, merk ik toch op, dat er een groote menigte andere lichamen bestaat, die in hun door de zintuigen waarneembare eigenschappen nauwkeurig gelijken op dit bizondere lichaam, maar wier wijzigingen niet, als die van mijn eigen lichaam, een wereld van gewaarwordingen in mijn bewustzijn oproepen. En omdat ze dit niet doen *in* mijn bewustzijn, besluit ik, dat ze het doen *buiten* mijn bewustzijn, en dat bij ieder van hen behoort een eigen bewustzijnswereld, waartoe het staat in dezelfde betrekking, waarin mijn eigen lichaam staat tot de mijne.'

Het sophistische in deze redeneering, de afwijking van de analogie is duidelijk. Heb ik *in mijn bewustzijn* een groep gewaarwordingen, die niets anders zijn dan gewaarwordingen en waarmede al mijn andere gewaarwordingen en overige percepties verbonden zijn, en ik neem *in mijn bewustzijn* waar een andere groep gewaarwordingen, die nauwkeurig op de eerste gelijkt, dan kan ik daaruit naar analogie ten hoogste concludeeren, dat alle overige percepties *in mijn bewustzijn* ook met deze tweede groep verbonden zijn. Leert de ervaring mij, dat dit niet zoo is, - en dat leert ze in dit geval ongetwijfeld - dan blijkt, dat de analogie niet opgaat, en het vermoeden ligt voor de hand, dat ze onvolledig is. Een oogenblik nadenken leert mij dan ook, dat er van een 'nauwkeurig gelijken' van het gewaarwordingscomplex, dat ik *mijn* lichaam noem, op de gewaarwordingscomplexen, waaraan ik den naam lichamen-van-anderen geef, geen sprake is. Mijn lichaam is voor mij een geheel andere groep gewaarwordingen dan het lichaam van een ander. Wil ik toch, zooals Mill doet, naar analogie van mijn eigen lichaam redeneeren over dat van een ander, dan kan ik dat op geen andere wijze doen dan door eerst de analogie volledig te maken, d.w.z. door in de groep gewaarwordingen, die voor mij is het lichaam van een ander, op te nemen of daaraan toe te schrijven - hoe wil men het noemen - een groot aantal gewaarwordingen analoog aan die, welke ik alleen van mijn eigen lichaam heb, m.a.w. door de beide lichamen als groepen gewaarwordingen werkelijk 'nauwkeurig op elkaar te doen gelijken.' Deze onderstelde gewaarwordingen echter - men begrijpt, dat ik b.v. spreek van alle inwendige gewaarwordingen, van de dubbele gewaarwording bij iedere betasting van ons eigen lichaam enz. - deze onderstelde gewaarwordingen staan volkomen *buiten* mijn bewustzijn en kunnen op geen enkele wijze daar*in* gebracht worden. Vormen ze dus met de andere, nl. met die, welke ik van het lichaam van een ander *kan* hebben, één groep, dan ben ik gedwongen die geheele groep buiten mijn bewustzijn te plaatsen, d.w.z. aan het lichaam van mijn medemensch werkelijkheid toe te kennen onafhankelijk van mijn bewustzijn. En dit staat gelijk met een erkenning van de realiteit der geheele buitenwereld.

Eerst daardoor ben ik in staat om, ten minste onderstellenderwijze, de analogie volledig te maken en haar bij mijn redeneering te gebruiken.

Gegeven is een gewaarwordingscomplex - mijn lichaam - en een daarmede samenhangende bewustzijnswereld, beide *in mijn* bewustzijn. Naar analogie daarvan concludeer ik uit een met waarschijnlijkheid ondersteld overeenkomstig gewaarwordingscomplex *buiten* mijn bewustzijn - het lichaam van een ander - tot een bewustzijnswereld, insgelijks *buiten* mijn bewustzijn.

Deze bezwaren tegen de redeneering van Mill liggen zoo voor de hand, dat men er zich over verwondert, dat ze aan een zoo scherpzinnig man, als hij was, ontgaan zijn. Dit wordt alleen begrijpelijk bij de onderstelling, dat zijn conclusie vooraf bij hem vaststond en de geheele redeneering slechts een middel was om tot die conclusie te komen. Hij moest daartoe, zooals we zagen, op bedekte wijze de realiteit der buitenwereld onderstellen. Maar zoo sterk is zijn begeerte de gewenschte conclusie te trekken, dat hij dit niet bemerkt en rustig naar analogie doorredeneert.

Dit wettigt, dunkt me, het vermoeden, dat de beide besproken overtuigingen - die van het bestaan van medemenschen en die van het bestaan van een buitenwereld - ook in omgekeerde richting ten nauwste samenhangen.

En dit is m.i. inderdaad het geval.

Het schijnt mij toe, dat uit het bestaan van medemenschen, ieder met een bewustzijnsinhoud, met percepties, overeenkomende met de mijne, het bestaan van een buitenwereld, onafhankelijk van de verschillende waarnemers en denkers, direct volgt.

Hierop leg ik eenigen nadruk, omdat er slechts zelden in deze richting geredeneerd wordt, hoewel toch de redeneering, naar het mij voorkomt, vrij overtuigend is. Bovendien is ze rechtstreeks gericht zoowel tegen Berkeley en Hume als tegen de moderne positivisten, omdat deze allen het bestaan van medemenschen aannemen.

Ik ga dus uit van de onderstelling, dat er medemenschen bestaan, gelijk aan mij zelf, ieder met een bewustzijnswereld overeenkomende met de mijne. Onderstel nu, lezer, dat gij met mij en eenige andere van die medemenschen in een

zelfde vertrek bijeen zijt. Ik kan dan zeggen, dat er in dat vertrek een groot aantal percepties zijn, die in groepen met elkaar samenhangen. Die groepen duid ik aan als *uw* percepties, *mijn* percepties enz., naarmate ze behooren bij de verschillende personen of geesten, die ik aanwijs met *gij*, *ik* enz. Deze groepen nu, deze verschillende geesten zijn de meest volkomen van elkaar geisoleerde dingen op de wereld. Geen groep oefent ooit eenigen directen invloed uit op een andere groep, geen perceptie uit de eene groep komt ooit direct tot de kennis van een andere groep. Wil ik *u* een *mijner* percepties meedeelen, dan ben ik gedwongen daartoe met mijn lichaam bepaalde teekenen te maken - woorden b.v., - die door *u* worden waargenomen en bij *u* ten naasten bij de perceptie doen ontstaan, die *ik* u wilde mededeelen. Slechts op deze indirecte wijze is verkeer, is het wederzijds oefenen van invloed tusschen de verschillende geesten mogelijk. En dit geldt evenzeer voor die percepties, welke wij gewaarwordingen, als voor die, welke wij voorstellingen noemen.

Wanneer ik er dus eens toe gekomen ben het bestaan van zulke groepen percepties behalve mijn eigen d.i. het bestaan van medemenschen aan te nemen, dan moet ik hun te gelijk volkomen afgescheidenheid en een groote mate van zelfstandigheid toekennen.

Nu zijn er in iedere groep een aantal percepties, wier ontstaan ik uit die groep zelf niet verklaren kan; ze staan buiten den samenhang van de groep. Ik zoek dus - want zoo is nu eenmaal de aard van den naar kennis d.i. naar samenhang trachtenden menschelijken geest - naar een anderen samenhang, waarin ze t'huis hooren. Ik merk verder op, dat deze percepties, voor zoo ver ik kan nagaan, in iedere groep dezelfde zijn, en niet alleen dit, maar ook dat ze in iedere groep tegelijk en volkomen op dezelfde wijze veranderen. Ik spreek natuurlijk van de waarneming van wat wij gewoon zijn de voorwerpen der buitenwereld te noemen.

Mij dunkt, dat alle regels van inductie, in het bizonder Mill's methode der ‘concomitant variations’ ons er toe drijven om voor die onverklaarde, gelijke en tegelijk veranderende percepties een oorzaak[1)] te zoeken en wel een gemeenschappe-

1) Ik leg daarop hier den nadruk tegenover Ziehen (Erkenntnistheorie pag. 6 en 7), die meent, dat we voor onze gewaarwordingen geen oorzaak behoeven te zoeken, omdat we dan wel tot in het oneindige zouden kunnen doorgaan. Merkwaardig daarbij is, dat hij zelf voor de gewaarwordingen wèl een oorzaak zoekt nl. zijn reductiebestanddeelen.

lijke oorzaak. En deze gemeenschappelijke oorzaak kan niet zijn een gemeenschappelijk bestanddeel van alle groepen, want deze zijn, zooals we gezien hebben, zóó volkomen van elkaar afgezonderd en in zóó hooge mate zelfstandig als geen andere dingen op de wereld. Ze moet dus gezocht worden buiten die groepen, d.w.z. ze is een buitenwereld onafhankelijk van alle waarnemers en van alle waarneming.

We kunnen nog langs een anderen weg, gebruik makende van het argument, dat ik boven tegen Mill's redeneering aanvoerde, tot dezelfde conclusie komen.

Het is een feit, dat iedere groep percepties bizonder nauw en innig is verbonden met iets, dat we het lichaam van die groep noemen, de percepties *van een ander* met *zijn* lichaam, *mijn* percepties met het *mijne*. Gegeven de volkomen afgescheidenheid der groepen, ligt het dus voor de hand ook de lichamen, die zoo onafscheidelijk met iedere groep verbonden zijn, te beschouwen als afgescheiden, het lichaam *van den ander* van *mijn* groep percepties en *mijn* lichaam van de *zijne*. Daarbij komt nog iets anders. Zijn lichaam is voor *mij*, als ik het waarneem, een perceptie, maar voor *hem* is het een geheel andere perceptie, of liever een groote groep van andere percepties. Was het niets anders en niets meer dan een perceptie van *mij*, dan zou dit onmogelijk zijn. Het is dus iets anders d.w.z. het bestaat onafhankelijk van mijn waarneming. En zooals het is met het lichaam van *dien éénen*, zoo is het ook met de lichamen van al mijn andere medemenschen.

Wat voor reden heb ik dan nog om aan andere lichamen die niet zoo onafscheidelijk met een groep percepties zijn verbonden, een bestaan onafhankelijk van die waarneming te ontzeggen?

Mij dunkt: geen enkele. Ook zóó, al is deze redeneering niet zoo dwingend als de vorige, komen we dus tot de conclusie van het bestaan eener zich lichamelijk aan ons vertoonende buitenwereld onafhankelijk van ons bewustzijn, van wier aard en wezen we echter geheel onkundig blijven.

Het gezegde is, meen ik, voldoende om te doen zien, dat ik niet zonder grond beweerd heb, dat uit het bestaan van

medemenschen het bestaan van een wereld buiten het bewustzijn volgt.

Men heeft dus mijns inziens de keus tusschen twee stelsels.

Men kan, als consequent positivist, het bestaan van een buitenwereld ontkennen, maar mag dan ook het bestaan van medemenschen niet aannemen. Men komt dan tot solipsisme, een stelsel, dat misschien door niemand *werkelijk* wordt aangenomen, omdat menschen, zooals ze nu eenmaal *zijn*, het niet *kunnen* aannemen, maar dat m.i. logisch onweerlegbaar is.

Of men neemt het bestaan van medemenschen aan, maar erkent te gelijk het bestaan van een buitenwereld.

Het is dus ongetwijfeld een inconsequentie van Hume, dat hij het bestaan van medemenschen heeft aangenomen en het is een leemte in zijn boek, dat hij de vraag, òf ze bestaan, zelfs niet heeft besproken. Hij had de betrekking van oorzaak en gevolg, onze begrippen van substantie, van identiteit, van een blijvend *Ik* en andere verklaard voor verzinsels van de verbeelding. Volgens zijn positivistisch beginsel, dat hem verbood het direct-gegevene te overschrijden, te recht, naar ik meen. Welnu, dan had hij ook het bestaan van medemenschen voor een verzinsel van de verbeelding moeten verklaren. Het schijnt echter, dat zijn natuurlijke overtuiging, zijn sociaal instinct, als ik zoo zeggen mag, om het bestaan van medemenschen aan te nemen, zóó sterk was, dat het zelfs geen *theoretischen* twijfel aan dat bestaan bij hem liet opkomen. Daarnaast staan andere gevallen - men houde dit wèl in het oog - waarin er wèl twijfel bij hem opkwam en waarin hij er wèl over sprak, maar waarin die twijfel alleen theoretisch was. Het is geen van zijn geringste verdiensten, dat hij dit met ronde woorden heeft gezegd, en daardoor nadrukkelijk heeft gewezen op deze eigenaardigheid van ons menschen, dat we aan sommige dingen niet *kunnen* twijfelen, en aan andere wèl kunnen twijfelen met woorden, maar niet in werkelijkheid.

'We kunnen wèl vragen,' zoo zegt hij[1]: *Welke oorzaken brengen ons er toe in het bestaan van lichamen te gelooven?* maar het is ijdel te vragen: *Bestaan er lichamen of niet?* Dit is iets, dat we in al onze redeneeringen als toegestemd moeten beschouwen.'

1) t.a.p. pag. 478.

Evenmin heeft hij er aan getwijfeld, dat wij de causaliteitswet in theorie en praktijk voortdurend moeten toepassen. Hij heeft alleen beweerd, dat ze niet te bewijzen is. Hij zegt b.v.[1]:

'Het is dit beginsel' - nl. de verbeelding - 'dat ons doet redeneeren over oorzaken en gevolgen; en het is hetzelfde beginsel, dat ons overtuigt van het voortdurend bestaan van uitwendige voorwerpen, als de zintuigen ze niet waarnemen. Maar hoewel deze beide werkzaamheden *natuurlijk en noodzakelijk zijn in den menschelijken geest*, toch.... etc.'

En op een andere plaats[2] vinden wij over de wolken van zijn wijsgeerigen twijfel in het algemeen:

'Het is heel gelukkig, dat, daar de rede niet in staat is deze wolken te verdrijven, de *natuur* daarvoor voldoende is, en mij geneest van deze philosophische zwartgalligheid en waanzin, òf door deze neiging van mijn geest te verzwakken, òf door de eene of andere afleiding en levendige impressie van mijn zintuigen, die al deze hersenschimmen doet verdwijnen.'

Hume is dus - en hiertoe wilde ik concludeeren - een duidelijk voorbeeld van een positivist, die in de eerste plaats zijn beginsel niet overal en altijd consequent heeft toegepast; en die bovendien - niet alleen in de gevallen, waarin hij het heelemaal niet toepaste, maar ook in die, waarin hij het althans trachtte toe te passen - dit volgens zijn eigen verklaring niet *kon* doen, omdat zijn *natuur als mensch* zich daartegen verzette.

V.

Zijn nu de moderne positivisten consequenter? Stelt hun algemeene denkwijze, stellen de gewijzigde en vermeerderde gegevens, waarover zij te beschikken hebben - beide een gevolg van den vooruitgang der wetenschappen - hen in staat beter en meer werkelijk getrouw te blijven aan hun positivistisch beginsel? Of is het juist omgekeerd?

Wanneer wij deze vraag willen beantwoorden, moeten wij, als ik me niet bedrieg, vooral letten op twee dingen nl. 1e

1) t.a.p. pag. 546.
2) t.a.p. pag. 548.

op den algemeenen vooruitgang der natuurwetenschappen en ook - maar in mindere mate - op dien van de andere wetenschappen, en 2e op den vooruitgang van de physiologie in het bijzonder, speciaal van de zenuw-physiologie.

De algemeene vooruitgang van natuur- en andere wetenschappen heeft ons een veel grooter aantal vaste opeenvolgingen doen kennen dan vroeger bekend waren. Indien dus Hume gelijk heeft en ons begrip van oorzaak en gevolg ontstaan is uit dat van vaste opeenvolging, dan zullen wij nog veel meer over oorzaken en gevolgen redeneeren en deze werkzaamheid als nog veel *natuurlijker* en *noodzakelijker* beschouwen dan hij, m.a.w. minder geneigd zijn het positivistisch beginsel consequent toe te passen.

De groote vooruitgang der anatomie en physiologie van het zenuwstelsel heeft ons geleerd, dat er een verband bestaat tusschen de geestelijke verschijnselen en het zenuwstelsel; dat zeer vele onzer percepties - ik gebruik het woord van Hume - waarschijnlijk gepaard gaan met bepaalde veranderingen in ons zenuwstelsel. Dit heeft zelfs geleid tot de hypothese, dat dit met al onze percepties het geval is. Ja, men is nog veel verder gegaan. Dit is zeer begrijpelijk, als men bedenkt, dat de op dit gebied verkregen resultaten het werk zijn van de laatste tientallen jaren en dus in het bewustzijn van vele tijdgenooten op den voorgrond staan. Men meent daardoor, dat ze op al onze denkbeelden invloed kunnen hebben. En dit is, op zichzelf beschouwd, ook zeer, goed denkbaar.

Het is daarom de moeite waard wat nauwkeuriger te onderzoeken, of deze resultaten ook invloed kunnen hebben op de problemen, waarover we op het oogenblik spreken; en zoo ja, in welke richting.

Daartoe wil ik de aandacht vestigen op een eigenaardigheid der physiologie, die m.i. voor één dezer problemen - en daardoor ook voor het andere - inderdaad niet zonder belang is. Men zou haar van philosophisch standpunt een *vitium originis* der physiologie kunnen noemen, tenzij misschien de naam *virtus originis* beter is. Ze is de volgende:

Alle waarnemingen - of laat ik, om voorzichtig te zijn, zeggen: bijna alle waarnemingen van den zenuw-physioloog worden *gedaan* aan het zenuwstelsel van andere geestelijke

wezens dan de waarnemer, en ze worden *geïnterpreteerd* naar analogie van de percepties, die deze zelf heeft. Dit geldt voor de waarnemingen bij zieken, bij gewonden, bij sectie van lijken, bij vivisectie van dieren en bij proeven op gezonde menschen, voor zoover hij deze laatsten niet op zichzelf doet - en dat kan hij slechts met zeer enkele van beperkten omvang en beperkt belang. Het geldt dus voor nagenoeg al zijn waarnemingen.

Hij gaat dus altijd uit van de onderstelling, dat er medemenschen - van dieren spreek ik hier nu niet - bestaan, die *met* hem volkomen gelijkwaardig en *van* hem volkomen onafhankelijk zijn. Immers hij onderstelt bij zich zelf een zenuwstelsel overeenkomende met dat van den waargenomen medemensch, en bij dezen percepties overeenkomende met die, welke hij bij zich zelf waarneemt. En hij onderstelt verder, dat bij hem zelf het onderstelde zenuwstelsel en de waargenomen percepties op volkomen dezelfde wijze samenhangen als bij den medemensch het waargenomen zenuwstelsel en de onderstelde percepties. Herinnert men zich nu nog, wat ik boven gezegd heb over de afgescheidenheid en zelfstandigheid, die wij gedwongen zijn toe te kennen aan de verschillende groepen percepties, die wij medemenschen noemen, - wanneer we er nl. eens toe gekomen zijn het bestaan van zulke medemenschen aan te nemen, - dan zal men mij toestemmen, dat het onzinnig van den physioloog zou zijn de bovengenoemde onderstellingen te maken, wanneer hij niet overtuigd was van het bestaan van medemenschen onafhankelijk van zijn waarneming.

En daaruit volgt met noodzakelijkheid - indien ten minste de redeneeringen, die ik boven neergeschreven heb, juist zijn - het bestaan van een even onafhankelijke buitenwereld. Van deze beide dingen - en in de eerste plaats van het bestaan van medemenschen - gaan dus al zijn waarnemingen uit en *op* deze berusten al zijn resultaten. Zijn die dingen onjuist, d.w.z. bestaan er geen medemenschen, dan vervallen die resultaten.

Indien dus een physioloog of een philosoof, die gebruik maakt van de resultaten der physiologie, door die resultaten komt tot een solipsistische conclusie, tot de slotsom, dat er geen medemenschen bestaan en dus ook geen buitenwereld,

dan zouden wij het volle recht hebben tot hem te zeggen: ik neem aan, dat uw conclusie op volkomen juiste wijze afgeleid is uit uw praemissen; maar uw praemissen zijn onjuist of ten minste onzeker, want de resultaten der physiologie, waarvan gij in uw praemissen gebruik maakt, berusten op een onderstelling, die volgens uw conclusie onjuist is; daarom kan ik die conclusie niet aanvaarden. En kwam hij tot een tegenovergestelde conclusie, dan zouden wij tot hem kunnen zeggen; geen wonder, dat ge tot die conclusie komt; ze lag reeds in uw praemissen opgesloten; ik kan er dus geen groote waarde aan toekennen.

M.a.w. de resultaten der physiologie, hoe belangrijk ook op zich zelf, hoe belangrijk verder ook voor *vele* onderdeelen der psychologie en voor *enkele* onderdeelen der philosophie, kunnen niets bijdragen tot de oplossing der fundamenteele problemen, die we nu bespreken, want ze onderstellen reeds een bepaalde oplossing daarvan. We mogen ze dus niet gebruiken, als we deze oplossing, deze anti-positivistische oplossing niet aanvaarden. Een positivist, die gebruik maakt van deze resultaten, kan - we kunnen het a priori zeggen - nog veel minder consequent zijn dan Hume het geweest is. En een ‘phycho-physiologische Erkenntnistheorie’, zooals Ziehen die geschreven heeft, is voor deze problemen een contradictio in adjecto.

D.G. JELGERSMA.

(*Wordt vervolgd*.)

Barbizon.

I.

HET MERKTEEKEN. Aan den ingang van het gehucht, waarnaar een gansche, roemrijke schilderschool zich noemde, op den rand van goudene korenvlakten en geweldig oerwoud, merkt met een onvergankelijk teeken èn woud èn vlakte, het bronzen haut-relief, gestempeld in de bare rots, in het middenblok der eerste kudde, die, den eersten heuvel af, in z'n stormloop verstijfde, - de zware haut-relief-koppen, die Chapu zich bootste van Rousseau en Millet, Kijker de een, Ziener de ander, Meesters beide, de Meesters van Barbizon.

* * *

HET DORP. Vol nog, gedempt en luide, is het nieuwe Barbizon van den weerklank uit zijn verleden.

Barbizon, dat met zijn slingerenden weg van huisjes in 't groen, met zijn geurig snoer van glycinen en wingerd en rozen en klimop, het woud schakelt aan de vlakte, - dat aan de eene zijde zijn lommerrijke tuinen tot in het hooge hout der boschheuvels vakt en aan den anderen kant de zware leemen wallen van zijn schaapskooi als een vesting vooruit dringt in het lage land, - Barbizon weerluidt nog van den echo uit de jaren, toen het zelf maar een onbekend buurtje was aan den woudzoom, doch het genie er leefde en wrocht.

Om de tien passen, op landhuis of tuinmuurtje, spreken de gedenkplaten u aan: Millet streed en stierf hier, en Rousseau, en Jacques; naast een gebeeldhouwd poortje voor

een dicht-omschaduwd kloosterhuis: hier leefde Diaz; en waar een armelijk binnenplaatsdeurtje openkiert: hier overleed Barye.

Hun leven en hun liefde, de natuur, ongerept wijlt zij met haar wijden adem en versche vormen, geurend en kleurend, om dit gehucht.

Kleiner, maar liefjes, leven zij voort bij de menschen.

Voor een herberg rikketikt aan zijn ijzeren scharnieren een Angelus.

Van Millet's huisje, zooals het was toen hij stierf, - geldzucht[1)] deed het verbouwen en vervillaën, vruchteloos, want het bleef onverhuurd - van dat oude atelier in het oude dorp worden nog de prentjes verkocht, en men wijst u de verborgen woning van Millet's zoon, die schuin over deur de ontwijding van het vaderlijke woonsteedje machteloos moest aanzien.

Geheimzinnig gaan er de verhalen over enkele oude, zonderling geworden menschen, die de 'Meesters' gekend hebben, voor dertig, veertig jaren, die 'brieven' van hen bezitten.....

In stille landhuizen, verstoken diep achter tuinen of woudschaduw, in huizen, waar vroeger de schilders woonden, leven zij, onzichtbaar, in de grijze glorie van hun Geheim, dat zij gaarne openbaren.....

De dorpslieden verwijzen u naar hen: 'hij weet àlles, hij heeft schetsen, hij schildert zèlf' of wel: 'hij heeft ze niet gekend, maar hij heeft 'brieven'.

In de herinnering aan hen, die het beroemd maakten, ademt nog Barbizon....

* * *

1) Dit deden de erfgenamen van een zekeren Sensier, die de eigenaar was van de kluis, waar Millet - zoogezegd om niet - woonde tegen vergoeding van wat schilderwerk... Reeds bij zijn leven begon dit schatten te vertegenwoordigen, doch toen Millet gestorven was, zette de 'vriend en beschermer' de weduwe het huis uit. Deze Sensier is dezelfde, die een werk over Millet heeft geschreven.

HET WOUD.... Daar zijn de heldere beukenwouden, wijde hallen vol klaren aardgeur, met hun goudigen bodem van afgevallen loof, en waar het koel-groene licht als vochtig u de oogen bet, - en de opene, zoele pijnbosschen, met de rijzige, roze stammen hoog op uit den even glooienden, gloeienden mosgrond,.... wat verder uit bruine naaldenvloeren klimmen ze kleurloozer....

Daar zijn de glanzig-begroeide graslaantjes, met aan de kanten, doffer, een platgetreden streep, - en de stille, dichte sparreboschjes van laag grijs-groen getakte, dwelmend van zwoel-zwaar harsaroom.

Maar daar zijn ook de kille wildernissen, waar de adder huist en het everzwijn, en waar een dolle drang van geweldig geboomte dooreen donkert boven den oer-groei van menschhooge varenstruiken, - en, onherbergzamer nog, de woudhoeken, waar het verwrongene pijnhout moeizaam worstelt tusschen de rots-kolossen uit, die zich stapelen tegen den heuvel op.

Daar zijn de steile berg-slingerpaden, waar de voet knelt en wankelt tusschen de gladde steenbulten en het knobbelig gekramp der boomwortels.

Daar zijn, heuvels over en dalen door, de woestijnen van naakte rotsruinen, in puin gestorte steden uit den voortijd, een lawine van grijze en witte granietklompen, schel in den zonnebrand, - en, schemerkoud van dennen-over-rots, de inzinkingen der barre hoogvlakte tot woeste kloven en cavernen, keldernauw in duisternis van steen- en aarddiepte.

Daar zijn de reine, hooge plateau's, met tusschen de platte rotsplaten en een schaarschen eik, zoo klaar en blank een bergmeertje, waar in den huiverstillen morgen het hert te drinken komt; - beneden warmen al de paarse heidedalen, met een enkelen lossen spar, en waar twee wagengeulen door den geurigen bloei het eenig spoor zijn.

Daar zijn de rulle, gele zandwegjes tusschen hooge, bleekrood en ruig bevrachte braamwallen, heet onder het ijl neertrossende berkenloof, - en de franke, witte heirwegen met aan de grasdelling te weerskanten de zware muren van 't rijk geboomte.

Daar zijn de wijde, vlakke boschpleinen, waar des najaars

met benden honden en stralend horengedaver de kleurige jachtstoeten zich verzamelen, - daar, aan de boorden der breede banen, bliksem-geslagen en nu zelf bliksemende, staan de eeuwenoude doode eiken met hun verkrimpende, uitzinnige, wit-gillende takkengeraamten hoog aan de lucht, - daar, in dat woud, omhoog, diep door baaien van blakendgroene heuvelklingen, zijn de openwijkende vergezichten, òver de wilde brokkel-silhouet van witte rotskammen, op de blauwe woudbergen, die hun bewegelijke golflijn stillen in de teedere, effen-gele streep der verre vlakte.

* * *

De Vlakte[1] Vanaf de grijze schaapskooi-muren en den boschrand met zijn fijne, bruine dennestammen, klaar aan het late licht, lag onder den hoogen hemel, die vol stille, doorzilverde wolken stond, - koel en gedempt-helder, na een dag van regen, het blonde avondland.

Een onafzienbaarheid van zacht-geel stoppelveld, zoo strekte zich de vlakte voor ons uit, als de goede gevaarten van opgetast graan, de dof-koperige schelven - rustige bakens in deze zee - voorbij ons gaan gedreven waren en achter ons waakten.

Van uit het woud lag nog een enkel vaal rotsblok als een eiland in het veld, stond nog een glooiing akkermaalseiken, malsch-smaragd aan de lage lucht, een kaap vooruit in den stillen vloed....

Daar, onder dien terp van nat bladergroen over steenrood af brokkende ijzerzand-berm, school en wendde een wit paard, dat door de stoppels het eerste kouter de vlakte introk, waar het dan hoog op stond, donkerblank aan het bleeke rood, dat daar ging blozen.

Over de geschoren korenvelden, welker horizon eindeloos

1) In Frankrijk - men weet 't wellicht - wordt het koren niet op schoven gezet en dadelijk gedorscht op den deel, maar 't wordt gestapeld op schuur-hooge schelven, ‘meules’ genaamd, waarin het, onder zware stroodekking, blijft staan op den akker maanden lang, verduurzamend, naar de boer gelooft, als oude wijn.
De kudde schapen - is er eene van vier tot vijfhonderd stuks, de grootste der twee, die Barbizon rijk is.

ver verwaasde achter een ijl rijtje dunne, blauwe populieren, een kruiving van boom-verschiet, een vaag-grijs kerktorentje, - over die wijde, wijde vlakte klonk wonderlijk stil-helder in den stillen avond het stemgeroep over en weer van werkers, klein en zwart op het veld, en van nog verder af, even beluisterbaar maar, hondengeblaf: de kudde die keeren ging.

Dan, plotseling, uit een laag wolk-wak, blaakt blindend de gloeiende avondzon los, en heel de aard gloeit aan, één goudene oneindigheid.

De verre schelven, in okerschellen schijn, staan als koperen doppen op den gulden vloer.

Die dicht achter ons liggen.... tegen de bosschige bergen, diep als in een blauwen damp wegdijzend aan de oosterlucht, rijzen ze stralend, staan ze zwaar van overdaad, welig geel en bruin, in goudfluweelen gloed op de bleeke, gouden wereld.

De akker breidt zich als een tintelend meer, en aan den woudzoom, dien vreemd-hellen oever, gloeien de dennestammen, koralen pilaren.....

De kudde keert....

Een zwak geblaf uit de verte verhalt aanhoudender.

Zie, aan den nog roodig-lichten hoogen boschkant staat als een donker stronkje, de herder. Door een drijvende blankte beweegt hij voort. En als de groote ronde zon verpurpert op de kim, dan daalt hij, en melkwit bevloeit de kudde de dofgoudene verte-helling.

Doch zachtaan stroomt de àl bleekere glooiing leeg van dien room en een duister-woelende reep, met langs den rug de kabbeling van een wit-donzen randje, komt nader over de landen. De honden huppen hun zwarte spring-silhouetten dwars daarvoor.

De kudde naakt. Een leger van pootlijntjes strepelt donker onder een grijzige en blanke, hevig bewegende golf-lijn. En nog zijn de schapen niet te onderkennen, als door den stillen schemeravond een trottelend gedros als een zachte roffel aanvaart over de velden.

De kudde rent naar stal. Aan-rolt ze, eerst als witte wol,

die den akker doorgolft en vlokkend gudst om de bruine hoopjes mest, die daar liggen op reeken; dan nèemt ze het land, en één oogenblik lijkt het een levend veld van borrelende, huppelende hyacinthen.

Nu galoppeeren de schapen tot dichtbij de leemen forteres der kooi; ze springen in voortstuivende kapriolen over elkaar; dan, bij den muur, dringen ze samen, stillen hun vaart en langs den wal in een lang gelid loopen ze zoetjes, en blaten, en wachten gedwee; zoo wandelen ze den voor-hoek om, en, wijl de vijf, zes honden opzij gespannen toezien en met groote stappen de herder achteraan komt, sukkelen hun witte mollegatjes de wijde hoef-poort binnen.

II.

HET HÔTEL. Als ge in den vroegen morgen uit uw kamer naar buiten treedt, en het parkje voor u is, dat, hooger dan de grintige voortuin-vol-tafeltjes, van de hoteldrukte verwijderd ligt tusschen de lage roze muurtjes der tuinslaapkamers en bijgebouwtjes, - als ge dan uit uw blauwgroene deurtje komt en over het klinkend asphaltstoepje langs de andere blauwgroene deurtjes loopt, dan is daar een koelte aan uw oogen van frissche kleuren en een prikkeling van licht en lucht aan uw gezicht, die de klaarste blijheid u om 't hart doen ijlen.

Het groote woud, vlak bij, snuift ge op uit den dauw der heesterbossen, en langs een wendend zandpaadje door het parkje gaand, komt ge aan het hekje en de uitgangspoort daarin van blanke stammetjes, waar rond, met elken nieuwen morgen, nieuw òver de verlepte, dichtgerolde hoesjes van gister, de zuivere bloei der blauwe, roode en witte windekelken, doorhelderd van zoet-glanzend licht, staat en zingt in de ochtendzon.

Over het rustiek muziek-kioskje en de rijen blankgedekte tafeltjes, tusschen de boomstammen en hun hooge loof, dat er zijn spelende schimmen op wiegelen doet, is de zonnelichte schaduwtent van een aan weerszijden van zijn verheven nok afglooiend zeildoek-dak. Daaronder eet men, elk aan zijn

tafeltje. Aan de table d'hôte binnen is voedering in rissen, als aan lange ruiven.

Met een minzaam-ernstigen glimlach trekt een kellner, bij uw komst, de spanen leunstoel van onder het roodgerande tafellakentje.... Het is Adrien uit den Co□ d'Or der Rue Montmartre, die buiten zijn zomervacantie benut. Hij is van een volstrekte correctheid. Hij bedient u behoedzaam-voorkomend en streng tegelijk. Met gewisheid en gracie hanteert hij lepel en vork en vleit de filets der gebakken tong met voldoening op uw bord. Hij vraagt u met een zeer stille en duidelijke stem of ge straks Gruyèrekaas of Melun verlangt.

En, zacht opgetogen over wat hij nu doen mag, zet hij, bij het dessert, het blauwe vingerbakje voor u neer, waarin hij zoel water deed en een half schijfje citroen.

.....

De natuurlijke maar toegevende geringschatting van Adrien voor zijn dorpelijke mede-bedienden, verbergt hij gansch; hij is aanmatigend noch toeschietelijk; hij is alleen correct. Stoorloos-hoffelijk blijft zijn vraaghouding, ook jegens den landelijksten gast; dat is zijn trots.

.....

's Morgens vroeg alleen, met zijn koetsierspetje op en zijn zwart voorschoot over het gekleurde hemd, is hij van genaakbaarder en vertrouwelijker aanzien. Achter den zijmuur, bij de dienkamers, zit hij dan geduldig schalen vol aardappelschijfjes te snipperen voor de hors d'oeuvres van den middag.

Met gestommel en gestamp van een automobiel waait in de zon een goudige vleug stof van den verpulverden weg den tuin in, en verhitte menschen, rood in dien wolk, komen het hek binnen, terwijl met versnellend puffen het rijtuig weg-dendert.

Dan, bij een groen tafeltje, zitten zij, en onder hun heete hoofden koelt de Bourgondische landwijn in den bruin steenen pichet.

Uit het kannetje geult de donkere stroom de glazen in en blinkend schuim van blokkerende vloeiwandjes bruist boven het robijnrood. Wespen, onvast schietend door de lucht, tidderen aan den rand der glazen....

Voor ze weggaan, moet het erf bekeken, en op een rijtje slenteren ze langs de ontkleurde windehaag, voorbij de kipperennen en het hondehok, tot bij den achteraf gelegen open rasterstal, waar in het stroo twee bruine reeën liggen.

Vleiend zingen de hooge Fransche vrouwestemmen: 'Viens ma bibiche, viens... viens ma belle bibiche', tot er een op z'n fijne pootjes omhoog knakt, en met het harig staartplukje even wipperend, rustig naar voren wandelt, om, met de oogen scheel omhoog, zijn natte neus te steken tusschen twee ijzerdraadlijnen, naar de hand, die een plukje gras houdt.

Wanneer ge des avonds uw kamer binnenkomt, dan hangt daar een zoel doorstoofde en tegelijk frisch-opene en eigene reuk.

't Is de fijne harslucht, die de middagzon uit het blanke houtwerk dreef; 't zijn de versche geuren van woud en veld, die er den dag door rondspoelden; ook is het een dorpsreuk, en óók drijft er iets in van het welriekende der frisch-rokige lavendel, die in de kasten lag tusschen het linnen, dat nu het bed koel-geurig maakt.

* * *

DE GASTEN. Zoo men, tusschen zijn maaltijden, niet zit in het hotel, waar men *niet* logeert - de bosschen zijn eentonig -, dan zit men - die hotels altijd zijn duur! - op klapstoeltjes in het allereerste valleitje, één uit duizend, even buiten het dorp.

Zoo zijn de wijde wouden veilig.

DE HOLLANDSCHE JONGENS. Hollandsche jongelui photographeeren alles en fietsen.

Zij zijn den halven dag bedrijvig met porceleinen bakjes, waar in vuiligen, stinkenden schommel-vloei de zwartige plaatjes glitsen: de omgekeerde natuur in scheikundige preparatie.

Ze zien niets; met een fiets kan men alleen iets zien, als men er naast loopt.

Men kan dan ook spreken, inplaats van achter-elkaar-aanroepen in den waaienden wind langs de wegen. De galm hangt ervan in hun stemmen, die altijd luid beweren.

Ze doen fietstochten en photographeeren.

DE ENGELSCHE JONGENS. Toen - een half uur nadat het trompetje van de tram het signaal was geweest voor het opbonken, onder het avond-zonnig hôtel-geboomte, van twee groote, gele koffers, waarachter twee strakke jongelieden zwegen - de lage tuinkamerdeur weer openging, achter welke ze alle vier verdwenen waren, was er plots in het stille, zoele schemer-tuintje, tusschen het vervaald roze der buitenmuurtjes en het dof-vochtig struweel, een hoog geloop van beenen, een luid gewrak van wrikkende, kauwende stemmen en het slaan in de druischende struiken van een helgroen net.

.....

Aan den hellen grintweg ligt, omboscht, een veldje hei en hooiig gras. Erover, als bloemen, beven de blaadjes van handhooge berkespruiten, die tikkelen hun zilveren toontjes over den grond en langs de haag van doornige braambogen en 't zware groen der dennen aan den boschrand. Een enkele opgeschoten berk wiegelt wat schaduw neer; de satijnwitte stammen schrijnen het luchtblauw, zijn witter nog dan de sneeuw, die op twee rotsplaten voor hen heen, de zonnegloed uitblaakt.

Zoo, naakt in den vinnigen bramenrand en het dennendonker, ligt het warme veldje aan den grintweg.

En de Engelsche jongens, met klephoeden over de korte bovenlijven, maken beenen tusschen het heidekruid, hurken en veeren weer op en springen weer verder, verschrikkend den stillen morgen, die daar droomt, met het gefladder van een schrilgroen net.

.....

En des middags, toen in zwaren walm van zon het woud als wegzonk in de dalen en met loome, broeiende kleuren de heuvelbochten bestreek, toen, in een chaos van rotsblokken over kalen bergkam, stonden daar, tegen het barstig drooggrijs van steenen en grond, twee spichtige silhouetten, en wapperde aan de zongrijze lucht, als een zot baniertje over heel het wijde sluimerende woud, een grasgroen net.

* * *

DE DORPSSTRAAT. Waar, in het oosten, de onbedwingbare woud-weligheid, alle daakjes en tuinmuren overwoelend, nog in de dorpsstraat zich voort te slingeren schijnt, varen-bosschen achter parkhekken wemeren, het spitse woudklimop in zware klompen van de daklijst hangt, - daar staan, naar de westelijke vlakte toe, de lage boerenhuisjes simpel en strak en stil aaneengeleund, alle verschillend maar alle in dezelfde grijsheid van leem en leien en met dezelfde rustige groenplakken der wingerdjes tusschen de ramen en het dak.

De straat ligt grijs als de huisjes, groote keien en donker zand; een troepje ganzen waggelt z'n witheid ervoor, een zwarte hond drinkt in de goot.

Aan elk huisdeurtje staat de Barbizonsche bank, een plat, langwerpig steenblok op de steunsels van twee kleine, vierkante. Er naast, uit het bobbelkeiig stoepje, klimmen op gelijke afstanden de vier, vijf donker-dorre, knoestige stammetjes langs den bleeken leemmuur, tot zij, rankend om de ramen en daarboven zich uitvakken in dicht wijnloof, waaronder de stijf-groene en groen-roode trossen rijpen.

En van de daakjes - grauwe en dofroodbruine leitjes, gelijkelijk groen verweerd - schaduwt het luifeltje over een lijst, een lange rij van zwaluwnesten.

.....

Elk huisje heeft zijn wingerd, elk huisje heeft zijn schuilende nestjeskroon.

Zwart-spitse vlerkjes steken onder elk dak, en heel de dorpsstraat hangt van druiventrossen vol.

* * *

DE BINNENPLAATSEN. En in dien gelijktintigen grijs-engroenen straatwand staan overal de deurtjes en poorten open op de vroolijkheid van een kleurig plaatsje, op de ruimte van het wagenplein eener hofstêe.

De ‘cours’ van Barbizon, dat is de verrukking der hedendaagsche schilders, die daar, meer nog wellicht dan in het woud, zoo romantisch in zijn reuzenvormen, een aanklank vinden voor hun modern sentiment.

Wit een muurtje, fel in zon-en-schaduw; een donker-houten buitentrapje, waarlangs het oranje-roode pijpkruid bloeit;

een waschschuurtje met vermiljoenen pannedaakje boven een blauw deurtje; en, bidkappelletjes gelijk, in het midden op een lapje keienstraat, of tegen den huismuur, de kleine leemen bouwseltjes, waarbinnen, langs de piepende katrol, het nat-zwarte puttouw omlaag vademt, tot klutsend in de diepte, het emmertje water haalt.

En ieder courtje heeft weer zijn eigen fleur en mooiheid; hier bloeien, onder de ramen, uit groene bakken de roze oleanders; daar voeren vier uitgesleten steenen treedjes naar een poortje van klimrozen, waarachter, in den zilveren damp, die uit de tobbe slaat, twee vrouwen te wasschen staan in 't zomergroen tuintje; elders weer opent een achterwegje langs het huis, tusschen het grijs door, de gloeiende lichtplek van een veldje verwilderde zonnebloemen, brandendgeel aan de blauwe lucht.

Niet zoo verrassend-blij, maar vol warme rust zijn de wijde hoeve-pleinen.

Waar aan straat de nauwvensterige stallen, als vestingmuren met dwarse schietgaten, loomen te weerszij der hooge poort, - heeft het woonhuis zijn ramen op het vertrouwelijk erf. Als een afgesloten, eigen rijk ligt het binnen den vierkanten omgang der tonige grijze of witte klei- en pleisteren steen-muren. Rustig ook, maar gekleurder, is, op schuur en stal en woonhuis, de licht- en schaduwvakking, wisselend hooger en lager aan de lucht, der inglooiende en wegschuinende en luifelende leien- en pannen- en rietdaken.

Prachtige hoeken van stille, zonnige kleur vergloeien daar om het onbewuste dageleven.

Bij het puthuis, met ernaast het uitgehold rotsblok, - de drinkbak voor de paarden - middenop de ongelijke leemen vlakte, is de heuveling van het bruingouden meststroo, waarin wit en geel en zwart, en scharlaken-bekamd, de kippen wroeten; erlangs voert vaak de drassige, zwart-bekeutelde hooi-dreef, waarover vàn de poort de schapen naar hun hokken trekken.

Eens, binnen een laag, grijs muurtje, poelde een wijd-rond wed, waarover een linde zijn donkere, matte schaduw spreidde, breeder dan het lichtend-groen spiegelbeeld, dat diep in

't dof-glimpende water stond. Langs den afglooienden keiweg gaan hier des avonds de paarden te baden, met zwaar geplons; nu, aan den overkant in de blakende zon, lag op een bossel versch-geel stroo, verblindend, het sneeuwblank gepluim van een witte gans met donzig-witte kiekens.

.....

En achter de ommuringen, wijl daarbuiten de dag zijn omtastbare weelde doet gloeien, - daar in den zwoelen of droogstoffigen schemer is de goede have des boeren geborgen.

In de lange lage kooi, met uit de smalle raam-repen een lichtschamp over de grauw-witte ruggenwoeling, liggend en staand en dringend aan de waterbakken, wachten de schapen hun avond-tocht.

Uit de duisterder runderstallen, lager nog en warmer, komt met de lauwe gulpen van den mestwalm, bij vlagen een domp geloei naar buiten gebroken.

Onder het rieten dak der open wagenschuren, achter de houten palen, die het dragen, zijn de boerenkarren gereden, en diepweg in den zachten schemer blinkt van werktuig en gereedschap het metaal; ook ligt daar wel, aan den achterwand, warm en droog, het brandhout voor den winter gestapeld.

In hooge schuren, met boven de hooge poortdeuren de ruime vloerlooze zolderholten van zwaar gebalkte, wordt het hooi opgestoken; het nog bleek-groenige van den eersten snij, vullend een hoek, plokt en piekt door het gebinte heen.

Maar naast het huis is een brokkelig steenen trapje naar den dichten zolder er boven, waar straks, met den herfst, het graan van de schelven op den akker, getast zal worden onder het veilig dak.

III.

DE ROTSEN. Dat zij niet ontzaglijk op-staan, één *vaste* massaalheid, één torenende steenen steilte aan de lucht, - maar dat die bonken en klompen en plakken over lagere heuvelen *los* liggen gestapeld, dat maakt hun aanblik te schokkender van grootschheid.

Want men voelt, dat ze zijn neer-gelegd, - dat die kolossen van steen door een kracht zonder mate gemákkelijk zijn opgenomen en meegevoerd, en gelaten in een door-luchtig

rusten op elkander, dáár waar geen menschenwil ze op te sleepen zou hebben vermoogd.

Uit ijsbergen, machtig aangevaren over de Noorder-zeeën, schijnen ze losgedooid, en over elkaar gezakt, en steenbonk op steenbonk hangend, gebleven, een chaos van rotsblokken, in de zee.

Zooals bij ebbe de zuivere festoenen der golfkabbels op het strandzand nablijven, - staat zóó niet, op die klare blokken, in schulplijn na schulplijn, de klotsing versteend van den Oceaan?

En waar zij, rondom gelijkelijk ondergraven, reusachtige paddestoelen lijken, daar voelt men het zilte, bijtende water, dat eeuwen nog woelde, en verweerde en verteerde den steen.

En eeuwen spoelde in diepere lagen het stillere water, afrondend met zachte, gestadige wieling de scherpe uitsteekselen der breuken en verkorzelingen van nog vroegere tijdperken, toen de botsende schotsen kraakten, en ontdooid, de blokken ploften.

Toen sloegen van den ge-laagden zandsteen de felle ijspunten in flitsende splijting de schijven los, die nu op de hoogste heuveltoppen de gladde zolderingen zijn van de gespalkte muilen der spelonken.

.....

Als de helden-oorlogen van een Homeros, zóó slaat u het begrijpen van den doodstillen reuzentocht en den val en den honderd-eeuwigen slaap van dit rotsenvolk.

Maar als de sterkte, die tevens teeder was, van den blinden Zanger der oudheid, zoo zijn ook wel deze woeste blokken fijner ontroerend.

Ontzettend zijn ze, als hun hoog hompende gevaarten over een heuvel, een kudde donkere mammouthen gelijken, in hun donderenden omlaag-draf verstard.

Ontzagwekkend blijven ze, als, diep in varenvelden gelegerd, hun stompere bemoste bulten schijnen een grazende troep voorwereldlijke runderen, die, grazend, het bulken vergeet.

Maar gaat ge tusschen hun groote rompen door, dan grijpt hun vorming u in fijnere voelingen aan.

.....

Kent gij de kunst van Rodin, *die* werken van den grooten steenhouwer, die ‘onvoltooid’ worden genoemd, wezens half gewekt maar uit het marmer? Dit leven, bloeiend in het hoogste moment, het oogenblik van geschapen worden uit niets tot iets, dat is in die kunst zoo wonderlijk-beheerscht *gelaten;* dat maakt die kunst zoo vreemd eerst, daarna zoo diep-ontroerend. Want het scheppen is vaak mooier dan het geschapene.

.....

De rotsen, dikwijls toonen ze afzonderlijk ook, wat ze in saamheden te aanschouwen geven: diervorm.

Doch niet de enkele beroemde blokken, de volledige gelijkenissen: La Tête de Chien, La Tortue d'Apremont, curieuse toevalligheden, waren voor ons allereerst belangrijk.

Wat in de rotsen ontroert, niet in alle, maar toch, wáár men gaat, onophoudelijk, dat is Rodin's uit den steen éven ontwakende vorm, dat is het leven, uit die doode blokken plots zich losmakend in een mouvement, een strekken, een buigen, een uitkijken, dat met verwonderlijke waarheid en felheid er is uitgedrukt.

Een tijger-achterlijf, omhoog met spannende uit-breeding der wiegende schoften, staat daar ineens zoo onafwijsbaar voor u, dat van dit uiterlijk beweeg van een lijfsdeel, de *ziel* u op de lippen komt: ‘loeren’ is er in dien slechts te radenen maar hevigen vorm, - een paar deuken tot een bollende spierlijn geduwd in den steen.

Dan is het de geweldige, welvende voorhoofdsplaat van een olifant, die beukt uit de rots; droog-korrelig, dof-verweerd is die als de strakke leerhuid tusschen de slappe oorplooien.

Aan de flanken van een ander blok zwelt even de fijnzenuwige, sterke dij van een reuzenkikker-in-sprong.

De kop van een bizon, bukkend onder een grondloos noodlot, sombert uit de voorovere ruwte van een zwaren rotsstomp op.

En weer is het een tijger, die z'n schoeren heft en uitziet; het opschonken der pezen onderdoor het losse, bewegelijke vel wordt in een vreemde mengeling van krachtige gemouleerdheid en slappere lijnen vertolkt.

Daar stijven hoornig en ondoordringbaar de pantserplaten van een rhinoceros; wat verder steekt een voorwereldlijke

salamander de spichtige, schichtige schubbensnoet omhoog waar zoo het tongetje uit zal lekken, fel en snel.

.....

De beweging, die er in deze natuurlijke beeldhouwwerken leeft, is er een van kalmte, nooit van worsteling, nooit tragisch.

Is het niet opmerkelijk, dat Barye, die hier gewerkt heeft, nooit in zijn hevigst-gemouvementeerde bronzen, een beeststrijd heeft gegeven, waarvan de uitslag onzeker leek?

De kracht, de ongetemde muskel-ontwikkeling, van zijn tijgers vooral, hoe uitbundig ze zich spant, altijd heeft ze de rust der victorie.

.....

De thans te Barbizon vertoevende Bergensche schilders, Graadt v. Roggen, de etser, wien het schilderen een geheime liefde is, en de Bock's leerling Hendrik van Bloem, - zij, Hollandsche impressionisten, studeeren aan de Route de Sully de felheid der gespleten eiken, blindende lichtschrammen aan bosch-donker en lucht-blauw; - of de zware woud-giganten, den schoonen Caravagio aan de legendarische Route des Artistes.... ook van Hollandsche, want beneden de twee blank-geschorste armen staan, in den zwaren tronk gesneden, de namen van Mauve, de Bock, Taco Mesdag; - of, de landaard verloochent zich nooit, zij weken uit het woud tot de stille, kleuren-gloeiende binnenplaatsen, tot de oude stadsgezichten van het naburige Moret, en... tot de wijde vlakte.

Maar de rotsen, onze rotsen, hoe zouden zij, kleur-begeerigen, die ooit begrepen hebben, daar ze enkel *vorm* zijn. Enkel vorm, ook in de teere lijningen der droge mossen.

In een vergeefsche poging ze impressionistisch te zien, werden het blauwe en violette kluiten van onverschilligen omtrek.

Of ze moesten van helle moskussens gloeien, daar waar de wouden welig zijn....

DE MOSSEN. Waar de heuvelige wouden welig zijn, en het veelsoortig geboomte, eik en beuk en berk en eschdoorn, zijn kleuren-wemelende blader-trossen en -schermen mengt, daar, op de helling, die de varenhorden, onder aanvoering der spitse jeneverbes-struiken beklimmen, - staan, op uit

dien groei, de rotsblokken als zachte bonken, belegen met plakken en pollen van mollig, fluweel-glanzend mos.

.....

In stiller contreien, in zomer-droge dennebosschen, dekt een bleeker maar sierlijker bloei de blootheid van den steen. Daar kleuren op het zwart-grijs-verweerde de rozetten van fijnuitschulpende blaadjes, donker mosgroen in het hart, al bleeker naar de kanten, en als van blauwig maanlicht overschenen.

En naast de versche, zoelgetinte, doffen de oude, de tot schubbige blankgrijze bloemigheden verwelkte. En als ook daarvan het stof verging, bleef op de rots een afdruk van wonderteere, zuivere omlijning, iets als een schim van een bloem, bleekgrijs met zilveren kerfjes-rand, de kartelrand van een fijne munt, en met een witte stippeling van gestyleerde meeldraadjes in het midden.

Zoo staat het donkergrijs graniet van groene en grijze en zilveren rozen en rozenvormen overspreid.

Elke rotsklomp, in warme zomerdagen, bloesemt van de liefelijkste decoratieve motieven.

Vergankelijk schoon! Eén regendag, en heel die bloei is een vaal, korstig vuil aan de glibberige steen.

En menig rotsdier, in welks kop het mos een oogje plekte, is blind....

.....

Een grijsharig gevezelte hangt in dichte plokken en pruiken aan stam en twijgen van de oude eiken, grijsaards des wouds, vóór zij, rot en verkankerd, omgeploft, hun bruin-fulpen molm doen bloeden uit den stam, een roest-roode vlek in de woud-somberte, - of dood en naakt zullen staan, reuzenhooge verschrikking, boven 't groene leven uit.

DE VARENS. Aan het heuvelpad, wendend tusschen verspreide rotshobbels, onder de mede-klimmende sparren, staat, vreemde sierlijkheid op dezen barren grond, een eerste lichtgroene varenveer te vlotten op zijn hoogen steel.

En nog een staat er, en nog een.

Aan weerszijden over het nauwere, zwartere pad komen ze neergenegen. Als een water, dat haastig langs geulen volschiet alle ondiepe kommen, zoo komen ze in de opene

bekkens tusschen de boomen geloopen. - Schemer-poreuze wanden zijn het van hoogere luchtige broze velden langs onzen hollen weg. Waar er vele bijeendringen zijn de bladeren gelig-goud en goud-rood en turfbruin verdord.

En door den van hoog-uit gedaalden, fijnen dennegeur, komt een vochte rinschheid gevloten.

Als het pad stijgt, stijgen de varenbaren mee; alle holten en holen tusschen de rotsen vullen zij met hun zware, teere dekking, en de steenstukken liggen daar als vale wrakken boven uit.

En eindelijk, boven op den heuvelrand staande, ligt weer een volgend dal aan onze voeten; één afglooiing en diepte en weer opglooiing naar alle kanten van enkel groen en goud gevederte: één diepe, wijde bokaal van vlottend varengewas. En uit het midden van die zomerzonnige, guldenruischende zee, rijst treurend één herfstige berk, fontein van loof, dat enkel goud is.

DE LIEREN. Vaak waar de varens hun groen-gouden en roode vloeden versprankelen, houden de dennen, die rijzen uit die veerende vloeren, zich binnen hun forsche rechtheid niet.

In de hoogte, waar het licht zoo blauw is en de aardgeur fijner hen omheldert, daar breken ze uit in vervoering, daar splijten ze zich open, en buigen welig hun twee armen uit en strekken weer innig ze zamen; zoo staan die koperen lieren in de lucht.

Uit de warring van 't wiegende naaldendak, uit dat gewemel van blauw en groen, voor het verschuifelend blauw van den hemel en doortokkeld van het tintelend getakte, hangen, hoog over de varenzee, de roode, de ruischende lieren.

* * *

HET LAND DER UITERSTE DOODSVERSTARRING.[1)]

Door een vreemd land togen wij.....

IJle, ree-rosse koepels kwijnden hoog over ons hoofd en

1) Dezen zomer woedde bij Barbizon een hevige boschbrand. Dit fragment geeft, enkele dagen later, den aanblik bij den Rocher Cuvier Châtillon.

om ons heen rezen de zuilen rossig-bruin uit hooge zwarte voetstukken. Zwart en bleek-murw was de aarde in schrompeling van veel verschroeid en ziek gewas; krank was het fletsroze licht, dat onze hoofden omdroefde; de oogen pijnden; de lucht proefde bitter en wrang op de tong.

Toen kwamen wij aan een weg, waarlangs het lage eikenhout roerloos stond met papierige bladeren, als verstijfd door een zwaar-gelen aanslag, en onder dat doode loof, of 't ware van zwarte leegheid ondergraven, was een ver doorzicht van kale zwarte pilaartjes en kalen zwarten grond.

Uit dien voorhof van levenden dood, kwamen wij in het land der uiterste doodsverstarring.

Was het om te weren de blikken des sterflings, dat een haag van dunne, verkoolde twijgen nog zijn schamele, brosse traliën daar voorhield? O! de zwarte stilte stond er-door-héén... een sterke stank drong achter aan het droog verhemelte op, het voorhoofd werd nauw van een looden drukking, de oogen staken.

Één zwartheid was de aarde, één zwartheid kronkelde zijn dood-verstarde wanhoop om ons rond.

Één korst van molm en roet drukte de voet, en de gebladderde boomkarkassen spookten hun krampende rekkingen naar ons neer, zóó als het helsche feest hen had verstikt.

Afgewrongen bij den enkel lag aan taai-gedraaide strengen, nu wrakke splinters kool, de naakt-geblaakte paal van een stam-tronk voorover gestort.

Uitgekuild, met omhoog-geworstelde wortels uit een gapend gruisgat, was het halfverteerde doffe bladerhoofd van een berk ter aard gezonken.

Een andere, tragisch opstaand, hief den troosteloozen rouw van al zijn zwarte blaren.

Ineengekrakt tot versprokkelde houtskoolstukken, zoo lagen er in verbrijzeling. Maar soms was een schare ontredderde takkengeraamten gestort met de stramme gestaakten ineen, en, één starre verwarring, hangen gebleven.

Onopgevangen in zijn val was een eik neergesmakt; en afgeknapt laag van den verroosterden romp, waar diep in de breuk het gele leven stierf, stond de kruin met zijn brosse getakte in het pulver van het fijngestootene.....

Één doodsveld van rulle, zwarte asch lag dan weer de

aard, en erover, - krom-geschroeide stengelnerven der vuurgevilde varens, - boogden waanzinnige hoepeltjes.

Daar rezen pralend de hooge, gedoofde luchters van dofzwart metaal met hun recht-ophoekende tak-armen als armen van kandelabers. Met de strekkingen van gefolterdheid-totextaze, zoo rekten die reuzen-luchters van het vuur-festijn hun armen als zwart-barnende schrammen aan de stalen hal der lucht.

Dan, omgekanteld, lagen er opgestuipt tegen de lijkvale en roet-bezwalkte rotsen; en waar die hun makabere stapeling van dood-wit en zwart begonnen, daar spitsten op, het opperste beeld des Vuur-doods, de uitgebrande flambouwen, de rouwflambouwen - de laaie feesttoortsen, toen de brand al 't omringende bosch vol bloedigen weerschijn sloeg, een rooden rook omhoog joeg in den nacht.

Zooals de boomen van Vincent van Gogh staan te walmen in het licht en op zich zengen in den zonnegloed, - zoo droegen die starre sparverkolingen in den pijnlijken omwrong en opkronking der lage takken, en in de samenritsing, toe tot den spits, van het dunnere rijs,... het schriklijk merk hoe eens de ziedende trek van het vuur ze mee opwervelde en opzoog en opflitste in zijn sissende teistering.

.....

En stappend van rots op rots, dwaalden wij nu den bleeken, grauwigen heuvel omhoog.

Zoo stil, zoo vreemd, zoo leeg lagen de smoor-beslagen of bloot-gebrande rotsen door en boven elkaar, zonder pad.

Nog een enkele versmeulde hout-stronk ontwankte de korstig-gebakken aard tusschen de gore bonken.

Koud bescheen 't de vroege morgenzon, en verwarmde 't niet.

Een kil sieraad des doods, scheen wel een boomstuk, in vierkante blokjes verkoold, van zwart-blinkend git.

En rook-bewalmde steenen tintelden vinnig als overpoeierd met stof van zwarte diamanten.

Dan, of een vreugd in ons oplicht en dadelijk deinst, zien wij gedrukt aan de doffe rots, een grooten grasgroenen sprinkhaan.... eerste kleuring in dezen hof des doods.... Maar wee, zijn vleugels zijn verzengd, onbeweeglijk groent hij aan den steen.... leeft hij?

Wat goudige blaren fladderen omlaag, ritselen vaaglijk over de rotsen...

.....

Zwart-omwoeld zwenkt nu een zandpad op; de sporen staan er diep gedrukt van den vijand, die het vuur verwon; 't paarde-hoefijzer sloeg hier het zand; ruiters galoppeerden van den heuvel, geeselden met takken den brand terneder.

En eindelijk, op den heuveltop, onder de teere troosting van den eersten levenden, goudgroen-trossenden berk, zien we om. Beneden, in grafstille koolverkrompenheid, ligt de ontstegene doods-vallei, - maar daarboven, aan blauwe verschieten, wemelend in nu warmer zon, staan laai-groen en vol in zomer-frischte, de heuvels na heuvels van het levend woud.

IV.

HET KERKHOF. De groote sleutel, die de doodgraver, dorpelijk vertrouwend, ons had meegegeven, gleed in het slot en roestig-knarsend kierde het ijzeren zijdeurtje open.

Zon-hel, vierkant binnen laag muurtje, lag de kleine doodenakker, twee vakken nauw opeengedrongen platte steenen en kruisen, blaak-wit en grijs en van witte en zwarte kralenkransen overschitterd, - vóór den verren achtergrond van blauwe boschbergen, en dichterbij, helderder, het grijs, stomp-betorend kerkje van Chailly.[1)]

Op een enkel graf slechts verhief zich het arduinen of marmeren bidhuisje der Fransche kerkhoven.

Maar rechts terzij, - eenige verrijzenis van groen uit de vlakke steenhitte - stond aan de lucht een dichte boomengroep; daar moest de plek zijn, die wij zoeken kwamen.

In het hart van het boompriëel, onder het getippel van berkeblaadjes en de buigende tuiltjes droge gele peulen van een uitgebloeiden goudenregen, vonden wij drie rotsblokken opeengestapeld, en het hoogste droeg, in bijna uitgesleten letterteekens, den naam gegroefd: Théodore Rousseau. Een klein, zwart plaatje met witte letters, aan een ijzerstaafje boven het graf geheven, kwam het oog te hulp.

1) Barbizon bezit noch kerk, noch kerkhof; Chailly, een grooter dorp, verder de vlakte in, ligt op 20 minuten afstands.

Daarnaast, door wat laag groen ervan gescheiden, doch veilig ook en diep in de schaduw van het dicht en laag neerhuivende loof, lag een groote, oude zerk. Een familiegraf. Wij lazen den naam... Sensier. En een huivering beving ons.

Nog een derde groeve was er aan den openen kant van het geboomte en door de verste twijgen vriendelijk overwiegeld, een Bretonsch kruis op een vierkant voetstuk, met den naam van een schilder, Lafenestre.

'En Millet?' vroegen wij en onze blikken doorzochten nog eenmaal het dichte schemer-boschje. Er was geen ander graf dan die drie..... Lag Millet hier dan niet begraven?

Blikkerend en vijandig blaakte het kale kerkhof...

Waar moesten wij Millet's rustplaats vinden in deze volte van enkel boersche graven?

Toen zag een van ons, tegen den zon-gezengden buitenkant der groen-oase, uitgesloten van de lieflijkheid dier schaduwige rust, een kleine zerk als voor het graf van een heel klein kind: ci-gît...

Dat was het graf van Millet.

Millet lag daar begraven, en zijn vrouw, en zijn dochter en zijn kleinzoontje.

Boven die schamele zerk was een grootere, nieuwere gelegd, met een hardsteenen kruis aan het hoofdeind, en waarop nog eenmaal de vier namen waren ingebeiteld...: late pieteit, machteloos tegen de breede marmerplak, van wie tot in het graf den Meester de zoele rustplaats neemt.

.....

Over den heet-witten steen loopt een lichte rilling; en een fijn goudgroen hagedisje zit bewegeloos in de zon.

C. en M. SCHARTEN - ANTINK.

Les Charmettes. Aug 1904.

De Hamlets van de Russisohe letterkunde.

I.
Toergenew.

Geen Russische schrijver is in het buitenland zooveel gelezen en zoo bewonderd als Toergenew, en dikwijls heeft men beweerd, dat deze ‘verlichte’ Rus in zijn ideeën en opvattingen op en top een West-Europeaan is. Hierin ligt wel eenige waarheid, maar wanneer men verder gaat en meent, dat hij, door een Europeaan te wezen, ophoudt Rus te zijn, heeft men al een zeer verkeerd denkbeeld van den schrijver. Veeleer zou men kunnen zeggen, - al klinkt het eenigszins paradoxaal, - dat Toergenew, juist doordat hij zoo'n typische Rus was, in staat geweest is, in Frankrijk als een Franschman en in Duitschland als een Duitscher te zijn; want het is een van de nationale eigenaardigheden van den Rus, dat hij zeer snel het karakter van een andere natie begrijpt en voelt, en in staat is, zich in sterke mate daaraan te assimileeren. Dostojewskij, een van de beste kenners van zijn volk, spreekt in zijn ‘Dagboek’ tallooze malen van dezen Russischen karaktertrek, en in zijn beroemde redevoering over Poesjkin legt hij er veel nadruk op, dat deze dichter, die in zooveel opzichten als een typische representant van zijn volk kan gelden, ook deze eigenschap in hooge mate bezit. - Men zegt wel eens, dat, zooveel talen iemand spreekt, hij even zooveel malen een mensch is, en al is dit ook een locus communis en niet weinig overdreven, eenige waarheid is er in. Welnu, het is bekend, dat de Russen snel vreemde talen leeren: evenzoo leven zij zich snel in de gewoonten van een vreemd volk in. Men denke slechts aan die tallooze vrijwillige ballingen, die te Parijs en elders in het buitenland wonen, en die niet

meer van West-Europeanen te onderscheiden zijn. Een karakteristiek voorbeeld is ook Peter de Groote. Van wien anders dan van een Rus was het te verwachten, - het is Dostojewskij, die deze juiste opmerking gemaakt heeft, - dat hij, Tsaar zijnde in Moscou, d.w.z. een god te midden van zijn volk, dat verre en vreemde Holland zóó zou liefkrijgen, en van zijn hoogte zou neerdalen, om daar als timmermansknecht te gaan werken? Geen ander dan een Rus zou aan dat nieuwe leven gewend zijn en er zich tevreden bij gevoeld hebben.

Zoo'n Rus was ook Toergenew. In Parijs, waar hij een groot deel van zijn leven heeft doorgebracht, sprak hij Fransch, naar men zei beter dan menige Parijzenaar. Daar was hij een meester in woordspelingen en geestigheden van die soort, waarvan een Franschman geniet. Maar was hij in Rusland, op zijn landgoed, dan bezocht hij zijn boeren, genoot van hun verhalen en sprak tot hen zoo'n ‘Russisch woord’, zoo'n scherp teekenend, geestig woord vol humor, zooals men die volgens Gogol juist in Rusland zoo dikwijls hoort en zoo goed begrijpt, - zoo'n ‘Russisch woord’, dat die menschen trof en indruk op hen maakte, zoodat het hun altijd weer voor den geest kwam, wanneer zij spraken van hun heer, en hen dien heer deed liefhebben als een man van dezelfde soort als zij zelf.

Dat Toergenew zoo dikwijls voor een niet echten Rus is gehouden, komt voor een deel ook daardoor, dat hij tot de partij van de zoogenaamde ‘Zapadniki’ (‘Westerlingen’) behoorde. In dien tijd heeft men namelijk in Rusland twee partijen, die scherp tegenover elkander staan, de ‘Zapadniki’ en de ‘Slawjanophilen’. Iedere beschaafde Rus is overtuigd van de noodzakelijkheid van ingrijpende maatschappelijke hervormingen; maar over de wijze, waarop die moeten worden doorgevoerd, is men het niet eens. De ‘Slawjanophilen’ redeneeren aldus: veel, dat Europa allengs verkregen heeft, is aan Rusland vreemd gebleven; gelukkig heeft het daardoor ook met veel slechte instellingen van het Westen nog geen kennis gemaakt. Rusland is te beschouwen als een ‘tabula rasa’, die moet worden volgeschreven, doch niet met wat Europa leert, maar op een eigen nationale wijze. Een ‘Zapadnik’ daarentegen ziet, ofschoon hij Europa niet voor volmaakt houdt en ook daar veel fouten opmerkt, het

heil van Rusland in de studie en navolging van het Westen: eerst moet men het goede van dat Westen overnemen, dan zal wel blijken, wat verder gedaan moet worden. - Tot die 'Westerlingen'-partij behoort ook Toergenew. Zijn opvoeding op het landgoed van zijn familie, waar na den vroegen dood van zijn vader zijn moeder als onbeperkte heerscheres onrechtvaardig en despotisch regeerde over haar slaven, kinderen en huisgenooten, later de tegenstelling tusschen de Russische en buitenlandsche wetenschap, die hem zoo sterk trof, toen hij van de Petersburgsche Universiteit verhuisde naar Duitschland, - die twee zaken hebben hem gemaakt tot een 'Zapadnik' en dat is hij gebleven van zijn jeugd tot zijn ouderdom.

Maar 'Zapadnik' is niet hetzelfde als 'niet-Rus' en die identificeering gaat allerminst op, waar van Toergenew sprake is. Ieder, die kennis maakt met zijn 'Gedenkschriften van een Jager', zal beseffen, dat deze schrijver van zijn volk houdt, zich één er mee voelt, en het zóó kent, dat hij zijn landgenooten nog veel er van kan leeren. Dat bleek al dadelijk bij het verschijnen van de eerste van deze vertellingen, 'Chor en Kalinytsj'. Reeds vroeger had Toergenew eenige novellen geschreven; velen hadden die met genoegen gelezen, zelfs had Belinskij, de eerste criticus van zijn tijd, wiens oordeel voor velen wet was, met allen lof er van geschreven; maar de schrijver had van zijn werk niet die voldoening, die hij gehoopt had te zullen vinden. Hij dacht er zelfs over, nooit weer iets te schrijven en zich terug te trekken naar de stilte van zijn landgoed, om daar, eenzaam en ongezien door de wereld, zijn verdere leven te slijten. Maar in denzelfden tijd dat hij die gedachten met zich omdroeg, schreef hij 'Chor en Kalinytsj' (1847), een kleine schets uit het boerenleven, maar die, hoe klein ook, een enormen indruk maakte. Onovertrefbaar fijn en scherp worden hier de personen geteekend: door deze kleine vertelling kwam Rusland tot het volle bewustzijn, dat er nog boeren zijn, zoo verstandig, zoo eerlijk, zoo sympathiek als Chor, en zoo hartelijk als Kalinytsj, en door de scherpe tegenstelling met den meester, die, hoewel niet bepaald een slecht mensch, zijn belangstelling niet verder uitstrekt dan tot de keuken en de jacht, voelde men nog te sterker, hoezeer die slaven

verdienen, niet meer slaven te zijn, niet meer onderworpen te wezen aan de onbeperkte heerschappij van den landeigenaar, te meer omdat er onder die heeren ook veel slechte, wreede despoten zijn; voorbeelden te over vindt men in de werken van Toergenew, o.a. in de Jagerverhalen. - Die heele serie vertellingen, die geopend wordt door ‘Chor en Kalinytsj’, heeft in Rusland diepen indruk gemaakt. Iedere schets op zichzelf toont ons het boerenleven, maar telkens wordt dit weer van een anderen kant bekeken, telkens ontdekt men nieuwe nuances er van.

Prachtig is bijv. de beschrijving van die schaar kleine jongens, die 's nachts in de weiden langs de rivier hun paarden laten grazen. Hun eenvoudige gesprekken [vermengd met opmerkingen van den schrijver zelf] worden zóó weergegeven door Toergenew, dat zijn tijdgenooten direct voelden: ‘En moeten nu die kinderen slaven worden, moeten die later onderworpen zijn, misschien de een aan den ander?’ Elders lezen wij van een Zangwedstrijd. Het is een prachtig idee van Toergenew geweest, juist dit tot onderwerp van één der vertellingen te nemen. Immers de volkszang is in Rusland iets zóó eigenaardigs, maakt zóó'n integreerend deel uit van het volksléven, van het leven zoowel van den ‘moezjik’ (boer) als van den ‘dworjanin’ (edelman), als misschien nergens anders ter wereld.

De volkszang bestaat daar niet, zooals elders wel het geval is, in het gevoellooze, onwelluidende uitgalmen van modeliedjes, soms zinloos van inhoud. Op straat hoort men zoo goed als nooit zingen. Maar wanneer een gezelschap bijeen is, hetzij binnenshuis, hetzij men samen een wandeling maakt buiten de stad, dan heft al gauw iemand één van die mooie, aan iederen Rus bekende volksliedjes aan, de anderen vallen in, en onder koorgezang zet men zijn tocht voort. Op de Wolgabooten kan men het zoo vaak hooren, dat in den vroegen morgen op den voorsteven de matrozen allen samen een ‘Wniz po matoesjke po Wolge’ (d.w.z. ‘naar beneden langs moedertje Wolga’) of een ander algemeen bekend lied aanheffen; en dat zóó prachtig, dat ieder er door geboeid wordt, dat men elkaar 's middags vraagt: ‘Hebt u dat gehoord vanmorgen? Wat was dat heerlijk.’ En zoo zingen die matrozen, die mannen, die er zoo ruw uitzien, van wie men zou denken,

dat ze voor geen enkele emotie vatbaar zijn, hooger dan die van het lastdier, waarvan zij het werk verrichten. Zij voelen, hoe zoo iets gezongen moet worden, zij zingen met dat weemoedige pathos, dat zoo eigen is aan het Russische volk en aan het meerendeel van zijn liederen. Na het eerste zullen zij een tweede lied zingen en ook hier treffen zij den rechten toon, dien van luidruchtige, dartele vroolijkheid. - Toergenew beschrijft ons nu, hoe in een plattelandsherberg bijeen zijn de herbergier Nikolaj Iwanowitsj en zijn vrouw, en verder een groot aantal boeren, die allen met de grootste nauwkeurigheid beschreven worden. Zij moeten als jury fungeeren bij een zangwedstrijd. Een populair zanger uit die streek - Jacob heet hij - zal om den prijs van een vaatje bier zingen met een aannemer uit de naburige stad Zjindra. Het is het zingen van Jacob, dat het hoofdmoment vormt van de geheele vertelling en dat ik daarom in vertaling - voor zoover zich zoo iets vertalen laat - weergeef. Zijn tegenstander heeft gezongen en veel succes gehad. Dit is zoo'n zanger, zooals er ook in Rusland veel zijn, van wat men noemen kan het Italiaansche genre, volkomen meester van de techniek en in staat, daarmede ieder effect te bereiken, dat hij verkiest. Hij heeft een uitgelaten vroolijk lied gezongen. Allen hebben gretig geluisterd en den zanger toegejuicht. Alleen zijn tegenstander, Jacob, is onder het zingen stil geworden en heeft zijn gezicht tegen den muur gedrukt.....

'Toen nu eindelijk Jacob zijn gelaat weer vertoonde, was het bleek als dat van een doode; door de toegeknepen ooghaartjes heen zag men nauwelijks de schittering van zijn oogen. Hij zuchtte diep en zong... De eerste toon van zijn stem was zwak en onzeker en het was, alsof die niet uit zijn borst kwam, maar aangedragen werd van ergens ver weg, alsof hij door een toeval in de kamer was binnengevlogen. Een vreemde uitwerking had die trillende, galmende toon op ons allen; wij keken elkaar aan, en de vrouw van Nikolaj Iwanowitsj richtte zich met een snelle beweging op. Op dezen eersten toon volgde een tweede, vaster en langer aangehouden, maar nog steeds merkbaar bevende, evenals een snaar, wanneer die plotseling geluid geeft onder den druk van een krachtigen vinger en dan natrilt met een laatste wegstervende trilling; op dien tweeden volgde een derde, en allengs warmer en breeder

wordend vloeide het weemoedige lied. “Ne odna wo pole dorozjenka prolegala” (“vroeger liep er meer dan één paadje op het veld”) zong hij en ons allen werd het aangenaam en tegelijk eng om het hart. Zelden, moet ik bekennen, hoorde ik zoo'n stem: zij was niet volkomen helder en galmde een klein beetje; in het begin maakte zij zelfs den indruk van wat ziekelijk; maar er was echte, diepe hartstocht in, en jeugd en kracht en zoetheid en een zekere meesleependzorgelooze sombere droefheid. De Russische waarachtige warme ziel klonk en ademde er in en greep uw hart aan, greep het aan in zijn Russische snaren. Het lied groeide, goot zich breed uit. Jacob kwam merkbaar in een roes van vervoering. Hij was niet meer schuchter, geheel gaf hij zich over aan zijn geluk; zijn stem trilde niet meer; zij beefde, maar met dat nauwelijks merkbare, innerlijke beven van hartstocht, dat als een pijl doordringt in de ziel van den toehoorder; en zij werd voortdurend krachtiger, vaster en breeder. Eens, herinner ik mij, zag ik op een avond tijdens de eb op den vlakken, zandigen oever van de zee, die meedoogenloos en zwaar klotste in de verte, een groote, witte meeuw; die zat onbeweeglijk, op de zijdeachtige borst viel de roode schittering van den zonsondergang, en slechts nu en dan strekte zij haar lange vleugels uit in de richting van haar vriend de zee en van de laagstaande purperen zon; terwijl ik naar Jacob luisterde, herinnerde ik mij die meeuw. Hij zong, èn zijn tegenstander èn ons allen volkomen vergetende, doch merkbaar omhoog geheven, evenals een flinke zwemmer door de golven, door ons zwijgend medevoelen. Hij zong en bij iederen klank van zijn stem kwam een gevoel over ons van iets verwants en iets onafzienbaar breeds, evenals of de bekende steppe zich ontplooide voor uw oog, zich uitstrekkende in de eindelooze verte. Tranen voelde ik opwellen in mijn hart en opstijgen naar mijn oogen; dof, ingehouden schreien trof plotseling mijn oor... ik zag op - de vrouw van den herbergier weende, met de borst tegen het venster geleund. Jacob wierp een haastigen blik op haar en stortte de tonen uit nog klankrijker, nog zoeter dan te voren. Nikolaj Iwanowitsj liet zijn hoofd zakken, Morgatsj wendde zich af; Obaldoej, geheel verteederd, stond overeind, met zijn mond dom open; het in 't grijs gekleede boertje snikte stilletjes in een hoekje, zijn

hoofd schuddend en somber iets mompelend; en langs het ijzeren gelaat van Dikij Barin rolde, van onder de geheel over de oogen gezakte oogleden, langzaam een zware traan; de aannemer had zijn saamgeknepen vuist omhoog geheven en tegen zijn voorhoofd gelegd en bewoog zich niet... Ik weet niet, wat het einde zou zijn geweest van dien toestand van spanning, als Jacob niet opeens opgehouden was met een hoogen, merkwaardig fijnen toon, alsof zijne stem afbrak. Niemand schreeuwde of bewoog zich zelfs; allen wachtten als 't ware, of hij niet nòg zou zingen; maar hij opende zijn oogen, als verwonderd over ons zwijgen, keek met een vragenden blik ons allen de rij langs aan en zag, dat hèm de overwinning was....

- Jacob! - zei Dikij Barin, legde hem de hand op den schouder en - zweeg.

Wij allen stonden als verstijfd. De aannemer stond kalm op en ging op Jacob toe. - "Jij... jou... jij hebt gewonnen," bracht hij eindelijk met moeite uit en vloog de deur uit.' -

Bij dit eene citaat wil ik het laten: ik wil alleen nog opmerken, dat zulke stukken talrijk zijn in de 'Gedenkschriften van een Jager', stukken, die ons zoo'n mooie, sympathieke en daarbij zoo juiste voorstelling geven van het volksleven. Men behoeft maar een willekeurige bladzijde uit het bundeltje op te slaan, en men voelt dadelijk, dat die 'Europeesche Rus' Toergenew toch vóór alles een Rus is, en een kenner en bewonderaar van zijn vaderland en volk. Trouwens, het is niet alleen dit gedeelte van zijn werken, dat ons dat leert; alles, wat hij geschreven heeft, draagt één zelfde karakter en dat is een nationaal karakter; van hoe verschillend genre zijn werken ook zijn, zij hebben alle iets gemeen en vormen één geheel, dat ons een zuiver, getrouw beeld vertoont van de Russische samenleving, zooals die was tusschen de jaren 1840 en '50, en zooals zij zich in de volgende periode verder ontwikkeld heeft. Hoe verschillende persoonlijkheden de helden van Toergenew's werken ook zijn, al naar gelang van hun individueele eigenschappen, en al naar zij tot de eene of tot de andere generatie behooren: zij vertoonen allen zulke eigenaardigheden, die hen tot typische Russen maken.

Het best krijgt men een voorstelling van de beteekenis van Toergenew's werk in zijn geheel, wanneer men kennis maakt met wat de geloofsbelijdenis van den schrijver genoemd kan worden, met de redevoering over het onderwerp: ‘Hamlet en Don-Quichot’, die hij in 1860 te Petersburg heeft gehouden voor de ‘Vereeniging tot ondersteuning van behoeftige letterkundigen en geleerden’. Deze rede, hoewel niet groot van omvang, geeft een helder inzicht in Toergenew's werken in de eerste plaats en verder in de geheele Russische litteratuur, waarvan Toergenew zoo'n karakteristiek hoofdstuk vormt. In het kort zal ik den inhoud meedeelen.

Toergenew begint met er op te wijzen, dat Shakespeare's ‘Hamlet’ en Cervantes' ‘Don-Quichot’ terzelfder tijd geschreven zijn, een toevalligheid, die hoogst opmerkelijk is: immers juist in deze beide geniale kunstwerken worden ons die twee persoonlijkheden geschilderd, die als hoofdvertegenwoordigers kunnen beschouwd worden van de twee groote klassen van individuën, waaruit - volgens Toergenew - de menschheid is samengesteld. ‘In deze twee typen zijn twee aan elkaar tegenovergestelde hoofdeigenaardigheden belichaamd van de menschelijke natuur - de beide uiteinden van de as, waarop deze wentelt. Het komt ons voor, dat alle menschen min of meer behooren tot één van deze twee typen, dat bijna ieder van ons gelijkenis vertoont 't zij met Don-Quichot, 't zij met Hamlet. Het is waar, in onzen tijd zijn er veel meer Hamlets gekomen dan Don-Quichots; maar ook de Don-Quichots hebben niet opgehouden te bestaan.’

Tot nadere toelichting hiervan is het noodig na te gaan, wat Toergenew verstaat onder een ‘Hamlet’, en wat onder een ‘Don-Quichot’, m.a.w. welke van de eigenschappen van deze twee persoonlijkheden hij voor de essentiëele houdt, voor die, die iemand stempelen tot een vertegenwoordiger van het eene of van het andere type.

In Don-Quichot ziet Toergenew niet datgene, wat de meeste menschen in hem zien, nl. een ‘vreemden en belachelijken zonderling’, hij beschouwt hem niet eenvoudig als iemand, die in de meening Mooren te bestrijden houten poppen aanvalt, die een troep schapen neersabelt, meenende, dat het ridders zijn, die strijdt tegen windmolens enz. Neen,

hij beschouwt hem in de eerste plaats als den voorvechter van een ideaal, waarin hij vast gelooft, en waarvoor hij alles over heeft, zonder ooit te twijfelen aan het recht van bestaan er van. Vóór alles is zijn hoofdeigenschap ‘geloof in iets eeuwigs, onwankelbaars, in een werkelijkheid, om het met één woord te zeggen, in een werkelijkheid, die zich buiten den enkeling bevindt en die deze niet gemakkelijk tot zijn eigendom kan maken, die dienen verlangt en offers, - maar die te verwerven is door de standvastigheid van het dienen en door de kracht van het offer.’

En wat is Hamlet? Bij een analyse van zijn karakter vindt Toergenew als hoofdeigenschappen ‘egoïsme en ongeloof.’ Hij wordt niet, zooals Don-Quichot, met alle kracht aangegrepen en geboeid door een ideaal, dat dan geheel zijn ziel inneemt; wanneer hij een besluit moet nemen, denkt hij er eerst over na, bekijkt het van alle kanten, omdat hij geen grondprincipe heeft, waarvan hij weet, in dit geval te moeten uitgaan. Bij voorbeeld: Hamlet peinst na over zelfmoord, zucht er over, dat het leven zoo slecht en ijdel is, en dat het goed zou wezen, als men er van verlost was. Toch berooft hij zich niet van dat ijdele leven; of dit op zich zelf slecht zou zijn en in hoeverre, daarover denkt hij, maar vindt geen resultaat; ‘zijn vader komt uit het graf, uit de “kaken van de hel”, om hem op te dragen, hem te wreken, maar hij weifelt, poogt zichzelf te misleiden, troost zich daarmee, dat hij op zichzelf schimpt, en doodt eindelijk zijn stiefvader door een toeval.’ Kortom, Hamlet is een egoïst en een ongeloovige: een ongeloovige, omdat hij geen ideaal heeft, noch een godsdienstig noch eenig ander, dat hem leidt bij zijn denken en handelen, een egoïst, omdat hij, zonder eenig levensprincipe te erkennen of zich aan iemand of iets te hechten, alleen te rade gaat met zijn eigen geest. ‘Hij is een scepticus - en eeuwig is hij in de weer met zichzelf: hij denkt voortdurend niet aan zijn plicht, maar aan den toestand, waarin hij verkeert.’ Doch dat sluit niet in, dat hij zoo'n eerbied heeft voor zijn eigen ik; integendeel: ‘aan alles twijfelende, spaart Hamlet (het spreekt van zelf) ook zich zelf niet: zijn geest is te ontwikkeld, om tevreden te zijn met datgene, wat hij in zich vindt: hij erkent zijn zwakheid, maar alle zelferkenning is kracht -

daaruit vloeit zijn ironie voort, zoo in tegenstelling met het enthousiasme van Don-Quichot. Hamlet verlustigt zich er in, overdreven op zichzelf te schelden, terwijl hij steeds zijn eigen persoon beschouwt, steeds zijn binnenste bestudeert; hij kent tot de kleinste kleinigheden toe al zijn fouten, veracht zichzelf, en terzelfder tijd, kan men zeggen, leeft hij van, voedt hij zich met die verachting. Hij gelooft niet in zichzelf en is ijdel; hij weet niet, wat hij wil en waarom hij leeft - en is gehecht aan het leven.'

Van een Don-Quichot, die zonder nadenken, onder invloed van een impulsie, direct handelend optreedt, is het begrijpelijk, dat hij belachelijk worden kan, zooals de held van Cervantes dan ook bijna voortdurend is. 'Met Hamlet kan iets dergelijks niet gebeuren: zou hij met zijn doordringenden, fijnen, sceptischen geest, zou hij in zoo'n grove fout vervallen? Neen, hij zal niet kampen met windmolens, hij gelooft niet in reuzen... maar hij zou ze ook niet zijn aangevallen, als zij werkelijk bestonden. Hamlet zou niet, zooals Don-Quichot, aan alle menschen een scheerbekken toonen en verzekeren, dat dit nu de echte tooverhelm van Mambrin was; maar wij gelooven, dat wanneer de waarheid zelf in belichaamden vorm zich voor zijn oogen had vertoond, Hamlet het niet gewaagd zou hebben, er voor in te staan, dat zij dat nu werkelijk was, de waarheid. Immers wie weet het, misschien is er ook wel geen waarheid, evenmin als er reuzen zijn?' En dan richt Toergenew zich tot zijn publiek met de zoo juiste opmerking: 'Wij lachen Don-Quichot uit, maar, mijn heeren, wie van ons kan, als hij eerlijk zichzelf ondervraagt, en zijn overtuigingen van vroeger en van heden analyseert, wie van ons durft dan te verzekeren, dat hij steeds en bij iedere gelegenheid het tinnen bekken van den barbier van den gouden tooverhelm zal onderscheiden en onderscheiden heeft?.... Daarom komt het ons voor, dat de hoofdzaak ligt in de oprechtheid en kracht van de overtuiging zelf... maar het resultaat - in de hand van het lot. Dat alleen kan ons toonen, of wij met schimmen hebben gestreden of met wezenlijke vijanden, en met wat voor wapen wij ons hoofd beschut hebben... onze taak is het, ons te wapenen en te strijden'...

Ook over de betrekking, waarin de beide persoonlijkheden

tot hun medemenschen staan, spreekt Toergenew. De meeste sympathie wordt gevonden door de Don-Quichots; hoe de menigte hen beoordeelt, dat heeft Cervantes geschilderd in den omgang van den knecht Sañco Pansa met zijn meester. Wel hebben gewoonlijk de strijders voor een ideaal iets belachelijks, en wel plegen zich de menschen daarover vroolijk te maken, maar tegelijkertijd voelen diezelfde menschen sympathie voor hen. Hun enthousiasme werkt aanstekelijk en verschaft hun een zekeren eerbied van de zijde der toeschouwende menigte. ‘De groote massa eindigt altijd daarmee, dat zij, zonder restrictie geloovende, die persoonlijkheden volgt, die zij zelf vroeger bespot heeft, die zij zelfs heeft gevloekt en vervolgd, maar die, zonder voor haar vervolgingen noch voor haar vloek te vreezen, zelfs zonder te vreezen voor haar lach, den blik van hun geest richten op een doel, dat alleen zij zien, en die vooruitgaan, zonder zich af te wenden, die zoeken, vallen, opstaan en ten slotte vinden... Maar de Hamlets vinden niets, ontdekken niets, en laten geen spoor achter, behalve dat van hun eigen persoonlijkheid, geen werk laten zij na. Zij hebben niet lief en gelooven niet: wat kunnen zij dan vinden?’

‘Zij hebben niet lief’... ‘En Ophelia dan? Bemint Hamlet haar dan niet?’ Die vraag zou wellicht gedaan kunnen worden, en daarom staat Toergenew eenigen tijd stil bij de scenes uit ‘Hamlet’, waarin Ophelia optreedt; en hij komt tot de conclusie: neen, hij bemint haar niet, hij houdt slechts van zichzelf en beseft juist in den omgang met Ophelia meer dan ooit, dat het hem onmogelijk is, iemand lief te hebben. - Dit is echter een periode uit Toergenew's rede, die voor het verband van het geheel gemist zou kunnen worden; en dat ik er hier van spreek, is alleen daarom, omdat wij een dergelijke betrekking tot een even natuurlijk, eenvoudig meisje zullen aantreffen bij den eersten vertegenwoordiger van het type Hamlet in de Russische letterkunde, bij Poesjkin's Onegin, die zeker ook Toergenew voor den geest heeft gestaan bij het opsommen van de characteristica van de Hamlets.

Ofschoon Hamlet niet als Don-Quichot in staat is liefde en genegenheid op te wekken bij zijn medemenschen, geheel alleen staat hij toch niet. Hij vindt al licht een Horatio:

niet de menigte, die blindelings volgt, vereert hem, maar wel de man, die hoog genoeg staat, om mede te voelen met zijn zoo diep en interessant psychisch leven, die zijn ongeluk beseft, dat ongeluk, grooter dan het bij een Don-Quichot bestaan kan.

Maar al is het waar, dat voor een Hamlet slechts weinigen liefde voelen, van den anderen kant heeft hij ook niet de vervolging en hoon te verduren, die Don-Quichot van allerlei zijden ondervindt. Doordat hij zoo fijn en nauwkeurig alles overweegt, voordat hij tot een handeling komt, kan hij geen belachelijke, buitensporige daden doen: hij maakt dikwijls den indruk van een echten gentleman, van een man comme il faut. Zoo is dan ook de Hamlet van Shakespeare. - Veel menschen voelen zich zelfs aan zoo iemand verwant, - een gevolg van zijn veelzijdigheid: bijna ieder ontdekt in hem eigenschappen van zichzelf. Maar verder dan tot een soort van sympathie komt het zelden; vriendschap vindt een Hamlet maar bij weinigen.

Wat ons vaak zoo aantrekt in een Hamlet, dat is het tragische van zijn lot. Dikwijls strijdt hij tegen het goede, maar nooit met de boosaardigheid van een Mephistopheles. Voortdurend streeft hij er naar het booze te bekampen, maar hij kan helaas niet onderscheiden wat goed is en wat slecht; daarover denkt hij na, zonder ooit tot een besluit te komen. ‘En ziet, hier vertoont zich de zoo dikwijls opgemerkte tragische zijde van het menschelijk leven: voor een handeling is een gedachte noodig: maar de gedachte en de wil zijn van elkaar vervreemd en vervreemden met iederen dag meer van elkaar....

> And thus the native hue of resolution
> Is sicklied o'er by the pale cast of thought....

zegt Shakespeare ons door de lippen van Hamlet... En daar staan dus aan de eene zijde de Hamlets, die nadenken met volle bewustzijn, die vaak alles in hun gedachten omvatten, maar even dikwijls nutteloos zijn en veroordeeld tot bewegingloosheid; en aan de andere zijde - de half waanzinnige Don-Quichots, die daarom alleen den menschen voordeel aanbrengen en hen vooruithelpen, doordat zij slechts één punt zien en één punt kennen, dat dikwijls niet eens

bestaat in dien vorm, zooals zij het zien. Onwillekeurig komen de vragen bij ons op: is het dan werkelijk noodig, waanzinnig te zijn, om in de waarheid te gelooven? En wordt werkelijk de geest, die zichzelf volkomen beheerscht, juist daardoor van al zijn kracht beroofd?' Gelukkig kan het antwoord ontkennend luiden, aangezien 'door een wijze beschikking van de natuur er geen volledige Hamlets bestaan, evenmin als volledige Don-Quichots; dit zijn slechts de uiterste uitingen van twee richtingen, de grenspalen, door dichters geplaatst op twee verschillende wegen. Het leven streeft er naar, ze te naderen, zonder ze ooit te bereiken. Men mag niet vergeten, dat evenals het principe van de analyse in Hamlet is doorgevoerd tot het tragische, evenzoo in Don-Quichot het principe van het enthousiasme het comische bereikt, doch dat men in het leven zelden iets volkomen comisch en iets volkomen tragisch aantreft.'

'In onzen tijd zijn er veel meer Hamlets gekomen dan Don-Quichots', zegt Toergenew, en het is dan ook niet te verwonderen, dat de meeste personen, die in zijn romans en novellen optreden, hoofdzakelijk de eigenaardigheden van een Hamlet bezitten. Maar zuivere, onvervalschte Hamlets zijn er slechts weinig in de wereld; hoezeer ook veel menschen er op gelijken, zij bezitten toch nooit alle Hamlet-eigenschappen; en naast deze hebben zij andere eigenaardigheden, heel dikwijls zulke, die ook bij een Don-Quichot voorkomen. Zoo is het ook in de werken van Toergenew: onvervalscht vindt men Shakespeare's Hamlet hier niet terug; maar zoodra men, bekend zijnde met de redevoering, die wij boven bespraken, de romans van den schrijver leest, dan voelt men direct, dat Roedin (de hoofdpersoon van den gelijknamigen roman), Lawretskij ('Een nest van edelen'), Bazarow ('Vaders en Kinderen'), Litwinow ('Rook') en zooveel anderen allen Hamlets zijn; maar zij vertoonen allen verschillende schakeeringen van het type. Ofschoon zij onder een gemeenschappelijke benaming zijn samen te vatten, is toch ieder op zich zelf een individu, en elk van die individuen is de representant van één van de categorieën van Hamlets, waarvan er zooveel zijn op de wereld, en vooral in Rusland. Er

zijn helaas zooveel Russen, voornamelijk uit de hoogere standen, die hun volk niet meer kennen en begrijpen, en weinig meer voelen voor zijn oude tradities, in de eerste plaats voor zijn nationalen godsdienst: nu maken zij kennis met de talrijke ideeën en theorieën, die gedurende de 19e eeuw zoo herhaaldelijk en onder zoo verschillenden vorm in Europa en in Rusland zijn opgekomen; en hun breede Russische natuur, die zich binnen geen grenzen laat dwingen, en die, wanneer zij slechts een ideaal heeft gevonden, waarin zij gelooft, zich zonder restrictie daaraan geeft en met onweerstaanbare kracht er voor strijdt, die breede natuur uit zich nu in een andere richting; zij is haar oude geloof kwijt en zoekt een nieuw; maar zij laat zich niet binden aan de eerste de beste nieuwe leer; laat een idee plotseling indruk op haar maken, spoedig zullen de twijfelingen komen, zij denkt na, zoekt steeds, maar vindt niet datgene, wat het hart rust geven kan. Zoo zijn er veel Hamlets in Rusland; en zoo zijn er veel in de Russische letterkunde Den eersten vindt men bij Poesjkin; hij is de eerste, die in den persoon van Onegin aan zijn volk een goedgelijkend beeld van dit ongelukkige nationale type heeft voorgehouden. Maar daarover later. Eerst willen wij spreken over eenige Hamlets waarmee Toergenew ons in kennis brengt.

Men heeft aan verschillende Russische auteurs verweten, dat zij niet oorspronkelijk zijn, omdat zij de West-Europeesche letterkunde hebben nagevolgd. Bijvoorbeeld: Toergenew heeft in bijna al zijn werken Shakespeare's ‘Hamlet’ tot model genomen. Maar zulke beweringen hebben niet meer dan een schijn van waarheid. Evenmin als men Poesjkin beschuldigen kan, een navolger van Byron te zijn, omdat een nationaal Russisch type, dat hij het eerst volkomen begrepen en met juistheid beschreven heeft, veel punten van overeenkomst vertoont met Childe Harold, en omdat hij tengevolge daarvan des te beter Byron begrepen en des te meer hem bewonderd heeft, - evenmin kan men van Toergenew zeggen, dat hij aan Shakespeare zijn ideeën ontleent, omdat hij dien Hamlet, dien hij kende uit het leven en de letterkunde van Rusland, bij dezen heeft teruggevonden.[1)]

1) Evenzoo is wel de eer van de hervormingen van Peter den Grooten toegekend aan Lefort van Genève, die lang aan het Moscousche hof heeft geleefd. Terecht legt Dostojewskij er den vollen nadruk op, dat het vóór alles de echt Russische natuur van Peter zelf geweest is, die de hervorming heeft mogelijk gemaakt en volvoerd.

'Ook de Don-Quichots hebben niet opgehouden te bestaan,' en inderdaad vinden wij ook Don-Quichots in Toergenew's werken, maar zij zijn niet zulke geprononceerde persoonlijkheden. Voor een deel komt dat daardoor, dat het comische, belachelijke element, dat bij den held van Cervantes zoo op den voorgrond treedt, hier onbeduidend is of geheel ontbreekt.

Een Don-Quichot is bijvoorbeeld Baboerin. Het eerst treffen wij dezen aan als rentmeester op een groot landgoed. Hij waagt het, naar aanleiding van het onrechtvaardige bestraffen van een lijfeigene zijn meesteres flink de waarheid te zeggen, ofschoon hij haar despotische natuur kent. Op staanden voet wordt hij ontslagen: hij had een goede betrekking, maar nu moet hij zijn geheele verdere leven zwoegen en zich aftobben, om zich zelf en een ongelukkigen vriend, die niet in staat is te werken, te onderhouden. Maar nooit verflauwt zijn ijver, om, waar het mogelijk is, met zijn beperkte middelen mee te werken tot het groote doel, de bevrijding van den boerenstand. In den tijd van de Dekabristen staat hij aan eenige revolutionnair-gezinden toe, in zijn huis te vergaderen; hij wordt gevangen genomen, zijn schuld blijkt onbeduidend te zijn en de straf is ook niet zwaar: men wijst hem een plaats in Siberië aan, om daar te leven, overigens vrij in zijn doen en laten. Ook daar, in dat verre land, blijft hij zich interesseeren voor de belangen van het lijfeigene volk, en als in 1861 het bericht hem bereikt van de groote hervorming van Alexander II, kan de nu reeds oude man eerst niet spreken van aandoening, en dan snelt hij niettegenstaande de barre Siberische winterkoude naar buiten, gaat opgetogen aan zijn vrienden vertellen, hoe ten slotte het ideaal van zijn leven is verwezenlijkt, en hij zingt: 'Bozje tsarja chrani' ('God behoed den Tsaar').

Een anderen Don-Quichot beschrijft ons Toergenew in den persoon van Jacob Pasynkow, dien man, wiens geheele leven ons als een 'podwig' (heldendaad) van zelfverloochening geschilderd wordt. Het geheele verhaal wordt aan een vriend van Pasynkow in den mond gelegd. Deze begint met ons te verhalen, hoe aan een vroolijk heerendiner, waar ook hij aanwezig was,

één van de gasten, een zekere Asanow, op pedanten toon sprak van zijn correspondentie met een dame, die hem liefhad, en ten slotte zelfs haar brieven aan de tafelgenooten liet zien. Hij zelf - de verhaler - had nooit eenige sympathie gevoeld voor Asanow, een door en door onbeduidend man, en hij was daarom dubbel gegriefd, toen hij zag, dat die dame niemand anders was dan Sophia Zlotnitskij, de jongste dochter van een hooggeplaatst ambtenaar, waar hij veel aan huis kwam. En diezelfde Sophia, die nu bleek, op zoo intiemen voet te zijn met Asanow, was de persoon, die de woning der Zlotnitskij's ook voor hem zoo aantrekkelijk maakte. Zij had bij hun eerste kennismaking zijn belangstelling opgewekt; die was later overgegaan in liefde, en uit de eenvoudige, ongedwongen manier, waarop zij met hem omging, leidde hij af, dat zijn liefde beantwoord werd. Daardoor is hij dubbel ontstemd en terneer geslagen, nu Asanow zoo onvoorzichtig zijn geheim heeft verraden. Hij acht zich door Sophia misleid en gaat haar de bitterste verwijten doen. Niet lang daarna ontvangt hij bezoek van Asanow, juist op het oogenblik, dat zijn vriend Pasynkow - die eveneens bij de Zlotnitskij's aan huis komt - bij hem is. Pasynkow verschuilt zich in de slaapkamer van zijn makker en hoort van daar uit de heftige woordenwisseling tusschen dezen en Asanow, die van Sophia alles vernomen heeft en nu van zijn medeminnaar rekenschap komt eischen van zijn onbeschaamd gedrag. Als ten slotte Asanow woedend de trap afstormt, met de bedreiging een secondant te zullen zenden, dan komt Pasynkow weer te voorschijn, praat net zoo lang met zijn vriend, totdat deze zijn ongelijk bekent, bezoekt daarna Asanow en Sophia Zlotnitskij en bewerkt een algemeene verzoening. Wat hij precies tot Sophia gezegd heeft, daarover laat hij zich niet nader uit.

Nadat de vrienden elkaar lange jaren uit het oog verloren hebben, vinden zij onverwachts elkaar weder in een kleine provinciestad. De knecht van Pasynkow ontmoet op straat den vroegeren vriend van zijn meester, en vertelt dezen, dat Pasynkow hier in een hotel ziek ligt. Het wederzien van de vrienden heeft plaats aan het ziekbed van Pasynkow, die blijkt, in hoogst zorgelijken toestand te zijn. Zijn ziekte is,

naar hij verhaalt, het gevolg van een wond, die hij in Siberië gekregen heeft, toen hij daar op last van zijn superieuren een troep contrabandisten moest aanvallen. In de nu volgende dagen - de laatste van Pasynkow's leven - spreken de vrienden veel over wat zij vroeger samen hebben doorgemaakt. Eindelijk komt het gesprek op de Zlotnitskij's en op Sophia in het bijzonder, die kort na het boven beschreven voorval de vrouw van Asanow geworden is. Nu er zooveel tijd voorbij gegaan en zooveel gebeurd is, mag Pasynkow zich vrijer uiten over zijn bezoek indertijd aan Sophia. Als zijn vriend vraagt: 'Heb je haar gezegd, dat ik haar lief had?' dan antwoordt hij: 'Ik heb haar alles gezegd, de geheele waarheid.. Ik zei haar altijd de waarheid. Huichelen tegenover haar dat zou een zonde zijn geweest.' En als die zelfde vriend hem meedeelt, dat nu zijn liefde voorbij is, dan spreekt Pasynkow: 'Maar ik ben een ander mensch dan jij, vrind, ik heb tot heden toe niet opgehouden, haar lief te hebben.' Als dan de ander verbaasd uitroept: 'Wat? Heb jij werkelijk haar liefgehad?' dan gaat hij voort: 'Ik heb haar liefgehad. Hoe ik haar liefhad, dat weet alleen God. Niemand heb ik daarvan gesproken, niemand ter wereld, en ik wilde niemand er over spreken... Ja, ik heb haar liefgehad. Ik heb zelfs toen niet opgehouden, haar te beminnen, toen ik vernomen had, dat haar hart aan Asanow behoorde. Maar het was een moeilijk oogenblik voor mij, toen ik dat vernam! Als zij jou had lief gehad, dan zou ik tenminste om jouwentwil mij verblijd hebben: maar Asanow... Waardoor kon die in haar smaak vallen? Zijn geluk! Maar haar gevoel verloochenen, haar liefde opgeven, dat kon zij niet meer. Een eerlijke ziel verandert niet...' - 'Van mij heb je alles gehoord, ongelukkige! en jij bent het, die toen naar haar bent toegegaan.' - 'Ja, dat gesprek met haar... nooit zal ik het vergeten. Kijk, toen heb ik gemerkt, toen heb ik begrepen, wat het woord *Resignation*, reeds lang mijn geliefkoosde woord, beteekent. Maar nog aldoor is zij het voortdurende voorwerp van mijn peinzen gebleven, mijn ideaal... En te beklagen is hij, die zonder ideaal leeft.'

Dat was juist de definitie van een Don-Quichot: iemand, die alles over heeft voor een ideaal. Zeer zeker heeft Toer-

genew ons in Pasynkow zoo'n Don-Quichot willen schetsen, al heeft deze kalme, bezadigde man uiterlijk heel weinig overeenkomst met dien held van Cervantes, die windmolens en houten poppen bestrijdt.

Men vindt in de werken van Toergenew wel meer van die sympathieke idealisten, en de verhalen, waarin zij optreden, zijn geenszins de minst mooie; maar Hamlet is een nationaal type en Don-Quichot is dat niet. Het is opmerkelijk, dat een van de meest geprononceerde Don-Quichots, die wij uit Toergenew kennen, Insarow, een Bulgaar is en geen Rus. Evenzoo fungeert bij den schrijver Gontsjarow als tegenhanger van den echt nationalen Hamlet, die Oblomow heet, een Duitscher. De Don-Quichots vertoonen zich slechts sporadisch in de Russische litteratuur, voor een deel zijn zij slechts gecreëerd als pendanten tegenover de Hamlets: maar Hamlet, de ongelukkige, die gedoemd is zijn geheele leven te zoeken en te zwerven, hij leeft in Rusland, en allen kennen hem, zooals zij hem zien om zich heen, allen kennen hem ook, zooals hij hun getoond is door een lange serie kunstenaars, die begint met Poesjkin en eindigt met Gorkij. Maar het is tijd, om eindelijk eens over te gaan tot de bespreking van de Hamlets van Toergenew.

Natuurlijk zal ik mij moeten beperken. Alle Hamlets van Toergenew hier te vermelden is ondoenlijk, want zij zijn legio; slechts bij een paar van de meest karakteristieke en daardoor meest bekende kan ik stilstaan. Daarna zal ik van de vele Hamlets, die de overige letterkunde ons leert kennen, er eenige bespreken, mij ook hier bepalende tot de meest geprononceerde. Ieder die bekend is met de Russische romanlitteratuur, zal hun aantal gemakkelijk kunnen uitbreiden. Zoo zou men hier vorst André Bolkonskij uit ‘Oorlog en Vrede’ van L. Tolstoj kunnen noemen. Maar hoe zou men die zoo ingewikkeld samengestelde individualiteit kunnen beschrijven, zonder den geheelen roman te bespreken? Dezelfde reden weerhield mij ook, om hier helden van Dostojewskij te behandelen. Een roman van Dostojewskij vormt één geheel, waarvan alle deelen onderling zóó samenhangen, dat men voor den loop van het verhaal geen handeling, geen gedachte van een

hoofdpersoon missen kan. Hoe zou men in korte trekken den inhoud van zoo'n roman kunnen schetsen? Hoe in weinig woorden een bevredigend beeld geven van één van zijn hoofdpersonen, bijvoorbeeld van Iwan Karamazow, wien zeker een plaats toekomt onder de Russische Hamlets? Men leze ‘de Broeders Karamazow’ en men zal weten, wie die drie broeders zijn, maar tegelijk zal men de onmogelijkheid inzien, om anderen door een korte beschrijving het wezen van die broeders te doen begrijpen. Evenzoo spreek ik niet van Tsjitsjikow, uit Gogol's ‘Doode Zielen’. Zeer zeker is hij een uiting van die breede Russische Hamlet-natuur, en een heel eigenaardige ook. Maar wie zal zich, na het lezen van Gogol, in staat gevoelen, dezen aan anderen te verklaren, hun het wezen duidelijk te maken van de door Gogol geschilderde personen, van een Tsjitsjikow, van Sobakewitsj, Manilow, Pljoesjkin, luitenant Pirogow en zoovele anderen? Zal men dit kunnen verrichten, anders dan door Gogol voor te lezen? Probeer eens een persoon van Dickens nauwkeurig te beschrijven: dat is moeilijk, ja bijna onmogelijk: en hoeveel scherper is nog de humor van Gogol dan die van Dickens? Gogol ‘behoefde slechts met den vinger naar hen (de verschillende typen van het Russische leven) te wijzen’, zegt Dostojewskij, ‘en reeds werd het brandmerk in hun voorhoofd gebrand voor de eeuwigheid, en wij kenden hen reeds van buiten: wij wisten wie zij waren, en, vooral, hoe zij heetten.’ Ja, dat weet men zoodra men Gogol gelezen heeft. Maar hoe zou men het aan anderen kunnen openbaren? Dat kan alleen Gogol zelf, die ‘demon’, zooals Dostojewskij hem (in een tijdschriftartikel van 1861) voorgesteld heeft aan Europa, dat steeds Rusland maar niet leerde kennen en begrijpen, die ‘demon’, die aldoor lachte. ‘Hij lachte’, zegt Dostojewskij, ‘zijn geheele leven, om zich zelf en om ons, en wij allen lachten met hem mee, wij lachten zoo lang, totdat wij eindelijk begonnen te weenen tengevolge van ons lachen.... O, dit was een reusachtige demon, zooals er bij u in Europa nooit een geweest is, en zooals gij er misschien geen bij u zoudt hebben geduld.’ En de meest demonische uiting van Gogol's humor is Tsjitsjikow. Men leze de ‘Doode Zielen’ en men zal hem kennen.

Onder Toergenew's ‘Gedenkschriften van een Jager’ vindt men een gesprek van dien jager met den ‘Hamlet van het district Sjtsjigrowskij.’ Deze ongelukkige verkeert in hetzelfde stadium van bitterheid en verachting van de wereld en zich zelf, als die persoon, dien Dostojewskij in zijn ‘Aanteekeningen uit het sousterrain’ beschrijft, en evenals deze wordt hij aan ons voorgesteld in zoo'n geestestoestand, waarin hij niet alleen die dingen meedeelt, die iemand aan zijn medemenschen en aan zichzelf durft openbaren, maar ook dat, wat een ander zelfs aan zich zelf niet bekent.[1)] De manier, waarop deze Hamlet spreekt, is typisch Hamletachtig: voortdurend spot hij met zichzelf, tegelijkertijd bezit hij een groote dosis eigenliefde, en ook daarover uit hij zich weer met den venijnigsten humor. Hij verhaalt, dat hij doorgaat voor een origineel persoon, maar dit in het allerminst niet is, in alles is hij slechts de copie van anderen: ‘ik heb onderwijs gehad,’ zegt hij, ‘ben verliefd geraakt en eindelijk getrouwd, maar het was, alsof ik dat alles niet uit eigen verkiezing deed, maar of ik daarmee een plicht vervulde, of te wel een opgegeven les opzei, wie zal het uitmaken!’ De ‘jager’ leert dezen wonderlijken persoon kennen, als hij bij een buurman op een groot diner geweest is en daar, overeenkomstig de gastvrije gewoonte van de Russen, blijft slapen. Dan is deze Hamlet zijn kamergenoot. Beiden kunnen den slaap niet vatten en Hamlet begint een gesprek; hij beweert, wel te willen wedden, dat de ander hem voor een dwaas, voor een onwetenden steppenbewoner houdt, en als deze in beleefde termen het tegendeel wil gaan beweren, wordt hij direct overstelpt door een stroom van woorden: ‘Ik ben volstrekt niet, wat u denkt.... Ten eerste spreek ik niet slechter Fransch dan u, en Duitsch zelfs beter: ten tweede heb ik drie jaar in het buitenland doorgebracht: alleen in Berlijn heb ik acht maanden gewoond. Den geheelen Hegel

1) Van die twee Hamlets - van Toergenew en van Dostojewskij -, die zooveel op elkaar gelijken, beschrijf ik slechts den eersten. Van dezen verhaalt Toergenew ons de heele levensgeschiedenis, van den ander vernemen wij slechts één avontuur, maar des te uitvoeriger zijn zijn algemeene bespiegelingen over zichzelf medegedeeld. Dat ik bij hem niet langer stil sta, vindt zijn reden in de onmogelijkheid voor mij, om wat door Dostojewskij zoo nauwkeurig en psychologisch juist beschreven is, in beknopten vorm na te vertellen.

heb ik geleerd, mijnheer, Goethe ken ik van buiten; bovendien ben ik lang verliefd geweest op de dochter van een Duitschen professor, en ben ik in het vaderland getrouwd met een teringachtig meisje, die een kaal hoofd had, maar een heel opmerkelijke persoonlijkheid was. Dus ik ben een vrucht van uw grond: ik ben geen steppenbewoner, zooals u meent... Ook ik ben verteerd door reflectie en er is niets onmiddellijks in mij.' Hij beweert, verlegen te zijn, en daardoor in een gezelschap niet opgemerkt en door de bedienden onbeleefd behandeld te worden. Maar die verlegenheid komt voort uit eigenliefde. 'Soms echter', gaat hij verder, 'verdwijnt onder den invloed van weldadige omstandigheden en toevalligheden, die ik overigens niet in staat ben te definieeren noch te voorzien, mijn verlegenheid geheel, zooals bijvoorbeeld nu.' Of de ander wil of niet, Hamlet wil hem zijn levensgeschiedenis vertellen en doet dat op dezelfde wonderlijke, humoristische manier, waarop hij tot nog toe gesproken heeft. Van 'den grootschen dag' van zijn geboorte af tot zijn vertrek naar de Moscousche universiteit, heeft zijn moeder met de voortvarende gestrengheid, eigen aan een landeigenares in de steppe, hem opgevoed. Als die periode teneinde is, dan begint het ongelukkige leven met al zijn zwaarte op hem te drukken. In Moscou maakt hij deel uit van een club studenten, met wie hij, zooals dat in zoo'n omgeving meer gaat, de diepzinnigste gesprekken pleegt te voeren over 'de Duitsche philosophie, de liefde, de eeuwige zon van den geest' enz. Hoe verkeerd hij ook deze wijze van leven vindt en hoe verderfelijk voor een jongen man, hij heeft toch daar in Moscou gemerkt, dat er velen zijn, die er tegen kunnen, dat bij menigeen, 'hoezeer hij zich ook kromde tot een boog, de natuur toch zegevierde, alleen ik ongelukkige', zucht hij, 'kneedde mij zelf als zachte was, en mijn ellendige natuur bood niet den minsten weerstand.' Gedurende zijn studententijd krijgt onze Hamlet zijn landgoed onder eigen beheer - zijn moeder is intusschen gestorven - maar hij gaat er nog niet wonen: zijn onrustige geest drijft hem, zooals zoovele Russen, naar het buitenland. Eerst studeert hij te Berlijn: daar maakt hij al spoedig kennis met de woning van dien professor, wiens dochter weldra zoo'n groote bekoorlijkheid voor hem krijgt. Hij

meent zich gelukkig te voelen; hij zal voor zijn leven gered zijn, als zij hem in dat leven wil vergezellen. Maar in de oogenblikken van de grootste zaligheid krijgt hij zoo'n vreemd, onbegrijpelijk gevoel over zich: hij wordt zwaarmoedig en ten slotte vlucht hij voor zijn geluk: hij verlaat Berlijn en doorreist geheel Europa: maar zijn malaise wordt niet minder, steeds voelt hij dieper, dat hij geen origineel individu is: ofschoon niets van kunst begrijpende, staat hij met aandacht beroemde beelden en schilderijen te bewonderen: hij komt zelfs zoover, dat hij gedichten en een dagboek schrijft. Na drie jaren zwerven keert hij in Moscou terug; hij is, zoo vertelt hij, onbeduidend gebleven, maar zijn onbeduidendheid vertoont zich in een nieuwe phase: veel spreken, mooiklinkende ideeën verkondigen, dat is nu zijn eenige vermaak. En hij heeft er succes mee: er zijn velen in Moscou, die hem, den minsten van alle stervelingen, voor een geleerde, voor een genie houden! Maar hieraan komt spoedig een einde: men spreekt kwaad van hem, de vereering voor zijn persoon wordt minder, en met zijn grootheid is het uit. Weg nu uit Moscou, en gevlucht voor den vijand! Maar wie kan zich zelf ontvluchten? In de eenzaamheid komt een nieuwe kwelgeest, in den vorm van schaamte en zelfverachting wegens het dwaze, kwajongensachtige optreden in Moscou, en wegens de laffe vlucht, die daarop gevolgd is. Gelukkig vindt onze Hamlet een afleiding voor zijn zwaarmoedige overpeinzingen in het gezin van een weduwe, wier jongste dochter weldra zijn vrouw wordt. Hij verbeeldde zich haar lief te hebben. Hoe hij op die gedachte gekomen is? Hij weet het zelf niet, vermoedelijk is het in de eerste plaats het huiselijke van het geheele milieu, dat zoo'n invloed op hem heeft gehad. Hoe dat ook zij, op het einde van een avond, dat hij kalm heeft genoten van al wat hij daar in de huiskamer zag en hoorde, heeft hij de hand van Sophia gevraagd en niet lang daarna zijn zij getrouwd. Maar ook nu blijkt weer de groote bekrompenheid en kortzichtigheid van onzen Hamlet. Wien anders dan hem zou dat zijn overkomen...? Eerst na het huwelijk ontdekt hij, dat zij niet de geschikte vrouw voor hem is: zij gaat gedrukt onder iets, wat weet hij niet. Nu, zegt hij ‘een origineele man had zijn schouders opgehaald, misschien een paar maal gezucht, en was voor zich

gaan leven: maar ik, een niet origineel wezen, begon naar de balken[1)] te kijken.' Het is dan ook een ware uitkomst, als de ongelukkige vrouw sterft in het kraambed; dat zij juist op die wijze haar leven zou eindigen, dat had haar echtgenoot al lang voorzien. Zij zou wel niet in staat zijn, hem een dochter of zoon en de wereld een nieuwen bewoner te schenken! Nog niet lang is dit alles geleden, maar lang genoeg, om den armen man nog dieper te doen zinken: hij heeft een betrekking gekregen, maar die wegens hoofdpijn, slechte oogen en 'andere oorzaken' weer opgegeven; hij heeft een opstel voor een tijdschrift geschreven ('als ik mij niet vergis, een vertelling') maar van den redacteur, aan wien hij het toegezonden had, ten antwoord gekregen, dat hij wel geest bezat, maar niet het eenige noodige, d.w.z. talent. De landeigenaars uit den omtrek, die eerst grooten eerbied hadden voor zijn 'Europeesche' geleerdheid, zijn aan hem gewend en behandelen hem familiaar, ja zelfs uit de hoogte en met geringschatting. En hij? Wat doet hij nu? Hij is afgedaald tot de diepste diepte van zelfverachting, die een mensch behagen doet vinden in zijn eigen vernedering. Verlaat hij de eenzaamheid en vertoont hij zich onder de menschen, dan zoekt hij opzettelijk het gezelschap van wie hem hoonen en beleedigen, opzettelijk vleit hij die menschen, die hij diep veracht, en die indertijd in Moscou 'in geestdrift het stof van zijn voeten en den zoom van zijn jas zouden hebben gekust.' - En als op deze wijze de verhaler zijn geheele levensgeschiedenis heeft meegedeeld, dan protesteert van uit het aangrenzende vertrek de heer Kantagrioechin, die tevergeefs poogt in slaap te komen, tegen dat aanhoudende praten.

1) De verklaring van deze woorden wordt gegeven door de meest typische van al Hamlet's uitlatingen. Ik citeer de geheele passage: 'Intusschen echter zou ik niet wenschen, u een slechte gedachte van de overledene te geven. Dat verhoede God! Het was een edel, best schepsel, een schepsel vol liefde en in staat tot ieder offer, hoewel ik, onder ons gebleven, bekennen moet, dat als ik niet het ongeluk had gehad haar te verliezen, ik zeker niet in staat zou zijn, heden met u te spreken, want nog tot nu toe bestaat de balk in mijn schuur, waaraan ik meermalen plan heb gehad mij op te hangen.'
'Voor sommige peren is het noodig, om eenigen tijd in een ondergrondschen kelder te liggen, om, zooals men zegt, hun rechten smaak te krijgen: mijn overleden vrouw behoorde blijkbaar ook tot de zoodanige voortbrengselen van de natuur. Eerst nu doe ik haar ten volle recht.'

Schuchter duikt Hamlet weg onder zijn dekens, mompelt eerbiedig-bedeesd: ‘Ja mijnheer, excuseer mij’, en neemt van zijn kamergenoot afscheid met de woorden: ‘Hij heeft recht op zijn nachtrust, hij behoort te slapen, hij moet nieuwe krachten opdoen, al was het dan ook maar alleen, om morgen weer met hetzelfde genot te dineeren. Wij hebben niet het recht, hem te storen. Bovendien, ik geloof, dat ik u alles gezegd heb, wat ik wou, en u zult wel willen slapen. Ik wensch u goeden nacht.’

Zie hier de geschiedenis van een Russischen Hamlet van het begin tot het vroege einde: deze ongelukkige is, na verschillende stadiën van ellende doorgemaakt te hebben, ten slotte bezweken in den strijd van het leven; nog jong, is hij voor de wereld gestorven: alleen voor zich zelf levende, is hij voortdurend in dien wanhopigen toestand van zelfverachting en zelfvernedering, waarin men zich steeds dieper voelt zinken; voor een oogenblik kan er nog eens een opflikkering van leven komen, maar die oogenblikken zijn kort en zeldzaam: al gauw vervalt de rampzalige weer tot die zelfmarteling, die eeuwig schijnt te zullen voortduren.

Maar niet van iederen Hamlet is de val zoo diep. De overige Hamlets van Toergenew beantwoorden geen van allen volkomen aan dit type, al hebben velen er groote gelijkenis mee. Dat is bij voorbeeld het geval met den meest bekenden, Dmitrij Roedin.

Roedin heeft niet alleen wat zijn karakter, maar ook wat zijn levensloop betreft, punten van overeenkomst met den ‘Hamlet van het district Sjtsjigrowskij.’ Evenals deze is hij de zoon van een landeigenaar, ook hij is student geweest en heeft met zijn clubgenooten vol enthousiasme geredetwist over Duitsche philosophie en gedweept met poëzie en liefde. Hij zelf was de ziel van die club. Daarna is ook hij in Duitschland geweest en vandaar teruggekeerd met een groote dosis geleerdheid, waarmee hij nu zijn landgenooten verbaast en in bewondering brengt. Evenals die andere Hamlet is hij opgetreden in de salons van de aristocratie en is daar als een genie gevierd. Maar nu houdt de overeenkomst op: de een is, zoodra zijn roem begint te verminderen, in de eenzaamheid gevlucht. Moedeloos geworden, heeft hij zich

het slechts met het doel, om zich te laten hoonen en vernederen. Roedin daarentegen geeft den moed niet zoo gauw op; wel vlucht ook hij voor de moeilijkheden, maar alleen, om elders opnieuw zijn geluk te beproeven, tot het hem ook daar tegenloopt. Hij bezit alzoo een zekere mate van zelfvertrouwen. Dat maakt tevens, dat hij niet dadelijk iedere onderneming opgeeft, zoodra hij tegenstand ondervindt. Maar zijn weerstandsvermogen is niet heel groot; wel neemt hij zich dikwijls voor, zich te verzetten tegen de moeilijkheden, maar zijn verzet duurt slechts zoolang - en dat punt is gauw bereikt - totdat hem de strijd te zwaar wordt; dan wijkt hij, en is moedeloos; bij iederen nieuwen terugslag voelt hij zijn zwakheid dieper; maar telkens verzamelt hij toch weer nieuwe krachten, telkens probeert hij, of hij op ander terrein gelukkiger zal zijn. Het is één eigenschap, die hem steeds belemmert in zijn ondernemingen: hij kan niet standhouden. Een ander zal den eersten keer, dat zich een hinderpaal voordeed, niet gerust hebben, voordat die uit den weg geruimd was: die man is gered voor zijn leven. Roedin heeft nooit zoo gehandeld: bij iedere moeilijkheid heeft hij willen weerstandbieden, maar zoodra er een energieke daad vereischt werd, was hij daartoe niet in staat; dan bleek het, dat de theorieën, die hij zoo graag zich zelf hoorde uitspreken, niet uit een vast levensprincipe voortkwamen, maar aangeleerd waren, zonder diep te wortelen in zijn geest. Met weemoed begint hij het verhaal van zijn avonturen en desillusies aldus: ‘Iets opbouwen heb ik nooit gekund; het is dan ook lastig, om te bouwen, wanneer men geen bodem onder zijn voeten heeft, wanneer men zelf zijn eigen fundament moet leggen.’

De hoofdinhoud van den roman wordt gevormd door Roedin's verblijf ten huize van Darja Michajlowna, een rijke dame, die evenals 's winters in Moscou, zoo ook 's zomers als zij buiten woont, haar woning gastvrij openstelt voor haar vele bekenden. Roedin wordt bij haar geïntroduceerd door een vriend van hem. Bij zijn komst vindt hij een groot aantal dames en heeren bijeen, op wie dadelijk den eersten avond zijn welsprekendheid een diepen indruk maakt. Zoodra zich een gesprek ontwikkelt en Roedin als van zelf het middelpunt daarvan wordt, dan voelen allen, dat hier

een buitengewone persoonlijkheid spreekt, om niet te zeggen een genie. Ieder wordt geboeid door zijn stem en zijn woorden, langzamerhand zwijgen alle overigen, en het gesprek verandert in een causerie. Roedin bezit in hooge mate de gave van het woord. Zijn stellingen toelichtende met mooie, pakkende beelden, die nog te meer boeien door het enthousiasme van den spreker, spreekt hij over ‘datgene, wat aan het tijdelijke leven van den mensch een eeuwige beteekenis geeft.’ Ten slotte eindigt hij met de woorden: ‘Ik herinner mij een Scandinavische legende: een vorst zit met zijn krijgslieden in een donkere, lange schuur, om den haard. Het voorval heeft plaats in een winternacht. Op eens vliegt een klein vogeltje de geopende deur binnen en aan de andere zijde weer naar buiten. De vorst maakt de opmerking, dat dit vogeltje is - als de mensch in de wereld: het kwam aanvliegen uit de duisternis en vloog weer weg in de duisternis, en vertoefde slechts kort in de warmte en het licht. “Vorst,” antwoordt de oudste van de krijgslieden, “het vogeltje zal ook in de duisternis niet omkomen, en het zal zijn nest vinden...” Evenzoo is ook ons leven vluchtig en nietig; maar al het groote wordt volbracht door middel van de menschen. Het bewustzijn, dat men een werktuig is in de hand van die hoogere krachten, dat moet voor den mensch alle overige vreugden vervangen: het is juist in den dood, dat hij zijn leven, zijn tehuis zal vinden...’ - Als na die tirade Darja Michajlowna uitroept: ‘Vous êtes un poète’, dan is Roedin's roem gevestigd; allen prijzen hem met geestdrift; Darja Michajlowna noodigt hem uit, voor eenige dagen zijn intrek bij haar te nemen, en een tijdlang is hij het middelpunt niet alleen van het huisgezin, maar van het intellectueele leven van de geheele streek. Doch daaraan zal gauw een einde komen. Een zekere Lezjnew, die in de nabijheid woont en hoort van Roedin's succes, voorspelt reeds, dat die roem zich niet zal handhaven. Hij zelf was een vriend van Roedin in hun beider studententijd: hij kent den indruk, dien deze vermag te maken; maar zijn gebrek aan energie, de zwakheid van zijn karakter zijn hem eveneens bekend. En maar al te gauw komt Lezjnew's voorzegging uit. Darja Michajlowna heeft een achttienjarige dochter, Natalia, op wier jeugdig gemoed de nieuwe gast een diepen indruk maakt.

Als deze met enthousiasme spreekt van een nuttig, werkzaam leven en met hartstocht te velde trekt tegen de conventie, die het leven van zoovelen ijdel en nietswaardig maakt, dan krijgt zij die nieuwe leer lief en met de leer den profeet. En ook Roedin voelt liefde voor Natalia. Welke hinderpaal zal dus aan hun huwelijk in den weg staan? Dat Darja Michajlowna haar toestemming weigert? Neen, daardoor laat Natalia zich niet weerhouden. Als haar moeder zegt, dat zij eerder den dood van haar dochter dan het huwelijk van deze met Roedin zal gedoogen, dan antwoordt zij, dat zij eerder zal sterven dan met een ander te trouwen. Ja, Roedin's lessen hebben indruk gemaakt: Natalia is geheel los geworden van alle vooroordeelen van de conventie. ‘Weet u,’ zegt zij tot Roedin, ‘dat als u mij vandaag, op dit oogenblik, hadt gezegd: “Ik heb je lief; maar trouwen kan ik je niet, ik kan niet instaan voor de toekomst, maar reik mij de hand en ga met mij mee!” - weet u, dat ik dan met u gegaan zou zijn, dat ik voor niets zou zijn teruggeschrokken?’ En wat doet Roedin? Hij raadt onderwerping aan. Aan de moeilijkheden, die zich anders zullen voordoen, voelt hij zich niet in staat het hoofd te bieden. Of hij die dan vroeger niet voorzien heeft? Ja, dat heeft hij wel, maar geheel anders deden zij zich aan hem voor, toen hij er slechts over sprak en peinsde, dan nu, nu een snelle beslissing noodig is. Nu blijkt het ook van dezen Hamlet waar te zijn, wat Toergenew van dien van Shakespeare zegt: de gedachte en de wil, die tot een daad moet voeren, zijn van elkaar vervreemd. Nog steeds voelt Roedin dezelfde liefde voor Natalia. nog steeds zou het zijn vurigste wensch zijn, met haar te mogen leven; maar de ‘podwig’ (groote daad), die hiervoor noodig is, daartoe kan hij niet besluiten; daarvoor is - hij gevoelt het diep - zijn lafheid en onbeduidendheid te groot. ‘Dus zoo was het dan, dat dit alles moest eindigen! Wat een erbarmelijk figuur maak ik, hoe nietig ben ik tegenover haar,’ - zoo spreken, dat kan hij, maar zich verheffen uit die nietigheid: hij is niet eens in staat het te beproeven. Liever verlaat hij met schande de woning, waar hij gastvrijheid genoten heeft, liever zwerft hij arm rond, gehaat en vervolgd door zijn vroegere vrienden en vereerders. Schitterend was het begin, tragisch het einde.

En zoo gaat het telkens weer, bij alles, wat Roedin onderneemt. Van een deel van die lijdensgeschiedenis worden wij in kennis gesteld in het laatste deel van den roman, waar Roedin voor zijn vroegeren studiemakker Lezjnew, dien hij toevallig aantreft, zijn hart uitstort. Veel heeft hij ondernomen, maar niets is hem gelukt, niets heeft hij tot een goed einde gebracht. Zoo is hij o.a. leeraar geweest aan een school; maar hij kon zich niet bepalen tot den beperkten arbeid, die hem was opgedragen. Zijn geest wilde steeds breedere wegen zoeken. Hij boeide zijn leerlingen door zijn enthousiaste improvisatie, zij luisterden gretig naar de welsprekende taal, ook al ontging hun de inhoud; en dan raakte Roedin onder de bekoring van zijn eigen stem en woorden, en het succes, dat hij verkreeg, deed hem steeds verder spreken, steeds de grenzen van zijn onderwerp uitbreiden. Dikwijls gebeurt het, dat hij, met zijn algemeene, encyclopaedische kennis, zich niet bepaalt tot zijn eigen vak, zijn collega's beklagen zich, en als ten slotte blijkt, dat de leerlingen niets geleerd hebben, dat alleen de welsprekendheid en de persoonlijkheid van den leeraar indruk hebben gemaakt, dan is het met den docent Roedin gedaan. Hij bezit niet de kracht om zich te verzetten tegen zijn breede, expansieve natuur, hij probeert niet eens zijn werk weer op te nemen en het van een andere zijde aan te vatten, wetende, dat hij zich toch binnen geen grenzen beperken, zich geen bepaalde, nauwkeurig omschreven taak stellen kan. Hij vlucht voor de omstandigheden. En zoo is het zoo vaak gegaan, sedert hij Darja Michajlowna's huis verliet. Alles mislukt den ongelukkigen Roedin; overal laat hij een slechten naam achter; onophoudelijk vervolgt hem de schande. Toch is hij niet slecht, toch is die schande onverdiend; maar slechts door weinigen wordt dit beseft, slechts weinigen voelen iets van wat er in hem omgaat en hoe groot zijn lijden is. Maar geheel onbegrepen en onbemind zal hij toch niet sterven. Ook Hamlet had een vriend, Horatio, die hem lief had en vereerde, die uit den grond van zijn gemoed van zijn stervenden vorst kon getuigen: ‘Here cracks a noble heart.’ Zoo'n Horatio heeft ook Roedin gevonden, en wel in den persoon van Lezjnew. Deze heeft, toen zijn vroegere vriend zoo'n gevierde persoon was ten huize van Darja Michajlowna, zijn

omgeving voor dien innemenden man gewaarschuwd; hij heeft onmiddellijk begrepen, hoe gevaarlijk die in dezen kring zijn kan, in de eerste plaats voor het suggestibele gemoed van Natalia. Maar ofschoon Lezjnew's genegenheid voor zijn vroegeren vriend zeer verminderd is, veracht heeft hij hem nooit; steeds bewaart hij een gevoel van medelijden voor den ongelukkige. En als hij na lange jaren Roedin terugvindt, in de diepste ellende, vernederd en gedesillusionneerd door het leven, maar niet verbitterd op de menschheid, aan niemand iets verwijtend dan aan zichzelf, dan stijgt zijn medegevoel tot bewondering en liefde, dan doorziet en begrijpt hij Roedin, zooals eenmaal Horatio zijn vriend Hamlet. Dan beseft hij, dat het alleen standvastigheid is, waaraan het zijn makker ontbreekt, standvastigheid, die niet rust, voordat het goede voornemen ten einde toe voltooid is. Nu eerst is hij in staat, zijn vriend de ware woorden toe te voegen: 'Geen worm woont er in je, geen geest van ijdele rusteloosheid, - het vuur van de waarheidsliefde brandt in je, het brandt in jou krachtiger dan in velen, die niet eens zichzelf voor egoïsten houden en jou misschien een intrigant noemen.'

In den strijd van het leven zijn de vrienden van elkaar vervreemd, zelfs heeft een tijdlang vijandschap tusschen hen bestaan inplaats van de vroegere vriendschap. Na lange jaren vinden zij elkaar terug en dan begrijpen zij, dat de afstand, die hen scheidt, inderdaad zoo groot niet is; de een is in staat geweest, nadat hij eenmaal zijn plaats in de wereld gevonden had, daar kalm en rustig te blijven leven; de ander heeft voortdurend gearbeid, gezwoegd en geleden, zonder ooit een rustplaats te vinden; maar nog steeds waardeeren en begrijpen zij elkaar, nog steeds zijn zij in staat eendrachtig hun glazen op te heffen en een ouderwetsch 'Gaudeamus igitur' te zingen. Maar het samenzijn van de vrienden duurt niet lang meer: Roedin wil nog dienzelfden avond vertrekken. Hoeveel zwerven zal hem nog te wachten staan? In ieder geval, zegt hij bij het afscheidnemen, wat er ook gebeuren mag, zijn uiteinde zal ellendig zijn. En hoe is zijn uiteinde geweest?

Lange jaren heeft Dmitrij Roedin gezworven door zijn vaderland, niets nuttigs heeft hij er tot stand gebracht: in

1848 sterft hij onbekend te Parijs, ver van huis, bij het verdedigen van een barricade.

De bekendste van alle romanhelden van Toergenew is Bazarow, de hoofdpersoon van ‘Vaders en kinderen.’ Ook hij is een representant van het type Hamlet en wel een heel eigenaardige. Daarom wensch ik hier ook zijn persoon te bespreken, na vooraf een enkel woord gezegd te hebben over den geheelen roman en over de andere personen, die er in voorkomen. Van alles, wat Toergenew geschreven heeft, is ‘Vaders en Kinderen’ het meest gelezene. Toch vinden velen - vooral in Rusland - het niet het mooiste. Datgene, wat hun niet bevalt, is de intrigue: het zou beter geweest zijn, als eenige stukken waren achterwege gebleven, bijv. Bazarow's duël met Paul Kirsanow, ja zelfs de geheele episode van de liefde van Bazarow voor de weduwe Odintsowa.

Natuurlijk is dit een quaestie van smaak; maar tot zekere hoogte zal ieder met deze critiek instemmen: de loop van het verhaal is bijzaak, hoofdzaak is de schildering van de personen, van Bazarow in de eerste plaats; de kern van den roman is het eerste gedeelte, waarin het verblijf van Bazarow in de woning van de Kirsanow's wordt beschreven, en waarin zoo scherp geteekend het geslacht van de vaders en dat van de zoons naast elkaar worden gesteld, zooals die generaties waren in de periode, waarin deze roman geschreven werd (1862).

Van het oudere geslacht worden ons twee representanten getoond in de broeders Paul en Nicolaas Kirsanow. Juist in deze zelfde periode hield Toergenew zijn rede over ‘Hamlet en Don-Quichot’, de daarin uitgesproken ideeën vervulden toen al zijn denken en het is dan ook niet te verwonderen, dat hij ons in deze twee broeders vertegenwoordigers van die beide categorieën van menschen laat zien. Nicolaas is een Don-Quichot: zijn geheele leven is een streven naar de idealen, die hij als de hoogste en edelste beschouwt. Hij is jong getrouwd en zijn huwelijksleven is ongestoord gelukkig geweest. Als hij op nog jeugdigen leeftijd zijn vrouw moet missen, dan wijdt hij zich met alle zorg aan de opvoeding van zijn zoontje Arkadij. Maar dat is niet het eenige, waar-

voor hij belangstelling heeft. Hij behoort tot die zelfde generatie, waartoe Toergenew behoort, en evenals deze is hij een overtuigd voorvechter van de liberale ideeën, die in het midden der eeuw het gemoed van zooveel Russen in beweging brachten. Hij is landeigenaar en in de eerste plaats is het de positie van de onderhoorige bevolking, die zijn gedachten bezighoudt. Als eindelijk zijn ideaal verwezenlijkt is en bij het groote besluit van 19 Februari 1861 de boeren vrij zijn verklaard, dan geeft Nicolaas Kirsanow al zijn tijd en al zijn zorg aan de administratie van zijn landgoed en aan de regeling van de nieuw geschapen toestanden, en ofschoon de domheid en onhandelbaarheid van zijn boeren, die zijn goede bedoelingen maar niet kunnen en willen begrijpen, hem dikwijls moedeloos doet neerzitten, die stemming is voorbijgaand, hij werkt moedig voort, vol ijver en vol verwachting van de toekomst.

En dat is het juist, wat hem zoo scherp onderscheidt van zijn broeder: deze verwacht van de toekomst niets meer; hij is vol illusies het leven ingegaan, maar hoe gauw zijn die verdwenen! Toen hij op jeugdigen leeftijd officier was geworden, toen was het voor allen die hem kenden een uitgemaakte zaak, dat dezen man een schitterende carrière wachtte: hij was een kranig officier, zoodat hij op zijn 28ste jaar reeds den rang van kapitein kreeg; hij bezat al die eigenschappen van lichaam en geest, die iemand tot den lieveling van allen maken; daarbij had hij een groote mate van zelfvertrouwen. Zoo leefde hij in Petersburg, bemind en benijd door ieder. Maar op eens kwam daaraan een einde. Het is de liefde voor een vrouw, die hem in het verderf stort, voor een vrouw van een hartstochtelijke, ondoorgrondelijke natuur. Hij, tegen wien geen vrouwenhart ooit bestand is geweest, weet ook haar liefde te winnen. Maar bij haar is niets bestendig: haar liefde begint te verflauwen; doch in dezelfde mate groeit de passie van Paul Kirsanow; als zij Petersburg verlaat en naar het buitenland gaat, neemt hij zijn ontslag en geeft zijn carrière op; hij reist haar na en wint weer haar liefde; ‘het was, alsof zij hem zòò hartstochtelijk nog nooit bemind had.... maar na een maand was alles uit.’ Paul is nu een gebroken man, hij keert terug naar Rusland, en poogt te leven op dezelfde wijze als vroeger; maar dat kan hij niet meer,

hij is vóór zijn tijd oud en grijs geworden en het leven kan hem niets meer geven. Als hij hoort, dat de ‘sphinx’, die nog steeds zijn gedachten vervult, gestorven is, dan trekt hij zich geheel terug uit de groote wereld en wil zijn verdere levensdagen op het land slijten, bij zijn broer. Uiterlijk blijft hij altijd de gewoonten van een ‘gentleman’ in acht nemen, hij kleedt zich nog steeds even gedistingeerd, als toen hij in Petersburg zijn conquêtes maakte, en de landedelen uit de buurt eeren hem als een man ‘comme il faut’; maar dat uiterlijk verbergt een gestorven geest: iets doen, iets produceeren kan hij niet meer; dat neemt echter niet weg, dat hij zich verlustigt in den ijver en het enthousiasme van zijn broer; hij bewondert dien man, die voortdurend naar hooger blijft streven; die heeft beter de beteekenis van het leven begrepen, dan hij, voor wien verleden, heden en toekomst slechts een aaneenschakeling van ijdele herinneringen en overpeinzingen is. En toch sluit die minachting voor zijn eigen ik geen eigenliefde uit: als ‘man van de wereld’ maakt Paul Kirsanow aanspraak op een zekeren eerbied voor zijn persoon en voor de tradities, waarbij hij is opgegroeid en die hij hoog houdt. Tast iemand hem in dat zwak, dan zal hij die beleediging, voor zoover het in zijn macht ligt, niet ongestraft laten voorbijgaan.

Tegenover deze twee representanten van het oudere geslacht staan er ook twee van het jongere, te weten: Arkadij, de zoon van Nicolaas Kirsanow, en zijn academievriend Bazarow, die voor eenigen tijd op het buiten van zijn makker komt logeeren. Maar alleen over Bazarow behoeven wij hier te spreken. Hij is het, die ons de nieuwe leer van het jonge Rusland verkondigt. Ook Arkadij is een aanhanger van die leer, maar hij is slechts als een copie van Bazarow te beschouwen; spreekt hij de nieuwe ideeën uit, hij doet het als de echo van zijn vriend en leermeester. En wat is nu die nieuwe leer? Om het met één woord te zeggen: de negatie van al wat de vorige generaties geleerd hebben. Het geslacht van de vaders, dat geslacht, waartoe ook Toergenew behoort, heeft, vervuld van West-Europeesche denkbeelden, onder de leiding van zijn liberalen keizer de afschaffing van de slavernij voltooid; het geslacht van de kinderen staat wéér onder den invloed van het Westen, maar de ideeën,

die zij hiervan overnemen, zijn gansch andere. Colossaal zijn de vorderingen, die in dien tijd in West-Europa de studie van de natuurwetenschappen gemaakt heeft; het aantal ontdekkingen en uitvindingen is legio, steeds ontstaan er nieuwe, scherpzinnig uitgedachte en voor een deel hoogst waarschijnlijke hypothesen, die een grooten invloed uitoefenen op de ideeën van de menschen. Van velen is de levensopvatting geheel gewijzigd: datgene, wat men vroeger aannam, eenvoudig omdat anderen het aannamen, op gezag van de overlevering, is voor een deel bewezen onwaar te zijn; maar ook waar dat niet het geval is, ontstaan twijfelingen: op grond van nieuwe theorieën hecht men niet meer aan de oude traditie.

Van de West-Europeanen van deze richting zijn Bazarow c.s. de directe leerlingen, en, zooals men dat vaker waarneemt in Rusland, zij gaan tot de uiterste consequenties. Hun grondstelling is: ‘Geloof niets op gezag’. Als Arkadij aan zijn vader en oom zal meedeelen, wat Bazarow eigenlijk is, noemt hij hem een ‘nihilist’. ‘Nihilist’, zegt dan Nicolaas, ‘dat is van het Latijnsche *nihil*, *niets*, voor zoover ik er over oordeelen kan; dus beteekent dit woord: iemand, die... die niets erkent?’ ‘Die uit een critisch oogpunt alles beschouwt’, antwoordt Arkadij en gaat verder: ‘Een nihilist is een mensch, die zich buigt voor geen autoriteiten, die geen enkel principe op goed vertrouwen aanneemt, welke achting men ook van alle zijden aan dat principe toedraagt’. - Dit is de eerste keer, dat de benaming ‘nihilist’ gebruikt is. Het woord is een maaksel van Toergenew, en in hoeveel verschillende beteekenissen men het ook aangewend heeft, al naar de verschillende vormen, waarin het ‘nihilisme’ zich heeft geuit, dit is de algemeene, de oorspronkelijke beteekenis er van.

Zoo'n ‘nihilist’ is Bazarow. Het spreekt van zelf, dat zijn omgang met de broeders Kirsanow al spoedig aanleiding moet geven tot wrijving, in de eerste plaats met Paul, die niettegenstaande zijn scepticisme steeds nog zoo'n eerbied heeft voor traditioneele vormen en opvattingen en die niet dulden kan, dat een ander juist dat eenige aanvalt, waaraan hij nog waarde hecht. Ook Nicolaas kan zich niet vereenigen met de nieuwe leer, maar hij wil en kan aan een jonge generatie het recht niet ontzeggen, andere principes te hebben

dan hij. Hij zelf strijdt voor zijn opvattingen; waarom zou een ander dat niet mogen doen? Eens heeft hij getwist met zijn moeder, en haar toen de bittere woorden toegevoegd: ‘u kunt mij immers toch niet begrijpen, wij behooren immers tot twee verschillende generaties?’ De pil was bitter, maar moest geslikt worden. ‘Welnu,’ zegt Nicolaas tot zijn broer, ‘nu is onze beurt gekomen, en onze erfgenamen kunnen tot ons zeggen: jullie zijn immers niet van onze generatie: slikt de pil.’ Paul echter haat en veracht het ‘nihilisme’, altijd twist hij met Bazarow, eindelijk daagt hij hem zelfs uit tot een duel. ‘Is hij dan niet veeleer een Don-Quichot dan een Hamlet?’ zou men kunnen vragen. Neen, dat is hij niet; hij is wel geen volmaakte Hamlet, maar zoo zijn er ook maar zeer weinige; wel bezit hij die eigenschap van Don-Quichot, dat hij durft te strijden voor zijn principe; maar dat principe, waarvoor hij strijdt, is niets anders dan het recht van bestaan van den scepticus, van Hamlet; wat hij aan de nihilisten verwijt, is hun ‘brutale pedanterie’: zij meenen het beter te weten dan anderen: maar wie is er, die het recht heeft, dat te meenen? - Reeds bij de eerste ontmoeting is de wederkeerige indruk, dien Bazarow en Paul op elkaar maken, ongunstig: zij wisselen nauwelijks een woord met elkaar, maar het uiterlijk zegt genoeg: Bazarow ergert zich aan de conventioneel-gedistingeerde kleeding van Paul, aan diens gesoigneerde nagels, die men volgens zijn meening wel op een tentoonstelling zou kunnen inzenden; Paul van zijn kant ontdekt onmiddellijk in dien ‘harigen’ man een geest van protest, die veel onaangenaamheden zal brengen over hun vreedzame woning. Zoo gebeurt het dan ook: telkens de hefstigste twistgesprekken tusschen Bazarow, bijgestaan door Arkadij, en Paul; intusschen kijkt Nicolaas voortdurend met onrustige blikken naar zijn zoon, en met weemoed beseft hij meer en meer, dat zijn eenig kind van hem vervreemd is, door den invloed van dien ‘nihilist’. - Maar ik wil geen overzicht geven van de intrigue van den roman: alleen op den persoon van Bazarow komt het aan. Dezen meen ik niet beter te kunnen kenschetsen, dan door eenige gesprekken te citeeren, die behalve den inhoud van Bazarow's theorieën, ons ook doen zien, op wat voor een inderdaad pedanten, eigenwijzen toon de ‘nihilist’ zijn stellingen verkondigt.

Als Arkadij de levensgeschiedenis van zijn oom Paul aan zijn vriend heeft verteld, dan wil hij dezen tot een zachter oordeel stemmen, door te herinneren aan 's mans opvoeding en de veranderde tijdsomstandigheden. ‘Opvoeding?’ roept dan Bazarow uit, ‘iedere mensch is verplicht, zichzelf op te voeden, - neem bij voorbeeld mij.... En wat den tijd betreft, waarom zal ik daarvan afhankelijk zijn? Laat die liever van mij afhankelijk zijn. Neen vriend, dat is allemaal ijdelheid. En wat is dat voor een geheimzinnige betrekking tusschen man en vrouw? Wij physiologen weten, wat dat voor betrekkingen zijn. Bestudeer jij de anatomie van het oog eens; waar is daar plaats voor dien “raadselachtigen blik”, zooals jij zegt? Dat is alles romantiek, onzin, vuiligheid, kunst. Laten wij liever dien kever gaan bekijken.’ - Een anderen keer zijn de twee vrienden buiten op het veld. Arkadij staart peinzend naar de ondergaande zon, en als Bazarow dan op de gewone apodictische manier verkondigt, dat slechts één ding gewichtig is, en wel, dat twee maal twee vier is, en al het overige onzin, dan vraagt hij langzaam: ‘De natuur ook?’ ‘Ook de natuur is dwaasheid, in die beteekenis, waarin jij haar opvat. De natuur is geen tempel, maar een werkplaats, en de mensch is daarin de arbeider.’ Op dat oogenblik hooren de vrienden de langzame tonen van een violoncel. In huis is iemand bezig met veel gevoel ‘Erwartung’ van Schubert te spelen. ‘Wat is dàt?’ vraagt Bazarow. - ‘Dat is mijn vader’. - ‘Je vader speelt op een cel?’ - ‘Ja’. - ‘Maar hoe oud is je vader?’ - ‘Vier en veertig.’ - Bazarow schatert het uit. - ‘Waarom lach je?’ vraagt de ander. - ‘Genadige hemel! Op den leeftijd van vier en veertig speelt een mensch, een pater familias, in het district A. op een cel!’ - Kunst, in welken vorm ook, dat is voor Bazarow iets diep verachtelijks. - Nicolaas Kirsanow, die voor iemand van de oude generatie heel liberaal is, kan tot zekere hoogte genade vinden in zijn oogen; ofschoon hij ouderwetsch is, hij is ‘een goede vent.’ Maar hij begrijpt de eischen van dezen tijd niet. ‘Eergisteren zag ik, dat hij Poesjkin las’, zegt Bazarow tot Arkadij, ‘zeg hem, als 't je blieft, dat dat nergens nut voor heeft. Hij is toch geen kleine jongen meer: het is tijd, om met al dien onzin op te houden. Wie verlangt er nu nog een roman-

ticus te zijn, in onzen tijd! Geef hem iets degelijks te lezen'. - 'Wat zouden wij hem geven?' - 'Ja, mij dunkt, Büchner's "Stoff und Kraft", om mee te beginnen'. - 'Ja, dat vind ik ook', zegt Arkadij, '"Stoff und Kraft" is in een populairen toon geschreven'.

Deze staaltjes zijn voldoende, om een voorstelling te geven van de ideeën van Bazarow en van de wijze, waarop hij die aan anderen verkondigt. Men ziet het, zijn persoonlijkheid is, evengoed als die van Paul Kirsanow, samengesteld uit Hamlet- en Don-Quichot-eigenschappen, en hoe colossaal ook het verschil tusschen deze twee mannen is, beiden zijn in hoofdzaak Hamlets. Bazarow's wijze van optreden heeft, het is waar, iets zeer Don-Quichot-achtigs. De apodictische manier, waarop hij zich uit, de gedecideerdheid, waarmee hij zich richt tegen alles, wat hij voor verkeerd houdt, doen hem kennen als een warm strijder voor zijn overtuiging; hij heeft zich een doel voor oogen gesteld en zijn heele leven is niet anders dan een streven naar dat doel. Maar het doel is volkomen negatief: totale omverwerping van al wat tot nog toe geweest is, dat is voorloopig het eenige. En dan verder? Dan zal vermoedelijk de natuurwetenschap (waarvan Bazarow een ijverig en bekwaam beoefenaar is) wel den verderen weg aanwijzen! Maar juist de studie van de natuur is het, die, nog lang vóór het afbrekingswerk zelfs begint, Bazarow maakt tot een twijfelaar aan zijn eigen leer. Als eens de twee vrienden op een heeten dag in de schaduw van een hooiberg liggen, dan stort Bazarow zijn hart uit: 'kijk, ik lig hier nu in het hooi.... Het kleine ruimtetje, dat ik inneem, is zoo nietig in vergelijking met de overige ruimte, waar ik niet ben en waar ik niets te maken heb; en het stuk tijd, dat ik zal leven, is zoo onbeduidend tegenover de eeuwigheid, dat ik niet bestaan heb, en niet bestaan zal.... En in dit atoom, in dit mathematische punt volbrengt het bloed zijn omloop, arbeiden de hersenen en willen ook nog iets.... wat een ongerijmdheid, wat een dwaasheid.' Bazarow voelt het door en door: zijn vader, een eenvoudig man, die niet zoo diep is doorgedrongen in de wetenschap, diè kan dagelijks zijn kleinen plicht doen en tevreden leven; maar hij zelf, de geleerde, die een hoogere levensopvatting heeft kunnen bereiken, voelt zijn eigen nietswaardigheid en het ijdele

van zijn eigen streven. Voor het oog van de menschen is hij een overtuigd, wakker strijder, maar in de stilte van de eenzaamheid moet hij zijn vriend bekennen ‘slechts verveling en bitterheid’ te gevoelen. - Ja, au fond is Bazarow een echte Hamlet. Hij begon met te strijden voor zijn beginselen, maar hoe langer hij strijdt, hoe grooter de twijfel wordt aan het nut van zijn werk. De oppervlakkige beschouwer merkt het wellicht niet op, maar zelf voelt hij het geloof in zijn principe zwakker worden; en als hij aan het einde van zijn kortstondig leven afscheid neemt van de vrouw, die hij boven alle menschen heeft liefgehad, dan overziet hij het met één blik in zijn geheel, dat leven, waarin hij zoo nuttig had willen arbeiden, dat zooveel heerlijke verwachtingen had opgewekt bij zijn eenvoudige ouders, die nooit hebben opgehouden, hun zoon te bewonderen en te vereeren, - en dan sterft hij met de woorden: ‘Mijn vader zal u zeggen: Zie nu eens, wat een man verliest Rusland.... Dat is onzin, maar ontneem den ouden man zijn geloof niet. Waarmee kan een kind zich niet troosten.... u weet het. En wees vriendelijk voor mijn moeder. Immers zulke menschen als zij zul je in onze groote wereld zelfs overdag met een lantaarn niet vinden.... Ik noodig voor Rusland?.... Neen, zeker niet noodig. En wie is dan wel noodig? Een schoenmaker is noodig, een kleermaker is noodig, een slager.... die verkoopt vleesch.... een slager....’ -

Met den persoon van Bazarow nemen wij afscheid van Toergenew. Eenige van Toergenew's Hamlets leert men kennen uit professor Quack's interessante studie over dezen schrijver in ‘de Gids’ van 1868. Behalve Roedin en Bazarow worden er daar nog andere besproken, ofschoon de schrijver geen bijzonderen nadruk wenscht te leggen op de rol van Hamlet in de Russische letterkunde. Maar men kan nu eenmaal niet over Toergenew's werken spreken, zonder ieder oogenblik den Russischen Hamlet aan te treffen. Leest een Rus Toergenew, hij zal in al die Hamlets landgenooten zien, menschen, zooals hij dagelijks waarneemt om zich heen, en hij zal zich verwant voelen met dien schrijver, die het nationaal-Russische zóó begrijpen en zóó beschrijven kon.

Een niet-Rus zal, ook al kent hij Rusland noch uit eigen aanschouwing noch uit zijn letterkunde, toch van Toergenew genieten en zijn geniale beschrijvingen en zijn groote menschenkennis bewonderen; maar hij zal hem niet waardeeren kunnen in zijn volle grootheid, als hij niet weet en voelt, dat wat hier beschreven wordt het echte Russische leven is, door Russische oogen waargenomen, dat Toergenew's Hamlets evengoed echt nationaal zijn als Poesjkin's Onegin, Gogol's Tsjitsjikow en Gorkij's Gordejew.

N. VAN WIJK.

(*Slot volgt*.)

Litteratuur over schilderkunst.

Kunstbeschouwingen door Jan Veth.[1)]

De aankondiging van een bundel herdrukken van Jan Veth, zal voor velen, evenals voor ons, die dezen schilder van den aanvang af in zijn schrijven over schilderkunst gevolgd hebben, een blijde tijding zijn geweest.

Datgene toch wat den heer Veth in zijn beschouwingen over kunst al dadelijk heeft onderscheiden: het goede aankijken en bekijken van de dingen, en de indruk geformuleerd in kleurrijk proza, gaf, in een tijd dat de kritiek meestal in handen was van niet-vakmenschen, hem al dadelijk bekendheid, vestigde van meet af aan zijn naam bij de enkelen, zooals de strijdvaardige pen zijner polemiek, warm van verontwaardiging, vlijmend tegen wat hem schijn of doode letter dunkte, vernietigend voor zijn tegenstanders, hem al vroeg in wijder kring bekend maakte.

Dit goede bezien der dingen maakte dat hij zoowel een nauwkeurige omschrijving van den inhoud van een schilderij kon geven, als een door hem bewonderd kunstwerk op het fond dezer positieve kennis lyrisch parafraseeren, zonder ooit of althans hoogst zelden in zijn kernachtige proza-lyriek buiten het beschreven kunstwerk te gaan.

In het begin, in *De Nieuwe Gids*, in het dagblad *de Amsterdammer*, in het Weekblad dezer courant, in de eerste jaargangen der *Kroniek*, toonden deze eigenschappen zich het zuiverst, of liever, zij waren in hun meer actueele toepassing enkelvoudiger,

1) Kunstbeschouwingen. Algemeene onderwerpen, Reisbrieven, Monumenten, Oude Nederlandsche kunst, door Jan Veth. Uitgegeven te Amsterdam in MCMIV bij S.L. van Looy.

meer op het schilderij zelf gegrond, spontaner. Men dacht er niet aan, dit eenvoudiger samenstel te analyseeren, men genoot van de juiste zeggingskracht, men bewonderde hem, men huldigde in hem den voorganger, die, zoo hij minder zachtmoedig, minder philosofisch was dan Van der Valk, het won door de kracht van te bewonderen en.... te verachten.

In de eerste periode, de meer actueele, stond hij vooraan in zijn bewondering voor de meesterwerken der Haagsche school, stond hij eveneens vooraan in het kenbaar maken der bedoelingen zijner tijdgenooten en was hij vooral de woordvoerder zijner Amsterdamsche Academie-kameraden, wier dikwijls afwijkende wegen hij toegankelijk zocht te maken door den ernst zijner overtuiging.

Van deze periode vindt men in dezen bundel niets. En behalve het bekende artikel over Aelbert Cuyp, uit het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, dat men kan aanzien als staande op de kentering eener nieuwe periode, en de latere 'Inleiding tot Rembrandt' en de veel latere tot Rubens uit *Onze Kunst*, is er over Nederlandsche schilders in dezen bundel weinig te lezen.

De stijl van de vroegere actueele indrukken had, ook al mede door den aard zijner latere meer algemeene beschouwingen, plaats gemaakt voor een rijke, versierde, meer getourmenteerde en, ofschoon er bij den heer Veth van iets onbewusts hierbij wel zelden sprake geweest moge zijn, bewuster stijl; terwijl aan den anderen kant een neiging merkbaar werd naar een meer zakelijk-wetenschappelijke methode van beschrijven.

Wat hij ons hier geeft zijn opstellen en lezingen over algemeene onderwerpen: 'Vrijheid', een verdediging van het recht tot vrijheid voor den schilder, zooals Shelley dat voor de dichtkunst gaf; 'Pro Arte', dat de verarming aan kunstgevoel door de kunstwetenschap in den vroegeren vriend van den schilder Rousseau, Théophile Thoré, den vroegeren fijnen kenner, beschrijft, een stukje dat, hoe alles ook zij, nog niets van zijn beteekenis verloren heeft. Trouwens heel de reeks van algemeene onderwerpen geeft zoowel in de 'Heilige ontevredenheid', in het 'Kunst en samenleving', in 'Verlangens naar monumentale kunst', door de wel overlegde beschouwing, zoo velerlei te denken, te overwegen, en dit vooral in het laatste, dat men geneigd is het telkens ter hand te nemen, èn om de gezichtspunten van den schrijver, èn als repoussoir voor

eigen denken. Dit opstel raakt, de titel duidt het reeds aan, den hoeksteen der kunstphilosofie; het raakt de economische verhoudingen der maatschappij, in zoover zij al of niet, of liever in hoever deze den vorm der kunst bepalen; het raakt bovenal de niet zoo grif te onderkennen invloeden, wisselingen of reflecties van kunst en samenleving; en vrijwel het eenige dat men hier kon wenschen zou wezen, dat het minder partiëel van opzet, verder doorgevoerd ware. Doch dit is een sujet, dat men wel tot onderwerp van onderzoek en denken kan aanduiden, maar waarvan een positief woord, een afdoende analyse nog geslachten zal bezighouden.

Van de ‘Reisbrieven’ dunkt mij die van de National Galery te Londen, van '87, de meest harmonieuse; die van den Keulschen Dom, de belangrijkste; van de ‘Monumenten’ is voor ons ‘Alexandrijnsche portretten’, uit de *Nieuwe Gids* van '89 niet overtroffen; terwijl van de rubriek ‘Oude Nederlandsche kunst’, het prachtige hoofdstuk over Cuyp, de schitterende woordenpraal, die de Inleiding tot Rubens vormt, zeker het compleetste zijn, al zijn er in de naar aanleiding der Rembrandt-tentoonstelling in dit tijdschrift verschenen Inleiding tot Rembrandt, ondanks dat het misschien van te dichtbij gezien is, brokstukken te vinden, die het wezen raken van den altijd nog meer in naam dan in wezen gekenden grooten Hollander; terwijl van de Sonnetten, zoo zij ook niet het het klankgenot geven, dat wij van dezen versvorm verwachten, in dat van de Hooghe, met name in het eerste gedeelte, diens kunst wel zeer eigen is weergegeven.

Liever dan iets uit de als geheel zoo mooi verwerkte hoofdstukken over Cuyp en Rubens te lichten, citeer ik van den eersten Keulschen reisbrief, uit '98, een brokstuk over den Keulschen Dom, dat in deze dagen, nu het eens zoo mooie oude gebouwencomplex dat de Grafelijke zalen op het Binnenhof vormde tot het hybridisch bestaan van niet oud en niet nieuw te zijn misvormd is, nog geheel op zijn plaats is. De heer Veth plaatste hier Heine's versregels, waar deze de voltooiing van den ouden dom een ijdelen waan noemt, als motto boven zijn brief; en voortgaande op het idée ‘hoeveel meer behouden ware gebleven, zoo later eeuwen als een fragment ongerept hadden gelaten, wat oude tijden uit de groeikracht hunner levende kultuur in warmte van kunnen hadden opgetrokken,’ gaat hij verder voort:

‘Zou iemand het onderstaan de liggende figuren bij Michel Angelo's praalgraf der Medici verder te gaan beitelen, iemand het in zijn hoofd krijgen de dokters van Rembrandts in de vlammen verschroeide Anatomie naar een overgebleven krabbel weder rond het lijk te schilderen, iemand Van Eyck's grisaille van Sinte Barbara in kleuren durven uitvoeren! Het ware een overmoed, die te duidelijk als euvelmoed zou gelden. En toch ware de aan een enkele gestelde opgaaf om zich dus met den scheppingsgeest van één groote te trachten te vereenzelvigen, hoe onmogelijk ook, nochtans minder absurd, dan die, om door een tijdelijk daartoe gepreste bende, het gansche vermogen der onder velerlei beschavingsinvloeden, onder bizondere rassenkruising, onder den eigenaardig bevruchtenden geestesinvloed van opeenvolgende groote predikers eener extatische gemoedsreligie, en in den natuurlijken gang eener hooge architekturale volksontwikkeling, gezamenlijk opgegroeide Keulsche bouwhutten, in een gansch anderen tijd voor speciaal gebruik te heroveren. Of is de breede golving eener epische volkskunst, waarbij wat wij thans stijl plegen te noemen natuurlijk en van zelf kwam als de klank der moedertaal, niet de onnaspeurlijke macht, die uit het menschenras getuigd heeft, en meent men dan, uit bizonderheden opklimmend, zulk een stijl weder als een mechanisme eenvoudig te kunnen reconstrueeren?

Evenmin als het water, dat vijf eeuwen hier langs Keulen spoelde, thans weder in den Rijn te drijven is, evenmin zal men in de eeuwige voortgolving van het menschenras een voorbijgegaan evolutie-stadium kunnen herstellen, en evenmin is er in de nieuwe gekleurde glazen, waar de Dom kwansuis ter aanvulling mee toegetakeld werd, iets anders dan de domste hoon te zien van die uit de veertiende eeuw overgebleven vensterpraal, die men, door ze met schandelijke producten van slaafsch onvermogen te flankeeren, bovendien eerst recht bewijst juist ganschelijk niet meer te verstaan....’

Trouwens heel dit stuk verdient om de waarheid gelezen en herlezen te worden, zooals de slotbeschrijving van de door het maanlicht verheerlijkte en omgoochelde reuzenbouw, om de gemoedsbeweging en de gedachtestijging, bij het herlezen opnieuw treft.

De keuze die dezen bundel bepaalde is zeer zeker wel overlegd

te noemen, en vormt als boek een goed ensemble. Het is een bundel, die wegens de algemeene onderwerpen, waar, althans wat de schilders betreft, geen hedendaagsch schilder genoemd wordt, misschien voor den schrijver zelf als afzonderlijke uitgave gemakkelijker te geven was.

Velen zullen deze meer doorwerkte, betrekkelijk verder afstaande beschouwingen dan ook van blijvende waarde achten, in zoover zij meer van verre overzien zijn dan het actueele.

Dit zij zoo. Wij voor ons deelen deze meening niet geheel.

Hoe wel overdacht, hoe bezonken de indrukken van oude kunst ook zijn mogen, zij kunnen niet anders zijn dan de eenigermate door den tijd waarin zij gevoeld en geschreven zijn bepaalde ontroeringen, beschouwingen of oordeelvellingen, voor later tijd bijna uitsluitend van waarde als kenschetsing van den tijd waarin zij geschreven zijn. Evenals de tooneelspeler, die in zijn opvatting den tijdgeest van elke eeuw, van segmenten dezer eeuw, ondergaat, de Hamlet naar den geest van zijn eigen tijd zal opvatten of hij dit wil of niet, evenzoo staat ieder, die zich in een of ander kunstwerk inleeft, onder den invloed van zijn tijd: het zijn de afglanzen van het kunstwerk, die onder de belichting welke elke tijd er aan geeft, als een cirkel om het middelpunt staan. Wat zou men er niet voor geven, te weten van een tooneelspeler-ooggetuige hoe de Hamlet onder Shakespeare opgevat werd, en hoezeer zouden wij ons niet bevoorrecht achten zoo wij nu de indrukken konden lezen, welke het werk van Rembrandt, van der Meer of Ruysdael op een onpartijdigen schilder-tijdgenoot gemaakt hebben!

Wat de heer Veth het nageslacht schuldig is, het is de volledige uitgave van zijn dagelijkschen journalistieken àrbeid, van jaar tot jaar, zonder bijwerken, zonder omwerken, niet om een mooi boek saam te stellen, maar om eenvoudigweg te geven de kundige waardeering van een schilder over zijn tijdgenooten.

G.H. MARIUS.

Aanteekeningen en opmerkingen.

DE BEWEGING VAN ALBERT VERWEY. - De heer Verwey gaat met 1 Januari 1905 aan zijn derde, eigenlijk vierde, tijdschrift in den tijd van twintig jaar. Wie daaruit zou willen afleiden dat de medeoprichter van *De Nieuwe Gids* behoort tot het ras 'ondoyant et divers', waarvoor Montaigne de menschheid uitmaakt, zou zich schromelijk vergissen. Niet de heer Verwey is veranderd, maar de anderen zijn ontrouw geworden aan het vaandel der Beweging van 1880, dat het eerst wapperde van de hooge tinnen van *De Nieuwe Gids*. Zij zijn toch gaan deelnemen aan andere tijdschriften - de uitdrukking 'deelnemen aan een tijdschrift' is van den heer Verwey - en hebben daardoor getoond, dat er, naar hunne meening, tusschen die tijdschriften en het Tijdschrift (met een hoofdletter) van de Beweging geen onderscheid meer bestaat. Alzoo is het voor den heer Verwey, 'den onveranderd geblevene, een droevige maar noodzakelijke plicht geworden, het eens zoo schoone bondgenootschap te doen eindigen en het zoo nadrukkelijk mogelijk uit te spreken dat de Beweging nog leeft'. En daarom neemt hij van hem, die voor letterkundig werk ook wel eens bij een tijdschrift zonder hoofdletter aanklopte, afscheid. Daarom richt hij, met een heroïsch 'Et s'il n'en reste qu'un, je serai celui-là!', een nieuw tijdschrift op dat *De Beweging* zal heeten en met 1 Januari 1905 verschijnen zal bij den uitgever van *De Nieuwe Gids* van 1883, W. Versluys.

Ik verkeerde tot nu toe in de meening, dat de beweging van 1880, zooals zij genoemd pleegt te worden, in de welhaast vijf en twintig jaren die haar van haar ontstaan scheiden, als iedere

geestelijke beweging van eenige beteekenis, niet binnen de wanden van een tijdschrift was besloten gebleven, maar zich daarbuiten had baan gebroken en dat zelfs andere tijdschriften er niet ongevoelig voor waren gebleven. Dat toch moet het karakter van elk goed letterkundig beginsel, en van het goede in elk letterkundig beginsel zijn, dat het als een zuurdeesem de letterkunde doordringt. De heer Verwey erkent zelf dat dit ook hier geschied is, wanneer hij in de als prospectus verschenen Inleiding tot het nieuwe tijdschrift uitroept:

'Ga eens na hoe deze onze Geestelijke Beweging die slechts volkomen schijnt te leven in weinig personen, nu al de heele maatschappij van ons land doortrokken heeft. Is er, vraag ik, wel een enkele groep waarin de eerste poëzie, de eerste strijd van *De Nieuwe Gids* geen sporen naliet? Waar, al is het als mode, de moderne letterkunde geen ingang heeft? Is er één kring waar de geestdrift tot vernieuwing van de samenleving niet doorklinkt, en weerklank vond misschien wel, al was het in tonen van ongevaarlijke menschlievendheid en van onder een kerkelijk klankbord? En naar hoevele zijden zijn kunst en wijsbegeerte werkzame apostelen en verkondigers gebleken, daar waar het naakte woord en de praktische toepassing niet zouden zijn geduld?'

Daar komt nog bij dat, buiten het tijdschrift van Albert Verwey, zich die beweging zeker wel het zuiverst zal hebben voortgeplant in het tijdschrift onder den ouden naam van *Nieuwe Gids*, waarin twee redacteuren van het oude, Kloos en Boeken, nog tot op den huidigen dag, de een als redacteur, de ander als vast medewerker geregeld schrijven.

En indien dit alles zoo is, wat heeft dan dit nieuwe tijdschrift te beteekenen?

Mij dunkt, die beteekenis kan, ook beschouwd in het licht van Verwey's Inleiding, geen andere zijn dan deze:

Bij mij, Albert Verwey, en bij mij alleen vindt gij den echten ring, de onvervalschte leer van de geestelijke beweging van 1880 in haar zuiverste toepassing. Ik alleen heb die leer ongeschonden bewaard, en alleen voor dat geestelijk werk waarop ik mijn *imprimatur* heb gezet, sta ik in. Wie dus de geestelijke beweging in haar zuiversten vorm wil genieten, kome tot mij, en wil men van hem die elders werkzaam is weten of hij 'den Geest van onzen tijd

dienstbaar stelt aan de beweging die hemzelf en ons allen sterken moet' (Inleiding p. 11), dan toetse men zijn werk aan dat wat mijn tijdschrift geven zal.

Is dit goed door mij gevat en juist weergegeven, dan houde men het zich voor gezegd. H e t tijdschrift, dat het eenige zuivere orgaan zal zijn van de geestelijke beweging die het wezen is van onzen tijd, verschijnt 1 Januari 1905.

Het manifest van Verwey heeft een contra-manifest uitgelokt van zijn ouden bondgenoot Van Deyssel, dat tot motto zou kunnen hebben: 'J'y suis et j'y reste!'

Deelnemen aan andere tijdschriften - de heer Van Deyssel dènkt er niet over! Hoe komt men er aan! Wie heeft ooit in andere tijdschriften dan *De XXe Eeuw* stukken van hem aangetroffen? *De XXe Eeuw* niet meer het orgaan der Beweging - 'dat is een geheel onware voorstelling.' De zaak wordt ook na 1 Januari 1905 op den ouden voet voortgezet. *La maison n'est pas au coin du quai*.

En daar staat nu het publiek tusschen de twee letterkunstenaars. Bij wien is de waarheid en welke zijde moet het kiezen?

Waarschijnlijk zal het voortgaan met nu en dan iets van Verwey en iets van Van Deyssel te willen lezen, onverschillig voor de vraag naar de zuiverheid of onzuiverheid van het fabrieksmerk 'de Beweging', dat het op beider werk vindt gestempeld.

J.N.v.H.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Koning Lear, treurspel in 5 bedrijven (12 taf.) van William Shakespeare, vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk.

Twee zielen, ach, wonen in de Koninklijke Vereeniging en besturen, bij rollenbeurt, hare handelingen. Wanneer de eene, de *kwade* ziel, aan de beurt is, dan krijgt men vertooningen gelijk nu en vroeger bij gelegenheid van het jaarlijksch bezoek van het Hoofd van den Staat aan Amsterdam. Men zou verwachten dat een vereeniging die zich Koninklijke mag noemen en een koninklijke subsidie geniet, die weet dat zij elk jaar, wanneer de Koningin in de hoofdstad komt, een voorstelling moet geven en dus een vol jaar heeft om een stuk te kiezen en de vertooning ervan voor te bereiden, voor zulk een gelegenheid haar beste beentje voorzette en iets nieuws, iets schitterends, in elk geval iets interessants koos, waarbij de schouwburg dien zij bespeelt, met zijn décors en machinerieën, en het gezelschap dat zij onder haar bestuur heeft op hun voordeeligst uitkomen. Is de keus ook niet geheel vrij, moet er voldaan worden aan zekere voorwaarden, zoowel wat het onderwerp als wat de lengte van het op te voeren stuk betreft, ook binnen die perken valt er nog uit de rijke tooneelliteratuur van vroeger en later, oorspronkelijk en vertaald, een programma van eenige beteekenis samen te stellen en der Koningin voor te leggen, opdat zij er eene keuze uit doe.

En wat heeft men den vorstelijken bezoekers den 26^{en} September durven aanbieden? Een afgekeken Fransche grap, *Durand en Durand*! Wat zou men er wel van zeggen wanneer, bij een der-

gelijk bezoek aan het Concertgebouw, het programma uit enkel muzikale ‘mopjes’ bestond?

Gelukkig heeft de *goede* ziel in de afgeloopen maand ook haar beurt gehad. Aan haar hebben wij een zeker aantal voorstellingen van Shakespeares *Koning Lear* te danken, die, al gaven zij niets buitengewoons te zien, in haar geheel van ernstige studie getuigden en waarvan de twaalf tafereelen, vlug afgespeeld, van acht tot twaalf de belangstelling gaande hielden.

Een ontzettende tragedie, die *Lear*; een geschiedenis welke met hare opeenstapeling van ijselijkheden die van Sophocles' *Oedipus* waarmede men haar dikwijls vergeleken heeft - ‘Lear, c'est l'OEdipe antique transporté dans le monde barbare’, zegt Paul de Saint-Victor - nog overtreft. Maar tegelijk een krachtig tooneelwerk, dat u pakt en niet loslaat, al wordt ge, naar Shakespearschen trant, telkens naar een ander oord verplaatst en al snijdt zoo het neervallende scherm of de toeschuivende voorhang elke tien of vijftien minuten de verbinding tusschen tooneel en toeschouwers af.

Laube, die wel wist wat op het tooneel ‘'t doet’ of niet ‘doet’, schrijft in zijn tooneelherinneringen *Das Wiener Stadttheater*: ‘Der *König Lear* mit seinen grossen Zügen wird nie versagen. Shakespeare hat diese Züge zu mächtig auf die Scene geworfen, als dass sie wirkunglos bleiben könnten auf irgend ein Publicum’. In Shakespeare waardeert Laube niet enkel den grooten kunstenaar, die karakters beeldt in het marmer van zijn taal, maar vooral den man van de krachtige tooneelen en hij acht het de taak van hem die een Shakespearsch stuk in scène zet, goed te kiezen de tooneelen waar het op aankomt en die te schrappen welke voor de hoofdhandeling gemist kunnen worden. Intusschen ging Laube, die vaak te uitsluitend tooneelman was, in dat schrappen ter wilie van het tooneeleffect en van hetgeen de gewone toeschouwer verdragen kan, soms te ver. Zoo zag hij er geen bezwaar in, bij de vertooning in het Weener Stadtheater, in *Koning Lear* het geheele 6e tooneel van het vierde bedrijf te schrappen, waar de krankzinnige koning, met stroo en bloemen bekranst, bij Edgar en Gloster op het veld buiten Dover komt. Vroeger, bij de voorstellingen in het Burgtheater te Weenen, toen dit onder zijn bestuur stond, had Laube dit tooneel gespaard om den ouden Anschütz

geen verdriet te doen, die er op stond het beroemde woord ‘Jeder Zoll ein König’ te zeggen. Maar, volgens Laube, heeft men in dit treurspel te veel tooneelen van waanzin en heeft Lear vóór dit tooneel in het vierde bedrijf al de stadiën van krankzinnigheid reeds doorloopen. Herhaaldelijk was hem dan ook gebleken, dat deze laatste waanzin-scène geen indruk meer maakte, dat het publiek, door al het voorafgaande vermoeid, geen aandacht meer schonk aan Lears krankzinnigheid en eerst weer vol belangstelling werd bij het volgende tooneel in de tent, wanneer de koning, uit zijn langen slaap ontwaakt, langzaam tot zijn bewustzijn komend, Cordelia herkent en haar vergiffenis vraagt.

Laube, voor wien ‘Theaterwirkung’ het een en het al was, kon niet alleen Cordelias dood niet goed zetten, maar was ook van de meening van Tieck, dat Shakespeare beter zou gedaan hebben ook Lear, die al genoeg gestraft was, in het leven te laten! Deze opvatting geeft Laube zelfs aanleiding tot een uitvoerig betoog over de theorie van het tragische.

De vertooning van Lears krankzinnigheid in haar verschillende phasen stelt zeker wel de gevoeligheid van den toeschouwer op een zware proef. Ik meen echter dat een tooneelspeler van hoogen rang, die er geen virtuozenstukje van maakt, ook het afgrijselijkste in deze tooneelen zoo moet kunnen uitbeelden dat het aangrijpt en boeit, niet terugstoot of vermoeit. Hij moet dan echter niet het voorbeeld volgen van Rossi - wiens spel als Lear ons o.a. beschreven wordt door Oscar Blumenthal in zijn *Theatralische Eindrücke* - die reeds in de eerste tooneelen Lear niet enkel als een door ouderdom verzwakte, maar als een volslagen krankzinnige voorstelde en daardoor, een stijging onmogelijk makend, zich zijn taak noodeloos verzwaarde.

Men vergete toch niet dat, gelijk psychiaters van naam herhaaldelijk verzekerd hebben, Shakespeare in zijn *King Lear* het proces van den waanzin met een juistheid geteekend heeft, die hun voor zijn observatievermogen, meer nog voor zijn geniale intuitie de hoogste bewondering afdwong. Een artikel van Dr. Onimus in de *Revue des deux Mondes* van 1 April 1876, een geschrift van Stark ‘König Lear, eine psychiatrische Shakespeare-studie’ (Stuttgart 1871) geven daarover belangrijke opmerkingen. De voorboden van Lears ziekte zijn van den aanvang af duidelijk geteekend

in het bruske van zijn besluiten, in zijn mateloozen trots, in zijn gevoeligheid voor vleierij. En zoo als men het bij vele krankzinnigen aantreft, heeft Lear ook het gevoel van zijn toestand, en smeekt hij:

> Hoed mij voor waanzin! o geen waanzin, Hemel!
> O steun mij, laat mij niet waanzinnig zijn.

En later, als hij in den razenden storm over de heide dwaalt:

> Neen, daar ligt waanzin; neen, dien weg niet uit...

De ondank van zijn dochters wordt langzamerhand de *idée fixe* van den ongelukkige. Wanneer hij op de heide den als een waanzinnige vermomden Edgar tegenkomt, dan is zijn eerste vraag:

> Gaaft gij ook alles aan uw dochters?
> En kwaamt gij zoo hiertoe?

En deze *idée fixe* leidt tot de hallucinaties, waarvan wij in de verdere tooneelen getuigen zijn. Nog waardeeren de alienisten in Shakespeare, dat hij den krankzinnige niet door de liefde die Cordelia hem, ondanks alles, blijft betoonen, zijn verstand terug doet krijgen, maar dat die liefde hem alleen tot dien graad van beterschap brengt die mogelijk was bij een man, wiens hersens zulk een schok hebben doorstaan....

Uit een en ander volgt, dat den intelligenten tooneelspeler die deze rol vervult, de compositie er van geen moeilijkheden in den weg legt. Het is alles, van het eerste tooneel af, eenvoudig en duidelijk; die man moet met zijn karakter onder de omstandigheden waarin hij verkeert geleidelijk te gronde gaan. Maar daarom zijn nog niet alle intelligente tooneelspelers de rechte Lear-vertolkers.

Het intellect, dat mèt het gevoel den tooneelspeler in vele rollen van het moderne repertoire over de moeilijkheden heen helpt, kan hier niet volstaan. Hier is voor de vertolking veel phantasie noodig, veel hartstocht, veel kracht om het ‘every inch a king’ in Lear tot zijn recht te laten komen. Maar tegelijk moet de tooneelspeler die kracht, dien hartstocht en die phantasie weten te leiden, in toom te houden, te schakeeren, opdat de krankzinnige koning den toeschouwer niet afstoote, maar hem sympathie blijve inboezemen,

door eentonigheid vermoeien - gelijk het geval was bij de voorstelling waarvan Laube sprak -, maar den toeschouwer blijven boeien.

In het spel van den heer Hubert La Roche als Lear was zeker veel goeds. Als een treffend moment herinner ik mij Lears ontwaken uit zijn langen slaap en zijn ontroering bij het wederzien van Cordelia. Maar in de geheele vertolking was iets hards en droogs: het gelukte den tooneelspeler niet de klip der eentonigheid te vermijden. Reeds het eerste tooneel, waar, om Lears houding tegenover zijn dochters aannemelijk te maken, de verstandsverzwakking even moet worden aangeduid, terwijl dan in de volgende tooneelen de waanzin allengs stijgt, was te hard, te grof van toon. Is het orgaan van den heer La Roche misschien tengevolge van het vele spelen van hartstochtelijke rollen - wellicht ook ten gevolge van een verkeerde toonvorming - onvatbaar geworden voor het maken van overgangen, het aanbrengen van fijne schakeeringen, van crescendo's en diminuendos? Verklaarbaar is de opmerking van Bulthaupt, in zijn *Dramaturgie der Classiker*, dat van de vijf of zes Lear-spelers, die hij zag, de jongere hem het meest hebben voldaau, omdat voor een goede Lear-vertolking ‘es heiszt die Vorzüge der Jugend mit denen des Alters vereinen.’ Wat zou Willem Royaards daar niet iets moois van weten te maken!

Er zijn er (o.a. Bulthaupt) die Shakespeare verwijten, dat zijn Cordelia zich laat voorstaan op haar stille, zwijgende, maar echte liefde, in tegenstelling van de uitbundige, maar onware liefdesbetuigingen van haar zusters, en die haar ‘Niets, heer’ als antwoord op Lears vraag wat zij hem te zeggen heeft om een rijker deel dan haar zusters te verwerven, en later haar ‘Ik min u zooveel mijn plicht gebiedt’, overdreven koud en hard vinden. Zou het echter niet juister zijn, in Cordelia een van die fijne gesloten naturen te zien, die even diep voelen als wie ook, maar die, voor de uiting van haar gevoel niet de rechte woorden kunnende vinden, liever zwijgen, ofschoon het hart niet minder luide spreekt, en onder de onmogelijkheid van uit te spreken wat er in hen omgaat meer lijden dan iemand denkt?[1)]

1) ‘Un léger entêtement se mêle sans doute à, sa douce fierté’, meent Paul de Saint-Victor.

Aanwijzingen voor een dergelijke opvatting geeft de rol van Cordelia op meer dan één plaats. Wanneer hare zusters met haar mooie woorden den ijdelen, zwakhoofdigen ouden man voor zich trachten in te nemen, zegt zij stil tot zichzelf:

> Arme Cordelia dan!
> Neen toch niet arm, want zeker mijne liefde
> Is rijker dan mijn tong.

Aan de woorden waarin zij, schijnbaar ongevoelig, enkel van haar *plicht* spreekt, gaat onmiddellijk vooraf:

> Rampzaalge die ik ben, ik kan mijn hart
> Niet op de lippen nemen.

Later, in het vierde bedrijf, wanneer de ridder, door Kent naar Cordelia gezonden met het bericht van het wreed gedrag harer zusters, verhaalt hoe zij dit opnam, leeren wij opnieuw Cordelia kennen als '*queen over her passion*', die wanneer zij haar diepe smart niet meer beheerschen kan, liever dan aan anderen te toonen wat er in haar omgaat, wegijlt om met haar droefheid alleen te zijn ('then away she started to deal with grief alone').

'Cordelia', zegt Tieck in zijn *Dramaturgische Blätter*, 'kann nicht einfach und kindlich genug gesprochen werden.' Aan dat eenvoudige ontbrak bij Rika Hopper wel iets in het eerste tooneel; er was te veel opzettelijks in de manier, waarop zij haar ter zijde's: 'Wat moet Cordelia doen? Zij weent en zwijgt,' en 'arme Cornelia dan! neen, toch niet arm' met het gelaat tot het publiek gekeerd sprak, in plaats van ze stil 'für sich hin' te zeggen. In het groote tooneel met den tot bewustzijn terugkeerenden Lear toonde Rika Hopper haar bekende goede eigenschappen.

Naast Lear en Cordelia is in deze tragedie de Nar een persoonlijkheid, ook door de bijzondere plaats die hij onder Shakespeares narren inneemt. De Nar uit *Lear* is geen vroolijke, jolige, buitensporige nar, maar, zooals de koning zelf hem betitelt, een 'bittere' nar. Hij is het levend geweten van Lear, wien hij voortdurend en in eindelooze variatiën zijn handelwijs tegenover Cordelia verwijt, al blijkt ook uit de wijze waarop hij dit doet dat hij medelijden heeft met zijn ouden meester, dien hij in zijn ongeluk trouw ter zijde blijft. Eerst als de koning, in elkaar gezonken, door Glosters en Kents bemoeiïngen naar Dover vervoerd zal worden, is zijn taak

afgedaan en laat Shakespeare hem uit het stuk verdwijnen. Ook hier zou een jonger vertolker met een levendiger phantasie en een rijker geschakeerde stem beter op zijn plaats zijn geweest dan de wat droge heer Chrispijn, dien men - ook afgescheiden hiervan - in een stuk waarin hij als regisseur zooveel te doen heeft, liever niet nog bovendien met een zoo belangrijke rol moest belasten.

De heer Van Dijk zou misschien een goede Nar zijn, nu gaf hij een bijzonder verdienstelijken Edmund te genieten, waarbij de jonge talentvolle tooneelspeler enkel door al te sprekende Bouwmeesterintonatiën toonde dat hij nog niet geheel zichzelf is. In De Vos vond Gloster een goeden vertolker. Op een enkele uitzondering na - voor den Edgar van De Jong zou men een jonger kracht gewenscht hebben - werd er ook door de anderen zooveel, van toewijding en goed begrip getuigend, werk geleverd, dat deze vertooning het verblijdend bewijs gaf van hetgeen de *goede* ziel van de Vereeniging tot stand te brengen vermag.

J.N. VAN HALL.

Parlementaire kroniek.

27 September.

In de aloude grafelijke ridderzaal, in het gebouw, waarmee eens de Roomsch-Koning Willem II den grondslag legde tot de tegenwoordig als groote stad uitgebouwde residentie, werden dit jaar de Kamers geopend. Het was voor de nieuwgekozen Eerste Kamer niet minder een inwijding dan voor de oude ridderzaal zelf. Hij was nog maagdelijk op het gebied van de parlementaire werkzaamheid, zij kwam kersversch uit de stembus. Lang heeft echter de charme van het onbekende zijn invloed op den nieuwen Senaat niet uitgeoefend. Reeds den volgenden dag moesten de nieuwe troepen in het vuur, veteranen voerden hen aan, de jongeren volgden.

Er moet iets weemoedigs geklonken hebben in den toon van den Voorzitter, toen hij zeide, dat de Kamer door de ontbinding verschillende bekwame mannen moest missen. En werkelijk, met hoeveel zorg de rechterzijde in de Provinciale Staten van Zuid-Holland haar keuzen inplaats van de vrijzinnige afgevaardigden had gedaan, dat de nieuwe leden de bekwaamheid der oude kunnen vervangen, zal niet licht iemand beweren. Die oude leden zelf moeten met meer of minder bitterheid, naarmate zij minder of meer filosofisch zijn aangelegd, gedacht hebben, dat Vondel gelijk had, toen hij Palamedes liet spreken van: ‘'t wispelturig volk.’ Immers dat de vrijzinnigen in de provincies Friesland of Drente den grijzen heer Van Boneval

Faure geen zetel in de nieuwe Eerste Kamer hebben bereid, is het bewijs, dat men ook heden ten dage niet moet rekenen op dank voor zelfopoffering in de politiek. De parlementaire kracht van den oud-hoogleeraar zal toch allicht niet gestaan hebben onder die van de nieuw gekozen leden in Drente en Friesland, met uitzondering van den heer Van Houten.

Trouwens zelfs uit een nuchter politiek oogpunt valt de keuze van de Staten van Drente en Friesland niet te roemen. Men doet dien Staten geen onrecht, indien men beweert, dat bij hen het oudliberale element de overhand heeft. Oud-liberaal voornamelijk op het gebied van de uitbreiding van de staatszorg. Van dat standpunt nu is het onbegrijpelijk hoe men de kortzichtigheid heeft gehad niet vóór alles te zorgen, dat de heer Vlielander Hein zijn zetel in den nieuwen Senaat behield. Deze scherpzinnige afgevaardigde, wars van alle politiek in den engeren zin des woords, breed in zijn opvattingen, was bepaald onvervangbaar voor de oud-liberalen waar het gold ontwerpen van nieuwe constructie op het gebied der sociale wetgeving te toetsen aan de juridische techniek van het bestaande. Had hij niet door zijn buitengewoon talent de eerste Ongevallenwet ten val gebracht, hoewel deze de Tweede Kamer was gepasseerd zonder dat daar het punt van aanval, door den heer Hein uitgekozen, was ontdekt? Alleen uit eigenbelang had de oud-liberale partij moeten zorgen, dat deze jurist, primus inter pares, niet ontbrak.

Maar we hebben Van Houten! En deze staatsman, met trompetgeschal door een gedeelte van de pers binnengehaald, heeft onmiddellijk den strijd tegen het Ministerie aangebonden. Eerst over de zoogenaamde Overijselsche kwestie, daarna over de ontbinding. Hij was niet bij beide onderwerpen even gelukkig, en ook niet altijd op even goeden voet met de door hem zelf zoo lang beleden staatsleer.

De Overijselsche kwestie, het onvoltallig zijn der nieuwe Eerste Kamer doordien Overijsel daarheen geen afgevaardigden heeft gezonden, was onmiddellijk na de installatie van den Voorzitter aan de orde, doordien de heer van Zinnicq Bergmann haar maakte tot voorwerp van een interpellatie, die, van bevriende zijde voorgesteld, slechts moest dienen om de regeering de gelegenheid te geven zooveel of zoo weinig inlichtingen te verschaffen als zij

zelf geraden vond. Dr. Kuyper scheen dan ook niet van plan veel los te laten. Hij schetste, met een couranten-verslag der vergadering in de hand, wat er te Zwolle op den 3^{den} Augustus was geschied, hij repte niet van het feit, dat de Commissaris der Koningin aldaar zich gewend had tot de regeering ten einde machtiging te verkrijgen de Staten voor een nieuwe keuze bijeen te roepen, en hij deed de verrassende mededeeling, dat de regeering gemeend had, dat de bestaande moeilijkheid slechts was op te lossen door een *wet*, waarvan dan ook het ontwerp reeds bij den Raad van State was ingekomen.

Den heer Van Houten komt de eer toe, dat hij door zijn taaie, vasthoudende wijze van vragen den Minister er toe gedreven heeft meer te zeggen, dan in zijn plan en waarschijnlijk ook in zijn wil gelegen heeft. Omtrent de wijze, waarop in de vergadering der Staten van Overijsel op den 3^{den} Augustus had moeten zijn gehandeld, zoodra die vergadering onvoltallig was geworden door het vertrek der linkerzijde, werd door den Frieschen afgevaardigde een stelsel verdedigd, dat wellicht niet in alle opzichten juist, toch een kern van staatsrechtelijke waarheid bevatte. De Commissaris der Koningin had, in overeenstemming met de Provinciale wet, *sua auctoritate* de vergadering moeten verdagen. Van het aanvragen van een nieuwe Koninklijke machtiging tot bijeenroeping der Staten ware dan geen sprake geweest. Men kan dezen oud-zeeofficier er geen verwijt van maken - temeer daar noch hij noch de heer Hoven en zijn volgelingen de draagwijdte van hun handelwijze konden vermoeden, - dat hij geen diepzinnige kenner is van de verkiezingstechniek der Provinciale wet, het gebeurde bewijst slechts voor de zooveelste maal, dat het benoemen van personen, die geen speciale kennis hebben van het ambt dat hun wordt opgedragen, slechts goed gaat, zoolang er niets bijzonders geschiedt.

Op het inquisitoire vragen van den heer Van Houten antwoordde Dr. Kuyper eindelijk, dat de Commissaris een nieuwe machtiging tot bijeenroeping had aangevraagd, dat op die aanvrage afwijzend was beschikt, en dat die beschikking genomen was na overleg in den ministerraad en met machtiging van de Kroon. Van belang bleef nu nog te weten, op welken datum die afwijzende beschikking was gegeven, maar dien datum wist de Premier - men kan

ook niet alles weten - niet meer uit het hoofd en de stukken had hij ongelukkigerwijze niet bij zich.

Het beleid der regeering in de Overijselsche kwestie is verre van gelukkig. Men moge over de handelwijze der vrijzinnige Statenleden denken zooals men wil, het feit lag daar nu eenmaal. En nu is er geen enkele beoefenaar van het staatsrecht - tenzij onder de leden der regeering - die de meening heeft verkondigd, dat de regeering onbevoegd was een nieuwe machtiging te geven tot het samenroepen der Overijselsche Staten. Onder die omstandigheden had dit zoo spoedig mogelijk moeten geschieden. In plaats van dat te doen zal de 'moeilijkheid' door een wet worden opgelost. Maar indien ondertusschen - want vóór dien tijd kan die wet niet in het Staatsblad staan - de Staten van Overijsel in hun aanstaande November-vergadering drie leden van de Eerste Kamer kiezen (volgens den heer Van Houten zijn zij hiertoe bevoegd) en deze leden door de Eerste Kamer worden toegelaten, is het staatsrechtelijk conflict op bedenkelijke wijze vergroot. De regeering oogst dan den storm, dien zij gezaaid heeft.

De heer Van Houten achtte het onvoegzaam, al meende hij ook dat het wettelijk geoorloofd was, dat de onvoltallige Eerste Kamer werkzaamheden verrichtte. Hij diende een motie in tot verdaging, maar de geheele rechterzijde, versterkt door de heeren Rengers en Van Beyma, verwierp die. De Kamer zal dus voorloopig bestaan uit 47 leden, een romp-parlement!

Na het Overijselsche vraagstuk het Adres-debat. De Eerste Kamer had er wil van, dadelijk verzeild in de volle politiek! Weer was het de heer Van Houten, die de discussie aanbond. Hij wraakte de ontbinding, die volgens hem èn de Grondwet èn de rechten van de Kroon miskende; de Grondwet doordien de omzetting van de Eerste Kamer van links naar rechts, dank zij haar bepalingen omtrent de periodieke aftreding, slechts langzaam kon geschieden; de rechten van de Kroon, wijl aan deze geen tijd was gelaten tot behoorlijk overleg. Was het dezelfde heer Van Houten, die in het ontbindingsrecht de verwezenlijking zag van de volkssouvereiniteit en die de Kroon in ons constitutioneel staatsbestel de plaats van een ornament had toegedacht, die hier aan het woord was? De eenige vraag van beteekenis, waarop het aankwam bij de jonste ontbinding, was deze: wettigde het verschil

van inzicht, dat zich tusschen rechter- en linkerzijde bij de Hooger Onderwijswet openbaarde, het gebruik van dit exceptioneele middel, dat de Kroon tot haar beschikking heeft? En het getuigde van groote scherpzinnigheid, toen de Premier den heer Van Houten liet gevoelen, dat bij een minder *principieel* verzet van de vorige Eerste Kamer, van ontbinding geen sprake had behoeven te zijn De felheid van de redevoering van den heer Van Boneval Faure werd door Dr. Kuyper thans uitgespeeld om de ontbinding te rechtvaardigen. Ziet - zoo voegde hij den afgevaardigde uit Friesland toe - ook na die felle, van principieel verzet getuigende, rede werd door de regeering het debat nog voortgezet. Hoe werd zij beloond? Met een schriftelijke verklaring, door den woordvoerder der vrijzinnigen voorgelezen, waarin gezegd werd, dat het debat van die zijde niet nader zou worden voortgezet. Sterker nog, de heer Van Welderen Rengers stelde de regeering, wanneer zij op medewerking van de Eerste Kamer wilde rekenen, den eisch, dat zij zich bleef bewegen op het gebied der neutrale zone. Welke regeering had aan dien eisch kunnen voldoen, zonder zich het verwijt van karakterloosheid op den hals te halen?

Het is niet te ontkennen, dat de Minister hier handig de fouten van zijn tegenstanders exploiteerde. Trouwens, van het oogenblik af dat de regeering de Hooger Onderwijswet en bepaaldelijk den *effectus civilis* van de Vrije Universiteit als een levenskwestie voor haar beschouwde, van dat oogenblik was de ontbinding van de Eerste Kamer volkomen gerechtvaardigd. Vooral omdat zij, wat haar politieke samenstelling betreft, niet alleen sinds 1901 niet beantwoordde aan de gezindheid van de meerderheid harer committenten, maar ook en vooral wijl de pasgehouden verkiezingen voor de Provinciale Staten de klove tusschen gekozenen en kiezers nog had verbreed.

Hoe het zij, men moge over de ontbinding denken gelijk men wll, men moge de door den heer Van Houten geoefende kritiek billijk achten of onrechtvaardig, jammer is het, dat deze zich tot die ontbinding niet bepaalde, maar ook den persoon van den Minister en zijn werkkring buiten het ambtelijke leven in het debat betrok, door hem voor te stellen als den *grand-électeur*.

De heer Godin de Beaufort sprak aan het adres van den heer Van Houten naar aanleiding van die uitdrukking van zure druiven en deze laatste liet dit kalm langs zich heenglijden.

De heer Van Houten heeft het bij zijn wederoptreden in het Parlement - zij het dan ook niet op het voor hem meest geschikte terrein, de Tweede Kamer - bijzonder getroffen. Twee zuiver politieke vragen van staatsrechtelijke interpretatie en opvatting waren aan de orde en konden hem doen gelooven, dat de gestalte van het parlementaire leven ten onzent nog dezelfde is als in de dagen, dat hij als heftig oppositie-man de schrik was van zoo menig Minister. Door de Overijselsche kwestie niet op te ruimen had de Regeering zelve hem die in handen gespeeld. Toch zou de oud-afgevaardigde van Groningen zich vergissen, indien hij waande, dat de door hem aangegeven toon voor het parlementair concert blijvend kan zijn. Debatten als de vorige week in de Eerste Kamer gehouden zijn, behooren tot eene vroegere periode, tot die van het zuiver staatsrechtelijke tijdvak, terwijl thans het sociaaleconomische tijdvak is ingetreden.

Juist om die reden kan de heer Van Houten de man van de vrijzinnigen nooit zijn. Zij zouden hun sociale roeping en hun socialen plicht verzaken, indien zij zich schaarden onder de vanen van dezen nieuwen kampioen van het *laisser faire*, *laisser passer*. Het moge begrijpelijk zijn, dat in de pers gejuicht is bij den terugkeer van Mr. van Houten in het Parlement, omdat hij Dr. Kuyper ‘aandurft’, met dat aandurven alleen brengt men de vrijzinnige politiek geen stap verder.

De vrijzinnige partijen hebben niet te roemen op overgroot taktisch beleid in de Hooger Onderwijscampagne. Zij hebben in de Tweede Kamer veel te veel het terrein gelaten aan den heer van der Vlugt, die, homo novus in de practische politiek, aan zijn theoretische idealen in den hem eigen keurigen vorm uitdrukking gaf, maar de vrijzinnigen, politiek gesproken, van den wal in de sloot hielp.

Het vooropschuiven eerst van den heer Van der Vlugt daarna van den heer Van Houten in de oud-liberale pers is begrijpelijk. Beiden zijn voor haar gevaarloos. Zij wenschen geen van beiden krachtige sociale hervormingen, en geen van beiden uitbreiding van kiesrecht. De heer Van der Vlugt bestreed indertijd Woningwet en Ongevallenwet beide. Al moge het komende jaar tijdelijke samenwerking van de verschillende anti-kerkelijke groepen noodzakelijk maken, leiding hetzij van den Leidschen, hetzij van den

oud-Groningschen afgevaardigde zou door de vrijzinnigen niet kunnen worden aanvaard dan op straffe van geheelen ondergang.

De Eerste Kamer is, nadat zij zonder stemming het Adres van Antwoord op de Troonrede had aangenomen, tot nadere bijeenroeping uiteengegaan. Of zij nog eens zonder Overijsel zal terugkeeren?

Herfstsonnetten.

I.
Broze bootjes.

Gelijk een schip, met paarle' en goud bevracht,
Met volle zeilen stevent naar de reê,
Terwijl, aan d'oever, 't juichend volk alreê
Met vrool'ke vane' en bonte wimplen vlagt;

En de oude vorst, in 't koningsslot aan zee,
In hermelijne' en purperfulpen dracht,
Tot welkom, dank en eerbewijzen wacht
Wie bracht van ver zóo rijke schatten mee; -

Zoo stuurde ik fier wel gaarne een grootsch gedicht,
Met blanke zeile' en rijk van droomen Gods,
Door Levens zee en 't waar mij weelde-in-plicht.

Doch mij vertrouwde alleen de wil des Lots
Veel broze bootjes, speelgoed-klein en licht,
Die 'k zwaar bevracht met weedom, twijfl en trots.

II.
Loome zomer.

De lentebloemen vlode' als vlindervluchten...
- Blank bloeit de vlier met wijdgespreide roomen
Aromenscherme' en vult met zomerloomen
Zwoelzoeten geur de donk're donderluchten.

Vol weedom ruischt het rijpe loof der boomen;
De winddoorgolfde korenzeeën zuchten.
En de aarde, al moe van 't baren van haar vruchten,
Ligt, aad'mend zwaar, van blanken dood te droomen.

Zoo ligt mijn ziel, vermoeid van 't milde bloeien,
Van rege' en zon verzadigd, loom van 't leven,
Nu zacht te wachte' - al voelt ze een onweer groeien -
Tot kalme winter blank een wâ zal weven
Van koelen vrede, om 't kloppen en het gloeien
Van liefde en haat voor eeuwig rust te geven.

III.
Een blad.

Hoe zwol mijn ziel, een blonde lenteknop,
In blij azuur, tot poop'lende opensprong
Haar donzen kleedje en 't blad ging beven, jong
Hoopkleurig vaantje aan Boom des Levens top!

Hoe trilde 't blad, wen meievogel zong
Van zoet verlang! hoe dronk het elken drop,
Die klonk uit wolke' als hemel-harteklop,
Tot heel de hemel in haar wezen drong!

Nu tooit de herfst, aleer het sterven gaat,
Het oude blad in gouden praalgewaad,
Om mooi te ritslen in de Octoberzon.

Nu wacht het blad, gelaten-zacht, den val,
In wilden wind, die 't spelend nemen zal
En droomt van Mei, wen 't ál nog hopen kon.

IV.
Octobervijver.

Zijn 't waterleeljen door den wind bewogen?
Zijn 't blanke bloemen van magnolia?
Of pluimen wit, de vleugelen ontvlogen
Van vlottende engle' in blauwe hemelwâ?

Zijn 't vlokken sneeuw uit puur-azuren hoogen
Octoberhemel, kondende ongenâ
Van wuften koning Herfst en wordt nu logen
't Beloofde heil, dat leek mijn hoop zóo na?

Op 't weekgeplooide groenfluweelen water
Zwemt zoetjes áan een sneeuwblanke eendengroep
En ploegt een lange zilvervoor. - Eén laat er
Plots vleugelkleppend los de blanke troep
En drijft alleen. - En 'k ril van 't schril gesnater,
De stilt' doortrillende als een weeëroep.

V.
October-rozeknop.

De rozen bloze' in 't broze Octoberblauw
En aadmen vroolijk hoop- en zomergeuren.
Eén knop alleen voorvoelt het herfstgebeuren
En wil niet bloeie' in najaars tranendauw.

Die bloem voorvoelt, in pronk van bonte kleuren
Vermomd, verborgen, zwarten boomenrouw,
In vleiend zoeltje, zoenend zonnelauw,
Kil-wreeden wind, die ruw haar zal verscheuren.

In 't groene pantser, dat haar eng omkleedt,
Houdt zij beloken, als een kleinood veilig,
Haar smartehartje, zwaar van aardeleed.

De wolken dobbren, bootjes zilverzeilig,
Door 't broze blauw... En de éene bloem die weet
Zal valle' in knop, een jonkvrouw wijs en heilig.

VI.
Lijsterbessen.

De doodenakker, waar ik droomde als kind,
Zond hoog in 't blauw den hemel tegemoet,
Als aardeboden van de doode', een stoet
Van boomen wuivende in den zomerwind.

En ván die boomen zamelde ik de bloed-
Koralen vruchten, die de lijster mint
En zaaide ik langs mijn baan. - Klein-Duimpje vindt
Zoo weer den weg in 't sprookwoud, welgemoed.

En heel mijn leven bleef ik strooie' als toen,
In de avondzon als dropplen bloed zoo rood,
De droomevruchten, bloedende in het groen,
Dat hoog in 't blauw uit stof van graven sproot,
- Al zoekend vruchtloos naar den vredezoen
Tussche' aarde en hemel, tusschen leve' en dood.

VII.
Sterfdag.

Een sombre Zondag in November... Klopt
Een bleeke vinger op de glazen deur,
Of is het weenend hemele-getreur,
Dat lijze uit leiegrijze wolken dropt?

In 't haardvuur smeulen turven, murwe geur
Van rottend loof, dat in den slijktuin sopt,
Dringt door de ruitereten, afgetobd
Kreunt zwak de wind, een kind gesteld teleur.

Een herfstdag en een sterfdag... ik herdenk
De doode, die me, in ver verleden, gaf
Dit droeve leven, 't wanend groot geschenk.

Ik wil 't niet vloeke' en werpen van mij af,
Maar 't zingend dragen, tot de dood mij wenk'
Naar blauwe hemellente of donker graf.

VIII.
Noordewind.

De strenge godebode Wind kastijdt
Met snerpend-scherpe geeselroê de schel-
Belichte armzalig-kale twijgen fel,
Dat elk, die niet gedweelijk meezwiept, splijt.

Als zielen, wreed gemarteld in de hel,
Kreunen de kruinen onder 't kruiend krijt
Der wolkendriften geel-doorglimpt van nijd,
Of 't gil-schril licht niet vond in zon zijn wel.

De Wind doortrilt mijn rillend zielekleed,
Tot hij mijn Ziel, een kleumend kindje, vindt,
Dat knielend bidt: - ‘O Wind, die alles weet,
Wijl ge uit den hemel komt! wil 't arme kind,
Dat wachtte op warmte en koû in 't leven leed,
Uit meelij dooden, godebode Wind!’

IX.
Visioen van dooden.

Ik stond verstomd, één vinger op de lippen...
De leege kamer leek vol bleeke dooden.
Ik dorst hen niet tot openbaring nooden
Van 't groot mysterie, 'k dorst hun vingertippen
Niet aan te roeren, 'k dorst niet vragen: ‘Boden
Van welke wereld zijt ge? o licht de slippen
Van d'eeuw'gen sluier even op!’ Me ontglippen
Voelde ik hun wil en spreken leek verboden.

En zwijgend zocht ik in het vreemde glimmen
Dier oogen antwoord op mijn angstvol zwijgen.
Maar stil en droeve in de oogen van die schimmen
Zag ik alleen mijn bleek gelaat, mijn eigen
Onwetende oogen, 'k zag geen helvuur grimmen,
Geen hemel blauwen, koel van palmentwijgen.

X.
Roepstem.

Ik zag een blonden knaap, die zingend groef
Een reuzegraf, zeer lang en duizeldiep.
En 'k hoorde een stem, die bij den naam mij riep,
Dien 'k droeg als kind. - Droomde ooit ik droom zóo droef? -

En door dat onderaardsche donker liep
Ik bang - daar was geen andre weg - met stroef-
Gesloten mond en angstvolle oogen. - 'Toef
Een wijle! ik kom,' riep ik, doch alles sliep.

Doch na een tocht, die leek wel eeuwen lang,
Zag ik de zon, die laaide in lenteblauw....

- 'Is dit de hemel na mijn aardegang
En zal ik weerzien alle om wie ik rouw?'

Ik voelde een adem huiv'ren op mijn wang
En 'k hoorde fluistren wie mij riep: - 'Blijf trouw!'

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Californische vruchten.

Een bezoek bij Luther Burbank.

Californische vruchten beginnen bij ons hoe langer hoe meer ingang te vinden. Versche sinaasappelen, ingemaakte peren, gedroogde pruimen en verschillende andere zijn reeds nu bij ons zoo bekend geworden, dat iedereen met bewondering en verbazing zijn blikken naar dat nieuwe vruchtenland richt. En niet alleen met bewondering, maar ook met zekere verwachting voor de toekomst. De lief hebbers van vruchten voorzien een grooteren schat van vruchten, die in een heerlijk klimaat warm gestoofd en tot den grootsten graad van geurigheid opgevoerd zijn. De kweekers echter voorzien met zekere angst een mededinger, die over rijke bronnen en machtige hulpmiddelen beschikt, waar het klimaat gelijkvormig en gunstig is over een landstreek zoo uitgebreid als de afstand van Nederland tot Rome, en die tot nog toe slechts een klein deel van zijn gebied in cultuur heeft kunnen brengen. Het behoeft geen halve eeuw te duren, voor de vruchten-productie van Californië zich vertienvoudigen kan, en dan zal de markt, bij goede prijzen, spoedig een zeer belemmerenden en beperkenden invloed op de europeesche vruchtenculturen gaan uitoefenen. Redenen genoeg, om dezen snellen vooruitgang met gespannen belangstelling gade te slaan.

Het klimaat van Californië, zijn uitgestrekte boomgaarden, en onafzienbare, nog onontgonnen, maar voor ooftcultuur als aangewezen gronden, zijn echter niet de eenige oorzaak voor dit groote succes. Om dit te bereiken moeten de vruchten

aan zeer bepaalde eischen voldoen. Zij moeten geschikt zijn om ingepakt te worden, en om op de lange reis onbeschadigd te blijven. Op deze twee punten wordt dan ook bijzonder gelet, en afzonderlijke laboratoriën zijn ingericht, om alleen deze twee zoo hoogst belangrijke vragen te bestudeeren. Aan de eene zijde de beste wijze van inpakken en verzenden, de graad van rijpheid die de vruchten moeten hebben, maar aan de andere zijde de keuze van die variëteiten, die reeds van zelven het meest geschikt zijn. Die keus is een der allereerste factoren voor het succes, en daaraan wordt dan ook in Californië bizondere zorg besteed. Een andere vraag is, welke vruchten in Europa in den smaak vallen, en op welke markten bepaalde soorten en varieteiten het voordeeligst aangevoerd kunnen worden. Die vraag is zoo belangrijk, dat het Departement van landbouw te Washington bepaalde onderzoekers met de beantwoording belast, en hen naar Europa zendt, alleen om te bestudeeren, welke vruchten door ons bijzonder lekker gevonden worden.

Alles aanpakken is de leus van Amerika. En zoo beperkt zich de vruchtencultuur van Californië ook niet tot de opgenoemde punten. Ver boven die, zoowel in practisch belang, als in de eischen die zij aan het menschelijk genie stelt, staat een andere vraag, namelijk het maken van nieuwe varieteiten die nog beter aan het doel beantwoorden zullen dan de tegenwoordige. En zijn die nieuwe soorten tevens zoo ingericht, dat zij voor het klimaat van Californië veel beter geschikt zijn dan voor eenig ander, zoodat zij nergens anders met even groot voordeel kunnen worden gekweekt, dan zullen zij spoedig nagenoeg den geheelen vruchtenhandel der wereld naar dit uitgestrekte en zoo rijk gezegende land verplaatsen. Met Italië concurreert Californië in sinaasappelen en olijven, met Algiers en andere landen rondom de Middellandsche Zee in dadels, en de vijgen, die nu voor een groot deel van Klein-Azië komen, worden thans ook hier met vrucht gekweekt, al is deze cultuur nog slechts in haar begin. Zoo zal het met tal van andere soorten gaan, en de meest bekende wijnsoorten groeien nu reeds in Californië. De meest gewone fransche namen van wijnen ziet men in Amerika op de flesschen en op de prijslijsten, maar met de bijvoeging, dat de wijn uit Californië afkomstig is. Het kan een vooroor-

deel zijn, maar dikwijls heb ik gemeend dat de Haut Sauterne en andere bekende merken, die ik op mijne reis gedronken heb, mij beter smaakten dan dezelfde merken in Europa en van europeeschen oorsprong.

Het spreekt vanzelf, dat sinds jaren bij mij de wensch bestond, om de vruchtenproductie van Californië van naderbij te leeren kennen, en vooral, om de productie van nieuwe varieteiten aldaar grondig te bestudeeren. Een van de redenen, die mij deden besluiten om het verzoek om daarheen te gaan aan te nemen, was dan ook de hoop om persoonlijk kennis te maken met Luther Burbank.

Want Burbank is de man, die al die nieuwe varieteiten maakt. Dit toch is niet het werk van een iegelijk, maar eischt een groot genie, een ongelooflijke arbeidskracht en een volkomen toewijding aan het gestelde doel. Die eigenschappen vereenigt Burbank in zich, en wat hij daarmede tot stand gebracht heeft overtreft alle verwachtingen zoodanig, dat men met recht meent, dat geen mogelijke verbetering voor hem onbereikbaar is. Ja zelfs de onmogelijkste dingen worden aan hem toegeschreven, en het lichtgeloovige volk der Amerikanen verhaalt van hem met de grootste verrukking nieuwigheden, die ieder deskundige terstond voor onzin kan verklaren. Zoo had ik eens, in een Pullman-car een gesprek met een heer en dame, die mij allerlei belangrijke zaken over planten en vruchten, over klimaat en woning en over allerlei dingen wisten te verhalen. Zij kenden natuurlijk Burbank, want geen Amerikaan die vruchten waardeert kent Burbank's naam niet. Zij vertelden mij allerlei omtrent de heerlijke vruchten, groote en saprijke pruimen, nieuwe peren, fraaie bloemen en tal van andere overwinningen. Maar verreweg de beste en de meest smakelijke vrucht, geheel nieuw in vorm en kleur en aroma, verklaarden zij te zijn zijn nieuwe bastaard tusschen een framboos en een moerbezie! Over deze mystische nieuwigheid was hun verrukking onuitputtelijk!

Zoodra ik voldoende zekerheid had omtrent mijn plannen heb ik dan ook Burbank geschreven en hem mijn wensch te kennen gegeven. Vroeger had ik al met hem gecorrespondeerd, en eenige jaren geleden heeft er groote kans bestaan dat hij naar Engeland zou zijn overgekomen, ter gelegenheid

van het Hybridologen-congres te Londen, en dat ik hem daar ontmoet zou hebben. Zijn drukke bezigheden lieten dat toen niet toe, en ik moest vreezen, dat ook nu de kans slechts gering zou zijn om hem te spreken. Want het is juist in Juli de drukste tijd, zoowel voor het uitvoeren van de tallooze bastaardeeringen, als voor het beoordeelen van de pruimen, die juist nu rijp zijn, en die, wat aantal van soorten betreft, op dit oogenblik alles overtreffen wat hij van andere gewassen in cultuur heeft. Het is geen kleinigheid uit 300.000 verschillende soorten van pruimen de beste uit te kiezen. Dat eischt niet alleen talent en ervaring, maar ook veel tijd, en toch is het beperkt tot de weinige weken, dat de pruimen rijp aan de boomen hangen.

Aan mijn wensch werd echter op de meest voorkomende wijze voldaan. Natuurlijk hadden ook anderen denzelfden wensch geuit. En zoo ontstond de uitnoodiging, om allen te zamen naar Santa Rosa, de woonplaats van Burbank, te komen, en zijne proeven en cultuur onder zijne persoonlijke leiding in oogenschouw te nemen. Een avond en een geheelen dag stelde hij ter onzer beschikking, en hoevele kruisingen en keuringen hij daarvoor opofferen moest, heb ik liever maar niet nagegaan.

Wij waren dan ook een heel gezelschap. In de eerste plaats Prof. Svante Arrhenius, de man die met Van 't Hoff den grondslag voor de tegenwoordige natuurkundige scheikunde gelegd heeft. Hij is thans bezig met een toepassing van de beginselen van die nieuwe en bloeiende wetenschap op de leer der vergiften, op hunne samenstelling en de oorzaken van hun werking, een der meest belangrijke problemen van scheikunde en physiologie, die men zich denken kan. Het is dan ook over dit onderwerp, dat hij in den zomercursus aan de universiteit van Californië een reeks van voordrachten geeft. Hij is, onder de geleerden die ik het voorrecht gehad heb te ontmoeten, zeker de man van de meest uitgebreide kennis en belangstelling, en zijn oordeel over Burbank's methoden was dan ook voor ons allen van zeer groote waarde.

Het tweede lid van ons gezelschap was de physioloog Jacques Loeb, de ontdekker van tal van belangrijke verschijnselen omtrent de bevruchting bij lagere dieren. Zijne studiën voeren hem tot de vraag naar de oorzaken van het leven en van de levens-

eenheden, van die eenheden in de kenmerken van dieren en planten, die haar uiting vinden in de verschillen tusschen soorten en varieteiten, en die op geenerlei wijze zoo goed bestudeerd kunnen worden als door middel van bastaardeeringen. En daar nu niemand op deze wereld ooit op zoo groote schaal en met zulk talent kruisingen uitgevoerd heeft als Burbank, waren er natuurlijk tallooze aanrakingspunten tusschen hun beider studiën te voorzien.

Ons gezelschap stond onder geleide van Prof. Wickson en Prof. Osterhout, beiden hoogleeraren aan de universiteit van Californië en persoonlijke vrienden van Burbank, die hem, trots den grooten afstand, van tijd tot tijd bezoeken, en die geheel van zijn werk op de hoogte waren en ons dus allerlei inlichtingen konden geven. Wickson onderwijst tuinbouw en Osterhout plantkunde, de eerste heeft herhaaldelijk beschrijvingen van Burbank's werk in het licht gegeven.

De Amerikanen en vooral de Californiërs zijn zeer trotsch op hunnen Burbank. Daarbij komt, dat hij zelf een uiterst bescheiden man is, en noch voor eer en roem werkt, noch ook om rijk te worden. Hij mist de neiging en de talenten van den koopman, die voor het laatste noodig zijn. Hij bemint zijn planten en dweept met zijn werk en zijn plannen. Groote dingen voor zijn vaderland tot stand te brengen is zijn ideaal, maar voor hem zelven behoeft zijne kweekerij slechts zooveel op te brengen als noodig is voor zijn huishouden en voor den goeden gang zijner proeven. Hoe de Californiërs met hem dwepen, bleek weer bij deze gelegenheid. Ons bezoek was natuurlijk van geheel particulieren aard, maar het plan kon niet geheim blijven. Het gevolg van dit laatste was, dat de spoorwegmaatschappij ons vrijbiljetten aanbood, en dat allerlei maatregelen genomen werden om ons de reis gemakkelijk te maken. Maar het meest typisch Amerikaansche was dat alle inwoners van Santa Rosa, op den eigen morgen voor ons bezoek, door een schitterend artikel van meer dan een halve kolom lengte, in de meest gelezen courant: The Press Democrat (2 Juli 1904) op de hoogte gebracht werden en ingelicht werden, hoe zij ons bezoek als een internationaal eerbewijs aan Burbank moesten beschouwen. Met groote letters stond er boven: Eminent men are guests of Burbank, daaronder dik gedrukt

de namen en titels, waarbij vooral op de overkomst uit Europa, van Stockholm en van Amsterdam de nadruk werd gelegd. Zelfs mijn vroegere correspondentie met Burbank werd uitvoerig voor de Santa-Rosaërs blootgelegd. Dat ieder van ons zoo hoog mogelijk geprezen werd, om daarna zijn roem voor Burbank's voeten neer te leggen, spreekt van zelf, dat is zoo Amerikaansche manier. Elk heeft daarbij zijn beurt en evengoed als 't vorige jaar Ostwald, bij zijn bezoek aan Berkeley onovertreffelijk en verreweg de grootste physicochemicus genoemd werd, even goed wordt thans die zelfde exceptioneele rang aan Arrhenius toegekend. Trouwens er gaat hier haast geen dag voorbij of er wordt 't een of ander over ons in de een of andere courant vermeld, en ieder oogenblik wordt men bezocht of opgetelefoneerd door mannen van de pers, die om inlichtingen komen vragen, of om bijdragen, of zelfs eenvoudig, vergezeld door een photograaf, komen vragen of men even buiten wil komen om voor hun blad in beeld te worden gebracht. Ongelukkigerwijze verzuimen zij dan u een nummer te sturen waarin de uitslag van hun bezoek vermeld wordt, en leven wij hier te ver af van de kom van het dorp om telkens een courant te kunnen gaan koopen.

Wij reisden dus op Vrijdag 1 Juli van Berkeley naar Santa Rosa, dat eenige uren sporens ten noorden van ons gelegen is. De reis is niet zoo eenvoudig. Eerst gingen wij met een electrischen trein naar Oakland, dat een half uur in zuidelijke richting ligt, en reden terstond op den pier, die in de baai van San Francisco tot bijna halverwege de breedte der baai uitgebouwd is. Men is dan bijna geheel omringd door de zee, en ziet slechts in de verte de kusten en hun steden. Midden in de golf staat het station, waar wij uit den trein op de stoomboot stapten, die ons langs het rotsachtige Goat-island, het grootste militaire station, naar San Francisco voerde. Natuurlijk was de stad weer in haar mist gehuld; slechts zelden ziet men haar zoo helder door de zon beschenen, dat men veel gebouwen herkennen kan. Maar de zoogenaamde sky-line is zeer treffend. Het is de lijn, over de hoogste torens en daken, en afdalend in de hoogste straten getrokken, de lijn, waarlangs de donkere massa der gebouwen tegen de heldere wolken van den achtergrond

afsteekt. San Francisco begint aan de baai, maar klimt op tot op de toppen der heuvelenreeks, en de sky-line loopt dus op en neer over die heuvels, hier en daar afzonderlijke huizen, of de diepe insnijdingen der straten toonend, vol afwisseling en vol aanduiding van de schoonheden, die de stad bevat.

Maar van de stad, de city, zooals San Francisco in tegenstelling van Oakland en Berkeley heet, zouden wij niets zien. Het stationsgebouw van de Berkeley-ferry-boat is hetzelfde als voor de ferry naar Tiburon, het eindpunt van de spoorweglijn die naar Santa Rosa voert. Wij gingen dus eenvoudig van de eene wachtzaal in de andere en daarna op de boot.

Tiburon is een villa-stad, evenals Berkeley. De kooplieden uit San Francisco en vele anderen hebben hier zulke villa's, liggende tegen de oostelijke helling der heuvels en bergen, en dus beschermd tegen de zeewinden, omringd door heerlijk plantsoen en bosch. De altijd groene eiken met hun donker loof en wijd uitgespreide takken, zonder eigenlijken hoofdstam, geven aan dit bosch een eigenaardig merk, maar allerlei andere soorten ziet men er. De Eucalyptus of koortsboom (E. Globulus), die bij ons een kasplant is, maar om zijn snellen groei in onze kassen telkens door jonge exemplaren moet worden vervangen, groeit hier overal welig. Recht opgaande stammen met een lichtbruin glinsterenden en vrij gladden bast, grijs berijpt loof, spelend en ruischend in den wind, en dubbel zoo hoog als de hoogste eiken vormen een zeer typisch beeld. Soms alleen staande, en ver boven al hun omgeving uitstekende, dan weer in grootere of kleinere groepen, meest met harde rechte lijnen scherp omlijnd.

Vóór San Rafael gingen wij door een paar vrij lange tunnels. Hier is het landschap op geheel andere wijze typisch. Tusschen de bergruggen kwamen wij door uitgestrekte vlakten, die in alle opzichten herinnerden aan onze Zeeuwsche wadden. Het zijn de uitmondingen van kleine rivieren, die jaarlijks onnoemelijk groote hoeveelheden vruchtbaar slib aanvoeren. Want de heuvels bestaan grootendeels uit verweerd gesteente, dat kleiachtig is en gemakkelijk door den regen wordt afgespoeld; overal ziet men daarvan de bewijzen, soms in grillige nabootsingen van hooge en steile

rotsen met vertikale wanden en smalle diepe kloven, maar op een schaal van slechts enkele meters. Al het weggevoerde slib wordt in de baai afgezet, en van daar dat deze, hier en daar, en vooral in inhammen allengs drooggelegd wordt. Tal van beekjes en stroompjes en riviertjes doorslingeren de wadden evenals bij ons, en dezelfde vegetatie van gras en biezen en zeekraal-achtige gewassen bedekt ze. Alles groen maar weinig bloemen. Kleur-afwisseling biedt de natuur hier echter rijkelijk, maar op geheel onverwachte wijze. Zoo ziet men overal, in onafzienbaar aantal helder oranjegele plekken op de groene weide. Het zijn kleine heestertjes, meest wilgen, van minder dan een meter hoogte. Maar hun kleur ontstaat niet door bloemen of vruchten, maar door een parasiet, een soort van duivelsnaaigaren (Cuscuta salina), een bladerlooze plant met draadvormige stengels. Deze groeien als een pruik over de wilgjes heen, bedekken ze van boven geheel, en sturen naar alle zijde hun losse, harige takken naar buiten. Het geheele moeras is als het ware met gouden vlekken bezaaid, soms op de wilgjes, soms echter op de zeekraal zelve, vlakker vlekjes op den ziltigen grond vormend.

Op den weg van San Rafaël naar Pataluma verandert het beeld. Wij rijden nu in een vlakte, die ter weerszijden door heuvelen-reeksen begrensd is. Een zuiver type van de Californische landstreek, zooals ik het van Los Angelos in het zuiden tot San Francisco van uit den trein gezien had. Ronde heuvels maar met steile hellingen, hier en daar bezaaid met grootere of kleinere rotsblokken, en slechts zelden de naakte rotsen vertoonend. Schitterend in kleurenpracht, vooral in dit dal, waar de grijze misten van San Francisco en Berkeley de toppen niet omnevelen, en waar de zon heerlijk en opwekkend schijnt. Nooit te warm, nooit te koud, niet vochtig, met heldere avonden en een schitterenden zonsondergang, en met een rijken plantengroei, die op den eersten blik een volle waardeering van de voortreffelijkheid der overige jaargetijden mogelijk maakt. De kleuren wisselen van helder bruin en goudgeel, door bleeker en donker groen en door de grijze tinten der Eucalypten tot het donkere op een afstand bijna zwarte loof der altijd groene eiken. Hooien graslanden en de vele onbebouwde gedeelten zijn nu lichtbruin, hun werk is afgeloopen, al hun voorjaarsbloemen

zijn uitgebloeid en het loof, dat den heelen winter door groen was en groeide, is nu verdroogd. Maar de tinten zijn onbeschrijfelijk rijk, hier beschenen door de zon, aan de andere zijden der heuvels in schaduw of halfschaduw gedompeld. In de gleuven, langs de bergbeekjes is alles nog groen, en van daaruit tot dicht bij de toppen strekt zich een eigenaardig kreupelhout vol van de rijkste bloemenpracht uit.

De vlakte is vruchtbaar, deels graanland, deels mais, dien men hier bij uitsluiting *corn* noemt, deels moeslanden, maar vooral boomgaarden. Pruimen, appelen, peren, abrikozen en perzikken in lange rijen van boomen bedekken uitgestrekte velden, en lange tijden krijgt men van uit den trein, op den voorgrond bijna niets anders te zien. Hier en daar wijngaarden en soms hooilanden, waarop wijd verspreid, overoude eiken, die dicht met het grijze in lange vlokken afhangende baardmos bedekt zijn. Ik zeg overoude, maar dit is slechts de indruk, dien zij op een Europeaan maken. Want hier groeit alles zoo snel, dat na 10-15 jaren de boomen zoo hoog en zoo dik van stam zijn, als onze eeuwenoude eiken. Eenjarige en tweejarige zaailingen bereiken 1-2 meter, en een van de zaken die mij op Burbank's kweekerij het meest troffen was een rij van eetbare kastanjes uit bastaardzaden gewonnen, en die in het tweede jaar na het zaaien al bloeiden en vrucht zetten.

Merkwaardig zijn ook de steden. Ten onzent zouden wij ze dorpen of gehuchten noemen. Maar 500 inwoners stempelt een plaats hier al tot een stad en Santa Rosa met enkele duizenden van inwoners is een hoofdplaats. Trouwens electrische trammen, electrisch licht, en tal van andere nieuwe installaties behooren hier tot de meest gewone zaken, ook in heele jonge en kleine plaatsen. Spaansche namen en spaansche typen ziet men overal, evenals chineezen met hun lange staarten, en San-kwee en allerlei andere chineesche namen op winkels en huizen. Het meest trof mij een oude chinees met een zeer langen dunnen staart van glinsterend zwart haar, die met zijn klein zoontje, van misschien 6-7 jaren aan de hand, in Santa Rosa wandelde. Het jongske had al een staartje dat hem tot op den rug hing.

In Santa Rosa was alles leven en drukte. Er was een

bijeenkomst van alle afdeelingen der Vereeniging van ‘Christian Endeavorers’ uit geheel Californië. Overal vlaggen en guirlandes en alle straten vol menschen. Wij waren zeer bevreesd geen plaats in een hotel te kunnen vinden. Maar de feestvierenden bleven den geheelen nacht op straat, hier en daar in groepjes zingend, afgewisseld met solo's en toespraken.

Na ons onze kamers verzekerd te hebben gingen wij des avonds om half acht naar Burbank's woning. Zijn werk is onder de open lucht en dus gebonden aan het daglicht. Aanteekeningen houdt hij niet, en het eenige wat hij opschrijft, is wat hij noodig heeft voor zijn prijscouranten. Maar natuurlijk heeft hij een uitgebreide correspondentie, waarvan echter het grootste deel door een speciale klerk, een dame, wordt gevoerd. Zulk een klerk, die vooral belast is met het schrijven van brieven met den typewriter, pleegt hier stenographer genoemd te worden, ofschoon ik nooit bespeurd heb, dat in hun werk ook de eigenlijke stenographie opgenomen is.

Na de gebruikelijke plichtplegingen zaten wij in een kring, maar allengs schoof Burbank in het midden van den kring en voerde hij nagenoeg alleen het woord, ons vertellende van zijn ervaringen en denkbeelden. Wij spraken natuurlijk slechts weinig, juist genoeg om zijn belangstelling levendig te houden en hem te brengen op die onderwerpen en vraagstukken die ons het meest interesseerden. In zijn uiterlijk is hij een zeer eenvoudig man, meer een tuinman dan een geleerde, met heldere blauwe tintelende oogen vol leven, vol humor, en humor in anderen volop waardeerend, telkens verhalen doende die ons aan 't lachen brachten. Hij woont in een klein huis met zijn moeder en zuster, en heeft slechts enkele bedienden op zijn goed, daar hij het meeste werk zelf doet. Tal van kleine photografiën van zijn conquesten had hij, in groepen in lijsten geplakt, die zijn kamers sierden, maar die voor ons werden afgenomen. Telkens bracht zijn zuster er hem een, en plaatste die op zijn en mijn schoot, waarna hij ons vertelde, waarop de afbeeldingen betrekking hadden. Het meest interesseeren hem natuurlijk de pruimen. Van de honderdduizenden die hij door kruisingen gewonnen heeft zijn reeds enkelen in den handel. Om een denkbeeld

te geven van de belangen, die aan één zoodanige nieuwe soort verbonden zijn, noem ik slechts den Maynard-plum. Dit is een heerlijke groote ronde donkerblauwe vrucht, van een smaak die bijna aan dien van perzikken doet denken, één zaailing uit al de vroegere duizendtallen. Die ééne zaailing heeft hij verkocht aan een maatschappij, die alleen opgericht is om die eene plant te vermenigvuldigen en in te voeren, en niet eens om zelve de vruchten te oogsten en te verkoopen, maar alleen om zooveel enten en dus zooveel jonge boomen er van te maken als noodig is om den boom in alle staten van Noord-Amerika waar hij groeien kan, tot een der meest algemeene cultuurplanten te maken, en zoo millioenen en millioenen dollars toe voegen aan de jaarlijksche opbrengst van het land. Hoeveel Burbank voor die eene zaailing bedongen heeft, vertelde hij ons niet, maar zeker meer dan genoeg om de kosten van zijn geheele omvangrijke pruimencultuur voor jaren en jaren goed te maken.

Zóó zijn Burbank's idealen. Hem zelven behoeven zij alleen de kosten te vergoeden. Hij heeft geen kinderen, en geen behoefte aan ophooping van kapitaal. Maar planten te maken, die de algemeene welvaart verhoogen, dat is het doel van zijn streven. Daarom let hij bij zijne keuze op heel andere kenmerken, dan waarop in Europa tot nu toe gewoonlijk gelet werd. ‘Shipping qualities’, d.i. geschiktheid voor inpakken en verzenden, hetzij per trein of per schip, zijn voor hem de hoofdzaak. Daarnaast het vermogen om te groeien in streken die tot nu toe voor cultuur weinig toegankelijk zijn, of waar onvoordeelige culturen door betere kunnen worden vervangen. Californië, dat veel grooter is dan Frankrijk, heeft slecht weinig meer dan een millioen inwoners, een allergunstigst klimaat en een bij uitstek vruchtbaren bodem. Maar de bodem stelt bizondere eischen, soms door het gebrek aan water, dat bevloeiing noodig maakt, soms door de bizondere scheikundige samenstelling. En vooral, hoe zacht en hoe voortreffelijk het klimaat ook zij, het gevaar van vorst is volstrekt niet buitengesloten. De winters zijn zacht, vol groen en bloemen, en menige heester draagt het geheele jaar door, onafgebroken, bloem en vrucht. Maar juist dit stelt ze bloot aan vorst, en aan zeer groote schaden daardoor. Geheele culturen, die aanvankelijk schenen niets

dan voordeel te beloven, heeft men daarom door andere moeten vervangen. Soorten te kweeken, die aan groote vruchtbaarheid en voortreffelijken oogst een voldoende mate van hardheid paren om ook in zulke streken geen gevaar op te leveren, is dus een der hoofd-doeleinden van Burbank.

Als voorbeeld noemde hij ons zijn kruisingen met den beach-plum, de kust-pruim of Prunus maritima. Hier en daar langs de kust, vooral in de oostelijke staten van N.-Amerika, groeit deze heester in het wild. Zij is haast met alles tevreden. De dorste zandgrond is haar evengoed als de vruchtbaarste klei, de droogste plaatsen even lief als de kustgronden die van tijd tot tijd door zeewater overstroomd worden. Van het noorden tot het zuiden der oostelijke kust groeit zij even goed, nergens zich storend aan het klimaat. Nooit lijdt zij van de vorst, overal vormt zij dichte bosschen, soms met uitsluiting van alle andere houtsoorten. Aan al deze eigenschappen paart zij een overgroote vruchtbaarheid. Natuurlijk draagt zij geen eetbare pruimen; haar vruchten zijn zoo groot als kleine kersen, met een heele groote pit en een dun laagje vruchtvleesch. Maar laat in het najaar buigen de takken omlaag onder het gewicht der pruimpjes en omringen deze hen in zoo dichte laag, dat men den tak er tusschen niet meer ziet. Daarbij komt, dat de beach-plum rijk is in ondersoorten en verscheidenheden, met allerlei vormen, allerlei kleuren, sommige rijpend in Juli en Augustus, andere pas laat in September en October. Ook is de smaak zeer verschillend. Wel zijn de vruchten niet eetbaar, maar dit belet niet dat men hun aroma zeer goed kan proeven en beoordeelen, en waardeeren hoe zeer dit afwijkt van onze gewone pruimen, en hoe groote verschillen ook onder de talrijke ondersoorten van deze wilde vruchten voorkomen.

In vele streken van Californië is de bodem vruchtbaar genoeg maar is het water te schaarsch. Noch regen, noch beken of rivieren, noch ook het grondwater zijn voldoende voor een intensieve cultuur. Kan men irrigeeren met rivierwater, zoo is de streek spoedig vruchtbaar te maken, moet men dit doen met grondwater, zoo eischt het dure inrichtingen en veel overleg, en krijgt men toch dikwijls niet zooveel als men noodig heeft. In zulke streken is aan de vermeerdering der bevolking een spoedig bereikte grens gesteld,

zoodra al het beschikbare water in gebruik is. De bevolking blijft er dun, en dit trots het heerlijkste klimaat en trots den onuitputtelijken rijkdom van den bodem. Een vruchtsoort die weinig water noodig heeft, en door zeer lange wortels in staat gesteld wordt dit zelve en zonder hulp uit de diepste lagen op te halen, zou dus zeer spoedig opbrengst en bevolking van zulk een district kunnen verdubbelen en verviervoudigen. Weelde en welvaart zouden verspreid worden, waar nu het gevaar voor perioden van watergebrek het bestaan voor vele kweekers hoogst zorgelijk maakt. Zulk een vruchtsoort meent Burbank te kunnen voortbrengen, door de diepwortelende wilde kustpruimen te verbinden met den smaak en de vleezigheid onzer gewone pruimen.

Dit is dan ook het doel van zijn streven. Allerlei ondersoorten van de kust-pruim heeft hij naar zijne kweekerij overgebracht om ze met andere soorten te kruisen. Het gaat echter niet aan, om te denken dat dit met ééne kruising te bereiken zou zijn. Verbindende schakels zijn noodig, en zoo moet de kustpruim van N.-Amerika met andere amerikaansche en met japansche soorten (Prunus triflora en P. americana) worden verbonden, en dit mengsel weer met 4 of 5 der gewone soorten van pruimen. Zoo ontstaat ten slotte een groep van bastaarden, waarvan men nagenoeg alles verwachten kan.

Natuurlijk vereenigen zich bij de kruisingen de ongewenschte eigenschappen evenzeer als de gewenschte. Enkele bastaarden zullen alleen goede of alleen slechte hebben, maar in verreweg de meerderheid zullen eenige goede met een grooter of kleiner aantal slechte verbonden worden. Die moeten allen uitgezocht en weggeworpen worden. Uit honderdduizenden moeten die enkelen worden uitgekozen, die aan alle gestelde eischen voldoen. Zal dit laatste mogelijk zijn, dan zijn er twee voorwaarden. De eerste is dat niet alleen 6-8 soorten onderling worden gekruist, maar dat van die soorten zooveel mogelijk ondersoorten en varieteiten voor de proeven worden gebruikt. Dit voert dus het aantal dezer kunstbewerkingen al zeer spoedig tot vele honderden, ja wellicht meer dan duizend op. Van elke kruising moet het resultaat aan de vruchten der zaailingen worden beoordeeld, en op grond daarvan moeten nieuwe combinaties

worden gemaakt. Men kan zich gemakkelijk voorstellen welke ontzettende hoeveelheden werk, welk geduld en welk talent van beoordeeling en keuze noodig zijn om dit eene doel te bereiken.

Meer zulke voorbeelden heeft Burbank ons op dien gedenkwaardigen avond verteld. Hij gloeide in de hoop, nog bij zijn leven deze denkbeelden te kunnen verwezenlijken. Maar ik zou te uitvoerig worden, als ik alles wilde wedergeven.

Het onderwerp der bastaardeeringen van verschillende soorten van pruimen bracht ons als vanzelf op een punt, dat voor mij, uit een wetenschappelijk oogpunt, van het hoogste belang was. En daar ook Arrhenius en Loeb in de theoretische zijde der vraagstukken uit den aard der zaak meer belangstelden dan in de zuiver praktische, heb ik van de eerste de beste gelegenheid gebruik gemaakt, om het onderwerp op dat punt te brengen.

Ik bedoel de ‘stoneless prune’ de pruim zonder steen. Stel u dit voor, waarde lezer. Den volgenden dag bracht Burbank ons voor een pruimenboom, zwaar beladen met helder blauwe hoogstaanlokkelijke hoewel kleine pruimen. Hij plukte er eenige af en zeide tot ons, weest zoo goed, en tracht midden door deze pruimen heen te bijten. Wij deden als gevraagd, en hoewel wij wisten dat er geen steen in was, waren wij toch uiterst verbaasd en getroffen over die geheel nieuwe ervaring. Binnen in de pruim ligt de pit, als een amandel in zijn schil, en met den zelfden smaak als dien van een amandel. Maar rondom de eetbare pit is geen steenharde schaal. Wij beten dan ook eerst voorzichtig, maar later in vol vertrouwen dwars door de pruim heen. En toen sneden wij er een aantal open, even gemakkelijk dwars door het midden gaande. Wij zagen de pit los in het groene vruchtvleesch, en op de grens een geleiachtige massa, waar rondom nog kleine sporen van harde steentjes, evenals die in de juttepeeren gezien worden. Zij kraakten een weinig als het mes er langs gleed, maar dit was alles. Hoe verbaasd wij ook waren, toch verklaarde Burbank dat hij met dit resultaat volstrekt niet tevreden was, en dat hij nu reeds jonge boomen had in wier vruchten van de harde steenmassa hoegenaamd niets meer te vinden was.

Osterhout verhaalde ons den indruk, dien deze pruim

op Prof. Baily, den hoogleeraar in de tuinbouw aan de Hoogeschool van Ithaca in den staat van New York, gemaakt had. Hij kwam onvoorbereid bij dezen boom, en daar Burbank vol van humor is meende hij dat deze hem ook hier iets op den mouw wilde spelden. Hij verklaarde een pruim zonder steen voor iets geheel onmogelijks, iets wat door cultuur in een menschen-leven niet te bereiken was, weigerde het verhaal te gelooven en weigerde zijne tanden aan de proef te wagen. Hij haalde, tot groot vermaak van Burbank en Osterhout, zijn mes uit zijn zak, begon de pruim rondom te schillen en van het vleesch te ontdoen, ten einde den steen, dien hij zeker meende dat er in was, bloot te leggen. Hoe groot was zijn verbazing, toen hij feitelijk niet anders vond dan de naakte eetbare pit!

Zelf had ik deze verbazing reeds vroeger ondervonden, toen ik, een paar jaren geleden, in een van Burbank's prijscouranten die pruim zonder steen had aangekondigd gezien. Hoe kan het mogelijk zijn, een zoo groote verandering te weeg te brengen. Bastaardeeringen geven als regel nooit nieuwe enkelvoudige eigenschappen, maar slechts nieuwe verbindingen der reeds voorhanden factoren. De zichtbare eigeuschappen zijn dikwijls uit meer dan één factor opgebouwd, en zulke samengestelde kenmerken kunnen dus geheel nieuw voor den dag komen, ook zonder nieuwe factoren. Dit is het groote beginsel van alle kruisingen, zoowel met een wetenschappelijk als met een praktisch doel, zoowel voor bloemen als voor vruchten. Maar ofschoon het verdwijnen van den steen slechts een verlies, en geen aanwinst van een kenmerk is, toch ligt zulk een verlies even goed buiten het gewone gebied der bastaardeeringen.

Mijne verbazing was dus even groot als die van Bailey, en ik had mij dan ook sinds lang voorgenomen, om, zoo ooit de gelegenheid zich mocht aanbieden, aan Burbank te vragen welke geheime methode of welke bijzondere gelukkige samenloop van omstandigheden hem in staat gesteld hadden, een zoo principieele verandering in een plant tot stand te brengen. Ik deed mijne vraag dien avond, overtuigd dat van het antwoord een groot deel van de wetenschappelijke beteekenis van ons bezoek, in het bizonder ook voor Prof. Loeb af zou hangen.

En voor de tweede maal was ik een en al verbazing over de onverwachte eenvoudigheid van het antwoord. Dit luidde: Sinds een paar eeuwen kent men in Frankrijk een prune sans noyau, daarvan heb ik vruchten gekocht en gezaaid om ze met mijn overige pruimen te kruisen! Dus geen uitzondering op den regel, geen werkelijke productie van een nieuwe eigenschap, maar alleen een bizonder geval van den grooten stelregel der Amerikanen: alles aanpakken. Overal op de wereld zoekt Burbank naar soorten en varieteiten van pruimen die, hoe onbeteekenend ook, hoezeer ook wild en oneetbaar, een of andere eigenschap bezitten, die in verbinding met de gewone, een nieuwe soort van grootere waarde zouden kunnen voortbrengen.

Het was voor Prof. Loeb en voor mij zelven in zekere mate eene ontgoocheling. Wij hadden gehoopt, veel te leeren over het punt, dat de grondslag, zoo niet het einddoel van ons beider studiën is, de vraag naar het wezen en naar het ontstaan van nieuwe eigenschappen. Daaromtrent bevat echter Burbanks ervaring, zooals wij nu vermoedden, en zoo als weldra blijken zou, in 't geheel niets.

Zelf had ik deze ontgoocheling al vroeger ondervonden. Toen ik mij, nu bijna 20 jaren geleden, uitvoerig bezighield met de studie der bastaardeeringen op tuinbouwgebied, had ik bemerkt dat de algemeene regel was dat zij slechts nieuwe combinatiën, maar geen nieuwe elementaire factoren beoogden of teweegbrachten. Slechts één geval had ik aangetroffen, dat mij toescheen een voldoend zekere uitzondering op dien regel te zijn. Het was een mededeeling van Lemoine, te Nancy, den meest beroemden kweeker van nieuwigheden in Frankrijk. Hij verklaarde dat het hem door kruising gelukt was dubbele seringen te maken, en wel in een groot aantal verscheidenheden. Dubbele bloemen blijven langer aan de trossen dan de enkele, die na eenige dagen plegen af te vallen, en de trossen behouden dus meer dan een week hun vollen rijkdom. Maar daarna verwelken de bloemen op den tros, worden bruin en ontsieren hem, zoodat ik nog niet overtuigd ben, dat ik ten slotte in een tuin of perk aan de dubbele seringen de voorkeur zou geven. Ik kocht eenige exemplaren van een aantal varieteiten, en zag deze in den Amsterdamschen Hortus bloeien, zoodat ik mij van het feit

dat zij dubbel en soms zeer sterk gevuld zijn, ten volle overtuigen kon. De vraag was nu slechts, hoe kan uit gewone enkele seringen, door kruising zulk een geheel nieuwe eigenschap verkregen worden. Om dit te weten begaf ik mij naar Nancy, bezocht Lemoine, en toen wij midden in zijne seringencultuur wandelden, stelde ik hem mijne vraag. O, dat is zeer eenvoudig, antwoordde hij. Als jongen had ik bij een oude bloedverwante in een tuin een exemplaar van de zeer zeldzame Syringa azurea gezien, een andere soort van sering, en wel van een overoude varieteit met dubbele bloemen. Dit heb ik mij herinnerd, en daar mijn bloedverwante overleden was en het huis verkocht, ging ik naar den nieuwen eigenaar en kocht den boom van hem. Met dien eenen boom heb ik alle beschikbare varieteiten van enkele seringen gekruist, en zoo de dubbele varieteiten verkregen. Dus ook hier: eerst koopen en dan kruisen en overbrengen op anderen, maar niet de eigenschap geheel nieuw voortbrengen. Onafzienbaar moge het veld der combinatien zijn, een nieuwe schepping is echter ten eenen male uitgesloten.

Dit bleek ons op Burbank's kweekerij ook in andere gevallen, overal waar schijnbaar iets nieuws voorhanden was. Hij toonde ons witte bramen met groote vruchten, van heerlijken smaak, die sints enkele jaren hier in den handel zijn. Help yourself, zeide hij tot ons, d.w.z. eet vrij. Wij genoten dan ook van die nieuwe vrucht, en vergeleken haar smaak met de overige veredelde grootbessige bramen, die op dezelfde rij groeiden. Ik vroeg, wat de kruising was, en Burbank antwoordde dat hier en daar in Californië in 't wild een varieteit der gewone bramen, met witte vruchten gevonden wordt, en dat hij die verzameld en met de beste soorten gekruist had. Het is trouwens juist als met de frambozen, waarvan een witte varieteit in Europa sinds overoude tijden bekend is.

Een zeer interessant voorbeeld is ook de Cactus zonder doorns, een der nieuwigheden, waarvan Burbank zich zeer veel belooft. Het is een der Opuntia's waarvan de vruchten als zoogenaamde indische vijgen gegeten worden, en wier stammen uit groote platte schijven bestaan, op de meest grillige wijze aaneengehecht. Men ziet ze hier soms in manshooge, wijd vertakte exemplaren, weelderig groeiend en

thans met de onrijpe vruchten beladen, hier en daar nog met een laatste bloem bloeiend. De vruchten dezer Opuntia's worden door het vee gaarne gegeten, daar zij saprijk en voedzaam en weinig bedoornd zijn. De schijven eet het vee slechts als het door honger gedreven wordt, want de doorns zijn hard en stekelig. Kookt men echter de schijven eenigen tijd, dan worden de stekels zacht en volkomen onschadelijk, en men heeft dan een heerlijk voedsel, dat in de dorste woestijnen weelderig kan groeien. Maar het koken maakt dit voedsel natuurlijk te duur voor meer algemeen gebruik. Een cactus zonder doorns zou dus in eens een dorre woestijn kunnen herscheppen in een rijk land, met kudden van vee, en al de voordeelen van zuivelbereiding bezorgen aan streken, waar nu niets groeit, en waar het scherpe zand of de fijne klei uren en uren ver over de kale gronden waaien.

Om dit doel te bereiken heeft Burbank uit Mexico, uit Zuid-Afrika en uit allerlei andere streken wilde soorten van Opuntia's bijeengebracht, en tevens een collectie aangelegd van de gewone gekweekte ondersoorten en varieteiten. De doorns bestaan uit twee soorten. Sommige zijn de veranderde bladeren zooals men dit aan de jeugdige spruiten nog zien kan, waar zij cylindrisch, groen en vleezig zijn. Andere, die op de kussentjes verspreid staan, zijn niet van bladachtigen aard maar eenvoudige aanhangselen of stekels. Samen beveiligen zij de plant tegen wilde dieren en tegen het vee, maar zij berusten natuurlijk op van elkander onafhankelijke kenmerken. Nu wil het geluk, dat er onder de wilde soorten die Burbank verzameld heeft een is die geen bladdoorns maar wel stekels draagt, en een andere die wel bladdoorns maar geen stekels heeft. Het kwam er dus slechts op aan die beide negatieve eigenschappen in één plant te verbinden, en dat is, volgens alle ervaring, iets, waarop men met voldoende zekerheid rekenen kan. Het is hem dan ook gelukt, en hoe verklaarbaar het ook zijn moge, toch verwekt het verbazing en verwondering, hem over zijn wangen te zien wrijven met een cactus. Niets bespeurt men, geen enkel stekeltje hoe fijn ook dringt in de huid in. Thans is het nog slechts noodig deze vormen te kruisen met die, welke bekend zijn als de meest voedzame en ook op alle andere eigenschappen, vooral op de wortels te letten. Maar

het behoeft geen jaren te duren, voordat Burbank's cactus het middel wordt, om zonder bevloeiïng uitgestrekte woestijnen in vruchtbare velden te herscheppen.

Zeer voldaan over ons bezoek verlieten wij laat in den avond onzen gullen gastheer, om ons hotel op te zoeken. Afgesproken werd, dat wij den volgenden morgen vroeg zouden terugkeeren om eerst de proeftuin rondom zijn huis te bezichtigen en daarna te rijden naar zijn grootere kweekerij, die op ruim een uur afstands van Santa Rosa, even voorbij de kleine stad Sebastopol, gelegen is. Op het bepaalde uur kwamen wij dan ook den volgenden morgen terug, in gespannen verwachting van wat wij zien zouden en begunstigd door het heerlijkste weêr dat men zich denken kan, helderen zonneschijn zonder vermoeiende warmte.

Langs den straatweg, voor Burbank's huis, groeit een lange rij van hooge boomen met breede kronen en een donker loof. Het zijn Burbanks eerste bastaarden. Het zijn gewone noten, wallnuts, gewonnen door een verbinding van de eetbare noot en een sierboom van hetzelfde geslacht (Juglans regia nigra). Het zijn sierboomen met oneetbare vruchten, maar die geweldig snel en gemakkelijk groeien en in dit opzicht zelfs de bekende snelheid der meeste Californische boomsoorten verre overtreffen. Sinds eenige jaren dragen zij vruchten, en uit deze had hij eenige rijen van zaailingen opgekweekt, die een merkwaardige verscheidenheid in groei en blad vertoonden. De bladeren zijn allen gevind maar nu eens met breede zijblaadjes, dan weer met smalle, en deze nu eens gesteeld en dan weer zittend, soms grof, soms heel fijn, soms herinnerend aan gewone okkernoten, dan weer veel fijner dan de andere ouderlijke soort, de Juglans regia. Wij kregen een eersten indruk van den rijkdom van vormen, die door kruisingen ontstaan, en waaruit dan, voor bepaalde doeleinden, het beste moet worden uitgezocht.

De geheele tuin is slechts één bunder groot, de ‘farm’ bij Sebastopol echter 8 bunders (acres). Twee dagen in de week gaat hij op zijn fiets naar deze laatste, terwijl hij de vier overige thuis blijft. Hier zijn dan ook de fijnere kruisingen, en hier is het begin voor elke proef; eerst als bepaalde resultaten met zekerheid in 't vooruitzicht zijn, en

de cultuur van duizenden van planten noodig wordt, worden zij naar de ‘farm’ overgebracht.

In zijn tuin toonde hij ons ook een bed met wilde planten. Hij verzamelt die in de omstreek, plant ze bijeen, beoordeelt ze en kruist de ondersoorten en varieteiten telkens wanneer dit eenig voordeel belooft. Zoo niet, dan kruist hij ze met reeds gekweekte soorten van voldoende verwantschap. Zijn ideaal daarbij is, om een groot aantal nieuwe tuinplanten te maken, die zoo vruchtbaar en daardoor zoo goedkoop zijn, dat zij onder ieders bereik vallen. In een woord, over alle tuintjes van Californië een nog veel grootere schat van bloemen te verspreiden, dan zij nu reeds hebben. Zoo kruist hij b.v. de groote witte 's avonds zoo heerlijk riekende bloemen van de nacht-tabak (Nicotiana affinis), die ook bij ons in tuinen gekweekt worden, met de in Californië wilde, boomachtige soort (N. glauca) die om haar groenachtige bloemen geen sierplant kan zijn, maar die zoo rijkelijk en met zulke groote trossen bloeit, dat zij een voortreffelijk uitgangspunt voor kruisingen is.

Verschillende soorten van Peru-bessen (Physalis) van de bloedroode Heuchera's en andere zagen wij in cultuur, deels pas ingevoerd, deels al gekruist. De gewone hooge Papavers (P. somniferum) had hij met de grootbloemige overblijvende soort met hare schitterende oranje-roode bloemen gekruist, en een onafzienbare reeks van tusschenvormen groeide op zijn bedden. Deze waren echter zoo goed als onvruchtbaar. Ik zag de meeste stelen hoog omhoog gegroeid maar zonder bloem, in een verdroogde punt eindigend. Andere met alleen een klein groen vruchtbeginsel, andere met sporen van kelk en kroon, en zoo in alle overgangen tot normale bloemen en tot vruchtdoozen, waarin de zaden wel met de loupe te zien waren, maar zich niet ontwikkelden. Uit duizenden van vruchten had hij minder dan honderd kiembare zaden bijeengebracht, om daarmede de proef voort te zetten.

Ook gewone klaprozen van allerlei soorten had hij gekruist, roode, witte, gestreepte en gevlekte, en daarbij was er een ontstaan die een vale bleekblauwe tint had, een leelijk blauw, dat echter van groot belang scheen, omdat echte blauwe bloemen onder de Papavers onbekend zijn. De kleur berust waarschijnlijk op een verbinding van de kleurstof van

sommige soorten met de scheikundige inhoudstoffen van de cellen van andere. Maar voorloopig is dit nog slechts een vermoeden.

Allerlei andere wilde soorten zagen wij, Brodiaea's, Erysimums en Cephalyptrum Drummondi met bloemen die eerst karmijnrood zijn doch allengs schitterend wit worden, een geval van veranderlijkheid zoo geheel anders dan wat men gewoonlijk variabiliteit noemt. Ik mag echter hierover niet verder spreken, daar ik te veel namen van bij ons minder algemeen bekende planten zou moeten aanvoeren.

Ook Amaryllis en Gladiolus tracht hij tot tuinplanten te maken. Van de mooiste soorten kosten de bollen nu nog 2-5 dollars per stuk, maar hij tracht dezelfde soorten te brengen tot een prijs van enkele centen. Om dit te bereiken sorteert hij volgens snelheid van vermenigvuldiging, d.i. van het voortbrengen van nieuwe zijbollen. Want uit zaad zouden de kleuren en vormen natuurlijk verloopen. Wij zagen op dezelfde rijen oude planten die geen of slechts enkele zijbollen gemaakt hadden, naast andere die er 10-12 in dezen zomer hadden voortgebracht. Bij de beste bereikte dit cijfer zelfs 20-24. Welk een toekomst, wanneer die fraaie rood en witgestreepte bloemen, die grooter zijn dan de beste lelies, zoo goedkoop en zoo winterhard zullen worden, dat iedereen ze in zijn tuin kan kweeken!

Na deze en verschillende andere nieuwigheden in zijn tuin bezien en haar praktische en theoretische waarde uitvoerig besproken te hebben, reden wij naar Sebastopol.

Burbank heeft zijn eigenaardige voorstellingen omtrent de krachten en natuurverschijnselen, die bij zijn werk in het spel zijn. Zijn hoofdstelling is: Heredity is the sum of all environments. Deze heeft hij ons den vorigen avond en bij de verklaring zijner planten telkens en telkens herhaald. Kruising brengt de som van de werkingen der omgeving van de twee reeksen van voorouders in een individu te samen, en vergroot daardoor de variabiliteit. Want met heredity bedoelt Burbank niet het gelijkblijven bij overerving maar juist de veranderlijkheid. Om het gelijkblijven is het hem niet te doen, die bereikt hij door vegetatieve vermenigvuldiging, zooals wij later zien zullen. De veranderlijkheid is het doel van zijn uitzaaien, en dus ook van zijn denken. Hij drukt

zich in een eigen taal uit, waarin dezelfde termen als in onze wetenschappelijke taal voorkomen, maar telkens met een geheel andere op eigen ervaring berustende beteekenis. Het heeft ons in den beginne heel wat moeite gekost om daaraan te gewennen en hem goed te verstaan, maar zijn denkbeelden en uitleggingen zijn zoo helder en zoo overtuigend, dat wij deze bezwaren spoedig te boven zijn gekomen.

De kweekerij nabij Sebastopol ligt op een heuvelachtig terrein, en is 8 bunders groot, zooals ik reeds gezegd heb. Hier gaat alles in het groot, en wordt het onkruid tusschen de rijen verdelgd door een kleinen ploeg, die door een paard getrokken en door een arbeider geleid wordt. Dit geschiedt op die wijze zelfs tusschen de rijen der fijnste bloemen, tusschen de Calla's en ‘Shasta-daisies’ en tal van anderen. Wat ons oog echter het eerste trof waren een paar boomen van den loquat of japansche kwee (Eryobotrya japonica). Daarvan stonden twee boomen, ruim manshoog, maar van onderen af zeer breed vertakt, ter weerszijden van het tuinhuis. Beiden waren dicht beladen met vrucht, de takken buigend onder het gewicht. De eene was de oorspronkelijke japansche soort, met kleine gele vruchten zoo groot als kleine kersen, licht geel van kleur, zuur van smaak en bijna geheel gevuld met de groote ronde pitten. Maar er was een bizondere geur, een aroma dat men in geen andere vrucht vindt, en dat ik niet weet te beschrijven. Dit zelfde aroma hadden de vruchten van den anderen boom. Deze echter zagen er uit als kleine peertjes, grooter dan walnoten en licht oranje van kleur. Hun pitten waren niet grooter dan die der wilde soort, maar het vruchtvleesch was daar rondom machtig ontwikkeld en zoo saprijk en heerlijk, dat wij haast niet konden ophouden met er van te eten. Maar wij wisten, dat wij nog velerlei pruimen zouden moeten keuren, en dat voorzichtigheid in het eten van vruchten ons dus voor dien dag aangeraden was.

Deze verbetering van den loquat, die reeds hier en daar in Californië ingevoerd is, en de vrucht tot een der fijnste tafelvruchten maakt, heeft Burbank zonder kruising, alleen door selectie verkregen. Het is hetzelfde proces, waardoor, sedert de tijden van den vermaarden belgischen kweeker Van Mons, onze groote en saprijke appels en peren verkregen

worden. Zaaien op groote schaal en uitzoeken der beste, en dit één of twee generatiën herhalen. Maar zóó beladen met vruchten, leerden ons die beide boomen ineens, wat zonder kruising kan worden bereikt, en gaven zij ons dus een middel, om gemakkelijker de uiterst groote variabiliteit te begrijpen, die wij nu verder overal als gevolg der kruisingen zouden te zien krijgen.

Ongeveer de helft der kweekerij is aan de pruimen gewijd. Daarvan heeft hij op dit oogenblik omstreeks 300.000 soorten. Echter op verre na niet zooveel boomen. Zijne gewoonte is, zooals ik later nog bespreken zal, om alle zaailingen, die wat goeds beloven, na het eerste of tweede jaar te enten op oudere boomen. Hij gebruikt daartoe den geheelen zaailing, en werpt de wortels weg. Zoo zagen wij kleine boomen met 30-40 soorten er op geent, en groote waar 200-400 soorten op één boom stonden. Is dan het loof in vorm en kleur verschillend, of dragen de takken reeds roode en gele en blauwe, platte en ronde, kleine en groote, rijpe en nog slechts half ontwikkelde pruimen, zoo is deze combinatie natuurlijk in hooge mate treffend. Zijn de vruchten rijp dan loopt hij er langs, merkt de ontwijfelbaar beste bij een vluchtige keuring naar de uiterlijke kenmerken, laat dan door een arbeider alle zure of wrange of te kleine of om een of andere reden klaarblijkelijk onbruikbare soorten er uitbreken, zoodat ongeveer de helft overblijft, die dan door hem zorgvuldig beoordeeld en vergeleken worden. Zoo kon hij, met het hem eigene talent, en met den ‘flair’ die hem de handelswaarde doet beoordeelen, in den loop van eenige zomers uit zijne honderdduizenden de 4 of 5 beste kiezen. Deze worden dan zoo snel mogelijk vermenigvuldigd, terwijl alle overige worden verwijderd, en door een volgende serie van zaailingen, als enten op dezelfde moederboomen vervangen.

Soms kan men zaailingen al voor het uitplanten sorteeren. Zij worden namelijk in ondiepe houten bakken gezaaid, en eerst als zij groot genoeg zijn, of in de bakjes beginnen te dringen, uitgeplant. Soms is nu de kleur van het loof al een aanwijzing, zooals b.v. in de kruisingen van Prunus Pissardi, die om zijn bruin loof bij ons in parken gekweekt wordt, met de gewone kersen en pruimen. Soms wijst de grootte van het blad ook op bepaalde eigenschappen der

vrucht, en een lange ervaring stelt Burbank in staat om zekere correlatie tusschen blad en vrucht op te merken, waardoor hij, reeds bij het uitplanten, een groot aantal exemplaren kan wegwerpen, met voldoende zekerheid dat zij toch slechts slechte of middelmatige vruchten zouden geven.

In andere gevallen zijn het de doorns. Een braam of framboos te maken, die bijna geen stekels of doorns draagt, is natuurlijk wel geen groote verbetering, maar toch van ontwijfelbaar practisch nut en gemak. Nu ziet men de doorns al aan de kiemplanten vóór het uitplanten, en men kan dus uit honderdduizenden een paar honderd met de gladste stengels en bladeren uitkiezen, zoodat men alleen die behoeft uit te planten. Dit spaart natuurlijk veel ruimte, en geeft tevens een zeer frappant beeld. De rijen van doornlooze bramen die wij zagen, zien er uit, alsof ineens een constant doornloos ras verkregen was, maar dit was natuurlijk slechts schijn. Constant zal dit gemis eerst later zijn, als goede vruchten zijn uitgezocht, en het ras dan verder alleen vegetatief behoeft te worden vermenigvuldigd.

Een van Burbank's lievelingen is een groote margriet, die hij Shasta-daisy noemt, naar het district van dien naam, dat even ten noorden van Santa Rosa ligt. Het is een varieteit van onze gewone groote madelieven, die zoo dikwijls bij ons in den zomer geheele weilanden wit kleuren. Het is een overblijvende plant, die in Shasta in 't wild groeit en uiterst variabel is. Allereerst in de grootte der bloemen, die door kruising en keus zoover gebracht is, dat een enkele bloem deze bladzijde in hare breedte zou kunnen overdekken. Verder in den rijkdom aan bloemen, die maanden lang de dichte zoden van donkergroen loof geheel met die groote witte bloemen bedekt. Voornamelijk echter in de snelheid van groei, gemakkelijkheid van vermenigvuldiging en andere eigenschappen, die de bloem weldra tot een goedkoope en algemeene, en tegelijkertijd uitmuntend fraaie tuinplant zullen maken. Dubbele varieteiten, varieteiten wier lintbloemen geheel of ten deele in dunne, witte buizen veranderd waren en andere konden wij bewonderen, terwijl het ons vrij stond zelven tusschen de rijen te wandelen, en zooveel te plukken als wij wilden, zoo wij slechts de uitgezochte, met bandjes gemerkte bloemen spaarden.

Enkele uren waren voldoende om dit alles te zien en te hooren verklaren, en wij waren dan ook spoedig zoo vermoeid, dat eenige rust en een goede luncheon ons zeer welkom waren. Ondertusschen vernamen wij nog allerlei, wat ons tot een meer volledige en juistere waardeering van Burbank's streven van nut kon zijn.

Wat het werk van Burbank voornamelijk onderscheidt van dat van andere kweekers van nieuwe varieteiten van bloemen en vruchten, is de groote schaal waarop de selectie wordt uitgevoerd. Daardoor is hij in staat grooter verbeteringen tot stand te brengen en tevens dit in korteren tijd te doen. In zijne selectie wordt hij geleid door eene bijzondere gave van beoordeeling van wat door anderen gewaardeerd zal worden. Met een goeden smaak en met eenige oefening kan men al spoedig leeren beoordeelen, of een bloem door het publiek van liefhebbers mooier zal gevonden worden dan hare soortgenooten, en het verlangen naar verscheidenheid is daarbij een machtige steun. Of echter een nieuwe soort van appel of peer of pruim in den smaak zal vallen, en dit in voldoende mate om andere te verdringen, of wel het gebruik aanzienlijk uit te breiden, is een veel moeilijker vraagstuk. In dit opzicht munt Burbank ver boven zijne tijdgenooten uit, en het groote succes dat zijne vruchten niet alleen in Noord-Amerika maar ook in Europa hebben, geeft het volle bewijs voor zijne meerderheid.

Overigens zijn de beginselen van zijne methode van werken dezelfde, die in Europa worden gevolgd. Geheimen heeft hij daarbij niet, en zoo hij niet bereid is om aan een iegelijk zijne culturen te laten zien, ligt dit geheel aan de omstandigheid dat zijn tijd daartoe veel te kostbaar is. Geen vrees is er, dat iemand zou kunnen afzien wat hij doet. Het staat iedereen vrij, hem op denzelfden weg te volgen. Maar wie daartoe geen bijzonderen aanleg heeft, kan er toch geen voordeel mede behalen, en voor een eenvoudige nabootsing is het proces veel te ingewikkeld. Daarenboven staat hem een lange ondervinding en een tot in hoogen graad verfijnd waarnemingsvermogen ten dienste, en dit zijn zaken die noch weggeschonken, noch gestolen kunnen worden.

Vroeger had Burbank een eigenlijke kweekerij, voor gewone vermeerdering en de productie van handelsgewassen. Thans

maakt hij alleen nieuwe varieteiten, en zoodra hij in een bepaalde richting verkregen heeft wat hij wenscht, of wat hij meent dat met het voorhanden materiaal te bereiken is, verkoopt hij in den regel de geheele varieteit aan anderen, die haar dan in den handel brengen. Hij kan zich dus geheel aan die productie van nieuwe vormen wijden.

Om een juister denkbeeld te geven van den omvang van zijne culturen, moge het voldoende zijn hier een enkel voorbeeld aan te halen. In een selectie van een nieuwe soort van bramen werd uit 60,000 vruchtdragende planten de beste uitgekozen, en daarna werden alle overige uitgeroeid, op een grooten stapel gebracht en verbrand. Op deze wijze gaat Burbank niet met een of met enkele soorten van vruchten en bloemen te werk, maar de meest merkwaardige trek van zijn werk is juist dat hij zooveel mogelijk soorten beproeft, om na te gaan welke van haar eenig resultaat beloven. Hij pakt, zooals men het uitdrukt, eenvoudig alles aan. Specialisatie ligt bij hem niet in de beperking van het aantal geslachten en soorten, maar in de gelijkvormigheid der methode waaraan alle worden onderworpen. Daardoor wordt die methode tot den hoogsten graad van volkomenheid opgevoerd, terwijl tevens de uitkomsten zoo omvangrijk zijn, dat zij de verbazing en de bewondering van de geheele wereld wekken. Peren en appelen, die geschikt zijn voor inmaak of voor drogen, en wier qualiteit en vruchtbaarheid zoodanig zijn, dat zij trots deze voorbereidingen, en trots de kosten van het transport, in Europa met goed gevolg met de bestaande soorten kunnen wedijveren, zijn een bron van inkomsten voor uitgebreide landstreken, die zij in korte jaren tot ongekenden bloei brengen. De productie van zulke varieteiten staat dus gelijk met de grootste rechtstreeksche verdiensten voor den bloei en den vooruitgang van land- en tuinbouw; zij verschaft aan vele duizenden werk, en aan de ondernemenden onder hen een snelle vermeerdering van rijkdom.

Moge nu een zoo groot mogelijk aantal soorten aan de methoden van kruising en selectie worden onderworpen, toch is dit aantal, op bepaalde wijze, door die methode zelve beperkt. Want de producten van Burbank zijn, met enkele uitzonderingen, geen zaaiplanten, d.w.z. geen rassen, die door zaad kunnen worden vermenigvuldigd. Vegetatieve ver-

meerdering is de leuze, Boomen en heesters worden vermeerderd door enten en stekken, bloembollen door de jonge bollen die zij voortbrengen, overblijvende planten door haar uitloopers of door scheuren der wortelstokken.

Dit is een zeer groot beginsel. Iedereen weet, dat de standvastigheid bij vegetatieve vermeerdering algemeen veel grooter is dan bij uitzaaien. Het zaad is onderworpen aan wetten van variabiliteit, die op de knoppen, bollen, uitloopers, enten en stekken geen toepassing hebben. De helft, en wellicht de grootste helft der veranderlijkheid wordt dus vanzelf buitengesloten, zoo men geheel van het gebruik van zaad, na de bereiking van het doel, afziet. Bij uitzaaien verloopen de varieteiten, zooals men zegt; zij keeren dikwijls grootendeels tot minderwaardige typen terug. Bij vermeerdering door knoppen doen zij dit niet, en men behoudt dus gemakkelijk wat men verkregen heeft.

Vandaar dat Burbank nagenoeg niet werkt met een- of tweejarige gewassen, en dat dus onze gewone zomerbloemen, de meeste groenten, en de groote landbouwplanten, met uitzondering der aardappelen, buiten zijnen werkkring vallen. Vandaar verder dat individueele verschillen, die bij zaaiplanten liefst vermeden worden, en vooral in 't groot van weinig beteekenis zijn, hier een zeer groote rol spelen. Want ofschoon zij bij uitzaaien spoedig zouden verdwijnen, blijven zij bij ongeslachtelijke vermenigvuldiging steeds bestaan, ook als het aantal afzonderlijke exemplaren, uit een zelfden zaailing verkregen, ontelbare millioenen gaat bedragen.

Om een helder denkbeeld van Burbank's methode te geven, moet ik vooropstellen, dat hij de selectie beschouwt als de hoofdzaak. Maar een goede selectie eischt natuurlijk de grootst mogelijke verscheidenheid. Alle middelen, die deze verscheidenheid tot den hoogsten trap kunnen brengen, moeten dus worden aangewend, en aan hen moeten de uiterste zorgen worden besteed. De verscheidenheid is de eene helft, de keus de andere helft van het werk.

De middelen, waardoor die verscheidenheid verkregen wordt, zijn in hoofdzaak de keus der uitgangspunten en de kunstmatige kruising. Daarnaast komt de cultuur der kruisingsproducten op zeer groote schaal en onder omstandigheden, die zoo mogelijk alle afwijkingen aan het licht kunnen brengen.

Beschouwen wij thans deze punten elk afzonderlijk. De zorg, aan de keuze der uitgangspunten besteed, is wellicht het opzicht, waarin zich Burbank nog het meest van anderen onderscheidt. In de groote bastaardrassen onzer tuinbloemen, zooals Gladiolen, Dahlias, Begonias en zooveel anderen, hangt de vooruitgang voor het grootste deel af van de toevallige ontdekking en invoer van nieuwe soorten, die een of andere belangrijke eigenschap in de cultuur brengen, en deze door kruising op tal van reeds bestaande varieteiten laten overgaan. Zóó zijn de winterharde Gladiolen, de Cactus-Dahlias, de grootbloemige Begonias ontstaan, en zoo is eigenlijk de geschiedenis van elke bijzondere eigenschap in die rassen. Vijf of zes soorten, of enkele meer geven samen, in den loop der jaren, al een bijna onafzienbare bron van variabiliteit. Burbank echter neemt de keus van zijne uitgangspunten rechtstreeks in handen, en besteedt daaraan de grootst mogelijke zorg. De meeste wilde soorten bestaan uit een grooter of kleiner groep van ondersoorten. Onderscheiden zich deze alleen in zoogenaamd botanische kenmerken, dan zijn zij voor de praktijk niet van veel belang en kan men de eene even goed gebruiken als de andere. Onderscheiden zij zich echter in tuinbouwkundige kenmerken, dan kan het geheele succes van een juiste keus afhangen. Ik bedoel eigenschappen, die later bij de beoordeeling van de practische waarde der varieteit in aanmerking zullen komen. Bij bloemen dus grootte en kleur, stand ten opzichte van het loof, duur vóór het verwelken en tal van andere punten. Bij ooftsoorten allereerst vruchtbaarheid, dan het seizoen waarin de vruchten beginnen of eindigen te rijpen, de geschiktheid om bewaard en ingepakt te worden en eerst daarna de grootte, de kleur en den smaak. Deze laatsten komen vooral daarom pas in de laatste plaats in aanmerking, omdat men de nieuwe, wilde soorten toch met reeds gekweekte kruisen, en deze die noodzakelijke eigenschappen dus van zelf in de kruising inbrengen. Alleen wanneer het te doen is om geheel nieuwe soorten, die niet met bestaande kunnen worden gekruist, neemt de smaak natuurlijk den eersten rang in.

Californië heeft een overheerlijk klimaat. Zomer en winter zijn er bijna even warm. De winter duurt kort, de zomer lang. Het voorjaar begint reeds half Februari en de rijke

schat van wilde bloemen tooit in Februari, Maart en April alle velden en hellingen met de heerlijkste kleuren, maar maakt reeds in Mei plaats voor tinten, die met onze herfsttinten overeenkomen, of voor de dorheid der droge, midden-Europeesche zomers. Met dit Californische klimaat gaat een rijkdom van kleuren en vormen gepaard, zooals die wellicht nergens gezien wordt en die in vele opzichten zelfs de bloemenpracht der tropen moet overtreffen. Nergens, zegt men, is de variabiliteit van planten en dieren zoo groot als in Californië. De Eschscholtzia californica, in onze tuinen als slaapmutsjes bekend, de Godetia's, de prachtige wilde tijger-lelies, Lilium pardalinum, en tal van andere soorten zouden als voorbeelden van deze rijke variabiliteit kunnen worden aangehaald. Die verscheidenheid nu bestaat in hoofdzaak niet in individueele veranderingen, waarbij uit het zaad derzelfde plant allerlei zou kunnen ontstaan. Integendeel, op elke groeiplaats der tijger-lelies vindt men een bepaald type, maar voor tal van groeiplaatsen zijn die typen verschillend. De varieteiten van Eschscholtzia en Godetia groeien meer gezellig en dooreen, toch zijn zij, voor zoover men weet, goed gescheiden en tenminste in vele gevallen zaadvast.

Het is nu van het hoogste belang om onder de ondersoorten van zulke planten met zorg het beste uit te kiezen. Nu eens om terstond te beginnen met een zoo groot mogelijke verscheidenheid, die dan door kruising nog kan worden verhoogd en tot een bijna oneindige reeks van schakeeringen kan worden gebracht. Dan weer om bepaalde eigenschappen te vinden, die door kruising op andere soorten kunnen overgaan. Zoo bv. de rijke trossen en de hooge en slanke stammen van sommige tijger-lelies.

Wat maar gunstig schijnt, wordt dan bijeengegaard en bijeengeplant ten behoeve van een nadere studie. Zoo ziet men een veertigtal ondersoorten van de gulden roede of Solidago in Burbank's tuin bijeenstaan, elders tal van vormen van Sedum, en daar naast weder andere groepen. Daarbij beperkt Burbank zich niet tot wat Californië hem aanbiedt. De geheele wereld wordt aan zijn doel cijnsbaar gemaakt. Is eenmaal zijn aandacht door een bepaalde soort getrokken, dan tracht hij die van zooveel landen en streken als maar mogelijk is, bijeen te brengen. Allicht komen

daardoor locale verschillen voor den dag, die voor de kruisingen van belang zijn. Het is trouwens eigenlijk niet meer dan natuurlijk, dat als men den omvang der variabiliteit kunstmatig wil gaan verhoogen, men eerst den bestaanden omvang zoo volledig mogelijk moet leeren kennen. Hetwerk, dat de natuur vóór ons gedaan heeft, heeft zij ook voor óns gedaan, het moet de grondslag zijn waarvan alle verdere werk uitgaat.

Soms trekken heele gewone planten Burbank's aandacht. Wij zagen lange rijen van onze gewone roode Ribers, van den heester, die bij ons in tuinen veelvuldig gekweekt wordt, omdat hij zoo vroeg in het voorjaar zich dicht met donker roode bloemtrosjes belaadt. Men kent er maar weinig verscheidenheden van, een dubbele, een bleeke en bijna geen andere. Op de vruchten let men weinig. Toch behooren zij tot hetzelfde geslacht als onze aalbessen, zwarte bessen en kruisbessen, en er is dus alle reden om aan te nemen, dat zij, bij goede behandeling, iets goeds beloven kunnen, en wij konden de volle trossen blauw berijpte en smakelijke bessen bewonderen. Deze roode Ribers nu is een Californische plant, die langs den Pacific coast zeer algemeen in het wild voorkomt. Verschillende streken hebben echter verschillende ondersoorten, en om zeker te zijn van te beginnen met een vorm, die dankbaar zou zijn voor een cultuur in midden-Californië, en die tevens later, bij uitvoer in streken met koudere winters, zooals de oostelijke staten van Noord-Amerika, van die winters niet te lijden zou hebben, koos Burbank exemplaren van de noordelijkste groeiplaatsen, waarvan hij kennis kon krijgen, uit Britsch Columbia. Het bleek hem tevens dat de plant reeds in het wild niet arm aan belangrijke varieteiten was. Grootere bloemen en vollere trossen, grootere bessen met meer vruchtvleesch en in verhouding kleiner pitten, lange volle trossen met bessen in plaats van de enkele vruchtjes die men soms bij ons ziet, een zacht wit dons, dat de donkerblauwe en bijna zwarte bessen dicht bedekt, en talrijke andere punten van verschil kwamen bij een vergelijkende cultuur voor den dag. Vooral vroeg rijpe soorten verdienden aanbeveling. Zoo werd de omvang van den bevruchtingsarbeid natuurlijk zeer ingekrompen, zonder dat de uitkomst daaronder behoefde te lijden. Een kleverige

varieteit (Riber sanguineum glutinosum) onderscheidde zich van de overige in het oog loopend en op zeer gunstige wijze, ofschoon zij niet ver van San Francisco in het wild werd aangetroffen. Daarom werd deze vooral uitgekozen om zooveel mogelijk met de overige te worden gekruist, en om dan hare bizondere eigenschappen, in verschillende mate, met de kenmerken dier overige te verbinden. Wij zagen een groot aantal zaailingen op deze wijze verkregen; zij vormden een verbazend variabele groep, waaruit dus later een ruime keuze zou kunnen worden gedaan.

Varieteiten van verschillende groeiplaatsen wijken niet alleen in haar zichtbare kenmerken van elkander af. Ook de erfkracht kan zeer uiteenloopen, en dikwijls kan men dit eerst bij een cultuur onder de bijzondere omstandigheden van een proeftuin waarnemen. De kweeker spreekt dan van een verschillenden graad van plooibaarheid, en hoe grooter dit vermogen is, des te meer kansen biedt het locale ras hem natuurlijk aan. Sommige wilde rassen zijn zoo standvastig, dat zij bij kruisingen slechts eenvormige bastaarden geven, en dus eigenlijk geen materiaal voor selectie, andere munten daarentegen juist door de verscheidenheid hunner bastaarden uit. Zij toonen zich geschikt om opgevoed te worden, zooals het wel eens genoemd wordt. Hun zaad wordt in groote hoeveelheden uitgezaaid en onder de duizenden zaailingen kan dan terstond een keus der besten worden bewerkstelligd.

Daarbij is Burbank niet gebonden aan de vormen die in Californië groeien. Integendeel, van hoe grooter gebied de soorten van eenzelfden vorm bijeen gezocht worden, des te beter is het. Daarbij komt het in hoofdzaak er op aan te beslissen, wat de moeite van het kweeken waard zal zijn, en wat niet. Het beginsel is wel, alles te probeeren, wat eenigszins goede kansen schijnt te geven, maar de uitvoering is uit den aard der zaak beperkt. Men kan uit honderden van geslachten de soorten bestudeeren, maar een dergelijke behandeling van duizenden van groepen zou de kracht van één onderzoeker ver te boven gaan. Een van de meest gelukkige keuzen van Burbank is, zooals ik reeds gezegd heb, het denkbeeld geweest om pruimen te veredelen. Aan deze vrucht, evenals aan de meeste steen- en besvruchten was

tot nu toe weinig zorg besteed. Men was in het algemeen tevreden met wat de natuur ons aanbiedt. Het vruchtvleesch is hier reeds in het wild zeer smakelijk, geheel anders dan bij appelen en peeren, die in het wild taai en wrang zijn. Toch spreekt het wel vanzelf dat bessen en steenvruchten evengoed veredeld kunnen worden als appelen. Het komt er slechts op aan, uit de verschillende soorten van pruimen, die eigenschappen bijeen te zoeken, die, door kruising in één enkele varieteit samengebracht, daaraan een bizondere waarde kunnen geven. In het geval der pruimen is dit bereikt door den invoer van japansche soorten en de cultuur van de reeds genoemde wilde amerikaansche soort, de strandpruim of Prunus maritima. Deze laatste groeit zoowel in de oostelijke als in de westelijke staten van Noord-Amerika op vlakke gronden langs het strand of langs de mondingen der rivieren, waar zij soms zeer groote uitgestrektheden met een dichte heestermassa bedekt. Zij munt uit door zeer belangrijke eigenschappen. Deze zijn eensdeels haar groote vruchtbaarheid en haar geringe behoeften. Daarbij komt een zeer hooge mate van variabiliteit. Gele en blauwe en roode varieteiten, vroege bloeiers en late bloeiers, kersvormige en pruimvormige vruchten, grootere en kleinere soorten en tal van andere verschillen bieden een materiaal voor kruisingen aan, dat terstond een uiterst groote verscheidenheid der bastaarden, en dus een ruime keuze belooft. Verschillende zoo verkregen soorten van pruimen werden ons op de kweekerij getoond.

Minder kans leveren natuurlijk de geslachten, wier bessen of niet of maar zeldzaam worden gegeten, zooals de kornoeljes en de fraaie, saprijke bessen, waarmede wij de Elaeagnusheesters beladen zagen. Toch heeft Burbank getracht ook deze te veredelen, door verschillende soorten en ondersoorten voor kruisingen uit te zoeken, en de planten aan een betere cultuur te onderwerpen. Door de laatste verdwijnen de doorns van den Elaeagnus, evenals trouwens uit de doornige, wilde houtappelen onze gekweekte appelsoorten zonder doorns ontstaan zijn. Smaak en saprijkheid der vruchten, en ook het aantal van deze, zijn zoo verbeterd, dat de hoop gewettigd is, dat zij weldra met kersen kunnen wedijveren. Op dezelfde wijze zijn wilde kersen uit Californië (Prunus illicifolia) en

een Mexicaansche soort uitgezocht om met de gewone kersen en pruimen te worden gekruist.

De Europeesche cultuurvarieteiten van Gladiolus zijn bastaarden van een half dozijn ingevoerde soorten, en deze zijn onderling zoodanig gekruist, dat wel van tijd tot tijd nieuwe varieteiten gewonnen worden, maar zonder dat daarbij de vormenrijkdom merkbaar wordt uitgebreid. Om op dit gebied iets nieuws te leveren, moeten dus nieuwe wilde soorten worden ingevoerd. Burbank koos een aantal wilde soorten uit Zuid-Afrika en kruiste die met de Europeesche vormen, die meestal onder den gemeenschappelijken bastaardnaam van G. gandavensis worden aangeduid. Gedurende tien jaren werden omstreeks een millioen zaailingen gekweekt en uitgezocht, deels naar hardheid in zomer en winter, om er tuinplanten van te maken die zomerwarmte, droogte en wind evengoed zouden kunnen verdragen als koude, deels naar de kleur en de dichtheid der trossen. Helderder en meer gevarieerde kleuren en vollere trosseu, wier bloemen rondom de spil staan en zoolang bloeien dat de onderste nog frisch zijn als de bovenste reeds ontluiken. Een geheel nieuw type ontstond, dat in de trossen gelijkt op hyacinthen, doch met de eigendommelijke kenmerken van de bloemen der Gladiolen. Zij zijn in den handel gekomen onder den naam van Californische Gladiolen.

Op dezelfde wijze werden Akelei, Eschscholtzia en wilde Chrysanthemums verbeterd. Een varieteit van Akelei mist de sporen en heeft rechtopstaande bloemen, zoodat zij van alle bekende vormen op eigenaardige wijze afwijkt. Een Chrysanthemum, verwant aan de groote madelieven of Chrysanthemums onzer weilanden, ontstaan uit een vermenging van Californische met Europeesche en andere soorten heb ik reeds vermeld. Het is de Shasta-daisy, die algemeen bijval vindt als een goede tuinplant, en die thans als uitgangspunt dient voor verdere kruisingen.

In het algemeen geldt dus de stelling dat de resultaten van kruisingen in de eerste plaats af hangen van de voor die bewerking gekozen varieteiten. Deze geven als het ware het programma, de lijst van de mogelijkheden, waaruit men dan heeft te kiezen en te combineeren. Buiten die lijst kan slechts een zeer bizonder toeval iets goeds tot stand brengen,

en van zulke toevalligheden zijn er in Burbank's culturen maar hoogst enkele voorgekomen.

Als het om wilde bloemen te doen is, gaat Burbank zelf er op uit, om de fraaie soorten van zijne omgeving op te zoeken. Daarbij worden dan voor elke soort verschillende groeiplaatsen vergeleken, en voor elke groeiplaats werd nagegaan, of de individuen onderling noemenswaardige afwijkingen vertoonen. Dagen zijn er soms gemoeid om van een enkele soort bijeen te brengen, wat onderling voldoend verschil toont, om iets voor de cultuur te beloven. Zulke exemplaren worden dan naar zijn tuin overgebracht, of hun zaad, zoo het soms reeds rijp is, rechtstreeks verzameld. Daar het meestal om overblijvende soorten te doen is, kan na het verplanten, soms al in denzelfden zomer, soms in het volgende jaar, het exemplaar rechtstreeks voor kruisingen gebruikt worden. Ook hier herhaalde ons Burbank dat geen zorgen te veel kunnen zijn, die men aan deze keuze besteedt; 't halve gevecht is daardoor gewonnen, zeide hij, en pas de tweede helft wordt door de kruisingen beslist.

Gaan wij dus thans tot deze kruisingen over.

Onder kruising verstaat men gewoonlijk de geslachtelijke vereeniging van twee individuën die tot verschillende soorten of varieteiten behooren. Het woord wordt gewoonlijk gebruikt als synonym van bastaardeering. De praktijk blijft echter bij een zoo eenvoudig proces niet stilstaan. De verbinding van twee typen is haar niet voldoende, drie of vier, ja niet zelden vijf of zes soorten moeten zoo vermengd worden, dat al haar goede eigenschappen in een enkele varieteit verbonden worden. Niet, dat daarbij vooruit kan worden voorspeld, wat men zal verkrijgen, noch wat de meest wenschelijke combinatie zal zijn. Dit moet aan de toekomst worden overgelaten. Voor de cultuur der shastamadelieven drukte Burbank op zeer eigenaardige wijze uit, hoe hij vooruit niet kon weten of zeer groote dan wel kleinere bloemen de meeste kans zouden hebben om in den smaak te vallen. Hij zeide, of men later de shasta in zijn knoopsgat zal dragen, dan wel zijn hoed er mee bedekken, is een vraag voor de toekomst. De uitkomst heeft echter geleerd, dat in dit geval bloemen van weinig meer dan gemiddelde grootte, mits met goed aaneengesloten

rand en helder van kleur, de voorkeur hebben verkregen.

Zeer dikwijls worden kruisingen eenvoudig ondernomen in de hoop, dat onder alle mogelijke combinatiën wel iets goeds zal voorkomen. In dit geval zegt de kweeker dat zijn doel is het bestaande evenwicht tusschen de eigenschappen te verstoren, de stabiele vormen wankelbaar te doen worden, en dan uit de menigte van nieuwe evenwichtstoestanden de beste uit te kiezen. De bastaarden van twee constante soorten geven meestal slechts geringe kans op zulk een verstoring. Zoodra echter meer soorten, of ook slechts ondersoorten of varieteiten met elkander gemengd worden, neemt die kans toe. Verschillen zij onderling in 5-6 kenmerken dan leert een eenvoudige berekening, dat honderden van combinatiën mogelijk zijn. Daaronder kan dan allicht iets voorkomen, wat gunstig is. De berekening leert echter ook, dat niet elke honderd bastaarden onderling allen verschillend kunnen zijn, maar dat veel grootere aantallen daartoe vereischt worden. Hierop kom ik echter spoedig terug. Zijn de gebruikte ouders zelven variabel, dan gaat die variabiliteit op hunne bastaarden over, en dan wordt de verscheidenheid natuurlijk nog veel grooter.

Daarbij komt de kans op het zichtbaar worden van latente of slapende eigenschappen. Wetenschappelijk weet men hiervan nog zeer weinig, maar Burbank gaat uit van de meening dat in vele gevallen de eene eigenschap de andere belet om zichtbaar te worden. Ontmoet nu die eerste eigenschap bij de kruising een tegenpartij die haar tegenhoudt, zooals dit vooral bij varieteits-kruisingen zoo dikwijls het geval is, dan zou dit een kans geven dat de bedoelde slapende eigenschap actief werd. Nu kan men aan een plant natuurlijk niet of slechts zeer onvolledig zien welke verborgen eigenschappen zij bevat, en vandaar dat van kruisingen allerlei verrassingen kunnen worden verwacht. Deze kunnen dan gunstige of ongunstige combinatiën opleveren. De eerste kunnen veelal terstond vermenigvuldigd en in den handel gebracht worden, terwijl de laatste zeer dikwijls door verdere kruisingen van de minder gewenschte bizonderheden kunnen worden ontdaan, zoodat zij tenslotte toch nog bruikbare nieuwigheden geven.

Onbekende atavistische eigenschappen kunnen op deze wijze

bij kruisingen voor den dag komen, en in de verdere generatiën een belangrijke rol spelen.

In andere gevallen geschieden kruisingen echter met een bepaald doel. Dit zijn natuurlijk de meest leerzame voorbeelden, en tevens die, die de meeste kans hebben spoedig een gunstig resultaat te geven. Men zoekt dan een zeker aantal soorten of varieteiten bijeen, die te samen de kenmerken bezitten, die men in ééne varieteit wenscht te vereenigen. Daarnaast hebben zij natuurlijk andere, die men dus wenscht te verwijderen. De kruisingen nu geven, in den regel, allerlei combinaties, en het komt er dus slechts op aan ze zoo talrijk uit te voeren, en het gewonnen zaad in zoo groote hoeveelheden te zaaien, dat onder de tallooze ongunstige, en de misschien nog talrijker onvolkomen stellen van gunstige verbindingen, ook de eene gewenschte groep wordt aangetroffen.

Met andere woorden, de kans is groot dat men van de 5 of 6 gewenschte goede eigenschappen er drie of vier bijeen krijgt, terwijl de beide andere niet deugen, maar de kans om juist alle zes te samen te krijgen is even klein als om het dobbelen met een aantal steenen een vooraf bepaalde combinatie bij den eersten worp te zien ontstaan. Veel worpen zijn noodig, dat wil dus in ons geval zeggen: duizende zaailingen. Het is als een solitaire-spel in het groot, om onder de tallooze kleurschakeeringen, de verschillen in vorm, reuk en smaak, in de zachtheid van het vruchtvleesch, den uiteenloopenden levensduur en bloeitijd, de rijkelijkheid en wijze van productie der vruchten, een vereeniging te vinden die een betere pruim of perzik doet ontstaan dan alle tot nu toe bekende. Onder de pruimen noem ik als voorbeeld de Alhambra, die verkregen is door de verbinding van europeesche, amerikaansche en japansche soorten. Dertien jaren zijn noodig geweest om die alle in één vrucht te verbinden. Eerst kwam de kruising van de Kelsey met den Prunus Pissardi, de bij ons zeer bekende en om haar donker bruin loof in tuinen en parken gekweekte varieteit van de gewone vogelkers. Hun bastaard werd met fransche pruimen gekruist. Ondertusschen waren verschillende andere kruisingen tot stand gebracht, en kon het stuifmeel van de zoo gewonnen bastaarden ‘into the strain’ gewerkt worden, zooals

de term luidt. Eerst kwam Simoni ⋈ triflora aan de beurt en daarna americana ⋈ nigra. Deze zevenvoudige verbinding gaf de varieteit die sedert als Alhambra in den handel is gekomen.

Men kan nog verder gaan, en soorten kruisen die nog meer van elkander afwijken. De kansen worden dan natuurlijk moeilijker te berekenen. Zoo toonde Burbank ons het goed gevolg zijner pogingen om pruimen en abrikozen tot een nieuwe vrucht te vereenigen. Hij noemt ze met een eenigszins zonderlingen naam pruimkozen; zij smaakten ons heerlijk en schijnen ook in het algemeen zeer in den smaak te vallen. Zij zijn reeds in een aantal verscheidenheden voorhanden, die er alle uitzien als abrikozen, maar die met de zachte huid van deze de donkere kleuren der pruimen verbinden. De fraaie blauwe was der laatste vereenigd met het viltige dons der eerste geeft hun een geheel bizonder uiterlijk. Wij zagen er met een geel vruchtvleesch, evenals onze pruimen, en andere waar dit donker rood, of lichtrose of soms geheel wit was. De donkerroode schenen mij toe de meest saprijke te zijn. De varieteiten freestone en clingstone, die ook bij perzikken voorkomen, kan men beide onder de pruimkozen aantreffen. Zooals de namen aanduiden ligt bij de eerste de steen vrij in het vruchtvleesch, en laat zich er dus gemakkelijk uitnemen, terwijl bij de laatste de vezels van het vruchtvleesch overal aan den steen vastzitten, en deze dus maar onvolkomen losgemaakt kan worden. Ook in smaak verschillen deze pruimkozen onderling zeer.

Hetzelfde geldt voor bloemplanten. Ook hier munt Burbank's ondernemingsgeest verre uit boven wat op dit gebied tot nu toe door anderen is gedaan. Zoo bv. bij de aronskelken, die ook ten onzent als Calla, Calla aethiopica of Richardia aethiopica in verschillende varieteiten worden gekweekt. De nieuwere vormen daarvan zijn bastaarden van enkele soorten. Burbank echter kruiste de C. hastata, de gele ‘Pride of the Congo’, de Elliottiana met volle donkergele bloemen en gevlekte bladeren, de Pentlandi, eveneens geel, maar met donker purperen vlekken, de rose Rehmanni met een rood hart en de kleine, bleekgele Nelsoni. Uit al die soorten kwam natuurlijk een groote

groep van verschillende bastaarden voor den dag, waaronder de meest vreemde kleuren, zoowel in zeer groote als in dwergachtige varieteiten. Wij zagen ze in lange rijen in vollen bloei. De kleuren zijn niet meer beperkt tot de kolf en de scheede, maar verspreiden zich over bloem- en bladsteel, en vormen allerlei vlekken en teekeningen op de bladeren zelven. Sommige maken bollen van meer dan 20cM., en daarmede overeenkomstige reusachtige bladeren, andere zijn weer zeer klein en fijn. En met deze zeldzame vormen en kleuren verbinden de californische Calla's een hardheid en een verdraagzaamheid voor uitersten van klimaat en weer, die ze geschikt maakt om als tuinplanten te dienen, waar de oudere soorten slechts in kassen tot volle ontplooiing komen. Telken jare worden deze bastaarden onderling op nieuwe wijze verbonden, en telken jare komen andere en dikwijls onverwachte varieteiten voor den dag. Voorloopig is nog niet te bepalen hoever dit zal kunnen gaan.

Een ander voorbeeld is de Amaryllis, die bij ons een kasplant is, maar die in het heerlijke klimaat van Californië in de open lucht kan worden gekweekt. Daardoor wordt het mogelijk tienduizenden zaailingen tot bloei te brengen, terwijl men in Europa slechts uit eenige honderden kiezen moet. Evenredig daarmede wordt natuurlijk het aantal jaren bekort, dat noodig is om even groote verbeteringen tot stand te brengen. Ruim een halve eeuw is vereischt geweest om de heerlijke grootbloemige, rondom gesloten kelken met hun tallooze tinten en strepen te maken, die wij thans bewonderen. Burbank kan natuurlijk veel sneller te werk gaan. In den beginne, toen de veredeling der ooftsoorten nog bijna uitsluitend zijn doel was, kweekte en kruiste hij de Amaryllis meer uit liefhebberij en op kleine schaal. Maar allengs bleken de uitkomsten toch zoo, dat zij beloofden meer arbeid en kosten volop te zullen beloonen. Toen ging hij meer systematisch te werk, en begon zijn oogmerk op zeer bepaalde eigenschappen te vestigen. Grootere bloemen, maar vooral meer bloemen op denzelfden steel waren zijn doel, en daarnaast al die kenmerken die een snellen groei en een snelle vermenigvuldiging bevorderen. Sommige bollen maakten aanvankelijk slechts vijf of zes jongen ieder jaar, maar door kruising met vruchtbaarder soorten en door een strenge selectie

kon dit aantal allengs meer dan verdubbeld worden, zooals ik reeds vermeld heb. Tevens werden de oude bollen zelven grooter, en brachten zij dus ook forschere stengels en vollere bloemschermen voort. Maar wat het allerbelangrijkste was, is de verkorting van den levensduur van zaad tot zaad, zooals men het noemt. Ik bedoel het aantal jaren, dat een zaailing noodig heeft, voor hij gaat bloeien en zelf weer zaad draagt. Het is duidelijk van welke beteekenis dit is. Moet men na elke kruising vier of vijf jaren wachten, voor men aan een bloem de uitkomst kan beoordeelen, dan moet men zijne duizenden van bastaarden al dien tijd kweeken en verzorgen, om ten slotte toch verreweg de meeste weg te doen. De omvang der cultuur en daarmede de kosten worden dan uitermate groot. Maar gewichtiger is nog het bezwaar, dat een nieuwe kruising eerst zoo laat kan uitgevoerd worden. Wil men dus meer dan twee soorten in een ras vereenigen, zoo dnurt de proef veel te lang. Daarom werden bij voorkeur steeds de eerst bloeiende zaailingen gebruikt, en dit gaat eigenlijk van zelf, daar men natuurlijk op zijn bed, zoodra er eenige gaan bloeien, deze kunstmatig bevruchten zal. Zoo gelukt het den levensduur van zaad tot zaad tot op de helft terug te brengen, en dus reeds na 2-3 jaren de uitgevoerde kruisingen te kunnen beoordeelen.

Van de bereikte resultaten is het moeilijk een denkbeeld te geven. Nagenoeg den geheelen langen Californischen zomer kan men thans Amaryllissen in bloei hebben. De bloemen hebben 20-25cM. in diameter en dit in talrijke varieteiten, met bloembladen, die met breede randen elkander bedekken. Kleur en teekening wedijveren met de beste Europeesche soorten, terwijl een zeer stevige bouw, een gemakkelijke behandeling en een snelle vermenigvuldiging de planten voor den tuin zeer geschikt maken. Het doel is dan ook ze tot een der meest gewone planten te maken, die zoowel in parken en op buitenplaatsen, als in stadstuinen en rondom de landbouwerswoningen haar plaats vinden.

Pogingen om Amaryllis te kruisen met de verwante Crinums, en om daardoor geheel nieuwe vormen en teekeningen in de groep te brengen, zijn begonnen en naar wat wij zagen aanvankelijk met goeden uitslag bekroond. De Crinum americanum is een wilde plant uit de moerassen van Florida,

die voor de kruisingen zeer geschikt bleek te zijn. Maar tegelijk werden tal van andere soorten, ten deele van meer teeren aard of uit nog warmer gewesten, voor het zelfde doel gekweekt. Sommige moesten zelfs in zijne kas worden gehouden, maar gaven met de tuin-Amaryllis toch een aantal bastaarden die het klimaat van Californië goed verdroegen.

Onder de verschillende punten, waarop ik in het bovenstaande de aandacht heb gevestigd, verdient het verkorten van den levensduur nog een nadere bespreking. Daar met weinig uitzonderingen de geheele methode beperkt is tot overblijvende en houtige gewassen, ten einde het verkregen resultaat door knoppen of enten of uitloopers of langs anderen weg, buiten het zaad om, te kunnen vermenigvuldigen, ligt het natuurlijk voor de hand, dat tallooze soorten, bij uitzaaien, eerst na jaren zullen gaan bloeien. Menige boom of heester begint daarmede bij ons eerst als hij 10-15 jaren oud is. Dit zou uit den aard der zaak een zeer groot bezwaar zijn, vooral waar herhaalde kruisingen noodig zijn.

De middelen om dezen levensduur te verkorten zijn bij houtachtige gewassen drieërlei. In de eerste plaats de keus van Californië met zijn prachtig klimaat. Daarnaast de selectie der eerstbloeiende zaailingen, evenals bij de kruidachtige planten. Eindelijk de methode van het enten. De ondervinding leert dat stammetjes of takken van jonge zaailingen op geen beter wijze tot vroege ontwikkeling geforceerd kunnen worden dan door ze op oudere boomen te enten. Op een enkelen flinken pruimenboom kunnen op deze wijze, zooals ik reeds beschreven heb, honderden van zaailingen worden geënt; zij bloeien dan na een paar jaren, en zoodra zij vrucht dragen heeft men slechts tusschen de schijnbare takken van die eene rij van boomen zijn keus te doen. De minder goede neemt men weg of vervangt men door nieuwe, om ook die te beproeven, terwijl de goede de noodige ruimte krijgen om snel te groeien, en weldra zelve in tal van entlooten te kunnen worden verdeeld. Dit beginsel vindt, uit den aard der zaak, en zooals trouwens ook in Europa, overal aanwending waar het ook maar eenigszins kan worden toegepast.

Bij het kunstmatig overbrengen van het stuifmeel worden

natuurlijk heel wat voorzorgen gebruikt. Deze zijn echter zoo eenvoudig mogelijk, daar zij zoo zeer in het groot moeten kunnen worden toegepast. De voorzorgen zijn uit den aard der zaak drieërlei. Ten eerste moeten de meeldraden uit de te kruisen bloemen worden weggenomen, voordat zij den stempel kunnen bevruchten. Dit geschiedt gewoonlijk in den knop, als zij nog dicht bijeen staan. Eén cirkelvormige snede is daartoe voldoende, en men behoeft eigenlijk alleen op te letten dat men niet zoo diep gaat, dat men in 't midden van den knop ook stijl of stempel zou kunnen treffen. Het tweede punt is het weeren der insecten. Deze zouden het stuifmeel uit andere bloemen kunnen overbrengen, en zoo het resultaat bederven. In wetenschappelijke proeven wordt hieraan veel zorg besteed, en worden de bloemen in kooien van metaalgaas of in zakken van gepraepareerd papier voorzichtig ingesloten, zoodat er geen insekt bij kan komen. In de praktijk zou dit echter veel te omslachtig zijn. Men stelt zich tevreden met het wegnemen van de bloemkroon, wat trouwens door dezelfde cirkelvormige snede gebeurt, die reeds voor het verwijderen der meeldraden besproken werd. De insecten zien dan de bloemen niet, en men ziet ze er ook niet heen vliegen, tenzij men, zooals bij druiven, bloemen heeft die niet door hun kleuren, maar door hun reuk, de bijen en hommels en vlinders aanlokken. Pruimen en perzikken, peren en appelen, bramen en framboozen en de meeste andere door Burbank veredelde ooftsoorten verkeeren echter in het eerstbedoelde meer eenvoudige geval.

En in de praktijk wordt een enkel bezoek van een hommel ook niet zoo zeer gevreesd. Brengt het diertje slecht stuifmeel aan, en komt het daarmede niet te laat, dan doet het bastaardzaden ontstaan, die geen waarde hebben. Deze moeten dan wel opgekweekt worden, maar bij de eerste keus vallen zij natuurlijk weg, en op de tienduizenden van zaailingen komt het op die enkele niet aan. Vooral niet omdat er altijd een gunstige kans tegenover staat. Ik bedoel de mogelijkheid van stuifmeel dat een nieuwen en goeden bastaard geeft, een toevallige kruising, die buiten en boven het oorspronkelijk plan lag, maar die daarom juist des te meer welkom is. Deze kans, verbonden met de vereenvou-

diging der bewerking, doet van zelf van alle kunstmatige omhullingen afzien. Zij heeft echter dat eigenaardige gevolg, dat onvoorziene resultaten van praktische kruisingen nooit vrij zijn van het vermoeden, dat zij aan onopgemerkt stuifmeelvervoer te danken zijn. En dit maakt, dat de uitkomsten der kweekers in zoo talrijke gevallen voor het trekken van wetenschappelijke conclusiën zoo weinig vertrouwbaar zijn.

Burbank heeft de gewoonte om het stuifmeel voor zijne kruisingen te verzamelen in horlogeglaasjes. Het blijft meestal omstreeks een week goed. Met die glaasjes gaat hij dan naar de te bevruchten plant, en brengt op haar stempels een weinig van het kleverige poeder, zoodra door de cirkelsnede de stamper uit den knop is vrij gemaakt. De stempel is dan wel meestal nog niet rijp, maar het stuifmeel blijft er eenvoudig op kleven tot hij rijp wordt. De bewerking heeft het voordeel, dat alles in één behandeling afloopt, zoodat men niet tweemaal behoeft te komen, en ook het gevaar van geopereerde bloemen bij de bevruchting over te slaan vermeden wordt. Daarnaast staat een ander even groot voordeel, dat daarin bestaat, dat de bevruchting intreedt zoodra de stempel kleverig wordt, en dit vermindert de kans dat insekten nog intijds ander meel zouden aanbrengen natuurlijk in hooge mate.

Het overbrengen van het stuifmeel geschiedt, waar dit eenigszins kan, eenvoudig met den vinger. Als men achtereenvolgens met verschillende stuifmeelsoorten werkt, geeft dit natuurlijk van tijd tot tijd aanleiding tot fouten. Maar blijkens de zooeven gegeven beschouwing zal dit meestal onverschillig, en verder allicht even dikwijls voor- als nadeelig werken.

Ik kom thans tot een nadere beschouwing van een der merkwaardigste trekken van Burbank's werk, nl. den grooten omvang van zijne zaaisels. Dit is het machtige beginsel om snel tot zeer belangrijke afwijkingen te komen. Duizenden van zaailingen voor elk bastaardras zijn de regel, en dit aantal wordt, zoo dikwijls de cultuur het toelaat en het belang het medebrengt, opgevoerd tot 50 à 60.000. Om een denkbeeld van deze cijfers en het daaraan verbonden werk te geven, beeldt Burbank in een van zijn Catalogi, zooals ik reeds gezegd heb, een brandstapel van bramen af.

Voor een kruising van verschillende soorten, met het doel grootere bramen in vollere en grootere trossen te verkrijgen had hij 60.000 zaailingen opgekweekt totdat zij gebloeid hadden en vol in vrucht stonden. Toen werden zij alle zorgvuldig onderzocht en beoordeeld, en een zeer klein aantal, degene die in alle opzichten, vooral wat grootte en smaak betrof, alle andere schenen te overtreffen, werden uitgekozen. De overige werden, zwaar met rijpe vruchten beladen, uitgeroeid en op een grooten hoop bijeengebracht. Tientallen van meters lang en breed, en hooger dan een huis lagen tallooze der beste bastaarden opeen, eenvoudig omdat zij niet de allerbeste waren. Eenige dagen hadden het loof en de vruchten tijd om te verdorren en zooveel mogelijk droog te worden, en toen werd alles in brand gestoken. Zoo gaat het telken jare met allerlei culturen; telkens moet de eene voor de andere plaats maken. Veertien of vijftien zulke brandstapels per jaar zijn dan ook in 't geheel niets bijzonders. Een rozenbrandstapel van 10-15.000 rijk bloeiende zaailingen vernietigde het geheele werk van een reeks van jaren, nadat drie goede nieuwe varieteiten waren uitgezocht. Een half millioen leliebollen, als resultaat van een in drie generatien herhaalde kruising en selectie werd geheel vernietigd, nadat omtrent 50 der beste bollen voor de voortzetting der cultuur afzonderlijk waren gehouden. Zoo zoude ik allerlei voorbeelden kunnen aanhalen.

Iedereen begrijpt gemakkelijk dat op honderdduizenden van bastaarden de kans van iets goeds te vinden veel grooter moet zijn, dan wanneer men slechts enkele honderden bewerken kan. Wie dus met Burbank wil concurreeren, zal dit beginsel moeten aannemen, en wie dat niet kan, doet beter andere wegen in te slaan, of soorten te kiezen, die een andere methode van behandeling toelaten of vereischen. Theoretisch is het echter van groot belang dit beginsel te vergelijken met de methode van selectie, zooals die in Europa algemeen in gebruik is. Hier kweekt men niet op zóó groote schaal, natuurlijk met enkele uitzonderingen. Daarentegen geeft men de voorkeur aan herhaalde selectiën. Men gaat van het denkbeeld uit, dat de uitersten evengoed langs geleidelijken weg te verkrijgen zijn. Als men een bloem tot een bepaalde grootte wenscht op te voeren, zaait men niet in

eens zooveel als daartoe noodig is, maar zeer veel minder. Dan zoekt men de grootste uit, en laat alleen deze zaad dragen. Op de nakomelingen, die uit dat zaad ontstaan, past men dan weer dezelfde bewerking toe, en zoo komt men na 4-5 jaren tot het gewenschte doel, zoo men tenminste zijn wenschen tot het bereikbare beperkt heeft.

De theoretische vraag is nu deze, of men door zulk een herhaalde selectie verder kan komen dan door een enkele zaaiing op veel grootere schaal. Hoe veel grooter die schaal moet zijn, laat zich voldoende berekenen, en men kan stellen dat men met vijf jaren werk allicht in 't geheel honderd maal minder exemplaren te kweeken heeft, dan bij een enkele uitzaaiing. Daarmede zouden dan ook de kosten naar evenredigheid kleiner worden, maar hiertegen weegt natuurlijk het zooveel latere bereiken van de belooning weer op. Wat praktisch de overhand zal hebben zal wel voornamelijk af hangen van de waarde der nieuwigheden. Worden deze voortgebracht in geslachten, die zooals Begonia en Dahlia er voor bekend zijn, telken jaren vrij veel nieuws te geven, dan zal een versnelling van het proces niet veel waarde hebben, en evenmin bij zoo oude bloemsoorten als bv. Fuchsia's en Geranium's. Maar nieuwe geslachten geven onverwachte resultaten, en hier kan een vijf jaar vroegere bereiking van het doel wellicht alle kosten ten volle dekken. Doch deze vragen behooren tot de geheime motieven van den kweeker. Wetenschappelijk van belang is de vraag, of herhaalde selectie alleen een middel is om hetzelfde doel met een kleiner omvang der culturen te bereiken, dan wel of zij daarenboven ook grootere afwijkingen tot stand kan brengen.

Feiten, die hieromtrent beslissen, kent men natuurlijk nog niet, daartoe zou het beginsel van Burbank proefondervindelijk met de gebruikelijke methoden moeten worden vergeleken. Ik zou de vraag dan ook niet opgeworpen hebben, als zij niet met het oog op de afstammingsleer van zoo hoog belang was. Zij hangt namelijk ten nauwste samen met de quaestie of men zich voor moet stellen dat soorten langzamerhand in elkander overgaan, dan wel sprongsgewijze uit elkander ontstaan. In het eerste geval zouden uiterst kleine afwijkingen in den loop der generatiën zich moeten ophoopen, en zou een lange reeks van tusschenvormen de

nieuwe soort met de oude verbinden. In het tweede daarentegen zou de sprong in eens en zonder overgangen gebeuren. Zoolang men nog geen voldoende voorbeelden van deze wijze van verandering kende en zich behelpen moest met het ontstaan van varieteiten in den tuinbouw als bewijzen, was de eerste voorstelling uit den aard der zaak de meest waarschijnlijke. Zij steunde op velerlei ervaringen in land- en tuinbouw omtrent het verbeteren der rassen, en nam aan dat de soorten in de vrije natuur op overeenkomstige wijze ontstaan zijn. Met de resultaten van uitzaaien op zóó groote schaal als in de besproken gevallen was men toen onbekend, en men meende dat alleen door een herhaalde selectie het doel bereikt kon worden. Het is echter duidelijk dat deze beschouwing veel van haar beteekenis verliezen zou, wanneer de variabiliteit, bij proeven in het groot, in eens bereiken kon, wat men vroeger meende dat noodzakelijker wijze slechts langzamerhand kon worden verkregen.

Zulke gesprekken hielden Loeb en Arrhenius en mij voortdurend bezig, en telkens dwaalden wij af van het doel van ons bezoek. Zoodra wij dit bemerkten keerden wij tot Burbank terug om naar hem te luisteren. Reeds herhaaldelijk heb ik den omvang van zijn werk vermeld, die alles overtreft wat ooit door een ander, zelfs door grooter firma's, in den loop van eenige menschengeslachten werd tot stand gebracht. Het aantal soorten van vruchten en bloemen, waarin hij belangrijke verbeteringen heeft aangebracht, is ongeëvenaard. Anderen leggen zich bij voorkeur op een of twee bizondere geslachten toe, hij echter pakt alles aan. De meeste andere kweekers, die beroemd zijn geworden om hun verbeteringen in bepaalde groepen, hebben toch die verbeteringen slechts als bijzaak behandeld, als een middel om hunne relaties uit te breiden en daardoor voor de producten van hunne gewone kweekerij een ruimeren afzet te vinden. Aanvankelijk heeft Burbank dit ook gedaan, maar na in deze richting bereikt te hebben wat hij meende dat noodig was, heeft hij zijne eigenlijke kweekerij opgegeven om zich uitsluitend aan het veredelen van bloemen en vruchten te kunnen wijden. Aan dit besluit heeft hij zeker voor een groot deel zijn tegenwoordigen roem te danken.

Een geheel andere vraag is echter, of de uitkomsten van Burbank, elk afzonderlijk beschouwd, van merkbaar anderen aard zijn, dan die reeds vóór hem verkregen waren. Hier is niet het genie van den man beslissend, maar alleen de quaestie of zijn methode principieel andere natuurwetten in het spel brengt, dan die waarop tot nu toe de veredeling van planten was gebaseerd. Dit nu schijnt niet het geval te zijn. Elke verbetering brengt natuurlijk iets van grooter waarde dan wat haar voorafgaat, want anders zou zij geen verbetering zijn. De vraag is echter of de nieuwe stap in de richting van vooruitgang grooter is dan de voorafgaande stappen. Dit is echter meestal zeer moeilijk te beoordeelen, vooral ook daar het belang van elken kweeker medebrengt, om zijne eigen aanwinsten in een zoo gunstig mogelijk daglicht te stellen. Omtrent de voorafgaande stappen hoort men daarom zelden iets, en uit beschrijvingen is het niet gemakkelijk tot een juiste waardeering te komen. De uitspraken van jury's op tentoonstellingen, die de motieven voor eene bekroning aangeven, zijn dikwijls nog de beste getuigenissen. Zulk een voorbeeld moge daarom hier worden aangevoerd.

Het betreft de Canna's, die vroeger slechts bladplanten waren, maar waarvan de fransche kweeker Crozy, te Lyon, door kruising een aantal varieteiten heeft gewonnen, die boven het loof met volle trossen van groote bloemen prijken. Men kweekt ze hier overvloedig in de tuinen en ze herinneren in veel opzichten aan den Gladiolus, maar de trossen zijn dichter gevuld en de kleuren geheel anders, rijker aan geel en oranje. Ook mist de Gladiolus, met haar smalle, bijna grasachtige bladeren, alle waarde als bladplant. Maar de Canna's van Crozy hebben, nu ruim 25 jaren geleden, het eerst grooten roem verworven op de algemeene tentoonstelling te Parijs. Het was de varieteit, die thans nog onder den naam van Madame Crozy algemeen gekweekt wordt. Lelieachtige bloemen, met oranje bloembladeren, voorzien van een fijnen geelen rand en fijne gele vlekjes over 't midden der bloem, trokken toen zeer algemeen de aandacht. Sedert zijn zij, zoowel door Crozy zelven als door andere europeesche kweekers, nog zeer aanzienlijk verbeterd. Ook is daaruit het ras der zoogenaamde Italiaansche of orchis-bloemige Canna's ontstaan.

Burbank heeft nu de beste van deze europeesche soorten in cultuur genomen, en ze met een amerikaansche soort, de Canna flaccida, gekruist. Daardoor werden geheel nieuwe eigenschappen in het ras ingevoerd. Zoo ontstond o.a. de Burbank-Canna, die verkocht werd aan den kweeker J.C. Vaughan, te Chicago, en door dezen in den handel gebracht. Groote bloemen als orchideeën, wier bovenste bloembladeren een breedte van bijna 20cM. bespannen, en een helder gele kleur met roode vlekken, zijn het kenmerk van deze varieteit. Naast haar staat de Tarrytown, in den handel gebracht door F.R. Pierson, te Tarrytown aan de Hudson. Deze soort munt uit door veel grootere trossen, met wel zesmaal zooveel bloemen, van schitterend karmijn roode kleur.

Zijn laatste verbetering werd op de Pan-Amerikaansche tentoonstelling te Buffalo bekend gemaakt, en van haar werd getuigd, dat er in heel Amerika nooit een bed van Canna's met zoo rijken bloei geweest was. Maar wat, uit een wetenschappelijk oogpunt, vooral van belang is, is de vergelijking met de Madame Crozy. In dit opzicht luidt de lof aan de Tarrytown toegezwaaid, dat zij evenveel vóór is vergeleken met alle andere hedendaagsche bloemdragende Canna's, als de Madame Crozy vóór was bij haar eigen tijdgenooten. Voorwaar een oordeel, dat aan de eene zijde steunende op eene ervaring van 25 jaren, en aan de andere een geheel nieuwe varieteit bij het publiek inleidende, meer en voller pleit voor de waarde van de oude, dan voor die van de nieuwe soort.

Een ander argument voor mijne meening is de omstandigheid, dat in sommige geslachten de bastaardrassen vrijwel uitgeput schijnen te zijn. Hier kon Burbank evenmin iets nieuws te voorschijn roepen als andere kweekers. Canna en Gladiolus zijn geslachten die nog wilde soorten van zeer afwijkende typen bevatten, die door kruising met de bestaande een snelleren vooruitgang geven en beloven. Maar appelen en peren, perzikken en aardbeziën, rozen en sommige andere typen zijn uitgeput. De buitenste omvang van hun vormenkring, als ik het zoo eens mag uitdrukken, of van hun mogelijkheden, zooals de Amerikanen zeggen, is overal in de cultuur opgenomen. Daar binnen zijn natuurlijk telkens en telkens verbeteringen mogelijk, en iedereen die inge-

maakte Californische appelen of peren of perzikken eet, weet dat de vooruitgang ook hier belangrijk genoeg is. Die nieuwe Californische vruchten zijn varieteiten die door Burbank gewonnen, en door hem in eens en als geheele varieteit aan anderen zijn verkocht. Noch met de latere vermenigvuldiging, noch met de rechtstreeksche productie van het ooft dat in den handel komt, houdt hij zich bezig, dit laat hij aan anderen over. Wat voor ons van belang is, is het feit dat hij zelf die geslachten als uitgeput beschouwt en voor zijne verbeteringen geen hoogeren rang vraagt dan voor wat reeds bestond. Alleen de productiviteit, en de moeielijke eigenschappen die de vruchten voor inpakken en verzenden geschikt maken, heeft hij er aan toegevoegd. Maar juist daardoor heeft hij culturen in het leven geroepen, die een groot deel van den rijkdom van Californië en van verschillende andere Staten der Unie bepalen, en die langzamerhand den toenemenden exporthandel naar Europa deden ontstaan, die de europeesche verbruikers evenzeer roemen, als hij door onze kweekers wordt gevreesd.

Herhaaldelijk heb ik er nadruk op gelegd dat Burbank's varieteiten in wetenschappelijken zin slechts individuen zijn. Ik bedoel daarmede dat de geheele varieteit als één individu, dus uit één zaad ontstaan is. Dat individu is sedert langs ongeslachtelijken weg vermeerderd, en levert de duizenden en misschien millioenen van exemplaren, die er van in den handel zijn. In wetenschappelijken zin blijft de heele varieteit één individu, ofschoon de afleiding van dit woord, bij de tegenwoordige dubbele methode van deelbaarheid - door knoppen en door zaad - ons gemakkelijk in de war zou brengen. Maar als individu behoudt de varieteit de door bastaardeering zoowel als de door fluctueerende variabiliteit verkregen eigenschappen, die door zaad zeer spoedig zouden verloopen, zooals men het noemt.

Uitzonderingen op dezen regel zijn zeldzaam. Toch heeft Burbank enkele bastaardrassen gemaakt, die uit zaad geheel standvastig zijn. Dit zijn natuurlijk gevallen van kruisingen van standvastige soorten, of tenminste van zoodanige rassen. Als voorbeeld nam ik den bastaard van de wilde Californische braam en de Siberische framboos. De eerste, Rubus californicus of California-Dewberry, is een kleine soort van

braam, de andere, Rubus sibiricus of Siberian Raspberry komt meer met onze gewone frambozen overeen. Beide hebben kleine en onbeteekenende vruchten, terwijl juist in dit belangrijke opzicht de bastaard zijn beide ouders verre overtreft. Standvastige bastaarden zijn zoo goed als wilde soorten, en feitelijk van deze dikwijls niet te onderscheiden. In Europa kent men er sedert lang een aantal voorbeelden van, zoowel door de onderzoekingen van Kerner omtrent wilde bastaarden, als door die van Wichura, Janzewsky en talrijke andere schrijvers omtrent kunstmatige. Het is daarom misschien niet onbelangrijk hier te vermelden dat Burbank's bastaard door hem werd ingevoerd met de eenigszins locale toevoeging: ‘the first recorded fixed species produced by the hand of man.’ Deze ‘eersteling’ ontving dan ook den naam van Primus-braam. Hij werd weldra door andere constante braam-bastaarden van ongeveer gelijke afstamming gevolgd. Onder deze is de ‘Phenomenal’-braam de meest bekende geworden.

Zooals iedereen weet, gelukten kruisingen op verre na niet altijd. Zelfs het heerlijke klimaat van Californië kan tegen decepties niet beveiligen. Een zomer waarin het nooit regent en waarin geen nachtvorsten of gure dagen de bloesems overvallen, ontslaat den kweeker van alle mislukkingen, die het gevolg van ongunstig weer zijn en dus van de meeste bezwaren, die bij ons het werk zoo zeer belemmeren. Maar als de verwantschap tusschen de soorten onvoldoende is, helpt de bewerking ook daar te lande niet. In dit opzicht moet men twee gevallen onderscheiden. Of de kruising mislukt, en er ontstaat geen zaad, òf wel er ontstaan bastaarden, die zelven onvruchtbaar zijn. Geldt het bloemplanten, en bloeien zij volop zonder ooit zaad te maken, zooals vele varieteiten van Gladiolus, dan is dit dikwijls meer een vóór- dan een nadeel. Geldt het echter ooftsoorten, en blijven deze zonder vrucht, dan is al het werk natuurlijk tevergeefs. Zoo kan men aardbeziën met bramen kruisen; men krijgt dan varieteiten die rijkelijk bloeien maar nooit vrucht zetten. Zoo heeft Burbank getracht de bovengenoemde Californische braam met allerlei andere geslachten van Roosbloemigen te kruisen, en allerlei bastaarden gekregen, die alle zonder waarde waren, daar zij geen bizondere bloemen

en in 't geheel geen vruchten maakten. Bastaarden tusschen peren en appelen, tusschen perzikken en pruimen zijn eveneens onvruchtbaar. De natuur heeft hier klaarblijkelijk een grens gemaakt, waarbuiten de mensch niet gaan kan.

Scherp is die grens echter niet, en daarom is het van belang te vermelden dat wel eens toevallige uitersten verkregen worden, die bij het gewone werk niet worden aangetroffen. Kruisingen, die in duizenden gevallen onvruchtbaar zijn, kunnen soms, op honderd duizenden van bevruchtingen toch een enkele maal met goeden uitslag bekroond worden. Daarvan vond Burbank een voorbeeld in zijn bastaardeeringen van Petunia's met tabak, waarbij van tallooze kruisingen slechts één kiem zaad kwam. Deze bastaard, door hem Nicotunia genoemd (Nicotiana en Petunia, volgens de gebruikelijke methode van af korting) is echter slechts een curiositeit geweest. Hij was niet bizonder fraai, en ging als eenjarige plant te gronde na rijk gebloeid, maar zonder zaad gemaakt te hebben.

Ongelukkig kan men die grenzen vooraf niet zien, en moet men dus ook hier slechts door ervaring wijs worden. Dit sluit echter onbegrijpelijk groote hoeveelheden werk in zich, waarvan later nooit iemand iets verneemt. Maar daarmede worden dan ook nu en dan bastaarden verkregen, die vroeger door anderen voor onmogelijk werden gehouden.

Burbank bracht ons terug naar het station van Sebastopol, vanwaar wij weldra, langs denzelfden weg waarlangs wij gekomen waren, San Francisco en Berkeley bereikten.

Berkeley, Cal. Juli 1904.

HUGO DE VRIES.

De vurige doorn.

I.

Ik wist niet dat ik zóo was en dat gij zóo waart, o Jakob!

Ik heb geen zicht meer over de dingen; alles is mistig en roert doelloos in een wolking van onzekerheid. En gebiedend werkt en wringt in mij een drang, een wil - om woorden uit te spreken, om neer te werpen in ordelijke zinnen wat hier tallenkant om mij zoo harrewarrig woelt.

En toch weet ik dat niemand deze woorden opnemen zal en dat ik ze alleen voor u zeg, om mijn angstige ziel te verduidelijken, - alleen voor u, al deze woorden te reke, voor u, mijn Jakob, die ze nooit vernemen zult misschien. Stil ik alzoo de bangheid die allentwege 't geluchte omtrilt, laat ik ermee opklaren de spokige nevelen, waar ik me heilloos wende, of kets ik mijn longen op in buitenmatelijk hijgen en overdrijf ik de ziekelijke benauwdheid, die me almeteen, onder 't blij gestoei der lentezonne, van ongemeene koortse beven doet?

Ik weet niet, ik weet niet.... maar ik moet spreken, ik moet me dichte voelen bij u, en ik voele mij aldus dichtebij.

Heb ik dan al mijne kinderjaren ommegebracht te vergeefs naast u? Heeft God mij het zicht van mijn moeder's dood gespaard en mij in vrede bij uwe moeder doen opgroeien, heeft Hij alle droefenis verwijderd van me om nú des te harder, mijn peiselijk lichaam te treffen?

Ik heb mijne ouders niet gekend. Uwe ouders werden de mijne en we zijn beide groot geworden als broer en zuster in de zoetigheid van hunne éenvormige liefde, beide getroeteld

met de streeling van zelfde vingeren en de aaiing van zelfde woorden. Ik heb nooit gedacht dat ge anders waart als ik, dat mijn oogen anders keken dan uwe oogen en dat, zoo plots, mijn geest eens anders peinzen zou dan uw geest.

Maar zie! mijn hoofd is niet helder en zonderlinge slagen dreunen mijne hersens door, en, Jakob.... peinst gij waarachtig ánders?

Ge zijt nu weg, ijlings weggedreven uit het huis, waar 't zoo warm was en liefderijk, en ik zoek en ik vrees, en ik vinde niet waarom. O! 't moet gebeurd zijn in u, dat eene schielijke verwarring uwe gedachten heeft uiteengedreven, en thans zit ge ievers te denken en alles weer binnen uw voorhoofd te gare aan 't scharrelen, schoone te gare, lijk voorheen. Is de vrede u niet ontweken? Zijt ge niet bang als ik, bij 't zonnige landschap van ons brave verleden, en is de toekomst niet schrikkelijk geworden, als een gapende poort van ondoordringbare duisternis?

Dezen uchtend - hoelange is tegenwoordig die uchtend voorbij! - heb ik mijne oogen geopend en tusschen de witte tinteling van de venstergordijnen de zilveren voorjaarszonne zien mijwaarts zijpelen. Het was lijk een spel van welluidende druppels in blikkerende vijvervlakken, het was lijk een klokkeling van kostbare ringen en bellekens, en 't geluchte was vol ervan, en overal, om mij, zoo heerlijk om end omme, tjokkelde te plezante doening van den jeugdigen morgenstond.

Ik heb mij aangekleed naar gewoonte. Ik heb aan u gedacht, en, als toevallig mijn gezichte in den spiegel oprees vóor me, is een subiete warmte opgeschoten naar mijne wangen, zoodat ik te blozen begon. En ik heb me afgevraagd:

- Waarom denk ik aan hem?

De schaamte moest wel mijn voorhoofd kleuren, Jakob, want redeloos dacht ik aan u, zooals ik me inbeeldde dat ik aan u niet denken mocht. En in waarheid, het was zonde. Het vuur van den dag sidderde in 't water waar ik, met killige verrassing, mijne handen te doopen uitstak. Het water bibberde van weerskanten en maakte een rappe straling om de boorden van de witte schaal en overmatig puntelde de prille zon erlangs. De frischheid die onverwijld alover

mijne leden kriebelde en peuterig haperen bleef in mijn nekke, wekte, gezamenlijk met de kittelige vroolijkheid van 't uchtenlicht, een zonderling gevoel op in mij. Ik huiverde en even herroerden mijne wimpers - en zoo dacht ik aan u.

Zoo dacht ik aan u, Jakob, en al omvatte mij naderhand heel innig een duidelijk verlangen, ik zei, half-luide:

- Waarom denk ik aan hem?

Ik verliet mijne kamer. Ik wist dat ik u beneden, in de eetkamer, vinden zou, heel gewoon, op de gewone plaats. Ik tort de trap af, geweld doende om traagzaam te gaan, geweld doende om mijn eigen te overtuigen, dat ik toch algelijk niet zóo noode u te zien moest krijgen.

Ik hoorde uwe stem niet. Ik luisterde en lastig werd ik omdat het matelijk geroefel van mijne rokken den klank overruischen kon, den klank van uwe stem, die ginds moest opklinken, tusschen vader en moeder. Het gebeurde dus toch alle dagen, niet waar?

In de eetkamer zat vader alleen. Het ontbijt stond onaangeroerd op de tafel, en vader zat ervoor, stokkestijf en kommervol. Zijn gelaat was wit en zijne lippen, die anders rood uitblonken boven de witheid van zijn breeden baard, waren nu te gare één streepken. Nooit heb ik de blindheid zijner oogen zoo sterkelijk vernomen.

Ik groette hem en zijne hand ging op, met zegenend gebaar, tastend naar mij, die bevend naderkwam. Hij sprak niet. Zijn gezichte bewoog niet. Hij zat als een beeld van steen, en, als zijne vingeren rusten kwamen op mijne schouders, taakte ik precies de koudheid van een vreeselijk geheim. Ik kuste hem.

O Jakob! terwijl mijn mond zijne wangen benaderden, in dat éene oogenblik van den stillen morgendzoen, heb ik wezenlijk het onvatbaar gevaar, dat dreigde allentwege, voelen een slechtdadige gebeurtenisse worden. Ik heb geweken. Ik heb gevraagd waar moeder was. Een pijnlijke aandoening beknelde mij en de stilte, die hier heerschte, was inderdaad de begeleiding van een werkend ongeluk. Ik heb gevraagd:

- Waar is Jakob?

- Jakob?

Wat was zijn stemme laag en zonderling, wat somberde er lijk de vleugeling van zware nachtgeruchten!... Zijn

hoofd zonk voorwaarts. Zijne hand sleerde van mijne schouders. Zijne hand wuifde langzaam en hopeloos in de leegte, waar spelemeiend de zonne bezig was. Het docht mij dat hij heel verre een schrikkelijke zekerheid zag. Hij sprak:

- Jakob is weg.

II.

Moeder heeft heel den tijd door gezocht naar u. De voornoen is ommegegaan in zeerdoende stilzwijgendheid tusschen mij en vader. De uren hebben zich lange uitgerokken nevenseen en hooger binstwijl rees de prinselijke dag. Het middagmaal is ongetaakt van tafel weggenomen, en vader zweeg aldoor, verdwaald in groote wolken van gepeinzen, lijk een zuil in dikke miststapeling.

De stilte, hoe smertelijk ook, was eeniglijk rond ons mogelijk, Jakob, want gestadig keken wij naar u, die afwezig waart. Gestadig waren onze oogen vol van u en 't minste gedruisch benevelde het beeld, dat ons lief was. Wij voelden 't te zamen danig goed, hoe getweeën we naar hetzelfde gelaat opblikten en hoe dat gelaat eender was voor ons tot in de luttelste vezelingen. Vader was toen niet blind. Hij zag lijk ikke, omdat zijne doode oogen, vol van u, levend waren geworden door zijne liefde.

O! kon ik u nú nog, zooals ik u op die stonde zag, zien en betasten met mijne herte, kon uw gezichte daar onveranderd opduiken in mijne gedachten en kon ik u bewonderen en vergeven!

Wij wisten niet wat gebeurd was....

Nu is het avond. Nu zit ik alleene op mijn kamerken. Ik kan niet herlezen wat ik te noene geschreven heb: het is mij vreemd en verre, al mijn hoofd vulde, al wat mijn woorden beduiden konnen. Ik durf niet kijken naar die rootjes zwarte letters. Ze kriebelen in mijne herzens.

Nu is het avond. Het is mij alsof nooit meer de zonne zal opklaren, alsof nooit meer mijn venstergordijntje zal optinkelen met al het zilver van den lentemorgen. Het is wel, overal om mij, de dikke muur van den avond, de aldoodende duisternis. Het kleine licht van de lampe hangt roereloos

onder 't groene glas. Het horloge ligt stil. De tijd ligt stil. Ik meen precies dat God's eeuwigheid begint.

Jakob! Jakob! waarom hebt ge mij niet herkend? Waarom zijn uwe oogen niet ontloken en hebt ge de klaarte niet gemerkt, die uitging van mij! Was ik dan gedompeld in nachtlijk gesmeur of omdeed u een vaste vool van onzekerheid en logen?

Moeder is in de deemstering thuis gekomen. Ik zat met vader in de groote kamer en niemand had er aan gedacht het licht aan te steken. Deze woonste stond verloren. Moeder zakte hijgend op een stoel. Ik kon niet roeren. Ik kon haar niet helpen en haar hoed afnemen en haar mantel wegdragen. Moeder was uitermate bleek en moe. Vader rechtte zich. Zijn baard was lijk een straal van de mane. Zijne hand, die hij uitreikte, beefde in de halve donkerheid. Zijn mond viel open, maar hij sprak niet. Moeder zei, alsof ze hem begreep en hem antwoordde:

- Ja.... Ja.... Pieter....

En drong thoope en berstte uit in schokkend geschrei.

Ik voelde heel diepe dat ze thans meer úwe moeder was, Jakob, dan de mijne, en ik wist me almeteen zoo gansch verlaten staan op eene endelooze vlakte zonder horizont. Ik weende mee, maar, als moeder naderhand vertelde dat ge gisteren weggeloopen waart met een vrouw, werd plots droge de bron mijner tranen. Ik heb niets gedaan om moeder te troosten. Ik kon niet denken dat iemand meer troost mocht noodig hebben dan ik. Vader heeft me gezoend en heeft gezeid, te wege ook weg te zinken in klagende droefenis:

- Mijn kind, zie onze smert, zie úwe smert. Wij zijn niet boos op hem - maar wij hebben hem verloren!

Ik ben weggevlucht. Ik heb ze laten zitten in de zwarte kamer en ik speur nog langs mijne gedachten de blankheid van vader's baard, als een straal van de mane.

O God! wat is ongenadig mijn lijden! Thans schrik ik voor de machtige veropenbaring mijner liefde en blijf ik zonder hope verwijderd van hem, wiens uitgang, al verder vorderend, de wijdte meet van mijne smert.

Ik minde u, Jacob. Ik kon niet anders zijn dan naast u, ik kon me niet anders denken dan naast u, en ik wist niet

dat ik u minde. Gij hebt me niet gezien. Gij zijt opgegroeid met me, uwe blikken hebben gerust op me, en gij zijt weggegaan, niet merkende dat ik aanwezig was en dat ge mij voorbij gingt.

Waar zijt ge?

Daar zou een stonde komen, zalig als geen. Te onduidelijk kwam ze mij voor, om mij 't onzeggelijk geneuchte ervan te kunnen voorstellen, maar eens zou ze tegenwoordig zijn, eens zou de tijd erover glijden langs ranken van wonderbare blijdschap. Naar die stonde, Jakob, reikte mijn gretig lichaam, mijn gulzig verlangen. Ge zoudt me in uwe armen nemen en mijne leden zouden te gelijk tasten de gansche warmte van uw lijf. Ge zoudt me op uwe borst prangen en we zouden wisselen het schoone vuur van onze herten. Bij paren zouden ommevlerken onze eenzelvige gepeinzen en ons beide omdoen met liefelijk gesnoer.

Ik raadde zeer helder de innigheid van uwen kus, want ik was alreeds rijp voor de ontvangenis van uwe geliefde zoetigheid. Dat ware de stonde, zalig als geen, wier beminnelijke verwachting ik opsloot in het diepste geheim mijner ziel. Dat ware het uiterste van mijn leven en ik was onmachtig om mij in te beelden dat ik misschien dees uiterste nooit bereiken zou. Het was onbewust voor mij eene onwankelbare zekerheid en ik geloofde aan de komste van mijn heil zooals ik sterkelijk aan u geloofde....

O Jakob, o duurbare en trouwlooze! de stonde, die 'k zoo smachtend verbeidde, is mij ontzegd - en den rijkdom van dien eenigen nacht, de weelde van dit eenig geneuchte, aan haar hebt ge alles geschonken!

O pijn die ik niet noemen kan, brand van mijn bloedende wonden, koortse van den dood, die me nakruipt en mij verslindt! ik durf niet kijken in de waarheid, ik durf niet bezien de doening van mijne werkzame gedachten, ik durf niet luisteren naar den galm van gindsch endeloos geluk, gindsch groote geluk der zonde. Ik ben droeve tot stervens toe, en ik kan mijn beminde niet vergeven de smerte, die hij me aandoen kon en waardoor een toornige haat in mij is opgeschoten.

Ja, ja, ik roep het u toe, ik schreeuwe 't aan den drempel van uw zinnelijke leute, van uw hertstochtelijk vertij, ik

krijt het uit mijn vleesch en mijn ziele, Jakob: die vrouw draagt 't geweldig gewicht van mijn haat - die haat ik, die haat ik!

III.

Daar zijn nu dagen voorbij.

Niemand weet hier waar ge heengevlucht zijt, en moeder heeft te vergeefs uw speur opgezocht. Vader wil niet dat de politie verwittigd worde. Hij zit in zijn leunstoel te droomen en uw naam mag niet meer uitgesproken worden. Niemand zegt nog:

- Jakob....

En elkendeen is vol van u.

Denkt ge soms aan thuis, zijt ge niet teenemaal in ringen van passie verdwaald en hebt ge altemets een oogenblik van helderheid? Ziet ge ons drieën, en kunt ge verzinnen hoe thans ons leven is?

Het huis is stil. Het is alsof de dood zelve hier is binnengeslopen en alles heeft bedekt met het floers van hare akelige peiselijkheid. De lente juicht buiten en de hemelen zijn open, strooiend bij bundels de klatering van hun gulden stralen. En midden in wielt de vlijtige zonne en radert al spetsend langs diepten van tintelig azuur. Het is lente over de stad, Jakob. Wij hooren het tjirrelend gepeupel van vinken en musschen in den tuin en eene jonge wind streuvelt alreeds door het malsche loof der ijverige heesters. Ik heb dezen uchtend een hoop madelievekens zien fleuren. Ik keek door het venster, en de zonne zat achter mij over het dak waarschijnlijk, want de madelievekens keken gretig op naar mij. Ik heb zoometeen de sterkte van het uitkomend seizoen getaakt, bij den blik van deze luttele gezichtjes, en ik heb gevoeld dat ik ziek werd stilaan.

Vader zit gedurig sprakeloos op zijn gewone plaats in de groote kamer, en zijne lippen blijven bleek. Hij roert zijne handen niet. Hij roert zijne voeten niet. Hij zit vastegekluisterd in zijn ongeluk. Zijn gelaat is van steen, zijn voorhoofd een gladde schrikkelijke vlakte. Hij droomt.

Wat is de vervaarlijke mijmering die woelt en wendt en wutelt in dezen blanken kop? Bijwijlen, als ik heel dichte

naast hem zit (want zijn begeerte is soms alzoo) ontwaar ik den tocht van zijne ongedurige gedachten. Ik word in 't geluchte de vleugeling ervan gewaar - 't is als het verre geruisch van herfstewinden, de roteling van moede bladeren, binstdat een asem van het stervend getij heimelijk schuift erlangs. Die man, Jakob, heeft u lief boven de macht der menschen en de klacht van zijne liefde is lijk het treurend gewaai van den ganschelijken najaarshemel. Wanneer de ure een heele tijd zich lijdelijk heeft uitgelengd, komt zijne hand eens zoeken naar mijn voorhoofd. Hij fleert langs mijne wangen, langs mijne slapen, langs mijnen hals, hij vingert over mijne oogen en blijft ze beloken houden, en spreekt:

- Zoo is, evenals in mij, de duisternis in u. Gij voelt de zonne slaan op uw angezicht, maar gij ziet het venster niet daarhooge. Mijn kind, wat merkt ge in de donkerte?

Ik kan dan niet antwoorden en hij herhaalt zijne vraag. Ik word danig benauwd en zou wel geerne willen weenen, wetende dat ik niet antwoorden mag. Zijne stemme komt lager en ik voel dat zijne hand op mijne oogen rilt. Hij zegt ten derden male:

- Wat merkt ge in de donkerte?.... mijn kind?

Ik zwijg en zachte zijgt bezij mijnen schouder zijne moede hand. Zijne lippen geraken weer toe en zijn gelaat wordt van onbeweeglijk steen. Seffens zie 'k op 't tjopken van zijne wimpers een ronde traan bengelen en de jubelende zon speelt eromme met al het wonder van haar jeugdig gelonk.

Ik wil opstaan en vader omhelzen, ik wil omvatten zijn krachtig hoofd met àl de zoete zwakheid van mijne armen en ik wil zoenen zijne blindheid - maar, al klatert de volle lente hier tallenkant in den hoogen dag, vader zijn baard is plechtig en roerloos als een straal van de mane....

En we zitten en zwijgen en kijken, Jakob, naar de àlbeheerschende beeltenis, naar u, naar u, die huist in ons gansche wezen.

Uwe moeder, uwe smertelijke moeder loopt swijlens de kamers op en af. Ze kan de wegende stilte niet verdragen en doolt langs de trap, snuffelt in de keuken en drilt in den tuin. Een jagend ongeduld drijft haar gichtig lijf, en ze toetst alhier en alginds een stoel, een kast, een potje. Nievers stilt ze haren doelloozen gang en nievers treft ze de vredig-

heid, wijl de vredigheid is heengetogen met u, die nu toch óok zonder vredigheid dwaalt.

De dagen gaan voorbij, de dagen slepen in deze holle woonste. Uwe moeder komt me altemets driftig tegen hare borst drukken en jammert:

- Mijn kind! m i j n kind!

En ik weet dan dat ik juist haar kind niet ben en dat zij 't in hare ellende zoo uitroept, omdat ik u niet kan vervangen.

De dagen rekken onder 't pleizierig bedrijf van het lieve seizoen hunne folterende stonden. De dagen torsen gestadig de tijding van ons wee zonder ende. De dagen vervullen, tot in de hoeken, dees huis, met de tegenwoordigheid van het ongeluk. Dees huis staat als een vierkante massa in de woestijn. Als iemand schelt aan de deur, schrikt elkendeen op, want akelig dreunt tot op den zolder de bellende klabettering. Vader heeft de horloge doen stilleggen. Alle geluiden worden hier groot en eendelijk, omdat niets hier past dan het pijnlijk verloop van ons hopeloos verdriet.

Waar zijt ge, Jakob?

Peinst ge niet meer aan ons, die u dragen op ons hert? Peinst ge niet meer aan ons, die vergeten zullen uw kwade daad? O Jakob, peinst ge niet meer aan ons, die u her ontvangen willen, die snakken naar den blik van uwe oogen, 't geluid van uwe taal, den tast van uwe vingeren?

Wat moet ge vluchten? Mijn liefde was u immers onbekend en gij mocht zonder schaamte eene andere ontvangen, die waarachtig zou zijn. Wat moest ge vluchten en vertrappen de welvaart van ons huis?

Bedenk wat nog gebeuren kan, bedenk dat ge moeder hare rust kunt weergeven en vader zijn verloren droom. Kom terug! Spoed u naar hier, spoed u in onze armen. Ik zal nooit laten merken dat voor altijd mijne ziel werd geknakt, en mijne tranen zullen geen getuigen hebben. Spoed u bij ons! o Jakob! doet hier de zonne komen, ijl herwaarts en open uw hert! Ik zal lachen, ik zal u wenken en toeknikken en lachen, en mijne liefde zal worden, totterdood, totterwaarheid, o Jakob, een diep verborgen graf.

IV.

Ik lig te bedde. Eene zware vermoeienis is mij overgekomen en ik buk onder een onzeggelijken last. Te voornoene terwijl ik in de verandah zat en uitkeek naar de nieuwe bloemen van den tuin, is mij een mistig vool voor de oogen gezegen. De helderblauwe zomerlucht werd een grijze nattigheid en 't docht me dat ik midden een groot plein stond, waar onzichtbare smokkelregen de vlakke gronden omnevelde.

Sindsdien zijn mijne blikken zwak. Ik leef zonder uitzicht, en soms zijn mijne leden zoo onmachtig, dat ik neerliggen moet. Dan tuur ik naar de bekende zoldering en ik volg de wolken van de oude verf, de toevallige kalkspleten, de schaduwteekening, die opsombert boven de vensterruiten. Ik speur bijwijlen spokige gezichten in al deze wispelturige lijnen en vlekken, en vaak nijp ik mijne oogen dicht, want ik word heel bang. Maat seffens ontwaar ik uw duurbaar gelaat en ik reik tevergeefs mijne armen uit naar u.

Straks komt de nacht. Ik heb schrik van de donkerte, ik voele de koortse mijn bloed ontsteken als ik denk aan den nacht die komen moet. Ik begrijp niet hoe ik u dat alles kan schrijven zonder beven. Uwe moeder heeft me ook zoo gemakkelijk in de kussens gezet, dat een zoete wereld me steunt (dat word ik precies gewaar) met donzig fluweel en buigende vederen. Moeder verlaat me even....

Uwe moeder, Jakob, is goed als de liefde zelve. Ik kan niet zeggen hoe lijze de streeling fleert, de zorgzame streeling van hare voorzichtige handen. Ik kan niet zeggen hoe zonnig straalt over hare wezen de schoonheid van haar leed en van haar medelijden. Ik kan niet zeggen hoe ganschelijk me deugd doet de uitverkoren klank van haar aaiende woorden. Uwe moeder weent om de wille van u, en thans ook om mijnentwil, want zekerlijk heb ik in haren blik gemerkt dat ik langzaam henenkwijn.

Wat zult ge zien, Jakob, als ge hier ooit wederkeert? Zult ge het huis herkennen, waar zooveel verandering werd gesticht door u? Uwe moeder heeft nu rimpels en een matte bleekheid, sinds die menige weken van vruchtelooze verwachting. Uw vader heeft nu invallende slapen en een ge-

spannen voorhoofd, waar glimt de schrikkelijke effenheid van zijn troostloos wee. En ik, ikke, verminderd door mijn wanhoop, opgevuurd door onvoldaan verlangen, ikke, die wegvlam in de leegte van uwe afwezigheid - misschien wordt u meteen veropenbaard wat uw omdampte geest niet speuren kon in mij, misschien herkent ge dan den brandenden doorn van mijn liefde, waarmede ik mezelve doodelijk heb gewond.

Ik vrage 't u, wat zult ge zien, als ge hier wederkeert?

Maar, zult ge eens wederkeeren?

Wij weten waar ge verblijft, in gindsche vreemde stad van passie. Moeder zegt dat ge ongelukkig zijt en dat ge spoedig de vrouw zult verlaten, in wie ge lafenis van uw heeten mond hebt gezocht en die u slechts een onbekende moeheid heeft geschonken. Ge zijt nu arm en woont in leelijke buurten. Maar weet moeder dat ge wellicht spartelt in de vlammen van uw lusten, weet zij dat ge wellicht de overmate bereikt van zinnelijke bevrediging?

Bedenk ten minste, o Jakob, dat uw tijdelijk geneuchte gemaakt is met de honderden zuchten van ons gefolterd hert, met de honderden kreten van ons verscheurde ziele. Bedenk dat uw vergankelijk pleizier een ijdel gebaar is van uwe zwakheid en dat gij onbedacht lawaai maakt, met uwe voeten, op onze reutelende borst.

Daar is een toekomst, daar is nog eene wrokkige toekomst, o Jakob!

Maar ik kan niet meer wachten, ziet ge wel, mijn vriend, ik kan niet kijken, altijd, altijd, zonder hope, naar de verwoeste kimme. Te lange hebt ge vertoefd. Ik ben gekwetst.

Nu zal ik u toch niet als geliefde groeten. De sterkste min zou onmachtig zijn om te herstellen wat in mij door 't wilde vuur is opgevreten. Ge zijt eene herinnering geworden. Als ik u weerzie, zal het zijn zonder gichtige gretigheid. Ik zal tevreden uwe vingeren omtasten, maar ge zult Jakob niet zijn....

Straks komt de nacht. Hij nadert alrede en kruipt met dampige lenden te voorschijn uit de hoeken van mijne kamer. Het papier vóor me en de lakens van mijn bedde zijn witter dan de dag die sterft. Het venster is niet zoo blank. Ik hoor het zoevend rumoer van de stad, 't getoet van stakende fabrieken en 't verre gefijfel van spoormachienen.

Ik durf niet opkijken naar de zoldering wijl de spokige figuren er gapen en grijnzen, en me wenken naar wijde regionen.

Wat bevangt mij dan voortdurend een redelooze schrik? Ik durf niet ophouden te schrijven. Ik luister geerne naar de verwarde stadsgeluiden en raad de stap van haastige menschen over straat. Ik volg met gewilde aandacht de rappe rollinge van een sjeeze, tot de kloefklop van 't peerd mede wegroezelt in het vage gedruisch alginder. Ik zal me niet neerleggen, al wordt nu van zitten mijn rugge moe. Ik ben danig benauwd. Het is me alsof een schrikkelijke gebeurtenis in aantocht was en de avond, die zijgt, de holten opent van gapende bedreigingen. Hoe zal deze nacht voorbijkruipen, en rijst ooit de morgen uit de wegende duisternis? Alleen ben ik in al dees gewoel, in al de naderende stilte, in al den naderenden nacht. Mijn angst is zonder uitkomste en ik weet dat, daarboven, in diversig maskerspel, grinniken de figuren van mijne bange verbeelding.

O moeder, mijne moeder, die me op uwe armen het groote leven hebt binnengebracht, ik ben buiten zinnen, ik weet niet meer tot wien ik mij wenden kan. Het lot is mij niet genadig en thans wijkt de grond onder mij, thans knikken mijne leden, thans zakt mijn lichaam omlage. En schrikkelijker nog zijn de tijden die komende zijn en geen verlossing zie ik tegemoet.

O moeder, die weg zijt gegaan, die u verwijderd hebt zonder herkomste, aanzie mij - aanzie mij zoete, mij, die geheel en al verlaten ben....

V.

Nu zijn alweer maanden verleden. Ik ben zeer ziek geweest en lange dagen heb ik buiten kennisse gedoold in schrikkelijke droomen. Tegenwoordig was rustiger mijn rustelooze geest en ik voelde reeds de deugddoende zorgelijkheid van uwe moeder, heel zachte waaien als zoelte van een zomerwind om mijne slapen.

Maar er staat gevonnisd ievers dat de doemenis van God over mij is uitgedaverd en dat dees huis is geteekend met den vinger van den kwade.

Zie! Jakob, ik heb geen tranen meer om te weenen, ik heb geen sterkte meer om mijne armen uit te reiken naar u. Ik ben verbrijzeld, kapot, verloren. Waarom hebben de menschen mij genezen?....

Uwe moeder is een heele tijd hier gebleven dezen morgen, gezeten aan de sponde van mijn laag bed. Ik zag dat haar gelaat verhelderd was en dat een groote hoop een ongemeene fonkeling deed opklateren in hare oogen. Haar voorhoofd was omkransd met het bevend licht van verwachte tijdingen en ik merkte wel de blijdschap die zij te vergeefs van hare lippen wou verdrijven.

Ze zat aan de sponde van mijn laag bed. Ze borduurde, onhandig voer ze de blinkende naald en het garen stropte aldoor en haperde in de harde zijde. Ik glimlachte, en toen begreep ze dat ik de ongedurigheid van haar ingetogen koortse belette. Ik zei:

- Ge zijt wel haastig, moeder, en uw draad wil niet mee met den spoed van uwe vingeren.

- 't Is de zware regen die in 't geluchte hangt, mijn kind.

Ik zei, omdat een blos subiet over hare wangen roosde:

- Ge zijt wel vroolijk, moeder, en de leute straalt over uw werk, hier tallenkant.

- Mijn kind... mijn kind... 't is 't najaar, 't is de nadering van 't wintergetij.

En ik glimlachte en sloot mijne oogen.

Maar moeder viel op hare knieën en vatte mijne handen en kustte me gretig, en het was een wonderlijk geluk, dat langs hare wimpers de tranen deed perelen. Ze snikte en hare woorden stieten tegen mijn mond aan, zoo dicht boog ze over mijn aangezicht. Ze prevelde:

- Ik moet het u zeggen, ge zult u in blijdschap niet opwinden, ge zult rustig blijven en braaf. Hoe zou u deeren het vroolijke nieuws? Zij zoete en prijs de liefelijke voorzienigheid... Jakob keert terug!

Ik kon een kreet niet weerhouden en ik bracht weenend mijne armen om moeders hals. Ik voelde dat alles mij drievoudig gegeven werd, wat ik verloren had, en dat ik nu leven moest, sterkelijk leven en opgaan in dat leven tot het peil van Gods genade, die me blij willen maken had.

Ik werd nievers een schaduw gewaar en almeteen was uwe moeder mij nader dan ze mij ooit zou kunnen komen. In warme geuten steeg naar mijne hersens de vreugd die uit mijn herte omhooge sprong, en mijn gansche wezen werd warm en breed. Ik en hoorde maar halvelings wat moeder mij naderhand nog zei. Alleen beet even in mijne borst het laatste gezegde:

- Hij keert weer... morgen... hij is op weg wellicht. Ook hij werd door den hemel tot bewustzijn teruggeroepen en hij beweent nu de zondaresse, die met hem ons vervaarlijke wee bedreef... Die vrouwe is dood.

Mijne armen vielen van weerskanten op het kussen en ik voelde een innig medelijden. Ik kon niet antwoorden. Dat medelijden stopte mijne keel en geweld deed ik om mijn asem weer te krijgen. Ik hadde willen snikken, maar plots lagen traanloos mijne oogen. Een koude rilling liep over mijn rugge en wipte sidderend weg in mijn haar.

Ik mocht eindelijk mijne aandoening neerduwen en mijne longen bevrijden. Ik zag uwe moeder me toeknikken en glimlachen. Ik zei, hakkelend:

- Moeder! moeder! ik heb deze vrouwe gehaat!

- Zij was de vrouwe van uw broer, mijn kind...

- O ja! o ja! ik ben schuldig, moeder, zij was zijne vrouwe, en hij was mijn broer.

Ik weet niet hoe ik het heb kunnen uitspreken, Jakob, ik weet niet hoe ik het heb kunnen brengen in éen tastelijk woord - dat ge iets ànders waart, dat ge Jakob niet waart.

Ik merkte hoe uwe moeder seffens heel verward me aankeek en ik werd gewaar dat mijn geheim teenemaal bloot lag op mijn gelaat. Ze week van me. De veropenbaring kwam haar zekerlijk voor als een ontzettende noodlottigheid, want hare handen doken met wanhopig gebaar hare oogen en ze bleef staan, te midden van de kamer, paalrechte in de noesche klaarte van den herfstdag.

Ik begreep niet wat ommeging in haar. Ik zei dat ze naderen zou en dat ze zich zou stuipen om goed mijne woorden op te vangen. Ik sprak:

- Mijn haat vervolgde die vrouwe, moeder. Ik had mijn haat opgestapeld met al de kracht van mijn onzegge-

lijke ellende. Maar de hemel is getuige, moeder, dat ik nooit den dood van deze vrouwe gewenscht heb. O zij heeft me tienwerf den dood doen belijden, moeder, want ik minde uw zoon, en niemand zou hem meer minnen kunnen dan ik - ikke, met mijn poover herte, thans vermijzeld in onbekende smerten. Zij gaat nu in mijne gedachten als de onverantwoordelijke vreemdeling, en mijn deernisse begeleidt haar in het graf... Laat me opstaan, moeder, laat me spoedig genezen, laat me hem ontvangen, dien ik gemind heb en die met leege handen terugkeert. Kijk, moeder, ik ben machteloos tegenover me zelve: en ik lieve hem nog, boven mijne droefenis, boven mijn vleesch en mijne zinnen, - zóo, ja, ja, lieve ik hem...

Uwe moeder week van me, Jakob. Ik reikte mijne handen naar heur en ik riep op heur. Hare blikken werden grijs als staal en puntig als de schrik, die hare vingeren deed trillen. Ze stotterde, onverkennelijkt:

- Maar... maar... het kind!
- Het kind! Gij zegt?... Gij zegt?... 'k En hoore niet... 't Roezelt alom... Het kind?
- Het leeft.

'k Zag 't woord op hare lippen te voorschijn komen, als een vonnis.

VI.

Een laatste maal schrijf ik u, Jakob.

Daar rest nu niets meer van al wat ik begeerde: alle mijn verlangens heb ik eerst verminderd, en één vóor één naderhand zien wegmorzelen. Ik mag niet meer denken aan u, want gij behoort uzelven niet. Ik mag niet meer leven...

Uwe moeder heeft me willen troosten en in den avond is uw vader ook bij me gekomen. De glimmende vlakte was weg van zijn voorhoofd. Ik voelde zoo duidelijk dat we niet meer in smerten vereend waren, en dat ik thans alléen den ganschen last droeg van 't onherstelbaar verleden en de duistere toekomst. Zij waren vroolijk en brachten mij den troost van hun mededoogen. Maar, Jakob, ik ben nu te verre verwijderd van hen en ik kan niet meer laten zinken

tot in mijn hert de woorden van hunne troost, want hun troost, hoe welgemeend ook, is langs de oppervlakte en ik taak hem niet. Zoo ben ik waarachtig te verre verwijderd van hen.

Vader heeft me veel verteld van plichten en opoffering en van jeugd. Ik heb alles vergeten. In mijn hoofd ruischt rijzekens de klank van zijn stem om een éenig vastbehouden gezegde:

- Ge zijt nog jong, mijne dochter.

O ja, ik ben nog jong! En hier zijgen nu de verflenste bloemen mijner jeugd, hier ben ik nu, in de nuttelooze pracht mijner jeugd, hier snakt nu naar leven mijne jeugd, mijne jeugd!

Jakob, geloof dat ik u wel geerne zou willen zien, nog eens, eer ik den uitersten wegel insla. Het is volle nacht en elkendeen slaapt. Zelfs de stad is zonder lawaai en schijnt te rusten. Fluks komt de morgen met grijze lichten. Het regent. Ik hoor het eentonig gedrop vingeren tegen de ruiten. Het is een kalme regen, een moede regen, en geen zotte wind zweept de vlagen heenentweer. Ik weet hoe straks de morgen zal opengaan in de natte hemelen, en hoe heel flauw de mistige dag zal rijzen. Dan zult ge komen. Dan zult ge kloppen op de deur en uwe moeder zal u binnen laten. Ge zult zoenen uwe moeder, en uw vader zal u vergeven.

Jakob, ik zou willen zien uw hoofd, uwe oogen, uwe handen. Ik zou willen dragen uw blik, en endelijk in één zicht uw gansche wezen vastrijgen binnen mijne hersens. Maar al wat gebeurt is sleurt na zich 't gewicht van zijn schrikkelijke gevolgen en ik moet luisteren naar de dwingelandij van mijn lot. Ween niet als ge mij hier vinden zult, koud en levenloos, ween niet over mijn dood, maar ween over mijn lijden.

Want ik heb geleden tot ik was uitgeput, ik heb in de vlammen gestaan tot ik doorbeten werd door 't vuur. Mijn dood verlost mij uit den brand. Zegen den dood, die mij verlost.

't Geluchte is onbeweeglijk en 't lampelicht werpt werlooze klaarten rondom. Me dunkt dat de witte venstergordijntjes geel uitblinken en dat de bruine kast heel rood is

geworden. 't Portret van uw grootvader dat daarboven hing heb ik afgenomen, en de koorde heb ik doorgesneden. De koorde ligt naast mij.

Hoe komt dat zoo plots, en zonder overgang? Ik herdenk dat we samen kinderen zijn geweest, Jakob, dat we samen gespeeld hebben, o Jeezes! zoo plezant al die spelekens, die 'k nu overhand zie voorbijglijden in mijn geest. Ik herdenk dat we samen opgegroeid zijn en dat ik u de boeken voorlas, die u aangenaam waren, en dat ge mijne optellingen maaktet voor de school. Wat staan die kleine dingen in 't leven vlak effen met de groote, als men endelijk, bij 't naderen van den vrede, het verleden overkijkt. 't Is me of alles gelijk daar ligt achter mij, alles van eender belang - alles nietig. Ik herdenk dat ik eens een oorbelle heb verloren en lang daarvoor weende, ik herdenk dat ik u bemind heb en lang daarvoor weende. Al hooger en wijder bezie 'k u allen, die wroetelt op de eerde en vlijtig uw weeën spint, want al verder heb ik mij teruggetrokken naar de eeuwige rustigheid. Mijn bloed is zonder geweld. Kalm benader ik de almachtige stilten, wijl ik niets meer verlaat, wat ik reeds niet verloren heb.

En toch....

't Portret van uw grootvader ligt op den grond zoo ongewoon, zoo akelig, als bij een ongeval. Mijne vingeren raken de koorde, die ik in een knoop heb geleid. Daar is iets leelijks, in dat voorbereidend gedoe, iets dat me terugstoot en pijnigt, en in mijn herte reuzelt zonder reden een vage spijtigheid. Maar wat zou ik betreuren? Ik ben niet schoon meer en de dood zal op mijn aangezicht geen bloemen vinden. Ik peins liever aan u.

Ik peins aan u, Jakob, die, in onschuldig bedrijf, mijn vuur hebt gespijzigd en mijn leed hebt bewerkt. Ga omme zonder wroeging, want gij hebt gehandeld zonder inzicht. Nog veel zult ge dragen moeten, en meer verdriet zal uw gelaat met rimpeling beschaduwen. Ik peins aan u, laat dan dees uiterste gepeins u vergezellen en u geven de zoetigheid van troost. Alginds, waar alle tijden in endeloosheid zich wisselen, zal ik in wondere klaarte wachten op u, en, als door 't zout van uwe tranen uwe oogen lijk de mijne moe zullen zijn, zult ge naar mij komen en mij herkennen.

Vaarwel... Leg me straks schoone neer, schoone uitgestrekt, en blijf me bezien aan de sponde van mijn laag bed. O Jakob! ik had u lief, en mijne liefde was sterker dan de liefde der menschen, ach! ikke, die een mensch was....

Vaarwel!....

De nacht is overal.... ik moet u nog zeggen.... entwat, Jakob.... ik weet wel, ik weet wel.... Ik luister naar den regen....

HERMAN TEIRLINCK.

Modern positivisme.

VI.

(Slot.)[1)]

Laten we die kennisleer van Ziehen wat nauwkeuriger beschouwen.

Dat ze in het algemeen overeenstemt met die van Berkeley en Hume, daaraan kunnen we niet twijfelen. Ziehen zelf verklaart uitdrukkelijk[2)]: 'Boven den ingang der kennistheorie is geen ander opschrift mogelijk dan de stellingen van Berkeley: "De uitwendige voorwerpen bestaan niet op zichzelf, maar ze bestaan in geesten" en: "Hun *esse* is *percipi*".' Op eene andere plaats[3)] echter spreekt hij veel minder beslist en, naar het mij voorkomt, meer in overeenstemming met zijne werkelijke meening. Hij definieert daar de immanente philosophie, waarvan hij zegt een aanhanger te zijn, als 'de leer, dat wij behalve onzen bewustzijnsinhoud geen *andersoortig* bestaan moeten aannemen.'

Indien we volgens die leer geen *andersoortig* bestaan moeten aannemen, schijnt daaruit te volgen, dat we volgens haar behalve onzen bewustzijnsinhoud nog wel een *gelijksoortig* bestaan moeten aannemen. We zullen zien, dat dit inderdaad de meening van Ziehen is.

Over het tweede bestanddeel van het onmiddellijk-gegevene

1) Zie *De Gids* van October jl.
2) 'Erkenntnistheorie', pag. 5.
3) 'Zeitschrift für Psychologie etc.', Bd. 33, pag. 91.

van Berkeley, over het *Ik*, denkt hij anders dan deze. ‘Dezelfde Berkeley,’ zoo zegt hij,[1] ‘beging echter in een ander opzicht zelf de fout, die hij had afgekeurd, nl. ten opzichte van het *Ik*. De onderstelling van een stof liet hij varen, maar de onderstelling van een *Ik* plaatste hij zonder verder onderzoek aan de spits van zijn werk.’

In dit opzicht sluit Ziehen zich dus aan hij Hume. Het *Ik* is ook voor hem, naar het schijnt, niets anders dan een bundel percepties.

Wat de motiveering der eerste stelling betreft, ook daarin stemt hij overeen met Berkeley. Hij zegt uitdrukkelijk[2]:

‘Nu staat echter de idealistische theorie verder voor deze vraag: wanneer het ook juist is, dat ons alleen de psychische processen gegeven zijn, dan schijnt het toch aan den anderen kant een feit, dat wij aan onze gewaarwordingen de voorstelling verbinden, dat zij, nl. onze gewaarwordingen, door iets van anderen aard, nl. door materieele voorwerpen, veroorzaakt worden; heeft deze voorstelling nu niet toch recht van bestaan, keeren we dus toch weer niet tot het oude dualisme terug? Ook op deze vraag heeft Berkeley het juiste antwoord gegeven en bestreden, dat de voorstelling van zulke materieele voorwerpen juist gevormd is.’

Wat dat antwoord van Berkeley is, heb ik uitvoerig meêgedeeld in het tweede hoofdstuk van deze verhandeling. We hebben gezien, dat zijn verschillende argumenten tegen het bestaan van stoffelijke voorwerpen uitgaan van de centrale gedachte der ongelijksoortigheid van geest en stof en de daaruit volgende onmogelijkheid van werking van de een op den ander en van den ander op de een. Dit is ook het argument van Ziehen. Het is dat in zóó hooge mate, dat hij, als hij meent in zijne gereduceerde gewaarwordingen of reductievoorstellingen een geschikten, onstoffelijken plaatsvervanger gevonden te hebben voor de uitwendige, stoffelijke voorwerpen, dat hij dan uitroept: ‘De μετ□βασις ε□ς □λλο γ□νος’ - dat wil hier zeggen de inwerking van ongelijksoortige dingen op elkaar - ‘is vermeden.’[3]

1) ‘Erkenntnistheorie’, pag. 5.
2) ‘Over het algemeen verband tusschen hersenen en zieleleven’, pag. 51.
3) ‘Erkenntnistheorie’, pag. 34.

Nu is het met die volkomen ongelijksoortigheid van geest en stof en met de daaruit volgende onmogelijkheid, dat ze op elkaar werken, een zeer eigenaardig geval. Men is begonnen deze twee bestanddeelen in onze ervaring te onderscheiden en merkte op, dat ze zeer veel van elkaar verschilden. Men heeft er dus afzonderlijke begrippen van gemaakt. Indien deze begrippen juist gevormd zijn, en dat wil van het realistische standpunt, waarop men ze gevormd heeft, zeggen: indien ze beantwoorden aan iets werkelijks, d.i. aan iets onafhankelijk van het bewustzijn, dan houden ze rekening met alle gegevens, die de ervaring ons verschaft, en dus ook met de, juist op dit realistische standpunt, zeer veelvuldig zich voordoende ervaring van eene werking van den geest op de stof en van de stof op den geest. Had men dit in het oog gehouden, dan zou men de begrippen geest en stof nooit zoo gemaakt hebben, dat daardoor een wederkeerige werking op elkaar van de daaraan volgens de onderstelling beantwoordende werkelijkheden werd buitengesloten. Men is echter anders te werk gegaan. Beheerscht door de neiging tot generalisatie heeft men van het opgemerkte groote verschil een absoluut verschil gemaakt, en daaruit geconcludeerd, dat onze gewaarwordingen onmogelijk door stoffelijke lichamen kunnen veroorzaakt worden.

Laten we voor een oogenblik onderstellen, dat aan de begrippen stof en geest werkelijkheden onafhankelijk van het bewustzijn beantwoorden. Dan zou ik willen vragen: wat *weten* we van die werkelijkheden om zoo stout te beweren, dat ze zóó volkomen ongelijksoortig zijn, dat ze niet op elkander *kunnen* werken? Het is zeker niet overdreven hierop te antwoorden: zeer weinig, veel te weinig om die bewering waar te kunnen maken. Het zou dus voor de hand liggen te onderstellen, dat die ongelijksoortigheid niet zóó volkomen is, dat ze iedere wederkeerige werking uitsluit. In ieder geval komt het mij ongeoorloofd voor deze zoo onvoldoend geconstateerde en wellicht onvoldoend constateerbare ongelijksoortigheid als argument, en wel als *eenig* argument, te gebruiken voor beweringen, zoo geheel in strijd met de opvattingen van het gezond verstand als die van Berkeley en Ziehen. Dit geldt in zijn vollen omvang voor Berkeley, in mindere mate voor Ziehen. Want diens gereduceerde gewaarwor-

dingen komen vrijwel overeen met de uitwendige voorwerpen van het gezond verstand en met de stoffelijke lichamen der natuurwetenschap, behalve dat hij ze bewustzijn toeschrijft. Wel geen individueel bewustzijn, zooals we dat kennen uit onze persoonlijke ervaring - dit is volgens hem, gebonden aan de terugwerking van een zenuwstelsel - maar een mysterieus en voor ons volkomen onvoorstelbaar algemeen bewustzijn.

Deze gereduceerde gewaarwordingen of reductievoorstelingen - ik heb haar naam reeds herhaaldelijk moeten noemen - spelen in het stelsel van Ziehen een zeer belangrijke rol. Ze staan als het ware in het middelpunt daarvan. Het is dus voor het begrijpen van dat stelsel van het grootste belang zich een duidelijke voorstelling te vormen van haar beteekenis. Laten we daarom zien, wat hij er onder verstaat en hoe hij er aan komt of meent te komen.

VII.

Direct gegeven zijn volgens hem alleen gewaarwordingen en voorstellingen. Het zijn in het algemeen de ‘ideas’ van Berkeley en de ‘impressions’ en ‘ideas’ van Hume.

De gewaarwordingen zijn identiek met wat we gewoonlijk de uitwendige voorwerpen noemen. Dit is, zooals ik reeds herhaaldelijk heb opgemerkt, de grondstelling van het positivisme. Is men daarbij dan een verdediger van de realiteit en een bestrijder van de idealiteit van de ruimte, of, zooals Ziehen zegt, beschouwt men de ruimte als een eigenschap van de reductiebestanddeelen der gewaarwordingen, dan volgt daaruit onmiddellijk, dat de gewaarwordingen niet zijn *in* ons lichaam, *in* onze hersenen, maar daarbuiten, op de plaats, waar wij zeggen het voorwerp waar te nemen. Dit is een punt, waaraan Ziehen, en met hem alle moderne positivisten, groot gewicht hecht. Het is de verwerping van de - door Avenarius het eerst zoo genoemde - *introjectie* van onze gewaarwordingen naar een plaats in onze hersenen, en van de daarop volgende *projeetie* van die gewaarwordingen, als voorwerpen van waarneming, naar buiten. Ik kom er later op terug.

Op de gewaarwordingen volgen herinneringsbeelden of eenvoudige voorstellingen *van* die gewaarwordingen. Hieraan twijfelt Ziehen in den grond evenmin als Hume. Hij voelt

echter wel, dat hij op onzekeren bodem staat en redeneert er dus een weinig over.

'De beteekenis van dezen genitief *van* die gewaarwordingen,' zoo zegt hij,[1] 'moet men niet verkeerd begrijpen. Hij beteekent niet de eene of andere geheimzinnige betrekking van de voorstelling tot de gewaarwording, maar *in de eerste plaats* slechts een feitelijke gelijkheid van de eerste met de laatste bij kwalitatief verschil in andere opzichten en verder een veelvuldige opeenvolging in den tijd. Wij zien den boom - vervolgens sluiten wij ons oog, en in plaats van de gewaarwording komt iets anders, de voorstelling van den boom, welke de zoogenaamde zintuigelijke levendigheid van de eerste mist, maai overigens toch op haar gelijkt. Deze opeenvolging in den tijd heeft zich dikwijls herhaald. Dit en *niets anders* beteekent de genetief.'

Deze woorden maken ons niet veel wijzer. We hooren eerst, dat die genetief *in de eerste plaats* iets beteekent en daarna, dat die genetief *niets anders* dan dit iets beteekent. Dit schijnt zelfs eenigszins tegenstrijdig en brengt ons in de war. En dit wordt niet minder door de woorden die onmiddellijk volgen: 'Deze eerste gebeurtenis, die zich aan de gewaarwording vastknoopt, de vorming van een voorstelling, is een *onmiddellijke* en *noodzakelijke* gebeurtenis, niet een oordeel of een gevolgtrekking, waaraan men de praedikaten waar of niet-waar kan toekennen.'

Dat een gebeurtenis in tegenstelling met een oordeel of een gevolgtrekking een *onmiddellijke* genoemd wordt, begrijp ik. Maar een *noodzakelijke?* Het woord noodzakelijk is in deze tegenstelling niet op zijn plaats. Het doet denken aan oorzakelijk verband. Zou dan op den achtergrond van Ziehen's bewustzijn bij het neerschrijven van deze woorden de gedachte aan een oorzakelijk verband aanwezig zijn geweest? Het schijnt niet gewaagd dit te onderstellen. Maar dan heeft ook de betrekking tusschen gewaarwording en voorstelling al het 'geheimzinnige', dat in iedere betrekking tusschen oorzaak en gevolg gevonden wordt. En dan vervalt te gelijk de bewering, dat die genetief *niets anders* beteekent dan gelijkenis en veelvuldige opeenvolging in den tijd.

1) t.a.p. pag. 2.

We zullen later zien, dat Ziehen inderdaad nog een geheel andere betrekking tusschen voorstelling en gewaarwording aanneemt dan de genoemde, en dat de beschrijving, die hij van deze betrekking geeft, een der meest mystieke gedeelten is van zijn kennisleer.

Voorloopig bepaal ik mij tot een tweetal opmerkingen.

De eerste is de volgende. De nagenoeg volkomen gelijkenis - met uitzondering natuurlijk van de zoogenaamde zintuigelijke levendigheid - die Ziehen aanneemt tusschen gewaarwording en voorstelling, is niets meer dan een hypothese, die we wel is waar instinctmatig maken, en van wier juistheid we vast overtuigd zijn, maar toch een hypothese, die we niet verder kunnen motiveeren en zelfs niet a posteriori door ervaring kunnen controleeren.

Voor het betoog hiervan verwijs ik naar het derde hoofdstuk van deze verhandeling. Zoo vinden wij ook bij dezen positivist hypothesen, ja zelfs oncontroleerbare hypothesen in de gegevens, waarvan hij als volkomen zeker meent te kunnen uitgaan.

En de tweede opmerking. Handelende over onze gewaarwordingen, aarzelt Ziehen geen oogenblik deze in zijn redeneeringen te vervangen door onze voorstellingen, en hij twijfelt er geen oogenblik aan, dat de uitkomsten, waartoe hij op deze wijze komt, daardoor niets van haar juistheid zullen verliezen. En natuurlijk, hij *moet* dit doen; anders had hij zijn boek over de kennisleer ongeschreven moeten laten. Hij neemt dus aan, dat de voorstellingen de gewaarwordingen vertegenwoordigen, dat ze er aan beantwoorden, dat we zonder gevaar voor fouten de eene voor de andere kunnen substitueeren. En ook dit is een hypothese, die we niet direct, maar alleen in haar uitkomsten door de ervaring kunnen controleeren, de hypothese van een geheimzinnige betrekking tusschen voorstelling en gewaarwording, waarvan we ons niet nader rekenschap kunnen geven.

De eenvoudige voorstellingen vermeerderen zich volgens Ziehen op verschillende wijzen, en daardoor ontstaan samengestelde voorstellingen, algemeene voorstellingen en voorstellingen van betrekking. Vooral de laatste zijn volgens hem zeer belangrijk. Hij geeft ze den naam van kategoriaalvoorstellingen en noemt er zes, nl. die van gelijkheid, gelijkenis,

verschil, gelijk-blijven, verandering en afwisseling. De allerbelangrijkste daarvan is die van verandering. We zien nl. zeer dikwijls geleidelijke veranderingen, die zich onder gelijke omstandigheden steeds op dezelfde of nagenoeg dezelfde wijze herhalen. Deze constante en geleidelijke gewaarwordingsveranderingen doen de causaliteitsvoorstelling ontstaan.[1)]

Ziehen sluit zich dus, wat het onstaan der causaliteitsvoorstelling betreft, aan bij de causaliteitsleer van Hume.

Maar hij blijft niet bij deze leer staan. In overeenstemming met de opvattingen van het gezond verstand en met die van vele voorgangers op wijsgeerig gebied, ontwikkelt hij haar in een zeer belangrijk opzicht verder. Hij maakt de zeer juiste opmerking, dat voor onze gewaarwording de stelling, dat gelijke oorzaken *altijd* tot gelijke gevolgen leiden, niet geldt. En hij meent, dat eerst een eigenaardige vervorming of *reductie* van de gewaarwordingen, welke de naieve mensch onwillekeurig en onmethodisch, de natuurwetenschap echter doelbewust en methodisch tot stand brengt, ons veroorlooft die stelling zoo absoluut te formuleeren.

Als ik vandaag een vlam zie, zoo zegt hij in hoofdzaak,[2)] en een stuk was, dat daarin smelt, en morgen dezelfde vlam en een stuk zeep, waarvan ik volkomen dezelfde gezichtsgewaarwording krijg, maar dat bruin wordt in de vlam, dan heeft voor mijn gewaarwording dezelfde oorzaak een geheel ander gevolg. Ik red de stelling: gelijke oorzaken hebben gelijke gevolgen, slechts hierdoor, dat ik voor mijn *gewaarwordingen* in beide gevallen verschillende *voorstellingen* substitueer. Het menschelijk denken heeft deze substitutie altijd uitgevoerd door middel van de voorstelling *ding*; het substitueert n.l. voor de twee verschillende gezichtsgewaarwordingen twee dingen n.l. het stuk was en het stuk zeep, en constateert, dat na deze substitutie het bruin worden van het stuk zeep in de vlam niet langer een uitzondering is op de causaliteitswet.

Duidelijker nog is misschien het voorbeeld, dat Ziehen geeft van de substituties of reducties der natuurwetenschap.[3)]

1) t.a.p. pag. 9-20.
2) t.a.p. pag. 16.
3) t.a.p. pag. 18.

‘In plaats van de eenvoudige, oorspronkelijke, direct aan de werkelijke waarneming ontleende voorstelling van een olieachtige vloeistof, helder als water - die zwavelzuur genoemd wordt - vormen wij de voorstelling van een massa moleculen, die ieder afzonderlijk zijn samengesteld uit waterstof-, zwavel- en zuurstofatomen in bepaalde verhoudingen. Bij deze vervormde voorstelling construeeren wij de gewaarwording, die er aan beantwoordt, d.w.z. we stellen ons een gewaarwording van deze hypothetische atomen en moleculen voor. We stellen ons voor, dat we ze kunnnen zien en voelen. M.a.w. we substitueeren voor onze gewaarwording een geheel andere, die we nooit kunnen ondervinden, maar die het voordeel heeft een algemeen en nauwkeurig geldende causaliteitswet mogelijk te maken. Wij handelen vervolgens met deze gesubstitueerde gewaarwording als met de oorspronkelijke d.i. we nemen werkelijke voorwerpen aan, die beantwoorden aan de gesubstitueerde. De leek neemt eenvoudig *zwavelzuur* aan als voorwerp, dat beantwoordt aan de oorspronkelijke gewaarwording, de natuurwetenschap H_2SO_4 als voorwerp beantwoordend aan de gesubstitueerde gewaarwording.’

Hoewel men met deze twee substituties hetzelfde doel tracht te bereiken, dat ook Ziehen zich stelt, n.l. het algemeen doorvoeren der causaliteitswet, en dit doel ook werkelijk voor een niet onbelangrijk gedeelte bereikt, kan Ziehen zich toch met geen van beide vereenigen, noch met de substitutie van het gezond verstand, noch met die van de natuurwetenschap.

De reden daarvoor kennen wij reeds. Het is de volkomen ongelijksoortigheid tusschen de gewaarwordingen aan den eenen en de daarvoor in de plaats gestelde uitwendige voorwerpen en stoffelijke moleculen en atomen aan den anderen kant.

Hij meent verder, dat deze substituties tot stand komen, doordat wij bepaalde bestanddeelen van onze gewaarwordingen elimineeren.[1)] Daarin vergist hij zich, als ik mij niet bedrieg.

Keeren we om dit in te zien voor een oogenblik terug tot het door Ziehen gegeven en boven vermelde voorbeeld van het stuk was en het stuk zeep.

Ik zie een stuk was en een stuk zeep, waarvan ik vol-

1) t.w.p. pag. 20.

komen dezelfde gezichtsgewaarwording krijg. Iets later merk ik op, dat het stuk was, in aanraking gebracht met een vlam, begint te smelten, dat het stuk zeep, in diezelfde vlam gehouden, bruin wordt. Dit wekt mijn verwondering en drijft mij tot nader onderzoek. Dit zijn, als ik mij niet bedrieg, gegeven eigenschappen van den menschelijken geest, waaraan men wel andere namen kan geven, maar die men niet verder kan verklaren, tenzij misschien Darwinistisch. Het nader onderzoek, dat ik nu ga instellen, leert mij verschillende merkwaardige dingen, b.v. dat het stuk was en het stuk zeep me verschillende tastgewaarwordingen geven; dat ze, gelegd op de palm van mijn hand, een verschillend gewicht hebben d.w.z. dat ze me verschillende spiergewaarwordingen geven; dat de zeep, in het water gelegd en gewreven, begint te schuimen, maar dat de was onder dezelfde omstandigheden onveranderd blijft enz. enz. Al deze gewaarwordingen, zoowel die welke ik onmiddellijk krijg van de was en de zeep, als die welke ik er middellijk van krijg d.i. door ze in verbinding te brengen met andere voorwerpen of gewaarwordingen, rangschikken zich in twee groepen. En ik merk op, dat de leden van deze groepen door een band met elkaar verbonden zijn, dat ze voor mijn bewustzijn een eenheid vormen, waarvan ik de verschillende deelen achtereenvolgens en steeds op dezelfde wijze in mijn bewustzijn kan brengen. Deze band, deze eenheid is, wat wij het *ding*, in dit geval het stuk was en het stuk zeep, noemen. Ze is geen direct gegeven, geen gewaarwording of onmiddellijk daaruit voortvloeiende voorstelling, maar we concludeeren tot haar langs een langen omweg, m.a.w. ze is een resultaat van ons denken. Bovendien kennen we haar werkelijkheid toe d.i. een bestaan onafhankelijk zoowel van onze gewaarwording als van ons denken. Deze werkelijkheid wordt ondersteld, ze is een hypothese - het is niet te ontkennen - maar een hypothese, die, hoewel ze veel onverklaard laat, voor zoo verre ik zie, nergens in strijd komt met de feiten. Het groote argument voor die *werkelijkheid* is, behalve de verklaring der bovengenoemde eenheid, het feit, dat de dingen, ook als we ze niet gewaarworden en niet aan ze denken, toch voortgaan te *werken*. Ik spreek er hier niet verder over, maar wijs alleen op de groote overeenstemming

tusschen deze opvatting der *dingen* en die van het *Ik*, zooals ik die in het derde hoofstuk van deze verhandeling heb uiteengezet. Evenals we daar constateerden, dat dit *Ik*, deze band tusschen al onze percepties, iets anders is dan het bloote feit der verbinding en iets van geheel anderen aard dan de bewustzijnstoestanden, die er door worden verbonden, zoo zullen we ook hier moeten constateeren, dat het *ding*, de band tusschen de leden van bepaalde groepen gewaarwordingen, iets anders is dan hun verbinding en iets van geheel anderen aard dan de gewaarwordingen zelf of bepaalde bestanddeelen daarvan. De bewering van Ziehen, dat het gezond verstand bij zijn subsituties tot handhaving der causaliteitswet - d.w.z. als het spreekt van *dingen* in plaats van van gewaarwordingen - bepaalde bestanddeelen der gewaarwordingen elimineert en aan het overblijvende den naam van *dingen* of uitwendige voorwerpen geeft, schijnt dus onjuist. En als ze onjuist is ten opzichte van de *dingen* van het gezond verstand, is ze dat ook ten opzichte van de stof, van de stoffelijke moleculen en atomen, der natuurwetenschap. Want de begrippen hiervan zijn op geheel dezelfde wijze en met volkomen hetzelfde doel gevormd als het ding-begrip, ja men is bij hun vorming altijd uitgegaan van de onderstelling, dat dit laatste juist gevormd is d.w.z. dat er iets werkelijks, iets onafhankelijks van gewaarwording en denken aan beantwoordt.

Er blijft dus alleen nog over, dat Ziehen meent voor zich zelf, in onderscheiding van de wijze waarop gezond verstand en natuurwetenschap te werk gaan, de bedoelde substitutie tot handhaving der causaliteitswet te moeten tot stand brengen door bepaalde bestanddeelen der gewaarwording te elimineeren. Het overblijvende bestanddeel - ook een gewaarwording dus - is volgens hem onderworpen aan de wet van oorzaak en gevolg. Hij geeft het den naam van gereduceerde gewaarwording, reductie-bestanddeel der gewaarwording of reductie-voorstelling.

De eerste der vragen, die ik boven stelde, de vraag nl. wat Ziehen onder gereduceerde gewaarwordingen verstaat, is daarmede beantwoord. Het zijn die bestanddeelen van onze concrete gewaarwordingen, die onderworpen zijn aan de wet van oorzaak en gevolg.

Ook de tweede vraag, die ik stelde, nl. hoe hij meent aan die gereduceerde gewaardingen te komen, is voor een gedeelte in het bovenstaande beantwoord. Hij meent ze te kunnen verkrijgen door zekere bestanddeelen der concrete gewaarwordingen te elimineeren. Er blijft dus over de vraag, welke bestanddeelen hij wil elimineeren en hoe hij meent deze eliminatie te kunnen tot stand brengen.

VIII.

Voor ik echter tot de beantwoording dezer vraag overga, eerst iets over den dubbelen naam, dien Ziehen aan zijn substituties tot handhaving der causaliteitswet geeft. Hij noemt ze, zooals we zagen, *gereduceerde gewaarwordingen* of reductie-bestanddeelen der gewaarwordingen en *reductie-voorstellingen*.

Op het eerste gezicht schijnt niets duidelijker dan het onderscheid tusschen deze beide namen. De gereduceerde gewaarwordingen zijn die bestanddeelen der concrete gewaarwordingen, welke onderworpen zijn aan de wet van oorzaak en gevolg, d.w.z. die op elkaar en op het zenuwstelsel van menschen werken in ruimte en tijd.[1)] Met dit werken in ruimte en tijd wordt bedoeld het werken van wat wij gewoonlijk de uitwendige voorwerpen noemen op elkaar en op het zenuwstelsel. Een dergelijke werkzaamheid nu schrijven we nooit toe aan voorstellingen. En ook Ziehen doet dit niet. Hieruit volgt onmiddellijk, dat de gereduceerde gewaarwordingen geen voorstellingen zijn, maar gewaarwordingen d.w.z. dat ze de bestaanswaarde hebben, als ik zoo zeggen mag, van wat in de gewone taal uitwendige voorwerpen of dingen genoemd wordt. Hiermede stemt evereen, dat Ziehen haar bestaan toeschrijft, ook als ze niet worden waargenomen of voorgesteld. 'De reductiebestanddeelen' zoo zegt hij[2)] 'werken dus ook, als ze niet in concrete gewaarwordingen veranderd zijn. De steen vliegt voort, zooals de hand hem geworpen heeft, ook als wij de werpende hand niet zien.' En op een andere plaats[3)]:

1) t.a.p. pag. 51 en herhaalde malen elders.
2) t.a.p. pag. 35.
3) Erkenntnistheoretische Auseinandersetzungen 2. Zeitschrift für Psychologie etc. Bd. 33 pag. 113.

'In ieder geval bedoel ik nog geheel iets anders dan de *mogelijkheid* of *verwachting dat iets waargenomen zal worden*, wanneer ik aan iets, dat niet waargenomen wordt, bestaan toeschrijf; ook *terwijl* het niet waargenomen wordt, schrijf ik het iets toe, dat ik nu juist bestaan noem.' En dit bestaan hebben volgens Ziehen de reductiebestanddeelen. Hij zegt: 'het reductiebestanddeel moet als blijvend voorgesteld worden'[1], nl. wanneer de concrete gewaarwordingen verdwijnen. Hij kent het dus niet alleen een bestaan toe van dezelfde soort als aan de concrete gewaarwordingen, maar zelfs een bestaan zelfstandig en afgescheiden daarvan, evenals het gezond verstand aan de dingen.

Het is derhalve duidelijk, zou men zoo zeggen, dat aan de reductie-bestanddeelen in de terminologie van Ziehen de naam van gewaarwordingen, niet die van voorstellingen toekomt, en dat ze al hun beteekenis als handhavers der wet van oorzaak en gevolg verliezen, als men ze als voorstellingen beschouwt en daarom reductie-*voorstellingen* noemt. En onmiddellijk hieruit volgt, dat reductievoorstellingen niets anders kunnen zijn dan de voorstellingen van deze reductie-bestanddeelen of gereduceerde gewaarwordingen.

Dit schijnt echter voor Ziehen niet zoo duidelijk te zijn. Telkens en telkens weer legt hij er den nadruk op, dat deze reductie uitsluitend een werk is van de ideeën-associatie d.i. van het denken, en dat het resultaat er van dus ook *nooit* iets anders kan zijn dan een voorstelling, dat het *uitsluitend* een voorstelling is enz. En op het einde van zijn boek, als hij handelt over de beteekenis der reductie-voorstellingen, zegt hij[2]: 'De gereduceerde gewaarwordingen zijn voorstellingen. Daarom moet men de voorkeur geven aan den naam reductie-*voorstellingen*. Als zoodanig zijn ze door abstractie en associatie ontstaan.'

Het behoeft geen betoog, dat deze onvastheid van terminologie zeer verwarrend werkt op den lezer. Zóó verwarrend, dat bv. Heymans in een korte bespreking van Ziehen's Erkenntnistheorie in het Zeitschrift für Psychologie etc.[3]

1) Erkenntnistheorie pag. 101, en op vele andere plaatsen.
2) Erkenntnistheorie pag. 97.
3) Bd. 22, pag. 222.

niet zonder eenige ironie, naar het mij voorkomt, de opmerking maakt, ‘dat het hem, hoewel hij er zich behoorlijk voor heeft ingespannen, niet volkomen duidelijk is geworden, hoe deze opvatting der gereduceerde gewaarwordingen als bloote abstracties uit de concrete waarnemingen zich laat rijmen met het vroeger aan haar toegeschreven werken.’ Hij spreekt van een bepaald soort werken, maar dat doet hier niet ter zake. De opmerking geldt algemeen.

Ziehen beantwoordt haar op een andere plaats in hetzelfde tijdschrift[1)] en zegt: ‘De door mij verdedigde voorstelling, dan in de concrete gewaarwordingen gereduceerde, algemeene gewaarwordingen bevat zijn, is en blijft slechts een voorstelling, maar natuurlijk stel ik mij niet voor, dat deze gereduceerde gewaarwordingen weder als voorstellingen of abstracties in mijn concrete gewaarwordingen bevat zijn, maar als gereduceerde gewaarwordingen. Ik wilde slechts getrouw blijven aan het *sceptische standpunt*, dat ook mijn reducties, evenals alle andere speculaties, slechts voorstellingen zijn, die wij uit de gewaarwordingen abstraheeren: ik wilde den nadruk leggen op de wijze van ontstaan, die hun, evenals aan kennistheoretische enz. voorstellingen, altijd eigen is. Als ik mij *voorstel*, dat morgen een bliksemstraal ergens brand zal veroorzaken of gisteren brand veroorzaakt heeft, dan wil ik daarmede niet zeggen, dat de bliksemstraal slechts als voorstelling brand veroorzaakt of veroorzaken zal.’

Nog duidelijker is hij in een ander artikel in hetzelfde tijdschrift. In een ander verband en eigenlijk sprekende over iets anders, noemt hij daar[2)] de gereduceerde gewaarwording ‘het gemeenschappelijk *substraat* van de individueele gewaarwordingen, waarvan de voorstelling door onze ideeënassociatie - ons denken - uit de individueele gewaarwordingen is afgeleid, en *slechts in dezen zin* een algemeene voorstelling is.’

Genoeg, naar ik meen, om te doen zien, dat de boven gegeven voorstelling van de beteekenis der gereduceerde gewaarwordingen bij Ziehen juist is. We hebben gezien, dat hij haar niet alleen dezelfde werkelijkheid, hetzelfde

1) Bd. 27, pag. 326.
2) Bd. 33, pag. 118.

bestaan toeschrijft als aan de concrete gewaarwordingen, maar zelfs grooter werkelijkheid nl. een blijvend, zelfstandig bestaan, afgescheiden van de concrete gewaarwordingen, precies zooals het gezond verstand dat doet aan de dingen of uitwendige voorwerpen.

Waaraan we dan de verwarring tusschen gereduceerde gewaarwordingen en reductie-voorstellingen in Ziehen's terminologie moeten toeschrijven? Het is moeielijk te zeggen. Het schijnt voor de hand te liggen te denken aan het sceptisch standpunt, waarvan hij in de boven aangehaalde plaats spreekt. Maar dit scepticisme moet men niet al te ernstig nemen. Zijn geheele kennisleer verdient m.i. eerder den naam van dogmatisch dan van sceptisch. Zelf oppert hij de vraag[1], of 'deze mogelijkheid om voor onze gewaarwordingen iets anders te substitueeren, zóó dat de causaliteitswet gehandhaafd wordt, werkelijk een bizondere eigenschap is van onze gewaarwordingen, of dat we haar alleen te danken hebben aan de werkzaamheid onzer ideeënassociatie'; hetgeen in dagelijksche taal overgezet wil zeggen: bestaan die reductie-bestanddeelen of dingen werkelijk of verzinnen wij ze maar, zijn het, zooals Hume zou zeggen, slechts verzinsels onzer verbeelding? Het antwoord op die vraag geeft hij zelf op een andere plaats[2]. 'Het zou onjuist zijn te beweren', zegt hij daar, 'dat het feit, dat de gereduceerde gewaarwordingen algemeen onderworpen zijn aan de causaliteitswet, alleen moet worden toegeschreven aan de werkzaamheid onzer ideeënassociatie. Onze voorstellingen kunnen volgens haar wezen nooit gelijkenis te voorschijn roepen, waar deze niet aanwezig is, ze kunnen slechts de gelijkenis van twee schijnbaar volkomen ongelijke verbindingen aanwijzen; deze gelijkenis moet bestaan om gevonden te kunnen worden.'

Het is dan ook niet aan den minsten twijfel onderhevig, dat Ziehen er vast van overtuigd is, dat de gereduceerde gewaarwordingen werkelijk bestaan. En dit is voor zijn kennisleer de zaak, die het belangrijkst is. Zijn scepticisme heeft alleen betrekking op iets minder belangrijks nl. op

1) Erkenntnistheorie pag. 19.
2) t.a.p. pag. 99.

onze nauwkeurige kennis van die gereduceerde gewaarwordingen. ‘Boven heb ik reeds opgemerkt,’ zoo zegt hij,[1] ‘dat de reductie der gewaarwordingen een historisch proces is en misschien nooit volkomen voltooid zal worden. We kunnen daarom tegenwoordig nog niet in iedere gewaarwording met beslistheid het reductiebestanddeel aanwijzen. We kunnen slechts aanwijzen, in hoe verre tegenwoordig deze reductie geslaagd is en welke richting ze verder schijnt te gaan.’ Daarop volgt dan een uitvoerige beschouwing over die aanwijzing van het reductie-bestanddeel, waarvan het resultaat is[2], ‘dat het reductie-bestanddeel der gewaarwordingen bestaat uit in ruimte en tijd gerangschikte hoedanigheden van bepaalde intensiteit. Deze hoedanigheden van bepaalde intensiteit kunnen teruggebracht worden tot verhoudingen in ruimte en tijd, tot bewegingen. Voorloopig moet aan deze bewegingen nog een derde factor in verschillenden vorm worden toegekend, nl. energie.’

Men ziet het, dit is niets anders dan een beschrijving van de uitwendige voorwerpen van het gezond verstand volgens de nieuwste hypothesen der natuurwetenschap, met toevoeging van de onderstelling, dat het later nog wel zal gelukken tot grooter eenheid te komen. Van scepticisme eigenlijk geen spoor. Niet alleen het bestaan der reductie-bestanddeelen is volkomen zeker, maar ook de kennis, die we er van hebben, is *bijna* volledig. Het zijn bewegingen verbonden met energie in verschillenden vorm. Mocht het gelukken die verschillende vormen van energie tot elkaar en tot bewegingen terug te brengen, dan zou onze kennis volledig zijn. Maar misschien zal dit wel nooit volkomen gelukken. Dit is zeker wel het minimum van scepticisme dat men van een philosoof moet verlangen. Vele dogmatische philosofen, die meenen het wezen der dingen te kennen, zijn sceptischer.

Het bovenstaande scheen mij niet zonder belang om den lezer van Ziehen's boek te waarschuwen voor de begripsverwarring, die zoo licht een gevolg is van diens terminologie. Ik hoop, dat het daarvoor voldoende is.

1) t.a.p. pag. 43.
2) t.a.p. pag. 59.

IX.

We kunnen nu overgaan tot de beantwoording der nog overblijvende vraag, welke bestanddeelen der concrete gewaarwording hij wil elimineeren om de reductie-bestanddeelen te verkrijgen en hoe hij deze eliminatie wil tot stand brengen.

Hij neemt daarbij een vijftal zaken aan, die hij als onmiddellijk gegeven beschouwt. Het zijn de volgende[1]:

1°. Iedere gewaarwording (= uitwendig voorwerp) verandert, als bepaalde andere gewaarwordingen, nl. voorwerpen, veranderen. Ziehen noemt dit de causaliteitsformule, omdat ze, als bepaalde reducties worden ondersteld, beantwoordt aan de causaliteitswet der natuurwetenschap.

2°. De gewaarwordingen - Ziehen noemt speciaal tasten gezichtsgewaarwordingen - komen voor in groepen, wier leden zijn gewaarwordingen der verschillende zintuigen, d.w.z. ieder voorwerp geeft aan de verschillende zintuigen, verschillende gewaarwordingen.

3°. Iedere gewaarwording verandert parallel met een verandering in het zenuwstelsel.

4°. Deze verandering in het zenuwstelsel wordt veroorzaakt door de gewaarwording d.i. door het uitwendig voorwerp.

5°. Blijft deze verandering uit, dan verdwijnt de gewaarwording; valt ze anders uit, dan verandert ook de gewaarwording.

Ten opzichte van deze zoogenaamde onmiddellijke gegevens, wil ik alleen opmerken, dat de onder 3°, 4° en 5° voorkomende de juistheid onderstellen van de resultaten der zenuwphysiologie. Dat ze dus van de problemen, waarmede wij ons op het oogenblik bezig houden, een bepaalde oplossing onderstellen, zooals ik in het vijfde hoofdstuk van deze verhandeling meer uitvoerig heb betoogd. En dat ze daarom voor de oplossing dezer problemen onbruikbaar zijn.

Verder vestig ik er de aandacht van den lezer op, dat het woord gewaarwording in het bovenstaande nu eens de beteekenis heeft van uitwendig voorwerp, dan weer van gewaarwording in den gewonen zin, dan weer beide tegelijk aanwijst. Dit is van het standpunt van Ziehen wel te verdedigen, omdat hij deels gewaarwording en uitwendig voorwerp iden-

1) t.a.p. pag. 25 en 26.

tificeert, deels - voor zooverre hij dit niet doet - ook aan het reductiebestanddeel den naam gewaarwording geeft; maar ter voorkoming van misverstand is het noodig dit voortdurend in het oog te houden.

Uitgaande nu van deze vijf zoogenaamde onmiddellijke gegevens - en wel in het bizonder van de drie, die, zooals ik meen, niet als onmiddellijke gegevens beschouwd mogen worden - constateert Ziehen een dubbele afhankelijkheid tusschen de voorwerpsgewaarwordingen en het zenuwstelsel[1]. Aan den eenen kant worden de veranderingen in het zenuwstelsel veroorzaakt door de voorwerpsgewaarwordingen, d.i. door de uitwendige voorwerpen, en aan den anderen kant hangen de voorwerpsgewaarwordingen af van - veranderen ze parallel met - de veranderingen in het zenuwstelsel.

Dit is een tegenstrijdigheid. Wil men om deze op te heffen niet terugkeeren tot de onderstelling van uitwendige voorwerpen, dan bestaat er slechts één uitweg[2]. Dan moet men aan den eenen kant de verandering in het zenuwstelsel niet beschouwen als veroorzaakt door de *geheele* gewaarwording - omdat deze op haar beurt afhankelijk is van het zenuwstelsel - maar als veroorzaakt door een *gedeelte* der gewaarwording, dat onafhankelijk is van het zenuwstelsel; en aan den anderen kant de verandering van de gewaarwording parallel met de verandering in het zenuwstelsel niet als een verandering van de *geheele* gewaarwording, maar als een verandering van een *gedeelte* daarvan, dat afhankelijk is van het zenuwstelsel, terwijl een ander deel, dat daarvan onafhankelijk is, onveranderd blijft. Men moet dus de concrete gewaarwording splitsen in twee deelen, waarvan het eene onafhankelijk is van het zenuwstelsel en volgens de causaliteitsformule daarop inwerkt, het andere daarvan afhankelijk is en parallel met de veranderingen daarin verandert.

Nu is reeds gebleken, dat men om de causaliteitswet te kunnen handhaven de gewaarwording door iets anders moet vervangen. Dit andere is voor het gezond verstand het ding of uitwendig voorwerp, voor Ziehen de gereduceerde gewaarwording. Deze is volgens hem een deel van de concrete

1) t.a.p. pag. 30.
2) pag. 31 vlg.

gewaarwording en wordt daaruit verkregen door eliminatie van bepaalde bestanddeelen. Ze is verder onafhankelijk van het zenuwstelsel, omdat ze voortgaat met werken en dus blijft bestaan, ook als de concrete gewaarwording verdwijnt, d.i. als ze geen inwerking ondervindt van het zenuwstelsel. Hieruit volgt, dat deze gereduceerde gewaarwording identiek is met *dat* bestanddeel der concrete gewaarwording, dat bij de zoo even besproken splitsing bleek onafhankelijk te zijn van het zenuwstelsel en daarop in te werken volgens de causaliteitsformule. En er volgt verder uit, dat men volgens Ziehen deze gereduceerde gewaarwording moet verkrijgen door uit de concrete gewaarwording te elimineeren al die bestanddeelen, welke afhangen van het zenuwstelsel. Of korter gezegd: de concrete gewaarwording is een functie van de gereduceerde gewaarwording en van het zenuwstelsel; of: ze is een functie van twee factoren, waarvan de eene is de gereduceerde gewaarwording, de andere afhangt van het zenuwstelsel.

De vraag is nu of men, zooals Ziehen meent, den eenen van die twee factoren, dien afhangende van het zenuwstelsel, kan elimineeren, zóó, dat de andere, de gereduceerde gewaarwording, overblijft. Het komt mij voor, dat dit volkomen onmogelijk is. In de eerste plaats omdat, in weerwil van alle vorderingen der zenuw-physiologie, onze kennis van het zenuwstelsel en zijn werkingen nog zóó gering is, dat we zijn invloed op de gewaarwording zelfs niet bij benadering kunnen schatten. Maar in de tweede plaats om een nog veel meer afdoende reden. We zijn n.l., zooals Ziehen zelf toegeeft, volkomen onbekend met den aard der betrekking, die er tusschen de beide factoren der functie bestaat.

'We mogen ons niet voorstellen', zoo zegt hij[1)], 'dat het van het zenuwstelsel afhangende bestanddeel in de concrete gewaarwording bevat is als een summand in een som, maar b.v. als een coëfficient in een product; daarom moet de concrete gewaarwording verdwijnen, als het van het zenuwstelsel afhangende bestanddeel = o wordt.'

En in verband met ditzelfde niet te weerspreken feit, dat de gewaarwording verdwijnt tegelijk met den van het zenuw-

1) t.a.p. pag. 33.

stelsel afhankelijken factor, zegt hij op een andere plaats:[1)]

'Een verhouding tusschen de factoren der functie als tusschen die van een product zou voldoende wezen' - n.l. om dit verdwijnen te verklaren - 'maar er kan in het geheel geen sprake van zijn, dat wij de functie nader bepalen'.

Indien dit zoo is - en ik geloof niet, dat het op goede gronden kan worden tegengesproken - dan is zelfs de meest volledige kennis van één der factoren niet voldoende om te maken, dat we den ander uit de als bekend onderstelde functie kunnen afleiden, m.a.w. zelfs een volkomen kennis van het zenuwstelsel zou ons niet in staat stellen zijn invloed op de gewaarwording uit de concrete gewaarwording te elimineeren en zoo tot de kennis daarvan te komen. Het denkbeeld van elimineeren, waarvan Ziehen zoo herhaaldelijk spreekt, moet geheel worden opgegeven. Willen we toch de hoop om de gereduceerde gewaarwording te leeren kennen niet laten varen, dan moeten we trachten kennis daarvan te krijgen onafhankelijk van onze kennis van het zenuwstelsel; misschien kunnen we dan zóó eenige kennis verkrijgen van den aard der functie, waartoe de gereduceerde gewaarwording en de werking van het zenuwstelsel in de concrete gewaarwording met elkaar zijn verbonden.

Laat ik trachten het gezegde door een enkel voorbeeld te verduidelijken. Ik zie een rood voorwerp en weet, dat de roode kleur daarvan afhangt van de specifieke energie van mijn netvlies, van mijn gezichtszenuw of van het een of ander deel van mijn centrale zenuwstelsel. De natuurwetenschap leert, dat aan die roode kleur beantwoorden aethergolven van bepaalde lengte of - om de twijfelachtige hypothese van den aether te elimineeren - bepaalde bewegingen verbonden met energie. Hoewel ik niet inzie, waarom onze gewaarwording van beweging minder afhankelijk zou zijn van ons zenuwstelsel dan onze gewaarwording van kleur, wil ik aannemen, dat we in die aethergolven van bepaalde lengte, in die bepaalde bewegingen verbonden met energie te doen hebben met een gereduceerde gewaarwording van Ziehen. En ik vraag of het werkelijk juist is - ja zelfs of het denkbaar is - dat we tot de kennis van die bewegingen gekomen

1) t.a.p. pag. 81.

zijn door uit de concrete roodgewaarwording te elimineeren datgene, wat een gevolg is van de specifieke energie van eenig deel van ons zenuwstelsel. Het antwoord op die vraag is niet twijfelachtig. Zelfs als alle kennis van het zenuwstelsel en van zijn invloed op de gewaarwording ontbroken had, zou men die bepaalde bewegingen, welke beantwoorden aan onze roodgewaarwording, hebben kunnen ontdekken.

Het blijft er dus bij: van een eliminatie van den invloed van het zenuwstelsel kan geen sprake zijn en de voorstelling, die Ziehen zich maakt van de wijze, waarop we uit de concrete gewaarwording kennis van de gereduceerde kunnen krijgen, is een geheel verkeerde.

Daarmede vervalt tevens een argument voor het bewustzijn der gereduceerde gewaarwording, dat hij herhaaldelijk gebruikt. Hij beweerd n.l.[1)], dat bij de reductie het psychische karakter nooit geëlimineerd werdt, en dat dus het reductiebestanddeel natuurlijk nog altijd bewust is. Heeft er geen eliminatie plaats, dan verliest natuurlijk dit argument alle kracht.

Uit het bovenstaande is wel gebleken, dat Ziehen met zijn leer van de reductiebestanddeelen en zijn denkbeelden over de wijze, waarop we kennis daarvan kunnen verkrijgen, in groote moeielijkheden komt.

X.

Nog veel grooter echter worden die moeielijkheden door zijn verwerping der introjectie en projectie. We hebben reeds gezien, wat we volgens Avenarius onder die woorden moeten verstaan. De denkbeelden van Ziehen in dit opzicht stemmen overeen met die van Avenarius.

Avenarius[2)] leert, dat natuurlijke menschen en kinderen hun gewaarwordingen buiten hun lichaam plaatsen op de plaats, waar wij gewoonlijk zeggen, dat de voorwerpen dier gewaarwordingen zijn. Langzamerhand echter komen zij er toe het bestaan aan te nemen van andere menschen gelijk aan henzelf. Aan deze moeten zij dus ook gewaarwordingen toeschrijven overeenstemmende met de hunne, en wel zeer dik-

1) b.v. pag. 59.
2) Der menschliche Weltbegriff pag. 25-93.

wijls gewaarwordingen van dezelfde voorwerpen. Ze nemen, zooals Avenarius zegt, oorspronkelijk waar zaken en gedachten en hooren nu van hun medemenschen, dat deze diezelfde zaken waarnemen. Daardoor valt voor hen de waarneming der zaak - Ziehen's gewaarwording - en de zaak zelf uiteen, en plaatsen zij de waarneming, waarvan ze hooren, *in* den medemensch. Naar analogie hiervan scheiden ze langzamerhand ook bij zichzelf de waarneming of gewaarwording der zaak af van de zaak zelf, en plaatsen de eerste eerst in het inwendige van hun lichaam, later in hun zenuwstelsel. Dit proces noemt Avenarius introjectie.

Het noodzakelijke complement van de introjectie is de projectie. De oorspronkelijk waargenomen zaken worden na de introjectie evengoed als daarvoor waargenomen buiten het lichaam van den waarnemer. Zoodra dus de waarneming of gewaarwording in den waarnemer is geplaatst, moet ze, om met die zaak in betrekking gebracht te kunnen worden, naar buiten worden geprojecteerd; zoo wordt de zaak tot uitwendig voorwerp, waarop de gewaarwording betrekking heeft, waardoor ze wordt veroorzaakt.

Ook de gedachten - Ziehen's voorstellingen - zijn volgens Avenarius in de natuurlijke ervaring niet iets inwendigs, maar worden eerst na de introjectie door haar gelijkstelling met de gewaarwording en alles, wat een gevolg daarvan is, tot iets inwendigs gemaakt.

Deze introjectie nu is, zooals Avenarius meent, de oorzaak van alle moeilijkheden, van alle onoplosbare problemen in de wijsbegeerte. We moeten haar dus verwerpen, als we de wereld willen begrijpen, en we moeten terugkeeren tot het natuurlijke wereldbegrip. Met haar vervalt natuurlijk ook de projectie.

Er is in deze beschouwingen van Avenarius veel, dat de aandacht van iederen philosoof ten volle verdient. Toegegeven moet hem in ieder geval worden, dat introjectie en projectie twee zeer raadselachtige processen zijn. Ze te vervangen door iets minder raadselachtigs zou een zeer verdienstelijk werk wezen. Of hem dit gelukt is, is echter een andere vraag. Ik waag het dit te betwijfelen. Maar daarover wil ik hier niet spreken.

Laten we zien, welken invloed de verwerping van introjectie

en projectie heeft op de kennisleer van Ziehen, die het in dit opzicht, zooals ik reeds opmerkte, volkomen eens is met Avenarius.

In de eerste plaats ten opzichte der gewaarwordingen. De concrete gewaarwording is volgens deze leer op de plaats, waar wij gewoonlijk zeggen het voorwerp waar te nemen. Deze concrete gewaarwording bestaat uit twee bestanddeelen, nl. het reductiebestanddeel en een daarop uitgeoefende werking van het zenuwstelsel, die natuurlijk ook diezelfde plaats innemen. De voorstelling, die Ziehen van het tot standkomen der concrete gewaarwording moet geven, en die hij ook werkelijk geeft,[1] is derhalve noodzakelijkerwijze de volgende:

Het reductiebestanddeel der gewaarwording werkt in op het zenuwstelsel. Ziehen spreekt natuurlijk van het reductiebestanddeel van onze gewaarwording van het zenuwstelsel, maar ik zeg voor de kortheid alleen: zenuwstelsel.

Deze inwerking - bedoeld wordt het resultaat van de inwerking, de in het zenuwstelsel bewerkte verandering - deze inwerking werkt terug op het reductiebestanddeel.

Het resultaat van deze terugwerking is de concrete gewaarwording.

Voor de kortheid zal ik in het vervolg zeggen *inwerking* in plaats van: inwerking van het reductiebestanddeel der gewaarwording op het zenuwstelsel, en *terugwerking* in plaats van: terugwerking van de inwerking enz. op het reductiebestanddeel der gewaarwording.

De inwerking heeft plaats volgens de wet van oorzaak en gevolg;[2] ze beantwoordt aan de hypothese der zenuwphysiologie, dat ieder waargenomen voorwerp een bepaalde verandering in het zenuwstelsel te voorschijn roept en geeft dus geen verdere moeilijkheden.

De terugwerking beantwoordt aan een andere hypothese der zenuwphysiologie, nl. aan deze, dat onze gewaarwordingen van de dingen veranderen parallel met de veranderingen door die dingen in ons zenuwstelsel veroorzaakt. Daarom noemt Ziehen haar ook parallelwerking en haar resultaat

1) t.a.p. pag. 34.
2) t.a.p. pag. 30.

parallelverandering, terwijl hij aan de regelmatige betrekkingen, welke er volgens die hypothese bestaan tusschen de veranderingen in het zenuwstelsel en het resultaat harer terugwerking den naam van parallelformule geeft.

Deze terugwerking heeft volgens hem niet plaats in de ruimte langs bepaalde krachtlijnen;[1] we kunnen haar niet in ruimte en tijd nagaan en ze mist daarom ook voortplantingssnelheid,[2] d.w.z. met het optreden van de oorzakelijk bewerkte verandering in de hersenschors - van de inwerking - is ook de terugwerking *dadelijk* gegeven.[2] Maar ze is toch ruimtelijk niet onbepaald, want alle concrete gewaarwordingen zonder uitzondering zijn in de ruimte op de plaats van hare reductiebestanddeelen,[3] en dus - zoo meen ik hieruit te mogen concludeeren - zijn ook de terugwerkingen op die plaats, omdat immers zoowel datgene, waarop zij terugwerken, als het resultaat harer terugwerking op die plaats is.

We hebben dus in deze terugwerkingen te doen met een kracht, die in één opzicht even raadselachtig is als de zwaartekracht, in dit opzicht nl., dat haar resultaat volkomen gelijktijdig is met haar optreden, hoe groot ook de afstand is, waarop ze haar terugwerking uitoefent; en die in een ander opzicht nog raadselachtiger is dan de zwaartekracht. Immers, terwijl deze blindelings werkt in alle richtingen zonder onderscheid, weet de terugwerking zonder missen het haar passende voorwerp, nl. het reductiebestanddeel, waardoor ze veroorzaakt is, te vinden. Ze staat dus in raadselachtigheid, naar het mij voorkomt, volstrekt niet achter bij de veroordeelde introjectie en projectie.

Maar niet alleen, dat deze leer haar toevlucht moet nemen tot iets zoo raadselachtigs als de besproken terugwerkingen; ze is ook in sommige gevallen in openlijken strijd met de feiten. Ik wil een paar dergelijke gevallen opnoemen.

Ik neem een rechten stok en steek dien in het water. De stok is recht gebleven, maar hij wordt gebroken gezien. Ik concludeer daaruit:

1°. dat de gewaarwording niet is op de plaats van het reductiebestanddeel;

1) t.a.p. pag. 30.
2) pag. 51.
2) pag. 51.
3) pag. 101 en 102.

2°. dat voor het totstandkomen der gewaarwording de terugwerking op het reductiebestanddeel onnoodig en de inwerking op het zenuwstelsel voldoende is, m.a.w. dat *in dit geval* werkelijk een projectie van die inwerking, of van de gewaarwording in den gewonen zin van het woord, plaats heeft; en dat deze projectie met de daaraan beantwoordende introjectie dus *in andere gevallen* voor mogelijk moet worden gehouden.

Hoe het voor Ziehen mogelijk is aan deze conclusies te ontkomen, is mij niet duidelijk. Het veelvuldig voorkomen van gevallen als het hier genoemde - alle gevallen van verkeerde localisatie hooren er toe - is hem natuurlijk niet ontgaan. Hij spreekt er zelf over, maar op een wijze, die eenigszins zonderling is. Hij begint nl. met een beschrijving van de terugwerking op het reductiebestanddeel, die daarvoor niet past, en vermeldt dan eenvoudig de gevallen van verkeerde localisatie, zonder er iets bij te voegen en zonder dat hij schijnt te merken, dat ze zijn geheele theorie weerleggen.

'De terugwerking,' zoo zegt hij,[1] 'is ruimtelijk niet onbepaald. Ze heeft zóó plaats, dat in overeenstemming met de ruimtelijke opeenvolging der zenuwuiteinden, die door den prikkel worden getroffen, met ieder centraal element van het zenuwstelsel een bepaald ruimtegebied is verbonden. Dit is voor het oog een richtingslijn of een kegel, voor de huid een cirkelvlak.'

Nu behoeft het geen betoog, dat, als er sprake zal zijn van een terugwerking op het reductiebestanddeel, deze moet worden uitgeoefend op de plaats van het reductiebestanddeel, zoodat haar resultaat, de concrete gewaarwording, wat haar plaats betreft, met het reductiebestanddeel samenvalt, m.a.w. de plaats der terugwerking wordt bepaald door die van het reductiebestanddeel. Volgens de aangehaalde beschrijving echter wordt deze plaats bepaald door de inwerking op het zenuwstelsel, want 'met ieder centraal element is een bepaald ruimtegebied verbonden.' Dit geeft geen bezwaar in normale gevallen, omdat dan het met het centrale element verbonden ruimtegebied en de plaats van het reductiebestanddeel samenvallen. Maar in alle abnormale gevallen, d.i. wanneer deze

1) t.a.p. pag. 51.

twee niet samenvallen, geeft het wèl bezwaar. Dan komt de concrete gewaarwording *toch* tot stand, en deze - men denke aan den rechten stok, die gebroken gezien wordt - wordt gelocaliseerd niet op de plaats van het reductiebestanddeel, maar in het ruimtegebied verbonden met het centrale element, d.i. met de inwerking op het zenuwstelsel. Dit bewijst, dat de concrete gewaarwording onafhankelijk is van een onderstelde terugwerking op het reductie bestanddeel; dat ze alleen bepaald wordt door de inwerking op het zenuwstelsel; dat het proces, waardoor ze tot stand komt, juister beschreven wordt door het woord projectie dan door het woord terugwerking; en eindelijk dat de boven aangehaalde beschrijving niet is die van een terugwerking, maar die van een projectie.

Wat Ziehen van de abnormale gevallen zegt is dan ook niet meer dan de mededeeling, dat ze bestaan, zonder eenige poging om ze met zijn theorie of deze met haar in overeenstemming te brengen. Hij spreekt er op de volgende wijze over:

'Het ligt voor de hand (!), dat door deze verbinding van een bepaald ruimtegebied met ieder centraal element de rangschikking van de reductiebestanddeelen der voorwerpsgewaarwordingen somtijds veranderd wordt. B.v. als de elementen van het netvlies door bloedingen, of als de inwerkingslijnen der prikkels door breking veranderd zijn, verandert de rangschikking der afzonderlijke gezichtsgewaarwordingen. De terugwerkingen worden op verkeerde plaatsen gelocaliseerd.'[1)]

Niet minder duidelijk in strijd met Ziehen's theorie is een ander geval, nl. dat van hallucinatie. Daaronder verstaat men, het is aan ieder bekend, een gewaarwording of gewaarwordingscomplex zonder uitwendigen prikkel als oorzaak daarvan. En nu moge het waar zijn, zooals Ziehen èn in zijn leerboek der psychiatrie èn in zijn kennisleer beweert, dat dergelijke zuivere hallucinaties zelden voorkomen; *dat* ze voorkomen wordt noch door hem noch door eenig ander psychiater ontkend.

Bij een zoodanige zuivere hallucinatie ontbreekt het reductiebestanddeel en dus ook de inwerking op het zenuwstelsel. Deze laatste echter wordt, naar men onderstelt, vervangen

1) t.a.p. pag. 51 en 52.

door daarmee overeenkomende werkingen in het zenuwstelsel, of, zooals Ziehen zegt,[1] 'door sporen van de inwerkingen der reductiebestanddeelen van vroegere voorwerpsgewaarwordingen.' De terugwerking ontbreekt echter, omdat er geen reductiebestanddeel is om op terug te werken. Toch komt de concrete gewaarwording tot stand; en ze wordt even bepaald gelocaliseerd buiten het zenuwstelsel als in normale gevallen. We hebben dus in de zuivere hallucinatie te doen met een zeer duidelijk geval, waarin terugwerking is uitgesloten en projectie noodzakelijkerwijze moet worden aangenomen. En ook hier schijnt Ziehen den strijd met zijn theorie niet te bemerken. Hij spreekt er tenminste met geen woord van.

Het bovenstaande is, hoop ik, voldoende om eenig denkbeeld te geven van de onoverkomelijke moeilijkheden, waarin Ziehen komt, als hij, uitgaande van zijn opvatting der reductiebestanddeelen en van de verwerping van introjectie en projectie, rekenschap wil geven van het tot stand komen der gewaarwording; en waarin hij door dit vasthouden aan de positivistische grondstelling van de identiteit van gewaarwording en uitwendig voorwerp *moet* komen. Deze moeilijkheden - dit wil ik nog opmerken - zijn veel grooter dan die, waarin de gewone metaphysica van het gezond verstand komt, vooral ook omdat, zooals we gezien hebben, de zoo nadrukkelijk verworpen projectie en dus ook de introjectie in sommige gevallen door de ervaring bewezen schijnt te worden; in ieder geval wordt de daarvoor in de plaats gestelde terugwerking in die gevallen door de ervaring weerlegd.

In niet minder groote moeilijkheden brengt hem zijne leer van de voorstellingen. Voor de kortheid bepaal ik mij bij de bespreking daarvan tot de eenvoudigste voorstellingen, tot de herinneringen.

We hebben reeds gezien, dat volgens Avenarius ook de voorstellingen, de gedachten, niet in het zenuwstelsel gelocaliseerd mogen worden; dat ook de introjectie hiervan een product is van latere ontwikkeling; en dat de wijsbegeerte, als ze wil ontkomen aan al de moeilijkheden, die hiervan een gevolg zijn, ook deze introjectie moet verwerpen. Zoo is ook de meening van Ziehen. Hij moet dus een be-

1) t.a.p. pag. 77,

schrijving geven van het ontstaan der voorstelling overeenkomende met die van het ontstaan der gewaarwording. En dit tracht hij te doen.

De reductiebestanddeelen werken in op het zenuwstelsel. Deze inwerking houdt op, als het reductiebestanddeel uit het gebied onzer waarneming verdwijnt. Maar er blijft een spoor van achter. Gewoonlijk meent men nu, dat dit onderstelde achtergebleven spoor op de een of andere wijze beantwoordt aan, parallel loopt met onze voorstelling of herinnering van het waargenomen voorwerp. Dit kan Ziehen, die de introjectie der voorstellingen verwerpt, natuurlijk niet aannemen. Hij neemt dus ook in dit geval zijn toevlucht tot een terugwerking en meent of liever deelt als een feit - ein Thatbestand - mee, op de ééne plaats[1)], dat het bovengenoemde achtergebleven spoor terugwerkt op de *concrete gewaarwording* en zoo de voorstelling doet ontstaan, op de andere[2)], dat het achtergebleven spoor terugwerkt op het *reductiebestanddeel* der concrete gewaarwording en op deze wijze de voorstelling te voorschijn roept. Merkwaardig is de overweging, die er hem op de tweede plaats toe brengt zijn eerste bewering te corrigeeren. Hij bezint zich namelijk en bemerkt, dat noodzakelijke voorwaarde voor het optreden der voorstelling is het verdwijnen der concrete gewaarwording. Een terugwerking op die concrete gewaarwording is dus onmogelijk. Maar, denkt hij, het reductiebestanddeel daarvan blijft bestaan; derhalve is de voorstelling het resultaat der terugwerking van het achtergebleven spoor op dit reductiebestanddeel. Ook hier echter gaat zijn bezinning nog niet ver genoeg. Want de voorstelling blijft bestaan, ook als het reductiebestanddeel niet te vinden is, ja zelfs als het is vernietigd. In het eerste van deze twee gevallen zou men zich nog kunnen redden door aan het achtergebleven spoor een geheimzinnig vermogen toe te schrijven om het daarbij behoorende reductiebestanddeel op te sporen; maar uit het tweede blijkt, dat de voorstelling onafhankelijk is niet alleen, zooals Ziehen toegeeft, van het nog-bestaan der concrete gewaarwording, maar ook van het nog-bestaan van het reductiebestanddeel, en dat ze

1) pag. 63.
2) pag. 84.

alleen afhankelijk is van het nog-bestaan van een achtergebleven spoor. En dit pleit bij de voorstellingen *tegen* een terugwerkingsproces en *voor* introjectie, evenals een dergelijke onmogelijkheid van terugwerking in sommige gevallen, waarin wèl een gewaarwording tot stand komt, pleit tegen terugwerking en voor introjectie bij de gewaarwordingen.

Een enkel voorbeeld moge dienen om de zonderlingheid dezer beweringen van Ziehen nog wat duidelijker te maken. Ik heb een vriend en van dezen allerlei gewaarwordingen waarvan een herinneringsvoorstelling bij mij is achtergebleven. Aan die herinneringsvoorstelling beantwoordt volgens de hypothese der zenuwphysiologie een verandering, een beweging van zekeren aard in de hersenschors. Wordt deze beweging door de eene of andere oorzaak versterkt, zoo ongeveer stelt men zich de zaak gewoonlijk voor, dan wordt de herinneringsvoorstelling actueel d.w.z. dan heb ik een herinnering aan mijn vriend. Deze voorstelling stemt in zoo verre overeen met de feiten, dat volgens haar het optreden der herinneringsvoorstelling onafhankelijk is van de plaats, waar mijn vriend zich bevindt, ja zelfs van zijn leven en van het bestaan van zijn lichaam. Volgens Ziehen echter is voor het actueel worden der herinneringsvoorstelling bovendien nog noodig een terugwerking van de beweging in mijn hersenschors op het reductiebestanddeel van mijn vriend d.i. op mijn vriend zelf. Is deze dus bv. in de binnenlanden van Afrika op een mij volkomen onbekende plaats, dan zoekt die beweging in mijn hersenschors hem op om haar terugwerking te kunnen uitoefenen, en ze vindt hem op raadselachtige wijze en op hetzelfde oogenblik, waarop ze begint te zoeken. Het vinden immers blijkt uit het actueel worden der herinneringsvoorstelling; en dat dit vinden plaats heeft op hetzelfde oogenblik, waarop het zoeken aanvangt, is een gevolg hiervan, dat, zooals we gezien hebben, de terugwerking volgens de parallelformule niet aan tijd is gebonden, maar haar resultaat tot stand komt op hetzelfde oogenblik, waarop haar oorzaak optreedt. En als mijn vriend gestorven en zijn lichaam vergaan of verbrand is, als er dus geen reductiebestanddeel meer is, waarop een terugwerking kan worden uitgeoefend, ja - dan wordt de herinneringsvoorstelling onder gunstige omstandigheden toch actueel. Maar de mogelijkheid om haar

optreden te verklaren door een terugwerking is opgeheven. Men is genoodzaakt terug te keeren tot de veel gesmade introjectie.

Genoeg, dunkt me, om te doen zien, dat Ziehens leer van het ontstaan der voorstellingen in strijd is met de feiten, en dat ik niet overdreef, toen ik beweerde, dat ze het meest mystieke gedeelte van zijn kennisleer was.

Ik zou nu nog een aantal andere bezwaren kunnen opnoemen, die den lezer bij aandachtige lezing van Ziehen's kennisleer voor den geest komen. Maar deze hebben voor het grootste gedeelte betrekking op onderdeelen daarvan. De boven besprokene daarentegen betreffen hoofdzaken en ze zijn voldoende om ons een duidelijke voorstelling te geven van de positie van Ziehen tegenover het eerste der problemen, wier bespreking ik mij in deze verhandeling tot taak heb gesteld. Afdoende reden dus om ons tot haar te bepalen.

XI.

We hebben gezien, dat de reductiebestanddeelen of gereduceerde gewaarwordingen van Ziehen met de *dingen* van het gezond verstand bijna geheel overeenkomen; dat ze zijn onafhankelijk van de concrete gewaarwording en voorstelling, onafhankelijk dus van waarneming en denken, en afgescheiden daarvan bestaan; en dat ze, ook als de concrete gewaarwording verdwijnt, blijven werken en blijven bestaan; alles precies op dezelfde wijze als de dingen van het gewone gezonde verstand. Ziehen gebruikt alleen een eenigszins vreemde terminologie; in den grond zijn zijne opvattingen die van de metaphysica van het gezonde verstand. Slechts in één opzicht verschillen ze daarvan. Terwijl wij, in overeenstemming met die metaphysica of ten minste niet meer daarvan afwijkende dan noodzakelijk is, het *ding* beschouwd hebben als de band, die de verschillende gewaarwordingen van één zelfde groep met elkaar verbindt, als de gemeenschappelijke oorzaak van die verschillende gewaarwordingen, en dus als iets geheel anders dan ieder dier gewaarwordingen op zich zelf, houdt Ziehen zijn reductiebestanddeel voor iets van volkomen denzelfden aard als de gewaarwording. Daarom geeft hij er ook den naam van gereduceerde gewaarwording aan en kent hij

er bewustzijn aan toe. Het reductie-bestanddeel, zoo zegt hij, 'is het bewuste bestanddeel van alle bewuste gewaarwordingen.'[1] Het is echter niet individueel-bewust, maar algemeen-bewust, en dit laatste, aldus zegt hij op een andere plaats,[2] 'beteekent niet: gegeven in het bewustzijn van een algemeen *Ik* of van een algemeen zelfbewustzijn, maar kortaf, dat de individueele terugwerkingen geëlimineerd zijn.'

Wat precies de zin is van deze woorden, zou ik niet kunnen zeggen. Ze komen mij voor een mystiek te bevatten, die mijn begrip te boven gaat. Ik begrijp er echter uit, dat hij aan de reductie-bestanddeelen bewustzijn van de eene of andere soort toeschrijft, maar van een soort, waarvan wij ons geen voorstelling kunnen maken, omdat we alleen individueel bewustzijn kennen. De toevoeging, dat algemeen-bewust beteekent, dat de individueele terugwerkingen geëlimineerd zijn, maakt de zaak niet helderder maar duisterder. Want ook die individueele terugwerkingen kennen we niet, we kunnen er ons geen voorstelling van maken, ja we hebben zelfs gezien, dat het een zeer gewaagde hypothese is haar bestaan te onderstellen, omdat de ervaring schijnt te bewijzen, dat ze altijd overbodig en in vele gevallen onmogelijk zijn.

Maar wat we hiervan ook hebben te denken, zooveel kunnen we met zekerheid zeggen, dat de reductie-bestanddeelen van Ziehen, behalve dat ze een mysterieus bewustzijn hebben, geheel overeenkomen met de *dingen* van het gezond verstand; dat hij dus het bestaan van een buitenwereld, onafhankelijk van waarnemen en denken, aanneemt, maar deze voor bewust houdt. Dit is zeker zeer weinig positivistisch en geheel iets anders dan het '*esse* is *percipi*' van Berkeley, het eenige opschrift, dat volgens Ziehen mogelijk is boven den ingang der kennistheorie.[3]

Maar het geeft - behalve voor zooverre hij de volkomen onverdedigbare stelling verkondigt, dat we kennis van de reductie-bestanddeelen kunnen verkrijgen door uit de concrete gewaarwordingen zekere bestanddeelen te elimineeren - het geeft aanleiding tot geen bizonder groote moeielijkheden. Deze worden eerst van ernstigen aard, als hij met deze anti-

1) t.w.p. pag. 34.
2) Zeitschrift für Psychologie etc. Bd. 33 pag. 114.
3) Zie van deze verhandeling het begin van hoofdstuk VI.

positivistische opvattingen van het gezond verstand wil verbinden de positivistische grondstelling van de identiteit van gewaarwording en uitwendig voorwerp, en zoodoende introjectie en protectie moet verwerpen. We hebben gezien, hoe volkomen onhoudbaar de voorstelling is, die hij tengevolge daarvan gedwongen wordt te geven van het tot stand komen van gewaarwordingen en voorstellingen. En geen wonder; het aannemen van het bestaan van uitwendige voorwerpen, onafhankelijk van waarnemen en denken, al noemt men ze dan ook gereduceerde gewaarwordingen of reductie-bestanddeelen der gewaarwordingen, is onvereenigbaar met de identiteit van gewaarwording en uitwendig voorwerp. Het moet leiden tot een positivisme nog veel inconsequenter dan dat van Hume.

XII.

Indien datgene, wat ik tot nu toe over de denkbeelden van Ziehen gezegd heb, juist is, dan schijnt het wel, dat het tweede der problemen, waarmede we ons in deze verhandeling bezig houden, nl. het bestaan van medemenschen, voor hem geen verdere zwarigheden oplevert; dat we kunnen verwachten daarvan, evenals van het eerste, bij hem een anti-positivistische oplossing te zullen vinden.

We hebben in het vierde hoofdstuk gezien, dat onze overtuiging van het bestaan van medemenschen berust op het aannemen van het bestaan van een buitenwereld, d.w.z. van een wereld onafhankelijk van ons waarnemen en denken, en dat omgekeerd het aannemen van het bestaan van medemenschen ons moet brengen tot de overtuiging, dat er een buitenwereld bestaat.

En in het vijfde hoofdstuk zagen wij, dat de zenuwphysioloog ter bereiking zijner resultaten uitgaat van de onderstelling, dat er medemenschen bestaan, volkomen gelijkwaardig met wat hij zijn eigen persoon noemt.

Nu neemt Ziehen, zooals we gezien hebben, aan den eenen kant het bestaan van een buitenwereld aan. Hij noemt de voorwerpen daarvan wel reductiebestanddeelen der gewaarwordingen en schrijft aan deze bewustzijn toe, maar dat doet hier niet ter zake.

En aan den anderen kant maakt hij in zijn kennisleer niet alleen gebruik van de resultaten der zenuwphysiologie, maar gaat hij er zelfs van uit als van onmiddellijke gegevens. Zeer ten onrechte, naar ik meen; maar hij doet het, en hij neemt dus vooraf het bestaan van medemenschen als volkomen zeker aan. Om beide redenen is het voor hem dus noodzakelijk het bestaan van medemenschen te erkennen.

Het is dan ook niet moeielijk dit uit het boek van Ziehen te lezen, niet moeielijk nl., als men eerst tot de overtuiging is gekomen, dat het er in *moet* te vinden zijn. Anders heeft het, zooals we zullen zien, zijn eigenaardige zwarigheden.

Hij begint met te constateeren[1)], dat 'mij feitelijk slechts de rij van mijn eigen gewaarwordingen en voorstellingen direct gegeven is, maar noch mijn eigen *Ik*, noch die van anderen,' en vraagt dan: 'Hoe is mijn eigen *Ik* mij indirect gegeven?' Het antwoordt luidt: 'slechts in den vorm van **v**-gewaarwordingen' d.w.z. van mijn lichaam en in het bizonder van mijn zenuwstelsel.

'Nu komen er onder de concrete gewaarwordingen,' aldus zet hij eenige bladzijden verder[2)] de begonnen redeneering voort, 'vele zenuwstelsels voor, en wel zoovele zenuwstelsels, als wij menschen en dieren - ons zelf er bij gerekend - leeren kennen. In het voorgaande is slechts de beteekenis besproken van één enkel zenuwstelsel, nl. van dat, waarvoor de in de kennisleer onmiddellijk gegeven feitenreeks geldt. Iedere gewaarwording werd gesplitst in een reductie-bestanddeel en een bestanddeel afhangende van het zenuwstelsel - een terugwerking - en evenzoo werd ook het bizondere, boven vermelde zenuwstelsel - Ziehen zegt natuurlijk **v**-gewaarwording of gewaarwording van een zenuwstelsel - gesplitst in een reductiebestanddeel en een bestanddeel afhangende van een zenuwstelsel. Daarmede is de reductie afgeloopen, voor zoo ver ze betrekking heeft op de voorwerpsgewaarwording en op het *ééne* bizondere zenuwstelsel, dat ik het *principale* wil noemen. Verdere reducties en reductievoorstellingen zijn overbodig. Voor de *Ik*-voorstelling van het naieve bewustzijn en van de nieuwere philosophie is geen

1) Erkenntnistheorie pag. 36.
2) t.a.p. pag. 39 en 40.

ruimte. Als wij den term "eigen *Ik*" willen behouden moeten wij hem op één der bovengenoemde bestanddeelen toepassen; we mogen er geen nieuw bij dichten.

Het ligt voor de hand het reductiebestanddeel van het principale zenuwstelsel zoo te noemen. Dit reductie-bestanddeel is het, dat aan de reductiebestanddeelen van alle voorwerpsgewaarwordingen het bestanddeel toevoegt, dat afhangt van het zenuwstelsel. We zullen later zien, dat het ook van de grootste beteekenis is voor de verbinding van de voorstellingen en bewegingen met de gewaarwordingen. De geheele rij van gewaarwordingen, voorstellingen en bewegingen is dus volgens de parallelformule in al hare deelen afhankelijk van dit reductiebestanddeel van het principale zenuwstelsel. Slechts in zoo verre als de terugwerkende invloed van dit zelfde reductiebestanddeel zich uitstrekt over de geheele rij, kan deze aan een *Ik* en wel aan hetzelfde *Ik* worden toegeschreven.'

Wat verlangt men nog meer? - zou ik willen vragen. We hebben een reductiebestanddeel, waaraan we den naam van *Ik* kunnen geven. Dit reductie-bestanddeel heeft, evenals alle andere, een zelfstandig en blijvend bestaan, onafhankelijk van alle waarnemen en denken, en daarvan hangt in al hare deelen af de geheele rij van gewaarwordingen, voorstellingen en bewegingen, die ik *de mijne* noem? Kan men een meer volledig *Ik* verlangen?

En evenals er van het principale zenuwstelsel een zoodanig reductie-bestanddeel is, zoo bestaat er ook een dergelijk reductie-bestanddeel van ieder der overige zenuwstelsels, die ik leer kennen. En ook daarvan is een overeenkomstige rij van gewaarwordingen, voorstellingen en bewegingen in al hare deelen afhankelijk. Er bestaan dus behalve mijn eigen *Ik* ook een aantal andere *Iks*, die evenzeer een zelfstandig en blijvend bestaan hebben, onafhankelijk van alle waarnemen en denken. Van solipsisme, men ziet het, geen spoor.

Dit alles is zeer zeker niet positivistisch. Hoe weinig het dat is, daarvan kan men zich overtuigen door herlezing van de passage van Hume over het *Ik*, die ik in het derde hoofdstuk heb aangehaald. 'Wanneer ik me zooveel mogelijk verdiep in wat ik mijn *Ik* noem', zoo lezen we daar o.a., 'dan struikel ik altijd over de een of andere bizondere

perceptie, van warmte of koude, licht of schaduw, liefde of haat, smart of genot.' Men ziet het, voor Hume is zijn *Ik* een bundel percepties en niets anders. En tot die percepties rekent hij zoowel gewaarwordingen als voorstellingen. Voor Ziehen echter heeft zijn *Ik* het zelfstandig en blijvend bestaan van het reductie-bestanddeel van het principale zenuwstelsel, en hij rekent daartoe eerst in de tweede plaats de rij zijner gewaarwordingen en voorstellingen 'voor zoo ver de terugwerkende invloed van dit reductie-bestanddeel zich uitstrekt over de geheele rij.'

Dit wil niet zeggen, dat hij somtijds weer niet tot de voorstelling van Hume terugkeert. Maar dan sluit hij volkomen ongemotiveerd de gewaarwordingen van het *Ik* uit en rekent alleen de voorstellingen daartoe. Zoo zegt hij b.v. in zijn artikel over Schuppe[1]: 'Zoodra ik mijn *Ik* voor mij tot een voorwerp wil maken, vind ik niets anders dan talrijke voorstellingen, die ten slotte alle teruggebracht kunnen worden op gewaarwordingen en de gevoelstonen van deze.'

Op een andere plaats daarentegen schijnt zijn opvatting weer een volkomen tegenstelling te zijn van de positivistische opvatting van Hume. Hij zegt daar:[2] 'Als men - in strijd met de zoo even door mij voorgestelde terminologie - alle gewaarwordingen en voorstellingen tot het *Ik* rekent, dan zou een zoodanig *Ik* kortweg alles omvatten'. De bedoeling schijnt te zijn, dat men alleen het reductiebestanddeel van het principale zenuwstelsel en *dat* bestanddeel van de gewaarwordingen en voorstellingen, dat afhangt van de terugwerking daarvan, tot het *Ik* mag rekenen. Nemen we daarbij in aanmerking, dat dit laatste bestanddeel ons geheel onbekend is, en dat we zelfs het bestaan van genoemde terugwerking meenden te moeten betwijfelen, dan komt de bewering hierop neer, dat we alleen het reductiebestanddeel van het principale zenuwstelsel tot het *Ik* moeten rekenen en alle concrete gewaarwordingen en voorstellingen daarvan moeten uitsluiten. Daarbij ziet Ziehen dan over het hoofd, dat ik in geen geval de gewaarwordingen en voorstellingen van andere *Iks* - wier bestaan hij immers erkent - tot mijn eigen *Ik* zou kunnen

1) Zeitschrift für Psychologie etc. Bd. 33 pag. 95.
2) Erkenntnistheorie pag. 40.

rekenen, en dit dus op geen enkele wijze kortweg *alles* zou omvatten.

Deze en dergelijke tegenstrijdige, in ieder geval zeer duistere uitspraken maken, dat het niet voor de hand ligt de erkenning van het bestaan van medemenschen uit zijn boek te lezen, zoolang men er niet vast van overtuigd is, dat zijn reductie-bestanddeelen een zelfstandig en blijvend bestaan hebben, evenals de *dingen* van het gezond verstand. En aan het erlangen van deze overtuiging staat, zooals we gezien hebben, zijn verwarrende terminologie in den weg. Ik wil dan ook gaarne erkennen, dat ik niet bij de eerste lezing van zijn boek tot de conclusies ben gekomen, die ik hierboven heb neergeschreven. En ik troost me, als ik dat overweeg, met de gedachte, dat dit niet aan mij alleen is overkomen.

In zijn korte bespreking van Ziehen's kennisleer in het Zeitschrift für Psychologie etc.[1] zegt b.v. Heymans, dat Ziehen uitdrukkelijk protesteert tegen *de voor de hand liggende opvatting zijner leer als solipsisme*.

En inderdaad een zoodanige opvatting ligt voor de hand. Want naast één plaats als de boven aangehaalde, die, gegeven de beteekenis van zijn reductiebestanddeelen, vrij duidelijk is, staan een aantal andere, die beslist aan solipsisme doen denken. Zelfs zijn protest tegen een dergelijke opvatting van zijn leer is niet overtuigend. ‘In de eerste plaats’, zoo zegt hij,[2] ‘verwerpt deze het solipsisme, als men daaronder de leer verstaat, dat het eigen *Ik* alleen primair gegeven is. Dit is heelemaal niet primair gegeven.’ Deze woorden doen ons denken, dat de leer van Ziehen is een solipsisme in de tweede macht. Daarbij komt de boven reeds besproken verwarring tusschen reductiebestanddeel en reductievoorstelling, die hem herhaaldelijk met nadruk doet zeggen, dat het reductiebestanddeel slechts een reductie*voorstelling is*, en niet: dat we er slechts *kennis van krijgen* door een reductievoorstelling. Deze verwarring komt juist bij het bespreken van ons eigen *Ik* en dat van anderen sterk uit; we lezen herhaaldelijk, dat het eigen *Ik* en de *Iks* van anderen *slechts*

1) Bd. 22 pag. 222.
2) Erkenntnistheorie, pag. 39.

reductievoorstellingen zijn; en terwijl hij, sprekende over de uitwendige voorwerpen, deze vrij dikwijls reductiebestanddeelen der gewaarwordingen of gereduceerde gewaarwordingen noemt, spreekt hij van het *Ik* en van de *Iks* van anderen steeds als van reductie*voorstellingen*. En wanneer die *Iks* volgens de leer van Ziehen *slechts* voorstellingen zijn en niets anders dan voorstellingen, dan hebben we in die leer te doen met den een of anderen vorm van solipsisme of met iets, dat nog positivistischer is dan solipsysme. Zoo denkt natuurlijkerwijze de lezer, die deze verwarring nog niet heeft opgemerkt.

Een toppunt van verwarring is misschien wel het volgende. Onmiddellijk na de boven aangehaalde passage, waarin hij aan het reductiebestanddeel van het zenuwstelsel met alles, wat daarvan afhangt, den naam van *Ik* heeft toegekend, schrijft hij: 'dit *Ik* staat echter niet buiten de rij, maar is een gereduceerd lid van de rij.' Alsof niet ieder reductiebestanddeel met zijn eigen zelfstandig bestaan, onafhankelijk van gewaarwording en voorstelling, *altijd* buiten de rij onzer concrete gewaarwordingen en voorstellingen *moest* staan.

En we kunnen ons, wel beschouwd, over het bestaan van een dergelijke verwarring niet verwonderen. Want de kennisleer van Ziehen is een poging om twee zeer tegenstrijdige dingen met elkaar te vereenigen, nl. de opvattingen van het gewone gezond verstand of die van de natuurwetenschap - zooals ze b.v. vertegenwoordigd worden door de resultaten der zenuwphysiologie - en die van het positivisme. En een zoodanige poging, met hoe groote scherpzinnigheid ook begonnen en ten uitvoer gebracht, *moet* mislukken en leiden tot allerlei tegenstrijdigheid en verwarring.

In overeenstemming hiermede hebben we boven gezien, dat zijn leer van de gewaarwordingen en haar reductiebestanddeelen wel leidt tot allerlei moeilijkheden, maar dat die moeielijkheden toch eerst onoverkomelijk worden, als hij in die leer wil opnemen de positivistische grondstelling van de identiteit van gewaarwording en uitwendig voorwerp. Natuurlijk kan hij dit niet volledig doen, want de plaats van het uitwendig voorwerp wordt bij hem ingenomen door het reductiebestanddeel en dit is iets van geheel anderen aard dan de concrete gewaarwording. Hij doet het dan ook

slechts gedeeltelijk, nl. door de verwerping van introjectie en projectie, d.w.z. door aan de gewaarwording dezelfde plaats toe te kennen als aan het reductiebestanddeel of uitwendig voorwerp. Maar zelfs dit gedeeltelijk aannemen van de positivistische grondstelling dwingt hem tot een beschrijving van het ontstaan van gewaarwordingen en voorstellingen, die, zooals we zagen, niet in overeenstemming te brengen is met hetgeen de ervaring ons leert.

Iets dergelijks zien we ook gebeuren, als hij handelt over zijn eigen *Ik* en dat van anderen. Zoolang hij daarbij ongeveer in overeenstemming blijft met de opvattingen van het gezond verstand, zijn de moeilijkheden niet bizonder groot. Maar zeer groot worden ze onmiddellijk, als hij voor den dag komt met zijn verwerping van introjectie en projectie en tracht zijn beschouwingen daarmede in overeenstemming te brengen. Laten we zoo beknopt mogelijk zien van welken aard die moeilijkheden zijn en daartoe voor de duidelijkheid een voorbeeld kiezen.

Er zijn honderd personen, die op hetzelfde oogenblik een boom zien en nog eens honderd, die zich op dat oogenblik dien boom voorstellen. Al die tweehonderd gelijktijdige gewaarwordingen en voorstellingen zijn volgens de leer van Ziehen op dezelfde plaats. Ze bestaan ieder afzonderlijk uit een reductiebestanddeel en een terugwerking. Het reductiebestanddeel is in alle tweehonderd hetzelfde, maar het wordt door de verschillende terugwerkingen te gelijker tijd veranderd in zooveel afzonderlijke gewaarwordingen en voorstellingen, als er individuen zijn, die den boom waarnemen of zich den boom voorstellen. En tevens blijft het te gelijk onveranderd, want het is ieder oogenblik gereed om onveranderd op een tweehonderd-eerste individu een inwerking uit te oefenen en de terugwerking van die inwerking te ondervinden zóó, dat er een nieuwe gewaarwording tot stand komt. En dit alles gebeurt op dezelfde plaats, in de ruimte, die door het reductiebestanddeel d.i. door den boom zelf wordt ingenomen.

Men vraagt zich af, hoe dit mogelijk is.

Het is in ieder geval in strijd met de volkomen afgescheidenheid der gewaarwordingen en voorstellingen van één individu van die van elk ander, welke we in het vierde hoofdstuk meenden te kunnen constateeren. Want deze ver-

schillende gewaarwordingen en voorstellingen van denzelfden boom gelijken volgens Ziehen niet alleen op elkaar, maar ze zijn ook voor een belangrijk gedeelte identiek. Het feit, dat er tusschen haar geen enkele directe gemeenschap bestaat, wordt daardoor zeer raadselachtig. De geheele voorstelling verder van dat ruimte-innemende reductiebestanddeel, dat op hetzelfde oogenblik en in dezelfde ruimte veranderd wordt in tweehonderd verschillende gewaarwordingen en voorstellingen, die ook diezelfde ruimte innemen, is zóó mysterieus, dat daarbij vergeleken het mysterieuze van introjectie en projectie, dat men wilde vermijden, een kleinigheid is.

En ten slotte bevat de voorstelling, als ik me niet bedrieg, een tegenstrijdigheid. Stel, dat twee individuen A. en B. den boom zien in dezelfde richting, maar op verschillenden afstand. Zij krijgen dan van den boom een beeld van denzelfden vorm, maar van verschillende grootte. Dit wordt verklaard door de wetten der perspectief, volgens welke de indruk op het netvlies van A en B een verschillende en in overeenstemming hiermede ook hun gewaarwording een andere zal zijn. En ook Ziehen zal het op dergelijke manier trachten te verklaren. De inwerking van den boom op het zenuwstelsel van A, zoo zal hij zeggen, is een andere dan die op het zenuwstelsel van B, en dus zal ook de terugwerking daarvan op het reductiebestanddeel en bij gevolg de resulteerende concrete gewaarwording een andere zijn. Maar zoo mag Ziehen niet redeneeren. Want de ruimtelijke eigenschappen komen volgens hem toe aan het reductiebestanddeel en de terugwerking heeft plaats in de ruimte ingenomen door het reductiebestanddeel, zoodat ook de concrete gewaarwording diezelfde ruimte moet innemen en iedere verandering van ruimtelijke eigenschappen is buitengesloten. Het feit, dat de gewaarwording van A van den boom andere ruimtelijke eigenschappen heeft - kleiner is bv. - dan die van B bevat dus voor hem een tegenstrijdigheid die hij door zijn theorie op geen enkele wijze kan wegnemen. En deze tegenstrijdigheid bestaat *niet* voor de introjectie-hypothese, omdat volgens haar de ruimtelijke eigenschappen der gewaarwordingen - *niet* die van de dingen natuurlijk - alleen afhangen van de inwerking op het zenuwstelsel d.i. in het onderstelde geval van het beeld van den boom op het netvlies.

XIII.

Wanneer we, na al wat in de voorgaande hoofdstukken over de kennisleer van Ziehen gezegd is, in gedachten den afgelegden weg nog eens doorloopen, dan moeten wij, dunkt me, vooral getroffen worden door één verschijnsel.

Het is dit, dat hij aanvankelijk uitgaat van de leer van Berkeley wat betreft de voorwerpen der buitenwereld en van die van Hume wat betreft zijn eigen *Ik*, maar dat hij bij verdere ontwikkeling zijner denkbeelden hoe langer hoe meer ontrouw wordt aan de leer zijner beide groote voorgangers en ten slotte komt tot een leer, die het volkomen tegendeel is van de hunne.

Den eersten stap hiertoe doet hij door aan de kennisleer den eisch te stellen, dat ze een volkomen doorvoering der causaliteitswet mogelijk zal maken. De oorzaak van dezen eisch kan niets anders zijn dan de overtuiging, dat causaliteit iets meer is dan een verzinsel van onze verbeelding, zooals Hume meende. In dien zin spreekt Ziehen zich dan ook uit. En het gevolg van dien eisch is, dat hij aan de reductiebestanddeelen, die hij tot handhaving der causaliteitswet tracht te construeeren, een zelfstandig en blijvend bestaan moet toekennen, onafhankelijk van alle waarnemen en denken. Door den eersten stap, dien hij doet tot verdere ontwikkeling zijner kennisleer, wordt hij dus reeds gedwongen tot ontrouw aan de positivistische grondstelling, aan het *esse* is *percipi* van Berkeley, waarvan hij beweerde uit te gaan. Wel poogt hij, door verwerping van introjectie en projectie, deze grondstelling ten minste nog voor een gedeelte te handhaven, maar deze poging kan tot niets anders leiden dan tot eindelooze tegenstrijdigheid en verwarring. Daarvan hebben we, naar ik meen, in de voorafgaande hoofdstukken voldoend talrijke voorbeelden gezien.

Nadat hij dezen eersten stap gedaan heeft, is hij natuurgedwongen verder te gaan. Er bestaat nu voor hem geen enkele reden meer om aan zijn eigen lichaam het zelfstandig en blijvend bestaan, dat hij aan de uitwendige voorwerpen toekent, te ontzeggen. En zoo moet hij komen tot de erkenning van een eigen *Ik*, dat minstens even zelfstandig en even blijvend is als zijn lichaam.

Maar ook aan de lichamen zijner medemenschen moet hij een zelfstandig en blijvend bestaan toekennen. Daarbij komt nu, dat hij zenuw-physioloog is en niet alleen de resultaten der zenuwphysiologie aanvaardt en meent deze algemeen te mogen maken ver buiten de grenzen van hetgeen de ervaring ons leert, maar zelfs van gevoelen is, dat hij daarvan in de kennisleer mag uitgaan als van onmiddellijke gegevens. En deze resultaten berusten, zooals we in het vijfde hoofdstuk gezien hebben, op de onderstelling, dat er medemenschen van den physioloog, die tot deze resultaten komt, bestaan, welke *met* hem volkomen gelijkwaardig en *van* hem volkomen onafhankelijk zijn, medemenschen, van wier waargenomen zenuwstelsel een rij percepties afhangt, volkomen gelijksoortig met die, welke hij bij zich zelf waarneemt en welke, naar hij onderstelt, afhangt van het zenuwstelsel, dat hij bij zich zelf onderstelt. Ook Ziehen moet dus deze onderstellingen aannemen en is daardoor gedwongen met ieder der lichamen van zijn medemenschen een *Ik* te verbinden even zelfstandig en blijvend als dit lichaam. Hij gaat daarbij zóó ver, dat hij zelfs, in volkomen strijd met de positivistische leer van Hume en met de meest voor de hand liggende combinatie der onmiddellijke gegevens, waarvan hij beweert uit te gaan, alle gewaarwordingen en voorstellingen van deze *Iks* schijnt te willen uitsluiten.

Ik wil er ten slotte op wijzen, dat deze resultaten in volkomen overeenstemming zijn met hetgeen we in het vijfde hoofdstuk meenden a priori te kunnen verwachten.

We zagen daar, dat de algemeene vooruitgang der wetenschappen ons dwingt om veel meer over oorzaken en gevolgen te redeneeren en om deze werkzaamheid als nog veel *natuurlijker* en *noodzakelijker* te beschouwen dan Hume dit deed. Dat verder de resultaten der zenuwphysiologie ieder, die ze aanneemt, dwingen het bestaan van medemenschen te erkennen. En dat beide dingen te zamen ons nog minder geneigd moeten maken, dan Hume het was, om het positivistisch beginsel consequent toe te passen.

En we hebben hier gezien, dat beide oorzaken Ziehen brengen tot een positivisme, als het ten minste dien naam nog verdient, dat in consequentie verre bij dat van Hume achterstaat.

D.G. JELGERSMA.

Koloniale hervorming?

I.

De indische begrooting voor 1905 sluit met een te kort van 14.6 millioen gulden. Hierbij is echter in aanmerking te nemen, dat onder de uitgaven gerekend wordt op een totaal bedrag van 9.3 millioen, te besteden voor productieve werken. Een werkelijk te kort dus van 5.3 millioen. Dat deze uitkomst moet worden voorzien, is voor een belangrijk deel te wijten aan de teleurstellende resultaten, die de gouvernements-koffieoogst van 1904 blijkt op te leveren. Werden in 1903 nog bijna 300.000 pikols geoogst, voor het loopende jaar mogen niet meer dan 65.000 pikols worden verwacht. Dit is zeker zeer bedroevend, maar als een gouvernement in koloniale waren doet, moet het nu eenmaal op dergelijke magere jaren bedacht zijn. Er staat tegenover dat, in de koffie althans, een mager jaar nog al eens gevolgd wordt door een vet en dus 1905 wellicht weer zal goed maken wat 1904 verkerft. Het bedenkelijke van den financieelen toestand, dien de indische begrooting voor 1905 te aanschouwen geeft, ligt dan ook niet zoo zeer in dat te kort aan middelen, ter bestrijding van de gewone uitgaven, als wel hierin, dat, om niet op een nog veel belangrijker tekort te moeten rekenen, ‘bij de raming der uitgaven voor 1905 groote zuinigheid (moest worden) betracht’ en dat ‘verscheidene op zich zelf zeer wenschelijke - en op den duur ook noodzakelijke - maatregelen.... met het oog op den stand der begrooting (moesten) worden uitgesteld.’[1)]

1) Memorie van Toelichting bij de indische begrooting voor 1905, blz. 2.

Met andere woorden: ook al valt 1905 nog iets mede en ook al wordt het te kort van dat jaar wellicht goed gemaakt door grootere inkomsten in 1906 uit den koffieoogst van 1905 te verkrijgen, een en ander zal niet kunnen verhoeden, dat de middelen, met inbegrip van de onzekere en ongelijk vloeiende uit koffie en tin, niet toereiken om naar behooren te voorzien in al die behoeften van Indië, ter vervulling waarvan, naar de beginselen eener gezonde financiënleer, niet zal mogen worden geleend. En zooals het, volgens de begrooting, in 1905 gaan zou, ging het reeds jaren achtereen. Dat tot dusver in Indië kon worden voortgesukkeld, zonder de kolonie te bezwaren met schulden, waar geen evenredige baten tegenover staan, is alleen hieraan toe te schrijven, dat, jaar in jaar uit, te groote zuinigheid werd betracht en uitgaven, die in het belang van land en volk noodzakelijk waren, achterwege bleven.

Hierin ligt de verklaring besloten van den onbevredigenden economischen toestand, die, over het algemeen, in Indië valt waar te nemen en die voor sommige gedeelten van Java zich openbaarde in zoodanige vormen, dat van regeeringswege met grond van ‘een economische inzinking der bevolking’ kon worden gewaagd. Toen dit hooge woord er eenmaal uit was, kon het niet anders of er moest, óók van regeeringswege, iets worden voorgesteld om den voortgang van het kwaad te stuiten. Ten vorigen jare werd het geneesmiddel gezocht in het verleenen van een renteloos voorschot van 22 ton, met behulp waarvan uitgaven, die anders ongedaan moesten blijven, zouden kunnen worden bestreden. De geringe ingenomenheid, die bij volksvertegenwoordigers van verschillende richtingen ten aanzien van het voorschotstelsel bleek te bestaan, noopte den heer Idenburg, die, zooals nu wel mag worden aangenomen, ook nimmer tot de vurige bewonderaars van dat stelsel behoord heeft, thans met iets geheel anders voor den dag te komen. In een tegelijk met de begrooting der Tweede Kamer aangeboden wets-ontwerp, stelt hij voor, Indië's aandeel in Nederlands vlottende schuld, dat in den loop van 1905 zal stijgen tot een bedrag van tusschen de 30 en 40 millioen gulden, voor rekening van het moederland over te nemen. Bij aanneming van dit voorstel zullen de rente en de aflossing dier

schuld niet langer uit de indische middelen behoeven te worden gekweten en, daar op de begrooting voor 1905, zooals zij werd ingediend, te dier zake reeds op *f* 1.200.000 gerekend werd, zal derhalve dit bedrag dan ‘vrij vallen’, wat beteekent, dat daarover zal kunnen worden beschikt ten voordeele van Indië en zonder dat de financieele uitkomsten over 1905 ongunstiger worden dan de raming.

Deze aldus, met behulp van een door Nederland aan Indië te brengen offer van 30 à 40 millioen, te vormen jaarlijksche reserve, voor 1905 op 1.2 millioen geschat, wil de minister zorgvuldig afscheiden van de overige koloniale middelen en haar uitsluitend doen strekken ‘ten behoeve van maatregelen in het belang van de economische ontwikkeling van Nederlandsch Indië’,[1)] die niet uit die overige middelen zouden kunnen worden bekostigd. Kon echter voor dat doel niet meer dan 1.2 of misschien ten hoogste 1.5 millioen 's jaars besteed worden, de beoogde ontwikkeling zou ál te zeer een slakkengang gaan. Daarom, en ook omdat de voorgestelde maatregelen slechts uitgaven in eens of tijdelijke en dus afloopende uitgaven zullen veroorzaken, wordt aanstonds het plan gevormd om een nieuwe schuld ten laste van Indië aan te gaan, waarvan rente en aflossing geheel uit de reserve kunnen worden betaald en die dus te zijner tijd tot 30 à 40 millioen zal kunnen stijgen, zonder dat de toestand der indische financiën slechter wordt dan hij, volgens de ongewijzigde begrooting over 1905, is. Nu is het echter natuurlijk niet noodig, dat de kolonie onmiddellijk het volle bedrag opneemt. Veel voordeeliger is het voor haar om, naar gelang van de behoefte, over het haar te openen crediet te beschikken. Zij behoeft dan alleen te rekenen op uitgaven voor rente en aflossing, voor zooveel het opgenomen bedrag betreft en houdt van de reserve een, vooral in den aanvang betrekkelijk belangrijk deel over, dat mede in het belang der economische ontwikkeling kan worden aangewend. De maatregelen, die de heer Idenburg voorstelt, in 1905 met behulp van de ‘vrijgevallen’ 1.2 millioen te nemen, worden door hem berekend een uitgaaf van 2.9

1) Ontleend aan den titel van het ontwerp tot wijziging en verhooging der indische begrooting over 1905, gedrukte stukken 76.

millioen te zullen vereischen. De zaak komt dus hierop neder, dat Indië 1.7 millioen zal moeten opnemen, tengevolge waarvan de reserve ná 1905 jaarlijks met stel *f* 75.000 zal moeten worden belast. Op die wijze zal kunnen worden voortgegaan tot dat de jaarlijksche uitgaven voor rente en aflossing van nieuwe schuld een cijfer bereikt hebben, gelijk aan dat van het thans 'vrijvallend' bedrag.

Tot de maatregelen, die in 1905 uit de aldus langs buitengewonen weg te verkrijgen 2.9 millioen zullen kunnen worden bekostigd, behoort allereerst de uitvoering van eenige irrigatiewerken, die, zonder tot de productieve te mogen worden gerekend, niettemin, ter voorkoming van misoogsten en ter bevordering van een hoogere sawah-opbrengst, niet achterwege mogen worden gelaten. De minister wenscht daarvoor bijna 1.7 millioen aan te wijzen. Bij de beoordeeling van dit cijfer worde in aanmerking genomen, dat hierin bijna 1.3 millioen begrepen is ten behoeve der voortzetting van reeds aangevangen en verbetering van bestaande bevloeiingswerken, waarvoor de uitgaven tot dusver uit de gewone middelen werden bestreden. De overblijvende 4 ton zullen worden aangewend om een begin te maken met den aanleg van een drietal nieuwe werken, die, ná 1905, tezamen nog een kleine 5 millioen zullen vereischen. Verder stelt de minister zich voor, dat, eveneens eerst ná 1905, zal kunnen worden aangevangen met de verbetering der treurige toestanden in de Bengawandjero-streek door den aanleg van vergaarkommen, die, naar globale ramingen, een 6 à 7 millioen zullen moeten kosten.

Na de *irrigatie* is het de *emigratie*, waarvoor de heer Idenburg aandacht vraagt. Niet omdat hij daarin een middel zien kan om den jaarlijkschen bevolkings-aanwas, die voor Java en Madoera nu reeds een goede 500.000 zielen bedraagt, te neutraliseeren en dus het bevolkingscijfer op peil te houden, maar wegens het groote belang dat voor sommige streken der buitenbezittingen zou gelegen zijn in de vorming van goed-georganiseerde nederzettingen van Javanen, voor welke landverhuizers dan tevens een gelegenheid tot lotsverbetering zou worden geopend. Door de aldus op vreemden grond, met geldelijken steun van overheidswege, geheel naar javaanschen trant in te richten en te besturen

desa's zullen, zoo de proef blijkt te slagen, centra gevormd worden, waarheen, met allengs te beperken overheidssteun, de toekomstige emigratie kan worden geleid - tot den tijd dat geen aanmoediging of steun meer noodig zijn, doch alleen het welbegrepen eigenbelang duizenden Javanen bewegen zal, op Sumatra of Borneo een beter bestaan te gaan zoeken dan de vaderlijke grond hun geven kan. Om dit plan, van zeer verre strekking derhalve, niet bloot te stellen aan het gevaar van reeds bij zijn geboorte te mislukken, is het echter noodzakelijk, dat de regeering over eenige ervaring in zake volksverplaatsing beschikt. Bovendien zijn, ten aanzien van het bestuur en de rechtspleging over de toekomstige immigranten, voorzieningen te treffen die veel overleg en voorbereiding vereischen. Daarom wil de minister, alvorens den arbeid in de buitenbezittingen aan te vangen, eerst beproeven een geregelden trek te doen ontstaan uit een overbevolkte streek van Java naar een gedeelte van datzelfde eiland, waar ruimte en bestaansmiddelen te vinden zijn voor van elders komenden. Déze landverhuizers zullen zich dan echter verplaatst zien in een omgeving, waar niet *alles* van meet af aan behoeft te worden geregeld en waar met name bestuur en rechtspleging in hoofdzaak reeds zijn georganiseerd. Een terrein, geschikt voor het beproeven van een dergelijke volksverplaatsing, wordt gevonden in de afdeeling Banjoewangi der residentie Besoeki, waarheen, sedert eenige jaren reeds, op kleine schaal een vrijwillige trek van westwaarts wonende Inlanders plaats heeft. Derhalve zal, naar de minister voorstelt, getracht worden, in 1905 530 gezinnen uit Kedoe naar Zuid-Banjoewangi over te brengen, tegen genot van een premie, vrijen overtocht, ondersteuning voor huisvesting en voeding, en verschaffing van datgene wat noodig blijken zal om in de nieuwe omgeving goed op streek te komen. Reeds werd den assistent-resident Heyting, die van het emigratievraagstuk een bijzondere studie gemaakt heeft, opgedragen, zich, vergezeld van twee onderdistrictshoofden en vier desalieden uit de residentie Kedoe, naar Banjoewangi te begeven, ten einde de reeds vroeger door hem bezochte terreinen grondig te onderzoeken, óok met het oog op de in het belang der nieuwe nederzetting aan te leggen bevloeiingswerken. In verband hiermede werd ook eenig personeel van den

irrigatiedienst aan den heer Heyting toegevoegd. Terwijl aldus, in 1905, alleen volksverplaatsing van Midden- naar Oost-Java beproefd wordt, zullen tevens voorbereidende maatregelen worden genomen om, in een volgend jaar, een begin te kunnen maken met emigratie naar de buitenbezittingen. Daartoe zullen in de Lampongs, waar terreinen beschikbaar zijn, nadere onderzoekingen worden ingesteld, waarvoor in hoofdzaak zal worden gebruik gemaakt van javaansch bestuursen irrigatiepersoneel. Alles te zamen wordt voor emigratiemaatregelen in 1905 gerekend op *f* 260.000. Hiervan zijn bijna *f* 160.000 bestemd voor de proef, te nemen met 530 kedoesche gezinnen, of *f* 300 per gezin.

Een derde voornaam belang, dat de heer Idenburg met behulp van de reserve wenscht te bevorderen, is het landbouwcrediet ten behoeve van de inlandsche bevolking. Hij meent dat daarbij vooral het oog moet worden gericht naar de reeds bestaande instelling der *loemboeng desa* of dorpspadischuur, die ten doel heeft om, op den grondslag van coöperatie en onderlinge solidariteit, van elken padioogst een deel te doen afzonderen, waaruit later in de behoefte aan zaad voor den volgenden oogst is te voorzien en padivoorschotten aan desagenooten verleend kunnen worden. Om deze instelling, in de streken waar zij reeds tot zekere ontwikkeling is gekomen, zich in haar volle kracht te doen ontplooien en onder behoorlijk toezicht te brengen; en om haar voorts ook elders meer en meer ingang te doen vinden, wordt voor 1905 op ruim *f* 250.000 gerekend. Bijna evenveel wordt aangevraagd ten behoeve van reeds bestaande particuliere landbouwcredietbanken, ten deele om deze voor één keer te helpen aan versterking van bedrijfskapitaal, ten deele ter tegemoetkoming in de kosten van administratief personeel, dat voor nagenoeg alle banken uitbreiding en verbetering behoeft. De verstrekking van kapitaalvoorschotten zal renteloos geschieden, doch met beding dat jaarlijks 4 percent over het ontvangen bedrag in het reservefonds van de betrokken bank zal worden gestort.

Behalve irrigatie en een goed ingericht, niet al te bezwarend crediet is er voor den landbouwer op Java bijna geen grooter belang dan een stelselmatige verbetering en aanvulling van zijn veestapel. Door onderzoekingen, die de indische regeering

in sommige gewesten van Java deed instellen, is gebleken dat de vaak geuite ongunstige meening over den toestand van hoornvee en paarden, althans voor die gewesten, volkomen gegrond was. Daarom wordt thans door den minister voorgesteld om, in 1905, voor de residentiën Semarang, Preangerregentschappen, Kedoe en Banjoemas, maatregelen te nemen ter bevordering van veeteelt en paardenfokkerij. Dit doel wil men trachten te bereiken, eensdeels door in de genoemde gewesten gezond en krachtig vee in te voeren, anderdeels door voor de voortteling alleen dieren in aanmerking te doen komen, van welke verwacht kan worden, dat zij aan een stevig geslacht het aanzijn zullen geven. Dat het nemen van deze voorzieningen heel wat tact en overleg vereischen zal, is duidelijk voor een ieder, die bedenkt, dat de Javaan tot dusver op dit gebied zoo goed als geheel is vrij gelaten en in veel gevallen moeilijk zal kunnen begrijpen, dat de thans onvermijdelijke beperking van zijn vrijheid in zijn belang is. De kosten leveren dan ook in dit geval niet de grootste moeilijkheid op. Toch zullen zij voor de slechts enkele streken, waartoe de maatregelen aanvankelijk zullen worden beperkt, in 1905 nog ruim *f* 86.000 bedragen.

Meer in de papieren echter loopt een voorgestelde uitgaaf tot aanleg en verbetering van voor de bevolking nuttige wegen. Het is vooral de residentie Preanger-regentschappen, die in dit opzicht nog stiefmoederlijk bedeeld is, en in de laatste jaren werd dan ook steeds een niet onbelangrijk bedrag aangewezen om het wegennet in dat, naar evenredigheid van zijn uitgestrektheid, nog maar schaars bevolkte gewest uit te breiden. Ten laste der oorspronkelijke begrooting voor 1905 kon echter geen cent voor dat doel worden beschikbaar gesteld. Derhalve moet wederom de ‘reserve’, tot een bedrag van *f* 200.000 voor aanleg en verbetering van wegen in de Preanger, gedurende 1905, worden aangesproken. Eveneens ten laste van die ‘reserve’ kome dan nog, zooals de minister voorstelt, *f* 190.000, als eerste termijn voor de verbetering en aanleg van wegen in de afdeeling Krawang, waar de toestand in dit opzicht weinig beter is dan in de minstbedeelde streken der Preanger.

En daarmede zullen dan de 2.9 millioen, die de minister voor 1905 in het belang der economische ontwikkeling van

Nederlandsch-Indië beschikbaar meent te kunnen stellen, op zijn.

II.

In de voorafgaande bladzijden heb ik getracht, de voorstellen, die de minister van Koloniën ten behoeve van de economische ontwikkeling van N.-Indië aan de volksvertegenwoordiging gedaan heeft en waarover straks, na het jaarlijksch koloniaal debat, zal moeten worden beslist, beknopt en zakelijk samen te vatten. Mij dunkt, niemand zal kunnen ontkennen, dat de aanbevolen maatregelen zonder uitzondering wezenlijke belangen der inlandsche bevolking van ons overzeesch gebied zullen bevorderen en daarom hartelijke instemming verdienen. Dit laatste geldt evenzeer van de wijze, waarop de voorstellen zijn toegelicht en de uitvoering der te nemen maatregelen is voorbereid. Er spreekt uit dit alles een groote degelijkheid, een eerlijk streven om hetgeen men doen gaat zoo goed en met zoo weinig kans op mislukking als maar mogelijk is te doen. Wat aangeboden wordt, het zijn de vruchten van een rijp beraad en van een ernstig overleg met de indische regeering. Ten aanzien van het emigratie-, het landbouwcrediet-, het veeteelt-vraagstuk wordt stelling gekozen. Hoe bescheiden een begin het moge schijnen, het *is* een begin, het begin van een nieuwen koers, die te meer belooft, naarmate hij te bedachtzamer wordt aangevangen. Ook de financieele regeling verdient lof: er zit methode en goede methode in. Het denkbeeld om het geld dat voor het kwijtschelden van Indië's aandeel in de vlottende schuld beschikbaar komt niet met de gewone middelen te vermengen, doch afzonderlijk te administreeren is voortreffelijk. Werd de andere, het meest voor de hand liggende weg gevolgd, de invloed van twee heilzame prikkels zou zich op den duur veel minder doen gevoelen. De eene is het verlangen om, door een zoo zuinig mogelijk beheer, met het uitsluitend voor buitengewone maatregelen bestemde fonds te maken wat er mee te maken is. De andere prikkel is de plicht, alle krachten te blijven inspannen om het door geen kunstmiddel verminderd te kort tot de kleinste afmetingen terug te brengen en het evenwicht tusschen gewone ontvangsten en gewone uitgaven zoo spoedig mogelijk te herstellen.

Valt er dus wat de qualiteit der voorstellen betreft veel te loven, te meer te bejammeren is het, dat de quantiteit zoo mager is. Zeker, de voorstellen, die thans voorgesteld worden, zij zullen in de streken waar zij toepassing vinden, der bevolking naar alle waarschijnlijkheid ten goede komen en verdere *inzinking* kunnen tegengaan, maar dat zij, blijvende binnen de financieele grenzen door den minister getrokken, ooit zullen kunnen voeren tot een algeheele *opheffing* van Java's bevolking, aan deze ooit zullen kunnen verschaffen de mate van economisch en intellectueel vermogen, noodig om, onder verstandige leiding, doch hoofdzakelijk door *eigen kracht*, haar toekomst te verzekeren, wie is er die het gelooft? De minister zeker niet, die met prijzenswaardige openhartigheid bekent, dat, bij gebreke aan voldoende middelen, 'zeer veel (moest) buitengesloten worden, wat juist in hooge mate tot verbetering van economische verhoudingen zou kunnen leiden, zooals bijv. onderwijs, waterbeheer ten behoeve van den inlandschen landbouw enz.,' en die hierop volgen liet: 'tot al dergelijke maatregelen zal eerst kunnen worden overgegaan nadat - mede ten gevolge van de thans voor te stellen voorzieningen - de indische middelen ruimer zijn gaan vloeien.'[1)] Men behoeft intusschen geen groot financier te zijn om in te zien, dat een over tien en meer jaren te verdeelen bijdrage van 30 à 40 millioen, die bij voorkeur zal worden besteed voor werken en maatregelen, door den minister zelven onder de wel onontbeerlijke doch tevens *improductieve* gerangschikt, onmogelijk een eenigszins belangrijke stijging der gewone inkomsten kan veroorzaken. Wie wilde wachten totdat uit dezen hoofde de millioenen worden gevonden, jaarlijks nog noodig om in de behoeften waarop de minister doelde op den meest bescheiden voet te voorzien, hij zou héél lang moeten wachten!

Ook is het maar al te duidelijk, dat, zelfs indien men zich vooreerst wilde beperken tot de verbeteringen, die geen stijging der vaste uitgaven ten gevolge hebben, veel verder zou moeten worden gegaan, dan met 30 à 40 millioen te bereiken is. De 'Beschouwingen en voorstellen ter verbe-

1) Memorie van Toelichting bij het reeds aangehaalde wijzigingsontwerp, blz. 2 en 3.

tering van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera',[1] door mr. D. Fock den minister aangeboden, laten ten dezen aanzien geen twijfel. Want behalve dat daarbij, buiten de thans voorgestelde verbeteringen, nog andere genoemd worden, als wegenaanleg op de buitenbezittingen en bevordering der inlandsche nijverheid, welke in de naaste toekomst eveneens ter hand genomen zullen moeten worden, er blijkt bovendien uit dat, voor een belangrijk onderdeel van het thans gekozen werkplan, de emigratie, de kosten in volgende jaren véél meer zullen moeten bedragen dan waarop thans te rekenen valt. En wil men ook nog medegaan met mr. Fock's advies, 'om te beginnen met de onteigening van de particuliere landerijen, welke bewesten de Tjimanoek zijn gelegen, en in het bijzonder met die landen in de residentie Batavia, waar de heerschende toestanden notoir slecht zijn',[2] men zal dit, zoo nieuw gevaar voor het financieel evenwicht moet worden vermeden, evenmin geheel zonder moederlandschen bijstand kunnen doen.

Doch afgescheiden hiervan, ook in een deel der maatregelen door den minister aanbevolen is zekere benepenheid niet te miskennen. Ik heb daarbij niet het oog op zijn voorstellen betreffende emigratie, landbouwcrediet en veeteelt. Dit zijn onderwerpen, waaraan de bestuurspractijk tot dusver vrijwel vreemd bleef en ten aanzien waarvan de grootste voorzichtigheid niet anders dan de grootste wijsheid zijn kan. Evenmin kan den minister verweten worden, dat hij nog geen

1) Koloniaal-Economische Bijdragen III.'s Gravenhage, Martinus Nijhoff 1904.

2) T.a.p. blz. 128. Mr. Fock meent 'dat men deze landerijen voornamelijk zal moeten zoeken in de naaste omgeving van de hoofdstad, speciaal in de afdeeling Meester Cornelis.' De juistheid van deze meening wordt op bedroevende wijze bevestigd door het inmiddels verschenen eerste gedeelte van het Koloniaal Verslag van 1904. Daaruit blijkt dat in het vorige jaar de onveiligheid op Java nergens zoo groot was als in de residentie Batavia, waar niet minder dan 122 gevallen van roof in gewapende benden voorkwamen, tegen 75 *in alle andere deelen van Java te zamen*. 'De onveiligheid in dit gewest (Batavia)' zegt het Verslag 'werd niet alleen veroorzaakt door den ongunstigen oeconomischen toestand der inlandsche bevolking, maar ook *door de eigenaardige positie van de inlandsche beambten en hoofden op de particuliere landerijen en door den treurigen toestand der wegen aldaar*.' Sterker veroordeeling, van een staat van zaken, die, onder den rook van den zetel der centrale regeering, voortduurt, kan bezwaarlijk worden uitgesproken. Men verlieze niet uit het oog dat zij voorkomt in een *officieel* verslag

gelden uittrok ter bevordering van industriëen, voor de bevolking van belang. Het geldt hier een uiterst teedere aangelegenheid, waarbij ontijdig of onoordeelkundig ingrijpen veel erger zijn kan dan algeheele onthouding. Een jaar is niet te lang om, na overweging der rapporten en adviezen, in den jongsten tijd over de inlandsche nijverheid uitgebracht, te haren aanzien een plan te beramen en vast te stellen, dat van evenveel bedachtzame degelijkheid moge getuigen als het voor de bevordering van het landbouw-crediet ontworpen schema. Geen klachten dus over te geringe quantiteit, waar vermeerdering de qualiteit gevaar zou hebben doen loopen. Maar deze verontschuldiging kan niet worden ingeroepen voor voorzieningen omtrent onderwerpen die de regeering onder de knie heeft. Daartoe behooren de aanleg van bevloeiingswerken en de aanleg van wegen. De minister wil ongeveer 12 millioen besteden aan het tot stand brengen van nieuwe niet-productieve irrigatiewerken en daarvoor zijn, tot een bedrag van ruim 5 millioen, de plannen gereed, zoodat in 1905 met de uitvoering kan worden aangevangen. Voor dat begin van uitvoering kan nu echter niet meer dan 4 ton beschikbaar worden gesteld, zoodat, indien op deze wijze wordt voortgegaan, met den aanleg dier vrij eenvoudige werken een goede twaalf jaar gemoeid zullen zijn. Evenzoo gaat het met wegenaanleg. De verbetering der verkeerswegen in Noord-Krawang heet een ‘dringende eisch’ en de daarvoor vereischte kosten zullen de niet overmatige som van 6 ton bedragen. Maar in plaats van deze zaak nu eens flink aan te pakken en in korten tijd aan dien dringenden eisch te voldoen, wordt het werk over niet minder dan vijf jaren verdeeld. Als niets tusschen beiden komt zal derhalve eerst in 1910 een einde zijn gemaakt aan een toestand, die, naar wordt medegedeeld, ‘niet alleen de uitoefening der bestuursbemoeienissen ten zeerste (belemmert), maar vooral de ontwikkeling van handel en bedrijf (tegenhoudt), tot groote schade voor de bevolking dezer vaak door misgewas geteisterde streek.’[1)]

Hoe is het mogelijk, vraagt men, dat een werk, door de regeering-zelve van zóo hoog belang geacht en waarvoor

1) Memorie van Toelichting bij het wijzigingsvoorstel, blz. 19.

het geld beschikbaar, immers buiten bezwaar van Indië uit leening te vinden is, een werk dat niet tot de technisch meest bezwaarlijke, noch tot de buitengewoon groote kan worden gerekend, dat zulk een werk nu niet eens binnen den tijd van één of ten hoogste twee jaar kan worden voltooid? Misschien is het antwoord te vinden in de verklaring, die de minister geeft van den geringen spoed, waarmede hij denkt te voorzien in een ander levensbelang der bevolking: de verbetering van bestaande bevloeiingswerken en den aanleg van nieuwe bəvloeiingswerken van kleinen omvang. Sedert lang wordt erkend, dat in deze richting een wereld van goed is te verrichten; dat op tal van plaatsen, met betrekkelijk weinig kosten, hier een dam versterkt, ginds een leiding gegraven, elders een sluis ingemetseld kan worden, waardoor aan de nabijgelegen desa's even zooveel weldaden worden bewezen. De uitgaafpost voor dergelijke werken werd dan ook gaandeweg verhoogd en bereikte voor 1904 reeds 4 ton. Maar voor 1905 kon er, ten laste der oorspronkelijke begrooting, geen cent ten behoeve dier werkjes overschieten en derhalve moet de reserve worden aangesproken. De minister stelt nu voor, ten laste dier reserve, voor 1905 uit te trekken.... hetzelfde bedrag van 4 ton.

En de reden, waarom hij niet meer vroeg, terwijl er nu toch geen financieel bezwaar bestaan kon en door een spoediger verbetering van tal van bevloeiingstoestanden in kleine kringen zooveel eerder oorzaken van ‘inzinking’ konden worden weggenomen? ‘De reden ligt in de moeilijkheid om steeds te beschikken over de noodige projecten, welker samenstelling een niet te onderschatten arbeid vordert.’[1)]

Hier wringt de schoen. Er is behoefte aan arbeidskracht, wat in dit geval beteekent: behoefte aan ontwikkeld, behoorlijk onderlegd personeel, en dat niet alleen om de ‘noodige projecten’ te maken, maar ook en vooral om de uitvoering te regelen en te besturen. Dáarom moet de aanleg van alle werken van eenige beteekenis over een aantal jaren worden verdeeld. Het is het systeem, dat men bij de openbare werken in Indië sinds lang door den nood gedrongen heeft moeten aanvaarden, al valt het niet moeilijk, voor te rekenen,

1) Memorie van Toelichting bij het wijzigingsontwerp, blz. 7.

dat het systeem feitelijk een toepassing van het bekende *pennywise-poundfoolish* is. Want daargelaten, dat de bevolking veel langer dan wenschelijk is verstoken blijft van de zegeningen die haar werden toegedacht, de werken-zelve worden er duurder door. Wordt een werk, dat zonder technische bezwaren in twee en een half jaar zou kunnen worden voltooid, verdeeld over vijf jaar, men kan verzekerd zijn dat de kosten van leidend en toezicht houdend personeel aanmerkelijk hooger zullen zijn dan bij spoediger voltooiing het geval zou zijn geweest.

Toch ligt in het streven van den minister om de door hem voorgestelde werken te doen uitvoeren met behulp alleen van de in Indië thans beschikbare werkkrachten iets goeds. Hij is, en van zijn standpunt volkomen terecht, voor niets zoo bevreesd als voor stijging van jaarlijksche uitgaven. Het in dienst nemen van meer, technisch ontwikkeld dus europeesch, personeel zou onmiddellijk daartoe leiden, niet enkel wegens de overtochtsgelden en tractementen die betaald, maar ook wegens de pensioenen waarop gerekend zou moeten worden. Zeker zouden voor den aanleg der uit buitengewone fondsen te bekostigen werken tijdelijk personeel in dienst en alle daardoor veroorzaakte en te veroorzaken uitgaven ten laste dier fondsen gebracht kunnen worden, doch daarmede zou alleen voor de hier bedoelde buitengewone gevallen het bezwaar te ondervangen zijn. Voor de veel talrijker gevallen, waarin de aanleg van openbare werken ten laste der gewone begrooting wordt gebracht, blijft de moeilijkheid bestaan, dat, wil men het vele hetwelk nog gedaan moet worden, tot stand brengen in betrekkelijk korten tijd, het corps der technische ambtenaren met hun onmisbaren staf van behoorlijk onderlegde ‘opzichters’ aanmerkelijk zal moeten worden uitgebreid.

Het is begrijpelijk, dat de minister daarvoor terugdeinst. Wat aan tractementen voor europeesche ambtenaren moet worden uitgetrokken is in de laatste kwart-eeuw schrikbarend toegenomen en de post ‘pensioenen’ (voor de groote meerderheid in Europa genoten en verteerd) stijgt met elk jaar. En dat, terwijl de belastingen, die op de inlandsche bevolking (althans van Java) drukken, zeker geen verhooging dulden en haar opbrengst, die thermometer der volkswelvaart, eer

daalt dan stijgt. Geen wonder, herhaal ik, dat de minister, van oordeel, dat hij bij Nederland niet om meer dan om de 30 à 40 millioen der vlottende schuld kan aankloppen, het plichtmatig achtte, zich zorgvuldig te onthouden ‘van al wat leidt tot verhooging van vaste uitgaven, omdat de actueele inkomsten niet veroorloven daarop zwaarder lasten te leggen.’[1)]

En toch, het moet gezegd: zoo komen wij er niet. Wij komen er hierom niet, wijl, zoo men zich op het door den minister ingenomen standpunt blijft stellen, ‘zeer veel buitengesloten (moet) worden’ wat niet alleen ‘in hooge mate tot verbetering van economische verhoudingen zou kunnen leiden’, maar wat voor die verbetering *onmisbaar* is. Er *moet* op Java een begin worden gemaakt met de voorbereiding van een alle lagen der bevolking doordringende verbetering van den maatschappelijken toestand; een verbetering die er toe voere dat het volk, stoffelijk en geestelijk beide, wordt opgeheven. Dán alleen zal men kunnen komen tot een stijging van de opbrengst der belastingen, gepaard met een vermindering van den belastingdruk. Dán alleen zal de huishouding van staat economischer kunnen worden ingericht, door inkrimping van het aantal europeesche en uitbreiding van dat der inlandsche ambtenaren. Dán eerst zal, door deelneming van den landzaat aan een gedecentraliseerd bestuur, het woord ‘zelfregeering’ meer kunnen worden dan een ijdele klank. Dán eerst zal, met verhoogde welvaart, de veiligheid toenemen; een rechtsbedeeling, strookend met het rechtsbewustzijn en de maatschappelijke behoeften van den gemeenen Inlander, mogelijk zijn; het eigenbelang steun en prikkel vinden in meerdere kennis; de ondernemingsgeest ontwaken; kapitaalvorming in de inlandsche maatschappij niet langer tot de schier onbekende zaken behooren en de Javaan, voor wien op het moedereiland geen hem bevredigende plaats meer te vinden is, niet als koelie of als gouvernements-bestedeling, maar als zelfstandig, behoorlijk toegerust individu, een goed heenkomen gaan zoeken naar de buitenbezittingen.

De toekomst, die ik in deze enkele regelen trachtte te schetsen, is voor Java alleen bereikbaar, indien, naast maatregelen die ten doel hebben de verdere inzinking van bepaalde

1) Memorie van Toelichting bij het wijzigingsontwerp, blz. 2.

gedeelten der bevolking te beletten en verlichting te brengen in de vooral de landbouwers al te zeer drukkende belastingen, volgens een vast en weloverdacht plan de hand worde geslagen aan de *opvoeding des volks*. De taak van ons bestuur moet zijn, het volk te leeren steunen op eigen kracht. Zonder dit zullen de Javanen blijven wat zij zijn, te weten: *hulpbehoevend*. Maar, volks*opvoeding* - ieder begrijpt, dat daarvoor noodig is volks*onderwijs* en er valt niet te twijfelen aan 's ministers verzekering, dat de uitbreiding van het onderwijs in dien zin, dat daarvan een in waarheid voor het gansche volk iets beteekenende kracht kan uitgaan, onvermijdelijk leiden zal tot verhooging van vaste uitgaven.

Verlichting van den belastingdruk, wat voorloopig vermindering van inkomsten, uitbreiding van het onderwijs voor Inlanders, wat verhooging van uitgaven beduidt en dat ten laste van een begrooting, waarvan, ook indien voor al wat productief heeten mag geleend wordt, de twee einden niet dan met de grootste inspanning bij elkander zijn te brengen - dát klinkt als een vraagstuk, niet gemakkelijker op te lossen dan dat der cirkelquadratuur! Toch is dit, om met Huyghens te spreken, ‘niet meer dan schijn.’ De oplossing is eenvoudig gelegen in het schrappen van den ook in dit tijdschrift reeds vaak besproken en bestreden *rentepost*, groot *f* 3.861.000, Indië's jaarlijksche bijdrage aan Nederland, wegens het aandeel der kolonie in de moederlandsche staatsschuld. Onnoodig om over deze zaak thans opnieuw uit te weiden. Wie volledig op de hoogte wil komen, leze het door dr. E.B. Kielstra onlangs uitgebrachte advies over ‘De Financiën van Nederlandsch-Indië’.[1)] Komt de schrijver van dat advies tot de slotsom, dat ‘de billijkheid van den thans op de indische begrooting voorkomenden rentepost ad *f* 3.861.000 geenszins vaststaat’ en dat de hulp, die ook hij onmisbaar acht, aan Indië het best zou kunnen worden verleend ‘door, althans tijdelijk, van de betaling van *die* som af te zien,’ ik voor mij meen, dat in beide opzichten een stap verder moet worden gegaan. Waar Nederland alleen in zijn staatsspoorwegen 153 millioen indische overschotten heeft belegd en bovendien

1) Koloniaal-Economische Bijdragen II, 's Gravenhage bij Martinus Nijhoff. 1904; zie voor de aanhalingen blz. 75.

uit die overschotten niet minder dan 236 millioen van zijn staatsschuld afloste,[2)] kan de vraag of het *billijk* zijn zou Indië wegens 100 millioen aan kasvoorschotten belast te laten met een uitgave, die het belet zijn toekomst te verzekeren, geen vraag zijn. Die belasting is buiten allen twijfel *onrechtvaardig*, haar te laten voortduren zou bovendien, ook van zuiver-nederlandsch standpunt, een politieke misgreep zijn. En omdat dit door ieder, die zijn natuurlijk rechtsgevoel en zijn gezond verstand raadpleegt zal moeten worden toegegeven, daarom kan van een *tijdelijke* vrijstelling van betaling nimmer sprake zijn, daarom moet de uitgaaf *voor goed* van de begrooting worden ‘afgevoerd’.

Worden daarná de aldus ‘onder de uitgaven vrijvallende’ *f* 3.861.000, volgens dezelfde uitnemende methode, als door den heer Idenburg ten aanzien van de *f* 1.200.000 werd aanbevolen, afgescheiden gehouden van de gewone begrooting, dan zullen uit die bijna vier millioen 's jaars allereerst kunnen worden bestreden de meerdere vaste uitgaven, die, ter verzekering van Java's toekomst, onvermijdelijk zijn.

III.

Wie beweert, moet bewijzen. Op mij rust derhalve de plicht, aannemelijk te maken, dat inderdaad met behulp van de bijna vier millioen van den rentepost de opheffing van Java kan worden voorbereid, zóo dat goede uitkomsten mogen worden verwacht. Ik stel daarbij andermaal op den voorgrond, dat, wat verder ook nog tot de vrome wenschen mocht behooren, vóor alles behoefte bestaat aan tweëerlei: uitbreiding van het onderwijs voor Inlanders en verlichting van de op den landbouwersstand drukkende belastingen, het eerste om voor de toekomst, door stijging van het geestelijk, ook stijging van het stoffelijk peil mogelijk te maken, het tweede om reeds aanstonds de levensvoorwaarden der zwaarst belasten iets te verbeteren. De heilzame werking van belastingverlichting, waar het feit van overbelasting van velen vaststaat, kan door niemand betwijfeld worden. En wie nog niet overtuigd mocht

2) Vergel. E. de Waal, Onze Indische Financien, Nieuwe Reeks II (Martinus Nijhoff, 1877) blz. 68.

zijn, dat door goed onderwijs een volk - mits het leergierig zij, wat met het gros der Javanen het geval is - kan worden herboren, dien verwijs ik naar Japan. Van de natie, die thans het gansche menschdom verbaast door haar optreden in Oost-Azië en die, wat verder ook gebeuren moge, zich reeds het recht veroverd heeft op een eervolle plaats onder de toonaangevende mogendheden der aarde, van die natie stond in 1867 - aan den vooravond der revolutie die het *ancien régime* deed zwichten voor den nieuwen tijd - de groote meerderheid niet veel hooger dan thans, dooreengenomen, de bevolking van Java. De schier ongeloofelijk snelle ontwikkeling die Japan in weinig meer dan een kwart-eeuw doorliep, zóó dat het in 1894 reeds zijn plaats op het vasteland van Azië met goed gevolg kon opeischen, heeft het voor een overwegend deel hieraan te danken, dat het op breede schaal en onder alle lagen der bevolking de gelegenheid opende tot het verwerven van meerdere kennis. In de onlangs uitgegeven verzameling monografieën over het land der rijzende zon, op aanstichting van den heer Alfred Stead geschreven door de voortreffelijkste van Japan's staatslieden, geleerden en krijgsoversten, stelt niemand minder dan Markies Hiroboemi Ito het verband tusschen de geestelijke en de politiek-economische ontwikkeling van zijn vaderland in het licht. Verhalend van de Hoogere Ingenieursschool, in opvolging van zijn advies, kort na 1870 opgericht en sedert dien een van de faculteiten der universiteit te Tokio geworden, zegt hij: ‘Van deze instelling is de meerderheid der ingenieurs afkomstig, die thans de hulpbronnen van Japan ontginnen en werkzaam zijn in de nijverheid. *Ik beschouw de oprichting van deze School als een der voornaamste factoren der ontwikkeling van het hedendaagsche Japan*.[1)]

Het is waar, Java is geen Japan en de Javanen zijn geen Japanners. Maar het doel, dat ik voor Java zou willen nastreven is dan ook heel wat bescheidener dan hetgeen door Japan beoogd en bereikt werd. Tot een wereldmacht, zich zoo noodig met geweld den weg banend, behoeft Java zich

1) Japan door Japanners. Een overzicht door zijn hoogste autoriteiten, uitgegeven door Alfred Stead. Vertaald onder toezicht en met een inleiding van Prof. Dr. H. Kern, Leiden A.W. Sijthoff, blz. 74. Cursiveering van mij.

voorloopig niet op te werken. Komt het onder Nederlands verstandige leiding slechts tot wat welstand en wat vertrouwen op eigen kracht, het vindt na vijf-en-twintig, na vijftig jaar, langs volkomen vreedzamen weg, in Sumatra en Borneo zijn Formosa en zijn Korea. Maar ook de bereiking van dat veel bescheidener doel zal veel inspanning en overleg vorderen en wij kunnen niet beter doen dan, zij het op eerbiedigen afstand, het door Japan gegeven voorbeeld te volgen.

Een met de hier aangegeven eischen strookende inrichting van het onderwijs op Java te vinden kan daarom zoo moeilijk niet zijn, omdat wij ons zouden bewegen op een grootendeels bekend terrein. Ook te dezen aanzien mag verzekerd worden, dat het meer de quantiteit dan de qualiteit is, die te wenschen laat. De gewone inlandsche scholen trekken bijna overal op Java en Madoera meer leerlingen dan geplaatst kunnen worden; de resultaten van het onderwijs zijn bevredigend en wij behoeven dus niets anders te doen dan de gelegenheid in overeenstemming te brengen met de behoefte. Naar ik gis zou hiervoor in den eersten tijd ongeveer evenveel noodig zijn, als thans aan die scholen, met inbegrip der kosten van het schooltoezicht, uitgegeven wordt, dat is ruim 7 ton 's jaars. Daarvoor kan dan het aantal scholen der tweede klasse (onderwijs in lezen, schrijven en rekenen) verdubbeld en het tekort aan scholen der eerste klasse (met een meer uitgebreid leerplan) aangevuld worden. Ja, wellicht blijft er nog wel genoeg over om de leerlingen der laatst bedoelde scholen, of althans een deel daarvan, in staat te stellen, de voor velen zoo nuttige kennis van de nederlandsche taal te verwerven.

Natuurlijk zal het niet mogelijk zijn, die verdubbeling van het aantal inrichtingen voor lager onderwijs in een oogwenk te doen plaats hebben, al ware het alleen omdat vooraf de noodige scholen zullen moeten worden gebouwd. Doch ook daarna zal men nog niet afdoende geholpen zijn: zonder het vereischte aantal onderwijzers kan men het ook niet stellen! Tegelijk dat men de oprichting van nieuwe schoolgebouwen ter hand neemt, worde dus de gelegenheid tot het vormen van inlandsche onderwijzers uitgebreid. De thans bestaande kweekscholen op Java vereischen een jaarlijksche uitgave van *f* 90.000. Zou ik ver mistasten als ik meen dat met *f* 75.000 deels door vergrooting van de bestaande, deels door de oprich-

ting van een of twee nieuwe opleidingsscholen, voldoende in de meerdere behoefte aan onderwijzend personeel is te voorzien? Terwijl aldus de onderwijskrachten worden aangekweekt, bouwe men de nieuwe scholen, opdat, naarmate bekwame leermeesters beschikbaar komen, zij onmiddellijk aan het werk kunnen gaan. De kosten van dien bouw zijn voor een groot deel te vinden uit hetgeen den eersten tijd minder dan 7 ton 's jaars voor de uitbreiding van het lager onderwijs behoeft uitgegeven. Wat ontbreken mocht zal moeten worden geleend ten laste van de reserve.

Naast het gewone schoolonderwijs zal ook het elementaire ambachtsonderwijs bedacht moeten worden. Er bestaat dienaangaande een door den Regent van Ngawi, Raden Mas Toemenggoeng Oetojo, ontworpen plan, waarmede sedert 1 Juli j.l. in het regentschap van den ontwerper een proef wordt genomen. Volgens de begrooting voor 1905 worden de kosten van zulk een huisvlijtschool met zes rondreizende onderwijzers, waarvan één voor elementaire 'schoolkennis', geraamd op *f* 1920 voor een vol jaar. Met twee ton 's jaars kunnen dus honderd dergelijke eenvoudige inrichtingen worden bekostigd, waardoor over heel Java gelegenheid zou worden geopend tal van nuttige bezigheden aan te leeren, en bovendien nog eenige kennis van lezen, schrijven en rekenen op te doen.

Is aldus, onder de eigenlijke volksklassen, de eerste leerhonger gestild, voor de andere lagen der javaansche maatschappij zal bovendien de gelegenheid om tot hoogere ontwikkeling te geraken, moeten worden uitgebreid. Vóór alles is het noodzakelijk, de opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren op zoodanigen voet te brengen, dat, binnen een tiental jaren, aan alle inlandsche candidaten voor bestuurs- of rechterlijke betrekkingen van eenige beteekenis, de eisch kan worden gesteld dat zij zulk een school met goed gevolg hebben afgeloopen. Thans zou dit niet mogelijk zijn, omdat de bestaande inrichtingen slechts ten halve in de behoefte aan nieuw personeel kunnen voorzien.[1)] De capaciteit dier opleidingsscholen, welke, drie in aantal, den lande ongeveer één ton kosten, behoort

1) Volgens de berekening van mr. M.S. Koster in het Indisch Genootschap, algemeene vergadering van 19 Januari 1904. Zie het verslag dier vergadering, blz. 37.

dus te worden verdubbeld, wat een jaarlijksche uitgave van ongeveer *f* 75.000 zal vereischen. Daarmede wordt dan een corps inlandsche ambtenaren aangekweekt, dat, binnen afzienbaren tijd, veel beter dan het tegenwoordige voor den dienst geschikt zal zijn en een geleidelijke inkrimping van het aantal europeesche bestuurders zal mogelijk maken. Dat, zooals de zaken thans staan, dit desideratum nog zeer langen tijd onvervuld zal moeten blijven, leert de memorie van toelichting bij de indische begrooting. Blijkens deze wordt een ‘geleidelijke’ vermeerdering van het aantal leerlingen der opleidingsscholen beoogd, die, zoo het tempo der geleidelijkheid geen vertraging ondervindt, eerst na ongeveer 38 jaar tot verdubbeling van dat aantal voeren kan en dus (daar een volledige cursus ten minste vijf jaren vordert) eerst na ruim veertig jaren een eind zal maken aan den misstand, dat het corps ambtenaren van het inlandsch bestuur voortdurend wordt aangevuld met tal van leden, dien het, voor een behoorlijke uitoefening hunner taak, aan de noodige ontwikkeling en voorbereiding ontbreekt.

Door de verdubbeling van de capaciteit der opleidingsscholen zal niet enkel een betere en meer economische bestuursinrichting worden voorbereid, maar zullen ook jaarlijks tusschen de 30 en 40 inlandsche jongelieden van goeden huize, die reeds blijken van ijver en aanleg gegeven hebben, in staat worden gesteld, zich tot mannen van beschaving en kennis te bekwamen. Het contingent derzulken kan echter stellig tot een heel wat hooger cijfer worden opgevoerd. Daarom behooren nog andere uitwegen te worden geopend. De goede resultaten, bereikt met de school voor inlandsche artsen te Weltevreden, gevoegd bij de behoefte aan geneeskundige hulp, voeren dan vanzelf tot de instelling van een tweede school voor javaansche geneesheeren. De bestaande vereischt jaarlijks een ton, voor welk bedrag dus zeker, bijvoorbeeld in Midden-Java, een nieuwe inrichting van dien aard te bekostigen zal zijn. In Oost-Java, waar Insulinde's voornaamste handelshaven, tevens centrum van fabrieksnijverheid ligt, verrijze dan een technische- en stoomvaartschool voor Inlanders. Al kan deze ook geen ‘Hoogere Ingenieursschool’ zijn, gelijk vóor dertig jaren reeds te Tokio werd gesticht, zij zal, evenals deze, een ge-

wichtige factor van ontwikkeling kunnen worden, daar zij de kinderen des lands in staat zal stellen, zich te bekwamen voor beroepen, die thans buiten hun bereik liggen. In aanmerking genomen, dat voor de bij het europeesch lager onderwijs aansluitende Koningin-Wilhelmina-school te Batavia iets meer dan *f* 170.000 is uitgetrokken, mag verwacht worden dat voor 2 ton 's jaars iets degelijks kan worden tot stand gebracht. Het hier geschetste onderwijsplan, waarmede, zoo het binnen den kortst mogelijken tijd tot uitvoering wordt gebracht, van Java, vóor wij een kwarteeuw verder zijn, een ander en beter land kan zijn gemaakt, zal derhalve de volgende meerdere kosten vereischen:

Voor opleiding van inlandsche onderwijzers	*f* 75.000
Voor inlandsch lager onderwijs	*f* 700.000
Voor huisvlijtscholen	*f* 200.000
Voor opleiding van inlandsche ambtenaren	*f* 75.000
Voor een tweede school voor inlandsche geneesheeren	*f* 100.000
Voor een technische- en stoomvaartschool	*f* 200.000
te zamen	*f* 1.350.000

Wordt aan deze som dan nog *f* 150.000 toegevoegd, ten deele om Inlanders van meer dan gewonen aanleg bij hun studiën in Indië of Nederland te steunen, ten deele tot het verleenen van meerdere subsidiën aan particuliere instellingen, dan blijken de kosten van deze veelbelovende uitbreiding van het onderwijs anderhalf millioen 's jaars te zullen bedragen.

Van den ‘rentepost’ blijft derhalve nog *f* 2.361.000 beschikbaar. Kan hiermede een iets beteekenende verlichting van de lasten, die op den landbouwersstand drukken, worden bekostigd? Ongetwijfeld. Zooals reeds meermalen, ook door mij, werd aanbevolen, zoeke men de verlichting bij die belasting, welke in de meer moderne toestanden, die onze invloed deed en in steeds meerdere mate zal doen ontstaan, het minst op haar plaats is en bovendien in overwegende mate op de landbouwers drukt, bij de *heerendiensten*. Vroeger meende ik dat de arbeid, thans nog in heerendienst gevorderd, ongeveer 2.5 millioen 's jaars aan normaal arbeidsloon waard was. In dat geval kon dus met

het nog beschikbaar deel van den rentepost deze zeer ongelijk drukkende belasting over geheel Java en Madoera zonder aequivalent worden afgeschaft. Een nadere studie van het onderwerp heeft mij echter tot de slotsom gevoerd, dat met de volledige vervanging der thans nog gevorderde heerendiensten door behoorlijk betaalden arbeid zeker 3.5 millioen zal gemoeid zijn. Er moet dus worden gezocht naar een middenweg en ik meen dat deze volgenderwijs te bereiken is. Men beginne met in die afdeelingen van de residentie Pasoeroean, waar sedert 1 Januari 1894 het hoofdgeld wegens afgeschafte heerendiensten, dat overal elders *f* 1.- bedraagt, werd verhoogd tot *f* 1.50, álle nog gevorderde heerendiensten af te schaffen. Vervolgens worde voor geheel het overig deel van Java en Madoera bepaald, dat een vrijwillige verhooging van het hoofdgeld met 50 cents overal recht geven zal op vrijstelling van *allen* heerendienst. Hierdoor wordt meer dan één voordeel verkregen. De niet te rechtvaardigen ongelijkheid tusschen Pasoeroean en andere gewesten verdwijnt; in streken waar zeer weinig diensten gevorderd worden of waar de verhoudingen nog zoo primitief zijn, dat de bevolking geen verandering wenscht, kan de bestaande toestand derhalve zoo lang voortduren als de betrokken personen het zelven verlangen, terwijl elders, waar de arbeidskracht grooter waarde heeft, tegen een persoonlijk offer een aanmerkelijke verlichting kan worden verkregen. Indien, wat ik verwacht dat bij een welwillende en menschkundige invoering dezer regeling binnen enkele jaren het geval zal zijn, álle heerendienstplichtigen van hun recht om zich los te koopen gebruik maken, dan zullen de ongeveer 3 millioen heerendienstplichtigen, die thans *f* 1.- hoofdgeld betalen, 1.5 millioen meer aan deze belasting opbrengen en zal met een bedrag van 2 millioen ten laste van het rentepost-fonds kunnen worden volstaan om de heerendiensten op Java en Madoera voorgoed tot de geschiedenis te doen behooren. Het aantrekkelijke van deze hervorming uit een zuiver practisch oogpunt zal vooral hierin gelegen zijn, dat, terwijl zij een deel der bevolking den weg opent om, door een nuttig gebruik te maken van haar vrijkomenden tijd, haar levensomstandigheden te verbeteren, zij tegelijkertijd de overheid in staat stelt, over het geheele eiland betaalden arbeid te verschaffen. Het zooeven

genoemde bedrag van 2 millioen zal een zuivere winst zijn voor den kleinen man. En een misschien niet geringer winst zal hij kunnen trekken uit hetgeen de diensten, waarvan hij bevrijd wordt, blijken méér waard te zijn dan de van hem gevorderde 50 cent.

Een 3.5 millioen gulden zal dus voldoende zijn om op de aangegeven wijze te voorzien in datgene, waaraan Java vóór alles behoefte heeft. Daarna blijft dan nog een goede 3 ton van het rentepostfonds beschikbaar. Het dunkt mij onnoodig, de bestemming van dat overschot in bijzonderheden te bespreken. Het best zal zijn, er mede te werken volgens de zelfde goede methode als de minister ten aanzien van de vrijgevallen 1.2 millioen wil toepassen. Er zal dan allicht een 8 millioen kapitaal kunnen worden geleend, dat zeker niet beter te besteden is dan voor den aanleg van waterverdeelingswerken. De blijvende uitgaven voor het personeel, belast met het onderhoud dier werken en met het waterbeheer, die van een dergelijken aanleg het noodzakelijk gevolg zullen zijn, kunnen stellig voor een overwegend deel gevonden worden uit een belasting, aan niet-inlandsche ondernemers op te leggen voor het gebruik van het bevloeiingswater der bevolking.

IV.

Twee jaar geleden heb ik in dit tijdschrift het volgende in overweging gegeven. Ten eerste, om den ‘rentepost’ te schrappen, ten einde de middelen te kunnen vinden ter ook toen reeds noodzakelijk geoordeelde onderwijsuitbreiding en belastingvermindering. Ten tweede, om voor den aanleg van onmisbare werken, productieve en niet productieve, een leening te sluiten van 100 millioen gulden, voorloopig ten laste van Indië, doch met het voornemen om, na verloop van tien jaren, te beslissen of deze leening ten laste van Indië blijven dan wel voor rekening van Nederland overgenomen worden zou[1]. Wat het tweede gedeelte van dit schema aangaat - de voorstellen van den heer Idenburg bevatten veel, dat ik gaarne als economisch aanbevelenswaardiger erken. Ook de minister wil

1) Een Bemiddelingsvoorstel. Zie *De Gids* van November 1902.

leenen, doch alleen voor werken, waarvan de productiviteit vaststaat en welker aanleg der bevolking dus niet meer last dan lust brengen kan. Voor niet-productieve, maar nochtans voor Indië's ontwikkeling onvermijdelijke uitgaven wenscht hij het moederland te laten bijspringen. De voorstellen tot dergelijke hulpverschaffing, thans door hem gedaan, vorderen van Nederland een offer van 30 à 40 millioen gulden. Uit niets volgt echter, dat hiermede alles wat uit dezen hoofde gevergd zou kunnen worden, als afgedaan zal zijn te beschouwen. Integendeel, de consequentie van 's ministers stelsel moet hiertoe leiden, dat Indië, zoo noodig, ook later bij het moederland zal kunnen aankloppen ter voorziening in levensbehoeften, die met geen mogelijkheid uit de indische kas kunnen worden bestreden. Het moeilijke vraagstuk of, en zoo ja voor welke indische nooden, ten laste van Indië schuld kan worden aangegaan en hoe voorzien moet worden in de behoeften, waarvoor ten laste van Indië *niet* mag worden geleend, wenscht de heer Idenburg derhalve niet voorloopig een vraagstuk te laten; hij biedt een oplossing aan, gegrond op beginselen, die, hoe men overigens denken moge over hun toepassing, ongetwijfeld economisch gezond zijn en zoowel met de rechtvaardigheid als met Indië's belang strooken.

Ten aanzien van het tweede gedeelte van het bemiddelingsvoorstel, vóor twee jaren door mij gedaan, strijk ik dus de vlag voor den heer Idenburg. Maar wat het eerste betreft - mijn overtuiging dat, afgescheiden van de voorziening in Indië's kapitaal-behoeften, in het schrappen van den ‘rentepost’ het aangewezen, het onmisbare middel gelegen is om in de niet minder dringende behoefte aan uitzetting der *vaste uitgaven* te voorzien, is in den loop der laatste twee jaren voortdurend versterkt en heeft in de toelichting van 's ministers voorstellen ten slotte krachtig voedsel gevonden. Moet, wegens geldgebrek, blijvend ‘zeer veel buitengesloten worden, wat juist in hooge mate tot verbetering van economische verhoudingen zou kunnen leiden’, men zal, hoe zeer ook *goed werk* verrichtend, niettemin *half werk* doen.

Het schrappen van den ‘rentepost’ en het besteden van de daardoor vrij-komende gelden uitsluitend ten bate van

Java's stoffelijke en geestelijke *opheffing* vormen het complement van de schoone taak, tot welker vervulling de heer Idenburg de nederlandsche natie oproept. Blijft dit complement achterwege, de arbeid, die in Indië staat te worden gedaan, zal geen ander karakter kunnen dragen dan dat eener eerbiedwaardige philanthropie, die het ergste lijden verzacht en een terugvallen tot de bitterste armoede zoekt te voorkomen, maar in den algemeenen sociaal-economischen toestand der bevolking geen wijziging van beteekenis zal vermogen te brengen. Mèt het complement echter zal een ander terrein kunnen worden betreden, aan welks horizon het morgenrood gloort van een beteren dag, die nieuwe banen verlichten en nieuwe werelden ontsluiten zal. Het is het terrein van de ‘politiek met perspectief’, de politiek der *koloniale hervorming*.

C.TH. VAN DEVENTER.

Betje Wolff en Aagtje Deken.
Naar aanleiding van Dr. Joh. Dyserinck's uitgaaf van haar brieven.

Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken met aanteekeningen van Dr. Joh. Dyserinck. Den Haag, Gebr. v. Cleeff, 1904.

Honderd jaar geleden, - 't is een lugubre herinnering om mee te beginnen, - zijn ze gestorven, de beide dames, de roem der vaderlandsche sekse, en het was een miserabel uiteinde in een engen tijd voor den vaderlandschen naam. 1804: - f i n i s r e i p u b l i c a e mag men onder dat jaartal wel schrijven, een droevig f i n i s ook voor Betje en Aagtje.

Betje is voorgegaan.

Zij, met haar kleine postuur, het miniatuur-weeuwtje, zooals zij zich zelf noemde, heeft het zich nooit laten nemen om op de eerste plaats te staan. ‘Mijn dierbare vriendin,’ schreef Aagtje den 5 November 1804 aan haar beider vriend M.C. van Hall, ‘is na een driejarig allersmartelijkst lijden uit haar ellendig lichaam verlost. Zeven-en-twintig jaar hebben wij oneindig veel zuur en zoet te zamen ondervonden.’

Nauwelijks een week later, 13 November, stierf de trouwe Aagtje. Zij had zich bij het overlijden der vriendin zeer bedaard gehouden, en al wat noodig was voor de begrafenis werd door haar besteld. Dan had een zware koorts haar aangepakt, zij was buiten kennis geraakt en had geen medicijnen meer willen nemen. Den 13 November verloste háár de dood.

Zij vond haar laatste rust in hetzelfde graf als haar vriendin; maar het was een derde klas begrafenis, die haar daar-

heen bracht. De predikantsweduwe Wolff had het voorrecht gehad van een eerste klas begrafenis. Ook in den dood werd de afstand bewaard. Betje ging voor.

Wij danken deze bijzonderheden aan den onvermoeiden ijver van den heer Dyserinck.

Zegt het woord ijver in dit geval wel genoeg? Moeten we niet liever van toewijding spreken? Betje en Aagtje hebben bij haar leven geen trouwer volger gehad; Dr. Johannes Dyserinck is hun posthume hartevriend. En evenals voor den minnaar in den dwaasgelukkigsten tijd van het leven geen trek, geen stuk, geen spoor van de geliefde te nederig of te nietig is voor zijn vereering, zoo leeft voor dezen hartevriend de beeltenis zijner vereerde vriendinnen met zulk een sprekende en aangrijpende kracht, dat zelfs de geringste bijzonderheid, als ze maar in de verste verte tot de omgeving zijner heiligen behoort, zijn aandacht en speurzin niet mag ontsnappen.

Hoe gelukkig is hij wanneer hij een onbekenden oudoom of een nieuwe achternicht van Betje of van een harer vriendinnen heeft kunnen ontdekken en machtig worden! Hij houdt ze ten doop, hij constateert waar ze gewoond hebben, en hij begraaft ze en noemt de plaats waar ze begraven zijn. Want dit is het mooie van de vriendschap van den heer Dyserinck: hij is trouw tot het laatst, en hij wil weten waar de menschen liggen; hij moet niet alleen secuur zijn dat de menschen geleefd hebben, hij verlangt ook securiteit omtrent hun dood. Dit geeft ons een groote rust.

En dat rustige deelt zich voor ons gevoel mede aan de uitgaaf der brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken, die hij nu onlangs heeft bezorgd; zorg is hier het ware woord, want moge hij ook al door het toeval of door gunstige omstandigheden geholpen zijn, zooals dat iederen verzamelaar overkomt, zonder zijn liefderijke volharding zou nooit deze onschatbare bundel van grootendeels onbekende documenten bijeen zijn gebracht en gedrukt, tot een verheuging van alle liefhebbers der vaderlandsche letteren en van het vaderland.

Men kan het nette boekdeel opnemen en vertrouwen. Het is de vrucht van eerlijk werk. Ik geloof niet dat de heer Dyserinck in staat zou zijn geweest, bij zijn weten, een zin of zelfs een letter te veranderen in wat Betje heeft neerge-

schreven. Of zij door haar eigen woord in een voordeelig licht komt, of wel als gevolg van een onvoorzichtige uitdrukking er een veêr bij moet laten, de uitgever taalt er niet naar. Hij neemt haar met haar deugden en gebreken, of liever zij is voor hem: Betje, en hij vraagt naar niets meer.

Ja, deze absolute erkenning gaat zelfs zoover dat hij het voorwerp zijner aanhankelijkheid een heel enkele maal nonsens laat schrijven zonder er zich aan te storen. Zoo, om een voorbeeld te kiezen, geeft hij 't ons voor Betje's schrift, wanneer hij haar laat schrijven: ‘De *Naam* moet, zal er een dichter gevormt worden, het eerste grondformeersel anders aan*zeggen* dan dat van andere menschen’, terwijl zij toch wel bedoeld en ook geschreven zal hebben dat de *Natuur* de dichters anders *aanlegt* dan het gros der stervelingen.[1)]

Of, in zijn ijver om haar woorden op te vangen, verstaat de heer Dyserinck zijn Wolffje verkeerd. Ik haal nog een voorbeeld aan, waar de geestige redenaarster haar godsdienst verdedigt, aan den eenen kant tegen de fijne predikanten met hun bijgeloof, en aan den anderen kant tegen de spotters die in hun verwaandheid een grap voor een argument houden. *Gens suffisans* noemt Betje deze laatsten, en zij spelt het (met de orthographie ligt zij altoos overhoop) *gens sufficans*, wat de heer Dyserinck voor macaronisch Latijn houdt, en tegen allen zin verklaart door *suffersvolk*.

Misschien hebben deze en dergelijke fouten (vooral bij de interpunctie) het nut om de aandacht der lezers te spannen, want hoe licht glijdt men niet over een gladden tekst, terwijl men den weg behoedzaam gaat als men vreest voor klemmen en voetangels. Maar zulk een berekening is zeker bij den heer Dyserinck niet opgekomen. Hij is een enthousiast. Zijn fouten zijn fouten van geestdrift. Ik benijd er hem van harte om. *Felix culpa*, zeggen de theologen.

Waar ik meer bezwaar tegen heb, is het heel duidelijk in 't oog springende feit dat alleen Betje en haar vrienden en

1) Met den uitgang *uur* of *ure* heeft de heer D. meer moeielijkheden, zoo ik mij ten minste niet vergis in de onderstelling dat op p. 36 in plaats van het onmogelijke *dictatum dictature* moet worden gelezen; hij houdt van *ure* en zegt b.v. *composure* in plaats van compositie; ook de letter *z* schijnt niet gemakkelijk te lezen, waar *redelijk* staat moet men een enkele maal *zedelijk* lezen en op p. 174 wordt de voorstelling verward door een *gij* dat in de plaats is gekomen van een *zij*.

vriendinnen met hun naaste omgeving den heer Dyserinck aan 't hart gaan. Daarvoor verwaarloost hij de geestelijke atmosfeer waarin zij leefde. Ik zal hier geen voorbeelden opgeven, maar dit moet mij uit de pen: zoo Betje nog leefde en zij zag wat er stond in sommige noten, bij haar brieven gevoegd, ik vrees dat zij haar uitgever een blik zou toewerpen waarvoor hij op de vlucht ging. Maar wanneer men eenmaal dood is, nsemt men 't zeker zoo nauw niet met z'n bewonderaars.....

Als Wolfje nog leefde...!

Als ze ten minste nog neer kon kijken uit haar Elysium op de paden der begane aarde, wat zou ze wel zeggen, die hartstochtelijk levendige ziel, wanneer zij haar brieven bijeen zag, zooals ze nu samengelezen zijn in den eerlijken trouwen bundel van den heer Dyserinck?

Ach, hoe weinig sporen blijven er maar over van onze loopbaan in dit jammer-vreugde dal, zelfs als we meenen er onzen weg met krachtige trekken te hebben afgeteekend!

Wanneer we dit brievenboek opslaan, vinden wij er als eersten brief een van December 1765, dat wil zeggen van haar 28ste jaar. Betje Wolff heeft dan zeker nog niet haar volle ontwikkeling bereikt, maar zij is toch de periode van haar definitieve ontwikkeling ingetreden, zij is sinds jaren gehuwd, heeft haar kring van betrekkingen gevormd, en is begonnen haar naam te maken, in goeden zoowel als in kwaden zin. Haar studieuse kindsheid met de rustige droomen in het ouderlijk huis, de ambitie van haar jeugd, de stormende illusies bij den ingang van het groote leven, haar kloppende lust om de wereld te veroveren, haar hartstochtswaan en haar grievende teleurstelling, haar resignatie, haar behoefte aan opoffering en toewijding, haar aanraking met de werkelijke wereld, haar eerste jaren in de Beemster pastorie - dat alles ligt achter haar rug. Van dat alles bestaan geen dadelijk sprekende documenten. Van dat alles: niets.

En indien ik gezegd heb dat de brieven met December 1765 beginnen, zoo is dit nog op z'n voordeeligst voorgesteld; werkelijk volgen in haar brieven kunnen we haar eerst sinds het midden van 1769. Hoe fragmentarisch blijft zelfs dan onze kennis! Van de uitgebreide briefwisseling in de jaren

dat Betje direct een rol wenschte te spelen als toongeefster der Hollandsche samenleving zijn maar eenige weinige groepen van haar brieven bewaard, en de belangrijkste groep, de brieven aan haar hartevriend en leermeester Ds. Cornelis Loosjes, ontbreken (op één uitzondering na) geheel.

Dat gaat zoo tot 1781, dan beginnen ze zeldzamer te worden om van 1787 tot 1798 heelemaal of bijna heelemaal op te houden. Gedurende de laatste levensjaren vloeit de bron weer rijkelijker, maar veel van die brieven der bejaarde predikantsweduwe hebben geen bijzonder belang, zij markeeren de worsteling van den levenskrachtigen geest tegen de verdovende omstandigheden en den droevigen uitgang van het leven, een karakteristieken trek van de levende Betje voegen zij nauwelijks toe aan haar beeltenis.

Met Aagtje Deken is het nog erger gesteld. Haar eerste brief is van het jaar 1776, toen zij de 35 naderde, en de rest van haar brieven is niet veel meer dan een aanhangsel op die van Betje Wolff.

Wat blijft er dan over als behouden uit dat rijke bestaan van Betje Wolff en haar vriendin?

Wat er overblijft? - Iets werkelijk onschatbaars voor de kennis van een hoogst begaafd en flink vrouwenpaar. Ook al strekken ze niet voor een biographie, de brieven, ze geven ons toch een portret, en dat is vooreerst genoeg.

Of is men soms tevreden met Betje's geteekende afbeeldsel, zooals het vooraan staat in deze verzameling? Ik moet bekennen, dat grove, leelijke, assurante gezicht van de zestienjarige Elisabeth Bekker staat mij geweldig tegen. Laat me daarbij voegen dat het geteekende portret waarschijnlijk wel gelijkend zal zijn geweest, en, - nog erger bekentenis, - dat ik volstrekt geen sympathie gevoel voor het type van karakters waartoe Betje Wolff behoort.

Zij is een van die menschen die, door de natuur uiterlijk maar matig bedeeld, daartegenover een oneindige behoefte in zich hebben om iedereen te behagen en iedereen aan te halen. ‘Le charmant air de plaire’ kent Betje zelf zich toe (of het zoo buitengemeen charmant was betwijfel ik), en zij vertelt hoe zij reeds als meisje de bewonderaars in een kring om

zich heen wist te scharen, terwijl niemand zich moeide met haar zuster, de schoonheid.

Wat 'n inbeelding, wat 'n op- en neergaande drift in haar jeugdig hart! Van passie, diepen, overweldigenden hartstocht, geen spoor bij haar, ofschoon zij het zich wel verbeelden mocht. Een hartstochtelijke vrouw is niet zoo bewegelijk van geest; en Betje gaf haar passie uit aan de dagelijksche indrukken. Er is wel sprake van een groote liefde en een groote teleurstelling in haar meisjesjaren, maar au fond lijkt me haar avontuur meer belachelijk-kinderachtig dan tragisch. Zij heeft het later tot iets mysterieus-aangrijpends willen maken, maar daarbij is haar fantasie in 't spel. Ik vertrouw dat slag van menschjes niet, wanneer ze confidences gaan doen over hun liefde.

De waarheid is dat ze op haar twintigste jaar den ouden dominé Wolff trouwde. Met haar charmant air de plaire had zij den bedaagden weduwnaar stormenderhand veroverd, en zij dacht aan een rustig, grootsch werkzaam leven aan zijn zijde in de Beemster pastorie of waar het land hem verder zou beroepen. Hoe worden wij herinnerd aan den droom van George Eliot's heldin in haar roman Middlemarch als zij den ouden Casaubonus huwt! Niet dat Betje Wolff veel van Dorothea heeft in den aanleg van haar karakter, maar zij lijkt wel, in miniatuur, op George Eliot zelf, en heeft enkele van de trekken die deze van zichzelf gaf aan de hoofdpersoon van haar verhaal.

Want Betje, die zich voor de eerste hield, wilde altoos graag domineeren, en haar liefde ging gepaard met veel toegevendheid, zij moest de gevende, de uitdeelende, de heerschende blijven. Wanneer zij eens bukte en berustte was het om des te beter te kunnen veroveren.

Zoo vinden wij haar in de eerste brieven van haar brievenboek.

Het is een eigenaardige tijd die er voor ons vaderlandsch volksleven aanbreekt in de eerste vijfentwintig jaren van de tweede helft der achttiende eeuw. Een nieuwe klasse van menschen gaat den boventoon voeren, de midden-burgerstand. Zij willen deel hebben aan de goederen der republiek en koesteren hun staatkundige en godsdienstige idealen. Gezelschappen en vereenigingen vormen zich om de nieuwe bescha-

ving aan te kweeken, en die heele rustige, ja loome wereld van de eerste helft der achttiende eeuw komt op eens in beroering, in gisting. Iedereen kent den ander in dat kleine vaderlandsche kringetje dat zich over Holland, Zeeland, Utrecht en een deel van Friesland uitbreidt, - niet veel verder. Er wordt gepraat en geschreven en gecritiseerd, vooral gecritiseerd, want de menschen wonen te dicht bijeen om elkander goed uit te kunnen staan.

Betje weerde zich dapper te midden van die beweging, zij won daarin langzamerhand haar ideeën en flink burgerlijke idealen. Maar zij moest haar vooruitkomen ook duur betalen. De harmonie was uit haar leven weg, de droom van den edelaardigen leeraar en leider, dien zij leiden zou, is voor goed heengevlogen. Zij had te kampen met de kwaadsprekendheid en de ergdenkendheid van haar omgeving.

In die periode van haar leven voert ons de eerste brief der verzameling.

Zij werpt zich, figuurlijk gesproken, in de armen van den beroemden advocaat Mr. Noordkerk van Amsterdam, een ouden, welwillenden praktikus, en vraagt hem om raad en hulp. Men onthoudt haar geld dat zij voorgeschoten heeft, men belastert haar goeden naam, men heeft een teedere vriendin, voor wie zij de opoffering zelf is geweest, van haar afvallig gemaakt. Wat kan zij als gehuwde vrouw doen, zoo haar man in deze omstandigheden haar niet bijstaat, ja opgestookt door haar vijanden haar zelfs tegenwerkt!

Het is al drift wat er in dien eersten brief doorstraalt. Zij kan de dingen nog niet buiten zich zetten om er een overzicht van te nemen, maar ze draaien en warrelen voor haar oogen, nu zij, de meerdere, kans loopt zich als de mindere te moeten gedragen. Een Sévigné schuilt er niet in den brief, en Betje is ook nooit een Sévigné geworden, omdat zij de gebeurtenissen niet bedaard naar zich toe kon laten komen, maar naar hen toe gedreven werd door haar zucht om te behagen of door haar spotlust.

Zij is komisch en een comédienne. Wanneer zij familiaarder geworden is met den bijna ongenaakbaar verheven Mr. Noordkerk van Amsterdam, hoe aardig weet zij hem dan aan het lijntje te krijgen, als hij niet ongenaakbaar wil blijven, door haar tragicomisch spel! Enkele van de latere brieven aan hem gericht

lezen zich, voor wie tusschen de regels kan lezen, als een klein drama.

Aan Betje was de overwinning. Zij behield haar vriend tot aan het einde, een nieuwe verbeterde editie van Casaubonus. ‘Hij ontsliep,’ zegt de heer Dyserinck, voor wien wellicht geen grooter zaligheid te denken valt, ‘*als in de armen zijner zielsvriendin*, op bijna zeventigjarigen leeftijd.’ Dat ‘als in de armen’ moet, zoo ik mij niet vergis, beteekenen dat hij zes weken vóor zijn dood nog een brief van Betje gekregen had.

Altoos door onder den ernstigen toon dien zij weet aan te slaan, blijft Betje eenigszins een comediante. Maar het mooie is, dat zij haar rol langzamerhand begint te spelen bij weten en bewustzijn. Haar verstand, haar levenslustig krachtig verstand, redt haar van kleingeestige coquetterie.

Hiermee naderen wij de tweede groep van haar brieven, die aan Dr. Gallandat, geneesheer in Vlissingen, en die aan Jan Everhard Grave, suikerraffinadeur in Amsterdam; ze brengen ons van 1773 tot het jaar 1779, van Betje's vijf en dertigste tot over haar veertigste jaar.

Nu is zij meester van haar faculteiten geworden, zij heeft in zichzelf de persoon opgebouwd die zij wezen wil, en waarlijk zij wordt charmant en superieur. Noch Dr. Gallandat, noch de Amsterdamsche suikerkoker zijn geheel haar partuur, maar des te ongedwongener kan ze zich geven. Haar stijl wordt vrijer. Aardig zegt ze tegen Grave, als hij haar in de discussie op netelig brandend terrein brengt voor een dame: ‘Zo gij mijn *gevat* oordeel weer verlangt over iets, zo kies een stof waarin ik handen en voeten los hebbe.’

En in de volgende passage, hoe breekt daar op eenmaal haar hartelijkheid door de regels heen, als er een misverstand tusschen hen is gerezen en Betje begint met te schrijven: ‘Hoor ik ben waarachtig blij dat gij goed op mij bent, want ik hou in mijn hart van je...’ Dit is de gewone trant, maar luister naar het eind: ‘'t Is toch raer! ik wist niet, waarlijk ik wist niet, dat ik zo veel vriendschap voor u had, dan nu ik vreesde dat gij mijne verdediging voor Aagie kwalijk naamt.’

Dit is de heusche menschelijke stem.

‘Geest zonder beschaafdheid, vernuft zonder hart’; zoo oordeelde onder vier oogen een van de mannen over Betje Wolff dien zij tot haar bewonderaars meende te moeten rekenen. Het woord is niet zonder zin geweest, maar het begon toch veel van zijn zin te verliezen sinds het rijper wordende verstand haar al meer den weg wees naar de diepten en de behoeften van haar hart.

Het was ook in dezen tijd dat Betje de vriendin vond waarmee haar naam verbonden blijft. Dat is ook een conquête geweest van de predikantsvrouw. Zij heeft haar kleine comedie gespeeld tegenover de nederige Aagtje, maar het was een goede comedie en de toegevendheid van Betje was van het rechte allooi, de houding waarmede zij de hartenverovering van haar vriendin handhaafde was flink en rein als het zuiverste water....

Men moet die bladzijden in 't oorspronkelijke lezen, waarin zij op Aagtje beslag legt, en haar met zich troont voor het leven. Daar ligt over het ruwe en potsierlijke, dat altoos even bij Betje om den hoek komt kijken, een heerlijke, innige glans van aandoening.

Terecht. In Aagtje vond Betje veel van haar eigen trekken terug, maar massiever, eerlijker, minder zelfbewust. In Aagtje kwam haar de waarheid van het leven tegemoet, zooals zij haar kon verstaan, rond en vrij. Het comediespel dat bij haar zelf te veel een comediespel bleef, was in Aagtje het leven zelf.

Daarom vulde de een de ander zoo krachtig aan. En de groote tijd kwam, waarin zij gingen samenwerken.

De voor ons liggende brievenschat werpt hier maar weinig licht over. Misschien was de tijd van brievenschrijven voor Betje, zoowel als voor Aagtje voorbij. Hun correspondent was voortaan het publiek.

Zal ik over de latere tijden uitweiden, als de hoop van den burgerstand verdween, toen de patriotische partij door eigen schuld moest onderdoen, en Betje en Aagtje naar Frankrijk uitweken, - zal ik spreken over hun terugkeer in het vaderland onder de Bataafsche republiek en de treurige lotgevallen der beide zusterzielen...?

Neen, laat dat alles voorbijgaan en wegtrekken. Het leven

van menschen, die krachtig hebben geleefd en hun naam hebben verduurzaamd, eindigt niet in de miserie van ziekte, ouderdom en dood, het blijft voor goed in de glorie van hun beste jaren, zooals de treurige nacht verheerlijkt wordt door den luister van de gouden maan.

BYVANCK.

Dramatisch overzicht.

Suzanne Després als Nora, Phèdre en Poil de Carotte (18 en 20 October).

De Parijsche toongevende critici zett'en verwonderde en bedenkelijke gezichten toen in 1891 de stukken van Ibsen hun intrede deden op het Parijsche tooneel. Sarcey maakte het eerst kennis met Ibsen door de vertooning van *Le Canard sauvage*, waarvan het Théâtre Libre in het voorjaar van 1891 twee voorstellingen gaf voor een beperkt publiek. Het is te begrijpen, dat de criticus van de *Temps* met zijn zeer stellige theorieën over den bouw van een stuk en over wat àl en wat niet 'tooneel' is, zich in Ibsen niet terecht kon vinden. Het gemis van een duidelijke expositie, waaruit men terstond te weten komt waarover en waarheen het gaat, de gewoonte van Ibsen om slechts langzaam het licht op te steken dat de handeling en de karakters moet verklaren, zoodat eerst het laatste bedrijf de volledige opheldering geeft, kon den man van 'la pièce bien faite' niet behagen, en van de symbolische beteekenis van personen en handelingen in de Ibsensche stukken wilde hij niets hooren. Was er al een enkel stuk, gelijk *Nora*, waarover hij gunstiger dacht, aan een blijvend succes van deze drama's bij het gewone publiek der Parijsche schouwburgen geloofde hij niet.

René Doumic[1)] was iets beter over Ibsen te spreken. Hij gevoelde het recht van bestaan van het symbool ook op het tooneel, zij het dan als 'moyen poétique plutôt que dramatique', en waardeerde in den Noorschen dramaturg dat hij, in plaats van de conventioneele theatertypen, personen gaf wier complexiteit van gevoe-

1) De Scribe à Ibsen. Causeries sur le théâtre contemporain (1893).

lens, wier bewegelijke aard hen maakte tot levende wezens. Tegelijk erkende hij dat de Franschen zich vreemd moeten voelen tegenover deze personen, wier geestesrichting, wier wijze van leven geheel van de hunne verschilt, en dat 'l'âme française' deze 'âme étrangère' nooit volkomen zou kunnen verstaan, nooit geheel tot haar zou kunnen doordringen.

Jules Lemaître had de vertooning van Ibsens stukken niet afgewacht om ermee kennis te maken. Hij begreep terstond dat hier een man sprak van wien men zich niet met enkele woorden kon afmaken, en niet zoodra waren, in 1889, *Gengangere* als *Les revenants* en *Et Dukkejhem* als *Maison de poupée* in het Fransch vertaald, of Lemaître haastte zich in twee uitvoerige studiën zichzelf en zijn lezers in te wijden in de Ibsensche dramatiek. Ook hij begreep wel dat de menschen van Latijnsch ras later tot de waardeering van dezen Ibsen zouden komen dan die van den Germaanschen stam, maar tegelijkertijd voelde hij dat ook zij er toe komen moesten en dat het daarom verstandig was, te trachten deze stukken zoo dicht mogelijk te naderen en er zoo diep mogelijk in door te dringen. En zoo ziet men in deze studiën, hoe Lemaître, naarmate hij er in voortschrijdt, de stukken die hij analyseert steeds meer begrijpt en steeds meer lief krijgt. Van Ibsen zegt hij: 'ce qui nous intéresse chez Ibsen, ce n'est point qu'il pense juste (cela, vraiment, nous n'en savons rien), c'est qu'il pense hautement, qu'il sent profondément, - *qu'il est mécontent du monde* - et inquiet avec génie.' En van *Nora:* 'J'aime d'avantage ce drame à mesure que j'y songe.'

Niettegenstaande die waardeering bleven de besturen der groote schouwburgen op een afstand. Zij herinnerden zich de voorspelling van Sarcey, die zijn Parijsch publiek kende, dat er voor een blijvend succes van deze stukken in Parijs weinig kans was, en waagden zich dus niet aan vertooningen die hun geld konden kosten.

Dat was weggelegd voor mannen met breeder blik en dieper artistiek gevoel dan de gewone Parijsche tooneelbestuurders, voor hen die, niet allereerst op geldelijk voordeel bedacht, in het Théâtre Libre en in l'OEuvre met sleur en conventie brekend, frissche lucht brachten in de duffe atmosfeer van het Parijsche tooneel. Wie van hen het naast bij Ibsen stond was Lugné-Poe, wiens affiniteit met den Noorschen dichter wellicht uit zijn afstamming te verklaren

zou zijn. Hoe Lugné Ibsen begrijpt en vertolkt, hebben wij herhaaldelijk kunnen zien, het laatst in zijn meesterlijk spel als Solness in de voorstelling hier voor twee jaren met medewerking van Marie Kalff gegeven. Nu zouden wij den kunstenaar bewonderen naast een van de begaafdste jongere actrices van het Fransche tooneel.

Suzanne Després telt nog maar weinig dienstjaren als tooneelspeelster. Het is nog niet langer dan negen jaar geleden dat zij, verlegen, zonder brief van aanbeveling, bij Lugné Poe, den directeur van L'OEuvre, aanklopte voor eene 'auditie' en dat deze onder de linkschheid en onbeholpenheid van deze beginnelinge een talent vol beloften ontdekte. Twee jaar later, in 1897, na in het Conservatoire de klasse van Worms doorloopen te hebben, verliet zij die instelling met een tweeden prijs voor de 'tragédie' en een eersten voor de 'comédie'. Het Gymnase engageert haar en onderwijl creëert zij in L'OEuvre de rollen in de werken van Ibsen, Maeterlinck, Hauptmann, waarvoor Lugné bij de voor al wat buiten de Fransche sfeer ligt zoo weerbarstige Parijzenaars belangstelling weet te wekken. Eindelijk meent ook Antoine dat hij van het talent van Suzanne Després partij zal kunnen trekken en verbindt haar aan zijn schouwburg, waar zij in stukken van de Fransche jongeren optreedt. In 1901 maakte zij een korte verschijning in de Comédie française, waar zij o.a. de hoofdrol in *Petite amie* van Brieux met groot succes creëert en zich waagt aan *Phèdre*. Zij het al of niet tengevolge van die Phèdre-vertolking en van hetgeen zij daarover van sommige zijden hooren moest, zeker is het dat Suzanne Després kort daarna het 'Huis van Molière' verlaat om weer tot haar eerste liefden: Antoine en Lugné terug te keeren. Op dit oogenblik is zij aan geen schouwburg verbonden, en daaraan dankt Amsterdam het genot haar in hare merkwaardigste, zoozeer uiteenloopende creaties: Nora, Phèdre en Poil de Carotte te hebben kunnen zien.

Het eerst zagen wij Suzanne Després in *Maison de poupée*, bij ons als *Nora* bekend en waarvan wij de titelrol hier in het Hollandsch het eerst door Aleida Roelofsen, later door Alida Klein, in het Duitsch door Sorma gespeeld zagen.

Er zijn er die zich het kind-vrouwtje van het eerste bedrijf in

Nora vroolijker, luchtiger, meer kinderlijk uitgelaten denken dan Suzanne Després haar voorstelt. Maar men vergete niet dat Nora met al haar luchthartigheid en onbezonnenheid een geheim met zich omdraagt, hetwelk haar in haar eigen oogen zeer interessant maakt, waaraan zij telkens weer denken moet, en dat dus een te groote luidruchtigheid den toch reeds niet onbedenkelijken brusken overgang van het zieltje-zonder-zorg van het eerste in de wijzedingen-zeggende Nora van het laatste bedrijf geheel onaannemelijk dreigt te maken. De opvatting van Suzanne Després en hare uitbeelding van Nora lijken mij juist van groote intelligentie en diep ingaan in de rol te getuigen. Hier niets van die gedwongen vroolijkheid en drukke uitgelatenheid, die mij soms in andere Noraspeelsters hebben gehinderd. Zij was die zij zijn moest: eenvoudig, natuurlijk, zich gaan latende in haar frisschen levenslust, van een verrukkelijk bekoorlijke kinderlijkheid-van-doen met iets als ondeugende jongensachtigheid. Daar tusschen dan telkens even het halfernstige van iemand, die niet wil dat men haar voor een kind aanziet, omdat zij ook haar zorgen heeft en haar groot geheim... Slechts één wezenlijke trek van Nora's beeld, zooals Ibsen het geteekend heeft, komt in de Nora van Suzanne Després niet tot zijn recht: het eenigzins mystisch geloovig en verlangend verwachten van het 'Wunderbare', wanneer Helmer zal vernemen welk groot offer zijn kind-vrouwtje bracht om hem te redden, om dan, alle schuld op zich nemend, op zijn beurt haar redder te zijn. Daarvan zien wij in deze Nora-figuur niets. De Fransche vertaling spreekt van 'le prodige', een woord dat voor deze Fransche Nora blijkbaar geen bijzondere beteekenis heeft.

Van Lugné als Helmer had ik meer verwacht dan hij ons in de twee eerste bedrijven gegeven heeft. De heer van middelbaren leeftijd, dien hij ons in zijn grime vertoont, kon Nora's vader wezen; en de manier waarop hij Nora zijne vermaningen geeft, telkens met de half geopende hand in de hoogte gestoken, bij afwisseling met den wijsvinger betoogend of dreigend, is mij al te droog en te eentonig. Eerst in zijn uitbarsting van woede, als hij tot de ontdekking van Nora's lichtzinnig bedrijf is gekomen, en daarna in zijn egoïstische blijdschap, wanneer er voor de ontdekking geen gevaar meer te duchten is, nam Lugné revanche. Mooi was het daarop volgende samenspel van Nora en Helmer, als het eindelijk

tot een verklaring komt, waarbij Nora lucht geeft aan haar bittere ontgoocheling, nu zij eerst recht de kloof ziet die er tusschen haar voelen en het zijne gaapt, en Helmer, na haar tevergeefs op hare plichten als echtgenoote en moeder gewezen te hebben, tot het besef komt dat haar liefde voor hem dood is, en niets haar meer tegenhouden kan van haar besluit om hem en hare kinderen te verlaten...

Ik weet alles wat tegen de Phèdre-vertolking van Suzanne Després te zeggen valt. Zij vertoont ons niet de door haar noodlottigen hartstocht verteerd wordende, zich nauwelijks meer voortsleepende vrouw, die slechts nu en dan weer nieuwe kracht schijnt te ontvangen, wanneer 'Vénus toute entière' uit haar mond spreekt, zooals Sarah Bernhardt in hare onvergelijkelijke schepping te bewonderen gaf. Ook op de smaakvolle uitbeelding van deze rol, die Mlle Moréno ons in 1902 deed genieten, een uitbeelding die, veel minder aangrijpend dan die van Sarah, van het begin tot het eind boeide door de gratie en de jeugd die de kunstenares er in wist te leggen, geleek die van Suzanne Desprès niet. Haar Phèdre is een gezonde Phèdre, wier mooie stem onder het liefdelijden niets van haar helderen klank heeft verloren, wier gebaren forsch blijven en wier lichaam eerst in het slottooneel, onder de werking van het gif, gebroken, vernietigd wordt. Daar komt bij, dat de kunstenares door hare eenigszins grove trekken, het hoekige van haar gelaat en de wat hooge schouders, die zij in plaats van ze onder den klassieken peplum te verbergen, door een phantasie-drapeering gedeeltelijk ontblootte, reeds in hare uiterlijke verschijning geen Phèdre-figuur is. De uitbeelding miste dan ook, in haar geheel, het poëtische, teeder-sympathieke, bekoorlijke dat den toeschouwer bij de kunstenaressen, die ik zooeven noemde, ontroert en doet mede-lijden met deze toch in alles zoover van ons afstaande dochter van Minos en Pasiphaë.

Wanneer ik, ondanks alles wat er aan deze Phèdre van de plastische zijde ontbrak, Suzanne Després heb bewonderd, dan was het niet enkel bij de gedachte, welk een verbazende geestkracht en welk een volhardende studie er noodig zijn geweest voor een tooneelspeelster van L'OEuvre en van het Théâtre Antoine, gewoon aan rollen van het moderne Fransche of van het uitheemsche

repertoire, om zich den stijl en de voordrachtswijze, welke aan Phèdre passen, eigen te maken. Tot den conventioneelen voordrachtstijl der klassieken hebben vóór haar ook anderen zich laten dresseeren, die haar ijver en gezeggelijkheid met succès bekroond zagen. Wat Suzanne Després van die anderen onderscheidt is dat zij zich niet heeft laten dresseeren en dat haar zeggen van de rol dan ook niet aan de traditioneele, door Conservatoire en Comédie française geijkte voordrachtswijze herinnert. Bij haar geen gezwollenheid, geen tragische stap, geen klassieke poses of bestudeerde manipulaties met het kleed dat zij draagt, - een kleed, misschien wel met opzet zoo gekozen, omdat het zich niet tot zulke kunstige drapeering leent en er dus ook niet toe verleidt. Wat zij in haar voordracht geeft is oorspronkelijk, persoonlijk; maar niet in dien zin dat men door een grillige, ongewone manier van zeggen wordt opgeschrikt, misschien van de wijs gebracht. Er is niets vreemds of zonderlings in deze Phèdre. Suzanne Després' oorspronkelijkheid bestaat in haar natuurlijkheid en haren eenvoud, maar daarmede bereikt zij, ook in deze klassieke tragedie, dank zij haar voortreffelijke dictie en haar krachtig uitdrukkingsvermogen, iets ongewoons. Niet van de ‘mooie klanken’, of het ‘kunst- en smaakvol overleg’, dat anderen te mooi en te kunstvol leek, heb ik in de eerste plaats genoten. Wat mij, zonder dat het nog het te kort aan plastische schoonheid deed vergeten, heeft getroffen en, wat in deze meer zegt, voortdurend geboeid, is de eenvoud van zegging, de kunst van phraseering en schakeering, de zuiverheid van toon. Wie aan schelle kleuren gewoon is, of in schelle kleuren smaak heeft, moge dit - gelijk de heer Rössing deed - doodsch en kleurloos noemen, juist doordat deze Phèdre niet zocht te ontroeren, eenvoudig, maar in den juisten toon, de dingen zeide die in haar omgaan, maakten de oogenblikken waarop een klankschakeering, een trilling in de stem van de diepste ontroering spraken, op mij te grooter indruk. En hoe sober was niet haar sterven! Niet met lichaamsverwringingen die de werking van het gif moeten aanduiden, niet in een mooie pose of een kunstigen val, rustig, als van een die met het leven heeft afgerekend en het zonder spijt verlaat, was haar einde.

Om te bereiken wat Suzanne Després in *Phèdre* bereikte moet er gestudeerd zijn, geblokt - nu nog kan het werk op enkele

plaatsen, waar de overgang van licht tot donker te brusk is, worden geretoucheerd - en in zooverre kan er van ‘kunstvol overleg’ worden gesproken. Maar niet als gaf dat iets gekunstelds aan een creatie die, wat er ook aan ontbrak, door haren eenvoud en haren ernst, door het persoonlijke dat er uit spreekt mij trof als het werk van een groote kunstenares.

Een verrassing gaf ons Lugné als Théramène, die, ook alweer door eenvoud en waarheid, het verhaal van Hippolyte's dood tot iets heel bijzonders maakte. Hier werd niet een relaas ‘opgesneden’, maar een tragische gebeurtenis in hare opeenvolging van gruwelijke bijzonderheden door een ooggetuige met klimmende ontroering meegedeeld.

Mag men, gelijk gedaan is, Suzanne Després gemis aan smaak, iets als een coquetteeren met de groote verscheidenheid van haar gaven verwijten, omdat zij na Phèdre als Poil de Carotte optrad?

Mij dunkt dat wij, die niet elken dag, zelfs niet elk jaar een kunstenares van haar rang te bewonderen krijgen, reden hebben om dankbaar te zijn voor hetgeen zij ons ook hierin, te samen met Lugné, te genieten gaf. Den roodharigen verschoppeling, die zich in zijn lot schikt, er zelfs nog een humoristischen kant aan weet te vinden, maar toch in zijn binnenste lijdt onder een tekort van liefde en teederheid, die hij aan zijn jongeren broeder ziet verspillen maar die hem wordt onthouden; den knaap, die later in zijn vader, van wien hij, ook al mag hij hem op de jacht vergezellen, steeds op een afstand bleef, een compagnon d'infortune vindt, met wien hij vriendschap sluit en een bondgenootschap tegen de gemeenschappelijke vijandin: de bigotte en kijfzieke moeder, - dezen Poil de Carotte geeft Suzanne Després met een natuurlijkheid en een eenvoud, met een zin voor humor weer, die alleen geëvenaard, misschien in sommige opzichten overtroffen worden door het spel - mag men dit nog *spel* noemen? - van Lugné als den onder het juk van zijn vrouw zuchtenden vader...

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Brieven van Wagner aan Mathilde Wesendonk (Vervolg).

Toen ik aan het slot van mijn vorig overzicht[1)] er op wees, dat de bovengenoemde brievenbundel, behalve mededeelingen over het ontstaan en de bewerking van het Tristan-drama, nog andere wetenswaardigheden bevat, had ik daarbij in de eerste plaats het oog op de brieven, door Wagner uit Parijs aan mevrouw Wesendonk geschreven.

Deze brieven, verdeeld over een tijdvak van ruim twee jaren (September 1859-Januari 1862), beslaan een groote ruimte in het boek.

Tristan is voltooid (begin Augustus 1859), en nu komt de groote vraag: waar zal dit drama opgevoerd kunnen worden?

Eigenlijk was het een vraag, die Wagner reeds tijdens den arbeid aan dit jongste voortbrengsel zijner Muze had bezig gehouden; maar thans, nu het werk af was, had zij voor hem natuurlijk een nog grootere beteekenis.

Aan Duitschland dacht hij het eerst; maar wat kon zijn vaderland hem geven, nu het voor hem gesloten bleef? Op de uitvoering zijner oudere werken reeds, zooals Tannhäuser en Lohengrin, kon hij daar persoonlijk weinig of geen invloed uitoefenen; en hoe zou het dan gaan zonder zijn tegenwoordigheid met een werk als Tristan, dat zooveel verder van de operawereld afstond?

Een oogenblik scheen er uitzicht te bestaan, dat zijn verlangen in Duitschland toch bevredigd zou worden. Den 19^{den} Januari 1859

1) ‘Gids’ van September 1904.

schrijft hij uit Venetië aan zijn vriendin: ‘Mijn meest energieke en trouwste vorst schijnt de Groothertog van Baden te zijn. Hij laat mij weten, dat ik er bepaald op rekenen moet, Tristan onder mijn persoonlijke medewerking in Karlsruhe te kunnen opvoeren. Dit zou plaats hebben op 6 September van dit jaar, den geboortedag van den Groothertog.’

De uitvoering van dit plan werd echter op de lange baan geschoven, en Wagner zag zich genoodzaakt, naar andere plaatsen, buiten zijn vaderland, om te zien.

Hij dacht toen aan Parijs. Wel had hij in de jaren 1839-1841 bittere ervaringen in die stad opgedaan, maar hij was nu algemeen bekend, de nieuwsgierigheid naar de ‘musique de l'avenir’ was ook in Frankrijk groot; wie weet, of hij nu geen kans van slagen zou hebben.

Dat Wagner met zijn tijdelijke vestiging in Parijs de hoop op een opvoering van zijn jongste werk in Karlsruhe nog niet aanstonds opgaf, blijkt uit zijn ‘Bericht über die Aufführung des Tannhäuser in Paris’ (7de deel der ‘Gesammelte Schriften’), en wij kunnen het thans ook in de brieven aan mevrouw Wesendonk lezen.

In bedoeld bericht zegt Wagner: ‘Toen ik in den herfst van 1859 naar Parijs verhuisde, hield ik nog steeds de opvoering van mijn Tristan in het oog, waartoe ik den 3^{den} December naar Karlsruhe hoopte geroepen te worden. Had eenmaal die opvoering onder mijn persoonlijke medewerking plaats gevonden, dan zou ik, volgens mijn meening, het werk aan de overige Duitsche theaters kunnen overlaten. En kon ik dan later met mijne andere werken eveneens handelen, dan zou mij dit voldoende zijn en had Parijs met het oog daarop voor mij nog slechts dit eene belang, dat ik er van tijd tot tijd een voortreffelijk kwartet, een uitstekend orkest kon hooren.’

Maar met Karlsruhe schoot Wagner niet op. In brieven aan zijn vriendin klaagt hij, dat de onderhandelingen zonder eenig blijk van warmte voor de zaak gevoerd worden, en dat, ofschoon men het voor de geheele onderneming wenschelijk schijnt te achten, dat hij er zelf bij zij, men echter juist ten aanzien van *dit* punt weinig mededeelzaam is en op al zijne desbetreffende vragen slechts met uitvluchten antwoordt.

Eduard Devrient, de Intendant van het Groothertogelijk theater, schijnt Wagner's ‘bête noire’ in deze aangelegenheid te zijn. Hij is overtuigd, dat Devrient hem vijandig is, en dit alleen, omdat diens stokpaardje is, zijn theaterinstelling in ongestoord evenwicht te houden en er alles uit te weren wat niet tot het alledaagsche behoort. In dien zin was Devrient instinktmatig steeds tegen zijne (Wagner's) werken, en alleen de jonge Groothertogin, die vol geestdrift was voor die werken, noodzaakte den Intendant, er zich, hoewel hoofdschuddend, om te bekommeren.

Eindelijk moet Wagner echter wel tot de overtuiging komen, dat het met de zaak uit is. De Groothertog kan niets voor de opheffing zijner verbanning doen. ‘Met de dramatische idylle in Karlsruhe is het volkomen uit - schrijft hij aan Mathilde. - Het plan eener Tristan-opvoering is aldaar opgegeven.’

Al dat zoeken naar een geschikte plaats voor de opvoering van zijn jongste werk ontlokt Wagner in zijne brieven eens de half ernstige, half schertsende verzuchting: ‘Ja kinderen, hadt gij het in Zürich, tot dank voor alles wat ik daar verricht heb, slechts zoover gebracht, een maar eenigszins dragelijk theatergebouw voor mij op te richten, dan zou ik voor allen tijde bezitten, wat ik noodig heb, en behoefde naar geen mensch meer om te zien. Zangers en orkest zou ik mij voor de opvoering van een nieuw werk telkens wel weten te verschaffen. En dan zou ik vreemde muziekdirecteuren en zangers daarbij uitnoodigen, om zich de opvatting tot voorbeeld te stellen.’

Toen de onderhandelingen met Karlsruhe waren afgesprongen, dacht Wagner er aan, in Parijs pogingen te doen tot opvoering van zijn *Tristan*. In het bovengenoemd bericht zegt hij hieromtrent: ‘Meine schwierige Lage gab mir sofort den Gedanken ein, für das folgende Frühjahr mir bekannte vorzügliche deutsche Sänger nach Paris ein zu laden, um mit ihnen im Saale der Italienischen Oper die von mir gewünschte Musteraufführung meines Werkes zu Stande zu bringen.’

Een jaar vroeger had hij in gelijken zin aan mevrouw Wesendonk geschreven. Het was na afloop van de door hem in Parijs gegeven concerten. Hij zegt daar: ‘Wat ik alleen in het oog hield, was de mogelijkheid eener eerste opvoering van *Tristan* met Duitsche zangers in Parijs, in de maand Mei. Dit is het eenige doel waarop

ik afstuurde en waarvoor ik alles over had, zooals de razende inspanning, die deze drie concerten van mij vorderden.'

Het blijkt dus duidelijk, dat Wagner het meeste gewicht hechtte aan de opvoering van zijn nieuwste werk, ofschoon hij (gelijk ik in het vorig overzicht reeds opmerkte) een omvangrijker plan had en hij eerst *Tannhäuser* en *Lohengrin* met behulp van Duitsche zangers in Parijs wilde opvoeren.

Van al die plannen is niets gekomen. Trouwens, de illusie omtrent de verwezenlijking daarvan schijnt bij Wagner niet bijzonder groot geweest te zijn. Uit de brieven aan Mathilde Wesendonk kan men dit althans opmaken.

En toch had hij van een goeden uitslag veel voor zijn toekomst gehoopt. Den 6^{den} April 1861 (dus kort na de catastrophe van Tannhäuser in de Groote Opera) schrijft hij: 'Was mich einzig nagte, war das Bewusstsein, dass von so unberechenbar tollen Chancen, wie denen eines Pariser Erfolges, eines meiner innigsten Werke (*Tristan*), zugleich meine ganze Lebenslage so schwerwiegend abhängen muss.'

Hier spreekt Wagner van zijn *Lebenslage*.

Die zorg voor hetgeen hij op andere plaatsen in zijne brieven aan Mathilde zijn *äussere Lage* noemt, drukte hem reeds lang. Het geld, dat hij met zijn vroegere opera's hoopte te verdienen, stroomde hem niet zoo rijkelijk toe, dat hij daarmede in zijn levensonderhoud en dat zijner vrouw kon voorzien. Wel werden voornamelijk *Tannhäuser* en *Lohengrin* in Duitschland en daarbuiten meer bekend, maar niet altijd werden de hem verschuldigde tantièmes uitbetaald, en de verbannen kunstenaar had dikwijls moeite genoeg, zelfs in zijn eigen vaderland zijne rechten te doen gelden.

Wagner was derhalve soms genoodzaakt, zich met ondernemingen in te laten, die hem in den grond tegenstonden. Dit was o.a. het geval, toen hij in Januari 1855 een uitnoodiging ontving om in Londen de philharmonische concerten te komen dirigeeren. Hoewel door het concertpubliek zeer toegejuicht, had hij van die onderneming al spoedig genoeg. Hij had er het land aan, op die wijze propaganda voor zijne werken te moeten maken. Het verblijf in Londen (waar hij niettemin nog lust gevoelde om aan zijn *Walküre* te werken) werd hem om verschillende redenen ondragelijk en hij keerde naar het vasteland terug.

In zijne brieven uit Londen aan Otto Wesendonk, waarvan enkele jaren geleden in de ‘Allgemeine Musikzeitung’ zijn gepubliceerd, geeft Wagner aan zijn hart lucht over het onaangename van zijn verblijf in de wereldstad. In de correspondentie met Mathilde daarentegen komt slechts één brief uit Londen voor, maar wij vernemen er dezelfde klacht uit: ‘Mijne ervaringen hier in Londen hebben bij mij het besluit doen rijpen, mij thans voor eenige jaren aan openbare uitvoeringen van dezen aard geheel te onttrekken. Dat concerten-dirigeeren moet een einde hebben.’

Maar wat dan?

Wagner - het blijkt uit menige bladzijde in dezen brievenbundel - heeft het onwrikbare geloof aan een zending, die hij te vervullen heeft, en is er evenzoo vast van overtuigd, dat die zending nog niet volbracht is. Maar om daaraan te kunnen voortwerken, moet hij zich een positie zien te verschaffen, die hem in staat stelt zich rustig en zonder eenige zorg voor het materieele, aan die taak over te geven.

In een brief, den 2^{den} Januari uit Venetië aan Liszt geschreven, spreekt hij zijn bedoeling onomwonden uit. Er moet een verandering in zijn toestand komen, maar wat hij wenscht is niet zoozeer de amnestie als wel de verzekering van een voor de rest zijns levens zorgvrij bestaan.

‘Verwonder u daarom niet - zegt hij. De terugkeer naar Duitschland heeft voor mij slechts een relatieve waarde. Eventueele opvoeringen mijner opera's onder mijn medewerking kunnen mij onmogelijk meer genot dan inspanning, zorgen, verdriet en ergernis berokkenen. Nooit heb ik echte vreugde aan een opvoering van een mijner werken beleefd en zal die thans nog veel minder kunnen hebben. Mijne ideale eischen zijn, bij vroeger vergeleken, nog veel hooger geworden, en mijn gevoeligheid op dit punt is gedurende de laatste tien jaren, waarin ik van het openbare kunstleven volkomen verwijderd bleef, belangrijk gestegen. Werkelijk, de eenige reden, waarom ik nu nog zoo voortleef, is geen andere dan de onwederstaanbare drang om een reeks kunstwerken, die in mij nog levenskracht hebben, te voltooien.’

Een aanstelling (zooals die van Liszt in Weimar), of hetgeen daarmede ongeveer gelijkstaat, verklaart Wagner nooit te zullen aannemen, doch dat waarop hij aanspraak meent te kunnen maken,

is een eervol en ruim jaargeld, dat hem uitsluitend wordt toegekend om ongestoord en onafhankelijk van eenig uiterlijk succes zijne kunstwerken te kunnen scheppen. Zulk een vast inkomen zou hem echter slechts een vereeniging van Duitsche vorsten kunnen geven, die voor zijn streven en zijne werken sympathie gevoelen. Ware zoo iets mogelijk, dan zou hij van zijn kant natuurlijk bepaald aangeven, waartoe hij zich tegenover die geldelijke ondersteuning verplicht.

In de thans openbaar gemaakte brieven aan Mevrouw Wesendonk wordt het laatste punt niet aangeroerd, maar wel vinden wij er het verlangen naar een vrij en onafhankelijk bestaan herhaaldelijk in uitgedrukt. Tevens echter ontwaren wij er uit, dat dit onbevredigd verlangen een groote afwisseling van gemoedsstemming bij Wagner tengevolge heeft. Tijdens den geheelen duur van zijn verblijf te Parijs zien wij hem daaraan ten prooi. Nu eens stuiten wij op onverschilligheid voor wat er gebeurt of met hem gebeuren moet; dan weder komen er oogenblikken van optimisme en energie voor, waarin hij van niets anders spreekt dan van het uitvoeren zijner plannen.

Aanvankelijk is in Parijs alles rooskleurig. Wagner heeft een gesprek gehad met den directeur van het ‘Théâtre lyrique’ (Carvalho) en daaruit opgemaakt, dat hij het uitsluitend in zijn eigen hand heeft om spoedig in Parijs fortuin te maken. En dat hij er geen gras over wil laten groeien, bewijst Wagner door te zeggen, dat hij hoopt in het voorjaar (1860) naar Zwitserland te kunnen terugkeeren. Want - zegt hij - daar alleen kon Siegfried Brünnhilde wekken! Dat zou toch in Parijs niet goed gaan.

En in den daarop volgenden brief (10 October 1859) schrijft hij: ‘Weet gij dat mijne opera's mij in Parijs niet meer zulk een paradoxe onmogelijkheid dunken? De menschen spelen mij hier Tannhäuser en Lohengrin voor, zonder dat ik een woord mag zeggen. Dat zij geen Duitsch kennen, hindert hen volstrekt niet. De directeur van het “théâtre lyrique” had zich met eenige vrienden bij mij laten aanmelden om Tannhäuser van mij te hooren. Zij kwamen ook allen, en ik moest mij weder opofferen en nog wel den tekst nauwkeurig in het Fransch verklaren (gij kunt denken wat mij dàt een moeite koste) en dan verder zingen en spelen. Maar nu ging hun dan ook eerst het eigenlijke licht op,

en de indruk scheen buitengewoon te zijn. Het is alles zoo ongehoord met die Franschen!'

Maar zes weken later zien wij hem weder in een geheel andere stemming. Hij heeft vernomen, dat de Wesendonks op weg zijn naar Italië. 'Hoe ongeloofelijk gaarne ware ik thans met u in Italië; maar mij blijft niets anders over dan een laatste poging te doen om een levensbeletsel (de financiëele zorg namelijk) voor goed voor mij uit den weg te ruimen.' Waardeering, succes, ja zelfs de mogelijkheid om zijne werken zelf te doen opvoeren - van dat alles kan hij afstand doen. Maar hij kan het niet verdragen, belemmering te ondervinden, wanneer hij rustig wil voortwerken aan datgene wat hij als zijn levenstaak beschouwt. Om dat doel te bereiken, d.w.z. die hindernis weg te ruimen, zou zelfs het onmogelijke hem tot daden prikkelen. En dat hij zich thans met Parijs inlaat, heeft hem het langst voor zoo iets onmogelijks gegolden.

Sprekende van het dikwerf ijdele zijner plannen, zegt hij eens: 'Immer hofft man, immer wagt man, weil eben ein Ziel, ein mir so nöthig dünkendes Ziel da ist. Und ich bin nur da, mein Leben hat einzig nur noch Sinn, um in dieses Ziel zu blicken und Alles zu überblicken, was zwischen mir und diesem Ziele liegt. Nur in diesem Hinblick kann ich ja nur noch leben; wie kann ich leben, wenn ich die Angen von dem Ziele ablenke, und es in die Kluft versenken soll, die mich vom Ziele trennt?'

Niet altijd echter spreekt Wagner met zoo vaste overtuiging.

'Het is mij nu duidelijk geworden - schrijft hij een paar maanden later -, voor welke keuze ik sta; maar nog niet, hoe ik kiezen zal. Een van beiden: ik moet mijne werken zelf opvoeren, of nieuwe maken.' - De keuze is zwaar - hij voelt het - maar toch schijnt hij voor een oogenblik meer naar het eerste over te hellen. 'Ob noch einige neue Werke dieser Art der Welt geschenkt werden, ist dem Weltgeiste wahrscheinlich gleichgültiger, als dass diese Art Werke überhaupt, ihrem Wesen nach, der Welt vollkommen verständlich erschlossen werden.'

Dus: hij moet zijne bestaande werken eerst zelf opvoeren, voordat hij aan nieuwe kan denken.

En wat wil dat zeggen?

Dat wil zeggen: zich in een poel van lijden en opofferingen

storten, waarin hij wel te gronde zal moeten gaan. Alles kan mogelijk worden, maar slechts daardoor dat hij voor alles rijkelijk tijd en gelegenheid heeft, stap voor stap met zangers en orkest kan voortschrijden in de studie der werken, zich niet behoeft te overhaasten, niet door gebrek aan tijd behoeft af te breken en steeds alles voor hem in gereedheid vindt.

En hoe is dat te bereiken? Zijne ervaringen met de voorbereiding der concerten hebben het hem geleerd: hij moet rijk zijn, hij moet ongehinderd duizenden kunnen opofferen om daarvoor tijd en bereidwilligheid te koopen. En daar hij niet rijk is, moet hij trachten zich rijk te maken, hij moet zijne vroegere opera's in Parijs in het Fransch laten opvoeren, teneinde zich door de opbrengst daarvan in staat te stellen de wereld met zijne nieuwe werken bekend te maken.

Maar - zegt hij kort daarna - ik geloof niet aan een franschen Tannhäuser, noch aan een franschen Lohengrin, om niet te spreken van een franschen Tristan. Alle stappen, die ik hiervoor doe, blijven dan ook vruchteloos. Het gevoel van onbevrediging, dat hij ondervond, drukt zich menigmaal uit in een schijnbare onverschilligheid voor alles wat hij in Parijs doet, of daar voor hem gedaan wordt, om er zijne werken bekend te maken - een onverschilligheid die zijne vrienden zich niet konden verklaren.

‘Ik word thans door alle verstandige lieden geluk gewenscht - zegt hij in een brief aan zijn vriendin -, en de heele wereld gelooft, dat ik mij nu verheugd en behagelijk moet gevoelen omdat ik eindelijk iets zoo ongeloofelijks bereikt heb en een mijner opera's in Parijs zal worden opgevoerd. Kan hij dan nu nog *meer* verlangen? - heet het. Maar denk nu eens aan: ik ben de zaak nooit meer moede geweest dan thans, en iedereen, die mij geluk wenscht, laat ik verbolgen de tanden zien. Zoo ben ik nu! Niemand kan het mij naar den zin maken en niets is er naar mijn zin. Een levensloop als de mijne moet den toeschouwer steeds misleiden: hij ziet mij in ondernemingen gewikkeld, die hij voor de mijne houdt, terwijl zij mij toch in den grond eigenlijk geheel vreemd zijn. Wie ziet den tegenzin, die mij daarbij menigmaal vervult?’

Toen Wagner den hier bedoelden brief schreef, had - zooals ook uit den inhoud blijkt - het plan eener opvoering van *Tannhäuser*

in Parijs reeds een vasteren vorm aangenomen. De concerten, die hij op raad zijner vrienden had ondernomen, behoorden reeds tot het verledene. Hoe men den uitslag dezer concerten ook beoordeele, zeker is het, dat hij met die onderneming het doel, om te Parijs bekend te worden, had bereikt, en dat het zich liet aanzien, dat de opvoering van een zijner werken in de Groote Opera niet meer tot de onmogelijkheden behoorde.

Toch zou het zonder buitengewone hulp moeilijk zoo ver hebben kunnen komen. Wagner had eens aan Mathilde Wesendonk geschreven: 'Slechts door het bevel van een despoot kunnen de belemmeringen opgeheven worden, die de opvoering van een mijner werken in de Opera te Parijs in den weg staan.'

En zie: kort daarop begon men zich in de Tuilerieën voor Wagner te interesseeren. De echtgenoote van den Oostenrijkschen gezant, vorstin Von Metternich, was zijn voorspraak ten Hove geweest. De keizer en de keizerin toonden belang te stellen in het lot van den verbannen meester, en een keizerlijk bevel werd uitgevaardigd tot vertooning van *Tannhäuser* in de Groote Opera.

Vele en groote moeilijkheden waren aan de voorbereiding dezer opvoeringen verbonden. Vooreerst was daar: *het vertalen van den tekst*.

Wagner was reeds kort na zijn komst in Parijs in de gelegenheid geweest, zich daarmede bezig te houden. In een brief van 23 September 1859 spreekt hij van 'een jongen man, die een vertaling van Tannhäuser vervaardigd heeft'. 'Hij gaf mij - zegt Wagner - zijn vertaling ter doorlezing en beoordeeling. Op den eersten blik echter zeide ik tot mijzelven: het is onmogelijk! Mijn demon (of mijn genius?) zeide mij: Gij ziet, hoe onbekwaam zulk een Franschman, of wie anders ook, is, uw gedicht in een vreemde taal over te zetten; derhalve zult gij het eenvoudig verhinderen, dat men uw werk, waar ook, in Frankrijk opvoert. - Maar hoe nu, wanneer gij dood zijt, doch uwe werken dan eerst recht voortleven? Wanneer men u dan niet eerst behoeft te vragen en Tannhäuser opvoert in een vertaling, gelijk die hier voor u ligt en gelijk men ze van de edelste Duitsche dichtwerken (*Faust* bijv.) geleverd heeft? Alleen *ik* kan bijdragen tot een volkomen goede vertaling van mijne werken; en zoo is dan hier een plicht voorhanden, die ik niet kan afwijzen.'

We zien dan ook uit denzelfden brief, dat Wagner ijverig bezig is, met den jongen man (hij heette Charles Nuitter) een goede vertaling tot stand te brengen. Iederen voormiddag gaat hij met zijn medewerker vers voor vers, woord voor woord, ja zelfs lettergreep voor lettergreep na, zoekt met hem uren lang naar de beste omzetting, naar het beste woord, zingt hem voor en maakt hem zoodoende helderziend voor een wereld, die tot hier toe geheel voor hem gesloten was.

Maar gaandeweg houdt hij toch een fransche vertaling voor zuiver onmogelijk. De weinige verzen, die ten behoeve zijner concerten vertaald werden, veroorzaakten onnoemelijk veel moeite en waren onuitstaanbaar. In vijf maanden tijds had men het, trots onophoudelijk voortwerken, nog niet tot de vertaling van één bedrijf kunnen brengen, en wat klaar was, beviel hem volstrekt niet. Nadat hij zich bijna een jaar lang met dezen arbeid heeft bezig gehouden, zegt hij: 'Diese nie endende Uebersetzung des Tannhäuser hat mich so eingebildet gemacht zu sagen: was für ein Dichter bin ich doch! - Denn gerade hier, wo Wort für Wort durchgegangen werden musste, kam ich eigentlich erst dahinter, wie concis und unabänderlich schon diese Dichtung ist. Ein Wort, ein Sinn fortgenommen, und meine Uebersetzer, wie ich, mussten gestehen, dass ein wesentlicher Moment geopfert werde.'
Behartigenswaardige wenk voor de liefhebbers van operateksten vertalen!

Een tweede moeilijkheid, aan een opvoering van *Tannhäuser* in de fransche taal verbonden, bestond in het vinden van geschikte zangers. Een tenor, die de titelrol naar eisch had kunnen vertolken, was op dat oogenblik in Frankrijk niet voorhanden. Gelukkigerwijze bezat Duitschland toen een uitstekenden jeugdigen tenor, Albert Niemann, die zeer goed fransch sprak. Hem werd, op aanraden van Wagner, door de directie der Groote Opera een engagement aangeboden. De rol van Venus werd aan de talentvolle zangeres Teresa Tedesca toevertrouwd. Marie Sax zong de partij van Elisabeth, de bariton Morelli die van Wolfram.

Ook hierover vinden wij in de brieven aan Mathilde Wesendonk het een en ander medegedeeld. Vooral verklaart Wagner zich daarbij ingenomen met Niemann. 'Der Mensch hat unerschöpfliche Fähigkeiten. Noch ist er fast roh, und Alles that in ihm bisher nur der Instinct. Jetzt hat er Monate lang nichts anderes zu thun,

als sich von mir leiten lassen. Alles wird bis auf den letzten Punkt studirt.'

Maar met de anderen heeft hij niet minder te studeeren. Bij de meesten is het talent nog weinig ontwikkeld. Doch het komt aan de voorbereiding ten goede, dat de opera niet eerder gegeven zal worden, dan wanneer Wagner met de resultaten der studiën volkomen tevreden is. Over het algemeen heeft hij waarlijk niet te klagen over tegemoetkoming van de zijde der operadirectie. Hij erkent, dat hij het bij opvoeringen zijner werken in zijn leven nog nooit zoo goed gehad heeft en het ook wel nooit weder zoo zal hebben. Men is zeer voorkomend en gewillig te zijnen opzichte; alles wat hij maar eenigszins verlangt, geschiedt; nergens de minste tegenstand.

Thans (dit wordt einde September 1860 geschreven) zijn de repetities met pianobegeleiding begonnen. Elk détail wordt hem ter beoordeeling voorgelegd; de decoratieplannen heeft hij driemaal verworpen, voordat men het naar zijn zin kon maken. Maar alles zal terecht komen, en in elk geval zal de opvoering - al moge zij ook het ideaal niet bereiken - de beste zijn, die ooit heeft plaats gehad en in de toekomst ook wel niet zoo spoedig overtroffen worden.

Omtrent de repetities zegt Wagner twee maanden later nog, dat zij met ongehoorde, hem dikwerf onbegrijpelijke zorg plaats hebben. In één woord, hij toont volkomen tevreden te zijn over de wijze, waarop de voorbereidingen geschieden.

Des te meer is men verwonderd over de onvoldaanheid en onverschilligheid, waarvan Wagner op andere plaatsen in zijne brieven blijk geeft. Hij zegt zelfs, dat het verlangen om een volkomen juiste opvoering van elk zijner werken te beleven, hetwelk hem vroeger zoozeer bezielde, in de laatste jaren zeer afgekoeld is. Nu hij zich opnieuw met de muziek- en theaterwereld heeft beziggehouden, is hij in dit opzicht nog meer dan vroeger tot berusting geneigd. Ja, hij wil niet ontkennen, dat hij zijne nieuwere werken voor onuitvoerbaar houdt.

Dat Wagner eigenlijk niet veel vertrouwen in den afloop der onderneming had, toont hij o.a. daardoor, dat hij zijn vriendin niet animeert, bij de opvoeringen tegenwoordig te zijn. Als zij hem schrijft, dat zij haar man niet naar Parijs zal kunnen vergezellen, is dit voor hem een zekere geruststelling.

Over den val van *Tannhäuser* in de Groote Opera schrijft Wagner niet veel. Hij zegt alleen, uit dit fiasco de les te hebben getrokken, hoe onzinnig een opvoering van *Tristan* in Parijs zou zijn. Daarentegen wordt in de brieven bijzonder uitgeweid over de veranderingen, die hij ten behoeve der Parijsche voorstellingen in eerstgenoemd werk gemaakt heeft.

Tannhäuser is het eenige werk van Wagner dat belangrijke wijzigingen heeft ondergaan nadat het reeds ten tooneele was verschenen. Wel heeft de meester ook in de partituur van *Rienzi* veranderingen aangebracht, wel heeft hij ook het slot der ouverture en het slottooneel van *Der fliegende Holländer* gewijzigd en de instrumentatie van het werk hier en daar vereenvoudigd, maar van een geheele omwerking van tekst en muziek, gelijk sommige tooneelen van Tannhäuser hebben ondergaan, was daarbij geen sprake.

Van de in laatstgenoemd werk aangebrachte wijzigingen is die van de Venusberg-scène de omvangrijkste.

Het is bekend, dat de toenmalige directeur der Groote Opera het invoeren van een ballet in Tannhäuser, en wel in de tweede akte, als een der noodzakelijkste voorwaarden voor het welslagen der voorstellingen beschouwde. Wagner echter wilde daarop niet ingaan, doch werkte het eerste gedeelte van de Venusberg-scène tot een choregraphische scène van grootere afmetingen en grooter beteekenis om.

Hierover zegt hij in een brief aan Mathilde: ‘Ik moet trachten in goed humeur te komen om - een groot ballet te schrijven. Wat zegt ge daarvan? Twijfelt ge aan mij? Voorshands alleen dit: geen enkele noot, geen enkel woord wordt aan Tannhäuser veranderd. Maar een ballet moet er noodwendig in voorkomen. Men wilde dit in het tweede bedrijf hebben, omdat zekere abonnés der Opera eerst iets later van hun copieus diner in het theater komen, nooit met het begin der voorstelling. Nu, toen heb ik verklaard, dat ik mij door de Jockey-club niets laat voorschrijven en liever mijn werk zou terugnemen. Om hen echter uit den nood te helpen, wil ik nu aan de Venusberg-scène een grootere choregraphische uitbreiding geven en zal de voorstelling eerst te 8 ure aanvangen.’

Dat tooneel in den Venusberg beschouwde Wagner tot nu als het zwakke deel in zijn werk. Bij gebrek aan een goed ballet

behielp hij zich destijds maar met een paar grove penseelstreken en bedierf daardoor veel. Hij geeft zijn vriendin eenige inlichtingen omtrent de wijze, hoe hij zich bedoeld tooneel (het Bacchanaal) thans gedacht heeft. In hoofdzaak komt die beschrijving overeen met die welke in het derde deel van Wagner's 'Gesammelte Schriften' (bladz. 7-9) en in de nieuwe partituur te vinden is. Er bestaan slechts een paar punten van verschil tusschen die beide beschrijvingen. O.a. wordt bij die in den brief aan mevrouw Wesendonk geen gewag gemaakt van de aan de Grieksche mythologie ontleende nevelbeelden (de ontvoering van Europa en Leda met de zwaan).

'Geen enkele noot, geen enkel woord wordt aan Tannhäuser veranderd,' schreef Wagner in den hierbedoelden brief. Daarvan is hij echter later voor een deel teruggekomen. Vier maanden daarna deelt hij zijn plan mede om het tooneel tusschen Venus en Tannhäuser geheel om te werken.

'Ik heb Venus te stijf voorgesteld - zegt hij -. Er zit geen recht leven in.' Eens zelfs noemt hij haar een 'Coulissen-Venus.' Toen hij zijn opera *Tannhäuser* ontwierp, was hij, gelijk hij bekent, nog niet in staat, het innerlijke, hartstochtelijke in deze rol tot uitdrukking te brengen. Thans echter, na zijn Tristan-drama, is dat geheel anders geworden. En in dien geest werkt hij nu de geheele Venus-rol om; de godin der Liefde wordt nu de liefhebbende vrouw, zij wordt zelf geroerd, en de kwelling van Tannhäuser wordt werkelijk zoo, dat zijn aanroepen van Maria klinkt als een angstkreet, die uit het diepst zijner ziel opstijgt.

Inderdaad is door de omwerking in 1860 niet alleen de rol van Venus belangrijk uitgebreid, maar de godin is er van een eenvoudig symbool, een idee, een beeld zonder eigenlijk leven, een minnende vrouw geworden, die lijdt en onze belangstelling opwekt. Tevens werd het contrast tusschen haar en Elisabeth er nog scherper door in het licht gesteld.

De geheele beteekenis der Venus-partij is anders geworden - zoowel wat de muziek als wat den tekst betreft. Al wat op min of meer bitsen toon werd gezegd, is bij de omwerking rustige, vleiende zang geworden, geheel in overeenstemming met de situatie. Een vergelijking van de oude met de nieuwe partituur, of wel van het oude met het nieuwe klavieruittreksel, is bijzonder leerrijk,

ook daarom, wijl men er uit zien kan, hoezeer het uitdrukkingsvermogen van Wagner's Muze in den loop der jaren is toegenomen.

In de brieven, uit Parijs geschreven, wordt ook hier en daar gewag gemaakt van de *Meistersinger*.

Het is bekend, dat Wagner reeds in den zomer van 1845 een plan voor dit werk ontworpen had, en evenzoo dat het in zijn bedoeling lag, daarin den Neurenberger Meesterzanger Hans Sachs voor te stellen als laatste type van het echte artistieke volksleven, in tegenstelling van de akelige pedanterie der overige 'Meesters' die hij in den persoon van den 'Merker' (Beckmesser) belachelijk maakte. Hij wilde den vrijen, productieven geest tegenover de bekrompenheid, het genie tegenover het handwerk in de kunst plaatsen.

In 1845 was Wagner echter zelf nog te zeer partijganger in den strijd tusschen beide tegenovergestelde elementen, dan dat hij zijn onderwerp met die blijmoedigheid had kunnen uitwerken, welke voor het scheppen van een werk van kunst noodig is. Eerst jaren later, in 1861, nadat hij *Lohengrin*, *Tristan und Isolde* en de helft van den *Ring des Nibelungen* had vervaardigd, kwam hij op het ontwerp der *Meistersinger* terug.

In laatstgenoemd jaar, nadat de lijdensgeschiedenis met *Tannhäuser* in de Groote Opera te Parijs voorbij was, had Wagner eindelijk de zoo lang verwachte vergunning verkregen om zijn Duitsche vaderland weer te betreden. Op het Augustus-feest der Duitsche Toonkunstenaars-vereeniging te Weimar zag de muzikale wereld hem voor het eerst weder. Vandaar ging hij naar Weenen, waar zijn *Tristan* in studie was genomen. Doch daar wegens ongesteldheid van den tenor Ander dat werk voorloopig niet kon gegeven worden, wendde hij zijne schreden naar Mainz, om met den uitgever Schott onderhandelingen betreffende *Die Meistersinger von Nürnberg* aan te knoopen.

Den 1sten December kwam hij te Mainz aan en las ten huize van Schott het ontwerp van zijn nieuwe schepping voor. Slechts drie dagen bleef hij er, en keerde toen naar Parijs terug, waar de prins von Metternich hem een woning in de Oostenrijksche ambassade had afgestaan. Dáár, afgezonderd van de heele muzikale wereld, werkte hij den tekst van *Die Meistersinger* uit.

Het is merkwaardig, dat een zoo echt Duitsche dichter als Wagner het grootste gedeelte zijner werken heeft ontworpen of uitgewerkt buiten zijn vaderland. *Der fliegende Holländer* werd gedicht en getoondicht in Frankrijk, *Der Ring des Nibelungen* tot en met het tweede bedrijf van *Siegfried* in Zwitserland, *Tristan und Isolde* gedeeltelijk in Zürich, gedeeltelijk in Venetië en in Luzern. En den tekst der *Meistersinger* dichtte hij in Parijs.

De eerste brief, waarin Wagner iets over laatstgenoemd werk aan Mathilde Wesendonk mededeelt, is van December 1861, en uit Parijs. Hij zegt daarin, dat hij binnenkort aan den arbeid hoopt te gaan, en belooft, haar dikwijls wat van dien arbeid te zullen zenden. ‘Wat zult gij voor oogen opzetten - roept hij uit -, wanneer gij dat alles leest! Behoed uw hart maar voor Sachs; op hem zult gij nog verliefd raken. Het is een merkwaardige arbeid, dien ik nu verricht. Het vroegere ontwerp beteekende weinig of in het geheel niets.’ (Wagner bedoelt hier het ontwerp van 1845. Het was in het bezit van mevrouw Wesendonk, maar deze had het aan Wagner gezonden en daarbij de hoop uitgesproken, dat het hem voor zijn nieuw ontwerp van veel nut zou zijn.)

Op velletjes briefpapier zond Wagner haar nu en dan eenige brokstukken van het gedicht. ‘Hier is nog een schoenmakerslied’ - lezen wij in den voormelden brief. Het is het lied met den aanhef: ‘Jerum, jerum, Hallo, hallo he!’ dat Sachs in het tweede bedrijf zingt. Een *facsimile* daarvan is in den brievenbundel opgenomen.

Tegen oudejaarsavond komt een bijdrage met het volgende rijm:

> Viel Glück, und dass es blüh' und wachs'
> Das wünscht von Herzen ench Hans Sachs.
> Was Neu's im alten Jahr! -
>
> Gut Jahr.

Dat *Neues* is Walther's lied ‘Am stillen Herd, im Winterszeit etc.’

Den 7^{den} Januari 1862 schrijft Wagner: ‘Kind, ik ben nog hier. Tegen het einde der maand denk ik naar Wiesbaden te vertrekken. Ik beken, dat ik mij zoo zwak gevoel, dat ik een vriendelijk woord noodig heb. Het gaat mij niet goed. Doch de Meissinger helpen mij. Om hunnentwille houd ik vol.’

Einde Januari schenkt Wagner haar het eerste handschrift van

het Meistersinger-gedicht. Hij heeft het ingepakt en zal het tegelijk met zijn brief afzenden. Het is vol correcties, en ook inktvlekken zijn er op. Het zal hem verwonderen of zij er uit wijs kan worden.

Het exemplaar waarvan hier sprake is, werd in de nalatenschap van mevrouw Wesendonk gevonden. Het eerste bedrijf draagt de dagteekening: Parijs, 5 Januari 62; het tweede: Parijs, 16 Januari 62; het derde: Parijs, 25 Januari 1862.

In zijn brief zegt Wagner nog: Soms kon ik van lachen, maar soms ook van weenen, niet verder doorwerken. Ik recommandeer U den heer Sixtus Beckmesser. Ook David zal, meen ik, Uw gunst verwerven. Laat U overigens niet van de wijs brengen Wat er in staat, heb ik alles zelf vervaardigd. Alleen de acht regels, waarmede Sachs in het laatste tooneel door het volk begroet wordt, zijn van Sachs, uit zijn gedicht op Luther. Ook de namen der 'Meister-Weisen und Töne' (met uitzondering van een paar, die ik zelf heb uitgevonden) zijn echt.'

Aan het slot deelt hij dan nog mede, dat hij morgen (dit moet tusschen den 25sten en den 30sten Januari geweest zijn) naar Mainz vertrekt om vandaar uit in Biebrich of Wiesbaden het nest te zoeken, waarin hij zijn gelegd 'Meister-Ei' muzikaal kan uitbroeden.

'In wenigen Wochen auf Wiedersehen mit dem fertigen Meistersingergedicht!' had Wagner zijnen Mainzer vrienden toegeroepen. En inderdaad, den 31sten Januari 1862 verscheen hij weder ten huize van Schott met zijn voltooid manuscript. Vele genoodigden, die dezen avond met spanning tegemoet hadden gezien, waren aanwezig. Allen hadden reeds plaats genomen, om Wagner zijn gedicht te hooren voorlezen. Hij zelf ging echter onrustig het salon op en neer, van tijd tot tijd naar de deur en dan weder op zijn horloge ziende. Eindelijk zeide hij: 'Wij moeten nog wat wachten, want Cornelius is er nog niet.' Een van de aanwezigen maakte de opmerking: 'Die is op het oogenblik in Weenen!' waarop Wagner antwoordde: 'Neen, elk oogenblik kan hij binnenkomen!' Onmiddellijk daarop werd er geklopt, en Peter Cornelius, de auteur van *Der Barbier van Bagdad*, betrad het salon! Midden in den winter was hij van Weenen naar Mainz gekomen, om de eerste voorlezing van het Meistergedicht bij te wonen! Hij had er reeds een uur vroeger moeten zijn; daar er evenwel een sterke ijsgang op den

Rijn en de schipbrug buiten dienst gesteld was, had hij te Castel zoo lang moeten wachten, totdat de stoomboot het verkeer tusschen beide oevers mogelijk maakte. ‘Dat noem ik trouw!’ riep Wagner uit, Cornelius omarmend, en de aanwezigen, die eerst stom van verbazing waren geweest, sprongen nu ook op, om den vriend te begroeten, dien zij verre gewaand hadden, en die nu, als in een tooversprookje, plotseling vóór hen stond. Toen de vreugde van het wederzien bedaard was, begon Wagner zijn lezing, die een grooten indruk maakte.

Wagner zocht nu een woning, waar hij ongestoord de muzikale compositie van de *Meistersinger* zou kunnen beginnen. Mainz was hem te druk; ook Wiesbaden lachte hem niet toe, daar het te vol van vreemdelingen was. Te Biebrich eindelijk vond hij een geschikte woning, bij zekeren architect Frickhöffer.

Daaruit schrijft hij herhaaldelijk aan mevrouw Wesendonk. Hij is verlangend te weten, hoe zij over zijn Meistersinger-gedicht denkt, en spreekt ook over zijn nieuwe woning. Hij heeft er twee kamers voor een jaar gehuurd en die zeer net doen inrichten. Boven zijn schrijftafel hangt de fotografie van den groenen heuvel (de villa Wesendonk bij Zürich) en tusschen de vensters een afbeelding van het ‘Palazza Giustiniani’, waar hij te Venetie gewoond heeft. De ligging zijner woning is buitengemeen fraai, dicht bij den Rijn, in de onmiddellijke nabijheid van het slot van den hertog van Nassau. Ook is er een fraaie tuin bij. Hij denkt, tot het laatst van den herfst te Biebrich te blijven. Hij hoopt alsdan zijn werk af te hebben.

Een interessante brief is die van 22 Mei 1862 ('s meesters geboortedag), waarin hij spreekt over het ontstaan van het orkestvoorspel voor de derde akte der *Meistersinger*. ‘Ik gevoel mij heden eenzaam - zegt hij -. Plotseling kwam ik op een idee voor de inleiding van de derde akte. In dit bedrijf zal het culminatiepunt het moment zijn, waarop Sachs zich ten aanschouwe van het verzamelde volk van zijn zetel verheft en het volk hem met geestdrift toejuicht. De menigte zingt dan plechtig en met luider stem de eerste acht verzen van het lied, dat Sachs op Luther vervaardigd heeft. De muziek daarvoor was reeds klaar. Maar nu, voor de inleiding van het derde bedrijf, waar men, als het tooneelgordijn is opgetrokken, Hans Sachs, in diep gepeins verzonken, in

zijn vertrek ziet zitten, laat ik de bas-instrumenten een zachte, zeer droefgeestige melodie spelen, die het karakter van groote berusting draagt. En dan klinkt ons uit hoorns en andere helderklinkende blaas-instrumenten de plechtige melodie van het "Wach' auf" als een evangelie te gemoet en wordt door het orkest ververvolgens tot de hoogste kracht opgevoerd.'

Wagner heeft in deze inleiding een treffend beeld van den hoofdpersoon van zijn drama gegeven.

Wanneer wij het eerste ontwerp van *Die Meistersinger* (van 1845) met den later door Wagner uitgewerkten tekst vergelijken, dan valt ons in het oog, dat er een groot verschil bestaat tusschen de wijze, waarop Wagner Hans Sachs heeft behandeld. In het eerste ontwerp komt hij voor als 'historisch persoon', als de Neurenberger schoenmaker, het hoofd der Meesterzangerschool, de echtgenoot van Creutzinger, die hij, na veertig jaren met haar gehuwd te zijn geweest, overleefde en na wier dood, alsmede na het overlijden zijner zeven kinderen, hij op zijn acht en zestigste jaar, op nieuw in het huwelijk trad met Barbara Harscher, wier schoonheid hij in zijn *Künstlich Frauenlob* bezingt.

In den tekst der *Meistersinger*, zooals wij hem kennen, heeft Wagner zijn held geïdealiseerd. Wij werpen een blik in het gemoed van Hans Sachs. De uiterlijke gebeurtenissen dienen slechts tot afspiegeling der innerlijke, zuiver menschelijke motieven. Wat in den tekst niet met zoovele woorden is uitgedrukt, maar wat wij tusschen de regels door lezen, is: de liefde van Sachs voor Eva, wier hand 'als höchsten Preises Kron' geschonken zal worden aan hem die in den zangwedstrijd overwint.

Dien prijs te winnen door een schitterende overwinning als kunstenaar, dit kan voor Sachs - een meester der woorden en tonen, een ware meesterzanger - niet moeielijk zijn. Maar daar treedt Walther, de jonge ridder op, die verlangt in het burgergilde der Meesterzangers te worden opgenomen. Hij en Eva beminnen elkander. Zoodra Sachs den jongen ridder ziet en zijn ongehoord verlangen vernomen heeft, raadt hij den geheelen samenhang, en terwijl de andere meesters - voornamelijk Beckmesser, die den medeminnaar erkent, - allerlei bezwaren tegen de opneming van Walther in het gilde maken, neemt hij het voor hem op; zijn besluit is genomen: *hij zal niet zingen!*

Daarom zegt hij ook (in het quintet):

> Vor dem Kinde lieblich hehr
> Möch't ich gern wohl singen;
> doch des Herzens süss' Beschwer
> galt es zu bezwingen.
> 's War ein schöner Abendtraum;
> dran zu deuten wag' ich kaum.

Alleen door de verstandige houding van Sachs worden alle bezwaren, die het geluk van het jonge paar in den weg staan, uit den weg geruimd. Door het feit, dat Sachs Eva liefheeft en ‘seines Herzens Beschwer bezwingen muss’, verkrijgt de handeling een tragische grootte. Het is hier weder, evenals in de meeste drama's van Wagner, de resignatie, de ‘Entsagung’, waarvan de grootste kracht uitgaat.

Deze opvatting van het drama was echter alleen mogelijk met de medewerking van de muziek. De dichter moest een toondichter zijn. Slechts eenmaal fluistert Sachs zichzelf toe:

> ‘Vor dem Kinde lieblich hehr
> möcht' ich gern wohl singen;’

doch wat hij niet uitspreekt, zijn klacht, zijn lijden, worden slechts door het orkest uitgedrukt, de eerste maal bij de woorden: ‘Halt, Meister, nicht so geeilt’, wanneer zijne collega's terstond het vonnis over den jongen Walther willen uitspreken, de tweede maal door het klagende thema, waarmede de 3de akte begint. Wagner heeft later van dit thema gezegd: ‘Es drückt die bittere Klage des resignierten Mannes aus, welcher der Welt ein heiteres und energisches Antlitz zeigt’.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

26 October.

Het was stil in de politiek en levendig tegelijk. Stil in dien zin, dat, behoudens één enkele korte vergadering van de Tweede Kamer, alleen aan de overzijde van het Binnenhof in openbaar samenzijn werd gewerkt. Levendig, omdat het zoogenaamde Overijselsche conflict nog een ieder bezig hield en dit onderwerp voor afsterven bewaard bleef, doordien de regeering de door haar beloofde wet indiende.

Die wet - zij is met spoed in de afdeelingen van de Tweede Kamer behandeld - legt den weerbarstigen Staten van Overijsel den plicht op, binnen dertig dagen na haar afkondiging drie leden van de Eerste Kamer te kiezen. Men mag dit wetsontwerp wel in een goed gesloten vitrine voor bederf bewaren! Want het is eenig in zijn soort. Stel u voor dat de regeering een ontwerp indient, waarvan zij eigenlijk zelf niet weet of het in werking zal treden, en of het niet al overbodig zal zijn op den dag waarop het kracht verkrijgt. Men zal toegeven dat dergelijke wetten zeldzaam zijn en met een lantaarntje te zoeken. Hier echter is zoo'n wonder te aanschouwen. De regeering dient haar wetsvoorstel in, maar voegt er bij: indien de Staten van Overijsel van meening zijn, dat zij in hun gewone November-vergadering verplicht of bevoegd zijn tot de keuze van Eerste-Kamerleden krachtens den vroeger aan hen verstrekten last, dan zal het van de Eerste Kamer zelve afhangen, of zij van de aldus gekozen medeleden de geloofsbrieven wil goedkeuren. En indien zij die goedkeuring verleent, is a posteriori het

Overijselsche wetje overbodig geworden, en heeft het alleen dienst gedaan om staatsrechtelijk vernuft te scherpen. Heeft het wetje dan in het Staatsblad gestaan, dan kan men het schouwspel beleven, dat een besluit van de Eerste Kamer een wet van haar kracht berooft.

In tegenstelling dus met het oude spreekwoord, dat er niets nieuws onder de zon is, kan men ten opzichte van de Overijselsche kwestie zeggen, dat zij voortdurend in den politieken bioscoop van ons vaderland nieuwe beelden laat naar voren komen.

Met die waarheid voor oogen valt er natuurlijk niets van te zeggen, welke verrassingen het aanstaande openbare debat in de Tweede Kamer nog verbergt; in het voorloopig verslag, dat vergezeld gaat van een doorwrochte Nota van den Heer Röell, kan echter reeds ieder, die op staatsrechtelijke snufjes verlekkerd is, veel van zijn gading vinden. Het wetje is schadelijk, - aldus de Nota van Utrecht's afgevaardigde, - want het geeft voedsel aan de verkeerde meening, dat in het besluit, waarbij de Kamer wordt ontbonden, tevens de dag voor de verkiezingen *moet* worden aangewezen; en dit is staatsrechtelijk onjuist, wijl de Grondwet slechts eischt, dat er binnen veertig dagen gekozen wordt en niet zegt, *wanneer* er binnen die veertig dagen gekozen moet worden. Het wetje is daarbij overbodig, zoo zingen Kamerverslag en Nota in koor, want de regeering was stellig bevoegd de Staten van Overijsel zoowel binnen de veertig dagen (al was het dan na 3 Augustus), als na verloop van dien tijd op te roepen om de Eerste Kamer compleet te maken. En eindelijk: de regeering behoeft thans *niets* te doen, noch door middel van een wet, noch door een buitengewone oproeping, want de Overijselsche Staten moeten van zelf in hun najaarsvergadering, krachtens de taak die de Provinciale Wet hun oplegt, de drie ledige Senaatsplaatsen aanvullen.

Al die staatsrechtelijke hersengymnastiek en al die fijn juridieke ontboezemingen hebben de 23 leden van de Overijselsche linkerzijde, die op 3 Augustus wegliepen, op hun geweten. Was het te verwonderen, dat in het Kamerverslag een deel der leden, blijkbaar ministeriëelen, over dergelijke onverlaten hun gal uitstortten en om een Strafwet riepen ten einde zulke politieke werkstakingen te breidelen? Men ziet het, het maken van een strafwet bij een staking werkt aanstekelijk.

Jammer is het, dat men de anti-revolutionairen niet heeft herinnerd aan de revolutionaire daden van wijlen Keuchenius, die gelden weigerde voor een eenmaal aangenomen en in uitvoering zijnde wet. Jammer eveneens, dat de regeeringsgezinden, die er zoozeer den nadruk op legden dat de incomplete Eerste Kamer volkomen rechtsgeldig kan werken, niet werden verwezen naar de redevoeringen van dienzelfden Keuchenius, die jarenlang bij ieder wetsontwerp de onbevoegdheid der Tweede Kamer begon te pleiten, omdat de kiestabel niet was aangevuld! Wat zou deze staatsman zeggen, als hij nog leefde?

Voltallig of niet, bevoegd of onbevoegd, de Eerste Kamer heeft de Drankwet met den franschen slag afgedaan. Er was dan ook haast bij het werk; de wet moest den 15^{den} October in werking treden, er viel geen minuut te verliezen.

Weer was het hoofdzakelijk een tournooi tusschen den Premier en den heer Van Houten. De Friesche afgevaardigde was als oppositie-man in zijn element, en hier dubbel, wijl hij niet slechts van deze wet, maar ook reeds van de Drankwet van 1881 een afkeer had gehad. Dr. Kuyper herinnerde hem daaraan, door hem voor te houden, dat hij ook in 1881 van ‘plagerij’ had gesproken. Thans scheen den heer Van Houten die plagerij haar hoogtepunt te hebben bereikt. De nieuwe Drankwet zou nijvere burgers uit hun brood doen stooten, zou de willekeur van de politie zóo onuitstaanbaar maken als die maar bij mogelijkheid in een Pruisische staatsorde kon zijn, zou een heirleger van beambten kweeken, zou de oud-Nederlandsche vrijheid dooden.

Dat de linkerzijde als één man tegenstemde, is begrijpelijk; dat zij, door niet te spreken, de argumenten van den heer Van Houten voor haar rekening nam, niet. Stellig waren er onder die argumenten, welke voor een ieder gewicht moesten hebben. Zóo wat de woordvoerder ter linkerzijde aanvoerde omtrent de zonderlinge regeling, die de Drankwet in enkele harer onderdeelen voor sommige deelen van het land buiten werking kan stellen, zóo hetgeen hij zeide omtrent het toenemen van het aantal strafbare feiten. Maar de algemeene en diepere afkeer, die bij den afgevaardigde uit Friesland bleek te bestaan tegen de geheele inmenging van den Staat op dit punt, had men ter linkerzijde moeten recuseeren.

Dr. Kuyper had dan ook, wat dit gedeelte betrof, gemakkelijk spel. Tegenover des heeren Van Houten toegevendheid jegens de dronkenschap en zijn remedie: het van Staatswege laten uitslapen van den roes, stelde hij de onmenschwaardige tooneelen, die hij in Engeland zelf had waargenomen. Maar voor het overige was de verdediging van den Minister een vergoelijken en hij beging daarbij den juridischen flater, het lapwerk van deze Drankwet met haar zonderlingen en nooit aanschouwden amendementen-regen te vergelijken met de behandeling indertijd van het Strafwetboek. Och kom, zei de Premier, dat uitstekende werk, dat door eminente mannen was ontworpen na jarenlangen arbeid, moest nog aangevuld worden door een novelle vóór het kon worden ingevoerd.

De Minister vergat een kleinigheid. De novelle van het Strafwetboek had met *technische* fouten van het ontwerp niets uittestaan, maar diende alleen om een belofte in te lossen, die de minister Modderman aan de Eerste Kamer had gedaan, toen deze haar stem van enkele wijzigingen afhankelijk maakte. Verkapte Eerste Kamer-amendementen alzoo!

Hier echter is de *techniek* van de wet zóo slecht, dat een man als de heer van Leeuwen zich angstig afvroeg, hoe men die wet ooit behoorlijk zal kunnen uitvoeren; en wat de Minister daarop antwoordde, was niet geschikt om op dat punt gerust te stellen.

De Drankwet ging er door met de stemmen rechts tegen die van links; een Drankwet zonder Overijsel, toch ook bestemd voor Overijsel.

Zelfs uit de redevoeringen van den Premier bij een zoo technisch onderwerp als dit, valt voor de algemeene politiek iets te leeren. Dr. Kuyper verklaarde, dat hij zich ‘op staatkundig terrein zeer goed samenwerking [kon] denken tusschen zeer heterogene bestanddeelen.’ Dat houde de anti-revolutionaire democratie zich voor gezegd, indien zij het onder haar vroegeren leidsman eens al te benauwd krijgt.

Staatsmansoverpeinzingen.

Mr. W.H. de Beaufort, Staatkundige Opstellen. Uitgave van W. Nevens, Rotterdam. 1904.

I.

De traditioneele 'donkere' begrootingsdagen naderen; de nauw merkbare rimpeling van de politieke wateren zal spoedig overgaan in een krachtigen golfslag, dien de redevoeringen van de aanvoerders der politieke partijen zullen klieven als booten, die in een roeiwedstrijd om de zege kampen. Geen nieuw schouwspel, maar dat, evenals de wedstrijden, nog altijd genoeg toeschouwers trekt.

De parlementaire strijd kan warm worden. Er is zooveel gewichtigs gebeurd en er is nog iets belangrijkers in aantocht: de algemeene verkiezingen. Al ware de ontbinding der Eerste Kamer niet gevolgd door een Overijselsche kwestie, dan nog zou deze daad alleen aan het algemeene politieke debat kleur kunnen verleenen. Nu *beide* het gewicht in de schaal leggen, kan de liefhebber werkelijk hopen op iets pikants. Daarbij komt, dat de naderende verkiezingen dit jaar de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting maken tot een soort van politiek rekening- en verantwoordingsproces, waaraan de regeering zich zal hebben te onderwerpen. Het lijdt geen twijfel, de toeschouwers krijgen ditmaal waar voor hun geld.

De vernieuwing van de Tweede Kamer beduidt een beantwoording van de vraag, of een bestaand regeeringsbeleid zal worden bestendigd of afgebroken; of een zittend kabinet zal blijven of heengaan; of een andere staatkundige coalitie

het schip van staat zal sturen of niet. De vernieuwing van de Tweede Kamer telken vier jaar laat het land uitspraak doen over zijn regeering en haar ‘most loyal opposition’. De Tweede Kamer is het machtigste lichaam in den Staat - wist ge het niet, de oud-minister De Beaufort overtuigt er u van in het laatste zijner zes Opstellen - en zal dit voorloopig blijven. Tot den grooten politieken strijd van het aanstaande voorjaar vormt dus ditmaal het begrootingsdebat eenigermate het trompetgeschal, dat de strijders moet bijeenroepen en aanvuren. Het moet stemming maken en geestdrift wekken.

Het komende politieke debat zal zich echter nog door een ander verschil onderscheiden van dat van vorige jaren dan door de door ieder gevoelde aanstaande gebeurtenis, die haar schaduw vooruitwerpt. Door den loop die de daden van het ministerie hebben genomen, zal meer dan ooit in de laatste jaren geschiedde over staatsrechtelijke vragen worden gediscussieerd. De ontbinding van de Eerste Kamer heeft de verhouding tusschen Kroon en Minister, tusschen de beide takken van de volksvertegenwoordiging onderling weer gemaakt tot een onderwerp van bespiegeling. Ook de taak van de Eerste Kamer zelve en de wijze, waarop zij wordt verkozen, heeft meer de aandacht getrokken dan in de laatste jaren het geval was. Kortom, bij het komende politieke debat kunnen de functies van alle organen ter sprake komen die in de constitutioneele monarchie de wetgevende en uitvoerende macht vormen.

De ‘Staatkundige Opstellen’ van den oud-minister De Beaufort komen in zooverre zeer van pas. Het zijn een zestal studies, die juist gewijd zijn aan de praktijk van het constitutioneele regeeringsstelsel. Na eerst het koningschap zelf in oogenschouw te hebben genomen, vervolgt de schrijver met het grondwettig koningschap te beluisteren en waar te nemen; de beide Kamers der Staten-Generaal zijn ieder afzonderlijk voorwerp van zijn scherpe opmerkingsgave; aan het kiesrecht wijdt hij een hoofdstuk waarin veel belangrijks voorkomt en de staatkundige partijen, zoowel voorheen als thans ten onzent bestaande, neemt hij in een speciale studie onder het ontleedmes.

Aan den vooravond van een nieuwe periode van politiek

leven, die het land wellicht na afloop der verkiezingen intreedt, kunnen dergelijke studiën nuttig zijn om als 'Merkmal' te dienen van het tijdvak dat afgesloten wordt; ook om de resultante te kunnen vaststellen van hetgeen over de hoogere politieke vraagstukken geoordeeld werd door de verschillende kringen, waarin het politieke denken werd beoefend en in toepassing gebracht.

Daar spreekt uit het werk van dezen ouden parlementarier noch hartstocht noch geestdrift, maar een kalm nuchter verstand, waaraan hier en daar een lichte ironie een eigenaardige bekoring verleent. De nuchterheid belet den stijl ook maar één oogenblik te stijgen tot een hoogte als Buys in zijn politieke essays wist te bereiken, maar zij komt de objectiviteit van de beschouwingen ten goede. De nuchterheid verleent nergens een élan ten behoeve van eenig grootsch denkbeeld, maar zij verhindert omgekeerd te vervallen in een afkeuring van stelsels en toestanden, zoolang daaraan nog een lichtpunt valt te ontdekken. De nuchterheid bezorgt het boek geen opgetogen vriend, maar evenmin een bepaalden vijand. Zij brengt den schrijver er toe, geen denkbeeld aan te bevelen zonder tegelijk de nadeelen er van onder de oogen des lezers te brengen.

Er spreekt uit het werk van dezen oud-minister, die jarenlang als volksvertegenwoordiger heeft gezeteld op de banken der gematigde linkerzijde, groote kennis zoowel van binnenals van buitenlandsche toestanden. De geschiedenis van de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden leeft voor hem, hij kan zich in die toestanden indenken, omdat zijn studiën hem het zich inleven hebben mogelijk gemaakt. En de *histoire contemporaine*, waarvan hij voor een klein deel zelf een der makers is geweest, kent hij niet minder door en door. Voeg bij al deze eigenschappen de fijne beschaving, waarvan de opstellen getuigen en die een ieder altijd kon waarnemen in hetgeen de heer De Beaufort schreef of sprak, en men zal begrijpen, dat hier een meer dan alledaagsche lectuur te vinden is.

De tijden die wij doorleven zijn voor de politieke ontwikkeling van ons vaderland hoogst ernstig. Een ministerie staat aan het roer, dat de natie verdeelt in een christelijke en een onchristelijke helft; dat steunen moet op de behoudende christelijk-historische en katholieke staatspartijen, maar dat aan het

bewind gekomen is door de talenten van den democratischen antirevolutionairen volksleider, die eenmaal een coalitie als die waarvan hij thans zelf aan het hoofd staat, met afschuw van zich wierp. Een kamermeerderheid zoo groot en zoo aaneengesloten als ten onzent sinds de dagen van Thorbecke's eerste ministerie niet is aanschouwd, en tevens van een zoo buitengewone volgzaamheid, dat men heeft kunnen waarnemen, hoe tegenstanders van een wetsontwerp het niet beter hadden kunnen bestrijden dan met de argumenten, die een invloedrijk meerderheidsman gebruikte om zijn stem *vóór* te motiveeren. Een Eerste Kamer gesneden naar het politieke model van de Tweede is zoo pas verrezen op de puinhoopen van het laatste liberale Hoogerhuis, en jaagt de wetsontwerpen door, die de vrienden in de Tweede Kamer voor haar hebben gereed gemaakt. En tegenover dit alles staat een hopeloos verdeelde oppositie, welker uiterste linkermannen, de sociaaldemocraten, eigenlijk vijandig staan tegenover de geheele rest, die zij als burgerpartijen onder één gemeenschappelijke benaming brengen met de kerkelijke groepen; de sociaal-democraten, die het Parlement gebruiken als propaganda-school voor hun leerstuk van den klassenstrijd en dien strijd geen oogenblik willen verloochenen in eenige samenwerking met welke andere burgerpartij ook, en zonder wie anderzijds een meerderheid ter linkerzijde in de toekomst bezwaarlijk zal zijn te vormen.

'De strijd gaat om den Christus of Satan', zoo roepen de kerkelijken en zij trachten de vrijzinnige partijen tot de vaders, in ieder geval tot de verwanten van de sociaaldemocratie te metamorfoseeren. Zij weten het wel: men is in Nederland voor niets zóó bevreesd als voor het roode spook; bewijst ge het verband tusschen vrijzinnigheid en sociaal-democratie, zoo houdt ge duizenden kiezers voorloopig naar rechts. 'De strijd gaat tegen het kapitalisme en zijn uitbuiting in alle vormen,' zoo roepen hunnerzijds de sociaaldemocraten, 'elke burgerpartij offert aan het kapitaal; haar hervormingen zijn lapwerk, zij wil de geit sparen met de kool.'

Is het wonder dat zoo menigeen reeds in zijn verbeelding den tijd ziet naderen, waarin de vrijzinnige middenpartijen tusschen de beide uitersten: kerkelijken of sociaal-democraten,

zullen zijn doodgedrukt? Bracht het clericale bewind, dat in België na het laatste ministerie Frére-Orban een periode van kerkelijke heerschappij heeft ingeluid, zoo lang en zoo krachtig als te voren in dat land nimmer was aanschonwd, niet de sociaal-democratie in het Parlement ten koste van menigen zetel van liberalen of radicalen? Is niet in Duitschland de eenige groote partij, die het behoud en het clericalisme te woord staat, de partij van Bebel en de zijnen? Wordt niet in Frankrijk de regeering van Combes op de been gehouden door Jaurès en zijn vrienden, gelijk zij het ministerie Waldeck-Rousseau tegen het nationalisme hebben gesteund? Waarlijk, de vrees voor het uitvallen van de midden-kleuren tusschen het scharlakenrood en het donkerste zwart moge ijdel zijn, wie haar koestert mag men daarom nog geen kleinmoedige noemen.

Het komt bij den schrijver der ‘Opstellen’ niet op, den toestand waarin ons vaderland is geraakt te wijten aan het te laat wenden van den steven in democratische richting door de liberale partij, die toch, zooals hij zelf erkent, na 1868 twintig jaar achtereen, op een kleine tusschenpooze na, in de meerderheid is geweest. Daarvoor zijn deze opstellen ook niet geschreven: het was voor den schrijver niet de vraag, wat in de afgeloopen jaren gedaan of nagelaten had moeten worden, doch alleen, hoe 's lands instellingen zich in den loop der tijden hebben vervormd en welke gevaren nog te trotseeren zijn. Dat dan ook het niet tot stand komen van de kieswet-Tak van Poortvliet voor ons land een groot nadeel is geweest en wij door dit feit eigenlijk in den toestand zijn geraakt, waarin we ons nu bevinden, wordt door den heer De Beaufort niet alleen niet gezegd, maar hij zal het met deze stelling hoogstwaarschijnlijk in geenen deele eens zijn. De ontbinding van 1894 noemt hij alleen, omdat zijns inziens van dat oogenblik af de liberale partij als eenheid was gebroken en de nieuwe partij-formatie, die in de Tweede Kamer thans niet minder dan zeven partijen kent, is begonnen.

Inderdaad, de Kamer-ontbinding van 1894 vormt een keerpunt in ons politieke leven; de kieswet-Tak van Poortvliet heeft gescheiden, wat niet meer bij elkander behoorde. De liberale partij was meerderheid geweest, ja, maar sinds hoe-

lang was dat niet meer een w o r k i n g m a j o r i t y ? Haar leden hadden zich meer dan eens eenparig voor kiesrechthervorming verklaard; och, waarom zou men om een platonische verklaring den partrj-vrede storen? Maar was in wezen, in hart en nieren, niet sinds lang een groot deel van de liberalen in de Kamer een conservatief aangelegde partij, die alleen aan het liberale vaandel trouw bleef, omdat de kerkelijke partijen - eenmaal zoo zwak en zoo verdeeld - meer en meer terrein begonnen te winnen? Mij dunkt, het was dat gedeelte der liberalen niet zoo onwelkom, dat bij Kappeyne's aftreden in 1879 geen ministerie uit de meerderheid was te vormen en dat het kabinet-Van Lynden in 1880 door niemand anders dan Heemskerk werd opgevolgd. Het is dc kieswet van den minister Tak geweest, die de partijen uit hun tent heeft geroepen, en een eind heeft gemaakt aan het verbloemen van een geschilpunt, dat niet langer weggemoffeld mocht worden. Die kieswet werkte als een wigge in het partijverband, zoowel ter linkerzijde als ter rechterzijde. Rechts is de breuk schijnbaar en tijdelijk geheeld onder verplichting der Kuyperiaansche anti-revolutionairen om het kiesrecht onaangetast te laten. Links is van een dempen van de klove zóó dat de grond weer één wordt als te voren, geen sprake meer. Zoo daar gedacht wordt aan onderlinge samenwerking, voor opgaan in éen partijverband is geen plaats. Zoo is het vraagstuk van het kiesrecht in Nederland toetssteen geworden voor partij-verdeeling.

II.

De heer De Beaufort stelt zelf als axioma dat de democratie veld heeft gewonnen en nog steeds aan de winnende hand is. Wat hij voor nadeelige gevolgen daarvan vreest, zien wij zoo straks. Maar hoe denkt hij zelf over het kiesrecht, dat nauw verband houdt met de kracht, die de democratie zal weten te ontwikkelen. Hij beschrijft de geschiedenis van het kiesrecht ten onzent sinds 1848; hij verwijst naar de geschiedenis van het kiesrecht in het buitenland; hij herinnert aan de daden van Napoleon III en Bismarck om door het algemeen stemrecht de volksgunst te winnen; hij komt tot

de conclusie, dat voornamelijk ethische overwegingen zoovelen tot het algemeen kiesrecht hebben bekeerd; hij oordeelt dat ‘op een hersenschimmigen grondslag rust de overtuiging, dat de staat verplicht is de stoffelijke ongelijkheid in de maatschappij zooveel mogelijk te vereffenen’; maar verklaart desniettegenstaande, al paradoxaal genoeg, dat die overtuiging ‘een gunstigen invloed op de wetgeving heeft uitgeoefend’; hij wijst de deur aan de opvatting, dat het kiesrecht moet worden toegekend uit eenige andere overweging dan het belang van de gemeenschap, alsof we trouwens hier niet in een zeer vicieusen cirkel draaien, want wie bepaalt het belang van de gemeenschap buiten de samenstellende individuen? hij hecht voor het kiesrecht niet meer aan bezit; hij wil zelfs niet hooren, dat geestelijke ontwikkeling voor een kiezer alles is; hij erkent de mogelijkheid van een veel hoogeren graad van p u b l i c s p i r i t bij een minder ontwikkeld volk dat belangstelt in de staatkunde, dan bij een ontwikkelde natie die er lauw voor is.

Welk kiesrecht, zoo beginnen we, dit alles lezende, nu nog met meer belangstelling te vragen, zal den heer De Beaufort bevredigen? ‘Over het algemeen mag men wel als regel aannemen, dat het kiesrecht niet mag onthouden worden aan hen, die in het bezit er van belang stellen, mits de echtheid van belangstelling blijke’. Is dit de triumf der rechtvaardigheid bij den voormaligen afgevaardigde uit Tiel, die zelfs het algemeen kiesrecht voor hem aannemelijk maakt? Of zegt hij, tegenstander van algemeen kiesrecht, tot wie hem het gevaarlijke van zijn formule onder het oog brengen: ‘geen nood, er is niet zooveel echte belangstelling, dat het tot algemeen kiesrecht zal komen’? Wij gelooven het eerste. De schrijver van deze ‘Opstellen’ heeft vooruit gewaarschuwd, dat men geen behandeling van wijsgeerige vraagstukken mag verwachten, maar hij heeft niet gezegd, dat hij niet met wijsgeerige rust de vraagstukken zal overzien. Wie het opstel ‘Kiesrecht’ leest, zal van de philosophische kalmte van den schrijver overtuigd zijn. Ook van de meening, die er in doorstraalt, dat hij het algemeen kiesrecht zijnerzijds niet veel in den weg zal leggen. Hij ziet het immers in de ons omringende groote landen, hij constateert het immers ten onzent bijna op het platteland. Waarom

zou Nederland ontkomen aan hetgeen het buitenland reeds bezit? Van groote vereering voor de bestaande kieswet, al moge die ook menschelijkerwijze volmaakt zijn, getuigt de schrijver niet. Hij is zelfs van meening dat ‘op den algemeenen staatkundigen toestand hier te lande de invoering van het algemeen stemrecht voor het oogenblik waarschijnlijk geen ingrijpenden invloed zal uitoefenen.’ Zou, waar de zaken zoo staan, voor den heer De Beaufort het algemeen stemrecht moeten afstuiten op het te geringe gehalte, dat de ‘belangstelling’ zou blijken te bezitten, indien haar de toets werd aangelegd?

Intusschen, De Beaufort's oordeel over de wetgevende vergaderingen, die hun bestaan aan een ‘zeer uitgebreid stemrecht’ ontleenen - al weder een aanwijzing, dat het algemeen stemrecht en het kiesrecht van de wet van 1896 voor hem oud lood om oud ijzer zijn -, is verre van gunstig Hun taak als wetgevende macht verrichten dergelijke Parlementen volgens hem veel minder goed. Hier vergeet de schrijver een brok geschiedenis van het Nederlandsche parlementaire leven. Het is in waarheid niet vol te houden, dat bij ons de Tweede Kamer na de kiesrecht-uitbreidingen van 1887 en 1896 als wetgevend lichaam is achteruitgegaan. Integendeel, zondert men de heroïke jaren van het eerste Ministerie-Thorbecke uit, dan vertoont de Kamer tot 1887 het beeld van een onmachtigen, veeleer dan van een voortvarenden wetgever. Hoe is er gesold met de herziening van de wet op de rechterlijke organisatie in het jaar 1872; wat heeft het niet jaren lang geduurd eer een nationaal strafwetboek het levenslicht zag; hoe zijn alle pogingen om het kapitaal in portefeuille te belasten gefaald; hoe is van een herziening van het kiesrecht, van een census-verlaging zelfs, niets terecht gekomen; hoe hebben tallooze ministers van oorlog het vraagstuk van 's lands defensie onderhanden gehad om het, soms tegelijk met hun portefeuille, weer te laten glippen; hoe is men achterlijk gebleven met het tot stand brengen van onze waterschapswetgeving; hoe lang heeft het moeten duren, eer we een behoorlijke regeling van het Nederlanderschap deelachtig werden! Is de voormalige afgevaardigde uit Tiel dit alles vergeten? Is hij ook vergeten, hoe na 1887, dus na een kiesrecht-uitbreiding, de eerste

arbeidswet is tot stand gekomen, de faillissementswet is herzien, de vermogens- en bedrijfsbelastingen zijn ingevoerd?

Ten onzent leert de geschiedenis juist het omgekeerde van hetgeen de schrijver der ‘Staatskundige opstellen’ ons verkondigt: de Kamer voldoet beter aan haar taak van wetgevend lichaam, naarmate het kiesrecht meer is uitgebreid.

Laat ons zien, of de andere schadelijke gevolgen, die hij ons voorhoudt, hier te lande aanwezig zijn. De uitbreiding van het kiesrecht - zoo leert de schrijver - doet bij de Kamers de neiging ontstaan, de staathuishouding voortdurend op kostbaarder voet in te richten. ‘De regeering is het, die de belangen van de schatkist moet verdedigen tegen de vertegenwoordiging.’ De grief is, hoe duidelijk zij ook schijnt, niet zeer helder. Bedoelt de schrijver, dat de regeering, als commissie uit de meerderheid der Kamer, wetsvoorstellen doet, die veel geld kosten? Maar dat is eenvoudig het gevolg van het feit, dat de dagen van de Manchester-school voorbij zijn. Van een regeering die tegenover de vertegenwoordiging een afwerende houding aanneemt *hier* geen spoor, ten hoogste van een regeering, die dure wetsvoorstellen doet. Komen dan tegenwoordig onder het uitgebreidere kiesrecht zooveel meer voorstellen uit de Kamer om begrootingsposten te verhoogen dan vroeger? Wij hebben er niet van gehoord.

Eindelijk vestigt de oud-minister de aandacht op het verschijnsel, dat de legers en vloten in plaats van te zijn ingekrompen, overal op buitengewone wijze zijn uitgebreid, en dat wel ondanks een volksinvloed die ‘zoo groot is geworden, als hij bij mogelijkheid zijn kan.’ Die laatste zin kan stellig niet op Nederland slaan; dat de volksinvloed niet grooter zou *kunnen* zijn, zal de heer De Beaufort toch niet staande houden, wanneer hij weet, dat ongeveer de helft van de meerderjarige manlijke bevolking nog van kiesrecht is verstoken. Voor Nederland maakt het een lachwekkenden indruk te hooren verkondigen, dat de opdrijving der legeren vloot-uitgaven een gevolg zou zijn van de uitbreiding van het kiesrecht. Veeleer zou men, met hoeveel leedwezen ook, moeten getuigen, dat de kiesrechtuitbreiding, die Nederland tot nog toe is deelachtig geworden, nog niet voldoende is geweest om het militarisme te breidelen en de democra-

tische denkbeelden, die gelden moeten bij de landsverdiging, ingang te doen vinden. Voor de groote mogendheden komen bij het beoordeelen van het legervraagstuk nog geheel andere factoren, die een oud-minister van Buitenlandsche Zaken stellig bekend zijn.

Zoo zijn dus de voornaamste schadelijke gevolgen, die in De Beaufort's studiën aan het uitgebreid stemrecht worden verbonden en die de aldus gekozen Kamer tot een zooveel minder waardige maken dan haar vroegere zusters, slechts droombeelden in plaats van werkelijkheid, ten minste in Nederland en tot heden toe.

III.

De verafgoding van het Engelsche staatsrecht, die door Rudolf Gneist is geplant in de harten van zoovelen, staat niet meer op haar hoogtepunt. De houding van Engeland in zijn buitenlandsche politiek, de verandering ook, die in de partijgroepeering daar te lande heeft plaats gegrepen, waardoor het ideaal van twee groote staatkundige partijen heeft moeten plaats maken voor een werkelijkheid van ten minste vier, zijn hieraan niet vreemd. Wanneer het oogenblik mocht komen, dat de Unionisten onder den hertog van Devonshire, den eens als Lord Hartington zoo trouwen volgeling van Gladstone, het Tory-vaandel verlaten, dan zijn de dagen van Balfour's regeering geteld. Van twee staatkundige partijen, die elkander afwisselend de regeering betwisten, kan men dus zelfs in Engeland thans niet meer met recht spreken. Hoeveel te minder in andere landen, waar het aantal partijen steeds toeneemt en de coalitie-ministeriën de eenig mogelijke regeeringen zijn geworden.

Volgens den schrijver van de staatkundige opstellen echter staat en valt het Engelsche stelsel van parlementaire regeering met het aanwezig zijn van twee groote politieke partijen. Dat stelsel - hij schetst het ons in zijn keurig essay over *Grondwettig Koningschap* - bestaat hierin, dat de kroon heeft te regeeren met een commissie uit de meerderheid van het Lagerhuis. De kroon kan den leider en de hoofdmannen van de meerderheidspartij niet uit 't ministerie weren. Waar een dergelijke aaneengesloten meerderheid niet bestaat, is de

kroon in de keuze van haar ministers vrijer. Het is bekend, en de schrijver verzuimt niet er aan te herinneren, dat Thorbecke alles behalve voorstander was van de zoogenaamde parlementaire ministeriën en daartegenover stelde het begrip *koninklijk* ministerie. Maar het is niet minder bekend, dat het een eisch is van democratisch staatsrecht, dat de kamermeerderheid de regeering in handen heeft. Zonder zoover te gaan, dat, gelijk in Engeland, bepaald voor het ministerschap het kamerlidschap als vereischte wordt gesteld, zal men in zoodanigen gedachtengang in den regel alleen volksvertegenwoordigers tot minister benoemen en zeer stellig den formeerder van het kabinet uit dezen moeten kiezen. Kan men nu met den heer De Beaufort zeggen, dat bij ons de Engelsche praktijk niet geldt, omdat het niet altijd ten onzent zóó gegaan is als aan het Hof van St. James? Of liever, omdat men onder Kappeyne tot het Engelsche stelsel heeft trachten te komen, doch er na zijn ontslag als minister weer van is teruggekeerd? Laat ons wel onderscheiden, wat de geachte schrijver ons zelf heeft geleerd. De constitutioneele monarchie is voor den heer De Beaufort (zoo betoogt hij in zijn eerste opstel) niet eens en vooral de beste regeeringsvorm, zij is voor het oogenblik en voor ons land in zijn oogen de relatief-betere, omdat zij zulk een groote elasticiteit bezit, waardoor ontwikkeling der staatsorganen in verschillenden zin mogelijk wordt. Dat zeide de oud-minister niet voor het eerst, het was ook vóor hem gezegd, maar waarde heeft het, dit ook uit dien mond te hooren. Als vaststaande waarheid neemt de schrijver verder aan, dat op dit oogenblik de Tweede Kamer het machtigste staatslichaam is van het land. Waarschijnlijk zal deze stelling geen tegenspraak ondervinden. Maar wanneer de Tweede Kamer die machtspositie heeft, dan is zij het, die het ongeschreven staatsrecht maakt, dat naast de geschreven wet onze politiek beheerscht en dat door de Engelschen met het woord c o n v e n t i o n s o f t h e c o n s t i t u t i o n wordt aangeduid. In haar hand ligt het dus heen te sturen naar de zuiver parlementaire ministeries, in haar hand de kroon alleen het regeeren mogelijk te maken met de hoofden harer meerderheid. Het Engelsche stelsel *kan* ik niet beschouwen als een bijzonder staatsrechtelijk systeem; het is het natuurlijk gevolg van de machtspositie,

die het Lagerhuis onbetwist heeft. Maar zoo is het ook het natuurlijk einddoel, waar iedere democratie heen streeft zoolang de volksvertegenwoordiging nog niet de eerste is in macht in den Staat. Niet dat men in Nederland het Engelsche stelsel niet aannam, als deed men een keuze uit verschillende systemen van constitutioneel-regeeren, wordt bewezen door het vaststaande feit der zoogenaamde koninklijke ministeriën; slechts dat de Kamer in die dagen nog niet stond in haar machtspositie van heden, wordt door dit feit aangetoond. De organisatie der jarenlang ongeorganiseerde liberale partij onder Kappeyne was een stap in democratische richting; het kabinet-Kappeyne zelf het meest democratische sinds het eerste ministerie Thorbecke. Dat de liberale partij in 1879 het kabinet-Van Lynden liet optreden en tot 1883 liet zitten, dat diezelfde partij, hoewel meerderheid in de Kamer, in 1883 Heemskerk ten derde male in het torentje liet plaats nemen, strekt haar niet tot eer en is niet het gevolg van een wisseling van stelsel maar van een bukken door onmacht. Slechts dit zou men bij vergelijking met Engeland moeten opmerken: een dergelijke onmacht tot regeeren komt daar niet voor zoolang een partij de meerderheid bezit. Maar dit verschijnsel wordt voor een goed deel verklaard door den langeren zittingsduur van het Engelsche Lagerhuis dan ten onzent vóór 1887 voor de Tweede Kamer gold. Voor een goed deel, want dit verklaart niet alles. De inwendige organisatie der aan het roer zittende partij doet het overige. Die inwendige organisatie brengt mee trouw aan het hoofd van de partij, wat een Engelsch minister voor alles is. Hij is het, die het parool uitdeelt voor de verkiezingen.

Misschien is een dergelijke trouw aan een partijleider niet mogelijk in een klein land, waar men elkander te veel kent en naast de groote eigenschappen ook de fouten reeds vooruit heeft gezien; waar de hooge adel, niet zooals in Engeland als regel, maar slechts bij uitzondering, aan het politieke leven deelneemt, maar voorzoover zij dat doet zich ook aan den leider heeft te onderwerpen; waar een zeer sterk nivelleerend streven valt waar te nemen om toch vooral niemand in een buitengewone positie te laten; waar - en dit vergete men vooral niet - in vergelijking b.v. met landen als Dene-

marken, Zweden en Noorwegen, nog zoo weinig democratisch wordt gevoeld. Ligt het hieraan, dat de liberale partij na Thorbecke zoo ongelukkig geweest is met haar leiders? of leed zij aan hetgeen de tegenwoordige leider onzer politiek, die over de trouw zijner volgelingen allerminst heeft te klagen, intellectueele hypertrophie noemde, waardoor er voor één leider geen plaats was? Wie weet?

De heer De Beaufort acht zelfs terugkeer tot het Engelsche stelsel geheel onmogelijk door de toeneming van het aantal partijen. Wij begrijpen allerminst, dat daar de schoen wringt. Het Engelsche stelsel, de representatieve volksregeering wil niet anders dan dat de kroon slechts regeere met de haar door de meerderheid der Kamer aangegeven mannen. Indien in de Kamer meer dan twee partijen aanwezig zijn, indien enkele daarvan een coalitie vormen, dan is het de coalitie die feitelijk haar mannen aan de kroon aanwijst.

Laat ons duidelijk zijn: we zijn nooit zoo goed op weg geweest naar de verwezenlijking van het Engelsche stelsel, d.i. van de zuivere volksregeering, als in de laatste jaren. Dat is het gevolg van de Grondwetsherziening van 1887, die ons den zittingsduur van vier jaar heeft gebracht, welken Kappeyne reeds in 1879 wilde invoeren. Daardoor is het parlementaire stelsel een waarheid kunnen worden. Een ministerie weet nu dat het, buitengewone omstandigheden daargelaten, een levensduur heeft van vier jaar. De uitbreiding van het kiesrecht bracht meer contact tusschen volk en Kamer. Eens in de vier jaren treden de partijen in het strijdperk met hun leuzen en programma's. Wie overwint wordt door de overwonnenen aan zijn woord gehouden. Hij heeft vier jaar den tijd, maar wee hem, wanneer hij in die jaren niet heeft tot stand gebracht wat hij beloofde! Zijn rekening wordt opgemaakt en voor het forum gebracht van het *pays légal*.

Het is onder die omstandigheden niet mogelijk anders te regeeren dan met de vertrouwensmannen der politieke partijen. En zoo is het sinds 1887 meer en meer gegaan in de richting van datzelfde Engelsche stelsel, dat de heer De Beaufort onmogelijk acht. Waren de mannen niet zóo scherp aangewezen, dat de Kroon een leider kon voorbijgaan, aan wie anders de schuld dan aan de partij, die niemand voldoende

op den voorgrond had gebracht? Werden nu en dan zelfs voor niet zuiver technische portefeuilles nog ministers benoemd, die buiten het parlementaire leven hadden gestaan, aan wie de schuld, zoo niet aan de meerderheid, die of geen menschen beschikbaar had, of haar leiders liet passeeren voor h o m i n e s n o v i in de politiek?

Ook bij de verschillende partijen zelf is de gewoonte van Engeland meer en meer nagevolgd. Slechts op een enkele na zijn alle partijen in de Kamer georganiseerd; zij hebben hun leider, die meestal, althans in de groote politiek, hun woordvoerder is. Zij omschrijven hun wenschen en plannen bij het jaarlijksche politieke debat, zij motiveeren hun stem bij de belangrijkste wetsontwerpen. De voormalige minister van Buitenlandsche Zaken kan dit alles weten. Hij, die zoo zeer de schaduwzijden ziet van een vertegenwoordiging welke voortkomt uit een bijna-allemanskiesrecht, heeft hij geen enkel woord van lof voor de betere banen, waarin ons politiek leven is geleid? Hij, de l a u d a t o r t e m p o r i s a c t i, van dien tijd, toen de Kamer gemiddeld meer intellectueelen in haar midden telde dan thans, zou de dagen terugwenschen, waarin ministeries kwamen en gingen zonder eenigen strijd op vitale punten van politiek? Was het tusschen de jaren 1860 en 1880 heel veel meer dan een personenspel, waarbij zoo ongeveer ieder op zijn beurt eens een ministeriëelen zetel bezette? Is het zulk een aanbevelenswaardig stelsel dat in de politiek van een reeks bekwame mannen ieder ongeveer een eigen standpunt inneemt, zonder dat zij onder een centrale leiding staan? Zeker, het tegenwoordig systeem, dat meer het Engelsche nadert, waarbij iedere partij is georganiseerd onder een hoofd, brengt nadeelen mede, al was het slechts dat ook de grootste talenten zich hebben te voegen naar hem, die op een bepaald oogenblik de leiding heeft. Maar de toestand van vroeger, toen men bij geen enkel punt van groote politiek zeker was, op wie van degenen, die onder dezelfde vlag waren gekozen, viel staat te maken, is toch geëindigd! Het georganiseerd partijverband maakt persoonlijke intrige hoe langer hoe meer onmogelijk. Het leert persoonlijke belangen zoowel als persoonlijke voorkeur opofferen aan het partijbelang d.i. het landsbelang, zooals de partij dat begrijpt. Het leert mannen op het kussen brengen, die men persoonlijk liever

op zekere welbekende heide van ons vaderland zag zitten, het leert personen bestrijden, die men persoonlijk gaarne aan het roer zag. Zal de geachte oud-afgevaardigde ons misschien toevoegen, dat deze kunst ook geleerd wordt door het gevoel van politieke verantwoordelijkheid, dat in iederen staatsman moet leven al wordt hij ook door geen partijverband gekneld, wij antwoorden hem, dat in dat geval de kunst zooveel moeilijker is aan te leeren en de natuur wel eens een enkele maal gaat boven de leer.

IV.

De uitbreiding van het kiesrecht heeft andere mannen in de Kamer gebracht, ja, heeft in verschillende Staten van Amerika de politiek gebracht in handen van menschen die er een zaakje van maken, soms erger nog, in handen van schurken. De heer De Beaufort constateert het feit; soms schijnt hij te dien aanzien voor Nederland niet al te gerust, toch eindigt hij met ook voor de toekomst vertrouwen in onze Tweede Kamer te stellen. Hij waarschuwt, toch vooral eerlijke en ervaren mannen te kiezen. Wat beide eigenschappen aangaat, zal een ieder hem bijvallen, maar wat de *ervaren* mannen betreft niet ieder zonder eenig voorbehoud. Hij wijst op het verschijnsel, dat beproefde staatslieden - hij noemt geen minderen dan wijlen Heemsksrk - soms geen kamerzetel kunnen machtig worden. Dit verschijnsel is gecompliceerder dan het er op het eerste gezicht uitziet. Een ervaren staatsman uit een vroegere periode kan voor een later tijdvak een alles behalve begeerd kamerlid zijn, en omgekeerd, er zijn wel mannen in de Kamer gekomen, die te jong waren voor hun tijd en daarom zonder invloed bleven. Men moet ook voorzichtig zijn met het begrip ‘ervaren’ te vereenzelvigen met bekwaam. Wanneer de schrijver der ‘Opstellen’ bij zichzelf nagaat, hoeveel deftige, bekwame Nederlanders van vroeger tijd thans geen zetel meer zouden kunnen bekomen in de Tweede Kamer, dan ergere hij zich daarbij niet te zeer. Dezen deftigen en bekwamen, wien vroeger het kamerlidmaatschap in den schoot viel, zoodra hun vrienden den tijd gekomen achtten, zijn tal van onderwerpen, die thans in de wetgeving op den voorgrond staan, even vreemd als den eersten den besten. De sociale wetgeving

beheerscht de politiek en zal die in de toekomst nog meer beheerschen. Menig kamerlid uit den vroegeren tijd staat in kennis en inzicht van de sociale vragen ten achter bij die jonge en onervaren mannen, wien de uitbreiding van het kiesrecht een zetel in het Parlement heeft gegeven. Want de tijden zijn voorbij, dat men iemand in de Kamer brengt om den 'aardigen' werkkring en het aanzien, dat deze waardigheid naar buiten verleent.

Tot nog toe schijnt in de Nederlandsche Tweede Kamer, al staat zij misschien als geheel intellectueel beneden haar voorgangster van een twintig jaar geleden, nog een voldoende bekwaamheid aanwezig te zijn. Het verschijnsel toch deed zich juist in de laatste jaren herhaaldelijk voor, dat een wetsontwerp vrijwel onbruikbaar uit de ministeriëele bureaux kwam en door de Kamer, of liever door de Commissie van Rapporteurs, passend werd gemaakt. Dit bewijst, dat er - al mogen er onder de honderd mannen van het Binnenhof vele onervaren zijn, - toch nog voldoende stof bestaat om dergelijke commissies saam te stellen. Wij erkennen dat, vooral waar het op zoo moeilijk werk van wetten maken aankomt, de Kamer uit haar vroegere periode nog enkele bekwame mannen heeft overgehouden. Maar ook over velen die als 'nieuw bloed' aan het oude lichaam kracht moeten bijzetten, zou de heer De Beaufort, wanneer hij nog in hun midden zat, tevreden zijn. Hij wijt blijkbaar het zitting krijgen van tal van nieuwe mannen aan een vrij algemeene onverschilligheid, die vooral onder de hoogere standen voor de politiek zou bestaan, aan het Nederlandsche flegma. Men kan die onverschilligheid ook bezien onder een ander licht. Men kan met meer recht aan de hoogere standen een zelfgenoegzame laatdunkendheid verwijten, die het hen beneden zich doet achten, naar politieke vergaderingen te gaan, en nog meer zich daar in debat te begeven. En toch, geen politieke partij kan zich in ons land - althans boven den Moerdijk - hullen in dat deftig indifferentisme, dat zich boven het 'profanum vulgus' waant, dan op straffe van ondergang. De onverschilligen, die de heer De Beaufort op het oog heeft, denken er niet aan, af te dalen tot een volksvergadering. Zij schimpen op verkiezingen, op politiek, ja zelfs op 'die' Kamer. Zij voelen eerst, dat het ten slotte 'die'

Kamer is, die ook aan hen de wetten voorschrijft, wanneer een bepaling hen persoonlijk treft. Zij voelen zich vrij als een vogel in hun 'hoogere' omgeving, en wanneer zij stemmen, is het meestal voor de richting van het behoud. Dat van deze kringen, indien zij hun onverschilligheid aflegden, een betere samenstelling van de Tweede Kamer ware te wachten, is een illusie, die spoedig vervlogen zou zijn, indien zij werkelijk hun flegma eens lieten varen.

Aan de beschouwingen, die de heer De Beaufort wijdt aan den invloed, dien kiesrecht-uitbreiding heeft gehad op de personen die ter Tweede Kamer werden afgevaardigd kan men zien dat hij zich beweegt in dien gedachtenkring, die in een vroeger tijdvak voor ons vaderland zoo nuttig is geweest. Dat kan men ook ontwaren, wanneer hij de meening uitspreekt, dat tegenwoordig minder het algemeen belang dan het belang van bepaalde groepen tot de afgevaardigden spreekt. Het is hetzelfde, wat hij reeds gezegd had in anderen vorm: het is een hersenschim, te meenen dat de Staat verplicht is de stoffelijke ongelijkheid van zijn burgers zooveel mogelijk weg te nemen. Hen die wél zoo oordeelen beschouwt hij als het algemeen belang niet dienende, doch slechts bijzondere belangen. Dat de Staat een teleologische idee van de maatschappij heeft te vervullen, die streeft naar zooveel mogelijk levensgeluk voor allen; dat de wet hier kan effenen en dwingen, dat wil er bij hem niet in. Hij blijft de brave patricier, breeder aangelegd en begrijpelijker gestemd dan menigeen die tot zijn kring behoort, maar die gelooft dat de opvatting van het algemeen belang uit de dagen van de Manchester-school de ware is. Hij aanvaardt den geest der tijden, hoewel die niet overeenstemt met zijn 'eigener Geist', maar hij doet het met schuddend hoofd. De voordeelen van het nieuwe overtreffen voor hem de nadeelen niet. Dat hij die nadeelen niet breeder uitmeet, komt door zijn strenge onpartijdigheid. De objectiviteit van zijn schrijven, de autoriteit van zijn persoon, de kennis, die hij ten toon spreidt omtrent feiten en toestanden, zij zijn oorzaak, dat ook diegene, dien hij niet overtuigt, zijn boek niet dichtslaat, voordat hij de lectuur daarvan tot het einde toe heeft doorgemaakt.

J. LIMBURG.

Vertellingen uit den Indischen archipel.

Javaansche en Maleische Fabelen en legenden, overgebracht door T.J. Bezemer, geïllustreerd door T.E. Bretschneider. - Amsterdam, Cohen Zonen. Klein 8o.
Volksdichtung aus Indonesien. Sagen, Tierfabeln und Märchen, übersetzt von T.J. Bezemer, mit Vorwort von Prof. Dr. H. Kern. - Haag, Martinus Nijhoff, 1904. Groot 8o.

Toen ik van de Redactie deze twee boekdeelen ontving, met verzoek er iets van te zeggen, kwamen aanstonds aangename herinneringen bij mij op, herinneringen aan mijn jonge jaren te Batavia, aan wajang-voorstellingen en *lakons*, aan de fantastische wereld der op Java voortlevende Indische mythologie. Gewapend met deze heugenissen - veel meer bleef mij niet bij - las ik de geschriften van den heer Bezemer met de grootste belangstelling en het grootste genoegen. Lezers van dit tijdschrift die van het artikel in het Augustus-nummer van verleden jaar over Twee Javaansche dierfabels kennis namen, weten dat de heer Bezemer de gaaf bezit, de letterkundige voortbrengselen van den Indischen Archipel aantrekkelijk te maken voor den *general reader*; voor personen die belangstellen in vergelijkende litteratuurgeschiedenis is wat hij bijeen brengt dubbel boeiend: zij vinden er aanstonds oude kennissen terug.

Van de twee boeken voor welke hij thans de aandacht vraagt, is het eene en kleinere voor het Nederlandsche, het andere en grootere vooral voor het buitenlandsche publiek bestemd. Door veel van wat in Nederlandsche of Nederlandsch-Indische wetenschappelijke tijdschriften verspreid staat, bijeen te verzamelen en in een Duitsch gewaad onder de oogen

der algemeene wetenschappelijke wereld - men zou vroeger gezegd hebben *la République des lettres* - te brengen, heeft de schrijver een goed werk verricht. Publikaties als de *Bijdragen* van het Koninklijk Instituut, als het *Tijdschrift* van het Bataviaasch Genootschap, als de *Mededeelingen* van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, (om van zoo menigen afzonderlijk uitgegeven arbeid te zwijgen) zijn in het buitenland veel te weinig bekend; de heer Bezemer heeft er voor goed de aandacht op gevestigd.

In de bundels vindt men proeven van allerlei soort volkslitteratuur en volksverhalen: dierenfabels, - dat in den Archipel zoo eigenaardig vertegenwoordigd *genre*, - lokaalsagen, sagen uit inlandsche kronieken (*babads*), een wajangverhaal uit den Pandji-cyclus,[1)] en dan eigenlijke sprookjes en vertellingen, Daar de lokaalsagen uit den aard der zaak weinig aanleiding geven tot vergelijking en de heer Bezemer zelf in dit tijdschrift de fabelen behandelde, bepaal ik mij hier tot eenige aanteekeningen betreffende de vertellingen en sprookjes. De schrijver (zie *Volksdichtung*, in het *Vorwort*) is voornemens een grootere verzameling te bewerken met aanteekeningen waarin naar andere litteraturen verwezen wordt; misschien kan een en ander van wat ik hier aanstip en dat volstrekt geen aanspraak maakt op volledigheid, hem van dienst zijn.

Vijf verhalen van den Nederlandschen bundel zijn ontleend aan een Maleische bewerking van het *Papegaaiboek*, een der Indische verzamelingen die het meest succes hebben gehad buiten Indië. Dezen bundel ging het als een andere, nog beroemder, eveneens in Indië gevormde verzameling, de *Zeven wijze Meesters:* het kader, de raamvertelling bleef behouden, en vormde zelfs een afzonderlijk verhaal, in Europa zoowel als in den Indischen Archipel (vgl. in *Volksdichtung*, 137, het verhaal *Radja-Bajan*, uit de volkslitteratuur der Maleiers van West-Borneo, met de raam-vertelling der Maleische redaktie

1) De wajang-verhalen zouden een nadere studie verdienen, ook uit het oogpunt der vergelijkende litteratuurgeschiedenis: zoo maakte ik met het thema van *der heimkehrende Gatte* voor het eerst als kind, te Batavia, kennis bij een wajang-voorstelling. Ongelukkig zijn tot nu toe slechts zeer weinig wajang-verhalen uitgegeven met vertalingen of résumé's die ze algemeen toegankelijk maken.

in den Hollandsche bundel, blz. 99); maar terwijl, in de verschillende bewerkingen, de alwijze papegaai steeds dezelfde list gebruikt om zijn meesteres, in de afwezigheid van haar man, van een *rendez-vous* met haar minnaar terug te houden en haar boeiende verhalen doet die haar dwingen den eenen nacht na den anderen thuis te blijven, zijn die verhalen in de verschillende bewerkingen niet dezelfde. Van de zeventig vertellingen van het Indische origineel vielen de meeste weg in de Perzische bewerkingen, waarvan nagenoeg alle, in moderne Aziatische talen vervatte, redakties afhankelijk zijn en werden door verhalen, meest aan andere Indische bundels ontleend, vervangen. In de Maleische bewerking moesten weder verhalen der Perzische kollektie voor nieuwe plaats maken.[1)]

Tot de verhalen die zoomin in het Indische origineel als in de Perzische bewerking worden aangetroffen, behoort *de Ontrouwe Echtgenoote* (blz. 28 van den Nederlandschen bundel): het is de geschiedenis van de schandelijke ontrouw eener vrouw die, reeds gestorven en in het leven teruggeroepen door de toewijding van haar man, die haar de helft van de jaren die hij nog te leven heeft, afstaat, zich haast hem voor den eersten en besten persoon, dien zij ontmoet, te verlaten, en haar man ook later, als hij haar komt opeischen, verloochent. Met dit verhaal komt in hoofdzaak overeen een Javaansche legende in den Duitschen bundel van den heer Bezemer (p. 83, *Die untreue Ehegattin*). Het voorname verschil is dat de vrouw, in de Maleische vertelling, in het leven wordt teruggeroepen door het raadsbesluit van Allah; in de Javaansche lezing is het Nabi Isa (Jezus) die de gestorven en reeds begraven vrouw uit de dooden opwekt, op verzoek van haar ontroostbaren echtgenoot, en haar, als zij haar minnaar (een kroonprins) volgt en haar man verloochent, weder naar de dooden verwijst. - De geheele inkleeding van het Javaansche verhaal, met de vermelding van Nabi Isa, wijst als bron op een werk onder mohammedaansche invloeden ontstaan. En nu vindt men, in een Turksche verzameling,

1) Dr. J. Brandes analyseerde de verhalen van het Maleische *Papegaaiboek* in deel XLI van het *Tijdschrift* van het Bataviaasch Genootschap en bewees daardoor aan de vergelijkende litteratuurgeschiedenis een waren dienst.

de *Veertig Viziers*, behoorende tot den cyclus der *Zeven Wijze Meesters*, en die uit het Arabisch vertaald moet zijn, een verhaal, in hoofdzaak beantwoordend aan de Javaansche legende, en waarin ook Jezus optreedt. Maar ook de andere bewerking, in het Maleisch *Papegaaiboek*, schijnt, blijkens haar mohammedaansch koloriet, geput uit een Arabische, Turksche of Perzische bron. Welke der twee bewerkingen de oudste en oorspronkelijkste is, over die vraag zou men lang kunnen redetwisten, indien een getuige die geheel buiten de litteraturen van den Islam staat, het geding niet besliste ten voordeele der Maleische lezing: in de door Benfey vertaalde redaktie van het *Pancatantra* komt een novelle voor, waarin eveneens een ontroostbare echtgenoot verkrijgt dat de vrouw die hij hartstochtelijk liefheeft en die gestorven is, in het leven zal worden teruggeroepen, op voorwaarde dat hij haar de helft der jaren die hij nog te leven heeft, zal afstaan: ook dáár is de vrouw schandelijk ontrouw en wordt zij voor hare trouweloosheid gestraft. - De Maleische lezing, waarin, even als in het *Pancatantra*, enkel spraak is van een goddelijke stem, die den man aankondigt dat zijn wensch is toegestaan, moet dus de oudste zijn; eerst later zal men het verhaal in verband hebben gebracht met den persoon van Jezus, voor de Muzelmannen vóór alles ‘de profeet die de dooden opwekt’; nog later maakte men van deze vertelling de stichtelijke legende die wij in het Javaansch vinden.

Het verhaal komt dus uit Indië, en het is in Indië dat wij, behalve de novelle van het *Pancatantra*, een groep verhalen vinden, eerst door Benfey, later door Liebrecht en Tawney bestudeerd, en waarvan het thema steeds is de tot in het onzinnige of walgelijke overdreven ontrouw eener vrouw jegens den man, aan wien zij alles te danken heeft. Buiten ons verhaal zijn nog andere vertellingen van deze groep heinde en ver verspreid[1)], maar het schijnt wel dat het

1) Vgl. Benfey, *Pantsch.* 1, 436 vgg.; Liebrecht, *Zur Volkskunde*, 39-43; Tawney in zijn vertaling van Somadeva, II, 101. Op het verhaal in de *Viziers*, dat aan Benfey ontging, wees reeds Loiseleur-Deslongchamps, *Mille et une Nuits*, éd. du ‘Panthéon littéraire’, introd. p. XIX, n. 3. - Een sprookje bij de gebroeders Grimm, *Die drei Schlangenblätter*, door Benfey vermeld, staat blijkbaar met het verhaal der in het leven teruggeroepen vrouw in verband; het is zeer weinig verbreid (vgl. R. Köhler, *Kleine Schriften*, I, 363): men zou zeggen dat het thema eerst zeer laat in de volksoverlevering doordrong.

vaderland van al deze ficties in Indië te zoeken is. Men heeft hier iets geheel anders dan de ruwe, maar bij slot van rekening gezonde volkshumor van het *Weeuwtje van Ephesus:* men zou zeggen dat zeer vernuftige lieden, maar wier vernuft eenzijdig en ziekelijk ontwikkeld was, deze vertellingen hebben uitgedacht, niet om te doen lachen, maar met een didaktisch doel. Een cynisch gezegde, dat den onfeilbaren Buddha zelven in den mond werd gelegd en waarop Benfey de aandacht vestigde, schijnt bovendien in verband te staan met sommige der meest terugstootende novellen van dezen cyclus. Het is dus zeer wel mogelijk dat deze verhalen inderdaad zijn uitgedacht in Indië, en wel door asceten, die hun discipelen eens goed aan het verstand wilden brengen, welke trouwelooze en verraderlijke wezens de vrouwen zijn.

Een geheel ander karakter heeft de *Geschiedenis van Siti Hasanah*. Zij verhaalt de lotgevallen eener vrouw die, door verschillende mannen, in de eerste plaats door haar schoonbroeder, schandelijk belasterd en mishandeld, tot loon harer deugd met wonderdadige geneeskracht wordt begaafd, terwijl haar vervolgers, tot straf van hun booze handelingen, met afschuwelijke kwalen bezocht worden. De lijders zoeken genezing bij de wonderdoenster, die zij niet herkennen; zij worden inderdaad van hun kwalen verlost, maar eerst nadat zij hun euveldaden bekend hebben; zij ontdekt ten slotte haar identiteit aan haar man, die *dupe* van zijn boozen broeder was geweest, en aan de overigen.

Dit verhaal is reeds te vinden in de oudste bewaard gebleven Perzische redaktie in het *Papegaaiboek;* in de middeleeuwen kwam het, ietwat verminkt, naar het Westen en was er, van de twaalfde eeuw af, in verschillende vormen zeer populair[1]. Waar het ontstond is tot nu toe niet goed opgehelderd. De uitdrukkelijke verzekering, in de oudste bewaarde Perzische redaktie van het *Papegaaiboek*, dat de

1) De Perzische redactie van Nachschebî is vertaald door Pertsch, *Zeitschr. der deutschen morgenl. Gesellschaft*, XXI (1867), 536. Als Maria-mirakel kan men het verhaal, vertaald uit het Latijn van Vincent van Beauvais, vinden bij Maerlant, *Spiegel Historiaal*, le partie, boek VII, cap. 65.

daarin vervatte vertellingen aan Indische bronnen zijn ontleend, doet vermoeden dat ook deze geschiedenis eenmaal in Indië heeft bestaan; maar in het *Çukasaptati*, de sanskriet redactie van het *Papegaaiboek*, is zij niet te vinden; en andere Indische verzamelingen (bv. de *Kathakoça*, een bundel Jaina-vertellingen) bevatten wel verhalen van onschuldige en vervolgde vrouwen, maar, voor zoover ik naar de vertalingen kan oordeelen, niets dat gelijkt op de eigenaardige, aanstonds herkenbare intrigue van deze vertelling.[1)]

Tot het oude fonds van het *Papegaaiboek* behoort eveneens de vertelling hoe een persoon (hier een koning) door een toeval het vermogen verkrijgt, de taal der dieren te verstaan, maar op voorwaarde dat hij, op straffe des doods, zijn geheim aan niemand zal verklappen, en hoe hij er in slaagt, zijn wederhelft, die zijn geheim machtig wil worden, tot reden te brengen.

Deze vertelling, bekend aan alle lezers der *1001 Nacht*, werd door Benfey bestudeerd in een vermaard gebleven verhandeling (in het tijdschrift *Orient und Occident*, deel II). De vorm dien zij in het *Papegaaiboek* (ook in de Maleische bewerking, blz. 202 van den Hollandschen bundel) heeft, is zonderling gekompliceerd en fantastisch en scheen alleen te staan, vóór Benfey haar terugvond in een geschrift der Jainas (*Kleinere Schriften*, II, 1, p. 234). Zooals men weet zijn de Jainas in Indië de oude en geduchte mededingers der Buddhisten, die zoo goed als dezen de kunst verstaan, hun leer door vernuftig te pas gebrachte verhalen aantrekkelijk en boeiend te maken. Déze redaktie der oude fabel is dus in ieder geval in Indië thuis te brengen.

De laatste vertelling[2)] uit het *Papegaaiboek*, *Het Levende*

1) Over dit verhaal is een belangrijke noot in Rohde, *Der Griechische Roman* 534. De verschillende redacties worden opgesomd bij V. Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes*, VI, 154. De meest afwijkende is het verhaal *les Amants de Syrie ou l'héroïne*, te vinden in sommige hss. der 1001 *Nacht*, waar het verhaal geheel en al het typisch avontuur wordt van minnaar en minnares die van elkander worden gescheiden door zeeroovers, enz., als in de oude Grieksche romans.

2) De heer Bezemer is niet altijd even precies in de aanwijzing zijner bronnen. Zoo zou het interessant zijn, te weten in welk Maleisch geschrift te vinden is het verhaal (p. 70 van den Nederlandschen bundel): *Anecdote uit het Maleisch*. Het is het bekende thema van den strengen moralist, vizier of wijsgeer, die tegen de vrouwen ijvert, en tot straf door een dame als rijpaard wordt gebezigd, thema onlangs door Dr. Borgeld uitstekend bestudeerd in zijn *Aristoteles en Phyllis*. Het Maleisch verhaal komt, in hoofdzaak, overeen met het door Cardonne uit den *Adjaïbel Measer* vertaalde (Borgeld, p. 98, 99); de Maleische redaktie is alleen wat verkort.

Beeld, zal best besproken kunnen worden naar aanleiding van een ander verhaal, in den Duitschen bundel van den heer Bezemer, tot welken wij thans overgaan.

Het eerste stuk dat ons hier aangaat, *Eine Legende von Nabi Isa* (Javaansch; *Volksdichtung aus Indonesien*, 24) moet, evenals de tot nu toe behandelde verhalen, in den Archipel zijn gekomen door het voertuig van een der door den Islam beheerschte litteraturen; misschien is het direkt uit het Arabisch vertaald; de vermelding van Bedoeïnen doet zulks vermoeden. Het hoofdthema is de geschiedenis van personen die, in het bezit van een schat gekomen, hem ieder voor zich wenschen te behouden en, door hebzucht verblind, elkander door sabel en vergif te gronde richten. Blijkens verschillende redacties, waarvan die van Chaucer in de *Canterbury Tales* (het verhaal van den *pardonere*) de meest bekende is, was de vertelling in de middeleeuwen in West-Europa verbreid; maar het thema klimt veel hooger op: men vindt het terug in een Buddhistische Jâtaka[2)]. De vertelling heeft duidelijk een moraliseerende strekking; zij wil bewijzen dat hebzucht de grond is van alle kwaad, of, zooals de zelf zeer aan aardsche goederen gehechte *pardonere* (aflaatverkooper) bij Chaucer zoo komisch-pedant zegt: *radix malorum est cupiditas*. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat het van den beginne deel heeft uitgemaakt van de populaire moraal van een godsdienst die armoede aanprijst, en inderdaad is uitgedacht door Buddhisten. De Javaansche lezing, zooals reeds werd opgemerkt, geeft een aanduiding over het kanaal door hetwelk dit thema naar den Archipel kwam; en inderdaad vindt men het terug als legende, in alle hoofdpunten met de Javaansche overeenkomend en eveneens vastgeknoopt aan den naam van Jezus, bij den Perzischen dichter Ferîdeddîn Attâr (gest. 1229). Het was dus

2) Jâtaka no. 48, in de onder Cowell's toezicht uitgegeven vertaling, I, p. 121-124. Over de verschillende Westersche en Oostersche redacties vgl. *the Pardoneres tale*, bij Clouston, *Popular Tales and fictions*, dl. II; Furnivall, Broek en Clouston, *Originals and analogues of some of Chaucers Canterbury Tales*, 131, 417.

de litteratuur der Mohammedaansche volken die het verhaal naar het verre Oosten bracht en niet onmogelijk gaan de Westersche redacties ook terug tot een Arabische bron.[1)]

Niet minder belangrijk voor de vergelijkende sagenkunde is een in de Sangir-eilanden (noordelijk van Celebes) opgeteekend verhaal (*Volksdichtung* 257), de geschiedenis van drie broers die, elk bedreven in een bepaald beroep (de een is scheepstimmerman, de ander smid, de derde blaasroermaker), op avontuur uitgaan en een prinses verlossen die door een Garoeda (reusachtige wondervogel der Indische mythologie) op den top van een hemelhoogen klapperboom wordt gevangen gehouden. De timmerman bouwt het vaartuig dat de helden over zee bij de prinses brengt; de smid slaat in den gladden stam spijkers van zijn fabrikaat, die de waaghalzen in staat stellen naar boven te klimmen; de blaasroermaker doodt den Garoeda met zijn onfeilbaar blaasroer. Dan komt de vraag: aan wien der drie broeders behoort de verloste prinses?

Het verhaal wordt in tallooze varianten aangetroffen en is beroemd door de verhandeling die Benfey er aan wijdde (tijdschrift *Ausland*, jaargang 1858 en *Kleinere Schriften* II, 1, p. 94: *das Märchen von den Menschen mit den wunderbaren Eigenschaften*). De oudste schriftelijke redakties die wij van het verhaal bezitten, zijn Indische; zij geven ons het *märchen* deel uitmakend van den cyclus van verhalen, de Vertellingen van den Vampyr (*vetâla*), die blijkbaar zeer oud is[2)]. In deze vertelling (wij volgen de lezing in de redaktie van Somadeva) dingen drie jonge mannen - hier *geen* broeders - een man ‘die weet’, een man die kan tooveren en een man die dapper is, naar de hand van een jong meisje, dat ondertusschen door een boozen geest, een Râkshasa, ontvoerd wordt; de vader belooft de hand van het meisje aan den vrijer die haar terug zal brengen. De man

1) Opmerkelijk is dat één dier Westersche redacties ook is vastgehecht aan den naam van Jezus (die der *Cento novelle antiche*).

2) De cyclus van den Vetâla was opgenomen in een groote kompilatie die verloren schijnt in haar oorspronkelijken vorm, maar bewaard bleef in de redacties van Somadeva en Kshemendra (elfde eeuw na Chr.; het oorspronkelijk werk wordt door de Indianisten eenige eeuwen vroeger gesteld). De Vetâla-cyclus volgens de redactie van Kshemendra werd gedeeltelijk vertaald door Prof. Sylvain Levi (*Journal Asiatique*, 1886, dl. I).

die weet zegt aanstonds waar de schaker zich bevindt; de toovenaar stelt de mededingers in staat door een wonderwagen den Râkshasa te bereiken; de held doodt het monster. Aan wien zal de vader nu zijn dochter geven? - Men ziet dat dit verhaal, als trouwens alle verhalen die de Vampyr doet, uitloopt op een probleem of raadseltje, en men vindt deze eigenaardigheid in de volksverhalen terug. In sommige sprookjes eindigt de vertelling als de Indische, met een vraag; in andere vermeldt men den strijd der drie mededingers om het verloste meisje en poogt er dan een slot aan toe te voegen, dat in de verschillende lezingen verschilt. Dat van den Sangirschen verteller is al zeer ongelukkig bedacht: om aan het geschil der drie helden een einde te maken, wordt besloten, dat zij voortaan met de veroverde prinses zullen samenwonen als broeders en zuster! - Deze geheele bouw der vertelling, zoo verschillend van die der gewone sprookjes, ziet er niet primitief uit; en daar van alle lezingen van het verhaal, de oude Indische veel logischer en tevens eenvoudiger is dan die der heinde en ver opgeteekende *märchen*, is het vrij zeker dat, wat dezen groep verhalen betreft, Benfey gelijk had en het verhaal in Indië is thuis te brengen, hoewel hij, in zijn van zooveel belezenheid en kombinatie-vermogen getuigende studie, blijkbaar te ver ging en aan dit thema verhalen vastknoopte die tot een geheel anderen kring van voorstellingen behooren. Tot dezelfde uitkomst voert een andere overweging: de verbeelding, in dit verhaal is van een geheel andere soort dan in de meeste fantastische sprookjes; men proeft het overleg, de kunstige vinding; Benfey heeft zelfs de aardige gissing gewaagd dat de drie helden oorspronkelijk de drie hoofdklassen der oude Indische samenleving vertegenwoordigden: de man die weet, de Brahmanen; de dappere man, de Ridders; de man die zoo handig een tooverwagen weet te maken, de handwerks- en kooplieden. Deze gissing is misschien al te vernuftig, maar een man als Benfey zou niet op zulk een denkbeeld zijn gekomen, als inderdaad de vertelling niet zeer kunstig in elkander was gezet.

Naast de overige volkssprookjes van dezen kring geplaatst, is het Sangirsche eenvoudig, daar in de meeste populaire vertellingen vier of zelfs meer helden voorkomen. De hooge

klapperboom doet denken aan den hoogen toren waarin verschillende volksverhalen het meisje laten huizen, dikwijls, zooals hier, aan het strand eener zee, die de helden moeten overtrekken.

Uit dit verhaal ‘van de drie verschillend begaafde mannen’, gekombineerd met twee andere vertellingen van den Vampyr, is, volgens de zeer waarschijnlijke gissing van Tawney, het verhaal voortgekomen, zoo even vermeld naar aanleiding van den Hollandschen bundel van den heer Bezemer, *het Levende Beeld*. In deze vertelling is sprake van een asceet, een timmerman, een goudsmid en een wever, die gezamenlijk een stuk hout metamorfozeeren in een levende en beeldschoone vrouw, die, voorzien van een elegant toilet en gouden juweelen, aanstonds de harten harer makers in vlam zet. Natuurlijk is ook hier de vraag: aan wien de vrouw? Dit verhaal, opgenomen in het Perzisch *Papegaaiboek*, is teruggevonden in de Mongoolsche redaktie van de *Vertellingen van den Troon* en - wat meer bewijst - in een Singhaleesch werk[1]. Ook deze variant van Indische verhalen is dus waarschijnlijk in Indië zelf uitgedacht.

Dezelfde Mongoolschen redaktie der *Vertellingen van den Troon* bevat een verhaal dat te vergelijken is met een kurieuse Bataksche vertelling (*Volksdichtung* 177*: Der echte und der unechte Vater*). Het Bataksche verhaal is een soort Salomo's oordeel: een booze geest heeft een kind geroofd en daarna de gestalte aangenomen van den vader van het kind. De echte vader wil natuurlijk zijn spruit terug hebben, terwijl de roover volhoudt dat *hij* de ware vader is. Proces. Na een eerste proef, die voor den geest ongelukkig afloopt, wordt een tweede proef genomen, om aan de zaak een einde en den geest onschadelijk te maken: besloten wordt dat de ware vader zijn pretensie moet bewijzen door in een blaasroer te kruipen. De echte vader ziet van de proef af, die voor hem onuitvoerbaar is; de geest, dom als meestal booze geesten in volksverhalen, roept uit: ‘Ik ga bewijzen dat *ik* de vader

1) Benfey, *Pantsck*. I, 489, *Kleinere Schriften*, II, p. 232. Merkwaardig: hier kan de in de sprookjesliteratuur zoo belezen Benfey slechts één Europeesch verhaal, een sprookje uit Bohemen, vergelijken. Nieuw bewijs dat de Indische verhalen slechts met moeite in het volk drongen en het algemeen succes van het thema der ‘drie begaafde mannen’ een exceptioneel feit is, geen regel.

ben,' en kruipt in het blaasroer. Men geeft het kind terug aan den waren, menschelijken vader, die de openingen van het blaasroer toestopt, zoodat de geest stikt.

Men vindt het algemeen beloop van het verhaal en de eerste proef, die ons hier niet aangaat, terug bij de Niassers en de Atjehers;[1] het slot, zonderling vervormd, bij de Sangireezen. Merkwaardige overeenkomst heeft het zoo even genoemd Mongoolsche verhaal, in de *Vertellingen van den Troon*. Daar is het een booze geest die eveneens de gedaante van een sterveling heeft aangenomen, maar het voorwerp van den twist is niet een kind, maar de vrouw van den sterveling. Door een bovennatuurlijk begaafden knaap wordt de zaak beslist als in het Bataksch verhaal: de geest kruipt in een pot, die aanstonds wordt verzegeld, zoodat hij er niet uit kan. Benfey, die het eerst het belang van het Mongoolsch verhaal in het licht stelde, vergeleek den in een kleine ruimte zich wegstoppenden geest met dien anderen geest, in de *Geschiedenis van den Visscher*, den lezers der *1001 Nacht* welbekend, die dom genoeg is, zich weder te laten opsluiten in een vaas waar hij eerst uit ontsnapte, en dit verhaal weder met het slot eener Indisch fabel, waar een slang of krokodil zich op dergelijke wijze laat beetnemen.[2] Voor hem kwamen al deze verhalen uit Indië; maar de kwestie is sedert ingewikkelder geworden dan Benfey zich voorstelde. Het is alles behalve zeker dat het thema van een 'Salomo's oordeel' in het algemeen, in Indië ontstond, en wat dit bizonder geval betreft, de Indische oorsprong van de *Geschiedenis van den Visscher* in de *1001 Nacht* is nog nimmer op onwederlegbare gronden aangetoond en hoewel de Mongoolsche *Vertellingen van den*

1) C.M. Pleyte, *Bataksche Vertellingen*, Utrecht 1894, blz. 286, vgg. wijst de verschillende varianten uit den Indischen Archipel aan. Over Salomo'soordeelen kan men nog vergelijken, behalve de door den heer Pleyte opgegeven werken van Ralston (Tibetan Tales, p. XLIII en 120) Rhys Davids (Buddhist Birth Stories, p. XIV) de studie van den heer Gaidoz, in deel IV van *Mélusine* en Benfey, *Kleinere Schriften*, II, 1, p. 233.

2) Deze fabel, die men zou kunnen noemen 'het proces tusschen mensch en dier,' wordt aangetroffen in de latere, door Dubois vertaalde redactie van 'het zuidelijke *Pancatantra*'; zij is blijkbaar het origineel der twee fabelen, een Javaansche en een Minahasasche, in *Volksdichtung*, 50 en 293. De studie dezer fabel en harer verbreiding is een der rijkste en leerzaamste paragrafen van Benfey's *Pantschatantra* (I, 113-120). De Mongoolsche vertelling is te vinden bij Jülg, *Mongolische Märchen-sammlung* (Innsbruck, 1868) p. 202-204.

Troon eene verre navolging zijn van den Indischen bundel van dien naam, is het opmerkelijk dat hetzelfde Mongoolsche verhaal dat het proces van den geest bevat, ook gewaagt van een ander proces, dat in zijn beloop merkwaardige overeenkomst heeft met de Bijbelsche geschiedenis van *Daniel en Susanna*. Deze geheele groep verhalen verdient dus een nader onderzoek.

Zeer merkwaardig is *Die Geschichte der Prinzessin Alu* (*Volksdichtung* 333), uit het Tomini-dialekt van Celebes: men vindt hier een thema terug dat, in de geschreven letterkunde bekend genoeg, als volkssprookje slechts zelden wordt aangetroffen. De oudste vorm van het thema kan bij gissing aldus worden gerekonstrueerd: een jongmensch, dat zich te recht of ten onrecht door een meisje beleedigd waant, huwt haar, maar verlaat haar aanstonds na de huwelijksplechtigheid, haar ongerept latend en verklarend dat hij haar eerst dan in genade zal aannemen wanneer zij tot hem komt met een kind op den arm dat het zijne is en getooid met een juweel (ring of dergelijke) dat hij nooit aflegt. De verworpen bruid weet, door zich voor te doen als een andere vrouw, met haar man intiem te verkeeren, en tevens het juweel machtig te worden. Als zij naderhand, moeder geworden, met kind en juweel komt opdagen, is de man natuurlijk genoodzaakt zich overwonnen te verklaren en de tevens vernuftige en liefhebbende vrouw tot zich te nemen. De oudste schriftelijke opteekeningen dezer vertelling vindt men in Indië, in de *Geschiedenis der tien Prinsen* (in een vorm die van alle overige lezingen afwijkt) en in Somadevas groote kompilatie (waar het kind[1)] een rol speelt die in de westersche schriftelijke redacties en in de volkssprookjes niet gevonden wordt). In Europa werd het verhaal in de litteratuur gebracht door Boccaccio (*Decamerone*, III, 9) en, volgens diens lezing, op het tooneel door Shakespeare (*All's well that ends well*). Bij Boccaccio en Shakespeare verlaat de jonge man zijn bruid omdat hij tot een huwelijk met haar werd gedwongen en zij niet *ebenbürtig* is. In al

1) Het zou niet onmogelijk zijn dat de geestige en fantastische vertelling *Noereddin Ali en Bedreddin Hasan*, in de 1001 *Nacht*, in verhand stond met het verhaal van Somadeva; men zou dan evenwel moeten aannemen dat de Arabische bewerker het spel der menschelijke hartstochten verving door de grillige tusschenkomst der *Djins*.

deze schriftelijke redakties is slechts spraak van één kind; in de volkssprookjes is de zaak ingewikkelder: de verstooten bruid moet niet met één maar met drie kinderen zich voor haar heer en meester vertoonen. Het verhaal uit Celebes behoort tot dezen type, maar de aanhef is verknoeid: hier is van geen beleediging sprake en de schijnbaar onmogelijke voorwaarde wordt gesteld door het meisje[1)], een prinses, vóór het huwelijk, hetgeen natuurlijk onzinnig is. Als sprookje vindt men het verhaal vooral in lezingen afkomstig uit Italië en Sicilië; door wijlen R. Köhler, den grooten kenner der sprookjes-litteratuur, worden in zijn aanteekeningen op Laura Gonzenbach's *Siciliänische Märchen* zelfs geen andere genoemd. Het is dus verrassend de vertelling in den Indischen Archipel terug te vinden, en wel in een vorm die met dien der Europeesche sprookjes zoozeer overeenkomt. Dit feit wijst op een mondelinge overlevering die, waarschijnlijk eeuwen lang, naast de schriftelijke liep. Waar het bevallige verhaal ontstond, is nog duister en zal misschien nimmer met volkomen zekerheid vastgesteld kunnen worden; het eenige onomstootbare feit is, dat de oudste opteekeningen Indisch zijn.

Het behandelde verhaal is meer een novelle dan een sprookje, hoewel in sommige Europeesche mondelinge lezingen fantastische details zijn opgenomen; een andere vertelling (*Ein neues Simsons-Rätsel*, in *Volksdichtung* 267, uit Mongondau, Noord-Celebes) houdt het midden tusschen het sprookje en de *boerde*, en schijnt in de mondelinge overlevering meer verbreid dan het thema van *All's well*. Een prinses, - hierop komt het verhaal meest neder - zeer ervaren in het raden van raadsels, zal haar hand alleen geven aan den man die haar een raadsel opgeeft dat zij niet kan oplossen; uitdrukkelijk is bepaald dat de pretendenten die niet slagen

1) De voorwaarde is, in de Europeesche lezingen, alleen duidelijk uitgedrukt bij Boccaccio; in de volkssprookjes viel zij weg; maar het feit dat zij, hoewel verkeerd toegepast, ook in de lezing uit Celebes voorkomt, doet vermoeden dat deze trek oud is. Ook een moderne Indische lezing, waar het thema van *All's well* aan een ander bekend thema is vastgeknoopt, heeft, hoewel in gewijzigden vorm, een voorwaarde door den man gesteld; vgl. *the Clever Wife*, Maive Stokes, *Indian fairy tales*, London, 1880, p. 216; dit Indisch verhaal kan niet direct de bron zijn van de lezing uit Celebes omdat er slechts sprake is van één kind. De oude Indische lezingen wijken af.

gehangen zullen worden. Een prins waagt, na veel anderen, zijn kans; een trouwe dienaar helpt hem. Aan het hof der prinses aangekomen geeft hij, voortgelicht door zijn dienaar, een zeer ingewikkeld raadsel op, betrekking hebbende op een voorval dat plaats had gedurende zijn reis. De prinses, die zich niet weet te redden, zendt op den trouwen knecht achtereenvolgens verschillende hofdames af, om door omkooping het geheim machtig te worden; maar te vergeefs, de dames moeten aftrekken, na het meêgebrachte geld en een intiem kleedingstuk (in de vertelling uit Celebes haar sarong, in een Bretonsch sprookje al haar kleeren, zelfs haar hemd) te hebben achtergelaten. De prins slaagt evenmin, ook zij laat haar sarong (haar hemd) achter, maar zij weet toch een bijzonderheid machtig te worden, die haar het raadsel verklaart. De prins moet dus hangen, maar men staat hem toe, vóór de executie het publiek toe te spreken. In raadselvorm verhaalt hij het avontuur der dames en laat één voor één door zijn knecht de kompromitteerende kleedingstukken zien, die aanstonds door de aanwezigen herkend worden; eer de beurt aan háár sarong is gekomen, verklaart de prinses zich bereid, den prins te huwen. - Van dit verhaal, met zijn vroolijk slot, is mij geen oude lezing bekend[1)] en naar herkomst of datum te gissen, schijnt in deze omstandigheden nutteloos; men kan evenwel gerust aannemen dat dit sprookje, juist omdat het geen enkel bepaald fantastisch element bevat, niet tot de oudste behoort.

Zeer bizar en fantastisch is daarentegen een ander Mongondausch sprookje (*Volksdichtung*, 263: *die Schwester der neun und neunzig Brüder*) dat tot een groep verhalen behoort, die heinde en ver verspreid is; men zou het kunnen noemen: ‘de onschuldige, belasterde moeder, die door haar kinderen wordt verlost en gerehabiliteerd,’ maar deze titel geeft geen juist denkbeeld van den fantastischen inhoud van het verhaal, bekend aan allen die in Gallands bewerking der *1001 Nacht* de geschiedenis lazen der *Twee zusters*, *jaloersch van hare jongste zuster*. Het verhaal is dubbel merkwaardig, omdat het een der eerste is, wier bestaan men in het middeleeuwsch Europa

1) Vgl. over sprookjes van dezen type, Reinhold Köhler, *Kleine Schriften*, I, 218, 321; de Bretonsche lezing staat bij Luzel, *Contes popul. de la Basse-Bretagne*, III, 336.

kan aanwijzen: men vindt het hoofdthema van ons sprookje vermengd met elementen ontleend aan een ander sprookje en vastgehecht aan de sage van den Zwaanridder, in een verhaal vóór het einde der twaafde eeuw opgesteld in Lotharingen. Het zou evenwel te ver afleiden, hier al de gedaantewisselingen van dit thema na te gaan: het Mongondausch verhaal, hoewel bizar verminkt en ofschoon sommige trekken half zijn uitgewischt, is in ieder geval een bewijs dat ook deze groep verhalen vertegenwoordigers heeft in het Verre Oosten.

Zonderling verward en verminkt schijnt ook het verhaal op blz. 347 der *Volksdichtung*: *Geschichte des Tandani*, vertelling der Toradja's van Centraal Celebes[1]. De aanhef herinnert aan het wilde sprookje (vgl. Von Hahn, *Griechische und Albanesische Märchen*, n° 1) waarin kinderen, gewoonlijk broeder en zuster, vluchten omdat de ouders hen willen opeten. Is deze vergelijking juist, dan hebben de zeker niet overbeschaafde Toradja's dit thema te barbaarsch gevonden en het verzacht: in hun vertelling drukt de moeder, nadat de kinderen, hier twee broertjes, herhaaldelijk ongehoorzaam zijn geweest, alleen het voornemen uit hen te dooden, door hen de trappen af te werpen die toegang geven tot het ouderlijk huis; dit gebeurt inderdaad negenmaal, maar de kinderen brengen er steeds het leven af, vluchten, en worden, als in het nieuw-grieksche sprookje, door de moeder vervolgd. Het slot van het Toradja'sche verhaal is eigenaardig, maar onsamenhangend en fantastisch-verward.

Merkwaardig voor de studie der volksoverleveringen is ook de Makassaarsche lezing van het zoo algemeen verbreid Asschepoetstersprookje (*Volksdichtung* 373), hoewel het verhaal in deze lezing in vele opzichten verminkt en gewijzigd is; waartoe wel zal hebben bijgedragen het feit dat het op Celebes voortleeft niet als een eigenlijk sprookje maar als een sage, die historische toestanden moet verklaren[2]; zoo is het hier

1) Een andere lezing der Toradja's is medegedeeld door Dr. Adriani, in het *Tijdschrift* van het Bataviaasch Genootschap, XL, 373. De aanhef komt ongeveer op het zelfde neder als bij den heer Bezemer; te tweede helft, die ons hier niet aangaat, is geheel verschillend.

2) Vgl. de vertaling van Dr. Matthes, *Bijdragen voor Indische taal-*, *landen volkenkunde*, 4e reeks, X (1885), blz. 471-472. De heer Bezemer heeft het slot ietwat bekort.

niet duidelijk dat de heldin door haar oudere zusters (die hier geen halve zusters zijn, zooals het behoort; van een stiefmoeder is in het geheel geen spraak) onrechtvaardig behandeld wordt. De meeste overeenkomst met de lezing van Celebes hebben in Achter-Indië opgeteekende sprookjes, waarin het ons van ouds bekende thema evenwel veel beter bewaard bleef. Evenals in het Makassaarsche verhaal is het in die sprookjes een visch die de vervolgde Asschepoetster komt troosten en door de nijdige zusters gedood wordt[1]. Maar terwijl, in de sprookjes uit Indo-China, uit de door de heldin begraven graten van den visch op wonderbare wijze de schoentjes ontstaan waarvan één door een vogel wordt weggevoerd en bij het paleis des Konings komt neêrvallen (merkwaardige en bijna letterlijke overeenkomst met de bij Strabo bewaarde Grieksch-Egyptische Rhodopis-sage), is het bij de Makassaren een wonderboom die uit de graten van den visch opgroeit: een blad van den boom valt op Java, met het gevolg dat de Koning van Java naar Celebes reist om daar den wonderboom te zoeken en dan ondanks het tegenspartelen der oudere zusters, Asschepoetster ontmoet en haar huwt. - Deze episode van den wonderboom schijnt te zijn ontstaan, zooals reeds door Dr. Adriani is opgemerkt, onder den invloed van andere verhalen, ‘waarin gewaagd wordt van een dier, een holothurië (Sangir), een vogel (Minahasa), dat op wonderbare wijs voedsel verschaft aan twee weezen, gedood wordt door hun oom, een nijdigen gierigaard, en uit welks overblijfsels eveneens een boom ontstaat, wiens vruchten de kinderen in het leven houden’[2]. Dit thema, kan men voegen bij de opmerking van den Heer Adriani, heeft groote over-

1) In bijna alle waarlijk populaire lezingen van het Asschepoetster-thema komt er een troostend of helpend dier voor. Vgl. Marian Roalfe Cox, *Cinderella*, London, 1893, waar de verschillende sprookjes van dezen type geresumeerd zijn. De sprookjes uit Indo-China vindt men bij A. Landes, *Contes et légendes annamites* en *Contes tjames* (résumé bij Cox, 298 vgg.) en bij Adh. Leclère, *Cambodge*, *contes et légendes*.

2) Adriani, *Etude sur la littérature des To-Radja*, in het *Tijdschrift* van het Bataviaasch Genootschap XL, 367. Bij de To-Radja's van Celebes vindt men een dergelijk verhaal als volkslied. - Een wonderboom opgroeiende uit de beenderen van een dier, komt ook voor in sommige Europeesche Asschepoetster-sprookjes, vgl. Miss Cox' *Cinderella*, p. 477, maar ontbreekt juist in de verhalen uit Indo-China, die de grootste overeenkomst hebben met de Makassaarsche vertelling; aan verband valt hier dus moeilijk te denken.

eenkomst met dat der metamorfozen, zooals men het vindt in het oudste bewaard gebleven sprookje, de Egyptische vertelling der *Twee Broeders*: een wezen, door een boosaardig mensch van het leven beroofd, komt telkens weder onder een andere gedaante, als dier of plant voor den dag. - Hebben wij hier historisch verband aan te nemen? - een andere episode van het Egyptisch verhaal, die der wonderbare haarlok, toebehoorend aan een vrouw van bovennatuurlijke schoonheid, wordt aangetroffen in één der door Pleyte vertaalde Bataksche vertellingen - of was het dezelfde reeks animistische grondvoorstellingen die bij verschillende, ver van elkander afgelegen rassen, aanleiding gaf tot gelijksoortige verhalen? Er is hier nog stof voor nader onderzoek. - Om tot het Asschepoetstersprookje terug te keeren, het hoofdthema blijft, hoewel afgesleten en misvormd en ontdaan van zijn eigenaardigste bestanddeel, de episode van het schoentje, nog herkenbaar.

Zeer afgesleten ziet ook een ander verhaal uit Celebes (*Volksdichtung*, 321: *die Goldenen Armbänder*, Gorontalosch) er uit. De inleiding, die ik mij niet herinner, elders te hebben aangetroffen, is verward en fantastisch; maar in het verdere verloop van het verhaal ontdekt men duidelijk het zoo merkwaardige thema van den *Dankbaren Doode*. Dit sprookje komt voor in twee hoofdvormen: in den eersten, die blijkbaar de oudste is, bewijst een reiziger de laatste eer aan het lijk van een man aan wien men een begrafenis had geweigerd, omdat hij schulden had nagelaten. Later ontmoet hij een geheimzinnig persoon, die aanbiedt hem rijk en gelukkig te maken, op voorwaarde dat zij alles wat zij verkrijgen samen zullen deelen; die persoon staat den reiziger bij in het avontuur der bevrijding van een schatrijk meisje dat, reeds herhaaldelijk uitgehuwelijkt, steeds haar bruidegom in den eersten huwelijksnacht zag ombrengen door een daemon of draak, waardoor zij bezeten is. Dit heldenfeit wordt volbracht, de draak gedood en de reiziger de man der geredde bruid; maar nu eischt de onbekende, volgens de overeenkomst, de helft der vrouw; de jonge man heft het zwaard op om haar in tweeën te kappen (houwt haar zelfs in tweeën, volgens één lezing): daar komt uit haar mond nóg een draak te voorschijn, die hem onfeilbaar zou hebben gedood, zonder de list van den reisgenoot, die zich nu doet

kennen als de schim van den ter aarde bestelden doode.

De andere lezing, die welke wij in het Gorontalosch terugvinden, heeft geheel het karakter van een zeemanssprookje. Een jong koopman onderneemt zeereizen. Gedurende zijn eerste reis koopt hij het mishandeld of onbegraven lijk los van iemand die schulden had nagelaten; gedurende een tweede reis koopt hij eveneens een prinses los die door roovers was weggevoerd of op het punt geofferd te worden aan een monster en die hij naar zijn vaderland medeneemt. Bij een derde reis laat hij haar achter, maar neemt borduurwerk mede, door de prinses vervaardigd, en dat door haar ouders, in wier land hij aankomt, herkend wordt als het werk hunner dochter.[1)] Men haalt den redder dankbaar in, hij zal de prinses huwen. Hij keert naar zijn land terug, om haar af te halen; een hooggeplaatst persoon van haars vaders hof vergezelt hem. Gedurende de reis, als de prinses goed en wel aan boord is, wordt de jonge man door den jaloerschen hoveling, die zelf met de prinses wenscht te trouwen, overboord geworpen. Hij redt zich op een onbewoond eiland. Daar ontmoet hij, na eenigen tijd, een geheimzinnig wezen, dat hem verhaalt dat de prinses, intusschen bij haar ouders aangekomen, op het punt is, met den hoveling te trouwen; de persoon biedt zich aan, den jongen man aanstonds ter plaatse te brengen, op voorwaarde dat deze al wat hij verkrijgt met hem zal deelen. Hij vindt zich inderdaad plotseling overgebracht aan het hof zijner bruid en huwt haar, juist vóór het te laat is. De geheimzinnige helper verschijnt evenwel na eenigen tijd en eischt in sommige verhalen de helft der vrouw, in andere (ook in de lezing uit Celebes) de helft van het kind, dat de prinses ter wereld heeft gebracht. Als de jonge man bereid is zijn woord gestand te doen en het liefste wat hij heeft in tweeën te kappen, ziet de helper van zijn eisch af en doet zich kennen als de schim van den losgekochten doode.

Dit slot is in het Gorontalosch, waar het kind werkelijk wordt opgeofferd, geheel verminkt; ook in andere opzichten heeft het verhaal uit Celebes geleden. De inleiding, die

1) In sommige lezingen van het sprookje komen andere herkenningseekens voor; maar het borduurwerk, dat men in het Gorontalosch terugvindt, wordt zeer vaak aangetroffen.

moet verklaren hoe de vader van den jongen koopman aan zijn fortuin gekomen is, hoort niet bij het verhaal en schijnt onbegrijpelijk; in plaats van één doode die door den reiziger wordt losgekocht, zijn er verscheidene, wat de zaak noodeloos kompliceert. De trek dat de jonge man door den doode bij zijn bruid wordt gebracht op het oogenblik dat zij op het punt is een ander te huwen, is uitgewischt; en het is evenmin duidelijk dat de geheimzinnige personen die hem op het eiland komen helpen, de schimmen zijn der beweldadigde dooden. Toch is de algemeene gang van het verhaal herkenbaar, en het feit dat het in den Archipel wordt aangetroffen in de hoogste mate merkwaardig.

Een Duitsch geleerde, Max Hippe, die eenige jaren geleden[1)] de verschillende lezingen van de sage van den Dankbaren Doode vergelijkend bestudeerde, kwam namelijk tot de slotsom dat de verhalen waarin het thema is uitgewerkt tot een zeemanssprookje en de loskoop eener prinses de spil is waar alles om draait, niet direct samenhangen met de oudere lezing waarin van het door daemonen bezeten meisje spraak is, maar met een andere lezing, die als sprookje zeer zelden, maar als vertelling of roman in de middeleeuwsche litteraturen des te veelvuldiger wordt aangetroffen, en waarin de held niet een koopman is, maar een ridder, die, na bijna al wat hij bezat te hebben verspild, zijn laatste geld weggeeft om een mishandeld lijk los te koopen en ter aarde te doen bestellen. Ook hij ontmoet een geheimzinnigen reisgenoot, die aanbiedt hem te helpen, op voorwaarde dat hij wat hij verkrijgt met hem zal deelen. Die helper doet hem overwinnaar zijn in een steekspel, waarvan de prijs de hand eener vorstin is. Is de ridder eenmaal in het bezit zijner vrouw, dan komt de helper de helft vragen der vrouw, en als de ridder er ten laatste in toestemt zijn vrouw in tweeën te kappen, verklaart de ander dat hij enkel zijn trouw op de proef wilde stellen en doet zich kennen als de geest van den door des ridders tusschenkomst begraven doode.

Dit verhaal is veel eenvoudiger dan het zeemanssprookje en komt in hoofdzaak met het primitieve sprookje overeen;

1) *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, dl. 81 (Jaargang 1888 dl. I), p. 141 vgg.

het voornaamste verschil is dat het steekspel, echt-middeleeuwsch, in de plaats is gesteld voor het dooden van den draak of daemon die het meisje vervolgt, en dat dienovereenkomstig de slot-episode, het in tweeën kappen der vrouw, niet meer een list is om haar voor goed te verlossen van de monsters waardoor zij bezeten is, maar een middel om de trouw van den ridder op de proef te stellen. Het zeemanssprookje daarentegen ziet er zeer gekompliceerd uit: bij de primitieve episode van het begraven of loskoopen van een lijk heeft men een andere goede daad van den held gevoegd: het loskoopen eener gevangen prinses (episode die voorkomt in verhalen die met den 'dankbaren doode' niets gemeen hebben). De doode komt hier niet tusschenbeide om den held aan een vrouw te helpen; hij treedt eerst later op, in de derde episode, die duidelijk de inwerking verraadt der verhalen, in de middeleeuwen zoo populair, van den zwerver die, door bemiddeling van Duivel of toovenaar, op bovennatuurlijke wijze naar zijn vaderland wordt teruggebracht op het oogenblik dat zijn vrouw genoodzaakt wordt in zijn afwezigheid haar hand aan een ander te schenken. Eindelijk is de slot-episode, de eisch van den Doode, de loyauteit van den held en het in tweeën kappen der vrouw, in de meeste lezingen en ook in de Gorontalosche, zóó gewijzigd, dat niet de helft der vrouw, maar die van haar kind wordt geëischt: hier staan de zeemanssprookjes alleen tegenover de primitieve en bijna alle middeleeuwsche lezingen.

Zijn deze opmerkingen juist, - en het is vooral de slotepisode der loyauteit van den held, die ons noopt het zeemanssprookje van de middeleeuwsche lezing afhankelijk te verklaren en ons verbiedt aan te nemen dat de twee verhalen onafhankelijk van elkander ontstonden uit de oude vertelling van de door een daemon vervolgde bruid, - zijn deze opmerkingen juist, dan moeten wij aannemen dat, terwijl dat primitieve sprookje zeer hoog opklimt, daar het blijkbaar werd geëxploiteerd door den Joodschen schrijver van het boek Tobias,[1)] het zeemanssprookje, ontstaan onder den invloed

1) *Tobias* bevat, ondanks de bewering van Hippe (p. 178, noot, van diens verhandeling) duidelijke sporen van de slot-episode der verdeeling van het verworvene: vgl. v. 2 en 5 van hoofdst. XII der Grieksche redaktie; reeds Renan vestigt op dit punt de aandacht, *Origines du Christianisme*, VI, 560. Wij kunnen dus aannemen dat die zoo gewichtige episode van het gelijk deelen behoord heeft tot den oudsten, voor ons bereikbaren, vorm der vertelling.

der lezing die de zuiver middeleeuwsche gegevens bevat van steekspel en riddertrouw, in het Westen werd uitgedacht, en moeilijk hooger opklimt dan de XIIe of XIIIe eeuw, bloeitijd der middeleeuwsche beschaving.[1] Het Gorontalosch verhaal, zijn wij genoodzaakt te onderstellen, is uit het Westen naar Indonesië gekomen, misschien door tusschenkomst van Arabische zeevaarders, en wel in betrekkelijk moderne tijden. Al neemt men gewoonlijk aan dat alle vertellingen uit 'het Oosten' naar het Westen zijn gekomen, - en met de primitieve lezing van den 'Dankbaren Doode' schijnt het inderdaad het geval te zijn geweest, - in de werkelijkheid kan, in vele gevallen, het tegenovergestelde hebben plaats gehad.

Deze voorbeelden volstaan om te doen zien, tot welke belangrijke onderzoekingen en vragen de door den heer Bezemer bijeengebrachte verhalen aanleiding geven.[2]

Mei 1904.

G. BUSKEN HUET.

1) Het zeemanssprookje is in ieder geval ouder dan het midden der XVIe eeuw: men vindt het reeds, in slechten vorm, in de *Notti* van Strapatola (1551).

2) Ik geef nog eenige korte aanduidingen: *Volksdichtung* 149 vgg. schijnt gedeeltelijk een zeer bedorven lezing van *Der geireue Johannes* der gebroeders Grimm; zie vooral p. 153. - *Volksd*. 248: held en helpend dier worden op dezelfde bovennatuurlijke wijze geborven; vgl. over dergelijke verhalen Hartland, *the Legend of Perseus*, I, 72. - *Volksd*. 254: behoort tot den cyclus van verhalen die men zou kunnen noemen: de schijn-beschadiging en de schijnvergoeding of schijn-boete; vgl. een belangrijke noot in Rohde, *Der griechische Roman*, 370, en Liebrecht, *Zur Volkskunde*, 33 en 503. - *Volksd*. 310: hart van een wondervogel dat, gegeten, den eter macht of rijkdom bezorgt; vgl. Luzel, *Contes popul. de la Basse Bretagne*, III, 50, vgg.
P.S. De schoone studie van Gaston Paris (in *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, jaargang 1903) over het in den aanvang van dit artikel behandelde thema der 'ondankbare en trouwelooze echtgenoote' kon ik ongelukkig eers machtig worden toen dat gedeelte reeds afgedrukt was.

Verzen.

I.

Ik hoor der menschen zonen en hun bruiden
Maar in uw lust- en bloei-bewuste tijden,
Liefde, de schoonheid van uw naam belijden
En, zuivre klokken, over de aarde luiden.

Maar geen of weinig drinkt uw diep beduiden
Door bitterheid ook van bezonken lijden,
Maar uit berusten half en uit benijden
Weet ik hen dagelijkschen slaapdrank kruiden -

Ik heb altoos den ijlen slaap gehaat
Die geen verkwikking brengt en nieuwe krachten.
Laat wakker mij, maar met u overnachten,
Dan groet ik blijder iedren dageraad;
En saam met u den laatsten slaap verwachten,
Die rusten zij van u voorgoed en laat.

II.

Ook aan u-zelf zal ik u niet verraden,
Gods waarheid niet verloochnen voor Gods schijn
Om reeden dronk van uwer oogen wijn,
Om zilverlingen van éendags-genaden.
Mijn oog kan nooit de doode spiegel zijn,
Die onverschillig kaatst het goede en 't kwade
En schoon en onschoon in zijn blinde bladen
Glas-overtogen vlies-dun metallijn.

En of gij levendrood op aarde gaat
Terwijl schijndood in mij en bleek bestorven
Uw ander wezen boven aarde staat -
Eens zeker keert en zoekt gij moêgezworven
Uw zelf bij mij terug, - o eer 't herrijze
Tot stralend zijn in eeuwiger paleizen!

III.

Daar bleekt de morgen door 't gegolfd gordijn
Als rees een groote bloedelooze maan
Achter vloeibaren nevel, in wier schijn
De dingen als verzielde schimmen staan.

In verren stadstuin kraait de naaste haan...
Waarom scheidde ik zoo vroeg van 't licht festijn
En liet Slaaps blijde tafelen gelaên
Met roode vruchten en gekruiden wijn?

Ik zie de doode stad door 't venster. Diep
In 't Oosten wordt de witte nevel gulden...
Hoe zult gij ooit den langen dag gedulden,
De eindlooze som des Levens, opgemaakt
Uit zooveel nachten die verdriet doorwaakt,
En al de morgens die geluk versliep?

IV.

Door u bemin ik werelds oudre dagen,
Der hooge dooden zoete en reine zeden,
Voor-openbaringen van u, die zagen
Zangers wier hartstocht echo-bruist door 't heden.

Uit u bemin ik in hun donkre steden
Dit menschdom krielend in wanhopig jagen,
In u 't geluk dat rijper toekomst drage
Wen schooner volk op schooner aard zal treden.

Tot nu had ik alleen de zon bemind
En de aarde en al haar groen en welig kruid
En God, - maar die heeft lang in avondwind
In bloemen veel, in oog van lachend kind
Mij onmiskenbaar zekerlijk geduid
Dat 'k aan zijn hart om u genade vind.

V.

Uit langen zomerdag van zonne blind
Beurt de aard haar groen en korenblond gelaat
Naar 't innig licht dat al de heemlen bindt
In schaduwloos verheerelijkten staat.

In 't ademloos geblaêrt roert de avondwind.
En in de oneindigheid die opengaat
Voor oogen van verhelderd voelen vindt
De blijde wil den weg ter heldre daad...

O zoo te loopen door dit zalig land,
Een man die dood zich leeft in 't overmoedig
Geluk van schoonheid die niet minder wordt,

Sinds, Liefde, uw schoonheids laaie dagebrand
Ligt over aarde en hemel uitgestort
Als water in een landschap overvloedig.

VI.

Twee dingen zijn er die ik niet bevat
En bid dat ik ze nooit ten einde wete,
Die, eeuwig mijn, mij nooit méer zijn bezéten
Dan d'eersten dag dat ik er deel aan had:

Verlangen groeit een altijd grooter schat
Uit lust waartoe geen sprankel werd vergeten,
En nieuwe oneindigheden ongemeten
Duizlen voor elke schrede die ik mat:

Twee helle vaten met genâ gevuld,
Die heimlijk in elkander overvloeien
Den schijn van zon en maan die heemlen guldt,
En Gods diep licht waarin zijn zielen bloeien
Naar Liefde, 't eind van alles en 't begin:
Gods schoone wereld en uw ziel daarin.

VII.

In d' eigen oogenblik dat Liefde zeî:
Daar is geen dood, - daar rees Dood op en sloeg
Met starren slaap het leven dat zij droeg
Dichtst aan haar boezems eeuwigwarme tij.

Eén enklen hartslag lang terwijl zich leî
Zoo na zijn kille ontvleesde handpalm, joeg
Huivring haar aan, toen sloot zij de innige voeg
Der armen dichter, en ging rijk en vrij.

Haar neêrgebannen, zon- en maanvergeten
Oogen gewaarden niet de gierge grijns
Waarmeê hij wachtte zijn gezetten cijns.

Zij sprak: Was dit de dood die scheidt en rooft?
Van nu af weet ik wat ik heb geloofd, -
Alleen: veel zoeter is geloof dan weten!

VIII.

Schoon ben ik, stervling, als een steenverstarde droom;
Mijn borst waar elk zich beurtelings te bloede griefde,
Moet iedren dichter wel vervoeren tot een liefde
Zooals de doode stof zoo eeuwig en zoo stom.

Een onbegrepen sphynx zit in 't azuur ten troon ik;
'k Draag om een sneeuwen hart der zwanen blanke schijnen;
Ik haat bewegen dat de rust verstoort der lijnen;
En nimmer weenen doe 'k, en nimmer lachen toon ik.

Mijn dichters zullen immer voor mijn grootsche standen
Die 'k lijk te borgen van der kunst fierste gebaren,
In studie streng en kuisch hun bloed en leven branden;

Want om te boeien de gedweeheid dier minnaren
Heb 'k, zuivre spiegels die al dingen schooner reeden,
Deze oogen mijn, dees wijde en eeuwge helderheden.

(BAUDELAIRE.)

IX.

Ontwaakt van zoo nabij den dood,
Vind ik in kring en wacht gewend
U aller oogen kleur- en glansbekend,
En in uw handen blank en rood
Van wijn en brood?

Breekt niet, maar schaduwt en ontdicht
Een korte poos den klaren ring,
Legt op mijn oogen uwer handen zegening -:
Ik schroom te zien mijn eigen bleek gezicht
In zooveel licht.

Tusschen uw jonge hoofden schijnt de blanke dag,
Weldadig-kleurelooze droom....
Vreemd, door zoo roode droomen als ik zag,
Redden mijn oogen nog hun teêren schroom
En reeden lach...

Zij namen al den leeftocht dien ik had,
Maar, meer dan 'k hopen dorst,
'k Voel in den buidel van mijn borst
Kloppen veel rijker voller schat
Dan ik omvat.

Zoo laat, zoolang wij zijn op 't pad,
Me uw stillen gast in d' armen schijn,
En ik zal eens uw gastheer zijn
Bij ander brood en andren wijn,
Wanneer wij komen in de groote stad.

X.

Langs de lampverlichte straten,
Onbewust als ademhalen,
Tusschen vreemde menschgelaten,
Loop ik avondlijk te dwalen.

Doffe wanden wijken. Leef ik
Dieper of ondieper leven? -
Licht door lichte wezens zweef ik
Als gezamenlijk geheven.

Oogen peilen, oogen stralen
Van gedachten vluchtger, lichter
Dan waar woorden van verhalen
In de wijzen van den dichter.

Wondere geheimen kelken
Rooder monden volle boorden -
Schromen voor het ras verwelken
Der ontbloeide bloemewoorden.

Kussen konden wij en dansen
Al nachts glansbeslagen uren,
Maar wij kiezen ons verschansen
In dit klare koele turen

Waar wij geven en ontvangen
In en uit onze eenzaamheden
Schatten nooit bekend verlangen,
Levens zuivre diepste reden.

XI.

Ben 'k zooveel rijker dan ik was, ineens?
Dan gistren en eergistren toen de zon
Vanachter d' eigen donkren bergwand sprong
En overgoot hetzelfde lentedal
Met gloriën van kleur en morgenstond;
En liet mij eenzaam maar en onbedeeld
En bleek-afgunstig in den gouden dag
Naar 't eenig ding dat ik ooit heb benijd,
Den overvloed die mensch en vogel dringt
Zingen of stamelen naar Gods oneindigheid -

Wat macht beroerde in stilten van den nacht
Met wonderstaf den strakken starren wand,
Dat overal waarheen ik de oogen open,
Schoonheid uit alle dingen straalt en weent
En regent, koele wolkgegaêrde dauw,
Naar diepe dorstge bedding van mijn ziel,
Zooals de beken in dit vreemde land
Door boom- en wijngaard al den nacht en dag
Murmelend haasten naar de kloof van 't dal
Tot blijden breeden kolkbebloemden stroom?

Ik weet het niet; want stil en onbemerkt
Als onze tranen zijn, is onze heerlijkheid.
Maar blij bedenk ik in dit morgenvolle licht
Hoe ieder wezen niet zijn diepste zelf
Versluiten kan en openen naar keur,
Maar lichter handen doen dat goddlijk werk.
En voel den klaren glimlach van mijne oogen
Als koele wolk over den fellen glans
Waarlangs onwetend-veilig in doorzonde schaûw
De schoone stille blijde menschen gaan,
Mijn eigen volk, en dat ik weêr kan minnen.

P.C. BOUTENS.

Uit den schoolstrijd.

Op het dorp, waar ik werd grootgebracht, was omstreeks 1850 ééne school en ééne kerk.

Nu zijn er vijf scholen en drie kerken.

Dat teekent.

Hier eenige herinneringen uit den tijd tusschen toen en nu.

Ik zat nog op de schoolbanken, toen vele Protestanten den ‘Goeden Vrijdag’ voor het eerst ‘als Zondag’ wenschten te beschouwen.

De ‘bovenmeester’ vertelde 's morgens de terechtstelling voor Kajafas, het heenvoeren naar Golgotha....

Om halftwaalf eindigde de morgenschooltijd, als altijd met een gebed; maar toen voelden we iets vreemds in meesters stem.

‘Als je me plezier doen wilt,’ zei hij daarna, zacht sprekend, ‘moet jullie van middag voor schooltijd niet spelen.’

't Was mooi, zonnig weer. Een driehonderd kinderen waren omstreeks halftwee op het plein voor de school....

Niemand speelde: in groepjes zaten we bij elkaar in het zand.

Neen, we begrepen niet alles; maar er hing eene hooge stemming om ons heen.

Ook in de choleradagen van 185..

Ik hoor onzen meester nog psalm 91 bespreken en ons van den ernst der tijden doordringen, ons een gevoel van veiligheid geven.

‘Gij hebt geen pest te schromen.’

Ik herinner me nog, dat me duister bleef:

‘Zijn waarheid u ten beukelaar,
En ter rondas (zal) verstrekken,’

maar 's meesters toon, zijne houding deed ons beseffen:

‘Gij zult aan d' een en d' and're hand,
Tienduizenden zien vallen;
Terwijl gij, in gerusten stand,
Bewaakt blijft boven allen.’

Zijne houding vooral....

In eene achterbuurt, waar veel menschen aan ‘de ziekte’ stierven, was de vrees voor besmetting zoo groot, dat niemand de lijders durfde opzoeken; wat noodig was, werd om den hoek van de deur neergezet; men wilde niet helpen begraven.

Toen ging onze meester de huizen binnen en reikte laafnis, waar die noodig was.

Met den dominee legde hij een lijk in de kist.

Maar weggedragen hebben zij 't niet, want toen kwamen anderen....

Ik sprak van een onderwijzer van de openbare school.

We schreven 1853, het jaar, waarin heel wat ‘onheilig vuur op het altaar des vaderlands werd geofferd’; het jaar, waarin met politieke bedoelingen de ‘christen’ werd opgezet tegen den ‘christen’, omdat hij ‘op een anderen berg aanbad.’

Neen, op de school, die ik bezocht, werd daarover niet gesproken; maar wèl gingen jongens van elf, twaalf jaar mee met de boeren-kerkeraadsleden op hun tocht buiten de kom van de gemeente om handteekeningen te verzamelen op een verzoekschrift aan den Koning om de nieuwe regeling van het kerkbestuur bij de Roomschen niet goed te keuren.

De jongens wedijverden wie de meeste handteekeningen op zijne lijst zou hebben.

Op een boerenerf stond eene meid aan de waschtobbe.

- Heb-je ook een hekel aan de Roomschen?

- Of ik! Aan dat gemeene volk!
- Hier, zet dan je naam eens op dit papier!
- Waarom?
- Ze willen de Gereformeerden weer laten verbranden en nu vragen we aan den Koning dat te beletten.'

En toen kwam er een groote zeepsoparm op de lijst en zette....een kruisje: requestrante kon lezen noch schrijven.

Het gevolg van de agitatie, toen door de Calvinistische Heeren gewekt, kon men o.a. nagaan bij de jeugd, die de 'vuile papen' uitjouwde; die geloofde, wat een vers uit de stad meegebracht, vertelde:

> Ze hebben 't weer, voorwaar, gezworen,
> Om al wat geus en ketter heet
> Weer te vervolgen, als te voren
> Hier een Granvelle of Alva deed.

Een zoo beschuldigde klaagde bij onzen meester.

'Zeg, dat ze het niet doen mogen,' zei deze eenvoudig; maar den volgenden Zaterdag werd de gelijkenis van den 'barmhartigen Samaritaan' verteld. Het verhaal werd voor de omstandigheden eenigszins gewijzigd; maar ik verzeker: de gewenschte indruk werd gemaakt: de schuldigen oordeelden zich zelf.

Weer zie ik hem voor me, dat klein verschrompeld mannetje, dat ons aan de Rijkskweekschool 'Bijbelsche geschiedenis' gaf; hij had iets heel-klein-burgerlijks, als men hem loopen zag met zijne kleine dribbelpasjes.

'Dag jongelui,' klonk het bij zijn binnenkomen. Even stond hij stil en dan, zacht sprekend: 'willen we beginnen?'

We waren een en al aandacht; 'k geloof niet altijd uit belangstelling in zijn onderwerp; maar om hem. 't Was geen ontzag, geen vrees. Je kon niet anders zijn bij hem. 't Was zijne belangstelling in de stof; zijne begeerte om die op ons den gewenschten indruk te doen maken; zijn zichzelf wegdenken.

Eens haalde een van ons eene aardigheid uit.

'Waarom doe je dat?' Zacht uitgesproken maakte het een sterken indruk. Het bleef ook de eenige maal, dat zoo iets beproefd werd.

'k Hoor hem nog in zoo menig verhaal: hij kon 't zoo leuk zeggen; nooit bijzonder ernstig, waarschijnlijk, omdat hij 't altijd was.

Mogelijk zouden zijne voorstellingen en verklaringen geen genade vinden bij vele voorgangers van tegenwoordig; wij droegen zijne woorden mee, het leven in.

Zoo, als hij vertelde van Simson, den sterke, die zijne gelofte schond en daardoor zijne kracht verloor: ‘geloof aan je roeping; blijf trouw aan je voornemen om het goede te bevorderen; je zult bergen verzetten.’

Zoo, sprekend over Elia op Horeb. De Heer verscheen niet in een grooten en sterken wind; niet in de aardbeving, noch in het vuur....

Na het vuur het suizen van eene zachte stilte! De Heer gaat voorbij.

‘Begrijp je dat, jongelui? Je komt in je leven wel eens te staan tegenover menschen, die niet al te vriendelijk tegen je zijn, tegenover andersdenkenden.

In het suizen van eene zachte stilte was de Heer!’

We waren in de dagen voor ons ‘aannemen’ nog al ingenomen met onze nieuwe kleeren, vooral met den hoogen hoed, dien we voor het eerst zouden dragen, maar een van mijne vrienden sprak uit, wat we allen voelden: ‘ik vind het naar, dat ik telkens aan die kleeren denk!’

Toen we voor het laatst bijeen waren, nadat het onderzoek bij den dominee was afgeloopen, bad onze onderwijzer: ‘Leid ze niet in verzoeking, Heer! Doe het om mijnentwil. Ik houd van ze, want ze willen zoo goed.’

Later, als de verzoeking opkwam iets minder goeds te doen, heb ik zijne goedige oogen me nog dikwijls zien aankijken en hem hooren vragen: ‘Waarom doe je dat?’

Hij was onderwijzer aan eene openbare kweekschool.

Na het verkrijgen van mijne eerste akte als onderwijzer, was ik twee jaren op een boerendorp werkzaam onder leiding van K., een oud man.

Wat staat hij me, nu ik dit schrijf, weer helder voor den geest.

Onder een paar borstelige wenkbrauwen keken kleine, scherpe oogen je aan, tot ze alles van je wisten.

Dorpsgenooten zullen den nu-reeds-lang-gestorvene ook weer voor zich zien, als ik ze herinner hoe mooi hij in de kerk de psalmen kon voorlezen.

Hij zong ze.

En 's zomersavonds zat hij op eene bank voor de school en blies op eene dwarsfluit, en zijne kinderen en wij, ondermeesters, zongen mee of luisterden. En als dan de sterren opkwamen en er telkens weer nieuwe flonkerden, verschenen dorpsgenooten aan de deuren; vele vroegere leerlingen slopen naderbij en zoo gebeurde het, dat een paar honderd menschen om hem heen stonden en velen meezongen.

Soms werd een ‘psalm’ of ‘gezang’ aangeheven.

De ‘gezangen’ waren nog niet uit den Booze; de ‘gemoedsbezwaren’ daar nog niet ingevoerd.

Men moest hem hooren vertellen; op den 3^{en} October, op den 18^{en} J u n i maakten zijne leerlingen het beleg van Leiden, den slag bij Waterloo mee. Er werden geen platen gebruikt; maar ze zagen den prins van Oranje op eene deur wegdragen; den jongen naar de Lammenschans sluipen en van de hutspot smullen. Ze hielpen Lambert Melisz zijne moeder over het ijs in veiligheid brengen. Ze zagen den Roomschen schout voor den dag komen uit dezelfde spinde, waarin de vrouw vroeger haar Protestantschen man verborgen had; ze genoten van haar antwoord op de vraag van den schout, of ze niet bevreesd was geweest, dat zijn vervolgers hem vinden zouden: ‘neen, want gij hebt mijn man daar ook niet ontdekt.’ Ze leden met de gemartelden door den geuzenbloedraad in Noord-Holland evenzeer als met de gefolterden door de Spanjaarden en leerden in het voorgaan van de laatsten wel eene verklaring, volstrekt geen goedkeuring zien.

Maar dat alles niet, dat niet in de eerste plaats, verschafte hem den bijna onbegrensden eerbied van de dorpelingen.

Ook niet, dat hij zooveel ongelijksoortige werkzaamheden tot aller tevredenheid verrichtte.

Hij was de vraagbaak van de geheele gemeente en maakte verzen.... met Nieuwjaar, voor iedereen, tegen vergoeding van een dubbeltje als ze geschreven werden op een velletje

gewoon postpapier; van een kwartje op papier met een gouden randje; bij bruiloften en feestvieringen voor drie gulden, òf, als er bestelde bijzonderheden in voorkwamen, b.v. dat de tarwe heel veel opgebracht had, voor vier of vijf gulden; bij een jubileum van den dominee met het opschrift: ‘Hora ruit!’ zelfs tien gulden.

Hij was de beste vliegermaker van het dorp en leverde daarvoor goud- en zilverpapier; ook was hij klokkeluider; - de dood van Willem II in '49 gaf een aardig extratje, want voor buitengewone gelegenheden, die niet in de instructie vermeld werden, moest afzonderlijk betaald worden! Ook stovenzetter. Voor drie gulden per winter leverde hij bij elken kerkdienst een kooltje vuur. Voorzanger; leverancier van den wijn voor het ‘Heilig avondmaal’, waarvan het restje na kerktijd door voorzanger en diakenen werd opgedronken. Hij hield de trouw- en doopboeken bij en was secretaris van het ‘Nut’ en hield in de vergaderingen om den anderen keer eene voorlezing en eene bijdrage. Hij hield aanteekeningen voor het meteorologisch instituut te Utrecht.

Maar voornamelijk had men algemeen ontzag voor hem om zijn steeds bereid zijn iedereen te helpen.... zonder vergoeding; om zijn merkwaardig kalm blijven in alle omstandigheden.

Daar stormde even na twaalf uur de wethouder-timmerman de school binnen.

Zijn zoon moest met verscheidene andere jongens blijven. Zijn vader had hem laten halen; maar ten antwoord gekregen, dat zijn zoon even als andere jongens moest blijven afmaken wat verzuimd was.

- Wat verbeeld-jij je wel, om mijn jongen te houden, als ik hem laat halen!
- Hij heeft het werk niet gemaakt, dat opgegeven was.
- Dat dondert niet! Alla, mee!’ Dit laatste tegen zijn zoon.
- Leeman, ik verzoek u dat niet te doen. 't Is niet goed voor uw zoon en ook niet voor de andere kinderen.
- 'k Heb met jou praatjes niets te maken. Ik zal jou wel leeren! Vooruit jongen!’

Ik stond dicht bij mijn patroon om hem te helpen beletten.

Hij bewoog zich niet en vader en zoon vertrokken.

De andere jongens en ik keken onzen meester aan...

Hij sprak geen woord en zag stil het werk van de kinderen na.

Den volgenden morgen voor schooltijd ging het gerucht, dat de wethouder plotseling ernstig ziek was geworden. Ik zei het aan den patroon.

- Dan ga ik er even heen,' antwoordde hij.

De leerlingen vertelden mij, dat ze den 'bovenmeester' bij den timmerman hadden zien ingaan.

'Ik weet het', zei ik; 'hij is ziek!'

Dien morgen eerst begreep ik goed de woorden van onzen onderwijzer aan de kweekschool: 'In de zachte stilte was de Heer!'

En nu krijg ik weer eene kleur, als ik denk aan dien middag, toen ik bij bakker B. voor de deur zat.

Mijn goede meester was voor goed heengegaan.

Kwam het, omdat iedereen altijd met zooveel ingenomenheid over hem sprak en ik alleen van zijn dagelijksch werk getuige was, of... was het de lust om aanmerking te maken op ouderen, die somtijds jongeren kenmerkt? In elk geval, mijn bakker leerde het me af.

Ik vertelde hem, dat meester K. wel eens een briefje schreef of in zijn huis wel eens een kop koffie ging drinken... onder schooltijd!

- Jan', zei B. tegen zijn schoolgaand zoontje, 'ga een eindje verder weg spelen; de meester en ik kunnen elkaar niet goed verstaan.'

Daarop tegen mij: 'ga nu maar voort met je kwaadspreken!', en toen ik zwijgen bleef: 'bak jij zelf je brood maar goed; je zult aan je eigen verantwoordelijkheid genoeg hebben.

Wil ik je eens wat vertellen van jou slechten meester? Hij had een broer, die hem bestal en daarna belasterde.

Toen die broer gevaarlijk ziek werd, ging jou slechte meester hem oppassen, nacht en dag.

"Dat is een zwaar werk voor je geweest, meester," zei ik hem.

“Ja,” antwoordde hij, “om mijne kinderen; maar ik heb zooveel mogelijk voorzorgen genomen tegen besmetting.”

“Neen... kostte het je voor je zelf geen strijd?”

Hij keek me aan en knikte.

“Ja, maar ik kon het niet laten.”

Jou slechte meester was een waar christen,’ zei mijn orthodoxe bakker. ‘Bak jij je brood maar zoo goed, als hij.’

K. was hoofd van eene openbare school.

Te S., waar ik later geplaatst werd, vertelden wij, jonge onderwijzers, om de beurt voor twee klassen. In den regel, zoo luidde het voorschrift, moest ons verhaal eene zedelijke strekking hebben, en zoo ontleenden wij onze stof ook aan de ‘Bijbelsche geschiedenis’; maar er werd ‘geheel vrij’ verteld.

Hebben we misschien de bedoeling of de beteekenis van het oorspronkelijk verhaal niet altijd juist teruggegeven, we trachtten tot goed-zijn te wekken, niet om de stoffelijke belooning, die somtijds, maar om het aangename bewustzijn, dat altijd volgt. Waar in den loop van eene week iets leelijks was gedaan, poogden we naar het voorbeeld van Nathan de schuldigen zich zelf te doen oordeelen.

Een jongen had eene verzameling albasten knikkers, alle met een rood aartje. Op zekeren morgen ziet hij er zoo een in de handen van een kleineren knaap. Hij pakt hem af en loopt er hard mee weg.

- Had je dat van J. gedacht?’ vraag ik mijn confrater.

- 'k Zal 't hem Zaterdag afleeren,’ zei hij en hij vertelde... de geschiedenis van David en Bathséba.

Ik hoop, dat er onder de tegenstanders van de openbare school zijn, die de wenkbrauwen fronsen: ik heb de geschiedenis, zooals ze in Samuel II, hoofdstuk XI voorkomt, hooren verhalen aan kinderen van tien en elf jaar! Evenwel niet door een ‘openbaar’ onderwijzer.

Hoe mijn confrater het deed?

Er werd van David, noch van Bathséba gesproken.

Na een wat langer verhaal zonder bepaalde bedoeling zei hij, op zijn horloge kijkend:

‘We hebben nog tijd voor eene kleine vertelling.

Er waren twee mannen in eene stad, de een rijk en de ander arm.

De rijke had zeer vele schapen en runderen.

Maar de arme had gansch niet, dan een eenig klein ooilam, dat hij gekocht had, en had het gevoed, dat het groot geworden was bij hem, en bij zijne kinderen te gelijk: het at van zijne bete, en dronk van zijn beker, en sliep in zijnen schoot, en het was hem als eene dochter.

Toen nu den rijken man een wandelaar overkwam, verschoonde hij te nemen van zijne schapen en van zijne runderen, om voor den reizenden man, die tot hem gekomen was, wat te bereiden; en hij nam des armen mans ooilam, bereidde dat voor den man, die tot hem gekomen was.'

'Hoe gemeen!' riep de kleine David op de schoolbank.

Zonder dat iets meer gezegd werd, gingen de leerlingen naar huis, behalve J., aan wien verzocht werd de boeken te helpen opruimen. Wat volgde, begrijpt men.

Zoo gaven andere gebeurtenissen uit het leven van onze schooljeugd aanleiding tot een verhaal over Sem en Jafeth, die de verkeerdheid van hun vader verbergen; over Abraham, die Lot kiezen liet of hij ter rechter- dan ter linkerhand wilde gaan, toen er twist tusschen hunne herders was gerezen; over Jozef, die kwaad met goed vergold; over Ruth, die hare schoonmoeder in het vreemde land trouw bleef; over de vriendschap van David en Jonathan; over Davids edelmoedigheid tegenover Saul; de verloochening van Petrus, voorbeeld van valsche schaamte. Zoo werden enkele gelijkenissen verteld en tal van voorschriften en vermaningen van den Grooten Meester in verhalen gebruikt.

Om den eigenaardigen zinsbouw en de voor onzen tijd vreemde woordenkeus gebruikten we betrekkelijk weinig de woorden van den Bijbel; veelal werd eene vertelling bedacht uit het kinderleven, die als voorbereiding dienen kon van het gewijde verhaal.

Wat werden we dikwijls teleurgesteld! Wel bespraken we met elkander de meer of mindere geschiktheid van het onderwerp; maar we overschatten zoo vaak de kennis onzer leerlingen, en.... waarschijnlijk ook ontbrak het ons, jonge menschen van 21, 22 jaar, aan voldoende levenservaring. We hebben ons gevleid met de hoop, dat veel van het uitgestrooide zaad in goede aarde zal gevallen zijn.

Ook de school te S. was eene openbare.

‘Dat is de openbare school van vroeger,’ zegt men; ‘die is er niet meer!’

Zoo ja, aan wie de schuld?

Er zijn verschillende oorzaken.

Gij, klagers over ongodsdienstigheid, wat heeft den geest van mijn ouden meester, bij wien ik als kind op de schoolbank zat, meer verdreven dan uw gezoek naar schending van de neutraliteit!

Daar kwam hij zitten, 's Zaterdags om elf uur, als ‘de Bijbelsche geschiedenis’ begon, die oud-burgemeester, lid van de schoolcommissie, volger van Groen, achter aan de klasse op eene bank.... aanteekeningen makend.

Wij, kinderen, dachten, dat hij het vertellen ook ‘zoo mooi’ vond!

Nu, na ruim vijftig jaar, herinner ik me weer zoo goed dien morgen, toen de gelijkenis van ‘De verloren zoon’ werd verteld. We hadden medelijden met den ongelukkige, ‘die den draf van de zwijnen at.’

‘U maakt het te erg!’ klonk het van de achterste bank.

De meester hield even op en keek in het boek, dat voor hem lag. Toen ging hij voort: ‘Neen, kinderen, niet erg genoeg; er staat hier: ‘hij *begeerde* zijn buik te vullen met den draf, dien de zwijnen aten; en niemand gaf hem dien.’

Wij zagen *niet* om naar den oud-burgemeester; meesters toon deed ons lijden met den zoo diep gevallene en, gelukkig, ons spoedig verheugen over het slachten van het gemeste kalf!

Eerst later heb ik begrepen, waarom hij daar kwam zitten en welk kwaad hij en de zijnen hebben bedreven.

De wet van '57, vooral die van '78, heeft het aantal onderwijzers vermeerderd; of het gehalte in evenredigheid toenam, zal betwijfeld worden, als men bedenkt, dat de onderwijzers vroeger meestal inwoonden bij het hoofd der school en daar telkens schoolzaken werden besproken; en bij een beperkter getal werden alleen opgeleid wie aanleg of roeping toonden, terwijl later eene gemakkelijke, kostelooze opleiding verlokte om eene spoedige betrekkelijk hooge bezoldiging te verkrijgen.

Er werd geklaagd over de weinige zedelijke ontwikkeling dier jonge menschen; hoe kon het anders, waar ze veelal kwamen uit kringen, die weinig gelegenheid boden tot bespreking en overweging van ethische vraagstukken.

Wat hebt gij, klagers, evenwel gedaan ter verbetering?

Hoevelen noodigen eens per week, als onze schoolopzienerdokter te S., onderwijzers bij zich aan huis en bespreken met hen stukken uit verschillende schrijvers! Hij leerde ons lezen.

De man is reeds lang tot de vaderen verzameld. Wat ben ik hem dankbaar voor zijn schrijven in mijn levensboek; hij beproefde den mensch in ons te ontwikkelen, ons innerlijk te beschaven.

Hoevele godsdienstleeraars volgen het voorbeeld van wijlen Ds. Hoevers, modern predikant te 's-Gravenhage, die, ofschoon van zwakke gezondheid, iedere week een uur beschikbaar hield om met onderwijzers ernstige vraagstukken van het leven te bespreken?

Hoevelen doen als Dr. Cramer, predikant bij de Hervormde kerk te 's-Gravenhage, die reeds jaren voor de leerlingen van de Rijksnormaalschool voor onderwijzers een ‘Bijbelcursus’ houdt?

Wat hebt gij gedaan, wat doet gij, o klagers over ongodsdienstigheid?

Bovendien: de vermeerdering van vakken, die de wet van '57 bracht, heeft ook het karakter van de openbare school helpen veranderen; die van '78 nog meer door van elke school een leerplan te eischen.

Opzettelijke, meer algemeene studie van methodiek was daarvan gevolg en: ieder hoofd had zijne eigen methode; leer- en leesboeken zonder tal verdreven het zedekundig leesboek. Methodiek kwam op den troon en in een hoek raakte art. 33: ‘het schoolonderwijs wordt onder het aanleeren van gepaste nuttige kundigheden dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en *aan hunne opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden*.’

Tweeërlei doel, één middel; twee heerscheressen, één dienstknecht.

In '88 beproefde mijn nu overleden collega Gediking, met den ernst die hem zoo kenmerkte, op de algemeene verga-

dering van het Nederlandsch-Onderwijzers-Genootschap te Arnhem den stroom te keeren. Hij ontwikkelde een ‘leerplan voor de zedelijke opvoeding’. Hij wilde ‘het begrip eener deugd, evenals ieder ander begrip uit voorstellingen doen opbouwen; zoo dat in onderscheidene vertellingen eene zelfde deugd in verschillende voorbeelden aanschouwelijk werd gemaakt’.

Hij meende, dat de tijd voor opzettelijke medewerking aan de zedelijke opvoeding der kinderen noodig, wel aan de vakken van onderwijs mocht worden onttrokken.

Hij werd met groote aandacht aangehoord; zijn plan heette ‘met sympathie te zijn ontvangen’; maar het bleef bij woorden; de ‘dienstknecht’ groeide en groeide en - een der scherpzinnigsten van mijne tegenwoordige collega's spreekt van ‘het juiste standpunt’, als hij op ‘goed onderwijs’ aandringt en het oude vaandel ‘de opleiding tot Christelijke deugden’ niet ontplooit.

Heb ik bij de aanwijzing van de omstandigheden, die de openbare school hebben benadeeld, niet een van de voornaamste vergeten?

‘Denkt ge niet,’ vraagt men, ‘aan den geest van oppositie onder de onderwijzers heerschende, aan de luid uitgesproken socialistische meeningen? Kunnen wij aan zulke menschen onze kinderen toevertrouwen?’

Te bejammeren is het zeker, dat zij, die door hunne oppositie verbetering van het onderwijs bedoelden, soms te weinig angstvallig waren in hunne middelen: woorden en daden, en niet inzagen dat hun toon, nog meer dan hunne meening, velen van onze school heeft vervreemd. Een hard, scherp woord zal tot verweer prikkelen, een zachte, kalme toon tot nadenken brengen.

Te betreuren dat zij, die alle partijen door de kinderen moeten dienen, - en dat zoo heerlijk kunnen, - zich buiten de school onder een strijdvaandel scharen en daarmee hun hoofdtaak schaden.

O, stellig, de onderwijzer heeft dezelfde grondwettige rechten als ieder ander staatsburger; maar hij moet eene dubbele wacht zetten bij zijne lippen: er zitten zooveel kindertjes te kijken en te luisteren! Wat moeten zij denken van den man,

die hen telkens van naastenliefde spreekt en hun vader in soms krasse woorden bestrijdt?

Evenals geestelijken moeten de onderwijzers den indruk maken, dat buiten het gewoel van de vijandige kampen een aantal Roode-kruisdragers zijn, die door hun optreden aan een hoogeren geest herinneren.

Maar, mijn waarde lezer, hebt gij door uw haastig oordeel, door uw soms ongegrond, onchristelijk meeroepen: ‘ziedaar de onderwijzers van de openbare school!’ niet tot verergering van het kwaad bijgedragen?

Hoe weet gij, die zoo stout en sterk oordeelt, op welke wijze die eenigszins luidruchtige onderwijzers *hunne taak in de school verrichten?*

Dàt is toch de hoofdvraag.

Och, wij weten allen: wij Nederlanders houden van parlementje spelen; Germanen, als we zijn, gelooven we zoo gaarne, dat het belang van het vaderland afhankelijk is van ons woord, van onze houding, en vele onderwijzers, die in stilte, bijna onopgemerkt iederen dag bezig zijn, wenschen, misschien verlokt door het gewillig luisterend publiek in de school, ook wel eens op te treden voor meer ontwikkelde hoorders; maar is het rechtvaardig naar de houding daar buiten, - en dan nog van een deel, - het werk daar binnen te beoordeelen?

En dan nog iets.

Is het zoo wonder, dat zij, die met de minder-bevoorrechten van ons volk dagelijks te maken hebben; die opmerken, hoe weinig de ouders van opvoeding weten, in elk geval hoe weinig ze er aan kunnen doen; die zien hoe vele kinderen lichamelijk en geestelijk worden verwaarloosd, en daardoor hun eigen werk vruchteloos zien gemaakt; is het vreemd, dat zij wat hard om verbetering roepen, en, wetenschappelijk dikwijls niet genoeg ontwikkeld, meeloopen met hen, die 't spoedigst verbetering voor hunne leerlingen beloven?

Zou het niet kunnen zijn, dat onder die ontevredenen de meest-belangstellenden zijn in de toekomst van ons volk, en zij alleen uit *liefde*, die wel ‘de meeste’, maar niet altijd de verstandigste is, zoo luid roepen?

Wat zou ik gaarne velen bewegen nader met de openbare school kennis te maken en niet langer voort te gaan met eene veroordeeling, die ik niet schroom, te haastig te noemen; die helaas somtijds slechts een napraten is van hen, die uit eigenbelang, bekrompenheid, eer- of heerschzucht hun anathema deden hooren.

Tot de feestelijkheden in de residentie, bij gelegenheid van de inhuldiging van de Koningin, behoorde het zingen van de cantate van Cath. van Rennes achter het paleis in het Noordeinde. Roerend was het de kinderen te hooren zingen:

Zuster vol Majesteit,
Vrouw, door uw kroon gewijd
Tot ernst en strijd:
U geeft ons jonge hart
Zijn innigheid

God geve U kracht naar kruis.

Wij bidden U, o Vader,
Met zorge en zegening,
Met liefde en wijs beraden
Dit heilig hoofd omring.

Die cantate was ingestudeerd door onderwijzers, werd gezongen door kinderen voor het meerendeel van de openbare school en menig hooggeplaatste heeft verklaard: ‘dit is het treffendste gedeelte van al de feestelijkheden!’ maar ook: ‘we wisten niet, dat zóó de geest was van de openbare school!’

Ik ben er zeker van dat meerderen zoo zouden spreken, als ze herhaalde malen de school binnentraden en o.a. hoorden zingen uit ‘De schoonste feestdag’ Moeders verjaardag, ook van Cath. van Rennes:

Komt! vragen wij op stillen toon
Dat Godes liefde bij haar woon.
De Heere zeeg'ne en behoede U,
De Heer doe Zijn aanschijn voor U lichten
En geve U vrede.

Kom en zie! Ik ken tal van onderwijzenden, die met hunne leerlingen meeleven, met hen strijden om goed te zijn.

Een jongen had geld weggenomen uit de school, en toen de onderwijzer hem met bewogen stem zei: ‘ik wil je niet straffen, want dan zou je denken, dat je mij kwaad hebt gedaan; 'k wou zoo graag, dat je een betere jongen werd om je moeder, die er zooveel verdriet over hebben zal, als ik het haar zeg,’ begon hij te schreien. ‘Zeg het haar niet,’ vroeg hij, ‘dan zal ik mijn best doen.’

‘Goed,’ was 't antwoord, ‘maar bid dan Onzen lieven Heer elken morgen en avond om je te helpen en kom mij dan elken morgen zeggen, of je dat gedaan hebt.’

En de jongen kwam telkens voor den onderwijzer staan; deze pakte hem bij de handen en vroeg, hem in de oogen ziende: ‘Ja?’

En dan knikte hij alleen, volgens afspraak.

Ja, soms bleef hij wel eens weg, maar....

Een andere jongen vertelde zonder eenige schaamte, dat zijn vader, lorrenzoeker, allerlei kostbare dingen vond.

- Maar Jan, die mag hij toch niet houden?

- Ja, juffrouw, want hij zit er voor. (In de gevangenis.)

Begrijpt men, hoeveel met dien jongen gesproken was, toen hij begon te *liegen*, en hoeveel meer nog, toen ook dat verminderde?

Een stuk ‘vlakgom’ was verdwenen.

‘Dat heeft Bertus weggenomen, juffrouw!’

‘Niet zeggen, Piet. Jongens uit mijne klasse doen zoo iets leelijks niet. Wacht maar, 't zal wel gevonden worden.’

En 's middags had Bertus het gevonden, en men kon hem aanzien, dat hij blij was van een onaangenaam gevoel bevrijd te zijn.

Er was één Jodenjongetje in de klasse; de andere jongens speelden niet met hem, d.i. voor schooltijd en in de schoolpauze. 's Zaterdags vertelde de onderwijzeres van één Christenkindje op eene Israëlitische school met genoeg bijzonderheden om het niet al te opzettelijk te maken. De volgende week speelde het ventje mee.

Van de werkvrouw was een omslagdoek verbrand.

‘Wie wil, mag één cent in dit busje doen.’ Den volgenden dag was er al genoeg. Trouwens in die klasse had ik meermalen gehoord: ‘wat houdt die vrouw ons lokaal toch netjes, wat brandt de kachel altijd heerlijk, als we komen!’ En als er wel eens een papiertje op den grond verdwaalde: ‘past toch op, kinderen, de vrouw heeft er zoo'n moeite aan!’

Een meisje jokte nog al heel veel, toen ze op school kwam.

‘Niet doen! Dan houd ik niet van je. Foei... je wordt geen flink kind!’ Een ernstig, een droef aankijken; even een kort gesprek na schooltijd, dat waren de pogingen ter verbetering.

Een paar jaar later werd naar aanleiding van een heel ander geval verteld van een kind, dat zich gebeterd had.

Ons meisje stak den vinger op.

‘Wel Toos?’

‘Dat ben ik!’

‘Toch bedoelde ik jou niet, Toos; maar 't is waar, kinderen, vroeger jokte zij ook wel; nu niet meer en daarom houd ik nu zoo veel van haar.’

Op eene school wordt oud theelood en zilverpapier verzameld. Voor de opbrengst is al meer dan één kind in den zomer een poosje ‘buiten’ kunnen zijn. Aardig is het te zien hoe de kinderen soms met kleine snippertjes komen aandragen. Velen misschien alleen om het ‘dankje’ van den onderwijzer.

De dame, aan wie het geld daarvoor gebracht werd, schreef eens een lief briefje, waarin ze meldde: ‘er was zóóveel, dat ik een ander ziek kindje, dat haast niets gebruikt, nu al veertien dagen lang een versch ei kon brengen!’

Den volgenden morgen kwam eene moeder bij den onderwijzer aan huis met twee eieren.

‘Mijn dochtertje hield niet op of ik moest u die brengen voor het zieke kind. Ze wou ze zelf niet eten.’

Kom en... hoor zoo menig kort toespraakje in deze of daarmee overeenstemmende woorden:

Bij 't begin van 't jaar: ‘ik wensch je veel geluk, kinderen! ik hoop, dat je andere menschen, je vader en moeder, je

broers en zusters veel genoegen zult doen; want dat *is* het grootste geluk: anderen te kunnen helpen. Laten we nog eens zacht zingen:

> Kleine waterdropp'len, kleine kor'len zand,
> Vormen saam de trotsche zee en het schoone land!
> Kleine liefdedaden, woordjes teer en zacht
> Hebben vaak in 't kleinste huis, 't grootst geluk gebracht.

In de Lijdensweek: ‘Wat zullen velen, die Jezus mee aan het kruis hadden gebracht, later bitter berouw hebben gevoeld, toen ze leerden inzien, hoe oneindig goed Hij was.’

‘Dat zouden wij niet doen?’...

‘Hebt gij nimmer leed veroorzaakt? Denkt aan het berouw van die menschen, als je ooit in de verzoeking komt iemand verdriet te doen.’

Bij 't verlaten van de school: ‘We hebben je veel geleerd, dat je later tot voordeel strekken kan. Dit hebben we je dikwijls gezegd: “heb je naasten lief, als je zelven”. Wanneer er later van de school gesproken wordt, hoop ik dat je aan die woorden zult denken en.... er naar zult handelen. 't Is niet gemakkelijk.... Probeert het maar’.

Nog lang zou ik zoo kunnen voortgaan, ik en vele andere onderwijzers aan.... openbare scholen.

Maar.... ‘men weert den Bijbel van de school; Gods woord wordt daar niet onbelemmerd gebruikt!’

‘School met den Bijbel!’ Als politieke leuze, die rekent op de onnadenkendheid, op de onbekendheid met de ontwikkeling van onze schooljeugd, kan ik me die begrijpen; hoe deskundigen durven beweren, dat hunne leerlingen - ik zeg niet heel enkele gedeelten - de taal van den Bijbel verstaan, is mij, ofschoon ruim 41 jaar aan het hoofd van eene school, onverklaarbaar!

Onze schoolopziener-geneesheer, van wien ik vroeger sprak, beproefde ons, jonge onderwijzers, ook Shakespeare te leeren begrijpen: we bogen bewonderend het hoofd, omdat.... het zoo hoorde; geurden soms met de bekende alleenspraak: ‘te zijn of niet te zijn!’ Was dat niet een misgreep van hem? heb ik later meermalen gedacht; hoe kan men waardeering verwachten van de levenswijsheid van dien grooten woord-

kunstenaar bij zoo jonge menschen! Hoe kan de groote tragedie van het leven verstaan, wie nog aan het eerste bedrijf, of nog slechts aan het ‘voorspel’ bezig is?

In dienzelfden onderwijzerstijd te S. had ik me veel voorgesteld bij mijne leerlingen van een gedeelte uit de geschiedenis van Saul en David.

De vervolgende Saul heeft zich te slapen gelegd aan den ingang van dezelfde spelonk, waarin zich de voortgejaagde David met zijne manschappen bevond. David nadert met uitgetrokken zwaard den slapende, die hem meermalen naar het leven stond, buigt zich over hem heen en.... snijdt hem slechts een slip van zijn mantel.

Ik had geen succes.

Op later leeftijd heb ik hetzelfde verhaal hooren doen door een godsdienstonderwijzer, ook aan weinig ontwikkelde leerlingen. De man vertelde goed; maar hij had even weinig succes, als ik.

Wel bij mij.... Ik ontroerde, denkend aan moeielijke oogenblikken in mijn leven, toen de onderwijzer de woorden van David herhaalde: ‘Zie toch, mijn vader! ja, zie de slip uws mantels in mijne hand: want als ik de slip uws mantels afgesneden heb, zoo heb ik u niet gedood.’

Mag men, waar de openbare school niet altijd de woorden van den Bijbel gebruikt, maar er naar streeft te spreken en te handelen in den geest van Hem, die het land doorging, goed doende, mag men daar van on-Christelijk spreken?

O, ik zou zoo gaarne vele ouders bereiken en bewegen willen zich te overtuigen van den geest, die vele eenvoudige, stille onderwijzers aan openbare scholen beheerscht.

Ik zou ze willen toeroepen: laat u niet om partij- of bijzonder belang drijven tot het stichten van allerlei kleine scholen, die tot versnippering van krachten, tot verslechtering van het onderwijs aan uwe kinderen moeten leiden.

Laat, welke belangen u, groote menschen, ook verdeelen, laat eene gemeenschappelijke school voor alle kinderen van eene kleine gemeente het symbool zijn van nationale eenheid; verleidt, hoe gewichtig ge uwe opvatting over geschilpunten ook meent, verleidt uwe kleinen met hunne geringe kennis

niet tot lichtvaardig oordeelen over medeburgers, vergetende: ‘Er is verscheidenheid der werkingen, doch het is dezelfde God, die alles in allen werkt.’

W. DE VLETTER.

De Hamlets van de Russische letterkunde.
(*Slot.*)[1]

II.
Poesjkin.

Ieder, die ooit in Moscou geweest is, kent het standbeeld van Poesjkin, aan het begin van den ‘Twerskoj Boelwar’ (d.i. ‘Twer'sche Boulevard’). Rusland is heel arm aan monumenten, en onder de weinige, die het bezit, zijn er nog maar al te veel leelijke en smakelooze: dat van Poesjkin vormt een gunstige uitzondering; dit is inderdaad een meesterstuk; op den toeschouwer maakt het een diepen indruk, en juist dien indruk, dien men van een standbeeld van Poesjkin wenscht te krijgen; het toont aan den Rus zijn nationalen dichter, zooals die in werkelijkheid geweest is en zooals zijn volk hem het liefst ziet. Statig verheft zich de gestalte van Poesjkin hoog boven alles, wat hem omringt. Waardig is zijn houding, ernstig zijn blik; maar beide wekken vertrouwen op, uit beide spreekt een diep voelen en doorgronden van veel, wat vroeger voor allen verborgen was en hun nu door dezen man wordt geopenbaard. Dit monument is meer dan een eenvoudig huldeblijk, het is een symbool van wat Poesjkin voor zijn volk geweest is. Voor ruim tachtig jaar, toen de Russische poëzie nog nauwelijks iets noemenswaardigs had voortgebracht, werd op eens, zonder eenige voorbereiding, de onovertrefbaar sublieme kunst van Poesjkin geboren; met eerbied en verbazing zag men het

1) Zie *De Gids* van October j.l.

wonder gebeuren, en men voelde, dat nu eindelijk het groote woord werd gesproken, dat men nog van niemand gehoord had; het was iets geheel nieuws, wat deze man verkondigde en het greep krachtig de menschen aan; allen beseften, dat dit beter en hooger was, en meer in overeenstemming met de Russische werkelijkheid, dan al wat vroegere geslachten hadden geweten en uitgesproken. En de vorm, waarin dat nieuwe werd geboden, had een volmaaktheid, die men niet vermoed had, dat een sterveling zou kunnen bereiken.

In een gedicht, gemaakt naar het model van Horatius' 'Exegi monumentum aere perennius', en evenals dit getuigende van een groot bewustzijn van eigen kracht, spreekt Poesjkin uit, wat hij van de toekomst voor zich verwacht: het geheele groote Rusland zal zijn naam kennen, bemind zal hij zijn bij zijn volk. De verzen, waarin dit wordt gezegd, versieren het voetstuk van het Moscousche standbeeld; en terecht: want de profetie van den dichter is in vervulling gegaan; de nakomelingschap erkent in Poesjkin den eersten en grootsten poëet van zijn land, den eersten kunstenaar, wien het gelukt is, Rusland volkomen te begrijpen; noch Gogol, noch Toergenew, noch één ander van die groote genieën, die nà Poesjkin het leven van hun volk zoo meesterlijk hebben geschilderd, had kunnen zijn, wat hij geweest is, wanneer deze allergrootste niet was voorgegaan en althans een deel van de geheimen, die hij met zich ronddroeg, had meegedeeld. Men kan het niet genoeg betreuren, dat aan Poesjkin slechts zoo'n kort leven is gegund[1)]: hoeveel had hij nog kunnen zeggen, dat nu voor eeuwig onuitgesproken moet blijven! 'Als hij langer geleefd had, zou hij misschien onsterfelijke en grootsche af beeldsels van de Russische ziel hebben voortgebracht, begrijpelijk zelfs voor onze Europeesche broeders, hij zou hen veel krachtiger en nader tot ons hebben gebracht dan nu..... Had Poesjkin langer geleefd, dan zou er misschien ook onder ons minder misverstand en oneenigheid zijn, dan wij nu waarnemen. Maar God heeft anders beschikt. Poesjkin is gestorven in de volle ontwikkeling van zijn krachten en zonder twijfel heeft hij een groot geheim met zich in het

1) In Januari 1837, nog geen 38 jaar oud, is hij gestorven aan een wond, die hij een paar dagen te voren in een duël ontvangen had.

graf genomen. En zoo probeeren wij nu zonder hem dat geheim te raden.' - Zoo eindigde Dostojewskij zijn beroemde redevoering over Poesjkin, gehouden bij gelegenheid van de onthulling van diens standbeeld, op den 8sten Juni 1880. Van deze rede wil ik uitgaan bij mijn verdere beschouwingen. Graag zou ik zeer lang er bij stilstaan: want zelden, misschien nooit, is door iemand zoo'n scherpe, juiste karakteristiek gegeven van een kunstenaar. Maar dat zou niet mogelijk zijn, zonder den geheelen Poesjkin te bespreken; bovendien zou ik vrij uitvoerig moeten handelen over het 'Dagboek' van Dostojewskij en de daarin vervatte ideeën over vaderland en godsdienst. Het is daarom beter, ons te bepalen bij het onderwerp 'Hamlet' en alleen datgene uit Dostojewskij's oratie uitvoerig aan te halen, wat hierop betrekking heeft. Een enkel woord wil ik laten voorafgaan over de omstandigheden, waaronder de rede gehouden werd.

Den 8sten Juni 1880 zou het standbeeld van Poesjkin worden onthuld en die dag was bestemd tot een nationalen feestdag. Van alle kanten stroomden naar Moscou de hoofdvertegenwoordigers van het Russische intellect. Maar de stemming was niet de rechte. Juist in dien tijd heerschte er meer dan ooit 'misverstand en oneenigheid', scherper dan ooit stonden de partijen tegenover elkaar en bestreden elkaar heftig in de dagbladen. Het was de periode van de nihilistische aanslagen, de periode, onmiddellijk voorafgaande aan den keizermoord. Geheel andere gedachten dan over poëzie en kunst hielden in dien tijd de geesten bezig. Hoe zou men eendrachtig feest kunnen vieren ter eere van Poesjkin? Nog moeilijker werd dat, doordat ook de naam van dezen dichter in den strijd der partijen betrokken was geworden.

Heftiger dan ergens in Europa heeft men in Rusland tientallen van jaren achtereen getwist over de vraag: Wat geeft aan de kunst haar waarde? Bestaat de verdienste van een artist daarin, dat hij kunst produceert, of daarin, dat hij met zijn kunst een practisch doel nastreeft? De meeste aanhangers vond de laatstgenoemde leer, en dat is niet te verwonderen. Immers wij weten, hoe de verschillende generaties, die de 19de eeuw heeft opgeleverd, alle, ieder op haar manier, hebben gestreefd naar verbetering van de maatschappelijke toestanden en hoe hen dat in de eerste plaats interesseert, wat

daarop betrekking heeft. Vandaar, dat schrijvers als Gogol en Toergenew in aanzien stonden, maar Poesjkin niet. Dezen ontbrak, zoo zei men[1)], die op het practische leven gerichte tendenz. Hij bezat weliswaar een volmaaktheid van vorm, zooals misschien geen ander, maar wat heeft dit voor nut? Poesjkin heeft de leer verkondigd, dat de kunst iets goddelijks is, dat slechts weinigen wordt gegeven en voor den gewonen sterveling niet te bereiken is: de dichter behoort zich buiten de wereld, buiten het practische leven te plaatsen; hij staat te hoog voor die wereld en zijn verheven geest behoeft er niet toe af te dalen. Wat voor waarde, zoo zei men, heeft voor onzen tijd iemand met zulke ideeën? Natuurlijk is dit een hoogst eenzijdige beoordeeling van Poesjkin, maar die eenzijdigheid is te verontschuldigen. Immers de andere partij had hier het voorbeeld gegeven: die had den naam van Poesjkin tot haar strijdleus gekozen, zonder den dichter te begrijpen. Slechts van ééne zijde kende zij hem en juist van die zijde, die het minst essentieel is. Maar het zou te ver voeren, om hierover lang te spreken. Waar het voor ons op aankomt, is dit, dat onder de feestvierenden, die in Juni 1880 te Moscou bijeenkwamen, niet die eendrachtige stemming bestond, die men zou wenschen. Er waren bewonderaars van Poesjkin onder, maar eveneens bittere tegenstanders; velen twijfelden en wisten in het geheel niet, waaraan zich te houden. Met angstige verwachting had men den dag te gemoet gezien; de feestredenaar, I. Aksakow, had met veel zorg zijn oratie samengesteld, maar zou die kunnen behagen aan al die zoo verschillend gezinde menschen? - Toch is die achtste Juni een waarachtige feestdag geworden, en het is Dostojewskij, die dat bewerkt heeft. ‘In tegenwoordigheid van de representanten van alle geestesrichtingen’ (zoo schrijft K. Sloetsjajew) ‘heeft Dostojewskij door zijn vurige rede onverwachts aan dezen feestdag een ziel gegeven, de beteekenis er van duidelijk gemaakt en, om zoo te zeggen, niet één, maar een groot aantal ankers aangewezen, waarop de schommelende en door stormen geteisterde geest van den

1) De jong gestorven Pisarew (1841-'68) is een van de hoofdvertegenwoordigers van deze richting. Met groote heftigheid valt hij Poesjkin aan. Hij is overigens iemand, die tot uitersten gaat, waar weinigen hem zullen volgen. Toergenew's Bazarow is zijn ideaal.

Russischen mensch zijn kracht en zijn rust kan herkrijgen. Een wezenlijke openbaring was deze rede van Dostojewskij[1)] en zij maakte van dien feestdag een echten triomf, hetgeen toen onmiddellijk door allen werd gevoeld. I. Aksakow zei dadelijk, zoodra Dostojewskij's stem zweeg: ‘ik kan niet spreken na de oratie van Fjodor Michajlowitsj; alles, wat ik heb opgeschreven, is slechts een zwakke variatie op eenige thema's van deze geniale rede’, en bij dezelfde gelegenheid noemde hij die rede ‘een gebeurtenis’; de meer voorzichtige P. Annjonkow, meegesleept door de bezieling van de honderden menschen, maakte de opmerking: ‘Kijk! dat is nog eens een geniale karakteristiek! Zij heeft in eens de zaak opgelost!’ Dat er in deze oratie meer stak dan een ‘karakteristiek’, dat erkende de menigte, toen zij Dostojewskij noopte, wederom op den catheder te klimmen, en hem bekranste met den krans, die voor een ander was gereed gehouden.

Hoe is zoo iets mogelijk? zou men kunnen vragen. - En het is waar: wisten wij niet met zekerheid, dat het zóó en niet anders gebeurd was, wij zouden het voor ongeloofelijk houden. Maar wij mogen niet vergeten, dat Dostojewskij een onovertroffen genie is, in staat tot datgene, wat voor geen ander te bereiken is. Leest men een roman van hem, dan zal men zich verbazen, men zal zichzelf nietig voelen, omdat van het zieleleven van wie ons omringen aan ons bijna alles ontgaan is, wat deze menschenkenner heeft opgemerkt: onze omgeving kennen wij oneindig veel beter, wanneer hij ze ons schildert, dan wanneer wij haar waarnemen met onze eigen zintuigen. En even goed als de afzonderlijke individuen om zich heen, doorgrondde Dostojewskij het wezen van het geheele Russische volk en van de groote mannen, die dat volk vroeger heeft voortgebracht. Onder de feestvierenden van 1880 waren er

1) Een half jaar na het houden van deze oratie is Dostojewskij gestorven; gedurende dien tijd kwamen van alle zijden van Rusland menschen tot hem om raad en om steun; zóózeer begreep men, dat niemand beter dan hij in staat was, om aan twijfelaars hun verloren idealen terug te geven. Had Dostojewskij na het houden van deze rede en na het schrijven van zijn ‘Dagboek,’ dat steeds door meer menschen werd gelezen, langer mogen leven, zeer zeker zou dan zijn invloed op de ideeën en opvattingen van zijn tijdgenooten colossaal zijn geweest. Misschien zou het dan aan hem gelukt zijn, dat geheim, dat Poesjkin met zich heeft genomen in het graf, tot het eigendom van velen te maken.

velen, die meenden Poesjkin te kennen: plotseling blijkt aan allen, dat zij hem niet gekend hebben, maar slechts een klein deel vermoed van wat deze ééne duidelijk heeft gezien en begrepen. Wie tot nog toe Poesjkin hadden veroordeeld, omdat hij slechts 'kunstenaar' was, die zagen nu, dat met zijn waarachtigen kunstenaarsblik de dichter in staat is geweest, door te dringen tot de diepste geheimen van de Russische wereld, en die wereld in zich op te nemen met al haar grootheid en al haar fouten: ja, hij heeft den eenigen weg ontdekt, die tot herstel van die fouten kan voeren: die vele Russen, die vervreemd zijn van hun volk en hun idealen elders zoeken, moeten terugkeeren tot den weg, waarvan zij zijn afgedwaald; zij moeten hun volk weer leeren begrijpen en waardeeren: dan zal de Russische natie één zijn en met grooter kracht kunnen streven naar hooger. - Niet dat alles, wat Europa leert, verkeerd en verwerpelijk is! Ook de Zapadniki hebben veel goeds, maar zoovelen onder hen falen, doordat zij Rusland in Westerschen geest willen hervormen, zonder Rusland te kennen. Ook Poesjkin was tot zekere hoogte een Zapadnik: hij had Europa bestudeerd, hij bewonderde de Fransche en Engelsche litteratuur, en volgde die zelfs na; maar bij alles bleef hij een Rus; zeer zeker, dat wist hij, bezat het Westen veel, wat Rusland nut kon aanbrengen, maar dit mocht men slechts gebruiken, om het echt Russische te verbeteren, niet om het te ondermijnen of te vervangen. Zoo is Poesjkin zoowel een Zapadnik als een Slawjanophil, en door hem kunnen die twee partijen tot een verzoening komen. Had men den dichter beter begrepen, of had deze langer geleefd, dan zou zeer veel strijd vermeden zijn geworden; dan zou eveneens dat jarenlange twisten tusschen de opportunistische en idealistische opvatting van de kunst een onmogelijkheid zijn geweest.

Men ziet het: dat gedeelte van de oratie, dat op den Russischen Hamlet betrekking heeft, is niet het minst belangrijke. Die ongelukkige, die vervreemd is van zijn volk en daardoor nooit het ideaal vindt, waarnaar hij zoo vurig verlangt en dat onontbeerlijk is voor zijn geluk: het eerst is hij begrepen door Poesjkin en Poesjkin is het, die zijn beeld heeft getoond aan Rusland en daardoor gewezen op de hoofdoorzaak van zooveel onnoodig misverstand en van zooveel

diep lijden. En juist dat is de groote verdienste van Poesjkin. Terecht is het opgemerkt door Dostojewskij: 'In het type Aleko, den held van het gedicht *De Zigeuners*, wordt reeds de krachtige en diepe, geheel Russische gedachte uitgesproken, die later in zulk een harmonische volkomenheid is uitgedrukt in *Onegin*, waar bijna diezelfde Aleko zich vertoont, niet meer in een fantastisch licht, maar in een voelbaar-reëele en natuurlijke gestalte. In Aleko heeft Poesjkin reeds gevonden en geniaal geteekend dien ongelukkigen zwerver-door-zijn-vaderland, dien historischen, Russischen martelaar, die zich zoo historisch-noodwendig vertoond heeft in onze van het volk vervreemde maatschappij.'

Over 'de Zigeuners' kan ik kort zijn. Het is een gedicht uit de eerste periode van Poesjkin. Wel voelt men bij het lezen reeds iets van de aandoeningen, die later Onegin zal opwekken; maar hoe geheel anders, hoeveel minder waar is de vorm, hoeveel minder uitgewerkt de schildering! In 'Onegin' toont de dichter ons een stuk Russisch leven, wij zien ze voor ons, zijn Onegin en Tatjana - om van de andere personen te zwijgen, - wij zien ze, zooals zij spreken en handelen. 'De Zigeuners' daarentegen verplaatsen ons in een fantastisch Zigeunerleven, zooals dat nergens en nooit bestaan heeft. Wij hooren hier niet dat ongekunstelde, eenvoudige Russisch, dat Onegin spreekt en Tatjana, maar allen uiten zich in hoogdravende, hier en daar theatrale woorden.[1)]

Maar hoeveel onwaars en overdrevens 'de Zigeuners' ook bevatten, iets reëels is er in, en dat is de zwerver Aleko, de Russische Childe Harold. Hem heeft de dichter - zooals Dostojewskij terecht heeft opgemerkt - niet alleen bij Byron gevonden, maar in de eerste plaats in het werkelijke Russische leven: en hij is de eerste, die hem beschreven heeft. Daarom is het gewenscht, bij 'de Zigeuners' althans een oogenblik stil te staan.

1) Een enkel voorbeeld! Als Onegin Tatjana, die hij als een landelijk, eenvoudig meisje gekend heeft, terugvindt als de waardige echtgenoote van een deftigen residentiebewoner, bekent hij haar zijn liefde. Haar antwoord is: 'Ik ben getrouwd. U is verplicht, ik vraag u dat, mij te verlaten; ik weet het: in uw hart is trots, en ook oprecht eergevoel. Ik heb u lief (waartoe zou ik huichelen?), maar ik behoor aan een ander toe; hem zal ik mijn leven lang trouw zijn.' Men vergelijke hiermee de woorden, waarmee de Zigeuners Aleko van zich zenden, waarvan een gedeelte verder op in den tekst wordt geciteerd.

De inhoud is als volgt: In de steppe zwerft een troep Zigeuners. In den nacht verschijnt bij hen een jonge man, Aleko. Hij voelt zich beklemd in de aan wetten gebonden maatschappij, en wil een nieuw, zorgeloos leven beginnen onder de zonder wetten rondzwervende Zigeuners. Vriendelijk wordt hij opgenomen door een ouden man, met wiens dochter Zemfira hij weldra trouwt. Kalm leeft hij voort en hij voelt zich tevreden en behaaglijk. Maar zijn schoonvader, de oude man met groote wijsheid en ondervinding, vreest reeds dadelijk, dat dit geluk niet duurzaam zijn zal. Het vrije, ongebonden leven past voor de Zigeuners, vreemden voelen zich er niet in thuis. De grijsaard herinnert zich, hoe voor lange jaren een balling uit het Zuiden bij hem in het kamp is gekomen, en daar met hem en zijn vrienden heeft geleefd. Hij was een braaf, eenvoudig man, allen hielden van hem en verzorgden hem met liefde, maar hij is gestorven met heimwee naar zijn land, en zijn laatste woorden waren de wensch, daar ginds in het Zuiden te mogen worden begraven.

Zou het Aleko beter gelukken een echte Zigeuner te worden? Maar al te spoedig blijkt het tegendeel. Na eenige jaren van ongestoord huwelijksgeluk wordt Zemfira's liefde minder en Aleko vermoedt, dat zij hem ontrouw is. Voor den ouden Zigeuner stort hij zijn hart uit, maar de troostwoorden van dezen kan hij als vreemdeling niet verstaan. De oude man verhaalt hem zijn eigen levensgeschiedenis. Voor lange jaren heeft ook hij de liefde gekend. Hij was toen nog jong en krachtig. Onder de jonge zigeunermeisjes was er een, waarnaar hij steeds met vreugde staarde, ‘als naar de zon’; weldra was zij zijn vrouw geworden. Maar toen kwam er gauw een einde aan de jeugd, en aan de liefde nog eerder. Na een jaar vluchtte de jonge vrouw van haar man en dochtertje. En sinds dien tijd heeft de grijsaard geen liefde meer gevoeld. Als Aleko hem dan vraagt, of hij geen wraak heeft genomen, klinkt het antwoord: ‘Waartoe? Vrijer dan een vogel is de jeugd. Wie bezit de kracht, de liefde tegen te houden? Aan allen op hun beurt gewordt vreugde; wat geweest is, dat zal niet terugkeeren.’ Dat is de moraal van de Zigeuners: de vrijheid, die gij voor u zelf wenscht, gun die aan iedereen. Maar Aleko's vrijheidsliefde is te egoïstisch, dan dat hij hierin een Zigeuner

zou kunnen zijn. Als hij kort daarop zijn ontrouwe echtgenoote in de armen vindt van een minnaar, dan aarzelt hij niet, beiden te doorsteken. Maar nu kan en mag hij niet langer een Zigeuner blijven. Als hij in het gras liggende van verre heeft gezien, hoe zijn vroegere echtgenoot door haar bloedverwanten begraven wordt, dan staat op eens de oude grijsaard voor hem; hij is bedroefd, maar kalm en waardig, iedere gedachte aan wraak is ver van hem; ook nu houdt hij vast aan het groote principe: Laat ieder zijn vrijheid! - 'Verlaat ons, trotsche mensch!.... Vaarwel, vrede zij met u!' - met die woorden wordt Aleko de wijde wereld ingezonden. Wat zal hem daar nu wachten?[1)] 'Nooit zal hij begrijpen, dat de waarheid in de eerste plaats in zijn eigen binnenste ligt', heeft Dostojewskij terecht van Aleko gezegd. 'Hij is opgegroeid als een kostschoolmeisje binnen gesloten muren', daardoor kent hij zijn land en zijn volk niet en begrijpt niet, dat hij dààr zijn ideaal moet zoeken. De waarheid ziet hij niet meer en hij weet niet, waar zij te vinden is.

Allerminst komt hij op den inval, dat zij wel heel dicht bij zou kunnen zijn en dat het eenvoudig aan hem zelf ligt, dat hij haar niet ziet. Want hij is trotsch; dat de blik van zijn geest zou falen, dat zou nauwelijks denkbaar zijn. Nu gaat hij de waarheid zoeken, liefst zoo ver mogelijk van huis. 'Wel kijk,' zoo denkt hij (ik citeer Dostojewskij's woorden), 'hier is de uitweg voor mij, hier is misschien mijn geluk, hier aan den boezem der natuur, ver van de wereld, bij menschen, die geen beschaving en geen wetten hebben.' Hij begeeft zich onder de Zigeuners. 'En wat blijkt er? Zoodra hij in botsing komt met de levenscondities van die onbeschaafde natuur, kan hij het niet uithouden en verft hij zijn handen rood met bloed.' Hij wordt verdreven, en de oude Zigeuner geeft hem de les mee (die hij wel niet zal begrij-

1) Zeer veel punten van overeenkomst met 'de Zigeuners' heeft het verhaal van L. Tolstoj, dat den naam draagt van 'de Kozakken.' Een jonge, aanzienlijke Rus, Olenin, hoopt in een stil Kozakkendorp de gemoedsrust te vinden, die de groote wereld hem niet geven kan. Evenals Aleko verwacht hij genezing voor zich van de liefde van een onbedorven, in de vrije natuur opgegroeide jonge vrouw. Maar die liefde is hij niet in staat zich te verwerven, en den vrede, dien hij niet in zich zelf vindt, kunnen de Kozakken hem niet geven.

pen): Trotsche mensch, zoek de waarheid niet zoo ver, zoek haar niet bij menschen, die u vreemd zijn, die andere inzettingen hebben dan gij. - ‘Leg uw Hamlet-natuur af, zoek uw ideaal daar, waar het te vinden is, en strijd er dan voor als een ridderlijke Don-Quichot’, - dat is de raad, dien Poesjkin reeds in zijn ‘Zigeuners’ aan den nationalen Hamlet geeft. Dostojewskij formuleert dien raad in deze woorden: ‘Niet buiten u is de waarheid, maar in u zelf, vind u zelf in u zelf, onderwerp u aan u zelf, beheersch u zelf, en gij zult de waarheid zien. Niet in de dingen is die waarheid, niet buiten u en niet ergens aan gene zijde van de zee, maar in de eerste plaats in uw eigen arbeid, dien gij aan u zelf verricht. Overwint gij u zelf en brengt gij uw eigen gemoed tot rust, - gij zult vrij worden, zooals gij nooit hadt gedacht, en gij zult het groote werk aanvangen, en gij zult anderen vrij maken, en gij zult het geluk aanschouwen,.... en eindelijk zult gij uw volk en zijn heilige waarheid begrijpen. Niet bij de Zigeuners en nergens is de wereldharmonie, wanneer gij zelf in de eerste plaats haar onwaardig zijt, wanneer gij bitter zijt en trotsch en het leven gratis verlangt, zonder zelfs te vermoeden, dat men er voor moet betalen.’

Diezelfde gedachte ‘is nog duidelijker uitgesproken in “Jewgenij Onegin” (Jewgenij = Eugenius), een niet meer fantastisch, maar voelbaar-reëel gedicht, waarin het echte Russische leven weergegeven is met zulk een scheppende kracht en zulk een volmaaktheid, als er vóór Poesjkin, en misschien ook wel na hem, niet bestaan heeft.’ Het gedicht, waarvan hier Dostojewskij spreekt, ‘Jewgenij Onegin’, is een ‘roman in verzen’, gedicht door Poesjkin in de jaren 1822 - 1831.

Dit is het belangrijkste van alle werken van den dichter en verdient ten volle een vrij uitvoerige bespreking.

‘Pétri de vanité il avait encore plus de cette espèce d'orgueil, qui fait avouer avec la même indifférence les bonnes comme les mauvaises actions, suite d'un sentiment de supériorité, peut-être imaginaire’ - dat is het motto van het gedicht, en dat dit op den persoon van Onegin van toepassing is, ziet men reeds bij de eerste woorden, die deze spreekt: ‘Mijn oom is iemand van de braafste principes; door ziek te worden (en dat niet voor de grap), heeft hij

gemaakt, dat je eerbied voor hem krijgt, en iets beters had hij niet kunnen verzinnen. Zijn voorbeeld is een les voor anderen! Maar mijn God, wat is het vervelend, dag en nacht bij een zieke te zitten, zonder een stap van hem te wijken! Wat een lage gemeenheid - een half levende aangenaam bezig te houden, de kussens voor hem recht te leggen, met een bedroefd gezicht hem zijn drankje te brengen, te zuchten en bij je zelf te denken: wanneer zal dan de duivel je komen halen!' - Deze woorden worden gesproken door Onegin, een 'filosoof van achttien jaar', op weg naar het landgoed van zijn oom, die op sterven ligt. Hij komt uit Petersburg, en dat is een 'gewichtige reëele trek in de biographie.' Ieder, die ooit in Petersburg geweest is, zal deze woorden van Dostojewskij begrijpen: Petersburg is geen Russische stad, daarvoor is het te Europeesch, ook is het geen Westersche stad, maar slechts een parodie er op, een slecht gelukte reproductie er van. En daar, in dat Petersburg, wonen meer dan elders van zulke menschen, die Rusland niet meer kennen, die liever caricaturen zijn van den West-Europeaan, dan dat zij zich inlaten met het echt nationale van hun eigen land, waarboven zij zich hoog verheven gevoelen. Zoo is ook Onegin. Hij is rijk opgevoed, heeft onderricht gehad van de beste buitenlandsche onderwijzers, zijn woning voorzien van het mooiste en nieuwste, wat Europa oplevert, genoten van alle genietingen van die parodie op het leven, die Petersburg heet; nu is hij achttien jaar oud en de toekomst, meent hij, kan hem niets meer geven: kunst, liefde, hij zoekt ze nog, maar zij laten hem koud. 'De ziekte, welker oorzaak men reeds lang had behooren op te sporen, gelijkende op Engelsche s p l e e n , korter gezegd - de Russische c h a n d r a , had zich langzamerhand van hem meester gemaakt. Zich doodschieten, dat wilde hij goddank niet probeeren, maar tegenover het leven was hij totaal onverschillig geworden.'[1)] Nu sterft zijn vader, van alle kanten komen de schuldeischers opzetten, en als een vijand van drukte en onaangenaamheden, geeft Onegin hun alles, wat zij verlangen, zijn heele bezit laat hij in hun handen. Geluk-

1) Men lette op de overeenstemming met Shakespeare's Hamlet, tot in de bijzonderheden toe.

kig - het was, alsof hij het vooruit geweten had - wordt dan juist zijn oom ziek, hij haast zich naar dezen toe - wij troffen hem aan op zijn reis -, maar tot zijn vreugde vindt hij hem niet meer in leven; en nadat de onaangename begrafenisdrukte voorbij is, blijft de levensmoede Onegin eenzaam op het land wonen.

Nu begint eerst met recht de tragedie van zijn leven, die te treffender is omdat hij zelf het tragische van zijn lot niet inziet. Hij kent Petersburg, hij heeft het grillige leven van de hoofdstad van zooveel zijden waargenomen, zoo diep is hij doorgedrongen in al de geheimenissen er van, dat hij meent, nooit en nergens meer iets nieuws te kunnen leeren. Verveling, dat is het eenige gevoel, dat hij kent en dat hem ook in de toekomst te wachten staat. Nu verlaat hij de stad en zal kennis gaan maken met datgene, wat het eerst in staat zou kunnen zijn, den onbevredigde te voldoen, met dat oude, eenvoudige 'moedertje Rusland', maar de wereldwijze filosoof, die getoond heeft, zooveel als bij instinct te verstaan, hij begrijpt niet het allereenvoudigste, de natuurlijke schoonheid en waarheid van het volk waartoe hij behoort, ofschoon hem die in duidelijken, belichaamden vorm worden getoond, in de aantrekkelijke persoonlijkheid van een Tatjana. Tallooze malen heeft Onegin in de groote wereld blijken gegeven van een diepe menschenkennis; tot in zijn verborgenste schuilhoeken doorgrondde hij het hart van de vrouw. Wilde hij - gewoonlijk alleen bij wijze van tijdverdrijf - een vrouw liefde voor zich inboezemen, dan gelukte hem dat onmiddellijk: beurtelings hartstochtelijkheid en koelheid voorwenden, daarin was hij volleerd, door dat middel dwong hij ieder vrouwenhart tot volkomen onderwerping aan zijn wil. Ja, die onderwerping ging telkenmale zóó gemakkelijk en zóó snel, dat hem ook dit tijdverdrijf begon te vervelen; voor de aandoening van liefde is hij reeds lang onvatbaar en om met de liefde van anderen te spelen, daarin heeft hij geen vermaak meer, het is hem niet moeilijk genoeg: te goed kent hij het vrouwelijk hart. En ziet, hij komt op het land, een eenvoudig, natuurlijk meisje legt al de geheimen van haar gemoed voor hem bloot: en haar begrijpt hij niet; wel beseft hij, dat deze ongekunstelde, getrouwe, geloovige liefde iets verheveners is dan de huichelarij

van de wereld, maar hij ziet niet, dat Tatjana's gevoel hooger staat dan zijn eigen scepticisme en dat voor een afgedwaalde als hij alleen hierin redding te vinden is.

De geschiedenis is deze: Onegin komt door zijn vriend Lenskij - over wien weldra meer - in kennis met de familie Larin. Eerst heeft hij niet veel lust, zijn vriend daarheen te vergezellen: ‘een eenvoudig Russisch gezin, groote hartelijkheid voor de gasten, warenje[1)], een eeuwig gesprek over den regen, over het vlas, over het vee,’ - wat moet dat vervelend zijn! Enfin, Onegin gaat toch; en hij maakt een diepen indruk op de Larin's, vooral op een van de beide dochters, Tatjana, een bescheiden, eenvoudig meisje, wier kalme leven tot nog toe zonder veel emoties is voorbijgegaan. Op eens ontwaakt nu de liefde, Onegin's persoon vervult al haar denken. Alleen voor haar oude ‘njanja’[2)], aan wie zij nooit opgehouden heeft al haar geheimen toe te vertrouwen, stort zij haar hart uit. Eindelijk, als Onegin na zijn eerste bezoek niets meer van zich laat hooren, wordt Tatjana's heimwee naar hem zóó groot, dat zij hem een brief schrijft. Maar wat voor een brief! ‘De brief van Tatjana ligt voor mij,’ zegt de dichter, ‘ik bewaar hem als iets heiligs, ik lees hem met stillen weemoed en nooit zal ik mij kunnen verzadigen aan die lectuur. Wie inspireerde haar toch die teederheid en die beminnelijke achteloosheid der woorden? Wie inspireerde haar toch die roerende taal van het hart?..... Ik kan het niet begrijpen’. Poesjkin beweert dan ook slechts ‘een onvolledige, zwakke vertaling’ van den in het Fransch geschreven brief te kunnen geven. De inhoud komt hierop neer: Had Onegin na dien eersten keer haar woning nog maar éénmaal bezocht, Tatjana zou gezwegen hebben, nooit zou zij hem de schaamte, die zij bij het schrijven van dezen brief gevoelt, hebben geopenbaard. Nu kan zij zich niet bedwingen: zij moet haar hart uitstorten. Hem staat het vrij, haar al dan niet met verachting te straffen. Waarom heeft zij hem

1) Een soort vruchtencompôte, die de Russen vooral bij de thee gebruiken.
2) ‘Kindermeid.’ Deze njanja was een oude vrouw, wier familie van geslacht tot geslacht bij de Larin's in dienst was geweest. Zij bleef tot haar dood toe de vertrouwde vriendin van Tatjana. Zoo'n verhouding is niet zeldzaam. Het is bekend, hoe Poesjkin zelf er zijn grootste genoegen in vond, zich door zijn njanja van den ouden tijd te laten verhalen en uit haar mond de sprookjes en vertellingen te leeren, die bij het volk in omloop waren.

toch leeren kennen? Anders zou zij rustig hebben voortgeleefd en eens de liefhebbende vrouw van een ander zijn geworden. Maar neen! dat zou onmogelijk zijn! Door God is Onegin tot haar gezonden en bestemd, om haar redder en behoeder te zijn tot het graf toe. Reeds voor zijn bezoek kende ze hem. Deed ze wel aan een arme of bad zij tot God, dan had zij reeds zijn beeld voor zich gezien. Nu is zij zich daarvan bewust geworden. Maar is het wel zoo: is hij werkelijk haar beschermengel? Of is hij soms een listige verzoeker? Ach, zij durft het geschrevene niet overlezen; schaamte en twijfel beanstigen haar. ‘Maar,’ zoo eindigt zij, ‘uw eergevoel is mijn borg en onbevreesd vertrouw ik mij aan u toe.’ - Onegin ontvangt den brief en hij is diep geroerd, - voor zoover hij voor die emotie vatbaar is. Zoo'n taal heeft hij nog van niemand gehoord! Maar begrijpen doet hij haar toch niet. Groote sympathie voelt hij voor de schrijfster, maar hij is er niet van doordrongen, dat dit reine, diepgevoelende hart eerbied, hoogen eerbied verlangt. Hij begrijpt niet, dat die eenvoudige Tatjana hem veel kan leeren, dat alleen zij hem van zijn ziekte zou kunnen genezen. Vandaar dat zijn antwoord, hoewel edelmoedig en oprecht, tegelijkertijd trotsch is. Wanneer hij haar na eenigen tijd ontmoet in den tuin van de Larin's, dan verwaardigt hij zich, haar eerlijk zijn meening te zeggen; met zijn groote kennis en ervaring wil hij die jonge, landelijke dweepster eens inlichten, wat eigenlijk het leven is; hij voelt zich in staat, haar een goeden raad te geven voor de toekomst: wanneer hij nog zóó was als eenige jaren geleden en nog aan idealen geloofde, dan zou hij meenen nu zijn ideaal gevonden te hebben, hij zou vóór allen Tatjana tot ‘de vriendin van zijn droevige levensdagen’ gekozen hebben en gelukkig geweest zijn.... voor zoover dat mogelijk was. ‘Maar’, zoo spreekt hij, ‘ik ben niet geboren tot geluk en zaligheid, dat gevoel zal mijn hart nooit kennen: al uw volmaaktheid baat u niets - ik ben die in het geheel niet waard....’ Maar ofschoon haar liefde onwaardig, toch voelt hij zich verheven boven de eenvoudige Tatjana en meent hij haar nog een goede les mee te mogen geven: ‘Hoor naar mij zonder boos te worden: meer dan eens verruilt een jong meisje haar vluchtige gedachten voor andere: zoo wisselt

een boom met iedere lente zijn loof. Aldus is het blijkbaar door den hemel beschikt. U zult opnieuw lief hebben, maar.... leer u zelf te beheerschen, niet ieder zal u begrijpen zooals ik: onervarenheid voert tot ongeluk!'

Het is duidelijk: aan den scherpzinnigen menschenkenner Onegin ontgaat het eenvoudig-verhevene van Tatjana. - En begrijpt omgekeerd Tatjana hem? Ja zeker! want zij bezit in hooge mate die echt Russische eigenschap, die den naam draagt van 'tsjoetkostj.'

Evenals de jachthond tengevolge van zijn 'tsjoetkostj' heeft opgespoord, waar zich het wild verbergt, lang voordat de jager een flauw vermoeden hiervan heeft, evenzoo zijn er menschen, die als bij instinct, hoè begrijpt men niet, onmiddellijk doordringen in het diepste wezen van hen, met wie zij omgaan. In veel sterker mate dan elders vindt men deze eigenschap bij de Russen en 'tsjoetkostj' is de naam, waarmee zij haar aanduiden. Men denke aan het beroemd geworden 'boertje van Sobakewitsj' uit de 'Doode Zielen' van Gogol. Wanneer Tsjitsjikow den landeigenaar Sobakewitsj verlaat en, zonder door dezen gezien te worden, naar Pljoesjkin wenscht te rijden, vraagt hij een boertje den weg; deze kent den naam niet, dien men hem noemt, maar zoodra Tsjitsjikow een nadere aanwijzing geeft door te zeggen: 'die man, die zijn menschen slecht eten geeft', dan begrijpt de boer hem en terwijl hij de richting aangeeft, die het rijtuig moet volgen, spreekt hij twee woorden slechts, maar die twee woorden typeeren zóó den persoon van Pljoesjkin, dat Tsjitsjikow lang in verbazing den boer blijft nazien: hoe groot is de menschenkennis, hoe groot is de 'tsjoetkostj' van den moezjik! waar anders ter wereld zou zoo'n 'Russisch woord' gesproken kunnen worden dan in 'moedertje Rusland'? - Men denke verder aan Gogol zelf, den man die ons Sobakewitsj' boertje en zooveel andere typen uit het dagelijksch leven zoo meesterlijk beschreven heeft, dan aan L. Tolstoj en aan Dostojewskij: welk een ongeëvenaarde 'tsjoetkostj' is er noodig om zulke portretten van menschen te kunnen teekenen als deze Russen! Die 'tsjoetkostj' bezit ook Tatjana. Dat blijkt, wanneer zij kort na haar gesprek met Onegin, als deze op reis is gegaan, zijn woning bezoekt. Dan laat de huishoudster haar alle vertrekken zien, waarin hij geleefd heeft, de nieuw-

modische meubelen, waarvan hij zijn huis heeft voorzien, de boeken door hem gebruikt, de woorden, kruisjes en haakjes, met potlood daarin aangebracht, - en dan begint Tatjana te begrijpen wat eigenlijk deze man is. Misschien is hij volkomen onbeduidend, misschien is hij nog een brave Moscoviet, alleen gestoken in den mantel van Childe Harold, maar in ieder geval is hij een ‘parodie’. Ofschoon haar liefde blijft bestaan, nu begrijpt Tatjana dien grilligen Onegin. - En nog beter begrijpt zij hem wanneer zij hem later terugvindt in Petersburg. Wij zullen zien, onder welke omstandigheden die ontmoeting plaats heeft. Maar voor dien tijd is het noodig, dat ik in het kort de gebeurtenissen meedeel, die vooraf zijn gegaan aan Onegin's vertrek van zijn landgoed.

Ik noemde boven reeds den naam van Dimitrij Lenskij. Dit was een jonge dichter. Juist in denzelfden tijd, dat Onegin zich op het land vestigde, keerde Lenskij terug van een verblijf in het buitenland. De woningen van de twee jongelui liggen niet ver van elkaar af. Beiden hebben niets te doen den heelen dag en zijn op den omgang met elkaar aangewezen. Weldra ontstaat er een innige vriendschap tusschen hen, ofschoon het de grootst denkbare contrasten zijn. ‘Een vurige en nogal bizarre geest, steeds enthusiaste woorden, zwarte lokken tot op de schouders,’ - zie daar de beschrijving van den poëet. Hij dweept met deugd en met liefde, en blijmoedig treedt hij de wereld in, niet twijfelende aan de verwezenlijking van zijn jonge idealen. Hij voelt zich aangetrokken tot dien wonderlijken, cynischen buurman, en deze - wonder boven wonder - vat ook van zijn kant sympathie op voor den dichter. Weldra zijn zij de intiemste vrienden. Onegin, die de menschen in het algemeen voor diep verachtelijk houdt, erkent genadiglijk eenige uitzonderingen op dien regel, en daaronder behoort ook Lenskij; want: ‘in een vreemde eerbiedigde hij sentiment.’ Aangenaam deden hem de hartstochtelijke geestdrift en de bezielde blik van den dichter aan. Hoorde hij naar zijn woorden, dan dacht hij: ‘'t zou dom van mij zijn om deze kortstondige zaligheid te verstoren; ook zonder mijn toedoen zal de tijd wel komen. Laat hij intusschen voortleven in 't geloof aan de volmaaktheid van de wereld.’ Aan den jongen

dichter misgunt Onegin zijn idealen niet: die passen bij de jeugd des geestes. Natuurlijk echter ontbreekt in den omgang van de vrienden van de zijde van Onegin het spottende en het humoristische element niet. - Lenskij is verliefd op Tatjana's zuster Olga, hij komt veel aan huis hij de Larins en maakt sentimenteele en hoogdravende gedichten op zijn geliefde. Olga van haar kant stelt ook belang in den jongen poëet en niemand denkt anders, of spoedig zal het huwelijk gesloten worden. Maar een ander lot is voor den jongen man weggelegd! Als de lente gekomen is en Tatjana haar naamdag viert, dan worden de landeigenaars uit den omtrek allen uitgenoodigd, om dat feest met hun tegenwoordigheid te helpen opluisteren. Het is moeder Larin in de eerste plaats om Onegin te doen, dien zij reeds heeft uitgekozen als den toekomstigen echtgenoot van haar dochter Tatjana. Wanneer het feest al in vollen gang is, komen de twee boezemvrienden samen aanrijden. Ongelukkig is Onegin in een ontevreden, booze stemming, en als Tatjana met schuchter neergeslagen oogen en met zenuwachtige bewegingen tegenover hem zit, dan wordt dat er niet beter op; want ‘tragico-nerveuze verschijnselen’ heeft hij nooit kunnen verdragen. Zooals dat vaker gaat in dergelijke gevallen, Jewgenij wil voor zijn s p l e e n , voor zijn c h a n d r a een slachtoffer hebben en hij wreekt zich niet op den eenigen schuldige, op zich zelf, maar op den eersten den besten onschuldige: aan zijn vriend Lenskij besluit hij een onaangenamen dag te bezorgen. Den heelen avond maakt Onegin het hof aan Olga en zoo vaak in den loop van het bal, waarmee het feest besloten wordt, Dimitrij zijn geliefde tot een dans komt inviteeren, is het koele antwoord, dat ze dien juist aan Onegin beloofd heeft. Het hartstochtelijke gemoed van den dichter kan zoo'n hoon niet verdragen: toornig snelt hij weg van het bal en daagt den volgenden morgen zijn boezemvriend tot een duel uit. Graag zou Onegin nu, wat voorgevallen is ongedaan willen maken. Hij houdt van zijn vriend en is zich bewust, slecht en gemeen gehandeld te hebben; bovendien: ‘laat de dichter gekke dingen doen, op achttienjarigen leeftijd is dat vergeeflijk.’ Alle reden dus om zich met hem te verzoenen. Maar de kracht ontbreekt Onegin om in dit geval verstandig te handelen. Door het eerst toe te geven zou hij zich be-

lachelijk maken, te meer omdat Lenskij's secondant reeds in het geval betrokken is. Daarom is het 't beste, het geheel en bagatelle te behandelen. Op den vastgestelden morgen verschijnt Onegin - eenigen tijd na het afgesproken uur - op het terrein van het tweegevecht. Zijn secondant is zijn bediende: het geheele geval is te onbeduidend, om naar een waardiger persoon uit te zien. Het duel vangt aan en kalm, alsof het doel niet anders dan een schijf was, schiet Onegin met het eerste schot zijn boezemvriend dood. -

Nu laat Poesjkin zijn held eenige jaren aan zijn lot over; in dien tijd zwerft deze doelloos rond door Rusland en Europa, maar zooals alles verveelt hem ook het reizen en plotseling verschijnt hij weer op een bal in Petersburg. En daar is het, dat hij Tatjana terugvindt.

Eenigen tijd na Lenskij's dood is Olga getrouwd: zij was niet iemand, die lang kon treuren om verloren geluk. Maar Tatjana heeft nooit haar opgeruimdheid teruggekregen. Om haar wat afleiding te geven, neemt haar moeder haar met zich mee naar Moscou, waar zij bij een oude bloedverwante hun intrek nemen. Op een bal, waar Tatjana schuchter het nog nooit geziene schouwspel van het leven der groote wereld staat aan te staren, valt op haar de blik van een vrij ouden deftigen generaal. Weldra vraagt deze haar hand, met tranen in de oogen bezweert haar haar moeder, dat eervolle aanzoek aan te nemen en zij wordt de trouwe echtgenoot van een der eerste mannen van de hoofdstad. Wat haar plicht haar gebiedt, volbrengt zij waardig. Wel houdt zij nooit op, met heimwee te denken aan haar zalige jeugd, aan de nederige woning, waar haar eens Onegin bezocht, aan het vreedzame kerkhof, waar zich nu een kruis verheft op het graf van haar lieve ‘njanja’; en die herinneringen zijn de grootste schat, waarvan niets haar kan berooven: maar voor het oog van haar echtgenoot en van de wereld is zij de deftige dame, de waardige vrouw van een groot man, en stil en eenvoudig vervult zij al de verplichtingen, die deze positie haar oplegt. Zoo vindt Onegin Tatjana terug en hij ziet, dat hij zich indertijd in haar vergist heeft: hij, wiens blik anders nooit faalde, heeft niet bemerkt, hoeveel groote gaven dit eenvoudige kind in haar hart verborg. Het is, alsof de liefde, die hartstocht, waarboven hij zich hoog verheven gevoelde,

hem weer overmeestert, in brief op brief bekent hij haar in vurige taal zijn liefde, maar Tatjana antwoordt niet. Eindelijk weet hij door te dringen in haar huis, onstuimig valt hij aan haar voeten; maar zij blijft kalm en waardig, lang staart ze hem zwijgend aan en dan spreekt zij: ‘Genoeg, sta op. Ik ben verplicht openhartig tot u te spreken. Onegin, herinnert u u het uur, toen in den tuin, in die allee, het lot ons samenbracht en ik zoo nederig uw les heb aangehoord? Vandaag is het mijn beurt.’ Wat vindt Onegin in haar? Zij is dezelfde Tatjana gebleven van vroeger. Is het omdat zij nu rijk is? Of omdat nu haar schande door heel Petersburg zou worden opgemerkt? Liever had zij hoonende woorden gehoord, liever was zij koel bejegend: die brieven en tranen zijn een man met Onegin's hart en verstand onwaardig. Vroeger was het geluk nabij, maar hij heeft het niet aangenomen. En nu? ‘Ik heb u lief,’ zoo eindigt Tatjana, ‘waartoe zou ik huichelen? Maar ik behoor aan een ander toe, hem zal ik mijn leven lang trouw zijn.’ - En hiermee neemt Poesjkin afscheid van Onegin en Tatjana.

Zeer zeker heeft Dostojewskij gelijk, wanneer hij den dichter van ‘de Zigeuners’ en van ‘Onegin’ voor een profeet verklaart. In het eerste gedicht heeft Poesjkin de ziekte, waaraan Rusland's hoogere standen lijden en nog lang zullen lijden, geconstateerd en beschreven; in Onegin schrijft hij het recept voor, dat hier reeds lang genezing had moeten brengen en het wellicht nog eenmaal zal doen. In Rusland zijn tallooze Hamlets, menschen zonder principes, vervreemd van hun volk: laten die Hamlets Rusland leeren kennen! dan zullen zij ontdekken, dat daar ook Tatjana's leven, dat men daar een schoonheid van karakter, een reinheid van ziel vindt, die meer dan alles in staat is, het evenwicht terug te geven aan het geschokte gemoed. Tatjana is, wanhopende aan haar geluk, bewogen door de tranen van haar moeder, de vrouw geworden van dien ouden man, dien zij niet liefheeft. ‘Maar’, zegt Dostojewskij, ‘laat zij uit wanhoop met hem getrouwd zijn: nu echter is hij haar man, en haar verraad zal hem met schande en smaad bedekken, en hem den genadeslag geven. Maar kan dan een mensch zijn geluk grondvesten op het ongeluk van een ander? Het geluk bestaat niet alleen in de genietingen van de liefde, maar ook in de hoogste

harmonie van den geest. Hoe kunt gij rust vinden voor uw gemoed, wanneer achter u een gemeene, meedoogenlooze, onmenschelijke daad is? Moet zij van haar man vluchten alleen om de gedachte: “Hier is mijn geluk”? Maar welk geluk kan er bestaan, wanneer het gegrondvest is op een anders ongeluk? Wil u eens voorstellen, dat gij zelf het gebouw van het menschelijk lot opbouwt met het doel, ten slotte de menschen gelukkig te maken, hun eindelijk vrede en rust te geven. En nu moet gij u daarbij ook voorstellen, dat het hiervoor onontbeerlijk en beslist noodig is, slechts één menschelijk wezen te martelen, en zelfs niet eens zoo'n eerbiedwaardig, maar desnoods een uit zeker oogpunt belachelijk wezen, niet een Shakespeare, maar eenvoudig een fatsoenlijken ouden man, den echtgenoot van een jonge vrouw, die een blind vertrouwen heeft in de liefde van die vrouw, hoewel hij haar hart in het geheel niet kent, die haar acht, die trotsch, gelukkig en tevreden is door haar bezit. En zie, nu is het noodig, alleen hem te vernederen, te onteeren en te martelen en op de tranen van dien onteerden ouden man uw gebouw op te richten! Zult gij op die voorwaarde de architect van zoo'n gebouw willen zijn?’ Dat wil een Tatjana niet. En er zijn gelukkig veel Tatjana's in Rusland. Konden slechts de Hamlets de diepte van de moraal van een Tatjana begrijpen, worden zooals zij en samen met haar streven naar een hoog doel, Rusland zou gered zijn en in staat, om dat groote woord te spreken tot Europa, waaraan ook dit zoo'n behoefte heeft. Maar helaas, de Hamlets kennen Tatjana niet. Terecht heeft Dostojewskij opgemerkt, dat ook in het laatste deel van het gedicht Onegin niet begrijpt, wie deze vrouw is, en dat daarom, ook als haar man spoedig stierf, Tatjana toch niet de echtgenoot van Onegin zou worden: hij bemint niet de hoogheid van haar ziel, maar alleen haar hooge positie, en zij begrijpt dat ten volle. ‘Er zijn van die diepe en krachtige zielen, die niet met volle bewustzijn het heiligste dat zij bezitten kunnen weggeven om het te laten onteeren, al was het dan ook uit eindeloos erbarmen. Neen, Tatjana kon Onegin niet volgen.’

Nog steeds zijn er Hamlets, die het mooie en essentiëele van Rusland niet zien. ‘Had Poesjkin langer geleefd’ - ik herhaal nog eens de woorden van Dostojewskij, waarmee

ik mijn bespreking begon -, ‘er zou misschien minder misverstand en oneenigheid onder ons zijn, dan wij nu waarnemen’.

III.
Na Poesjkin.

De twee Hamlets, die Poesjkin ons leert kennen, Aleko en Onegin, hebben een geheel verschillende beteekenis voor ons. Toen de dichter hem in de Russische samenleving had waargenomen, dien onrustigen zwerver, die steeds zoekt zonder ooit te vinden, toen heeft hij ons in de eerste plaats in meer abstracten vorm zijn beeld geschetst: de fantastische Aleko, die in een zigeunermaatschappij zijn geluk hoopt te vinden, die redding verwacht van de liefde van een natuurkind, even fantastisch als hij zelf, is niet te beschouwen als een reëele persoonlijkheid, maar als de personificatie van die eigenschap, welke alle Russische Hamlets gemeen hebben, die hen eerst inderdaad tot Hamlets maakt. M.a.w. Aleko is een abstractie. En dat is Onegin niet. In hem teekent ons Poesjkin een nauwkeurig beeld van een mensch der werkelijkheid. Die mensch is een Hamlet, maar tegelijk een individu; een tweede volkomen aan hem gelijk bestaat er niet en kan er niet bestaan.[1)] Onegin is in de Russische letterkunde door talrijke Hamlets gevolgd; allen zijn even als hij sprekende portretten van levende personen, maar geen twee van hen zijn volkomen gelijk; integendeel, vaak bezit de eene Hamlet eigenschappen, volkomen tegengesteld aan die van den ander; men denke b.v. aan Bazarow en Paul Kirsanow. Tot de meest bekenden onder hen behooren Lermontow's Petsjorin en Gontsjarow's Oblomow. Beiden zijn mannen zonder geloof, zonder een ideaal, beiden zijn tengevolge van dat gemis ongelukkig, m.a.w. beiden bezitten de karakteristieke Hamlet-eigenschappen. Maar zag men in

1) Helaas liet het korte bestek van dit opstel niet toe, dat ik bij Onegin lang stil stond. Daarom heb ik van verschillende karakteristieke trekken van zijn persoonlijkheid moeten zwijgen. Hetzelfde geldt min of meer van alle Hamlets, die ik bespreek.

het werkelijke leven deze lieden naast elkaar, grooter contrasten zou men zich niet kunnen denken: men stelle zich voor aan de eene zijde Oblomow, die zijn dag pleegt te beginnen met peinzen over de quaestie of hij nu op zal staan of niet: het moet toch eens gebeuren, maar aan den anderen kant is het zoo aangenaam, nog wat rustig te blijven liggen; iederen dag besluit hij, voort te gaan met de lectuur van een aangevangen roman; iederen dag stelt hij dit voornemen weer uit, omdat het boek reeds zoo lang op één en dezelfde bladzijde ligt opengeslagen en hij eerst van die bladzijde de dikke laag stof zou moeten verwijderen. Plaats daartegenover Petsjorin, die zich van het eene avontuur in het andere stort, en dat terwijl zijn omstandigheden hem zouden veroorloven, rustig, zonder werken te leven: welke overeenkomst zou men dan ontdekken tusschen dezen drukken, voor het oog der wereld hartstochtelijken man en den apathischen Oblomow?

Beginnen wij met Petsjorin, den 'Held van onzen Tijd', zooals Lermontow hem noemde. (De roman verscheen in 1839.)

'Waarom heb ik niet dien weg willen inslaan, die mij geopend werd door het lot, waar mij stille vreugde en vrede voor mijn ziel wachtte?.... Neen, ik zou aan dat leven niet gewend zijn! Ik ben als een matroos, die geboren is en opgegroeid aan boord van een zeerooversschip: zijn ziel is één geworden met de stormen en gevechten, en op den oever geworpen, wordt hij door verveling en heimwee gekweld, hoe hem ook het schaduwrijke woud moge lokken, hoe hem ook de vreedzame zon tegenschittere; hij loopt den ganschen dag langs het oeverzand, luistert naar het eentonig geruisch van de àànrollende golven en staart in het nevelige verschiet: of daar niet, op de bleeke streep, die de blauwe watervlakte afscheidt van de grijze wolken, het zeil zal opdoemen, waarnaar hij verlangt, eerst gelijkende op den vleugel van een zeemeeuw, en dan langzamerhand zich losmakende van het schuim van de golven en met een gelijkmatige vaart de eenzame haven naderend'.... Zoo eindigt een van de deelen, waarin het dagboek van den 'Held van onzen Tijd' verdeeld is. Na een avontuur, dat had kunnen eindigen met een gelukkig huwelijk - wanneer hij zelf dit maar gewild had - maakt Petsjorin zich gereed, zijn doelloozen tocht door het leven op even fantastische wijze te vervolgen. Waar

het eindigen zal? Dat weet hij niet, en het kan hem niet schelen ook. - Het komt mij voor, dat ik niet beter kan meedeelen, wat Petsjorin is, dan door in het kort die episode uit zijn leven te verhalen, die hij in zijn dagboek beschrijft onder den titel: 'Vorstin Mary.' Hieruit zijn ook de boven aangehaalde woorden genomen.

Petsjorin bevindt zich in den Caucasus, te Pjatigorsk, een bekende badplaats, waar in de 'season' veel aanzienlijken uit de hoofdsteden genezing komen zoeken bij het bronwater. Onder de weinige bekenden, die hij er heeft, is zijn vriend dokter Werner. Deze mannen begrijpen elkaar, - en om iemand als Petsjorin te begrijpen, dat is niet gemakkelijk. Zij hebben elkaar voor het eerst ontmoet in een groot gezelschap. De dokter heeft toen o.a. gezegd, slechts van één ding overtuigd te zijn, n.l. dat eens de schoone morgen zal komen, waarop hij sterven zal. 'Ik ben rijker dan u', heeft toen Petsjorin geantwoord, 'behalve die overtuiging bezit ik nog een andere en wel deze, dat ik op een ellendigen avond het ongeluk heb gehad geboren te worden.' - 'Allen vonden', verhaalt Petsjorin, 'dat wij onzin spraken, maar inderdaad had niemand van hen iets verstandigers gezegd dan dit. Van dat oogenblik af voelden wij ons tot elkaar aangetrokken. Dikwijls kwamen wij bijeen en spraken samen heel ernstig over abstracte onderwerpen, totdat wij beiden bemerkten, dat wij elkaar wederkeerig voor den gek hielden. Dan zagen wij elkaar veelbeteekenend aan, zooals volgens Cicero de Romeinsche augures deden, en begonnen het uit te schateren, en als wij uitgelachen waren, verlieten wij elkaar tevreden over onzen avond.'

Ernstige filosofische gesprekken, voor Petsjorin zijn ze niets dan een tijdverdrijf. En als zoodanig beschouwt hij alles wat hij doet. Zich wezenlijk voor iets interesseeren, dat kan hij niet. En zich zijn gansche leven te vervelen, daarin heeft hij geen lust. Dat is de reden, dat hij begeerig alles aangrijpt, wat hem afleiding kan geven. Aan het leven hecht hij niet meer; vandaar dat het hem niet verontrust, als zijn avonturen dit in gevaar brengen. Maar met dat al: de verveling verlaat hem niet; laat zijn geest voor een oogenblik meegesleept worden door zijn wilde ondernemingen, laat hij zich desnoods verbeelden, weer onder den invloed van den

hartstocht te geraken, weldra keert met verdubbelde kracht de onvoldaanheid terug. ‘Mijn liefde’, zoo schrijft hij, ‘heeft niemand geluk aangebracht, omdat ik niets opofferde voor hen, die ik liefhad: ik beminde voor mijn eigen genoegen, ik voldeed slechts aan een wonderlijke behoefte van mijn hart, wanneer ik hun gevoel, hun teederheid, hun vreugde en hun lijden met begeerigheid verslond. En nooit kon ik mij verzadigen. Evenzoo is het, wanneer een door honger gekwelde van uitputting inslaapt en keur van spijzen en schuimende wijnen voor zich ziet; hij verslindt met verrukking de ijle gaven van zijn verbeelding en hij voelt zich behaaglijker; maar ontwaakt hij - dadelijk verdwijnt de fantasie.... verdubbelde honger en wanhoop blijven over.’

Zulke visioenen als deze hongerige heeft Petsjorin dikwijls gehad; een er van is zijn avontuur in Pjatigorsk met vorstin Mary Ligowskaja. Als Petsjorin eenige dagen in den Caucasus is, ontmoet hij een ouden kennis, een zekeren Groesjnitskij, een ‘romantischen fanaticus’, die graag spreekt van zijn hartstochten en zijn lijden, maar inderdaad heel oppervlakkig is. Deze ziet in Pjatigorsk de jonge vorstin Ligowskaja, die daar met haar moeder verblijf houdt, voor hun beider gezondheid. Hij weet de aandacht van de vorstin tot zich te trekken. Hij is vaandrig en in een gevecht heeft hij een lichte wond gekregen; tengevolge daarvan loopt hij een beetje kreupel en ieder kan zien, hoe hij met moeite voortsukkelt, steunend op een stokje, met een pijnlijken trek op zijn gelaat. Eens zit hij aan de bron met een glas in zijn hand. Juist als Mary voorbij komt, laat hij dit vallen en met een gezicht, alsof hij de hevigste pijnen voelt, rekt hij zich uit, om het op te rapen. De jonge vorstin ziet dat en geeft hem vriendelijk lachend het verlorene terug. Van af dien dag voelt Groesjnitskij een hartstochtelijke liefde voor haar. Hij laat zich voorstellen en is dagelijks in haar omgeving. En ook zij interesseert zich voor dien romantischen man in zijn eenvoudig soldatenpak: zij weet niet, dat hij vaandrig is, en houdt hem voor gedegradeerd wegens een duël. Aan den scherpzienden Petsjorin ontgaat niets van wat er tusschen deze twee voorvalt. ‘Het blijkt duidelijk, het noodlot zorgt er voor, dat ik mij niet vervelen zal’, zegt hij tot dokter Werner: Mary en Groesjnitskij zullen de onschuldige slachtoffers van

zijn s p l e e n worden. En een fijn menschenkenner als hij is, wendt hij middelen aan, die niet falen. Als hij eens met Groesjnitskij langs het raam van de Ligowskaja's wandelt, neemt hij Mary doodkalm op door zijn binocle. En hij bereikt zijn doel: den volgenden dag hoort hij van Werner, hoe er in de woning van de vorstinnen over dien 'brutalen' man gesproken wordt. Een ander maal is hij in een winkel, waar hij Mary met haar moeder aantreft. De oude vorstin dingt af op een kostbaar tapijt, dat haar dochter graag wil bezitten: dadelijk biedt Petsjorin veertig roebel extra, koopt het tapijt en laat het, op den rug van zijn paard liggend, in alle staatsie langs het venster van Mary voeren. Tot nog toe is de woning van de Ligowskaja's het punt geweest, waar zich dagelijks de jonge mannen van den aanzienlijken stand vereenigden. Nu begint Petsjorin, die, als hij wil, innemend kan zijn als geen ander, bij zich aan huis groote diners en feesten te geven en de vorstin wordt verlaten door bijna al haar aanbidders: Groesjnitskij is de eenige, die haar voortdurend trouw blijft volgen. Eens rijdt zij met hem paard in den omtrek van Pjatigorsk, en als zij juist midden in een sentimenteel gesprek zijn, komt plotseling van achter een boschje een ruiter in de kleeding van een Tsjerkes (inboorling van den Caucasus) te voorschijn. 'Mon Dieu, un circassien', gilt Mary verschrikt; en de Tsjerkes, die niemand anders is dan Petsjorin, antwoordt uitermate beleefd: 'Ne craignez rien, madame, je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier'.

Voortdurend grooter wordt de woede van de jonge vorstin tegen dien trotschen man, den eenige, die haar uit de hoogte durft behandelen, en daardoor den eenige, tot wien zij zich inderdaad sterk aangetrokken gevoelt. Maar eindelijk besluit die trotschaard dan toch tot haar te naderen. Op een bal maakt hij gebruik van de Caucasische vrijheid in den omgang, die hem veroorlooft de vorstin tot een dans uit te noodigen, zonder aan haar te zijn voorgesteld. Als hij na afloop van de wals met zijn dame staat te praten, komt er een dronken man op hen aan, die in verwarde, onsamenhangende woorden, onder veel strijkages, Mary uitnoodigt voor de mazurka, 'pour mazure', zooals hij zegt. De vorstin is verlegen en bevreesd; zij dreigt, zoo meteen flauw te zullen

vallen, maar wordt daarvoor behoed door Petsjorin, die den dronken heer krachtig bij de hand vat en hem verzoekt, zich te verwijderen, aangezien deze dame aan hemzelf de mazurka reeds beloofd heeft. Nu staat het huis van de Ligowskaja's voor Petsjorin open, en ofschoon in het begin Mary koelheid tegenover hem veinst, om wraak te nemen voor de trotsche bejegening, die zij zelf heeft ondervonden: hij kent de middelen, om die koelheid te doen ophouden; weldra is Groesjnitskij geheel verdrongen uit haar hart - zij vindt hem zelfs ‘belachelijk’ - en alles voor haar is Petsjorin.

‘Er is een onmetelijk genot in het beheerschen van een jonge, nog nauwelijks ontloken ziel! Die is als een bloem, welker beste aroma opstijgt naar den eersten straal van de zon; men moet haar op dat oogenblik afplukken en na haar geur tot verzadiging toe te hebben ingeademd, haar neerwerpen op den weg: misschien zal iemand haar oprapen! Ik voel in mij die onverzadelijke begeerte, die alles verslindt, wat men tegenkomt op zijn pad: ik beschouw het lijden en de vreugde van anderen alleen met het oog op mijzelf, als voedsel, dat de krachten van mijn ziel in stand houdt.... Voor iemand de oorzaak van lijden en vreugde te zijn, zonder daarop eenig positief recht te hebben - is dat niet het allerzoetste voedsel voor onzen trots?.... De hartstochten zijn niets anders dan ideeën in hun eerste ontwikkeling; zij behooren toe aan de jeugd van het hart; en een dwaas is degeen, die meent, dat hij zijn gansche leven er door zal worden verontrust: veel kalme rivieren beginnen hun loop als bruisende watervallen, maar niet één stroomt onstuimig en schuimende voort tot aan de zee toe.

Maar deze kalmte is dikwijls een teeken van een groote, hoewel verborgen kracht; de volheid en diepte van voelen en denken laten geen uitingen van wilden hartstocht toe; de ziel geeft, wanneer zij lijdt en geniet, zichzelf streng rekenschap van alles en is er van overtuigd, dat dit noodig is; zij weet, dat zonder onweders de aanhoudende hitte van de zon haar zal doen verdrogen; zij is doordrongen van haar eigen leven - zij koestert en kastijdt zichzelf, als een geliefd kind. Alleen in dezen hoogsten toestand van zelfbewustzijn kan de mensch de rechtspraak Gods waardeeren.’ - Zoo

schrijft Petsjorin in zijn dagboek, juist in de periode, waarvan wij hier spreken.

Ongelukkig wie van zoo'n man het slachtoffer wordt! Vorstin Mary weet niet, wat deze mensch voor haar is, of hij haar liefheeft of dat hij met haar speelt. Maar al was dat laatste ook waar, zich aan zijn invloed onttrekken, dat is haar niet mogelijk, zijn woorden, zijn blikken, de gedachte aan hem werken als de staf van een toovenaar: of zij wil of niet, zij moet zich onderwerpen. Eens gebeurt het, dat Petsjorin en Mary met een groot gezelschap te paard zijn uitgereden, om naar den zonsondergang te kijken. Als zij terugkeeren, voert de weg over een ondiep, doorwaadbaar riviertje. Mary ziet naar het snelstroomende water onder haar en voelt zich duizelig worden. Daarom houdt Petsjorin haar stevig vast om haar middel en maakt van die gelegenheid gebruik, om haar een kus op de wang te drukken; zij rijden achteraan, en niemand kan het zien. Dan is het dat Mary de gedachte uitspreekt, die haar reeds zoo lang verontrust: ‘òf u veracht mij, òf u bemint mij vurig! Misschien wilt u met mij spotten, mijn ziel in opstand brengen en mij dan verlaten.... dat zou zóo gemeen zijn, zóo laag, dat alleen de veronderstelling... O, neen! het is toch niet waar? het is toch niet waar: er is toch niets in mij, dat eerbied zou uitsluiten? Uw brutale daad.... ik moet, ik moet u die vergeven, omdat ik heb toegestaan.... antwoord, spreek dan toch, ik wil uw stem hooren!’.... Petsjorin zegt niets. ‘U zwijgt?’ gaat zij dan voort, ‘u wilt misschien, dat ik u het eerst zeg, dat ik u liefheb?.... Wilt u dat?’ Petsjorin haalt zijn schouders op en zegt doodkalm: ‘Waarom?’ Driftig rijdt Mary dan van hem weg, naar het overige gezelschap toe. Den volgenden dag wendt zij zich wederom tot hem; in die onrust, waarin zij verkeert, kan zij niet blijven voortleven. Nu is Petsjorin genadig tegen haar, evenals eens Onegin het was tegenover Tatjana; hij zegt haar de volle waarheid: ‘ik zal mijn handelingen niet rechtvaardigen en er geen opheldering van geven; - ik heb u niet lief’, - en schouderophalend verlaat hij haar. En den volgenden dag schrijft hij in zijn dagboek de woorden: ‘soms veracht ik mij zelf.... is dat niet de reden, dat ik ook anderen veracht?.... Ik ben niet meer vatbaar voor

edele opwellingen; ik ben bang, mij zelf belachelijk voor te komen. Een ander zou, in mijn plaats, aan de vorstin s o n c o e u r e t s a f o r t u n e hebben aangeboden; maar voor mij heeft het woord t r o u w e n een toovermacht: hoe hartstochtelijk ik ook een vrouw zou beminnen: als zij mij maar doet voelen, dat ik met haar moet trouwen - dan adieu liefde! dan verandert mijn hart in een steen, en niets zal het meer warm maken.'

Intusschen hebben Groesjnitskij en eenige anderen, die zich evenals hij beleedigd voelen door Petsjorin, besloten wraak te nemen. Groesjnitskij zal om de een of andere nietige reden twist met hem zoeken en hem uitdagen tot een tweegevecht; dan zal een van de secondanten alleen het pistool van Groesjnitskij laden, op een afstand van zes stappen slechts zullen de tegenstanders van elkaar staan, m.a.w. men wil Petsjorin verraderlijk vermoorden. Door een toeval ontdekt hij het booze opzet, en als nu Groesjnitskij het eerst heeft geschoten en hem slechts een onbeduidende wond heeft toegebracht - tengevolge van zijn zenuwachtigheid, nu hij de misdaad moet volvoeren, waartoe hij zich tegen zijn zin heeft geleend, - dan maakt Petsjorin de opmerking, dat, door een vergissing, zijn pistool niet geladen is; zijn secondant, dokter Werner, doet dit voor hem en met vaste hand schiet hij zijn vroegeren makker dood. - Hoe weinig hecht deze man aan zijn leven: hij heeft er zich zonder beven aan blootgesteld, om weerloos te worden neergeschoten, en het is als een wonder te beschouwen, dat dit niet gebeurd is. Had hij vóór den aanvang van het duel het gepleegde bedrog aan het licht gebracht, hij zou niet in zoo'n groot levensgevaar verkeerd hebben. Maar hij is volkomen verzoend met de gedachte, nu te zullen sterven. Wat er in hem omging den avond voor het gevecht, dat heeft hij in zijn dagboek beschreven. Wij lezen daar o.a. het volgende: 'Nu? moet ik sterven, dan moet dat maar! een klein verlies voor de wereld; en ik zelf vind het hier ook al vrij vervelend. Ik ben als een man, die zit te gapen op een bal en alleen daarom niet gaat slapen, omdat zijn rijtuig er nog niet is. Maar nu is het rijtuig gereed.... vaarwel!.... Ik doorloop in mijn herinnering mijn geheele verleden en vraag mij zelf onwillekeurig af: waarom heb ik

geleefd? Met welk doel werd ik geboren?.... Zeker bestond dat doel, en zeker had ik een hooge bestemming, want ik voel in mijn ziel onmetelijke kracht. Maar ik heb die bestemming niet geraden, ik heb mij mee laten sleepen door de verlokkingen van ijdele en ondankbare hartstochten; hun oven heb ik hard en koud als ijzer verlaten, maar voor eeuwig had ik den gloed van het edele streven verloren, - dien besten bloesem van het leven.... En misschien zal ik morgen sterven!.... en er zal geen enkel wezen op aarde overblijven, dat mij volkomen begrepen heeft. Sommigen houden mij voor slechter, anderen voor beter dan ik werkelijk ben, en sommigen zullen zeggen: hij was een goede vent, anderen: een fielt. Beide zal onwaar zijn. Is het dan nog de moeite waard, te leven? Aldoor leef je - uit nieuwsgierigheid: je verwacht iets nieuws.... Belachelijk en treurig!'

Zoo'n man is de 'Held van onzen tijd'. Lermontow heeft in Petsjorin willen teekenen 'een portret, samengesteld uit de ondeugden van onze generatie, in hun volle ontwikkeling.' Hij 'vond het aardig (sic), den hedendaagschen mensch te schilderen, zooals hij dien begrijpt en, ongelukkig voor hem en u (d.i. het publiek van 1841, toen de tweede uitgave verscheen), maar al te dikwijls heeft ontmoet'. Gelukkig, dat in Rusland de geslachten elkaar snel opvolgen: Petsjorin heeft gauw plaats gemaakt voor andere Hamlets. Sterven zal hij nooit, steeds en overal zullen menschen leven zooals hij; maar dit zijn alleenstaande individuen, de 'Held van onzen Tijd' was hij alleen in het Rusland van 1840.

'Het drukt zich krachtig uit, het Russische volk! En wanneer het iemand met een bijnaam bedenkt, dan zal die hem en zijn nakomelingschap als een geslachtsnaam bijblijven, hij zal hem met zich meesleepen bij het aanvaarden van een betrekking en bij het neerleggen daarvan, naar Petersburg en tot aan het uiteinde van de wereld.' Zoo schrijft Gogol naar aanleiding van het 'boertje van Sobakewitsj' en menigmaal is de waarheid van zijn woorden gebleken. Een van de sprekendste voorbeelden vinden wij in Gontsjarow's 'Oblomow.' Tot 1857 bestond er geen woord, dat met voldoende duidelijkheid die eigenaardige soort van apathische

traagheid aanduidde, die aan zooveel Russen eigen is. In dat jaar schreef Gontsjarow zijn Oblomow en sedert bestaat het woord ‘Oblomowsjtsjina’ (‘Oblomow-schap, Oblomowachtig-heid’), dat niet uit de taal zal verdwijnen, zoolang de Rus den karaktertrek, dien dit woord aanduidt, zal bezitten. Zóó lang ook zal men niet ophouden het geniale boek te lezen, waarvan Ilja Iljitsj Oblomow de hoofdpersoon is, en dezen naam zal men blijven geven aan de tallooze Russen, die dezelfde karaktertrekken vertoonen als hij.

Evenals zoovele Russische schrijvers munt ook Gontsjarow in de eerste plaats uit door de scherpe teekening van zijn personen. Menigeen zal u zeggen, dat de intrigue van ‘Oblomow’ zwak is, dat zoodra de held van den roman de kalmte van zijn eenzame leven verlaat en kennis maakt met Olga, de waarde van het boek veel minder wordt, maar niemand zal ontkennen, dat Gontsjarow in het eerste deel van zijn werk een meesterlijke schildering heeft gegeven van den persoon van Oblomow: zulke portretten zijn weinig kunstenaars in staat geweest te teekenen. Dat eerste deel heeft bewerkt, dat het woord ‘Oblomow’ van een eigennaam een soortnaam is geworden.

Wat voor een persoonlijkheid is nu die Ilja Iljitsj Oblomow? Een door en door goede en reine. Zijn vriend Stolz, die hem volkomen kent en begrijpt, getuigt van hem: ‘Hij bezit iets kostbaarders dan alle verstand, een oprecht, getrouw hart! Geen valsche toon kwam ooit uit zijn hart voort... Geen mooi gesierde leugen zal hem verleiden, en niets zal hem op den verkeerden weg lokken.... Laat de geheele wereld vergiftigd worden en onderste boven gekeerd, - nooit zal Oblomow zich buigen voor den afgod van de leugen, in zijn ziel zal het steeds rein en helder en goed zijn. Dit is een kristallen, doorzichtige ziel; zulke menschen zijn er weinig, zij zijn zeldzaam, het zijn parelen onder de menigte. Zijn hart zal men met niets kunnen omkoopen; men kan zich in alles en overal op hem verlaten.... Leert men hem eens kennen, dan zal men niet meer ophouden, hem lief te hebben.’ En wat is dan de reden, dat Oblomow en zoovelen, rein van gemoed en beminnelijk als hij, niet gewaardeerd worden door hun medemenschen, en - wat meer wil zeggen - op erbarmelijke wijze te gronde gaan?

Hun ‘Oblomowsjtsjina’ en niets anders. Juist dat maakt Gontsjarow's roman tot zulk een tragedie, dat de hoofdpersoon zoo'n door en door beminnelijk gemoed bezit, en dat zijn lijden zuiver en alleen voortkomt uit dien rampzaligen vloek, die op hem rust, uit die ‘Oblomowsjtsjina’, die hem voortdurend vervolgt, langzaam alle geestelijk leven in hem doodend. En om diezelfde reden is ook het Russische leven een grooter tragedie dan dat van ons; meer dan bij ons en overal vindt men in Rusland van die Oblomow's, in het bezit van de hoogste en beste eigenschappen, die in een menschelijke ziel kunnen wonen;.... maar zij zijn tot werkeloosheid, tot een langzaam, ongemerkt wegsterven gedoemd... door hun ‘Oblomowsjtsjina.’ Er zijn veel Oblomow's in Rusland, ja bijna iedere Rus is er tot zekere hoogte een, en men voelde dat algemeen, toen Gontsjarow's boek verscheen.

Ik meen niet beter te kunnen meedeelen, wat voor iemand Oblomow is, dan door de vertaling van de eerste pagina's van den roman.

‘In de Gorochowaja-straat, in zoo'n groot huis, welks bevolking voldoende zou zijn voor een geheele provinciestad, lag, in zijn eigen woning, Ilja Iljitsj Oblomow op een morgen in bed.

Dit was een man van twee-, drie en dertig jaar, van middelmatige lengte, met een aangenaam uiterlijk en donkergrijze oogen, maar in wiens gelaatstrekken geen spoor van een vast idee, van een op een bepaald punt geconcentreerd denken was waar te nemen. Als een vrije vogel zweefde de gedachte over zijn gelaat, vloog hoog op in de oogen, ging zitten op de half geopende lippen, verborg zich in de plooien van het voorhoofd, verdween daarop geheel, en dan lag er over het geheele gezicht een warme effen glans van onbezorgdheid. Van het gezicht ging die onbezorgdheid over in de houding van het geheele lichaam en zelfs in de plooien van de chamber-cloak.

Af en toe werd zijn blik verdonkerd door een uitdrukking als van vermoeidheid of van verveling, maar noch vermoeidheid noch verveling konden van zijn gezicht zelfs voor een oogenblik die zachtheid verdrijven, die de domineerende grondtoon was van zijn gelaat niet alleen, maar van zijn

geheele ziel, en die ziel straalde zoo open en klaar naar buiten in de oogen, in den glimlach, in iedere beweging van het hoofd en van de hand. Zelfs een oppervlakkig toeschouwende, koude mensch zou, als hij terloops naar Oblomow keek, zeggen: "Een goede vent zeker! wat een goedigheid!" En een diepzinniger en menschkundiger persoon zou lang naar zijn gelaat zien en dan peinzende, in een tevreden stemming, weggaan met een glimlach op zijn gezicht.

De gelaatskleur van Ilja Iljitsj was noch blozend noch bruin noch gedecideerd bleek, maar indifferent, of misschien scheen zij maar zoo, omdat Oblomow's gezicht vóór de jaren iets opgeblazens had gekregen, uit gebrek aan beweging of aan buitenlucht, of aan beide. En zijn geheele lichaam scheen, te oordeelen naar het matte, buitengewoon blanke teint van den hals, naar de kleine ronde handen en de zacht glooiende schouders, al te verweekelijkt voor een man.

Zijn bewegingen werden, zelfs wanneer hij in onrust verkeerde, getemperd door diezelfde matheid en door een traagheid, die niet van een zekere gratie ontbloot was. Wanneer hij somber was en een wolk van bezorgdheid zich over zijn gelaat verspreidde, dan werd zijn blik duister, op zijn voorhoofd vertoonden zich rimpels, er begon een spel van twijfel, kommer en schrik; maar zelden nam die bezorgdheid den vasten vorm aan van een bepaald idee, nog zeldzamer ging zij over in een plan. Alle zorg loste zich op in een zucht en verdween in apathie of sluimering.

Hoe paste het huis-costuum van Oblomow bij de rustige trekken van zijn gelaat en bij zijn verweekelijkt lichaam! Hij droeg een chamber-cloak van Perzische stof, een echte Oostersche chamber-cloak, in niets herinnerende aan Europa, zonder kwasten, zonder fluweel, zonder taille, heel ruim, zoodat Oblomow zich twee maal er in kon wikkelen.... De chamber-cloak had voor Oblomow een menigte onschatbare eigenschappen; hij was souple en plooibaar; het lichaam voelt hem niet op zich drukken; hij onderwerpt zich, als een gehoorzame slaaf, aan de allerminste bewegingen van het lichaam.

Thuis liep Oblomow altijd zonder das en vest, omdat hij van ruimte en gemak hield. Hij droeg lange, zachte, wijde

muilen; en wanneer hij zonder er naar te zien zijn voeten uit zijn bed naar beneden stak, dan kwam hij zonder missen direct er in te recht.

Het liggen was voor Ilja Iljitsj geen noodzakelijkheid, zooals voor een zieke, of voor iemand die wil slapen, noch een gevolg van het toeval, zooals wanneer iemand vermoeid is, noch een genot, zooals voor een luiaard: het was zijn normale toestand. Als hij thuis was - en bijna altijd was hij thuis - dan làg hij steeds, en dat voortdurend in één en dezelfde kamer - waar wij hem aangetroffen hebben -, die hem diende voor slaap-, zit- en ontvangkamer. Hij had nog drie andere kamers, maar daar kwam hij zelden kijken, een enkelen keer des morgens (maar ook niet eens iederen dag), wanneer zijn knecht zijn zitkamer schoonmaakte, hetgeen niet dagelijks gebeurde. In deze kamers zaten de meubels onder hoezen, en de jaloezieën waren er neergelaten.

De kamer, waar Ilja Iljitsj lag, leek bij den eersten aanblik mooi gemeubileerd. Er stond een bureau van rood hout, twee canapé's, overtrokken met een zijdeachtige stof, een mooi kamerschut met vogels en vruchten er op geborduurd, zooals die in de natuur niet bestaan. Er waren zijden gordijnen, kleeden, brons, porselein en een massa fraaie ornamentjes.

Maar het ervaren oog van iemand met een onbedorven smaak zou met een vluchtigen blik op alles, wat zich hier bevond, daarin slechts den wensch hebben gelezen, om althans eenigszins het decorum van het allernoodigste fatsoen te bewaren....

De heer des huizes zelf zag naar de meubels in zijn kamer met zoo'n kouden, onverschilligen blik, alsof zijn oogen vroegen: “wie heeft dat alles hierheen gesleept en hier neergezet?”

Aan de muren zaten spinnewebben als guirlandes om de schilderijen heen; zij waren geheel met stof gevuld. De spiegels zouden veeleer hebben kunnen dienen, om er in het stof (als op een schoolbord) memoranda op aan te teekenen, dan om de voorwerpen te weerspiegelen. Op een canapé lag een vergeten handdoek, op de tafel stond bijna iederen morgen een niet weggeruimd bord van het souper van den vorigen avond, met een zoutvat en een afgeknabbeld botje, en daaromheen lagen kleine stukjes brood.

Wanneer dat bord er niet geweest was, en de pas uitgerookte pijp naast het bed, en de heer des huizes zelf, die daarin lag, dan zou men hebben kunnen meenen, dat hier niemand woonde - zóó lag alles onder het stof, zóó was het verschoten en miste alle sporen van de aanwezigheid van een mensch. Op de guéridons lagen wel is waar een paar opengeslagen boeken, en er lag een krant te slingeren, op het bureau stond een inktkoker met pennen, maar de bladzijden, waarop de boeken waren opengeslagen, waren bedekt met stof en geel geworden; het bleek duidelijk, dat men ze in lang niet in handen had gehad; de krant was een nummer van het vorige jaar; en uit den inktkoker zou, als men er de pen had ingedoopt, misschien alleen, met gegons, een verschrikte vlieg zijn te voorschijn gekomen.'

Men kan zich voorstellen, hoe het leven van dezen man is. Graag zou ik veel uit de eerste hoofdstukken vertalen, maar dat staat de omvang van mijn opstel niet toe; en ook zonder dat zal men zich Oblomow kunnen voorstellen, zooals hij 's morgens ontwaakt, vroeger dan gewoonlijk, omdat hij gekweld wordt door verontrustende gedachten: twee 'rampen' hebben hem getroffen: de eene bestaat in een briefje van zijn rentmeester, dat de inkomsten van zijn landgoed verminderen, de andere in een bericht van zijn huisheer, dat zijn woning moet worden verbouwd en Oblomow binnen eenige weken moet verhuizen. Aan de verschillende menschen, die bij hem komen, 's morgens vroeg terwijl hij nog in bed ligt, en daarna, als het aan een van de bezoekers is gelukt hem tot opstaan te bewegen, - aan allen worden die twee 'rampen' meegedeeld; eenige malen uit Oblomow het voornemen, om, wat er ook moge gebeuren, te blijven, waar hij nu woont, herhaaldelijk wil hij een brief aan den rentmeester beginnen, maar even dikwijls komt hij er niet toe, nu eens omdat er geen inkt in den koker is, dan weer omdat het postpapier is zoek geraakt, en als hij eindelijk begint te schrijven - niet aan den rentmeester, maar aan den huisheer; want dat werk is gemakkelijker -, dan komt in den eersten zin zóó vaak het woord 'dat' voor, dat het opgeschrevene weer verscheurd wordt. Eindelijk valt Oblomow tengevolge van de vermoeiende gedachten van den morgen in slaap op de canapé en droomt heerlijk van zijn jeugd, van het gemakkelijke, rustige leven

op het landgoed van zijn ouders, totdat tegen etenstijd Zachar, een knecht zijn heer waardig - ‘nog meer Oblomow dan ik’, zegt Ilja Iljitsj van Zachar - hem wekt[1]. Tegelijkertijd komt zijn vriend Stolz binnen; en daarmede is het eerste deel van den roman uit. Maar ook in het vervolg blijft Oblomow zichzelf gelijk; Stolz, een energieke Duitscher, weet nog eenigen tijd wat meer leven in zijn vriend te brengen, maar de Oblomowsjtsjina van dezen is té groot, het is hem niet meer mogelijk een ander mensch te worden.

Hoe heeft de ‘Oblomowsjtsjina’ zoo'n hoogte kunnen bereiken? zal men vragen. En het antwoord is: omdat Oblomow van zijn eerste jeugd af heeft geleerd, dat men niet behoeft te arbeiden, om een nuttig en gelukkig leven te leiden. ‘Oblomowsjtsjina’ is een nationale Russische eigenschap, maar zulke afmetingen kan zij alleen aannemen bij zoo'n door en door verderfelijke opvoeding als Ilja Iljitsj ontvangen heeft. Het was een heerlijk leven, daar thuis op het landgoed Oblomowka! Hoe werden daar verjaar- en naamdagen gevierd! Hoe verstond men daar de kunst, overheerlijke spijzen aan huisgenooten en gasten voor te zetten! Wat was het gemakkelijk, dat men niet naar school behoefde te gaan, zoodra er maar één feestdag in de week was, of als er een gast kwam die veel van den kleinen Iljoesjka hield. Werken, dat deden de boeren op het land, maar in zijn naaste omgeving had de jonge Oblomow nooit iets waargenomen wat er op geleek. Een rentmeester bestuurde het landgoed, de familie Oblomow bemoeide zich niet met de

1) Een heerlijke comische scène! Toen Zachar hem riep, ‘hief Oblomow snel zijn hoofd op, keek rond en ging weer liggen, met een diepe zucht: “Laat mij met rust”, zei hij op gewichtigen toon, “ik had je bevolen mij te wekken, maar nu herroep ik mijn bevel - hoor je? Ik zal zelf wakker worden, als ik er zin in heb.” Soms staakt in zoo'n geval Zachar zijn pogingen, zeggende: “Nu, maf dan, de duivel hale je”, - maar een ander maal blijft hij op zijn stuk staan, en zoo deed hij ook nu: “Sta op, sta op”, schreeuwde hij uit alle macht, en greep Oblomow met beide handen bij de slippen en mouwen van zijn chamber-cloak. Opeens sprong Oblomow nu onverhoeds uit zijn bed en snelde op Zachar toe. “Halt! Ik zal je leeren, je heer lastig te vallen, als hij wil uitrusten”, zei hij. Zachar liep uit alle macht weg; maar Oblomow voelde zich bij den derden stap flauw en nuchter na zijn slapen en begon zich uit te rekken en te geeuwen. “Geef.... kwas...” (een Russische drank), zei hij in de pauzen tusschen zijn gapen.’ Stolz heeft alles gezien en proest het bij deze woorden uit van lachen.

moezjiks - afgezien van Zachar en eenige anderen, die bij hen in huis als knechts en meiden dienden -; jaarlijks schreef Ilja's vader op, hoeveel geld er ingekomen was van de boeren, en dat was alles. Men behoeft in dit leven niet te werken, dat is de belangrijkste wijsheid, die Oblomow in zijn jeugd heeft opgedaan. Hoe groot is nu de ontgoocheling, als hij zijn landgoed verlaat en met andere menschen in aanraking komt! Gelukkig laten zijn middelen hem toe, om ook zonder werken te leven, en als hij ziet, dat de betrekking aan een der ministeries, die hij zich had uitgekozen, in geheel andere dingen bestaat dan in vriendschapsbetuigingen tusschen chef en ondergeschikten, zooals hij zich had voorgesteld - dan verlaat hij den staatsdienst en leeft voort, zooals Gontsjarow hem ons schildert. Maar tevreden is hij niet, en als hij ziet, hoeveel beter en gelukkiger Stolz is, en zooveel anderen, werkzaam als deze: dan vervloekt hij zijn 'Oblomowsjtsjina,' maar... die vervloeking lost zich op in een zucht: hij begrijpt, niet meer in staat te zijn zich op te heffen uit zijn apathie, en het werkzame leven te beginnen, dat Stolz van hem verlangt. Een van de meest tragische momenten uit den roman is het afscheid van Olga, de jonge vrouw, aan wie het gelukt is eenigen tijd Oblomow aan zich te boeien en hem tot een ander mensch te maken. Maar zijn natuur is hem te sterk, hij kan geen weerstand bieden aan den geest van traagheid en onverschilligheid, dien hij gehoopt had door Olga's liefde van zich te kunnen zetten. 'Hoe komt het, dat alles is misgeloopen?' vraagt Olga. 'Wie heeft een vloek over je uitgesproken, Ilja? Wat heb je gedaan? Je bent goed, verstandig, zacht, edel... en... je gaat te gronde! Wat heeft je ongelukkig gemaakt? Dat kwaad heeft geen naam...' 'Het heeft er wel een', zei hij nauwelijks hoorbaar. Met vragenden blik, de oogen vol tranen, zag zij hem aan. 'Oblomowsjtsjina!' fluisterde hij, daarop vatte hij haar hand, wilde die kussen, maar kon het niet, alleen drukte hij haar krachtig tegen zijn lippen en heete tranen druppelden op haar vingers. Zonder het hoofd op te heffen, zonder zijn gelaat te toonen, keerde hij zich om en ging weg.'

Wel met recht heeft Dostojewskij, een van de beste kenners van zijn volk, in zijn 'Dagboek' voortdurend zijn land-

genooten tot arbeiden aangespoord. Hij heeft begrepen, dat neiging tot traagheid één van de kenmerkende eigenschappen van den Rus is. Gaat men die neiging niet met alle kracht tegen, dan krijgt men menschen als Oblomow. Misschien zijn er in Rusland meer goede karakters dan elders, maar wat baten alle voortreffelijke eigenschappen, wanneer zij door de 'Oblomowsjtsjina', die reeds het verderf is geweest van zoovele edele persoonlijkheden, worden verhinderd om tot hun volle ontwikkeling te komen? En inderdaad, dit is geen zeldzaamheid. Dagelijks doet zich de gelegenheid voor om het waar te nemen. Hoe vaak wordt er niet door edeldenkende Russen tot een groot en goed werk besloten, bijv. waar het geldt het steunen van verarmde landgenooten en hun weduwen en weezen. Nu willen eenige menschen geld gaan verzamelen en dat voor dit nuttige doel besteden. Na een paar jaren informeert men wat er nu tot stand is gekomen. En gewoonlijk zal het blijken: niets. En de oorzaak daarvan is? 'Oblomowsjtsjina' en niets anders. Hoeveel jonge Russen zijn er niet, die groote hervormingen wenschen in de Russische, ja zelfs in de Europeesche maatschappij! Want met geen kleinigheid stelt een Rus zich tevreden. Niet voordat de geheele wereld nader tot den vrede en het geluk is gebracht, wil hij rusten! En dit zijn geen groote woorden alleen; diep, misschien dieper dan wij Europeanen, is de Rus doordrongen van de juistheid van zijn inzichten! Na eenige jaren zult gij zoo'n radicalen ijveraar terugvinden, kalm levende, tevreden met zijn huiselijk geluk, met het inkomen dat hij geniet, niet bijzonder groot, maar voldoende voor zijn behoeften, met het vreedzame leven 's winters in de stad en 's zomers op de 'datsja.' Spreekt men nu met hem over diezelfde principes, waarvoor hij vroeger zoo warm was, dan zal hij glimlachen en 'machnoetj roekoj'[1]. Zij zijn hem onverschillig geworden. Niet, dat hij ze voor verkeerd houdt, wel neen! Eenvoudig interesseert het hem niet meer! Een goed, edel man, die elders als een Don Quichot zou kunnen leven, en nuttig zijn voor de wereld,

1) 'Met de hand zwaaien.' Een eigenaardig Russische handbeweging, die o.a. vaak gebruikt wordt, om te kennen te geven dat men zich voor een onderwerp niet warm kan maken.

is maar al te vaak, als hij een Rus is, tot werkeloosheid voorbeschikt! Dat is de vloek van de ‘Oblomowsjtsjina.’

Sedert 1857, het jaar, waarin Toergenew zijn ‘Roedin’ en Gontsjarow zijn ‘Oblomow’ heeft voltooid, heeft Rusland nog tallooze Hamlets onder zijn bewoners geteld. En nog ettelijke malen zijn portretten van hen geteekend door de meest bekende schrijvers. Men denke bijvoorbeeld aan Toergenew's ‘Vaders en Kinderen.’ Ook in onzen tijd heeft het type Hamlet talrijke vertegenwoordigers onder het Russische volk en ook in de toekomst schijnt het nog een groote rol te zullen spelen. Nog steeds ook wordt zijn bestaan opgemerkt door de geniale auteurs, die Rusland ook in onze dagen bezit, en het is met een roman van den allerlaatsten tijd, dat ik mijn bespreking van den Russischen Hamlet wil besluiten. Deze roman is ‘Foma (d.i. Thomas) Gordejew’ van Gorkij (1899). Lang echter wil ik er niet over spreken; een overzicht geven van de levensgeschiedenis van den hoofdpersoon, zooals die ons door Gorkij wordt geteekend in een lange rij van tafereelen, waarvan Gordejew telkens het middelpunt vormt, is mij niet mogelijk, en ik moet mij er mee tevreden stellen, een zeer beknopte algemeene karakteristiek van den jongen man te geven.[1)]

Foma Gordejew is een Hamlet, maar hij verschilt veel van al degenen, die wij tot nog toe bespraken. Een belangrijk punt van verschil is reeds, dat hij behoort tot het ‘koepetsjestwo’ (koopmansstand) en iemand is zonder Europeesche ontwikkeling.

‘Een man vaart in een bootje op de rivier.... Het bootje is misschien goed, maar toch altijd is de diepte er

1) Ik wil niet nalaten, aan ieder de lectuur van het boek aan te bevelen: nergens kan men zoo'n natuurlijke, realistische en daarbij zoo poëtische beschrijving vinden van het leven in een der eigenaardigste, meest Russische gedeelten van Rusland, n.l. van den middenloop van de Wolga. ‘Moedertje Wolga’ en de bewoners van haar oevers, behoorende tot de meest verschillende klassen van de maatschappij, Gorkij heeft ze bestudeerd in den langen tijd, dat hij daar in armoede leefde; en hij heeft ze zóó leeren kennen als dat alleen aan een Russischen menschenkenner mogelijk is. Is zoo'n menschenkenner tegelijk poëet, kan hij alles, wat hij voelt, volkomen nauwkeurig en in volmaakt schoonen vorm aan anderen meedeelen, dan ontstaat er een kunstwerk van den eersten rang. Zoo'n werk te leveren, is aan Gorkij gelukt.

onder. Het bootje is sterk.... maar als een mensch die duistere diepte onder zich voelt.... zal geen bootje hem redden....' zoo karakteriseert Foma Gordejew zijn situatie in de wereld, en geen andere woorden zouden ons die klaarder kunnen voorstellen. Zijn vader is een rijke koopman, die met talrijke eigen schepen groote handelszaken doet op de Wolga. Reeds toen Foma een kind was, heeft vader Gordejew vaak gevreesd, dat uit dien schuchteren, in zichzelf gekeerden jongen wel nooit een flinke man van zaken zou groeien. En die vrees wordt bewaarheid, wanneer de zoon onder de leiding van zijn vader deelneemt aan de werkzaamheden van de firma, en nog meer, wanneer hij later, na zijn vaders dood, aan het hoofd staat van de geheele zaak. Het is de gewone Russische kwaal, waaraan hij lijdt: zijn werkkring is hem te eng, te benauwd: 'Zóó kan ik niet leven.... het is alsof er gewichten aan mij zijn opgehangen.... alsof ik heelemaal gebonden ben.... dàárheen kan ik niet, hièr blijven kan ik niet.... Ik wil leven.... om zelf alles te weten.... ik zal mij zelf het leven zoeken.... Maar wat ben ik zòò? Een gevangene....' Die woorden spreekt hij, als hij in een aanval van wanhopige vertwijfeling plotseling klaar voor zich ziet, wat de oorzaak van zijn ongeluk is. Hij wil nu zijn werkkring ontvluchten, waarheen dat doet er niet toe, en het heele bestuur van de zaak in handen geven aan zijn doopvader Majakin, die op en top een zakenman is en in niets belang stelt, dan in de belangen van den handel.

Foma echter verlangt meer van het leven, dan hij er als koopman van genieten kan. - Eens heeft zijn vader hem uitgezonden met een van zijn schepen, om een onderneming te leiden. Op die reis heeft Foma plotseling een nieuwe zijde van het leven ontdekt, welker bestaan hij totnogtoe niet vermoed had. Aan boord was een mooie jonge vrouw, die ineens de sluimerende hartstochten van de zinnelijkheid in den jongen man wakker maakt. En sedert dien tijd is het hem onmogelijk daaraan weerstand te bieden. De benauwde engheid van zijn kantoor ontvlucht hij door zich over te geven aan teugellooze losbandigheid. Maar ook dit voldoet hem niet. Eens is hij met Sasja, zijn maîtresse, en een groot gezelschap buiten de stad, om daar luidruchtig feest

te vieren. Foma is onder den indruk geraakt van een mooi lied, dat Sasja samen met een boer uit den omtrek heeft gezongen: zijn stemming is weemoedig geworden; en als nu het luidruchtige joelen en schreeuwen van zijn dronken vrienden en hun even nietswaardige maîtressen steeds toeneemt, komt er een hevige bitterheid in hem op, die hem tot een waanzinnige daad verleidt; allen zijn op een vlot: hij laat nu door een boer, zonder dat zij het merken, dat vlot losmaken om het met den stroom te doen afdrijven en hen in de golven te laten omkomen. Gelukkig worden allen gered. - Gordejew's stemmingen zijn steeds van korten duur: een volgenden keer zal hij weer een dergelijk gezelschap opzoeken, als dat, hetwelk hij nu met zijn haat vervolgt, en in steeds wilder bacchanaliën gaat hij vertroosting zoeken voor zijn door sombere gedachten gekwelden geest. Want niet alleen is het koopmansleven hem te eng; hij vindt het tegelijk een diep verachtelijk bestaan. Zijn doopvader Majakin kent geen andere moraal dan deze: dat men zichzelf moet beschouwen als een damschijf, die moet oppassen, niet door den vijand genomen te worden: bereikt hij het einde van het bord, dan wordt hij een dam en alle wegen staan voor hem open; zóó moeten de kooplui zijn: het fundament voor hun huis is gelegd, nu staat het aan hen, er voor te zorgen, dat het gebouw van hun macht stevig wordt opgebouwd. Bij tijden heeft Foma grooten eerbied voor Majakin, die gelukkig kan zijn bij zijn levensprincipe. Maar tegelijk veracht hij denzelfden Majakin diep, die zich met zoo'n moraal tevreden stelt. Hij zelf voelt de tegenstelling tusschen den arbeid van de ondergeschikten, die niet beloond wordt naar verdienste, en het gemakkelijke leven van de ‘buikige’ kooplui, waartoe ook hij behoort, die egoïstisch zichzelf al de genietingen van het leven toeëigenen. Wordt Foma's verbittering al te groot, dan ontvlucht hij zijn eigen gedachten en gaat troost zoeken in de verschrikkelijkste débauches. - Als volwassen jonge man vindt hij een vroegeren schoolvriend terug, Jezjow, een man van lage afkomst, die er in geslaagd is, een vrij hoogen graad van ontwikkeling te bereiken. Hij is journalist en schrijft heftige artikels tegen het onwaardige leven van de rijke kooplui: Foma ontdekt bij hem dezelfde gedachten, die zijn eigen geest bezig houden,

maar zij zijn minder vaag. Jezjow's streven is het, de arbeiders te organiseeren en hen door samenwerking een betere maatschappelijke positie te doen veroveren. Maar toch: ook Jezjow kan de moeilijke problemen van het leven niet oplossen; ook hij wordt door zorgen en drukkende gedachten gekweld, die hij poogt te verdrinken in de wodka (Russische brandewijn). Vreugde heeft hij nog niet mogen smaken, hij heeft zich de vernedering getroost, de schamele aalmoezen van de rijken aan te nemen, om zich daardoor grootere kennis te verwerven. Nu is hij dertig jaar, maar reeds een oude man; hij is journalist en zijn hoofdbezigheid is, het domme publiek te vermaken door goedkoope hatelijkheden tegen het ‘koepetsjestwo.’ - ‘Waar is het kruit van mijn jeugd?’ vraagt hij zichzelf en het treurige antwoord is: ‘Ik heb de geheele lading van mijn ziel verschoten voor drie kopeken het schot.’ En wat heeft hij hiermee bereikt? Niemand heeft hem lief, niemand waardeert hem. Als hij met een gezelschap werklieden buiten de stad een vrijen dag doorbrengt, luisteren dezen niet naar wat hij hun zegt, ofschoon dit de nieuwste leer is, die Europa heeft uitgedacht; zij genieten van hun vrijheid, zij smaken een ongestoorde vreugde en hij is een vreemdeling in hun midden.

Nergens vindt Foma Gordejew een steunpunt in het leven en hij ziet geen anderen uitweg, dan zich maar te laten meesleepen daarheen, waar het lot hem heenvoert. Hij zal geen weerstand bieden aan zijn wilden geest. ‘Of mijn kop in splinters, òf de muur door midden’, zegt hij eens, en, ofschoon er oogenblikken komen van kalmte, van somberen weemoed, zóo gaat hij het leven door: tragisch zijn dan ook zijn lotgevallen en het ellendigst van alles is zijn einde.

Maar ik heb mij voorgenomen, niet de geschiedenis van dezen Hamlet te beschrijven. Nog eens wil ik ieder den raad geven, die bij Gorkij zelf te lezen. Dan zal men tevens zien, dat Gordejew, ofschoon hij de waarheid nooit vindt, die hem vrede zou kunnen geven, toch een vage voorstelling er van heeft, waar men haar moet zoeken. Maar juist doordat hij dit slechts onduidelijk en vaag ziet, is zijn lot des te tragischer. Eens is hij op een Wolga-boot; onder de passagiers bevindt zich een zekere ‘vader Miron,’ een oude

pelgrim[1)], een man, uit een lage klasse der maatschappij voortgekomen, die door zijn eenvoudig geloof vast staat in den strijd van het leven. Met hem spreekt Foma, en bij het afscheid belooft Miron, hem eens te komen bezoeken: deze man, denkt dan Gordejew, zal in staat zijn, mij te genezen.

Een ander maal ziet Foma een troep boeren onder koorgezang vroolijk aan het werk. Dan denkt hij, dat 'het goed zou zijn, om zòò vriendschappelijk met goede makkers te arbeiden onder vroolijk gezang, moe te worden van het werk, een glas wodka te drinken en vette sjtsji (koolsoep) te eten.' En als hij zich met Jezjow en diens werklui buiten de stad bevindt en Jezjow somber gestemd is, omdat zijn volk hem niet begrijpt en hij niemand heeft, om zich bij aan te sluiten, dan zegt Foma, meer in zichzelf, dan tot zijn makker: 'Eigenaardig.... die moezjiks.... die werklui.... wanneer je ze zoo eenvoudig waarneemt, zijn ze net als paarden.... ze sleepen, hijgen.... Zij sleepen, werken hun geheele leven om een kleinigheid.... en ineens - zeggen ze zoo iets - in je heele leven zul je het niet zoo bedenken.... dat wil zeggen - zij voelen.... Ja bij hen.... interessant....' - Beter dan de geleerde Jezjow ziet de slecht ontwikkelde Gordejew, waaraan het den Russischen Hamlets ontbreekt; maar zooals gewoonlijk ziet hij ook hier onduidelijk en vaag. Anders - zou hij zich misschien kunnen opheffen uit zijn lijden en een voorvechter worden van het nationale ideaal, waarvoor Dostojewskij gestreden heeft en Gorkij nog strijdt. Maar de meeste Hamlets kennen hun volk nog absoluut niet: er zijn meer Jezjows onder hen dan Gordejews.

'Deze Russische daklooze zwervers', zoo zegt Dostojewskij, waar hij over Aleko spreekt, 'zetten nog tot in onzen tijd hun zwerftochten voort en zullen, naar het schijnt, nog niet gauw verdwijnen. En al gaan zij dan ook in onze dagen niet meer naar de zigeunerkampen, om in de onbeschaafde, eigenaardige levenswijze van de zigeuners hun wereldidealen te zoeken en aan den boezem der natuur hun gemoedsrust te herwinnen, die hun geroofd is door het onrustige en onna-

1) Wie 'Nachtasyl' kent, zal zich den grijsaard Loeka herinneren. Een dergelijke verschijning is ook deze Miron.

tuurlijke leven in onze Russische beschaafde maatschappij, - zij werpen zich nu (hetgeen op hetzelfde neerkomt) op het socialisme, dat er in Aleko's tijd nog niet was, zij begeven zich met hun nieuwe geloof op een ander veld en bearbeiden dat ijverig, evenals Aleko geloovende, dat zij door hun fantastisch handelen hun doel zullen bereiken en geluk zullen vinden niet alleen voor zichzelf, maar voor de geheele wereld. Want de Russische zwerver heeft het geluk van de heele wereld noodig, om tevreden te kunnen zijn: voor een goedkooperen prijs laat hij zich niet bevredigen, - natuurlijk, zoolang het slechts om de theorie gaat. Dit is nog altijd diezelfde Rus, alleen vertoont hij zich in een anderen tijd. Deze mensch is, ik herhaal het, juist in het begin van de tweede eeuw na de groote hervorming van Peter geboren in onze beschaafde samenleving, die van het volk, van de volkskracht is vervreemd. O, de groote meerderheid van de beschaafde Russen bekleedde toen in Poesjkin's tijd en bekleedt nu nog in onzen tijd vreedzaam de betrekking van ambtenaar, 't zij in rijksdienst, 't zij bij het spoor, 't zij op een bank, of verdient eenvoudig door verschillende middelen zijn geld, of beoefent zelfs de wetenschap, houdt voordrachten, - en dat alles regelmatig, traag en kalm, salaris ontvangende, préférance spelende, zonder eenig verlangen om naar zigeunerkampen te vluchten of naar andere plaatsen, die meer in overeenstemming zijn met onzen tijd. Velen, velen zijn er, die “liberaal zijn” met een “tintje van Europeesch socialisme,” waaraan echter een zeker edel Russisch karakter is gegeven, - maar dat alles is immers slechts een quaestie van tijd. Wat maakt het uit, dat de een nog niet begonnen is, zich onrustig te voelen, terwijl de ander reeds is doorgedrongen tot aan de gesloten deur, en met kracht zijn voorhoofd er tegen heeft gestooten? Allen wacht te hunner tijd hetzelfde, wanneer zij zich niet op den vreedzamen weg begeven van den omgang met het volk, want alleen die kan hen redden: en toegegeven, dat het niet allen wacht: eenige “uitverkorenen” zijn genoeg, het is genoeg, dat slechts een tiende deel zijn rust verliest, om te maken, dat door hen ook de overblijvende groote meerderheid geen vrede kan vinden. Aleko kan zeer zeker nog niet behoorlijk zijn heimwee uitspreken: bij hem is dit alles nog eenigszins abstract, het is nog slechts

heimwee naar de natuur, bezwaren tegen de groote wereld, tranen om een waarheid, die iemand ergens verloren heeft en die hij op geenerlei wijze kan opsporen.... Waarin die waarheid bestaat, waar en waarin zij zou kunnen te voorschijn komen en wanneer zij precies verloren is gegaan, dàt kan hij zelf niet zeggen, maar zijn lijden is oprecht. De fantastische en ongeduldige mensch dorst naar redding, die hij voorloopig alleen verwacht van verschijnselen buiten hem; en anders kan het niet: "wel, de waarheid is misschien ergens ver van hem af, bijvoorbeeld in een van de overige landen van Europa, met hun stevigen historischen bouw, met hun geordend maatschappelijk en burgerlijk leven." En nooit zal hij begrijpen, dat in de eerste plaats de waarheid in zijn eigen binnenste is, en hoe zou hij dat ook begrijpen: immers hij is zelf in zijn eigen land een vreemde.... Hij is slechts een grassprietje, dat zweeft door de lucht.'

Die Hamlet, dien ons hier Dostojewskij teekent, is een zeer gewone verschijning in onze Russische samenleving. Hoevelen zijn er daar niet, die van Europa hun heil verwachten! Of dit op zich zelf een dwaalbegrip is, of inderdaad de Slawjanophilen dichter bij het juiste inzicht zijn dan de Zapadniki, wie zal dat uitmaken? Maar het is zeker waar, dat zeer vele van deze voorstanders van Westersche ideeën hun eigen volk in het geheel niet kennen. Zij lezen de boeken, die Europeesche geleerden schrijven voor hun West-Europa en, wat zij daar vinden, verklaren zij zonder meer ook geldig voor Rusland. Velen van hen wonen hun geheele leven buitenslands, kennen slecht Russisch, hebben nooit gesproken met één moezjik, en uiten toch met overtuiging hun meening over de 'beteekenis en toekomst van Rusland.' Want zulke vage en algemeene onderwerpen zijn het - terecht heeft Toergenew het opgemerkt, - die den politiseerenden Rus interesseeren. Wel zijn er geniale Russen, die elders een uitweg zoeken: men denke aan het geheel origineele optreden van Leo Tolstoj! Maar deze leer zal wel niet in staat zijn - daar wijzen alle verschijnselen op, - om de noodige groote hervorming te brengen. Zal een ander den weg vinden, die hiertoe voert?

Dostojewskij is er van overtuigd, dat voor Rusland een groote toekomst is weggelegd: De Hamlets, die hun land

niet kennen, verwachten heil van het buitenland, hetzij dan van de politiek van ‘bloed en ijzer’, hetzij van het socialisme: de echte Rus zoekt zijn ideaal in een wereld-harmonie, algemeen geluk moet het einddoel zijn van het menschelijke streven: ziedaar de groote idee, die verborgen is in de ziel van den moezjik en die die Russen uitspreken, die hun volk begrijpen.[1)] Maar wie zal het zijn, die den weg wijst om tot die wereldharmonie te komen? - In 1876 schrijft Dostojewskij een prachtig hoofdstuk in zijn ‘Dagboek’ over ‘de doode en de komende kracht.’ In dat Europa, dat door zooveel Russen aangebeden wordt, bestaat een geregelde orde van zaken: ‘met bloed en ijzer’ is die ingesteld en wordt die gehandhaafd door Bismarck. Als nu die orde van zaken eens verstoord wordt, ‘wanneer inderdaad Europa bij ons komt aankloppen, en ons verzoekt, haar l'O r d r e te komen redden, dan zullen wij misschien op dat oogenblik voor het eerst begrijpen, op eens allen tegelijk, hoezeer wij voortdurend van Europa hebben verschild; niettegenstaande onze vurige begeerte, om Europa te worden, die twee eeuwen heeft voortgeduurd en bij ons tot zulke opbruisingen van hartstocht aanleiding heeft gegeven. Maar misschien zullen wij het ook dan niet begrijpen, omdat het te laat is. Maar in dat geval zullen wij zeker wel niet meer begrijpen, wat Europa van ons noodig heeft, wat het ons vraagt en waarmee wij het werkelijk zouden kunnen helpen. Zullen wij niet integendeel den vijand van Europa en van zijn orde van zaken evenzoo met ijzer en bloed gaan onderwerpen, als vorst Bismarck? O dan, als wij zoo'n daad verrichtten, dan zouden wij zonder aarzelen ons zelf kunnen gelukwenschen, dat wij geheel en al Europeanen zijn.’

Zou het werkelijk mogelijk zijn, hetgeen Dostojewskij

1) Telkens spreekt Dostojewskij in zijn dagboek van deze begeerte van den Rus naar algemeen geluk. En dit zijn geen ijdele fantasieën. - Telkens zal men bij die schrijvers, die het volksleven beschrijven, gezegden aantreffen, die zijn opmerkingen bevestigen. Zoo zegt b.v. in ‘Foma Gordejew’ Majakins dochter Ljoebowj, in antwoord op haar vaders vraag, hoe men volgens haar meening moet leven: ‘Zoo, dat allen gelukkig zijn.... en tevreden.... alle meuschen gelijk.... en allen hebben een gelijk recht op het leven, op de gaven van het leven.... allen hebben vrijheid noodig, evengoed als lucht.... en in alles gelijkheid.’ - Men ziet, hoe echt Russisch ook de leer van Tolstoj is.

hoopt, dat eens Rusland een bevredigende oplossing zal geven van die problemen, waaraan zoovelen in onzen tijd met angst denken? Het lijkt zeer onwaarschijnlijk. Maar.... Rusland is het land van de wonderen! Wie zou vroeger het optreden van Peter den Groote voor mogelijk gehouden hebben? Zou een even groot wonder zich nog niet eens kunnen herhalen in de toekomst? Zou niet L. Tolstoj de voorlooper kunnen zijn van een nog veel grooteren hervormer, die Rusland en de geheele wereld nader zal brengen tot de eenheid en den vrede?

N. VAN WIJK.

Over de prentkunst van Steinlen.

In November heeft de jonge vereeniging ‘Kunst aan het volk’ te Amsterdam in het ‘Suasso’-Museum een zeer belangrijke tentoonstelling van prentkunst, meest journalistieke Fransche prentkunst, gehouden. In verband daarmee had het bestuur enkele van zijn kennissen uitgenoodigd, daarbij iets als een toelichting te geven. Aan mij was het verzoek gericht, in een beperkten kring van zijn leden een lezing te houden over den voornaamsten Franschen prentteekenaar, over Théophile Alexandre Steinlen, aan wiens werk op deze expositie de meeste ruimte in de museum-zalen was afgestaan.

Wel, ik heb graag aan die opdracht voldaan. Maar ik heb er geen technische en scherp kritische beschouwing, geen diepzinnige studie staan houden. Want ik kan nog geen rechte lijn trekken zonder liniaal; ik ben allerminst een teekenaar, die, doordat hij zelf de dingen van het leven weet uit te beelden met zijn krijtje, des te dieper ziet in het werk van de groote kunstenaars op zijn gebied. En ook ben ik geen kunstkenner, in de deftige beteekenis van het woord; aan het bestudeeren der schoonheidsleer heb ik mij zelfs - helaas - nooit kunnen wijden. Neen, als een volkomen leek stond ik voor mijn gehoor, en ten volle verdien ik het verwijt van mij op glad ijs gewaagd te hebben, of de schoenmaker te zijn die zich beter bij zijn leest had gehouden. Waarlijk, ik stond vol benauwdheid, dat er onder mijn gehoor prentteekenaars, vooral jonge artiesten, pas aan de Academie ontkomen met nog zware hoofden van geleerheid, verscholen zouden zitten, om elk woord van den leek, die zich aan *hun*

kunst ging staan verdoen, te toetsen aan hun eigen wijsheid; want, waarachtig, zij kunnen mij maken en breken!

En tòch ben ik met mijn speech-je naar de bijeenkomst gegaan, om voor te lezen wat ik had opgeschreven.... en dat enkel en alleen omdat ik zoo veel houd van de Fransche prentkunst! Omdat de schoonheid daarvan mij, oprecht, zoo vaak geluk heeft gegeven in m'n leven, zooveel blijdschap. Er zijn prenten die mij, in lamlendige buiën, weer hebben opgefleurd, zooals 'n zonnetje op 'n bleek-mistigen herfstdag; er zijn prenten, die mij een sombere, ongezellige kamer mooi en warm en blij van kleur hebben gemaakt, vijfcents-prenten op krantepapier; en ik zeg 't zonder eenige aanstellerij: er zijn prenten, die mij in stemmingen van lusteloosheid, als ik te leeg, te tobberig, te zwaaropdehand voor mij zelf was, om èrgens belang in te stellen, laat staan om te werken, plotseling hebben opgeschokt en ontroerd, en warm gemaakt voor het geweldige Leven, waar zij toch maar een enkel aanzien, een heel klein brokje van gaven; doch zoo raak, zóó hevig, dat er een drift in mij kwam, een jacht om toch weer mee te gaan in de machtige bewegingen van het Leven, maar bovenal een gloeiende bewondering, een ontstelde, verbaasde bewondering voor de grootsche belangrijkheid, de aangrijpende schoonheid daarvan, overal, óveral om je heen. Dat waren prenten als openbaringen. Uit die sobere lijnen met enkele toetsjes van kleur, door den druk nog verslapt en verflenst op 't flodderig papier, krijschte een onrecht, vloekte een dreiging, gierlachte een hoon of weende een weedom, zoo hopeloos triest, dat ze je trillend van verontwaardiging maakten, zoo fel als geen propagandistische woorden dat ooit kunnen doen. Want zij geven het Leven! Geen dogma's, geen stelsels, geen vernuftig getheoretiseer. 't Zijn de lappen, nog bloedheet uit 't leven gescheurd; 't zijn de drama's, zoo opgebouwd uit het waarachtige leven in stille plastiek, en daarom veel echter dan de schoonste verdichtsels. En zoodra uw oogen er heen gaan, schokt de sensatie, door die pure en simpele realiteit.

Toen ik zoo schreef over de beroeringen door prenten in mij gewekt, merkte ik op bij mij zelf, dat ik onbewust in mijn verbeelding uitsluitend het werk van één Meester langs mij had zien gaan: van den grooten prentkunstenaar Steinlen.

Over hem, den grootmeester, dien ik boven allen eerbiedig vereer, over den machtigen dramaturg van het Leven, wilde ik dan ook uitsluitend spreken.

't Is nog niet zoo heel veel jaren geleden dat ik, evenmin als enkelen thans nog misschien, den naam Steinlen ooit gehoord had. Maar op een goeien ochtend kom ik in Rotterdam langs een kiosk, en daar word ik gelokt door een prachtig rood kleurtje tegen een achtergrond van wazig grijs en zwart, waar nog een paar tintjes geel in stonden. Dat hing daar maar zoo tusschen de saaie krantjes, de Kikeriki en het Stuiversblad in, voor het kioskenvenster. En 't was heel triestig, nat weer, vaal en rillerig, en daar gloeide dat rood zoo warm doorheen, als een late geranium in een verwaaid kalen najaarstuin.

Ik weet nòg wat 't was voor 'n prent..... Een donker plantsoen met kale, nat-zwarte, wintersche boomen, in den avond, waar je doorheen op een straat zag, met 't uitstallicht op, ruiten geel schijnsel, in de winkels; en 'n baan-meid, pittig jong ding nog, had daar in den schemer 'r armen geslagen om 'n ouwen heer, met 'n pels aan, hoogen hoed met 'n rouwband op z'n spierwitte haren; zoo'n deftig oud heerschap, dik in 't bont, schatrijk bankier, of senaatslid. 't Bevallige meisje, bloothoofds, met 'r schortje nog voor, in de kou, houdt vragend 'r blozende snoetje op naar den afgeleefden grijskop, die met z'n zinnelijke tronie gluipt naar die guitige oogen, dat kersroode mondje, die weelde van gitzwarte haren in springerige lokken van 't frisch-jonge meiske, dat 'r slendere lichaampje katachtig langs hem heen streelt, uit liefde... voor z'n duiten. En achter een boom in de donkere verte loeren 'n paar griezele sletten onder d'r sluike ponniehaar uit of 't lokstertje den aftandschen rijkaard mee in de val zal weten te paaien.

En dat was alles zoo sober neergezet op die prent, zoo eenvoudig maar weg in de afgrijselijkheid van het geval, als het leven zelf, zonder eenige overdrijving, zonder eenige aandikkerij of opzettelijkheid ter wille van de moraal. Niets dan een meisjes-figuurtje met een ouden meneer in 't donkere plantsoen en daarachter die loerende wijven onder de boomen. Op haar jurk had ze een kraagje, vuurrood, dat gloeide in

't grijs en 't zwart van 't schemerige park. Maar 't was zoo prachtig om naar te zien, zoo geweldig van kleur-combinatie, en de simpele lijnen verbeeldden een afzichtelijk drama, 't drama van jonge aanhaligheid voor enkele franken verkocht, van schijn-braaf heid en burger-fatsoen, van ‘eerbiedwaardigen’ ouderdom, die zich, besmuikt in 't donker, de liefkoozingen koopt van zoo'n arme meid voor z'n afgeleefd lijf. -

Maar wat wilde ik toch, met mijn tastende woorden, met mijn grove vergelijkingen, met mijn moraliseerend geteem, verkláren de schoonheid dier prent, die velen zelf hebben kunnen zien in ‘Suasso’, want ik heb 'm dien eigen ochtend gekocht voor zeven en een halve cent aan de kiosk. En veel van de kunstwerken die op de tentoonstelling hingen, en die ik voor menige schilderijen-galerij volstrekt niet zou willen ruilen, die heb ik voor denzelfden prijs uit die kiosk vandaan.

Want iederen Zaterdag weer hing daar 't volgend nummer van de Gil Blas, waar Steinlen de frontprent voor teekende. En dat ik 't ontdekt had was een vreugde in m'n leven. Ik verlàngde er nu naar, al dagen te voren; 'k was telkens benieuwd wat 't de aanstaande week weer zou wezen; 't maakte me den Zaterdag tot een kleurigen dag in de rij van de dagen; een dag van belofte, de dag van de prent.

En dan eerst vlug even kijken voor de ruit, waar hij hing, hoe hij zijn zou. En telkens weer was 't een heel ander brok van 't leven, dat Steinlen, door zijn kunstenaarsvisie gedramatiseerd, te kijk had gesteld in 't kader van de vier zwarte lijnen op 't eerste blad van die krant. Zoo herschiep hij 't leven maar eindeloos voort in z'n wekelijksche prenten. En 't was altijd belangrijk, want altijd weer waren 't de menschen in hun passies, monsterlijk soms van grootsteedsche verwording, schrikwekkend van dierlijken hartstocht in 't zengende zonnegelaai over de akkers, de grijnzende armoe in den roes van Parijsche weelde; of de opstand: de jonge, spierkrachtige, geestdriftige opstand van 't geminachte volk; de machtige arbeid van stoere, breedschoftige werkers; en de slavernij van den arbeid; de gemartelde, half-blinde, kromgesloofde kerels uit de ondergrondsche donkerte der mijnen; de bloedarme, jong-oude, verflenste meisjes in de naai-ateliers; de kantwerksters; de zwangere vrouwen aan 't zwoegen met zware kruiwagens steenen; 't geprots van den rijkdom;

't gesnuffel van jichtige heeren als verliefde honden achter kleine meisjes aan, die met zwierige rokjes door 't stratengewoel hun groote doozen ronddragen voor de magazijnen; en de poëzie van jonge liefde in de bloesemende lente der parken. En 't sinistere nachtleven: 't geloer en gelonk, 't hittig gestoei in de zwarte spelonken onder viaducten en bruggen; de straatroovers, met hun nachtbleeke tronies boven bloedroode dassen, die in stille buurten achter de boomen uit gluipen; de nachtelijke katten, die met demonische oogen rondwaren door de uitgestorven straten, op zoek naar ratten en ander gespuis, dat in de donkerte te voorschijn kruipt uit zijn nesten in hoeken en gaten en holen, net als de dieven, de maquereau's met hun nacht-blanke meiden, de absinth-dolle zwervers, de snorders voor geheimzinnige nachtelijke vrachtjes, de wanhopenden, die langs de lokkende, kil-zwarte Seine rondsluipen; en 't drukke en kleurbonte geflirt van opzichtige vrouwen in kostbare avondtoiletten met nachtbrakende heeren, heel deftig gerokt, bloemen in 't knoopschat... En dan, alweer, in de nog stikdonkere nachten, staan kleine joggies slaapdronken op van hun lorresteden, stommelen van de vlieringtrap de nachtstad in, om uit voddenkrabben te gaan met die fijngevlochten reuzemanden op den rug en den pikhaak over den schouder, een roode puntmuts diep op de oogen getrokken. En een uur of wat later laten de meiden in de ‘vroolijke’ buurten hun nacht-klanten uit, staan, kleumend, met de armen over elkaar, in hun lichte, kant-sliertige ochtendjaponnen, mekander hun nachtavonturen te vertellen, om meteen voor 't geld van de liefde visschies te koopen, druiven, en gepiepte kastanjes aan de karren. Daar wordt er een van de armen begraven, zoo'n deern van de straat, en de dronken souteneur loopt blootshoofds van eerbied, met z'n hooge zijden petvan-'t-gild in de hand, op z'n eentje achter den sjofelen lijkwagen aan in de vale straat, snikkend omdat z'n aanhalige blondje, z'n broodwinning, zoo wreed is gecrêpeerd. En bij z'n buurvrouw in 't knipje, daar is 't nu juist feest; de kroeg is gesloten ter eere der communie van moeke d'r jongste. Die zit in 't wit met 'n sluier en 'n kransie, 't kerkboekje stijf in d'r handjes geklemd, als 'n bruidje van kuischheid, in den kring van de meisies met hun mooiste

salonjurken aan, waar de bekoorlijkheid uit puilt; de hongerige dansmuzikanten zijn er te gast, en enkelen van de royaalste klanten. Ze drinken 'n likeurtje, en kijken met tranende vrome gezichten naar 't snibbig communiekind, dat, verdikkeme, net 'n engeltje lijkt...

Maar wat ben ik nu toch wéér Steinlen's werk aan 't vertellen! 't Zijn immers niets dan *gevallen*, die ik opsom, en van de menigvuldigheid dáárvan kan ik zelfs zoo geen indruk geven, omdat de duizenderlei onderwerpen, die Steinlen in zijn prenten heeft verbeeld, even scherp wisselend, even fel van tegenstelling zijn, als de dingen van het groote Leven zelf, afgezien nog van de visioenen uit die bizarre andere wereld zijner verbeelding.

En al kòn ik ze allemaal noemen, de gevallen die Steinlen heeft behandeld, wat zou dat dan nog helpen om u een inzicht te geven in zijn kunst, die, evenmin als eenige waarachtig groote Kunst, bedoelt verhaaltjes te geven, bedoelt te leeraren, te zedemeesteren, noch propaganda te maken. Steinlen denkt aan geen strekking! Daar is hij te groot Kunstenaar voor, die hoog uitstaat boven het gekrieuw van partijen, die wars is van papieren stelsels; neen, onbevangen staat hij midden in de branding van 't leven, dat hij, onverschrokken, aan laat rollen van alle kanten, op zich aan. En door zijn wondere kunstenaars-oogen komen de visies van het menschenbestaan-om-hem-heen, van de werkelijkheid, puur, maar vermooid, omdat hij kunstenaar is, die ziet door zijn temperament heen. En zoo, scherp als de indrukken zelf in zijn teere gevoel zijn gegrift, in de trilling nog van zijn ontroering, in den drang van zijn passie, zoo als het leven in zijn verbeelding herleeft, beeldt hij het af met zijn krijt op 't papier. En wij, wij nuchtere kijkers, die de werkelijkheid zien als harde realiteit, - van zijn prenten komt tot ons de schoonheid, 't leven in schoonheid, zooals Steinlen, de groote kunstenaar, dat heeft doorvoeld, en doorgeleden. En dáárom is de sensatie van dat werk zoo hevig, daarom staan we er in zoo bewogen bewondering voor, daarom grijpt het ons veel heftiger aan dan de waarlijk gebeurende dingen om ons heen, daarom treft er ons in de diepere zin, omdat het 't tot Kunst geworden leven is.

Elke mensch dien Steinlen teekent is het resultaat der

indrukken, die van vele menschen tot hem zijn gekomen; van daar die enorm sterke, die sprekende mènschelijkheid in al zijn figuren. Eén schoft, één hupsch Parisiennetje, één geleerde, één dame uit de groote wereld, op zijn prenten, is de combinatie, die zijn verbeelding gewrocht heeft van talrijke individuen dier soort. En daardoor herkennen wij, begrijpen we, doorgronden wij àl zijn figuren als menschen, die lijken op die en op die en op die; met die bepaalde neigingen, uit dien stand, van dat beroep, met een zieleleven dat open voor ons ligt. Elke lijn in Steinlen's werk doet wat, omdat ze het resultaat is van vele lijnen, 't resultaat van zijn honderden krabbels, van zijn nooit volleerde studie van het leven en van zijn handwerk, waarmee hij het uitbeeldt. Hij zet een lijn voor een rug; die enkele lijn maakt z'n figuur slavig of trotsch, moedig of geknakt van verdriet. Hij laat door z'n lijnen een armen schooïer rillen van kou; hij laat met één enkele profiellijn de gezichten in alle menschelijke karakters tot u spreken. En met een enkele tint laat hij u mee voelen in de stemming, in de atmosfeer, in de temperatuur zelfs van het geval.

Maar dat is alles zoo teer, dat ik 't niet in woorden kan zeggen, evenmin als ik kan verklaren waardoor we het verschil waarnemen van alle levende menschen onderling en van hun wisselende stemmingen. Want evenmin als het leven, laat een kunstwerk zich analyseeren.

Bovendien, het werk van Steinlen heeft geen toelichting noodig. Het verklaart zichzelf en laat zich door iedereen gevoelen. Steinlen is onvergelijkelijk in het uitbeelden van het lijden en het geluk, zooals dat langs hem heen trekt in de straten. Daarom ontroert zijn werk zoo en bekoort het door zijn teerheid. De leelijkste, de gemeenste tronies zet hij nog in den beteren schijn van zijn medelijden. Want in hem is de oneindige goedheid van de eenvoudigen en van de grooten. Deze realist leeft in een sfeer van poëzie.

Doch, laten we, liever dan te trachten naar 't hoe en waarom, maar heel eerbiedig de kunst zijner prenten tot ons laten komen, en er dankbaar, gelukkig om wezen, dat Steinlen 't ons allen te genieten wil geven.

Want dat is, om zoo oprechtelijk blij mee te zijn: de prentkunst, haast heel het voornaamste werk van Steinlen,

is niet enkel het deel van de rijken, is niet op te sluiten in galerijen en kamers van vermogende menschen, die ook al de kúnst kunnen koopen voor hun geld, om er hun privaat bezit van te maken, waar ze op kunnen bluffen, en elkander de oogen mee uitsteken. Neen, prentkunst, de kunst van Steinlen, is allemans-goed! In Parijs vindt ge het voor alle kiosken, in de kleinste boekwinkeltjes van de armste buurten, buiten hangen. Op Vrijdagavond vooral, als de weekbladen uitkomen, worden de nieuwste scheppingen van de groote prentkunstenaars bij stapels gevent langs de straten, en overal hangen ze achter de ruiten langs den weg.

Dat zet het fleurige en kleurige aanzien van de Lichtstad een groote bekoring bij. 't Wemelt er aan de kiosken en op de tafeltjes-buiten voor de café's van de kleurtjes der prenten, die als een bloemenregen op de stad neer zijn gedaald. 't Zet heel Parijs voor een oogenblik in een gierlach om de snaaksche en stekelige en bijtende karikaturen, om de satiren. De prenten dier blaadjes geven heel dat Parijsche publiek voor 'n momentje schik in zijn leven, en veel van die teekeningen zijn een artistieke genieting, waardoor zij het schoonheidsgevoel van Jan-en-alleman opwekken of verhoogen.

De prentkunst heeft een niet te miskennen invloed op het leven der massa, speciaal in Parijs, omdat ze er kleur en pit, en vaak schoonheid aan geeft; omdat ze groote gedachten in allerlei richtingen voortstuwt; omdat ze de zinnen soms prikkelt, maatschappelijke stroomingen opjaagt, politieke hartstochten opzweept, persoonsvereering of spotternij en haat van heel een publiek wekt, tot wel eens in de geschiedenis na te speuren ernstige gevolgen.

En iedereen koopt zich daar prentkunst voor enkele centen, verblijdt en verfrischt er zich aan, en hangt de beste prenten op in zijn huis, om zijn kamers er mee te versieren. Pure kunstwerken, dat 't vertrek waar je werkt, waar je woont, er stemmig en mooi van wordt. Een prent in je gang, een prent op je schoorsteen, een prent boven je bed; en ik geef er uw glimmendste lijsten met verf, uw chromo's, uw foto's, uw Peinture Bogaerts zelfs, graag voor cadeau. En 't geld, dat gij daaraan hebt besteed, kan ik bij lange

na niet kwijt aan m'n wanden vol, en m'n portefeuilles en kastladen vol van de prachtigste prenten....

Maar nu hoor ik vragen: waar haal je die dan allemaal vandaan, voor zoo'n prikje? - En dan moet ik bekennen dat ik, omdat ik zooveel houd van prentkunst, zoo, dat ik de blijdschap daarvan haast niet meer kan missen, er wel veel moeite voor heb gedaan. De Gil Blas met de mooiste prenten van Steinlen kocht ik aan de kiosk - zooals ik zei - elke week een, voor 7½ ct. En de meeste andere goede geïllustreerde krantjes, die haast nooit meer dan een dubbeltje kosten, heb ik ontdekt in Parijs, als men ontdekken mag noemen, wat overal voor je neus hangt. Daar abonneer je je dan op voor een schijntje. En later hebben kennissen in Parijs me zoo'n beetje van 't beste op de hoogte gehouden. Want een gids heb je noodig, als je Fransche prentkunst wil hebben, omdat de geïllustreerde bladen in Parijs opkomen als paddestoelen na een regenbui, en vaak even vlug weer verdwijnen. Van de beste geïllustreerde bladen zijn maar enkele nummers verschenen, en dan is de uitgaaf weer plotseling gestaakt. Maar dadelijk komen er nieuwe, die ook weer verduisteren, zoo midden in 't kwartaal, dat je vooruit hebt betaald. En andere bladen, die, doordat ze met medewerking van veel knappe artiesten zijn begonnen, een grooten naam hebben gemaakt, zooals bijvoorbeeld le Rire, verslappen zoo langzamerhand, worden onbelangrijk, vervelend, en dan blijft er meestal niet veel anders over dan vuile praatjes bij smerige plaatjes. Maar dan opeens verschijnt er in zoo'n bleek nabloeiend krantje weer één prachtige prent, die de narigheid van 'n heelen jaargang vergoedt.

Dat maakt 't zoo moeilijk om hier in Holland aan goede prentkunst te komen. 't Zou waarlijk een schitterend succes voor ‘Kunst aan het Volk’ met haar belangrijke tentoonstelling wezen, wanneer zij daardoor, al was 't alleen maar in Amsterdam, belangstelling voor prentkunst gewekt had, en hiermee 't verlangen om van de goede verschijnselen op de hoogte te blijven, om 't goede te zien, en zoo mogelijk voor enkele centen te koopen. Want als de vraag er maar is, dan volgt het aanbod vanzelf. Onze boekhandel is over het algemeen niet zeer ondernemend; in het buitenland zorgen

ze wel dat ze u de dingen laten zien, om u tot koopen te verleiden. Hier moet je zelf maar trachten van de verschijning der prentbladen op de hoogte te komen. En als je ze dan bij den boekhandel bestelt, kost het vaak nòg veel moeite om ze te krijgen en betaal je ze duur. Misschien echter, dat het bestuur van de jonge vereeniging zich met bevriende artiesten in Parijs in verbinding zou kunnen stellen voor den invoer van deze begeerlijke kunst, die ook als wandversiering in de arbeiderswoningen zooveel wansmaak zou kunnen verdrijven. Want toen ik, voor deze tentoonstelling, de muren in mijn kamers leeg had gehaald van mijn trouwe, prachtige Fransche prenten, ondervonden wij eerst recht in ons kaal geworden huis, wat een gezelligheid, wat een stemming, wat een kleurenwarmte en hoeveel schoonheid wij in ons huiselijk leven aan de groote prentteekenaars danken.

Eén ding is jammer. De regelmatige verschijning van een Steinlen-prent in de Gil Blas is een paar jaar geleden gestaakt, en sedert heb ik van hem nog maar een heel enkelen keer in bladen prenten gevonden. Hij heeft een paar niet zoo erg merkwaardige nummers van de *Assiette au Beurre* gevuld, en toen zijn er nog weer eenige uitnemende Steinlens gepubliceerd in het ook al weer opgehouden orgaan van Herman Paul, dat *le Canard Sauvage* heette.... Dat zijn z'n laatste prenten die ik heb kunnen ontdekken; daarna is Steinlen weer ijveriger aan het schilderen getogen.

Nu men in Suasso de prachtige resultaten gezien heeft van den arbeid veler groote kunstenaars van onzen tijd, en vooral van Steinlen, nu wil men wellicht, evenals 't mij is gegaan, ook wel wat meer weten van dezen artiest zelf en van zijn leven.[1)]

1) Een opmerking in het algemeen. Het bestuur der tentoonstelling sprak van *journalistieke* prentkunst, knapte de prentteekenaars op met den titel van journalist. En dien neem ik gaarne over, echter onder de uitdrukkelijke verklaring dat ik *niet* instem met de wel eens als logisch geoordeelde tegenstelling van den *journalisten*-titel met den eerenaam van *artiest*. Ik aanvaard de toevoeging van den naam journalist aan deze kunstenaars enkel, ter aanduiding van het openbare leven als hun gebied, uitsluitend ter kenschetsing van de *talrijkheid* hunner kunst-bijdragen in kranten en bladen, en van veler medewerking voor maatschappelijke doeleinden. Het scheen mij, ter voorkoming van misverstand, en om den indruk weg te nemen dat hier verkleining bedoeld wordt, goed dit duidelijk te zeggen.

Steinlen is geen Franschman, veel minder een Parijzenaar, opgegroeid op de boulevards en in de buitenwijken, naar men denken zou, uit zijn werk. De groote Meester van het Parijsche straatleven is in 1859 geboren aan de mooie oevers van het Zwitsersche Lémanmeer. Steinlen is opentop een buitenkind, verliefd op de poëzie van het Zwitsersche landschap, dat hij als jongen, in plaats van naar school te gaan, heeft doorgezworven zoo ver hij loopen kon. Zijn meesters vonden hem een onverbeterlijken stukjes-draaier, omdat die kleine, onrustige dweper veel liever ronddoolde in Gods vrije natuur tusschen de boomen, en met zijn oogen de vogels volgde langs den wijden hemel, en de bloemen en plantjes bekeek tusschen 't gras, dan stil op een bankje gevangen te zitten om rekenen en geschiedenis te leeren.

Hij was een slecht leerling, die z'n hersens haast nooit bij z'n lessen kon houden, omdat er allerlei andere gedachtetjes en verbeeldingen warden door z'n hoofd. Maar hij had wel een schranderen kop! en in die eenvoudige dingen van de klas kon hij best mee. Even vlug als de andere jongens doorliep hij de lagere school en 't gymnasium, totdat hij student in de letteren werd.

Steinlen was een stille, eenzelvige jongen, met langdurige buien van somberheid, met tijden van schuwheid, die dan plotseling weer uitliepen in wilde luidruchtige vlagen. Een jongen, die leed aan bevliegingen, met telkens wisselende liefhebberijen, meest van diepzinnig wetenschappelijken aard; vooral natuurkunde, scheikunde, dierkunde, plantkunde, het ontraadselen van de geheimen en de wetten der natuur, boeide hem zoo, dat hij er z'n eten voor liet staan, en er eindeloos over liep te filosofeeren, er 's nachts niet van kon slapen. Want er was in den jongen Alexandre al de drang, die in den beroemden Steinlen nooit is verflauwd, om alle verschijnselen om zich heen, alle menschen met wie hij in aanraking kwam, te doorgronden en te begrijpen. Steinlen was een studieuse jongen, al was hij een stukjes-draaier, en als man is hij studieus, is hij een diep denker gebleven.

Die zware gedachten in zijn jonge, onontwikkelde hersens, maakten hem als kind al ernstig en onrustig; hij heeft een moeilijke jeugd gehad, onvoldaan omdat hij zich onbegrepen waande, en zichzelf niet begreep. De woelingen, die later

uitgebroken zijn in z'n kunst, maakten hem somber en angstig, dreven hem weg van huis, deden hem zoeken naar breedere, belangrijker levenswegen, dan die waarlangs het provinciale verkeer van zijn geboortestreek ging. Hij had behoefte aan wijdheid, aan de volle beweging van het geweldige leven; en de beperkte horizon van het Zwitsersche bergland benauwde hem, deed hem snakken om daarover heen te komen in de ònbeperkte ruimte van het menschenbestaan, in den strijd en den arbeid, waarvan hij had gelezen in de machtige boeken van zijn tijd. Want niemand minder dan die andere geweldige dramaturg van het leven: Emile Zola, stond toen in den rijken bloei van zijn talent.

Men zegt, dat Steinlen als jongen Zola's *Assommoir* had gelezen; dat dit de openbaring voor hem geweest is van een krioelende wereld van werken en van lijden, en dat hij door deze apocalypse van de ellende werd aangetrokken tot de volksbuurten van Parijs, gedrongen door een onweerstaanbare genegenheid voor die armzalige schepsels, alsof er een zeker voorgevoel in hem was gewekt, dat alleen dáár zijn geest zich volkomen zou kunnen ontwikkelen.

En zoo is hij naar Parijs gekomen, even twintig jaar oud, van den stillen oever van het Zwitsersche meer, uit de rustige schoonheid der bosschen, naar de heftige branding der Lichtstad. En hij kwam er onschuldig, nieuwsgierig, als een heel teergevoelige, droomerige buitenjongen, met een toefje Alpenbloemen op z'n hoed. Hij is naar Parijs gekomen uit pure genegenheid, in een onweerstaanbaren drang, en hij heeft er zijn groote bestemming gevonden.

Maar hij was nog te jong. Hij kon niet aan één stuk den te langen weg van zijn Zwitsersche dorp naar de wereldstad afleggen. Mülhausen was zijn pleisterplaats. Daar woonde een oom, een fabrikant. En de jonge Alexandre teekende heel handig. Dat was het talent in de familie Steinlen. Zijn grootvader, die teekenleeraar geweest was in Vévey, had negen zonen, die allen teekenden. Zoo werd ook Alexandre teekenaar op de fabriek van zijn oom in Mülhausen: zijn werk was het ontwerpen van ornamenten voor het fabriceeren van bebloemde stoffen. Maar dat geregelde, fabriekmatige werk voldeed hem niet, en zelfs de hier begonnen liefdesgeschiedenis met zijn tegenwoordige vrouw kon hem niet houden

in dat bekrompen, kleinzielige provincie-stadje. - Toen, eindelijk, zette hij door naar zijn bestemming: zette hij door naar Parijs!

Nu schijnt het voor den roem van een kunstenaar, van een Fransch kunstenaar vooral, noodig, dat er door zijn jeugd een legende wordt geweven van de zwartste ellende, van hongerlijden, en rillen van kou op een zolderkamertje, en 't liefst van uitgeput slapen onder de bruggen. Ter wille van de romantiek wordt dat dan ook in allerlei levensbeschrijvingen van Steinlen lamentabel verhaald. Maar het spijt me heel erg voor de romantische zielen: in waarheid heeft hij nooit gebrek, zelfs nooit ontberingen geleden. Want zoodra hij in Parijs kwam, begreep hij te moeten aanpakken 't werk dat hij kon vinden, om heel banaal eerst voor zijn boterham te zorgen, en hij heeft geen dag leeg geloopen. In hetzelfde vak van zijn oom, het drukken van stoffen, kwam hij dadelijk aan den gang op een atelier om nieuwe ontwerpen te teekenen. Dat wordt heel goed betaald. Want de eerste week verdiende onze jonge teekenaar negen franken per dag, en dat klom spoedig op tot 25 franken daags, wat nu niet direct zwarte ellende is, zelfs niet voor een jong gezin, zou ik denken. Hij heeft niet eens schulden gehad, en dank zij z'n ijverig, zorgzaam vrouwtje, was zijn huishouden volkomen in orde, en op een degelijk burgerlijken voet ingericht. En zoo is het altijd gebleven, want - schreef een van haar vriendinnen nog onlangs - Mevrouw Steinlen is zoo'n uitstekende, keurige huisvrouw, dat ze wel een Hollandsche verdiende te zijn.

Ook is Steinlen nooit zoo'n slordig en smerig gekleede artist geweest, die meent ter wille van zijn reputatie z'n kleeren, z'n haren en z'n baard te moeten verwaarloozen. Integendeel, hij maakte altijd veel werk van zijn toilet, wilde er goed verzorgd en netjes uitzien, met liefst een zweempje van ingehouden zwierigheid. En, niettegenstaande zijn sociale begrippen en zijn afkeer van burgerlijke opdrillerij en grootelui's aanstellerij, is hij zeer gesteld op elegantie en gracieuse beweging. ‘Daarom - zei hij eens - houd ik misschien zooveel van katten, omdat die de gracelijke elegantie zelf zijn.’

In dien tijd, trouwens, begon Steinlen katten te teekenen,

waardoor zijn naam al heel gauw bekend is geworden in Parijs. Want na zijn plichtmatig volbrachte dagtaak op de werkplaats, wijdde hij zich 's avonds vrij aan zijn kunst. Als hij thuis gegeten had, ging hij gewoonlijk naar die vermaard geworden artisten-kroeg ‘le Chat Noir’, waar veel jonge schrijvers en schilders gewoonlijk samen kwamen onder de fameuse leiding van dien zonderlingen man, den zich noemenden burggraaf Rodolphe Salis.[1)]

En dan, in dien pijperook van dat sinistere kroegje, in die rumoerige bende van jeugd-dronken kunstenaars, van wie er velen sedert beroemd zijn geworden, in die atmosfeer van jonkheid, talent en geest, voelde Steinlen zich doorgloeien van werkdrift, doemden in bonte drommen de verbeeldingen op in zijn heeten kop, en trillend van extase begon dan eindelijk wat er in hem woelde tot uiting te komen.

't Eerst teekende hij een aanplakbiljet voor de kroeg: een zwarte kat, rustig en prachtig, die gedurende verscheiden jaren over Parijs de breede schaduw sloeg van haar hoog opgestrekten staart; die kat, die zoo vertrouwd scheen met de dakgootgeheimen op den kunstenaarsberg Montmartre, en allerminst het aanzien had van een poes uit een Zwitsersche hofstee weggeloopen, - dat was een Kat van Steinlen, de eerste die hij aan de Parijzenaars heeft geschonken, de eerste der talrijke aanplakbiljetten van zijn hand, die sedert de Parijsche muren hebben versierd.

Steinlen op Montmartre! De geheimzinnige roepstem van Zola had hem niet op een dwaalspoor gebracht. Uit de pure natuur van zijn stille land, waar hij geboren scheen om het te begrijpen en uit te beelden, was hij wedergeboren op de machtige Parijsche straat, die schoon is van het gezwoeg, van de wereldsche weelde en van het lijden, dat daar langs trekt, in de sombere grootheid van het krioelende volksleven.

‘Vroeger - zegt Anatole France, een van Steinlen's uitnemende vrienden - werd een Watteau bekoord door schoone vrouwen en ridderlijke edellieden, die in het fijne,

1) Zie over de ‘Chat noir’ o.a. *Parijs* 1891. Notities van W.G.C. Bijvanck. Leiden S.C. van Doesburgh, 1892, blz. 27.

goudwazige licht van een park, ritselend van satijnen gewaden, hun romantische minnarijen speelden. Maar thans zijn de boomen van de parken omgehakt in Parijs, en wat zich nu voordoet aan den bewogen, fijn-voelenden kunstenaar, in wien de drang is om het leven en den droom van zijn tijd uit te beelden, dat is: de Straat, de bevolkte straat. Een teere ontvankelijkheid, levendig en oplettend, een onfeilbaar geheugen voor wat hij gezien heeft, en een snelle, gemakkelijke vaardigheid in het schetsen, bestemden Steinlen tot den teekenaar en den schilder van het leven, dat voorbijgaat; tot den Meester van de Straat. De geest van de wrokkende of lichtzinnige menigte is door hem heengegaan; hij heeft geleden en gelachen met de menschen, die langs hem trokken. Hij heeft er de vreeselijke simpelheid en de grootheid van gevoeld. En daardoor is het werk van Steinlen als een heldendicht geworden.'

Steinlen, onder den invloed zijner verbeeldingen van het Parijsche leven, kon het op de werkplaats, met zijn ontwerpen voor het bedrukken van stoffen, niet lang houden. En al stelde zijn patroon hem zelfs voor om deelgenoot te worden in zijn zaak, hij koos het vrije leven voor zijn kunst boven de nijverheid. De Parijzenaars kenden hem al door zijn kat op de muren, en door zijn kinderlijk geestige kattengeschiedenissen in het blaadje 'le Chat Noir', zoodat, zoodra hij vrij was, de uitgevers, directeuren van kranten, van weekbladen en tijdschriften, de architecten voor het decoreeren van zolderingen en muren, op hem loskwamen. De bestellingen stroomden, overstroomden hem bijna, maar hij verlangde niets liever dan z'n ziel en z'n body naar de ingevingen van zijn verbeelding aan den gang te zetten. En z'n teekeningen vlogen als eindelooze vluchten vogels van diverse pluimage de stad, het land en de wereld in.

Daaruit moet men niet de gevolgtrekking maken dat zijn arbeid hem vlot en gemakkelijk, zonder zorgen uit de vingers komt. Hij werkt vaak zwaar en stroef, 't kost hem soms de sterkste inspanning van zijn zenuwen en z'n wil.

Prof. Dupont - die in zijn Parijschen tijd huisvriend geweest is van Steinlen, ook al omdat deze het kloeke werk van den jongen Hollandschen etser en graveur zeer bewonderde, - Prof. Dupont, die Steinlen's portret gegraveerd heeft,

wilde mij wel over de wijze van werken van den grooten teekenaar vertellen. Daar heb ik een ruim gebruik van gemaakt in mijn opstel, omdat het mij van zoo groote waarde toeschijnt voor de kennis van dezen ingewikkelden mensch.

Steinlen is bovenal een geniaal illustrator, - zegt Dupont, - maar niet alleen van het geschreven, ook van het gesproken woord. Als hij met je zit te praten, heeft hij al gauw behoefte om het gesprek te verlevendigen en zijn bedoeling duidelijk te maken met een breede krabbel van zijn timmermanspotlood. In kantige, dadelijk rake lijnen zet hij het dan voor je neer, wàt het ook zijn mag. Want van alle dingen kent hij het maaksel, omdat hij alles bestudeert wat onder zijn bereik komt, en dat gaat nooit weer uit zijn ijzersterk geheugen verloren.

't Is of zijn herinneringen en zijn kennis, keurig gesorteerd, zijn opgeborgen in verschillende hokjes in z'n hoofd. Het hokje van de bloemen, waar hij nog de heele Zwitsersche flora in heeft, botanisch nauwkeurig naar den vorm, de kleur, de constructie, den stand van meeldraden, ganschelijk compleet. In een ander vakje weet hij alle mogelijke kostuums en drachten. In een derde vergaart hij de politiek, in een vierde onthoudt hij de menschen, die dagelijks in zijn omgeving komen, en dat zijn er heel wat. Want Steinlen leeft in voortdurende aanraking met menschen van allerlei slag. En al praat hij graag met het zoogenaamde volk, met arbeiders, boeren, visschers, met de lui van de straat, met de kroegbazen, bedelaars, zwervers, voddekrabbers, werkmeisjes, enzoovoort, om hun inzichten en hun levenssfeer te doorgronden, en allerlei èchte dingen van hen te leeren, - even belangrijk als sujetten om te bestudeeren, zij het dan ook wellicht minder schilderachtig en minder oorspronkelijk, zijn hem de heeren en dames uit de hoogere standen. Want de kunstenaar in hem weet de elegantie van de coquette, wereldsche vrouw, die hem komt bezoeken, te waardeeren, al vindt hij vaak een armen bliksem in lompen gehuld even mooi.

Zijn atelier is dan ook als het kabinet van een minister, en in elken nieuwen bezoeker ziet hij een geval om te bestudeeren. Hij ontvangt ze met een nooit vergrovende opperste hoffelijkheid, en in zijn mooi vloeiend Fransch

causeert hij allerbeminnelijkst, om te trachten op hun terrein te komen. Terwijl hij weer een nieuwe sigaret rolt, neemt hij hun uiterlijk in zich op, en alleen door den prettigen vòrm van zijn discours weet hij te verbergen, dat hij door z'n opmerkingen en z'n vragen over hen zelf, hun vrienden, over bekende menschen, over Parijs, over wat ze hier en daar van denken, dadelijk in het wezen van zijn bezoeker en van diens levenssfeer tracht door te dringen. Maar langzamerhand onttrekt *hij* zich aan het gesprek, om den ander aan het woord te laten, en hij blijft gespannen van belangstelling, met zijn ooren en z'n oogen. En inmiddels zit hij in zijn verbeelding u te meten, te schetsen en te ontleden, om u vrij spoedig en juist in te deelen in een der hokjes van zijn hersens; want hij is een zeer groot menschenkenner.

Zijn rol van waarnemer laat hij intusschen nooit varen. Van zijn kant is hij, voor zoover de beleefdheid dat toelaat, vrij wel gesloten. Hij geeft zich alleen aan de allerintiemsten. En zijn oordeel houdt hij voor zich, terwijl hij dat van anderen graag verneemt, omdat 't de menschen en hun gedachten, hun karakter, weer duidelijker voor hem openbaart.

Studie, doorgronden, dat is zijn eindelooze levenstaak, en op elk gebied. Bijvoorbeeld in politiek. Steinlen houdt er van om zich in allerlei verschijnselen van maatschappelijken aard te verdiepen, er alles van te begrijpen en er de drijfveeren van te ontdekken. Maar hij is afkeerig van alle organisatie, van vereenigingen en clubs. Hij is bij geen enkele partij aangesloten, ook niet bij die der socialisten, omdat hij zich niet aan beginselen en stelsels, in geen enkel verband, wil binden. Hij heeft zijn eigen, breede levensbeschouwing, opgebouwd uit het materiaal van zijn levenskennis, en die openbaart hij magistraal in zijn werk, waardoor zijn genegenheid en zijn meegevoel voor de zwakken, de verdrukten, voor de ongelukkigen, de geëxploiteerden en verkochten, de slachtoffers van het kapitaal-misbruik machtig en onomwonden wordt uitgebazuind.

Zijn technische zin, zijn behoefte om te klassificeeren, blijkt ook uit zijn wijze van werken. Al wat maar eenigszins op zijn handwerk toepasselijk kan wezen, weet hij in de puntjes. Hij kent bijvoorbeeld de papiersoorten en hun kwaliteiten nauwkeurig (geeft meestal de voorkeur aan Hollandsch

papier), en zoo gaat het met zijn krijt, met zijn verf, met potlooden en soorten van schilderdoek. Dat acht hij allemaal van een onberekenbaar belang, en kenschetsend was zijn geringschaffende uitspraak over een vermaard schilder: ‘die man? die schildert maar met de verf, die hem voor de hand komt, op den eersten den besten lap doek!’

Van de kennis van teeken- en schildermateriaal heeft hij dus ook al een bepaalde studie gemaakt, en hij bezit er uitgelezen, keurig gerangschikte voorraden van, en van de nieuwste toepassingen weet hij het laatste woord en heeft hij spoedig de handigheid beet. Want al wat moeilijk is trekt hem aan, en dat wil hij in de behandeling meester worden, opdat het hem dienen kan in de wijze van uitbeelden. Zoo heeft hij ook het etsen geleerd in allerlei variaties, en wat hij daarmee in zwart en in kleur heeft weten te bereiken, kon men op de tentoonstelling zien.

En als hij dan weer wat nieuws heeft gevonden, is hij er blij mee als een kind; dàt vuurt zijn werklust aan. Toen hij pas etsen kon, bijvoorbeeld, maakte hij er zes achter elkaar in nog geen week tijds, en de wereld was verbaasd om de Rembrandtieke effecten, die hij ermee bereikt had.

Van Rembrandt gesproken. Geen kunstenaar heeft er geleefd, dien Steinlen zoo eerbiedig vereert als de grootmeester van de Hollandsche schildersschool. Eenmaal is Steinlen, ik meen maar twee dagen, in Holland geweest; dat was voor 'n bedevaart naar het Rijks-Museum, voor de schilderijen van Rembrandt. Toevallig was juist toen het museum voor het publiek gesloten, doch, op verzoek van Jozef Israëls, is aan Steinlen toegang verleend.

De moderne Fransche teekenaar is nu, trouw aan zijn studieusen aard, ook volkomen op de hoogte van Rembrandts leven. Hij leest al wat er over den machtigen schilder gepubliceerd wordt, en met zekere vertrouwelijkheid kan hij u bijvoorbeeld spreken over ‘Hendriekje, la femme de Rembrandt.’

Bijzonder aanlokkelijk om de nieuwheid van het geval, was voor Steinlen destijds het aanbod van de uitgevers der ‘Gil Blas’, om geregeld teekeningen te leveren voor dat blad. Dat was nu eens kostelijk! Zoo onder de jacht van de pers, drie teekeningen in de week, zoo'n blad dat bij dui-

zenden voor vijf cent wordt verspreid. En het paste volkomen in zijn voorkeur om te illustreeren, om zich in te leven, en zoo z'n verbeelding te laten opkomen, in allerlei sterke verhalen, die in die dagen in de 'Gil Blas' werden overgedrukt: van Zola, Guy de Maupassant en anderen, met wie hij zich meestal verwant voelde, in de verzen van Paul Verlaine, Baudelaire en de liedjes van Bruant. En al had hij bijna het heele leven in schetsen keurig gerangschikt in portefeuille op zijn atelier, toch toog hij telkens weer de straat op, ging hij het krioelende, hittige stadsleven in, om het arsenaal van zijn geheugen, en zijn voorraad aan krabbels, al maar volledíger te maken.

De trouwe kameraad, vooral op zijn nachtelijke zwerftochten, was de dichter-liedjeszanger, de troubadour van het arme volk, van de boeren en straatmeiden, de roovers en kroegbazen, van de woeste slagersknechten en de nachtzwervers: de medelijdende, teergevoelige en toch vloekende en scheldende en razende Aristide Bruant.

Aristide Bruant had in het oude kroegje van de 'Chat Noir' nu *zijn* kroeg gesticht, de 'Mirliton,' waarvan ook een geïllustreerd blaadje uitging, en in het café zong de waard zijn ruwe liedjes op sleepende wijzen, en in het blaadje verbeeldde Steinlen in kleine prenten alle straattypen en hun nachtbedrijf, die Bruant daar bezong. Dat is al mee het beste illustratieve werk, het felste, het raakste, dat Steinlen ooit heeft gemaakt.

Zij trokken er samen op uit, zij drongen in de nachtkroegen met de zwetsende kerels, in de stille knipjes met de meiden, in tingeltangels, en tot in het zwarte gekrioel onder de tunnels, door. Nachten lang zwierven ze samen langs de verlaten sinistere buitenboulevards, waar de ontbladerde boomen rilden van kou. Wat de dichter bezong, teekende de schilder, en uit deze samenwerking zijn twee van de prachtigste bundels verschenen: 'Dans la Rue,' waarin Steinlen de essentie gegeven heeft van het leven der boeven en der deerns in de donkere nachten van de Lichtstad.

Maar Bruant werd rijk door zijn kroeg, verprotste zoo'n beetje, en Steinlen liet zijn ouden makker schieten, liet nu z'n verbeeldingen wekken door het werk van andere, grootere

realistische schrijvers en dichters, eerst een poos uitsluitend voor de ‘Gil Blas’.

Hij teekent haast nooit direct naar modellen, haast alles uit z'n herinnering en uit z'n fantasie. En in zijn buien van werkdrift zwoegt hij 's nachts door. Als alles stil is om hem heen, en in zijn groot atelier is een geheimzinnige stemming van nacht neergedaald, met enkel het schijnsel van een klein petroleum-lampje, dan komen de verbeeldingen tot hem; in een vreemde extase zet hij met forsche zwartkrijtlijnen zijn visioenen op het papier, en geeft er de kleuren op aan, die hij ziet in zijn fantasieën. Zoo is het de verbeelding geworden werkelijkheid, die hij opnieuw afbeeldt op z'n prenten.

Want Steinlen is zoo zeer intuitief, dat wil zeggen: hij heeft zoo'n scherp instinct voor de gevallen, die hij behandelen wil, dat hij ze volkomen juist gekenschetst weergeeft, al heeft hij ze ook nooit in werkelijkheid gezien. Ik noem bijvoorbeeld zijn mijnwerkersprenten; daar zijn er prachtige onder, van een treffende realiteit, zoowel in de arbeidersfiguren als in de volkomen natuurgetrouwe weergave van het karakter der mijnstreken. En Steinlen is nooit in een mijndistrict geweest, is er hoogstens doorgespoord.

Zooals ik schreef, teekende hij zijn Gil Blas-prenten met zwart krijt, op Hollandsch papier. Die werden gefotografeerd, op de helft der grootte om ze te versterken, en met de foto werd een zincografie gemaakt. Daar kreeg hij dan de afdrukken in zwart weer van op zijn atelier. Nu legde hij een vloeipapier daarover heen en daarop gaf hij de tint aan om in te vullen.

Kleurendruk is duur, omdat een prent voor elke kleur, die er op voorkomt, opnieuw gedrukt moet worden. Daarom mocht hij in 't begin maar met één kleur werken, met rood. Later werden het twee kleuren: rood en blauw, en eindelijk kwam er nog geel bij. Dus aanvankelijk enkel met rood en zwart, en later met slechts vier kleuren, den zwarten inkt meegerekend, heeft Steinlen door vermenging al die prachtige tinten en kleuren in zijn prenten gebracht. Met deze beperkte middelen drukte hij alle schakeeringen van licht en schaduw, het weer, en het landschap, de dingen en de menschen uit.

Maar 't was een reuzen-taak! Drie prenten vast in de week voor de ‘Gil Blas’ in de overspannende jacht van de pers. En Steinlen was te serieus kunstenaar om er zich dan ook maar met den journalistieken slag af te maken. 't Was een tobben en zwoegen, eindeloos, om zijn werk den vollen eisch van zijn nooit tevreden geweten te geven. En soms was de stof zoo ontzàglijk zwaar, dat hij telkens en telkens weer opnieuw moest beginnen, om 't eindelijk, wanhopend, in Godsnaam maar mee te geven aan den drukkersjongen, die er op wachtte. Zoo zijn z'n uitnemenste werken ontstaan, èn de slappe, onbeteekenende prenten, die er óók te vinden zijn in de ‘Gil Blas’ uit dien vermoeienden tijd van overwerk. Waar dan vaak bij kwam, dat het onderwerp, dat hij had te verluchten, hem niet boeide, dat hij met tegenzin werkte, nu zijn schrijvers uitgeput waren, en zijn teekeningen verlangd werden bij de vooral schunnige schetsen en novelles van minderwaardigheden, aan wie het blad langzamerhand is vervallen.

't Is pure verbeelding, als ge denkt, dat Steinlen daar nu dan ook schatten mee verdiende. Hij kreeg er een zeer matig vast salaris voor. Doch een groote bron van inkomsten was hem in die jaren de verkoop van de oorspronkelijke zwarte teekeningen, die hij met gekleurd krijt invulde; geen week na de verschijning hield hij ze in z'n atelier. Verscheidene ervan zijn er naar Holland gekomen, en de belangrijke verzameling die in ‘Suasso’ werd tentoongesteld was merkwaardig, vooral ook om de vergelijking met de gedrukte teekeningen uit de kranten.

Het werken wordt Steinlen vaak moeilijk, vaak onmogelijk gemaakt door buien van een hevige melancholie, van een troosteloosheid, die hem doet walgen van de menschheid, en alle geloof in zich zelf beneemt. Die sombere, bittere perioden volgen gewoonlijk op tijden van overinspanning, als hij in een zieletoestand, die op dat oogenblik juist passief is en enkel geschikt om indrukken van buiten op te doen, heeft moeten scheppen.

‘Daarna - zegt hij - voel ik mij als een boom in den winter, zonder bladen, zonder knoppen... dan is 't me of ik nooit weer tot bloei zal geraken.’

Zoo'n crisis duurt vaak vele dagen achtereen; dan sluit

hij zich op in z'n atelier, nachten door; dan is hij moeilijk voor zijn omgeving, en wee den bezoeker, die hem dan zou komen storen! Want langzamerhand, in de stille afzondering, keert de vruchtbaarheid weer, langzamerhand ontknoppen weer de bloesems van zijn verbeelding, en hij is er dankbaar voor, opgetogen als een kind.

De mist is opgetrokken, 't is alles weer klaar en helder, weer blij om hem heen, alles gemàkkelijk geworden! De kunstenaar triomfeert weer, en nu heeft hij behoefte aan actie, nu gaat hij groote, sterke wandelingen buiten maken, en met armen vol mooie bloemen keert hij terug om zijn atelier en heel zijn huis er mee te versieren. Dan heeft hij behoefte aan weelde, dan zou hij willen wonen in een paleis van Oostersche pracht. Zijn melancholie is verdwenen; zijn lust om te leven, om te werken, dringt weer onweerstaanbaar; en nu sluit hij zich wéér in zijn werkplaats op, maar om ten volle te genieten van zijn grootschen, rustigen arbeid.

Uit dien baringsdrang zijn z'n bloedwarme scheppingen ontstaan, de geweldigste openbaringen van zijn eigen wereldbeschouwing, zoo in de geeseling van het maatschappelijk onrecht, in de machtig ernstige verontwaardiging, en den bitteren hoon, die hij opstuwt uit de zwarte prenten van de ‘Feuille’ het orgaan van den anarchist Zod'axa!

Doch het heftigst van ontroering, het felst van haat is wel zijn ‘Chambard Socialiste’, die bulderende aanklacht tegen het machtsmisbruik op de zwakkeren in de wereld. Wat een hevige kerel slingert dáar zijn verwijten de maatschappij in 't gezicht. Wat een lang ingehouden verontwaardiging gilt hij daarin uit. En in de meest sobere lijnen, tot op het onhandige af. Het zou een gewoon werkman hebben kunnen zijn, die, in een eindelijke vlaag van opstand, een brok krijt had gegrepen om 't geleden onrecht te kijk te stellen, sober, maar afzichtelijk naakt, voor de wereld. Want zonder eenige kunstmiddelen, spontaan, zijn die prenten op den steen gezet. En de lijnen en vormen verdwijnen onder het oprechte, gepijnigde gevoel, dat er uit schreeuwt.

Zoo gaat Steinlen het leven door, zoo gaat het leven door hem heen, bloedwarm, de pas-geboren realiteit, in bonte wisseling van sensaties.

Niet de enkele mensch, in abstracten zin, het figuur als zoodanig, voldoet hem. Want het is hem te doen om het Leven: om het samentreffen, om de actie, om de groote stroomingen, om de verhoudingen, de passies, de gedachten, de zeden der menschen van zijn tijd. De menschen, als ondergaande en als makende het leven. Het grootsche, alles omvattende menschenleven, zij het direct, of in de herscheppingen van kunstenaars en filosofen, - dat is het materiaal voor de prentkunst van Steinlen.

M.J. BRUSSE.

Een Phaëton-droom.

Lied.

magna petis Phaëton, et quae nec viribus istis munera conveniant nec tam puerilibus annis.
(Ovid. Met. II.)

Ik had een droom van zonnepracht
van grootheid koninklijk en macht
hoog-eenzaam boven allen...
Laat voor mij, vader, aan uw hand
den toom van 's werelds harte-brand
één lente-dag ontvallen!

Is 't niet een goden-zoon die 't vraagt?
Den wagen die àl 't leven draagt
wil ik één dag besturen,
dat dooven moet in 't heerlijk licht
van hemelbrand door mij gesticht
de Nacht haar zachter vuren;

dat Eoos blozende op mijn woord
de grendels licht' van de elpen poort
in wereld's voor-portale,
- de ros-gelokte, roze-hand
die draagt om blanken hals een band
van goud en purpren kralen.

In roode floersen staat verzacht
het Licht dat naar zijn opvaart wacht,
dat het mijn oog niet blinde;
bij 't stijgen uit den Ooster-hal
Eoos 't langzaam onthuiven zal,
zijn sluiering afwinden.

Dan laat ik langs gebogen baan
het glanzig Vierspan fierlijk gaan;
den wagen doe ik wenden,
en tref met fellen schitter-schicht
de wolk die in de diepte ligt
en open haar de lende.

Van schemer-aarde blank-bedauwd,
bedropen van het eerste goud
en groen in koelen morgen,
lachen mij duizend oogen toe,
wijl ik verlicht en opendoe
wat diepst is en verborgen.

Al wat daar ademt, bloeit en tiert,
op voeten gaat of zweeft en zwiert
met veeren en met vinnen,
wat leeft en licht's bekoring kent
zal wezen naar mij toegewend
met open ziel en zinnen.

Heeft er de jonge Lente ontwaakt
de nevelwaduw losgemaakt
haar blankheid zacht ontwonden,
dan zal 't gespan een wijle staan,
de zoete Lente lacht mij aan,
ik kus haar hoofd, het blonde.

De Liefde zingt in haar geluid,...
zuiverst begeeren zal vooruit
me eenzamer lust in-drijven; -
heur tranen paarlen op mijn voet,
zij klaagt waarom ik stijgen moet,
dat ik mocht bij haar blijven...

Maar heeft mijn stille moed vermocht
de middagtoppen van den tocht
het Zenith te beklimmen,
dan zal ik, vader, U gelijk
de schoonheid zien van eindloos rijk
dat perken kent nog kimmen.

Daar moet in schaduwloozen schijn
mijn wezen wichtloos zwevend zijn
op diepte niet te gronden;
daar is een stilte wonderbaar
schooner dan koorzang wonderklaar.
van vrome kinder-monden.

Daar zal het gouden Aangezicht
naar alle zijden zijn gericht
door-schouwend alle sferen, -
des Levens reinste Roze staat
in klare rust en evenmaat
en kent geen nieuw begeeren...

Maar 't Vierspan zal te tramplen staan
en van de gouden hoeven slaan
een hellen vonken-regen;
het haakt naar de bevrediging
van 't steigren op den steilen kring
der lang-betreden wegen;

zij zoeken Hoogte niet en Staat
de wilde renners onverzaad
van driften en van luste,
zij voeren ongeduldig 't Licht
uit zijn verheven evenwicht
en onbewogen ruste.

Zij dalen - en der Lente mond
die heeft gezwegen wijl ik stond
te ver van haar bekoring,
gaat als een kelk van wijn-koraal
te bloeien in licht's avond-praal
en drinkt die zachter gloring.

Een spiegling droomt op haar gelaat
van Leven's vlekkeloozen staat
dien ik niet mocht bewaren;
mijn licht-begeerig oog is 't goed
weer-glans te vinden van dien gloed,
in haar mild oog te staren.

Zij heeft mijn nedervaart gewacht,
verlangende mij toegedacht
haar dauw-gekoelde lippen, -
dan zal ze in groen bed slapen gaan
daar worden om haar hoofd gedaan
nacht's blanke nevelslippen.

Mij wacht op wester-vloed een boot;
de golven, die mijn neerkomst roodt,
ruischen aan alle zijden...
de gouden plecht gaat als een ster
eenzaam in wijden nacht, - 'k moet ver
door droomloos donker glijden;

de slaap zal om mijn lippen zijn
tot nieuwe ochtends wonder-schijn
ligt op mijn stille leden...
Zóo, vader, in een droom van licht,
mijn koningsdroom, heb ik gericht
tot u mijn trotsche bede,

en liet voor mij uw sterke hand
den toom van 's Levens harte-brand
zich éénen dag ontvallen, -
'k wist mij van goddelijk geslacht
in reinster liefde lust en macht
eenzaam, hoog boven allen.

W.F. GOUWE.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

V.
Aandacht en stijl.

Henri Hartog, Sjofelen. (W.L. Brusse).

G. van Hulzen, De man uit de slop. (Joh. Pieterse).
J. Steynen, Maagdelijkheid. (D. Buys).
P. van der Meer, Van Licht en Duisternis. (D. Buys).
Herm. Heyermans Jr., Diamantstad. (S.L.v. Looy).
Ed. Thorn Prikker, Groote Meesters. (H.J.v.d. Garde & Co.)
W. Graadt van Roggen, Tuberculeus. (Joh. Pieterse).
Henri van Booven, Tropenwee. (Van Holkema & Warendorf).

I.

Een versch graf, van bloemen volgedragen, fonkelt in dit goudene herfst-tij.....

Er is weemoed, maar een teedere vreugde ook, in den zachtlichten hoek van ons aller gedachten, waar onze jonge kunst, sinds in 1882 Perk stierf, nu al vijf graven heeft....

Hebben de jongeren niet getoond, hoe de piëteit die men zei dat ze misten, ook in hun hart een heldere ruimte vindt, - en dat hun kilheid een schijn was, schijn van de door niets te breken verdediging van 't hùn allerhoogste, de kunst?

Is er een van deze vijf graven vergeten of verwaarloosd? Gloren ze niet alle in ons denken, sterker of zachter, naar gelang van de plaats, die de dooden innamen in de kunst?

Is naast het blanke doorluchtige monument, dat, in de schoone vereering van Kloos, Perk vereeuwigt, niet het aandenken gebleven aan den zeldzamen Van Groeningen, die nauwelijks in enkele zijner kleinere stukjes de ongemeene beteekenis van zijn aanleg mocht openbaren, - aan den vriendelijken Roosdorp, net in zijn twee laatste schetsjes[1)] tot zulk een fijnen kinder-bekijker gerijpt, als de dood hem wegnam, - aan den armen Van der Vijgh met zijn wijde ziel en zijn breede visie, even maar uitgespreid over dat eenige en éénige boekje van hem, 'Werkers'....?

En nu betreuren wij Henri Hartog.

* * *

Henri Hartog, hoewel vanaf 1896, dus gedurende al bijna tien jaren publiceerend, is bij zijn leven maar weinig bekend geweest; en had de dood hem niet neergeleid in het witte licht van het trillend-omschenen doodsbed, die onbekendheid zou wellicht nog geruimen tijd zijn figuur zijn *blijven* vervagen in een niet-duidelijkonderscheidbaar-zijn uit 'n omgeving van zooveel andere schrijvers derzelfde school, die ook hèm voortbracht. Want zijn werk, wat zwaar van vorm, wat vaal en somber van uitzien, was niet dadelijk-aantrekkelijk.

Nu, nu hij dood is, weet men: wil ik Henri Hartog kennen, dan moet ik dit eene boek lezen dat hij naliet. Het is een schoone troost over zijn al te vroegen dood - hij was pas vier-en-dertig jaar - dat hij dan nu gelézen zal worden..... te schooner troost, omdat er zooveel van hem te *leeren* valt!

* * *

Niet dat hij een schrijver was van ongewoon gróót talent.... is er ook wel het meest te leeren van genieën?

Wat in het werk van een genie het geniale is, het als door een wonder doorschouwde, het als door een wonder uitgedrukte, *is* immers niet te volgen, - of het wordt na-bootsing, d.w.z. on-echtheid. Er bestaat geen methode van geniaal zijn.

En juist dus omdat hij niet was een talent van onbereíkbare

1) Wij bedoelen het laatste van 't bundeltje 'Kinderen', en een na zijn dood in het Tweem. Tijdschr. gepubliceerd stukje.

hoogte, is er, voor hen wien leering nuttig zijn kan, te leeren van zijn voor iederen wèl-begaafde ten slotte verwerfelijke eigenschappen; en ook wel hoog-begaafden weten we, wien de vastigheid van Hartog's deugdelijk en eenvoudig bezit geen ondienst zou doen... want eerder leert het genie van het talent, dan het talent van het genie.

* * *

Dat Hartog de wijde vermaardheid niet heeft gekend (terwijl toch de goede waardeering van enkele vrienden en meerderen hem niet steunloos liet) - is wellicht een voorrecht voor hem geweest even groot, als de kracht van het doods-beklag, dat nu zijn werkder-stilte zoo plotseling verbreidt.

Die stilte was het, die het rustige groeien gunde aan de eigenschappen welke de zijne waren, - eigenschappen, in den Sirocco van een voorbarige beroemdheid zoo licht verschroeid! Wat is er geworden van Borel, die toch in zijn opstellen over China, en ook nog wel in ‘Het Jongetje’ en in ‘Een droom’, van een mooi, zij 't dan niet diep of krachtig, talent blijk gaf, - wat van Marie Marx-Koning, door een kritiek van gering verantwoordelijkheidsgevoel zóó overmatig geprezen, dat, nu nog geen vijf jaren vol zijn sedert (in Januari 1900) haar eerste proza verscheen, niet minder dan tien deelen, in omvang en pretentie toenemend gelijk-op met het slinken hunner waarde, zich stapelden tot een toren, die topzwaar wordt.... -, wat eindelijk zal er van Querido worden, nu zijn tijdgenooten niet willen zien, hoe hier een prachtige aanleg verwildert, duizelt en raast in een waar delirium van taal, en aan het niet langer door-proefde woord in al gulziger gulpen en gudsen zich dood drinkt?

Hartog was en werkte in de stilte, dat wil zeggen, in diepsten eenvoud des harten en in volle overgegevenheid, zonder één bijbedoeling, aan wat hij liefhad.

Die stilte. sterk moet zijn, die ze *maakt* om zich heen, wanneer de roem, om hem rondrumoerend, te stijgen dreigt tot een roes! - maar Hartog had het geluk, zijn kracht niet beproefd te zien.

En in de onbevochten stilte, waarin zijn liefde uitging tot de sjofelen en hunne ellenden, en terug kwam tot het woord, dat ze

beelden zou, - in die stilte ontlook de opene aandacht, de diepe en eerlijke aandacht, de ontroerde, de vrome, bijna angstvallige aandacht, die, altijd min of meer aanwezig, de beste deelen van zijn werk als een vloeiend licht omgloort, en, tot in de duisterste verborgenheden daarvan als levende schijnselen aanstrijkend, ze gansch doorgloeit.

Liefde zonder zwakte, frankheid door nauwgezetheid getemperd, dat waren natuurlijke eigenschappen van groote waarde, - doch die hij behield en concentreerde binnen die al-doordringende, al-omwevende aandacht, welke de schoonste eigenschap is van zijn Werk.

Aandacht, geenszins in de beteekenis van het fel-actieve, waaksche, berekenende ‘opletten,’ slim-verstandelijk zich opgelegd met 't oog op geen vergissingen-begaan en goed-werk-maken, - maar in den heiligen zin van het passieve, overweginglooze gansch-zich-weggeven in het leven zijner personen, het zich wijden en dienstbaar maken aan wat men liefheeft, het ademloos in-iets-opgaan, dat een schoonste *ziels*-staat is, - dié aandacht was het, die hem vervulde.

Hij door-mijmerde z'n personen zóó diep, dat hij uren kon denken in hùn gedachten, dat hij zich heelemaal weg-dacht in die wonderlijke hoofden en hun wakker of domp, altijd grillig geleef, soms pratend naar buiten uit, soms peinzend en revelend binnenin, van 't een op het ander, heel hun verledens afdenkend en denkend weer óver-lijdend....; hij schreef zich dan zoo héén in de ziel van zijn menschen, in hun tobben, hun koel-ontevreden berusten, hun schampere grofheid, die de knaging van ellende of schuwe haat te overgrappen tracht, - in dat altijd-bezig en over duizend dingen dwalend beweeg dier bewustzijns verloor hij zich zóó volkomen, dat hij dikwijls al het verdere - 't was de fout van zijn onbeheerschte verinniging - vergeten was.

En dan gebeurde het, dat hij, een geschiedenis aan het overleven, bij een rustpunt daarin een nieuw hoofdstuk was begonnen, tot hij ineens bemerkte, dat zijn denkende persoon dit alles dacht op een wandeling, waarmee het vorige hoofdstuk was ingezet....; wij bedoelen een fragment van ‘In d'r nieuwe woning’. Louise's eenzamen middag-uitgang, aanvangend met een nieuw hoofdstuk op blz. 68; op blz. 72 raakt ze aan het prakkizeeren, op blz. 78 prakkizeert ze door drie kruisjes heen een volgende onderafdeeling

binnen, tot op blz. 83 de schrijver ontdekt, dat Louise nog steeds van blz. 72 af ‘doorloopt’, en haar weer, onverwachts, op den lang-vergeten singel zet.

In ‘Een zomeravond’ leven we sinds hoofdstuk II op blz. 29 mee met vrouw Muis; op blz. 41 wordt haar denken over wat ze weet van het lot eener buurvrouw, ouwe Miet, een oogenblik reeds van dien aard, dat het geen gedachten meer kunnen wezen van vrouw Muis, zóó sleept het verhaal over wat ouwe Miet van 'r kinderen te lijden heeft den schrijver mee... Maar nadat op blz. 44 vrouw Muis ouwe Miet weer ziet staan voor de deur van haar dochters huisje, buiten gesloten, - en dit zien staan in den nacht is sober-mooi van beschrijving -, raakt de auteur zóó begaan met ouwe Miet, dat hij, vrouw Muis heelemaal in den steek latend, op blz. 45 met de woorden ‘Mot je nog niet na je nest, dat hoorde je maar eens...’ dóór-leeft in ouwe Miet, tot deze op blz. 46 bij vrouw Muis in 't portaal komt.

‘Een Zomer-avond’, 't is waar, is als het blad losse schetsvleugjes van een teekenaar; kan men, in die door-een-geworpen fragmentjes, wel één voltooide plaat willen zien?

Toch, waar de schijn bestaat van een min of meer samenhangend geheel, en zulke overspringsels en verdwalingen dan ook wel degelijk als evenveel stoornissen worden gevoeld, daar moet men ze wel fouten noemen,... al zijn het dan fouten, die het natuurlijke gevolg waren van wat *de* waarde, de slechts nog niet met andere vereischten in evenwicht gebrachte waarde is van dit werk: de zelf-verzwonden aandacht, welke zich, juist in deze fouten, zoozeer het schoone en echte tegengestelde betoont van het kille ‘opletten’, dat anderen zoo dikwijls voldoende schijnen te achten.

Men begrijpe ons wel: al is het banale ‘opletten’, het gewikste en oppervlakkige op-z'n-qui-vive-zijn, inderdaad het tegenovergestelde van de vrome aandacht, - de pure *oplettendheid* is beider oorsprong.

Oplettendheid, buitenom gestuurd, verschraalt en verkilt tot een geslepen zich-spitsen, tot het uiterlijke ‘opletten’; - oplettendheid echter, opgenomen in de ziel, verwarmt en verdiept zich tot het opperst-gevoelig openstaan, dat we aandacht noemen.

Voor wie nu niet is een genie, die klaar zijn gansche gedachte-

wereld over- en dóór-schouwt, wiens sterke aandacht, rustig-uitgeplooid en doorzichtig, zich niet behoeft saam te trekken, en die dus ook geen oplettendheid van noode heeft om die besloten spanning het verdwalen te beletten, - en van zulk een genie had Hartog niets, - voor wie dit niet is, blijve die oplettendheid de onzichtbaar-aanwezige kracht, die helder-harmonisch de diepere aandacht blijft richten, verhoedend wat dikwijls bij Hartog de fouten zijn van een groote hoedanigheid, doch tevens de fouten van een zwakke, die als 't ware de ooren moest toestoppen om te kunnen blijven in zijn verpeinzing.

In enkele hoofdstukken maar van zijn werk heeft Hartog die harmonie van innige aandacht en klare oplettendheid, van diep gevoel en zuiver verstand, bereikt.

Gewoonlijk, wanneer hij in zijn aandacht weg was, kon hij niet oplettend zijn, - en wanneer hij gewoon-oplettend wou wezen, dan stond zijn hoofd niet naar diepe aandacht. -

En waar hij zóó, vlak nog, schoon nauwgezet, simpel waarneemt, daar staat Hartogs werk niet boven, soms beneden, de geschriften van elk conscientieus werker onder onze prozaïsten.

* * *

Zoo, met een stuk als ‘Rondom het inboeltje’ voor zich, zou men voor een oogenblik van Deyssel kunnen nazeggen, dat nog geen ‘sterke eigen persoonlijkheid’ in Hartog ‘tot rijpheid gekomen’ was.

Dit stukje immers, is een product van de onvermoeide naturalistische oplettendheid, die gedurende de laatste twintig jaar zoo menig schrijver ten onzent aan den dag heeft gelegd; het stukje, hoe knap ook van observatie hier en daar, kon van iedereen zijn.

Van ‘Een Transport’ en ‘Schipperszoontje’ geldt hetzelfde, doch ze zijn minder voortreffelijk in hun soort.

Ook ‘In d'r nieuwe woning’, hoewel voor een deel in Hartogs wegdenkings-manier geschreven, en met meermalen een tik van Hartogs eigen licht, voegt in hoofdzaak zich bij de drie genoemde stukken nog: de gebreken zijner school, afmetings-onevenredigheid en opgestopte volheid, dringen zich hinderlijker op dan elders; en van de gemainteneerde Louise spreekt het soezen veel minder aan dan van andere figuren uit dit boek.

Louise's gedachtenleven herinnert wat aan ‘Martha de Bruin’, doch dit, hoewel niet van Groeningen's beste werk, was veel gaver dan Hartogs proeve in deze richting.

Drie punten echter moeten we uit ‘In d'r nieuwe woning’ afzonderen.

1. De beschrijving van den heer-op-straat, dien Louise aankijkt:

> ‘Nu hij praatte, zag Louise hoe zijn oogen grooter schenen, alsof zij *opengebloeid* waren door een zoelte van vriendschaps-ontmoeting. Hij sprak met een glimlaeh, waarbij zijn snor slechts even opschoof, en kleine egale witte tanden liet zien, een glimlach *die een lichte verschikking in zijn gezicht bracht*, en als berekend het gelaat maar weinig kreukte, met een paar fijne, voorname lijnen langs de neusvleugels in de snor, zonder 't gezicht door verbolling te verploertigen. Én zij vond hem erg knap....’

In deze beschrijving treft als bijzonder móoi het woord ‘opengebloeid’. Wel kan Louise niet gedacht hebben: ‘net of zijn oogen “opengebloeid” zijn,’ maar ze kan met 'n zekere weekheid van gevoel het blijer en opener gekijk dier oogen hebben gemerkt; en nu gaf de schrijver die weekheid van gevóel weer, met de eenvoudig-mooie *wijze*, waarop hij haar opmerking-zelve noteert.

Als bijzonder fijn treft vervolgens: ‘een glimlach, die een lichte verschikking in zijn gezicht bracht’... en nader, dat dit de koelbewuste fijnheid is van van-Deyssel...., maar ten slotte, dat deze soort fijnheid hier niet deugt.

Dat deze notitie niet, als de vorige, teeder is maar precieus, is opzichzelf juist en verklaarbaar: de onopgevoede Louise denkt niet, direct, ‘wat lacht-i keurig!’ ze denkt, onbewuster ‘wat een keurig heer, als-i-zoo lacht’. De fijnheid der *beschrijving* nu, concentreert zich in den lach-zelven; deze fijnheid kon dus niet (als 't mooie van 't woord ‘opengebloeid’ in den vorigen volzin) de paraphrase zijn van de aangedaanheid, waarmee Louise háár (andere) opmerking zou maken.

En de opmerking die, geen gevoels-omschrijving inwendig bevattende, dus zóó als ze er staat aan Louise wordt toegeschreven, doch niet van Louise is, blijkt geheel van den schrijver; van den schrijver zooals die zag onder den oogenblikkelijken invloed van van Deyssel; van van Deyssel, zooals die zag in dat latere werk, waarin zijn waarneming als droog en vreemd-los boven het leven

staat.... Louise heet te zien wat misschien gezien kon hebben de waanzinnig-superieure jonkman, die Parijs bezocht[1)].

Dat Hartog, de aandachtige, de uiterste tastingen van het hyper-gecultiveerd gevoel, de tintelende zelf-aandacht van den aristocraat bewonderend genoot, hoezeer ze ook in aard zijn ànderendoormijmeren tegenovergesteld was, 't behoeft niet te verbazen, zoo men eenmaal kent de groot-openheid van Hartogs zinnen en karakter, door die bewondering opnieuw bewezen.

Jammer slechts is, dat hij dit allerdiepste verschil van gëaardheid niet steeds duidelijk heeft gevoeld. Nu zijn de plaatsen, waar de herinnering aan van Deyssel zweemt door zijn gevoel, tevens de plaatsen, schaarsch gelukkig, en ook wel bijna de eenige, waar dat gevoel averechtsch is.

We noemen er nog twee. Janus - uit het stuk ‘Afspraakje’ - moet voor 't eerst met een meisje uit, en heeft een staande boord gekocht:

> ‘Maar het moment, wat hij dien dag veel gedacht, dat zijn uiterlijk totaal zou veranderen, naderde: hij nam den boord in de hand; iets lang begeerds eindelijk-veroverd-kostbaars; een staande boord maar als een liggende geheel omgebogen; die boord zou het doen, hoog-breed, boven de onberispelijke symmetrische afvlakking van het colbert, van den schoudernaad neer ovcr de borst, de nek op-rechtend en omspannend, zou die zijn hoofd als dragend, het aangezicht een nieuwe uitdrukking geven van-uitgaand-altijd-ietwat-vermoeid heer, en tegelijk zou het zijn kop nadenkend doen schijnen van veel omhandenhebbend zaken-doend man. Mooi-glad van nieuwheid was de boord, er volgde een oogenblik van verwachting alsof het de onthulling gold van een beeldhouwwerk; voornaam-met-den-boord zou hij voor het meisje verschijnen; voornaam-nonchalant-als-altijd zoo gewoon...’

In dit werk van trouw zóó-de-volkshoofden-uit gedenk, staat deze taal valsch; het eigenaardige is: in alle aangegeven gevoelsbegrippen is wel iets, dat de jongen, op een andere manier, zou kunnen gewaarworden; de *stijl* der gevoelens is 't, dat wil zeggen de stànd, de houding, de onderlinge proportie der gevoelens, die

1) De causerie ‘Parijs’, aanvankelijk, om de gewaagdheid der daarin uitgesproken meeningen, o.a. over Bouwkunst, een weinig door van Deyssel-zelf gedésavoueerd als het werk van een wel ‘waarlijk in hem aanwezig geestje’ doch verder gefantaseerd ‘Heertje’, ‘dilettant’, - maar die onderwijl mee van het bizonderste en decadent-voorn aamste uit van Deyssels intellect bekend heeft gemaakt.

door den gebezigden taal-stijl, den toon, den gang der woorden, als verkeerd verraden wordt. En die stijl, men herkent hem....

Een aschkar komt aangereden door een hoop volk om straatmuzikanten:

> ‘heel recht-op en een-lijk zat er de voerman op den bok, alsof hij een dan-toch-eindelijk aangekomene was, en al de menschen daar bij mekaar gekomen waren om hem te vieren en op een sein-na-inleidende-stilte toe-jubclend te begroeten.’

Hier het klaarblijkelijkst schampt de van Deysselsche visie van dien ongelukkigen aschman op zijn over de keien voorthobbelenden wagen, af op de objectieve aanschouwings-sfeer van het gansche boek.

2. Het tweede punt, uit ‘In d'r nieuwe woning’ vast te houden, als een treffelijk voorbeeld van het nog-niet-persoonlijke doch uitmuntende opmerken, dat dit en de drie overige, verderdaar-te-latene stukken, ‘Rondom het Inboeltje’, ‘Een Transport’ en ‘Schipperszoontje’ reeds kenmerkt: het portret van de Brakel, den meneer, die Louise mainteneert, den bourgeois, wien Hartog niet z'n durend-zich-verdiepende aandacht heeft gewijd, doch dien wij kènnen uit deze weinige woorden van scherpe oplettendheid:

> ‘Maar soms in zijn kalme oogen, tusschen het vel van zijn oogleden, taaiïg-verschrompeld als oud glacé, somberde een verstrenging van onrustig gekijk, en onder de overhuiving van zijn snor een ongeduldige zuiging van zijn mond. als bij menschen, die hardnekkig gehecht zijn aan kleine gewoontegenietinkjes.’

3. Op het derde merkwaardige punt van dit verhaal komt de figuur van Louise tot het inniger leven, dat in de beste, en zoo persoonlijke stukken van dit boek, Hartogs menschen bezielt.

Het is, als de Brakels been is stukgetrapt door Cas de Moer, hun vijand, die meent, door de Brakels toedoen een betrekking niet te hebben gekregen, en nu samen met zijn meisje telkens en telkens Louise uitscheldt, totdat het de Brakel is gaan vervelen, en de noodlottige kloppartij het gevolg was.

Een buurvrouw neemt het op voor de Brakel....

> De Moer d'r bij.
> ‘Pardon’, zeid-ie overredend netjes, ‘as je aangevallen wordt, dan mag-ie je toch verdedigen. Je ben man tegen man. 't Is geen zonde. 't Is een gore meneer. U zal toch ook wel weten, dat-ie een vrouw en vier kinderen heeft.’

Louise hoorde 't. Ze stond nog voor d'r huis, de Brakel, die z'n arm log en onbestuurd om haar hals liet hangen, dapper torsend; z'n andere arm hing nog om den hals van den vuilisman, en tusschen de twee in, keek hij, hulpeloos vernederd als een mishandelde hond, die tegen een muur kruipt, naar de omstanders.
'Het gaat u niets aan' zei Louise, 'of hij vier kinderen heeft, al had-ie d'r acht, al had-ie d'r twaalf. Als u een net mensch was zou u iemand zoo niet behandelen. U moest maar na u zelven kijken. Ik kan van u wel zeggen, dat u met je meisje onder een dak slaapt.'
Door de moeheid van het dragen kreeg haar stem een sleepende zalving van ingehouenheid, en terwijl zij haar bleek gezicht een weinig boven de Brakel z'n arm hief, sprak zij de woorden met een matiging van waardigheid, alsof zij een tragische rol acteerde. En zij schreide niet. De Moer was door haar bedaardheid van z'n stuk gebracht
'Wat zeg-ie juffrouw? Als ik je vis-à-vis had, kloofde ik je in tweeën.'
'Jawel, daar ben u net genoeg voor' zei Louise.

De zotheid-door-verwarring van de Moer's laatsten uitval, en de koppige maar gematigd-beleedigende, daardoor prijzenswaardigverstandige maar eigenlijk alleen onbenullige repliek van Louise, staan, met hun grelle waarheid, reeds is de sfeer dier aandacht, die Hartog in andere stukken bladzijden en bladzijden lang weet te bewaren als levende licht en lucht om zijn personen, zoodat deze, daarin als werkelijk en volledig bestaand, niet, als bij zooveel schrijvers gebeurt, telkens bij plekken schijnen af te dorren.

* * *

Die hevige levendheid - mocht ze slechts op den langen duur verkrijgbaar lijken - onmiddellijk is ze soms aanwezig.

Als ware de schrijver reeds jaren en jaren in dat leven verloren geweest, en begon hij 't op een willekeurig oogenblik ineens uit te zeggen, grijpt bijv. de aanvang van het grootste en voldragenste stuk 'Buurtleven' in 't diepste van vrouw Posts innerlijk en uiterlijk zijn.

'Het was toch zoo'n lijs, die jongen, die wist nou van voren niet of-t-ie van achteren nog leefde....'

Dit denkt, of zegt tegen 'n buurvrouw, een moeder van haar zoontje, dat geen boodschappen onthouden kan. 't Is niets bizonders, vindt ge.... maar is dan in deze schijnbaar onnoozele woorden niet reeds te voelen, dat vrouw Post is: ongeduldig,

bijdehand, komiek, goeiïg, en dat ze heeft, wat veel armen hebben, iets lakoniek-fataals? We bedoelen dat alles-aanvaarden met koele leukheid om het onvermijdelijke, of, geldt 't een gebeurtenis, met een schampere zelfvoldoening van het-wel-te-hebben-zien-aankomen; soms, met schele brutaliteit voorgewend, is dit zelf-troost met magere vroolijkheid; een koppig weerkeeren, zelfs van het ongeluk, heeft nu eenmaal iets zenuwachtig-lachwekkends....

Een ander hoofdstuk, plons, valt weer in: ‘wat je altijd zal zien!’ - weer die ‘fataalheid’, te echter hier, omdat ze, maar-raak-gevoeld, eigenlijk op niets neerkomt... Wàt zal je nu altijd zien? zou men vrouw Post kunnen vragen; verandert het iets aan de zaak, dat de buren boven, van wie ze, in hun afwezigheid, och-zóo-maar een goud horloge stal, een paar dagen vroeger dan ze dacht thuiskomen? En heeft er zich ooit 'n eender geval in haar leven voorgedaan? Daarom zoo goed juist, dat mal-weg gedenk hier, in de geijkte denkwijze, uit gewoonte: ‘wat je altijd zal zien.... alsof 't zoo moest wezen, dit keer kwam de Sluische d'r man’... - en Hartog, wij zijn er zeker van, heeft dit alles niet overwogen, is er zelfs achteraf zich niet bewust van geweest, neerschrijven als hij maar deed uit het volle leven, waarin zijn aandacht hem zette.

* * *

Zijn aandacht.... *als een licht* droomt ze door zijn werk; nu we voor die deelen daarvan, waarin Hartogs bizonderste waarde schuilt, onze diepe bewondering gaan zeggen, herhalen we onze eigene woorden als wie iets wil beginnen te vertellen, dat aan gebeurtenissen te rijk schijnt...

Het licht van dit werk, het zout, de levens-adem, is de aandacht... maar strijkende over dit leven, scheppende mee van de zichtbare wereld de aard-hoeken waarin het bloeit, behield ze in de afgeroomde woorden ook dat werkelijke licht, dat den aanblik dier wereld voor ons oproept.

Niet alleen het figuurlijke licht, de overal doordringende bezieling, maar ook het Licht, het helle of schemerende der dagen, het zoele of trieste der avonden, het klare of geheimvol-smeulende der nachten, - ook dit licht moest de onbevangene zuivere aandacht vagend en vonkend en wéér-glanzend door dit boek ontsteken!

Kan wel wie schrijft in dezen tijd, het licht doen schijnen in zijn werk, zonder iets te vangen van den gloed van des Lichts Grootmeester, van den Rembrandt onzer letteren, van Looy?

Hartog óók was in den vonkelenden stroom van van-Looy's proza gedoopt.

De beste hoofdstukken, van Buurtleven vooral, toonen zeer sterk, hoe naast, wellicht boven van-Deyssel, Hartog van-Looy liefhad. En dìt was een liefde, die saam-viel met zijn groote Liefde, zijn aandacht over het ellendige, schoone leven!

In een maan-nacht, welker beschrijving telkens als doorwaaid schijnt met iets van de atmospherische gloeiing van van-Looy, in zulk een maan-nacht, als de hemel is ‘teerbestreeld van tintelglans’ en de buurt ‘met beefzwevend gelaai van maangloed is omgeven,’ dan, van-Looyscher nog, klaart, in dat licht gedrenkt, het gelaat van vrouw Kervel, die, op een stoel voor haar huisje, een luchtje schept:

> ‘Dezen avond, onder de glansbezweving van het licht, helderde het gelaat, dat op den dag het gelige en verschraald-roode van verdorde blondheid vertoonde, als tot een bloei van jonkheid aan, effende het voorhoofd zich gaaf en blank, en in de oogen, die onder de omwelving van het voorhoofd in de oogkassen lagen als in blanke schelpen, ontstaken de schijnsels de vlakke, grijze pupillen als tot blauwoogigen glans van jolige jeugd; haar neus was groot, boven de te korte bovenlip, te kort deze om de groote tanden te bedekken, die lichtelijk groefden in den omval van den onderlip. En zittend met de armen gekruist, leefde in de glinstering der oogen en om den vochtrooden, jongen mond een lonklachje van zinnelijke genots-mijmering.’

Later komt vrouw Post buiten, die weer wil uithooren, of ze in de buurt al van haar diefstal weten, en nogmaals is er in de innige aandacht, waarmee het in-licht-verheerlijkt en door-lichtgezuiverd leven wordt geleefd in het woord, iets van van-Looy, d.w.z. meer 'n herinnering van bij-van-Looy-óók-zulke-verrukkendedingen dan 'n directe gelijkenis:

> Overal was de atmosfeer hel van avondlijk koel licht, afschijnend van den hemel, waar zacht gedein blonk van fonkel-glansen. De vrouwen zwegen. Toen na een poosje zei vrouw Post: ‘Die daar boven heeft nie veel last van d'r man’. Vrouw Kervel antwoordde niet; haar oogen, verjeugdigd en beschitterstraald in het avondlicht, mijmerden als oogen van een-in-blije-aandacht luisterend kind. En vrouw Post, achterdochtig, dacht: waarom antwoordt ze niet, waarom zegt ze niks van de Sluische. ‘Zeg’ zei ze, ‘ik zal je wat vertellen, maar je hou je mond hoor, je weet van mijn niks. Van morgen

> klopt ze bij me an en wat denk-ie, dat ze me komt vertellen?' '*Wie?*' *vroeg vrouw Kervel*, '*ik zat daar juist te denken dat me moeder maandag bij me komt. Ze komt elk jaar in den zomer een paar dagen over...*'

En mijmerend in dien maan-heerlijken nacht heeft vrouw Kervel geen ooren voor de buurt-babbelpraatjes van vrouw Post, hoort niets van de lange verhalen:

> Maar vrouw Kervel antwoordde niet, keek strak voor zich, ze was met 'r gedachten ineens weer bij d'r moeder. 'Heb-ie me moeder wel 's gezien?' vroeg ze. 'O! ze heeft nog zoo'n hoop praas'....

Maar lang niet altijd heeft bij Hartog het licht de weldoende eigenschappen, waarvan het in dit hoofdstuk VI zoo overvloeit; het licht te zien, dat is geen optimisme; dat mooie zinnetje uit 'In d'r nieuwe woning': 'was een gevel *gelukkig* in het zonnelicht' geeft een visie-bij-geval, geenszins een vooropgezette *wijze*-van-visie aan; hoe zou ook een open-aandachtige als Hartog een *wijze* van visie kùnnen hebben?

En zoo komt het, dat in het eerste hoofdstuk van Buurtleven een andere maan-nacht vrouw Post zoo om-strikt en benauwt, dat ze vlucht uit de licht-gloriënde kamer, waar ze kwam om te stelen:

> Het wit-gekalkte vlak boven den schoorsteenmantel praalde met een diep, stil-gonzend licht. Netjes geschaard langs de muren, raakten de stoelen met hun glimmingen van gebroken spiegeltjes als met luchtige betreding den vloer; ze schenen nu heel licht te zijn, de stoelen. En zooals iemand, die zich voorgenomen heeft 's erg uit te varen, tusschen welwillend-glimlachende menschen komend, van zijn stuk raakt, zoo stond zij daar in de kamer, als bevangen in verlegenheid, waar alle dingen haar omringden in rustige turing van glimlachende aandacht. Het maanlicht bescheen de ruiten, verzilverde de draden van het neteldoek.... Tusschen het lichtspel in de kamer werd zij bevangen in een verwarring van afgetrokkenheid, alsof zij verdwaald was en de kamer overgeleverd was aan het licht en het leek alsof er vreemde wezens onverklaarbaar binnengeslopen waren.... haar bewustzijn was afgekeerd van de kamer, zij hoorde een vreemd wijsje in haar hoofd zingen.... zij stond nog op dezelfde plaats, bevindende zichzelve besluiteloos en zonder wil. De maan was verder gedreven, had de hemelvlakte leeggelaten achter zich. In de kamer was helderheid van koud licht, het omgaf haar met een angst als voor donkere oogen.... In de buurt klonk hol als een weergalmende noodkreet het geroep van een klopper uit de diepte van het nachtstille. Nog tien minuten en dan kwam de klopper voor d'r man. Ze zou maar gaan, en ze liep als vluchtende, alsof zij omringd werd en de schaduwen begonnen op te

> ritselen, opgejaagd, en daarachter vandaan stemmen stonden uit te breken, en zonder dat ze dorst op te kijken liep ze de trap af, zwaar in haar beenen, rillend.

En zelfs dient Hartogs licht, zoomin als in het leven, steeds tot vermooiing. Zijn licht dient niet, het *is*.

Zie tegenover vrouw Kervels in 't maanlicht verjeugdigd gelaat, vrouw Muis' door 't lamplicht verleelijkt gezicht:

> Vrouw Muis moest voor in de buurt zijn, bij vrouw Kozijn, ze ging 't portaal binnen, klopte, dralend deed ze de deur open, ‘volk’ riep ze; de kamer mondde 't lamplicht als een gouden adem tegen haar gezicht; ze zag er nu nog moeier uit. Haar gezicht was olieïg-vuil-bruin, haar voorhoofd op geplooid boven de wenkbrauwen door dikke, vettige velrimpels, en haar ééne wenkbrauw kerfde er schuin-op tegen-in, en haar oogen, grijskringige oogen, keken als in droefheids-verbijstering, groot-wijd-mallig, en om haar mond, die tandeloos naar binnen kneep, scheen een schaduw van een vergeten glimlachje haast onzichtbaar weggevaagd te zijn.

* * *

Zooals zijn licht, niet aangebracht met berekening, maar ontvangen in zijn aandacht, niet regelmatig en doel-beoogend naar des schrijvers willekeur gebezigd, maar zich opdoend grillig en om zoo te zeggen, ‘onpartijdig’, gelijk het is in het leven, zoo is Hartogs gansche aanschouwing van de bevolkte natuur en van het binnen de natuur levend volk.

Lyrische natuur-beschrijvingen, los van en buiten om de vlok leven, die hij beelden wou, heeft zijn aandacht op dat leven bijna nimmer toegelaten.

Maar evenmin, zoo dikwijls hij zich genoeg beheerschte, het gehéél van menschen-op-aarde saam-te-zien, deed hij de natuur voelen alléén van-de-menschen-uit; *óók voor zoover de menschen*, *zonder het direct te merken, er den invloed van konden andergaan*, omving hij de natuur.

Deze visie is natuurlijk de schoonste, wijl ze verwijding en verinniging beide van het levensbeeld mee-brengt; het individu wordt tot een juistere proportie teruggebracht, en tegelijk zullen, door het voor ons open-zijn der gansche sfeer-van-invloed, juist de verborgenste schoonheden in het individu voor ons oog aanglimmen.

Ja, Hartog gaat soms nog verder, en toont ons dàt van de natuur, wat door zijn personen niet meer ondervonden wordt.

Hier zou een gevaar zijn, tot lyriek over te slaan, was niet de oorzaak de aandacht-zelve, die juist het niet-meer-opvangen door het individu, opving en bewaarde als iets van een zeer lichte, tranenlooze tragiek.

Loopt niet zóó de dood-moede vrouw Muis, als ze bij vrouw Kozijn petroleum gaat halen, onder dit heerlijke licht-spel door zonder dat ze er iets van ziet.... maar wij zien haar te heviger:

> In de bleek stond een enkel dun boompje, schraal bebladerd; de bladen trosten pluimerig-ijl als lichte bouquetten in de blank-glanze avondklaarte. Lamplicht, dat als een gouden vochtstraal door een kier van een gordijn van een bovenkamer scheen, bleekte enkele bladeren, die als bloesems tusschen de andere hingen; de bladeren beschaduwden den muur aan de overkant met groote, grillige looverfiguren.

Zoo is Hartogs natuur-beschrijving noch onverschillig décor (of de ‘artistieke’ vorm daarvan: onverwonden lyriek) - noch ook ooit in-'t-oog-loopend, en dus falend, *middel* tot stemming-maken, 't zij blij met licht, 't zij met lichtloosheid triest.

Bij de lezing van Buurtleven kwam ons één hoofdstuk zonderling uit den toon vallend voor. Het had 't groot-doenerig opgedrevenlyrisch-quasi-epische van een onzer hedendaagsche schrijvers, en het simpele troepje kijkers om wat kermis-muzikanten, met welks uitbeelding het aanving, kreeg een allure van ontzaglijke volksfeest-drommingen, vreemd tusschen Hartogs stille en ware werk.

De inhoud verderop, bij nadere beschouwing, klopte niet met dien der omgevende hoofdstukken: op blz. 249 met de woorden ‘En as de commesaris je liet komme...’ blijkt vrouw Post nog niet bij den politie-commissaris geweest te zijn; op blz. 253 spreekt ze eerst met de ‘Sluische d'r man’, en pas op blz. 255 heeft haar *eerste* verhoor plaats. Op blz. 212 echter, in 't bewuste hoofdstuk, verraadt de ‘wedewe’ met haar uithooren: ‘Je begrijpt dat zoo'n commissaris liever zelf de getuigen aanbrengt’ aan Post, dat zijn vrouw bij den commissaris geweest *is*.

In de XXe Eeuw dan naziende, welke hoofdstukken van Hartogs onvoltooide werk in 1902, en welke eerst na zijn dood verschenen, bleek ons, dat dit hoofdstuk V *niet* in de XXe Eeuw werd afgedrukt. Na hoofdstuk IV in December 1902 volgde in Maart 1904 hoofdstuk VI (de maan-nacht) en daarna.... wéér hoofdstuk VI:

‘Den volgenden morgen sprak ze er eerst Post over’ (nummering in het boek ‘Sjofelen’ behouden) - hetgeen ons vermoeden doet, dat Hartog op 't laatst van zijn leven, een scène noodig oordeelend, waarin Post den diefstal van zijn vrouw merkt, dit laatst-geschreven hoofdstuk niet meer in overeenstemming heeft kunnen brengen met het overige, ja zelfs in een nieuwe rangschikking zijner hoofdstukken is moeten blijven steken. Pijnlijke ontdekking, te pijnlijker om de zuiver-litteraire gewaarwording, die ons ertoe gebracht had. Dat het de dood moest zijn, die den invloed afsneed van een naar onze meening zoo deerlijk dwalend schrijver, den verderfelijken invloed van warrelende drukte, die, blijkens dit laatste hoofdstuk, den stil-aandachtigen Hartog reeds had aangetast... wij voelen het als een aanslag op een die ons lief is, aanslag, door nog tragischer gebeurtenis mislukt!

* * *

Liefde zonder zwakte, frankheid door nauwgezetheid getemperd, dat waren, zeiden we, Hartogs natuurlijke eigenschappen.

Sterker nog dan in licht en omgeving, en hun invloed, heeft hij deze eigenschappen, samen tot die heerlijke ‘aandacht’ gegroeid, en daarin bewaard, - kunnen toonen in het weergeven van zijn eenvoudige personen zelve.

En deze volkómene toegewijdheid, die toch volkómen eerlijk bleef, deze on-weeke liefde van den socialist, die in zijn werk zoo algeheel artiest bleef, - hoe geeft ze te leeren aan zoovelen, die ons met de onware voorstellingen van hun onzuivere strekking, door ons of als smerige beesten of als tragische engelen het volk op te dringen, tevergeefs trachten te roeren.

Hartog behoort noch tot de schrijvers, die, als ze niet den boeman spelen met monster-kapitalisten, het volk in slijk en vuil wentelen, soms de natuur erbij, en zoo slechts op verbeteringen in den bestaanden toestand aandringende philanthropen zijn, - noch tot die auteurs, bij wie het gevoel *van* de armen zich vereenzelvigt met *hun* gevoel *voor* de armen, die dus niet langer de armen zien, doch slechts hun eigen gevoel, en daarin ze opnemend, hen uitbeelden, veridealiseerd, versentimentalizeerd, d.i. onwaar.

Hartog, onverblind, trachtte zijn sjofelen-figuren niet te zetten

in een aureool van heiligheid, noch in den tragischen schijn van martelaarschap, waar ze dat zelf niet voelden.

Hoe zouden andere beschrijvers van het volk niet gejammerd hebben over vrouw Posts door zwangerschap gedwongen heengaan van de kaarsen-fabriek! Hoor hoe koel-waar, ìn vrouw Posts karakter, Hartog het doet:

> Maar dien dag stond-ie elken duur bij d'r en keek t'r op t'r vingers, wat-ie anders nóóit déé. En ze zei tegen de meiden: ‘die vent staat maar bij me’. Maar de meiden zeien: ‘Bè-je gek, trek ie je daar nog wat van an. Die acht dagen zijn gauw genoeg om.’ Maar of-'t-ie t'r om dee, elke haverklap was t-ie weer terug. Op 't laatst stond 't klamme zweet 'r op t'r voorhoofd, zoo zenuwachtig maakte ze zich. Ze had die darm wel an kenne vliegen. Ze most stempels op de kaarsen drukken, maar 't leek wel of d'r handen verkeerd stonde. ‘Kijk’ zeit-ie, ‘dat mot je nou zoo doe.’ Net of ze een blauwe maandag op 't fabriek was. Door 't gedraai van dien vent kwam er die dag geen stuk goed uit d'r hande. ‘Wi-je wel g'loove’ zeit-ie, ‘da 'k je net zoo lief vandaag zie weggaan als de kommende week.’ ‘O!’ had ze toen gezeid, ‘bedoel-ie dat? Dag meide, daar gaat ze, dag meid’ en temet was ze d'r van door gegaan.

Als wij verder konden afschrijven, zou men zien, hoe juist die ‘leukheid’, niets dan cynische verstardheid-in-tegenspoed, hard is.

Door zijn voortdurende aandacht weet hij trouwens te vermijden, dat het cru-afschrijven van de ruwe grappigheid van het volk, als bij zoovelen, zich verlaagt tot bloot ‘amusante lectuur’; de grappen raken nooit afzonderlijk, en van het volle leven met zijn diepten van goedheid en droefenis als vervreemd. Wij zouden dit niet beter kunnen doen gevoelen dan door alweer Hartog-zelf te laten spreken: de schoenmaker uit ‘Een Zomeravond’ wil een kippenhok in de bleek zetten, en de buren hebben er op tegen:

> Hij bleef rustig naast 't hok staan, hij nam z'n pet in z'n hand en veegde z'n zwetend hoofd af met een grooten, slap-muffen, rooien zakdoek, hij wreef langzaam langs zijn toeë oogen, terwijl hij zijn hoofd wat achterover hield, alsof hij 't even zalig liet dommelen onder 't verkoelend droog-drukken van den doek; met zijn arm, traag-zwaar van de dagwarmte, veegde hij nog eens zijn hoofd af. En de buren, die op de hekjes voor de bleek zaten uit te blazen, keken naar zijn kalen kop.
> ‘Alle joden, wat een glijbaan had-ie, de luizen braken d'r d'r nek op.’ En van Deesem, die ook buiten was gekomen, zei tegen vrouw Muis: ‘Net een kop voor een hallelujehoedje.’ Toen keek hij voor zich alsof hij verlegen

> was met z'n ui, zijn mondhoeken trilden even, en zijn ademsappel puilde wat uit, alsof hij met moeite iets inslikte.

Is dit fragment in de eerste plaats vermakelijk? Nee, het is mooi-waar om het inwendig-leven van den schoenmaker, het is scherp gezien, vooral ook om het stiekeme van van-Deesem, en... het heeft de zachte koddigheid van het leven.

Het is met de grove vermakelijkheid in 't klein, wat in de weergave der pijnlijke bruutheid van het volk, als een even algemeen-voorkomende maar ernstiger fout weerkeert.

Hartogs liefde was te streng weer, om iets van de waarheid te verhelen, of om, door toevoeging van onwaar moois, ze te verzachten.

Zijn liefde kwam uit in hetzelfde, waarom ze bestond.

Waarom had hij lief? Omdat hij binnen-in en boven-uit die bruutheid, welke hun *bewust* leven, uiterlijk en innerlijk, zoo dikwijls inneemt, de zuivere schoone mensch-instincten wist, onverloren; omdat hij zijn schepselen in brute oogenblikken nog die *onbewuste* schoonheid aanzien kon.

In het te-vinden-weten van die onbewuste schoonheden, met welker beschrijving hij het schrijnend gespreek en gedenk van deze verwordene levens te dieper leven deed, - daarin toonde hij zijn nooit-er-bovenop-liggende liefde voor de misdeelden, zoo innig en toch zoo zonder zwakheid, dat wel ieder lezer ontroerd moet zijn over hunne geslagen menschelijkheid.

Zie hoe de Groef, die zich, ‘hij was een beetje in de olie,’ ook opwindt over dat kippenhok-in-de-bleek, onderwijl zijn kindje vasthoudt:

> Met 't kindje, dat in een wit ponnetje met rustig kindergekijk hoog op zijn arm zat, ging hij dwars door de bleek; 't kind, dat hij luchtig op zijn arm hield, steunde hij in den oksel, met vlak handspreiden, gemakkelijk, als iets heel lichts, en met nadrukkelijke ruziestem zei hij tegen den schoenmaker: ‘Je zet 't niet in de bleek, as je 't lef heb om 't bij mijn in de bleek te zetten, dan sodemieter ik 't er over, zoo waar as ik hier voor je sta.’

En 't is in Hartogs eersteling ‘Eene bevalling,’ dat wij het schokkendste voorbeeld hebben gevonden dier volmaakte verwevenheid van schrille realiteit en warm-mooi instinct. Gebootst in de uiterste spanning van die aandacht, welke hem van den beginne af aan is eigen geweest, toont dit beeld even zeldzame overgave

als ingehoudenheid. Van zacht licht gloeit het, van moederliefde bloeit het, van wreedheid kerft het, tot, van de koelheid des levens overhuifd, het lijkt verstard in een éven pijnlijk-glimlachend stil-zijn.

De jongen had met boodschappen voor buren een paar centen verdiend, waarom hij dreint op St.-Nicolaas-avond; maar zij kan ze 'm niet geven... zij had ze uit z'n broekzak moeten nemen toen hij sliep, om er den fondsman mee te betalen:

> En toen hij merkte, dat hij z'n zin niet kreeg, nam hij z'n pet en liep de trap af. Hij liet zich langs de ijzeren trapleuning glijden en plompte met een bons tegen den grond. Ze dacht, dat-ie van de trap gevallen was. En met 't lampje, waar ze de kap van had afgenomen, in haar bevende handen, ging ze naar 't portaal. Haar hoofd vlak langs 't lampje, terwijl haar gezicht aan de eene zijde warm verhelderd werd, boog ze zich een beetje voorover, om naar beneden te zien, moeilijk over haar zware buik. Bêe-je gevallen, vroeg ze met angst-hikkende stem. Maar hij stond beneden aan de trap, z'n tanden tusschen z'n strakgespannen lippen ontbloot tot een glinsterende treiter grijns in z'n weggeplooid wangenvleesch, naar haar opziend met een snelle, regelmatige neerknipping van z'n oogharen. ‘Lekker’, riep hij. ‘Pas op, leelijke Judas’ zei ze. Ze kwam een tree lager, en snel, voor ze beneden kon komen, verzamelde hij een paar scheldzinnen, die hij tegen haar oogen opsarde: ‘Vuilik, dweil, geef me liever m'n cente, blijf met je pooten van een ander z'n cente, Schooiers.’ Toen liep hij gauw de straat op, en de straatdeur, even met een slanke veering trillend, voor-d'-ie zich vastklemde in de stijlen, schokdreunde dicht met een slag, die in de luchtijlte achter de deur als een echo van hoon neerzeeg. Vrouw Wissel ging naar boven en zette het lampje weer op de tafel. Maar wat was-t-er nou weer? Achter zich hoorde ze Mijntje door haar schreien heen roepen, dat ze niet slapen kon.

Als de volste tragiek van het conflict tusschen het bitter-teleurgestelde kind en de onbegrepen moederliefde bereikt is met het woord ‘hoon’, dan... laat de schrijver zich niet gaan, doet hij de vrouw niet, mee met *zijn* smart, bewuster gevoelen dàn ze voelt: ‘Vrouw Wissel ging naar boven en zette 't lampje weer op de tafel’ dat is al, en alleen kropt er iets in haar keel bij 't verveelde: ‘Maar wat was-t-er nou weer?’

Soms, wanneer ze het niet merken, laat hij zijn liefde even den vrijen loop, als in dit heerlijk schilderijtje van het zachte moeder-dier:

> Men zag haar altijd buiten met een kindje op den arm, als een kat, die met z'n jongen de zonnige plekjes zoekt.

> Ze was een kort vrouwtje en ze droeg een kort jak zonder banden, dat van voren stuitte tegen haar altijd aangezetten moederbuik, die haar zwarte, vale flodderrok van voren een beetje van den grond tilde, en onder haar rok vandaan kwamen haar voeten, heelemaal zichtbaar, neerplattend tegen den grond met schrijdpassen, de eene voet heel langzaam na den anderen, en als zij zoo wandelde, helde haar lichaam meestal een weinigje achterover, door 't kind, dat zij op haar arm droeg en waar zij langs haar schouder kleine, liefkoozende woorden tegen sprak.

En maar een enkele maal, bijvoorbeeld wanneer vrouw Post met een standje is vrijgekomen bij den rechter van instructie, en een weeke verteedering voelt voor àl 'r buren, zich met de Sluische zou willen verzoenen... en verwonderd is, niemand zoo bewogen te vinden als zijzelve, - of wanneer zij 's nachts merkt, hoe slecht Post er uitziet, waar hij ligt te slapen ‘als hopeloos-ongelukkig en goediggelaten’ met ‘zooiets schuldeloos als een kind dat verdriet heeft gehad,’ en zij even ‘een neiging voelt, haar armen te leggen om zijn hoofd en het in troostende ontferming naar zich toe te buigen,’ - worden zijn personen zich hun eigen mooi gevoel bewust. Doch hoe wáárheidsbewust blijft daarbij de schrijver. Hoe vlak-reëel volgt op die laatste woorden: ‘Maar zij deed het niet. Heeren-in-den-Haag, hij zou d'r vragen of ze bedonderd was, hadden ze geen opvreters genoeg?’

‘Afspraakje,’ waaraan, wijl Janus een jongen is uit de vale kleinebourgeoisie, deze licht-en-schaduw-werking tusschen mooi instinct en rauwe levens-realiteit ontbreekt, is, omdat het blijkt daarbuiten te kunnen, bewonderenswaardig te meer.

De laatste 12 bladzijden van dit nog slechts even door ons aangedane stuk, zijn een toonbeeld van wat, zonder voordeelige omstandigheden van welken aard ook, de enkele eerlijke aandacht vermag.

Doch de lezer zal nu, hopen we, zelf Hartog's boek ter hand willen nemen[1)]; ongewoon-lang reeds hebben we bij één schrijver stilgestaan; men zal het ons vergeven, overwegend, hoe het ook slechts voor één keer, helaas, wezen mocht, dat in deze overzichten zijn

1) Met onze bewondering voor de *kunst* van een der grootste schrijvers uit dezen tijd, zoomin als met onze herdenking van Hartog, hebben wij willen mengen onze ergernis, die uiting vinde in deze noot, over de slecht-begrepen pieteit dezer luxueuse uitgave.
De omslag zou futiel-weelderig genoeg zijn voor de blauwstharige prinses, voor de lichtendste drempels van Couperus; doch deze omslag wordt in ijdelheid verre overtroffen door een Woord Vooraf, een In-Memoriam, dat, in de XXe Eeuw onder den gevoeligen titel ‘Varia’ verschenen, eerst voor twee derden gaat over een vlugschriftje van Hartog, waarin de Varia-schrijver verdedigd werd; dan (als onmiddellijk bewijs voor de bewering, dat hij ‘een eerlijk en nauwgezet artist’ was) vermeldt, wat wel de XXe Eéuw van Hartog bevatte; en eindelijk, hoe onze Létterkunde zóó krachtig (en voortreffelijk?) is, dat ze - begrijpe wie het kan! - een persoonlijkheid *behoefde*, wiens werk ten laatste in drie volzinnen, waarvan de middelste weer terug-loopt naar het brochuretje over den Vária-schrijver, met wat vergoêlijking wordt gekleineerd.
Het valsch-grootmoedig-in-hartelijke-eenvoud-gelijkstellende: ‘Wij hadden van elkaâr gelezen’, kan het feit niet goed-maken, dat het eenige *diep*-gevoelde woord van dit zonderling voorredentje is het pathetische: ‘de Literatuur, waaraan ik mijn leven heb gewijd’.

werk zou worden besproken; met thands nog dat werk, in 't kort, want als van verderaf in het verband onzer literatuur gezien, te zetten naast dat van een aantal schrijvers, wier eigenschappen òf het voorbéél dige in Hartog te klaarder doen uitkomen, òf wel in 't licht stellen wat Hartog miste aan voor een harmonisch-ontwikkelde kunst on-misbare factoren, - zullen wij den zin dezer herdenking hebben uitgebreid, van een waardeering in 't bizonder, tot een inzicht in den staat en de behoeften van ons hedendaagsche proza.

II.

Van Hulzen is een auteur, dien men allicht geneigd zou zijn, daar hij toch de beschrijver is van ‘Zwervers’, ‘Machteloozen’ en nu van ‘De man uit de slop’, na-verwant te wanen aan Hartog.

Deze buurtschap, wat onderwerp aangaat, neemt echter niet weg, dat de beide schrijvers zoo ver mogelijk van elkander af-staan.

Van Hulzen, zoomin als Hartog, heeft in zijn beschrijving der sjofelen tendenz-werk gegeven; doch het vrij-blijven van tendenz

was hier voor van Hulzen minder groote verdienste dan voor Hartog; wel is, het blijkt uit zijn tuberculoze-schetsen ‘Wrakke Levens’ en een zeker stukje uit den bundel ‘Cinematograaf’, dat wij vroeger eens, in de wachtkamer van een station, vonden in een vakblad voor Levensverzekering, van Hulzen soms tot de grofste tendenz gekomen, - doch in zijn beschijven der ellendigen van den ‘Zelfkant der samenleving’ kon hij zich daar gemakkelijker buiten houden, omdat hij hierbij niet, als Hartog, de beproeving van een zoo gaarne vlugger te hulp snellende Liefde had te doorstaan, doch eenvoudig anthropologisch bestudeerde.

En daar nu, in dat werk, waarin wèl zulk een drang-tot-redden of menschlievende overtuiging van Hulzen dreef, hij het losbreken der tendenz niet wist te verhoeden en zonder éénige kunst achterbleef, - toont Hartog vooreerst een *zuiverder* aanleg, maar is verder van Hulzens, met Hartogs werk te vergelijken, uitbeelding van ongelukkigen, in haar bijna-wetenschappelijke bestudeerdheid, noodwendig kouder en onvolledіger.

Want wat, vooral achter de ruwe beslotenheid der armen, alleen het hart vermag te raden, dat kon het bestudeerend verstand niet bereiken.

‘De man uit de slop’ is overigens een in zijn soort goed stuk werk; kranig wordt er in geschetst het geval van een kermisvent, wiens machtelooze haat tegen zijn hem-beheerschend wijf in dronkenschap tot moord komt, en die, na tien jaar te hebben gezeten, hoewel hij met een aardig potje en den steun van een Liefdadigheids-vereeniging in de wereld terugkeert, nergens meer terecht kan.

‘Strekking en gevolgtrekking aan anderen overlaten,’ waarmee hij zijn voorwoord besluit, dat hield hij vol in de uitvoering; het van opgelegde tendenz zoo goed als geheel vrijgehouden beeld, zal uit zichzelf in iederen lezer het gevoel tot bewustheid brengen, dat, zoo al de gevangenissen onvermijdelijk moeten heeten, de uit de gevangenis losgelatenen dikwijls paria's worden, die de maatschappij, door overal ze te weren, tot nieuwe misdaad drijft.

Des te knapper is het verkrijgen van dezen indruk, waar de delinquent nòch zijn straf onbillijk vindt, nòch de gevangenis zoo uitermate erg. Pier heeft dan ook - dat móest de nauwgezette bestudeerder opmerken - de ‘leuke’ onverschilligheid, waarop wij in Hartogs personen wezen.

En toch, is dit knappe resultaat wel heelemaal in den haak? Wij beginnen met Pier als 'n zeer weinig sympathiek heer te leeren kennen: een ietwat lafhartige krachtpatser, die, al heel afkeerwekkend, onder den geldelijken dwang zit van zijn ontuchtige vrouw. Tot aan den moord blijft hij een vrij ongunstig, ofschoon ook wel een zielig type. Dan, bij het zichzelf aangeven, en later in hechtenis, wordt hij, om zijn narrigheid, wat genietelijker en zelfs een leuke baas; in de gevangenis is hij heel ordentelijk en goeiig; en eenmaal vrij, wel, dan is hij zóó prettig.... bijna een vríend voelen we hem! Het is waar, dat de àl groeiende verandering dateert vanaf het ontlast worden van den druk, die zijn huwelijk voor hem was, maar heeft de gevangenis dan volstrekt geen demoraliseerenden invloed op hem gehad? Als iemand met een zeer sterk karakter werd hij ons toch ook niet geteekend! En het zal zeker evenmin van Hulzens bedoeling zijn geweest, de bizonder weldádige werking der gevangenissen te bepleiten!

Intusschen is ‘De man uit de slop’ een werk, kloek van opzet, stevig en ruim van gang.

Hoe breed-gehouwen en gedurfd staat daar in 't eerste hoofdstuk de man met het hoofd-van-Jut vóór ons, zonder angstvallige beschrijving van de kermis rond hem, ‘wie hêt er nog kracht’, hij, Pier, - en hoe vast van richting volgen van daaruit hoofdstuk na hoofdstuk de voorgeschreven baan.

Hierin ligt het tweede diepe verschil tusschen Hartog en van Hulzen; logisch vloeit het voort uit het eerste: zijn koeler beschouwen doet klaarder overzien; van Hulzen beschikt over de compositie-gaaf, die Hartog miste.

Zijn beschrijving gaat wel eens wat al te vluchtig er-van-langs; de manier, waarop hij de benauwenis, door Pier van zijn vrouw ondervonden, tegen ons opduwt met die goedkoope symboliek van dat ze hem, tot tweemaal toe, met haar dikte ‘het weinige licht benam,’ is wel wat brutaal en gemakkelijk; maar hij heeft toch ook wendingen in zijn verhaal, die ware meester-trekken zijn: zoo het plotselinge idee van Pier, inval van raren volkskop, met een treiter-lust geheel ongeëvenredigd aan den ernst van het besluit, zichzelven, òm een diender te pesten, aan te geven.

En die beide verschillen, waarin beurtelings de een en de ander de meerdere is, sluiten merkwaardig in elkaar: was Hartog

een liefde- en aandachts-vol, doch onzeker rondtaster, van Hulzen is de schepper tot een àf geheel van wat voornamelijk zijn studie hem deed kennen.

De nadeelen van die enkele studie doen zich onvermijdelijk gevoelen; er is niet zelden een gebrek aan inslaande levendheid; en zeer sterk dit, waar de studie den schrijver wel in den steek moèst laten: in de gevangenis; de tien lange jaren, die Pier er doorbrengt, lijken, in ons geheugen, eenige weken, hoogstens eenige maanden; een en ander van-hooren-zeggen, misschien de vlakke waarneming van één enkel bezoek, bleek ontoereikend, waar geen bepeinzing en aandachtige in-voeling van den eindeloozen tijd-ineenzaamheid te hulp kwamen; de schrijver merkte het zelf, en laschte die dwaas-romantische historie in met den van spoken last hebbenden cipier.

Aan een schrijvers-aard te tornen is onnut werk, en, waar het eens niét vruchteloos is, een gevaarlijk werk. Toch zou niettemin het voorbeeld van Hartogs aandacht, binnen de grenzen van het uiterlijke, van Hulzens proza wellicht kunnen brengen tot een, niet uitgebreider, maar béter, realiteits-beeld, dan nu zijn wat al te zelfbewust weten hem doet geven.

Ziende naar Hartogs gesprekken bijvoorbeeld, valt eerst goed in 't oog, hoe die van van Hulzen eigenlijk nog oppervlakkig en meer niet-onjuist dan wel pakkend-waar zijn.

* * *

De verhouding van Hartog tot de beide vrienden Steynen en van der Meer is een gansch andere dan die, welke tusschen het werk van van Hulzen en dat van Hartog bestaat.

Tusschen Hartog en van Hulzen waagden we eene *vergelijking*, waarin verschillende eigenschappen van den een en van den ander tegen elkander opwogen of nu naar de eene, dan naar de andere zijde doorsloegen, - een vergelijking, waarmee zijn voordeel te doen wij van Hulzen bescheidenlijk in overweging gaven.

Wij aarzelen echter niet, Hartogs werk aan de beide eerstgenoemden, schrijvers van twee zeer wichtige boekijnen, Maagdelijkheid en Van Licht en Duisternis, ten voorbeeld te stellen.

Voor eenigen tijd hebben wij over de frischheid dezer beide

jonge auteurs met ingenomenheid gesproken, - en zelfs zou er, wat Steynen betreft, thans geen aanleiding meer zijn voor een toen-gemaakt voorbehoud aangaande een sterke vóóringenomenheid tegen zijn Roomsche personen, welke ons ongeoorloofd scheen; immers, de pastoor uit Maagdelijkheid is niet meer *zelf* antipathiek, doch een slachtoffer van de Steynen antipathieke Roomsche *instellingen*.

De geest van Steynens werk heeft zich dus aanmerkelijk gezuiverd, terwijl van der Meer van zijn kant in ‘Van Licht en Duisternis’ een boek geleverd heeft met een wel mooi eerste hoofdstuk, en dat verder van opzet en bewerking veel minder groen is dan zijn eersteling.

Ook zeer anti Roomsch (de Duisternis is hoofdzakelijk de katholieke kerk), ook een pastoor als een der hoofdpersonen van zijn nieuwe werk voorvoerend - maar hoe levenloos en hatelijk tendenzieus! - kan echter van der Meer aan den priester van zijn kunstbroeder nog een lesje nemen!

Des te meer is 't te betreuren, dat, met de geestes-purificatie, bij Steynen niet een gelijke stijging van kunst saamgegaan is; was Proletariërs litterair veel beter dan van der Meer's Jong Leven - wij denken o.a. aan den man met de harmonica - Maagdelijkheid is, letterkundig, al even grof en vlak werk als Van Licht en Duisternis.

Waarlijk, er zich nu eens bewust van te worden, dat, wil men ten slotte iets bereiken, men niet zóó maar-raak-schrijven kan, dat ware beter voor deze twee jonge schrijvers, dan van alle Hollandsche auteurs zoowat de allerdikste boeken uit te geven, en op te richten een overbodig tijdschrift, dat nog wel den onbeschaamden titel ‘Het Leven’ voert.

Het leven, mijneheeren, vraagt een weinig méér eerbied, en wordt nooit beter geëerd dan met een zeer nederige bestudeering en een zeer zuivere en zorgvolle verwoording.

Hiermee is hun plaats tegenover Hartog eigenlijk reeds aangewezen.

Steynens rammelende vaart, zijn voort-rollende bladzijden, die als een stampende trein het leven zóó verwoed voorbijrazen, dat de aanschouwing daarvan in 't vlagend wieken ineen-vlakt, -

Steynens àl heethoofdiger en grover schrijven mag zich koelen en zuiveren aan de zoele rust van Hartogs aandacht.

Hoe Hartog, die toch hetzelfde wilde als zij, slechts in diepe kennis en diep doorvoelen en diep-waar uitbeelden van het leven de eenige remedie zag, wetend, dat men niets bewijst met, al is 't nòg zoo braaf gemeend, het leven te zétten naar zijn bedóelingen en zijn liefde voor de misdeelden te toonen door ze te be-deelen met gevoelens, die niet anders zijn dan de uitdrukking van door den *schrijver* geliefkoosde of gehate stelsels - dat leere, meer in 't bizonder, van der Meer.

Deze, in 'Van Licht en Duisternis', drijft het mooi-maken, waarmee ook Steynen zijn 'Proletariërs' wel eens wat naast de waarheid bracht, zóó ver, dat een huwelijk tusschen twee ideale kinderen van twee broêrs, die beiden verstokte dronkaards waren, als een ideaal wordt voorgesteld, alléén - want wáárom anders? - om daarmee de (zeer gegronde) tegenwerking der Roomsche kerk te knauwen. Geknauwd wordt echter slechts *zijn* werk, waarin een monstrueuse dubbel-leugen alle levens-waarheid doodt. Job is een machtig lieve jongen, een gezonde, nobele, flinke kerel, en zijn nicht Tilde is een engel van een meid zonder één gebrekje van welken aard ook, en de liefde dezer twee wonderbaarlijk-volmaakte menschen is één en àl natuurkracht.... maar we gelooven er geen jota van; en het heele boek, met al zijn òf onvoorwaardelijk-lichte, socialistische, of pik-duistere, niet-socialistische personen, is één holheid.

Niet zóó strijdt men voor de waarheid en een zuiverder leven.

* * *

Dat Heijermans meer talent heeft, dan Steynen of van der Meer voor 't oogenblik toonen, dat behoeft waarlijk geen betoog.

Dat zijn 'Diamantstad' zoo min als 'Kamertjeszonde' góed is, als kunstwerk, dat staat voor ons echter even vast.

De adorabele Eleazar, die door een verblijf in Amerika, door lectuur, en door de zee-lucht op de terugreis, wat is opgefrischt, Eleazar, de hoofdpersoon van dit boek, is meer de handig-gevonden tússchen-persoon, door wie Heyermans *zijn* waarneming en *zijn* economische, sociale en voortplantings-theorietjes uitkraamt, dan wel een levend mensch.

Die altijd goedige, rechtschapene, verlichte, altijd van de Amsterdamsche jodenbuurt-woningtoestanden walgende en zelfs physiek ervan overgevende Eleazar, lééft voor ons slechts in het laatstgenoemde, inderdaad met gevóel geschreven moment; wij kennen hem nog minder dan van der Meers Job, dien wij tenminste nog eens blank in de zon onder de pomp zien staan; op eigen houtje moeten we ons met de voorstelling vergenoegen van een sullig dik joodje, op zijn dikke ruggetje gezien, al maar hoofdschuddend en tobbend over de degeneratie-door-zelfbevruchting van 't Joodsche ras, verergerd door z'n te Amsterdam onvoldoende behuisdheid, - en verder, vlak-voor de S.D.A.P....

Al die redenaties van Eleazar, ook te vinden in 5-cents-brochuretjes, laten ons echter koud. En óver houden we een soms wel woordkunstiger dan bij Steynen of van der Meer geteekend, doch valscheenzijdig, enkel-afzichtelijk realiteits-beeld, met één lieve figuur er in, de... blinde tante Reggie, die deze realiteit niet zien kan; een realiteits-beeld, dat om zichzelf de enkele gevolgtrekking doet maken: maar geef die menschen wat gezonder arbeiders-huisjes! maar láten we 'n ‘société d'habitations ouvrières hygiéniques à bon marché’ oprichten... dan is die zaak weer in orde; d.w.z. alles-bijeen bereikt Heijermans iets gehéél anders dan hij zich voorstelde, en wel: philanthropische gedachten.

En hoe komt dat? Omdat ook Heijermans' ‘Diamantstad’ tendenzwerk is als dat van van der Meer, zwart tendenzwerk tegenover wit tendenzwerk, omdat Heijermans een artistiek tractaatje over drie te Amsterdam en elders zich opdringende vraagstukken, en niet een groote, pure levens-uitbeelding gaf.

Evenmin door in een onweer ‘braken’ te hooren, door een warmen middag ‘een middag *van* vadsig gezwadder’ te noemen, door in een verlicht raam aan donkeren huiswand ‘het rood van moede oogranden’ te zien, of door, aan 'n met geen mogelijkheid vies te vinden voorwerp als een parasol, speciaal op te merken dat ze goot-lóós is, - ook niet op die wijze doet men waar en innig het leven gevoelen, zóó, dat uit het in òns gewekte, on-afwijsbare beeld kan opstaan, wat dat leven-zelf te denken en te gevoelen moge geven.

En nogmaals verwijzen we naar den altijd *artiest* gebleven Hartog,

naar dat mooie vierde hoofdstuk uit Buurtleven nu: Post op de mat in 't huis van den patroon.

Een afzonderlijke studie zou de sterke en fijne wisselwerkingen moeten nagaan tusschen Posts visioenen van òpstand en brutaal de-waarheid-zeggen, zoolang hij alleen is, en het ineens neerkalmende erfelijke instinct van onderdanigheid, zoodra de patroon, koeltjes-vriendelijk, zich vertoont; het zelfs belangstellend en versuft-verslonden kijken naar diens sigaar-aantrekken, is een motief van groot-sobere kracht.

Wij kennen geen sterk-sprekender, vanzelf-overtuigender, want geen on-tendenzieuser, uitdrukking van de levens-verhoudingen, welke aanleiding gaven tot de strooming die deze tijden beweegt.

III

Wat Hartog *niet* had, - het beeld te voltooien van het eigenschappen-geheel, dat, tot zekerder bloei en blijvender toekomstwaarde onzer hedendaagsche letteren, wij voor onze proza-schrijvers onontbeerlijk achten, het is een plicht die niet pijnlijk is, nu wij de voornaamste van die eigenschappen uit *zijn* werk naar voren mochten brengen, - wat Hartog *niet* had, dat zijn twee eigenschappen, wier afwezigheid in onze nieuwe kunst een algemeen gebrek is; een gebrek, dat vele inwendig-uitnemende werken van dezen tijd in de toekomst al te spoedig zal doen vergeten, daar juist déze eigenschappen aan het proza de ruimte en de doorzichtigheid geven, die het nageslacht noodig heeft, om het toch reeds vervreemde van het verleden zonder àl te onoverkomelijke moeilijkheden binnen te gaan: compositie en stijl.

Hoe licht, bij beperkte talenten, compositie de vijand is der aandacht, en aandacht niet minder de vijand der compositie, dat deden we, bij Hartog in de overwinning der aandacht, bij van Hulzen in de overwinning der compositie zien.

En zooals met de compositie van een heel werk, die is als de klaar-gestyleerde machtige volzin der hoofdstukken, zóó is 't, binnen de engere ruimte der bladzijde, met den helderen gang van volzin tot volzin, en ook nog, binnen den volzin, met de zuivere verhoudingen van woord tot woord, den stijl.

Hartog had, zoomin als compositie, heel veel stijl; hij schreef maar neer de woorden, die in zijn aandacht vlak bij hem kwamen, blij te houden wat hij had; dat viel dan dikwijls tot 'n niet erg fraaien, 'n enkele maal tot in 't geheel geen volzin uit, doch, wat er stond was echt; schikte 't zich eens wèl goed, des te beter!

Wat voor Hartog gold, het is sinds circa 1885 voor tal van schrijvers, in meerdere of mindere mate, van kracht.

Het woord, in den beginne meer dan later, was bij de tachtigers veilig; doch, het is geen nieuws, het zoeken naar het alleen-juiste woord bracht veelal bedenkelijke gapingen zoowel als opstoppingen in den stijl.

Het bleef echter niet, als in Hartogs werk, bij het zwakheidsgevolg van niet tegelijkertijd te kunnen in- en over-zien; het werd een veroorloofde, ja omhaarzelfswille geprézen eigenschap, niet te schrijven in zuiver Hollandsch, en met dat zuiver Hollandsch in zuivere volzinnen den indruk te weeg te brengen, dien men begeerde, doch een aantal fel-inslaande woorden, woord-brokken, woord-combinatie's, tegen-elkaar-aan en dóór-elkaar-heen te zetten zóó, dat die indruk zoogenaamd ‘directer’ werd verkregen.

Men schilderde in woorden; de taal werd als verf gebezigd voor een impressionistisch schilderij; een lik van een woord hier, een spikkel van een klank daar, een paar vegen van aaneengeschakelde lettergrepen er door heen, het maakte inderdaad wel eens zeer sterk de gezochte impressie.

Men sprak, naar aanleiding van kunst als deze, ook veel van stijl; het was dán, wanneer niet alleen de rake woorden, maar de woorden-tegen-elkaar, het kleur-gamma der klanken, de impressie verhevigden; van een gestadig-bloeiende styleering der Nederlandsche taal was daarbij eigenlijk nooit, althands niet in de voornaamste plaats, sprake.

Het feit was, dat men iets betrekkelijk-moois had gedaan, doch op een geheel verkeerden grondslag, en daarom zoo onvolmaakt.

Als een schilder op zijn doek een mooi sonnet penseelt, dan is dat wel mooi, en misschien iets beters dan hij ooit had kunnen schilderen, maar er zal geen vakman bij behoeven te komen, om de bezichtigers van dit doek te doen begrijpen, dat dit niet is een meesterstuk van schílderkunst.

Nu heeft het groot publiek wel altijd als een gek staan kijken op het omgekeerde, die schilderkunst, dat impressionisme met woorden, maar, nietwaar, het publiek is dom, en wij letterkundigen zeiden allemaal, dat het prachtig was, en men moest dus wel aannemen, met iets van werkelijke letterkunde te doen te hebben.

Het nageslacht echter zal zich hieraan *niet* storen, en verklaren, dat dit een taal is, die het niet begrijpt.

Deze misvatting, deze te strakke cultus van het woord, die een miskenning werd der taal-zelve in haar tallooze uitdrukkingsmiddelen buiten het enkele woord òm, - deze vergissing werd zóó algemeen, dat bijna geen levens-uitbeelder er vrij van bleef. Men behoeft niet terug te gaan tot de ondoorworstelbare prozaoer-wouden van van Deyssel in zijn Menschen-en-Bergen-tijd; bij Erens, bij Aletrino, bij Ary Prins, bij den voor ons eenvoudigen van Hulzen, zijn heel wat bladzijden, ja zelfs bij den grooten, doch niettemin, bijv. in het tweede Feest, zwaar-stellenden van Looy zijn er nog wel, die, om hun geschreven-zijn in dat wonderlijk-verklonterde taal-extract, moèten zijn van een tijd, en niet kùnnen blijven bestaan voor het klare aangezicht van de taal der eeuwen.

Het betoogend proza, uit den aard der zaak, werd door deze stijl-bevliegingen niet, of bijna niet, aangedaan; de quasi-geniale bokkensprongen van Tideman en de eindeloosheden van Boeken's opstellen nemen niet weg, dat Kloos met luisterrijk-gestyleerde stukken uit Veertien-Jaar-Literatuur-Geschiedenis, van Deyssel met zijn groot-lyrisch en fijn-analytisch, en Verwey met zijn zwaargedegen, rijk van moderne accenten doorsmolten proza, ook in deze tijden den stijl in zijn zuiversten zin, als een Vesta-vuur der Letteren, voeden bleven.

Onbewuste priesters, deden zij echter, door in hun eigen voortreffelijk stijl-werk onvoorwaardelijk te roemen wat àl te zichtbaar de teekenen droeg van het stijl-verval in het beschrijvend proza, dit verval voortbestaan, en àl dieper inkankeren.

Wat in de brokken stijl-verloren impressionisme van sommige der bovengenoemde schrijvers nog iets moois is voor den er-heelemaal-in-zijnden tijdgenoot, ontaarde gaandeweg in een behoud van dien on-stijl, als gëaccepteerd kenmerk van beschrijf-kunst,

waaruit echter het hevig-treffende woord, dat er de oorzaak van geweest was, verdween.

Heijermans geeft van dit leeg-geloopen woord-impressionisme het ontzettende voorbeeld.

Heijermans' Diamantstad, - in de Falklandjes, waar die zoo eens wat beschrijven, is het meer een onbetamelijk uit-kwijlen van pappige, sopperige klanken -, in zijn Diamantstad smijt Heijermans, luk-raak, als dotten stopverf, de woorden en de woordfragmenten op het papier, schijnbaar volgens het impressionistisch procédé, doch zonder dat deze door elkaar gesolde en getolde taal veel meer met ernstig impressionisme te maken heeft:

> 'Vlak bij Casino sprong hij van de tram, stond stil, kijkend naar de oude gevels. Tusschen de *dracht* der *vaal-lijnen*de huizen spaakte groen in een tralieënd raster.'....

Zoo valt het eerste hoofdstuk op u aan.... Wat is de 'dracht' der huizen? Wat beteekent 'vaal-lijnend'? Hoe ziet hij dat gezochte *spakende* groen *tusschen* die *dracht* van huizen?

Iets verder:

> 'massaal, zwart-*geslagen* van straat-vuil, huisklomp in stede-benauwing, *omwringend* het *groene stof-perkje*.'

'*Ge*slagen' in plaats van *be*slagen; 'groene stof-perkje'(!) inplaats van 'stoffig groen-perkje'; en dat machteloos fel-willen in die woord-beroerte van den 'omwringenden' huisklomp!

Op de tweede bladzijde dit fragmentje:

> 'Tòch klukte 't in z'n keel, traagde z'n adem, was er 't vreugdlijk ontmoeten van kleuren, *die het verlangen naar deze straten tot zwaarmoedige draperie had gevormd*, *mèt de vloeiing van bruin en zwart - wit-venstertjes doorsneden - die over het plein dampte*...'

Het 'verlangen naar deze straten' had de 'kleuren', tot 'zwaarmoedige draperie gevormd'... wat voor een draperie? en waar?

Een *vloeiing* van bruin en zwart *dampte over* het plein, en deze *vloeiing* was *doorsneden* met wit-venstertjes....??

Zoo gaat dat bladzijden aan bladzijden door, twee deelen vol van stuipachtigen en trekkenden taal-tic.

En dit is zooveel erger dan Querido's geplas en gespetter met woorden, omdat Querido ze in rissen mee-sleurt met den drang van

zijn gloeiend gemoed; terwijl Heijermans, impertinent en doodbedaard, wàt hem maar op-borrelt in zijn hoofd op het papier flikt, onsamenhangend, of 't geschreven is tusschendoor een hap en een slok en een kluif en een schraap van een vet diner.

Hoe verkeerd dan aangewend hier, het groot talent, waarvan zijn tooneelstukken getuigen, spreekt natuurlijk nu en dan ook - en wij noemen o.m. het fragment der diamant-joden achter het Casino-raam, - uit die los door-een-gekeilde woorden van zijn beschrijvend proza. Zooals het was met Querido.... hij gooit wel telkens eens raak of bijna-raak; doch met het recht - dat wij, die toch ook zelf weten wat schrijven is, ons niet laten ontzeggen - om achter een mislukte poging het gedroomde beeld te onderscheiden, ook al is dat niet dan ten zeer kleinen deele *uitgedrukt*, - met dat ons recht verklaren wij, zooals wij het van Querido hebben verklaard: dit is slechte schrijverij van een talent, dat, zoo het minder losliep in inspanninglooze zelf-bewondering, beter zou kunnen.

* * *

Ook zonder dat de hooge kritiek waarschuwde, is er, in de laatste tien jaar, door de jongeren zelf gemerkt, dat de impressionistische uitstuipings-stijl in den grond niet goed was, en dus niet van blijvende waarde kon zijn.

Coenen is een van de eersten geweest, later Herman Robbers, die weer in den redelijken, wij bedoelen raisonnabelen stijl zijn gaan schrijven, door anderen, ouderen, als bijv. Emants nooit verlaten.

En in de laatste vijf jaren zijn ze bij tientallen opgestaan, de jongsten, die, zij het dan nog niet in een stijl opzichzelf van waarde, hun geschriften weer zijn gaan stellen in de Nederlandsche taal.

Dit is natuurlijk al een zeer negatieve verdienste die in 't geheel *niet*, laat staan als een verdienste, zou worden opgemerkt, zoo ze niet een reactie was tegen de voorafgaande taal-ontaarding.

* * *

Ook als een bepaalde qualiteit van proza, is echter meer en meer de stijl weer in beoefening gekomen.

Door een van ons is, voor eenige jaren, in de Kroniek, de aandacht gevestigd op een boek, dat, al kon het inzichzelf lang niet volkomen geslaagd werden genoemd, een principiëel zeer opvallend verschijnsel mocht heeten, omdat het, tegenover de uiterste cultiveering van het woord, de huldiging was van een vóór alles gekweekten stijl: ‘de Weelde des Harten’ van Eduard Verburgh.

Doch hoe gevaarlijk nu weer zulk een als *afzonderlijk* gevoelde stijl is, dat bleek reeds uit dit eerste boek; wel diep was er soms de toon van, maar ook zwol die maar al te dikwijls aan tot een emphase, die de werkelijkheid om zoo te zeggen niet op haar plaats liet en meenam op de wijde golving der volzinnenreeksen; en dat wilde de schrijver zoo.

Door welke oorzaak deze aanvankelijk zoo veel belovende auteur plotseling gedaald kan zijn tot vale boekjes van klein-zielige en dwaas-leegen haat, als Kunstmenschen en nu dit Groote Meesters, dat blijft een raadsel; doch dit staat wel vast: dat opgaan in dien technischen, machinalen, nieuw-rhetorischen stijl, is niet vreemd geweest aan de verkilling van dit kunstenaarsgemoed.

In dit laatste holle, doods-holle boek van hem, breekt telkens, tusschen de akeligste banaliteit, nog even diezelfde stijl van vroeger uit, en 't klinkt als het reciteeren van oude rollen door een kindsch-geworden comediant.

* * *

De stijl, bij de middelmatig-begaafden, is, zeiden we, dikwijls de vijand van de aandacht, zooals de zich verdiepende aandacht vaak de stijl verjaagt.

Doch die vijandschap is niet noodzakelijk! Als men maar niet wil verstaan onder stijl een uniform-mooie volzinnen-golving; als men maar voelt, dat de stijl tot oneindig-verscheidene vorming zich leent, en naar de kleinste gevoels-nuancen zich schikken moet, en kan.

Dan worden de aandacht en de stijl van vreemden zéér verwevenen, die in een aanhoudend teêr elkaârs behoeften aanvoelen, elkander te hulp komen, zoodat niet langer de stijl de aandacht te wijd-weg wil, doch juist in zijn duizendvoudige plooibaarheid haar 't zuiverst uit, - en de aandacht niet onder den stijl wegschiet, maar hem juist zoekt, hem innigst doet ontstáán, en zelve er volmaakt in bestaat.

Stijl in dezen zuiveren zin wordt aangetroffen o.a. in van Looy's zacht-goudene vierde Feest, en in dat wonderlijke boek, troebleerend, wijl de eerste helft een hemel en de tweede helft een hel is, - in de eerste paarhonderd heerlijk-fijne, blanke, tintelende bladzijden uit ‘Van de koele meren des Doods.’

En jongeren komen op, die, hoe klein en onzeker ook nog onder de ruimte der meesters, in hun éérste boeken - is dit geen verheugenis? - reeds de symptomen schijnen te dragen der schoone vereeniging van aandacht en stijl, die 't kenmerk worden moog van de komende kunst.

De jongste proza-schrijvers, Henri van Booven en W. Graadt van Roggen, met, na ieder een kleine bundel verzen, hun eerste werken in proza, Tropenwee en Tuberculeus[1)], 't eene fijn-voornaam en bizonder, 't tweede zacht en dieper geaard, - hebben ons dit blijde aangedaan, dat ons de toekomst weer wat nader schijnt, waarin een eenvoud en een durende aandacht als van Hartog hangen zal blijven onder de zoele klare wouden van een zuiverder stijl.

Parijs, Oct.-Nov., 1904.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK

1) Wij nemen ons voor, zoodra de gelegenheid openstaat, op deze beide boeken terug te komen.

Letterkundige kroniek.

Vlaamsche Oogst. Proza en Poëzie van hedendaagsche Zuid-Nederlandsche schrijvers bijeengebracht door Ad. Herckenrath. Met een voorwoord van August Vermeylen, en een historische inleiding door Prosper van Langendonck. Amsterdam, S.L. Van Looy. 1904.

Hoe velen van hen die den 28^{en} September de kleine zaal van het Amsterdamsch Concertgebouw tot op het laatste plaatsje vulden, gekomen waren hoofdzakelijk om den sympathieken katholieken ‘pastor’ Hugo Verriest, hoevelen vooral om de liedjes van Catharine van Rennes, hoe velen eindelijk uitsluitend uit zuivere vereering van den dichter, over wien gesproken en wiens lied gezongen zou worden, - wie zal het zeggen? Maar genoten werd er door allen, en, zij het dan langs verschillende wegen, de lang niet-gekende en lang miskende Vlaamsche dichter Guido Gezelle is door dezen avond, aan hem gewijd, nader gebracht tot honderden, die hem en zijn werk niet meer zullen vergeten en voor wie zijn uit de bron gewelde verzen en versjes zullen worden ‘een vreugd voor altoos.’

Al stond Guido Gezelle in de Vlaamsche letterkunde lang alleen en eenzaam, zoo vereenzaamd dat er uit zijn dichterlijk gemoed geen lied meer naar buiten drong; al gingen er tientallen van jaren voorbij eer, zelfs in zijn eigen land, naar de tonen van zijn frisch en fleurig lied geluisterd werd, eer men zich te goed ging doen aan wat toch zijn oorsprong had genomen uit den eigen Vlaamschen bodem en daaruit in kwistigen, niet te stelpen overvloed

steeds weer opborrelde, toch staat daar de groote figuur van den Meester van Rousselaere voor den ingang der nieuwe letterkundige beweging in Vlaanderen, niet als de heilige waar de jongere letterkundigen bij zweren, maar als de man die, eens te meer, doch krachtiger dan ooit te voren, den rijkdom, de sappigheid, het kleurige en zangerige van de Vlaamsche taal heeft doen gevoelen; die de versjes en rijmpjes welke hij van het volk had afgeluisterd, opnam in zijn dichterlijk gemoed en, met woeker teruggevend wat het volk hem geleend had, ze er weer uitzong in die jolige en ernstige, guitige en vrome liederen en liedjes, die nu zijn naam hebben gebracht tot ver over de grenzen van zijn land.

Hoe deze oude van twee geslachten vroeger door het jonge geslacht van thans wordt in eere gehouden, blijkt telkens. Maar ook hen die tot Guido's onmiddellijke leerlingen behoorden weten deze jongeren te waardeeren. Dat ondervond dezelfde Hugo Verriest, de leerling van Gezelle in het klein seminarie te Rousselaere, die in zijn boeiend vertellen over den geliefden Meester van zichzelf durfde zeggen: ‘ik ben geen dichter.’

In den eersten jaargang der eerste reeks van *Van Nu en Straks,* het ‘tijdschrift, zonder schoolstrekking, van de jongeren uit Zuid-Nederland’, zooals het zich noemde, waarvan de eerste aflevering verscheen in April 1893, vindt men, in de nummers VIII-X, een hoog-gestemd gedicht ‘Avondstilte.’ Daaraan vooraf gaat deze mededeeling van P(rosper) V(an) L(angendonck):

> ‘De volgende verzen zijn getrokken uit de Vlaamsche Vlagge, tijdschrift voor het Vlaamsche Studentenvolk, jaargang 1877, waarin wij het onlangs vonden met de naamletters H.V. Uit genomen inlichtingen bleek dat de zedige schrijver niemand anders was dan Hugo Verriest, leider der West-Vlaamsche Studenten-beweging, en de fijnste en breedste geest dien wij in Vlaanderen ontmoetten. Die ongemeen innemende man, die door zijn verstand, zijn karakter, zijn persoon, voor de hoogste onderscheidingen bestemd mocht heeten, is noch kanunnik, noch lid eener academie, noch zelfs een befaamd literator; hij is eenvoudig pastoor te Wacken[1)], een dorpje van West-Vlaanderen - en met dien toestand tevreden. Wij zijn zoo vrij dit stuk te herdrukken, omdat het tot heden in de Nederlandsche letterkunde onbekend bleef, en daar een eereplaats mag bekleeden. Wij kennen er geen uiting van reiner, hooger melancholie: *tristitia rerum*.’

Ik schreef dit af, vooral ook omdat het kenschetsend is voor de houding die de Vlaamsche jongeren van 1890 aannamen tegen-

1) Sedert te Ingoyghem.

over wie hen voorafgingen, een houding die sterk afsteekt tegen die van de Noord-Nederlandsche jongeren van tien jaar vroeger.

De als kalm en bezonnen te boek staande Noord-Nederlanders hebben, in 1880 en daarna, gemeend hunne literaire kunsthervorming te moeten doen gepaard gaan van een kleinen beeldenstorm, omver schoppend wat hun in den weg stond, de oudere letterkundigen die zij aandurfden honend en de anderen negeerend of uit de hoogte behandelend. In plaats van enkel hun kracht te zoeken in het scheppen van mooie dingen, in het krachtig uitspreken van hunne artistieke overtuiging, en aldus eene hervorming tot stand te brengen waaraan de oudere letterkunde en hare vertegenwoordigers zich geleidelijk zouden kunnen aansluiten, groeven de mannen van 1880 een kloof tusschen het oude en het nieuwe, zich als onverzoenlijken stellend tegenover het werk en tegenover de personen van hunne voorgangers.

Niet alzoo de jonge Vlamingen van omstreeks 1890. Ook zij hadden strijd te voeren, ook zij voelden een nieuwe lente om hun jonge hoofden waaien en een nieuw geluid zingen in hun borst; met veel wat door de ouderen gewrocht was en nog gewrocht werd konden zij geen vrede hebben: althans het sprak niet meer tot hen, en wat zij te zeggen hadden klonk heel anders. Maar terwijl het daar binnen in hen gistte, borrelde en kookte, terwijl zij het duidelijk uitspraken wat zij wilden en niet minder duidelijk wat hun in de anderen tegenstond, bleven deze Zuid-Nederlanders, schoon zooveel warmer van bloed en zooveel geestdriftiger van natuur dan hun noordelijke broeders, steeds sympathie wekken, eerbied afdwingen voor de waardige en bezonnen wijze waarop zij bij hunne hervorming te werk gingen.

Hoe ernstig zij hun taak opvatten, welk een diep besef zij hadden van hetgeen zij wilden bereiken, maar tevens van hun tekortkomingen; hoe zij uitgaande om een nieuwe wereld te veroveren en nieuwe schoonheden te scheppen, tegelijk de verdiensten erkenden van vorige geslachten, die in een oudere wereld op hunne wijs schoonheid gezocht hadden, dat getuigt de inleiding die Prosper van Langendonck aan de bloemlezing *Vlaamsche Oogst* laat voorafgaan.

Hoor hem spreken over Hendrik Conscience als over ‘de(n) eerste die wezenlijk ingreep in de volksziel.’ ‘Hem viel,’ zegt

Van Langendonck, ‘de verleidelijke en benijdenswaarde rol te beurt, de opwekker, de opleider, de tolk van het herlevend Vlaanderen te wezen. Dit was de natuurlijke, de eenige weg, die tot vestiging eener Vlaamsche letterkunde kon leiden’.... En hoe weet hij Prudens van Duyse, de Laet, Julius Vuylsteke te waardeeren! Van Vuylsteke, dien Kloos uitmaakte voor ‘een vervelenden rijmelaar van de ergste soort’, die in ‘koude declamaties zijn politieke grieven uiteen zet’, zegt Van Langendonck: ‘deze, een Heiniaansche pessimist, zong den wilden roes uit van 't studenteleven, en zijn liberaal geloof, in ruwe, brutaal-hartstochtelijke, soms stalen rythmen.’

Zoo kon de schrijver van dit overzicht der vroegere Vlaamsche letterkunde spreken, omdat hij deze mannen erkende als ‘de noodzakelijke schakel in de geleidelijke ontwikkeling’ dier letterkunde. Maar toen ook dezen zwegen, toen proza-schrijvers en dichters ‘in nuchtere novellen en verwatering van Parnassiaansche verzen’ enkel nog maar een flauwen nagalm deden hooren van die vroegere schrijvers, toen, omstreeks 1890, voelden eenige jongeren, dat dit niet langer de uiting mocht blijven van het in andere opzichten zich zoo krachtig ontwikkelend nationaal leven: zij voelden dat zij zelf wat anders te zeggen hadden, en zij stichtten het tijdschrift *Van Nu en Straks* en schreven daarvoor geen weidsch program, maar dit eenvoudig woord:

‘*Van Nu en Straks* heeft een tweeledig doel. Het is vooral: het tijdschrift der jongeren uit Zuid-Nederland, eene uiting van het willen en denken der laatstgekomenen, - zonder aesthetische dogmata, zonder schoolstrekking - een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording - die van Straks - hier en in 't buitenland.’

Men ziet het: wie hier gehoor vroegen, waren geen mannen vol van eigenwaan, die in hun trots enkel zichzelf zagen; het waren geen letterkundige dictators, die straks elkander in het haar zouden vliegen, omdat in het nieuwe huis ieder van hen de baas wilde zijn. Een vrij orgaan van de voorhoede, waar ieder die wat moois te zeggen had aan het woord kon komen, zonder dat een van hen voorschreef hoe het wezen moest, dat was *Van Nu en Straks*.

En dat zijn oprichters den goeden weg waren ingeslagen, heeft

de uitkomst bewezen. Voornaam - de eerste reeks vormde, zooals de uitgevers het aankondigden, ‘een werk van boek-kunst door kunstenaars stoffelijk verzorgd’ - maar rustig, zonder trommels of trompetten, begonnen deze jongeren hun proza en hun verzen voor een uit den aard kleinen kring van lezers te publiceeren. De latere jaargangen verschenen in kleiner formaat, zonder platen en versieringen. Maar het bleef het tijdschrift op den breeden grondslag, niet gebonden aan eenig letterkundig leerstelsel, ‘open voor de vrijste uiting van elke gedachte’. Toen in Januari 1903 de eerste aflevering het licht zag van *Vlaanderen*, de voortzetting van het vorige tijdschrift, maar nu gesteund door een nog grooter kring uit alle gouwen van Vlaanderland, kon August Vermeylen onder het opschrift: ‘Iets over ons’ zonder vrees voor tegenspraak schrijven:

‘Tien jaar geleden is 't, sedert *Van Nu en Straks* midden in het provinciale wereldje der Vlaamsche letteren kwam opduiken. Het hoefde niemand af te breken: het verscheen, en had het gezag in handen. Het bleef het zuiverst en invloedrijkst orgaan van 't opgroeiende Vlaamsche geestesleven, en heeft hier heel een geslacht opgekweekt: zelfbewust, in zang en gedachte.’

Thans wordt hier van hetgeen er door en naast *Van Nu en Straks*, en later in *Vlaanderen*, in proza en poëzie geschreven werd het een en ander bijeengebracht. Een rijke oogst, - toch niet enkel meesterwerk. Sommigen van hen die wij hier vinden zoeken nog hun weg, missen nog de vaste hand die den vorm kneedt gelijk de geest wil. Ik doel vooral op de dichters, die hier in vergelijking met de prozaschrijvers in wat al te groot aantal vertegenwoordigd zijn. De kracht van de jongere Vlamingen zit voornamelijk in hun pootig en pittig, kleurig en fleurig proza. In hun verzen hoor ik bij enkelen nog te duidelijk nagalmen van Guido Gezelle en van Kloos en Verwey.

Een goede gedachte was het, in dezen bundel ook aan vijf opstellen betoogend proza een plaats in te ruimen. Van *Van Nu en Straks* zei Vermeylen: ‘Het hoefde niemand af te breken.’ Waar deze mannen dan ook kritiek oefenen is het in den regel een opbouwende. En waar zij van zich zelf en hun streven spreken is het wel met het bewustzijn dat er een kracht in hen schuilt waardoor zij iets goeds en iets moois gewrocht hebben, maar ook met

de oprechte erkenning van hetgeen er nog aan hun werk ontbreekt.

Ik kan mij voor een geestesleven in den groei geen gelukkiger stemming denken, geen dat recht geeft tot grooter verwachtingen.

Nicolaas Beets, door P.D. Chantepie de la Saussaye. Haarlem, De Erven Bohn. 1904.

De schrijver van dit zware boekdeel is hoogleeraar in de Godgeleerdheid, zooals de heer Josse, dien wij door Molière kennen, goudsmid was; en het is daarom begrijpelijk dat in Nicolaas Beets niet in de eerste plaats de prozaschrijver en de dichter, maar vooral de Evangeliedienaar en de Christen zijn belangstelling wekken. Op dat terrein voelt de heer de la Saussaye zich thuis en over hetgeen Beets in den strijd der protestantsche geesten onder aanvoering van Da Costa en van Groen gedaan en vooral gelaten heeft, is hij niet uitgesproken. Wat daarom niet zeggen wil dat hij er een sprekend en levend beeld van geeft.

Leven doet er in dit dikke boek niet veel; het levendigst is de schrijver nog, wanneer hij aan zijn antipathiën lucht geeft of die aan Beets opdringt, zooals ten aanzien van Potgieter en Huet. Maar toch teekende ik, uit het gedeelte dat op den predikant Beets betrekking heeft, een mooie bladzijde aan, waarin de oud-predikant, zich waarschijnlijk zijn eigen eerste pastorale dienstjaren herinnerend, schetst wat er omgaat in den jongen dominee op zijn eerste standplaats:

‘[De invloed der pastorale werkzaamheid] pleegt bij een jong predikant, indien hij het waarlijk ernstig meent, in 't begin groot te zijn; men heeft gezegd dat hij tevreden kan wezen als hij in zijn eerste jaar niemand anders bekeert dan zich zelf. Geen wonder dat de nieuwe plichten zijn gemoed aangrijpen. Hij gevoelt zich verantwoordelijk voor de zielen hem toevertrouwd. Hij beseft iets van de velerlei behoeften van ouden en jongen, rijken en

armen, kranken en gezonden; bij monstert zijn eigen geestelijke krachten en ontwaart met schrik hoe weinig hij bezit om in al die nooden te voorzien. Het woord dat hij predikt verootmoedigt hem; hij plaatst zich mede onder de tucht en leiding er van. Dagelijks gaat hij met de grootste denkbeelden om, neemt de heerlijkste en ontroerendste woorden op de lippen; dit overstelpt hemzelf, en de angst bekruipt hem dit alles banaal te maken, te ontheiligen. Wat wonder zoo dit nieuwe leven, in geheel eigenaardigen zin voor Gods aangezicht, het gemoed ernstiger en dieper maakt. Om als eerlijk man getrouw te zijn in het ambt dat men aanvaardde is hier meer dan gewone plichtsbetrachting noodig; men moet met zijn gansche hart zich geven aan God.

Zoo was in deze jaren de stemming van Beets.'

Die stemming verhinderde niet dat, gelijk blijkt uit hetgeen uit een brief van Beets aan zijn vriend Hasebroek wordt meegedeeld, de jonge herder zich gevleid voelde wanneer er onder de schapen die des Zondags naar zijn preek kwamen luisteren, een aantal tot de equipage-houdenden bleken te behooren. Hoe kon het anders en wie zou het wraken?

En bij Beets sneed het mes aan twee kanten. Het was niet enkel de welsprekende leeraar die gevolgd, gevierd, gevleid werd, ook de beminnelijke jonge dichter had zijn aanhang. Het zijn stevige beenen, die zulk een dubbele weelde dragen kunnen. En Beets' beenen droegen ze met begrijpelijke zelfvoldoening en nooit falende waardigheid.

Te begrijpen was het ook al weer dat een man als hij, die nu eenmaal geen militante natuur had, wien 'al wat overspanning was', wien 'geweldig drijven' tegenstond, aan zijn herderlijk werk en aan zijn dichterlijk werk de voorkeur gaf boven het zich mengen in den strijd der partijen, al moest hij dan ook door lieden, op wier oordeel en op wier vriendschap hij prijs stelde, voor een lauwe en een halve worden aangezien.

Al wat op dit tijdperk van Beets' werkzaamheid en op dit deel van zijn gemoedsleven betrekking heeft wordt met groote voorliefde in dit boek vermeld, uitgelegd, gecommentariëerd en zal, ondanks de breedsprakigheid waarmee dit geschiedt - hoe vaak zou men den schrijver het 'Bilde, Künstler, rede nicht!' willen toeroepen -, zeker bij velen belangstelling wekken. Dit geldt ook van de

bladzijden in het hoofdstuk ‘Heemstede’ aan de *Stichtelijke uren* gewijd[1].

Het is te begrijpen dat Beets, die, gelijk uit de eerste regels van het voorbericht blijkt, verwachtte dat de heer de la Saussaye zijn biograaf zou zijn, ‘er aan hechtte dat bij het teekenen van zijn beeld vooral de Evangeliedienaar niet zou vergeten worden.’ Hij kon weten, dat dit deel van de biographie den Leidschen hoogleeraar goed zou zijn toevertrouwd. Of Beets ook zoo gerust is geweest omtrent hetgeen zijn toekomstige levensbeschrijver over den dichter en den prozaschrijver zou te boek stellen?

Zeker is het dat wat hierover in dit boek te vinden is geen nieuw licht werpt op dit gedeelte van Beets' werk. Wie vroeger en later over hem schreven zijn het er allen nu wel over eens en kunnen zeker gereedelijk instemmen met hetgeen de heer de la Saussaye zegt: ‘Had Beets gedaan zooals Uhland en van zijn rijken oogst het beste bewaard, zoodat wij zijn geheele poëtische nalatenschap in één deel voor ons hadden, dan zou hij beter voor zijn roem hebben gezorgd’; al zullen zij, voortlezende, vreemd opkijken dat dezelfde man, die dit erkent, enkele bladzijden verder, met gemeenplaatsen als ‘ook de goede Homerus dommelt wel eens’, allerlei verzachtende omstandigheden aanvoert voor het feit dat Beets nagenoeg alles wat hij in verzen schreef, ook het onbeteekenendste, de eer van gedrukt en herdrukt te worden waardig keurde.

Dat voorts de schrijver van de *Verscheidenheden* en de *Verpoozingen* groote diensten heeft bewezen aan de Nederlandsche taal; dat hij in zijn prozastukken door zijn smaak, zijn taalgevoel en zijn kennis zich een letterkundig criticus toonde, naar wien

1) Op die *Stichtelijke uren* rijmde de Génestet niet, zooals de heer d.l.S. hem laat doen:

Ik zit in de wolk,
En sticht het volk,

maar:

‘Ik sticht het volk
Van uit mijn wolk’ -
Dat zij 't verlicht'
Is zonneplicht.

te luisteren ook nu nog de moeite loont, is overbekend. Bijna komisch klinkt het dan ook den biograaf plechtstatig te hooren verklaren: ‘Ik heb het er op gezet in Nederland te verkondigen dat wij een litterair criticus hebben gehad die Beets heet. Bijna niemand schijnt dit te weten.’

Eindelijk zijn er zeker weinigen die niet grif toestemmen wat de heer de la Saussaye in den aanhef van het hoofdstuk ‘Taal en Letteren’ schrijft: ‘Indien aan Beets in de vaag van het leven een academische leerstoel in de Nederlandsche letteren ware beschoren: het zou een zegen voor ons vaderland geweest zijn.’ Zoo goed als te Leiden Huet, wien het evenmin gegund werd, zou Beets te Utrecht zulk een leerstoel met eere hebben bekleed.

De heer de la Saussaye zal dat ‘zoo goed als te Leiden Huet’ misschien niet toegeven. Hij kan toch den schrijver der *Litterarische Fantasiën* blijkbaar niet goed uitstaan. Op blz. 15 spreekt hij van Huet's pen als van een ‘vergiftigde pen’, en dat wijl Huet in zijn eerste opstel over Beets, gewijd aan de twee deelen ‘Verstrooide gedichten uit vroeger en later tijd’[1)], naar aanleiding van eenige verzen uit 's dichters eerste periode, verzen geschreven toen hij van twintig tot twee-en-twintig jaar oud was, heeft durven gewagen van een ‘sensueele natuur’ die uit deze gedichten zou spreken. Dat, meent de heer de la Saussaye, is een ‘aantijging’, die ‘vrij wel dreigt als een smet op de nagedachtenis van Beets te blijven kleven.’ Enkele regels verder lezen wij: ‘Dat Beets niet onaandoenlijk is geweest voor den indruk van vrouwelijk schoon is zeker, wij kunnen zelfs zeggen: noch als jongeling, noch als man, noch als grijsaard’. Maar ‘zinnelijke tonen in zijn poëzie’ - hoe komt men er aan?

Ik zou willen vragen heeft de heer de la Saussaye uit het opstel van Huet, die hier en later getuigt van zijn groote vereering voor Beets, ook als dichter - ‘zulk een dichter niet zeer lief te hebben zou ik een daad van barbaarschheid achten’, schrijft hij in dat zelfde opstel - alleen de woorden ‘sensueele natuur’ opgeteekend en niet gelet op hetgeen hij als voorbeeld uit de verzen van den twintigjarige aanhaalt, o.a. op het Dióne-fragment uit het gedicht

1) In *De Gids* van Juni 1864; later opgenomen in de Litt. Fantasiën. Eerste reeks, 2e deel.

Zoetheid? Of heeft de ‘vergiftigde pen’ - zoo'n pen is tot alles in staat! - hier misschien valsch geciteerd?

Mij dunkt wie het met zooveel liefde geschreven opstel van Huet over Beets zonder vooringenomenheid leest, zal een ‘aantijging’ als die van den heer de la Saussaye als onwaar en onwaardig moeten afwijzen. Tegenover Beets acht ik ze een onhandige poging om hem te verdedigen ten opzichte van iets dat geen verdediging noodig heeft.

Indien het waar was wat de biograaf beweert, dat Beets ‘een diepe afkeer voor Busken Huet koesterde’ - wat ik zonder deugdelijke bewijzen niet aannemen kan - dan zou ik geneigd zijn te zeggen: des te erger voor Beets, die tijdens zijn leven geen oprechter vereerder, geen eerlijker beoordeelaar van zijn werk gehad heeft dan diezelfde Huet, die, behalve de fraaie studie over zijn poëzie, ook over zijn *Verscheidenheden* een opstel schreef[1)], dat getuigt van groote ingenomenheid met den, niet door den heer de la Saussaye ontdekten, letterkundigen criticus Beets.

In dat opstel noemt Huet het ‘Gesprek met Querulus over de behartiging der Moedertaal’ eene uitmuntende satire. En hier dringt zich de vraag op, of de schrijver van de *Camera* een satiricus verdient te heeten. Dat Stastok een satire zou zijn van den deftgen burgerstand waaruit Beets zelf is voortgekomen, en Kegge een satire van de parvenus, acht de heer de la Saussaye een oordeel dat, ‘een Potgieter en Huet nagepraat, het toonbeeld (is) van een partijdige beschouwing.’ Heeft Beets zelf niet verklaard, dat zijn ‘jong gemoed van boosaardigheid vrij’ was, toen hij zijn beroemd boek schreef?

Het schijnt mij toe, dat ook hier weer op gevaarlijke wijze met woorden geschermd wordt. Men behoeft geen Juvenalis te wezen om in gevallen te komen, waarin het moeilijk valt geen satire te schrijven, maar daarvoor is geen ‘boosaardig gemoed’ noodig. De satiricus, die de dwaasheden en belachelijkheden, de zonden tegen den goeden smaak en tegen het gezond verstand, welke hij om zich heen waarneemt, critiseert, is er niet minder satiricus om, al doet hij dat zonder bitterheid of verontwaardiging en met

1) Nederlandsche belletrie. 1857-1876. Eerste bundel. Amsterdam, G.L. Funke 1876.

een goede dosis van die bonhomie en dat goed humeur, welke, volgens den heer de la Saussaye, ‘die buitenlandsche beoordeelaars, die iets van de *Camera* begrijpen’ in het boek prijzen. Neen, wij weten het wel, en ook om ons dit te leeren behoefde deze biographie niet geschreven te worden, de schrijver van de *Camera* zag zijn Haarlemschen kring niet ‘met een oog van wrevel of van minachting’ aan; de glimlach dien Beets om de lippen speelde bij het schrijven van deze schetsen, en bij vele andere gelegenheden - men zie er het portret van Haverman maar eens op na, waarvan een reproductie dit boek versiert - ‘had niets van een grijns.’ Maar dat in de ziel van den goedaardigen Beets de beelden en fragmenten van beelden der eveneens goedaardige, maar vaak bekrompen en soms potsierlijke menschen, ‘schaduwen en schimmen van Nadenken, Herinnering en Verbeelding’, als in een Camera Obscura vielen en zich daarop zoo scherp afteekenden dat zij typen vormden, die half Nederland nog als zoodanig kent en herkent, was zijn schuld niet. Wil men dat satire, ironie of humor noemen, op den indruk dien het boek bij de lezing maakt zal de naam wel zonder invloed zijn en de heer de la Saussaye had zijn uitval tegen de partijdige beschouwing van Potgieter en Huet kunnen besparen. Misschien zou dan tegelijk hebben kunnen wegblijven - tenzij de heer de la Saussaye ook dit alseen eigen ontdekking voor vergetelheid wenschte bewaard te zien - de verzekering dat er in de *Camera* geen ‘ontleding van karakters’ te bewonderen valt en er ‘geen uitgewerkte karakters, gelijk die van la Bruyère’ in voorkomen.

Eerst schreef de heer Dyserinck zijn ‘Nicolaas Beets’ en nu de heer de la Saussaye - en nog altijd bezitten wij geen biographie, waarin Beets werkelijk leeft. Zou het zoo moeilijk wezen, zulk een biographie te schrijven? Ik meen er één te kennen, die er toe in staat zou zijn, door zijn letterkundige eruditie, door zijn fijnen smaak, door de betrekkingen die hij en de familie waaruit hij stamt met Beets onderhielden. Maar die ééne zit op dit oogenblik in het hoog-gestoelte der eere en heeft daar voor andere belangen te waken dan voor de eer van onze letterkunde....

Parlementaire kroniek.

27 November 1904.

Nog altijd houden de beraadslagingen over de indische begrooting aan. Na de algemeene komen straks de bijzondere, stuk voor stuk, over elk onderdeel. Eerst als ook daaromtrent ieder, wien het harte tot spreken dringen mocht, het noodige zal hebben gezegd, zal met zekerheid kunnen blijken in welken zin Insulinde gedurende 1905 zal worden beheerd en of de maatregelen, in het belang der economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië door minister Idenburg vastgesteld, zullen worden genomen, ja dan neen.

Het oogenblik is dus ditmaal nog niet daar, om den einduitslag van het koloniaal debat vast te stellen. Toch is er reeds genoeg gesproken om meer dan voorloopige indrukken te kunnen samenvatten en om, zonder vrees van door de toekomst te worden beschaamd, den horoscoop van dit vierde budget der christelijke regeering te trekken.

Een der hoofdindrukken, door de vijfdaagsche algemeene beraadslagingen over Indië's belangen en nooden gewekt, is deze, dat wij ons ten aanzien van het denkbeeld der hulpverschaffing door Nederland aan Indië in volle evolutie bevinden. Allereerst de regeering. Nog geen twee jaren geleden, in Maart 1903, deed zij tegenover de door haar bestreden motie-Van Kol voor het eerst, met de schuchterheid eener maagd, van een meer dan platonische geneigdheid tot het verleenen van eenige hulp blijken. In September daaraanvolgende had het denkbeeld reeds een vasteren vorm verkregen en kon bij de begrooting voor 1904 het voorstel worden gedaan tot het verleenen van een renteloos voorschot van ten

hoogste 30 millioen, te verdeelen over vijf of zes jaar. Maar bij die gelegenheid bleek de Kamer, die voor zoover zij tegen de motie-Van Kol was geweest zich aanvankelijk ten opzichte van 's ministers denkbeelden tamelijk gereserveerd had gehouden, aanmerkelijk van meening veranderd. Het renteloos voorschot kwam er, nu ja, *aber frage nur nicht wie!* Had de minister niet uitdrukkelijk verklaard, dat de beslissing de toekomst in geen enkel opzicht praejudicieerde, misschien was het renteloos-voorschot-voorstel verworpen, niet omdat de Kamer dit hulpbetoon te ruim, maar omdat zij het te schriel achtte. De regeering vond hierin aanleiding weer een stap verder te gaan. Bij het ontwerp der begrooting voor 1905 werd, voor het eerst in de annalen der vaderlandsche en koloniale geschiedenis, voorgesteld een bedrag van tusschen de 30 en 40 millioen aan vlottende schuld, voor Indië aangegaan, door Nederland te doen overnemen, derhalve aan Indië niet voor te schieten, maar onvoorwaardelijk kwijt te schelden. Gedurende de behandeling der begrooting was echter geen oogenblik meer sprake van het, als historische herinnering aan het renteloos voorschot, tevens misschien als historische herinnering aan zekere ‘weerzinwekkende geschiedenis’, aanvankelijk genoemde minimum en bleef alleen het maximum van 40 millioen als *terminus ad quem* over. Ten hoogste 40 millioen. De minister of althans de regeering wenschte zich hiertoe te bepalen, maar meer dan één lid bleek alweer ‘dankbaar, maar niet voldaan.’ De heer Pynacker Hordijk had reeds vroeger het denkbeeld geopperd, dat voor noodzakelijke, doch aanvankelijk inproductieve uitgaven een leening zou worden gesloten, zoo noodig tot een hooger bedrag dan 40 millioen, en dat de voor rente en aflossing verschuldigde gelden voor rekening van het moederland zouden komen. In de gevoerde discussie werkte Dr. Bos deze gedachte uit met verplaatsing der grenspaal van 40 naar 100 millioen. Tevens sloot deze spreker zich met overtuiging aan bij de meening, door verschillende voorgangers geuit, dat, behalve aan voorziening in stoffelijke behoeften, met ernst moest worden gedacht aan een stelselmatige uitbreiding der gelegenheid om den Inlander tot een hooger geestelijk peil te brengen. Het was vooral de heer De Visser, die dit denkbeeld met groote warmte bepleit had en die zich daarbij in het bijzonder doordrongen had betoond van de noodzakelijkheid om, hoe eer hoe liever, door verruiming

van de capaciteit der opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren, een ook economisch belangrijke verbetering der bestuursinrichting voor te bereiden.

Wat hierbij echter den heer De Visser, die waarschijnlijk zich meer in onderwijs-aangelegenheden dan in quaesties van financiëele economie zal hebben verdiept, blijkbaar niet volkomen duidelijk was, is, dat een uitbreiding van het onderwijs als door hem verlangd werd niet is tot stand te brengen zonder een belangrijke vermeerdering der jaarlijksche uitgaven. Zijn voorstel om de voor emigratieproeven bestemde fondsen liever aan te wenden ter bevordering van de volksopvoeding, kon dan ook door den minister onmogelijk worden aanvaard, eensdeels niet omdat ook de voorbereiding der in de toekomst onvermijdelijke volksverhuizing van Java naar de Buitenbezittingen niet langer ter zijde mag worden gelaten, maar anderdeels en voornamelijk omdat de kosten dezer voorbereiding, zooals de minister zich die voorstelt, kunnen worden gerekend tot de afloopende en dus buitengewone, terwijl integendeel die voor het onderwijs stellig een neiging zouden vertoonen, in steeds klimmende mate de jaarrekening te blijven belasten. Waar de minister zich eenmaal op het standpunt gesteld had, alles te moeten vermijden wat de vermeerdering van jaarlijksche uitgaven ten gevolge zou hebben, was hij natuurlijk verplicht, zij het dan ook met een bloedend hart, aan de roepstem van den heer De Visser geen gehoor te verleenen. Toch zal die roepstem, die, zooals in den loop der discussies bleek, bij menigeen, zoowel rechts als links, weerklank vond, naar alle waarschijnlijkheid niet zonder uitwerking blijven. De noodzakelijkheid om de hand te slaan aan de opvoeding des javaanschen volks is thans door de meest gezaghebbende sprekers in het Parlement erkend en voor die noodzakelijkheid zullen ten slotte alle andere overwegingen moeten zwichten. Komt men tot het inzicht, dat met de betrekkelijk geringe hulp, welke thans op voorstel der regeering door Nederland zal worden verleend, onmogelijk de stijging van inkomsten kan worden verkregen, die noodig zou zijn om in voldoende mate in de behoefte aan volksopvoeding te voorzien, dan ligt in de algemeene beraadslagingen over de begrooting voor 1905 reeds de erkenning opgesloten, dat ook voor deze dringende behoefte het moederland over de brug zal moeten komen.

In afwachting hiervan zal Insulinde het naar alle waarschijnlijkheid moeten stellen met de 40 millioen, die de heer Idenburg te haren behoeve wenscht te reserveeren. Het maakte een ernstig punt van overweging uit in den loop van het koloniaal debat, of dat denkbeeld van een voor bepaalde doeleinden te bestemmen reserve, van een 'potje' zooals de heer Cremer, van een 'afzonderlijk fonds' zooals de heer Röell het noemde, wel overeen te brengen zou zijn met de beginselen der nederlandsch-indische Comptabiliteitswet. Vooral de heer Röell, die als paladijn der wet het zwaard der kennis van het administratieve recht zoo meesterlijk weet te hanteeren, zag in de voorgestelde financiëele regeling een groot bezwaar. 'Het is een beginsel der Comptabiliteitswet,' zeide hij, 'dat van de begrooting geen sommen mogen worden afgezonderd tot kwijting van vorderingen, wier bedrag eerst later kan blijken. En dat is het nu juist wat de minister doen wil'. De minister voerde hiertegen aan, dat hij een dergelijke afwijking der wettelijk vastgestelde comptabiliteitsbeginselen geenszins beoogde. Formeel zal aan de inrichting der begrooting niets veranderd worden; wèl zal men van de resultaten, waartoe de begrootingen voeren, zich voortaan wat nauwkeuriger rekenschap moeten geven en daarop wat meer de beginselen van een goede boekhouding moeten toepassen. Dit zal echter, gelijk velen met den minister zullen meenen, in plaats van een nadeel een groot voordeel zijn. Veel te weinig toch heeft men zich tot dusver bij het financiëel beheer over Indië door de 'beginselen van een goede boekhouding' laten leiden. Wat de minister, blijkens een bij zijn Memorie van Antwoord gegeven toezegging, ten aanzien van verschillende staatsbedrijven doen wil: het aanleggen van een afzonderlijke administratie, ten einde te kunnen komen tot een juiste beoordeeling van de economische beteekenis dezer bedrijven, dàt zal men ten slotte, zij het dan ook in groote lijnen, moeten doen voor de staathuishouding in haar geheel. Ongetwijfeld beweegt men zich met het systeem, door den minister voorgedragen ten opzichte van het beheer over de gelden, die door de kwijtschelding der 40 millioen zullen 'vrijvallen', in de richting van het hier genoemde desideratum.

Het krachtigste argument voor het door den minister voorgestelde hulpbetoon was natuurlijk gelegen in de omstandigheid, dat Indië uit eigen middelen zich het noodige niet verschaffen kan. Om dit

duidelijk te maken was in de stukken, van de regeering uitgegaan, gebruik gemaakt van het woord ‘inzinking’, een woord dat tot heel wat verschil van gevoelen aanleiding bleek te geven. De heer Cremer wraakte de pessimistische beschouwingen, die aan den genoemden term ten grondslag lagen, met een beroep op berichten aangaande herlevende welvaart, berichten die zelfs weerklank gevonden hadden in de redevoeringen op 31 Augustus tusschen den Gouverneur-Generaal en het oudste lid van den Raad van Indië gewisseld. Terecht voerde de heer Fock hiertegen aan, dat bij de aanhaling der woorden door den thans afgetreden landvoogd op 31 Augustus gesproken, tot dusver vrij algemeen en nu ook weer door den heer Cremer werd verzwegen, dat de heer Rooseboom aan zijn mededeeling van meer geruststellende berichten, die hem ter oore waren gekomen, die zeer nadrukkelijke verklaring had toegevoegd, dat uit de toestanden, die na de twee op elkander volgende ongelukkige oogsten van 1901 en 1902 zich in menige streek van Java hadden voorgedaan, dan toch viel af te leiden, hoe, althans op een deel van Java, het weerstandsvermogen der inlandsche bevolking uiterst gering was. Hiermede was tevens de juiste beteekenis, door den minister aan het woord ‘inzinking’ gehecht, als met den vinger aangewezen. Dat woord toch werd, zooals door den heer Idenburg in het voorbijgaan werd opgemerkt, niet door hem het eerst gebezigd, maar in September 1902, bij de behandeling van het Adres van Antwoord op de Troonrede, geuit door dr. Kuyper, ter samenvatting van de verontrustende verschijnselen, die zich toen reeds twee jaren achtereen op Java hadden voorgedaan en die er op wezen dat het met het weerstandsvermogen der inlandsche bevolking op dat eiland treurig gesteld was. Dat nu die bevolking na één geslaagden oogst wederom genoeg te eten heeft doet niets af aan het feit, dat haar economische toestand voor een veel te groot deel afhankelijk is van de onberekenbare weersgesteldheid en dat dus, indien daarin geen verandering komt, herhalingen van rampen als zich in 1901 en 1902 voordeden, onvermijdelijk zijn en de ontwikkeling der welvaart dientengevolge ernstig moet worden geschaad.

Hoe men overigens den toestand op Java beoordeele, in één opzicht zullen optimisten en pessimisten het met elkander eens moeten zijn, namelijk hieromtrent, dat van een natuurlijk accres der op de

inlandsche bevolking drukkende belastingen, in de laatsverloopen 20 jaren zoo goed als niets te bespeuren is. Willen de optimisten dit geen bewijs voor de ‘inzinking’ der bevolking noemen, zij zullen dan toch moeten toegeven, dat onder die omstandigheden bezwaarlijk van een gezonden vooruitgang kan worden gesproken. En ook deze conclusie rechtvaardigt voldoende het nemen van buitengewone maatregelen.

Welke is nu echter de rechtsgrond, die Nederland verplicht om het uitvoeren dier buitengewone maatregelen mogelijk te maken? Bestaat hij alleen hierin, dat Indië's belang die maatregelen eischt, of is er een nog diepere grond gelegen in het schuldbewustzijn van het nederlandsche volk, dat, door zich toe te eigenen wat Indië's was, de kolonie heeft gebracht in den hulpbehoevenden toestand, waarin zij zich thans bevindt? Mocht, om het duidelijk te zeggen, het thans voorgestelde hulpbetoon in verband worden gebracht met het beginsel der ‘ eereschuld’? Door den minister is het ontkend en wel voornamelijk op dezen grond, dat de theorie der eereschuld een herziening eischt van het verledene, dat de regeering wenscht te eerbiedigen. Volkomen juist werd hiertegen door dr. Bos opgemerkt, dat die eerbiediging van het historisch bestaande dan toch een zonderling karakter draagt, waar zij wel de leeningswetten van 1883 en 1898 ter zijde laat, doch niet belet aan de na 1898 telken jare genomen beslissingen betreffende de vlottende schuld de hand te slaan. Inderdaad maakte 's ministers ijver om te doen uitkomen, dat hij van eereschuldsmetten vrij was, vooral dezen indruk, dat hij daarmede de vreesachtigen onder zijn medestanders zocht gerust te stellen. Want, zoo iemand het bestaan erkent van een door den loop der gebeurtenissen versterkte zedelijke verplichting van Nederland om Indië tegemoet te komen, dan toch zeker de heer Idenburg. En wat is, het werd door mr. Fock aangestipt, de eereschuld-theorie anders dan een, in vasten vorm en onder cijfers gebrachte, toepassing van die, door den minister nimmer ontkende zedelijke verplichting?.....

Wel waren het dus weer gewichtige vraagstukken, naar welke bij de algemeene beraadslaging over de indische begrooting voor 1905, de aandacht van onze vroede vaderen werd gevraagd. Toch is het belangrijkste nog niet genoemd. Inzinking, opheffing, volksopvoeding, hulpverschaffing, comptabiliteit en eere-

schuld, - het week alles naar den achtergrond toen de tocht der colonne-Van Daalen door de Gajoe-, Alas- en Bataklanden ter sprake kwam en toen het ongehoord aantal werd opgesomd der mannen, vrouwen en kinderen, die de puntkogels en de bajouetten der onzen neervelden of verminkten. Het was niet anders te verwachten. Het gebeurde in Atjeh's achterland was zoo afgrijselijk, zoo geheel in strijd bovendien met de voorstellingen die men zich gaandeweg was gaan vormen aangaande de pacificatie van Noord-Sumatra, dat de Tweede Kamer door hierover te zwijgen eenvoudig zou hebben getoond, den geest der natie niet te kennen. Maar juist omdat er in de aangerichte bloedbaden iets zoo verbijsterend-onverwachts gelegen was, had vertrouwd mogen worden dat, na de inlichtingen door den minister bij zijn Antwoord verstrekt, wèl betuigingen van leedwezen, waarschuwingen voor de toekomst en twijfel aangaande het doeltreffende der genomen voorzorgen zouden zijn uitgesproken, maar niet dat, alvorens de minister nog nadere toelichtingen had kunnen verschaffen, de ergste beschuldigingen zouden worden geslingerd naar het hoofd dergenen, die de expeditie gelastten en die aan haar deelnamen.

Hiermede is het vonnis geveld over den woedenden aanval van den heer de Stuers op het krijgsbeleid van de heeren Van Heutsz en Van Daalen. Niemand die den afgevaardigde van Weert gehoord heeft, kan twijfelen aan de oprechtheid van zijn verontwaardiging. Maar die verontwaardiging vervulde zijn gemoed zoo geheel, dat daarin voor geen andere gevoelens, dus ook noch voor rechtvaardigheid jegens de aangevallenen, noch voor eenige bedachtzaamheid plaats was. Vandaar dat hij, instede van aanvaller te kunnen blijven, al spoedig genoopt werd in de rol van verdediger op te treden, in welke laatste qualiteit hij zich beslist zwak betoonde. De vraag, die hij zelf erkende als te zijn de allesbeheerschende, de vraag of ons optreden tegen de ons slechtgezinde bewoners der binnengedrongen landen noodzakelijk en onvermijdelijk was, die vraag noemde hij moeilijk, ‘een quaestie, waarbij het ten slotte van appreciatie afhangt.’ Maar had hij, dit inziende, alvorens aan zijn toorn den vrijen loop te laten, niet moeten afwachten, zoo het hem uit de stukken nog niet duidelijk was geworden, op welke gronden de minister, na sommatie zijnerzijds, een bevestigend antwoord op die vraag deed berusten?

De minister verklaarde zoo nadrukkelijk mogelijk, dat een gewapend optreden in het achterland van Groot-Atjeh noodzakelijk was geworden toen gewapende benden uit het overwonnen gebied naar dat achterland uitweken en daar, bij een klein deel der bevolking, steun en aanhang vonden, waarvan invallen binnen de onder ons bestuur gebrachte streken het gevolg waren. Het breken van een dergelijk, voor de pacificatie van Atjeh noodlottig verzet was het doel van de excursie, die niet tegen de gansche bevolking van het achterland, doch alleen tegen de aan de gewijzigde orde van zaken vijandige elementen gericht was. Waren de onzen niet spoedig en met klem opgetreden, het gevaar zou groot zijn geweest, dat voor den ‘heiligen oorlog’ - want ook nu weder droeg het verzet een godsdienstig karakter - onder de aanvankelijk ons welgezinde meerderheid der bevolking nieuwe strijders waren geworven en dat wij, na verloop van eenigen tijd, gestaan hadden voor een krijg van niet minder omvang dan die welke ruim dertig jaar lang in Atjeh en onderhoorigheden gevoerd werd. En juist dat godsdienstig karakter der tegen het nederlandsch gezag gerichte beweging leverde een onoverkomelijk bezwaar op voor een oplossing door middel van afwachten en geduld oefenen. Want de Islam verbiedt den geloovige om zich te onderwerpen aan een gezag dat niet het bewijs heeft geleverd van zijn onwrikbare overmacht. Een gewapend optreden in het achterland van Groot-Atjeh - dit was in het kort 's ministers verweer - was derhalve onvermijdelijk, daar onthouding van wapengeweld den toestand wel erger, maar nooit beter had kunnen maken.

De noodzakelijkheid van een gewelddadig optreden in het binnenland van Noord-Sumatra is door de mededeelingen van den heer Idenburg stellig zeer aannemelijk gemaakt. Of echter niet door een andere *wijze* van gewelddadig optreden, te weten met een veel grootere troepenmacht en vooral met veel meer hulpmiddelen ter verpleging van gewonden, oók onder de vijanden, het gewenschte resultaat te bereiken ware geweest ten koste van minder dooden en van minder verbittering onder de levenden, - dienaangaande zal bij velen nog wel eenige twijfel zijn overgebleven. Géen twijfel kan echter bestaan aan den ernst, waarmede de heer Idenburg ‘de zware verantwoordelijkheid’ gevoelt, ‘welke op ieder rust, die het in zijn macht heeft, een oorlog te voorkomen.’ Deze weorden en

de daaraan vastgeknoopte verklaring, dat de minister nooit of nimmer zou medewerken tot een oorlog, waarvan de onvermijdelijkheid voor hem niet vast stond, bleken zelfs op den heer Van Kol kalmeerend en geruststellend te hebben gewerkt.

Op den vijfden en laatsten dag van het algemeen debat kwamen de financiëele en economische vraagstukken wederom meer naar voren. Veel nieuws werd er echter niet over vernomen. Verschillende sprekers handhaafden hun tegen de voorgenomen regeling ingebrachte theoretische bezwaren en de minister handhaafde het door hem ingenomen standpunt, waarvoor ten slotte eén onuitgesproken argument het klemmendst pleit: dat het door den minister van Koloniën gebodene het uiterste is, waartoe, in de gegeven omstandigheden, de moederlandsche regeering, in het bijzonder de minister van Financiën te vinden is geweest. En voor dit uitermate practische argument zullen ten slotte alle theoretische bezwaren moeten wijken.

Buitenlandsch overzicht.

28 November.
Spoken.

Een vreemd gevoel van spanning en tegelijk van afmatting gaat door de wereld heen.

In Oost-Azië blijft de beslissing hangende. De Russische en Japansche legers liggen ten Zuiden van Moekden tegenover elkander in nauwe aanraking, zonder dat het tot een grooten slag komt, en Port-Arthur houdt zich nog altoos staande. Een uitgeputte, gedecimeerde bezetting weert zich met succes achter de rotsmuren tegen de furieuze aanvallen van een doodsverachtenden vijand. Daar, voor Port-Arthur, zal waarschijnlijk het eerst een beslissende afloop volgen; want voor Japan is de inneming van die versterkte haven een levensvraag. Het ijsvrije Port-Arthur in handen der Japanners, dat beduidt voor hen den gemakkelijken toevoer van ammunitie en provisie naar het legerkamp in Mantschoerije, en het vrij worden van een aanzienlijk legercorps tot versterking van hun hoofdmacht; het is voor het oogenblik de wichtigste kaart, die zij voor hun krijgsspel in handen moeten hebben. En nog geeft het gedunde en gehavende garnizoen van de vesting het niet op. De Japanners zijn wild, maar de Rus wijkt niet van zijn post.

Onderwijl, als uit een nevel van afstand, komt statig nader en nader de divisie van de Russische Oostzeevloot.

Het zal zeker nog meer dan een paar maanden aanhouden eer het Baltische eskader zijn bestemming bereikt. De reis is vertraagd,

maar toch niet opgehouden geworden door het incident in de nabijheid van Hull, toen er een paniek ontstond bij het Russische commando, op het gezicht der Engelsche visschersvloot in de buurt van de Doggersbank, en een aantal visschers de slachtoffers werden der verwarring.

Of was er werkelijk een aanslag van torpedobooten beraamd op de Russische schepen, en was de uitbarsting van het Russische geschut een weloverlegd en gerechtvaardigd verweer?

Er vaart door de verbeelding van de menschen zoo'n torpedospookschip dat de houding der Russische autoriteiten zou verklaren en wettigen. Het doemt daar op als een duivelsche uitvinding om den wereldkrijg te doen ontvlammen.

Hoe plotseling knetterde het vuur van de verontwaardiging in Engeland, toen de Rus zijn hand sloeg aan vreedzame, interessante visschers, genooten van datzelfde land dat zoo koeltjes had toegezien op het leed van vrouwen en kinderen in de kampen van Zuid-Afrika! Een oogenblik scheen het zelfs alsof Engeland tot straf van de Russische euveldaad den oorlog wou aanvaarden en de vijandige vloot in den grond dacht te boren. Dan kwam de vredesstemming boven, en zij triomfeerde eindelijk op het gevaar van een krijg die de wereld zou teisteren om het voordeel te gunnen aan de volken buiten Europa, aan het gele ras in Azië en het slimme Yankeeras in Amerika. Men trof een vergelijk, en door het wijze vredesbeleid van Frankrijk werd een vernedering van Rusland vermeden. De Baltische vlootdivisie zette haar weg voort.

En Japan staat in het komende voorjaar met zijn geslonken en geteisterde macht tegenover een nieuwe vloot in de Japansche wateren.

Wanneer niet een tweede spookschip het pad van het Oostzeeeskader kruist, en een tweede incident met zijn complicatie de bedreiging der Russische vloot op eenmaal verlamt!

Want het spookt sterk in dezen tijd, en de elementen van verwarring en onrust komen overal te voorschijn, nu er geen staatslieden in Europa meer zijn die de gebeurtenissen in hun hand weten te houden en er geen man meer is om de spoken te verbannen.

Welk een spokenspektakel in Frankrijk! Daar is tegenover het monster van het clericalisme het monster van het vrijmetselaarschap

komen opdagen. Niemand weet of het wezens van bloed en spieren zijn, of dat alleen de schrik voor hen hun het verschrikkelijke lichaam gegeven heeft; - maar daar zijn ze en waren rond door het land en kiezen hun slachtoffers.

Het heeft er bijna iets van of Frankrijk in tijden van burgeroorlog leeft. Er is een strijd tusschen de maatschappij die zich zelf de beschaafde noemt, en de klasse die de meerderheid heeft in het staatsbestuur. Wat Frankrijk tot het oude Frankrijk maakt, kerk en leger, de machten die den toon hebben aangegeven, - dat staat tegenover de aandringende lagere burgerklassen, die opgevoed zijn in de leerstukken der vrijzinnige school en in het denkbeeld eener nieuwe menschensamenleving. De strijd is verwoed, hij wordt met een hatelijkheid gevoerd waarvan men zich buitenaf nauwelijks een idee kan maken. Het is al tot klappen gekomen in de Nationale Vergadering, klappen en stompen waarvoor de ministerbank zelfs niet gespaard bleef. Voor nog erger dan dat deinst men misschien niet lang meer terug.

En het echte leven zit toch niet in den strijd. Het is meer een opwinding dan krachtsvertoon, meer matheid en schrik dan geregelde beweging naar een doel.

Wat zal men van Engeland zeggen? - Daar gaat ook een akelig spook in de regeeringskringen rond, het spook van leegte en onzijn. Evenals in Frankrijk is er een verzet van de klasse die den toon wil aangeven, en die in het fatsoen haar kracht heeft tegen de minderen die hun volle aandeel in het maatschappelijk leven verlangen; maar hier, in Engeland, hebben ‘de beschaafden’ de regeering in handen, alleen weten zij niet precies wat ze er mee kunnen en moeten doen. De beminnelijke Balfour, het hoofd van het ministerie, na heen en weer te hebben gedraaid, heeft zijn vollen draai om zichzelf genomen en is weer aangeland bij het onbestemde liefhebberen waarvan hij oorspronkelijk is uitgegaan; een aangenaam prater en salonfilosoof, als regeerder nul.

Wie een politiek heeft - want Chamberlain, al gaan we niet met hem mee, heeft toch de passie en de ideeën die de menigte kunnen meêsleepen, - wie een politiek heeft, wordt op den duur door de nul op zij gezet; en de onbeteekenendheid van de regeering slaat over op de partij die oppositie voert, evenals daarginds in Frank-

rijk de passie van de eene groep zich meedeelt aan de andere. In een burgeroorlog bevindt waarlijk Engeland zich niet. Het is er vrede, al blazen de dagbladen een enkele maal fanfare op de krijgstrompet. Met al zijn schepen en zijn gebulder is Engeland een beetje bang en afgemat. Het weet niet recht zijn weg meer. Het spook, de leegte, heeft het bij de keel.

Ook in Rusland begint het te spoken. Eindelijk. De man die de revolutie zou wurgen, de minister von Plehwe, is in het graf gedaald, en uit dat graf stijgt het spook van de aanstaande omwenteling omhoog.

Naar St. Petersburg ter onderlinge beraadslaging opgeroepen, hebben de afgevaardigden uit de provinciale vergaderingen een constitutie beraamd, die voor Rusland een omwenteling beduidt. Want zij wil een einde maken aan het autocratisch regime dat de eenheid van het geweldige rijk voorstelt, en zij wil de macht brengen aan het wetgevend lichaam, door het geheele volk gekozen.

In den nood van het land breekt op eenmaal de stem door van het spook en bedreigt met verwarring en met een paniek de regeering, wanneer zij niet zichzelf geheel meester kan blijven.

Zoo is de onbeslistheid op het slagveld in Oost-Azië, met haar spanning en haar moeheid, een tegenbeeld van de vreemde spanning in Europa.

Uit Amerika daarentegen komt de beslissende boodschap. Roosevelt, de president der Vereenigde Staten, heeft de mogendheden opgeroepen tot een tweede conferentie in den Haag.

Bij de eerste conferentie had de czar het voorstel gedaan van een gedeeltelijke ontwapening der volken; een voorstel dat een reeks van oorlogen en onrechtmatigheden heeft ingeleid, en de bewapening der Europeesche volken eerst recht tot haar hoogte heeft gebracht. Deze tweede oproeping geldt een praktisch doel. Zij wil een overeenkomst vaststellen omtrent de rechten en de plichten der neutralen tijdens den oorlog, en de onschendbaarheid van den privaat-eigendom ook gedurende den oorlog bepalen.

Maar de uitnoodiging heeft toch nog een wijder beteekenis.

Komt de vergadering van de afgevaardigden der mogendheden tot stand, dan kan het sluiten van den vrede tusschen Rusland en Japan niet uitblijven. Men kan niet samen eten en samen

vechten, vooral wanneer men genoodigd is door een machtig man als Roosevelt, wiens verkiezing tot voorzitter der Republiek voor de aanstaande presidentsperiode, met overgroote meerderheid van stemmen, heeft plaats gehad. Hij is daardoor bijna tot een dictator der Vereenigde Staten gemaakt.

Amerika verlangt van zich te doen spreken, en de man dien het aan zijn hoofd heeft geplaatst heeft de stof in zich om een rol te spelen.

Het is Amerika dat profiteert van den zedelijken achteruitgang van Europa, waar de spoken den boventoon voeren, en als de president der Vereenigde Staten zijn vriendelijke invitatie Europa voor 't aangezicht houdt, dan is de schaduw van het papier een spooksel voor het oude continent, dat verkondigt hoe zijn meester met lange Yankee-spillebeenen er op toe nadert.

B*.

Bibliographie.

De Twistappel, oorspronkelijke roman door Virginie Loveling. Rotterdam, W.L. Brusse. 1904.

Terwijl elders in dit nummer met waardeering wordt gewag gemaakt van Jong Vlaanderen, mag hier een eeresaluut gebracht worden aan een waardige vertegenwoordigster van de oude Vlaamsche letterkundige generatie.

Wie dachten dat de schrijfster van *De bruid des Heeren*, van *Een dure eed* haar laatste woord gesproken had en op de behaalde lauweren een welverdiende rust genoot, zullen aangenaam verrast zijn geworden, toen zij in *De Twistappel* het bewijs zagen, dat de Vlaamsche romanschrijfster nog iets weet te vertellen, dat voor hare vroegere geschriften niet behoeft onder te doen.

Het conflict tusschen de vroomgeloovige Fernande en Matthijs, haar ongeloovigen zwager, den vader van Gaspard, het kind harer vroeg gestorven zuster; de strijd om het kind, dat door Fernande, als zij ter wille van den kleinen Gaspard in een schijnhuwelijk met den weduwnaar van haar zuster heeft toegestemd, geloovig wordt opgevoed, maar later door zijn vader in diens materialistische levensbeschouwing wordt ingewijd, - dit teere onderwerp wordt door de schrijfster met groote objectiviteit en fijnheid van toets behandeld. Behalve aan het slot, zijn de toestanden natuurlijk opgezet en uitgewerkt, en in de taal merkt men telkens dat Virginie Loveling met haar tijd is meegegaan, al is er ook soms in den toon der gesprekken nog wat deftig stijfs en al klinkt hier en daar een ongelukkig gekozen beeld (zooals op blz. 147: '.... de vlam laaide op, door haar aan de spaanders zijner terughouding stout aangestoken') als een valsche toon in het over het algemeen zuiver gedacht en gevoeld verhaal. Mooi geteekend is vooral hetgeen er in den kleinen Gaspard omgaat, wanneer hij verneemt dat de vrouw, die hij steeds als zijn moeder vereerd heeft, zijn eigenlijke moeder niet is en hij geslingerd wordt tusschen het geloof van die pleegmoeder en het ongeloof

van zijn vader: ‘heel de warboel van zijn breintje steeds in woeling als een opgeruide zee’.

Jammer, doodjammer, dat de laatste vijfentwintig bladzijden van dit boek aan den indruk van het geheel schaden. Dat spoorwegongeluk waarvan Matthijs het slachtoffer is, die vlucht van Fernande op het oogenblik dat haar gewonde man haar hulp zoo noodig heeft, de scheiding die daarop volgt, en dan het slottooneel waar Matthijs, toevallig, in de doode non, zuster Charles Borromée, Fernande herkent - dat alles lijkt ons gedwongen en gezocht, en vormt een onschoon slot aan het met zooveel smaak en diep gevoel geschetst stuk zieleleven, dat er aan voorafgaat.